e | rara

www.e-rara.ch

Testamentum novum, sive novum foedus Jesu Christi, D. N. Cujus graeco contextui respondent interpretationes duae : una, vetus : altera, Theodori Bezae, nunc quarto diligenter ab eo recognita. ...

Bible. N.T. (grec-latin)
Estienne, Henri
Bèze, Théodore de

[Genève], 1588

Bibliothèque Cantonale et Universitaire Lausanne

Persistent Link: https://doi.org/10.3931/e-rara-9661

www.e-rara.ch
Die Plattform e-rara.ch macht die in Schweizer Bibliotheken vorhandenen Drucke online verfügbar. Das Spektrum reicht von Büchern über Karten bis zu illustrierten Materialien – von den Anfängen des Buchdrucks bis ins 20. Jahrhundert.

e-rara.ch provides online access to rare books available in Swiss libraries. The holdings extend from books and maps to illustrated material – from the beginnings of printing to the 20th century.

e-rara.ch met en ligne des reproductions numériques d'imprimés conservés dans les bibliothèques de Suisse. L'éventail va des livres aux documents iconographiques en passant par les cartes – des débuts de l'imprimerie jusqu'au 20e siècle.

e-rara.ch mette a disposizione in rete le edizioni antiche conservate nelle biblioteche svizzere. La collezione comprende libri, carte geografiche e materiale illustrato che risalgono agli inizi della tipografia fino ad arrivare al XX secolo.

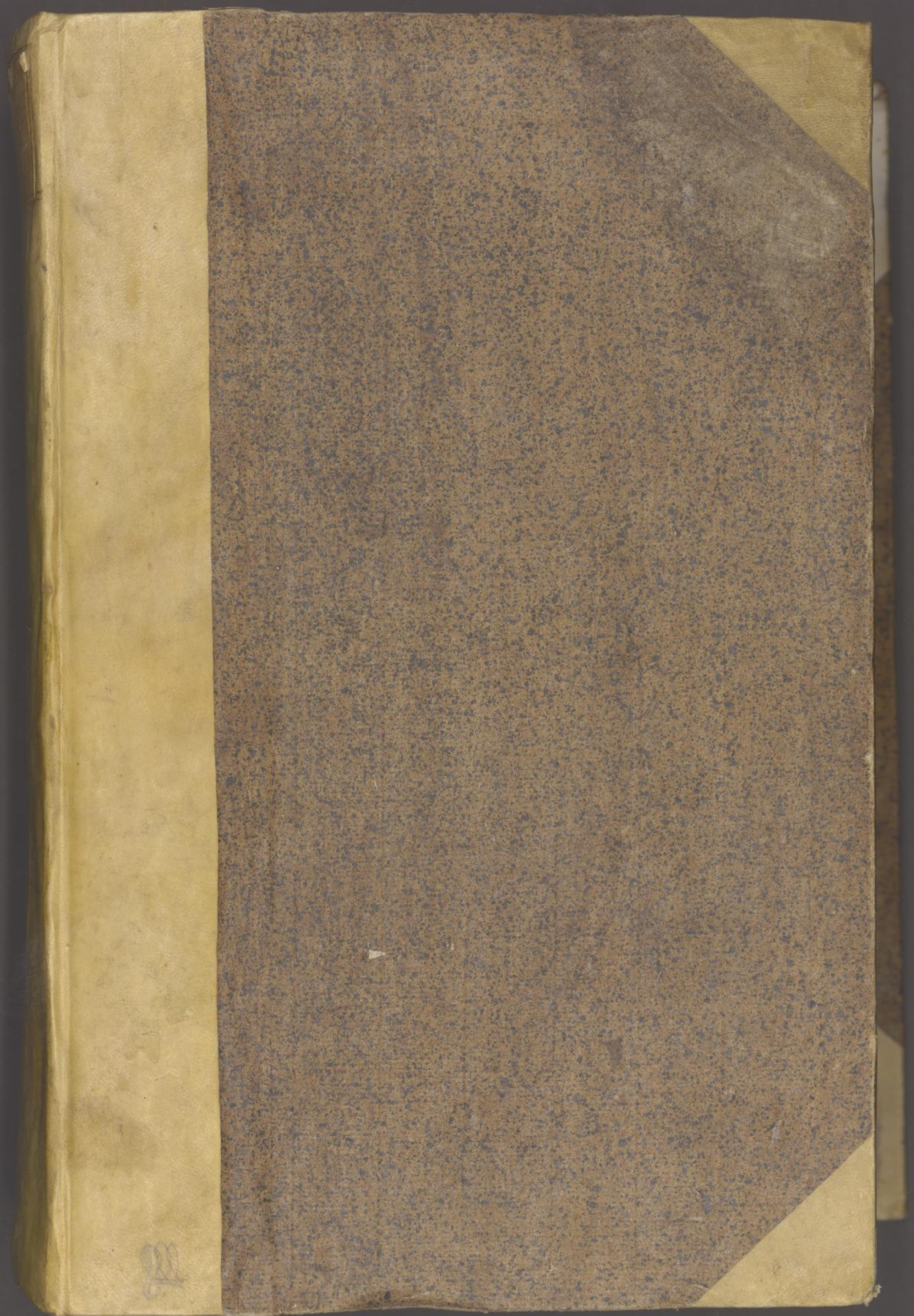
Nutzungsbedingungen Dieses Digitalisat kann kostenfrei heruntergeladen werden. Die Lizenzierungsart und die Nutzungsbedingungen sind individuell zu jedem Dokument in den Titelinformationen angegeben. Für weitere Informationen siehe auch [Link]

Terms of Use This digital copy can be downloaded free of charge. The type of licensing and the terms of use are indicated in the title information for each document individually. For further information please refer to the terms of use on [Link]

Conditions d'utilisation Ce document numérique peut être téléchargé gratuitement. Son statut juridique et ses conditions d'utilisation sont précisés dans sa notice détaillée. Pour de plus amples informations, voir [Link]

Condizioni di utilizzo Questo documento può essere scaricato gratuitamente. Il tipo di licenza e le condizioni di utilizzo sono indicate nella notizia bibliografica del singolo documento. Per ulteriori informazioni vedi anche [Link]

Visual Library



IESV CHRISTI DOMINI NOSTRI Nouum Testamentum,

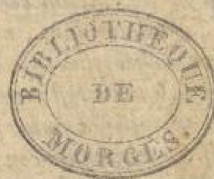
siue Nouum fœdus.

Cuius Græco contextui respondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, Theodori Bezæ, diligenter ab eo recognita.

EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTATIONES, quas itidem hac quarta editione recognouit, & accessione non parua locupletauit: quod docebunt asterisci ad marginem ipsarum positi.

In hac Quarta editione propter accessiones non paucas Indices duo denouo facti sunt, quorum prior priori parti, posterior posteriori subiiciatur.





Ex V. D. M.
1722

EXCVDEBAT
HENRICVS STEPHANVS.

M. D. LXXXVIII.

CHRISTIANO LECTORI THEODORVS Beza Gratiam & pacem à Domino.

ANNVS agitur sextus ex quo, Christiane lector, quid sit à nobis ope Dei Opt. Max. fretis, in tertia huius voluminis editione præstitum, sic paucis declaraui. Hos Noui Fœderis libros nō modò cū variis septemdecim Græcorum codicum à Roberto Stephano, beatæ memoriæ viro, citatorum lectionibus rursum contulimus, sed etiam cum Syra interpretatione, vt est à doctissimo Emanuele Tremellio edita: & seorsim quoque Actorum Apostolicorum historiam, & vtranque ad Corinthios epistolam cum Latina ex Arabico sermone versione fratris ac symmystæ nobi obseruandi Franc. Iunij, sedulò comparauimus. Multa quoque in priore horum librorum parte, id est, in quatuor Euangelistis & Actis Apostolicis, annotaui ex manuscripto Græcolatino, ex D. Irenæi cœnobio Lugdunensi eruto, & maiusculis vtrinque literis descripto, tantæque vetustatis codice vt ipsius pene Irenæi temporibus extitisse videri possit, nisi ex Græcia fuisse ante aliquot secula importatum ex aliis indiciis constaret. In posteriore verò, id est, in Pauli epistolis, ex alio paris vetustatis, sed accuratiùs descripto exemplari, in Claromontano apud Bellouacos cœnobio reperto, plurima non parui momenti obseruauimus. Denique in Latina ipsius contextus interpretatione nostra paucula quædam facere meliora studuimus: in annotationibus quædam, partim ab amicis admoniti, partim iudicio nostro emendauimus: quædam sustulimus, multa prius non animaduersa suis locis adiecimus.

Hæc tùm ego igitur, quæ verè à me scripta fuisse spero cādidos omnes lectores deprehendisse. Quartā autem hāc editionē idem à me expressit iuuandæ magis ac magis Ecclesiæ studium. Verū enim est profectò istud non esse vnius hominis quantumuis eruditi & diligentis, nedū alicuius nihilo quàm ego doctioris opus, sicuti sum præfatus quum illud initiò, aliorum potius cohortationes quam iudicium meum sequutus, aggrederer. Rursum igitur illa omnia placuit quartò conferre, dispicere, & diligentius etiam quam vnquam antehac expendere. Obseruaui quoque locos non paucos tum ex veterum Græcorum & Latinorum patrum, tum ex eruditorum nostri seculi scriptis. Contuli quoque multa cum Sanctis Pagnini thesauro, ita vt est à clarissimis illis viris beatæ memoriæ Iohanne Merero & Antonio Cenalerio, itidémque à doctissimo viro B. Cornelio Bertramo collega meo auctus, & variis N. Testamenti collatis testimoniis editus. Admonuit etiam me de non paucis Iohannes Drusius, vir certè magnam diligentiæ & eruditionis laudem, plurimis editis tractatibus, meritò consequutus. Sed, quod mihi minimè prætermittendum fuit, nisi ingrati animi, atque adeo plagij crimen subire velim, nihil æquè me adiuuit atque doctissimi viri Iohannis Piscatoris incredibilis pene in me benignitas, singulari cum animi candore coniuncta. Is enim quū ab initio ad finem meas istas annotationes non tantùm accuratissimè legisset, verum etiam summo adhibito iudicio expendisset, & in libellum non sane paruum omnes suas animaduersiones coniecisset, omnia mecum communicare sustinuit: nedum vt eos sit imitatus qui ex aliorum reprehensionibus, vel etiam suggillationibus, nomen & famam aucupantur. Ego verò quum in iis legendis plurimum profecerim, nolui vicissim hoc ipsius, non tam in me quàm vniuersam Ecclesiam collatum beneficium reticere, profiteri minimè veritus id quod res est, nempe non paruam istarum emendationum partem illius eruditioni & candori deberi. Quænam autē illæ omnes sint lector ex asteriscis ad album libri adiectis cognoscet. Et hæc quidem ego hactenus pro virili præstare sum conatus, quibus si quid deinceps adiecero, seorsim excudendum curabo, ne huius operis toties emendi sumptu quisquam grauetur.

Tu verò Christiane lector, his nostris laboribus, vtinā tibi tā vtilibus quàm illos sumus magnos ac diuturnos experti, feliciter fruere: & si quid ex iis fructus collegeris, Deo mecū gratias age: ad ea verò diiudicanda in quibus cæcutiuisse me existimaueris, eum, quæso, candorem adfer qui Christiano conueniat, & synceritati ac diligentiæ in his obseruandis meæ respōdeat. Bene vale. Geneuæ Cal. Sextilibus. Anno vltimi tēporis CIϽ IϽ LXXXVIII.



SERENISSIMAE REGINAE, & suis virtutibus non minus quàm regiis decoribus splendidæ,

D. ELISABETAE,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ & circumiacentium insularum Reginæ, Fidei Christianæ defensatrici, Theodorus Beza, Geneuensis Ecclesiæ minister Gratiam & pacem à Domino.



PRECOR Serenissimam tuam majestatem, Regina, vt me de huius operis, nunc sub augusto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil disserentem, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo nostram hanc noui Fœderis versionem, additis annotationibus, aggressus, aliquod eius operis specimen edidi. Confidebam enim fore vt ij in quorum manus hæc nostra incidissent, si quidem amici nobis essent, monitorum officio fungerētur: sin verò vel inuidi vel maleuoli, seuerè in singula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius considerandi, vel etiam corrigendi occasionē saltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipsis etiam aduersariorum calumniis vel maximam vtilitatem capiendam esse semper existimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitasse, id ego mihi in isto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque consilio nec Regiæ tuæ Majestati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipso, Euangelicæ veritatis causa periclitabatur, nec cuiquam etiam alij qualecunque illud meum scriptum dicaui, sed omnibus Christianæ religionis studiosis veluti spectandum proposui. Sed ecce, contra spem & expectationem nostram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omnium optabam aut sperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebastianus Castellio & Franciscus Balduinus: quorum ille, vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, sed temerè planè & imperitè (sicut in mea responsione planum feci) adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apostata, contentus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius sit momenti, obseruauit. Et tamen eum nostra legisse, atque adeò in ijs profecisse, sic constat vt ne ipse quidem id inficiari possit. Tum sic egomet mecum, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere sine manifesta calumnia potuerunt, dignum est fortassis quod semel inchoatum, pro viribus absoluas. Itaque ex Gal-

licis illis ciuilibus discordiis seruatus, hoc consilio ad opus iterum redij: in quo quid præstare studuerim, partim res ipsa ostendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, si eadem illa quæ initio superioris editionis fueram testatus, iterum repetiero, quibus videlicet de causis hoc quicquid est scripti (quod nonnulli fortassis si non inutile, at certè non ita necessarium arbitrari possent) tanta contentione sim aggressus.

QVAM necesse sit in Ecclesiâ Dei extare emendatam sacrarum nostrarum tabularum Latinam interpretationem, non est quod pluribus conemur ostendere, quum de eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicendum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorum, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluendo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis auctor fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidem constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædã prætermittere quædam adiicere: vt eam minimè mirum sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos etiam qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligãt, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamẽ proculdubio meliora amplecterentur siquis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodã ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerunt cõtenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emẽdata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idem in illa tentauit quod olim Origenes in veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quanuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quàm tamen ego quoàd eius fieri potuit integram seruaui) permulta requirantur. laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autem alij, vt omnem nouitatis suspicionem effugerent, ex collatione antiquissimo-

quiſſimorum codicum conati ſunt quæ luxata videbantur reſtituere: alij Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipſámque adeò rationem ſequuti, ad Græcorum vſque fontes recurrerunt. nam de Nouo teſtamento hîc à nobis quæritur. In vtriſque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quod antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum veſtigiis nunquam volunt diſcedere, ſæpenumero errata erratis cumularunt. Iſtorum verò conſilium, eruditionem, diligentiam, ſicut non poſſum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipſis deſidero. Nam vt in genere de omnibus loquar, quum in ipſis Græcis codicibus maxima ſit interdum varietas, videntur omnes vel ſatis multis exemplaribus non fuiſſe inſtructi, vel non ſatis de hac annotanda varietate ſoliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerumque annotaſſe quæ ipſi probabant: quum ſingula potius annotare oportuerit, vt ſuum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum eſſe vehementer cuperem. In ſingulis autem quid requiram, ac præſertim in Eraſmo, qui ſuperiores omnes magno poſt ſe interuallo reliquit, malo ex noſtrarum annotationum collatione intelligi quàm ipſe ſigillatim explicare: nequis quod veritatis ſtudio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi ſtudio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad conſilij noſtri explicationem pertinent. Veterem interpretem Eraſmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum ſæpe diuerſis modis explicet. Atqui in eo ipſo quoties peccat? Leuiculum hoc eſt, dices. Ego verò aliter cenſeo, niſi quum ita neceſſe eſt, in his quidem libris in quibus ſæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abeſt à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt ſimplicitate illa ſermonis ſeruata, quæ in his Spiritus ſancti oraculis planè diuina eſt & admirabilis, aſperum illud & horridum ſcribendi genus vitetur. Deinde quàm immeritò multis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis diſſentientem? Diſſentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: ſed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetuſtiſſimorum, auctoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionē, quanuis cum noſtris Græcis exemplaribus interdum ei non conueniat, tamen ipſis rebus multo melius quadrare: nempe quòd ille quiſquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus eſſet. Præterea quiſquis ex veterum ſcriptis aut Græcis aut Latinis iſta emendanda ſuſceperit, niſi admodum attentè & conſideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quàm emendarit. Scriptores enim illos ſeu Græcos ſeu Latinos non eſt exiſtimandum, quoties locum aliquem citarunt, toties vel libros inſpexiſſe, vel ſingula verba numeraſſe. Fuiſſet enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorſus neceſſarij: quum ne ipſi quidem Apoſtoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis ſemper conſentiant, vt qui de ſententia potius ipſa quàm de ſyllabis laborent. Itaque ſicut Eraſmi ſtudium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum ſcripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipſam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem deſiderare. qua in re ab ipſo non ſemel & in Græcis & in Latinis theologis citandis peccatum fuiſſe animaduerti. Sed & illud fateor videre me

non posse, cur quod vno loco comprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit alibi retineat. quod tamen poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset plurimis locis admissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligenter cum annotationibus comparandam curauit. Denique vt sunt varij hominum sensus, partim eorum rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo theologiam sanctissimè & eruditissimè explicarunt, partim etiam meum iudicium sequutus, nonnulla mihi animaduertisse videor ab eo præterita quæ mutanda existimarem: nonnulla rursus mutata quæ relinquenda potius fuisse viderentur.

Quid igitur? Nempe (vt de nostro tandem instituto aliquid dicam) si is esset omnium, ac præsertim Regum & Principum, animus qui esse debuit, & quem tibi esse audio, Regina, nihil certè haberent antiquius quàm vt primo quoque tempore doctissimos & religiosissimos quosque vndique cogerēt, ex quorum iudicio & auctoritate, vtriusque Testamenti interpretatio quæpiam semel ederetur, cuius, quoad eius fieri posset, sacra & inuiolata esset auctoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus ritè absolui posse videtur. Sed plerique aliud habent scilicet quod agant: & ea quoq; est in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res est?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt vel aliud quiduis curare, vel in his etiam sacris tractandis, ab optimis malint discedere, quàm videri nihil ipsi dixisse aut scripsisse. Ea quoque typographorum quorundam auaritia est & impietas, quibusdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam sit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Ecclesiæ Dei non obtrudant: homines planè digni qui communi omnium Principum auctoritate seuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod est in primis necessarium, nonnullam certè laudem merentur qui in ista senescentis mundi corruptione, sua omnia studia in rem istam omnium longè vtilissimam ac maximè necessariam conferunt. In iis autem etsi, Dei beneficio, possum nomen ipse meum profiteri, nunquam tamen profectò eò progressus essem vt in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum auctoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctantem pertraxisset. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non satis sim instructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehensionem hoc scribendi genus incurrat: in quo videlicet, siquid noui adferas, cæteros reprehendere: sin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed me quo primùm tēpore ista sum aggressus, partim Roberto Stephano nostro, homine iuuandæ Ecclesiæ Dei nato, incitante: partim verò aliis permultis non desinentibus tum vt tardum & cunctantem accusare, tum etiam reprehendere quòd donum Dei in me (vt ipsi dicebant) collatū, tam diu sepultum iacere sinerem: constitui tandem, illorum iudicia diutius à me contemni non posse quin pro modestiæ & constantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum consiliis, præsertim eximij illius serui Dei ac optimi mei in Christo parentis Iohannis Caluini auctoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quando ita Deo visum est) nobis erepti memoriam

sic ve-

ſic veneror, vt quod hortatore illo ſuſceptum, nunc expolire ſtudeo, omnino confidam Eccleſiis inutile non fore.

Studui autem in primis vt non modò à Græcis, ſed etiam à recepta iam olim editione quam minimum deflecterem. Verborum proprietatem adeò ſtudioſè ſum ſectatus, vt etiam à ſynonymis, quoad eius fieri potuit, libens abſtinuerim. Singula Græca vocabula eodem vbiq; modo exprimere ſtudui, niſi quum diuerſa fuit ſignificatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quam & ipſam breuiter plerumq; annotaui. Hebraiſmos tum in ſingulis dictionibus, tum in ſenſibus integris plurimos obſeruaui, partim doctiſsimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarũ meorum, ac præſertim Antonij Ceuallerij (hominis non vulgari doctrina, & ſingulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione ſic adiutus, vt quæ ſunt huius generis, non mihi ſed illis debeãtur. In ipſis porro Hebraiſmis Latinè exprimendis aliquoties malui non ſummam habere Latinitatis rationem, quàm temere Caſtellionis exemplo quicquam audere. Videtur enim Hebræus ille ſermo, præſertim in iis quæ ad religionis myſteria pertinent, plurima neſcio quomodo ἐμφατικώτατα ac diuinè prorſus exprimere, quæ nullo alio idiomate ſatis feliciter poſſis declarare. Quòd ſi Græcè loquens Spiritus ſanctus, ab iſtiuſmodi Hebraiſmis non abſtinuit, & doctiſſimi quoque Græcorum interpretes illos adeo non reiecerunt, vt iis etiam tanquam gẽmis quibuſdam ſcripta ſua exornarint, non eſt (opinor) cur hoc meum ſtudium quiſpiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non ſemper conſentiant doctiſſimi etiam ſcriptores, ſatius eſſe exiſtimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere vt illata in ipſum contextum vna interpretatione, alias omnes viderer reieciſſe. Neque tamẽ nobis religio fuit in annotationibus illuſtrare quæ obſcurius dicta videbantur, & quid potiſſimùm ſequeremur, paucis indicare. In ipſis autem annotationibus ſtudui vt nihil prorſus appareret ad oſtentationẽ compoſitum, quum alioquin multæ ſeſe liberius exultandi occaſiones offerrẽt. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex prophanis auctoribus petita, nõ quoties licuit, ſed quoties (meo iudicio) ita neceſſe fuit. Res autem ipſas tum attigi quum viſa eſt ſententiæ expoſitio cum ipſa vocabulorũ interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi eſſet propoſitum. Ex veteribus Origenẽ acerbe reprehendi, quem tantum abeſt vt cum Eraſmo veteribus omnibus anteponam, vt cõtrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum ſcriptorem videri. Ex recentioribus verò Caſtellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerãdam ipſius audaciam exiſtimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulenſis, Eraſmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctiſſima ſcripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum eſſe vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non ſim ſequutus. Adhæc omnia acceſſit exẽplar ex Stephani noſtri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuſcriptis codicibus, & omnibus penè impreſſis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ ſedulitatis hærede, quam diligentiſſimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in pleriſque ſubleuauit, quum interdum vide-

rem, quæ alioqui sola interpretum coniectura nitebantur, alicuius codicis au-ctoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis vestigiis aditus ad cognoscendam veritatem nobis patefieret. in quo tamen hunc modum tenuimus, vt admonitione contenti, ex ingenio aut simplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

Hæc tum igitur, Regina, consilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidem mutaui, sed quanta maxima fide ac diligentia potui, sum persequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expositiones: denique operam dedi, quantum quidem in me situm fuit, vt & multæ loquendi formulæ plerisque non satis adhuc (quod sine inuidia dictum sit) perspectæ, & ipsa in primis Apostolicarum disputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum sit à nobis sudatum, ij demum intelligent qui hæc singula diligenter expenderint. Sed quorsum hæc apud te, Regina? quasi scilicet Regiam tuam Maiestatem huius vel illius homunculi sermonibus interpellari deceat. Ego verò (vt paucis respondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ Maiestati nec ignotum, nec inuisum, imò ne molestum quidem esse, ídque in Domini mei Iesu Christi gratiam, cuius gloriæ sic studes vt omnes fidos eius seruos etiam amare consueueris: sed de excellentissimis tuis dotibus, & maximis in Ecclesiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc suscipiendum consilium impulerũt, necessariò mihi agendũ puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occasione Reges ac Principes omnes, proposito sibi tuæ Maiestatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ est mundi perfidia) infestissimos habuit: sed tamen siquid est in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in speculo intueri, illud est profectò quòd in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conspicitur: Regia videlicet Maiestas pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges supra mortales plurimos attollit, ista verò etiam Angelis penè exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pij omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichristiani ipsi magno cum dolore intus agnoscant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis suspicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, superstite adhuc altero illo nostrorum temporum Iosia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cœlum recepto, certum sit neminem pium fuisse qui non tacito saltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non solùm tibi sed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ postea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Asperrimis autem illis tempestatibus quæ tot pias & sanctas animas, quibus indignus erat mundus, in cœlum vsque expulerunt, quis te tandem ab indignissima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (sicut omnes præsagiebant, & res ipsa declarat) pacandis tam multorum miseriis destinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua salute fusæ sint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat: &

quæ vi-

quæ viciſſim fuerint omnium gratulationes quum de tua inauguratione nuntius eſſet allatus, & cælum & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Iam tum enim præſagiebant omnes quæ poſtea ſunt conſequuta, fore videlicet vt te apparēte, ſæuiſſimam illam tempeſtatem placidiſſima quædam tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt ſine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne ſperare quidem homines audebant. Eſt igitur hæc adeò ſubita rerum inſtauratiò diuinitus quidem data, ſed ſecundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipſam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarum Principes ſuperaſti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua ſic ipſa tibi vel ferociſſimos quoſuis deuinxiſti, vt quanto ſanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præſtent, quæ cum humani generis pernicie efflorescunt, reipſa perſpicuè demonſtraris.

Anglia igitur tibi, Regina, ſecundum Deum Optimum Maximum, cuius nobiliſſimum es inſtrumentum, iſtud pacis beneficium debet: quod etſi per ſe eſt excellens, altero tamen illo inferius eſt, cuius gratia, pax ipſa hominibus eſt expetenda: quod & ipſum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandem à ſordidiſſimis illis Antichriſtianiſmi ſordibus repurgatum. Hoc illud eſt igitur quod te meritò ſupra omnes horum temporum Reges, ipſis etiam è cælo conſentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei ſapientia in conſilium adhibita, peſſimè tum ſibiipſis, tum populis ſuis conſulunt: alij qui plurimi & potentiſſimi ſunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci ſunt, religionem quidem profitentur, ſed quomodo tandem inſtitutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præſertim ſi diſciplinam Eccleſiaſticam ſpectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Miſſam Papiſticam eiiciunt nonnulli, ſed vt ſuam introducant. Tranſſubſtantiatio ab omnibus ſummo conſenſu repudiatur, ſed ita vt non deſint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Chriſtianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non ſine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Chriſtum ſimul & quod ad naturas attinet, cum Neſtorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Quid multa? non deſunt alij qui Macedonij & Tritheitarum horrendas blaſphemias tum voce tum ſcriptis aſſerant: quibus nunc hæreſibus miſeræ Polonicæ Eccleſiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuiſque populis quod haud ſcio an cuiquam noſtra tempeſtate regno, per te datum eſt, puræ videlicet ac ſinceræ Euangelij doctrinæ integra profeſſio, ad quam ſi (vt boni omnes ſperant, & fideliſſimi quique tuarum regionum Epiſcopi iampridem deſiderant) plenam quoque Eccleſiaſticæ diſciplinæ inſtaurationem adiunxeris, ſanè non video quid amplius vel Anglia ipſa poſſit à te flagitare, vel tua Majeſtas in ipſam conferre. Iam verò cuiuſmodi eſt duplex illud tuum heroicum planè facinus? Nota ſunt illa vetera Scotorum cum Anglis diſſidia: at tu illa omnia memorabili planè officio aboleuiſti, quum Scotiam in extremum periculum adductam, Antichriſti fraudulenta tyrannide, opportuniſſimis auxiliis ſummiſſis aſſeruiſti. Bellorum inter Francos & Anglos geſtorum celebres ſunt hiſtoriæ & tamen nuper quum & regni ipſius Gallici ſtatus & Eccleſiarum Gallicarum

pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funeſtiſſimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nondum perſanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò quidem vt iſtam qualemcunque Gallicarum Eccleſiarum libertatem, aſſertore & vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illuſtriſſimo Principe Condenſi, impetratam, Regiæ tuæ Majeſtati, & illuſtriſſimis Germaniæ Principibus, exemplum tuum ſequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens (quandoquidem ita Deo viſum eſt) interfui. Itaque confecta pace quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſſiacenum illum conuentum euocatus, rediiſſem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficij accepti memoria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcendum putaui quàm vt, quantumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus, non quidem illius beneficij (quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed grati ſaltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ Majeſtati conſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt non modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere, ſed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipſis vel optimè poſſis iudicare? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus: quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero, non mediocrem laborum meorum fructum me percepiſſe exiſtimabo, atque adeò Eccleſiis iſtud quicquid eſt, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præſagiam. Dominus Regiam tuam Majeſtatem, Regina, Spiritu illo ſuo, quem Dauid Rex & ipſe נדיבה tanquam principum proprium appellat, magis ac magis locupletet: zelo gloriæ ſuæ vnà cum tuis populis veſtiat: templo denique ſuo penitus repurgando, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis, inuicta ſua fortitudine quàm potentiſſimè fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas, illuſtriſſimo Principe Condenſi Duce, Regiæ tuæ Majeſtatis & illuſtriſſimorum quorundam Germaniæ Principum ſubſidijs freta, non procul Druidum vrbe, fortiſſimè præliata, prima reſtituendæ in Gallijs Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.



HENR. STEPHANVS LECTORI S. D.

DVABVS *hisce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ sequuntur carmina, ex amicorum consilio, mandaui, olim quidem à me penè adhuc puero scripta, & illi præclaræ Græci Noui testamenti editioni præfixa quæ anno* M. D. L. *ex officina patris mei Rob. Stephani prodijt: nunc autem ex tempore ac raptim duntaxat (vt illi ipsi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.*

EXHORTATIO AD LECTOREM LIbrorum N. Testamenti: & Descriptio illius verè summi boni, quod Christus se nascentẽ, morientẽ, & resurgentem nobis attulisse, illis à se obsignatis Fœderis noui tabulis testatũ reliquit.



ΤΗ'Ν τριπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύδεκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινὴ δέ τε πᾶσιν ἀνῴχθη
Ὅσσοις ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί.
Ἣ μούνη στήθεσι φερέσβιον ἦδος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὔλυμπόνδε καὶ εἰς ἀΐδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὁμίχλην,
Ἢ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖς δε διδάσκει,
Τῶνδ' ἀμύητος ἔστι, σκοτίην περὶ δειλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς δὲ σκιόεσιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστὶν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ συνοπαδὸν ὁμαρτοῦν
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μόνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ θάρσος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε τιν' οὐ Φάλαρις καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλᾶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθρόησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέω αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.

Χριστοῦ, ὃς ἡμερίοις ὀλεσιμβρότου ἅμματα ῥήξων
Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκῆνος γῆς ἐπιεῖται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἄλλ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Σὺν θρόνον ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Ληϊστῆρσι δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γυῖα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὤν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῆσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ὑπὲκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἔτι σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη παλινόστιμος ἀστερόεντα.
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολερῶς μέλλεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δορείληπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑῷ παρὰ πατρὶ κάθηται,
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἀδρόν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθοις·
Ἔστε δικασσόμενος καταβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τολυπεύσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄσπετον εἰς αἰῶνα τιθεὶς ναετῆρας ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἐλᾷ ἐς ταρτάρεον ὄρφνην.
Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῷ λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο παρ' ὄμμασι Χριστιανοῖσι,
Τιμῆς τιμήεσσα πολὺ πλέον οὖσα προπάσης·
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

EVAN-



ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ. — EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

Κεφάλαιον Α.



ΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.
Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.
Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.
Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.
Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.
Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

NOVA INTERPRET.

CAPVT I.



1 ‖ ⁘ LIBER generationis Iesu Christi, ⁘ filij Dauid, filij Abraham.
2 ‖ Abraham genuit Isaac. ‖ Isaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.
3 ‖ Iudas autem genuit Phares & Zaram e Thamar. ‖ Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.
4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.
5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.
6 ‖ Iesse autem genuit ⁘ Dauid regem illum. Dauid autem ille rex genuit Solomonem ⁘ ex ea quæ *fuerat vxor* Vriæ.

VETVS.

CAPVT I.



1 *LIBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.* Luc.3 24.
2 *Abraham genuit Isaac.* Gen 21.2. *Isaac autem genuit Iacob.* Gen.25.24. *Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.* Gen.29.35.
3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar.* Gen 38 27. 1.Par.2.5. ruth 4.18. *Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.*
4 *Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.*
5 *Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse.*
6 *Iesse autẽ genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.* 1.Reg.16.1 & 17.12. 2.Reg. 12. 24.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id est, historia eorũ quæ docuit & fecit Iesus Christus, iucundissimum illud salutis nuntium afferens. Sic enim Lucas ipse interpretatur, Act. 1.1. Nam quum euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, proprie dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata, sicut prædictũ fuit Esa.52.7. vt mutua sit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom. 10. 17. Sed & illud obseruandum est, interdum Euangelij nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam proprie doctrinam, sed eius potiùs doctrinæ annuntiationem significari, vt Rom 1.1, & 1.Cor.4.15, & 2.Cor.8.18, & alibi sæpe. Græcum autem hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculiũ, vt alia eiusmodi omnia, libenter retinuimus. ¶ *Secũdum Matthæum*, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id est, vt scriptũ & traditũ est à Matthæo. Castellio cõuertit, *Authore Matthæo*: quod mihi duriusculũ videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euãgelij authorẽ vocabit, scriptorem Matthæum. Fateor tamen, Euangeliũ Matthæi & aliorũ, nõ minus quàm Pauli vel Petri Epistolas, atq; etiã authorẽ pro scriptore dici solere: sed non puto temere scriptũ κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiusmodi. quoniã videlicet Euãgelij nomen hoc in loco non tã aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiã: cuius autor sit Christus, scriptor Matthæus. Idq; etiã magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis codicib. reperitur, nempe Sanctũ Domini nostri Iesu Christi Euangeliũ, secundum Matthæum. Tertullianus & Cyprianus sæpe hos libros citantes Græcam præpositionem quamuis Latinè scribẽtes ita retinuerunt, vt sæpe scribant, Κατὰ Matthæum, &c.

1. *Liber*, Βίβλος. id est recensio, Hebræorum idiotismo, vt Genes.5.1. ספר תולדות [*Sepher tholedoth.*] quãuis istud sit plurale, & posteros designet, hoc vero singulare, vt Christi προγόνους declaret. Subauditur autẽ, Hic est, vel aliquid eiusmodi: vt sit hic titulus non totius historiæ, sed sequẽtis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm generis seriem declarat. Cicero eodem modo libellũ nominũ dixit. ¶ *Generationis*, γενέσεως. id est, maiorũ ex quibus ortus est Christus: vt Tertul. lib. de carne Christi vertit. Vocabulũ autẽ Generationis retinui, partim quòd Christianorum aures illi sint assuetæ, partim etiam quòd optimè videatur Christi ἐνσάρκωσιν exprimere. quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Iohãnis, Et Sermo ille factus est Caro. ¶ *Filij Dauid*, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, sicut etiam apud Latinos poëtas Nepotum vocabulo, posteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) siquis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum diserte polliceri Abrahamo & Dauidi, fore vt non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis beatum illud semen exoriatur. Neque temere factũ est vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quasi non tam ex iis qui intercesserũt fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorũ duorum filius, promissionis & fidei virtute. ¶ *Filij Abraham*, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc possint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Christum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur, propter peculiares ipsis factas promissiones. *

6 *Dauid, regem illum*, τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Repetitus

articulus emphasi non caret: neq; tamen probabilis est Erasmi coniectura, qui putat sic Dauidem illum regem ab aliis, quibus idem nomen fuerit, discerni. Malim igitur ita hûc designari, non modò tanquã primũ illũ regia dignitate auctum ex tribu Iuda, sed in primis vt illum cuius suprà, vers. 1, facta fuit mentio: cui videlicet Messias, vt perpetuus rex futurus, nominatim fuerat promissus. *Ex ea quæ [fuerat vxor] Vriæ*, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, *Ex ea quæ fuit Vriæ*: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

3.Reg 11. 43.& 1.par. 3.10.
Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά. 7

Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν. 8

Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν. 9

2.Reg.20. 21.& 21.18. 1. Par. 3.13.
Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν. 10

4. Reg. 23. 34.& 24.1. 2.par.36.4. 4.Reg.24. 6.
Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. 11

2.Par.37.9. 1.par.3.16. 1.Esd 3.2, & 5 2.
Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ. 12

Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ. 13

Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ. 14

Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. 15

Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ, τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ ὁ λεγόμενος Χριστός. 16

7 ‖ Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

9 Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10 ‖ Ezecias autẽ genuit Manassem. Manasses autẽ genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 ‖ ⁒ Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, ⁒ in transportatione Babylonica.

12 Post transportationem *autem* Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph, virũ Mariæ, ⁒ ex qua genitus est IESVS ille qui dicitur Christus.

7 *Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Asa.*

8 *Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam.*

9 *Ozias autẽ genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.*

10 *Ezecias autem genuit Manassem. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.*

11 *Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, in transmigratione Babylonis.*

12 *Et post transmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.*

13 *Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.*

14 *Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.*

15 *Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.*

16 *Iacob autem genuit Ioseph, virum Mariæ, de qua natus est IESVS, qui vocatur Christus.*

11 *Genuit Iechoniam & fratres eius*, ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Quum Iechonias & secundam tessarade cadem finiat, & tertiam inchoet, ac proinde alteri illarum deesse vnus videatur, neque dicatur in historiis Iosias Iechoniæ pater, sed auus, iampridem hunc locum emendandum nonnulli, Epiphanio teste, censuerunt. Itaque Robertus Stephanus (de cuius & doctrina & fide, ac etiam longè religiosissima in sacris præsertim excudendis diligentia, neminẽ pium ambigere arbitror) ex vetustis codicibus (quorum etiam fidem faciũt Stapulensis & Martinus Bucerus) excudit, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. &c. id est, *Iosias autem genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam.* quam etiam lectionem in prioribus editionibus sum amplexus. Sed duabus de causis sententiam muto: quoniam videlicet non modò vetustissimam esse receptam lectionem, & illa emendatione priorem, ex Epiphanio, Chrysostomo, Hieronymo, Augustino, & aliis probatissimis patribus liquet: sed etiam multo magis quòd Iechoniæ nullos fratres in sacris historiis legimus. Quod si esset ab emendatoribus illis animaduersum, nihil, opinor, in vetusta lectione immutassent. Quid igitur? nempe vera est Epiphanij sententia, duos Iechonias, vnum videlicet, patrem, alterum, filium statuentis: quanuis in ipsa recensione patrum & filiorũ, (nisi, quod arbitror, corruptus est codex) hallucinetur. Omniũ autem appositissimè Hieronymus in hunc locum, *Sciamus* (inquit) *Iechoniam priorem, ipsum esse quem & Ioakim: secundum autem, filium, non patrem: quorum prior per K & M, sequens per CH & N scribitur. Quod scriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos Latinósque confusum est.* Hæc ille rectissimè. Quibus tamen illud adiecerim, hanc vel præcipuam fuisse corruptæ scripturæ causam, quòd nulla vox apud Græcos in literam M desinat: quo facilior fuit istorum nominum deprauatio.

In transportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id est, quo tempore transportati sunt Babylonem. Vulg. *in transmigratione Babylonis*, impropriè: quoniam sponte sedem mutantibus id propriè conuenit. Erasm. *in exilio Babylonico.* quod etiã est ἄκυρον, quum exulare populus quispiã non dicatur. Itaq; vertere malui, in trãsportatione. Ponitur enim μετοικεσία pro μετοικισμός: quũ alioqui μετοικεῖν significet incolam esse: vnde metœci (de quibus agitur in l. Certa, Cod. de iure fisci) & μετοικία, ipse incolatus: quod huic loco nõ quadrare versiculus sequens ostendit: in quo Iechonias dicitur genuisse Salathielem μετὰ τὴν μετοικεσίαν, quem tamen in ipso incolatu genuit. Μετοικίζειν autem dicitur qui aliquos (vt loquitur Herodotus in Terpsichore, ἐξ ἠθέων ἐξανίστησιν, id est, suis sedibus abreptos, aliò transfert. Vndè μετοικισμός, ipsa videlicet captiuorum transportatio, Hebręis גולה [golah.] Verùm superest alia difficultas. Quinam enim dici potest Iosias vllos tempore transportationis liberos genuisse, qui octẽnio ante Iehoiakimi captiuitatem (cuius fit mentio Dan. 1. 1.) ante captum verò Iechoniam annis vndecim, denique ante Sedechiæ transportationem annis minimum viginti duobus interiit? Itaq; istud ἐπὶ τῆς μετοικεσίας non est ad verbũ ἐγέννησε, sed ad ipsius Iosię liberos, quos genuit, referendũ: in quorũ videlicet tempora incidit illa tribus vicibus, & sub trib. regib. sub Iehoiakimo videlicet patre cœpta, sub Iechonia filio aucta, sub Sedechia deniq. cõsũmata transportatio, quam hîc velut vnicam cõmemorat Matth. * *

16 *Genitus est*, ἐγεννήθη. Vulgata, *Natus*: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. 11, de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quum cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prętuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem,

ne vnum

ne vnum verbũ pluribus modis, nulla necessitate coactus, interpretarer : quod vitare constitui, quoad eius fieri poterit. Capite quidem secundo, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressæ natalis loci illic fiet mentio : & forma loquendi fortassis fuisset durior, si illic posuissem Genitus. ¶*Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος. Vulgata, *Qui vocatur*, id est ὁ καλούμενος. ¶*Christus*, Χριστός. Hebraicè משיח [*meschiah*] id est vnctus: verè rex, nimirũ vnicus ille Sacerdos, & Propheta, humano generi promissus. Latini Græcam vocem integram seruare maluerunt quàm vnctum vocare.

---

17 Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

18 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

19 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὤν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 ¨Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsq. ad Dauid, progenies quatuordecim : & à Dauid vsque ad transportationem Babylonicam, progenies quatuordecim : & à transportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 IESV verò Christi ¨natiuitas ¨ita fuit. ‖ Enimuero ¨quum mater eius Maria desponsa esset Iosepho, ¨priusquam ipsi cõuenissent inuenta est ¨prægnans esse ¨è Spiritu sancto.

19 Porro Ioseph vir eius, ¨quum esset iustus, & nollet eã ¨‖ ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.

17 *Omnes itaque generationes ab Abraham vsq. ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à trãsmigratione Babylonis vsque ad Christum, generationes quatuordecim.*

18 *Christi autẽ generatio sic erat. Quum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequã conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto.* Luc. 1.27.

19 *Ioseph autem vir eius, quum esset iustus & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.* Deu.24.1.

---

17 *Vniuersæ igitur progenies*, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demũ est quod Hebræi תולדות [*tholedoth*] vocãt, passiuè quidem acceptum pro singulis qui gignuntur. Generationis autem nomẽ, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparunt, Græco quidẽ respõdet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quãuis animaduerterim Herodotũ in Clio πέμπτον γένος dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Vetus ipse interpres ita vt ego interpretatus est Luc. 1.50. quũ alioquin nõ ignorẽ progeniei vocabulo plerunque totã generis seriem significari.

18 *Natiuitas*, ἡ γέννησις. Vulgata, *Generatio*. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quũ Mattheus explicandã non susceperit ipsius ἐνσαρκώσεως historiã, sed exponendũ vbi & quomodo illũ pepererit Maria, adiũctis quæ cũ hac narratione proximè cohærent. Latius ergo patet Gignere: sed quũ verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm apud Vlpianũ non memini legere. Natiuitatẽ tamen maluimus dicere quàm ortũ, nequis cũ Serueto illo impio existimet Filiũ Dei tũ demũ exortũ, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctũ, quũ ex Virgine natus esset. quanuis constet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationẽ. ¶*Ita fuit*, οὕτως ἦν. Verbũ ἦν positum est in aoristi secũdi significatione, sicut infrà 2.15, & 12.44. & Marci 11. 32. Erasmus cõuertit, *sic habet*. id est οὕτως ἔχει. Terẽt. Adelph. *Nam ita est homo.* ¶*Quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph*, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, spõsione promissa. Neque enim adhuc in eandẽ domũ cõuenerãt. Cõstat enim τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש [*Arasch*] & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה [*Lakach ischah*] non minus inter se differre quàm apud Latinos sponsalia à nuptiis. & huc spectat ille Terentij versiculus, *Placuit, despondi: nuptiis hic dictus est dies.* Et hanc Iudæis consuetudinẽ fuisse vt inter spõsalia & nuptias tẽpus aliquod intercederet, cõstare potest ex Deuteronomij capite 21.12. Porro particula γὰρ hoc loco non est causalis, sed expletiua, sicut apud Latinos Enimuerò. ¶*Priusquam ipsi cõuenissent*, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquã illã duxisset domũ. Siue (vt mox ait ipse Angelus vers. 20.) antequam eam accepisset vxorẽ. Erasmus, *Priusquam congressi fuissent*: eos nimirũ sequutus qui hoc ita exponunt quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamẽ abstinuerit, & quidẽ ex virginitatis voto. Sed non dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, infrà, Luc. 1.59.
* Alioqui τὸ συνέρχεσθαι de mutuo coniugij vsu honestè dicitur, vt Cor 7.5. cui respondet Latina vox coire, sed minùs verecũda. Hinc factũ vt Theophylactus συνελθεῖν interpretetur μιγῆναι: quod mihi durius videtur. ¶*Prægnans*, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. ἐλλειπτικῶς videlicet, ita vt subaudias Græcã fœtus appellationẽ ἔμβρυον, aut aliã Vulg. *In vtero habens*. Eras. *Grauida*, i. ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati : cuius loco apposui quod Latinis est vsitatius. ¶*E Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu sancto*. Quãuis autẽ De pro E interdũ ponatur, tamẽ hoc loco minimè necesse fuit hãc enallagen accersere : quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationẽ, & narrationis exitus habita ratione: quãuis aliter cẽseat Theophylactus. Nã alioquin minimè oportuisset Iosephũ in somnis admoneri eius rei quã satis antea intelligeret.

19 *Quum esset*, ὤν. Erasmus, *Quia erat*. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est. & Græcorum participium eleganter expressit. *Ignominiæ exponere*, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exẽplum statuere. Hæc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbũ Epist. 59. vertit *Exemplare*, & Vetus interpres, *Traducere*, quo passim vtitur Tertullianus, vt & verbo *publicare*. in tractatu de fuga. Sed certè nec omnis infamia fit traductione, nec omnis traductio infamia est: sed ea demum quæ fit ignominiæ causa, veluti mulieres ὀνοβάτιδες, apud Cretenses, & captiui Romæ in triũpho traducti. Ad quẽ morem quum respexerit Paulus manifestè Coloss. 2.15. ἐδειγμάτισεν rectè ibi conuersum est verbo *Traducere*. In epistola verò ad Hebræos 6.6, παραδειγματίζοντας vulg. interpres vertit *Ostentui habentes*: quo sensu Sallustius vtitur Ostentus voce. Certè τὸ παραδειγματίζειν nihil aliud declarat quàm publicæ infamiæ exponere: sicut Gallicè dicimus, *Eschaffauder* : diciturque interdum etiã quũ à iudice non infligitur pœna : vt apud Plutarchũ Archilochus scribitur editis parum honestis versiculis sese παραδειγματίσαι. (quod & mihi iuueni, necdũ in ecclesiam Dei adscito, euenit : quam tamen maculam spero me tum dictis tum factis eluisse.) citantur ab aliis exempla tum ex Demosthene κατὰ Ἀνδροτίωνος, tum illud quod maximè appositum est, ex Polybij historiarum libro 11. vbi de Aristomacho tyranno quodam differens, dignum illum esse ait περιαγόμενον εἰς Πελοπόννησον καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον, οὕτως ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Sic etiam in hoc de quo agitur facto, proculdubio Mariæ infamiam nõ paruã inussisset Iosephus, si vel priuatim vel adscitis domesticis testibus eã repudiasset. Neq; puto hîc agi de Maria pœnæ lapidationis eximẽda: quãuis Græci interpretes Num. 25.4, verbum יקע [*iakah*] quod suspẽdere significat, hoc verbo Græco expresserint. Etsi enim iusti & probi hominis est priuatas iniurias obliuisci, tamen adulterij crimẽ, longè grauissimum, non fuit facilè tegendum, Domino tam seuerè edicẽte vt hoc malum è medio tollatur. Potiùs igitur, quum fieri etiam posset vt Maria ab alio quopiam ante desponsionem esset grauidata, maluit eam existimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iustinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni solent omnia (quoad eius fieri potest) in meliorem partem accipere. Id autem si contigisset (id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio) Mariam ducere vxorem eum oportebat (sicut cauit Moses, Deut. 22.28) ex parentum consensu, à quo vitium fuisset ipsi oblatum ante *

desponsionem. quod tamen sine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Ioseph: cui etiã fas fuisset eam ducere, & non inuenta virgine, ad iudices lapidandã trahere, vt eodẽ loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir insigni probitate) vel vxorem alienã retinere, vel iniuriã suã summo iure persequi: sed clàm potiùs & causa nulla exposita (sicut Iudęi consueuerãt) spõsione & fide data, illã absoluere ac liberare. Syrus interpres vtitur vocabulo quod propriè significat operire, & de pudendis etiã dicitur: cõtraria quoq; significatione declarat, id quod turpe est palã facere. ¶*Dimittere eã*, ἀπολῦσαι αὐτήν. Eras. *Ab ea diuertere*. Docet Modestinus iurisconsultus, Diuortiũ inter virum & vxorẽ fieri, Repudium verò spõsę remitti. Erat autẽ hoc tẽpore Maria desponsa tãtùm, non nupta. propriũ ergo fuit repudiandi vocabulũ: sed malui vulgatam versionẽ retinere: quanuis potiùs respõdeat τῷ ἀφεῖναι: quòd appareat Euangelistas, atque etiã Paulũ, in re durissima quæsiuisse mollissimum aliquod vocabulum, ideóque libentiùs dicere solitos ἀπολῦσαι, vel ἀφεῖναι, quàm ἀποπέμπεσθαι, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem sunt, & eidem verbo Hebręo שלח [*schalach*] respõdent, sed sunt duriora. dicitur autẽ diuerti vxor quando è domo mariti ad suos reuerti iubetur, ἀπολύεσθαι verò propter solutum cõiugij vinculum. *

	Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.	20	Hæc autẽ ¨quum in animũ induxisset, ¨ecce, angelus Domini ¨in somnio apparuit ei, dcens, Ioseph fili Dauid ¨ne metue ¨accipere Mariam ¨vxorem tuam. Nam quod in ea ¨genitum est, ¨ex Spiritu sancto est.	20	*Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Ioseph fili Dauid noli timere accipere Mariam vxorem tuam. quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.*
Luc.1.38.	Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥΝ. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.	21	Pariet autem filium, ‖& vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ¨‖liberabit populum suum ex peccatis ¨ipsius.	21	*Pariet autem filium, & vocabis nomen eius IESVM. ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum.*
Act.4.11.	(Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,	22	(Totum hoc autem factum est, vt ¨impleretur quod ait Dominus ¨per prophetã, dicẽtem,	22	*(Hoc autem totum factum est vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam, dicentem,*
Esa.7.14.	Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.)	23	‖Ecce ¨, virgo illa prægnãs erit, & pariet filium, ¨& vocabis nomẽ eius Emmanuel: ¨quod est, si interpreteris, Nobiscũ Deus.)	23	*Ecce, virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel: quod est interpretatũ Nobiscũ Deus.)*

20 *Quũ in animũ induxisset*, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id est, ἐννοήσαντος, quum apud se cõstituisset, seruata aoristi significatione. Vulg. & Eras. *Eo cogitante*. ¶*Ecce*, ἰδού. Hebræis הנה, [*hinne*] qua particula singulis penè versibus vtũtur. Interdũ tamen hæc ipsius vis est vt lectorẽ præparet ad aliquid insigne & mirificũ audiẽdũ. ¶*In somnio*, κατ' ὄναρ. id est, Nocturna visione. Nam κατὰ sæpè idẽ valet quod In, vel Per. Vulgata & Erasmus *In somnis* maluerũt interpretari, quasi scriptum sit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος siue ὄναρ inter se differunt, non minus quàm somnus à somnio. quod indicat hic Homeri versiculus Iliad. β, θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. nec semper seruatur discrimen inter ὕπαρ & ὄναρ. Herodotus in Terpsich. ὄψιν ἐνυπνίου vocat. ¶*Ne metue*, μὴ φοβηθῇς. Vulg. *Noli timere*: quo modo vbique ferè conuertere solet prohibendi particulã. Erasmus, *Ne metuas*. Hæc autẽ indicãt, timore Dei adductum Iosephum cogitasse de sponsa repudianda, siue quòd (vt antè dixi) alij viro obnoxiã arbitraretur: siue quòd adulteram fouere nullo modo sibi fas aut honestũ esse sciret. ¶*Accipere*, παραλαβεῖν, traditã videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nã hîc obseruari debet discrimen inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν, quorum illud de eo dicitur quod tunc primũ ab alio traditũ accipitur: istud verò de eo quod possidere desieris, & posteà recuperes, vt pluribus ostendit Demosth. in oratione περὶ τῆς ἁλοννήσου. quo demum verbo vti debuit Matthæus, si Iosephus antea Mariam vel habuisset, vel habere desiisset. Malè quoq; igitur Erasm. qui *adiungere* interpretatur, id est προσλαμβάνειν, *in consuetudinem vitæ* (inquit.) quæ interpretatio fauere videri potest eorum commento, qui votũ virginitatis in Maria comminiscuntur: quanuis illam quidem intactã virginem mansisse testetur mox ipse Euangelista. Nihil autem est ineptius Iudaica fabula quã Suidas in Ἰησοῦς recenset, & mirũ est à Christianis nõ paucis dignã visã fuisse quæ Latinè verteretur. ¶*Vxorẽ tuã*, τὴν γυναῖκά σου. quæ tibi pacta est vxor. Nã quæ despõsa erat, iã vxor destinatione habebatur, nisi quid incidisset quod spõsalia dirimeret. quamobrẽ etiã vt adulter puniebatur nõ minus qui desponsam quàm qui nuptã corrupisset, Deut. 22. 23. & Iacob, Gen. 29. 21, loquens de Rachele sibi tantùm desponsa, *trade*, inquit, *mihi vxorem meã*. Possum* & interpretari τὴν γυναῖκά σου, *Vt sit vxor tua*, vt Marci 12. 23, vbi tamen nõ additur articulus, nec pronomen. Itaque nõ erit hîc simplex appositio, sed supplendum erit εἰς τὸ εἶναι. cuiusmodi ellipsis apud Hebræos passim occurrit, qui tamen suum ל addiicere sæpe consueuerunt, vt Exod. 21. 7, siquis vendiderit filiam לאמה [*leamah*] pro quo verterũt Græci οἰκέτιν, id est *vt sit ancilla*. sed prior certè interpretatio vera est propter adiunctum articulũ τήν. ¶*Genitum est*, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quũ suprà positum sit ἀντὶ τοῦ τίκτειν, vt Luc. 1. 57. Sed sciendum est, hoc verbũ, sicut apud Hebręos ילד [*ialad*] & Gignere apud Latinos, de iis etiã dici in quorũ ortu nullus pater interuenit: sicut hoc loco non est existimandum Spiritum sanctum ex sese generasse Christi corpus, sed ex ipsius virginis substãtia fecisse, siue condidisse. Vulg. *Natũ*, τεχθέν. Eras. *Conceptũ*, συλληφθέν. ¶*In ea*, ἐν αὐτῇ. Sic in ea, vt etiã ex ea, Gal. 4. 4. vt grauiter vrget Tertull. in lib. De carne Christi. Nã alioqui non esset Filius ille ex Dauidis lũbis oriturus, nec verè frater noster. * ¶*Ex Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulg. *De Spiritu sancto*. Erasmus, *A Spiritu sancto*. Et sanè constat has pręposiciones permutari: malui tamen ἐκ præpositionẽ retinere. quanquã siquis veretur ne hęc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquã ἐκ materiã declaret, illis licebit vti præpositione á. qua de re multa eruditè scribit Basilius tractatu, de Spiritu sancto ad Amphilochium. *

21. *Liberabit*, σώσει. Alibi vtor Seruãdi verbo, à quo tamen hîc abstinui, propter sequentẽ præpositionẽ ἀπό. Nam illud Virgilianũ, *Seruatũ ex vndis*, poeticum est. Vulgata & Erasmus, *Saluũ faciet*, periphrasi (vt opinor) minimè necessaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Iesum Latini vocant, Hebr. dici ישוע à ישע, [*Ieschuah* à *Iaschah*] quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta sint Osiãdri & quorundam in hunc locum commenta. ¶*Ipsius*, αὐτοῦ. Ad verbum, *Eorum*. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectiuis, eiusmodi dicẽdi genera frequenter vsurpant, vt & Græci & Latini interdum. Scitè autẽ annotat Cassianus lib. de Incarnatione 5. cap. 1, ista duo, Liberare à peccatis & Populum suum, non conuenire nisi ei qui natura sit Deus.

22 *Impleretur*, πληρωθῇ. Vulgata, *Adimpleretur*, Eras. *Perficeretur*. i. πληρωθῇ. quia hoc dicẽdi genus (inquit) Latinis auribus est ignotum, nisi quũ sentimus addi quod deerat rei cõsummãdę. Atqui Cic. multis locis vsurpat Implere pro Pręstare: quo sensu videtur hîc vsurpatũ. Neq; verò hoc annotassem nisi voluissẽ semel esse dictũ quod sępissime fuisset nobis repetendũ. ¶*Per prophetã*, διὰ τοῦ προφήτου. Nõnulla exẽplaria nomen habẽt Esaiæ expressum. Vide infrà, 2. 17.

23 *Virgo illa*, ἡ παρθένος. Articulus non temere additus est in Græcis, respondẽs ה [*he*] quintæ literæ expressæ in Hebręo contextu: nimirũ vt insignis quędã Virgo significetur, ab æterno videlicet selecta: & cuius semen erat contriturũ serpentis caput. ¶*Prægnans erit*, ἐν γαστρὶ ἕξει. Vulg. ad verbum, *In vtero habebit*. Hieronymus ad Pãmachiũ legit ἔχει, id est *habet*, eodem sensu. Nam in Hebræo tã potuit subaudire

diri Est quàm Erit. Et Prophetæ sæpe tum præsenti tum etiã præterito tempore vtũtur, quanuis de re multis etiam pòst seculis futura loquãtur: vt prophetiæ veritaté sanciãt. ¶*Et vocabis*, καὶ καλέσεις. Scio in plerisq; exẽplaribus legi καὶ καλέσουσι, id est, & vocabunt. vel, & vocabitur. Quam etiã lectioné sequitur Syrus interpres, & Iustin⁹ Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: vrget quoq; Epiphanius in Anchorato. Sed præstat receptã lectioné sequi, vt sit apostrophe prophetæ spiritu Dei correpti, & Virginé post tot secula nascituram, * quasi pręsenté, alloquentis. quod magnã vim habet. Neq; leuiter prætereundum est quod est à doctis interpretibus obseruatũ, nõ temerè tribui matri ius nominis huic filio tribuendi: quod ius potius patri conueniebat, non auté matri, nisi ex patris cõsensu, vt liquet ex Luc. 1. 60. 62, & Gẽ. 35. 18. Fuit enim nominis impositio herilis potestatis & imperij testimoniũ, Gen. 2. 19. Dã. 1. 7. Itaq; significatur hac ratione filiũ hunc, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. ¶*Emmanuel*, Ἐμμανουήλ. Hebr. *Immanuel*. Sed vocales istæ sæpe dialectis variantur. Longè maioris est momenti quòd nonnulli hoc non referunt ad ipsam duarum naturarum hypostaticam coniunctioné: quod tamen nisi statuatur, nihil hîc dicetur de hoc Filio quod non etiã reliquis cõueniat, per quos Dominus suos liberauerit. Fuit igitur vnus iste Deus nobiscum, id est θεάνθρωπος. id est, quîcum sic fuit Deus (Act. 10. 38,) vt omnis plenitudo Deitatis habitet in ipso σωματικῶς, Colos. 2. 9. Immò in iis etiã quæ constituũtur ex materia & forma, (quod de Christo sõniat Apollinaris) forma magis propriè dcitur cũ materia quàm in materia. ¶*Quod est, si interpreteris*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Vulgata, *Quod est interpretatum*. Erasmus, *Quod si quis interpretetur*, sonat. Illud est ambiguũ: hoc à Græcis recedit. ostendit autem hęc locus, vt & alij similes vel Matthæũ (quod nonnulli ex traditione opinãtur) Hebraicè nõ scripsisse Euangeliũ. Cur enim Hebraicè scribens intelligẽtibus, Hebræa interpretaretur?) vel Hebraicè & Græcè quoque scripsisse: vel hęc ab eo adiecta qui sit Hebræa Matthæi Græcis interpretatus. *

---

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.
25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἸΗΣΟΥ͂Ν.

Κεφάλαιον β.

1 ΤΟΥ͂ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

24 Experrect⁹ auté Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat angelus Domini, & accepit vxoré suam.
25 Sed non cognouit eam, quousque peperisset filium illum suum primogenitum: vocauitque nomen eius IESVM.

CAP. II.

1 QVVM ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

24 *Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem suam.*
25 *Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primogenitum: & vocauit nomen eius IESVM.*

CAP. II.

1 *QVVM ergo, natus esset Iesus in Bethleẽ Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente venerunt Ierosolymam,* Luc. 2. 6.

---

24 *Experrectus autem Ioseph*, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, *Excitatus autem Ioseph*. sed hoc quidẽ loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulg. *Exurgens autem Ioseph*. id est, ἀναστάμενος δὲ Ἰωσήφ. ¶*Imperat*, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoristi sæpe cùm plusquam perfectis confunduntur à Græcis. Vulg. *Præcepit*. quo vno vocabulo in hac re fere vti solet. Nos auté quum diuersis vocabulis vtantur scriptores, conabimur cuiq; Græco Latinũ aliquod opponere. ¶*Vxorem suam*, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. id est, Quam antea desponderat, vxorem duxit.

25 *Sed*, Καὶ. Vulg. & Erasm. *&*. Verùm nemo non videt aduersatiuã particulã melius cõuenire. Certum est autem Iosephũ religione tactũ illã non attigisse, quum eã ex Spiritu sancto grauidã esse didicisset: atque adeò vel ex eodé illo Angelo vel ex ipsa Maria plenius cognouisse huius facti mysteriũ. Itaq; conspuenda est fabula illa quam Proteuangelium vocãt, & tota illa falsissima narratio quæ apud Suidã tam multis recitatur in voce Ἰησοῦς. ¶*Non cognouit*, οὐκ ἐγίν. Sic rectè significatur mariti cum vxore cõgressus etiã apud idoneos Græcos scriptores, pro quo Cæsar lib. 6. de bello Gal. dicit fœminę notitiã habere. ¶*Quousque*, ἕως οὗ. Notandũ est, aduersus Heluidianos, ἕως interdũ ita referri ad tẽpus præcedẽs vt de sequenti non affirmetur contrariũ. quod satis indicant vel postrema verba huius Euangelij, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, *Ecce, vobiscũ sum vsque ad consummationẽ seculi*. Ex quibus verbis colligere non possis Christũ non esse nobiscũ futurum post cõsummationem seculi. Neq; aliter interdũ accipitur particula עד [*hedh*] apud Hebręos, vt 2. Sam. 6. 23. vbi dicitur Michol nullos liberos sustulisse, vsq; ad diem obitus sui. Sed & interdũ hęc particula tẽpus interiectũ simpliciter declarat, vt possis etiã interpretari, Interim dum erat paritura, *tandis qu'elle deuoit enfanter*: vt infrà 5. 25. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ, *tandis que tu es en chemin*, & act. 27. 33. ἄχρι οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, *interim dũ oriturus erat dies*. ¶*Filiũ illum suum*, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulg. & Erasm. *Filium suum*. Nobis auté non videtur Gręcus articulus otiosus: ita tamen vt vis eius sit ἀναφορική. id est, vt de eo agi significetur cuius antè facta est ab angelo mentio: nõ auté vt filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidem nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, vt selectissimo organo, sanctissimè sentiunt. ¶*Vocauitque nomen eius Iesum*, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id est (vt ferè dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα. Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1. *Ergo*, δέ. Erasm. *autem*. Sed (vt existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua, (vt vocãt) sed potiùs συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est copulatiua sentẽtiæ (vt grãmaticorum more loquar) sicut sępe apud Latinos Ergo & Igitur. ¶*Natus esset*, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide superioris capitis vers. 16. *In [ea] Bethleem [quæ est]* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19. 18, dicitur Bethleem Iuda: id est, Bethleem quę est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quę est in tribu Zabulõn, id est, in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, *In Bethleem Iudææ*. Erasm. vt Hebraismum molliret, addidit *ciuitate* appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem autem hîc & aliis nõnullis locis seruare malui, quàm Latina terminatione vti. Iudæa verò hîc intelligitur regio: sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin cõprehenditur. Hieronymus ad Pãmachium librariorũ errore factum putat vt pro Iuda scriberetur Iudææ. *Quæ enim est* (inquit) *aliarũ gentiũ Bethleẽ?* Est certé. Alia enim erat regio Iudææ quàm Galilæa. ¶*Magi*, μάγοι. Plato in Alcibiade priore magos dicit fuisse Persarum sapiẽtissimos, & μαγείαν Zoroastris filij Horomazi vocat τὴν θεῶν θεραπείαν, id est. Deorum cultum, quem magi docuerint ipsos Persarum reges, vt etiam τὰ βασιλικά, id est regni iura. Apparet igitur magos fuisse tũ diuini tum humani iuris interpretes. quod etiam testantur seu vero, seu falso potius, Zoroastris nomine editi versiculi Græci, quos λόγια vocarunt, Phocylidæ & Theognidis sententiis non absimiles. Sed iampridẽ magi ad nefarias artes cõuersi (vt non tãtùm ex prophanis sed multo etiã magis ex sacris literis liquet) suam hanc sapientiam infamarunt. quo admirabilior est hæc historia de Christo vixdũ nato, tam procul (vt loquitur Theodoretus) diaboli vates ad sui adorationem præ cæteris euocãte, & Gentium primitias ex ipsis inferorum penetralibus ciente: idque per extraordinariũ prorsus pręconé, nouum videlicet sydus, vt (quod copiosè in hunc locum disserit Chrysostomus) per nouã stellam docerentur veritaté qui veteribus illis stellis ad omnẽ impietatem erant abusi. Sydus enim extraordinarium prorsus fuisse tota narratio declarat. Sed muta certè stella docere illos tantum mysteriũ non potuit. Itaq; accessisse aliud oportuit, quo ad tantum suscipiendũ iter, & rem tã inuidiosam tanto feruore persequendam impellerentur: prophetiam videlicet Bileami, vnius proculdubio ex vetustissimis illis impurissimis magis, cuius prophetiæ verba (sicuti scripta sunt Num. 24. 17) vsqueadeo cum horũ percontatione congruunt, vt omnino, siue id peculiari reuelatione (nã & Nebucadnezari Deus mysteria multa in somnis patefecit, & per Danielem explicanda curauit) siue quauis alia ratione cognouerint, eò prorsus respexisse videantur.

Sed & Danielis olim apud magos & dignitate penè regia, & diuinis prophetiis proculdubio celebratissimi scripta, dubium non est quin fuerint apud Persas pretiosa, ac fortassis etiam accuratiùs quam apud ipsos Iudæos obseruata. Denique insignis est hic locus Suetonij, apud Tacitū totidem penè verbis repetitus, quanuis ad Vespasiani tempora & rem ipsam non rectè accōmodatus. *Percrebuerat*, inquit, *Oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis, vt eo tempore Iudæa profecti rerum potirentur.* Istos autē, reges fuisse, temere omnino & falsò diu creditū fuit, errore ex falsa interpretatione Psal. 72. 10, exorto, vbi dicuntur reges Scheba & Seba munus Christo oblaturi: quum ita significetur Euangelij siue regni Christi propagatio vndiq; sequutura: neq; ad istos, quanuis gentium vocationis primitias, istud restringi vllo modo possit aut debeat: minimè istorū regiā dignitatē dissimulaturo Euangelista: nec sanè istos, si reges fuissent, & ab Arsacidis tunc Persidis regione potitis, missi, facilè admissuro Herode, Parthorum hoste iurato. Et tamē si Genebrardo, Parisiēsi theologo, creditur, hæc est vetus Ecclesiæ traditio. Cedò quibus testibus? Tertulliano (inquit) Augustino, Hilario, Hieronymo, & recentibus aliis nonnullis scriptoribus. Atqui apud Chrysostomū, Theodoretū, Cyprianū, Nyssenum, Cyrillum, etiam vbi hanc historiā pertractāt, nulla ne tenuissima quidē regię istius maiestatis mētio. Sed quid ait Tertullianus? locū illū Psalmi huc applicat aduersus Iudæos & Marcionē, *Nam & magos*, inquit, *reges ferè habuit Oriens, & Damascus Arabiæ retrò deputabatur.* Quis verò non videt, Tertullianū in eo deceptū, quòd istos ex Arabia atq; adeò Damasco propinquissima regione educit, qui tamen ex Perside, aut fortassis etiā Media vltima (in qua Magos populos Herodotus, Strabo, Plinius, collocant) aduenerint? gentis nomine proculdubio, vt & Chaldæis accidit, ad eos homines tandē translato, qui sapientiæ illius specie sese venditabāt? Et quod Orientē ait Tertullianus magos ferè reges habuisse, quibus testimoniis probari potest? Nā magos quidem maxima fuisse apud Persarum reges auctoritate (quibus tunc Arsacidæ Parthi imperitabāt quū Christus natus est) tū ex sacris tum ex prophanis historiis liquet. atque adeò sub Cambyse regnum ipsum Persidis aliquandiu occupasse, & magiæ quoque studiosos fuisse reges eorum, certissimū est: imò verum etiam est quod scribit Cic. lib. de Natura deorum 3, neminem esse potuisse Persarū regem qui non antea magorum scientiam & disciplinam percepisset. magos tamē propterea dictos aut habitos fuisse reges, vix vnquā inuenias. Sed ita sanè scripserit obiter Tertullianus, locū illum Psal. detorquens. nū propterea istud commentum, fuerit Ecclesiæ traditio? Hilarius autē locum Esa. 45. 14. cum altero illo Psal. 72. 10, comparat quidem, sed ita vt istos minimè dicat reges fuisse: in eo quidē certè hallucinatus, quòd laborem Ægypti partim allegoricè de magia interpretatur, partim de itinere à magis confecto Bethlehem vsque intelligit: quum Ægyptus non fuerit ad orientem sed ad meridiē Iudææ sita. Hieronymus verò in illum ipsum Psalmum scribens, nequaquam dicit istos fuisse reges, sed regum typos, nempe illius prophetiæ primitias de regionibus ipsis ad Christi cognitionem accessuris. Sed in Augustino præsertim citādo manifestus error apparet. Sic enim apud illū legitur lib. 3. de mirabilibus scripturæ, cap. 4. *Magi Hierosolymam venerunt, inde, inuentis Israelitarum oraculis vatum de eodem nato vbi nascendi locum acciperet, monente subdolo sermone, reges alacres eunt.* Quis verò vel mediocris iudicij lector corruptam esse lectionem, & *monente subdolo sermone regis*, (Herodis videlicet) *alacres eunt*, legendum esse non videt? Sed de istis nugis plus satis: de quibus certè tantopere non laboraremus (quum, etiamsi reges istos fuisse daremus, salua maneat historiæ veritas) nisi, præterquam quòd ferenda non est eorum audacia qui huiusmodi commēta sacris historiis assuunt, longius etiam processisset eorum impudentia, qui nō modò magorum numerum & nomina sunt commenti, sed & eorum cadauera (si credere dignum est) Coloniam vsque ad Rhenum deuexerunt, vbi etiamnum adoranda hodie miseris populis nescio quę cadauera proponūtur. Deniq; nequid ad impiam prophanationē deesset, mos etiā iste verè magicus, fauentibus imprimis bonis istis traditionū Ecclesiæ defensorib. inoleuit, vt fictis illis Gasparis, Melchioris, Balthasaris nominibus, non sine crucis signo ter repetito, puræ chartę vel pergamenę inscriptis & collo appēsis, quosuis morbos, scilicet, depellāt. Nū verò Genebrarde, hæc quoq; vetus est Ecclesiæ traditio? & tamen tu & tui ista scitis, videtis, & silentio saltē probatis. *

Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.	2	¨Dicētes, ¨Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.	2	*Dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.*
Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.	3	His autem auditis Herodes rex turbatus est, & ¨tota Hierosolyma cum eo.	3	*Audiens autem Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cum illo.*
Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.	4	Et conuocatis omnibus ¨primariis sacerdotibus & ¨scribis populi, percōtatus est ab eis vbi Christus nasciturus esset.	4	*Et congregans omnes principes Sacerdotum & Scribas populi, sciscitabatur ab eis vbi Christus nasceretur.*

2 *Dicentes*, λέγοντες. Solent ferè Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare: Latini contra plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiam Castellio nuper totam hanc periodum conuertit. Me verò istius simplicitatis quam Spiritus sanctus amplexus est, nunquam pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm si obliquè aliena dicta referrentur, eo quòd res non tam narrari quàm geri videatur.

¶*Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est?* ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulg. *Vbi est qui natus est rex Iudæorum?* Erasmus, *Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum?* Ego vocabulorum collocationem mutaui, vt sensus esset dilucidior. Nā alioqui viderentur magi aliud quęrere: nempe, vbi sit ille qui minimè natus est priuatus, sed rex Iudęorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non conuenit. Eadem traiectione vsus est Luc. 19. 38.

3 *Tota Hierosolyma*, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, *Tota Hierosolymorum vrbs*: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero vsurpat Euangelista: sed hoc egonihil moror. Nam Cicero etiam ipse pro Flacco, vtroq; genere vsus est in hac vrbe appellāda. Quòd autem Hegesippus vocatā esse putat Hierosolymam quasi ἱερὴν σολύμων, & Euseb. quasi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnā Hebraicæ linguæ imperitiam: vnde etiam factū puto vt librarij huic nomini aspirationem præposuerint.

4 *Primariis sacerdotibus*, ἀρχιερεῖς. Sic vocabantur qui ex posteris Aaronis (nam ij soli, ἱερεῖς, id est sacerdotes, dicebantur) erant familiarum suarum capita, sicuti post captiuitatē fuerat earum distributio instaurata, vt refertur Nehem. 11. & 12. si modò vices istæ omnes ad hæc vsque tempora perstiterant. Quamobrem etiam vocantur principes sanctuarij, 2. Chr. 24. 5: & hoc ipso nomine principes sacerdotū, 2. Chro. 36. 14. Itaq; fallitur Theophylactus: qui scribēs in 14. Marci, putat sic vocatos qui aliquādo pōtifices maximi fuissent, non tunc perpetuo, sed venali facto pontificatu: sicut apud Romanos Prætorij, Quæstorij, Consulares dicebantur, prætura, quæstura, cōsulatu functi. Erasmus hoc loco *pontifices* interpretatur: quod nomen malui vni pontifici maximo propriū seruare. Fuit autē hic cœtus ab Herode coactus, non illud συνέδριον ciuile, sed Ecclesiasticus senatus, ab illo ciuili distinctus. ¶*Scribis populi*, γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Scribarū tria genera in sacris literis reperio. Vnū eorū qui regibus apparebāt, (quodcūq; tandē eorū munus fuerit) vt 2. Sam. 9. 3, & 20. 25. itē 2. Reg. 12. 10, & 22. 3, & alibi sæpe. Alterū, eorū qui priuatorū contractus & instrumēta vidētur descripsisse: quos notarios vocamus: cui rei operā solitos fuisse nauare Kinæos, nullā alioqui hæreditatē cū tribubus sortitos, liquere opinor ex 1. Chro. 2. 55. Cuiusmodi etiā contractuū quis mos fuerit, colligi potest ex Ier. 32. 11. quò videtur allusisse Propheta ps. 45. 2. Scribæ deniq; dicti sunt iuris diuini periti inter cęteros: (quo nomine laudatur Ezras, Ezrę 7. & 11.) quorū munus fuit tū in synagogis tū in tēplo legē docere. qua de causa νομικοὶ appellati sunt, vt cōstare potest ex Matt. 7. 29, & 17. 10, & 23. 10. Mar. 12. 28, & Luc. 7. 30. & 11. 46, &

1.Cor.1.20. Sed quoniam ij quorum hic fit mētio, non simpliciter Scribæ sed Scribæ populi vocantur, apparet selectos fuisse ex illo ordine nonnullos, qui primarijs sacerdotibus adiuncti, Ecclesiasticum cœtum explerent: sicut etiā Senioribus populi, id est Senatoribus, quos Sanhedrin Hebræi demum vocarunt (ex quorum numero fuit Iosephus ille Arimathæēsis, Marc. 15.43) id est, ciuili illi septuaginta virorū συνεδρίῳ, adiuncti erant alij Scribæ, itidē Scribæ populi appellati, 1.Macab.7. 42: quos plerisque placet fuisse exequēdis synedrij iudiciis præfectos. Scribas autem illos dictos fuisse ex eo quòd legi scribendæ & interpretandæ vacarent, quasi sacrarum tabularum custodes, constare potest ex Ierem.8.8. Vnde Thalmudistas hallucinatos esse apparet, qui Ezram volunt fuisse ordinis Scribarū auctorē, cuius potius fuit instaurator. Sed hoc quidē verum est, senatum Ecclesiasticum ante captiuitatē Babylonicā potius dici cōpositum ex sacerdotibus & prophetis, quā ex Scribis: vt Ierem. 26.11, & 29.2. In quibus locis prophetas istos oportet à prophetis illis distinguere qui vno spiritus diuini extraordinario afflatu futura prædicebāt: quū illi essent ordinarij, & humanitus in legis doctrina instituti. Quamobrem etiā Ionathas paraphrastes Scribas vtroque illo Ieremiæ loco interpretatur: & inde factū vt apud Paulum nō semel prophetādi verbum de prophetiarum interpretatione, etiā absq; futura prędicēdi spiritu, vsurpetur. Nec etiam dubium est quin isti præcipuè fuerint Leuitæ. quamobrē etiā plerūque Senatus hic Ecclesiasticus ex Sacerdotibus & Leuitis compositus dicitur, veluti Ioha.1.19. Quod autē Thalmudistę fuisse plerosque ex Symeonis tribu dicunt, ea qua solent audacia comminiscūtur. Sed scitè admodum Genebrardus, de Scribis ex Rabinorū lacunis hausta nobis reponens, *Certe*, inquit, *vt Pharisæi theologis respondebant, qui penitius mysteria scripturarum scrutantur: ita isti Canonistis, quia leges ciuiles & Mosaicas secundum leges corticem curabāt.* Hęc ille: quę quoniā barbarè & obscurè scripta sunt, egent fortassis interpretatione. Vult igitur iste Pharisæos quidē id fuisse apud Iudæos, quod Theologi præsertim Sorbonici (quorū & ipse vnus est) hodie sunt Ecclesiæ Christianæ. quod vltrò ipsis concedimus, quos nimirum Christus, vt & Scribas, verbi sui flagello ex Ecclesia nūc exturbet: Scribas verò id olim fuisse quod sint hodie Doctores quos Canonistas appellant, leuiter admodum sacra explicantes. Quę quidē Genebrardi sentētia haud scio quàm sit Gregorio XIII (canonistæ quōdam Doctori, nunc verò P.M.) grata futura. Sed audiamus etiam aliud. *Erāt autem & ipsi Scribæ*, inquit, *Catholici: vnde Math.23 vnà cū Pharisæis dicuntur sedisse supra cathedram Mosis, vt qui eam vacuam inuasissent dum sacerdotes diuitiis Ecclesiasticis abutentes suum officium desererent.* Enimuero, Genebrarde, qui sedisse illos dixit super cathedram Mosis, annon etiam irrita eos fecisse Dei mandata, & ab eorum fermento esse cauendum, est vociferatus? Quòd si Pharisæum esse idē est atque Catholicū, hoc est, orthodoxū Christianum esse, quis tibi censetur Paulus, qui Pharisaismum eiuratū pro stercoribus duxit, vt Christianus esset? At idem (inquies) se Pharisæum esse clamat, Act.23.6. Nēpe in capite siue articulo de resurrectione, sicut disertè explicat: tu verò in genere loqueris. Et sanè dicis quod res est. nec enim est ouum ouo similius quàm vos Theologi & Canonistæ veteribus illis Pharisæis, vt pari prorsus iure Catholici vocari possint: siue dogma de operū iustitia, siue illam traditionum superstitiosissimarū atq; adeo impiissimarū colluuiē spectemus. * ¶ *Nasciturus esset*, γεννᾶται. id est, quo loco apud prophetas nascatur vel nascitur⁹ fuisse dicatur. quę phrasis petita est è medio.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,	5	At illi dixerūt ei, In *ea* Bethleē *quæ est* Iudææ. Sic enim scriptum est per prophetam,	5	*At illi dixerunt ei, In Bethleem Iudæ. Sic enim scriptum est per prophetam,*
Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.	6	‖Et tu Bethleem ⁺terra Iuda, ⁺nequaquam minima es ⁺inter duces Iuda. ex te enim exibit dux qui ⁺pascet ⁺populū illum meum Israel.	6	*Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet dux qui reget populum meum Israel.* Mich. 5. 2, & 4. ioh. 7. 42.
Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.	7	Tum Herodes clàm ⁺vocatis magis, ⁺exquisiuit ab eis ⁺quo tempore stella apparuisset.	7	*Tūc Herodes clam vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.*
Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.	8	⁺Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, ⁺penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.	8	*Et mittēs illos in Bethleem, dixit: Ite, & interrogate diligenter de puero: & quum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum.*

6 *Terra Iuda*, γῆ Ἰούδα id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidem durum videtur γῆν interpretari pro vrbe: quomodo tamen Euripides in Hecuba vsurpauit. Alia exemplaria habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, quod planius est. In Michæa legitur *Bethleem Ephrata.* Est enim hoc alterum vrbis cognomentum, quo ab altera discernitur. ¶ *Nequaquā minima es*, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionem sequitur etiam Iustinus: quum tamē in Hebræo legatur צעיר, [*tsehir*] & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt * quod Michæas 5.1. in Hebræo affirmat, videatur hic negare. Alij igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud prophetam aduersatiuā particulam: quod videtur sensus ipse postulare, & alibi etiā reperitur, vt Psal.119. ver. 141, & 157, & Ioh. 9.30: vt totus locus ita sit legendus, *Et tu Bethleem Ephrata paruula es inter chiliadas Iuda: ex te [tamē] egredietur mihi qui sit dominator in Israele.* Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alij simpliciter sentiunt, Matthæum respexisse ipsius prophetiæ exitum, ac proinde non minimam, id est, per μείωσιν, excellen- * tissimam dixisse, quam propheta, nondum videlicet nato Christo, minimā vocauit. In summa, apparet prophetā significare voluisse, hoc oppidulū, alioqui exiguum, Messiæ tamen exortu nobilissimū ac celeberrimū fore: quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. ¶ *Inter duces*, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulga. *In principibus*. In Hebræo legitur באלפי [*bealphe*] hoc est, in chiliadib. seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex capite Exod.18. 25. & Gedeonis oratione, Iudi.6.15. ¶ *Dux* ἡγούμενος. Particip. est loco nominis, id est ἡγεμών. quod Hebræis est vsitatissimum. ¶ *Pascet*, ποιμανεῖ. Vulg. *reget*, quod respondet τῷ εὐθύνειν. Erasmus, *gubernaturus est*. id est κυβερνήσει. Ego elegantē sanè metaphorā seruaui. Sic solet Homer⁹ reges ποιμένας λαῶν vocare. & pręclarū est illud dictū Xenophontis παραπλήσια ἔργα ἐστὶ νομέως ἀγαθοῦ καὶ βασιλέως ἀγαθοῦ. * ¶ *Populum illum meum Israel*, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulū expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligēda, quum bis repetatur à Domino, vt suā in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret.

7 *Vocatis*, καλέσας. Erasm. *Accersitis*, id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Exquisiuit* ἠκρίβωσε. Vul. *Diligenter didicit* Eras. *Accuratè perquisiuit*. Vocabulū Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. ¶ *Quo tēpore stella apparuisset*, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vul. *Tēpus stellæ quæ apparuit eis*. Ad verbū, *Tēpus apparētis stellæ*. Eras. (quē sequor) mihi videtur hunc hellenismū optimè expressisse. est enim positū φαινομένου pro φανέντος. Mirabiliter autē diuina prouidētia effecerat vt nō cōgrueret tēpora apparitionis stellæ Christi nascētis, quum illa toto biennio antecesserit, vt apparet ex vers. 16. Magorum autē aduentus Bethleemam incidisse omnino videtur circiter extremos dies τῶν λοχειῶν Mariæ, vt dicemus Luc.2 40.

8 *Et eis Bethleē dimissis*, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Eras. expunxit pronomē, & vertit πέμψας, *iussis ire*, id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blande &

benignè iter cõmonstrasse. ¶*Penitus exquirite*, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, *Interrogate diligenter*, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, *Accuratè*, id est, ἐπιμελῶς.

9 *Præibat*, προῆγεν. Vulga. *Antecedebat*. Erasmus, *Præcedebat*. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, *Haud secus Æneas se matutinus agebat*. quanuis ponatur etiam absolutè interdum pro Præire, vt infrà 21. 9, & Luc. 18. 39. ¶*Supra [locum in] quo*, ἐπάνω οὗ. Vulgata, *supra vbi*. Suppleuit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ᾽ οὗ. atque inde factum est vt οὗ degenerarit in aduerbium loci. Annotat Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων hîc non intelligi stabulum, sed domum quampiam. hæc enim biennio post natum Christum contigisse, Iosepho & Maria Bethleemam migrantibus ex Nazareth: quò post purificationem concesserant, Lucæ 2. 39. Sed præstat (meo quidē iudicio) sic istius narrationis seriem connectere, vt paulo post natum Christum magi aduenerint: quibus digressis, Iosephus, oblationis pro vxore faciēdæ causa (sicut narrat Lucas) in vrbem venerit.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ᾽ ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι᾽ ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ᾽ ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. Oseæ.11.1.

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ

9 Ipsi verò, audito rege, profecti sunt: & ecce, stella quā viderāt in Oriente, præibat eis, donec venit steritq; supra *locum in* quo erat puerulus.

10 Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno valde:

11 Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidētes adorauerūt eum: apertisque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et diuinitus admoniti in somnio ne reuerterētur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 Ipsis autē regressis, ecce, angelus Domini apparet in sōnio Iosepho, dicēs, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptū: & esto illic vsquedū dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrē eius nocte, & secessit in Ægyptum.

15 Et fuit illic vsq; ad obitū Herodis: vt impleretur quod ait Domin⁹ per prophetā, dicentē, Ex Ægypto vocaui filiū meum.

16 Tum Herodes, quum vidisset se illusū esse à magis, excāduit.

9 *Qui quū audissent regē abierūt: & ecce, stella quā viderāt in Oriēte, antecedebat eos, vsquedū veniens staret supra vbi erat puer.*

10 *Videntes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno valde:*

11 *Et intrātes domum, inuenerūt puerum cum Maria matre eius: & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham.*

12 *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliā viā reuersi sunt in regionem suam.*

13 *Qui quum recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens, Surge & accipe puerū & matrem eius, & fuge in Ægyptum: & esto ibi vsquedum dicam tibi. futurum est enim vt Herodes quærat puerum, ad perdendum eum.*

14 *Qui consurgens accepit puerum & matrem, eius nocte, & secessit in Ægyptum.*

15 *Et erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam, dicentem, Ex Ægypto vocaui filium meum.*

16 *Tunc Herodes, videns quoniam illusus esset à magis, iratus est valde*

11 *Inuenerūt*, εὗρον. In omnibus vetustis exēplaribus scriptū legimus εἶδον, *viderunt*. ¶*Procidētes*, πεσόντες. Eras. *prostrati*: ad verbum, *quū cecidissent*. Significatur autē adorantium gestus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui prostratus alicui supplicat. τὸ κυνεῖν verò est osculari, siue os, siue manum, siue genua: quæ demississima fuit adoratio. Ideo participium πεσόντες adiunctum fuit, quod tamen plerunque reticetur quasi verbo προσκυνεῖν inclusum.

12 *Diuinitus admoniti*, χρηματισθέντες. Vulgata, *Responso accepto*: non satis propriè, quia percontantibus demū responsum datur. Eras. *Oraculo admoniti*. Ego verò etsi religionem nullā statuo in vocabulis, tamē Oraculū libēs refugio, veluti idolorū superstitione contaminatum. * Cæterùm quanuis verbis χρᾶν & χρᾶσθαι, siue χρῆσθαι, ad diuinas patefactiones applicatis, non χρῆμα sed χρησμὸς pro diuino monito siue responso, deducatur: tamen & Deus ipse χρηματίζειν dicitur quū homines alloquitur, & ij quos ita cōpellat, χρηματίζεσθαι, & eius sermo τὸ κεχρηματισμένον, vt Luc. 2. 26. vt χρηματισμὸς Rom. 11. Exēplum verbi χρηματίζειν in illo significatu sanè rarò extat, vt Heb. 12. 25. Significat autē (vt ex hoc loco apparet) diuinitus admoneri, etiāsi quis prior Deū non compellarit. Iustin⁹ ad Tryphonē, rectè interpretatur, κατ᾽ ἀποκάλυψιν κελευσθέντες, Arcana declaratione iussi. ¶*Ne reuerterētur*, μὴ ἀνακάμψαι. Vul. *Ne redirēt*. id est, μὴ ἐπανελθεῖν. quod tamē discrimen leue est, eadē etiā manēte sententia: verùm & hîc & aliis plerisq; locis (in quorū etiā nōnullis eundem sensum diuersa alioqui verba habent) vt obiter aliquid iis etiā qui Grecę linguę sunt studiosi, gratificarer, ex synonymis Latinis ea deligere conatus sum quę Grecis planè respōdent: præsertim verò vbi eadē vtrobiq; metaphoræ est ratio, aut saltē aliqua est metaphoræ affinitas. quod videre hîc est in verbo ἀνακάμπτειν. quāuis enim Latino verbo Reuerti Grecū ἀναστρέφειν respōdeat, tamen verbū etā ἀνακάμπτειν quū propriè sit Reflectere, ad verbū illud Reuerti proximè accedit: quum is qui ἀνακάμπτει cursum vertat. Siquidem ἀνακάμπτειν nauale esse videtur, & propriè significat in contrariam partem flectere: sicut ἀναστρέφειν de peditibus & equitibus dicitur. Diodorus libro ιδ, ὁ δὲ πεμφθεὶς ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id est, *præfectus autem classis qui missus fuerat, versus Carthaginem cursum reflexit.*

13 *Apparet*, φαίνεται. Vul. *Apparuit*. Cōuenit tempus præsens narrationibus etiā rerum præteritarū. Sextum exemplar scriptum habebat ἀποκτεῖναι: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, *Ad necem*.

14 *Secessit*, ἀνεχώρησεν. Præpositio ἀνὰ hîc idem valet quod χωρίς: paulò antè verò eodem verbo idem quod πάλιν.

15 *Et fuit*, καὶ ἦν. Vulg. *Et erat*. Vide caput primum, versiculo 18. ¶*Obitum*, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortem metonymicè, quòd (vt inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunque rei: adeò quidem vt τελευτὴ θανάτοιο, periphrasticè mortem ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parum dissimili obitum vocant, sumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbique interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 [*Se*] *illusum esse*, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vul. *Quoniam illusus esset*.

ſet. Sæpe enim vſurpat has particulas *Quoniam & Quia*, quæ in hoc dicendi genere ſunt barbaræ, atque etiam perobſcuræ multis. ¶*Excanduit*, ἐθυμώθη. Vulgata: *iratus eſt*. id eſt ὠργίσθη. Eraſm. *indignatus eſt*. Cicero θυμὸν *excandeſcentiam* interpretatur, quem ſequuti ſumus.

Miſsis [carnificibus,] ἀποστείλας. Vulg. *mittens*. Verbum abſolutum poſuit Matthæus ſecundum phraſim Hebraicam Pſal. 57. 4. ישלח *[iiſchlach] Mittet è cœlo: & liberabit me*, vt & Pſal. 105. 20. quomodo etiã apud Græcos vſurpatur verbũ πέμπειν nullo addito caſu. Herodot. in Clio, ἀπιπέμψας ὅπλα ἀρῆια μὴ ἐκτῆσθαι. Eraſ. ergo vt eclipſin suppleret, uertit, *miſsis ſatellitibus*. At ego, *miſsis carnificibus*: quod mihi meliùs viſum eſt cõuenire ſceleris atrocitati. in quo Eraſmũ etiã ipſum ſequor, qui ita loqui maluit infrà 14. 10. Nuper Caſtellio hunc locũ his verbis eſt interpretatus, *Miſit interfectũ*: quàm rectè, iudicẽt alij. Mihi quidẽ ἐμφατικώτερον eſſe videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. ¶*Interemit*, ἀνεῖλε. Vide infra 10. 28. *Et in omni confinio*, Καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις. Vulg. & Eraſ. *in omnibus finibus*, ambiguè. Nam τὰ ὅρια vocat non territorij Bethleemitici extrema, ſed quicquid fuit σύνορον. ¶*Eius*, αὐτῆς: videlicet Bethleem. neque hic vllam amphiboliam video, quæ nos cogat ad repetẽdum antecedens, ſicut fecit Eraſ. ¶*A bimulis, & infrà*, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, *à bimatu, & infrà*. Nam etiam in quibuſdã exemplaribus legitur κάτω, & eum legiſſe apparet ἀπὸ διετίας, id eſt ἀπὸ διετίας. Sed potiùs legẽdum eſſe ἀπὸ διετοῦς, præterquam quod omnium exemplarium cõſenſus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco diceret מבן שנתים ולמטה *[miben ſchenathaiim vlematteh] à filio duorum annorum, & infrà*: ſeruata etiam enallage numeri ſingularis pro plurali. Eraſmus, *Quotquot eſſent bimuli, & minores*: quę interpretatio longiùs recedit à Græcis. ¶*Secundum tẽpus*, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non video cur minus ſit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, *Secundum naturam*. Eraſmus autem non hoc tantùm loco, ſed etiam aliis plurimis, mutauit *Secundum* in *Iuxta*: quod tamen poſterius nuſquam legi apud idoneos authores.

ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.		valde: & ¨miſſis *carnificibus* ¨interemit omnes pueros qui erãt in Bethlehem, & in omni cõfinio ¨eius, ¨à bimulis & infrà, ¨ſecundum tempus quod exquiſierat ex magis.		*& mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infrà, ſecundum tempus quod exquiſierat à magis.*
Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,	17	Tunc impletum fuit ¨quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem,	17	*Tunc adimpletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam prophetam, dicentem,*
Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.	18	‖ Vox in Rhama audita eſt, ¨lamentatio & ¨fletus & ¨eiulatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit ¨cõſolationẽ admittere, ¨*de eo* quòd non ſint.	18	*Vox in Rhama audita eſt, ploratus & vlulatus multus, Rachel plorans filios ſuos: & noluit conſolari, quia non ſunt.* Ierem. 31. 15.
Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ᾽ ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,	19	¨Quũ autẽ obiiſſet Herodes, ecce, angelus Domini in ſomnio apparet Ioſepho in Ægypto,	19	*Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in ſomnis Ioſeph in Ægypto,*
Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.	20	Dicens, Experrectus accipe puerulũ & matrẽ eius, & ¨proficiſcere in terram Iſrael. ¨Mortui ſunt enim qui petebãt ¨animam puerulі.	20	*Dicens, Surge & accipe puerum & matrem eius, & vade in terram Iſrael. defuncti ſunt enim qui quærebant animam pueri.*
Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.	21	Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipſius, & venit in terram Iſrael.	21	*Qui conſurgens accepit puerum & matrem eius, & venit in terram Iſrael.*
Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ᾽ ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.	22	Quum autẽ audiſſet Archelaum regnare in Iudæa pro Herode ¨patre ipſius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in ſomnio, ſeceſſit in partes Galilææ.	22	*Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudea pro Herode patre ſuo, timuit illò ire: & admonitus in ſomnis, ſeceſſit in partes Galilææ.*
Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λε-	23	¨Et quum eò veniſſet, ¨habi-	23	*Et veniens, habitauit*

17 *Quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentẽ*, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impreſſis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hęc lectio quã ſequutus ſum, manuſcripti exẽplaris authoritate: & ita ſolere loqui Matthæũ, ſuperiora oſtendũt. Certè magna vis eſt horũ verborũ, ex quibus intelligimus, nõ ipſos prophetas, ſed Dominũ ore prophetarũ loqui.

18 *Lamentatio*, θρῆνος. Hoc vocabulũ prætermiſit Vulgata, neque etiam legit Iuſtinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶*Fletus*, κλαυθμός. Vulg. *ploratus*. Mihi autem videtur Flere Latinorum à κλαίειν Græcorum deriuatum: quanuis Latinum illud diphthongo non ſcribatur. ¶*Eiulatus*, ὀδυρμός. Vulgata, *vlulatus*. Eraſ. *ploratus*. Ego malui eiulatũ conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non ſatis magnã vim habet, hoc potiùs declarat τὸν ὀλολυγμόν. ¶*Cõſolationem admittere*, παρακληθῆναι. Vulg. *conſolari*, quod paſſiuè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Eraſmus qui periphraſin quæſierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdũ Hortari declarat. quare variis etiã modis fuit alibi vertẽdum. ¶*[De eo] quòd non ſint*, ὅτι οὐκ εἰσί. id eſt, quòd ſublati ſint, & perempti: ſiue, quòd deſierint eſſe inter homines: more loquẽdi ſacris etiã ſcriptoribus familiari, vt Pſal. 39. 14, & Ierem. 49. 10. Addidi autẽ hæc verba *[de eo]* vt locum alioqui ſatis obſcurũ illuſtrarẽ. Nam quòd Vulg. interpretatur, *quia non ſunt*, videtur obſcuriùs dictũ. Eraſ. *Propterea quòd non ſint*: quod videtur ſenſum diuerſum oſtendere. Neque enim exiſtimo, Euangeliſtam exponere cauſam quamobrem non admiſerit conſolationem, ſed narrare potiùs de qua re noluerit conſolatione vlla permulceri.

19 *Quum autem obiiſſet*, τελευτήσαντος δέ. Subaudi, τὴν ζωήν, vitã. ſic enim Herodotus lib. primo, τελευτᾶν τὸν αἰῶνα. Vulg. & Eraſ. *Defuncto autem*. vide ſuprà verſu 15. Obire verò pro mori, abſolutè & à Plauto & à Plinio vſurpatur.

20 *Proficiſcere*, πορεύου. Vulg. & Eraſ. *Vade*. id eſt βάδιζε. *Mortui ſunt*, τεθνήκασι. Vulg. & Eraſm. *Defuncti ſunt*. quomodo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. ¶*Animam*, τὴν ψυχήν. id eſt vitã, Hebræorũ idiotiſmo, à quo nec Gręci (pręſertim poetæ) abhorrẽt, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ ſubtilioribus relinquimus. Eſt tamen hoc medium dicendi genus, quum de eo quoque dicatur qui de ſeruanda vita alterius ſit ſollicitus: vt Pſal. 42. 5.

22 *Patre eius*, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni ſucceſſor relictus à patre: ſed poſtea ab Auguſto factus Iudææ ethnarcha, quũ aliquãdiu regis nomine fuiſſet abuſus, tãdẽ in exiliũ pulſus eſt.

23 *Et quum [eò] veniſſet*, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicen-

di sumpta sunt ab Hebræis, quibus sunt isti pleonasmi frequentes: veluti quũ dicũt, *Et surgens abiit, Et respõdit, dicens:* & similia multa, quæ infinitis locis occurrũt, neque tamen putauimus immutanda. ¶*Habitauit*, κατῴκησεν. id est, sibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differunt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, *Natura*, inquit, *domicilium nobis non habitandi, sed cõmorandi dedit.* Ideo etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist. 1. 17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Iosephum, vel ex eo liquet quòd propterea Christ⁹ vocatus est Nazarenus. ¶*In vrbe*, εἰς πόλιν. Frequenter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2. 1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi sæpe. itaque satis fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebræos אל [el] pro ב deseruiente ponitur, vt Gen. 49. 29, אל־המערה [el-hame harah.] ¶*Per prophetas* διὰ τῶν προφητῶν. Sic habent omnes codices Græci: neque propterea necesse est ex pluribus Prophetis petitum esse hoc testimonium, quum ita citari quoque soleat singularis quispiam Propheta: quòd vno volumine scripta prophetica aut certè duobus comprehenderentur. Sed & liber Iudicũ, vnde sumptus putatur hic locus, puta ex 13. 5. à pluribus Prophetis necessariò fuit scriptus. Syrus tamen Paraphrastes legit, *Per Prophetam*, singulari numero: & Hieronymus vult citari Esaiam cap. 11. 1, vbi perperam legit Nezir pro Netzer, quæ vox *surculum* declarat. ¶*Fore vt Nazarenus vocaretur*, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulgata, & Erasmus, *Nazaræus vocabitur.* Nam fieri etiam potest vt abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimé. Existimo tamen eam particulam indicare, hæc esse Euangelistæ verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Quod autem ad Nazareni nomen attinet, Syrus quidem Paraphrastes illud scribit per Tsadi, quum ij qui voto obstringebantur, Nazaræi per Zain dicantur, quos Græci interpretes alicubi Hebræam vocem retinentes Ναζιραίους, alibi ἡγιασμένους, vt Amos 2. 1, alibi ἁγνισάντας & ηὐγνισμένους interpretantur, 2. Numeror. 6. quò respexit etiam locus Act. 21. 23. & 26. Sed certum est apud Euangelistas Ναζωραῖον & Ναζαρηνὸν per ζ, esse gentile nomen à Nazareth ciuitate deductum: cuius vrbis quum nusquam fiat in veteri Testamẽto mẽtio, necesse est locum ex Prophetis citatũ per allusionẽ intelligere, vt videlicet Iesus à Iudæis vocatus fuerit Nazaræus siue Nazarenus, quasi Nazaretha ortus. Sed verè fuerit Nazaræus, cuius typus fuerit Simson, non ex voto sed perfectissima sanctitate. Huc pertinet insignis locus Tertulliani in lib. aduersus Marcionẽ quarto: *Nazaræus vocari habebat secundum Prophetiam Christus Creatoris. Vnde & ipso nomine nos Iudæi Nazarenos appellãt per eũ. Nã & sumus de quibus scriptũ est, Nazaræi exalbati sunt super niuem: qui scilicet retro luridati delinquẽtiæ maculis, & nigrati ignorantiæ tenebris. Christo autẽ Nazaræi appellatio competitura erat ex infantiæ latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelaum filium Herodis.* Nam commentitiam illam epistolam Lentuli, nescio cuius imaginarij Proconsulis, in qua describitur Christi forma & habitus, qualis (inquit) erat Nazaræorum, nemo sani iudicij homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conuersam fuisse, sed ab indocto quopiam confictam: sicut infinita alia eiusmodi, quæ nobis hodie lucri causa à typographis, partim interpolata, partim ita vt sunt ineptissima, veteris alicuius scriptoris nomine proponuntur. Nazaræum autem quàm Nazaræum dicere malui, vt homonymiam vitarem.

Es. 11. 1. 60. 21. Zach. 6. 12. Numb. 6. 7.

κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ· ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

Κεφάλαιον γ.

Mar. 1. 4. Luc. 3. 3.

1 ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

tauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

CAP. III.

1 TEmporibus autẽ illis adfuit Iohãnes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,

2 Dicénsque, Resipiscite. appropinquauit enim regnũ cælorum.

in ciuitate quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictũ est per Prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.

CAP. III.

1 *IN diebus autem illis venit Iohannes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,*

2 *Et dicens, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.*

IN CAP. III.

1 *Temporibus autem illis.* ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebræos tempus significatur: quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas historias quæ præcesserunt ea de quibus hîc agitur, satis longum temporis interuallum intercesserit oportet: quum Christus nonnisi circiter annum trigesimum fuerit baptizatus, nec multo antè tempore videatur Iohannes suum ministerium inchoasse. Tẽpus igitur illud significatur quo Christus Nazarethæ, vt priuatus apud parentes, latitabat. Et hîc mihi videtur incredibile penè Iudæorum veternũ, quos neque Prophetarum voces quas in synagogis legebãt, neque pastorum renunciatio, neque magorum aduentus infanticidio quoq. celebris, neque cygneus ille Simeonis cãtus, neque Annæ celebratissimæ viduæ in medio templo audita prædictio, excitare, & ad Christum perquirendum, & vbicunque latitaret, inueniendum, commouere potuerunt. Verè igitur ille venit ad suos, & ipsum sui non admiserunt. ¶*Adfuit*, παραγίνεται. Vulgata, *Venit*, id est ἦλθεν. Erasmus, *Accedit*, id est προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro τῷ accipi notius est quàm vt sit probandum. Deinde præsens tempus, quãuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum: quod videtur melius cum sequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohærere, quum hoc faciẽ patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòst præteritum interpretabimur per præsens. ¶*Prædicans*, κηρύσσων. id est, Concionnes habens, vel Proclamans: nisi malimus subaudire βάπτισμα μετανοίας, id est Baptismum resipiscentiæ, quod addidit Marcus: quanuis concio quæ sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Sed apud theologos hoc vocabulum absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quod autem dicitur Iohannes concionatus in solitudine, non est ita accipiendum quasi fugerit hominum conspectum, vt ij postea fecerunt qui propterea dicti sunt Eremitæ: sed Desertum ex vulgi consuetudine hîc vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, vt scribitur Luc. 1. 40. Ibi quoque fuisse domum Ioab legimus, 2. Sam. 2. 34: & huius deserti sex oppida numerantur, Ios. 15. 51.

2. *Resipiscite*, μετανοεῖτε. Vulgata, *Pœnitentiam agite.* Erasmus quoque eodẽ modo, sed addidit, *Vitæ prioris.* quam interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Ceterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutũ, propriè significat Post factum sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod Latinis propriè significat Resipiscere. Itaque propriè nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετανοίᾳ cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo περὶ τῶν ζώων φρονιμώτερα. At verò μεταμέλεσθαι declarat Post rem aliquam factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt Pœnitere: atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt,) sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Plutarchus de discer. adul. (vbi etiam abutitur nomine μετανοίας pro μεταμελείας) δηγμόν, id est morsum, vocat. Græci theologi κατάνυξιν, quòd animum sauciet. Latini recentiores Contritionem vocant, quæ si fuerit λύπη κατὰ θεόν, tum gignit μετάνοιαν: (vt declarat Apost. 2. Cor. 7. 10.) sinminus, iter est ad maximum quodque scelus, & tandem ad desperationem. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquẽs, μεταμεληθείς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοήσας: tristitiã significãs à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulũ, 2. Cor. 7. 8, μεταμέλεσθαι declarat Dolorẽ capere ex eo

ex eo quod factum erat:& Rom. 11.29. dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα. id est, eiusmodi vt non possint ipsi displicere, quum semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם[*nacham*,] quum μετανοεῖν potiùs significetur verbo שוב [*schub*] vnde תשובה, [*theschubah*] id est Conuersio. Itaque Petrus Act. 3.19, quum μετανοήσατε dixisset, statim subiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act.26.20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbiq; interpretabimur Resipiscere & Resipiscentiam: (ita enim, quanuis auctore Ausonio nomen Latinum non habeat, loqui nobis liceat, auctore Lactatio lib.6.cap.24, vbi rectè & eleganter rem totam exponit.) μεταμέλεσθαι verò, Pœnitere. *Appropinquauit*, ἤγγικε. Vide infrà 4.17. *Regnum cælorum*, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cæleste. Respicit autem hoc dicendi genus prędictiones de Messia, & ipsius regno: quod ab ipso etiam vulgo cæleste vocabatur, quia Messiam à Deo expectabat, quãuis quale hoc regnum futurum esset, pauci intelligerent.

Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	3	Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, ‖ Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, cõplanate semitas eius.	3	*Hic est enim de quo dictum est per Esaiã prophetã, dicentem, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*	Esa.40.3. mar.1.3. luc.3.4. iohan.1.23.
Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.	4	‖ Ipse verò Iohannes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam coriaceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat locustæ, & mel agreste.	4	*Ipse autem Iohannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos. esca autem eius erat locustæ & mel sylnestre.*	Mar.1.6.
Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·	5	‖ Tunc exiuit ad eum Hierosolyma, & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani:	5	*Tunc exibat ad eum Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:*	Mar.1.5. luc.3.7.
Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	6	Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.	6	*Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.*	
Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7	Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad Baptismũ suum, dixit eis, Progenies viperarũ, quis vobis præmonstrauit vt fugeretis à futura ira?	7	*Videns autem multos Pharisæorum & Sadducæorum venientes ad Baptismum suum, dixit eis, Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira?*	Luc. 3. 7. matt. 12. 34. et 23. 33.

3 *Vox clamantis*, φωνὴ βοῶντος. id est βοῶσα, clamans. vt sit sensus, Adest proclamator, dicens. *Complanate*, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, dresser & vnir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in vrbem ingressuris. εὐθὺ enim planum & æquabile separatim non significat, sed vtrumque simul, ideóque à Cicerone ferè semper coniunguntur. Vulgata, & Erasmus, *Rectas facite*, satis significanter.

4 *E pilis cameli*, ἀπὸ τριχῶν καμήλου. villosum videlicet: cuiusmodi fuit prophetarũ amictus, vt 2.Regũ,1. 8, & Zach. 13.4. Auctor epistolæ ad Hebr. vocat μηλωταῖς & αἰγείοις δέρμασι, ex villis videlicet & caprinis pellibus villosis cõfectam. Heb.11.37. *Locustæ*, ἀκρίδες. Laborãt plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim existimarũt ita vocari summas olerum partes. Alij cancros interpretãtur, quos ad Iordanis ripã, tanquã in Lege prohibitos, abiecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neq; enim vllos cancros Græci vocãt ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicũt. Vnde verò squillæ in Iordane, quũ præsertim in mare non influat, sed arenis absorbeatur? Deinde non dubiũ est quin Iohãnes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pira syluestria vocant: sed repugnat omniũ codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitauimus. nam solitos fuisse in Oriẽte & apud

* Æthiopas quoq; nõnullos populos fumo & sale duratis locustis vesci, ex Plinio, Strabone, & alijs liquet: & à Mose numerãtur locustæ, vbi ciborũ discrimẽ explicat, vt quidẽ omnes Hebræum vocabulum ארבה[*arbeh*] interpretãtur. Vox autem Syriaca קמצא [*Kametza*] qua vtitur Syrus interpres, à verbo Hebręo deducitur quod colligere significat, sicut ארבה [*arbeh*] à multitudine, & quòd agminatim volitent, dicuntur eiusmodi bestiolæ: & reperitur ea significatione vocabulũ illud Syriacũ Esa.40.22.& Nahum 3.15. & 17. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandẽ huius nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, cõstat ex Aristophane in Acharnens. Et apud Plut. in Symposio Thales ita loquitur, γεωργῶ δὲ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας αἴ τι πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντος οὐδὲν διαφέρει τύραννος, ἀνδραπόδων μᾶλλον ἄρχειν ἢ ἀνδρῶν βουλόμενος. Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδες legisse ἐγκρίδες, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 *Exiuit*, ἐξεπορεύετο. Erasm. *Egressa est*. id est ἐξῆλθε. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. *Totáque regio circumiacẽs Iordani*, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, *Et tota regio circũ Iordanẽ*. Erasmus, *Totaq; regio vndiq; finitima Iordani*. Nonnulla exẽplaria addunt ποταμοῦ, fluuio. Subauditur autẽ in Græco γῆ, terra, & vsurpatur cõtinens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικείμενον, id est circumiacens. quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 *Confitentes peccata sua*, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata sua ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petunt, vt Dan.9.3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admisisse ad suum baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarẽtur: cuiusmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Ecclesia à catechumenis requirebatur. Differunt autem peccatorũ ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις, quæ (auctore Plutarcho) in Cereris mysterijs superstitione vanissima vsurpabatur: quam haud scio an inde mutuati sint pontificij, sicut Iudaicas satisfactiones deprauarũt, adiecto etiam peculiari absolutionis ritu. Quòd si nolunt isti discrimen istud admittere, dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israëlis peccata confiteri, sicut iubet Dominus Leuit.16.21.

7 *Multos ex Pharisæis*, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. *Multos Pharisæorum*. Græca est constructio, vt etiam notat Erasmus: quam sequutus Plinius alicubi dixit, *Degeneres canum*, & *nigras lanarum*. De Pharisæis autem, vnde sic vocati sint, sic scribit vir singularis & doctrinæ & iudicij Ioh. Mercerus piæ memoriæ, in animaduersionibus ad Sanctis lexicõ. Rabini Perusim dixerunt forma Paul Kal Phariséos, quòd ab aliis affectata vitæ sanctimonia & munditie seiuncti essent, nõ, vt alij volũt, quòd legẽ populo interpretarentur: tum. n. scribendũ fuisset in Benoni Phorsim. & hãc sententiam cõfirmat illius Pharisæi arrogãs illa precatio Luc. 18. 11. * *Progenies*, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone inuidioso vocabulo dicimus *Engeance*. *Præmonstrauit*, ὑπέδειξεν. Dicuntur ista Pharisæis & Sadducæis, præsertim qui antea cõcionibus ipsius nõ interfuerãt: sed rei nouitate cõmoti potiùs quàm discendi studio, ad eum spectandum, ac fortassis etiam æmulatione adducti aduenerãt, minimè certè ad resipiscẽtiam cõparati: ac proinde tam acerba reprehensione, vt qui suæ iustitiæ ac generis falsò fiducia inflati turgerent, ad baptismum præparãdi, quorum magna

pars nihilo melior euasit, infra 21. 25. Vulgata, *Demonstrauit*: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Erasmus, *submonstrauit*: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potiùs ὑπὸ idem hic valere puto quod πρὸ, sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφήτης. sic etiã videtur vsurpari Act. 9. 16. vbi Erasmus cum Vetere interprete ὑποδείξω vertit *ostendam*: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Hebr. 4. 11. ¶*Futura*, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit *ventura*, quasi scriptum sit, μελλούσης ἐλθεῖν.

luc 3. 8.	Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.	8	Ferte igitur fructus ¨cõuenientes resipiscentiæ.	8	*Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*
Iohã. 8. 39. act. 13. 26.	Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς καὶ ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	9	¨Et ne putate *vobis* dicẽdum ¨apud vosipsos, ‖ Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, Deum posse ¨ etiam ex lapidibus istis ¨excitare liberos Abrahamo.	9	*Et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abrahã. dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*
Infrà 7. 19.	Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	10	‖ ¨Iam verò etiam securis ad radicem arborũ posita est. Omnis igitur arbor non ferẽs fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	10	*Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
Marc. 1. 8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26. act. 1. 5. & 11. 16. & 19. 4.	Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	11	‖ ¨Ego quidẽ baptizo vos ¨aqua ¨ad resipiscentiam: is verò ¨qui ponè me venit, ¨ validior me est, cuius non sum ¨ dignus qui ¨soleas portem: ipse vos baptizabit ¨Spiritu sãcto ¨& igne.	11	*Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.*

8 *Conuenientes resipiscẽtiæ*, ἀξίους τῆς μετανοίας. Vel (vt Erasmus vertit) *Qui deceant resipiscentiam*, πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Nam τὸ ἄξιον παρὰ τὸ ἄγειν, propriè de eo dicitur quod æqualis est ponderis ac momenti, translatione à ponderandi ratione sumpta, in qua lanx lancem adducit in ponderis ęqualis rebus: quamobrem etiam Syrus interpres rectè conuertit voce à ver. Hebr. שוה [*schaua*] deducta, quod significat æquale esse: & sic quoque Latinis dignus accipitur. Sed certè fructus digni pœnitentia (vt vetus interpres conuertit) vix aliter posset intelligi quàm contrario penitus sensu, digni videlicet quorum aliquem pœniteat.

9 *Et ne putate [vobis] dicendum*, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putate causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulgata, *Et ne velitis dicere*. Eras. *Ne hac mente sitis vt dicatis*. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hîc simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*: neque Putare aut Existimare, sicut Luc. 12. 40. 51, item 13. 2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel Sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip. 3. 4, & Marci 10. 42. Itaque addidi pronomen *vobis*, & λέγειν conuerti *dicendum*, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire*. ¶*Apud vosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2. 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicẽdi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere *Inter vos*, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20. 26, & alibi sæpe: quia prępositio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11. 11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est *inter genitos ex mulieribus*. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulgata & Erasmus sæpe conuertunt, *Intra vos*: quod nõ modò non est Latinum (vt opinor,) sed etiam obscurum. ¶*Etiam ex lapidibus*, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionẽ καὶ magnam hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exemplaris fidem sequuti, & Theophylacti Romæ excusi. ¶*Excitare liberos*, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. *Suscitare filios*. Erasmus, *Facere vt surgant filij*. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνον, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorum patet. quod semel annotatum volui, quum idem infinitis penè locis occurrat.

10 *Iam vero etiam*, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γὰρ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. ¶*Abiicitur*, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, *Excindenda est, & in ignem iniicienda*. Erasmus & vulgata, *Mittitur*: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tum præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: composito tamẽ vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. ver. 13. conuertit βληθῆναι, *vt proiiciatur*.

11 *Ego quidem baptizo*, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) *Ego igitur baptizo*. Significat autem τὸ βαπτίζειν Tingere, quum παρὰ τὸ βάπτειν dicatur, & quum tingenda mergantur, Madefacere & mergere. & à verbo δῦναι differt quod Profundum petere & submergere declarat, vt ex illo veteris oraculi versiculo constat, Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δῦναι δέ τοι οὐ θέμις ἐστὶ, in quo hæc duo opponuntur. Nec alia est significatio verbi עמד [*hamad*] quo vtuntur Syri pro baptizare. Iulianus, aduersus quem eruditissimos libros scripsit Augustinus, perfundere interpretatus est: quam nouitatem Augustinus reprehendens, *Baptizandi verbum*, inquit, *ex Græco Latina lingua sic habet, vt nõ soleat nisi in sacramento regenerationis intelligi*. Quanuis autem hoc meo quantulocunque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל [*tabhal*] potius quàm רחץ [*rachatz*]) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea omnium Ecclesiarum tacito consensu, huic vni sacramento cõsecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gẽtium transierit, audent tamen temere immutare, vt Lauandi & Abluendi & Lotionis vocabulo, vsitata voce Baptizandi & Baptismi quasi eliminata & profligata, vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes cõcedunt: hoc est, vt quę lõgo vsu & optima fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem pretexant, veluti quòd Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizãtes, & Tertullianus quodam loco Christum Sequestrẽ pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & iam tum ea ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum raro deprehenduntur aliter lo-

liter loquuti. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricant Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, confidentibus istis hominibus suam confidẽtiam relinquamus. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι. Vulgata, *In aqua*. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב [*beth*] prępositio causarum omne genus declarat. Itaq. Lucas qui minus interdũ videtur hebraizare quàm reliqui tres Euangelistæ, præpositioné omisit, cap. 3.16. Hoc auté annotaui, nequis in hac particula vim aliquàm subesse putaret: quod ij videntur sibi persuasisse qui pueros nó putant ritè baptizatos nisi prorsus immergantur. ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. id est, *vt resipiscatis*. Extremum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat, vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, *In pœnitentiam*. Erasmus maluit conuertere *Ad pœnitentiam*. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 2, οὐ δεῖ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ καὶ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissime vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid cõferre ad vitam beatè transigendam, & multa similia. Terentius verò dixit, Pisciculos emere in cænã: & Quint. Vti re aliqua in argumentum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap. 12. 41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere *In prædicationem*, sed *Ad prædicationem*. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquendi formula ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, & Eras. *Qui venturus est*. Sed (ni fallor) Iohannes de re presenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atq. adeo proximus, digito commonstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ᾽ ἐμὲ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere. ¶ *Validior*, ἰσχυρότερος. id est, δυνατώτερος. Vulg. & Eras. *Fortior*. rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύειν ferè dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validum potius quàm Fortem sum interpretatus. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Atqui (ni fallor) non hìc agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quam dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς alicui rei præstandę parem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes, quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtuntur voce ראויים [*rauuym*]. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tanquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8. 8, & 1. Cor. 15. 9. quo modo etiam hæc duo inter se permutantur, Luc. 7. 4. & 6. & ita etiam Syrus interpres pro ἱκανὸς vertit שויא [*Schaue*]. Alibi verò (vt Coloss. 1. 12. & 2, Cor. 3. 5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, *Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam beneuolentiam*. ¶ *Soleas*, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. nisi malimus sic in genere calceos interpretari, quod infrà, ad pedes videlicet, alligentur: (vnde illud Maronis, *Tyrrhena pedum vincula*) vt διαδήματα & ἀναδήματα dicebantur capiti alligata. Est autem prouerbiale hoc dicendi genus, vsurpatũ etiam à Dauide Psal 60. 10, quo vilissimum ministerium significatur: ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, regione nimirum calidiore (quod ex variis locis intelligimus,) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri. ¶ *Portem*, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Lucas habet λῦσαι τὸν ἱμάντα, soluere lorum solearum ipsius. cuiusmodi est Ouidianum illud, *Vincla duæ demunt pedibus*. vt βαστάσαι possit fortasse conuerti Sustinere, sicut sustinet pedem & calceum aliquis eius cui calceos exuit. ¶ *Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini. Per Spiritum autem sanctum intelligit vim & efficaciam Christi nos viuificantis & sanctificantis, quæ per Spiritum sanctum credentibus insinuatur, sicut exterior baptismus testatur. Ignis autem nomen videtur aquæ opponi: vt sciant vim quandam igneam & spiritualem nobis illustrandis & purgandis per baptismi aquam (elementum videlicet sordibus eluẽdis aptissimum) efficacissimè repræsentari. ¶ *Et igne*, καὶ πυρί. Hoc deest in nonnullis vetustis codicibus, vt etiam obseruauit Erasmus: sed exprimitur apud Lucam, summo codicũ omnium consensu: & ita citatur hic locus ab omnibus veteribus tum Græcis tum Latinis. Malè autem Æthiopes (quos hodie Abyssinos vocant) ignis vocem, quæ hic translatitiè accipitur, propriè intelligentes, igne baptizatos inurunt: vt superstitiosè pontificij cereos accensos baptismi ritui adiecerunt. Melius Græci, qui φωτισμὸν baptismum ab effectu appellarunt. Videtur verò hic ignis, purgans & illustrans hominũ mẽtes, illi pœnarum igni sempiterno opponi, cuius superiore versiculo mentionem fecerat. Et est hic locus malè ad linguas igneas, quæ in die Pentecostes Apostolis insederunt, accommodatus: quum hìc agatur de interiore baptismo omnibus electis communi, non de gratia peculiari cum apostolico munere coniuncta.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	12	‖ Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextincto.	12	*Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & cõgregabit triticum in horreum suum, paleas autem cõburet igni inextinguibili.*	Luc. 3. 17. Matt. 13 30.
Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ.	13	‖ Tunc aduenit Iesus à Galilæa ad Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.	13	*Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.*	Mar. 1. 9. luc. 3. 21.
Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;	14	At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?	14	*Iohannes autẽ prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?*	

12 *Cuius ventilabrum in manu ipsius*, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additum enim relatiuum sequente antecedente satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quam sequitur Iustinus Martyr πρὸς Τρύφωνα, Οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, *Cuius ventilabrũ eius in manu eius*. Est autem ventilabrum non vānus (vt nonnulli putarunt) quem Græci λίκνον appellant, sed pala, quam etiam Gallico nomine vocamus, *vne pale*, quomodo etiam hunc locum conuerterunt, Tertull. de fuga, Cypr. epist. 51, & Augus. in Psalm. 92. Qui verò ventilatorem pala vtentem ipsis penè oculis depictum potius quàm descriptum volet intueri, legat Homeri versus hac de re Ἰλιάδ. ε. ¶ *Perpurgabit*, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit. nam hæc est vis præpositionis διά. Eras. *Repurgabit*. ¶ *Exuret*, κατακαύσει. Vulgata, *Vret*. Erasmus rectè addit præpositionem, quæ declarat totam fore exurendam. ¶ *Inextincto*, ἀσβέστῳ. id est, qui extingui nunquam potest, sicut inaccessus locus, quò accedi non potest.

14 *Obnixe prohibebat*: διεκώλυεν. verbis videlicet vrgẽdo ne id

faceret. Vulg. & Eras. *Prohibebat.* Addidi aduerbium, ad vim præpositionis διὰ exprimendam: quæ certè non debuit prætermitti. ¶ *Necesse habeo,* χρείαν ἔχω. Vulgata, *Debeo.* id est ὀφείλω. Erasmus, *Mihi opus est:* qua interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum, Legem Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. ¶ *Et tu venis ad me?* καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar. 4. 13.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδού, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Κεφάλαιον δ.

1.Pet.1.17. coloss.1.13. Inf.17.5.

1 Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκον-

15 Respondens autem Iesus dixit ad eum, "Omitte *me*" nunc. ita enim decet nos "implere "omnem iustitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua: & ecce, aperti sunt "ei cæli, & vidit Spiritum Dei ascendentem quasi columbam, & venientē super ipsum.

17 Et ecce, vox *adfuit* è cælis, dicens, ‖ Hic est" Filius ille meus, "dilectus ille, in quo acquiesco.

CAP. IIII.

1 TVnc Iesus" subductus fuit in desertū "à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunasset" dies qua-

15 *Respondens autem Iesus dixit ei, Sine modò: sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc dimisit eum.*

16 *Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua: & ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum.*

17 *Et ecce vox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.*

CAP. IIII.

1 *TVnc Iesus ductus est in desertū à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.*

2 *Et quum ieiunasset quadraginta diebus & qua-*

15 *Respondens,* ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuum est Iohannem & oratione & manu conatum fuisse Christi propositum impedire, singulari tamen vtrinque modestiæ exemplo. ¶ *Omitte [me]* ἄφες. Vulgata, *Sine.* Et paulo post, ἀφίησιν, *dimisit.* Ego Erasmi versionem prætuli, quia melius respondet Græco verbo: quod tamen etiam interdum coactus sum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt sunt interdum variæ vnius & eiusdem vocabuli significationes. ¶ *Nunc,* ἄρτι. Vul. *Modò.* Idem hîc valet ἄρτι quod εἰς τὸ παρόν. id est *in præsens*: alioqui significat πρὸ ὀλίγου, & tempus præteritum notat. Vide infrà, 26.29. ¶ *Implere,* πληρῶσαι. Erasmus, *Vt compleamus*: quasi subaudiatur ὥστε. Ego verò puto cum illo πρέπον ἐστὶν esse iungendum. ¶ *Omnem iustitiam,* πᾶσαν δικαιοσύνην. id est, quicquid ad perfectam iustitiam requiritur. Itaque vt legi Mosis satisfaceret oportuit eum circumcidi. At nondum posita erat lex Baptismi, dixerit quispiam. Respondet, iam positam fuisse ex Dei decreto, & ab ipso Iohāne promulgatam. Sed adiiciendum est, non sui sed nostri causa fuisse tum circumcisum tū baptizatum. Omnis enim vis & circumcisionis patrum à Christo circumcidendo pependit, & nostri baptismi eodē baptizato nititur.

16 *Ei* αὐτῷ. Iohanni scilicet. nouam enim periodum incipio ab his verbis, καὶ ἰδού. quanuis etiā ad Christū hoc pronomen referri possit, si ἐπ' αὐτὸν accipias pro ἐφ' ἑαυτὸν .i. *super se,* vt habēt aliquot veteres codices Latini, & citat Augustinus. Sed in Græco sermone inusitata est hæc enallage. Certè nō modò vtriq; visum est hoc signū, sed ipsi quoque circunstanti turbæ. quod sequēs Patris cælestis oratio satis declarat, & Lucas etiā cap 3, 21. 22, disertè narrat. Vtitur autē Matthæus singulari verbo εἶδε *vidit,* propter Iohannē cui peculiariter fuerat ista visio promissa, Ioh. 1. 33. ex quo etiā colligitur Christum antea non fuisse Iohanni multū de facie cognitū, prouidente videlicet Deo nequid ex pacto geri inter Christū & Iohannem quasi coniuratos videretur. Fuit igitur Iohanni tunc diuinitus patefactum Christum esse qui ad ipsum accederet, quamobrem etiam recusat ipsum baptizare: & additum posteà signum, quo magis confirmaretur Iohannes Iesum ipsum Christum esse.

17 *Filius ille meus* ὁ υἱός μου. Vide infrà, 17. 5. ¶ *Dilectus ille.* ὁ ἀγαπητός. id est, *mihi charus.* est enim ἀγαπητὸς nomen, vt etiā κλητός, quæ pari ratione explicari Latinè non possunt. nec temerè repetit⁹ est articulus. ¶ *In quo acquiesco,* ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. *In quo mihi cōplacui.* Eras. ¶ *In quo mihi bene cōplacitum est.* Cyprianus lib. 1. testimoniorū aduersus Iudæos, *benè sensi,* parū commodè. In hoc verbo explicādo quàm variè multi se torserint, tū ex doctissimis Budæi cōmētariis, tū ex Eras. annotationib. intelligi potest. Ego paucis dicā qđ sentio. Δοκεῖν idē valet quod sētire & existimare: à quo deductū est εὐδοκεῖν, quod interdū casum habet adiunctū, atq. idē valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factum vt etiā significet Bene erga aliquē esse affectū. Rursus quia propensio ista animi ex eo nascitur ꝙ res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est vt iudiciū præeat animi assensioni) idcirco idē quoque valet qđ conquiescere siue acquiescere in re quapiā .i. εὐαρεστεῖσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christum eū vnū esse quē quū intuetur, omnē in nos indignationē cōceptam deponat. Itaq vnus est μεσίτης & pacificator Christus. qđ optimè intelligi potest si locus iste cōparetur cum Exod. 28. 36. vbi summus sacerdos iubetur apparere in cōspectu Domini, laminā præferens in vertice, in qua sculptum sit, SANCTVS DOMINI, *vt* (inquit) *Dominus placetur ipsis.* Nā fuisse summum illū pontificē, Christi æterni nostri pontificis typū, in Epist. ad Hebr. copiosè declaratur. Syrus autē interpres voce vtitur ab Hebr. verbo צבר [*tsauad*] deducta, quod Chaldæis etiam declarat Placere & iucundū esse. Oritur autē à verbo εὐδοκῶ verbale εὐδοκία, frequēter in nouo Testamēto repetitum: cuius significationes ad thema sunt exigendæ, atq. ad id de quo agitur accōmodādę. Quòd autem preteritum cōuerterimus per præsens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Psalmorū lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdū loqui, vel illud Demost. περὶ στεφάνου ostendit, Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπείληφα. i. *Maiores nostros existimo istas curias ædificasse.* Quanquā hîc etiā potest retineri significatio præteriti perfecti, vt declaret Pater se iā esse in Filio hominibus reconciliatum. Alludit autem manifestè ad locum Es. 42. 1.

IN CAPVT IIII.

1 *Subductus fuit,* ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idē hîc valet qđ ἄνω .i. sursum, sicut Budęus existimat, quod si verū est, habita fuit ratio situs deserti, vt sunt ferè mōtes deserti & inculti: quo modo etiā accipitur idē verbū Luc. 4. 5. Nihil tamē impedit quomin⁹ ἀνὰ pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, *Abductus fuit.* i. ἀπήχθη: vel *seductus.* i. *seorsum deductus*: sicut vsurpauit Cic. Epist. ad Att. lib. 5. *Quū hæc disseruissē,* inquit, *seducit me Scaptius.* & sic explicare malo q̄ pro simplici ἤχθη *Ductus est,* cū vetere interprete. Videtur enim quasi repētè post hanc visionē abreptus fuisse in desertū inaccessum: turba quę hæc è cælis audiuerat, alioquin, vt probabile est, eū intēpestiuè sequutura: qua etiā occasione rumor de hoc facto repētè refrixit, Christo tanto tēpore nusquā apparēte. ¶ *A Spiritu,* ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat διαφορὰν articuli seruare, vertere licebit, *Ab eo Spiritu*: vt de eodē illo Spiritu hîc agi cōstet cuius paulo antè mētio facta fuerat .i. de Spiritu sancto. ꝙ etiam animaduertit Eras. in annotationibus, quāuis non mutarit versionem: quod neque ego sum ausus ¶ *A Diabolo,* ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Sic dicitur impur⁹ ille Spirit⁹ qui Deū apud Adamū impudētissimè calūniatus, quasi homini inuidentē, nos in mortē præcipites dedit. quū enim τὸ διαβάλλειν propriè declaret traiicere, ad criminationes præsertim iniustas hęc vox est trāslata, quib. veluti venenatissimis telis boni transfiguntur. quam metaphoram sæpe explicat Dauid in Psalmis. Syriaca verò interpretatio אכל קרצא [*Acal Karetza*] id est promulgatorem obtrectationis, idem prorsus, nempe falsum criminatorē publicum, declarat, vt differat ab eis qui ψιθυρισταί, id est susurrones, dicuntur.

2 *Dies,* ἡμέρας. Vulgata, *Diebus.* Annotant grammatici tempus continuum fere quarto casu poni: cuius etiam hoc loco aliquod est pondus.

τα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·

6 Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

draginta & noctes quadraginta, postea esuriit.

3 Et quum venisset ad eum tetator, dixit, Si Filius es Dei, dic vt isti lapides panes fiant.

4 At ille respondēs dixit, Scriptum est, ‖Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.

5 Tunc assumit eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super pinnas templi:

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, deiice teipsum deorsum. nam scriptum est, ‖ Quia angelis suis mandabit de te, & *ipsi* attollent te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, Vicissim scriptum est, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum assumit eum diabolus in montem sublimem valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

draginta noctibus, postea esuriit.

3 *Et accedens tentator dixit ei, Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.*

4 *Qui respondens dixit, Scriptum est, Non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Deut. 8.3.

5 *Tunc assumpsit eū diabolus in Sanctam ciuitatē, & statuit eum super pinnaculum templi:*

6 *Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsum. scriptum est enim, Quia angelis suis mādabit de te, & in manibus tollēt te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.* Psal. 90 11.

7 *Ait illi Iesus, Rursum scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.* Deut. 6.16.

8 *Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.*

3 *Quum venisset ad eum*, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. *Accedens:* qui etiam αὐτῷ, ei, coniunxit cum verbo εἶπε. Erasmus, *Quum accessisset*. Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit, vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionem. ¶*Tentator*, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro insidiosa exploratione, quod Satanæ & malorum proprium est: vt Iacobi 1.13. Generalius enim est δοκιμάζειν quàm [πειρά]ζειν, id est, explorare quàm tentare: quod posterius tum in vitio ponitur in sacris literis, tum etiam in laude. vt quum tentasse Abrahamum dicitur Dominus, Gen. 22.1. & Ps. 26.2, & 2. Cor. 13.5. Sed & in vitio ponitur, pro Temerè vel incredulitate Deum ad iram prouocare, vt sæpissimè in Psalmis dicitur: vnde Massæ & Meribæ appellationes Exod. 17.7. Hæc est igitur altera nota impuri spiritus, quòd sit πειραστής, id est insidiosus explorator. ¶*Dic*, εἰπέ. Eras. *Iube*, id est, κέλευε. Atqui quum Deus quippiam dicit, etiam imperat: quò etiam respexit Satan, minimè videlicet ignorans mundum ipsum totum solo Dei mandato extitisse. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruanda fuit. Hebræis quoque verbum אמר [*Amar*] quod respondet τῷ εἰπεῖν, vtrunque significat, nempe & dicere & iubere.

4 *Viuet*, ζήσεται. Eras. suo more prætulit periphrasim, *Victurus est*. Constat Hebræorum more positum esse hoc loco futurum pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. ¶*Prodeunte*, ἐκπορευομένῳ. Vulgata, *Quod procedit*. Erasmus, *Quod egreditur*. Ego causam nō video cur repudietur participium. ¶*Per*, διά. Hebræa simpliciter habent על־כל־מוצא פי יהוה [*Hal-kol-motza pi Iehoua*] de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressum fuerit ex ore Dei, siue, quod Deus constituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sententiam non verba interpretatos. sensus autem est, homines non viuere ex solis causis physicis, quum Deus non sit illis adstrictus, quod Stoici somniabant: vt potuit etiam ex Mosis & Heliæ exēplis patere. quod fortasse Christus innuit, Satanæ impudentiam acriter carpens, ipsius fame abutentem. Quod autem Rabbini ad legalium promissionum verbum illud referunt, ineptè dicitur, nisi ad ipsarum promissionum expressionem referatur.

5 *Assumit*, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptum transferre, vt paulo pòst versu 8. Itaq; Lucas cap. 4, eādem historiam narrans, maluit vti verbo ἀνάγειν. Est autem hic idiotismus Hebræorum, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur consequens, vt dicemus infrà, 13.43, & Mar. 8.11, Luc. 3.7. & 21.38. ¶*Pinnas*, πτερύγιον. Vulg. & Erasmus, *Pinnaculum*, barbarè. Sic autem vocat Mattheus ambitū quo planum templi tectum ambiebatur, nequis inde posset decidere, sicut cautum erat Deut. 22.8.

6 *Deiice teipsum*, βάλε σεαυτόν. Vulg. *Mitte te*. de qua interpretatione suprà diximus cap. 3.10. Eras. *Præcipita te*: audacius fortasse, quanuis sensum expresserit: nisi cū verbo coniungas particulam κάτω, deorsum, pro quo Tertul. aduersus Praxeam legit ἐντεῦθεν, *hinc*. ¶*Quia*, ὅτι. Prætermittere solet hanc particulā Eras. multis locis, & meritò quidem. Sed videtur hîc citari ab Euāgelista integer versic. Hebraicus, qui incipit à particula כי [*Ki*] qua videlicet redditur ratio eorū quæ præcedunt. ¶*Mandauit*, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mādare, & ἐντολάς mādata vbiq; conuertemus, non autē præcipere & præcepta, vt nobis cōstemus, quū præsertim Græci iurisconsulti mandatū vocent ἐντολήν. ¶*Et* [*ipsi*] καί. Euāgelista non recenset singula Dauidis verba. prætermisit enim mēbrum vnum, & particulā καί addidit. Ideo inserui pronomē, vt magis perspicua fieret sentētia. ¶*Attollēt te in manus*. ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. i. *te manibus gestabūt*. Nā ἐπὶ præpositio, id est על [*Al*] quā Erasmus omisit, minimè redūdat: & τὸ αἴρειν hîc nō declarat iacentem subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollūt in humeros: quamobrem etiā *In manus* malui interpretari, quàm *In manibus*. ¶*Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne fortè*. Atqui nullus hîc fortunæ locus, & hāc interpretationē plurimis locis rectè emendauit Eras. ¶*Offendas*, προσκόψῃς. Sic vulg. interpretatio, quā miror hoc quidē in loco ab Erasmo repudiatā, quum in Luca cap. 4, retinuerit. Nā præterquam quòd exprimit omnes particulas, est etiam Latina oratio: quū Quintilianus dixerit ex Cicerone, *Offendere ad fornicē*: & Columella, *Cornu ad stipitē offendere*. Eras. *Impingas*. Græci προσκρούειν ferè dicunt, vt in illo senario, Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν αἰσχρὸν προσκρούειν λίθον. & προσκρούσματα, offensiones animi ex quibus tandē odia nascūtur, Demosthenes vocat oratione κατὰ Κόνωνος. ¶*Vicissim*, πάλιν. id est, ἀνάπαλιν: nec enim ad verbū ἔφη referri potest hæc particula, vt putauit Eras. repugnante omniū codicū lectione, aliter distincta. Christus autē non opponit hos duos scripturæ locos vt repugnātes, sed sic inter se cōfert, vt falsam illius interpretationē ex alterius collatione cōuincat: ex quo docemur qua ratione sit falsis scripturæ explicationibus occurrendū, Satana per os hereticorū loquente. ¶*Tentabis*, ἐκπειράσεις. Cōpositum pro simplici accipiendū. τὸ πειράζειν autē paulo antè diximus de insidiosa exploratione dici, qua vtuntur etiā aduersus Deū qui vel diffidētia promissionū ipsius volūt experiri an possit quę promisit præstare, vel minas ipsius aspernati, callidè explorāt an seriò loquatur. Futurū autē Indicatiui pro Imperatiuo positū est, Hebræorū more: quasi dictū esset, *Ne tentato*. Prohibitiones enim Hebręi per futurum concipiunt.

8 *Ostendit*, δείκνυσιν. Videtur Latinum Indicare à Græco ἐνδεικνύειν sumptum: itaque mihi magis placet quàm

monstrare, vel Commonstrare: sed spectandum quid cui loco conueniat. Nanzianz. oratione in sanctum Baptismum scite istas tentationes, ad tria refert capita, quæ spectent etiam nobis aduersus eundem hostem subeunda certamina: nempe ad penuriam, animi elationem, & auaritiam.

	Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.	9	Dicitq; ei, Hęc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.	*Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.*
Deut. 6.13, & 10.20.	Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.	10	Tunc dicit ei Iesus, "Abi Satana. scriptũ est enim, ‖ Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli "seruies.	*Tunc dicit ei Iesus, Vade Satana, scriptum est enim: Dominum Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies.*
	Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.	11	Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebant, & ministrabant ei.	*Tunc reliquit eum diabolus: & ecce, angeli accesserunt, & ministrabãt ei.*
Mar. 1.14. luc 4.14. ioh. 4.43.	Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	12	‖Quum audisset autem Iesus Iohãnem " traditum esse *in custodiam*, "rediit in Galilæam.	*Quum autem audisset Iesus quòd Iohannes traditus esset, secessit in Galilæam.*
	Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.	13	Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum " *vrbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.	*Et relicta Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali*
	Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος,	14	Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,	*Vt adimpleretur quod dictũ est per Esaiam prophetam,*
Esa. 9.2.	Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·	15	‖Terra Zabulon & terra Nephthalim: " *ad* viam maris "secus Iordanem, Galilęa " Gentiũ:	*Terra Zabulon & terra Nephthali via maris trans Iordanem, Galilæa Gentium:*
	Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε	16	Populus "positus in tenebris,	*Populus qui ambula-*

10 *Abi*, ὕπαγε. Octo vetusti codices additum habent ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additum. Vide Mar. 8.33. Idem autem hîc valet ὕπαγε, atque ἄπαγε, quo verbo vtuntur etiam Latini, & sic etiam loquitur Aristo- * phanes. Citatur hic locus 9. Tertull. aduersus Gnosticos vbi etiam addit, *Scandalum mihi es*, ex Matt. 16.23. ¶*Ipsi soli*, αὐτῷ μόνῳ. Hæc particula exclusiua nõ adiicitur in Mosis contextu Deut. 6.13, & 10.20. Sed includitur in pronomine emphatico αὐτῷ ipsi, vt Psal. 2.6, pronomẽ σὺ alios omnes filios Dei vocatos excludit: deinde ex aliorũ etiam locorum collatione intelligitur, vbi scribitur, *Non habebis alios deos*, & *Deus tuus, Deus vnus est*. Simili ratione dicimus nos sola fide iustificari, addita exclusiua ex eo quòd addit Apostolus χωρὶς ἔργων *absque operibus*. ¶*Seruies*, λατρεύσεις. Eras. *Coles*. λατρεύειν dicitur qui & δοῦλος, vt testatur Eustathius ex Aristophane grammatico in Iliad. φ, & Odys. ξ. Itaque Paulus quũ dixisset Rom. 1.9, λατρεύω, eadem epistola 16.18 vsurpauit τὸ δουλεύειν: vt distinctio illa duleiæ latreiæ & hyperduleiæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim constituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ εὐταξίαν spectat.

13 *Traditũ esse*, παρεδόθη. id est, in carcerem coniectũ esse. Subaudiendũ enim est εἰς φυλακήν. Quod nos expressimus, vt planior esset oratio. Sic Cicero ad Quintũ fratrem, *Hominem comprehendit, & in custodiã Ephesi tradit*. ¶*Rediit*, ἀνεχώρησεν. id est, ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2.39.) ὑπέστρεψεν. Suprà etiam, cap. 2.12. dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id est ἐπαναστρέψαι. vt ἀνὰ idem hîc valeat quod πάλιν. Alij conuertunt, *Secessit*: quod occasionẽ præbuit hoc loco disserendi de persequutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus vt Herodis tyrannidem vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Christus ergo persequutionis metu non secessit in Galilæã, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: sed potius ad Galilæos statim accurrit, * & ibi discipulos cœpit colligere, nihil veritus Herodis rabiem, donec Iohannẽ audiret interemptũ, & Herodẽ sibi quoq; minari. Nam tum demũ secessisse dicitur εἰς ἔρημον τόπον infrà 14.13. Ideo Marcus simpliciter dixit capite 1.14. ἦλθεν, & Iohãnes ἀπῆλθεν, cap. 4.43. Neq; tamẽ nego Christum suo tempore persequutionem vitasse, vt scribit Matth. cap. 12.15, hoc eodem verbo vtens.

13 [*Vrbe*] *maritima*, τὴν παραθαλασσίαν. Hic sciendum est articulum non esse additum, vt distinguatur hæc vrbs ab alia eiusdẽ nominis, sed duntaxat ad ipsius vrbis sitũ exprimẽdum: vt sciamus Iesum patria expulsum non fugisse lucem, quum vrbs ista ad lacum sita multo celebrior esset quam Nazareth.

15 [*Ad*] *viam maris*. ὁδὸν θαλάσσης. Vulgata, *Via maris*, sexto casu, vt opinor. Eras. *Iuxta viam maris*. id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet inferior, id est, lacum Tiberiadis & Genesareth Subauditur autẽ κατὰ vel πρὸς, vt annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locum Esaiæ non esse integrũ citatũ ab Euangelista. Significatur ergo his verbis, ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacũ Tiberiadis, in qua sitæ sũt Capernaũ, Bethsaida & Chorazin, vrbes prędicatione Christi celeberrimę. ¶*Secus Iordanẽ*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *Trans Iordanem*, quæ etiã propria est Græcæ vocis πέραν declaratio. Sed constat, habita Iudææ ratione, Galilæam vtranque esse cis Iordanem: vt planè τὸ πέραν respondeat Latinæ voci secus in hoc significatu. * Plin. lib. 24, cap. 15. Nascitur secus fluuios, folio Populi. Quintil. lib. 8. cap. 2. Conductus est cæcus, secus viam ferre. Sic Hebræis עבר [*heber*] latus significat, quod vt aduerbialiter sumptum, non minus dęclaret citerius littus quàm vlterius: sicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Mose, qui Iordanem nunquam traiecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est, Trans Iordania sita regio, quàm ora & littus quod Iordanis alluit, vt aliis aliquot locis: Vide infrà 19.1. Quòd si quis tamen vrgere velit proprietatẽ Gręci vocabuli πέραν, id est trãs, dicam, quod etiam planius erit, * vicinas & cõtinuas quatuor regiones hîc designari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthalim, oram lacus vlteriorem: (id est, Peræam regionem, in qua sunt Chorazin & Genezareth, quas regiones frequenter Christus inuisit) denique etiã Galilæam Gentium, superiorem vocatam: quæ etsi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthalim, tamen ad tribum Aser potissimum pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiam peruenit Christus, vt narratur infrà, cap. 15.21. Atque hoc modo ter repetendum erit vocabulũ γῆ, terra: & copulatiuæ, per asyndeton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ita integrè scriptum esset, γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. ¶*Gentium*, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus vt familiare sacris scriptoribus, quo vocabant Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non comprehensos. Sic autem dicta est Galilæa superior, non solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima: sed etiam propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorum regi, sicut refertur 1. Reg. 9.11. Intellige igitur Galilæã & partes vicinas. Nonnulli tamen apud Esaiam גליל [*ghelil*] appellatiua significatione pro confinio accipiunt quòd גליל [*ghelil*] circuitum siue ambitum generaliter declaret. * Sed quòd quidam interpretãtur Galilæam gentium, quasi scriptum sit Galilæa, עמים [*hammim*] ac si dicas Galilæa populosa, probare nullo modo possum. quanuis sic verterit Syrus interpres hoc loco.

16 *Positus*, ὁ καθήμενος. id est, qui versabatur. Vulg. *qui ambulabat*. ita enim habent Hebræa. Sed in quibusdam codicibus

dicibus Latinis Legimus *ſedebat*. ¶*Poſitis*, καθημένοις. Vulg. *Sedentibus*. Eraſmus, *Qui ſedebant*. Nam hoc quoque ſignificat Græcum vocabulum. Sed Sedere ex Hebræorum idiomate hîc ponitur pro Habitare & incolere. qua ſignificatione non memini legere hoc verbum apud idoneos auctores, quanuis Latini ſedem domiciliū vocent. ¶*Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου. Hebraiſmus, id eſt vmbroſa ſiue tenebricoſa morte. Quanquam hîc צלמות [*tzalmaueth*] vnicum vocabulum eſt ex duobus conflatum, vt rectè annotat Eraſmus.

φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ
καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.
17 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν,
καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βα-
σιλεία τῶν οὐρανῶν.
18 Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θά-
λασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελ-
φοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ
Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας
ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν
γὰρ ἁλιεῖς)
19 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ
ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.
20 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠ-
κολούθησαν αὐτῷ.
21 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο
ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ
Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ
μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτί-
ζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν
αὐτούς.
22 Οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ
τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.
23 Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰη-
σοῦς διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐ-
τῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασι-
λείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶ-
σαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.
24 Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην
τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας
τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ
βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζο-

vidit lucem magnam: & ¨poſitis in regione & ¨vmbra mortis, lux exorta eſt.

¨¶Ex eo tempore cœpit Ieſus prædicare, & dicere, Reſipiſcite. ¨appropinquauit enim regnum cœlorum.

Ambulans autem Ieſus ¨ad ¨mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, ¨qui dictus eſt Petrus, & Andream fratrem eius, ¨iacientes rete in mare: (erant enim piſcatores)

Et dicit eis, ¨Sequimini me, & faciā vos piſcatores hominum.

¨Illi verò ſtatim omiſſis retibus ſequuti ſunt eum.

Tunc progreſſus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannē fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre ſuo, ¨ſarcientes retia ſua: & vocauit eos.

Illi autem ſtatim ¨omiſſo nauigio & patre ſuo, ſequuti ſunt eum.

Et ¨circumiit totam Galilæam Ieſus, docens ¨in ſynagogis ¨ipſorum, & prædicans Euangelium ¨regni, & ¨ſanans quemuis morbū, & ¨quemuis ¨languorem in populo.

Tunc ¨exiit ¨fama eius in totam Syriam: & ¨obtulerunt ei omnes malè ¨affectos, variis morbis & ¨cruciatibus ¨detentos, & ¨dæmoniacos, & lu-

bat in tenebris vidit lucem magnam: & ſedētibus in regione & vmbra mortis, lux orta eſt eis.

17 *Exinde cœpit Ieſus prædicare, & dicere, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.* Marc.1.15.

18 *Ambulans autem Ieſus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonē, qui vocatur Petrus, & Andreā fratrē eius, mittentes rete in mare: (erant enim piſcatores.)*

19 *Et ait illis, Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum.*

20 *At illi cōtinuò relictis retibus ſequuti ſunt eū.*

21 *Et procedēs inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia ſua: & vocauit eos.*

22 *Illi autem ſtatim relictis retibus & patre, ſequuti ſunt eum.*

23 *Et circuibat Ieſus totam Galilæam, docens in ſynagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & ſanans omnem languorē & omnem infirmitatem in populo.*

24 *Et abiit opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis cōprehenſos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos,*

17 *Ex eo tempore*, ἀπὸ τότε. Vulg. *Exinde*. Ad verbū, *Ex tunc*. id eſt (vt loquuntur Hebræi) מעתה [*meheth*] ¶*Appropinquauit*, ἤγγικε. Eraſmus. *Inſtat*. id eſt ἐνέστηκε. quod non probo. Neque enim dicere voluit Chriſtus, regnum cælorum non procul abeſſe, ſed iam ad eos perueniſſe. quamobrem etiam maluimus interpretari *Appropinquauit*, quàm *Appropinquat*. Alludit autem manifeſtè ad Eſ.56.1.

18 *Ad mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraiſmus, pro lacu. ¶*Qui dictus*, τὸν λεγόμενον. Vulg. *Qui vocatur*. id eſt, τὸν καλούμενον. Eraſ. *Qui vocabatur*. Atqui nondū ei cognomentū hoc inditum erat à Chriſto: ſed ſic iam tum illum voluit Euangeliſta ab altero Simone Cānita. ¶*Iacientes*, βάλλοντας. Vulg. *Mittētes*. Illud autem (vt magis propriū) ſum amplexus: ſiquidē iactus retis Latinè quoq; dicitur, ſicut Græcè ὁ βόλος. ¶*Rete*, ἀμφίβληστρον. Sic dictū ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd quū iacitur, in orbem cōplectatur ingēs aquæ ſpatiū. Eſt autē (opinor) retis ſpecies quæ Gallis dicitur *Vn eſpreuier*. ἀπὸ δὲ στενοῦ (inquit Ruffus lib.2. De appellationib. partiū corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κοιλαίνεται. id eſt, *ex anguſto in latū expanditur & incuruatur*. Nec illud eſt (meo iudicio) quod Latini *Verriculū* appellāt. Itaq; Vallæ interpretationē non recipio. Quæ fuerit autē huius retis forma, ex ea oculi parte rectiſſimè cognoſci poteſt, quæ ab ea denominata eſt ἀμφιβληστροειδής. Sed huius vocis propriam appellationē apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

19 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eraſ. *Venite poſt me*. pro quo dicere malim *ponè me*. Eſt autē δεῦτε propriè aduerbium hortātis, ſicut Hebraicū לכו [*leku*] vt etiā non ineptè verti poſſit, Agite ponè me. id eſt, adeſte, ſequimini me.

20 *Statim*, εὐθέως. Vulgata, *Cōtinuò*, συνεχῶς. Eraſmus, *Illico*. id eſt, παραυτίκα.

21 *Sarcientes*, καταρτίζοντας. Vulgata, *Reficiētes*: ad verbum *redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod integrum eſt. Sed de hoc verbo plura Mar.1.19, & Rom.9.22.

23 *Circumiit*, περιῆγεν. Ad verbū, *Circumegit*. ſed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatū eſt. Circumagere verò à Latinis pro circumducere accipitur. ¶*Synagogis*, συναγωγαῖς, i. cœtibus & cōuentibus ſacris. Collegiorū autē nomen, quod Caſtellioni placuit, anguſtioris eſt ſignificationis, vt ipſa verbi notatio declarat: neq; Græco nomini reſpōdet, quū hîc dicatur Synagoga locus ipſe in quem cōueniebāt Iudæi ad audiendū Dei verbū. Sed illū fefellit nimirū quòd ſicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, ſic collegiū à colligēdo dici, falſò exiſtimauit. Quū autē hoc nomē Iudæorū Eccleſiis factū ſit peculiare, putaui omnino eſſe retinendū. ¶*Ipſorū*, αὐτῶν. Galilæorū videlicet, quod tamē nō præceſſit. ¶*Regni*, τῆς βασιλείας. id eſt, annuntiās felicē illū nuntiū regni Meſſiæ tādiu expectati. Quòd ergo Euāgeliū regiū cōuertit Caſtellio, obſcurū, atq; etiā (vt dicā quod ſentio) parū appoſitū. ¶*Sanans*, θεραπεύων. Admonet Eraſ. eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hîc vſurpari, quū apud medicos ſignificet propriè pharmacis, manu, aut victus ratione ſanare: quod mederi dicūt. ¶*Quemuis*, πᾶσαν. Sic etiā interpretatur infrà Eraſ.10.1. Eſt enim hæc particula hoc loco nō vniuerſalis ſimpliciter, ſed indefinita, vt idem rectè notat. quod ſi nonnulli animaduertiſſent, non adeo interpretarētur illud, Deus vult omnes homines ſaluos fieri, & ſimiles locos, quibus abutuntur ad euertendam prædeſtinationis doctrinā. ¶*Lāguorē*, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiā ſtomachi ſignificat μαλακία, quā aliter vocant κίσσαν: ſed pro iis morbis hîc accipitur quibus correpti, etſi non decumbunt, tamen languent & contabeſcunt.

24 *Exiit*, ἀπῆλθεν. Vulg. ad verbū, *Abiit*. id eſt, יצא [*iatza*]

vt Pſ.19.5 .Eraſ. *Dimanauit*, quod reſpõdet potius τῷ διηλθεῖν, quo vtitur Plato in Epiſtol. in ea ſignificatione. Cic. pro Amerino, *Ego etiamſi omnia quæ dicẽda ſunt, liberè dixero, nequaquã tamẽ ſimiliter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit.* ¶*Fama*, ἀκοή. Vulg. *Opinio*. i. δόξα. Ad verbũ, *Auditio*: quod vocabulum Cæſar & Cicero vſurpãt pro fama & rumore, ſicut Hebr. ſuũ שמע [*ſchemaa*] vt 2.Sam.4.4. Nos tamen illud, vt magis familiare, prætulimus. ¶*Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Eraſ. *Adduxerunt*. i. προσήγαγον. ¶*Affectos*, ἔχοντας. Vulg. ad verbum, *Habentes*: quod rectè mutauit Eraſ. nam Malè habere ſimpliciter poſitum pro Ægrotum eſſe, Latinũ eſſe negat. Galli ſeruato helleniſmo dicũt *Auoir mal*. ¶*Cruciatibus*, βασάνοις. Vulgata, *Tormentis*. id eſt στρέβλαις, vt Attici vocant. Eraſ. *Torminibus* cõuertit, vt vitaret amphiboliam, quę tamen etiam in Græco locum habet: ſed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quũ βασάνους vocet Euãgeliſta ſæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quaſi tormentis & equuleo impoſitos. ¶*Detentos*, συνεχομένους. Vulgata, *Comprehenſos*. id eſt συνειλημμένους. Eraſmus, *Conſtrictos*. id eſt συνεσφιγγμένους, vel συνδεδεμένους. Certe τὸ ἔχεσθαι hîc idem valet quod captum teneri & veluti haberi à morbo. ¶*Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. Quidam nuper vertit *furioſos*, vocabulo certè nimium generali, & periculoſa etiam verſione. Nec enim deſunt quibus dæmonium ſiue diabolus nihil aliud eſt quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis ſanari poſſit: qui tamen tum ſacris tum prophanis hiſtoriis, & frequente experientia refelluntur. Veteres vocarunt ἐνεργουμένους: qui tamen Chriſto nomen dederant, & inter catechumenos cenſebantur: quibus in integrum reſtituendis adhibebantur quos exorciſtas vocabant, certis adiurationibus adhibitis, quæ iam olim, magno errore, ſicut & alia non pauca ſolis adultis conuenientia, in formulam baptiſmi puerorum irrepſerunt.

μένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

25 Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων,

Luc 6. 20.
3 Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Luc.6.21. eſa.61.23.
4 Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Pſal.37.11.
5 Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Eſa.65.13.
6 Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

7 Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Pſal.14.4.
8 Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

9 Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

10 Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

naticos, & paralyticos: ſanauítque eos.

25 Et ſequuta eſt eum turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hieroſolymis "& Iudæa," & *regionibus* trans Iordanem *ſitis*.

CAP. V.

1 QVum vidiſſet autem "turbam, aſcendit in montem: & quum conſediſſet, adierunt eum diſcipuli eius.

2 Tunc "aperto ore ſuo docebat eos, dicens,

3 ‖Beati "pauperes ſpiritu: quoniã ipſorũ eſt regnum cælorum.

4 ‖Beati "qui lugent: quoniam ipſi conſolationem accipient.

5 ‖Beati "mites: quoniã ipſi "terram obtinebunt.

6 ‖Beati qui eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam: quoniam ipſi ſaturabuntur.

7 Beati miſericordes: quoniam ipſis miſericordia tribuetur.

8 ‖Beati mundo corde: quoniam ipſi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filij Dei "vocabuntur.

10 Beati qui perſequutione inuaduntur iuſtitiæ cauſa: quoniã ipſorum eſt regnum cælorum.

& paralyticos: & curauit eos.

25 *Et ſequutæ ſunt eum turbæ multæ de Galilæa, & Decapoli, & de Hieroſolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.*

CAP. V.

1 *VIdens autem Ieſus turbas aſcendit in montem: & quum ſediſſet, acceſſerunt ad eum diſcipuli eius.*

2 *Et aperiens os ſuum, docebat eos, dicens,*

3 *Beati pauperes ſpiritu: quoniam ipſorum eſt regnum cælorum.*

4 *Beati qui lugent: quoniam ipſi conſolabuntur.*

5 *Beati mites: quoniam ipſi poſſidebunt terram.*

6 *Beati qui eſuriunt & ſitiũt iuſtitiam: quoniam ipſi ſaturabuntur.*

7 *Beati miſericordes: quoniam ipſi miſericordiam conſequentur.*

8 *Beati mundo corde: quoniam ipſi Deum videbunt.*

9 *Beati pacifici: quoniã ipſi filij Dei vocabuntur.*

10 *Beati qui perſequutionem patiuntur propter iuſtitiam: quoniam ipſorum eſt regnũ cælorum.*

25 *Et Iudæa*, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar.3.7. Et [*regionibus*] *trans Iordanem* [*ſitis*,] καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, *Et de trans Iordanem*. quæ loquutio eſt præciſa. Itaque rectè fecit Eraſmus qui ſuppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro Etiam: quaſi diceretur ex his regionibus ſequuti Ieſum, etiam trans Iordanem.

IN CAPVT V.

1 *Turbam*, ὄχλου. Turbas in plurali non memini legere alia ſignificatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero ſingulari.

2 *Aperto*, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphaſin nonnulli eſſe volunt, vt iis demum tribuatur qui ſerium & eximium aliquid dicturi ſunt. Sed hoc perpetuum non eſt.

3 *Pauperes ſpiritu*, πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Vocãt πτωχοὺς propriè mendicos, id eſt, ad extremam inopiam redactos. quo modo etiam placuit Tertulliano libr. aduerſus Marcionem 4. hunc locum conuertere. Sed additum ſpiritus nomen oſtendit ſic vocari hoc loco qui, ſiue paupertate aliíſue calamitatibus domiti, ſiue vltrò ſenſu peccatorum ſuorum tacti, & ab omni ſuperbia remoti, ſeſe Deo ſubiiciunt. Ii Prou. 16.19, & Eſ.57.15. (qui loci ſunt iſtorum Chriſti verborũ interpretes) vocantur שפלים רוח [*ſchephalim ruah*] & ענוים [*anjim*] & לב נדכאים [*leb nidkaim*,] oppoſitos ferocibus & ſuperbis, vt idem Tertull. in libr. De patientia copioſiſſimè exponit. Syrus Paraphraſtes conuenientiſſimè πτωχοὺς πνεύματι, ſeruata metaphorica trãſlatione מסכינא ברוח [*Maſkine beruah*] interpretatur. *

4 *Qui lugent*, οἱ πενθοῦντες. opponuntur lugentes iis qui voluptatibus vacant: & alludit Chriſtus ad Eſaiæ verba, 57.18.

5 *Mites*, οἱ πραεῖς, oppoſiti feris & agreſtibus hominibus. ¶*Terrã obtinebũt*, κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Id eſt, pacifice hac vita & bonis ſuis fruentur, eáque ad poſteros ſuos tranſferent. plus enim eſt κληρονομεῖν quàm τὸ κτᾶσθαι. Eſt autem petita hæc ſentẽtia ex Pſal.37.11, quam in hominibus etiam alioqui veræ religionis ignaris ipſa communis experientia confirmat: ſicut cõtra, teſte etiam Platone, αὐθαδείας ξύνοικος eſt ἐρημία, id eſt, moroſitatis conſors ſolitudo. Quanto igitur magis id eueniet iis quos ipſa pietas amabiles reddiderit, quantumuis ſint impiis exoſi? Itaque Chriſtiani ouibus comparantur. Hæc autem benedictio ſic terrena eſt vt piis ſit etiam melioris vitæ & multo certioris pignus: ſicut contra, &c.

9 *Vocabuntur*, κληθήσονται. id eſt erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא [*Kara*] ſic acceptum, aliquid eiuſmodi eſſe vt hoc nomine ab omnibus celebretur.

11 *Comi-*

11 Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

12 Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε· ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.

15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν· καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

11 ‖Beati eritis quũ ¨conuitiati fuerint vobis,& ¨persequuti fuerint,& mentientes dixerint ¨quiduis mali aduersus vos, ‖¨propter me.

12 Gaudete & exultate: quoniã merces vestra multa est in cælis. ita enim persequuti fuerunt prophetas qui *fuerũt* ante vos.

13 ‖Vos estis sal terræ. quòd si sal ¨infatuatus fuerit, ¨quo ¨salietur? ad nihil valet ¨amplius ¨nisi vt abiiciatur foras,& conculcetur ¨à quibusuis.

14 Vos estis lux mũdi. Non potest ¨vrbs occultari supra montem posita.

15 ‖Neque ¨accẽdunt ¨lucernam, & ponũt eam subter modium, sed ¨in candelabrũ: & splendet omnibus qui sunt in domo.

16 ‖Ita splendeat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, ¨glorificẽntque Patrem vestrũ qui *est* in cælis.

17 Ne existimate me venisse ¨vt dissoluam ¨Legem, aut prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam.

11 *Beati estis quum maledixerint vobis homines, & persequuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes, propter me.* 1.Pet.4.14.

12 *Gaudete & exultate: quoniam merces vestra copiosa est in cælis. sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos.* 1.Pet.4.14.

13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet vltrà, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus.* Mar.9.50. luc.14.34.

14 *Vos estis lux mundi. non potest ciuitas abscondi supra montem posita.*

15 *Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo sunt.* Mar 4.21. luc. 8. 16, & 11.33.

16 *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum qui in cælis est.* 1. Pet. 2.12.

17 *Nolite putare quoniam veni soluere Legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere.*

---

11 *Conuitiati fuerint vobis*, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg *Maledixerint vobis homines*, id est, κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterùm addidit Vetus interpres rectũ, qui deesse videbatur ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero, 1. Off. *Deserendi* (inquit) *officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediũtur, vt quos tutari debeant desertos esse patiantur.* Erasmus vertit, *Probra iecerint in vos.* Quòd si periphrasis mihi placuisset, dicere maluissem, *Probris affecerint vos*, nulla addita præpositione. Tertull. in Scorpiaco vertit *Dedecorauerint*, dilutè. ¶*Persequuti fuerint*, διώξωσι. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hic puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσιν, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarum omnium iniuriarum manifestissima exempla nobis hodie suppeditant ij qui veritatem Dei in nobis persequuntur. quanquam hæc omnia generaliter accipere commodè possumus. ¶*Quiduis mali*, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulg. *Omne malum*. neque enim legit ῥῆμα: quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib. 3. περὶ ἱερωσύνης. Erasmus, *Omne malum verbum.* Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.23. ῥῆμα verò respondet דבר [dauar] Hebræorum. quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prætermitti. Nã etiã in meo vetustissimo exẽplari deerat. quod tamẽ verbis ὀνειδίζειν & εἰπεῖν optimè conuenit: vt possimus etiã de omnibus quantũuis atrocib⁹ maledictis hoc intelligere. ¶*Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exẽplar scriptũ habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas sentẽtiæ. Latinis enim *causa* ferè semper causam finalẽ designat, cui nullus hic locus, vbi significatur causa persecutionem efficiens, quanuis per accidens.

13 *Infatuatus fuerit*, μωρανθῇ. Id est, omni acrimonia deperdita, qua res cæteras solet aduersus putredinẽ condire, (quæ vis est Spiritus sancti, ministerio verbi ad coercendam in nobis omnem corruptionem vtentis) insipidus euaserit. sicut betæ, fatuæ, id est saporis expertes, dicuntur. Vulg. *euanuerit*, sicut in Gallico nostro dicimus *estre euenté.* ¶*Quo*, ἐν τίνι. id est, *per quod*. Vulgata ad verbum, *In quo. In* pro *Per*, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. ¶*Salietur*, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9.50. ¶*Amplius*, ἔτι. Vulgata & Erasmus, *Vltrà*. id est περαιτέρω. ¶*Nisi vt*, εἰ μὴ ἵνα. Genus dicẽdi petitum è medio. Nec enim vlla ex sale euanido vtilitas ne ad fimum quidẽ inde conficiendũ colligi potest. Huc autem pertinet illud Os. 4.6, quod tandem in Ecclesia Romana impletum cernimus: *Quia scientiam spreuisti, spernam quoque te, ne officio fungaris mihi.* ¶*A quibusuis*, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ab hominibus* sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'vn chascun.*

14 *Vrbs*, πόλις. Eras. *Oppidum*. Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallę placet: quod ciuitatis nomẽ latius pateat.

15 *Accendunt*, καίουσι. Impersonaliter, vt admonuimus suprà, ver. 11. Cæterùm Græcis hoc verbum non tam accẽdere quàm vrere significat, vt in illo Virgilij, *Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.* Sed apparet hîc habere significationem Hebraicæ coniugationis quam vocant Hiphil מדליקים [medolekim]. Nam qui accẽdit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrum est, interdum verò, μεταβατικὸν, vt infrà 21.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσι scripsit ἅψας. Sic Aristophanes in Nebulis, ἅπτε τὸν λύχνον. ¶*Lucernam*, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quippiam imponitur quod accendatur: uel id ipsum quod ardet, puta fax aut cãdela. ¶*In candelabrum*, ἐπὶ λυχνίαν. vel, *Supra candelabrum*, instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ, λαμπτῆρας vocat.

16 *Glorificẽntque*, καὶ δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογῶσι. Glorificandi autem vocabulum vsitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio non videtur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 *Vt dissoluam*, καταλῦσαι. id est violem, eleganti translatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis astringuntur. ¶*Legem, aut prophetas*, τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. Legem quidem in genere Christus pro nobis impleuit: sed de ritibus & ceremoniis præcipuè & speciatim Christus hîc loquitur: quòd de his præcipuè isti hypocritæ laborarent, & cum Christo iurgarentur ipsius aduersarij: quanuis & moralem & ceremonialem legem suis falsis interpretationibus deprauarent. Legis autem ritus tantum abest vt Christus neglexerit, aut violare docuerit, vt con-

trà & illos,&quicquid in iis adumbrabatur,reipsa impleuerit: quod hîc voluit significatum. Et hoc quidem semel de hac legis impletione dictum esto. Per prophetas autē propheticas prædictiones intelligit,quas itidē omnes præstitit:

Luc.16.17. 18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

Luc.2.10. 19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Luc.11.39 20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Exod.20.13. deut.5.17. 21 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ

18 ‖ Amen quippe dico vobis, ∴vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnū aut vnus apex ∴nequaquā prę̨terierit ex Lege, vsquedum omnia facta fuerint.

19 ‖Quisquis igitur ∴soluerit ∴vnum ex mandatis hisce minimis, ∴ & ita docuerit homines, minimus vocabitur ∴ in regno cælorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cælorum.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit ∴vestra iustitia‖plus quā *iustitia* Scribarum & Pharisæorum, ∴vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

21 ∴Audistis dictū fuisse à veteribus,‖Nō occides:quisquis autē occiderit , tenebitur iudicio.

22 Ego verò dico vobis,quicunque irascitur fratri suo ∴ temere, ∴ tenebitur ∴ iudicio : qui-

18 *Amen quippe dico vobis, donec transeat cælum & terra, iota vnum aut vnus apex non præteribit à Lege , donec omnia fiant.*

19 *Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis , & docuerit sic homines , minimus vocabitur in regno cælorum : qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

20 *Dico enim vobis , quia nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.*

21 *Audistis quia dictum est antiquis , Non occides: qui autem occiderit , reus erit iudicio.*

22 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fatri suo , reus erit indi-*

18 *Amen*, ἀμὴν. id est, verè & certò.Hebræorum autem vocabulum ab אמונה[*emuna*]deriuatum, (quod veritatem significat) quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarum idiomata,ne hîc quidem volui expungere: quāuis id licuerit,quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solent id vsurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμὴν. ¶*Vsquedum præterierit*, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחליף, [*iachaliph*] cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vsurpatur Psalmo 102:27. ¶*Nequaquam*, οὐ μή. Duplex est negatio in Græco : sed quæ magis neget quàm simplex,contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à simplici negatione distingueremus: quod idē fecimus in οὐδαμῶς. ¶*Ex*, ἀπό. Vulgata, à. Præpositiones ἐκ & ἀπὸ sæpe apud Græcos permutantur : veluti quū dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου:id est, *imago è ligno*, vt suprà, 3.4.

19 *Soluerit*, λύσῃ. Id est violarit, cui opponitur τὸ ποιεῖν. ¶*Vnum*, μίαν. Id est.vel vnicum, κἂν μίαν, vt Mar.6.versu 56. ¶*Hisce minimis* , τούτων τῶν ἐλαχίστων. id est,quæ isti præclari doctores pro minimis habent: vt,qui quæ potissima erant legis,negligerent,vt externis ceremoniis & suis traditionibus præcipuè inhærētes: sicut illis passim prophetæ etiam ipsi exprobrarant. Nec tamen negandum est , non omnia paris esse momenti præcepta, quanuis nullum non sit grauissimum. * ¶*Et ita docuerit*, καὶ οὕτω διδάξῃ.id est,malæ vitæ exemplo (tota autem hæc concio in pharisæos & scribas, partim moribus hypocritas , partim legē in synagogis falsa interpretatione deprauantes, dirigitur) auditores corrumpunt.Nisi malimus καὶ pro κἂν accipere,& interpretari, *Licet ita docuerit homines*. id est , qui quod ad vitam attinet , præcepta quidē violat, docet tamen quod lex præcipit. de quibus loquitur Dominus infrà, 23.2. & 3. ita vt οὕτω referatur non ad verbum λύσῃ, sed ad ipsam legem.Et certè sic melius sibi constabit oppositio inter eos qui dicunt & non faciunt, vt isti,& eos qui dicunt & faciunt.Nā qui neq; faciūt neq; dicūt quod rectum est, imò etiam falsam doctrinā spargūt, nō modò minimi habēdi sunt in Ecclesia,sed sunt etiam fugiendi,atque adeò abigendi : vt qui non sint pastores,sed lupi : de quibus dixit Dominus, Cauete à pseudoprophetis. Neque ignoro , ἐλαχίστους propterea plerosque exponere , non qui infimo, sed qui nullo prorsus sint loco. Verùm hæc interpretatio coacta est. Itaque hāc posteriorem explicationem amplector. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Id est , erit & censebitur . de quo Hebraismo diximus suprà,vers.9. ¶*In regno cælorum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Id est , in Ecclesia ,siue verè piorum cœtu rectè instituto.Considerat enim Christus instaurationem mox sequuturā,ruituro Pharisaismo , cæterisque veræ doctrinę corruptelis per Apostolos detegendis ac corrigēdis.

20 *Vestra iustitia* , ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Iustitiæ nomine intellige sinceram tum doctrinam tum vitam , cum verbo Dei videlicet,quod est iustitiæ vera norma, congruentem. Sed de doctrina potissimùm hîc agi liquet ex sequenti re- * prehēsione falsarū Legis interpretationū Est autem repetendū Iustitiæ vocabulū, acsi scriptū esset, τῆς τῶν Φαρισαίων. Vide infrà, 16.11. ¶*Nequaquā ingressuros in regnū cælorum*, ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Id est, indignos fore qui in Ecclesia doceatis. Nec enim de quorūuis piorū officio,sed de solis doctoribus agit: & nomine regni cælorum,vt alibi sæpe,non triumphantem(vt vulgo loquuntur) sed adhuc militantem & ministerio pastorum egen- * tem Ecclesiam intelligit.

21 *Audistis*, ἠκούσατε. His verbis significat falsas legis interpretationes iampridem in Iudeorum synagogis receptas.Præstat enim τοῖς ἀρχαίοις explicare quasi scriptum sit ὑπὸ τῶν ἀρχαίων , (vt sic notentur synagogæ doctores, iam pridē sic docentes, qui solebant patrum & maiorū nomina suis falsis interpretationibus prætexere) quàm ad auditores referre. Et diligenter obseruandum est,ita præcipuè notari adiectas à Scribis appendices . qualis est ista, *Quisquis occiderit , tenebitur iudicio*. Cæterùm prorsus ineptiunt , neque quod sit Euangelij & Legis discrimen intelligunt , qui ex hac Christi disputatione constituunt, Christum idcirco etiam venisse , vt nos arctioribus quàm veterem populum vinculis cōstringeret:quum è contrario idcirco fuerit missus vt nos à maledictione legis absolueret.Semper igitur Lex ita fuit intelligenda vt nunc à Christo explicatur,spiritualis nimirum, vt loquitur Apostolus Rom.7.14.id est,non tantùm ipsas exteriores actiones,sed imprimis intimas etiam cogitationes arguēs : sed quum aliter à Scribis explicaretur, & recta explicatio ad intelligendū & expetendum Euangelij beneficium prorsus requiratur , atque præire remissioni peccatorum resipiscentiam oporteat , nec ad resipiscentiam adduci possit nisi qui se coram Deo reum esse cognouerit : idcirco fuerunt etiam falsæ istæ opiniones , præsertim longo iam vsu inueteratæ,detegendæ ac refellēdæ , vt cognito morbo ad vnicum hunc medicū homines accurrerēt : quod omnibus quoque fidis Euangelij doctoribus est sedulò faciendum.

22 ¶*Temere*, εἰκῆ. Non est igitur omnis ira damnanda , vtpote quæ zeli nomine commendetur , & quam etiam non immeritò Peripatetici fortitudinis cotem vocāt: sed ea demū vituperāda est quæ vel iniusta est vel immoderata, Ephes.4.26. ¶*Tenebitur*, ἔνοχος ἔσται. Vulgata, *Reus erit*. Erasmus, *Obnoxius erit*. Neuter, meo iudicio, satis expressē. nam reus etiam esse potest qui sit innocens: & obnoxius interdum de insontibus quoque dicitur , vt quum

bonos

bonos dicimus eſſe multis periculis & iniuriis obnoxios: hîc verò ἐνέχεσθαι ſiue ἔνοχον εἶναι ſignificat αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι, & ei conuenit qui apud iudicem non vt audiendus, ſed vt damnandus, ſiſtitur.

κρίσει· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

23 Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

24 Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

cunque verò dixerit fratri ſuo, "raca, tenebitur "conſeſſu: quiſquis autem dixerit, fatue, tenebitur "gehenna "ignis.

23 Igitur ſi munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: "primum reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

cio: qui autem dixerit fratri ſuo, racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ ignis.

23 *Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduerſum te,*

24 *Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade: prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens, offeres munus tuum.*

22 *Indicio*, κρίσει. id eſt, pœnis quæ à iudicibus infliguntur. Chriſtum autem certum eſt non de ciuilibus iudiciis & pœnis a magiſtratu infligendis, ſed de ipſius Dei tribunali agere: apud quem pœna homicidij ob violatum hoc præceptum teneantur, non modò qui vitam alteri eripuerint, ſed etiam qui proximo nocendi affectum habuerint, aut conuiciis ſiue leuibus ſiue grauioribus eũ affecerint: quanuis neque paria hæc ſint peccata, neque paribus pœnis vindicanda. Etſi enim quoduis peccatũ ſuapte natura mortem æternam mereatur, ne ipſo quidẽ merè originali excepto, (Rom. 5.14, & 6.23,) tamen æternarum etiam pœnarum aliquam futuram imparitatem, liquet ex ipſius Chriſti verbis infrà 10.15. & iſta quoque imparitas proculdubio in pœnis quoque ſeruatur quas Deus peccantibus in hac vita infligit. Sed Chriſtus totam hanc orationem ad ciuilium iudiciorum formam Iudæis vſitatam accommodauit: apud quos (vt ex Thalmud multi annotarunt) triumviri de pecuniariis & minimis cauſis cognoſcebãt, ac proinde leuibus mulctis conuictos reos caſtigabant: συνέδριον autem eorum quos etiam Sanhedrin vocabant & in quo XXIII iudices conſidebant, de grauioribus cauſis decernebat, ac proinde grauiores pœnas infligebat. Summum autem conſilium iudicum LXXI, de grauiſſimis rebus, veluti de certa aliqua tribu, de ſummo ſacerdote, de pſeudopropheta, de pace vel bello ſtatuebat: ad quem morem Chriſtus reſpexit.

¶ *Raca*, ῥακά. Vulgatæ Latinæ editionis codices legunt ῥαχά, ſed perperam, vt apparet ex Syro interprete, qui רקא [*reka*] ſcribit per Coph, & ex Thalmudicis libris, vbi doctiſſimus Emmanuel Tremelius noſter teſtatur ſæpe ſic legi, qua voce ſignificetur homo imprudens, & quaſi cerebro vacuus, à nomine Hebræo רק [*rik*,] quod vacuum & inanem declarat. Nos Gallico idiomate Follem eadem ratione vocamus, Latini fatuum, fortaſſis à voce Hebræa פתי [*pethi*.] Sed haud ſcio an ſit leuius conuitium, ac non potius hoc ipſum quod mox voce μωρὸς ſignificatur, pro qua Syrus interpres habet ללא [*lele*] à vocabulo Hebræo אליל [*Elil*] quod rẽ nihili declarat, neq; Græcæ voci reſpõdet. Græci profectò non temere hanc vocem retinuerunt, de qua ſic Baſilius, aut quiſquis eſt author τῶν ἀσκητικῶν κατ᾽ ἐπιτομὴν, ὅρῳ να. Ῥακά ἐστιν ἐπιχώριον ῥῆμα, ἠπιωτέρας ὕβρεως, πρὸς τοὺς οἰκειοτέρους λαμβανόμενον. id eſt, Raca eſt dictio illis locis vſitata, mitioris probri, qua aduerſum domeſticos & familiares vſurpant. Chryſoſtomus in hunc locum addit Syros hoc nomine vti pro TV, non vt opinor, * quod exiſtimarit ita ſignificari hoc pronomen, ſed quòd per contemptum ſoleant Domini ſeruos, vt alij alios quos aſpernantur appellare, quod eſt Gallis *Tutoyer*, Alij, (quod Ioh. Druſio diligẽti rerum in his libris multarum obſeruatori acceptũ fero) putant deductum videri poſſe à themate Syro רח [*Rach*] quod ſpuere declarat, quod etymon ſequutus Theophylactus καταπτυστὸν interpretatur, id eſt conſpuendum & abominandum: quod certè conuitij genus grauius eo fuerit de quo tamen vt grauiore loquitur Chriſtus. Itaque mihi iſta conferenti maximè videtur probanda eorum ſententia qui putant hic conſtitui tres eius aduerſus proximum indignationis gradus, quæ hoc interdicti homicidij præcepto comprehenduntur, quamuis impari peccato. Vnum eorum qui leuitate aut aliquo inconſiderato affectu abrepti proximo malè volunt, etiam ſi totum hunc infenſum animum intus premant, vt qui non vſque adeo efferbuerit. Alterum eorum quibus indignatio non quidem apertum & atrox conuicium, ſed tamen voculam aliquam contemptus inſignis iudicem & quidem cum geſtu quopiam ſuggerat, vt ſi Gallico ſermone dicas fy, & ſimul deſpuas, cuiuſmodi hæc vox RACA fuerit: cuiuſmodi quiddam videtur notari, Num. 13.14. & expreſſe Deut. 25.9. quod non ſic accipiendum eſt, ac ſic illius de quo ibi agitur facies conſpueretur, ſed quod ipſo cernente & in ipſius oculis ſpueretur. Tertium deniq; eorum qui apertis conuiciis proximos lædũt. quorũ ſpeciem vnã proculdubio vſitatiſſimam commemorat Chriſtus vt ſi Gallice dicas *ſot, fol, badin*. Eſt igitur hæc vox Syra: quo maxime idiomate, licet non puro Iudæos poſt captiuitatem vſos fuiſſe conſtat: imò & captiuitatis ipſius tẽpore, vt ſic à Chaldæis, Babyloniis dignoſci vulgo poſſent, ſicut ex Xenophõtis inſigni loco apparet, vbi Babylonis à Cyro captæ hiſtoriã deſcribit. Itaque aſſentior iis qui Raca volunt inconditã eſſe voculã hominis indignantis: ita vt tres gradus hic conſtituantur eorũ qui contra hominum opinionẽ, pro homicidis apud Deum cenſentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduerſus proximum commouentur. quam ſcitè admodum Tertull. de patientia, Iram reſtricti animi vocat: alter, eorum qui eouſque efferueſcunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Caſtellio *Balatronem* eſt interpretatus: quàm rectè ipſe viderit. ¶ *Conſeſſu*, συνεδρίῳ. Vulgata & Eraſ. Concilio. Et certè fateor Concilij vocabulum id valere, ſed illud propius abeſt à Græco. ¶ *Gehennæ*, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum eſt ex duobus compoſitum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תפתה [*Tophet*] dicitur: in qua olim Iſraelitæ ſuperſtitionibus vicinarum gentium addicti, filios ſuos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in ęternum reprobis deſtinato, atque adeo pro ipſo ſupplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipſius: ſicut Eraſm. & alij multi annotarunt. Vide Ier. 7.31. ¶ *Ignis*, πυρός. id eſt, ardentem: ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſimili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennam pro ipſo cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodarit Chriſtus ad ius ciuile Iſraelitarum, apud quos (ſicut ex libro Sanhedrin Babylonico conſtat) ſummum concilium quadruplici ſuppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & poſt Herodem Romani totum hunc ordinem perturbaſſent: nempe ſtrangulatione, gladio, lapidatione, & combuſtione: inter quas non dubium eſt quin hæc grauiſſima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, cum ignis ſupplicio paſſim ſacri ſcriptores comparent. Quàm autem verum ſit neſcio quod Kimhi notat in Pſ. 27. in hac valle olim fuiſſe perpetuum ignem comburendis cadaueribus & corporibus pollutis, * quo illò coniiciebantur, quò tamen Chriſtũ alluſiſſe nonnulli volunt.

23 *Attuleris*, προσφέρῃς. Opponit charitatem Chriſtianam quæ illatas etiã iniurias obliuiſcitur, iracũdiæ & malis inde naſcentibus: ſimulque innuit plerunque accidere vt difficiliores ſeſe ad reconciliationem præbeant, quos potius petere veniam oportuit. Sed hæc eſt grauiſſima ſententia, non recipi à Deo qui à proximis diſſideant: & litigioſos ac iuris ſui nimium tenaces peſſimè ſibi conſulere: quod ſæpe etiam in forenſibus controuerſiis experiuntur, vnde lepidus ille ſcriptoris alioqui deteſtandi verſiculus, *Viginti litigat annis Quiſquam, qui vinci, Gargiliane, poteſt.* Sed metuendum imprimis Dei tribunal, apud quod implacabiles homines iudiciũ abſque miſericordia ſenſuri ſunt. Vulgata, *Offers*. Eraſmus, *Obtuleris*. Et fateor προσφέρειν hoc

etiam significare: sed hîc videtur minus quiddam valere. vult enim Christus vt priusquam offeratur allatũ munus, reconciliatio fiat. Nisi fortè quis malit hoc accipere acsi dictum esset, In ipso etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius esse cogitandum de reconciliatione quàm de offerendo reipsa munere. Est autem obseruandum, Christum accommodare totum hûc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria & vsurpandas eiusmodi oblationes colligunt: sed ij longe sunt ineptissimi qui quod dictum est de mutua reconciliatione ad purgatorium suum transferunt.

14 *Primùm*, πρῶτον. Hanc particulam alij coniungunt cum ὕπαγε, alij cum διαλλάγηθι. quod posterius videtur melius conuenire. *

Luc. 12. 13.	Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ᾽ αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.	25	‖¨Esto amicus ¨ aduersario tuo citò, ¨dum es in via cum eo: ¨nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat ¨ministro, & in ¨custodiã ¨coniiciaris.	25	*Esto consentiẽs aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & index tradat te ministro, & in carcerem mittaris.*
	Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.	26	Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum ¨ reddideris ¨vltimum ¨quadrantem.	26	*Amẽ dico tibi, non exies inde donec reddas nouißimum quadrantem.*
	Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις,	27	Audistis dictum fuisse ¨à veteribus,	27	*Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*
Ex. 20. 14.	Οὐ μοιχεύσεις.		‖¨Non mœchaberis.		
	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.	28	Ego verò dico vobis, ¨Quicunque aspicit ¨ mulierem vt eam concupiscat, iam ¨adulterauit eam in corde suo.	28	*Ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.*

25 *Esto amicus*, ἴσθι εὐνοῶν. Erasmus, *Habeto beneuolentiam*. Ad verbum, Esto beneuolus. Id est, Redi in gratiam, & fac vt sis amicus. Nec enim monet tantùm vt animo bene velimus aduersario, sed vt cum eo transigamus: quod fiet si cum ipso colloquuti reconciliemur. Vulgata vertit, *Esto consentiens*. Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, *Esto concors*. Ex quibus coniicio veterem interpretem legisse συννοῶν: facilis enim fuit lapsus εὐ in συ: atque adeo hęc lectio fortassis est verior, quum Veteris interpretis auctoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obstat, quòd συννοεῖν apud idoneos auctores (vt semel atque iterum initio Alcibiadis posterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid, id est ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id est consentire. quanuis hanc quoque significationem facilè admittere videatur particula συν ex qua componitur. ¶ *Aduersario*, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quam Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atq. pars aduersa, vt vulgus loquitur. ¶ *Dum*, ἕως ὅτου. Alibi verti *Quousque*, quod huic loco non conuenit. Hîc enim idem valet quod Interim dum, vt infra 14.22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur ἕως simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6.45. ¶ *Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne fortè*: quod rectè mutatũ est ab Erasmo plurimis locis. vt annotauimus supra, 4.6. ¶ *Tradat*, παραδῷ. id est, causam apud iudicem obtineat, qui te in carcerem adducendum apparitori tradat. ¶ *Ministro*, ὑπηρέτῃ. id est lictori, vel apparitori. * ὑπηρέται tamen in genere dicuntur qui subseruiunt: quasi subremiges, metaphora à re nauali sumpta: Hebræi שוטרים [*schoterim*] vocant. à Græcis διάκονοι vocantur, vt infrà 20.26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Gręco nomine vocare. * Tertull. totũ hunc locum falsa interpretatione deprauans in libro De anima, interpretatur Angelum executionis. ¶ *Custodiam*, φυλακήν. Græci honesto vocabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses (id est domicilium) auctore Plutarcho in Sõlone. Sed & Latinis custodia vocatur carcer. Cicero ad Quintum fratrem libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. ¶ *Coniiciaris*, βληθήσῃ. Ad verbum, *Iaciaris*. Vulg. *Mittaris*: quod paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

26 *Reddideris*, ἀποδῷς. Erasmus, *Persolueris*. id est ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque versu 33. ¶ *Vltimum*, ἔσχατον. Vulgata, *Nouißimum*. id est νέατον. Erasmus, *Extremum*: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à σχεῖν, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt consistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere nõ liceat. ¶ *Quadrantem*, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt, à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράναι, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδα, σημικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλόω. id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia. Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellũ, Membrana, Modius, Sextarius, Prętorium, Rheda, Semicinctium, Sicarius, Sudarium, Speculator. Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quod autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt Ad denarium soluere, citato loco ex oratione Ciceronis pro Quintio, falsum est. Illic enim ad denarium soluere est denario soluere: sicut vulgo dicimus *payer en escus, ou en testons*. Sed alio loco, nempe postrema ad Attic. lib. 5. ad numum soluere simili prorsus sensu scribitur: quod vulgò dicimus *payer iusques au dernier denier*. Cæterum series ipsa & scopus sermonis satis ostendit, extra viam vagari quicunque quod hîc dicitur de mutua hominum inter se reconciliatione, trahant ad nostram cum Deo per conuersionem & remissionem peccatorum reconciliationem: quod tamen in patrum scriptis sæpe inculcatur, & excusari applicatione quapiam potest. Sed quis illos ferat qui ad purgatorij satisfactiones istud referunt? quasi verò si exolui posset peccata nostra à nobis illis pœnis, Christi perpessionibus fuerit nobis opus: vel Christus sit nobis datus duntaxat pro solutionis à nobis præstandæ supplemento. Deinde, si valet hæc allegoriæ applicatio, quis hîc sustinuerit aduersarij personam præter Deum, cum quo redire nos in gratiam oporteat, dum in via, id est, in hac vita sumus? Atqui carceris & integræ solutionis mulcta iis demum denũciatur, qui in gratiam nõ redierint: istis verò num ignem purgatorij, ac non potius æternas inferorum pœnas ipsi purgatorij fautores destinant?

27 *A veteribus*, τοῖς ἀρχαίοις. Hæc neque apud Syrum interpretem, neque in meo venerandæ imprimis antiquitatis codice adiiciuntur hoc loco, in quo nimirum purum Dei præceptum recitatur. Apparet tamen ex iis quæ subiiciuntur, deprauatam huius quoq; præcepti sententiam à Scribis fuisse propriç significationi verbi μοιχεύειν inhęrẽtes, vt hîc quoque verba illa retineri possint. ¶ *Nõ mœch.* οὐ μοιχ. Vtitur Dominus apud Mosen verbo נאף, [*Naaph*] quod nõ nisi in nuptam competit. itaque sola adulteria & quidẽ reipsa patrata docebant Scribæ hoc præcepto inhiberi.

28 *Quisquis aspicit*, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. *Omnis qui videt*. Atqui plus est τὸ βλέπειν quàm ὁρᾷν. Notat enim intentionem animi oculos ad rem aliquam cernendam adiicientis. Totum autem illud Gręci verbo dicũt ἐγκιστᾷν & ἐποφθαλμιᾷν, de libidinoso eorum aspectu quorum pupillæ πόρναι sunt, non κόραι. *Mulierem*, γυναῖκα. Sic rectius vetus interpres quàm Erasmus, qui vxorem interpretatur, quum non sit adiectum τινὸς vel ἄλλου: neque duntaxat dictum velit Christus adulterium etiam oculis committi, sed aliquid amplius, nempe omnem libidinosum aspectum concupiscentis mulierem, siue nuptam alteri, siue innuptã, hoc pręcepto prohiberi. ¶ *Adulterauit eam*, ἐμοίχευσεν αὐτήν. Sic vtuntur hoc

tur hoc Latino verbo idonei scriptores, vt periphrasi non sit opus. Et sic quoque transitiuè accipitur verbum Hebræum *Naaph* aliquoties: quod quanuis differat à זנה [*zanah*] quod Scortari significat (vt liquet ex Oseæ 4. 14.) tamen hîc Scortationem quoque comprehendit: acsi diceret Christus, legislatorem omnem impudicitiam verbo Mœchari (quo grauissimum scelus arguitur) notasse, aduersus eos qui scortationis flagitium eleuabant. Seneca in declamat. Incesta est & sine stupro quæ stuprum cupit.

---

29 Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

29 ‖ Quòd si oculus tuus dexter ¨ facit vt tu offendas, ¨ erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.

29 *Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*

Infrà 18.8. mar.9.47.

30 Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

30 Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nó totum corpus tuum ¨ coniiciatur in gehennam.

30 *Et, si dextera manus tua scādalizat te, abscinde eam, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam.*

31 Ἐῤῥέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.

31 ¨ Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei libellum ¨ discessionis.

31 *Dictū est autē, Quicunque dimiserit vxorē suā, det ei libellum repudij.*

Infrà 19.7. deut.24.1. mar.10.4. luc.16.18. 1.cor.7.10.

32 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.

32 Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorē suam, ¨ extra rationem ¨ scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissā duxerit, mœchari.

32 *Ego autem dico vobis quia omnis qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat.*

33 Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.

33 ¨ Rursum audistis dictū fuisse veteribus, ‖ Non ¨ peierabis, sed reddes Domino ¨ quæ tu iuraueris.

33 *Iterum audistis quia dictū est antiquis, Nō periurabis. reddes autem Domino iuramenta tua.*

Exo.20.7. leu.19.12. deut.5.11.

---

29 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vulg. *Scandalizat te.* Erasmus, *Tibi est obstaculo*, id est, ἐμποδίζει. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus, vel etiam corruimus. vnde illud, Qui stat videat ne cadat, 1.Cor.10.12. ¶*Erue eum*, ἔξελε αὐτόν. Allegoricè & hyperbolicè hæc dicuntur, aptissimè tamen ad significandum quàm sollicitè, si effugere volumus æternū illud exitium, vitandæ sint, etiam cum charissimarum rerum iactura, omnes occasiones quibus ad obscœnas cogitationes impelli mentes nostras senserimus. quamobrem etiam oculi dextri & manus dextræ fit mentio, quòd dextræ partes sint chariores: quum istis alioqui partibus etiam sinistris non minus quàm dextris homines abutantur.

30 *Coniiciatur*, βληθῇ. Vulgata, *Eat*, ἀπέλθῃ. quod habet vetustissimum illud meum exemplar.

31 *Dictum est autem.* ἐῤῥέθη δὲ ὅτι. Redundat particula ὅτι, vt apparet ex verbo δότω. Neque hîc additur illud *veteribus*. Nam hîc non peccabant Scribæ aliqua adiectione ad legis verba: sed in eo quòd falsa interpretatione legem deprauabant: quasi videlicet tradito libello diuortij vel repudij putarent absolui conscientiam coram Dei tribunali: quod negat Christus. Aliud enim esse aliquid vt iustū præcipere, quàm quod mutare non possis, mitigare quantum possis. Obligatio enim ista ad dandum diuortij libellum multos non penitus impudentes proculdubio retinebat quominus vxores amandarent, quòd eiusmodi libellis quibus cauebatur potius mulieri dimissæ quàm viro dimittenti, maritorum leuitas aut improbitas arguebatur: sicut declaratur infrà, 19. 8. ex quo etiam loco apparet hac quidem falsa Scribarum explicatione pacatas fuisse aliquorum consciētias, & fuisse in synagogis disputatum an libello diuortij ob quascunque causas dato, conscientiæ satis caueretur de quo respondet apertè Christus hoc loco, & Paulus * 1.Cor.7.10.11. ¶*Discessionis*, ἀποστασίου, quasi Abscessionale dicas. Nam ἀφιστάναι actiuum significat Seorsum ponere siue Amouere, & opponitur τῷ συνιστάναι. ἀφίστασθαι verò neutropassiuum significat abscedere. Non licebat autem vxori recedere à marito, siue libellum vel repudij vel diuortij dare marito, vt apparet tum ex legis ipsius contextu. Deut.24.1. tum in primis ex Malach.2 16. sed maritus ab vxore sese seiungebat. vt hic libellus videri possit non vxoris dimissæ, sed mariti ab vxore secedentis respectu ἀποστάσιον vocari, & quidem non sine mariti vxorem à se amandantis infamia: Deo videlicet eiusmodi maritorum factum non approbante: quanuis ob duritiē cordis istud a Magistratu toleraretur. *

32 *Extra rationem*, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, *Excepta causa.* Erasmus, *Nisi causa.* id est, εἰμὴ ἕνεκα. *Extra* hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, *Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquā ei aderat.* Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpant. Verti autem λόγου rationem, non causam, id est, αἴτιον. *Scortationis*, πορνείας. Erasmus, *Stupri.* Vulgata *fornicationis.* Hîc autem poni constat πορνείαν pro adulterio, sicut adulterij & stupri nominibus Latini quoque interdum promiscuè vtuntur. Sed & πορνεύεσθαι, id est scortari, dicitur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non contenta: quo modo vsurpauit Dion extremo libro quinquagesimo octauo, de Messalinæ & Silij nuptiis loquens. apparet autem ex hac adiecta exceptione, tunc temporis fuisse quoque negligenter apud Iudæos obseruatam legem de adulterorum lapidatione: quæ si fuisset ita vt decuit vsurpata, superuacanea hæc exceptio fuisset, quam quidem in altero membro huius versiculi repetendam esse res ipsa demonstrat.

33 *Rursum*, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλήν. id est, præterea, vel cæterùm. ¶*Peierabis*, ἐπιορκήσεις. id est, violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurādum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) *Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est.* Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videtur cohærere. Hinc autem apparet Scribas dupliciter hoc præceptū falsasse. Primùm quidē quòd Exo.20.7. & Deut.5.11. acceperint לשוא [*Laschaue*] & Leuit.19. לשקר [*Laschaker*] pro vno & eodē: quum illo vocabulo temerarium iusiurādum, isto verò periurium prohibeatur. Deinde superstitiosa quadam vel potius cum Dei ludibrio coniuncta simulatione obliquas & indirectas formulas pro nihilo habebant. Ad hoc autem posterius respondet priore loco Christus, ostendens, Deum istiusmodi strophis decipi non posse, quibus homines non modò non excusentur, quum Dei nomen in totidem literis & syllabis non sit positum, sed etiam impietatis arguātur, quum quoties iurandum est, per ipsius Dei nomen non per res creatas illas sit iurandum: vt qui sit vnicus καρδιογνώστης, & in iureiurando non simpliciter vt testis, sed etiam vt conscientiæ iudex, nuncupetur. ¶*Reddes*, ἀποδώσεις. Erasmus, *Persolues*, id est, ἀποτίσεις. vt suprà, versu 29. ¶*Quæ tu iuraueris*, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, *Cautè vota reddunto: vt pote quæ*

interposito Dei nomine cōcipiantur. quāquam latius patet τῶν ὅρκων nomen. Quod si præstādum est ipsius Dei respectu imprimis quicquid iuratū est, quo pudore audent nonnulli sequētia Christi verba citare, quasi iurare nullo modo liceat?

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·	34	Ego verò dico vobis, ne iurate omnino: neque per cælū, quia thronus Dei est:	34	*Ego autem dico vobis, non iurate omnino: neque per cælum, quia thronus Dei est:*
Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως.	35	Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis.	35	*Neque per terrā, quia scabellū est pedum eius; neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis.*
Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.	36	Neque per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.	36	*Neque per caput tuū iuraueris, quia non potes vnum capillum album facere aut nigrum.*
Iac.5.12. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.	37	‖ Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.	37	*Sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem his abundantius est, à malo est.*
Exo.21.24. leu.24.20. deut.19.21. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.	38	Audistis dictū fuisse, ‖ Oculū pro oculo, & dētem pro dēte.	38	*Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*

34 *Ne iurate,* μὴ ὀμόσαι. Vulgata, *Non iurate.* τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσατε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, *iubeo vos*: sicut etiam paulo pòst versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi commentaria scribere, neque libens quenquam reprehēdo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem, vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamē dissimulare non possum pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdam perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. ¶ *Omnino,* πάντως. id est, per vllam rem creatam: vt apparet ex proximè sequentibus quas Christus damnat formulis: ex quibus liquet indirectas iurandi species, non ipsum iusiurandum legitimè cōceptum reprehendi: ac proinde vniuersalem particulam à nonnullis temerè hoc loco vrgeri. ¶ *Per cælum,* ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, *In cælo*: quæ phrasis sæpe repetitur infrà, cap.23.16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב [*Beth*] litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen.22.16. & Iosue 2.12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilij loco, *Per sidera iuro.* ¶ *Thronus,* θρόνος, siue solium, ac sedes regia.

35 *Scabellum,* ὑποπόδιον. Erasmus. *subsellium*: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit siue subsellium) sed quod sedentis pedibus est subiectum: & à Latinis Scamnum à scandendo, itémque scabellum forma diminutionis dicitur, quo scilicet in sedem altiorem ascenditur. Ouidius, *Et caua sub tenerum scanna dedisse pedem.* Græci elegantiores βάθρον appellant. Cyprianus lib. 2. aduersus Iudæos, suppedaneum interpretatur. *

36 *Per caput,* ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgil. *Per caput hoc iuro.* ¶ *Album aut nigrum,* λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἢ: vt sit hic sensus, non posse homines capillum qui sit albus, nigrum reddere: itaque nō videri capitis sui dominos.

37 *Esto autem,* ἔστω δέ. Vel, *Sit autem.* Erasmus, *Erit autem,* ἔσται δέ. ¶ *Etiam etiam,* ναὶ ναί. Vulg. & Eras. *Est est.* Idem tamen Infrà 11.16. ναὶ interpretatur *quidni?* i. πῶς δὲ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2.Cor. 1.17. Quod autem existimat conduplicationem hanc ad eundem pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim scribendum fuisset, ναί; ναί. οὔ; οὔ. quod nusquam legi. Idem rursus aliam affert interpretationē, quasi nimirum iubeat Dominus vt si sermo noster affirmat, verè affirmet: si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subiiciuntur, indicant hîc agi de affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, *Verè affirmetis quæ affirmatis: & verè negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur.* Non desunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaseως causa, quasi Dominus, propterea quòd ferè iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temerè vsurpemus. Hanc enim consuetudinē in asseueratione fuisse apud Hebræos vsurpatā, apparet ex 2.Reg.10.15: vbi legim' יש ויש [*Iesch vaiesch*] pro eo quod hîc dicitur ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, *Esto autem sermo vester*, prolepsin esse, qua diuiditur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem: id est, in ναὶ & οὔ. Sic enim vsurpari has particulas liquet ex 2.Cor.1.17. vbi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναὶ & οὔ, id est varium & inconstantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret. sicut parasitus ille apud Terentium loquitur. *Negat quis? nego: ait? aio.* Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi acsi ita scriptū esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναὶ (id est καταφατικὸς) ναί. ὁ δὲ οὔ, (id est ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc est, Vester sermo sit, affirmās quidem, etiam: negans verò, non. Nam simplici & nudę affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiscitur. Idque prorsus respondet totidem fere Iacobi verbis 5.12. vbi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locū Iacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14. ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione. ¶ *Quod autem supra hæc redundat,* τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, *Quod autem his abundantius est.* Erasmus, *Quod vltra hæc adiungitur.* Ego sic coactus sum interpretari, vt quæ sit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non hîc significatur simplex adiectio iurisiurandi sed superflua redundantia. Quod videntur illi non considerasse qui ex his Christi verbis cēsent penitus interdictum esse iusiurandum: quum tamen id vnum iurisiurandi genus reprehendat Christus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat: id est, quod simplici affimationi vel negationi additur, quum minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iusiurandum. ¶ *A malo illo,* ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id est à diabolo. Significat autem πονηρὸς à πόνος, vt à μόχθος μοχθηρός, aliquid amplius quàm κακός, nempe eum qui sit in omni scelere exercitatus: & ad iniuriam cuiuis inferēdam totus comparatus: cui opponitur ὁ χρηστός. qui est vsui omnibus. Ideóque per antonomasiam sic vocatur Satan: quanuis hæc differentia non semper obseruetur. *

38 *Audistis,* ἠκούσατε. Ne hîc quidem fit veterum mentio, quos tamen ex verbis Domini apparet legem talionis ad iudicia pertinentem perperam ad priuatam vindictam retulisse. ¶ *Oculum,* ὀφθαλμόν. sub. *erue.* Hæc est lex talionis, de qua vide apud A.Gellium Phauorini disputationē: quem tamen certum est sophisticè legem illam exagitasse, vt & alteram de debitorum sectione, qui soluendo non essent. * Sed quum hæc sint ipsa diuinæ legis verba, sine vlla adie-

ctione, num aut Mosen reprehendit Christus, aut Mosaïcæ legis onus auxit? Neutrum certè verũ est, sed receptam in Synagogis huius legis falsationem reprehendit: qua id quod de pœna talionis à iudice, legitima cogitatione præeunte, infligenda cauebatur, isti ad priuatam vindictam referebant.

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.	39	Ego verò dico vobis, ‖ ne obsistite improbo: sed qui te cædet in dexterã tuam maxillam, obuerte ei & alteram:	39	*Ego autem dico vobis, non resistere malo: sed si quis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*	Luc. 6. 29. leu. 12. 17. 1. Cor. 6. 7.
Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.	40	Et ei qui velit tecum contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte illi etiam palliũ:	40	*Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*	
Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.	41	Et quisquis te angariabit *ad* miliare vnũ, abi cũ eo duo.	41	*Et quicunque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo.*	
Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.	42	‖ Petẽti abs te dato: & volentẽ mutuari abs te, ne auersere.	42	*Qui autẽ petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, ne auertaris.*	Deut. 15. 8.

* 39 *Ne obsistite*, μὴ ἀντιστῆναι. Hîc seruanda est propria vis huius verbi. Nec enim ἀντιστῆναι dicuntur quicunque se aduersus iniuriam vel illatam vel inferendam tuentur, quum & iure agere apud magistratum possimus, & honestis rationibus iniuriam arcere: sed de eo dicitur qui vim vi opponat, vt par pari referat: quum apertæ vi potiùs cedere nos oporteat, & patientia obniti. Sic vbi agitur de iis qui sanæ doctrinæ resistunt, Paulus τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. 1. Tim. 2. 25. discernit ab iis quos ἀνθισταμένους appellat, 2. Tim. 3. 8. *

¶ *Improbo*. τῷ πονηρῷ siue scelerato, à quo videlicet per manifestum scelus læsus fueris. Heb. לרשע, vt Ex. 2. 13. Vulg. *Malo*: nõ malè, sed ambiguè, ne quis id accipiat neutro genere pro iniuria, quam non liceat iniuria pensare, vt accepisse videtur Chrys. quod verè quidem dicitur: sed præstat πονηρὸν de persona potiùs quam de re accipere, vt si Gallicè dicas *meschant*, cum articulo indefinitè posito. Nisi malimus neutro genere τῷ πονηρῷ intelligere pro τῇ πονηρίᾳ, id est, nequitiæ, siue improbitati. ¶ *Qui*. ὅστις. Vulg. *Siquis*, id est εἴ τις. quod mollius cohæret cum iis quæ subiiciuntur. ¶ *Te cædet*, σε ῥαπίσει. Vulgata, *Te percusserit*. id est, σε πατάξῃ. * Erasmus, *Impegerit alapam*. & dubium non est quin de alapa quoque istud dicatur, qui fuit etiam manumissionis cuiusdam modus. Videtur tamen Grecum vocabulum fidelius hoc quidem loco expressisse Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causa, virga, aut fuste, aut etiam crepida, aliũ cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themistocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. i. *Eos qui in certaminibus intempestiuè surgunt, cædunt*. Et paulo post, id explicans, ἐπαράμενος, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc est, *Quum baculum extulisset, veluti percussurus*. vide infrà, 26. 67, & Marci 14. 65. Quòd autem dextræ fit potius mẽtio quàm sinistræ, quum in sinistram potius feratur impetus feriẽtis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos ferè solemus auerso ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, iubẽtes à nobis facessere, quasi etiã indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum.

¶ *Obuerte*, στρέψον. Ad verbum, *Verte*. Vulgata, *Præbe*, id est, πάρεχε. In vno codice scriptum erat τρέψον, eodem sensu.

¶ *Alteram*, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obseruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neq; Hebrei hec distinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אשר [*Asther*] vsurpẽt.

40 *Ei qui velit tecum contendere*, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. Vulgata, *Ei qui velit iudicio tecum contendere*. Erasmus, *Ei qui te velit in ius trahere*. Atqui in hac significatione vtendum esset verbo κρίνειν cum quarto casu, τῷ θέλοντι σε κρίνειν. & quoniam sicut τὸ κρίνειν de eo qui in ius vocat, ita κρίνεσθαι dicitur de eo qui in ius vocatur, vertendus fuisset hic locus ita vt σοὶ acciperetur pro ὑπὸ σοῦ, ei qui velit à te in ius trahi. id est, qui occasionem tibi præbet ipsum in ius vocandi erepto tibi pallio, &c. quæ interpretatio præterquam quòd violenta est, duabus certis (ni fallor) rationibus euertitur. Nam fuisset τὸ λαβεῖν præponendum τῷ θέλοντι. Nec enim eiusmodi quispiã vellet in ius vocari vt eriperet palliũ, sed pallium potius eriperet vt occasionẽ secum litigãdi præberet. Deinde agit Christus de tolerandis iniuriis quæ vi contra omnem iuris speciem inferuntur, & potius quàm iniuriam etiam grauissimam (qualis est prædonum, & eorum qui publica auctoritate abutuntur) priuata vindicta retaliemus, paratos esse nos oportere docet ad alteram quoque grauiorem perferendam. Nihil igitur ista pertinent ad iudicia & magistratus, coram quibus, modò publicæ offensionis, & charitatis summam rationem habeamus, nihil prohibet quominus iustam causam tueamur. Itaque τὸ κριθῆναι omnino mihi persuadeo respõdere verbo Hebreo דין [*Dun*] quod etsi de forẽsibus cõtrouersiis propriè dicitur, vt Grecis τὸ κρίνειν καὶ κρίνεσθαι: tamen etiam rixari & cõtendere declarat (quod Gallico idiomate dicimus *quereller*) veluti Ier. 15. 10, & Prou. 21. 25, & 26. 21, & 27. 15. Idem erit igitur τὸ σοὶ κριθῆναι, atque μάχεσθαι καὶ ἐρίζεσθαι σοί. quæ visitatissima est horum verborum constructio apud Græcos: vt dixit poeta, *Cui nec certauerit vlla*. id est, Quîcum. Et sic etiam litis & litigandi vocabulis vtuntur promiscuè Latini.

¶ *Tunicam*, τὸν χιτῶνα. Lucas 6. 29. priore loco ponit ἱμάτιον, * quod meliùs cõuenit: quum res ipsa postulet vt potiùs spolietur quispiam exteriore quàm interiore veste. Nam χιτῶνα de interiore, id est de tunica, dicitur manifestè Ioh. 19. 23. quanuis de veste quoque extima siue ἐπενδύτῃ interdum dici obseruet Eustathius Iliad. 6. vt generaliùs etiam ἱμάτιον nonnunquam pro omni indumento dicatur. Budæus Gallicam vocem *hoqueton* putat merè Græcam esse ὁ χιτών.

41 *Angariabit*, ἀγγαρεύσει. Erasmus, *Adegerit te*. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro x 2. Pandectarum, De priuilegiis veteranorum. Angari autem (vt notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiam hodie Turcarum) fas erat cuiusuis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factum vt Angariare accipiatur pro adigere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà, cap. 27. 32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum. Hoc est quod Hebrei verbo נגש [*Nagas*] * declarant: vnde fortassis translatis literis Angaria vocabulum Persicum deductum, & Græcum ἄγχω & Latinũ Ango. ¶ [*Ad*] *miliare vnum*, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον autem Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla, vt Persæ parasangis, Ægypti schœnis. ¶ *Duo*, δύο. Vulgata, (vt est in quibusdam exemplaribus) *Et alia duo*. id est, ἔτι ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd conuerterat μίλιον Mille passus, addidisse *alia* de suo, ne ambigua esset oratio. Ita conficientur miliaria tria, quum hîc fiat duorum duntaxat mentio. Sed si sententiam ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

42 *Volentem*, θέλοντα. Vel (vt Erasmus) *Cupientem*. Nam velle respondet τῷ βούλεσθαι: sed τὸ θέλειν aliquando expressius aliquid declarat. Videntur autem hæc duo membra distinguenda, sic vt prius ad mendicos & prorsus inopes pertineat, quibus donandum sit, non mutuandum: posterius autem de mutuatione generaliter accipiatur, quum Iudæis fœnerari per legem non licuerit.

	Graece		Vulgata		Erasmus
Leu.19.18.	Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.	43	Audiſtis dictum fuiſſe,‖ ¨ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.	43	*Audiſtis quia dictũ eſt, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*
Luc.6.27.	Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς·	44	Ego verò dico vobis,‖Diligite inimicos veſtros, ¨ benedicite ¨ iis qui deuouent vos, benefacite ¨ iis qui oderũt vos,‖& ¨ precamini pro iis ¨ qui vos infeſtãt, & perſequuntur vos:	44	*Ego autẽ dico vobis, Diligite inimicos veſtros, benefacite iis qui oderũt vos, & orate pro perſequentibus & calumniantibus vos:*
Luc.23.24. act.7.9.60. 1.Cor.4.13. Luc.6.31.	Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.	45	‖ Vt ¨ ſitis filij Patris veſtri qui eſt in cælis. ¨ facit enim vt ſol ſuus exoriatur ſuper malos ac bonos, ¨ & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.	45	*Vt ſitis filij Patris veſtri qui in cælis eſt: qui ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos.*
	Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;	46	Nam ſi dilexeritis eos qui diligunt vos, quã mercedem ¨ habebitis? nónne & ¨ publicani idem faciunt?	46	*Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt?*
	Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;	47	Et ſi ¨ complexi fueritis ¨ fratres veſtros ſolùm, quid ¨ amplius facitis? nónne ¨ & publicani ita faciunt?	47	*Et ſi ſalutaueritis fratres veſtros tantùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?*
	Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.	48	¨ Eſtote igitur vos perfecti, vt Pater veſter qui eſt in cælis, perfectus eſt.	68	*Eſtote ergo vos perfecti, ſicut & Pater veſter qui in cælis eſt, perfectus eſt.*

43 *Diliges*, ἀγαπήσεις. Futurum pro imperatiuo: ſicut paulo poſt μισήσεις, *oderis*. Nonnulli conuerterunt, *Amato*: quoniam amare amplius quiddam ſignificat quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Hebraica phraſis, pro Bene precamini. Alioquin εὐλογεῖν idem valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ ſignificatio huic loco minimè conuenit: neque enim mendacij præceptor eſt Spiritus ſanctus. Totum autem hoc membrum, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non eſt in vulgata editione: & fortaſſis ex Luca irrepſit. eſt tamen in Syriaca interpretatione. Vide infrà, c.25.34, & 26.26. ¶*Iis qui deuouent*, τοὺς καταρωμένους. Vel, *Iis qui imprecantur*. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryſes ab Homero dicitur ἀρητήρ, id eſt precator, ſeu ſacerdos. ¶*Iis qui oderunt*, τοὺς μισοῦντας, vel, τοῖς μισοῦσιν, vt in vetuſtis omnibus exemplaribus ſcriptum reperimus. ¶*Precamini*, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpoſitio ſignificationem augere. nam εὔχεσθαι, optare vel vouere ſignificat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiam Auguſtinus confirmare Epiſt.59. ad Paulinum. ¶*Qui vos infeſtant*, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulg. *Calumniantibus*: permutato vocabulorum ordine, quaſi prius facta ſit mẽtio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Cui interpretationi fauet Petrus duobus locis, * hac ipſa in re vtens verbo καταλαλεῖν, 1.Petr.2.12, & 3.16. Eraſmus, *Qui lædunt*, τῶν βλαπτόντων. Vtrunque nimis dilutè. hoc enim verbo, vt obſeruant Greci grãmatici, ab ἄρης deducto, hoſtilis ac veluti bellicus inſult⁹ notatur: quod poſtea, vt & ipſum τὸ μάχεσθαι, ad iurgia priuatorũ traductu eſt: & τὸ κρίνειν & κρίνεσθαι forenſes voces euaſerunt. Ego verò ſtuduj ſignificantiùs hanc vocẽ exprimere, Chriſto videlicet ſignificãte, ſiue apertiſſima vi & infeſtiſſima quiſpiã Chriſtianus homo appetatur, ſiue iuris obtentu ad magiſtratus trahatur (nam τὸ διώκειν euaſit propriè forenſe verbum) non eſſe illi committendum quod in alio, vt iniuſtè agente, meritò condemnet: ſicut obſeruauimus ſuprà, verſ. 39, in verbo ἀντιστῆναι. Ius autem ſuum aduerſus iniuſtè agentem tueri, non dubito quin iure & diuino & humano Chriſtianis liceat: quanuis tunc quoque ſingulare patientiæ exemplum præſtare, ipſius in primis Chriſti exemplo, oporteat, ac iuri quoque ſuo potiùs renuntiare quàm aliquid committere quod Dei gloriæ officiat, & fratrum ædificationi. Sed & illud obſeruandum eſt, hoc verbum apud ſcriptores elegantiores, cum tertio potiùs quàm quarto caſu ſiue Rei ſiue Perſonæ conſtrui conſueuiſſe. Syrus interpres, *Qui vos trahunt in vincula*, exponit: quaſi de foro duntaxat agatur, ac etiam decreſcat oratio. Pronomen autem vt non temere bis repetitum, bis etiam expreſſi.

45 *Sitis*, γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι vel illud Homericum epitheton oſtendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id eſt (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id eſt, ſemper exiſtentes. Sed enim quum nemo niſi actus Spiritu illo patris preſtet quod hîc exigitur, & rurſum nemo niſi qui iam * filius Dei factus eſt illius Spiritus donatione, καὶ ἀναγέννησις: quînam hæc filiatio conſequi dicetur illud ipſum cui cauſam præbet? Itaque in hoc dicendi genere valet illa regula, Tunc dici ſępe aliquid eſſe, quum eſſe intelligitur. Vt ſis ergo idem valet atque vt Eſſe reipſa comperiaris. Sic dicit Abrahamum Iacobus ex operibus iuſtificatum, agẽs videlicet non de cauſis iuſtificationem efficientibus, ſed de effectis ex quibus demum quis ſit iuſtificatus declaratur. ¶*Facit enim*, ὅτι ἀνατέλλει. Vulgata vertit, *Qui*. videtur enim legiſſe, ὅστις: & fortaſſis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Eſt autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam non ſatis videtur exprimere Eraſm. quum interpretatur *Exoriri ſinit*. Plus eſt enim facere quippiam quam ſinere fieri. ¶*Et pluit*, καὶ βρέχει. Ad verbum, *Et rigat*, videlicet pluuia. Eraſm. *Pluuiam mittit*: eadem nimirum forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 *Habebitis*, ἔχετε. Videtur enim ἔχετε pro ἕξετε hîc vſurpari, & alibi quoque, vt infrà 6.1, & in meo vetuſtiſs. exemplari legitur ἕξετε. Quod ſi legimus ἔχετε cum vetere interprete, ſenſus erit, Quam mercedem habetis? id eſt, quam mercedem meremini? vel, quid vobis debetur? ¶*Publicani*, οἱ τελῶναι. Sic dicuntur qui vectigalia redimunt. Erant autem iſti reliquis Iudæis exoſi, tum quòd profanis hominibus (id eſt equitibus Romanis) operam ſuam quaſi ad opprimendam populi Dei libertatem locaſſent, tum etiam quòd hoc hominum genus auaritiæ nomine peſſimè ſemper audierit. Poſtremò quòd Iudæi iniquiſſimè ferrent Romanorum iugum. vide infra, 9.10. Neque illud omittendum eſt, Iudæos quibus olim publicani tantopere fuerunt exoſi, hodie eſſe Turcarum publicanos, admirabili quodam Dei iudicio.

47 *Complexi fueritis*, ἀσπάσησθε. Vulgata, *Salutaueritis*. ἀσπάζεσθαι ſalutare quidem ſignificat, ſed oſculo & complexu: qui mos iſtarum gentium erat. Hic autem hoc vno officio cætera etiam comprehendit: alioqui contenti fuiſſemus vulgata verſione, quam frequenter in Epiſtolis Pauli ſequuti ſumus. ¶*Fratres*, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetuſtis codicibus legimus τοὺς φίλους, amicos. ¶*Amplius*, περισσόν. Idem hic valet περισσὸν quod πλέον: & ſubauditur, *Quàm alij*. Sic etiam infrà, 27.23. *Et publicani ita faciunt?* καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσι; Vulgata, *ethnici*, ſicut etiam in duobus codicibus & in vetuſtiſſimo meo ſcriptum offendi, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; Et ethnici (id eſt exteræ & profanæ gentes) idem faciunt?

48 *Eſtote*, ἔσεσθε. Eraſmus ad verbum, *Eritis*: qui videlicet exiſtimauit hanc Chriſti concionem ad ſolos quoſdam perfectos pertinere: quæ opinio falſiſſima eſt. Nemo autem

ignorat

ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infra, 6. 6. & perfecti estote idem hîc declarat atque planum facite, patrem illum cælestem imitando, vos esse germanam eius spiritualem videlicet sobolem, & quum in eo perfecta sint omnia ne hanc virtutem patiamini in vobis requiri. Τέλειοι itaque vocantur verè Christiani, tum quod ad perfectionem illam contendant, Ephes. 4. 13. & Philipp. 13. 15. tum quod omnium verarum virtutũ semina sint ipsis à spiritu Dei insita, quamuis nondum adoleuerint.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΠΡοσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2 Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

CAP. VI.

1 ATtendite ne iustitiã vestram exerceatis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui *est* in cælis.

2 ‖Itaque quum dabis eleemosynam, ne curato buccina cani coram te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis retulerunt mercedem suam.

3 Quum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

CAP. VI.

1 *ATtendite ne iustitiam vestrã faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est.*

2 *Quum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, vt honorificentur ab hominibus. amen dico vobis, receperũt mercedem suam.* Rom. 12. 8.

3 *Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:*

IN CAPVT VI.

1 *Attendite*, προσέχετε, vel cauete, vt vertit Augustinus lib. de sermone Domini in monte, secundo cap. vt & accipitur Luc. 12. 1. & infrà 7. Possemus etiam vertere, *Adhibete animum*. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam sæpe exprimitur: iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulam μὴ quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τοῦ. ¶ *Ne iustitiam vestram exerceatis*, τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν. Quamuis plerique Græci codices pro δικαιοσύνην, scriptum etiam hîc habeant, vt paulo post, ἐλεημοσύνην, eleemosynam, de qua voce mox dicemus: tamen & duorum manuscriptorum codicum vetustissimorum, & veteris interpretis, & antiquissimorum aliquot patrum auctoritatem, rationem ipsam denique (ni fallor) sequutus iustitiæ nomen prætuli. Quod enim de eleemosyna, de precibus quoque & ieiunio postea Christus præcipit, quibus tum charitatis in proximum, tum pietatis in Deum, argumentis testari suam probitatem homines consueuerunt. Est autem Hebræis Iustitiam facere idem atque iustè & rectè viuere, quod generaliter initio dictum, postea speciatim illis tribus applicatur, vt: meo quidem iudicio, rectè locus iste ab Augustino explicatur libro de Sermone in monte, 2. cap. quamuis non ignorem Hebræos, quos etiam sequutus est hoc loco Syrus interpres, Iustitiæ nomine interdum speciatim eleemosynam intelligere, vt verterunt etiam Græci Deut. 24. 13, & Dan. 4. 25. ¶ *Vt spectemini*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, *Vt videamini:* quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri. ¶ *Mercedem*, μισθόν. Mercedis nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamẽ gratuito: vt frustra Scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 *Quum das eleemosynam*, ὅταν ποιῇς ἐλεημοσύνην. Hac voce quam Latini theologi suam fecerunt, pro stipe quæ pauperibus erogatur, generaliter intelligitur alioquin genus omne beneficij quod in miseros confertur: sic etiã ea vtente Callimacho in Hymno in Delum. ¶ *Ne curato buccina cani*, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicunt. Hîc autem accipitur tanquam in Hæbrea coniugatione Hiphil הריע [*Horiah.*] Vulgata, *Noli tuba canere*. Erasmus rectius, *Ne tubis canatur*: mutato actiuo in passiuum. ¶ *Hypocritæ*, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de Histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenítque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, *Vt spectemini*, tanquam in theatro videlicet: quod & ipsum tibicinibus perstrepebat, vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua simulatè cuncta agerentur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt suprà 4. 23. quum videlicet agitur de conuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Iudæi ad Scripturam tractandam, quo modo hîc quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forum quòd ciuilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbium locos captabant ij de quibus hic agitur: sicut histriones quærere solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. ¶ *Plateis*, ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm *Vicis*: tum ad vitãdam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verissimile est istos quæsiuisse. quæ potissimum significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est, ὁρμῶ. vt eum in vrbe locum significet in quem omnes certatim confluunt. Idem enim est Polluci quod πλατεῖα. Stephanus autem στενωπόν, id est angiportum siue compitum exponit, vbi videlicet plures vici terminantur: qui loci propterea sunt laxiores, & frequentiores, vt postea seq. vers. 5. ¶ *Vt gloriam consequantur*, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, *Vt honorificentur*. nam δοξάζεσθαι idem hîc valet quòd τιμᾶσθαι. Δόξα autem tum opinionem significat & existimationem, tum etiam gloriam. itaque Erasmus interpretatus est *Glorificentur*: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. ¶ *Retulerunt*, ἀπέχουσι. præteritum vsurpans, quoniam nemo habet nisi quod antea accepit. Virg. *Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis*, nempe gloriosam illam sed inanem prædicationẽ, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, *Receperunt*. Erasmus vertit, *Habent*. ἀπέχειν abesse significat. hîc autẽ idem valet quod ἀπολαμβάνειν, id est ab aliquo perceptam ac persolutam habere: vnde ἀποχὴ dicitur scriptum quo creditor debitorem absoluit. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquẽs, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, ὁ δὲ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, οὐ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παρρησίαν αὑτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert, neque sibi ius illum reliquum fecit eos conueniendi qui ex eo concubitu nati sunt. vt qui effecerit vt ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν significat ex mutuo lucrum sperare: & apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποπροέσθαι, ab alio discedere. *

3 *Quum verò tu das*, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, *Te autem faciente*: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, *Cæterùm quum præstabis*. ¶ *Ne nouerit sinistra*, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά. Prouerbiale & hyperbolicum dicendi genus, vt sese frustra Augustinus in hoc explicando loco fatigarit, libro paulo ante citato.

4 Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

5 Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

6 Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

7 Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

8 Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

Luc.11.2.

9 Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

4 Vt ſit tua eleemoſyna in occulto : Pater autem tuus qui *te* aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 Et quũ precaberis, ne eſto vt hypocritæ. amãt enim in conuentibus & in angulis plateaerũ ſtãtes precari, vt appareãt hominibus. amen dico vobis, retulerunt mercedem ſuam.

6 Tu verò quum precaris, introito in conclaue tuũ, & clauſo oſtio tuo precare Patrem tuum in occulto : & Pater tuus qui *te* aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precantes autem ne eadem blaterate vt Ethnici. putãt enim fore vt ſua illa loquacitate exaudiantur.

8 Ne igitur ipſis aſſimilamini. nouit enim Pater veſter quibus ſit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

9 Vos igitur ita precamini. PATER noſter qui *es* in cælis, ſanctificetur nomen tuum.

4 *Vt ſit eleemoſyna tua in abſcondito : & Pater tuus qui videt in abſcondito, reddet tibi.*

5 *Et quũ oratis, non eritis ſicut hypocritæ, qui amant in ſynagogis & in angulis platearum ſtantes orare, vt videantur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem ſuam.*

6 *Tu autem quum oraueris intra in cubiculum tuum, & clauſo oſtio ora Patrem tuum in abſcondito : & Pater tuus qui videt in abſcondito, reddet tibi.*

7 *Orantes autem nolite multum loqui ſicut Ethnici. putant enim quod in multiloquio ſuo exaudiantur.*

8 *Nolite ergo aſſimilari eis. ſcit enim Pater veſter quid opus ſit vobis, antequam petatis eum.*

9 *Sic ergo vos orabitis, PATER noſter qui es in cælis, ſanctificetur nomen tuum.*

4 *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Hebr. pro occulta. ¶ *Qui* [*te*] *aſpicit*, ὁ βλέπων. *ſiue*, *Qui* [*hoc*] *aſpicit*. Ad verbum, *Qui videt*. quo modo Vulgata & Eraſmus. Atqui βλέπειν dicitur quaſi βάλλειν ὦπας, id eſt adiicere oculos, quod plus eſt quàm videre, vt diximus ſuprà 5.18. Abundat autem relatiuum αὐτὸς, Hebraico more : vel additum eſt (vt annotauit Eraſmus) vt perſonam Patris diſtinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetuſtis exemplaribus. 4.6.8. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deſunt apud Veterem interpretem. Et teſtatur Auguſtin. lib. ſæpius iam à me citato, non fuiſſe in Græcis exemplaribus. In meo quidem vetuſtiſſimo neque hoc loco, neque in conſequente legitur. Syrus tamen interpres vtroque loco plenam hanc habet antitheſin.

5 *Quum precaberis*, ὅταν προσεύχῃ. Vulgata, legit pl. num. ὅταν προσεύχησθε, οὐκ ἔσεσθε, Quum precabimini, non eritis. ¶ *Non eſto*, οὐκ ἔσῃ, Hebr. enallage futuri pro imperandi modo Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Eraſmus rectè nouam periodum inchoaſſe, vt ſenſus eſſet aptior. Vulg. autem interpres habet Qui, vt legiſſe videatur οἱ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eraſ. *Solent*, id eſt εἰώθασιν Ego verò etſi hunc ſenſum eſſe non nego, & φιλεῖν ſæpe accipi pro ſolere, tamen vulgatam interpretationem probo, quia Græcis reſpondet : & hoc dicendi genus video & ab Horatio, & à Plinio, & à Cornelio Tacito vſurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier*. ¶ *In conuentibus*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Atqui ſynagogæ ſacris lectionibus, ac proinde etiam precibus erant deſtinatæ. Itaque fortaſſis (vt accepit etiam Eraſmus) συναγωγὰς appellat non ſacros conuentus neque loca iis ſacrata, ſed quoſuis hominum in foro & celebrioribus locis cœtus ſiue circulos, vt & ſuprà accipi poteſt hoc vocabulum verſu 2. ſicut Græcis συμπόσια etiam συναγώγια dicuntur. nos vertere poſſumus Gallico idiomate *es compagnies*, *ou*, *aſſemblees*. ¶ *Angulis*, γωνίαις. id eſt, vbi deſinunt viæ in angulos. ibi enim ſunt biuia, aut triuia, in quibus ferè habẽtur hominum conuentus. Catullus, *Nunc in quadriuiis & angiportis*. quod moneo ne quis angulum pro loco abdito interpretetur. ¶ *Stantes*, ἑστῶτες. Nam Iudæi interdum etiam ſtantes expanſis manibus precabantur. Poſſumus tamen ſtantes ſimpliciter accipere pro eo quod dicimus noſtro idiomate, *eſtans*. ¶ *Vt conſpicui ſint*, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, *Vt videantur*, nimium dilutè.

6 *Conclaue*, ταμιεῖον : *Cubiculum*. Latius patet Græcis ταμιεῖον, ſignificat enim generaliter locum ſecretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autem conuenire videtur Conclauis vocabulum alioqui penarium vel cellam dixiſſem, ſi ageretur de rebus ad familiæ victum pertinentibus : ſicut Luc. 12. 24. & infrà, 24. 26. τὰ ταμιεῖα vertit Eraſ. cum Vetere interprete penetralia. ¶ *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Sic legit vetus interpres, & rectè meo iudicio : vt etiam ſcriptum legi in duobus manuſcriptis codicibus, & in illo meo vetuſtiſſimo. Alij legunt τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, qui eſt in occulto, id eſt, qui non eſt conſpicuus: vt opponatur Deus inconſpicuus, & tamen omnia etiam occultiſſima perſpiciens, hominibus quorum laudem iſti ſimulata pietate captabant. ¶ *In propatulo*. ἐν τῷ φανερῷ. Iterum hæc deſunt in editione Vulg.

7 *Ne eadem blaterate*, Μὴ βαττολογήσητε. Notum eſt deductum eſſe hoc verbum à Batto quodam, & eo ſignificari vitium eorum qui eadem identidem moleſtiſſimè inculcant, cuius exemplum nullum aptius proferri poſſit eo ſermone quem ab Eraſmo appoſitiſſimè citatum, ingenioſiſſimus ille poeta Ouidius ipſi Batto in libris Metamorphoseωn tribuit his verbis, *Montibus*, *inquit*, *erant*, *& erant in montibus illis* : cui par pari referens Mercurius, -- *& me mihi perfide prodis*, *Me mihi prodis ? ait*. Neque tamen Chriſtus hic vnum hypocritarum ardorem in precando ita ſimulantium notatum voluit. ſed omnes iſtiuſmodi non preces, ſed ipſius numinis deriſiones expreſſa vna moleſtiſſima ſanè ipſiſque etiam hominibus, precum ſpecie, ſic deſignauit. quarum nimium vera & vſitata exempla qui noſſe volet, legat Romanenſium breuiaria & horas quas vocant Canonicas, Roſaria, & infinita huiuſmodi, quorum vel Satanam ipſum pudeat. ¶ *Vt Ethnici*. ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Hoc etiam vocabulum Latini Theologi ſuum fecerunt, quo nomine Iudæi cæteras gentes veri Dei & diuini cultus ignaras vocabãt, ſicut explicat Paulus Epheſ. 2, 11.

8 *Aſſimilamini*, ὁμοιωθῆτε. id eſt, ſimiles fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Eraſmus infrà, capit. 7. 21.) optimè reſpondere verbo Græco. Cicero quoque Aſſimilandus dixit. ¶ *Antequam vos petatis ab eo*, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuſcripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id eſt, Antequam vos aperueritis os.

9 *Sanctificetur*, ἁγιασθήτω. id eſt, Sanctum habeatur, & ſanctè colatur. Eſt autem hoc vocabulum Theologis peculiare, reſpondens Hebreo יתקדש [*Iithkadeſch*] cuius variæ ſunt ſignificationes, quæ ſuis locis explicandæ ſunt.

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.	10	Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, ſicut in cælo, ¨ita etiam in terra.	10	*Adueniat regnum tuũ fiat voluntas tua, ſicut in cælo, & in terra.*	
Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.	11	Panem noſtrum ¨ quotidianum da nobis hodie.	11	*Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodie.*	
Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.	12	¨ Et remitte nobis ¨ debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.	12	*Et dimitte nobis debita noſtra, ſicut & nos dimittimus debitoribus noſtris.*	
Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.	13	Et ne nos ¨ inducas in tentationem, ſed ¨ libera nos ¨ ab illo ‖ malo. Quia tuum eſt regnũ, & potẽtia, & gloria in ¨ ſecula. Amẽ.	13	*Et ne nos inducas in tentationem, ſed libera nos à malo. Amen.*	Infrà, 13, 19
Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος.	14	‖ Nam ſi remiſeritis ¨ hominibus lapſus ipſorum, remittet etiam vobis ¨ Pater ille veſter cæleſtis:	14	*Si enim dimiſeritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater veſter cæleſtis delicta veſtra:*	Mar. 11, 25. eccle. 28. 2.
Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις πα-	15	Sin autem nõ remiſeritis ho-	15	*Si autem non dimiſeri-*	

10 [*Ita*] *etiam*, καὶ. Apud Hebræos ſæpiſſimè deeſt particula ſimilitudinis ἀνταποδοτική. Vide Mar. 5, 26. ¶ *Quotidianum*, τὸν ἐπιούσιον. Hoc vocabulum veteres interdum παρὰ τὸ ἐπιέναι, vnde ἡ ἐπιοῦσα Græcis dies alterum proximè conſequens dicitur, deductum interpretantur Craſtinum, id eſt qui in craſtinum ſufficiat: quod vt prorſus coactum repudio, quamuis ab Hieronimo confirmetur Euangelij cuiuſdam (quod ſecundum Hebræos vocat) auctoritate, qui etiam in comment. ad Ezech. 18. ſuperuenturum interpretatur, vt Auguſtinus aduenientem, ſermone De verbis Domini 28. Iidem autem interdum ab ἐπὶ & οὐσία deriuantes hanc vocem, interpretantur ſuperſubſtantialem, quaſi de Chriſto cæleſti pane hîc agatur, quaſi (inquit Eraſmus) in precatione tam cæleſti Chriſtus de eo pane non loquatur quem à ſuis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè prorſus repudiandum eſt, quum Chriſtum res ipſa oſtendat hoc precationis compendio comprehendiſſe quicquid eſt nobis à Dei benignitate petendum: & quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν manifeſtè declaret de cibo hoc agi, quo in ſingulos dies nobis opus eſt, cuius quærendi non curam conuenientem, ſed anxiam ſolicitudinem poſtea redarguens, nos docet in cæleſtem illum patrem dietim recumbere. Ego igitur ab ἐπὶ & οὐσία quoque deduco, ſicut Græci interpretes περιούσιον, ὁμοιούσιον, συνούσιον, ὑπερούσιον, noua quadam etymologiæ forma dixerunt, & cum Græcis ſcholiis explico, ἐπὶ τῇ ἡμῶν οὐσίᾳ ὑπαρκοῦντα, ſiue cum Baſilio in aſceticis, definitione 242, πρὸς τὴν ἐφήμερον ζωὴν τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, id eſt frugalem, vt victum & veſtitum habentes, iis contenti ſimus, quod vetus interpres ſatis commodè Quotidianum vertit, quum ſic vocare quod vulgatum eſt & vſitatum ſoleamus. Huic autem interpretationi fauet etiam Syra interpretatio, quæ panem ſufficientem ſiue neceſſarium vocat. Denique doctiſſimo viro ſanctæ memoriæ D. Mercero aſſentio, qui hunc eſſe panem tradit, quem Solomon panem præſcripti, id eſt, conueniẽtẽ, & naturæ noſtræ tuendæ à Deo præſcriptum appellat, Prouerb. 30. 8. Quia tamen quotidianum ſic quoque poteſt accipi quaſi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obſtat, quod in hoc orationis compendio Lucas non contentus ἐπιούσιον dixiſſe, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortaſſis præſtiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vſitato in hac quoque ſignificatione: vel per periphraſin, Panem ſuſtentandis nobis idoneum. Verùm tanti apud me non fuit hæc amphibolia, vt quicquam hîc innouandum putarim quo quiſquam offendi poſſet.

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, *Dimitte*. quomodo ipſe quoque Cicer. 5. Verrina dixit, Dimittere de ſumma: ſed illud prætuli, non modò quia Latinis magis vſitatum, ſed etiam quia Vetus ipſe interpres aliis pleriſque locis ita eſt * interpretatus. ¶ *Debita*, ὀφειλήματα. id eſt peccata, ex Syri ſermonis idiotiſmo: nempe quoniam qui peccat tum pœnam Deo, tum iniuriæ compenſationem proximo debet. Itaque non modò falſa ſed etiam inepta & fatua eſt opinio ſophiſtarum, exiſtimantium retenta pæna peccatum remitti: quum remittere peccatum nihil ſit aliud quàm eius pœnam non exigere.

13 *Inducas*, εἰσενέγκῃς id eſt εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν ſæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos vt iuſtus iudex, non vt peccatorum auctor, Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: ſicut loquitur Pet. Act. 5, 3. Eſt enim vis præpoſitionis εἰς diligenter conſideranda. Cypr. poſt Tertull. lib. de oratione citato ab Auguſt. lib. de bono perſeu. cap. 6. vertit, *Ne nos patiaris induci*, ſententiam potius explicans quàm verba interpretans. Quæ ſit autem iſta permiſſio, pete ex eodem Auguſtin. lib. aduerſus Iulianũ 5. cap. 2. ¶ *Libera* ῥῦσαι * Tertull. de fuga, vertit *Erue*, quod prorſus Græco verbo reſpondet. Idem lib. de oratione vertit *Euehe*. Ego in formula tam vſitata nihil niſi optima de cauſa mutandum cenſui. ¶ *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. id eſt à Satana, qui dictus eſt ὁ πειράζων, ſuprà 4, 30. Nam πονηρὸς potiùs de perſona quàm de re dicitur, & articulus maſculinus adiunctus * omnem dubitationem tollit, interprete ipſo Iohanne 1. Iohan. 2, 13. & Tertulliano qui *Malignum* interpretatur in libro de Fuga. Ideò articulum expreſſi, non tam emphaſeως cauſa, quæ tamen negligenda non fuit, quàm vt falſam eorum expoſitionem oſtenderem, qui putant hîc * peti malorum id eſt incommodorum & calamitatum auerſionem. Vulgata, addit particulam *Amen*, quæ tamen in Græcis quibuſdam non legitur, nec etiam eſt apud Auguſtin. lib. De ſermone Domini in monte, 2. Notum eſt autem Chriſtianos ſic preces ſacras omnes claudere conſueuiſſe: ex qua etiam conſuetudine non deſunt qui exiſtiment totam iſtam coronidem, *Quia tuum eſt regnum*, &c. in contextum irrepiſſe, magnificam quidem illam & longè ſanctiſſimam, ſed que tamen in vetuſtiſſimis aliquibus cod. Græcis deſit, & à Cypr. Auguſtino & Chryſoſtomo non explicetur, etiam vbi ex profeſſo totam hanc precationem, interpretantur. Extat tamen apud Syrum interpretem, & in pleriſque Græcis aliis legitur. ¶ *In ſecula*, εἰς αἰῶνας. id eſt in perpetuum. Sic enim dicere ſolent Hæbræi לעולם [*Lekolam*] apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuum ſed cõtinuum temporis ſpatium declarat. Sed quid cui loco conueniat, diligenter eſt conſiderandum. vſque ad præ- * ſtitutum finem, eúmque in Dei potiùs voluntate abſconditum, quàm hominibus ſpeciatim notum, vt vſque ad legem, vſque ad Chriſtum, vſque ad mundi conſummationem, vſque ad vitæ exitum vnde non temere à grammaticis eius etymon refertur ad verbum עלם [*halam*] quod Hebræis eſt abſcondere. Vanum autem eſſe quod ait Hieronymus in epiſt. ad Galatas nempe עולם [*holam*] cum Vau æternitatem, ſine illo tempus diuturnum ſignificare, iam eſt ab aliis annotatum, multis ſcripturæ locis refelli. Latina certè particula *Olim* quæ de præterito & futuro tempore dicitur, rectè traditur ab Hebræa illa voce deducta.

14 *Hominibus*, ἀνθρώποις, id eſt, æqualibus veſtris. Iubet enim vt homines eſſe meminerimus, & planè noſtri ſimiles,

eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cælestis confertur. Itaque si simpliciter conuertamus Aliis, erit quidem sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis.

¶ *Lapsus*, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata (id est, ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerem. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apostolus Rom. 11.11. id est, ita impingere & offendere ad aliquid vt concidas: quod est Latinis prolabi vt apud Gallos differunt *chopper & broncher*. Sic Cicero pedis offensionem vocat τὸ ποδὶ πταίειν lib. de Diuinat. 2. & alibi, Si quid ait offensum titubatúmque sit Est igitur παράπτωμα, quod Hebræis *Sekel*, quod de erratis temere & inconsiderate, potiùs quàm destinata improbitate factis dicitur. Sed hæc distinctio fuerit hoc loco periculosa, quum grauissimas offensas alij aliis remittere teneamur. Et promiscuè Scriptura his vocibus vtitur, quibus peccatum in genere significatur. Itaque offensas vbique conuerti, qua voce significatur id omne quo Deus vel proximus læditur, eodem translationis genere seruato. Vulgatus interpres, quum hic vertat priore loco Peccata, paulò pòst vertit Delicta, id est πλημμελήματα. Eras. Errata, & cap. 18.35. Delicta. ¶*Pater vester ille cælestis*, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est cælestis) Vetus interpres addit, *Delicta vestra*: & eadem verba omittit sequenti versiculo: vt facile appareat ex sequente versu in hunc esse translata. Est autem geminati articuli magna vis, præsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quenuis. Deinde quis hic Pater est? is nimirum qui nos creauit, quique in cælis dominatur. & ab hoc petemus veniam quam fratri nostro negabimus?

	παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.		minibus ipsorũ lapsus, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.		*tis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.*
	Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.	16	Quum autem ieiunatis, ne estote vt hypocritæ ¨tetrico vultu. ¨deformant enim facies suas, vt ¨appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis retulerunt mercedem suam.	16	*Quum autem ieiunatis nolite fieri sicut hypocritæ tristes: exterminant enim facies suas, vt pareant hominibus ieiunantes. amen dico vobis, quia receperũt mercedem suam.*
	Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρόσωπόν νίψαι·	17	Tu verò, quum ieiunas, ¨vnge caput tuum & faciem tuam laua:	17	*Tu autem quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:*
	Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ. καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.	18	Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus, qui aspicit in occulto, reddet tibi ¨in propatulo.	18	*Ne videaris hominibus ieiunans, sed Patri tuo qui est in absconso: & Pater tuus, qui videt in absconso, reddet tibi.*
	Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.	19	Ne thesauros cõgerite ¨in terra, vbi tinea & erosio¨ corrumpit, & vbi fures ¨perfodiunt ac furantur.	19	*Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furantur.*
Luc.12.33. 1.Tim.6.19.	Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν.	20	‖Sed cõgerite vobis thesauros in cælo, vbi neq; tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non ¨perfodiunt neque furantur.	20	*Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo: vbi neque ærugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt nec furantur.*

16 *Tetrico vultu*, σκυθρωποί. Vulgata, *Tristes*. non satis expresse. ὦπα vocant Græci aspectum & ipsius vultus compositionem: σκυθρὸν autem quod opponitur τῷ φαιδρῷ καὶ ἱλαρῷ, fronti videlicet ad hilaritatem moderatã compositæ. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt sit hæc sententia, Ne estote tetrici, vt hypocritæ solent. ¶*Deformant*, ἀφανίζουσι. Τὸ ἀφανίζειν propriè valet Sic delere quidpiam, & tollere è medio, vt nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant, id est, ἐξορίζουσι, sed parum appositè. Ideo magis placuit Hieronymo Demoliendi verbum, quo mox vtitur vetus interpres vers. 20.
* non minus tamen incommodè: neque aliud hîc declarat quàm ἀχαλλὲς ποιεῖν, vt Eu..h, illam phrasin Homericam αἰσχύνειν πρόσωπον declarat Iliad. 3. Ouid sic vtitur corrumpendi verbo, vetans lachrymis oculos corrumpi: quomodo bis sum mox interpretatus, quoniam aliquid amplius ibi declarant. Denique deformandi verbum optimè huic loco videtur conuenire, quum de ipsa vultus externa specie, cui (sicut solent histriones ad eam quam in theatris sustinent personam, assumptis etiam, si sit opus, laruis, aut alia ratione vultum componere) isti quoque hypocritæ comptum & munditiem omnem subtrahebant, illuuie & squalore fœdi prodeuntes, quasi natiuum vultum è medio tollerent, qualem suum illum Pisonem personatum Stoicũ Cicero describit: & quales pseudo Iesuitas illos præsertim hodie, & Capucinos cernimus obstipo vultu & sulphuris vapore infecto obambulantes, ne viduarum, imò nec
* principum domos deuorent. Talis fuit Caiapha ille Chietinorum princeps, ante quam Pontifex Maximus crearetur, Paulus quartus vocatus, in quẽ hoc epigrãma *lusimus*:

Pane & aqua Paulus contentus vixerat olim
Quum traheret rubræ syrmata longa togæ.
Idem nunc vino & dapibus se farcit opimis,
Cuius nunc onerat terna tiara caput.
Miraris factum? mirari desine Roma.
Iussisti esse lupum qui fuit ante canis.

¶*Appareant ieiunare*, φανῶσι νηστεύοντες. Vulg. ad verbum, *Appareant ieiunantes*. id est, vt omnes intelligãt ipsos ieiunare: nam certè ieiunabãt. Quod autẽ attinet ad verbum Appareãt, sic animaduertimus vsurpari à Cicero. 2. de Finibus, *Membra nobis ita data sunt* (inquit) *vt ad quandam rationem viuendi data esse appareant*.

17 *Vnge*, ἄλειψαι. Vetustissimum fuisse vnguentorum * vsum ex ipsius Mosis libris apparet & hunc fuisse morem Iudæorum quum sese ad hilaritatẽ componerent liquet ex Ruth. 3.2. Non tamen commendat luxum Christus, ac ne ipsum quidem simpliciter vnguentorum vsum, quo nunc vix quisquã sine luxus suspicione iusta vtatur. Habẽda igitur in istis cõponendis ratio temporũ quibus est Christus loquutus, & spectandus est loquẽtis scopus: nec propterea ad allegorias aut metaphoricas interpr. recurrendum.

18 *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus vetustis codicibus, neque leguntur in Vulgata.

19 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id est in terra ostendit antithesis ἐν τῷ οὐρανῷ) id est in cælo. Eorum igitur auaritiam notat qui pecuniã solent non modò recondere, sed etiam defodere. ¶*Vbi tinea & erosio corrũpit*, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. *Vbi ærugo & tinea demolitur*. Erasmus, *Vbi ærugo & tinea corrupit*. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubium est quin σὴς tineam declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à סס [*Sas*] quæ vox tineam declarat, vt Esaiæ 51.8. vnde vestimenta Iacobo σητόβρωτα. Ærugo igitur respondet τῇ βρώσει quæ tamen posteriore

teriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5.3) βρῶσιν nusquam. Quare existimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur metonymicè omnia quæ solēt depasci res in terra defossas, propterea quòd facta est thesaurorum mentio qui ferè in pecunia siti sunt qui ærugine corrumpuntur: idcirco vetus interpres Æruginis vocem vsurpasse. Itaque generaliter erosionem vertimus, quum βρῶσις etiā pro cibo accipiatur, quasi deuorationem dicas. Cyprianus (vt Erasmus notat) vertit alicubi Comestura: quod verbum apud Catonem quoque reperitur. Cæterùm ἀφανίζει hoc loco sum interpretatus corrumpit, ex Luca, qui in hac eadem re vtitur verbo διαφθείρειν. ¶*Perfodiunt*, διορύσσουσι. Vulgata, *Effodiunt*, id est ἐξορύττουσι, quod emendauit Erasmus.

21 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

22 Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·

23 Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;

24 Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

25 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

26 Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

21 Nā vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

22 ‖Lucerna corporis est ocul⁹. itaque si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:

23 Quòd si oculus tuus malus fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Ergo si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ?

24 ‖Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim vnum habebit odio, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ.

25 ‖Propterea dico vobis, ne estote soliciti de anima vestra, quid esuri sitis, aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induēdi nónne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

26 Intuemini in volucres cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos multo præstatis eis?

21 *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.*

22 *Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit:* Luc. 11.34.

23 *Si autē oculus tuus fuerit nequā, totū corpus tuū tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?*

24 *Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnum sustinebit, & alterū contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ.* Luc. 16.13.

25 *Ideo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis: neque corpori vestro, quid induamini. Nónne anima plus est quàm esca & corpus plus quàm vestimentum?* Luc. 12.22. phil. 4.6. 1.tim. 6.8. 1.tim. 5.7. psal. 54.23.

26 *Respicite volatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater vester cælestis pascit illa. nónne vos magis pluris estis illis?*

21 *Vbi est*, ὅπου ἐστὶν. Erasmus, *Fuerit*, id est, ὅπου ἂν ᾖ. neque tamen locum cū loco, sed res terrenas potius cum cælestibus intelligendum est hîc conferri.

22 *Simplex*, ἁπλοῦς. Quoniam oculi sunt præcipui mentis indices, ideo pro toto hominis ingenio apud Hebræos oculus ponitur. itaque mentis ipsius indicium hîc significatur: cui comparando potius quam accumulandis opibus incumbere nos oportuit: vt sicut oculis corpus, ita etiam recta ratione (id est Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. Simplicem ergo intelligit nimirum purum & integrum: cui opponitur *malus*, id est, aliquo vitio inquinatus: quem etiam in vernaculo sermone vocamus *vn mauuais œil*. Lucidum autem corpus vocat, quod luce oculorum, id est recto cernentis iudicio illustratur: cui opponitur tenebrosum, id est quod in tenebris positum est, vitiosis videlicet affectibus luminibus mentis officientibus.

24 *Duobus*, δυσὶ. Id est inter se repugnantibus. Nam alioqui plures inter se prorsus consentientes, pro vno ducuntur. ¶*Vnum*, τὸν ἕνα. Erasmus, *Hunc*. id est, τὸν μὲν quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadem inculcari. Atqui non est nouum bis idem dicere, in communi sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamē propter coniunctionē disiunctiuā, videri possit inepta repetitio: sicut idē Eras. in Conuiuio religioso obseruauit. Perinde enim est acsi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedā: aut ego cedam, & Petrus me vincet. quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtramque partem ad vtrumlibet referri, vt vtrumcunque delegeris, ei opponatur, quod significatur per alterum, veluti si dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiam de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A. ita videlicet vt manente eadā persona res transferatur. Nam ineptū esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes, & A excludes. Quod si prius illud, *Aut vnum diliget & alterum odio habebit*, ad ipsum mentis affectū: istud verò ad actiones qui affectus illos consequuntur, referamus: tum nobis ista subtiliore interpretatione nō erit opus. ¶*Aut vni adhærebit*, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, *Aut vnū sustinebit*: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξεται. quanuis apud Demosthenē Olynth. prima, & apud Xenophontē ἐλλιπεῖν δὲ, ἀντέχειν pro sustinere accipiatur. ¶*Mamonæ*, μαμμωνᾷ. id est lucro & aggerendis opibus Vox est, Syra quā alij lucrum: vt August. punicè sermo. 35. de verbis Domini, alij opes, alij pecuniam interpretantur. *

25 *De anima vestra*, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra sustentanda, id est quid edatis aut bibatis, quo vita videlicet fouetur, quum vestitus peculiari ratione quadam ad corpus ipsum referatur. ¶*Aut quid bibituri*, καὶ τί πίητε. Hanc particulam non habet vetus interpres, quam tamen reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre contigit: quamuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. ¶*Quàm alimentum*, τῆς τροφῆς. Vulgata, *Esca*, id est, βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehendi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, *Quàm cibus*, id est σίτου: rectè quidem, sed συνωνύμως.

26 *Intuemini*, ἐμβλέψατε. Vulgata, *Respicite*. id est, ἀναβλέψατε. ¶*In volucres*. εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Eras. *Volatilia*, quod nusquam legi non addito appellatiuo. Volantes simili prorsus genere dicendi Maro vocauit his versibus, *Quam super haud vllæ poterant impune volantes Tendere iter pennis.* ¶*Cæli*, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorū loco, vt omnes norunt. ¶*Cogunt*, συνάγουσι. Vulg. *Congregant*. id est, συναθροίζουσι. Eras. *Conuehunt*, id est, συγκομίζουσι. Cicer. in hac significatione sępe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respōdet τῷ συνάγειν. ¶*Multo præstatis eis*, μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulg. *Magis pluris estis illis?* Eras. *Longè præcellitis illa?* Verbum διαφέρειν cōparationē declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autē μᾶλλον Græci coniungunt per pleonasmū etiā cōparatiuis, maioris emphasis causa, cuius constructionis exēpla passim occurrunt: * sicut apud Plautum aliquoties particula Magis redūdat. vt * etiā hæc particula apud Syrū interpretem non legitur. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hunc pleonasmum, perinde vertimus acsi scriptum esset πολὺ διαφέρετε.

27 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

28 Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

30 Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

31 Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

2 (Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

33 Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

34 Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

Quis autem ex vobis¨ solicitè cogitando potest¨ apponere ad¨ staturam suam cubitum vnum? 27

Ac de vestitu quid soliciti estis? ¨discite quomodo lilia¨ agrorum augescant: ¨nō fatigantur, neque nent. 28

Sed dico vobis, ne Solomonem quidem ¨ cum vniuersa gloria sua, sic¨ amictum fuisse vt vnum ex istis. 29

Quòd si¨ herbam agri, ¨quæ hodie extat, & cras in clibanū mittitur, Deus ita circūuestit: ¨nónne vos multo magis, ¨ô exigua fide præditi? 30

Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur? 31

(Nam omnia ista gentes¨ requirunt.) nouit enim Pater vester cælestis vos indigere his omnibus. 32

Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia¨ adiicientur vobis. 33

Ne igitur estote soliciti¨ de crastino: nam crastinus *dies*¨ solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei¨ sua vexatio. 34

Quis autem vestrûm cogitans potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?

Et de vestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent.

Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.

Si autem fœnum agri quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos, modicæ fidei?

Nolite ergo soliciti esse dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?

(Hæc enim omnia gentes inquirunt.) scit enim Pater vester quia his omnibus indigetis.

Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius: & hæc omnia adiicientur vobis.

Nolite ergo soliciti esse in crastinum: crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.

27 *Solicitè cogitando*, μεριμνῶν. Vulgata, *Cogitans.* At plus est μεριμνᾶν (id est solicitum esse) quàm cogitare, vt annotat Erasmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4. *Solicitudo est ægritudo cum cogitatione.* Itaque μεριμνᾶν deriuant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν quod solicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neque verò hæc addidissem, nisi ex propria huius verbi vi & significatione pēderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nonnulli otiosi ventres ad mendicitatem suam propugnandam abutuntur: quum Christus non vetet, imò verò iubeat, nos labore victum quærere, & curare rem domesticam: sed solicitudinem prohibeat, & anxietatem animi, cui semper coniuncta est diffidentia. ¶ *Apponere* προσθεῖναι, id est addere, vt vertit Erasmus, vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, *Et illi quos tibi dempserit, apponet annos.* ¶ *Staturam*, ἡλικίαν. vel (si mauis) quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, vt Lucæ 12.25 & 19.3. non significatur ætas, sed ipsa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἥλικος, id est quantus. Sic etiam accipitur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξηθῆναι. & apud Lucianum libro verarū narrationū primo: vbi mentiens, viros memorat τὰς ἡλικίας ἡμισταδιαίας. & in dialogo de Syria dea agens de templi porticibus, ἡλικίην, inquit, καὶ οἵδε πεντακοσίων ὀργυιέων.

28 *Discite*, καταμάθετε. Eras. cognoscite. id est γινώσκετε. Vulgata, *Considerate*, θεωρήσατε, vel καθαρνήσατε, siue σκέψασθε. ¶ *Agrorum*, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, siue, quæ passim in agris occurrunt. ¶ *Non fatigantur*, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, *Non laborāt.* id est οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbū עמל [*Ahmal*] hæc omnia declarat.

29 *Cum*, ἐν. Ad verbum, In gloria, sicut loquuntur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11. 21. Gloriam autem vocat maiestatem & splendorem illum qui reges illustriores reddit, vnde ab Hebræis הוד [*Hod*] vocatur. ¶ *Amictum fuisse*, περιεβάλετο. Vulgata, *Coopertus*, συνεκαλύφθη, nimium generaliter: quamuis id sequatur paulo post Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet. Homerus Ιλιάδ. β, περὶ δ' αὖ μέγα βάλλετο φᾶρος.

30 *Herbam*, χόρτον. Vulgata, *Fœnum.* Erasmus, *Gramen.* Ego verò herbam potius conuerti, quæ de segetibus etiam dicitur: fœnū verò & gramen nō itē. de segetibus autē hîc agitur, iisque omnibus quorū grana pinsi cōsueuerūt, quum clibani fiat mētio. & vt quidē videtur mihi Christ⁹ hîc agat de virētibus spicis quibus torrefactis vti mos fuit Hebręis, vt apparet ex Leuit. 2. 14. ¶ *Quæ hodie extat*, σήμερον ὄντα. Eras. *Quod hodie quū sit.* Sic Demosth. περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων: id est, viuis & superstitibus Atheniēsibus. i. quod vulgò dicimus, Esse in natura. ¶ *Nónne vos multo magis?* οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulgata, *Quāto magis vos?* id est, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eras. longiùs à Græco recedens, *Annon multo magis vobis id faciet?* ¶ [*O*] *exigua fide præditi?* ὀλιγόπιστοι; Vulg. *Modicæ fidei:* nō satis exprimēs τὸ ὀλίγον. Eras. Parum fidentes, & alibi. Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidem à fiducia, vt causam ab affectu distinguo. Hoc autem obseruandum est, in sacris literis πίστιν dici fidem: à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam seruent quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosius alibi dicemus.

32 *Requirunt*, ἐπιζητεῖ. Erasmus, *Exquirunt.* id est ἐξετάζει. Vide infra 12. 39.

33 *Adiicientur*, προστεθήσεται. Paulò antè vsi sumus Apponendi verbo, quod Græco respōdet, sed hîc fuisset obscurius. Adiici enim hoc loco significat pro auctario & cumulo tribui. Vera enim & præcipua nostra felicitas est in cælis, cuius quædā sunt velut appendices huius vitę cōmoda.

34 *De crastino*, εἰς τὴν αὔριον. id est, περὶ τῆς αὔριον, vt etiā legit Clemens in Pędagogo. Vulg. & Eras. ad verbū, *In crastinum.* Sed hoc dicēdi genere significatur, vel differri aliquid in diē sequentē, vt Act. 4. 3: vel rei cōtinuatio ad certū vsq; tempus. Homer. Odyss. ξ. - μεῖνα πλεοφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrū autē hîc significari puto, ac poti⁹ Hebręorū phrasin esse, apud quos reperio ב [*beth*] interdū significare propter. Cui⁹ exēplū habes huic nostro prorsus simile, Prouer. 27. 1. ¶ *Solicitus erit de* [*rebus*] *suis*, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. *Solicitus erit sibiipsi.* i. μεριμνήσει ἑαυτῇ. sicut in Victoriano codice scriptū reperimus. Eras. *Curam habebit sui ipsius.* i. φροντίσει ἑαυτῆς. ¶ *Suū malū*, κακία αὐτῆς. i. ærūna sua, siue afflictatio. Acsi diceret Dominus, nihil aliud homines ista solicitudine perpetua q̄ suam miseriā augere, cui alioqui feret illos obnoxios peccatū, iubēte Domino hominē sudoribus ac laboribus victū sibi parare. Hieronymus κάκωσιν interpretatur, sicut Virgilius laborē improbū vocauit. Vulg. *malitia sua.* quod absurdum est: quum alioqui, κακία, interprete Cicerone, vitiositatem declaret. Tertull. lib. 2. in Marcionē, *Malitiæ* inquit, *apud Græcos interdum pro vexationibus & læsuris, non pro malignitatibus ponuntur.* Ponitur autem κακία pro κάκωσις.

Κεφάλαιον ζ.

1 Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.

2 Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

3 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς.

4 Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

5 Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν

CAP. VII.

1 NE iudicate, vt ne iudicemini.

2 Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & qua mensura metimini, contrà metietur vobis.

3 Quid autem spectas festucā quę est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?

4 Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eiiciā festucā ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies vt eiicias festucam ex oculo fratris tui.

6 Ne date *quod* sanctum *est* canibus, nec proiicite margaritas vestras coram porcis: nequando conculcét eas pedibus suis, & cōuersi lacerent vos.

7 Petite, & dabitur vobis: quęrite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

8 Quisquis enim petit, accipit, & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

9 Nam quis est ex vobis ho-

CAP. VII.

NOlite iudicare, & nō iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini. Luc 6.37. rom.2.1. 1.cor. 4.3.

3 *In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Marc. 4. 25. luc.6.38.

4 *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?*

5 *Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam de oculo tuo: & ecce, trabs est in oculo tuo?* Luc.6.41.

6 *Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis eijcere festucam de oculo fratris tui.*

7 *Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, & cōuersi dirumpant vos.*

Petite, & daibtur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. Infrà 21.22 mar 11.24. Luc.11.9.

8 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.* ioh.14.13. & 16.14. iac.1.6.

9 *At quis est ex vobis*

IN CAPVT VII.

1 *Ne iudicare* μὴ κρίνετε. Vulg. *Nolite iudicare*: quo modo fere solet explicare particulā μὴ sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitū: idque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamē in Græco non est) arripit ansam philosophandi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2. quod vidit & annotauit superiore cap. Eras. ¶ *Vt ne ne iudicemini* ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. *Et nō iudicemini*. καὶ οὐ μὴ κριθήσεσθε. Eras. omisit particulam *Vt*. Additur in Vulg. *Nolite cōdemnare, & nō cōdemnabimini* (quod etiā arbitratur Eras. ex margine in contextū irrepsisse) & in vno exēplari manuscripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. Cęterùm neq; de publicis siue ciuilib' siue ecclesiasticis, neq; de priuatis legitimè pro * cuiusq; vocatione factis iudiciis, sed de cōtrariis & malignis rerū vel ipsarū etiā personarū cēsoribus hîc agi, extra cōtrouersiam est apud omnes non peruicacis ingenij homines.

2 *Quo enim*, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. *In quo enim*. Eras. rectè expunxit particulam ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. ¶ *Iudicabimini*, κριθήσεσθε. Eras. *Iudicabitur de vobis*. Illud enim reiicit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est: atqui Liuius participio sic vtitur, quum inquit, Eximendo de medio ciues vestros, prohibendo iudicatos addictósque duci. ¶ *Contra metientur vobis*, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbū, *Remetietur vobis*, impersonaliter. Erasmus, *Ea metientur vobis alij*. Mihi vero videtur Remetiri plerunque idem valere quod iterum metiri. hîc autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt mensura mensuræ respondeat ex aduerso, vt in lege talionis. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, [*Midda Kenegued Midda*] id est mensura pro mensura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 *Aspicis*, βλέπεις. Vulgata & Erasmus, *Vides*. Sed præterquam quòd βλέπειν plus est (vt antè dixi) quàm ὁρᾶν sensus etiam videtur postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos errores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehēdendi, suos autē dissimulat: quod studiū verbo Spectandi potius quàm Videndi declaratur: vt in illlo Terentij, me specta.

4 *Quomodo*, πῶς. id est qua fronte: sicut vulgò etiam dicimus, *Comment*. Est enim admirantis potius quam simpliciter interrogantis. ¶ *Sine* ἄφες. Ad verbum, *Dimitte*, vel, *Omitte*. Interdum autem necesse est vt idiotismo linguarum aliquid demus. Abundat vocabulum *Frater* in Vulgata, vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. ¶ *Eiiciam*, ἐκβάλω. Eras. *Eximam*. quod melius respondet τῷ ἐξαιρεῖν. Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur. Est autem hoc prius Talmudistis etiam familiare. ¶ *Trabs*, vel *trabes*, ἡ δοκός. Vulgata, *Trabs est*. Sed regi puto hanc particulam ab aduerbio ἰδοὺ, *ecce*. Itaque abundat verbum substantiuum apud veterem interpretem, quod tamen vult suppleri Erasmus, ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseως vt κάρφος hîc significet festucam potius qnam paleam.

5 *Dispicies vt eiicias*, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. id est, dispicies * qualis sit, & quomodo euellenda. Vulgata, *Videbis eiicere*. Adverbum *Despicies eijcere*. Versionē quam sum sequutus, probauit etiam Eras. in annotationibus: quamuis in eius versione legatur Perspicies, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέπειν, sed nonnihil diuerso sensu.

6 [*Quod*] sanctum [*est*,] τὸ ἅγιον. Sic rectè Erasmus vertit, vt ostenderet, Sanctum esse neutrius generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, *Sanctum*. In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta. ¶ *Pedibus suis*, ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus suis. id est inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more: quod vtrúmque notat Erasmus. ¶ *Conuersi*, στραφέντες. Id quia quibusdā videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi*. Potest tamē vtrunq; ad canes simul & porcos referri. ¶ *Lacerent*, ῥήξωσι. Vulg. *Dirumpant*, impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret. Hîc autem agitur de laceratione quæ fit bestiarum morsibus, & canum ac porcorum. & alludens ad immunda hæc animalia secundum legem, homines desperatæ impuritatis intelligit.

8 *Quisquis*, πᾶς. Atqui infra scribitur, Non quisquis mihi dixerit, Domine, Domine &c. Intelligitur ergo dictum istud de iis qui petunt quæ petenda sunt, & à quo, & quomodo petitionem fieri Deus iubet.

9 *Nam quis*, ἢ τίς. vel, *nunquis*. Erasmus, *An quisquam*. ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata conuertit *Aut quis*, certè non conuenit, quum hîc non sit locus disiunctiuæ. Idem etiam factum infra, cap.12.29. ¶ *Ex vobis homo*, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, *Vestrûm homo*, eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id non modò (vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, vt infrà 12.11.) sed

fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione: argumentatur enim à comparatis. ¶ *Qui si filius eius petierit ab eo panem*, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata ad verbū, *Quem si filius suus petierit tamen*, Græca constructione seruata: quam imitatus Virgilius dixit, *Pacem te poscimus omnes*, pro à te. Erasmus, *Qui si filius eius petierit panem*: testatus se à Græcis paulum deflexisse. ¶ *Det ei lapidem?* μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulgata, *Nunquid lapidem porriget ei?* id est, μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, *Lapidem daturus sit illi?* Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulo duriorem: quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12.11, & 2.Cor.12.17. Itaque Erasmus, quem sum sequutus, vertit relatiuum nominandi casu, & μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδώσει hoc quidem loco idem valet quod simplex διδόναι, vt rectè interpretatus est Erasmus: qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem. *

αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;
10 Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;
11 Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;
Luc. 6. 31. tob. 4.16.
12 Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.
Luc. 13. 24.
13 Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.
14 Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.
15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.
Luc. 6. 43. 44.
16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;
17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.
18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

mo, ¨ qui si filius eius petierit ab eo panem, ¨det ei lapidem?
10 Et, si piscē petierit num serpentem dabit ei?
11 Si vos igitur, qui mali estis, nostis ¨ dona bona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester, qui est in cælis, dabit bona petentibus ab ipso?
12 ‖Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. ista enim est Lex & Prophetæ.
13 ‖Introite per angustam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quę abducit in exitium, multique sunt ¨qui introeunt per eam.
14 ¨Quia angusta est porta, & ¨stricta via quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inueniant eam.
15 ¨Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ¨ ouium, sed ¨intrinsecus sunt lupi rapaces.
16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?
17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos: putris autem arbor fert fructus putres.
18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, ¨neque arbor mala fructus bonos ferre.

homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei?
10 *Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?*
11 *Si ergo vos, quū sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quanto magis Pater vester qui in cælis est dabit bona petentibus se?*
12 *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ.*
13 *Intrate per angustam portam: quia lata porta & spatiosa, via est quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam.*
14 *Quàm angusta porta & arcta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt eam!*
15 *Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*
16 *A fructibus eorum cognoscetis eos: nunquid colligunt de spicis vuas, aut de tribulis ficus?*
17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*
18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere.*

11 *Bona dona*, δόματα ἀγαθά. Vulg. *bona data*, quam posteriorem vocem nonnulli expungunt, satis in verbo διδόναι expressam. Sed non donatur quicquid datur, & apud Syrum interpretem vtrunque ponitur.

13 *Qui introeunt*, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι, qui incedunt, vel gradiuntur.

14 *Quia angusta est*, ὅτι στενή: subauditur ἐστὶ, est. Vetus interpres, *Quàm angusta*. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus interpretatur quasi particula τί sit admirantis, & ita scriptum esset, βαβαί, πόσον ἐστὶ στενή. id est, Papæ, quàm est angusta: & Syrus interpres habet מא [*ma.*] Non desunt etiam codices Latini qui pro Quàm habeant Quoniam. Fulgentius lib. 2. de peccatorum remissione cap. 4. citans hunc locum, in priore vers. legit Quàm lata: in isto verò, Quàm angusta. ¶ *Stricta*, τεθλιμμένη Ad verbum, pressa: res enim compressione fiunt arctiores, nequis fortè τετριμμένην, id est tritam dici putet. Sed quid si τεθλιμμένην viam dixit in qua gradientes non quidem multitudine sed multis ærumnis premantur? Sic enim à Græcis hunc locum explicari obseruauit eruditissimus & beatæ memoriæ Camerarius. Sed hæc mihi quidem arguta potius quàm solida expositio videtur. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Ego tamen, quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putaui. *

15 *Cauete*, προσέχετε. Vulg. *Attendite*. quo modo nos etiam aliquoties. sed hoc loco Cauere significat, sicut rectè vertit Erasmus, vt etiam Luc. 12. 1. ita accipitur verbum שמר [*Samar*] in Niphal sicut apud Gallos verbū *garder*: cū accusatiuo personæ accipitur pro seruare, adiuncto vero casu rei pro *Cauere*, *vt gardez cela*, *&* *gardez vous de cela*. ¶ *Ouium*, προβάτων. Translatitiè vocat oues mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant. & fortassis allusit Christus ad vestes ex quibus olim dignoscebantur Prophetæ, durioribus præsertim temporibus, quos isti simioli (vt hodie Monachi & Eremitæ) videri volebant moribus imitari. Vide Hebr. 11.37. ¶ *Intrinsecus*, ἔσωθεν pro ἔνδοθεν, sicut vulgo dicimus *par dedans*. *

17 *Putris*, σαπρόν. id est vitiosa. Possis etiam Cariosam vel marcidam interpretari, vt non agat Christus de apertè flagitiosis hominibus, sed qui arbores referant foris quidem speciosas, intus verò carie vitiatas, quod ex fructibus demum putridis apparet. Sed antithesis τοῦ ἀγαθοῦ ostendit τὸ σαπρὸν hîc pro Malo poni siue vitioso, sicut Tharghum (vt obseruat doctissimus Mercerus in Lexicon Sanctis in radice באש [*baasch*]) pro רע [*raa*] sæpe vsurpat באש [*beesch*,] vt Syrus interpres pro σαπρὸν habet בישא [*bischa*] & ita etiam hæc vox accipitur infrà 13.48.

18 *Neque arbor*, οὐδὲ δένδρον. In quodā vetere exemplari legitur οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est neque rursus, vel, neque contrà arbor.

19 Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

20 Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

21 Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ᾽ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

22 Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

23 Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

24 Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

25 Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

26 Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

19 ‖"Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

20 "Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

21 ‖Nō quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnū cælorū, sed "qui facit" quod vult Pater meus qui in cælis est.

22 Multi dicēt mihi in illo die, Domine Domine, "nónne "*per* nomen tuū prophetauimus, & *per* nomen tuum "dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas "virtutes "edidimus?

23 Tunc autem "profitebor eis, ‖"Certè nūquam noui vos.‖ discedite à me " qui operam datis iniquitati.

24 ‖Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, "assimilabo eum viro" prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

25 Decidit autem "nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & "inciderūt domui illi: sed non" cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos nō præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domū suā super arenam:

19 *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum exciditur, & in ignem mittitur.* Suprà.3.10

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.* Rom.2.13. Iac.1.22.

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquam noui vos. discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.* Luc.13.25, 27. Psal.6.9.

24 *Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petrā:* Luc.6.47.

25 *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & non cecidit. fundata enim erat super petram.*

26 *Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domū suam super arenam:*

19 *Quæcunque arbor*, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, ergo.

20 *Nempe igitur* ἄραγε. Vulgata & Erasmus, *Igitur*. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem habere etiam vim confirmandi.

21 *Qui facit*, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulg. Erasmus, *Qui fecerit*, id est, ὁ ποιήσας. ¶ *Quod vult*, τὸ θέλημα. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Voluntatem*, quod est ambiguum. Vetus interpres post *Qui in cælis est*, addit, *ipse intrabit in regnum cælorum:* quod per se satis intelligitur, neque in Græcis codicibus, neque in Syra paraphrasi legitur.

22 *Nónne*, οὐ. Particula οὐ, quū propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronunciatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autem huiusmodi interrogationes affirmationem augent. ¶ *[Per] nomen tuum*, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quanuis in Greco sit pretermissum. Rectè autem Erasmus addidit præpositionem Per, quæ signum est causę. nam si vertas ad verbum, *nomine tuo*, intelliges ὑπὲρ σοῦ, id est vice tua. Significat autē nomen hoc loco celebrē illam Dei virtutē, quā testatur quisquis Deū appellat. ¶ *Dæmonia*, δαιμόνια. Sic in his sacris libris vocātur impuri spiritus, qui sunt à prophanis pro diis culti & habiti, & hoc ipso nomine Græcè vocati, sed tanquā honorifico, quasi scientes siue sapiētes appelles: propter oracula videlicet: appellatione certè mirè congruente cum historia arboris scientiæ boni & mali. ¶ *Virtutes*, δυνάμεις. Ad verbū, potestates Hoc autem nomine, ex Hebræorū idiotismo (qui גבורות [*Gheburot*] dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque præter naturæ ordinem facta, illam Dei infinitam potentiam testantur. Ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.10. Accipiūtur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potentiæ) effectis extraordinariis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore, vbi agit de Simone mago, sed addit μαγικάς. ¶ *Edidimus?* ἐποιήσαμεν; Vulgata, *Fecimus?* Erasmus. *Præstitimus?* Atqui præstare virtutes non magis Latinè dicitur quàm facere: & ipse interpretatur infrà, cap.13.58, ἐποίησεν edidit.

23 *Profitebor*, ὁμολογήσω. id est, palàm dicam. Vulgata & Erasmus, *Confitebor*. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed hoc loco amplius aliquid declarat, quum alioquin Confitendi vocabulum, vt Ecclesiis vsitatissimum, retinere soleam. Vide infrà, cap.10.32. ¶ *Certè nunquam noui vos*, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Etsi particula ὅτι potest videri in hoc dicendi genere redundare, tamen etiam confirmandi vim quandā videtur hîc habere. quod exprimendum putaui, vt sit quædam ἀποσιώπησις: acsi diceret Christus. Scitote iam ac discite quòd vos ego nunquam nouerim. Sed obseruandum est hæc esse verba non ignorantis, (quid enim ignoret Deus?) sed istos acerbissimè repellētis, Christo proculdubio alludente ad Ps. 1.9. ¶ *Qui operam datis iniquitati*, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sceleribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועל און [*Pohale ahuen*] & qui velut artem peccādi exercent, sicut Latini Medicinam, Argentariam facere dicunt. Hi sunt qui in sacris libris passim ἁμαρτωλοὶ, id est peccatores, dicuntur, quibus 1.Ioh. 3.8, opponuntur nati ex Deo, non peccantes: quum alioquin eodem teste 1.8, nemo sit in hac vita qui peccatum non habeat. Sunt autem hæc Christi verba petita ex Psal.6. 9. Particulam autem vniuersalem πάντες, Omnes, à vetere interprete expressam, in duobus tantùm vetustis codicibus inuenimus.

24 *Assimilabo*, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulg. *Assimilabitur*. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in vno vetere exemplari. ¶ *Prudenti*, φρονίμῳ. Vulgata. *Sapienti*, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 *Nimbus*, ἡ βροχή. τὸ βρέχειν, quod Rigare significat, manifestè ponitur pro ὕειν suprà 5.45, & Luc.17.29, vnde βροχὴ pro ὑετὸς, vt verterunt Græci Psal.68. 10, & 105.32: quam Hebræi generali nomine מטר [*Matar*] vocant, quod sequutus est etiam Syrus interpres. Sed mihi quidem videtur hoc loco significari non quæuis pluuia, sed vehemens, & procella, quam terrarum eluuiones sequuntur. & Hebrei peculiariter גשם [*Geschem*] Latini nimbum vocant, Homerus ἄσπετον ὄμβρον appellat. ¶ *Inciderunt domui*, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *Irruerunt in domum*, id est ἐφώρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. ¶ *Cecidit*, ἔπεσε. Erasmus, *Est prostrata*. Et paulo post, *Deiecta est*, id est κατεβλήθη.

	Graece		Beza		Vulgata
	Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.	27	Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & ⁖impegerunt in domũ illam:& cecidit,& fuit ⁖casus eius magnus.	27	*Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit ruina illius magna.*
Mar. 1.22. Luc.4.31.	Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	28	‖⁖Et factum est, quum finisset Iesus sermones istos, ⁖percellebatur turba super doctrina ipsius.	28	*Et factum est quum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.*
	Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.	29	⁖Docebat enim eos vt habens ⁖auctoritatem, & non vt ⁖Scribæ.	29	*Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.*
	Κεφάλαιον η.		CAP. VIII.		CAP. VIII.
	ΚΑταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.	1	DEscendentem autem eum è monte, sequuta est turba multa.	1	*QVum autem descẽdisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ.* *
Mar.1.40. Luc.5.12.	Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.	2	‖Et ecce, ⁖leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.	2	*Et ecce, leprosus veniens adorabat eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.*
	Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.	3	Extensáque manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, ⁖purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.	3	*Et extendens Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.*
Leuit. 14.4.	Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.	4	Tunc dicit ei Iesus, Vide ⁖*vt* nulli dicas: sed abi, ostende te sacerdoti, & offer ⁖donum illud quod‖imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.	4	*Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.*
Luc.7.1.	Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν,	5	‖⁖Ingressum autem Iesum in Capernaum adiit cẽturio, precans eum,	15	*Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum centurio, rogans eum,*
	Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέ-	6	Et dicens, Domine, ⁖puer	6	*Et dicens, Domine, puer*

27 *Impegerunt in domũ illã,* προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, *Irruerunt*, vt suprà: quum hîc diuerso verbo vtatur Euangelista, quamuis eadem manente sententia. ¶ *Casus,* πτῶσις. Horatius, *-celsæ grauiore casu Decidunt turres.*

28 *Et factum est,* καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי [*Vajehi.*] ideo addere solet Erasmus particulam Vt: ego malui retinere Hebraismum, alioqui nimiũ sæpe fuisset mutandum. ¶ *Finiuisset,* συνετέλεσεν. Vulgata, *Consumasset:* quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohannis cap. 19.30. Idem autem hîc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν,,cuius alioqui multiplex est significatio. ¶ *Percellebatur.* ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. *Admirabantur*: id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebantur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 *Docebat,* ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, *Erat docens.* Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdũ ea vis est vt moram significet & perseuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. ¶ *Auctoritatem,* ἐξουσίαν. siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres, id est δύναμιν. nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh.1.12. Sed licentiæ nomen, quanuis Græco vocabulo ἐξουσία respondeat, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur. Talem autem hîc sese præstitit Christus in doctrina cælesti promulganda, vt se planè Deum esse ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quíque pro suo iure de vita & morte dissereret. Itaque pro eo quod prophetæ interpretes alienæ voluntatis, dicunt, Hoc dicit Dominus: ipse dicere solet, Amen amen dico vobis, vt ipsius legis auctor. Vide Luc.4.32. ¶ *Scribæ,* οἱ γραμμ. Vulg. scribit, οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φαρισαῖοι. Atque ita & Syrus interpres.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Sequuta est,* ἠκολούθησαν αὐτῷ. Redundat αὐτῷ ex Hebr. idiotismo. ¶ *Leprosus,* λεπρός. Lepra non declarat morbum quẽ Gręci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos tradũtur. Herodotus in Clio λέπραν per λεύκην exponit. Sed videri potest Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse: vnde etiam orta fabula de Iudæis Egypto propter tabẽ pulsis, quæ corpora fœdaret: quam vt veram Tacitus commemorat lib. histor. 5. Iustino & Arnobio * dicitur Vitiligo. quam Seneca vocat fœdam cutis ex albo varietatem, lib. Nat. quæst. 3. cap. 25. Alij illud esse scabiei genus volunt.

3 *Purgator,* καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbũ, *Mundare*, vel *Munderis*. sed vitanda fuit amphibolia. quæ quidem in Græco nulla est. Erasmus, *Mundus esto*, quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum.

4 [*Vt*] *ne cui dicas,* ἵνα μηδενὶ εἴπῃς. Ergo vel non præsente seu conscia turba illum tangendo sanauit, quæ fortassis illum propterea tanquam immundum refugisset: vel prohibet illum hoc longius spargere. Varias autem huius interdicti causas refert Basilius in longa ad Cæsarienses epistola. Ego verissimam & appositissimam esse credo quæ à doctissimo interprete affertur, ne turba in solis miraculis obstupescens, non satis ipsi spatij ad præcipuum illud sibi à patre impositum munus obeũdum, ad docẽdum videlicet, relinqueret. ¶ *Donum illud,* τὸ δῶρον. De certa oblatione loquitur. itaq; articulũ ab aliis omissum expressimus. Vulgata legit τὸ δῶρόν σου, id est, oblationem tuam, siue, tibi leproso pręscriptam. & Syrus interpres quoque addit pronomen. Quàm autem inepte nonnulli ex his verbis conentur auricularem illam confessionem elicere, in qua constituunt absolutionem à peccatis, vel ex eo constat, quòd ad sacerdotem non mundandi, sed iam mundati ablegantur.

5 *Ingressum autem Iesum,* εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vide supra 1. ¶ *Precans,* παρακαλῶν. Vulgata, *Rogans.* id est δεόμενος. Erasmus, *Obsecrans*, id est ποτνιαζόμενος. Alij, *Supplicans*, id est ἱκετεύων. Studuimus enim quoad eius fieri potuit suam cuique Græcæ Latinam vocem apponere.

6 *Puer,* ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nã pueri etiam à Latinis serui dicũtur, sicut apud Hebręos נער, [*Naar*] & puerum & ministrum declarat. ¶ *Proiectus est,* βέβληται. in lecto videlicet prostratus, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, *Sternitur & toto proiectus corpore terræ.* Vulgata, *Iacet*, id est κεῖται. Erasmus *Decumbit*. id est κατάκειται.

βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

7 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

9 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

10 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε· καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

11 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·

12 Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

13 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

15 Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν

meus proiectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego, quū venero, sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit, Domine non sum dignus vt sub tectū meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.

9 Etenim ego sum homo sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequētibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidē tantē fidē inueni.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & accubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:

12 ‖ Filios verò regni eiectum iri in tenebras illas exteras. illic erit fletus & stridor dētium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

14 ‖ Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

15 Tetigítque manum eius, &

meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.

7 *Et ait illi Iesus. Ego veniam, & curabo eum.*

8 *Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.*

9 *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, vade, & vadit: & alij, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.*

10 *Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico vobis. non inueni tantam fidem in Israel.*

11 *Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham Isac & Iacob in regno cælorum:*

12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.* Infrà, 22.13.

13 *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.*

14 *Et quum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem & febricitantem.* Mar. 1.29, luc. 4.38.

15 *Et tetigit manum eius,*

---

7 *Sanabo*, θεραπεύσω. Vulgata, *Curabo*. Erasmus, *Medebor*: qui tamē hãc versionem meritò reiecit supra cap. 4.23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 *Dignus*. ἱκανός. Erasmus. *Idoneus*. Vide suprà cap. 3.11.
* ¶ *Sub tectum meum* ὑπό μου τὴν στέγην. Id est domum, per synecdochen. Gall. *sous mon couuert*. & notanda est rara pronominis traiectio. ¶ *Loquere*, εἰπὲ λόγον. Erasmus ad verbum, *Dic verbum*. sicut vulgò dicimus, *Dites vn mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiam accipi infrà 12.32, Vulgata, *Dic verbo*. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis: perinde acsi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat. vide infrà versu decimosexto.

9 *Etenim ego*. Καὶ γὰρ ἐγὼ, Vulgata, *Nam & ego*, quę interpretatio sententiam deprauat. Nec enim à pari Centurio iste fidei plenus argumentatur, neque dixit Euangelista κἀγὼ δὲ, sed à minore ad maius sic colligit. Si ego sic aliis imperans vt tamen aliis subsim, tamen quod iubeo per subditos meos efficio, quid tu non effeceris vel solo verbo, qui videlicet suprà omnia emineas? ¶ *Sub potestate [constitutus]* ὑπὸ ἐξουσίαν, id est ὑπεξούσιος. Erasmus, *Alterius potestati subditus*. Ego Vulgatam interpretationem prętuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est constitutus) suppleuit ex Luca.

11 *Accubituros* ὅτι ἀνακλιθήσονται. Translatio est sumpta à conuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Itaque Accumbere idē hîc declarat atque promissionis Abrahamo factæ, id est æternæ felicitatis, cum eo fore participes: quod etiā declaratur appellatione collocationis in sinu Abrahami, sicut charissimi patrisfamiliãs: proximi quasi in sinum illius recumbebãt. quod de Iohanne in extrema illa Cœna commemoratur. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hîc ponitur. Latini recumbendi quidem verbo vtuntur (quod Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed raró.

12 *Filios regni*, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocãt vulgò naturales subiectos. Intelligit autē Dei regnum, ad quod pertinebãt in genere quicunque erant ex Abrahæ genere, quum longè alia sit ratio coram Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati, (vt infrà, 9.15. filij thalami dicuntur qui cum sponso versantur, & Iohan. 16.12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit Abrahami filius, quia Deus cum solo Abrahamo & eius sobole regnum æternum pactus est. Deinde non temerè scriptū est FILII REGNI potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filij, sunt vnici illius naturalis filij cohæredes. ¶ *Illas exteras*, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt, vt intelligas extra hoc regnū nullam esse lucem, sed tenebras, id est pœnas illas æternæ felicitati oppositas, quibus nihil horribilius. Ideo articuli repetiti vim expressi.

13 *Eo ipso momēto*, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulg. *Ex illa hora* Eras. *In illa hora*. Vide infrà, cap. 9.22, Post hæc testatur Eras. (cui adstipulãtur nonulli veteres codices) se additū reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, *Et reuersus Cēturio domū suam eo ipso momento inuenit puerū suū sanū*. ὥρα, verò non simpliciter hîc significat duodecimā partē diei, sicut apud Iudæos dies diuidebatur, sed illud ipsum tēpus quo Christus isto sermone fuit vsus, vt ab ipso non aliunde profectum hoc beneficium constaret: quamobrem momentum quàm Horam vel tempus malim interpretari.

αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Mar.1.31. Luc.4.40.

16 Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

Esa 53.4. 1.pet.2.24.

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

Luc.9.57.

18 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

19 Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

20 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

21 Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει

dimisit eam febris:& surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖ Quum autē serum *diei* esset, ¨obtulerūt ei¨ dæmoniacos multos, & eiecit spiritus ¨verbo, omnésque malè affectos sanauit.

17 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, ‖Ipse ¨inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, ¨iussit vt abiretur ¨ in vlteriorem *ripam*.

19 Et quum accessisset ¨quidam Scriba, dixit ei, ¨Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes habent ¨lustra, & volucres cæli, ¨nidos: ¨ filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ¨ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi ¨primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Seque-

& dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.

16 *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus verbo: & omnes malè habentes curauit.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiā prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit.*

18 *Videns autem Iesus turbas multas circum se iussit discipulos ire trans fretum.*

19 *Et accedens vnus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.*

20 *Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet.*

21 *Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.*

22 *Iesus autem ait illi, Se-*

---

16 *Quum autē serum[diei] esset,* ὀψίας δὲ γενομένης sub ἡμέρας. Vulgata, *Vespere autem facto,* id est ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, *Quum autem appetisset Vespera.* Liuius, *Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuēre.* ¶ *Obtulerunt,* προσήνεγκαν Erasmus, *Adduxerunt,* id est προσήγαγον: quamuis quod ad sententiam attinet, nihil intersit vtro verbo exponas. ¶ *Dæmoniacos* δαιμονιζομένους. id est à dæmonibus obsessos, non simpliciter furiosos, quos vetus Ecclesia ἐνεργουμένους vocabat, eos etiam, meo iudicio, intelligens qui interiore & à medicis sanabili furore corripiebantur, dilucida habentes interualla. Nam & Græci medici quoddam istiusmodi furoris naturalibus remediis sanabilis genus δαιμόνιον vocant, in eo tamen reprehendendi quòd superstitiosa & magica quædam interdum admiscent, vt apud Nicolaum Damascenum videre est. Morbos autem istos etiam à corporis intemperie orientes à dæmonibus etiam interdum immitti & ex historia Iobi liquet, & ex iis qui σεληνιαζόμενοι in his historiis dicuntur, & ex incurua illa muliere cuius fit mentio. Luc. 13.12. Sed & Euripides in Phœnissis δαιμονῶντας vocat eos qui dæmonum agitatione insaniunt. Verbo, λόγῳ. id est, loquendo duntaxat & iubendo, vt ij solent quorum est summa potestas, Cic. 2. in Catil. *Ego vehemens ille Consul, qui verbo ciues in exilium eiicio.* Et paulò pòst, *Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eijcerem qui hæc loquuntur.* Vide supra, versu.8.

17 *Inualetudines,* ἀσθενείας, id est, ἀῤῥωστίας. Hebr. חלים [*cholin*] quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorū tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent Infirmitates interpretari, sed impropriè. Tertullianus lib. in Marcionem 4, valetudines conuertit, & βαστάζειν legit αἴρειν, quod verbum significat etiā Tollere.

18 *Iussit vt abiretur,* ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. id est Indixit profectionē, pro quo Gallicè dixeris, *Il cōmanda qu'on allast.* Nec enim ita est hoc accipiendum quasi discipulos trans lacum ablegarit, vt qui vnà cum ipsis traiecisse postea dicatur: sed significauit illis se traiicere lacum constituisse, nempe vt nauigium & cætera necessaria compararētur. Itaque Vulgatam interpretationem, *Iussit discipulos ire trans fretum,* (præterquam quòd addit de suo vocem *Discipulos,* neque τὸ πέραν fretum significat) vt ambiguam meritò mutaui. ¶ *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulg. *Trans fretum.* id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim sita Capernaum cis lacum Tiberiadis.

19 *Quidam Scriba,* εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Vnus Scriba* quo genere dicendi vtimur etiā in vernaculo nostro sermone. ¶ *Magister,* διδάσκαλε. Vide inf. 19.16. Magistri nomē alioqui latius patet: & ἐπιστάτῃ potius quàm διδασκάλῳ respōdet. Sic tamē Hebręis Rabbi dicitur de doctoribus, interprete Iohanne 20.10. Sed & Latini interdum Magistri nomen peculiariter præceptoribus, quos vocamus, tribuunt, vt ille apud Ciceronem de amicitia, Scæuolam magistrum suum appellat.

20 *Lustra,* φωλεούς. Vulgata & Erasmus, *Foueas.* id est ὀρύγματα, vel βόθρους. Ego lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si Grāmaticis credimus. ¶ *Nidos,* κατασκηνώσεις: id est hoc loco, καλιάς: nisi ad arborum ramos referre malimus, quò sese aues quotidie recipiunt. Significantur autem propriè hoc vocabulo Vmbracula. nam σκηνὴ à σκιᾷ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex ramis & frondibus contextum. Virgil. 1. Æneidos, *tum syluis scena coruscis Desuper,* &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. ¶ *Filius autem hominis,* ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis, (id est Mariæ) cæteri verò, filij potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasim esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἷας Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49. Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres ferè vertat plurali numero, Filij hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christum, filium hominis vocatum, ídque tum demum quum ipse de se loquitur.

21 *Ex discipulis,* τῶν μαθητῶν. At non certè ex illis duodecim, assiduis eius comitibus: ex quo intelligitur Christum palàm indicasse suam traiectionem, ac proinde non paucos sese ad illum sequendum comparasse, vt etiam versum superiorem 18, Chrysost. & August. accipiunt. ¶ *Primùm abire,* πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habet, & videtur expungi posse.

22 *Suos,*

μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

23 Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

24 Καὶ ἰδού, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

25 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτόν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

26 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

27 Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

29 Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

re me, & sine vt mortui sepeliāt mortuos ¨ suos.

23 ‖Et ¨ quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce ¨ concussio magna facta est in mari, adeo vt nauis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli ¨ excitauerunt eum dicentes, Domine serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc ¨ experrectus ¨ obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, ¨ Qualis est iste, ¨ vt venti quoque & mare ¨ auscultent ei?

28 ‖Et quum ipse venisset ad ulteriorem ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes: sæui valde, adeo vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce ¨ clamarūt, dicentes, ¨ Quid nobis tecū, Iesu fili Dei? venisti huc vexatum nos ¨ ante constitutum tempus?

quære me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

23 *Et ascendente eo in nauiculam, sequuti sunt eum discipuli eius.*

24 *Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita vt nauicula operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.* Mar. 4. 31. luc. 8, 22.

25 *Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicentes, Domine salua nos, perimus.*

26 *Et dicit eis Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit ventis & mari: & facta est tranquillitas magna.*

27 *Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei?*

28 *Et quum venisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita vt nemo posset transire per viam illam.* Mar. 5. 2. luc. 8. 26.

29 *Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos?*

---

22 *Suos*, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, *Suos ipsorum*, quia ἑαυτῶν additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ὑπ' ἐμαυτόν, pro ὑπ' ἐμέ. Sed hoc potius obseruandum erat, mortuos priore loco dici homines ψυχικούς, neque de Euangelij doctrina sollicitos, quod tamen studium oportuit, sine exceptione, cæteris rebus omnibus anteponi.

23 *Quum ipse esset ingressus*, ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, *Ascendente eo in nauiculam*. id est, πλοιάριον. Erasmus, *Quum esset ingressus nauim*. id est τὴν ναῦν. Est autem πλοῖον quodcunque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare significat in genere. πλοιάριον, verò Lentulus dicit Nauigiolum, lib. 12. Epistol. Gallis, *une flette*.

24 *Concussio*, σεισμός. vel, Succussio. id est, vehementissima tempestas. plus enim est σεισμός quàm κίνησις: quamuis Terræ motum dicant Latini quem γῆς σεισμόν vocāt Græci.

25 *Excitauerunt*, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum conuerto Suscitare, vt suprà cap. 3. 9. quum de ortu rei alicuius agitur, Deo videlicet sursum ciente quæ prius non existebant: Excitare, quum de somno disseritur, vt hoc loco: quoties denique absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel Expergefieri, vel Excitari: vt suprà, cap. 1. 24, & 2. 13.

26 *Experrectus*, ἐγερθείς. vel, quum surrexisset, vt infrà 9. 6. ¶ *Obiurgauit*, ἐπετίμησε. Vulgata, *Imperauit*. id est, ἐπετείλατο. Erasmus, *Increpauit*: quod potius respondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12. 16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal. 106. 9, & Naum. 1. 4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur. qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3. 2.

27 *Qualis*, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπός, Cuias. ¶ *Vt ei*, ὅτι αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Quia ei*. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les vents & la mer lui obeissent?* Sed particulam *Quia* nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. ¶ *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulg. *Obediunt*, id est πείθονται. Certè illa trāslatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 *Gergesenorum*, Γεργεσηνῶν. Sic constanter legitur hoc loco in Græcis codicibus. Syrus autē interpres & Epiphanius aduersus Manichæos habēt τῶν Γαδαρηνῶν, *Gadarenorū*: vt scribitur in græcis libris apud Marcū & Lucam, vbi eadem describitur historia. apud quos rursus vetus interpres latinus legit *Gerasenorum*, Γερασηνῶν. Neque causa est cur quispiam hac varietate offendatur. Gergessa enim & Gezara vna & eadē vrbs est (vnde Gergeseni de quibus Iosephus lib. 2. de bello Iudaïco cap. 20.) quam mirum non est à Ptolomæo adscribi Petrææ Arabiæ, quū eo tēpore Damascus etiā Arabiæ adscriberetur vt patet ex 2. Cor. 11. 3. Gadara verò à qua Gadaris regio fuit & ipsa Lacui Genesareth, quem Plinius Genesaram vocat, prorsus ὅμορος. vt vnus idémque tractus & his & illis tribui potuerit. Apud Strabonem autem, lib. 16, perperam meo quidem iudicio Gadaris regio, inter Casium mōtem & Pelusium sita, pro Gazaris vel Gazeris legitur, à Gazera ciuitate sic dicta, quam ipse quidem non commemorat, sed legimus 2. Sam. 5. 25. Nam Gadaridem à Gadara oppido munitissimo in Peręa fuisse orientalem, videlicet Galilææ limitem interiecto Iordane, ex Iosepho liquet plurimis locis, ac præsertim ex libro de bello Iudaïco 3. cap. 2. & ex Plinio quoque lib. 5. cap. 18. ¶ *Sæui*, χαλεποί. id est, ἄγριοι. nam (vt rectè notat Erasmus) varia declarat hoc vocabulum, de quo Plato in Protagora.

29 *Clamarunt*, ἔκραξαν. Eras. *Vociferabantur*. id est, ἀνέβοων. ¶ *Quid nobis tecum?* τί ἡμῖν καὶ σοί; Eras. *Quid rei nobis tecum?* & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quum sic loquatur Demosthenes περὶ στεφάνου, Διομνύμενος μηδὲν εἶναί σοὶ καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Et Herodot. in Tersich. σοὶ δὲ καὶ τούτοισι πρᾶγμα τί ἐστι; Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero. *Quid huic cum Fabio?* Idem, *Cum Vatinij legionibus quid erat Antonio?* Vulgata, ad verbum, *Quid nobis & tibi?* obscurè & barbarè. ¶ *Ante constitutum tempus*, πρὸ καιροῦ. Diem illum videlicet vltimum, quem qui irrident, hinc dici possunt ipsis dæmonibus deteriores. Vsus sum igitur periphrasi vt propriam huius Græcæ vocis significationem exprimerem.

30 Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

31 Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ, ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

33 Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

34 Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

Mar.2.3. luc.5.18.

2 Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

30 Erat autem ¨longè ab eis grex porcorum multorum pascens.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si eiicis nos, ¨ permitte nobis abire in gregem ¨porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illũ gregem porcorum: & ecce, ¨ruit totus ille grex porcorum ¨è præcipitio ¨in mare, & ¨mortui sunt in aquis.

33 ¨Pastores autem fugerunt: & ¨quum abiissent in vrbem, renuntiarunt ¨omnia, & ¨quæ dæmoniacis facta fuerant.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occursum Iesu: & quum vidissent eum, rogarũt vt ¨ digrederetur à finibus ipsorum.

Cap. IX.

1 I¨Ngressus igitur nauigium, traiecit, & venit ¨ in suam vrbem.

2 ‖Et ecce, ¨obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: ¨quúmque vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, ¨Confide fili, ¨remissa sunt tibi peccata tua.

30 *Erat autem non longè ab illis grex multorum porcorum pascens.*

31 *Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.*

32 *Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos: & ecce, magno impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.*

33 *Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nuntiauerũt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant.*

34 *Et ecce, tota ciuitas exiit obuiam Iesu: & viso eo, rogabat eum vt transiret à finibus eorum.*

Cap. IX.

1 *ET ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem suam.*

2 *Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentem in lecto: & videns Iesus fidem illorum, dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.*

30 *Longè*, μακρὰν. Vulgata, *Non longè*: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm absque negante particula: quum testentur alij Euangelistæ * porcos istos in montibus fuisse veluti in conspectu sitos, vt apparet ex articulo quasi δεικτικῶς adiũcto. Porcos autem illic & quidem gregatim pauisse mirum non est, præterquàm enim quòd Gadara & Hippos vrbes Pereę vicinas, (vtpote Galilæam interiecto Iordane ab Oriente finientes teste Iosepho lib. de bello Iud. 3. capite 2.) testatur idem Iosephus libro Antiq. 17. cap. 14. fuisse græcanici instituti, constat plurimis incircumcisis quos generaliter Græcos vocant pleráasque ciuitates refertas illis iam tum temporibus fuisse: ne ipsa quidem Iudæa excepta, qua de re vide Iosephum lib. de bello Iudaico 2. cap. 19. & 20. Id autem etiam ex eo apparet quòd hîc fit mentio monimentorum, vt loci sepulchris referti: quum Iudæorum instituto ad septem dies impurus haberetur qui in talibus locis versaretur, vt disertè scribit Iosephus, de Tiberiade ab Herode Antipa sub Tiberij nomine extructa disserens lib. Antiquit. 16. cap. 3.

31 *Eiicis*, ἐκβάλλεις. Vulgata addit *Hinc*. id est ἐντεῦθεν. ¶ *Permitte nobis abire*, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, *Mitte nos*. id est πέμψον ἡμᾶς. Vt etiam apud Marcum scribitur. Ridiculi sunt igitur qui permissionem voluntati opponunt, neque iniustus Deus quum rebus quas condidit, ad suam ipsius gloriam, etiam cum ipsarum exitio * coniunctam, vtitur. Sed insigne est Tertulliani dictum libro de fuga, alioqui hyperbolicè scripto, qui ibi hinc euicit nullam esse potestatem Satanæ nisi ex permissu Domini vel probationis, vel reprobationis, vel coërcitionis causa, *possumus*, inquit, *dicere porcorum quoque setas fuisse apud Deum numeratas, nedum sanctorum capillos.* ¶ *Porcorum illorum*, τῶν χοίρων. Puto articulum hîc poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse, quod exprimendum putaui.

32 *Ruit*, ὥρμησε. Vulg. *Impetu abiit*: non necessaria periphrasi. Eras. *Ferebatur*. id est ἐφέρετο. ¶ *E præcipitio*, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. *Per preceps*: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo deiicere. ¶ *In mare* εἰς θάλασσαν. vide Marc. 5. 13. ¶ *Mortui sunt*, ἀπέθανον. Erasmus, *Perierunt*, id est ἀπώλοντο. *

33 *Pastores*, οἱ βόσκοντες. Erasmus, *Qui pascebant*. Vide infrà, cap. 19. 4. ¶ *Quum abiissent*, ἀπελθόντες. Vulg. *Venientes*. id est ἐρχόμενοι. Eras. *Digressi*. id est μεταβάντες. ¶ *Omnia*, πάντα. Vulgata, *Omnia hæc*. id est πάντα ταῦτα. quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. ¶ *Quæ dæmoniaticis facta fuerant*, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. vel (vt Erasmus) quæ dæmoniacis accidissent. Sic enim rectè Hellenismus (alioquin obscurus) illustratur. Vulgata, *De iis qui dæmonia habuerant*. id est περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà, cap. 21. 21.

34 *Digrederetur*, μεταβῇ. Vulgata, *Transiret*. id est διαβαίνῃ. Eras. *Decederet*. id est ἀποχωρήσῃ. & infrà, cap. 12. 9, Progressus, id est προβάς. Sic quotidie vilissima etiam quæque mundus salutis suæ iactura redimit.

IN CAPVT IX.

1 *Ingressus*, ἐμβάς. Vulgata, *Ascendens*. id est ἀναβαίνων: & addit, *Iesus* Ἰησοῦς. ¶ *Vrbem suam*, εἰς ἰδίαν πόλιν. in qua videlicet veluti domicilium habebat, totam alioqui regionem obiens, nempe Capernaum, Mar. 2, 1.

2 *Obtulerunt*, προσέφερον. Erasmus, *Adduxerunt*. quæ interpretatio neque Græco vocabulo propriè respondet, neque huic loco conuenit. Neque enim ducebatur sed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbẽs, vt narratur Mar. 2. 1. ¶ *Quúmque vidisset*, καὶ ἰδών. id est, quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc eodẽ cap. versu 4, ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις: & Exodi 20. 18, *Omnis populus videbat voces*. ¶ *Confide*, θάρσει. Erasmus *Bono animo esto*. Cic. in hac significatione dicere solet Cõfidere animo. θαρρεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere, vel illud Herodiani confirmat lib. 4. ἐθάῤῥει δὲ αὐτῷ θεραπεύοντι αὐτὸν πάλαι. id est Confidebat autem ei, vtpote iam pridem sui studioso. ¶ *Remissa sunt*, ἀφέωνται. Vulg. & Erasm. *Remittuntur*, ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda. Vide Mar. 2, 5.

Καὶ ἰδού, τινὲς τῶν γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ.	3	Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste blasphemat.	3	*Et ecce, quidam de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat:*
Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	4	Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?	4	*Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?*
Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;	5	Vtrum enim est facilius, dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere, surge & ambula?	5	*Quid est facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere, surge & ambula?*
Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.	6	Vt autem sciatis potestatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico,) Surge, attolle tuum lectum, & abi domum tuam.	6	*Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuum lectum, & vade in domum tuam.*
Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.	7	Tunc *ille* surrexit, abiitque domum suam.	7	*Et surrexit, & abiit in domum suam.*
Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεόν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.	8	Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est, & glorificauit Deum, qui dedisset talem potestatem hominibus.	8	*Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus.*
Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.	9	[Et quũ digrederetur Iesus illinc, vidit quendã sedentem ad telonium qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.	9	*Et quum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et surgens sequutus est eum.* Mar.2.14. luc.5.27.
Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδού, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.	10	Et factum est quũ Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & peccatores qui venerãt, simul accubuerũt cum Iesu & discipulis eius.	10	*Et factum est, discũbente eo in domo, ecce, multi publicani & peccatores venientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*
Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;	11	Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit doctor vester?	11	*Et videntes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat magister vester?*

3 *Blasphemat*, βλασφημεῖ. id est impiè loquitur. Nam hac significatione peculiari vsurpatur à sacris scriptoribus nostris, quo modo etiam apud Platonem bis in Alcibiade posteriore, & in extremo de Rep. secundo libro ponitur. quum alioqui communi vsu apud Græcos disertiores idem valeat quod βλάπτειν τὴν φήμην καὶ συκοφαντεῖν. id est calumniari, vel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

4 *Quum vidisset*, ἰδών. Chrysostomus legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς. Quum sciret Iesus. ¶*Quid*, ἱνατί. Hebr. למה [*lammah*] pro Quamobrem, vel Quorsum.

5 *Vtrum enim est*, τί ἐστιν, pro πότερον δὴ ἐστι. Vulgata ad verbum, *Quid est?* quod in Latino præsertim sermone nouum est. deinde etiam omisit coniunctionem.

* 6 *Attolle*, ἆρον. Id est tolle in humeros, vt appareret de viribus penitus ipsi restitutis: quod simplici Tollendi verbo Latinè non satis exprimitur.

7 *Tunc [ille] surrexit*, καὶ ἐγερθείς. Pro καὶ vertimus Tunc, quia (vt sæpe nobis dicendum erit) Vau Hebræorum ita etiam accipitur : & visa est mihi hæc significatio huic loco melius conuenire. Erasmus autem, quem sum sequutus, rectè fecit quod relatiuum addiderit, vt tolleretur amphibolia.

8 *Mirata est*, ἐθαύμασαν. Vulgata, *Timuerunt* id est ἐθαμβήθησαν, vt existimat Erasmus. Sed etiamsi ita scriptum esset Græcè, potius dicendum fuerat, *Expauerunt*. Exemplar quoddam habet ἐφοβήθησαν : quod potius legit Vetus interpres.

9 *Quum digrederetur*, παράγων. Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν: vt in illo Terentij, *Quò te agis*. Erasmus, *Præteriens*, παράγων. Ponitur ergo hic τὸ παράγειν, multiplicis alioqui significationis, pro Digredi, sicut paulo pòst versu 27. id quod ostendit particula ἐκεῖθεν, domo videlicet egressus. ita tamen vt in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παρέρχεσθαι & παράγειν, vt infrà cap. 20.30. ¶*Sedentem*, καθήμενον. Sic Vetus interpres. Erasmus, autem maluit vertere Desidentem, id est otiosum sedentem, quod non probo. Nam & iudices καθημένους eadem ratione dicas Desidere, non Sedere. Deinde vix vnquam est otiosum hoc hominum genus. ¶*Ad telonium* ἐπὶ τὸ τελώνιον. id est Ad publicanorum mensam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porro me apud Chrysostomum legere τελώνιον pro scrinio.

10 *Domi*. ἐν τῇ οἰκίᾳ. Matthæi videlicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Erasmus rectè addidit relatiuum Illius. ¶*Ecce*, καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, vt à Vulgato interprete meritò sit prætermissa. Sic etiam infrà, cap. 28. 9 : apud Lucam autem sæpissimé cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen. 22.1. ¶*Et peccatores* καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, siue potius publicanorum socij, qui ferè prouinciales erant, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta, operam suam ad exactionem tributorum Romanis locabant (quibuscum etiam plerunque versabantur) à cæteris Iudeis inter profanos censebantur, ideóque חטאים [*chataim*] (id est peccatores & scelerati) vocabantur. neque in synedria recipiebantur religionis quidem obtentu: quòd cum incircuncisis communem vitæ consuetudinem haberent, sed reuera Romanorum iugum exosi, quibus isti operam locabant. Qua verò rapacitate publicani prouinciales exugerent, ex historiis intelligitur. Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum est vt publicanis illis in regnum Dei ingressis, ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani. Τέλη propriè dicuntur Portoria, quæ significatio conuenit huic loco. Gesta enim hæc sunt in Capernaum, frequentissimo lacus illius portu.

11 *Edit*, ἐσθίει. id est (vt vertit Eras.) *Sumit cibũ*. Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, *& bibit*.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

Oseæ 6.6. infrà. 12 7. Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. 1.Tim. 1.15

Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Mar. 2.18. luc.5.33. Ἰωάννου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ

12 Iesus autem quum *hoc* audisset, dixit eis, Iis qui valent non est opus medico, sed male *se* habentibus.

13 "Ite verò & discite quid sit "‖ Miserationem volo, & non "sacrificium. non enim veni vocatum "iustos, ‖sed peccatores "ad resipiscentiam.

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multũ ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunãt?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt "filij thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum "tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autẽ "indit "panniculum "nouum "in vestimentũ vetus: "illud enim ipsi⁹ supplemẽtum tollit *aliquid* ex illo vesti-

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus valentibus medicus sed male habentibus.*

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*

14 *Tũc accesserunt ad eũ discipuli Iohannis, dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequẽter, discipuli autem tui nõ ieiunant?*

15 *Et ait illis Iesus, Nũquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*

16 *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento, & pe-*

13 *Ite verò, πορευθέντες δέ.* Erasmus, *Quin potius ite. μᾶλλον δὲ πορευθέντες*, sicut scribit Euangelista noster infra, cap.10.6. Sic autem Latini quoque Eundi verbo vtuntur, rei alicuius aggressionem significantes. ¶ *Miserationem ἔλεον.* Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην supra vocauit, cap.6.1. vbi diximus hac voce contineri omnia charitatis officia, quæ inani externo cultui hoc in loco opponuntur. ¶ *Sacrificium, θυσίαν.* Causa (vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. Nam etsi Thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur, minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantum dici, quum τὸ θύειν mactare & occidere significet. vnde vocabulum Gallicum *Tuer.* Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium, interdum verò victimam declaret. ¶ *Iustos, δικαίους.* Id est, eos qui sibi iusti videntur, siue qui se iustos esse somniant, quod fuit Pharisæorum dogma: quibus opponuntur peccatores, id est, qui suorum peccatorum sensu vulnerati ad vnam Dei misericordiam confugiunt. Vtrorumque exemplum proponitur Luc.18,10. * ¶ *Ad resipiscentiam εἰς μετάνοιαν.* Hæc neque vetus interpres nec Syrus legit, nec Hieronymus quæ tamen minimè redundant. Accusabatur enim Christus quòd cum prophanis illis versaretur nimis familiariter: ac velut illis faueret. Fatetur Christus, se cũ illis liberè & familiariter versatũ esse, sed vt eos ad bonã frugẽ reuocaret. At si requiritis cur ad vos potius non accedam: hoc idcirco facio quòd vos videamini vobis non egere resipiscentia, cuius tamen denuntiandæ causa sum missus à patre. præeat enim resipiscentia oportet peccatorum remissioni. Vtrumque autem donum largitur Spiritus Sanctus per Euangelij prædicationem: Lege quidem ostendente, Euangelio verò purgante peccatum.

15 *Filij thalami, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος.* Vulgata, *Filij sponsi.* Erasmus filios thalami interpretatur, vt ego in Marco & Luca. Nam (vt ipse rectè notat) νυμφῶνος appellatione non significatur sponsus, sed thalamus. Vocantur autem filij thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit, vt sodales & maximè familiares: sicut dicunt Hebræi filios plagarum, filios mortis, & alia id genus quæ passim occurrunt, sicut annotauimus suprà, cap.8. 12. Horum autem sponsi sodalium exemplum extat Iud. 14. 12, Græci παρανυμφίους appellant, qui apud prophanas gentes epithalamium carmen canebant. ¶ *Tolletur, ἀπαρθῇ* Legitur in vetere codice ἀρθῇ, eodem sensu. Vulgata, *Auferetur,* id est ἀφαιρεθῇ.

16 *Indit. ἐπιβάλλει.* Ad verbum, *immittit*, vt Vulgata & Erasmus. Budęus tamẽ maluit interpretari Assuit, vel Addit, cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Denique τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιρράπτει, Insuit, quàm Assuit. Tertull. diuersis locis vertit *recondit, committit, adsuit, immittit.* * ¶ *Panniculum. ἐπίβλημα ῥάκους.* Vulgata, *Commissuram panni.* Erasmus, *Assumentum panni* Budæus *Additamentũ panniculi.* vt Tertul. 1. aduersus Marc. 4. + qui tamen in lib. De oratione, *Plagulam* interpretatur. Existimat enim Budæus significari προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet, nisi auctarium voces quod hianti vestis parti sarciendæ adhibetur. Sic enim Euangelista ipse postea exposuit quum πλήρωμα vocauit: neque Assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & suturam declararet, quàm illud quod insuitur, & hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos Galli (vt notat etiam Erasmus) vulgo peciam vocamus, *vne piece.* Tertull. lib 3. aduersus Marcionem, nouam plagulam eleganter vocat. Sed duo vocabula Græca vno Latino studui exprimere. Ῥάκος enim, quum vestem detritam & laceram propriè declaret, hic tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους, atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui parti laceræ inditur. nos vulgò diceremus *vne piece de drap.* Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. ¶ *Nouum, ἀγνάφου*; vel (vt Vulgata & Erasmus) *Rudem.* Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. Ad verbum, cui fullo manum adhuc non adhibuit, ac proinde nouum, à consequenti. ¶ *In vestimentum, ἐπὶ ἱματίῳ.* Supra capite 5. 40. ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hîc autem & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. ¶ *Illud enim ipsius supplementum tollit, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου.* Vulgata, *Tollit enim plenitudinem eius à vestimento.* Erasmus, *Aufert enim supplementum illius à vestimento.* Budæus, *Aufert enim illud supplementũ eius à veste.* Hi omnes vidẽtur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterem interpretẽ apparet ex eo quod vertit plenitudinẽ: & Eras. quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα, (quo vocabulo idẽ illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendã & sarciendã rupturã inditur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quum ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouũ dicitur veteres vtres frãgere. Supplementu autẽ eius vocat à quo videlicet inditũ est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quũ statim repetatur nomẽ ἱματίου. Pręterea articulum expressi, &

si, & addidi casum verbo, vt ambiguitatem illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. ¶*Fissura*, σχίσμα. Erasmus, *Ruptura*, id est ῥῆγμα. Vulgata, *Scissura*. id est τμῆσις, eadem tamen manente scriptura.

χεῖρον σχίσμα γίνεται.

Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδού, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ ζήσεται.

Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

(Καὶ ἰδού, αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτήν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

mento, & fit peior ¨ fissura.
17 Neque iniiciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur, & vtres pereunt: sed iniiciunt vinum nouum in vtres ¨ recẽtes, & vtraque conseruantur.

18 ‖ Hæc eo loquente ipsis, ecce, ¨ quidam præfectus *synagogæ* venit, & adorauit eum, dicens, Filia mea ¨ modò defuncta est: sed veni & impone manũ tuam super eam, & viuet.
19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.
20 (Et ecce, mulier ¨ sanguinis profluuio laborans ¨ à duodecim annis, accedẽs à tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.
21 ¨ Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, liberabor.
22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te seruauit. Et liberata fuit mulier, ab eo ¨ momento.)
23 Et quum venisset Iesus domum præfecti *synagogæ*, vidissetque ¨ tibicines & turbã ¨ tumultuantem,
24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua est ¨ puella: sed ¨ dormit. Et deridebant eum.

ior scissura fit
17 *Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres nouos mittunt, & ambo conseruantur.*

18 *Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps vnus accessit, & adorabat eũ, dicens, Domine, filia mea modo defuncta est: sed veni, impone manũ tuam super eam, & viuet.* Mar.5.22. luc.8.41.
19 *Et surgens Iesus sequebatur eum, & discipuli eius.*
20 *(Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius.*
21 *Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero.*
22 *At Iesus conuersus & videns, dixit, Confide filia fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora)*
23 *Et quum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines & turbam tumultuantem,*
24 *Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum.*

---

17 *Recentes*, καινούς. Vulgata & Erasmus, *Nouos*. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur. Ista verò vtraque similitudine, significat Christus haberi humanæ infirmitatis rationem à Deo, qui non sinat nos supra vires tẽtari, ideóque paulatim militiæ laboribus suos assuefaciat, quod in ipsis etiam Apostolis præstitit. sic moderatus hostium sæuitiem, vt primùm quidem minis agerent, vnde aliquanto pòst ad verbera, ac tandem ad cædes peruentum est, quò etiam respicit quod scribitur Ioh.17.11, & 12, & 1.Cor.10.13.

18 *Quidam præfectus* [*synagogæ*,] ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις quam tamen reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, *Princeps vnus*: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scribitur in quatuor exemplaribus: de quo dicendi genere diximus suprà, 8.19, ne quis putet vnum à pluribus distingui. * Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5.22. Irenæus latinus lib.5.cap.15. summum sacerdotem perperam interpretatur, quamuis ἀρχιερεῖς interdum dicantur qui ex Aarone genus ducebãt à Leuitis distincti. ¶*Modo*, ἄρτι. Quidam non rectè *Nuper*. Nam illud maiorem emphasim habet Cicero 6. in Verr. *Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.*

20 *Sanguinis profluuio laborans*, αἱμοῤῥοοῦσα. Quod vno verbò Græci dicunt pluribus necessariò explicuimus. Sic autem propriè significatur sanguinis fluxus muliebri sexui peculiaris, & in iis quæ sanæ sunt, menstruus, in hac verò perpetuus: quãuis venas ani hæmorrhoidas appellẽt. Vulgata, *Quæ sanguinis fluxum patiebatur*. id est αἱμοῤῥαγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari *Quæ sanguinis profluuio laborauerat*: impropriè, ni fallor. Nondum enim laborare desierat. ¶*A duodecim annis*, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc, 8,43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, *Duodecim annos*. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμοῤῥοοῦσα iungas, sequutus receptam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμοῤῥοοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ id est ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. sicut dixit Virgilius, *-vna cũ gente tot annos Bella gero.*

21 *Dicebat*, ἔλεγε. Id est cogitabat. Est enim (vt scitè ait Plato in Sophista) ἡ διάνοια, διάλογος ψυχῆς αὐτῆς πρὸς αὑτήν ἄνευ φωνῆς λόγου.

22 *Momento*, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Erasmus, *Tempore*. id est χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire. quum hic significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. quanuis ὥρα magis propriè Momentum declaret. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא [*schahatha*] quod vsurpatur apud Daniel.4. 30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שעת [*schahat*], id est Respexit.

23 *Tibicines*, τοὺς αὐλητὰς θρηνῳδοὺς videlicet, & μοναύλους, quos vocat Homerus in descriptione funeris Hectoris θρήνων ἐξάρχους, Latini peculiariter Sitic*ines vocant, quem morem proculdubio Iudæi à prophanis gentibus hauserant. vt & reliquas funerum pompas, licet inhibuisset Dominus in Lege. Huc spectat quod refertur infrà 11. ¶*Tumultuantem*, θορυβούμενον. Id est strepentem, & ad funeris pompam concurrentem.

24. *Puella*, κοράσιον. Augustinus lib. de Consensu Euang.2, cap.28, monet in quibusdã codicibus legi Mulier, quod tamen Hebraico more de virginibus etiam dicitur. ¶*Dormit* καθεύδει, quia nimirum à Mortuis mox excitanda.

vnde Christianorum κοιμητήρια. Sed hæc tamen etiam per ironiam videtur Christus loqui occurrens etiam hoc miraculum calumniatoribus, quasi non mortuam, sed sopitam excitasset.

25 Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

25 Quum autem fuisset eiecta turba ingressus prehendit manum eius: & surrexit adolescétula.

25 *Et quum eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.*

26 Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

26 Et exiit hæc fama in totam illam regionem.

26 *Et exiit fama hæc in vniuersam terram.*

27 Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

27 Quúmque digrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eũ duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

27 *Et transeunte inde Iesu sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.*

28 Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

28 Quum autem venisset domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

28 *Quum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Iesus, Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*

29 Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.

29 *Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.*

30 Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

30 Et aperti sunt oculi eorum: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

30 *Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens, Videte nequis sciat.*

31 Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

31 *Illi autẽ exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.*

32 Luc. 11. 14. Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον.

32 Ipsis autẽ egredientibus, ecce obtulerũt ei hominem mutum, dæmoniacum.

32 *Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.*

33 Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.

33 *Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.*

34 Infrà, 12. 24. mar. 3. 22. luc. 11. 15. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

34 Pharisæi verò dicebant, Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

34 *Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmones.*

25 *Prehendit*, ἐκράτησε. Vulgata & Erasmus, *Tenuit*. id est εἶχεν. Infrà tamen cap. 12, 11, Erasmus vertit, *Apprehendit*. Rursus cap. 13. 3, κρατήσαι interpretatur Cæperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat vi adhibita aliquid retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap. 18, 28. Hîc autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, vel tangere. Marci autem 7. 3, & 4, pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc verba *Prehendit manum eius* Vulgata addit, *Et dixit, Puella surge*. καὶ εἶπε, κοράσιον ἐγείρου. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8. 54.

26 *Hæc*, αὕτη. id est, huius rei fama, vt Act. 2. 6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτοῦ, eius. id est de eo. Vide suprà cap. 4. 24. ¶ *Regionem*, γῆν, id est, χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Terram*: quod poëticum est.

27 *Quúmque digrederetur illinc Iesus*, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, *Et transeunte inde Iesu*, id est, διερχομένῳ. Erasmus, *Et quum discederet illinc Iesus*. id est ἀπερχομένῳ. Vide suprà, cap. 9. 9.

28 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum venisse, eam nimirum in qua consueuerat habitare, quum in ea vrbe sibi domicilium delegisset. Nam qum ita loquitur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur: nisi quidpiam addideris ex quo alia domus intelligatur: quod ex ipsa narratione satis liquet, vt & suprà 9. 10. ¶ *Cæci illi*, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulò antè ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 *Secundum*, κατά. Erasmus, *Iuxta*. quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud.

30 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est illico. Hebræis autem dicũtur oculi clausi, qui nihil vident, quibus opponuntur aperti. ¶ *Et grauiter interminatus est*, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbium Grauiter, ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12. 16.

31 *Egressi* ἐξελθόντες, videlicet domo ipsius Christi. Eras. *Quum abiissent*. id est, ἀπελθόντες. ¶ *Sparserunt eius famam*, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, *Diffamarunt eum*, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed præterquam quod hoc verbum raro à Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 *Tale quidpiam*, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sic*. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut etiam Mar. 2. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת [*kezoth*]

34 *Principem dæmoniorum*, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subiici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infrà 25. 41. & nomen principatuum & potestatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss. 2. 15. Hic est igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur. Sed in meo vetustissimo codice manuscripto totus hic versiculus non legitur. Est autem illud quoque obseruandum tribui ipsi idolo nomen dæmonij. *

35 In

35 Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

36 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

37 Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

38 Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

35 ‖Et obibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbum & quemuis languorem ⁚ in populo.

36 ‖ Quum vidisset autem turbam, ⁚ commiseratione intima commotus est ⁚ super eis, quòd essent ⁚ dissipati ⁚ & disiecti quasi oues non habẽtes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, ‖ Ipsa quidem messis multa, operarij autem pauci.

38 Rogate igitur Dominũ messis ⁚ vt emittat operarios in messem suam.

35 *Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.* Mar.6.6. luc.13.22.

36 *Videns autem turbas, misertus est eis: & quia erant vexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem.* Mar.6.34.

37 *Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarij autem pauci.* Luc.10.2. iohn.4.36.

38 *Rogate ergo dominum messis vt mittat operarios in messem suam.*

Κεφάλαιον ι.

1 ΚΑΙ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

2 Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ.

3 Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ

CAP. X.

1 T ⁚ ‖Vnc aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem ⁚ aduersus spiritus impuros, vt eiicerẽt eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim ⁚ Apostolorum nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Ioannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomęus: Thomas, & Matthæus ⁚ ille publicanus: Iacobus *filius* Al-

CAP. X.

1 *ET conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, vt eijcerent eos, & curarent omnem languorẽ & omnem infirmitatem.* Mar.3.13. luc.9.1.

2 *Duodecim autem discipulorũ nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Philippus & Bartholomæus:*

3 *Iacobus Zebedæi, & Iohãnes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Al-*

35 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Hæc nõ legit Vetus interpres, & in quibusdã Gręcis exẽplarib. nõ inuenim[9]. Sed in quodã additũ erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. Et multi sequuti sunt eũ.

36 *Commiseratione intima commotus est*, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, *Misertus est*, Erasmus, *Affectu misericordiæ tactus est.* Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם [*racham*]) summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam: vt explicat ipse Zacharias Luc.1.78. qualis est illius qui apud Virgiliũ lib.10, *Ingemuit miserans grauiter, dextramque tetendit.* quod vt exprimerem, circumloqutionem adhibui ex Cic. Tusc. 4, *Nemo* (inquit) *parricidæ supplicio misericordia commouetur.* ¶ *Super eis*, περὶ αὐτῶν. id est eorum causa. sicuti Mar.14.23. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est ὑπὲρ πολλῶν. Similem cõstructionem habemus Psal.103.17. Vulgata, *Eis*, Erasmus, *Erga illos.* ¶ *Dissipati*, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, *Exoluti*. quia quæ soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulũ idem valet quod verbum simplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienũ exoluere. Vulgata vertit *Vexati*. id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium. Theophylactũ, sicut Erasmus obseruauit Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quòd facilè (vt spero) mihi concedent quicunque vsum huius verbi obseruarunt. Itaque commiseratur hîc turbam Iesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quod nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret. adeo vt huc & illuc errarent, tanquam oues pastore destitutæ. ¶ *Et disiecti*, καὶ ἐρριμμένοι. id est, palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierũ, σποράδην κεῖσθαι. Sic autẽ acciderat huic populo quod deprecatus est Moses Nu. 27.17.

38 *Emittat*, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap.12. 35. Vulgata, *Mittat*. Eras. *Extrudat*. Ad verbũ, *Eijciat* quã vocis hui[9] proprietatẽ si sequi volumus, intelligemus operarios vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi, adeò quidẽ vt Moses etiã ipse potiùs extrusus quàm missus videri potuerit. Sic apud Hebręos שלח [*schalach*] tũ de simplici missione, tum de coactione dicitur.

IN CAPVT X.

1 *Tunc aduocatis*, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. *Conuocatis* id est συγκαλέσας. Eras. *Accersitis*. id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Aduersus spiritus*. vel, *In spiritus*, κατὰ πνευμάτων. vt in duobus exẽpl. scriptum inuenimus: sic etiam Theophylacti codex Romæ impressus: vt omnino idẽ sit κατὰ πνευμάτων, atque id quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. & apud Syrũ interpretẽ additur על [*hal*]. Alij tamen codices non habẽt κατά: sed omnino videtur vel addendũ, vel supplendũ, nisi malimus esse genus dicendi ei non absimile quo vulgò vtimur, vt si dicas Imperiũ Galliæ, pro imperio in Galliã. Similis autem eclipseωs exemplum habes infrà, cap.12.31, & Mar.6.7.

2 *Apostolorum*, ἀποστόλων. Vulg. (vt quædã exẽplaria habent) Discipulorũ, id est μαθητῶν. Nos Græcũ vocabulũ (vt alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) putamus retinendũ. Latinè possis legatos vocare. Ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח [*scheliah*] vocatur, Abdiæ 1. & hac Græca voce pro legato vtuntur etiam Herodotus & Demosthenes. ¶ *Primus*, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi vsurpatum simili ratione, vt dicemus Mar.3.16. Sed & reperimus ita scriptum in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recẽseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterij latere, vel illud declarat, quod Marci 3, & Luc.6. idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiam loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Ioanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat.2.9, Iacobus Petro præponitur: vt planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare: etiamsi primatum inter Apostolos libenter concedimus Petro, sed ordinis inter pares, non gradus supra inferiores.

3 *Publicanus*, ὁ τελώνης. siue, vt Erasmus, *Qui fuerat publicanus*. Non putaui tamen supplendum ὁ γενόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex

quo factus est Christi Apostolus. ¶*Cognominatus*, ὁ ἐπικληθείς. Vulg. non legit totũ illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen in omnibus Græcis nostris codicibus inueni. Lebbæum verò possimus Latinè Corculum interpretari, quod fuit apud Romanos Scipionis illius Nasicæ cognomentum.

Ref.	Græce		Beza		Vulgata
	Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·		phæi, & Lebbæus ¨ cognominatus Thaddæus:		*phæi, & Thaddæus.*
	Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.	4	Simon ¨ Cananites, & Iudas ¨ Iscariotes, qui etiam ¨ prodidit eum.	4	*Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.*
	Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·	5	Hos duodecim misit Iesus, & ¨ addidit eis mandata, dicẽs, ¨ In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorũ ne ingrediamini:	5	*Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicens, In viam Gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:*
Act.13.46.	Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	6	Sed proficiscimini potius ‖ ad oues perditas domus Israel.	6	*Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.*
Luc.10.9.	Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	7	Profecti verò proclamate, ‖ dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.	7	*Euntes autem prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorum.*
	Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.	8	Ægrotos sanate, leprosos purgate, ¨ mortuos excitate, dæmonia eiicite: ¨ dono accepistis, dono date.	8	*Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eiicite: gratis accepistis, gratis date.*
Mar.6.8. Luc 9.3, & 22.35.	Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·	9	‖ Ne comparate aurum, neque argentum, neque ¨ æs in zonis vestris:	9	*Nolite possidere aurũ, neque argẽtum, neque pecuniam in zonis vestris:*

4 *Cannites*, Καναννίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est Καναναῖος, vt etiam scriptum inueni in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Κανναῖος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6.15. & Act.1.13, ζηλωτὴν vocat. zelus enim Hebræis & Syris est קנא [*kana*]. Itaque (vt rectè obseruat Caninius) nomen Cananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem huiusmodi vt gentile siue patrium nomen meritò videri possit à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additũ vt à Simone Petro distingueretur. Sed hìc rursus duplex occurrerit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera N scribatur. Altera, cur gentile nomẽ Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. ¶*Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Recepta est hæc lectio, neque dubito quin verum sit quod Caninius felicissimè coniecit, hoc nimirũ esse quod Hebræis איש־קריות [*isch keriot*] Vir Kerioth, id est Kereothites, ab vrbe sic vocata in tribu Iuda, cuius fit mentio Ios.15.25, sicut Gallico idiomate dicimus, *enfant de Paris*, de eo qui sit Parisiensis. Meus ille vetustissimus codex planè admirabilis, in hoc nostro Euangelista, itémque Marco & Luca scriptum habet σκαριώτης absque I, corrupta facilè voce Hebræa à Græcis illius ignaris, quod accidisse videmus in aliis vocabulis, vt in Boanerges, Golgotha, Belzebul. Hinc factum vt Syrus etiam interpres Græcam corruptam vocem vertens scripserit סכריוטא [*sekarinta*] per Samech, Caph, & Theth pro Sin, Coph, & Tau, affinibus literis. Sed veram lectionem, & Caninij sententiam idem meus codex apertissimè confirmat, vbique apud Ioannem (quinque nimirum locis) scriptum habens ἀπὸ Καριώτου in Græcis, & Latinè à Carioto, id est Cariotensis. Alterum autem etymon à שכר & נטה [*nata scheker*] vt is significetur qui accepta mercede esset defecturus, ne refutatione quidem videtur indigere: nec eorum quoque sententia qui à tribu Isachar deducunt. Chrysostomus certè Homilia in Matth.33, sic à patria denominatum scribit. ¶*Prodidit*, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 *Addidit eis mandata, dicens*, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, *Præcipiens eis*. Erasmus, *Quibus præceperat*. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: sed hìc studuimus perspicuitati. In meo illo vetustissimo codice legitur καὶ λέγων, Addidítque eis mandata, & dixit. ¶*In viam Gentium*, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gẽtes, Ierem.2.18. Nam alioqui vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem.10.3. ¶*Vrbem*, πόλιν. Vulgata, *Ciuitates*, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

8 *Mortuos excitate*, νεκροὺς ἐγείρετε. Hęc desunt apud veterem interpretem & Theophilactũ. * ¶*Dono* δωρεάν. Terent. Eunucho, *Hanc tibi dono do*. Vulg. *Gratis*. Erasmus, *Gratuitò*.

9 *Ne comparate*, μὴ κτήσησθε. Vulgata, *Nolite possidere*, quæ interpretatio mala est, vsque adeo vt totam huius loci rectam sententiam peruertat. Neque enim hìc interdicitur harum rerum possessio, vt nonnulli Apostolorum peruersi imitatores fingũt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardentur, sed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc.22.35. Κτᾶσθαι verò magis propriè & frequentiore vsu idem valere atque quidpiam comparare siue acquirere quod postea possideas, extra controuersiam est: vnde κτητικὴ apud Aristotelem ars omnis qua sibi vnusquisque victum parat: & illud Demosthenis Olynth. 2, Natura sic comparatum esse vt quæ habeas facilius sit φυλάττειν, quàm κτᾶσθαι quæ non habeas. Pendet autem à propria huius verbi significatione conciliatio huius loci, itidémque Luc. 9.3, & 22.35, cum iis quæ scribuntur Mar. 6.8, & 9. Nam & apud Matthæum & apud Lucam interdicuntur discipulis baculi & soleæ: apud Marcum autem iubentur baculum duntaxat gestare, & sandaliis subligatis itineri sese dare, quos locos Augustinus & alij vt conciliarent, ad allegorias confugerunt. Atqui non vetat illos Dominus in hac quidem profectione baculis vti ex cõmuni more Iudæorum iter pedibus facientium, sicut ex sacrificij paschæ ritibus & aliis infinitis sacrarum historiarum locis liquet: neque ipsos simpliciter iubet absque soleis (pedibus videlicet prorsus nudis) istam legationem obire, vt ex Marci verbis constat: sed quum profectionem aliquam instituentes soleant ea sibi studiosè comparare quæ ad iter quàm commodissimè conficiendum requiruntur, contrà iubet Dominus discipulos nulla interposita mora, abiectáque prorsus rerum istarum omnium cura, ita vt erant, baculis videlicet quos manu, & soleis quas pedibus eo ipso tempore gestabant contentos, sese è vestigio in viam dare. Quamobrem etiam disertè dicitur apud Marcum illos non simpliciter misisse, sed binos, vt eo ipso momento iter ingressos fuisse intelligamus, quod ipsum de aliis quoq; septuaginta duobus cum eodem mandato emissis scribitur Luc.10.1. vbi etiam ob eam causam additur πρὸ προσώπου αὐτοῦ, Ante faciem suam. Κτᾶσθαι igitur hoc loco significauerit, quod Gallico idiomate dicimus, *faire prouisiõ*, & αἴρειν εἰς

τὴν

τὴν ὁδὸν, Itineris faciẽdi causa, extra ordinem videlicet aliquid sumere:& Luc.10.3.obseruãda est propria significatio verbi βαστάζειν, perinde ac si diceret Dominus, Ne vos crumena, neque pera, &c. id est vllis sarcinis onerate. ¶ Æs, χαλκόν. Ænei enim erant asses & quadrantes. Emenda ex Mar.12.41.

10 Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

11 Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

12 Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

13 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία, ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

14 Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

16 Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

17 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neq; soleas, neque ¨baculum. ∥ nam dignus est operarius ¨alimento suo.

11 ∥ In quamcunque verò vrbẽ aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit ¨dignus: ¨ & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, ¨salutate ¨eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, ¨venito pax vestra super eam: sin autẽ non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertitor.

14 ∥ ¨Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes ¨domo aut vrbe illa, ∥ excutite puluerem pedum ¨vestrorum.

15 ¨Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

16 ∥ Ecce, ego mitto vos vt oues ¨in medium luporum: estote igitur prudentes vt serpentes, & ¨simplices vt columbæ.

17 Cauete verò ¨ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & ¨in conuentibus suis flagellabunt vos.

10 *Non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam, dignus enim est operarius cibo suo.* 1.Tim. 5.18 luc.10.7.

11 *In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.* Luc.10.8.

12 *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.*

13 *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eã: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.*

14 *Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeũtes foras de domo vel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus vestris.* Mar. 6.11. luc.9.5. Act.13.51. & 16.8.

15 *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorũ & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati.*

16 *Ecce, ego mitto vos sicut oues in medio luporũ: estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Luc. 10 3.

17 *Cauete autem ab hominibus, tradent enim vos in cõcilijs, & in synagogis suis flagellabũt vos.*

10 *Baculum* ῥάβδον. Hebr. מקל [*Makel*] vt Gen. 32.10, Exod. 12, 11. & 1.Sam.17,40: vnde vox etiam illa Latina videtur deducta. Vulg. & Erasm. *virgam*, qua voce quum Latini tenuius quiddam significent quàm vt viatoribus magno vsui esse possit, baculum malui interpretari. id est βακτηρίαν, παρὰ τὸ βαίνειν, sicut etiam nonnulli ῥάβδον dictam volunt, παρὰ τὸ ῥᾷον ποιεῖν βαδίζειν. ¶ *Alimento*, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, *Cibo*. id est σίτου. Quoddã exemplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id est mercede) quod etiam legitur Lucæ 10. 7, & 1. Timoth. 5.18. Cæterum mirifica hæc est demonstratio (quam vtinam plerique satis intelligerent) Dignus est operatius mercede sua. Ergo nobis merces non deerit. Nititur enim hoc promissum iustitia Dei, quæ fallere non potest: tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus hanc mercedẽ (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam, & non aliis quàm fidis operariis soluendam.

11 *Dignus*, ἄξιος. Erasmus in annotationibus putat ἄξιον idoneum & commodum hospitem significare. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerij Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidem verbis, sed egregiè, describitur Heb.11.38. Sed dignus hic demum habetur qui se indignum esse cõfitetur, sicut paulo antè Centurio, cap.8.8. ¶ *Et illic manete*, κἀκεῖ μείνατε. Vetat hospitem talem mutare: vt facere solent qui diutius aliquo loco mansuri, quàm commodissima hospitia captant.

12 *Salutate*, ἀσπάσασθε. Suprà, 5.47, vertimus Complecti, quod hic fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sententia huius loci. Domum enim vocat eos qui in eadem domo versantur. ¶ *Eam*, αὐτήν. Quinque vetusti codices hæc addunt, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, id est, *Dicentes, Pax sit in hac domo.* quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, *Dicentes, Pax huic domui.* Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quem Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 *Venito*, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω, introito: id est, ei bene precamini, quod etiam ratum erit. sin minus: illis frustra bene precati fueritis. Itaque noster Vetus interpres, vt & Syrus, legit futuro tempore, Veniet, & Reuertetur. vt scribit etiam Lu.10,6.

14 *Et quicunque non*, καὶ ὃς ἐὰν μή. Quoddam exemplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μηδὲ ἀκούσωσι. Et quicũque non receperint vos, neque audierint: eodem manente sensu. ¶ *Domo* τῆς οἰκίας. Vulgata addit *Foras*, id est ἔξω, quod etiã in vno vetere exemplari legimus. ¶ *Vestrorum*, ὑμῶν. Quoddam exemplar addit ἐπ' αὐτῇ, id est κατ' αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. β, Τόσσοι ἔπι Τρώεσσι καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 *Amen*, ἀμὴν Duo codices addunt γὰρ, *enim.*

16 *In medium luporum*, εἰς μέσον λύκων Sic Herodotus εἰς λύκους vocat eum qui solus sit inter lupos relictus, quod tamen veris Christianis nunquam cõtigit. vt qui à Deo nunquam minus deserantur, ac perinde nunquam minus soli sint, quàm quũ omni humano præsidio sunt destituti. Magni enim momenti est pronomen Ego in hac sententia. Huc pertinet locus 2.Reg.6.16, & 34.8. Ioh.8. 16, & 16, 32. & 2. Cor.8. ¶ *Simplices*, ἀκέραιοι. vel *synceri*, & versutiæ atque calliditatis prorsus expertes, quæ solent specie prudentiæ nobis imponere. Virtus autẽ ista passim in his libris dicitur ἁπλότης, & illa pręditi ἁπλοῖ, Simplices vocantur, etymo quoque Græcæ vocis id declarãte ab α priuante, & verbo κεράω deductæ, vt significetur id cui nihil alienũ sit admixtũ, quo adulteretur. Alij deducunt ab α & κέρας, vt hominem significet nulli noxium, translatione ab animalibus sumpta quæ natura nullis ad vim vi repellẽdã aut ad nocẽdũ cornibus armauit: quæ interpretatio eòdẽ penè recidit. Nã & colũbæ peculiari epitheto imbelles dicũtur, & ouibus cõparãtur verè Christiani, lupis ferisq; cęteris animãtibus oppositi. Requirit Christus in summa χρηστότητα συνέσει κεκραμένην, vt loquitur Nazian. in senariis, ad hunc locũ alludens: nec alienũ est prorsus ab hoc loco illud Platonis, interprete Cicerone lib. Off. primo, *Scientia quæ est remota à Iustitia, calliditas potius quàm Sapientia appellanda est.* Syrus interpres priorem interpretationem probat, vt qui pro ἀκέραιοι verterit תמימא [*thamime*] Denique in illo meo vetustatis admirandæ codice pro ἀκέραιοι scriptum est ἁπλούστατοι, quod fortasse legit Vetus interpres noster.

17 *Ab hominibus*, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Eras. addidit pronomẽ

Illis, vt exprimeret articuli vim: quã ego quidem hîc non agnosco. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerent quàm periculosam viã ingrederẽtur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam precipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. *In conuentibus suis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν. Erasmus in *conciliabulis* vel *concionibus*, quasi συνέδρια sint aliarum gentium, Synagogæ verò Iudæorum: qua in re fallitur. Nam & illa & istæ Iudæorum fuerunt: illa quidem iudiciis exercendis, etiam quum iam Romanis subessent, vt ex istis historiis liquet, destinata: ista verò legendis & explicandis die Sabbathorũ scripturis consecrata, sicut apud Christianos Ecclesiastica presbyteria à ciuili foro distinguuntur. Sed tamen hoc in loco vel συναγωγαὶ accipit Christus pro conuentibus ordinariis ciuilibus quos à Synedriis, nẽpe 23 iudicum, & magno illo in quo sedebat Pontifex Max. distinguit, qua de re diximus suprà 5,22. vel existimandum fuerit reos in synedriis religionis causa ad verberum pænam damnatos, fuisse ad synagogam postea deductos, & ibi verberatos ex lege Deut.23,3. quod mihi tamen non fit verisimile. Huius autẽ prædictionis Christi exẽplum editũ legimus in magno synedrio Act.4,5.& 5, 21.& 40. Denique quum neque Synagogas allibi inueniam de iudicij domibus dici, vt loquuntur Hebræi, neque in synagogis fuisse sumptas ciuiles pœnas, mihi suspectus est hic locus.

	Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.	18	"Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* "eis & Gentibus testimonium.	18	*Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.*
Marc.13.11. luc.12.11.	Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.	19	‖ Sed quum tradent vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.	19	*Quum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.*
	Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.	20	Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur "in vobis.	20	*Nõ enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*
	Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	21	Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiũ: & insurgent liberi in parentes, & "morte multandos eos curabunt.	21	*Tradet autẽ frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.*
Mar 13.13. luc.21.19.	Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.	22	Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit" ad finem vsque, is seruabitur.	22	*Et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*
	Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	23	Quum autem persequentur vos "in ea vrbe, "fugite" in aliã. Amen enim dico vobis, nequaquam" obieritis vrbes Israëlis "quin" venerit Filius hominis.	23	*Quum autẽ persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliã. Amẽ dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel donec veniat Filius hominis.*
i Luc.6.48. Ioh.13.16, & 15.20.	Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.	24	‖ Non est discipulus supra doctorem, neque seruus supra dominum suum.	24	*Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum.*
	Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς	25	"Sufficiat discipulo vt sit sicut	25	*Sufficit discipulo vt sit*

18 *Sed & ad Præsides*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, *& ad Præsides*: non expressa particula δέ. Erasmus, *Quin & ad Principes*. ἡγεμόνας autem hîc vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap.27, & in Actis Apostolorum: quum alioquin hoc vocabulo in genere duces significentur. ¶ *Eis & Gentibus*, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc.9,15.

20 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 *Morte multandos curabunt*. θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus. *Morte afficient*. Est hoc vocabulum plerunque forense: hîc autem accipitur veluti in coniugatione Hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere, qui interficiendum curat.

22 *Ad finem vsque*, εἰς τέλος. Vide infrà 24.13. Sic autem declarat neque momentaneam neque perpetuam hanc conditionem fore.

23 *In ea vrbe* ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. In ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, *In ciuitate hac, vel ista*. Exemplar vnum habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, Vos abegerint ex ea vrbe. ¶ *Fugite*, φεύγετε. Id est, Properate in aliam, nedum vt munus quod vobis impono perterrefacti deseratis. Potius enim hîc de perseuerantia quàm de vitanda persequutione disserit, sicut φεύγειν Græcis, & Fugere Latinis interdũ de sola cursus celeritate dicitur. quomodo accipitur verbum ברח [*barah*] Nehem. 10.& Cant.8,14. Rectè igitur Tertull. hunc locum citans, quanuis alioquin in hoc argumento immodicus, Non erat, inquit, tacitè in ciuitatem aliam transfugiendum, sed quasi vbique annuntiaturis, donec vbique replerent doctrinam suam. ¶ *In aliam*, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddam additũ habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, Quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, & meum vetustissimum, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, Si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variam constructionem. ¶ *Obieritis*. τελέσητε. Vulgata, *Consummabitis*. Erasmus, *Perambulaueritis*. Ad verbum, *Finieritis*. Exemplar quoddam, πληρώσητε, *Impleueritis*, quo modo etiam loquitur Paulus Rom. 15.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro Peragere & pro Circuire. ¶ *Quin*, ἕως ἄν. Videntur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus. Itaque malè Vulg. vertit, *Donec veniat*. ¶ *Venerit filius hominis*, ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Id est, Quin ego venero. Atqui, dicet aliquis, iam venerat, vt qui in terris iamdiu esset versatus, & ista ipsis loqueretur. Hæc igitur vel nõ ad ipsum Christi in terras aduentum, sed ad ipsius aduentus patefactionem & perceptionem referũtur, nec ipsius Christi sed hominum respectu dicuntur: vel his verbis Christus simpliciter significauerit se rursus illis affuturum priusquam totam regionem peragrassent: ne videlicet sese à Magistro ablegari existimantes animum desponderent. Nam hæc ad ingressum illum Christi vltimum & celeberrimum in Hierusalem referre, mihi quidem argutum videtur. Posterior mea illa interpretatio est Theophylacti, & simplicissima videtur.

25. *Sufficiat*, ἀρκετόν. id est, sufficere debet. Hanc verò de seruo sententiam fuisse prouerbialiter apud Iudæos

vsurpatam

vſurpatam docet Tremellius noſter ex Thalmude, in tractatu de Benedictionibus, cap. 9. Hoc autem loco improbè abuſum fuiſſe Cherinthum, ad retinendum legalium ceremoniarium vſum, docet Epiphanius.

ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύ-
ριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζε-
βοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκια-
κοὺς αὐτοῦ;
Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γάρ
ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή-
σεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.
Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν
τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε
ἐπὶ τῶν δωμάτων.
Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόν-
των τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνα-
μένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον
τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀ-
πολέσαι ἐν γεέννῃ.
Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖ-
ται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν
ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;
Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶ-
σαι ἠριθμημέναι εἰσί.
Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων
διαφέρετε ὑμεῖς.
Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμ-

doctor ſuus, ¨& vt ſeruus ſit
ſicut dominus ſuus. ‖Si ipſum
patremfamiliâs ¨Beelzebul vo
carunt, quanto magis domeſti
cos eius?
26 Itaque ne eos timete: ‖nihil
enim eſt opertum quod nō futurum ſit vt retegatur, & nihil
occultum ¨quod non futurum
ſit vt cognoſcatur.
27 Quod dico vobis in tenebris,
dicite in luce: & quod in aurē
auditis, prædicate ¨in ſolariis.
28 Et ne timete *vobis* ab iis ¨qui
trucidant corpus, animam autem non poſſunt trucidare: ſed
timete ¨potius eum qui poteſt
& animam & corpus ¨perdere
in gehenna.
29 Nónne duo ¨paſſerculi ¨aſſario vęneūt, & vnus ex eis nō cadet ¨in terrā ſine Patre ¨veſtro?
30 Veſtri verò etiā ‖capilli capitis omnes numerati ſunt.
31 Ne igitur timete: ¨vos multis paſſerculis præſtatis.
32 ‖Quiſquis igitur ¨agnoſcet

ſicut magiſter eius, & ſeruo ſicut dominus eius. Si patremfamiliâs Beelzebub vocauerunt quanto magis domeſticos eius? Luc. 12.24
26 *Ne ergo timueritis eos. nihil enim eſt opertum quod non reueletur, & occultum, quod non ſciatur.* Mar. 4.22 luc 8.17, & 12.2.
27 *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate ſuper tecta.*
28 *Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere: ſed potius timete eum qui poteſt & animam & corpus perdere in gehennam.* luc. 12. v. 5.
29 *Nónne duo paſſeres aſſe veneunt, & vnus ex illis non cadet ſuper terram ſine Patre veſtro?*
30 *Veſtri autem & capilli capitis omnes numerati ſunt.* 2 Reg 14.11
31 *Nolite ergo timere: multis paſſeribus meliores eſtis vos.* act. 27.34.
32 *Omnis ergo qui cōfite* Mar 8.38. luc 9.26. & 12. 2.tim. 2.12.

¶ *Et [vt] ſeruus [ſit,]* καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, Et ſeruo: vt iſta cum ſuperioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. ¶ *Beelzebul*, Βεελζεβούλ. Vulgata vbique *Beelzebub*. Nam etiam quoddam exēplar legit Βεελζεβούβ: & ſcribendum eſſe β, non λ, apparet ex 2. Reg. 1. 2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè poſſis dominum muſcarum appellare: ac ſi Gallicè diceres *Maiſtre mouſche*. Cuiuſmodi fuit Gręcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt teſtatur Plinius lib. 10. cap. 28 vbi tamen pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundem lib. 29. cap. 6, Myioden pro Μυιώδην. ¶ *Vocarunt*, ἐκάλεσαν. Quidam vetus codex ſcriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 *Quod non futurum ſit vt cognoſcatur*, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulg. *Quod non ſciatur*, non expreſſa futuri ſignificatione, in quo tamen poſita eſt vis huius ſententiæ. Erigit enim ſuos diſcipulos, admonens fore vt tandē vincat Veritas, & tum ipſorū innocentia, tum aduerſariorū improbitas appareat.

27 *In ſolariis*, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id eſt, in ipſis ædium tectis, populo circunſtanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium ſumma, vt in illis ambulare & verſari poſſent: ſicut liquet ex Deuteronomii 22.8, & 2. Sam. 11.2, & Act. 10.9. Itaque Græcis quidem ſcriptoribus, δῶμα idem * omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed vt obſeruat Eraſmus ex Hieronymo ſignificat ſupremam partem ædium. quam Græci vocant τέγος, vel ὑπερῷον. Hebræi verò גג [*Gag*] ſic enim hanc vocem Græci verterunt paſſim in vetere teſtamento, vt Ioſ. 2.6. Iud. 9, & 1. Sam. 9.25. Soph. 1.5. Plautus, *ſolarium* vocat, quod manifeſtè diſtinguitur ab ipſa οἰκίᾳ, id eſt, inferiore domo. Mar. 13.15, & infra 24.17.

28 *Qui trucidant*, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulum non haberemus: eſt enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virg. Æn. 2, *Fit via vi, rumpunt aditus, primóſque trucidant.* φονεύειν verò occidere, & φόνον cædem, διαχειρίζεσθαι Interficere, ἀναιρεῖν Interimere: vt cuique Græco ſuum Latinū opponamus. Videtur autem Chriſtus vſurpaſſe vocabulum quo declaretur cædes cum ſæuitia & crudelitate coniuncta, vt doceat nullos quantumuis immanes tyrannos eſſe nobis metuendos. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Eraſmus, *Magis*: & fateor hanc eſſe propriam huius vocabuli declarationem: (ſicut etiam ſuprà conuertimus 6.30, & 7.11.) ſed hoc quidem loco nō eſt dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Chriſtus vt hunc magis quàm illos timeamus, ſed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. æternis videlicet ſuppliciis, ac proinde neutrius ſubſtantia peritura, vt docet ſolidiſſimè Tertull. lib. De reſurrectione carnis.

29 *Paſſerculi*, στρουθία. Vulgata, *Paſſeres*: non rectè quum magna hic ſit emphaſis diminutiui. ¶ *Aſſario*, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum eſt, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem aſſarius (vt doctiſſimus Georgius Agricola primus, vt opinor, obſeruauit) dimidia pars aſſis, non libralis illius veteris, ſed ſemuncialis: quem teſtatur percuſſum lege Papyria Plinius libro 33. cap. 3. adeo vt aſſarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars, quaſi Aſſiculum dicas. Quamobrem etiam vncia dicitur à Cleopatra in Coſmeticis τετράσσαρον Italicū. Vulg. *Aſſe*. Eraſmus vertit, *Minuto aſſe*: referens ad pretii vilitatē, vt vim exprimeret diminutiui. Syrus interpres Latinā vocem אסר [*aſar*] retinuit. & ex collatione multorum locorum in Græcis ſcriptoribus videri poſſit generaliter hæc vox pro aſſe Romano vſurpari. Vide Mar. 12.42. * ¶ *In terram*, ἐπὶ τὴν γῆν id eſt χαμαζέ. Vulg. *Super terram*. Chryſoſtomus (vt annotat Eraſmus) videtur legiſſe εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autem humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2. Reg. 10.10. ¶ *Sine*, ἄνευ. id eſt, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur ſignificari Patrem cæleſtem ſimul cum paſſerculis cadere, vt quidem ſolet hæc particula plerunque vſurpari: quo modo ſumitur apud Dem. περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à claſſis præfecto comparata ſunt ſine populo Athen. i. nō adhibita auctoritate & cōſenſu populi Athenieſis. ¶ *Veſtro*, ὑμῶν. Addit quoddā exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς i. qui eſt in cælis.

31 *Multis paſſerculis præſtatis vos*, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, *Multis paſſeribus meliores eſtis vos*. Eraſmus, *Vos pluris eſtis quàm multi paſſerculi*. Idem tamen ſuprà, cap. 6.26, vti maluit verbo Præcellendi, quum illic Vetus interpres vertiſſet διαφέρετε, Pluris eſtis. Caſtellio, *Vos paſſeribus multo eſtis præſtantiores*. quod non probo. Eſt enim in Chriſti verbis ἐλάττωσις quæ ſpecies etiam eſt amplificationis: acſi diceret Chriſtus. Videtis tam viles eſſe paſſerculos vt duo non amplius quàm aſſario væneant, qui tamen abſque Patris veſtri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos paſſerculos coniungi vt vos pretio ſuperent. Tertullianus lib. de fuga vertit. Antiſtatis.

32 *Agnoſcet*, ὁμολογήσει. Verbum Confitendi, quod alioqui vt Theologis familiare non repudio, vix inuenias

cum casu personæ coniūnctum. Verbum autem Agnoscēdi hac omnino significatione à Latinis, presertim iurisconsultis vsurpatur. Est autem ὁμολογεῖν amplius quidpiam quàm Agnoscere, vt apparet ex isto Ciceronis loco pro Rabirio. *Crimen susciperem, agnoscerem, confiterer.* Sed illud quod subiicitur, *Corā hominibus*, satis id videtur explicare: alioquin vertissem Palàm agnoscet. Hoc est nimirū quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoistre.* Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiam sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות [*thodoth*] dicebantur. Cōiunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur. ¶ *Me*, ἐν ἐμοί. Et paulo post ἐν αὐτῷ, in eo, pro Eum, constructione Hebraica cuius exemplum habemus Nehem. 9,2. Hic enim ἐν respondet præpositioni על [*hal.*]

προσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

33 Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc. 12.51.
34 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

Mich. 7.6.
35 Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

Luc.14.26
36 Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

37 Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infra 16. 24 marc. 8.34 luc. 9.23.& 14.27.
38 Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infra 16. 25. marc. 8.35 luc. 9. 24. & 17.33. ioh. 12.20.
39 Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Luc.10.16. ioh.13.20.
40 Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar.9.41.
42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

¨me coram hominibus, agnoscam & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:

33 Quisquis autē abnegauerit me coram hominibus, abnegabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.

34 ‖Ne existimate me venisse missurum pacem in terram: non veni ¨missurus pacem, sed ¨gladium.

35 ‖Nam veni facturus vt dissideat ¨filius à patre suo, & filia à matre sua, & ¨nurus à socru sua.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

37 ¨‖Qui amat patrem aut matrem ¨supra me, ¨nō est me dignus: & qui amat filiū aut filiā supra me, non est me dignus.

38 ‖Et qui non ¨accipit crucem suam, ac ¨ponè sequitur me, nō est me dignus.

39 ¨‖Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

40 ‖Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

41 Qui recipit Prophetam ¨nomine Prophetæ, mercēdem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potum dederit vni ex his ¨paruis poculum frigidæ solū, ¨nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

bitur me coram hominibus, confitebor & ego eū coram Patre meo qui in cælis est:

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo qui in cælis est.*

34 *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium.*

35 *Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam.*

36 *Et inimici hominis, domestici eius.*

37 *Qui amat patrem aut matrē plus quàm me, nō est me dignus: & qui amat filium aut filiā super me, nō est me dignus.*

38 *Et qui nō accipit crucem suā, & sequitur me, non est me dignus.*

39 *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

40 *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*

41 *Qui recipit Prophetā in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.*

42 *Et quicunque potū dederit vni ex minimis istis calicē aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, nō perdet mercedem suam.*

34 *Missurus*, βαλεῖν. Hebraism. לחביא [*lehabia*]: vt si dicas, *Pour faire venir*, aut *Pour faire arriuer*. Sed tamen obseruādum est, hîc non designari causam finalem quam vocant, id est scopum agenti propositum: sed Christum hîc significare non quò tendat ipsius aduentus, siue proprium Euangelij finem, sed duntaxat quæ ipsius aduentum, quanuis non absque iusto ipsius decreto, κατὰ συμβεβηκὸς erant sequutura, & quæ nos etiamnū quotidie Euangelio nostra memoria veluti renato experimur. ¶ *Gladium*, μάχαιραν. Heb. חרב [*chereb*] cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 *Filium*, ἄνθρωπον. Hebr. איש [*isch*] pro בן [*ben*] vt Deu. 22.30. quo modo etiam accipitur אדם [*adam*] Prouerb.15. 20. Vulgata & Erasmus, *Hominem*. ¶ *Nurus*, νύμφην. Erasmus, *Sponsam*. Sed hîc opponitur socrui.

37 *Qui amat*, ὁ φιλῶν. Erasmus, *Qui amauerit*, ὁ φιλήσας. ¶ *Supra me*, ὑπὲρ ἐμέ. vel *præ me*. Vulgata, *Plus quàm me*. id est πλέον ἐμοῦ, eodem sensu. Horatius 3. Car.--*tres* [*cyathos*] *prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.* ¶ *Non est me dignus*, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. id est, mihi non est idoneus seu conueniens, vt alibi de voce ἄξιος diximus. Nā alioqui nemo sanè, ne angelis quidē exceptis, dignus est quē Christus pro discipulo adsciscat, vel etiam adscitum agnoscat.

38 *Accipit*, λαμβάνει. Id est à me impositam admittit seu recipit. Nam τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι, id est Accipere pro Recipere sæpe accipitur: sed τὸ δέχεσθαι nunquam nisi de receptis aliunde oblatis memini legere vsurpatum. ¶ *Ponè sequitur me*, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. Ad verbum, *Retro me*. Vel post me, vt suprà cap.3.11. Quod certè notādum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese nō sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω μου sum interpretatus Pone me: quia quum non Euangelista præter verbum ἀκολουθεῖν addendū aliquid preterea iudicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectū. Multi enim se Christum sequi dicunt, quū illi soli sequantur qui ponè sequūtur: i. qui illum verbo suo præeuntē possunt ostendere.

39 *Qui inuenerit*, ὁ εὑρών. Vulgata, *Qui inuenit*. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ cōsulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è cōtrario veluti seipsum recuperare qui ex eo saluus euadit. Dicūtur tamē hæc ex vulgari opinione hominū, qui, quoniā de futura vita nō cogitant, periisse putāt eos qui moriūtur, & euasisse qui ex morte elabūtur.

41 *Nomine*, εἰς ὄνομα. i. ad verbū, *In nomē*. εἰς pro ἐν posito. i. vt Prophetā, & eò quòd est Propheta, sicut explicatur Mar. 9.41. Debemus. n. Christū colere in ipsius seruis: alioqui nihil præstamus quàm profanæ quoq; gentes cumulatè nō præstēt.

42 *Paruis*, μικρῶν. Vulg. *Minimis*, (sicut etiam legit Hilarius,

larius, vt annotauit Erasmus,) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per concessionem suos discipulos, homines nimirum coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים [*tsehirim*] vocant. ¶ *Solum*, μόνον. Vulgata & Erasmus, *Tantùm*. Ego verò malui vt nomen interpretari. Deest in vno exemplari. ¶ *Nomine discipuli*, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Marc. 9.41.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι· καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κά-

CAP. XI.

1 ET factum est ¨ quum finẽ
fecisset Iesus ¨ præcipiendi
duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, &
prædicaret in vrbibus ¨ eorum.
2 ‖ Iohãnes autem quũ audisset ¨ in vinculis ¨ opera Christi,
missis duob. ex discipulis suis,
3 ¨ Dixit ei, Túne is es qui ¨ venturus eras, an alium ¨ expectabimus?
4 Et respõdens Iesus dixit eis,
Ite & renuntiate Iohanni quę
auditis & ¨ videtis:
5 Cæci ¨ visum recipiunt, &
claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus
¨ euangelizatur.
6 Et beatus est ¨ qui non fuerit offensus in me.
7 ¨ Illis autem abeũtibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohanne, Quid exiistis in desertũ
spectaturi? arundinem ¨ quæ a-

CAP. XI.

1 *ET factum est quum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, transiit inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.*

2 *Iohannes autem quũ audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis,* Luc. 7.18.

3 *Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

4 *Et respondẽs Iesus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis:*

5 *Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

6 *Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.*

7 *Iis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiistis in desertum vide-*

IN CAPVT XI.

1 *Quum finem fecisset*, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, *Quum consummasset*: quod respondet τῷ συντελεῖν, & transitiuum est. ¶ *Præcipiendi*, διατάσσων. Vulgata ad verbum, *Præcipiens*. Erasmus, *Mandandi*, ἐντελλόμενος. Porrò διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Heb. 11.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam tota illa concione Christus quales illos esse oporteret ostendit. ¶ *Eorum* αὐτῶν. Nempe discipulorum. id est in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act. 2.7.

2 *In vinculis*, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, *In carcere*. Vocabulum Græcum (vt etiam notat Erasmus) à vinculis dictum est. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, à Vetere interprete nolui discedere. ¶ *Opera*, τὰ ἔργα. Erasmus, *Facta* id est, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potius putauit Facta dicendum, cur toties in Epistolis Pauli operum nomen retinuit, & de Operibus hodie potius quàm de Factis disputatur? Et fateor quidem opera magis propriè esse officinarum, vt πράξεις potius quàm ἔργα, id est gesta vel actiones potius quàm opera Christi dici oportuerit. Sed subtilitatem istam nihil moramur.

3 *Dixit ei*, εἶπεν αὐτῷ. Id est, ipsi per eos dici curauit. ¶ *Is qui venturus eras*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, *Qui venturus es*: neglecto articulo. Erasmus per præsens, *Ille qui venturus est*: Græcum participium est anceps ad vtrunque tempus: sicut apud Latinos Venturus potest cum omnibus temporibus verbi substantiui coniungi. Visum est autem mihi imperfectum optimè omnium conuenire. ¶ *Expectabimus*, προσδοκῶμεν. Ad verbum, *Expectamus*: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχει pro ἕξει supra cap. 5.46. Cæterùm non sui
* sed discipulorum ab ipsomet Christo coarguendorũ causa, misit suos Iohannes istud percunctaturos, quod nõ obseruatum fefellit Tertullianum, indignissima facta Iohanni iniuria tribus locis, nempe de præscriptionibus: de baptismo, & lib. 4. aduersus Marcionem.

4 *Videtis*, βλέπετε. id est ὁρᾶτε. Vulgata, *Quæ audistis & vidistis*. Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 *Visum recipiunt*, ἀναβλέπουσι. Vulgata, *Vident*, non expressa præpositione ἀνά. Sic autem vsurpatur hoc verbum à Platone quoque & Aristophane, ita vt ἀνά iterationem significet: quum alioqui pro ἄνω quoque accipiatur, vt infra 14.19. & interdum redundet, nihil aliud significans, quàm βλέπειν, id est, Videre, absolutè, vel aspicere. μεταβατικῶς. * ¶ *Euangelizatur*, εὐαγγελίζονται. id est, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, Euãgelizare, & Euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia iampridem vsurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.1, Ad euangelizandum pauperibus misit me: cuius fit mentio Luc. 4.18. vbi tamen legimus ענוים [*haniuim*] i. mansuetis, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים [*hanijm*,] quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχούς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulg. & Eras. *Pauperes euangelizantur*, eodem sensu manente: sed constructione paulo duriore.

6 *Qui non fuerit offensus in me*. ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi ac proinde mei nõ audiendi, occasionem. Vulgata, *Qui non fuerit scandalizatus in me*. Erasmus, *Qui non fuerit offensus per me*: quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit: qui sensus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiam Cicero sæpe, vt libro 2. de Inuentione, *Si quo in vitio eius offenderemur*. Infrà, cap. 13.57, Erasmus vertit, *Offendebantur super eo*, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap. 26.31, *Offendiculum patiemini mea causa*, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicem interpretandi rationem sæpe, idque meritò, reprehendit.

7 *Illis autem abeuntibus*, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, *Euntibus autem illis*. at ego cum Vetere interprete πορευομένων existimo hîc poni pro ἀπερχομένων. ¶ *Quæ agitetur*, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poëta dicit vndantẽ & fluctuantẽ, vim Græci vocabuli exprimẽs: Galli verò, *qui flotte*. Heliodorus Æth. hist. lib. 3, τὰς ψυχὰς ἀμφοτέροις ὑφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευούσας. id est, Animo vtriusq; ex humido affectu fluctuãte. Latini quoque dicũt segetes fluctuare, quũ vẽto agitantur. Vulg. *Agitatã*. Hoc autẽ dicendi genere prouerbiali, declarat rẽ ludicram & vilem. cuius spectandæ causâ nullus meritò pedẽ moueat, potius quàm inconstantis ac leuis ingenij hominẽ: id q; declarat antithesis hominis opulẽti & cuius luxũ ac magnificentiã spectare omnes gestiãt.

λαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

9 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Mal.3.1. 10 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

11 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

Luc. 16,16 12 Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

13 Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Mal.4 5. 14 Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Η-

gitetur à vento?

8 ¨Sed quid exiistis visuri? hominem mollibus ¨ vestibus amictum? ecce, ¨ qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis visuri? Prophetam? certè dico vobis etiã ¨amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est,‖Ecce, ego mitto ¨nũtium meum ante faciem tuã, qui ¨pręparabit viam tuam coram te.

11 Amen dico vobis, non ¨ est suscitatus ¨ inter genitos è mulieribus, quisquam maior Iohanne Baptista: ¨ sed qui est ¨minimus in regno cælorum, maior eo est.

12 ‖Porrò ¨ à diebus Iohannis Baptistæ ¨vsque nũc regno cęlorum ¨vis affertur, & violenti ¨rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem ¨prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere,‖ipse est

re? arundinem vento agitatam?

8 *Sed quid exiistis videre? hominem mollibus vestitum? ecce, qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.*

9 *Sed quid exiistis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plus quàm Prophetam.*

10 *Hic est enim de quo scriptum est, Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

11 *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo.*

12 *A diebus autem Iohannis Baptistæ vsque nunc regnũ cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

13 *Omnes enim Prophetæ & Lex vsque ad Iohannem prophetauerunt.*

14 *Et, si vultis recipere, i-*

8 *Sed*, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus. *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Eras. *Age:* & paulò post, *At*. ¶ *Vestibus*, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap.9.16. Vulgata prætermisit. ¶ *Qui gerunt*, οἱ φοροῦντες. Vulg. *Qui mollibus vestiuntur*, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 *Amplius*, περισσότερον. Erasmus, *Excellentiorem*. Ego malui sic conuertere, siue vt nomen siue vt aduerbium accipias. Ad verbũ τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abũdat, interdũ in laude, vt hîc: interdũ in vitio, vt suprà, cap.5.37.

10 *Nuntium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum meum*: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine hîc agatur. ¶ *Præparabit*, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 *Est suscitatus*, ἐγήγερται. id est (vt Erasmus rectè exponit) exortus est. Sed malui seruato genere passiuo, interpretari, Suscitatus est, vt significetur hæc Dei organa peculiari quadam numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel iam natos ex reliquorum numero seligi: quamobrem etiam nolui cum vetere interprete vertere Surrexit. ¶ *Inter genitos è mulieribus*, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, *Inter natos mulierum*. Erasmus, *Inter eos qui nascuntur è mulieribus*. Ego verò puto hîc poni τοῖς γεννητοῖς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo nõ potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד [ialad] tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob.cap.15.14, & 25.4 natus vel generatus ex muliere, hominẽ declarat. infrà quoque Lucæ 1.13. de Elisabetha dicit Angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignuntur, ex semine viri videlicet: quod in Christum non cadit, quanuis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominem? ¶ *Sed*, δέ. Vulgata *Autem*, non satis commodè expressa particula δέ. Erasmus *Attamen*. id est μέντοι. ¶ *Minimus*, μικρότερος. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Minor*. Sed interdum solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoque hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστί, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quum reipsa sit maximus, atque adeo Rex in regno Dei, tamen opinione hominum sit minimus, quem sensum etiã sequutus videtur Epiphanius aduersus Gnosticos. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ a Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla conferatur quæ ad Iohannem vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hîc comparantur inter se personæ, sed impar doctrinæ cælestis dispensatio, præconiũ videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum cõcionibus, & cum illo rursus clarissima illa Euangelij prædicatio. Et regnum cælorum declarat Ecclesiæ statum sub exhibito Messia, in quo vera Dei gloria elucet. Sic etiam accipitur Maioris appellatio, 1.Cor.13,13: & 14,5. *

12 *A diebus*, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tempore quo Iohannes Baptista prædicare cœpit. ¶ *Vsque nunc*, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quàm Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι suprà, cap. 3.15, pro νῦν positum esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד התה [had hattha.] ¶ *Vis affertur*, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus, auidè quibusuis arripiendus, hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom.16.26. Ideóque Luc.16.16, pro βιάζεται scribitur εὐαγγελίζεται, ex quibus locis inter se comparatis intelligimus & quomodo nobis offeratur receptio in regnum cæleste, nempe Euangelii prædicatione: & quomodo nobis oblatum recipiatur, vi nimirum nobis ipsis ad credendum facta, & zeli ardore perseuerante. Nec enim dubium quin βιάζεται hîc passiuè accipiatur. Vulgata & Erasmus *Vim patitur*: quod mihi visum est obscurius. ¶ *Rapiunt*, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel diripiunt. vt citatur ab Hilario, & vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autem feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternam feruntur.

13 *Prophetarunt*, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clare & perspicuè cernuntur. Cæterùm hoc quoque vocabulum tanquam Christianorũ auribus familiarissimum, nõ inuiti vsurpauimus.

14 *Elias*

λίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.
15 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
16 Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην;
ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,
17 Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.
18 Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.
19 Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.
20 Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,
Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν·
21 ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν

"Elias ille qui venturus erat.
"Qui habet aures ad audiẽdum, audiat.
‖Sed cui aſſimilabo " gentem iſtam? "Similis eſt puerulis qui ſedent in foris, & acclamant "ſodalibus ſuis,
Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & nõ ſaltaſtis: "lamẽtati ſumus vobis, & non planxiſtis.
Venit enim "Iohannes "nec edens nec bibẽs, & aiunt, Dæmonium habet.
Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicũt, Ecce homo "edax & vini potor, publicanorum amicus & "peccatorũ. Sed "iuſtificata eſt Sapientia à filiis "ſuis.
‖Tũc "cœpit "cũ probris increpare ciuitates in quibus editæ fuerãt plurimæ virtutes ipſius, quòd non reſipuiſſent, *dicens*,
Væ tibi " Chorazin, væ tibi "Bethſaidã: nã ſi in Tyro & Sidone editę fuiſsẽt virtutes quę

Ipſe eſt Elias qui venturus eſt.
15 *Qui habet aures audiendi, audiat.*
16 *Cui autem ſimilẽ æſtimabo generationem iſtã? Similis eſt pueris ſedentibus in foro, qui clamãtes coæqualibus,* Luc.7.31.
17 *Dicũt, Cecinimus vobis & nõ ſaltaſtis, lamentauimus, & nõ planxiſtis.*
18 *Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.*
19 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo vorax & potator vini, publicanorum & peccatorũ amicus. Et iuſtificata eſt Sapientia à filiys ſuis*
20 *Tũc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ ſunt plurimæ virtutes eius, quia nõ egiſſent pœnitentiam* Luc. 10.13.
21 *Væ tibi Chorazain, væ tibi Bethſaidæ: quia ſi in Tyro & Sidone factæ eſſent virtutes quæ factæ ſunt in vobis, olim in ci-*

---

14 *Elias*, Ἠλίας. Spiritu videlicet ac virtute Heliæ ſimilis, Lucæ 1,17. non autem ipſa illius Eliæ perſona, Ioh.1.21. * ¶ *Qui venturus erat.* ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id eſt (vt ſupra dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obſeruat Eraſmus) ad imperfectum etiam pertinent. Itaque non rectè vertit Vulgata, *Qui venturus eſt.*

15 *Qui habet aures*, ὁ ἔχων ὦτα. Prouerbiale dicendi genus quo in reb. ſeriis ſumma poſtulabatur attentio: ſpecialiter autem à Chriſto ſæpe vſurpatũ, vt ſignificaret, cuius potiſſimum audiendę rei cauſa Deus hominibus aures ad audiendum tribuerit.

16 *Gentem iſtam*, τὴν γενεὰν ταύτην. id eſt, hoc hominũ genus, tam præfractum & contumax. Nationis nomen plerunque latius patet: quamuis quum familiarem huic genti peruicaciam exprobret, nationem hoc quoque loco non ineptè poſſis interpretari. Sed vocabulum Hebræum דור [*dor*] quod (vt ego quidem exiſtimo) huic opponitur, ætatem propriè declarat: & deducitur non à generãdo, ſed potius ab incolendo & habitando. Itaque ſignificat hominum vniuerſitatem, quæ eodem tempore in orbe terrarũ degit. Quamobrem etiam Ætatem conuertimus infrà, cap.24. 34. ¶ *Similis eſt*, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitum eſt è medio, ac proinde ſpectanda eſt dicti ſentẽtia, nõ autem dictum ipſum. Neque enim Iudæi comparantur puerulis, ſed iis quos cõpellant pueruli, in hac ſimilitudine: & arguũtur, vt qui neq. Iohannis auſteritate ſeſe & in ratione ipſa docendi, & tũ in victu tum in veſtitu oſtendẽte, neque Chriſti ſeſe ad communem captum accommodantis lenitate, qua ſingulos ad meliorem frugem tam blandè alliciebat, non modo nõ commouerẽtur, ſed etiam ad vtrunque falſiſſimè & impudentiſſimè calumniandum abuterentur. Solitos autem fuiſſe in plateis puerulos iſtiuſmodi cantiũculis ſe oblectare probabile eſt, & Chriſtum de induſtria ſic voluiſſe Scribarum & Phariſæorum faſtum deiicere. ¶ *Sodalibus*, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, *Coæqualibus*, id eſt ὁμήλιξι. Quod autem legit, *Sedẽtibus in foro, qui clamantes coæqualibus, dicunt*, reſpõdet his Græcis quæ in vetuſtiſſimo noſtro codice leguntur, καθημένοις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑταίροις λέγουσιν.

17 *Lamentati ſumus*, ἐθρηνήσαμεν, id eſt, *Lugubres cantiones cecinimus*. Vulgata, *Lamentauimus*. Eraſmus, *Lugubria cecinimus*: quod Græcis ſignificat θρηνωδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Hiſtoriæ Æthiopicæ Heliodori lib. 5. his verbis, ἤσθετο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἰαλέμου ἐνδόσιμον ᾠδὴν, ἐν νυκτὶ μυρομένης.

18 *Iohannes*, Ἰωάννης. Quoddã exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, *Ad vos.* ¶ *Nec edens*, μήτε ἐσθίων. cõmuni videlicet cæterorũ hominũ more. Eſt enim figurata oratio κατ᾽ ὑπερβολήν.

19 *Edax*, φάγος, ſeu comeſſator. Vulgata, *Vorax*, id eſt βορός. Eraſmus, *Comedonem*. Sed hoc Comedonis vocabulum præterquam quod eſt obſoletum, etiam pluſculum aliquid declarat, eum videlicet qui bona & facultates ſuas abliguriat. Itaque Eraſmus ipſe infra, Lucæ 7.34, Edacem interpretatur, non Comedonem. ¶ *Peccatorum*, ἁμαρτωλῶν. Vide ſupra, 9.10. ¶ *Iuſtificata eſt*, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulum Theologis admodum familiare, quamuis non eadem ſemper ſignificatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulo ante hęc eadem verba reperimus ſcriptum Lucæ cap 7.29. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, id eſt, Et omnis populus qui audierat, & publicani iuſtificauerunt Deum: id (ni fallor) optimè hunc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbam iuſtificaſſe Deum, id eſt, agnouiſſe Dei ſapientiam & bonitatem in Chriſto & Iohanne elucentem: vt meritò poſtea Chriſtus Phariſæis exprobrãs peruicaciam, dixerit iuſtificatam eſſe Sapientiam a filiis ſuis, i. eos demũ qui verè filij ſapientiæ eſſent i. ſapiẽtes (ex Hebræo idiotiſmo de quo ſæpe iã diximus) Dei ſapiẽtiã agnoſcere in eo quẽ Phariſęi contẽnerẽt. Iuſtificatur igitur Sapiẽtia a filiis ſuis, quũ Euangeliũ Chriſti recipitur. eáq; interpretatio optimè cohæret cũ præcedentib. præſertim ſi Lucas cũ Matthæo cõiungatur. Quod etiam planius fiet ſi καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nam illud ו [*vau*] Hebræorum (cui reſpondet καὶ Græcorum) hanc etiam ſignificationem admittit, vt manifeſtè apparet Act.10.28. & infra, 12.39. Caſtellio conuertit, *Eſtque ſuis aliena ſapientia*: cui non aſſentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id eſt liberari, Rom.6.7: tamen nemo non videt aliud eſſe liberari quàm alienum fieri, & hunc ſenſum parum conuenire. Neque verò (vt ipſe putat) cogimur in hanc ſententiam deſcendere, quia ſcriptum eſt ἀπὸ non ὑπό. ſolent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infra, cap.16.21. Item Marci 8.31, Lucæ 9.22, & 17.25. Sed & in veteribus ſynodis Græcè ſcriptis paſſim reperitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέχθη. ¶ *Suis*, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, *Eius*. refert enim ad γενεάν: ſed perperam.

20 *Cœpit*, ἤρξατο. Quoddã exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Ieſus. ¶ *Cum probris increpare*, ὀνειδίζειν. Alibi idẽ verbũ interpretati ſumus Conuitiari: quę interpretatio huic loco nõ conuenit. Sic autem hoc verbum eſſe explicandum oſtendit * conſtructio cum quarto caſu.

21 *Chorazin*, Χοραζίν. In vno exẽplari legimus Χοραζάν, ſicut Vetus interpres conuertit. ¶ *Bethſaidan*, Βηθσαϊδάν. In tribus exẽplaribus ſcriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus

σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

22 Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

23 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

24 Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

25 Luc. 10.21. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

26 Ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

ditæ sūt apud vos, olim cū sacco & cinere *sedētes* resipuissēt:

22 Quinetiā dico vobis, Tyro & Sidoni tolerabilior erit cōditio in die iudicij quàm vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælū sublata, vsque ad inferos depriměris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editę sunt apud te, mãsissent vsque ad hodiernū diem.

24 Quinetiā dico vobis, terræ Sodomorū tolerabilior erit cōditio in die iudicij quàm tua.

25 In illo tēpore respōdēs Iesus dixit, Gloriā tibi tribuo Pater Domine celi & terræ, quòd abscōderis hęc à sapiētibus & intelligentibus: & ea detexeris infantibus.

26 Etiam Pater, quia ita placuit tibi.

licio & cinere pænitentiam egissent.

22 *Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quàm vobis.*

23 *Et tu Capharnaū, nūquid vsque in cælum exaltaberis? vsque in infernū descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem.*

24 *Veruntamen dico vobis quia terræ Sodomorū remissius erit in die iudicij quàm tibi.*

25 *In illo tēpore respōdēs Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscōdisti hæc à sapientibus & prudētibus & reuelasti ea paruulis.*

26 *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

---

interpres sequutus est. ¶ *Cum sacco & cinere [sedentes,]* ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulā ἐν exprimo per σὺν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.13, participium καθήμεναι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem. 10.1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdū apud Gręcos disertiores. Cæterum fuisse veterum quoque hāc cōsuetudinē, inter profanas gētes, vt in graui luctu sese iacētes puluere & cinere aspergerēt, vel ex Homeri versicu is liquet Iliad. σ, quibus Achillē lugentē non tam describit quam depingit eruditissimus poeta. Itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησὶ, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ consuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocarunt, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.

22 *Quinetiam.* πλὴν. Hebraicè אך [*ach*] Vulgata, *Veruntamen.* Erasmus, *Attamen.* Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.11.20, & 22.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל [*aval*]) vt Lucæ 6.24, & 12.31, & 23.28. Hìc autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehendimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך [*ach*] Ps. 13,6, pro ἀλλὰ καὶ, & hìc quoque paulò pòst, versu 24, & infrà, 26.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant*: Itali autem *pero*. quo modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.35. ¶ *Tolerabilior erit conditio,* ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulgata, *Remissius.* Erasmus, *Tolerabilius.* Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.

23 *Capernaum.* Καπερναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap. 17.24. ¶ *Quæ es vsque,* ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ᾅδου καταβήσῃ id est, Num vsque in cælum extollēris? vsque in infernum descendes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. ¶ *Depriměris,* καταβιβασθήσῃ. Vulg. *Descendes.* legit enim καταβήσῃ. Porro verbū καταβιβάζω, est, Exalto deiicio: vt ἀναβιβάζω (quod ei opponitur) significat In altum attollo: propriè, Descendere facio, & Ascendere facio. Itaque malui vertere Depriměris quod & fecit Erasmus infra, Lucæ 10.15. quo tamen loco Vetus interpres legisse videtur καταβιβασθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergēris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuisse hæc dicendi genera. ¶ *Mansissent.* ἔμειναν ἄν. Vulgata, *Fortè mansissent.* Sed ἂν particula non semper est δυνητικὴ, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 *Tua,* σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id est vobis.

25 *Respondens,* ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה [*hana*] dici quoque de eo, tum qui incipit, tum qui continuat sermonem. Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.17. Contigerunt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei, quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur, tandem in hæc verba erupit. ¶ *Gloriam tibi tribuo,* ἐξομολογοῦμαί σοι id est, Agnosco coram te. Vel *Gratias ago,* vt rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה [*iadah*] in coniugatione Hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quum antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque non tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. ¶ *Intelligentibus* συνετῶν. à συνιέναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, *Prudentibus* id est, φρονίμοις. Dicuntur autem isti per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. ¶ *Infantibus,* νηπίοις id est rudibus alioqui & indoctis, cuiusmodi est plebecula, νήπιος Græcis dicitur à νη & εἰπεῖν, sicut Latinis Infans ab in, & fari, quod ad animum transfertur. Vulgata & Erasmus, *Paruulis.* Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8.3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem tuam.

26 *Etiam,* Ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. ¶ *Pater,* ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci. 15.34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom. 8.15, & Gal. 4.6. sic infrà, 27, 29, & 40. Fortassis autem hìc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה [*he*] vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocandi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauimus. sic enim Aristophan. in Ranis. ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. ¶ *Quia ita placuit tibi,* ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulā ὅτι, quam expunxit Erasmus nō puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factum probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterum εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, vel periphrasis est verbi εὐδοκεῖν, de quo diximus suprà, 3.17: vel declarat id factum esse quod Deo visum fuit, cuius consilij diuini scopus & finis itémque causa πρὸς τὸ πάντων explicatur 1. Cor. 1, 21 & 27. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis. pro apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati.

27 *Omnia,*

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβίδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς

27 || Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

29 Attollite iugum meũ super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: || & inuenietis requiem animabus vestris.

30 || Iugum enim meum facilè est, & onus meum leue est.

CAP. XII.

1 Illo tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebãt, cœperúntque vellere spicas, & edere.

2 Pharisęi verò, quum *hoc* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt || quod nõ licet facere sabbatho.

3 Ipse autem dixit eis, Nõ legistis quid fecerit || Dauid, quũ esuriret ipse, & qui erãt cũ eo?

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositios ederit, quibus vesci nõ erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erant, sed || Sacerdotibus solis?

5 Aut nõ legistis || in Lege, sab-

27 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater: neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* Ioh.3.35, & 6.46.

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.*

29 *Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus vestris.* Ierem. 6. 16.

30 *Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* 1. Ioh. 5.3.

CAP. XII.

1 *IN illo tempore abijt Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare.* Mar. 2. 13. Luc. 6.1.

2 *Pharisæi autem videntes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis.* Deut. 23. 25.

3 *At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quãdo esuriit, & qui cum eo erant?* 1. Reg. 21. 6.

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos non licebat ei edere neque ijs qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus?* Exo. 29 33 Leui. 8.32, & 24.9. num. 28 9.

5 *Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacer-*

27 *Omnia*, πάντα. Est quidem hoc vniuersaliter verum, omnem administrationem rerum esse commissam Christo, excepto eo qui subiecit ei omnia: sed restringendum est hoc loco ad id de quo agitur, nempe ad salutem electis conciliandam: perinde ac si diceret Christus, Vtcunque isti, qui sibi sapere videntur, me & meos aspernentur, & sola me plebecula audiat: attamen is vnus sum ego in quo sita sunt omnia quæ ad felicitatem illam veram spectant, vt qui vnus verum illum Deum Patrem meum patefaciam. Itaque vos qui sub peccatorum vestrorum onere fatiscitis, adeste. ¶ *Nouit.* ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

28 *Qui fatigati estis*, οἱ κοπιῶντες. Vulgata & Erasmus, *Qui laboratis.* Vide suprà, cap.6.28. Certè plus est κοπιᾶν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculũ declarat fatigatum esse quàm laborare: quamuis interdum ista permutentur. Itaque animo delassati dicuntur, qui sub peccatorum graui sensu animo fatiscunt. ¶ *Faciam vt requiescatis.* ἀναπαύσω. Vulg. reficiam, sententia expressa, voce verò non itẽ, qua tacitè significatur irrequieta illorum omnium perturbatio qui hùc non confugiunt. Respondet autem hæc Gręca vox Hebręæ נוח [*Nuah*] in coniugatione Hiphil.

29 *Attollite*, ἄρατε. Vulgata, *Tollite.* Vide suprà, 9.6. ¶ *Humilis corde*, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est, ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑψηλόφρων, homo videlicet superbus & ferox. Huius autem ταπεινοφροσύνης Christi explicationem, cui opponitur Pharisaica superbia, pete ex Philip.2.5, & deinceps.

30 *Facile*, χρηστός. siue commodum id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis disserit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1.Ioh.5 2.& 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundũ: & hæc est victoria quæ vincit mundũ, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugũ quòd Dei dũtaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 *Illo tempore*, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex tẽporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco. ¶ *Ibat*, ἐπορεύθη, id est ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, *Abiit*, ἀπῆλθεν. Nonnulli vertunt per plusquamperfectum, Iuerat: sed non satis commodè. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia, vt etiam Marc.1.21. Neque est quod de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidẽ non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap.28.) etiamsi verũ esset, præsenti loco quadrare nõ posset. ¶ *Sata*, σπορίμων. Erasmus, *Segetes.* Illud longius abest à Græco.

2 *Quum [hoc] vidissent*, ἰδόντες. Duo exemplaria addũt αὐτούς. id est eos. ¶ *Licet*, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. ¶ *In sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamẽ sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen, quamuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quouis sabbatho.

4 *Propositios*, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocãt, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit.24.6. Gręci, interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidã Latinè appositios non ineptè vocauit: maluimus tamẽ appellationem vulgò vsurpatam retinere. ¶ *Sed*, εἰ μὴ. Hebr. אם־לא [*Im-lo*] pro Sed, vt Gen.24.38. Vide Gal.2.16. Vulg. & Eras. *Nisi*, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 *Sabbathis*, σάββασι. Nulla hîc est numeri enallage, quia

σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

7 Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

Oseæ 6.7.

8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Mar.3.1. luc 6.6.

9 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

10 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

12 Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

13 Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου· καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

14 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

15 Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

16 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

bathis Sacerdotes in templo sabbathum profanare, & inculpabiles esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hic esse.

7 Quòd si nossetis quid sit, || Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis.

9 || Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidā *illic* erat manū habēs aridā: & interrogarunt eū, dicētes, Licétne sabbathis *quēpiā* sanare? vt accusarēt eū.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 Quantū autem homo prestat oui? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et *is* extendit: éstque restituta sana vt altera.

14 Pharisæi vero egressi cœperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauitque eos omnes.

16 Et interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,

dotes in templo sabbathū violant, & sine crimine sunt?

6 *Dico autem vobis quia templo maior est hic.*

7 *Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.*

8 *Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*

9 *Et quum inde transisset, venit in synagogam eorum.*

10 *Et ecce, homo manum habens aridam: & interrogabant eum, dicētes, Si licet sabbathis curare? vt accusarent eum.*

11 *Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, & si ceciderit hæc sabbathis in foueā, nónne tenebit & leuabit eam?*

12 *Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.*

13 *Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.*

14 *Exeuntes autem Pharisæi consilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum.*

15 *Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sunt eum multi, & curauit eos omnes.*

16 *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem,*

---

de singulis sabbathis hoc intelligitur. ¶ *Profanare*, βεβηλοῦσι. Prophanari verò hic dicitur Sabbathū à Sacerdotibus, non ipsorū sed legis sabbathi respectu, si absq. exceptione accipiatur: vt isti velle videbātur qui neque Christi opera à quotidianis quorumuis, neq. Christū à cōmunihominum sorte discernebāt. ¶ *Inculpabiles esse*, ἀναίτιοί εἰσι. vt qui videlicet in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum. Sacerdotes quum Dei opus faciūt sabbatho, tamen Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibentur sine exceptione. Quòd si Sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse templi & sabbathi Dominus, Dei opus faciens, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christū propositā hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiose reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

6 *Maiorem*, μείζων. Pleraque vetera exēplaria & Theophylactus quoque legunt μεῖζον, id est maius quidpiam: subauditur enim τι.

7 *Non*, οὐκ ἄν. Vulgata, *Nunquam*. id est οὐδέποτε. Erasmus, *Nequaquam*. Particula ἂν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 *Etiam sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar.2.28.

10 *Erat*, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. ¶ *Licétne*, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad verbum, *Si licet*. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μήτι ponitur: quod imitantur etiam aliquando Latini, sed in subiectione tantùm. Terentius, *Visam si domi est*.

12 *Quantum autem*, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλὰ, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio. ¶ *Benefacere*, καλῶς ποιεῖν. id est, hoc loco, εὐεργετεῖν, vt rectè vertit Erasmus: nisi malimus in genere significari legem de feria Sabbathi nullum rectū opus, prioris videlicet vel posterioris tabulæ, impedire.

13 *Homini illi*, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exēplaria ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus. Hieronymus annotat in hunc locum quædam hic inseri ex Hebræo Euangelio Nazaræorum, quod nonnulli dictitabant esse Matthæi αὐθεντικόν. Sed hoc nullius est momenti.

14 *Cœperunt*, ἔλαβον. Vulgata, *Fecerunt*. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.16, συμβούλιον ἐποίουν. ¶ *Vt*, ὅπως. Vel quomodo, id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖν ὅπως τοὺς λόγους ἐρῶσι.

16 *Interminatus est*, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit, Vulgata, *Præcepit* ad verbum, *Increpauit*. Vide suprà 8. 26. Terentius, *Interminatus sum ne faceres*.

18 Serues

18 Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ᾽ αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

19 Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

20 Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν.

21 Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

22 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

23 Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

24 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

25 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ᾽ ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα

18 ‖Ecce "seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponã Spiritum meum super eum, & "iudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit, neque clamitabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem "quassatam non confringet, & "linum fumigãs nõ extinguet: vsquedum "proferat ad victoriam iudicium:

21 " Et in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖Tũc " oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeo vt "qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et "obstupuit tota turba, dicebátque, "Nónne iste est " filius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum *hæc* audiissent, dicebãt, ‖Iste nõ eiicit dæmonia nisi per " Beelzebul principem dæmoniorum.

25 Iesus autem, "quũ sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnũ "dissidens aduersus

18 *Ecce puer meus quẽ elegi: dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ: ponã Spiritum meũ super eum, & iudicium Gentibus nuntiabit.*

19 *Non contendet, neque clamabit, neq. audiet aliquis in plateis vocẽ eius.*

20 *Arundinem quassatã non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriã iudicium.*

21 *Et in nomine eius Gentes sperabunt.*

22 *Tunc oblatus est ei dæmonium habẽs, cæcus & mutus: & curauit eum, ita vt loqueretur & videret.* Sup. 9.32. luc. 11.14

23 *Et stupebãt omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius Dauid?*

24 *Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic nõ eijcit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.* Sup. 9.34 mar. 3.22. luc. 11.17.

25 *Iesus autem, sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabi-*

18 *Seruus meus*, ὁ παῖς μου. Nonnulli filium conuertunt: alij puerum, ambigua voce, nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alij & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד [*Heued*] semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur, quamuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filij vocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere filio Dei, quorum est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip. 2.7, quum dicit Filiũ Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus Interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio, vt filium vertamus. ¶ *Iudicium Gentibus annuntiabit*, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gẽtes promulganda, eiectis superstitionibus. quod vbicũque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id est rebus præesse & moderari.

20 *Quassatam*, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, *Quassatam ventis liceat subducere classem.* Quassatum autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé*. Tertul. lib. aduersus Marc. 3. contusam vertit. & quassã Iudæorum fidẽ ita vult significari. Erasmus, *Comminutam*: id est contritam. quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hîc accipi pro quassatam indicat verbum sequens. nam quî fieri potest vt quod iam comminutum est & contritum, confringas? Itaque Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differẽtiam esse ostẽdunt inter רצץ & שבר [*Retzatz* & *Scebbar*] quòd illud nõ declaret penitus cõterere & comminuere. ¶ *Linum*, λίνον i. ellychniũ, materiæ nomine posito pro eo quod ex ea materia confectum est, vt alibi λίνα dicuntur retia ex lineis seu tenuibus linis contexta. ¶ *Proferat* ἐκβάλῃ (vt infrà versiculo 35, pro ἐκπέμπῃ καὶ προφέρῃ) id est, pronuntiet & ferat, sed cum vi quadam, (frustra videlicet obsistente Satana & mundo) iudicium ac sententiam, qua se verè & reipsa victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, sed seuerus iudex, & maiestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Eijciat*. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת [*Leémeth*] id est εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt ante dixi) Euangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Iustinus quoque in dialogo πρὸς Τρύφωνα, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

21 *Et in eius nomine*, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera huius versiculi ita vt legitur in Hebræis: siue quòd Euangelistæ non soleant singulis verbis insistere, siue (vt scribit Hieronymus ad Algasiam, quæst. 2.) librarij culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis vsuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes sperabũt, legitur in Hebræo, Et legem eius insulæ expectabunt: sed eâdem manente sententia.

22 *Oblatus est*, προσηνέχθη. Erasmus, *Adductus est*. id est προσήχθη. Vide Mar. 7.32. ¶ *Qui cæcus ac mutus* [*fuerat.*] τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν Vetus interpres hæc non legit.

23 *Obstupuit*, ἐξίσταντο. id est ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici. Vide Marci 2.12. ¶ *Nónne*, μήτι. Vulgata. *Nunquid*. Erasmus, *Num*. quæ particulæ ita quærunt vt subintelligatur negatio. Itaque nõ videntur huic loco satis conuenire. ¶ *Filius ille*, ὁ υἱὸς. In Complutensi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς. id est, Christus ille filius.

24 *Per Beelzebul*, ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ. Vulgata ad verbum, *In Beelzebub*. Erasmus, *Præsidio Beelzebub*. Vide suprà, 10, 22. Cur autem princeps dæmoniorum dicatur, diximus supra 9, 34.

25 *Quum sciret*, εἰδὼς. In vno exemplari legimus ἰδὼν, quum vidisset. ¶ *Dissidens*, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, *Diuisum*. id est διαιρεθεῖσα. quod non satis conuenit, si Latinæ linguæ vsum spectes. Nam τὸ μερίζεσθαι (vt supra 10, 35, τὸ διχάσαι) i. diuisum esse aut partitum, idem hîc valet ac dissidere, siue in varias factiones scissum esse, vt ait Maro, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.* sicut è contrario dicuntur vnum esse quibus optimè inter se conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac significatione respondet

πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ᾽ ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ᾽ ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

27 Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

28 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ᾽ ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

29 Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

30 Ὁ μὴ ὢν μετ᾽ ἐμοῦ, κατ᾽ ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ᾽ ἐμοῦ, σκορπίζει.

31 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

Marc.3.28 luc.12.10. 1.ioh.5.13.

32 Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ᾽ ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

ſeſe "vaſtatur : & omnis vrbs aut domus diſſidens aduerſus ſeipſam, non ſtabit.

26 "Sed ſi Satanas Satanam eiicit, aduerſus ſeipſum diſſidet: quomodo ergo ſtabit regnum eius?

27 Et, ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia, "filii veſtri per quem "eiiciunt? propterea "ipſi erunt veſtri iudices.

28 "Sin autem per ſpiritum Dei ego eiicio dæmonia, "nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 "Nam quomodo poteſt aliquis ingredi domum "potentis *alicuius*, & "vaſa eius diripere, niſi primò vinxerit potentem illũ, & tũc domũ illius diripiet.

30 Qui non eſt "mecum, aduerſum me eſt : & qui non cogit mecum, ſpargit.

31 ‖Propterea dico vobis, quoduis peccatũ & "blaſphemia remittetur hominibus: blaſphemia verò "in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quiſquis "loquutus fuerit aduerſus Filiũ hominis, remittetur ei: quiſquis autẽ fuerit loquutꝰ aduerſus Spiritũ ſanctũ, nõ remittetur ei neque "in hoc ſeculo, "neque in futuro.

tur: & omnis ciuitas vel domus diuiſa contra ſe, non ſtabit.

26 *Et ſi Satanas Satanam eijcit, aduerſus ſe diuiſus eſt : quomodo ergo ſtabit regnum eius?*

27 *Et, ſi ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij veſtri in quo eijciunt? ideo ipſi iudices veſtri erunt.*

28 *Si autem ego in Spiritu Dei eijcio dæmones, igitur peruenit in vos regnum Dei.*

29 *Aut quomodo poteſt quiſquam intrare in domum fortis, & vaſa eius diripere, niſi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?*

30 *Qui non eſt mecum, contra me eſt : & qui non congregat mecum, ſpargit.*

31 *Ideo dico vobis, Omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blaſphemia non remittetur.*

32 *Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum ſanctum, non remittetur ei neque in hoc ſeculo, neque in futuro.*

Hebræo verbo פרד [*Parad.*] ¶ *Vaſtatur.* ἐρημοῦται. Eraſm. *Deſolatur.* quod eſt tranſlatitium, & μονοῦσθαι ſignificat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ ſola relicta eſt, 1.Tim.5.5.

26 *Sed ſi,* καὶ εἰ. Vulg. & Eraſ. ad verbum, *Et ſi.* Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ poſitum, cuius particulæ vſus eſt in aſſumptione argumentorum. Vt autem valeat huius argumenti concluſio, oportet coniungere cum eiectione dęmoniorum doctrinam cuius ſigillum erãt miracula, & qua præcipuè deſtruebatur Satanę regnũ id eſt tyrannis quam in homines exercet. Nam alioqui non ex quauis eiectione dæmoniorum ex hominum corporibus poteſt adſtrui quod hîc colligit Chriſtus, quum ex pacto facilè poſſit pati Satan ſe ex corporibus eiici, vt in animis eo facilius regnet, falſa ſic ſtabilita religione ex efficacia erroris iuſto Dei iudicio. vt de pſeudopropheris admonetur populus Deuteron. 13.1, & infrà 29, 24. Itaque συνέχει huius argumẽti eſt in his verbis, Aut facite arborẽ bonã, & c. infrà 33.

27 *Filij veſtri,* οἱ υἱοὶ ὑμῶν Heb. id eſt veſtri, ſiue veſtrates. De diſcipulis autem ſuis Chriſtus hoc intelligit, quos reuerſos & edita à ſe miracula narrantes turba audierat, potius quàm de exorciſtis Iudęis, quorum fit mentio Act.19, 13. vt ſit firmum argumẽtum. Nam potius cum iſtis colluſit Satan quàm ſeriò ab ipſis eiiceretur, & quod illo Actorum loco refertur, verſutè fecit Satan, ſicut etiam quoties Chriſto gloriam tribuit: & idcirco ab eo tacere iuſſus. ¶ *Eiiciunt?* ἐκβάλλουσι; In duobus exemplaribus ſcriptũ erat ἐκβαλοῦσι, eiicient? ¶ *Ipſi erunt veſtri iudices,* αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Eraſmus, *Ipſi iudicabunt de vobis.* id eſt, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem eſt hęc loquendi formula ſacris ſcriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia ſuæ virtutis exemplo etiam tacẽs coarguit: quo modo accipiendum eſt quod paulo pòſt de Nineuitis & regina Auſtri commemoratur.

28 *Sin autem,* εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterũ ſi præceſſit. & hoc dicendi genus melius reſpondet Græcis quàm illud Quòd ſi, quo vtitur Eraſmus. ¶ *Nempe* ἄρα. Vulgata, *Igitur,* Eraſ. *Ergo.* id eſt οὖν.

29 Nam, ἤ. Vulgata, *Aut:* quod non conuenit huic loco. Eraſmus, *Alioqui.* Particulam autem ἢ interdum poni ἀποδεικτικῶς Budæus prolatis exemplis oſtendit. ¶ *Potentis* [*alicuius,*] τοῦ ἰσχυροῦ. id eſt δυνατοῦ. ſiue ad copias & facultates, ſiue ad ſtrenuũ animũ vel ad corporis robur referas, qui Hebraicè גבור [*ghibbor*] dicitur. quanquã hîc videtur potius ſignificari qui Hebraicè à formidabit & aliis noxia potentia vocatur עריץ [*harits*] & alludit omnino Chriſtus ad locum Eſ.49.24. Vulgata, *Fortis*: de quo diximus ſuprà, 3.11. Cæterùm articulus ſignificationem habet quã Grãmatici vocant ἀόριστον, id eſt indefinitã. Itaque adieci particulã *alicuius.* ¶ *Vaſa,* σκεύη. id eſt res & ſupellectilem omnem, ſiue inſtrumẽtum: quo modo vaſorum vocabulũ à Latinis accipi conſtat. Τεύχεα etiã dixit Euripides in Andromacha, & Vaſa Latini, vt Hebræis כלי *Keli.*

30 *Mecum.* μετ᾽ ἐμοῦ. i. à meis partibus, ſed ita vt ex meo pręſcripto agat quod agit. nã ſeſe huius partis ducẽ conſtituit. ſignificat autẽ nullum inter ſe & Satanã, ſiue inter veram & falſam religionem, dari poſſe mediũ, qua de re populum etiam admonuit Elias Reg. 18,21. Quid fiet igitur iis qui religionis controuerſias, ſcilicet compoſituri, viam inuenire ſe poſſe ſperant qua concilietur carnis prudentia cum Spiritus ſapientia?

31 *Blaſphemia,* βλασφημία. Eraſmus, *Conuitium.* Quidam *Maledictum.* Vocabulum Græcum quid valeat, & cur ſeruare illud maluerimus, antè diximus 9.3. ¶ *In Spiritũ,* τοῦ Πνεύματος. Vide ſuprà, 10.1. Quod ſit autem peccatum in Spiritum ſanctum, expoſui 1.Ioh.5.16.

32 *Loquutus fuerit,* εἴπῃ λόγον Vide ſuprà, 8.8. ¶ *In hoc,* ἐν τούτῳ. In decem vetuſtis exemplaribus legitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, id eſt in præſenti ſeculo. ¶ *Neque in futuro,* οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι id eſt, neque in vita, neque poſt mortem. Notum enim eſt cuiuis Chriſtiano, duplicis ſeculi mentionem fieri in ſacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo naſcimur, & huius vitæ ſpatio terminatur: alterum verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, éſtque infinitũ. Cęterùm quia peccatorũ remiſſio, quam quiſpiã in ipſo mortis articulo conſequitur, propriè reſpicit futurum ſeculum, ideo (opinor) dicit Chriſtus fore vt blaſphemia in Spiritum ſanctum neque in hac vita conſtitutis, neque etiam morientibus (id eſt nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittantur, (vt 2. Samuelis 12.13.) & ruſus multorum abſolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata poſt mortem propriè remittantur, ſed vel in vita, vel

in ipſa

in ipsa morte: tamē quia huius remissionis plenum fructū non percipient fideles nisi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorum remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque nouum est hoc loquendi genus, quum fere semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acsi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum sentirent reprobi. Hoc tamen vtrunque quum falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum non simpliciter reiici, sed κατά τι, quatenus videlicet Dominus eo demum die penitus sua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.5, & 1. Cor.1.8, & 5.5, & 2. Cor.5.10, & 2. Tim.4.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1. Epist.1.5. Itaque futurum seculum, siue à die mortis singulorū, siue à die iudicii supremi, siue ab vtroque, diuersa tamē ratione inchoatur. Sed & aliter & quidem simplicius hūc nodum expedire facilè est. Notum enim est ex Hebræis vsitatissima μειώσει huiusmodi negationes in contraria maxime affirmare. Itaque *Non remittetur*, idē fuerit atque Certò & absque vlla venia punietur, tum in præsenti vita, tum in futura: quod in his ipsis impletum est quos hic alloquitur Christus. Itaque modis omnibus ineptissimi sunt qui ex hoc loco suum illum Purgatorium ignem, & preces pro defunctis extruere sunt conati. Hoc autem vt magis norint veteribus quoque sanioris iudicij patribus non placuisse audiant quid in hunc * locum scripserit Fulgentius ante annos mille & centum, & quidem hoc argumentum tractans ex professo in libro de peccatorum remissione lib.1. c.24. *Hoc*, inquit, *verbo Dominus & Saluator noster non aliqua peccata in futuro seculo dimittenda quæ in hoc seculo dimissa non fuerint, sed bene intelligentibus ostendit non alia sed illa tantùm in futuro seculo dimittenda, quæ in hoc seculo in vna & vera Ecclesia Catholica fuerint vnicuique dimissa*. Hæc ille, dimittenda docens iam dimissa, quod tunc peccator verum & plenum remissionis peccatorum fructū, vltimo illo die videlicet, cōsequetur.

Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.	33	Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.	33	*Aut facite arborē bonam, & fructū eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.*
Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.	34	Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quū sitis mali? ‖nam ex redundantia cordis os loquitur.	34	*Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.* Luc. 6. 45.
Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.	35	Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.	35	*Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.*
Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.	36	Sed dico vobis, quodcunque verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.	36	*Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent rationē de eo in die iudicij.*
Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.	37	Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.	37	*Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.*
Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.	38	Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Præceptor, ‖ velimus ex te signum videre.	38	*Tunc responderunt ei quidā de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, volumus à te signum videre.* Infrà 16.2. Luc. 11.20. 1. Cor.1.22

33 *Facite*, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumentatur enim Iesus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Quum * enim ipsius opus, Dæmoniorum videlicet eiectionem reprehendere non possent, ipsum tamen vt magum accusabant. At enim, inquit Christus, quale est opus talis est eius auctor. Aut igitur fatemini bonum eum esse à quo bonū opus edatur, aut vtrunque malū esse ostendite. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 *Possitis*, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Potestis*. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum pro optatiuo positum esse. Sic Aristoteles, οὐδὲν πώποτε ζῷον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔχειν ἑτέρου ζῴου, τὴν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὃ εἴη ἂν ἔχον. Gregorius de Baptismate, οὐδὲν τῷ Θεῷ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro δοίη ἄν. quę exēpla obseruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. ¶ *Ex redundantia*, Ἐκ περισσεύματος. Vulg. & Eras. *ex abundantia*, non satis expressè. est enim hoc non generaliter accipiendum, quum neque semper intus sit multum eius rei de qua sermonem aliquis habeat, neque semper animus & os consentiant: sed est peculiariter à Christo in suorum obloquutorum desperatam improbitatem dictum, perinde acsi scriptum esset, Ex eo quod in corde vestro redundat, os vestrum istam blasphemiam euomit. Hūc etiam spectat Thesauri nomen in proximè sequente versiculo, vbi generaliter dicitur, homines id quod maximè ipsis intus allubescit, libenter velut ex cordis penu reconditum depromere.

36 *Otiosum*, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρόν. id est malum. Rursus in alio neutrū scriptum erat, sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, comparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones Tertullianus de patientia rectè vocat vana & superuacua dicta huiusmodi: est etiam εὐτραπελία quam damnat Apostolus Eph.5.4.

37 *Iustificaberis*. δικαιωθήσῃ. id est absoluēris. Opponitur enim τῷ καταδικασθῆναι. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatem, qua in nobis corā Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustum fieri, sed iustum declarari. Diuersum autem est illud ex quo iusti simus, ab ipsius iustitiæ testimonio: & Paulus præsertim ex tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari, id est pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hęc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe vt vera distinguatur à falsa & adulterina, vt docet Iacobus. Christus autem sermonis facit mentionem, non vt cętera hominis opera excludat, sed ad id de quo agebatur orationem dirigens. Et certè loquutio quum sit cogitationum index & character, vna est ex præcipuis hominis actionibus, & quidem maximi inter cæteras momenti, vt docetur copiosè Iac.3. ¶ *Et ex*, Καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, *vel ex*: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Et contrà ἢ pro καὶ, vt Rom.4.13.

38 *Responderunt*, ἀπεκρίθησαν. Erasm. *Interrogarunt*. id est ἐπηρώτησαν. ¶ *Velimus*, θέλομεν. Vulgata & Erasmus. *Volumus*. quod nimium imperiosè dictum videtur.

39 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ
πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ
σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ ση-
μεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.
Ionæ 2.1. 40 Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ
κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕ-
τως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ
τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.
41 Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ
κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρι-
Ionæ 3.5. νοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυ-
γμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.
3.Reg.10.1 2.par 9.1. 42 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ
κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρι-
νεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς
γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ
ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.
43 Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλ-

39 Ipse verò respondens dixit
eis, ¨Gens mala & adulterina
signum ¨ requirit, ¨ sed signum
non dabitur ei nisi signum il-
lud Ionæ Prophetæ.
40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vē-
tre ceti ¨ tres dies & tres no-
ctes, ita erit Filius hominis ¨in
corde terræ tres dies & tres
noctes.
41 ¨Nineuitę ¨ resurgēt in iudi-
cio cū gēte ista, ¨ & condēna-
bunt eā: ‖ ꝙ ipsi resipuerint ad
prædicationem Ionæ: & ecce,
pl⁹ quàm Ionas *est* in hoc loco.
42 ‖Regina ¨Austri surget in iu-
dicio cū gēte ista, & condēna-
bit eā: quòd venerit à ¨termi-
nis terræ vt audiret sapientiā
Solomonis: & ecce, plus quàm
Solomon *est* in hoc loco.
43 ¨Cæterùm quum impurus

36 *Qui respondens ait il-
lis, Generatio mala &
adultera signum quærit,
& signum non dabitur
ei, nisi signum Ionæ Pro-
phetæ.*
40 *Sicut enim fuit Ionas
in ventre ceti tribus die-
bus & tribus noctibus,
sic erit Filius hominis in
corde terræ tribus diebus
& tribus noctibus.*
41 *Viri Niniuitæ surgēt
in iudicio cum generatio-
ne ista, & condemnabūt
eam: quia pœnitentiam e-
gerunt in prædicatione
Ionæ: & ecce plus quàm
Ionas hic.*
42 *Regina Austri surget
in iudicio cum generatio-
ne ista, & condemnabit
eam: quia venit à fini-
bus terræ audire sapien-
tiam Salomonis: & ecce,
plus quàm Salomon hic.*
43 *Quum autem immun-*

39 *Gens*, γενεά. Vulgata & Erasmus, *Generatio*. Ego illud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεά etiam alia interdum declarat, vt alibi obseruauimus. Erasmus nationem interpretatus est infrà, Lucæ 11.29. ¶ *Mala*, πονηρά. Erasmus, *Praua*. Ego verò malui semper interpretari eodem modo: quanuis fortassis rectius verterimus sceleratam. ¶ *Adulterina*, μοιχαλίς. Vulg. *adultera*. Alludit ad locum Esaiæ 57.3. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiūt, inter quos præcipuè numerandi sunt hypocritæ. Mihi videntur tamen hic potius Iudęi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocant בני נכר [*bene nakar*] & Græci generali nomine ἀλλοτρίοις. sicut Psalm. 144. בני נכר [*Bene nekar*] id est filij extraneæ dicuntur: quò spectant etiam Christi verba, Ioh. 8.39. & 44. Sed adulterij nomen optimè conuenit, quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & eius soboli, videlicet legitimæ non adulterinæ. ¶ *Requirit*. ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, *Quærit*. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeo vt etiā pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vsurpetur. ¶ *Sed signū*, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt suprà, 11.19, & Act. 10.28.

40 *Tres dies*. τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Eras. *Tribus diebus*. Sed miror cur constructionem mutarint, quum præsertim Grammatici omnes testentur tempus continuū (cuius hic est magna emphasis) quarto casu declarari. ¶ *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraice בלב [*beleb*] id est Intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois, Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrum, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. neque
* appositè Hieronymus in Ionā, locū putauit hic significari inferorum. Docet itaque Christus resurrectionem suam fore istis perfidis & impiis omnium signorum vice, idque in eorum perniciē. Quod autem ad trinoctij supputationem attinet, coniungenda est nox cum die, cuius est appendix, sicut ostendemus infrà 26,17.

41 *Nineuitæ*, ἄνδρες Νινευῖται. illud ἄνδρες addere ferè solent Græci, Latini prętermittunt. Hebræi quoque addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ, sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum appositè, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione differe-
* re. Cæterùm illud παρέργως libet obseruare, literam υ, quæ respondet propriè literæ Latinę eorum, non autem ι, diphthongo, in his vocibus Hebræis Νινευῖται, Εὔα, Εὐίλα, Λευΐ, Δαυΐδ, Εὐαῖος, & cæteris, si quæ eiusmodi in his libris & Græca veteris testamenti editione occurrunt, non cohærere cum ε, vt efficiat diphthongum ευ, sed respondere literæ consonanti ו, Hebræorum, quæ est digamma æolibus solis inter Græcos notum, ideóque cum sequente vocali connectendum, quod quum exprimere ac proinde ne scribere quidem possent cæteri Græci, coacti sunt eius loco in peregrinis vocibus substituere & pronunciare modò per υ, vt in his Hebræis, modò per ου in Romanis vocibus, vt in Οὐαλέριος & similibus, quem sonum imperitia tandem inuexit in literam β Gręcorum. Et hanc quidem causam vel pręcipuam esse arbitror, non illam merè Iudaicam & superstitiosam, cur nomen illud tetragrammaton Iudæi conuerterint Κύριος, quòd illud videlicet Græcè nec scribi nec enuntiari possit. ¶ *Resurgent*, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinem: solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi: quò respexit Christus. Malo tamen ad ipsam resurrectionem hoc referre, perinde ac si scriptum esset, resurgentes cum hac natione. nam certum est hic agi de extremo iudicio, neque vtitur Christus præpositione σὺν, sed μετὰ, pro qua Syrus interpres habet עם [*him.*] ¶ *Et condemnabunt*, καὶ κατακρινοῦσι, suo videlicet exemplo, vt suprà 27. Vide Rom 2.27.

42 *Austri*, νότου. id est meridei. Ea vero 1. Reg. 10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroës insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho non possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdem, aut certè nō multum diuersæ a Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem fere meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, sit prorsus meridionalis. ¶ *Terminis*, περάτων. id est extremis. Cicero, *Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus*. Vulg. & Eras. *Finibus*, id est ὅρων. Indicant autem etiam ista hanc reginam e Sabæa potius quam Meroë aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

43 *Cæterùm quum impurus*, ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον. Docet Christus eorum quos alloquebatur exemplo, homines qui Euangelij lucē ipsis illucescētem destinata præsertim malignitate suffocarint, deteriores eousque euadere, vt (sicut alibi dicitur) multo præstiterit ipsos nunquam quicquam de salutis doctrina degustasse. Hoc autem significat Christus sumpto ab iis exemplo quos à Dæmoniis reipsa corpore obsessos liberabat, vt postulabat sermo ab iis cœptus in quos horrendam hanc sententiam stringit, qui quum à Satana captiui non corpore sed animo tenerentur, (de quibus Paulus 2. Tim. 2,26.) cognoscere, vel inuiti, coacti fuerant oblatam sibi per Christum libertatem, & quamuis non affectu, intelligentia tamen & agnitione Christi fuerant illustrati, de quibus Christus Ioh. 7, 28. Itaque hoc

Christi

θῆ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

49 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

50 Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς, καὶ ἀδελφὴ, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΕΝ δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

2 Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει·

3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν·

ſpiritus exierit à quopiam, ambulat ¨ per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, ¨ verſam & ornatam.

45 Tunc abit & accipit ſecum ſeptem alios ſpiritus ¨ peiores quàm ipſe *ſit*: & ¨ ingreſſi habitant illic, ‖fitque ¨ vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti iſti malæ.

46 ‖Quū autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adſtiterūt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adſtant, quærentes ¨ tuum colloquium.

48 Ipſe verò reſpondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ eſt mater mea, ¨ & qui ſunt fratres mei?

49 Et protenſa manu ſua in diſcipulos ſuos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei,

50 Quiſquis enim fecerit quod vult Pater meus qui eſt in cælis, is eſt ¨ meus frater, & ſoror & mater.

CAP. XIII.

1 ILlo verò die egreſſus Ieſus domo, ſedit apud mare.

2 Et coacta eſt ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingreſſus ſederet. tota autē turba ¨ ſupra littus ſtabat.

3 Et loquutus eſt eis multa ¨ per parabolas, dicens, Ecce, ¨ *quidam* ſator exiit ad ſerendum.

dus ſpiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit.

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam, vnde exiui. Et veniens, inuenit eam vacantem, ſcopis mundatam & ornatam.*

45 *Tunc vadit, & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum nequiores ſe: & intrantes habitāt ibi: & fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus ſic erit & generationi huic peſſimæ.* Hebr.6.4. & 10.26. 2.pet.2.20

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius & fratres ſtabant foris, quærentes loqui ei.* Mar.3.31. luc.8.20.

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris ſtāt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipſe reſpondēs dicenti ſibi ait, Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei?*

49 *Et extendens manum in diſcipulos ſuos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cælis eſt, ipſe meus frater & ſoror & mater eſt.*

CAP. XIII.

1 *IN illo die exiens Ieſus de domo, ſedebat ſecus mare.*

2 *Et congregatæ ſunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam aſcendens ſederet. & omnis turba ſtabat in littore.*

3 *Et loquutus eſt eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui ſeminat ſeminare.*

Chriſti dictum nihil ad eos pertinet qui vera πληροφορίᾳ ſunt donati, vtpote quæ ſit ἀμεταμέλητον donum, quum ſolis electis, nunquam certè perituris, donetur. Et tamen neceſſaria eſt hæc doctrina imprimis, tū aduerſus offendicula, quum ex nobis exeunt qui ex nobis eſſe quidem videbantur, ſed non erant: tum vt ſicut firma eſt electio, cuius inuictum teſtimonium eſt vera fides, ſic ea media ſummo ſtudio retineamus quibus fides retinetur. ¶ *Per arida loca*, δι' ἀνύδρων τόπων. Neque allegoriis neque curioſis ſpeculationibus indulgendum, & Spiritus impuros res ipſa oſtendit nuſquam efficacius quàm frequentiſſimis locis Dæmones regnare. Sed & iſtud mirandum non eſt increpatos à Domino & extra hominum cœtum quoties ei libuit ablegatos, in ſolitudine nouas redeundi occaſiones quærere irrequietos. Quinetiam incultis & ſqualidis locis mirum eſt, & tamen experientia ipſa confirmatum, ſagas & veneficas plerunque inueniri. Denique quantum illic valeant Satanicæ præſtigiæ docent mala per Eremitas & Monachos iampridem in Eccleſiam inuecta.

44 *Verſam*, σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, *Scopis mundatam*. Eraſmus, *Scopis purgatam*. His autem verbis, quæ quum ad homines ipſos referantur, neceſſe eſt allegoricè exponere, ſecuritatem & otium videtur deſignare: quorum illa Satanæ aditum patefacit, iſtud autem eum etiam ad ſe vltrò allicit.

45 *Peiores*, πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis diſſidere videamur. Alioqui enim ſuprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid ſignificare quàm κακὸν: vt mihi minimè diſpliceat Eraſmi verſio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, *Nequiores*: quod propriè libidinoſiores declarat. ¶ *Ingreſſi*, εἰσελθόντα. Eraſmus, *Ingreſſus*, εἰσελθὸν: quod teſtatur ſe legiſſe in quodam exemplari. ¶ *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vulgata, *Nouiſſima hominis illius* Eraſmus *Poſtrema illius hominis*. Mihi verò viſum eſt hoc dicendi genus perobſcurum.

47 *Tuum colloquium*, σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Tibi loqui*. In vno exemplari legimus σὲ ἰδεῖν, videre te. Fratres autem appellantur eius cognati, de quibus infrà 13, 55.

48 *Et qui*, καὶ τίνες. Eraſmus, *Aut qui*. id eſt ἢ τίνες.

50 *Meus frater*, ἀδελφός μου. id eſt mihi cōmune genus.

IN CAPVT XIII.

2 *Supra littus*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. loco videlicet ſuperiore.

3 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. id eſt per comparationes & ſimilitudines. Vocabulum autem Græcum ſeruaui, ipſi

etiam vulgo satis iam familiare. ¶ [*Quidam*] *Sator*, ὁ σπείρων. Vulgata, *Qui seminat*. Ad verbum, Seminans. Sciendum est autem articulum hoc loco (cui respondet apud Hebræos litera ה [*he*] præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitum: quasi dixisset σπείρων τις. id est, quidam qui sementem faciebat.

4 Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

5 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά·

8 Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

9 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

11 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Inf. 25 29

12 (Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

13 Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσιν.

Esa 6.9. marc. 4.12 luc 8.10. ioh.12 40 act 28.26 rom.11.8

14 Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προ-

4 Et ¨ interserendũ alia quidem ceciderũt secundum viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderũt ¨ in petrosa, vbi non habebant terrã multã: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autẽ exorto ¨ ardore tactasunt, & ¨ propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 ¨ Alia verò ceciderunt in spinas: & ¨ ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderũt in terrã bonã: & ediderunt fructũ, aliud quidem ¨ centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiẽdum, audiat.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare ¨ per parabolas loqueris eis?

11 Ipse verò respondens dixit eis, ¨ Quia vobis datũ est nosse ¨ mysteria regni cælorum, ¨ illis autem non est datum.

12 ¨ ‖ Quisquis enim habet, dabitur ei, & ¨ amplius habebit: quisquis autem non habet, etiam ¨ quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, ¨ quia videntes nõ vident, & audientes non audiũt, nec intelligunt.

14 ‖ Itaque completur in ipsis

4 *Et dum seminat, quædam ceciderunt secus viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt ea.*

5 *Alia autem ceciderũt in petrosa, vbi non habebant terram multam, & cõtinuò exorta sunt, quia non habebãt altitudinem terræ.*

6 *Sole autem orto æstuauerunt, & quia non habebant radicem, aruerunt,*

7 *Alia autem ceciderũt in spinas, & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea.*

8 *Alia autẽ ceciderunt in terram bonam, & dabant fructum, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud tricesimum.*

9 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?*

11 *Qui respondens ait illis, Quia vobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.*

12 *(Qui enim habet dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.)*

13 *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.*

14 *Et adimpletur in eis*

4 *In seminando*, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, *In agendo partem ostendent*. Vulgata, *Dum seminas*. Erasmus, *Quum seminaret*.

5 *In petrosa*, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, *In loca saxosa*. Illud propiꝰ abest a Greco, & frequẽter etiã apud Plin. occurrit.

6 *Ardore tacta sunt*, ἐκαυματίσθη. Erasmus, *Exusta sunt*. Vulg. æstuarũt: quod de stirpibus & huiusmodi rebus non memini legere vsurpatum. Adde quòd τὸ καῦμα ardorem declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est ardore exhauriri, & torreri. Vertimus autem Ardore tacta sunt, potius quàm Æstuarunt: quod Æstus propriè de alio caloris genere, humente videlicet eóque suffocante aut præfocãte dicatur, hoc est, de eo qui vdo cælo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resoluit. Vernacula lingua dicimus. *Vne chaleur soubs nue & estouffee*. ¶ *Et propterea quòd non*, καὶ διὰ τὸ μὴ Sic etiã Eras. superiore vers.

7 *Alia verò*, ἄλλα δέ. Erasmus, *Alia rursus*. id est ἄλλα πάλιν. ¶ *Assurrexerunt*, ἀνέβησαν. i. excreuerunt. Plin. (quẽ sequor) hac significatione vti solet Assurgendi vocabulo.

8 *Centena*, ἑκατὸν. sub. grana. Vulgata, *Centesimum*. id est, ἑκατοστόν. Erasmus, *Centuplum*. id est ἑκατονταπλοῦν, vt loquitur Theophrastus. Ad verbum, Centum, vt post ἄλλα subaudiatur σπέρματα, & post ὃ μὲν subintelligatur κόκκος, propter mutatum genus in Græcis.

10 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Intelligit quæ vocant Hebræi משלי [*Msle*] qua voce non tantùm significatur Comparatio siue similitudo, quibus sæpè non obscuratur, sed illustratur sentẽtia, sed figuratum dicendi genus, indigens interpretatione, quãuis sæpe à rebus peruulgatis sint petitæ, cuiusmodi sunt præsertim Allegoriæ.

11 *Quia*, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulam tãquam redundantem, vt sæpe alias πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & cum superiore interrogatione cohærere. ¶ *Mysteria*, μυστήρια. Hîc quoque vocabulum Græcum seruaui, quo frequẽter Cicero etiam ipse vtitur, quo videlicet arcana, non quæuis, sed sacra, & prophanis hominibus minimè committenda significantur: quamobrem etiam Græcis ita sunt vocati sacri symbolici, & figurati Christianorum ritus, quos Latini sacramẽta, à solenni, vt arbitror, iureiurando vocarunt. Mysteria verò dici meminerimus, non quæ in Ecclesia sua Deus quibusuis patêre velit, sed quæ soli Ecclesiæ suæ patefacit Filius, cæteros iusto suo iudicio deserens in tenebris: & præsertim hoc iudicium (vt ex hoc loco apparet) in eos ferens qui Dei beneficium sunt pertinaciter aspernati. * ¶ *Illis autem non est datum*, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, illis verò per parabolas, quod est in Luca.

12 *Quisquis enim habet*, ὅστις γὰρ ἔχει. Id est qui non contempsit Dei gratiam, sed iam aliquantulum saltem in ea profecit. Huic opponitur qui non habet, nisi in speciem videlicet: cuiusmodi erant Iudæi plerique, quanuis sibi solis res diuinas esse patefactas gloriarentur: idcirco digni quibus etiam illa lux qualiscunque eriperetur, quâ in genere cæteris gentibus præstabant. ¶ *Exuberabit*, περισσευθήσεται. Erasmus, *Reddetur abundantior*, vt ostenderet non significari abundantiam, sed incrementum. Sed qui non abundauit quomodo dicetur abundantior factus? ¶ *Quod habet* ὃ ἔχει. i. quod se putat habere, ! Luc. 8. vers. 18. Euanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilo minus superbiunt. Vide infrà 25, 29.

13 *Quia*, ὅτι. In sexto exemplari scriptum erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. Id est, Vt videntes (nam hic accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur in eis. Ego receptam lectionem sequor.

14 *Audita*

φητεία Ἠσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονη-

prophetia Eſaiæ, quæ dicit,
¨Auditu ¨audietis, & nõ intelligetis: & videntes videbitis,
& ¨non cernetis.

15 ¨Craſſum factum eſt enim cor populi huius, & auribus
¨grauiter audierunt, & ¨oculis ſuis conniuerũt: nequãdo cernant oculis, & auribus audiãt,
& corde intelligãt, & ¨ ſe conuertant, & ſanem eos.

16 Veſtri verò beati ſunt oculi, quòd videant: & aures veſtræ, quòd audiant.

17 ‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iuſti deſiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolã eius qui ſeminat.

19 ‖ ¨Quoties quiſpiam audit
¨ſermonem de regno illo, ¨ &

prophetia Eſaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis.

15 *Incraſſatum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos ſuos clauſerunt nequando, videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & cõuertantur, & ſanem eos.*

16 *Veſtri autem beati oculi, quia vident: & aures veſtræ, quia audiunt.*

17 *Amen quippe dico vobis quia multi Prophetæ & iuſti cupierunt videre quæ videtis, & nõ viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.* Luc.10.24

18 *Vos ergo audite parabolam ſeminantis.*

19 *Omnis qui audit verbum regni & nõ intelligit, venit Malus, & rapit* Mar. 4 15. luc.8.11.

14 *Auditu* ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Eraſmus, qui auribus interpretatur, quaſi ſcriptum ſit ἀκοαῖς: & apud Eſaiam non אוזנים [*ozenim*,] ſed שמוע [*ſchemoah*.] Eſt autem hæc Hebraica phraſis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus [vt exiſtimo] ſatis nota. ¶ *Audietis*, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus ſcriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id eſt, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui poſſumus per imperandi modum vertere hoc modo. Auditu audite & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Eſt enim familiariſſima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quamuis plerũque ſint hæ particulæ negantes (ſicut annotat Eraſmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς. Nequaquam dixeris. Ariſtoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id eſt, Nequaquam irriſeris, neque feceris quæ fæculenti iſti dii ſolent. Sic etiam commodius accipi poſſe videtur Gal. 5.16. ¶ *Non cernetis*, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perſpicietis. Vulgata, Non videbitis. Eraſmus rectè mihi videtur diſtinxiſſe τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco τὸ βλέπειν videtur ſimpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod non longè minus eſt quàm ἰδεῖν, id eſt perſpicere & cernere. Hoc enim eſt potius animi quàm oculorum: ſicut plus eſt Intelligere quàm Audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non poteſt notari hęc differentia in aurium ſenſu. Nam συνιέναι, ſemper eſt mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam non eſſe. Siquidem etiam duobus verſiculis ſequentibus ἀκούειν dici videtur non de ſimplici auditione, ſed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, verſiculo 16, pro Cernere: verſiculo autem 17. ἰδεῖν & βλέπειν de externa viſione dicuntur, ſine vllo diſcrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd iſta verborum notatione videtur hîc locus nonnihil illuſtrari.

15 *Craſſum factum eſt*, ἐπαχύνθη. Vulg. & Eraſ. *Incraſſatum eſt*: quod non memini legere apud idoneos authores. Teſtantur autem phyſiognomi cor magnum & obeſum declarare ingenium hebes & ſtolidum. ¶ *Grauiter audierunt*, βαρέως ἤκουσαν. Hos vocant Græci βαρυκόους. Latini ſurdaſtros appellant. Loquitur autẽ hîc de animi ſurditate affectata, de quibus Galli prouerbialiter dicunt, Nullos peius audire quàm qui audire nolũt. Sic dicuntur cõniuere non natura cæci, ſed qui ſe videre diſſimulant, quod vel inuiti vident. ¶ *Oculis ſuis conniuerunt*, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Eraſmus) nimiũ latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, ſicut apud Latinos Conniuere. ¶ *Se conuertant*, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב [*ſchub*] (id eſt conuerti) idem valere quod μετανοεῖν, i. reſipiſcere. Accipitur autem ἐπιστρέψωσι paſſione reciproca, vt ſolent Hebræi ſæpè accipere coniugationem Niphal & Hithpahel. Vide Act. 3.26. *

19 *Quoties quiſpiam audit*, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, *Omnis qui audit*. id πᾶς ὁ ἀκούων. Eraſmus, *Quum quiuis audit*. Ad verbum, *Omni audiente*. Sed conſtat huiuſmodi caſus abſolutos in particulam Quum reſolui ſolere. Hoc autem loco particula vniuerſalis, addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo prępoſui particularem Quiſpiam: quoniam τὸ καθόλου exiſtimo referri ad tempus, orationem autem ipſam, quod ad ſubiectum attinet, potius indefinitam eſſe quàm vniuerſalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, ſed Quoties aliquis audit. ¶ *Sermonem de regno illo*, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, *Verba regni*. Eraſmus ad verbum, *Sermonem regni*: quod mihi viſum eſt obſcurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rurſus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud ſatìs ſcio quò reſpexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etſi hæc eſt conſuetudo Hebræi ſermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vſurpent, hoc tamen perpetuum non eſt, quũ ſæpe appellatiua vim ſuã conſeruẽt. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo oſtenditur de certo regno hîc agi, nempe cæleſti & æterno: quam tamen emphaſin non putauimus vbique obſeruandam. ¶ *Non attendit*, μὴ συνιέντος. videlicet animum: id eſt animo non recondit, neque apud ſe auditum conſiderat. Pro quo Syrus interpres habet, לא מסתכל [*La meſtacal*] à שכל [*ſchacal*] Hebræo quod declarat non tantùm animo percipere ſiue intelligere, ſed etiam animum in aliquam rem circunſpectè conſiderandam intendere, vt Pſalmo 41, verſu 2. Itaque verbum intelligendi, etſi reſpondet verbo Græco συνιέναι in ſignificatione vſitata, tamen huic loco non conuenit. Nec enim hic agit Chriſtus de hominibus prorſus rudibus & qui nihil eorum quæ audiant intelligant, ſed de iis qui audita nihil curent: quibus opponuntur quos mox dicit audita amplecti cum gaudio. Inter hos autem hoc eſt diſcrimen, quòd audita illorum aures ſtatim præteruolent, Satana prohibente ne animo infigantur: iſtis autem paulò poſt effluant quæ animo quidẽ, ſed non ſatis altè recondiderant: idque ita eſſe, nec Chriſtum agere de iis qui vel audire penitus recuſent, vel audita nõ percipiãt, apparet ex eo quòd iſtis eripi dicit à Satana quod in ipſis ſatum fuerat, ſed in via ipſa, vbi quũ ſolum non ſit ſubactum, à terra quidem excipitur, ſed terræ ſinu recipi non poteſt.

ἐστι, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν.

Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

non attendit, venit ¨ ille Malus, & ¨rapit quod ſatum eſt in corde ipſius: is eſt qui ſecundũ viam ¨ſemen excepit.

20 Qui verò in petroſa ſemen excepit, is eſt qui ſermonẽ audit, & eum ſtatim cum gaudio ¨excipit.

21 Non habet autem radicem in ſeſe, ſed ¨tẽporarius eſt: ortáque compreſſione ¨velperſequutione propter ſermonem, ſtatim offenditur.

22 Qui verò in ſpinas ſemen excepit, is eſt qui ſermonem audit: ¨ſed ſolicitudo ſeculi huius, & ¨fallacia diuitiarum ſuffocat ¨ſermonem, qui fit ¨ fructus expers.

23 Qui verò in terram bonam excepit ſemen, is eſt qui ſermonem audit & intelligẽtiam intẽdit, ¨qui videlicet ¨fructum fert: editque alius quidem centena, alius ſexagena, alius verò ¨tricena.

24 Aliam parabolam propoſuit eis, dicens, ¨Simile eſt regnum cælorum homini ¨ſerenti bonum ſemen in agro ſuo.

25 Quũ autem dormirẽt homines, venit ei⁹ inimicus, & ſeuit zizania ¨inter triticum: & abiit.

26 Quũ verò germinaſſet herba, & fructum edidiſſet, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autẽ ſerui patrisfamiliâs, dixerũt ei, Domine, nõne bonũ ſemen ¨ſeuiſti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

quod ſeminatũ eſt in corde eius. hic eſt qui ſecus viam ſeminatus eſt.

20 *Qui autem ſuper petroſa ſeminatus eſt, hic eſt qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud:*

21 *Non habet autem in ſe radicem, ſed eſt temporalis: facta autem tribulatione & perſequutione propter verbum, continuò ſcandalizatur.*

22 *Qui autem ſeminatus eſt in ſpinis, hic eſt qui verbum Dei audit: & ſolicitudo ſeculi iſtius, & fallacia diuitiarum ſuffocat verbum, & ſine fructu efficitur.*

23 *Qui verò in terrã bonam ſeminatus eſt, hic eſt qui audit verbum, & intelligit, & fructũ affert: & facit aliud quidem centeſimum, aliud autem ſexageſimum, aliud verò triceſimum.*

24 *Aliam parabolã propoſuit illis, dicens. Simile factum eſt regnum cælorum homini qui ſeminauit bonũ ſemẽ in agro ſuo.*

25 *Quum autem dormirent homines, venit inimicus eius, & ſuperſeminauit zizania in medio tritici: & abiit.*

26 *Quum autem creuiſſet herba & fructum feciſſet, tunc apparuerunt & zizania.*

27 *Accedentes autem ſerui patrifamiliâs, dixerũt ei, Domine nonne bonum ſemen ſeminaſti in agro tuo? vnde ergo habet zizania?*

¶ *Ille Malus*, ὁ πονηρός. Eraſmus rectè articulum expreſſit: & haud ſcio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquã mutare, nequis nouitate nõ neceſſaria offenderetur. ¶ *Rapit*, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. ¶ *Semen excepit*, σπαρείς. Ad verbum Satus. Nam homo ſatus hîc dicitur eadem ratione qua ſatum agrum vocamus qui ſemen excepit, vt rectè obſeruat Eraſ. ¶ *Qui excipit*, ὁ λαμβάνων. i. δεχόμενος, vt loquitur Marcus 4.20. At τὸ δέχεσθαι pro λαμβάνειν vix vſquam inuenias.

21 *Temporarius*, πρόσκαιρος. Vulg. *Tẽporalis*: quod etiã vocabulũ pro eo quod nonniſi ad tẽpus perſeuerat, à Quintiliano vſurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in ſcholis opponantur temporalia ſpiritualibus, ſtudui amphiboliam vitare. ¶ *Compreſſione*, θλίψεως. Vulg. *Tribulatione*, id eſt τρίψεως, potius quàm θλίψεως. metaphora ſumpta à tribulis. Eraſ. *Afflictione*. Sed Affligere ſignificat proſternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσαράσσειν καὶ προσρηγνύειν. * Cic. in Piſonem, *Statuam deturbãt, affligunt, comminuunt, diſſipant.* At θλίβειν ſignificat πιέζειν, & tam arctè aliquid ſtringere vt opprimas: vnde Thlibiæ Eunuchi. quanuis interdum vehementiorem duntaxat preſſuram declaret: vnde apud Paulum Rom. 8.35, & 2. Cor. 4.8, & 6.4. θλίψις leuius quiddam quàm στενοχωρία. Itaque Afflictionis nomen exprimit quidem rem ipſam, ſed non ita videtur Græco vocabulo reſpondere. ¶ *Vel*, ἢ. In quinto exemplari ſcriptum erat καὶ, &c.

22 *Sed*, καί. Vulgata & Eraſmus, *Et*. Reſpondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו [*vau*] quæ interdum etiam ponitur pro אבל [*abal*,] id eſt Sed: vt Geneſ. 42.10. Et vſus etiam erat Euangeliſta in ſuperiore membro particula δὲ: & ita Vetus ipſe interpres conuertit 1. Iohan. cap. 2. verſ. 20. Sed de hac enallage ſæpe iam dictum eſt à nobis. ¶ *Fallacia*, ἀπάτη. Ἀπατᾶν ſignificat Extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt doctè annotauit Eraſmus: ſed Latinum verbum non addidit: id autem eſt Seducere, eadem prorſus tranſlationis ratione. Sed ſeductionẽ pro fallacia vix Latinè dicas. ¶ *Sermonem*, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. ¶ *Fructus expers*, ἄκαρπος. Virg. *ſteriles dominantur auenæ.*

23 *Qui videlicet*, ὃς δή. Miror placuiſſe Eraſmo vt relatiuum referretur ad λόγον, quum appareat Chriſtum non de vno aliquo homine, ſed de vno hominum genere loqui, cuius poſtea varias ſpecies enumerat. Nam (vt ait Paulus 1. Corinth. 12.4) varia ſunt dona. ¶ *Fructum fert*, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. ¶ *Tricena*, τριάκοντα. In duobus exemplaribus reperitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id eſt, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 *Simile eſt*, ὡμοιώθη ἡ βασιλεία. Id eſt ſimile quiddam accidit Regno Cælorum, Eccleſiæ videlicet, ſiue quum prædicatur Euãgelium, atque quum quiſpiam agrum, &c. ¶ *Serenti*, σπείροντι. Vulgata. *Qui ſeminauit*, id eſt σπείραντι. quod etiam ſcriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè conſequuntur.

25 *Inter*, ἀνὰ μέσον. Vulgata, *In medio*. Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך [*bethoc*]

28 *Seminaſti*, ἔσπειρας. Eraſ. *Seminaueras*. id eſt ἐσπάρκεις. Sed frequentiſſimè aoriſti pro pluſquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.5.

30 *Ade-*

28 Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

29 Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

30 Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

31 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

32 Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί, καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

35 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

36 Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autē dixerūt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligēdo zizania, eradicetis simul cum eis triticum.

30 Sinite vtraque simul crescere vsque ad messem: & tempore messis dicā messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 Aliam parabolā proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seuit in agro suo:

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autē excreuerit, maximum est olerum: & arborescit: adeo vt veniant volucres cæli, & nidulentur in ramis ipsius.

33 Aliā parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnū cælorum fermento, quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, vsquequo fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: & absque parabola nihil loquutus est eis.

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicētem, Aperiam per parabolas os meū: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba venit domū Iesus, & adierūt eū discipuli eius, dicentes, Edissere

28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur imus, & colligimus ea?*

29 *Et ait, Non: ne forte colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.*

30 *Sinite vtraque crescere vsque ad messem: & in tempore messis dicā messoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendū: triticum autem congregate in horreum meum.*

31 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo:* Mar.4.30. Luc.13.18.

32 *Quod minimum quidē est omnibus seminibus: quum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor: ita vt volucres cæli veniant & habitent in ramis eius.*

33 *Aliam parabolam loquutus est eis, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatū est totum.* Luc.13.20.

34 *Hæc omnia loquutus est Iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.* Mar.4.34.

35 *Vt impleretur quod dictum erat per Prophetā, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi.* Psal.73.8.

36 *Tunc dimissis turbis venit in domum, & accesserunt ad eum disci-*

30 *Ad exurendum*, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, *Ad comburendum*. Vide supra 3.12. Apud Epiphanium aduersus Manichæos citatur hìc locus multis vocabulis immutatis, vt satis appareat illum habuisse non verborum sed sententiæ rationem.

32 *Olerum*, τῶν λαχάνων. Erasmus, *Inter olera*. In tribus vetustis exemplaribus additur πάντων Omnium, sicut etiā legit Vetus interpres. ¶ *Veniant*, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur κατελθεῖν. i. descendant. ¶ *Cæli*. τοῦ οὐρανοῦ. id est aëreæ, epitheton auium Hebræis familiare. Sic tradit Herodotus in agro Babylonico milium & sesamum arborescere: & de Sinapi Iudæa mirabiliter excrescente penè incredibilia narrari testatur noster Tremellius in Syra interpretatione, ex Thalmudis tractatu De angulo agri, cap. 2. ¶ *Et nidulentur*, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Erasmus rectè conuertit. Nidos enim suprà vocauit κατασκηνώσεις, 8.20. quasi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis disertioribus καλιαὶ dicuntur quòd sint ex bacillis & festucis compacti. Vulg. *Et habitent*.

33 *Loquutus est eis*. ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, Dicens: cuius authoritatem sumus sequuti. ¶ *Indidit*, ἐνέκρυψεν. Vetusta omnia exemplaria scriptum habebant ἔκρυψεν, eodem sensu. Vulg. *Abscondit*. Erasmus, *Abscōdidit*. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari soleam Occultare, hìc malui Condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abscondere dicimus quod eo consilio seponimus vt vbi sit, ab aliis ignoretur, quod huic loco non quadrat: sed quod conditur, aufertur spectantium oculis. ¶ *Sata tria*, σάτα τρία. id est, epha vnum, siue modios quatuor & semis. Nam סאה [*seah*] apud Iudæos mensura fuit rerum aridarum, sesquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed existimo nonnullos intempestiuè in hac mensura philosophari. ¶ *Tota*, ὅλον. Vulgata & Erasmus, *Totum*. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 *Aperiam per parabolas*, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræū dicendi genus, pro Loquar parabolas. ¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Erasmus, *A constitutione*. καταβάλλειν significat in inferiorem locum iacere: sicut fieri solet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολὴ, quæ vox quum de quouis ex superiore loco in inferiorem iactu dicatur, videtur subaudiri in hac locutione genitiuus τῶν θεμελίων, id quod exprimere studui. Verùm quia hoc loco non res ipsa, sed tempus rei gestæ significatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Erasmus in annotationibus. *

36 *Edissere*, φράσον. Id est, declara & explica: quo posteriore vocabulo vtitur hìc Erasmus, quum infra 15.15, cum Vetere interprete maluerit simplex Disserendi verbum vsurpare. Est igitur φράζειν hoc loco diuersum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis stylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν idem valeant. Itaque Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquēdi nomen inuenisse.

θηταὶ αὐτοῦ λέγοντες, Φράσον ὑμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

38 Ὁ δὲ ἀγρὸς, ἐστιν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτὰ, ἐστιν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμὸς, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταὶ, ἄγγελοί εἰσιν.

Ap 14 15. iocl.3.13

40 Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

41 Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

42 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρὸς· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

43 Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Sap.3.7. dan 12.3.

44 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

---

nobis parabolam zizaniorum ∵agri illius.

37 Ipse verò respondens dixit eis, Qui seminat bonum semen est Filius hominis:

38 Ager autem, ∵ est mundus: bonum verò semen, sunt filij ∵regni: zizania verò, sunt filij ∵illius Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus:‖ messis verò, consummatio seculi est: messores autem, ∵Angeli sunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia offendicula, & eos ∵qui dant operam iniquitati:

42 Proiicientque eos ∵in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖Tunc iusti fulgebũt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum quispiam ∵occuluit, & ∵præ gaudio quod accipit ex eo, ∵ subducit *sese*, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

---

puli eius, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.

37 *Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:*

38 *Ager autem, est mundus: bonum verò semen, hi sunt filij regni: zizania autem filij sunt nequam.*

39 *Inimicus autẽ qui seminauit ea, est diabolus: messis verò, consummatio seculi est: messores autem Angeli sunt.*

40 *Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione seculi.*

41 *Mittet filius hominis angelos suos, & colligẽt de regno eius omnia scãdala, & eos qui faciunt iniquitatem:*

42 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

43 *Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.*

44 *Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro, quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum.*

¶ *Agri illius*, τοῦ ἀγροῦ. id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli vis hoc loco ἀναφορικὴ. suprà verò 6. 28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 *Est*, ἐστι. id est, Significat mundum, in hac videlicet parabola. Sic etiam quum symbola tũ Baptismi tum Cœnæ Domini, signa sint earum rerum quibus significandis adhibentur, simili metonymia dicuntur id esse quod significant: quod qui negant, meram peruicaciam ostendunt. Sed hoc in sacramentali metonymia non est omittendum, non esse nudam sacramentalem significationem, sicut in istis & similibus parabolis: sed quod verbo promittitur, & symbolis significatur, verè quoque à Deo præberi fide sumendum. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8. 12. Filios autem regni non vocat vt suprà 8.12, omnes in genere regni Dei incolas, sed eos demùm qui sic sunt in Ecclesia vt sint etiam ex Ecclesia. ¶ *Illius Mali*, τοῦ πονηροῦ. Vulgata. *Nequam*. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατ᾽ ἐξοχὴν dicitur ὁ πονηρὸς) sed etiam vt distinguatur casus. Dicitur autem Diabolus istos gignere, non substantiæ, vt qui dixerunt duos esse Deos, vnum bonum, alterum malum, neque ita vt nostra memoria somniauit homo ille damnatæ memoriæ Flaccius Illyricus: sed partim qualitatis corruptæ respectu, partim quòd Satanæ astu talia hominum monstra in Ecclesiam irrepant, quorum videlicet vitia & crimina sequuntur ipsorum in Ecclesiam ingressum, vt scribit Apostolus, 1. Tim 5, 24. Filij verò illius mali sunt, nó tantùm qui sunt hæretici, sed quicunque sic vitam instituunt vt, quantum in ipsis est, & sese & alios perdant: vt mox explicatur vers. 41.

39 *Angeli*, ἄγγελοι. Malè igitur hæc parabola à nonnullis ad hæreticos applicatur quasi illos agnitos & αὐτοκατακρίτους euellere magistratus prohibeatur, vt ipsis impune grassari in oues liceat: quum hîc non de humanis io hunc vel illum legitimis siue ciuilibus siue Ecclesiasticis iudiciis agatur, sed de integra Ecclesiæ repurgatione in vltimum illum diem differenda.

41 *Qui dant operam iniquitati*, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.23. Sic autem, per epexegesin explicat quid Scandalorum nomine intelligat, eosdem postea vocans πονηρούς.

42 *In fornacem ignis*, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Psal. 21. 10.

43 *Patris sui*. τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat, τῶν οὐρανῶν, cælorum, id est cælestis.

44 Quispiam ἄνθρωπος. Hebr. pro τις. Vulgata *homo*.
¶ *Occuluit*, ἔκρυψε, id est inuentum ac proinde ipsi detectũ, rursus ingesta terra obtexit, ne quis videlicet ipsum re patefacta anteuerteret. Itaque hoc verbo minimè significatur veritatem aut alia Dei dona esse aliis cælanda, vt i[illegible] soli in sinu fruamur, & pericula subterfugiamus. quod damnatur in talentorum parabola, & tum zelo gloriæ, tum charitati in cæteros, perpetuis veræ fidei comitibus, ex diametro repugnat: sed declarat hoc vnum Christus, inuento Euangelicæ gratiæ thesauro, summo studio dãdam operam, postpositis cæteris sine exceptione rebus, & vitatis omnibus quæ nos obturbare vel tanto bono priuare possunt, impedimentis, vt eo potiamur. Neque longius trahenda est hæc similitudo, quasi vel obtingat nobis fortuitò Dei agnitio, vel emi possint dona Dei, ac præsertim veritatis cognitio. ¶ *Præ*, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpositione ὑπὸ: quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος.
¶ *Gaudio quod accipit ex eo*, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto: nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, *Gaudio illius*, quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, *Quod habet super eo*.

¶ *Subducit*

45 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

46 Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

47 Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

48 Ἥν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

49 Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων.

50 Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

52 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

45 Rursus simile est regnũ cælorum cuipiã negotiatori, quęrenti pulchras margaritas:

46 Qui inuenta quapiam ¨magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 Rursum simile est regnum cælorum ¨sagenæ iactæ in mare, ¨ & quæ res cuiusuis generis coëgit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt ¨in littus: & sedẽtes collegerunt bona in vasa, putria verò extra abiecerunt.

49 Ita erit in consummatione seculi: ¨ prodibunt Angeli, & segregabunt malos ¨ e medio iustorum:

50 Proiicient que eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

51 ¨Dicit eis Iesus, Intellexistis ¨hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, ¨Propterea omnis Scriba ¨edoctꝰ ¨ in regno cælorum, similis est cuipiã patrifamilias, qui ¨ profert è thesauro suo noua & vetera.

45 *Iterum simile est regnũ cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:*

46 *Inuenta autem vna pretiosa margarita, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.*

47 *Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti.*

48 *Quam, quum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt.*

49 *Sic erit in consummatione seculi: exibunt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum:*

50 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

51 *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.*

52 *Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamiliâs, qui profert de thesauro suo noua & vetera.*

¶ *Subducit [sese,]* ὑπάγει. id est, clàm discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est Abire: quo modo sumus alioqui plerunque interpretati.

46 *Qui inuenta,* ὃς εὑρών. Vulg. *Inuenta autem*, id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Magni pretii,* πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimunt. Vulg. & Eras. *Pretiosa*. id est τίμιον. Ouidius, *Exerces pretiosa odia & constantia magno.*

47 *Sagenæ,* σαγήνῃ. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib. 5. Est autem sagena, retis genus, à quo vernaculum vocabulum *seinne* deductum videri possit. Erasmus *Verriculo*: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt supra 4. 19. monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib. 2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *vn espreuier*, Latini verò (ni fallor) Fundam. Virg. lib. 1. Georg. *Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina.* Quo loco Seruius Fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superiùs diximus appellari *l'espreuier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *vn iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiã Gallico sermone dicimus, *l'espreuier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur. & in prædam irruit: vnde appellationem quoque lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilij versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculum, id est (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidem etsi πάρεργως, tamen libenter hoc loco annotauimus, quòd plerosque huiusmodi vocabulorum proprietates magnopere interdum obseruandas, parum intellexisse videam.

¶ *Et quæ res cuiusuis generis coegit,* καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. Rursũ igitur particula vniuersalis indefinitè tatũ ponitur, vt annotauimus suprà 4. v. 23. Vetus interpres addit pisciũ
* nomẽ, quoniã videlicet de piscatione agitur. nec inde videtur τῶν σαπρῶν epitheton piscibus cõuenire. Sed perpauci sunt pisces nullius vsus, & si qui fortè in aquis ipsis emortui computruerunt, quod rarò accidit, quum supernatent, vix possint in sagenã dici incidisse. Itaque τὰ καλὰ potius dicendũ vocari pisces, σαπρὰ autẽ vocari algã, silices, arenulas, sordes deniq; quales solẽt ex aquarũ fundo à piscatoribus attrahi, & rursũ in aquas proijci: quãuis fortasse nõ fuerit ineptũ de cęteris rebus inutilibꝰ accipere, quę vnà cum piscibus ex aquarũ fundo euerriculo attrahũtur.

48 *In littus,* ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulg. legit καὶ ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καθίσαντες, *Et in littore sedentes*, eadem manente sententia.

49 *Prodibunt* ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Erasmus, *venient*. i. ἐλεύσονται, neque id malé. Nam Hebræorũ more sæpe intelligitur consequens ex antecedente, vt suprà 4. 5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθών, Luc. 14. 10, & 1. Pet. 3. 19, & infra 18. 15. ¶ *E medio,* ἐκ μέσου. Sic Latini dicunt tollere è medio, sed sine adiectione. Hoc autem est quod in cõmuni sermone dicimus *d'entre*, id est de intra.

51 *Dicit eis Iesus,* λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulg. hæc nõ legit, neque sunt necessaria, & in meo vetustissimo exemplari non adduntur. ¶ *Hæc omnia,* ταῦτα πάντα. Id est has omnes parabolas, quãuis duas posteriores ipsis nõ explicasset.

52 *Propterea,* διὰ τοῦτο. Id est, quandoquidem eò vsque video vos profecisse, vt per vos possitis quæ dico percipere, iam vos admoneo, vt reipsa verorum doctorũ munere defungamini, quandoquidem vobis Dominus suam familiam pascendam committet id est, vt sedulos patresfamiliâs imitemini, qui quæcunque habent seu prius seu recens congesta, in vsum familiæ alacriter depromunt.

¶ *Edoctus,* μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν. i. διδάσκειν: quo vtitur infrà 28. 19: quod tamen etiam neutra significatione accipitur pro discipulum esse, vt infrà 27. 57. Quid sit autẽ Scriba diximus supra 2. 4 Sed videtur hîc in genere pro doctore accipi. quo cognomẽto Esras etiam ille sapientissimus appellatur. * ¶ *In regno,* εἰς βασιλείαν. Eras. *Ad regnum*. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos auctores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον εἰς δόμους μένειν, pro ἐν δόμοις. & vetustissimum meum exemplar habet ἐν τῇ βασιλείᾳ. Regnum autem cælorum vocat, vel Ecclesiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Ecclesia regnat, per metonymiam. ¶ *Profert,* ἐκβάλλει. Vel extrudit, vt significetur copiosa & summa cum alacritate exhibita communicatio. Thesaurum autem penum appellat, siue cellam, neque id tamen absque emphasi, vt significet nihil esse tam pretiosum quod vltrò non effundatur ad fratrum ædificationem.

53 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

Marc. 6.1. luc. 4.16.
54 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

Ioh. 6.42.
55 Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

56 Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

Marc. 6.4. luc. 4.24. ioh. 4.44.
57 Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

58 Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδ.

Mar. 6.14. luc. 9.7.
1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

2 Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Mar. 6.17. luc. 3.19.
3 Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

5 Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβή-

53 Et factum est quum finisset Iesus ¨ parabolas istas, transtulit *se* illinc.

54 ‖Et quum venisset in ¨ patriã suam, docuit eos in synagoga eorum: ¨ adeo vt percellerẽtur, ac dicerent, Vnde huic ¨ sapientia ista & virtutes?

55 Nõne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖& ¨ fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur ¨ in eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta ¨ inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.

58 Neque ¨ edidit illic virtutes multas, propter ¨ incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 ILlo tempore audiuit Herodes tetrarcha famã *de* Iesu.

2 Et dixit ¨ pueris suis, ¨ Iste est Iohãnes ille ¨ Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes ¨ agunt in eo.

3 ‖ Nam Herodes prehensum Iohannem ¨ vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem ¨ Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et ¨ quũ cuperet eum occi-

53 *Et factum est quũ consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde.*

54 *Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum, ita vt mirarentur, & dicerent. Vnde huic sapientia hæc, & virtutes?*

55 *Nónne hic est fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas?*

56 *Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde ergo huic omnia ista?*

57 *Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis, Non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.*

58 *Et non fecit ibi virtutes multas, propter incredulitatem eorum.*

CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:*

2 *Et ait pueris suis, Hic est Iohannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.*

3 *Herodes enim tenuit Iohannem, & alligauit eum, & posuit in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.*

4 *Dicebat enim illi Iohannes. Non licet tibi habere eam.*

5 *Et volens illum occide*

---

53 *Parabolas*, παραβολάς. Erasmus, *Sermones*, id est, λόγους.

54 *In patriam suam*, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Nazareth videlicet: vt apparet ex eo quod scribitur illic non multa signa edidisse. Nam quũ duas etiam alias patrias habuerit, (vt loquitur Cicero) vnã videlicet ortus, nempe Bethleẽ: alteram habitationis, nempe Capernaum, vbi habitans plurima signa edidit vt ei exprobrat Luc. 10,15: nec vnquã legatur in Bethleem venisse, sequitur hæc de Nazareth accipienda. Sed hæc profectio ab ea distinguenda est quæ refertur Luc. 4. quamuis eadem de vtraque referantur. Nazarethanis priore reprehensione nihilo factis melioribus. ¶ [*Adeo*] *vt percellerentur*, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.82. ¶ *Sapientia*, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, Omnis sapientia.

55 *Fratres*, οἱ ἀδελφοί. Id est cognati vt mox etiam sororum appellatione cognatæ intelligantur, ex communi Hebræorum idiotismo.

57 *In eo*, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.6. ¶ *Inhonoratus*, ἄτιμος. Nonnulli, *Inglorius*, id est ἄδοξος. Vulgata, *Sine honore*. Erasmus, *Expers honoris*. In legibus autem sanciendis infamem notat, illa formula, ἄτιμος ἔστω.

58 *Incredulitatem*, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidentiam: quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, vt effecta distinguuntur à causis.

IN CAPVT XIIII.

2 *Pueris*, παισίν. id est seruis, vel *famulis*, vt Eras. conuertit, iis denique quorum opera vtebatur. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. ¶ *Iste*, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, Num iste? ¶ *Baptista*, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additum habent, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quem ego decollaui. ¶ *Agunt*, ἐνεργοῦσιν. Vide marci 6.14.

3 *Vinxerat*, ἔδησεν. Vulg. *Alligauit*. Erasmus rectè mutauit tempus. Hæc enim antea contigerant, & ab Euangelista, quoniam mentionem mortui Baptistę fecerat, commodissime sunt hic veluti per digressionem & parenthesin inserta, à vers. 3. ad 12. finitum: inde postea ad intermissam narrationem redit. ¶ *Philippi*, Φιλίππου. Deest hoc nomẽ in plurimis vet. cod. vt & Luc. 3.19. sed scribitur summo omnium exemplarium consensu Marci 6.17. & est apud Syrum interpretem. Iosephus verò non Philippi vxorem fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui frater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ. Sed absit vt Euangelistarum potius quàm Iosephi fidem in dubium vocemus. quũ præsertim apud Iosephũ Gorionidẽ eadẽ hęc historia similiter narretur, lib. 6, c. 63. Tres autẽ Herodes ab Euangelistis commemorantur. Vnus cognomento Magnus, sub quo natus est Christus: alter Tetrarcha, dictus Antipas: tertius Herodes Agrippa, Magni nepos ex Aristobulo filio, cuius Agrippæ fit mentio Act. 12. Nam alteri Agrippæ filio istius non additur auitum Herodis prænomen, Act. 25. 13.

5 *Quum cuperet*, θέλων. Plus enim est hoc loco τὸ θέλειν (pro quo Syrus habet צבא [*tsaba*]) quàm simpliciter quidpiam velle. Quod autem scribit Marcus de Herode quasi religiosè Iohannem metuente, cum hoc Matthæi dicto non pugnat. Nec. n. Herodes vero pietatis sensu. sed à conscientia ipsa conuictus Iohannem reformidabat potius quàm amabat: & quum illam incestuosam perditè deperiret, à Iohanne reprehensus, proculdubio id fecisset quod & ira suadebat, & quod eiusmodi fœmina ipsi dictabat, amplius aliquid iam tum ausurus, nisi populum magis quàm Deum metuisset, qua ratione sæpe Dominus cohibuit tyrannicam sæuitiem. Neque his obstat quod postea dicitur vers. 9. Nam & hac eadem causa ne commoueretur populus, & ipsius rei indignitate, præsertim quum nulla pręiuisset causæ cognitio, siue iudicij forma, perturbatus videtur aliquandiu substitisse.

θῆ τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν
εἶχον.
6 Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρ-
χήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν
τῷ μέσῳ· καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.
7 Ὅθεν μεθ᾽ ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ
δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.
8 Ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς
αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν
κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.
9 Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεὺς· διὰ δὲ τοὺς
ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευ-
σε δοθῆναι.
10 Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάν-
νην ἐν τῇ φυλακῇ.
11 Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνα-
κι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ. καὶ ἤνεγκε τῇ
μητρὶ αὐτῆς.
12 Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ
ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόν-
τες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.
13 Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐ-
κεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰ-
δίαν. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθη-
σαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.
14 Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄ-
χλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοὺς, καὶ
ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν.
15 Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον
αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλ-
θεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόν-
τες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς
βρώματα.
16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν
ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φα-
γεῖν.

dere, ⁘timuerat, ⁘turbā, ‖quòd
eum haberent vt Prophetam.
6 ⁘Quum autem agerētur na-
talitia Herodis, saltauerat filia
Herodiadis ⁘in medio: & pla-
cuerat Herodi.
7 Vnde cum iureiurando ⁘spo
ponderat *se* daturum ei quic-
quid petiisset.
8 Illa verò ⁘producta à matre
sua, Da mihi (inquit) hic in pa-
tina caput Iohannis Baptistæ.
9 Et ⁘contristatus fuerat rex:
⁘sed propter iusiurādū, & eosq;
simul accūbebāt, iusserat dari.
10 ⁘Et misso *carnifice* decolla-
uerat Iohannem in carcere.
11 Et allatum fuerat caput eius
in patina, datúmque puellæ: &
ipsa obtulerat matri suæ.
12 Et accesserāt discipuli eius,
& sustulerant ⁘corpus, ídque
sepelierant: & venientes re-
nuntiauerant Iesu.
13 ‖⁘*Hæc* igitur quū audisset
Iesus, secessit illinc è nauigio
in desertū locum ⁘priuatim: &
quū *hoc* audisset turba, ⁘pedib⁹
sequuta est eum ab vrbibus.
14 Et egressus Iesus vidit mul-
tam turbam: & misericordia
commotus est erga eos, sana-
uítque ⁘eorum ægrotos.
15 ‖Quum autem serum diei es-
set, adierunt eum discipuli e
ius, dicētes, Desertus est locus,
& tēpus iam præteriit: dimitte
turbam, vt abeant in vicos, &
emant sibi escas.
16 Iesus autem dixit eis, ⁘Non
habent necesse abire: date eis
vos quo vescantur.

re, timuit populum: quia Infr 21.26
sicut Prophetam eum ha-
bebant.
6 *Die autē natalis He-*
rodis saltauit filia Hero-
diadis in medio: & pla-
cuit Herodi.
7 *Vnde cum iuramento*
pollicitus est ei dare quod
cunque postulasset ab eo.
8 *At illa præmonita à*
matre sua, Da mihi, in-
quit, hic in disco caput
Iohannis Baptistæ.
9 *Et contristatus est rex:*
propter iuramentum au-
tem, & eos qui pariter
recumbebant, iussit dari.
10 *Misitque & decolla-*
uit Iohannem in carcere.
11 *Et allatum est caput e-*
ius in disco, & datum est
puellæ: & illa attulit ma-
tri suæ.
12 *Et accedentes discipuli*
eius tulerunt corpus, &
sepelierunt illud: & ve-
nientes nuntiauerūt Iesu.
13 *Quod quum audisset Ie-* Mar. 6.32.
sus, secessit inde in naui- luc. 9.10.
cula in locum desertum
seorsum: & quum audis-
sent turbæ, sequutæ sunt
eum pedestres de ciuitati-
bus.
14 *Et exiens vidit turbam*
multam: & misertus est
eis, & curauit languidos
eorum.
15 *Vespere autem facto* Mar. 6.35.
accesserunt ad eum disci- luc. 9.12.
puli eius dicentes, Deser- ioh. 6.5.
tus est locus, & hora iam
præteriit: dimitte turbas,
vt euntes in castella emāt
sibi escas.
16 *Iesus autem dixit eis,*
Non habent necesse ire:
date illis vos manducare.

¶*Timuerat*, ἐφοβήθη. ¶*Turbam*, ὄχλον. Eam turbam intelligit quę Iohannem affectabatur. Erasmus, *Multitudinem.* id est, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Populum.* i. τὸν δῆμον vel τὸν λαόν.

6 *Quum autem agerentur natalitia*, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. *Die autem natalis*, Eras. *Quum autem celebraretur natalis.* ¶*In medio*, ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 *Spoponderat*, ὡμολόγησεν. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quū vnus quęrit, Spondes? alter respondet, Spondeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstandū obligare. Inde factū vt pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiam apud Latinos Spōdere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hîc verò spondere. ¶*Petiisset*, αἰτήσηται. Vulg. addit, *ab eo.*

8 *Producta*, προβιβασθεῖσα. id est inducta prius & persuasa. Plinius lib. nono cap. quinto, *Nulla sponsione ad hoc productus.* Id autem verbum omnino Græco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus sit varia significatio. Vulgata, *Præmonita.* Erasmus, *Prius instructa.*

9 *Contristatus fuerat*, ἐλυπήθη. Eras. *Indoluit.* Sed Contristandi verbum, quo vsus sum cum Vetere interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. ¶*Sed*, δέ. Vulgata, *Autem.* Sed particula δέ est hoc loco discretiua. Erasmus, *Attamen.* id est ἀλλά τοι.

10 *Et misso [carnifice,]* καὶ πέμψας. Vide suprà 2.16. Addidit Marcus accusatiuum quem suppleuimus. Erasmus, *Missis carnificibus.*

12 *Corpus*, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiam loquitur Marcus 6.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

13 *[Hæc] igitur quum audisset*, καὶ ἀκούσας, id est ἀκούσας ταῦτα, sub. ταῦτα, Iohannem videlicet fuisse interemptum, & Herodem sibi minari. Redit enim Euangelista ad narrationem abruptam, iam inde a vers. 3. * ¶*Priuatim*, κατ᾽ ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Seorsum.* id est χωρίς. & sanè nihil hîc aliud significatur quàm Iesum aliquem remotum à communi frequentia locum reuersis duodecim discipulis captasse, vt illis consuleret, sicut ex Marco & Luca cōstare potest. ¶*Pedibus*, πεζῇ. Vulg. legit πεζοὶ, pedestres, eodem sensu. Alibi nempe Act. 20.13. τὸ πεζεύειν vertit per terram iter facere, vt etiam Syrus interpres accipit. Et constat τοὺς πεζοὺς interdum opponi equitibus, interdum nauigantibus. Sed prior interpretatio & huic & alteri loco accommodatior est. * Quomodo verò pedibus, si traiiciendus erat lacus? nempe τὸ πέραν non declarat ripam alteram, totius lacus, sed tantùm sinus habita ratione. Nam tota hæc regio cis lacum sita fuit in Galilæa inferiore.

14 *Eorum ægrotos*, τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν. Vulg. *Languidos eorum.* i. παρέτους. Eras. *Ex illis qui malè valebant.*

16 *Non habent necesse*, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, Opus esse, & Indigere. Sed necesse fuit interdū variæ constructionis habere rationem.

Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ

Mar. 6.46 ioh. 6.16.

γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

17 ''Ipsi verò dicunt ei, Non ha
bemus hîc nisi quinque panes
& duos pisces.
18 Ipse autem dixit, Adferte
mihi eos huc.
19 Et iussa turba per '' herbas
discũbere, '' acceptis quinque
illis panib⁹ ac duobus piscib⁹,
''suspiciẽs in cælũ ''benedixit:&
quũ fregisset, dedit discipulis
panes, discipuli verò turbæ.
20 Et comederũt omnes, & saturati
sunt. sustulerũtq. ''quod
superfuerat ''fragmẽtorũ, duodecim
''cophinos plenos.
21 Qui autẽ ederant, fuêre viri
''quasi quinquies mille, absque
mulieribus ''ac puerulis.
22 Et statim '' adegit Iesus discipulos
suos inscendere in nauigiũ,
& ''præire sibi ''in ripã alterã,
''dum dimitteret turbam.
23 Dimissa igitur turba ascendit
in montem priuatim, ad orandum.
‖Quum autem serum
diei esset, solus erat illic.
24 Nauigium verò iam in medio
maris erat, vexatũ à fluctibus.
Nã ventus erat cõtrarius.
25 Quarta autem noctis ''vigilia
abiit ad eos Iesus, ambulãs
super mare.

17 *Responderunt ei, Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces.*
18 *Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.*
19 *Et quum iussisset turbam discumbere super fænum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.*
20 *Et manducauerunt omnes & saturati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmẽtorum plenos.*
21 *Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum, exceptis mulieribus ac paruulis.*
22 *Et statim compulit Iesus discipulos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretũ, donec dimitteret turbas.*
23 *Et dimissa turba ascẽdit in montem solus orare. Vespere autem facto solus erat ibi.*
24 *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.*
25 *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans super mare.*

17 *Ipsi verò dicunt ei*, οἱ δὲ λέγουσι αὐτῷ. Vulgata, *Responderunt ei*, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.

19 *Herbas*, χόρτους. vel gramina. Vulgata, *Fœnum*, quod (vt ego quidem existimo) nonnisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1. Cor. 3.12. ¶ *Et acceptis*, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicibus, neque reperitur in Vulgata versione. ¶ *Suspiciens*, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim præcantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν supra 11, 5. interpretati sumus Visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, *Aspiciẽs*, id est βλέπων. Eras. *Sublatis oculis*. id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17.8. ¶ *Benedixit*, εὐλόγησεν. id est, εὐχαρίστησε, bene precatus est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aërem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 *Quod superfuerat*, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *le par dessus*. Vulg. *Reliquias*. id est λείψανα. ¶ *Fragmentorum*, τῶν κλασμάτων Vetus interpres post περισσεῦον distinguit & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, *Duodecim cophinos fragmentorum plenos*. Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur De fragmẽtis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quũ nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap. 15.37, quod hoc loco vsurpauit, ipse repudiat. ¶ *Cophinos*, κοφίνους. In hac historia etiam apud cæteros Euangelistas fit mentio κοφίνων, quod non obseruauit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας (id est sportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco dũtaxat, ídque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8.19. Est autem cophinus, mensuræ genus vtrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit. tres choas, id est (vt Latini loquuntur) congios tres cępisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. Neque hoc curiosè scrutandum quasi de exactæ certæque mensuræ vasis hîc agatur: quanuis hoc verum videatur, minores fuisse cophinos sportis, quum infrà 16,10, κόφινοι & σπυρίδες distinguantur.

21 *Quasi*, ὡσεί. id est, ferè. Sic enim vsurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, neque Syrus interpres. Erasmus, *Fermè*. id est σχεδόν. Vide Mar. 5.13. ¶ *Ac puerulis*, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & Pueros interpretatur.

22 *Adegit*, ἠνάγκασε. Vulg. & Eras. *Compulit*. Nam probabile est Euangelistam hoc vocabulum vsurpasse vt ostẽderet discipulos inuitos à Domini latere discessisse. ¶ *Præire sibi*, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eras. præcedendi verbo vtuntur. Vide suprà 2.9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in aliis legitur προσάγειν, sed mendosè. ¶ *In ripam alteram*, εἰς τὸ πέραν. oppositam videlicet nõ traiecto lacu in peræam, sed sinu dũtaxat: quod significare volens vetus interpres vertit *trans fretum*. Tota enim hæc regio cis Iordanẽ est sita. * ¶ *Dum*, ἕως οὗ. Vulg. & Eras. *Donec*: non minus impropriè quàm si ego (ita vt soleo) hic quoque conuertissem Vsquequo. Neque enim hîc declaratur finis temporis alicuius, sed medium potius interuallum, quemadmodum apud Hebræos עד pro עוד vsurpatur. Sicut suprà 5.25 positum est ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuersum. Item Ioh. 12.35, vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 *Vigilia*, φυλακῇ. Propriè custodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuisisse noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant. * Eas autem sic distinguit Arnobius in Psalm. vt prima incipiat à vespera: secunda ad μεσονύκτιον pertingat: tertia ad gallicinium transeat: quarta in ortu luminis adimpleatur. Kimki contra, vt obseruat Ioh. Dusius sæpè à me, & quidem meritò, in his libris appellatus, tres tantum ponit. Fit autem primæ mentio vt idem citat Thren. 2.19: medię Iud. 7, 19. matutinæ Exod. 14, 24. Sed quid si media illa dicta est, non primæ & matutinæ, ita vt tres tantum fuerint, respectu, sed quod media nocte terminaretur? Nam vt diebus, ita etiam noctibus duodecim horæ semper attribuebãtur, commodissimè in ternas horas quatuor quadrantibus attributæ. Manifestior est hic locus quàm vt de eo dubitari possit.

26 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

29 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

31 Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32 Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

33 Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

34 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

35 Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

36 Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΤΟτε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες.

2 Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, ¨Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens, Confidite: ego sum, ne timete.

28 Respondēs autem ei Petrus dixit, Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, Veni. Et quū descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas vt veniret ad Iesum.

30 ¨Videns autem vētum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine serua me.

31 Statim verò Iesus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, ¨quid ¨dubitasti?

32 Et quum ¨ipsi essent ingressi nauigiū, ¨pacatus fuit vētus.

33 Qui autem erāt in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 ‖Et quum traiecissent, venerunt in terram ¨Gennesaret.

35 Et quum agnouissent eum viri loci illius, ¨miserunt in totam circumiacentem illam regionem: & obtulerūt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum ¨vt solùm tangerent fimbriam ¨pallii ipsius. & quotquot tetigerunt, ¨liberati sunt.

CAP. XV.

1 T‖Vnc ¨quidā *qui* Hierosolymis ¨*aduenerāt* Scribę & Pharisęi, adierunt Iesum, dicentes.

2 Quare discipuli tui trāsgrediuntur traditionē ¨Seniorum?

26 *Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes, Quia phantasma est: & præ timore clamauerunt.*

27 *Statimque Iesus loquutus est eis, dicens, Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.*

28 *Respondens autem Petrus dixit, Domine, si tu es, Iube me ad te venire super aquam.*

29 *At ipse ait, Veni. Et descendens Petrus de nauicula ambulabat super aquam vt veniret ad Iesum.*

30 *Videns verò ventum validum, timuit: & quū cœpisset mergi, clamauit dicens, Domine, saluum me fac.*

31 *Et cōtinuo Iesus extēdens manum, apprehendit eū, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitasti?*

32 *Et quum ascendissent in nauiculam, cessauit ventus.*

33 *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes, Verè filius Dei es.*

34 *Et quum transfretassent, venerunt in terram Genesar.* Mar. 6.54

35 *Et quū cognouissent eū viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes.*

36 *Et rogabant eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. & quicūque tetigerunt salui facti sunt.*

CAP. XV.

1 *TVnc accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes.* Marc. 7.1.

2 *Quare discipuli tui transgrediuntur traditio-*

26 *Spectrum*, φάντασμα. Vulg. Græcam vocē retinuit, qua etiam vsus est Plinius iunior epistola ad Suram elegantissima. Significat autem hæc vox hoc loco, non imaginem aliquam animo duntaxat conceptam, aut cuiusmodi nobis videmur seu vigilantes seu dormientes videre, sed quippiā præter naturæ ordinem, forma visibili sese conspiciendum præbens: quo modo non tantùm angeli sæpe apparuerunt, sed etiam Dæmones, mortuorum præsertim hominū formam repræsentantes, siue eliciti, vt ab illa venefica cuius fit mentio 1. Sam. 28, siue vltrò sic hominibus illudentes, quomodo proculdubio Christum ipsum est in deserto aggressus. Ideo in re simili Lucas 23.37, vtitur nomine πνεύματος, vt & nos in vulgato idiomate Gallico. Euripides autē Hecubæ initio idolum Polydori inducens, pro quo Latini Manes & Vmbram dixerunt, simili significatione vtitur φαντάσματος voce.

30 *Videns*, βλέπων. id est, Animaduertens, translatione à corpore ad animum.

31 *Quid*, εἰς τί. vel, Quorsum. Ad verbū, *Ad quid*: quod vernaculo sermone dicimus *A quoy faire?* Vulgata, *Quare*, id est διὰ τί. Erasmus, *Cur*. Cic. Attico, *Ad quid laboramus res Romanas?* Quem tamen locum suspicor corruptum. ¶ *Dubitasti?* ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis nō satis nouit vtram sequatur, sic à Græcis dicūtur διστάζειν quorū animus nunc huc nunc illuc rapitur. Itaque mihi nō displicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitādi vocabulū etiā respondeat τῷ ἀμφισβητεῖν.

* 32 *Ipsi*, αὐτῶν. Christus videlicet & Petrus. ¶ *Pacatus fuit*, ἐκόπασεν. quasi videlicet flando delassatus. Quum enim κόπος grauem laborem declaret, videtur τὸ κοπάζειν propriè de ea demum quiete dici quæ vehementissimam aliquam motionem consequatur: & hoc verbo similiter vti Herodotum in Polymnia obseruauit doctissimus Camerarius, itidem agentem de tempestate à Magis (vt quidē tradit) sedata. Vulg. *Cessauit*. Erasmus, *Conquieuit*. Syrus autem interpres magis propriè שׁלית [*scheleiat*.]

34 *Gennesaret*, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρά, Gennesara. In alio quodam, Γεννησαρὲθ, *Genesareth*. Vulgata legit Γεννησάρ, *Genesar*: & Iosue 11.2 pro eo quod Hebræi habet כנרות [*Kinnerot*] Chaldæus paraphrastes habet גנ:שר [*genuschar*] qua de re etiā antea diximus.

35 *Miserunt*, ἀπέστειλαν. Erasmus, *Miserunt nuntios*, vt plena esset constructio. Sed illam ellipsin idonei authores imitantur: vt Terent. Eunucho, *Misit porro orare vt ad se veniam*. Et Cic. ad Atticū, *Itaque obuiam illi misimus Athenas*.

36 *Vt solùm*, ἵνα μόνον. Vulgata, *Vt vel*, ἵνα κἂν quod non legitur hoc loco, sed Mar. 6.56. ¶ *Vestimenti*, ἱματίου. nempe summæ vestis: id quod ad emphasin facit, vt rectè notat Erasmus. ¶ *Liberati sunt*. Vulg. & Eras. *Salui facti sunt*, id est à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 *Quidam [qui] Hierosolymis aduenerant*, οἱ, (id est τινὲς ἀπὸ Ἱεροσολύμων) sub. ἐλθόντες, vt ex articuli traiectione apparet. *

2 *Seniorum*, πρεσβυτέρων, id est maiorum, vt Erasmus rectè interpretatus est Mar. 7.3. Nitebantur enim illorum (vt hodie nostrorum) temporum Pharisæi, non vnico verbo

Dei scripto, (à quo tamẽ neque ad dextram neque ad sinistrá deflectẽdum fuisse Dominus disertis verbis edixerat) sed traditionibus ἀγράφοις quas adiiciebant, varia prętexẽtes isti audaciæ & quidem in primis longæ consuetudinis & Patrum auctoritatem, ipso etiam impudentissimè annumerato Mose, quasi suæ Cabalæ nugacissimæ doctore & δευτερώσεων auctore præcipuo: quas tamen Iosephus lib. antiq. 13, vt à Pharisæis ortas, negat probatas fuisse Sadducęis. Itaque Seniores hîc non vocãtur Sanhedrin, vt quidã existimarũt, quorũ decretis vniuersus populus tenebatur, sed veteres doctores, quos etiã ἀρχαίους suprà cap. 5 vocauit, ita significantur.

νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

4 Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Exo. 20.12 & 21.17. deut. 5.16. ephes. 6.2. Exo. 21.17 leui. 20.9. prouerb. 30.20.

5 Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.

6 Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.

7 Ὑποκριταὶ, καλῶς προεφήτευσε πε-

non enim lauant manus suas, quum " edunt panem.

3 At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei " per traditionem vestram?

4 Nam Deus mandauit, dicens, ‖ " Honora patrem tuum & matrem. &, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, " morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, " Donum *est* quocunque à me iuuari posses, " *insons erit*: " & nequaquam honorauerit patrem suum aut matrem suam.

6 Et " irritum fecistis mandatum Dei per traditionem vestram.

7 Hypocritæ, " bene de vobis

nem Seniorum? non enim lauant manus suas quum panem manducant.

3 *Ipse autem respondens ait illis, Quare & vos transgredimini mandatũ Dei, propter traditionẽ vestram?*

4 *Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*

5 *Vos autẽ dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque est ex me, tibi proderit: & non honorificabit patrem suum aut matrẽ suam.*

6 *Et irritũ fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.*

7 *Hypocritæ, bene pro-*

¶ *Edunt panem*, ἄρτον ἐσθίωσι, i. cibum capiunt, ex Hebræorũ idiotismo qui passim occurrit.

3 *Per traditionem*, διὰ τὴν παράδοσιν. id est Traditione. Eras. *Propter*. Et certè hac significatione plerunque hæc præpositio secundo casui iungitur: hic tamen potius significari videtur causa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ Iudæis Cabala dicitur, ore videlicet traditam, & tandem ab insanis hominibus in blasphemos Talmudis libros relatam. Institutũ Latinè dicas, aut constitutionẽ, vt censet Eras. qui etiã ita interpretatur Marci 7.4. Eiusdem autem capitis versiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, cõstitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græco respõdet, & à Gellio etiam vsurpatur lib. 5. cap. 21. In his autẽ libris hoc nomine non aliqua doctrinæ Christianæ mysteria extra Apostolorum scripta significantur, vt falsò docẽt Antichristiani, sed ipsa doctrina scriptis Apostolicis perfectissimè comprehensa: quanuis postea traditiones Apostolicæ (& quidem falsò plerũque) vocatæ sint, constitutiones antiquæ ad certos aliquos ritus, pro circunstantiarum ratione mutabiles, non ad ipsa dogmata spectantes.

4 *Honora*, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officij aut potius pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotauit Erasmus. ¶ *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar. cap. 7.10.

5 *Donum [est,] quocunque à me iuuari posses*, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. *Donum [est]* id est, Deo cui persoluenda sunt omnino vota, & cuius priores sunt partes (nec enim dubium est quin eiusmodi religionis speciem isti obtenderent) iam antea consecraui id omne quo alioqui posses à me ex meis bonis in hac egestate subleuari. Hæc enim interpretatio nullam verbis vim affert, suppleto verbo substantiuo, ellipsi Hebræis præsertim vsitatissima: & iis quæ sequuntur est accommodatissima. Illud autem ὃ ἐὰν satis notum est sæpissimè vniuersale menuntiationem declarare vt *Quodcunque* potius quàm simplex relatiuum *Quod* significet: & ὠφελεῖσθαί τι ἔκ τινος, id est Aquopiam aliqua re iuuari, siue emolumentum aliquod consequi, Græcè elegantiùs quàm tertio casu dicitur. Denique ἐξ ἐμοῦ non simpliciter pro ὑπ' ἐμοῦ, sed pro eo quod Gallicè dicimus *de ma part*. Erasmus, *Quicquid doni à me [profecturũ erat,] id in tuum vertitur commodum*. Idem autem apud Marcum, *Donum, quodcunque ex me, in tuum cedet commodum*. Vulgata, *Munus quodcunque ex me, tibi proderit*, mutata passiua constructione in actiuam, quasi δῶρον quarto casu ponatur, constructione Atticis familiari, pro δῶρα. Erasmi verò interpretationem non sequor, multas ob causas. Primùm enim nimium procul recedit à Græcis: deinde nouum verbum adsciscit, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quum potius per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem seruare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde acsi scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθήσῃ αὐτοῦ. Quod autem in annotationibus dicit sibi videri potius legendum esse ὠφεληθῇ, vt sit Iuuaris, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. ¶ *Insons erit*, ἀθῷός ἐστι. Supplendum aliquid esse ad explendam sententiam ipsa Grammatica constructio manifestè conuincit: & quanuis hæc ellipsis dura videri possit tamen nec ratione caret nec exemplo. Christus enim proculdubio ipsa traditionis vérba recitauit, in huiusmodi autem citandis testimoniis solent prætermitti quæ sunt omnibus nota, vt contenti sunt Iurisconsulti prima ipsa legum, quas vocant, verba proferre, aut earum particulam, auditore vel lectore ad totas illas inspiciendas ablegato. Suppleuimus autem id quod exprimitur suprà 12. 5, & respondet Hebræorum formulæ נקה [*innake*] Gen. 24.8. & Exod. 22.19 cui opponitur ὀφείλει & ἔνοχός ἐστι. ¶ *Et nequaquam honorauerit*, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ, id est, & ita fiet vt, contra Dei mandatum, neque patri neque matri officium filius præstiterit. Honoris enim appellatione significatur quicquid liberi parẽtibus debẽt. Sunt autem hæc non ipsius traditionis verba (vt aliquando existimauimus) sed Christi, ex Pharisaica traditione sic violari diuinum mandatũ colligentis, vt apparet ex Marco 7.12.

6 *Irritum fecistis*, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat omni imperio & auctoritate spoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere: quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet, inuito Satana & ipsius organis frustra laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 *Bene*, καλῶς. Erasmus, *Rectè*. id est ὀρθῶς.

¶*Prophetauit*

ερὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,

8 Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ᾽ ἐμοῦ.

9 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

10 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.

11 Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

12 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται.

14 Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;

17 Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;

18 Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

19 Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι,

prophetauit Esaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

9 Sed frustra me colunt, docêtes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

10 ‖Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito isto sermone offensos fuisse?

13 Ipse verò respondens dixit, ‖Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cælestis, eradicabitur.

14 Missos illos facite: ‖duces sunt cæci cæcorum. quod si cęcus cæcum per viam duxerit, ambo in foueam cadent.

15 ‖Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.

16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos intelligentia caretis?

17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eiici?

18 Quæ autem proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖ Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta,

phetauit de vobis Esaias, dicens,

8 *Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè est à me.* Esa. 29.13.

9 *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.*

10 *Et conuocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.* Mar. 7.17.

11 *Non quod intrat in os, coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.*

12 *Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito verbo hoc, scandalizati sunt?*

13 *At ille respondens, ait, Omnis plantatio quam nõ plantauit Pater meus eradicabitur.* Ioh. 15.8.

14 *Sinite illos: cæci sunt duces cæcorum. cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.* Luc. 6.39.

15 *Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.* Mar. 7.17.

16 *At ille dixit, Adhuc & vos sine intellectu estis?*

17 *Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur.*

18 *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.*

19 *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornica-* Gen. 6.5. 8.21.

¶ *Prophetauit*, προεφήτευσεν. Erasmus, *Prædixit*. Alij, *Vaticinatus est*. sicut etiam Erasmus vertit Marc. 7.6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus, immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (vt quibusdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti Prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet, Nam Vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 *Appropinquat*, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, *Populus iste labijs me honorat.* Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum.

9 *Frustra*, μάτην. Vulgata malè, *Sine causa.* ¶ [*Quæ sunt*] *mandata*, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appositionem, vt rectè obseruat Erasmus. Simile exemplum habes Rom. 8.23. quia tamen id obscurius erat, addidi [*quæ sunt*,] ad locum illustrandum.

11 *Polluit*, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant profanum, quasi commune dicas, id est, quod promiscuo omnium vsu veluti inquinatum est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10. 14. Inde deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli Communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Marc. 7.15. & Tertullia. de patientia: sed quos nolim imitari. Vulgata vertit *Coinquinare*: nisi potius aliquis sic scribendum putauit pro Communicare. Erasmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipsius versione legitur Impurat, typographorum incuria accidit. Idem apud Marcum vertit *Inquinare.*

14 *Cæcum per viam duxerit*, τυφλὸν ὁδηγῇ. Hoc significat ὁδηγεῖν. Vulgata, *Ducatum præstet.* Erasmus, *Dux fuerit.* ¶ *Foueam*, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem sensu. Notandum est autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur: sicut etiam dicit Dominus Ezech. 14 10. *

14 *Parabolam istam*, τὴν παραβολὴν ταύτην. id est Istud figuratè dictum, de eo nimirũ quærens de quo Christus respondet, quod licet simpliciter dictum & accipiendũ, Petrus tamen idcirco figuratè dictum suspicatur, quod eo alioqui tolli ciborum discrimen in lege positum putabat: qua de re multo post expressa etiam visione ipsum doceri oportuit, quum tamen nondum ea de re ageret Christus, sed de Pharisaicis duntaxat traditionibus.

16 *Intelligentia caretis?* ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, *Sine intellectu estis?* Et apud Marcum, *Imprudentes estis?*

17 *Intelligitis*, νοεῖτε. Idem est hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare significat & Animo versare. ¶ *Cedere*, χωρεῖ. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Abit*, ἄπεισι. ¶ *Latrinam*, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo, sicut Latinis vocatur *Latrina* à lauãdo, seu latendo. Vulg. & Eras. *Secessum*: quod non memini legere hac significatione apud idoneos auctores. Gręci tamẽ ἄφοδον, quasi diuerticulũ, fere vocãt.

19 *Cogitationes*, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις: quòd melius vocabulũ non habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis cõuerti Ratiocinatio, item Disceptatio: quod tamẽ postremum respondet τῇ διασκέψει. ¶ *Cædes*, φόνοι. Vulgata, *Homicidia*: id est ἀνδροφονίας. Indicat Erasmus scriptum esse in nonnul-

lis codicibus φθόνοι, inuidiæ. ¶ *Scortationes*, πορνεῖαι. Vulgata, suo more, *Fornicationes*. Erasmus, *Stupra*: quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. ¶ *Maledicta*, βλασφημίαι: id est, sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id est, à lædenda fama & existimatione. Itaque Demosthenes & alij passim vsurpant pro Calumnia, vt suprà annotauimus cap. 9.3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant. Cic. ad Quint. fratrem. *Quum omnia maledicta, & versus etiam obscænissimi in Clodium, & Clodiam dicerentur.* Vulgata, *Blasphemiæ*. Nos vernacula lingua vocamus *blasmes*, Græco vocabulo per syncopen contracto. Sed sane execranda est Castellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

	Græce		Latine		Vulgata
	κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.		falsa testimonia, maledicta.		*tiones, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.*
	Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	20	Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.	20	*Hæc sunt quæ coinquinant hominem: non lotis autẽ manibus mãducare, nõ coinquinat hominem.*
Mar.7.24.	Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.	21	‖Et egressus illinc Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.	21	*Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.*
	Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.	22	Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamitauit, dicens ei, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.	22	*Et ecce, mulier Chananæa à finib⁹ illis egressa, clamauit, dicens, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.*
	Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.	23	Ille verò non respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.	23	*Qui non respondit ei verbum. Et accedẽtes discipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.*
Supr.10.6.	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.	24	Ipse verò respondens dixit, ‖Non sum missus nisi ad oues perditas domus Israël.	24	*Ipse autem respondens ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*
	Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.	25	Illa autem venit & adorauit eum, dicens, Domine succurre mihi.	25	*At illa venit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*
	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.	26	Ipse verò respondens dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.	26	*Qui respondens ait, Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*
	Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια	27	Ipsa autem dixit, Etiam Do-	27	*At illa dixit, Etiam*

21 *Partes*, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipse etiam Cic. vsurpauit ad Atticum lib. 3. *Sine te*, inquit, *non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.*

22 *Mulier*, γυνή. In Complutensi editione additur τὶς, quædam. ¶ *Chananæa*, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית, [*chenahanith*] non autem קנית [*kanith*] à Cana maiore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, vt apparet ex Iosue 19.28. Vt autem ita sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναῖος vbique per χ scribi inuenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo quod incipit à ק. ¶ *Clamauit, dicens ei*, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Erasmus, *Clamauit ad eum, dicens*. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari scriptum erat, ἔκραξεν ὀπίσω αὐτοῦ. id est Clamauit à tergo ipsius. quod indicat Iesum se ab illa auertisse, aut ipsam præ pudore non ausam in ipsius conspectum venire. ¶ *Malè*, κακῶς. Erasmus, *Miserè*, id est ἀθλίως. ¶ *A dæmonio vexatur*, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Erasmus, *A dæmonio agitatur*. Castellio, *Est furiata*: quam versionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod pręter naturam est. Itaque malui crassius & apertius loqui, sicut diximus suprà 4.24.

23 *Quicquam*, λόγον. Ad verbum, *Sermonem*. Sed videtur hîc ex Hebræorum idiotismo (de quo alibi diximus sæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.46. ¶ *Rogarunt*, ἠρώτων. id est, ἐδέοντο. Nam sicut apud Latinos Rogandi verbum ambiguum est, ita etiã τὸ ἐρωτᾷν apud Græcos: vt Luc. 7.3. & 2. Thess. 2.1. & infrà 16.1. τὸ ἐπερωτᾷν eadem significatione accipitur. ¶ *Dimitte*, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Erasmus, *Amitte*: quod Latinum quidem est, sed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo post, versu scilicet 32. vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 *Non sum missus*, οὐκ ἀπεστάλην. Hinc factum vt Christo etiam ipsi tribuatur Apostoli appellatio Heb. 3.1. vt qui & ipse sit ἀμέσως missus à patre: eorum alioqui propria quibus illud specialiter conuenit, Sicut misit me pater, ita & ego mitto vos. ¶ *Ad*, εἰς. εἰς ἀντὶ τῆς πρὸς, quum illud inanimatis, istud animatis vsitatius tribuatur, vt annotat Gaza lib. Grammatices 4. ¶ *Domus Israël*, οἴκου Ἰσραήλ. id est gentis Israëliticæ. Habebãt enim omnes tribus communem patrem Israëlem. quod non puto de vlla alia gente dici posse. Nã impropriè Virg. 1. Æneid. Romanos Assaraci domum vocauit, si Seruij interpretationem sequamur, in hoc versu, *Quum domus Assaraci Phthiam clarásque Mycenas Seruitio premet.*

25 *Succurre*, βοήθει. Græcũ verbum (vt obseruat Erasmus) significat ad vocem alicuius accurrere auxilij ferendi causa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulgata, *Adiuua*, id est, ἐπικούρησον.

26 *Bonum*, καλόν. Erasmus, *Honestum*: quod plerunque pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honestum pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honestos etiam dici qui boni sunt & virtute præditi. Sed quum hîc agatur de eo quod iustum & fas est, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ, quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem sequi. In quodam exemplari scriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 *Etiam*, ναί. Est autem hæc particula in hoc loquendi genere assentientis, sed ita vt obsecrationi subseruiat. Solent enim supplices si quid minus commodè sibi responsum est ab iis quibus supplicant, blando quodam assensu gratiam eorum captare: vt etiam apparet ex subiecta particula causali. Quinetiam supplices interdum partim asseuerationis causa, partim veluti prospicientes quid sibi possit in cõtrariam partem obiici, vti solent particula Etiam, vt apud Plautũ in Aulularia: & ad Philemonẽ, 20. Sic Hebr. suam particulam N A vsurpant in vehementiore precatione. Nec tamen Græcorum ναὶ deductum arbitror.

¶ *Etenim*

ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

28 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

29 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

30 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν χωλούς, τυφλούς, κωφούς, κυλλούς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

mine? "etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 ‖Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quũ ascendissent in montem, sedit illic.

30 ‖Tunc adiit eum turba multa, "habens secum claudos, cæcos, mutos, "mancos, & alios, multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu:& sanauit eos:

31 *Adeo* vt turba mirata sit, quũ videret mutos loquẽtes, "mancos sanos, claudos ambulantes, cęcos videntes:& "glorificarunt Deum Israel.

32 ‖Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbam:quia iam triduum "permanent apud me,& non habent quo vescantur:& dimittere eos "ieiunos nolo, "ne "viribus deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, "Vnde nobis in deserto "tot panes vt "saturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerũt, Septẽ, & paucos pisciculos.

Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadũt de mensa dominorum suorum.

28 *Tunc respondens Iesus ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora.*

29 *Et quum transisset inde Iesus, venit secus mare Galilææ & ascendens in montem sedebat ibi.* Mar.7.31.

30 *Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos:* Esa.35.5. *& proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

31 *Ita vt turbæ mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel.*

32 *Iesus autẽ cõuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iã perseuerãt mecũ, & non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.* Mar. 8.2.

33 *Et dicunt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam?*

34 *Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.*

¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. id est (vt in quodam exemplari scriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar.7.28.

30 *Habens*, ἔχοντες. Eras. *Ducentes*, Nam id etiam (inquit) significat ἔχω. Atqui nusquã reperi ab alio annotatam hanc significationem. Obseruant quidem Grammatici vsurpari ἀντὶ τοῦ φέρειν, vt in illo Hom. Iliad. α, στέμματ᾽ ἔχων ἐν χερσί. Item pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes significationes ad verbum HABEO referri commodè possunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum significationes fingere: quod video libẽter facere eos omnes qui Græca lexica scripserũt, non sine temporis iactura, & maximo studiosorum incommodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, sed fœdissimè corrumpatur. ¶ *Mancos*, κυλλούς. Vulg. *Debiles*, ἀσθενεῖς. Eras. *Mutilos*. At ego existimo mancos hîc vocari non quibus manus esset truncata (sicut propriè dicuntur infrà 18.8.) sed quorum membra debilitata essent, vt paralysi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autem partim coniicio ex eo quòd postea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. id est sanos: partim quòd nusquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quãuis id illi difficile nõ fuit. Etsi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, vt πηρόν significet. Præterea pro eo quoque vsurpatur qui membra habet debilitata: perinde enim est ac si illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Mancus*, inquit, *& membris omnibus captus & debilis*. qua significatione accipitur hoc loco. Illud autem obiter etiam obseruare liceat, apud Plautum in Mercatore, eadem ista & quidem pari ordine posita in hoc versiculo inueniri, *Ad mandata claudus, cæcus, mutus, membris omnibus captus ac debilis*.

31 *Vt turba*, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id est, tota. ¶ *Mancos sanos*, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit. nec etiam August. lib. de consensu Euangelistarum 2. cap 50. & Eras. suppositititia esse arbitratur: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, & extant in Syra interpretatione. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, surdos audientes, mutos loquentes: lectione fortassis ab aliquo deprauata qui κωφὸν ignorauit pro muto quoque accipi, quoniam iidem sunt natura muti qui surdi, vnde apud Comœdos κωφὸν πρόσωπον persona inducta quidem in proscenium, sed cuius nullæ essent in loquendo partes. ¶ *Glorificarunt*, ἐδόξασαν. i. magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, *Magnificarunt*, id est ἐμεγάλυναν. cuius significatio aut eadem est, aut non multum diuersa.

32 *Permanẽt apud me*, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedunt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti serui qui dominos assectabantur. Nam hæc etiam vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus. *Perseuerant*, id est διατελοῦσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.2, Vetus interpres vertit, *Sustinent*, id est ὑπομένουσιν. Erasmus, *Manent*. ¶ *Ieiunos*, νήστεις. id est impastos vt loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil illos cibi tot diebus sumpsisse ne verisimile quidem est. Vsus est autem Christus hac etiam circunstantia vt miraculi magnitudo tanto magis appareret, & vt famelicos cibum cælestem esurientes, nunquam ab ipso deseri intelligamus. ¶ *Ne*, μήποτε. Aliás vertimus Nequando, sed particula ποτε hoc loco παρέλκει. ¶ *Viribus deficiant*, ἐκλυθῶσι. i. λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμωσιν: ad verbum, *Exoluantur*. Vide Marc.8.3.

33 *Vnde nobis*, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, *Vnde ergo nobis*. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exemplari. ¶ *Tot*, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, *Tantos*, id est τηλικοῦτοι, quod declarãt quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. ¶ *Saturemus*, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè tribuitur etiam hominibus.

35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

37 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

Κεφάλαιον ιϛ.

Marc.8.11. luc.12.54. sup 12.39.

1 ΚΑΙ` προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

2 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυρράζει γὰρ ὁ οὐρανός.

3 Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυρράζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί,

35 Tunc iussit turbam ¨discumbere humi.

36 Et acceptis septem illis panibus ¨ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò ¨turbæ.

37 Comederúntq. omnes, & saturati sunt: & sustulerunt ¨quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas.

38 Erant autem qui comederāt, quater mille viri, ¨absque mulieribus & puerulis.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venítque in ¨fines ¨Magdala.

CAP. XVI.

1 ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, ¨tentantes ¨rogarunt eum vt signum ¨è cælo ipsis ¨ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis ¨Serenitas *erit*: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, ¨faciem quidem

35 Et præcepit turbæ vt discumberent super terram.

36 Et accipiens septem panes & pisces, gratias agēs fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.

37 Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.

38 Erant autem qui manducauerant, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.

39 Et dimissa turba, ascendit in nauiculam: & venit in fines Magedā.

CAP. XVI.

1 ET accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum vt signum de cælo ostenderet eis.

2 At ille respondens ait illis, Facto vespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum.

3 Et mane, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli

35 *Discumbere*, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidem fateor me nusquam legisse. Docet Athenæus lib.1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idem valere quod ἀθυμεῖν, id est animo concidere, vt Budæus ex Cicerone interpretatur: quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προπίπτειν, quod corpore propendeant in caput: qum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλιθῆναι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis, vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eò quòd Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 *Ac piscibus*, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deest in vno codice, fortasse quòd Frangendi verbum non conueniat pisciculis. Sed ne de panibus quidem verbum illud est præcisè accipiendum, quasi in totidem aut minutissima frustra fregerit, sed vt patresfamiliàs panes illos non ita solidos vt nunc solemus, sed liborum instar suis domesticis distribuendos tradentes, primi decerpere solebant, ita Christus hîc fecerit, relicta discipulis frangendi frustulatim ac distribuendi cura, crescente proculdubio inter illorum, vel accipientium manus, panum copia, adeo vt longè etiam plures superfuerint quàm ipsi fregissent. ¶ *Turbæ*, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, *Dederunt populo*. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 *Quod superfuerat fragmentorum*, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide supra cap.14.20.

38 *Absque*, χωρίς. Vulgata *Extra*, ἔξω.

39 *Fines*, ὅρια. Erasmus, alicubi dicit se scriptum reperisse ὄρη, id est montes. ¶ *Magdala*, Μαγδαλά. Vulgata, *Magedan*. Aliud autem exemplar Μαγαδάν, Magadan. Inde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur. Nescio an ab hoc loco Maria illa sumpserit Magdalenæ cognomentum. Marcus habet Dalmanutha, quod fuisse videtur generalius illius tractus nomen. Syrus interpres legit Maggeda. Hieronymus, vt obseruauit Erasmus, legit Magedan, & locum esse ait in tribu Iuda. *

IN CAPVT XVI.

1 *Et quum accessissent*, καὶ προσελθόντες. Erasmus, *Et aggressi*. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, *Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt*, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες· καὶ ἐπηρώτησαν: quo modo etiam videtur mollior verborum constructio. ¶ *Tentantes*, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset pręstare quod petebant, sed captiosè, & malo animo ad id petendum ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente ipsos diffidentia, aut curiositate importuna: quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiam prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiā Dominus suos tentare, i. explorare: & Diabolus tētare, i. ad malum solicitare. ¶ *Rogarunt*, ἐπηρώτησαν. vel petierūt ab eo: qđ alioqui significat Interrogare, vt fortassis isti suos maiores imitati qui dicebāt in deserto, Nō poterit mēsam nobis parare in deserto, huiusmodi apud Christū oratione potius quàm blandis precibus vsi fuisse significentur. ¶ *E cælo*, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. quale videlicet signū edidit Iosue Solem sistēs: Samuel, tonitrua eliciēs: Iesaias, vmbrā regredi iubens in solario: vel potius Moses quū Mānam Deus cælitus deplueret, quod esse verisimilius videtur ex verbis Christi Ioh.6, colligi posse. ¶ *Ostenderet*, ἐπιδεῖξαι, quasi nimirum tot miracula in terris edita satis illustria nō essent. Videtur enim quædā hic vis esse verbi ἐπιδεικνύειν, vnde genus ἐπιδεικτικὸν apud Rhetores, quod Latini Demōstratiuū vocāt.

2 *Serenitas [erit]* εὐδία. Hæc eadem prognostica licet apud Aratum legere, communi etiam vsu obseruata, vnde illud Gallis vsitatum,

Rouge soir & blanc matin,
C'est le plaisir du pelerin.

3 *Faciem quidem*, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים [*panim*] Quòd si verterimus Vultum, nō erit fortasse dictū illepidius quàm illud Maronis 5. Æneid. *Mé ne salis placidi vultum fluctúsq. quietos Ignorare iubes?* Nam ratio carminis ferre potest Faciē, quū tamē poëta disertissimus maluerit Vultum dicere: qua voce proprie quidē ipsa faciei constitutio affectuū index significatur, sed interdū quoq; facies ipsa intelligitur, quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat quum ait, *Induerat Circe in vultus ac terga ferarū*. Adeo quidē vt vanissimū esse somnium appareat quòd nuper quidā voluerit Vultū de faciei tātùm parte dici quę oculos, frontem, & supercilia complectitur, neque de cęteris quoque rebus dici posse. Vulg. *Faciem ergo*, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorum more) dicitur externa species, & quasi vultus rerum omniū: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib.13. *

lib. 13. cap. 28, Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον nonnisi de homine dictum inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciem tantum hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrum habere dicuntur. Aristoteles autem Rhetoric. 3. Lycophronem in eo reprehendit quòd cælum vocarit πολυπρόσωπον, argutius fortasse quàm solidius, quum soleant poëtæ rebus quibusuis personas inducere, & prophani homines pro numinibus terram ipsam & cælum colere solerent. ¶ *Discernere*, διακρίνειν. vel (vt alij vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. ¶ *Temporum illorum*, τῶν καιρῶν. Illorum videlicet temporum de quibus tot extant prophetarum prædictiones, & quæ vestrum fuit potissimum nosse & cæteris indicare. Itaque articulum exprimendum putaui, & propria τοῦ καιροῦ notatio hîc obseruanda est, vt etiam Tempus apud Latinos vsurpatur, nempe, pro certo & opportuno temporis puncto. ¶ *Non potestis?* οὐ δύνασθε; In vno exemplari scribitur οὐ δοκιμάζετε, *Non probatis?* In quatuor aliis, οὐ συνίετε; *Non intelligitis?*

	Græce		Latine		Vulgata	
	τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν· τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;		cæli nostis discernere, signa verò temporum illorum non potestis?		*diiudicare nostis: signa autem temporum non potestis.*	
4	Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.	4	Gens mala & adulterina signum requirit: sed signũ non dabitur ei nisi signum illud Ionę Prophetę. Et relictis ipsis abiit.	4	*Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abiit.*	Suprà 12. 34. Ionæ. 2. 1.
5	Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.	5	Et quum venissent discipuli eius in vlteriorẽ ripam, obliti fuerant sumere panes.	5	*Et quum venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere.*	Mar. 8 14. luc. 12. 1.
6	Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.	6	Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermẽto Pharisæorum & Sadducæorum.	6	*Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.*	
7	Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.	7	Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.	7	*At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.*	
8	Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;	8	*Id* autem quum nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?	8	*Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?*	
9	Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;	9	Nondum animum aduertitis, neque meministis quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?	9	*Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?*	Suprà 14. 17. iohan. 6. 9.
10	Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;	10	Neque septem illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?	10	*Neque septem panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?*	Suprà 15. 34.
11	Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;	11	Quomodo non animaduertitis me non dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermento Pharisæorũ & Sadducæorum?	11	*Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?*	
12	Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς	12	Tunc intellexerũt eum non dixisse vt cauerẽt à fermento	12	*Tũc intellexerunt quia non dixerit cauendum à*	

4 *Requirit*, ἐπιζητεῖ. vel insuper quęrit, tot aliis signis non contenta, vt præpositio ἐπὶ declaret adiectionem. ¶ *Signum illud*, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressi. ¶ *Abiit*, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8, 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat.

5 *Obliti fuerant*, ἐπελάθοντο. Est etiam hoc dicendi genus petitum è medio, pro, Tunc demum animaduerterant se oblitos esse panes sumere: quod illos sic exercuit quasi penè ipsis esset fame pereundum.

7 *Disceptabant inter se*, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, non pro intra, seu apud. Nam verisimile est de ea re inter se esse colloquutos.

8 [*Id*] *autem quum nosset*, γνοὺς δέ. Indicat fortassis hoc verbum Iesum hanc illorum disceptationem non cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se contenderent. Non dubium est enim quin alij in alios culpam reiicerent. ¶ *Sumpsistis*, ἐλάβετε. In vno exemplari scribitur ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 *Meministis*, μνημονεύετε. Vulgata, *Recordamini*. id est ἀναμιμνήσκεσθε. Erasmus, *Memoria tenetis*. id est διὰ μνήμης ἔχετε. ¶ [*Hominum*] *quinquies mille*. πεντακισχιλίων. id est, quibus paui quinque hominum millia. quod genus dicendi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, *In quinque millia hominum*. Erasmus, longiore circuitu, *Quum homines essent quinquies mille*: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

11 *Quomodo non animaduertitis*, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationem, sed cum admiratione coniunctam. Vulgata, *Quare non intelligitis?* id est διὰ τί; Erasmus, elegantius, *Quî fit vt non intelligatis?* Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, *Quomodo (vt alia omittam) mortem filij tulit?* ¶ *Dixisse vobis*, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomen illud, vt melius cohærerent sequentia. Sic enim interpretatur. Me non de pane dixisse vobis illud? quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorum more permutata negans particula in Græcis. ¶ *De pane*, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4. & 8. videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. ¶ *Vt caueretis à fermento Phar.* προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν· προσέχετε δέ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis: cauete verò. vel, sed cauete. ita vt repetas, εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis cauete à fermento.

12 *Dixisse vt cauerent*, εἶπε προσέχειν. Vulg. *Dixerit cauendum*. id est, προστακτικόν, vel potius φυλακτικόν. Erasmus, *Iussisset cauere*, id est, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere

pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone. ¶ *A [fermento] doctrinæ*. Sic conuerto, vt videatur postulare sententia vt τῆς ζύμης repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cuiusmodi ellipsin annotauimus suprà 5.20, & 1.Pet.1.7.

διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Mar.8.27. Luc.9.18.
13 Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

14 Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἰερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

15 Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Ioh. 6. 69.
16 Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ᾽ ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ioh.1.42.
18 Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου

panis, sed ''à fermento doctrinæ Pharisæorum & Sadduçeorum.

13 ||Quũ venisset autẽ Iesus in partes ''Cęsareę *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quẽ ''me dicũt homines esse, Filium hominis?

14 Illi verò dixerũt, Alij quidem Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ||Respondẽs verò Simon Petrus dixit, Tu es ''christus ille Filius Dei viuentis.

17 Tũc respondẽs Iesus dixit ei, Beatus es Simõ ''bar-Iona: quia ''caro & sanguis *hæc* non retexit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.

18 ||''Sed & ego tibi dico, ''Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam ''Ecclesiam: &

fermẽto panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 *Venit autem Iesus in partes Cæsareę Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?*

14 *At illi dixerunt, Alij Iohãnem Baptistam, alij autem Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.*

15 *Dicit illis Iesus, vos autem quem me esse dicitis?*

16 *Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei viui.*

17 *Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cælis est.*

18 *Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Eccle-*

---

13 *Cæsareæ [quæ dicitur] Philippi*, Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, de qua Iosephus lib.18, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauij Augusti memoriæ, ad mare mediterraneum: cuius idem Iosephus meminit lib.15. ¶ *Me*, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, non reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomen non legisse, adeo vt vel με pronomen, vel hoc totum τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quum Christus de se loquatur vt de tertio quopiã, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Imo Bernar- * dus in Tractatu de gradibus humilitatis expresse annotat Christum populi carnalis sententiam de carne inquirentem nomen carnis (quod propriè est *Filius hominis*) posuisse: Spirituales verò discipulos de sua dignitate interrogantem, non Filium hominis sed signãter *Me* dixisse. Sed contrà testatur Eras. se in nõnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, *Quem me dicunt esse?* vt in sequente interrogatione vers.15. Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acsi Christus non de se, sed de tertio quopiam discipulo interrogaret: postea ab aliquibus fuisse contextui insertum: ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quum hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à cõsuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autẽ ex veteribus etiã eruditissimis sacrarũ literarũ interpretibus, Hebræorũ idioma non modò non tenuerint, sed etiã contẽpserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphaniũ in Anchorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, absit vt quicquã detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Sed & omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris. Quem me dicunt homines esse? *An* Filium illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula AN. quam ellipsin inuenio infrà, 18.21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco: & τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli, pro Messia positum reperio Luc.17.16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem, & secundam interpretationem vt germanã complector, Syri præsertim interpretis auctoritate confirmatam.

16 *Christus ille*, ὁ χριστὸς. id est Messias ille. ponitur enim hoc loco christi nomen pro officij appellatione, nõ proprio * nomine vt alibi sæpe, ideoque minusculis literis scribi debet, quanuis hic christus ab omnibus aliis distinguatur.

17 *Bar-Iona*, βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legẽdum βὰρ Ἰωαννᾶ: sicut etiam legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan. 1.42, & 21.17. Syrus tamẽ interpres Ionam scriptum habet. ¶ *Caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal. 78.39. quod & ipsum de equis dicitur Es.31.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totã humanam naturam συνεκδοχικῶς significant, eámque interdũ ita vt est corrupta & infirma sicut hoc loco, & 1.Corinth.15.20: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellentiore natura distinguatur. vt Gal. 1. 16, & Ephes.6. 12, & Hebr.2, 14. & alibi sæpe, quum de altera Christi natura disseritur.

18 *Sed & ego*, κἀγὼ δέ. Vulgata, *Et ego*, omissa particula δὲ quæ etiam in vno vetere codice deest. Erasmus, *At ego vicissim*.i. κἀγὼ ἐν μέρει. vt sit sensus, Sicut tu me professus es id esse quod ego sum: ita vicissim tibi dico, &c. vel, vt ad proximè præcedentia istud referatur, perinde acsi diceret Christus, Sed & istud præterea tibi dico. vel, sicut hoc tibi patefecit pater, ita etiam ego tibi dico, &c. ¶ *Tu es Petrus, & super hanc petram*, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomẽ *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut si quis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificij) ab ipsa petra, cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipso) distinguere, ipsúmque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. ¶ *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל [*hedah* & *kahal*] vocãt. Sed postea commu-

nis

nis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cætu accipiatur qui Christũ profitentur: sicut synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur. vt infrà, 18.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesię cui pręest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον. 1. Tim. 4. 14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quanuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos absit vt vel in eo imitari velim. ¶ *Portæ inferorum* πύλαι ἅδου. Euuripides quoque initio Hecubæ commemorat ἅδου πύλας, sed pro ipsis locis inferis. Hic autem de aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ἅδην pari ratione vocat: cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarũ appellatione vrbes & cõsilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel cõsilio vel virib. potest Satan, tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מְצוּדָה[*metsudah*,] & Paulus ὀχυρώματα. 2. Cor. 10. 4. ¶ *Superabunt eam*, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, *Præualebunt aduersus eam*. Erasmus, *Valebunt aduersus illam*. id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur, sed hactenus tamen vt nunquam opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hæbræo יוּכְלוּ[*iuchelu*]posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ἅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

19 Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

21 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε. οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

23 Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

portæ inferorum non superabunt eam.

19 ‖Et tibi dabo claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

20 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Iesum illum Christum.

21 Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & primariis Sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

22 Et prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi esto Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 At ille sese conuertens dixit Petro, Abscede à me satana, offendiculo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

siam meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam.

19 *Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum in cælis.* Ioh. 20 21.

20 *Tunc præcepit discipulis suis vt nemini dicerent quia ipse esset Iesus Christus.*

21 *Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & Scribis, & principibus Sacerdotum & occidi, & tertia die resurgere.*

22 *Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illũ, dicens, Absit à te Domine: non erit tibi hoc.*

23 *Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.*

---

19 *Claues*, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.18. Ministerium enim Euangelicum rectè dici potest clauis regni cęlorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutem cuiuis credẽti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostẽdat igitur Antichristus hanc clauẽ, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphorę analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis. (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc. 3 7.) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinentur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20. 21) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis: contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 *Vt nemini*, ἵνα μηδενὶ. Erasmus, *Ne cui*, id est μή τινι. ¶ *Iesum illum Christũ*. Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exempl. non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abũdare, vt annotat Eras.

21 *A*, Ἀπό. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hic positum est. de qua enallage suprà diximus, 11. 19. ¶ *Senioribus*, πρεσβυτέρων. Hebraicè זְקֵנִים[*zekenim*,]vt Deut. 21. 2. Est autẽ nomẽ non tam ętatis quàm dignitatis: & eos designat qui adiecto epitheto alibi dicuntur Seniores populi, penes quos, nimirum Sacerdotibus & Scribis selectis adiunctos, erãt iudicia, quę Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια: vt ij planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadẽ ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀριστῆες, vt Iliad. β. ¶ *Suscitari*, ἐγερθῆναι. Vulg. *Resurgere*, ἀναστῆναι. Eras. *Resuscitari*. i. iterum suscitari.

22 *Prehensum*, προσλαβόμενος. i. manu prehẽsum seduxisset, vt solent familiarius aliquid dicturi. Erasmus, *Abduxisset*, id est, ἀπαγαγών. qui tamen in annotationibns in Mar. 8. 33, adfert eam interpretationem quam sum sequutus. Vulgata, *Assumens*, id est, προσλαμβάνων. ¶ *Propitius tibi sis*, Ἵλεώς σοι. Sic rectè Erasmus. Latinè dicas, *Respice te*. Vulgata, *Absit*, id est, μὴ γένοιτο. Græci in hac significatione dicunt optandi modo, ἱλήκοις. & hoc ipsum significauit his verbis Maro, *Et vos mihi Manes, Este boni.*

23 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade post me*. Erasmus, *Abi post me*. Vide Mar. 8. 33. ¶ *Satana* σατανᾶ. Per antonomasiam propriè vocatur Satan (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שָׂטָן[*satan*,] qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator: & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc. 12 9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, (vt Iudas Iohan. 9. 70.) vel incogitãtia quadam aut etiam arrogantia. vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, vtcunque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. ¶ *Offendiculo es mihi*, σκάνδαλόν μου εἶ. In meo vetustissimo exemplari scribitur ἐμοὶ εἶ, vt etiã vertit Vulg. & quidem rectè. Sensus est autem, non stare per Petrum quominus Christus crucis cogitatione perterrefactus, iter suę vocationis abrumpat: sicut iis accidit quibus aliquò proficiscẽtibus impedimentũ obiicitur quod ipsos pergere prohibeat, aut etiam ad quod impingẽtes retrocedant. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrũ arrogãtia & falsa quadã de se persuasione peccasse, quã σοφίας Pindarus ἐχθρὰν vocat. Et hinc licet animaduertere multiplices etiam esse co-

gnitionis ipsius Christi gradus, quum eum agnoscens Petrus esse Dei viui filium (vt vocari solebat Messias ex Psal.2.) nihilominus non illud cæleste sed terrenum Messiæ regnum, communi & adhuc apud Iudæos perdurante errore, somniaret. vnde factum se posse ducem esse suo magistro existimaret. *

Suprà 10. 38 mar. 8. 34. luc. 9. 23. & 14. 27.

24 Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴτις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

24 ‖Tunc Iesus dixit discipulis suis, Si quis vult ponè me venire abdicet semetipsum, & attollat crucem suam, ac sequatur me.

24 *Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

Suprà 10. 39. mar. 8. 35. luc. 9. 24, & 17. 33. iohã 12. 5.

25 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

25 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

25 *Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

mar. 8. 36. luc 19.25

26 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

26 Quid enim prodest cuipiam si totum mundum lucratus fuerit, anima verò sua mulctetur? aut quã dabit quispiam compensationem animæ suæ?

26 *Quid enim prodest homini si mundum vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?*

Psal 62 12. rom 2 6

27 Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cũ gloria Patris sui cum Angelis suis: ‖& tunc reddet vnicuique secundum facta eius.

27 *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis: & tunc reddet vnicuique secundum opera eius.*

Mar. 9. 1. luc. 9. 17

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

28 ‖Amen dico vobis, sunt quidam ex his qui hìc adstant, qui nequaquã gustabunt mortem, vsquedum viderint Filium hominis venientẽ in regnũ suum.

28 *Amen dico vobis, sunt quidam de hìc stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno suo.*

24 *Ponè me venire*, ὀπίσω μου ἐλθεῖν. id est discipulus meus esse. Nec enim præire solent verè discipuli magistro vt cœperat Petrus, quasi quid Christum deceret melius prospiceret quàm ipse Christus. ¶ *Abdicet semetipsum*, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν. id est, nullam sui rationem habeat, quæ ipsum vel tantillum ab iis quæ Deo debet, abducat. Vulg. & Erasmus, *abneget semetipsum*, admodum obscurè, & nimiùm ambiguè, quum Negare seipsum, dicatur de eo qui quod ipse dixerit aut fecerit inficietur, vt 2. Tim.2.13. Itaque quamuis ἀρνεῖσθαι idem propriè valeat quod Negare, cui etiam verbo videtur vim adiicere addita præpositio: tamen à consequenti idem declarat aliquid perinde habere atque si nihil ad se attinere quispiam testetur, quod fieri inficiatione consueuit: cuius exemplum habemus in Leui, Deut. 33. 10. quod Latini videntur verbo Abdicandi optimè significare. Talis fuit illa vsitata in adultorum baptismo formula, Abrenuntias? abrenuntio. imprudenter postea ad infantium baptismum accommodata, pro quo tamen Græci verbo ἀποτάσσεσθαι non ἀπαρνεῖσθαι vsi sunt, & adhuc vtuntur. Nostræ interpretationi fauet etiam Syrus interpres. ¶ *Attollat crucem suam*, ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. id est: onere quantumuis duro & graui in humeros alacriter sublato, alacriter pergat aut currat potius ad metam, me præeuntem sequutus. Heb. 12.2. Crucis enim nomine in his libris notum est afflictionum pro Christi nomine genus omne significari, nempe, vt arbitror, non tam quòd crux in genere Latinis etiam dicatur quicquid animum excruciat, quàm vt Christianorum cum Christo in eiusmodi ærumnis consociatio quædam significetur. Vide suprà 9,6.

25 *Animam suam seruare*, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam: nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehendi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (nisi fallor) huius loci germana interpretatio quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap. 9. 25. quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, i. sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id est si seipso mulctetur. Bellissimé ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelij causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euãgelista ex eorum sensu qui omniũ hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitã malint profundere quàm Christum abnegare) is quum videatur periisse, seipsum tandẽ aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. ¶ *Inueniet eam*, εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eã, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi, alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap.17.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid consequi, vt exponit Vlpianus in orationẽ Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους: & Inuenire à Latinis vsurpatur pro Parare sibi & acquirere, teste Donato in Terẽtij Eunuchũ. Erit igitur vehementior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius rei quam seruatam esse volunt (id est suiipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, alioqui perditos: quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 *Anima verò sua mulctetur?* τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit *Detrimentum pati*. Erasmus, *Iacturam facere*. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hìc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos. ¶ *Compensationem animæ suæ*, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, *Commutationem pro anima sua?* quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Erasmus, *Cuius permutatione redimat animam suam?* perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus in Marcum interpretationem Veterem amplectitur.

27 *Cum gloria*, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide suprà, 6.29. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. In secundo exemplari additur ἁγίων. id est Sanctis. ¶ *Secundum facta*, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, *Iuxta facta*. Vulgata, *Secundum opera*. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 *Amen*, ἀμήν. In quodam codice additum erat γὰρ, *enim*. ¶ *Ex his qui hìc adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata *De hìc stantibus*. Erasmus, *Hìc stantes*, id est ὧδε ἑστῶτες, quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Gustabunt mortem*, γεύσωνται θανάτου, id est morientur. sicut Heb.2.9. ¶ *In regnum suum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cęteri ad verbum interpretantur, *In regno suo*. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

αὐτοῦ. id est in gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascēsione, & iis quę postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes. 4. 10, & 1. Cor. 15. 23, & Dominus ipse meminit infrà. 16. 26, & 28. 18.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

2 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

3 Καὶ ἰδού, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

4 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

5 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

CAP. XVII.

1 SExto verò pòst die assumit Iesus Petrum ac Iacobū & Iohannem fratrē eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem.

2 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimēta autem eius facta sunt alba vt lux.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

4 Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicēs, ‖Hic est Filius ille meus, dilectus ille in quo acquiesco: ipsum audite.

6 Et quum hæc audissent discipuli, ceciderunt in faciē suam, & timuerunt vehementer.

7 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixitque, Surgite, & ne timete.

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Iesum solum.

9 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus dicens, Nemini dixeritis quod

CAP. XVII

1 *ET post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem fratres eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.* Mar. 9. 2. luc. 9. 17.

2 *Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.*

4 *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.*

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce vox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.* Suprà 3. 17. 2. pet. 1. 17.

6 *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.*

7 *Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere.*

8 *Leuantes autem oculos suos neminem viderunt, nisi solum Iesum.*

9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixe-*

IN CAPVT XVII.

1 *Sexto post die* μεθ' ἡμέρας ἕξ. Vul. & Eras. *Post sex dies*. Vide Mar. 9. 2. ¶*Subducit*, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exēplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infra hoc eodem capite, vers. 17, & suprà, 4. 1.

2 *Alba*, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidem propriè de igne dici solet, vt auctor est Aristoteles sectione octaua Problematum) quāuis id postea de albo colore dici quoque cępit, omnium videlicet splendidissimo. ¶*Lux*, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ἡ χιών, Nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλην ἢ ταύτην ἔχον εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium, præter hunc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem Lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari, quæ tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 *Conspecti sunt*, ὤφθησαν. Vulgata, *Apparuerunt*. id est ἐφάνησαν. ¶*Colloquentes*, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus, potius verti debuisse *Confabulantes*: à quo tamen verbo quidam merito refugiunt, quum neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur. Addit autem Lucas de propinquis Christi perpessionibus fuisse cum eo colloqutos. Neque hîc curiose quærendum, an verè in suis corporibus Moses & Elias apparuerint: quod si dicamus, consequetur Mosen iam tum resurrexisse, & videri poterit Elias numquam fuisse mortuus: nisi malimus ecstaticam fuisse visionem. Sed hoc quidem certum est vel ex sermonibus ipsis, quorum etiam sententiam Lucas exponit, vel aliunde extra ordinem, Mosen & Eliam fuisse ab Apostolis spectatoribus agnitos. Tertullianus lib. de resur. Carnis, vult Mosen quidem in imagine nondum receptæ carnis, Eliam verò in veritate nondum defunctæ apparuisse.

4 *Respondens*, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati.

5 *Lucida*, φωτεινή. In quarto codice scriptum erat φωτός, lucis, Hebraico idiotismo. ¶*Filius ille meus*, ὁ υἱός μου. Articulum duplicē expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, nō tam vt distinguatur à filiis aliis (quū sit vnigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filij: qua ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

6 *Ceciderunt in faciem suam*, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa. נפלו אל־פניהם [*naphelu hel penehem*] id est proni adorarunt. nisi malimus præ metu cecidisse quasi semianimes, quamobrem etiam Dominus eos erexisse dicitur. ¶*Timuerunt*, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, *Territi sunt*, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis τὸ φοβεῖσθαι.

8 *Sublatis autem* ἐπάραντες δέ. Vulgata, *Leuantes*. Erasmus per periphrasin minimè necessariam, *Vbi verò sustulissent*. Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt suprà, 14. 19.

9 *Nemini*, μηδενί. Eras. *Necui*, μή τινι, vt suprà, 16. 20. ¶*Quod vidistis*, τὸ ὅραμα. i. ἃ εἴδον, vt scribit Marcus 9, 9. Vulg. & Eras. ad verbum, *Visionem*. ambiguè, articulo etiam prætermisso. Alioqui ὅραμα de visis nocturnis pro-

priè dicitur, & Hazon vox Hebræa propheticis patefactionibus extraordinariis attribuitur, à quibus hoc quod hîc narratur non procul abfuit, vt Visionis etiam nomen retinere liceat.

Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

vidistis, vsquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

ritis visionẽ, donec Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

10 Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicẽtes, Quid igitur Scribæ dicunt, ‖oportere vt Elias primùm veniat?

10 Et interrogauerũt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primùm venire?

Mal. 4. 5. sup. 11. 14. mar. 9. 11.

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα·

11 Iesus autem respondens dixit eis, "Elias quidẽ veniet primùm & restituet omnia:

11 At ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est primùm, & restituet omnia:

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

12 Sed dico vobis, Eliam iam venisse, "quem non agnouerunt, sed fecerunt "ei quæcunque voluerunt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

12 Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. sic & filius hominis passurus est ab eis.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

13 Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Iohanne Baptista *hæc* ipsis dixisse.

13 Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

14 Et quum venissent ad turbam, adiit eum "quidam, "procidens ei ad genua,

14 Et quum venisset ad turbam accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱὸν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

15 Et dicens, Domine miserere filij mei, quoniam "lunaticus est, & "male afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

15 Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam.

Mar. 9. 14. luc. 9. 37.

16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

16 ‖Et "obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

16 Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

17 Respondens autem Iesus dixit, O gẽs incredula & "peruersa, quousque tãdem ero vobiscum? quousque tandem "tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

17 Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & peruersa, quousque ero vobiscum? vsquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.

10 *Igitur*, οὖν. Audita mentione resurrectionis à mortuis (quod adduci non poterãt vt præceptori tribuerent, vsque adeo vt quid hoc sibi vellet inter se disceptarent, sicut scribit Marcus) venit illis in mẽtem quod in Synagogis docebatur de Eliæ aduentu Messiam præcessuri, quem quum modò colloquentem cum præceptore vidissent, quærunt quînam ista quæ viderant, & que ex præceptore audiebant, cum Scribarum doctrina congruant.

11 *Elias quidem veniet*. Ἠλίας μὲν ἔρχεται. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, & ὁ ἐρχόμενος pro ὁ ἐλευσόμενος passim in his libris inueniũtur. Hæc autẽ intelligenda sunt forma dicendi è medio petita, perinde ac si diceret Christus, Verum quidem est quod Scribæ dicunt, Eliam videlicet antegressurum fuisse Messiam, & sequuturæ instaurationi viam aperiturum, sed &c.

12 *Quem non agnouerunt*, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scribitur, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, Et non crediderunt ei ¶ *Ei*, ἐν αὐτῷ. ad verbum, *In eo*. In vetustis duobus codicibus deest præpositio ἐν

14 *Quidam*. ἄνθρωπος. In duobus exemplaribus additur τις, id est homo quidam: quod expressit Erasmus. ¶ *Procidens ei ad genua*, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. *Prouolutus ante eum*. id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, *Flectens genua illi*. Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 *Lunaticus est*, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui melancholia morbo laborant, quæ Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poëta in hunc modum, *Quam multos etiam furiis hinc sæpe videmus, Vexari, fortémque animo indignamur acerbam*. Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est, hoc quidem loco, vt ad morbum, cuius causa naturalis fuerit, sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulò pôst commemorantur. Nec enim dubium esse potest quin Diabolus humores naturales perturbare & morbos quosuis incompertos quidem hominibus alios, alios verò compertos ciere facile possit, Deo potestatem illi faciente: sicut ex vlcere quoque illo Iobi apparet. Minimè est ergo nobis admittenda Photij opinio, existimãtis hunc dici lunaticum ex vulgi opinione, non quòd talis esset, aut quòd Lunæ mutatio quicquam in dæmoniaco efficeret. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad merè naturales morbos pertineant: quum suprà, 4. 24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur: & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit cõuinci. ¶ *Malè afficitur*, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulgata, ad verbum, *Malè patitur*. Erasmus, *Malè affligitur*, ἀθλίως θλίβεται.

16 *Obtuli*, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 *Peruersa*, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscij oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένους ὄψεις. Eras. *Distorta*. cui opponitur quod simplex & rectum est. ¶ *Tolerabo*, ἀνέξομαι: vel ad verbum, *Sustinebo*. Vulgata & Erasmus, *Patiar*. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

18 Et ¨increpauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ab illo momento.

18 *Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.*

19 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

19 Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?

19 *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eiicere illum?*

20 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

20 Iesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram. amen quippe dico vobis, si habeatis fidem ¨ quantulum *est* granum sinapis, dicetis huic monti, ¨ Transgreditor hinc illuc: & demigrabit: & nihil impossibile vobis erit.

20 *Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem vestram. amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc: & transibit, & nihil impossibile erit vobis.* Luc.17.6.

21 Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

21 Hoc verò genus *dæmoniorum* non ¨ egreditur nisi per precationem & ieiunium.

21 *Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem & ieiunium.*

22 Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

22 ‖ ¨Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus ¨hominum.

22 *Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradendus est in manus hominum.* Infr.20.17. marc.9.31. luc.9.44.

23 Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et ¨contristati sunt vehementer.

23 *Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt vehementer.*

24 Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναούμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ· καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;

24 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixeruntque, Præceptor vester non ¨soluit ¨didrachma?

24 *Et quum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum: & dixerunt ei, Magister vester nō soluit didrachma?*

25 Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domū, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simō? Reges terræ à quib⁹ accipiūt tributa siue cēsum?

25 *Ait, Etiam. Et quum intrasset in domū, præuenit eum Iesus, dicēs, Quid tibi videtur Simon, Reges terræ à quibus accipiunt tributū vel censum?*

---

18 *Increpauit dæmonium*, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6.42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà 26.23.

20 *Quantulum* [*est*] *granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sicut granum sinapis:* quod quum nobis videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. ¶ *Transgreditor* μετάβηθι, vel, *Abi.* nam Digrediendi vocabulum, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 *Egreditur*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Eiicitur.* id est ἐκβάλλεται.

22 *Versantibus*, ἀναστρεφομένων, vel fortassis *Reuertentibus:* quæ significatio huius vocabuli etiam vsitata est, & non malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaum per Galilæam, vt constat ex Marci 9.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit: & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν, id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 *Contristati sunt*, ἐλυπήθησαν. Erasmus, *Mœrore affecti sunt:* qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà capite 14. versu 9.

24 *Non*, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, *Num.* quo tamen aduerbio vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. ¶ *Soluit*, τελεῖ id est soluere solet. ¶ *Didrachma?* τὰ δίδραχμα; Hoc est sicli Sanctuarij dimidium, quod Israëlitæ pendebant olim ex Lege scripta, Exodi 30.13. Romani verò postea exegerunt, Iudæa subacta: qua de re scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendium vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebāt. Sed hoc postea factū. * Itaque quod hîc agitur intelligitur de Capitatione cuius fit mētio infrà 22.17. vt apparet etiam ex subsequente versiculo. Imposuit autem Augustus prouinciis, sublatis vectigalibus omnibus, tributa ordinaria: alia in caput, quæ hîc vocantur τέλη, cuiusmodi fuisse istud de quo hîc agitur, apparet ex eo quod certæ summæ fit mentio, nempe stateris, Christi & Petri nomine persoluti: alia in agros, quę propterea Census nomine significātur, Romana etiam voce, tum hoc loco, tum infrà 22.17: quamobrem etiam iussit Augustus omnes prouinciàs censeri Luc. 2.1. Hoc autem tributum singulis ædibus siue familiis impositum disertè scribit Iosephus libro antiq. 19. cap.15. Agrippam maiorem sub Claudio Iudæis remisisse. Huius verò numi, id est dimidij statêris argētei, qui integer quatuor drachmarū erat, quales ipsi Iudæi olim signarant, veram imaginem hic exprimendā curaui, expressam ex vero & puri puti argenti numo, mihi à fido illo Christi seruo & beatæ memoriæ viro, Domino Ambrosio Blaurero, donato. Habet autem hic numus Samaritanis literis in-

signis, vna ex parte vrnam illam sacram, in qua recondita fuit Manna, superposita litera Aleph, qua declaratur simplex hic fuisse siclus, duarum videlicet drachmarũ, quum duplus esset drachmarum quatuor, cum inscriptione שקל ישראל [SCHEKEL IISRAEL,] id est siclus Israël: ex altera verò, virgam illam Aaronis florentem, cum inscriptione ירושלם קדשה [IERVSCHALAIM KODSCHAH,] id est Ierusalem Sancta.





ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

26 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

27 Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον· καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη.

Marc.9.33. luc.9.46. 1 ἘΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

2 Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

Infr.19.14. 1.corh.14.20. 3 Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

4 Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παι-

à filiis suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, "Nempe igitur liberi sunt filij.

27 Sed ne "offendiculum eis præbeamus, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui "ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius inuenies "statêrem: acceptum illum da eis "pro me & pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, "Quisnam "maximus est in regno cælorum?

2 Et quum aduocasset "puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum.

3 ¶Et dixit, Amen dico vobis, nisi "vos conuerteritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

4 Quisquis igitur "demiserit sese "sicut *est* puerulus iste, is

à filiis suis, an ab alienis?

26 *Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Iesus, Ergo liberi sunt filij.*

27 *Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit tolle: & aperto ore eius, inuenies statêrem: illum sumens, da eis pro me & te.*

CAP. XVIII.

1 *IN illa hora accesserũt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis putas maior est in regno cælorum?*

2 *Et aduocãs Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum,*

3 *Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.*

4 *Quicunque ergo humiliauerit se sicut par-*

25 *A filiis suis*, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. id est *à familia sua.* Hic enim dubium non est quin filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum & ipsi Romani ciues tributa soluerent: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto, vsque ad L. Pauli Macedonici triumphum. Sed hic quæritur primùm quo sensu sit accipiendum quod dicit Christus, se Regiæ esse familiæ, ac proinde huius tributi lege nó teneri. Deinde cur pro Petro etiam persolui didrachmã, ac non etiam pro reliquis vndecim discipulis, qui & ipsi erant eius domestici, iusserit. De priore respondeo, si de tributo templi ista narratio accipiatur, Christo vt ipsius Dei filio & vero templi Domino, debitum potius fuisse tributum, quàm ipse illud deberet. Sin verò de tributo intelligatur quod Romani, vt Iudæorum domini, exigebant, ad Christum, vt regia Dauidis familia ortum, potius quàm ad Romanos vsurpatores regiũ ius pertinuisse. De posteriore verò dico, Petrũ, vt apparet ex iis quæ narrauit Mat. suprà 7.5. & 14. habuisse in illa vrbe domicilium & familiam, quod de reliquis Apostolis non dicitur. Exacta autem fuisse tributa dubium non est vbi familiæ sedem habebant.

26 *Nẽpe igitur*, ἄραγε. Vulg. & Eras. *Ergo.* Vide sup. 7.20.

27 *Offendiculum eis præbeamus*, σκανδαλίσωμεν αὐτούς. quasi videlicet subiectos doceamus Magistratibus esse rebelles: aut ne alij hoc exemplo abutantur. Vnde ergò Antichristiani pontificis potestas ciuilis suprà Magistratus? ¶ *Ascenderit*, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eras. *Prodierit.* quod respondet τῷ προελθόντι, vel ἐξελθόντι. ¶ *Statêrem*, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus, sicut etiam veteres testantur: ita tamen vt à statêre aureo distinguatur, quorum alij vnciales, id est octo drachmarum, alij didrachmi fuerunt. ¶ *Pro*, ἀντὶ, id est ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat Loco aut vice alicuius. Vide Marc. 10.45. Fortassis autem ab re non fuerit hîc annotare piscem qui à Plinio Faber, & Zeus à Narbonensibus Gallis, à Normanis autem & Picardis, *Doree* dicitur, Romæ ab hac historia piscem S. Petri vocari, nempe vt nihil sit in Euangelio quod Romæ non sit ludibrio expositum. qua de re vide, si libet, Rondeletium de piscibus, lib. 10. cap. 9.

IN CAPVT XVIII.

1 *Quisnam*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas.* Erasmus, *Quis?* omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà 24.45. ¶ *Maximus*, μείζων. Id est præstantiore ac eminentiore gradu dignus, ac proinde cæteris præponendus. Somniabant enim Messiæ regnum quoddam terrenis imperiis simile, sicut tandem etiam est in imaginem bestiæ, id est imperij Romani, ab Antichristo transformata Ecclesia. Contra verò Christus ad virtutem ambitioni contrariam suos discipulos reuocat, non quòd ciuilium Magistratuum gradus, aut Ecclesiasticarum functionum sanctam distinctionem, i. ad diuini verbi amussim exactam, damnaret, sed vt diuersam esse prorsus doceret administrandi regni sui rationem, & eiusmodi disceptationum causam tolleret.

2 *Puerulum*, παιδίον. Vulgata, *Paruulum:* quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Erasmus, *Puellum.* Nonnulli parum probabiliter scribunt, hunc fuisse Ignatium illum insignem sub Traiano Christi martyrem.

3 *Vos conuerteritis*, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro Resipueritis, vt alibi docuimus. & vbique in his libris στρέφεσθαι passione reciproca vsurpatur. Vide Act. 3.26. *

4 *Demiserit*, ταπεινώσῃ. Vulg. ad verbũ, *Humiliauerit.* Nã ταπεινὸν grãmatici dictũ volunt quasi ἐδάφειον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliãdi verbũ apud idoneos authores non legi, vnico Cic. loco excepto lib. 2. de Nat. deorũ, vbi Humiliata animantia quædã appellat. Demissum autẽ eundẽ esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. *Non est ausus* inquit, *elatè & amplè loqui, quum humiliter demissique sentiret.* Quid sit autem puerulo similem fieri, docet propheta suo exemplo Psal. 131. ¶ *Sicut est puerulus iste*, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο. Id est eo vsque vt puerulum, qualis

qualis hic est, moribus ambitionis & fastus nesciis referat. Ideo addidi verbum EST: nequis videlicet putet hunc puerum specialiter commendari, quum potius in istius exemplo proponatur puerilis ętas, istiusmodi rerum adhuc ignara, vt & aliorum multorũ affectuum, quorum semina adhuc in pueris sese non produnt.

δίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

5 Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

6 Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

7 Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

8 Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

9 Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

10 Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέ-

est maximus ille in regno cælorum.

5 Et quisquis exceperit aliquem "puerulum talem nomine meo, me excipit.

6 ‖Quisquis autem offendiculo fuerit alicui ex "paruis istis qui in me credunt, "præstiterit ei vt suspendatur mola "asinaria "in collo eius, ac demergatur in "profundo maris.

7 Væ mundo ab offendiculis. "necesse est enim vt eueniant offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus "facit vt tu offendas, excinde "ea, & abiice abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habẽtem coniici "in ignem æternum.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi "luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis; ‖dico enim vobis, "angelos eorum in

paruulus iste, hic est maior in regno cælorum.

5 *Et qui susceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.*

6 *Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.* Mar.9.42. luc.17.1.

7 *Væ mundo à scandalis. necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.*

8 *Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proiice abs te. bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.* Sup. 5. 30. ma. 9. 43.

9 *Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te: bonum tibi est vnum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vobis quia an-* Psal. 34.8.

---

5 *Puerulum talem*, παιδίον τοιοῦτο. Id est quempiam, vt dixi, ita sese demittentem vt puerum referat. Nec enim propriè de pueris agit: sed hoc adiecit aduersus eos qui de modestia retinenda admoniti, & vt de iure suo potius vltro cædant quam altiora cogitent, obiicere vulgatum illud prouerbium consueuerũt, Eum qui sese ouem faciat luporum lanienæ sese exponere. Istos igitur contrà maximè sibi curæ esse, Dominus testatur: nec impurè laturos quicunque in simplicitate incedentes interturbarint, præbita ipsis impingendi occasione: tantum abest vt eos vi & iniuriis opprimi patiatur.

6 *Paruis*, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eras. *Pusillis*. Rursum autem paruos fideles non ætatis, sed ταπεινοφροσύνης ratione à Christo designari arbitror. Quod si quis tamen contendat de ætate puerili hîc agi, quam etiam nõ nego peculiari quadã Dei prouidentia regi, non rectè tamẽ concluserit infantes esse fide præditos quæ non fit ex auditu, quoniam adiicitur istos paruos in Deum credere, quũ de iis demum fatendum sit Christum disserere, qui malis dictis aut factis possent à fide & recto cursu auerti, quod in infantes non cadit, nulla dũ intelligentia præditos. ¶ *Præstiterit ei*, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, *Confert ei*. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiã paulo pòst videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. * & Eras. *Expedit* Hunc autem fuisse tunc Iudęorum morem testatur in hunc locum Hieronymus, vt sic mergerentur atrocium scelerũ conuicti: cuiusmodi quiddam in parricidij pœna fuit constitutum. ¶ *Asinaria*, ὀνικός. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nõnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικός, lapis molaris. ¶ *In* ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpositione De, vel Ex. ¶ *Profundo*, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini Altum vocant: postea verò pelagus pro ipso mari cœptũ est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

7 *Necesse est*, ἀνάγκη ἐστί. Et tamen nemo inuitus est alteri offendiculo, sed vel per incogitantiam, vel ἐκ προαιρέσεως. Discrimen est igitur inter Necessitatem & Coactionem. Item non est hæc necessitas à Deo, sed ab homine, corruptione voluntaria. Ergo necessitas non inuoluit Deum peccato. Item quamuis offendicula necessariò eueniant: væ tamen est mundo propter offendicula. Non est igitur vera consequutio, Iniustè puniri peccatores, si necessariò peccant.

8 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.29, & 30. ¶ *Ea*, αὐτά. Vulgata, *Eum*. id est αὐτόν. ¶ [*Potius*] *quàm* ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos fere subauditur particula יותר [*iother*] ante מן [*min*] vt Psalm. 118. 8, & 9. item Prouerb. 3. 13. ¶ *In*, εἰς. Vulgata & Erasmus, *Ad*. id est πρός. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל.

9 *Luscum*, μονόφθαλμον. Vulgata, *Vnum oculum habentem*. Plautus Vnioculum dixit. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nã luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *vn lousche*, Latini strabonem, Græco etiam vocabulo.

10 *Angelos eorum*, ἀγγέλους αὐτῶν. Id est Angelos ipsis peculiariter adhibitos custodes aduersus Satanã, & impu-

ros spiritus, vt ex plurimis veteris præsertim testamenti testimoniis liquet. Nec enim de pueruli duntaxat ætate, quam tamen Deus peculiari cura dignatur, sed de verè piis omnibus agit, quos cur paruulos vocet, præposito puerili exemplo, antea diximus. ¶ *Per omne [tempus,]* διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tẽpus, quàm Ad omne tempus. Vulgata & Eras. interpretari solent, *Sẽper*, id est ἀεί. ¶ *Intueri faciẽ patris mei,* ὅτι βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου. Id est apparent coram patre meo vt ministri, ab eo seruandis piis omnibus, quantumlibet vilibus in hominum conspectu, destinati, & ipsius iussa singulis momentis expectantes.

πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc. 19. 10

11 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Luc. 15. 4.

12 Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

13 Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτὸ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

14 Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

Leu. 19 17. eccl. 19. 13. luc. 17. 3. iac. 5. 18.

15 Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·

16 Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

Deut. 19. 5. ioh. 18. 17 2. cor. 13. 1. heb. 10, 28. 1. cor. 5 9. 2. thes. 3. 14.

17 Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκ-

cælis ·· per omne *tempus* ·· intueri faciem Patris mei qui in cælis est.

11 ‖ ·· Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

12 ‖ Quid vobis videtur? si fuerint alicui ·· homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nónne relictis ipsis nonaginta nouem, ·· profectus in montes, quærit eam que aberrauerat.

13 Quod si acciderit vt inueniat eam, amẽ dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouem quæ non aberrarant.

14 Ita ·· non vult Pater vester qui in cælis est, vt pereat ·· vllus ex paruis istis.

15 ‖ ·· Si verò peccauerit ·· in te frater tuus, ito, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum.

16 Sin verò te non audierit, assume tecum adhuc vnum aut duos: ‖ vt ·· ex ore duorum aut trium testium ·· confirmetur ·· res tota.

17 Quòd si ·· neglexerit eos au-

geli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei qui in cælis est.

11 *Venit enim Filius hominis saluare quod perierat.*

12 *Quid vobis videtur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relinquit nonagintanouem in montibus & vadit quærere eam quæ errauit?*

13 *Et si contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis quia gaudet super eam magis quàm super nonagintanouem quæ non errauerunt.*

14 *Sic non est voluntas ante Patrem vestrum qui in cælis est, vt pereat vnus de pusillis istis.*

15 *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrem tuum:*

16 *Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos: vt in ore duorum vel trium testium stet omne verbum.*

17 *Quòd si non audierit*

11 *Venit enim,* ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 *Homini,* ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc non legit, vel prætermisit, sed nulla sensus iniuria: quanuis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, vt vis comparationis intelligatur. ¶ *Profectus in montes,* ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus vertit, *In montibus, & vadit.* Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per Montes Cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est vsitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cum participio πορευθείς, quod melius conuenit, vt tanto maius quærendæ per solitudines medias aberrãtis ouis studium demonstretur. Syrus tamen interpres vult oues 99. in mõtibus relinqui à pastore, aberrantem ouem alibi quæsituro.

14 *Non vult Pater vester,* οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulgata & Eras. ad verbum, *non est voluntas coram Patre vestro.* qui Hebraismus mihi visus est obscurior. ¶ *Vllus,* εἷς. Ita scriptum reperimus in veteribus codicibus. Erasmus autem mauult legere ἕν, vt subaudiatur παιδίον. Idem autem valet εἷς atque, vel Vnus, id est Vllus, vt sensus ipse ostendit.

15 *Si verò,* ἐὰν δέ. Optimè ista cohærent. Vbi enim de iis disseruit qui sunt aliis offendiculo, nunc quid sit iis agendum declarat quibus obiectum est offendiculum: quos ita vult esse comparatos vt saluti fratrum consulant, & sit eorum zelus fraterna charitate sic temperatus, vt ad extrema remedia non nisi tentatis mitioribus omnibus remediis deueniant. ¶ *In te,* εἰς σέ. id est, te vel dicto, vel facto læserit. Læditur autem quispiam non tantùm in priuato suo negotio siue (vt ita loquar) directè, sed etiam omni iniuste in alterum, ac in primis in Deum, dicto vel facto. Itaque non tam in hoc Christi mandato spectatur vnus an plures sint offensi, quàm, priuatim & aliis cõmuni offendiculo admissa, à palam & publicè gestis distinguuntur: monente Christo vt contra quàm facere consueuerunt qui ex aliorum reprehensionibus laudem zeli captant, alij alios humanè redarguentes leniter in viam reuocare studeamus, nec latiùs spargamus mala quibus mederi priuatis remediis possumus. Nam in publico offendiculo peccantes quo modo sint arguendi docuit Apostolus 1. Tim. 5. 10. & suo quoque exemplo ostendit Petrum Antiochiæ reprehendens, Gal. 2. 14. Sed & in iis peccatis quæ tam priuata sunt & occulta, vt qui ea inficietur nullis testibus possit conuinci, vel nullus, vel perexiguus locus huic Christi dicto relinquitur.

16 *Ex ore,* ἐπὶ στόματος. Hebraicè, עַל־פִּי [*hal-pi*] id est sermone ac testimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro sermone & loquutione: vt Num. 3. 16. atque adeo pro tacito etiam testimonio, id est quum res ipsa per se loquitur, vt infrà, 21. 16. ¶ *Confirmetur,* σταθῇ. id est ratum firmúmque habeatur, vt ad Ecclesiam vocatus reus pertinax inficiari factũ & pertinaciã non possit. quod Hebreis explicatur verbo יָקוּם [*iakum.*] ¶ *Res tota,* πᾶν ῥῆμα. Hebraice דָּבָר [*dabar*] id est negotium de quo agitur.

17 *Neglexerit audire,* παρακούειν. id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν: sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere, vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus, *Non audierit.*

audierit. id est μὴ ἀκούσῃ. ¶ *Ecclesiæ.* ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicæ, huc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in repub. Israëlitica legebantur, aut quia existimauit de negotiis forensibus hîc agi: quod etiamsi illi concederem, minimè tamen ipsius interpretationē approbarem, quum Reipubl. vocabulum pro ipso Senatus aut populi cōuentu vsurpari non soleat: vt quid illud sit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hîc agi & Senatu ecclesiastico, (cuius iurisdictio à Politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autem potestas ac iurisdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar 5.22. & huius consuetudinis exemplum extat apud Iohan. 9.22, item 12.42, item 16.2. vt apud Iudæos idē fuisse videatur pœnæ genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atque apud Christianos Excommunicari. Porro de ecclesiæ vocabulo diximus supra 16.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesiæ nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit, Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudeos, nec semper cogi consueuisse totū populi cœtum, omnes illarū rerum scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quod si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Christus sic loqui nō potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hæc dico, Oligarchiā velim in Ecclesiam Dei inuehi, quæ illam tantopere deformauit, atque adeò penitus transformauit: sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum, Dei verbo & Democratiæ Ecclesiasticæ repugnans: sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati. Postremò obseruādum etiam est Ecclesiæ nomen hoc vno loco totius noui Testamenti de Iudæis dici: quorum alioqui generales cœtus solent Synagogæ peculiari nomine vocari. quanuis Græci interpretes in vetere Testamēto aliquoties Hebræā vocem קהל[*cahal*] verterint ἐκκλησίαν, & quidem de hoc ipso cœtu agentes vt 1. Paralip. 13.2. & 9. Itaque Euāgelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.66. Vide inf. Mar. 5.22. ¶ *Qui [est] Ethnicus*, ὁ ἐθνικός. id est ὁ ἐθνικὸς ὤν. Nam alioqui certus quispiā videbitur intelligi, nisi Enallagē numeri ponamus. Ethnicus autem, ex illa vetere distinctione Israëlis à cęteris, qui ἔθνη & Gentes dicuntur, dicitur qui profanus est & prorsus alienus à religione. Nā solent sacri scriptores ἔθνη & ἐθνικοὺς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים [*goÿm*] dicuntur, id est, qui erāt alieni à Republica. Israëlis, & fœdere promissionis non comprehendebātur: vt ait Paulus Eph. 2, 12. Latini theologi postea (quorum auctoritatem libens sequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulū autem conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est ἄοριστος. *

κλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ Ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

18 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

19 Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

20 Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

21 Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ, ἕως ἑπτάκις;

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ᾽ ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

23 Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

24 Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

25 Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέ-

dire, dic ¨Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut ¨ qui *est* Ethnicus & qui est publicanus.

18 Amen dico vobis‖, quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata ¨in cælo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 ¨Rursum dico vobis, si duo ex vobis ¨consenserint in terra, de omni re quam petierint, ¨fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an*‖ vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque ¨septuagies septies.

23 ‖Propterea simile est regnum cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is ¨non posset

eos dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.

18 *Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cælo.* Ioh. 20. 23.

19 *Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quācunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.*

20 *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*

21 *Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vsque septies?* Luc. 17. 4.

22 *Dixit illi Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.*

23 *Ideo assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis.* Luc. 17. 4.

24 *Et quum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei vnus qui debebat ei decem millia talenta.*

25 *Quum autem non ha-*

18 *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Christus Petrum alloquens, 16.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hæc sunt Origenis) non modo inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים[*schamaim*] & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 *Rursum*, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additur ἀμὴν, amen. ¶ *Consenserint*, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. ¶ *Fiet* εἰς γενήσεται αὐτοῖς. nempe, sicuti petierint. *

22 *Septuagies septies*, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, *Septuagies septem*, videlicet peccata. Sed tamen potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebræorum more, apud quos שבע[*schebah*] vtrunque declarat.

25 *Non posset reddere*, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι, (id est habere pro posse) frequenter ponitur.

Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. *Non haberet vnde redderet*. Erasmus etiam longius à Græcis recedens, *Non esset soluendo*. quod Græcis significat οὐχ ἔχοντι τοῦ ἀποδοῦναι. ¶ *Reddi [debitum,]* ἀποδοθῆναι. Subaud. τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà 30. Erasmus, *Fieri solutionem*, sensu rectè expresso.

λύσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

26 Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

27 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτόν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28 Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ, τι ὀφείλεις.

29 Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτόν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30 Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακήν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

31 Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32 Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρέ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33 Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

hæc reddere, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum*.

26 Procidens ergo seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, cohibe iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 Commotus autem intima misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehēsum eum suffocabat, dicēs, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Cohibe iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens cōiecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autē vidissent cōserui eius quæ facta fuerant, doluerunt vehementer: & quum venissent, declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totū debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

beret vnde redderet, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.

26 *Procidens autem seruus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

27 *Misertus autem dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.*

28 *Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.*

29 *Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

30 *Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.*

31 *Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant.*

32 *Tunc vocauit illum dominus suus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:*

33 *Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?*

---

26 *Ergo*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δέ. ¶ *Seruus ille*, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quāuis appositus articulus satis declaret διαφοράν. ¶ *Adorabat*, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est precabatur. pro quo Vetus interpres, *Orabat*: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non potuit à Dei cultu distinguere. ¶ *Cohibe iram erga me*, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam commodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, *Ita furor breuis est, animum rege*. Vnde & animosi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autem Galeno non parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, sed etiam inter acerbæ vehementísque iracundiæ homines, & animosos, differentia maxima est. Irā igitur qui cohibere & veluti procul abiicere possunt dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum Latino: & μακροθυμία idem penè est quod πρᾳότης, lenitas & clementia: quæ tamen & à lentitudine. i. ἀοργησία, & animi desponsione & demissione (quam Græci quoque μικροθυμίαν & ἀθυμίαν vocant) distinguitur. Vulgata, *Patientiam habe*. Erasmus, *Esto patiens*, quæ eodem recidunt. Sed Tertullianus & Cyprianus eum sequutus, non rectè vertunt Magnanimitatem, quæ μεγαλοψυχία dicitur.

27 *Dimisit*, ἀπέλυσεν. Nempe quoniam vinciri & vænire ipsum iusserat. Eras. *Absoluit*. Atqui (ni fallor) absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. ¶ *Multum*. δάνειον. Vel, vt Erasm. *Æs alienum*. quum alioqui significet propriè quod mutuo sumptum est. Hîc autem accipitur pro eo quod ex bonis heri seruus interuerterat, ac proinde cui restituendo tenebatur, id est vt mox scribitur τὸ ὀφειλόμενον.

28 *Suffocabat*, ἔπνιγε. Eras. longo vsus circuitu, *Obtorto collo trahebat*, sensu tamen fideliter expresso. Nec enim eum strangulatum cupiebat, sed faucibus abreptum ita premebat vt strangulaturus videretur. ¶ *Quod*, ὅ, τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, siquid: sed perperam.

29 *Ad pedes eius*, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Eras. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperi. ¶ *Omnia*, πάντα. Hoc deest in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare.

30 *Abiens*, ἀπελθών. Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi consuetudine, sicut pleraque alia: vel simplicem motum declarat. Neque enim existimādus est creditor ab illius latere discedere, sed potius illum per vim rapere in carcerē. Itaque rectius fortassis verterimus Pergens quàm Abiens, nisi malimus intelligere, abiisse cum eo, videlicet quem ipsemet in carcerem rapiebat.

31 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. In quibusdam codicibus legitur γινόμενα, *Quæ fiebant*: quo modo vertit Erasm. & Vetus interpres. ¶ *Declararunt*, διεσάφησαν. Vulg. *Narrarunt*: id est, διηγήσαντο.

33 *Nónne oportuit*, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, ergo.

35 *Lapsus*

Verse	Græce	Latine	Verse	Vulgata	Margin
34	Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.	Et iratus dominus eius tradidit eum tortorib⁹, vſquequo redderet id omne quod ſibi debebatur.	34	*Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum.*	
35	Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.	Ita & Pater meus cæleſtis faciet vobis, niſi remiſeritis ſuo quiſque fratri ex cordibus veſtris, "lapſus eorum.	35	*Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris.*	
	Κεφάλαιον ιθ.	CAP. XIX.		CAP XIX.	
1	ΚΑΙ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.	ET ‖factum eſt, quum "finiiſſet Ieſus ſermones iſtos "digreſſus eſt à Galilæa, & venit in fines Iudeæ, "ſecus Iordanem.	1	*ET factum est, quum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem.*	Mar.10. 1.
2	Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.	Et ſequuta eſt eum turba multa, "ſanauítque eos illic.	2	*Et sequutæ sunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.*	
3	Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;	Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini "dimittere vxorem ſuam "quauis ex cauſa?	3	*Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicẽtes, Si licet homini dimittere vxorẽ suam quacunque ex causa?*	
4	Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;	Ille verò reſpondens dixit eis, "Non legiſtis ‖ "opificem ab ab initio "feciſſe maſculum & fœminam?	4	*Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?*	Gen.1. 14.
5	Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν;	Et dixiſſe, ‖Propterea "derelinquet homo patrem & matrem, & "agglutinabitur vxori ſuæ: & "qui duo *fuerant*, erunt vna caro?	5	*Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ. & erunt duo in carne vna?*	Gen.2. 24. 1.cor. 6.16. ephes. 5.31.

35 *Lapſus eorum*, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: ſed, niſi addas, abſolutè ponetur verbum ἀφῆτε: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc ſcripta inueni.

IN CAP. XIX.

1 *Finiiſſet*, ἐτέλεσεν. Vulgata & Eraſmus, *Conſummaſſet*: quod melius reſpondet compoſito συντελεῖν. Interdum tamen etiam conſummandi vocabulo vtimur, præſertim in * paſſiuo, vt amphiboliam vitemus. ¶ *Digreſſus eſt*, μετῆρεν. Vulgata, *Migrauit*. Eraſmus, *Demigrauit*, id eſt μετῴκισεν: vterque impropriè, quum hîc non agatur de domicilio * mutando, veluti quũ Nazaretha venit Capernaumam habitatum. ¶ *Secus Iordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & * Eraſ. ad verbum, *Trans Iordanem*, quaſi per Peræam ſiue Tranſiordaninam Chriſtus traiecto Iordane vel lacu Tiberiadis in Iudæam venerit ex Gallilæa, quod verum non eſt, quum turba dicatur eum ſequuta, neque rurſum dicatur fluuium traieciſſe quum Iudęam ingrederetur. Significatur ergo Chriſtus non per Samariam, ſed ea ad dextram relicta iter tenuiſſe ſecundum Iordanem. qua de re diximus etiam ſuprà 4.15.

2 *Sanauit*, ἐθεράπευσεν. Id eſt ὑγίασεν, vt loquitur Ariſtoteles: quum alioqui non quiſquis θεραπεύει, etiam ſanet.

3 *Dimittere*, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus ſuprà 1.19. Eraſmus. *Diuortium facere*: periphraſi minimè neceſſaria. ¶ *Quauis ex cauſa?* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Nam αἰτία quidem & cauſam & crimen declarat: & in vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato. Sed cauſæ nomen potius conuenit, quum etiam ob deformitatem Iudæi dimittere ſæpe ſolerent vxores, vt Deut.24.1.

4 *Non*. οὐκ. Id eſt, Annon? de quo diximus ſuprà, capite 19, verſu 13. ¶ *Opificem*, ὁ ποιήσας. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Qui fecit*: quod perobſcurum eſt, niſi addideris ἄνθρωπον, id eſt hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotiſmo accipere pro participio abſoluto, id eſt הבורא [*habore*] vel העשה [*hahoſeh*,] vt loquuntur Hebræi. Græci diſertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum eſt. Sic etiam ſuprà 8.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur paſtores. ¶ *Feciſſe*, ὅτι ἐποίησεν. Suſtulimus pronomen αὐτούς, Eos: quia ſic redundat ex Hebr. idiotiſmo, vt ſenſum huius loci poſſit etiam perturbare in Latino ſermone.

5 *Derelinquet*, καταλείψει. Vulgata, *Dimittet*: quod reſpondet τῷ ἀφιέναι. Eraſmus, *Deſeret*. quod durius eſt, & melius videtur reſpondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Hoc autem loco nihil aliud ſignificatur quàm liberos ducta vxore nouam familiam inſtituere, relicto videlicet paterno & materno conuictu, vt rectè verbum Hebræum quo vſus eſt Moſes Gen.2.24. expoſuerit Chaldaicus Paraphraſtes, cubile patris & matris, id eſt (vt ego interpretor) habitationem domeſticam deſerere. ¶ *Agglutinabitur*, προσκολληθήσεται. Vulgata, *Adherebit*, ἀδηρέξεται. Eraſmus, quem hîc ſequor, optimè expreſſit Græcum vocabulum, quo ſignificatur arctiſſima coniunctio viri & vxoris, quaſi glutine coniunctorum. Huiuſmodi firmiſſimam & tenaciſſimam coniun- * ctionem, ſignificauit Plato in Conuiuio verbis συντῆξαι καὶ συμφύσαι εἰς τὸ αὐτό, ὥστε δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι. ¶ *Qui duo* [*fuerant*,] *erunt vna caro*, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Erunt duo in carne vna*, vel, *in carnem vnam*. Syrus interpres τοὺς δύο accipit pro ἀμφοῖ, *Ambo*. Ego putaui primùm explicandam eſſe vim articuli οἱ, quo ſignificatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodiſſimè exprimeremus totidem verbis vernacula noſtra lingua, *Les deux ſeront vne perſonne*. Latinè verò non item. Deinde illuſtrandus eſt omnino hic Hebraiſmus, quo vix quicquam dici poteſt obſcurius in Latino ſermone. Itaque ſciendum eſt verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id eſt fient: vt in illis dicendi formulis, Eſto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpoſitio à Latinis exprimi non ſolet in hoc dicendi genere, niſi quum dicimus, Eſſe pro amico, id eſt amici loco: quod Hæbræi dicerent Eſſe in amicum, qui ſenſus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat, quàm vnum corpus: vt explicatur 1.Cor. 7.16. quem Hebraiſmum retinuimus, quia non eſt tam obſcurus quin facilè intelligi poſſit: quum frequentiſſimè ſoleat in Sacris ſcriptoribus occurrere. Hic ergo ſenſus eſt; Qui ante duo erant homines: incipiunt quaſi vnus homo eſſe, quod ipſe poſtea explicat. Moſes autem duorum non meminit, nec propterea (vt volunt qui polygamiam audent adſtruere) additum eſt quicquam verbis Moſis, quum de duobus ibi agi, non de pluribus conſtet.

6 Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

Deu. 24.1.

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

8 Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

Suprà, & 5. 32. mar. 10. 11. luc. 16. 18. 1. cor. 7. 11.

9 Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

10 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικὸς, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo ⁺Deus⁺ coniunxit, homo ne ⁺seiungat.

7 Dicunt ei, Cur ergo ‖Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moses ⁺pro duritia cordis vestri ⁺permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, ‖quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ⁺ob scortationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui ⁺dimissam duxerit, mœchari.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si ⁺tale est negotiũ hominis cum vxore, non expedit ⁺vxorem ducere.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes ⁺sunt capaces ⁺huius sermonis, sed ⁺ij quibus datum est.

6 *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*

7 *Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & eam dimittere?*

8 *Ait illis, Quoniã Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic.*

9 *Dico autem vobis quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.*

10 *Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere.*

11 *Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.*

---

6 *Deus*, ὁ Θεός. Hinc fit vt quum cæteri contractus humanæ societatis, sicut consensu mutuo contrahuntur, sic etiam dissoluãtur: coniugij tamẽ vinculum ipsi cõiuges soluere nequeant, sed solus Deus qui coniuges conciliauit: ac proinde leges de coniugiorum diremptione ne Impp. quidem ponere præter Dei verbum licuerit. ¶ *Coniunxit*, συνέζευξεν. Inde cõiuges dicti, & coniugium: quod vocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, *Copulauit.* ¶ *Seiungat*, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, *Separet.* quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, seiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadem re (id est de matrimonij dissolutione) loquens. Sed quum necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro. Sic autem antiquari legem illam Mosis constat, largiore videlicet Spiritu Dei nobis per Euangelium concesso, vt planè repudianda sit eorum sententia, qui nunc quoque illam valere posse in Ecclesia Christiana censent: etiam si nonnulli inter eos qui Christiani sunt nomine, reperiantur non minus duri & iniqui quàm olim Iudæi fuerint.

8 *Pro duritia cordis vestri*, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id est, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Aristophanem πρὸς ταῦτα, pro, διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ vtraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt enim Latini, Pro amore mutuo, id est, Amoris mutui causa: &, Pro loco & tempore, id est, quod ineptè dicitur, pro loci * & temporis qualitate. nisi malimus subaudire participium, vt dicamus *respiciens ad vestri cordis duritiem.* Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad duritiem cordis vestri.* ¶ *Permisit*, ἐπέτρεψεν. Lex moralis, quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem prẹcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibent quod Deus præceperit, sed improbitate hominum coguntur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possunt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamen, propter hominum commercia, multi magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaque (quod vnum reliquum est) fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petenda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant, sed damnant potius, quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcipit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortij libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo, qui vxores repudiabant.

9 *Ob scortationem*, ἐπὶ πορνείᾳ. Vulgata, *Fornicationem*, à fornicibus in quibus Romæ solebant meretrices prostare, solet interpretari. Est autem πορνείας nomen hoc loco generale, ita vt μοιχείαν comprehendat: non excepta tamen scortatione, quũ occideretur etiam ea quæ quum pro virgine ducta fuerat, stuprata fuisse comperiebatur, & sine distinctione ante vel post sponsalia esset vitiata, id est vel si scortata esset, vel si adulterium commisisset. Sed hoc fortassis non addidisset Christus, nisi vel erepta Iudæis, vel neglecta tunc fuissent capitalia in adulteros iudicia, ex Mosis præscripto. Neque enim repudio locus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimonium. Vide 1. Corinth. 7, 15. Sed tamen quum, etiamsi viguissent leges in adulteros positæ, posset fugâ, aut latitando effugere iudicij cognitionem adultera, & apud gentes inter quas dispersi erant Iudæi, plerique magistratus adulteria capite non punirent, horum etiam conscientiis, vt & hodie consulendũ fuit. ¶ *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Extra causam adulterij videlicet, & ita vt passim fieri à Iudæis consueuerat.

10 *Tale est*, οὕτως ἐστίν. Vulgata ad verbum, *Ita est.* Terentius in Phormione, *Ita ingenium eius fuit.* Erasmus, *Ad istum modum habet.* Αἰτίαν verò non conuerti Causam, sed Negotium, vt perspicuitati studerem. ¶ *Vxorem ducere*, γαμῆσαι. Grẹcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiam Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Vide infra, cap. 22. 30.

11 *Sunt capaces*, χωροῦσι. Id est. Non ita sunt comparati, vt hoc præstare, id est vxore carere possint: sicut angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quum neutrum est τὸ χωρεῖν aliud declarat, vt suprà 15. 17. Vulg. *capiunt*, rectè quidem, sed ambiguè. ¶ *Huius sermonis*, τὸν λόγον τοῦτον. Id est istius quod dicitis, nempe (propter varia videlicet impedimenta, non quòd regnum Dei alioqui positum sit per se in cœlibatu vel coniugio) expedire vxorem non ducere, quod copiosè exponit Paulus 1. Corinth. 7. ¶ [*Ii*] *quibus datum est*, οἷς δέδοται. Diuinitus videlicet, ex mera gratia, eáque in plurimis ad tempus: non quòd in nobis id sit positum, vel quòd in fide peti possit: nisi quis fortasse peculiarem habuerit promissionem. Itaque perpetuæ continentiæ

tinentiæ votum præterquam quòd meræ est temeritatis, peccatum etiam est, quũ ex fide esse nõ possit, sicut etiam omni præcepto & puræ Ecclesiæ exemplo caret, vt ipsa tot iam seculis experientia comprobauit: quum è contrario coniugium omnibus qui vtuntur, nempe vt ad coniugium à Deo vocatis, præcipiatur.

12 Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καί εἰσιν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

12 Sunt enim "eunuchi qui ex matris "vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui "castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui "seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capax esse, capiat.

12 *Sunt enim eunuchi qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.*

13 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

13 ‖Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

13 *Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabant eos.* Suprà.18.3. mar.10.13 luc.18.15

14 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

14 Iesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. "talium est enim regnum cælorum.

14 *Iesus verò ait eis, Sinite paruulos: & nolite eos prohibere ad me venire. talium est enim regnum cælorum.*

15 Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

15 *Et quum imposuisset eis manus, abiit inde.*

16 Καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

16 ‖Et ecce, quidam accedens dixit ei, "Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

16 *Et ecce vnus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?* Mar.10.17. luc.18.18.

17 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

17 Ipse verò dixit ei, Cur me "dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

17 *Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? vnus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi serua mandata,*

18 Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

18 Dicit ei, "Quæ? Iesus autem dixit, ‖ "Non occides, "Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium,

18 *Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices.* Exod. 20. 13.

19 Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

19 Honora patrem & "matrem. "Et, Diliges proximum tuum vt teipsum.

19 *Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

12 *Eunuchi*, εὐνοῦχοι. Eunuchi nomen est propriè actionis & muneris, eorum videlicet qui in gynecæo adhibebantur, quasi fæminarum cubilis custodes: qui quum plerunque deligerentur castrati, hinc factum vt de castratis quibusuis diceretur. Hunc autem morem sunt qui volunt à Persis cœpisse, nominante etiam Stephano pagum quendam Persidis Spadam, in quo cœperit istiusmodi castrationis consuetudo. ¶ *Ex vtero*, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, *E ventre*. Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulò durior erat Latinis, vt ferè sit poëtica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiuntur. ¶ *Castrati sunt*, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, *Eunuchi facti sunt*: vt citat etiam Cypr. tractatu de habitu virginum, vbi mendosè legitur *Coacti* pro *Sic facti sunt*, in nonnullis codicibus. iidem tamen paulo pòst interpretãtur εὐνουχίζειν Castrare. εὐνοῦχοι autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias, & castratos diuiditur. ¶ *Seipsos castrarunt*, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius, ac si partibus illis carerent quibus viri sunt: qualis est etiam amputatio manus, aut pedis, & exoculatio, quarum suprà meminit.

14 *Talium*, τοιούτων. Id est & horum & similium, vt suprà 18.

16 *Doctor*, διδάσκαλε. Siue *Præceptor*. Nam Præcipere potius est Docere quam mandare. vt apud Flaccum, *Quicquid præcipies, esto breuis*. Vulgata & Erasmus, *Magister*: quod generalius est, & præfecturam etiam quandam declarat: quanuis illud non vbique repudiarim.

17 *Dicis*, λέγεις. In duobus vetustis exemplaribus & meo vetustissimo legitur, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id est, *Quid me interrogas de bono? vnus est bonus. Si vis autem*, &c. quam lectionem sequutus est Vetus interpres, interposito tantùm Dei nomine. sic enim vertit, *Vnus est bonus, Deus*. Pro quo mallem dicere, *Vnus Deus bonus est*: vel addere particulam *Nempe*, sicut fecit Erasmus, ad illustrandam sententiam. Appositissimus autem est hic locus iis qui suis meritis vllo modo gloriantur, ad perfectionem doctrinæ legalis, ex legislatoris maiestate, non ex iis quæ se præstitisse somniant, æstimãdam, reuocandis, nedum vt suas ἐθελοθρησκείας in hunc album referant,

18 *Quæ?* ποίας, id est τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo sermone vtimur interrogantibus particulis, *quels* & *desquels*, etiam quum de substantia quærimus. ¶ *Non occides*, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id est, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Erasmus verterunt per periphrasin, *Non facies homicidium*. Quod autem attinet ad voculam τὸ, solet à Græcis præponi iis quæ τεχνικῶς accipiuntur. ¶ *Non mœchaberis* Οὐ μοιχεύσεις. Nomine τῆς μοιχείας quamuis scortationem intelligit.

19 *Matrem*, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id est *tuam*. ¶ *Et*, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc suppositititium esse arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiusmodi: deinde, quòd

res eadem iteretur. Postremò, quia quum (vt testatur Apostolus Rom. 13. 9.)his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deesse qui hæc omnia præstiterit. Respondeo, Si hoc præscriptum sequamur, vt quæ in eadem historia explicanda apud omnes Euangelistas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis species facilè excusari potest, non modò si καὶ dixerimus poni in epexegesi, (vt in illo Virgilij, *Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ*) sed etiam si rem ipsam spectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat damno afficere. Præterea quanuis in loquendo & scribendo frequentius soleat præponi totum quidpiam, quod deinde in suas partes secetur: interdum tamen contrarius ordo instituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat, vt 1. Corinth. 10. 32. Quod autem ad postremam rationem attinet, ea satis indicat Origenem non vidisse quid ageretur. Neque enim iuuenis iste verè respondit sese præcepta illa omnia impleuisse : neque sua responsione hoc illi concedit Dominus : sed quum longissimè abesset ab eo quod sese existimabat consequutum, hunc morbum in ipsius animo latentem detexit Dominus, proposito illi peculiari charitatis mandato ad personam Christi & hoc tempus accommodato, ex quo is demum intelligeret quàm temerè respondisset. Sed hic quoque hallucinatum esse Origenem nemo mirabitur, qui ipsius in Epistolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis nostræ caput vir ille fœdissimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiunt pro consilio Euangelico, vt vocant, quod certos quosdam perfectos obliget. Quasi verò Christus venerit vt Legem aliquam nouam conderet, ac non potius vt à Legis maledictione nos liberaret. Sed & illud notandum est, Christum hîc arguere Pharisaicam superbiam ex posteriore duntaxat tabula. Quid si igitur priorem iussisset? & hûc sanè postea illum reuocat, veram charitatem in proximum docens eius esse qui Deum supra omnia diligat, quod ex obedientia appareat, quacunque illum via Deus incedere iubeat.

Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ;	20	Dicit ei adolescens, Omnia hæc ¨ obseruaui à iuuentute mea: ¨ quo adhuc deficior?	20	*Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deest?*
Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς. καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.	21	Ait ei Iesus, Si vis ¨ perfectus esse, abi, vẽde ¨ quæ habes, & da ¨ pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ¨ adesdum, sequere me.	21	*Ait illi Iesus. Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*
Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.	22	Quum audisset autem adolescens eum sermonem, abiit contristatus. ¨ habebat enim ¨ bona multa.	22	*Quum audisset autem adolescens verbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.	23	Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficulter introibit in regnum cælorum.	23	*Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis quia diues difficile intrabit in regnum cælorum.*
Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.	24	Rursum verò dico vobis, ¨ Facilius est ¨ camelum per foramen acus transire quàm diuitem in regnum Dei ¨ introire.	24	*Et iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum cælorum.*
Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;	25	*His* autem auditis discipuli eius ¨ perculsi sunt valde, dicentes, Quis ¨ ergo potest seruari?	25	*Auditis autem his discipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergo poterit saluus esse?*

20 *Obseruaui*, ἐφυλαξάμην. Vulgata *Custodiui*, sicut & nos solemus τὸ φυλάττειν interpretari, sed diuersa significatione. Nam custos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. ¶ *Quo adhuc deficior?* τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν significat à tergo remanere, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri absoluti significatione. Vulgata & Erasmus, *Quid adhuc mihi deest?*

21 *Perfectus*, τέλειος. id est si talem vis re ipsa te demonstrare qualem esse te iactas. Hæc enim Christi verba non in quo posita sit per se vita æterna declarant, quum hæc vocatio non sit vniuersalis: sed hûc spectant vt istum falsa suæ iustitiæ spe deceptum redarguant. ¶ *Quæ habes*, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα. id est, bona tua & facultates. ¶ *Pau-*
* *peribus*, πτωχοῖς. Πτωχοὶ si credimus grammaticis, propriè dicuntur qui mendicando propter summam egestatem victũ, sibi parãt, παρὰ τὸ πτώσσειν, quod ad pedes diuitũ accidant: πένητες autem, pauperes, id est, qui honestam inopiam tolerant. Itaque nonnulli suprà 5.3, & Luc. 4.8, & 6.20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed
* hæc differentia non est perpetua : nec vtique obseruanda. Nam verè quidẽ dicitur Lazarus fuisse πτωχὸς Luc. 16, 20. At christus potius πένης, quanuis dicatur πτωχεῦσαι, 2. Cor. 8.9. minimè certè istorum mendicabulorum similis, quos locustarum nomine Spiritus sanctus significat Apoc. 9, 3. Videtur autẽ pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים [*dallim*] Prouerb. 22. 9. id est, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים [*ebionim*] dicuntur, nisi malimus egenos generaliter intelligi. ¶ *Adesdum*, δεῦρο. Ad verbum, *& huc*, scilicet ades. ἀμετάβατῶς.

22 *Habebat enim*. ἦν γὰρ ἔχων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erat enim habens*: quem Hebraismum minimè necesse fuit hoc loco retinere. ¶ *Bona*, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Possessiones*: sed (ni fallor) apud Latinos non tàm latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant, illis enim possessio tantùm fundos & loca non mouentia declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

24 *Facilius*, εὐκοπώτερον, id est ῥᾷον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaque sæpius quàm velimus vti cogimur synonymis. Ad verbum, *Leuioris est laboris*. ¶ *Camelum*, κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thamuldistas obseruauit Caninius. sed de Elephãto cuius loco Christus Camelum vt animal Syriæ notius substituit, coniecit vir diligentissimus Dusius. Sed fortassis ita vulgus etiã ipsum in Syria loquebatur. Aristophanis scholiastes ait κάμιλον per ι, significare rudentem siue funem nauticum, quod non reperio vlla scriptoris idonei auctoritate confirmatum. Sed & Syrus interpres de Camelo animali interpretatur: & ita magis etiam est hyperbolica comparatio. ¶ *Introire*, εἰσελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*. quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus seruare paranomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν Vtroque tamen loco legimus εἰσελθεῖν, quinque vetustis codicibus. *

25 *Perculsi sunt*, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9, Æneidos, *Obstupuit magno laudum percu'sus amore Euryalus*. Vulgata, *Mirabantur*, id est ἐθαύμαζον. Erasmus, *Expauerunt*, id est ἐθαμβοῦντο Vide supr, 7. 28. ¶ *Ergo*, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tantùm

tantùm eſt particula interrogans, ſed etiam illatiua, vt grammatici loquuntur. Itaque rectè conuerſa eſt quaſi ſcriptum eſſet ἐὰν: quanuis Eraſmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, *Quiſnam*.

26 Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

27 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

28 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνοις, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

29 Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

30 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

Κεφάλαιον κ.

1 ΟΜοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

2 Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

3 Καὶ ἐξελθὼν περὶ τρίτην ὥραν,

26 Intuitus autem *eos* Ieſus dixit eis, Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.

27 ‖Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?

28 Ieſus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui ſequuti eſtis me, in regeneratione, quum ſederit Filius hominis in throno gloriæ ſuæ, ſedebitis etiam vos *inquam* ſuper thronos duodecim, ‖iudicantes duodecim tribus Iſraël.

29 Et quiſquis reliquerit domos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, cauſa nominis mei, cẽtuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure poſſidebit.

30 ‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

CAP. XX.

1 SImile enim eſt regnum cęlorũ patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam ſuam.

2 Pactus autem cum operariis denario in diem, miſit eos in vineam ſuam.

3 Et egreſſus circa horam ter-

26 *Aſpiciens autem Ieſus dixit illis, Apud homines hoc impoſſibile eſt: apud Deum autem omnia poſſibilia ſunt.*

27 *Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?* Mar 10.21. luc.18.28.

28 *Ieſus autem dixit illis, Amen dico vobis, quòd vos qui ſequuti eſtis me, in regeneratione, quum ſederit Filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim: iudicantes duodecim tribus Iſraël.* Luc.22.30.

29 *Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam poſſidebit.*

30 *Multi autem erunt primi, nouiſſimi: & nouiſſimi, primi.* Mar 10.31. luc.13.30.

CAP. XX.

1 *SImile eſt regnũ cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam ſuam.*

2 *Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, miſit eos in vineam ſuam.*

3 *Et egreſſus circa horam*

26 *Omnia*, πάντα. Apparet ex propoſita hypotheſi diuites hîc excludi à Dei regno, nõ omnes, ſed eos qui à diuitiis pendent, quod omnes faciunt, niſi quorũ mentes Deus immutauit. Sicut ergo talis quiſpiã diues, quâdiu talis eſt, ingredi nequit in regnũ cęlorum, ita neque camelus qualis eſt natura, ingredi poſſit per foramen acus: ille quidẽ quoniã per peccatũ, iſte verò quoniã natura talis eſt. At Deus vtrumque immutatum, & illum quidem docens ab ipſo vno totum pendere, iſtum verò tam gracilem efficiens quàm fieri neceſſe eſt, in vtroque infinitam ſuam virtutem re ipſa demonſtrauerit. Inepti ſunt igitur qui ex hoc loco colligunt Deum efficere poſſe vt Chriſti corpus, manens verum corpus, eodem tempore ſit totum ſiue multis ſiue omnibus locis eſſentialiter: neque tamen quum hoc negamus, Deum naturæ legibus alligamus, ſed in ſuo propoſito ſemper eundem eſſe aſſerimus.

27 *Ecce*, ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδοὺ, Κύριε, id eſt, *Ecce, Domine.*

28 *In regeneratione*, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita diſtincta ſunt in quinque veteribus codicibus vt ad ſententiam ſequentem pertineant, quo modo etiam fere legi ſolent, id quod magis amplector: in aliis autem ſic vt cum præcedentibus cohæreant. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die ſumitur quo incipient electi re ipſa toti nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cæleſti, in ſeculo venturo, vt explicat Marc. Sed ſi cum præcedentibus, id eſt cum participio ἀκολουθήσαντες coniungamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelij prædicationem, quod ipſe Chriſtus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus eſt mundus: nec aliter ſolẽt Prophetæ de Meſſiæ aduentu loqui. ¶*Throno*, θρόνου. Vulgata & Eraſmus, *Sede*, id eſt καθέδρας. Thronus autem auguſtius aliquid ſignificare videtur. ¶*Gloriæ*, δόξης. Hebraiſmus, id eſt glorioſo & maieſtatis pleno.

29 *Domos*, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id eſt domum. ¶*Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Eraſmus, *Centuplum*. Vide Marci 10.30. ¶*Hæreditatis iure poſſidebit*, κληρονομήσει. Vide ſuprà 5.5.

IN CAP. XX.

1 *Simile enim*, ὁμοία γάρ. Vulg. malè omittit particulam cauſalem. Omnino enim adhibetur hæc ſimilitudo confirmandæ proximè præcedenti ſententiæ, vt etiam liquet ex eius concluſione, verſu 16. ¶*Patrifamiliâs*, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abũdat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur ex Hebræi ſermonis conſuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἀλιεύς. Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Salluſtius, Mulier ancilla, pro Ancilla quædam. ¶*Cum prima luce*, ἅμα πρωΐ. Sic loqui ſolet Cicero. Nam hoc eſt quod ait Demoſthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, *Cum mane*. Vulgata, *Primo mane*. Eraſmus, *Diluculo*, id eſt ὄρθρῳ. ¶[*Quos mitteret*] *in vineam ſuam*, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud ſuppleuimus quoniam deeſt ex Hebręorum idiotiſmo, cuius manifeſtum exemplum inuenio Gen, 45.4.

2 *Pactus*, συμφωνήσας. Vulgata & Eraſmus, *Conuentione facta*. συμφωνεῖν (vt diximus 18.19) vocabulũ eſt muſicorum proprium, quum ex diuerſis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro conſentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi conſenſu aliquid paciſci: quo modo etiam Eraſmus infrà interpretatur. verſu 13. ¶*Denario*, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, *Ex denario*. Sed (vt annotat Eraſmus) Latini non exprimunt præpoſitionem. ¶*In diem*, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ diſtributiua particula: ſed cuius non videtur propria ſignificatio hîc vſurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, *Inque diem alipedum ius & moderamen equorum*. Itaque non malè conuertit Vetus interpres *Diurno*, ſi ſenſum ſpectes. Eraſmus autem non item, qui interpretatur, *In ſingulos dies*.

3 *Egreſſus*, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc ver-

bum in hac similitudine, eodem semper modo cōuertere malui, quàm modò per participium Egressus, modò per verbum Exiit: sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς.

4 Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

5 Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

6 Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

7 Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

8 Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

9 Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

10 Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

11 Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

12 Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

14 Ἆρον τὸ σόν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

15 Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν

tiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cōduxit. Dicit eis, Abite & vos in ⁘vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis, vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam ⁘horam *conducti fuerant*, ⁘acceperunt singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabant aduersus patremfamiliâs,

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam ⁘*opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & ⁘æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, ⁘Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod vo-

tertiam vidit alios stantes in foro otiosos:

4 *Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iustum fuerit, dabo vobis.*

5 *Illi autem abierunt. Iterum autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.*

6 *Circa vndecimam verò exiit, & inuenit alios stantes, & dicit illis, Quid hîc statis toto die otiosi?*

7 *Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.*

8 *Quum sero autem factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouissimis vsque ad primos.*

9 *Quum venissent ergo qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singulos denario.*

10 *Venientes autem & primi arbitrati sunt quod plus essent accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.*

11 *Et accipiētes murmurabāt aduersus patremfamiliâs,*

12 *Dicentes, Hi nouissimi vnam horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus.*

13 *At ille respōdens vni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nónne ex denario conuenisti mecum?*

14 *Tolle quod tuum est, & vade. volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi.*

15 *Aut non licet mihi*

Sup. 19. 13. mat. 10. 31. luc. 13. 40. infrà. 22. 14.

7 *Vineam*, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου id est, meam. Quæ autem sequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε, id est, *Et quicquid fuerit iustum, accipietis*: neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. Legitur tamen apud Syrum interpretem, & in omnibus nostris vetustis codicibus, excepto vetustissimo, cuius sæpe memini.

* 9 *Horam*, ὥραν. Subauditur μισθωθέντες id est, qui conducti fuerant. ¶ *Acceperunt singuli denarium*, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, *Singulos denarios*.

12 [*Opus*] *fecerunt*, ἐποίησαν. Hebraicè עבדו [*habedu*]. subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict vne heure*. Vulgata ad verbum, *Fecerunt*. Erasmus, *Fuerunt in opere*. Est autem illa ellipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen: vt Psal. 13.4, Ne dormiam mortis, videlicet dormitionem. Alibi tamen de temporis spatio peracto simpliciter * dicitur, vt Act. 15.33, & 18.23, & 20.3, & 2. Cor. 11, 25, & Iacob. 4.13. Tale est & illud Basilij, Τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ἐπὶ τῆς πόλεως: vt etiam interpretari possimus, Vnam horam peregerunt. Certè non procul abest ab ista phrasi Demosthenicum illud χρόνον ἐμποιεῖς τοῖς πράγμασι. * ¶ *Æstum*, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ & εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius, *& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

13 *Amice*, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Sed & Christus ipsum Iudam vt suum domesticum & familiarem sic compellat infrà 26.50. ¶ *Pactus es mecum?* συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?

15 *In meis?* ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, *In [rebus] meis*. id est, de

meos

meo: sicut Augustinus interpretatur Sermone 39. de Verbis Domini, vt obseruat Erasmus. Vetus autem interpres hoc non legit. ¶ *Malus*, πονηρός. Id est, An inuides istis benignitatē meā. Nam Hebręis עין רעה [*hen raha*] id est, oculus malus, inuidentiam declarat, quoniam videlicet elucent huiusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6. 25 oculus malus pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur simplex, id est purus & sincerus: quāobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

16 Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17 Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

18 Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

19 Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

20 Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ᾽ αὐτοῦ.

21 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

---

lo facere in meis? an oculus tuus malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi, erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendēs Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

18 Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur primariis Sacerdotibus ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 Tradéntque eum Gentibus, vt illudant, & flagellēt, & crucifigant: sed tertia die resurget.

20 Tunc venit ad eum mater filiorū Zebedæi cum filiis suis, adorans & petēs aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeāt isti duo filij mei, vnus ad dextrā tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

22 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meam, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

---

quod volo facere? an oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?

16 *Sic erunt nouissimi, primi: & primi, nouissimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.*

17 *Et ascendens Iesus Ierosolymā, assumpsit duodecim discipulos secretò, & ait illis,*

18 *Ecce, ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte:* Mar.10.31. luc.18.31.

19 *Et tradent eum Gētibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertia die resurget.* Ioan.18.32.

20 *Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi. cum filiis suis adorans, & petens aliquid ab eo.* Mar.10.35.

21 *Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt sedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram, in regno tuo.*

22 *Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.*

23 *Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.*

---

17 *Priuatim in via*, κατ᾽ ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ᾽ ἰδίαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν: id est, priuatim, & in via (id est inter eundum) dixit eis: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit. Sed & ἐν ὁδῷ malim accipere pro εἰς τὴν ὁδὸν, vt sit sensus, Christum hos duodecim seorsim selectos voluisse istorum quæ mox erant sequutura admonere.

19 *Sed tertia die*, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13. 22.

22 *Quod ego bibiturus sum*, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν· καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? neque in hoc versiculo, neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis nostris infligitur, (vt Psal. 11.6, & infrà cap. 26.39. vbi Dominus personam nostram sustinet) vel aflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Psal. 23.5. Significat denique cuiusque sortem & conditionem, vt Psal. 16.5. translatione sumpta à familiis in quibus pro varia domesticorum conditione distribuūtur cibus ac potus. Porrò Erasmus Veterem interpretem meritò in eo reprehendit quod ποτήριον vertat calicem, id est κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà, 26.39. Baptismi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Dauidi, qua comparātur afflictiones, gurgitibus aquarum, quibus veluti submergantur qui miseriis & calamitatibus vexantur In summa verò declarat Christus regnum suum non esse mundanum imperium vt isti cum Iudæis somniabant: & qua via Rex ipse in huius regni possessionem mittitur, eadem oportere illos incedere, qui gloriæ ipsius participes fieri volunt, quod per sessionem ad dextram intelligitur.

23 *Non est meum*, οὐκ ἔστιν ἐμόν. Loquitur Christus ex eorum sententia à quibus compellabatur: & qui mundanum Messiæ regnum somniabant, quod delirium ne post resurrectionem quidem antè diem pentecostes deposuerunt. Vult igitur illos & ad cæleste regnum subuehere, & ad patrem, vt mediator, attollere. *Dare.* δοῦναι In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id est hoc dare. Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, Vobis: quam lectionem si sequamur, nihil supplendum erit in proximo mēbro. sed neque in Gręcis codicibus, neque apud Syrum interpretem, extat: & omnino vi-

detur addi nō debuisse quū minimè voluerit discipulos ex eorum numero eximere quibus erat regnum destinatum à patre. ¶[*Dabitur*]*quibus*, *&c*. Erasmus, *Iis contin-get quibus*: quod vocabulum quoad licet libens refugio. Verbum autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi. Vide Mar. 10. 40.

Mar. 10. 41. luc 12. 25.	Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.	24	‖Et quū hæc audissent *alij* decem, idignati sunt de duobus fratribus.	24	*Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.*
	Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.	25	Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiū in eas dominari, & magnates potestatem exercere in eas.	25	*Iesus autem vocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.*
	Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ᾽ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος.	26	Verùm non ita erit inter vos: sed "quicunque voluerit inter vos magnus fieri, esto vester minister:	26	*Non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister:*
	Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.	27	Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.	27	*Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus.*
Phil. 2. 7.	Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.	28	Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministretur, sed vt ministret, ‖detque animā suam "*in* redemptionis pretium "pro multis.	28	*Sicut Filius hominis nō venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.*
Mar. 10. 46. luc 18. 35.	Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.	29	‖Egredientibus autem ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.	29	*Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.*
	Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς κύριε, υἱὸς Δαβίδ.	30	Et ecce, duo cæci sedentes apud viam, quum audissent Iesum "præterire, clamarunt, dicentes, Miserere nostri Domine, Fili Dauid.	30	*Et ecce, duo cæci sedētes secus viam audierunt quia Iesus transiret & clamauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*
	Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς κύριε, υἱὸς Δαβίδ.	31	Turba autem obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine, Fili Dauid.	31	*Turba autē increpabat eos vt tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*
	Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ	32	Et "quū substitisset Iesus, "vo-	32	*Et stetit Iesus, & voca*

24 [*Alij*] *decem*, οἱ δέκα. Addidi particulam *Alij*, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 *In eas dominari*, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, *Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos*. Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, *Dominantur eorum*: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium: & hoc verbum apud Latinos tertio casui iūgatur. Sed quod idem Erasmus sencet acerbiorem aliquam dominationem hîc significari, non probo. vtitur enim Lucas verbis simplicibus non compositis, & hos dicit vocari Euergetas, quod * Tyrannis non conuenit. Deinde si ita esset, Christus abusum duntaxat potestatis damnaret: quasi vt inter Ciuiles Magistratus nō dānatur res ipsa, sed Tyrannis, sic in Euangelica functione sit eiusmodi potestati locus, qua vti liceat non abuti. At hoc ipsum est quod redarguit Christus, docens nulli licere in Ecclesiastico numere quod Regibus & principibus in suos subiectos liceat. Omnes enim esse vnius legislatoris & Domini seruos, inter quos is demum excellat, qui fuerit omnium diligentissimus, & ab omni ambitione in alios conseruos vsurpanda remotissimus. Vnde igitur duplex ille gladius, spiritualis videlicet & temporalis, quem sibi papa & alij quàm plurimi vsurpāt, qui tamen neutrum habent? Quid igitur, inquies, nullámne habent potestatem diuini verbi ministri? nullam certè ipsi ne in conscientias quidem, quibus tamen sunt destinati: sed Christi dūtaxat sunt legati, vt eius nomine dicant & agant sacra, non ciuilia, penes quem vnum est omne ius imperandi, illos quidem audiri, sed vt legatos non vt dominos, iubens. 1. Cor. 7. 35 & 1. pet. 5. 3.

26 *Quicunque voluerit*, ὃς ἐὰν θέλῃ. Nequaquam docet Christus quibus artibus, simulatæ videlicet modestiæ, ambitiosi soleant summum gradum aliquem (qua ambitione tum laborabant ipsi Zebedæi filij adipisci, sed contra docet in Ecclesia eminere in terris, idem esse atque publicum in omnium salute procuranda seruum esse. Itaque hallucinantur in hoc explicando loco qui moneri putant pastores vt modestiæ exēplum cæteris præbeant, (quod & ipsum tamen vt necessarium passim præcipitur) quū hîc de ipsius ministerij natura & ratione qua à Ciuilis politię forma distinguitur, Christus occasionem nactus disserat.

28 [*In*] *redemptionis pretium*, λύτρον. Vulgata, *Redemptionem*. Verùm (vt obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius pretium: id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. ¶*Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10. 45. Hîc in illo meo admirandæ vetustatis codice ista inserūtur non iisdem verbis prorsus, quanuis eadem prorsus sententia scripta Luc. 14. 8, ὑμεῖς δὲ ζητεῖτε ἐκ μικροῦ αὐξῆσαι, καὶ ἐκ μείζονος ἔλαττον εἶναι. εἰσερχόμενοι δὲ καὶ παρακληθέντες δειπνῆσαι, μὴ ἀνακλίνεσθε εἰς τοὺς ἐξέχοντας τόπους, μήποτε ἐνδοξότερός σου ἐπέλθῃ, καὶ προσελθὼν ὁ δειπνοκλήτωρ εἴπῃ σοι, ἔτι κάτω χώρει· καὶ καταισχυνθήσῃ. ἐὰν δὲ ἀναπέσῃς εἰς τὸν ἥττονα τόπον, καὶ ἐπέλθῃ σου ἥττων, ἐρεῖ σοι ὁ δειπνοκλήτωρ, σύναγε ἔτι ἄνω· καὶ ἔσται σοι τοῦτο χρήσιμον. id est, *Vos verò quæritis ex paruo augeri, & ex eo quod maius est, minui. Ingressi verò & aduocati ad prandium, ne accumbite eminentioribus locis, ne quispiam te honoratior superueniat, & inuitator accedens tibi dicat recipe te quoque inferius: & pudefias. Quod si inferiore loco accubueris, & quispiam te inferior superuenerit dicet tibi inuitator, collige te quoque superius: eritque tibi vtile.*

29 *Egredientibus*, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, Egrediente eo.

30 *Præterire*, παράγει. Vel Prætergredi, vt suprà 9. 9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, *Transiret*: id est, διέρχεται.

32 *Quum substitisset*, στάς. Ad verbum, *Quum stetisset*: quum tamen στὰς hoc loco non opponatur sedenti aut iacenti, sed ambulanti. ¶*Vocauit*, ἐφώνησε. Voce videlicet, non per alium. Hoc enim potius significat τὸ καλεῖν, quū de quopiam præsente: & τὸ μεταπέμπεσθαι, quum de absente agitur.

33 *Oculi*

εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

33 Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

34 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑΙ' ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

2 Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

4 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

5 Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραῢς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

6 Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

cauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicunt ei, Domine, vt aperiantur oculi nostri.

34 Commiseratione autem intima commotus Iesus tetigit oculos eorum: & statim visum receperunt " oculi eorum, & *ipsi* sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

1 ET ‖ quũ appropinquassent Hierosolymis, & venissent ad " Beth-phage ad montem " Olearũ, tũc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est " ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: soluite *eos*, adducite mihi.

3 Et si quis vobis " aliquid dixerit, dicite, Domino his opus est: " statim autem " remittet eos.

4 Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

5 ‖Dicite " filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mitis, & " insidēs asinæ, ac pullo " fœtui subiugis *asinæ*.

6 Profecti autem sunt discipuli, feceruntque sicut imperarat eis Iesus.

uit eos, & ait, Quid vultis vt faciam vobis?

33 *Dicunt illi, Domine, vt aperiantur oculi nostri.*

34 *Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorũ: & confestim viderunt, & sequuti sunt eum.*

CAP. XXI.

1 *ET quum appropinquassent Ierosolymis, & venissent Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos.* Mar.11.1. luc.19.29.

2 *Dicens eis, Ite in castellum quod contra vos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullũ cum ea: soluite & adducite mihi.*

3 *Et si quis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & cõfestim dimittet eos.*

4 *Hoc autem factum est vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,*

5 *Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.* Zach.9.9. esa.62.11. ioh.12.15.

6 *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.*

---

34 *Oculi eorum*, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc desunt in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, *Viderunt*: id est ἴδλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clausos vocare qui videndi vsu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vsus restituitur.

IN CAPVT XXI.

1 *Ad Beth-phage*, Βηθφαγῆ. Id est, non procul Beth-phage. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγῆ, id est Bethsphage. Hebræa enim hæc omnia varie sunt a Græcis corrupta. Syrus interpres scribit בית־פגא [*Beth-phage*,] & domum fontis interpretatur noster Tremellius, vt phage sit quod Græcis πηγή, cuiusmodi Græcas multas voces vulgus iam tum vsurpabat. ¶ *Olearum*, ἐλαιῶν. Vulgata, *Oliueti*. id est ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act 1.12.

2 *Ex aduerso*, ἀπέναντι: id est, e regione, διαμετρικῶς. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur sita Italiam contra. Sic ab Hebræis quoque vsurpatur נגד [*neghed*.]

3 *Aliquid dixerit*, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scribitur εἴπῃ, Τί ποιεῖτε, *dixerit, Quid facitis?* ¶ *Statim autem* εὐθέως δὲ. Vulg. *Confestim*. Male. Nam vetus quidem interpres * putauit hæc esse verba Christi præmonentis discipulos, fore vt Domini asinæ & pulli statim facerent illis eos abducendi potestatem, quod etiam euenit. Erasmus autem qui pro ἀποστελεῖ legit ἀποστέλλει (vt etiam Theophylactus & nonnulli veteres codices) putauit hæc dici ab Euangelista, Christum videlicet his dictis iussisse vt discipuli statim sese darent in viam. Vertit enim, *Et confestim emittit eos*. Atqui particula δὲ, ostendit hæc quoque à Christo mandari & præscribi discipulis quæ illis respondeant à quibus rogentur, cur, illa inuenta, non interpellatis prius dominis, soluant & abducant: quod videlicet id faciant Domini mandato, cui sit illis opus, & qui statim sit eòdem illos remissurus. Sic etiam vertit Syrus interpres hunc locum, adiecta particula הָרְכָא hîc, quæ etiam legitur apud Marcum. Dicuntur enim hæc μιμητικῶς Hebræorum more, in ipsorum discipulorum persona. ¶ *Remittet* ἀποστελεῖ. Eras. *emittit*, ἀποστέλλει de quo modo diximus. Vulgata, *mittet*. Sensus postulat vt pro Remittere accipiatur, cuius significationis exẽpla ex Demost. citat doctissim* Budęus

5 *Filiæ Sion*, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, Ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarum nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. ¶ *Insidens asinæ*, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Nonnulli, propterea quod hoc loco non additur fœmininus articulus, vt paulò pòst, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, *& pullum*, per epexegesin dicatur, quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse, vtpote cui nullus vnquam * hominum insedisset, quod de ipsa asina intelligi nõ potest. Et fateor nomen חמור [*chamor*] quo vtitur Zacharias 9.9, quanuis toti speciei tribuatur, tamẽ magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temerè est quòd Matthęus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum semper exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christũ super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo, quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine, sicut etiam vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. ¶ *Fœtui subiugis* [*asinæ*,] υἱὸν ὑποζυγίου. Hoc est quod Latinis est Iumentum. Nam subiugalis nomen quo vtitur Vulgata, barbarum est. Subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè. Filij verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6. c. 37. vt etiam Maro caprum vocat virum gregis. Sed malui quod est vsitatius retinere.

7 Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

8 Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

9 Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

10 Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.

Mar. 11.15. luc. 19.45. joh. 2.13. Deut. 4.25

12 Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

Esa. 56.7. Iere. 7.11.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

Mar. 11.17 luc. 19.46.

14 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

7 Et adduxerunt asinã & pullum, & eis imposuerunt vestimenta sua, & " collocarunt *ipsum* " super ea.

8 Plurima autẽ turba strauerũt vestimenta sua in via: alij verò cædebãt ramos ex arboribus, & sternebant in via.

9 Porro turba " quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicens, " Hosanna Filio Dauid: " benedictus " qui venit in nomine Domini: hosanna " *ô qui es* in *cælis* altissimis.

10 Et quum introisset Hierosolymam, commota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

11 Turba autẽ dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ortus Nazaretha *vrbe* Galilææ.

12 ‖Et introiuit Iesus in templum Dei, & eiecit omnes ‖ vẽdentes & ementes in templo: mensásque numulariorum, & cathedras vendentium columbas " subuertit.

13 Et dixit eis, ‖ Scriptum est, Domus mea, domus precum " vocabitur: ‖ at vos fecistis eã speluncam " latronum.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cęci & claudi in templo: & sanauit eos.

7 *Et adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.*

8 *Plurima autem turba strauerunt vestimẽta sua in via: alij autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.*

9 *Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicẽtes, Hosanna Filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna in altissimis.*

10 *Et quum intrasset Ierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*

11 *Populi autem dicebãt, Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilææ.*

12 *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eiiciebat omnes vendentes & ementes in templo: & mensas numulariorum, & cathedras vẽdentium columbas euertit.*

13 *Et dicit eis, Scriptũ est, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.*

14 *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.*

7 *Collocarunt*, ἐπεκάθισαν. Quædã exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, *insedit*. Et alia rursus ἐκάθισεν, *sedit*. ¶ *Super ea*, ἐπάνω αὐτῶν. Vulg legit ἐπάνω αὐτόν, videlicet τὸν Ἰησοῦν. cui lectioni fauet Syrus interpres, vt est sane simplicissim. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam, asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse * non asina, sed pullo. Lego igitur vel αὐτὸν singulari numero, cum vetere interprete, vel (vt habent Græci codices) αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum vt consentiat Mattheus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulò ante diximus.

9 *Quæ præibat*, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν, id est, *ei*. ¶ *Hosanna*, Ὡσαννά. Vel Ὡσανά, *Hosana*. Ita enim in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא [*hoschahna*] vocabulo ex duobus corruptis, & per syncopen contractis composito: quũ potius dicendum fuerit הושיעה־נא [*hoschiha-na*] id est, Serua, vel opitulare, quæso. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic. 23. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4.5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠσχοφόρια, à gestandis ramis, vocabant: si modò sacra cũ profanis licet comparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eo ventum est vt ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hosanna vocitarent: sicut Caninius, vir eruditus & diligens, obseruauit ex Rabbi- * norum libris. & simili prorsus more vulgo Maios vocant arbores, quæ Calendis Maij cædi solent, & coram ædibus certis magno cum luxu plantari. Itaque existimat hac significatione hoc esse accipiendum perinde ac si gestiés turba declararet sese hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nam alioquin (inquit) si Hosanna significat Salua quæso, quid erit Salua quæso, Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuisse υἱὸν Δαβίδ, Filiũ Dauid. At ego malo, propriam verborum declarationem sequutus, interpretari, Opitulare quæso. Nec enim Christum pro Deo habebant, cui festum hoc celebraretur, vtpote quem postea prophetã vocant. Deinde quæ proximè sequuntur satis ostendunt hæc omnia ex Psalmo 118 esse petita, & huiusmodi acclamationibus plebem prosperum successum suo Messiæ à Domino petiisse. Neque est cur ista constructio nos moretur, quum sæpe etiam reperiatur verbum הושיע [*hoschiah*] absolutè positum pro Opitulari & Salutem adferre: sicut liquet ex multis locis, ipsóque adeo versiculo Psalmi 118, ex quo hæc esse petita diximus. Quinetiam prorsus similis constructionis exemplum habemus Psalmo 86.16.

¶ *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est, Laudandus & extollendus. siue, Bene sit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præs. passim de futuro dicitur, quasi de eo qui iam sit in via. Dicitur autem in nomine Domini venire, Hebraico idiotismo, qui peculiaris est Dei veluti legatus. ¶ [*O qui es*] *in* [*cælis*] *altissimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraismus. Quia verò obscurum erat alioqui hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid supplẽdum quo illustraretur. Suppleui autem quod maximè visum est accommodatum, quum præsertim similis ellipsis exemplũ reperissem Psal. 148.1, & 7. Quod si magis placebit altera sentẽtia de salicũ ramis, quos testarẽtur se in Dei honorẽ gestare, cõuertes, *Hosãna* [*ô qui es*] *in* [*cælis*] *altissimis*, i. Deo.

12 *Subuertit*, κατέστρεψε. Idem hic valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eras. *Euertit*.

13 *Vocabitur*, κληθήσεται. Id est, erit: de quo Hebraismo sæpe diximus. ¶ *Latronum*, λῃστῶν. Pietate videlicet populi ad quæstum abutentium: cuiusmodi sunt quos Nazianzenus χριστοκαπήλους & χριστεμπόρους vocat. Alludit autem * Christus ad Pharisæorum nomen de quo diximus supra, 3,7. eleganti paronomasia ad פרושים [*pherusim*] id est, Pharisæos à verbo פרש [*parasch.*] & פריצים [*peruschim*] id est, latrones siue τοιχωρύχους, à verbo פרץ [*parats*] vt eruditissimus D. Mercerus obseruauit.

15 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

17 Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

20 Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται·

22 Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

23 Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ·

25 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ

15 Quum vidissent autẽ primarij Sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna Filio Dauid, indignati sunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, "Etiam. nunquam legistis, ‖Ex ore infantium & lactentium "perfecisti laudem?

17 Et eis relictis, abiit Bethaniam extra vrbem, & diuersatus est illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, esuriit.

19 Et quum vidisset "ficũ quandã apud viã, venit ad eã, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, ‖Ne amplius ex te fructus nascitor in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicẽtes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Respõdens autem Iesus ait eis, Amẽ dico vobis, si habueritis fidẽ, neque "addubitaueritis nõ solùm "hoc *quod factũ est* ficui, facietis, verumetiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & "proiicitor in mare, fiet:

22 ‖Et quæcũq. "precãdo petieritis, "si credideritis, accipietis.

23 Quũ autẽ venissent in templũ, primarij Sacerdotes & seniores populi "eũ docentẽ adierunt, dicentes, "Qua auctoritate facis ista? & quis tibi dedit istam auctoritatem?

24 Respõdens verò Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego "rẽ quandã: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua auctoritate ista faciam:

25 "Baptisma Iohãnis vnde erat?

15 *Videntes autem principes Sacerdotũ & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt.*

16 *Et dixerunt ei, Audis quid isti dicunt? Iesus autem dixit eis, Vtique. nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?* Psal. 8.3.

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibique mansit.*

18 *Manè autem reuertẽs in ciuitatem, esuriit.*

19 *Et videns fici arborem vnam secus viam, venit ad eam, & nihil inuenit * in ea nisi folia tãtùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.* Mar. 11.13

20 *Et videntes discipuli mirati sunt, dicẽtes, Quomodo continuò aruit?*

21 *Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis si habueritis fidẽ, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:*

22 *Et omnia quæcunque petieritis in oratione, credentes, accipietis.* Mar. 11.27. luc. 10.1.

23 *Et quũ venisset in tẽplum, accesserunt ad eum docẽtem principes Sacerdotũ & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem?*

24 *Respondens Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego vnũ sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio.*

25 *Baptismus Iohannis*

16 *Etiam*, ναί. Vulg. *Vtique* Eras. *Quidni?* id est, πῶς γὰρ οὔ. ¶ *Perfecisti*, κατηρτίσω, i. ἐτέλεσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hic valet quod τέλειον. i. quod omnibus suis partibus constat, ita vt nihil neque desit neque supersit: sumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant Geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστι. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi potest: ἄρτιος autẽ ἄνθρωπος pro τελείῳ vsurpatur 2. Tim. 3.17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν. i. perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν. i. aptare & præparare, vt Rom. 9.22, 2. Tim. 3.16, & alibi. Cæterũ quod in Hebræo legitur יסדת [*ÿssadta*,] ab interpretatione non dissentit. Nã quæ sunt perfecta etiã sunt firmissima. Sed & Oris vocabulũ pro voce & testimonio accipitur. Vide suprà 18.16.

19 *Ficum*, συκῆν: arborem videlicet. Itaq. Vulg. & Eras. per periphrasin interpretantur *Arborem fici*: à qua tamen periphrasi hoc eodem versiculo discesserunt. neque certè necessaria erat, quum amphibolia omnis postea tollatur.

21 *Addubitaueritis*, διακριθῆτε. Qui hæsitat, altercantibus sententiis secum ipse quasi litigat, & disceptat, vt annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrem etiã alicubi vsi sumus disceptandi verbo. Sic etiã accipitur Rom. 4.20. & Act. 10.20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus, *faire difficulté*. ¶ *Hoc* [*quod factum est*] *fici*, τὸ τῆς συκῆς. sub. γενόμενον. Vulg. *De ficulnea*. Ad verbũ, *Illud ficus*. Vide supra 8.33. Erasmus, *Quod accidit ficui*. ¶ *Proiicitor*, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. *Iacta te*: passiuo per actiuum expresso, sicut etiam antea ἄρθητι vertit *Tolle*, pro *Tollitor*, quod respondet Hebraicè coniugationi Hithpahel. *

22 *Precando*, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter precandum. Vulg. & Eras. ad verbum, *In oratione*, nimium obscurè. ¶ *Si credideritis*, πιστεύοντες. Ad verbum, *credentes*: sed participium hoc loco conditionem in se includit.

23 *Eum adierunt*, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Princeps Sacerdotum & Seniores populi eum docentem adierunt: idque propter amphiboliam quæ est in Latina vetere versione nam alioqui videri posset Principes quarto casu dici. ¶ *Qua auctoritate*, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue *Qua potestate*. nam inter ista parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus suprà, 19.18. Vide 1. Cor. 14, 29.

24 *Rem quandam*, λόγον ἕνα. Ad verbum, *Sermonem vnum*. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר [*dabar*] rem omnẽ in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autẽ ἕνα (id est vnũ) pro τινά, sæpe iã est à nobis annotatũ. Hoc igitur omnino illud est, quod vernaculo sermone dicimus, *Ie vous demanderay vn mot*.

25 *Baptisma*, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur συνεκδοχικῶς Iohannis prædicatio, totúmque adeo eius ministerium.

Prædicabat enim Baptiſmum reſipiſcentiæ ad remiſſionem peccatorum, Mar.1.4. Vide Act.19.3. Nec temerè vel quaſi tergiuerſans Chriſtus de baptiſmate Iohannis iſtos viciſſim interrogans. Sic enim eos ad Iohannis teſtimonium reuocat, ex quo diſcere ipſos oportuerat quis eſſet Chriſtus, & quo iure hæc ageret.

οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογί-
ζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπω-
μεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ
ἐπιστεύσατε αὐτῷ;
Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβού-
Sup. 14.15. μεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰω-
άννην ὡς προφήτην.
Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ
οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός, Οὐδὲ
ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα
ποιῶ.
Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέ-
κνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶ-
πε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ
ἀμπελῶνί μου.
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστε-
ρον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.
Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡ-
σαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύ-
ριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.
Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ
πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέ-
γει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι
οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑ-
μᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ
δικαιοσύνης καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ
δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ·
ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον,
τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.
Esa.51.5. Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε, Ἄν-
iere.2.21. θρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευ-
mar.12.1. σεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέ-
luc.20.9. θηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν, καὶ ᾠκο-
δόμησε πύργον· καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωρ-
γοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.
Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν
ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς
γεωργούς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.
Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους

¨è cælo, an ex hominibus? At
illi ¨ratiocinabãtur ¨apud ſe, di-
centes, Si dixerimus, E cælo:
dicet nobis, Quare ergo non
credidiſtis ei?
26 Sin autem dixerimus, Ex ho
minibus, timemus turbam. ‖o-
mnes enim habent Iohannem
vt Prophetam.
27 Et reſpondentes Ieſu dixe-
runt, Neſcimus. Ait eis & i-
pſe, Nec ego vobis dicam qua
auctoritate iſta faciam.
28 Quid autem vobis videtur?
Quidã habebat duos filios: &
accedẽs ad priorẽ, dixit, Fili a-
bi, hodie operare in vinea mea.
29 Ille verò reſpondẽs ait, No-
lo: ſed poſtea ¨quum reſipuiſ-
ſet abiit.
30 Et accedẽs ille ad ſecundũ, di
xit itidẽ. Is verò reſpõdẽs ait,
¨Ego *abeo* domine. Sed nõ abiit.
31 Vter è duobus fecit quod vo
luit *eius* pater? Dicũt ei, Prior.
Dicit eis Ieſus, Amẽ dico vo-
bis, publicani & meretrices
¨præeunt vobis in regnũ Dei.
32 Venit enim ad vos Iohannes
¨via iuſtitiæ, & non credidiſtis
ei: publicani verò & meretri-
ces crediderunt ei. vos autem
qui *hoc* vidiſtis, non reſipuiſtis
poſtea, ¨vt ei crederetis.
33 ‖Aliam parabolã audite, Fuit
quidam paterfamiliàs qui plã-
tauit vineã, & ſepem circum-
poſuit ei, foditque in ea torcu
lar, & ædificauit turrim, & ¨e-
locauit eam agricolis: ac pere-
grè profectus eſt.
34 Quum autem tempus fru-
ctuum appropinquaſſet, miſit
ſeruos ſuos ad agricolas, vt e-
ius fructus perciperent.
35 Agricolæ verò, captis eius
ſeruis, aliũ quidem ¨cæciderũt,

---

vnde erat? è cælo, an ex
hominibus? At illi cogi-
tabant inter ſe, dicentes,
Si dixerimus, E cælo: di-
cet nobis, Quare ergo non
credidiſtis illi?
26 *Si autem dixerimus,*
Ex hominibus: timemus
turbam. omnes enim ha-
bent Iohãnem ſicut Pro-
phetam.
27 *Et reſpondentes Ieſu,*
dixerunt, Neſcimus. Ait
illis & ipſe, Nec ego dico
vobis in qua poteſtate hæc
facio.
28 *Quid autem vobis vide-*
tur? Homo quidam habe-
bat duos filios: & accedẽs
ad primum, dixit, Fili
vade, hodie operare in vi-
nea mea.
29 *Ille autem reſpondens*
ait, Nolo: poſtea autẽ pæ-
nitentia motus abiit.
30 *Accedẽs autem ad al-*
terum, dixit ſimiliter. At
ille reſpondens ait, Ego
domine: & non iuit.
31 *Quis ex duobus fecit*
voluntatẽ patris? Dicunt
ei, Primus. Dicit illis Ie-
ſus, Amen dico vobis quia
publicani & meretrices
precedũt vos ĩ regnũ Dei.
32 *Venit enim ad vos Io-*
hannes in via iuſtitiæ, &
non credidiſtis ei: publica-
ni autem & meretrices
crediderunt ei. vos autem
videntes, nec pœnitẽtiam
habuiſtis poſtea, vt cre-
deretis ei.
33 *Aliam parabolam au-*
dite: Homo erat paterfa-
miliâs qui plantauit vi-
neam, & ſepẽ circumdedit
ei, & fodit in ea torcular,
& ædificauit turrim, &
locauit eam agricolis: &
peregrè profectus eſt.
34 *Quũ autẽ tempus fru-*
ctuũ appropinquaſſet mi-
ſit ſeruos ſuos ad agrico-
las vt acciperẽt fructus eius.
35 *Et agricolæ, apprehen-*
ſis ſeruis eius, alium cæci

¶ *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ: id eſt à Deo. Ita enim melius apparet antithesis, & cælum pro Deo Syriacè vſurpari, quidam Syriacæ linguæ peritus obſeruat: quod tamen eſt ad imperium referendum, vt ſurſum homines mentem attollant quum de Deo agitur. ¶ *Ratiocinabantur*, διελογίζοντο. Id eſt, Rationes conferebant in vtranque partem, vt conſtat ex ſequente dilemmate. Itaque ſic conuertere malui quàm *Cogitabant* cum Vetere interprete, quem ſequitur Eraſmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Diſceptare, id eſt διασκέπτεσθαι, vbi de mutua colloqutione agitur, quam Latini Dialogum vocant Vide Mar.2,6. ¶ *Apud ſe*, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, *Inter ſe*: id eſt ἐν ἑαυτοῖς.

29 *Quum reſipuiſſet*, μεταμεληθείς. Vulgata & Eraſmus, per periphraſin, *Pœnitentia motus*. Hîc autem & paulò pòſt μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo ſuprà diximus 3.2. Hoc eſt quod dicimus vernaculo ſermone, *ſe rauiſer*.

30 *Ego* [*abeo*,] ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expreſſi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiam domine: & meum vetuſtiſſimum exemplar, ἐγὼ κύριε ὑπάγω. *Ego, Domine, abeo.*

31 *Præeũt vobis*, προάγουσιν ὑμᾶς. i. ceſſantibus & recuſantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit ſaltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hîc dicuntur quos nemo ſequatur.

32 *Via iuſtitiæ*, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Eraſ. eodem ſenſu, *Per viam iuſtitiæ*. i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi poſſet. nam דרך [*derech*] pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ poſſumus accipere pro εἰς ὁδὸν, vt ſit hæc ſententia, Iohannem veniſſe qui eos in viam iuſtitiæ induceret. Prior tamen ſenſus magis eſt genuinus. ¶ *Vt crederetis ei*, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidẽ eſt μεταμέλεια, quoniam cogit morbus vel inuitos ad medicũ confugere.

33 *Elocauit*, ἐξέδοτο. Cic. 5. in Verrẽ, *Xenon ad ſe pertinere negabat, elocatum eſſe fundum dicebat.* Vulg. & Eraſ. *Locauit.* nulla quidem ſenſus iniuria: ſed oſtendere volui nullam eſſe cauſam cur ſimplex pro compoſito vſurpemus.

35 *Cæciderunt*, ἔδειραν. Sic lego ex fide vetuſti codicis, non ἔδειξαν à δέρω quod ſignificat pellem detrahere. Sed & Syrus interpres & Vulgata noſtra ſic legerunt.

37 *Reuere*

αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν
δὲ ἐλιθοβόλησαν.
36 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους
πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐ-
τοῖς ὡσαύτως.
37 Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν
υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.
38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν
ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε,
ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν
κληρονομίαν αὐτοῦ.
39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ
ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.
40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶ-
νος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;
41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπο-
λέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται
ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐ-
τῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.
42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέ-
γνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδο-
κίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενή-
θη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐ-
γένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλ-
μοῖς ἡμῶν;
43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ'
ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται
ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.
44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλα-

alium verò trucidarunt, alium
autem lapidarunt.
36 Rursum misit alios seruos
plures prioribus, & fecerũt eis
itidem.
37 Postremò autẽ misit ad eos
filium suum, dicens, ⁖Reuere-
buntur filium meum.
38 Agricolæ verò viso filio di-
xerunt⁖inter se, ‖Iste est hęres,
venite, trucidemus eũ, & ⁖ob-
tineamus hæreditatem eius.
39 Et captum eũ eiecerunt ex-
tra vineam, & trucidarunt.
40 Quum igitur venerit domi-
nus vineæ, quid faciet agrico-
lis illis?
41 Dicũt ei, ⁖Malos ipsos malè
perdet: & vineã suam elocabit
aliis agricolis, qui reddent ei
fructum temporibus suis.
42 Dicit eis Iesus, Nunquã le-
gistis in Scripturis, ‖⁖Quẽ lapi-
dem reprobarunt⁖ædificantes,
⁖is factus est caput anguli: A
Domino⁖factũ est istud, & est
mirabile in oculis nostris?
43 Propterea dico vobis, fore
vt tollatur à vobis regnũ Dei,
& detur genti⁖quæ ferat eius
fructus.
44 ‖Porro qui ceciderit super
lapidem istum, ⁖confringetur:

derunt, alium occiderunt,
alium verò lapidauerũt.
36 *Iterum misit alios ser-*
uos plures prioribus: &
fecerunt illis similiter.
37 *Nouissimè autem misit*
ad eos filiũ suum, dicens,
Verebuntur filium meũ.
38 *Agricolæ autem, vi-*
dentes Filium, dixerunt
intra se, Hic est hæres,
venite, occidamus eum, Infrà 26.5 & 27.1
& habebimus hæredita- ioh. 11.53
tem eius.
39 *Et apprehensum eum*
eiecerunt extra vineam,
& occiderunt.
40 *Quũ ergo venerit do-*
minus vineæ, quid faciet
agricolis illis?
41 *Aiunt illi, Malos ma-*
lè perdet: & vineam suã
locabit aliis agricolis, qui
reddent ei fructum tem-
poribus suis.
42 *Dicit illis Iesus, Nun-*
quam legistis in Scriptu-
ris, Lapidem quem repro Ps. 118.22
bauerunt ædificantes, hic act. 4.11
factus est in caput angu- rom. 9.33
li: A Domino factum est 2. petr. 2.7
istud, & est mirabile in
oculis nostris?
43 *Ideo dico vobis quia*
auferetur à vobis regnũ
Dei, & dabitur genti fa-
cienti fructus eius.
44 *Et qui ceciderit super*
lapidem istum, confringe-

---

37 *Reuerebuntur*, ἐντραπήσονται, i. αἰδέσονται. Orta significatione ex eo quod ij quos pudet, soleant faciem ab iis auertere quorum aspectum non sustinent. Nonnulli addunt particulam Fortasse, vel (vt ipsi loquuntur) Forte, quia apud Lucam etiã disertè additur ἴσως. Alioqui n. (inquiũt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, quum Iudæi Filium ipsius nõ sint reueriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasm. hoc loco. Ego in nullis Græcis cod. reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quęstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliãs, hominum more affirmãs quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, quum tamen consilium non mutet.

38 *Inter se*, ἐν ἑαυτοῖς. Vulg. *Intra se*, id est Apud se. Nostram interpretationem Eras. in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti potest, vt diximus suprà 3.9. ¶ *Obtineamus*, κατάσχωμεν. Idem hic valet ἔχειν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

41 *Malos malè perdet*, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει. Transiit apud Gręcos hoc dictum in prouerbiũ, ex ipsius naturę cõmuni sensu: vt apud Aristoph. in Pluto, ἀπό σ' ὀλῶ κακὸν κακῶς, vt & alibi passim ex hac præclara sententia, ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

42 *Quem lapidem*, λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nã illud Virgilij, *Vrbem quam statuo, vestra est*, planè est poëticum. ¶ *Ædificantes*, οἱ οἰκοδομοῦντες. i. architecti, sicut suprà 19.4. ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ κτίσας, vel ὁ δημιουργός, ex Hebræorum consuetudine. Familiaris est autem ista translatio sacris scriptoribus, quoties agitur de Ecclesia. i. de cælesti Ierusalem. ¶ *Is factus est caput anguli*, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Hic factus est in caput anguli*: quod dicendi genus Hebraicum est, pro Cœpit esse caput anguli. Nam ita hic accipitur verbũ γίγνεσθαι, vt & suprà cap. 19.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificij iuncturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος: qua de re vide Ephes. 2.20. ¶ *Factum est istud*, ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent, & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: vt sit hic sensus, Lapis reiectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur. Hæc est, inquam, quorundam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguę periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλή, id est Caput, & γωνία, id est Angulus, Græcis fœmininum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστή, Mirabilis: & ita citatur hic locus à Cypriano, lib. De oratione. Si autẽ referas ad κεφαλὴν, id est Caput, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuũ pertinebit ad totum orationis complexum: sed ad Caput duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incommoda, neque aliũde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. Augustinus quodam loco habet, *Factum est ei*, (αὐτῇ,) *& est admirabilis*, quod non probo.

43 *Quæ ferat eius fructus*, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulg. & Eras. ad verbũ, *Facienti fructus eius*. Nos verò, quia de re iam præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterum fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal. 5.22.

44 *Confringetur*, συνθλασθήσεται. Vetus interpres & Erasmus conuerterunt *Conquassabitur*, apud Lucam, cap. 20. 18. sed hic rectius verterunt, *Confringetur*. Nam θλαστὰ sunt Aristoteli quę in frusta dissiliunt, vt glacies, vitrum, testa: quassari verò possunt quæ tamen non confringuntur. Cadendi autem verbo hic vtitur de iis qui ad Euangelij prædicationem velut ad scopulum impingunt.

πεσεῖται ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Κεφάλαιον κβ.

Luc. 14.16 apoc. 19.9

1 ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

5 Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

6 Οἱ δὲ λοιποί, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

8 Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

9 Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

10 Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδούς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

super quẽ verò ceciderit, ⁖dissipabit eum.

45 Et quũ audissent primarij sacerdotes ⁖ac Pharisæi parabolas eius, cognouerũt *hæc* de se dici.

46 Et quũ studerent eũ prehendere, timuerunt turbã, quoniã vt prophetam eum habebat.

CAP. XXII.

1 TVnc ⁖respõdẽs Iesus, rursum ⁖loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 Simile est regnũ cęlorũ cuidã regi, q fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent ⁖vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 ⁖Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prãdium meũ paraui, tauri mei & ⁖altilia ⁖mactata sunt, & omnia parata: adeste ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt, alius quidem ⁖in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerũt, & trucidarunt.

7 ⁖Rex autẽ quum *hoc* audisset, iratus est: & missis ⁖copiis suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tũc dicit seruis suis, Nuptiæ quidẽ paratæ sunt: sed qui vocati fuerant, non erant digni.

9 Ite ergo ad ⁖compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui ⁖illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt ⁖nuptiæ ⁖conuiuis.

tur: super quem verò ceciderit, conteret eum.

45 *Et quũ audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.*

46 *Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.*

CAP. XXII.

1 *ET respondens Iesus, dixit iterum in parabolis eis dicens.*

2 *Simile factum est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:*

3 *Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias: & nolebant venire.*

4 *Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.*

5 *Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam.*

6 *Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & cõtumeliis affectos occiderunt.*

7 *Rex autem quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos & ciuitatem illorum succendit.*

8 *Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant non fuerunt digni.*

9 *Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.*

10 *Et egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.*

¶*Dissipabit*, λικμήσει. Vulg. & Eras. *Conteret*. Ad verbũ, Ventilabit: id est, ita comminuet vt minutæ partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare. vt sit hoc verbum etiam vehementius quàm συντρίβειν.

45 *Ac Pharisæi*, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scribitur καὶ οἱ Γραμματεῖς, *& Scribæ*.

IN CAPVT XXII.

1 *Respondens*, ἀποκριθείς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, sicut apud Hebræos sæpe ענה [*hanah*] aut (quod verisimilius est) varij hinc & inde agitati sunt sermones quum ita cœpit loqui Dominus. ¶ *Loquutus est*, εἶπεν, i. ἐλάλησεν Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων.

3 *Vocatos*, κεκλημένους. Vulg. & Eras. *inuitatos*. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto Theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebræos קרואים [*keruim*] pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1. Sam. 9.13.

4 *Altilia*, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicuti annotat Eras. vnde etiam apud Irenęum legitur Saginata, cuiusmodi sunt Athenæo lib. 9. χῆνες καὶ μοσχοὶ σιτευτοί. ¶ *Mactata*, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν quum de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est. Sed hoc quoque certum est, profanos etiam ipsos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos.

5 *In agrum suum*, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, *rus suum*. Vulg. *Villam*, quod Erasmus improbat in annotationibus.

7 *Rex*, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, *ille*. ¶ *Copiis suis*, τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. Notandus locus, vt sciamus Deum quidem non esse vllius sceleris auctorem, sed tamen sceleratorum etiam operam exequendis iustis suis iudiciis adhibere, si quidem copias hîc suas appellat Romanos Latrones, qui licet inscij diuinorum decretorum, Ierosolyma deuastarunt. Copias autem quàm Exercitus dicere malui ex Latinæ linguæ vsu.

9 *Compita*, διεξόδους. Vulg. & Eras. ad verbum, *Exitus*: quod mihi visum est obscurius. Cõpita autem Latini vocant laxiora in vrbibus spatia, in quæ vici plures exeunt. i. desinunt. Alij interpretantur vicos vrbis frequentes, quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes*. i. quibus plerique prætereunt. Sic autem allegoricè intelligit Christus gentes, per orbem terrarum dispersas, prædicatione Euangelij aggregatas.

10 *Illi*, ἐκεῖνοι. Vulg. *Eius*, id est αὐτοῦ. quod etiam reprehendit Eras. in annotat. ¶ *Nuptiæ*, γάμος, id est nuptiale cõuiuium. In vno exemplari legitur νυμφών, i. thalamus, quod melius conuenit. ¶ *Conuiuis*, ἀνακειμένων. Vulg. & Eras. ad verbum, *Accũbentibus*. Sed sæpe iam diximus ista

participia

11 Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

12 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

13 Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

14 Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

15 Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

16 Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων·

17 Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

18 Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε, ὑποκριταί;

11 Ingressus autem rex vt spectaret conuiuas, vidit illic hominem nõ indutum veste nuptiali:

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habẽs vestem nuptialem? ⁘At illi os occlusum est.

13 Tunc dicit rex ⁘ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, ⁘tollite eum, & coniicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & stridor dentium.

14 ‖ Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ‖Tunc profecti Pharisæi cõsilium ceperunt ⁘ vt ⁘illaquearent eum in sermone.

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cũ ⁘ Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & ⁘viam Dei ⁘in veritate docere, nec quẽquam curare: non enim respicis ⁘ad personam hominum.

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet ⁘ censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus ⁘ malitia eorum, ait, Quid me tentatis, hypocritæ.

11 *Intrauit autem rex vt videret discumbentes: & vidit ibi hominem nõ vestitum veste nuptiali:*

12 *Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti nõ habens vestem nuptialẽ? At ille obmutuit.*

13 *Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius mittite eum in tenebras exteriores. ibi erit fletus, & stridor dentium.* Sup.8.12, & 13.42 inf.25.30

14 *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Sup.20.16.

15 *Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt vt caperent eum in sermone.* Mar.12.13 luc.20.26

16 *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum.*

17 *Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?*

18 *Cognita autem Iesus nequitia eorum ait, Quid me tentatis, hypocritæ?*

participia apud Hebræos, loco verbaliũ nominũ vsurpari.

12 *At illi os occlusum est*, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capistratus est, id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut freno iniecto. Vulg. & Eras. *Obmutuit*. Sed hoc eodem cap. v. 34, Vet. interpres conuertit ἐφίμωσε, silentium imposuit. Eras. *os obturauit*. Certe interdũ pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, vt infra Marci 4.39.

13 *Ministris*, διακόνοις, id est, iis qui conuiuis ministrabãt. Alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, vt suprà 5.25.

¶ *Tollite eum*, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vet. codic. atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 *Vt*, ὅπως. Vel, *Quomodo*. Potest enim vel coniunctio esse τελικὴ, vel pro infinito subiuncto accipi, vt Linacer loquitur. ¶ *Illaquearent*, παγιδεύσωσι. Vulg. *caperent*, i. ἐπιλάβωνται, vt loquitur Lucas 20.20.

16 *Herodianis*, Ἡρῳδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam, auctore Epiphanio, quod etiã ante ipsum scripsit Tertullianus de præscript. ita vocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui velut ex Iacobi prophetia Gen. 49, 10, Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarum primus apud Iudæos regnarit. Id verò quũ de Herode magno Antipatri filio sit intelligendum, qui iampridem obierat, quum hæc agerentur, & ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri possit. Alij igitur existimant Herodianos apellari qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset constitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: idque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorsum tamẽ ista nunc factio commemoraretur, mortuo iampridẽ Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Fortassis igitur, Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt, qui, vt erat ille homo profanus, nouam quandam religionem ex Paganismo & Iudaismo conflabant. Nec dubium est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerentur. quam sententiam videtur confirmare quod Io. Dusius, homo in his perscrutandis eruditus & summè diligens, citat ex Lexico iuris, nempe Herodem regem secum ex deserto adduxisse Græcos, quos in terra habitata fouerit, qui sectam fecerũt, & ex eius nomine sunt Herodiani appellati: Dorsiothitæ quoque siue Dorsiani in quodam Talmudis loco appellati, videlicet à loco vnde abducti fuerunt. Hæc ille. de quibus, vt admodum incertis, ἐπέχω. Sed & illud facilè coniici potest siquis conferat Matth. 16.6, cum Mar. 8.6 Sadducæorum opinionibus fauisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributum Cæsari dandum non esse defendebãt (quorum sectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites, & Sadducus quidam Pharisæus, vt scribit Iosep. li. Antiq. 18, 1.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidem id tutò facere poterant, quum videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterentur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentum Herodis, Mar. 8.15, & fortassis illæ simultates quarum fit mentio Luc. 23.12 quæ huc tandem deuenerunt vt Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. Sed expensis omnibus placet mihi Syrus interpres, qui Herodianos interpretatur דבית הרודס, [*debeth Hiraudis*] id est Herodis domesticos, siue aulicos, à Pharisæis nimirum idcirco adscitos vt in quancunque partem respondisset Christus, irretitus teneretur. Futurum enim vt si censum Romanis soluendum esse negaret, pro seditioso ab ipso Herode in Galilæa captus pœnas daret: sin verò soluendum diceret, in Herodis maleuolentiam incurreret, qui & ipse libenter illorum iugum excussisset. ¶ *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. id est, qua via sit hominibus incedendum vt ad Deum & felicitatem æternam perueniant. ¶ *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ, i. verè & sincerè: quod apud Demosthenem declarat ἐπ᾽ ἀληθείας, apud Hebræos באמת [*beemeth.*] ¶ *Ad personam*, εἰς πρόσωπον. Id est ad externam hominum speciem, sine videlicet quispiam diues an pauper, vt ad eius voluntatem sermonem inflectas.

17 *Censum*, κῆνσον. Vocabulum est Latinum, quo propriè significatur facultatum æstimatio, pro cuius ratione, prout tempora tulerunt, prouinciales auctore eius rei Augusto, sublatis omnibus vectigalibus, tributum pependerunt. Quid autem istud rei fuerit, vide suprà 17.25, & Mar. 12.14.

18 *Malitia*, τὴν πονηρίαν. Vulg. *Nequitia*, vt & alibi sæpe, nimium angustè.

19 Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου.
Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

20 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ
ἡ ἐπιγραφή;

21 Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει
Rom. 13.7 αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καί-
σαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

22 Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέν-
τες αὐτὸν ἀπῆλθον.

23 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐ-
Mar. 12.19 Luc. 20.27 Act. 23.6 τῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀ-
νάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

24 Deut. 25.5 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν,
Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπι-
γαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖ-
κα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελ-
φῷ αὐτοῦ.

25 Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί. καὶ
ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔ-
χων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ
τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

26 Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως
τῶν ἑπτά.

27 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ
γυνή.

28 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔ-
σται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ
τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

30 Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔ-
τε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ
Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

19 Ostendite mihi numisma
census. Ipsi verò obtulerunt
ei ¨denarium.

20 Tunc dicit eis, Cuius est i-
mago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc
dicit eis, ¨‖ Reddite ergo quæ
sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ
sunt Dei, Deo.

22 Quum igitur *hoc* audissent,
mirati sunt: & omisso eo abie-
runt.

23 ‖In illo die adierunt eũ Sad-
ducæi, ‖qui dicũt nõ esse resur-
rectionẽ: & interrogarunt eũ,

24 Dicẽtes, præceptor, ‖Moses
dixit, Siquis mortuus fuerit
non habens ¨filios, eius ¨frater
¨ducet affinitatis iure vxorem
eius, & suscitabit ¨sobolem fra
tri suo.

25 Fuerũt autẽ apud nos septẽ
fratres: & primus vxore ducta
obiit: & quũ nõ haberet semẽ,
reliquit vxorem suã fratri suo.

26 Similiter etiam secundus &
tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autem mortua
est & mulier.

28 In resurrectione ergo cuius
ẽ septẽ erit vxor? omnes enim
habuerunt eam.

29 Respondens autẽ Iesus dixit
eis, Erratis, neque Scripturas
scientes, neque ¨potentiã Dei.

30 Nam in resurrectione neque
¨vxores ducunt, neque ¨nuptũ
dãtur: sed sunt vt ‖Angeli Dei
in cælo.

19 *Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.*

20 *Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?*

21 *Dicunt ei, Cæsaris. Tunc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*

22 *Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.*

23 *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerũt eum,*

24 *Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & suscitet semen fratri suo.*

25 *Erant autem apud nos septem fratres: & primus vxore ducta functus est: & non habens semen, reliquit vxorem suam fratri suo.*

26 *Similiter secundus & tertius, vsque ad septimũ.*

27 *Nouissimè autem omnium & mulier defuncta est.*

28 *In resurrectione ergo, cuius erit de septẽ vxor? omnes enim habuerũt eã.*

29 *Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei.*

30 *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.*

19 *Denarium*, δηνάριον. Numus hîc Romanus est, cuius loco in Oriente drachmis ferè vtebantur, perexiguo in istis ponderis discrimine. Iudæi verò siclis vtebãtur, vt numo διδράχμῳ, cuius quarta pars itidem fuit drachma. Vide sup. 17, 24.

21 *Reddite*, ἀπόδοτε. i. Persoluite, vt suprà 5. 26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiam posse præsenti tempore, Redditis: vt intelligamus Christum arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginem, nempe animam. Sed fateor me nõ videre quomodo hæc interpretatio cum regulis Grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribendum fuisset, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cum interrogatione cohæreret. Est autem hoc à Christo additum ad pungendam eorum conscientiam, allusione simul facta ad ea quæ templo Dei ex legis præscripto persoluebantur: innuens etiam ipsorum peccatis hanc seruitutem acceptam ferendam, cuius tamen onus patienter ipsis esset ferendum, nisi Deo vellent obsistere.

24 *Filios*, τέκνα. Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione cõstat etiam filias intelligi. Sed hîc agi de mascula tantum prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam si quis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac si orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire non possit. Præterea Deut. 25. 7, non fit mentio seminis. i. posteritatis in genere (quod Erasmus tamen arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quum Vetus interpres conuerterit filium, & Erasmus quoque, vt quidem extat impressa eius versio, ego plurali numero verti filios, Græca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hîc agi de specie, non de numero, quum satis esset vel filium reliquisse, vt idem Eras. rectè obseruauit. ¶ *Frater*, ὁ ἀδελφός. vel, illo recusante, proximus agnatus, vt ex Ruthæ historia liquet. Hoc autem intelligitur de eo qui maritus nõ esset, vt apparet ex his legis verbis, Si quum habitarint fratres pariter. Nam coniugati seiunctam familiam habebant. ¶ *Ducet affinitatis iure*, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Erasm. *Vt ducat*. Hoc vocabulum respõdet Hebræo יבם [*iabam*,] quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demum quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est, id est affinitate coniuncta: vt magis speciale quiddam videatur hoc quidem loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν, quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo vtitur Euripid. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatẽ cum aliquo cõtrahere, & Sibi affinem asciscere, Hebræi verò חתן [*chathan*.] Itaque adhibenda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis non modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrem, vt apud Sophoclem in Tyranno. ¶ *Sobolem*, σπέρμα. Hebraicè זרע (*zerah*] quo nomine significatur in genere posteritas. Sed quum in Hebræo fiat mẽtio non feminis, sed nominis, σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

29 *Potentiam Dei*, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ, à qua nimirũ pendet corporum resurrectio & futura illa vita omnem humanum captum superans, Philip. 3, 21.

30 *Vxores ducunt*, γαμοῦσιν. Erasm. *Matrimonium contrahunt*: quod tam mulieri quàm viro conuenit. Vulgata, *Nubent*: quod est mulieris tantum. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. itaque neutram interpretationem sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua non est: (quũ velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim. 5. 14.

5.14:& 1.Cor.7.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obseruanda. ¶ *Nuptum dantur*, ἐκγαμίζονται. Dicũtur ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσι, id est nuptum tradunt, in aliorum potestatem, 1. Cor 7.38. vt vel ex hoc verbo colligendum sit in filiabus præsertim collocandis requiri eorum consensum in quorum sunt potestate, & eas dici γαμεῖσθαι passiua significatione, eorum respectu à quibus nuptum dantur. Vulgata, *Nubentur*: quod barbarum est. Erasmus, *Elocantur*, id est ἐκδίδονται. ¶ *Angeli*, ἄγγελοι. nempe quod ad nuptias & reliquas huic vitæ proprias conditiones attinet, non quòd sint corporei futuri: qua de re copiose Paulus 1 Cor.15.

Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν, οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,	31	De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est a Deo, dicente,	31	*De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo, dicente vobis,*	
Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.	32	‖ Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.	32	*Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed viuentium.*	Exodi 3.6.
Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	33	Et quum *hoc* audisset turba, perculsa est ob doctrinã eius.	33	*Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*	
Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.	34	‖ Pharisæi verò, quum audissent *eum* occlusisse os Sadducæis, coacti sunt in vnum:	34	*Pharisæi autem, audiẽtes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum.*	Mar. 12.28
Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικός, πειράζων αὐτόν, καὶ λέγων,	35	Tunc interrogauit *eum* quidam ex ipsis Legis interpres, tentans eum, & dicens,	35	*Et interrogauit eum vnus ex eis Legis doctor, tentans eum.*	
Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;	36	Præceptor, quod est mandatum magnum in Lege?	36	*Magister, quod est mãdatum magnum in Lege?*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.	37	Iesus autem dixit ei, ‖ Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.	37	*Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.*	Deut. 6.5. luc. 10.27.
Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.	38	Istud est primum & magnũ mandatum.	38	*Hoc est maximum & primum mandatum.*	
Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	39	Secundum autem simile est huic, ‖ Diliges proximũ tuum vt teipsum.	39	*Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*	Leu. 19.18. mar. 12.31
Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος	40	Ab istis duobus mandatis	40	*In his duobus manda-*	

31 *Vobis*, ὑμῖν. Vulg. hanc particulam ponit post λέγοντος, Dicente vobis.

32 *Ego sum*, Ἐγώ εἰμι. in Hebræo non additur verbum: quod quum suppleri etiam possit præterito tẽpore, videntur regerere potuisse Sadducæi Deum his verbis testatum esse non quòd esset, sed quòd fuisset illorum Deus, quandiu videlicet superstites in vita extitissent. Tota vis igitur argumenti pendet à recta explicatione horum verborum Deum esse Deum alicuius, quibus nimirum significatur vbique in sacris literis non temporarium quoddam, sed perpetuum beneuolentiæ fœdus, quo Ecclesiam, id est electorum cœtum, à reliquo mundo seiungit Deus. Quod si quis excipiat ne sic quidem stabiliri corporum resurrectionem, sed significari duntaxat piarum animarum immortalem beatitatem, imò sic euerti corporum resurrectionem, quum illos corpore mortuos esse constaret, dicat autem Christus Deum non esse Deum mortuorum: respondendum est primùm, Sadducæos id non potuisse excipere, vt qui negarent etiam aliquem esse Spiritum à morte superstitem, vt testatur Lucas Act.23,8. Deinde, aliud esse Abrahamum quàm Abrahami animam, illo enim personam, isto alteram tantum eius partem significari: ac proinde sic futurum vt Deus altera tantùm ex parte dici possit Abrahami Deus, quod absurdissimum est, præsertim si spectetur quo tempore & quibus consolandis hoc dixerit Deus apud Mosen, tum videlicet quum de viuis Israelitis ex Ægypto liberandis ageretur, quod dictum minime cõueniret si Deus esset duntaxat animarum seruator. Superest alia obiectio ex Rom. 14,9, vbi dicitur Deus etiam Dominus esse mortuorum. Sed ne ista quidem repugnant, imò sic confirmatur corporum resurrectio. Quinam enim Christus imperium obtinere in mortuorum corpora dici posset, si mors illis perpetuò dominaretur? Non est igitur mortuorum Deus ex Sadducæorum hypothesi, qui corpora nunquam resurrectura sentiebant, quum Deus tamen dici non possit eorum respectu qui neque existant, neque sint vnquã extituri. Sed est Deus etiam mortuorum, ex Pauli hypothesi, quæ ipsiusmet Christi resurrectione nititur, quoniam videlicet corpora, ne mortua quidem, sunt in nihilum redacta, & Christus illa suo tempore animis rursum adiuncta in æternum viuificabit, vt sit verax in fœdere cum patribus illis sancito. Quomodo enim felices (inquit Tertul. de resurrectione carnis) si ex parte perituri?

34 *Occlusisse os*, ἐφίμωσε. Vide supra 12. ¶ *In vnum* ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodẽ loco.

35 *Legis interpres*. νομικός. id est γραμματεύς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12.28. Hebræi מורה [*moreh*] vocant. Vnde & תורה [*torah*] sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

36 *Magnum*, μεγάλη, i. omnium maximum. Nam alioqui nihil paruum est quod Deus mandat. Hinc autem apparet cuiusmodi fuerint isti legis interpretes, præcipuum videlicet ipsius finem ignorantes, vt & nostri huius seculi Pharisæi.

37 *Ex*, ἐν. Ad verbum *In*: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à vetere interprete & Erasmo. ¶ *Et ex tota cogitatione tua*, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partium meminerunt nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6.5. tres tantùm commemorentur, nempe לבב נפש מאוד [*lebab nephesch meod*] id est, καρδία, ψυχὴ καὶ ἰσχύς, siue δύναμις. ἰσχὺς hic prætermittitur, & διάνοιαν addunt Marcus & Lucas, nempe vocabula non numerantes, sed sententiam ipsam explicantes, quum διάνοια sit ipsius & mentis & voluntatis virtus.

39 *Simile*, ὁμοία. Id est similiter vniuersale. ¶ *Proximum*, τὸν πλησίον. Vide Luc 10,29.

40 *Ab istis pendent*, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasm. ad verbũ, *In his*. sic. n. apud Hebræos construitur verbum תלה [*talah*,] vt 2.Sam.18. תלוי באלה [*talui baelah*] sed in hac præsertim significatione Latini ita nõ loquuntur, Fortassis autẽ hæc respiciũt ad טטפות [*totaphoth*,] quæ appẽdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα, de quib⁹ dicemus infra.

ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.
Mar.12.35. luc. 20.41. Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπη-
ρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,
Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ;
τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.
Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύ-
ματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,
Psal. 109.1 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου
ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου
ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.
Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον,
πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;
Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι
λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς
ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγ.

ΤΟ'τε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις
καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
2.Esd.8.4. Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐ-
κάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι.
Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν,
τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ
ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.
Luc.11.46 act.15.10. Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυς-
βάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους
τῶν ἀνθρώπων. τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ
θέλουσι κινῆσαι αὐτά.
Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ
Num.15.38 deu. 6.8, & 22.21. θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ
τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι
τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

tota Lex & Prophetæ pendēt.
41 ‖Coactis autem Pharisæis,
interrogauit eos Iesus,
42 Dicens, Quid vobis videtur
∴ de Christo illo? ∵cuius filius
est? Dicunt ei, Dauidis.
43 Dicit eis, Quomodo ergo
Dauid ∵ per Spiritū vocat eum
dominum? dicens,
44 ‖Dixit Dominus domino
meo, Sede ad dextram meam,
vsquedum ∵ ponam inimicos
tuos ∵scabellū pedum tuorum?
45 Si ergo Dauid ∵vocat eū do-
minū, quomodo filius eius est?
46 Et nemo poterat ei respon-
dere ∵ quicquam: neque ausus
fuit quisquam ab illo die am-
plius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est tur
bæ & discipulis suis,
2 ‖Dicens, In cathedra Mosis
∵sedent Scribæ & Pharisęi:
3 Omnia ergo quę dixerint vo
bis ∵vt seruetis, seruate & faci-
te: sed secundū opera eorū ne
facite. dicunt.n.& nō faciunt.
4 ‖∵ Ligant enim onera grauia
difficiliáque portatu, & impo-
nūt in humeros hominū: digi-
to autē suo nolunt ea mouere.
5 Omnia verò opera sua fa-
ciunt ∵vt spectentur ∵ab homi-
nibus. ∵dilatant enim ∵‖phyla-
cteria sua, ∵ & producunt fim-
brias palliorum suorum.

tis vniuersa Lex pendet
& Prophetæ.
41 *Congregatis autē Pha-*
risæis, interrogauit eos Ie-
sus.
42 *Dicens, Quid vobis vi-*
detur de Christo? cuius fi-
lius est? Dicūt ei, Dauid.
43 *Ait illis. Quomodo ergo*
Dauid in spiritu vocat
eum Dominum? dicens,
44 *Dixit Dominus Do-*
mino meo, Sede à dextris
meis, donec ponam inimi-
cos tuos scabellum pedum
tuorum.
45 *Si ergo Dauid vocat*
eum Dominum, quomodo
filius eius est?
46 *Et nemo poterat ei re-*
spondere verbum: neque
ausus fuit quisquam ex il-
la die eum amplius inter-
rogare.

CAP. XXIII.

1 *TVnc Iesus loquutus*
est ad turbas & ad
discipulos suos,
2 *Dicens, Super cathedrā*
Moysi sederunt Scribæ &
Pharisæi:
3 *Omnia ergo quæcunque*
dixerint vobis, seruate &
facite: secundum opera
verò eorum nolite facere.
dicūt enim, & non faciūt.
4 *Alligant enim onera*
grauia & importabilia,
& imponunt in humeros
hominum: digito autem
suo nolunt ea mouere.
5 *Omnia verò opera sua*
faciunt vt videantur ab
hominibus. dilatant enim
phylacteria sua, & ma-
gnificant fimbrias.

42 *De Christo illo*, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. i. illo promisso Messia. ponitur enim hic Christi nomen, appellatiuè simul, & antonomasticè, vt Act.17.3. & alibi sæpè. ¶ *Cuius filius est*, τίνος υἱός ἐστι, i. Ex cuius gente & familia illum oriri oportet? Ex Hebræorū idiomate, qui posteros omnes vocant filios.

43 *Per spiritum*, ἐν πνεύματι. Vide Mar.12.36.

44 *Ponam*, θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip. in Hecuba, ἐγώ σε θήσω τοῦ δ' ἐλεύθερον φόβου. ¶ *Scabellum*, ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scribitur ὑποκάτω, id est *sub*. Vide supra 5.35.

45 *Vocat*, καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 *Quicquam*, λόγον. Vide suprà 15.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר [*dabar*] pro qualibet re ponitur, sed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, τὸν λόγον δ' οὐ χρὴ φθόνον Γνώμῃ προσοῖσαι, Ζεὺς ὅτου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 *Sedent*, ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, *Sederunt*. Sed vsurpatur aoristus pro præsenti, vt suprà 3.17, & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mentio Numer.11.16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hyprocritarum doctorum: sicut etiam nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbū suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbum deprauabāt? an eis erat credendum? Minimè. Hæc enim non est Mosis sed Satanę cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinę, etiamsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur sicut dixit suprà 16.6. Ex quo loco restringenda est particula vniuersalis quæ hic vsurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarij: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coërcere non licet, addita tamen distinctione vt siqui sunt sinceri doctores, & si quæ puræ Ecclesiæ in terris, cum iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodię qui à Papistis petunt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, quum alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modò hæreticos, sed etiam vitiosos doctores seuerè coërcere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 *Vt seruetis*, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno veterē exemplari.

4 *Ligant enim*, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant verò. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 *Vt spectentur*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Vt videantur*: id est ἵνα ὀφθῶσι. ¶ *Ab hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *des gens*, id est palàm & ab omnibus. ¶ *Dilatant enim*, πλατύνουσι δέ: id est faciunt quàm amplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarent: in quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam cōmodius sic accipi, res ipsa ostendit: & γὰρ in vno exemplari legimus.

¶ *Phylacteria*, φυλακτήρια. Ita significauit quæ Moses Exodi 13.16, & Deut.6.8, טוטפות [*totaphoth*] Rabbini Chaldaicè vocant תפילין [*tephilin*] His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant פרשות [*paraschoth*] id est lectionibus sacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ

rei quæ-

rei quæsito) vocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus, vt esset veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat: nisi malimus sic dicta, quasi cautiones quasdam, quòd iis se tutos crederent superstitiosi. Vult enim Sosipater Grammaticus hæc esse quæ Amolita ipse, alij verò Amuleta, ab Amoliendo siue Auertẽdo Latinè vocãt. quod & ipsum respõdet verbo φυλάττειν. Sed hoc mihi subtilius videtur. De his qui volet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorũ cæcitas, legat Pauli Fagij, hominis diligẽtissimi, annotationes in cap. Exodi 13. Huiusmodi sunt quæ superstitiosi quidam etiamnum hodie pro Amuletis ex collo suspendunt, inscripto præsertim initio Euangelij secundum Iohannem: quam magicam superstitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expresso etiam nomine φυλακτηρίων. ¶ *Et producunt fimbrias*, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα, id est, Faciunt quàm longissimas, vel (vt alij interpretari malunt) Magnificè iactant & efferunt, quasi certum pietatis argumentum. Sic enim etiam accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronem & Plinium. illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum superiore verbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema vestium ora pendebant, & ציצת [*tsitsith*] vocantur, Num. 15.38. cap. verò Deut. 22.12. גדלים [*gedilim.*] quanuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant. Erat autem hæc vestium forma à Deo constituta Israelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. siquidem non dissimilem vestem tribuit Nestori Homerus Iliad. x. Galli vocant *franges*. Cic. in Pisonem, *Erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ.* Et ita certe vidi in antiquissimo numo huius Pisonis fimbriatam comam. *

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς,	6	‖Amántque primos accubitus in cœnis: & ¨primos consessus in ¨conuentibus:	6	*Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis:*	Mar. 12.38. luc. 11.43. & 29.46.
Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί.	7	Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus ¨Rabbi, Rabbi.	7	*Et salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.*	
Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.	8	Vos autem ¨ne vocemini Rabbi. vnus est enim ¨doctor vester, ¨*nempe* Christus: ¨omnes autem vos, fratres estis.	8	*Vos autem nolite vocari Rabbi: vnus est enim magister vester: omnes autem vos, fratres estis.*	
Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	9	‖Et patrem ¨vestrum neminem vocetis in terra: vnus est enim Pater vester ¨qui in cælis est.	9	*Et patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enim Pater vester qui in cælis est.*	Malac. 1.6.
Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός.	10	Nec vocemini ¨doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.	10	*Nec vocemini magistri: quia magister vester vnus est, Christus.*	
Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.	11	¨Sed qui maximus est vestrûm, ¨sit minister vester.	11	*Qui maior est vestrûm, erit minister vester.*	

6 *Primos consessus*, πρωτοκαθεδρίας. quasi præsidentias dicas, vt rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, *Primo sedere loco.* Vulgata, *Primas cathedras.* ¶ *Conuentibus*, συναγωγαῖς. id est, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hic designari puto locum ipsum: alioqui retinuissem vocabulum Synagogæ. Vide suprà 6.2.

7 *Rabbi, Rabbi*, ῥαββί, ῥαββί. רב [*rab*] eminentem declarat & eum qui multorum sit instar. Erat ergo valde fastuosus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, quanuis vulgata eam negligat: sicuti hodie qui Pharisæis & Scribis successerunt, nulla re magis afficiũtur quàm quũ salutantur Domini magistri nostri. Obseruarunt præterea nonnulli titulum רב [*rab*] iis fuisse attributum qui in Babylonicis Academiis magisterium consequebantur: רבי [*rabbi*] autem iis qui in regione Israel per impositionem manuum sapientes essent declarati: titulum denique רבנין [*rabbenin*] peculiarem fuisse sapientibus domus Dauid.

8 *Ne vocemini*, μὴ κληθῆτε. id est, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui, vel doctoribus: sed ambitionem damnat, vt declarat Augustinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 11. quod rectè annotauit Eras. ¶ *Doctor*, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea videatur eadẽ inculcare: quanuis aut nullum, aut certe exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaiæ 54.13, & Ierem. 31.34. ¶ [*Nempe*] *Christus*, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen scriptum inueni in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam *Nempe*, ad illustrandam sententiam, sicut etiam suprà 19.17. ¶ *Omnes autem vos, fratres estis*, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deest in vno exemplari, in hoc quidem versiculo: sed additur sequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 *Vestrum neminem vocetis*, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, *Nolite vocare vobis.* legerunt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuscriptis codicibus, & Complutensi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetusto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem respiciunt Iudæorum consuetudinem: apud quos non modo אבות [*aboth.*] id est patres, sed etiã אבותינו [*abothenu,*] id est patres nostri, salutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν sit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν positum, sed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes suprà 8.8. neque referendum ad καλέσητε, sed ad πατέρα. Particulam autem μὴ cõuerti quasi scriptum sit μηδένα, vt perspicuitati studerem. ¶ *Qui in cælis est*, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id est, *Vos autem omnes, fratres estis*, ex superiore versiculo in hunc erant translata: & sanè videntur isti melius conuenire quàm superiori.

10 *Doctores*, καθηγηταί. Hebraicè מורים [*morim*] vel מלמדים [*melamedim*] de quibus agitur 2. Paral. 17.9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autem huiusmodi titulos perlibenter fuisse à Scribis vsurpatos. Neque enim temere est quod Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd se confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, id est, cæcorum esse duces, Rom. 2.19: quò etiam videtur Dominus respexisse suprà 15.14. & hoc eodem capite, versiculo 16.

11 *Sed qui maximus est*, ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erasmus, quæ tamen est necessaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquam ἀλλὰ, vt melius intelligatur quæ sit vis ipsius hoc loco. De enallage comparatiui pro superlatiuo alibi diximus. ¶ *Sit*, ἔσται. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erit.* Constat autem futura pro imperatiuis sæpissime ab Hebræis vsurpari: quam enallagem nisi serues, certe obscurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuscripto vno exemplari scriptum erat ἔστω, vt suprà quoque 20.26. & 27.

Luc. 14.15. & 18.14.

12 Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτόν, ὑψωθήσεται.

12 ‖Porro qui sese ¨extollet¨ deprimetur: & qui sese demiserit, extolletur.

12 *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.*

Luc. 11.52.

13 Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniã ¨præcluditis regnum ¨cælorum¨ hominibus: ‖ vos enim nõ introitis, nec ¨introeuntes sinitis introire.

13 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorum ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.*

Mar. 12.40 luc. 20.47.

14 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniã ¨exeditis domos viduarum, ¨idque in speciem vtentes longis precibus: propterea ¨auferetis grauiorem condemnationem.

14 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.*

15 Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηράν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritę, quoniã circumitis mare & ¨aridam, vt faciatis vnum ¨proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum ¨filium gehennæ ¨duplo magis quàm vos *sitis*.

15 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam, vt faciatis vnũ proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehẽnæ duplo quàm vos.*

16 Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit ¨per templum, nihil est: quicunque autẽ iurauerit per aurum templi, ¨reus est.

16 *Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

17 Μωροὶ καὶ τυφλοί, τίς γὰρ μείζων ἐστίν, ὁ χρυσός, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

17 Stulti & cæci, vtrum enim maius est, aurum, an templum ¨quod sanctificat aurum?

17 *Stulti & cæci, quid enim maius est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?*

---

12 *Extollet*, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erasmus) *Exaltabit*. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur Plinius. Videtur autem Christus alludere ad ipsum Rabbinorum nomen, qui sic dicuntur à verbo רבב [*rabab*,] quasi Magnum dicas. ¶ *Deprimetur*, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Humiliabitur*. Vide suprà 18.4, vbi Demittere sumus interpretati, actiuo verbo nimirum, sicut hìc quoque in proximo membro.

13 *Præcluditis*, κλείετε. Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סיג לתורה [*sig letorah*] id est sepimentum Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione *Legis*. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. ¶ *Cælorum*, τῶν οὐρανῶν. In vno codice scribitur τοῦ Θεοῦ, Dei. ¶ *Hominibus*, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Erasm. ad verbum *Coram hominibus*. Ego vt particulam ἔμπροσθεν exprimerem Præcludendi verbo vti malui. Est autem varia eius significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, non modò id non facere, sed etiam multò antè præcludere cęlorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν, vt fores coram hominibus claudere dicantur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludunt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage*. ¶ *Introeuntes*, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, *Aduenientes*. id est προσερχομένους.

14 *Exeditis*, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, *Comeditis*. ¶ *Idque in speciem vtentes*, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbum, *Et prætextu longum præcantes*. Vetus interpres, *Orationes longas orantes*: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρᾷ tertio casu, & προφάσει interpretari προσευχῇ, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum Philip. 1.18. Et negligenda non fuit cõiunctio καὶ, quam Erasmus rectè interpretatur. Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarent: altera, quòd tantum scelus pietatis studio tegerent. In aliquibus Veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23.25.27.29. legitur Qui, nõ quia, id est, οἱ, non ὅτι, quæ fortassis est vera lectio. Sic enim paulo post versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Æquipollent enim οἱ λέγοντες, & οἱ λέγετε. ¶ *Auferetis grauius iud.* λήψεσθε περισσότερον κρίμα. id est (vt vertit Erasmus) Grauius puniemini. Vulgata ad verbum, *Accipietis amplius iudicium*. Sed accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Κρίμα verò manifestè hoc loco pro κατακρίσει accipitur, vt alibi sæpe. & περισσότερον quod interpretamur βαρύτερον, id est grauius, sic dicitur hoc loco, vt Cicero luculentiorem plagam dixit. Sed obseruãdum est totum hunc versiculum 14, nec Origenem, nec Eusebium, vt ex eius canonibus apparet, legisse, quem etiam non habet meus ille vetustissimus codex, vt videri possit ex Marco & Luca huc translatus, quum in nonnullis etiam veteribus Latinis codicibus desit; nisi repugnaret diuersa cõstructio. Syrus autem interpres hunc quidem habet sed proximè pręcedenti præpositum, quo etiam ordine legit & interpretatur Chrysostomus. *

15 *Aridam*, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causa aquas repulit: cuius beneficij recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrammate εἰς ἰχθύας, τμήματι α Epigrammatũ Græcorum, ξηρὸν aut ξερὸν ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκτῖτα κεχλαμυτὰ ποτὶ ξερὸν ἐλθ' ἀπὸ πέτρας: dixit autem ξερὸν pro ξηρὸν poëticè: quod etiam Latinè verti potest Siccum. Virg. *Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt, Exilit in siccum*. Et alio in loco, *Donec rostra tenent siccum, & sedêre Carinæ Omnes innocuæ*. ¶ *Proselytum*, προσήλυτον. Ita Græco vocabulo nuncupabantur, qui patria relicta superstitione Iudaismum erant amplexi, quasi Aduentitios dicas: quod vocabulum, Theologis etiam Latinis satis familiare, retinendũ putauimus. Hebræi quoque suum illud גר [*gher*] quo omnis aduena significatur, ad istos peculiariter transferunt. ¶ *Filium gehennæ*, υἱὸν γεέννης. id est exitio & interitu dignum. Vide suprà 5.22. & 8.12. ¶ *Duplo magis*, διπλότερον. Ad verbum, duplicius. Colum. libro primo, capite octauo, sic vtitur absoluto. *Duplicia*, inquit, *ferramenta, quàm seruorum numerus exigit*. id. duplo plura.

16 *Per*, ἐν. Ad verbum *In*: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5.34. ¶ *Reus est*, ὀφείλει. Vulgata ad Verbum *Debet*: sicut à Græcis ij quibus imposita est multa, dicuntur οἱ ὀφλόντες, vel ὀφληκότες, sub. pœnam, pro quo Latini, Damnum esto. Sed hæc præstat ad Syriacam dialectõ referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autem, qui peccat * dicitur

dicitur חיב, [*chaiab,*] id est debitor: & peccatum חובא, [*choba*] id est debitum, vt apparet ex Chaldaica paraphrasi Gen.50,17, & Psalm.1.1. Vnde ortum illud dicendi genus, *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*

17 *Quod sanctificat,* ὁ ἁγιάζων. id est, facit vt aurum pro re sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebr. קדש, [*kadasch*] quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque Theologi Sanctificare.

Καί, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.	18	Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, reus est.	18	*Et, Quicūque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autē iurauerit in dono quod est super illud, debet.*	
Μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;	19	"Fatui ac cæci, vtrū enim maius est, munus an altare quod sanctificat munus?	19	*Cæci, quid enim maius est? donum an altare quod sanctificat donum?*	
Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.	20	Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt.	20	*Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.*	
Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.	21	‖ Et qui iurauerit per tēplum, iurat per ipsum & per eum qui habitat in eo.	21	*Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipso.*	3. Reg.8.13 2. par.6.2.
Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.	22	Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui sedet super ipsum.	22	*Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.*	
Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.	23	‖Væ vobis Scribæ & Pharisęi hypocritæ, quoniam "decimatis mentham & "anethum & cuminum, & "omittitis quæ grauiora sunt Legis, "iudiciū & "misericordiam ac "fidē: hæc oportuit facere, & illa non omittere.	23	*Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.*	Luc. 11.42
Ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.	24	Duces cæci, qui percolatis culicem: camelum autem deglutitis.	24	*Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*	
Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.	25	‖Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi "patinæque partem, intus autem *illa* "plena sunt "rapina & "intemperantia.	25	*Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem plena sunt rapina & immunditia.*	Luc. 11.39.
Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.	26	Pharisæe cęce, purga primum quod est intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra est, purum fiat.	26	*Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, vt fiat & id quod deforis est, mundum.*	
Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.	27	Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam "assimiles estis sepulchris "dealbatis, quæ extrà quidē apparent speciosa, intus verò plena sunt ossib. mortuorum, omníque "immunditia.	27	*Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ à foris parēt hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.*	

19 *Fatui ac,* μωροὶ καί. Hæc non legi in tribus exemplaribus, neque etiam extant apud Veterem interpretem. Est autem ellipsis è medio petita, ac si dicas, O fatuos & cæcos, vt apparet ex subiecta sentētia, desūpta ex Exo.29,37.

* 23 *Decimatis,* ἀποδεκατοῦτε. Id est decimam soluitis, etiam ex minimis quæ decimari alioqui non consueuerant, nihil interim de iis in quibus proprie posita est pietas, solliciti. Decimas autem etiam istos soluisse mirum non est. Nec enim erant necessariò ex Sacerdotū ordine: & Leuitæ etiā ipsi decimas decimarum soluebant sacerdotibus, Num.18.28. Decimandi autem verbum similiter accipitur Luc.18.12, non pro decimas exigere, vt Heb.7.5, sed pro decimas accipere, sicut vtrunque apud Hebręos eodem verbo עשר [*hasar*] significatur. ¶ *Omittitis,* ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eras.) *Reliquistis.* Apparet tamen ex præcedente verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positū esse. ¶ *Iudicium.* τὴν κρίσιν. Id est quod iustum & æquum est, in communi vitæ vsu. ¶ *Misericordiam,* τὸν ἔλεον. Id est humanitatis officia. ¶ *Fidem,* τὴν πίστιν. id est, dictorum & conuentorum constantiam ac veritatem, vt rectè definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro fiducia quę in Christum recumbit. hic autem Christus agit duntaxat de mutuis hominum inter se officiis.

25 *Patinæ,* παροψίδος. Vulg. *Paropsidis*: quo vocabulo vtuntur etiam Latini poëtæ. Sed paropsis videtur hîc generaliùs accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropsidis vsu & forma nullus est hîc, (vt opinor) differendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni, & Erasmum in hunc locum. ¶ *Plena sunt* γέμουσιν. Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicēdum fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, sicut loquitur Lucas 11.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμει. Ideo suppleui relatiuum. ¶ *Rapina,* ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctè, & (ni fallor) rectius. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס [*chames,*] quo omne sceleris genus significatur ad interuertendas res alienas comparatum. Itaque latius patet quàm Grecū aut Latinum nomē. ¶ *Intemperantia,* ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scribitur ἀδικίας, iniustitia. Vulg. legit hîc quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 17. Cæterùm rapinę & intemperantiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuersis facultatibus ad luxum comparatas.

27 *Assimiles estis,* παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρά, quam non putaui negligendam. Vulg. & Eras. *Similes estis.* Id Græci vno verbo exprimunt: Latini assimilare quidem dicunt, sed actiuè. ¶ *Dealbatis,* κεκονιαμένοις. Id est, opere tectorio inductis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, vt exponit doctissimus Budæus. ¶ *Immunditia,* ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eras. *spurcitia*: quod potius respondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων.

Καὶ λέγετε, Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

Διὰ τοῦτο ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε· καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

Ὅπως ἔλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. 2. Par. 24. 22.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; Luc. 13. 34. 4. Esd. 1. 3.

Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ᾽

28 Ita & vos extra quidē appare tis hominib⁹ iusti, int⁹ autē pleni estis ¨hypocrisi & iniquitate.

29 Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ¨ędificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum.

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorū, non fuissemus eorum socij ¨in cæde Prophetarum.

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderūt.

32 ¨Vos quoque complete mēsuram patrum vestrorum.

33 Serpentes, progenies viperarum, ¨quomodo effugere possitis cōdemnationem gehennę?

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos ¨Prophetas, & Sapientes, & Scribas, & ¨ex ipsis nōnullos trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis nonnullos flagellabitis in conuentibus vestris, & persequemini ¨oppidatim.

35 ¨Vt veniat super vos omnis ¨sanguis iustus, effusus super terrā à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinē Zachariæ filij Barachiæ, ‖quem ¨occidistis inter templum & altare.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia ¨ super ætatem istā.

37 ‖Ierusalē, Ierusalē, ¨trucidatrix Prophetarū, & lapidatrix eorū q̄ ¨ad te missi sūt, quoties ¨volui congregare liberos tuos ‖quēadmodū ¨gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluistis?

38 Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.

39 Dico enim vobis, nequaquā

28 *Sic & vos à foris quidē paretis hominibus iusti, intus autē plenі estis hypocrisi & iniquitate.*

29 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarū, & ornatis monumenta iustorum.*

30 *Et dicitis, si fuissemus in diebus patrum nostrorum, nō essemus socij eorum in sanguine Prophetarum.*

31 *Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorū qui Prophetas occiderunt.*

32 *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.*

33 *Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?*

34 *Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapiētes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex ciuitate in ciuitatē.*

35 *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, effusus super terrā à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter tēplum & altare.*

36 *Amen dico vobis, venient hæc omnia super nationem istam.*

37 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluisti?*

38 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.*

39 *Dico enim vobis, Non*

---

28 *Hypocrisi*, ὑποκρίσεως. i. simulatione: sed Græcum vocabulum vsitatum retinere malui.

29 *Aedificatis*, οἰκοδομεῖτε. Id est Extruitis. Nam certè sepulchra non sunt ædes. Sic dicunt Græci οἰνοχοεῖν ὕδωρ.

30 *In cæde*, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbū In sanguine: quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum.

32 *Vos quoque complete*, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Ironicè dictū. Est autem Hebræis familiare istud dicendi genus. Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. Meus codex vetustissimus habet ἐπληρώσατε, impleuistis.

33 *Quomodo?* πῶς. In vno vetere codice scriptum erat πού, id est, quó.

34 *Prophetas*, προφήτας. Vtitur nominibus Iudæorū gēti vsitatis, eos designans qui sunt aliis postea nominibus appellati, si prophetarum appellationem excipias. Lucas autē sicut pro ἐγὼ obscurius in tertia persona dicit ἡ τοῦ θεοῦ σοφία, Dei sapientia, ita apertius Apostolos pro Sapientibus & Scribis dicit: & ita fit vt vicissim vnus ex altero explicetur. ¶ *Ex ipsis [nōnullos]*. ἐξ αὐτῶν Subauditur τινάς: id est, Nonnullos: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27. 9.

¶ *Oppidatim*, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Vulg. obscurius ad verbum, *Ex ciuitate in ciuitatem*, sicut vulgò dicimus *de ville en ville.*

35 *Vt veniat*, ὅπως ἔλθῃ. Hebræum dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iurisconsulti, quum dicūt noxam caput sequi. Est autem hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxij sitis: vel, vt in vestrum caput redundet sanguis iustus. ¶ *Sanguis iustus*, αἷμα δίκαιον: id est, iustorum & innocentum cædes. ¶ *Occidistis*, ἐφονεύσατε. In quodā exemplari legimus ἐφόνευσαν, Occiderunt. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt Paral. 24. 20. & Ioiadam binomium fuisse existimant. Quod enim de Zacharia Iohannis Baptistæ patre à nonnullis licet veteribus interpretibus dicitur, ne probabile quidem videtur, & idoneo testimonio caret.

39 *Super ætatem istam*, ἐπὶ γενεὰν ταύτην. Soleo γενεὰν interpretari gentem in hoc dicendi genere: sed hic puto aliquid amplius notari, fore nimirum vt eius ipsius seculi plerique hoc horrendum iudicium Dei experirentur. Incidit enim ipsius vrbis excidium post alias plurimas huius gētis calamitates, in annum à Christi morte circiter quadragesimū. Est igitur γενεὰ hoc loco quod דור [*dor*] Hebræis. Vide suprà 11. 16, &c.

37 *Trucidatrix*, ἡ ἀποκτείνουσα. id est quæ trucidare consueuisti, quod vt exprimerem, sic conuerti hoc participiū vt & alterum sequens, ac si verbalia essent nomina, quæ Enallage est Hebræis familiaris. ¶ *Ad te*, πρὸς αὐτήν. In vno codice scriptum erat πρὸς σε, eodem sensu. positum enim illud fuerit pro σεαυτήν. ¶ *Volui*, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus ipse in genere fuerat huic genti seruandæ promissus, de qua etiam fuit peculiariter, iam inde à promissione Abrahamo facta, solicitus. ¶ *Gallina*, ὄρνις. Hoc enim vocabulum generaliter auem declarans, gallinæ per antonomasiam tribuitur, quæ alioqui propriè dicitur ἀλεκτορίς. *

ἄρτι ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον κδ.

ΚΑΙ` ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε, μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοί, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλίψιν καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισού-

me videbitis ab hoc tẽpore vsquedũ dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET ‖ egressus Iesus ẽ tẽplo, abibat: & accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificia templi.

2 Iesus autẽ dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? amẽ dico vobis, nõ relinquetur hîc lapis super lapidẽ, q nõ dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* signum aduentus tui, & consummationis seculi?

4 Et respõdens Iesus dixit eis, ‖ Videte ne quis vos seducat.

5 Multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multósque seducent.

6 Futurũ est autem vt audiatis bella, & rumores bellorũ: vide te, ne turbemini. oportet n. oĩa *hæc* fieri, sed nondũ erit finis.

7 Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnũ: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus singulis locis.

8 Hæc autem omnia principiũ *erunt* dolorum *partus*.

9 ‖ Tunc tradent vos compressioni, & trucidabunt vos: &

me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 *ET egressus Iesus de templo, ibat: & accesserũt discipuli eius vt ostenderent ei ædificationes templi.* Mar.13.1. luc.21.5. & 19.44.

2 *Ipse autem respondẽs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruatur.*

3 *Sedẽte autẽ eo super montẽ Oliueti, accesserũt ad eum discipuli secretò dicẽtes, Dic nobis quãdo hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & consummationis seculi?*

4 *Et respõdens Iesus dixit eis, Videte ne quis vos seducat.* Ephes.5.6. colos.2.28

5 *Multi enim venient in nomine meo, dicẽtes, Ego sum Christus: & multos seducent.*

6 *Audituri enim estis prælia & opiniones præliorum: videte, ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed non est finis.*

7 *Cõsurget enim gẽs in gẽtẽ, & regnũ in regnũ: & erũt pestilẽtiæ, & fames, & terræmotus per loca.*

8 *Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.*

9 *Tunc tradent vos in tribulationẽ, & occident* Supra 10.17. luc.21.12. ioh 15.20. & 16.2.

39 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Hebraismus מעתה [*mehatta*] Ex nunc. Vulg. ad verbum, *Amodo*. Vide infrà 26.29.

IN CAPVT XXIIII.

1 *E templo, abibat*, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exemplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit.

2 *Iesus autem dixit eis*, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scribitur, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionẽ sequitur Vetus interpres, quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus: quum idem ipse suprà annotarit verbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequam hæc diceret Iesus. ¶ *Nónne*, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. ¶ *Dissoluatur*, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cic. de Senect. *Opus ipsa suum eadem quæ coagmentauit natura dissoluit*. Vulg. & Eras. interpretantur, *Destruatur*.

3 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Secretò*: id est ἀπορρήτως. ¶ *Aduentus*, παρουσίας. à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nã propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Sed hîc quispiam non immeritò quæsierit, quinam hæc interrogatio iis conueniat, qui non aliud Messiæ quàm mundanũ regnum somniarent, vt ex plurimis historiæ Euangelicæ locis liquet? Respondeo huic interrogationi occasionem præbuisse Christi sermonem præcedentem, qui proculdubio non ita paucis verbis fuit ipsis loquutus de templi excidio, sed nonnulla quoque de altero suo aduentu & mundi totius instauratione disseruerat, quæ cupiunt ipsi sibi postea copiosius explicari, vtpote quæ non satis intelligerent, ac proinde quibus non ita crederent, vt rebus benè intellectis assentimur. Huius autem responsionis & totius concionis Christi summã doctissimè simul & breuissimè declarat his verbis Tertull. libro de resurrectione carnis, *Interrogatus à discipulis quando euentura essent quæ interim de templi exitu eruperat, ordinem temporum primò Iudaicorum vsque ad excidium Ierusalem: dehinc communium vsque ad conclusionem seculi digerit.*

4 *Seducat*, πλανήσῃ. Hîc πλανᾷν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nam propriè neutrum est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homer. Iliad. β, οἷμι μέγα πλάζουσι. id est, ἀπατῶσι. vnde apud Latinos Planus pro impostore.

5 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι. Vulg. *in nomine meo*, ambiguè. Sic enim fere in his libris significatur, qui se à Christo mandatum habere seu verè seu falsò dicunt. Hîc autem vẽturos istos dicit Christus, sub ipsius nomine, id est ipsiusmet Messiæ siue Christi nomen vsurpantes, vt Dositheus ille, cuius meminit Theophylactus, item Simon, Theudas, Ægyptius ille, quorum fit mentio in actis Apostolicis: & post hos etiam Manes, delectis etiam sibi duodecim quos Apostolos vocabat. Sic & nostra memoria Monasterienses Anabaptistæ idem ausi sunt comminisci: & post illos Dauid Georgius, Libertinorum princeps.

6 *Rumores*, ἀκοάς. Vulg. *Opiniones*: id est δόξας. Nos suprà 4.24. ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. ¶ *Videte*, ὁρᾶτε. Rectè monet Stephanus noster, post ὁρᾶτε oportere ὑποστίζειν, vel est, inquit, legendum μὴ θροεῖσθαι. Ego malim μὴ θροεῖσθε. * ¶ *Omnia*, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, *Hæc*: quod expressimus. ¶ *Erit*, ἐστι Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, *erit*: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidẽ peractis finem fore malorum, vt subiectæ prædictiones ostendunt, & adhuc probat experientia. Idem autem erit omnium malorum qui & mundi finis. *

7 *Singulis locis*, κατὰ τόπους. id est passim. Nam κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. *Per loca*, prępositione non satis expressa. Erasmus, *Varijs locis*.

8 *Dolorum*[*partus*.] ὠδίνων. Mundo videlicet sese ad istos eiiciendos comparante, quos tamdiu velut in vtero gestauerit, vt loquitur Paulus Ro.8.22. nisi per partẽ intelligamus significari iudicium illud horrendum subsequuturum quum hæc antecedẽt, sicut partus dolores ipsum enixum: siue hæc Christi verba ad vltimum illum diem, siue ad Ierosolymorum excidium referas.

μένοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Mar. 13.14
Luc. 21. 20
Dan. 9.27

Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραι τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Act. 1.12

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖ-

eritis exosi omnibus ¨gentibus propter nomen meum.
10 Et tunc offendentur multi: & alius alium ¨prodet,& ¨odio habebit ¨alius alium.
11 Et multi pseudoprophetæ excitabūtur,ac seducēt multos.
12 Et quoniam ¨ multiplicata erit iniquitas,refrigescet charitas multorum.
13 Sed ¨qui sustinuerit ad finē vsque,is seruabitur.
14 Et prædicabitur istud Euāgelium regni ¨in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gētibus:& tunc veniet ¨finis.
15 ‖Quum ergo videritis ¨abominationem illam vastatricē quæ dicta est ‖à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, ¨animaduertat)
16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:
17 Qui ¨in solatio, non descendat ¨ vt sumat quicquam è domo sua.
18 Et qui in agro, non reuertatur ¨retrò vt sumat ¨vestimēta sua.
19 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.
20 Orate verò ne fiat fuga vestra ¨hyeme,‖neque ¨sabbatho.
21 Erit enim tunc compressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tēpus, ¨neque erit.
22 Et nisi decurtati fuissēt dies il

vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.
10 *Et tunc scandalizabuntur multi: & inuicem tradent, & odio habebūt inuicem.*
11 *Et multi pseudoprophetæ surgēt, & seducent multos.*
12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*
13 *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*
14 *Et prædicabitur hoc Euāgelium regni in vniuerso orbe, in testimoniū omnibus gentibus: & tūc veniet consummatio.*
15 *Quum ergo videritis abominationē desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: (qui legit, intelligat)*
16 *Tūc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:*
17 *Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.*
18 *Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.*
19 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*
20 *Orate autem vt nō fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.*
21 *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modò, neque fiet.*
22 *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fiet,*

---

9 *Gentibus*, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiam sublato videtur plenior esse sententia.

10 *Prodet*, παραδώσουσι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Tradent*. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiam infra cap. 26.16. Sic etiam Hebræis נתן [*nathan*] non modò tradere, sed etiam prodere significat, vt Ier. 38. 18. ¶ *Odio habebunt*, μισήσουσι. Hoc quoque commodius Græci vno vocabulo exprimunt quàm Latini. ¶ *Alius alium*, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimunt. Erasmus addit, *Inuicem*: quod abundat & magis respondet τῷ ἐναλλάξ.

12 *Multiplicata erit*, πληθυνθῆναι. Vulg. & Eras. *Abundabit*, περισσεύσει.

12 *Qui sustinuerit*, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, *Qui perseuerauerit*: id est ὁ διακαρτερήσας.

14 *In vniuersa terra*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, *In vniuersa habitabili*. Vulgata, *In vniuerso orbe*: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, *Consummatio*: id est συντέλεια.

15 *Abominationem illam vastatricem*, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Vel, *Abominandam vastationem*. ad verbum *Abominationem desolationis*: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiam infrà Apocalypseωs cap. 17.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης i. damnationem meretricis illius, pro Damnatam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan. 12. 11, vbi Hebraicè legimus שקץ שומם [*schikkuts schomem*] quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocata ibi aquila, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. ¶ *Animaduertat*, νοείτω: vel, *secum consideret*. Vulgata & Erasmus, *Intelligat*: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quanuis interdum pro συνιέναι vsurpetur, vt suprà ca. 15.17, & 16.11. In Marco autem 8.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.

17 *In solario*, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædium parte. Vulgata & Erasmus, *In tecto*. Vide suprà 10.27. ¶ *Vt sumat quicquam è domo sua*, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.

18 *Retrò*, ὀπίσω. Vel, *rursus*: sicut dixit Virgilius. *Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.* ¶ *Vestimenta*, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti. Cæterum in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον, id est pallium, nimirum quod fugienti in primis necessarium est aduersus aëris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.

20 *Hyeme*, χειμῶνος. nempe propter tempestates alieno à fuga tempore. ¶ *Sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo antè, χειμῶνος. Fuit autem sabbatho indicta quies minimè ad res suas colligendas & fugam idonea. Hoc ipsum autem Iudæis contigit, Azymorum festo obsessis.

21 *Neque erit*, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseωs causa, quum Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, *Neque fiat*: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο. Ex infinitis vero exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac constructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista. Id autem verè prædixisse Christum, exitus ostendit, quum in ea obsidione testetur Iosephus præter captiuorum 97 millia, periisse hominum vndecies centum millia, cui similis clades nulla in vllis historiis commemoratur.

ται, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδού, ὧδε ὁ Χριστός, ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι (εἰ δυνατὸν) καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

Ἰδού, προείρηκα ὑμῖν.

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδού, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστί, μὴ ἐξέλθητε· ἰδού, ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ

li, periret ⁘omnis caro: sed propter electos decurtabūtur dies illi.
23 Tunc siquis vobis dixerit, ‖Ecce, hic Christus, ⁘ aut hic: ne credite.
24 ⁘ Excitabuntur enim pseudochristi & pseudoprophetæ, ⁘ & edent signa magna & miracula: ita vt ⁘seducant (si fieri possit) etiam electos.
25 Ecce, prædixi vobis.
26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, ĩ cõclauib. ne credite.
27 ⁘ Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidẽtem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.
28 ‖Vbicũque.n.fuerit ⁘cadauer, illuc congregabuntur ⁘aquilæ.
29 ‖⁘Statim autem post compressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellę cadent è cælo, & ⁘potestates cęlorum ⁘concutientur.
30 Tunc apparebit ⁘signũ Filij hominis ⁘in cælo: & tũc ⁘ omnes tribus terræ ⁘plangent, ‖& videbũt Filiũ hominis venien-

salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.
23 *Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hic est Christus, aut illic: nolite credere.* Mar.13.21. luc.17.23.
24 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita vt in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.*
25 *Ecce, prædixi vobis.*
26 *Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.*
27 *Sicut enim fulgur exit de Oriente, & paret vsque in Occidentem: ita erit & aduẽtus Filij hominis.*
28 *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.* Luc.17.37
29 *Statim autem post tribulationem dierũ illorũ, sol obscurabitur, & luna nõ dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur.* Mar.13.24 luc.21.25 esa.13.10 ezech.32.7 ioel.2.31, & 3.15.
30 *Et tunc parebit signum Filij hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & videbũt Fi-* Apoc.1.7 dan.7.13 zach.12.11

22 *Omnis caro periret*, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. i. tota gens funditus interiret. vel, *Non seruaretur vlla caro*. Duplex Hebraismus, Non seruaretur, pro, periret. Est enim μείωσις. (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum signo vniuersali OMNIS, sed cum verbo, vt liquet ex Eph.4.29) & Caro pro homine synecdoche, partis pro toto: & homo pro Iudæo, synecdoche generis. ex quibus illum mutauimus, vt obscuriorem: hunc vt satis vsitatum retinuimus. possis tamen non ineptè interpretari, *Non seruaretur vlla caro*, vel, *Nulla caro seruaretur*.

23 *Aut hic*, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 *Excitabuntur*, ἐγερθήσονται: i. exorientur, vt suprà 11.11. ¶ *Et edent signa*, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et dabunt signa*. Idem autem valet δίδοναι quod ἀποδεικνύειν: i. palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandũ proponatur. Sic enim vsurpant Hebræi verbũ נתן [*nathan*] interdum, vt Nehem.6.10. ¶ *Seducãt*, πλανῆσαι. In quodam exemplari scribitur πλανηθῆναι: i. vt seducantur, vel, (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

27 *Sicut enim*, ὥσπερ γὰρ. De fulgore Euãgelij accipi debet nõ de prædicationis celeritate: & seruãda vis est particulæ causalis. Opponitur enim istud deserto ac conclauib. ac si diceret Christus, fore vt perspicuè lucem suam vbique patefaceret post vrbis pręsertim excidium, ac proinde cauendos, qui, Christi nomen mentiti, seorsim discipulos cogerent. Rectè igitur Paulus, 2.Cor.4.3, Si opertum est Euangelium nostrum, iis qui pereunt opertum est.

28 *Cadauer*, τὸ πτῶμα. Vulgata, *Corpus*: id est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, pro Christo ipso substituũt: quod quidem facilè refelli potest etiãsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ ι, & ita disertè vertit Syrus interpres tum hoc loco tum Lucæ 17,37. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres. Ego verò retinendum censeo, & causale esse, ita tamen vt non proximo versiculo attexatur, sed & iste versiculus & proximè præcedens, ad admonitionem vers. 26. comprehensam referantur, & ita cohæreat sententia, Siqui insusurrarint hic aut illic quasi laticantem Christum quærendum, ne credite. Palam enim sese conspiciendum præbebit Christus vt fulgur ab Oriente ad Occidentem emicans & terrarum vniuersum orbem irradians: & sicut aquilæ ad cadauer statim aduolant mira sagacitate, ita piis omnibus æquè demum erit concurrendum vbi viuificum mortis Christi nidorem percipient. Est autem prouerbialis quidem hęc loquendi forma quam etiam illustrat locus Iobi 39.30, sed mirè conueniens Christo crucifixo, veræ & vnicæ notæ ex qua licet veram Ecclesiam, cui nos oportet adiungere, à falsa internoscere, quam vitare nos oportet. ¶ *Aquilæ*, οἱ ἀετοί. Vulgata, *Et aquilæ*: redundante copulatiua. Nec temerè vocantur aquilæ qui Christo aggregãtur, quum nemo cum illo vniatur, nisi qui eius carne & sanguine vescitur, sed mente non dente, id est, fide & spe, quibus velut alis ad ipsum in cælos, porcis deorsum relictis, euehimur. Coloss.3,1.

29 *Statim*, εὐθέως. Hoc est quod dicitur 2.Pet.3.9, nõ tardare Dominum. Nec enim hæc referunt ad id tẽpus quo discipulos alloquebatur Christus, neque ad tempora mox sequutura Ierosolymorum excidium, quem sermonem finiit vers.22. inchoatum vers.15. sed persequutiones illas respicit quibus exerceri Ecclesiam oportet ad illum vsque diem de quo nunc incipit differere Christus, ita vt non sint ista signa metaphoricè sed propriè accipiẽda. ¶ *Potestates cælorum*, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alij vertũt) Virtutes, modò intelligas non ἀρετάς, sed δυνάμεις scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo Potestates cælorum pro ipsis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquam immutare. Sed potentes cælos dici existimo tum ob illorum corporum inenarrabilem firmitatẽ, tum etiam ob illorum minimè vanam in moderanda inferiorum corporum temperie facultatem. ¶ *Concutientur*, σαλευθήσονται: vel vacillabunt, instar fluctuantis nauis in mari. Vulg. & Eras. *Commouebuntur*: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τῷ συγκινεῖσθαι.

30 *Signum*, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ testabitur Christum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet.

¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legim⁹, τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, Qui est in cælis. ¶ *Omnes tribus*, πᾶσαι αἱ φυλαί, i. omnes gētes, seu populi. Alludit.n. vel ad dispersionē quę refertur Gen.10. & 11, vel ad Israeliticæ gētis distributionē. ¶ *Plangent*, κόψονται. Ouid. *Plangere nuda meis conabar pectora palmis.* Inde factū vt prolugere accipiatur absoluta significatione.

τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως
καὶ δόξης πολλῆς.
1.Cor.15.52 1.thess.4.16. 31 Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ
σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ ἐπισυνά-
ξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀ-
νέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.
32 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παρα-
βολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται
ἁπαλός, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε
ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·
33 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦ-
τα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.
34 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γε-
νεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.
Mar 13.31 35 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ
δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.
36 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥ-
ρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρα-
νῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.
37 Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται
καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
Luc.17.28 gen.7.5 1.pet.3.20 38 Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς
πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πί-
νοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι
ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν·
39 Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυ-
σμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ πα-
ρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.
Luc.17.35 1.thess.4.17 40 Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς
παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

tem ¨ in nubibus cæli cum po-
tentia & gloria multa.
31 ‖*Is* verò mittet Angelos suos
cum tubæ ¨ voce magna, & co-
gent electos eius à quatuor
vētis, ¨ à cælorum extremo ad
eorum extremum.
32 A ¨ ficu autem discite ¨ pa-
rabolam: quum iam ramus e-
ius ¨ tener fit, & folia ¨ germi-
nat, nostis propè esse æsta-
tem:
33 Ita & vos, quum videritis
hæc omnia, scitote *illum* pro-
pè esse & ad fores.
34 ¨ Amen dico vobis, nequa-
quam prēterierit ¨ ætas hæc v-
squedum ¨ omnia ista facta sint.
35 ‖ Cælum & terra præteri-
bunt: sermones autem mei ne-
quaquam præteribunt.
36 De die autem illo ¨ & hora
nemo scit, ne Angeli quidem
cælorū, ¨ sed pater meus solus.
37 Sicut autē *erāt* dies Noe, ita
erit & aduentus Filij hominis.
38 ‖Sicut enim diebus qui prę-
cesserūt diluuium ¨ edebant &
bibebāt, vxores ducebāt & nu
ptum dabāt, ad eum vsque diē
quo ingressus est Noë in arcā:
39 Nec ¨ agnouerunt diluuium
vsque dum venisset, & sustu-
lisset omnes: ita erit & aduen-
tus Filij hominis.
40 ‖Tunc duo erunt in agro: v-
nus ¨ accipietur, & alter relin-
quetur.

lium hominis venientem
in nubibus cæli cum vir-
tute multa & maiestate.
31 *Et mittet Angelos suos*
cum tuba & voce ma-
gna, & congregabunt e-
lectos eius à quatuor vē-
tis, à summis cælorum
vsque ad terminos eorum.
32 *Ab arbore autem fici*
discite parabolam: quum
iam ramus eius tener fue-
rit, & folia nata, scitis
quia propè est æstas:
33 *Ita & vos, quum vi-*
deritis hæc omnia, sci-
tote quia propè est in ia-
nuis.
34 *Amen dico vobis quia*
non præteribit generatio
hæc donec omnia hæc
fiant.
35 *Cælum & terra transi-*
ibunt: verba autem mea
non præteribunt.
36 *De die autē illa & ho-*
ra nemo scit, neque Ange-
li cælorū, nisi solus pater.
37 *Sicut autem in diebus*
Noe, ita erit & aduentus
Filij hominis.
38 *Sicut enim erāt in die-*
bus ante diluuiū comedē-
tes & bibentes, nubentes
& nuptui tradētes, vsque
ad eum diem quo intrauit
Noe in arcam:
39 *Et non cognouerunt do-*
nec venit diluuium, &
tulit omnes: ita erit &
aduentus Filij hominis.
40 *Tunc duo erūt in agro:*
vnus assumetur, & vnus
relinquetur.

¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, i. nubibus insidentem: quomodo etiam sublatus est in cælum, & diuinissimè describitur Psal.50, & 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 *Voce*, φωνῆς. In quatuor codicib. vetustis scribitur μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, cum tuba & voce magna: quomodo conuertit Vetus interpres. ¶ *A cælorum extremo ad eorum extremum*, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν, i. ab vno extremo ad alterū. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Eras. obscurè, *A summis cælorum vsque ad terminos eorum*, quā interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut.4.32. & 28.64.

32 *Ficu*, συκῆς. Vulg. *Arbore fici*: quomodo etiam suprà 21.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. ¶ *Parabolam*, τὴν παραβολήν. Eras. *Similitudinem*: nequis (ait) somniet ficū parabolas dicere. Sed hæc certè ambiguitas vocis vix cuiquam in mentem veniat, vtpote nimium absurda. neque est hìc amphi-
* bolia, quæ est constructionis, sed homonymia vocis τὴν, quæ non docentem, sed doctrinam ipsam seu doctrinæ materiem declarat. Quum autem articulus & hoc loco & Mar.13,28. contra Græcæ linguæ vsum exprimatur, vt mihi concedent omnes vel mediocriter Græcè periti, puto illum omnino ex Hebræorum idiotismo respondere literę ה[*He*] quam notificatiuā vocāt, vt idem valeat atque ταύτην, eius parabolæ commendandæ causa. ¶ *Tener*, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticem & librū, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Eras. ad gemmam refert eodē manente sensu. Tertul. eleganter libro de resurrect. vertit, *Tenerescit*. ¶ *Germinat*, ἐκφύῃ: vel Edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib 7. cap.6, dicatur fœtus capillū germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulg. *Nata*. Eras. *Enata*, i. ἐκφύη). Ego verò malo actiuè accipere.

34 *Amen*, ἀμὴν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, autem. ¶ *Ætas*, γενεά. Vulgata ad verbum *Generatio*. Sed γενεὰ (vt obseruat Eras.) pro eo hìc vsurpatur quod Latini ætatem vel seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.16. & 23.36. ¶ *Omnia hæc*, πάντα ταῦτα, quæ videlicet de gentis & vrbis excidio prædixerat: siquidem excisa est vrbs anno à morte Christi 38. Quòd siquis vrgeat particulam * vniuersalem, vertere licebit *Fiant*, omnia videlicet quæ vltimum illum diem præcessura dixit. Nam ab eo tempore cœperunt fieri, & adhuc perseuerant illa signa, suo demum tempore filio hominis venturo.

36 *Et hora*, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scribitur, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. ¶ *Sed*, εἰ μὴ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Nisi*. Vide suprà 12.4.

38 *Edebant*, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint Grammarici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

39 *Agnouerunt*, ἔγνωσαν. Vulg *Cognouerunt*, Atqui Noë quem Petrus (2.Petr.2.5) præconem iustitiæ vocat, hoc illos minimè cęlarat, arcam etiam suam illam extruens. Cognouerunt igitur isti diluuium sequuturum dici à Noë, sed alij irriserunt non credentes, alij suis voluptatib. intenti non animaduerterunt: nulli denique illorum quod vel inuiti norant, agnouerunt.

40 *Accipietur*, παραλαμβάνεται. Præsentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.34.

41 Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

42 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

43 Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

44 Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

45 Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος, καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

46 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

47 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

48 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν.

49 Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

50 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

51 Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Κεφάλαιον κε.

1 ΤΟτε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

---

41 Duæ molentes in "pistrino: vna accipietur, & altera "relinquetur.

42 ‖ Vigilate ergo, nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 ‖Illud autem scitote, si sciret paterfamilias "qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora" non putatis, Filius hominis vēturus est.

45 ‖ "Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super "famulitiū suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem, quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis præficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, " Differt dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare "conseruos, "quinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit.

51 Et "separabit eum, "ac partem ei assignabit cum hypocritis: ‖illic erit fletus & stridor dentium.

CAP. XXV.

1 TVnc erit simile regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis "lampadibus suis exierunt in occursum "sponsi.

---

41 *Duæ molentes in molarum assumetur, & vna relinquetur.*

42 *Vigilate ergo, quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit.* Mar. 13. 35

43 *Illud autē scitote, quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique, & non sineret perfodi domum suam.* Luc 12. 39 1 thes. 5. 2 apoc. 16. 18

44 *Ideo & vos estote parati: quia qua nescitis hora, Filius hominis venturus est.*

45 *Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, vt det illis cibum in tēpore?* Luc. 12. 42

46 *Beatus ille seruus, quē, quum venerit dominus eius, inuenerit sic facientē.*

47 *Amen dico vobis quoniam super omnia bona sua constituet eum.*

48 *Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, Morā facit dominus meus venire:*

49 *Et cœperit percutere cōseruos suos, manducet autem & bibat cū ebriosis:*

50 *Veniet dominus serui illius in die qua nō sperat, & hora qua ignorat.*

51 *Et diuidet eum, partémque eius ponet cū hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.* Suprà 13. 42 infrà 25. 33

CAP. XXV.

1 *TVnc simile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ.*

---

41 *Pistrino*, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem sensu. Vulg. & Eras. *Mola*. i. μύλῃ. Consueuisse verò mulieres tum apud Gręcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè constat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorum quærit cur id apud Romanos fieri non soleret. ¶ *Relinquetur*, ἀφίεται. i. ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, *Duo erunt in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.* Relinqui verò significat, deseri periturum.

43 *Qua vigilia*, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, *Qua custodia*. Vide supra 14, 25. Vulg. & Eras. *Qua hora*. ποίᾳ ὥρᾳ.

44 *Non putatis*, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, *Nescitis*, οὐκ οἴδατε. Vide suprà 3. 9.

45 *Quis igitur*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Eras. *Quisnam*. Ego vero existimo particulam ἄρα ita adhiberi in huiusmodi interrogatione vt superioris sermonis nascentem cōclusionem declaret, vt supra 19, 25. alioquin nō video quomodo hæc cohæreant. ¶ *Famulitium*, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετείας, eodem sensu. Vulgata, *Familiā*: nimium generali nomine. Nomine verò τῆς τροφῆς demensum significatur.

48 *Differt aduentum*, χρονίζει ἐλθεῖν, Vulgata, *Moram facit venire*. Erasmus, *Cunctatur venire*.

49 *Conseruos*, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ Suos, vt vertit Vetus interpres. ¶ *Quinetiam edere*, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: in quo dicendi genere disertiores Græci dixissent, καὶ ἐσθίειν δέ. Erasmus in annotationibus legit, ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto scribitur ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, Edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

51 *Separabit eum*, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. *Diuidet*. Eras. *Dissecabit*. Et certè hæc est propria huius vocabuli significatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, omnino declarat διχοτομεῖν hoc loco vsurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum seruum non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet vt dignus est. Hom. Iliad. α. τοὺς δ' ὅς βουλεύσαντε διάτμαγον: id est, διεχωρίσθησαν: quum propriè διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν. i. διακόπτειν καὶ διαιρεῖν. Alij putāt grauissimum supplicium hoc vocabulo declarari: cuius exemplum habemus 1. Sam. 15. 33, & Dan. 3. 29 sed vera est prior explicatio. ¶ *Ac partem ei assignabit cum hypocritis*, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus, pro, Ita tractabit vt solēt serui qui boni videri malūt quam esse. Videtur autem sumptum hoc dicēdi genus a dominorum consuetudine in demenso seruis & ancillis assignādo, prout se fidos pręstabāt. Vulg. & Eras. *Ponet partē eius cū hypocritis*.

IN CAPVT XXV.

1 *Lampadibus*, τὰς λαμπάδας. siue *lucernis*. Nec enim faces siue funalia intelligit, quæ tamen etiam lampadum nomine apud Græcos intelliguntur, sed eas lucernas quę vasculis imposito elychnio, oleo fouentur. Scopus autem huius parabolæ atque item sequentis est, ostendere quid sit piis agendum, tantisper dum aduētantem Dominū expectant. Primùm quidem vt vnusquisque sit suæ fouendæ fidei intentus. Deinde vt donis pro vocationis ratione à Deo nobis concessis sedulò ad ipsius gloriam lucrifaciendo proximos exercendis vacemus. ¶ *Sponsi*, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, *Et sponsæ*, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarum pompa noctu fere celebrari, idque à puellis. Per Sponsum

verò Christum ipsum intellige, vt vocatur passim à Paulo, ac præsertim Ro.7.4.& Eph.5, vt & apud Prophetas. Virginum denique appellatione significantur omnes Euangelium professi, qui adueniente Domino partim resurrexerint, partim viui fuerint deprehensi, omnes hîc dicti virgines quòd idololatriæ & huius seculi pollutionibus se renuntiasse professi fuerint 2.Cor.11, in quorum numero qui temporariã duntaxat fidẽ habuerint, & pr ę negligẽtia fidẽ meditatione verbi Dei & precibus fouere, & (vt loquitur Paulus 2.Tim.1,6) ἀναζωπυρεῖν destiterint in medio itinere, fide elichnio extincto deficient, cæteris Christo occursuris, & cum eo in ęternum regnaturis, 1.Thes.4.17. Itaque pari ratione, lampadum quidem nomine verbũ Dei fide in cordibus nostris veluti accẽsum, & gressus nostros dirigẽs. per oleum verò Spiritus sancti gratiam assiduis precibus in nobis perseuerãtem, qua fides hęc fouetur, intelligimus.

Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε, μωραί.	2	Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.	2	*Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.*
Αἵτινες μωραί, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ᾽ ἑαυτῶν ἔλαιον·	3	Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperant oleum secum:	3	*Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum.*
Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.	4	Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vna cum suis lampadibus.	4	*Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus.*
Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον.	5	Morante autem sponso, "nictarunt "omnes, ac dormierunt.	5	*Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt.*
Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδού, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.	6	"Media verò nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.	6	*Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus venit, exite obuiam ei.*
Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.	7	Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & "adornarunt lampades suas.	7	*Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas.*
Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.	8	Fatuæ verò prudentibus dixerunt, "Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.	8	*Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostræ extinguntur.*
Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.	9	Responderunt autẽ prudentes illæ, dicentes, "*Nequaquã*, ne non sufficiat nobis & vobis: "ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipsæ vobis emite.	9	*Responderunt prudẽtes, dicentes. Ne fortè non sufficiat nobis & vobis ite potius ad vendentes & emite vobis.*
Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ᾽ αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.	10	Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo "ad nuptias: clausáque est ianua.	10	*Dum autem irent emere, venit sponsus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.*
Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.	11	Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.	11	*Nouissimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.	12	Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.	12	*At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.*
Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν	13	‖Vigilate itaque, quia neque	13	*Vigilate itaque, quia*

Suprà 24. 43. mar. 13.33.

5 *Nictarunt*, ἐνύσταξαν: *dormitarunt*, vt Vulgata, & Erasmus, sensu rectè expresso. Vt in illo Flacci, *quandoque bonus dormitat Homerus*, & Plutarchus in vita Ciceronis, νυστάζειν, inquit, *quandoque videtur Demosthenes Ciceroni*. Nos vulgo dicimus, *sommeiller*. Nam τὸ νυστάζειν, est propriè oculis somno grauatis conniuere: tamen quum sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vsurpare malui. ¶ *Omnes*, πᾶσαι. Quis enim vigilat vt oportuit? Sed excitati tamen electi animum recipiunt, vt qui hodie voce veluti renati Euangelij serò expergefiunt.

* 6 *Media verò nocte*, μέσης δὲ νυκτός. id est profundissima, qualem videlicet Mahumedes in orientem, Antichristus Romanus in occidentem inuexit, vt compleatur quod dixit Dominus Luc.18,8. Quod autem in hunc locum scribit Hieronymus solitos Christianos in vigilia Paschę, propterea non dimitti ante mediam noctem exactam, ídque ex Iudaica traditione, qua dicitur Christus media nocte venturus, fundamento caret. quanuis Christum quidem constet venisse, id est natum esse nocte, vt ex historia liquet Luc.2, 8. Sed alterius aduentus nemo scit diem neque horam supra 24, 36.

7 *Adornarunt*, ἐκόσμησαν, i. κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur Duces, ab instruendis ac disponendis copiis. 8 *Date*, Δότε. Sic frustra doceri petent qui prædicationis tempus neglexerint.

9 [*Nequaquam*,] *ne non sufficiat*, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula non tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budęus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, *Ne fortè non sufficiat*. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scribitur, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem si sequamur, nulla erit ellipsis. Ita enim licebit omnia connectere, *Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius*, &c. Sic autem significatur tempus illud præteriisse mutuæ fidei communicationis. Iam enim aduenire illum apud quem vnusquisque sit sua fide victurus.

¶ *Ite potius*, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον. Salsa est derisio non cohortatio. Nec enim pecuniá emitur hoc oleũ, sed gratuito datur in tempore beneplaciti, Es.55.1, & 61.2. vt si hodie Christo adueniente (cuius etiam dies non procul videtur abesse) pij, rogitantibus hypocritis Christianis, gratiam Euangelij à se iam pertinaciter neglecti, sibi communicari, respondeant, Nobis nunc non de vobis sed de nobisipsis cogitandum est. Ite potius ad vestros illos Sacrificos & Pótifices: & venias ac merita sanctorum ab ipsis emite.

10 *Ad nuptias*, εἰς τοὺς γάμους. præpositio εἰς declarat nomine τῶν γάμων hîc significari (vt etiam vertit Syrus interpres) locum ipsum celebrandis istis nuptiis. i. beatæ vitæ in sempiternũ fruendæ destinatũ. qui nobis nunc est (durantibus adhuc nimirũ sponsalibus) oculis fidei considerandus.

13 *Qua*

μέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

14 Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

15 Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

16 Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

17 Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

18 Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

19 Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

20 Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

21 Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

22 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

illum diem neque illam horã scitis, "qua Filius hominis veniet.

14 ¶ "*Ita* enim *est* vt quum quispiam "peregrè proficiscens vocauit seruos suos, & "tradidit eis bona sua.

15 Et huic quidẽ dedit quinque talenta, alij autẽ duo, alij verò vnum: vnicuique secundum "ipsius facultatẽ:& peregrè profectus est statim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, "negotiatus est "ex iis: & "fecit altera quinque talenta.

17 Itidẽ & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, "abiẽs defodit *illud* in terrã,& abscondit pecuniã domini sui.

19 Post multũ verò tempus venit dominus seruorum illorũ, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinq; talẽta, dicẽs, Domine quinque talẽta tradidisti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus sum "ex iis.

21 Dixit autẽ ei dominus eius, "Bene *est*, serue bone & fidelis: in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: "ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedẽs autẽ & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talẽta tradidisti mihi, ecce, alia duo lucratus sum ex iis.

nescitis diem neque horam.

14 *Sicut enim homo peregrè proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua.* Luc. 19.12

15 *Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique secundum propriam virtutem: & profectus est statim.*

16 *Abijt autẽ qui quinque talẽta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.*

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.*

18 *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.*

19 *Post multum verò tẽporis venit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis.*

20 *Et accedẽs qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talẽta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce, alia quinque superlucratus sum.*

21 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum.*

---

13 *Qua Filius hominis veniet*, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 [*Ita*] *enim* [*est*] *vt*, &c. ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostendit hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Eras. *Sicut enim homo*: admodum obscurè. Vide Mar. 13. 34. ¶ *Peregrè proficiscens*, ἀποδημῶν. In cælum videlicet ascendens ad patrem, ac proinde à nobis corpore absens, qua ratione dicimur vicissim ab illo abesse 2. Cor. 5. 6: fide tamen cum illo per spiritus arrhabonem cõiunctissimi. ¶ *Tradidit eis*, παρέδωκεν αὐτοῖς. Ascendens enim in cælũ dona dat hominibus 1. Cor. 12. 7, & Eph. 4. 8, quorum rationem exiget vltimo illo die.

15 *Ipsius facultatem*, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. *Virtutẽ*: quod non conuenit huic loco. Facultatẽ enim hîc appellat prudentiam & peritiam in negotiando: humano more loquẽs: quum alioqui vt gratuitum est donum, ita non nisi per alteram gratiã eo bene vtamur. ἰδίαν autem, quod alij interpretantur propriam, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam. Hoc est autẽ quod Gallico idiotismo dicimus, *selon sa portee*.

16 *Negotiatus est*, εἰργάσατο. Propriè ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur, sed is demum qui lucrum facit. id est, de ipsius laboris fructu, sicut etiam accipitur infrà Luc. 19. 16. & Herodotus in Clio, μεγάλα χρήματα ἐργασάμενος. Hîc autem generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὰ δὲ κατὰ μέρος τοῖς ἑκάστου ἐλάβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. & Demosth. κατὰ Διονυσιοδ. δὶς καὶ τρὶς ἐργάσασθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ. vnde ἐνεργὰ χρήματα, quibus opponitur apud Iurisc. otiosa pecunia. Neque tamen fœnerationes iniquas magis approbat Christus, aut Euangelij cauponatores, quàm furtum laudat quum dicit se venturum vt furem. Vulgata ad verbum, *Operatus est*: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquam vsurpant. Galli dicunt, *trafiquer ou practiquer*. ¶ *Ex iis*, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, *In eis*. Erasm. *Per ea*. ¶ *Fecit*, ἐποίησεν. Cic. 4. in Verrem, *Quibusnam*, inquit, *rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere posset*. Eras. *Confecit*. In duobus autem exemplaribus scribitur ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut conuerit Vet. interpr.

18 *Abiens*, ἀπελθών. Redundat ex heb. idiotismo, & deest in duobus codicibus.

20 *Ex iis*, ἐπ' αὐτοῖς: vel *per ea*, vt rectè vertit Erasmus. Nam in quibusdam etiam codicibus scribitur, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ, i. præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα sed ἐπεκέρδησα scriptum habuit, id est Superlucratus sum, vt ipse conuertit.

21 *Bene* [*est*] εὖ. id est, καλῶς ἔχει. Nam subauditur verbum, quod expressimus declarationis causa. Vulgata, *Euge*: id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. ¶ *Ingredere in gaudium*, εἴσελθε εἰς τὴν χαράν. Hebræum dicendi genus, quasi diceret, Adesdum vt fructum percipias benignitatis meæ, & re ipsa sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal. 69. 28.

23 Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

24 Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.

25 Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

26 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

27 Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.

28 Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

Suprà 13.12 luc. 8.18. mar. 4.25. & 19.26.

29 (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

Suprà 8.12 & 22.13.

30 Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

31 Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

32 Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

33 Καὶ στήσει, τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

34 Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν

23 Ait ei dominus eius, Bene eſt, ſerue bone & fidelis, in exiguo fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedens autē & qui vnum talentū acceperat, ait, Domine, noueram te hominē durum eſſe, qui metas vbi non ſeuiſti & inde cogas vbi non ſparſiſti:

25 Itaque timēs abij & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.

26 Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & ignaue, ſciebas me metere vbi non ſeui, & inde cogere vbi non ſparſi:

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam menſariis: veniēs autem ego recepiſſem meum, cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 (Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

30 Et inutilem ſeruum eiicite in tenebras extimas: illic erit fletus & ſtridor dentium.

31 Quum autem venerit Filius hominis cum gloria ſua, & omnes S. Angeli cū eo, tunc ſedebit ſuper thronum gloriæ ſuæ.

32 Et cogentur corā eo omnes gentes, & ſeparabit eos, alteros ab alteris, vt paſtor ſeparat oues ab hœdis.

33 Et ſtatuet, oues quidem ad dextram ſuam, hœdos autem ad ſiniſtram.

34 Tunc dicet Rex ijs qui ad

23 *Ait illi dominus eius, Euge ſerue bone & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: intra in gaudium domini tui.*

24 *Accedens autem & qui vnum talētum acceperat, ait, Domine, ſcio quia homo durus es, metis vbi non ſeminaſti, & congregas vbi nō ſparſiſti:*

25 *Et timens abij & abſcondi talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum eſt.*

26 *Reſpondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, ſciebas quia meto vbi non ſemino, & congrego vbi non ſparſi:*

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meam numulariis, & veniens ego recepiſſē vtique quod meum eſt, cum vſura.*

28 *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.*

29 *(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.)*

30 *Et inutilem ſeruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & ſtridor dentium.*

31 *Quum autem venerit Filius hominis in maieſtate ſua, & omnes Angeli cum eo, tunc ſedebit ſuper ſedem maieſtatis ſuæ.*

32 *Et congregabūtur ante eum omnes gentes, & ſeparabit eos ab inuicem, ſicut paſtor ſegregat oues ab hœdis.*

33 *Et ſtatuet oues quidem à dextris ſuis, hœdos autem à ſiniſtris.*

34 *Tunc dicet rex his qui*

24 *Et inde cogas*, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuerſis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vſurpata. Semen enim diſpergendo ſeritur, & metendo cum fructu veluti rurſum colligitur. Sumptum eſt autem hoc prouerbium ab auarorū moribus qui duri ſemper ſunt in operis vrgēdis. Et ita ſignificatur Deum ſeueriſſimè acturū eſſe cum iis, qui donorum ad ipſius largitoris veluti propagandas in proximis lucrifaciendis opes acceptorum, ſanctam quandam negociationem neglexerint. Neque hinc concludi poteſt operum dignitas, ſed domini benignitas, in eos qui pro virili & ex gratia fuerint officio functi.

26 *Ignaue*, ὀκνηρέ. Vulg. & Eraſ. *Piger*, id eſt ῥάθυμε.

27 *Committere*, βαλεῖν, vel ponere: ſicut Alphius ille fœnerator apud Flaccum in Epodo, *Quærit calendis ponere.* ¶ *Pecuniam*, ἀργύριον: id eſt χρήματα. Nam latiore ſignificatione hic accipitur: ſicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף [*cheſaph*] dicunt.

29 *Omni habenti*, τῷ γὰρ ἔχοντι παντί. In meo vetuſtiſſimo exemplari deeſt παντί, quod etiam non legit Syrus interpres. Cæterùm eadem quidem ſentētia vſus eſt ſuprà Dominus 13.12, ſed fine diuerſo. Nam ibi agitur de iis qui ſibi per ſuperbiam arrogant quod non habent, qua ſuperbia offenſus omnium donorum auctor, paucula etiam quæ ipſis largitus erat, eis eripit, ſicut Phariſæis & Scribis accidit: contrà verò iis qui in timore Domini ambulant cū omni modeſtia, & in eo toti vt Dei gloriæ pro ſuo modulo ſeruiant, magis ac magis beneficum ſe præbet. Hîc verò differit de pigris & deſidioſis, apud quos dona Dei inutilia iacent. Itaque hîc dicitur habere is qui iam diues eſt, quoniam donis à Deo ſibi cōceſſis bene vſos idē magis ac magis locupletat. Contrà verò dicitur non habere qui eo quod habebat nō minus caruerit quàm ſi nō habuiſſet: qua negligētia Deus offenſus, illi verè eripit quo ſic eſt abuſus. ¶ *Quod habet*, ὃ ἔχει. Nam & iſti habent quod à Deo acceperunt, ſed quum id defodiant dicuntur poſtea id non habere, ſicut auaris dicitur tam deeſſe quod habent quàm quod non habent. In nonnullis Græcis codicibus pro ὃ ἔχει ſcribitur ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: & ita legit etiam Vetus interpres, proculdubio ex Luc. 8.18. ſed perperam. Neque enim iſtud huius parabolæ ſcopo conuenit, nec legitur etiam apud Syrum interpretem.

31 *Cum gloria*, ἐν τῇ δόξῃ, i. μετὰ δόξης, ſicut loquitur noſter Euangeliſta ſuprà 16.27, & 24.30. Reſpōdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorum, cuius multiplex eſt ſignificatio: quum etiam idem valeat quod CVM: vt Exod. 15.19, dicitur Pharao ingreſſus in curru ſuo & equitibus ſuis. Vide infrà, Act. 1.10.

34 Benedicti,

αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

35 Ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

36 Γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

37 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

38 Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνόν, καὶ περιεβάλομεν;

39 Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

40 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

41 Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

42 Ἐπείνασα γάρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

43 Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενής, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με·

44 Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοί, λέγοντες, Κύριε πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45 Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

46 Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

dextram ipſius *erunt*, Venite ¨benedicti Patris mei, poſſidete regnum paratum vobis ¨à iactis fundamentis mundi.

35 ‖Eſuriui enim, & dediſtis mihi *quo* veſcerer: ſitiui, & dediſtis mihi potum: hoſpes eram, & collegiſtis me:

36 Nudus, & amiciuiſtis me: ‖¨ægrotaui, & inuiſiſtis me: in carcere erã, & veniſtis ad me.

37 Tunc reſpondebunt ei iuſti, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, & ¨aluimus? aut ſitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hoſpitem, & collegimus te? aut nudum & amiciuimus?

39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et reſpondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id feciſtis vni ex iſtis fratribus meis minimis, mihi feciſtis.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad ſiniſtrã *erunt*, ‖Execrati, abite à me in ignẽ æternũ, ¨qui paratꝰ eſt ¨diabolo & Angelis eius.

42 Eſuriui enim, & non dediſtis mihi *quo* veſcerer: ſitiui, & nõ dediſtis mihi potum:

43 Hoſpes eram, & non collegiſtis me: nudus & non amiciuiſtis me: ægrotus, & in carcere *eram*, & non inuiſiſtis me.

44 Tũc ipſi quoque reſpõdebunt ei, dicẽtes, Domine, quando te vidimus eſurientẽ, aut ſitientem, aut hoſpitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi?

45 Tunc reſpondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non feciſtis vni ex iſtis minimis, nec mihi feciſtis.

46 ‖ Et abibunt iſti ad ſuppliciũ æternum: iuſti verò ad vitam æternam.

à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, poſsidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.

35 *Eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare: ſitiui, & dediſtis mihi bibere: hoſpes eram, & collegiſtis me:* Eſa.58.7. ezec.18.7

36 *Nudus, & operuiſtis me: infirmus, & viſitaſtis me: in carcere eram, & veniſtis ad me.* Eccl.7.39.

37 *Tunc reſpondebunt ei iuſti, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, & pauimus? ſitientem, & dedimus tibi potum?*

38 *Quando autem te vidimus hoſpitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?*

39 *Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?*

40 *Et reſpondens rex dicet illis, Amen dico vobis, quandiu feciſtis vni de his fratribus meis minimis mihi feciſtis.*

41 *Tunc dicet & iis qui à ſiniſtris erunt, Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & Angelis eius.* Pſal 6.9. ſupra 7.23. luc.13.17.

42 *Eſuriui enim, & non dediſtis mihi manducare: ſitiui & non dediſtis mihi potum:*

43 *Hoſpes eram, & non collegiſtis me: nudus, & non operuiſtis me: infirmus, & in carcere, & non viſitaſtis me.*

44 *Tunc reſpondebunt ei & ipſi, dicentes, Domine, quando te vidimus eſurientem, aut ſitientem aut hoſpitem, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi?*

45 *Tunc reſpondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quandiu non feciſtis vni de minoribus his, nec mihi feciſtis.*

46 *Et ibunt hi in ſupplicium æternum: iuſti autem in vitam æternam.* Dan.12.2. ioh.5.29.

---

34 *Benedicti*, εὐλογημένοι i. beati & felices, quos Pater meus ſuis beneficiis cumulauit. Vide ſup. 5.44. Dicuntur.n. homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat.

¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, *A conſtitutione*. i. ἀπὸ καταςάσεως. Eraſmus, *Ab exordio*: id eſt, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide ſuprà 13.35.

36 *Ægrotaui*, ἠσθένησα. id eſt, ἠῤῥώςησα. Sic Plinius libro 8. cap. 51, ſuem ægrotantem vocat inualidam. Vulgata, & Eraſmus, *Infirmus*: quod nuſquam legi pro ægroto poſitum.

37 *Aluimus?* ἐθρέψαμεν. Vel. *Nutriuimus?* Vulgata & Eraſmus, *Pauimus?* id eſt, ἐβοσκήσαμεν.

40 *Quatenus* ἐφ᾽ ὅσον. Vulg. *Quandiu*: perperam, quaſi ſubaudiatur χρόνον.

41 *Qui paratus eſt*, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari ſcribitur, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit pater meus.

¶ *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ Nunquã hoc vocabulum numero multitudinis dicitur, & quum hic ei adiungantur ipſius Angeli, liquet quempiam eſſe iſtorum principem & caput, omnium videlicet impurorum ſpirituũ, qui dæmonia paſſim dicuntur: is nimirum qui Satan paſſim dicitur & Beelzebub ſuprà 12. 24, niſi hunc non ſummum illum principem, ſed ex inferioribus præcipuis dæmoniis vnum malimus exiſtimare. Nam & iſtorum aliquos eſſe ſubordinatos gradus liquet ex Eph. 6.12. Sed in his rebus cauendum ne verbi diuini limites tranſgrediamur, de bonis ſiue malis ſpiritibus philoſophantes. Diabolum autem inde vocatum arbitror, quòd is primus ſit Deum apud Euam calumniatus. qui & Satan id eſt hoſtis Dei & hominũ capitalis dicitur. Luciferi verò nomen quum ex falſiſſima & ineptiſſima Eſaiæ loci, ex cap. 14.12, interpretatione ſit ortum, mirari ſatis non poſſum à nonnullis illud craſſum delirium intellgentibus retineri.

Κεφάλαιον κϛ.

Mar.14.2 Luc.22.1 ΚΑΙ' ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

Ioã.11.47 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

Mar.14.3 ioan.12.2 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

CAP. XXVI.

1 ET ‖ factum est quum finisset Iesus omnes ¨istos sermones, dixit discipulis suis,

2 Scitis ¨ post biduum Pascha ¨fore, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.

3 ‖ Tunc coacti sunt primarij Sacerdotes ¨ & Scribæ & seniores populi ¨in aulam Pontificis maximi qui dicebatur Caiapha.

4 Et ¨simul consultarunt vt Iesum dolo prehenderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, ¨ Non in festo, ne tumultus fiat in populo.

6 ‖ Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,

7 ¨ Venerat ad eum mulier, habens ¨alabastrũ vnguenti ¨grauis pretij, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

8 Videntes autem ¨ discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum ¨perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

10 Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid ¨ molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

CAP. XXVI.

1 *ET factum est quum consummasset Iesus sermones hos omnes dixit discipulis suis,*

2 *Scitis quia post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.*

3 *Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & seniores populi in atrium principis Sacerdotum qui dicebatur Caiphas.*

4 *Et consilium fecerunt vt Iesum dolo tenerent, & occiderent.*

5 *Dicebant autem, Non in die, festo ne fortè tumultus fieret in populo.*

6 *Quum autem Iesus esset in Bethania, in domo Simonis leprosi,*

7 *Accessit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.*

8 *Videntes autẽ discipuli indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*

9 *Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.*

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

IN CAPVT XXVI.

2 *Post biduum*, μετὰ δύο ἡμέρας. Vide Mar.8.31. ¶ *Fore*, γίνεται. Vulgata, in futuro, *Fiet*: id est γενήσεται. Et paulo pòst *Tradetur*, pro traditur: vt obseruat Eras. Apparet tamen enallagen esse temporis, ex Vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

3 *Et Scribæ*, καὶ οἱ γραμματεῖς. Hoc deest in plerisque vetustis codicibus, nec etiam extat apud Veterem interpretem. ¶ *In aulam*, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, *In atrium*. Vide Luc.11.21.

4 *Simul consultarunt*, συνεβουλεύσαντο. Vulg. *Consilium fecerunt*: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphrasin, Consilium inierunt.

* 5 *Non in festo*, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Vel, *Ne in festo*, vt sit prohibentis. Cæterum nomine τῆς ἑορτῆς non vnus dies aliquis certus, sed totum Azymorum spatium hic intelligitur, quorum primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur dierum festorum mentio. Nam quia scriptũ est Deut. 17.12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorum pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tract. de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hũc morem sequuturi: quod quanuis iis nõ placuit, tamen Dei prouidentia ac voluntate ita accidit, vt Christus æterni sui sacrificij testem totum Israelem haberet, & figuræ veritas per omnia responderet.

7 *Venerat ad eum*, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.2, hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certè circunstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euãgelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hunc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquam perfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene.12.1, & supra 25.4. & hoc eodem capite versu 48. ¶ *Alabastrum vnguenti*, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus, quoniã optimè seruare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13. cap.2, & rursus libro 35. cap 8. quanuis etiamsi ex alia materia fierent, alabastra ex communi vsu dicerentur, quum apud Theocritum etiam χρύσεα ἀλάβαστρα legamus. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam. Sed hæc ad nostrum scopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. ¶ *Grauis pretij*, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius, *Cœpit* (inquit) *graue pretium per omnem prouinciam frugibus esse*. Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari, id est τιμίου. In tribus vetustis codicibus scribitur πολυτίμου, magni pretij, vt suprà 13,46.

8 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Sic vulgò tribuitur aliquibus in genere, quod non est tamen singulorum. Vnicus enim Iudas hoc reprehendit. Sic infrà 27, 44. dicuntur latrones conuitiati fuisse Christo. ¶ *Perditio*, ἀπώλεια, id est inutilis profusio. *

10 *Molestiam exhibetis*, κόπους παρέχετε: vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbũ, *Laborem præbetis*, siue (vt loquitur Liuius) *curam*. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 *Semper*

11 Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

12 Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

13 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

14 Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς

15 Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

16 Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα;

11 ∥ Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.

12 Quòd enim hæc vnguentũ hoc iniecit corpori meo, ad funerandum me fecit.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

14 ∥ Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad primarios Sacerdotes:

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos *numos*.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum proderet.

17 ∥ Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum Pascha?

11 *Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habebitis.* Deu.15.11

12 *Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*

13 *Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

14 *Tunc abijt vnus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum.* Mar.14.12 luc.22.7

15 *Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.*

16 *Et exinde quærebat opportunitatem vt eum traderet.*

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* Mar.14.12 luc.22.7.

---

11 *Semper*, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit, commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi nõ potest. Itaque soleo vertere perinde ac si scriptum esset ἀεί. ¶ *Habebitis*, ἔχετε. Vulgata & Erasmus ad verbum *Habetis*: sed præsens pro futuro manifestè ponitur, sicut etiam suprà 1.46, & 6.1.

12 *Quòd enim hæc iniecit*, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulg. *Mittens enim hæc*: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quòd Iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi. ¶ *Ad funerandum me*, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαί με. Vulg. & Eras. *ad me sepeliendum*, malè. Nam aliud est θάπτειν quàm ἐνταφιάζειν, vt Latinis Sepelire est sepulchro condere, Funerare verò, vel pollincere, cadauer sepulchro mandandum prius curare, vnde pollinctores à libitinariis distincti. Hæc autem distinctio ad rem facit. Vnctionis enim hîc fit mentio cuius hæc mulier dicitur veluti præscia fuisse in funeratione Domini breui sequutura, quãuis ita diuina prouidẽtia statuẽte, illam omnem curationem respuerit Dominus, cadauere ipsius festinanter intra sepulchrum condito, & ipsam mortem ac putrefactionem sua non illorum aromatum virtute euicturo. Ablutionibus autem & vnctionibus istis mortualibus vsi sunt Hebræi ab omni æuo, quasi sequuturæ resurrectionis corporum pignoribus: vnde quoque sumpsit argumentum Paulus 1. Cor. 15, 29: qui ritus postea à plerisque populis & præsertim Ægyptiis profanatus est & exenteratione & operosissimis condituris auctus, vt videre est ex Gen. 50, 26. vbi vtitur Moses pro ἐνταφιάζειν verbo *Hanac*. qua de re plurima Herodotus in Euterpe.

13 *Hoc Euangelium*, τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο. Syrus interpres addit pronomen Meum. Itaque Euangelium suum vocarit Dominus totius suæ prędicationis historiã, non hanc duntaxat particulam. ¶ *Dicetur*, λαληθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, *Narrabitur*. ¶ *Memoriam*, μνημόσυνον: id est μνήμην, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scribitur μαρτύριον, id est testimonium.

15 *Appenderunt*, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, *Constituerunt*, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam * τὸ ἱστάναι hoc loco respõdet Hebræo verbo שקל [*schacal*.] vt Ierem. 32, 9. & Zachar. 15, 12. Neque huic interpretationi obstat quòd Marcus vtitur verbo ἐπηγγείλαντο polliciti sunt, Mar. 14, 15. Agit enim Marcus de ipsa proditionis prima pactione: Matthæus verò de pecuniæ pactæ sequuta numeratione. ¶ *Argenteos* [*numos*,] ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים [*chesaphim*] siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue Stateras tetradrachmos, vt hunc locum citat Eusebius lib. 10, ἀποδείξεως. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυρέων meminit, nõ ἀργυρείων: idque rectius fortassis, vt aliquid sub audias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυρέους scribunt, non ἀργύρια. Solet certè Iosephus ἀργυρέων appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap. 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Reg.) eósq. τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiq. 3. c. 9. quam rationem si sequamur, æstimabimus triginta istos argentos numos tetradrachmos francicis libris plus minus XXI. Ioachimus autem Camerarius beatæ memoriæ vir, & quẽ sæpe honoris caussa appello, quũ iam olim in libello de Gręcorum ac Latinorum numis scripsisset se ex Græcorum commentariis didicisse ἀργύρια idem valuisse atque minam Atticam centenariam videlicet, id est centum Drachmarum Atticarum, siue Romanorum denariorum, quòd nimirum parum admodum inter illas & hos interesset, ac proinde hoc calculo, (qui est Budæi decem coronatis francicis minam æstimantis) Christum proditum fuisse coronatis Francicis trecentis, hoc nomine ab illo execrandæ memoriæ Illyrico, Ecclesiæ Cristíanæ seculo nostro renouatæ peste, in illo partim ex plagiis, partim ex putidissimis commentis consuto volumine, cui titulum fecit, Sacræ scripturæ clauem, exagitatus, postea suis in nouum testamentum notis anno 1572 Lipsiæ editis, inseruit scholion ex vetustissimo codice Græco Buda allato, & anonymo, in quo scribitur fuisse quosdam argenteos numos librales, imaginibus regum insculptis insignes, centum videlicet denariis æstimatos, qui solerent denariis & assariis (assaria veró septena denariũm valuisse) à collybistis permutari. Rem autem quum in medio relinquat, & mendosum etiam sit istud scholion, quid attinebat vel Camerarium vel me quasi absurdæ rei auctores ab isto reprehendi.

16 *Proderet*, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, *Traderet*. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum ἀντὶ * τοῦ προδιδόναι excepto vers. superiore, in quo Iudas ipse loquens introducitur, quem probabile non est suum scelus proditionem appellasse, & infrà vers. 46, sic postulante cõstructione. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 *Primo autem die Azymorum*. τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων. sub. ἡμέρᾳ. Is autem erat decimus quartus mensis Nisan, antecedens decimum quintum qui ex diuina institutione Le-

* uit 23,5,6, & 7, feſtus erat, & primus ſeptiduani feſti Paſchæ. Quartum decimum autem hunc intellige non ab ipſius initio, id eſt ab occaſu diei decimi tertij finem excipiente: ſed ab vltima eius parte, quam conſequebatur decimi quinti initium. Hæc autẽ poſtrema pars diei ab Hebræis בין הערבים, id eſt ſpatium inter duas veſperas, nominatur, incipiens, teſte Ioſepho, lib. belli Iudaici 6. à nona hora ad duodecimam, id eſt, ad Solis occaſum, qui ſequentem diem incipiebat. Harum verò trium horarum duæ priores, nẽpe decima & vndecima ſacrificio veſpertino, ſiue illi quotidiano, ſiue alij ſuperuenienti, puta ſabbatario, vel neomeniæ, vel alicuius feſti impendebantur: vltima verò cœnis domeſticis, vel etiã epulis euchariſticis cõmuniter quidem vt probabile eſt, in Azymorũ autẽ feſto, Agni aſſationi, & reliquo apparatui cœnæ illius dabatur: quæ cœna ex Dei mandato occaſum, id eſt finẽ decimi quarti diei excipiebat, ac proinde à crepuſculo incipiebat diem decimum quintum. Itaque decimus quartus hic dies diſtinguendus eſt à reliquis ſeptem (quorum primus, nempe decimus quintus menſis Niſan, & viceſimus primus erant feſti, intermedij verò quinque ἐνεργοί) & primus Azymorũ vocatur καταχρηστικῶς & συνεκδοχικῶς: quod nimirum inter duas eius veſperas, ſiue poſtrema ipſius parte, Agnus ille Peſach mactaretur, & fermento ex omnibus ædibus eliminato ad eius demum diei occaſum, à quo decimi quinti nox incipiebat, Agnum comedere cum Azymis incipiebant: quo ſenſu accipiendum eſt quòd Ioſephus lib. Antiqu. 2, c. 5. Azymorum feſto dies octo attribuit: quod tamen fuiſſe ſeptiduanum (initio videlicet, non à præparatione Agni, quam diximus in decimum quartum diem extremum incurrere, ſed ab ipſius Cœnæ Peſach celebratione, ſiue ipſius Agni domeſtica manducatione, ſumpto) non tantùm ex ipſo Moſe conſtat, ſed ex ipſius etiam Ioſephi diſertis verbis Antiq. lib. 12. 20. Hinc verò apparet illos magnopere hallucinatos qui diem illum decimum quartum ob occaſu decimi tertij incipiunt: qui error duplici ratione manifeſtiſſima refellitur. Primùm enim ſpatium illud quod inter duas veſperas appellatur, & Agni partim mactationi partim aſſationi erat deſtinatum Leuit. 23, 5. (vbi explicatur vocabulum בערב, id eſt, in veſpera, quo vſus erat Moſes Exod. 12, 18) nunquam incipiebat diem ſequentem, ſed præcedentem ſemper finiebat, vt ex plurimis locis, ac præſertim ex iugis, ſiue quotidiani ſacrificij inſtitutione liquet, Exod. 29, 39, & Num. 28. 4. Præterea in lege diſertis verbis præcipitur ſeptiduanus tantum Azymorum vſus: qui tamen octiduanus fuerit, ſi quartus decimus dies, non à poſtrema, ſicuti faciendũ eſſe diximus, ſed à prima ſui parte, occaſum decimi tertij excipiente numeratus, aliis ſeptem τῆς ἑορτῆς accenſeatur. Iudæorum autem Doctores contra quàm nonnulli exiſtimant, arbitror rectè per vltimum duarum veſperarum ſpatium non ipſam duodecimam & vltimam decimi quarti diei horam (quæ, ſicuti diximus, aſſationi Agni, poſt illius in templo iugulationem, & veſpertinum ſacrificium, neceſſariò dabatur, quum die feſto coquere, vel vllum opus ſeruile facere nefas eſſet.) verùm de crepuſculo occaſum diei decimi quarti excipiente, & noctem, ſiue primam diei decimi quinti feſti partem inchoante, fuiſſe interpretatos: quod ὀψίας nomine infrà verſ. 20. ſignificatur. Cæterùm grauiſſima hic exoritur quæſtio: quìnam videlicet Chriſtus dici poſſit Paſcha celebraſſe ex legis diuinæ præſcripto, id eſt decimo quarto die exeunte, ſiue inter duas eius veſperas, quum, ſi ita eſt, ſequẽtem diem, id eſt decimum quintum feſtum eſſe oportuerit, vt expreſsè in lege cauetur Leuit. 23, 5 & 6. Feſtum autem illum minime fuiſſe ex eo liquet manifeſtiſſimè, quòd ea ipſa nocte Chriſtus captus fuit, ad Iudices pertractus, & crucifixus, & ſepultus, quorum nihil omnino Sabbatho vel vllo die feſto, factum fuiſſet. & quòd etiam conſtet Iudæos poſterum demum diem, nempe decimum ſextum, feſtũ habuiſſe. At contrà, prẹterquã, quòd impiũ fuerit exiſtimare Chriſtum à Legis præſcripto, vel tantillũ diſceſſiſſe hæc Diſcipulorum verba, *Vbi vis vt paremus tibi ad edendum Paſcha?* & illud Marci 14, 12. τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον. Id eſt, *primo die Azymorum quando Paſcha mactabant.* & illud Lucæ 22. verſic. 7, Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. *Aduenit autem dies Azymorum quo oportebat mactari Paſcha,* omnino oſtendunt nihil hic noui, & à Legis prẹſcripto aberrans, vel à Diſcipulis fuiſſe cogitatum, vel ab ipſo Chriſto factum. Stat igitur illud, Legem prorſus à Chriſto fuiſſe obſeruatã. Num verò etiam à Iudæis? Hic variant ſententiæ, Nam alij contendunt Iudæos ex vetere traditione diem decimum quartum menſis Niſan (qui eo anno fuit Iudæis quinta Sabbathi, ſiue hebdomadis, nobis autem quarta feria, ſiue dies Iouis, quo deſinente comedendus erat Agnus ex Legis præſcripto) propter ſequuturam alioqui duorum Sabbathorum continuationem in diem ſequentem tranſtuliſſe, ita vt eo demum die extremo, quo Chriſtus paſſus eſt, id eſt ſexta Iudæorum, quinta verò noſtra feria, ſiue die Veneris extremo, Agnum manducarint. Alij verò contendunt diem quidem feſtum qui ex lege decimusquintus erat, & ab occaſu diei decimi quarti incipiebat, fuiſſe à Iudæis ex illa antiquiſſima traditione, propter duorum Sabbathorum continuationem, tranſlatum in alterum diem ſequentem, nempe decimum ſextum, qui propterea μέγα σάββατον à Iohanne vocatur, cap. 19, 31. nobis autem fuerit ſexta feria: ac proinde Chriſtum & Iudæos volunt eadem die, nempe decima quarta inter duas veſperas, Agnum ex præſcripto Legis mactaſſe, & diei ſequentis ineunte crepuſculo, comediſſe. De feſti verò tranſlatione propter duorum Sabbathorum continuationem nihil attinet hic quærere licitáne fuerit an illicita. Fateor tamen mihi vſque adeò iuſtam, ac penè neceſſariam illam videri, vt diuinitus inſtitutam & ſemper ab illo populo obſeruatam fuiſſe mihi quidem credibile videatur. Quid enim illos alioqui facere oportuit duobus coniunctis diebus, quibus nihil coquere, nec vllum opus ſeruile exercere ipſis fas erat? Sicut autem quoties ita ferebat dierum calculus, primum diem feſtum qui ex Lege decimus quintus erat, in decimum ſextum, id eſt, εἰς σάββατον μέγα transferebant, ita ne in idem incommodum in huius feſti exitu inciderent, neceſſe fuit illis, vel ſextum nihilominus à decimo quinto diem feſtũ habere, qui ſemper erat viceſimus primus Niſan, vel dies feſti Azymorum, non à decimo quinto, ſed à decimo ſexto numeratos, ad viceſimum ſecundum diem vſque deſinentem producere. Itaque quoties hæc tranſlatio incidebat, de qua ex Hebræorum libris manifeſtè cõſtat, vel ſeptem tantùm diebus, vt Lex præſcribebat, nempe decimo quinto ineunte non feſto, decimo ſexto feſto, decimo ſeptimo, decimo octauo, decimo nono, viceſimo ἐνεργοῖς, & viceſimo primo feſto Azymis veſcebantur, quod quidem mihi veriſimilius videtur: vel, ſi, vt primum diem feſtum, ſic vltimum transferebant, & nihilominus Agno veſcebantur ineunte decimo quinto die, tum certè nouem diebus totis illos à fermẽto abſtinere oportuit, nempe à decimo quinto ineunte ad vltimum feſtum diem, nempe viceſimum ſecundum exeuntem, ſiue alterum Sabbathum μέγα. Ego, quum grauiſſimos auctores habeat vtraque hæc ſententia, rem totam in medio relinquo, & vt prior illa melius intelligatur quæ Chriſtum & Iudæos ſtatuit non eodem die Agnum manducaſſe, ipſius rei geſtæ diagramma, additis etiam nonnullis, quæ ad huius hiſtoriæ explicationem pertinent, ſubieci. Minimè tamen diſſimulo magis probabilem, & Euangeliſtarum verbis accommodatiorem videri eorum ſententiam, qui tranſlatum quidem feſtum diem, Chriſtum autem & Iudẹos nihilominus eodem die, nempe decimo quinto ineunte (id eſt, ſexta Sabbati Iudæorum, qui nobis dies eſt Veneris à præcedentis diei, id eſt Iudæorum quintæ, noſtræ verò feriæ occaſu incipiente) Agnum Peſach manducaſſe, ita vt typicus quidem Agnus inter duas veſperas mactatus, & aſſatus fuerit illo primo die Azymorum: ineunte verò feſto, crepuſculo videlicet primi diei feſti comeſtus: ac deinceps nouis noui fœderis ſacramentis in veterũm locum eodem conuiuio ſubſtitutis, verus ille Agnus ea nocte & die ſequente verè per ſeipſum oblatus, vt impleret quæ à Daniele prædicta fuerunt, cap. 9, 24, & 27. *

Huius

			Huius diei nocte cœnat & capitur, ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	Integrum hunc diem quiescit in sepulchro.	Huius diei noctē transigit in sepulchro, diluculo verò resurgit.						
Triduū cū trinoctio iunctū Iudæorum more.			I	2	3						
Dies hebdomadis qua passus est Christus, ex consuetudine Iudæorum.		5. sabbathi	6. sabbathi	sabbathū	1. sabbathi	2	3	4	5	6	
Dies septē Azymorum ex traditione Iudæis obseruata.			Parasceue Paschæ	Pascha Festus dies. I	2	3	4	5	6	Festus dies. 7	
Dies Azymorū ex Lege quā Christus seruauit.		Parasceue Paschæ, inter duas vesperas i. die 14. finiente.	Pascha Festus dies. I	2	3	4	5	6	dies. Festus 7		
Supputatio dierum primi mēsis ex more Iudæorum à vespera ad vesperam.	13	DIES NOX 14 D	15 N. D.	16 N. D.	17 N. D.	18 N. D.	19 N. D.	20 N. D	21 N. D.	22 N. D.	
Supputatio dierum primi mēsis more Chaldæorum, ab ortu solis ad ortum.	1/2	13	14	15	16	17	18	19	20	21	1/2
Dierum hebdomadis appellatio ex nostra consuetudine.		*Dies Mercurij.*	*Iouis.*	*Veneris.*	*Sabbathi.*	*Domini.*	*Lunæ.*	*Martis.*	*Mercurij.*	*Iouis.*	*Veneris.*

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡτοίμασαν τὸ Πάσχα.

Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbem "ad quendam, & dicite ei, Præceptor dicit, Tempus meū prope est, apud te "faciā Pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut "præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.

20 Quum autem "serum diei esset "discubuit" cum duodecim.

18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quēdam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*

19 *Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha.*

20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 *Ad quendam,* πρός τὸν δεῖνα. Rectè sic conuertitur δεῖνα. Designat enim Christus certum quempiam sibi bene notum, cuius tamen, vt ex Marco & Luca constat, neque nomen neque domum discipulis expressit, sed ex iis quæ ipsis in vrbem introeuntibus occursura diuinitus prædicit, ab ipsis cognosci voluit: nempe vt magis ac magis intelligerent discipuli nihil temere in vrbe magistro euenturum, sed quæ ad minutissimas vsque circunstantias penitus perspecta haberet: vt ita aduersus tam propinquum illud grauissimum crucis offendiculum, hoc etiam diuinæ prouidentiæ exemplo confirmarentur. Quod autem ex rancida nescio qua traditione reperit Nicephorus, has nimirum ædes fuisse Iohannis Euangelistæ, quas paulo ante permutatis amplis bonis quæ in Galilæa possidebat, ex Caiapha pontifice emisset (somnium proculdubio inde ortum, quòd in passionis historia fiat mentio discipuli qui pontifici notus fuerit, cuius tamen nomen reticetur) ne verisimile quidem videtur, quum ipse quoque Iohannes cum aliis rediisse post Christi mortem ad suam piscationem dicatur. Quod si quis hic est coniecturæ locus, fuerunt hæ potius ædes Mariæ matris Iohannis, cognomento Marci, in quibus dicitur cœtus Ecclesiæ, sæuissimæ illius persequutionis tempore congregatus, Act. 12. 12, vt insignem fuisse illius familię pietatem oporteat. Sed quid attinet sese in istis nullius momenti quæstionibus fatigare? ¶ *Faciam,* ποιῶ. alij, *Facio.* Ego malo positum esse pro futuro, sicut paulo ante dixi versiculo 11.

19 *Præceperat,* συνέταξεν. Aoristus pro plusquāperfecto.

* 20 *Serū diei,* ὀψίας. Vide suprà 17. ¶ *Discubuit,* ἀνέκειτο. Atqui Exo. 12. 11. iubet Dominus Agnū à stantibus, calceatis, & ad iter accinctis, cū festinatione, comedi. Sciendū est igitur illa, vt & mandatum de postibus, & superliminari ædium sanguine aspergendis, ad illam vnicā noctem pertinuisse, qua fuit Israelitis quam celerrimè ex Ægypto migrandum: quod summo cōsensu Doctores omnes Hebræorum testantur. Quis verò fuerit huius sacri conuiuij peculiaris ritus, iam inde à primo in Chananitidé ingressu, sicuti probabile est, obseruatus, & ad quos apparet ex hac historia Christum sedulo respexisse, operæpretiū est ex ipsis Iudæorum vetustissimis scriptis cognoscere. Sciendum est igitur, prodēte Iosepho, lib. de bello Iudaico 6, cap. 31. agitata fuisse hæc conuiuia in priuatis ędibus, κατὰ φρατρίας, i. per cōtubernia, nō pauciorum quam denûm virorum, interdum etiam vicenûm, qui nisi pedibus de more lotis, totis etiam nonnulli corporibus, nō sedebant, sed discumbebāt, Agno illo solido, cū panibus azymis vescentes. Hac autem cœna peracta, consurgentes altera pedum ablutione sese, rursum discūbentes, ad secūdas mensas comparabant. In has verò secundas mensas, pro bellarijs, inferebatur in triblio acetarium ex intybis & lactucis agrestibus: quarum amaritudinem, adhibito quodam embammate, quod חרוסת in Canone Iudæorum rituali vocatur, temperabant. Tum verò paterfamiliâs panem azymum integrum in duas partes diuidens, sic vni benedicebat, *Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi in esu panis azymi.* Alteram autem partem sub mappa reconditam ad finem conuiuij seruabat: quo peracto, idem paterfamiliâs totam illam alteram depromens, in tot frusta fractā, quot erant in illo contubernio conuiuatores, primus ipse sumebat, reliqua verò frusta, sigillatim & ordine discumbentibus cæteris porrigebat cum his verbis: *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt maiores nostri in terra Aegypti. Quisquis esurit, accedat, & Paschatizet: cui cunque opus est accedat, & Paschatizet.* deinceps poculum acceptum & degustatum, præeunte hac benedictione, *Benedictus es Domine qui fructum vitis creasti,* idem paterfamiliâs proximo tradebat, ille secūdo, donec poculum per totum conuiuium circumferretur: quibus omnibus absolutis Psalmus 113. cū quinque aliis proximè sequentibus canebatur, quē solennem hymnū adhuc hodie magnū Halleluia vocant: neque post hoc poculū, quod propterea כוס הלל, i. poculū hymni, siue laudationis dicebatur, comedere quicquā illa nocte fas erat. Hæc igitur illi, quæ partim Paulo Burgensi in Psal. 112. partim à doctissimo Hebræo Emanueli Tremelio beatæ memoriæ accepta fero, partim ex magni illius Iosephi Scaligeri, amicissimi mei, hominis à recondita doctrina & tum iudicij acumine, tū indefatigabili dili gētia, nunquam satis laudati, libro de emēdatione temporū sexto, nō immerito descripsi. Ex iis enim demū intelligitur cur Marci 14. 15, & Lucæ 22. 12, mētio fiat cœnaculi magni strati: quî-

nam Ioh.13.23. dilectus ille discipulus in sinū Christi dicatur recubuisse: sic nimirū ferente discubitus illius antiqui ratione, quid δεῖπνυ γινομένυ nomine intelligatur, Ioh.13.2: cur à mensa cōsurgens, & pedibus discipulorū in medio cōuiuio, cōtra cōmunem morē ablutis, rursū discubuerit: quod sit illud trybliū in quo intinxit offulā Iudæ proditori porrectā: quænā illa panis benedictio, fractio, & porrectio, itidémq. poculi mutua præbitio: quomodo deniq; Iudaico seu veteri δείπνῳ ἀπολυτικῷ, substitutis noui fœderis sacramentis, finem imposuerit, totius Paschalis conuiuij figuram re ipsa postridie sui mactatione & oblatione impleturus. ¶ *Cum duodecim*, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additur τῶν μαθητῶν, *Discipulis*. Vetus interpres addit pronomen *Suis*: neque hîc fit vlla patrisfamiliâs, in cuius ędibus cœna hæc peracta est, aut ipsius domesticorum mentio.

Mar.14.18 Luc.22.14 Iohan.13.21

21 Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

22 Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μή τι ἐγώ εἰμι, κύριε;

23 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

24 Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

25 Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μή τι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

1.Cor.11.24

26 Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

27 Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς

21 ‖Et "edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, vnus vestrûm me prodet.

22 Tūc contristati vehementer, cœperunt singuli eorum ipsi dicere, Nū ego *is* sum, Domine?

23 Ipse verò respōdens ait, "Qui intingit mecum manum "in catino, iste me proditurus est.

24 Filius quidem hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonū erat "homini illi si natus non fuisset.

25 Respondens autē Iudas "qui prodebat eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.

26 "‖Edētibus autē eis, Iesus quū accepisset panem: & "benedixisset, fregit *eum*, dedítque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc "est corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite "ex eo "omnes.

"Hoc est enim sanguis meus,

21 *Et edentibus illis, dixit, amē dico vobis quia vnus vestrûm me traditurus est.*

22 *Et contristati valde, cœperūt singuli dicere, Nunquid ego sum, Domine?*

23 *At ipse respondens ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.*

24 *Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.*

25 *Respondēs autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum, rabbi? ait illi, Tu dixisti.*

26 *Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panē: & benedixit, ac fregit, dedítque discipulis suis, & ait, Accipite, & comedite, hoc est corpus meum.*

27 *Et accipiens calicē gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*

Hic est enim sanguis

* 21 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Nempe quū ad secūdas mēsas discubuisset, cœna priore iā peracta, vt apparet ex Ioh.13.2, & 21. vide suprà 20. 23 *Qui intingit*, ὁ ἐμβάψας. Eras. ad verbū, *Qui intinxit*. Ego tamē malo cōuertere per præsens, vt sit Qui intingit, idē atque Qui intingere cōsueuit. Sic enim vulgò loqui solent: & attingere videtur quod ait Dauid Psal.41.10, Qui comedebat panē mecū: i. ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadē mensa dignabar. Sed & in quodā exēplari scribitur ὁ ἐμβαπτόμενος: sicut legitur Mar.14.20: quod tamen nō est ita accipiendū quasi eo ipso tēpore quo hæc à Domino dicebātur, Iudas manū haberet in patina, (fuisset enim hoc manifestū & indubitatū signū, vt rectè obseruat Eras.) sed ad mutuū conuictū referendum est, sicut paulo antè dixi. * ¶*In catino*, ἐν τῷ τρυβλίῳ. Sic vocatur vas escarium. Vulg. *In paropside*. Græcam vocē altera Græca interpretatus, quam etiam Latini nonnulli scriptores vsurparunt. *Vide Lucā*.

24 *Homini illi*, αὐτῷ. Hebraismus, vt suprà 17.18.

25 *Qui prodebat*, ὁ παραδιδοὺς: i. qui in eo iā totus erat vt proderet: ἐδίδου tamē paulo pòst vsurpatur significatione aoristi secundi.

* 26 *Edentibus autem eis*, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν. Vulgata, *Cœnantibus*. δειπνούντων, malé. Est enim hoc factum μετὰ τὸ δειπνῆσαι, Luc.22.19, & 1.Cor.11.25. Itaque δεῖπνον in hac historia vocatur Cœna legalis, quam abrogans postea Dominus, suū τὸ κυριακὸν δεῖπνον, ei ad fines vsque seculorū substituit. Verbū autē ἐσθίειν ad vtrāque actionē videtur pertinere. nisi malimus aoristi secūdi significatione interpretari, *Quū autem cibū sumpsissent*. ¶*Benedixisset*, εὐλογήσας. In 7. cod. vet. legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem sensu: & Mar.8.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodē vsurpātur, sicut hoc loco accipere necesse est: nisi velimus nō poculū sed panē duntaxat fuisse consecratū. Sed hoc quidē verū est, nos Cōsecrationis voce totā actionē intelligere, qua res alioquin cōmunes in sacramenta mutamus, agentes quæ præcepit Dominus: cuius sacræ actionis pars est duntaxat istud quod hîc benedictionis & gratiarum actionis, id est solennium precum nomine intelligitur. Itaque non est cur Consecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum sacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum est, ratam esse in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in sacramentorum vsu peragitur: ac proinde panem & vinum in sacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & sanguinis Domini symbola: quod neque ex sui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, sed ex Filij Dei institutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur, tum in verbo, tum in elementis. ¶ *Est*, ἐστι, metonymicé: ita tamen, vt sciamus præter signum à credentibus verè percipi per fidem spirituali modo id quod externo symbolo repræsentatur, totum videlicet Christum cum suis donis. neque tamen vel transsubstantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel transfusio, aut commistio cogitanda, sed signi & rei coniunctio symbolica & sacramentalis. Nam illa neque consistere possunt cum veritate humanitatis Christi, neque ad salutem sunt necessaria. Neque enim vt Christi participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adesse, sed nos potius Spiritus sancti virtute & fide in cælum ascendere, & illic eum amplecti, vt cum eo confideamus in cælestibus. In summa, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Christo Deo & homine necesse est, vt salui simus: quod nō alio quàm spirituali modo fit per fidem. Hæc autem fides in nobis creatur & cōfirmatur per Spiritum sanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi symbolis, quibus omnes nostri sensus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Christi ipsius possessionem.

27 *Ex eo*, ἐξ αὐτοῦ. Vulg. & Eras. *Ex hoc*: id est ἐκ τούτου. ¶*Omnes*, πάντες. Num igitur habendi sunt pro Ecclesiæ pastoribus qui sacramentum dimidium sustulerūt illis quos laicos vocant? scilicet, quoniam Apostolis hoc præbetur non laicis: quæ responsio si quid valet, toti certè huic actioni conueniet. Quo igitur iure Cœna Domini facta est toti Ecclesiæ communis?

28 *Hoc*, τοῦτο. Vulgata & Erasmus, *Hic*: referentes scilicet ad αἷμα, id est sanguinem. Atqui si ita interpretemur, nullum erit huius propositionis subiectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinū esse subiecta de quibus prędicētur Corpus & sanguis,

aperte

apertè liquet ex Luc. 22.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabũt autem (sat scio) nonnulli, sacrilegam esse meam audaciam: sed ego contrà non dico sed vociferor, fraude Satanę & incogitantia pastorum factum vt hoc erratum in Ecclesiam inueheretur, ea occasione arrepta quòd quum in Græcis subiectum τοῦτο in vtriusque symboli enuntiatione sit generis neutrius, sicut vtrunque attributum (nempe τὸ σῶμα & τὸ αἷμα, quod in Latina quoque enuntiatione priore vsuuenit in Corporis vocabulo) interpretes in posteriore enuntiatione eandem interpretationem sequuti sunt, quum tamen nomen attributi, nempe Sanguinis, genere variet in Latino sermone à subiecto. inde factum vt hæ enuntiationes perinde sint acceptæ ac si essent identicæ, id est corpus tantùm & sanguis, prætermissa subiectorum, id est panis & vini, mentione, à Christo demonstrarentur. ita certè loquitur Lucas vt ambigi non possit quin Christus poculum indicarit quum hæc diceret, vt, velint nolint, tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstratiuo. Omnino igitur dicendum est, sicuti de altero Symbolo, HOC, id est, Hic panis, est corpus meum: ita in hoc dicto, HOC, id est, poculum seu vinum hoc quod manibus teneo, & vobis præbeo, EST SANGVIS MEVS: sacramentaliter nimirum, id est ea significationis specie qua res significatæ non minus verè præbentur fide spiritualiter sumendæ, quàm Symbola ipsa corporeis organis percipienda tradũtur. Denique ne quid hîc innouasse primus videar, apud Cyprianum lib.2, Epist.3. legitur, Hoc est sanguis meus, in * bonæ fidei codicibus, nonnullis. Neque etiam negligendũ illud videtur quòd Syrus interpres in hac institutione, vt & Ioh.6, vtitur voce פגרא [Pagra] quæ cadauer declarat: Vide Ioh.6,51. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulg. & Erasm. *Testa- * menti*, quæ propria est notatio Græcę vocis, sed quam cõstet hîc respondere Hebræo nomini BERITH, ideóque συνθήκην declarare, quæ est conuentio inter viuentes inita, quomodo etiam Hieronymus in Ierem. 11, & Malach. 2, testatur Aquilam & Symmachum semper Hebręum illud vocabulum fuisse, magis certè propriè, interpretatos. quãuis τὸ διατίθεσθαι interdum in genere, pro stipulatione pacisci apud idoneos etiam Græcos auctores accipi prolato Aristophanis exẽplo doceat Budæus. Denique apud ipsos Veteris fœderis interpretes, διαθήκη pro συνθήκη accipi in humano quoq; negotio cõstat ex 1. Sam 11, 1. & aliis passim locis. Neque obstat quod scribitur Heb. 9, 16. vt ibi dicam. Deus certè durè dict⁹ fuerit duo cõdidisse testamẽta, quæ ratafuerint, quum morte demũ testatoris testamentũ obtineat, bis autem non sit Christus mortuus: vetus autem fœdus valuerit vsque ad Christi mortem: ac proinde Testamentum dici propriè nequeat, ac ne donatio quidem mortis causa. Fœdus autem quàm pactionem ideo interpretari malui, quoniã pactio generis nomẽ est, fœdus autẽ propriè iniri inter eos dicitur qui prius dissidebant, quæ circunstantia in primis in hoc argumento est obseruanda.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

29 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

30 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

31 Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

32 Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

33 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

34 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι,

Noui ⁚fœderis, qui ⁚pro multis ⁚effunditur in remissionẽ peccatorum.

29 Dico autẽ vobis, Non bibam ⁚ab hoc tempore ex hoc ⁚fructu vitis, vsque ad diem illum quum ipsum ⁚bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.

30 Et ⁚quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

31 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte ⁚offendemini in me. scriptum est enim, ‖Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem resurrexero ‖præibo vobis in Galilæam.

33 Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Iesus, ‖ Amen dico

Noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29 *Dico autem vobis, Nõ bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum quum illud bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.*

30 *Et hymno dicto exierũt in montem Oliueti.*

31 *Tunc dicit illis Iesus, Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. scriptũ est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.* Mar.14.27 ioh.16.30. & 18.8. Zach 13.7

32 *Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Mar 14.28 & 16.7.

33 *Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.*

34 *Ait illi Iesus, Amen*

¶ *Pro*, περὶ: i. ὑπὲρ. Vide suprà 9.36.

¶ *Effunditur*, ἐκχυνόμενον. id est effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præsenti. vt Ioh. 10, 17 Pono animam meam: quæ enallage in linguis omnibus locum habet. * Sed præterea mihi videtur Dominus in huius mysterij institutione, licet de re futura loquens, tamen præsentis temporis verba vtrobique vsurpasse, vt admonerentur discipuli hunc esse istorum symbolorum vsum vt oculis fidei res mox futuræ quasi iam præsentes in iis spectarentur. sicut nòs illas, licet iam olim peractas, & non reipsa sed recordatione præsentes fide in hac actione, quasi ob oculos obiacentes, contemplari oportet: totam videlicet passionis historiam, ac si ipsis oculis ipsius corporis, pendens, & confossum Christi corpus, & sanguinem ex ipsius vulneribus stillantem cerneremus.

29 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι: id est ἀπὸ τοῦ νῦν Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, vt suprà diximus cap. 3. 15. Vulg. barbarè, *Amodo*. ¶ *Fructu*, γεννήματος. A γεννᾶσθαι, id est Gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus conuenit Latini (quod sciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id est καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum est. Columella Progeniem vitis dixit, sed alio sensu. Quantopere verò sint hac * voce abusi Eunomiani ostendit Basilius lib. aduersus Eunom. 2. ¶ *Bibam*, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Hîc autem Christi sermo vel metaphoricè accipiendus est in posteriore membro de conuictu, ac si diceret Dominus, Adhuc vobiscũ vixi vt homines cum hominibus consueuerunt: ab hoc tempore verò desinet istius vitæ consuetudo, siquidem vobiscum non ero nisi in regno illo æterno, vbi aliam vitam viuemus: vel hoc referendum ad id quod scribit Lucas Actorum initio, Christum videlicet ad faciendam resurrectionis suæ fidem, quadraginta diebus cum suis discipulis cibum etiam sumpsisse, non necessitate, neque quotidianæ tamen vitæ vsu, vt qui infirmitatem omnem corporis iam exuisset: quod hîc significatum fuerit regni patris nomine, quò etiam videtur referendum * quod scribitur supra, 16, 28.

30 *Quum hymnum cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vulgata, *Hymno dicto*: quod rectè mutauit Erasmus, vt intelligatur Apostolos ipsos vna cum Christo hymnum cecinisse. De hac * ὑμνῳδίᾳ qua conuiuium soluebatur, vide suprà 20,

Ioh. 13. 38. ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

Mar. 14. 32. Luc. 22. 39. Τότε ἔρχεται μετ᾽ αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξομαι ἐκεῖ.

Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ᾽ ἐμοῦ.

Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ᾽ ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ᾽ ὡς σύ.

Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ᾽ ἐμοῦ;

tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.
35 Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te ¨abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.
36 ¶Tunc venit Iesus cum eis in ¨locū qui dicitur ¨Geth-semane: & dicit discipulis, Sedete hîc, vsquequo abiens precatus fuero illic.
37 Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari, & ¨grauissimè angi.
38 Tunc dicit eis Iesus, ¨Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.
39 Et progressus paululū, procidit in faciē suā, precās & dicēs, Pater mi, si possibile est, ¨abeat à me ¨poculū istud: ¨veruntamē non vt ego volo, sed vt tu.
40 Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, ¨Itáne non potuistis ¨vnam horam vigilare mecum?

dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.
35 *Ait illi Petrus, Etiā si oportuerit me mori tecū, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.*
36 *Tunc venit Iesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani: & dixit discipulis suis, Sedete hîc donec vadam illuc, & orem.*
37 *Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.*
38 *Tunc ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hîc, & vigilate mecum.*
39 *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.*
40 *Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?*

¶ *Offendemini*, σκανδαλισθήσεσθε, Vide suprà 11, 6.

35 *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetustis codicibus scribitur in subiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Erasmus, *Negabo*, ἀρνήσομαι.

36 *Locum*, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Erasmus, *Villam*. ¶ *Geth-semane*, γεθσημανῆ. Variis modis hæc vox, vt & alia Hebræa nomina, in codicibus Græcis scribitur. Hebraicè verò vallis ista Hierosolymis proxima scribitur גיא־שמנים [*ghe-schemanim*] quasi vallis pinguium ab vbertate soli dicta. Syrus autem scribit גד־סמן [*ghed-siman*] vt pro θ scribere oportuerit δ.

37 *Grauissimè angi*, ἀδημονεῖν Vulg. *Mœstus esse*. Erasmus, *Affici mœstitudine*. Prudenter verò hæc sunt intelligenda. Nam τὸ ἀδημονεῖν significat Præ mœrore concidere animo & Inopem consilij esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamē ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd lueret iram Dei in nos accensam, quorum peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus, Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pōdus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris illis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

38 *Vndiquaque tristis*, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulg. *Tristis*. Eras. *Mœsta*.

39 *Abeat*, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Transeat*. quod fortassis tolerari posset. nisi adderetur prępositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר [*habar*,] duplici tamen, eáque contraria, significatione. Nam aliquādo idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. 21, Etiam (inquit Propheta) super te trāsibit calix. Id est. etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & Intactum relinquere, vt hoc loco: & Insalutatum præterire, vt Gen. 18. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν᾽ ἂν θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ. Simili dicendi genere petit Iobus à Deo vt transire faciat peccatum suum, Iob 7, 21. & Nathan 2. Sam. 12, 13. Sed meminerimus transire peccati pœnam à nobis in nostrum redemptorem, Esa. 53, 11. sicut è contrario dicitur ira Dei manere super incredulos, Iohan 3, 36. *

¶ *Poculum*, ποτήριον. Vulg. & Eras. *Calix*. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd vocabulum Græcum τρύβλιον alio Græco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrādum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus, tam impiis & tam crassis erroribus, in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. 22. ¶ *Veruntamen*, πλὴν. Obseruandum est hac particula non corrigi superiorem petitionem, (ita enim fuisset in Christo vitium) sed explicari qua conditione id peteret. Quod autem additur, non significat repugnantiam voluntatum quæ peccato non caruisset: sed diuersitatem quæ per se vitiosa non est, ne in hominibus quidem, si modò hominis voluntas cognitæ Dei voluntati libens acquiescat. At hanc, inquies, optimè norat Christus, quam toties etiam prędixerat discipulis. Concedo: sed iræ paternæ in nostra peccata, & magnitudinis pœnæ apprehensio, qua nulla terribilior esse potest, humanam mentem ad tempus hactenus ita totam retinuit vt in eam vnam esset defixa, donec sese erigeret: quæ lucta vt in nobis vix ac ne vix quidem vitio careat, tamen in Christo, vero quidem homine, sed omnis peccati experte, pura fuit ab omni peccati labe.

40 *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*. Erasmus, *Adeò*. Quinque Veteres codices sic distingūt οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ᾽ ἐμοῦ; id est, Itáne? non potuistis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere.

¶ *Vnam horam*, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, *Vna hora*. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 Rursum,

41 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma *est*.

41 *Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem. spiritus quidẽ promptus est, caro autem infirma.*

42 Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

42 ⁖ Rursum secundò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me ⁖ quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

42 *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.*

43 Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

43 Et quum venisset ⁖ reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

43 *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erãt enim oculi eorum grauati.*

44 Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

44 *Et relictis illis, iterum abiit: & orauit tertiò, eundem sermonem dicens.*

45 Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπόν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδού, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite ⁖ quod superest, & requiescite: ecce, appropinquauit hora illa, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

45 *Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

46 Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδού, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

46 Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

46 *Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me tradit.*

47 Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδού, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, ⁖ à primariis Sacerdotibus & Senioribus populi.

47 *Adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus de duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & senioribus populi.* Mar. 14. 43 luc 22. 47. Ioh. 18. 3.

48 Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signũ, dicens, Quem osculatus fuero is est: ⁖ prehendite eum.

48 *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.*

49 Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, ⁖ Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

49 *Et confestim accedens ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eum.*

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

50 At Iesus dixit ei, Amice, ⁖ quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

50 *Dixitque illi Iesus, Amice, ad quid venisti? Tũc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.*

51 Καὶ ἰδού, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant* cum Iesu, extẽsa manu distrinxit gladium suum: & percusso seruo Põtificis maximi, ⁖ abstulit auriculam eius.

51 *Et ecce vnus ex iis qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiens seruũ principis Sacerdotum amputauit auriculam eius.*

52 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladiũ tuum in locũ suum. ‖ quicunque enim ⁖ acceperint gla-

52 *Tunc ait illi Iesus, Cõuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim* Gen 9.6. apoc. 13. 10.

42 *Rursum secundò*, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, *Rursus altera vice*. Sic etiam Latinè Plautus dixit, Rursum denuó. ¶ *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, & Erasmus, *Nisi*. Vide Marcum cap. 10. 30.

43 *Reperit eos rursum*, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, *Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes:* sicut conuertit Vetus interpres.

45 *Quod superest*, τὸ λοιπόν. Vel, *De cætero*. Vulgata & Erasm. *Iam*, ἤδη. Est autem σαρκασμός, quo egebat discipulorum torpor.

47 *A*, ἀπό. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀποσταλέντες: quod facilè subauditur.

48 *Prehendite*, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur aliqua vis afferri.

49 *Aue*, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sępe fit mẽtio apud Paulum in extremis epistolis.

50 *Quorsum*, ἐφ' ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit vers. 8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὅ. & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuum, pro τίνι, vel τί. quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ' οἷσι pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ' ὅσον. Syrus autem interpres postremo loco ponit ἑταῖρε, & ad verbum habet, Ob istúdne venisti, mi socie? vt sit sensus, hoccine illud est cuius causa venis? id est, an venisti me salutandi aut alterius rei causa? siue, mẽne oscularis, de mea salute an de re alia cogitans?

51 *Abstulit*, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, *Auriculam fortasse mordicus abstulisset*. Vulgata & Eras. *Amputauit*, id est ἀπέκοψεν.

52 *Qui acceperint*, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. vers. 7, & Psal 50. ver. 16. Sic etiã in vernaculo nostro sermone, *mettre la main à l'espee*, id est, manũ ensi apponere, significat gladium exerere feriẽdi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur, id est, qui præter vocationem gladio vtuntur

μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

53 Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου· καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

Esa.53.10. 54 Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

55 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

Suprà 31. 56 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

Mar.14.53. luc.22.54 ioh.18.14. 57 Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

58 Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

Mar.14.55 59 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

60 Καὶ οὐχ εὗρον. καὶ πολλῶν ψευδομαρ-

dium gladio ⁚ peribunt.

53 An putas me non posse nunc precari Patrem meum, ⁚ qui huc sistat mihi plures quam duodecim ⁚ legiones Angelorum?

54 ⁚ Quomodo ergo ⁚ implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* ⁚ sic oportere fieri?

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt ⁚ aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, ⁚ vt cõprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docens in tẽplo, nec prehendistis me.

56 Hoc autem totũ factum est vt ‖ ⁚ implerẽtur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

57 ‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerũt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

58 Petrus autem sequebatur eũ ⁚ longo interuallo ⁚ vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

59 Primarij verò Sacerdotes & Seniores & ⁚ totus consessus quærebãt falsum testimonium contra Iesum, vt eum ⁚ morte multarent:

60 Et non inuenerunt: ⁚ etiam

qui acceperint gladium gladio peribunt.

53 *An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?*

55 *In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronẽ exiistis cum gladiis & fustibus comprehendere me, quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.*

56 *Hoc autem totum factũ est vt adimplerentur scripturæ Prophetarũ. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*

57 *At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, vbi Scribæ & seniores conuenerant.*

58 *Petrus autem sequebatur eum à longè, vsque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò sedebat cum ministris, vt videret finem.*

59 *Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morti traderent.*

60 *Et non inuenerunt,*

¶ *Peribunt*, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 *Qui huc sistat mihi*, καὶ παραστήσει μοι. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Et exhibebit mihi*: quanuis Exhibere potius respõdeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi transitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum consuetudinem, qui simplici prouocabulo potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27. v. 53, & alibi sæpe. ¶ *Legiones*, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 *Quomodo ergo*, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. ¶ *Implerentur*, πληρωθῶσι. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, Implebuntur. ¶ *Sic*, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Eras.

55 *Aduersus*, ἐπὶ. Vulgata & Erasmus, *Ad*, id est πρός. ¶ *Vt comprehenderetis me*, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

56 *Implerentur*. πληρωθῶσι. vel. impleantur: si malimus esse ipsius Christi quàm Euangelistæ verba.

58 *Longo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vulg. ad verbũ, *A longè*, barbaré. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' οὐρανόθεν. *Procul* autem est ambigua vox. Itaque periphrasin quæsiui. Sic Virgilius Æneid. 5, *longo sed proximus interuallo*. * Plinius lib. 7, *è longinquo* dixit. vt vertendum est. Mar. 15. 40. ¶ *Vsque in aulam*, ἕως τῆς αὐλῆς. Vulgata, *in atrium*. Et certè fuerunt priuatis ædibus atria, quod aulæ magnatibus, areę videlicet sub dio inter vestibulum & interiorem domum. Nos Gallicè vocamus Curiam. Gallica enim vox licet è Græco & Latino sermone petita, *vne sale*, non est locus ὑπαίθριος, sed tectus, quem Gręca voce *basilicam* Latini vocarunt.

59 *Totus consessus*, τὸ συνέδριον ὅλον. Scribæ videlicet siue legisperiti, plerunque ex Leuitis selecti. Fuit enim hoc cõcilium magnum illud quod ex septuaginta & vno iudicibus constabat, & in quo de causis grauissimis cognoscebatur, veluti de blasphemia, cuius Christus insimulabatur, vt suprà diximus cap. 5. In meo exemplari non legitur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & Seniores. nulla sensus iniuria, quum postea totius concilij fiat mentio. Seniores autem populi intellige, id est qui ex tribubus, quum id licuit, allegebantur primariis Sacerdotibus & Scribis. ¶ *Morte multarent*, θανατώσωσι. Vulg. & Eras. *morti traderent*. Vide suprà 10. 21. In quodam codice scribitur ἀπολέσωσι, perderent.

60 *Etiam quum multi*. καὶ πολλῶν. In vetere quodam exẽplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καὶ: quam lectionem sequutus est Vetus interpres Latinus, & Syrus quoque. Mihi tamen non videtur ociosa repetitio. Vetustissimus autem ille meus codex hîc habet nouum & admirabile quidpiam, nempe, καὶ οὐχ εὕροντο ἴσας. καὶ πολλοὶ προσῆλθον ψευδομάρτυρες, καὶ οὐχ εὕροντο ἴσας. Latina verò interpretatio κατὰ πόδας, in eodem codice habet repetitum, *& non inuenerunt sequentia*: ex quo liquet prorsus pro εὕροντο ἴσας, scribendum fuisse εὗρον τὰ ἴσας, & ita hæc esse cõuertenda, Et non inuenerũt quæ cõgruerẽt. i. falsa quidẽ testimonia facilè reperta, sed non inuenta eiusmodi vt inter se cohærerẽt, quũ videlicet vel idem prorsus dicunt testes, vel saltem quum quod vnus dicit, alterius testimonio sequitur, quod ad probationem requiritur. Marcus ἴσας μαρτυρίας eleganter vocat. Causam tamen non video cur à recepta lectione Græca siue Latina Vulgata discedatur. Sed hîc potius obseruandum est quod ad rem maximè pertinet, voluisse nimirum Deum vt omnibus modis liqueret nobis de Christi innocentia testatissima, prius quàm de damnatione: vt sciamus illum non propter sua, quæ nulla fuerunt, sed propter nostra peccata fuisse damnatum.

¶ *Postremò*

τύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον· ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. ¨Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autem venerunt duo falsi testes,

61 Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

61 Dixerunt, Iste dixit, ‖Possum ¨destruere templum Dei, & ¨triduò ipsum ¨ædificare.

61 *Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.* Ioh.2.19.

62 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

62 Et exsurgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? ¨quid *illud est quod* isti ¨aduersum te testificantur?

62 *Et surgens princeps Sacerdotum ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur?*

63 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

63 Iesus autem silebat. Et respõdens Pontifex maximus dixit ei, ¨Adiuro te per Deum viuentẽ vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius ¨Dei.

63 *Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum viuum vt dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.*

64 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

64 Dicit ei Iesus, ¨Tu dixisti: ¨quinetiam dico vobis, ¨Abhoc tempore videbitis ‖Filium hominis sedentem ¨ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem ¨in nubibus cæli.

64 *Dicit illi Iesus, Tu dixisti: veruntamen dico vobis, Amodo videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & veniẽtem in nubibus cæli.* Suprà 16.27. rom.14.10. 1.thess.4.14.

65 Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

65 Tunc Pontifex maximus ¨dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

65 *Tunc Princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nũc audistis blasphemiam.*

66 Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, ¨Tenetur mortis pœna.

66 *Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.*

67 Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐρράπισαν,

67 ‖Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò ¨bacillis eum ceciderunt,

67 *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt,* Esa.50.6.

¶ *Postremò verò*, ὕστερον δέ: id est, ὕστατα δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuum pro superlatiuo positum putat.

61 *Destruere*, καταλῦσαι. Ad verbum, *dissoluere*. vide suprà 24.2. ¶ *Triduò*, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*: vt sit διὰ positum pro ἐν. Plin. lib. 9, cap. 51, *Cæteræ fœminæ in triduo excludunt.* Vetus interpres *Post triduum*: id est μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2.1, & Galat. 2.1. Idem infrà Marci 14.58, interpretatur, *Per tres dies*: & Erasmus, *Tribus diebus.* ¶ *Ædificare*, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, *Reædificare*: id est ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 *Quid* [*illud est quod*] τί. Vulgata, *Ad ea quæ*: id est, πρὸς ἅ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quum tamen in omnibus codicibus, quos mihi videre licuit, ista dirimantur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, *Quid?* Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sententia. ¶ *Aduersum te testificantur?* σου καταμαρτυροῦσιν; Eras. *Testimonium dicunt aduersum te?* Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio: vt sit hic sensus, Quî fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

63 *Adiuro*, ἐξορκίζω: id est, Interposito iureiurando & Dei auctoritate præcipio, vt intelligas te coram Deo cõsistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat Iureiurando aliquem astringere, quod non videtur Caiaphas à Christo postulasse, aut si postulauit, Christus recepisse. Sic etiam à Theologis accipi consueuit pro eo quod Coniurare dicunt, id est, per Dei nomen adhibitum præcipere. Vnde in illis primis Ecclesiæ incunabulis Exorcistæ dicti qui miraculorũ dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquẽdi admodum vsitata.

64 *Tu dixisti*, σὺ εἶπας. Vox est assentientis atque vel modestè respondentis, vt quum ex aliquo quidpiam quæritur quod agnoscere non potest quin sibi aliquid tribuere magnum videatur: vel eum cui respondetur ex ipsiusmet sermone conuincentis. Itaque Marcus pro *Tu dixisti*, habet disertis verbis, *Ego is sum.* Fuisse verò hanc assentiendi formulam apud Græcos etiam vsurpatam docet D. Camerarius, prolatis ex Euripide & Xenophonte exemplis. ¶ *Quinetiam*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen.* Vide supra 11.c.22. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι, deinceps, siue posthac. Idẽ enim hoc valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulgata & Erasmus, *Amodo.* ¶ *Ad dextram potentiæ* [*Dei,*] ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei suppleuimus ex Luc. 22.69. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ij sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, vt qui honoratiore loco sedeant. Vulgata & Erasmus, *A dextris virtutis.* ¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24.c.30.

65 *Dirupit*, διέῤῥηξε. Hanc consuetudinem omnibus ferè priscis gentibus in luctu solẽnem fuisse, ex multis Homeri locis constat: maximè vero ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. ÆEneid. his versiculis, *Tum pater ÆEneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos*, &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describens. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: idque ex traditione quæ scripta extat in Talmud. volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 *Tenetur mortis pœna*, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem, libro 2, *Vt qui non discessissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur.* Id est obnoxij essent pœnæ. Vulgata & Erasm. *Reus est mortis.* Vide suprà 5.21.

67 *Bacillis ceciderunt*, ἐῤῥάπισαν. Vulg. *Palmas in faciem*

eius dederunt. Atqui hoc ipsum est τὸ κολαφίζειν, à quo manifestè hoc ipso loco distinguitur τὸ ῥαπίζειν. Vide suprà 5.29, & Marc.14.69. Quidam tamen κόλαφον idem esse volunt quod κόνδυλον, ictum videlicet pugno in genam inflictum, ῥάπισμα verò impingi explicata manus palma, quod vulgò vocamus *vn soufflet.* Syrus autem interpres pro ῥαπίζειν vtitur verbo מחא [*mecha*] quod significat in genere τὸ πατάσσειν, id est cædere, siue ferire.

Marc.14.66. luc.22.55 ioh.18.25.

Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

Κεφάλαιον κζ.

Mar.15.1. luc.22.66 ioh.18.28

Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

68 Dicentes, ¨Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 ‖Petrus autem sedebat ¨extra in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

71 ¨Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla:* & dixit ¨iis qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, *dicens,* ¨Non noui hominem.

73 ¨Paulo pòst autem accesserunt ¨qui astabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

74 Tunc cœpit, ¨seipsum deuouere, & iurare, *dicens,* ¨Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

75 Et recordatus est Petrus verborũ Iesu, qui dixerat ei, Priusquàm gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extra, ¨fleuit amarè.

CAP. XXVII.

1 M‖¨Ane autem quum esset, consiliũ ceperunt omnes primarij Sacerdotes & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctũ eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato ¨præsidi.

68 *Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit.*

89 *Petrus verò sedebat foris in atrio: & accessit ad eum vna ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.*

70 *At ille negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.*

71 *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Iesu Nazareno.*

72 *Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.*

73 *Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.*

74 *Tũc cœpit detestari, & iurare quia non nouisset hominem. Et continuò gallus cantauit.*

75 *Et recordatus est Petrus verbi Iesu quod dixerat, Priusquam gallus cãtet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amarè.*

CAP. XXVII.

1 *Mane autem facto consilium inierunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent.*

2 *Et vinctum abduxerunt eum & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.*

---

68 *Vaticinare,* προφήτευσον. Vide Mar.14.65.

69 *Extra,* ἔξω. Extra porticum videlicet in qua consederat Pontifex, nõ autem extra domum, siue foris, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Erat enim in cortem ingressus, vt dictum est suprà versu 58: & paulo pòst ex corte dicitur sese in vestibulum recepisse.

71 *Eum autem egredientem,* ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deest pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum postea addatur, abundabit secundo loco, nisi vertas tanquam absolutè positum, sicut Vetus interpres: quem in eo quoque sequutus sum, quòd ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non iam egresso Petro, sed in ipso egressu. ¶ *Iis qui [erant] illic,* τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος. *dicit eis, Illic & iste.*

72 *Non noui,* ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari scribitur, ídque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, *dicens, Non noui.* quæ tamẽ ἔλλειψις est Hebræis familiarissima.

73 *Paulo pòst,* μετὰ μικρόν: id est μετ' ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, *Post pusillum.* ¶ *Qui astabant,* οἱ ἑστῶτες: id est οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Qui stabant.*

74 *Seipsum deuouere,* καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpositionis κατά, quasi scriptũ sit καθ' ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Greci Theologi vocant quod Hebræi חרם [*cherem.*] Vnde ἀναθεματίζειν: id est, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, *Detestari.* Erasmus, *Execrari.* Vide Rom.9.3. ¶ *Non noui,* ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, *Quia non nouisset.* Erasmus, *Quòd non nosset:* quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotismo: de quo dicemus Mar.10.33.

75 *Fleuit amarè,* ἔκλαυσε πικρῶς. Huc spectat elegans illud Augustini dictum De Ciuit. lib.14, cap.13. Audeo dicere, superbis vtile esse cadere in aliquod apertum manifestumque peccatum vnde sibi displiceant, qui iam sibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus sibi displicuit, quando fleuit: quàm sibi placuit, quando præsumpsit.

IN CAPVT XXVII.

1 *Mane autem quum esset,* πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbũ, Matutino autem facto tempore. Nam subauditur ὥρας. Latini plerunque simpliciter dicunt *Mane.* Vulgata & Erasmus, *Mane autem facto.*

2 *Præsidi,* ἡγεμόνι. Promiscuè vtuntur Euangelistę voce ἡγεμόνος, quum alioqui non ὕπαρχος sed ἐπίτροπος id est non Præses sed Cæsaris Procurator, Præsidi Syriæ obnoxius, in Iudæam mitteretur, vt ex historia Cumani & aliorum apud Iosephum liquet. Erant autem duo istorum Procuratorum Cæsaris genera. Nam alij Rationales propriè dicti solis vectigalibus colligendis vacabant: alij præterea prouinciis minutioribus vice præsidis præerant cum aliqua potestate, & iurisdictionem sibi aliquam, nullo præside præsente, inter prouinciales sumebat, quum alioqui apud solos Magistratus prouinciarum præsides, puta proconsules & proprætores lege agere liceret. Tacitus autẽ lib.15, disertè Pilatum vocat Tiberij procuratorem.

3 Prodiderat

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

3 Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad primarios Sacerdotes, & seniores.

3 *Tunc videns Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & senioribus,*

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῶον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

4 Dicens, Peccaui prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

4 *Dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.*

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

5 Ipse verò proiectis *illis numis* argenteis in templum, secessit: & abiens ‖ strangulauit *sese*:

5 *Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit.* Act.1.18.

6 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

6 Primarij autem Sacerdotes acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan, quoniam pretium sanguinis est.

6 *Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerūt, Non licet eos mittere in corbanan: quia pretium sanguinis est.*

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam hospitum.

7 *Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.*

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ‖ ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

8 *Propter hoc vocatus est ager ille, Hacel-dama, hoc est ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.* Act.1.19.

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ Et acceperunt triginta *numos* argenteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

9 *(Tunc impletū est quod dictum est per Ieremiam prophetā, dicentē, Et acceperūt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israel.* Zach.11.13.

---

3 *Prodiderat*, παρεδίδου: significatione præteriti plusquam perfecti. In vno codice legitur παρεδιδοὺς, & quidem rectius. Vulgata, *Tradidit*. ¶ *Pœnitens*, μεταμεληθεὶς, non μετανοήσας. Nec enim resipiscit quemcunque pœnitet, sed sæpe in deterius ruit. Vide supra 3.2. ¶ *Retulit*, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב [heschib] id est Restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*.

4 *Innoxio*, ἀθῶον. Vulgata, *Iustum*: id est δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas nihil commeritum hominem à se proditum ad cædem. Nam θωὰν vocant Græci pœnam atque multam quæ persolui debeat.

5 *Secessit*, ἀνεχώρησε: id est abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse nō dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, *Recessit*. ¶ *Strangulauit* [*sese*,] ἀπήγξατο. Vide Act.1.v.18.

6 *Corbanan*, κορβανᾶν: id est templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. ¶ *Sanguinis*, αἵματος: id est vitæ, aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filij Dei, religiosi isti homines, nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudiciis capitalibus interesse, quū interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos suis præiudiciis damnarunt. Non prorsus dissimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipsorum opem implorantem Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis ritè offerri posse statuerunt.

7 *Agrum illum figuli*, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temerè esse factum, sed Euangelistam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, vt apparet ex verbis Petri, Act.1.19. quem etiam designarat Propheta Zacharias 11.13. cuius oraculum postea recitat. Itaque articuli vim expressi. ¶ *Hospitum*, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus, etiam mortuis, coniungi religio erat Iudæis.

9 *Ieremiam*, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, vt planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικὸν: sicut censet Augustinus libro De consensu Euangelistarum tertio cap. 7: itemque Eusebius ἀποδείξεως libro 10. Quod si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adscripserit, quum Euangelista, vt alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est vt fateamur iam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse, quod expresse dicit Hieronymus, De Opt. genere interpretandi, Ad Pammachium. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in ista postrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphrasi, (quam sanè cōstat non posse non esse vetustissimam) non adscribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarum compendiis facilè potuit ζα in ια mutari. ¶ *Et acceperunt*, καὶ ἔλαβον. Quia hæc prædictio, vt Græcè scribitur, parum videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendum est, ita plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Noui testamenti scriptoribus, vt sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipsius verba recensuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa conuincit, eundem Spiritum ore Euangelistarum loquutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuisse quid futurum esset prædicere: Euangelistarum verò quid sit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorū prædictiones in nouo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerandis vocabulis adstringi. Deinde & hoc notandum est, versionem illā Græcam Prophetarū quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel suppositītiam esse, (quod partim ex Iosepho, partim ex infinitis, & iis quidem crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamenti scriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen constat va-

riis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam, de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεως, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re consentiens cum nostro Euangelista, πλάστην interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum.* Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba, quæ sic habent, *Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati, quem filij Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Hæc autem siquis conferat, intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quàuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, vtitur prima persona, *Accepi & Proieci.* Euangelista verò contrà, narrans quod ab aliis est factum, tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. vt legitur in Græcis & Latinis codicibus, summo consensu. Sed ἔλαβον potest etiam verti *Accepi*: & Syrus interpres legit ἔδωκα *Dedi*, quod errore fortassis altero librariorum mutatū est in ἔδωκαν. Sed age, à recepta lectione ne recedamus. Narrauerit igitur Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euāgelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirum accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum: id est, quos futurum erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר [*iotser*] accipi à Propheta propria significatione: & eos falli qui Kimhi auctoritatem sequuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, vt significet eum qui præerat templi ærario: id est Seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerunt triginta argentei. Neque enim melior interpres querendus quàm Euangelista, qui disertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour vn potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, *Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis*, Euangelista his verbis exposuit, *Pretium illius æstimati, quem filij Israel æstimarunt*: mutata prima persona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem: Euangelista verò ipse in persona sua loquitur. Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus: idque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidem hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, interpretatur Erasmus, *Quem æstimatum emerunt* (Pharisæi videlicet) *à filiis Israel*: id est à Iuda Israelita. Vulgata, *Quem appretiauerunt à filiis Israel*. At ego puto commodius sic verti posse, *Quem æstimarunt qui sunt ex filiis Israel*: id est, qui æstimatus fuit à filiis Israel: perinde ac si dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æstimatam, nusquã legi. Præterea præpositio Latinorum A, in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus, ferè respondet τῷ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, sed potius παρά τινος. Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicendi genere etiam hæc ellipsis est bis vsupata suprà 23. 24, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id est Occidetis ex ipsis, & crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis. Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino ellipsis apparet, Actorum 21.16, & Ioh.16.17.

---

10 Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Mar.15.3. Luc.23.3. Ioh.18.33.

12 Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

13 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

14 Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

15 Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

16 Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

17 Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

18 Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

10 Et dederunt eos ⁘ ad *emendū* illum agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)

11 ‖Iesus autem stetit corã præside, & interrogauit eum præses, dicens, ⁘Tú*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

12 Et quum ipse accusaretur à primariis Sacerdotibus & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur pręses valde.

15 Præses autem ⁘singulis festis cõsueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quẽ voluissent.

16 ⁘Habebant verò tunc vinctū insignem, qui dicebatur ⁘Barabban.

17 Ipsis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)*

11 *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*

12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.*

13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quãta aduersum te dicunt testimonia?*

14 *Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præses vehementer.*

15 *Per diem autem solennem cõsueuerat præses populo dimittere vnum vinctum, quem voluissent.*

16 *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*

17 *Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittã vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?*

18 *Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eũ.*

---

10 *Ad* [*emendum*] *agrum illum figuli*, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Vetus Latina interpretatio, testante Hieronymo ad Pammachium, interpretata est *Ad conflatorium*: ipse autem Hieronymus, *Ad statuarium*.

11 *Tu* [*ne*] *es rex ille?* σὺ εἶ ὁ βασιλεύς; Ad verbum, Tu es ille rex. Sed adiuuanda est interrogatio pronuntiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

15 *Singulis festis*, καθ᾽ ἑορτήν. Vide Mar.15,6.

16 *Habebant*, εἶχον. Vulgata & Erasmus *Habebat*, εἶχεν. *

¶ *Barabban*, Βαραββᾶν. Syriacum est בר־אבא [*bar-abba*] vel,

vt alij

19 Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρός αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν.

20 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

21 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

22 Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

23 Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

24 Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

25 Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

26 Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

27 Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

28 Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·

19 Sedente autem eo in tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somnio propter eum.

20 ‖Primarij verò Sacerdotes & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

21 Respondēs autem præses dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciā Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes, Crucifigitur.

24 Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua abluit manus coram turba, dicēs, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respondens vniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem quum flagellasset, tradidit vt crucifigeretur.

27 ‖Tunc milites præsidis, quū abduxissent Iesum in prætoriū, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 Et quum exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam:

19 *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.*

20 *Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis vt peterent Barabban, Iesum verò perderent.* Mar 15.11 luc.23.18. ioh. 18.40 act.3.14.

21 *Respondens autem præses ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.*

22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes, Crucifigatur.*

23 *Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*

24 *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo dicens, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis.*

25 *Et respondens vniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*

26 *Tunc dimisit illis Barabban: Iesum autem flagellatum traddidit eis vt crucifigeretur.*

27 *Tunc milites præsidis suscipiētes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem* Mar. 15.16 ioh.19.1

28 *Et exuētes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei:*

vt alij volunt בר־רבא [*bar-rabba*] cuius rectus Græca inflexione est Barabbas.

19 *Nihil tibi* [*rei sit,*] μηδέν σοι. Vide suprà 8.29. ¶*In somnio*, κατ' ὄναρ. Id est nocturno viso. Vide suprà, 1.20.

21 *Vtrum*, τίνα. Id est πότερον, vt propriè loquūtur Græci. ¶ *E duobus illis*, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hic ponitur pro ἐκ, sicut suprà hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, Ἐμφυλίων ά, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίζετο εἶναι πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant hostes iudicauit.

22 *Iesu*, Ἰησοῦν. Ad verbum Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata *De Iesu*.

* 23 *Enimuero quid*, τί γάρ. Vel, *quidnam*. ¶ *Amplius*, περισσῶς Vulgata, *Magis*: id est μᾶλλον. Vide suprà 5.47.

24 *Se nihil proficere*, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare, vt non subaudiatur αὐτὸς, sed τοῦτο. ¶*Sed maiorem tumultum fieri*, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel. Sed potiùs tumultum oriri. Vulgata & Erasmus, *Sed quòd magis tumultus fieret*. At tumultus non nunc primū cœpit sed excreuit. * ¶*Abluit manus*, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut.21,6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, &c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominū cæde aliisve mactationibus, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virg. 2. Æn. *Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.* ¶*Coram turba*, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, *Coram populo*. ¶*A sanguine*, ἀπὸ τοῦ αἵματος id est cæde, ex Hebræorū consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 *Sanguis eius*, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 *Quum flagellasset*, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum, quod damnatos, ante vltimum suppliciū, virgis cædere ex more esset Romano, huic loco non conuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberādi, si Iudæorum crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Iohanne constat.

27 *Quum abduxissent*, παραλαβόντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Suscipientes*. Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens sicut diximus suprà 4.5. ¶*Cohortem*, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ita circumuolutis vt in se non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων ά. Sic etiam Hebræis idem vocabulū חבל [*chebel*] funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap.10.5.

28 *Circumposuerunt*, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superiniicitur chlamys & circumuoluitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, *Circundederunt*. ¶ *Coccinam*, κοκκίνην. Marcus & Iohannes ἱμάτιον πορφυροῦν commemorant. Paruum fuit enim discrimen inter coccinum & purpureum colorem, quamuis preciosior esset & suauius luberet purpura. Hinc Horatius lib. Ser. 2, Satyra 6, *Rubro vbi cocco Tincta super lectos canderet vestis eburnos.* Et mox, *Ergo vbi purpurea porrectum in veste locauit Agrestem.*

29 Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

30 Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

31 Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

Mar.15.22. luc.23.26.
32 Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

Mar.15.22. luc.23.32. ioh. 19.16.
33 Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

34 Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

Mar.15.24
35 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. (Psal. 22.19)

36 Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

37 Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΙΗΣΟΥΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

38 Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

39 Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.

Ioh.2.19.
40 Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ

---

29 Et coronam è ſpinis contextam impoſuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum ſummiſſo, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

30 Et quum inſpuiſſent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et poſtquā illuſiſſent ei, exuerūt eum chlamyde, induerúntque veſtimentis ſuis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ‖Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hūc angariauerunt vt attolleret crucem eius.

33 ‖Et quum veniſſent in locū qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,

34 Dederunt ei acetum bibendum cum felle miſtum: & quū guſtaſſet, noluit bibere.

35 ‖Poſtquam autem crucifixerunt eum, partiti ſunt eius veſtimenta, ſortem iacientes vt impleretur quod dictum eſt à Propheta, ‖Partiti ſunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen ipſius ſcriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDÆORVM.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad ſiniſtram.

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita ſua,

40 Et dicētes, ‖Tu qui diſſoluis

---

29 *Et plectentes coronam de ſpinis, poſuerunt ſuper caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eum, illudebāt ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.*

30 *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*

31 *Et poſtquam illuſerunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum veſtimentis eius: & duxerunt eum vt crucifigerent.*

32 *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonē: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.*

33 *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,*

34 *Et dederunt ei vinum bibere cum felle miſtum: & quum guſtaſſet, noluit bibere.*

35 *Poſtquam autem crucifixerunt eum, diuiſerunt veſtimenta eius, ſortem mittentes: vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem, Diuiſerunt ſibi veſtimēta mea, & ſuper veſtem meā miſerunt ſortem.*

36 *Et ſedentes ſeruabant eum.*

37 *Et impoſuerunt ſuper caput eius cauſam ipſius ſcriptam, HIC EST IESVS REX IVDAEORVM.*

38 *Tunc crucifixi ſunt cum eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à ſiniſtris.*

39 *Prætereuntes autem blaſphemabant eum, mouentes capita ſua.*

40 *Et dicentes, Vah qui*

---

29 *Contextam,* πλέξαντες. id eſt, Implexis ſpinis concinnatam. Apparet igitur milites per laſciuiam & ludibrium regiam quandam ſpeciem Chriſto affinxiſſe. ¶ *Ante,* ἔμπροσθεν. Vertere ſolemus ἔμπροσθεν *Coram,* ſed hîc aliquid amplius videtur ſignificari. ¶ *Rex,* ὁ βασιλεύς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide ſuprà 11.26.

30 *Verberabant,* ἔτυπτον. Vulgata & Eraſ. *Percutiebant,* ἐπαίεσαν. ¶ *Caput,* εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum, *In caput:* quomodo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teste.* Latini omittūt præpoſitionem. * Hinc autem perſpicitur quæ fuerit iſtorum inſolentia: qui tamen omnia purè agere videri volebant. Non eſt enim hoc ita exponendum quaſi Chriſti imbecillitatis miſerti crucis onus totum in hunc Simonem reiecerint, ſed quod ita requireret Chriſti tam miſerè totam noctem habiti imbecillitas, vt alius non ad expiāda noſtra peccata, ſed ad externum crucis onus ſubleuandum ipſi adiungeretur: qua de re vide Ioh.19,17.

32 *Angariauerunt,* ἠγγάρευσαν. Vide ſuprà 5.41.

33 *Golgotha,* γολγοθᾶ. Ita reperimus ſcriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, poſteriore λ detracto, ſicut Syrus interpres ſuſtulit prius, ſcribens Gugultha. ¶ *Quod eſt,* ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, *Qui eſt dictus.* In quodā codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. id eſt, Quod eſt, ſi interpreteris: ſicut ſuprà 1.23.

34 *Acetum,* ὄξος. In quodā exemplari & illo meo vetuſtiſſimo legitur οἶνον, id eſt *Vinum:* ſicut etiam conuertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quanuis diſſentiente Syro interprete, veriſſimam arbitror, auctore ipſo Spiritu ſancto, Mar.15.23. Itaque etiam ſi ὄξος ſcripſiſſe Euangeliſtam Grecè, aut Syriacè חלא [*chala,*] aut Hebraicè חומץ [*chomets*] dicamus, non ſignificauerit tamen acetum quod vocamus, ſed vinum conditum: neque χολῆς voce *Fel* intellexerit, ſed amarorem, cuiuſmodi eſt myrrhæ genuinæ, leniter, inquit Plinius, amarę. Vide Mar.15.23.

35 *Vt impleretur,* ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ teſtimonio in nullis vetuſtis codicibus reperimus, neque legitur in Syra interpretatione, adiectum proculdubio ex Ioh.19.24.

37 *Crimen,* αἰτίαν. Vulgata & Eraſmus, *Cauſam:* quod etiam declarat Græcis αἰτία, ſed illa tamen ſignificatio videtur huic loco melius conuenire, & ita ſignificatur inſcriptio quam vocat Iohannes Titulum, continentem, Idcirco damnatum & crucifixum quòd regnum Iudææ affectaſſet. Auguſtinus ep.8. legit, Cauſam mortis eius, αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, & vetuſtam hanc eſſe lectionem, liquet ex Syro interprete.

40 *Qui diſſoluis,* ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐά, quod rectè Vulgata vertit *Vah.* Eſt enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quaſi in vocandi caſu, vt paulò antè annotauimus, 23.14.

41 Et

ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

41 Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

42 Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

43 Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεόν, ῥυσάσθω νῦν αὐτόν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

44 Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

45 Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

46 Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλί, Ἠλί, λαμμᾶ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν.

49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ

templū, & triduo ædificas, serua temetipsum: si Filius Dei es, descendito è cruce.

41 Similiter autem etiam primarij Sacerdotes illudentes cū Scribis ¨& senioribus, dicebāt,

42 Alios seruauit, seipsum non potest ¨seruare. si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ¨ei.

43 ‖Cōfidit in Deo, eruat ipsum nunc, ¨si placet ei. dixit enim, Filius Dei sum.

44 ¨Id ipsum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

45 A sexta autem hora tenebrę factæ sunt super ¨vniuersam regionē, vsque ad horam nonam.

46 Circiter verò horam nonam ¨exclamauit Iesus voce magna, dicēs, ‖Eli, Eli, ¨lama-sabachthani? Hoc est, Deus mi, Deus mi, cur ¨deseruisti me?

47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum *hoc* audissent, dicebant, ¨Eliam vocat iste.

48 Et statim currēs quidā ex eis, ‖quum acceptam spongiā impleuisset aceto, & ¨circumposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias ¨ ser-

destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, salua temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.

41 *Similiter & principes Sacerdotum illudentes cū Scribis & senioribus, dicebant,*

42 *Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.*

43 *Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult. dixit n. Quia Filius Dei sum.* Psal.22.9. Sap.2.18.

44 *Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.*

45 *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram, vsque ad horam nonam.*

46 *Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens, Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, vtquid dereliquisti me?* Psal.22.2.

47 *Quidam autem illic stātes & audientes dicebant, Eliam vocat iste.*

48 *Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere.* Psa.69.22.

49 *Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an ve-*

41 *Et senioribus*, καὶ πρεσβυτέρων. In vetustis omnib. cod. vt & apud Syrū interpretē, additur, καὶ Φαρισαίων, & Phariseis.

42 *Seruare*, σῶσαι. Additur nota interrogationis, aut ridiculę potius percontationis in sex vetustis codicib. ¶*Ei*, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptū habent ἐπ᾽ αὐτῷ: quoddam etiam ἐπ᾽ αὐτόν. Nec enim certè inter se differūt credere Deo, & credere in Deum: quorum illud respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungi solet: istud verò litera ב effertur, eodem prorsus sensu, vt Exod.14,31. & 2. Paral.20,20. Sic tamen vt oporteat Domini auctoritatem à seruorum, per quos loquitur, ministerio semper & accuratè discernere. Sed aliud est sanè Credere Deum, quam Credere Deo, vel In Deum.

43 *Si placet ei*, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, εἰ ἀρέσκει αὐτῷ. Ipsum videlicet eruere: vel si ipse gratus est ei. Vulg. *Si vult*. ita vt αὐτὸν *eum* non repetatur: quod tamen reperio in omnibus Græcis codicibus: & Syrus etiam interpres illud legit Hebræa constructione interpretatus אן צבא בה [*en tsabe beh*] i. Si placuit sibi in eo, pro quo Hebręi vterentur verbo חפץ [*chaphets*] vel רצה [*Ratsah*:] sed cum præpositione ב. Itaque fateor hunc locum mihi suspectum esse, quum neque verba illa Hebræa, neque Græcum τὸ θέλειν, construi cum casu quarto personæ sic vsquam consueuerint. Quid si igitur legamus ῥυσάσθω, εἰ θέλει, αὐτόν, id est, *Seruet, si libet, ipsum*: Sed hoc videretur in Deum ipsum, potius quàm in Christum dici. Et fortasse nouitas huius locutionis, *Si vult eum*, fecit vt *eum* tanquam redundans expungeretur. Hæc autem varietas nihil in ipsa sententia immutat. *

44 *Id ipsum autem*, τὸ δ᾽ αὐτό. Integrum hunc versiculū non reperi in quodam vetere codice, sed sublatum puto à quopiā qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronūm. Nam extat etiam apud Syrum interpretem. Sed nulla hic repugnantia, nec etiam idiotismus solis Hebræis familiaris. * Sed est dicendi genus è medio petitum, & omnibus vsitatum, quo indefinitè dicitur quod singulis minimè conuenit. Sic dicitur lapis anguli reiectus ab architectis, non tamen, sine exceptione, singulis. Sic citatur locus ex Prophetis Ioh. 6,45. qui tamen apud vnum Esaiam extat.

45 *Vniuersam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. i. χώραν. Vulg. & Erasm. *Vniuersam terram*, quasi omnes mundi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.33.

46 *Exclamauit*, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quę non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. *Clamauit*. ¶*Lama*, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λιμμά. in septem λιμά. in vno λεμά. quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione. Sed & apud Marcum 15, 34. pro Ἠλί legitur Ἐλωί, quod Syriacum est. * Ego verò Christum omnino arbitror ipsas Dauidis voces Hebræas vsurpasse, & sic totum hunc locum esse scribendū: id quod etiam apparet ex manifestiore paronomasia Eli, & Eliæ. ¶*Deseruisti*, ἐγκατέλιπες, In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere, quo posteriore vsus est Vetus interpres. Quomodo verò mihi videatur hic locus explicandus, reperiet lector Heb. 5.7. quem mihi quidem videtur Bernardus pulcherrimè paucis istis verbis exposuisse Serm.5. de verbis Esaiæ, * *Dicerène audebimus quod aliquando fuerit etiam Christus sine Patre? Nemo id præsumeret, nisi prior ipse dixisset Deus meus, Deus meus, inquit, quare dereliquisti me? Quędā enim est derelictio vbi nulla fuit in tanta necessitate virtutis exhibitio, nulla maiestatis ostensio.*

47 *Eliam*, Ἠλίαν. Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus mi, non imperitia linguæ, vt nonnulli stultè opinati sunt, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euangelista Hebræa illa verba recitasset, totidem verbis. Vide Mar.15,34.

48 *Et circumposuisset*, καὶ περιθείς. i. ἐπιθείς, imposuisset, * extremæ nimirū arundini circumuolutā. Vide Ioh.19,28.

49 *Seruaturus*, σώσων. Vulgata, *Liberans*: id est σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, *Liberaturus*: id est ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτόν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευράν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autem accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse, idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ

2.Par.3.14 ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ μήτηρ τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου.

Mar.15.42 luc.23.50. ioh.19.38. Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ.

Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

Ἦν δὲ ἐκεῖ ἡ Μαρία Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ

uaturus eum.
50 Iesus autem quum rursum
clamasset voce magna, emisit
spiritum.
‖Et ecce, ¨velum templi ¨fis-
51 sum est ¨in duas partes à summo
vsque ad imum: & terra mota
est, & petræ fissæ sunt.
52 Et monumenta ¨aperta sunt:
& multa corpora sanctorū qui
dormierant, surrexerunt.
¨ Qui egressi è monumentis
53 post resurrectionem eius, ¨introierunt ¨in sanctam vrbem, &
¨apparuerunt multis.
54 Cēturio verò & qui cum eo
erant ¨seruātes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerāt,
timuerunt vehementer, dicentes, Verè ¨Filius Dei erat iste.
55 Erant autem illic ¨mulieres
multæ è longinquo spectantes,
quæ sequutæ fuerant Iesum à
Galilæa, ministrantes ei.
56 Inter quas erat Maria Magda
lene, & Maria mater Iacobi &
¨Iose, & mater filiorū Zebedæi.
57 ‖Quum autem serum diei esset, venit homo diues ¨Arimathæensis, nomine Ioseph, qui &
ipse ¨discipulus fuerat Iesu:
58 Is adiit Pilatū, & petiit corpus Iesu. Tūc Pilatus iussit reddi corpus.
59 Et Ioseph quum accepisset
corpus, inuoluit illud sindone
pura?
60 Posuitque in monumēto suo
nouo quod exciderat in petra:
& aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.
61 Erat autem illic Maria Ma-

niat Elias liberans eum.

50 *Iesus autem, iterum clamans voce magna, emisit spiritum.*

51 *Et ecce, velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt.*

52 *Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierāt, surrexerunt.*

53 *Ex exeuntes de monumētis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerūt multis.*

54 *Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terræ motu & iis quæ fiebant, timuerunt valde dicentes, Verè Filius Dei erat iste.*

55 *Erant autem ibi mulieres multæ à longè, quæ sequutæ erāt Iesum à Galilæa, ministrantes ei.*

56 *Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorū Zebedæi.*

57 *Quum autem serò factū esset, venit quidam homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu:*

58 *Hic accessit ad Pilatum & petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.*

59 *Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda:*

60 *Et posuit illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnū ad ostiū monumēti, & abijt.*

61 *Erant autem ibi Ma-*

51 *Velum*, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebantur Sancta sanctorum à Sancto. ¶ *Fissum est*, ἐσχίσθη. Vulgata, & Erasmus, *Scissum est*. id est ἐτμήθη. ¶ *In duas partes*, εἰς δύο. s. μέρη, quod tamen in meo vetustissimo codice expressum reperi.

52 *Aperta sunt*, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulchra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorū quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiam veluti discerperet, tamen Christi resurrectionem esse consequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 *Qui egressi*, καὶ ἐξελθόντες. Eras. ad verbum, *Et egressi*. Vide supra 26,53. ¶ *Introierunt*, εἰσῆλθον. Vulg. & Erasm. * *Venerunt*, ἦλθον. ¶ *In sanctam vrbem*, εἰς ἁγίαν πόλιν. Id est Hierosolymā, vbi cultus diuini sedes erat. Es. 48, 2. & Nehem. 11, 1. ¶ *Apparuerunt*, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνησαν, eodem sensu. Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus & alij, sed potius vt in vitam æternam Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Christi virtutis cer- * ta testimonia extarent, vt in hunc locū rectè meo iudicio sentit Hieronymus, licet ab eo dissentiat Augustin. epist. 99, ad Euodium. Quòd si quis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quādo in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia, quę Deus nos celauit, libenter ignorare. Sed fabulam de animę Christi descensu ad inferos hinc quoque ortam puto, fabulā, inquam, vt quidē hic articulus Symboli explicari consueuit, quem alioqui, licet in Symbolis quibusque vetustissimis non adscriptum, tamen rectè expositum, absit vt expungendum censeam.

54 *Seruantes*, τηροῦντες. Vulg. & Eras. *Custodientes*, φυλάττοντες. ¶ *Filius Dei*, υἱὸς θεοῦ. Nullus additus articulus, & * ! quod prophanus erat hic Centurio, nēpe ex Pilati cohorte, ostēdunt hoc nomine nihil aliud istū significare voluisse, quàm Christū fuisse nō modò insontē, sed etiā planè iustū, vt inducitur loquēs Luc. 23, 47. & velut heroëm quempiam, quasi Diis ipsis hoc cælitus testantibus, id quod declarat etiam verbum ἦν, *erat*, quasi esse desijsset. At Iudęis longè aliud erat quod vt blasphemiam accusabant.

55 *Mulieres*, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scribitur, καὶ γυναῖκες, *Etiam mulieres*.

56 *Iose*, Ἰωσῆ. Nempe vt dicitur Θωμᾶς Θωμᾶ. Vulgata, * *Ioseph*. Vide Mar. 15, 47.

57 *Arimathæensis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Sic conuerti potius quàm ab Arimathæa, vt significetur non vnde hic venit, sed cuias fuit, subaudito participio ὤν.

¶ *Discipulus fuerat*, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Erasmus, *Discipulus erat*: id est ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitiuum pro docere, vt infrà 28. 19. à quo passiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vsurpatur suprà 13. 52.

ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

66 Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

Κεφάλαιον κη.

1 Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον·

gdalene & altera Maria, sedentes ⁘contra sepulchrum.

62 Postero autem die ⁘ quæ est post Parasceuen, coacti sunt primarij Sacerdotes & Pharisei ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus ⁘planum illum dixisse quũ adhuc viueret, Tertio post die ⁘suscitabor.

64 Iube ergo muniri sepulchrũ vsque in diem tertium: nequãdo veniant discipuli eius ⁘ nocte, & furentur eum, dicántque populo, Suscitatus est è mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, ⁘Habetis ⁘custodiam: abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

CAP. XXVIII.

1 EXtremo autem Sabbatho, ⁘ quum lucesceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria, vt spectarent sepulchrũ:

ria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.

62 *Altera autem die quæ est post Parasceuen, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,*

63 *Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc viuẽs, Post tres dies resurgã.*

64 *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium: ne forte veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouißimus error peior priore.*

65 *Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.*

66 *Illi autem abeuntes munierũt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.*

CAP XXVIII.

1 *VEspere autem Sabbathi quæ lucescit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulchrum:* Mar.16.6. Ioh.20.1.

61 *Contra*, ἀπέναντι. id est, E regione vt in illo Virgilij loco, *Vrbs antiqua fuit. (Tyrij tenuere coloni) Carthago, Italiam contra, Tyberináque longe Ostia*, &c.

62 *Quæ est post Parasceuen*, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν. Ac proinde quæ Iudæorum more incipiebat ab eius diei vespera quo crucifixus ac sepultus fuerat: secundum autẽ Romanorum morem à media nocte illum diem consequẽte.

63 *Planum*, πλάνος. id est Præstigiator, quem γόητα Græci vocant: qualem fuisse Christum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vsurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulg. *Seductor*, non malè. παρὰ τὸ πλανᾶν. ¶ *Suscitabor*, ἐγείρομαι. Id est, *Resurgam*, ἀνασήσομαι: præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòst die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar. 8.31.

64 *Nocte*, νυκτός. Hoc deest in Vulgata, neque scriptum erat in duobus vetustis codicibus.

65 *Habetis*, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Erasmus: sed malo per indicatiuum interpretari. ¶ *Custodiam*, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirũ custodiæ designatos. Virg. -- *noctem custodia ducit Insomnem ludo*. Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adiungitur. Erat autem collocatum hoc præsidiũ * ad templum in Antonia, vt liquet ex Ioseph. Antiq. 18 cap. 6. Mirum est autem istos superstitiosissimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuisse vt à muniendo & obsignando sepulchro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte iam Sabbatho, apparet ex versu 62.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Extremo autem Sabbatho*, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die sequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet quod serò, aut vespere. i. ἑσπέρας: & ita sumus semper interpretati. quum autem habet casum adiunctum, idem valet quod ἐν ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremã partem Sabbathi significat, Romanorum more, qui à media nocte, nõ autem Hebræorum, qui à vespera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum consuetudo: quam etiam ob causam suprà diximus decimum quartum diem vocatum esse primum diem Azymorum. Hoc quum non obseruaret Osiander, existimauit vesperam hîc Hebræorum more vocari extremam diei festi partem, id est initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ sequuntur, non subaudit ἡμέρα, vt sit plena hæc loquutio τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ: sed contra subintellegit νυκτί, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximum, quod mihi videatur hæc interpretatio simplicissima, & cum aliorum Euangelistarũ narratione consentiens. Eras. *Vespera autem Sabbathorum*: quam interpretationem repudiaui: primùm quia Euangelista (vt antè dixi) non primam noctis partem, quæ vespera dicitur, sed vltimam designat, quam diluculum vocant, aut eã certè quę proxima est diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit singulari numero, quum hic sit enallage numeri, de qua diximus supra 12,1. aut certè Sabbathum pro die solenni, festo Paschæ accipiatur. ¶ *Quum lucesceret in primum [diem] hebdomadis*, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id est, Quum iam primus à sabbatho dies immineret, siue Primi à sabbatho diei lucescente diluculo. Cæterùm sciendum est (quanuis diuersum existimet Osiander) subintelligi ἡμέρα ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin ista cohærere cum superioribus non possunt: sicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eum sequutus Eras. qui interpretantur, *Quæ lucescit*: quasi scripserit Matth. ἑσπέρα τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autem plene loquitur Herodot. in Thalia, ἅμα ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἕξ, κατὰ συνεθήκαντο παρῆσαν. i. Quum primum autẽ diluxisset dies, sex illi, sicut constituerant, affuerunt. Nam & hoc sciendũ, ἡμέραν hic vsurpari pro luce: sicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaq; potuissem interpretari, Die lucescente: vel, Quum dies lucesceret: sed malui præcisè dicere, Quum lucesceret: quo modo etiam Terentius loquitur. Postremò sciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus, i. hebdomadis sequentis primũ. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima: (quam enallagen etiam apud Homerum Iliados π, annotat Eustathius) idque ita esse liquet ex Mar. 16. v. 9. Denique σαββάτων vocabulo non iam septimus dies, (vt paulo antè) nec singuli dies hebdomadis, (quos communi nomine vocare cœperunt Ferias) sed ipsa potius septimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות [*schab bathoth*] vocatur septimana, vt Leuit. 23.15, & 25.8.

2 Καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

3 Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπή, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

4 Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

5 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξί, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γάρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

7 Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν. καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

8 Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

9 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

10 Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

11 Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

2 Et ecce, terræmotus factꝰ est magnus. Angelus enim Domini quum descēdisset è cęlo, accessit, & auoluit saxum ab ostio, sedebátque super illud.

3 Erat autē visus eius vt fulgur, & vestimentū eiꝰ albū sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Vos verò ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

6 Non est hic: resurrexit enim prout dixit. Adeste, videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius eum surrexisse à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

9 Quū autem proficiscerētur vt *hoc* renuntiarēt discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicens, Auete. Illę autem accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Iesus, Ne timete: abite, annuntiate fratribus meis vt abeant in Galilæam: illic me videbunt.

11 Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & nunciauerūt primariis Sacerdotibus omnia quæ facta fuerant.

2 *Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.*

3 *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.*

4 *Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.*

5 *Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos: scio enim quod Iesum qui crucifixus est quæritis.*

6 *Non est hic: surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum vbi positus erat Dominus.*

7 *Et citò euntes dicite discipulis eius quia surrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.*

8 *Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius.*

9 *Et ecce, Iesus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.*

10 *Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam, ibi me videbūt.*

11 *Quæ quum abiissent, ecce, quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.*

3 *Visus*, ἰδέα. Erasm. in annotationibus speciem siue formam interpretatur: quæ videtur mihi latius patere, quum hic de facie tantùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulg. *Aspectus*: idque non malè, nisi vsurparetur potius pro actione ipsa videndi, quam pro specie & acie oculorum. Possumus tamē per synecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis.

4 *Custodes*, οἱ τηροῦντες. i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui seruabant, subauditur τὸν τάφον, sepulchrum. ¶ *Præ timore*, ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt suprà diximus 13.44. Hoc autem intelligendū est contigisse ipso resurrectionis Christi momento, antequam mulieres ad locum ipsum peruenissent, vtpote quæ diluculo profectæ in itinere substitissent, incertæ & consilij inopes super saxi amolitione quo fuerat monimentum obstructum: imò etiam ignaræ custodiam adhibitam sepulchro fuisse, & obsignatum fuisse saxum: hoc videlicet serius à Iudæis facto. Nec enim ausas fuisse accedere probabile est, si istud resciuissent, aut fuisse constantiores futuras custodibus, si terræmotus ille præsentibus ipsis incidisset. Repererunt ergo sepulcrū iam apertum, custodibus quoque in vrbem regressis.

5 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Sæpe iam annotaui huiusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה [*hanah*] quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiam dici de eo qui sermonem inchoët. ¶ *Vos* [*verò*] *ne timete*, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς. Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim Angelum voluisse perterritis custodibus mulieres confirmare: acsi diceret, Istis quidem terrorem, vobis autem consolationem affero.

6 *Prout dixit*, καθὼς εἶπε. In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. ¶ *Iacebat*, ἔκειτο. Vulg. & Eras. *Positus erat*: quo modo etiam vertimus suprà 3.10, & 5.14. Sed quum hoc loco propria significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere. 7 *A mortuis*, ἀπὸ τῶν νεκρῶν. Vulg. hoc non legit: quod etiam satis per se intelligitur.

9 *Quum autē proficiscerentur vt ren. dis. eius*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent*. Sic Plautus in Menæchmis, *Nam rus vt ibat*. quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act, 1.10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretē, & in meo vetustissimo exemplari. ac certè etiamsi sustuleris, integra manet sententia: & alioqui copula καὶ, mox sequens, redundabit. ¶ *Ecce*, καὶ ἰδοὺ. Hebraicè והנה [*vehinne.*] Vulg. & Eras. ad verbum, *Et ecce*: & rectè quidem Vetus interpres, qui præcedens membrum non legit. Eras. autem, qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulatiuam hoc loco redundantem, sicut suprà 9.10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur.

10 *Fratribus meis*, τοῖς ἀδελφοῖς μου. In quodam exēplari scribitur τοῖς μαθηταῖς μου, *Discipulis meis*. ¶ *Illic*, κἀκεῖ. Erasmus ad verbum, *Et illic*: sed videtur iterum abundare καὶ: ideo Veterem interpretem sum sequutus.

11 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. Erasm. *Quæ acciderant*. id est τὰ συμβεβηκότα.

12 Nempe

12 Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

13 Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν, ἡμῶν κοιμωμένων.

14 Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν.

15 Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν· καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

16 Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

17 Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίστασαν.

18 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

19 Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

20 Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.

12 Ipsi autem coacti cum Senioribus, consilióque capto, ¨numos multos dederunt militibus,

13 Dicẽtes, Dicite, discipuli eius nocte venerunt & cum furati sunt, ¨nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc auditum fuerit ¨apud præsidem, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erãt edocti: & diuulgatus est ille sermo apud Iudæos vsque ad hodiernum diẽ.

16 Vndecim autem illi discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: ¨quidam autem dubitauerunt.

18 Et accedẽs Iesus loquutus est eis dicẽs, ‖ Data est mihi omnis potestas in cælo & ¨in terra:

19 ‖Profecti ¨ergo ¨docete omnes gentes, baptizantes eos ¨in nomen Patris & Filij & Spiritus sancti.

20 Docentes eos, seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscũ sum ¨omnibus diebus vsque ad consummationẽ seculi. Amen.

12 *Et congregati cũ senioribus, consilio accepto pecuniam copiosam dederũt militibus.*

13 *Dicentes, Dicite, Quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus.*

14 *Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.*

15 *At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diẽ.*

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæã, in montem vbi constituerat illis Iesus.*

17 *Et videntes eum, adorauerunt: quidam autem dubitauerunt.*

18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Ioh.17.2. heb.1.2.

19 *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Mar.16.15

20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.*

---

12 *Numos multos*, ἀργύρια ἱκανά. In meo vetustissimo codice legi ἀργύριον ἱκανόν. Sed ἀργύρια vidimus iam suprà positum pro ipsis argenteis numis. ἱκανὸς autem quum propriè declaret sufficientem, accipitur hoc loco & alibi sæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant.*

13 *Nobis dormientibus*, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus consentientem sequuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redundabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, Vobis dormientibus, vt excudit Colinæus Parisiensis.

14 *Apud præsidem*, ἐπὶ ἡγεμόνος. id est à Præside, siue Coram præside: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, Corã Rhadamantho. Vide 1. Timoth.6.c.13, & Apoc.10.v.11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eras. ad verbum, *Sub præside.* Nec enim præfectum custodiæ templi, sed Pilatum ipsum designant, vt in tota superiore historia.

17 *Quidam*, οἱ δέ. Id est τινὲς δέ, vt Græci loqui consueuerunt, quum οἱ μὲν non præcedat.

18 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Apud Syrum interpretem hoc loco repetuntur ista ex Iohan.20.21, Sicut misit me pater meus, ego mitto vos.

19 *Ergo*, οὖν. Deest in nostris vetustis codicibus & in meo vetustiss. pro οὖν legitur νῦν, *Nunc.* ¶ *Docete*, μαθητεύσατε. Quidam subtilius interpretantur τὸ μαθητεύειν, Discipulos facite, quasi in coniugatione Hiphil dicas, Discipulate. nec etiam alio quàm discipulorum nomine initio fuerunt vocati, ac meritò quidem quum Christianum esse nihil sit aliud quàm verbo nobis de Christo per Prophetas & Apostolos prædicato credere. Superest autem illud obseruatu non indignum. apud Syrum interpretem inscribi & finiri hoc Matthæi scriptum, his verbis, *Euangelium sanctum prædicatione Matthæi Apostoli, quod prædicauit Hebraicè in regione Palæstina:* de quo viderint qui longè aliò ipsum tam citò ablegant. ¶ *In nomen*, εἰς τὸ ὄνομα, id est, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Nam baptismo consecramur Deo patri, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 *Omnibus diebus*, πάσας τὰς ἡμέρας. id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulò antè dixerit, *Me verò non semper habebitis*, & mox in cælum ascenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, vt qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, qua & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat.

CAETERVM in vetustissimo manuscr. codice quod nuper sum nactus, sic ista scripta inueni, Τέλος δὲ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου. Ἀμήν. Ἐξεδόθη ὑπ' αὐτῆς τούτου, μετὰ χρόνους η', τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. Id est, *Finis sancti secundum Matthæum Euangelij. Amen. Editum est istud ab eo, octauo post anno, à Christi sursum assumptione.*



ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

Κεφάλαιον Α.



ΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Mal.3.1. Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Esa.40.3. ioh.1.15. luc.3.4. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

NOVA INTERPR.

CAPVT I.



1 RINCIPIVM Euanglij Iesu Christi Filij Dei:

2 Vt scriptum est in Prophetis, || Ecce, ego mitto nuncium illum meum ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

3 || Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

VETVS.

CAPVT I.



1 NITIVM *Euāgelij Iesu Christi filij Dei:*

2 *Sicut scriptum est in Esaia Propheta, Ecce, ego mitto Angelū meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

3 *Vox clamantis in deserto. Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Marcū*, κατὰ Μάρκον. Syrus interpres habet *Euangeliū sanctum annuntiationis Marci Euangelistæ.* id est sicut prædicatum est, videlicet à Marco, non Apostolo, sed Euangelista. Sed & istud nolui prætermittere, in illo meo vetustissimo exemplari, Matthæo Iohannem, Iohanni Lucam, Lucæ denique Marcum subiici: Euangelistas nimirum duos Apostolis duobus, seruata quoque, vt verisimile est, temporum ratione, quòd videlicet Euangelium Matthæus ante Iohannem scripserit, & post Lucā Marcus.

IN CAPVT I.

2 IN *Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, & illo meo vetustissimo, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est, In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locum Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi, & hanc fuisse receptam lectionem, à Porphyrio exagitatam, constat ex Chrysostomi in hūc locum homilia, si modo (quod non arbitror) est illarum auctor quæ in Marcum sub eius nomine sunt editæ. Mihi verò si quis hîc est coniecturę locus, fit verisimile, veterem lectionem in Esaia propheta, germanam esse, & quum ex albo irrepsisset in contextum locus Malachiæ, hîc repositam ex Matth.11.10, inde factū fuisse vt hîc scriberetur ἐν προφήταις: in qua sententia illud quoque me confirmat quòd vnius Esaiæ testimonium & Mat.3,3, & Luc.3,4, & Ioh.1,15, citatur, vbi de Iohanne ministerium suum ineunte disserunt. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia: hunc tamen vnum nominet. Illud quidem constat appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantum ex illis citetur, vt Act.7.42. nempe quod hi duodecim essent in vnum volumen compositi, vt docent Hebræi interpretes. ¶ *Mitto*, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alij Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, *Mittam.* ¶ *Nuncium illum meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum*: sed hoc quidem loco de homine agitur, & rectè annotat Erasmus certum aliquem nuncium designari articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Quod discrimen præterea declaratur in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuam: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alij) sed præsentem commonstraret. ¶ *Ante faciem tuam*, πρὸ προσώπου σου. In Hæbreis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco non ponitur, sed post verba sequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te: quod in Syriaca interpretatione non legitur. His autem Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine qui solent habere suos anteambulones. Hæc autem varietas inde orta videtur, quòd apud Prophetam inducitur Deus ipse populum compellans: Euangelista verò patrem inducit, vt qui filium alloquatur: idque prorsus nulla sensus iniuria. ¶ *Viam tuam*, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπιβλέψεται. i. inspiciet non satis rectè, quum in Hebræo non legatur ופנה [*vphanah*] in Cal, sed ופנו [*vphinnah*] in Pihel, quod significat è conspectu seu sordes remouere, & Græca editio vertit apud Esaiam ἐπιμάζειν à consequenti. Fit enim sordium eiectione purgatio, & purgatione præparatio. Itaque cùm ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Grecos illos interpretes vsos fuisse codicibus, qui punctis carerent, & nostros Euangelistas non vsos fuisse Græca illa veteris testamēti interpretatione quę nunc circunfertur. 3 *Eius*, αὐτοῦ. Hebræa veritas habet לאלהינו [*Lelohenu*] & Græci interpretes τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Idem autem in precedente membro Iehoua vocatur. Itaque quum hic versiculus de Messia, id est Christo necessariè intelligatur, est hoc quoque testimonium irrefragabile veræ & ὁμοουσίου Deitatis Christi. vt non possim satis mirari Erasmum in hunc locum scribentem affirmare hoc vaticinium, vel ad patrem, vel certè ad totam trinitatem referri.

4 Baptizabat

Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.	4 ‖ Baptizabat Iohãnes in deserto, & prędicabat baptismum resipiscentiæ ¨ ad remissionem peccatorum.	4 Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicãs baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.	Matt.3.4.
Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ᾽ αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	5 ‖ Et exibat ad eum omnis Iudaica regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur ¨ omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.	5 Et egrediebatur ad eum omnis Iudææ regio, & Ierosolymitæ vniuersi: & baptizabãtur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.	Mat.3.5
Ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.	6 Indutus autem erat Iohannes pilis camelorum, & zona coriacea circa lumbos suos: ‖ & edebat locustas & mel syuestre.	6 Et erat Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.	Leu.11.22
Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.	7 ‖ Et prædicabat, dicens, ¨ Venit ponè me ¨ qui validior me est, cuius non sum ¨ dignus qui ¨ incuruatus soluam corrigiam solearum.	7 Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.	Mat 3.12 luc.3.16 ioh.1.27
Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	8 ‖ Ego ¨ quidem ¨ baptizaui vos ¨ aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.	8 Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.	Act 1.5.& 2.4,& 11. 10.& 19.4
Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.	9 ‖ Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth ¨ *vrbe* Galilææ, & baptizatus est ¨ in Iordane à Iohanne.	9 Et factum est in diebus illis, venit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.	Mat.3.14 luc.3.22 ioh.1.33

4 *Baptizabat*, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt, vt testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primum versiculum ego malo seorsim legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, vt sit hæc sententia, quendam Iohannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tanquam de eius nomine fuisset iam facta mẽtio: vt apud Iohannem, Fuit homo, missus à Deo cui nomen erat Iohannes. Nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τις, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohãnis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Iohãnis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendũ. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Gręcis etiam familiari, pro ἐβάπτιζεν. i. Erat baptizans, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sunt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum series vt hîc locus legitur. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòst, nempe versiculo 13. Sicut etiam legitur in vetustissimo meo exemplari, & apud Syrum interpretem. ¶ *Ad remissionem*, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionẽ. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec quod ad finem & efficaciam attinet alium fuisse Baptismũ à Iohanne administratum arbitror, quàm eum qui est à Christo Ecclesiæ demãdatus. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò vero nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismum accessisset? Certè quum sacramenta sint σφραγῖδες necesse est vt præeat doctrina quàm obsignent. Neque est cur Catabaptistæ hæc arripiant aduersus pædobaptismũ, quum hîc negotium Iohanni fuerit cum adultis: ac ne tum quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei. Iohannem verò etiam post baptismi administrationem consueuisse de vero illius vsu differere, ex versu 8 apparet.

5 *Omnes*, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in membro præcedente, & fortasse rectius, sicut etiam legit Vetus interpres, & in illo meo vetustissimo codice legitur, vt & apud Syrum interpretem. Est autem hyperbolica locutio in communi sermone vsitata, & κατ᾽ ἐξοχὴν nominantur inter cæteros Iudææ incolas Ierosolymitani. *

7 *Venit*, ἔρχεται. Hoc tam in præsenti quàm in futuro accipi potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis cõuenit: vt Christum intelligas iam fuisse in via: &, Venisse pro Adesse, positum. ¶ *Qui valid. me est*, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. ¶ *Dignus*, ἱκανός, Vide Mat. 3.11. Eras. *Idoneus*, id est ἐπιτήδειος. ¶ *Incuruatus*, κύψας. Vulg. & Eras. *Procumbens*: id est προσπεσών. Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deesse tamen comperimus hoc participium in vno manuscr. & in vetustiss. nostro codice.

8 *Quidem*, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intempestiuè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illam in vno vetere exemplari non adscribi. ¶ *Baptizaui*, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Syrus tamen interpres legit in præterito, ita vt significetur Iohannes huiusmodi conciones post administratum Baptismum habere consueuisse, ne quis in externo baptismi ritu, siue, vt loquuti sunt postea Scholastici, in opere operato subsisteret. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidem notandus est hoc loco, ne quis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis pleni sunt Sophistarum libri.

9 [*Vrbe*] *Galilææ*, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum non discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Iohan. 2.1) sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet non modò ad finem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos

sequutus, quorum fit mentio Ioh.7.52. ¶ *In Iordane*, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν sæpe iam diximus. Demosth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις, id est, tanto in his rebus quas dico præstantior ciuis fui.

	Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.	10	Et *is* statim ascendẽs ex aqua vidit "findi cælos, & Spiritum quasi columbam descẽdere "super eum.	10	*Et statim ascendens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, descendentem & manentem in ipso.*
	Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.	11	Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, "in quo acquiesco.	11	*Et vox facta est de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*
Mat.4.1. Luc.4.1.	Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.	12	‖Statimque "Spiritus eũ "expellit in desertum.	12	*Et statim Spiritus expulit eum in desertum.*
	Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.	13	Et "fuit illic "in deserto "dies quadraginta, "tentante eum Satana: erátque cum "feris: & Angeli ministrabant ei.	13	*Et erat in deserto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tẽtabatur à Satana: erátque cum bestiis: & Angeli ministrabant illi.*
Mat.4.12. Luc.4.14. Ioh.4.43.	Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·	14	‖"Postquam autem traditus fuit Iohannes in custodiam, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:	14	*Postquam autem traditus est Iohannes, venit Iesus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei.*

10 *Et is statim ascendens*, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων, videlicet Iohannes. Descenderat enim cum Iesu in aquam, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Erasmus, *Et statim quũ ascenderet*. Existimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum, ad Iesum posse referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipsa ratio constructionis declaret participium esse cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem personam pertineat. Etsi ergo videtur mollior verborum syntaxis si de Iesu hæc omnia accipias: (quum præsertim vox illa cælestis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco) tamen quum ipsius potissimùm Iohannis causa sit editum hoc signum, vt apparet Ioh.1.33, & 34, (quam etiã ob causam Matthæum opinor hæc ita describere, vt Pater è cælo Iohannem & circunstantes potius quàm Filium ipsum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod subauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidisse. Ac, ne longius abeamus, similem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.13, vbi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε subauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mẽtio proximè facta illic erat, sed ad Iesum, ab octauo vsque versiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.6 & 7. vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandẽ personã omnino videantur pertinere: apparet tamẽ εἶπον & ἤγαγον de discipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui discipulos interpellarent. Postremò (vt ad rem redeam aduerbium εὐθέως ex Matthæo didici non esse cum verbo εἶδε, sed cum participio ἀναβαίνων coniungendum, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβὰς, simulac ascendisset: id est ἅμα τῷ ἀναβῆναι. ¶ *Findi*, σχιζομένους. Participium positum est loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari scriptum erat ἠνεῳγμένους, id est, Apertos, sicut conuertit Vetus interpres, & in vetustissimo nostro codice legitur. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. In quodam codice scriptum reperimus ἐπ' αὐτῷ, constructione magis vsitata: nisi fortassis quartum casum ideo vsurpauit quod significetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur, Et manentem, καὶ μένον additum videtur ex Iohanne, 1.33.

11 *In quo*, ἐν ᾧ, Vulgata. *In te*, ἐν σοὶ, quæ lectio videtur melius conuenire, vt vitetur mutatio personæ, quãtumuis apud Hebræos frequens. Certè ita quoque scriptum reperi in tribus vetustis exemplaribus, & in illo meo vetustissimo, vt etiam vertit Syrus interpres. Cur autem εὐδόκησα verterimus *Acquiesco*, diximus Matth.3.17.

12 *Spiritus*, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari manuscr. & meo vetustissimo additur ἅγιον, sanctus, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, subductum fuisse à Spiritu vt tentaretur à diabolo, satis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos sæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Psal.48.1. nec regula illa Didymi sit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum sanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.8, & aliis locis. ¶ *Expellit*, ἐκβάλλει. Vallæ visa est hæc expositio paulo durior. Et certè constat τὸ ἐκβάλλειν interdum idem valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat.12. 35, Ioh. 10 4. Quod etiam declarat verbum אפק [appik] quo hîc vtitur Syrus interpres: vt & Matthæus in hac historia verbo ἀνάγεσθαι, & Lucas ἄγεσθαι. Itaque sunt qui Emittendi verbo vtantur, & hoc putent repræsentari veritatem cuius typus fuit caper ille emissarius, cuius fit mẽtio Num.16. quod mihi quidem argutum potius quam solidum videtur. Sed hoc verbo potius videtur notari repentina quædam mutatio, qua Christus, qui adhuc inter homines tanquam plebeius & priuatus vixerat, quasi noua quadam persona induitur, & cælesti planè ratione non modò proximæ luctæ, sed etiam toti suo muneri præparatur. Non est igitur hoc verbum accipiendum quasi fuerit inuitus & reluctans extrusus, sed vt diuinæ potius virtutis in ipso corporaliter habitantis motu & impulsu ad tempus ex hominum conspectu abreptus, idque nostra causa: vt nobis sanctificatus, Diabolum superaret.

13 *Fuit*, ἦν. Vulgata & Erasmus, *Erat*. Mihi verò videtur huic loco melius conuenire significatio aoristi posterioris. ¶ *In deserto*, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit necesse, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus vetustos codices hîc variare, quum in vno hæc desint, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non esset adscriptum. ¶ *Dies quadrag.* τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, *Et quadraginta noctibus*, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari scriptum legimus. ¶ *Tentante*, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vsurpetur præsentis temporis passiuum participium: tum verò quia verbum ἦν non sic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt suprà versu 6. imò verò significatur, in eo deserto tentatum fuisse Christum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes sit versatus. ¶ *Feris*, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quam bestia apud Latinos: sed pro feris bestiis hîc accipitur, quæ in desertis illis versantur. Itaque Erasmi versionem sum sequutus.

14 *Postquam traditus esset*, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in custodiam videlicet: vt diximus suprà Mat.4.12. Vsurpari autem hoc vocabulum sæpe cum ellipsi, quæ pro ratione eius de quo agitur supplenda sit, vel illud exemplum docet Demosthenis κατὰ Νεαίρας, Προὐκαλούμην αὐτὸν παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id est, Postulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quæstionem habendam,

15 Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

16 Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

17 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

18 Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῷ.

19 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·

20 Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

21 Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς συναγωγὴν, ἐδίδασκε.

22 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

23 Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

24 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euãgelio.

16 ‖ Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia:

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, sequuti sunt eum.

21 ‖ Et ingrediuntur Capernaũ: statimque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ‖ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt auctoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ‖ Fuit autem in synagoga eorum quidam in quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt

15 *Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*

16 *Et præteriens secus mare Galilææ, vidit Simonẽ & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)* Mat. 4.18. luc. 5.2.

17 *Et dixit eis Iesus, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

19 *Et progressus inde pusillum, vidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

20 *Et statim vocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eum.*

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.* Mat. 4.23. luc. 4.31.

22 *Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ.* Mat. 7.28. luc. 4.32.

23 *Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,* Luc. 4.32.

24 *Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? ve-*

---

15 *Euangelio*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt Theologi.

16 *Ambulans*, περιπατῶν. In duobus exemplaribus, & meo vetustissimo legitur παράγων, id est præteriens: quod sequitur etiam Vetus interpres. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Vulgata, *retia*, τὰ δίκτυα, vt legitur in meo vetustissimo exemplari. Sed inter ista nihil interest. Vide Marci 4. vers. 18.

17 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. i. ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Erasmus. ¶ *Vt sitis*, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id est, esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat αἰειγενέτας: id est, qui sint semper. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cum ὑ τ τελικῷ. Dicunt enim, Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre*. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει περιστάντα κίνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν.

19 *Sarciebant*, καταρτίζοντας. Ad verbum, *Redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom. 9.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2. Tim. 3.17. Vulgata, *Componentes*. Erasmus *Reconcinnabant*.

20 *Sequuti sunt eum*, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inueni in meo vetustiss. & alio præterea manuscr. exemplari.

21 *Et ingrediuntur*, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari legi καὶ εἰσπορεύεται, *tunc ingreditur*. In meo autem vetustiss. καὶ εἰσεπορεύοντο, & ingressi sunt Capernaum. quæ lectio maximè congruit. Et paulò pòst pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legi in vno exemplari ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, εἰς pro ἐν posita, absque participio εἰσελθὼν, vt etiam legit Syrus interpres. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, *Sabbathis*. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth. 12.1, & Act. 16.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

23 *In quo erat spiritus impurus*, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà 5. versu 2. id est, vt loquitur Lucas 4,35, habens Spiritum impurum: quo genere dicendi vtentes Græci dicũt ἐν ἐγκλήμασιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamen nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, *In spiritu immundo*, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, *Febre teneri*. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expresso vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Cæterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus *Autem*, nemo (opinor) reprehendet qui variũ huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdẽ particulæ loco substituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 *Ah*, ἔα. vel *Hem*. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscẽti. Ad verbum, Sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque Syrus interpres. Valla legit, εἶα. Vide Luc. 4.34. ¶ *Nazarene*, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζαραῖος dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quã se receperat Ioseph: vnde factum vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus. Matth. 2.13. Consideranda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quem sciebant omnes in Bethleem nasciturum ex familia Dauid. (Matth. 2.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan. 7.42.

τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

25 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

26 Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

27 Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

28 Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

29 Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

Matt. 8 14. luc. 4.32.

30 Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα. καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

31 Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς. καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

32 Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

33 Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

34 Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις, καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν.

perderes nos? ¨noui te quis sis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo.

26 Tunc, ¨quum discerpsisset eũ spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ex eo.

27 Et expauerunt omnes, ¨ita vt mutuò quærerent inter se, dicẽtes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, ¨quòd per potestatem imperat etiam spiritibus impuris, & ¨auscultant ei?

28 Peruenit autẽ fama eius statim in totam regionem ¨circumiacentem Galilææ.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, ¨occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et ciuitas ¨tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa ¨eiecit, & non ¨sinebat loqui dæmonia ¨quòd ipsum nossent.

nisti perdere nos? scio quis sis, Sanctus Dei.

25 *Et comminatus est ei Iesus, dicens Obmutesce, & exi de homine.*

26 *Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.*

27 *Et mirati sunt omnes: ita vt conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.*

29 *Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.*

30 *Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicũt ei de illa.*

31 *Et accedens eleuauit eam, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.*

32 *Vespere autem facto, quum occidisset sol afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*

33 *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*

34 *Et curauit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.*

¶ *Noui te quis sis*, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. *Obserua filium quid agat*. In quodam codice legitur οἴδαμεν, scimus. ¶ [*Nimirum*] *Sanctus ille Dei*. ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.17 Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiarę inscriptum erat, vt scriptum est Exod. 28.36.

26 *Quum discerpsisset*, σπαράξαν. Vide infrà capite 9.20. Sic autem hoc fieri voluit Dominus, vt verè non ipsum hominem, sed dæmonem per hominem verè dæmoniacum esse loquutum, ac proinde de hoc miraculo cunctis constaret.

27 *Ita vt mutuò quærerent inter se*, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuo sese rogitant & interpellant. Sed συζητοῦσι vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. ¶ *Quod*, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4.41, & 6.2. Vulgata & Erasmus, *Quia*, barbarè. ¶ *Per potestatem*, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. *Non per præstigias, sed palàm per potestatem vno imperio ostiatim totum oppidum compilarit*. Id est pro suo iure & auctoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere solemus interpretari auctoritatem, & δύναμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Gręci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune*. Erasmus, *Cum auctoritate*: id est μετ' ἐξουσίας, vt Act. 26.12.
¶ *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, *Obediunt*: id est πείθονται.

28 *Circumiacentem Galilææ*, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας: Vulgata, *Regionem Galilææ*: id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur τὴν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam per vicinas regiones sparsa.

32 *Occidente sole*, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, *Quum occideret sol*. Sed noluimus repetere particulam *Quum*. Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, *Quum occidisset*, significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.40, vtatur participio præsenti δύνοντος quanquam quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimẽ. Significatur enim in genere, extremum diem, adducendis ægrotis datum fuisse, quoniam videlicet tunc desinebat Sabbathum, quo durante plerique nefas esse putabant ægrotis sanandis operam dare.

33 *Tota*, ὅλη. Vulgata, *Omnis*: id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infra cap. 2.13.

24 *Eiecit*, ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, *Eiiciebat*: id est ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. ¶ *Sinebat*, ἤφιε. Ita habent omnia exemplaria, quum potius dici soleat ἀφίει. Puto igitur aoristum secundum esse ab ἵεω τὸ πέμπω. Sic infrà capite 11.16. ¶ *Quòd ipsum nossent*, ὅτι ᾔδεισαν αὐτόν. Possent hæc ita explicari, vt non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, (vt etiam vertit Syrus interpres) nõ passum omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebant esse Messiam. Nam quatuor codices addunt Χριστὸν εἶναι, sicut

scribit Luc. 4. 41. Causa autem huius interdicti est (si credimus Erasmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem esse puto, quòd videlicet diaboli munus non sit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis testimonium, Actorum 16. versu 18.

---

35 Καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

36 Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

38 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω· εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

39 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.

40 Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

41 Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.

42 Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.

43 Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτὸν·

44 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

45 Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελ-

---

35 Et mane, valde multa nocte quum surrexisset exiit, & abiit in desertum locum, & illic precabatur.

36 Et prosequuti sunt eum Simon & qui cum ipso erant.

37 Et quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua oppidula, vt & illic prædicem: ad hoc enim sum egressus.

39 Et prædicabat in synagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.

40 ‖Venitque ad eum leprosus precās eum, eique ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.

41 Iesus autem commiseratione intima commotus, extensa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.

42 Et quū hæc dixisset, statim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei *Iesus*, statim ablegauit eum:

44 Dixitque ei, Vide *vt* nemini quicquam dicas: sed abi, ostende te ipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ ‖imperauit Moses, vt hoc sit eis testimonio.

45 ‖Ille verò egressus cœpit prędicare multa, & rem diuulgare, ita vt iam non posset Iesus manifestè introire, in ciuitatē:

---

35 *Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum: ibique orabat.*

36 *Et prosequutus est eum*

37 *Simon & qui cū illo erāt.*

Et quum inuenissent eum dixerant ei Quia omnes quærunt te.

38 *Et ait illis, Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem: ad hoc enim veni.*

39 *Et erat prædicās in synagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*

40 *Et venit ad eum leprosus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si vis, potes me mundare.*

41 *Iesus autem misertus eius extendit manū suam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*

42 *Et quum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est.*

43 *Et comminatus est ei, statímque eiecit illum:*

44 *Et dicit ei, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyses, in testimonium illis.*

45 *At ille egressus cœpit prædicare & diffamare sermonem: ita vt iam non posset manifestè introire in ciuitatē, sed foris in deser-*

Matth. 8. Luc. 5. 12.

Leu. 14. 4.

Luc. 5. 18.

---

35 *Manè, valde multa nocte*, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, *Diluculo valde*: prætermisso aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetustis codicibus, quo significatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non possemus, necessariò recessimus à Græcis. Erasmus pro λίαν vertit *adhuc* id est ἔτι.

36 *Et prosequuti sunt*, καὶ κατεδίωξαν: videlicet, velut fugientem, vt sæpe solebat ad precandum solitudinem captare. Vulg. & Eras. legerunt κατεδίωξεν, sigulari numero, sicut in duobus vetustis codicibus scriptum legimus.

38 *Eamus*, ἄγωμεν. Syrus interpres legit ἄγετε, *Ite*, sed perperam omnino. ¶*Contigua*, τὰς ἐχομένας: id est (vt vertit Vulgata & Erasmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quasi affixum esse significat. Legimus autem in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in contigua oppidula. ¶*Oppidula*, κωμοπόλεις. Ita vocat composito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici possunt vrbes, quòd non sint mœnibus cinctæ: ideóque vsi sumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nā pagi nomen latius patere existimo. Hebræi פרזים [*parazim*] Galli *bourgades* appellant. Scribitur autem in secundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id est, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem sequutus est Vetus noster, itémque Syrus interpres. ¶*Ad hoc*, εἰς τοῦτο. Sic Columel. lib. 7. capite, 8, *Sub vmbra*, inquit, *cratibus in hoc factis*: id est, ad eum vsum. Sed vitare studij amphiboliam, permutantur autem vicissim inter se prępositiones istę ad finalem, quam vocant, causam significandam. ¶*Egressus sum* ἐξελήλυθα. In manuscr. codice, legi ἐλήλυθα, id est Veni: & ita Vetus interpres, & Syrus quoque converterunt. Lucas autem habet cap. 4. 43, ἀπέσταλμαι, Missus sum: ne quis istam egressionem de eo accipiat quòd egressus ex vrbe in desertum secesserat.

40 *Si velis*, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbū, *Quòd si velis*. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco scriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 *Quum* [*hæc*] *dixisset*, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc desunt in vetustis duobus exēpl. & in Syra interpretatione nō extant.

43 *Ablegauit*, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vsus est Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius significare Euāgelista quàm declaret verbū Emittere: quod vsurpat Erasmus, quia additur interminatio.

44 [*Vt*] *nemini*, μηδενὶ Subauditur particula ἵνα, quam expressi. Quòd autem negationes duas adscriptas habemus, Atticorum moris est, apud quos duæ negationes fortius negant. ¶*Sacerdoti*, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, *Principi Sacerdotum*: id est Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, nisi fortassis quòd addatur articulus. Sed liquet ex Leu. 13. 2. non modò penes ipsum summum Pontificem, sed etiam penes omnes ex Aaronis posteritate Sacerdotes fuisse iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, sed potius (vt ex Magentino Budæus obseruauit) ἰσοδυναμοῦν τῷ προσδιορισμῷ τῷ καθόλου: veluti si de tota hominis specie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Syrus interpres optimè legit numero plurali לכהנא [*lecahane*] Sacerdotibus. ¶*Pro* περὶ: id est ὑπὲρ, vt annotauimus Matt. 9. 36, & 26. 28.

45 *Rem*, τὸν λόγον. Ad verbum, sermonem. Sed Hebraismus est, de quo iam sæpe diximus. ¶*Diuulgare*, διαφημίζειν. Vulgata, *Diffamare*. Sed hoc verbum à Latinis semper in vitio ponitur. ¶*Non possit*, μὴ δύνασθαι. Intellige tantam turbam fuisse vt periculum sæpe incur-

rerit ne eliderετur: & paratam idcirco nauiculam habere ipsum oportuerit, vt explicatur infrà cap.3.9. ¶*Iesus*, αὐτὸν. Ad verbum, *Ipse*. Sed quum hoc ita Græcè scriptum sit vt dubitare possis an ad purgatum leprosum, an verò ad Iesum pertineat, rectè Erasmus (quem sequuti sumus) pro relatiuo ipsum antecedens posuit.

θεν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

Κεφάλαιον β.

Matth.9.2. Luc.5.17.

1 ΚΑΙ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν· καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοὶ, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.

3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.

4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 ET ‖ rursus intrauit Capernaū ¨ interiectis *aliquot* diebus, & auditum est eum ¨ domi esse.

2 Statímque coacti sunt multi, *adeo* vt iam non caperēt *eos* ¨ ne ea quidem ¨ *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis ¨ sermonem *Euangelij*.

3 Tunc ¨ venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei ¨ appropinquare ¨ propter turbam, ¨ detexerunt tabulatum ¨ *loci* in quo erat, ¨ eóque perfosso, ¨ *funibus* demiserunt ¨ grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, ¨ remissa sunt tibi peccata tua.

tis locis esset: & conueniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 *ET iterum intrauit Capharnaū post dies, & auditum est quòd in domo esset.*

2 *Et conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis verbum.*

3 *Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*

4 *Et quum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes submiserunt grabbatum in quo paralyticus iacebat.*

5 *Quum autem vidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*

IN CAP. II.

1 *Interiectis [aliquot] diebus*, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24.17, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulgata, *Post dies*. Eras. *Post aliquot dies*. id est μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noster infrà cap.9.2, & 14.58. sed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicēdi genus (id est præpositionem διὰ pro μετὰ) vsurpat Galat. 2.1 & Matthæus 26.61, sed expresso certo dierū numero: quum tamen absolutè dicant διὰ πολλοῦ. id est, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus testatur Erasmus se legisse scriptum *Post dies octo*, quāuis eam lectionem ipse non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum qui ita solent dicere indefinitè מקץ ימים [*mikkets iamim*] vt Gen.4.3. Ita enim exponi à Græcis מקץ [*mikkets*] ostendemus infrà cap.8,31. Sed & Danielis 8, vers. vltimo sic ponitur ימים [*iamim*] absolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & propositionem διὰ vertimus per participium *Interiectis*: quòd eius significatio ita videatur hoc loco melius expressa quàm si vertas *Post*, id est μετά. vt vertit Syrus interpres: quanuis quod ad sensum attinet, etiamsi ita interpreteris, in sententia nihil immutetur. ¶*Domi*, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id est ἐν οἴκῳ. vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua cómorari solebat. nam eam vrbem sibi delegerat, relicta Nazareth, vt scribitur Matth.4.13.

2 *Ne ea quidem*, μηδὲ τά. Vulgata, *Neque* Erasmus, *Nec illa*. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. ¶*[Loca] quæ [erant] ad ostium*, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, *Ad ianuam*: omisso articulo τά. Sensus planus est, nempe nec domū ipsam, nec vestibulum & loca vestibulo vicina capere potuisse multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Itaque quod in vetere Latina interpretatione legitur Caperet, si de vestibulo intelligatur, eundem sensum habet. ¶*Sermonem*, τὸν λόγον. Euangelij sermonem intelligit, quod expressi: nam ideo additur articulus. Nec enim mihi pleonasmus esse videtur.

3 *Venerunt*, ἔρχονται. Sic rectè vetus interpres, vt ex verbo sequente ἀπεστέγασαν apparet, quum alioqui in narrationibus sæpe præsens tempus non sine emphasi vsurpetur: vt etiam mox scribitur χαλῶσι pro ἐχάλασαν.

4 *Appropinquare*, προσεγγίσαι. In quodam codice scribitur, προσενέγκαι: id est Offerre, in ipsius videlicet cóspectum, vt explicat Lucas 5.19. Ita etiam cóuertit Vetus interpres. ¶*Propter turbam*, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, *Præ turba*: id est, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vsurpata est particula ἀπὸ Matth. 28. 4, & Lucæ 22.45. ¶*Detexerunt tabulatum*, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Vulgata, *nudauerunt tectum* Erasmus, *detexerunt tectum*, seruata paronomosia, sed non expresso sensu Latinis enim Tectum summam ędium partem, non quæ δῶμα à Matthæo 10.27. dicitur: sed tectum. στέγη verò tabulatum ipsum τοῦ δώματος, quod vocamus *vn plancher*. Christus autē vt apparet ex vers.2. docebat intra ædes ipsas. Itaque ἀποστεγάζειν τὴν στέγην commodissimè verteris *deplancher le plancher*. ¶*[Loci] in quo*, ὅπου. Vulg. ad verbum, *Vbi erat*, nimium obscurè, quum Christus non esset in ipso solarij tabulato, sed in loco inferiore. Itaque tabulato, quod teste Luca cap. 5.9. testaceum erat, demiserunt paralyticum in subiectum locum in quo Iesus cócionabatur: quod perrumpere alioqui in ipsius conspectū non possent. ¶*Eóque perfosso*, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, *Et patefacientes*: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Erasmus, *Perfossóque tecto*. ¶*[Funibus] demiserunt*. χαλῶσι Vulgata, *Submiserunt*. Erasmus, quem sequor, vsus est periphrasi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito, quę enallage narrationibus conuenit, & Marco est familiaris. ¶*Grabbatum*, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos humiliores, lecticas etiam vocatos, quos Græci σκίμποδας & σκιμπόδια vocabāt, qua voce, sicut refert Nicephorus, quum vsus esset in huius historiæ enarratione Episcopus quidam disertior, tam fuit offensus Spiridon celebris & fortasse morosior episcopus, vt in media concione surrexerit. Quid si igitur ille pro Ecclesia, Rempublicam, pro Baptisare, Lauare: pro Baptismo, lotionem: pro Angelis Genios: & cæteras huiusmodi καινοφωνίας audiret. In iis meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere ad mensam, vel nocte quiescere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati sunt, sed correpta antepenultima, & penultima producta: vt in illo Martialis, *Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati*. Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scribitur κράβατον, in aliis rursum, κράββατον.

5 *Remissa sunt*, ἀφέωνται: id est ἀφεῖνται, vt post Herodianum interpretatur Budæus in commentariis. Sed & accipi potest pro Remissa sunto, vel Remittūtur: tertia videlicet persona plurali coniūctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mādatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇ. dicitur πλεονασμῷ τοῦ ε, Illiad. π, sicut disertè in eum locum scribit Eustathius: & ἀφέω pro ἀφῶ, vt idem scribit Odyss. τ. Itaque nulla caussa erat cur Erasmus ab eo se deceptū quereretur, qui quærenti responderat conuerti posse Remittuntur. Vulgata, *Remittuntur*, id est, ἀφίενται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀπέωνται, non ἀνέωνται.

6 *Ex Scri-*

6 Ἦσαν δέ τινες τῶν Γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

7 Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός;

8 Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

9 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

10 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

11 Σοὶ λέγω, Ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

12 Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεόν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

13 Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

14 Καὶ παράγων εἶδε Λευῒν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

15 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

6 Erant autem illic quidam ex Scribis sedētes,& ratiocinantes in cordibus suis,

7 Quid iste ita loquitur blasphemias?‖quis potest remittere peccata,nisi solus Deus?

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis , Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius,dicere paralytico,Remissa sunt tibi peccata:an dicere,Surge, & attolle grabbatum,tuum & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis habere potestatem remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, & attolle grabbatū tuū,& abi domū tuā.

12 Tunc *ille* statim surrexit:sublatóque in humeros grabbaro, egressus est coram omnibus: adeo vt obstupescerēt omnes, & glorificarent Deum , dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 ‖Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum,ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit Leuin Alphæi *filiū* sedentem ad telonium: dixitque ei, Sequere me.Et *is* surgēs sequutus est eum.

15 Et factum est quum Iesus accūberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cū Iesu & discipulis eius: erant enim multi,& sequuti fuerant eum.

6 *Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis.*

7 *Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?* Esa. 43. 15. ibid. 14. 4.

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se,dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?*

9 *Quid est facilius , dicere paralytico,Dimittūtur tibi peccata:an dicere Surge , tolle grabbatum tuum,& ambula?*

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatē in terra remittēdi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, Surge , tolle grabbatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et statim surrexit ille, & sublato grabbato abiit coram omnibus : ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum , dicentes, Quia nunquam sic vidimus.*

13 *Et egressus est rursus ad mare : omnisque turba veniebat ad eum , ac docebat eos.* Matt. 9. 9. luc. 5 27.

14 *Et quum præteriret, vidit Leuin Alphæi sedentem ad telonium : & ait illi, sequere me.Et surgens sequutus est eum.*

15 *Et factum est, quum accūberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discūbebant cum Iesu & discipulis eius : erant enim multi, qui & sequebantur eum.*

6 *Ex Scribis*, γραμματέων. Syrus interpres addidit, καὶ Φαρισαίων, *& Pharisæis.* ¶*Ratiocinantes*, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus, *Cogitantes*, id est διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus : sed tamen quum proprium verbum haberem, nolui synonymum quærere. Est autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod Ratiocinari:id est, rationes secum vel cum aliquo subducere : vnde factum vt pro Cogitare & Animo versare accipiatur. Nam qui secum aliquid in vtranque partem versat,duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth.21.25.

11 *Dico*, λέγω. Syrus interpres exprimit pronomen אנא [*ana*] ἐγώ, quod loco præsertim postremo positum magnam habet emphasin, ac si diceret Christus, Agnoscite igitur me verum quoque Deum esse.Nam ego ipse,vt auctoritate præditus,tibi paralytico dico,&c.

12 *Statim*, εὐθέως. Hæc particula neque apud Syrum interpretē neque in meo vetustissimo codice legitur:quæ tamen minimè videtur expungenda. ¶*Obstupescerent*, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur Vulg. *Mirarentur*, θαυμάζειν. Nam ἐξίστασθαι Græcis significat mentem alicuius veluti loco emouere:quod etiam significatur verbo Græco ἐκπλήττειν,& Latino Percellere:vt in illo Ciceronis pro Milone, *Martem communem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & perculit.* Idem pro domo sua, *Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stātem perculerunt.* ¶*Tale quicquam*, οὕτως. Vide Matth.9.33.

14 *Leuin*, Λευῒν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen ex eo cōstat quòd ipse sese Matthæum vocet, Matth.9.9. Itaque Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basiliensis editio habet Λευεὶ, sed Λευῒν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus, excepto meo vetustiss. qui pro Leui legit Ἰάκωβον Iacobum, perperam tamen, (opinor) & orto inde errore quòd Iacobus quoque vnus ex illis duodecim, & ab altero Zebedæi filio diuersus, dicatur etiam Alphæi, quamuis, vt arbitror, non eiusdem, filius. Additum autem Matthæo epitheton publicani, Matth.9.9,& 10.3. hūc errorem arguit. Cæterùm etsi quod * ad sententiam attinet, nihil intersit siue λευῒ terminatione natiua id est Hebræa legamus, siue λευῒν terminatione græcanica: tamen placet mihi D. Iohannis Piscatoris doctissimi viri, & cui emendata non pauca in hoc opere meo accepta fero, coniectura, qui rectam scripturam esse opinatur λευΐ, duobus videlicet punctis impositis perperam literæ, iota, quæ putauit quispiam vim habere notæ quæ à Latinis descriptoribus & typographis Titulus vocatur, & pro m,& n, literis scribi solet, vnde factum vt λευῒν legerent. At sunt illa duo pūcta διαλύσεως nota, ex qua significatur literam υ, non constituere diphthongum in hac voce, vt etiam in Δαυῒδ & Νινευῗται, neque vocalis vim habere, sed contra Græcæ linguæ morem, in his peregrinis vocibus poni pro digammate Æolico, sicut perperam pronuntiari solet adhuc à plerisque litera β,& υ in diphthongis αυ & ευ. de qua re diximus etiam Matth.12.41.

15 *Quū Iesus accum.* ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad verbū, *In discūbere ipsum.* vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicēdi genere nomen aut pronomē ab anteriore parte

non vsurpāt. Dicunt enim Inter discumbendū, Inter prandendū, absoluté: à posteriore verò interdū vt Liuius, *Inter spoliandum corpus hostis veruto percussus.* Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. ¶*Sequuta fuerant*, ἠκολούθησαν. Vulg. *Sequebantur*: id est ἠκολούθουν. quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι 16
ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελω-
νῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁ-
μαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;
Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ 17
χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ'
1.Tim.1.13. οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δι-
καίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.
Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου καὶ οἱ τῶν
Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ 18
λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάν-
νου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ
σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;
Matt.9.14. Luc.5.33 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύναν-
ται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος 19
μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ'
ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται
νηστεύειν.
Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' 20
αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐ-
κείναις ταῖς ἡμέραις.
Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου 21
ἐπιρράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. εἰ δὲ μὴ
αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν ἀπὸ τοῦ
παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.
Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς
παλαιούς· εἰ δὲ μὴ, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος 22
τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ
ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀ-
σκοὺς καινοὺς βλητέον.
Matt. 12.1. luc.6.1. Καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν 23
τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρ-
ξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλ-
λοντες τοὺς στάχυας.

16 Quúmque Scribæ ac Phari-
sęi vidissent eum edentem cum
publicanis & peccatoribus, di-
xerunt discipulis eius, "Quid *est*
quòd cum publicanis & pecca-
toribus" edit ac bibit?
17 Et quum *hoc* audisset Iesus,
dicit eis, "Iis qui valent non o-
pus est medico, sed iis qui ma-
lé *se* habent. ‖ non veni vt vo-
carem iustos, sed peccatores "ad
resipiscentiam.
18 Discipuli autem Iohannis "ac
Pharisæorum ieiunabant: ve-
niunt igitur & dicunt ei, Qua-
re discipuli Iohannis & Phari-
sæorum ieiunant, tui autem di-
scipuli non ieiunant?
19 ‖Tunc ait eis Iesus, Num pos-
sunt filij thalami, "quo *tempore*
cum ipsis est sponsus, ieiunare?
quandiu habent secum spon-
sum, non possunt ieiunare.
20 Venient autem dies quum
sublatus erit ab eis sponsus, &
tunc ieiunabunt illis diebus.
21 "Sed nemo panniculum im-
pexum "insuit vestimento vete-
ri: alioquin, illud "ipsius supple-
mentum nouum tollit" *aliquid*
ex vetere *vestimento*, & fit pe-
ior fissura.
22 Et nemo injicit vinum no-
uum in vtres veteres: alioquin
vinum effunditur, & vtres per-
eunt: sed "vinum nouum in v-
tres recentes injiciendum est.
23 ‖Factum est autem " vt ipse
pręteriret Sabbatho per sata,
& cœperunt discipuli eius "iter
faciendo vellere spicas.

16 *Et Scribæ & Phari-*
sæi videntes quia man-
ducaret cū publicanis &
peccatoribus, dicebant di-
scipulis eius, Quare cum
publicanis & peccatori-
bus manducat & bibit
magister vester?
17 *Hoc audito Iesus ait*
illis, Non necesse habent
sani medico, sed qui ma-
lè habent. non enim ve-
ni vocare iustos, sed pec-
catores.
18 *Et erāt discipuli Iohā-*
nis & Pharisæi ieiunan-
tes: & veniunt & dicunt
illi, Quare discipuli Io-
hannis & Pharisæorum
ieiunant: tui autem disci-
puli non ieiunant?
Et ait illis Iesus, Nū-
19 *quid possunt filij nuptia-*
rum, quandiu sponsus
cum illis est, ieiunare?
Quanto tempore habent
secum sponsum, non pos-
sunt ieiunare.
20 *Venient autem dies*
quū auferetur ab eis spon-
sus, & tunc ieiunabunt
in illis diebus.
21 *Nemo assumentum*
panni rudis assuit vesti-
mento veteri: alioquin
aufert supplementum no-
uum à veteri, & maior
scissura fit.
Et nemo mittit vinum
22 *nouum in vtres veteres:*
alioquin disrūpet vinum
vtres, & vinum effun-
detur, & vtres peribunt:
sed vinum nouum in v-
tres nouos mitti debet.
23 *Et factum est iterum*
quum Sabbathis ambula-
ret per sata, & discipuli
eius cœperunt progredi
& vellere spicas.

16 *Quid* [*est*] *quòd*, τί ὅτι. Vulg. *Quare?* i. διατί? sicut etiam legimus in quodam codice. ¶*Edit ac bibit*, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari, vt & apud Syrum interpretem, additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, *Doctor vester.* quod etiam conuertit Vetus interpres, & disertè legit August. de consensu Euang. lib. 2. cap. 27.

17 *Iis qui valent*, οἱ ἰσχύοντες. id est, Qui sunt integris viribus. Vulgata, *Sani*, id est ὑγιαίνοντες. Erasmus, *Qui bene valent.* ¶*Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, *Ad pœnitentiam*: de quo alibi diximus. Hæc autem non legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus.

18 *Ac Pharisæorum*, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Pharisęi, vt habet etiam Vetus interpres eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli, & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam conuerti sic posse, *Et qui sunt ex Pharisæis*, id est ex factione Pharisaica: sensum quidem eundem habet, sed non satis conuenit. Dixisset enim Euangelista οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τοὺς ἐκ περιτομῆς. Sed hoc quidem obseruatione dignum videtur, nusquam nisi hoc loco nominari Pharisæorum discipulos, & Matth. 22. 16. Luc. 5. 24, in huius historiæ narratione. *

19 *Quo* [*tempore*] ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ ellipsis est Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Erasmus, *In quo*: vt repetatur νυμφῶνι: id est thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè consequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id est quanto tempore, siue quandiu. Itaque idem Erasmus Luc. 5. 32, ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 *Sed nemo*, καὶ οὐδεὶς. καὶ deest in quinque exemplaribus. ¶*Insuit*, ἐπιρράπτει. Vulg. & Erasmus, *Assuit.* quod neque memini legere apud idoneos auctores, neque sensum huius loci declarat: vt copiosius ostendimus Matth. 9. 16. vnde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent. ¶*Ipsius*, αὐτοῦ. Id est ab isto insutum, quod tamen pronomen neque vetus versio legit, nec habet meus vetustissimus codex. ¶[*Aliquid*] *ex vetere*, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ. Particulam ἀπὸ vt necessariam in Græco contextu restitui, auctoritate Syri interpretis, vetustiss. mei codicis, Latinæ denique receptæ versionis fretus.

22 *Vinum iniiciendum est*, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id est vinum, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν, id est, scribendum est mihi epistolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, *-pacem Troiano à rege petendum.* Et Cicero, *Iterandum eadem ista mihi.* Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 *Vt ipse præteriret*, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodā exemplari legitur (quo modo etiam vertit Vulg.) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς

τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι.i. vt rursus ipse Sabbatho iret, vel iter faceret. Nam πορεύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, sicut & Matth.12.1.Alij legũt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quum ipse præteriret. ¶ *Iter faciendo*, ὁδὸν ποιεῖν. vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, Iter faciendo vellere spicas, quam si ad verbum interpreteris, Iter facere vellendo spicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, *Progredi*, id est προβαίνειν. Erasmus, *Inter viam*: id est ἐν τῇ ὁδῷ, παρὰ τὴν ὁδόν.

24 Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

25 Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ;

26 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

27 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

28 Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα·

2 Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

3 Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

4 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

5 Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ᾽ ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur ⁘ faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid ⁘ quũ egeret, & esuriret ipse, & qui cum eo *erant*?

26 Quomodo ingressus sit domum Dei ⁘ sub Abiathar Põtifice maximo, & panes propositionis ederit, quos nõ licet edere nisi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, nõ homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis est etiam ⁘ Sabbathi dominus.

CAP. III.

1 ET introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidam arefactam manum habẽs:

2 Et obseruabãt an ⁘ Sabbatho sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbatho ⁘ benefacere, an malefacere *cuipiã*? hominẽ seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, ⁘ simul dolens ⁘ quòd occal-

24 *Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciũt Sabbathis quod nõ licet?*

25 *Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?* 1. Reg. 21. 6.

26 *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotũ, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi Sacerdotibus, & dedit eis qui cum eo erant.* Exod. 29. 33. leuit. 8. 31. & 24. 9.

27 *Et dicebat eis, Sabbathũ propter hominem factum est, & nõ homo propter Sabbathum.*

28 *Itaque dominus est Filius hominis etiã Sabbathi.*

CAP III.

1 *ET introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:* Matth. 12. 9. luc 6. 6.

2 *Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, vt accusarent illum.*

3 *Et ait homini habenti manum aridam, Surge in medium.*

4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.*

5 *Et circumspiciens eos cum ira, cõtristatus super*

25 *Quũ egeret*, ὅτι χρείαν ἔσχε. Cibo vide licet. Vulg. *necessitatẽ haberet*. Eras. *opus haberet*. quod rarissimè dicũt Latini.

26 *Sub Abiathar Pontifice max.* ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam.21.1. Pontifex ipse vocetur Achimelech, pater ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet, ex 1.Paralip.24.2.& 3, duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quanuis vnus præcipuus esset, alter verò ab eo secundus, vt liquet ex 2.Reg. 25.18.) siquis hunc locum Paralipomenωn, & præterea 2. Sam.8.17. contulerit cum 2. Sam.15. 29.35, & 1.Reg.2. 26.27, & 2. Reg.25.18: comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quum vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur. Sed mirum est, totam hanc particulam in illo meo vetustissimo codice non legi, vt ex albo vbi malè fuerit hoc annotatũ, videri possit in contextum irrepsisse, & quidem iam olim, quum multos ex veteribus hic locus torserit, & Syrus etiam interpres hæc legat.

28 *Sabbathi dominus*, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathũ habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumentum à comparatis. Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici.

IN CAP. III.

* 2 *Sabbatho*, τοῖς σάββασι. Vulg. *Sabbathis*. Atqui Sabbatho illo ipso gestum est id omne quod hîc narratur: vt manifesta sit numeri enallage, sicut etiam loquitur Lucas 3.1. quod est in Latino sermone obscurius.

4 *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione raró vsurpatur verbum illud apud Latinos, tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne posset locus deprauari. Paulus 1.Tim.6.38, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασι; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. ¶ *Hominem seruare, an trucidare?* ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluam facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterum Animæ vocabulum vel pro vita accipi potest, vel potius, Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulum non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias, (vt ego interpretor) plana erit sententia, & hoc est quòd Gallicè dixeris *vne personne*. Dicitur autem homo perdi quanuis anima maneat immortalis: quoniam homo per mortem sic dissoluitur vt homo esse desinat. *

5 *Simul dolens*, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος vel quod simplex participium λυπούμενος, vel pro συμπάσχειν accipi potest, sicut apud Latinos Condolere & Condolescere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiserationem commouentur. Nec enim isti obdurati suam vicem dolebant, sed aduersus Christum frendebant. Hoc igitur verbo significatur, Christum fuisse quidem grauiter illorum desperata improbitate offensum, sed ita vt eorum etiam misereretur: minimè videlicet iratũ hominũ more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicãdæ iniuriæ summa appetitio: ideo cũ maleuolentia semper coniuncta est,

& cum dolore quidẽ, ſed quẽ ex iniuria nobis facta concipimus,non autẽ ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At cõtrà Dominus ita iratus erat iſtis vt nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officiũ,tantũ aberat vt vlciſcendi rabie ferretur. ¶*Quòd occalluiſſet cor eorum.* ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg.& Eraſ. *Super cæcitate cordis eorũ.* Atqui πώρωσιν aliud eſſe quàm πήρωσιν conſtat vel ex cap. Ioh.12.40. Declarat enim πῶρος, callum & duritiẽ in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id eſt Callũ obducere, & πώρωσις: quod poſtremũ quũ altero vocabulo Latino non poſſem interpretari, vſus ſum periphraſis ſubſidio. Videtur autẽ Vetus interpres non πωρώσει ſed πηρώσει legiſſe, aut hęc duo confudiſſe, cùm hoc in loco, tũ aliis plurimis. Quidam nuper vertit corporẽ, quaſi tarditas & ſopor hic accuſetur in Iudæis, ſicut alibi ſępe in Apoſtolis, ac nõ potius ſumma cõtumacia & obduratus animus. ¶*Sana vt altera,* ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Hoc non legit Vetus interpres, neque meus vetuſtiſſimus codex, & forſan irrepſit ex Matth.12.10.

καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη·		luiſſet cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: reſtitutáque eſt manus eius ¨ſana vt altera.		*cæcitate cordis eorum, dicet homini, Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt manus illi.*
Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.	6	Tunc egreſſi Phariſæi, ſtatim ¨cum Herodianis conſilium inierunt aduerſus eum, vt eum perderent.	6	*Exeuntes autem Phariſæi, ſtatim cum Herodianis cõſilium faciebant aduerſus eum, quomodo eum perderent.*
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,	7	Sed Ieſus cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare: & magna multitudo ſequuta eſt eum à Galilæa, ¨& à Iudæa,	7	*Ieſus autem cum diſcipulis ſuis ſeceſſit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudęa ſequuta eſt eum,*
Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.	8	Et ab Hieroſolymis, & ab Idumæa, ¨& *regione quæ eſt* trans Iordanem: ¨& qui circa Tyrum ac Sidonem *habitabant*, ¨magna multitudine, quum audiſſent ¨quanta faceret, venerunt ad eum.	7	*Et ab Ieroſolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum.*
Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.	9	Ipſe autem dixit diſcipulis ſuis vt nauigiolum ſibi ſemper adeſſet propter turbã, ne ipſum ¨opprimerent.	9	*Et dixit diſcipulis ſuis vt nauicula ſibi deſeruiret propter turbam, ne comprimerent eum.*
Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.	10	Multos enim ſanauerat, adeo vt ¨inciderent in eum, vt ipſum tangerent quotquot ¨tenebantur flagellis.	10	*Multos enim ſanabat, ita vt irruerent in eum vt illum tangerent quotquot habebant plagas.*
Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.	11	Et ¨Spiritus impuri quum eum conſpexerant, ¨accidebant ei *ad pedes*, & clamabant dicentes, Tu es Filius ille Dei.	11	*Et ſpiritus immundi quum illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.*

6 *Cum Herodianis,* μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν. Vide Matth.22.16.

7 *Et à Iudæa.* καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hieroſolyma, cuius ſtatim fit mentio, in ea regione ſita eſt quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: ſed digna erat cui[9] ſpeciatim fieret mẽtio. Sic inf.16.7, *Dicite,* inquit Angelus, *diſcipulis & Petro.*

8 *Et [regione quæ eſt] trãs Iordanẽ,* καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vul. & Eraſ. *Et trans Iordanẽ:* quod dicendi genus certè obſcurũ eſt, quũ repetẽda ſit prępoſitio ἀπὸ, vt (ſi vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanem. Ideo perinde verti ac ſi ſcriptũ eſſet, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Ioſepho Peræa dicitur. ¶*Et qui circa Tyrum,* καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita diſtinguẽda ſunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod ſequitur, ſicut ſuperiora cohærent cum verbo ἠκολούθησαν, quod in pleriſque codicibus impreſſis non eſt obſeruatum, neque etiam ab Eraſmo: idcirco coactus eſt repetere paulo pòſt prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, Qui quum audiſſent: perinde acſi ſcriptum eſſet, οἱ ἀκούσαντες. ¶*Magna multitudine,* πολὺ πλῆθος. Vulgata & Eraſmus: *Multitudo magna,* per appoſitionem. Ego per ſextum caſum malui, vt ſubaudiatur præpoſitio κατά. ¶*Quanta,* ὅσα. id eſt, quàm immenſa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον ſæpe permutantur: & verior eſt ſenſus ſi ad qualitatem potius quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Eraſmus, *Quæ,* id eſt ἅ. Nam ſæpe accipitur ὅσον loco prouocabuli, præſertim apud Atticos: ſed ita vt plerunq; pręcedat τὸ πᾶν, vel aliquid eiuſmodi. Mallẽ igitur interpretari vel Quãta, (ſicut fecimus) vel Quæcunq;. Sic etiã accipitur infrà c.5.18.

9 *Vt ſemper adeſſet,* ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg.& Eraſmus, *Deſeruiret:* quod non reſpondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, In re aliqua aut apud aliquem perſeuerare, ita vt ſemper præſtò ſis: ideóque de pediſequis dicitur: neque tamen hinc conſequitur idem valere quod deſeruire. Budeus Græcę linguę doctiſſimus vertit. *Vt aſſidua comes eſſet.* Alibi verò etiã pro perdurare accipitur, vt Act. 1.14. ¶*Opprimerent,* θλίβωσι. Vulgata, *Comprimerent.* Eraſmus, *Premerent:* quod (inquit) Latinius eſt & accommodatius ad Græcum ſermonem. Atqui neque θλίβειν ſimpliciter ſignificat Premere, ſed vehementius premere, vt diximus Matth.13.21. neque recuſabat premi Chriſtus. Nam quod infrà cap.5.24. & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Chriſtus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamẽ eliſus non fuerit, apparet per hyperbolen dictum eſſe, propterea quod tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 *Inciderẽt,* ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero prò Plancio *Non illum accuſo* (inquit) *qui eſt in ſumma ſacra via quum ad Fabium fornicem impellor, ſed eum qui in meipſum incurrit & incidit.* Vulgata & Eraſmus, *irruerent,* id eſt ἐφορμᾶν. ¶*Tenebantur flagellis,* εἶχον μάστιγας: id eſt, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5.29. Vulg. *Habebant plagas,* Eraſ. *Affligebantur,* Ego malui retinere flagelli vocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphaſis eſſe videtur: ex quo intelligimus quæ vera ſit morborum origo, & quo conſilio à Deo immittantur: qua de re agit Apoſtolus 1. Cor.11.30, & Hebr.12.6: eodem etiam vocabulo vſurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum conſuetudini ſeruiendo non tam piè loqui. Syrus interpres hæc coniunxit cum ſequẽtis verſiculi initio ac ſi ſcriptũ eſſet, καὶ ὅσοι εἶχον μάστιγας πνευμάτων ἀκαθάρτων, id eſt, & qui habebãt flagella ſpirituũ impurorũ. Sed nuſquã hoc reperi in Græcis.

11 *Spiritus,* πνεύματα. In iis videlicet quos inuaſerant ¶*Accidebant ei [ad pedes,]* προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, Ad pedes, vt planior & magis Latina eſſet oratio: quum ſic etiam ſcribatur infrà cap. 7.25. Vulgata & Eraſmus, *Procidebant ei.*

12 Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

12 Ipse verò "multum obiurgabat eos, ne ipsum palàm facerent.

12 *Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.*

13 Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

13 ‖"Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & "venerunt ad eum.

13 *Et ascendens in montem, vocauit ad se quos voluit ipse: & venerunt ad eum.* Infrà. 6.7. matt. 10.1. luc.9.1.

14 Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν.

14 "Et constituit duodecim vt secum essent, & vt mitteret eos "ad prædicandum *Euangelium*:

14 *Et fecit vt essent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare:*

15 Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

15 "Et vt haberent potestatē sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

15 *Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.*

16 Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον.

16 "Primum Simonem: (cui imposuit nomen Petrum)

16 *Et imposuit Simoni nomen Petrus:*

17 Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου· (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργὲς, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)

17 "Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina "Boanerges, quod est filij tonitrui)

17 *Et Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi: (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui)*

18 Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Κανανίτην.

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomeū, & Matthęum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & "Thaddæum, & Simonem "Cananiten.

18 *Et Andream, & Philippū, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobū Alphæi, & Thaddæum, & Simonem Cananæum.*

19 Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & prodidit eum. "venerúntque domum.

19 *Et Iudam Iscarioten, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.*

---

12 *Multum*, πολλά. Vulgata & Erasmus, *Vehementer*, id est σφόδρα.

13 *Tunc ascendit*, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit cōuertere coniunctionem καὶ, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. ¶ *Venerunt*, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc.23.33.

14 *Et cōstituit duodecim* καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quū putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, *Fecitque vt duodecim secum essent*. & legitur in meo vetustissimo codice, absque traiectione, ἐποίησεν ἵνα ὦσιν δώδεκα μετ' αὐτοῦ. Retineo tamen receptam lectionem, & existimo ex vulgi consuetudine petitū esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulę ἵνα repetitio, & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionem explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan.6.15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cōstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς ἀποστόλους ὠνόμασεν, Quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri possint adiecta ex Lucæ 6.13. ¶ *Ad predicandum* [*Euangelium*,] κηρύσσειν. Nouè ponitur τὸ κηρύσσειν absoluté. Ideo addidi nomen Euangelij, plerunque expressum, quod etiam in meo vetustissimo codice adiicitur.

* 15 *Et vt haberent*, καὶ ἔχειν. Erasmus interpretatur, *Vtque haberent*, quum antè verterit κηρύσσειν ad prædicandum: vt hic quoque debuerit potius interpretari, Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberent. Vulgata, *Et dedit*, legit enim καὶ ἔδωκεν, assentiente vetustissimo exemplari meo, & molliore sanè constructione.

16 *Primum Simonem*, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnullis Græcis codicibus non extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matth. & Lucas, nisi ita legas, versiculus proximus incipiens à particula καὶ, cum duobus sequentibus, nullū prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quod quispiam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, quum sæpe occurrat eiusmodi dicendi genus, vt Matth.10.2. Act.26.20. Rom.1.8, & 3.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe ponitur posteriore loco antecedens, preterito relatiuo, vt Psal.48.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus vt si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε. Simon autem non tunc fuit cognominatus Petrus, sed tum demum quum ex illa legatione reuersus præclaram illam confessionem edidisset. Matth.16,18. *

17 *Et Iacobum*, καὶ Ἰάκωβον. Syrus interpres legit καὶ Ἰακώβῳ &c. ἐπέθηκεν ὀνόματα, omissa coniunctione καὶ, & absque pronomine αὐτοῖς, ita vt nihil hiet, & huius versiculi constructio sic cohæreat cum superiore, Et imposuit Simoni nomen Petrum: & Iacobo &c. imposuit nomina &c. quos proinde satis declarat Marcus fuisse ab ipso electos. Sed receptam lectionem amplector. ¶ *Boanerges*, βοανεργές. Ita scribitur hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני רגש [*bene reghesch*] vt facilè appareat expungendum esse ο. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorrupte scriptum. Hieronymus in capite Danielis 1. vult legi בני רעם [*bene rehem*] vnde factum fuisse [*bene-rgen*] ע per γ enunciato, vt in Gomorrha & aliis similibus, & post expunctum μ vt in Maria, & gehenna, additum σ fuisse coniicit Ioh. Dusius criticus in his rebus diligentissimus: sic vt, aliis Bane, aliis Bone pro Bane Syriace pronunciantibus, conflatum tandem fuerit ab imperitis Boane. Hæc ille. Sed quid si, vt hanc coniecturam adiuuemus, dicamus pro ργμ nonnullos legisse ργς, id est pro Mem finali legisse Samech characteris similitudine deceptos? Sic autem vocatos illos dicit Nazianzenus διὰ τὸ μεγαλόφωνον, quòd nescio quàm sit probabiliter excogitatum. *

18 *Thaddæum*, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit Thaddæo: qui idem & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus est: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo distinguatur, vbique dicitur Ἰσκαριώτης. ¶ *Cananiten* Κανανίτην. Vide Matth.10.4.

19 *Venerúntque domum*, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contrà superioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, duodecim illos, quum essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum turba, vt posthac cum eo versarentur, domum cum eo reuertisse: quod ante facere non solebant, quum ipsos Dominus in suum contuberniū nondum adsciuisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ'

αὐτοῦ, & quæ consequuntur vsque ad προσθεῖν construenda sunt διαζευκτικῶς, vt loquuntur Grammatici. Neque nos offendere debet tēporis mutatio, Hebręis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται sum interpretatus Venerunt, ne quem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

	20 Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.	20 Conuenit autem rursum turba, ¨ adeo vt ne capere quidem cibum possent.	20 *Et conuenit iterū turba, ita vt non possent neque panem manducare.*
	21 Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γάρ, Ὅτι ἐξέστη.	21 Et quum *hæc* audissent ¨ ipsius propinqui, venerūt vt prehenderent eum: dicebāt enim ¨ eum apud se non esse.	21 *Et quum audissent sui, exierunt tenere eum: dicebant enim, Quoniam in furorem versus est.*
Matt. 9. 34, & 12. 24. luc. 11. 14.	22 Καὶ οἱ Γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.	22 Scribę verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant, Certè habet Beelzebul, & certè ‖ per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.	22 *Et Scribæ qui ab Ierosolymis descēderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*
	23 Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτούς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;	23 Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quo modo potest Satanas Satanam eiicere?	23 *Et cōuocatis eis, in parabolis dicebat illis, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?*
	24 Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη·	24 ¨ Neque si regnum aduersus sese dissideat, potest stare regnum illud:	24 *Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:*
	25 Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη·	25 Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa:	25 *Et si domus super semetipsam dispertiatur, non potest domus illa stare:*
	26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.	26 ¨ *Sic* quoq. si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.	26 *Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.*
	27 Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρ-	27 Non potest quisquā ¨ potētis *alicuius* vasa, ingressus domum	27 *Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum*

20 *Adeo vt ne*, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequens Hebraism. Edere panem, pro Cibum capere.

21 *Ipsius propinqui*, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose*: id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Christo, liquet ex Iohanne 7.3, 4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpositione παρὰ, & cognatos τοὺς παρά τινος, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellāt. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quū domi apud ipsum essent, exierunt vt furentem turbam compescerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Iesum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac maleuolentia narrat Iohannes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contempsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, quum paulo pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coërcere? Quod etiam si concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, vt hoc ipsis vel in mentem veniret. Et quòd mox dicitur de Scribis, eum vt dæmonio correptum accusantibus, prorsus cum illo cognatorum dicto consentit. Sed & Cypr. lib. 1, epist. 3. *Videmus*, inquit, *ipsum Dominum à fratribus esse detentum, & ab eo quem inter Apostolos delegerat, proditum.* Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur *Sui*: quod vocabulum nimium latè patet. Erasmus, *Qui ad eum* [*attinebant*,] quum potius dicendum fuisse videatur, Qui eum sanguine attingebant. Conuenit igitur hæc Iudęorum consuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. * Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendū est, (quomodo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiā infrà cap. 8. 11, & 11. 11) vel certè ad Nazareth referēdum est, totámque eam regionem, (quæcunque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti vt Iesum quasi insanum abducerent, cogeréntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisęos, ipsósque adeo Romanos, siquis hac occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, vt docetur Iohan. 6. 18. ¶ *Eum apud se non esse*, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. vt Budæus obseruauit *Exisse*, inquit, *ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est.* Conatus sum tamen hunc eundē sensum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abessem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra se esse, Suprà 2. 12, Alibi sæpe idem hoc verbum cōuertimus Obstupescere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Erasmus, *In furorem versus est*: id est ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη. Cęterum in meo vetustissimo codice sic scriptum hunc locum inueni, καὶ ὅτι ἤκουσαν περὶ αὐτοῦ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ λοιποί, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ ὅτι ἐξίστανται αὐτούς. Id est, Et quum de eo audiuissent Scribæ & reliqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim quod ipsos in amentiam induceret.

24 *Neque si regnum*, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, *Et si regnum*. Ego verò quum viderem particulam καὶ neque in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 [*Sic*] *quoque si Satanas*, καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et si Satanas*: sed nemo non videt, ne hoc quidem loco satis commodè posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן [*chen*,] quæ sæpissimè in Prouerbiorū libro vsurpatur, vt ca. 25. 25, & 26. 9, & 27. 15. nisi malimus subaudire οὕτως, vt Matthæi 6. 10.

27 *Potentis*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vide Matth. 12, 19. ¶ *Diripiet*, διαρπάσει. In quinque codicibus scribitur διαρπάσῃ, quod sanè melius cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tunc diripiet, pro, Quod si fecerit, tum demum diripiet. *

πάσῃ, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

29 Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

30 Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

31 Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, φωνοῦντες αὐτόν.

32 Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν· εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

33 Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

34 Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἴδε ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

35 Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον δ.

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

---

eius, diripere, nisi primò validum illum vinxerit:& tunc domum eius diripiet.

28 ‖ Amen dico vobis, quæuis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno iudicio.

30 Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

31 ‖ Veniunt igitur fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

32 Sedebat autem circa eum turba: *illi* verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

34 Et quum circunspexisset in circuitu eos qui circum sedebant, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.

35 Quicũque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

CAP. IIII.

1 ET ‖ rursus cœpit docere apud mare:& coacta est ad eum turba multa, adeo vt ipse nauigium ingressus sederet in mari. tota autem turba apud mare in terra erat.

---

eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet.

28 *Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerunt.* Mar.12.38. luc.12.10. 1.ioh.5.16.

29 *Qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.*

30 *Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.*

31 *Et veniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, vocantes eum.* Matth.12.46. luc.8.19.

32 *Et sedebat circa eum turba: & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.*

33 *Et respondens eis, ait, Quæ est mater mea & fratres mei?*

34 *Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

35 *Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus & soror mea & mater est.*

CAP. IIII.

1 *ET iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ita vt nauim ascẽdens sederet in mari. & omnis turba circa mare super terram erat.* Matt.13.1. luc.8.4.

---

28 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus:id est hominibus:vt Homerus υἷας Ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 *Iudicio*, κρίσεως:id est κατακρίσεως, Condemnatione: vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam manuscr. codice & illo meo vetustissimo legitur ἁμαρτίας, id est Peccato:quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur *reus erit æterni delicti*. vt citans etiam hunc locum Cyprianus in epistolis, legit, Æterni peccati, id est nunquam delendi.

30 *Dicebant enim*, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum Sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus:quo etiam vtitur Marcus noster infra cap.5.8.

31 *Veniunt igitur*, ἔρχονται οὖν. Vulgata & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, *Et veniunt*. Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseωs nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21, de ipsius propinquis. ¶ *Fratres & mater eius*, οἱ ἀδελφοὶ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Mater eius & fratres:* quem etiam ordinem seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo pòst contrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inuersam: qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autem omnibus notum esse credo, fratrum & sororum appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui eiusdem sint cognationis. ¶ *Et vocarunt*, φωνοῦντες: id est Accersentes. Erasmus, *Qui euocarent*, id est φωνήσοντας.

32 *]Illi] verò dixerunt ei*, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Et dicunt*, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm codice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accerserent. ¶ *Et fratres tui*, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus & in meo vetustissimo additur καὶ αἱ ἀδελφαί σου, Et sorores tuæ: & postea Christus facit sororis, vt & fratris & matris mentionem.

33 *Aut fratres mei?* ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Erasmus, legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 *Et quum circunspexisset in circuitu*, & cætera. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulgata legit τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους, id est, Eos qui in circuitu ipsius sedebant. Erasmus autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. id est, in circuitu circum se discipulos sedentes. Sed quancunque harum lectionum sequaris, eadem manebit sententia.

2 Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλὰ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ,

3 Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι·

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό.

5 Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

6 Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε.

8 Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλήν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

9 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 Ὅτε δὲ ἐγένετο καταμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν.

11 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται·

Esa.6.9. mat.13.14. luc.8.10. ioa.12.40. act.28.26. rom.11.8.

12 Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

2 Et docebat eos per parabolas multa, dicebatque eis ⁚in doctrinā sua:

3 Audite, Ecce, *quidam* sator exiit satum:

4 Et factum est inter serendum, aliud quidem cecidit secūdum viam: venerúntque volucres cæli, & deuorauerunt illud.

5 Aliud verò cecidit in ⁚petrosa, vbi non habebat terrā multam: & statim exortum est: propterea, quòd non habebat profundam terram:

6 Sole autem exorto, ardore tactū est, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit.

7 Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, ac suffocarunt illud, & fructū non edidit.

8 Et aliud cecidit in terram bonam, ediditque fructum assurgentem ac crescentem: & tulit ⁚aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena.

9 Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

10 Quum autem esset ⁚solus, interrogarunt eum ⁚qui circū eum erāt cū duodecim, de parabola.

11 Et dixit eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: ⁚iis autē qui foris sunt, per parabolas ⁚omnia *ista* fiunt:

12 ‖Vt videntes videant, & non ⁚cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando ⁚*se* conuertant, & remittantur eis peccata.

13 ⁚Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istam? ⁚& quomodo omnes parabolas cognoscetis?

2 *Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua:*

3 *Audite, Ecce, exiit seminans ad seminandum:*

4 *Et dum seminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt illud.*

5 *Aliud verò cecidit super petrosa, vbi non habuit terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ:*

6 *Et quando exortus est sol, exæstuauit, & eo quòd non habebat radicem, exaruit.*

7 *Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerūt illud, & fructum non dedit.*

8 *Et aliud cecidit in terram bonā, & dabat fructum ascendētem & crescentem: & afferebat vnum triginta, & vnū sexaginta, & vnū centum.*

9 *Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et quum esset singularis, interrogauerunt eum hi qui cum eo erant duodecim, parabolam.*

11 *Et dicebat eis, Vobis datū est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt:*

12 *Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligāt: ne quando conuertantur, & dimittantur eis peccata.*

13 *Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?*

IN CAPVT IIII.

2 *In doctrina sua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴν pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 *Petrosa*, τὸ πετρῶδες. id est, τὰ πετρώδη, vt infrà versu 16.

8 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα, Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est cum tricesimo, ἐν ἑξήκοντα, cum sexagesimo, ἐν ἑκατὸν, cum centesimo, vt loqui solent rei rusticę scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ita vt distributiuè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 *Solus*, καταμόνας. Ad verbū Solitariè. Est enim aduerbium, sed commodius vertitur per nomen. Vulgata, *Singularis*. ¶ *Qui circum eum erant*, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) Qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Æsch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενὰς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτόν. id est, Populo quidem vanam spem afferentes, Demostheni autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes sequebantur. Igitur hoc loco minime significantur externi aliqui homines qui Christo adessent, (turbam enim amandarat) sed ij demum qui solebant eum assectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum, vel in desertū sequuti, quæsierunt de parabola. Vulg. legit οἱ περὶ αὐτὸν δώδεκα, Ij duodecim qui cum ipso erant: & in vetustissimo meo exēplari legitur, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Discipuli eius, quod vtrumuis probo: quoniā domi & inter solos domesticos hęc dicta fuisse vidētur ostēdere quę sequūtur.

11 *Iis qui foris sunt*, τοῖς ἔξω, id est, exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdū omnes comprehēdit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique: interdū verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. 12.) modo verò ij qui vt in Ecclesia sint, tamen ex vera Ecclesia non sunt, de quibus agitur hoc loco & Rom. 9. 9. ¶ *Omnia [ista,]* τὰ πάντα. Vis articuli proculdubio est ἀναφορικὴ: ideòque quum particulam vniuersalem restringat ad præcedentia nempe ad doctrinam de regno cælesti, fuit exprimenda. In meo tamen vetustissimo codice, totum istud membrum non legitur.

12 *Cernant*, ἴδωσι, Vulg. & Erasm. *Videant*, quum tamen hoc quidem loco τὸ ὁρᾶν aliquid amplius declaret quàm τὸ βλέπειν, ita videlicet vt significet actionem animi id quod videt diiudicantis: sicut plus est τὸ συνιέναι quàm τὸ ἀκούειν, vt diximus Matth. 13. 14. ¶ *[Se] conuertant*, ἐπιστρέψωσι. vt in coniugatione Hithpael Vide Act. 3. 26. *

13 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Vide infrà. versu 24. ¶ *Et quomodo*, καὶ πῶς. id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicēdi genus, vt suprà diximus, Matt. 3. 14. Sic. Homerus Iliad. α, Καὶ πῶς ἐν Δαναοῖσι θεοπροπέων ἀγορεύεις. Virg. *Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

15 *In qui-*

14 Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

14 Sator ille, sermonem serit.

14 *Qui seminat, verbum seminat:*

15 Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

15 Isti autem sunt qui iuxta viam *semen excipiunt*, ¨in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam audierunt, statim venit Satanas, & tollit sermonem qui seminatus fuerat in cordibus eorum.

15 *Hi autem sunt qui circa viam, vbi seminatur verbum, & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.*

16 Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἳ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen ¨excipiunt: qui *videlicet* quum audierint sersermonem, statim cum gaudio excipiunt eum:

16 *Et hi sunt similiter qui super petrosa seminantur, qui quum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:*

17 Καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται·

17 Et non habent radicem in sese, sed temporarij sunt: deinde orta afflictione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

17 *Et non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur.*

18 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

18 ¨Hi sunt autem qui in spinas semen excipiũt, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt:

18 *Et alij sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:*

19 Καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

19 Sed solicitudines ‖ ¨seculi huius, & fallacia diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, isque redditur ¨fructus expers.

19 *Et ærumnæ seculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cõcupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.* 1. Tim. 6. 17.

20 Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

20 Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & excipiunt: & fructum ferunt, ¨aliud tricena, aliud sexagena, aliud centena *grana*.

20 *Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt: & fructificant, vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum.*

21 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

21 Dixit etiam eis ‖ Num lucerna ¨venit vt subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

21 *Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt sub modio ponatur, aut sub lecto? nonne vt super candelabrum ponatur?* Mat. 5. 15. luc. 8. 16. & 11.33.

22 Οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

22 ‖Non est enim quicquam occultum quod ¨non futurum sit vt manifestetur ¨neque *quod* abscõdatur, sed *oportet* vt palàm proferatur.

22 *Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed vt in palam veniat.* Mat. 10. 26. luc. 8. 17. & 12. 2.

15 *In quibus*, ὅπου. Vulg. & Eras. *Vbi*, quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδὸν, se ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, quum præsertim in vno codice legerim οἷς, Quibus.

16 *Excipiunt*, λαμβάνουσιν. Id est παραδέχονται, vt mox scribitur vers. 20. Vide Matth. 13. 20.

18 *Hi sunt autem*, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Erasmus, *Et alij sunt*, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodam exemplari, Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, excusandum est per epanalepsin, vel potius alterum redundat: nam si tollas, planior erit sententia, & posteriore loco * deest in quatuor manuscriptis codicibus. Contrà verò Syrus interpres priore loco legit οἱ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι. quod mihi maximè probatur.

19 *Seculi huius*, τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Ad huius vitæ negotia pertinentes. ¶*Fructus expers*, ἄκαρπος. Vulg. *Sine fructu* ambiguè, quum non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Erasmus, *Infructifer*, nouo vocabulo.

20 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα. Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicẽdum fuerat potius εἷς, in accommodatione parabolæ.

21 *Venit*, ἔρχεται. Id est affertur. In quodam codice scriptum est ἅπτεται, id est, *Accenditur*, vt vertit Eras. quum tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est Ardet.

* 22 *Non futurum sit vt manifestetur*, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem: ponitur enim ἐὰν pro ἄν. Quod autem Erasmus in annotationibus legit ἢ, εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur conuenire ¶*Neque [quod] abscondatur, sed [oportet] vt in apertum veniat*, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana sit huius loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè indicari potest. Est enim ellipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videtur expleuisse. Vulg. igitur ita vertit, *Nec factum est occultum, sed vt in palam veniat*. Erasmus hoc modo, *Neque fuit secretum, sed vt in propatulum veniat*. Sic autem supplet in annotationibus, *Neque factum est ocultum [vt maneat occultum] sed vt in apertum veniat*. Atqui nemo est qui non videat aliquid prætereà deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo *factum est*. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sentẽtias, non video quid non tandem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (vt pleraque alia) sic interpretatus est, *Neque quicquam tam arcanè fit quòd non palam futurum sit*: id est, οὐδέ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸν εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hãc licentiã nolui imitari. Itaque relatiuũ ὃ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Est enim (vt opinor) hęc ellipsis minimè coacta, nec à Vulgata loquendi consuetudine remota: & mutationẽ temporis facile excusat Hebraismus. Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον quum potuissemus ad verbũ interpretari, Factum vel redditum sit absconditum: malui vertere per verbum cuius est periphrasis, perinde ac si scriptũ esset ἀποκρυφθείη. Bis enim idẽ dicit Euãgelista noster, quum μὴ φανερωθῆναι, id est Non manifestari, idem valeat atque ἀποκρυφθῆναι, id

est Abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur suppleuimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius ellipsis exemplum habes infra cap. 9.12, & 14.49. item 1. Iohannis 2.19, & quidem eodem prorsus dicendi genere. * Neque causa est cur quisquã offendatur hac cõstructione δεῖ ἵνα φανερωθῇ pro δεῖ φανερωθῆναι, quum occurrat non tantùm in his libris, vt Matthæi 5.29, & 18.6. sed etiam apud idoneos scriptores, tum Græcos, (qua de re vide Marc. 9. 12.) tum etiam Latinos, vt apud Cæs. Damnatum pœna sequi oportebat vt igni cremaretur. Sed & aliter hunc totum locum interpretari licebit, nempe, *Non est enim* (λυχνία, lucerna videlicet) *quidpiam occultum quod non manifestetur: neque facta est vt occultetur, sed vt palam proferatur.* ita videlicet vt ab ipso lucernæ vsu argumentum ducatur. Sed hoc fortassis argutum est potius quam firmum. ¶ *Palam proferatur.* εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulgata, *In palam veniat.* Erasmus, *In propatulum veniat.*

	Græce		Beza		Vulgata
	Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.	23	Siquis habet aures ad audiendum, audiat.	23	*Siquis habet aures audiendi, audiat.*
Matt. 7.2. luc. 6.38.	Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.	24	Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mẽsura metimini, vobis metietur, & adiicietur vobis qui auditis.	24	*Et dicebat illis, Videte quid audiatis: in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*
Mat. 13.12. & 25.29. luc. 8.18. & 19.26.	Ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.	25	‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.	25	*Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.*
	Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,	26	Item dicebat, Ita est regnum Dei vt si quispiam iaciat semen in terram,	26	*Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat sementem in terram,*
	Καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν· καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.	27	Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & semẽ germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.	27	*Et dormiat, & exurgat nocte & die: & semẽ germinet, & increscat dum nescit ille.*
	Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ, πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ·	28	Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica:	28	*Vltro enim terra fructificat primùm herbam, deinde spicã, deinde plenum frumentum in spica:*
	Ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.	29	Quum autem prodiderit *sese* fructus, statim mittit messores: quoniam adest messis.	29	*Et quum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*
Matt 13.31. luc. 13. 19.	Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ	30	‖Dicebat etiã, Cui *rei* assimilauerimus regnum Dei? aut qua	30	*Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei?*

24 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, qua vel diuersos sermones, vel diuersas eiusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc presertim scriptore particulam καὶ non tantum per copulam ET interpretari, sed etiam per Tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit sententia. ¶ *Videte quid audiatis*, βλέπετε τί ἀκούετε. id est Attendite diligenter istis quę vobis dicuntur. Pars ista huius versiculi cum sequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, *Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alij metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis* Theophylactus Romanus, & vetusta nostra exemplaria consentiunt in lectione quam sequuti sumus: vt mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionem annotasse. In duobus tamen manuscriptis codicibus pro μετρηθήσεται legitur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, Vicissim alij metientur: & in meo vetustissimo exemplari deest καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσι. quæ etiam Vetus interpres non legit: sed Syrus etiam interpres habet.

26 *Ita vt*, οὕτως ὡς. Sic Plautus, *Vt voles esse me, ita ero.* Vulgata & Erasmus, *Sic quemadmodum.*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die*, καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, Semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3. vers. 6. Nam quod Eras. existimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad semẽ, non potest conuenire propter copulam interiectam dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν. vt sit simile quiddam ei quod dicunt Hebræi Exire & Introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere: de quo dicemus, Act. 1. 21. ¶ *Assurgat*, μηκύνηται. id est, Crescat & adolescat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, *Increscat*, ἐπαύξηται Erasmus, *Surgat in altum*, rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed vno verbo satis id potuit declarari. ¶ *Quomodo ipse nescit*, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, ministrorum officium esse agrum studiose excolere, cętera Domino commẽdare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agricolæ tantùm operam præstare: atque vt fructus non respondeat animi voto, non est quod vana ægritudine seipsos macerent, siquidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa qua semen in iis qui filij Dei sunt, adolescit, sicut ab vno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta vt nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinite pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, *Dum nescit ille.* Nam hac quoque significatione accipitur ὡς, vt Mat. 26.36. nempe pro Interim dum. Sed alia interpretatio certior est, & magis congruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτός etiam ad σπόρον, id est semen, referri posse, quòd exurgat vi naturæ, quum ipsum hoc nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 *Sponte*, αὐτομάτη. Nomẽ pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus *Vltrò*: id est ἑκουσίως: quod de solo dici vix potest, quum prius coli & seri oporteat

29 *Prodiderit sese*], παραδῷ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, ἀναστρέφειν, ἀπαίρειν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passiuum interpretari. Vulgata, *Produxerit*: id est προάγῃ, vel προφέρῃ, & quidem absolute: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Erasmus. *Productus fuerit.* ¶ *Mittit messores*, ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Vulg. & Erasmus, *Mittit falcem*, quod Latinè significat ipsam messoris actionem. Atqui, (etsi quod ad sententiam ipsam attinet, parum interest,) τὸ ἀποστέλλειν quod de personis non de ipsis falcibus dici potest, ostendit τὸ δρέπανον hoc loco, metonymia quadam populari, ipsos messores cum falcibus significare, quod vt exprimerem, δρέπανον Messores conuerti.

30 *Cui* [*rei*] τίνι. In duobus codicibus scribitur, πῶς, quomodo Vulgata & Erasmus, *Cui.* Nos vertimus, *Cui* [*rei*,] vt neutrum esse intelligatur.

παραβάλωμεν αὐτήν;

31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

35 Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι.

38 Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτόν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

39 Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

40 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

41 Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Κεφάλαιον ε.

1 ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

collatione ¨contulerimus illud?

¨Velut grano sinapis: quod quum seritur in terra, minimũ est omnium seminum quæ in terra sunt:

Sed quum satum fuerit, assurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt possint sub eius vmbra volucres cæli nidulari.

‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis ¨sermonẽ *Euangelij*: ¨prout poterant audire.

Absque parabola verò nõ loquebatur eis: priuatim autẽ discipulis suis ¨explicabat omnia.

‖Dixit autem eis die illo, quũ serum *diei* esset, Transeamus ¨in vlteriorem *ripam*.

Dimissa igitur turba ¨acceperunt eum vt erat in nauigio: sed & alia nauigiola erant cum eo.

Tunc oritur ¨turbo venti magnus: & fluctus ¨irruebant in nauigium, ita vt iam ¨impleretur.

Erat autem ipse in puppi, ceruicali indormiens: tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magister, nõ est tibi curæ quòd perimus?

Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmutesce. Tũ quieuit ventus, factáque est trãquillitas magna.

Dixit autem eis, ¨Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis?

Et timuerũt timore magno, dicebántque ¨alius ad alium, Quisnã iste est, ¨quòd etiam vẽtus & mare auscultent ei?

CAP. V.

ET ‖ ¨venerũt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem ¨Gadarenorum.

aut cui parabolæ comparabimus illud?

31 *Sicut granum sinapis: quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra:*

32 *Et quum seminatum fuerit, ascendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt possint sub vmbra eius aues cæli habitare.* Matt.13.34

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbũ, prout poterãt audire.*

34 *Sine parabola autem nõ loquebatur eis: seorsum autem discipulis suis edisserebat omnia.*

35 *Et ait illis in illa die, quum sero esset factum, Transeamus contrá.* Matt. 8.23 luc.8.22

36 *Et dimittentes turbã, assumunt eum ita vt erat in naui: & aliæ naues erant cum illo.*

37 *Et facta est procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis.*

38 *Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens: & excitant eum, & dicũt illi, Magister, non ad te pertinet quia perimus?*

39 *Et exurgens comminatus est vento, & dixit mari, Tace, obmutesce. Et cessauit ventus, & facta est tranquillitas magna.*

40 *Et ait illis, Quid timidi estis? necdum habetis fidem?*

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, est iste, quia ventus & mare obediunt ei?*

CAP. V.

1 *ET venerũt trans fretum maris in regionẽ Gerasenorum.* Matt. 8.28 luc. 8.26

¶*Contulerimus*, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Erasm. legi θῶμεν, i. Componemus, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν, rectius scriptum legimus in nõnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν & παραβαλοῦμεν.

31 *Velut grano*, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Erasmus, *Sicut granum*, i. ὡς κόκκος. In sex codicibus scribitur, ὡς κόκκον, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias.

* 33 *Sermonem*, τὸν λόγον. Nẽpe Euãgelij, vt sup. 2.2. ¶*Prout*, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, Secundũ quod. Latini dicere solẽt Prout, vel Vt. Cic. *Pro se quisque, vt in quo erat auctoritatis plurimũ, ad populum loquebatur*. Vide Act. 2.4.

34 *Explicabat*, ἐπέλυε: nempe tanquã ænigmatũ nodos. Vulg. *Edisserebat*. i. ἔφραζεν: vt Mat. 13.36. Eras. *Exponebat*.

35 *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulgata, *Contrá*. id est, εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 *Acceperunt*, παραλαμβάνουσι. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex naui.

* 37 *Turbo*, λαῖλαψ. Vulg. & Eras. *Procella*. i. θύελλα. ¶*Irruebant*, ἐπέβαλλεν. Vulgata *mittebat*, videlicet ἡ λαῖλαψ. quòd si ita esset, scribẽdum fuerit, καὶ τὰ κύματα. Itaque ἐπιβάλλειν hoc loco declarat cum impetu sese proiicere, vt in coniugatione Hithpahel, sicut infrà 14,72. ¶*Impleretur*, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice scribitur βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, siue mergeretur.

40 *Quid ita timidi estis? quomodo fidem non habetis?* τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ita lego vt increpantis sint potius quàm interrogantis: sed ita vt admirationem habeant connexam. Sed in duobus manuscriptis codicib. sic legitur, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi estis? nondum habetis fidem?* quomodo etiam conuertit Vulgata. Valla distinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi estis? itáne? quomodo non habetis fidem?*

41 *Alius ad alium*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. *Ad alterutrũ*: idque barbarè, vt Valla obseruauit. Erasmus, *Inter sese*. id est πρὸς ἑαυτούς. ¶*Quod*, ὅτι. Vulg. *Quia*, Erasmus, *Quoniam*. Vide suprà 1.27.

IN CAPVT V.

1 *Venerunt*, ἦλθον. In duobus cod. legimus, ἦλθεν, *Venit*. ¶*Gadarenorum*, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergesenorum: in alio verò γερασηνῶν, Gerasenorum: sicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus idem tractus Perææ, vbi Gadarenorum & Gerasenorum siue Gergesenorum contigui fuerunt fines, significatur, in tribu Manasse sita trans Iordanẽ, vt liquet ex Luca 6.26. Eam vocat Gadarida Ios. lib. de bello Iud. 3, cap. 2. Vide Matth. 8.28. *

2 Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

3 Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

4 Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρῖφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

5 Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

6 Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

7 Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

8 (Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

9 Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς· Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

2 Egresso autem ipsi è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, & ne catenis quidē quisquā poterat eum vincire:

4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquā potuerat eum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumētis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eū:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? adiuro te *per* Deū ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei *Iesus*, Exi spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eū, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomē *est*: quia multi sumus.

10 Er multum precabatur eum ne ipsos mitteret extra illam regionem.

11 Erat autem illic apud montes grex porcorum magnus pascens.

12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicētes, Mitte nos ad porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erant autem quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

2 *Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo:*

3 *Qui domicilium habebat in monumētis, & neque catenis iam quisquam poterat eum ligare:*

4 *Quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & cōpedes comminuisset: & nemo poterat eū domare.*

5 *Et semper die ac nocte in monumentis & in mōtibus erat clamās, & concidens se lapidibus.*

6 *Videns autem Iesum à longè, cucurrit & adorauit eum:*

7 *Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.*

8 *(Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine)*

9 *Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.*

10 *Et deprecabatur eum multum ne se expelleret extra regionem.*

11 *Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.*

12 *Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.*

13 *Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.*

2 *Egresso autem ipsi*, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habent, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et egresso eo: alius verò καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrumuis autem sequaris, non abundabit αὐτῷ, quod sequitur. ¶ *In quo erat spiritus*, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1. 23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 *Et ne catenis quidem*, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasm. *Et neque catenis*: quum in hoc dicēdi genere οὐδὲ non significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, *Amplius*. Alioqui δῆσαι non significabit simpliciter Vincire, sed Vinctum continere.

4 *Discerptæ fuerant*, διεσπάσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, *Conueniunt*, inquit, *bonorum emptores ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas*. Vulg. *Dirupisset*: quod respondet τῷ διαῤῥηγνύειν. ¶ *Ab eo*, ὑπ' αὐτοῦ. In quodā manuscripto exemplari scribitur ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth. 11. 19.

5 *Erat*, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν additur distinctio.

7 *Adiuro te [per] Deum*, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi, interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro Imperare aliquid, diuini numinis auctoritate interposita, vt accipitur Act. 19. 13, & 1. Thess. 5. 27. Exemplū autem hoc est horrendum impudentiæ sceleratorum spirituum, ab ipso Filio Dei iusiurandum postulātium, in quo tamen nō fuerunt exauditi, sicut etiam Caiaphæ Christus, quanuis iusiurandum exigenti, simpliciter tamē respondit.

10 *Precabatur*, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur, qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandum est propter relatiuum αὐτοὺς, quod proximè sequitur. ¶ *Ipsos mitteret*, ἀποστείλῃ. Vulgata, *Expelleret*: id est ἐκβάλλῃ.

11 *Apud montes*, πρὸς τὰ ὄρη. In manuscriptis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει. i. Apud montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantib. montibus Galaad. ¶ *Pascens*, βοσκομένη. In vno codice scribitur βοσκομένων, pascentium.

12 *Omnes*, πάντες. Deest hæc particula in tribus manuscriptis codicibus & apud Vet. interpretem. & fortassis aliquos offendit qui non considerarunt vim articuli sequentis ἀκαθάρτων: quamobrem etiam expressi nomen ἰλλ.

13 *Quasi bis mille*, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulg. vertit, *Ad duo millia*: quanuis in hoc dicendi genere haud satis scio an supplēda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autem ὡς pro ἐγγύτατον, vel σχεδὸν, quæ enallage in nostro vulgato sermone locum habet. diceremus enim, *Il y en auoit comme deux mille, c'est à dire, enuiron deux mille*. Sic eadem particula vsurpatur Luc. 8. 42, & Act. 1. 15. Vide infrà 6. 44.

14 Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

15 Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, καὶ ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

16 Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

17 Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

18 Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

19 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ὅτι ἠλέησέ σε.

20 Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

21 Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

22 Καὶ ἰδού, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτὸν πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

23 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλά, λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderēt quid illud esset quod factum fuerat.

15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dæmoniacus, sedentem ac vestitū, & ⁚ sanæ mentis, ⁚ eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

16 ⁚Et qui *id* viderant, narrauerunt eis ⁚ quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

18 Ipso verò ingresso in nauigiū, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt esset cum ipso.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia ⁚quanta tibi Dominus præstiterit, & *quòd* misertus sit tui.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prędicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: eratque ⁚apud mare.

22 ¶Et ecce, venit ⁚vnus ex præfectis synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius.

23 Et multū precabatur eum, dicēs, Filiola mea ⁚in extremū adducta est: ⁚*rogo* vt venias, & im-

14 Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egressi sunt videre quid esset facti.

15 Et veniunt ad Iesum, & vident illum qui à dæmonis vexabatur, sedentem, vestitū, & sanæ mentis: & timuerunt.

16 Et narrauerunt illis, qui viderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.

17 Et rogare cœperunt eū vt discederet de finibus eorum.

18 Quúmque ascenderet nauim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat vt esset cū illo.

19 Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domū tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.

20 Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur.

21 Et quum transcendisset Iesus in naui rursum trās fretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.

22 Et venit quidam de archisynagogis, nomine Iairus: & videns eum procidit ad pedes eius. Matt.9.18. luc.8.41.

23 Et deprecabatur eū multū dicēs, Quoniam filia mea in extremis est, Veni, im-

15 *Sanæ mentis*, σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur παρὰ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrem etiam Paulus Act. 26.25, opponit σωφροσύνην τῇ μανίᾳ. & Plato initio posterioris Alcibiadis, opponit τὸ σωφρονεῖν τῷ μαίνεσθαι. ¶*Eum [inquam] qui habuerat legionem*, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc nō reperi in meo vetusto codice, neque etiam expressa sunt à Vetere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. Conferunt enim multū ad emphasin miraculi, vt prudenter notat Erasmus. Nam ista (opinor) coniungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα. i. & sanæ mentis. sicut in superiore mēbro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeo vt immanissimę bellug similior esset quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamē duo homines inter se comparātur, sed eiusdem hominis dispares atque adeo prorsus contrarij habitus: Quanquam fortassis hæc possunt non ineptè accipi per epexegesin, vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, vt infrà capite 12.44.

16 *Et qui [id] viderant, narrauerunt eis*, καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Erasmus. *Et narrauerunt illis, qui viderant:* qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absque amphibolia, quam vt in Latino sermone vitaremus, collocationem verborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scribitur, διηγήσαντο δὲ, &c. id est, Qui autem viderant, narrauerunt eis. ¶ *Quomodo actum esset*, &c. πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, *Qualiter factum esset.* Erasmus, *Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat.*

19 *Quanta*, ὅσα. ¶ *Et quòd*. καὶ ἠλέησέ σε. Vulg. ad verbū, *Et misertus sit tui:* quod certè parū videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Erasmus. Sed in meo vetustissimo codice, legitur καὶ ὅτι ἠλέησέ σε, quam lectionem vt germanam restitui etiam in Græcis, adstipulante quoque Syro interprete.

21 *Apud mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Erasm. & Vulgata, *Circa mare:* id est περί.

22 *Vnus ex præfectis synagogæ*, εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων. siue τις. Quidam, vt habent nonnulli codices. Hinc autem apparet non temere conuenisse cœtus singulis sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explicabatur (Act.14.21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicuntur Matth.23.2. Hi sunt igitur qui archisynagogi dicuntur, qui particularium etiam Ecclesiarum negotia administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ nomine, Matth.18.17. Malui verò præfectum quàm principem vocare, vt Ecclesiasticum munus hoc etiā modo à merè ciuili discernerem, quamuis ista non essent, eo præsertim tempore, inter Iudæos distincta. Syrus etiam רבא [*rabba*] vocat.

23 *In extremum adducta est*, ἐσχάτως ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquuntur Græci. Vulgata, & Erasmus, *In extremis est;* obscurè. ¶ *[Rogo] vt venias*, ἵνα ἐλθών. In meo vetustissimo exemplari, vt & apud Syrum interpretem, legitur ἐλθὲ ἵνα ἐλθών, Veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nulla ellipsi opus erit, quæ alioqui est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. ¶ *Viuet*, ζήσεται. Vulg. *Viuat*. i. ζήσῃ, quod etiam legitur in meo vetustissimo codice: sed malo legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parum conueniens. Denique ex Mat.9.18, apparet hanc esse germanam lectionem.

χεῖρας, ὅπως σωθῇ· καὶ ζήσεται.

Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

(Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·

Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

Ἡ δὲ γυνὴ, φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

ponas ei manus, vt seruetur: & "viuet:

24 Abiit igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam "quæ erat " in fluxione sanguinis "*ab* annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & impenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimẽta eius tetigero, seruabor.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & "sensit corpore se sanatam esse" ex eo flagello.

30 Statim autẽ Iesus quũ "apud se cognouisset vim "quæ ex ipso prodierat cõuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimẽta mea?

31 Et dixerũt ei discipuli ipsius, Vides turbam te "cõprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremẽs, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & "accidit ei *ad pedes*, dixitque ei "omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: abi "in pace, & esto sana ex flagello tuo)

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* " à præfecto synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?

pone manus super eam, vt salua sit, & viuat.

24 *Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.*

25 *(Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim,*

26 *Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquam profecerat, sed magis deterius habebat:*

27 *Quum audisset de Iesu, venit in turba retro, & tetigit vestimentum eius.*

28 *Dicebat enim, Quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero.*

29 *Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quia sanata esset à plaga.*

30 *Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbam, aiebat, Quis tetigit vestimẽta mea?*

31 *Et dicebant ei discipuli sui: Vides turbam comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?*

32 *Et circunspiciebat videre eam quæ hoc fecerat.*

33 *Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem.*

34 *Ille autẽ dixit ei, Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace, & esto sana à plaga tua)*

35 *Adhuc eo loquente veniũt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est, quid vltrà vexas magistrum?*

---

25 *Quæ erat*, οὖσα. Erasmus, *Quæ fuerat*. Ego Veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat. ¶ *In fluxione*, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti Fluxionem, Pliniũ sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, *Obnoxia profluuio sanguinis*: quæ interpretatio præterquam quod à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborũ multum detrahit. ¶ [*Ab*] *annis duodecim*, ἔτη δώδεκα. Vide Matth. 9. 20.

29 *Sensit*, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω non minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. ¶ *Ex eo flagello*, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè conuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. 10. Vulgata, *A plaga*, id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ.

30 *Apud se*, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, *In semetipso*: quod obscurum est, & (ni fallor) parum Latinum. ¶ *Quæ ex ipso* * *prodierat*, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν, id est, quæ sese in illa sananda muliere exeruerat. Erasmus, *Ex sese prodiisse*: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 *Comprimentem*, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. 9.

33 *Accidit ei ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. *Procidit ante eum*, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, *Accidit ei*. Vide suprà 3. 11. ¶ *Omnem veritatem*, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus *Toute la verité*. Erasmus testatur se alicubi legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, Coram omnibus.

34 *In pace*, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quomodo etiam scriptum legi in manuscripto exemplari, id est σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום [*lechi leschalom*] 1. Samuelis 1. 17. pro eo quod Latini dicunt, Feliciter.

35 *A præfecto synagogæ*, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamẽ in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾅδου, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, *Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video?* id est, ab affinis domo. Idem Phorm. *Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?* id est, à domo fratris, vt Donatus explicat. * Cicero. *Malo tecum apud te ambulare*, id est, domi tuæ.

36 Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

37 Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

38 Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

39 Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

40 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκβαλὼν ἅπαντας παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

41 Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

42 Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

43 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν. καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

36 Iesus autem, ¨statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum vnà sequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohannes frater Iacobi.

38 Venit igitur domũ præfecti synagogæ, & tumultũ cóspicit, flentes & ¨eiulantes multum.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, ¨eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & ¨eos qui secum erant, & ingreditur ¨eò vbi puella ¨erat iacens.

41 Prehensáque manu puellę, dicit ¨ei, ¨Talitha cumi: ¨quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

43 *Ipse* verò ¨multum imperauit eis nequis id resciret: dixítque vt daretur puellæ quo vesceretur.

CAP. VI.

1 ET egressus est illinc, venítque in ¨patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

2 ¨Quúmque aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audiẽtes ¨percellebantur, dicẽtes, Vnde huic ¨ista? & quę est ¨ hęc sapiẽtia quæ data est ei, ¨ quòd etiã virtutes tales per manus eius edantur?

36 *Iesus autẽ, audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.*

37 *Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrũ & Iacobum & Iohannẽ fratrem Iacobi.*

38 *Et veniunt in domum archisynagogi, & vidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.*

39 *Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.*

40 *Et irridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrẽ puellæ, & qui secum erant, & ingrediuntur vbi puella erat iacens.*

41 *Et tenens manum puellæ, ait illi, Talitha cumi quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.*

42 *Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.*

43 *Et præcepit illis vehementer vt nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.*

CAP. VI.

1 *ET egressus inde, abijt in patriam suam, & sequebantur eum discipuli sui.* Mat.13.54. luc.4.16.

2 *Et facto Sabbatho cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

36 *Statim*, εὐθέως. Hoc non legit neque Syrus interpres, neque meus vetustissimus codex.

38 *Eiulantes*, ἀλαλάζοντας. Rectius fortassis ὀλολύζοντας. vt Iacob.5,1. Sic enim ista differunt, vt illud exultationi, istud tristitiæ tribuatur, sicut apud Hebræos ילל & הלל [*ialal & hillel*] differunt, vnde & Gallica vox *Helas* in lamentatione, vt *la la* in lætitia. Cymbali acutum sonitum sic significauit Paulus 1. Cor.13.1. *

40 *Eiectis*, ἐκβαλών. Id est, exire iussis, vt indignis qui miraculi spectatores essent, & vt placida esset tota hęc actio. Vide Act.9.40. * ¶ *Eos qui secum erant*, τοὺς μετ᾽ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Qui erant cum illo*, videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. ¶ [*Eò*] *vbi*, ὅπου. Vulgata ad verbum, *Vbi*: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, *eò*. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. ¶ *Erat iacens*, ἦν ἀνακείμενον: id est iacebat, compositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat Recumbere & Discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scribitur in vetustis exemplaribus duobus.

41 *Ei*, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas Grammatices, quum præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν καὶ πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα. ¶ *Talitha*, ταλιθά. Sic omnino scribendum est, non *Tabitha*, vt habent multi Latini, & Græci etiam aliqui codices, Hebrææ linguæ inscitia, & deprauationis occasione arrepta ex Act.9,40. ¶ *Quod est*, ὅ ἐστι. Græcè igitur scripsit Marcus: propterea voces Hebræas, alioqui non intelligendas interpretans, vt postea faciendum esse in Ecclesia monet Apostolus 1.Cor.14,27. *

43 *Multum*, πολλά. Vulgata & Erasmus, *Vehementer*: id est δεινῶς, vel σφόδρα.

IN CAPVT VI.

1 *Patriam*, τὴν πατρίδα. Nempe Nazareth, ex vulgi opinione. *

2 *Quúmque aduenisset*, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, *Et facto Sabbatho*. Sed γίνεσθαι. accipitur hoc loco pro Aduenire, vt in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quanuis etiam accipi commodè possit γενομένης pro οὔσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id est quum adesset, vt interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, quum ita accipiatur τὸ γίνεσθαι, Iohan.6. 20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili)

ἐπειδὴ δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα, ἐγένετο ἐπὶ Γυνδῃ ποταμῷ: id est, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium peruenisset. Sic etiam legimus Exodi 10.v.13, הבקר היה [habboker haiah,] id est mane fuit.

¶ *Percellebantur*, ἐξεπλήσσοντο: id est obstupefiebant. In meo vetustissimo codice & apud Veterem interpretem additur ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, *super doctrina eius*. ¶ *Ista?* ταῦτα; Vulgata addit *Omnia?* πάντα; ¶ *Hæc sapientia*, ἡ σοφία. Vulgata & Erasmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuisse exprimendus, quum ponatur ἐξοχικῶς εἰρηκα. ¶ *Quod etiam virtutes tales per manus eius edantur?* ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, *Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?* vt subaudiatur τίνες εἰσί: perinde acsi tertia hęc sit interrogatio, atque ita scriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι, quod etiam scribitur in vno vetere exemplari: quanquam melius fortasse conueniet hæc lectio, si pro τοιαῦται legas ταῦται, id est istæ. Erasmus autem ita legit vt nos, sublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur necessaria. Complectitur enim hoc membrum rationem superioris admirationis: neque post αὐτοῦ, proxime præcedens, scribenda est interrogationis nota, sed simplex distinctio: sicut etiam scriptum habent omnia tum vetera manuscripta, tum impressa exemplaria quæ vidimus: alioqui non video quomodo cum præcedentibus ista cohærere possint. Ergo vt redeam ad nostram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur, sicut etiam supra capite primo 27, & 4.41. δυνάμεις autem vocantur mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem ac potestatem declarabant: sicut admonuimus Matthæi capite 7.22. Superest vt admoneam, in duobus vetustis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id est vt etiam, & γίνωνται, id est fiant: quæ propius accedũt ad Latinam loquendi rationem. Posita enim erit coniunctio ἵνα pro ὥστε. Denique per manus eius, Hebræorum more, significat eius opera & virtute.

	Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.	3	Nónne iste est "faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & "Iose & Iudæ & Simonis? nónne & "sorores eius hic sunt "apud nos? Et offendebantur in ipso.	3	*Nónne hic est faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioseph & Iudæ & Simonis? nónne & sorores eius hic nobiscum sunt? Et scandalizabantur in illo.*
Mar.4.44	Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	4	Dicebat autē eis Iesus, ‖Non est Propheta "inhonoratus nisi in patria sua, & "inter cognatos, & domi suæ.	4	*Et dicebat illis Iesus, Quia nō est Propheta sine honore nisi in patria sua, & in domo sua, & in cognatione sua.*
	Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.	5	"Neque potuit illic "virtutem vllam edere, nisi *quod* quum paucis ægrotis imposuisset manus, "sanauit *eos*.	5	*Et non poterat ibi virtutem vllam facere: nisi paucos infirmos impositis manibus curauit.*
Matt.9.35. luc.13.22.	Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν· καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.	6	‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos "in orbem, docens.	6	*Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat castella in circuitu, docens.*
Matt.10.1. supra 3.14 luc.9.1.	Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο· καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.	7	‖Tunc aduocauit "duodecim illos, cœpítque eos mittere "binos: deditque eis potestatē "*aduersus* spiritus impuros.	7	*Et vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis potestatem spirituum immundorum.*
	Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδὸν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν.	8	Et præcepit eis "vt nihil sumerent "ad iter, nisi "virgam tantùm, non peram, non panē, non "æs in zona:	8	*Et præcepit eis ne quid tollerent in via nisi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs:*

3 *Faber ille, filius*, ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Erasmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia nostra vetusta exemplaria in priore lectione consentiebant: quam fortasse mutauit aliquis, existimans hanc artem Christi maiestati parum cōuenire. Sed vt prætereeam vetustorum codicū consensum, Iustinus antiquissimus scriptor, diserte testatur Christum antequam munus illud suum exerceret, fabrum fuisse lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiusmodi fabricasse. ¶ *Iose*, Ἰωσῆ. Vulgata, *Ioseph*. Nonnulla Græca exemplaria Ἰωσῆτος, Iosetis. ¶ *Sorores eius*, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quodam exemplari additur πᾶσαι, *omnes*. More autem Iudæorum, agnati & cognati, fratres & sorores dicebantur. ¶ *Apud nos*, πρὸς ἡμᾶς: id est παρ' ἡμῖν, sicut Iohan.1.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deum, & 1.Corinth.16.6. Vulgata & Erasmus, *Nobiscum*. id est μεθ' ἡμῶν.

4 *Inhonoratus*, ἄτιμος. Vel expers honoris, sicut ἄλογος, expers rationis. videtur tamen hoc loco eum significare, cui tantum abest vt iustus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, *Sine honore*: & Erasmus, *Contemptus*: id est καταφρονητός. quò etiam respexit Syrus interpres. ¶ *Inter cognatos*, ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, *In cognatione sua*: id est ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui restituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuscripta, tum impressa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangelista retrogradiendo sequi ordinem constitutionis humani generis à natura institutum, quem pulchrè describit Aristoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non cōuerti familiam, sed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patere quàm συγγένειαν, id est gentem ac familiam totam: quum alioqui sæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 *Neque potuit*, καὶ οὐκ ἠδύνατο. Hieronym. dialogo aduersus Pelagianos 2. hūc locum manifestè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatē in regeneratis, quanuis de re ipsa sentiat. Sed tamē notandū est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, ne ipsis opem ferat, quò spectant illa Dei verba ad Mosen Exod.32.10, *Nunc igitur sine me*. ¶ *Virtutem*, δύναμιν, i. miraculum, metonymia efficientis. ¶ *Sanauit* [eos], ἐθεράπευσε, Relatiuum suppleui: quam ellipsin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, *Paucos infirmos impositis manibus curauit*: perinde acsi scriptum sit, ὀλίγους ἀρρώστους, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quomodo etiam legi potest eadem manente sententia. *

6 *In orbem*, κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, *In circuitu*. Erasmus, *Vndique circumiacentes*: id est τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένας. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγε, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 *Duodecim illos*, τοὺς δώδεκα. In vno codice additū erat μαθητὰς αὐτοῦ, Discipulos suos. Expressimus autem articulū vt planior esset sententia. ¶ *Binos*, δύο δύο. Ad verbū, *Duos duos*. Nam Hebræi distributiuis carent. Vide infrà v.39. ¶ [*Aduersus*] *spiritus*, τῶν πνευμάτων. Vulg ad verbū, *Spirituū*. Sed omnino subaudienda est præpos. κατά, vt diximus Matt. 10.1, & 12.31. quam etiam Syrus interpres expressit.

8 *Vt nihil*, ἵνα μηδέν: vt Vulg. & Eras. *Ne quid*. i. μή τι. ¶ *Ad iter*, εἰς ὁδόν. Vulg. *In via*, ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.v.10. ¶ *Virgā*, ῥάβδον. Vide Matth.10.10. ¶ *Aes*, χαλκόν. Vide infrà 12.41.

9 Calcea-

9 Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.

10 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

11 Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

12 Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.

13 Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον· καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀρρώστους, καὶ ἐθεράπευον.

14 Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρώδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

9 Sed *vt* ¨calcearentur‖ ¨sandaliis: ¨& ne induerentur binis tunicis.

10 Et dicebat eis, ¨Vbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis ¨illinc.

11 ‖¨Et quicunque non exceperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, ‖excutite puluerem qui suberit pedibus vestris, ¨vt hoc sit testimonium aduersus eos. ¨Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum *conditio* aut Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

12 ¨Egressi igitur *illi* proclamabant vt resipiscerent *homines*.

13 Et dæmonia multa eiiciebât, ‖¨vngebántque oleo multos ægrotos, & sanabant *eos*.

14 ‖Audiuit autem *hæc* rex ¨Herodes, (¨clarum enim ¨factum erat nomen eius) dixitque, Iohannes ¨ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea ¨virtutes agunt in eo.

9 *Sed calceatos sandaliis, & ne induerentur duabus tunicis.* Act. 12. 8

10 *Et dicebat eis, Quocũque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*

11 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus vestris, in testimonium illis.* Mat. 10. 14 luc. 9. 5 Act. 13. 51, & 18. 6

12 *Et exeuntes prædicabât vt pœnitentiam agerent.*

13 *Et dæmonia multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabât.* Iac. 5. 14

14 *Et audiuit rex Herodes (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.* Mat. 14. 1 luc. 9. 7

9 *Calcearentur*, ὑποδεδεμένους. Ad verbum, *Calceatos esse.* Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib. 8, *Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.* Quod autem videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, non magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis rebus studiosè comparatis onerari: inter quas numerat peram, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus. ¶ *Sandaliis*, σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes nō inuiti retinuimus. Testantur autem Græci auctores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act. 12. 8. apparet Euangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. ¶ *Et ne induerentur*, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodem sensu ἐνδεδύσθαι, i. indutos esse. Nōnulli verò legũt καὶ μὴ ἐνδύσησθε, Et ne induamini quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, haud scio an quisquam consueuisset, nisi tunicam in genere pro vestitu exteriore & interiore accipias. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicantur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות [*chaliphoth*,] id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardentur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 *Vbicunque*, ὅπου: id est, quocunque loco constiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est Diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap. 7. 24. ¶ *Illinc*, ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου sed ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 *Et quicunque*, καὶ ὅσοι. Anantapodoton ex vulgi ser-*mone petitum. id est, si qui non exceperint. Nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius, *Quicquid erit, *superanda omnis fortuna ferendo est.* ¶ *Vt hoc sit testimonium, aduersus eos*, εἰς τὸ μαρτύριον αὐτοῖς, Sic conuerti hunc locum perspicuitatis causa. Testimoniũ enim intelligit quo conuictis adimatur omnis excusatio. ¶ *Amen*, ἀμὴν. Hæc periodus in omnibus nostris exemplaribus Græcis legitur, exceptis tantùm duobus & meo vetustissimo. in Vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit: quamuis apud Syrum etiam interpretem legatur.

12 *Egressi igitur* [*illi*,] καὶ ἐξελθόντες, Vulgata ad verbum, *Et exeuntes.* Erasmus, *Et egressi.* Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quàm enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 *Vngebántque*, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hæc cæremonia retineatur?

14 *Herodes*, Ἡρώδης. Quoddam exemplar habebat, τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ: i. auditionem, siue rumorem, qui de Iesu ferebatur: quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineant, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi, ac præsertim aulicorum, morem referendum est. ¶ *Clarum*, φανερὸν. Erasmus. *Innotuerat*: id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, *Manifestum*, quomodo etiam solemus alibi interpretari. ¶ *Factum erat*, ἐγένετο. Vel, *erat*: quum γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. ¶ *Ille qui baptizabat*, ὁ βαπτίζων, In vno codice legimus eodem sensu, ὁ Βαπτιστὴς, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebræi participia vsurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. ¶ *Virtutes agunt in eo*, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operādi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus commodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiũtur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι, pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & πόλις ἀποκεχωρηκότες pro ἀποκεχωρημένους apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum apud Hebræos ב (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret. Et ita vertit Syrus interpres.

15 Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστίν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

15 Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis illis.

15 *Alij autem dicebant, Quia Helias est. Alij verò dicebant, Quia Propheta est, quasi vnus ex Prophetis.*

Luc.3.19

16 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

16 Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Iste est Iohannes quem ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohānem, hic à mortuis resurrexit.*

17 Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου, τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

17 Ipse enim Herodes missis *carnificibus* prehenderat Iohannē, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

17 *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Iohannem & vinxit eum in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

Leu.18.16

18 Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.*

19 Ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι· καὶ οὐκ ἠδύνατο.

19 Herodias autem imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

19 *Herodias autem insidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat.*

Mat.22.16

20 Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

20 Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum *esse* virum iustum ac sanctum, & obseruabat eum, auditóque eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.

20 *Herodes enim metuebat Iohannem sciens eum virum iustum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.*

21 Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat proceribus suis ac chiliarchis & primariis Galilææ:

21 *Et quum dies opportunus accidisset, Herodes in natali suo cœnā fecit principibus & tribunis & primis Galilææ:*

22 Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς

22 Et introisset filia ipsius

22 *Quúmque introisset filia*

---

15 *Vel vnus ex Prophetis illis*, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, *Quasi vnus ex Prophetis*, omissa particula ἤ, quam etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus, neque vertit Syrus interpres: vt sit hic sensus, Quosdam habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari, sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, *Vel tanquam vnus ex Prophetis*. vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis * qui resurrexisset. Cæterùm apparet ex collatione huius loci cum Luc. 9,7 & 8. quadruplicem de Christo fuisse opinionem, sed tres tantùm fuisse opinātium ordines. Nam Herodes quidem conscientia ipsum pungente suspicabatur Christum esse rediuiuum Iohannem: alij dicebant Eliam esse: alij denique esse Prophetam, vel vnum ex veteribus illis, quorum videlicet libri legebantur: vel illis veteribus nihilo inferiorem.

16 *Iste est Iohannes quem ego decollaui*, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστι. Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, *Ne, quos porrexerim cibos, venena fiāt*. Vetus interpres, *Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit*. Nam non legit οὗτός ἐστι, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, *Cui ego præcidi caput, Iohannes iste est*: id est ᾧ ἐγὼ ἀπέτεμον τὴν κεφαλήν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ interpretatus sum, *Quum igitur audisset*, potius quàm, *Quum audisset autem*, cum Erasmo: vel, *Quo audito*, cum Vetere interprete: quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

17 *Ipse enim Herodes* αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης. In quodam exemplari scribitur, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim: idque fortassis rectius.

19 *Imminebat ei*, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Insidiabatur*: id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro Insidiari. Interpretatur Hesychius ὀργίζεται: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.25, & Iohannes Apoc. 2.4.14.20. sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun*.

20 *Auditóque eo*, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ. In quodā codice legimus καὶ ἀκούων αὐτοῦ, Et eum audiens. ¶ *Multa faciebat*, πολλὰ ἐποίει. In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id est, multum hæsitabat: vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei, vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis est recepta, adstipulante quoque Syro interprete. ¶ *Libenter*, ἡδέως, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libenter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderunt, tamen reuereantur: nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: sed cadebat semen in saxosa loca: itaque radices non egit.

21 *Proceribus*, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulg. *Principibus*. Erasmus *Primatibus*: quod non memini apud idoneos auctores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos qui à Latinis Proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. ¶ *Primariis*, τοῖς πρώτοις. Vulg. *Primis*. Erasmus, *Primoribus*: quum illd vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 *Filia ipsius Herodiadis*, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος. In quodam exemplari scribitur αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, cōuertes hoc modo, Filia eius, scilicet Herodis, Herodias. Sed apparet ex Matthæo, Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres, non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo, hanc filiam sustulisse. Eius autem filiæ nomen Euangelistæ quidem non exprimunt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo dissentiens

à nostris

à nostris: id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste, cognominatus Antipas, abduceret à marito.

τῆς Ἡρῳδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρώδῃ καὶ συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοι.		Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi, & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcũque volueris, & dabo tibi.		*ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quod vis, & dabo tibi.*
Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.	23	Iurauitque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.	23	*Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*
Ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἡ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.	24	At illa ∵ egressa dixit matri suæ, Quid petã? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.	24	*Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petã? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*
Καὶ ἐξελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτῆς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.	25	*Puella* igitur ∵ cũ festinatione statim ad regem ingressa, *id* petiit, dicens, ∵ Velim vt ∵ iam nũc des mihi in patina caput Iohãnis Baptistæ.	25	*Quúmque introisset statim cũ festinatione ad regẽ, petiuit, dicẽs, Volo vt protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.*
Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεύς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.	26	Rex autem ∵ valde tristis factus, ∵ noluit *tamen*, ∵ propter iusiurãdum & eos qui simul accumbebant, eam ∵ reiicere.	26	*Et contristatus est Rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eam contristare.*
Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτωρα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	27	∵ Et statim rex misso ∵ spiculatore, imperauit ∵ vt afferretur caput eius.	27	*Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.*
Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.	28	Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.	28	*Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*
Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.	29	Quúmque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerunt ∵ cadauer eius, & posuerunt in monumento.	29	*Quo audito discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.*
Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.	30	‖Coacti sunt autẽ Apostoli ad Iesũ, & annũtiauerũt ei omnia, & quæ egerãt, & quæ docuerãt.	30	*Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.* Luc. 9.10.
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ηὐκαίρουν.	31	Et dixit eis, ∵ Venite vos priuatim in desertũ locũ, & requiescite paululũ. Erãt enim multi veniẽtes & abeuntes: ∵ & ne cibũ quidẽ capere ipsis vacabat.	31	*Et ait illis, Venite seorsum in desertum locũ, & requiescite pusillũ. Erant enim qui veniebãt & redibant multi: & nec spatiũ manducãdi habebãt.*

24 *Egressa*, ἐξελθοῦσα: rectè. Nec enim solebant mulieres cũ viris accumbere, vt etiam liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur: nec apud Græcos vt testatur Cic. 3. in Verrem. *

25 *Cum festinatione*, μετὰ σπουδῆς. Ad verbũ, Cum studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studium, i. (vt Cicero interpretatur) assidua & vehemens ad aliquã rem magna cum voluntate applicatio. quod duobus modis hic vrgetur, nẽpe quòd & nulla interposita mora sese in viam dederit, & quòd celeriter ad regem accurrerit. Et certè à verbo σπεύδω deriuatur σπουδή. ¶ *Velim*, θέλω. Vulg. & Eras. *Volo*: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infra 10.35. ¶ *Iam nũc*, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur ὥρας: quod aliquando exprimitur, vt Matth. 15. v. 28. Vulg. & Erasmus, *Protinus*: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæ duæ voces in duobus vetustis exemplaribus, & sanè rarò occurrunt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2. v. 23. *

26 *Valde tristis factus*, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, *Contristatus est*: id est ἐλυπήθη. Erasmus, *Dolore affectus*. Neuter satis expressit vim præpositionis περί. de qua diximus suprà Matth. 26. 38. quam etiam non omisit Syrus interpres. ¶ *Noluit* [*tamen*,] οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare: & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth. 2. v. 6. ¶ *Propter*, διά. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedẽtia: & post ὁ βασιλεύς, in quodam exemplari additũ erat ὡς ἤκουσεν, Vt audiuit. Hic autẽ habemus exemplum hominis religione abutentis, vt tamen religiosus habeatur. ¶ *Reiicere*, ἀθετῆσαι. Vulgata, *Contristare*; id est λυπεῖν. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ τιθέναι. i. ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat Legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro Reiicere & contemnere.

27 *Et statim*, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλὰ sed prætermisit ὁ βασιλεύς, tanquam minimè necessariũ. ¶ *Spiculatore*, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Mat. 5. 29. vt λεγεών, in quo vocabulo eadẽ fit vocaliũ permutatio. Erant autem spiculatores, principũ satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionẽ facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Baysius rectè emendauit. ¶ *Vt afferretur*, ἐνεχθῆναι Eras. *Inferri*. quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autẽ interpres post ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ vel πίνακι, in disco: quũ id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 *Cadauer*, πτῶμα. Vulg. *Corpus*: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. 12. nullo quidem discrimine, si Grammaticis credimus, qui σῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 *Venite vos priuatim*, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In meo vetustissimo codice legitur, δεῦτε ὑπάγωμεν, Venite eamus. Vulgata non legit ὑμεῖς αὐτοί, nec Syrus etiam interpres. Erasmus interpretatur, *Vos soli*: hoc est, dimissis cæteris. Positũ enim est (inquit) αὐτοί pro Soli, quemadmodũ καθ' ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quã expositionẽ iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius

alterum redũdare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextũ. ¶ *Et ne cibum quidem capere ipsis vacabat*, καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν. Vulgata, *Et nec spatium manducandi habebant*: quum in hoc genere dicendi οὐδὲ idẽ valeat quod Nequidẽ: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatiũ habere. In quodã codice legim⁹, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodẽ sensu.

Mat. 14. 13. luc. 9. 10. Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

Matt. 9. 36 & 14. 14 luc. 9. 11. Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

Mat. 14. 15. Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

Ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν διακοσίων δηναρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν;

Matt. 14. 17. luc. 9. 13 ioh. 6. 9. Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάν-

32 ‖ Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eũ multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præueneruntque eos, & conuenerunt ad eum.

34 ‖ Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & cõmiseratione intima commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpitque eos docere multa.

35 ‖ Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iam multus dies est:

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacẽtes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, *Num* profecti emerimus ducentis denariis panes, & dederimus eis quo vescantur?

38 Ipse verò dixit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖ Et *illi* re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

39 Tunc iussit eos facere vt dis-

32 *Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.*

33 *Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.*

34 *Et exiens vidit turbam multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.*

35 *Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:*

36 *Dimitte illos, vt euntes in proximas villas & vicos, emant sibi cibos quos manducent.*

37 *Et respondens ait illis, Date illis vos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?*

38 *Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicũt, Quinque, & duos pisces.*

39 *Et præcepit illis vt ac-*

32 *Abierunt igitur*, καὶ ἀπῆλθον. Erasmus legit ἀπῆλθε, abiit, singulari numero. Aliter hoc legit Vetus interpres.

33 *Turba*, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Syrus interpres, neque noster Vetus, nec etiam in veteribus codicibus reperimus. ¶ *Agnouerunt eum*, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scribitur αὐτούς, eos: quod videtur legisse Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulgata, *Pedestres*: id est πεζοί, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. ¶ *Et conuenerunt ad eum*, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτόν, scribitur αὐτῷ, id est eó. Syrus & Vetus noster interpres totum hoc membrum non legerunt. Complutenses verò pro συνῆλθον Conuenerunt, impresserunt ἦλθον, Venerunt.

35 *Quum autem iam multus dies esset*, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, *Et quum iam hora multa fieret*: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, *Multus sermo ad multum diem*. Item Cæsar, *Multo die cognouit à suis montem teneri*. Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, *Et quum iam multum diei præterisset*: id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. ¶ *Iam multus dies est*, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, *Hora præteriit*: id est ὥρα παρῆλθεν, vt loquitur Matth. 14. 15. Erasmus, *Multum temporis effluxit*: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habet articulum fœmininum ἡ.

36 *Circumiacentes agros*, τοὺς κύκλῳ ἀγρούς. Hic videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbium: paulo aliter tamen quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbem, quoniam articulum non habebat adiunctum. hic autem videtur elliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id est περιχώρους. Vulgata vertit, *Proximas*: id est τοὺς ἔγγιστα, quod etiam scribitur in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id est ἀγροικίας: qua de re diximus aliquid Matth. 22. 5. ¶ *Emant sibi panes: nam quo vescantur non habent*, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους. τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν. Positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, *Emant sibi cibos quos manducent*. Nam etiam in quodam codice scribitur ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 *[Num] profecti emerimus*, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quãuis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamen quum hæc a discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominum, existimo cum interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio sed cum admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quod si ἀγοράσομεν legas, & paulo pòst δώσομεν, sicut etiam in duobus manuscriptis codicibus scribitur, subaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus, *Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum*. Quod autem ad ducẽtorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient vnciæ (quas turonos vocamus) 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, preter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent: quod postea facile fuit facere illis, per centenos & quinquagenos distributis.

37 *Re cognita*, γνόντες, sub. τοῦτο: nempe quot panes haberent. Vulgata & Eras. *Et quum cognouissent*: nimium obscuré.

39 *Facere vt accumberent*, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum sit, hîc degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, Reclinari. Vulgata & Erasmus *Vt facerent accumbere*. Vide infrà 7. versu 37.

¶ Per

τὰς συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτούς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

cumberent omnes ¨per conuiuia ¨super viridi gramine.

40 Discubuerũt igitur sigillatim ¨per areolas, ¨*partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciẽs in cælũ, ¨benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces ¨partitus est omnibus.

42 Comederúntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem ¨qui comederãt ¨quasi quinquies mille viri.

45 Et statim coëgit discipulos suos inscendere nauigiũ, & pręire in vlteriorem *ripam* ¨Bethsaidæ oppositam, dum ipse dimitteret turbam.

46 ¨Et quum amandasset ¨eos, abiit in montẽ ad precandum.

47 ‖ Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

48 Viditque eos vexatos ¨in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) ¨& circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

cumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.

40 *Et discubuerũt in partes per centenos & quinquagenos.*

41 *Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælum, benedixit, & fregit panes: & dedit discipulis suis vt ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus.*

42 *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.*

43 *Et sustulerũt reliquias fragmentorum, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.*

44 *Erant autem qui manducauerunt, quinque millia virorum.*

45 *Et statim coegit discipulos suos ascendere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.*

46 *Et quum dimisisset eos, abiit in montem orare.*

47 *Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra.* Matt.14.23 ioh.6.16.

48 *Et videns eos laborantes in remigando: (erat enim ventus cõtrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans supra mare: & volebat præterire eos.*

¶*Per conuiuia*, συμπόσια συμπόσια. Vulg. *Secundum cõtubernia.* Eras. *Distributis cõuiuijs.* Neuter satis cõmodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis: veluti si binos intelligãt, dicunt δύο δύο, vt suprà 6.7. i. vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux*. Gręci verò adhibent in eum vsum præpositionẽ κατά. Itaque conuerti perinde acsi scriptũ esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, i. κατὰ πρασιάς. συμπόσια autẽ (id est cõuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees*: id est, numerũ hominũ quantũ potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tãtam multitudinẽ in varias tanquã turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodũ explicauit. ¶*Super*, ἐπί. Erasmus, *In*. Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 *Per areolas*, πρασιαὶ πρασιαί. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicuntur enim πρασιαί, hortorũ areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarũ super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulg. *Per partes*: i. κατὰ μέρη. Eras. *Diuisi in viridaria*: id est κατὰ κήπους. ¶[*Partim*] *centeni*, & [*partim*] *quinquageni*, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth. 20.9. cuius loco in vetustissimo meo codice legitur κατά. Vulgata, *Per centenos & quinquagenos*. Erasmus, *Centeni & quinquageni*: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum caterue centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Gręco sermone, addidi particulã partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 *Benedixit*, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc. 9.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aërem sparsum. quod quidem non minus hîc est absurdum quàm si quis cum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap. 8. v. 6. ¶*Partitus est*, ἐμέρισεν. Syrus interpres legit ἐμέρισαν, Partiti sunt, videlicet discipuli: & fortassis rectius. quanuis id possit dici fecisse Christus, quod eius mandato fecerunt discipuli, vt quum dicitur panes fregisse, quum non sit verisimile panes totos fuisse ab ipso frustulatim confractos.

44 *Qui comederant*, οἱ φαγόντες. Cõplutensis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. ¶*Quasi*, ὡσεί, i. ferè. Terẽtius, *Quasi ad talẽta decem coëgi*. Vet. interpres hanc particulã nõ legit, neque etiã vetusti nostri codices addunt: neque Syrus interpres.

45 *Bethsaidæ oppositam*, πρὸς Βηθσαϊδάν. i. versus Capernaũ, quæ interiecto sinu obuersa est Bethsaïdæ, vt liquet ex Ioh 6, 17, & 21. Itaque non est hoc connectendũ cum verbo προάγειν, sed sic declaratur τὸ πέραν. *

46 *Et quum amandasset eos*, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat Valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius commercij sumus habituri: sicut etiam vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc. 9.61. quod tamen non esse perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc. 9.61, Act. 18.21, & 2. Corint. 2.13. Vulgata & Erasmus, *Quum dimisisset*, id est ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος. ¶ *Eos*, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nam quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 *In prouehendo*, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauẽ: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib. 21. cap. 13. *In Hispania* (inquit) *mulis prouehunt*, loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Erasmus, *In remigando*. id est ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν. ¶*Et circa quartam vigiliam*, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Erasm. pro καὶ vertit *At*, quod non videtur huic loco satis conuenire. Certè in vetusto quodã exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scribitur καὶ ἰδών, neque hoc loco reperta erat copula: quæ lectio non est repudianda.

49 Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι. καὶ ἀνέκραξαν·

50 (Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ᾽ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

51 Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

52 Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

53 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ. καὶ προσωρμίσθησαν.

54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

55 Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

56 Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ ἐσώζοντο.

Κεφάλαιον ζ.

Matt.15.2

1 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

2 Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbãt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & dixit Cõfidite, ego sum, ne timete.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitque vẽtus: ¨ & *ipsi* multo magis apud sese obstupescebant, ¨& mirabantur.

52 ¨Non enim intellexerãt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum ¨stupidum erat.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & ¨appulerunt.

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 ¨Quũ percurrissent totam illam circumiacẽtem regionem, cœperunt in grabatis male affectos circumferre ¨vbi audiebant eum esse,

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, ¨in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam palli ipsius tangerent: & quotquot ¨tangebant eum, seruabantur.

CAP. VII.

1 TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam

49 *At illi vt viderunt eũ ambulantem supra mare, putauerũt phantasma esse, & exclamauerunt:*

50 *(Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt) & statim loquutus est cũ eis, & dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.*

51 *Et ascendit ad illos in nauim: & cessauit ventus, & plus magis intra se stupebant.*

52 *Non enim intellexerãt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

53 *Et quum trãsfretassent venerunt in terram Genezareth: & applicuerũt.*

54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum,*

55 *Et percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se male habebant circumferre, vbi audiebant eum esse.*

56 *Et quocunque introibat in vicos, vel in villas aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tãgerent: & quotquot tangebant eum, salui fiebant.*

CAP. VII.

1 *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis venientes ab Ierosolymis.*

2 *Et quũ vidissent quos-*

51 *Et multò magis*, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulgata, *Et plus magis*. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, *Et vehementer supra modum*: id. καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterum λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Euangelista, tantum abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multò magis quàm antea sint perculsi, quum viderent ventos ac mare ipsius imperio acquieuisse. ¶ *Et mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc desunt in vetusto vno codice: & sanè videri possunt adiectitia: quod etiam suspicatus est Erasmus: nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quam θαυμάζειν.

52 *Non enim intellexerant [quod factum fuerat] illis panibus*, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum non satis considerauerant: adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent. Vulgata & Erasmus, *Non enim intellexerant de panibus*: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνιέναι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ προσχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc ellipsis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos, id est, ad miraculum illud quinque panum. ¶ *Stupidum erat*, ἦν πεπωρωμένη. Vulgata & Erasmus, *Erat obcæcatum*: id est ἦν δὲ πεπηρωμένη. Suprà autem cap. 3.5, docui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret: quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν δὲ, scribitur, ἀλλ᾽ ἦν πεπωρωμένη, id est, Sed occalluerat.

53 *Appulerunt*, προσωρμίσθησαν. Vulgata, *Applicuerunt*: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, *Applicuerunt in portum*. Ego verò malui verbo Appellendi vti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accesserit: vt ait idoneus auctor Donatus.

55 *Quum percurrissent*, περιδραμόντες. In quodam codice additũ erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè si addatur, mollior erit iũctura duorum participiorum ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit etiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est Percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scribitur, & paulo pòst καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. ¶ *Vbi audiebant eum esse*, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, *Quum audissent eum illic esse*. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse intelligebant, qui regionem illã peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequente versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari non legimus.

56 *In foris*, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. *In plateis*, id est ἐν πλατείαις, sicut in quodam exemplari legimus. Quanquam (vt annotãt Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. ¶ *Tangebant eum*, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel tangebãt eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus, Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 *Tunc coguntur*, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasm. *Et conueniunt*, id est καὶ συνέρχονται: quum plerunque τὸ συνάγεσθαι

vertant

vertant Congregari. Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquā quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap.15.1, scriptum habet, τότε προσέρχονται.

κοιναῖς χερσὶ (τοῦτ' ἔστιν ἀνίπτοις) ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.

ex discipulis eius ¨ pollutis manibus (id est illotis) ¨ edere panē, ¨ conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi ¨ pugno lauerint manus, non edunt, ¨ tenentes traditionem seniorum.

4 Et ¨ à foro *venientes*, nisi ¨ loti fuerint, ¨ nō edūt. Et alia multa sunt quæ ¨ acceperūt tenēda, nēpe lotiones poculorū, ¨ & sextariorū, & ¨ æramētorū & lectorū.

dam ex discipulis eius cōmunibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperauerunt.

3 *Pharisæi enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum.*

4 *Et à foro, nisi baptizētur, non comedūt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicū & vrceorū, & æramētorū & lectorū.*

2 *Pollutis*, κοιναῖς. Vulg. & Eras. ad verbum, *Communibus*, id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, veriti ne fortè rerum aliquarum interdictarum attrectatione per imprudentiam illas polluissent. Vide Matth.15.11. Act.10.14. ¶ *Edere panem*, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere autē panem, Hebræorum idiotismo, idem valet quod Cibum capere, vt alibi diximus. ¶ *Conquesti sunt*, ἐμέμψαντο. Vulgata, *Vituperauerunt*. Erasmus, *Incusabant*, siue *accusarunt*. quas omnes significationes admittit verbum Græcū μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 *Pugno*, πυγμῇ. Sic citatur etiam hic locus apud Epiphanium, lib.1, vbi agit de de Scribis. Vulgata & Erasmus verterunt, *crebrò*: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Et certè in meo vetustissimo codice legitur πυγμῇ fortasse pro πυκνῇ: nisi in interpretatione Latina non minus vetusta, & quæ Græcis è regione est opposita, legeretur non Crebrò, sed Primò, fortasse pro Pugno. Verum præterquam quòd hæc lectio nullius alterius veteris codicis, quem mihi inspicere licuerit, auctoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est inusitatum quàm πυγμῇ (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor ne ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est Ad cubitum vsque: quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυν declarat, id est cubitum, (nisi pro cubiti mēsura, eáque decurtata, accipias: quanuis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est, ipsam lacerti iuncturam, vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κύβιτον vocari. Deinde huius ritus ac consuetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatione verisimilis quidē mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem sequutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Iudæis, vt facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inserunt alterius palmæ: assentiente mihi quoque Syra interpretatione quę pro πυγμῇ habet דבטילאית [*dabbetilaith*] id est sedulò & accuratè, vt qui Luc.1.39, μετὰ σπουδῆς verterit בטילאיא [*betilai.*] Id verò quàm bene conueniat constabit ex iis quæ Munsterus de his rebus annotauit in Deuteron.8, ex Centum benedictionum libro. *Tradunt*, inquit, *manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur.* Et mox, *Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum leuandi, in posterioribus demittendi. Sunt manus simul lauandæ, non vna post alteram. Denique opus est vt in ablutione manuum, sinistra tanquam famula, subseruiat dextræ.* ¶ *Tenentes*, κρατοῦντες. id est, studiosè ac pro viribus obseruantes. quod etiam obtinendi verbo significatur, vt in illo Terentij, *Antiquum obtines.* Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, *O morem*, inquit, *præclarum, disciplinámque quam à maioribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur.* Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat Vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò Coërcere: interdum etiam, Totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth.15.v.2.

4 *A foro* [*venientes*] ἀπὸ ἀγορᾶς. In meo vetustissimo exemplari additur, ὅταν ἔλθωσι, quod etiam in quibusdam veteris editionis exemplaribus est expressum. Designatur autem hoc loco peculiaris circunstantia: quasi videlicet isti etiam quum domi tantum sua curabant, diligenti tamen ablutione manuum vsi fuerint: quum vero in forum procedebant, publicum videlicet munus obituri, vel cum vario genere hominum, vt fieri necesse est, versaturi, quorum aliqui essent foris vel intus immūdi, tum vniuersi corporis ablutionem vsurparint. ¶ *Loti fuerint*, βαπτίσωνται. Vulg. *Baptizentur*. quod meritò mutauit Eras. quum de solenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam consuetudine Ecclesiarum omnium dicata & consecrata est Baptismi appellatio. Plus autē est βαπτίζεσθαι hoc in loco, quam χερνίπτειν, quod illud videatur de corpore vniuerso, istud de manibus duntaxat intelligēdum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat Lauare, nisi à consequenti. Nam propriè declarat Tingendi causa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianz. oratione, εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γινώμεθα χριστοκάπηλοι καὶ χριστέμποροι, μηδὲ φορτιζώμεθα πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτάνδρῳ τῷ σκάφει βαπτισθῶμεν, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμεν. Ideo etiam translatiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius est, madidus interdum vocatur: cui opponitur siccus, id est sobrius. Vide Matth.3.11. ¶ *Non edunt.* οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata, superiore versiculo vertit, *Non manducant:* hoc autē loco, *Non comedunt.* Eras. qui hanc Veteris interp. inconstantiā reprehēdit, priore loco interpretatur, *Capiunt cibum:* posteriore, *Non comedunt.* Ego verò iam antè admonui, pro φαγεῖν, nos Vesci dicere, pro ἐσθίειν, Edere: nisi quum Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. ¶ *Acceperunt tenenda*, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth.1.20. Vulg. *Quæ tradita sunt illis seruare.* Eras. *Quæ susceperunt seruanda*, ex cuius annotationibus apparet nōnullos codices nō κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptū habere, eodē tamē sensu seruato. Ab hac autē cōsuetudine de qua hîc agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocātur βαπτισταὶ à Iustino, in dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶ *Et sextariorum*, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Eras. *Vrceorū.* Ξέστην Romanā esse vocē corruptā, vel ex Galeno cōstare potest, qui lib.1. De cōpositione medicamentorū secundū genera, sic ait, de Andromacho iuniore loquēs, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατρίβων, ἀντὶ λιτρῶν ὀνομάζει κοτύλας. ἐπιχώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα, τό τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγγίας. Idē, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν, οὔτε τοὔνομα τοῦτο. νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶ τοῖς τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis sextarius) partim mensurā declarat duarū heminarū apud Romanos capacē, vt docet harum rerū peritissimus Georgius Agricola: partim etiā vas eius mensuræ capax, cuius tamen appellatione hoc loco cætera tum maiora, tū minora quotidianis vsibus destinata cōprehenduntur, ex quib. videlicet vinū aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo cōprehendi vasa ex quibus potatur. Itaque mirari subit, Erasmū maluisse ξεστῶν deriuare à neutro ξεστὸν, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliātur, aut quòd sculpturis ornata sint: quę ipsius interpretatio lōgiore refutatione nō indiget. Nā si à verbo ξέειν deriuare placet, (vnde λιθοξόοι lapidicidę vocātur) malè de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorū lapideæ erāt, de quibus agit Ioh.c.2.6. ¶ *Æramentorum*. χαλκίων. Sic in genere vocantur ærea vasa, quæ tamen placet nonnullis ad culinarias ollas & cacabos speciatim referre.

Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρι-
σαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθη-
ταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδο-
σιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερ-
σὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι
καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑ-
μῶν τῶν ὑποκριτῶν ὡς γέγραπται, Οὗ-
Esa.29.13. τος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ
καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες
διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ,
κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων,
βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλ-
λα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε
τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδο-
σιν ὑμῶν τηρήσητε.

Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου
Exo.20.12. deut. 5.16. ephes. 6.2. καὶ τὴν μητέρα σου. καί, Ὁ κακολογῶν
Exo. 21.17. leuit. 29.9. πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.
pro.20.20. Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρω-
πος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρί, κορβᾶν (ὅ ἐστι,
δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.

Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι
τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ
παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε. καὶ πα-
ρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄ-
Mat 15.10. χλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάν-
τες, καὶ συνίετε.

Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσ-
πορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν

5 Deinde interrogarunt eum
Pharisæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui ¨non ambulāt ſecundum ¨ traditionem Seniorum, ſed ¨ illotis manibus edunt panem?
6 Ille verò reſpondens dixit eis, Bene certè prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: vt ſcriptum eſt, ‖Populus iſte labiis me honorat, cor autem eorum procul ¨abeſt à me.
7 Fruſtra verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ ſunt* mandata hominum.
8 Nam omiſſo mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones ſextariorum & poculorum: aliáque ¨ſimilia huiuſmodi multa facitis.
9 Præterea dixit eis, ¨Sanè bene ¨abrogatis mandatum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis.
10 Moſes enim dixit, ‖ Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖Qui maledixerit patri vel matri, ¨morte moriatur.
11 Vos autem dicitis, Si dixerit quiſpiam patri vel matri ¨Corban (id eſt donum) *eſt* quocūque à me iuuari poſſes: *inſons erit.*
12 Nec permittitis amplius eum quicquam præſtare patri ſuo aut matri ſuæ:
13 Abrogantes ſermonem Dei ¨traditione veſtra quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.
14 ‖Aduocata etiam ¨tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & ¨attendite.
15 Nihil eſt extra hominē quod ingrediens in eum, poſſit eum

5 *Et interrogabant eum Phariſæi & Scribæ, Quare diſcipuli tui non ambulant iuxta traditionem ſeniorum, ſed communibus manibus manducant panem?*
6 *At ille reſpondens dixit eis, Bene prophetauit Eſaias de vobis hypocritis: ſicut ſcriptum eſt, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè abeſt à me.*
7 *In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.*
8 *Relinquentes enim mādatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptiſmata vrceorum & calicum: & alia ſimilia his facitis multa.*
9 *Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem veſtram ſeruetis.*
10 *Moyſes enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*
11 *Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod eſt donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.*
12 *Et vltrà non dimittitis eum quicquam facere patri ſuo aut matri.*
13 *Reſcindentes verbum Dei per traditionem veſtram quam tradidiſtis: & ſimilia huiuſmodi multa facitis.*
14 *Et aduocans iterū turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.*
15 *Nihil eſt extra hominem introiens in eum, quod poßit eum coinqui-*

5 *Non ambulant,* οὐ περιπατοῦσι. i, eſt non inſtituunt vitam, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ambulare idem valet quod viuere: & via dicitur vitę genus quod aliquis tanquam viam ſequatur: quò pertinet ille Poſidippi, ſiue (vt alij volunt) Cratetis verſiculus, ποίην τις βιότοιο τάμοι τρίβον; ¶ *Traditionem,* παράδοσιν. Eraſmus, *Ritum traditum*: qui paulo antè verterat Inſtituta, & hoc eodem capite verſibus 9 & 10, Conſtitutionē. Vide Mat.15.3. ¶ *Illotis,* ἀνίπτοις. Vulg. *Communibus,* κοιναῖς, quod in meo quoque vetuſtiſſimo exemplari ſcribitur.

6 *Abeſt,* ἀπέχει. vel diſtat: id eſt, ἄπεστι, ſicut ſcriptum * legimus in quodam vetere codice. Demoſth. Philipp. 3. τέτταρ' ἀπέχει τῆς πόλεως στάδια.

8 *Similia huiuſmodi,* παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Eraſmus, *Similia his*: id eſt παρόμοια. vel, vt quidam excuderunt, παρόμοια τούτοις: quod poſtremū in nullis codicibus reperimus. Quanquam ſi τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes, & interpretantur paulo pòſt, verſiculo 13. Ego ex Syro interprete puto germanam eſſe lectionem, καὶ πολλὰ παρόμοια τούτοις, Et multa iſtis ſimilia: & verbum ποιεῖτε ex verſu 13, in hunc irrepſiſſe.

9 [*Sane*] *bene,* καλῶς. Vulgata & Eraſmus, *Bene.* Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Ariſtophanes quoque ironicè dicere ſolet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuſcripto, vt paulo antè verſu 6, ita hîc quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, ſed reſpondere cauſali coniunctioni Hebræorum כי [*chi,*] quæ ſæpe ponitur confirmationis cauſa, præpoſita huic particulæ litera ה, vt 2. Sam. 23. c. 19. Sic etiam interdum Græci ita vſurpant: vt in illo Platonis in Apologia, ὧν εὖ οἶδ' ὅτι κακῶν ὄντων, eorū quæ certò ſcio eſſe mala: vt commodè etiam conuertere licuerit *Enimuerò bene.* Cæterū nonnulli poſt καλῶς ſubiiciunt diſtinctionē, vt ſubaudiendum ſit aliquid: quaſi dicat Dominus, Rectè ſanè facitis. Sed hoc non ſatis probo. Neque enim ſatis cohæreret ſequens verbum, niſi præterea ſubaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, ſicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rurſus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorſus abhorrent. Sic enim Galli, *vous reiectez bien*: id eſt, vos bene reiicitis: pro, At vos, vel, vos verò reiicitis. ¶ *Abrogatis,* ἀθετεῖτε. Eraſmus, *Reiicitis,* aſtipulante Cypriano. Ego verò exiſtimo τὸ ἀθετεῖν idem hîc ſignificare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, verſu 3, & Matth. 15. 6. & reſpondere verbo Hebræo חמס [*chamas,*] vt accipitur Soph. 3. 4. Vide ſuprà cap. 6. 26.

10 *Morte moriatur,* θανάτῳ τελευτάτω: id eſt Abſque vlla ſpe veniæ impetrādæ morte mulctetur. Eſt enim hæc emphaſis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, ſi dicas, θανάτῳ θνησκέτω: id eſt, מות יומת [*moth iumath*] ſeruata paronomaſia.

11 *Corban,* κορβᾶν. Vide Matth. 15. 5.

13 *Traditione veſtra,* τῇ παραδόσει ὑμῶν. In meo vetuſtiſſimo codice additur, τῇ μωρᾷ, ſtulta.

14 *Tota,* πάντα. Vulgata, *Iterum,* id eſt πάλιν: quod in duobus vetuſtis codicibus legimus, ¶ *Attendite,* συνίετε. Vide Matth. 13, 19.

15 Polluere

κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

Ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Ἔσωθεν γάρ, ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

Κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

"polluere: sed "quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluunt hominem.
16 Siquis habet aures ad audiẽdum, audiat.
17 Et quum introisset domum *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.
18 Tunc dicit eis, "Itáne & vos desipitis? "non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?
19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinã "abit, "purgans omnes escas.
20 "Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.
21 ‖"Intus enim, ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,
22 Furta, "augendę rei artes, "scelera, dolus, " proteruia, "oculus malus, "obtrectatio, superbia, "amentia.
23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.
24 ‖Et illinc " surgens abiit " in confinia Tyri "ac Sidonis: & "ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: "sed non potuit latere.
25 "Quum enim de eo audisset mulier, cuius filiola habebat spiritum impurum, venit, & accidit ad pedes eius:

nare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ communicant hominem.
16 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*
17 *Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.*
18 *Et ait illis, Sic & vos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum cõmunicare?*
19 *Quia non intrat in cor eius, sed in ventrem vadit: & in secessum exit, purgans omnes escas.*
20 *Dicebat autem, quoniã quæ de homine exeunt, illa communicãt hominem.*
21 *Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,* Gen. 6.5. & 8.21
22 *Furta, auaritiæ, nequitiæ, dolus, impudicitia, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.*
23 *Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*
24 *Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire: & non potuit latere.* Matt. 15.21
25 *Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

15 *Pollucre*, κοινῶσαι. Vide Matth. 15.11, & Act. 10, 14. ¶ *Quæ egrediuntur ex eo*, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Quæ de homine procedunt*, id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus.

17 *A turba*, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, *Semotus à turba*. Significat enim ἀπὸ, vel (vt alij scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αἱ γάρ ἀπ' ἄστος εἴη ἐμεῦ ἕκατος.

18 *Itáne & vos intelligentia caretis*, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, *Adeo & vos*: qui tamẽ in annotationibus eam versionem præfert, quam nos sequuti sumus. ¶ *Non*, οὐ. Erasmus, *Nondum*: legit enim οὔπω.

19 *Abit*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Exit*. Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc. 17.7. ¶ *Purgans* καθαρίζον. Erasmus legit, *Expurgãs*, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniã est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuũ pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentũ potius dici videtur quod expurgetur quã quod expurget.

20 *Dicebat autem*, ἔλεγε δέ. Mihi magis placuerit quod legit Syrus interpres, expungens totum illud ἔλεγε δὲ ὅτι, & ista cũ superiore versiculo connectens, acsi scriptũ sit, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου &c. Quod autem ex homine egreditur, &c.

21 *Intus*, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, *Dic me orare vt aliquis intus prodeat.*

22 *Augendæ rei artes*, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alij ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectum illum prauum significari, quam Auaritiam vocamus, quàm eius effecta, siue actiones, inde promanantes, quæ sunt infinitæ: quã ob causam vsus est Euangelista multitudinis numero: quanuis Syrus interpres singulari numero ista cõuerterit. ¶ *Scelera*, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci vt (alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία (cuius effecta hic notantur, i. πονηρεύματα) inueteratam malitiam declarat, omnium scelerum matrẽ. Vulgata, *Nequitiæ* quo vocabulo libidinosæ illecebræ & illiciæ significantur. Eras. *Fraudes*. ¶ *Proteruia*, ἀσέλγεια, vel Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptũ legi in tribus veteribus codicibus) malim conuertere Flagitia, quàm Impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκρατίαι. Syrus interpres pro οἰνοφλυγία videtur accepisse. ¶ *Oculus malus*, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus pro inuidia. Mat. 20.15. ¶ *Obtrectatio*, βλασφημία. Vide Matth. 15.19. ¶ *Amẽtia*, ἀφροσύνη. Vulg. & Eras. *Stultitia*. i. μωρία.

24 *Surgens*, ἀναστάς. i. Profectus, πορευθείς, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *In confinia*, εἰς μεθόρια. Vulg. *In fines*. i. εἰς τὰ ὅρια: quod legimus in vno codice. Nam sic etiã paulo pòst loquitur versu 31: & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est, à Phœnicia, dirimitur: quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. ¶ *Ac Sidonis*, καὶ Σιδῶνος. Hoc deest in vno vetere exemplari: sed ab aliquo deletum esse opinor, qui non intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. ¶ *Ingressus domum quandam*, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν. i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tamen eius hospes fuit. Neque enim hic habitabat, sed in Capernaum potius. Itaque quum quidam excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendum putauimus articulum, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matth. 9.18. quum hic potius declaret τὸ καταλύειν, vt etiam annotauimus sup. 6.10. ¶ *Sed*, καί. Vulg. & Eras. *Nec*: id est οὐδέ. Vide Matth. 13.22.

25 *Quum enim audisset*, ἀκούσασα γάρ. Vulg. & Eras. *Mulier enim statim vt audiuit*: εὐθέως γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptũ inueni in quodã codice, nisi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλά, Verũ

26 (Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

(Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa gente) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

(*Erat enim mulier Gẽtilis, Syrophœnissa genere*) *& rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius.*

27 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γάρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

Iesus autẽ dixit ei, Sine prius saturari liberos: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.

28 Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.

29 Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi, exiit dæmonium ex filia tua.

Et ait illi, Propter hũc sermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.

30 Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθὸς, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmonium exisse, & filiam proiectam super lectum.

Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectũ & demonium exisse.

31 Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapoleos.

32 Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

Et offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.

Et adducunt ei surdum & mutum & deprecabãtur eum vt imponat illi manum.

---

26 *Erat autem*, ἦν δέ. Vulgata & Erasmus, *Erat enim*, id est ἦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ἦν δέ. ¶ *Græca*, ἑλληνίς. Vulgata. *Gentilis*: id est religione profana. ἐθνική. Nã qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorũ nomine fuisse comprehensas. Vide Gal.3,28. ¶ *Syrophœnissa*, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib.3. in Marcionem (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scribitur συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutẽsi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mẽdosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudęorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris auctoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, ἑλληνὶς τῷ γένει.

27 *Obiicere*, βαλεῖν. Vulgata, *Mittere*: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, *Proiicere*: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem cõuertisse Obiicere, Matth. 15. cap. 26. ¶ *Catellis*, κυναρίοις. Vulg. *Canibus*. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore contemptu loqui videretur.

28 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. Erasmus, *Nam quoque*. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi cõcedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis: nam satis esse debet catellis si vel micas excipiant: micas igitur peto, nõ filiorum panem.

29 *Propter istum sermonem*, διὰ τοῦτον τὸν λόγον. Syrus interpres præponit verbum ὕπαγε Abi, & hoc connectit cum sequente membro, idque rectè. Nec enim propter hunc sermonem iubetur discedere, sed illi dicitur sanatam filiam.

31 *Regressus*, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, *Iterum exiens*. Eras. *Rursum egressus* Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iterationem, sed idem valere quod εἰς τοὐπίσω: vt πάλιν ἐξελθὼν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reuerteretur vnde initio digressus erat. Quũ enim ad extremos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiam Gentibus annuntiare Euangelium. Itaque significatur eum protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. ¶ *E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare*, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. *E finib. Tyri venit per Sidonem ad mare*. i. ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quod legi in duobus codicibus. Sed deprauatam esse hanc lectionem, ex eo primum constat quòd Christum nusquam legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrum enim & Sidonem profanæ Gentes incolebant. Deinde quum Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus, Septentrionem versus, qui dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? ¶ *Decapolis*, Δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem vrbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib.3. capite 18) intercursant & cingũt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse, minimè sit mirandum. Syrus interpres vertit, In confinium, siue fines.

32 *Offerunt*, φέρουσι. Vulg & Eras. *Adducunt*. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sępe permutari, vt inf. 9.17. sed seruanda est propria verborum significatio, quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro composito προσφέρειν positum esse, quo plerũque vti solet Matth. 8.16. item 9.2, item 12.22. ¶ *Difficulter loquentem*, μογιλάλον. Vulg. *Et mutum*, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sic videndum est nũ de balbo potius quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc est propria huius vocabuli significatio: deinde, quia si de muto hic ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur, ac proinde κωφὸς hoc loco surdastrum potius quàm surdum significet, ex communi loquendi vsu hyperbolico: quanquam ad hoc responderi potest, istum non natura sed casu aliquo, aurium quidem penitus, linguæ verò aliquatenus vsum amisisse. Sed quum paulò post non dicat simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui, ex eo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionem facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit quia communi loquendi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui non posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap. 15.30. Nam alioquin de vno loquentes, singularem numerum vsurpassent.

33 *Quum*

33 Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ᾽ ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

34 Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθά, ὅ ἐστι διανοίχθητι.

35 Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

36 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

37 Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

Κεφάλαιον η.

1 ΕΝ ἐκείναις ταῖς ἡμέραις παμπόλλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

2 Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

3 Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

4 Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ᾽ ἐρημίας;

33 *Ipse* verò quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

34 Ac suspiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ ipsius, & loquebatur rectè.

36 Et interdixit eis necui dicerent. Sed quantumcunque ipse eis interdixisset, multo magis hoc prædicabant.

37 Et supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.

Cap. VIII.

1 Diebus illis, quum multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis,

2 Intima misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo vescantur.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

4 Responderunt autem ei discipuli eius, Vnde istos quispiam possit hîc satiare panibus in deserto?

33 *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens tetigit linguam eius.*

34 *Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephpheta, quod est, adaperire.*

35 *Et statim apertæ sunt aures eius: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*

36 *Et præcepit illis necui dicerent. quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*

37 *Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.*

Cap. VIII.

1 *IN diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,* Mat. 15.32.

2 *Misereor super turbā: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habēt quod manducent.*

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine?*

33 *Quum abduxisset*, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. *Apprehendens.* Erasmus, *Quum apprehendisset:* id est ἐπιλαβόμενος, vt legitur in Complutensi editione. ¶ *Quum spuisset*, πτύσας. Vulgata, *Expuens*, id est ἀποπτύων: quod est auersantis & abominantis. Erasmus per periphrasin, *Sputo emisso.*

34 *Adaperitor*, διανοίχθητι. Aperti dicuntur Hebræis quibus oculorum meatus non sunt occlusi, vt Exod. 4. 11.

36 *Sed quantumcunque ipse eis imperasset*, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulgata, *Quanto autem eis præcipiebat.* Erasmus, *Sed quo magis ipse eis præceperat.* Existimarunt igitur ὅσον hîc poni comparatiuè: quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungēdum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exēpla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ περιόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatij, *Quicquid delirant reges, plectuntur Achiui.* Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quoy qu'il leur eust defendu ils le publioyent tant plus.* ¶ *Multo magis*, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ ellipsis in huiusmodi generibus dicendi, est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo, ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ᾽ ἂν εἴη μᾶλλον ἀτυχέστερος. de quo pleonasmo diximus Matth. 6. 26.) sed tamen quoniam hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptum esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, *Tanto magis plus.* Erasmus, *Hoc potius amplius.* Existimauit enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro Imò vel Potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis, quod ad ipsas attinet voces, non respondere, quum alioqui sententiam non immutet.

37 *Supramodum*, ὑπερπερισσῶς, id est ὑπερμέτρως. Ad verbum, *Superabundanter.* Vulgata, *Eo amplius.* id est τοσούτῳ μᾶλλον. ¶ *Facit vt & surdi audiant*, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vulgata, *Et surdos fecit audire:* quam interpretationem meritò reprehendit in annotationibus Erasmus. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod Fingo vel pono, id est ὑποτίθημι.

IN CAPVT VIII.

1 *Multa omnino*, παμπόλλου. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. *Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio.* i. πανάθλιος ἡ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, *Iterum multa:* id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legi in exemplaribus duobus. Erasm. *Admodum multa:* id est πάνυ πολλοῦ.

3 *Deficient*, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi, nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam Dissipari declarat, vt Matth. 9. 36.

4 *Vnde*, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in solitudine versemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅτι, cuius aliqua vis est in interrogatione: vt ita conuerti possit, Nam vnde possit quispiam istos satiare panibus in deserto? vt in illo Virgilij, *Nam quis te, iuuenum confidentissime, nostras Iussit adire domos?* ¶ *Panibus*, ἄρτων.

Panis appellatione apud Hebræos ſæpe iam admonuimus omnem cibum ſignificari: hic tamen id ipſum intelligitur quod panem vocamus: vt ſit argumentum à comparatis ſumptum, quaſi dicerent diſcipuli, ne panes quidem poſſe eo loco ſatis multos inueniri, nedum aliquid opſonij tantæ alendæ multitudini.

Ref.	Græce	v.	Beza	v.	Vulgata
	Καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.	5	Interrogauit auté eos, Quot panes habetis? Ipſi verò dixerunt, Septem.	5	*Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.*
	Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.	6	Túc denũtiauit turbæ vt diſcumberet humi: & acceptis ſeptem illis panibus, quum gratias egiſſet, fregit, deditque diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.	6	*Et præcepit turbæ diſcumbere ſuper terram: & accipiens ſeptem panes, gratias agens fregit, & dabat diſcipulis ſuis vt apponerent: & appoſuerunt turbæ.*
	Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.	7	Habebant autem piſciculos paucos: & "quum benedixiſſet, dixit" vt hos etiam apponerent.	7	*Et habebant piſciculos paucos: & ipſos benedixit, & iuſsit apponi.*
	Ἔφαγον δέ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.	8	Comederunt autem, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt fragmentorum quæ ſuperfuerant, ſeptem ſportas.	8	*Et manducauerunt, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt quod ſuperauerat de fragmentis, ſeptem ſportas.*
	Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.	9	Erant autem qui comederãt, "quaſi quater mille: dimiſitque eos.	9	*Erant autem qui manducauerant, quaſi quatuor millia: & dimiſit eos.*
Mat. 15.39.	Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.	10	ǁ Et ſtatim ingreſſus in nauigium cum diſcipulis ſuis, venit in partes "Dalmanutha.	10	*Et ſtatim aſcendens nauim cum diſcipulis ſuis, venit in partes Dalmanutha.*
Matth. 16.1	Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.	11	ǁ Et venerunt Phariſæi, cœperúntque "altercari cum eo, quærentes ab eo ſignum è cælo, tentantes eum.	11	*Et exierunt Phariſæi: & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo ſignum de cælo, tentantes eum.*
	Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.	12	Ipſe verò "quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo, dixit, "Cur gens iſta ſignum requirit? amen dico vobis, "ſi dabitur iſti genti ſignum.	12	*Et ingemiſcens ſpiritu, ait, Quid generatio iſta ſignum quærit? amen dico vobis, ſi dabitur generationi iſti ſignum.*
Matt. 16.4	Καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.	13	ǁ Et eis relictis, ingreſſus rurſus nauigium, abiit in vlterioré *ripam*.	13	*Et dimittés eos, aſcendit iterum nauim, & abijt trans fretum.*
Matt. 16.5	Καὶ ἐπελάθοντο οἱ μαθηταὶ λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.	14	ǁ Fuerant auté obliti diſcipuli ſumere panes, "& pané non niſi vnum habebãt ſecũ in nauigio.	14	*Et obliti ſunt panes ſumere: & niſi vnum panem non habebant ſecum in naui.*
Mat. 16.6	Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρῴδου.	15	Tunc interdixit eis, dicens, ǁ Videte, "cauete à fermento Phariſæorum, & fermento "Herodis.	15	*Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauete à fermento Phariſæorum, & fermento Herodis.*

7 *Quum benedixiſſet*, εὐλογήσας. Vide Matth. 14.19, 26.26. ¶*Vt apponerent*, παραθεῖναι. Vulgata & Eraſmus, *Apponi*: id eſt παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eraſ. παραθεῖναι.

9 *Quaſi*, ὡς. Vide ſuprà 5.13.

10 *Dalmanutha*, Δαλμανουθά. Annotat Eraſmus quendã Grecum codicem habuiſſe Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, ſiue (vt quidam legunt) Magedam. Auguſtinus autem ſcribit pleroſque cod[ic]es habuiſſe Mageda. Sed & in noſtro vetuſtiſſimo & alio præterea codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, ſcribitur, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

11 *Et venerunt*, καὶ ἐξῆλθον. Vulg. *Et exierunt*. Eraſmus, *Et egreßi ſunt*: vterque ad verbum. Eſt autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo ſignificatur Phariſæos eo conſilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur conſequens. Priuſquam enim ad Ieſum venirent, neceſſe fuit eos domo egredi. Inde factum vt πορεύεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι ſæpe ponantur pro ſimplici ἔρχεσθαι. Vide ſuprà 3.21, & infrà 11.11. ¶*Altercari cum eo*, συζητεῖν αὐτῷ. Vulgata, *Conquirere*. Eraſ. *Diſputare*. Vide ſup. 1. 27. Sic certè accipitur Act. 6.9.

12 *Quum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo*, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, *Ingemiſcens ſpiritu*. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Eraſ. *Quum ingemuiſſet ſpiritu ſuo*: rectè obſeruata temporis aoriſti ratione. Cæterùm στενάζειν (teſte Aphrodiſæo) à cordis anguſtia dicitur, éſtque στενάζειν καὶ στεναχίζειν quod Latini dicũt Gemere & ſuſpirare. Addidi aduerbium altè, quia præpoſitio ἀνὰ non videtur otioſa, vt intelligamus Dominũ tanta iſtorum infidelitate vehemẽter offenſum, intus æſtuaſſe. Quamobrẽ etiam Euãgeliſta addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ſpiritu ſuo: vt ſciamus ex intimo corde & ipſis animi penetralibus profecta hæc ſuſpiria. ¶*Cur*, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronuntiatione. Neque enim hoc loco ſimpliciter interrogat Dominus, ſed potius expoſtulat de tãta peruicacia, & quidẽ ſummo cũ dolore, quòd illos videret ſibiipſis perniciẽ accerſere. ¶*Si*, εἰ. Hæc ſunt per apoſiopeſin dicta: quæ figura conuenit grauiter cõmotis, ſicut Pſal. 95.11. Solet autem particula אם [*im*] ab Hebręis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum ſimul aduocat vltorẽ. Deus quum per ſeipſum iurat, de fide & gloria ſua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Chriſtus autẽ ſuã denuntiationẽ hoc loco ita confirmat, acſi diceret, Patiar haberi mẽdax ac impoſtor, vel aliquid ſimile. Quum plenã ſententiã cõcipiunt Hebræi, imprecatio ipſa diſertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus, pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel Diſpereã: quod fidelibus, nedum Chriſto ipſi, parum cõuenit. Quod autẽ * fortaſſe rectius eſt, aſſentiente Syro interprete, in vno codice legimus οὐ δοθήσεται, *non dabitur*.

14 *Et panem non niſi vnum habebant*, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos ſequuti ſumus, mutata

mutata tantùm verborum collocatione. Erasmus, *Nec præter vnum panem habebant.* Sic autem loquitur, vt nos fecimus, Cicero De amicitia, *Sed hoc primùm (inquit) sentio, nonnisi in bonis amicitiam esse posse.*

15 *Cauete,* βλέπετε: id est (vt ait Matth.16.6) προσέχετε. Nam βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. ¶ *Herodis,* Ἡρῴδου. Annotat Erasmus quosdam codices pro Ἡρῴδου habere Ἡρῳδιανῶν, Herodianorum, cuius factionis fit mentio suprà 3.6. Nos de iis diximus Matth 22.16.

Græce		Beza		Vulgata	
Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.	16	Disceptabant igitur "alij aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.	16	*Et cogitabant ad alterutrum dicentes, Quia panes non habemus.*	
Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;	17	"*Id* autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quod panes non habetis? nondum "animū aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc "stupidum habetis cor vestrum?	17	*Quo cognito ait illis Iesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondū cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum?*	
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;	18	Quum oculos habeatis non cernitis? & quum aures habeatis, non auditis? "neque memores estis?	18	*Oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*	
Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.	19	‖Quum "quinque illos panes fregi illis quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.	19	*Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.*	Ioh 6.11.
Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.	20	Quum autem septē illos *panes* illis quater mille, "quot sportas fragmentis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.	20	*Quando & septem panes in quatuor millia quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicūt ei, Septem.*	
Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;	21	Tunc dixit eis, "Quomodo *hæc* non intelligitis?	21	*Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?*	
Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.	22	Venit autem Bethsaidan: & "obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.	22	*Et veniunt Bethsaidā: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret.*	
Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.	23	Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quum inspuisset in oculos eius, imposuissétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.	23	*Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impositis manibus suis, interrogauit eum si quid videret.*	
Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.	24	"Qui quum oculos sustulisset, dixit, Video homines "instar arborum ambulantes.	24	*Et aspiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.*	

16 *Alij aduersus alios,* πρὸς ἀλλήλους. Vulg. barbarè, *Ad alterutrum.* Erasmus, *Inter sese.* Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.

17 *[Id] autem quum nosset,* καὶ γνούς. Vide Matth.16.8. ¶ *Animum aduertitis,* νοεῖτε. Vulg. *Cogitatis.* Eras. vno verbo, *Animaduertitis.* Sed hoc vtrunque ponitur raró absolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdum pro συνιέναι accipitur, vt suprà cap.7.18. Hîc autem, quum vtrunque addatur, videtur minus quidpiam significare. Neque enim quicquid consideramus, statim intelligimus. Reprehendit verò Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satis attentum animum haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo consequebatur vt ea non intelligerent. ¶ *Stupidum,* πεπωρωμένην. Vide suprà 6.v.52.

18 *Neque memores estis?* οὐ μνημονεύετε; In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adscribitur nota interrogationis, sed cōiungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. cap.16.9. Sed Apostolorū responsio, & repetita similis interrogatio ver.20. satis ostēdit ita distinguendum esse hunc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem sequuti.

19 *Quinque illos panes,* τοὺς πέντε ἄρτους. Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulum, quem nos in tota illa historia putamus habere vim ἀναφορᾶς, vel (vt loquuntur Grammatici) δευτέρας γνώσεως. Itaque putauimus exprimendum.

20 *Quot sportas fragmentorum plenas,* πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad verbum, Quot sportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, *Quot sportas fragmentorum:* id est, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, vel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Erasmus autem conuertit, *Quot sportas ex reliquiis fragmentorum.* Putat enim πληρώματα idem valere quod περισσεύματα: quod ego quidem non ausim affirmare.

21 *Quomodo [hæc] non intelligitis?* πῶς οὐ συνίετε; Id est Qui fieri potest vt tam aperta támque manifesta non intelligatis? Vide Matth.16.11. Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε; Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum legi, οὔπω συνίετε, nondum intelligitis? Rursus in alio quodam, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondum intelligitis? vt vertit Vetus interpres. Sunt autem ista non interrogātis, sed admirantis simul & expostulatis.

22 *Obtulerunt,* φέρουσιν: vel (vt Vulg. & Eras.) *Adducunt.* Cæcum enim adduci oportuit.

24 *Qui quum oculos sustulisset,* καὶ ἀναβλέψας, vel Quum respexisset. Erasmus, *Et recepto visu.* Ego verò existimo particulam καὶ vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum αὐτὸς subaudiendum, vt ita conuertas, Et quum is aspexisset. vel, Quum autem is aspexisset. de quo dicendi genere alibi diximus. Ἀναβλέπειν verò hîc non declarat videndi facultatem amissam recuperare, vt alibi sæpe: (neque enim adhuc visum receperat nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos attollentis, & explorantis ecquid oculorum aciem recepisset. Aut idem valet quod simplex βλέπειν, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aspicere absolutè posito. Sic Plinius, *Cancri,* inquit, *in obliquum aspiciunt.* & ita etiam accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.4. ¶ *Instar arborum ambulantes,* ὡς δένδρα περιπατοῦντας. Hæc est germana lectio, quam sequutus est Vetus interpres, assentiente Complutensi editione & vetustissimo meo codice. Erasmus, *Quoniam velut arbores cerno ambulantes,* ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας: quod etiam sic accipi posset, quamuis absurdissimo

ſenſu, quaſi participium Ambulãtes, ad arbores pertineat. Hæc autem oſtendunt cæcum iſtum potuiſſe motum hominum percipere, non autem formam ipſam diſtinguere: quaſi diceret, Video homines incedentes ſed proceros vt arbores. Ego igitur, vt amphiboliã vitarem, (quæ nulla eſt in Græco ſermone) ὡς δένδρα conuerti Inſtar arborum.

	Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.	25	Deinde rurſum impoſuit manus oculis eius, "fecitque vt *denuò* oculos attolleret: & reſtitutus fuit, "viditque "procul & dilucidè "omnes.	25	*Deinde iterum impoſuit manus ſuper oculos eius, & cœpit videre: & reſtitutus eſt ita vt clarè videret omnia.*
	Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.	26	Tunc *Ieſus* miſit eum domũ ſuam, dicens, "Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.	26	*Et miſit illum in domũ ſuam, dicens, Vade in domum tuam, & ſi in vicum introieris, nemini dixeris.*
Mat.16.13 luc.9.19	Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;	27	‖"Egreſſus eſt autem Ieſus ac diſcipuli eius in vicos Cæſareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit diſcipulos ſuos, dicens eis, Quem me dicunt homines eſſe?	27	*Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli eius in caſtella Cæſareæ Philippi: & in via interrogabat diſcipulos ſuos dicens eis, Quem me dicunt eſſe homines?*
	Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.	28	Illi verò reſponderunt, Iohannem Baptiſtam: & alii Eliam: alij verò " vnum ex Prophetis.	28	*Qui reſponderunt illi, dicentes, Iohãnem Baptiſtam: alij Eliam: alij verò quaſi vnum de Prophetis.*
	Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.	29	Tunc ipſe dixit eis, Vos autem quem me dicitis eſſe? Reſpondens verò Petrus dicit ei, Tu es "ille Chriſtus.	29	*Tunc dicit illis, Vos verò quem me eſſe dicitis? Reſpondens Petrus ait ei, Tu es Chriſtus.*
	Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.	30	Tunc "interminatus eſt vt nulli "*id* dicerent de ſe.	30	*Et cõminatus eſt eis ne cui dicerent de illo.*

25 *Fecitque vt [denuo] oculos attolleret*, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι. id eſt, Iterum iuſſit vt reipſa exploraret an perſpicuè iam cerneret. Itaque particulã πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio ſicut in verſiculo ſuperiore. nam etiam in vno vetuſto codice ſcribitur βλέψαι, nõ ἀναβλέψαι. Eraſmus, *Et fecit vt viſum reciperet*: quam interpretationem non probo. nam proximè ſequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc eſſet battologia, Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, *Et cœpit videre*. Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (ſicut etiam in noſtro vetuſtiſſimo codice legitur) quod mallem interpretari, Et cœpit aſpicere: repetita (vt ante dixi) particula πάλιν, & verbo ἀναβλέψαι ſimiliter expoſito, ſicut & paulo pòſt accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro Auctorem eſſe cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.12. Sic vernaculo ſermone dicimus, *Il le fit regarder*: quæ eſt circumloquutio coniugationis Hiphil. ¶ *Viditque*, καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetuſtis exemplaribus & editione Complutẽtenſi ſcribitur ἀνέβλεψε: quod Eraſmus interpretatur, *Ac denuò videbat*: idque (ni fallor) non ſatis commodé. Omnino enim hîc ponitur compoſitum pro ſimplici ἔβλεψε, vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, *Ita vt videret* ὥστε ἀναβλέψαι, ſicut ſcribitur in meo vetuſtiſſimo & alio quodam exemplari. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio, quæ habet διέβλεψε, id eſt Peruidit. Initio enim nonniſi ex parte aliqua viſum receperat. ¶ *Procul & dilucidè*, τηλαυγῶς. Vulgata, *Clarè*. Eraſmus, *Dilucidè*. Nos verò ſtuduimus Græci aduerbij ſignificationem paulò clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε, id eſt Eminus, & αὐγὴ, quod lucem & ſplendorem declarat. In vno vetere exemplari ſcribitur διαυγῶς, id eſt perſpicuè, ſiue pellucidè. ¶ *Omnes*, ἅπαντας. Vulgata, *Omnia*, id eſt πάντα, conſentiente vno manuſcr. & meo quoque vetuſtiſſimo codice.

26 *Neque in vicum illum*, μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videatur generale Chriſti interdictum. Sed ſi hanc lectionem ſequamur, illud ἐν τῇ κώμῃ In vico, redundabit, niſi (quod durum eſt) accipias pro ἐκ τῆς κώμης, ex vico. Quinam enim potuit loqui in vico, in vicum niſi eſſet regreſſus? Et tamen ſic legit etiam Syrus interpres. Totus autem hic locus ad finem vſque verſiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam teſtatur Eraſmus ſe codicem habuiſſe in quo poſt λέγων ſcriptum eſſet ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ id eſt, *Si in vicum introieris, nemini dixeris, ne in vico quidem*. Veterem autem interpretem legiſſe apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit, *Dicens, Vade domum tuam: &, ſi in vicum introieris, nemini dixeris*: quod bene quadrat. Denique in vno vetuſto codice deeſt totum illud, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ: quẽ ſi ſequamur, vertendum erit, *Ne ingreditor quidem in vicum illũ*. Certè videtur poſterius hoc membrum abundare, niſi pro ἐν τῇ κώμῃ legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nuſquam reperi. In meo denique vetuſtiſſimo ſic legitur, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ μηδενὶ εἴπῃς εἰς τὴν κώμην. Id eſt, *Vade domum tuam, & nemini dixeris in vico*: quaſi videlicet iſte fuerit Bethſaidenſis: quod ſi verum eſt, quomodo igitur illum domum ſuam remiſerit, ſi prohibuit ne in ipſum vicum regrederetur? Origenes denique, ſiue alius quiſpiam eiuſdem ingenij ſcriptor, Homilia in Marcum nona, legit, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ εἰς τὴν κώμην μὴ εἰσέλθῃς, καὶ μηδενὶ εἴπῃς, Id eſt, *Vade domum tuam & ne in vicum ingrediaris, & nemini dixeris*: & quoniam, ſi cæcus iſte Bethſaidenſis fuiſſe ſtatuatur, videt iſta ſibi repugnare, ad allegorias refugit. Ego verò Veteris interpretis, vel hanc lectionem germanam eſſe arbitror: ſed ita vt iſte quanuis à Bethſaidenſibus Chriſto ſit oblatus & commendatus, tamen Bethſaidæ non habitarit: quamobrem etiam extra vicum abductus eſt, & ſanatus à Chriſto, vt inde non regreſſus in vicum, rectà domum ſiue ad ſuos ablegaretur.

27 *Egreſſus eſt*, ἐξῆλθεν. Id eſt, profectus eſt, iturus in vicos Cæſareæ, de quo dicẽdi genere vide ſuprà v.11. In meo vetuſtiſſ. codice legitur εἰς Καισάρειαν, id eſt *Cæſaream verſus*.

28 *Vnum*, ἕνα. Vulgata, *Quaſi vnum*: id eſt ὡσεὶ ἕνα, vt & legitur in meo vetuſtiſſimo codice.

29 *Ille Chriſtus*, ὁ Χριστός. Rectè hîc Eraſmus articulum expreſſit, à Vetere interprete prætermiſſum. Additum autem hîc quoque, vt apud Matthæum, reperi in vno vetuſto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*: & Syrus interpres addit ζῶντος, Viuentis. Quum verò Petrum Marco Euangelicam hanc hiſtoriam dictaſſe veteres magno conſenſu tradant, quis crediderit vel ipſum Petrum, vel Marcum præteriturum fuiſſe illud, Tu es Petrus, ſi Eccleſiæ Chriſtianæ fundamentum eſſe exiſtimaſſent?

30 *Interminatus eſt*, ἐπετίμησεν. Vide Matth.8.26, & 12.16. Id eſt, adhibitis minis prohibuit. Terent. in And. *Interminatus ſum ne id faceres*. Paulo pòſt accipitur pro Obiurgare, vt alibi ſæpe. ¶ *[Id] dicerent*, λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen, quod ſæpe alibi prætermittitur: hic autem omnino ſupplendum putaui, non modò quia dicere de ſe, pro loqui de ſe, videtur obſcurius dictum: ſed etiã quia ex Matthæo apparet cap.16.20, & ex Luca 9.21, hoc Chriſti interdictum non eſſe generale, ſed ad ea referendum quæ proximè præceſſerunt.

31 Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.

32 Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾷν αὐτῷ.

33 Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

31 Et cœpit eos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari ¨ à senioribus & primariis Sacerdotibus, ac Scribis, & trucidari: & ¨tribus pòst diebus resurgere.

32 ¨ Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpitque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, ¨Abscede à me Satana: nam non ¨sapis quę Dei *sunt*, sed quæ *sunt* hominum.

31 *Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.*

32 *Et palàm verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum.*

33 *Qui conuersus & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniam nō sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

---

31 *A*, ἀπὸ, id est ὑπό. Vide Matt.11.19. In meo tamen & alio manuscr. scribitur ὑπό. ¶*Tribus pòst diebus*, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Post tres dies*: quæ interpretatio ambigua est, quia sic videntur passiuè tres exacti dies intelligi. Itaque magnas peperit controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minimè ambiguum fuisse, declarat Pharisæorũ oratio, Matt. 27.64, petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in tertium vsque diem: quia (inquiunt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testãtur, quum in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio grammatico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Gręcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσὶ: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduum supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tempus futuræ resurrectioni constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non dubito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ sic respondeat Latinæ præpositioni Post, cum quarto casu, vt dies tertium consequens, id est quartus, vel alius quispiam intelligatur. Idque liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας declarat *Post tres dies*, quid tandem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies exactas sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuendum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea loquutio declarat. Dico igitur ב præpositum vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdũ idem valere quod μετὰ, id est Post: ídque interdum, ita vt res nō post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit.12.6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritum excludatur, vt Deut. 4.46, & eiusdem libri 9.4 & Esa.20.1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerũque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari. ídque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss χ, μνηστῆρσιν ἀεισόμενος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαιτί, seu potius μεταξὺ δαιτὸς aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, inter prandendum, aut in prandio: non autem, Post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖς: id est interdiu: quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare consequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.31.10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proxime consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim illud מקץ [*mikkets*] respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ, in hoc quidem dicendi genere, quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligẽtes, eũmque vel inchoatũ, sicut accipitur manifestè Deut. 15.1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo ante citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò ostendimus: interdum per ἐν, vt infrà 15.29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut.15.1. & infrà 14.58, & Matth.26.61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἐκείνην ἡμέραν προσηγγέλθη. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat, 16.21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: & (vt ferè loquũtur Latini) tertio pòst die, vel tribus pòst diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat: quòd si eã sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus pòst diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi satis constat ex oppositis dicendi generibus, in quibus nimirum vsurpatur prępositio Ante. Veluti quum dicimus præcisè III, IIII, vel V. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, IIII, vel V. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12: quum, inquam, id dicimus, præpositio Ante, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calẽdas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos X natus, existimat subaudiri præpositionem Ante: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Tribus pòst diebus, siue Tertio pòst die, amphiboliam vitaris. Quamobrem aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuerti.

32 *Et apertè eum sermonem loquebatur*, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulgata, *Et palàm verbum loquebatur*. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus, παῤῥησίᾳ vertit *Apertè*, id est σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo, vt Iohan.16.21. Cæterùm quod Vetus interpres vertit Verbum, & Erasmus Sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorum videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade retro me*. Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non præire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Pręire autem velle videbatur qui præceptorem reprehẽ-

dere auderet. Ita etiam ex suo illo Origene exposuit hũc locum Erasmus in annotationibus in 4. Matth.cap. Atqui ὕπαγε (vt ipse quoque rectè annotauit) non significat Vade, (i. βάδιζε, vel ἴθι) sed ἄπιθι, i. abi, siue discede. Is autem qui nos sequitur à tergo, certè nõ discedit à nobis: & Christus tanta Petri temeritate meritò commotus, non modò iubet Petrum locũ mutare, sed à se facessere, tanquam à Dei regno alienum: minimè id quidẽ vt hac acerbissima obiurgatione discipulum abigeret, sed vt ille deinceps sese disceret modulo suo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè cõuertit Retro me: quod dicendi genus ne Latinum quidem est. Nec totum dicit Erasmus, quum interpretatur Post me. neque enim ὀπίσω idem hîc valet quod ponè & à tergo, (sicut Matth.4.19, δεῦτε ὀπίσω μου, Venite ponè me. & 1.Tim.5.15, ὀπίσω Σατανᾶ, sequutæ Satanã. & 2.Pet.2.10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς qui carnis vestigia sequuntur: sicut denique vsurpatur versu proximo) sed abscessionem & discessionem declarat propter verbũ ὑπάγειν adiunctum. Nam qui prorsus discedit à nobis, auersis in contrariã partem vestigiis abit: sicut in vernaculo nostro sermone, *Aller derriere quelqu'vn*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'vn*: quod vtrunque tamẽ à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi potest pro ἔμπαλιν posita: & quidẽ adiecto casu, sicut dixit Herodianus, ἔμπαλιν ἑαυτοῦ τρέχειν, retrorsum currere. quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. vnde boues ὀπισθονόμοι quos Plinius Retro pascentes vocat. Vsus sum igitur abscedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere, translatitia significatione: sicut hîc accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conspectu. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Vide Mat.26.23.

34 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Mat.10.38, & 16.24 luc. 9.2, & 27.34

35 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

Mat.10.39, & 16.25 luc. 9.24, & 17.33 ioh.12.25

36 Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

37 Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

38 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

Mat.10.33 luc.10.26, & 12.8

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

Mat.16.28 luc.9.27

2 Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Mat.17.1 luc.9.28

34 Et quum aduocasset turbam cum discipulis suis, dixit eis, ‖ Quicũque vult pone me venire, abdicet semetipsum, & tollat crucẽ suam, ac sequatur me.

35 ‖ Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam causa mea & Euangelij, ¨ is seruabit eam.

36 Quid enim ¨ profuerit cuipiã si lucratus fuerit mundum totum, & anima sua mulctetur?

37 ¨ Aut quam dabit quispiam compensationem animæ suæ?

38 ‖ Nam quencunque ¨ puduerit mei ac meorum sermonum in gente ista adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit in gloria Patris sui cum ¨ Angelis illis sanctis.

CAP. IX.

1 P‖ Ræterea dixit eis, Amen dico vobis, sunt quidam ex iis ¨ qui hîc adstant, qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedum viderint regnũ Dei venisse ¨ cum potentia.

2 ‖ ¨ Sexto verò pòst die assumpsit Iesus Petrũ & Iacobum & Iohannẽ, & subduxit eos solos in montem sublimem priuatim & transformatus fuit corã eis.

34 *Et conuocata turba cũ discipulis suis, dixit eis, Siquis vult me sequi, deneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.*

35 *Qui enim voluerit animam suam saluam facere perdet eam: qui autẽ perdiderit animam suam propter me & Euangelium, saluam faciet eam.*

36 *Quid enim proderit homini si lucretur mundum totum, & detrimentum animæ suæ faciat?*

37 *Aut quid dabit homo commutationis pro anima sua?*

38 *Qui enim me confusus fuerit & verba mea in generatione ista adultera & peccatrice, & Filius hominis confundetur eum quum venerit in gloria Patris sui cum Angelis sanctis.*

CAP. IX.

1 *ET dicebat illis, Amen dico vobis, quia sunt quidam de hîc stantibus qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei veniens in virtute.*

2 *Et post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem, & ducit illos in montem excelsum, seorsum solos: & transfiguratus est coram ipsis.*

35 *Is*, οὗτος. Deest hoc loco pronomen in vno vetusto codice, & à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna esse emphasis huius repetitionis, quam Grammatici epanalepsin vocant.

36 *Profuerit cupiam.* Vsurpat Euangelista ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, sicut alibi sæpe obseruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. sed nusquam legi ὠφελεῖν neutropassiui forma vsurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ, Iuuat.

37 *Aut quam dabit*, ἢ τί δώσει. In quodam vetere exemplari scribitur, τί δὲ δῷ, Quam enim dederit: & fortassis rectius.

38 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Cõfusus fuerit:* barbarè omnino. Infrà autem Luc.9.26, vsus est Erubescendi verbo. ¶ *Angelis illis sanctis*, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expessa est, qua vtitur (ni fallor) Euãgelista, vt maiestatis illius amplitudinẽ oculis nostris subiiciat, alludens fortassis ad celebrem illam Esaiæ visionem, Esa.6.1.

IN CAPVT IX.

1 *Qui hîc adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id est τῶν ὧδε παρόντων, Qui hîc adsunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, vt apud Latinos adstare dicitur quispiam, etiamsi sedeat. Sic accipitur Act.7.55, & paulo pòst, infrà 11.5, & 29. ¶ *Cum potentia*, ἐν δυνάμει. Vulgata & Erasmus δύναμιν vertunt *Virtutem*, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Ecclesia sua patefacto Euangelio, regnum suum veluti inchoaturus erat: quod statim à resurrectione fieri cœpit, frustra ringẽte & fremente mundo. Antea verò, quum Christus adhuc infimus hominum esset, paucis quibusdam discipulis, iisque infirmissimis eum affectantibus, quodammodo sepulta erat immensa Regis nostri potestas.

2 *Sexto post die*, μεθ' ἡμέρας ἕξ, vel Sex pòst diebus. Vulg. & Erasmus, *Post dies sex*: quod dicendi genus antiquum est, vt diximus suprà 8,31. Hæc igitur gesta sunt sexto die ab eo quo Dominus sermonem præcedentem habuerat: gesta, inquam, sunt sexto ipso die, & quidem sub vesperam. Hoc enim est quod ait Lucas, non octauo, sed ferè octauo pòst die ista euenisse: quia videlicet inclinante iam die septimo gesta sunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo

quo superiorē sermonē Christus habuerat, & prætereà tēpus obseruat quo in montē ascenderūt: imminēte nimirū nocte, quæ octauū diem auspicabatur, quo tēpore Dominus de more in montē cōscendit vt oraret, nō tamē solus, vt ferè solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id autē vel ex eo liquet, quòd idē Lucas narrat discipulorū oculos somno fuisse grauatos, & postero demū die, octauo videlicet, è mōte descēdisse, in quo nimirū pernoctarāt. Scio tamen Chrysostomū alia ratione Lucā cū Matthæo & Marco cōciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonē habitum & transformationē Domini intercesserint, quia particulā ὡσεὶ non ad initiū octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

3 Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιὼν, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.

3 Et vestimenta eius facta sunt ∴ coruscantia, candida valde vt nix, ∴ qualia non potest fullo ∴ in terra ∴ dealbare.

3 *Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix: qualia fullo non potest super terram cādida facere.*

4 Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.

4 Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebātur cum Iesu.

4 *Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Iesu.*

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββὶ, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.

5 Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hìc esse: ∴ faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & ∴ Mosi vnum, & Eliæ vnum.

5 *Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Moysi vnum, & Eliæ vnum.*

6 Οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.

6 Nec enim sciebat quid ∴ loqueretur: erant enim ∴ exterriti.

6 *Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*

7 Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε.

7 Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus, dilectus ille, ipsum audite.

7 *Et facta est nubes obumbrās eos: & venit vox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.*

8 Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ᾽ ἑαυτῶν.

8 Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quenquam, ∴ nisi solum Iesum secum.

8 *Et statim circunspiciētes, neminem amplius viderunt, nisi Iesum tantum secum.*

9 Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

9 ‖Quum verò descenderent è monte, interdixit eis vt nemini narrarent quæ viderant, nisi postquam Filius hominis à mortuis resurrexisset.

9 *Et descendentibus illis de monte præcepit illis ne cuiquā quæ vidissent narrarent, nisi quū Filius hominis à mortuis resurrexerit.* Matt. 17.9

10 Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 ∴ *Ipsi* igitur hanc rem continuerunt apud se, ∴ mutuò quærentes, ∴ quid illud esset, A mortuis resurgere.

10 *Et verbum continuerūt apud se, cōquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.*

3 *Coruscantia*, στίλβοντα. Vulgata & Eras. *Splendentia*, vel *splendida*: id est λάμποντα. Mihi verò videtur verbū στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν. ¶ *Qualia*, οἷα. Vulg. *qualia*. Eras. *Quàm*, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidē non video. ¶ *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgo vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde*. Vel, *Il n'y a foulon sur la terre*. ¶ *Dealbare*, λευκᾶναι. Vulgata & Erasmus, *Candida facere*: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 *Faciamus igitur*, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, καὶ ποιήσομεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autem καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiam alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est, Vis faciamus: quod optimè quadrat, sed addenda erit interrogationis nota. ¶ *Mosi*, Μωσῆ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῆ, quædam μωϋσῆ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ, scriptum habebant.

6 *Loqueretur*, λαλήσῃ. Vel potius, vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλῆσαι. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, *Il ne sçauoit qu'il deuoit dire*. ¶ *Exterriti*, ἔκφοβοι: i. præ metu apud se non erant, ὑπὸ φόβου ἐξίσταντο. Id enim valet præpositio ἐκ. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est, metu occupati. Erasmus, *Expauefacti*: id est ἔκθαμβοι.

8 *Nisi*, ἀλλὰ, i. εἰ μὴ, vt contrà εἰ μὴ pro ἀλλὰ non semel in his libris ponitur. Vide Gal. 2.16. pro quo Græci ἀλλ' ἢ dicūt.

10 [*Ipsi*] *igitur hanc rem continuerunt*, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Erasmus ad verbum, *Hoc tenuerunt*. Tenere enim risum & linguam dicimus, pro continere & coërcere. Terent. *Quæ vera audiui, taceo & contineo optime*. Indicat autem τὸ κρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiam spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu reticuisse. Nam cæteros probabile est ex iis quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus *hanc rem* ex Hebr. idiotismo, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quum de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad emolliendum transitionem. ¶ *Mutuò quærentes*, συζητοῦντες. Vulg. *Conquirentes*. Eras. *Disputantes*. Vide sup. 1.27. potest autem ita quoque locus iste distingui, vt πρὸς ἑαυτοὺς cū hoc participio cohæreat, hoc modo videlicet, *Ipsi igitur hanc rem continuerunt mutuò inter se quærentes*. ¶ *Quid illud esset, A mortuis resurgere*, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vulg. *Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit*, id est, τί ἐστι ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Erasmus, *Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere*, longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum: & ita scribitur in meo vetustissimo codice, sicut etiam legit Syrus interpres. Hæc autem quæstio de qua hìc disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti, vt hominis felicitatem huius vitæ spatio terminari putarēt) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterāt capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrē etiā quū Dominus iam esset in cælū conscensurus, nō verentur ex eo quærere an esset eo tēpore regnū Israelis restituturus, Act. 1.6, vt intelligamus quā necesse sit Christū corpore à

11 Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι
λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ
Malac. 4.3 ἐλθεῖν πρῶτον.

12 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας
μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα·
Esa. 53.4 καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώ-
που, ἵνα πολλὰ πάθῃ, καὶ ἐξουδε-
νωθῇ.

13 Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλή-
λυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν,
καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.

Mat. 17.14 Luc. 9.38
14 Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν
ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ Γραμμα-
τεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

15 Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν
ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπά-
ζοντο αὐτόν.

16 Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί
συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

17 Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε,
Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός
σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

18 Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει
αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόν-
τας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς
μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ
οὐκ ἴσχυσαν.

19 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γε-
νεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσο-
μαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐ-
τὸν πρός με.

20 Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν.

11 Et interrogarunt eum dicen-
tes, "Cur Scribæ dicunt oporte-
re vt ||Elias priùs veniat?

12 Ipſe verò reſpondens dixit
eis, Elias quidem priùs veniens
"reſtituet omnia: "& ||vt ſcriptũ
eſt "de Filio hominis, *oportet* vt
multa patiatur, & "pro nihilo
habeatur.

13 Sed dico vobis, & Eliam ve-
niſſe, & *iſtos* ei feciſſe quæcun-
que voluerunt, ſicut ſcriptum
eſt de eo.

14 ||Et quum veniſſet "ad diſci-
pulos *ſuos*, vidit turbam multam
circa eos, & Scribas cum eis al-
tercantes.

15 Et ſtatim tota turba viſo eo
expauit: & accurrentes ſaluta-
uerunt eum.

16 Tunc interrogauit" Scribas,
Quid altercamini" inter vos?

17 Et reſpondens quidam è tur-
ba dixit, Magiſter, adduxi fi-
lium meum ad te, habentem
ſpiritum "mutum.

18 Qui "vbicunque eum corri-
puerit, "lacerat eum: *ipſe* verò
ſpumat, & ſtridet dentibus ſuis,
& exareſcit. Et dixi diſcipulis
tuis, vt eum eiicerent, ſed non
potuerunt.

19 Ipſe verò reſpondens ei dixit,
O natio incredula, "quouſque
apud vos ero? quouſque tolera-
bo vos? "adducite eum ad me.

20 Illũ igitur adduxerunt ad eũ.

11 *Et interrogabant eum dicentes Quid ergo dicunt Phariſæi & Scribæ quia Eliam oportet venire primùm?*

12 *Qui reſpondens ait illis, Elias quũ venerit primò, reſtituet omnia: & quomodo ſcriptum eſt in Filiũ hominis, vt multa patiatur & contemnatur.*

13 *Sed dico vobis quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunque voluerũt, ſicut ſcriptum eſt de eo.*

14 *Et veniens ad diſcipulos ſuos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirẽtes cum illis.*

15 *Et confeſtim omnis populus videns Ieſum ſtupefactus eſt, & expauerũt: & accurrentes ſalutabant eum.*

16 *Et interrogauit eos, Quid inter vos cõquiritis?*

17 *Et reſpondens vnus de turba dixit, Magiſter, attuli filium meum ad te, habentem ſpiritum mutũ.*

18 *Qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum & ſpumat, & ſtridet dẽtibus, & areſcit. Et dixi diſcipulis tuis vt eiicerent illum, & non potuerunt.*

19 *Qui reſpondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud vos ero? quandiu vos patiar? Afferte illum ad me.*

20 *Et attulerunt eum.*

nobis abeſſe, vt eũ nõ in terra, ſed in cęlo quęrere diſcam⁹.

11 *Cur*, ὅ τι. Vulg. *Quid ergo*, τί οὖν. Eraſmus, *Quid eſt quod*, τί ἐστιν ὅ, τι Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinitè: ſicut paulo pòſt verſiculo 28, iidem interpretes rectè expoſuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyſſ. τ. καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλὴν ὅττι πάθοι.

12 *Reſtituet*, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam conceſſionis dictum: quaſi diceret Dominus, Verum quidem eſt quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui inſtauret omnia: ſed vobis dico iſta iam eſſe completa. ¶ *Et vt*, καὶ πῶς. Hæc phraſis eſt obſcura. Nuſquam enim alibi legi πῶς pro ὡς vel ὅπως poſitum, & tamen neceſſe eſt (ni fallor) vt ita potius vertatur, quam *Quomodo ſcriptum eſſet*, quaſi tranſitio ſit à directa oratione ab obliquam, & hoc referatur ad εἶπεν αὐτοῖς, *dixit eis*: quod durum mihi videtur & inſolens. Deinde deeſt verbum cui ſubiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex ſuperioris capitis verſ. 31, & Luc. 9. 22, ſupplendum putauimus. Sed in quodam vetuſto codice ſcriptum erat non καὶ πῶς, ſed καθὼς: quòd maximè probarem niſi viderem copulatiuam coniunctionem neceſſariò hîc requiri quam addit quoque Syrus interpres, vt mihi quidẽ germana lectio videatur καὶ καθὼς, & ſicut. Hoc denique obſeruandum eſt ἵνα hoc loco non eſſe τελικὸν, ſed εἰδικὸν potius. periphraſis enim eſt infiniti, ſicut in illo Homeri Iliad α. ἦ ἐθέλεις ὄφρ' αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἦ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἐμ' αὔτως ἧσθαι δευόμενον. Vide Ioh. 15, 8. Sic eadem particula vſurpatur, Mat. 5, 29. & 18. 6. Et Soph. in Aiace, δεῖ σ' ὅπως πεσὼν δείξῃς ἐν ἐχθροῖς οἷος ἐξ οἵων ἔφυς. ¶ *De filio hominis*, ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, ſuper Filio hominis. Sic vſurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κῦρον γὰρ ἦν τὸν πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ἐπὶ τὴν θυγατέρα, *Cyrum enim eum eſſe qui ad Amaſin ſuper filia legatos miſerit.* ¶ *Pro nihilo habeatur*, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Eraſmus, *Contemnatur*, id eſt καταφρονηθῇ: quod verbum eſt nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Pſalmi 22, verſiculum, *Vermis ſum, & non homo.*

14 *Ad diſcipulos*, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos diſcipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat, quum in montẽ aſcenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 *Scribas*, τοὺς γραμματεῖς. Vetus interpres legit αὐτοὺς eos, diſcipulos videlicet vel ſalutatores, adſtipulante vetuſtiſſimo meo exemplari. ¶ *Inter vos?* πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτούς, aduerſus eos, nimirum aduerſus diſcipulos meos. Vulgata, vertit, *inter vos*, ἐν ὑμῖν, vt habet etiam vetuſtiſſimus meus codex.

17 *Mutum*, ἄλαλον, id eſt, à quo puer mutus reddebatur, metonymia eff ct, vt pallida mors dicitur. *

18 *Vbicunque*, ὅπου ἄν. Eraſmus, *Quandocunque*. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriã huius aduerbij ſignificationem amplexus. Melius enim ex circunſtantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. ¶ *Lacerat*, ῥήσσει. Vulgata, *Allidit*: id eſt ἀράσσει, ſiue προσπελάσει, quod etiam optimè conuenit. Eſt autem hæc laceratio ad internum dolorem viſcerum referenda, quòd ſpiritu illum inuadẽte (ſicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm ſi reuera ſentiret viſcera diſcerpi. Cicero verò ad Atticum ſcribens, etiam ad animi dolorem tranſtulit, quum ſeſe diceret mœrore ſuo lacerari.

19 *Quouſque*, ἕως πότε. Vulgata, *Quandiu* Eraſm. *Quouſque*: Vide Matthæum 17. 17. ¶ *Adducite*, φέρετε. pro ἄγετε. Vulgata, *Afferte*, quod Latinis durius eſt. Sic vtuntur verbo *pringhen* Germani. *

καὶ ἰδὼν αὐτόν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφόν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτόν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρός, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρός, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Et eo conspecto, statim spiritus discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, volutabat sese spumans.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis
est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

22 Et sæpe eum tum in ignem abiecit tum in aquas, vt perderet eum. Sed siquid potes, succurre nobis, intima misericordia commotus erga nos.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

24 Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

25 Quum vidisset autem Iesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eũ.

26 Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerẽt, Certè mortuus est.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 Quum autem esset ingressus domum, discipuli eius interogarunt eũ priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum eiicere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nulla re potest exire nisi precatione & ieiunio.

Et quum vidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram volutabatur spumãs.

21 *Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.*

22 *Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, vt eum perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.*

23 *Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.*

24 *Et continuò exclamans pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meã.*

25 *Et quum vidisset Iesus concurrentem turbam, cõminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.*

26 *Et exclamans, & multum discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita vt multi dicerent, Quia mortuus est.*

27 *Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & surrexit.*

28 *Et quum introisset in domum, discipuli eius secretò interrogabant eum, Quare nos non potuimus eiicere eum?*

29 *Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & ieiunio.*

20 *Et eo conspecto*, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, *Et viso illo*. Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. ¶ *Discerpsit*, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulgata, *conturbauit*: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν. ¶ *Volutabat sese*, ἐκυλίετο. Vulg. & Eras. *volu-*
* *tabatur*. Ego puto hic seruandam reciprocationem coniugationis Hebraicæ Hithpahel.

21 *Quòd*, ὡς. Plinius, *Tertius hic dies est quòd audiui*. Vulgata, *ex quo*, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptũ inuenimus. ¶ *Ab infante*, παιδιόθεν. Vulgata, *Ab infantia*, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella libro primo capite octauo: *Eligendus* (inquit) *rusticis operibus ab infante duratus*. Erasmus, *à puero*: id est παιδόθεν.

22 *Succurre*, βοήθησον. Vulgata, *Adiuua*. Erasmus, *Subueni*. Vide Matth. cap. 15. 25.

23 *Si potes hoc credere*, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum, & meus quoque vetustiss. codex scriptũ habet, εἰ δύνῃ πιστεῦσαι, vt legit etiam Syrus interpres. Articulum tamen maximo consensu in reliquis exemplaribus reperi, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctum: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, quòd durum est soluta oratione: & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succure nobis: respõdẽt vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me nimirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. ¶ *Fieri possunt*, δυνατά. Vulgata & Erasmus, *Possibilia*. Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus, omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa, qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 *Pueri*, παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hũc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers. 19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

25 *Simul accurrere*, ὅτι ἐπισυντρέχει. ad ipsum videlicet Iesum, quid futurum esset expectantem, vt plenius exposuit Syrus interpres. Vulg. *Concurrendi* vocabulo vtitur, quod respondet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Erasmus vt emphasin præpositionis, ἐπὶ exprimeret, compositionem resoluit. ¶ [*Tu*] *spiritus*, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi vt vim articuli minimè otiosi exprimerem. Spiritum autem mutum & surdum ab effectu vocat.

28 *Cur*, ὅτι. Nouè, pro διότι, quod etiam in vno codice manuscr. legimus, vt & τί ὅτι, in alio vno. Et constat quidẽ particulam כי [*Ki*] apud Hebræos interdum etiam interrogatiuè vsurpari, sed paulo aliter. *

29 *Nulla re*, ἐν οὐδενί: id est, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In nullo*: quæ interpretatio est valde obscura.

Mat. 17.22 luc. 9.22	Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τις γνῷ.	30	‖Et illinc egressi, ⁚vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam *id* sciret.	30	*Et inde profecti prætergrediebantur Galilæã: nec volebat quenquam scire.*
	Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.	31	Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis ⁚tradetur in manus ⁚hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.	31	*Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occisus, tertia die resurget.*
	Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.	32	Ipsi verò ignorabant ⁚hoc dictum, & timebant eum interrogare.	32	*At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare eum.*
Matt. 18.1 luc. 9.45	Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;	33	‖Venit igitur Capernaum. ⁚& quum venisset domum, interrogauit eos, Quid in via ⁚inter vos disceptabatis?	33	*Et venerunt Capharnaum. qui quũ domi esset interrogabat eos, Quid in via tractabatis?*
	Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.	34	Ipsi verò siluerunt: nam alij aduersus alios disseruerant in via, ⁚quis *esset futurus ipsorum* maximus.	34	*At illi tacebant: siquidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*
	Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.	35	Et quum consedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Si quis vult primus esse, ⁚erit omnium vltimus, & omnium minister.	35	*Et residẽs vocauit duodecim, & ait illis, Si quis vult primus esse, erit omnium nouissimus & omnium minister.*
	Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,	36	Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: ⁚eóque in vlnas recepto, dixit eis,	36	*Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorũ: quem quum complexus esset, ait illis,*
	Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.	37	Quisquis vnum ex talibus puerulis exceperit ⁚meo nomine, me excipit: & quicunque me exceperit, ⁚non me excipit, sed eum qui misit me.	37	*Quisquis vnũ ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*
Luc. 9.49	Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης,	38	‖Respondit autẽ ei Iohannes,	38	*Respondit illi Iohãnes,*

30 *Vnà iter faciebant*, παρεπορεύοντο: id est, Adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulgata, *Prætergrediebantur*. Erasmus *Iter fecerunt*. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clàm, aut celeriter & velut obiter fecisse iter per Galilæam, ita vt nec aperirent se vsquam, nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quanuis confitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παρεκπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, vnà & quasi ad latus incedere: vel pro adambulare, siue ambulando proximè iter facere: sicut accipitur infrà 11. 20. Quum autem Cæsarea Philippi venirent Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordane traiecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita vt aliquandiu tamen illic sint versati, quum Matthæus cap. 17. versu 22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 *Tradetur*, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti vtitur pro futuro, vt sæpe alibi. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additur ἁμαρτωλῶν, Peccatorum.

32 *Hoc dictum*, τὸ ῥῆμα. Vulg. *Verbum*: quæ interpretatio est perobscura. Eras. *Quod dixerat*. ὃ εἶπεν.

33 *Et quum venisset domum*, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, *Et quum venisset domum*, siue in ædes, inquit, non vtique suas. Atqui cuiuscunque essent ædes istæ, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matthæo 4.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, Factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua vrbe domicilii sui sedem posuerat, vt quum ea abesset, domo abesse videretur. De verbo γίνεσθαι vide suprà 6. vers. 2. ¶ *Inter vos*, πρὸς ἑαυτούς. Vulg. hoc non legit, neque in meo vetustissimo codice inueni.

34 *Quis [esset futurus cæteris] maior*, τίς μείζων. Vulgata, *Quis eorum maior esset*: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων maior, pro μέγιστος, maximus: & eos de terreno regno cogitantes ostendit res ipsa, non de statu præsenti pauperrimo in quo tum versabantur, sed de regno illo terreno quod sequuturum somniabant, ista intelligere: quæ res etiam faciebat vt quod de morte sua & resurrectione prædixerat Christus, præoccupatis illa cogitatione animis non intelligerent. Ideo nõ suppleui, Esset, sed ἔσοιτο vel γένηται, Futurus esset. Quod si in functione Apostolica futurus erat aliquis primatus, cur (obsecro) Christus id hoc loco reticuisset: aut si iam illũ Petro cæteris audientibus detulerat, quæ fuit istius inter Apostolos disceptationis occasio?

35 *Erit*, ἔσται. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hanc lectionem sequamur: nisi malimus futurum indicatiui pro imperandi modo positum esse, ex Hebræorum idiomate. noluì tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.43.

36 *Eo in vlnas recepto*, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.18. Vulgata *Amplexus*. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 *Nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo post autem aliter accipitur. ¶ *Non me excipit, sed eum qui misit me*, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με. id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Romanorum 4.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hîc negatio (vt ab illo eruditè obseruatum est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.30, & 6.38.

λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοι ἐστὶ κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν ἐστί σοι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

dicēs, Præceptor, ¨vidimus quē-
dam ¨ per nomen tuum eiicien-
tem dæmonia, qui non sequitur
nos: & prohibuimus eum, ¨quia
non sequitur nos.
39 Iesus autem ait, Ne illū prohi-
bete. ‖nullus enim est qui edat
virtutem per nomen meum, &
possit citò ¨malè loqui de me.
40 Nam qui non est ¨contra nos,
pro nobis est.
41 ‖Quisquis enim potum dede-
rit vobis poculum aquæ in no-
mine meo, *id est* quòd sitis Chri
sti, amen dico vobis, nequaquā
perdiderit mercedem suam.
42 ‖Et quisquis offendiculo fue-
rit vni ex paruis istis qui credūt
in me, ¨bonum esset ei potius si
circumponeretur ¨saxum mola-
re circa collum eius, & proiice
retur in mare.
43 ‖¨Quòd si manus tua facit vt
tu offendas, abscinde eam: bonū
est tibi ad vitam ingredi mancū
potius quàm duas manus habētē
abire in gehennam, *id est* ¨in i-
gnem illum inextinctum:
44 ‖Vbi vermis ¨eorum non inte-
rit, & ignis non extinguitur.
45 Et si pes tuus facit vt tu of-
fendas, abscinde eum: bonum
est tibi ingredi in vitam clau-
dum, *potius* quàm duos pedes
habētem proiici in gehennam,
id est in ignem inextinctum.
46 Vbi vermis eorum non inte-
rit, & ignis non extinguitur.
47 Et si oculus tuus facit vt tu
offendas, erue eum: bonū est tibi
introire in regnum Dei luscum,
potius quàm duos oculos habē-
tem proiici in gehennam ignis:
48 Vbi vermis eorum non inte-
rit, & ignis non extinguitur.

dicens, Magister, vidimus
quendam in nomine tuo
eiicientem dæmonia, qui
non sequitur nos: & pro-
hibuimus eum.
39 *Iesus autem ait, Nolite*
prohibere eum. nemo est e-
nim qui faciat virtutem 1. Cor. 12.3
in nomine meo, & possit
citò malè loqui de me.
40 *Qui enim nō est aduer-*
sum vos, pro vobis est.
41 *Quisquis enim potum* Mat. 10.42
dederit vobis calicem a-
quæ in nomine meo, quia
Christi estis, amen dico vo-
bis, non perdet mercedem
suam.
42 *Et quisquis scandaliza-* Mat. 18.6
uerit vnum ex his pusillis luc. 17.1
credentibus in me, bonum
est ei magis si circundare-
tur mola asinaria collo e-
ius & in mare mitteretur.
43 *Et si scandalizauerit te*
manus tua, abscinde illā: Mat. 5.29. & 18.8
bonum est tibi debilem in-
troire in vitam, quàm
duas manus habentem ire
in gehennam in ignem in-
extinguibilem.
44 *Vbi vermis eorum non*
moritur, & ignis non ex- Esa. 66.24
tinguitur.
45 *Et, si pes tuus te scan-*
dalizat, amputa illum: bo-
num est tibi claudum in-
troire in vitam æternam,
quàm duos pedes haben-
tem mitti in gehennam i-
gnis inextinguibilis:
46 *Vbi vermis eorum non*
moritur, & ignis non ex-
tinguitur.
47 *Quòd si oculus tuus scā-*
dalizat te, eiice eum: bo-
num est tibi luscum introi
re in regnum Dei, quàm
duos oculos habētem mit-
ti in gehennam ignis:
48 *Vbi vermis eorum non*
moritur, & ignis non ex-
tinguitur.

38 *Vidimus*, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scribitur οἴδαμεν, nouimus. ¶ *Per nomen tuum*, τῷ ὀνόματί σου. Erasmus ad verbum, *Nomine tuo*: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hic significatur quod paulo antè. itaque aliter sumus interpretati, quū præsertim in nostro vetustissimo, & aliis duobus vetustis codicib. addatur præpositio ἐν, & litera ב apud Syrū interpretem, quam certū est ex Hebræorum idiomate idem valere quod διά, vel cum accusatiuo, (quum videlicet significatur causa propter quā fit aliquid, vt in versiculo superiore) vel cum genitiuo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quā fit quidpiā: vt illic quidē ἐν τῷ ὀνόματι, ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hic verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimē Erasm. paulo pòst animaduertit. ¶ *Quia non sequitur nos*, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν Hęc nō legit Vetus interpres, & in nostro vetustissimo & alio quodam codice non legimus. Contrà verò Syrus interpres hoc quidem legit, sed in priore membro non habet ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, Qui non sequitur: & ego hanc lectionem maximè probarim.

39 *Malè loqui de me*, κακολογῆσαί με. Sic rectè hoc loco Vetus interpres, pro eo quod βλασφημεῖν etiam dicūt Græci, id est alterius famam lædere, siue cuipiam obloqui. Suprà verò 7.10, accipitur pro imprecatione.

40 *Contra nos, pro nobis*, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, *Contra vos, pro vobis*, καθ' ὑμῶν ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tū manuscriptis, tum etiam excusis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 *Quòd sitis Christi*, ὅτι Χριστοῦ ἐστε. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. 10.42.

42 *Bonum esset ei potius*, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, *Melius foret ei*: id est, ἄμεινον ἂν εἴη αὐτῷ. Cōiunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλόν, vt sit periphrasis τοῦ ἄμεινον Sed hæc traiectio sanè dura est, nec (vt ego quidem arbitror) necessaria. ¶ *Saxum molare*, λίθος μυλικός. Vulg. & Syrus interpres hîc quoque, vt apud Matt. legerūt μύλος ὀνικός, mola asinaria, cui videlicet agitandę asini adhibebantur.

43 *Quòd si*, καὶ ἐάν. Vulg. & Eras. ad verbum, *Etsi*. Sed nemo non videt idē valere καὶ ἐάν & εἰ δέ, quo vtitur Matthęus. Hæc causa cur καὶ sæpe etiā interpretati simus *Autē* & *Verò*, quando sententias potius quàm verba connectit. ¶ *In ignem illum inextinctum*, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Vulg. legit πυρὸς ἀσβέστου, *ignis inextinguibilis*, proximo versiculo. Syrus autem interpres nihil addit post Gehennæ vocem: & certè videtur istud esse illius explicatio, quæ fortassis ex albo libri in ipsum contextum irrepsit. Vide Matt. 3 2.

44 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammā fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur absque antecedente expresso, ex Hebræorum more, vt Psal. 87.1. vel hæc ellipsis (adiiciendum enim fuit ἐκείνων βληθέντων, illuc proiectorum) inde euenit quòd integer prophetæ locus, Es. videlicet 66, 24. non citetur.

49 Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα
Leuit. 2.13 θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.
Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄνα-
50 Matt.5.13 luc.14.34 λον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχε-
τε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν
ἀλλήλοις.

Κεφάλαιον ι.

1 Matt.19.1 ΚΑκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅ-
ρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ
Ἰορδάνου· καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι
πρὸς αὐτόν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδα-
σκεν αὐτούς.
2 Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐ-
πηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖ-
κα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.
3 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑ-
μῖν ἐνετείλατο Μωσῆς?
4 Deut.24.1 Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον
ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.
5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγρα-
ψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.
6 Gene.1.27 Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ
matt.19.4 ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.
7 Gen. 2.24 1.cor. 6.16 Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρω-
ephes.5.31 πος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ
προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖ-
κα αὐτοῦ·
8 Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.
ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.
9 Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρω-
1.Cor.7.10 πος μὴ χωριζέτω.
10 Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.
11 Matt. 5.32 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ
&19.9 mar. 10.11 τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην,
luc 16.18 μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.
12 1.cor.7.10 Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐ-

49 ·· Nam omnis *homo* igne sa-
lietur: ‖ & omnis ·· oblatio ·· sale
salietur.
50 ‖ ·· Bonus est sal: si verò sal in-
sulsus fuerit, quónam ipsum cō-
dietis? habete in vobisipsis sa-
lem, & pacē habete alij cū aliis.

CAP. X.

1 E‖T illinc ·· digressus, venit
in fines Iudææ ·· per oram
Iordanis: & ·· conuenit rursum
turba ad eum: &, vt consueue-
rat, rursum docebat eos.
2 Tunc accedentes Pharisæi
interrogarunt eum an liceret vi
ro vxorem dimittere: tentantes
eum.
3 Ipse verò respondens dixit,
Quid vobis mandauit Moses?
4 Ipsi autem dixerunt, ‖ Moses
permisit libellum abscessionis
scribere, & dimittere *vxorem*.
5 Tunc respondens Iesus dixit
eis, Pro duritia cordis vestri scri
psit vobis ·· mandatum istud.
6 A principio verò ·· creationis,
‖ masculū & fœminā fecit Deus.
7 ‖ Propterea relinquet homo
patrem suum & matrem, & ag-
glutinabitur vxori suæ:
8 Et qui duo *fuerant*, erunt ca-
ro vna. Itaque nō sunt amplius
duo, sed vna caro.
9 ‖ Quod ergo Deus coniunxit,
homo ne seiungat.
10 Et domi rursum discipuli eius
eadem de re interrogarunt eū.
11 *Ipse* verò dixit eis, ‖ Quicun-
que dimiserit vxorem suam, &
duxerit aliam, mœchatur ·· ad-
uersus eam.
12 Et, si mulier dimiserit virū suū,

49 *Omnis enim igne sa-
lietur: & omnis victima
sale salietur.*
50 *Bonum est sal: quòd si
sal insulsum fuerit, in quo
illud condietis? Habete in
vobis sal, & pacem ha-
bete inter vos.*

CAP. X.

1 *ET inde exurgens ve-
nit in fines Iudææ vl
tra Iordanem: & conue-
niunt iterum turbæ ad
eum: &, sicut consueuerat,
iterum docebat illos.*
2 *Et accedentes Phari-
sæi interrogabant eum, Si
licet viro vxorem dimit-
tere? tentantes eum.*
3 *At ille respondens di-
xit eis, Quid vobis præce-
pit Moyses?*
4 *Qui dixerunt, Moyses
permisit libellum repudij
scribere, & dimittere.*
5 *Quibus respondens Ie-
sus ait, Ad duritiā cor-
dis vestri scripsit vobis
præceptum istud.*
6 *Ab initio autem crea-
turæ, masculum & fœmi-
nam fecit eos Deus.*
7 *Propter hoc relinquet
homo patrem suū & ma
trem, & adhærebit ad v-
xorem suam:*
8 *Et erunt duo in carne
vna. Itaque iam nō sunt
duo, sed vna caro.*
9 *Quod ergo Deus con-
iunxit, homo non separet.*
10 *Et in domo iterum di-
sipuli eius de eodem in-
terrogauerunt eum,*
11 *Et ait illis, Quicunque
dimiserit vxorem suam,
& aliam duxerit, adul-
terium committit super
eam.*
12 *Et, si vxor dimiserit*

49 *Nam omnis* [*homo,*] πᾶς γάρ. Sic legitur hæc particula masculino genere in omnibus quæ vidi exemplaribus: & videtur omnino ad homines traduci anagogicè quod de saliendis victimis in lege cautum erat, quum ea quorum antea monuerat præstari non possint quin carnem mordeant: sed sic ait Dominus illā macerari, & hominē à putredine sic prohiberi, vt Deo sese totum consecret. Syrus tamen interpres videtur particulam כל [*cul*] accepisse pro re omni, quasi Græcè πᾶν neutro genere sit scribēdum, & sint hæc ipsius Legis Mosaicę verba. ¶*Oblatio*, θυσία. Heb. מנחה [*minchah*] Vulg. & Eras. *Victima*. ¶*Sale salietur*, ἁλισθήσεται. Id est necessariò salienda est, vt placeat sacrificiū. Sic quoque quū dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurum, sed ostēdit quid ab omnib. requiratur, nēpe vt verbo incorrupto cōditi sese Deo consecrēt.

50 *Bonus est sal*, καλὸν τὸ ἅλας. Eras. *Bona res est sal*: eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.34. Significat autem eos quibus commissa est verbi * diuini administratio, velut salis instar esse, quo saliātur homines, vtpote Euangelicæ doctrinæ præcones, qua per fidem recepta, auditores ab omni corruptione vindicentur. Quod si insulsi sint ipsimet doctores, quid superest nisi vt pereant auditores, vel alios doctores immittat Dominus? Sicut autem hoc loco dicūtur fidi pastores vera videlicet doctrina suos auditores salire, ita eosdem dicuntur tanquā victimas Deo præparare, quò respicit Paulus Rom. 15.16. vt impleatur quod scribit Iesaias 66,20.

IN CAPVT X.

1 *Digressus*, ἀναστάς. Vulg. *quum surrexisset*: ex Hebræorū dialecto, apud quos Sedere idem valet quod Habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod Abire, siue dare se in viam. ¶*Per oram Iordanis*, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Hebr. בעבר [*Beheber*] non autem מעבר [*Meheber*]. Scripsisset enim Matth. διὰ τῆς πέραν, scilicet χώρας, si peræam significare voluisset. * 1 Et hoc etiā liquet ex eo quòd dicitur turba cum ipso συμπορεύεσθαι, i. iter fecisse, Samaria videlicet ad dextram relicta. Vide Mat. 4.15, & 19,1. ¶*Conuenit*, συμπορεύονται. i. illū absentē sequuta, sicut apud Heb. ex antecedēte significatur etiā cōsequēs, vt Surgere pro Digredi.

5 *Mandatum*, τὴν ἐντολήν. Mandatum videlicet de scribendo diuortij libello, siquis pro sua duritia non posset vxorem ferre. Neque enim Moses præceptum dedit de repudiandis vxoribus, sed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem prospexit. Vide Matth. 19.8.

6 *Creationis*, τῆς κτίσεως. Vulg. *Creaturæ*, perperam omnino. Syrus autem & meus vetustissimus codex istud non legunt, quod etiam per se satis intelligitur.

11 *Aduersus eam*, ἐπ' αὐτήν. Ne hoc quidem legit Syrus interpres, vt in sequente versu non additur ἐπ' αὐτόν, vbi tamen magis videbatur requiri, quum vxorem dimittens maritus ei videatur quærendæ nouæ conditionis occasionem præbere.

17 *Egre-*

τις, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

13 Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

14 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

15 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

16 Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτὰ ηὐλόγει αὐτά.

17 Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

20 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.

22 Ὁ δὲ, συγνάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

23 Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως

& nupserit alteri, mœchatur.

13 ‖Tunc obtulerunt ei puerulos vt tangeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebāt.

14 Quod quum vidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

17 ¨Egrediente autem ipso *vt se daret* in viam,‖ ¨quidam, quum accurrisset, ¨& accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Præceptor bone, quid faciam vt vitam æternam ¨obtineam?

18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata nosti, ‖Ne mœchator, Ne occidito, Ne furator, Ne falsum testimonium dicito, ¨Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 Iesus autē eū intuitus, dilexit eū, & dixit ei, Vnū te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, ¨sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò ¨mœstus factus ¨propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim possessiones multas.

23 Et quū circūspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm diffi-

virum suum, & alij nupserit, mœchatur. Mat 19.13 luc.18.15

13 *Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.*

14 *Quos quum videret Iesus, indigne tulit, & ait illis, Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.*

15 *Amen dico vobis, quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud.*

16 *Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.*

17 *Et quum egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam percipiam?* Mat. 19.16 luc.18.18

18 *Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.*

19 *Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne fureris, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.* Exo. 20.13

20 *At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuētute mea.*

21 *Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deest: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*

22 *Qui contristatus in verbo abijt mœrens: erat enim habes multas possessiones.*

23 *Et circūspiciēs Iesus ait discipulis suis, Quàm dif-*

---

17 *Egrediente autem eo [vt se daret] in viam,* καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν Vulgata, *Et quum egressus esset in viam.* Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idē valeat atque Foras exire, & Domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se cōpararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectum cap.19.15. ¶ *Quidam quum accurrisset,* προσδραμὼν εἷς. In quodam exemplari scriptum erat ἰδοὺ τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τις, de quo diximus Matth. 8.19. ¶ *Et accidisset ei ad genua,* καὶ γονυπετήσας αὐτὸν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. ¶ *Obtineam?* κληρονομήσω; Vulgata, *Percipiam?* Id est ἔχω, vt loquitur Matth. 19.16. De huius verbi propria significatione diximus Matthæi 5.5. Hîc autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionū solemus hæreditates vocare.

19 *Ne damno afficito [quenquam,]* μὴ ἀποστερήσῃς Vulgata, *Ne fraudem feceris*: & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem in eruertit alieni. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. Significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1.Cor.6.8. sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deest tamen in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 *Iuuentute mea,* νεότητός μου In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ; quo adhuc deficior?

21 *Sublata [in humeros] cruce,* ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres: quæ tamen legit Syrus. Addidit autem Eras. *In humeros*, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρὸν addit σου, tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus: quod tamen ex Matthæo videtur additum.

22 *Mœstus factus,* συγνάσας. Erasmus, *Molestia affectus*: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab effectu diuersa est. ¶ *Propter hunc sermonem,* ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, *In verbo*: quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceam Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, *Propter sermonem*: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.
24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς, πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.
25 Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.
26 Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;
27 Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ᾽ οὐ παρὰ τῷ Θεῷ, πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.
28 Mat.19.27. Luc.18.28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.
29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου,
30 Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελ-

culter qui ¨opes habent, in regnum Dei introibunt.
24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autē rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est ¨vt qui cōfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.
25 Facilius est camelum per foramen acus ¨transire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.
26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, ¨Et quis potest seruari?
27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines ¨hoc fieri nō potest, sed non apud Deum: nā omnia possibilia sūt apud Deū.
28 ‖Tunc Petrus cœpit dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.
29 Respondens autem Iesus ait, Amen dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, ¨aut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelij.
30 ¨Quin accipiat ∴ centuplicia ∴ nūc isto tēpore, domos, & fra-

ficile qui pecunias habēt, in regnū Dei introibunt.
24 *Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondēs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*
25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*
26 *Qui magis admirabantur, dicētes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*
27 *Et intuens illos Iesus ait, Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.*
28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*
29 *Respondens Iesus ait, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euangelium,*
30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fra-*

23 *Opes*, χρήματα. Vulgata & Erasmus, *Pecunias*. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nō nisi mouētia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *cheuance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4.) ea omnia cōplectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur παρὰ τὸ χρῆσιμα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis OEconomico.

24 *Vt qui confidunt*, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, *Confidentes*. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, confidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphrasis. Hîc autem quiddam ex illo meo vetustissimo codice obseruatum minimè velim præterire, in quo subsequēs versiculus decimus quintus attexitur decimo tertio, & isti præponitur: idque (vt opinor) optima ratione, quanuis recepta lectione nihil immutarim. Nam alioqui non video quid in habito à Christo sermone tantopere discipulos perterrefacere debuerit. Attonitos autē illos Christus postea erigit, docens eos demū diuites illa sententia comprehendi qui à diuitiis potius possideantur, quàm eas ipsi possideant: quę tamen responsio illis ideo non satisfecit, quòd vix alios esse vllos diuites satis nossent.

25 *Transire*, διελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post εὐκοπώτερόν, addit γάρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse, quæ etiam vt non addas, ex præcedenti versiculo per se intelliguntur.

26 *Et quis potest*, καὶ τίς δύναται; Cōiunctio ET hoc loco & aliis similib. nō est copulatiua, sed illatiua potius: sed cū interrogatione semper, vt Mat. 3.14. Sic Virgil. Æneid. 1, *Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea?* In quo tamen genere dicendi Græci ferè vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ᾽ ἐσίγας, Πλοῦτος ὤν, Scelestissime virorum omnium, & tu silebas, Plutus quum sis? ¶ *Hoc fieri non potest*, ἀδύνατον. Apud Syrum interpretem & in meo vetustissimo codice exprimitur pronomen τοῦτο, quod etsi non adiiciatur, necessariò tamen subauditur. Sed quò istud pertineat quæritur. Nam alij ad diuitum in regnum Dei ingressum referunt, alij ad cameli per foramen acus penetrationem, vt postquàm inde collegerint Deum non adstringi naturæ legibus, transubstantiationem, salua nihilominus manente naturalis corporis Christi veritate, stabiliant. Atqui extra controuersiam est, Deum posse suo, sine vlla exceptione, arbitrio non modò naturæ leges refigere, sed etiam funditus omnia in nihilum abolere: neque de hoc disceptatur, sed num saluam simul rerum naturam præstare & eam abolere possit. Hoc autem ideo illum posse negamus, non quòd non sit omnipotēs, sed quòd mentiri ac proinde contradictoria simul velle nequeat: posse verò mentiri non sit potentiæ alicuius, sed infirmitatis ac vitij longè maximi, quod in Deum nō cadit. Huc autem ipsa nos comparatio ista deducit, siue ad camelum, siue ad diuites confidentes, siue (quod omnino faciendū est) ad hoc vtrunque istam apud Deum possibilitatem referas. Num igitur, quęso, Deus efficere possit vt quispiam diues simul & confidat suis diuitiis, & in regno cælorum censeatur? Nequaquam certè, quoniam solos credentes & in ipsum respicientes admittit Dominus, pronuntians neminem posse Deo & Mammonæ seruire. Quid igitur ipse vnus potest efficere? nimirum vt qui diuitiis confidebat, illis repente renuntians, euadat cælestis regni ciuis. Sic num potest facere Deus vt camelus talis permanens qualis est natura, per acus foramē transeat, id est simul maior sit & minor? nequaquā. Sed ex maiore minorem efficere solus extra ordinem potest, vt tumore deposito per acus foramen facillimè pertranseat.

29 *Aut vxorem*, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, *Qui non*: id est ὃς οὐ μή, sicut scribitur Luc. 18. 30. Omnia tamen nostra exemplaria constanter ἐὰν μή scriptum habent hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth. 26.42. & apud Homerum Iliad. β, in his versiculis, Οὐ γὰρ παύσεσθαί γε μετέσσεται οὐδ᾽ ἠβαιόν, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέει μένος ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt אלא [*velo*,] vt Amos 3. 5. ¶ *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα: id est, quæ centies tanti sint. nempe quod ad verum vsum & cōmoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex copiis & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeo vt fideles in media etiám egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hunc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri essent

essent Christiani. ¶ *Nunc isto tempore*, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice sequentibus annectūtur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio cētuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorū bonorum species cōplectatur, nimirū præsentis huius vitæ cōmoda, & perpetuā æternæ vitæ hæreditatē. Itaque hanc distinctionem probo. ¶ *Et matres*, καὶ μητέρας. In trib. vetustis scriptū legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrē & matrē. Neque certè verisimile est Christū in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendū puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactum ita legisse apparet ex ipsius interpretatione. ¶ *Cum persequutionibus*, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdū esset) sed fore dicit vt in mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquam antea, qui Christū omnibus huius vitæ commodis anteposuerint.

φοὺς, καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε· καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

tres, & sorores, ¨& matres, & liberos, & agros, & ¨cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖Multi autem ¨primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

32 ‖Erant autē in via ascendentes Hierosolyma: & præibat eus Iesus, & expauescebāt, & sequētes timebāt. Ipse verò assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

33 ¨*Dicens*, Ecce, ascēdimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condēnabunt eum morte, tradéntque eū Gētibus:

34 Et *ipsi* illudent ei, & flagellabunt eum, & inspuent in eū, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 ‖Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohānes filij Zebedæi, dicentes, Magister, ¨velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerūt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, ¨& baptismo quo ego baptizor, baptizari?

39 Ipsi verò dixerūt ei, Possumus. Iesus autem dixit eis, Poculum quidē quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed sedere ad dextrā meā ¨& ad sinistrā meā, nō est meū dare, ¨sed *dabitur* quibus paratū est.

41 Et quum *hæc* audissent *alij* decem, cœperūt indignari de Iacobo & Iohanne.

tres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persequutionibus, & in seculo futuro vitam æternam.

31 *Multi autem erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.* Mat.19.30 luc.13.30

32 *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebāt, sequentes & timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.* Mat.20.17 luc.18.31

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymā, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum & interficient eū: & tertia die resurget.*

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi, dicentes, Magister, volumus vt quodcūque petierimus, facias nobis* Mat.20.20

36 *At ille dixit eis, Quid vultis vt faciam vobis?*

37 *Et dixerunt, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alius ad sinistrā tuam sedeamus in gloria tua.*

38 *Iesus autem ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

39 *At illi dixerūt ei, Possumus. Iesus autem ait eis, Calicem quidem quem ego bibo, bibetis: & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare, sed quibus paratum est.*

41 *Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.*

31 *Primi*, πρῶτοι. Sic cōstruendam esse hanc vocē cum verbo ἔσονται, à parte videlicet anteriore, vt ἔσχατοι à posteriore, sensus ipse docet vt etiam vertit Syrus interpres.

33 [*Dicens*] *Ecce*, ὅτι ἰδοὺ. i. כי הנה [*chi hinneh*,] vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.3. vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמור [*lemor*,] quod hîc expressimus. Vide infra 11.31, & 14.70.

35 *Velimus*, θέλομεν. Ad verbum, Volumus, id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, *Eum honorem deos tibi fortunare volo*. Sic autē solent Græci cōuertere verbum Hebræum חפץ [*chaphets*] per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach.3.1.

38 *Et baptismo*, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, *Aut baptismo*, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legitur in meo vetustissimo & alio præterea manuscr. exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere diximus Matth.20.26.

40 *Et ad sinistram*, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hîc iterum Vulg. pro καὶ legit ἢ, & ita scribitur in meo vet. & alio manuscr. codice. ¶ *Sed dabitur*, ἀλλά, sub. δοθήσεται. Mihi enim magis placet ellipsin esse, ex præced. verbo supplendā, quāuis ἀλλὰ vbiq. apud Cyrū interpretē ponatur pro ἀλλ' ἤ. Vide sup. 9.6.

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτούς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. (Luc. 22.25)

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεριχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱεριχώ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν. (Mat. 20.29, Luc. 18.35)

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Ὁ υἱὸς Δαβίδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλόν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

50 Ὁ δὲ ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββονί, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, |Scitis eos qui censentur imperare Gentibus, dominari in eas: & earum magnates, potestatem habere in eas.

43 Verũ nõ ita erit inter vos: sed quicũque voluerit fieri magnus inter vos, ¨sit minister vester.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, sit omnium seruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionis pretiũ ¨pro multis.

46 Tunc veniunt Hiericho: |eoque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba multa, ¨filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat apud viam mendicans.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, ¨Fili Dauid Iesu, miserere mei.

48 Obiurgabãt autẽ eũ multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

49 Tunc Iesus ¨quum substitisset, ¨iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

50 Ipse verò abiecto pallio suo ¨quũ surrexisset, venit ad Iesũ.

51 ¨Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autem ait ei, ¨Rabboni, vt visum recipiam.

42 *Iesus autem vocatis eis, ait illis, Scitis quia hi qui videntur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.*

43 *Non ita est autem in vobis: sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister:*

44 *Et quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus.*

45 *Nam & Filius hominis nõ venit vt ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionem pro multis.*

46 *Et veniunt Iericho: & proficiscente eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.*

47 *Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Iesu fili Dauid, miserere mei.*

48 *Et comminabantur ei multi vt taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

49 *Et stans Iesus præcepit illum vocari. & vocant cæcum, dicentes ei, Animæquior esto, surge: vocat te.*

50 *Qui proiecto vestimento suo, exiliens, venit ad eum.*

51 *Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt videam.*

---

* 42 *Qui censentur*, οἱ δοκοῦντες. id est, ij quos Gentes habent & agnoscunt, quorum imperio pareant. Nam οἱ δοκοῦντες idem valet atque οἷς δέδοκται, ab ipsis videlicet populis. Vulgata & Erasmus, *Qui videntur*, quod dici solet de iis qui reipsa non sint id quod esse videntur: quod huic loco non conuenit, quanuis τὸ δοκεῖν sic sæpe accipiatur, vnde δόξα pro opinione, & Hæretici appellati δοκηταί, qui carnem Christi non reipsa extitisse, sed talem visam fuisse docuerunt. Vide Matth. 20.20.

43 *Voluerit*, ἂν θέλῃ. Hoc verbo respondet in præcedente versiculo participium δοκοῦντες. Sed illic quidem ambitio damnatur, hic verò rectum studium excellendi inter pastores ostẽditur: quo fit videlicet vt non supra alios efferri, sed in gloriæ Dei recto zelo & Ecclesia solicite nostro ministerio ædificanda alij alios superare, sancta quadam contentione studeant. ¶ *Sit*, ἔσται. id est (vt in multis codicibus legitur) ἔστω, esto. Consueta Hebræis enallage futuri Indicatiui pro Imperatiuo, vt ex Decalogi præceptis apparet, ita conceptis. *

45 *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id est ὧν ἕνεκα, quo modo etiam accipitur Matth. 17.27.

46 *Filius Timæi*, υἱὸς Τιμαίου. Si vera est hæc lectio, dubiũ non est quin hæc explicatio nominis Syri, ex albo libri in contextum irrepserit. Sed mihi omnino rectum videtur quod habet Syrus interpres, nempe *Timæus, filius Timæi*. Non est autem temere nomen cæci istius expressum, quũ dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebrem fuisse postea inter discipulos. Sed & Hieronymus lib. De * nominibus Hebraicis, aliam lectionẽ annotat, nempe, *Filius Timæi Bar semia*, i. Filius cæcus, quæ est certe vera lectio, quanuis corruptam esse existimet.

47 *Fili*, ὁ υἱός. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scribitur tamẽ hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱὲ & nomen Ἰησοῦ in vno deest. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, non habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με, *Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

49 *Quum substitisset*, στάς. Vulg. & Eras. Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ παράγειν. ¶ *Iussit*, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorũ idiotismo, de quo diximus Mat. 4.3. In duobus autẽ codic. scriptum legimus, εἶπε, φωνήσατε αὐτόν, *dixit, Vocate eum.*

50 *Quum surrexisset*, ἀναστάς. In meo vetustissimo & alio codice scribitur ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

51 *Rabboni*, ῥαββονί. Legitur alicubi ῥαββουνί, perperã: quãuis hoc discrimẽ nõ sit positũ in re ipsa, sed in pronũtiatione, quã ego video inter Iudæos esse multiplicem. Annotat autẽ Caninius Ribbõ Syriacè dici nõ quẽuis dominũ, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verũ est, certè hic cæcus multo apertius Christi diuinitatẽ asseruit quàm quisquã alius ante ipsius resurrectionẽ. Nã quod idẽ Caninius tradit, Christũ ante mortẽ a nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiã illã inter Rabbi & Rabboni inanẽ esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cũ adiectione של־עולם [*schel holam.*] Et Iohãnes Rabboni nõ aliter quàm διδάσκαλον interpretatur 20.16. Syrus autem interpres & meus vetustiss. codex habent Ῥαββί, Rabbi.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς

52 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

2 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν. καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

3 Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

4 Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

5 Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

6 Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

7 Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτῷ.

8 Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στοιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν.

9 Καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

10 Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te seruauit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum in illo itinere.

CAP. XI.

1 QVum auté appropinquarent Hierosolymis ¨ ad Bethphage & Bethaniam apud montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

2 Et dicit eis, Abite in ¨vicum qui vobis est ex aduerso:& ¨statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem ¨ nullus hominum sedit: soluite eum *&* adducite.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur ¨hoc facitis? dicite, quia Dominus eo opus habet:& eum statim hùc mittet.

4 Abierunt igitur & inuenerunt pullum ligatum ad ostium foris in biuio:& soluerunt eum.

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis, Quid facitis ¨qui soluitis pullum?

6 Ipsi verò dixerũt eis prout mãdarat Iesus:& *illi* dimiserũt eos.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Iesum,& iniecerunt ei pallia sua, seditque ¨super eum.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ¨ex arboribus, & sternebant in viam.

9 Et qui præibãt, quíque sequebãtur, clamabant dicentes, Hosanna, ¨benedictus qui venit ¨in nomine Domini.

10 ¨Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod ¨venit in nomine Domini: hosanna ¨ *ô qui es in cælis* altissimis.

52 *Iesus autẽ ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.*

CAP. IX.

1 *ET quum appropinquarẽt Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,* Matth.21.1 luc.19.29

2 *Et ait illis, Ite in castellum quod contra vos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum & adducite.*

3 *Et siquis vobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illum dimittet huc.*

4 *Et abeuntes inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.*

5 *Et quidam de illic stãtibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullum?*

6 *Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.*

7 *Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi vestimenta sua: & sedit super eum.* Ioh.12.14.

8 *Multi autem vestimenta sua strauerunt in via: alij autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in via.*

9 *Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.*

10 *Benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.*

IN CAPVT XI.

1 *Ad Bethphage*, εἰς Βηθφαγή. Id est, circiter Beth-phage siue non procul Beth-phage. Munsterus scribit בית־פאגי [*beth-page*] & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locum commemorare. Vtcunque sit, hîc quoque produnt Græci librarij Hebraicæ linguę imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres, vt & Syrus, solam Bethaniam commemorat, meo quoque vetustissimo codice adstipulante, vt hic ipse sit vicus in quem discipulos mittit. Apud Lucam tamen duo hæc loca vt prorsus inter se proxima commemorantur.

2 *Vicum*, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem:& video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem. sed perperam. Multi quoque imperiti homines multa hîc garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, Qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod E regione & ex aduerso. ¶ *Statim vt ingrediemini*, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Vulg. & Eras. *Statim ingredientes*: sensu aliquãtulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. ¶ *Nullus hominum*, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abũdat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quũ Latini Nemo homo dicunt, & Nusquam gentium. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum*. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nódum quisquam hominum. * vel, Nondum vllus homo. Neque temerè hoc ita factum voluit Dominus quasi ad hunc ipsum vsum destinatus hic pullus fuerit, sic regiam suam Maiestatẽ, hac licet in speciem vili pompa, Christo cęcis Iudæis testificante. Sic Palæstini plaustro nouo & vaccis vsi sunt ad reducendam arcam quibus iugum nunquam fuerat impositum.

3 *Hoc* τοῦτο; Vulgata, *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expuncta hac particula.

5 *Qui soluitis*, λύοντες. Sic loquuntur Latini per periphrasin participij. Vulgata & Erasmus, *Soluentes*.

7 *Super eum*, ἐπ᾽ αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ᾽ αὐτόν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ᾽ αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ᾽ αὐτὴν vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matth. consentit. Sed nos illic eã lectionem deprauatã esse ostendimus, quum Lucas & Iohannes solius pulli mentionẽ faciant, quo vectus fuerit Dominus.

8 *Ex arboribus*, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στοιβὴν herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. i. diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quanuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 *Benedictum*, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum sit. ¶*In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidem versiculo desunt in meo vetustissimo & alio præterea codice, & apud Syrũ quoque interpretem, nec sanè sunt necessaria: quæ tamen si retineantur, obseruandũ est ad participiũ ἐρχομένη pertinere ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ, ad βασιλεία referri, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sensus, Benedictum regnum quod venit in nomine eius qui dominus est patris nostri Dauid. Solet enim sæpe Dauid in Psalm. Messiam vocare Dominum, vt Christus ipse paulo pòst explicat capite 12.36. Sed illa sententia longe est planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem ausus sum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου καὶ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, sed Κυρίου, τοῦ πατρὸς. [O qui es] *in* [*cælis*] *altissimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Matthæum 21.9.

Mat. 12. 20 / luc. 19. 45 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

Matt. 21. 19 Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν. (Esa. 56. 7; Iere. 7. 11)

Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymã Dominus, & in tẽplum: quúmque circunspexisset omnia, ⁚ & vespera iam hora esset, ⁚ exiit ad Bethaniam cum duodecim.

12 ‖⁚Et postero die quum exissẽt Bethania, esuriit.

13 Quúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit ⁚*visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

14 Tũc ⁚respõdens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculũ quisquã fructũ comedat. Et *hoc* audierunt discipuli eius.

15 ⁚Veniũt igitur Hierosolymã. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebãt & emebãt in templo, & mensas numulariorũ, & cathedras vendentium columbas subuertit.

1 ⁚Nec sinebat vt quisquam deportaret ⁚ vas per templum.

17 Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est ‖domum meam domum precationis ⁚ vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖vos autem eam fecistis speluncam latronum.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & primarij Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

19 Quũ verò vespera aduenisset, egressus est Iesus extra vrbem.

11 *Et introiuit Ierosolymam in templum: & circunspectis omnibus, quum iam vespera esset hora, exijt in Bethaniam cum duodecim.*

12 *Et alia die quũ exirẽt à Bethania, esuriuit.*

13 *Quúmque vidisset à longe ficum habentem folia, venit, siquid fortè inueniret in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tempus ficorum.*

14 *Et respondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius.*

15 *Et veniunt Ierosolymã. Et quum introisset in tẽplum, cœpit eiicere vendentes & ementes in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*

16 *Et nõ sinebat vt quisquam transferret vas per templum.*

17 *Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est, Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus Gentibus? vos autem fecistis eam speluncam latronum.*

18 *Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius.*

19 *Et quum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.*

11 *Et vespera*, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Erasmus, ὥραν rectè annotat pro tempore vsurpari, & tempus vespertinum interpretatur. Ego verò cũ Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam videam ab ista enallage non abhorrere. Plin. lib. 19, *His horæ rigandi, matutina & vespera.* ὀψίας verò conuerti perinde acsi scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos * non vespertinum, sed tardum declarat. ¶*Exijt*, ἐξῆλθεν. Bethania nomen est tractus montis oliueti, non certus aliquis vicus, qua de re vide Act. 1, 12.

12 *Et postero die*, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (vt loquuntur Hebræi) In crastino. Nam disertiores Græci dicunt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἐπιούσῃ. Vulgata, *Alia die*: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Matth. 27.62. id est Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, vt Iohan. 1.43: modò Sequenti die, vt Act. 10. 13: modo Postero die, vt nos hîc fecimus. Ita enim loquũtur Latini.

13 [*Visurus*] *videlicet num inueniret*, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ quum in subiectione ponitur, alibi diximus. Subauditur autem participium Visurus: vt in illo Virgilij, ---*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut montibus errat.* Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἶμ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur, & simile est exemplum Act. 27.12.

14 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Hîc manifestè apparet Hebraismus, de quo aliquoties diximus. Quis enim dicatur ficui respondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit: imò etiam Syrus interpres legit duntaxat, καὶ εἶπεν αὐτῇ, *& dixit ei.*

15 *Veniunt*, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, *rursum.*

16 *Nec sinebat*, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi scriptũ in omnibus codic. Necesse est autem vt ab aoristo posteriore verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmento, sicut in ἠπείγμαι ab ἐπείγω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdam aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.34. ¶*Vas*, σκεῦος. Id est instrumentũ vllum, profanũ videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti, quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87. Synodi Constantinopolitanæ sub Iustiniano coactæ.

17 *Vocatum iri*, κληθήσεται: id est, palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

20 *Adamin-*

20 Καὶ πρωῒ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

21 Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

22 Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

23 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

24 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

25 Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

26 Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

27 Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

28 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα ποιῇς;

29 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

30 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

31 Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτούς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διατί

20 ‖Et manè ¨adābulantes ficui, viderūt eam exaruisse radicitus.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui ¨im precatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, ¨Habete fidem Dei.

23 ¨Amen enim dico vobis, quicunque dixerit mōti huic, ¨Tolle te & proiice te in mare: nec hęsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, fiet ei quicquid dixerit.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcūque precātes petitis, credite vos ¨accepturos: & erunt vobis.

25 ‖ ¨Et quum adstiteritis precātes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis *est*, remittat vobis offensas vestras.

26 ¨Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cęlis *est*, remittet offensas vestras.

27 ‖Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum primarij Sacerdotes, & Scribæ & ¨Seniores:

28 Et dicunt ei, Qua auctoritate ista facis? ¨& quis tibi dedit auctoritatem istā, vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohānis è cælo erat, an ex hominib. respōdete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non

20 *Et quum manè transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Matt.21.19

21 *Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce ficus cui maledixisti, aruit.*

22 *Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei.*

23 *Amen dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare: & non hæsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcūque dixerit, fiat: fiet ei.*

24 *Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient vobis.* Matt.7.7 luc.11.9

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater vester qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra.* Matt. 6.14

26 *Quòd si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis peccata vestra.*

27 *Et veniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:* Mat.21.14 luc.20.1

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem vt ista facias?*

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo vos & ego vnum verbum: & respondete mihi, & dicā vobis in qua potestate hæc faciam.*

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

31 *At illi cogitabant secū dicentes, Si dixerimus,*

---

20 *Adambulantes*, παραπορευόμενοι: vel, iuxta ipsam ficū * iter facientes: si cui displicet verbi Adambulādi nouitas. Erat enim apud viam, vt dicit Matthæus. Itaque παρὰ idē hic arbitror valere quod apud Latinos præpositio AD, id est iuxta, in compositione. Vulgata, *Quum transirent:* id est διερχόμενοι. Eras. *Prætereuntes*. Vide supra 9.30.

21 *Imprecatus es*, κατηράσω. Vulgata, *Maledixisti*, quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, *Execratus es*. Nos (vt opinor) magis propriè vertimus Imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, Precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad.α, Chryses promiscuè dicitur ἀρητὴρ, & ἱερεύς.

22 *Habete fidem Dei*, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodā exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere: quod liquet ex versic.23, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiā apparet fidē Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Erasm. *Confidite Deo*, i. θαρρεῖτε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse Deum præstiturum quod promisit.

23 *Amē enim dico vobis*, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Eras. non legerunt particulam γὰρ, aut putarunt redundare.

* ¶*Tolle te & proiice te*, ἄρθητι καὶ βλήθητι. Vulgata, *Tollere & mittere*. Erasmus, *Tollaris, ac mittaris*. Sed præstat rursum hæc interpretari vt in coniugat. Hithpahel.

24 *Accepturos*, λαμβάνετε. Ab verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth.21.22.

25 *Et quū adstiteritis orantes*, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: i. quū apparueritis corā altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκητε interpretātur *stabitis*. & ex hoc etiā loco colligit Eras. Israelitas stātes precari solitos: quū potius verisimile sit, si non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan.6.10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1.Reg.19.18. Mich, 6.6, & alibi sæpe. Itaque τὸ στήκειν declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: i. sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exempla passim occurrunt, vt Exodi 33.10. & 2. Paral.32.31. Esa.3.12, & alibi. Vide suprà 8.1.

26 *Nam si*, εἰ δὲ. Vulg. & Eras. *Quòd si*. Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad.π, (apud quem etiam frequens est ista enallage,) Μὴ σύ γ' ἄνευθεν ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρωσὶ φιλοπτολέμοισιν. ἀτιμότερον δέ με θήσεις. Annotat autem Erasmus in plerisque Græcis codicibus totum hūc versiculum non addi, & à Theoph. etiam non legi. Nos tamen in plerisque vetustis exemplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

27 *Seniores*, οἱ πρεσβύτεροι. In meo vetustissimo libro additur τοῦ λαοῦ, *populi*: qui quum à primariis sacerdotibus, itémque à Scribis distinguantur, apparet ipsius magni Synedrij nomine, quod ex illis tribus ordinibus cōstabat, sacerdotibus nimirum, legisperitis, & iis qui ex populo legebantur, Christum fuisse ex composito interpellatum.

28 *Et quis tibi*, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat,

οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

32 Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

33 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Κεφάλαιον ιβ.

Matt. 21.33 luc. 20.9 esa. 5.1 ierc. 2.21

1 ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμόν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς. καὶ ἀπεδήμησε.

2 Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

3 Οἱ δέ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν.

4 Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

5 Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

credidiſtis ei?

32 "Sed ſi dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim "ſentiebant de Iohanne, eum verè Prophetam "fuiſſe.

33 Tunc reſpondẽtes dicunt Ieſu, Neſcimus. Et Ieſus reſpondens dicit eis, Nec ego dicã vobis qua auctoritate hæc faciã.

CAP. XII.

1 ET cœpit eis " per parabolas " dicere, Vineam plantauit quidam, & circumpoſuit ſepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus eſt.

2 Miſitque ſeruum ad agricolas "ſuo tempore, vt ab agricolis acciperet ex fructu vineæ.

3 Illi verò captum eum "cæciderunt, ac remiſerunt "inanem.

4 Et rurſum miſit ad eos alium ſeruum, *& illi* huic quoque "lapidato, "caput comminuerunt, & remiſerunt "dedecoratum.

5 Et rurſum alium miſit: & illũ trucidarunt: multóſque alios, hos quidem cædentes, illos verò trucidantes.

De cælo: dicet, Quare ergo non credidiſtis ei?

32 *Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem, quia verè Propheta eſſet.*

33 *Et reſpondentes dicunt Ieſu, Neſcimus. Et reſpõdens Ieſus ait illis, Neque ego dico vobis in qua poteſtate hæc faciam.*

CAP. XII.

1 *ET cœpit illis in parabolis loqui, Vineam paſtinauit homo, & circundedit ſepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus eſt.*

2 *Et miſit ad agricolas in tempore ſeruum, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ.*

3 *Qui apprehenſum eum ceciderunt, & dimiſerunt vacuum.*

4 *Et iterum miſit ad illos alium ſeruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt.*

5 *Et rurſum alium miſit: & illum occiderunt: & plures alios, quoſdam cædentes, alios verò occidẽtes.*

ἤ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur, nec in meo vetuſtiſſimo libro.

32 *Sed ſi dicamus*, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres codices & Complutenſis editio non habent ἐὰν: & poſt ἀνθρώπων adſcribunt interrogationem, vt ſit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam ſequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuiſſe qui offenſi ſunt ſubita iſta tranſitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt ſcribitur apud Matthæum 21.26, quàm ἐφοβοῦντο: vt etiam hîc habent veteres Latini non pauci libri. Sed huiuſmodi tranſitiones Hebræis ſunt familiares, quarum alia exempla habemus Luc. 5.14, & 7.4. & 5. item Act. 15.5. quanuis Lucas multo minus hebraiſſet quàm Marcus. Vide ſuprà 10.33. ¶ *Sentiebant de Iohanne*, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id eſt εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου: ſic enim potius loquuntur Greci. Vulg. & Eraſmus, *Habebant Iohannem*: quæ interpretatio non ſatis videtur conuenire cum iis quæ ſequuntur. ¶ *Fuiſſe*, ἦν. Vulgata, *Eſſet*: quod rectè emendauit Eraſmus, quum hęc ſint geſta poſt Iohannis mortem.

IN CAPVT XII.

1 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur paſſim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à pleriſque ſcriptoribus ſolent ad ea illuſtrãda quæ alioquin videri poſſent obſcurius dicta, quàm allegorica oratio quæ non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה [*chidah maſchal*] vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hîc recenſeat: reſpondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamẽ fuiſſe à Domino propoſitas, quæ copioſè à Matthæo referuntur. Deinde etiam exiſtimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum ſignificari, quàm genus ipſum orationis quo Chriſtus vſus eſt, ob eam cauſam quã ipſe explicat Matth. 13.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβολήδην, vt loquitur Nonnus, i. δι' αἰνιγμάτων. ¶ *Dicere*, λέγειν. Quædam exemplaria habent λαλεῖν, *loqui*, vt conuerterunt Vulgata & Eraſmus: quam lectionem ſi ſequaris addendum erit participium, λέγων, *dicens*, ellipſi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid ſuprà 10.33.

2 [*Suo*] *tempore*, τῷ καιρῷ. Eraſmus, *Quum opportunũ eſſet*: id eſt ὅτε ἦν ὥριμον. Vulgata, *In tempore*, ſenſu nonnihil diuerſo. Nam *in tempore* ſignificat *bien à poinct*: *ſuo tempore* verò, *en ſa ſaiſon*, id eſt, tempore quo colligi fructus ſolet.

3 *Cæciderunt*, ἔδειραν. Sic & hoc loco & paulo pòſt, & Matth. 21,35, & mox ver. 5. & Luc. 20.10. & 11. & Act. 5.40, ſcribitur δέρειν pro δαίρειν in omnibus quæ vidimus exẽplaribus, quo verbo intelligo virgis inflictas plagas, quod peculiari etiam infamia non caret. ¶ *Inanem*, κενόν: vel, vacuum, vt conuertit Eraſmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretatur, vt etiam apud Lucam Vetus interpres conuertit, eandem vbique rationem ſeruare malui.

4 *Lapidato*, λιθοβολήσαντες. Hanc eſſe ſignificationẽ propriã verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib. 8. cap. 2, nempe pro Lapides in aliquem conücere. Sed ſciendum eſt, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui nõ modò ictu petit, ſed etiam ferit quod petiit. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetuſtis codicibus deeſſe. ¶ *Caput comminuerunt*, ἐκεφαλαίωσαν. Sic rectè Eraſ. ſicut vernaculo ſermone dicimus, *Rompre la teſte*. Vulg. eodem ſenſu, ſed dilutius, *In capite vulnerauerunt*. Syrus autẽ interpres vtitur verbo צלף [*tſalaph:*] quod generaliter ſignificat Ictibus inflictis contundere, vt in lapidatione aut aliqua pulſatione ſeu verberatione accidit, cuiuſmodi vulnus propriè πληγὴ à Græcis dicitur, ſicut τραύματα, propriè vocant quæ aliter inciſa vel pertuſa cute infliguntur. Mentionem autem facit Marcus vulnerum capitis, quaſi grauiſſimorum. Sed noua eſt hæc ſignificatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè ſit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus vſitatam ſignificationem retinens, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐπεπλήρωσαν τὴν ὕβριν: i. omni contumeliæ genere quaſi in ſummam quandam redacto, affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti conſumpſerunt. ¶ *Dedecoratum*, ἠτιμωμένον. Verbũ ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Eraſmo conuerti, Contumelia afficere, id eſt ὑβρίζειν: Ignominia afficere, quod mihi non diſplicet: Contemptui habere, id eſt καταφρονεῖν: Inhonorare, Dehoneſtare, Exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos auctores, quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non eſt habitus. Theophylacti codex ſcriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbũ, ſi Euſtathio credimus, Homericũ eſt. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, & ignominia affecerunt: ſicut in duobus codicibus ſcriptum reperimus.

6 Reuere-

6 Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

7 Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

8 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

9 Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

10 Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

11 Παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

12 Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

13 Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρῳδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

14 Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοὶ περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐπ᾽ ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

6 Quum ergo vnũ adhuc haberet filium suum dilectũ, misit etiam illũ vltimũ ad eos, dicẽs, ¨Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò ¨agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

8 ¨Et captum eum trucidarũt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet ¨agricolas, & dabit vineam aliis.

10 Ne hãc quidem Scripturam legistis, ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

11 A Domino factum est ¨istud & est mirabile in oculis nostris?

12 ¨Studebant igitur eum prehendere, sed timuerũt turbam: norant ¨enim eum ¨aduersus ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

13 ‖Et miserunt ad eum quosdam è ¨Pharisæis & Herodianis vt eum ¨irretirent captum ¨sermone.

14 Illi verò quum venissent, dicũt ei, præceptor, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: nõ enim respicis ad personam hominum, sed in veritate ¨viã Dei doces: Licet ¨censum Cæsari dare, ¨an non? demus, an non demus?

6 *Adhuc ergo vnum habens filium charißimum, & illum misit ad eos nouißimũ, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.*

7 *Coloni autem dixerunt adinuicem, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.*

8 *Et apprehendẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra vineam.*

9 *Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit vineã aliis.*

10 *Nec Scripturã hanc legistis, Lapidẽ quẽ reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:* Psa.118.22. esa 28.16 mat.21.42 act 4.11 rom.9.33. 1.pet.2.8

11 *A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?*

12 *Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.*

13 *Et mittunt ad eũ quosdam ex Pharisæis & Herodianis, vt eum caperent in verbo.* Mat.22.15. luc.20.20

24 *Qui venientes dicunt ei, Magister, scimus quia verax es, & non curas quenquam: nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus?*

6 *Reuerebantur*, ἐντραπήσονται. Id est pudore moti, ab eo deflectent: nec eius vultum aspicere sustinebunt, vt eum offendant. Hæc enim propria est huius verbi notatio.

7 *Agricolæ*, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addit, θεασάμενοι αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτούς. i. quum vidissent eum venientem ad se.

8 *Et captum eum*, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, *Et apprehendentes eum*, καὶ κρατοῦντες αὐτόν. Erasmus, *Et arreptũ eum*, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 *Agricolas*, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, istos.

11 *Istud*, αὕτη. Id est res ista. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth.21.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλήν, vel ad γωνίαν referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus est iste: vt ad lapidem & Christum referatur.

12 *Studebant*, ἐζήτουν: id est affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbum Studere cum quarto casu coniunctum, cuius vice hic ponitur infinitus modus. Respondet ergo τὸ ζητεῖν hac significatione verbo בקש [*bikkesch*.] Vulg.& Eras.ad verbum, *Quærebant*. ¶*Enim*, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικόν, secundò verò vt διακριτικόν: ita disponendum puto hunc versiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obscurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id est, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduersus ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam. itaque omisso eo abierunt. ¶*Aduersus ipsos*, πρὸς αὐτούς. Sic rectius conuertit Erasmus quàm Vetus interpres *Ad eos*. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, vt in illo Chrysostomi, περὶ προσευχῆς, Ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἁμαρτίας.

13 *Pharisæis*, τῶν Φαρισαίων. Hi sunt quos vocauit γραμματεῖς, vt qui peritissimi legis haberi vellent. De Herodianis autem diximus Matth.22.16. ¶*Irretirent captum*, ἀγρεύσωσι. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat Venari, etiam de eo dicitur qui prędam cepit quam venabatur. Sic Isidorus in Epigrammatibus, ἀγρευθεὶς δ᾽ ἤγρευσεν: id est ἑλὼν δ᾽ ἁλούς, vt ab aliis est annotatũ. In vno exemplari legimus, παγιδεύσωσι, illaquearent, vt apud Matth. ¶*Sermone*, λόγῳ. Vulgata, *Verbo*: id est ῥήματι, vt alibi dictum est. Potest autem hoc vel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos indueret, vel ad vtrosque referri.

14 *Respicis ad personã*, βλέπεις εἰς πρόσωπον. Vulg. *Vides in faciem*. Intueri faciem, vel Accipere, genus est dicẽdi Hebræis familiare, non tantùm in vitio, sed etiam in laude, vt Gen.19.20. & 1.Sam.25.15, & 2.Reg.3.14. & propriè significat aliquid in quopiam nobis adstante considerare in os incurrens, quo gratiam erga ipsum mereamur: quod vt vitarent Areopagitæ, dicuntur in tenebris iudicia exercuisse. πρόσωπον igitur Faciem declarat hominis, seu vera sit, seu fictitia: nisi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiã rerum externarũ, quæ à rhetoribus vocantur personæ attributa: seu vera sint illa, seu ficta, & ad tempus quæsita, vt in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidem periculoso errore, qui vbi mẽtio fit προσωποληψίας, agi putãt de ipsis (vt vulgò loquimur) personis, id est, ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertũt non damnari personarum omnium discrimina: (quod fieri non potest quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur) sed eam demũ προσωποληψίαν dici & reprehẽdi quæ tenebras offundit veritati. Sed hoc fortasse παρέργως, quæ tamen placuit semel

annotare, vt quæ vis sit horum vocabulorum intelligatur. ¶*Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. דרך יהוה [*derech Iehouah*] quo dicendi genere interdum significatur via qua ad Deũ peruenitur, i. sancti mores, & cum Lege Dei cõsentientes, vt hoc loco & alibi sæpe: interdum verò ipsa Dei facta & gesta, vt Psalmo 18.31. plurali præsertim numero. ¶*Licet*, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν. *dic ergo nobis*. quod fortassis irrepsit ex Matth. ¶*Censum*, κῆνσον. Sic vocat ordinarium tributum ab Augusto, sublatis omnibus aliis, pro facultatum ratione in agrorum capita singulis prouinciis impositum. Nam in hominum capita viritim soluebatur didrachmæ τέλος, vt diximus Mat. 17.25. In meo vetustissimo codice pro κῆνσον legi ἐπικεφάλαιον. Latini Capitationem vocant. Et ita videtur omnino legisse Syrus interpres, vt qui cõuertat כסף רישא [*chesepb rischah*] i. pecuniam capitis. Vide Matt. 22.17. ¶*Annon?* ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deest apud Veterem interpretem. Simpliciter enim cõuertit, Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus? Sed iteratã interrogationẽ in omnibus codic. & apud Theophylactũ quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Eras. obseruauit.

15 Ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

16 Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Rom. 13.7 Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.

18 Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτόν, Mat. 22.15 οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ Luc. 22.27 ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες,

19 Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν Deut. 25.5 ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

20 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

21 Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτήν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

22 Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτά, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

23 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

24 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφάς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

25 Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

26 Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ

15 Ipse verò, quum sciret eorũ hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerũt. Tũc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerũt ei, Cęsaris.

17 Et respõdens Iesus dixit eis, ‖Reddite quæ *sunt* Cęsaris, Cęsari: & quę Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo.

18 ‖Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse résurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Præceptor, ‖ Moses scripsit nobis, vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

20 Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidẽ.

22 Et acceperunt eam septẽ illi, neque reliquerũt semẽ: vltima omnium mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergo, postquam resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, Nónne propterea erratis quòd non sciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Postquã enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dátur: sed sũt vt Angeli qui in cælis *sunt*.

26 De mortuis verò, quòd susci-

15 *Qui sciens versutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, vt videam.*

16 *At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæsaris.*

17 *Respondens autem Iesus dixit illis, Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Et mirabantur super eo.*

18 *Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt resurrectionem non esse: & interrogabant eum, dicentes,*

19 *Magister, Moyses nobis scripsit, vt si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit vxorem, & filios nõ reliquerit, accipiat frater eius vxorem ipsius, & resuscitet semen fratri suo.*

20 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est, non relicto semine.*

21 *Et secundus accepit eã, & mortuus est, & nec iste reliquit semen: & tertius similiter.*

22 *Et acceperunt eã similiter septẽ, & non reliquerunt semẽ, nouissima omniũ defuncta est & mulier.*

23 *In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius de iis erit vxor? septẽ enim habuerunt eam vxorem.*

24 *Et respondens Iesus ait illis, Nonne ideo erratis non scientes Scripturas, neque virtutem Dei?*

25 *Quum enim à mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur. sed sunt sicut Angeli in cælis.*

26 *De mortuis autem quòd resurgãt, non legistis*

15 *Hypocrisin*, ὑπόκρισιν. Vulgata, *Versutiam:* i. πανουργίαν, vt est apud Lucam.

19 *Reliquerit*, καταλίπῃ. Vulgata, *Dimiserit:* quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed vsus est Vetus interpres Dimittendi verbo propter sequens verbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorũ copiam assequi. ¶*Filios*, τέκνα. Erasmus, *Liberos:* quam interpretationem cur non probem, dixi Mat. 22.24. Sed in vno vetere exemplari scriptum inueni τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquisse, vt absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege.

20 *Septem ergo*, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quæ tamen videtur requiri, vt narrationis exordiũ declaret. Addidi ergo, partim ex Veteris interpretis auctoritate, partim quia in vno vetusto codice scriptã inueni.

21 *Et ne ipse*, &c. καὶ οὐδὲ αὐτός, &c. In vno exemplari additur, μὴ καταλιπὼν σπέρμα. non relicto semine.

22 *Mulier*, γυνή. Erasmus, *Vxor*. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quæstionis.

23 *Postquam resurrexerint*, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deest in duobus codicibus, & potest expungi, nulla sensus iniuria.

24 *Nónne propterea*, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volũt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. ¶*Quòd non sciatis*, μὴ εἰδότες. Vulgatad verbum, *Non scientes*. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne sic quidem Græci loqui soleant.

26 Quomo-

ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς
βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός, λέγων, Ἐ-
γὼ ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ,
καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;
Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ Θεὸς
ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.
Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν Γραμματέων
ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι
καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν
αὐτόν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώ-
τη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραήλ,
Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύριος εἷς ἐστι·
Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου
ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης
τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας
σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη
πρώτη ἐντολή.
Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις
τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· μείζων τού-
των ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεύς, Καλῶς,
διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς
ἐστι Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·
Καὶ τὸ ἀγαπᾷν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ
ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσ-
χύος, καὶ τὸ ἀγαπᾷν τὸν πλησίον ὡς ἑαυ-
τόν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτω-
μάτων καὶ τῶν θυσιῶν.
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς
ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ
ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς
οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδά-
σκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμ-
ματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;
Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύ-

tandi sint, non legistis in libro
Mosis, ·· quomodo in rubo lo-
quutus sit ei Deus,dicens, ||Ego
sum Deus Abraham,& Deus I-
saac,& Deus Iacob?
27 Non est Deus *deus* mortuo-
rum,sed deus viuentium:vos er
go multum erratis.
28 ||Et quum accessisset quidam
è Scribis qui audierat eos disce-
ptātes,& sciebat eum bene illis
respondisse, interrogauit eum
quod esset primum omnium
mandatum.
29 Iesus autem respondit ei, ··Pri
mum omnium mandatorum *est*,
||Audi Israel,Dominus Deus no
ster,Dominus vnus est.
30 ··Diliges igitur Dominū Deū
tuū ex toto corde tuo,& ex to-
ta anima tua,& ex tota ··cogita-
tione tua, & ex totis viribus
tuis. hoc est primum mādatum.
31 Et secundū *illi* simile, ·· hoc *est*,
||Diliges proximū tuū vt teipsū.
maius istis aliud mādatū nō est.
32 Tunc dixit ei Scriba ille, Be-
ne, præceptor, in veritate dixi-
sti.nam vnus est Deus,nec alius
est præter eum:
33 Et diligere eum ex toto cor-
de,& ex tota intelligentia,&ex
tota anima, & ex totis viribus:
ac diligere proximū vt seipsum,
··plus est quàm omnia ··holocau
tomata & sacrificia.
34 Tū Iesus quū vidisset eū ·· cor-
datè respōdisse, dixit ei, Nō lō-
gè es à regno Dei. Et nemo ··am
plius audebat eū interrogare.
35 ||Et ··respōdēs Iesus dicebat,do
cens in tēplo,Quomodo dicunt
ScribæChristū esse filiū Dauid?
36 Nam ipse Dauid dixit ·· per

in libro Moysis,super ru-
bum quomodo dixerit illi
Deus, inquiens, Ego sum
Deus Abraham & Deus Exodi. 3.6
Isaac, & Deus Iacob? mat.22.32.
Non est Deus mortuo-
27 *rum,sed viuorum:vos er-*
go multum erratis.
Et accessit vnus de Scri
bis qui audierat illos con-
28 *quirentes: & vidēs quo-* Mat.22.35.
niam bene illis responde-
rat,interrogauit eū quod
esset primū omnium man-
datum.
Iesus autē respondit ei,
Quia primum omnium
29 *mandatorū est , Audi I-*
srael, Dominus Deus no-
ster,Dominus vnus est: Deut. 6. 4.
Et diliges Dominum
Deum tuū ex toto corde
30 *tuo,& ex tota anima tua,*
& ex tota virtute tua,&
ex tota mente tua. Hoc
est primum mandatum.
Secundum autem simi-
le est illi , Diliges proxi-
31 *mum tuum tanquam tei-*
psum. Maius horum aliud Leui. 19.18
mandatum non est. mat 22.39.
rom. 13.9
Et ait illi Scriba, Bene, gal. 5.14.
32 *magister , in veritate di-* iacob. 2.8.
xisti, quia vnus est Deus,
& non est alius præter
eum:
Et vt diligatur ex toto
33 *corde, & ex toto intelle-*
ctu, & ex tota anima, &
ex tota fortitudine: & di
ligere proximum tanquam
seipsum, maius est omni-
bus holocautomatibus &
sacrificiis.
34 *Iesus autē videns quòd*
sapienter respondisset, di-
xit illi, Non es lōgè à re-
gno Dei. Et nemo iam au-
debat eum interrogare.
35 *Et respondens Iesus di-* Mat.22.42
cebat, docens in tēplo. Quo luc. 20.41.
modo dicunt Scribæ Chri-
stum filium esse Dauid?
36 *Ipse enim Dauid dicit*

26 *Quomodo*, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exēplum occurrit Rom.13.3.

* 27 *Non est Deus [deus] mortuorum*, οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν. Suppleui ex Matthęo nomen τοῦ θεοῦ repetitum & quidem minusculo theta scriptum, vt & in posteriore membro habens videlicet rationem attributi.

29 *Primum*, πρῶτον i. primarium ac præcipuum. Rectius autem istum sensisse quàm Pharisæi cōsueuissent, ex ipsius responso liquet.

30 *Diliges igitur*, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Erasm. *Et diliges*. Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ enallage etiam apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γραμματεὺς Διώνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καί μοι λέγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo pòst accipitur, versu 37. ¶ *Cogitatione*, τῆς διανοίας: id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Deest tamen hæc particula in meo vetustissimo codice. Vide Matth.22.37.

31 *Hoc [est,]* αὕτη. Subaudi ἐστίν. Vulgata, *Illi*: id est αὐτῇ. quomodo scriptum legi in duobus codicibus vetustis.

33 *Plus est*, πλεῖόν ἐστι. Vulg. *Maius est*, μεῖζόν ἐστι. In quodā codice legitur περισσότερον, *amplius*. ¶ *Holocautomata & sacrificia*, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretantur Gręci id sacrificiorum genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio de-

* clarat. Hebræi עולות [holoth] vocant, à verbo quod significat Ascendere: quoniam videlicet tota victima cremata sursum ascēdebat. θυσίας autem appellāt ea sacrificia quæ sicut à Gręcis à θύειν macto, sic ab Hebræis dicuntur זבחים *
[zebachim]: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & cōuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 *Cordatè*, νουνεχῶς, id est ad verbum vt qui mentem *
haberet, siue vt intelligentia pręditus. Hinc illud Ennij, *Egregiè cordatus homo Catus Ælius sextus*: & apud Plautum hæc tria συνωνύμως iunguntur cordatè, sapienter, doctè. ¶ *Amplius*, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi dixi. Vulgata, *Iam*, ἤδη. Erasmus, *Post illa*, μετὰ ταῦτα.

35 *Respondens*, ἀποκριθείς: id est verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in tēplo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Cristus. Est autem verisimile, multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ.

36 *Per Spiritum sanctū*, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicēdi genere energia, quo significatur nō tā Dauidem loquutū fuisse, quàm Spiritū Dei, qui quodāmodo Dauidē ipsum possederit. Dicitur, inquā, nescio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamē hoc arbitretur subtilius cōsideratū, solemus interpretari *Per Spiritū*.

Pſal.109.1 ματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

37 Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

Matt.23.6 luc.11.43, & 20.45

38 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

39 Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

Mat.23.14 luc.20.47

40 Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Luc.21.1

41 Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

42 Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

Spiritum ſanctum, ‖ Dixit Dominus domino meo, Sede ad dextram meam, vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 Ipſe ergo Dauid dicit eum dominum: vnde igitur filius eius eſt? Et multa turba audiebat eũ libenter.

38 ‖*Ipſe* autẽ dicebat eis ¨in doctrina ſua, ¨ Cauete à Scribis, ¨qui amant ¨ ſtolati ambulare, & ſalutationes in foris,

39 ¨Primóſque conſeſſus in conuentibus, & ¨primos accubitus in cœnis.

40 ‖ ¨Qui deuorant domos viduarum, ¨& in ſpeciem vtuntur lõgis precibus: iſti auferent grauius iudicium.

41 ‖Et quum ſediſſet Ieſus ¨ ex aduerſo gazophylacij, ſpectabat quomodo turba iniiceret ¨æs in gazophylacium. multi igitur diuites iniiciebant multa.

42 Et quum veniſſet quędam vidua pauper, iniecit ¨minuta *æreola* duo, ¨quod eſt quadrans.

in Spiritu ſancto, Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

37 *Ipſe ergo Dauid dicit eum Dominum: & vnde eſt filius eius? Et multa turba eũ libenter audiuit.*

38 *Et dicebat eis in doctrina ſua, Cauete à Scribis, qui volunt in ſtolis ambulare, & ſalutari in foro,*

39 *Et in primis cathedris ſedere in ſynagogis & primos diſcubitus in cœnis.*

40 *Qui deuorant domos viduarum ſub obtẽtu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium.*

41 *Et ſedens Ieſus contra gazophylacium aſpiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabant multa.*

42 *Quum veniſſet autem vidua vna pauper, miſit duo minuta. quod eſt quadrans.*

---

38 *In doctrina ſua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. id eſt, inter docendũ, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide ſuprà capite 4.2. ¶ *Cauete*, βλέπετε: id eſt φυλάττεσθε: vt infrà cap.13.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, ſed diuerſa constructione ab ea quæ hîc vſurpatur. Cicero 4. Academic. *Sapientis hanc cenſet Arceſilas vim eſſe maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.* ¶ *Qui amant*, τῶν θελόντων: id eſt τῶν φιλούντων, vt loquitur Matthęus capite 23.4. ideóque ſummo ſtudio expetunt & ambiunt. Reſpondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ [*chaphets*,] vt diximus ſuprà 10 35, quo ſignificatur voluntas cum ſumma cupiditate coniuncta, vt Gen. 34.19. Cæterùm hoc quoque notandum eſt, articulum hîc poni ἀπολογικῶς, ſicut Rom.1.18. perinde enim eſt acſi dixiſſet Marcus, θέλουσι δὲ, Volunt enim. ¶ *Stolati*, ἐν στολαῖς: id eſt ἐσταλμένοι. Idem autem valet ſtola quod veſtis in genere: quãuis poſtea de muliebri veſte ad talos vſque demiſſa dici cœpit, vt rectè obſeruat Bayſius. Hîc tamen videtur exterior illa veſtis fimbriata ſignificari, cuius fit mẽtio Deut.22.12. Vulgata ad verbum, *In ſtolis*: ſicut alibi annotauimus Suetonium ſcripſiſſe, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in ſpiculatoria caliga proceſſiſſe in publicum. id eſt crepidatum, vel caligatum.

39 *Primóſque conſeſſus*, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, *Et in primis cathedris ſedere*: nomine in verbum conuerſo. Eraſm. *Primáſque ſellas*: quum tamen accipiendum ſit Græcũ vocabulum non de ſellis ipſis, ſed de ſeſſione. ¶ *Primos accubitus*, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Eraſmus Veterem interpretem, quòd, vt ſibi conſtaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expreſſo. Sed quod hîc reprehendit, ipſe ſuprà admiſit, Matth. 23.6, & quidem mutata vetere editione.

40 *Qui deuorant*, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia verſu 38, conuertimus τῶν θελόντων, qui amãt: in Gręcis verò manifeſtum eſt ſolœcum, quum potius dicendum fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἳ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20. 47. Nam οὗτοι quod ſequitur, non minus pertinere exiſtimo ad verſiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud diſertiores ſcriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad. α. quum exorſus eſſet hanc comparationẽ à recto caſu, Τρῶες δ' ὥστ' ὄϊες πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, ſubiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerſo caſu, ὣς Τρώων ἀλαλητὸς ἀνὰ στρατὸν εὐρὺν ὀρώρει. Idem Iliad ζ, Φημὶ γὰρ οὖν κατανεῦσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἐπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Euſtath. ſimilia nõnulla in Eurip. & Soph. obſeruat. Sed & Paulus 1.Ti.4.2, & 3. videtur pro rectis genitiuos ter vſurpare. ¶ *Et in ſpeciẽ*, καὶ προφάσει. Vide Mat.23.14.

41 *Ex aduerſo*, κατέναντι: ſiue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum ἔμπροσθεν: id eſt coram & in oculis: vt ferè loquuntur Hebræi, vt Rom.4.17. ¶ *Æs*, χαλκόν. Id eſt, χαλκοῦς, æreos videlicet numulos, quales quadraginta octo, vt mox oſtendam, denarium Romanum conſtituebant. Terent. *mulierem ære emptam ſuo.* Vſus eſt autem hac voce Euãgeliſta potius quàm δωρεῶν, vel ἀργυρίων, de voluntariis oblationibus differens, quæ maxima ex parte tenuiores eſſe conſueuerant, pleriſque (vt in rebus ſacris fieri ſolet) munuſculum parcè afferentibus, vt legi ſatisfeciſſe videretur quæ prohibebat quenquam ad ſolẽnes illos dies feſtos in æde Domini vacuum apparere. Syrus interpres vertit עורפנא [*hurphana*] ſic nimirum omne minutorum numorum genus ſignificans, quo denarij numíque alij grauiores à Collybiſtis in ipſo templo permutari cõſueuerant, de quibus agitur Ioh. 2.15. Sic etiam æris nomẽ pro pecunia in genere cœpit vſurpari, vnde etiam ærarium apud Romanos appellatum. *

42 *Minuta* [*æreola*] *duo*, λεπτὰ δύο. Expreſſi χαλκῶν, id eſt æreolorum nomen, quòd neceſſariò locus iſte ſit ita intelligendus, quoniam bina quadrantem dicuntur efficere: alioqui non conueniente calculo, ſi de iis λεπτοῖς hoc accipiatur, quæ ſeptena ſingulis chalcis attribuebantur. Syrus interpres latina Minutorum voce Syriacè inflexa, מנין [*menin*] vocat. ¶ *Quod eſt quadrans*, ὅ ἐστι κοδράντης. Quadrans videlicet oboli Italici, quod vt intelligatur (quum præſertim locus iſte me diu torſerit) ſic de hac re numaria ſtatuendum opinor. Iudæi ex captiuitate Babylonica reduces, ſub Perſarum Græcis Aſiaticis imperantium imperio, drachmis vti plurimùm cæperunt, nomine etiam ipſo Hebræa terminatione inflexo, & ad aureos etiam numos accommodato, vt apparet ex Nehem.7. Græcis autem ipſis Orienti dominantibus, vſque adeo vſi ſunt drachmis vt ſiclorum penè nomen euanuiſſe videretur, quorum alios ſimplices δίδραχμα, alios à ſanctuario nuncupatos, tetradrachma vocarunt. Romanis verò poſtea rerum potitis, & publicanis per prouincias regnantibus, denariis cæteriſque Romanis numis cœptum eſt agi, vt ex his quoque libris colligi manifeſtè poteſt: ſic tamen vt drachmæ vocabulum & eius minutiarum diſtributio, ipſi denario Romano accommodaretur, impari tamen ſupputatione, quum denarius Romanus ſit ſeptima parte drachma Attica, paſſim vſitata, grauior, vt doctiſſimus Georgius Agricola certis teſtimoniis demonſtrauit. Hinc illa duplex apud Cleopatram drachma, Italica videlicet & Attica,

quarum

quarum vtraque ſex obolis, ſed aliis rurſum Italicis, aliis Atticis æſtimatur: & oboli quidem Italici, chalchis octo: Attici verò ſeptem chalchis, permutabantur. Huius autẽ ſupputationis qua obolo Italico non ſeptem ſed octo chalci attribuuntur, ita vt duo chalci, quorum hîc fit mentio, fuerint eius quadrans, teſtis eſt Cleopatra in Coſmeticis, his verbis ab Agricola citatis, τὸ Ἰταλικὸν δηνάριον ἔχει δραχμὴν α΄. ἡ δραχμὴ ὀβολοὺς ς΄, χαλκοῦς μη΄. Id eſt, Italicus denarius, habet drachmam vnam, drachma verò obolos ſex, chalcos quadraginta octo. Et Poll.lib.10, ὁ μέντοι ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῦς εἶχε, Obolus verò octo habuit chalcos. Et mox, οἱ δύο χαλκοὶ τεταρτημόριον ἐκαλεῖτο, ὅτι ἦν τοῦ ὀβολοῦ τέταρτον. Duo chalci (qui & Dichalcum vocantur) vocabantur Quadrans, quod eſſent quarta oboli pars. quod poſtea Diphili Comici Syracuſij auctoritate confirmatur, Sed & huic ſententiæ fauet Syrus interpres, hoc loco & Luc. 12, 59, & 21.2, τὸ λεπτὸν שמונא [ſchamuna] id eſt octauam partem, interpretans. Itaque Chryſoſtomus locum iſtũ Lucæ 21,2 exponẽs, δύο λεπτὰ non rectè interpretatur δύο ὀβολούς, quibus nulla ratione conuenire poſſit quadrantis appellatio. Sed etiamſi nũmariæ huius ſupputationis ratio non habeatur, quid ſignificatum voluerit Chriſtus optimè intelligi poteſt.

Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.	43	Tunc *ille*, quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus iniecit quàm omnes *alij* qui miſerunt *pecuniam* in gazophylacium.	43	*Et conuocans diſcipulos ſuos ait illis. Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus miſit qui miſerunt in gazophylacium.*	
Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.	44	Nam omnes ¨ex eo quod ipſis redundat, iniecerunt: hæc verò è penuria ſua iniecit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum ſuum.	44	*Omnes enim ex eo quod abundabat illis miſerunt, hæc verò de penuria ſua omnia quæ habuit miſit, totum victum ſuum.*	
Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.	
ΚΑΙ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.	1	QVVM autem egrederetur è templo, dixit ei quidã è diſcipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *iſta ſint* ædificia.	1	*ET quum egrederetur de tẽplo, ait illi vnus ex diſcipulis ſuis, Magiſter, aſpice quales lapides, & quales ſtructuræ.*	Matt.24.1 Luc.21.5
Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.	2	Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, ‖ Vides iſta magna ædificia? ¨non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.	2	*Et reſpondens Ieſus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nõ relinquetur lapis ſuper lapidẽ, qui non deſtruatur.*	Luc.19.43
Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,	3	Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo tẽpli, interrogarunt eũ priuatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,	3	*Et quum ſederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum ſeparatum Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,*	
Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.	4	Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſignum *erit* quando futurum eſt vt omnia hæc ¨finem accipiant.	4	*Dic nobis quando iſta fient, & quod ſignum erit quando hæc omnia incipient conſummari.*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.	5	Ieſus autem eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos ſeducat.	5	*Et reſpondens Ieſus cœpit dicere illis, Videte nequis vos ſeducat.*	Epheſ. 5.6 2.theſ.2.3
Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.	6	Multi ¨enim venient ¨ſub nomine meo, dicẽtes, ¨Ego ſum *Chriſtus*: multóſque ſeducent.	6	*Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego ſum: & multos ſeducent.*	
Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.	7	Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim ¨*iſta* fieri. at ¨nondum *erit* finis.	7	*Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorum, ne timueritis: oportet enim fieri. ſed nondum finis.*	
Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.	8	Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: erúntque terræmotus ſingulis locis, & erunt fames ac turbæ.	8	*Exurget enim gẽs cõtra gentem, & regnum ſuper regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*	

44 *Ex eo quod ipſis redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata. *Ex eo quod abundat illis*. Eraſmus rectius, *Ex eo quod ſupererat ipſis*. Hæc enim vis eſt τοῦ περισσοῦ. vt diximus Matth. 5.37. Legimus in vno manuſcr. exemplari ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν: eodem ſenſu, & fortaſſe rectius. Sequitur enim poſtea, ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non ἐκ τοῦ ὑστερήματος.

IN CAPVT XIII.

2 *Vides*, βλέπεις. Nonnulli (vt teſtatur Eraſmus) legunt βλέπετε. Sic enim reſpondet Dominus quaſi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. ¶ *Non relinquetur*, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetuſtis additur ὧδε, Hîc. quod & apud Matthæum legitur.

4 *Finem accipiant*, συντελεῖσθαι. Id eſt deſtruantur, vt dixerat Chriſtus verſu 2. Nam ταῦτα pronomen huc refertur, diſcipulis proculdubio templi molem è regione ſitam indicantibus. Vulg. igitur admodũ impropriè vertit μέλλει συντελεῖσθαι, *incipient conſummari*: neque rectè ſatis Eraſ. *Conſummabuntur*. quamuis diſcipuli, vt ex Matthæo apparet, iſtam templi deſtructionem cum vltimo illo vniuerſalis iudicij die quaſi res eodem temporis ſpatio euenturas cõiunxiſſent, nondũ videlicet iſtorum arcanorum cognitione pleniſſimè inſtructi: quod etiam occaſionem præbuit Chriſto, de vtroque coniunctim diſſerendi.

6 *Sub nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. Id eſt, qui nomen meũ mutuabuntur. Vide Matth. 24.5. ¶ *Ego ſum* [*Chriſtus*,] ὅτι ἐγώ εἰμι. Præciſa eſt oratio, quã rectè ex Matthæo videtur expleuiſſe Eraſmus. Nam quod idẽ obſeruat hæc ita poſſe accipi quaſi dicat, Multi venturi ſunt, dicentes ſe eum eſſe qui ego ſum, eodẽ prorſus ſenſu dicitur: ſed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem ellipſin.

7 [*Iſta*] *fieri*, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: & הו [*Hu*,] apud Syrum interpretem & neceſſario ſupplendum eſt. ¶ *Nondum*, οὔπω: id eſt οὐκ εὐθέως, non ſtatim, vt explicat Lucas 21.9. *

9 Ἀρχαὶ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγάς· δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

9 Principia *erunt* doloru̅ *partus* ista. sed ¨cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus ¨& conuentus: cædemini, ¨& coram præsidibus ac regibus ¨sistemini propter me, ¨*vt hoc sit* testimonio aduersus eos.

9 *Initium dolorum hæc. videte autem vosmetipsos: tradent enim vos in conciliis & in synagogis: vapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.*

10 Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

10 Et ¨apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

10 *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

Mat. 10.19 luc. 12.11, & 21.14

11 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

11 ‖Quum autem vos traditos duxerint, ¨ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, ¨neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

11 *Et quum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.*

12 Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgēt liberi aduersus parentes, & eos curabūt morte mulctandos.

12 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & morte afficient eos.*

13 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

13 Et eritis exosi omnibus ¨propter nomē meum: sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.

13 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finē, hic saluus erit.*

Mat. 24.15

14 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

Dan. 9.25

14 ‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricem, ¨quæ dicta est à ‖ Daniele Propheta, ¨positam ¨vbi non oportet, (qui legit animaduertat) ‖ tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

14 *Quum autem videritis abominationē desolationis stantem vbi non debet, (qui legit intelligat) tūc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes:*

Luc. 21.20

15 Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

15 Qui verò *fuerit* in solario, ne descendat domum, nec ingrediatur vt quicquā sumat è domo sua.

15 *Et qui super tectum, ne descendat in domum, nec introeat vt tollat quid de domo sua.*

16 Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ¨retro vt sumat pallium suum.

16 *Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere vestimentum suum.*

---

9 *Cauete vobis*, βλέπετε ἑαυτούς: i. φυλάττεσθε ἑαυτούς, vt diximus suprà 12.38. Vulg. *Videte vosmetipsos*: & barbarè & obscurè. Sed hoc notandū est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret, Cauere ab aliquo, hîc contrà accipi βλέπειν. i. φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucā, ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà cōiunguntur, cap. 12. 15. ¶*Et conuentus*, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγάς distinctionem adscribunt, quæ sequuti sumus. Nōnulli tamē vt & Syrus interpres, cum verbo δαρήσεσθε hæc cōiungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, Et in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10. v. 17. ¶ *Et coram præsidibus*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicib. legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων δὲ, Sed & coram præsidibus. Ponitur autē ἐπὶ pro Corā vel Ante, vt etiam accipitur 1. Tim. 6. cap. 13. ¶*Sistemini*, σταθήσεσθε. Vulg. *Stabitis*. Erasm. *Ducemini*, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti cōmentariis. Sed hanc lectionē si sequamur, positū videbitur ἐπὶ ἡγεμόνων pro ἐπὶ ἡγεμόνας: i. ad reges, vt loquitur Matthæus, * propter me, ἕνεκεν ἐμοῦ. i. δι' ἐμέ. Vide Matth. 5. 11. ¶[*Vt hoc sit*] *testimonio aduersus eos*, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, Vt vobis auditis, tanto magis conuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In testimonium ipsis*: nimium obscurè.

10 *Apud omnes gentes*, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes περὶ στεφ. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulg. *In omnes gentes*: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 *Ne antè soliciti estote*. μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam Præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos auctores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. 6. 27. ¶*Neque meditamini*, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercēdis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquētia præsidium expectent. In quodam codice scribitur προμελετᾶτε, Præmeditamini: quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 *Propter nomen meum*, διὰ τὸ ὄνομά μου: i. propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 *Quæ dicta est*, &c. τὸ ῥηθὲν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres. neque Augustinus lib. de Cons. Euāg. 2. cap. 77. neque etiā inuenimus in duobus codicibus: quod tamen vertit Syrus interpres. ¶*Positam*, ἑστώς. Vel, stantē. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanę gentes ciuitatem Dei ipsúmque templum non modò contaminent ac polluant suo ingressu, sed etiam funditus euertant. Cæterùm in vetustis nostris exemplaribus omnibus legitur ἑστώς, vno tantùm excepto, & editione Complutēsi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. ¶*Vbi non oportet*, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legitur, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto.

16 *Retrò*, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasm. *Ad ea quæ reliquit à tergo* id est εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τοὐπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

18 *Ne*

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς
θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.
Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυ-
γὴ ὑμῶν χειμῶνος.
Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλίψις, οἵα
οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς
ἔκτισεν ὁ Θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.
Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέ-
ρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ
τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβω-
σε τὰς ἡμέρας.
Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε
ὁ Χριστὸς, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύετε.
Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ
ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα
καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾷν, εἰ δυ-
νατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.
Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδοὺ, προείρηκα
ὑμῖν πάντα.
Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν
θλίψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ
ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.
Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπί-
πτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐ-
ρανοῖς σαλευθήσονται.
Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώ-
που ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνά-
μεως πολλῆς καὶ δόξης.
Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ,
καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ
τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς
ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.
Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παρα-
βολήν. ὅταν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπα-
λὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώ-
σκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε
γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ
θύραις.
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ
γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.
Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται,
οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.
Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς
ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ

17 Væ autem prægnantibus &
lactantibus per illos dies.
18 Orate verò ne fiat fuga ve-
stra hyeme.
19 Erunt enim dies illi *talis* af-
flictio, qualis non fuit à princi-
pio rerum conditarum quas
condidit Deus, vsque ad hoc
tempus, nec erit.
20 Et nisi Dominus decurtasset
dies illos, omnis caro periret: sed
propter electos quos elegit, de-
curtauit dies illos.
21 ¶Tunc autem siquis dixerit,
Ecce hic Christus, vel, ecce il-
lic, ne credite.
22 Surgent enim pseudochristi
& pseudopropheta: & edent si-
gna ac miracula ad seducendū,
si fieri possit, etiam electos.
23 Vos autem cauete. Ecce, præ-
dixi vobis omnia.
24 ¶Cæterùm per illos dies, post
afflictionem illam, sol obscura-
bitur, nec dabit luna splendo-
rem suum.
25 Et stellæ cæli excident, & po-
testates quæ in cælis *sunt* con-
cutientur.
26 Et tunc videbunt Filium ho-
minis venientem in nubibus cū
potentia multa & gloria.
27 *Ipse* verò tunc mittet Ange-
los suos, & suos electos coget à
quatuor ventis, ab extremo ter-
ræ vsque ad extremum cæli.
28 A ficu verò discite parabolā,
Quum ramus eius iam tener fit,
& germinat folia, nostis propè
esse æstatem:
29 Ita & vos, quum hæc videri-
tis fieri, agnoscite propè esse &
ad fores *regnum* Dei.
30 Amen dico vobis, nequaquā
præterierit hæc ætas vsquedum
facta sint hæc omnia.
31 Cælum & terra præteribunt,
sermones autem mei nequaquā
præteribunt.
32 Sed de die illo ac hora nemo
scit, ne Angeli quidem qui in

17 *Væ autem prægnanti-*
bus & nutrientibus in il-
lis diebus.
18 *Orate verò vt hyeme*
non fiant.
19 *Erunt enim dies illi tri-*
bulationes tales, quales
non fuerūt ab initio crea-
turæ quā condidit Deus,
vsque nunc, neque fient.
20 *Et nisi breuiasset Do-*
minus dies, non fuisset sal-
ua omnis caro: sed propter
electos quos elegit, bre-
uiauit dies.
21 *Et tunc siquis vobis di-* Mat.24.25 luc.21.8
xerit, Ecce, hic est Chri-
stus, ecce illic: ne credide-
ritis.
22 *Exurgent enim pseudo-*
christi & pseudoprophe-
tæ: & dabunt signa &
portenta ad seducendos, si
fieri potest, etiam electos.
23 *Vos ergo videte. Ecce*
prædixi vobis omnia.
24 *Sed in illis diebus post* Ezec. 32.7 esa.13.10. ioel.2.10. 31 & 3.15
tribulationem illam sol
contenebrabitur, & luna
nō dabit splendorem suū.
25 *Et stellæ cæli erunt de-*
cidentes, & virtutes quæ
in cælis sunt mouebuntur.
26 *Et tunc videbunt Fi-*
lium hominis venientem
in nubibus cum virtute
multa & gloria.
27 *Et tunc mittet Angelos*
suos, & congregabit ele-
ctos suos à quatuor ven-
tis, à summo terræ vsque
ad summum cæli.
28 *A ficu autē discite pa-*
rabolam. Quū iam ramus
eius tener fuerit, & nata
fuerint folia, cognoscitis
quia in proximo sit æstas:
29 *Sic & vos, quū videri-*
tis hæc fieri, scitote quòd
in proximo sit in ostiis.
30 *Amen dico vobis quo-*
niam non transibit gene-
ratio hæc donec omnia i-
sta fiant.
31 *Cælum & terra transi-*
bunt, verba autem mea
non transibunt.
32 *De die autem illo vel*
hora nemo scit, neque An-

18 *Ne fiat fuga vestra hyeme*, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scribitur, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου. *ne hyeme fiant ista, vel sabbatho.* Vet. expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου, vt qui legerit ἵνα χειμῶνος μὴ γένηται, Vt hyeme non fiant: sicut etiam scribitur in meo vetustissimo libro. Accidisse verò ipso Paschæ festo vrbis obsidionem narrat Iosephus.

19 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis. ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde ac si tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria. Sic Amos 5.20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdum sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autem Vetus interpres θλίψεις τοιαῦται, & quæ consequuntur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inueni in quodam exemplari. ¶ *Rerum conditarum*, κτίσεως. Vulgata ad verbum, *Creaturæ*, quod vocabulum nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdū conditionem ac creationem mundi, vt suprà 10.6. & Ro.1,20. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom.8.21. * interdum omnes conditos homines, vt infra cap 16.15.

27 *Et coget*, καὶ ἐπισυνάξει. In quodā codice scribitur καὶ ἐπισυνάξουσι. i. qui cogāt: de qua formula loquēdi diximus alibi.

28 *Germinat*, ἐκφύῃ. Vulg. *Nata fuerint*, ἐκφυῇ: quod raro dicitur.

30 *Facta sint*, γένηται. Intellige partim completa: (nam intra annum à Christi morte 38, excidium gentis Iudaicæ contigit) partim cœpta aduersus Ecclesiam & cum vltima mundi ætate, quæ à Christi aduentu incipit, terminanda.

32 *Ac hora*, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, *Ac tempore*: id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulo pòst. Sed in sex vetustis codicibus scribitur ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non esse cur subtiliter hic inter diem & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo

intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo cõstitutum secundo Christi aduẽtui. Hoc autem placuit annotare propter eos qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicij tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & horam, tempus autem & annum minimé. Quasi verò ratio illa, propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed istos partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosé expectent, in Dei verò arcana curiosè nõ inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictum illud tanquam diuinum oraculum inculcare solent, Duo annorũ millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, qui potest dictum illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosé quiduis audere. ¶*Sed*, εἰ μὴ. Vulg. & Erasm. *Nisi*. Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.		cælo sunt, nec ipse Filius, ¨ sed Pater.		*geli in cælo, neque Filius, nisi Pater.*
Mat.24.13 Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε. οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.	33	‖Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.	33	*Videte, vigilate, & orate: nescitis enim quando tempus sit.*
Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.	34	*Nam Filius hominis ita est* ¨ vt quispiam qui ¨ peregrè abiẽs relicta domo sua, datáque seruis suis ¨ potestate, ac suo cuique opere, ¨ ianitori mandauit vt vigilaret.	34	*Sicut homo qui peregrè profectus reliquit domũ suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit vt vigilet.*
Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)	35	Vigilate igitur: (nescitis enim quãdo dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)	35	*Vigilate ergo: (nescitis enim quãdo dominus domus veniat: serò, an media nocte, an galli cantu, an manè)*
Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.	36	Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.	36	*Ne quum venerit repentè, inueniat vos dormientes.*
Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω Γρηγορεῖτε.	37	Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.	37	*Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.*
Κεφάλαιον ιδ.		CAP. XIIII.		CAP. XIIII.
Mat.26.1 luc.22.1 ΗΝ δὲ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.	1	ERat ‖autem Pascha, & Azyma duobus pòst diebus, & quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo prehensum ¨ trucidarent.	1	*ERat autẽ Pascha & Azyma post biduum & quærebant summi Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo tenerẽt & occiderent.*
Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.	2	Dicebant autem, Non ¨ in festo, ne tumultus sit populi.	2	*Dicebant enim, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret populi.*
Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.	3	Quum autẽ *Iesus* esset ¨ apud Bethaniã in domo Simonis Leprosi, accumbente eo, venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi ¨ liquidæ multi pretij: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.	3	*Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.*

34 *Vt quispiam*, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filij hominis venientis in nubibus, (quem etiam paulo pòst vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀποδόσει, Filium hominis exprimendum putauimus. Ellipsin verò non dissimilem annotauimus Matth.25.14. ¶*Peregrè abiens*, ἀπόδημος, vel potius ἀποδημῶν, vt legitur in meo vetustissimo exemplari. Nec enim de eo loquitur qui domo absens sed qui profectionem parans ista seruis mandaret. ¶*Potestate*, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. ¶*Ianitori*, τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostẽdit ratio Græcæ constructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Matth.28.9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atrienses seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAPVT XIII.

* 1 *Trucidarent*, ἀποκτείνωσιν. Vide Luc.22.2.

2 *In festo*, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth.26.5.

* 3 *Apud Bethaniam*, ἐν Βηθανίᾳ. Vulg. & Eras. *Bethaniæ*. At ego sentio Bethaniam non vici sed loci & tractus alicuius nomẽ fuisse. Vide Act.1.12. ¶*Liquidæ*, πιστικῆς, i. πιστῆς, περὰ τὸ πιεῖν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat passim Athenæus. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem spissa, quibus liniantur. quod tamen inuexit tandem luxuria: vt apparet ex his Plinij verbis, lib.13.cap.3, *Quosdam*, inquit, *crassitudo maximè delectat, linirique iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudent*. Vnde illud Flacci in Satyris, *Nec sicut simplex Næuius, vnctam Conuiuis præbebit aquam*. * Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φάρμακα πιστὰ, liquida & quæ potanda præbentur, vt dicuntur βρώσιμα, quæ vorantur: & χριστὰ, quibus iungimur. Apud * Artemidorum lib.2.cap.33, legere memini γυναῖκα πιστικὴν οἰκουρὸν, καὶ πειθομένην τῷ ἀνδρί. Vbi omnino videtur fida mulier significari. quam significationem huius vocis sequutus Theophylactus πιστικὴν interpretatur ἄδολον. i. germanam & minimè adulteratam: quam neutro genere Tibullus in hoc versiculo puram vocat, *Illius puro distillent tempora nardo*. & Ouidius liquidam vocat, *Nec coma vos fallat liquida nitidissima nardo*. * Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum idem Plinius obseruat. Vulg. vt habent multi vetusti codices πιστικῆς hoc loco vertit *Spicati*, quasi corrupta Latina vox pro σπικάτης scripta sit, siue communi vulgi errore apud peregrinas gentes, siue scioli alicuius correctoris audacia, qui Latinam vocem sic Græca terminatione deprauatam non intelligeret: sicut φαινόλη & φαιλόνη pro penula

nula scribitur 2. Timoth.4.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi species quæ in aristas assurgit: quam Galenus ναρδόσταχυν, Plinius Nardispicam, officinæ Spicam nardi, & Spicam etiam absolutè vocant. Et ne cui nouum illud videatur, Galenus De medic. κατὰ τόπους, lib.8.cap.1, & Ægineta lib.3.cap.33, Latinas voces φουλιᾶτον & σπικᾶτον vsurpant, etiam non expresso Nardi vel Nardini vnguenti nomine, quasi satis id per se intelligatur: & in meo vetustissimo codice Ioh.12.3, legitur πιστικῆς μύρου, i. vnguenti ex Spicata, sub. Nardo. Itaque hanc quoque interpretationem non possim improbare: cui etiā videri possit fauere Syrus interpres. Vertit enim πιστικῆς דישיא [dischaia,] quod commodè capitatam dixeris, sicut capitatos porros vocamus. Nardum enim veram describens Plinius, *Eius*, inquit, *cacumina in aristas se spargunt.* Quod autem Augustinus in illum Iohannis locum sic putat a quopiam loco pisticum nardinum vocari, haud scio an refutatione indigeat, quanuis Nonnus apud Ioh. penultimam in πιστικῆς producat, & addat epitheton φατιζομένης, id est celebratæ.

Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;	4	Quidam autem indignabantur apud sese, & dicebāt, Quorsum perditio ista vnguenti facta est?	4	*Erant autem quidam indignè ferentes intra semetipsos, & dicentes, Vt quid perditio ista vnguenti facta est?*	
Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.	5	Nam poterat hoc vendi "amplius quam "trecentis denariis, & dari pauperibus. Et "fremebant in eam.	5	*Poterat enim vnguentum istud vænūdari plus quam trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.	6	Iesus autem ait, Omittite eā: quid ei molestiā exhibetis? bonum opus operata est erga me.	6	*Iesus autem dixit, Sinite eam: quid molesti estis? bonum opus operata est in me.*	
Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.	7	Semper enim pauperes habebitis vobiscum, & quandocunque volueritis, poteritis eis benefacere: me verò non semper habebitis.	7	*Semper enim pauperes habetis vobiscum, & quū volueritis, potestis illis benefacere: me autem non semper habetis.*	
Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.	8	Hæc quod potuit fecit: "occupauit enim vngere meū corpus "ad funerationem.	8	*Quod habuit hæc, fecit: præuenit vngere corpus meum in sepulturam.*	
Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.	9	Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod ista fecit, dicetur in memoriam ipsius.	9	*Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium istud in vniuerso mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.*	
Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.	10	‖Tunc Iudas Iscariotes, vnus ex illis duodecim, venit ad primarios Sacerdotes, vt eum ipsis proderet.	10	*Et Iudas Iscariotes, vnus de duodecim, abijt ad summos Sacerdotes, vt proderet eum illis.*	Mat.26.14 luc.22.4
Οἱ δέ, ἀκούσαντες, ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.	11	Illi verò *eo* audito gauisi sūt: & "polliciti sunt se pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eū proderet.	11	*Qui audientes gauisi sunt: & promiserunt ei pecuniam se daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet.*	
Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;	12	‖Primo autē die Azymorum, "quādo "pascha "mactabatur, dicūt ei discipuli ipsius, Vbi vis vt profecti paremus vt edas pascha?	12	*Et primo die Azymorū quādo pascha immolabāt, dicunt ei discipuli, Quò vis eamus, & paremus tibi vt manduces pascha?*	Mat.26.17 luc.22.7
Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος	13	Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis, Abite in Vrbem: & occurret vobis quidam	13	*Et mittit duos ex discipulis suis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lage-*	

5 *Amplius*, ἐπάνω. Ad verbum, Suprà. Sic Horatius, *Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra nummorum millibus emptum.* ¶*Trecentis denariis*, τριακοσίων δηναρίων. Id est libris Francicis quinquaginta duabus cū dimidia, si Budæi calculum sequamur. ¶*Fremebant in eam*, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa verbi compositione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρέμειν seu βρεμᾶν aut βριμᾶν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιτιμᾶν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hic autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio.

8 *Occupauit*, προέλαβε: id est προέφθασε. Vulg. & Erasm. *Præuenit*. Liuius, *Occupat Tullius in agrum Sabinum transire.* Quod dicēdi genus mihi visum est proximè ad hoc Græcum accedere. ¶*Ad funerationem*, εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. Vide Matth.26.12.

11 *Polliciti sunt*, ἐπηγγείλαντο. Vide Matth.26.15.

12 *Quando*, ὅτε: id est quo die, nimirum ad vesperam, quæ finiebat diem 14. & initium erat diei decimiquinti, vt liquet ex Leuit.23.5. sicut pluribus ostendimus Matth.26.17. Erasmus, *Quum pascha immolarent*: quam interpretationem vt ambiguam reieci. Ita enim videretur significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ. ¶*Pascha*, τὸ πάσχα. id est, agnū illum cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hic accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrū vocatur, 1.Cor.5.7. ¶*Mactabatur*, ἔθυον. i. mactare solebant, vt infrà cap.15.6, Dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26.17. sed respicit partim Dei constitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat illi traditioni locus, nisi quū in primum Azymorum diem, i. decimum quintum primi mensis, incidebat προσάββατον, sicut hoc ipso anno cōtigisse liquet ex passionis historia. Vsus sum autem mactādi potius quàm sacrificandi verbo, vt conuiuia Paschæ domestica à sacrificiis illis discernantur, quæ in templo peragebantur à sacerdotibus, & erant ἁγιαστικά, quorum exemplum magnificum extat, 2.Paralip.35.

κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθή-
σατε αὐτῷ.

Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰ-
κοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Ποῦ
ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν
μαθητῶν μου φάγω;

Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα
ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡ-
μῖν.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ
ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς
εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν
δώδεκα.

Matth.26. 20 luc.22 14 ioh.13.21

Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων,
εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς
ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ᾽ ἐμοῦ.

Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν
αὐτῷ εἷς καθ᾽ εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλ-
λος, Μήτι ἐγώ;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ
τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ᾽ ἐμοῦ
εἰς τὸ τρυβλίον.

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, κα-
θὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ ἀν-
θρώπῳ ἐκείνῳ δι᾽ οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐ-
γεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Matth.26. 62 1. cor. 11. 24

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς
ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε καὶ ἔδωκεν αὐ-
τοῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι
τὸ σῶμά μου.

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας
ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά
μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολ-
λῶν ἐκχυνόμενον.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ
πίω ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως

baiulans "amphoram aquæ: se-
quimini eum:

14 Et quocunque introierit, di-
cite patrifamiliâs, Præceptor
dicit, Vbi est " diuersorium vbi
pascha cum discipulis meis e-
dam?

15 Tunc ipse vobis monstrabit
"cænaculũ magnũ stratum, "pa-
ratum: illic parate nobis *pascha*.

16 "Abierunt igitur discipuli e-
ius, venerúntque in ciuitatẽ, &
" inuenerunt *omnia* prout dixe-
rat eis: & parauerunt pascha.

17 Et quum " serum *diei* esset,
venit cum duodecim.

18 ‖Quúmque discubuissent, &
ederent, ait Iesus, Amen dico
vobis, vnus ex vobis prodet me,
qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt cõtrista-
ri & ei dicere " sigillatim, Num
ego? "Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit
eis, Vnus ex duodecim "qui *ma-
num* intingit mecum in catinũ,
me prodet.

21 Filius quidem hominis abit,
prout scriptum est de eo: sed væ
homini illi per quem Filius ho-
minis proditur: bonum erat "ho
mini illi si natus non fuisset.

22 ‖Et "edentibus ipsis, quum ac-
cepisset Iesus panem, & bene-
dixisset, fregit, deditque eis, &
ait, Accipite, edite: hoc est cor-
pus meum.

23 Et accepto poculo, quum gra
tias egisset, dedit eis: & biberũt
ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis
meus Noui illius " fœderis, qui
pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, "nõ bibam
amplius ex fructu vitis vsque ad

*nam aquæ baiulans: se-
quimini eum:*

14 *Et quocunque introie-
rit, dicite domino domus,
Quia Magister dicit, Vbi
est refectio mea vbi pa-
scha cum discipulis meis
manducem?*

15 *Et ipse vobis demon-
strabit cænaculum gran-
de stratum: & illic para-
te nobis.*

16 *Et abierunt discipuli e-
ius, & venerunt in ciui-
tatem, & inuenerunt sicut
dixerat illis: & paraue-
runt pascha.*

17 *Vespere autem facto,
venit cum duodecim.*

18 *Et discumbentibus eis
& manducãtibus, ait Ie-
sus, Amẽ dico vobis, quia
vnus ex vobis tradet me,
qui manducat mecum.*

19 *At illi cœperunt con-
tristari, & dicere ei singu
latim, Nunquid ego?*

20 *Qui ait illis, vnus ex
duodecim qui intingit me-
cum in catino.*

21 *Et Filius quidem ho-
minis vadit, sicut scriptũ
est de eo: væ autem homi-
ni illi per quem Filius ho
minis traditur: bonum e-
rat ei si non esset natus ho
mo ille.*

22 *Et manducantibus il-
lis, accepit Iesus panem, &
benedicens fregit: & de-
dit eis, & ait, Sumite: hic
est corpus meum.*

23 *Et accepto calice, gra-
tias agens dedit eis: &
biberunt ex illo omnes.*

24 *Et ait illis, Hic est san-
guis meus Noui testamẽ-
ti, qui pro multis effun-
detur.*

25 *Amẽ dico vobis, quia
iam non bibam de geni-*

13 *Amphoram*, κεράμιον. Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatij versiculo, ---*amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit?* Vetus interpres *Lagenam*: qui tamen Lucæ 22.10, amphoram rectè conuertit. Erasmus, *Hydriam*. Idem apud Lucam Vas testaceum, κεραμευτικὸν interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari, sed grandiore, vt ostendit verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

14 *Diuersorium*, κατάλυμα. Id est locus in quem diuertã, tota vrbe tunc proculdubio turbæ ad festum aduentanti hospitia sedulò præparante. Vulg. *Refectio mea*. barbarè & ineptè. Additur tamen pronomen μοῦ in meo vetustissimo codice.

15 *Cœnaculum*, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunque tandem vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco interpretari, præterquam quòd non tres sed 14. nimirum lectos strui huic conuiuio oportuit, vide Matth.26.20. *

¶*Paratum*, ἕτοιμον. Hoc deest in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 *Abierunt*, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum. *Exierunt*. Sed apparet positũ esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas.

¶*Inuenerunt [omnia,]* εὗρον. Addidimus quod explendæ cõstructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legitur ἐποίησαν, *fecerunt*, fortassis ex Matthæo.

17 *Serum diei*, ὀψίας. i. crepusculum excipiens 4. diei siue quintæ feriæ occasu, & decimi sexti diei siue sextæ feriæ noctem incipiens. Vide Matth.26.20. *

19 *Sigillatim*, εἷς καθ᾽ εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo scribitur καθεῖς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Ioh. 8.6. vel, si distinguere licet vocabula καθ᾽ εἷς. Est enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ᾽ εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo sermone dicimus *Vn a vn*, vel *L'vn apres l'autre*. Vetus interpres in Iohanne conuertit, *Vnum post vnum*. ¶*Et alius, Num ego?* καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ; Hæc desunt in duobus cod. & sanè videntur redundare.

20 *Qui [manum] intingit*, ὁ ἐμβαπτόμενος. i. qui mecum vesci consueuit, vt exposuimus Matth.26.23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia. De hoc autem embammate vide Matth.26.20. * 1

21 *Homini illi*, αὐτῷ. Vide Matth.26.24.

22 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Velut in aoristo secũdo, Quum cibum sumpsissent. Fuit enim hic secundarum mensarum. Vide Matth.26,21.

24 *Fœderis*, διαθήκης. Vide Matth.26.28.

25 *Non amplius bibam*, οὐκέτι οὐ μὴ πίω. Alludit ad morem quo nefas erat post illud poculum ἀπολυτικὸν quicquam cibi in posterum diem capere. Vide Matth.25.20. *)

26 Quum

τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

26 Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

27 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

28 Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

29 Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγώ.

30 Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

31 Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

32 Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

33 Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μεθ᾽ ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

35 Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἡ ὥρα.

36 Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ᾽ ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ᾽ οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

37 Καὶ ἔρχεται, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

38 Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

---

diem illum quum ipſum bibam nouum in regno.

26 Et ¨quum hymnum cecinisſent, exierunt in montem oleatum.

27 ‖Tunc dicit eis Ieſus, Omnes offendemini in me nocte iſta. Nam ſcriptum eſt, ‖Percutiam paſtorem, & diſpergentur ¨oues.

28 ‖Sed poſtquã ſurrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 Petrus autem dixit ei, Etiamſi omnes ¨offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Ieſus, Amen dico tibi, ¨hodie nocte iſta, priuſquàm bis gallus vocem miſerit, ter abnegabis me.

31 At ille ¨multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te ¨abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

32 ‖Veniunt igitur in locũ cuius nomen *eſt* Gethſemane. Tunc dicit diſcipulis ſuis, Sedete hîc vſquedum precatus fuero.

33 Et aſſumit Petrum & Iacobũ & Iohannem ſecum: cœpítque expaueſcere & grauiſſimè angi.

34 ¨Et dixit eis, Vndiquaque triſtis eſt anima mea vſque ad mortem: manete hîc, & ¨vigilate.

35 Progreſſúſque paululum, procidit in terram: & orauit vt, ſi poſſibile eſſet, abiret ab ipſo hora illa.

36 Dixítque, ¨Abba, Pater, omnia poſſibilia ſunt tibi: transfer à me iſtud poculum. verùm ¨non quid ego velim, ſed quid tu.

37 Tũc venit & inuenit eos dormientes: dicítque Petro, Simõ, dormis? non potuiſti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. ſpiritus quidem promptus *eſt*, ſed caro infirma.

---

mine vitis vſque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.

26 *Et hymno dicto exierũt in montem oliuarum.*

27 *Et ait Ieſus, Omnes ſcãdalizabimini in me in nocte iſta, quia ſcriptum eſt, Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues.* Ioh. 16.32 Zach. 13.7

28 *Sed poſtquam reſurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Inf. 16.7

29 *Petrus autem ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint, ſed non ego.*

30 *Et ait illi Ieſus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priuſquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.*

31 *At ille amplius loquebatur, Etſi oportuerit me ſimul commori tibi, non te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.*

32 *Et veniunt in prædium cui nomen Gethſemani: & ait diſcipulis ſuis, Sedete hîc donec orem.* Mat. 26 30 luc. 22 19

33 *Et aſſumit Petrum & Iacobum & Iohannem ſecum: & cœpit pauere & tædere.*

34 *Et ait illis, Triſtis eſt anima mea vſque ad mortẽ: ſuſtinete hîc, & vigilate.*

35 *Et cũ proceſſiſſet paululum, procidit ſuper terram: & orabat vt, ſi fieri poſſet, trãſiret ab eo hora.*

36 *Et dixit, Abba, pater, omnia tibi poſſibilia ſunt: transfer calicem hunc à me. ſed non quod ego volo, ſed quod tu.*

37 *Et venit & inuenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuiſti vna hora vigilare?*

38 *Vigilate & orate vt nõ intretis in tentationem. ſpiritus quidem promptus eſt, caro verò infirma.*

---

26 *Quum hymnũ cecinisſent*, ὑμνήσαντες. Vide Mat. 26.20.

27 *Oues*, τὰ πρόβατα. In quodã codice additur τῆς ποίμνης, Gregis. fortaſſis ex Mat. Certè nõ additur apud Zachariã.

29 *Offendantur*, σκανδαλισθήσονται. Complutenſis editio addit ἐν σοὶ, in te.

30 *Hodie*, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur non contẽnenda emphaſis. Nam ideo etiam non contentus dixiſſe σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 *Multo magis*, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, neque meus vetuſtiſſimus codex. Nam certè redundat: ſed ita tamen vt iſta conduplicatio magis exprimat vehementem Petri aſſeuerationem: ſicut Eraſmus rectè obſeruat. Nos igitur vt hãc emphaſin oſtenderemus, cõuertimus *Multo magis*, acſi ſcriptum eſſet πολλῷ μᾶλλον, vel πολὺ περισσοτέρως. Eraſm. autem diſtinguit poſt ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ conſequuntur: ideóque interpretatur, *Imò ſi me oportuerit*, &c. Sed præterquàm quòd hæc aliter diſtincta in omnibus codicibus reperiũtur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον, pro Imò vel Potius poſitum alicuius membri initio, niſi addatur particula δὲ: ſicut in Matthæo annotauimus. ¶ *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. Syrus interpres addit מרי [*mari*,] Domine mi.

34 *Et dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur cum præcedentibus: & pro λέγει ſcribitur λέγειν, Dicere. ¶ *Vigilate*, γρηγορεῖτε. Complutenſis liber addit μετ᾽ ἐμοῦ, mecum.

36 *Abba, pater*, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum iſtorum eſt Syriacum, alterum Græcum: vt videri poſſit poſterius additum eſſe vt prius illud peregrinum declararet. Malo tamen otioſam non eſſe hanc iterationem, quum Syrus ipſe interpres verterit אבא אבי [*abba abi*,] id eſt Abba, pater mi. ¶ *Non quid ego*, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hic locus variis modis ſcribitur in vetuſtis codicibus. Certe planior erit ſentẽtia ſi pro τί, ſcribatur ὃ, *quod*, vt legit Vetus interpres: vel ὡς, *ſicut*: quod vtrunque in meo vetuſtiſſimo exemplari legitur: vt ſubaudiatur γενέσθω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò quamuis imperfectam, idcirco non explevimus, quòd hæc apoſiopeſis non videatur ſua emphaſi carere in oratione tam ardenti.

39	Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.	Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.	Et iterum abiẽs orauit, eundem sermonem dicens.
40	Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ᾔδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.	"Et reuersus inuenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorũ grauati) neque sciebant quid ei responderent.	Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum grauati) & ignorabant quid responderent ei.
41	Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδού, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.	Et venit tertiò, dicitque eis, Dormite quod superest, & requiescite: "sufficit, venit hora: ecce, "traditur Filius hominis in manus peccatorum.	Et venit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorũ.
42	Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδού, ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.	Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.	Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.
43	Matth. 26. 47 luc. 22. 47 ioh. 18. 3 Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.	‖Et statim, adhuc eo loquente, "adest Iudas qui erat vnus è duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.	Et adhuc eo loquẽte venit Iudas Iscariotes vnus de duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & lignis à summis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.
44	Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν, καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς.	Dederat autem eis iste qui eum tradebat, "commune inter ipsos signũ, dicens, Quemcumque osculatus fuero, is est: prehendite eum, & abducite "tutò.	Dederat autem traditor eius signum eis, dicens, Quemcũque osculatus fuero, ipse est: tenete eum, & ducite cautè.
45	Καὶ ἐλθών, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββί, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.	Quum igitur venisset, statim accedens ad eũ, dicit ei, "Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.	Et quũ venisset, statim accedens ad eum ait, Rabbi: & osculatus est eum.
46	Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.	Illi verò iniectis in eum manibus prehenderunt eum.	At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eũ.
47	Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.	"Quidam autem adstantium stricto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.	Vnus autem quidam de circunstantibus educens gladium, percussit seruum summi Sacerdotis, & amputauit illi auriculam.
48	Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;	Respõdens autem Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me.	Et respondens Iesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?
49	Καθ᾽ ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ᾽ ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.	Quotidie erã apud vos in tẽplo docens, nec prehendistis me. "Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.	Quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed vt impleantur Scripturæ.
50	Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.	Tunc relicto eo, "omnes fugerunt.	Tunc discipuli eius relinquentes eum omnes fugerunt.

40 *Et reuersus*, καὶ ὑποστρέψας. In quodã codice scribitur καὶ πάλιν ἐλθὼν, Et quum denuò venisset, expuncto πάλιν quod ante καθεύδοντας hic positum est. Vulgata, *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes*, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 *Sufficit*, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tandem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφων ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine subiicit, Ἀπέχει· βλέπω γὰρ αὐτήν. Id est, Sufficit: iam enim ipsam intueor. Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τέλος, quod interpretarer, *Abest finis*: i. solus iã finis superest. vel, Habẽt finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt, vt Luc. 22. 37. quod scriptum etiam inueni in illo meo vetustissimo exemplari. Sed & Syrus interpres habet מטת חרתא אתחא [*metath chartha*,] id est, Inclinans finis, sicut inclinata dies ad finem vergens dicitur, vt fortasse pro ἀπέχει legerit ἐνέχει, *Vrget*, vel προσέχει, *instat*, videatur legisse. ¶*Traditur*, παραδίδοται. Vulgata, *Tradetur*: quam interpretationem nõ probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδοὺς, non rectè interpretatus est, *Qui tradet*.

43 *Adest*, παραγίνεται. i. πάρεστι. Videtur enim si ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior esse sensus. ¶*Iudas*, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης Iscariotes.

44 *Commune inter ipsos signum*, σύσσημον. Id est de quo vnà conuenerant: vt rectè explicat Erasm. ¶*Tutò*, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio vt elabi nõ possit. adeo sibi metuit mala cõscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, *Cautè*. i. πεφυλαγμένως, vel ἀλλαβῶς. Syrus interpres hoc coniungit cum præcedente verbo κρατήσατε prehendite.

45 *Rabbi*, Ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tãtùm hoc scriptum inueni, in cæteris repetitum, vt & apud Syrum interpretem.

47 *Quidam autem*, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur secũdus casus) traiectioni locus est: acsi scriptũ esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id est, quidam verò qui vnus erat ex circunstantibus. Sed postponitur τὶς, quia est encliticum. Vulgata, *Vnus autem quidam*. Erasmus, *Vnus autem quispiam*. Cicero dicere solet, Vnus aliquis, sed tum demũ quum incerta est persona. Hic autẽ certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Euangelium excepisse. quod tamen hic locus videtur refellere, ipso Petro minimè istud non magis quã abnegationem illam triplicem dissimulaturo.

49 *Sed* [*oportet*] *vt*, ἀλλ᾽ ἵνα. Vide suprà 4. 22. licet etiam * supplere commodè cum Syro interprete factum est istud, ex Matth. 26. 56.

50 *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet discipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur, quos Iesus superiore oratione compellarat.

51 *Sindone*,

51 Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

52 Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

53 Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

54 Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συγκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

55 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

56 Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

57 Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

58 Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

59 Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

60 Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

51 Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

52 Ipse verò derelicta sindone, nudus effugit ab illis.

53 ‖Tunc abduxerunt Iesum ad Pontificem maximũ: cum quo conuenerunt omnes primarij Sacerdotes, & Seniores, & Scribæ.

54 Petrus autem lõginquo interuallo sequutus est eum intrò vsque in aulam Põtificis maximi: & considebat cu ministris, & calefaciebat *sese* ad ignem.

55 ‖Primarij verò Sacerdotes & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant paria ipsorum testimonia.

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & intra triduum aliud absque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

60 Tum Pontifex maximus quũ assurrexisset in mediũ, interrogauit Iesũ, dicẽs, Non respõdes quicquã? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

51 *Adolescens autẽ quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.*

52 *At ille reiecta sindone nudus profugit ab eis.*

53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & Seniores.* Mat.26.57 Luc.22.54 Ioh. 18.24

54 *Petrus autem à longè sequutus est eum vsque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cum ministris ad ignem, & calefaciebat se.*

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, vt eum morti traderent: nec inueniebant.* Mat.26.59

56 *Multi enim testimoniũ falsum dicebant aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant.*

57 *Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicentes,*

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego dissoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.* Ioh.2.19

59 *Et non erat conueniens testimonium illorum.*

60 *Et exurgens summus Sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

---

51 *Sindone*, σινδόνα. Sic vocatur tenuissima linea vestis, quam, si fuerit intima, vocamus *vne chemise*, à Sidone ciuitate vt volunt Grammatici, sic appellata, vbi texi tenuissima illa consueuerant. ¶ *Super nudum [corpus,]* ἐπὶ γυμνοῦ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud.* Latinos verò non existimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis non summa hic à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autẽ quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista alio consilio narrantur ab Euangelista quàm vt intelligatur qua licentia isti latrones fuerint in quosuis, prætextu auctoritatis Magistratus, grassati: vt nunc quoque in eadem causa & aduersus eundem Christum in seruorum ipsius persona fieri solet. ¶ *Iuuenes*, οἱ νεανίσκοι. Insolentes videlicet inter cæteros, vt illa fert ætas. Vulg. tamen nec Syrus interpres, hoc legunt.

53 *Cum quo conuenerunt*, καὶ συνέρχονται αὐτῷ, nempe τῷ ἀρχιερεῖ. * Dicuntur autem cum eo conuenisse non quod ipse priùs absens cum istis vnà venerit, quem verisimile est domi mansisse & cęteros capto Christo expectasse, sed quod eius domum venerint, vt in communi tractarent Christi causam. ¶ *Omnes*, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum concilium, quum accusaretur Christus vt blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ maiestatis, tandem fraude sacerdotum comparatum est in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

* 54 *Longinquo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58. ¶ *Ad ignem*, πρὸς τὸ φῶς: id est πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet, sicut etiam Syrus interpres vtitur hoc loco vocabulo נורא [*nura:*] quod propriè significat Lucernam, vt possimus etiam commode Focum interpretari. Vulgata hoc prætermisit. Erasmus interpretatur, *Ad lumen*, refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidẽ, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium est insolens hęc traiectio: & Hebræi quoque אור [*hor*] tam lucẽ quàm ignẽ vocant, vnde Vrendi verbum apud Latinos & ὁρᾶν Græcorum. *

56 *Sed non erant*, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulg. *Et non erant*. Erasmus, *Non erant*. Sed si καὶ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi sæpe, planior erit sententia. ¶ *Paria*, ἴσαι: id est, congruentia, siue (vt non malè sensum expressit Vetus interpres) *Conuenientia*: quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, *Satis idonea*: i. ἱκανά, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσον nusquam legi hac significatione vsurpatum.

59 *Par*, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuisse paulo antè commemorata quasi prorsus conueniret inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴσαι conuertit, *Satis idonea*. Legit enim ista plurali numero, cõtra vetustorum codicum fidẽ. Sed si Euangelistas inter se cõparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus impar fuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audiuisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimum inter se differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est fateamur sic imparia fuisse ipsorum testimonia.

61 Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

62 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. (Mat.24.30)

63 Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς, διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

64 Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

65 Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτὸν, καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

66 Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως, (Mat.26.69 luc.22.55 ioh.18.25)

67 Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

68 Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

69 Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, (Mat 27.71 luc.22.56 ioh.18.25)

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Túne es ille Christus Filius illius "Benedicti?

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram "potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, quid adhuc nobis opus est testibus?

64 "Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes "contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

65 Et cœperunt quidã inspuere in eũ, & obtegere faciẽ eius, & colaphos ei infligere: & dicere ei, "Vaticinare: ministri verò "bacilloruꝫ ictibus eũ cędebant.

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula "inferiùs, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

67 Et quum vidisset Petrum se calefacientem, intuita in eũ, dixit, Et tu cum Nazareno Iesu eras.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extrà "in vestibulum: & gallus vocem emisit.

69 ‖Tunc ancilla quum "rursus

61 *Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?*

62 *Iesus autẽ dixit illi, Ego sum: & videbitis Filiũ hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cæli.*

63 *Summus autem Sacerdos scindens vestimenta sua ait, Quid adhuc desideramus testes?*

64 *Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Qui omnes condemnauerunt eũ esse reum mortis.*

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, venit vna ex ancillis summi Sacerdotis:*

67 *Et quum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exijt foràs ante atrium: & gallus cantauit.*

69 *Rursus autem quum*

---

61 *Benedicti*, τοῦ εὐλογητοῦ. id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est, quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא [*baruch hu*,] quod ipsum Dei nomen exprimere vereantur Estque εὐλογητὸς, nomẽ à participio εὐλογημένος distinguendum. quod discrimen non video qui satis commode possimus Latine exprimere, nisi synonyma vel periphrasin quęras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vsurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, scribitur τοῦ Θεοῦ ζῶντος, id est, *Dei viuentis*.

62 *Potentiæ* [*Dei*.] τῆς δυνάμεως. Per antonomasian intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.*69*. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationẽ. Sic enim eorum magistri Deũ * interdum vocant הגבורה [*haghehurah*.] nisi malimus abstractum pro concreto positum, id est τὴν δύναμιν ἀντὶ τοῦ δυνατοῦ, vt vocatur in Mariæ Cantico, Luc.1.49.

64 *Audistis*, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta est nota interrogationis. ¶ *Contra eum iudicarunt*, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, *Condemnarunt*: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vulgata, *Prophetiza*: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit a sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hic tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari *Vaticinare* quam *Prophetare*, quanuis Vaticinandi verbum potius respõdeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, *Diuina*: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, Quis sit qui te percussit. ex Matthæo fortassis. ¶ *Bacillorum ictibus eum cædebant*. ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matt.5.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quẽpiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optime confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαβδοὺς siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocãtur, Act.16.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, Bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tum etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad. ε, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί. Vide Matth.26.27.

66 *Inferiùs*, κάτω. Vulgata, *Deorsum*, prorsus ineptè. Notandum tamen est, hic non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem quæ in ipso vestibulo cõtigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur, quod mihi idcirco non videtur verisimile, quod simulatque se deprehẽsum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Aulam igitur sciendum apud veteres non fuisse basilicam, quam ex Latina voce mutuati vulgo dicimus, *vne sale*, sed locum sub Dio, in magnatum præsertim ædibus amplioribus, quam *vne court*, id est Cortem vocamus: cui proculdubio porticus gradibus aliquot altior supereminebat, vbi considebat Pontifex cum suis, in Christum inquirens, ita vt prospectus ex porticu in cortẽ, & ex corte vicissim in porticum pateret: quamobrem etiam infrà 15.16, Aula Pilati dicitur fuisse prætorium.

68 *In vestibulum*, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulũ vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideo enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

69 *Rursus*, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur au-

tur autē, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matt. 26.71, alteram hanc ancillā fuisse. Sed si quis Euangelistas inter se cōferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitū, suggerentibus ancillis. quamobrem etiā apud Lucam vbi agitur de secunda abnegatione, fit mētio serui, non ancillæ. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdū Hebræi subiicere relatiua earum rerum quarum nulla antè facta est mētio. Sed tamen opinor hęc indicare aliquē habitū esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Κεφάλαιον ιε.

ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωῒ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον ὅνπερ ᾐτοῦντο.

Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

vidisset eum, cœpit dicere adstantibus, Hic est *vnus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulo post qui adstabant dixerunt Petro, Verè ex ipsis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, *dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.

72 Tūc secundò gallus vocem emisit. & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocē bis miserit, ter me abnegabis. Et quū *se* proripuisset, fleuit.

CAP. XV.

1 STatim autem, manè consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis, totúsque cōsessus, vinctum Iesum abduxerunt, tradiderúntque Pilato.

2 Et interrogauit eum Pilatus, Tū*ne* es ille rex Iudæorum? Ipse verò respōdés dixit ei, Tu dicis.

3 Et accusabant eum primarij Sacerdotes de multis.

4 Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicēs, Non respōdes quicquam? ecce, quàm multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autem nihil amplius respondit, adeo vt miraretur Pilatus.

6 Cæterùm singulis festis dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cū seditionis sociis, qui cædem per seditionem fecerant.

vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus, Quia hic ex illis est.

70 *At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui adstabant dicebāt Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.*

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.*

72 *Et statim gallus iterum cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.* Mat. 27.57 ioh. 13.38

CAP. XV.

1 *ET cōfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & vniuerso concilio, vincientes Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.* Matt. 27.1 luc. 22.66

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.*

3 *Et accusabāt eum summi Sacerdotes in multis.*

4 *Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respōdes quicquam? vide in quātis te accusant.* Mat. 27.12 luc. 23.3 ioh. 18.33.

5 *Iesus autem amplius nihil respondit, ita vt miraretur Pilatus.*

6 *Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis quemcunque petiissent.*

7 *Erat autem qui dicebatur Barabbas, qui cum seditiosis erat vinctus, qui seditione fecerat homicidium.*

70 *Et loquutio tua similis est*, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc nō legit Vetus interpres, neque meus vetustiss. codex. Nō esse tamen addititium videtur, quū id habeat Syrus interpres.

71 [*Dicens*,] *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà capite 10.33.

72 *Tunc secundò*, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, *Et statim*, καὶ εὐθύς, quod legitur in quodam codice. Erasmus, *Et iterum*, καὶ πάλιν. ¶ *Quum* [*se*] *proripuisset*, ἐπιβαλών. Id est quum sese foras proripuisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad locum ædibus Pontificis proximum, in quem se proiecit Petrus quū se ancillæ excusasset: & ἐπιβαλὼν omnino idem est atque נִרְדָּף [*nidchaph*,] Ester 6,12. ¶ *Fleuit*, ἔκλαιε. Vulgata, *Cœpit flere*, ἤρξατο κλαίειν, vt legitur in meo vetustiss. codice, & vertit Syrus interpres. Erasm. *Prorupit in fletum*, id est ἐπέβαλε τοῦ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλών, Quū hoc animaduertisset, id est re animaduersa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 *Tradiderunt*, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere: quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta, primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agēs 34, fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 71.

3 *De multis*, πολλά. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, Ipse verò nihil respondit. idque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

6 *Singulis festis*, καθ' ἑορτήν. Syrus interpres addit particulam vniuersalem בְּכֻל [*becul*,] *omni die festo*, nec additur articulus in Græco contextu: ideo plurali numero sum vsus. & κατά, cuius vis hîc est distributiua, verti *Singulis*. Intelliguntur enim tria illa solennia festa, nempe Paschæ, Pentecostes, & Tabernaculorū: quod ostendit non additus articulus, quanuis Paschæ festum specialiter nominet Iohannes. Sic autem κατά cum singulari quoque nomine sumitur distributiuè vt Tit. 1,5. κατὰ πόλιν oppidatim, & Act. 2,46 κατ' οἶκον domatim. ¶ *Dimittebat*, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Mattheus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14.12. *

7 *Seditionis sociis*, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Vulg. *seditiosis*, στασιαστῶν, vt legitur in meo vetustissimo codice. Erasmus, *Seditionis auctoribus*: quod tamen Græco

vocabulo non significatur. ¶*Cædem fecerant*, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, *Fecerat homicidium*. Erasmus, *Cædem patrauerat*. Videtur enim vterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quanuis repugnet Frobenij editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum cõstanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.	8	Et vociferans turba cœpit petere *vt faceret* prout semper ipsis fecerat.	8	*Et quum ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;	9	Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?	9	*Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?*
(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)	10	(Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuisse à Primariis sacerdotibus)	10	*(Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum summi Sacerdotes)*
Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.	11	Primarij verò sacerdotes, concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret.	11	*Pontifices autem concitauerũt turbam vt magis Barabbam dimitteret eis.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;	12	Tum Pilatus respondẽs, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis regem Iudæorum?	12	*Pilatus autem iterum respondens ait illis, Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum?*
Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.	13	Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.	13	*At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.	14	Pilatus autem dicebat eis, Enimuerò quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.	14	*Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.*
Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.	15	Pilatus igitur volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbam, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.	15	*Pilatus autẽ volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam: & tradidit Iesum flagellis cæsum vt crucifigeretur.*
Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν·	16	Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id est prætorium, & conuocauerunt totam cohortem:	16	*Milites autem duxerũt eum in atriũ prætoriũ, & conuocant totam cohortẽ:*
Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον·	17	Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei plexam coronam spineam:	17	*Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spineam coronam:*
Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.	18	Et cœperunt eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.	18	*Et cœperunt salutare eum, Aue rex Iudæorum.*
Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.	19	Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eũ, ac summissis genib⁹ adorabãt eũ.	19	*Et percutiebant caput eius arundine, & cõspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.*
Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.	20	Quum autem illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eum vestimentis propriis *ipsius*: eduxeruntque vt crucifigerent eum.	20	*Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum vestimentis suis: & educunt illum vt crucifigerent eũ.*
Mat 27.32 Luc.23.26 Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ,	21	‖Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (veniẽtem rure, pa-	21	*Et angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (veni-*

8 *Vociferans*, ἀναβοήσας. Vulgata, *Quum ascendisset*: id est ἀναβὰς, in prætorium videlicet, vt legitur etiam in meo vetustiss. exemplari: quod tamen non facilè probarim, quum disertè dicatur Ioh. 18.18, noluisse ingredi in prætorium Iudæos. ἀναβόησας verò quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. ¶ [*Vt faceret*] *prout*, καθὼς. Ellipsin ex vulgi sermone petitam rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

11 *Concitarunt turbam*, ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον. Meus vetustiss. codex habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ, *persuaserunt turbæ*. quod videtur sequutus Syrus interpres.

* 14 *Enimuerò quid?* τί γὰρ, vel, Quídnam.

15 *Satisfacere*, τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Vide Act. 17.9. ¶*Flagellatum*, φραγελλώσας. Est ergo construendus hic locus, καὶ τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν sub. αὐτόν.

16 *Intra aulam*, ἔσω τῆς αὐλῆς. Id est in intimam partem aulæ, quæ prætorium à præcipua ipsius parte vocabatur. Egisse enim Pilatum cum Christo intra ipsum prætorium liquet ex Ioh. 18.28, & 29.

18 *Eum salutare*, [*dicentes*,] ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Ellipsin huius participij supra annotauimus cap. 10.33, & 14.71. Complutensis autem editio addit καὶ λέγειν, *& dicere*.

21 *Et Rufi*, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: i. qui filius erat Rufi: vt Rufus iste videlicet auus fuerit Alexandri, pater autẽ Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod non video quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τοῦ Ῥούφου pro τὸν Ῥούφου. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit Alexandri, Act. 19.33, & Rufi, Rom. 16.13. sed incertum est an hi sint quorum hic fit mentio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet, qui tamen non temerè à tribus Euangelistis nominatim appellatur: ex hac ipsa infamia quã illi conciliare studuerunt isti insolentissimi, perennem gloriam est adeptus. Dicitur autem portasse crucem, cuius extremũ Christo præeunte portaret. Vide infrà Ioh. 19.17. *

τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου)
ἵνα ἄρῃ τὸν σαυρὸν αὐτοῦ.
Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον,
ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.
Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμέ-
νον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.
Καὶ σαυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον
τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ'
αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.
Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, καὶ ἐσαύρωσαν
αὐτόν.
Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ,
ἐπιγεγραμμένη, Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥ͂Σ
ΤΩ͂Ν ΙΟΥΔΑΙΏΝ.
Καὶ σὺν αὐτῷ σαυροῦσι δύο λῃσάς·
ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων
αὐτοῦ.
Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα,
Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

trem Alexandri ¨& Rufi) vt at-
tolleret crucem eius.
22 ‖Duxerúntque eum in locum
¨Golgotha : quod eſt, ſi inter-
preteris, Caluariæ locus.
23 Et dederunt ei bibendum
¨myrrhatum vinum : ipſe verò
non ſumpſit.
24 ‖Quúmque crucifixiſſent eũ,
partiti ſunt veſtiméta eius, iacta
ſorte ſuper ea, quis quid tolleret.
25 Erat autem ¨hora tertia ¨quan-
do crucifixerunt eum.
26 Erátque inſcriptio criminis
ipſius inſcripta *his verbis*, REX
ILLE IVDAEORVM.
27 Crucifixerunt etiam cum eo
duos latrones: vnum ad dextrã,
& alterum ad ſiniſtram eius.
28 Et impleta eſt ſcriptura quæ
dicit, ‖Et ¨cum ſceleratis nume-
ratus eſt.

entem de villa, patrem A-
lexandri & Rufi) vt tol-
leret crucem eius.
22 *Et perducunt illum in* Mat.27.33
Golgotha locum : quod eſt luc.23.33
interpretatum, Caluariæ ioh.19.23
locus.
23 *Et dabant ei bibere*
myrrhatum vinum: & non
accepit.
24 *Et crucifigentes eum,* Matt.27.35
diuiſerunt veſtiméta eius, luc.23.33
mittentes ſortem ſuper eis, ioh.19.23
quis quid tolleret.
25 *Erat autem hora tertia*
& crucifixerunt eum.
26 *Et erat titulus cauſæ e-*
ius inſcriptus, REX IV-
DAEORVM.
27 *Et cum eo crucifigunt*
duos latrones: vnum à dex
tris, & alium à ſiniſtris
eius.
28 *Et impleta eſt ſcriptura*
quæ dicit, Et cum iniquis Eſa.53.12
reputatus eſt.

---

22 *Golgotha*, Γολγοθᾶ. Nonnulli exemplaria ſcriptum habent Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum ſunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè ſcribédum fuit Golgoltha.

23 *Myrrhatum*, ἐσμυρνισμένον. id eſt Myrrha conditum. Diſtinguendum eſt autem hoc Vinum ab aceto quod eſt poſtea ipſi iam crucifixo & ſitienti propinatum. Agitur itaque hoc loco de Vino condito, quod Latini Murinam vocant, de quo ſic Plinius lib. 14. cap. 13, *Laudatiſſima apud priſcos vina erant myrrhæ odore condita, vt apparet ex Plauti fabula, quæ Perſa inſcribitur.* Et mox, *Ex quibus*, inquit, *apparet non inter vina modo murinam, ſed inter dulcia numeratam.* Veram enim myrrham idem auctor teſtatur leniter amaram eſſe, quam etiam probabile eſt aliis aromatibus adiunctis fuiſſe in hoc condiendo vino temperatam. Neque hic eſt omittendum quod obſeruauit Galatinus ex libro Sanhedrin, Cap. Nigmar Haddin: *Edita*, inquit, *criminis confeſſione, potatur reus vino thure condito, vt inde mens eius turbetur, & vehementius inebrietur, iuxta illud quod dicitur, Date ſiceram perituro, & vinum iis qui amaro ſunt animo.* Addũt nonnulli fuiſſe honeſtas matronas Hieroſolymis, quæ hoc vinum iis qui ad ſupplicium ducebantur ſuppeditare conſueuiſſent. Hæc ille ex Rabbinorum lacunis: quibus facilè aſſentior in eo quod ex hac etiam longè certiſſima hiſtoria liquet, non defuiſſe nimirum mulieres præſertim quæ commiſeratione motæ, ſolerent nocentes damnatos hoc officij genere ſolari. Sed tam inſaniuiſſe iam tum Iudæos, vt quod de cõſolatione miſeris afferenda metaphoricè dixit Solomon, vſque adeo ineptè ac etiam impiè interpretarentur, id verò mihi Rabbini non magis quàm ſuas innumerabiles & ineptias & blaſphemias perſuaſerint, quibus refellẽdis potius quàm recudendis vtinam operam impenderent nonnulli, qui hac certè in re Iudæorũ potius numos captaſſe quàm ſalutem quæſiuiſſe meritò videri poſſunt. Vtcunque verò ſeſe res habeat, ex iſto quorundam in Chriſtum officio qualicunque magis eluxit cęterorum crudelitas. Chriſtus autem amariſſimum potius illud iræ paternæ poculum pro nobis ebibiturus, tum quoque hoc ſolatium recuſauit, ſui tam immemor quàm paterni mandati memor, & de ſceleribus noſtris ſemel expiandis ad extremum vſque halitum ſollicitus.

25 *Hora tertia*, ὥρα τρίτη. Ita ſcriptum inuenimus ſummo conſenſu in omnibus noſtris codicibus tum manuſcriptis, tum impreſſis: & ex veteribus (vt Auguſtino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuiſſe receptam: quanuis in ſpeciem non videatur conſentire cum eo quod ſcribitur Iohan. 19.14, circiter horam ſextam fuiſſe condemnatum à Pilato Chriſtum. Laborat igitur Auguſtinus libri de conſenſu Euangeliſtarum tertij cap. 13, in eo explicando nodo: ſed (quod tanti viri pace dictum eſſe velim) ſatis infeliciter, vt eius opinionem minimè neceſſe ſit commemorare. Duplici autem ratione ſoluitur. Primùm enim ex conſueto loquendi modo hora tertia eſſe dicitur quum tertium ſignum datum eſt: & tertiam horam vocamus illud potius ſpatium quod inter tertiam & quartam intercedit, quàm quod inter ſecũdam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia ſit habẽda. Deinde & hoc notandum eſt, veteres, quanuis in duodecim vncias ſingulos dies diuiderent, id eſt totum illud ſpatium quod inter ortum ſolis & occaſum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes ſolitos diuidere, ſicut & noctem pariter ſecabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακὰς, id eſt cuſtodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes ſumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans primæ horæ nomine interdum intelligebatur, ſecũdus tertiæ, tertius ſextę, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuiſſe tertiam quum crucifigeretur Chriſtus, cum eo quod ſcribit Iohannes, damnatum fuiſſe circiter horam ſextam. Imo verò ita explicat Iohannes quod obſcurius dixerat Marcus, quum hora tertia complectatur horas, quartam, quintam, ſextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam quartam, quintam, quam conſequitur ſexta, quæ propriè ſeptima eſt. Ita verò ſolitos fuiſſe veteres diem diſtinguere apparet ex parabola quæ ſcribitur Matt. 20.1: vbi dies in iſtos quadrantes ſecatur, ex recepta nimirum cõſuetudine. Altera ſolutio violétior eſt, nempe ſi à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis deſignentur numeri per notas, & hac nota Γ pingatur hora tertia, hoc autem ſigno ς hora ſexta, lubricus fuit vtrinque lapſus. Hæc opinio eſt Hieronymi Pſalmo 77, ſicut etiam Eraſmus obſeruauit. Sed ſi libet exiſtimare deprauatam eſſe numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim exiſtimare apud Iohãnem potius reponendum eſſe ὥρα τρίτη, quàm apud Marcum ὥρα ἕκτη. Præterquam enim quòd Nonnus, Euangelij Iohannis interpres non recens, ſic legit, & vetus D. Camerarij codex, & meum vetuſtiſſimum exemplar hoc confirmãt, ipſa hiſtoriæ ſeries hoc poſtulat. Nam ſi hora erat penè ſexta quum damnatus eſt Chriſtus, quî potuit tam breui ſpatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otioſe derideri à prætereuntibus? Neceſſe fuerit enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuatur, quum à ſexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Oportet ergo, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Chriſtus, tres penè horas fuiſſe in ipſius cauſæ cognitione conſumptas, vt qui hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixũ, ad horam vſque ſextam fuiſſe omnium ludibriis expoſitum, ſicut copioſè explicant Euangeliſtæ: & hora demum nona poſt trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei ſuperfuit, fuiſſe ſepulturæ datum. Sed liberum hic cuiuis iudicium eſto. ¶ *Quando crucifixerunt*, καὶ ἐσαύρωσαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et crucifixerunt*: ſed καὶ pro ὅτε poſitum eſſe, apparet ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ו interdum ponitur pro כַּאֲשֶׁר [*caaſcher*,] vt docent Grammatici.

28 *Cum ſceleratis numeratus eſt*, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμοις

vocat τοὺς παρανόμους: id est legis præuaricatores, quasi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים [*poschehim.*] Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit *Reputare*, Erasmus, *Deputare*, vocabulum ipsum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpari: quam significationem hîc seruandam fuisse inde apparet quòd respõdet verbo מנה [*manah*] quo vtitur Esaias capite 53. 12, ex quo petitum est hoc testimonium: & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnum habetur hodie à Iudæis) sed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quum publicè inter duos latrones penderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinem numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coràm conspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest vt ex Vigilij antiqui & eruditi scriptoris libris aduersus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè deprauatum, quum ad stabiliendum suum errorem de vnica Christi natura, pro μετ' ἀνόμων legerent μετ' νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent, non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν· (Ioh. 2. 19)	29	Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, & dicentes, Vah, ‖ *Tu* qui destruis templum, & triduò ædificas:	29	*Et prætereũtes blasphemabant eum mouentes capita sua, & dicentes, Vah, qui destruis Templum, & in tribus diebus reædificas:*
Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.	30	Serua teipsum, & descende è cruce.	30	*Saluum fac temetipsum descendens de cruce.*
Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.	31	Similiter autem & primarij Sacerdotes illudentes, dicebãt alij ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum seruare non potest.	31	*Similiter & summi Sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant, Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere.*
Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.	32	Christus ille rex Israel descẽdat nũc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erãt cum eo, probris afficiebant eũ.	32	*Christus rex Israel descẽdat nunc de cruce, vt videamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erãt, conuitiabantur ei.*
Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.	33	Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horam nonam.	33	*Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram vsque in horam nonam.*
Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωῒ Ἐλωῒ, λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες; (Psal. 22. 1, matth. 27. 46.)	34	Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicẽs, ‖ Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, si quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti?	34	*Et hora nona exclamauit Iesus voce magna, dicens, Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me?*
Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ.	35	Et quidã adstantium quũ audissẽt, dicebãt, Ecce, Eliã vocat.	35	*Et quidam de circumstantibus audientes, dicebant, Ecce, Eliam vocat.*
Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐ- (Ps. 69. 22)	36	Cucurrit autem quidam, ‖ & impleta spongia aceto, & arundini circumposita dedit ei po-	36	*Currens autem vnus, & implens spongiã aceto, circumponénsque calamo,*

29 *Vah*, οὐά. Erasmus, *Væ*, id est οὐαί: cuius particulæ vsus est potius in maledicendo quàm irridendo. ¶ [*Tu*] *qui destruis*, ὁ καταλύων. Hieronymus, *Qui destruit*, vt Erasmus obseruat. Sed sequens verbum σῶσον satis indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expressimus. Similem loquendi formam annotauimus Matt. 23. 14.

30 *Et descende*, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, *Descendens*: id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 *Illudentes*, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Græco Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. ¶ *Seruare*, σῶσαι. In vetustis codicibus & Græco Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 *Credamus*, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 *Totam*, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius videtur amplecti Tertullianus Apolog. cap. 21, hoc Solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam in archiuis annotari iustius etiam prodigium istud potuit, quoniam fuit Iudææ peculiare. Familiare est autẽ sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est Terrã pro Regione reperimus alibi: vt Matt. 9. 16, & Luc. 4. 25. Confert autem hoc ad prodigij nouitatem, si intellexerimus non modò die Paschæ, id est in plenilunio, accidisse hanc Solis eclipsin, sed etiam reliquum orbem illustrante Sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnum orbis terrarum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur, quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem auctoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monumentis celebratum. Videtur autem hoc opponi miraculo prorsus contrario, quum tenebris Ægyptios obtegentibus, Israelitis solis in terra Gosen Sol luceret: tum videlicet Ægyptiis quidem imminens exitium, suis verò partam libertatem, Deo significante: nunc verò contrà, Iudæis quidem miserrimam illam cæcitatem, qua nunc quoque puniuntur: cæteris verò populis mox exorituram Euangelij lucem, cælitus denuntiante.

34 *Eloï, Eloï*, ἐλωΐ, ἐλωΐ. Sic legitur in græcis nostris omnibus. Mihi tamen verisimilius videtur Christum ipsa Dauidis verba Hebræa non Syriaca potius vsurpasse, vt diximus Matth. 27, 46. Sic etiam hunc ipsum Marci locum citante Eusebio libro ἀποδείξεως 10. quamuis pro ἠλὶ legat ἠλεί.

35 *Adstantium*, τῶν παρεστηκότων. i. τῶν παρόντων, præsentiũ, de quo alibi diximus. Aderat autem Centurio cum suis, donec vitam finirent capitali supplicio addicti, vt intelligere licet ex Matt. 27. 36, & 54.

τὸν λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

tum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad eum detrahendum.

potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus si veniat Elias ad deponẽdum eum.

37 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

37 Iesus verò emissa voce magna, expirauit.

37 *Iesus autem emissa voce magna, expirauit.*

38 Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

38 *Et velum templi scissum est in duo, à summo vsque deorsum.*

39 Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος υἱὸς ἦν Θεοῦ.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.

39 *Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.*

40 Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

40 Erant autem etiam & mulieres *è longinquo spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

40 *Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioseph mater, & Salome:*

41 Αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

41 Quæ, etiam quũ esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei: aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

41 *Et quum esset in Galilæa, sequebantur eum & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam.* Luc.8.2.

42 Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)

42 ‖ Quum autem serum *diei* iam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, *antesabbathum)

42 *Et quum iam sero esset factum, (quia erat parasceue, quod est Ante sabbathum)* Mat.27.57 luc.25.50 ioh.19.38

43 Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

43 * Veniens Ioseph *ortus* Arimathæa, *honoratus Senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, *fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.

43 *Venit Ioseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat expectãs regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.*

44 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

44 Pilatus autem miratus est *si iam mortuus esset: & aduocato Centurione, interrogauit eum: an *iamdudum mortuus fuisset.

44 *Pilatus autẽ mirabatur si iam obijsset, & accersito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset.*

45 Καὶ γνοὺς ἀπὸ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus Iosepho.

45 *Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.*

46 Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuitque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

46 *Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento, quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidẽ ad ostium monumenti.*

47 Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

47 Maria Magdalene verò & Maria *mater* *Iose spectabant vbi poneretur.

47 *Maria autẽ Magdalene & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.*

---

* 40 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58.

42 *Ante sabbathum*, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Vetus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictũ. Eras. *Quæ præcedit Sabbathum*: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit παρασκευή.

43 *Veniens*, ἐλθών. Ita legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. ¶*Honoratus*, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & auctoritatis. Vulgata, *Nobilis*: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Sanhedrin vocãt Hebræi: nisi malimus fuisse etiam in concilium adscitum à Pilato, sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouincialibus aliquos interdum in consilium adsciscere, ad explicandas priuatorum controuersias. Vulg. *decurionem* interpretatur, ἄρχοντα. * Decuriones enim fuerunt coloniarum & municipiorum: nisi velimus hunc fuisse Arimathæensem decurionem. ¶*Fidenti animo*, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulg. *Audacter*. Erasmus, *Sumpta audacia*. Ego audaciæ nomen repudiaui, quoniam in vitio plerunque ponitur. Idem autẽ valet hòc loco τολμήσας, quod θαρρῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamẽ eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes, vt ausint huius Iosephi & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes.

44 *Si*, εἰ. Sic Terentius, *Mirabar, hoc si sic abiret*. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro ὅτι, vt rectè obseruauit Erasmus. ¶*Iamdudum*, πάλαι. Vulg. *Iam*, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

47 *Iose*, ἡ Ἰωσῆ. Vulg. *Ioseph*. quod etiã inuenio in vetust. * meo codice, nõ in hoc loco, sed Mat.2.56. Nã hic pro Ἰωσῆ, scribit Ἰακώβου. Nomen autem Ἰωσῆ nusquam aliàs in sacris scriptis inueni: & idem vetustissimus codex suprà vers.40. vbi de hac ipsa muliere agitur, pro Ἰωσῆ legit Ἰωσῆτος Iosetis. *Mater* verò suppleui ex Matthæo.

Κεφάλαιον ις.

Luc.24.1 ioh.20.1

1 ΚΑΙ` διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

2 Καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

3 Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτὰς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

4 Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

Mat.28.1 ioh.20.12

5 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

6 Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

CAP. XVI.

1 ET ·· exacto intercedente Sabbatho, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater* ·· & Salome emerant aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et ·· valde mane, primo die hebdomadis, veniunt ad monumentum, ·· exorto sole.

3 Dicebántque inter sese, Quis auoluet nobis saxum ab ostio monumenti?

4 ·· Intuitæ verò conspiciunt saxum esse auolutum: ·· nam erat magnum valde.

5 ‖ Ingressæ autem ·· in monumentum, viderunt iuuenem sedentem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum quæritis Nazarenũ, illum ·· qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hic: ecce locus vbi posuerant eum.

CAP. XVI.

1 *ET quũ transijsset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Iesum.*

2 *Et valde manè vna Sabbathorum veniunt ad monumentum, orto iam sole.*

3 *Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

4 *Et respicientes viderunt reuolutum lapidem: erat quippe magnus valde.*

5 *Et introeuntes in monumentum, viderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupuerunt.*

6 *Qui dicit illis, Nolite expauescere: Iesum quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hic: ecce locus vbi posuerunt eum.*

IN CAPVT XVI.

1 *Exacto intercedente sabbatho*, διαγενομένου τοῦ σαββάτου. Mira est Græcorum vetustorum codicum varietas in hoc capite, quod Hieronymus testatur ad Hedibiam, in plerisque huius Euangelij exemplaribus non extare, quòd in eo non pauca inueniantur ab aliorum Euangelistarum narratione dissidentia. Ego verò id omnino temerè expunctum fuisse, & sic facilè restitui ac explicari posse arbitror, vt omnia pulchrè inter se consentiant. Primus igitur occurrit hic versiculus, quem arbitror finire superius caput oportuisse, vt prorsus respondeat Luc.23.56, & superiorem narrationem finiat. Et hic magnopere nos adiuuat vetustissimus meus codex, qui hunc versiculũ sic legit, καὶ πορευθεῖσαι ἠγόρασαν &c. *& profectæ emerunt aromata*: neque repetit vllius mulieris nomen, quod & ipsum prodest ad huius loci conciliationem. Omnino verò postea sequens resurrectionis historia ab his verbis commodè incipiet, Καὶ διαγενομένου σαββάτου, Μαρία, &c. λίαν πρωῒ &c. id est *Exacto verò intercedente sabbatho Maria Magdalena* &c. *valde mane* &c. Cæterùm τὸ διαγίγνεσθαι non simpliciter significat transire, vt vertit Vetus interpres. sed ita significare voluit Euangelista solum illum diem festum inter sepulturam & ista quæ postea narraturus est, intercessisse, vt intra triduũ resurrexisse Christum liqueat, sicut prædixerat. Et ego quidem ita restituendum hunc locum censuerim, quem tamen vt integrum, sicut extat etiam apud Syrum interpretem, seruarem, ἠγόρασαν cum Tremellio nostro verti per præteritum plusquamperfectum, ne quis exacto demum sabbatho empta fuisse hæc aromata existimet, Luca repugnante, neque id ferente temporis circunstantia, nisi ipsa nocte quæ primum diem hebdomadis inchoabat, empta fuisse hęc aromata dicamus, quum primo diluculo mulieres sint vrbe egressæ.

2 *Valde*, λίαν. Hæc particula non extat in meo vetustissimo codice, & certè repugnat ei quod mox subiicitur de solis ortu: & fortassis adiecta est ab iis qui putarunt Marcum hanc historiam vt alios Euangelistas contexuisse. Ego tamen in recepta lectione nihil immutare sum ausus. ¶ *Exorto Sole*, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Sic etiam legit Syrus interpres præterito דנח [*denach*] vtens, non participio. Sed in Græcis codicibus variè hoc legitur. Vetus enim interpres videtur omnino legisse ἀνατείλαντος ἤδη ἡλίου. *orto iam sole*, vel certè ἔτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, vt in vno manuscripto legimus, & apud Euseb. libro ἀποδείξεως 10, capite 8. ita vt ἔτι accipiatur pro ἤδη, sicut accipiunt hanc particulam nonnulli Luc.1.15. Meus autem ille vetustissimus codex totum hunc locum sic legit, Καὶ ἔρχονται πρωῒ μιᾶς σαββάτων ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, id est, Et mane primi diei hebdomadis veniunt ad sepulchrum, oriente sole. quæ lectio plenissima est, nec vllum repugnantiæ locum relinquit, pręsertim si ἔρχονται interpretemur peruenerunt, nempe nõ de egressu ex vrbe, sed de accessu ad sepulchrũ. Nam alioqui videtur recepta lectio vix conciliari posse cum eo in quo reliqui tres Euangelistę prorsus consentiũt. Scribit enim Matthæus τῇ ἐπιφωσκούσῃ, *quum lucesceret*: Lucas, ὄρθρου βαθέος, *profundo diluculo*: & Iohannes multo etiam apertius, σκοτίας ἔτι οὔσης, *quum adhuc essent tenebræ*. Itaque aliquando existimaui videri posse Marcum scripsisse, οὔπω ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *nondum orto sole*. quæ coniectura si periculosa videatur, age legamus ἀνατέλλοντος, *oriente*, sequuti vetustissimi codicis mei auctoritatem: vt sub ipsum ortum Solis eò dicantur mulieres istę aduenisse. Vtcunque sit autem, etiam si receptam lectionem sequamur, ista inter se non dissidebunt, si quis propius rem totam expendat. Apparet enim ex Euangelistarum coniunctione, neque solas istas tres mulieres (quanuis aliarum duces fuisse videantur) ad sepulchrum venisse, ac neque simul venisse, neque etiam pariter inde reuertisse: quam tamen narrationem Marcus, vt & alias aliquot, sicuti mox dicemus, simul ita contexuit, quasi eodem momento ista contigissent. Deinde alios Euangelistas dico profectionis, Marcum verò aduentus ad ipsum sepulchrum tempus notare. Profectas igitur domo fuisse apparet vix apparente diluculo, nẽpe vt ipsarũ ex vrbe egressio facilè obseruari nõ posset: & (vt in tanto periculo fieri solet) substitisse dum aliæ alias expectant. & de lapide præsertim auoluendo consiliũ capiunt, vt sub ortũ solis demũ propius accesserint, nihil, vt apparet, de custodibus sepulchri sollicitæ: quod totum ipsas ignorasse vel illud ostendit, quòd nõ de hoc impedimento longè maximo, sed de lapide duntaxat alicuius opera tollendo dicuntur inter se deliberasse. Sic igitur Dei Opt. Max. prouidentia totam hanc profectionem disposuit, vt tam manè domo profectæ, tamen non prius ad sepulchrũ peruenirent quàm ipse Christus resurrexisset, in ipsa videlicet aurora: & custodibus in vrbẽ regressis, nihil offenderent istæ mulieres quod ipsas absterreret. Vide Mat.28.4. *

4 *Intuitæ*, ἀναβλέψασαι, i. ἐπιβλέψασαι: quum sepulchrũ versus conuertissent oculos. Vide supra 8.24. ¶ *Nam erat*, ἦν γάρ. In męo vetustissimo codice ista huius versiculi particula superiori annectitur: idque sanè rectius. Nec enim viderunt auolutum lapidem, quòd ingens esset, sed ideo de illo amouendo laborarunt.

5 *In monumentum*, εἰς τὸ μνημεῖον. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.

6 *Qui fuit crucifixus*, τὸν ἐσταυρωμένον, Vulgata, *Crucifixũ*. Eras. autem rectè vsus est periphrasi: vt significetur agi de re præterita. Adscribitur autem interrogationis nota in duobus

duobus codicibus. Sed præstat indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illæ in animo habebãt. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc Angeli ex manifestis etiam signis collegerunt: & legationis sueratonem proculdubio ex eo intellexerant à quo fuerant huic obeũdo muneri destinati.

Græce		Latine		Vulgata	
Ἀλλ᾽ ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.	7	Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilęam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.	7	*Sed ite, dicite discipulis eius & Petro, quia præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis sicut dixit vobis.*	Mat. 26.32 sup. 14.28
Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. ἐφοβοῦντο γάρ.	8	Tunc abeuntes ¨citò, fugerũt à monumento: tenebat ¨enim eas tremor & stupor. ¨neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.	8	*At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor. & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.*	
Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ᾽ ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.	9	¨Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis, ‖apparuit primùm Marię Magdalenę, ‖ex qua eiecerat septem dæmonia.	9	*Surgens autem manè prima sabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia.*	Ioh. 20.26 Luc. 8.2
Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.	10	Illa profecta annuntiauit ¨iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.	10	*Illa vadens nuntiauit iis qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*	
Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ᾽ αὐτῆς, ἠπίστησαν.	11	Illi verò ¨quum audissent eum viuere, & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.	11	*Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt.*	
Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.	12	Postea autem ‖duobus ex ipsis ambulãtibus apparuit ¨alia forma, quum rus proficiscerentur.	12	*Posthæc autem duobus ex his ambulantibus ostẽsus est in alia effigie, euntibus in villam.*	Luc. 14.13
Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.	13	Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.	13	*Et illi euntes nuntiauerũt cæteris: nec illis crediderunt.*	
Ὕστερον δὲ, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕν-	14	‖¨Postremò verò ¨vnà seden-	14	*Nouissimè recumben-*	Luc. 24.36 ioh. 20.19

8 *Citò*, ταχύ. Hoc deest in vetustis codicibus. ¶ *Enim*, δὲ. δὲ pro γὰρ, quam enallagen sæpe annotauimus. ¶ *Neque cuiquam quicquam dicebant*, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. Ne hoc quidem aliorum Euangelistarum narrationi repugnat, si (quod partium huius historiæ collatio demonstrat) diximus mulieres istas neque simul ad sepulchrum accessisse, neque à sepulchro discessisse.

9 *Quum autem resurrexisset*, ἀναστὰς δὲ. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Admonet autem Theophylactus adscribendam esse distinctionem, qua significetur πρωῒ ad sequentia pertinere: quod ante eum obseruarat Hieronymus in Epistola ad Hedibiam, quæstione tertia, vt Erasmus in annotationibus docet. Causam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cęteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, vespere sabbathi illucescente in vnam sabbathi, Dominum surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse, cómemorat. Hunc igitur nodum vt soluat, recurrit ad illam distinctionem de qua antè dixi: *aut* (inquit) *Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in finem non habentibus*. Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, vel diuersi auctoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quę nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο γὰρ hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι᾽ αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, *Omnia autem quæ ipsis fuerant imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renuntiarũt. Postea verò etiam Iesus ipse ab Oriente ad Occidentem per eos sacrum illum & incorruptũ æternæ salutis nũtium promulgauit*. Sed quis hæc non animaduertat à diuerso prorsus auctore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea soluenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus. Dominum verò ex iis quæ narrantur Matth. 28.2.3.4. satis liquet primo tertij diei diluculo resurrexisse, atque adeo circa auroram, vt disertè scribit Eusebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans.

10 *Iis qui cum ipso fuerant*, τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ. Ita significantur non soli vndecim illi selecti discipuli, sed alij quoque ipsum affectati, vt ex 12. versiculo apparet.

11 *Quum audissent*, ἀκούσαντες. Syrus interpres addit, λέγουσας, *Dicentes*: & mox, pro ὑπ᾽ αὐτῆς, *Ab ea*, ὑπ᾽ αὐτῶν, *Ab eis*, vt in vno etiam Græco exemplari legimus. vt videlicet Mariam Magdalenam intelligamus alias sibi comites adiunctas habuisse, quod aliorum Euangelistarum narrationi melius conuenit.

12 *Alia forma*, ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24 v. 16.

14 *Postremò*, ὕστερον. Vulgata, *Nouissimè*. Erasmus, *Postea*, μετέπειτα. Ita enim alium nodum soluit, quem nectit Augustinus libri de consensu Euangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc euenisse antequam appareret Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo iudicio, vt breuitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Euangelistis intelligitur. Marcus verò hęc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demum parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiés à prima illa apparitione quæ facta est in eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consequutæ sunt. Sed eas omnes rursus in vnam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionem vsque porrigitur, vt liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremo capite, in quo ita connectit primam illam apparitionem cum postrema, vt nisi quis hoc quod dixi consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est quo resurrexerat) in cælum ascendisse, quum dies XL. intercedant, vt ipsemet refert Act. 1.3. ¶ *Vnà sedentibus*, ἀνακειμένοις: id est, quum vnà domi essent. Vulg. & Eras. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hic autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus interuenerit Dominus, probabilius est ex temporis circunstãtia

quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret vesperi, domum ingressi sunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum est. Inde agnito Domino, statim reuersi sunt Hierosolymam, vt ista discipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regressi sunt, sexaginta stadiis ab vrbe distaret, vt disertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nonnisi valde profunda iam nocte potuerunt ad discipulos peruenire: in quod tempus haud satis scio an discipuli cœnam reiecerint, vt & maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus potius quàm cœnantibus interuenisse. Itaque existimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari posse συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ: vt τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quod συγκεῖσθαι, quod etiam declarat simul & vnà esse, vt in illo Sophoclis, βάλλετε χ' ἡμᾶς τρεῖς ἐμοὶ συγκειμένους. ¶ *Non credidissent*, οὐκ ἐπίστευσαν. Hîc obseruat Erasmus ex Hieronymi dialogo secundo aduersus Pelagianos, in quibusdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc scripta fuisse, *Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam.* Sed quàm parum hæc verba conueniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur.

δέκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

Matth. 28. 19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

Ioh. 12. 48 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Act. 16. 18 Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· Act. 2. 4. & 10. 46 γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς·

Act. 28. 5 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· Act. 28. 8 ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

Luc. 24. 51 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν Heb. 2. 4 ἐπακολουθούντων σημείων.

---

tibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: eo quòd iis qui ipsum cōspexerant excitatum "non credidissent.

15 Et dixit eis, ‖Profecti in mū-
dum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

16 "Qui crediderit & baptizatus
fuerit, seruabitur: ‖qui verò nō crediderit, cōdemnabitur.

17 Signa autem eos qui credide-
rint, hæc consequentur, ‖Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖linguis loquētur "nouis:

18 ‖Serpentes "tollent: & siquid
lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ‖ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖Dominus igitur postquam
loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt
vbique, ‖Domino "cooperante, & sermonem *eorum* confirmāte per signa "subsequentia.

---

tibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiem cordis: quia iis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.

15 *Et dixit eis, Euntes in*
mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

16 *Qui crediderit & ba-*
ptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.

17 *Signa autē eos qui cre-*
diderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis.

18 *Serpentes tollent: &*
si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponent, & bene habebunt.

19 *Et Dominus quidē Ie-*
sus postquam loquutus est eis, assumptus est in cælū, & sedit à dextris Dei.

20 *Illi autē profecti præ-*
dicauerunt vbique, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.

---

15 *Omni creaturæ*, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. 19, annota- * uimus varium vsum huius vocabuli in his libris: quanuis non satis Latini, tamen veluti latij iure à Theologis donati. Hîc verò pro humano omni genere accipitur, siue pro omnibus gentibus, vt loquuntur Matthæus & Lucas: idque non sine magna emphasi, quam vt indicarem malui Omnem creaturam, quàm Totum mundum, vel Omnes homines interpretari. Perinde enim est ac si diceret Dominus, sibi iam decretum esse, sicut omnium hominum conditor est, ita etiam per vniuersum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Et significatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. * 10 34, & 35, quod tamen ipse quum audiret non intellexit: & quod Galat. 3. 28. dicit Paulus) in Euangelio non esse Iudæum neque Græcum, non seruum neque liberum, nō masculum aut fœminam. Denique declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est duodecim discipulis mandata, non vnius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus cōprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum. Subtilis autē illa & sanè vana ratio cur omnis creaturæ nomine Homines significentur, quòd nimirum nullum sit creaturæ genus quod in Homine non possit agnosci, prorsus est repudianda, vt horum scriptorum simplicitati minimè conueniens, quanuis ab Augustino, non vno loco proferatur.

* 16 *Qui crediderit*, ὁ πιστεύσας, nempe prædicationi. Atqui non prædicatur Euangelium infantibus, neque hoc præcepit Christus cuiquam. Ergo abutuntur hoc loco qui quod de satis adultis dicitur ad infantes pertinere cēsent, ac eo tandem delabuntur vt fidem actu infantibus inesse velint. Sed insaniūt multò magis Anabaptistæ qui ex hoc loco concludunt baptizandos non esse infantes.

17 *Nouis*, καιναῖς. Nouas linguas appellat, nō recēter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquā antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earum periti. Planius ergo loquitur Lucas Act. 2. 4, quum ἑτέρας. i. alias & diuersas vocat.

18 *Tollent*, ἀροῦσι. In quodam codice manuscr. legitur, ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσι, manibus tollent i. prehendent serpētes: quod est apertius, vt etiam euenit Paulo Act. 28, 3. *

20 *Cooperante*, συνεργοῦντος. Propriè dicitur συνεργεῖν, qui est συναίτιος. At Deus est κύριον αἴτιον. Itaque hoc in loco τὸ συνεργεῖν Deo tribuitur, non vt ὑπουργοῦντι in prædicatione Euangelij: multò minus in edendis miraculis, sed respectu finis & scopi tum prædicationis verbi tum miraculorum, quod vtrunque Deus sua vnius vi reddidit efficax. Vide Ro. 2. 19, & 1. Cor. 3. 7, & 12. 6, & Gal. 3. 5. ¶ *Subsequentia*, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorū doctrinā, quæ istis tanquā sigillis obsignabatur. Neque enim hęc ad subsequentem aliquem librū referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandū est, oportere cū signis semper cōiungere doctrinā: & ita quidē vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmādæ ista adhibeātur: vt si falsa est doctrina, idē quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut. 13. 1. Syrus interpres pro *Subsequentia*, vertit, *Quæ faciebant*, eadem manente sententia. Deinde hæc addit, *Finit Euangelium sanctum prædicationis Marci, qui prædicauit & loquutus est Latinè Romæ.* quę subscriptio confirmat eorum opinionem qui Marcum volūt Petri fuisse Romæ comitē, minimè profectò mutum, ibique ex ore Petri hoc scriptū excepisse, quod etiam nonnulli, sed (vt arbitror) falsò, ex Latino sermone in Græcum fuisse translatum censent.



ΕΥ'ΑΓΓΕ'ΛΙΟΝ ΤΟ' ΚΑΤΑ' ΛΟΥΚΑ῀Ν. — EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

	Nova interpr.	Vetus.
Κεφάλαιον Α.	Caput I.	Caput I.
ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,	1 QVONIAM multi "aggressi sūt "componere" narrationem "earum rerum, quarum plena fides nobis facta est,	1 QVONIAM quidem multi conati sūt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum.
Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·	2 "Prout tradiderunt nobis qui à principio "spectatores ipsi & "ministri fuerunt "sermonis:	2 *Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Lucam*, κατὰ Λουκᾶν. Syrus interpres hanc inscriptionem habet, *Euangelium sanctum prædicationis Lucæ Euangelistæ, qui loquutus est & prædicauit Græcè in Alexandria magna.* quod eos velim expendere qui Marco potius has partes tribuunt. quanquā hac de re non est nobis magnopere laborādum: sed de hoc potius vt sacrosancta hæc scripta mentibus nostris insculpantur.

1. *Aggressi sunt*, ἐπεχείρησαν. Vulg. *Conati sunt.* Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant, translatione non à manibus, sed à pedibus sumpta: quæ significatio diligēter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionem nostro Euangelistæ tribuerant, sciamus minimè id satis commodè præstitisse quod erant aggressi. sed aliunde accepta
1 * confusè perscripsisse. Nec tamen fortasse Lucas illas fabulosas & putidas ac etiam impias narrationes intellexit, quas iampidem sub Nicodemi, Nazaræorum, Thomæ, Ægyptiorum, proteuangelij nominibus editas, & damnatas nōnulli rursum nostro seculo reponunt. Sed & forsitan ex hoc loco vtcunque colligi potest Lucam ante Matthæum quoque & Marcum hanc suam historiam edidisse. ¶ *Componere*, ἀνατάξασθαι. Vulgata, *Ordinare.* Erasmus, *Contexere & digerere:* quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, *Adstruere:* quod nusquam memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo ἀνὰ pro σὺν poni, vt diximus Marci 16.14, & ἀνατάξασθαι idem declarare atque τὸ συντάξασθαι, i. Componere, siue conscribere & conficere. ¶ *Narrationem*, διήγησιν. Distinguere oportet, auctore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totum & partem. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quemadmodum ipse explicat Act. 1. 1. vt ἀνατάξασθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quam historiam conscribere. ¶ *Earum rerum quarum plena fides nobis facta est*, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ, vel certioratæ. neque enim possum Græcum vocabulum πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulg. *Quæ in nobis completæ sunt rerum*, quæ interpretatio Græcis non respōdet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληρῶσαι, id est implere, sed plenè certiorare, vt sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: vnde πληροφορεῖσθαι quum ad personam refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autem ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quę certis testimoniis ita sunt comprobata vt de iis ambigi nō possit, nisi quis velit apertam veritatem inficiari. Inde factū vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem testimoniū illud Spiritus sancti, per quem in corda electorū effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quū peccatores essemus: partim verò illius testimonij efficaciam in nobis, cuius vi certò scimus fore vt nihil nos possit separare a dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta est πεποίθησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus gloriantes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: sintque hi proprij & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur summa religione sacros libros interpretatus, tamen quæ significatio sit horum vocabulorum non videtur cognouisse, nedum vt vim illorum intellexerit. Erasm. *Earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum.* i. (vt ipse in annotationibus explicat) Quæ sunt indubitatis argumentis persuasæ. Budæus autem interpretatur, *De rebus inter nos exploratis.* Atqui (ni fallor) Lucas hūc non respexit, neque dicere voluit fidem adhibitā esse Apostolorum testimonio, sed de iis rebus se scripturū esse quarum plena fides ante sit facta, & quidem ab oculatis testibus. Neque enim hîc quæritur sítne creditum Apostolorum testimonio, annon: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari de quibus ipse dicturus est, quū sint alioquin incredibilia.

2. *Prout tradiderunt*, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet, Lucam ea scripsisse quæ auditione acceperat, nō tam à Paulo (vt tamen veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apostolis qui cum Christo iam inde ab initio erant versati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam scribunt vnū fuisse ex septuagintaduobus discipulis, cui cū Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem somnia nobis peperit quorundam περιεργία, qua iampridem vsus est Satanas, vt (si fieri posset) sacris scriptoribus omnē fidem adimeret. Et fuit hoc fortassis, patrum memoria, commiseratione potius quàm insectatione dignum, quū densissimæ tenebræ omnem lucis conspectum hominibus eripuissent: nūc vero in tam manifesta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Ecclesiæ Dei ista somnia obtrudere, quibus ipsa Euangelij veritas in dubiū reuocatur? ¶ *Spectatores ipsi*, αὐτόπται, i. θεαταί. Sic enim satis commodè mihi videtur conuerti posse Græcum illud vocabulum, quo significatur qui suis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum testem festiuè vocat, & testi aurito opponit. Neque enim quisquam alienis oculis propriè dicitur quidpiam contemplari. Vulg. *Qui ipsi viderunt.* Erasm. *Qui oculis suis viderunt.* Hūc autem pertinet

quod ſcribitur 1. Iohan. 1. 1, & 3. ¶ *Miniſtri*, ὑπηρέται. Ita vocat Apoſtolos honeſto vocabulo, qui nimirum Chriſto adfuerunt, publica Euangelij prædicatione occupato: ita tamen vt ipſe potius illis miniſtrarit, quanuis illorum magiſter eſſet ac Dominus, vt teſtatur infra. 22. c. 27. ¶ *Sermonis*, τοῦ λόγου. Si cui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam à Luca vocetur, non reclamo: quoniam alioqui Lucas non meminerit eius de quo ſcribere conſtituit, ſed in genere dixerit ſe ſcripturum eſſe de rebus quibuſdam quas ab idoneis teſtibus acceperit. quod exordiũ obſcurum ac fortaſſe vitioſum videri poſſet. Et Epiphanius aduerſus Marcellianos, ſic diſerte exponit. & Athanaſius 3, oratione aduerſus Arrianos. Eraſmus interpretatur, *Eorum quæ narrabant*: vt ſignificet ſe hæc didiciſſe ex iis qui rebus ipſis non modo interfuerint, ſed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus: quoniam apud Hebræos דבר [*dabar*] interdum id declarat, vt mox verſu quarto, ſed plurali numero.

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε·	3	Viſum eſt etiã mihi, "omnia "altè *repetita* "penitus "aſſequuto, "ordine *illa* ad te ſcribere, "præſtantiſſime Theophile:	3	*Viſum eſt & mihi, aſſequuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theophile:*
Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.	4	Vt "agnoſcas "earũ rerũ veritatem quas auditione accepiſti.	4	*Vt cognoſcas eorũ verborum de quibus eruditus es, veritatem.*
Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀ- (1. Par. 24. 1.)	5	FVit "diebus Herodis "illius regis Iudææ, "Sacerdos quidã nomine Zacharias, ‖ "ex claſſe	5	*FVit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidã nomine Zacharias,*

3 *Omnia*, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apoſtolos referunt, quos aſſectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipſis cognoſceret. Sed pręſtat ad ea referre de quibus ſe ſcripturũ profitetur. ¶ *Altè [repetita,]* ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur proœmia altè repetita quæ à primis initiis & ipſa vſque origine ducuntur, quam particulam Syrus quidem interpres non legit, ego vero retinendam cenſeo. Vulgata & Eraſmus, *Ab initio*: id eſt ἀπ' ἀρχῆς. Alij *Denuò*: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur *Pridem*: id eſt πάλαι. Sed res ipſa oſtendit quomodo ſit hoc aduerbium accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangeliſtæ hanc hiſtoriam ſit exorſus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior eſſet ſententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. ¶ *Penitus*, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia oſtendit) illi Latino prorſus reſpondet. *Penitus* enim Latinis idem declarat atque Intrinſecus, & ad intima vſque, vt apud Virgilium Æneid. 3, *— & penitus cauſas tentare latentes.* ἀκριβῶς autem a Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id eſt quòd ab imo ad ſupremum aſcendatur: quod eſt exquiſitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, *Exactè*, quod Latinum puto non eſſe. Eraſmus, *Exacta diligentia*: quæſita periphraſi propter aduerbiũ ἄνωθεν proximè præcedẽs. Quidam, *Accuratè*: id eſt ἐπιμελῶς. Alij, *Diligenter*. ¶ *Aſſequuto*, παρηκολουθηκότι, id eſt καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, Quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem ſententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem eſt quod Eraſmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè ſignificare aliquem aſſectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαρομαρτεῖν: & de rebus etiam ipſis dici, quas qui ita conſectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius ſignificare, ſe nimirum ita hæc eſſe conſectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non aſſequimur omnia quæ conſectamur aut perueſtigamus: vt accipiendum eſt illud Ciceronis 2. in Verr. *Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inueſtigare & conſequi poſſim.* Itaque non puto ſatis exprimi Lucę ſententiam ab iis qui vel Cõſectandi vel Perueſtigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè poſſimus eo etiã modo interpretari: & Perueſtigare potius reſpondeat τὸ διώκειν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Timoth. 3. 10. ¶ *Ordine*, καθεξῆς, id eſt, diſtinctè & diſtributè, vt ij ſolent qui ad ſcribendam hiſtoriam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambroſius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, *Ex ordine*. Eraſmus, *Deinceps*. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἔχεσθαι. Facit verò hic locus, vt in harmonia Euangeliſtarum ſcribenda, rectiorem ordinem ſeruari putem, ſi in iis quæ habent communia, reliqui ad Lucam potius accommodentur, quam Lucas ad cæteros. ¶ *Præſtantiſſime*, κράτιστε. Vulgata & Eraſmus, *Optime*: id eſt ἄριστε. Annotat tamen Eraſmus diuerſas interpretationes. Poteſt enim κράτιστε deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατεῖν, id eſt vincire, ſiue compotem eſſe, quaſi plurimum pollentem aut potentiſſimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem ſignificat: quam poſtremam expoſitionem vt ſimpliciſſimam ſelegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna ſunt auctoritate. Itaque tribuitur Felici Act. 23. 26, & Feſto, Act. 26. 25, vtrique Iudææ præſidi. Fuiſſe igitur hic Theophilus videtur, cui Lucas vtrunque ſuum librum inſcribit, vir quiſpiam ampliſſimæ dignitatis, quales paucos ſemper habuit Eccleſia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur oſtendere proprium alicuius nomen eſſe: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum ſanctum, iſta ſcripſiſſe.

4 *Agnoſcas*, ἐπιγνῷς. Vulgata, *Cognoſcas*, id eſt γνῷς. quod rectè emendauit Eraſmus, Theophylacti auctoritatem ſequutus, qui hoc verbum ita expoſuit, vt ſignificet Eius rei quam vtcunque ſemel cognoueris, maiorem de integro cognitionem nanciſci. ¶ *Earum rerum veritatem quas auditione accepiſti*, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipſum de quo dicturus eſt. Κατηχεῖν autem declarat Voce aliquid ſignificare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act. 21. verſ. 21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Corinth. 14. v. 19. Act. 18. v. 25. Rom. 2. v. 18. Gal. 6. v. 6. Sed poſtea vt apud Hebræos חנך [*chanach*] in Pihel: ita apud Græcos in Eccleſia τὸ κατηχεῖν de iis demum dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Eccleſia viua voce docebant, quorum diſcipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ὁμηρικῶν ζητημάτων, παιδικὰς κατηχήσεις: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos ſcriptores hoc vocabulum negant inueniri. Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti *Certitudinem*, cum Eraſmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos auctores non legi) ſed *veritatem*, id eſt ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quanuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hîc quęritur (opinor) quàm firma, ſed quàm vera ſit Euangelij doctrina: quæ duo vt ſeparari vix poſſint, diſtingui tamen debent.

5 *Diebus*, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id eſt temporibus: pro quo diſertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρώδου. Illum autem Hebraiſmum libens retineo: quo nimirũ optimè exprimitur quàm breuis & caduca ſit bonorum etiam regum poteſtas, nedum vt ſit perpetua quorundam tyrannis. ¶ *Illius regis*, τοῦ βασιλέως. Articulum expreſſi, cuius vis eſt hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha diſtinguere. ¶ *Sacerdos quidam*, ἱερεύς τις. Mirũ eſt Ambroſium & Auguſtinum ita potuiſſe hallucinari vt Zachariã exiſtimarint fuiſſe Pontificem maximum. Nam quod ad ſuffitum attinet, diſtinguendus hîc eſt quotidianus, ab illo ſolenni qui die expiationis fiebat à ſolo Pontifice Maximo, in ſanctum ſanctorum eo demum die quotannis ingrediẽte. ¶ *Ex claſſe*, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלוקת [*mehalukat*] & פקודה [*pekudah*] & משמרת [*miſchmrat*,] id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἐφημερίαν & κλῆρον, id. diſtributionem ſiue claſſem, munus & ſortem conuertunt, ſed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd ſorte diſtributis ſacerdotibus ex poſteritate Aaron, (vt ſcribitur 1 Paral. 24. 1) ſingulæ familiæ certis hebdomadum vicibus ſacerdotij munus obibant. 2. Paralipom. 23. 8.

¶ *Alia*,

¶ *Abiæ*, Ἀβιά. Hæ vices nõ ſemel variarunt, prout tulerunt tẽpora. Claſſis enim Abiia, quum vices iſtæ primùm inſtituerentur, fuit octaua, 1. Paralip. 24. 10. Poſt reditum autem ex Babylone ſub Ieſchuha duodecima, Neh. 12. 1. ſub Ioiakimo, vndecima, Nehem. 12. 17. ¶ *Ex filiabus* ἐκ θυγατέρων: id eſt poſteritate. quod Hebræorum idioma alibi expoſuimus. Minimè autem mirandum eſt Eliſabet cognatam fuiſſe Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex ſua tribu, (ſicut ſcriptum eſt Num. 36. 8.) quum huc ſpectaret ne tribuum diſtributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè aſſignata fuerat portio. Sed & lex illa * videtur ad ea tantum pertinere quæ deficientibus maribus in paternam hæreditatẽ ſuccedebant & eo tempore, diſtinctio illa tribuum vel nulla vel perexigua fuit.

βία· καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.		¨Abiæ: vxor verò ipſius *erat* ¨ex filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabet.		*de vice Abia: & vxor illius de filiabus Aaron: & nomẽ eius Eliſabeth.*
Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.	6	Erant autem iuſti ambo ¨in conſpectu Dei, ¨incedentes ¨in omnibus mandatis & conſtitutionibus Domini ¨inculpatè.	6	*Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iuſtificationibus Domini ſine querela:*
Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.	7	Nec erat eis proles, eo quòd eſſet Eliſabet ſterilis, & ambo prouecti iam eſſent ætate.	7	*Et non erat illis filius, eo quod eſſet Eliſabet ſterilis: & ambo proceſſiſſent in diebus ſuis.*
Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,	8	Factum eſt autem quum is ſacerdotio fungeretur in ordine ſuæ claſſis ante Deum,	8	*Factum eſt autẽ quum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum,*
Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε	9	Secundum ritum functionis ſacerdotalis, ¨ſortitus eſt	9	*Secundum conſuetudinem ſacerdotij, ſorte exiit*

6 *In conſpectu*, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה [*behene Iehouah*,] id eſt, in oculis Domini. Vulgata, *Ante*: id eſt ἐναντίον. Eſt autem hic Hebraiſmus diligenter obſeruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vſurpetur. Ita enim optimè diſtinguitur vera illa & germana pietas à falſa & adulterina: vt eos demum ſciamus bonos viros eſſe qui non ex opinione aut longa conſuetudine, ſed ex verbo Dei vitam inſtituunt: deinde qui quales videri volunt, tales ſunt reipſa in intimo animi receſſu, quouſque penetrare vni Deo licet. Hæc, inquã, eſt huius Hebraiſmi emphaſis. Qui verò ex hoc loco & ſimilibus conantur iuſtitiam operũ ſtabilire, quorũ meritis ſalus noſtra vel in ſolidũ vel ex aliqua parte nitatur, illi ſe & indoctos & blaſphemos eſſe ſciant, quum tota Scriptura ipſis repugnet. ¶ *Incedentes*, πορευόμενοι, id eſt Viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epiſtolis Petri & Iudæ ſæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך [*halach*.] Eraſmus, *Verſantes*: id eſt ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraiſmum ſeruauimus: ex quo perſpicuè intelligitur, mandata Dei quaſi inſtar viæ eſſe probis & integris hominibus, intra quorum fines ſeſe contineant: vt neque ad dextram, neque ad ſiniſtram deflectant, donec perueniant ad metam. ¶ *In omnibus mandatis & conſtitutionibus*, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in ſacris literis, vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצות חוקים משפטים [*mitsuoth, chukkim, miſchpatim*:] quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολάς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autem mihi eorum opinio probabilis, qui quoties iſta coniunguntur, τὰς ἐντολάς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò ſacros ritus totamque adeo cæremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenſes controuerſias pertinet, quam Iudicialem appellant. Cauſa autem manifeſta eſt cur Lucas non ſolùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, ſed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. itẽ cur tertiam ſpeciem Legis prætererit: quia videlicet iudicia, maxima ex parte, penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè, apud Græcos, declarant quæcunque profert aliquis vt ius ſuum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demoſthenes περὶ στεφ. vocat, τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione *Iuſta* interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum poſtea ad totam Legem Dei ac præſertim ad ſacros ritus trãſtulerunt: ita nimirum maximè commendata Lege, quòd certa ſit omnis iuſtitiæ regula. Itaque vulgò ſolent ad verbum conuertere Iuſtificationes: quam interpretationem idcirco tantùm reieci, vt hanc quoque occaſionem calumniandæ iuſtificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν Iuſtificare, & τὴν δικαίωσιν Iuſtificationem interpretari malim, quam noua vocabula quærere cum infirmorum offenſione. Quidam conuertit *Inſtituta*: ſed hoc vocabulo videtur ſignificari conſuetudo non perſcripta, quæ vſu potius quam legiſlatoris auctoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Piſonem, *Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis eſſe, non leges, non inſtituta, non mores, non iura noritis*. Hîc verò agitur de ritibus ſacrorum a Deo acceptis, & à Moſe promulgatis ac perſcriptis, vt ipſa Hebraici vocabuli notatio declarat. ¶ *Inculpatè*, ἄμεμπτοι, id eſt ἀμύμονες, vt loquitur Homerus. eiuſmodi quos nemo iure poſſet culpare, *quum eſſent* (vt Eraſmus conuertit) *irreprehenſibiles*: id eſt ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth. 3. 2. Nomen autem conuerti per aduerbium vt amphiboliam vitarẽ. Vulg. *Sine querela*, id eſt de quibus nemo vnquam queſtus fuerat: quam laudem Eraſmus maiorem eſſe putat quam ſiquis innoxius dicatur, id eſt ἀθῷος. At ego contrà, quum non ſit æſtimanda probitas ex vulgi iudicio, qui ferè optimos quoſque perſequitur, magis laudabilem eius vitam eſſe puto qui nihil admiſerit iuſta reprehenſione dignum, & (quod Catoni accidit) ſæpiſſimè tamen ſit accuſatus, quàm qui flagitioſè vixerit, & nullum inuenerit reprehenſorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipſis ſatisfecerit, ſed qui verè fuerit (vt inquit ille) *Integer vitæ, ſceleriſque purus*: qualis verè fuit Chriſtus Dominus noſter, toties ab improbis vexatus. Sed hîc obſeruandum eſt quod Paulus ſcribit Rom. 4. 2, *Si Abraham ex operibus iuſtificatus eſt, habet quod glorietur, ſed non apud Deum* Item 1. Corinth. 4. 4, *Nullius mihi ſum conſcius, ſed non in hoc iuſtificatus ſum*. Quum enim quæritur de ea iuſtitia quæ nos facit Chriſti cohæredes, tota eius laus Chriſto in ſolidum tribuenda eſt: quæ quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt ſtet illud Dauidis firmum, *Non iuſtificabitur in conſpectu tuo vllus viuens*: & illud Pauli Galat. 2. 21, *Si ex Lege eſt iuſtitia, fruſtra nimirum Chriſtus mortuus eſt*. Denique hoc loco & ſimilibus aliis ſciamus, iuſtitiæ ipſius in nobis ex gratia creatæ, fructus duntaxat & teſtimonia, non autem efficientem cauſam, ac multò minus illam gratis imputatam nobis Chriſti iuſtitiam, cuius vnius merito coronamur, deſcribi.

9 *Sortitus eſt*, ἔλαχε. Vulgata, *Sorte exiit*. Eraſmus, *Sorte illi obuenit*. Ego non video cur quærenda fuerit periphraſis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò ſignificet ſortem proiicere, ſed etiam ſortitione aliquid conſequi. Liuius libro quarto belli Maced. *Illa tacita ſuberat cura ne nouus* COS. *Græciam prouinciam ſortiretur*. ¶ [*Munus*] *ſuffitus faciendi*, τοῦ θυμιᾶσαι. Vulgata, *Vt incenſum poneret*. Solet enim pro ſuffimento Incenſum dicere. Eraſmus, *Vt odores incenderet*. Ego eam interpretationem ſum ſequutus quæ

propius abest à Græcis. Docent enim grammatici, quando τὸ λαγχάνειν coniungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus : ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. ¶*In templū*, εἰς τὸν ναόν. Hic manifestè distinguit Atrium à Templo, quod in Sanctum & Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffitus collocata, quum populo non liceret Atrij fines egredi. Atrium ipsum vocatur ἱερὸν Matthæi 21.12. & in Actis Apostolorum sæpe.

	τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.		"munus suffitus faciendi, postquam ingressus esset" in templum Domini.		*vt incensum poneret, ingressus in templum Domini.*
Leu.16.17. exod.30.7.	Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.	10	‖Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.	10	*Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.*
	Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.	11	Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.	11	*Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dexteris altaris incensi.*
	Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.	12	Et Zacharias *eo* viso turbatus est, & timor incidit in eum.	12	*Et Zacharias turbatus est, videns, & timor irruit super eum.*
	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία. διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.	13	Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua : vxórque tua Elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.	13	*Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia. quoniam exaudita est deprecatio tua: & vxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.*
	Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται.	14	Et erit tibi "gaudio & exultationi, multique super eius natiuitate gaudebunt.	14	*Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebūt.*
	Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ·	15	Erit enim magnus "in conspectu Domini, & vinum "sicerámque non bibet : & Spiritu sancto implebitur "etiam à ventre matris suæ:	15	*Erit enim magnus coram Domino, & vinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ.*
	Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.	16	‖Multósque filiorum Israël "conuertet ad Dominum Deum ipsorum.	16	*Et multos filiorum Israël conuertet ad Dominum Deum ipsorum.*
Malach.4.5. mat.11.14.	Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα,	17	Nam ipse præcedet "in conspectu eius, "cum spiritu & virtute Eliæ, "vt conuertat corda	17	*Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, &*

14 *Gaudio*, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gaudium*. Sed puto nomen Iohannis repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 *In conspectu Domini*, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia: vt Genes. 10.9, dicitur Nimbrod, quanuis in re dissimili, robustissimus venator coram Domino. ¶*Siceram*, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ μεθυόντων, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποιῆσαι, à שכר [*schechar*,] quod declarat Inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam, quam conficiunt ex pomis, vocant *Sidre*. Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit.10.9. Temetum autem antiquum fuisse nomen quo significabatur vinum, declarat Plin.14.cap.13. ¶*Etiam*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc*, quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας *Ab vtero*, legas ἐν κοιλίᾳ, *In vtero*, vt etiam legit aut intellexit Syrus interpres. Omnino enim videtur respicere ad id quod hoc eodem capite scribitur vers. 41. quo loco certè abutuntur * qui contēdunt fide actuali præditos esse infantes nisi prius euicerint hoc non fuisse personale in Iohanne. Istud ergo Ab vtero (κοιλία enim vulgi more pro vtero vsurpauit Euangelista, vt diximus Matt.19.12) non ad partū sed ad conceptū referre fuerit necesse, id est, pro Ex eo tempore quo fuerit in vtero. Eras. *Iam inde ab vtero*, vt videatur ἔτι accepisse pro ἤδη. quā enallagē admitterē si idonei auctoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula αὐξητική, quæ respondet Hebræo aduerbio גם [*gam*], sicut vsurpatur Psal.14.vers.3: aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohereat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit, καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, *& præterea implebitur Spiritu sancto ab vtero.*

16 *Conuertet*, ἐπιστρέψει. Id est, Faciet vt multi resipiscentes se conuertant ad Deum à quo desciuerant. Nam (vt alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis Conuersio : quod in vernaculo nostro sermone retinuimus. Castellio vertit, *Reconciliabit*: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis auctorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo, *Quò facilius* (inquit) *animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent.* Deinde impropriè loqui existimo qui à Iohanne dicat Israëlitas Deo reconciliatos. Hoc enim vnius Christi est: quanuis Deus in ore ministrorum Euangelij posuerit reconciliationis sermonem: neque memini vbi sic loquatur Spiritus sanctus.

17 *In conspectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ : ita nimirum vt solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, *Antecedet eum*, vt nuper Castellio interpretatus est, ne Hebraissare videretur. Nā omnes Prophetæ antecesserunt Christum : sed vnus Iohannes quasi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar.1.2. ¶*Cum spiritu & virtute Eliæ*, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vsitatum est sacris scriptoribus vsurpare, pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δυνάμει ad significādam illorum donorum præstantiam quæ in Elia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita personarum ratione, sed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit sequutus. Mira enim est inter tempora Eliæ & Iohannis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem similitudo.

¶*Vt conuertat*, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est in pristinum statum restituet.

stituet, eodem sensu. Placuit tamen hoc annotare, vt sciamus illam editionem qua nunc vtimur, diuersam esse ab ea qua vsi sunt Apostoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorsus pugnare quod Christus de se dicit infrà 12. 51, & 53, sciendum est diuersum prorsus esse scopum Malachiæ: ex quo hæc sunt desumpta, & Christi, de prædicationis Euangelij, non fine proprio sed euentu contingenti, idque hominum culpa, differentis. Malachias enim per Patres intelligit quos in altero membro vocat δικαίους, veros nimirū illos patriarchas Abrahamum Isaacum, Iacobum, vt prophetas, à quibus quum & doctrina & moribus desciuissent Iudæi, missus fuit Iohannes, qui istos posteros ἀπειθεῖς ad veram illam cum veris suis patribus coniunctionem à qua prorsus aberrarant reuocaret: Christus autem prædicit fore vt quum vnica ratio cōciliandæ inter Deū & homines pacis à se afferatur, homines tamē inde inter sese quoque dissentiēdi, ipsis etiā naturę legibus violatis, occasiones quærant & inueniant: quod & ipsi in primis & toti deinceps Ecclesiæ euenit.

καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

Καὶ ἰδού, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα. ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

patrum in filios, & "rebelles "ad prudentiam iustorum: vt paret Domino "populum instructum.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, "Quo *argumento* istud noscam? ego enim sum senex, & vxor mea "prouecta est ætate.

19 Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel "qui adsto in cōspectu Dei: missúsque sum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, silebis, "nec loqui poteris *ad eum* vsque diem quo hęc fiant: eo quòd non credidisti sermonibus meis, qui implebuntur tempore suo.

21 "Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egressus non poterat eis loqui: & cognouerunt eum visionem vidisse in templo. Nam ipse innuebat eis: permansítque mutus.

incredulos ad prudētiam iustorum parare Domino plebem perfectam.

18 *Et dixit Zacharias ad Angelū, vnde hoc sciam? ego enim sum senex, & vxor mea processit in diebus suis.*

19 *Et respondens Angelus dixit ei, Ego sum Gabriel qui adsto ante Deum, & missus sum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vsque in diem quo hæc fiant: pro eo quod nō credidisti verbis meis, quæ implebuntur in tempore suo.*

21 *Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipse in templo.*

22 *Egressus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd visionem vidisset in templo. Et ipse erat innuens illis: & permansit mutus.*

¶ *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *Incredulos*, id est ἀπίστους, quemadmodum ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν sæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, sed tamen distinguenda, hoc præsertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quam de diffidentia loqui Prophetam. Erasmus *Inobedientes* conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos auctores. Ad verbum *Imparentes*, quod reperias apud Festum. Sed malui synonymon quàm obsoletam vocem vsurpare. Nam Inobsequentes apud vnum Senecam reperio, Immorigeros nusquam. ¶ *Ad prudentiam iustorum*, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, *Prudentia iustorum:* id est, non vi, vt homines inconsiderati faciunt: sed prudenti & sobria oratione, vt boni viri solent. Sed hanc interpretationem non admitto primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus est hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt superiori respondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς positū esse, vt infra 23.42: sicut in hunc locum obseruat Erasmus, & nos sæpe iam annotauimus. Idē autem valet εἰς quod ἐπὶ superiore membro, id est πρός, sicut Latinè In, pro Erga vel Aduersus, poni solet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt simul explicet. Nam pro eo quod scripsit Malachias, *Erga patres*, dixit Angelus, *Ad prudentiam iustorum:* attingens nimirum duas illas res quibus adduci possunt filij ad reuerendos patres: nempe si & prudentes & bonos viros esse cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt vicissim his artibus sibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulo pòst succedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus esse potest Euangelio vbi nec patres nec filij officium faciunt: id est, vbi pacis ac concordiæ spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis scopus ac finis intelligeretur. Castellio ἐν φρονήσει interpretatur *Ad frugalitatem*, id est εἰς σωφροσύνην: quàm rectè, ipse viderit. Ad me quidē quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nusquā legi: neque de frugalitate hîc agi puto. ¶ *Populū instructū*. λαὸν κατεσκευασμένον. Vul. *Plebem perfectā* id est δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vsquam legimus, neque putamus conuenire. Quanuis enim Baptismus Iohannis non fuerit nudum resipiscentiæ symbolum, sed annexam habuerit peccatorum remissionem in sanguine Christi statim morituri: tamen constat ipsius ministerium, si cum Christi prædicatione conferatur, quasi rudem fuisse doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum perfecisse dici non possit, sed vias tantùm Domino venienti præparasse.

18 *Quo* [*argumento*,] κατὰ τί: id est, τίνι, vel ἐκ τίνος. Vulgata, *Vnde*, idest πόθεν, sensu rectè expresso. ¶ *Prouecta est ætate*, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, *Processit in diebus suis*, vt suprà quoque versu 7: quem Hebraismum non putaui necessario retinendum.

19 *Qui adsto*, ὁ παρεστηκώς. id est, Qui appareo Domino, vt Latini loquūtur. Eras. *Qui adstiti*. Sed nō video cur mutāda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quasi dicat Adstare cōsueui: quia vbicūque sunt Angeli, sunt in Dei conspectu, parati videlicet ad capessenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum ministris loqui solent, quemadmodum à Latinis vocantur apparitores qui in magistratus conspectu solent apparere.

20 *Nec poteris*, καὶ μὴ δυνάμενος. Nullus hîc est pleonasmus. Nam alij voluntate, alij necessitate silent, quòd ne si velint quidem possint. *

21 *Erat autem*, καὶ ἦν. De vario vsu literæ ו apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quāuis videatur περιφραστικῶς positum, vt sit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen seruaui, quòd videatur longiorem quandam moram significare: quasi dicas, Manebat vel perseuerabat expectans.

	Graece		Latine	Vulgata
	Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.	23	Et factum est, vt impleti sunt dies "ministerij ipsius abiit domum suam.	*Et factum est vt impleti sunt dies officij eius, abiit in domum suam.*
	Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,	24	Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius: & "occultauit se mensibus quinque, dicens,	*Post hos autem dies concepit Elisabeth vxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,*
	Ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.	25	Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *vt* auferret probrum illud meum inter homines.	*Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.*
	Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ᾗ ὄνομα Ναζαρὲτ,	26	Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,	*In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,*
Mat. 1.18.	Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.	27	Ad virginem "desponsam viro cui nomen erat Ioseph, "ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.	*Ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen virginis, Maria.*
	Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετά σου· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.	28	Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit, "Aue "gratis dilecta: Dominus "tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.	*Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*
	Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.	29	Illa verò "quum *eum* vidisset, perturbata est super eius sermone: & cogitabat "qualis esset salutatio ista.	*Quæ quum vidisset, turbata est in sermone eius: & cogitabat qualis esset ista salutatio.*

23 *Ministerij*, τῆς λειτουργίας. Hebræis כהנה [*chehunna*.] Vide Actorum 13.2. Vulgata, *officij*. mallem Muneris dixisset.

* 24 *Occultauit*, περιέκρυβεν. An ex grauidarum mulierum Hebræarum more? an ob rei nouitatem sibiipsi penè diffidens? an vt repente ex vetula sterili prodiens apertè grauida, illustrius esset miraculum?

27 *Desponsam*, μεμνηστευμένην, id est, sponsione promissam. neque enim adhuc Iosephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere vxoré, vt in Matthæo exposuimus. Itaque quod Erasmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare Sponsam proco tradere, sic accipiendum est, vt non reipsa tamen, sed sponsione tantùm tradita intelligatur. Sed prorsus hallucinãtur qui Iosephum volunt illam duntaxat ambiuisse. Quorsum enim de illa clàm dimittenda Iosephus cogitasset, quæ ipsi nullo modo esset obligata? ¶ *Ex domo*, ἐξ οἴκου. Eras. annotat, Chrysostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατριᾶς, id est, & familia: sicut etiam additur infrà, 2.5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Dauid, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατριᾶς, vt intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus erãt oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque necessario intelligendum est: alioquin Christus non posset dici ex lumbis Dauidis prodiisse. Imò etiam istud *Ex domo Dauid*, tam potest ad ipsam Mariam quàm ad Iosephum, grammatica constructione referri.

28 *Aue*, χαῖρε: id est Gaude. Nam Auere (vt ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congressu soleant occurrentibus bene precari. ¶ *Gratis dilecta*, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: [*nirtsah*] quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expressit. id est, quam Deus pro sua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio passiuo deducto a verbo χαριτόω, quo vtitur Paulus Ephes. 1.6. sicut infrà 2.14. eodem prorsus sensu, dicuntur ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est εὐδοκημένοι. & Es. 57.1. viri חסד [*Chesed*.] Et hoc quidem quum animaduerterit Erasmus, miror cur *Gratiosam* sit interpretatus, id est κεχαριτωμένην. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuum erat, ex quo videlicet intelligi possit huius fauoris causam in sola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipso Christo residere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, *Gratia plena*, vt & Syrus interpres: quæ tamen interpretatio non respondet Græcis, & multis occasionem præbuit multa parum apposite in hunc locum scribendi. Castellio interpretatus est *Acceptam*: sed ne hoc quidem satis ostendit quæ sit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam consequutam: quum præsertim Angelus paulo pòst velut hoc participium explicans, ipsam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium passiuum altero passiuo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid cõsequi, ideo quęsiui vocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderem. ¶ *Tecum* [*est*,] μετά σου. Expressi verbum ἐστι, quod deerat: nequis suppleat ἔστω, id est Sit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præsens, quam futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum est enim, *Qui iustificatus est, iustificetur adhuc*: & ipsis sanctis Paulus gratiam ac pacem vbique solet optare. ¶ *Benedicta*, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id est, felix & beata effecta prę cęteris mulieribus. Itaque non videtur satis conuenire Erasmi opinio, qui *Laudatam* interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipsum verum esse, non inficior. Quis enim vltro non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstantiam superare? Sed mihi videtur Angelus potius explicare quid sit illud κεχαριτωμένη: sicut consueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaseως, partim perspicuitatis causa.

29 *Quum* [*eum*] *vidisset*, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibusdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audisset, ἀκούσασα. sublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putauit, vt ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspecto Angelo, (in quo procul dubio maiestas aliqua cælestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista salutatione, vtraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotam. Nam quod nonnulli existimant vel assuetam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandam salutationem suspectam habuisse, mihi non probatur. ¶ *Qualis*, ποταπὸς: id est, quo tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sententia. vel *Cuias*, id est, vnde profecta. Voluit enim probare spiritum.

30 Ec

30 Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

31 Καὶ ἰδού, συλλήψῃ ἐν γαστρί, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

32 Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

33 Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

34 Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

35 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ

30 Tūc dixit ei Angel⁹, Ne time Maria: ¨es enim in gratia apud Deum.

31 ||Et ecce, concipies ¨in vtero, & paries filium:||& vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magnus, & Filius ¨Altissimi vocabitur, dabitque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius,

33 ||Regnabitque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, ¨Quomodo ¨erit istud, quādoquidem ¨virum ¨non noui?

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus ¨superueniet

30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum.*

31 *Ecce, concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomen eius Iesum.* Esa. 7. 14. Infrà 2. 21. matt. 1. 21.

32 *Hic erit magnus, & Filius Altißimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius*

33 *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Dan. 7. 14. 27. mich. 4. 7.

34 *Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*

35 *Et respōdens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus*

---

30 *Es enim in gratia*, εὗρες γὰρ χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbum) *Inuenisti*, siue, *Nacta es enim gratiam*. Hæbraicè autem מצא חן [*matso chen*] id est inuenisse gratiā dicitur qui est in gratia cū aliquo. neq; hic quicquā valet quod de meritis quidā nugantur. Nā ne Græcis quidem, τὸ εὑρέσθαι, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodum explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsurpatur Rom. 4. 1.) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens, Israelis rege designato præter omnem spem & expectationem, ὃς (φησὶ) τὰς ὄνους τοῦ πατρὸς ἀναζητῶν, βασιλείαν εὕρατο. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 *In vtero*, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 *Altißimi*, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebręos etiam dicitur עליון [*helion*] id est summus vel supremus. Vnde Græci solem (cuius impia veneratio longè antiquissima est) ἥλιον vocarunt, quem Hebræi idololatræ, (quoniam fœminina voce Solem appellant) Reginam cæli passim apud Prophetas nuncupant: hoc nomine postea non minore cum blasphemia, ad Mariam virginem ab iis accommodato, qui tamen soli Christiani dici & haberi volunt. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יקרא [*jikkare*] simpliciter ita accipiamus pro יהיה [*ji,eh*] cum impio illo Serueto, qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifestationem æterni Filij Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

34 *Quomodo*, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credā, quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei tum nouitas (virgo enim adhuc erat quanuis despōsa) tum etiam magnitudo cogeret sciscitari quo tandem modo id implendum esset: num videlicet nubendo, an verò potius extraordinario & incomperto aliquo modo, quum diuina & cælestis prorsus, vtpote interitus omnis expers, proles illi promitteretur. ¶*Erit*, ἔσται, Vulgata, *Fiet*, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. ¶*Virum*, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat, neque maritū Iosephū significat. Dixisset enim τὸν ἄνδρα. aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiā pronomine. ¶*Non noui*, οὐ γινώσκω, id est, Sum enim virgo, & intacta. Hebræis enim cognoscendi verbo significatur honestè viri & mulieris congressus: vt intempestiuum sit omnino quod Epiphanius in hunc locum aduersus Antidicomarianitas obseruauit, quo alioqui ἐν ἀγνοίᾳ ὄντι rectè interpretatur. Etsi verò paulò pòst Maria nupturam se propabiliter sperabat, vtpote quæ iam esset desponsa: tamen valde nouum fuit virgini conceptum & partum, nulla matrimonij consumandi, vel Iosephi sponsi mentione facta, perinde vt iam nuptæ prænūtiari. Potest autem verbum γινώσκω, vel presenti tempore verti cū vetere interprete: acsi dicat, Quandoquidem cum viro mihi negotium non est, & marito careo: vel preterito tempore, vt vertit Syrus interpres, & quidem passiuo verbo vtens, Quandoquidem vir non fuit cognitus mihi, id est, quandoquidē nunquam adhuc cum viro consueui: quam interpretationem sum vt simplicissimam amplexus. Sed & futuro tempore vertere possimus, *Non sum cognitura*, sicut hoc ipsum verbum γινώσκει vsurpatur. Ioh. 7. 27: modò quidem istud non ad votum vllum, sed ad rei ab Angelo nuntiatæ qualitatem referatur, vnde Maria in scriptis propheticis diligentissimè versata, & Spiritu quoque prophetico, (vt ex diuinissimo ipsius cantico liquet) abundè prædita, collegerit non nisi extraordinario & inaudito quodam modo hunc æternum regem cōcipi, & nasci posse. vt sit hæc sententia, Quandoquidem in eo quod mihi nuntias perficiendo, nullus erit vulgari & consuetæ matrimonij coniunctioni locus, age, significa igitur mihi quanam id ratione sit in me implendum. Et hanc quidem interpretationem in prioribus editionibus sequutus, ne nunc quidem prorsus repudio, quanuis alteram in contextu nunc reposuerim, quod illam eruditis quibusdam viris argutam potius quàm solidam videri intellexerim. Quod autem de virginitatis voto nonnulli etiam ex veteribus, Mariæ affingūt, neque exemplo vllo, nec vlla certè ratione nititur. Cur enim si antè sponsalia virginitatem vouisset, Iosepho postea se nupturam spopondisset? Nec enim quò tenderet coniugium ignorabat: & quum liberius ac tutius seruare virginitatem aliter posset, cur & qua conscientia nomine coniugij ad Iosephum fallendum abusa fuisset? Post contracta verò sponsalia, si quid tale ipsi in mentem venisset, sponsi tamen consensu non adhibito, inane futurum fuisse votum æquitas ipsa testatur, & etiam liquet ex Numer. 30, 13. quum sponsa pro vxore, quod ad vinculi obligationem, censeatur. Quæ verò de Maria Iosephi fidei à sacerdotibus commissa, in illo ridiculo ac etiam impio scripto, quod Proteuangelium vocant recitantur, & quod à Suda repetitur, & similes aniles nugæ, ne refutatione quidem egent.

35 *Superueniet*, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, i. vis, & efficacia, (sic enim δύναμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat Sed in eo summum est discrimen, quod homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem: nec homo in Deum mutetur: nec rursus duo Christi cōstituantur, quorū vnus sit Dei, alter verò Mariæ filius: sed vnus sit Filius Dei in carne mani-

festatus,& vnus inter Deũ & homines mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit *Inuadet:* quod verbũ mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vsurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obseruat his verbis Epiphanius aduersus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται εἰς σε, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἦν ὑγιὲς ἐν σαρκὶ παραγεγονότα, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγεγονέναι: id est, *Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum.* Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit τὸν λόγον: quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarij in Matthæum, in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falso inscripti Chrysostomo, vt Erasmus sua in eum librum præfatione rectè obseruauit.

δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.		in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: ¨propterea *id* etiam quod nascetur ¨ex te ¨sanctum, ¨vocabitur Filius Dei.		*superueniet in te, & uirtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei.*
Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σου, καὶ αὐτὴ συνειληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.	36	Et ecce, Elisabet cognata tua: & ipsa concepit filium in senectute sua: ¨& hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.	36	*Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis sextus est illi quæ vocatur sterilis.*
Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.	37	Quia apud Deum non erit impossibile ¨vllum ¨verbum.	37	*Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.*
Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ᾽ αὐτῆς ὁ ἄγγελος.	38	Dixit autem Maria, ¨Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.	38	*Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et discessit ab illa Angelus.*
Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.	39	Consurgens verò Maria per eos dies, profecta est ¨in montanam *regionem* cum festinatione ¨in vrbem Iuda.	39	*Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda.*
Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.	40	Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.	40	*Et intrauit in domum Zachariæ, & salutauit Elisabeth.*

¶ *Propterea [id] etiam quod nascetur,* διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad conceptum, vel ad partum accommodari. Particulam autem καὶ quanuis non legerit Syrus interpres, annotãt tamẽ veteres minimè otiosam esse, & non ad verbum κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον, pertinere: qua de re libet eiusdem Epiphanij verba subiicere cum iis cohærentia quę modò citauimus: Γαβριὴλ (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ ἄνωθεν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ ἐνανθρώπησιν. id est, *Non dixit solùm, Propterea quòd gignetur, sed Propterea etiã quod gignetur, vt ostẽderet Deũ Verbũ qui est ex alto, etiã in vtero genitũ quũ homo fieret.* Hęc Epiphani⁹, ostẽdẽs hac particula designari vtriusq. naturæ in vna Filij Dei persona coniunctionẽ. quæ emphasis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens: quũ præsertim istud totidẽ pænè verbis inculcet Tertull. vel potius vt alij ob-
* seruarũt, Nouatianus. in libello de Trinit. ¶ *Ex te,* ἐκ σοῦ. Sic etiã legit Syrus interpres, & ita scriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, & editione Complutensi, atque adeò pluribus locis apud Epiphaniũ. Athanasius denique in epistola quadã ad Epictetũ Corinthiorum episcopũ, ita legendũm esse, his verbis ostendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς εὐηγγελίζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη· ἀλλ᾽ Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθείη: id est *Gabriel planè ac certò nuntium exposuit Mariæ, quũ non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, nequis existimaret corpus in ipsam extrinsecus introductum: sed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipsa crederemus quod gigneretur.* Hæc Athanasius aduersus Dimœritas, qui corpus Christi censebant esse ipsius diuinitati coëssentiale: quorum errorem postea sequuti sunt alij. Minimè igitur dubitaui hæc verba restituere, ex Græcis & Latinis plerisque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fuerit Erasmus si Athanasij locum illum obseruasset. ¶ *Sanctum,* ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum denique Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. ¶ *Vocabitur,* κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum suprà versu 32) Vocandi verbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neque enim qui ex Maria natus est, duntaxat homo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, vt Maria θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum *Vocabitur*, sic explicat lib. in Iohan. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. 1.

36 *Et hic mensis,* καὶ οὗτος μὴν. Hebraismus: id est, sextum iam mensem agit à conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore.

37 *Vllum,* πᾶν. Vulgata & Erasmus, *Omne*. Solent enim Hebræi quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere לא־כל [*lo chol,*] collocata tamen ante verbũ negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, *Non omne* declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. ¶ *Verbum,* ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit. Vel, *res vlla*, vt quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quod melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipsius responsioni.

38 *Ecce ancilla Domini,* ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere solent, Ecce seruus Domini mei. Sed parum firmum illud est quod August epist. 78, huc applicat verba illa Prophetæ, psal. 116. 16, Ego filius ancillæ tuæ, id est Mariæ.

39 *In montanam [regionem,]* εἰς τὴν ὀρεινὴν. Vulgata & Eras. *In montana.* Intelligit autem montes Iuda expositos ad Meridiem Hierosólymorum, vt paulo pòst declarabimus. ¶ *In vrbem Iuda,* εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adscriptum ciuitatis nomen, In vno tamen exemplari scribitur, εἰς πόλιν Δαβίδ, quasi appellatione ciuitatis Iuda significetur vel Bethlehẽ, vel ipsa Hierusalem Iudęæ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt scribitur 2. Sam. 5. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangelista non adscripserit ciuitatis nomen, venit fortassis in mentẽ id quod res est. Scribitur Iosue cap. 21. 9, in sorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuisse nouẽ oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & disertè etiam adiicitur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & vna hęc vrbs sacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit necesse vt Euangelista de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen disertè exprimeret, quum nemo esset qui vbi mentio fieret sacerdotum & ciuitatis Iuda, non satis intelligeret Hebronem intelligi.

41 *Fœtus*

Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς με;

Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

Καὶ εἶπε Μαριὰμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,

Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.

Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·

41 Et factum est, vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, subsiliit fœtus in vtero eius, & repleta est spiritu sancto Elisabet.

42 Exclamauítque voce magna & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus vteri tui.

34 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt extitit vox salutationis tuæ in auribus meis subsiliit fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata [*est*] quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.

46 Tunc ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo.

48 Quia respexit humilem ancillam suam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prędicabunt omnes ætates:

41 *Et factum est vt audiuit salutationem Mariæ Elisabeth, exultauit infans in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*

42 *Et exclamauit voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus vetris tui,*

43 *Et vnde hoc, mihi vt veniat mater Domini mei ad me?*

44 *Ecce enim, vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.*

45 *Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*

46 *Et ait Maria, Magnificat anima mea Dominum.*

47 *Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.*

48 *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

---

41 *Fœtus*, βρέφος: id est ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam auctores permutantur. Aphrodisæus, ἐν μήτρᾳ διακαμένον βρέφος παραμένει. Dioscorides, τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκπτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἔνδοθι γαστρὸς, vt est ab aliis annotatum. Sed fortassis vsus est Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra vterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in vtero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat,

42 *Quia benedictus*, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est quatenus vnctus est, accepto Spiritu supra omnem mensuram, vt primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem conuerti, Theophilactum sequutus qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior sensus si ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo ipso manare quem in vtero gestabat. ¶ *Vteri tui*, τῆς κοιλίας σου. parum certè illud firmum est quod Irenæus hanc formulam vrget, quasi sic significetur, Christum, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. Nam verissimum hoc quidem est, sed de aliis etiam dicitur communi hominibus lege prognatis, vt Psal. 127. 3.

* 43 *Domini mei*, τοῦ κυρίου. nēpe Filij Dei, ac proinde veri Dei, vt vel ex hoc loco expresse constet Mariam rectè dici θεοτόκον, aduersus Nestorium.

44 *Extitit*, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Facta est*. Vide Mar. 9. 33, & Iohann. 6. 19, & 21.

45 *Quæ credidit*, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, *Quæ credidisti*: & paulo pòst, *Fient tibi*: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istę personarũ mutationes. ¶ *Nam* ὅτι. Vel, *perfectum iri*, vt post πιστεύσασα nõ adscribatur distinctio, & ὅτι non ἀπολογικῶς sed εἰδικῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. ¶ *A Domino*, παρὰ Κυρίου: id est quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Distingui enim debet παρὰ ab ὑπό. quanquam quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen, Dicitur enim Deus ipse facere quod eius ministri faciunt ipsius mandato.

46 *Magnificat*, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גידל [*ghiddal*.] Vide Matth. 23. 5.

47 *Exultat*, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum: *Exultauit*. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro ὅτι, id est, *Et* pro *Enim* accipere, Nam oportuit præire intelligentiã Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. ¶ *Super Deo*, ἐπὶ τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, *In Deo*, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsamque adeo gaudij materiam. ¶ *Seruatore*, σωτῆρι. Vulgata, *Salutari*: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 *Quia respexit*, ὅτι ἐπέβλεψεν. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis vsurpatur. Solent enim homines, si cuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: si quem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuũt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. ¶ *Humilem ancillam suam*, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ad humilitatem ancillæ suæ*. Sed humilitas ancillę pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Mat. 24. 15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem. i. vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum: Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Gręci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterũ libuit exscribere, vt pręposteri isti Marię cultores intelligãt, si quid illis mẽtis ac cordis superest, sanis hominibus nunquã placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuẽtur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος τελεώτερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν, ἐκείνῳ ἐπιγράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνος γὰρ, φησὶν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινὴν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα. ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευόντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσι; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ Θεός: id est, *Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, nõ ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes: non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus*. Hactenus Theophylactus, & quidem Romę excusus annis abhinc tredecim. ¶ *Ætates*, γενεαί. Hebraicè דורות [*doroth*] vt diximus Matth. 11. 16. Quidam *Nationes* interpretantur: quasi dicat Maria, fore vt vniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

	Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	49	"Quia magnificè mecum egit "potens ille "cuius sanctum *est* nomen:	49	*Quia fecit mihi magna qui potens est: & sanctum nomen eius.*
	Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	50	Et cuius misericordia "in omnes ætates *parata est* "timentibus ipsum.	50	*Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*
Esa.51.9. Psal.33.10. esa 29.15.	Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν.	51	‖"Forte facinus fecit "brachio suo:‖"dissipauit superbos "cogitatione cordis ipsorum.	51	*Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*
	Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52	Detraxit "potentes "è thronis,& extulit "humiles.	52	*Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*
1.Reg.2.6. psal.34.11.	Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53	‖"Famelicos impleuit bonis, & diuites "ablegauit inanes.	53	*Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*
Esa.30.18. & 41.8.& 54.5.	Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54	‖"Suscepit Israel "puerum suum, "vt memor esset misericordiæ	54	*Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordias suæ*

49 *Quia magnificè mecum egit*, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebraicè עשה נפלאות[*hosch niphlaoth*,] vt Psal.98.vers.1.ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. ¶*Potens ille*, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל[*hael*]Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτὸς, vel ἐκεῖνος: id est Ipse vel Ille. ¶*Cuius nomen*, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebraicè ושמו[*vschemo*.] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et nomen eius*. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hæbræi sua quæ vocant affixa nominibus subiicere.

50 *In omnes ætates*, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰς καὶ γενεάς. Significatur autem γενεᾶς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם[*dor,had,holam*] vocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים [*ledor dorim* aut *leholam holamim*.]Vel hoc vocabulo declarãtur nepotes cęterique deinceps posteri: vt sit hęc sententia, tantam esse Dei misericordiam vt non solos ipsos credentes, sed etiã eorum posteros faciat bonorum suorũ participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20.6. Quòd si hanc interpretationem sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, *A progenie in progenies*, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, *In progeniem & progeniem*: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים [*libne banim*,] id est *in filios filiorum*. Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal.103.17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. ¶*Timentibus*, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה[*jireah*] totum Dei cultum declarat. Verbũ autẽ suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 *Forte facinus fecit*, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשי חיל[*hosch chajil*,]vt Psal.118.16. & Num.24,18. Vulgata, *Fecit potentiam*. Erasmus, *Præstitit robur*: vterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Syrus interpres vertit, perinde ac si scriptũ esset, ἐκράτησεν pro ἐνίκησεν, *obtinuit victoriã*. ¶*Brachio suo*, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע [*zeroah*] accipitur pro robore. ¶*Dissipauit*, διεσκόρπισεν: id est פיזר [*pizzar*,]translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ[*hephits*,]id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, *An tibi mauis cerebrum dispergi?* Itaque nõ reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הפר [*hephir*?] Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulũ frequenter vsurpari. vt Psal.33.10,& 2.Sam.15.34,& Iob.5.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. ¶*Cogitatione*, διανοίᾳ. Accõmodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, idque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua: & malum consilium, vt aiunt, ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel cõiungi potest cum nomine ὑπερηφάνοις: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

52 *Potentes*, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, *Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas*, &c. adeo vt appareat in Oriẽte ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidẽ fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamẽ hîc noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hîc significari qui opibus aut genere sint insignes: id est ἄρχοντες potius quàm ἔξοχοι. ¶*E thronis*, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quam sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. ¶*Humiles*, ταπεινούς: id est vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiam coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt & verè pauperes sunt spiritu, quales sunt plærique veri Ecclesiæ ciues.

53* *Famelicos*, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Esuriẽtes*: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים[*rehebim*] eos qui simpliciter esuriant. (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים[*ebionim*] vocant ab אבה [*abah*] quod Concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίοις. Conueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1.Sam. 2.6. ¶*Ablegauit*, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Eras. *Dimisit*: id est ἀφῆκεν, vel ἀπέλυσεν. Sed vtendum certè hic est vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 *Suscepit*, ἀντελάβετο: id est prostratum, porrecta manu subleuauit vt explicatur Iobi 8.20. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך[*tamach*,] vtitúrque eo Esaias 41.10. quẽ etiam locum *

videtur

videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. * Vide Rom.14.1. ¶*Puerum suum*, παῖδα αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus. Exodi 4.22. Sed videtur Maria (vt modo dixi) ista repetere ex Esa.41.8.& 9. vbi disertè dicitur Israël à Domino עבדי [*habdi*,] id est Seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suum cuique iudicium integrum maneat. ¶*Vt memor esset*, τοῦ μνησθῆναι. Id est לפקד [*liphkod*] * quod perinde est ac μνησθεὶς recordatus, vt vertit Syrus. Id est vt se promissæ misericordiæ memorem esse reipsa declararet. intelligitur enim consequens ex antecedente: Alioqui recordatio promissi ordine antegreditur eius præstationem.

Græce		Beza		Vulgata	
(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.	55	‖(Prout ¨loquutus est patribus nostris, ¨*nimirum* Abrahamo, ¨& semini eius) ¨in æternum.	55	*(Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius) in secula.*	Gen.17.19. & 22.15. psal.123.11.
Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.	56	Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum suam.	56	*Mansit autem Maria cum illa quasi mensibus tribus: & reuersa est in in domum suam.*	
Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.	57	Elisabetæ verò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.	57	*Elisabeth autem impletum est tempus pariendi: & peperit filium.*	
Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.	58	Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum ¨magnifica misericordia sua vsum esse erga eam:‖ & ei gratulabantur.	58	*Et audierunt vicini & cognati eius quia magnificauit Dominus misericordiã suam cum illa: & congratulabantur ei.*	Suprà 14.
Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.	59	Et factum est, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipsius, Zachariam.	59	*Et factum est, in die octauo venerunt circuncidere puerum, & vocabant eum nomine patris sui Zachariam.*	
Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.	60	Sed respondens mater eius ait, Nequaquam: sed vocabitur Iohannes.	60	*Et respondens mater eius, dixit, Nequaquam, sed vocabitur Iohannes.*	
Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὴν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.	61	Et dixerunt ad eam, Nemo est in cognatione tua qui vocetur isto nomine.	61	*Et dixerunt ad illam, Quia nemo est in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.*	
Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.	62	¨Innuebant autem patri eius ¨quid vellet eum vocari.	62	*Innuebãt autẽ patri eius quem vellet vocari eum.*	
Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.	63	Isque postulata tabella scripsit, ¨dicens, ‖Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes.	63	*Et postulans pugillarem scripsit, dicens, Iohannes est nomen eius. Et mirati sunt vniuersi.*	Suprà 13.
Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.	64	¨Apertum est autem os eius illico, & ¨lingua eius: & loquebatur bene dicens Deo.	64	*Apertum est autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.*	
Καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.	65	¨Ortus est igitur timor omnibus ¨accolis eorum: & in tota montana regione Iudææ ¨diuulgata sunt¨ omnia verba ista.	65	*Et factus est timor super omnes vicinos eorum: & super omnia montana Iudææ diuulgabantur omnia verba hæc.*	

55 *Loquutus est*, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר [*amar.*] ¶[*Nimirum*] *Abrahamo*, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius esset, adiecit particulam *nimirum*, & *Abrahamo* Latina terminatione conuertit. ¶*Et semini eius*, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebræi זרעו [*zarho*] id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promissionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. ¶*In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quanuis nihil immutarim contra tot exemplarium consensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parenthesi. Neque enim video cur non potius Lucas hæc annexuisset ipsi versiculo superiori. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israëlis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

58 *Magnifica misericordia sua vsum esse*, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. *Magnificauit misericordiam suam:* id est, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו [*vajagdel chasdo:*] sicut scriptum est Genes.19.19.

62 *Innuebant* ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant, quod loquẽdi genus ortũ est ex vulgi consuetudine, vt alia multa, veluti quod paulo ante vsurpauit, quũ diceret, Venisse vt circunciderẽt puerum, pro, Venisse vt circuncisioni pueri interessent. ¶*Quid*, τὸ τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπέ δή νῦν ἐμοί, Σωκρατίδιον τὸ τί;

63 *Dicens*, λέγων: id est In hæc verba: vel est pleonasmus quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמור [*lemor:*] vt apud Herodotum, ἔφη λέξας.

64 *Apertum est*, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui nõ possit: qua ratione dicuntur etiã cæcorum oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa. 35. versu 5. ¶*Lingua eius*, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח [*niphtah*,] quo apud Hebræos etiam significatur solui ac liberari è vinculis, vt Iob.12.14.

65 *Ortus est*, ἐγένετο. Vulgata, *Factus est*. Erasmus, *Peruasit*, id est διῆλθεν. Infra verò Act.5.5, ita vertit vt nos hoc loco. ¶*Accolis*, τοὺς περιοικοῦντας Sic Cicero Eunen-

ses, Siciliæ populũ vocat Cereris accolas, quod apud eos Ceres diceretur habitasse. Vulg. & Eras. *Vicinos* interpretatur. i. *γείτονας*. cuius vocabuli visa est mihi nimis angusta significatio. Dicuntur enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, vt declarat sequens mẽbrum. Alioquin apud geographos multo latius patet periœcorum appellatio, qua intelliguntur omnes ij qui sub eodẽ parellelo habitant. ¶ *Diuulgata sunt*, *διελαλεῖτο*: id est ad verbum, sermonibus omnium celebrata sunt. pro quo dixit Matth. 28, 15, *διεφημίσθη*. Positus enim hic est *παραστατικὸς ἀντὶ ἀορίστου*. ¶ *Omnia verba ista*, *πάντα ῥήματα ταῦτα*: id est, quicquid ibi dictum aut factum fuerat.

66 Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

67 Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε

Infrà 2.30. matt.1.22. λέγων,

68 Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ

Ps. 132.17. λαῷ αὐτοῦ.

69 Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ

Psa. 132.18. ier. 23.6. & 30.10. οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

70 Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ᾽ αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

71 Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

72 Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

Ge. 22. 16. iere. 31. 33. hebr. 6. 13. 17.

73 Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

66 Et omnes qui audierunt, reposuerũt *ea* in corde suo, dicentes, Quisnã puerulus hic erit? Manus autẽ Domini erat cum eo.

67 Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: prophetauítque, dicens,

68 Benedictus Dominus Deus Israëlis quòd inuiserit & redemerit populum suum.

69 Et erexerit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui:

70 Prout loquutus est per os sanctorum, qui à seculo fuerunt, Prophetarum suorum,

71 *Fore vt nos* seruaret ex inimicis nostris, & è manu omnium qui oderunt nos.

72 Vt vteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset fœderis sui sancti:

73 Et iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri nostro, *nimirum se* daturum nobis,

66 *Et posuerunt omnes qui audierãt, in corde suo, dicentes, Quis, putas, puer iste erit? Etenim manus Domini erat cum illo.*

67 *Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu sancto: & prophetauit, dicens.*

68 *Benedictus Dominus Deus Israël: quia visitauit & fecit redemptionem plebi suæ.*

69 *Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui:*

70 *Sicut loquutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt, Prophetarũ eius,*

71 *Salutem ex inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos.*

72 *Ad faciendam misericordiam cũ patribus nostris, & memorari Testamenti sui sancti:*

73 *Iusiurandum quod iurauit ad Abrahã patrem nostrum, daturũ se nobis,*

66 *Reposuerunt*, *ἔθεντο*. Hebraicè שמו [*schamu*:] id est diligenter & attentè cõsiderarũt, & velut infixerũt animo. Sic apud Homerum sæpe, *σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι* pro quo Virgilius, *Sensibus hæc imis (res est non parua) reponas*. Et alibi, *memori quæ condita mente teneto*. ¶ *Manus autẽ Domini, &c.* *καὶ χεὶρ Κυρίου, &c.* Hebraicè יד יהוה היה עליו [*iad Iehouah haiah halau.*] præsens Dei fauor & singularis quædam virtus in eo apparebat, sicut Ezechielis 1.3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10, dixit, *Θεοῦ σὺν παλάμᾳ*: id est *τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ*. Cæterùm Vulg. conuertit *Etenim manus*, *καὶ δὲ χεὶρ*: quod etiam scriptum legimus in quodam codice. & videtur non malè conuenire.

68 *Benedictus*, *εὐλογητός*. Subauditur *ἔστω*. Perinde enim est acsi dixisset, *ἐπαινείσθω*, vel *δοξαζέσθω*: id est, laudetur ac prædicetur. Vel *εὐλογητὸς* declarat omni gloria & laude dignũ, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autẽ libenter retinuimus hoc etiã loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius significationem alibi exposuimus. ¶ *Quod inuiserit*, *ὅτι ἐπεσκέψατο*. Hebraicè פקד [*pakad*:] id est quòd se memorem esse declarauerit populi sui: adeo quidẽ vt filiũ miserit qui præsens eos inuiseret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3.8. quẽ locum videtur respexisse Zacharias: simul tamen designãs Deũ re ipsa iam præstitisse quod olim adũmbrarat: id est velut è cælis vere filiũ ipsum suũ misisse vt verum Israëlẽ à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine ipsius redimeret. Itaque propriã significationem verbi פקד [*pakad*] retinẽdã putaui, quo ipsa Filij Dei in carnẽ missio & præsentia disertè exprimuntur. Castellio nuper, admodũ frigidè & ambiguè, totũ hunc locum est interpretatus, quũ diceret Deũ procurasse populi sui liberationẽ. Nã (vt emphasin verbi *ἐπισκέπτεσθαι* prætercam, de qua modò dixi) vel Christi beneficiũ quantũ in nos extet, non satis intelligit, vel nimiũ parcè illud prædicat, qui ex Iesu, id est vno & solo nostræ salutis auctore, facit salutis nostræ procuratorẽ. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratũ aut etiã administratũ, quod ipse solus vltro & inchoauit & perfecit. ¶ *Redemerit*, *ἐποίησε λύτρωσιν*. Hebraicè עשה גאלה [*hasah gheullah.*] Est autem periphrasis quã vno verbo maluimus explicare, vt cõstructio quæ Hebræa potius est quàm Græca vel Latina, melius cohæreret. Nã solere interdũ diuersas cõstructiones sic cõiungi ab Heb. vel illud Ier. 3. 16. satis ostendit ולא יזכרו בו ולא יפקדו [*velo iizcheru bo velo iiphkedu*]. i. nec recordabũtur eius, nec visent eã videlicet. Sed hoc obseruandũ est, quũ multæ sint liberationis species, eã demũ significari *λυτρώσεως* nomine, quæ nec vi, (vt olim cõtigit, quũ Dominus populũ eriperet Pharaoni) nec cũ bona hostium gratia (vt quũ populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redẽptos, ingẽti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarũ cruore, vt de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaque videtur idẽ Castellio nuper non satis considerasse, quum *λύτρωσιν* interpretaretur liberationem.

69 *Et erexerit cornu salutis*, *ἤγειρε κέρας σωτηρίας*. Hebr. הרים קרן הישועה [*herim keren haieschuhah*] Est autẽ totum hoc dicendi genus translatitiũ, quo significatur, quum planè collapsæ viderentur vires Israëlis, ac in primis actum esse videretur de magnificis illis promissis Dauidi factis, Dominum excitasse Christum illum suum, sicut scriptum est Amos 9, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam, prostratis aduersariis Israëlis, æternum illud regnum assereret. Est enim Hebræis familiare קרן [*keren*] id est cornu, pro vi & robore vsurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, vt 2. Sam. 22.3, & quidem adiecto verbo הרים [*herim*,] quod respondet *τῷ ἐγείρειν*, quum agitur de amissæ potestatis aut viriũ instauratione, vt 1. Sam. 2. 10. & nominatim etiam vbi agitur de Messia, vt Psal. 132. 2.

70 *Loquutus est*, *ἐλάλησε*. Heb. אמר [*amar*:] id est disertè promisit, vt suprà diximus ver. 55. ¶ *A seculo*, *ἀπ᾽ αἰῶνος*. Heb. מעולם [*meholam*] i. à condito mundo, vt Psal. 119. 52. & Act. 3, 21. Interdum verò idem declarat *ἀπ᾽ αἰῶνος* quod ab æterno, vt Psalm. 52. 2. & alibi sæpe.

71 [*Fore vt nos*] *seruaret ex inimicis*, *σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν*. Vul. ad verbũ, *Salutẽ ex inimicis*. Refertur autẽ *σωτηρίαν* ad verbũ *ἐλάλησε*, quẽadmodũ & sequẽtes versiculi duo, Sed quia durior videri posset ista traiectio, rectè fecit Eras. qui quæsita periphrasi studuerit illã emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur. n. *Fore vt seruaremur ab inimicis*: cuius interpretationis amphiboliam nemo non videt. Malui igitur vti verbo *ἐνεργητικῷ*, & seruare præpositionem *ἐξ*.

72 *Vt vteretur misericordia*, *ποιῆσαι ἔλεος*. Vulgata ad verbum, *Ad faciendam misericordiam*. Sic Hebr. לעשות חסד [*lahasoth, chesed*,] quod esset in Latino sermone obscurius. ¶ *Memor esset* *μνησθῆναι*: id est, re ipsa declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc verbum suprà versu 54. ¶ *Fœderis*, *διαθήκης*, Vel, testamenti. Vide Matth. 26. 28.

73 *Et iusiurandi quod iurauit*, *ὅρκον ὃν*, &c. Apud Theophylactum legitur *ὅρκου οὗ*, & rectius, (opinor) vitata videli-

cet

cet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ (quæ ellipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר [zachar,] iũgitur & genitiuo casui, absque articulo videlicet, & accusatiuo, vt Græcis μέμνημαι, & Latinis Memini: apud quos tamen vix reperias diuersas eiusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appositione, sicut loquuntur Grammatici, vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem *Et* vt intelligatur epexegesis. ¶ [*Se*] *daturum nobis*, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו [*latheth lanu.*] Deut. 26. 3. Eras. *Vt daret nobis*: vt videatur etiam τοῦ ποιῆσαι retulisse ad verbum ἐλάλησε, quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iusiurandum ipsum, id est quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα, (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל, quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm τελικῶς. Itaque Deut. 4. 21. ꝙ Heb. legimus לבלתי עברי [*lebilti hobri*] & ולבלתי בוא [*vlebilti bo,*] Grȩci verterũt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι. Præterea τοῦ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptũ esset δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxisse, vt nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad sequentia.

Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ	74	Vt" sine metu, è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus ipsi	74	*Vt sine timore, de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi.*	
Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.	75	‖Cum sanctitate & iustitia "in ipsius conspectu, cunctis "vitæ nostræ diebus.	75	*In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.*	1.Petr.1.15.
Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ.	76	"Tu verò" puerule, Propheta "Altissimi" vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:	76	*Et tu puer, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciẽ Domini parare vias eius:*	
Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν	77	"Et des cognitionem salutis populo eius, "per remissionem peccatorum ipsorum	77	*Ad dandã scientiã salutis plebi eius, in remissionem peccatorũ eorum*	
Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·	78	"Ex intima misericordia Dei nostri, "qua inuisit nos‖ "is qui prodit ex alto:	78	*Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos, oriens ex alto.*	Malac.4.2 Zach.3.9 & 4.12 suprà 17.

74 *Sine metu*, ἀφόβως. Hebr. לבטח [*labetach:*] id est (vt loquitur Paulus Eph. 4.12) ἐν πεποιθήσει. Neque enim φόβον hîc vocat religiosum illũ timorẽ qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacẽ habẽt, vt loquitur Paulus Rom. 5.1. Hæc igitur vt distinguerem, ἀφόβως potius conuerti *Absque metu*, quàm *Sine timore*, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως, id est sine vllo nostro periculo. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed vberior erit sensus & minus coacta interpretatio si ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 *In ipsius conspectu*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Heb. לעיניו [*lehenau,*] .i. quã ipse Deus animorũ scrutator approbet vt minimè simulatã, vt diximus sup. 6. ¶ *Vitæ nostræ*, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus nõ legitur τῆς ζωῆς: neque etiã Vetus in-
* terpres legit. Est autẽ hic vers. desũptus ex ps. 56 extremo.

76 *Tu verò*, καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi sæpe. Ita enim melius notatur apostrophe. In quodam codice scriptum legimus, καὶ σὺ δέ, Sed & tu. ¶ *Puerule*, παιδίον. Vulgata & Erasmus, *Puer*. Videtur autem aliqua esse emphasis diminutiui, hoc saltem loco minimè negligenda, perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis. Eris enim Altissimi præco, & viam ab salutem cæteris præmunies. ¶ *Altissimi*, ὑψίστου. Hebraicè העליון [*hahelion,*] id est Dei, vt diximus suprà versu 35. ¶ *Vocaberis*, κληθήσῃ: id est eris, & quidem publico testimonio. Vide Matth. 5.9. & 1. Iohan 3. vers. 1.

77 [*Et*] *des*, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam *Et* adiiciendam, vt intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus sit viam Domino, nimirum quòd annũtiaturus esset salutẽ in sanguine agni illius quem etiam erat commonstraturus digito. Dare autem cognitionem, ex Hebræorũ idiomate, id est לתת מדע [*latheth maddah*] hoc loco dicitur qui aliis aditum patefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorẽ habet emphasin, vt Dan. 1.17. ¶ *Per remissionem*, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עונות [*bas'lichath hauonoth.*] Nam alioquin admodum rarò additur præpositio huic casui, quum causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalẽ. Est autẽ remissio peccatorum, modus ipse per quẽ Deus Pater nos in Filio seruat, vt docet Paul⁹ Rom. 4.7, ex illo Dauidis versu, *Beati quorũ remissæ sunt iniquitates*. Vulg. *In remissionem*. i. εἰς ἄφεσιν. Nam sæpe permutantur ἐν & εἰς. sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro διὰ ἀφέσεως.

78 *Ex intima misericordia*, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמים חסדו [*berachamim chesdo:*] id est inde ex ipsis visceribus sese exerentem misericordiam. Alij putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo solent matres complecti sua viscera, id est suos natos. quæ interpretatio sensum eundem gignit atque superior. Sed videtur hîc adumbrare Zacharias Christi ἐνσάρκωσιν, qui ex ipso Patris sinu ad nos missus est. Est igitur magna vis huius Hebraismi: de quo etiam antea diximus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod respondet Hæbræorum verbo רחם [*racham.*] Vulgata & Erasmus conuerterunt *Per viscera*: id est διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad sententiam attinet, exiguum est in istis discrimen, nisi quum subtilius distinguendæ sunt causæ salutis nostræ. ¶ *Qua*, ἐν οἷς: id per quæ viscera, & qua misericordia impellente. Vulgata ad verbum, *In quibus*, nimium obscurè. Abundat auem iterum præpositio ἐν ex Hebræorum idiomate, quod paulo ante exposuimus. ¶ *Is qui prodit*, ἀνατολή. Hebr. צמח [*tsemach.*] vocatur enim hoc nomine Messias ipso etiã teste Chaldæo paraphraste, Ierem 23.5. Zach. 3.8. & 6.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολήν, noua id quidem significatione. Nam ἀνατολὴ quum de Sole dicitur, vel ipsum Solis exortũ vel eam cæli partẽ declarat vnde Sol exoritur: quum autem rerum aliarum aut etiam ipsorum hominum ortui translatitiè tribuitur (vt Hebr. 7.14. dicitur Dominus ἀνατεταλκέναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quam earum rerum exortum. In illis verò locis Ieremiæ & Zachariæ, & hîc quoque, idipsum quod exoritur, vocatur צמח [*tsemach,*] & Græci disertiores (quod sciam) ἀνατολὴν nusquam, sed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerus autem ἔρνος sæpe appellat, vt Latini Stirpem. Neque verò dubito quin eò respiciẽs alter hic Zacharias in hoc suo cantico. Filij Dei manifestationem in carne, & diuinum ipsius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit. Addit enim ἐξ ὕψους: id est ex alto. pro quo Hebræi dicunt ממרום [*mimmarom*] è cælo videlicet, vt sit antithesis cæterarũ velut plantarum, quæ omnes è terra germinant: hæc autem è cælo, vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ descendit. Vulgata & Erasmus, *orientem* interpretantur. Nam & propria hæc significatio est ἀνατολῆς, & mox fit tenebrarum & lucis mentio. Neque verò hãc interpretationem prorsus repudio, quum

Messias passim Lux & Sol dicatur. Sed quum in illis Ier. & Zachar. citatis locis Græci interpretes vsi sint ea, quam dixi significatione, nomine ἀνατολῆς, & durum sit ἀνατολὴν pro Sole ipso accipere, atque adeo quum nihil obstet quominus Zachariam dicamus ad diuersas prophetias respicientem, diuersas etiam metaphoras in vno vocabulo coniunxisse, sicut in re prorsus simili psal. 97.11. dicitur Lux sata esse iusto: puto sanè Germen potius quàm Solem hoc loco intelligi, quomodo etiam in prioribus editionibus hanc vocem sum interpretatus. Nunc verò quum nonnullos audirem hac nouitate offensos, conuerti perinde ac si scriptum sit ὁ ἀνατέλλων, partim ne quis per Orientem, intelligat illam cæli plagam: partim etiam quòd hæc interpretatio vtrâque illam explicationem nullo cum præiudicio admittat. Cæterùm in quodam codice Argentoratensis editionis scriptum legi ἀνατολῇ tertio casu, vt sit hæc sententia, Dominum nos respexisse suo exortu ex altó: qui sensus bene quidem conuenit, sed ei repugnat summus reliquorum exemplariorum etiam manuscriptorum consensus: & manifesta est allusio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Messias dicitur ἀνατολὴ recto casu, & quasi proprio nomine. postremò, istud quoque lectionem illam refellit, quod ita videretur ipsi patri tribui incarnatio. *

Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.	79	"Vt appareat iis qui in tenebris & "vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros "in viam pacis.	79	*Illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*
Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.	80	Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuítque in desertis "ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israëlem.	80	*Puer autem crescebat & confortabatur Spiritu: & erat in desertis vsque in diem ostensionis suæ ad Israël.*
Κεφάλαιον β.		Cap. II.		Cap. II.
Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.	1	Factum est autem diebus illis, "venit edictum à Cæsare Augusto, "vt describeretur "totus orbis.	1	*Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis.*
(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ, πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)	2	(Hæc descriptio "prima facta est "præsidente Syriæ "Cyrenio)	2	*(Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino)*

79 *Vt appareat*, ἐπιφᾶναι. Hìc germen illud è cælo exoriens confertur cum sole, quemadmodum Messias sæpe Sol iustitiæ & Lux ipsa in vtroque Testamento dicitur: præterquam quòd in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac vicissim Lucis nomine liberatio, & quæ illam consequitur felicitas. ¶ *Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου: id est vmbrosa & tenebricosa morte. Vide Matth. 4.16. ¶ *In viam pacis*, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id est, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis nomine eum statum intelligunt in quo aliquis meritò acquiescat. Etsi autem multi multos sibi & diuersos fines proponunt, tamen res ipsa ostendit, eos demum rectam viam ingredi qui Christum vnicum ducem sequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 *Ad eum vsque diem quo se ostenderet*, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, *Vsque ad diem ostensionis suæ*. Ego, vt perspicuitati studerem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla sensus iniuria.

IN CAP. II.

1 *Venit*, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Erasmus, *Exiit*. id est in publicum emanauit. Vide Mar. 8.11. ¶ *Vt describeretur*, ἀπογράφεσθαι, id est vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiusque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent. Ideóque vertit Erasmus, *Vt censeretur*: rectè quidem: sed tamen hoc potius respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Describendi vocabulo vtuntur eadem significatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. ¶ *Totus orbis*, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt subaudias γῆν Terra. Sed hoc dictũ est ὑπερβολικῶς, quum significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. quod explicans Syrus interpres vertit παραφραστικῶς כלה עמא דאוחדנה [chulleh hamma deuchdeneh]. i. omnis populus ditionis ipsius. Arrogãter enim Romani sese vniuersi orbis terrarũ dominos vocarũt, vt hodie illius bestię imago sese œconomicũ patriarchã appellat. Regnabat autẽ in Iudea Herod. sed precariò, & ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt testatur App. Est igitur hæc descriptio prorsus alia quàm illa cuius meminit Iosephus lib. antiq. 18. cap. 1. quod plerosque mirum est nõ animaduertisse. Nam hæc quidẽ fuit vniuersalis, illa verò Iudææ & Syriæ duntaxat: & rursum ista sub Herode Magno instituta est, illa non paucis pòst annis, quũ videlicet, Archelao post nouẽ annorũ imperium Viennam Allobrogũ relegato, Iudæa tunc primùm in prouincię formam redigeretur. Hæc denique quum ad Romani imperij statum vniuersum pertineret, absque vllo tumultu peracta est, neque à Iosepho commemoratur: illa verò Iudæis tum primùm Romanorũ iugũ penitus subire coactis, multis seditionibus causam præbuit. Ac videri quidem posset hoc illud ipsum esse quod refert Dio lib. 56. *Augustus*, inquit, *quum alendis exercitibus, quibus imperiũ Romanũ continebatur, vicesimam instituisset, & id tributũ omnes ægerrimè ferrent, adeo vt quiduis passuri viderẽtur, constituit tributum ex agris & ædibus colligere. Statim igitur*, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μηθ' ὅσον, μηθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσι, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλῃ, τά τε τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους. id est, *quum non dixisset vel quantum, vel quemadmodũ illud daretur, alios aliò misit, qui priuatorum hominũ ipsarúmque ciuitatũ bona describerent.* Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionẽ pertinere, cuius hîc fit mẽtio, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert ad annum imperij Augusti penultimum quum Christus annũ iam ageret decimũ quartum. Itaque si quis hîc est coniecturæ locus, existimarim Augustũ pro suo iure, quum Romani imperij breuiariũ cõficeret, huiusmodi descriptionẽ instituisse: non vt noua tributa exigeret, sed vt totius imperij facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. Quamobrẽ etiã nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est quum Archelao pulso, & Iudęa à Cyrenio in prouinciã redacta, tributa à Romanis exigerẽtur. Neq; enim alia ratione confici potuit hoc breuiariũ, de quo post Suetoniũ hîc scribit Dio eodẽ libro, *Ab Augusti morte*, inquit, *prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorũ tertiũ*, τότε τῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν προσόδων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, τό τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς θησαυροῖς χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιουτότροπα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἶχε: id est. *Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus, sumptusque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fisco esset, & quæcunque eiusmodi ad imperium spectabant.*

2 *Prima*, πρώτη.) Hęc nõnulli cum ἀπογραφὴ construunt, * vt hæc prior dicatur, ab altera illa de qua diximus, diuersa: alij cũ ἐγένετο copulãt, quasi prima dicatur, nõ respectu sequentis alterius, sed quoniã nunquã antea tale quicquã in Iudęa factũ fuerit: & cęperit quidẽ sub Herode Magno, sed non nisi Archelao relegato peragi potuerit. Sed prior sententia vera est, vt ostendit τῆς οἰκουμένης nomen. ¶ *Præsidente Syriæ*, ἡγεμονεύοντος Συρίας. Nomine ἡγεμόνος vtuntur generalius hi scriptores, immo & Iosephus ipse, quanuis inter præsides prouinciarum & procuratores Cæsaris, qui propriè ἐπίτροποι vocabantur, plurimũ interesset. Vulg. *à præside Syriæ Cyrino*, quod ex Euãgelistæ verbis colligi nõ potest, vt qui potius quando, quàm à quo sit ista facta descriptio dicere videatur, nisi malimus factũm à Cyrenio dici, quod ipsius vt præsidis imperio sit factũm. Nec enim temere scripserit Tertull. lib. 4. aduersus Marcionẽ hos census actos fuisse per Sentium Saturninum, quẽ etiam his ipsis

ipsis temporibus Syriæ præsidem edit Iosephus libro antiquitatum 16. cap.13. Titij successorem. (Nam mēdosè apud Iosephum libro 16. cap.12 legitur Τίτος pro Τίτιος) vt ex Strabone lib. 16 & fastis Capitolinis liquet) sicut rursum Saturnino Quintilius Varus successit. Fuerúntque omnes isti consulares, nempe M. Titius Rufus A.V.C. 722 Messallæ suffectus. Sentius Saturninus autē A.V.C. 734. Quintilius Varus A.V.C. 740. Denique P. Sulpitius Quirinius A.V.C. 741, qui fuit ann⁹ imperij Augusti 35, vndecim circiciter annis ante Christum natum. de quo Quirino multa Tacitus lib. Annaliū 3. Quînam igitur Syriæ tunc Cyrenius præfuerit? Nam mortuo quoque Herode Varum Syriæ præsidem fuisse constat ex eodem Iosepho lib.17. cap. 13. Hic certè nodus diu multúmq; me fatigauit, donec illū mihi Iustinus Apolog.2. solueret, hūc ipsum Cyreniū vocās πρῶτον ἐν Ἰουδαίᾳ Καίσαρος ἐπίτροπον. id est primum in Iudæa Cæsaris procuratorem, eò videlicet, adhuc superstite Herode Magno, ad hos tùm in Iudæa, tùm in Syria τῆς οἰκουμένης census peragēdos missum. Neque his obstat vel quòd præsidis Syriæ appellatio Quirino consulari tribuitur, qui tamen fuerit duntaxat Cæsaris procurator, vel quòd per Saturninum dicit Tertullianus hos cēsus esse peractos. Etsi enim magnum erat inter ipsos præsides, & Cæsaris procuratores, ex equitibus vel libertis Cęsaris delectos, discrimen, quorū alij in minores prouincias præsidibus maiorum obnoxias mittebantur, alij ipsis maiorū prouinciarū præsidibus adiūcti rationes dūtaxat Cęsaris procurabāt: tamen dubiū non est quin præsides gratiā Cęsaris ambientes istis procuratoribus plurimum tribuerēt, atque adeò cum ipsis sæpe suam iurisdictionem quasi cōmunicarent. Huius rei testis, est de his ipsis tēporibus Herodis agēs, Iosephus Saturnino consulari Syriæ præsidi Volumnium adiungens, quē de bello Iudaico lib.1. cap.17. vocat Cæsaris procuratorē, vtrunque tamē lib. antiq.16. cap.13. vocat Συρίας ἐπιστατοῦντα, & eiusdē lib cap.17. cōmuni nomine appellat ἡγεμόνα. Præterea dubiū non est quin Quirinū extraordinariæ huic τῆς οἰκουμένης descriptionis causa in Syriā & ipsum Herodis regnum mittēs Augustus, illū Legati nomine, hominē videlicet cōsularem & ipsi gratiosissimum, honestarit, atque adeò velut alterum Syriæ præsidem cum imperio miserit: quod & postea secūdò fecit, quum Archelao relegato, Iudęa in prouinciā redacta Syrię attribueretur, vt idem Iosephus scribit lib. Antiq.18. cap.1. ¶ *Cyrenio*, Κυρηνίου) Sic constanter scribitur hoc nomen in omnibus exemplaribus, vt & apud Iustinum Apolog. 2. & Iosephum lib. antiq.18. cap.1. Tacitus lib.3. annalium Quirinum nominat. Fasti denique Romani Quirinum. quod etiam legisse videtur Syrus interpres. Satis autem constat Romana istiusmodi nomina variis modis fuisse apud Græcos tum scripta, tum etiam enuntiata.

3	Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.	Ibāt igitur omnes vt describerētur, in suam quisque vrbē.	*Et ibāt omnes vt profiterentur, singuli in suam ciuitatem.*	
4	Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·	"Ascendit autē etiā "Ioseph à Galilęa, ex vrbe Nazaret, in Iudæā, ‖in vrbē Dauid quæ vocatur Bethlehē, propterea φ esset ex domo & familia Dauid:	*Ascēdit autē & Ioseph à Galilęa, de ciuitate Nazareth, in Iudæā, in ciuitatem Dauid quę vocatur Bethlehē, eo quòd esset de domo & familia Dauid;*	Ioh. 7. 42
5	Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.	Vt describeretur cum Maria "desponsa sibi vxore, que erat prægnans.	*Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi vxore, prægnante.*	
6	Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.	Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.	*Factum est autem quum essent ibi, impleti sunt dies vt pareret.*	
7	Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.	Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.	*Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præsepio: quia non erat ei locus in diuersorio.*	
8	Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.	Erant autem pastores in eadem regione "excubantes, & "agentes vigilias "noctis super gregem suum.	*Et pastores erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregē suum.*	
9	Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.	Et ecce, Angelus Domini "superuenit ipsis, & "gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.	*Ecce, Angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circumfulsit illos: & timuerunt timore magno.*	
10	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.	Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toto populo:	*Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo:*	

4 *Ascendit*, ἀνέβη. Hebraicè עלה [*halah*] id est profectus est. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum, vel templi potius.

5 *Desponsa*, μεμνηστευμένη. Differre μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν, non minus quàm Sponsalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse vt in ipsa profectione Iosephus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo: vel, etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam, propterea quòd Ioseph ab Angelo pręmonitus, non secus abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι, vel cum ἀνέβη.

8 *Excubantes*, ἀγραυλοῦντες Sic apud Hesiodum in Theogonia, ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, vt hîc explicat Theophylact⁹: quod Latini simili ratione declarant Excubandi verbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeo sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας, τοὺς ἀγρυπνοῦν αὐλοῦντας, quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores: quam interpretationem plane repudio. Vulgata & Erasmus, *Vigilantes*, id est γρηγοροῦντες. ¶ *Agentes vigilias*, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad verbum, Custodientes custodias, quam paronomasiam vt explicaret Erasmus conuertit, *Excubantes excubias*. ¶ *Noctis*, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim vllæ sunt diei vigiliæ, Erasmus. *nocte*, i. νυκτός: non addito articulo.

9 *Superuenit*, ἐπέστη. id est repentè venit, quum nihil minus expectarēt. Nam inter omnes verbi ἐφιστάναι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autē Latini Superueniēdi verbo vtuntur: vt Horatius, *Grata superueniet quę nō sperabitur hora*. Vul. *Stetit iuxta illos:* & Eras. *Adstitit*, id est παρέστη. Idē tamen in annotationibus explicat, *Imminuit exalto*: qui nimirū cælitus apparuit An-

V. j.

gelus & ἐπὶ etiam declarat Super vel Supra. ¶ *Gloria*, δόξα. Vulg. *Claritas*, nēpe vt amphibolia vitaretur: quia interdū apud Hebr. כבוד יהוה [*chebod Iehouah*] pro ipso glorioso Deo accipitur, vt Exodi 16.10, & alibi sæpe. Vide 1. Cor. 15.41. Ego malim Splendorem vel fulgorem vertere, si gloriæ nomen non placeret. *

Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.	11	¨*Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorē, qui est Christus Dominus, in vrbe Dauid.	11	*Quia natus est vobis hodie Saluator qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid,*
Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	12	Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.	12	*Et hoc vobis signum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & positum in præsepio.*
Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	13	Et repentè ¨adfuit cum Angelo multitudo exercituum cęlestium, laudantium Deum, & dicentium,	13	*Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cælestis, laudantium Deum, & dicentium,*
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14	¨Gloria ¨in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, ¨in homines ¨beneuolentia.	14	*Gloria in altißimis Deo & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis.*

11 [*Nempe*] *natum esse*, ὅτι ἐτέχθη. Vulgata & Erasmus, *Quia natus est*, quasi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 *Adfuit*, ἐγένετο: id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, *Facta est*: quæ interpretatio non conuenit huic loco. ¶ *Exercituum cælestium*, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, *Militiæ cælestis*. Ego vero militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde vt melius conuenirent sequētia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14 *Gloria*, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id est *esto*, vel *est*, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si *Esto* subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quam futuram precari: aut καὶ pro ὅτι accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius glorię amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. ¶ *In* [*cælis*] *altissimis*, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים [*bemaromim*,] de quo aliquid diximus Matthæi 21.9. Non desūnt etiam qui conuertāt, *Gloria Deo qui est in cælis*, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione dicendum esset, *Pax hominibus qui sunt in terra* ¶ *In homines*, ἐν ἀνθρώποις. vel inter homines. Sed malim ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, in hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Vulgata, *hominibus*, absque præpositione, quam etiam annotat Erasmus, in nonnullis Græcis codicibus non inueniri. Syrus autem interpres εἰς accepit pro ל, quæ tertium casum notat: vt qui conuerterit לבני נשה [*labennai nascha*] id est *filiis hominum*, quod mihi rectissimum videtur: annotat etiam Erasmus hanc præpositionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat. ¶ *Beneuolentia*, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως ιδ, & Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Coloss. connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Syrus denique interpres vsque adeò hæc distinguit, vt etiam addat copulam & εὐδοκία præponat ἀνθρώποις. Vertit enim וסברא טבה לבני נשה [*vesabra taba labennai nasca:*] id est *& bonum nuntium filiis hominum*. εὐδοκίας enim voce Euangelium ipsum intelligit, in quo illa Dei in homines propensa voluntas patefacta est. nisi malimus *Sabra*, Existimationem vertere, ab eadem radice quæ (vt apparet Matth. 24. 44) respondet etiam verbo Græco εὐδοκεῖν, vt εὐδοκία nostro idiomate interpretemur, *bon aduis*, quòd in Christo demum vel Deus rectè in homines sit affectus, vel ipsi homines rectè de Deo sapere condiscant. Alij seorsim hæc legunt ita vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autē passim in his libris εὐδοκία idipsum quod Heb. רצון [*ratson*] Latini beneuolentiā (id est propensam animi volūtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tēpora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1.5. & 9. pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: vnde ex Es. 61.2. annus acceptationis, qui δεκτὸς dicitur infrà. 4. 19. & 2. Corinthiorum 6. 2. ex Esaiæ 49. 8. tum verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alij aliorum commodis studeant, vt Rom. 10.1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1.15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hîc agi de hominum in Deum εὐδοκίᾳ, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitā Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Coloss. εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγήν: quanuis hæc ab illa differat, vt consequēs à causa. Non malè etiā Theophylactus ἐπανάπαυσιν, modò intelligamus Deū nō in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm vetustissimus meus codex, itémq; Origenes homilia in Lucam 13. & Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36. in Sermone de ascensione Domini, & Homilia De natiuitate Domini: vetus deniq; interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filij promissionis & electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicūtur ij, quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorū opera in rebus magnis vti constituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocati fuerunt ἄνθρωποι εὐδοκίας, *Homines beneplaciti*, vel (vt Vetus interpres conuertit) *homines bonæ voluntatis*, perinde acsi εὐδοκημένους scripsisset Euangelista, sicut dicitur Maria κεχαριτωμένη: quod Gallicè dixeris, *biē voulu*. Hebraicè verò אנשי רצון [*ansche ratson*] id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות [*isch chamudoth*,] id est vir desideriorum, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alij, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatē retulit. Veteres Latini ita etiam sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus excepto illo meo vetustissimo, legerim εὐδοκία, & ita sim in contextu interpretatus: tamē Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis auctoritatem, ipsam denique rationem sequutus, non recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est *Gloria in*

ria in [cælis] altissimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis, vel complacitis. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, * & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit. Quod si tria membra constituamus (ne quis miretur copulam in secundo membro expressam, quum potius vel totam orationem esse ἀσύνδετον, vel tertio demum membro copulam exprimi, ex omnium Linguarum more oportuerit) erit tertium hoc membrum quasi ἐπιφώνημα, pronuntiatione adiuuandum, vt sic designetur omne illud suum beneficium ex illa immensa Dei φιλανθρωπίᾳ exoriri.

Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.	15	Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tunc pastores illi dixerunt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus factum istud quod Dominus notum fecit nobis.	15	*Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebātur ad inuicem, Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.*
Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσήφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	16	Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Iosephum, & infantem iacentem in præsepi.	16	*Et venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.*
Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου	17	*Eo* autem viso, diuulgauerunt *id* quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.	17	*Videntes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.*
Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.	18	Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerant à pastoribus.	18	*Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quę dicta erant à pastoribus ad ipsos.*
Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.	19	Maria verò ista omnia conseruabat, conferens *ea* in corde suo.	19	*Maria autem conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.*
Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.	20	Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.	20	*Et reuersi sunt pastores glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad illos.*
Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ	21	‖ Et quum aduenisset dies	21	*Et postquam consum-* Gen.17.8. leuit.12.3.

15 *Tunc pastores illi*, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos אז [*az*] nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Matth.28.9. Neque Vetus certè Latinus interpres neque Syrus hāc particulam legerunt, vt expungi posse videatur. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים [*anaschim harohim.*] quod dicendi genus imitātur quidem interdū Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed rarò. Itaq; Veterē interpretē sequutus, prętermisi οἱ ἄνθρωποι tāquā redundans. Eras. autē ad verbū cōuertit *Et homines pastores*, neglecto articulo, quē putaui potius exprimendū. ¶*Eamus*, διέλθωμεν. Heb. נעבור [*nahabor* .] Vulg. & Eras. ad verbū *Transeamus*. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse vt Act.11.v.22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Trāseo simili significatione vsurpatur. Nunquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. ¶*Sanè*, δή Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, *Iam*: id est ἤδη vel νῦν. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione. ¶*Factum illud*, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. הדבר הזה אשר היה [*haddabar hazze ascher haia*] Vulgata, *Hoc verbum quod factum est*. Erasmus, *Hoc quod audiuimus accidisse*. Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר [*dabar*,] dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdum verum sit, (sicut apud Latinos nonnunquā rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamē non est perpetuū. Imò verò hoc vocabulum non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos, & res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, *Istud de quo nobis facta sunt verba*: vt sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum reperimus participium γεγονός, quasi redundans. ¶*Notum fecit*, ἐγνώρισεν Hebraicè הודיע [*hodiah.*] Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γινώσκειν vel ἐπιγινώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarum præmia proposuisse τοῖς τὰς ἡδονὰς αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, *Ostendit*: id est ἔδειξεν. Erasmus, *Aperuit*: id est ἤνοιξεν.

17 [*Eo*] *autem viso*, ἰδόντες δὲ nempe, τὸ παιδίον, quod demum postea subiicitur, Hebræo idiotismo. ¶*Diuulgauerunt*, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1.45. Vulgata, *Cognouerunt*. pro quo Erasmus in annotationibus substituit *Pernouerūt*: vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierāt ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. ¶*Id*, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר [*hal haddabar*] pro את-הדבר [*eth haddabar*,] vt Thren.2.14. Vulgata & Erasmus, *De verbo*. Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alij Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ἐπί.

19 *Conseruabat*, συνετήρει Id est animo retinebat, ne sibi * exciderent, & in eorum euentum erat intenta, quod solet passim declarari verbo φυλάσσειν. Sed hoc videtur ad πρᾶξιν, illud verò ad θεωρίαν accommodādum, sicut in Ethicis, συντήρησις & συνείδησις distinguuntur. Vtrumque verò respondet Hebrææ voci שמר [*schamar*] quod Latinè quoque exprimitur eodem obseruandi verbo. ¶*Conferens*, [*ea*] συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participiū, vel supplendum est relatiuū quod expressimus: vt in illo Virgilij, *clypeóque sinistram Insertabam aptans*. συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 *Et quum aduenisset dies octauus*, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, *Et postquam consummati sunt dies octo*. Vide Act.2.1. ¶*Vocatum est*, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ particula videtur expungenda, quamuis in omnibus codicib⁹ Gręcis (meo illo vetustissimo excepto) illam inuenerimus, quam tamen nec vetus Latinus nec Syrus interpres legūt. Vetus autem ille meus codex, absque coniunctione scriptum habet ὠνομάσθη, Nominatum est. Vide

ſuprà, 15. Sed cur inquies, circũciſus eſt qui venerat circunciſionem aboliturus, & ipſemet aliorum corda circuncidit? nempe tum vt totam legem pro hominibus impleret, Gal. 4.4. & antecedẽtem patrum circuncisionem in ſua ipſius ſanctificaret: ſicut baptiſmus noſter ab ipſius baptiſmo vires accipit. *

περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ. (Suprà 1.31. math.1.21. ioh.7.12.)

22 Καὶ ὅτε ἐπλήθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέος, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ, (Leui. 12.6.)

23 (Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται) (Exod 13.2. nume. 8.6.)

24 Καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν. (Leu. 12.16.)

25 Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Σιμεὼν· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ᾽ αὐτόν.

26 Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

27 Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱε-

octauus vt circunciderent puerulum, ‖ vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum fuerat ab Angelo priuſquam ipſe in vtero conciperetur.

22 Et quum impleti fuiſſent dies purgationis Mariæ ‖ ſecundum legem Moſis, adduxerunt eum Hieroſolymam, vt ſiſterent eum Domino,

23 (Prout ſcriptum eſt in lege Domini, ‖ Omnis maſculus primogenitus, ſanctus Domino erit)

24 Et vt darent oblationem, ‖ ſecundum *id* quod dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 Et ecce, quidam erat in Hieruſalem cui nomẽ Simeon: *erátque* homo iſte iuſtus ac religioſus, expectans conſolationem Iſraël: & Spiritus ſanctus erat ſuper eum.

26 Fuerátque ipſi diuinitus nuntiatum à Spiritu ſancto, *ipſum* non viſurum mortem, priuſquam vidiſſet Chriſtum illum Domini.

27 Is igitur venit impulſore

mati ſunt dies octo vt circuncideretur puer, vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatum eſt ab Angelo priuſquam in vtero conciperetur.

22 *Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecundum legem Moyſi, tulerunt illum in Ieruſalem. vt ſiſterent eum Domino,*

23 *(Sicut ſcriptum eſt in lege Domini, Quia omne maſculinum adaperiens vuluam, ſanctum Domino vocabitur)*

24 *Et vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*

25 *Et ecce, homo erat in Ieruſalem cui nomen Simeon: & homo iſte iuſtus & timoratus, expectans conſolationem Iſraël: & Spiritus ſanctus erat in eo.*

26 *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto, non viſurum ſe mortem niſi prius videret Chriſtum Domini.*

27 *Et venit in Spiritu in*

---

22 *Mariæ*, αὐτῆς. Vulgata, *Eius*. Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Chriſti partu potius eſſet ſanctificata. Expreſſimus autem ipſum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In pleriſque codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem ſequitur Eraſmus. Sed non video quî hoc conueniat, quum lex purificationis ad ſolam matrem pertineat. Itaque veterem editionem ſequi malui, cui Complutenſis adſtipulatur. Veriſimile eſt autem ab iis deprauatam fuiſſe veram ſcripturam, qui ſic aliquid detractum Mariæ ſanctitati ſomniarunt. ¶ *Vt ſiſterent*, παραστῆσαι. vel *Vt commendarent*, inquit, Eraſmus. Ego verò nuſquam legi hoc verbum in ea ſignificatione. Et tamen ſi hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι reſpondere verbo העביר [*hebebir*,] quo vtitur Moſes Exodi 13.11: quod ad verbum declarat Tranſire facere: id eſt, ſiſtere in conſpectum.

23 *Primogenitus*, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם [*peter rechem:*] id eſt πρωτότοκον. Neque enim ſimpliciter declarat eum qui naſcitur, (vt putauit Eraſmus) ſed eum demum qui primus naſcitur. Itaque hunc Hebraiſmum vt obſcuriorem non retinui. ¶ *Erit*, κληθήσεται. Vel ad verbum, *Vocabitur*. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, Eſto. Sed vtrunque hunc Hebraiſmum ſæpe iam expoſuimus.

24 *Oblationem*, θυσίαν. Hebraicè מנחה [*minchah*,] id eſt προσφοράν: niſi ſacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat Hoſtias. ¶ *Quod dictum eſt*, τὸ εἰρημένον: id eſt, quod eſt mandatum. Ponitur enim אמר [*amar*] pro צוה [*tſiuah*] vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, Quod ſcriptum eſt.

25 *Religioſus*, εὐλαβής. Vulgata barbarè, *Timoratus*: qua de re copioſius dicemus Hebr. 5.7. Eraſmus cõuertit *Pius*, id eſt εὐσεβής: quod ſcriptum inuenimus in duobus codicibus vetuſtis. ¶ *Super eum*, ἐπ᾽ αὐτόν. Hebraicè עליו [*halau:*] quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus ſancti cælitus illabi. Appellatione autẽ ſancti Spiritus familiare eſt ſacris ſcriptoribus per metonymiã ipſa Spiritus ſancti dona ſignificare: vt hoc loco prophetiæ donũ intelligitur. Itaq; noluimus à verbis vſitatis diſcedere. *

26 *Diuinitus nuntiatum*, κεχρηματισμένον. Vide Matth. 2. 12. Accidit autem proculdubio Simeoni, plenitudinem temporum religioſè ſcrutanti, illud ipſum quod Danieli cap. 6. verſ. 2. ¶ *Non viſurum mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id eſt mortem non ſenſurum. Hebrea periphraſis, לבלתי ראות המות [*lebilti reoth hămaueth*,] pro כי לא ימות [*chi lo iamuth*,] vt Pſal. 89.49. Latini non diſſimili forma loquendi, Somnum non vidiſſe dicunt, pro Non dormiuiſſe. ¶ *Chriſtum illum Domini*, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè המשיח יהוה [*hammeſchiach Iehouah*.] Eſt autem hæc appellatio omnibus regibus communis apud Hebræos, qua nimirum ſignificatur quod ait Solomon Prouerbiorum 8.15. reges à Domino accipere imperium, vt ipſi quoque prophani ſcriptores agnouerunt. Sed Meſſiæ (id eſt Chriſti & regis) nomen peculiari prorſus ratione conuenit Ieſu Seruatori. Ideo expreſſimus articulum.

27 *Impulſore Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. Eraſmus, *Per ſpiritum*. Vulgata ad verbum, *In Spiritu*, id eſt ברוח [*beruach:*] quem Hebraiſmum retinuimus Matth. 22.43: hîc verò propter amphibologiam explicuimus, ne quis arbitretur iſta non re vera, ſed per ſpiritualem aliquam viſionem eueniſſe. ¶ *Parentes*, οἱ γονεῖς. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòſt, verſu 41: ſed non dubium eſt quin Euangeliſta ſpectet vulgi opinionem potius quam quod res erat. Nam (vt poſtea commemorat) habebatur Ioſephus pro Chriſti patre. Et paulo pòſt, verſu 33 & 48. ita appellatur: quum tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Chriſtus, quatenus Deus eſt, ἀμήτωρ ſit; quatenus homo, ἀπάτωρ: & rurſus, Quia vnus eſt, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: ſed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipſo diuerſæ diſtinctæque naturæ in vnam perſonam coaluerunt. Itaque non eſt cur Hebionitæ aut alij hæretici ex hoc loco & aliis ſimilibus

milibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum Eius, αὐτοῦ. ¶ *Quod ex Lege consuetum erat*, κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου. Vulgata, & Erasmus ad verbum, *Secundum consuetudinem Legis*. obscurè.

Graecè		Beza		Vulgata
ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ·		Spiritu in templum. Et quum introducerent puerulum Iesum parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consuetum erat:		*templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundum consuetudinem Legis pro eo:*
Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε,	28	Tunc ipse recepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, & dixit,	28	*Et ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum, & dixit,*
Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·	29	Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:	29	*Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace:*
Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,	30	Quia viderunt oculi mei salutem tuam,	30	*Quia viderunt oculi mei salutare tuum,*
Ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν·	31	Quam parasti in oculis omnium populorum:	31	*Quod parasti ante faciem omnium populorum:*
Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.	32	Lumen patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Israelis.	32	*Lumen ad reuelationem Gētium, & gloriam plebis tuæ Israël.*
Καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.	33	Ioseph autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo.	33	*Et erat pater eius & mater eius mirantes super iis quæ dicebantur de illo.*
Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Σιμεὼν, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ, Ἰδοὺ, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολ-	34	Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, ‖ Ecce positus est iste in casum & resurrectionem multorum in	34	*Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, positus est hic in ruinam & in resurrectionē mul-* Esa.8.14. rom.9.32 1.Pet.2.8

28 *Tunc ipse*, καὶ αὐτός. Vulgata, *Et ipse*. Erasmus, *Ipse quoque*: quasi videlicet alij quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide supra, versu 15.

29 *Dimittis*, ἀπολύεις: id est, liberas, ex corpore videlicet mortis huius, vt loquitur Apostolus Rom. 7. 24. ex qua voce intelligimus quæ assidua fuerint huius sanctissimi senis vota, nempe eadem quæ Eliæ 1. Reg. 19. 4. quum omnia desperatissima videret, accedente præterea desiderio cuius fit mentio 1, Petr. 1. 10. ipso procul dubio tempus aduentus Messię, ac præsertim Danielis hebdomadas supputante. Syrus interpres legit ἀπόλυε, vt qui verterit שרי [*scheri*] *Dimitte*. nisi (quod in illo idiomate interdum accidit) imperatiuum pro indicatiuo præteriti vsurpatum dicamus. ¶ *Seruum tuum*, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך [*habdecha*] id est me qui sum seruus tuus. ¶ *Secundum verbum tuum*, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרתך [*cheimrathecha*] id est, Quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas.. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום [*beschalom:*] id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 *Viderunt oculi mei*, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני. [*rau henai.*] Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hic autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamen antea fide iam erat verè cōplexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh. 8. versu 56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, λύσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρίηρας ἑταίρους. ¶ *Salutem tuam*, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך [*ieschuhathecha*] vt Psal. 50. 23, id est Eum quem seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factum vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, *Salutare tuum*. Sed iidem rectius Ephes. 6. cap. 17. Salutem interpretantur. Siquis obiiciat *Salutem tuam* posse etiam passiuè accipi, respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 *In oculis*, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לפני. [*liphne:*] id est (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer Odyss. κ, Πρὶν λύσασθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulgata ad verbum, *Ante faciem*: id est tanquam signum aliquod edito loco positum, quò conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2. Cor. 10. 1.

32 *Patefaciendum Gentibus*, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאתגלאה לעממין [*leithghelaah lehamemin*] id est, Lucem quæ Gentibus manifestetur & illucescat. Alludit enim ad Psal. 98. 2, & Esa. 9. 2. & 42. 6. & 49. 6. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad reuelationem Gentium*. quæ interpretatio nimium est obscura: & tamen commodum sensum habet, si passiuè accipiamus, dici ad reuelationem gentium id fieri, quo gentes illustrentur.

33 *Ioseph autem*, Καὶ ἦν Ἰωσήφ. Sic legitur in vetustis codicibus omnibus & in Syra interpretatione. Vulgata verò pro Ioseph legit ὁ πατήρ, *pater*, quæ fortassis vera est lectio, quum supra vers. 27. γονεῖς, id est *parentes*, nominarit plurali numero, & mox patris nomen eidem ab ipsa Maria tribuatur. nempe ex communi hominum opinione. ¶ *Mirabantur*, ἦν θαυμάζοντες. Aut legendum est ἦσαν, aut repetendum est ἦν in posteriore membro, vt cōgruat participium. Nam poëticum est illud Hesiodi, in Theogonia, τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί.

34 *Positus est*, κεῖται. Hebraicè נצב [*nitsab:*] id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suę consulere. Siquidem particula εἰς non tātùm euentum rerum, sed etiam in primis consilium & decretum Dei designat: sed quum ad huius consilij executionem deuenitur, tunc, vt inter seruandi decretum & salutem electorum gratuita vocatio, & per eam fides interuenit: sic inter reproborum casum & Dei consilium interuenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitij sui culpam meritò sustineant, quum Deus non aliter exequatur suum consilium quàm ipsorum scelera iustè vindicando. ¶ *In casum & resurrectionem*, εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum sua ipsorum culpa pereuntiū, & in resurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Esaias 8. 14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicandum, non coniunctim: adeo quidem vt in meo vetustissimo codice legatur, repetita præpositione εἰς, εἰς πτῶσιν καὶ εἰς ἀνάστασιν, *In casum & in resurrectionem*. Similis extat loquendi formula 1. Cor. 1. 12. Sed operæpretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciam, qui vtrunque Testamentum nuper ita conuertit vt suo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur, qui homini liberum naturale arbitrium cum Pelagio concedit, à cuius voluntate pendeat diuini consilij

constantia, id est qui causarum ordinem prorsus inuertit: videbat autem verbum κεῖσθαι non posse sine violenta interpretatione ad solum euentum referri, sed potius æternam Dei destinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas disiunctiuas substituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel casui, vel resurrectioni in Israëlitis destinatum esse. Hoc est, scilicet, diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari. ¶*In signum*, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא [*lemattara*,] vt Thren.3.12. Significat igitur Christum veluti scopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòst discedit à translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom.4. *Contradicebatur*, inquit, *signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.*

λῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·	Israël, & "in signum cui contradicatur:	*torum in Israël, & in signum cui contradicetur:*
35 (Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.	35 (Quin & tuam ipsius animam "traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.	35 *(Et tuam ipsius animam pertrãsibit gladius) vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.*
36 Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.	36 Erat etiã *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuelis, ex tribu Aseris: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annos septem à virginitate sua.	36 *Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua.*
37 Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.	37 "Et *quum esset* vidua "quasi annorum octoginta quatuor, "non abscedebat à templo, ieiuniis ac "deprecationibus "seruiens *Deo* noctem ac diem.	37 *Et hæc vidua vsque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.*
38 Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.	38 Hæc igitur "eo ipso momento quum superuenisset, "vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui redemptionem expectabant "Hierosolymis.	38 *Et hæc ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem in Ierusalem.*
39 Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.	39 At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, "reuersi sunt in Galilæam, in vrbem suam Nazaretam.	39 *Et vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in ciuitatem suam Nazareth.*
40 Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.	40 Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu "implebatúrque sapientia: & Dei gratia erat "super eum.	40 *Puer autem crescebat, & cõfortabatur Spiritu, plenus sapientia: & gratia Dei erat in illo.*

35 *Traiiciet*, διελεύσεται. Vulgata, *Pertransibit*: quam interpretationem non reiicerem, nisi (vt rectè obseruat Erasmus) inde arripuisset occasionem Augustinus parum aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore vt hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertrãsiret duntaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται, sed διελεύσεται. Itaque Erasmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vsurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: sed non contrà, quodcunque penetrat illud etiam dici potest traiicere: quo verbo significauit Simeon penitus vulnerandum esse ipsius animum acerbissimis doloribus. Videtur autem alludere ad locum Psal.105.18.

* 36 *A virginitate sua*, ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. i. ex quo virgo illi nupserat, nuptiis videlicet cũ nullo postea repetitis.

37 *Et [quum esset] vidua*, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Erasmus, *Et hæc vidua*. Apparet Hebraicam esse repetitionem in αὕτη & ἥ, quam noluimus imitari, ne non satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participium οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduæ, quarum fieri videtur mentio 1. Sam.2.v.22. quotidianis templi & pauperum ministeriis multis occupabantur: quem morem aliquatenus postea retinuerunt Apostoli. ¶*Quasi*, ὡς. Vulgata, *Vsque ad*: id est ἕως, * quod scriptum legimus in duobus codicibus. ¶*Non abscedebat*, οὐκ ἀφίστατο. Huiusmodi religiosarum fœminarum fit mentio Exod.38.8. & 1. Sam. 2.22. ¶*Deprecationibus*, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, vt annotabimus Act.1.c.14. Vulgata, *Obsecrationibus*: quum Græcis Obsecrare significet παρακαλεῖν, vt idem Erasmus in hunc locum annotauit. ¶*Seruiens [Deo,]* λατρεύουσα. Quid sit λατρεύειν, diximus Matth.4.10. Addidimus autem tertium casum, vt amphiboliam vitaremus.

38 *Eo ipso momento*, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth.9. capite 22. ¶*Vicissim confitebatur*: id est ἀνθωμολογεῖτο. Vulgata, *Confitebatur*, id est ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obseruat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντί, qua significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ aduentu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annuntiasse. ¶*Hierosolymis*, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice scriptum legimus ἐν τῷ Ἰσραὴλ, in Israël. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, *Redemptionem Israël*. Syrus interpres legit Ierusalem, vt in gignendi casu, prætermissa * præpositione ἐν.

39 *Reuersi sunt*, ὑπέστρεψαν. Hîc inserenda est ex Matth. * historia peregrinationis in Ægypto, quũ Magi Bethleemã venissent sub finẽ dierum τῶν λοχειῶν Mariæ in lege præscriptorũ, vt videatur omnino Iosephus in somnis admonitus, Hierosolymis, absoluta oblatione pacificationis rectà in Ægyptum sese recepisse, Herode mox infanticidia Bethlehemę patrante. Nam magnopere certe falluntur qui Magorum aduentũ in longius tempus differunt, vt ipsa historiæ series ostendit. quæ ipsos ostendit Mariam reperisse eo ipso loco vbi puerulum pepererat, & vbi consistere illam oportuit tantisper dum præscriptus purificationis dies aduenisset. Neque his obstat biennij tempus in Herodis edicto præscriptum. Refertur enim illud diuina prouidentia sic disponente ad apparitionis illius stellæ, non autem ad nati Christi tempus, ipsis etiã Magis primò incompertum.

40 *Implebatúrque*, πληρούμενον. Vulg *Plenus*, πλήρης. Eras. autẽ rectè expressit vim participij, quo significatur, Deitatis effecta pro ętatis progressu in assumpta vera humanitate sese exeruisse. ¶*Super eum*, ἐπ' αὐτό. Vide suprà, ver. * 25. Vulgata, *in illo* ἐν αὐτῷ.

44 *Ierum*,

41 Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.

42 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,

43 Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

44 Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.

45 Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, ζητοῦντες αὐτόν.

46 Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

47 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

48 Καὶ ἰδόντες αὐτόν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδού, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

49 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

50 Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

51 Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

52 Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΕΝ ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμο-

41 Ibant verò parentes eius quotannis Hierosolymam ‖ in festo Paschæ.

42 Quum igitur factus esset annorum duodecim ipsique ascendissent Hierosolymam secundum morem illius festi:

43 Et peregissent illius dies, quũ reuerterētur illi, remansit puer Iesus Hierosolymis: quod nesciuit Ioseph nec mater eius.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ¨ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

45 Et quum eum non inuenissent, reuersi sunt Hierosolymam quærentes eum.

46 Et factum est, triduo pòst inuenerunt eum in templo, sedentem in medio Doctorum, & audientem eos & eos ¨ interrogantem.

47 Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.

48 Et eo viso facti fuerũt *parẽtes eius* attoniti: & dixit ad eum mater ipsius, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce, pater tuus & ego ¨anxij quærebamus te.

49 Tunc dixit ad eos, Quid est quòd quærebatis me? *an* nesciebatis oportere me in iis esse quę Patris mei sunt?

50 Sed ipsi non intellexerunt verba quæ ipsis fuerat loquutus.

51 Descendit autem cum eis venitque Nazaretam: & erat eis subiectus. Et mater eius conseruabat verba hæc omnia in corde suo.

52 Iesus verò proficiebat sapientia, & ¨statura, ac gratia apud Deum & homines.

Cap. III.

1 ANno autem ¨decimoquinto ¨ imperij Tiberij Cæ-

41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem, in die solemni Paschæ.* Deut.26.1

42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi:*

43 *Consummatisque diebus, quũ redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem: & non cognouerunt parentes eius.*

44 *Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*

45 *Et non inuenientes regressi sunt in Ierusalem, requirentes eum.*

46 *Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*

47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, super prudẽtia & responsis eius.*

48 *Et videntes admirati sunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*

49 *Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in iis quæ Patris mei sunt oportet me esse?*

50 *Et ipsi non intellexerunt verbum quod loquutus est ad eos.*

51 *Et descendit cum eis, & venit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.*

52 *Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

Cap. III.

1 *ANno autẽ quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante*

44 *Ierunt*, ἦλθον. Vulgata & Erasmus, *Venerunt*. Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro ἰέναι: id est iter facere.

* 46 *Interrogantem*, ἐπερωτῶντα. Vide 1. Corinth. capite decimoquarto versu decimonono.

48 *Anxij*, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Erasmus, *Dolentes*, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 *Et statura*, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc desunt in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere, male igitur Vetus interpres & Erasmus, ἡλικίαν hoc loco *ætatem* interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matthæi capite 6. versu 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. cap. 13. In alio quodam exemplari primo loco scribitur ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ & χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 *Decimoquinto*, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanij supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberij primùm successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberij incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum: vnde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. ¶ *Imperij*, ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberij imperio à Pilati

procuratoris ipsius munere distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos auctores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρξίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum ferè vocant ἐπάρχους vel ἐπιστάτας, nonnunquam etiam ἡγεμόνας. Sed propriè Cæsaris Procuratores dicebantur ἐπίτροποι, Gallicè vocaris *Commissaires* vide Act. 9 4. ¶*Abilenes*, Ἀβιληνῆς. Abellinam etiam dictam hanc regiunculam inuenio.

Marg.	Græce		Beza		Vulgata
	νεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,		saris, Pontio Pilato procurante Iudæam, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Ituręę & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,		*Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituręę & Traconitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,*
Act.4.6.	Ἐπ᾽ Ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν τοῦ Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.	2	‖ ¨Sub Pontificibus maximis Anna & Caïapha, factum est verbum Domini ¨ ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.	2	*Sub principibus Sacerdotum Anna & Caïpha, factum est verbum Domini super Iohannem Zachariæ filium, in deserto.*
Matth.3.2. marc.1.4.	Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.	3	‖Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscétiæ ad remissionem peccatorum:	3	*Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicãs Baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:*
Esa.40.3. ioh.1.23.	Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	4	Vt scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetę, dicentis, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.	4	*Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*
	Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.	5	Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via* recta, & asperæ viæ ¨*fient* planæ.	5	*Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua in directa, & aspera in vias planas:*
	Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.	6	Videbitque omnis caro ¨ salutem Dei.	6	*Et videbit omnis caro salutare Dei.*
Matth.3.7.	Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7	Dicebat igitur turbæ ¨ venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarũ, quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?	7	*Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipso, Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?*
	Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	8	Ferte igitur fructus conuenientes resipiscentię, & ¨ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.	8	*Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*
	Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	9	Iam verò etiam securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	9	*Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
	Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;	10	Et interrogauit eum turba: dicens, ¨Quid igitur faciemus?	10	*Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?*

2 *Sub Pontificibus maximis*, ἐπὶ ἀρχιερέων. Vide Mar.2.26. Pręterquam autem quòd duo ex vetere instituto inter Sacerdotes eminebant, corruptissimo illo seculo quo venalis etiam erat pontificatus, colligi potest ex eo quod dicitur Ioh.11.49.& Act.4.6. vbi Annas iste pōtifex Maximus dicitur, & huic Caïaphæ præponitur, istos per vices eo munere fuisse defunctos. ¶*Ad Iohannem*, ἐπὶ Ἰωάννην: id est πρὸς Ἰωάννην, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

5 *Fient*, ἔσται Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth. 19. versu 5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpātur, Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 *Salutem Dei*, σωτήριον Θεοῦ. id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudęorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, *Salutare Dei*, de quo diximus suprà, 2.30.

7 *Venienti*, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleant ex consequenti sumere antecedés, vt prouerb.25.c.22. גחלים אתה חתה על ראשו: id est, Carbones tu accipies super caput eius: id est Accipies & pones.

8 *Ne cœperitis dicere*, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scribitur, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, *ne putetis [vobis] dicendum:*

10 *Quid igitur faciemus?* τί οὖν ποιήσομεν; ¨In eodem exemplari & meo vetustissimo additur ἵνα σωθῶμεν; vt seruemur?

11 *Imper-*

Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.	11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ¨impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.	11 *Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.*	Iacob. 2.15. 1. ioh. 3.17.
Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;	12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?	12 *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?*	
Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.	13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, ¨exigite.	13 *At ille dixit ad eos, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, faciatis.*	
Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.	14 Interrogarunt autem eum etiam ¨milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque ¨dolo opprimite: & contenti estote ¨stipendiis vestris.	14 *Interrogabant autem eum & milites, dicentes Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminē concutiatis, neque calumniā faciatis: & contenti estote stipendiis vestris.*	
Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,	15 ¨Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohāne, númnam ipse esset Christus ille,	15 *Existimāte autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne forte ipse esset Christus,*	
Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖Ego quidē baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse vos baptizabit Spiritu ¨sancto & igni.	16 *Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidem aqua baptizo: veniet autem fortior me, cuius nō dignus soluere corrigiam calceamentorum eius: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.*	Matt. 3. 11. mar. 1.8. ioh. 1. 26. act. 1. 5. & 8. 4. & 11. 16 & 19. 4.
Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει	17 Cuius ventilabrum in manu ipsius, & qui perpurga-	17 *Cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit*	

11 *Impertiat*, μεταδότω. Vulgata, *Det*, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 *Exigite*, πράσσετε. Vulg, *Faciatis*: quæ est altera verbi πράττειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap. 13. 58, πράκτορες vocantur qui mulctas exigūt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

14 *Milites*, στρατευόμενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia Grammatici vocant ¶ *Dolo opprimite*, συκοφαντήσητε. Vulgata, *Calumniam facite*: quod certè potiùs togatæ quàm armatæ militiæ conuenit. Ego verò existimo διασείειν ad vim manifestam, συκοφαντεῖν ad rapinas cæteràsque fraudulentas potius quam manifestè violentas iniurias referri, sicut apud Hebręos distinguuntur גזל [*Gazal*] & עשק [*haschak*.] ¶ *Stipendiis vestris*, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonij appellatione intelligatur omnes norunt. Hîc autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολούς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦν, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμήν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τρίτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐσθῆτος, κἄν τινος ὅπλου προσδεηθῶσι, πάντων τούτων ὁ ταμίας τεταγμένην τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, *Stipendium accipiunt pedites, obolos duos singulis diebus: ductores ordinum, duplum: equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus hordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis, peditiꝫ æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars: hordei quinque medimni: datúrque id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus eguerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit.* Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis Budæi calculo æstimatur. Hoc autem vt melius etiam intelligatur cuiusmodi fuerit sub prophanis quoque, sed alioqui moderatis hac in re principibus, magno cum eorum dedecore qui nunc maximè Christiani videri volunt, adscribere placuit ex Vopisco quod olim Aurelianus, tribuno vicario suo totidem verbis rescripsit: *Si vis tribunus esse, imò si vis viuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: ouem nemo contingat: vuam nullus auferat: segetem nemo deterat: oleum, sal, lignum nemo exigat: annona sua quisque contentus sit: de præda hostis non de lachrymis prouincialium habeat: arma tersa sint ferramenta samiata, calceamenta fortia, vestis noua vestem veterem excludat: stipendium in balteo, non in popina habeat: torquem brachialem & annulum apponat: equum saginarium suum defricet: mulum centuriatum comiter curet: alter alteri quasi seruus obsequatur: à medicis gratis curentur: aruspicibus nihil dent: in hospitiis castè se agant: qui litem fecerit, vapulet.* Hæc ille, licet Christianorum hostis, ex quibus etiam constare potest quid sit τὸ διασείειν, & contrà suis stipendiis esse contentum. Sed quinam isti milites fuerunt? Certè Iudæi: quorum cohortem aliquam habuisse Pontificem constat ex Pilati verbis, Matthæi 27. versu 65. Sed & Iudæos sub Romanis meruisse, à quibus etiam ad patrios deserendos ritus non cogerentur, constat ex Iosepho aduersus Apionem lib. 2.

15 *Expectante*, προσδοκῶντος. Id est, quum populus in expectatione esset, animis videlicet magnæ spei plenis in Iohannem respiciens. Sic enim poscit sententia vt hanc vocem explicemus, quum præsens Iohannes adesset: ac si nostro idiomate dicas *Il s'attendoit à Iehan*, vt optimè verterit Syrus interpres per verbum סבר [*sebar*] quod significat etiam *Sperare*, idque expresso Iohannis ipsius nomine. Vulgata, *Existimante*, quæ significatio etsi verbo etiam illi Syriaco, vt diximus suprà 2. 14. 5. vt & Græco προσδοκᾶν interdum conuenit, tamen hoc loco prorsus est absurda: etiam si Existimare, pro Apud se aliquid perpendere, accipias.

16 *Sancto*, ἁγίῳ. Sic legit Syrus etiam interpres, quanuis per se satis hoc intelligatur, & non legerit Augustinus de consensu Euangelistarum lib. 2. cap. 12.

	τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	bit aream suam: & coget triticum in horreum suum, paleam autem exuret igni inextinguibili.	aream suam: & congregabit triticum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili.
18	Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.	Multa igitur etiam alia ¨exhortans euangelizabat populo.	Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.
19 (Matt. 14.3. mar. 6. 17.)	Ὁ δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρωδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρώδης,	‖ Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus sceleribus quæ ¨ipse fecerat,	Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris sui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,
20	Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.	Adiecit & hoc supra omnia ¨quòd inclusit¨ Iohannem in carcere.	Adiecit & hoc super omnia, & inclusit Ioannem in carcerem.
21 (Matt. 3. 13. marc. 1. 9. ioh. 1. 33.)	Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·	‖ Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset & precaretur, vt apertum sit cælum:	Factũ est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesu baptizato & orante, apertum est cælum:
22	Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ ηὐδόκησα.	Ac descenderet Spiritus sanctus corporea specie, tanquam columba, supra eum: & vox de cælo existeret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquiesco.	Et descendit Spiritus sanctus corporali specie sicut columba in ipsum: & vox de cælo facta est, Tu es filius meus dilectus: in te complacuit mihi.
23	Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,	¨Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (vt existimabatur) Ioseph, ¨*filij* Heli,	Et ipse Iesus erat incipiens quasi annorũ triginta, vt putabatur, filius Ioseph, qui fuit Heli,
24	Τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,	*Filij* Matthat, *filij* Leui, *filij* Melchi, *filij* Ianna, *filij* Ioseph,	Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioseph,
25	Τοῦ Ματταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναοὺμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαί,	*Filij* Mattathiæ, *filij* Amos, *filij* Naum, *filij* Esli, *filij* Naggæ,	Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Hesli, qui fuit Nagge,
26	Τοῦ Μαὰθ, τοῦ Ματταθίου, τοῦ Σεμεῒ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,	*Filij* Maath, *filij* Mattathiæ, *filij* Semei, *filij* Ioseph, *filij* Iuda,	Qui fuit Mahath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioseph, qui fuit Iuda,
27	Τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,	*Filij* Ioanna, *filij* Rhesa, *filij* Zorobabel, *filij* Salathiel, *filij* Neri,	Qui fuit Iohanna, qui fuit Resa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,

18 *Exhortans*, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdum Consolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 *Ipse*, ὁ Ἡρώδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum est à nobis.

20 *Quòd inclusit*, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Erasmus, *Et inclusit*: ita vt videantur ista non satis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι vsurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו [*van*] pro ש [*sche*] vel אשר [*ascher*.]

23 *Ipse autem Iesus*, & cætera, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν Ἀλόγων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος εἶναι ὡς ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id est, Iesus autem incipiebat esse quasi triginta annorum, filius (vt existimabatur) Iosephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia si ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt scriptum sit ἦν ἀρχόμενος ὤν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρχετο ὤν, vel εἶναι. Eadem tamen est sententia, vtramuis lectionem sequamur. [*Filij*] *Heli*, τοῦ Ἡλί. De hac ellipsi alibi diximus. Nos autem eam suppleuimus, Syrum interpretem sequuti, qui vbique nomen בר [*bar*] expressit. Non desunt qui γαμβροῦ malint subaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione ellipsis supplenda in hoc membro, atque in aliis qui sequuntur: neque nouum aut à ratione alienum est vt generi vocentur socerorum filij, quum nurus suas Noëmi filias vocet, Ruth. 1. 10. Deinde sunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex aliis peti possunt. Nunc verò satisfecisse videbor officio meo si diuersas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius sunt momenti. Nam comperio in his scribendis nominibus infinitam esse codicum varietatem, partim propter summam Hebrææ linguæ imperitiam in plerisque non modò librariis, sed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant. Sed hîc prætermissum nolim inexspectatum quiddam, nempe in illo meo venerandæ sanè vetustatis codice (cuius antea sæpe memini) hanc genealogiam sicut apud Matthæum descendendo, sic hoc loco ascendendo, iis tantùm adiectis quos Matthæus in tessaradecadibus constituendis prætererat, ad Solomonem, non ad Nathanem, cæteris sursum ad Adamum vsque inuariatis, deduci. hac videlicet serie, υἱὸς Ἰωσήφ, τοῦ Ἰακώβ, τοῦ Ματθὰν, τοῦ Ἐλεαζὰρ, τοῦ Ἐλιούδ, τοῦ Ἰαχείμ, τοῦ Σαδὼκ, τοῦ Ἐλιακείμ, τοῦ Ἀβιούδ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Ἰεχονίου, τοῦ Ἰωακείμ, τοῦ Ἐλιακείμ, τοῦ Ἰωσία, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Ἐζεκία, τοῦ Ἀχὰς, τοῦ Ἰωαθάμ, τοῦ Ὀζίας, τοῦ Ἀμασίου, τοῦ Ἰωὰς, τοῦ Ὀχοζίου, τοῦ Ἰωράμ, τοῦ Ἰωσαφὰτ, τοῦ Ἀσὰ, τοῦ Ἀβία, τοῦ Ῥοβοάμ, τοῦ Σολομών. * Quinam autem id sit factum nescio, quum recepta lectio tum Syri ipsius interpretis auctoritate, tum scriptorum omnium sacrorum (propterea de Matthæo cum Luca conciliando laborantium) consensu planè confirmetur: cui sanè præiudicium vllum afferre nec velim, nec ausim. Tantùm dico, fieri potuisse vt ipsis Euangelistarum temporibus Iudæi genealogiam istam, quantum in ipsis fuit, deprauarint, quasi fidem cæteris de Christo narrationibus abrogaturi: quæ fraus à plerisque non animaduersa, facilè obtinuerit. Sed vtcunque sit, age recepta lectio salua & intacta permaneto. Lectorem tamen hoc cælatum nolui.

28 Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλμωδὰμ, τοῦ Ἤρ,

29 Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ Ματθὰτ, τοῦ Λευΐ,

30 Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ,

31 Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ, τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ,

32 Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλμὼν, τοῦ Ναασσὼν,

33 Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ, τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα,

34 Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ Θάρα, τοῦ Ναχὼρ,

35 Τοῦ Σαροὺχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ Ἐβὲρ, τοῦ Σαλὰ,

36 Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ Νῶε, τοῦ Λάμεχ,

37 Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰαρὲδ, τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν,

38 Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον δ.

1 Ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον

2 Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

3 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος.

4 Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν λέγων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι Θεοῦ.

5 Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς

28 *Filij* Melchi, *filij* Addi, *filij* Cosam, *filij* Elmodam, *filij* Er,

29 *Filij* Iose, *filij* Eliezer, *filij* Iorim, *filij* Matthat, *filij* Leui,

30 *Filij* Simeon, *filij* Iuda, *filij* Ioseph, *filij* Ionam, *filij* Eliacim

31 *Filij* Melea, *filij* Mainan, *filij* Mattatha, *filij* Nathan, *filij* Dauid,

32 *Filij* Iessæ, *filij* Obed, *filij* Boos, *filij* Salmon, *filij* Naasson,

33 *Filij* Aminadab, *filij* Aram, *filij* Esrom, *filij* Phares, *filij* Iudæ,

34 *Filij* Iacob, *filij* Isaac, *filii* Abraham, *filij* Thara, *filij* Nachor,

35 *Filij* Saruch, *filij* Ragau, *filij* Phalec, *filij* Heber, *filij* Sale,

36 ¨*Filij* Arphaxad, *filij* Sem, *filij* Noe, *filij* Lamech,

37 *Filij* Mathusala, *filij* Henoch, *filij* Iared, *filij* Mahalaleel, *filij* Cainan,

38 *Filij* Henos, *filij* Seth, *filij* Adam ¨qui fuit Dei.

CAP. IIII.

1 IEsus autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, ‖& actus est ¨ab *eodem* Spiritu in desertum,

2 ¨Dies quadraginta ¨tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, sed iis exactis postea esuriit.

3 Tunc dixit ei diabolus. Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis.

4 ¨Et respondit ei Iesus dicens, Scriptum est, ‖non ¨pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei.

5 Tunc quum subduxisset eum

28 *Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Her.*

29 *Qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui,*

30 *Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Iona, qui fuit Eliacim,*

31 *Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid.*

32 *Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson,*

33 *Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ,*

34 *Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor,*

35 *Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale,*

36 *Qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech,*

37 *Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainam,*

38 *Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.*

CAP. IIII.

1 *IEsus autē plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane: & agebatur in Spiritu in deserto,* Math. 4. 1. marci 1. 12.

2 *Diebus quadraginta, & tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit.*

3 *Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat.*

4 *Et respondit ad illum Iesus, Scriptum est, Quia non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo Dei.* Deut. 8. 3. matt. 4. 4.

5 *Et duxit illum diabo-*

36 *Filij Arphaxad*, τοῦ Ἀρφαξὰδ. Ante hoc nomen legitur τοῦ Καϊνὰν, quod non dubitaui expungere, sequutus auctoritatem Mosis Gen. 11. 12. & mei vetustissimi codicis.

38 *Qui fuit Dei*, τοῦ Θεοῦ. id est רמן אלהא [*demen Elaha*] à Deo, videlicet conditore. quum in aliis vbique בר [*bar*] id est Filij nomen rectè expresserit. In vetustissimo Latino codice, legi hic additum, ex albo libri (vt opinor) *Generationes septuaginta quinque.*

IN CAPVT IIII.

1 *Ab [eodem] Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu Sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet ἀναφορᾶς. aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3. 19. Vulgata, *In spiritu*, id est ברוח [*beruach.*] Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ, pro varia causæ ratione explicanda est. Hic autem nemo non videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, *Per spiritum*: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio non satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertū, vt etiam annotauimus suprà cap. 2. 26.

2 *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc cōiungit cum verbo ἤγετο, contra fidē omnium exemplariorum quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδειξ. γ. κεφ. ϛ. & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hîc deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, *Et actus est ab eodē Spiritu in desertū, [fuitque illic] dies quadraginta, tentāte [eum] diabolo.* ¶ *Tentante [eum] diabolo*, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, *Et tentabatur à diabolo.* Annotauimus Marci 1. 13, rarò a Latinis vsurpari passiuum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Itaque multò commodius exprimitur passiuo in actiuum mutato, vt hîc fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 *Et respondit ei*, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו [*vaiomer elau*] pro ויען לו [*vaiahan lo*] quā constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi quum

de re agitur. Dicimur enim respondere ad aliquid, non ad aliquem. Nam illud Plinij, *Quum ad eos respondissem*, fortassis est ἅπαξ λεγόμενον: sed apud vnũ Lucã reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, eámque non ita frequenter, nimirum infrà cap.6.3. & 14.5. & Act.25.16. ¶*Pane*, ἐπ' ἄρτῳ. Hebr. על־הלחם [*hal halechem*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In pane*. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem.

ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς
βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.
Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω
τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν
δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ
ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.
Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν
μου, ἔσται σου πάντα.
Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς
Ὕπαγε ὀπίσω μου. Σατανᾶ, γέγραπται γὰρ,
Deu.6.16. & 10.20. Προσκυνήσεις κύριον τὸν θεόν σου, καὶ
αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.
Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ
ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ. καὶ εἶ-
πεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλε σε-
αυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.
Psal.91.12. Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ
ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·
Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε
προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.
Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς,
Deu.6.16. Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις κύριον
τὸν θεόν σου.
Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ
διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.
Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνά-
μει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν·
καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώ-
ρου περὶ αὐτοῦ.
Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς

diabolus in montem sublimem,
ostendit ei omnia regna terræ
"puncto temporis.
6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo
"potestatem hanc vniuersam, &
gloriam illorum *regnorum*: nam
mihi" tradita est, & cuicunque
voluero, do eam.
7 Itaque "si tu adoraueris me,
erunt tua" omnia.
8 Respondens autem Iesus di-
xit ei, " Abscede à me Satana.
scriptum est" enim, ‖ Adorabis
Dominum Deum tuum, & ei
soli" seruies.
9 Tũ duxit eũ Hierosolymã, &
eum statuit supra pinnas tẽpli:
& dixit ei, Si tu "filius Dei es,
deiice teipsum hinc deorsum.
10 Scriptum est enim, ‖ Angelis
suis mandabit de te, vt custo-
diant te:
11 Et in manus tollent te, ne-
quando offendas ad lapidem
pedem tuum.
12 Respondens autem Iesus di-
xit ei, Dictum est, ‖ Non tenta
bis Dominum Deum tuum.
13 Et finita omni tẽtatione, dia-
bolus abscessit ab eo ad tẽpus.
14 Reuersus est autẽ Iesus "cum
virtute Spiritus in Galilæam: &
fama de eo exiit in totam cir-
cum iacentem regionem.
15 "Et ipse docebat in synago-

lus in montem excelsum,
& ostendit illi omnia re-
gna orbis terræ in mo-
mento temporis.
6 *Et ait illi, Tibi dabo*
potestatem hanc vniuer-
sam, & gloriam illorum:
quia mihi tradita sunt,
& cui volo, do illa.
7 *Tu ergo si adoraueris*
coram me, erunt tua o-
mnia.
8 *Et respondens Iesus*
dixit illi, Scriptum est,
Dominum Deum tuum
adorabis, & illi soli ser-
uies.
9 *Et duxit illum in Ie-*
rusalem, & statuit eum
super pinnam templi: &
dixit illi, Si Filius Dei
es, mitte te hinc deorsum.
10 *Scriptũ est enim, quòd*
Angelis suis mandauit
de te, vt conseruent te:
11 *Et quia in manibus*
tollẽt te: ne fortè offendas
ad lapidem pedem tuum.
12 *Et respondens Iesus*
ait illi, Dictum est, Non
tẽtabis Dominũ Deũ tuũ.
13 *Et consummata omni*
tentatione diabolus re-
cessit ab illo vsque ad
tempus.
14 *Et egressus est Iesus*
in virtute Spiritus in Ga-
lilæam: & fama exiit
per vniuersam regionem
de illo.
15 *Et ipse docebat in sy-*

5 *Puncto temporis*, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע [*regah:*] id est *momento temporis*, vt vertit Vetus interpres, diuersa tamen translatione: nimirum à ponderibus sumpta. Momentum enim puto id esse quod Græci ῥοπὴν vocant.

6 *Potestatem*, ἐξουσίαν, Potestatem vocat Satanas metonymicè, (vt opinor) non tam ius ipsum monarchiæ quam ipsas regiones orbis terrarum: quod modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori subiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi potestatem in hæc omnia. ¶*Tradita est*, παραδέδοται. Tradita est, videlicet hæc potestas & gloria. Et hoc quidem verè aliquatenus Satan, coactus tamen profiteri hanc potestatem se aliunde habere. Sed id reticet suo more, quod dictum in primis oportuit: nẽpe, etsi non nisi sic decernente Deo, vnico rerum à se creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi non iure vllo hominibus dominari: & sic quidem dominari vt (quod postea coactus est agnoscere) ne in porcos quidem introire nisi copia sibi ab eo ipso quem hîc tentat, concessa, nõ potuerit: nedum vt pro arbitrio regna in hunc vel illum transferre possit. Vulgata & Erasmus, *Tradita sunt*: quæ interpretatio non respondet Græcis, nisi pro αὐτὴν scribas αὐτά, vt etiam legit Vetus interpres.

7 *Si tu adoraueris me*, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulg. ad verbum, *Si adoraueris coram me*. Eras. *Si adoraueris [pronolutus] coram me.* Ego malui ἐνώπιόν μου accipere pro simplici pronomine, vt sæpe apud Heb. לפני [*liphne*] ponitur simplicis affixi loco. Sed notãda est traiectio pronominis σύ, quam miror seruatã fuisse ab interpretibus quum in Latino sermone diuersam requirat constructionem. Referretur enim ad verbum posterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur si adoraueris me, omnia possidebis. In vno codice additũ erat πεσὼν, Procidens. ¶*Omnia*, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamẽ non ita accipio quasi vel sit vllus mons tam sublimis vt ex eo despici possit vniuersus mundus, vel imaginariè hæc facta sint, vt putat Theophylactus: sed quòd ex editissimo monte Satã subiecta regione amplissima, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstraret. Sed pro πάντα in omnibus vetustis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cum superiore versiculo, vt conuertas ἔσται σοῦ πᾶσα, tota tua erit, videlicet gloria illa τῆς οἰκουμένης, vel ipsa οἰκουμένη.

8 *Abscede à me Satana*, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.33. In vulgata editione & in tribus vetustis codicibus, & illo meo vetustissimo, hæc non legimus. In reliquis tamen exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. ¶*Enim*, γάρ. Hæc particula deest in iisdem illis cod. ¶*Seruies*, λατρεύσεις. Erasmus, *Coles*. Vide Mat.4.10.

9 *Filius*, ὁ υἱός. Suspecta est mihi hæc lectio: quod neque apud Matthæum, vbi hanc historiam recitat, neque apud Syrum interpretem, neque supra vers.3. addatur articulus: quem etiam in illo meo vetustissimo codice non reperi, vt mihi quidem Satan videatur (quod & Chrysostomus arbitratur) quamuis vocem illam cælitus demissam audiuisset, tamen incarnationis τοῦ λόγου mysterium ignorasse, & prophetias ita accepisse quasi Messias diuinissimus tantum homo, non autem θεάνθρωπος esset futurus: in quam blasphemiam postea Samosatenum & alios impulit. *

14 *Cum virtute Spiritus*, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. Id est cælesti diuináque planè virtute sese, quæ antea veluti delituerat, in ipso exerente, quum superato in sese Satana inciperet eiusdem opera destruere.

15 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Fortassis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 *Sabba-*

αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρέτ, οὗ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον οὗ ἦν γεγραμμένον,

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

gis eorum, omnibus ipſum glo-
rificantibus.
16 ‖Venit igitur Nazaretam, vbi
fuerat nutritus: & intrauit vt
cōſueuerat, die ¨Sabbathi, in ſy-
nagogā: & ſurrexit ¨vt legeret.
17 Tunc datus eſt ei liber Eſaiæ
prophetę: ¨quúmque explicuiſ-
ſet librū, inuenit locum *in* quo
ſcriptum erat,
18 ‖Spiritus Domini ſuper me,
propterea quòd vnxit me: vt
euangelizem ¨pauperibus miſit
me, ¨vt medear contritis corde,
vt prædicem captiuis ¨dimiſſio-
nem, & cæcis ¨viſus recupera-
tionem, ¨vt confractos emit-
tam in libertatem:
19 Vt prædicem annum Domi-
ni ¨acceptum.
20 Et complicatum librū quum
reddidiſſet miniſtro, ſedit: & o-
mnium in ſynagoga oculi erant
¨intenti in eum.
21 Cœpit autem eis dicere, Ho-
die impleta eſt hæc Scriptura
¨audientibus vobis.

ſinagogis eorum: & magni-
cabatur ab omnibus.
16 *Et venit Nazareth, vbi* Mat 13.54
erat nutritus: & intrauit mar.6.1
ſecundum conſuetudinem ioh 4.43
ſuam die Sabbathi in ſy-
nagogam: & ſurrexit le-
gere.
17 *Et traditus eſt illi liber*
Eſaiæ prophetæ. Et vt re-
uoluit librum, inuenit lo-
cum vbi ſcriptum erat,
18 *Spiritus Domini ſuper*
me, propter quòd vnxit Eſa.61.1
me: euangelizare pauperi-
bus miſit me, ſanare con-
tritos corde, prædicare ca-
ptiuis remiſſionem, & cæ-
cis viſum: dimittere con-
fractos in remiſſionem:
19 *Prædicare annum acce-*
ptum, & diem retributio-
nis.
20 *Et quum plicuiſſet li-*
brum reddidit miniſtro, &
ſedit: & omnium in ſyna-
goga oculi erant intenden-
tes in eum.
21 *Cœpit autem dicere ad*
illos. Quia hodie impleta eſt
hæc Scriptura in auribus
veſtris.

16 *Sabbathi*, τῶν σαββάτων. Eraſmus, *Sabbathorum*. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Eſt enim enallage de qua diximus Matth.12.1: niſi poſt τῶν σαββάτων, adſcribatur diſtinctio. vt hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc diſtinguuntur. ¶ *Vt legeret*, ἀναγνῶναι. Intellige non ſimplicem lectionem ſed cum interpretatione coniunctam, vt ex conſequentibus apparet. Nec mihi tamen fit veriſimile quoſuis temere fuiſſe ad publicè loquendum in ſynagogis admiſſos, ſed eorum hoc fuiſſe ordinarium munus qui γραμματεῖς & νομικοὶ dicebantur, Leuitis, hanc quoque ob cauſam per loca multa diſtributis, vnde ſuper Cathedram Moſis dicuntur ſediſſe. Sed propterea inuitatos etiam interdum fuiſſe extra ordinem nōnullos ab Archiſynagogis apparet ex Act. 13.15. Chriſto autem ipſi maieſtas & miracula audientiam vbique faciebant. Vide 1.Cor.14,29.

17 *Quúmque explicuiſſet*, καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας, & cum aperuiſſet. Eſt autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant diſtinctis foliis compacti vt nunc ſunt, ſed terete baculo circunuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos. ſeu quòd vmbilici formam præferrent, ſeu quòd circumuoluto libro inſtar cuiuſdam vmbilici in medio ſita apparerent.

18 *Pauperibus*, πτωχοῖς. Sic verterūt Græci, quū in Hebr. non legatur עניים [*haniim*,] ſed ענוים [*hanauim*.] Verùm quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt. ¶ *Vt medear contritis corde*, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Extāt hæc quidem apud Eſaiam, & hoc etiam loco tum apud Syrum tum apud veterem Latinum interpretem: quæ tamen non legūtur in meo vetuſtiſſimo codice, & aliis pleriſque manuſcriptis. ¶ *Dimiſſionem*, ἄφεσιν. Vulgata & Eraſmus, *Remiſſionem*, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. ¶ *Viſus recuperationem*, ἀνάβλεψιν. Vulgata, *Viſum*: quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum viſum, quaſi reuidentiam dicas, vt Eraſmus obſeruat in annotationibus. De hoc autem mēbro quid mihi videatur, ſtatim dicam. ¶ *Vt confractos emittam in libertatem*, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Eraſmus hoc membrum abundare: & certè neceſſe eſt vt vel redundet, vel quod proximè in Hebræis præceſſit: id eſt καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quiſquis Hebræa cum Græcis cōtulerit. Certè Ambroſius hoc poſterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi poteſt. Euſebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc teſtimoniū citet quinquies aut ſexies, nuſquam tamen hęc addidit, niſi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hîc factum ſit quod alibi ſæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata eſſet diuerſa aliqua eiuſdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non diſſimilis ſententiæ teſtimonium adſcriptum, librarij deinde hęc omnia promiſcuè in ipſo contextu deſcripſerint. Sic igitur habent Hebræa, ולאסורים פקח-קוח [*vela-aſurim pekach koach*,] pro quibus Septuaginta interpretes verterūt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח [*pekach-koach*] pro vno vocabulo, ſicut etiam interpretatur Kimhi: & quia de oculorum apertione propriè dicitur, idcirco אסורים [*aſurim*] putarunt tranſlatitiè ſignificare עורים [*hiuerim*] id eſt cæcos, vt conſtaret antitheſis: quia nimirum qui vincti tenētur in carceris tenebris, non multo maiorem habent vſum lucis quàm qui oculis ſunt orbati, vt declaratur Eſaiæ 42. 7. Hanc igitur interpretationem quum quiſpiam vel non intelligeret, vel putaret Hebræis non reſpondere, annotauit alium locum, quo putauit iſtum poſſe illuſtrari, petitum ex eiuſdem Prophetæ capite 58.6, vbi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים [*veſchallach retſutſim chophſchim*:] in Græcis autem ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepſerunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret conſtructio. Sed quiſquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res ſanè diſſimillimas inter ſe comparauit: vt nulla poſſit ſubeſſe ſuſpicio, duo eiuſdem Prophetæ teſtimonia coniungi. Poterat autem quiſquis ille fuit, alium locum prorſus ſimilem conferre ex capite 42. 7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר [*liphkoach henaiim hiuroth lehotſi mimaſgher aſir*,] Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id eſt, *Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos.* qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Chriſti officio. Hæc igitur mea ſententia eſt. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apiçem detrahere.

19 *Acceptum*, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון [*ratſon*,] id eſt εὐδοκίας, vt ſuprà 2.14. Addit autem Vulgata editio, *Et diem retributionis*: id eſt καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, ſed in nullis Græcis codicibus à me reperta ſunt in hoc loco, neque adduntur à Syro interprete.

20 *Intenti*, ἀτενίζοντες. Vulgata, *Intendentes*. Eraſm. *Defixi*. Vide Act.1 10.

21 *Audientibus vobis*, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Hebr. באזניכם [*beoznechem*:] id eſt, (vt Vetus interpres & Eraſmus ad verbum interpretantur) *In auribus veſtris*. Sic interdum reperias בעיניכם [*behenechem*:] id eſt in oculis veſtris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vſurpant, illud repudiant.

22 Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

23 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρὲ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναοὺμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

24 Εἶπε δὲ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. Ioh. 4.44

25 Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· 1. Reg.17. 1.7,&c. Iac.5.17

26 Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

27 Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος. 2. Reg 5. 14.

28 Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

29 Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκο-

22 Et omnes ∵ teſtimonium ei dabant, ∵ ac mirabantur ∵ ſuper ſermonibus *plenis* gratia, procedẽtibus ex ore ipſius, dicebántque, Nónne iſte eſt filius Ioſephi?

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi ∵ hoc prouerbium, Medice, cura teipſum: quæcunque audiuimus facta fuiſſe in vrbe Capernaum, fac etiam hîc in patria tua.

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua.

25 Sed ∵ in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum fuit cælum ad tres annos & ſex menſes, ∵ *adeo* vt fuerit fames magna per ∵ totam regionem:

26 Et ad nullã illarum miſſus eſt Elias, ∵ ſed ∵ Sareptam *vrbem* ∵ Sidoniæ, ad ∵ mulierem viduam.

27 ‖Et multi leproſi erant in Iſrael ∵ ſub Eliſæo propheta: & nullus eorum purgatus eſt, ſed Naaman Syrus.

28 Tum repleti ſunt omnes ∵ excandeſcentia in ſynagoga, hæc audientes.

29 Et ∵ quum ſurrexiſſent, eiecerunt eum extra vrbem: & duxerunt eum vſque ad ∵ ſupercilium montis ſuper quem vrbs

22 *Et omnes teſtimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipſius, & dicebant, Nonne hic eſt filius Ioſeph?*

23 *Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem, Medice, cura teipſum: quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua.*

24 *Ait autem, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus eſt in patria ſua.*

25 *In veritate dico vobis, multæ viduæ erãt in diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cælum annis tribus & menſibus ſex, quũ facta eſſet fames magna in omni terra:*

26 *Et ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.*

27 *Et multi leproſi erant in Iſraël ſub Eliſæo propheta: & nemo eorum mundatus eſt, niſi Naaman Syrus.*

28 *Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes.*

29 *Et ſurrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vſque ad ſupercilium montis ſuper quem*

---

22 *Teſtimonium ei dabant,* ἐμαρτύρουν αὐτῷ. i. approbabant communi cõſenſu ac voce de quibus ipſe diſſerebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat ſimpliciter teſtari de aliquo, vt ſolent teſtes à iudice rogati: ſed publica profeſſione quidpiam ita teſtari vt non modò aſſentiaris, ſed etiam laudes ac cõprobes. Itaque mihi quidem videtur reſpõdere verbo Hebręo ידה [*iadah,*] pro quo ſæpe ſacri ſcriptores vſurpãt verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה [*todah,*] i. μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6.12, & 13. Sic apud Xenophontem lib. ὑπομν. α. Κἀγὼ μαρτυρῶ τούτοις: id eſt, *Ego quoque teſtimonio meo hæc approbo.* ¶*Ac mirabantur* καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additur οἱ ὄχλοι, turba. Hinc autem licet duo colligere, quæ ſi fuiſſent conſeruata, non tam facilè quibuſdam licuiſſet tyrannidem ſuam conſtituere, nempe iſti collationi Scripturarum non ſolos doctores, ſed ipſam quoque plebem interfuiſſe: & vernaculum ſermonem in hac actione fuiſſe vſurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac reſpondere poſſet: ritè tamen & certo ordine cõſtituto, vt liquet ex Act. 13.15. quem optimum Eccleſiæ morem quum Satan iam cœpiſſet Pauli ætate deprauare, reſtituit pro viribus fidelis Apoſtolus, 1. Cor. 14.16, & deinceps. ¶*Super ſermonibus plenis gratiæ,* ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobſcurè, *In verbis gratiæ.* Neque enim gratia hoc loco (i. vt Hebræi loquuntur חן [*chen*]) declarat gratuitam reconciliationem, ſed vim illam planè diuinam quæ in Chriſti verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, niſi qui planè erant ἀναίσθητοι, non poſſent non illum amare, ſuſpicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mẽtio Ioh. 7.46, vt prædictum erat Pſal. 45.3. Eraſmus, *Super gratia ſermonum,* ita vt ſit hypallage, integro tamen ſenſu.

23 *Hoc prouerbium,* τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל [*zeh hammaſchal.*] Vulg. *Hanc ſimilitudinem.* Nos verò alibi Græcum vocabulum ſeruauimus, quum videlicet allegorica quædam narratio inſtituitur: hîc autem nemo nõ videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbium vocant, quia nimirum in pleriſque prouerbiis, cuiuſmodi hoc eſt, locus eſt ſimilitudini & allegoriæ: quam rationem ſequuti ſunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 *In veritate,* ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22.16. ¶[*Adeo*] *vt fuerit,* ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eraſ. *Quum facta eſſet,* vt ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præſtat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ἀποτελεστικὸν vocatur, & interdum etiam cum indicatiuo iungitur: quanuis frequentius conſtruatur cum infinitiuo. ¶*Totam regionem,* πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Eraſm. *Omnem terram* interpretãtur. Ego verò non dubito quin ad vnicam Iſraeliticam regionem hoc factum pertinuerit, vt γῆ pro χώρα ponatur, ſicut etiam accipitur Matth. 27.45.

26 *Sed,* εἰ μή. Vulg. & Eraſ. *niſi.* ídque perperam, quum hanc viduam non fuiſſe Iſraelitidem oporteat, vt valeat Chriſti argumentũ. De his autẽ particulis, vide Gal. 2.16. ¶*Sareptam,* Σάρεπτα. Hebr. צרפת [*Tſorphath,*] pro quo legimus in quibuſdã codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, ſicut etiam apud Stephanum. ¶*Sidoniæ,* τῆς Σιδῶνος: vel *Sidoniorum.* Eſt enim metonymia, vel ſubauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos nõ vrbs modo ſignificatur: ſed hominum cœtus quorũ vnum eſt corpus, etiam ſi per varios pagos habitent. Eraſmus, *Sidonis:* i. ad Sidona ſpectantem, ſiue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem ſenſu, ſed dicendi genere parum vſitato. ¶*Mulierem viduam,* γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה [*iſchah almanah,*] de quo pleonaſmo ſup. 2.15.

27 *Sub Eliſæo,* ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id eſt, quo tempore Eliſæus functus eſt munere Prophetæ.

28 *Excandeſcentia,* θυμοῦ. Vulg. & Eraſ. *Ira.* i. ὀργῆς.

29 *Quum ſurrexiſſent,* ἀναστάντες: id eſt, dimiſſo conuentu egreſſi ex Synagoga. Eraſmus, *Inſurrexerunt,* i. ἐπαναστάντες. ¶*Supercilium,* τῆς ὀφρύος. Sic metaphoricè vocat montis partem cacumini proximam, ex qua nimirum in planiciem deſpiciebatur: qua tranſlationis ſpecie eminentem montis cuiuſdam partem vocauit μαστὸν, quaſi protuberantem mammam, Xenophon lib. 4. ἀναβάσεως: vt doctiſſimus Camerarius in hunc locum obſeruauit.

ὤμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

30 Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

31 Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

32 Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

33 Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

34 Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

35 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

36 Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

37 Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

38 Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

39 Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

40 Δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

41 Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν,

ipsorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.

30 Ipse verò quum transiisset per medios ipsos, profectus est.

31 Et descendit Capernaum vrbem Galilææ, ||ibique docebat eos Sabbathis.

32 ||Et percellebantur super doctrina eius. Erat enim sermo ipsius ¨cum auctoritate.

33 Erat autem in synagoga quidam habens ¨ spiritum dæmoniacum impurum, ¨ qui exclamauit voce magna,

34 Dicens, ¨Ah, quid nobis tecū Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis: *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, proiecto illo in medium, exiit ex eo, nihilque ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alij cum aliis, dicentes, ¨ Quid hoc rei est, quòd cum auctoritate ac potentia imperat impuris spiritibus, & exeunt?

37 Et dimanauit ¨rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 ||Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domū Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* ¨adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eā dimisit. *illa* verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

41 ||Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac

ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum. 2.Reg.5.4

30 *Ipse autem transiēs per medium illorum, ibat.*

31 *Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Mat.4.13 mar.1.21

32 *Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius.* Matt.7.29 mar.1.22

33 *Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit voce magna,* Mar.1.23

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sanctus Dei.*

35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quum proiecisset illum dæmoniū in medium, exijt ab illo, nihilque illum nocuit.*

36 *Et factus est pauor in omnibus: & colloquebantur adinuicem, dicentes, Quid est hoc verbum quia in potestate & virtute imperat immūdis spiritibus, & exeunt?*

37 *Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.*

38 *Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autē Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.* Mat.8.14 mar.1.30

39 *Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.*

40 *Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebāt illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.*

41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamātia &* Mar.1.35

---

32 *Cum auctoritate,* ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, *In potestate.* Sæpè autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας exposuimus Mat.7.29, & Marci 1.27. Hoc autem refero, tum ad rationem illam docendi plenam diuinæ maiestatis, loquente Christo vt Domino, & suum illud *Amen amen dico vobis,* inculcante: tum ad miracula quæ itidem vt Dominus & pro imperio edebat, quum nihil simile à Scribis & Pharisæis fieret: quamobrem etiam addit Matthæus, Et non sicuti Scribæ, Matth.7.29. *

33 *Spiritum dæmoniacum impurum,* πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, *Dæmonium immundum.* sensu rectè expresso. Erasmus ad verbum. *Habens spiritum dæmonij impuri.* quæ interpretatio tolerabilis est si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo accipi constat in vtroque Testamento: vt quum dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan.4.5.6, & 5.11.14. Sed malo Hebræam esse geminationem: vt si spiritum diabolicum pro diabolo ipso dicas. Sic enim reperias טיטיון [*tit iauen*] lutum cœni, pro luto cœnoso: i. cœno profundissimo, Psal.40.3. & אדמת עפר [*admath haphar*] terra pulueris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan.12.2. Idem dicendi genus reperio. Apoc. 16.14. alibi verò nusquam in nouo testamento. ¶ *Qui exclamauit,* καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1.10. Potest autem relatiuum referri vel ad spiritū ipsum, vel ad hominem qui erat dæmonij organum.

34 *Ah,* ἔα. Vox est incondita, dolentis simul & indignantis, quæ extat etiam Marc.1.24. quam tamen ibi non legit Vulg. nec Syrus interpres: Hic autem vertit *Sine,* à verbo ἐάω. & Syrus habet שבוקיני [*Sebucaieni,*] Sine me. *

36 *Quid hoc rei est?* τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulgata, *Quod est hoc verbum?* Erasmus, *Quis sermo hic est?* Neuter male, si placeat ista multitudinis verba nō tam ad ipsa effecta, quàm ad rationem hæc efficiendi, ad Christi sermonem videlicet, referre.

37 *Rumor,* ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit τὴν φωνὴν, Act.2.6.

39 *Adstans supra eam,* ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinantis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alij Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

κράζοντα καὶ λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν ὅτι ᾔδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

42 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτόν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ· καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

43 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

44 Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

2 Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

3 Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

4 Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

5 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

6 Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

7 Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν

dicētia, Tu es Christ⁹ ille Filius ille Dei. Sed *ipse* obiurgans non sinebat ea loqui, ¨ quòd scirent ipsum esse Christum illum.

42 ¨ Orto autem die egressus profectus est in desertum locū, & turba quærebat eum, venerúntque vsque ad ipsum, & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiā aliis vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

Cap. V.

1 Factum est autē, ¨quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat ¨apud lacum Genezaret.

2 Viditque duo nauigia quæ ad lacum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, abluebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra ¨proueheret paululum: quúmque consedisset, docebat turbā ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & ¨demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, ¨Magister, ¨quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus, tamen ¨ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinē magnam: dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis ¨ opitularentur.

dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

42 *Facta autem die, egressus ibat in desertum locum: & turbæ requirebant eum, & venerunt vsque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.*

43 *Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.*

44 *Et erat prædicans in synagogis Galilææ.*

Cap. V.

1 *Factum est autē quum turbæ irruerent in eū vt audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnū Genezareth.*

2 *Et vidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.*

3 *Ascendens autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de nauicula turbas.*

4 *Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonē, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.*

5 *Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborātes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.*

6 *Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam: rumpebatur autē rete eorum.*

7 *Et annuerunt sociis qui erāt in alia naui vt venirent & adiuuarēt eos. Et*

---

41 *Quòd scirent*, ὅτι ᾔδεισαν. Vel, se scire. Vide Marci 1. versu 34.

42 *Orto autem die*, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar. 1. 35.

IN CAPVT V.

1 *Quum immineret*, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: i. quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioqui etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap. 23. 23. Vulgata, *Quum irruerent*. i. ἐν τῷ ἐφορμᾶν. ¶ *Apud lacum*, παρὰ τὴν λίμνην. Sic vbique Lucas pro eo quod θάλασσαν Mare, Hebraissantes scribunt. Vulgata, *Stagnum*, impropriè.

3 *Proueheret*, ἐπαναγαγεῖν: i. ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ κατάγειν, quo vtitur paulo pòst, i. τὸ καταπλεῖν. Neque enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque ἀνὰ. Erasmus, *Abduceret*, ἀπάγειν.

4 *Demittite*, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus, *Laxate*: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar. 1. 4.

5 *Magister*, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiā sit præfectus, quē vocāt Hebræi נציב [netsib] vel נשיא [nasi.] Sed & in eadē significatione interdum ponitur רב [rab,] sicut Dan. 2. 48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euangelistæ Hebraico nomine seruato רבי [rabbi] appellāt. ¶ *Quum nos fatigauerimus*, κοπιάσαντες. Vulg. & Eras. *Laborantes*. Vide Mat. 6. 82. ¶ *Ex tuo iussu*, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Hebr. כדברך [chidbarecha,] iuxta verbum tuum, pro quo Vulgata ad verbum, *In verbo tuo*, i. (vt vernaculo sermone exprimimus) *A vostre parole*. Ponitur autem ἐπὶ pro κατά, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ τῷ pro κατὰ νοῦν. i. ex animi sententia: & ῥῆμα pro mādato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotaui.

7 *Vt opitularentur*, τοῦ συλλαβέσθαι: i. vt vnà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicunt Græci συναίρεσθαι. Vulgata & Erasmus, *Adiuuandi* vocabulo vtuntur, quod respondet τῷ ἐπικουρεῖν.

¶Penè

ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε παρά τι βυθίζεσθαι αὐτά.

8 Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9 Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ᾗ συνέλαβον·

10 Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11 Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς·

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ

Venerunt igitur, & impleuerũt ambas naues, ita vt ¨penè mergerentur.

8 Quũ autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nã homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim ¨occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, ¨super captura piscium quam cõprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filium Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tũc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* viuos capies homines.

11 *Illi* autẽ quum subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

12 ‖Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extẽsa manu tetigit eum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed ¨profectus, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eũ sanarẽtur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

17 Et factum est ¨quodam die, ¨quũ ipse doceret, essẽntq. Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & potentia Domini adesset *ei* ¨ad sanandum illos:

18 ‖¨Tunc ecce *adfuerunt* quidã ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant

venerunt & impleuerunt ambas naniculas, ita vt mergerentur.

8 *Quod quum videret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.*

9 *Stupor enim circundederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piscium quam ceperant:*

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simonis. Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.*

11 *Et subductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.*

12 *Et factum est, quum esset in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra: & videns Iesum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.* Mat.8.2 marc.1.40

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.*

14 *Et ipse præcepit illi vt nemini diceret: sed vade, ostende te Sacerdoti, & offer pro emũdatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.* Leui.14.4

15 *Perambulabat autem magis sermo de illo, & cõueniebant turbæ multæ, vt audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.*

16 *Ipse autem secedebat in desertum & orabat.*

17 *Et factũ est in vna dierum, & ipse sedebat docẽs: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ & Iudææ & Ierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.*

18 *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant* Mat.9.2 mar.2.3

¶*Penè*, παρά τι. Hoc adiecimus Græco contextui, quod & Syrus interpres habet, & in vetustissimo codice meo & alio præterea manuscr. inueni. Sed & istud in nonnullis Latinis vet. editionis libris legitur.

9 *Occuparat*, περιέσχεν. Heb. סבב [*sabab*,] vel אפף [*aphaph*] i. vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit, *Induere pauores.* ¶*Super captura.* ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum proximũ. Nam alioqui dicendum οὗ non ᾗ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib. 10, c. 40, vt annotarunt Grammatici.

14 *Profectus* [*inquit*] *ostende*, ἀπελθὼν δεῖξον. Transitio est ab obliqua oratione ad directam, Lucæ familiaris, vt obseruauimus loco alioqui perobscuro, Act. 15. 5.

17 *Quodam die*, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraice באחד הימים [*beechad haiamim*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In vna dierum*: i. vt vulgò loquimur, *Vn iour.* Ponitur autẽ εἷς pro τὶς, vt etiã ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, vers. 12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadã ciuitate. ¶*Quum ipse*, καὶ αὐτός. Καὶ pro ὅτε ex Hebræorum idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hîc autẽ vel redundat, vel poni videtur ו׳ [*vau*] pro כאשר [*caascher*.] i. pro ὅτι, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2. 21, & alibi sæpe. ¶*Ad sanandum illos*, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quam lectionem si sequamur, αὐτὸν referet Iesum, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χαρίσματα ἰαμάτων, vt loquitur Apostolus 1. Corinth. 12. 9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referendum est ad eos quorum facta est mentio extremo vers. 15.

18 *Tunc ecce* [*adfuerunt*] καὶ ἰδού. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν ἄρας ἐφ᾽ ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

Mat.9.9 mar.2.14 Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευῒν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευῒς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ᾽ αὐτῶν κατακείμενοι.

Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Γραμματεῖς αὐτῶν καὶ

eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 Et quum non inuenissent quâ ipsum inferrent, propter turbâ, ascenderût "in solarium & "perfosso testaceo pauimento, demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum " visa, dixit, "Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondês dixit eis, Quid ratiocinamini "in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: aut dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis præditum esse auctoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & "sublato *in humeros* lectulo tuo, abi domum tuam.

25 *Is* autê illico quû surrexisset in eorû côspectu, sublato *in humeros eo* in quo iacuerat, abiit domum suâ, glorificans Deum.

26 Et stupor cępit omnes, & glorificabât Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus "inopinata hodie.

27 ¶Post hæc verò exiit, & conspexit publicanum nomine Leui, sedêtem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et fecit ei Leui "epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

30 "Obmurmurabant autem eis

eum inferre, & ponere ante eum.

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum: & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium ante Iesum.*

20 *Quorum fidem vt vidit, dixit, Homo, remittuntur tibi peccata tua.*

21 *Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?*

22 *Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?*

23 *Quid est facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

24 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.*

25 *Et confestim consurgens coram illis, tulit in quo iacebat: & abijt in domum suam magnificans Deum.*

26 *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.*

27 *Et post hæc exijt, & vidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*

28 *Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.*

29 *Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis erant discumbentes.*

30 *Et murmurabant Pha-*

19 *In solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Id est in supremam domus partem. vide Matth. 10.27. ¶*Perfosso testaceo pauimento*, διὰ τῶν κεράμων. Vulg. & Erasmus, *Per tegulas*. Ego, ne quis tegularum nomine intelligat imbrices quibus acuminata domorum fastigia tegere consueuimus, pauimentum testaceum ex Plinij lib. 36. cap. 25. malui interpretari. Præpositio verò διὰ perfossionem pauimêti indicat, quam exprimit Marcus, 2.4. quod etiam magnitudinem fidei istorum amplius declarat, quàm si simpliciter ex tegulis, id est fastigio domus; demissus paralyticus diceretur. Christum enim intra ædes ipsas non sub dio tunc docuisse liquet ex eodem Mar. 2.2: turba alioqui facilè baiulis paralytici cessura.

20 *Visa*, ἰδών. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. ¶*Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Eras. ad verbû, *Homo*, pro quo sæpe apud Ezech. occurrit *Fili hominis*.

22 *In cordibus vestris*, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala, & in quodam Græco exemplari πονηρά.

24 *Sublato [in humeros]* ἄρας, Adieci nonnihil ad vitandâ verbi Tollendi amphiboliam. Facit enim hoc ad rem plurimum, vt intelligatur miraculi tû veritas tû magnitudo. *

26 *Inopinata*, παράδοξα. Sic Quintil. τὸ παράδοξον. interpretatur lib. 9. Vulgata, *Mirabilia*, θαυμαστά. Erasmus, *Incredibilia*, ἄπιστα.

29 *Epulum*, δοχήν. i. ad verbû acceptionê, quòd passim in eo omnes accipiantur. Annotat autem Eras. ex libro Athenæi δειπνοσοφ. splendidum epulum δοχὴν appellari. *

30 *Obmurmurabant* ἐγόγγυζον. Hunc locum in superioribus editionibus sum interpretatus. *Qui autem ex eis erant Scribæ & Pharisæi*, perinde nimirum ac si genitiuus αὐτῶν sit partitiuus. Sed ab illo amicissimo meo admonitus fateor hanc interpretationem admitti non posse. Quînam enim isti alios conuiuas reprehendissent, si vna cû illis ipsi quoque accumbebant? Varia est autem huius loci scriptura: quem sic legit Vulgata, Καὶ ἐγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμμα-

οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. *Et murmurabant Pharisæi, & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius.* Syrus interpres ita etiam legit, sed expuncto pronomine αὐτῶν. Erasmus quoque non legit αὐτῶν, sed πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ connectit cum verbo ἐγόγγυζον: quæ scriptura confirmatur illius vetustissimi mei codicis auctoritate. Ego, siquid in his libris ex coniectura licet emendare, quia pronomen αὐτῶν in græcis codicibus magno consensu legitur, sic existimauerim Lucam scripsisse. Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. *Scribæ verò obmurmurabant eis & Pharisæi, dicentes ad discipulos eius,* Vt significetur omnibus quidem conuiuis obmurmurasse, sed propriè Christi discipulos, vt istius rei auctores, compellasse.

οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

Scribæ ac Pharisæi, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

risæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?

31 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

31 Et respondens Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico, sed iis qui malè *se* habent.

31 *Et respondens Iesus dixit ad illos, Non egēt, qui sani sunt, medico, sed qui malè habent.*

32 Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

32 ||Non veni vocatum iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

32 *Non veni vocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.* 1.Tim.1.15

33 Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

33 ||Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunāt crebrò, & ¨deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

33 *At illi dixerunt ad eū, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui autem edunt & bibunt?* Matt.9.14 mar.2.18

34 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filij thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

34 *Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere ieiunare?*

35 Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

35 Aderunt autem dies ¨quum tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

35 *Venient autem dies & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tūc ieiunabunt in illis diebus.*

36 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

36 Dicebat autem eis etiam parabolam, Nemo pāniculum noui vestimenti indit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

36 *Dicebat autem & similitudinem ad illos, Quia nemo commissuram à nouo vestimento immittit in vestimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri non conuenit commissura à nouo.*

37 Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

37 Et nemo iniicit vinum nouū in vtres veteres: alioqui disrūpet vinum nouū vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt.

37 *Et nemo mittit vinū nouum in vtres veteres: alioquin rumpet vinum nouū vtres, & ipsum vinum effundetur, & vtres peribunt.*

38 Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

38 *Sed vinum nouum in vtres nouos mittendū est: & vtraque conseruātur.*

39 Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γὰρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus ¨vtilius est.

39 *Et nemo bibens vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus melius est.*

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν

1 FActū est verò vt sabbatho ¨altero primo pertransiret

1 *FActum est autem in sabbatho secundo primo, quum transiret per* Mat.12.5 mar.3.1

---

33 *Deprecationes.* Vide Act.1.14.

35 *Quum tolletur,* καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deest καὶ: & sanè vel redundat vel est transposita hæc particula, quum potius debat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

39 *Vtilius est,* χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Erasmus, *Melius,* id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.35.

IN CAPVT VI.

1 *Altera primo,* δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque die recurrebāt: altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iam verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & Tabernaculorum) duo erant Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem parique prorsus ceremonia, vt disertè cauet Dominus, Leuit. 23. Commode igitur Lucas posterius illud Sabbathum, id est vltimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit métio spicarum, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν αἱρετῶν) vocat sabbathum secundo primum, quem alterum primum Latinè voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis commentariis petere: volui tamen paucis indicare quam sentētiam maximè probarem. Iosephus Scaliger, vir exactæ eruditionis, mecum sentit, quod ad hunc diem attinet, sed putat δευτερόπρωτον vocari, quòd primā à postero die paschæ hebdomadem clauderet, inter illas septem quæ ab illo die ad Pentecosten vsque numerabantur: sed nullis exemplis, nec cuiusquam scriptoris auctoritate istud probat. *

σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

1.Reg.21.6 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ ὄντες;

Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ᾽ αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς; (Exod.29.33 Leuit. 8.31. & 24.9)

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Mat.12.9 mar.3.1 Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

Αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, Τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

per sata. Vellebant autem dis-
cipuli spicas, edebántque, con-
fricantes manibus.
2 Quidam autem Pharisæorum
dixerunt eis, Cur facitis quod
non licet facere Sabbathis?
3 Tunc respondens Iesus dixit
eis, || Ne hoc quidem legistis
quod fecit Dauid quum esuri-
ret ipse & qui cum eo erant?
4 Quomodo introierit domum
Dei, & panes proposititios sū-
pserit, ederítque, ac dederit etiā
iis qui secum *erant*: ||quibus *pa-*
nibus non licet vesci nisi solis
sacerdotibus?
5 Et dicebat eis, Filius hominis
dominus est ¨etiam sabbathi.
6 ||Factum est verò etiam alio
sabbatho vt ipse ingrederetur
in synagogam, ac doceret. Erat
autem ibi quidam ¨cuius manus
dextera erat arida.
7 Obseruabant autem eū Scri-
bæ ac Pharisæi an Sabbatho sa-
naturus esset *illum*, vt inuenirēt
¨accusationem *aduersus* eum.
8 At ipse norat cogitationes eo-
rū: & dixit homini qui habebat
manū aridam, Surge, & adsta in
medio. Ille verò surgēs adstitit.
9 Dixit igitur eis Iesus, ¨inter-
rogabo vos quiddā, Licet Sab-
bathis ¨benefacere, an malefa-
cere *cuipiam*? hominem seruare,
an ¨perdere?
10 Et qum eos omnes circun-
spexisset, ait homini, Extende
manum tuam. ¨Ille autē ita fe-
cit: & restituta est manus eius
¨sana sicut altera.
11 Ipsi autem repleti sunt amen-
tia: & colloquebantur alij cum
aliis, quidnam facerent Iesu.

sata, vellebant discipuli e-
ius spicas, & manduca-
bant confricātes manibus.
2 *Quidam autem Phari-*
sæorum dicebant illis, Quid
facitis quod non licet in
Sabbathis?
3 *Et respondens Iesus ad*
eos dixit, Nec hoc legistis
quod fecit Dauid, quum
esurisset ipse & qui cum
illo erant?
4 *Quomodo intrauit in*
domum Dei, & panes pro-
positionis sumpsit, & man-
ducauit, & dedit iis qui
cum ipso erāt: quos non li-
cet manducare nisi tantùm
Sacerdotibus?
5 *Et dicebat illis, Quia*
dominus est Filius hominis
etiam Sabbathi.
6 *Factū est autē & in a-*
lio sabbatho vt intraret in
synagogam, & doceret. Et
erat ibi homo, & manus
eius dextra erat arida.
7 *Obseruabant autē Scri-*
bæ & Pharisæi si in Sab-
batho curaret: vt inuenirēt
vnde accusarent eum.
8 *Ipse verò sciebat cogi-*
tationes eorum: & ait ho-
mini qui habebat manum
aridam, Surge, & sta in
medium. Et surgens stetit.
9 *Ait autem ad illos Ie-*
sus, interrogo vos si licet
Sabbathis benefacere, an
malè: animam saluam fa-
cere, an perdere.
10 *Et circumspectis omni-*
bus, dixit homini, Exten-
de manum tuam. Et ex-
tendit: & restituta est ma-
nus eius.
11 *Ipsi autem repleti sunt*
insipientia: & colloque-
bantur adinuicem, quid-
nam facerent Iesu.

5 *Etiam Sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. In quodam exemplari & meo vetustissimo addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, *Eodem die quum quendam conspexisset operantem Sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti execrabilis es & Legis transgressor.* Sed hæc in Ecclesia non leguntur, neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.28.

6 *Cuius manus*, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus de quo diximus suprà, capite 1.49.

7 *Accusationem [aduersus] eum*, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg.& Eras. *Vnde accusarent eum*, ὅθεν κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, sensu tamē rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus, id est κατὰ, quæ hic necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.1, quinetiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, atque etiam tribus vetustis codicibus.

9 *Interrogabo vos quiddam*, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τι cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt simplicissimam, sequuti sumus: aut sequentibus adiungitur, idque dupliciratione. Nā Theophylactus post τί adscribit distinctionem, vt ita conuertas, *Interrogabo vos: quid? licet sabbathis benefacere, an malefacere?* In plerisque verò codicibus τί connectitur cum sequentibus sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, *Interrogabo vos ecquid licet*, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande, Est-il loisible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, *interrogo*: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est *Si*, pro *An*: quam lectionem in vno demum exemplari reperi. ¶ *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est coniunctim, vno vocabulo, sicut etiam malefacere, quod respondet τῷ κακοποιῆσαι. quod notandum est, nequis putet Christum simpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra controuersiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Mar.3.4. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximum, quum iuuare possit, interficit.

10 *Ille autem ita fecit*, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. *Et extendit*, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Mattheum & Marcum, & hîc quoque in quodam codice. Erasmus, *Ille autem fecit*, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentire comperimus quinque alios cod. vetustos. ¶ *Sana sicut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deest in quodam codice, neque reperitur in Vulg. editione.

12 Et per-

12 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

13 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ᾽ αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτήν,

16 Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης·)

17 Καὶ καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

18 Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

19 Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ᾽ αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

20 Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

22 Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

23 Χαίρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρ-

12 Factū est autem illis diebus, abiit in montem ad precandum ¨& pernoctauit *illic* in precatione ad Deum.

13 ‖Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, ¨& quū ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit:

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam ¨nominauit Petrū, & Andream fratrē eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor:)

17 Et descendisset cum eis, substitit in loco cāpestri turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à ¨maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

18 Et ¨qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

19 Et tota turba studebat eum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & sanabat omnes.

20 ‖Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, Beati *estis* pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

21 ‖Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

22 ‖Beati eritis quum vos oderint homines, & ¨separauerint vos, & conuiciati fuerint *vobis*, & nomen vestrum vt malum eiecerint, propter filium hominis.

23 Gaudete illo die, & ¨salite.

12 Factum est autem in illis diebus, exijt in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.

13 Et quum dies factus esset, vocauit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominauit: Infrà.9.1 matt.10.1 mar.3.13, & 6.7

14 (Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

15 Matthæum & Thomā, Iacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,

16 Et Iudam Iacobi & Iudam Iscariotem, qui fuit proditor)

17 Et descendens cum illis, stetit in loco campestri: & turba discipulorum eius, multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Ierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum & sanarentur à languoribus suis:

18 Et qui vexabātur à spiritibus immundis, curabantur.

19 Et omnis turba quærebat eum tāgere: quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.

20 Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei. Matth. 5.2

21 Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis. Esa. 65.13

22 Beati eritis quum vos oderint homines, & quum separauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis. Esa. 61.3. & 7 Matth.5.3

23 Gaudete in illa die & exultate. ecce enim mer-

12 *Et pernoctauit illic precans Deum*, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et erat pernoctans in oratione* (vel *deprecatione*) *Dei*. Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 *Et quum elegisset*, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Eras. *Et elegit*. At ego existimo hunc versiculum decimum tertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita vt tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3.19.

* 14 *Nominauit*, ὠνόμασε, reuersum videlicet ab ea legatione, Matth.16, 18.

17 *Maritima [regione] Tyri*, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, *Et maritima Tyri*, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiam, venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis.i. ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari nō ipsas vrbes, sed ipsis vicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse converterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. Verùm hæc appositio non satis videtur cohærere,

18 *Qui torquebantur*, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbū, *molestabantur*. quo verbo vtitur Modestinus Iurisconsul. si modo is Latinè scripsit. Vulgata & Erasmus. *Qui vexabantur*: id est οἱ βασανιζόμενοι. eodem tamen sensu. Videtur enim hìc esse μείωσις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidē duobus tantùm locis, hìc nimirum, & Act.5.16.

22 *Separauerint*, ἀφορίσωσι: id est ἀποσυναγώγους ποιήσωσι, Ex synagoga eiecerint, vt explicatur Ioh.16.2. Sed & paulo pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, quum videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebātur capitis diminutionem pati qui ex albo à censoribus expungebantur. Est autem hæc pœna omniū maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ita demum si cēsores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ iudicio damnetur: alioquin multo præstat ex impiorum cōsortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Psal.1 1 & 2. Hinc illud ἀφορίζεσθαι toties in veteribus canonibus repetitum. quod postea Abstentos, & tandem Excommunicationem minorem vocarunt.

23 *Salite*, σκιρτήσατε. Dicuntur lasciuientes pecudes σκιρτᾷν, quod Hebræis significat רקד [*rakad*,] vt Psal.114.4. Latinis verò gestire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia

lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc & inde subsilientes. Vulgata & Erasmus, *Exultate:* eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potius respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. ¶ *Itidem,* κατὰ ταῦτα: id est αὐτὰ ταῦτα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Secundum hoc.* Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in vno codice scriptum legimus infrà versu 26.

τήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς
Amos 6.1 eccles. 31.8 προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

Esa. 65.13 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Mat. 5.44 Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

Mat. 5.39 1. Cor. 6.7 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

Mat. 7.12 Tob. 4.16 Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

Matt. 5.46 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

Ecce enim, merces vestra multa *est* in cælis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 ‖ Sed væ vobis diuitibus: nam perceptum habetis solatium vestrum.

25 ‖ Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 ‖ Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

29 ‖ Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: ‖ & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 ‖ Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 ‖ Nam si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

ces vestra multa est in cælo: secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24 *Veruntamen væ vobis diuitibus: quia habetis consolationem vestram.*

25 *Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*

26 *Væ quum benedixerint vobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.*

27 *Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui oderunt vos.*

28 *Benedicite maledicentibus vobis: & orate pro calumniantibus vos.*

29 *Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.*

30 *Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.*

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.*

32 *Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

---

24 *Sed,* πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen.* Vide Matth. 11.22. ¶ *Perceptum habetis.* ἀπέχετε: id est, quidquid boni vnquam vobis potest accidere, hoc totum iam ex vestris opibus consequuti estis. itaque non est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth. 6.2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Erasmus, *Habetis,* i. ἔχετε. * Tertull. lib. 4. aduersus Marc. *Recepistis.* Vetus Irenæi interpres, *Percipitis.* ¶ *Solatium,* τὴν παράκλησιν. Sic malim * quàm consolationem hoc quidem loco vocem istam interpretari, quoniam latius istud patet: & ita significatum voluit Dominus quidquid gaudij, opis, & commodi homines in hac vita consequi sua opinione possunt. Tertull. noue & audacius suo more, *Aduocationem* non semel conuertit, & Aduocatorē pro Consolatore, & Aduocare quoque pro Consolari: quæ postrema certè excusari nullo Græcæ vocis significatu possunt.

25 *Qui impleti estis,* οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. *Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.* Vulgata & Erasmus, *Qui saturati estis.* οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, *nunc,* sicut in superioribus versiculis. Est autem hoc positum pro οἱ ἐμπεπλησθέντες, * alioqui dicendum erat, τοῖς ἐμπεπλησμένοις, vt superiore vers. τοῖς πλουσίοις.

26 *Omnes,* πάντες. Hæc particula deest in vetustis codicibus omnibus, sed non est otiosa, quum certatim istis ap- * plaudere mundus consueuerit.

32 *Nam si,* καὶ εἰ. Omnino poscit sententia, vt καὶ pro כי [chi] accipiatur. Vulgata & Erasmus, *Et si.* ¶ *Quæ vobis est gratia?* ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hęc ita explicare Matthæus, quum inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quā mercedem refereris? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, *Quæ vobis est gratia?* id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficētia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicū quàm seipsum diligere, ideóque non aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum Habebitis, id est, ἕξετε quia de beneficiorum mercede disserit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea cōmoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros. Nam ita ostenderis vos ea cōmoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quum homines propter Deū diligetis. alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo aperte ostenditur discrimen præceptorum Euāgelij ac philosophiæ, quum alioquin etiam Socrates apud Platonē de diligēdis quoq. inimicis doceat.

33 *Pro-*

33 Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.
34 Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.
35 Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.
36 Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.
37 Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·
38 Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.
39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;
40 Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκα-

33 Et si benefeceritis iis qui ¨vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.
34 ‖Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis vos recepturos quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.
35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil ¨inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ac filij eritis illius Altissimi: nam ipse ¨benignus est erga ingratos & malos.
36 Estote ergo ¨ misericordes, prout & Pater vester misericors est.
37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: ¨absoluite, & absoluemini:
38 Date, & dabitur vobis.‖mensurā *inquam* bonam, ¨ pressam, agitatam, & superfluentem dabunt ¨in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, contrametietur vobis.
39 Dicebat autem eis ¨parabolam, ‖Num potest cæcus cæcum per viam ducere? nónne ambo in foueam cadent?
40 ‖Non est discipulus supra

33 *Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*
34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, vt recipiant æqualia.* Matt.5.42 deut.15.8
35 *Veruntamen diligite inimicos vestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filij Altissimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.* Matt.5.45
36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater vester misericors est.*
37 *Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:* Mat.7.1
38 *Date, & dabitur vobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura qua mēsi fueritis, remetietur vobis.* Mat.7.2 mar.4.24
39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nónne ambo in foueam cadunt?* Mat.15.14
40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autē* Mat.10.24 ioh.13.16 & 15.10

* 33 *Vobis*, ὑμᾶς. Nouè, ac si scriptum esset εὐεργετοῦντας.

35 *Inde sperantes*, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quū propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, i. desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credāt, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, nostro damno id esse à nobis factum: quum Deus ipse quasi vadē & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro *Inde sperantes*, dicendum erit, *Desperantes*: & ita hunc locum intellexit Syrus interpres. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in, ἀπέχειν, & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere: & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare, non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquam supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si iuuādus est proximus, etiam nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. ¶ *Benignus*, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11.30, Christus testatur iugum suum esse χρηστὸν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multum sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.39, οἶνος παλαιός, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilem sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant, vt hoc loco, & Rom.2.4, & Ephes.4.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatē interpretamur. Tertul. lib.4, in Mar. maluit Suauem interpretari, i. ἡδύς quod nullo modo probarim. *

36 *Misericordes*, οἰκτίρμονες. Hebr. חסידים [*chesidim.*] * quibus opponuntur crudeles & inhumani, vt Prou.11.17, quos Paulus ἀστόργους appellat, Rom.1.31.

37 *Absoluite*, ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluēdi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeò condonandis iniuriis. cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

38 *Pressam*, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, *Confertam*: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentū, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustam mensuram aliquid redundet. ¨Tertium tamen istud nempe σεσαλευμένον neque legit Syrus interpres, * neque Tertul. hunc locum citans libro aduersus Marc.4. ¶ *In sinum vestrum*, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם [*el chekam*] quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal.79.12.

39 *Parabolam*, παραβολήν. Apud Theophylactū reperio καὶ παραβολήν, Etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 *Sed quisquis* [*erit*] *perfectus* [*discipulus,*] *erit vt magister*, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, *Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius*: & Syrus interpres, *Et quisquis est perfectus, erit sicut præceptor eius.* vt videatur omnino legēdum ὢν ὡς, vel hoc participium subaudiendum. Erasmus

autem ἔσαι videtur accipere pro ἔςω, i. sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suũ præceptorẽ imitetur. Rursus non incommodè possis ἔςαι cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, i. σύμμορφον, nempe ad eandẽ veluti formam ac speciem compositum, interpretari: vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom. 8. 29, vt similitudo non autem perfectio significetur. Apud Epiphanium κατὰ Ἐβιωναίων sic legitur & explicatur hic locus, οὐκ ἔςι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. οὕτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ᾽ ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁποιοῦν ἐπιφερόμενον. vbi tamen scribendum * potius fuerit κατηρτισμένος. Sed omnino mihi videtur non conuenire hæc explicatio huic loco, quum de persequutionibus hic non agatur, sed de iis reprehensoribus qui nõ modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet ac si quis cæcus velit cæco præire, aut si quis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde consequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. Hanc autem esse germanam huius loci explicationem, & de priuatis ac fraternis admonitionibus hic agi, tum antecedentia tum consequentia declarant.

λον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσαι ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

magistrum suum: sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit vt magister.

omnis erit si sit sicut magister eius.

Mat. 7. 1 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 Quid autem aspicis festucã quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autẽ quæ est in oculo tuo, non animaduertis?

41 *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?*

Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτὰ ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quę est in oculo tuo non respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illã ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc perspicies vt educas festucam de oculo fratris tui.*

Mat. 7. 17 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 Non est arbor bona quæ ferat fructum malum, neque arbor mala quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.*

Matt. 7. 16 marc. 12. 33 Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 Vnaquæque enim arbor ex fructu suo cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuã.

44 *Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant vuã.*

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*

Mat. 7. 21 rom. 2. 13 iac. 1. 22 Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

46 Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico.

46 *Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?*

Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

47 *Omnis qui venit ad me & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit.*

Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σα-

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, posuitque fundamẽtum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam

48 *Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam*

---

* 41 Τοῦ, τῷ ἰδίῳ. Id est σου, vt mox loquitur. Nam ἴδιον pro, ἐμοῦ, σοῦ, αὐτοῦ, consuetudine Græca dicitur.

43 *Non est.* οὐκ ἔςι. Vulgata & Erasmus, *Non est enim,* οὐ γάρ ἐςι. Et fateor hanc esse receptam lectionem. Ego tamen, Syri interpretis, & vetustissimi codicis mei auctoritate, ratione ipsa denique fretus, particulam γὰρ expunxi: ne quis de huius loci connexione frustra laboret. Nec enim certè additur superiorum dictorum ratio: sed arrepta occasione ex eo quòd mentio facta fuerat hypocritarum, qui laudem ex aliorum reprehensionibus captant, quum tota vita ipsos redarguat, nouam instituit aduersus eos disputationem, ostendens ex ipsis moribus veram sanctimoniam æstimari: quam doctrinam applicat ad Scribarum & Pharisæorum fastum cohibendum, ipsis etiam attributa per concessionem, veritatis cognitione.

48 *Fodit & excauauit,* ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulg. & Eras. *Fodit in altum:* i. ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso.

Quatere

λεῦσαι αὐτήν. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

49 Ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου· ᾗ προσέρρηξεν ὁ ποταμός. καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἐπεὶ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

2 Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

3 Ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

4 Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, Ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

5 Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

6 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

7 Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

8 Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

9 Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

¨quatere: fundata enim erat super petram.

49 Qui autem *meos sermones* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamento: cui illisum est flumẽ: itaque statim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

CAP. VII.

1 QVum autẽ ¨finiuisset omnia verba sua, ¨audiente populo, ingressus est Capernaum.

2 Centurionis verò cuiusdam ¨seruus malè affectus ¨moribundus erat, qui erat ipsi ¨pretiosus.

3 *Is* verò quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes, certè dignus est cui hoc ¨præbeas.

5 Diligit enim gentẽ nostrã, & synagogam ædificauit nobis.

6 ¨Iesus ergo ibat cum eis. Et quum iam non longè abesset ab illa domo, misit ad eũ Centurio ille amicos, ¨dicens ei, Domine, ne vexator: nec enim sum ¨dignus vt tectum meum subeas:

7 Ideo ne meipsum quidẽ sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed ¨dic verbo, & sanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo sum ¨sub potestate constitutus, habẽs sub me milites, & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis ne in Israele quidem tantam fidem inueni.

---

monere: fundata enim erat supra petram.

49 *Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suam supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.*

CAP. VII.

1 *QVum autẽ implesset omnia verba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum.* Mat.8.5

2 *Centurionis autem cuiusdã seruus malè habẽs, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.*

3 *Et quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & saluaret seruum eius.*

4 *At illi quum venissent ad Iesum, rogabant eum solicitè, dicentes ei, Quia dignus est vt hoc illi præstes.*

5 *Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.*

6 *Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam nõ longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim sum dignus vt sub tectũ meũ intres:*

7 *Propter quod & meipsum nõ sum dignum arbitratus vt venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.*

8 *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alij, veni & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.*

9 *Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Israel tantam fidem inueni.*

¶ *Quatere*, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Eras. *Mouere*, id est κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 *Finiuisset*, ἐπλήρωσε. i. ἐτέλεσε. Vulg. ad verbum *Impleuisset*: quam interpretationem, vt ambiguam reieci. ¶ *Audiente populo*, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà, 4.21.

2 *Seruus*, δοῦλος. Hinc colligit Erasm. apud Matthæum 8,6. παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasm. eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. ¶ *Moribundus erat*, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad verbum, *Erat moriturus*. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. *Agebat animam*, sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. ¶ *Pretiosus*, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, quod etiam in meo vetustiss. codice legitur. cui opponitur ἄτιμος: id est vilis, & parui pretij. Eras. Charum mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari.

4 *Præbeas*, παρέξει. vel præstes. Rectam esse hanc orationem, non obliquam, ex subsequente vers. liquet, adstipulante quoque Syro interprete, & meo vetust. codice, in quo scribitur παρέξῃ, secunda nimirum persona futuri medij à παρέχομαι: quam personam dicuntur Attici scribere per diphthongum ει.

6 *Iesus ergo*, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequẽti mẽbro videtur pro ἀλλὰ vsurpari. Ita enim meliꝰ cohæret tota oratio. ¶ *Dicens ei*, λέγων αὐτῷ. Nẽpe per amicos, qui ei suo nomine hæc dicerẽt. Solent enim Hebræi (vt alibi etiã annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibꝰ res gestas explicare. Est autem hæc cõsuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cũ Luca cõcilietur in huius historiæ narratione. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Id est ἄξιος, vt suprà 4. Vide Matt. 3.11.

7 *Dic verbo*, εἰπὲ λόγῳ. Id est, solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam Dicere pro Iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth. 8.8.

8 *Sub potestate*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Vide Matth. 8.9.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Ναΐν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοί, καὶ ὄχλος πολύς.

Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδού, ἐξεκομίζετο τεθνηκώς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

Καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρός, καὶ ἤρξατο λαλεῖν· καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ

Mat. 11. 2 προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολ-

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

11 Et factũ est ¨*die* sequenti proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebantur cum eo discipuli eius ¨multi, turbáque multa.

12 Vt autẽ appropinquauit portæ ciuitatis, tum ecce, defunctus efferebatur, ¨*qui* vnigenitus *fuerat* matri suæ, ¨& ipsi *quidem* viduæ. turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

13 Dominus verò ipsam intuitus, intima misericordia cõmotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

14 Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ij verò qui portabãt, substiterunt) & dixit, Adolescens, tibi dico, surge.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.

16 Cepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus ¨surrexit inter nos, &, ¨Certè Deus respexit populum suum.

17 Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

18 ‖Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. ¨qui aduocatos duos quosdam è discipulis suis,

19 Misit ad Iesum, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

20 Quum igitur venissent ad eũ ¨viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tú*ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

21 ¨Eadem autẽ hora multos sa-

10 *Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerunt seruum qui languerat, sanum.*

11 *Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ vocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.*

12 *Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris suæ: & hæc, vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.*

13 *Quam quum vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.*

14 *Et accessit, & tetigit loculum: (ij autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico surge.*

15 *Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ.*

16 *Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deum, dicentes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis: & quia Deus visitauit plebem suam.*

17 *Et exijt hic sermo in vniuersam Iudæam de eo, & in omnem circa regionem.*

18 *Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes,*

19 *Et misit ad Iesum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

20 *Quum autem venissent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

21 *In ipsa autem hora*

---

11 [*Die*] *sequenti*, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam códicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi καιρῷ, (vt initio sequentis capitis) id est *postea*, vel *deinceps:* vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. ¶*Multi*, ἱκανοί. Deest in vno exemplari, neque extat in editione Vulgata.

12 [*Qui*] *vnigenitus* [*fuerat*,] μονογενής. Vulg. & Eras. *Vnicus:* id est μόνος. Exposui autem participiũ ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. ¶*Et ipsi* [*quidem*] *viduæ*, καὶ αὐτῇ χήρᾳ. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, i. (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) *Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea.* Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἦν in vltimo membro, quum illud καὶ ὄχλος non sit coniungendum cum καὶ αὕτη, sed cum καὶ ἰδού, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἦν posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανός, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτῇ χήρᾳ. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus, in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρᾳ, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ.

16 *Surrexit*, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11. 11. ¶*Certè*, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt suprà, 4. & hoc loco non videtur otiosa, quum præsertim bis repetatur.

18 *Qui*, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et Iohannes.* Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius. Mittũtur autem à Iohanne ad Christum hi discipuli non quòd de Christo quicquam ambigeret, sed vt ipsum Christum cernentes & audientes, ab eo erudirentur, quem alioqui præpostera quadam æmulatione refugiebant. Quid sit autem de Christi tum persona tum officio sentiendum, certo compendio discere in hac legatione potuerunt: esse nimirũ verum Deum, quod edita ab ipso miracula testabantur, itémque verum hominẽ quod oculi renuntiabant, seruandis hominibus promissum per Prophetas, & nunc exhibitum.

20 *Viri illi*, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eras. prætermittunt articulũ, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamẽ hæc deesse comperimus in vno vetusto codice, nulla sensus iniuria.

21 *Eadem autem hora*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: i. eo ipso tempore quo ad Iesum venerunt. Neque enim ὥρα hic accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob causam alibi conuertimus Momentum. Sed & in vno exemplari scribitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, illo die.

¶ *Gratifica-*

λοις ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευ-
μάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐ-
χαρίσατο τὸ βλέπειν.
22 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴ-
δετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέ-
πουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθα-
ρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγεί-
ρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.
23 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδα-
λισθῇ ἐν ἐμοί.
24 Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάν-
νου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους πε-
ρὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔ-
ρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου
σαλευόμενον;
25 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρω-
πον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον;
ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ
ὑπάρχοντες ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.
26 Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προ-
φήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον
προφήτου.
27 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐ-
γὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ
προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁ-
δόν σου ἔμπροσθέν σου.
28 Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς
γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βα-
πτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ
βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.
29 Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶ-
ναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ
βάπτισμα Ἰωάννου.
30 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν
βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς,

nauit à morbis & flagellis & spi-
ritibus malis: & cęcis multis vi-
sum ¨gratificatus est.
22 Et ¨respondens Iesus dixit eis,
Profecti annuntiate Iohanni
quæ vidistis & audistis: cæcos
visum recipere, claudos ambu-
lare, leprosos purgari, surdos au-
dire, mortuos excitari, pauperi-
bus euangelizari.
23 ¨Beatus est autem quicunque
non fuerit offensus in me.
24 Et quum abiissent nuntij Io-
hannis, cœpit de Iohanne dice-
re ad turbam, Quid existis ¨ in
desertum spectaturi? arūdinem
quæ à vento agitetur?
25 Sed quid existis visuri? homi-
nem mollibus vestibus amictū?
ecce, qui vestitu ¨magnifico v-
tūtur & in luxu versantur, sunt
in palatiis regiis.
26 Sed quid existis visuri? Pro-
phetam? certè dico vobis, etiam
¨amplius quàm prophetam.
27 Hic est de quo scriptum est,
‖Ecce, mitto nūtium meum an-
te faciem tuam, qui præparabit
viam tuam coram te.
28 Nam dico vobis, inter geni-
tos ex mulieribus, nullus est
maior Propheta Iohanne Ba-
ptista: sed qui minimus est in re-
gno Dei, maior est eo.
29 Et eo audito, totus populus &
publicani ¨iustificarunt Deum,
baptizati baptismo Iohannis.
30 Pharisæi verò & Legis in-
terpretes consilium Dei ¨ reie-

*multos curauit à languori-
bus & plagis & spiritibus
malis: & cæcis multis do-
nauit visum.*
22 *Et respondens dixit il-
lis, Euntes renuntiate Io-
hanni quæ audistis & vi-
distis: quia cæci vidēt, clau-
di ambulant, leprosi mun-
dantur, surdi audiūt, mor-
tui resurgunt, pauperes e-
uangelizantur.*
23 *Et beatus est quicun-
que non fuerit scandaliza-
tus in me.*
24 *Et quum discessissent
nuntij Iohannis, cœpit de
Iohanne dicere ad turbas,
Quid existis in desertum
videre? arundinem vento
moueri?*
25 *Sed quid existis videre?
hominem mollibus vesti-
mentis indutum? ecce, qui
in veste preciosa sunt &
deliciis, in domibus regum
sunt.*
26 *Sed quid existis vide-
re? Prophetam? Vtique di-
co vobis & plusquam Pro-
phetam.*
27 *Hic est de quo scriptum
est, Ecce, mitto angelum* Malac. 3.1
*meum ante faciem tuam,
qui præparabit viam tuam
ante te.*
28 *Dico enim vobis, maior
inter natos mulierum Pro-
pheta Iohanne Baptista
nemo est: qui autem minor
est in regno Dei, maior est
illo.*
29 *Et omnis populus audiēs
& publicani iustificaue-
runt Deum, baptizati ba-
ptismo Iohannis.*
30 *Pharisæi autem & Le-
gis periti consilium Dei*

¶ *Gratificatus est*, ἐχαρίσατο. Vulg. & Erasm. *Donauit*: ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu: sed quum Gratificandi verbum ita vsurpetur frequenter ab ipso Cicerone, vt prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione, tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 *Respondens Iesus*, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Vulg. & Theophylactus hoc loco non habent ὁ Ἰησοῦς. & certè videtur potius superiori versiculo conuenire. Alludit autem proculdubio ad locum Es. 35.5. & 61.1.

23 *Beatus*, μακάριος. Hoc addit corrigens præposteram discipulorum Iohannis ęmulationem. quod rursus ne quis quasi in ipsum Iohannem dictum torqueret, subiicit quæ ad Iohannis muneris commendationem faciunt: quem inter prophetas & suum aduentum constituit medium. Nec enim hîc personæ comparantur, vt quidam etiam ex veteribus existimarunt: sed prophetarum prædictiones cum Iohannis indicatione conferuntur: & hæc rursum cum ipsius Euangelij exhibitione, simúlque quanto & primam secunda, & vtranque tertia patefactio antecellat, ostenditur.

24 *In desertum*, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 *Magnifico*, ἐνδόξῳ: id est, quo vtuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Eras. *Splendido*, λαμπρῷ. Vulg. *Pretioso*, id est τιμίῳ.

26 *Amplius quàm prophetam*, περισσότερον προφήτου. In tribus vetustis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 *Iustificarunt*, ἐδικαίωσαν: id est, Deum vt iustum, bonum ac fidelem, & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos sæpe צדקה [*tsedakah*] fidem, benignitatem, ac misericordiā declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν διδόναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis iustificari (id est iustum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum iustitiæ ac bonitatis diuinæ in ipsos collatæ specimen. Eos enim gratis iustificat Pater in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom. 3. 15. Vide Matth. 11. 19. Sed illa prior explicatio, simplicior & rectior est. Syrus autem interpres istos duos versiculos perinde conuertit acsi essent ipsius Christi verba, vt qui ver. 31, non habeat εἶπε δὲ ὁ Κύριος, *Dixit autem Dominus* Sed præstat receptam lectionem amplecti.

30 *Reiecerunt*, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbū ἀθετεῖν Gal. 2. 21. Castellio cōuertit *Resciderunt*. Sed alibi testatur Paulus verbū Domini nō posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quē sic eum loquentē inducit, — οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν, Οὐδ' ἀτελεύτητόν γ', ὅτι κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quāuis soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego.

μὴ βαπτισθέντες ὑπ᾽ αὐτοῦ.

Matt.11.16 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ᾽ αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ἐπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου·

Mar.15.40 ioh.20.11 Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς

cerunt¨ aduersus semetipsos, nō baptizati ab eo.

31 ‖¨Dixit præterea Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui rei similes sunt?

32 Similes sunt puerulis qui sedent in foro, & qui acclamant alij aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibēs vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis¨ omnibus.

36 Rogauit autem eum quidam ex Pharisæis vt secum cibū caperet itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

37 Et ecce, mulier, quę¨ fuerat in vrbe peccatrix, ¨quum cognouisset eum discubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti:

38 ‖¨Et stās apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

39 Quum autem id vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, ¨dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & ¨qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: quòd *videlicet* ¨ sit peccatrix.

40 Tunc ¨ respondens Iesus di-

spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo.

31 *Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?*

32 *Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquētibus ad inuicem, & dicētibus, Cantauimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.*

33 *Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.*

34 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.*

35 *Et iustificata est sapiētia ab omnibus filiis suis.*

36 *Rogabat autem illum quidam de Pharisæis vt manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.*

37 *Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti:*

38 *Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.*

39 *Videns autem Pharisæus qui vocauerat eum, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.*

40 *Et respondens Iesus*

¶ *Aduersus semetipsos*, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν. vt εἰς ἑαυτοὺς significet, *Apud se*: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matt.21.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτούς, *Quantum in se fuit*: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi prępositio articulo, vt τὸ εἰς ἐμὲ, τὸ κατ᾽ ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo ista conuertisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eum sentire de quibusdam Dei consiliis vt eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim erat scilicet de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus iste vir suscepisset.

31 *Dixit præterea Dominus*, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba desunt apud Syrum interpretem & in plerisque vetustis codicibus, & nostro antiquissimo: ac fortassis ab aliquo sunt adiecta, qui præcedentes duos vers. non vt Christi, sed vt Lucæ, ipsius historiam narrantis, verba acceperit: quod tamen perabsurdum fuerit existimare, quum hæc dicta sint Iohanne iam captiuo, neque quenquam baptizante. Occurrunt tamen in sacris historiis sæpissimè istiusmodi veluti sectiones vnius & eiusdem sermonis.

35 *Omnibus*, πάντων. Hoc non legimus in quodam codice, & in Vulgata quadam editione. Vide Matt.11.19.

37 *Fuerat*, ἦν. Desierat enim esse, vt ex ardentissima resipiscentia liquet. 1. Corinth.6.11. Vulg. *erat*, ad id vsque tempus videlicet talis habita. peccatricem autem appellat, prostitutę pudicitiæ mulierem. ¶ *Quum cognouisset*, ἐπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 *Et stans*, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur τῷ καθῆσθαι hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act.7.56. & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam alte fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

39 *Dixit*, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמור [*lemor*] Sic infra, 20.2. ¶ *Qualis*, ποταπή. Id est ποία: nisi malis significari non fuisse Israelitidem, (quod probabile non est) vel pro Israelitide non habitam, quod prostibulum esset: quod expressè prohibetur lege diuina, Deut.23.18. Syrus interpres, pro *Qualis*, vertit παρακφερασμὸς, *Et quæ fama eius*, vt significet mulierem hanc notæ impudicitiæ fuisse. ¶ *Sit peccatrix*, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 *Respondens*, ἀποκριθείς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istum sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 [Inquit

αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δέ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

41 Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

42 Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

43 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

44 Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

45 Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

46 Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

47 Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

48 Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

49 Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

50 Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

xit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

41 Duo debitores, ¨inquit Iesus, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur dic vter eũ plus diliget?

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hãc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis ¨capitis sui extersit.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autẽ, ¨ex quo ¨ingressa est, non intermisit deosculari pedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, ¨dico tibi remissa esse peccata eius multa. ¨Nam dilexit multum: cui autem paulum remittitur, paulum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebãt, dicere apud se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

CAP. VIII.

1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat ¨oppidatim & vicatim, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi *erant* cum eo:

dixit ad illum, Simon habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister dic.

41 *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:*

42 *Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eum plus diligit?*

43 *Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.*

44 *Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.*

45 *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non cessauit osculari pedes meos.*

46 *Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.*

47 *Propter quod dico tibi, remittũtur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.*

48 *Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.*

49 *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic, qui etiam peccata dimittit?*

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: vade in pace.*

CAP. VIII.

1 *ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizãs regnum Dei. & duodecim cum illo.*

41 [*Inquit Iesus.*] Hoc suppleuimus perspicuitatis causa.

* 44 *Capitis sui.* τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Vulgata, *Suis.* Et fateor satis per se intelligi hos fuisse capitis capillos. Sed non temerè videtur capitis nomen & antea expressum vers. 38. & hîc repetitum, quòd capitis sui ornandi curam in primis habeant impudicæ præsertim mulieres, quod ista vsque adeo neglexerit, vt omni abiecto ornatu, suam etiam comam vilissimo præstando ministerio adhibuerit.

* 45 *Ex quo,* ἀφ' ἧς. sub. ὥρας. alioqui dicendum fuit ἐξ οὗ. ¶*Ingressa est,* εἰσῆλθεν. Vulg. & Eras. *Intraui.* εἰσῆλθον. Restitui εἰσῆλθεν sic poscente sententia, & Syri interpretis auctoritate fretus.

47 *Dico tibi remissa,* &c. Λέγω σοι ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar. 6. 5. ¶*Nam dilexit,* ὅτι ἠγάπησε. Vulg. & Eras. *Quoniam dilexit.* Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutũtur ad euertendã gratuitam ex sola fide iustificationem, nõ modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Oppidatim & vicatim,* κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Vulgata, *Per ciuitates & castella.* Sic autem κατὰ distributiuè cum singulari quoque numero construi dicemus, Act. 2. 46. Vtitur autem hic idem noster Lucas plurali numero infrà 9. 6.

Καὶ γυναῖκές τινες αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνὴ, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει, (Mar.16.9.)

Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρώδου· καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες διηκόνουν αὐτῷ ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.

(Mat.13.3 mar.4.2) Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. (Esa.6.9 mat.13.14 mar.4.12 ioh. 12.40 act.18.26 rom.11.8)

Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος, ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. (Matt. 13.18 mar.4.15)

Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἳ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἳ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ

2 Et quædam mulieres ¨quas
sanauerat à spiritibus malis &
morbis, Maria quæ vocabatur
Magdalene, ‖ex qua septem dæ-
monia exierant,
3 Et Iohanna vxor Chuzæ ¨pro-
curatoris Herodis, & Susanna,
& aliæ multæ quæ ministrabãt
¨ei ex facultatibus suis.
4 ‖ Quum autem multa turba
cõueniret, & qui in singulis vr-
bibus erant ¨ proficiscerẽtur ad
eum, dixit per parabolam,
5 Quidam sator exiit vt sereret
semen suum : & interserendum
aliud cecidit secundum viam,
& conculcatum est, & volucres
cæli deuorarunt illud:
6 Et aliud cecidit super petras,
& enatum exaruit, quia non ha-
bebat humorem:
7 Et aliud cecidit inter spinas:
& simul enatæ spinæ suffoca-
runt illud:
8 Et aliud cecidit in terrã bo-
nam : & quum enatum esset, e-
didit fructum centuplum. Hęc
dicẽs clamabat, Qui habet au-
res ad audiendum, audiat.
9 Interrogabant autem eum
discipuli eius ¨dicentes quæ es-
set ista parabola.
10 Ipse verò dixit *eis*, Vobis da-
tum est nosse mysteria regni
Dei : reliquis autem ¨per para-
bolas *loquor*, vt ‖ videntes non
videant, & audientes non intel-
ligant.
11 ‖Est autem hæc parabola: Se-
men illud, est sermo Dei:
12 Qui autem secundum viam
semen excipiunt, ij sunt qui au-
diũt : deinde venit diabolus, &
tollit sermonẽ è corde eorũ, ne,
quum crediderint, seruentur.
13 Qui verò super petrã, *ij sunt*
qui quum audierunt, cum gau-
dio excipiunt sermonem: sed i-
sti radices non habent, qui ad
tempus credunt, & tempore tẽ-
tationis abscedunt.
14 Quod autem in spinas ceci-
dit, ij sunt qui audierunt : sed
¨profecti, à solicitudinibus & di

2 *Et mulieres aliquæ quæ
erant curatæ à spiritibus
malignis & infirmitati-
bus, Maria quæ vocatur
Magdalene, de qua se-
ptem dæmonia exierant,*
3 *Et Iohanna vxor Chu-
zæ procuratoris Herodis,
& Susanna, & aliæ mul-
tæ quæ administrabant ei
de facultatibus suis.*
4 *Quum autem turba plu-
rima conueniret, & de ci-
uitatibus properarent ad
eum, dixit per similitudi-
nem,*
5 *Exijt qui seminat, semi-
nare semen suum: & dum
seminat, aliud cecidit se-
cus viam, & conculcatum
est, & volucres cæli co-
mederunt illud:*
6 *Et aliud cecidit supra
petram, & natum aruit,
quia non habebat humo-
rem:*
7 *Et aliud cecidit inter
spinas: & simul exortæ
spinæ suffocauerunt illud:*
8 *Et aliud cecidit in ter-
ram bonam, & ortum fe-
cit fructum centuplum.
Hæc dicens clamabat,
Qui habet aures audiendi
audiat.*
9 *Interrogabant autem
eum discipuli eius quæ es-
set hæc parabola.*
10 *Quibus ipse dixit, Vobis
datum est nosse mysterium
regni Dei : cæteris autem
in parabolis, vt videntes
non videant, & audien-
tes non intelligant.*
11 *Est autem hæc parabo-
la: Semen, est verbum Dei.*
12 *Qui autẽ secus viam, hi
sunt qui audiunt : deinde
venit Diabolus, & tollit
verbum de corde eorum,
ne credentes salui fiant.*
13 *Nam qui supra petram,
qui quum audierint, cum
gaudio suscipiunt verbum:
& hi radices non habent,
qui ad tempus credunt,
& in tempore tentationis
recedunt.*
14 *Quod autem in spinas
cecidit, hi sunt qui audie-
runt, & à solicitudinibus
& diuitiis & voluptati-*

2 *Quas sanauerat*, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

* 3 *Procuratoris*, ἐπιτρόπου. Sic vocabantur a Græcis qui ab Imperatoribus mittebantur ad certas prouincias sibi peculiariter seruatas, qualis fuit Iudæa præsidibus Syriæ obnoxia. Hunc itaque verisimile est in tetrarchia Herodis, quasi vicarium ipsius, præfuisse rerum summæ administrandæ, quod non temere expressit Euãgelista, sicut infrà Act.13.1. fit mentio cuiusdam Manaheni συντρόφου eiusdem tetrarchæ, vt nouerimus Dominum habere suos etiam electos nonnullos velut in arcano, quales fuerunt Nicodemus & Ioseph Arimatheensis suo, demũ tempore patefacti : & quos ex Cæsaris domo commemorat, nec tamen nominat Apostolus, Philipp.4.22.

¶*Ei*, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 *Proficiscerentur*, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, *Properarent*, σπευδόντων.

9 *Dicentes*, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque apud Syrum interpretem, neque in Vulg. editione reperitur : nec potest conuenire, nisi pro εἴη legas ἐστὶ, vt sit recta oratio.

10 *Per parabolas* [*loquor*,] ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.13.

14 *Profecti*, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia, vel simpliciter expone *Pergentes*, in huius videlicet vitæ curriculo. Est enim per traiectionem explicandũ hoc participium, quæ figura apud

apud Lucā singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiā adfero, vt significetur Copia diuitiarū obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορίζειν vsquam memini legere pro Abundare, vel Copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentē. Sed & altera expositio nihilo est magis accōmodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, *Eò veniunt*, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego absurdissimam esse existimo.

πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

15 Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

16 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

17 Οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

19 Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

20 Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

21 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

uitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructu perferunt.

15 Quod autem in bonam terrā *cecidit*, ij sunt qui in corde honesto ac bono auditum sermonem retinent, & fructum adferunt per tolerantiam.

16 ‖Nemo porrò qui lucernam accenderit operit eam vase, aut subter lectum ponit: sed cādelabro imponit, vt qui ingrediūtur videant lumen.

17 ‖Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod nō sit futurum vt cognoscatur, & veniat in apertum.

18 Videte ergo quomodo audiatis: ‖quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.

19 ‖Venerunt autē ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbā.

20 Et annūtiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adstant foris, cupientes te videre.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ij sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

bus vitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.

15 *Quod autē in bonā terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum adferunt in patientia.*

16 *Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, vt intrantes videant lumen.* Infr. 12.33 mat. 5.15 mar. 4.22

17 *Non est enim occultum quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam veniat.* Infrà 12.2 mar. 10.26 mar. 4.22

18 *Videte ergo quomodo audiatis: qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.* Mat. 13.12 & 25.29 marc 4.25 inf. 19.26

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.* Mat. 12.46 mar. 3.32

20 *Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.*

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.*

¶ *Fructum perferunt*, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος vt existimat Eras. sed à τέλειος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 *Honesto ac bono*, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, *bono & optimo*. quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasm. sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier. 24.3, התאנים הטובות טובות [*hatteenim hattoboth toboth*,] ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicēdi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum: quanuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) alia corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postremum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt, (de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοί, id est, qui nō modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. ¶ *Retinent*, κατέχουσι. Notāda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscribitur πολλῇ, *multa*. ¶ *Per tolerantiam*, ὑπομονῇ. Id est patienter expectando, ita vt sub cruce non fatiscat, sed constanter expectet promissam opem Domini, sicut temporis spatio est opus, vt semen fructum ferat. Respōdet enim verbum ὑπομένειν verbo Hebræo חכה [*chachah*,] vt Daniel. 12.12, Vnde ὑπομονή, cui opponitur ὑποστολή, Heb. 10.36. Vulgata, *In patientia*, nō malè. sed Tolerantiæ nomen mihi videtur Græcam vocem expressius & propius declarare.

18 *Quomodo audiatis*, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, &, eo audito, quomodo vos geratis. ¶ *Videtur* δοκεῖ: videtur nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, si quis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. *Putat se habere*: quæ interpretatio alterum tantùm sensum admittit.

19 *Conuenire*, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quomodo etiam accipitur interdum τὸ τυχεῖν. Vulgata, *Adire*, προσιέναι.

20 *Dicentibus* [*nonnullis*,] λεγόντων. Hebr. לאמור [*lemor*.] Non legimus hoc participium in nostro vetustiss. nec apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione. In duobus autem exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuū ad turbas refertur. Raro certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamen apud Plutarchum in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, penè simile exemplum reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις πράγμασι καὶ πάθεσι προσφόρους, καὶ φαρμάκου πειρωμένων ἐν αὐτῷ πεῖραν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo post,

ἔπειτα θαυμασάντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὀνίδη. ¶ *Te videre*, ἰδεῖν σε. id est te conuenire, a consequenti vt sæpe hæc phrasis apud elegantes etiam scriptores Græcos occurre re solet.

Mat.8.23 mar.4.16

Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης. Καὶ ἀνήχθησαν.

Πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε. καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην· καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

Προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. Ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο· καὶ ἐγένετο γαλήνη.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν; Φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Matt.8.28. mar.5.4

Καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

Ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν ἀλλ᾽ ἐν τοῖς μνήμασιν.

Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς.

Παρήγγειλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαρρήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους.

Ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι ἐστὶν ὄνομα; Ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὸν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

22 ‖Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigiũ, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam lacus. Et "prouecti sunt.

23 Nauigantibus autem eis "sopitus est: & descendit turbo vẽti in lacum: & "complebantur ac periclitabantur.

24 Accedẽtes autem expergefecerunt eum, dicẽtes, Magister, magister, perimus. Ipse verò experrectus obiurgauit vẽtum ac fluctuationem aquę: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicẽtes alij ad alios, Quisnam iste est, vt vẽtis quoque & Aquę imperet, & auscultent ei?

26 ‖Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

27 Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat "dæmonia à temporibus multis & vestimento nõ induebatur, neque in *vlla* domo manebat, sed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Pręcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. "nam à multo tempore corripuerat eum: "itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis "agitabatur à dæmone in deserta.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent "in abyssum.

22 Factum est autem in vna dierum, & ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trans stagnum. Et ascenderunt.

23 Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella venti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.

24 Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor, perimus. At ille surgens increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.

25 Dixit autem illis, Vbi est fides vestra? Qui timẽtes mirati sunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?

26 Et nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.

27 Et quum egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.

28 Is vt vidit Iesum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi est Iesu Fili Dei altissimi? obsecro ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.

30 Interrogauit autẽ illum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.

31 Et rogauerunt illum ne imperaret illis vt in abyssum irent.

22 *Prouecti sunt*, ἀνήχθησαν. Vide suprà 5.3. Vulgata, *Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Erasmus, *Soluerunt*: id est ἀπῆραν.

23 *Sopitus est*, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, *Obdormiuit*, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ἀφυπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. ¶ *Complebantur*, συνεπληροῦντο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, petitum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat. Syrus interpres aliud quiddam legit, sed eodem manente sensu.

27 *Dæmonia*, δαιμόνια. Ita legi in omnibus nostris cod. & hoc conuenit cum legionis nomine. Syrus tamen interpres & Vulg. in singulari numero hanc vocem legerunt.

29 *Nam à multo tempore*, πολλοῖς δὲ χρόνοις: id est iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, *Frequenter*, id est πολλάκις: quam tamen interpretationem non improbo. ¶ *Itaque vinctus* [*ille*,] καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. *Et vinciebatur* Ego verò studui vitare amphiboliam quę ex Hebræo idiomate nascitur. ¶ *Agitabatur*, ἠλαύνετο: id est cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asin. Vulg. & Eras. *Agebatur*, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum in hoc loco.

31 *In abyssum*, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicum) idioma transiit. Significat autem immensæ profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà 6.23, ᾅδην vocat, in quo nimirum dæmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet. 2. 4. quod ne profani quidem scriptores ignorauerunt. Sed videndum est vt in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo, ne pro veritate aniles fabulas substituamus, quales infinitas Gregorius ille in suis Dialogis commemorat.

32 Erat

32 Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

33 Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

34 Ἰδόντες οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

35 Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ᾽ οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

36 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

37 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ᾽ αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

38 Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ᾽ οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

39 Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

40 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

41 Καὶ ἰδού, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ·

42 Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτόν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

43 Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα-

32 Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in lacum: & suffocatus est.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: venerúntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanę mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

36 Annuntiauerũt autẽ ipsis etiã ij qui viderãt, quomodo liberatus fuisset q̃ fuerat dęmoniacus.

37 Et rogauit cũ tota multitudo circũiacentis regionis Gadarenorũ vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse aũt ingressus nauigiũ reuersus est.

38 Rogauit autẽ eũ vir ille à quo dæmonia exierãt, vt esset cũ eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicans per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, excepit eũ turba: nam omnes expectabant eum.

41 ‖Et ecce, venit quidã cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quúmque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum suam:

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. Inter eundum verò turba coarctabat eum.

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat

32 *Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabãt eum vt permitteret eis in illos ingredi. Et permisit illis.*

33 *Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abijt grex per præceps in stagnum, & suffocatus est.*

34 *Quod vt viderunt factũ qui pascebant, fugerunt: & nuntiauerunt in ciuitatem & in villas.*

35 *Exierunt autem videre quod factum est: & venerunt ad Iesum, & inuenerunt hominem sedentẽ, à quo dæmonia exierant, vestitum ac sana mente, ad pedes eius, & timuerunt.*

36 *Nuntiauerunt autem illis & qui viderant, quomodo sanus factus esset à legione.*

37 *Et rogauerunt illum omnis multitudo regionis Gerasenorum vt discederet ab ipsis: quia magno timore tenebantur. Ipse autem ascendens nauim, reuersus est.*

38 *Et rogabat illum vir à quo dæmonia exierant, vt cum eo esset: dimisit autem eum Iesus, dicens,*

39 *Redi in domũ tuam, & narra quanta tibi fecit Deus. Et abiit per vniuersam ciuitatem prædicans quanta illi fecisset Iesus.*

40 *Factum est autem quũ rediisset Iesus, excepit illum turba: erant autem omnes expectantes eum.*

4 *Et ecce, venit vir cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: & cecidit ad pedes Iesu rogans eum vt intraret in domum eius:* Mat. 9.18 mar. 5.22

4 *Quia vnica filia erat ei ferè annorum duodecim, & hæc moriebatur. (Et contigit dum iret, à turbis comprimebatur.*

4 *Et mulier quędam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, quæ in me-*

32 *Erat autem,* ἦν δὲ. Quomodo verò illic porci, animal * sub Lege immũdum? Hac de re vide quod annotauimus Matth. 8.30. Cæterùm illustre exemplum hic habemus tum sceleratissimæ dæmonum naturæ, nihil aliud quàm nocere cupientium, nullo etiam suo commodo: tum etiam ipsorum astutiæ vaferrimæ, dum obtinendæ misericordiæ prætextu student Christum & Euangelium in odium hominum adducere: tum etiam desperatissimæ impudentię, quum suam improbitatem palam ipsos non pudeat profiteri. Nec alio sanè spiritu sunt affecti homines nimium multi. At cur hoc illis concedit Christus? partim vt sese ostendat verè αὐτοκράτορα: deinde vt manifestum diuinæ legis contemptum in Gadarenis qui ad hellinismũ transierant vlcisceatur: denique vt quæ sit prophanorum hominum stoliditas ostẽdat, suæ saluti immundos etiam sues præferentium.

38 *Rogauit autem,* ἐδέετο δὲ. Erasmus, *Rogauerat enim:* id est, ἐδέετο δὲ. Nam etiam ita impressit Frobenius.

39 *Quanta,* ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. *Quanta* verò hîc non declarat *Quàm multa,* sed quàm excellentia & diuina. * ¶*Per totam vrbem,* καθ᾽ ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorum proculdubio intelligit, cuius incolam hunc fuisse dixit supra versu 27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plinius lib. 5. cap. 18. inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita.

40 *Quum reuertisset,* ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est κατὰ τὸ ὑποστρέψαι. Vide Act. 2.1.

λώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐ-
δενὸς θεραπευθῆναι·
Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρα-
σπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα
ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.
Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός
μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέ-
τρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι
συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις,
τίς ὁ ἁψάμενός μου;
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μού τις· ἐγὼ
γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.
Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέ-
μουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι'
ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ
ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη πα-
ραχρῆμα.
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ· ἡ πί-
στις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)
Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις, πα-
ρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅ-
τι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε
τὸν διδάσκαλον.
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐ-
τῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ
σωθήσεται.
Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν
εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκω-
βον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παι-
δὸς καὶ τὴν μητέρα.
Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν.
Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλ-
λὰ καθεύδει.
Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀ-
πέθανεν.
Αὐτὸς δὲ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ
κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέ-
γων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.
Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ
ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ
δοθῆναι φαγεῖν.
Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγ-
γειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

totum victum, nec ab vllo po-
tuerat curari.
44 Quum accessisset à tergo, te-
tigit fimbriam pallij ipsius: &
illico substitit fluxio sanguinis
eius.
45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui
me tetigit? Negantibus autem
omnibus, dixit Petrus & qui
cum eo erant, Magister, turba
te constringit & opprimit, &
dicis, Quis *est* qui me tetigit?
46 Iesus autem ait, Tetigit me
aliquis. nam ego cognoui vir-
tutem à me prodiisse.
47 Quum autem mulier illa vi-
disset se non latuisse, tremens
venit, & accidēs ei *ad pedes*, de-
clarauit ei incōspectu totius po
puli quā ob causā tetigisset eū,
& quomodo sanata fuerat illico.
48 Ipse verò dixit ei, Cōfide filia,
fides tua te seruauit: vade cum
pace.
49 Adhuc eo loquēte, venit qui-
dam à præfecto synagogæ, di-
cens ei, Mortua est filia tua: ne
vexa magistrum.
50 Iesus autem *hoc* audito, re-
spondit ei, Ne metue: crede so-
lummodo, & seruabitur.
51 Ingressus verò domum, non
permisit ingredi quenquam, ni-
si Petrū & Iacobum & Iohan-
nem, & patrē ac matrē puellæ.
52 Flebant autem omnes, & plā-
gebant eam: ipse verò dixit, Ne
flete: non est mortua, sed dor-
mit.
53 Et deridebant eum, quòd sci-
rent esse mortuam.
54 Ipse verò eiectis foras omni-
bus, & prehensa manu eius, cla
mauit dicens, Puella surge.
55 Et reuersus est spiritus eius,
ac surrexit illico: & *ipse* præce-
pit vt ei daretur cibus.
56 Et obstupuerunt parentes
eius: ipse verò præcepit eis vt
nulli dicerent quod factum fu-
erat.

*dicos erogauerat omnem
substantiam suam, nec ab
vllo potuit curari:*
44 *Accessit retro, & te-
tigit fimbriam vestimēti
eius: & confestim stetit
fluxus sanguinis eius.*
45 *Et ait Iesus, Quis est
qui me tetigit? Neganti-
bus autem omnibus, dixit
Petrus, & qui cum illo
erant, Præceptor, turbæ te
comprimunt & affligunt
& dicis, Quis me tetigit?*
46 *Et dixit Iesus, Tetigit
me aliquis: nam ego noui
virtutem de me exiisse.*
47 *Videns autem mulier
quia non latuit, tremens
venit, & procidit ante
pedes eius, & ob quam
causam tetigerit eum, in-
dicauit coram omni popu-
lo, & quemadmodū con-
festim sanata sit.*
48 *At ipse dixit ei, Fi-
lia, fides tua saluam te
fecit: vade in pace.)*
49 *Adhuc illo loquente
venit quidam ad princi-
pem synagogæ, dicens ei,
Quia mortua est filia tua,
noli vexare illum.*
50 *Iesus autem audito hoc
verbo, respondit patri pu
ellæ, Noli timere: crede
tantùm, & salua erit.*
51 *Et quum venisset do-
mum, non permisit intra-
re secum quenquam nisi
Petrum & Iacobum &
Iohannem, & patrem &
matrem puellæ.*
52 *Flebant autem omnes
& plangebant illam. At
ille dixit, Nolite flere,
non est mortua puella, sed
dormit.*
53 *Et deridebant eum,
sciētes quòd mortua esset.*
54 *Ipse autem tenens ma-
num eius, clamauit di-
cens, Puella, surge.*
55 *Et reuersus est spiritus
eius: & surrexit conti-
nuò. Et iussit illi dare
manducare.*
56 *Et stupuerunt paren-
tes eius: quibus præcepit
ne alicui dicerent quod
factum erat.*

43 *Totum victum*, ὅλον τὸν βίον: id est, omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam auctores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit vnde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum colligunt constituendæ suæ idolomaniæ. ¶ *Curari*, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus *Sanare*: sed hoc loco propriè accipitur, quum agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtuntur medici. Vide Matth. 4.23.

46 *Cognoui*, ἔγνων: i. sensi, & percepi. Vulgata & Erasmus, *Noui*: id est οἶδα.

50 *Respondit ei*, ἀπεκρίθη αὐτῷ: i. præfecto synagogæ, non autem ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vulgata & Erasmus maluerunt exprimere antecedens.

51 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Nempe præfecti synagogæ.

54 *Eiectis foras omnibus*, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vet. interpr. hæc nō legit: reperimus tamen (vt extant etiam apud Syrum interpretē) in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorū mirificus est cum Vulg. editione cōsensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nā, inquit, iā antè testatus est Lucas Iesum nō passum esse quenquā eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrē & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) vt hoc concedā, non tamen cōsequi videtur hæc addi nō debuisse. Refertur enim illud ad eā turbā quæ cū Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flētes ac eiulantes, vt disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quib. deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quū non consideraret Erasmus, hic nodū nectit, quomodo possit turba dici eiecta quā non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in vestibulo cōstiterit turba, & funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos, domo eiecisse.

55 *Surrexit*, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam nō modò reuixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

Κεφάλαιον θ.

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

Ἤκουσε καὶ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἡλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν· καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον

CAP. IX.

1 CONuocatis autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

2 Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

3 Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, & illinc exite.

5 Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *vt sit* testimonio aduersus eos.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes *morbos* vbique.

7 Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohãnem excitatum esse à mortuis:

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerãt. Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum desertum

CAP. IX.

1 *Cõuocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & vt languores curarent.* Mat. 10. 1 marci 3. 13, & 6. 7

2 *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.* Mat. 10. 7

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viam, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.* Mat. 10. 9 mar. 6. 8

4 *Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.* Inf. 10. 11 mat. 10. 14 mar. 6. 11 act. 13. 51

6 *Egressi autem circumibant per castella, euangelizantes & curantes vbique.*

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdam, Quia Iohannes surrexit à mortuis:* Mat. 14. 1 marc. 6. 14

8 *A quibusdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta vnus de antiquis surrexit.*

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*

10 *Et reuersi apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in lo-* Mat. 14. 13 marc. 6. 35

IN CAPVT IX.

1 *Duodecim discipulis suis*, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit τοὺς δώδεκα, vt & Syrus interpres, quòd vertas licebit, *illis duodecim*. Addit tamen *suis*, id est, αὐτοῦ.

2 *Et sanarent*, καὶ ἰᾶσθαι. Hîc libuit quasi παρέργως subiicere, quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Ἀεὶ τὸν τὴν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν· τὸ μὲν κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τὰ δὲ θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 *Virgas*, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est *virgam*; quod etiam est in Syra interpretatione. Vide Matth. 10. 10. ¶ *Binas tunicas*, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deest tamen in vno codice. ¶ *Habete*, ἔχειν: id est ἔχετε, enallage Græcis familiari quanuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε subsequatur. Itaque in vno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptũ est μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Et illinc exite*, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, Et ne illinc exeatis. quod in nonnullis etiã̄m veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiamsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. Iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelij per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

6 *Obibant*, διήρχοντο, Vulg. & Erasmus, *Circumibant*, id est περιῄεσαν. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hîc interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio. ¶ *Singulos vicos*, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, *Per castella*. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

7 *Hæsitabat*, διηπόρει. Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἀπορεῖσθαι: sed tamen satis commode exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniant, quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verum exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint aduersarij veritatis nostra memoria, & quam varia subinde consilia frustra captent.

ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.
11 Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.
12 Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν. προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν. ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

Mat.14.6 marc.6.35 ioh.6.5

13 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν βρώματα.
14 Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.
15 Καὶ ἐποίησαν οὕτω· καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες.
16 Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

"vrbis quæ vocatur Bethſaida.
11 Quod quum cognouiſſet turba, ſequuta eſt eum: *ipſe* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus ſanatione opus erat, ſanabat.
12 ‖Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, "*illuc* diuertant, & inueniant ∴ cibaria: nam hîc in loco deſerto ſumus.
13 *Ipſe* verò dixit eis, Date ipſis vos quo veſcantur. Ipſi verò dixerunt, Non ſunt nobis ∴ plus quàm quinque panes & duo piſces, "niſi nos profecti emamus "toti huic populo eſcas.
14 ∴Aderãt enim quaſi viri quinquies mille. Ait autem diſcipulis ſuis, Facite vt diſcumbãt "per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni.
15 *Ipſi* igitur ita fecerũt, &"diſcubuerunt *illi* omnes.
16 *Ipſe* verò acceptis quinque illis panibus & duobus piſcibus, ſuſpiciens in cælum, "benedixit eis: & fregit ∴dedítque diſcipulis vt apponerent turbæ.

cum deſertũ qui eſt Bethſaidæ.
11 *Quod cum cognouiſſent turbæ, ſequutæ ſunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebãt ſanabat.*
12 *Dies autem cœperat declinare: & accedẽtes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, vt euntes in caſtella villáſque quæ circa ſunt, diuertant, & inueniant eſcas: quia hîc in loco deſerto ſumus.*
13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non ſunt nobis plus quàm quinque panes & duo piſces, niſi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam eſcas.*
14 *Erant autem fere viri quinque millia. Ait autẽ ad diſcipulos ſuos, facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos.*
15 *Et ita fecerũt, & fecerunt diſcumbere omnes.*
16 *Acceptis autẽ quinque panibus & duobus piſcibus, reſpexit in cælũ, & bene dixit illis: & fregit, & diſtribuit diſcipulis ſuis vt ponerent ante turbas.*

10 *Vrbis quæ vocatur Bethſaida*, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, *Qui eſt Bethſaidæ*, τὴν Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur deſertum eſſe eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro cenſeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiſcebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipienda ſit dictio πέραν apud alios Euangeliſtas in huius hiſtoriæ narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan. 6.

12 *[Illuc] diuertant*, καταλύσωσι. Alibi τὸ καταλύειν cõuertimus *Diſſoluere*: quæ eſt propria huius verbi declaratio. Tranſlatitiè autem accipitur pro recipere ſe in diuerſoriũ: ſed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos ſoluunt quum ad diuerſorium ventum eſt: qua ſignificatione videtur Martialis vti *Interiungendi* vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hoſpitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere quòd de via deflectant: & hoſpitia ipſa, diuerſoria vocantur ſimili ratione. ¶ *Cibaria*, ἐπισιτισμόν. Vulg. & Eraſ. *Eſcas*, βρώματα. Eſt autẽ ἐπισιτισμὸς propriè (vt exiſtimo) militare vocabulũ, & id declarat quod Latini Frumentationem dicũt.

13 *Plus*, πλεῖον. Eraſmus, *Plures*, id eſt πλείους: quum in Frobenij editione legatur πλεῖον. Cic. *Opiniones quum tam variæ ſint, alterum fieri poteſt, vt earum nulla: alterum certè non poteſt, vt plus vna vera ſit.* Terentius, *Ancillas ſecum adduxit plus decem.* ¶ *Niſi*, εἰ μή τι. Sic ſæpe in ellipſi adhibentur eiuſmodi particulæ ex communi vſu loquendi. Poteſt autem hoc modo expleri ſentẽtia. Non ſunt nobis plus quàm quinque panes & duo piſces. Itaque non poſſumus eis dare quo veſcantur, niſi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum eſt, hanc formulam loquẽdi ferè vſurpari quoties abſurdum quippiam aut ἀδύνατον ſequi ſignificatur: ideo ſubiicitur, ἦσαν γὰρ, *aderant enim*, quibus verbis Lucas cauſam adfert cur hoc diſcipuli tam abſurdum iudicarint. ¶ *Toti huic populo*, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל העם הזה [*lechol haham hazzeh*,] id eſt, *qui toti huic populo ſufficiat.* Vulg. & Eraſmus ad verbum, *In omnem hunc populum*, qua ſignificatione interdum etiam vſurpatur præpoſitio In apud Latinos: ſed ita ferè vt rei potius quàm perſonæ declarandæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, *Emptos piſciculos in cœnam ſeni.*

14 *Aderant enim*, ἦσαν γάρ. Vulg. & Eraſ. *Erant autẽ*, ἦσαν δὲ, contra omnium codicum & Syri interpretis fidem. ¶ *Per ſingulos quoſque diſcubitus quinquageni*, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6. 39. vbi expoſuimus hanc loquendi formulam.

15 *Diſcubuerunt [illi] omnes*, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic ſcriptum inuenio in Veteris editionis pleriſque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm ſi ἅπαντας legas & interpreteris, *Fecerunt omnes diſcumbere*: quanuis eiuſmodi repetitiones ſint Hebræis familiares.

16 *Benedixit eis*, εὐλόγησεν αὐτούς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, *precatus eſt & fregit.* Apud Iohannem verò in huius hiſtoriæ narratione 6. 11, ſcriptum eſt, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, *Et gratiis actis, dedit.* Itaque non dubium eſt quin εὐλογεῖν (quod apud Græcos etiam diſertiores ſignificat ἐπαινεῖν laudare, quoniam laudatio cum beneficentiæ agnitione coniuncta eſt) hoc loco ſignificet τὸ εὐχαριστεῖν, id eſt gratias agere, neque Syrus interpres addit pronomen relatiuum. Quia tamen plerunque additur relatiuum αὐτούς, & nimis abſurdum fuerit cogitare Chriſtum egiſſe panibus gratias, aut precatum eſſe panes ac piſces, emollienda eſt hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixiſſe, id eſt de his panibus ac piſcibus gratias egiſſe Deo Patri, (quamobrem etiam in meo vetuſtiſſimo codice rectè legitur ἐπ᾽ αὐτοῖς, ſuper ipſis) & ſimul eũ precatus vt tantilla panum ac piſcium copia tantam multitudinem paſceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur, 1. Sam. 9. 13. יברך הזבח [*iebarech hazzebach*:] id eſt benedicere ſolet ſacrificio: & à Paulo 1. Tim. 4. 5. cibus dicitur ſanctificari verbo & oratione, ſiue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apoſtolus, vt hîc quoque coniungendum eſt. Nam partim pro cibo præſtito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & ſobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu conſumamus. Inde factum vt Chriſtiani dicantur benedicere menſæ, & cõſecrare menſam, quum tamen hæc benedictio non ad ipſos cibos, ſed ad Deum potius & conuiuas pertineat. In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt ſcribitur 1. Cor. 10. 16) vt ipſum benedicendi verbum poſſit eodem modo explicari, tamen prorſus diuerſus eſt benedictionis finis, vt ſuo loco explicabimus. ¶ *Deditque*, καὶ ἐδίδου. Vulg. & Eraſmus, *Et diſtribuit*, καὶ μετεδίδου.

17 Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάν-
τες· καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλα-
σμάτων, κόφινοι δώδεκα.
18 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευ-
χόμενον καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ
μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτούς, λέγων,
Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;
19 Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην
τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δέ,
ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.
20 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέ-
γετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε,
Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.
21 Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε
μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·
22 Εἰπών, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου
πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ
τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμ-
ματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρί-
τῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.
23 Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει
ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν,
καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέ-
ραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.
24 Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέ-
σῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος
σώσει αὐτήν.
25 Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδή-
σας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέ-
σας, ἢ ζημιωθείς;
26 Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐ-
μοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δό-
ξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρός, καὶ τῶν ἁγίων
ἀγγέλων.
27 Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν
ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανά-
του ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.
28 Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ
ἡμέραι ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέ-
τρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη
εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.
29 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐ-
τόν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον,

17 Comederunt igitur omnes il-
li, & saturati sunt: & sublatum
est quod superfuit ipsis fragmé-
torum, cophini duodecim.
18 ‖Et factũ est, quum ipse ¨solus
precaretur, erant cum eo ¨disci-
puli: interrogauitque eos, dicés,
Quem me dicit esse turba?
19 Ipsi auté respódentes dixerũt,
Iohanné Baptistá: alij autem E-
liam: alij verò, Prophetá quem-
piam ex antiquis resurrexisse.
20 Dixit autem eis, Vos verò
quem me esse dicitis? Respon-
dens autem Petrus dixit, Chri
stum illum Dei.
21 Ipse verò interminatus eis,
præcepit vt nulli hoc dicerent:
22 Dicens, ‖Oportet Filium ho-
minis multa pati, & reprobari à
senioribus & principibus Sacer
dotum & Scribis, & trucidari,
& tertia die excitari.
23 ‖Dicebat auté omnibus, Si-
quis vult me sequi, abdicet se-
metipsum, & attollat crucem
suam ¨quotidie, & sequatur me.
24 ‖Quisquis enim voluerit ani-
mam suam seruare, perdet eam:
quisquis verò perdiderit ani-
mam suam mea causa, is serua-
bit eam.
25 ‖Quid enim prodest cuipiam
¨si lucretur vniuersum mundũ,
se ipsum auté perdat, siue *seipso*
multetur?
26 ‖Quem enim ¨puduerit mei
ac meorum sermonum, eius pu-
debit Filium hominis, quando
venerit cũ gloria sua & Patris,
sanctorúmque Angelorum.
27 ‖Dico autem vobis verè, sunt
quidã ex iis qui hic adstant qui
nequaquam gustabunt mortem
vsquedũ viderint regnum Dei.
28 ‖¨Factum est autem, post hæc
verba, quasi ¨dies octo *intercesse-
rant*, quum assumptis Petro &
Iohanne & Iacobo, ascendit in
montem vt precaretur.
29 Et facta est inter precandum
species vultus eius alia, & vesti-

17 *Et manducauerunt o-
mnes, & saturati sunt: &
sublatum est quod super-
fuit illis, fragmentorum
cophini duodecim.*
18 *Et factum est quum so-* Matt 16.13
lus esset orans, erant cum mar.8.27
*illo & discipuli: & inter-
rogauit illos, dicens, Quem
me dicunt esse turbæ?*
19 *At illi responderunt,
& dixerunt, Iohannem
Baptistam: alij autem E-
liam: alij verò, quia vnus
Propheta de prioribus sur
rexit.*
20 *Dixit autem illis, Vos
autem quem me esse dici-
tis? Respondens Simõ Pe-
trus dixit, Christum Dei.*
21 *At ille increpans illos,
præcepit ne cui dicerẽt hoc:*
22 *Dicens, Quia oportet* Mat. 17.21
Filium hominis multa pa mar.8.31
*ti, & reprobari à seniori-
bus & principibus Sacer-
dotum & Scribis, & occi-
di: & tertia die resurgere.*
23 *Dicebat autem ad om* Inf.14.27
nes, Siquis vult post me matt.10.38
venire, abneget semetip- & 16. 24
sum, & tollat crucẽ suam mar.8. 35
quotidie, & sequatur me.
24 *Qui enim voluerit a-* Inf.17.33
nimam suam saluam fa- matt.10 39
cere, perdet illam. nam qui & 16.25
perdiderit animam suam mar. 8.35
propter me, saluam faciet ioh. 12.25
illam.
25 *Quid enim proficit ho-* Mat.16.26
mo si lucretur vniuersum mar. 9.36
*mundum, se autem ipsum
perdat, & detrimentum
sui faciat?*
26 *Nam qui me erubuerit* Infrà 12.9
& meos sermones, hunc matt. 10.33
Filius hominis erubescet, mar.8.38
quum venerit in maiesta- 2. tim.2.12
*te sua & Patris, & san-
ctorum Angelorum.*
27 *Dico autem vobis verè,* Mat.26.
sunt aliqui hîc stantes qui marci 9.1
*non gustabunt mortem do-
nec videant regnum Dei.*
28 *Factum est autem post* Mat.17.1
hæc verba fere dies octo, mar.9.1
*& assumpsit Petrum &
Iacobum & Iohannem,
& ascendit in montem
vt oraret.*
29 *Et facta est, dũ oraret,
species vultus eius altera,*

---

18 *Solus*, καταμόνας, i. separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuisset, vt suprà 8.40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quum reuertisset. aut fortassis quum solus oraret, interuenerunt discipuli. ¶*Discipuli*, οἱ μαθηταί. Vulg. & Eras. *Et discipuli*, καὶ οἱ μαθηταί, quum ne in Frobeniana quidem editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus est. Nam ita significaretur alios præterea adfuisse: quod si verum est, qui dici possit Christus fuisse καταμόνας;

23 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Extat tamé apud Syrum interpretem, & magna est eius emphasis, qua videlicet significatur fore vt sicut dies diem consequitur, ita crux crucem excipiat.

25 *Si lucretur*, κερδήσας: i. ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri versiculo, Iliad. α, ἶσον ἐμοὶ φάσθαι, id est ἐάν τις μάχῃ. Subiicitur enim καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζοι.

26 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Erubuerit*. Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres. Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2, ---*Sed iura fidémque Supplicis erubuit*. Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

28 *Factum est autem*, ἐγένετο δέ. Sic solent Hebræi suum illud ויהי [*Vaiehi*] vsurpare in connectẽdis narrationibus. ¶*Dies octo intercesserunt*, ἡμέραι ὀκτώ sub. Extiterunt. Erasm. *Diebus octo*, ἡμέραις ὀκτώ, ita vt redundet copula sequens, altero Hebræorum idiotismo. Et sic legit Syrus interpres, adiecta particula איך [*beich*,] id est ὡσεὶ, quasi. Quomodo verò sit calculus horum dierum supputandus diximus Marci 9,2. *

καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

30 Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

31 Οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

32 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

33 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

34 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

35 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

36 Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

Mat. 17.14 mar. 9.14

37 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

38 Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

39 Καὶ ἰδοὺ, πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρῖβον αὐτόν.

tus eius albus ac refulgens.

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses & Elias:

31 Qui visi cum gloria, dicebant ipsius "exitum, "quo futurum erat vt defungeretur in Hierusalem.

32 Petrus verò & qui cum ipso erant, grauati erāt somno: "quū autem euigilassent, viderūt gloriam eius, & duos illos viros qui stabant cum eo.

33 Et factum est quum isti discederent ab eo, dixit Petrus ad Iesum, Magister, bonum est nos hic esse: atque *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inūbrauit "eos: timuerūt autem dum illi ingrederentur in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est filius ille meus, dilectus ille: ipsum audite.

36 Et "postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autē siluerunt, & nulli declararunt "per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

37 ‖Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent è monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce quidam è turba exclamauit, dicēs, Præceptor, rogo te, respice "ad filium meum: nam vnigenitus est mihi.

39 Et ecce, spiritus arripit eum, "& *ipse* repētè "clamat, "& *spiritus* discerpit eum spumantem, & vix discedit ab eo, "conterēs eum.

& vestitus eius albus & refulgens.

30 *Et ecce, duo viri loquebantur cum illo: erant autem Moyses & Elias:*

31 *Visi in maiestate: & dicebant excessum eius quem completurus erat in Ierusalem.*

32 *Petrus verò & qui cū illo erant, grauati erant somno: & euigilantes, viderunt maiestatem eius, & duos viros qui stabant cum illo.*

33 *Et factum est quū discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moysi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.*

34 *Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

35 *Et vox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.*

36 *Et dum fieret vox, inuentus est Iesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ viderant.*

37 *Factum est autem insequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.*

38 *Et ecce vir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia vnicus est mihi.*

39 *Et ecce, spiritus apprehendit eum & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit, dilanians eum.*

31 *Exitum*, τὴν ἔξοδον. Vulgata & Erasmus, *Excessum*, rectè quidem & eleganter, sed ambiguè. Itaque nōnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔκστασιν declararet: nonnulli rursus, tanquam excellentiam ac præstantiam, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam auctores, vt annotat Valla. ¶ *Quo futurum erat vt defungeretur*, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quæ completurus erat*. Ego malui synonymū quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima, instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 *Quum autem euigilassent*, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Erasmus, *Expergefacti*. διεγερθέντες.

34 *Eos*, αὐτούς. Mosen videlicet & Eliam, è cōspectu abreptos, ad quos etiam referendum est verbum εἰσελθεῖν, vt rectè explicat Syrus interpres.

36 *Postquam vox illa extitisset*, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν: id est μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplum aliud occurrit infrà 11.v.37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertisse, *Dum fieret vox*. ¶ *Per id tempus*, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In diebus illis*. Hunc autē Hebraismum quū alibi sæpe retinuerimus, hic mutauimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed vsque quo Christus resurrexisset.

38 *Ad filium meum*, ἐπὶ τὸν υἱόν μου. Syrus interpres legit, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν υἱόν μου, id est, In me & filium meum.

39 *Et [ipse] repentè*, καὶ ἐξαίφνης. Quoniā multa hîc verba copulantur, quorum alia ad ipsum Dæmonium, alia ad puerum dæmoniacū referuntur, expressi quæ ambiguitatē tollunt. ¶ *Clamat*, κράζει. Vulg. addit, *& elidit*. i. ῥήσσει. vt scribitur etiā in meo vet. cod. pro quo tamē rectius scriberetur ῥάσσει. ¶ *Et [spiritus] discerpit eum spumantem*, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ. Vulg. *dissipat eum cum spuma*, admodum impropriè. Nec enim illo verbo significatur hoc in loco discerptio aliqua re vera, sed iactatio illa membrorū cum interioribus grauissimis cruciatibus, ac si viscera ipsa laniarentur, sicut secare dicitur podagra. Syrus interpres vertit ומחרך שנוהי [*vamecharek schenauchi*,] *& stridet dentibus suis*, τρίζει ὀδόντας αὐτοῦ. vt Mar. 9.18. ¶ *Conterens*, συντρῖβον. Vulgata & Erasmus, *Dilanians*, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Erasmus συντρίβοντος, id est atterente seu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, solent isti membrorum conuulsione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt sese totos atterant.

43 *Magni-*

40 Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτὸ, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

41 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

42 Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

43 Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

44 Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

45 Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

47 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ᾽ ἑαυτῷ·

48 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

49 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ᾽ ἡμῶν.

50 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ᾽ ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

51 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tādem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

42 Quū autem adhuc accederet, allisit eum dæmonium, & discerpsit: obiurgauit autē Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

43 Percellebantur igitur omnes super ¨magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

44 ‖ Reponite vos ¨ in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis ¨occultum, ¨adeo vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

46 ‖ ¨ Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

47 Iesus verò ¨visa ¨cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulū hūc nomine meo, me excipit: & quicūque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos, is ¨erit magnus.

49 ‖ Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quēdam sub nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia *te* non sequitur nobiscum.

50 Et dixit ei Iesus, ¨Ne prohibete *illum*: qui enim nō est aduersum nos, pro nobis est.

51 Factum est autem, interim dū

40 *Et rogaui discipulos tuos vt eijcerent illum: & non potuerunt.*

41 *Respondens autem Iesus dixit, O generatio infidelis & peruersa, vsquequo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.*

42 *Et quum accederet, elisit illum dæmonium, & dißipauit. Et increpauit Iesus spiritum immundū, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

43 *Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirātibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,*

44 *Ponite vos in cordibus vestris sermones istos. Filius enim hominis futurū est vt tradatur in manus hominum.* Mat.17.22. mar.9.35.

45 *At illi ignorabant verbum istud, & erat velatum ante eos, vt non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.*

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.* Matth.18.1 mar.9.33.

47 *At Iesus videns cogitationes cordis illorū, apprehēdit puerum, & statuit illum secus se:*

48 *Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est.*

49 *Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eijcientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.* Marc.9.38

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim non est aduersus nos, pro nobis est.*

51 *Factum est autem dum*

43 *Magnifica virtute*, μεγαλειότητι. Vulg. *Magnitudine*, μεγέθει. Erasm. *Magnificentia*, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphrasin vsurpaui necessariò. Nam vt solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cælestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur: nisi malimus Maiestatis nomen vsurpare: quod & ipsum tamen mihi videtur satis expressum ad id de quo speciatim agitur.

44 *In aures vestras*, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendite diligenter, & semel audita conseruate. Vulgata, *In cordibus vestris*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ᾽ ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, --*memorique condita mente teneto.*

45 *Occultum ipsis*, παρακεκαλυμμένον ἀπ᾽ αὐτῶν. Sic vsurpatur apud Hebræos נכחד [*nichchad*] vt Psal.69.6. quum Latini potius tertio casu vtantur. Vulgata, *Et erat velatum ante eos*, vt legisse videatur ἔμπροσθεν αὐτῶν. Eras. *Absconditum ab illis*: quæ interpretatio etiam ambigua est. ¶ *Adeo vt*, ἵνα. * Id est ὥστε cum infinito verbo, vt videtur sententia postulare, quod alibi obseruauimus.

46 *Incidit autem disceptatio*, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eras. *Intrauit autem cogitatio*. Atqui apparet ex Mar.9. v.34. habitam fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos, vbi vtitur Euāgelista verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτοὺς non rectè conuertit Vetus interpres *In eos*, quū apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.

47 *Visa*, ἰδών. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἴσθωνται pro συνιέναι, i. Sentire pro Intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδώς, *Quum sciret*. ¶ *Cogitatione*, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationem sum interpretatus: sed pro Cogitatione hîc accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent. Christus autem ambitionem, vnde omnis ista disceptatio orta fuerat, meritò studuit in primis præcidere.

48 *Erit*, ἔσται. Vulgata legit ἐστί, *est*, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, *hunc puerulum*, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, *huiusmodi puerulum*.

50 *Ne prohibete* [*illum*,] μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ᾽ ὑμῶν, Non est enim contra vos. deinde subiicitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι, &c. Syrus autem interpres vtrobique legit ὑμῶν, nempe *Aduersum vos*, & *Pro vobis*.

τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

4 Reg.8. 10.& 12 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

Matt.8.19 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτόν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Mat.8.22. Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. σὺ δὲ

cõpleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse faciẽ suã direxit ad eundũ Hierosolymã.

52 Misitque nũtios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei *hospitium*.

53 Sed *illi* non receperunt eum, quòd facies eius esset proficiscentis Hierosolymam.

54 Quũ autẽ hoc vidissent eius discipuli Iacobus & Iohannes, dixerũt, Domine, vis dicamus vt ignis descẽdat è cælo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis quales spiritus vos sitis.

56 Filius enim hominis non venit vt perderet animas hominũm, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 Factum est autẽ proficiscentibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Et dixit ei Iesus, Vulpes habent lustra, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

59 Dixit autem ad aliũ *quendam*, Sequere me. Ille vero dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam, ac sepeliã patrem meum.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mortuos

complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Ierusalem.

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum: & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararent illi.*

53 *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Ierusalem.*

54 *Quum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicimus vt ignis descendat de cælo, & cõsumat illos?*

55 *Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.*

56 *Filius hominis non venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.*

57 *Factum est autem ambulantibus illis in via dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris, Domine.*

58 *Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.*

59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.*

60 *Dixitque ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mor-*

51 *Tempus quo sursum reciperetur*, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Dies assumptionis eius*. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.2) Assumi potius respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in voce ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, i. rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerẽ coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quoniã apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam * domum receptus. Sed hæc argutia inanis est: & manifestè refellitur ex Act.1.11, vbi narratur res gesta, & eadem dictio vsurpatur, additur enim ἀφ' ὑμῶν i. à vestri conspectu. Verbo autem συμπληροῦσθαι non significatur hoc loco tempus completum sed mox implendum. Fuit enim hæc vltima ipsius ascensio Hierosolymam. ¶ *Faciem suam direxit*, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, הכין פניו [*hechin panau*,] vt Ezech.4.3 & Ierem.42.15. שום תשים [*sum tasim*.] Nam העז פנים [*hehez panim*] non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb.7,13. & 21.29. Fit autem mentio circunstantiæ * temporis, vt significetur Christũ certo iam moriendi proposito, sese in viam dedisse: inde orta ista loquendi formula quòd qui aliquò iter instituũt eò faciẽ dirigant oportet.

52 *In vicum*, εἰς κώμην. Sic habet etiam Syrus interpres. In quibusdam tamen codicibus legitur εἰς πόλιν, *in vrbem*: quod sequutus est Vetus interpres. Sed illud præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, *in alium vicum*. Non fit igitur hoc loco mentio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscurus eius regionis significatur. ¶ *Vt pararẽt ei [hospitium,]* ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent verba ἐλλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.10.

53 *Quòd facies eius esset proficiscentis*, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Eras.) sicut oculi loqui dicũtur qui innuũt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Mihi tamen durum & insolens videtur hoc dicendi genus. Itaque etsi nihil in Græco contextu emendare sum ausus cõtra codicum fidem, tamen cum vetere Latino interprete existimo scribendum πορευομένου, *! quoniam Christum tendere viderunt Hierosolymam versus, ipsius videlicet vultu illuc obuerso. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorum hæresis de templo Hierosolymitano, quæ paucis explicatur Iohan.4.20.

54 *Dicamus*, εἴπωμεν, i. iubeamus: quẽ Hebraismũ sæpe iã exposuimus. ¶ *Vt etiã Elias fecit?* ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε; Hæc nó legimus in quodã cod. & in Vulg. editione: extant tamẽ apud Syrũ interpretẽ, & minimè videntur expungẽda, quũ insignẽ doctrinam cõtineant peruersę quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiã & explicantur apud Theophylactũ.

55 *Qualis spiritus sitis*, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritũ hic vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factũ vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם [*nephaschoth haadam*:] id est, homines ipsos, aut hominum vitam. Comperimus autem hæc omnia, καὶ εἶπεν οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων. quod etiam omittitur in Vetere editione, nec legitur apud Syrum interpretem.

60 *Mortui*, οἱ νεκροί. Veræ videlicet vitæ expertes, & doctrinæ de vita æterna contumaciter reluctantes.

61 *Vt vale-*

ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

61 Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε· πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

62 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ᾽ ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ι.

1 ΜΕτὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

2 Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

3 Ὑπάγετε, ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

4 Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

5 Εἰς ἣν δ᾽ ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

6 Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ᾽ αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀνακάμψει.

7 Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες

suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius "vt valedicam iis qui sunt "domi meæ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua "admota aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

CAP. X.

1 POst hæc autem designauit Dominus etiam alios "septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.

2 Dicebat igitur eis, ‖Messis quidem multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis vt emittat operarios in messem suam.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: ‖& "neminem in via salutaueritis.

5 ‖In quamcunque domum ingrediemini, primùm dicite, Pax *esto* huic domui.

6 Quòd si fuerit illic "quispiam filius pacis, requiescet super eũ pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

7 "Manete autem "in ea ipsa do-

tuos suos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.

61 *Et ait alter, Sequar te Domine: sed permitte mihi primùm renuntiare iis qui domi sunt.*

62 *Ait ad illum Iesus. Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.*

CAP. X.

1 *POst hæc autem designauit Dominus & alios septuagintaduos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus.*

2 *Et dicebat illis, Messis quidem multa, operarij autem pauci: rogate ergo Dominum messis vt mittat operarios in messem.* Matt. 9.37

3 *Ite, ecce, ego mitto vos sicut agnos inter lupos.* Mat. 10.16

4 *Nolite portare sacculũ, neque peram, neque calceamenta: & neminẽ per viam salutaueritis.* 2. Reg. 29

5 *In quamcunque domum intraueritis primùm dicite, Pax huic domui.* Mat. 10.12. marc. 6.10

6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur.*

7 *In eadem autem domo*

---

61 *Vt valedicam*, ἀποτάξασθαι. Vulgata, *Renuntiare*. Vide Mar. 6,46. ¶ *Domi meæ*, εἰς τὸν οἶκόν μου. Syrus interpres addit ואתא [*vithe*,] Et veniam.

62 *Admota aratro*, ἐπιβαλὼν ἐπ᾽ ἄροτρον. Fortassis alludit ad Elisæi factum, sicuti refertur, Reg. 19.19.

IN CAPVT X.

1 *Septuaginta*, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuaginta duos, casúne an errore, nescio, quum vetustissimi quique interpres 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητάς, Discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quum scriptum esset dlos, (vt sæpe librarij indocti ista compendia quæsiuerunt) postea nonnullos ex dlos, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scribitur οβ, nec addit μαθητάς. vt plane nihil certi habeam quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) *septuaginta* legere, quum cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres hûc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 *Neminem in via salutaueritis*, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyberbolica loquutio qua vtuntur Hebræi, quum alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2. Reg. 4.29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerantur. Hæc omnia igitur sunt κατὰ τί, & habita temporis ratione explicanda. vt plánè ridiculi sint Monachi, quum votum illud fictitiæ paupertatis quam vocant, & Anabaptistæ quoque, quum suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

6 *Quispiam filius pacis*. ὁ υἱὸς εἰρήνης. Filius pacis Hebraico more vocatur qui per Dei gratiã dignus est illius pacis impertitióne vt videtur Matthæus ipse interpretari 10, 11 & 13. Sicut contra filij iræ nasci dicimur Eph. 2,3, id est digni quibus indignetur & quos perdat Dominus.

7 *Manete*, μένετε: id est, hospitium vobis deligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hic propriè accipitur pro ישב [*iaschab*] id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hærere: sed pro חלין [*helin*.] id est diuertere & in hospitio tãtisper morari dum quieueris, vt cœptum iter persequaris. Vnde mansionis vocabulum pro hospitio & diuersorio vsurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון [*malon*.] ¶ *In ea autem ipsa domo*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *In eadem autem domo*, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ita accipi quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeantur hospitium mutare, quod paulo pòst subiicitur: adeo vt si ita interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si a Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui non intelligat præcipi discipulis ne de quærẽdo commodo hospite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco constituerunt diutius commorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus vt discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis venientibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hic instituitur solennis quædam prædicatio Euangelij, qualis fuit à discipulis vsurpata quum iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymam, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in vltima Christi profectione, quia superiore cap. versu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, *quũ impleretur tempus quo futurum erat vt sursum reciperetur*.

καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐρ-
Deut.14.14 γάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαί-
matt.10.10 νετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.
1.tim.5.18 Matt.10.11
8 Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέ-
μενα ὑμῖν·
9 Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθε-
νεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑ-
μᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.
10 Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς
πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,
11 Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡ-
Suprà,9.5 act.13.51 & 18.6 μῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμε-
θα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγι-
κεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.
12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡ-
μέρα ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πό-
λει ἐκείνῃ.
13 Matt. 11.21 Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊ-
δά. ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο
αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πά-
λαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι
μετενόησαν.
14 Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον
ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.
15 Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ
ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ.
16 Matt.10.40 iohã. 13.20 Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀ-
θετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθε-
τῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.
17 Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ
χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια
ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.
18 Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν σατα-
νᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.
19 Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ

mo, edẽtes & bibentes ¨quæ ab
ipsis *apposita fuerint*: ‖dignus e-
nim est operarius mercede sua.
Ne transite ¨è domo in domum.
8 ‖ Sed & in quamcunque vr-
bem ingressi fueritis, & excepe-
rint vos, edite quæ apponuntur
vobis:
9 Et sanate ægrotos qui in ea
fuerint, & dicite eis, Appropin-
quauit ¨ad vos regnum Dei.
10 In quamcunque autem vrbẽ
ingressi fueritis, & non excepe-
rint vos, egressi in plateas eius,
dicite,
11 ‖Etiam puluerem qui adhæ-
sit ¨nobis ex vrbe vestra, ¨vobis
abstergimus: tamen hoc scito-
te, appropinquasse ad vos re-
gnum Dei.
12 Dico autem vobis, Sodomo-
rum conditionem die illo tole-
rabiliorẽ fore quàm vrbis illius.
13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi
Beth-saida. nam si in Tyro &
Sidone editæ fuissent virtutes
quæ editæ sunt apud vos, olim
cum sacco & cinere sedentes
resipuissent.
14 ¨Ideo Tyri & Sidonis tolera-
bilior erit conditio in iudicio
quàm vestra.
15 Et tu Capernaum quæ vsque
ad cælum elata es, vsque ad in-
feros depriměris.
16 ‖Qui vos audit, me audit: & q
vos reiicit, me ¨reiicit: q verò me
reiicit, reiicit eum qui misit me.
17 Reuersi sunt autem septua-
ginta cum gaudio, dicẽtes, Do-
mine, etiam dæmonia subiiciũ-
tur nobis ¨per nomen tuum.
18 *Ipse* autẽ dixit eis, ¨Spectabã
Satanã, vt fulgur, è cælo ¨cadẽtẽ,
19 Ecce, do vobis potestatem

manete edentes & biben-
tes quæ apud illos sunt:
dignus est enim operarius
mercede sua. Nolite trãs-
re de domo in domum.
8 *Et in quãcunque ciui-*
tatẽ intraueritis, & sus-
ceperint vos, manducate
quæ apponuntur vobis:
9 *Et curate infirmos qui*
in illa sunt: & dicite illis,
Appropinquauit in vos
regnum Dei.
10 *In quãcunque autẽ ciui-*
tatem intraueritis, & non
susceperint vos, exeuntes
in plateas eius, dicite,
11 *Etiam puluerẽ qui ad-*
hæsit nobis de ciuitate ve-
stra, extergimus in vos:
tamẽ hoc scitote quia ap-
propinquauit regnũ Dei.
12 *Dico vobis quia Sodo-*
mis in die illa remissius e-
rit quàm illi ciuitati.
13 *Væ tibi Chorazaim, væ*
tibi Beth-saida: quia si in
Tyro & Sidone factæ
fuissent virtutes quæ factæ
sunt in vobis, olim in cili-
cio & cinere sedentes pœ-
niterent.
14 *Veruntamen Tyro &*
Sidoni remissius erit in
15 *iudicio quàm vobis.*
Et tu Capharnaum vs-
que ad cælum exaltata,
16 *vsque ad infernum demer*
gěris.
Qui vos audit, me au-
dit: & qui vos spernit, me
spernit: qui autẽ me sper-
17 *nit, spernit eũ qui misit me*
Reuersi sunt autem se-
ptuaginta cum gaudio, di-
centes, Domine etiam dæ-
monia subiiciuntur nobis
18 *in nomine tuo.*
Et ait illis, Videbam
Satanam, sicut fulgur, de
cælo cadentem.
19 *Ecce, dedi vobis potesta*
tem calcandi supra serpẽ.

¶ *Quæ ab ipsis [apposita fuerint,]* τὰ παρ' αὐτῶν: subaudi παρατιθέμενα, quod participum exprimitur sequente versiculo. Vulgata, *Quæ apud illos sunt*: id est τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Erasmus rectè annotauit: quanuis quod ad sententiam attinet, minimum intersit. ¶ *E domo in domum*, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hìc demum vetantur hospitium mutare, ob eam causam quam paulo antè dixi, & bellè quidẽ scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum, aut ventrûm potius, instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd hostiatim victum mendicare soleant.

8 *Sed & in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν δ' ἂν. Vulgata & Erasm. *Et in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν ἂν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse battologiam, consideranda est ratio superiori versiculo adiuncta. Quum enim dixisset Dominus, *Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint*, addit rationem, *Quia*, inquit, *dignus est operarius mercede sua*. Perinde est igitur acsi dixisset, posse ipsos bona conscientia vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent vnde soluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarij soleãt. Hic autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim vt contenti sint non modò quouis hospitio quod ipsis patuerit, sed etiam quouis apposito cibo, nempe ne seipsos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 *Ad vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, *In vos*. Sed constat ἐπὶ vsurpari ἀντὶ τῆς πρὸς, vt suprà etiam annotauimus 3.2. Vtuntur autem hac enallage non modò Hebræi, sed etiam disertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον εἶμι.

11 *Nobis*, ἡμῖν. Meus vetustissimus codex addit εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν, id est *pedibus nostris*, quod etiam vertit Syrus interpres. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Id est aduersum vos, vt explicatur suprà, 9.5. Vulgata & Erasmus, *In vos*.

14 *Ideo*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide Matth.11.22.

16 *Reiicit*, ἀθετεῖ. Vide Marci 6.26.

17 *Per nomen tuum*, ἐν ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edẽdis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebantur, sicut ex Act. Apost. liquet, sed Cristi nomen inuocabant, cuius se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 *Spectabam*, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicib. legisse, *Videbãt*: quam interpretationem planè repudio. ¶ *Cadentem*, πεσόντα. Collocatur Satan in aëre cum suis Angelis, Ephes.6.12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelij potestas ipsius aboletur.

19 *Nihil*

πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει.

Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστι ὁ πατήρ, εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Καὶ ἰδού, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτόν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτόν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρω-

calcandi serpentes & scorpiones, & supra omnem vim inimici: & ¨nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd spiritus vobis subiiciātur: gaudete verò potius quòd nomina vestra scripta sint in cælis.

21 Eo ipso momento exultauit Iesus ¨spiritu, & dixit, Gloriam tibi tribuo Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc absconderis à sapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ¨ ita placuit tibi.

22 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 Et conuersus ad discipulos, ¨priuatim dixit *eis*, ‖Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuisse videre quæ vos videtis, nec vidisse: & audire quæ auditis, nec audiuisse.

25 ‖Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentās eum, & dicēs, præceptor, quid faciēdo, vitam æternam possidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?

27 Ille verò respondens dixit, ‖ Diliges Dominum Deū tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribus tuis, & ex tota cogitatione tua: ‖& proximum tuum vt teipsum.

28 Tum *ipse* dixit ei, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.

29 Ille autem volens ¨iustificare seipsum, dixit Iesu, Et quis est meus proximus?

30 ¨Excipiens autem Iesus dixit,

tes & scorpiones, & super omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia spiritus vobis subiiciuntur: gaudete autem quòd nomina vestra scripta sunt in cælis.*

21 *In ipsa hora exultauit spiritu & dixit, Cōfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam Pater, quoniam sic placuit ante te.*

22 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo. Et nemo scit quis sit Filius, nisi Pater: & quis sit Pater, nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

23 *Et conuersus ad discipulos suos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.* Matt.13.16

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

25 *Et ecce, quidam Legis peritus surrexit, tentans illum, & dicens, Magister, quid faciendo, vitam æternam possidebo?* Mat.22.35 mar.12.28

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid scriptum est? quomodo legis?*

27 *Ille respondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum sicut teipsum.* Deut.6.5 Leui.19.18

28 *Dixitque illi, Rectè respondisti: hoc fac, & viues.*

29 *Ille autem volens iustificare seipsum, dixit ad Iesum, Et quis est meus proximus?*

30 *Suscipiens autem Iesus dixit, Homo quidam de-*

19 *Nihil vos lædet*, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσει: vel (vt Vulg. & Erasm.) *Nihil vobis nocebit*. ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικεῖν, quisquis etiam aliquid præter iustum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli sint æquè expositi atque ij quibus hoc vnum est curæ, vt Deum religiosè colant.

21 *Spiritu*, τῷ πνεύματι, i. animo. Quāuis in tribus vet. codicib. addatur τῷ ἁγίῳ, i. sancto, vt in nōnullis etiā vetustis codic. Latinis, & apud Syrū interpretē quoque legitur: tamen hanc esse germanā lectionē puto, nec magis cōmodè hæc posse exponi de Spiritu sancto q̄ quòd dicitur Ioh.13.21. turbatus fuisse spiritu: qui locus optimè explicatur Mat. 26.38. Quod autē existimat Eras. de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, nō satis firma ratione nititur, vt alibi ostēdimus. ¶*Ita placuit tibi*, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matt.11.26. Cæterùm in vetustis codicib. additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶπε, *& conuersus ad discipulos, dixit*: quæ verba non legit Vetus interpres, & sanè puto hîc redundare, quanuis aliter sentiat Valla.

23 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. Videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est.

29 *Iustificare seipsum*, δικαιοῦν ἑαυτόν: i. seipsum à iustitia commendare, siue sese vt iustum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quam homonymiā qui nō animaduerterunt, conati sunt Paulū cum Iacobo cōmittere, & gratuitam ex fide iustificationē eiusmodi testimoniis euertere.

30 *Excipiens*, ὑπολαβών: i. (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐκδεξάμενος. pro quo in vernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parole*. Sic Virg. lib. Æneid.9, vtitur Excipiēdi verbo, absolutè posito, vt annotauit Valla, prolato etiā Xenophōtis exēplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrē Erasmus cōuertit, *Respondens*, i. ἀποκριθείς: quum alioquin etiā significet Existimare, vt sæpe sumus interpretati, & Sursum rapi, vt Act.1.9. siue Suscipere: quā postremā notionē sequutus hoc loco Vetus interpres, quū conuertisset ὑπολαβών *suscipiens*, sciolus quispiam mutauit in *Suspiciens*, quasi hæc Christus dixerit sublatis in cælum oculis.

πός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

Ὁμοίως δὲ καὶ Λευΐτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν.

Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ᾽ αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ,τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ᾽ αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου. καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

Quidam deſcendebat ab Hieruſalem in Iericho,& incidit in latrones, qui expoliato eo & ¨plagis impoſitis abierunt, *eo* ſemınece relicto.

31 ¨Caſu autem Sacerdos quidam deſcendit per eandē viam: qui viſo eo, ¨ex aduerſo præteriit.

32 Similiter & Leuita, ¨quum veniſſet ad eum locum,& illum vidiſſet,præteriit ex aduerſo.

33 Samaritanus autē quidā iter faciēs,venit ¨ad eū,& eo viſo,miſericordia intima cōmotus eſt.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipſum impoſitum ſuo iumento,duxit in diuerſorium, & eius curam egit.

35 Poſtero autem die abiēs,prolatos duos denarios dedit hoſpiti, & dixit ei, Curam ipſius age: & quodcunque præterea inſumpſeris, ego quum redibo, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vſus eſt miſericordia erga eum. Ait igitur ei Ieſus, Abi, & tu fac ſimiliter.

38 Factū eſt verò inter eundū,ipſe ingreſſus eſt in quendā vicū: mulier autē quædā Martha nomine excepit eum domū ſuam.

39 Et huic erat ſoror quæ vocabatur Maria,quę etiam aſſidens ad pedes Ieſu, audiebat ipſius ſermonem.

40 Martha verò diſtrahebatur circa frequēs miniſterium: ¨ſuperueniens igitur ait, Domine,non eſt tibi curæ quòd ſoror mea reliquit me vt ſola miniſtrem? dic ergo ei ¨vt mihi viciſſim opituletur.

41 Reſpondens autem dixit ei Ieſus, Martha,Martha, ſolicita es,& ¨ſatagis de multis:

ſcendebat ab Ieruſalem in Iericho, & incidit in latrones qui etiam deſpoliauerunt eum, & plagis impoſitis abierunt, ſemiuiuo relicto.

31 *Accidit autem vt Sacerdos quidam deſcenderet eadem via: & viſo illo præteriuit.*

32 *Similiter & Leuita, quum eſſet ſecus locum, & videret eum, pertranſiit.*

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ſecus eum: & videns eum, miſericordia motus eſt.*

34 *Et appropinquans alligauit vulnera eius, infundens oleum & vinum: & imponens illum in iumentum ſuum, duxit in ſtabulum, & curam eius egit.*

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit ſtabulario, & ait, Curam illius habe: & quodcunque ſupererogaueris, ego quum rediero, reddā tibi.*

36 *Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi qui incidit in latrones?*

37 *At ille dixit, Qui fecit miſericordiam in illum. Et ait illi Ieſus, Vade, & tu fac ſimiliter.*

38 *Factum eſt autem dum irent, & ipſe intrauit in quoddam caſtellum: & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum ſuam.*

39 *Et huic erat ſoror nomine Maria, quæ etiam ſedens ſecus pedes Domini, audiebat verbū illius.*

40 *Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium: quæ ſtetit, & ait, Domine non eſt tibi curæ quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi vt me adiuuet.*

41 *Et reſpondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, ſolicita es, & turbaris erga plurima:*

¶ *Plagis impoſitis*, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Seſtio, & alibi ſæpe, vt minimè neceſſe fuerit à Græcis deflectere.

* 31 *Caſu*, κατὰ συγκυρίαν: id eſt κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre.* à verbo κύρειν, quòd eſt Cadere. à verbo Hebræo קרה [*Karah*,] quod tamen ita eſt accipiendum vt ſciamus hominum quidem conſiliū ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt quod ad ipſam attinet, caſui ac fortunæ nullus prorſus locus relinquatur. ¶ *Ex aduerſo præteriit*, ἀντιπαρῆλθεν. Vulgata & Eraſmus, *Præteriit*, i. παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντὶ, qua ſignificatur, iſtum non modò non acceſſiſſe, ſed etiam deflexiſſe de via, nempe quòd ei eſſet religio vel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur.

32 *Quum veniſſet ad eum locum*, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, *Quum eſſet ſecus locum.* Eraſmus, *Quum iret iuxta locum.* Vide Marci 6.2, & Iohan. 6.20. vbi τὸ γενέσθαι ponitur pro παραγίγνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθὼν, quod in pleriſque codicibus additur, redundare, neque etiam conuerſum eſt à Vulgato interprete.

33 *Ad eum*, κατ᾽ αὐτόν: i. eò loci vbi ille iacebat. aliud enim eſt κατ᾽ αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν. ideo Vetus interpres conuertit *Secus eum.*

40 *Superueniens*, ἐπιστᾶσα. Vide ſuprà, 2.9. ¶ *Vt viciſſim mihi opituletur*, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, *vt vnà mecum manus admoueat* [*operi*.] Eſt enim metaphora ab oneribus ſumpta quæ vtrinque admotis manibus ſubleuantur. Vulgata & Eraſ. *Vt me adiuuet*, i. ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ. *

41 *Satagis*, τυρβάζῃ. Vulg. *Turbaris*, impropriè, quāuis vox hęc Latina ab illa Gręca oriatur. Sic autē ſignificatur varia Marthæ de commodè accipiendo hoſpite ſolicitę diſcurſatio, & vtrunque verbum μεριμνᾶν & τυρβάζεσθαι reſpondet voci Hebraicè חרד [*charad*] qua vtitur Propheta in hiſtoria

historia persimili 2.Reg.4.13. Et hoc ipsum Latinè declarari Satagendi verbo, declaratur pulchris istis Quintiliani verbis lib.6.cap.4, *Afer venustè Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deiicientem, & imponentem, non Agere dixit, sed Satagere.*

Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

Κεφάλαιον ια.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ;

Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν. οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστάς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν

42 Atqui vna re opus est. Maria verò bonam partem elegit, quę non auferetur ab ea.

CAP. XI.

1 ET factum est quū ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

2 ‖Dixit autem eis, Quum precamini, dicite, PATER ¨noster qui es in cęlis, sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuū: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

3 Panem nostrum quotidianū da nobis ¨in diem.

4 Et remitte nobis ¨peccata nostra: ¨etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tētationem, sed libera nos ab illo malo.

5 Dixit etiam eis, Quis vestrûm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicat ei, Amice, ¨da mihi mutuò tres panes:

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei?

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & ¨ dare tibi.

8 Dico vobis, etiamsi nō dederit ei surgens, eo quòd amicus

42 *Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.*

CAP. XI.

1 *ET factum est quum esset in quodam loco orans, vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum: Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.*

2 *Et ait illis, Quum oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomē tuum: adueniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, sic in terra.* Mat.6.4

3 *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.*

4 *Et dimitte nobis peccata nostra: si quidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.*

5 *Et ait ad illos, Quis vestrûm habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:*

6 *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponā ante illum?*

7 *Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: iam ostiū clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.*

8 *Dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit, propter*

IN CAPVT XI.

2 *Noster qui es in cælis*, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit Vetus interpres, & apparet ex Augustino Enchirid. ad Laurent. cap.116, Latina exemplaria Lucæ tūc habuisse in hac precatione quinque tantum petitiones, omissa videlicet tertia, & altera sextæ parte, quæ postea fuerunt ex Matthæo suppletæ: quod tamen iam olim factum fuisse, non tantum ex Græcis codicibus, sed etiam ex Syra interpretatione constat.

3 *In diem*, τὸ καθ' ἡμέραν: Id est quāto in hunc diem opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13, feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplū nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitę nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atque apud Matthęum σήμερον. sicut etiam scribitur in meo vetustiss. codice. sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete cōuertere, *Hodie*. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere, *In singulos dies*, i. quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibusdā codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, *iour à iour*. Sic Euripides, Ἱκέτ. Καὶ μὴν ἔμοιγε ζῶντι μὲν καθ' ἡμέραν, Κἂν σμίκρ' ἔχῃ μοι πάντ' ἀεὶ αὐταρκῶς ἔχει. Sed minime probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti crastinū panem. Nam inquit, qui vespere orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus. Syrus vertit כל־יום [Cul-iom] omni die. *

4 *Peccata*, ἁμαρτίας. Vetustiss. meus codex habet ὀφειλήματα *debita*, quod melius respondet participio ὀφείλοντι. ¶*Etenim ipsi*, καὶ γὰρ αὐτοί, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est etenim & ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Erasm. *Siquidem & ipsi*, vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Vetustiss. autem meus codex habet ὡς καὶ ἡμεῖς, Vt & nos. Etsi verò remissionis peccatorum causa vera est ipsius Dei misericordia, * tamen quum promiserit ille hanc beneficentiam iis qui & ipsi peccata proximis suis condonant, videtur hæc nostra remissio speciē habere causæ interueniētis, siue, Sine qua non, vt in scholis loquimur. Sed multū diuersæ sunt quæstiones, nec vnquam confundendæ. Vnde proficiscatur peccatorum remissio: &, Quibus remittantur peccata.

5 *Da mihi mutuò*, χρῆσόν μοι. Vulg. *Commoda mihi*, impropriè, quia hîc adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quāuis Plautus semel atque iterum ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de cōmodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehēdit Valla, cuius vestigia sequutus est Eras. Castellio vertit, *Mutua*: quod verbum non memini lege-

re in ea significatione apud idoneos auctores.

7 *Dare tibi*, δοῦναί σοι. In vetustis Latinis nonnullis codicibus subiicitur, Et ille perseuerauerit pulsans. quod maximè videtur appositum: & citatur etiam ab Augustino, De verbis Domini, sermone 29.

ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅ-
σων χρήζει.
Mat. 7. 7. & 21. 22 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθή-
mar. 1. 24 σεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούε-
ioh. 14. 13 & 16. 22 τε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.
iacob. 1. 10 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν
Matt. 7. 7 εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.
Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ
Matt. 9. 32. υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ καὶ
& 12. 22 mar. 3. 20 ἰχθὺν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐ-
τῷ;
Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠὸν, μὴ ἐπιδώσει
αὐτῷ σκορπίον;
Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες,
οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέ-
κνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ
οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦ-
σιν αὐτόν;
Matt. 9. 33. Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐ-
& 12. 22 τὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου
marc. 3. 10 ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐ-
θαύμασαν οἱ ὄχλοι.
Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶπον, Ἐν Βεελζε-
Matt. 9. 24 βοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει
τὰ δαιμόνια.
Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ'
αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.
Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήμα-
Matt. 12. 25 τα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑ-
mar. 3. 24 αυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται· καὶ οἶ-
κος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

eius sit: at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.
9 ‖Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.
10 ‖Quisquis enim petit, accipit & qui quęrit, inuenit: & pulsanti aperietur.
11 ‖Ecquis autem ex vobis pater, *si* filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpētē?
12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?
13 Si vos igitur qui mali estis, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritū sanctum petentibus ab ipso?
14 ‖Eiecit etiam dæmoniū quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est ille mutus, & mirata est turba.
15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.
16 Et alij *eum* tentantes, signum è cælo petebant ab eo.
17 Ipse verò quum nosset cogitationes eorum, dixit eis, ‖Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese *dissidens* cadit.

improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.
9 *Et ego dico vobis, Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.*
10 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.*
11 *Quis autē ex vobis patrē petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit illi?*
12 *Aut si petierit ouum, nunquid porriget illi scorpionem?*
13 *Si ergo vos quum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quāto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum bonum petentibus se?*
14 *Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quū eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.*
15 *Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia.*
16 *Et alij tētantes, signum de cælo quærebant ab eo.*
17 *Ipse autē vt vidit cogitationes eorū, dixit eis, Omne regnū in scipsum diuisum, desolatur: & domus supra domum cadit.*

---

8 *At certè propter importunitatem*, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε converterunt Vetus interpres & Eras. *Tamen*, id est μέντοι: quum potius significet *Quidem certè*, vel *At certè*. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt *Improbitatem*, mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momētis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 *Ecquis autem.* & c. τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32. 1. Itaque vt planior esse oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulùm deflexìmus: sic tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alij interpretes quos nobis videre contigit. Videtur autem hoc fuisse vulgatum prouerbiū, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus obseruat. *Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera.* Illi verò quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est Pro perca scorpium: quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat. ¶ *Dabit*, ἐπιδώσει, id est δώσει, quum alioqui ἐπιδιδόναι μεταβατικῶς significet sese totum alicui rei dare, cum casu personæ: cum casu autem rei, aliquid supra iustam mensuram largiri.

13 *Cælestis*, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in vno codice & in Vulgata editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, *quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint*? Nihil tamen sum ausus mutare ex coniectura. ¶ *Sanctum*, ἅγιον. In Vulgata editione legitur Bonum, id est ἀγαθόν. contra verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulgata editione consentiunt.

14 *Mutum*, κωφόν, ab effectu, quòd hunc hominem redderet mutum, vel potius quòd mutum hominem obsideret, vt duplex sit editum miraculum.

17 *Et domus aduersus sese dissidens, cadit*, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, *Et domus super domum cadit.* At ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthęus quum de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, repetit participium, *siue*, inquit, *de familia, siue de ipsius ædificij structura hoc accipias.* Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτὸν, Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. ¶ *Aduersus sese*, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπτάεπτος, pro κατάεπτος, & ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας, quæ est Æschyli Tragœdia, pro ἑπτὰ κατὰ Θηβῶν, vt rectè emēdat Eustathius, quū vulgò legant ἑπτὰ ἐπὶ Θήβαις.

20 Digito

18 Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

19 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

20 Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

21 Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

22 Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

23 Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ σκορπίζει.

24 Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

25 Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

26 Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

27 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

28 Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

29 Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

18 Quòd si etiam Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dęmonia.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filij vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

20 Sin autem ¨ digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

21 Quum ¨ potens quispiam armatus custodit ¨aulam suam, ¨in pace sunt ea quæ habet:

22 Postquam verò quispiam eo potentior ¨inuadens vicerit eũ, ¨totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.

23 Qui nõ est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

24 ‖ Quum impurus spiritus exierit a quopiam, transit per arida loca, quærens ¨ requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

25 Veniens igitur inuenit eam versam ¨& ornatam.

26 Tunc proficiscitur & assumit septem alios spiritus peiores quam sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fitque vltima conditio hominis illius deterior priore.

27 Factum est autem quum hęc diceret, attollens vocem quædã mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonẽ Dei, & eum ¨obseruant.

29 ‖ Quum autem turba aggregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista ¨mala est: signum requirit: sed signum non dabitur ei, nisi signum illud ‖ Ionæ Prophetæ.

18 *Si autem & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eiicere dæmonia.*

19 *Si autem ego in Beelzebub eiicio dæmonia, filij vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi iudices vestri erunt.*

20 *Porrò si in digito Dei eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.*

21 *Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet.*

22 *Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius aufert in quibus confidebat, & spolia eius distribuit.*

23 *Qui non est mecum, contra me est: & qui non colligit mecum, dispergit.*

24 *Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.* Mat. 12.43

25 *Et quum venerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.*

26 *Tunc vadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.* Heb. 6.4 1 pet. 2.20

27 *Factum est autem quum hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.*

28 *At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.*

29 *Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.* Matt. 12.38 Ionæ 2.1

20 *Digito Dei*, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלחים [*beetsbah elohim*,] vt Exod. 8.17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filij virtus essentialis, Spiritus sanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro Digito Dei, Spiritum Dei.

21 *Potens*, ἰσχυρός. Vide Matth. 12.19. ¶ *Aulam*, τὴν αὐλήν. i. regiam suam. Vulgata & Erasmus, *Atrium*. Id enim propriè declarat αὐλή, videlicet apertam & vacuam primam ædium partem, quam Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis acciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebraicè בשלום [*beschalom*] id est, tranquille ac beate suis bonis perfruitur.

22 *Inuadens*, ἐπελθών: vel (vt Vetus interpres conuertit) *Superueniens*, id est ex inopinato veniẽs, vt apud Hom. Odyss. ο, πρὸ μὲν αὖ υἱὸς ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον. ¶ *Totam armaturam*, τὴν πανοπλίαν. i. res ipsius omnes, siue omne ipsius instrumentum. Nam latissimè patet ὅπλων appellatio Græcis vt Armorum quoque Latinis.

24 *Requiem*, ἀνάπαυσιν. Id est vbi sedem ponat. Vnica enim est Satanæ quies, homines lædere.

25 *Et ornatam*, καὶ κεκοσμημένον. Imò fœdis sordibus deturpatam. Sed hic est nimirum animi ornatus quem requirit Satan. In nonnullis editionis Latinæ codicibus istud deest: quod etiam non desunt qui ex Matthæo putent irrepsisse.

28 *Obseruant*, φυλάσσοντες. Id est reipsa præstant. Vide supra 2.19.

29 *Mala est*, πονηρά ἐστι. Apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεά, Gens ista est mala gens.

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

3. Reg. 10. 2 para. 9. Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδού, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

Ionæ 3.5 Ἄνδρες Νινευῒ ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδού, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Sup. 8.16 mat. 5.15 mar. 4.21 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

Matt. 6.22 Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν.

Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινόν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ, εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

Mat. 23.25 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

30 Nam prout fuit Ionas signum Nineuitis, ita etiam erit Filius hominis isti genti.

31 ‖Regina Austri surget in iudicio cum viris gentis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *est* hoc in loco.

32 Viri Nineuitæ exsurgēt in iudicio cum gente ista & condemnabunt eam:‖quòd ad præconium Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm Ionas *est* hoc in loco.

33 ‖Nullus verò si lucernam accenderit "in occulto ponit *eam*, neque subter modiū: sed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, "splendorem videant.

34 ‖Lucerna corporis est oculus: quum igitur oculus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.

35 Considera ergo "num lumen quod in te est, tenebræ sint.

36 Itaque si corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebrosam, erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore te illustrat.

37 Quum autem *hæc* loquutus esset, rogauit eum quidā Pharisæus vt pranderet apud se. Ingressus igitur discubuit.

38 Phariseus verò "quum *hoc* vidisset, admiratus est "eum non prius ablutū fuisse ante prādiū.

39 Dixit autem ei Dominus, ‖"Vos quidem Pharisæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: sed "quod intra vos est, plenum est rapina & "scelere.

40 Amentes, nónne qui fecit quod foris est, etiam id quod intus est fecit?

30 *Nam sicut fuit Ionas signū Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi isti.*

31 *Regina Austri surget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hic.*

32 *Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitētiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hic.*

33 *Nemo lucernā accendit, & in abscondito ponit, neque sub modio: sed supra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videāt.*

34 *Lucerna corporis tui est oculus tuus: si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: si autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebrosum erit.*

35 *Vide ergo ne lumē quod in te est, tenebræ sint.*

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totū, & sicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidā Pharisæus vt pranderet apud se. Iesus autem ingressus recubuit.*

38 *Pharisæus autem cœpit intra se reputans dicere quare non baptizatus esset ante prandium.*

39 *Et ait Dominus ad illum, "Nunc vos Pharisæi quod de foris est calicis & catini mundatis: quod autem intus est vestrum, plenum est rapina & iniquitate.*

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis est, etiam id quod deintus est fecit?*

33 *In occulto*, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, *In abscondito*, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus vetustis legimus εἰς κρυπτήν, & fortasse magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus Caueas. ¶ *Splendorem*, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς, *lumen*, vt legerunt & interpretati sunt alij, eodem sensu.

35 *Num sint*, μή ἐστι. Vulg. *Ne sint*, μὴ ᾖ. Et ita legit Syrus interpres, & in meo vetustissimo codice neque hic versiculus nec proximè consequens legitur.

38 *Quum[hoc] vidisset, admiratus est*, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In meo vetustissimo & alio præterea exemplari legi ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionē sequutus Vetus interpres conuertit, *Cœpit intra se reputans dicere:* quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæsitare, vt Mar. 11.23. ¶ *Eū non prius, &c.* ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. *Quòd non baptizatus esset*, prætermissa particula πρῶτον, quæ videri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hic declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar. 7.4.

39 *Vos quidem*, νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Eras. *Nunc vos.* Sed particula νῦν hoc loco non est temporis aduerbium, sed potius coniunctio expletiua: nisi malimus interpretari, *At vos*, vel, *Vos verò.* Sic enim sæpe solet à Demosthene quoque vsurpari in assumptionibus argumentorum. ¶ *Quod intra vos est*, τὸ ἔσωθεν: i. animus vester. Vulg. *Quod intus est vestrum.* Erasmus Vallam sequutus, *Quod intus est vestri.* Cæterùm si conferamus cū hoc loco ea quæ scribuntur Matth. 23.26, videri possit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic nostro Euangelistæ est familiarissima. vt sic interpretari possimus, Sed quod intus est, (nempe intra patinam) plenum est vestra rapina. Matthæus enim aperte dicit patinas & pocula referta esse ipsorum rapinis. Agitur autem de puro ciborum vsu, contra Pharisæorum sententiam, qui putabant mundatis patinis omnia esse munda. Quasi verò (inquit Dominus) non sit potius habenda ratio eius quod intra patinam est quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundastis, & sunt ex earum genere quarum vsus in Lege conceditur: tamen alia ratione sunt immundæ, nimirum per rapinam & scelus à vobis comparatæ. ¶ *Scelere*, πονηρίας. Vulgata, *Iniquitate*: id est ἀδικίας. Theophy. *inuidia* interpretatur. Est enim hoc vitiū semper cum mala mente & malo animo coniunctum.

Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδού, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν.

Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

41 ¨Immo, ¨ea quæ penes vos ſunt date ¨*in* eleemoſynam: & ecce, omnia ¨erunt vobis pura.

42 ¨Sed væ vobis Phariſæis, ¨quoniam ¨decimatis mentham & rutam, ¨& quoduis olus, ſed pręteritis ¨iudicium & charitatem Dei. ¨Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 ‖Væ vobis Phariſæis, quoniã diligitis primum conſeſſum in conuentibus, & ſalutationes in foris.

44 ‖Væ vobis Scribæ & Phariſæi hypocritę: quoniam eſtis vt monumenta quæ non apparent, & *quæ* neſciunt ij qui ſuper *ea* ambulant.

41 *Veruntamen quod ſupereſt, date eleemoſynam & ecce, omnia munda ſunt vobis.*

42 *Sed væ vobis Phariſæis quia decimatis mentham & rutam, & omne olus, & prӕteritis iudicium & charitatem Dei. hæc autẽ oportuit facere, & illa nõ omittere.*

43 *Væ vobis Phariſæi quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro.* Inf. 20. 46 mat. 23. 6 mar. 12. 38

44 *Væ vobis, quia eſtis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes ſuprà, neſciunt.* Mat. 23. 27

41 *Immò date*, πλὴν δότε, vel, *Quin potius*: ſicut infrà 12, 31. Itaque Chriſtus rapinę & ſceleri quæ impediebant quo minus purè veſci poſſent, opponit Charitatẽ, qua futurũ ſit vt ſanctificetur quod intra patinam eſt, etiamſi ablutæ non fuerint patinæ, ſicut admonet Daniel Nebucadnezarem vt peccata redimat eleemoſynis, id eſt pro eo quod tot regiones erãt iniquiſſimè populatus, rapinas iſtas beneficentia penſaret. Eſt enim varius ac multiplex vſus iſtius particulæ, vt diximus Mat. 11. 22. Vulg. & Eraſm. *Veruntamen date*: vt ſit hæc ſententia, Impurè quidem veſcimini, vt nunc facitis, & hallucinamini magnopere: ſed tamen remedium huic malo adferri poteſt: putà ſi ex veſtris iſtis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemoſynam. quomodo videlicet furtorum partẽ ſibi vendicabant olim Ægyptij ſacerdotes, quibus poſtea Romani ſacrifici ſucceſſerunt qui ſuis ſacrilegiis non contenti, ſeſe pauperũ loco ſubſtituere cõſueuerunt. vt accepta prędæ parte, prędatores ſcilicet apud Deum abſoluãt. Itaque hanc expoſitionem planè repudio. Quod autem attinet ad verbum δότε, adfert alteram etiam interpretationem Eraſ. putà ſi ſignificet *Datis*, indicandi modo: vt ſit hic ſenſus, Quod quum ita ſit. i. quum intus abũdetis rapina & ſcelere. Dominus autem animi potius quàm patinarum purificationẽ requirat, tamen ita eſtis ſtulti, vt vos exiſtimetis liberari ab omni rapina, ſi paululum ex ea contuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nam alioquin (inquit idem Eraſ.) duriuſculè cohæret hæc adhortatio cum iis quæ præcedunt ac ſequuntur. Quî enim conuenit vt quos modò fecerit ita ſceleroſos, ſubitò data eleemoſyna, velit vndiquaque mundos videri? Hæc ille. Atqui non videntur hęc pati poſſe grammaticorũ regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neque mihi facilè perſuaſerim vſquã extare ſimilis enallages exemplum. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda ſunt vobis, ironicè eſſent explicanda: quod fieri vix poteſt quin coacta ſit interpretatio. Neque verò duriuſculè cohæret hæc adhortatio, quum nihil magis ſit conſentaneum quàm explicato morbo adhibere remedium: quodquidem quale ſit, non videtur Eraſ. (quod cum bona ipſius venia dictum eſſe velim) ſatis attentè conſideraſſe. ¶ *Ea quæ penes vos ſunt*. τὰ ἐνόντα. vel, Pro facultatibus, ita vt κατὰ ſubaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, vt intellexit Syrus interpres ſiue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12. 33. Imò alluſione quadam ad ſuperius dicta, fortaſſis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος. id eſt quibus pocula & patinas replebãt: acſi diceret Chriſtus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, eſtote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum ſuppetũt. Vetus interpres cõuertit, *Quod ſupereſt*, id eſt τὸ λοιπὸν. ſeu potius τὸ περισσεῦον, quod non probo. Tertull. rectius. lib. 4. aduerſus Marcionem, *Date quæ habetis eleemoſynam*. Theophyl. rectè quidẽ τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, id eſt *quæ vobis adſunt*, ſiue *facultates veſtras*, ſed quòd exiſtimat Chriſtũ maluiſſe dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Phariſæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ inſunt atque adeo inſident auari hominis animo, id mihi quidem ſubtilius videtur quàm vt admitti poſſit. Adfert Eraſmus aliam interpretationem, vt τὰ ἐνόντα poſitum ſit abſolutè pro τὸ ἐνὸν, vt intelligas, quæ facta ſunt, fieri infecta non poſſe: illud autem reſtare. quod ſit in eorum poteſtate, vt rapinas penſent eleemoſynis. Sed hoc non eſt concedendum, niſi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt reſtituo, quoad eius fieri poteſt, quod malis artibus quæſiuimus, de noſtro ſimus liberales. Neque enim exiſtimandum eſt eum facere quod Deo gratum eſſe poſſit, qui ex malè quæſitis partem ſibi ſeruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipſi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis ſatiſfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduerſus eos qui externo cultu putabant ſe Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc ſacra attuliſſent, quum (vt rectè ſcribitur Eccleſiaſtici 34. 24) qui è bonis pauperum ſacrificat, ſimilis ſit ei qui mactat filium coram patre. ¶ [*In*] *eleemoſynam*, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνην cum τὰ ἐνόντα, per appoſitionem non modò Hebræis, ſed etiam Græcis familiarem, quamobrem etiam Syrus interpres, præpoſita litera ב, vertit בזדקתא [*bezedketha*.] Sic Iſocrat. ad Demonicum: ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ὑμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinummo, *Eſt ager* (inquit) *ſub vrbe nobis, eum dabo dotem ſorori*. In qua conſtructione interdum etiam additur pręoſitio, ſicut nos hîc expreſſimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, *Date eleemoſynam*. De quo vocabulo diximus Matthæi 6. verſu 1. ¶ *Erunt*, ἐστὶν: id eſt ἔσται, vt etiam ſcriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam poſſit præſentis temporis ſignificatio.

42 *Sed væ vobis*, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν Optimè hæc cohærent cũ ſuperioribus. vt minimè dubium ſit quin ἀλλὰ ſic conuerti oporteat. Quum enim mentionem feciſſet beneficentiæ, futurum erat vt hîc Phariſæi ſuas decimas obiicerent. Oſtendit igitur Dominus quantum abſint à vera liberalitate, quantumuis externam illius ſpeciem præ ſe ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1. Cor. 1. 3. ¶ *Quoniam* ὅτι. In pleriſque Vulgatæ editionis codicibus non legitur *Quia*, ſed *Qui*, tum hoc verſiculo, cum etiam aliis ſequentibus: quam lectionem germanam eſſe puto, & ab iis deprauatam qui, quum ſcriptum eſſet vt vides in iſto margine, & hoc literarum compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuſcripta exemplaria cum impreſſis contulerit, in quibus permulta ſimilia errata tam ſæpe occurrunt, vt nemini dubium eſſe poſſit ex vno loco infinitos alios poſtea fuiſſe deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanaſſe. Nihil tamen volui mutare contra vetuſtorum codicum fidem, quum præſertim legat & interpretetur ὅτι Syrus interpres apud Matthæum.

¶ *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε, id eſt, decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege perſoluendam: quemadmodum Latinis dicebatur legio decimari, quum decimus quiſque ad ſupplicium legebatur ex militari diſciplina, vt infrà 18. verſu 12. Alij contrà ad auaritiam Phariſæorum hoc referunt, qui ex quibuſuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam ſenſu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Hebr. 7. 5.

Sed priorem interpretationem potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis vsus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsúmque adeo Apitium legerit. ¶ *Et quoduis olus*, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id est omne genus olerum, vt rectè explicat Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap. 99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1. Timot. 2. 4, Deum velle omnes homines saluos fieri. ¶ *Iudicium*, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט [*mischpat*,] id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alteram illam partem iuris gentium, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quę ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hic accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hic declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. ¶ *Hæc autem oportuit*, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, *Imò oportuit*, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

	Græce		Latine		Vulgata
	Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.	45	Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiã nos afficis iniuria.	45	*Respondẽs autem quidam ex Legisperitis ait, illi, Magister, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis.*
Matt. 23. 4 act. 15. 10	Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαὶ, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.	46	Ipse autẽ ait, ‖ Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.	46	*At ille ait, Et vobis Legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi vno digito vestro non tangitis sarcinas.*
	Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.	47	Væ vobis: quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri trucidarũt eos.	47	*Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri occiderunt illos.*
	Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτοὺς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.	48	Nempe ¨ testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.	48	*Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniã ipsi quidem eos occiderũt, vos autem ædificatis eorum sepulchra.*
	Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν.	49	Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ¨ ex ipsis *quosdam* trucidabũt, & *quosdam* ¨ expellent.	49	*Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur.*
	Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,	50	Vt à gente ista ¨ requiratur sanguis omnium Prophetarum ¨ effusus à iactis fundamentis mundi,	50	*Vt inquiratur sanguis omnium Prophetarũ qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*
Gen. 4. 8 1. Paralip. 24. 21	Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ, λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.	51	‖A sanguine Abel vsque ad sanguinem‖Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: profectò, dico vobis, requiretur ab hac gente.	51	*A sanguine Abel, ‖vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.*
	Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.	52	Væ vobis Legis interpretibus, quoniam ¨ sustulistis clauem cognitionis: ipsi nõ introistis, & eos qui introibant prohibuistis.	52	*Væ vobis Legisperitis, quia tulistis clauẽ scientiæ: ipsi non introistis, & eos qui introibant prohibuistis.*

48 *Testimonio vestro comp.* μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, *Testificamini quòd cõsentitis*, i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà 4. 22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrũ exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monumenta exornando, tanquã trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

* 49 *Ex ipsis [quosdam,]* ἐξ αὐτῶν, Subaudiendum est τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, Vide Matthæi 23. 34, & 27. 9, & Actorum 21. versu 16. ¶ *Expellent*, ἐκδιώξουσιν: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, *Persequentur*, id est διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 *Vt requiratur sanguis*, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Hebraicè דם כל־הנביאים ידרש [*dam chol hănebiim ÿdaresch:*] id est, vt ratio à vobis reposcatur, atq; adeo pœnæ exigatur fusi sanguinis Prophetarũ. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à gente ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocaui potius in principio, vt studerem perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio, ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cũ ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. ¶ *Effusus*, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. *Qui effunditur*. Atqui rectius (ni fallor) vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 *Sustulistis*, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἀφανίσατε, abscõdistis & sustulistis è medio, vt nusquam compareat. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tulisse, id est in se recepisse & gestandas suscepisse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed ἀφαιρεῖσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

At Immò

53 Λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

54 Ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΕΝ οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

2 Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

3 Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

4 Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ

---

53 ¨Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* ¨imminere, ¨& eum allicere ad loquendum de multis:

54 ¨Insidiantes ei, & ¨cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.

CAP. XII.

1 ¨INterea ‖ ¨quum coacta esset ¨permulta turba, adeo vt alij alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cauete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

2 ‖Nihil enim opertũ est, quod non futurũ sit vt retegatur: neque occultum, quod non sit futurum vt cognoscatur.

3 ¨Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prędicabitur in solariis.

4 ‖ Dico autẽ vobis amicis meis,

---

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperũt Pharisæi & Legis periti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

54 *Insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarent eũ.*

CAP. XII.

1 *MVltis autem turbis circunstantibus, ita vt se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.* Matt. 16.6 mar. 8.14.

2 *Nihil autem opertum est, quod non reueletur: neque absconditum, quod non sciatur.* Mat. 10:6 mar. 4.22 sup 8.17

3 *Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.*

4 *Dico autem vobis amicis meis, Ne terreamini* Mat. 10 28.

---

53 *Quum autem hæc eis diceret*, λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et eo illinc egresso. ¶ *Imminere*, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, *Insistere*. vide Mar. 6, 19. In Complutensi editione & quodam alio codice legimus συνέχειν, id est vrgere & quasi comprimere. Meus autem vetustissimus codex, habet δεινῶς ἔχειν, id est [*istud*] *grauiter ferre*. ¶ *Et eum allicere ad loquendum*, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic autem legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantum excipias in quibus scriptum erat ἀποστομίζειν, eadem manẽte sententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quod ἀποστοματίζειν verterit *Os opprimere*, quum id potius declaret τὸ ἐπιστομίζειν, quo vtitur Apostolus Tit. 1.11. neque vlla ratione videatur hæc expositio posse conuenire. Nam qui ex cuiuspiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, vt vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vsquam reperio vsurpatum ea significatione, neque hæc expositio admitti potest, quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est (si hanc interpretationem recipiamus) in sermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè: sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. Ἀποστοματίζειν reperi apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμαθεῖς, dicitúrque de Grammatistis qui pueris ore suo verba præfantur, vt subsequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, *Occidit miseros crambe repetita magistros*, loquens nimirum περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων, id est de iis quæ præceptor viua voce solet discentibus inculcare: quo verbo vtitur etiam in ea significatione Aristoteles Elenchorum capite tertio. Postremò apud Plutarchum in Theseo vsurpatum reperio μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore suo pronuntiare, sed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter se comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, sicut passim alia multa obseruauimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non satis considerate effutiret, vnde arriperent calumniandi occasionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτὸν, *eum allicere ad dicendum*, vel *loquendum*, vt Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, *Captiosè eum interrogare*: quæ interpretatio fere eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulo longius discedit, vt sequens versiculus ostendit. Nam (vt paucis dicam) ἀποστοματίζειν αὐτὸν, nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id est, Venari quippiam ab ipsius ore. quod statim subiicitur. Syrus autem interpres videtur tale quidpiam Græcè legisse, ἀγανακτεῖν· καὶ ὠργίζοντο καὶ ἐξεδίωκον τοὺς λόγους αὐτοῦ, id est indignari: & irascebantur, & aucupabantur ipsius sermones. Meus verò vetustissimus codex pro ἀποστοματίζειν αὐτὸν habet συμβάλλειν αὐτῷ, *Cum ipso certare*. Sed hæc omnis varietas verborum est non rerum: inde, opinor, orta, quòd illa non admodum vsitata ἐνέχειν & ἀποστοματίζειν quum nonnulli aliis magis familiaribus formulis loquendi vel in albo librorum vel inter lineas annotassent, librarij quidem primi omnia in contextum reposuerunt, his autem successerunt qui vnis dispunctis alia receperunt. Itaque receptam lectionem Græcam omnino retinendam censeo.

54 *Insidiantes ei*, ἐνεδρεύοντες αὐτόν. Hîc demum habet Syrus interpers περὶ πολλῶν, *in multis*. quæ superiorem versiculũ finiunt. ¶ *Cupidè venantes*, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. *Quærentes capere*. Eras. *Quærentes venari*: vterque nimium obscurè.

IN CAPVT XII.

1 *Interea*, ἐν οἷς. Ad verbum, *inter quæ*, id est, quæ dum gererentur. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δέ. ¶ *Quum coacta esset*, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, *Circunstantibus*, περιεστωσῶν. vel, vt meus vetustissimus codex habet, περιεχόντων κύκλῳ. Erasmus, *Quum conuenisset*, συναχθεισῶν. ¶ *Permulta turba*, μυριάδων. Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, *Multis*, quod est nimis dilutum, Erasmus. *Innumera turbæ multitudo*.

3 *Propterea*, ἀνθ' ὧν. Vulgata & Erasmus, *Quoniam*: quasi sit ratio superioris dicti, quum potius sit consequutio quæ inde colligitur.

φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

Ne ¨ timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & postea non habent quod amplius faciant.¨

ab iis qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quid faciant.

5 Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναί, λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

¨ Præmonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est auctoritate iniiciendi in gehénam: vtique, dico vobis hunc timete.

5 Ostendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete.

Mat.10.29

6 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

‖ Nónne quinque passerculi væneunt ¨ assariis ¨ duobus? & *tamen* vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

6 Nonne quinque passeres væneunt dipondio, & vnus ex illis non est in obliuione coram Deo?

Act.27.34.

7 Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

‖ Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

7 Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.

Sup.9.26 matt.10.32 2.tim.2.12

8 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

‖ Dico autem vobis, Quisquis ¨ me agnouerit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoscet eum corã Angelis Dei.

8 Dico autem vobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis cõfitebitur illum coram Angelis Dei.

9 Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

Qui verò me abnegauerit in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angelorũ Dei.

9 Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.

Matt.12.31 marc.3.28 1.ioh.5.16

10 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται.

‖ Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduersus Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.

10 Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.

Mat. 10.19 mar.13.11

11 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

‖ Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomodo aut quid pro defensione allaturi aut quid dicturi sitis:

11 Quum autem inducent vos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:

12 Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quę oporteat dicere.

12 Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid oporteat vos dicere.

13 Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

Dixit autem ei quidam è turba, Præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

13 Ait autem ei quidam de turba, Magister dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatem.

14 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ᾽ ὑμᾶς;

Ipse verò dixit ei, ¨ Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

14 At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem aut diuisorem super vos?

15 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab ¨ auaritia. nec enim cuiusquam vita ex iis quæ ipsi suppetunt, in eo sita est vt redundet.

15 Dixitque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam vita eius est ex iis quæ possidet.

---

4 *Timete*, φοβηθῆτε. Vulgata & Erasmus, *Terreamini*: sensu non multum diuerso, sed tamen non satis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod sciam) passiuè accipiatur.

5 *Præmonstrabo*, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuisa vehementius feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matt.3.7.

6 *Assariis*, ἀσσαρίων. Vulg. *Dipondio*, i. assibus duobus. Erasm. *Minutis assibus*. Vide Matth.10.29. Iudicent tamen rei nummariæ peritiores, num vilior aliquis numulus significetur, cuiusmodi volunt quidam fuisse quos Assarim Hebræi vocarunt Latina corrupta voce, non tamen eiusdem pretij atque Asses, sed qui quaterni obolum, i. sextam drachmæ partem efficerent, vt diximus Matth.10.29. Sed ista certè perobscura sunt adhuc, nec etiam ad istorum Christi dictorum intelligendam sententiam prorsus necessaria. * ¶ *Duobus*, δύο; Sic istum locum esse distinguendum, neque interrogationis notam ad posterius membrũ pertinere res ipsa ostendit. Nam hæc interrogationis nota innuit affirmationem certam, vt rei vulgò notæ: at posterioris sententiæ alia ratio est, vtpote quę consolationis vice addatur à Christo, contra vulgi opinionem, potius existimanti Deum ista vilia & tam exigua non curare. Idcirco adieci in posteriore membro aduersatiuam particulã: vt mox quoque vers.24.

8 *Ἐν ἐμοί*: vt paulo pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν me, vt ex Matthæo liquet. Et quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Homo*. Vide suprà 5.20.

15 *Auaritia*, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, *Omni auaritia*, id est πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice scriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatem, etiam cum aliorum detrimento. Itaque latius patet quàm φιλαργυρία. *Nec enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστιν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Præterea quædã exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, eadem tamen manente sententia. Syrus interpres simpliciter habet, Nec enim in redundantia facultatum est ei vita. vt planè videatur legisse. οὐ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτῷ ἡ ζωή ἐστι, quod planissimum est. Eadem tamen manet etiam sententia si receptam lectionem sequamur, quæ vt magis

esset perspicua, coactus sum constructionem verborum nonnihil immutare. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur τινὶ construunt cum ζωή, quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτῷ, quod sequitur post ζωή, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cum περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν τινί, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτῷ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινί, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν τινά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis περίεισι σοφίας αὐτῷ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum relatiuum αὐτῷ videlicet ὑπάρχοντα. Non desunt etiam qui putent hìc damnari auarorum ingenium, plerunque inter medias opes esurientium, quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præterquam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, *Non est ipsi vita ex facultatibus suis*, interpreteris, *Non fruitur bonis suis*. Theophyl. autẽ totũ hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, in cõmentario non attingit: & illud ζωή ἐστιν, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) οὐ συνεκτείνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio congruit quidem exemplo quod mox subiicitur. sed mihi non satisfacit. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sententia. Christus, vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Solent autem homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostẽdit Dominus, Primùm, neminem viuere ex eo quod ipsi superest. * Deinde incertam esse omnium istarũ rerum possessionem. nec illis posse vitam vel ad momentum prorogari, quòd ea sita sit in vnius Dei potestate, qui solus eam largitur, & conseruat quandiu ipsi libet: quod argumẽtum copiosissimè persequitur Solomon in Ecclesiaste. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ij solent qui de iis in dies accumulandis tantopere sunt soliciti? Est autem in primis seruanda propria notatio τοῦ περισσεύειν, de qua diximus Mat. 5, 37, & Mar. 12, 44. vt auarorum cupiditas infinita significetur, non autem vel res ipsæ ad vsum nostrum * creatæ damnentur, vel honestum tuendæ vitæ studium.

Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς λέγων, Ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·	16	Dixit autem eis parabolam ¨in hæc verba, ‖ Hominis cuiusdam diuitis ¨exuberarat ¨regio:	16	*Dixit autem similitudinẽ ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis vberes fructus ager attulit:*	Ecc.11.19
Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;	17	Itaque ¨ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.	17	*Et cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?*	
Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·	18	Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes prouẽtus meos, & bona mea:	18	*Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora faciam: & illuc cõgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea:*	
Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά. ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.	19	Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, ¨oblectare.	19	*Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*	
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;	20	Dixit autem ei Deus, Amens, hac nocte anima tua repetitur abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?	20	*Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*	
Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.	21	Ita *est* qui thesaurum congerit ¨sibi, nec est ¨in Deo diues.	21	*Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*	
Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	22	Dixit autem discipulis suis, ‖ Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestrâ, quid esuri sitis: neque de corpore, qua re sitis induendi.	22	*Dixitque ad discipulos suos, Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ vestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*	Matt. 6.25 1.pet.5.7 psal.34.23

16 *In hæc verba*, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà 14.3. & sic etiam Herodotus in Euterpe, ἔφη λέγων. ¶ *Exuberarat*, εὐφόρησεν. Vulg. & Erasm. per periphrasin, *Vberes fructus attulit.* ¶ *Regio*, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. *Ager*, id est χωρίον. Videtur autem emphasis esse in hoc verbo, quã etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ij solent qui domum domo, agrum agro cõiungunt, de quibus Esaias 5.8.

17 *Ratiocinabatur*, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 *Oblectare*, εὐφραίνου. Sardanapali vox, ab Epicuro repetita, & ab ipsius haræ porcis, hoc præsertim tempore nimiùm multis, studiosè obseruata. Vulg *Epulare*, quod non satis latè patet. Erasmus, *Gaude*, χαῖρε. Est autem hæc suiipsius compellatio Hebræis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his quæ sequuntur verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 *Sibi*, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelligatur dici aliquis πλουτῶν εἰς Θεόν, quando omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεόν, idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. ¶ *In Deo*, εἰς Θεόν. vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Timot. 6. 17. 18. 19. Vulgata, *In Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vtranque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negem. Sed omnino, πλουτεῖν ἐν Θεῷ, dici videtur qui in dies augescit in * Dei cognitione. sic diuites iubet Apostolus 1. Timoth. 6, 18, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est *Diues est*, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, *Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.

Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

Εἰ οὖν οὔτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.

Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.

Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

23 Anima plus est quàm alimentum, & corpus quam vestitus.

24 Considerate coruos ¨ neque serere, neque metere: quibus nō est ¨ cella neque horreum, ¨ & *tamen* Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam ¨ cubitum vnum?

26 Itaque si ne rem quidem minimam *præstare* potestis, quid ¨ de residuis illis estis soliciti?

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, neque nent. dico autem vobis, ne Solomonem quidem in omni gloria sua amictum fuisse vt vnum illorum.

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum coniicitur, Deus ita circumuestit, quanto magis vos, ô exigua fide præditi?

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ¨ ne suspenso animo estote.

30 Hæc enim omnia gētes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis ¨ indigere.

31 ¨ Quin poti⁹ quęrite regnū Dei, & hæc ¨ omnia adiicietur vobis.

32 Ne time, ¨ parue grex ille, nam visum est Patri vestro dare vobis regnum illud.

23 *Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.*

24 *Considerate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quantò magis vos pluris estis illis?*

25 *Quis autem vestrūm cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?*

26 *Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cæteris soliciti estis?*

27 *Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent. dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut vnum ex istis.*

28 *Si autem fœnum quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur Deus sic vestit, quanto magis vos, pusillæ fidei?*

29 *Et vos nolite quærere quid mãducetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.*

30 *Hæc autē omnia gentes mundi quærunt: Pater autem vester scit quoniam his indigetis.*

31 *Veruntamen quærite regnū Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.*

32 *Nolite timere, pusillus grex: quia cōplacuit Patri vestro dare vobis regnū.*

24 *Neque serere*, ὅτι οὐ σπείρουσι. Sic Terentius vt alibi annotauimus aliquoties, *Obserua filium quid agat*, pro, *Obserua quid filius agat*. Syrus vt suprà 11.41. videtur pro ὅτι legisse οἷ, idque (opinor) rectius. ¶ *Cella*, ταμεῖον: vel *Cellarium*, vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, *Penuarium*, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus *Conclaue*, in re non prorsus simili. ¶ *Et[tamen] Deus*, καὶ ὁ Θεός. Ellipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Mat. 2.6.

25 *Cubitum vnū*, πῆχυν ἕνα. Atqui cubiti mēsura non est minima staturæ humanæ portio. Nō est igitur istud ad cu-
* biti mensurā, in sese, siue relatè, ad corporis totius staturā consideratā, sed ad vitæ ipsius & corporis conseruationem referendum: de quibus instituta est oratio, & præ quibus minima quædam res est corporis incrementum si vel ad cubitum vsque excreuerit. Sed & hoc obseruandum est, Christum sic nomen ἡλικίας & πήχεως vsurpare, quoniam de corporis alimento & vestitu sermo erat institutus, vt tamē multo longius feratur ipsius oratio, nempe ad redarguendos in genere tum quicunque sua sorte non contenti, altissima quæque captant, & vt eò perueniant perpetua sese sollicitudine incerti excarnificant.

* 26 *De residuis illis*, περὶ τῶν λοιπῶν. Vulg. de cæteris, articulo malè prætermisso. Deinde τὰ λοιπὰ vocat non in genere cætera, sed res illas quas immodicè appetunt homines, quasi quo magis illis redundant, tanto sit ipsis vita certior & diuturnior futura. τὰ λοιπὰ igitur vocat ea quę vsui necessario & iusto supersunt, antea idcirco vsus verbo περισσεύειν.

29 *Ne suspenso animo estote*, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur in sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudiciū esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi (vt Socrates ille apud Aristophanem ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀσταθῶς ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aëre suspensus, modò hûc, modò illûc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendere, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita solliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 *Indigere*, χρῄζετε. Clemens Alexādrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας; id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria: & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετέωρος ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ ποιεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehēdit enim Dominus eos omnes qui pręsenti vitę ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria præsidia vel in aliis hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocāt. ex quo fit vt plerique anxij & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non vt officio suo desint, sed vt in primis quærant quod præcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cęlestem reiiciāt, vt monetur 1. Pet. 5.7.

31 *Quin potius*, πλὴν. Vulg. *Veruntamen*. Vide suprà cap. 11.41, & Matt. 11.22. ¶ *Omnia*, πάντα. Deest hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa.

32 *Parue grex ille*, τὸ μικρὸν ποίμνιον. Magna vis est hoc loco articuli, ideóque minimè negligenda, quum in eo lateat totius huius consolationis pondus. Videtur autem Christus alludere ad locum Es. 41.14.

33 Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

34 Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

35 Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

36 Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος, καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

37 Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτούς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

38 Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

39 Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

40 Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

41 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

42 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

43 Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

44 Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

45 Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρ-

33 ‖Vēdite quæ habetis, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ nō veterascūt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quò fur nō appropinquat, *& vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & ¨cor vestrum erit.

35 ‖Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:

36 Et similes *estote* vos iis qui expectant quando dominus suus ¨regressurus sit à nuptiis, vt quū venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amen dico vobis, præcinget se & faciet vt discumbant, & ¨ accedens ministrabit eis.

38 Et si venerit ¨ in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

39 ‖Hoc autem scitote, ¨si sciret paterfamiliâs qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

40 Et vos igitur estote parati. quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolam, an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quisnam ¨ est fidus ¨ dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det demensum?

43 Beatus seruus ille quem, quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.* Mat. 6.20

34 *Vbi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.* 1. Pet. 1.13.

35 *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes:*

36 *Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptiis: vt quum venerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.*

37 *Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amē dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiēs ministrabit illis.*

38 *Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*

39 *Hoc autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur veniret, vigilaret vtique, & nō sineret perfodi domum suam.* Mat. 24. 43. apoc. 16. 15.

40 *Et vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venit.*

41 *Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis hanc parabolā, an & ad omnes?*

42 *Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?*

43 *Beatus ille seruus quem quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 *Vere dico vobis quoniā supra omnia quæ possidet, constituet illum.*

45 *Quod si dixerit seruus ille in corde suo Morā facit dominus meus venire:*

* 34 *Cor*, ἡ καρδία. Id est intimus tuus affectus, qua ratione apud Hebræos כסל [*Kesel*] qua voce propriè significātur ilia & intima illa viscera accipitur pro fiducia.

* 36 *Regressurus sit*, ἀναλύσει, translatione à nautis sumpta, eò cursum reflectentibus vnde soluerant, quòd Gallicè dicitur *relascher*. Itaque non ei qui domum egreditur, sed qui domum regreditur hoc verbum competit, de quo plura dicemus Philipp. 1. 23. Athen. lib. 1, ὥστε τι δειπνεῖν ἀναλύοντας. Polyb. lib. 4, ἀναλύοντα ἐκ μάχης οἱ στρατιῶται ἀπέκτειναν.

37 *Accedens*, παρελθών. Vulgata & Erasmus, *Transiens*, quæ significatio non videtur conuenire huic loco, nisi eò referas, quòd eos qui ministrant conuiuiis, subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declaret atque παρών, vt etiam accipitur infrà cap. 17. 7, vbi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accumbit. Abundant autem huiusmodi participia ex Hebræorū idiotismo, vt in illis dicendi formulis, Respondens dixit, Surgens abiit, Profectus venit & similibus. Sic tamen loquuntur etiam disertiores Græci, quum significare volunt repentè & præter expectationem aliquem prodiisse in publicum. Æschines, ὁ δὲ σημερινὸς πάνυ παρελθών, τὸν Καλλίαν ὕβριζεν. Demosthenes, ἐφαίνετο τοίνυν αὐτὸς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

38 *In secunda vigilia* ἐν δευτέρᾳ φυλακῇ. Sic Terent. in Andria, seruata præpositione, *Nolo me in tempore hoc videat senex*.

39 *Si sciret*, εἰ ᾔδει. Vel *sciuisset*. & mox *vigilasset*, *nec siuisset*, vt agatur de eo cuius domus iam sit perfossa.

42 *Est*, ἐστιν. In vno exemplari scribitur ἔσται erit. ¶*Dispensator*, οἰκονόμος. id est alendo famulitio destinatus, qualis fuit Eliezer in domo Abrahæ. Genes. 15. 2, vbi dicitur בן־משק [*ben-meschek*] vt plerique exponunt: & eiusmodi delectis seruis vsos fuisse Romanos quoque veteres, liquet ex Suet. in Augusto, eius seruum dispensatorē, Diomedē cōmemorante. ¶*Demensum*? σιτομέτριον; Serui (inquit Donatus in Phormione) quaternos modios frumēti accipiebāt in mensem, & id demēsum dicebatur. Vulg. *Mensurā frumēti*. Eras. *Demensum cibū*, vt loquitur Plaut. in Sticho. *

χεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

meus aduentum: cœperítque verberare seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

& cœperit percutere seruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

46 Veniet dominus serui illius eo die quo non expectat, & ea hora quam non nouit: & "separabit eum, partémque cum infidis ei assignabit.

46 *Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua nescit: & diuidet eum, partémque eius cum infidelibus ponet.*

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

47 Ille autem seruus qui nouit voluntatem domini sui, & neque *se* comparauit, "neque fecit ex eius voluntate, cædetur multis *plagis*:

47 *Ille autem seruus qui cognouit voluntatem domini sui, & non præparauit, & non fecit secundũ voluntatem eius, vapulabit multis:*

48 Ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας· παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ᾽ αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multũ datum fuerit, multũ repetetur ab eo, & apud quem depositũ fuerit multum, "amplius reposcetur ab eo.

48 *Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.*

49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

49 Ignẽ veni missurus in terrã, & quid volo "si iam accensus est?

49 *Ignem veni mittere in terram, & quid volo nisi vt accendatur?*

50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

50 Sed baptismo "oportet me baptizari, & quomodo constringor vsquequò *hoc* perficiatur?

50 *Baptisma autem habeo baptizari, & quomodo coarctor, vsque dum perficiatur?*

51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ᾽ ἢ διαμερισμόν.

51 Putatis me aduenisse pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò "dissidium.

51 *Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, sed separationem.*

52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo dissidentes, tres "aduersus duos, & duo aduersus tres.

52 *Erũt enim ex hoc quinque in domo vna diuisi, tres in duos, & duo in tres.*

53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ᾽ υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν πενθερὰν αὐτῆς.

53 Dissidebit pater aduersus filium, & filius aduersus patrem: mater aduersus filiã, & filia aduersus matrem: socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam.

53 *Diuidetur pater in filium, & filius in patrem suum: mater in filiam, & filia in matrem: socrus in nurum suam, & nurus in socrum suam.*

Matt. 16, 2

54 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται. καὶ γίνεται οὕτω.

54 ¶Dicebat autem etiam turbæ, Quum videritis nubem exoriẽtem ab Occasu, statim dicitis, Imber venit: & ita fit.

54 *Dicebat autem & ad turbas, Quum videritis nubem orientem ab Occasu, statim dicitis, Nimbus venit: & ita fit.*

---

46 *Separabit*, διχοτομήσει. Vel segregabit, vt vertit Tertul. lib. in Marcionem. Vide Matth. 24. 51.

47 *Neque fecit*, μηδὲ ποιήσας. Hoc non legit Syrus interpres, ídque nulla sensus iniuria.

48 *Amplius*, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen constituit in verbis διδόναι & παρατιθέναι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi ministerio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, ídque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro Commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci παρακατατιθέναι, Paulus etiam donum Spiritus sancti παρακαταθήκην elegãter vocat 1. Tim. 6. 20, & 2. Tim. 1. 14. Sic tamen vsurpauit verbum παρατιθέναι noster Lucas infrà, 23. 46, & in Actis Apostolorum aliquoties.

49 *Si iam accensus est?* εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ita legitur in omnibus vetustis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Neque enim video quomodo hæc cohæreant, nisi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, *Quantopere velim vt iam accendatur?* Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, *Nisi vt accendatur*. Videtur enim legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀναφθῇ; vel potius, καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀναφθῆναι; id est, *& quid aliud velim quàm iam esse accensum?* vt rectè coniicit Erasmus: & ita accepit Syrus * interpres. Clemens lib. Recognitionum, Ruffino interprete, citat his verbis hũc locũ, *Et quàm volo vt accendatur!*

50 *Oportet me baptizari*, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulg. & Eras. *Habeo baptizari*: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque nõ repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc versiculo comperi Epiphanium plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi contigit inspicere. Sic enim ille κατὰ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην; id est, *Poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid volo si iam sum baptizatus?* Sed causam non video cur hæc lectio magis amplectatur, quàm quòd idem auctor alibi refert de hoc loco à Marcionitis deprauato. Trita est autem in sacris literis metaphora ab immersione in aquã, & à potione, ad significandas grauissimas quasuis ærumnas sumpta, vt supra, 10, 38.

51 *Dissidium*, διαμερισμόν. Vulg. & Erasmus, *Separationẽ*: rectè quidem, nisi mauis Disparationem dicere: nam Dispertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam causam quam alibi exposuimus: alioquin Dissidere respondet τῷ διχάζεσθαι.

52 *Aduersus duos*, ἐπὶ δυσί. Vulgata, *In duos*: quæ interpretatio est obscura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit *Diuisi*. Ponitur autem tertius casus pro quarto, vt in illo Homeri versiculo Iliados γ, Οἳ πρὶν ἐπ᾽ ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ᾽ ἀλλήλους, id est, κατ᾽ ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòst, ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν. Sunt autem hæc repetita ex Micheæ 7. 6.

57 Diiudi-

55 Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

56 Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

57 Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

58 Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλῃ εἰς φυλακήν.

59 Λέγω σοι οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

2 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

3 Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

4 Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

5 Οὐχί λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

6 Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

7 Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Aestus erit: & fit *æstus*.

56 Hypocritæ, faciē terræ & cæli nostis probare: hoc autem tempus qui fit vt non probetis?

57 Cur autem & per vos ipsos nō ¨diiudicatis quod iustum est?

58 ‖ ¨Enimuerò dum abis cum aduersario tuo ad magistratum, ¨da operam in via vt libereris ab eo: ne ¨pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te ¨exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam ¨minutum reddideris.

CAP. XIII.

1 ADfuerunt autē eo ipso tēpore quidam annuntiātes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos ¨præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quòd talia passi sint?

3 Nequaquam, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris ¨in Siloam, & quos trucidauit, putatis ¨debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitant Hierosolymis?

5 Nequaquam, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis.

6 Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructū in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt ¨*ex quo*¨ venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam:

55 *Et quum Austrum flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.*

56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*

57 *Quid autem & à vobisipsis non iudicatis quod iustum est?*

58 *Quū autem vadis cum aduersario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo: ne fortè trahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerē.* Matt. 5.25

59 *Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimū minutum reddas.*

CAP. XIII.

1 *ADerant autem quidam ipso in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.*

2 *Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?*

3 *Non, dico vobis: sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.*

4 *Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloë, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ierusalem?*

5 *Non, dico vobis: sed si pœnitentiam non egeritis, omnes similiter peribitis.*

6 *Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat quidam plātatam in vinea sua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit*

7 *Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: suc-*

Ef. 5.1.2 Matt. 21.1

57 *Diiudicatis*, κρίνετε. In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis.

58 *Enimuerò*, γάρ. Hanc particulam cōstat hoc loco causalem non esse, vt quæ non soleat iūgi cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, *Igitur*. Vulg. legit δὲ, *autem*, quod rectius videtur. ¶ *Da operam*, δὸς ἐργασίαν. Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere. neque Syrus interpres videtur intellexisse: nec ipse quoque Theophylactus. ¶ *Pertrahat*, κατασύρῃ. Ambrosius legit, *Condemnet*: id est reum peragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse κατακρίνῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. ¶ *Exactori*, πράκτορι: id est, ei qui damnatos cogit iudicum sententiæ parêre.

59 *Minutum*, λεπτόν. Vide Mar. 12 42. Qui autē ex hoc loco statuunt purgatorium, saltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusa.

IN CAPVT XIII.

1 *De Galilæis*, περὶ τῶν Γαλιλαίων. Oportet igitur Samaritanos quoque fuisse Galilæorum nomine comprehensos, si hæc est historia quam describit Iosephus lib. Antiquit. 18, cap. 5. qua de re amplius quærendum censeo.

2 *Præ omnibus Galilæis*, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòst reperitur, necessariò subauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt sit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliscis loquens, *Omnibus* (inquit) *quæ in mari visa sunt, mirabiliorem*. Pro, *omnibus aliis*.

4 *In Siloam*, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ vel ποταμῷ, propter adiūctum articulū. Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.7, & Esaias 8.6, vbi Hebraicè vocatur שלח [*schiloach*.] Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלה [*schiloh*] quam Græci vocant Σιλώμ, iam olim vastatam, vt liquet ex Ieremiæ 7. cap. Existimandum est potius ad ipsam piscinam fuisse extructam turrim quampiā aut ipsius aquæductus castellum, quod repētè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. ¶ *Debitores*, ὀφειλέται. i. ἁμαρτωλοὶ *peccatores*. Vide Matth. 23, 16.

7 [*Ex quo*] ἀφ' οὗ. Sic habet vulgata: quod vetustissimi codicis mei auctoritate confirmatur. Et ostendit hic locus hunc habitum sermonem quarto ineunte anno à baptismo Christi, vt qui à Septembri cœperit. Illud autem omnino subaudiendum est, nisi malimus sic loquutum Lucam vt scripsit Virgil. lib. Æneid. 1, *–una cum gente tot annos Bella gero.* ¶ *Venio*, ἔρχομαι. id est, veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam obseruauimus Matth. 26.25. *

αὐτήν· ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ βάλω κοπρίαν·

Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

Deut. 5. 15.
Ex. 20. 12.
Ex. 23. 5.
Deut. 22. 4.
Matt. 11. 1. 11.
Luc. 6. 7.
c. 14. 3. 5.

∵ quorsum etiam terram inutilem reddit?
8 Ille verò respondens dixit ei? Domine, sine eam etiam hoc anno, vsquequo ∵ fodero circum eam, & misero stercus:
9 ∵ Et si quidem tulerit fructum, *sines*: sin minus, ∵ postea excindes eam.
10 Docebat autem in quadam synagoga Sabbatho.
11 Et ecce, mulier ∵ adfuit, ∵ habens spiritum inualetudinis *ab* annis decem & octo: erátque ∵ incurua, nec prorsus *sese* poterat recuruare.
12 Ipsam autem Iesus visam aduocauit, & dixit ei, Mulier, ∵ soluta es ab inualetudine tua.
13 Et imposuit ei manus: & illico ∵ surrecta est, & glorificabat Deū.
14 Respōdens autem ∵ præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quib⁹ oportet operari: his ergo *diebus* venite & curamini, & non die Sabbathi.
15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, ∵ Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho nonne soluit bouem suum aut asinam à præsepi, & ducit aquatum?
16 Hanc autem filiam Abrahæ, quā vinxerat Satanas ecce decē & octo annos, nō oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

cide ergò illam: vt quid etiam terram occupat?
8 *At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vsque dum fodiam circa illam, & mittam stercora:*
9 *Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam.*
10 *Erat autem docens in synagoga eorum Sabbathis.*
11 *Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.*
12 *Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.*
13 *Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.*
14 *Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.*
15 *Respondens autem ad illū Dominus, dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho non soluit bouem suum aut asinā à præsepio, & ducit adaquare?*
16 *Hanc autē filiā Abrahæ, quā alligauit Satanas ecce decē & octo annis, nō oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?*

¶ *Quorsum etiam terram*, &c. ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulg. *Vt quid etiam terram occupat?* Erasmus, *Ad quid vel terram occupat?* id est onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem constat τὸ ἀργὸν significare quod est ignauum & iners, ac nullis prorsus viribus: vnde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & cassum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquā quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat: quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus. ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id est, vt ne terrā * etiam inertem reddat. Sed illa scriptura vera est, ἵνα τί illud, est ἐλλειπτικῶς, quod Gallicè dicimus *A que faire*.

8 *Fodero circum eam*, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod La- * tini vno verbo dicunt Ablaqueare, vt eleganter hunc locum vertere liceat, Donec eum ablaqueauero, & stercorauero.

9 *Et si quidem tulerit fructum* [*dimittes*,] κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. sub. ἀφήσεις, ex præcedente vers. *Hoc*, inquit doctissimus Budæus, *mutilatum videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcum quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio videlicet vno membro defecta.* Hæc Budæus, quæ prolatis etiam ex Aristophane & Cicerone exemplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deest, vt perspicuitati studerem. ¶ *Postea*, εἰς τὸ μέλλον. id est μετέπειτα. Vulgata, *In futurum*. Erasmus, *in posterum*. Syrus interpres aliud prorsus legit, licet eadē manente sententia: vt qui verterit למא חי [*lema chai*] id est, cur viueret, ficus videlicet, dilata longius excisione?

11 *Adfuit*, ἦν, id est παρῆν. Sic enim malo accipere, quàm coniungere cum participio ἔχουσα. ¶ *Habens spiritum inualetudinis*, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας. Vulgata, *infirmitatis*, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellens, & similia multa passim occurrunt. In * vetustissimo meo codice legitur ἐν ἀσθενείᾳ ἦν πνεύματος. *Erat in inualetudine spiritus*, id est laborabat morbo à Spiritu, nempe Satana immisso. quod planius est. ¶ *Incurua*, συγκύπτουσα, i. κατακύπτουσα, & ὀπισθότονος. Vulgata, *Inclinata*: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, *Contracta*: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. Contractus enim esse potest qui minimè sit nec incuruus, nec resupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, i. *recuruare*. Nam recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos, ὁ ἀνακυφὸς τῷ συγκεκυφότι, itē ἐμπροσθοτονικὸς τῷ ὀπισθοτονικῷ.

12 *Soluta es*, ἀπολέλυσαι. Vulgata, *Dimissa es*. Erasmus, *Liberata es*. Vterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidē caput totis 18 annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν composito pro simplici, quod mox scribitur versu 16. sicut à Latinis etiam in- * terdum Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 *Surrecta est*, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei auctores. Vulg. & Erasmus, *Erecta est*. Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 *Præfectus synagogæ*, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite 5. versu 22, & Act. 13. 15.

15 *Hypocrita*, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταί, *hypocritæ*. ita vt omnes istos doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrûm.

Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

Ἔλεγε δὲ, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃ λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοὶ, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν·

Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρῴδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebatur omnes qui ſe opponebant ei: tota verò turba gaudebat ſuper omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖Dixit autem *Ieſus*, Cui rei ſimile eſt regnum Dei, & cui illud aſſimilabo?

19 Simile eſt grano ſinapis, quod acceptū quiſpiā miſit in hortum ſuum: & creuit, " & euaſit in arborem magnā, & volucres cæli nidulatæ ſunt in eius ramis.

20 ‖Et rurſum dixit, Cui *rei* aſſimilabo regnum Dei?

21 Simile eſt fermento quod acceptum mulier indidit in farinæ ſata tria, vſquequo fermentaretur tota.

22 ‖Peragrabat igitur ſingulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hieroſolymam.

23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci ſunt qui ſeruētur? Ipſe verò dixit eis,

24 ‖Contendite intrare per anguſtam portam: quia multi, dico vobis, ſtudebunt intrare, & non poterunt:

25 " Ex quo *videlicet* ſurrexerit paterfamilias, & occluſerit oſtium, & cœperitis foris ſtare, & pulſare oſtium, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis: qui reſpondēs dicet vobis, Neſcio vnde vos ſitis.

26 Tūc incipietis dicere, Edimus in tui conſpectu & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti.

27 ‖Et dicet, Dico vobis, neſcio vnde vos ſitis: ‖ abſcedite à me omnes q̄ facitis quod iniuſtū eſt.

28 Illic erit fletus & ſtridor dētium, quum videritis Abraham & Iſaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc " venient *homines* ab Oriente, & Occidente, & Borea, & Auſtro: & diſcumbent in regno Dei.

30 ‖Et ecce, ſunt vltimi qui erūt primi, & ſunt primi qui erunt vltimi.

31 Eo ipſo die acceſſerunt quidam Phariſæi, dicentes, Exi & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

17 *Et quum hæc diceret, erubeſcebant omnes aduerſarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuerſis quæ glorioſè fiebant ab eo.*

18 *Dicebat ergo, Cui ſimile eſt regnum Dei, & cui ſimile æſtimabo illud?* Mat.13.31 mar.4.31

19 *Simile eſt grano ſinapis, quod acceptum homo miſit in hortum ſuum: & creuit, & factum eſt in arborem magnam, & volucres cæli requieuerunt in ramis eius.*

20 *Et iterum dixit, Cui ſimile æſtimabo regnum Dei?* Mat.13.33

21 *Simile eſt fermēto quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſata tria, donec fermentaretur totum.*

22 *Et ibat per ciuitates & caſtella docens, & iter faciens in Ieruſalem.* Mat.9.35 marc.6.6

23 *Ait autem illi quidam, Domine, ſi pauci ſunt qui ſaluantur? Ipſe autem dixit ad illos,*

24 *Contendite intrare per anguſtam portam: quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt:* Mat.7.13

25 *Quum autem intrauerit paterfamilias, & clauſerit oſtium, & incipietis foris ſtare, & pulſare oſtium, dicentes, Domine, aperi nobis: & reſpondens dicet vobis, Neſcio vos vnde ſitis.*

26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis noſtris docuiſti.*

27 *Et dicet vobis, Neſcio vos vnde ſitis: diſcedite a me omnes operarij iniquitatis.* Matt.7.13, & 25.41 Pſal.6.13

28 *Ibi erit fletus & ſtridor dentium, quum videritis Abraham & Iſaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autē expelli foras.*

29 *Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone & Auſtro, & accumbent in regno Dei.*

30 *Et ecce, ſunt nouiſſimi qui erunt primi, & ſunt primi qui erūt nouiſſimi.* Mat.19.30 & 20.16 mar.10.31

31 *In ipſa die acceſſerunt quidam Phariſæorum dicentes illi, Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.*

19 *Et euaſit*, καὶ ἐγένετο. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Et factum eſt.*

25 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Cohærent iſta cum præcedente verbo, & cauſa affertur cur volentibus ingredi non patebit aditus, quia nimirum ſero venient, occluſis iam foribus. Vulg. & Eraſmus, *Poſtquam autem*: quaſi noua inchoetur periodus.

29 *Venient* [*homines*] ἥξουσιν, imperſonaliter accipiendum. ¶ *Ab Oriente*, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν. Græcas voces auctor libelli De Mundo vult plurali numero vſurpari, propter triplicē ortū & occaſum nempe Vernū, Solſtitialem, & Autumnalem. Vſurpatur tamen ἀπ' ἀνατολῆς ſingulari numero Matth.2,2.& Apoc.21.13, quod vix apud idoneos Græcos ſcriptores inuenias. *

32 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἐπιτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

33 Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

Matt.23.37

34 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

35 Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρι-

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi isti, Ecce, "eiiciam dæmonia, &"sanationes peragam "hodie & cras: tertia autẽ die "consummabor.

33 "Veruntamẽ oportet me "hodie & cras & perẽdie iter facere: quia "non contingit vt Propheta pereat extra Hierusalem.

34 ‖ Hierusalem, Hierusalẽ, trucidatrix Prophetarũ, & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodũ "gallina "pulliciem suã sub alas, & noluistis?

35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autẽ dico vobis, non videbitis me, vsquedum venerit *tempus* quũ dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XIIII.

1 ET factum est, quũ venisset domũ cuiusdã "ex primoribus Pharisæis Sabbatho ad ca-

32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eycio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.*

33 *Veruntamẽ oportet me hodie & cras & sequẽti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ierusalem.*

34 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suũ sub pennis, & noluisti?*

35 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

CAP. XIIII.

1 *ET factum est quum intraret Iesus in domum cuiusdam principis*

32 *Eiiciam*, ἐκβάλλω. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Eycio*. Mihi verò videtur esse enallage præsentis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iam esse in ipso opere, neque vel Pharisæorum inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis consiliis posse impediri quominus quòd semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterem etiam interpretationem non planè repudio. ¶ *Sanationes peragam*, ἰάσεις ἐπιτελῶ. Vulg. & Eras. *Sanitates perficio*: quasi ἰάσεις & ὑγίεια idem declarent. ¶ *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc videtur pro Exiguo temporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in proemio, se in historia ordine digerẽda plurimum operæ posuisse. Sed hæc πάρεργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarij moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quandiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntij in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed ferè proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה [*choh amar Iehouah*,] id est, Hæc dicit Dominus: & in Iohannis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, Hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquẽs. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. ¶ *Consummabor*, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo non assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram, (i. iam proximã & instantem) hîc designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius non extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit: adeo quidem vt eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, idque in perpetuum, quum sit etiam æternus sacerdos. Quinetiam fortassis vsus est Dominus verbo כלה [*chalah*] quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortẽ Christi baptizantur, & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt: quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicãtur in Christo τετελειωμένοι, iudicium penes lectorem esto.

33 *Veruntamen*, πλὴν. Hæc nonnulli cum superioribus coniungunt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nuntiari. Sed malo distinguere, vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis ne hîc maneam: discedam tamen, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui perueniam: vbi res ipsa declarabit, quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam, quum vos ipsi sitis me interfecturi. * ¶ *Hodie & cras*, σήμερον καὶ αὔριον. Syrus interpres legit in Græcis post hæc verba ἐργάζεσθαι operari: quã lectionem si sequamur, τὸ πορεύεσθαι, in proximo membro non significabit Iter facere, sed Abire, ex hac vita videlicet, vt respondeat verbo τελειοῦμαι præcedentis versiculi. & ita totum hunc locum liceat interpretari, *Veruntamen oportet me hodie & cras operari: sequente verò die discedere.* Sed huiusmodi ellipses sunt periculosæ, & in nullis Græcis codicibus reperitur verbum ἐργάζεσθαι. ¶ *Non contingit*, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, *Non capit*, vt loqui solet Tertullianus: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docẽt autem subtilius Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 *Gallina*, ὄρνις. Vulgata, *auis*, quasi ignorarit hac voce peculiariter quoque gallinam significari, quum tamen Gallinam verterit Matth. 23.38. ¶ *Pulliciem*, τὴν νοσσιὰν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprij in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Erasm. *Nidum*: id est καλιάν. Sic tamen Virgilius lib. 4, *—ipsásque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam.* In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ex primoribus Phar.* τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrin vocabant, vel principes Synagogæ intelligo: quoniam inuenio apud Matthæum 9. versu 18, ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυνάγωγος dicitur Marc. 5.22. & hi rursus distinguuntur à Senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotum infra, 24.20, & Act. 4.5. Sed & illud probabile est distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deuteronom. 29.15, distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Ioh. 7.48, quum Pharisæus sit sectæ nomen: sed tamen Pharisæos tum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Euangelica historia.

σαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

Καὶ ἰδού, ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

Οἱ δὲ ἡσύχασαν. Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτόν, καὶ ἀπέλυσε.

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτούς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολήν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς,

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ᾽ αὐτοῦ.

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ᾽ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

Ἀλλ᾽ ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον. τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτόν, ὑψωθήσεται.

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτόν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

Ἀλλ᾽ ὅταν ποιῇς δοχήν, κάλει πτωχούς, ἀναπήρους, χωλούς, τυφλούς·

Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις,

piendum cibum, ipsi obseruabant eum.
2 Et ecce, quidam hydropicus aderat coram eo.
3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretibus & Pharisæis, ¨in hęc verba, Licétne curare Sabbatho?
4 Ipsi verò tacuerunt. Tum ipse prehēsum eū curauit, & dimisit.
5 Et respondens eis, dixit, ¨Quis vestrûm *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?
6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.
7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, ¨ attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,
8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:
9 Et is qui te & illum vocauit veniens, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.
10 ‖ Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimū locum, vt quū venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tunc erit tibi gloria in cōspectu eorum qui tecum discumbunt.
11 ‖ Nam quisquis se extollit, deprimetur: & qui se depresserit extolletur.
12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖ Quum feceris prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.
13 Sed quū facis epulū, voca ¨mēdicos, mancos, claudos, cęcos:
14 Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.
15 Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul discumbebant, dixit ei, Beatus qui cibum capit in regno Dei.
16 Ipse autem dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:
17 Misitque seruum suum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Veni-

Pharisæorum Sabbatho manducare panem, & ipsi obseruabant eum.
2 *Et ecce, homo quidam hydropicus erat ante illum.*
3 *Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?*
4 *At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit.*
5 *Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrûm asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illū die Sabbathi.*
6 *Et non poterant ad hæc respondere illi.*
7 *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicēs ad illos,*
8 *Quum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:*
9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.*
10 *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius: tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.* Prou. 25.7
11 *Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.* Infrà 18.14 matt. 23.12
12 *Dicebat autem & ei qui se inuitauerat, Quum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites: ne fortè te & ipsi reinuitent, & fiat tibi retributio.* Tob. 4.7 prou. 3.9
13 *Sed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:*
14 *Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.*
15 *Hæc quum audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.*
16 *At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:* Mat. 22 apoc. 19.9
17 *Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuita-*

3 *In hac verba*, λέγων. Pleonasmus est huius participij, de quo diximus suprà, 12.16.

5 *Quis vestrûm*, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quē exposuimus suprà, 11.11. Ideo maluimus à Græcis aliquātulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 *Attendens*, ἐπέχων: i. προσέχων, animum videlicet: quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν obseruat Eustathius in Homerum Odyss. τ.

13 *Mendicos*, πτωχούς. Vulg. *Pauperes*, πένητας. Ego propriam illius vocis significationem hîc retinendam puto, de qua vide Matth. 19.11, & 2. Cor. 8.9.

Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

18 Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

19 Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

20 Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

21 Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

22 Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

23 Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

25 Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

26 Εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Suprà 9.23 matt.10 37 & 16.24

27 Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Mat. 10 38 & 16.24 mar. 8.24

28 Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

29 Ἵνα μή ποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

30 Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

31 Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται εἰ δυνατός ἐστιν

te, quia iam parata sunt omnia.

18 Et omnes cœperunt ¨ vno *ore se* excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probādum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quum igitur seruus ille aduenisset, annuntiauit ista domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos vrbis, & mendicos ac mancos, claudósque & cæcos huc introducito.

22 Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.

23 Tunc ait dominus seruo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

25 Ibat autem turba multa cum eo: & conuersus dixit eis,

26 ‖Siquis venit ad me, & ¨ non odit patrem suum & matrem, & vxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeo etiam ¨ animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 ‖Et quisquis non portat crucem suam, & sequitur me, non potest meus esse discipulus.

28 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius ¨ cōsidens computat sumptum, an habeat quæ ad *eius* perfectionē *requiruntur*?

29 Vt ne postquā posuerit fundamētum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, non prius ¨ consultat considens, an possit cum

tis vt venirent, quia iam parata sunt omnia.

18 *Et cœperūt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villā emi, & necesse habeo exire, & videre illā: rogo te, habe me excusatū.*

19 *Et alter dixit, Iuga boū emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.*

20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum venire.*

21 *Et reuersus seruus nūtiauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.*

22 *Et ait seruus, Domine factum est vt imperasti, & adhuc locus est.*

23 *Et ait dominus seruo, Exi in vias & sepes, & cōpelle intrare, vt impleatur domus mea.*

24 *Dico autem vobis quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.*

25 *Ibant autē turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,*

26 *Siquis venit ad me: & non odit patrem suum & matrem, & vxorem & filios, & fratres & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus.*

27 *Et qui nō baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.*

28 *Quis enim ex vobis, volens turrim ædificare, non prius sedens cōputat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum?*

29 *Ne posteaquam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,*

30 *Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & nō potuit consummare.*

31 *Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, non sedens prius cogitat si possit*

18 *Vno* [*ore.*] ἀπὸ μιᾶς: id est ἐξ ἑνὸς συνθήματος, inquit Theophylactus, quasi ex compacto & constituto, pro quo dicimus vernaculo nostro sermone, *d'vn accord*, expressa etiam præpositione ἀπό. Quanuis enim isti aliquantulum diuersas causas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quod sua negotia prætexunt ne ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς, i. sententia vel consilio, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β, εἰ δή ποτ' ἔς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, *vno ore*. Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς conuertit *Ad vnum*, nō videtur sensum assequutus, neque Vetus interpres qui interpretatur *simul*, id est ἅμα.

26 *Non odit*, οὐ μισεῖ. Id est amat supra me. Matt.10.37.

¶ *Animam suam*, τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Id est seipsum, siue suam ipsius vitam, vt loquitur Matth.16,21.

28 *Considens*, καθίσας. Domi videlicet consilium capiens & omnia supputans, antequam opus aggrediatur, sicut dicit Varro, *Romani sedendo vincunt*.

31 *Consultat*, βουλεύεται: Consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hic agatur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Erasm. *Cogitat*, id est λογίζεται vel ἐνθυμεῖται.

ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ᾽ αὐτόν;

32 Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

33 Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

35 Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ·

2 Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

3 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

4 Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό·

5 Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων.

6 Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός;

7 Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

8 Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕρῃ·

9 Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας; λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

10 Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρ-

---

cem millibus occurrere illi qui cum viginti millibus venit aduersus ipsum?

32 Alioquin, quũ adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem spectant.

33 Sic ergo quisquis vestrûm nõ valedicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.

34 ‖Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terram neque ad sterquilinium ¨appositus est: foras eum abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Cap. XV.

1 Accedebãt autem ad eum omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & edit cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, si habeat cẽtum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & abit ad eam quæ periit, vsque dum eam inueniat:

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens:

6 Veniénsque domum, conuocat amicos & vicinos, dicẽs eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat?

7 Dico vobis ita fore gaudium in cælo super vno peccatore resipiscẽte, ¨*magis* quàm super nonagintanouem iustis, ¨ quibus non opus est resipiscentia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & ¨verrit domũ, quæritque accuratè, vsquequo *eam* inueniat:

9 Quum autem inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram?

10 Ita dico vobis, gaudium est ¨apud Angelos Dei super vno

---

cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se?

32 *Alioquin adhuc illo lõgè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.*

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.*

34 *Bonum est sal: si autem sal euanuerit, in quo condietur?* Matth. 5.13 mar. 9.50

35 *Neque in terram neque in sterquilinium vtile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.*

Cap. XV.

1 *Erant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum:*

2 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.*

3 *Et ait ad illos parabolam istam, dicens,*

4 *Quis ex vobis homo qui habet centum oues, & si perdiderit vnam ex illis, nónne dimittit nonagintanouem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?* Matt. 18.12

5 *Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?*

6 *Et veniens domum, conuocat amicos & vicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perierat.*

7 *Dico vobis quòd ita gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigent pœnitentia.*

8 *Aut quæ mulier habens drachmas decem, si perdiderit drachmam vnam, nónne accendit lucernam, & euerrit domũ, & quærit diligenter donec inueniat:*

9 *Et quum inuenerit, cõuocat amicas & vicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.*

10 *Ita, dico vobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super vno peccatore pœ-*

---

35 *Appositus*, εὔθετον, i. aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulg. & Erasm. *Vtilis* id est χρήσιμον.

IN CAPVT XV.

7 [*Magis*] *quàm*, ἤ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר [*iother*,] sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. ¶*Quibus non opus est*, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligẽdum est κατὰ χρίσιν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

8 *Verrit*, σαροῖ. In vetustiss. codicibus Vulgatæ editionis (vt post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptũ est *Euertit* pro *Euerrit*: qui error Gregorio pontifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionẽ præbuit multa in hunc locum parum apposite comminiscendi.

10 *Apud Angelos*, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Erasmus seruato obscuro Hebraismo, *Coram Angelis*. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, *Est*, interpretantur *Erit*, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20.23.

πολλῷ μετανοοῦντι.

11 Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

12 Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

13 Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.

14 Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

15 Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

16 Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

17 Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

18 Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου· καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

19 Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

20 Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

21 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

22 Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

23 Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

peccatore resipiscente.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi ¨ partem substātiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur diuisit eis ¨ facultates.

13 Post dies autem nō multos, congestis omnibus, iunior ille filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suam, ¨ profusè viuendo.

14 Quū autem omnia ipse consumpsisset, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *victu* defici.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 Et desiderabat implere ventrem suū siliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarij patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

18 Surgēs proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, ¨ peccaui in cælum & coram te:

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

20 Surgens igitur ¨ contendit ad patrē suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, & intima misericordia motus est: & accurrens incidit in collum eius, & deosculatus est eum.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Afferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & indite annulum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & edentes ¨ exhilaremur.

nitentiam agente.

11 *Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:*

12 *Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.*

13 *Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosé.*

14 *Et postquam omnia dissipasset, facta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit egere.*

15 *Et abijt & adhæsit vni ciuium regionis illius, & misit illum in villam suā vt pasceret porcos.*

16 *Et cupiebat implere vētrem suū de siliquis quas porci manducabant: & nemo illi dabat.*

17 *In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarij patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo?*

18 *Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

19 *Iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis.*

20 *Et surgens venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè esset, vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.*

21 *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus vocari filius tuus.*

22 *Dixit autem pater ad seruos suos, Citò proferte stolam primam. & induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius:*

23 *Et adducite vitulū saginatum, & occidite: & māducemus & epulemur.*

---

12 *Partem [ad me] attinentem*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Syrus interpres non ineleganter, Partem ad me redeuntem, id est τὸ καθῆκον μέρος, vt vulgò dicimus, *la part du bien qui me revient*. Caius Iurisc. Partem alicui contingentem vocat: & ita loquuntur disertiores Græci interdum, etiam nomine μέρος non expresso. ¶ *Facultates*, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianum, vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 *Profusè*, ἀσώτως. Deriuant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini Effusum & Profusum simili ratione vocāt. Vulg. & Erasm. *Luxuriosè*, id est ἀσελγῶς.

18 *Peccaui in cælum*, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum & in te: siue reus sum non te solo, sed ipso etiam cælo, quacunque patet, teste. Cælum autem pro Deo vsurpari nisi figuratè non potest, nempe pro eo cuius sedes in cælis potissimum collocatur, vt illa quorundam obseruatio grammatica mihi planè frigere videatur: quasi Cælum sit vnum ex Dei nominibus.

20 *Contendit*, ἦλθε. Id est, in viam sese dedit, vt ad patrem veniret. Nec enim eò adhuc peruenerat, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sic etiam accipitur τὸ ἔρχεσθαι, infrà Act. 28, 14.

23 *Exhilaremur*, εὐφρανθῶμεν. Vulgata, *Epulemur*, nimis angustè. Hoc est quod dicimus *faisons bonne chere*. quod respondet Hebrææ voci שמח [*Samach*.] sæpe apud Mosen vsurpatæ, vbi de sacrificiorum conuiuiis agitur.

26 *Verum*

24 Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur sese exhilarare.

24 *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Et cœperunt epulari.*

25 Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

25 Erat autem filius ille ipsius senior ruri: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

25 *Erat autem filius eius senior in agro: & quum veniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniam & chorum.*

26 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

26 Et vocatum ¨ vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

26 *Et vocauit vnum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.*

27 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν· ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum: quòd valentem illum receperit.

27 *Isque dixit illi, Frater tuus venit: & occidit pater tuus vitulum saginatum: quia saluum illum recepit.*

28 Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus, hortatus est eum.

28 *Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus, cœpit rogare illum.*

29 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum ¨ sum transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

29 *At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi, & nunquã mandatum tuum præteriui, & nunquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis epularer.*

30 Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

30 Sed quum filius iste tuus, qui deuorauit ¨ facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

30 *Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum.*

31 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

31 Ipse veró dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

31 *At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.*

32 Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

32 Exhilarari verò & gaudere oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieràtque, & inuentus est.

32 *Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.*

Κεφάλαιον ιϛ.

Cap. XVI.

Cap. XVI.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

1 Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat ¨ dispensatorem: & is delatus est apud eum, vt qui dissiparet ipsius bona.

1 *Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat villicum: & hic diffamatus est apud illũ, quasi dissipasset bona ipsius.*

2 Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quî istud audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. ¨ non enim poteris amplius ¨ esse dispensator.

2 *Et vocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ. iam enim nõ poteris villicare.*

3 Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί

3 Dixit autem apud se dispen-

3 *Ait autem villicus in-*

---

26 *Vnum ex pueris*, ἕνα τῶν παίδων. Frobenij codex addit αὐτοῦ, id est *sui*, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarij ex albo libri in contextum irrepserit.

29 *Sum transgressus*, παρῆλθον: id est ὑπερεῖδον, vel *præterij*, id est *contempsi*: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, *Despexi*.

30 *Facultates tuas*, σοῦ τὸν βίον. Vulg. *Substantiam suam*, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

IN CAPVT XVI.

1 *Dispensatorem*, οἰκονόμον. Vulgata, *Villicum*, nimis anguste. Sic vocatur qui Domini pecuniæ tum exigendæ tum dispensandæ præest, qui & Actor dicitur. vnde etiam οἰκονομίας Actum vocat Scæuola, qua voce Tertull. vsus est hanc parabolam citans. Ego verò vocem quæsiui minus ambiguam, nempe Dispensatoris, qua tum Cicero, tum Iurisconsulti sæpissime vtuntur.

2 *Non enim poteris*, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nam alioquin dispensator esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. ¶ *Esse dispensator*, οἰκονομεῖν. Vulgata, *Villicare*. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat res domesticas administrare. Erasmus, *Dispensare*, quod verbum non legi absolutè positum.

ποιήσω, ὅτι ὁ Κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

4 Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

5 Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

6 Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

7 Ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

8 Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

9 Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς

ſator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me diſpenſationem? fodere nō valeo, mendicare pudet.

4 Noui quid ſim facturus, vt quum amotus fuero à diſpenſatione, recipiant me *aliqui* domum ſuam.

5 Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei Accipe tabulas tuas, & ſede citò, & ſcribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipſe dixit ei, Accipe tabulas tuas & ſcribe octoginta.

8 Et laudauit dominus ille diſpenſatorē iniuſtum, quòd prudenter feciſſet. Certè filij huius ſeculi prudentiores ſunt filiis lucis in ſuo genere.

9 *Sic* etiam ego vobis dico, Fa-

traſe, Quid faciam, quia dominus meus aufert à me villicationem? Fodere non valeo, mendicare erubeſco.

4 *Scio quid faciam, vt quum amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos ſuas.*

5 *Cōuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuam, & ſede, citò ſcribe quinquaginta.*

7 *Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & ſcribe octoginta.*

8 *Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter feciſſet: quia filij huius ſeculi prudentiores filiis lucis in generatione ſua ſunt.*

9 *Et ego vobis dico, Fa-*

---

6 *Batos*, βάτους. Syrus interpres מתרין [*mathren*] id eſt μετρητὰς vertit: item vetuſtiſſimus codex meus & alia duo manuſc. exemplaria, Latina denique recepta verſio legunt κάδους, nomine tantum variato, non menſura. Nam, vt apertè probat doctiſſimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת [*bath*] menſura fuit rerum liquidarum, prorſus reſpondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, ſed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. Immeritò igitur Eraſmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. ¶ *Tabulas*, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis inſtrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipſi tabulas notas appellant. Vulgata, *Cautionem*, quo vocabulo ſic vtitur etiam Seneca. Hebræi generali voce ספר [*ſepher*] vocant. vt Ier. 32. 11.

7 *Coros*, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque παρέργως dicamus) כור [*chor*] (pro quo Græci interpretes & ipſe quoque Ioſephus κόρον dicunt) menſura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat. vt teſtatur idem Ioſephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Eraſmus ex libri tertij vltimo capite, in quo videtur Corus æſtimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus eſt, vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὶ, ſcribendum eſt ἰταλικοί. vt rectè obſeruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem ſcripſerunt, diligentiſſimus.

* 8 *Dominus ille*, ὁ κύριος. Expreſſi articulum vt intelligatur hîc agi de illius diſpenſatoris hero, non de ipſo Chriſto, in quo videtur Syrus interpres hallucinatus. Cæterùm mihi comparationem iſtam diligenter expēdenti videtur Dominus hoc loco nos docere velle, bona ad hanc vitam ſpectantia nobis diuinitus concedi, non vt ea prout libuerit, tanquam illorum propriè domini, conſumamus, ſed vt illa tanquam penes nos depoſita ex Domini voluntate optimáque fide diſpenſemus: homines autem, & quidem præſertim eos quibus copioſius eiuſmodi depoſitum commiſſum eſt, illis ad luxum & alia eiuſmodi abuti conſueuiſſe. Ita fieri vt Deus tandem iſtam ſuorum bonorum dilapidationem non ferens, de nobis amouendis meritò cogitet, ſiue bonis illis malos diſpenſatores priuando, ſiue ipſa quoque vita illis erepta eos ad ſuum tribunal euocando. Legitimam autem Domini placādi, & huius prorogādæ commiſſæ diſpenſationis immò etiam amplioris beneficentiæ obtinendæ rationem hanc eſſe, ſi profuſionem iſtam charitate erga pauperes compenſemus. Sic enim fore tum vt, ſi Deus caducis iſtis bonis rectè nos vti compererit, longe pretioſioribus nos dignetur, tum vt non fruſtra beneficos nos fuiſſe, & in hac ipſa vita (vt Deut. 24, 12 ſcribitur,) & in cælis ipſis tandem cum iis quibus benefecerimus collecti experiamur, ſicut loquitur Chriſtus Matth. 5, 7. Paulo quoque copioſè meſſuros teſtante qui copioſe ſeuerint 2. Cor. 9. 6. Non ſunt igitur partes huius parabolæ ſubtilius accommodandæ vltra Chriſti ſcopum, qui etiam cum fure certo reſpectu confertur 1. Theſ. 5. 2. vt Deus cum iniquiſſimo iudice Luc. 18, 2. Nam quiſnam alioqui paterfamilias talem diſpēſatorem furtum furto cumulantem, & ipſius benignitate tam turpiter abutentem tulerit, nedum laudarit? Neque vel ex alieno, vel ex malè partis liberalitas eſt exercenda: quanquam hoc poſterius rectè intellectum quadrat optimè Chriſti propoſito. Quū enim fiduciarij duntaxat poſſeſſores bonorum huius vitæ ſimus, idque ad tempus, & adiecta reddēdarum rationum conditione, conſequitur nos de noſtro neque quicquam profundere, neque liberalitatem propriè exercēre. Quod autem nonnulli ex hoc loco merita eleemoſynarum eliciunt, & eorum in cælis interceſſionem in quos charitatem in hac vita exercuerint, ne refutatione quidē indiget. ¶ *Certè*, ὅτι. Vulgata & Eraſm. *Quia*. Mihi verò videtur in iis quæ ſequuntur collatio eſſe ſimilitudinis, ita vt à cōparatis argumentetur. & כי Hebræorum ſæpe hanc vim habet. ¶ *Filij huius ſeculi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה [*bene haholam hazzeeh.*] id eſt homines præſenti vitæ addicti, quos vocat Apoſtolus σαρκικοὺς & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicūtur filij lucis, id eſt בני אורה [*bene orah*,] quos Dominus ſui ſpiritus luce illuſtrauit. ¶ *In ſuo genere*, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰν gentem, generationem, progeniem, ætatem denique expoſui. eſt enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi pro certo genere ac ſpecie hominum, & εἰς pro ἐν vſurpari. Virgilius, *Parce pio generi*. Idem, *Quod genus hoc hominum?* Vulgata, *In generatione ſua*. Eraſmus, *In natione ſua*. Nam Cicero quoque in hac ſignificatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius eſt & magis tritum. *

9 *Amicos*, φίλους. non ſanè qui mortui pro viuo intercedant, ſed quibus officia præſtita fidem defuncti apud Deū teſtificentur, illa perinde ac in ſeipſum collata comprobantem, & gratis coronantem, vt loquitur ipſe Dominus Deuter. 24, 13. & Matth. 25, verſu 40.

¶ *In iuſto,*

φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα
ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς
αἰωνίους σκηνάς.

10 Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ
πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ
ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

11 Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ
οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πι-
στεύσει;

12 Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐ-
γένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

13 Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυ-
ρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ
τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ
τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ
δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

14 Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρι-
σαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξε-
μυκτήριζον αὐτόν.

15 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαι-
οῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων·
ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν·
ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγ-
μα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

16 Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου·
ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελί-
ζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

17 Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ
τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κε-
ραίαν πεσεῖν.

18 Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ,
καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ
ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοι-
χεύει.

cite vobis ¨ amicos ex mamona
¨iniusto: vt quum ¨ defeceritis,
recipiant vos in ¨æterna illa ta-
bernacula.

10 Qui fidelis est ¨in pauco, etiã
in multo fidelis est : & qui in
pauco iniustus est, etiam in mul
to iniustus est.

11 Itaque si in fallaci mamona
fideles non fuistis, ¨ veram *ma-
monam* quis credet vobis ?

12 Et si in alieno fideles non
fuistis, ¨ quod vestrum est quis
dabit vobis?

13 ‖¨ Nullus seruus potest duo-
bus dominis seruire : aut enim
vnũ odio habebit, & alterũ di-
liget : aut vni adhærebit, & al-
terum contemnet. non potestis
Deo seruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc om-
nia etiam Pharisei, qui erant a-
uari: & ¨sannis eũ excipiebant.

15 Tũc dixit eis, Vos ij estis ¨qui
iustificatis vosipsos in hominũ
cõspectu: Deus autẽ nouit cor-
da vestra : quia quòd apud ho-
mines sublime est, abominatio-
ni est in conspectu Dei.

16 ‖Lex & Prophetæ vsque ad Io-
hannem : ab eo tempore regnũ
Dei annuntiatur, & quiuis in il-
lud vi perrumpit.

17 ‖Facilius est autem cælum &
terram præterire, quàm Legis
vnum apicem excidere.

18 ‖Quisquis dimittit vxorem
suam, & alteram ducit, mœcha-
tur: & qui à viro ¨dimissam du-
cit, mœchatur.

*cite vobis amicos de mam
mona iniquitatis: vt quum
defeceritis, recipiant vos
in æterna tabernacula.*

10 *Qui fidelis est in mini-
mo, & in maiori fidelis
est : & qui in modico ini-
quus est, & in maiori ini-
quus est.*

11 *Si ergo in iniquo mam-
mona fideles non fuistis,
quod verum est quis cre-
det vobis?*

12 *Et si in alieno fideles nõ
fuistis, quod vestrum est
quis dabit vobis?*

13 *Nemo seruus potest duo-* Matt.6.24
*bus dominis seruire: aut e-
nim vnum odiet, & alte-
rum diliget : aut vni ad-
hærebit, & alterum con-
temnet. non potestis Deo
seruire & mammonæ.*

14 *Audiebant autem om-
nia hæc Pharisæi, qui erãt
auari : & deridebant il-
lum.*

15 *Et ait illis, Vos estis
qui iustificatis vos coram
hominibus : Deus autem
nouit corda vestra. quia
quod hominibus altum est,
abominatio est ante Deũ.*

16 *Lex & Prophetæ vs-* Matt. 11.12
*que ad Iohanem: ex eo re-
gnum Dei euangelizatur,
& omnis in illud vim fa-
cit.*

17 *Facilius est autem cæ-* Matt.5.18
*lum & terram præterire
quàm de Lege vnum api-
cem cadere.*

18 *Omnis qui dimittit v-* Matt.5.32. & 19.9 1. cor.7.11
*xorem suam, & alteram
ducit, mœchatur : & qui
dimissam à viro ducit, mœ
chatur.*

* ¶*Iniusto*, τῆς ἀδικίας. id est רשקר [*Discar*,] vt vocat Chaldæus paraphrastes Hos. 5, 11. vel דעולא [*Dehaneta*,] vt habet Syrus interpres, ab altera significatione verbi עול [*hawal*,] quod ad omne iniuste factum accommodatur, vt & verbum ἀδικεῖν. Opes igitur hic vocantur iniustæ, vel in * genere quòd esse soleant hominum vitio illecebræ ad peccandum, siue, vt ait Ouidius, *malorum instrumenta:* vel habita propositæ hypotheseos ratione, quibus aliquis sit antea contrà Dei patrisfamiliâs voluntatem abusus. Nam de opibus malè partis hic non agi, proposita similitudo manifestè declarat. ¶ *Defeceritis*, ἐκλίπητε. Quum enim ex hac vita excedimus, veluti serui ab hero euocamur ad reddendas accepti & expensi rationes. Syrus interpres legit ἐκλίπῃ, *defecerit*, mamona nimirum, sed perperam, vel potius deprauatus est Syriacus contextus, exscri- * ptoris culpa. ¶ *Aeterna illa tabernacula*, τὰς αἰωνίας σκηνάς. Signatè additur epitheton : quum σκηνῶν appellatione significetur structura non habitationi sed commorationi temporariæ qua de re vide Heb. 11, 9. Vsus est autem ista periphrasi vt illustrior sit antithesis.

10 *In pauco*, ἐν ἐλαχίστῳ, &c. Id est, qui sibi à Deo cõmissas ad vsum huius vitæ pertinẽtes facultates, quæ minimi sunt momẽti, ea qua opus est ratione administrat, is quoque existimandus est ea sicuti par est curare quæ longè maxima sunt, cælestia nimirum & æterna : sicut vicissim qui aliter se gerunt in hac vita quàm oporteat, alterã quoque aspernari se testantur.

11 *Veram* [*mamonam*,] τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponãtur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ prophani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, deposita nimirum, & nostræ fidei ad tempus & ad vsum certis conditionibus definitũ, com- * missa: eáque opponit τοῖς ὑμετέροις, non quasi possint iis ob tingere qui aliena male administrarint, sed quoniam qui sunt ea consequuti, verè possint illa vocare sua, nunquam videlicet ipsis auferenda.

12 *Quod vestrum est*, τὸ ὑμέτερον. Mirum est Tertull. lib. 4. * aduersus Marcionem non tantum legere, sed etiam interpretari τὸ ἐμόν, *quod meum est*, contra omnium codicum fidem, & Syrum interpretem, & Cyprianum in libro de Eleemosynis.

13 *Nullus seruus*, οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth. 6. 24.

14 *Sannis excipiebant*, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, *Deridebãt*, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, *Subsannabant*. quod non memini legere apud idoneos auctores.

15 *Qui iustificatis*, οἱ δικαιοῦντες. Id est iusti videri & ha- * beri vultis iustitia externa. Nam quod subiicitur non est sic accipiendum quasi solos homines Pharisæi habere vellent suæ iustitiæ testes, sed quod suis externis obseruationibus somniarent sese Deum ipsum promereri, vt apparet infrà, ex cap. 18, 11.

18 *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Qui hinc colligunt, post repudium nullũ esse secũdo matrimonio locum, altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

19 Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

20 Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἡλκωμένος·

21 Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

22 Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

23 Καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

24 Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραὰμ ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

25 Εἶπε δὲ Ἀβραάμ, Τέκνον μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

26 Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δύνωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

27 Εἶπε δὲ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

28 Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

29 Λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

30 Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, μετανοήσουσιν.

19 "Cæterùm quidã erat diues, qui induebatur purpura & bysso, & sese exhilarabat quotidie splendidè.

20 Erat verò quidam mendicus nomine "Lazarus, qui proiectus erat ad vestibulum eius, vlcerosus:

21 Et desiderans saturari micis quæ cadebant è mensa diuitis: sed & canes veniebãt ac lingebant eius vlcera.

22 Factũ est autem vt moreretur mẽdicus, & asportaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est verò etiam diues, ac sepultus est.

23 "Et apud inferos sublatis oculis suis, quũ esset in tormentis, vidit Abrahamum procul, & Lazarum in sinu eius.

24 Tum ipse clamans dixit, Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum suum in aquã, & refrigeret linguam meam: quoniam grauissimè crucior in ista flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarũ similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et "ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens "constitutus est, vt ij qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque istinc huc transire.

27 Dixit autem *ille*, Rogo te igitur pater, vt eum mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres, vt hæc testificetur eis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormẽti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Mosen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis abierit ad eos, resipiscent.

19 *Homo quidam erat diues, & induebatur purpura & bysso, & epulabatur quotidie splendidè.*

20 *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus:*

21 *Cupiẽs saturari de micis quæ cadebant de mensa diuitis: sed & canes veniebant & lingebant vlcera eius.*

22 *Factũ est autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in sinum Abrahæ: mortuus est autem & diues, & sepultus est.*

23 *In inferno. Eleuãs autem oculos suos, quum esset in tormentis, vidit Abraham à longè & Lazarum in sinu eius.*

24 *Et ipse clamans dixit, Pater Abrahã, miserere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti sui in aquam, vt refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.*

25 *Et dixit illi Abrahã, Fili recordare quia recepisti bona in vita tua & Lazarus similiter mala: nunc autem hic consolatur, tu verò cruciaris.*

26 *Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum est: vt ij qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare.*

27 *Et ait, Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei.*

28 *Habeo enim quinque fratres, vt testetur illis, ne & ipsi veniant in hunc locum tormentorum.*

29 *Et ait illi Abraham, Habent Moysen & Prophetas: audiant illos.*

30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: sed siquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*

19 *Cæterùm quidam,* ἄνθρωπος δέ τις. In meo vetustissimo codice & alio manuscr. exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολήν, Ἄνθρωπός τις ἦν, *Dixit autem aliam etiam parabolã, Quidam erat,* &c. quæ præfatio videtur penè necessaria fuisse, vt isti sermones inter se cohærerent.

20 *Lazarus,* Λάζαρος. Hebraicè *Eleazar*, vt legit etiam
* Tertullianus, libro de Idololatria, & Prudẽtius in Hymno de sanctorum exequiis.

23 *Et apud inferos,* καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omisit præpositionem καί: qui error in causa fuit cur ex veteribus nonnulli parũ apposite disputarint de sepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum est, in ista narratione proponi nobis res spirituales sub figuris sensui nostro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius sepulchrum: quò etiam spectat quod hîc de sinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittendo in aquam digito, de refrigerãda lingua, denique de epulonis solicitudine pro cognatis suis commemoratur, quorum nihil neque corporibus in sepulchro iacentibus, neque vel damnatorum vel beatorum animabus conuenit κατὰ τὸ ῥητόν.

26 *Ad hæc omnia,* ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id est πρὸς τούτοις, præter hæc. Vulgata, *In iis omnibus:* quod Erasmus iure correxit. ¶ *Hiatus,* χάσμα. id est Vasta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, --*quæ nunc satis ima dehiscat Terra mihi.* Vulg. *Chaos,* librariorũ errore, vt Budæus existimat. ¶ *Constitutus est,* ἐστήρικται. Vulg. & Eras. *Firmatus est:* quod nõ satis conuenit huic loco, quum agatur de re minime firma ac solida, sed vacua potius ac inani: quæ tamẽ dicitur ἐστήρικται, id est firmo & immutabili Dei robore constituta, vt diffluere non possit. Fortassis vsus est Dominus verbo רקע [*rakah.*] quod quũ propriè significet expandere, Græci interpretes vertere solent στερεοῦν, quod parũ differt à στηρίζειν. vnde רקיע [*rakiah*] ipsi στερέωμα, id est firmamentũ, appellant. nisi malimus στηρίζειν conferre cum Hebræorum verbo כון [*chun,*] quod & ipsum commodè interpretari possumus, constituere & collocare: vnde מכון [*machon*] id est sedes firma ac stabilis.

31 *Assentiea-*

31 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται.

Κεφάλαιον ιζ.

1 ΕΙπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

2 Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

3 Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

4 Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σέ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπὶ σέ, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

5 Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

7 Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα, ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

8 Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω· καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

9 Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

10 Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, ¨ assentientur.

CAP. XVII.

1 AIt autem discipulis, ¨‖Cótingere non potest vt non eueniant offendicula: sed væ illi per quem eueniunt.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendiculum obiiciat vni ex paruis istis.

3 Cauete vobis. ‖Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

4 ‖Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *in* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

5 Tunc dixerūt Apostoli Domino, ¨Adde nobis fidem.

6 Dixit autē Dominus, ‖ Si haberetis fidem ¨quantulū *est* granum sinapis, diceretis huic ¨sycamino, Eradicator, & plātator in mari: & obediret vobis.

7 Quis autem vestrûm habet seruum arantem, aut pascētem, qui regresso ab agro, dicat statim, Accede, & discumbe?

8 Imò nónne dicit ei, Para, quod cœnem, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & postea ¨ edito tu & bibito?

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis,

31 *Ait autē illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque si quis ex mortuis resurrexerit, credent.*

CAP. XVII.

1 *ET ait ad discipulos suos, Impossibile est vt non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt.* Matt. 18.7 mar. 9.42

2 *Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm vt scandalizet vnū de pusillis istis.*

3 *Attēdite vobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illum: & si pœnitentiā egerit, dimitte illi.* Matt. 18.21

4 *Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.* Matt. 18.21

5 *Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.*

6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret vobis.* Mat. 17.20

7 *Quis autem vestrûm habens seruum arantem aut pascētem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe?*

8 *Et non dicit ei, Para quod cœnem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes?*

9 *Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*

10 *Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta*

31 *Assentientur*, πεισθήσονται. Ad verbum, *Persuadebuntur*. Vulgata & Erasmus, *Credent*.

IN CAPVT XVII.

1 *Contingere non potest*, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est necesse est, vt loquitur Matth. 17. 8. In tribus exemplaribus post μαθητάς, id est discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deest articulus τοῦ in vno exemplari.

5 *Adde*, πρόσθες. Vulgata & Erasmus, *Adauge*, id est προσαύξησον.

6 *Quantulum* [*est*] *granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17. 20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quòd in speciem humile & abiectum, non ante prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granū sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei vobis inesset, quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. ¶ *Sycamino*, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alij volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Athenæi lib. secundo, & Galeni sententia est, libro secundo De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo pòst singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quam etiam veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quū certò apud Galenum scriptorem tum doctissimum tum diligentissimum constet sycaminum diuersam esse a sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eandem esse quam συκομωρέαν infrà 19. 4, appellat Lucas. Propius enim vero est, quū diuersis nominibus vtatur Euangelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

8 *Edito*, φάγεσαι. Futurum enorme vt & πίεσαι, pro φάγῃ & πίῃ secunda singulari persona futuri, à φάγομαι & πίομαι pro φαγοῦμαι & πιοῦμαι.

	ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.	dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.		*sunt vobis, dicite, Serui inutiles sum⁹: quod debuimus facere, fecimus.*
11	Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.	Et factum est, inter eundum Hierosolymam, vt ipse transiret per mediam Samariam & Galilæam.	11	*Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.*
12	Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόῤῥωθεν·	Quũ autem ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul:	12	*Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi qui steterunt à longè:*
13	Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.	Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.	13	*Et leuauerunt vocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.*
14	Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. (Leu. 14.2.) Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν.	Qui quum *eos* vidisset dixit eis, Profecti ‖ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.	14	*Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.*
15	Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.	Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.	15	*Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.*
16	Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.	Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens: eratque iste Samaritanus.	16	*Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*
17	Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;	Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi *sunt*?	17	*Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?*
18	Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.	Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo nisi alienigena iste.	18	*Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.*
19	Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.	Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.	19	*Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.*
20	Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·	Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ¨ita vt obseruari possit:	20	*Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei, cum obseruatione:*
21	Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.	Neque dicent, Ecce hîc, aut ecce illic. ecce enim, regnũ Dei ¨intus habetis.	21	*Neque dicent, Ecce hîc, aut. ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos est.*

20 *Ita vt obseruari possit*, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de his signis & notis hoc accipiendum est, quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum παρατήρησιν putant vocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primã maximè probo quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως, *cum obseruatione*, ne nimis obscurè loquerer.

21 *Intus habetis*, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Hebraicè בקרבכם [*bekirbechem*] id est ad verbum, ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio vestri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, vt fere semper conuerterunt Græci in Vetere testamento, pro παρ' ὑμῖν, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc videtur esse emphasis, vt significetur, Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohannes 1.27. Vel fortassis ita declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, *Intus habetis*, quàm *Apud vos*, aut *In vobis*, aut *Inter vos est*. Sunt qui malint ad verbum exponere, *Intra vos est*, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen nõ est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, nõ quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter ἐντὸς ἐστιν, intus est, vel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν. est in iis quæ intus sunt, vel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin ad regni sui naturam explicandam. Postremò non hîc agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

22 *Vnum*

22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε.

23 Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

24 Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

25 Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

26 Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμός, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

28 Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν·

29 Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀφ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

30 Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

31 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

32 Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

33 Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν ζωογονήσει αὐτήν.

34 Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

35 Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

---

22 Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre ¨vnum ex diebus Filij hominis: nec videbitis.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, ¨aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *vna* regione quę sub cælo est, in *alteram* quæ sub cęlo est splêdet: ita erit & Filius hominis die suo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à gente ista.

26 ‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant, bibebât, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiit Noe in arcam: venitque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

29 ‖Quo autem die Lot exiit Sodomis, ¨pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die qui fuerit in solarium, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea tollenda: & qui in agro, similiter non reuertatur retro.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

33 ‖Quicunque studuerit animam suam seruare, perdet eam: & quicunque eam perdiderit, ¨viuificabit eam.

34 ‖Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

---

22 *Et ait ad discipulos suos, Venient dies quando desideretis videre vnum diem Filij hominis: & nô videbitis.*

23 *Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.* Mat.24.23 mar.13.21

24 *Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.*

25 *Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*

26 *Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis.* Gen.7.5 mar.24.38 1.pet.3.20

27 *Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vsque in diem qua intrauit Noe in arcam: & venit diluuium, & perdidit omnes.*

28 *Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant:*

29 *Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignê & sulphur de cælo, & omnes perdidit:* Gen.19.24

30 *Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*

31 *In illa hora, qui fuerit in tecto, & vasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.*

32 *Memores estote vxoris Lot.* Gen.19.26

33 *Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, viuificabit eam.* Suprà 9.24 mat.10.39 mar.8.3 ioh.12.25

34 *Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus assumetur & alter relinquetur.* Matt.24.41

35 *Duæ erunt molentes in vnum: vna assumetur, & altera relinquetur.*

---

22 *Vnum ex diebus Filij hominis*, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit. ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pòst, diem Filij hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repêtinum, tum etiam clarissimum fore, ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquûtur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes: Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso terrarum orbe, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare, nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatísque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 *Aut ecce illic*, ἤ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, *& ecce illic*: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferre, vt Rom.4.c.13. sicut etiam annotauimus Matth.12.cap.37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστὸς, *Christus*.

29 *Pluit*, ἔβρεξεν. Sub. *Deus*, quod expressit Syrus interpres, vsus etiam coniugatione Hiphil.

33 *Viuificabit*, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Erasmus, *Vitam illi parabit*. Notius est autem quàm vt id * dicendum videatur, Animam in his loquutionibus Vitam declarare.

36 Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

37 Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Matt. 24. 28

Κεφάλαιον ιη.

1 Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

Eccl.18.22 rom. 12.12 1.thes.5.17

2 Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος·

3 Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτόν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

4 Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

5 Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

6 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει·

7 Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας, καὶ νυκτὸς καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

36 ¨Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Tunc respondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, ‖Vbi¨corpus, illuc cogentur aquilæ.

CAP. XVIII.

1 Dixit autem eis etiam parabolam ¨ *huc spectantem*, ‖quòd oporteret ipsos semper precari, nec ¨ segnescere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum non timebat, nec ¨ quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit ¨per *multum* tempus: postea verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne ¨tandem veniens, ¨obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamãtes ad ipsum die ac nocte, ¨etiãsi iram differat super ipsis?

36 *Duo in agro: vnus assumetur, & alter relinquetur.*

37 *Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis, Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

CAP. XVIII.

1 *Dicebat autem & parabolã ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere.*

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduersario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouissimo veniens sugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

36 *Duo erunt in agro*, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum omisit Erasmus tanquam ex Mattheo adiectum: extat tamen apud Syrum interpretem, & in editione Cõplutensi & aliquot vetustis codicibus.

37 *Corpus*, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum scriptũ est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. videtúrque hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24.c.28.

IN CAPVT XVIII.

1 [*Huc spectantem,*] *quòd oporteret*, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, vt Hellenismum explicaret. Vulgata. *Quoniam oporteret*, ὅτι ἔδει. ¶ *Segnescere*, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. vt Gal.6.9. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Eustathius. Vulg. *Deficere*, id est ἐκλείπειν. ✱ Erasm. *Defatigari*, id est ἐκκάμνειν. Syrus de animi anxietate intelligit.

2 *Quenquam*. ἄνθρωπον. Vel, homines. vt sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme.* vel, *Il ne craignoit personne.* Sed & hoc placet περιέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo cõparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cũ maiore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 *Per* [*multum*] *tempus*, ἐπὶ χρόνον. Erasmus, *Aliquandiu*. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spatio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ, reperio ἐπὶ χρόνον ita vsurpatum vt non paruum temporis spatium declaret. Et hanc sententiam sequutus est Syrus interpres.

5 *Tandem*, εἰς τέλος. Vulg. *In nouissimo*, perobscurè. Sunt qui εἰς τέλος exponant *Semper*, siue assiduè, & coniungant cum ἐρχομένη, vt sit hæc sententia, ne assidue ventitando me obtundat. Sed εἰς τέλος nusquam sic legi: & malo ἐρχομένη redũdare pleonasmo Hebræis familiari. ¶ *Obtundat me*, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quam vt Vetus interpres aut Eras. qui verterũt, *Sugillet*, i. vituperet ac deroget, vt Eras. explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reueretur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione accepta, præsertim in facie, (vt Grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quasi validis ictibus subiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor.9.27. vbi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione vsurpatur verbum Obtundere. quod & ipsum propriè de pugilib⁹ dici ostẽdit illud Plauti in Amphitryone, *Fateor, nam sum obtusus pugnis pessimè* In quibusdam igitur exemplaribus nõ videtur rectè legi ὑπωπιάζῃ, siue, vt scriptum est in Romano Theophylacto, ὑποπιέζῃ: id est opprimat aut affligat.

7 *Etiamsi iram differat super ipsis?* καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; id est quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν siue καίπερ, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiã enallagẽ annotauimus, Matth.15.6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore περὶ προσευχῆς legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; i. & iram differet super ipsis? quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, *Et patientiam habebit super illis?* καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; pro μακροθυμήσει, vt etiam legitur in meo vetustissimo cod. quasi neget Dominus se iram dilaturum vt suos vlciscatur, quia nimirum sequitur, eum vindicaturũ suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non possum hanc sententiam amplecti, quum & vniuersa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur,

testentur, à Domino interdũ diu differri suppliciũ in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarũ querelæ, & vox illa martyrũ quæ commemoratur Apoc. 6. 10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiã erga vasa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apostolus Rom. 9. 22. Alioquin quorsum iuberet Dominus vt in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει, tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3. 8. & 9. Nisi malimus interpretari repẽte aut subitò: vel ad iræ Dei acerbitatẽ istud referre, quę quidem tanta futura est vt simulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: vt canit Dauid Psal. 37. 10, & 73. 19. & 20. Castellio verò, pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, quum sic interpretaretur, *Et tam erit in eos difficilis?*

8 Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;	8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus est fidem in terra?	8 *Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?*
9 Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·	9 Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserãt se iustos esse, & pro nihilo habebãt reliquos, parabolam istam:	9 *Dixit autẽ & ad quosdã qui in se cõfidebãt tanquã iusti, & aspernabantur cæteros, parabolã istã:*
10 Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης·	10 Homines duo ascẽderunt in templum vt precarentur: vnus Phariseus, & alter, publicanus:	10 *Duo homines ascendebant in templum vt orarent: vnus Pharisæus, & alter publicanus.*
11 Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεὸς εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοὶ ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.	11 Phariseus consistens seorsim hęc precatus est, Deus, gratias ago tibi quòd nõ sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiã vt iste publicanus.	11 *Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: vel vt etiam publicanus.*
12 Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.	12 Ieiuno bis hebdomade, decimo quæcunque possideo.	12 *Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.*
13 Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεὸς ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.	13 Publicanus autem procul stans, nolebat vel oculos in cælum attollere: sed percutiebat pectus suum, dicẽs, Deus, placator mihi peccatori.	13 *Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.*
14 Λέγω ὑμῖν κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.	14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam *potius* quàm ille: quia quicunque se extollit deprimetur, & qui se deprimit, extolletur.	14 *Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.* Supr. 14. 11. mat. 23. 12.
15 Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.	15 ‖ Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tãgeret: quum autem hoc vidissent discipuli, obiurgarunt eos.	15 *Adferebant autem ad illum & infantes, vt eos tangeret: quod quum viderent discipuli, increpabant illos.* Mat. 19. 13. mar. 10. 13.

8 *Dico vobis, vindicabit eos*, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Cõplutẽsi codice & manuscripto alio exẽplari legitur καὶ λέγω, *Etiã dico*. Rursus annotat Eras. in quodã codice extremã partẽ superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, καὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, *Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam*. Sed receptam lectionem amplecti malo.

11 *Consistens seorsim*, σταθεὶς πρὸς ἑαυτόν. Id est, vt Gallicè cõmodè dixeris, *se tenãt à part soy*, publicanũ videlicet procul à tergo vt impurũ auersatus, qui scopus est istius similitudinis superiore versiculo explicatus. Itaq; quod habet Vulg. *hæc apud se orabat*, nullo modo quadrat. Quorsum enim vel clara voce, vel tacitus apud se dicatur Pharisæus precatus? Syrus interpres (manifestè ostendẽs, sic interpũgendũ esse hunc locũ, vt post πρὸς ἑαυτὸν adscribatur distinctio, vt etiã testatur doctissimus Camerarius sic distinctũ hunc locũ in suo vetere codice legisse) habet ad verbum, *Stãs fuit inter se & animã suã, & ista precatus est*, quu idiotism⁹ videtur nõ aliter explicari posse, quàm si nõ Solus simpliciter (vt cõuertit Tremelli⁹ noster. quid. n. hoc ad rẽ?) sed seorsim, & publicano velut impuro procul in extima porticu relicto, progressus corã Deo adstitisse, & sese obfirmasse Pharisæus dicatur. Vetustissimus autẽ meus codex etiã Græcè scriptũ habet καθ' ἑαυτὸν, & Latinè *Seorsim*, quod maximè probo, etiãsi in Græco contextu receptã lectionẽ sum sequutus. Donatus in Terẽt. Adelphos Consistere, inquit, est audacter & constanter stare. Itaque σταθεὶς dicitur confidens Pharisæus, quasi gradu fixo, & despecto publicano, qui procul ἑστὼς dicitur precatus.

12 *Hebdomade*, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. *Sabbatho*. Vide Matth. 28. 1. Hoc autem refertur ad Magistrorũ, id est Pharisæorum traditionẽ in libro Taanith expressam, vbi dicũtur singulis hebdomadibus bina ieiunia instituisse, vnum die secundo, id est Lunę, alterũ die quinto, nempe Iouis, quod etiam commemorat Epiphanius. ¶*Decimo*, ἀποδεκατῶ. Vide supr. 11. 42.

13 *Procul*, μακρόθεν. In extima videlicet porticu, quã ingredi fas fuit etiã alienigenis, vt testatur Ioseph⁹ cõtra Appionẽ, lib. 2. quod etiã non prætermit Solomon, 1. Reg. 8. 41.

14 [*Potius*] *quàm ille*, ἢ ἐκεῖνος. De ellipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos vertit, *Plus quàm ille*, & Augustin⁹ epistola octogesimasexta, *Magis quàm ille*, mihi quidẽ non placet. Stat enim illud Dauidis, *Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens*. Item illud, *Cor contritũ Deus non abiicies*: ex quibus efficitur non fuisse ambob⁹ istis cõmunem iustitiã. Cęterùm in duobus codicibus manuscriptis legitur παρ' ἐκεῖνον, & in meo vetustissimo μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον Φαρισαῖον quod sequutus est Syrus interpres, eadem manẽte sententia. Sic enim Heb. 9. 23 ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque nõ assentior Erasmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit *Præ illo*. Vetus autẽ interpres videtur potius legisse παρ' ἐκείνου, vt qui interpretatus sit, *Ab illo*, sentẽtia prorsus inepta, quãuis eũ conetur Eras. excusare, prolato Gellij exẽplo. Sed quod pleriq; Græci codices scriptũ habẽt ἢ γὰρ ἐκεῖνος, sanè nõ intelligo, nisi dicamus γὰρ redũdare: & hunc locũ suspicor variè fuisse deprauatũ, quod insignem doctrinam cõtineat aduersus operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 *Obiurgarunt eos*, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10. 13. teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendentes pueruli. Est enim

aduersus hostes pædobatismi seruāda propria significatiō verbi προσφέρειν & nominis βρέφους, vt liquet ex eo quod Dominus dicitur eos ἐναγκαλίσασθαι, id est in vlnas seu brachia recepisse, Marci.10.16: deinde ex iis quæ scribuntur infra versu 17.& explicantur 1.Pet.2.2. quanuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

Marg.	Græce		Beza		Vulgata
	Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	16	Iesus verò ¨ quum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.	16	*Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium est enim regnum Dei.*
	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.	17	Amen dico vobis, quicūque nō exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.	17	*Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud,*
Mat.19 26 mar.10.17.	Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;	18	‖Tūc interrogauit eum quidam ¨ex primoribus, dicēs, Magister bone, quid faciendo, vitā æternam possidebo?	18	*Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?*
	Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.	19	Dixit autem ei Iesus, ¨Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.	19	*Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus.*
Exo.20. 23.	Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.	20	Mandata nosti, ‖Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito. Honora patrem tuum & matrem tuam.	20	*Mandata nosti, Non occides, Non mœchaberis, Non furtum facies, Non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.*
	Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.	21	Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.	21	*Qui ait, Hæc omnia custodiui a iuuentute mea.*
	Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.	22	Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc ¨vnum tibi deest: omnia quæ habes, vende, & distribue pauperib⁹, & habebis thesaurū in cælo: & adesdū sequere me.	22	*Quo audito Iesus ait ei, Adhuc vnū tibi deest: omnia quæcunque habes, vēde, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*
	Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.	23	At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.	23	*His ille auditis contristatus est: quia diues erat valde.*
	Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ!	24	Quum autem vidisset Iesus cum valde tristē factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, introibunt in regnū Dei!	24	*Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!*
	Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.	25	Facilius est enim camelum per foramē acus introire quàm diuitem in regnū Dei introire.	25	*Facilius est enim camelum per foramen acus trāsire quàm diuitem intrare in regnum Dei.*
	Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;	26	Qui verò *istud* audierāt, dixerūt, Et quis potest saluus fieri?	26	*Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?*
	Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.	27	Ipse autem dixit, Quę impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.	27	*Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud D. ū.*
Matth. 19. 27. mar 10.28.	Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.	28	‖Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.	28	*Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*
	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφούς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,	29	Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,	29	*Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

16 *Quum puerulos aduocasset,* προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuum αὐτά ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum compellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiendum vt sciamus eos a quibus adferebantur puerulí, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 *Ex primoribus,* ἄρχων. Vide suprà, 14.1.

19 *Cur me dicis bonum?* &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem, qui vnius Lucæ Euāgelium admittebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθόν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ. id est, *Ne me dicas bonum: vnus est,* [*nempe*] *Deus Pater.* Deinde in proximo versiculo pro οἶδας nosti, substituerat οἶδα, noui.

22 *Vnum,* ἕν. Imo omnia quum ne vnum quidem præceptum possit quisquam ita vt lex præscribit obseruare. Loquitur ergo Christus sancta quadam ironia, cuius occasionem illi præbebat pharisaica ista superbia, cuius vt illū ipsum intus argueret, proponit illi non aliquod opus supererogationis vt Monachi præsertim nugantur, vel vt Consilia præceptis diuinis adiiceret, quasi Lex Dei nobis condemnandis non sufficeret à qua maledictione venit nos liberaturus: sed vt proposito illi perfecto charitatis exemplo, quousque lex progreditur, doceret illum quantum ab eo abesset quod à se iam olim præstitū somniabat.

30 *Multi ipsi-*

30 Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

31 Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἰδού, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

32 Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

33 Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

34 Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

35 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχώ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδόν, προσαιτῶν.

36 Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

37 Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

38 Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

39 Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.

40 Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτόν,

41 Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

43 Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδών, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ,

2 Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖Iesus autē assūptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascendimus Hierosolymā, & perficiētur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, "de Filio hominis.

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & "contumeliis afficietur, & conspuetur.

33 Et postquam eum flagellauerint, trucidabunt: sed die tertia resurget.

34 Ipsi vero nihil horum intellexerunt: erántque ista verba "ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

35 ‖Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat apud viam, mendicans.

36 Quum igitur *is* audisset "turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

37 Nuntiauerūt autem ei Iesum Nazarenum transire.

38 Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mei.

39 Et qui præibant, obiurgabant eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

40 Iesus autem quum substitisset, iussit eum adduci ad se: & quum is appropinquasset, interrogauit eum,

41 Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visum recipiam.

42 Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

43 Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum, & totus populus quum *hoc* vidisset, tribuit "laudē Deo.

CAP. XIX.

1 IEsus autem ingressus Iericho, transibat:

2 Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, & qui "magister erat publicāorum, ac is diues erat:

30 *Et non recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.*

31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.* Mat.20.17 mar.10.32.

32 *Tradetur enim Gentibus & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur.*

33 *Et postquā flagellauerint occident eum: & tertia die resurget.*

34 *Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat verbum istud abscōditum ab eis: & non intelligebant quæ dicebantur.*

35 *Factū est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat secus viam, mendicans.* Matth.20. 29. mar.10. 46.

36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.*

37 *Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

38 *Et clamauit dicēs, Iesu fili Dauid miserere mei.*

39 *Et qui præibant increpabant eum vt taceret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,*

41 *Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, vt videam.*

42 *Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.*

43 *Et confestim vidit, & sequebatur illum magnificans Deum: & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.*

CAP. XIX.

1 *ET ingressus perambulabat Iericho;*

2 *Et ecce vir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:*

30 *Multiplicia*, πολλαπλασίονα. id est multo plura, & æstimatione potiora. Cypr. de lapsis loquens alicubi legit ἑπταπλασίονα, *septupla*, eodem sensu.

31 *De filio hominis*, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Sic restitui ex fide vetustissimi mei codicis, & tum Syri, tū Latini veteris interpretis: quum in Græcis aliis legatur τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, * *Filio hominis*, id est à filio hominis, quod per traiectionem construendum fuerit cum verbo τελεσθήσεται.

32 *Cōtumeliis afficietur*, ὑβρισθήσεται. Vulg. *Flagellabitur*, id est μαστιγώσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantum ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cæsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 *Ipsis*, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם [*mehem*] ab ipsis: i. ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

36 *Turbam*, τὸν ὄχλον. Id est strepitum turbæ prætereuntis, vt rectè explicat Syrus interpres.

43 *Laudem*, αἶνον. Vocabulū in oratione soluta inusitatū, pro ἔπαινον Itaque vetustiss. cod. meus habet δόξαν, *gloriam*.

IN CAPVT XIX.

1 [*Iesus*] *autē ingressus*, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen vt magis perspicua esset oratio.

2 *Magister publicanorū*, ἀρχιτελώνης. Intellige magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessario in societates distributi, quæ suos habebāt magistros, vt ex infinitis penè locis orationū Ci. apparet. Vulg. & Eras. *Principem publicanorum*, impropriè interpretantur.

3 Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.
4 Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.
5 Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτόν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.
6 Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.
7 Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.
8 Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίση τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.
9 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.
Mat.18.11.
10 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.
11 Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσ-

3 Studebátque videre quis esset Iesus:nec poterat pręturba, quòd statura paruus esset:
4 Præcurrens igitur ascendit in sycomorum,vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.
5 Vt autē venit ad eum locum, suspiciens Iesus vidit eum, & dixit ei,Zacchæe,festinans descende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.
6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.
7 Et omnes quū hoc vidissent murmurabant, dicentes eū ingressum esse ad hominem peccatorem vt *ibi* diuersaretur.
8 Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce dimidiū bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & si quid cuipiam per calumniam eripui, reddo quadruplum.
9 Dixit autē ei Iesus,Hodie salus huic domui contigit, eo ꝙ ipse quoque est filius Abrahā.
10 ‖Venit enim Fili⁹ hominis vt quærat & seruet quod perierat.
11 Hęc autem ipsis audientibus,

3 *Et querebat videre Iesum quis esset: & non poterat præ turba,quia statura pusillus erat.*
4 *Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, vt videret eum: quia inde erat transiturus.*
5 *Et quum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illū, & dixit ad eum, Zacchæe,festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.*
6 *Et festinans descendit, & excepit illum gaudēs.*
7 *Et quum viderent omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.*
8 *Stans autem Zacchæus dixit ad Dominum, Ecce,dimidium meorum bonorum do pauperibus,& si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*
9 *Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*
10 *Venit enim Filius hominis quærere & saluum facere quod perierat.*
11 *Hæc illis audientibus*

4 *Præcurrens*, προδραμὼν ἔμπροσθεν In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sic etiam legit Syrus interpres.
¶*Sycomorum*, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν. legimus, etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομοραίαν. ¶*Illac*, δι' ἐκείνης. Sic rectè Eras. nam subauditur ὁδοῦ: quæ ellipsis in Græcis scriptorib⁹ frequēter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulg. *Inde*, i. ἐκεῖθεν, quod nō videtur posse conuenire.
8 *Si quid cuipiā per calumniā eripui*, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. * Sic placuit Tertul. li. aduersus Marcionē. 4. explicare Græcū vocabulū συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optime cōuenire personæ magistri publicanorū. Istis enim fere mos est, suis latrociniis prętexere reipublicę cōmoda, & hoc obtētu ita impudēter prędari, vt siquis sese illorum rapacitati opponat, iniuriā sibi ac reipublicę fieri clamitēt. Vul. & Eras. *Siquid aliquē defraudaui*: quę interpretatio mihi videtur nimiū esse generalis, neque satis expresse declarare istorum hominum summā in latrocinando impudentiam.
9 *Eo quòd*. καθότι. Vel Quatenus, pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, *Sed quatenus*. inquit, *forte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur*. Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula ponitúrque pro διότι, teste etiam Syro interprete qui vertit מטל[*metul.*] ¶*Ipse quoque es filius Abraham*, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom 4. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. 39. ex quibus demū rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8. 29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis tessera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliás. Idem verò hunc locum sic interpretatur *Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ*, quoniam nimirum credidit pronomen αὐτὸς, referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur, ideóque pro υἱὸς, id est Filius, conuertit Filia, id est θυγάτηρ. Eadem quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis nonnullis vt per domum intelligerent Zacchæum ipsum, quia dure de familia dicatur ipsam esse filium Abrahæ, quod omnino est absurdum. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, eius tamen interpretationem non recipio. Quamuis enim filiorum appellatione obseruent Iuriscon. etiam filias comprehendi: tamen υἱὸν nullo modo possis Filiam interpretari. neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας & θυγατρὸς; Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam conuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat a Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrá. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, ἵν' ἐπίστησθε ὅτι τοιοῦτός ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεὺς, ὃς οὐ μόνον διὰ τοὺς προγόνους, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμαυτόν, δικαίως ἂν καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείην: vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. 26. vbi ponitur יראין[*ierean*]pro יראיך [*ierecha.*] Et Esaiæ 6. 10. vsurpatur ורפא לו [*verapha lo*] pro ורפאתי לו [*veraphati lo*,] & 48. 14. & Abd. 7. Syrus interpres pro αὐτὸς Ipse, legit οὗτος Iste. Vertit enim הנא [*hana*,] quo modo etiam citatur hic locus à Cypriano lib. 2. epist. 3. quam lectionem si sequamur, plana erunt omnia, eo excepto quòd tota oratio non ad Zacchæum sed ad circunstantes dirigetur, quum tamen Iesus dicatur πρὸς αὐτὸν loquutus. Sed quoquo modo accipias, plana est huius dicti sententia.

11 *Pergens*,

θεὶς εἶπε παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε, πρὸς αὐτοὺς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσειργάσατο δέκα μνᾶς.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ·

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ᾔδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

"pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, ‖ Homo quidam nobilis profectus est in regionem "longinquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

13 Vocatis autem decem seruis suis dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

14 Ciues autem eius oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quum rediisset, accepto regno, tū iussit vocari seruos illos ad se, quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid "negotiãdo cõfecisset.

16 Adfuit autem primus, dicens Domine, mina tua decem minas "lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene *est* serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatẽ super decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque vrbibus.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam "ad mensam, & ego veniens, cum fœnore ipsam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

adiiciens dixit parabolã, eo quòd esset prope Ierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnũ Dei manifestaretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti.* Mat.25.14

13 *Vocatis autem decem seruis suis dedit eis decem mnas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio.*

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

15 *Et factũ est vt rediret accepto regno, & iussit vocari seruos quibus dedit pecuniã: vt sciret quãtum quisque negotiatus esset.*

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mna tua decem mnas acquisiuit.*

17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*

18 *Et alter venit, dicens, Domine, mna tua fecit quinque mnas.*

19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*

20 *Et alter venit dicens, Domine, ecce mna tua quam habui repositam in sudario:*

21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico, serue nequã: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminaui:*

23 *Et quare nõ dedisti pecuniã meam ad mensam, & ego veniens, cũ vsuris vtique exegissem illam?*

34 *Et astantib. dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decẽ mnas habet:*

11 *Pergens*, προσθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Adiiciens*. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic vsurpare solent verbum יסף [*iasaph*] quod respondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucam reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis vsurpatum, nempe infrà, 20.11. & 12. & Act. 12.3. alibi, in Nouo quidem testamento nusquam.

* 12 *Longinquam*, μακρὰν. videlicet ἀπέχουσαν, procul distantem.

* 15 *Negotiando confecisset*, διεπραγματεύσατο. Sic verto propter adiectam præpositionem διὰ sicut plus est διαπράττειν quàm πράττειν.

16 *Lucrifecit*, προσειργάσατο. Ad verbum, *Adoperata est*. Nos vocabulum quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Grecis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς, quæ fœnori data est: & contra ἀργὸς, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Sic etiam genere dicendi non multum dissimili dicuntur ἐργάζεσθαι τὴν θάλασσαν apud Plutarchum, qui ex mari quæstum faciunt. Vulgata & Erasmus, *Acquisiuit*, προσεκτήσατο.

23 *Ad mensam*, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione. quanuis propriè Mẽsarij vocati ab Argentariis siue numulariis distinguebantur. Nam illi quidem publicam duntaxat rem numariam curabant, ad id munus auctoritate publica delecti: isti verò priuatim suo questui tum permutãdis tum fœnerandis pecuniis seruiebant, quos hodie nomine à Scamnis quibus assident deducto, Galli vocant *Banquiers*: humani certè generis perniciosissimas pestes plerique. *

	Græce		Latine		Vulgata
	Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.	25	*Illi* verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas.	25	*Et dixerunt ei, Domine, habet decem minas.*
Supr. 8. 18. matt. 13. 12. & 25. 29. mar. 4. 25.	Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ᾽ αὐτοῦ.	26	¨*At ille*, Nam, *inquit*, ‖ dico vobis, Omni habenti dabitur: ei verò qui non habet, etiam quod habet adimetur.	26	*Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo.*
	Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.	27	¨Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me.	27	*Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me.*
	Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.	28	Et his dictis, ¨antegrediebatur ascendens Hierosolymam.	28	*Et his dictis, præcedebat ascendens Ierosolymam.*
Matt. 21. 1. marc. 11. 1.	Καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,	29	‖Et factum est quum appropinquasset Bethphagæ & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis,	29	*Et factũ est quũ appinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad mõtem qui vocatur Oliueti, misit duos discipuos suos,*
	Εἰπών, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.	30	Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quo introeuntes inuenietis pullũ alligatum, supra quem nullus vnquam hominum sedit: solutum eum adducite.	30	*Dicens, Ite in castellum quod contra est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum sedit: soluite illum & adducite.*
	Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διατί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.	31	Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis, ei, Quoniam eo opus est Domino.	31	*Et si quis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã eius desiderat.*
	Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.	32	Profecti autẽ qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat.	32	*Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis, stantem pullum.*
	Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς, Τί λύετε τὸν πῶλον;	33	Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum?	33	*Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullum?*
	Οἱ δὲ εἶπον, Ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.	34	Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino.	34	*At illi dixerunt, Quia Dominus eum necessarium habet.*
Matt. 21. 7. ioh. 12. 14.	Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐπιῤῥίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.	35	‖Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum.	35	*Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum.*
	Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ.	36	Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via.	36	*Eunte autem illo, substernebant vestimẽta sua in via.*
	Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,	37	Et quũ iam appropinquaret ad descẽsum montis Olearum, cœpit omnis multitudo ¨discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus.	37	*Et quũ appropinquaret iã ad descẽsum mõtis Oliueti cœperũt omnes turbæ discẽtium gaudentes laudare Deum voce magna, super omnibus quas viderant virtutibus.*
	Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.	38	Dicentes, Benedictus *esto* Rex ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altissimis.	38	*Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis.*
	Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου.	39	Et aliqui Pharisæorum è turba dixerunt ei, Præceptor, obiurga discipulos tuos.	39	*Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister, increpa discipulos tuos.*
	Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑ-	40	Ipse verò respondens dixit	40	*Quibus ipse ait, Dico*

26 [*At ille*] Nam, [*inquit*,] *dico vobis*, λέγω γὰρ ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Non dissimilis ellipsis exemplum inuenies 2. Reg. 10. 15. & Ioh. 1. 21. Syrus interpres legit * εἶπεν αὐτοῖς λέγω ὑμῖν ὅτι, &c. Dixit ille Dico, vobis quod. &c. Meus autem vetustissimus codex hunc vers. cũm 24. subiicit, neque habet 25.

27 *Quinetiam*, πλὴν. Vide Matth. 11. 22.

28 *Antegrediebatur*, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt sit periphrasis verbi προηγεῖσθαι. quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, tam alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4. 32. Erasmus, *Ibat pergens*. Nam Græcis interdum εἰς τὸ ἔμπροσθεν πορεύεσθαι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem planior & vberior videtur.

37 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Discentium*. qua voce vtitur sæpe Tertullianus, vbique ἐκλωίζων. Sed quum hic interpres nusquam hoc vocabulum vsurpet, suspicarer barbaro aliquo scribendi compendio ortum hunc errorem, putà fortassis, *dscũm*, pro quo quum nonnulli scripsissent *Descendentium*, quoniam hîc fit mentio descensus, emendator aliquis scripsit *Discentium*. Meus certè vetustissimus codex integrè scriptum habet *Discipulorum*.

μῖν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κε-
κράξονται.
41 Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυ-
σεν ἐπ' αὐτῇ,
42 Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν
τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην
σου. νῦν δὲ, ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.
43 Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περι-
βαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ
περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε
πάντοθεν·
44 Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν
σοί· καὶ οὐ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ
λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς
ἐπισκοπῆς σου.
45 Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκ-
βάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀ-
γοράζοντας·
46 Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός
μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐ-
τὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.
47 Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν
τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς
ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ·

eis, Dico vobis, si siluerint isti,
"mox lapides clamaturos.
41 Et vt appropinquauit, visa
vrbe, "fleuit super ea,
42 Dicens, "Si vel tu nosses "hoc
saltem tuo die, ‖ "quæ ad pacem
tuam *pertinent*. Sed *ea* nunc oc-
culta sunt oculis tuis.
43 "Nam veniet tempus aduer-
sum te, quo circũiicient tibi ini-
mici tui vallũ, & circuncingent
te, & constringent vndique:
44 Téque solo æquabunt, & fi-
lios tuos intus, neque relin-
quent in te lapidem super lapi-
dem: eo quòd non noueris "tem-
pus illud "visitationis tuæ.
45 ‖ Et ingressus in templum,
cœpit eiicere eos qui vende-
bant in eo & emebant:
46 Dicens eis, Scriptum est, ‖ Do-
mus mea, domus precationis
est: ‖ vos autem fecistis eam,
speluncam latronum.
47 Et docebat "quotidie in tem-
plo. ‖ Primarij verò sacerdotes
& Scribæ, & "primores plebis
studebant eum perdere:

vobis quia si hi tacuerint,
lapides clamabunt.
41 *Et vt appropinquauit,*
videns ciuitatem, fleuit
super illam,
42 *Dicens, Quia si cogno-*
uisses & tu & quidem in Infrà, 21. 6.
hac die tua quæ ad pacem matt. 24. 1.
tibi. nunc autẽ abscondita marci 13. 1.
sunt ab oculis tuis.
43 *Quia venient dies in*
te: & circundabũt te ini-
mici tui vallo, & circun-
dabunt te, & coangusta-
bunt te vndique:
44 *Et ad terrã prosternẽt*
te, & filios tuos qui in te
sunt: & nõ relinquent in
te lapidẽ super lapidem:
eo quòd non cognoueris tẽ-
pus visitationis tuæ.
45 *Et ingressus in tẽplum* Mat 21. 12.
cœpit eiicere vendentes in marc. 11. 11.
illo, & ementes.
46 *Dicens illis, Scriptum* Esa. 56. 7.
est, Quia domus mea, do-
mus orationis est: vos au-
tem fecistis illam spelun- Iere 7. 11.
cam latronum.
47 *Et erat docens quotidie*
in tẽplo. Principes autem Mat. 21. 13.
Sacerdotum & Scribę & mar. 11. 17.
principes plebis quære-
bant illum perdere:

40 *Mox clamaturos*, κεκράξονται. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id est clamabunt.

* 41 *Fleuit*, ἔκλαυσεν. Epiphanius in Anchorato, testatur quosdam, alioqui orthodoxos, hũc versiculum expunxisse, quasi fletus iste Christo non conueniret, qui tamen alibi quoque legitur fleuisse, vt Ioh. 11. 35.

42 *Si vel tu nosses*, ὅτι εἰ ἔγνως. Doctissimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus, rectè obseruat orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditã perfidiam ac contumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito, ita vt redundet particula ὅτι, vsitatissimo præsertim Lucæ pleonasmo, nisi malimus vertere *Quod si*. Apud Syrũ certè interpretẽ particula כי [*chi*] non est causalis, sed exclamationem declarat, & אלו [*illu*] optantis est, quomodo etiam particula εἰ nonnunquam accipitur. Quidam tamen interpretantur, *Vtinam nosses*: & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ sic explicari, sed ita vt vel optandi modo vel subiunctiuo coniungatur, aut certè sequatur ἄν particula δυνητική.
¶ *Vel tu*, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, *Et tu*. Ego verò non video quinam hîc possit esse locus copulatiuę coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet, quòd ne ipsa quidẽ liberatorem agnosceret, sibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatũ: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ, quàm vrbes reliquæ: nisi quòd videtur non dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaũ, in quibus oppidis plerũque fuerat minimo cũ fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos *Vel* pro *Saltẽ*, quã tamen nõ habet Syrus interpres. ¶ *Saltem*, καί γε. i. Si post tot Prophetas interfectos, & me quoq. Prophetarũ dominũ toties repulsũ, nũc saltẽ hac extrema profectione, aliquã tui ipsius rationẽ haberes. Ergo hîc quoq; particula καὶ accipienda est vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiũcta. Vulg. *Et tu*. Eras. quoq; similiter interpretatur, sed in annotationibus vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si qua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alij verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei auctoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant. Deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autẽ annotat Erasmus non legere καί γε, quarum tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. ¶ *Hoc tuo die*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eam dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. ¶ *Quæ ad pacem tuam pertinent*, τὰ πρὸς τὴν εἰρήνην σου. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolunt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mũdi delicias, & alij quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus tua dependet, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 *Nam veniet tẽpus*, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hęc ita cõnectit cũ superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniã tẽpus imminet quo tui hostes, &c. Possemus etiã (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit cõclusio ex superioribus nascens, & sic cõuertas, *Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tẽpus quo*, &c. Sed omnino præstat pro causali cõiunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximã esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia. Sed hęc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tẽpus, &c.

44 *Tempus illud visitationis tuæ*, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. i. hoc temporis punctum quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendã esse rationẽ propriç significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà 1. 68. Nã alioquin Hebr. פקדה [*pekuddah*] pro quo Græci reddunt ἐπισκοπήν, multo latius patet, & tum ad beneficentiæ tum ad iudiciorum Dei declarationem accommodatur. *

47 *Quotidie*, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbẽ recipere, vt apparet ex Matth. & Marc. ¶ *Primores populi*, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Matt. 21. 23. & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14. 1.

48 Καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων.

Κεφάλαιον κ.

Mat.21.23. mar.11.27.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον. καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Esa.5.1. iere.2.21. matt.21.33. marc.12.1.

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

---

48 Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiebat.

CAP. XX.

1 ET factum est quodam dierum illorum, quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerunt primarij Sacerdotes & Scribæ cum Senioribus,

2 Et alloquuti sunt eum dicentes, Dic nobis qua auctoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam auctoritatem.

3 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rē quandā. Dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei, Iohannem Prophetam fuisse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde *esset*.

8 Tunc Iesus dixit eis, Nec ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè abfuit multum temporis.

10 Sed suo tēpore misit seruum ad illos agricolas, vt sibi darēt ex fructu vineæ. Agricolæ autem illi cæsum illum ablegauerunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit, & alterum seruum misit: at ipsi hunc quoque cæsum & contumeliis affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertiū: at illi & istū vulneratū eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meū dilectū: vtique quum hunc viderint, reuerebuntur.

---

48 *Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.*

CAP. XX.

1 *ET factum est in vna dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,*

2 *Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi potestatem.*

3 *Respondens autem Iesus dixit ad illos, interrogabo vos & ego vnū verbum: respondete mihi,*

4 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus?*

5 *At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus De cælo dicet, Quare ergo non credidistis illi?*

6 *Si autem dixerimus, Ex hominibus: plebs vniuersa lapidabit nos. certi sunt enim Iohannem Prophetam esse.*

7 *Et responderunt se nescire vnde esset.*

8 *Et Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.*

9 *Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.*

10 *Et in tempore misit ad cultores seruum, vt de fructu vineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.*

11 *Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hūc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiserunt inanem.*

12 *Et addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes eiecerunt.*

13 *Dixit autem Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitan quum hunc viderint, verebuntur.*

---

* 48 *Quid facerēt*, τὸ τί ποιήσωσιν Atticus Pleonas. articuli. Meus autē vetustis. codex addit αὐτῷ, *Ei*, nēpe Christo.

IN CAPVT XX.

1 *Superuenerūt*, ἐπέστησαν. Vulg. *Conuenerūt*, συνήχθησαν. Eras. in annotationib. *Adorti sunt*, i. ἐπῆλθον. Vide supra, 2.9.

* 2 *Qua*, ἐν ποίᾳ Hebr. pleonasm9, & ποία pro τινι. Sic hodie Antichristiani quū doctrinā Euāgelij à nostris instauratam couincere falsitatis nequeāt, percōtari nos cœperūt de nostra vocatione: qui simili ratione sūt à nobis ad ipsā Christi & Apostolorū doctrinā relegādi. Quod.n. Christus interrogationē interrogationi opponit, hoc nō facit quod tergiuersando velit illos eludere: sed vt eos solida respōsione, suoque ipsorum testimonio refellat. Perinde.n. est acsi diceret, Annō verè de hac auctoritate de qua me interrogatis iampridē vobis ex Iohannis prædicatione cōstat? nisi fortasse Iohannem diuinitus loquutum velitis inficiari. Videtur etiam alludere ad illam Patris cælitus emissam vocem, quum à Iohanne baptizaretur.

3 *Rē quandā*, ἕνα λόγον. Vul. *vnū verbū*. Notū est Hebr. sæpe דבר [*dabar*,] in genere significare id de quo agitur. *

4 *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ. i. *diuina*, inde orta phrasi quod Deus in cælis dicatur habitare. Neque hinc colligi posse videtur, cælum pro Deo accipi. *

5 *Ratiocinati sunt*, συνελογίσαντο. Vulg. *Cogitabāt*, malè vt ex dilemmate apparet. Nec enim, quisquis cogitat, rationes confert quod est propriè συλλογίζεσθαι. *

10 *Sibi*, αὐτῷ. id est ἑαυτῷ, vel ei, i. Seruo. Sed illud malo. Καιρὸν autem vocat tempus quo fructus colliguntur. *

13 *Vtique*, ἴσως. Vulg. *forsitan*. Vide epist. Philem. vers. 15. Syrus vertit כבר [*kebar*] Iam. *

14 Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

15 Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος;

16 Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

17 Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

18 Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

19 Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

20 Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

21 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

22 Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

23 Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί με πειράζετε;

24 Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

---

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicẽtes, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectũ eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos & dabit vineam aliis. *Hoc* autem quum audissent, dixerunt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptum est, ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illum lapidem confringetur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt primarij Sacerdotes & Scribæ inijcere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 ¨Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se iustos esse simularent: ¨vt carperent eius sermonem, tradituri eum ¨imperio & potestati Præsidis.

21 ‖ Qui interrogauerunt eum, dicentes, Præceptor, scimus te rectè dicere & docere, nec ¨accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

22 Licet nobis ¨tributum dare Cæsari, an non?

23 ¨Animaduersa autem eorum ¨calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

25 Tunc dixit eis ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo,

---

14 *Quem quum vidissent coloni, cogitauerunt intra se dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, vt nostra fiat hæreditas.*

15 *Et eiectum illum extra vineam occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ?*

16 *Veniet & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.*

17 *Ille autem aspiciẽs eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?* Psal.118 22. esa.28 16. act 4. 11. rom 9.33. 1 petr. 2 8.

18 *Omnis qui ceciderit super illum lapidem conquassabitur: super quem autem ceciderit, comminuet illum.*

19 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus illa hora: & timuerunt populum: cognouerunt enim quòd ad ipsos dixerat similitudinẽ hanc.*

20 *Et obseruantes, miserunt insidiatores qui se iustos simularent: vt caperent eum in sermone, vt traderent illum principatui & potestati Præsidis.*

21 *Et interrogauerũt eum, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces:* Mat.22.16. mar.12.13.

22 *Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?*

23 *Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?*

24 *Ostendite mihi denariũ: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respõdentes dixerunt, Cæsaris.*

25 *Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.* Rom.13.7.

---

20 *Itaque obseruantes* [*eum*,] καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρὸν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tempore opportuno. ¶*Iustos*, δικαίους. Id est rigidos iuris diuini exactores, & qui conniuere ad nihil possent quod iniquè fieret. ¶*Vt carperent eius sermonem*, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid in ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι Vulgata & Erasmus, *Vt caperent eum in sermone*: pro quo dicere maluissem, *Vt interciperent eum*. Legerunt autem λόγῳ, & nos in quibusdam codicibus legimus λόγον & λόγους. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, versu 26. ¶*Imperio & potestati Præsidis*, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic περιφραστικῶς Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulgata & Erasmus, *Principatui*. Syrus vertit לדינא [*leduiana*] id est Iudicio, siue iudicibus, vt ἀρχῇ possis etiam vertere Magistratui.

21 *Accipere*, λαμβάνειν, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circumstantias, quas siquis respiciat, paria de paribus non constituat, vt alibi diximus. Vide Mar. 12. 14.

22 *Tributum*, φόρον. nempe Censum, vt Matth. & Marcus interpretantur: quum magis propriè Vectigal aut Portorium græca voce significetur.

23 *Animaduersa*, κατανοήσας. Vulgata, *Considerans*, id est ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. Erasmus, *Intellecta*, id est συνείς. ¶*Calliditate*, πανουργίαν. Vulg. *Dolo*, non satis expressè. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum solertiam, longo vsu & tractandis rebus omnibus quæsitam: sicut Latinis callidus dicitur à callendo, vel ab eo quod vsu artis callum obduxerit. Eras. *Versutia*, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

26 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

Mat.22.23. mar.12.18.

27 Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

Deu. 25.5.

28 Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

29 Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

31 Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

32 Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

33 Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

34 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται·

35 Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται·

36 Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

37 Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροὶ, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

38 Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

26 Itaque non potuerunt eius verba ¨carpere coram plebe: & mirati super eius respóso, siluerunt.

27 ‖Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui contendunt non esse resurrectionem) interrogarunt eum,

28 Dicentes, Præceptor, ‖Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & ¨sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem ¨& illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nã illi septem habuerunt eam vxorem.

34 Tum respondens dixit eis Iesus, ¨Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

36 Nec enim mori possunt amplius. pares enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint ¨filij resurrectionis.

37 Mortuos autem excitatum iri etiam ‖Moses indicauit apud rubum, ¨quum dicit Dominum Deum Abrahami, & Deum Isaaci, & Deum Iacobi.

38 ¨Deus autem non est mortuorum, sed viuorum *deus*: omnes enim viuunt ¨ei.

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehẽdere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.*

27 *Accesserũt autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,*

28 *Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem, & hic sine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & suscitet semen fratri suo.*

29 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est sine filiis.*

30 *Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.*

31 *Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.*

32 *Nouissimè omniũ mortua est & mulier.*

33 *In resurrectione ergo cuius eorum erit vxor? si quidem septem habuerunt eam vxorem.*

34 *Et ait illi Iesus, Filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

35 *Illi verò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt vxores:*

36 *Neque vltrà mori poterũt æquales enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.*

37 *Quia verò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.*

38 *Deus autem non est mortuorum sed viuorum: omnes enim viuunt ei.*

26 *Carpere*, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὴ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ.

28 *Sine liberis mortuus fuerit*, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quę vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, *Sine liberis fuerit*, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius quum huius verbi repetitio prorsus redundet.

* 31 *Et illi septem*, καὶ οἱ ἑπτὰ. Oratio imperfecta, forma loquendi è medio petita, pro, & cæteri quatuor, ac perinde omnes illi septem.

34 *Filij huius æui*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Erasmus, *Filij huius seculi*. Hebraismus est quem suprà exposuimus, 16.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nam illic vocantur Filij huius seculi qui præsenti vitæ sunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia ac præsertim aduersus id quod scribitur Heb.13.4.

36 *Filij resurrectionis*, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sępe iam exposuimus. Sicut autẽ verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: quum alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos vt ęternum exitium subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

37 *Quum dicit*, ὡς λέγει, id est ὅτι λέγει, siue λέγων.

38 *Deus autem*, Θεὸς δὲ. propositio est syllogismi cuius conclusio & assumptio præcessit, vt sit integer hic syllogismus. Quorum Deus est deus, illi viuunt, vers. 38. Abrahami Isaaci, & Iacobi Deus est deus, vers. 37. Ergo illi viuunt, & quum nondum reuixerint corpore, necesse est vt suo tempore sint corporibus excitatis reuicturi. *

¶*Ei*, αὐτῷ: id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset vt Abraham, Isaac, & Iacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum deum. Quòd siquis obiiciat, Deum non dicere se illorum

rum deum fore, sed esse: ex quo consequeretur, aut iam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionem, sed ad animi vitam: sic respondet huic obiectioni Christus, vt dicat, Deo iam viuere qui suo tempore sunt resurrecturi, ideóque Deum de re certo futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quanuis enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumento separari, tamen hoc accipiendum est de corporum resurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæsitum non erat. Ostendit autem particula γὰρ ita tractandum esse hoc membrum vt sit ad tacitam obiectionem responsio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες οὖν, id est Omnes igitur, quàm πάντες γὰρ, omnes enim. & τὸ καθόλου ad hypothesin, restringendum est, nempe ad eos quorum Deus est deus, id est quos Deus fœdere suo comprehensos gratia sua saluifica dignatur. *

	Græce		Beza		Vulgata	
39	Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.	39	Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Præceptor, bene dixisti.	39	*Respondẽtes autẽ quidam Scribarũ, dixerunt ei, Magister, bene dixisti.*	
40	Οὐκέτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾷν αὐτὸν οὐδέν.	40	Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.	40	*Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.*	
41	Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;	41	¶Dixit autem eis, Quomodo "dicunt Christum filium esse Dauid?	41	*Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid?*	Matth. 22. 44. mar. 12. 35.
42	Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,	42	¶Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,	42	*Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,*	Psal. 110. 1.
43	Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	43	Vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?	43	*Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*	
44	Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;	44	Dauid ergo Dominũ eũ vocat, & quomodo filius eius est?	44	*Dauid ergo Dominum illum vocat, & quomodo filius eius est?*	
45	Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,	45	Audiente verò toto populo dixit discipulis suis,	45	*Audiẽte autẽ omni populo, dixit discipulis suis.*	
46	Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.	46	¶Cauete à Scribis, qui volunt ambulare stolati, & amãt salutationes in foris, ac primos cõsessus in conuẽtibus, & primos accubitus in cœnis.	46	*Attẽdite à Scribis, qui volũt ambulare in stolis, & amant salutationes in foro, & primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conuiuiis.*	Sup. 43. 11. mart. 23. 6. mar. 12. 38.
47	Οἳ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.	47	Qui deuorant domos viduarum, & "in speciẽ precibus longis vtuntur: isti recipient grauius iudicium.	47	*Qui deuorant domos viduarum, simulãtes longam orationem: hi accipient dãnationẽ maiorem.*	
	Κεφάλαιον κα.		**CAP. XXI.**		**CAP. XXI.**	
1	Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.	1	I"Ntuitus autẽ vidit diuites coniicientes dona sua in gazophylacium.	1	*Respiciẽs autem vidit eos qui mittebãt munera sua in gazophylacium diuites.*	Mar. 12. 41.
2	Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.	2	Vidit autem etiam quãdam viduam pauperculã coniicientem illuc minuta *æreola* duo.	2	*Vidit autem & quandam viduã pauperculam mittentẽ æra minuta duo.*	
3	Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.	3	Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper coniecit amplius quàm omnes.	3	*Et dixit, Verè dico vobis quia vidua hęc pauper, plus quàm omnes misit.*	
4	Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὐ-	4	Nam omnes hi " ex eo quod ipsis redundat, coniecerũt " quę	4	*Nam omnes hi ex abundanti sibi miserunt in*	

41 *Dicunt*, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς Quidam: & Syrus interpres addit γραμματεῖς siue νομικοὶ, id est legis interpretes. Sed fortassis tertia persona posita est secundæ loco, vt diximus supra 19. 9. nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipsi præsentes aderant quum Christus hunc sermonem haberet.

47 *In speciem precibus longis vtuntur*, προφάσει μακρὰ προσεύχονται. Vulgata, *Simulantes longam orationem*, sensu rectè expresso: neque enim legendum opinor μακρᾷ, sed μακρὰ, sicut scribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquam si μακρᾷ legas, facilè subaudietur, ex Hebræorum idiotismo, verbale nomen προσευχῇ.

IN CAPVT XXI.

1 *Intuitus autem*, ἀναβλέψας, id est βλέψας, vel ἐπιβλέψας, vt exposuimus Mar. 8. 24. Vulgata, *Respiciens*. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Erasmus, *Sublatis oculis*, quasi gazophylacium in edito loco esset, aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant. ¶ *Minuta [æreola] duo*, δύο λεπτά. Id est (inquit Syrus interpres) duas octauas, oboli videlicet, vt diximus Mar. 12. 42.

4 *Ex eo quod ipsis superest*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice scriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortassis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. ¶ *Quæ donarent Deo*, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה [*latheth laihouah*,] ita vt ל causam finalem declaret. Et commodè etiam explicare possis, Ad dandum Deo, τοῦ δοῦναι τῷ Θεῷ. Nam dona

Dei passiuè hic dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, síntque per gerundi modum explicāda, vt Esa..7.1. למלחמה [lamilchamah,] pro להלחם [lehillachem.] Sed & εἰς τὰ δῶρα, positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις. id est *Inter dona*. Aut potius Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum templi ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון [aron,] cuius fit mentio 2.Reg.12.10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matt. 27.6. quū קרבן [korban] propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum, & quidem, vt annotat Theophylactus, Deo consecratum. * Vulgata & Erasmus, *In munera Dei*: perobscurè.

Verse	Greek	Beza	Vulgate
4	τῇ δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.	donarent Deo: hæc autem coniecit ex penuria sua totum victum quem habebat.	*munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit.*
5	(Sup.19.34. mat. 24.1. mar.13.1.) Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε,	Et quibusdam dicentibus de templo: quòd pulchris lapidibus ac donariis ornatum esset, dixit,	*Et quibusdam dicentibus de templo, quod bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,*
6	Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.	Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.	*Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidē qui nō destruatur.*
7	Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;	Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt: & quod *erit* signum quando futurum est vt ista fiant?	*Interrogauerunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod signū quum fieri incipient?*
8	(Eph.5 6. 2.thes.2.3.) Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.	Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.	*Qui dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.*
9	Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.	Quum verò audieritis bella & seditiones, ne consternamini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.	*Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*
10	Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν.	Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum:	*Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnū aduersus regnū:*
11	Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.	Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cælo magna erunt.	*Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames terroresque de cælo & signa magna erunt.*
12	(Mat.24.8. mat.13.9.) Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.	Sed ante hæc omnia inicient vobis manus, & vos persequentur, tradentes in conuentus & carceres, adductos ad reges ac præsides, propter nomen meū.	*Sed ante hæc omnia iicient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahētes ad reges & præsides, propter nomen meum.*
13	Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.	*Hæc* autem cedent vobis testimonio.	*Contingent autem vobis in testimonium.*

5 *Donariis*, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι id est (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta cōsecrari: vel (vt quosdam malle video) quòd soleant de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה [terumah] vocāt a רום [rum,] quod & ipsum declarat Sursum attollere: ita vt solebat solenni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersę significationis vocabulum, quamuis ab eodem verbo ἀνατιθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם [herem] appellant, de quo dicemus Rom. 9.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 *Hæccine spectatis?* ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, *Hæccine [sunt] quæ spectatis?* Quamuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen * non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco, assentiente Syro interprete. Erasmus, *Ex his quæ videtis*: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

8 *Sub nomine meo*. ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomē meum vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nam alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetę, qui se fingūt à Christo missos. ¶ *Ego sum [Christus]* ὅτι ἐγώ εἰμι. Vide Marc.13.6. * Nonnius certe apud Athanasium sic vertit ac si scriptū esset σφᾶς εἶναι ὅτι ἐγώ εἰμι. *Se id esse quod ego sum.*

10 *Tunc*, τότε. Vide num hoc sit referendum Ad verbum ἐγερθήσεται, Insurget, ita vt ἔλεγε αὐτοῖς, Dixit eis, vtrinque dispungatur. * Sin minus τότε idem valebit atque *Deinde* vel Præterea. Syrus totum hoc, *Tunc dixit eis* non legit, & addita particula causali vertit, *Insurget enim*, vt legitur Matth.24.7.& Mar.13.8.

11 *Terriculamenta*, φόβητρα. Syrus addit *& expulsiones*, id * est cui respondet τὸ ἀστατεῖν 1.Cor.4.11. ¶ *Erunt*. ἔσται. ὁ θεῖται, & mox addit & magnę tempestates erunt, id est καὶ πολλοὶ χειμῶνες ἔσονται. *

12 *In conuentus*, εἰς τὰς συναγωγάς. Vulg. & Eras. *in Synagogas*. Vide Mat.10.17. ¶ *Adductos*, ἀγομένους. Vulg. & Eras. *Trahentes*, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudiēda erit copulatiua καὶ, qua connectantur duo hæc participia. ¶ *Propter nomen meū*, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου. id est διὰ τὸ ὄνομά μου. Vide Matth.5,11. *

13 *[Hæc] autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg.& Eras. *Continget autem*, id est συμβήσεται δέ.

14 Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι.

15 Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

16 Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·

17 Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου·

18 Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

19 Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

20 Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

21 Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

22 Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

23 Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

24 Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

25 Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ

14 ‖ ¨Habete igitur fixum in cordibus vestris, non præmeditari defensionem.

15 Ego enim dabo vobis ¨os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

16 ¨Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis:& morte mulctandos curabunt *aliquos* ex vobis:

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

18 ‖Sed pilus capitis vestri non peribit.

19 ‖ Per ¨tolerantiam vestram ¨possidete animas vestras.

20 ‖Quum autem videritis Ierosolymam cingi ab exercitibus,tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui intra eam,excedant:& qui¨ in agris, non ingrediantur in eam.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

23 ¨Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna ¨in hac regione,& ¨ira in populo isto.

24 Et cadent ¨acie gladij,& captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus, vsquequo impleantur tempora ¨Gentium.

25 ‖ ¨Tunc erunt signa in sole &

14 *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis:* Sup.12.12. mat.10.19 mar.13.11.

15 *Ego enim dabo vobis os,& sapientiam cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij vestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis,& morte afficient ex vobis.*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum,*

18 *Et capillus de capite vestro non peribit.* Mat.10 32.

19 *In patiētia vestra possidebitis animas vestras.* Mat.10 22.

20 *Quum autem videritis circundari ab exercitu Ierusalem,tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.* Mat.24.15 mar.13.14. dan.9.17.

21 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: & qui in medio eius,discedant:& qui in regionibus,non intrent in eam.*

22 *Quia dies vltionis hi sunt, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.erit enim pressura magna super terram,& ira populo huic.*

24 *Et cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora nationum.*

25 *Et erunt signa in sole* Esa.13.10. ezec.32.7. matth.24.29.

---

14 *Habete igitur fixum*, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg. --*memori quæ condita mente teneto*. Vulgata, *Ponite*.

15 *Os*, στόμα.i. facultatem loquendi, siue quod loquamini.

16 *Prodemini*, παραδοθήσεσθε. Id est προδοθήσεσθε vt Matth. 26.16. quanuis etiam retineri potest verbum Tradendi, vt Matth.10.21.& Mar.13.12.

19 *Tolerantiam*, ὑπομονῇ. Vide suprà 8.16. ¶*Possidete animas vestras*, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est Quantumuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non possunt tamen ipsius pacem ac tranquillitatem infringere, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitię & exultationis argumētum, vt scribitur Rom.5.1.2.&.3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita tranquilla ac beata perfrui, vt (sicut in causa longè impari dicit ille) impauidum feriant vel ipsius cæli ruinæ. Syrus interpres pro κτήσασθε, *possidete*, legit κτήσεσθε, *possidebitis*. Nonnulli verò proinde hoc explicant acsi significet, In hac vita versari: sensu nō multum diuerso à superiore. Alij accipiunt pro Vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suum possideat cum honore, 1.Thess.4.4.i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alij demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putāt idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre.

21 *In agris*, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. *In regionibus*: quæ interpretatio nimium est obscura. Videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 *Væ*, οὐαί. Denuntiantis futuram miseriam & commiserantis, non autem imprecantis particula, hoc in loco. ¶*In hac regione*, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Super terram*, non satis dilucidè, hoc quidem loco. ¶*Ira*, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittūtur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, *In hunc populum*.

24 *Acie*, στόματι. Vulgata ad verbum, *Ore*. Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי חרב [*pi hachereb*,] & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: vnde etiam gladius anceps dicitur à Gręcis δίστομος & ἀμφίστομος. ¶*Gentium*, ἐθνῶν. In quodam exemplari deest hoc vocabulum.

25 *Tunc erunt*, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11.25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis ac supremi iudicij narrationem. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliâs, per temporis aduerbium explicari. ¶*In consilij inopia*, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, *Præ confusione*. Erasmus, *Per desperationem*. neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc con-

nectere cum participio ἠχούσης, quanuis Syrus sic ista construat, ita videlicet vt consternatio dicatur esse sonitus maris, quoniam homines hoc intuentes consternabuntur, quæ interpretatio mihi videtur arguta potius quàm solida. Sed & interpres non legit καὶ σάλου, & facit mentionem complosionis manuum, qui gestus est hominum in desperatione lamentantium. Sed hæc lectio nullius exemplaris Græci testimonio confirmatur.

Mar.13.24	καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·		luna & stellis: & in terra anxietas Gentium ¨ in consilij inopia, resonante mari & salo:		& luna & stellis: & in terris pressura Gentium, præ cõfusione sonitus maris & fluctuum:
	Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.	26	¨Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadent in orbem terrarum. nam potestates cælorum concutientur.	26	Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. nam virtutes cælorum mouebuntur.
	Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.	27	Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.	27	Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna & maiestate.
Rom.8.23.	Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.	28	Quum autem hæc fieri incipient, ¨suspicite & attollite capita vestra, ‖quoniam appropinquat redemptio vestri.	28	His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.
	Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·	29	Dixit etiam eis parabolam, *inquiẽs* Videte ficum & omnes arbores:	29	Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:
	Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ᾽ ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·	30	Quum iam ¨emiserint *folia*, *vos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:	30	Quum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:
	Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.	31	Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnum Dei.	31	Ita & vos quum videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.
	Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.	32	Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque ¨*hæc* omnia facta fuerint.	32	Amen dico vobis quia non preteribit generatio hæc donec omnia fiant.
	Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.	33	Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.	33	Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.
Rom.13.13.	Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ᾽ ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.	34	‖Cauete autem vobis nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis ¨huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.	34	Attendite autem vobis ne fortè grauẽtur corda vestra in crapula & ebrietate & curis huius vitæ: & superueniat in vos repentina dies illa.
	Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.	35	Nam vt laqueus, ¨inuadet in omnes ¨qui habitant in superficie totius terræ.	35	Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.
	Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.	36	Excubate igitur, omni tempore rogantes ¨vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt: & ¨ consistatis coram Filio hominis.	36	Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.

26 *Exanimatis*, ἀποψυχόντων. Id est λειποθυμούντων. Vulgata, *arescentibus*, μαραινομένων siue ξηραινομένων, quæ etiam significatio sæpe tribuitur huic verbo, & huic etiam loco conuenire potest. Sed tamen illud malo, ita videlicet vt à ψύχειν αἰτὶ τοῦ πνεῖν deducatur, vnde ψυχή. plena autem loquutio est ἀποψύχειν τὸν βίον, Efflare vitam, quo modo loquitur Sophocles in Aiace.

* 28 *Suspicite*, ἀνακύψατε. quasi videlicet resupinato collo, qui gestus est eorum qui auidè sursum oculos conuertunt.

30 *Emiserint[folia,]* προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ᾽ ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omniũ codicũ fidem. Castellio conuertit, *Pullularint*, quod planè est ἄκυρον. Ego verò quod cõstructioni deerat suppleui ex Matthæo & Marco.

32 *[Hæc]omnia*, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Syro interprete & vetustissimo codice meo. Intelligẽda est autem hoc versiculo particula vniuersalis de iis demum quæ de vrbis excidio prædixerat, ex Matthæo.

34 *Huius vitæ*, βιωτικαῖς. id est de victu & amictu vt exponitur Matth.6.25. *

35 *Inuadet*, ἐπελεύσεται. vel ingruet, vel, vt Vulg. *superueniet omnibus*, diuinitus videlicet & ex insperato. * ¶*Qui habitant in superficie terræ*, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב [*jaschab*,] vt diximus Matth.4.16. & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ [*pene haarets*] Latini Superficiem terræ vocant.

36 *Vt digni habeamini*, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expresse vertit, *Vt liceat vobis*, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα κατισχύσητε ἐκφυγεῖν,

Vt valea-

Vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. ¶ *Consistatis*, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom.8.33 & 34. Cōsistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodū etiā Standi vocabulum à Terentio vsurpatur: quod tamē vt ambiguum repudiaui Sic Psal.1.5, dicit Dauid, Impij in iudicio לא יקומו [*lo iakumu*,] id est non cōsistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. Vnde postea emanauit eorū error qui impios resurrecturos negarūt. tanti est momenti veram vocabulorū significationem tenere.

v.		v.		v.		
	Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.	37	Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, pernoctabat in monte qui vocatur Olearum.	37	*Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliueti.*	
	Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.	38	Et totus populus ·· diluculo veniebat ad eum, vt eum audiret in templo.	38	*Et omnis populus mane ibat ad eum in templo, audire eum.*	
	Κεφάλαιον κβ.		CAP. XXII.		CAP. XXII.	
	Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα·	1	‖APpropinquabat autem festum azymorum, quod dicitur pascha:	1	*APpropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha:*	Mat.26.1 marc.14.1.
	Καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.	2	Et quęrebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum ·· interimerent: timebant enim plebem.	2	*Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerēt: timebant verò plebem.*	
	Εἰσῆλθε δὲ ὁ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.	3	‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem, qui erat è numero *illorum* duodecim.	3	*Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim.*	Matth. 26. 14. mar. 14 10
	Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.	4	Qui abiens colloquutus est cum primariis Sacerdotibus ac pręfectis *templo*, quomodo ipsis eum proderet.	4	*Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.*	
	Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.	5	Qui gauisi sunt: ac pacti sunt *se* daturos ei pecuniam.	5	*Et gauisi sunt: & pacti sunt pecuniam illi dare.*	
	Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.	6	Et *ipse* ·· spopondit: quærebátque opportunitatem vt proderet eum ipsis ·· absque turbâ.	6	*Et spopondit: & quærebat opportunitatē vt traderet illum sine turbis.*	
	Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.	7	‖Venit autem dies azymorum, quo ·· oportebat mactari ·· pascha.	7	*Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha.*	Matt.26. mar. 14.13
	Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.	8	Misit igitur Petrum & Iohānem, dicēs, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.	8	*Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, vt manducemus.*	
	Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;	9	Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?	9	*At illi dixerunt, Vbi vis paremus?*	
	Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἀν-	10	At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ am-	10	*Et dixit ad eos, Ecce, introeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis*	

38 *Diluculo veniebat*, ὤρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbum Hebræum * השכים [*haschché*,] quasi dicas Diluculare: quod apud Gellium legitur. pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, vt Erasmus in hunc locum obseruauit. pro quo nonnulli scribendum putant Manitare pro Manè itare. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθριζόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt sæpe iam annotauimus, veluti Mar.8.11. & suprà 3.7.) Hebræis est familiare, ex antecedente intelligere consequens, vt ὀρθρίζειν non tantùm declaret Mane surgere, sed etiam Manè aliquid curare.

IN CAPVT XXII.

* 2 *Interimerent*, ἀνέλωσι. Passiuè, sicut etiam Dignari apud Latinos interdum accipitur. Verbum quidem Interimendi, non videtur conuenire vltimo supplicio, quod Magistratus sententia interueniente de aliquo sumitur: sed inuidiosè videtur hoc positum vt verbum ἀποκτείνειν. Mar.14, 1. Act.2.23, & 10.39. vt significetur Christus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per summum scelus interfectus. *

4 *Ac præfectis [templo,]* στρατηγοῖς. Vulgata & Erasmus, *Et Magistratibus*, quo nomine potius intellexerim τοὺς κυλάρχας siue ἄρχοντας. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos ex Iudæis qui templi custodiæ præerant, (quorum fit mentio Matth 27.65) & distinctos fuisse à presbyteris & à primariis Sacerdotibus, liquet ex versu 52. huius capitis. Castellio *Antistites* conuertit: quàm rectè, ipse viderit. * ¶ *Quomodo*, τὸ πῶς. Id est de modo & ratione illius prodendi. vt Act.4,21.

6 *Spopondit* ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξομολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hîc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ij solent qui petentibus assentiuntur. ¶ *Absque turba*, ἄτερ ὄχλου, id est sine tumultu, ac proinde clā turba quæ eum solebat assectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit quo solum esse sciebat in horto.

7 *Oportebat*, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis pręscripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis violabant, vt annotauimus Matth.26.17. Vulgata & Erasmus, *Necesse erat*, ἀνάγκη ἦν. ¶ *Pascha*, τὸ πάσχα: id est Agnum illū qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia alibi est à nobis annotata.

θρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται.

11 Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

12 Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

13 Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Matt.26. 20 mar.14.18

14 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

15 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

16 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

17 Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

18 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

Mat.26. 26 mar.14.22 1.cor.11.24

19 Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

---

phoram baiulans: sequimini eum domum illam in quam ingredietur.

11 Et dicite patrifamiliâs illius domus, Dicit tibi Præceptor, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse monstrabit vobis cœnaculum ¨ magnum stratum: illic parate *pascha*.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 ‖ Quum igitur adesset ∴ *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, ∵ Desiderio desideraui hoc pascha edere vobiscum, antequam ego ¨ patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, ∵ vsquequo completum fuerit in regno Dei.

17 ¨ Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non biberum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

19 ‖ Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei ¨ commemorationem.

---

homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum in quam intrat.

11 *Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magister, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis manducem?*

12 *Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnũ stratum: & ibi parate.*

13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.*

14 *Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.*

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha mãducare vobiscum antequam patiar.*

16 *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.*

17 *Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.*

18 *Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnũ Dei veniat.*

19 *Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meã commemorationem.*

---

* 12 *Magnum*, μέγα. Erant enim minimùm tredecim accubituri. Vide Matth.26.20.

14 [*Constitutum*] *illud tempus*, ἡ ὥρα. Tot vocabulis libuit * τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, excipiens 14. diei occasum à quo conuiuium hoc incipiebat. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete conuertas, *Quum facta esset hora:* vel cum Erasmo, *Quum iam esset tempestiuum*. Vide Matth. 26.17.

15 *Desiderio desideraui*, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה [*hithauithi taauah*,] pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Num desideraui desiderio pascha isto carne vesci vobiscum? ¶ *Patiar*, παθεῖν: id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare, alioqui in hoc dicendi genere Græcis & Latinis inusitatum.

16 *Vsquequo completum fuerit*, ἕως ὅτου πληρωθῇ. Vulgata, *Donec*. Quis sit autem huius loci sensus, optimè liquet ex his Pauli verbis 1. Corinth. 5. 7, Pascha nostrum immolatum est, nempe Christus. Nam ab eo tempore, completo reipsa quod illa figura designabat, Christus nobiscum verè epulatur, & nos cum illo in regno Dei.

17 *Et accepto*, &c. καὶ δεξάμενος. Sequuti sumus, vt par erat, quod in Ecclesia iam olim receptum fuit, vt apparet ex Augustino de Cons. Euang. lib.3, sic ista cum aliorum Euangelistarum duorum narratione conciliante, vt semel tantùm Christus hîc quoque dicatur poculum vnum & idem, nempe sacramentale, discipulis præbuisse, sed Lucas narrationem perpetuo tenore non contexuerit. Alij vero priorem paschę cœnam volunt ista priore poculi propinatione, de more terminatam fuisse, & postea demum in secũdis mensis mysticam Cœnam fuisse institutam: quod optime quadrat iis quæ ab aliis Euangelistis narrãtur, & ipse Lucas videtur manifestò indicare, addens vers.20, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, *postquã cœnasset*, hãc cœnæ partem à superiore distinguẽs: qua de re vide Matt.26.26. Sed his obstat quòd Matth.26.29, hæc ipsa verba de fructu vitis, ad mystici poculi narrationem applicat. Quid amplius? Apud Syrum interpretem, maximæ merito auctoritatis, non extant versiculi 17, & 18. Contrà verò in illo meo venerandæ sanè vetustatis cod. græcolatino, pars vers. 19. posterior ab his verbis, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, *Et quod pro vobis datur*, & totus vers.20, non leguntur. Ego nihil mutandum censeo. Quòd siquis hic esset coniecturæ locus dicerem transpositos fuisse versiculos, & 16. versiculo annectendos, qui nunc 19 & 20 habentur, quibus subiiciantur quos nunc 17, & 16, numerãmus. Sic enim omnia prorsus inter se & cum Matthæo & Marco pulchrè consenserint: & in Apocalypsi duas fortasse non ineptè similes transpositiones obseruabimus. Fatigauit etiam hic locus olim Fulgẽtium, qui libro Responsionũ ad Ferrandũ diaconum hunc nodum nectit quidem, sed nonsoluit.

19 *Commemorationem*, ἀνάμνησιν: vel recordationem. Sed illud malo cum vetere interprete. Agitur enim hic non de priuato singulorum victu per se, ita vt in singularibus precibus: sed de communi & publica professione, quam Paulus verbo ἀναγγέλλειν declarat 1.Cor.11.26. vnde factum vt Eucharistia dicta sit tota hæc actio sacra. Itaque τὸ ἀναμιμνήσκειν hic respondet verbo Hebræo זכר [*zacar*] in coniugatione Hiphil. Sed hæc commemoratio siue publica declaratio neque ad Deum Patrem neque ad Christum refertur, quasi sit illi repræsentanda filij passio, vel filius rursum offerendus: sed credentium cætum respicit, cum quo & apud quem celebrandi huius beneficij & profitendæ communis fidei causa hæc instituta est actio.

20 *Post-*

	Graece		Beza		Vulgata	
20	Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.	20	Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquã cœnasset, dicens, Hoc poculum *est*: Nouum illud fœdus per sanguiné meum, qui pro vobis effunditur.	20	*Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouũ testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.*	
21	Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.	21	‖ Cæterum ecce manus eius qui me prodit, mecum *est* in mensa.	21	*Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.*	Matth 26. 21. mar 4.19 ioh 13 18.
22	Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.	22	Et filius quidem hominis, ‖ prout definitum est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.	22	*Et quidem Filius hominis secũdum quod definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem traditur.*	Psal. 40.11
23	Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.	23	Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.	23	*Et ipsi cœperũt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*	
24	Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.	24	Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maximus.	24	*Facta est autẽ & contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.*	

20 *Postquam cœnasset*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hic libuit subiicere ex rituu Iudaicoru volumine, quod ipsi כל־בו [*chol-bo*] vocant, ceremoniam panis & poculi, quæ sumunt Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremellio, homine doctissimo, interprete. Paterfamiliâs initio conuiuij sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra: vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi. alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & eum differamus comedere? deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnam suam quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partem illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus, sumpto cibo, solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam Synaxin institueret: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solenni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. ¶ *Hoc poculum* [*est*,] τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hic deest, rectè suppletur ex 1. Corinth. 11. 25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim, *Hic est calix*, pro *Hic calix est*. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ij qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd e cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi *EST* conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab Homero (communi videlicet loquendi consuetudine) vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem fecit fœderis inter Græcos & Trojanos multis ceremoniis sanciti, libro Iliad. γ, Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέρον ὅρκια πιστά, Ἄρνε δύω, καὶ οἶνον ἐΰφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν αἰγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ duntaxat erant fœderis symbola, tribui ipsam fœderis appellationem, simili prorsus dicendi genere quo hic vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim, Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgò vsitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. ¶ *Nouum illud fœdus*, ἡ καινὴ διαθήκη: Vulgata, *testamentum*. Vide Matth. 26. 28. Expressi verò articulum, idcirca additum vt discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. 31. quam promissioné probabile est in populo Dei celebrem fuisse: quamuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. * ¶ *Qui pro vobis effunditur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κβ΄: aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserũt: quod eo quidem facilius est admissum, quòd, quum in superiore uersiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam visum fuit adiiciendum vbi agitur de sanguine. Sed hoc non additur apud Paulum 1. Corinth. 11. 25, qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnę institutionem. Quia tamẽ hoc etiam legitur apud Syrum interpretem, & in omnibus quos inspeximus Græcis codicibus, minimè prætermisi: & potest excusari Solœcismus, si ex Hebræorum idiotismo τὸ ἐκχυνόμενον, exponatur ὅπερ ἐκχύνεται.

21 *Cæterum*, πλὴν. Vulg. *Veruntamen*, μέντοι. Et fateor sic optime cohærere hunc versiculum cum proximè præcedente. * Sed apparet omnino ex aliis Euangelistis, ac præsertim Ioh. 13. 26. hunc sermonem habitum fuisse in secundis mensis Cœnæ legalis, quibus demum sublatis, suam sacram Cœnam instituit Dominus, vt ipse Lucas vers. præcedente expressit.

22 *Definitum est*, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consilium Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei ab eius consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali auctorem. Quid verò? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse, cuius auctoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris auctor? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum vindex in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autem est Iudas, qui innocentissimum hominem prodit vt auaritiæ suæ seruiat; scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necem: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est ab istorum mala cõscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

24 *Maximus*, μείζων. Id est, μέγιστος. Sic 1. Cor. 13. 13. *

& mox vers.26. Mirum est autem Christum, si suprà cæteros Petrus aliquo gradu Apostolatus excedebat, non respondisse, Petrum eum esse cui cæteros vt principi & capiti subiici oporteret.

Mat.20.25 marc.10.42. 25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.

26 Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ᾽ ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

27 Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

28 Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ᾽ ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

29 Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

Mat.19.28. 30 Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

1.Petr.5.8. 31 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδού, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

25 Ipse verò dixit eis, ‖ Reges gentium dominantur eis, & qui habent eas in potestate, ¨ benefici vocantur.

26 Vos autem non ita *estote*: sed qui maximus est inter vos, esto sicut ¨ qui minimus est: & ¨ qui antecedit, sicut qui ministrat.

27 Nam vter maior est, qui discumbit, an qui ministrat? nónne qui discumbit? At ego sum ¨ inter vos vt qui ministrat.

28 Vos autem ij estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29 Ego verò ¨ paciscor vobis, prout ¨ pactus est mihi Pater meus, regnum,

30 ¨ Vt edatis & bibatis in mēsa mea in regno meo, ‖ & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.

31 ‖ Dixit etiam Dominus: ¨ Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos ¨ quos ventilaret sicut triticum:

25 *Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur.*

26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator.*

27 *Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat? nónne qui recumbit? Ego autē in medio vestrūm sum sicut qui ministrat.*

28 *Vos autē estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*

29 *Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.*

31 * *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit vos vt cribraret sicut triticum:*

25 *Benefici vocantur*, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים [*nedibim*] (.i. munifici & liberales) dicuntur per antonomasiam. quò videtur Lucas respexisse.

26 *Qui minimus est*, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tollit, nisi hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ sit auctoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר [*tsahir*] nempe quòd vt senectuti coniuncta est, * auctoritas, quia βουλαὶ sunt τῶν γερόντων, sic ferè contrarium accidit iuuentuti. ¶ *Qui antecedit*, ὁ ἡγούμενος. Id est qui gregi præit vt pastor, siue qui inter ipsos collegas non gradu superior, (est enim inter pastores communis & par auctoritas) sed ordine primus est. Hoc enim ostendit sequens argumentum à minore sumptum ad maius. Siquidem Christus, siue personam, siue officium spectes, etiam quatenus minister fuit Circuncisionis, omni eminentiæ gradu & ouibus & pastoribus ipsis superior est, cui pro- * pterea minus cōueniebat sese suis discipulis subiicere: qui tamen sese ad infima quæque demisit.

27 *Inter vos*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Gallicè *Parmi vous*: pro quo dicūt Heb. בקרבכם [*bekirbechem*,] vt alibi etiā annotauimus.

29 *Paciscor*, διατίθεμαι, Vulgata, *Dispono*. Alij etiam *Lego*, ex illa formula D O, L E G O, in testamentis vsitata. Nomen enim διαθήκης peculiariter de testamento dicitur: & hęc Christi ad mortē properātis verba speciem habent testamentariæ cuiusdam dispositionis, quò allusit Apostolus Hebr. 9. 17. atque adeo quum iure mortis Christi cesserit nobis cælestis hereditas, meritò Noui testamenti nomine * Euangelicum fœdus appellatur. Sed quum vox Hebræa ברית [*berith*] de omnibus inter viuos pactis (de qua vide Matth. 16. 28) dicatur: & totus iste sermo cœperit ex ea controuersia quæ inter illos duodecim de primatu minimè profectò opportunè exorta fuerat, apparet de illo cælesti regno cuius participes erunt pro suo modulo credentes omnes, ac proinde de illo fœdere siue testamento hîc non agi, sed de Apostolica in huius regni administratione, id est, in promulgando Euangelio, & constituendis per orbem terrarum Ecclesiis, auctoritate: quam ipse ad Patrem abiens, ipsis committat, eadem qua illam à Patre acceperat conditione, nusquam ipse discedens à voluntate Patris, nec quicquam vt à seipso loquens, quoniam fuit Euangelij minister & μάρτυς, vt toties apud Iohannem inculcat: imò licet Dominus, discipulis suis ministrans, quod etiam ablutione pedum in hac ipsa cœna sancitum voluit. Quod si tale fuit Apostolicum regnum, imò Christi ipsius in Ecclesiastici ministerij functione, vnde ista Romanæ Antichristianæ totius hierarchiæ tyrannis, & vterque ille gladius? Syrus interpres pro διατίθεμαι vtitur verbo יעד [*iadah*,] quo etiam vsus est Mar. 14. 11, pro ἐπηγγείλαντο, id est pacto & conuento spondere. ¶ *Pactus est*, διέθετο, videlicet hoc ipsum regnum, id est, regni cælorum promulgandi ministerium. Nec enim sequens versiculus ab hoc verbo, vt putauit Theophylactus, sed à tota huius vers. sententia dependet.

30 *Vt edatis*, ἵνα ἐσθίητε. Id est vt vos ritè, exemplo meo, vestro munere defunctos, pro meis assessoribus illo supremo die agnoscam.

31 *Simon, Simon*, Σίμων, Σίμων. De Apostolici muneris & Ciuilis imperij discrimine loquutus Christus, occasione oblata ex ea contentione quæ inter illos duodecim tam importuno tempore exorta fuerat, non temere sermonem ad Petrum specialiter dirigit, hac admonitione duplici de causa præ cæteris egentem, grauius videlicet quàm cæteri collegæ peccaturum, & tamen cæteris aliquando, singulari constantiæ exemplo præiturum. Quorsum autem hoc ad Antichristianum primatum? ¶ *Quos ventilaret*, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiam excuteret. Vulgata & Erasmus, *Vt cribraret*. Tertull. lib. * de fuga, vertit *discerneret*, vel, vt alij legunt, *cerneret*.. Sed in ipsa huius sententiæ explicatione, vtitur *Concussionis* vocabulo, ad Satanæ conatum accommodatiore. Cypr. epi. 8. ad Clerum, *vexaret*. Ambrosius libr. 1. De vocatione Gentium capit. vlt. *Vt cerneret*. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio, quo totus ardet Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatū dissipandi, fidem denique nobis excutiendi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quod potius respondet verbo σινιάσαι.

32 Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

33 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

34 Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρεὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

35 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

36 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

37 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

38 Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

39 Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

40 Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

41 Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ᾽ αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολὴν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

42 Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ᾽ ἐμοῦ! πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω.

43 Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

44 Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστε-

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando quum te conuerteris confirma fratres tuos.

33 Ipse verò dixit ei, Domine tecum paratus sum & in carcerem & ad mortem proficisci.

34 ¶At ille dixit ei, Dico tibi Petre, nequaquam emittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges quòd tu me noueris.

35 Dixit etiam eis, Quando misi vos ‖ absque crumena & pera ¨ & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerũt, Nihil.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, ¨sumat *eam*, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici‖ scriptum illud, Et cum sceleratis ¨ numeratus est. Nã ea quæ *scripta sunt* de me, finem habent.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hìc. Ipse verò dixit eis, Satis est.

39 ¶Et egressus, profectus est ex more in montem Olearum: sequuti sunt autẽ eum etiam discipuli eius.

40 ‖ ¨Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

42 Dicens, Pater, ¨si velles transferre poculum hoc à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

43 Conspectus est autem ei Angelus è cælo coroborrans eum.

44 Et *ipse* ¨ constitutus in ango-

32 *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: & tu aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.*

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.*

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.* Mat.26.34 mar.14.30 ioh.13.38.

35 *Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.* Mat.10.9.

36 *Dixit ergo eis, Sed nũc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.*

37 *Dico enim vobis quoniã adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me finẽ habent.* Esa.53.12.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hìc. At ille dixit eis, Satis est.*

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autẽ illum & discipuli.* Mat.26.36 mar.14.32. ioh.18.1.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.* Mat.26.41 marc.14.38.

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat,*

42 *Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.*

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

44 *Et factus in agonia*

35 *Et soleis*, καὶ ὑποδημάτων. Vide Matth.10.9.

36 *Sumat* ἀράτω, nimirum vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστάζέτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, soli ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladij aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi, tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & ceteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio ferientẽ reprehenderet, suo exẽplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas nõ satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septẽ codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω, legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio in Asceticis. definit. 251. ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector, quam etiam suspicor deprauatã à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire: vt permolti hoc loco nodum in scirpo quæsiuerunt. *

37 *Numeratus est* ἐλογίσθη. Vulgata & Erasmus, *Deputatus est*. Vide Mar.15.28.

40 *Quũ peruenisset*. γενόμενος. Vide Mar.6.2, & suprà, 10.32.

42 *Si velles transferre*, εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Sic legimus in omnibus codicibus: sic videtur vehemẽtior oratio. Vulg. *transfer*, id est παρελθέτω, vt citat Epiphanius aduersus Arianos: vel παρένεγκε, vt in suo vetusto codice testatur se legisse doctissimus Camerarius.

44 *Constitutus in angore*, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, *Et factus in agonia*: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctãtis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus

luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constātiores) sed cū terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorū onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tantùm abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; id est, *Num propterea honore suo spoliandus est, quia propter te humilis factus?* ¶*Intentius*, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. *Prolixius*. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco, tum & alibi. ¶*Grumi*, θρόμβοι. Vulg. & Eras. *Guttæ*: quæ interpretatio nō satis est expressa. alioqui nolim agyrtas illos imitari quos non pudet multa cōminisci vt mulierculas non tā ad resipiscentiā ac fidē excitēt, quàm ad mollē quandā & inanē cōmiserationē cōmoueāt: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt reprehēsione qui, ne videātur Christo tribuere tā insignia humanę infirmitatis argumēta, partim ista extenuāt, in quibus tamen posita est nostrę pacis & cū Deo recōciliationis summa: partim etiā eò impudentię prouecti sunt vt nōnulla tanquā ab hereticis infarta expunxerint. Siquidē (vt est ab Erasmo annotatū) Hieronymus lib. cōtra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Gręcorū & Latinorū codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. ¶*Descendentes*, καταβαίνοντες, Vel descendentis, id est καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Erasmus.

ερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

45 Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

46 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Matth. 26. 47. mar. 14. 43. ioh. 18. 3.

47 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

48 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

49 Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

50 Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

51 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

52 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

53 Καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Matth 26. 57. mar. 14. 53. ioh. 18. 24.

54 Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

Matth. 26. 69. marc. 14. 66. ioh. 18. 26.

55 Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

56 Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

57 Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

re, intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis descendentes in terram.

45 Et quum surrexisset à precatione, venissetque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

46 Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

47 ‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

48 Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

49 Videntes autem ij qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

50 Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit aurem eius dextram.

51 Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc vsque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

52 Dixit autem Iesus iis qui aduersus ipsum venerant, *nempe* primariis Sacerdotib[9], & prefectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem exiistis cum gladiis ac fustibus?

53 Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora illa vestra, & potestas tenebrarum.

54 ‖Comprehēsum autem eum duxerūt, & introduxerunt domū Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

55 ‖Quúmque accendissent ignem in medio aulæ atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

56 Quum autē eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

57 Ipse verò abnegauit eum, dicens, Mulier, nón noui eum.

prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.

45 *Et quum surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.*

46 *Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate ne intretis in tentationem.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vn[9] de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.*

48 *Iesus autem dixit illi, Iuda, osculo Filium hominis tradis?*

49 *Videntes autem ij qui circa ipsum erāt quod futurū erat, dixerūt ei, Domine, si percutim[9] gladio?*

50 *Et percussit vnus ex illis seruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculā eius dextram.*

51 *Respondens autem Iesus ait, Sinite vsque huc. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eum.*

52 *Dixit autem Iesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?*

53 *Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.*

54 *Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus verò sequebatur à longè.*

55 *Accenso autem igne in medio atrij, & circūsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.*

56 *Quem quum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.*

57 *At ille negauit eum dicens, Mulier, non noui illum.*

59 ‖Id do-

58 Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

59 Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ Γαλιλαῖός ἐστιν.

60 Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ὁ ἀλέκτωρ.

61 Καὶ στραφεὶς ὁ κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρείς.

62 Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς.

63 Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες·

64 Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

65 Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

66 Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν,

67 Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε·

68 Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

69 Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ.

70 Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐγώ εἰμι.

71 Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κγ.

1 ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

2 Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους δι-

58 Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu, ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum.

59 Et interposita quasi hora vna, alius quidā ⁘ *id* asseuerabat, dicens, ⁘ Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est.

60 Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illico, adhuc ipso loquente, vocem emisit gallus.

61 Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem emiserit, ter me abnegabis.

62 Et egressus foras Petrus fleuit amaré.

63 ‖ At ij qui vna tenebāt Iesum, illudebant ei, cædentes *eum*:

64 Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit.

65 Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

66 ‖ Et vt ortus est dies, coactū fuit ⁘ presbyterium populi, & primarij Sacerdotes & Scribæ, & adduxerūt eum in suum consessum,

67 Dicentes, ⁘ Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis:

68 Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respōdebitis mihi, neque [*me*] absoluetis.

69 ⁘ Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei.

70 Dixerunt autē omnes, Tu ergo es Fili⁹ ille Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis: ⁘ nā ego sum.

71 At illi dixerūt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius.

CAP. XXIII.

1 TVm surgēs vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

2 Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere ⁘ gentem, ‖ &

58 *Et post pusillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo non sum.*

59 *Et interuallo facto quasi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est.*

60 *Et ait Petrus, Homo nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus.*

61 *Et conuersus Dominus respexit Petrum: & recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis.* Mat.26.34 ioh.13.38

62 *Et egressus foras Petrus fleuit amaré.*

63 *Et viri qui tenebant Iesum, illudebant ei, cædentes:* Mat.26.67 mar.14.65

64 *Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza quis est qui te percussit.*

65 *Et alia multa blasphemantes dicebant in eum.*

66 *Et vt factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum.* Mat.27.1 mar.15.1 ioh.18.28

67 *Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi:*

68 *Si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis.*

69 *Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dextris virtutis Dei.*

70 *Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum.*

71 *At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius.*

CAP. XXIII.

1 *ET surgens omnis multitudo eorum duxerūt illum ad Pilatum.*

2 *Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostrā, & prohi-* Mat.22.17 mar.12.17

---

59 [*Id*] *asseuerabat*, διϊσχυρίζετο. Vulg. *affirmabat*, nimiū dilutè, vt ostendit Græcæ vocis etymon. Nam Affirmo ferè accipitur pro Aio quod est Grçcis ἀπόφημι Cic. Att. lib. 13. *omne tibi asseueratione affirmo quod mihi credas velim.* Supplendum autem fuit relatiuum explendæ constructioni. * ¶*Verè*, ἐπ' ἀληθείας. Heb. באמת [*b meth*] Vide Act. 10.34.

66 *Presbyterium populi*, τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Id est cœtus τῶν βουλευτῶν, qui in prouinciis Latinè Decuriones dicebantur. In his autem libris Seniores populi vocātur, * qui Sacerdotibus & delectis legis doctoribus adiūcti magnū illud συνέδριον cōstituebant. Vide 1. Tim. 4.14. vbi tamē de Christiano presbyterio non de isto Iudaico disseritur.

67 *Num tu es*, εἰ σὺ εἶ: vel, *si tu es*. Ita vt perpetua sit oratio.

69 *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps. * ¶*Nā ego* [*is*] *sum*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Sic præstat istud accipere ex Mar. 14. 62, & ex eo quod mox dicitur: quàm εἰρωνικῶς istud interpretari. Nam illud quidē est cōcedentis, vt diximus Mat. 26.64, Sed istud est apertius profitētis. Et Syrus interpres sic exponi potest.

IN CAPVT XXIII.

2 *Gentem*, ἔθνος. In tribus codicibus manuscriptis addi-

δοῦναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

Mat. 27.11 mar. 15.2 ioh. 18.33 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτόν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

Οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαόν, διδάσκων καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

Καὶ ἐπιγνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστίν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτόν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ᾽ αὐτοῦ γινόμενον.

Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς, εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπράν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ᾽ ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαόν,

Mat. 27.23 mar. 15.4 ioh. 18.38. & 19.4 Εἶπε πρὸς αὐτούς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδού, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ᾽ αὐτοῦ.

Ἀλλ᾽ οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν, καὶ ἰδού, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

vetare ¨tributa dare Cæsari, dicẽdo se ¨Christũ, *id est* regẽ esse.

3 ‖ Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Túne es Rex ille Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 Ait verò Pilatus ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam inuenio¨ noxã in hoc homine.

5 At illi ¨invalescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa ¨huc vsque.

6 Pilatus verò, audita Galilæa interrogauit num homo iste Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

8 Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: nã à multo *tempore* cupiebat eum videre, eo quòd audiuisset multa de eo: & speraret se signum aliquod visurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autẽ eũ multo sermone: sed ipse nihil ei respõdit.

10 Adstabãt autem primarij Sacerdotes & Scribæ, magna contentione eum accusantes.

11 Herodes autẽ ¨cũ militibus suis, quũ eũ pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictũ veste splendida remisit ad Pilatum.

12 Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nã antea inimici erãt inter sese.

13 Pilatus verò, conuocatis primariis Sacerdotibus ¨& magistratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem, vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum.

15 Sed ne Herodes quidẽ: ¨nã remisi vos ad illũ, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

16 Castigatum ergo eum dimittam.

bentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respõdens illi, ait, Tu dicis.*

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

5 *At illi invalescebant, dicentes, Commouet populum, docẽs per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc.*

6 *Pilatus autem, audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*

7 *Et vt cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*

8 *Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: erat enim cupiens ex multo tẽpore videre eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.*

9 *Interrogabat autẽ eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*

10 *Stabãt autem principes Sacerdotum & Scribæ, constãter accusantes eum.*

11 *Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum.*

12 *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinuicem.*

13 *Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,*

14 *Dixit ad illos, Obtulistis mihi hũc hominẽ quasi auertẽtem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto ex his in quibus eum accusatis:*

15 *Sed neque Herodes: nã remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.*

16 *Emendatum ergo illum dimittam.*

ditur ἡμῶν, nostram, & ita legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶*Tributa*, φόρους, Vide sup. 20. 22. ¶*Christum [id est] regem*, Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 *Noxam*, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus interpres Grece quoque per se latè patet, sed est ad id de quo agitur accommodandum, quod Latinè non significatur Causæ nomine sine adiuncto. Differentia autem illa inter noxam & noxiã, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 *Invalescebant*, ἐπίσχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrunque potest hoc verbo intelligi. ¶*Hûc vsque*, ἕως ὧδε. Verè, quod ad rem ipsam attinet. Nam à Galilæa exorsus est Christus Euãgelij prædicationem. Est autem ellipsis è medio petita quia plena esset oratio, Et pergẽs huc usque, nisi post τῆς Γαλιλαίας adiicere placeat ὑποστρέψας.

11 *Cum militibus suis*, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimium militare, στράτευμα verò translatitiè hîc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione vsurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi.

13 *Et magistratibus*, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur procul dubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id est Senatores) vocãt. Ideo *Magistratus* rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt suprà 14. 1, & 18. v. 18.) Primores dixi, quoniam incertum est Senatorésne an præfecti Synagogæ eo nomine illic significentur.

15 *Nam remisi vos ad illum*, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus scriptum legimus ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, Remisit enim eũ ad nos: quæ lectio mihi videtur

tur optimè conuenire. Illud.n. cóplectitur ex quo intelligi possit ne Herodē quidem vllū in eo crimen cóperisse. Nā, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animaduerteret.

17 Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·
18 Ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.
19 Ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.
20 Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν,
21 Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.
22 Ὁ δὲ τρίτον εἶπεν πρὸς αὐτούς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.
23 Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.
24 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.
25 Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.
26 Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ᾽ ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.
27 Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.
28 Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ, μὴ κλαίετε ἐπ᾽ ἐμέ, πλὴν ἐφ᾽ ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·
29 Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν.
30 Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ᾽ ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.
31 Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;
32 Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι

17 * Necesse autem habebat dimittere eis singulis festis vnū *quempiam:*
18 Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicēs, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam:
19 Qui erat propter seditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem.
20 Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.
21 Ipsi verò reclamabant, dicētes, Crucifige, crucifige eum.
22 Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullā noxā capitalē inueni in eo: castigatum ergo eum dimittam.
23 At illi instabāt vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.
24 Tum Pilatus * secundum eos iudicauit vt fieret quod ipsi petebant.
25 Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Iesum verò tradidit * illi eorum libidini.
26 ‖Quum igitur abducerent eum, prehenso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferendam * ponè Iesum.
27 Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.
28 Conuersus autem ad eas Iesus dixit, * Filiæ Hierusalem, ne flete super me, verùm super vobisipsis flete, & super liberis vestris:
29 Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & vteri qui non genuerūt, & vbera quæ non lactauerunt.
30 Tum incipient dicere montibus, ‖Cadite super nos: & collibus, Operite nos.
31 ‖Nam si in virente ligno ista faciunt, in arido quid fiet?
32 ‖Ducebantur autē etiam alij

17 *Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum, vnum:*
18 *Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam:*
19 *Qui erat propter seditionē quandam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.*
20 *Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, volens dimittere Iesum.*
21 *At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*
22 *Ille autē tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullā causā mortis inueni in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.*
23 *At illi instabant vocibus magnis postulantes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum.*
24 *Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.*
25 *Dimisit autē illis eum qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant: Iesum verò tradidit voluntati eorum.*
26 *Et quum ducerēt eum, apprehenderunt Simonem quendā Cyrenensem venientem de villa: & imposuerunt illi crucem portare post Iesum.* Mat.26.32. mar.15.21.
27 *Sequebatur autē illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebant & lamentabantur eum.*
28 *Cōuersus autem ad illas Iesus dixit, Filiæ Ierusalem, nolite flere super me, sed super vosipsas flete, & super filios vestros:*
29 *Quoniam ecce venient dies in quibus dicēt, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.*
30 *Tunc incipient dicere mōtib⁹, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.* Esa.2.19. osee 10.8. apoc.6.16.
31 *Quia si in viridi ligno, hæc faciunt, in arido quid fiet?* 2 Pet.4.17.
32 *Ducebantur autem &* Mat.27.38 mar.15.27. ioh.19.18.

* 17 *Necesse habebat*, ἀνάγκην εἶχεν. nempe, sic ferente consuetudine vt alij Euangelistæ explicant. Tanti est momenti Tyrannus ille Mos trium literarum. Cur autē κατὰ ἑορτὴν verterim *singulis festis*, dixi Mar.15.6.

* 24 *Secundum eos iudicauit*, ἐπέκρινε. Vulg. *adiudicauit*. Rectè quod ad sensum attinet: nam τὸ ἐπικρίνειν & τὸ κατακρίνειν opponuntur. Sed hæc constructio est Latinè inusitata. Syrus vtitur verbo פקד [*pecad*] quod hic respondet Latinæ voci forensi *Decreuit*.

* 25 *Illi eorum libidini*, τῷ θελήματι αὐτῶν. Vulgata, *voluntati*. dilutè: & videtur articuli vis hic quoque fuisse seruanda. Cic.4. Tusc. *voluntas est quæ quid cum ratione desiderat: quæ autem rationi aduersa vehementius est incitata, ea libido est vel cupiditas effrenata.*

* 26 *Pone Iesum*, ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ. id est à tergo ipsius præeuntis Vide Matthæum capite 27. versu 32. & Iohannem cap.19. versu 17.

28 *Filiæ Hierusalem*, Θυγατέρες Ἱερουσαλήμ. Hebraicè, בנות ירושלם [*benoth Ieruschalajim:*] id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.

συν αὐτῷ, ἀναιρεθῆναι.

Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσαύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς. οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης.

Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

duo *qui erant* malefici cum eo,
necandi.
33 Quum igitur venissent in lo-
cum qui vocatur Caluaria, illic
crucifixerũt eum, & maleficos
illos: vnum ad dextram, alte-
rum ad sinistram.
34 Iesus autẽ dicebat, Pater, re-
mitte *hoc* ipsis. nesciunt. n. quid
faciant. Partientes verò vesti-
mẽta eius, iecerunt sortem.
35 Et stabat populus spectans.
sannis autẽ excipiebant eũ etiã
primores cum eis, dicẽtes, A-
lios seruauit, seruet seipsum, si
hic est ille Christ⁹ *ille* Dei elect.
36 Illudebãt autẽ etiã ei milites,
accedẽtes, & acetũ ei offerẽtes:
37 Dicẽtésque, Si tu es Rex ille
Iudæorum, serua temetipsum.
38 Erat autẽ etiã inscriptio scri-
pta super eum literis Græcis &
Romanis & Hebraicis, HIC EST
REX ILLE IVDÆORVM.
39 Vnus autẽ ex maleficis qui
erant suspensi, conuiciabatur
ei, dicens, Si tu es Christus ille,
serua teipsum & nos.
40 Respondens autem alter ob-
iurgauit eũ, dicens, Ne tu qui-
dem Deum times, quum in ea-
dem sis damnatione?
41 Et nos quidem iustè: (nam
digna factis recipimus) iste ve-
rò nihil indecens fecit.
42 Dixitque Iesu, Domine, me-
mẽto mei quum veneris in re-
gnum tuum.
43 Tum dixit ei Iesus, Amen di-
co tibi, hodie mecum eris in
paradiso.
44 Erat autem quasi hora sexta,
& tenebrę factę sunt super to-
tam regionem vsque ad horam
nonam.

alij duo nequam cum eo,
vt interficerentur.
33 *Et postquam venerunt*
in locũ qui vocatur Cal-
uaria, ibi crucifixerunt
eum & latrones: vnum
à dextris & alterum à
sinistris.
34 *Iesus autẽ dicebat, Pa-*
ter, dimitte illis: non enim
sciunt quid faciunt. Diui-
dentes verò vestimenta
eius, miserunt sortes.
35 *Et stabat populus spe-*
ctans. Et deridebant eum
principes cum eis, dicẽtes,
Alios saluos fecit, se sal-
uum faciat, si hic est
Christus Dei electus.
36 *Illudebant autem ei &*
milites, accedentes, & a-
cetum offerentes ei:
37 *Et dicentes, Si tu es rex*
Iudæorum, saluum te fac.
38 *Erat autem & super-*
scriptio scripta super eum
literis Græcis & Lati-
nis & Hebraicis, HIC
EST REX IVDAEO-
RVM.
39 *Vnus autem de iis qui*
pendebãt, latronibus bla-
sphemabat eũ, dicens, Si tu
es Christus, saluum fac
temetipsum & nos.
40 *Respondens autẽ alter*
increpabat eum, dicens,
Neq; tu times Deũ quòd
in eadem damnatione es?
41 *Et nos quidẽ iustè (nã*
digna factis recipim⁹) hic
verò nihil mali gessit.
42 *Et dicebat ad Iesum,*
Domine, memento mei
quum veneris in regnum
tuum.
43 *Et dixit illi Iesus, A-*
men dico tibi, hodie me-
cum eris in paradiso.
44 *Erat autem fere horæ*
sexta, & tenebræ factæ
sunt in vniuersam terrã
vsque in horam nonam.

* 32 [*Qui erant*] *malefici*, κακοῦργοι. Nempe latrones. Deest autem participium ὄντες quod expressi, ne Christum videatur Euangelista maleficis accensere, nisi malimus illum ex opinione Iudæorum loqui vt Ioh. 18. 30. Sed idem mox Christum, nempe versu proximè sequente, ab istis distinguit.

33 *Venissent*, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, vt suprà, Marci versu 3. cap. 13.

35 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotes primarios, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eras. *Principes*, quod nomen videtur angustioris significationis. ¶ *Cum eis*, σὺν αὐτοῖς. Hoc deest in vno exemplari & apud Syrum interpretem, & per se satis intelligitur. ¶ [*Ille*] *Dei electus*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός. Hebr. בחיר יהוה [*bechir iehouah*,] id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cõplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

39 *Vnus autem*, εἷς δὲ. Matthæus, alterius latronis præterita historia, vtrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuiciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus, saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conuiciatori consentire, donec victus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil respondentem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in pręclaram & sempiterna memoria dignam confessionem erumperet.

40 *Ne tu quidem Deum times*, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν. Vulgata, *Neque tu Deum times*. Traiectio est pronominis σύ. Nec enim minus cæteros Christo conuiciantes reprehendit, quàm hũc suum socium: quanuis ad hunc propriè suum sermonem dirigat. *

41 *Indecens*, ἄτοπον. Vulgata & Erasmus, *Malum*: sicut etiam ἄτοπος & πονηρὸς videntur pro iisdem aut certè non multum dissimilibus accipi, 2. Thess. 3. 2. Hic porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit pręter officium, quod non malè videtur indecentis nomine exprimi. Et hoc illud esse arbitror quod Hebræi נבלה [*Nebalah*] vocant vt Gen. 34. 7. quod Græci interpretes modo ἄσχημον modo ἀφροσύνην verterunt. *

43 *Hodie*, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. 40, veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hũc nodum explicandum multa sanè absurda cõmemorat, quæ non attingo, ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον

σήμερον, adiecta distinctione, cõiunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicãdus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius falsa interpretatio nobis genuit quem vocant Limbum. Vide de Paradiso 2. Corinth. 12.4.

Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος·

Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

Κεφάλαιον κδ.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέ-

45 Et obtenebratus est sol, & aulæum templi fissum est medium.

46 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖Pater, in manus tuas ¨depono spiritũ meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 Quum vidisset autẽ Cẽturio quod factũ fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quę simul ad hoc spectaculũ accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum vnà sequutæ à Galilæa, videntes ista.

50 Tũ ecce vir nomine Ioseph, ¨senator, vir bonus ac iustus:

51 Qui non ¨assensus fuerat cõsilio ac facto eorum, ortus Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui & ipse ¨ expectabat regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuítque illud in monumento quod erat ¨ in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porro dies erat ¨Parasceues, ¨& Sabbathum succedebat.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersę verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

CAP. XXIIII.

1 P‖Rimo autem *die* hebdomadis, ¨profundo diluculo

45 *Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.*

46 *Et clamãs voce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens expirauit.* Psal. 30 6

47 *Videns autẽ Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Verè hic homo iustus erat.*

48 *Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 *Stabant autem omnes noti eius à longè: & mulieres quæ sequutæ eum erant à Galilæa, hæc videntes.* Matt. 27. 57

50 *Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus:* mar. 15.43 ioh. 19.38

51 *Hic non consenserat cõsilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum Dei:*

52 *Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.*

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerãt de Galilæa, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus eius.*

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mandatum.*

CAP. XXIIII.

1 V*Na autẽ Sabbathi valde diluculo ve-* Mar. 16.1 ioh. 20.1

---

46 *Depono*, παραθήσομαι. Vel *commendo*: i. συνίστημι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Eras. *Commendabo*. Nam etiam Psal. 31.6, vnde petita sunt hæc Christi verba, legitur אַפְקִיד [*aphkid*] futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permutationes, res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scribitur παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

50 *Senator*, βουλευτής. Vulg. *decurio*. Vide Mar. 15, 43.

51 *Assensus fuerat*, συγκατατεθειμένος. Sic Græcæ vocem interpretatur Cicero in Lucullo, *Nunc de assensione siue approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vocant, pauca dicemus.* ¶*Expectabat*, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ est propria huius vocabuli significatio.

53 *In saxo incisum*, λαξευτῷ. Id est intra ipsam rupem excauatum. Vulg. *exciso*. Eras. *ex lapide excisum*. Neuter satis perspicuè.

54 *Parasceues*, παρασκευή. Malo cum Vetere legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant: quum dies ipse alibi dicatur Parasceue. ¶*Et Sabbathum succedebat*, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et Sabbatum illucescebat*: quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Osiandrum sequutus, vesperam proximam à qua inchoabant Sabbathũ, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucam hæc addidisse vt explicaret nomen Parasceues. & ἐπὶ pro Post accipiendum: vsum denique hoc verbo, habita potius ratione sequuturi diei quam imminentis noctis, inter parasceuen & diem sabbathi intercedentis, quanuis sabbathi quies à nocte inciperet. Nam quòd nomen Lucis nonnulli ad Hesperum referunt, mihi argutũ potius quam solidum videtur. Sum autem istud ita interpretatus, vt perspicuitati studuerim.

IN CAPVT XXIIII.

1 *Primo autem* [*die*] *hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. *Vna autem Sabbathi*. Erasmus, *Vno autem Sabbathorum*. Nostram interpretationem hoc loco cõfirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28.1. ¶*Profundo diluculo*, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde ma-

ne, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc tenebræ essent, id est, quũ vixdum inciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucem prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγὲς, quũ dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant ἀμφιλύκην πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primã diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quũ dixisset πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, i. valde: sicut Hom. Iliad. σ, quũ extremam partem crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit ὑπ' ἠοῖ, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit. Loquitur enim non de noctis ipsius parte, sed vix adhuc lucescente die: & tempus hîc quoque notatur non quo ad ipsum sepulchrũ peruenerunt, sed quo ex vrbe profectę sunt vt eò venirẽt. quamobrem etiam ἦλθον conuerti *Iuerunt*. Sic enim sæpè accipitur ἔρχεσθαι pro ἰέναι & pro πορεύεσθαι. Vide Mar. cap. 16. vers. 2.

ρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καί τινες σὺν αὐταῖς.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

3 Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις·

5 Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

Suprà 9.22 matt. 17.23 mar. 9.31

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν καὶ σταυρωθῆναι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

Ioh. 20.6

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ

¨ierunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ¨& nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem saxum auolutum à monumento:

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

4 Et factum est ¨ dum in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti ¨ vestibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarẽt faciem in terram, dixerunt eis, Quid ¨inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non est hîc, sed surrexit. ¨mementote vt ‖loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

9 Et reuersæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Erant autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ ¨ cum ipsis, quæ hæc dicebant Apostolis.

11 Sed ¨ visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba ipsarum, neque crediderunt eis.

12 ‖Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & ¨ quum introspexisset, videt

nerunt ad monumentum, portantes quæ parauerãt aromata.

2 *Et inuenerunt lapidem reuolutum à monumento.*

3 *Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.*

4 *Et factum est dum mente consternatæ essent de isto, ecce, duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.*

5 *Quum timerent autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*

6 *Non est hic, sed surrexit. recordamini qualiter loquutus est vobis quum adhuc in Galilæa esset.*

7 *Dicens, Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia resurgere.*

8 *Et recordatæ sunt verborum eius.*

9 *Et regressæ à monumẽto nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & ceteris omnibus.*

10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cateræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.*

11 *Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderũt illis.*

12 *Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & procumbens vid*

¶ *Et nonnullæ cum ipsis*, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc desunt in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulg. editione.

4 *Dum in ea re hæsitarent*, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. *Dum mente cõsternatæ essent de hoc.* De verbo διαπορεῖν diximus supra, 9.7: sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quam διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quam διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.8. ¶ *Vestibus*, ἐσθήσεσι. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomen poeticum esse ἐσθησις pro ἐσθής.

5 *Inter mortuos*, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulgata & Erasmus, *Cum mortuis*. sed præstat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quę sępenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 *Mementote*, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est Imperatiuíne sit modi an Indicatiui. Id verò quid sit, & quomodo probabile sit, non video.

10 *Cum ipsis*, σὺν αὐταῖς. Vulgata & Erasmus, *Quæ cum eis erant* i. αἱ σὺν αὐταῖς.

11 *Visa sunt*, ἐφάνησαν. Id est ἐδόκησαν. Nam φαίνεσθαι à φάος deductum propriè de iis dicitur quæ in oculos incurrunt.

12 *Quum introspexisset*, παρακύψας. Vetus interpres, *Procumbens*, id est προκύψας. Idem Iohann. 20.5, &, 11. vertit, *Quum se inclinasset*, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac. 1.25, & 1. Pet. 1.12, vbi maluit verbo Prospiciendi, quod hîc quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν, à consequenti significat

prouo

prono capite & propenſo collo diligentius introſpicere, niſi quum παρὰ deſignat præteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quaſi prætereundo limis oculis aſpicere: vt ſi præteriẽs alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conſpecto, ſtatim diſcedas: pro quo Latini dicunt, A limine ſalutare. Eſt igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Proſpiciẽdi verò improprium. Neque verò hæc obſeruatio inanis eſt. ita enim ſignificatur, Petrum rem totam diligenter eſſe perſcrutatum: quo minus eſt nobis dubitandum de huius hiſtoriæ fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.	lintea ſola *illic* iacẽtia: abiítque, apud ſemetipſum mirans factum.	*linteamina ſola poſita: & abiÿt, ſecum mirans quod factum fuerat.*
Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.	13 ‖ Et ecce, duo ex iis ibant eo ipſo die in vicum diſtantem ſtadiis ⁛ ſexaginta ab Hieruſalem, cui *vico* nomen *eſt* Emmaus:	13 *Et ecce, duo ex illis ibant ipſa die in caſtellum quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emmaus:* Mar.16 12
Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.	14 Et ⁛ colloquebantur inter ſe de iſtis omnibus quæ euenerant.	14 *Et ipſi loquebantur adinuicem de ÿs omnibus quæ acciderant.*
Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.	15 Et factum eſt dum colloquerentur, & *ſe* mutuò rogitarent, ipſe Ieſus acceſſit, & vnà iter faciebat cum ipſis.	15 *Et factum eſt dum fabularentur, & ſecum quærerent, & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis.*
Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.	16 Oculi autem eorum ⁛ tenebantur ne ipſum agnoſcerent.	16 *Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoſcerent.*
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί;	17 Dixit autem eis, Qui ſunt hi ſermones quos confertis inter vos ambulantes? ⁛ & *quid* eſtis tetrico vultu?	17 *Et ait ad illos, Qui ſunt hi ſermones quos confertis adinuicem ambulantes, & eſtis triſtes?*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;	18 Reſpondens autem alter, cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu ſolus ⁛ commoraris in *vrbe* Hieruſalem, & ignoras quæ in ea facta ſunt his diebus?	18 *Et reſpondens vnus cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti quæ facta ſunt in illis diebus?*

13 *Sexaginta*, ἑξήκοντα. Sic apud Syrum interpretem & in omnibus noſtris codicibus legitur. Itaque aut hic peccatum eſt in numero, aut apud Ioſephum libri de bello Iudaico 7. cap. 27, non rectè ſcribuntur ſtadia triginta.

14 *Colloquebantur*, ὡμίλουν. Eraſ. *Confabulabantur*: à quo verbo libens abſtineo, ne fabulas narraſſe iſti videantur, Quamuis non ignorem Fabulari apud Plautum ſæpe de omni ſermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτολεξεὶ ſignificat Vnà verſari, ſed hîc accipitur pro συλλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 *Tenebantur*, ἐκρατοῦντο: id eſt retinebantur & impediebantur, ita nimirum ſtatuẽte Domino. Syrus interpres *clauſos* interpretatur, quod κατά τι intelligendum eſt. Ex hoc autem loco apparet quàm inconſideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non poſſunt conuenire: veluti qui inuiſibile, nulla quantitate, nullo loco circunſcriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Chriſtum exiſtimant à reſurrectione varios vultus induiſſe: quia, inquiunt, corpus erat ſpirituale. Quanto melius Auguſtinus ad Conſentium, corpus animale definit, quod propter mortis diſſolutionẽ & corruptionem cæteris animãtibus ſimile eſt: ſpirituale verò, quod iam cum ſpiritu eſt immortale? Et paulo pòſt, *Sicut*, inquit, *animale corpus non eſt anima, ſed corpus: ita & ſpirituale corpus non ſpiritũ debemus putare, ſed corpus.* Quid quòd idem in epiſtola ad Dardanum, ne animæ quidem Chriſti tribuit, nedum corpori, vt duobus ſimul locis exiſtere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationẽ attinet, ſi ita eſt vt vultum & ſtaturam mutarit Dominus, quid neceſſe fuit iſtorũ oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.12, Chriſtum duobus iſtis apparuiſſe ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicãdum eſt, vt vel μορφὴ pro ipſo habitu & veſtitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquã & ipſe ad iter accinctus: ſicut Mariæ viſus hortulani ſpecie, non antè eſt ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipſis viſus eſt, non qua ipſe eſſet reuera. Hactenus enim tenebantur ipſorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, ſed vt veram non perſpicerent, vnde agnoſci poſſet: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuerſæ formę imaginem fuiſſe obiectam, quum reuera, ſicut idem erat corpus, eadem etiam eſſet eius forma.

17 *Et [quid] eſtis tetrico vultu*, καὶ ἐστὲ σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omninò ad explendã ſententiam requiritur. In vno exemplari ſcribitur, καὶ ἔστησαν σκυθρωποὶ, quod ego interpretarer, *At [illi] conſtiterũt triſtes.* Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum ſuperioribus erant coniuncta: quod mihi non diſplicet. Quod autem attinet ad σκυθρωποὶ, rectè quidẽ Vetus interpres hoc loco triſtes interpretatur: ſed cum triſtitia propriè ſit animi, & de vultus habitu hîc agatur, ſtudui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expreſſius declarare.

18 *Cleopas*, Κλεόπας. Alterum fuiſſe hunc noſtrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio refellitur ex præfatione Actis Apoſtolorũ præpoſita. Epiphanius autem aduerſus Saturnilianos Nathanaelẽ fuiſſe tradit. Ita neceſſe vt repugnantia ſcribant qui curioſas quæſtiones tractant ex cõiecturis. ¶*Commoraris*, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, ſicut apud Latinos Commorari & Habitare, obſeruauimus Mat. 2. 23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam ſubtilius obſeruare. Si cui tamen hoc placuerit, ita licebit exponere cum Syro interprete, *Tu ſolus aduena* [*hoc* videlicet *feſto*,] *in Hieruſalem veniſti, qui hæc non noueris?* Niſi forte malimus παροικεῖν interpretari Accolere, ita vt exponatur, *Túne ſolus accola Hieruſalem, & iſta non noſti?* Nam in vno codice legimus παροικεῖς Ἱερουσαλὴμ, nõ addita præpoſitione ἐν: & iſtos veriſimile eſt ſuſpicatos eſſe, eum quem non agnoſcebãt, quíque ſtatim a ſolenni die ex vrbe profectus eſſet, ex vicino aliquo pago veniſſe ad quem ſeſe reciperet. Vulg. & Eraſ. *Tu ſolus peregrinus es in Hieruſalem*: vt παροικεῖν idẽ declaret atque ἐπιδημεῖν quo vtitur Lucas Act. 2. 10. Sed mihi non ſatis placet eorũ expoſitio qui addunt particulã Adeo, vt ſit hæc ſententia, *Túne ſolus es adeo peregrinus & hoſpes in Hieruſalẽ vt iſta non cognoueris?* Nã trãſlatitiè dicitur hoſpes eſſe in aliqua ciuitate qui ignorat quod cęteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, *An verò Iudices, vos ſoli ignoratis, vos hoſpites in hac vrbe verſamini, veſtræ peregrinãtur aures, neque in hoc peruagato ciuitatis ſermone verſantur?* Sed hoc dicendi genus neſcio quomodo videtur à communi loquendi vſu remotius quàm vt Lucas eò reſpexerit. Deinde iſta interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de ſententia nihil detrahitur.

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

20 Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

21 Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ, ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

22 Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

23 Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

24 Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

25 Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται,

26 Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστόν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

27 Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

28 Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

29 Καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ὑμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστί, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

30 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

31 Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ

19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Iesu Nazareno, qui fuit ¨ Propheta, potens reipsa & verbis, coram Deo & toto populo.

20 Quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & ¨ magistratus nostri ¨ vt morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus illum esse qui redempturus esset Israelem. ¨ atqui præter hæc omnia, ¨ tertium hunc diem agit hodie ex quo hęc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam ¨ ex nobis perculerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam ¨ apparitionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum, ad monumentum, & ita inuenerũt prout mulieres dixerant, ipsum verò non viderunt.

25 Tum ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credẽdum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Christum, ¨ & introire in gloriam suam?

27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de se *scripta erant.*

28 Appropinquarunt igitur vico in quem proficiscebantur, & ipse simulabat se longius ire.

29 Sed *ipsi* adegerũt eum dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinauit dies. Ingressus est igitur vt maneret cum eis.

30 Et factum est quũ accubuisset cum eis, sumpto pane benedixit, & fractum porrexit eis.

31 Adaperti sunt autem oculi

19 Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt, De Iesu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo.

20 Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel: & nunc super hæc omnia, tertia dies est hodie quòd hæc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:

23 Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non inuenerunt.

25 Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Christum & ita intrare in gloriam suam?

27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.

28 Et appropinquauerunt castello quò ibant: & ipse se finxit longius ire.

29 Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis.

30 Et factum est dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.

31 Et aperti sunt oculi

19 *Propheta,* ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonasmo sæpe iam diximus. Cæterùm satis arguit Prophetę nomen, Cleopam vix tenuisse prima Christianismi rudimenta: nisi Prophetæ nomen lata significatione accipiamus, sicut vsurpatur Act.3.22. Hunc autem dicit re ipsa & verbis, id est doctrina, totáque vita excelluisse, ídque teste ipso Deo & approbantibus hominibus.

20 *Magistratus,* οἱ ἄρχοντες. Vide suprà, 22.13. ¶ *Vt morte damnaretur,* εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg. & Eras. *In condemnationem mortis.* Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipsa ostendit, quum ij qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, sed vt conuictum damnari, & quidem capitali iudicio, præside frustra repugnante.

21 *Atqui,* ἀλλά γε. Vulg. *Et nunc,* καὶ νῦν γε. ¶ *Tertium hunc diem agit,* τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quem sperabamus fore Israelis liberatorem. Quanuis enim duriusculè hoc dicatur de eo quem ipsi adhuc mortuum esse putabant, tamen multo planior est hic sensus, & mollior ellipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est tempus: deinde hac etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoque sententiam videatur nonnihil propendere, vt ex sequentibus apparet. Vulg. & Erasm. *Tertius hic dies est.* Atqui hoc non est nodũ expedire, sed secare potius, quanuis sic verterit Syrus interpres, vt qui forte legerit τρίτη ἡμέρα ἐστι.

22 *Ex nobis,* ἐξ ἡμῶν: id est nostri gregis. Itaque Vetus interpres, si sensum spectes, eleganter conuertit, *Ex nostris,* tum hoc loco, tum etiam versu 24. Budæus vertit, *à nobis nos alienarunt,* id est, de statu mentis nos deiecerunt. Malè. Cohærent enim ista cum γυναῖκες, sicuti mox scribitur τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν. *

23 *Apparitionem,* ὀπτασίαν. Vulgata, *Visionem.* Vide Act.26,19. *

26 *Et introire,* καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, *Et ita introire.*

31 *Ablatus*

	Graece		Latine (Beza)		Vulgata
	ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.		eorum, & agnouerunt eum: sed ipse ¨ablatus est ex eorum conspectu.		eorum, & cognouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum.
32	Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;	32	Tum alter ad alterum dixerunt, Nónne cor nostrum ¨ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?	32	Et dixerunt adinuicē, Nónne cor nostrum ardēs erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?
33	Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,	33	Et surgentes eo ipso momento, reuersi sunt Hierosolymam, & inuenerunt congregatos illos Vndecim, & eos qui cum ipsis erant,	33	Et surgentes eadem hora, regressi sunt in Ierusalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,
34	Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.	34	*Et* qui dicebāt, Surrexit Dominus verè, & conspectus est Simoni.	34	Dicentes quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.
35	Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.	35	Tum ipsi exposuerunt *eis* quę *gesta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipsis ¨ in fractione panis.	35	Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.
36	Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.	36	‖Hæc autem ipsis loquentibus, stetit ipse Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.	36	Dum autē hæc loquuntur, stetit Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego sum, nolite timere. Marci 16. 14 Ioh. 20 19
37	Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.	37	Consternati verò & expauefacti videbantur sibi spiritum conspicere.	37	Conturbati verò & cōterriti existimabant se spiritum videre.
38	Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστέ, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;	38	Tum dixit eis, Quid turbati estis, & quare ¨disceptationes subeunt corda vestra?	38	Et dixit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra?
39	Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου· ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.	39	Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipse sum: contrectate me, & videte: nam spiritus carnem & ossa non habet, prout me conspicitis habere.	39	Videte manus meas & pedes: quia ego ipse sum: palpate & videte: quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.
40	Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.	40	Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.	40	Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus & pedes.
41	Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;	41	Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hic esculentum aliquid?	41	Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hîc aliquid quod mãducetur?
42	Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.	42	Tum ipsi porrexerunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.	42	At illi obtulerũt ei partem piscis assi, & fauum mellis.
43	Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν·	43	Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu comedit:	43	Et quum manducasset coram eis, sumēs reliquias dedit eis.
44	Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα	44	Dixitque eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobis ¨quum adhuc essem vobiscum,	44	Et dixit ad eos. Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos quum adhuc essem vobiscum, quoniam

31 *Ablatus est extra conspectum ipsorum*, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, *Euanuit ab oculis eorum*. Sed rectè admonet Erasmus Euanescendi vocabulum non satis conuenire, quum hîc non de spectro, sed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, *Subduxit sese ab oculis eorum*, non satis videtur repentinam illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ἐμφανιζόμενον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nempe nequis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis mansisse, sed corpore quod cerni non posset. Itaque dicere malui, Extra ipsorum conspectum, quàm ipsorum cōspectui aut oculis ablatum. Nostri verò vbiquitarij certè ne apud se quidem sunt quum ex hoc loco corpus Christi exempta circunscriptione, vel omnibus vel pluribus simul locis Essentialiter adesse posse somniant. *

32 *Ardebat*, καιομένη ἦν. In vno exemplari scriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, *obtectum erat*.

* 34 [*Et*] *qui dicebant*, λέγοντας. Vulgata, *dicentes*, quòd quum in Latino sermone referri ad hos duos possit, meritò mutauimus, inserta etiam copula. Nec enim scriptum est λέγοντες. & quod isti inuenerunt discipulos inter se narrantes, ignorabant ipsi, vt apparet ex vers. 24.

35 *In fractione panis*, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id est, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis seruatur cōuiuij initio, adhibita precatione. Eras. *Ex fractione panis*, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Christum agnouerunt, sicut etiam disertè exprimit Syrus interpres.

38 *Disceptationes*, διαλογισμοί. Id est, variæ & perplexæ ambages, quales solent in mentem venire quum aliquid nouum & per se probabile occurrit.

44 *Quum adhuc essem*, ἔτι ὤν. Atqui tum adhuc erat cum eis: sed breui prorsus discessurus aliò nempe in cœlum, & vitam aliam, cælestem nimirum & æternã, victurus Deo, vt loquitur Paulus Rom. 6. 9. *

ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.
Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,
Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·
Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.
Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.
Ioh. 15.26 act.1.4 Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.
Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.
Mar.16.19 act.1.9 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.
Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.
Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

oportere impleri omnia quæ
scripta sunt in lege Mosis, &
Prophetis,& Psalmis de me.
45 Tunc aperuit eorum mentē,
vt intelligerent Scripturas.
46 Et dixit eis, Ita scriptum est,
& ita oportuit Christū pati, &
resurgere à mortuis tertio die:
47
Et prædicari ∵eius nomine re-
sipiscentiam ac remissionē pec-
catorum apud omnes Gentes,
48 ∵incipiendo ab Hierusalem.
Vos autem estis horum te-
49 stes.
‖Et ecce, ego emittam ∵ pro-
missum Patris mei in vos: vos
autem ∵ manete Hierosolymis
vsquequo ∵ induamini virtute
50 ex alto.
Eduxit autem eos foras ∵ ad
Bethaniam vsque: & sublatis
51 manibus suis,benedixit eis.
‖ Et factum est, dum ipse be-
nediceret eis, ∵disiunctus ab eis
sursum ferebatur in cælum.
52 Ipsi autem adorato eo reuer-
si suntHierosolymam cum gau-
dio magno.
53 Erántque omni *tempore* in tē-
plo, laudantes & benedicentes
Deum. ∵Amen.

necesse est impleri omnia
quæ scripta sunt in Lege
Moysi, & Prophetis, &
Psalmis de me.
45 *Tunc aperuit illis sen-*
sum, vt intelligerent Scri-
pturas,
46 *Et dixit eis, Quoniam*
sic scriptum est, & sic o-
portebat Christum pati,
& resurgere à mortuis
tertia die:
47 *Et prædicari in nomine*
eius pœnitentiam, & re-
missionem peccatorum in
omnes gentes, incipienti-
bus ab Ierosolyma.
48 *Vos autem testes estis*
horum.
49 *Et ecce, ego mittā pro-*
missum Patris mei in vos:
vos autem sedete in ciui-
tate quoadusque indua-
mini virtute ex alto.
50 *Eduxit autem eos foras*
in Bethaniam: & eleuatis
manibus suis benedixit eis.
51 *Et factum est dum be-*
nediceret illis, recessit ab
eis, & ferebatur in cælū.

Et ipsi adorantes re-
52 *gressi sunt in Ierusalem*
cum gaudio magno.

Et erant semper in tem
53 *plo, laudantes & benedi-*
centes Deum. Amen.

---

* 47 *Eius nomine*, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Id est eius mandato, & vt ipsius ὑπηρέται, 1.Cor.4.1. Nisi malimus per traiectionē ista subiicere resipiscentiæ ac remissioni peccatorum per ipsius nomen, i. per ipsum in Euangelio loquentem & sese patefacientem ad salutem, qualis est & re, & nomine, verus videlicet Iesus. ¶*Incipiendo*, ἀρξάμενον. Heb. Makor, * החל [*hechel*,] Vulgata, *Incipientibus:* id est ἀρξαμένων, videlicet ὑμῶν, vobis. Quod autem Erasmus existimat istud ad Christum posse referri, non ob eam tantùm causam repudiādum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalem, sed Apostoli: verumetiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hic agere de Apostolorum munere.

* 49 *Promissum*, τὴν ἐπαγγελίαν: id est quod promisi vobis à patre mittendum, Ioh.14.16. ¶*Manete*, καθίσατε. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Sedete:* id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב [*jaschab*,] quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. ¶*Induamini virtute ex alto*, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, vt Iud.6.34. Nos autem hunc quoque Hebraismum, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

50 *Ad Bethaniam vsque*, ἕως εἰς Βηθανίαν. Nomen est tractus montis Oliueti non certi alicuius vici: qua de re vide Act.1.12. *

51 *Disiunctus*, διέστη. Vulgata & Erasm. *Recessit*, ἀνεχώρησεν.

53 *Amen*, Ἀμήν. In manuscr. codice quem nuper sum nactus, ista postea legūtur, Ἐξεδόθη τὸ κατὰ Λουκᾶν ἅγιον εὐαγγέλιον μετὰ χρόνους δεκαπέντε τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. *

ΕΥ'ΑΓΓΕ-





ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM.

Κεφάλαιον Α.

1 Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

NOVA INTERPR.

CAPVT I.

1 In principio ⁺erat ⁺Sermo ille, ⁺& Sermo ille erat apud Deũ, ⁺erátque ille Sermo Deus.

VETVS.

CAPVT I.

1 *In principio erat verbũ, & Verbũ erat apud Deum, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *In principio*, ἐν ἀρχῇ: id est ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noster Iohannes suæ epist. cap. 1.2. id est iam tum quum res omnes creatæ existere inciperent. quod putaui obseruandum, vt appareat non satis appositam esse eorum interpretationem qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, Sermonem non cœpisse existere quum Deus initium faceret creandi quicquid est conditũ est. Nã, inquit Iohãnes, iam tũ existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerum principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infra 8. 44: id est, quum primus homo esset conditus, siue a primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, quî potuit esse homicida? Hic autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordium præcedit, sicut liquet ex iis quę consequuntur. Itaque locum illum de diabolo, & similes alios frustrà citant hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filij hypostasis manifestò confirmatur. ¶ *Erat*, ἦν: id est ὑφίστατο, *subsistebat*, vt rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι obseruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה [*Iehouah*,] à Græcis ὁ ὢν dicitur: neque ideam quandam declarat, (vt Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit. Et habenda etiã est in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filij generatio, principio caruisse, vt qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, vt ipse de se testatur infrà 17.5. vnde scitè August. Epist. 66. *Non sicut in principio Deus fecit cælum & terram, ita in principio fecit Verbum. Sed in principio erat Verbum.* ¶ *Sermo ille*, ὁ λόγος. Vulgata, *Verbum*: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus, veterum etiam fretus auctoritate puta Cypriani Lactantij, Hilarij Hieronymi, Ambrosij, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem, & rationem, & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci, præsertim theologi, quorum vestigia sequuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perspicuè explanasse, Concione secunda περὶ υἱοῦ, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δὲ ἂν εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νενοηκὼς, φησί, τὸν υἱὸν (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σύντομος ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία τῆς τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός. γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. i. *Sermo dicitur quòd eam rationẽ habeat cũ Patre quam sermo cũ mente, non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit connatus & eũ enunciet. Sed & fortassis dicere possit aliquis eandem esse Filij cũ Patre rationẽ quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: vt iam Filius non sit aliud quàm breuis ac facilis quædã demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus est ceu tacita quadam expressio eius à quo productus est.* Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum scripta. Sed quãuis de rebus omnium abstrusissimis loquatur Iohannes, & hæc testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta agnoscam, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco disserere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loquutionibus recessit, quæ in verbo Dei & in synagogis erant ita vsitatæ, vt ab ipso etiam vulgo, si non res ipsa, at certè vocabula intelligerẽtur. Iam verò apud Syrum interpretem pro λόγος legitur מלתא [*Meltha*,] qua voce significatur λόγος προφορικός. quam linguã multi existimant ætate Christi fuisse in Iudæa popularem: & in editione Chaldaica innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה [*Iehouah*] scriptum inuenimus מימר [*memar*,] & Chaldęus * interpres sæpe pro eodem habet PHITHGAM ADONAI. vt mihi verisimile videatur, Iohannem hoc nomen veluti è medio sumpsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi eum dicas de quo loquutus est, siue quem pollicitus est Dominus, nequis fortasse me existimet statuere Filium nõ esse ἔμφυτον λόγον & Patri ὁμοούσιον. Itaque ὁ λόγος benedictum illud semen Deum & hominem hoc sensu declarat, de quo Adæ, Abrahæ, Isaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus est Dominus, quasi Sermonem seu promissum Dei voces. Nisi malis huc referre, quod sit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdum appellatur, per quem videlicet Pater ipse semper loquutus, tandem extremis temporibus seipsum mundo patefecit, vt infra declaratur versu 18. Sed tamen postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur, sed pro eo potius quod aliquis loquatur. Cæteræ verò significationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, neque Syræ voci Meltha, neque Chaldaico certè vocabulo מימר [*memar*] possunt satis probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipsum libens Ecclesiæ subiicio. Propterea etiam quod annotant veteres Gre-

ci, additum esse articulum vt hic Sermo ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem, & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur commodè & suo loco obseruatum, nullo modo negligendum censuimus: quanuis frequens illa pronominis *Ille* repetitio nonnullis fortasse parum placebit. ¶ *Et sermo ille erat apud Deum*, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam vt magis perspicua sit oratio.

* Verbum, inquit Augustinus, ep. 49. quæst. 2, *Neque dictum neque transactum, sed apud incommutabilem patrem, incommutabile manens incommutabiliter, sub cuius regimine vniuersa creatura spiritalis & corporalis pro congruentia temporum, locorum, & personarum administratur, cuius moderandæ & gubernandæ quid, quando, & vbi circa eam fieri oporteat, sapientia & scientia penes ipsum est.* Præpositio igitur πρὸς, hypostasin Filij ab hypostasi Patris distinguit, aduersus Sabellium, & eiusdem Filij declarat τὸ συναΐδιον καὶ ἐνυπόστατον, vt appositissimè declarat Chrysostomus: ideóque non dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obseruat Basilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi se in Patre esse dicat, infrà 10.38, quod tamē accipi potest de diuinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionem πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est assimilationem quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum scribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι ἄνθρωπον: id est ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem: in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συντάξεως, præferentem Basilij Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, quum in Deo nihil non οὐσιῶδες consideretur. Sed tamen hoc mihi subtilius videtur, quum in plurimis locis hæc propositio simpliciter accipiatur pro *Apud*, vt Mar. 6.3, & 9.19. Rom. 15. 30, 1. Cor. 16.6, pro quo dixit ipse Christus παρὰ σοὶ de Patre loquens, infrà, 17.5. Dicitur autem fuisse apud patrem ὁ λόγος, id est quasi sursum apud patrem resedisse, donec fieret Caro, sicut eius incarnationis respectu dicitur descendisse, infrà 3, 13, & exiuisse à patre, infrà 13.3, & 16, 28. & 17.15, & huc spectat illud Solomonis Prouerb. 8.22, *possedit me Deus initio viæ suæ.* ¶ *Erátque ille sermo Deus*, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sic declaratur τὸ ὁμοούσιον aduersus Ariū. Nam in Græco sermone additus articulus manifestè ostendit τὸν λόγον habere subiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.24 & Heb. 11 10. quod omnino fuit annotandum, quoniam alioqui si inuersa enuntiatione dicas καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus erat Sermo, personam Patris & Filij confuderis, cum Sabellio huius distinctionis auctore. Etsi enim de Deo indefinitè considerato ὁ λόγος, dici recto sensu potest, quum singulæ personæ sint vnus & idem Deus: tamen periculosa est hæc loquutio & inusitata. Nam Dei nomen vel essentialiter sine determinatione alicuius ex personis poni consueuit, vt quum dicimus Deū esse spiritum æternum, omnipotentē &c. vel personaliter quidem accipi, sed ita vt Dei nomē attribuatur personæ, non autē persona Deo, nisi quum tres nominantur, vt si dicas, Deus est pater, filius, & spiritus Sanctus. Etsi verò huiusmodi prædicationes carent omni exemplo, quòd à rebus creatis desumi possit, (quoniam videlicet essentia diuina sese non habet ad personas, neque vt genus ad species, neque vt species ad indiuidua, neque vt totum ad partes) tamen propter homonymiam vocis Dei, quæ modò essentialiter modò personaliter accipitur, sicut vsitatè dixeris Homo est animal, Petrus est homo, inusitatè verò animal est homo, homo est Petrus: sic etiā, licet verè, tamen ambiguè & periculosè dicitur, Deus est Pater, Deus est ὁ λόγος, Deus est Spiritus sanctus: tutissimè verò Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus. Imò etiam periculosa est propter Sabellianos & his oppositos Tritheitas, hæc enuntiatio, Deus est pater, Filius, & Spiritus sanctus, ac proinde minus est calumniis hæreticorum obnoxium dicere Sanctam Trinitatem esse vnum Deum, siue Trinitatis voce essentialiter vnum Deum, siue distinctè & sigillatim tres personas consideres: quam, Vnum & eundem Deum esse Trinitatem. Sed vt hoc omittamus, quum in superioribus duabus enuntiationibus ὁ λόγος habeat rationem subiecti, nempe, Sermo ille erat in principio, quo dicto asseritur Filij essentia æterna, &, Sermo ille erat apud Deum, quo persona Filij à persona Patris absque separatione distinguitur, contentiosi hominis fuerit terminos in tertia enuntiatione permutare, qua ὁ λόγος itidem dicatur esse non ὁ Θεός: (sic enim diceretur Filius esse Pater quoniam in secunda enuntiatione ὁ Θεὸς de persona Patris intelligitur) sed Θεὸς, id est verus essentialiter Deus Patri ὁμοούσιος, eodem etiam sensu, sed vsitatiore tamen & planiore enuntiationis formula, quàm si terminis in tertia enuntiatione permutatis, ὁ λόγος non pro subiecto sed pro attributo nulla necessitate statuatur. Deinde impropriè dicas Deum esse Sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus vna & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties inter se comparantur Patris & Filij hypostases, vt in superiore membro. Itaque vt vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis sequuti, priore loco subiectum, posteriore attributum collocauimus.

	Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2	"Hic *Sermo* erat in principio "apud Deum.	2	*Hoc erat in principio apud Deum.*
Colos. 1.3	Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.	3	‖Omnia "per hunc *Sermonem* facta sunt, & "absque eo factum est "nihil quod factum sit.	3	*Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.*

2 *Hic [Sermo]* οὗτος. Expressi ipsum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendum putet. Nam rectè quidem dicas Deū ex Deo genitum: Deum autem apud Deum, impropriè, quia πρὸς declarat hypostasis distinctionem. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, videlicet Patrem, vt is rectè notat cuius aliquot extant in nostrum hunc Euangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam existimo necesse fuisse hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptū sit ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obseruatio, & Sabellij, & Samosateni, & Arrij, & vetustiorū, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè conuincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2, quosdā post καὶ Θεὸς ἦν adscripta distinctione, ὁ λόγος coniungere cum οὗτος, quasi ita scripserit Iohannes, *In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, erátque Deus. Sermo iste erat in principio apud Deum.* Quæ distinctio mihi non videtur peruertere sententiam, si modò ante tertium *Erat*, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte posteriore cōstruatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate testimonium impiè corruperis. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Quum non contentus Iohānes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satis solidam esse Cyrilli sententiam, qui In principio, interpretatur In Patre, qui est principium. Nam quæ esset hæc sententia, *Sermo erat in Patre apud Deum?*

3 *Per hunc [Sermonem,]* δι' αὐτοῦ. Iterum expressi antecedens, vt planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filij arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50, ex Scripturæ auctoritate, quæ ἐξ οὗ & δι' οὗ tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, vt Rom. 11.36. Ephes. 4.16. Coloss. 2.19. infra, 2.6. Rom 5.5, & alibi sæpe. Quomodo autem explicandus sit hic locus, nemo diuinius possit docere quàm Paulus Col. 1.15 & 16. ¶ *Absque eo*, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur *Extra eum*, (nam χωρὶς etiam declarat seorsim ac separatim) & eius expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, quum *Extra* audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hi-

sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obscuram quandam adfert huius loci interpretationem. Ego existimo Iohannem, quum dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis, τὸ ὁμοούσιον καὶ ταὐτοδύναμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri συνεργὸν, vt ipse de se testatur infra 5.17 & 19.

¶ *Nihil quod factum sit*, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est absque eo, siue (vt Epiphanij verbis vtar) πάντα τὰ γινόμενα, δι' αὐτοῦ ἐγένοντο. Itaque obseruatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius est momenti. Magis etiam sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus varia distinctione corruptus, præsertim à Latinis. Cõiungunt enim ὃ γέγονεν, *Quod factum est*, cum versiculo sequente: quem rursus trifariam distingunt. Alij enim legũt, *Quod factum est, in ipso vita erat*. id est, quicquid factum est, subsistit etiam in eo, non in sese. Quam distinctionem sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo, lib. 1. cap. 6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, *Quicquid factum est, iã erat vita in eo*, id est, iam in ipso quodãmodo viuebat, quod Augustino non displicet, & Platonis ideas resipit. Alij legunt, *Quod factum est in ipso, vita erat*: quam lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eam reprehendat lib. 5 de Genesi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, *Quod factum est in illo, vita est*: quid enim non in illo factum est? Theophylactus demum tertiam distinctionẽ adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ. id est, *& sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso*. Deinde adscripto puncto subnectit, *Vita erat, & vita erat lux hominũ*. Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserens qui contendebant Spiritum sanctum, quem ipsi inter res creatas numerabant, intelligi in eo quod dicitur, *Quod factum est*, & ὃ γέγονεν ostendit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequẽtis versiculi initium. Nanzianzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentem venerit vt eum existimaret cum Cyrillo sentire. Hæc sunt autem ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδὲ ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostendunt eum coniunxisse ὃ γέγονεν cum οὐδὲ ἓν, tanquam exceptionem, qua res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distingũunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipsa ostendit. Idẽ κατ' Ἀνομοίων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc distinctionem inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionem cæteris anteponere, quia planam habet sententiam: & doctissimorum interpretum Græcorum auctoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgo sequitur Latinorum vsus (quia apud hunc Euangelistam ferè semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, vt, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum*. Et paulo pòst, *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*: quasi idcirco etiam legendum sit, *Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat*,) id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·	4	"In ipso "vita "erat, & vita "erat "Lux illa hominum:	4	*In ipso vita erat, & vita erat Lux hominum:*
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	5	"Et Lux ista in tenebris "lucet sed tenebræ eam "non comprehenderunt.	5	*Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*

4 *In ipso*, ἐν αὐτῷ: id est *Per ipsum*, ipsius videlicet vi & efficacia, ac proinde Filius est verè Iehoua, quoniam idem vitam indidit qui fecit vt existerent. Loquitur enim de vita creata quam ipse Sermo creauit. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat, ex idiotismo Hebræorum, quem sæpe iam obseruauimus. Nã subtilius quàm par sit argutantur qui vitam explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placẽt. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitam in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quam blasphemiam iam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellum & Seruetum affirmare: tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. Nam quum vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis nõ potius de potestate, virtute, auctoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quum hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis commistum, vitam eorum fieri, sed QVASI commistum: quam particulam Erasmus, quum eius sentẽtiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Nec aliter, opinor, Virgilius, quanuis sola naturali Dei notitia præditus, dixit, mundi molem à Deo siue Spiritu agitari, quæ magno illi corpori sese misceat. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act. 17.28, nos in Deo viuere, moueri, & esse. ¶ *Vita*, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitã humanam, ab ea quam indefinitè ζωὴν vocarat, communem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio non videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, *Vita illa*, quum vitæ nomen præcesserit, videbitur huius pronomis vis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή, id est vita, ab effectu, quia videlicet is est qui viuificat. ¶ *Erat*, ἦν. Erat, videlicet iam tum quum per eum essent facta omnia: alioquin dixisset ἐστί, est. ¶ *Erat*, ἦν. Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti, quod vsurpauit Euangelista potius quàm præsens aut præteritum, vt significaret lucẽ istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius cõditi. ¶ *Lux illa*, τὸ φῶς. id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni auctorem agnoscendum: nisi potius malimus Vitam illam, id est Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quod hominem rationis luce donarit: quę interpretatio nititur veterum auctoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis auctore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus, declarandæ vel creatoris auctoritati, vel muneris pręstantiæ. Nam alioqui dicendum erat ζωὴ ἦν τὸ φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, λόγος ἦν ὁ Θεός. Sed prorsus hallucinantur qui putant hic non agi de naturali humanæ rationis luce, qualis ante lapsum fuit, quòd ipsa orationis series demonstret Euangelistam sensim à creationis statu, ad tenebras, id est eius lucis amissionem, ac deinceps ad eius lucis instaurationem progredi.

5 *Et lux ista*, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solẽt enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare, adiecto aut suppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1.10, & alibi sæpe. Quum autem lux ista non tantùm opponatur tenebris, sed etiam dicatur non potuisse à tenebris comprehendi: omnino cogimur lucis nomine non ipsam humanam rationem & intelligentiam, sed τὸν λόγον, creatorem illius lucis, intelligere. Ex quo etiam apparet Tenebras hîc vocari hominis mentem qualis post lapsum euasit, & ita vno verbo significasse Euangelistam tum qualis fuerit initio homo quum Sermo creator illum hac luce donaret, qua seipsum homo sic priuauit, vt nihil aliud sit quàm tenebræ, extra peculiarem in eo illo Sermone incarnato gratiam, & in integrum restitutionem eorum, quibus posta dicet datum esse vt sint Dei filij. Denique tenebras vocat intelligentiam carnis siue ψυχικὴν, de qua loquitus Apostolus Rom. 8.7. Quod autem Chrysostomus, & alij nonnulli ipsum sequuti, κατέλαβεν interpretantur, *Obruit*, siue *obscurauit*, quasi significetur nullis tenebris opprimi potuisse hanc lucem, mihi quidem absurdissimum videtur. ¶ *Lucet*, φαίνει. nempe in mundo, quatenus est sapientæ Dei speculum limpidissimum, in quo tamen tenebræ planè nihil vident. Rom. 1, 20. 1. Cor. 1.21. ¶ *Non comprehenderunt*, οὐ κατέλαβεν: id est percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo pòst loquitur versu decimo, qua de re scribitur Act. 14.17, & 17.25, & Rom. 1. 20, & alibi passim.

Matth. 3. 1
marci 1. 1
luc. 3. 2

Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης·	6	Fuit homo missus à Deo, cui nomen Iohannes:	6	*Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes:*
Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι᾽ αὐτοῦ.	7	Is venit ad *dandum* testimonium, *id est* vt testaretur de illa luce, vt omnes per eum crederent.	7	*Hic venit in testimoniũ, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum.*
Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ᾽ ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.	8	Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* vt testaretur de illa Luce.	8	*Non erat ille, Lux, sed vt testimoniũ perhiberet de Lumine.*
Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.	9	*Hic* erat Lux illa vera quæ illuminat omnẽ hominem venientem in mundum.	9	*Erat Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.*
Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.	10	In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.	10	*In mundo erat & mũdus per ipsum factus est: & mundus eum non cognouit.*
Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.	11	Ad sua venit, & sui eum non exceperunt.	11	*In propria venit, & sui eum non receperunt.*

6 *Fuit,* ἐγένετο. Iam accedit Euangelista ad alteram ipsius lucis longe aliam patefactionem, quum videlicet ipsa Lux sese videndam in terris exhibuit, obiens etiam Euangelij ministerium. quamobrem etiam à Iohannis præconio incipit, non quòd tunc demum Sermo cœperit esse lux Ecclesiæ saluifica, sed quoniam tunc primùm ipse semetipsum antea duntaxat promissum, reipsa exhibuit Iohanne ipsi præsenti præeunte. ¶ *Homo,* ἄνθρωπος. Etsi hæc vox sæpe ex idiotismo Hebræorum vsurpatur pro particula τὶς Quidam: tamen assentior Chrysost. qui existimat Euãgelistam ita voluisse eis occurrere, qui ex Iohanne Angelum fecerunt, Malachiæ nimirum testimonio abusi.

7 *Per eum,* δι᾽ αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. id est, * eius ministerio, sicut Syrus interpretatur. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12. 36. Act. 9. 42. Rom. 9. 33.

8 *Lux illa,* τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id est sermo ille, qui vnus potest nostras tenebras illustrare, vt infrà, 8. 12. Est ergo vis articuli ἀναφορική. Nam alioqui additur etiam articulus Matt. 5. 15. vbi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id est lux vestra. Item infrà, 5. 34. vbi de hoc ipso Iohanne loquẽs Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardens, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 *Erat,* ἦν. Nempe etiam antequàm mitteretur Iohannes aut ipsemet in mundum veniret, patefacturus sapientiam quam caro & sanguis (id est tenebræ) non capiunt. ¶ *Lux illa vera,* τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quę proprie meretur Lucis nomen, id est (vt loquitur pro suo modulo Plato) αὐτοφῶς: quum natura luceat, non participatione, & cæteros illustret. Hæc vitæ & lucis nomina accipio pro attributis. Itaque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, vt sit hæc integra propositio, Iste, de quo nimirum hîc agitur, & qui cũ Iohanne cõparatur, est Lux illa vera. Vetus interpres ad verbum, *Erat Lux vera,* neglectis etiam articulis. Erasmus, *Erat Lux illa, lux vera:* quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινόν, scilicet φῶς: quæ verborum traiectio nimis est violenta: quanuis sententiam ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. ¶ *Venientem in mundum,* ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà, 18. 37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quę veniens in mundum illuminat omnem hominem: id, inquam, videtur violentum, & tractationem huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundere. Malo igitur significari, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt præditi, qui suaptè natura iam tum facultate aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quãuis quominus ἐνεργείᾳ id est actu, vt loquuntur, officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim omnino ex iis quæ sequuntur & vi horum verborum propria, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti cõmuni, ante lapsum, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, Qua ratione dicatur omnem hominẽ illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hic agatur, quæ filiis Dei peculiariter est destinata. Est enim hic versiculus cum proxime cõsequente ἐπεξεργασία vers. quarti & quinti.

10 *Et mundus per ipsum factus est,* καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο. vel, *nam mundus.* Hoc enim additum est ad explicandum & confirmandum illud, In mundo erat. Nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque tota ipsius dispositio, imò verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatem oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal. 19. 1, & Rom. 1. 19 & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandum est per præteritum imperfectum, quo significatur hic agi de Filij manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucente ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alteram verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. ¶ *Per eum,* δι᾽ αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendum est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non suppleui τοῦτο sed οὗτος: neque conuerti, *Hæc erat Lux illa vera,* sed, *Hic erat Lux illa vera.* ¶ *Non agnouit,* οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. *Non cognouit.* Ego malui vsurpare vocabulum Agnoscendi: quia quanuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint, & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom. 1. 21, & Act. 14. 16 & 17.

11 *Ad sua,* εἰς τὰ ἴδια. Gall. *chez soy, ou sur le sien,* id est *tum ad populum suum.* (fuit enim Israel populus Domino peculiaris,) *tum ad terram suam:* sicut Psalm. 84. 1. Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, terra Dei peculiari nomine dicitur, quũ alioqui postea Domini sit facta terra vniuersa, & quicunque terram incolunt: sublato populorum discrimine. Vtraque vero hęc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, vt etiam accipitur infra 17. 32, & Act. 21. 6, pro quo dicũt Hebræi לעמו [*lehamo,*] vel אל ארצו [*el artso.*] Infra vero 19. 27, significat אל ביתו [*el betho:*] i. domum suam, vel אליו [*elau,*] i. ad se, & 1. Thes. 4. 11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negocia curare. Hinc autem incipit Euangelista de altera illa Sermonis vitæ ac lucis peculiari & reali patefactione disserere, occurrens in primis illi obiectioni, Qui factum sit igitur, vt Sermo à nullis sit minus agnitus, quam domi suæ & à suis. ¶ *Exceperunt,* παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Matt. 1. 20, quam hîc puto obseruandam. Ita enim significatur quòd ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exiisse, à Patre missum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quòd mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi compositis verbis carent: quamobrem etiam paulo antè, versu 10. positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ·

13 Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.

14 Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.

12 Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis ¨hoc ius vt Filij Dei ¨sint facti, *nempe* iis qui credunt ¨in nomen eius:

13 Qui non ¨ex sanguine, neque ¨ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ¨ex Deo geniti sunt.

14 ‖ Et sermo ille ¨factus est ¨Caro, & ¨cõmoratus est ¨inter nos, (& ‖spectauimus ¨gloriã eius, gloriã *inquam*, ¨vt vnigeniti ¨*egressi* à Patre) ¨plenꝰ gratię ac veritatis.

12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*

13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.*

14 *Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre) plenum gratia & veritatis.*

Mat. 1.16
luc. 2.7
Matt. 17.2
2. Pet. 1.17

12 [*Hoc*] *ius*, ἐξουσίαν. id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret. sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quam gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, i. ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2. Thes. 1.5 & 11, quum hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alij eiusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligendi potestatem, & hoc loco abutuntur vt liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia non penitus præstari, sed præueniri duntaxat & adiuuari) ij nunquam intellexerunt quid beneficij per Christum fide consequamur: nempe vt nõ modò filij Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. *Potestatem filios Dei fieri*. Quidam etiam Auctoritatem conuertunt: quæ interpretationes possunt etiam rectè explicari. Sed tamen quum alibi sæpe ἐξουσίαν conuerterimus Potestatem & Auctoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia non agitur de potestate quam habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. *Vt liceret filios Dei fieri*, Sophistas fortassis sequutus, & suum in primis Origenem, quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit. ¶ *Sint facti*, γενέσθαι. Vel vt sint. Vide Matth. 5.45. Vulg. *Fieri*, γενέσθαι. ¶ *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi genus videtur tacitè includere Euangelium prædicatum, quòd sit fidei obiectum.

13 *Ex sanguine*, ἐξ αἱμάτων. Heb. מִדָּמִים [*middamim*,] Sic vocat genitale semen & spurcã hominis γένεσιν φυσικὴν. de qua Ezec. 16. Neque verò hęc sunt indigna quæ hoc loco saltẽ attingãtur, quum ab istis non abhorreant ipsi etiam Prophetæ, vt oculis hominum subiiciant miseram & sordidã ipsorum originem. Hic autem nemo non videt spiritualem illam & sanctorum ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, *Ecce*, inquit, *in iniquitate sum formatus, & in peccato concepit me mater mea.* Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione disserit, quasi idcirco Euangelista sit vsus multitudinis numero, medicis relinquo: certè non videtur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. vt Gen. 4.10 Ezech. 16,6, & 9 & alibi sæpe, Et Tertull. bis hunc locum citans, singulari numero rectè ex Latinæ videlicet linguæ more vsus est. ¶ *Ex libidine carnis*, ἐκ θελήματος σαρκός. Annotauimus Mar. 10.35, τὸ θέλειν accipi pro ἐπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementissima hic agatur, Voluntatis nomen quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitaui expungere, tanquam non satis hoc quidem loco expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt (nimirum quia subiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός) non video cur approbem, quanuis nonnihil eiusmodi adferat etiã Theophyl. Imo verò Carnis nomine intelligitur fœda illa & impura hominis cõcretio naturalis siue carnalis, quę spiritui opponitur passim, ac præsertim infra, 3.6. Nã tota illa Christi cum Nicodemo disputatio huc pertinet. ¶ *Ex Deo*, ἐκ Θεοῦ. id est cælesti Sancti Spiritus virtute, illos, quod ad qualitates attinet, refingente. Nec enim præpositio ἐκ materiem, sed causam verè efficientem declarat.

14 *Factus est*, ἐγένετο. Assumptione videlicet humanæ naturæ in personæ vnitatem non mutatione vlla immutabilis naturæ. Id est hypostasis τοῦ λόγου facta est hypostasis assumptæ humanitatis. Itaque non natura ipsa simpliciter sed hypostasis τοῦ λόγου dicitur esse homo. ¶ *Caro*, σάρξ. Heb, בשר [*baschar*,] id est, Homo per synecdochen, vt Esa. 40.5, & Ioel. 2.28. Itaque non minus ineptus quam impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuisse à Christo assumptam: quod si verum esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. ¶ *Commoratus est*, ἐσκήνωσεν. id est παρῴκησεν, de quo diximus Matth. 2. versu 23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi moram apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligũt, (sicut etiam accipitur 2. Pet. 1.13 & 14) putantque ita distingui duas in vno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Nestorium hac arrepta occasione, Christum in duas personas discerpsisse: & violenta est hæc expositio. Primùm quia σκηνοῦν & σκηνοποιεῖν, non minus differunt quam In tabernaculo commorari, & Tabernaculum ipsum construere: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadẽ expositio cogit nos interpretari, *In nobis*, i. in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quanuis quorundam veterum auctoritate nitatur. Certe quũ Paulus de Deitate Christi loquitur Coloss. 2.9, non dicit Deitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter (id σωματικῶς) habitare in Christo. Christi autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione ἐνεργητικῇ, vel quasi Deitas tanquam hospitio vsa sit ipsius humanitate: non autem illi, vt loquuntur in scholis, personalitatem suam vnitione personali tribuat. At enim, inquies, nihil dicitur esse in seipso. Neque verò nos dicimus λόγον esse in seipso, id est, hypostasin filij in sua hypostasi, sed esse in Christo toto, id est ὅλως considerato. Sicut spiritus hominis dicitur esse in homine, 1. Corinth. 2, 11. Sic pars dicitur esse in toto, genus in specie, & species in indiuiduo. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν quod (vt ante dixi) temporariã commorationem, non autem habitationem declarat: & quidem præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos, quum iam in cælestibus sedeat, vbi nobis quærendus est per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cum isto conferri. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Vulg. *In nobis*. quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subiicitur, Et spectauimus eius gloriam, satis refellit, nec dissentit Syrus interpres. Hoc quum rectè annotasset Erasm. postea à seipso visus est dissentire, quum sic interpretatur ἐσκήνωσεν, quasi significet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desiisse. Hoc verò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare? quod tamen Petrus testatur fore vt cæli capiant vsque ad tempora restitutionis omnium? Neque verò Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed Spiritus sancti virtute præsentiæ carnis modum definimus, ne imaginariam Christi in cælum ascensionem constituamus.

¶ *Gloriam*, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo diuinam maiestatem velut hominũ oculis subiecit. Castellio *Splendorem* interpretatur, & ad Christi transfigurationem re-

stringit.sed ineptè. vt alia pleraque, ficut liquet ex iis quæ fcribuntur infra, verf.49, & 2.11. & aliis innumerabilibus locis. ¶ *Vt,ὡς*.Hoc eft quod Heb.vocant כף אמיתית [*chaph amittith*,]qua particula videlicet non fimilitudo dûtaxat, fed ipfa rei veritas fignificatur. vt etiam Chryfoftomus rectè obferuauit. ¶ [*Egreßi*]*à Patre,παρὰ πατρός*. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipfe Chriftus infra,16.27.& 28.item 17.8. Licuit etiam interpretari, Qui effet à Patre.fubaudito participio ὄντος. fic enim & ipfe loquitur infra,7.29. Cyrillus tamen,& Valla & Erafmus eû fequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti a Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum neceffaria. Deinde quod idem Eraf. poft Vallam μονογενῆ putat conuerti poffe *Vnicum*, mihi quidem non placet. nam Vnicus etiam dici poteft qui ex multis fratribus folus patri fupereft:vnigenitus autē dicitur Chriftus,diuinæ propriè naturæ refpectu non humanæ:nifi quatenus hic homo in illa τοῦ λόγου hypoftafi fubfiftit vt vnus tantum fit Dei Filius vnigenitus, Deus & Homo. quod totum myfterium pulcherrimè verbis iftis in libello de Trinitate explicatur : quem alij Tertulliano alij Nouatiano tribuunt. *Hic eft inquit legitimus Dei Filius qui ex ipfo Deo eft,qui dum fanctum iftud affumit,& filium hominis fibi annectit,& illum ad fe rapit & traducit connexione fua & permixtione præftat, & Filium illum Dei facit quod naturaliter non fuit, vt principalitas nominis iftius* F I L I V S *Dei in Spiritu fit,Domini,qui defcendit,& venit, & fequela nominis iftius in Filio Dei & hominis fit,& merito confequenter hic Filius Dei factus fit, dum nō principaliter Filius Dei eft.* ¶ *Plenus, πλήρης.* Sic fcriptum inueni in omnibus noftris manufcriptis exemplaribus , exceptis duobus , in quibus fcribitur πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere poffit, nifi ad ἐθεασάμεθα referamus , ita vt maior fuerit habita ratio fententiæ quàm verborum. Sed malo πλήρης legere,vt legit etiam Epiph.aduerfus Samofatenianos.& connectere cum ὁ λόγος,ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vfque ad πατρὸς includatur parenthefi. Vetus interpres conuertit,*Plenum*,fed nominādi cafu,vt rectè obferuauit Valla , qui τὸν λόγον interpretatur *Verbum* : Quod autem Erafmus coniectat poffe hæc connecti cum fequente verficulo,quafi his titulis ornetur Iohannes,poffet fortaffis etiam confirmari etymologia ipfius nominis,quia יוחנן [*Iochanan*] declarat gratiofum. Sed iftæ argutiæ fruftra captantur: & præterquam quòd hæc diftinctio nullius exemplaris auctoritate confirmatur ea quæ fequuntur fatis indicāt hæc de Chrifto dici,& ita accipienda, vt ipfa gratiæ & veritatis οὐσία vnctam fuiffe Chrifti carnem intelligamus, hypoftatica vnione , ficut omnia ipfius cum dicta tum facta demonftrarunt , id eft iftius vnitionis effecta in ipfa carne. *

---

15 Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	15 Iohannes testatus est de eo, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam , *Is* qui post me venit , antepositus est mihi: quia prior me erat.	15 *Iohannes testimonium perhibet de ipso , & clamat dicens,Hic erat quem dixi, Qui post me venturus est, ante me factus est: quia prior me erat.*

---

15 *Teftatus eft,μαρτυρεῖ*. Vulgata & Erafmus,*Teftatur*.Sed exiftimo temporis effe enallagen Hebræis familiarem, vt infra, 4.28. quanuis durior fit hic tranfitus à præfenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, *Teftatur & clamat.* Chryfoftomi verò interpres fibi non conftat. Syrus autem interpres, per præteritum vertit. Mihi tamen non difplicet quod ab aliis annotatur, vfurpatum effe tempus præfens ab Euangelifta.vt fignificetur perennis auctoritas huius teftimonij : quafi etiamnum hodie hæc teftaretur Iohannes. quam emphafin fiquis feruatam voluerit, conuertat hoc modo, *Iohannes teftatur de eo, & clamauit,dicens,* &c. ¶ *Clamauit,κέκραγε*.Id eft apertè & liberè declarauit.vt rectè obferuat Chryfoft. ¶ *Hic eft,οὗτος ἦν*.Vetus interpres & Erafmus.*Hic erat*.Ego verò non video quis locus fit præterito imperfecto in hoc fermone.Certè Cyrilli interpres vtitur præfenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ἐστὶ doctiffimus Budæus annotauit , citans hæc verba Aphrodif. in primum Topicorū, vbi explicat Ariftotelicum illud,τὸ τί ἦν εἶναι.Τὸ ἦν,inquit οὐχ ὡς παρελθόντος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἐστι συνήθως δὲ ἡ τοιαύτη ἐστὶ χρῆσις.ὁ δὲ λέγων τοῦτο ἦν.ἴσον λέγει τῷ τοῦτό ἐστι καὶ ὁ λέγων,τίς ὁ κόσμος ἦν τὴν ἀρχήν,τίς ἐστιν ὁ κόσμος λέγει.

¶ *De quo,ὃν*,i.περὶ οὗ,vt ipfe explicat infra, verfu 31. Sic Ariftophanes, λέγε τί σοι δοκεῖ λακεδαίμονα,pro περὶ λακεδαίμονος.

¶[*Is*] *qui poft me venit, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος* : id eft, is qui me fequitur , fiue qui ad me etiam accedit , quafi vnus ex baptizandis auditoribus. Quamobrem qui ad Chrifti ætatē hæc referunt,(in qua opinione video effe non tantùm Auguftinum,fed etiam Epiphanium aduerfus Ariomanitas,) quoniam videlicet Ioannes fex menfibus maior natus fuit quàm Chriftus,ij etfi nihil falfum aut impium tradunt,tamen non fatis aptè hunc locum explicant. Quid enim eft * momenti in eo pofitum,quòd Iohannes aliquot menfibus maior natu effet quàm Chriftus?Rectius ergo Chryfoftomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt.Videbat enim Iohannes quæ effet Iudæorum de fe opinio , à qua quum ipfos vellet reuocare,Quid in me obftupefcitis?inquit: imò verò fcitote illum nunc ad me quafi difcipulum venire , qui tamen reipfa eft infinitis partibus mihi anterior,illum igitur crefcere oportet, me verò minui, vt ipfe apertè dixit infra,3.30.Cæterùm addidi particulam *Is*, vt perfpicuitati ftuderem. Nec enim Erafmus rectè conuertit,*Qui quum me fequeretur*, quum hæc non cohæreant cum εἶπον,fed cum verbo ἐστί.Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participiū ἐρχόμενος attinet, poteft quidem etiam conuerti per futurū tempus,vt diximus Matt.3.11,& ita interpretantur Chryfoftomus & Vetus interpres : (hæc enim quæ nunc præfente Chrifto repetit Iohannes, proculdubio dixerat ante quam Chriftus ipfe Iohanni confpiceretur) fed tamen illud malui explicare præfenti tempore,vt Iohannem fciamus de eo loqui cuius prox mus fit ad docendum aduentus atque adeò qui iam fit in via. ¶ *Antepofitus eft mihi,ἔμπροσθέν μου γέγονεν*. Hoc nonnulli referunt ad Chrifti deitatem,quæ æterna eft. Fateor τὸ ἔμπροσθεν etiam dici de tempore,fed nufquam in his libris pofitum aliter quam de fitu loci inuenio : & propriè γίνεσθαι non fignificat τὸ εἶναι, fed fieri, fiue exiftentiæ refpectu, veluti quum dicitur ὁ λόγος, σὰρξ ἐγένετο, *Sermo factus eft caro* : & Gal. 4. 4. dicitur filius γενόμενος ἐκ γυναικός,*factus ex muliere*: fiue de accidentibus ipfi exiftentiæ , vt quum dicitur eodem loco Chriftus γενόμενος κατὰ νόμον, quibus & aliis fimilibus locis nego τὸ γίνεσθαι rectè cōuerti Effe fiue Exiftere. Neque dixit Chriftus infra,8.58,ἔμπροσθεν τοῦ Ἀβραάμ, fed πρὶν τοῦ Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμί, non ἐγὼ γέγονα. id eft, *prius quàm Abraham fieret*, (fic enim vertendum eft τὸ γίνεσθαι , non autem Effet, vt fit etiā antithefis inter εἶναι & γίνεσθαι) Ego fum. Quum autem in * prioribus editionibus hunc locum partim αὐτολεξεὶ fim interpretatus *Ante me fuit*,ex alterius potius quàm meo iudicio: partim etiam, expreffa rectè fententia(cuius habeo idoneos auctores Auguftinum fic difertis verbis iftud explicantem libro loquutionum feptimo : Chryfoft. explicantem locum Apoftoli Heb.1.4, & Cyrillum non aliter de hoc differētem)verterim *prælatus eft mihi*,nunc vti malui participio *Antepofitus*,quod propius ad verba contextus accedat, metaphora quoque feruata. Hoc enim propriè dicitur de iis qui ordine funt ante alios collocati , vt Domini,quos pediffequi: præceptores,quos difcipuli ponè fequuntur. Denique τὸ ἔμπροσθεν fitum honoratiorem & à confequenti præftantiam declarat. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν non fatis aptè hæc explicat de eo præfentiæ modo quo æternus Sermo fefe mundo confpiciendum præbuit, antequam homo fieret : qua de re dictum eft fupra, verfu 10.Ineptiffimè autem ille Pfeudorigenes hæc perinde accipit acfi Iohannes diceret Chriftum fibi obiectū ac cognitum fuiffe tam pridem , nempe quum Maria inuiferet Elifabetam : quæ hiftoria refertur Luc.1.41. Sed non eft negligendum quod Chryfoftomus obferuat , Iohannem,quanuis de re futura loquatur,(adhuc enim erat obfcura Chrifti fama quum Iohannes hæc diceret) tamen γέγονεν verbum præfentis temporis vfurpare, ex Prophetarum confuetudine , quam & ipfam alibi obferuauimus. Vulg.conuertit ad verbum, *Ante me factus eft*, perobfcurè * vnde factum fuit vt hic locus non vno modo a Sophiftis corrumperetur, Arianis præfertim græcam vocem ἐγένετο, quam ille vertit Factus eft,fic accipientibus , quafi hic agatur

agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur ἔμπροσθέν μου γέγονεν, siue γέγονεν, vt nonnulli legunt. quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant, in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίνεσθαι occurret, κτίσεως initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit. ¶ *Quia prior me erat.* ὅτι πρῶτός μου ἦν. Πρῶτος pro comparatiuo πρότερος positum est, vt ostendit quòd de duobus inter se comparatis est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc. 19.47, Act. 25.2. & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur Princeps meus: quod mihi quidem durum & insolens videtur. Cæterùm hoc loco diligentius expenso quàm antea, αἰτωνάλλακτον esse puto in nomine πρῶτος, quod & loco & tempore, & dignitate potiorem declarat. locum autem hîc significare non potest, quoniam idem per idem probaret Iohannes, quod ineptissimum est. Declarat igitur præstantiam, sed Christo peculiarem, & propriam ipsi vni ratione: nempe quasi diceret Iohannes, Qui me sequitur quasi magistrum præeuntem discipulus quispiam, mihi antepositus est, idque optimo iure, quia infinitis modis præstantior: quanuis ante docere cœperim quàm ille sese mundo patefecerit. Erat enim iam tum quum ego inciperem existere, Deus videlicet æternus, sicut postea disertè exposuit infrà versu 31. & 3.31, hunc locum velut interpretans. & ipse Christus de se testatur eodem loquendi genere infrà 8.58. *

Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·	16	‖ Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & ¨ gratiam pro gratia:	16	*Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:*
Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17	Nam Lex illa per Mosen data est: gratia & veritas per Iesum Christum ¨ præstita est.	17	*Quia Lex per Moysen data est: gratia & veritas per Iesum Christum facta est.*

16 *Et ex plenitudine ipsius.* καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptum legimus ὅτι, id est *nam*: quã lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cũ proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni antepositus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohanne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Iohannes: nam & ego & omnes alij doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde acsi in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistę testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infra versu 19 & 20. & alibi sępe. Deinde, quod hic subiicitur de Christi plenitudine, ex qua omnes sumpsimus, videri potest multò probabilius & cõuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ij quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: vt causa non videatur fuisse satis idonea cur vteretur particula vniuersali, & quidem Præterito tẽpore potius quàm Præsenti aut Futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam pręcesserunt, quanuis vera erit sententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de gratiæ copia, in fideles nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, cõparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinẽ inciderunt: vt ipse quoque Christus apertè docet Matth. 11. 11, & 12, quæ antithesis perierit si hæc de Baptista & prioribus Prophetis accipias. Postremò, quũ vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & iis omnibus qui, quũ hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritus sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis diuinitas, cuius testimonia hoc loco ab Euangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.17, Lucæ 24.49. infrà, 7.39. Act 1.5, & 2.33. Fateor tamen hæc posse excusari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου γέγονεν, quòd soleant Prophetę de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (vt tandem absoluam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Euangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus est, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & spectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egressi à patre. Iohannes de eo testatus est & clamauit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret, sibi esse antepositum, vt qui esset præstantior: & de ipsius plenitudine nos omnes sumpsimus. ¶ *Gratiam pro gratia,* χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן [*chen hal chen,*] gratiam supra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt significentur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על [*hal*] (quæ propriè respondet præpositioni ἐπὶ, vt Esa. 29.1, & 30.2) interdum poni pro תחת [*tachath,*] id est ἀντὶ, quod ipsum nusquam inuenio: tamen non sequitur ἀντὶ posse permutari cum ἐπὶ, nisi quis huius Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem huius particulæ: quarum vna est propria, quum accipitur pro vice seu loco, vt ἀντὶ βρέφους, *loco pueri,* ἀντὶ πολλῶν, *multorum loco,* ἀντὶ βρώσεως, Hebr. 12.16. id est ad verbum, *pro edulio:* (agitur enim de permutatione) altera translatitia, quum accipitur pro διὰ, id est *propter:* ita tamen vt causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, vt Luc. 19.44. Act. 12.23. & ἀντὶ τούτου, vt Ephes. 5.31. Hic duas alias adiungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua significatione reperio positum tribus locis, & quidem semper personæ coniunctum, non rei: nempe Matth. 17.27, & 20. 28. Item Mar. 10.45: alteram, quum finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vsurpatam, nempe Corinth. 11.15, & Hebr. 12.2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attinet, ego Chrysostomo, Cyrillo & Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimã putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè vsitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum nouo comparantur, sicut Ierem. 31.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula causali. Appositissimè denique mihi videtur Augustinus * epist. 11. hunc locum his verbis explicasse, *pro Legis gratia quæ præteriit, gratiam Euangelij accepimus permanentem, & pro vmbris & imaginibus veteris instrumenti, gratia & veritas per Christum facta est.*

17 *Præstita est.* ἐγένετο. Vulgata, *Facta est.* Erasmus, *Exorta est:* quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi (quæ & ipsa erat Gratia, id est insigne Dei beneficium Israelitis peculiare, vt scribitur Psalm. 147.19. * & 20.) gratiam & veritatem, quoniam Lex moralis morbum indicabat, quem sanat Christus: & ceremonialis duntaxat adumbrabat quod Christus reipsa præstat. Itaque legi morali respondet ex aduerso Gratia, Ceremoniali Veritas, id est signo res ipsa, siue vmbræ corpus, vt loquitur Apostolus Coloss. 2.17.

18 Θεὸν ἐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονο-
.Ioh.4.12 .tim.16. 17 γενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τῦ πα-
τρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

19 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τῦ Ἰωάννυ,
ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰυδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύ-
μων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν
αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;

Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο·
20 καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ
χριστός.

21 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, Τί οὖν; Ἠλίας
εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφή-
της εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρι-
22 σιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις
περὶ σεαυτῦ;

23 Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρή-
Esa.40.3 matt.3.3 luc.3.4 μῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς
εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης.

24 Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φα-
ρισαίων.

25 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ,

18 ‖Deum nemo vidit vnquam:
vnigenitus ille Filius qui est
in sinu Patris, ille *nobis* expo-
suit.

19 Hoc etiam est testimonium
Iohannis, quando miserunt Iu-
dæi ab Hierosolymis Sacerdo-
tes & Leuitas, vt interrogarent
eum, Tu quis es?

20 Et professus est, neque ne-
gauit: professus est *inquam* se
non esse christum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum,
Quid ergo *es*? Túne es Elias?
Ipse verò dixit, Non sum. *Et illi*,
Es tu Propheta ille? Qui respó-
dit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es?
vt responsum demus iis qui mi-
serunt nos: quid dicis de te-
ipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamantis
in deserto, ‖Complanate viam
Domini, prout dixit Esaias Pro-
pheta.

24 Qui verò missi fuerant, erant
ex Pharisæis.

25 Et interrogauerunt eum, ac

18 *Deum nemo vidit vn-
quam: vnigenitus Filius
qui est in sinu patris, ipse
enarrauit.*

19 *Et hoc est testimonium
Iohannis, quando miserunt
Iudæi ab Ierosolymis sa-
cerdotes & Leuitas ad
eum, vt interrogarēt eum,
Tu quis es?*

20 *Et confessus est, & non
negauit: & confessus est,
Quia non sum ego Chri-
stus.*

21 *Et interrogauerunt eū,
Quid ergo? Elias es tu?
Et dixit, Non sum. Pro-
pheta es tu? Et respondit,
Non.*

22 *Dixerunt ergo ei, Quis
es? vt responsum demus
iis qui miserunt nos? quid
dicis de teipso?*

23 *Ait, Ego vox clamantis
in deserto, Dirigite viam
Domini: sicut dixit Esaias
propheta.*

24 *Et qui missi fuerant, e-
rant ex Pharisæis.*

25 *Et interrogauerunt eū,*

---

18 *Vnigenitus*, ὁ μονογενής. Felix papa epist.3. citans hunc locum, videtur legisse εἰ μὴ ὁ μονογενής, Nisi vnigenitus ille. ¶ *In sinu*, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modò amoris, sed etiam naturæ coniunctione atque adeo essentiæ vnitate. Alibi quæ charissima sunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis esse בְּחֵיק [*bekech*,] id est in sinu, vt Num.11.12. Deuter.13.7, & alibi sæpe. Sed multò maiorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, nisi vnum cum Patre Deum esse concedas, qui vnus seipsum videt, ideóque vnus seipsum potuit patefacere. ¶ *Ille*, ἐκεῖνος. Nonnulli legunt ἐκεῖνον, *illum*. ¶ *Exposuit*, ἐξηγήσατο. id est * nobis ad eius veram cognitionem eruendam dux & autor fuit, quæ est huius verbi genuina declaratio. Qui enim Filium videt & audit, videt & audit patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cuius gratia & veritas in Christo ipsis etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Erasmus: quanuis hîc personæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obseruat, ἐξήγησιν propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνείαν de vulgaribus & passim obuiis dici. Et hoc fortassis eò spectat vt significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet siue enarratorem, vt annotauimus suprà versu 1.

19 *Hoc etiam est*, καὶ αὕτη ἐστὶν. Existimo Euangelistam, postquam quædam de suo interposuit, quibus Christi Deitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius testimonij Iohannis Baptistæ, quam duntaxat attigerat suprà, versu 15. Quòd si quis maluerit totum superiorem sermonem vni Baptistæ tribuere, vt hæc historia nouum testimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, *Hoc etiam est testimonium*, &c.

20 *Professus est*, ὡμολόγησε: id est palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth. 10.32. ¶ *Neque negauit*, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonasmus Hebræus, cuius tamen magna est emphasis, vt Psalm.40.10.11.12, & Esa.38.1. Quinetiam statim repetit καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modestiam vt singularem, & ipsius simplicem ac planam responsionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret.

¶ *Se non esse christum illum*, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Non sum ego Christus*. Ego verò etiam in hoc versiculo, sicut in superiore, pro recta oratione substitui obliquam, vt perspicuitati studerem. Deinde articulum expressi, quo summum aliquid significatur. Sic apud Virgilium, *Túne ille Aeneas?* & apud Hebræos quoque הַמָּשִׁיחַ [*hammeschiach*.] Sed obseruandum est christi nomen hic poni non vt nomen proprium, sed vt muneris illius regij, tum sacerdotalis, tum prophetici appellationem, certo tamen illi in scripturis promisso attributum. *

21 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Syrus interpres articulū ὁ non legit, qui tamē scribitur in omnibus Græcis quos cōsului codicibus. Poscit autem omnino linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum numero. De Christo tamen ipso istud non quæri ex duabus causis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palam & sine ambagibus dixerat Iohannes se Christum non esse: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà subiiciunt versu 25. *Si neque Christus es, neque Elias, neque Propheta ille*, &c. omnino ostendit ipsos à Christo distinguere Prophetam illum de quo percontantur. Itaque mihi non displicet Chrysostomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuisse versatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod scriptum est infrà 7.40, & 41, & 6.14) vt non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach.4.5, perperam exposito: sed etiam venturū quendam Prophetam sperarent, Mosi similem, huc detorquentes quod Moses scripsit Deut.18.15. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipso in primis Prophetarum capite, nimirum de Christo, est accipiendum. Illud vero Malachiæ testimonium ad Iohannem quidem pertinebat, sed alio sensu quàm ipsi in animo haberent: vt nihil mirum sit Iohannem ipsum, quum ex eorum sensu loquatur quibuscū erat ei negotium, negare se Eliam esse, quod tamen de eo Christus affirmat. Matth.11.14.

23 *Complanate*, εὐθύνατε. Vulgata & Erasmus, *Dirigite*, Diximus Matth 3.3, εὐθὺ declarare quod & planum est & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id sit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare seu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod superest.

25 Cur

Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς,
οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων,
26 Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος δὲ ὑμῶν
ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.
Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος,
27 ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ
εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ
ὑποδήματος.
28 Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο πέραν
τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτί-
ζων.
29 Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν
Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέ-
γει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁ-
μαρτίαν τοῦ κόσμου.
30 Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω
μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέ-
γονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.
31 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φα-
νερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐ-
γὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

dixerunt ei, ¨Cur ergo baptizas,
si tu non es Christus, neque E-
lias, neque Propheta ille?
26 Respondit ei Iohannes, di-
cens, Ego baptizo aqua: sed ¨in
medio vestrûm ¨ stat quem vos
nescitis:
27 ‖ Hic ille est qui ponè me ve-
nit, ¨ qui mihi antepositus est:
cuius solearum ego non sum di-
gnus vt soluam corrigiam.
28 Hæc ¨ in Bethabara facta sunt
secus Iordanem, vbi Iohannes
baptizabat.
29 Postero die ¨ videt Iohannes
Iesum venientem ad se, & ait,
Ecce ¨Agnus ille Dei ¨qui tollit
¨peccatum mundi.
30 Hic est de quo dicebam, Po-
nè me venit vir qui antepositus
est mihi, quia prior me erat.
31 At ego ¨ non noueram eum:
sed vt manifestus fiat Israeli,
propterea veni ego baptizans
aqua.

& dixerunt ei, Quid ergo
baptizas, si tu nō es Chri-
stus, neque Elias, neque
Propheta?
26 *Respondit eis Iohannes,*
dicens, Ego baptizo in a-
qua: medius autem ve-
strûm stetit quem vos ne-
scitis:
27 *Ipse est qui post me ve-* Mat.3.11
turus est, qui ante me fa- mar.1.7
ctus est: cuius ego nō sum luc.3.16
dignus vt soluam corrigi- act.1.5, &
am calceamenti. 11.16 &
28 *Hæc in Bethania facta* 19.4
sunt trans Iordanem, vbi
erat Iohannes baptizans.
29 *Postera die videt Iohā-*
nes Iesum venientem ad
se, & ait, Ecce agnus
Dei, ecce qui tollit pecca-
ta mundi.
30 *Hic est de quo dixi,*
Post me venit vir qui
ante me factus est: quia
prior me erat.
31 *Et ego nesciebam eum,*
sed vt manifestetur Israe-
li, propterea veni ego in
aqua baptizans.

---

25 *Cur ergo baptizas?* τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignorasse mutationem aliquam fore in religionis ritibus sub Messia, quod ex Ieremiæ cap.31, apertè discere potuerant.

26 *In medio vestrûm,* μέσος ὑμῶν: id est palàm & inter vos, vt alibi exposuimus. ¶ *Stat,* ἕστηκεν. Vulg. *Stetit.* Itaque nonnulli hoc referunt ad historiam quæ refertur Lucæ 2. 46 sed parum accommodate, ni fallor. Loquitur enim de re præsenti, & ἑστηκέναι significationem præsentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc.8.20. Act.1.11. Rom.5.2, & alibi sæpe: & stare pro versari commodè accipitur.

* 27 *Qui mihi antepositus est,* ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Vide suprà vers.16.

28 *In Bethabara,* ἐν Βηθαβαρᾷ. Syrus interpres legit ἐν Βηθανίᾳ, quod etiam scribitur in omnibus vetustis codicibus, & Vulgata editione Latina. Sic etiā legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τῶν Ἀνοίτων. Sed tamen præstat assentiri Chrysostomo, qui hanc lectionem emendat. Constat enim Bethaniā Iudææ respectu sitā fuisse cis Iordanē, & procul à Iordane. Nempe stadiis ab Hierusalē * quindecim, vt scribitur infra, 11. versu 18. qua de re plenius dicam Act.1,12. Fit autem Bethabaræ, sic vocatæ quòd ibi traiiceretur Iordanis, mentio Iud.7,24. sed in tribu Ephraim, ac proinde cis Iordanem Hierosolymorum respectu. Male igitur Vulg. & Erasm. πέραν verterunt *Trans*, vt diximus Matth.4,15. & alibi aliquoties.

29 *Videt,* βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetustæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Erasmus, & pro Altera die, Postera die. ¶ *Agnus ille,* ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chrysostomo & Theophylacto Erasmus obseruauit) emphasin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Esaiæ, & aliorum. ¶ *Qui tollit,* ὁ αἴρων. Vulg. repetit particulam ἰδοὺ, *ecce.* Vide verò ne pro *tollit* legas *tollet.* Nam ita significatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno isti inesse: vt si dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, sed vim potius elleboro insitam. Hæc Erasmus Chrysostomum sequutus: rectè sa- * nè & appositè. Tollendi tamen vocabulū ad tempus quo loquebatur ista Iohannes aliquatenus accommodo. Quoniam igitur externo baptismate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis sordes, * vocabulo *Agni* & *Tollendi,* sacrificium, cuius sanguine deleto chirographo expiamur ab omnibus peccatis, ac etiā naturalis illius labis ac maculę sublatio, designatur, qua fit * vt Christo per internum baptismum insitis nobis, vetus homo sensim in nobis moriatur, & nouus adolescat, donec vltimo illo die plena immortalitate induamur. Illud ergo ad Iustificationem imputatam, hoc autem ad Sanctificationem inchoatam pertinet, in quæ, velut membra, distribuere licet omne Christi in nos collatum beneficium. Itaque iis non assentior qui peccatum accipiūt angustius pro peccati pœna, & αἴρειν interpretantur in sese veluti pondus attollere & recipere, sicut dicit Petrus Christum portasse omnia nostra peccata super lignum. Nam verè quidem hoc dicitur: sed ita duntaxat significatur Expiationis beneficium. ¶ *Peccatum,* τὴν ἁμαρτίαν Sic constanter scriptū habēt omnes nostri codices vetusti, quibus assentitur Augustinus libri aduersus Faustū duodecimi cap.30, & Theophylactus quoque: Chrysostomus tamen videtur legisse ἁμαρτίας. i. peccata. Cyrilli autem interpres sibi non constat. Ego vero non dubito quin legendum sit singulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror articulum significare duntaxat προσδιορισμὸν τοῦ καθόλου, i. rationem peccati formalem quam vocant: quasi scriptum sit πάσας ἁμαρτίας. i. omnia peccata, (vt explicat Theoph.) sed arbitror in primis illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatū quod vocant, ac proinde ex consequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Christi Spiritum, qui Christū baptismo induerunt, vetere illo homine in ipsis crucifixo, mortuo, ac sepulto. qua de re copiosissimè differit Apostolus toto capite 6 & 7 Epistolæ ad Romanos, vbique scribens τὴν ἁμαρτίαν numero singulari: quia ibi non agit de peccatorum remissione, quæ pars est altera iustificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ vt separari non possint, distingui tamen debent.

31 *Non noueram eum,* οὐκ ᾔδειν αὐτόν. nō nouerā, videlicet de facie. Nā alioquin nō poterat ignorare Ioannes Messiam pro foribus esse quin vocatione suā ignoraret. Sed tamen ad eum diē non fuerat ipsi vlla cū Christo cōsuetudo, vel vt ipsum posset ex vultu agnoscere: veluti nec postea videntur vnà fuisse diutius: nēpe ita cōstituente Dei prouidentia, ne res ex cōposito inter ipsos geri videretur. Cęterùm quod dicit Iohannes, Nō nouerā eū, ad id tēpus referendū est quod præcessit Christi aduentū ad Iohannē, vt ab ipso baptizaretur: quā de re scripserūt alij Euāgelistæ. Antea igitur illū nō norat, sed quū ille ad baptismū accederet, monitus est à Deo Iohānes, eū qui accedebat, Christum illū esse cui viā muniret, adiuncto etiā, de more, externo signo, quo hæc reuelatio postea cōfirmaretur. Iohānes igitur etiā ante signū præstitū, ex ea videlicet reuelatione, Christum aduentantē agnouit: ideóque illū ad baptismum venientē cōspicatus, Imò verò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba sanè cū iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

32 Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

Mat. 3.16 mar 1.10 luc. 3.22

33 Κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

34 Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

35 Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·

36 Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.

37 Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.

38 Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς, Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;

39 Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

40 Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ.

41 Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, Καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, ὁ Χριστός.

42 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς.

Matt. 16.18

32 "Tum *inquam* testatus est Iohannes, dicens, ‖Conspexi Spiritum descendentem quasi columbam è cælo, *qui* etiam mansit super eum.
33 Et ego non noueram eum, sed qui misit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum descendentem, ac manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.
34 Ego igitur vidi, "& testor hûc esse "Filium illum Dei.
35 Postero die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:
36 Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.
37 Audierunt autem eum duo illi discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.
38 Conuersus verò Iesus, & conspicatus eos sequentes *se*, dicit eis,
Quid quæritis? Illi verò dixe-
39 runt ei, Rabbi ("quod dicitur, si interpreteris, præceptor) "vbi moraris?
40 Dicit eis, Venite & videte. Venerũt viderúntque vbi moraretur: & apud eum manserunt diem illũ. "hora enim erat "quasi decima.
41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus, qui audierant *illa* ex Iohanne, & sequuti fuerant eum:
42 Inuenit hic "prior fratrem suum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Messiam, quod est, si interpreteris, "Christus.
43 Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius "Iona: ‖ tu "vocaberis Cephas, quod de-

32 *Et testimonium perhibuit Ioannes, dicẽs, Quia vidi Spiritum descendentem quasi columbam de cælo, & mansit super eum.*
33 *Et ego nesciebam eum, sed qui misit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum descendentem, & manentem super eum, hic est qui baptizat in Spiritu sancto.*
34 *Et ego vidi, & testimonium perhibui quia hic est Filius Dei.*
35 *Altera die iterum stabat Iohannes, & ex discipulis eius duo:*
36 *Et respiciens Iesum ambulantem, dixit, Ecce Agnus Dei.*
37 *Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & sequuti sunt Iesum.*
38 *Conuersus autem Iesus, & videns eos sequentes se, dicit eis,*
39 *Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatũ, Magister) vbi habitas?*
40 *Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret: & apud eum manserunt die illo. hora autem erat quasi decima.*
41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant à Iohanne, & sequuti fuerant eum:*
42 *Inuenit hic primum fratrem suum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Messiam, quod est interpretatum, Christus.*
43 *Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus autem eum Iesus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpreta-*

32 *Tum [inquam] testatus est*, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem historiam narrari puto. Neque obstat huic expositioni quòd nouum sermonem videatur inchoare. nam sæpe apud Euangelistas in media oratione solent eiusmodi verba interponi, vt Mar. 4.9. & aliis plurimis locis. Si quis tamen hanc historiam malit à superiore distinguere, is cõuertat, Testatus est etiam Iohannes.

34 *Et testor*, καὶ μεμαρτύρηκα. Hîc rursus, quia de re præsenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præsens putaui exprimendum: quanquã hoc etiam potest ad tempus ipsum huius visionis exprimendum referri. ¶ *Filium illum*, ὁ υἱός. Ne hîc quidem (vt rectè notat Chrysostom. Homilia 17.) omittẽdus fuit articulus, cuius ea vis est tum vt summum aliquid declaret, tum vt istum ab iis distinguat qui passim à Mose & Prophetis filij Dei & filij Excelsi dicuntur: quod & Cyrillus obseruauit.

39 *Quod dicitur*, ὃ λέγεται. Verba sunt Euangelistæ, vt & alia eiusmodi interpretamẽta, idcirco à Syro interprete omissa. Rabbi verò cognomen Doctoribus diuini verbi ordinariis tum attribuebatur specialiter, quũ alioquin hominem significet aliqua dignitate eminentem. ¶ *Vbi moraris?* ποῦ μένεις; id est. vbi tuum est hospitium? seu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Nisi quis existimet ad oppidum Nazareth hæc esse gesta: quod non arbitror, quum dicatur infra versu 43. hinc reuertisse in Galilæam. Vulgata & Erasmus, *Vbi habitas?* ποῦ κατοικεῖς; Vide apud Lucam 10.7.

40 *Hora enim erat*, ὥρα δὲ ἦν. Vulg. & Eras. *Hora autem erat.* Ego verò arbitror causam adferri cur totum illum diem apud Iesum manserint: quia nimirum aduesperascebat, quum Christum conuenirent, à quo in hospitium deducti non potuerunt eo ipso die ad Iohannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia vsus est Deus ad illos diutius retinendos cum Christo. ¶ *Quasi*, ὡς. Vide Marc. 5.13.

42 *Prior.* πρῶτος. Vulgata, *Primùm*, id est πρῶτον, vt scriptum erat in duobus vetustis codicibus & Theophylacto Romano. ¶ *Christus*, ὁ Χριστός. Erasmus, *Vnctus*, rectè quidẽ: sed nomen illud, quanuis Græcum, tamẽ magis in omnibus idiomatibus vsitatum, malui retinere.

43 *Iona*, Ἰωνᾶ. In vno codice scriptum legimus Ἰωάνα. Vide Matth. 16.17. ¶ *Vocaberis*, κληθήσῃ. Alibi sæpe κεκλῆσθαι pro εἶναι, Id est Vocari pro Esse accipitur. Sed hoc loco seruatur propria huius vocabuli notatio (re nimirum ipsa nomini responsura) & præterea futuri temporis significatio obseruanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quàm se impositurum pollicetur.

¶ Petra

ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

44 Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

45 Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδά, ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

46 Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται εὑρήκαμεν, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ Ναζαρέθ.

47 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναὴλ, Ἐκ Ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

48 Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

49 Λέγει αὐτῷ Ναθαναὴλ, Πόθεν με γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

50 Ἀπεκρίθη Ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ῥαββὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

51 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

52 Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.

2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

3 Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔχουσι.

4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.

claratur "Petra.

44 Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

45 Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

46 Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus "*illum* de quo scripsit ‖ Moses in Lege, & ‖Prophetæ, *nempe* Iesum filium Iosephi, illum Nazarenum.

47 Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

48 Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israëlita in quo dolus non est.

49 Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses subter ficum, videbam te.

50 Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

51 Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, "credis? maiora istis videbis.

52 Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, "Ab hoc tẽpore videbitis cælũ apertũ, & Angelos Dei "ascendentes ac descẽdentes super Filium hominis.

CAP. II.

1 DIe autem tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.

2 Vocatus est autẽ etiã Iesus ac discipuli eius ad nuptias illas.

3 Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.

4 Dicit ei Iesus, "Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.

tur Petrus.

44 *In crastinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus, Sequere me.*

45 *Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.*

46 *Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quẽ scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nazareth.* Genes. 49. 10 deut. 18. 18 Esa 4. 2, & 40. 10. & 45. 8 iere. 23. 5, & 23. 4 ezech. 34. 23, & 37. 24 dan. 9. 24

47 *Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.*

48 *Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo, Ecce vere Israelita in quo dolus non est.*

49 *Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, vidi te.*

50 *Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.*

51 *Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maius his videbis.*

52 *Et dicit ei, Amen amẽ dico vobis, A modo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes supra Filium hominis.*

CAP. II.

1 *ET die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi.*

2 *Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.*

3 *Et deficiente vino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.*

4 *Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondum venit hora mea.*

¶*Petra*, πέτρος. Vulg. *Petrus*: quæ interpretatio propterea non conuenit, quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum est, vt diximus Matth. 16. 17.

46 [*Illum*] *de quo scripsit*, ὃν ἔγραψε. Vulg. *Quẽ scripsit*. Vide suprà, v. 15. Mutauimus autem verborũ collocationem, vt planior esset constructio. Notanda quoque est emphasis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco εὕρημα vocant: quæ significatio videtur hic obseruanda, quanuis Chrysostomus dicat εὑρίσκειν esse eius qui quærat, quod tamen non est perpetuum.

51 *Credis?* πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, sed in plerisque inuenimus additam interrogationis notã, quam etiam approbat Chrysostomus.

52 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Sic enim potius scribendum arbitror per ὕφεν, quàm cum apostropho, quo aduerbio vti quoque Aristophanem rectè censet eruditissimus D. Camerarius. Vulgata barbarè, *à modo*. Erasm. *posthac*, non satis expressé. ¶*Ascendẽtes ac descendentes*, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita significat diuinam virtutẽ quæ in toto ipsius ministerio erat conspicua futura, ministrantibus ei Angelis vt Ecclesiæ capiti: simúlque ad scalam illam Iacobi alludit, quæ visio describitur Gen. 28. 12.

IN CAPVT II.

1 *Die tertio*, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. aut tertio post hæc gesta die. Sed illud primum malo, quoniam superiore capite facta est duorum dierum mentio. vers. 35, & 44. Exactiorem autem horum dierum supputationem siquis requirat, consulat Epiphanium κατὰ Ἀλόγων.

4 *Quid mihi tecum?* τί ἐμοὶ καὶ σοί; i. Quid mihi negotij tecum est? vt diximus Matth. 8. 29. Est enim longè asperrima hæc obiurgatio, quasi non modò diuersa sed etiam prorsus repugnantia inter se committantur. veluti quum diceret Paulus, velut istiusmodi ellipsin supplẽs, τίς μετοχὴ,

συμφώνησις, κοινωνία, μερίς, 2. Cor. 6.14 & 15. Aliter tamen aliquid loquutum Christum aut asperius quàm & persona matris & res ipsa ferret, nemo sine impietate dixerit. Hinc igitur discendum est quàm graue sit peccatum, Deo præire siue præscribere aliquid velle, quod etiam ex Petri reprehensione asperrima liquet, Matth. 16.23. Deinde dubiũ non est quin sic Dominus occurrere voluerit sequuturis illis horrẽdis superstitionibus, quibus ex maternæ in filios auctoritatis iure arrepta occasione, tam fœdè contaminatum Dei cultum videmus, Maria eo vsque euecta vt etiam publicè illi accinatur, ROGA PATREM, IVBE NATVM, ET IVRE MATRIS IMPERA. Vulgata, *Quid mihi & tibi?* Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius respõsi asperitatem, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet, quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiã mulieri illi acclamanti, *Beata viscera quæ suxisti*, respondit, *Imò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud.* Quò etiam spectant quæ scribuntur Luc. 2. ver. 49, & Matth. 12. versu 48.

Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.

5 Dicit eius mater ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.

5 *Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.*

Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.

6 Erant autem ibi lapideæ "hydriæ sex positæ "secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ "amphoras binas aut ternas.

6 *Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationẽ Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas.*

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.

7 Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum.

7 *Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summum.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.

8 Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte "architriclino. Obtulerunt igitur.

8 *Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*

Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ᾔδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλινος,

9 Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autem vnde esset: sed ministri sciebant qui hauserant aquã) vocat spõsum architriclinus,

9 *Vt autem gustauit architriclinus aquam vinũ factam, (& non sciebat vnde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,*

Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.

10 Et dicit ei, "Omnes primo loco "bonum vinum apponunt, & "postquã *conuiuæ* affatim biberunt, tunc id quod minus bonũ est: tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.

10 *Et dicit ei, Omnis homo primum bonum vinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc.*

Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

11 Hoc initiũ signorum fecit Iesus "in Cana *oppido* Galilææ, & manifestã fecit gloriã suam: & crediderunt in eũ discipuli eius.

11 *Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.*

6 *Hydriæ*, ὑδρίαι: id est aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum vocabulum, quod Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa, quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis Solia dicebantur. ¶ *Secundum purificationem*, κατὰ τὸν καθαρισμόν: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere *Ad purificationem Iudæorum*, id est Purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa tandem in Christianorum templa intulit Satan, pluribus disseritur Mat. 7.3. ¶ *Amphoras*, μετρητάς: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Quod si amphoras Atticas accipiamus quæ Romanas dimidio, id est vrna, superant, capiebant istæ singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 *Architriclino*, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nõnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuij dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν α, κεφ. δ. Fuit hic potius quem Græci ἐλέατρον vocabant, ἐπιστάτην τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, id est prægustator, & προθέτης: id est cuius officium erat dapes conuiuis apponere, quę pulchrè explicantur Athenæi libro quarto, in Græcis autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43.16, dicitur אשר על הבית [*ascher hal habbeth*] & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel*. Syrus interpres magistrum discubitus vocat.

10 *Omnes*, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Omnis homo*. Sic paulo pòst τίθησι, *ponit*: nos verò, *Apponunt*, vt minus inculta esset oratio. ¶ *Bonum*, καλόν. Id est præstans, cui opponitur ἐλάσσω id est minus bonum. Vt si * Gallice dicas, *le bon vin*, & *le petit vin*. ¶ *Postquam [conuiuæ] affatim biberint*, ὅταν μεθυσθῶσι. Vulgata & Erasm. *Quũ inebriati fuerint*. Ego verò suppleui quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שכר [*schachar*,] quod respondet Græco verbo μεθύειν, semper in vitio ponitur, vt Genes. 9.21, sed interdum declarat liberalem vini vsum, qui tamẽ modum non excedat, vt Genes. 43.34.

11 *In Cana*, ἐν Κανᾷ. Coniungẽda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est *principiũ signorum*, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum duntaxat quæ edidit Canæ: quorsum enim hoc? Ergo vt amphiboliam vitarem, quę quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutaui.

12 *Et fra-*

12 Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας·

13 Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.

14 Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

15 Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε·

16 Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

17 Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

18 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

19 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

20 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

12 Postea descendit Capernaum ipse & mater, "& fratres & discipuli eius: manserúntque illic non multos dies:

13 "Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.

14 Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes.

15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues, & "argentariorum numulos effudit, mensásque subuertit:

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ "Zelus domus tuæ deuorauit me.

18 Responderunt ergo Iudæi, & dixerut ei, Quod "signum ostendis nobis "quod ista facis?

19 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Destruite templum hoc, & triduo erigam illud.

20 Dixerunt ergo Iudæi, "Quadraginta & sex annis ædificatu est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

12 *Post hæc descendit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus:*

13 *Et propè erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam:*

14 *Et inuenit in templo vendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes.*

15 *Et quum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit:*

16 *Et iis qui colũbas vendebant, dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domũ Patris mei, domum negotiationis.*

17 *Recordati sunt verò discipuli eius quia scriptum est, Zelus domus tuæ comedit me.*

18 *Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quia hæc facis?*

19 *Respondit Iesus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*

20 *Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templũ hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?*

Psal. 68.10

Mat. 26.61 & 27.40 mar. 14.58 & 15.29

12 *Et fratres*, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequens illa repetitio relatiui Eius respondet Hebræorũ affixis, quæ vocant: nos verò sine vlla sensus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autem vocat cognatos, Hebræorum more.

13 *Nam propè erat*, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, *Et propè erat.* Atqui vberior est sententia si καὶ accipias pro γὰρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebręorum ו, ideóque non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem versiculo.

15 *Argentariorum numulos*, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybistas vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios sumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς superiore versiculo cõuerti Numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco reperiri putet, quanuis nihil intersit quod ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alij *æs* exponunt, ego *numulos* interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta frusta concidere.

17 *Zelus*, ὁ ζῆλος. Hoc vocabulum & alia ab eo deriuata, ζηλοῦν & ζηλωτὴς, obseruaui variis significationibus in nouo Testamento vsurpari, quas omnes placuit compẽdij causa semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam superandas, sine vllo tamen ipsius odio, vt 1. Corinth. 12. 31. Item 14. 1. 12. 39. 2. Corint. 9.2. Galat. 4. 18. Tit. 2. 14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5. 17. & 7. 9, & 13. 45, & 17. 5, Rom. cap. 13. 13. 1. Corinth. 3. 3, & 13. 4. 2. Corinth. 12. 20, Gal. 5. 20, Iac. 3. 14, & 4. 12. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cuiusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostri, sed ipsorum potius causa amamus, vt 2. Cor. 11. 2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4. 17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduersus eum quem amamus, putà vel aduersus homines nobis charos, vt 2. Corinth. 7. 7, Coloss. 4. 13, vel aduersus Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: vnus nimirũ, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eũ fide coniunctus, qualis est Christi zelus de quo hic agitur: item qui commendatur 2. Corint. 7. 11, & Apocalyps. 3. 19. alter verò qui non est secundum scientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10. 2. Philip. 3. 6. Act. 21. 20, & 22. 3. Gal. 1. 14. Hinc demũ sexta significatio orta est quũ ζῆλος ad ignis ardorẽ trãsfertur, vt Heb. 10. 27.

18 *Signum*, σημεῖον. Quia Christus hoc facto non modò rem nouam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultus diuini restitutionem aggreditur, deinde etiam templũ vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, i. miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac auctoritas cælestis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum ista etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretãtur argumentum, vt sit hic sensus, Quódnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est vberior, & melius quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, *Quod nobis exemplum præbes?* quasi videlicet isti querantur Christũ hoc suo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò ineptissimum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. ¶ *Quod*, &c. ὅτι, &c. Vel, *Quandoquidem ista facis?* Petitũ est autem e medio hoc dicendi genus, vt alia multa. Sic prorsus Gallice dixeris, *Quel miracle fais tu que tu fais ces choses?* *
& hui⁹ locutionis aliud exẽplũ occurrit Ioh. 8. 43. & 9. 17.

20 *Quadraginta & sex annis*, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν. Loquuntur de secundo templo, quod magnifice quidem octo annorum spatio instaurarat Herodes Magnus, partim ambitione ductus, partim Iudæorum beneuolentiam captãs: qui tamen ita fuit exosus, vt omnis istius beneficij memoria fuerit obliterata. Videtur autem hic locus ita supputandus. Testatur Esras cap. 5. 15, absolutum fuisse templum sexto Darij anno: (nempe filij Histaspis) quod si annos 30 Cyro, consentientibus plerisque historicis attribueris, Cãbysæ verò octo, Magis duos, completum hunc numerum inuenies. Sed quum non desint qui reditum Israelitarum, i. 70 annum captiuitatis, ad 23 annum Cyri referant, adhuc ἐπέχω: & quomodo subducturi sint hunc quadragintasex annorum calculum, expecto.

21 Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

22 Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

23 Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

24 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

25 Καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Κεφάλαιον γ.

1 Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

2 Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββὶ, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

4 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς

---

21 At ille loquebatur de templo corporis sui.

22 Postquam ergo excitatus fuit à mortuis, recordati sunt eius discipuli quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturę, & sermoni quem Iesus dixerat.

23 Quum autem esset Hierosolymis in Pascha, in festo, multi crediderunt in nomen eius, cōspicientes signa quæ edebat.

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

25 Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

Cap. III.

1 Erat autem quidam ex Pharisæis, cui nomen *erat* Nicodemo, ex primoribus Iudęorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse doctorem: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis nisi Deus sit cum eo.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest videre regnum Dei.

4 Dicit ei Nicodemus, Quomo-

---

21 *Ille autem dicebat de templo corporis sui.*

22 *Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.*

23 *Quum autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, vidētes signa quæ faciebat.*

24 *Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset omnes:*

25 *Et quia opus ei non erat vt quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.*

Cap. III.

1 *Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:*

2 *Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis nisi fuerit Deus cum eo.*

3 *Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest videre regnum Dei.*

4 *Dicit ad eum Nicode-*

---

21 *De tēplo corporis sui,* περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. i. de corpore suo, quòd templum vocarat, idque iure, quum in eo (vt ait Apost. Col. 2. 9) omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet.

23 *In nomen eius,* εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ Heb. pro Ei, vel In eum, vt quidam loqui malunt: qua de re sic Nazian. in sermone de Spiritu sancto, οὐ ταὐτόν ἐστι τὸ πιστεύειν εἴς τι, καὶ περί τινος πιστεύειν. τὸ μὲν γὰρ ἐστι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος, id est, Non idem est credere in aliquid, & credere aliquid. Nam illud Deitatis est, hoc verò cuiusuis rei.

24 *Omnes,* πάντας. In vno codice scriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 *Erat,* ἦν. Syrus addit aduerbium loci, *ibi.* ¶ *Ex primoribus,* ἄρχων. Vide Luc. 14. 1.

2 *Doctorem,* διδάσκαλος: id est, Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. Vulgata, *Scimus quia à Deo venisti magister.* Ego verò verti per infinitum modum vt amphiboliam vitarem, nequis nimirum acciperet Magister vocandi casu. ¶ *Edere,* ποιεῖν. Sic etiam vertit ipse Eras. suprà. 2. 23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ἀποδεικνύειν. ¶ *Nisi Deus sit cum eo,* ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur Deus esse cum illis in quibus diuina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀντιθέους, id est diuinos, & quasi alteros deos. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum cum ipso esse, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum esse in ipso, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5. 19. quanuis hoc quoque dicendi genus de Christo & ab Esaia in appellatione Immanuelis, & ab ipso Petro, Act. 10, 38. vsurpetur: sed eo sensu quo explicatur suprà 10, 38.

3 *Respondit,* ἀπεκρίθη. Atqui nondum quicquam ab eo quæsierat Nicodemus. Christus ergo non ex eius verbis, sed vt Deus quid ab eo quærere constituisset cognouit, & illius sermonem anteuertit. ¶ *Fuerit genitus,* γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, *Natus fuerit.* Ego verò in tota hac historia malui vti Gignendi quàm Nascendi verbo, quia de noua quod ad animi qualitates attinet, hominis creatione hîc agitur. ¶ *Denuò,* ἄνωθεν. Hebraice שנית [*schenith*] Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quā Erasmus, qui interpretatur E supernis, id est ממרומים [*mimmaromim.*] Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, quum cælitus renasci nos oporteat, & ita hoc aduerbium in his etiam scriptis sæpe vsurpetur, tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit, Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quàm iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum hoc loco & suum illum Origenem sequi. Itaque τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι nihil aliud declarat quàm illam ἀναγέννησιν quæ describitur 1. Petr. 1, 3. Syrus interpres habet מן דריש [*Men derisch,*] inde fortassis (seruata etiam Capitis voce) Gallicum illud *derechef,* quasi recapitationem siue reinitiationem dicas, id est reditum ad suum caput & initium: quoniam videlicet in Christo instauratur homo ad amissam imaginem ad quam initio fuit cōditus, quò etiam verbum ἀνακεφαλαιώσασθαι fortassis spectat Eph. 1. 10. ¶ *Videre regnum Dei,* ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnū Dei, vt explicatur infrà, versu 5. Regnum autem Dei hoc loco vocatur non ipse Christus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quā contendimus, sed Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

Ἀπεκρίθη Νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

do poteſt homo gigni ¨ qui ſit ſenex? num poteſt in vterum matris ſuæ ſecundò introire, ac gigni?

5 Reſpondit Ieſus, Amen amen dico tibi, niſi quis fuerit genitus ¨ ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei.

6 Quod genitum eſt ¨ ex carne, ¨ caro eſt: & quod genitum eſt ex Spiritu, ſpiritus eſt.

7 Ne mireris me dixiſſe tibi, Oportet ¨ vos gigni denuo.

8 ¨ Ventus ¨ quò vult ſpirat, & ¨ ſonũ eius audis, ſed neſcis vnde veniat & quò vadat: ita eſt quiſquis genitus eſt è Spiritu.

9 Reſpõdit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri?

10 Reſpondit Ieſus & dixit ei, Tu es ¨ doctor ille Iſraelis, & hęc non noſti?

mus, Quomodo poteſt homo naſci quum ſit ſenex? nunquid poteſt in vẽtrem matris ſuæ iterũ introire, & naſci?

5 *Reſpondit Ieſus, Amen amẽ dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei.*

6 *Quod natum eſt ex carne, caro eſt: & quod natũ eſt ex Spiritu, ſpiritus eſt.*

7 *Non mireris quia dixi tibi, Oportet vos naſci denuo.*

8 *Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat & quò vadat: ſic eſt omnis qui natus eſt ex Spiritu.*

9 *Reſpondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt hæc fieri?*

10 *Reſpondit Ieſus & dixit ei, Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras?*

---

4 *Qui ſit ſenex*, γέρων ὤν. Vulgata & Eraſmus, *Quum ſit ſenex?* quæ interpretatio planè eſt ἄλογος hoc loco. Neque enim omnis homo ſenex eſt: quod tamen videtur affirmare qui ſic loquitur. Sciendum eſt autem Nicodemum ſic reſpondere vt Chriſti verba ſibi applicet: id eſt, quod in genere Chriſtus dixerat, ad hypotheſin reuocare. Itaque ſic omnino vertendus eſt hic locus.

5 *Ex aqua & Spiritu*, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Si Aquæ nomine baptiſmus ſpecialiter intelligatur, vt qui peculiare ſit noſtræ regenerationis ſacramentum, ſic accipienda eſt hæc ſententia vt reſpexerit Chriſtus communem Eccleſiæ ordinem, neque tamẽ ſimpliciter gratiam Dei adſtrinxerit Baptiſmi ſacramento, quaſi ſit abſolutè & ſine exceptione * neceſſarium. quum mox regeneratio Spiritui, nulla facta aquæ mentione, attribuatur, & idem alioqui ſit ſtatuendũ de manducatione carnis, & potu ſanguinis Chriſti infra 6, 53, idem etiam multò magis de fide actuali dicendum eſſet, ex Marc. 16, 16. & Heb. 11, 6. Sic quoque fides omnis erit ex auditu ex Rom. 10, 17: quæ omnia quum abſurdiſſima ſint omnino extra metas excurrit alicubi Auguſtinus defendendæ aduerſus Pelagianos veritatis ſtudiò abreptus: quod eſt etiã poſtea diſtinctionibus aliquot ab ipſis ſcholaſticis mitigatum. Sin verò malimus Chriſtum cum Phariſæo diſſerentem Aquæ nomine ad externas ablutiones alluſiſſe, tunc ſic erit explicandum hoc dictum, vt Chriſtus veram mundationem requiri ſignificarit quæ intus à Spiritu ſancto efficeretur, ita vt externa legalis per ſe conſiderata, nedum Phariſaica, res eſſet inutilis, & Spiritus nomen ſit epexegeſis nominis Aquę: ſicut alibi Spiritus & * ignis in Baptiſmo coniunguntur: quanquam ordine inuerſo. Nam hîc præcedit aquæ vox, illic ignis appellatio poſterior eſt. Ratio verò huius diuerſitatis ex eo patet, quòd Aqua verè extat in ſacramento baptiſmi vt ſpiritualis & diuinæ illius ad nos intus abluẽdos virtutis σημεῖον & σφραγίς. At quum ignis nomen ſubiicitur Spiritui, vox ignis nõ aliter quàm metaphoricè accipi poteſt. Hoc igitur loco Spiritus nomen adiectum Aquæ, eſt exterioris ſacramentalis baptiſmi declaratio, illic autem ignis vox Spiritui addita, eſt virtutis diuinæ explicatio à re corporali ſumpta. Sed de baptiſmo hîc agi, ſiue ſimpliciter, ſiue aliqua ad legales ablutiones alluſione, omnino exiſtimo & rationem habuiſſe Chriſtum ſectæ Phariſæorum, qui omnem pene pietatem in ablutionibus ponebant, vt & hodie Mahumetani.

* 6 *Ex carne*, ἐκ τῆς σαρκός. Sic vbique legitur, & hoc poſcit antitheſis. Itaque neſcio quid in mentem venerit Tertulliano vt hunc locum citans lib. de carne Chriſti, & aduerſus Praxeam, legerit *in Carne*, malè quoque iſta detorquẽs ad Chriſti perſonam. ¶ *Caro eſt*, σάρξ ἐστι: id eſt carnale, totum nimirum impurum & iræ Dei obnoxium. Neque enim carnis appellatione hoc poſteriore loco ſignificatur carnea illa corporis moles, ſed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idque ita eſſe vel ex eo liquet quòd Apoſtolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. 7. & νοῦν, Coloſſ. 2. 18. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos ſæpe appellatiua pro adiectiuis vſurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quiſpiam dicitur κάθαρμα, id eſt ſcelus, pro ſcelerato: & miſeram hominis totius conditionem deſignat, vt Pſal 56. 5, & 78. 39. Poſcit autem ratio antitheſeωs vt viciſſim Spiritus nomine poſteriore loco non intelligamus hominis animum, ſed totum hominem ſpiritualem, id eſt Spiritus ſancti gratia Chriſto inſitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipſe Spiritus dicitur, vt natura ipſius perennis pura ac immortalis ſignificetur: quanuis adhuc ſuperſit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quãdiu hîc verſatur, & Caro & Spiritus diuerſis reſpectibus dici poſſit, vt ſuo exemplo elegantiſſimè deſcribit Paulus Epiſt. ad Rom. cap. 7.

7 *Vos*, ὑμᾶς. In quatuor codicibus ſcriptum legimus ἡμᾶς, *nos*, ita videlicet vt ſeſe Chriſtus aggreget hominibus reliquis. Sed quum ſciamus nunquam in eo fuiſſe peccatum, vt qui ex Spiritu ſancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 *Ventus*, τὸ πνεῦμα. id eſt ἄνεμος. auctor libri de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅστις ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἥ τε ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח [*ruach*] magis etiam multiplicem habet ſignificationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauſerunt. Quum igitur Spiritus nomen ſit πολύσημον, & à Latinis etiam quamuis raro pro vento accipiatur, ventum malui interpretari quã Spiritum. Nam hac ſignificatione πνεῦμα hoc loco explicandum eſſe, apertè tradunt veteres, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Auguſtinus De quæſtionibus Veteris & noui Teſtamenti, quæſtione 59. quanuis alioqui in hunc locum ſcribens, aliam ſententiam amplectatur. Sed noſtram explicationem, id quoque manifeſtè probat quòd de ſonitu poſtea commemoratur. Regulam enim Didymi tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum ſanctum declarare propter additum articulum, iam ante oſtendimus non eſſe perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus ſupra, verſu 5. vbi tamen conſtat agi de Spiritu ſancto.
¶ *Quò vult*, ὅπου θέλει: id eſt libero & vago impetu. Eſt enim tranſlatio ab iis animantibus ſumpta in quibus propriè dicitur eſſe voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8. 19. 20. 21. 22. ¶ *Sonum*, φωνὴν: id eſt ἦχον, vt Matth. 24. 31. item 1. Corinth. 14. 7, & 8. Sic etiam apud Hebræos accipi-

tur, קול [*kol*,] vt 2.Reg.6.32.Ezech.43.2.Quod si de Spiritu sancto hic ageretur, certe (vt scite scribit Chrysost.) non dixisset Christus homini, infidelique & Spiritus sancti energiam nescienti, Audis vocem eius.

10 *Doctor ille*, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoque loco videtur articulus suum pódus habere, quo significatur Nicodemum non modo pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;

Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

Infrà 12.32 num. 21.9 Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: sed testimonium nostrum non recipitis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?

13 Nullus enim ascẽdit in cælum, nisi qui descendit è cælo, *nempe* Filius hominis qui est in cælo.

14 ‖Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

11 *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis.*

12 *Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*

13 *Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

14 *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

15 *Vt omnis qui credit in ipso, nõ pereat, sed habeat vitam æternam.*

---

11 *Sed testimonium*, καὶ μαρτυρίαν. Vulg. & Eras. *Et testimonium*. Sed hic quoque poni καὶ pro ἀλλὰ sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis, diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at nos certa & cognita docemus, & tamen doctrinam nostram non admittitis. Coniungit enim sese cum Prophetis, quorum scripta tam negligenter legerat Nicodemus.

¶ *Non recipitis*, οὐ λαμβάνετε, id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, Non creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel Nõ capitis, pro, Non estis idonei ad intelligendum. quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quàm Accipitis. Chrysostomus legit οὐδεὶς λαμβάνει. id est Nemo accipit.

12 *Terrena*, τὰ ἐπίγεια. Id est, Si crasso & plebeio stilo loquentem non intelligitis, & ideo loquentem repudiatis. Nec enim doctrinam suam terrenam vocat, sed eius elementa, & ipsius tradendæ modum, ruditati nostræ accommodatum, & similitudinibus desumptis à rebus communibus & sensui nostro obuiis illustratum. ¶ *Non creditis*, οὐ πιστεύετε. In vno exemplari scribitur οὐκ ἐπιστεύσατε, *non credidistis*: & paulo pòst pro πιστεύσετε, id est *credetis*, in alio quodam inuenimus πιστεύσητε, id est *credituri sitis*, eadem tamen manente sententia.

13 *Nullus enim*, καὶ οὐδείς. id est οὐδεὶς δὲ, vt suprà, 2.13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hãc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Et nemo*, non facilè possis æstimare quomodo tota hęc oratio cohęreat.

¶ *Ascendit in cælum*, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν. id est spiritualis intelligentiæ luce prędidus est. vel vnquam fuit: nisi Filius ille æterna patris sapientia, de qua suprà 1,9 & 18. & Matth. 16.17. & Ioh 16,14 & 15. Hîc ille est igitur qui homo factus, ad nos vsque se demisit vt nos in cælum secum attollat.

¶ *Nempe filius hominis*, ὁ υἱὸς ἀνθρώπου. Abundat Iohannes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1.12, & 45. Quod autem Christus se è cælo descendisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationem, deinde etiam ad ipsum conceptionis modum referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alij hæretici existimarunt, & qui errorem eorum nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filium hominis (id est hominem) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin confirmat. ¶ *Qui est in cælo*, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel qui erat in cælo, vt idem ipse Christus loquitur infrà 6.62. Certum est tamẽ, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à conceptu, impropriam esse hanc loquutionem. Impropriam dico, siquis naturas sigillatim consideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarum in vno Christo naturarum coniunctio significetur. Christus enim adeo vnus est, vt quod ei secundum vnam tantum naturam est propriũ, interdum toti Christo tribuatur, secundum personæ vnitatem: vt quum dicimus Christum crucifixum, passum, sepultum, &c. interdũ verò quod vnius est naturæ de Christo dictum in concreto ad alteram transferatur, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus. 1.Cor.2.8. quam formulam loquendi vocarunt idiomatum (id est proprietatum) communicationem. cui propterea locus est in vocabulis concretis, putà Dei vel Hominis, à quibus sæpe tota persona denominatur: at nunquam in abstractis vocibus Humanitatis & Deitatis, quibus sigillatim & per se naturæ significantur. Itaque quàm vera est hæc enuntiatio de Christo, *Hic Deus est homo*, &, *Hic homo est Deus*, contra Nestorium diuidentem personam: tam impium est dicere Humanitatem Christi esse Deitatem Filij, quàm Deitatẽ Filij esse Christi humanitatem, vt sentiebat Eutyches, naturas confundens. Quod autem de ipsis naturis statuitur, de proprietatibus etiam earum essentialibus censendum est. Itaque rursus tam est Nestorianum negare de Christo, hunc hominem esse æternum, increatum, omnipræsentem, &c. nempe non quatenus Homo, sed quatenus Deus est: quam est Eutychianum & blasphemum dicere Christi Humanitatem esse æternam, increatam, omnipræsentem, quum Homo quidẽ sit Deus, at Humanitatis non sit Deitas, ac proinde neque in Humanitatem proprietates Deitatis, neque in Deitatem proprietates Humanitatis cadant. Sed hoc quoque fortassis non minus commodè per synecdochen explicaretur: quæ quidem modo simplex est, modò duplex. Simplex, quum duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad eum, alterius tantum naturæ respectu, propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti personæ in concreto quod vnius & quidem alterius naturæ proprium est, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiam sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequam ascenderet. Nam in his totus Christus, est subiectum, quàuis ex vna duntaxat ipsius natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est: nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere, vt tamẽ alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua, vbi fides nostra? Nam nec seruare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit homo: & neutrum potest, nisi vnus & idem sit Deus & homo. Partis autem & Totius nomen sic velim accipi vt hoc mysterium patitur. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis conuertere ὁ ὤν, *Qui erat*, quàm *Qui est*. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestoris & Eutychetis, iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

16 Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

18 Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

19 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

20 Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

21 Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

22 Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

23 Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλεὶμ ὅτι ὕδατα πολλὰ

16 ‖Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitum dederit, vt quisquis credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam.

17 ‖Non enim misit Deus Filiũ suum in mundum vt damnet mundum, sed vt seruetur mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 Hæc est autem cõdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucẽ: quia sunt eorum mala opera.

20 Quisquis enim quæ mala sunt agit, odit lucẽ, nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipsius:

21 Qui verò dat operam veritati, venit ad lucem: vt manifesta fiant facta ipsius, quòd secundum Deum facta sint.

22 Postea venit Iesus & discipuli eius in Iudææ territoriũ: & illic degebat cũ eis, & ‖baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant il-

16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium suum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum nõ pereat, sed habeat vitam æternam.* 1.Ioh 4.9

17 *Non enim misit Deus Filium suum in mundum vt iudicet mundum, sed vt saluetur mundus per ipsum.* Inf.9 39, & 22.47

18 *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus est: quia non credidit in nomine vnigeniti Filij Dei.*

19 *Hoc est autem iudiciũ, quia Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorum mala opera.* Supra 1.4

20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius:*

21 *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifestentur opera eius, quia in Deo sunt facta.*

22 *Post hæc venit Iesus & discipuli eius in Iudæam terram: & illic demorabatur cum eis, & baptizabat.* Infra.4.1

23 *Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon iuxta Salim: quia aquæ*

---

16 *Ita enim*, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus, ab hoc loco videri posse Euangelistæ verba, explanantis sermonem quem Christus cum Nicodemo habuerat: sed non video quamobrem hoc sit comminiscendum. Imò verò Christum oportuit hæc omnia subiicere, nisi vellet sermonem in medio veluti cursu abrumpere.

17 *Vt damnet*, ἵνα κρίνῃ: id est ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi. Vulgata, *Vt iudicet*: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliam. scimus enim Dominum iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit. Sed præterea annotandum fuit, Damnandi verbum non significare ipsam actionem, sed ipsius damnationis causam: veluti si dicas maleficum quempiam a sua improbitate suisque sceleribus damnari, non autem à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non damnat, id est damnationis causa non est, (qui enim possit mors à vita proficisci?) sed Christi contemptus & peccata incredulos damnant. Et tamen Christus iustus iudex in reprobos sententiam feret. Denique Damnare nihil aliud hoc loco declarat quàm perdere, vt liquet ex verbo Seruandi, quod ipsi opponitur. ¶ *Vt seruetur mundus*, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est nõ vna Iudæorum gens, sed quicunque crediderit in eum, vt dixit superiore versiculo. Mundus ergo opponitur vni genti: & ineptè (nequid acerbius dicam) faciunt qui eiusmodi testimonia citant vt æternam Dei prędestinationem (quę certè vniuersalis esse non potest) euertant.

19 *Condemnatio*, ἡ κρίσις. id est condemnationis causa, sicut suprà exposuimus ipsum verbum κρίνειν. Nam quod Oseas de Israelitis dixerat 13.9. Perditio tua ex te est hoc Christus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit, perinde facit acsi negaret reprobos Dei voluntate nasci, quoniam ab hominibus gignuntur. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Vulgata & Erasmus, *Magis*: quæ interpretatio sic posset accipi quasi & lucem & tenebras dilexerint homines, sed magis tamen tenebras quàm lucem. quum potius declaret Christus homines cõtempta luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorem annotauimus Luc.18.14.

20 *Opera ipsius*, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In vno codice additur ὅτι πονηρά ἐστιν, Quòd mala sint: quod membrum opponitur ei quod in proximo versiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα id est, quòd secundum Deum facta sint.

21 *Qui verò dat operã veritati*, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Heb. עושה אמת [*hoseh emeth*:] id est (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) *Qui facit veritatem*. Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem: cui opponitur φαῦλα πράσσων, id est * qui animo sibi malè conscio à recta via deflectit, & aliud simulat, aliud agit. Sic facere pacem dicitur Iacob. 3.18, qui paci dat operam. ¶ *Secundum Deum*, ἐν Θεῷ. Heb. אל אלהים [*eth elohim*,] id est cum Deo, vt Gen. 6.9. Deo veluti duce præeunte, id est σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν ac proinde rectè & ex mandati diuini præscripto. Alij interpretantur, *Per Deum*, quia Deus efficit in nobis velle & operari: sed illa expositio est simplicior & accommodatior.

22 *In Iudææ territorium*, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. *In Iudæam terram*. Erasmus, *In terram Iudæam*. Est enim mollior collocatio, si totum præcedat pars sequatur. Sed Euangelistam opinor aliò respexisse. nam quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici proficisci in Iudęam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territorium ipsius Hierusalem, adeóque ipsa regio Iudææ vrbi circumiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est adeo vt putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vsquam reperias qui annotarit quamobrẽ sit ab Euangelista vsurpatum. Quinetiam in quodam vetusto codice cõperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem si sequaris, in aliam difficultatem incides multò maiorem, quomodo videlicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus. ¶ *Baptizabat*, ἐβάπτιζεν. Discipulorum videlicet ministerio, vt dicitur infrà.4.2. Fortassis vt eò apertius interior baptismus ab exteriore distingueretur.

23 *Aquæ multæ*, ὕδατα πολλά. Multi videlicet riui quorum etiam in eo tractu circa Aroër fit mentio in libris Mosis, non quod Iordanis ibi inundaret. Nam ὕδατος * appellatione singulari numero Iordanis intelligitur, vt Mat. 3,16 & alius fluuius quẽ nonnulli Eleuteram vocant circa Ægypti claustra, Act.8.36.

ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.

Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.

Suprà 1. 17, & 34.

Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.

Suprà 1.20.

Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.

lic, & veniebant ac baptizabantur.

24 Nódum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 Orta est ¨igitur quæstio *quibusdam* ex discipulis Iohannis ¨cum Iudæis de purgatione.

26 Venerúntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat ¨ apud traiectum Iordanis, cui tu || testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, ¨Homo non potest ¨ recipere quicquam ¨nisi fuerit ei datum è cælo.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, ||Non sum ego Christus, sed missus sum ¨ *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sposi qui stat & audit eum, ¨ gaudio gaudet propter vocem sponsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

31 Qui ¨supernè venit, supra omnes est: ¨ qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est.

multæ erant illic, & veniebant & baptizabantur.

24 *Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerem.*

25 *Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione.*

26 *Et venerunt ad Iohannem, & dixerũt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.*

27 *Respondit Iohannes & dixit, Non potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.*

28 *Ipsi vos mihi testimonium perhibetis quòd dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.*

29 *Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.*

30 *Illum oportet crescere, me autem minui.*

31 *Qui de sursum venit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo venit, super omnes est.*

---

25 *Igitur*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamen interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis conclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà 4.9. Sic apud Virgilium Ecloga 7, *Alternis igitur contendere versibus ambo Cæperunt.* ¶ *Cum Iudæis*, μετὰ τῶν Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codicibus scribitur μετὰ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus.

* 26 *Apud traiectum Iordanis*. πέραν Ἰορδάνου. Nempe Bethabara. Vide suprà, 1, 28.

27 *Homo*, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christum referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cęlitus consequutus: itaque Dei ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος pro ἐκεῖνος, *ille*, vt Matth. 26.72, & 74. Est igitur generalis sententia, quam tamen Iohannes sibi applicat: vt sit hic sensus, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habẽt id eis ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstantia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illum cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantùm abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contrà moneam diligenter vt ab eo vno * tanquam vere salutis auctore toti pendeatis. Sed videtur Hominis appellatio magnum habere momentum, ad declarandam humanæ naturæ miserrimam conditionem. ¶ *Recipere quicquam*, λαμβάνειν οὐδὲν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui, propterea quòd (vt modò dixi) non significat Iohannes quid velint aut quid conẽtur ambitiosi homines: sed ostendit illos istis conatibus nihil obtinere ac consequi posse, quoniam nulla ratione possunt vlla dona à Deo extorqueri, sed ab illius vnica benignitate, prout, & quibus ipsi placet, qua mensura vnumquenque contentum esse oporteat, & de eo laborare vt iis bene vtatur. Sic loquitur ipse Christus Matth. 20.23. Sic etiam canitur Psal. 75, & Paulus scribit, 1. Cor. 12, 11. Syrus interpres addit מן צבות נפשה [*men tsebuth naphscheh*] ex voluntate animæ suæ, id est suo arbitratu & prout ipsi libet, sicut infrà 5.19, conuertit ἀφ' ἑαυτοῦ, à semetipso quod planè appositè videtur Græco contextui adiici hoc loco posse. ¶ *Nisi*, ἐὰν μὴ. Hæ loquendi formulæ quibus plus significatur quàm verbis exprimatur, petitæ sunt è medio. Nam iusta loquutio fuerit. Sed oportet ei dari è cęlo. Neque hoc spectat propriè ad ministerij vocationẽ, de qua dicitur Heb. 5.5 quod Christus summum pontificatum non arripuerit, sed à patre vocatus eum in se receperit: sed ad dona Spiritus sancti cuique vocationi necessaria refertur. Est tamẽ hæc quoque ambitio eorum qui aliquid videri volunt, in Ecclesiasticis præsertim functionibus, reprehendenda, vtpote quæ teste Antichristiana hierarchia, quam vocant, Ecclesiam eò vsque labefactarit, vt de ipsius instauratione pene desperandum videatur: quum hoc ipsum malum eorum quoque non paucos inuaserit, qui remedium pollicentur, & ex bonorum præcipuè accusationibus falsis quæstum faciunt, nedum vt in ordinem se redigi sustineant.

28 [*Qui apparerem*] *coram eo*, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulgata & Erasmus, *Ante illum*: quæ loquutio est ambigua. Iam autem admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sententia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannem missum vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 *Gaudio gaudet*, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה [*sameach simchah*,] pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam voluptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. *Nam hunc scio mea solidè gauisurum gaudia*. Plautus, *Bene ei qui hoc gaudio gaudet*. Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

31 *Supernè*, ἄνωθεν. Vulgata & Erasmus, *Ex supernis*: quod nusquã memini legere apud idoneos auctores. Virg. Æn. 6, -*Vndè supernè plurimus Eridani per syluam voluitur amnis*. *
¶ *Qui è terra est*, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm

homo

homo, terrenæ videlicet fecis opificium. Itaque ἐκ hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, significatur id quod originem redolet, ideóque Erasm. posteriore loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι rectè interpretatus est, *Terrenus est*, pro quo habet Augustinus *Terra est*, sicut suprà vers. 6. dicitur esse Caro qui carnalis est. Cæterùm ita duo significat Iohannes: vnum, cæteros homines ex sese nihil verè diuinum & cæleste sapere vel loqui posse, quum (vt inquit Apostolus 2. Cor. 3,5,) ne cogitare quidem possint quæ Dei sunt, in doctrina nimirum salutis: alterũ, eos qui verè diuinum aliquid loquuntur, (loquũtur autem omnes quibus datum est & in quibus posuit Dominus sermonem reconciliationis, 2. Corin 5,19.) non nisi ex parte cognoscere, pro Spiritus mensura: & quicquid sapiunt, ipsos ex Christo vt perenni fonte haurire.

Vers.	Græce	Latine	Vers.	Vulgata	
32	Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.	Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit.	32	*Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.*	
33	Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.	Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖quòd Deus verax sit.	33	*Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus verax est.*	Rom. 3. 4
34	Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.	Nã *is demum* quẽ misit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus spiritum.	34	*Quem enim misit Deus verba Dei loquitur, non enim ad mensurã dat Deus Spiritum.*	
35	Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.	Pater diligit Filium, ‖& omnia dedit ei in manum.	35	*Pater diligit Filiũ, & omnia dedit in manu eius.*	Mat. 11. 27
36	Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.	‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non obtemperat Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.	36	*Qui credit in Filiũ, habet vitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.*	Haba. 2. 4 1. Ioh. 5. 10
	Κεφάλαιον δ.	CAP. IIII.		CAP. IIII.	
1	Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·	VT ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ipsum plures discipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem:	1	*VT ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:*	Sup. 3. 22
2	(Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)	(Quanquam Iesus ipse nõ baptizabat, sed discipuli eius)	2	*(Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)*	
3	Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	Reliquit Iudæã, & abiit rursum in Galilæam.	3	*Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*	
4	Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.	Oportebat autẽ eum transire per Samariam.	4	*Oportebat autem eum transire per Samariam.*	
5	Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Σιχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.	Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖Iacob Iosepho filio suo.	5	*Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.*	Gen. 33. 19 & 48. 22 Iosue 24. 32
6	Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.	Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, ita sedit ad fontem: hora *enim* erat quasi sexta.	6	*Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem: hora erat quasi sexta.*	

32 *Quod vidit & audiuit*, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε. Id est, quod plenè & perfectè cognitum habet. ¶ *Nemo*, οὐδεὶς: id est perpauci, vt qui pæne nulli videri possunt cũ cæteris collati. Nam hæc Ecclesiæ conditio semper fuit.

34 *Quem misit*, ὃν ἀπέστειλεν. Sic Terentius, *Vt placerent populo quas fecisset fabulas.* Ego perspicuitati studui. ¶ *Admetitur*, ἐκ μέτρου δίδωσιν. Ad verbũ, Dat ex mensura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulg. & Eras. *Dat ad mensuram*: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Eras. suppleuit pronomen αὐτῷ, ei, videlicet Filio quẽ misit: quàuis non desint qui hæc in genere explicẽt, quasi dicatur Deus nõ dare ex mẽsura, i. nõ depromere quasi ex vase sua dona, quũ sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filiũ pertinere satis liquet ex versiculo proximo. Verbum autem præsentis temporis vel accipitur loco præteriti *admensus est*, vel actum continuum notat. Nostrorũ autem temporum Eutychianos ex hoc loco colligentes omnium Deitatis proprietatũ in assumptã humanitatem realem effusionem, vt inde suam illam vbiquitariam carnẽ eliciant, cogitare saltẽ oportuit, ei quod ad mensuram est datum, non opponi quod infinitum est, sed id quod totum est & integrum, etiam si totum ipsum sit finitum: cuiusmodi sunt qualitates quæcunque à Deitate in res creatas conferuntur ex participatione, ne carne quidem Christi, quantumuis glorificati, excepta, quum sola Deitas sit infinita.

35 *Dedit ei in manum*, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth. 28. 18. Altera autem interpretatio, *Dedit per manum eius*, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filij, etsi verissima est, tamen nõ est accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicẽdum fuisset διδῶσιν quàm δέδωκεν.

36 *Non obtemperat*, ἀπειθῶν: siue, qui non est dicto Filij audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2. cap. 26, sicut Erasmus obseruauit. Possumus etiam vertere, *Qui se persuaderi à filio nõ sinit*. Est enim duplex ἀπείθεια, vna posita in intellectu, quum videlicet quispiam doctrinæ veritatis non vult assentiri, quo sensu opponuntur τὸ πιστεύειν & τὸ ἀπειθεῖν vt hoc loco, & Act. 14. 2: altera posita in volũtate & moribus, quæ ἀπείθεια in multis quoque reperitur, qui tamen assentiũtur doctrinę: & hactenus dici possunt πιστεύειν, vt Act. 8, 13. & alibi sæpe. Itaque malui generalem notationem huius verbi sequi quàm vertere, *Incredulũ esse*. Syrus sensum optima fide expressit, quum ἀπειθῶν verteret, *Qui non acquiescit.* ¶ *Non videbit vitam*, οὐκ ὄψεται ζωήν. Hebraism. pro Vita nõ fruetur, vt alibi exposuimus. ¶ *Manet*, μένει. Theophyl. legit μενεῖ, i. Manebit, & ita citat Cyprianus eo loco quẽ modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, & Syrus interpres: quod etiam est ἐμφατικώτερον. Vide Mat. 26, 39.

IN CAPVT IIII.

1 *Ipsum*, ὅτι Ἰησοῦς. Vulgata & Erasmus, *Quòd Iesus*. Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal. 48. 1.

6 *Ita*, οὕτως: id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata. Act. 20. 11, atque adeo apud Terentium & alios Idoneos auctores, vt Erasmus obseruauit: neque video qua ratione possis δεικτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. ¶ *Hora* [*enim*] *erat*, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1.

39: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus videlicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadam etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt supra, 1.27 & 30, & 39.40.41.42, & 45.47, & in omnibus penè narrationibus.

---

7 Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πιεῖν.

8 Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

9 Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρεῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πιεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

10 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν· σὺ ἂν ᾔτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

11 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

12 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

13 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

14 Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

15 Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

17 Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

18 Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.

8 Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

9 Dicit igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potū à me poscis quæ sum mulier Samaritana? (nō enim vtūtur Iudæi Samaritanis.)

10 Respōdit Iesus & dixit ei, Si scires donum illud Dei, & quis sit ille qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam.

12 Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hūc puteum, ex quo ipse bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Respondit Iesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista sitiet rursus:

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quā ego ei dabo, nō sitiet in æternu: sed aqua illa quā ego dabo ei, fiet in eo fons aquę salientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt nō sitiam, neque veniā hūc ad hauriendū.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni hūc.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

7 *Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.*

8 *Discipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.*

9 *Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? nō enim coūtūtur Iudæi Samaritanis.*

10 *Respōdit Iesus & dixit ei, Si scires donū Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.*

11 *Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: vnde ergo habes aquam viuam?*

12 *Nunquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filij eius & pecora eius?*

13 *Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum:*

14 *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.*

15 *Dicit ad eum mulier, Domine, da mihi hanc aquam, vt non sitiam, neque veniam huc haurire.*

16 *Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.*

17 *Respondit mulier & dixit, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia nō habeo virum.*

18 *Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc vere dixisti.*

---

9 *Igitur*, οὖν. Vide suprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. ¶ *Vtuntur*, συγχρῶνται. Vulgata, *Coutuntur*, quod vocabulum plane est barbarum & obscurum. Erasmus, *Commercium habent*, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, *Sextum*, inquit, *Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimùm.* Sunt autem hæc Euangelistæ potius quàm huius Samaritanæ verba. Cur enim ab illa Iesus de re plus satis omnibus nota admoneretur. Idcirco illa inclusi parēthesi. Cæterùm qui fuerint isti Samaritani, prius Chanæi dicti, qui tamen & ipsi à Iacobo per Iosephum mentiebantur se originem ducere, quę item fuerit illorum religio, qui cultus in monte Garisin ab eis institutus, quæ ipsorum aduersus Iudæos, & Iudæorum vicissim aduersus illos odia, adeo quidem vt à Synagoga magna Samaritani fuerint seuerissimo anathemate notati, partim ex sacris literis, partim ex Iosepho & recentioribus etiam scriptoribus intelligitur, vnde illud iactatum aduersus Christum conuitium, Samaritanus es, infrà 8.48.

10 *Donum illud*, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεάν, *donum*, neque plurali numero τὰς δωρεάς, *dona*: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono differere, de seipso videlicet quem Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. ¶ *Tu petiisses*, σὺ ἂν ᾔτησας. Vulg. *Forsitan petiisses*, quomodo etiam particula ἂν expressit infra 5,46, & 18,19.

11 *Quo haurias* ἄντλημα. Aug. tract. in Ioh. 25, vertit prouinciali proculdubio vocabulo, *Hauritorium.* ¶ *Aquam illam viuam*, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Id est verè perennem & profluētem. Hic quidem non dubium est quin allegorice per Aquam intelligatur immēsa illa charitas Dei erga nos in Filio, effusa in corda nostra per Spiritum sanctum in vitam æternā, cuius fit mentio Rom. 5.5. neque video cur aliter sit explicandū quod scriptum est suprà, 3.5. Cæterùm aquam viuā appellat quæ perpetuò scaturiat, ita vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat neque aliam aquam sitiat: opponēs eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deinde ab effectu sic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducā hanc vitā ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem. 2.13, Ioel. 3.18, Zach. 13.1.

20 In hoc

19 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

20 Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

21 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

22 Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

23 Ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

24 Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

25 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

26 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

27 Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἢ τί λαλεῖς μετ᾽ αὐτῆς;

28 Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

29 Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

30 Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

31 Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταί, λέγοντες, Ῥαββί, φάγε.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

20 Patres nostri ¨ in hoc monte adorauerũt: & vos dicitis ‖ Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit ¨ tempus quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

22 ‖ Vos adoratis ¨ quod nescitis, ¨ nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quũ veri adoratores adorabunt Patrem ¨ Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

24 ‖ ¨ Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum (¨ qui dicitur Christus,) quum venerit ille, nobis annuntiabit ¨ omnia.

26 Dicit ei Iesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.

27 ¨ Interea verò venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd ¨ cũ muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in vrbem, dixitque ¨ eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcũque feci: num iste est Christus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 Interim autem rogabãt eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

19 *Dicit ei mulier, Domine, video quia Propheta es tu.*

20 *Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis quia Ierosolymis est locus vbi adorare oportet.* Deut.12.6

21 *Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.*

22 *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.* 4.Reg.17.29

23 *Sed venit hora, & nũc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*

24 *Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & veritate oportet adorare.* 2 Cor.3.17

25 *Dicit ei mulier, Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus: quum ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.*

26 *Dicit ei Iesus, Ego sum qui loquor tecum.*

27 *Et continuò venerunt discipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?*

28 *Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*

29 *Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipse est Christus?*

30 *Exierunt ergo de ciuitate & veniebãt ad eum.*

31 *Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, manduca.*

20 *In hoc monte*, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, nempe Garisin. qua de re vide Ioseph. antiq. lib.11.cap.8.

* 21 *Tempus*, ὥρα. i. καιρός. Gallicè. *La saison*. Vulg. *hora*.

22 *Quod nescitis*, ὃ οὐκ οἴδατε. Ergo sine fide: ex quo consequitur omnes semel damnandas esse ἐθελοθρησκείας. ¶*Nos adoramus*, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν. Accenset sese homo hominibus, Iudæus Iudæis. Adorat igitur Christus vt homo seipso vt Deo minor, adoratur etiam ab Angelis vt Deus seipso vt homine maior

23 *Spiritu ac veritate*, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abũdat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth.3.11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb.7.c.16, in sese videlicet cõsideratum, & quatenus cul- * tus iste ritibus & materia caducis cõstabat: ac simili prorsus ratione veritati confert non mendacium, sed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hic differit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 *Deus est Spiritus*, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterũ adiunctus articulus ostẽdit Deum esse subiectũ, Spiritũ verò attributũ, quemadmodũ supra 1.1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalẽ cõstructionis ordinẽ. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ vniuersim consideratæ tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hîc agi putet.

25 *Qui dicitur Christus*, ὁ λεγόμενος χριστός. Hæc sunt verba Euangelistæ, nomen Messiæ Græcè explicantis, nõ ipsius mulieris Græcè nescientis, ideo à nobis parẽtheseos signo inclusa: sicut sunt etiã a Syro interprete omissa. ¶*Omnia*, πάντα. Ad salutem videlicet spectantia. Itaque particula vniuersalis ad id de quo agitur est restringenda, quod est sæpissimè in his libris obseruandum. *

27 *Interea*, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino quod ad verbum dicimus in vernaculo sermone, *sur cela*, vel, *sur ce propos*. ¶*Cum muliere*, μετὰ γυναικός: i. inquit Eras. cum ea, quæ nimirũ Samaritana esset: quo modo etiam video hunc locũ a plerisque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimẽdæ huic sententiæ dicendũ erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικός, vt infra, versu 39 & 42, quod etiam annotauimus supra, 3.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, vt pote quæ sunt illum Hierusalem vsque sequutæ, & ipsi ministrabant: sed tamẽ neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus est quasuis, neque vbiuis, sed ita vt omnis maledicendi occasio quantumuis suspiciosis hominibus eriperetur.

28 *Eius loci hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in superiorem versiculum non ita apposite Erasmus annotarat. Si tamen simplici relatiuo vsus esset Euangelista, obscurè esset loquutus. Conati autem sumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω
φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.
Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλ-
λήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶ-
μά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμ-
ψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.
Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμη-
νόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδού,
λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς
Matt. 9.37 luc. 10.2 ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευ-
καί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.
Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ
συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ
ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.
Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός,
ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ
θερίζων.
Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ
ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκα-
σι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσελη-
λύθατε.
Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπί-
στευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ
τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης,
Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.
Ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμα-
ρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ᾽ αὐ-
τοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.
Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ
τὸν λόγον αὐτοῦ.
Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι
διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ
γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός
ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.
Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐ-
κεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.
Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι
Matt. 13.58 mar. 6.4 luc. 4.2 προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν
οὐκ ἔχει.
Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐ-
δέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑω-

32 Ille autem dixit eis, Ego ci-
bum habeo quo vescar, quē vos
nescitis.
33 Dicebant ergo discipuli alij
ad alios, Nū quis attulit ei quo
vescatur?
34 Dicit eis Iesus, Esca mea est
exequi voluntatē eius qui misit
me, & perficere ipsius opus.
35 Nónne vos dicitis, ¨Adhuc
quadrimestre *spatium* superest,
& messis aderit? ‖Ecce, dico vo-
bis, attollite oculos vestros, &
spectate regiones: nā albæ iam
sunt ad messem.
36 Qui autem metit, mercedem
accipit, & cogit fructum in vi-
tam æternā: vt & qui seminat,
¨simul gaudeat, & qui metit.
37 Nam in hoc ¨dictū illud ¨ve-
rum est, Alius est qui seminat,
& alius qui metit.
38 Ego misi vos ad *id* metendū
in quo vos non laborastis: alij
laborauerunt, & vos in labores
eorum introistis.
39 Ex vrbe autē illa multi Sa-
maritanorū crediderunt in eum
propter sermonem mulieris, te-
stantis *ac dicentis*, Certè dixit
mihi omnia quæ feci.
40 Quū ergo venissent ad eum
Samaritani, rogarunt eum vt a-
pud ipsos maneret: & mansit i-
bi duos dies.
41 Ac multo plures crediderunt
propter sermonem ipsius.
42 Et mulieri dicebāt, Non am-
plius ¨propter tuos sermones
credimus: ipsi enim audiuimus,
& scimus hunc esse verè Serua-
torem illum mundi, Christum.
43 Duobus autem post diebus
exiit inde, & abiit in Galilæam.
44 Ipse enim Iesus‖¨testatus fue-
rat, Prophetam in sua patria ho
norem non habere.
45 Quum ergo venisset in Gali-
læam, exceperunt eum Galilæi,

32 *Ille autem dixit eis, E-*
go cibum habeo mandu-
care quem vos nescitis.
33 *Dicebant ergo discipuli*
adinuicem, Nunquid ali-
quis attulit ei manduca-
re?
34 *Dicit eis Iesus, Meus*
cibus est vt faciam volun-
tatem eius qui misit me,
vt perficiam opus eius.
35 *Nónne vos dicitis quòd*
adhuc quatuor menses
sunt, & messis venit? Ec-
ce, dico vobis, leuate ocu-
los vestros, & videte re-
giones, quia albæ sunt iā
ad messem.
36 *Et qui metit, mercedem*
accipit, & congregat fru-
ctum in vitam æternam:
vt & qui seminat simul
gaudeat, & qui metit.
37 *In hoc enim est verbum*
verum, quia alius est qui
seminat, & alius est qui
metit.
38 *Ego misi vos metere*
quod vos non laborastis:
alij laborauerunt, & vos
in labores eorū introistis.
Ex ciuitate autem illa
39 *multi crediderunt in eum*
Samaritanorum, propter
verbum mulieris testimo-
nium perhibentis, Quia di-
xit mihi omnia quæcun-
que feci.
Quum venissent ergo ad
40 *illum Samaritani, rogaue-*
runt eum vt ibi maneret
& mansit ibi duos dies.
Et multo plures credi-
41 *derunt propter sermonem*
eius.
Et mulieri dicebant,
42 *Quia iam non propter tuā*
loquelam credimus: ipsi e-
nim audiuimus, & scimus
quia hic est verè Salua-
tor mundi.
43 *Post duos autem dies e-*
xijt inde, & abijt in Ga-
44 *lilæam.*
Ipse enim Iesus testimo-
nium perhibuit quia Pro-
pheta in sua patria hono-
rem non habet.
45 *Quum autem venisset*
in Galilæam, exceperunt

35 *Adhuc quadrimestre [spatium] superest*, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Adhuc quatuor menses sunt.* Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, vt Genes. 40.12, & 18. Ionæ 3.4, & infrà 7.33. * Cæterùm in hoc toto allegorico sermone, per eos qui serunt Prophetæ: per messores Apostoli: per messem credentes, & in horreum Ecclesiæ colligendi significantur.

36 *Simul gaudeat*, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est quod scriptum est Heb. 11.40.

37 *Dictum illud*, ὁ λόγος: i. parœmia seu prouerbiū illud, vt ex Chrysostomo disertè explicat Theophylact. Cic. de Oratore, *Bona dicta, quæ salsa sint: nā ea dicta appellantur proprio iā nomine.* Et huc spectat senarius ille à Camerario citatus, ἄλλοι μὲν σπείρουσ᾽, ἄλλοι δ᾽ αὖ ἀμήσονται. ¶ *Verū*, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophyl. Romano nullus est additus articul⁹, & quisquis Grecè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullū hic esse locum articulo.

42 *Propter tuos sermones*, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco λαλιὰ non declarat loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma lingue, (vt accipitur Mat. 26.73, & Mar. 14.70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista suprà versu 39. Syro etiam interprete vtroque loco eandem vocem vsurpāte. Vetustissimus noster codex eodem sensu pro λαλιὰν habet μαρτυρίαν, quæ fortasse fuit illius interpretatio, & ex albo in contextum irrepens, illius expungendi occasionem præbuit, integra tamen manentē sententia. Vetus autem interpres barbarè loquelam interpretatus est. Erasm. *Orationem:* quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 *Testatus fuerat*, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus: quiq; valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus, nempe Canan, Galilææ oppidū, vt mox declaratur versu 46, non autem in Nazareth patriam suam. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, *fecerat & venerant:* & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε *fecerat.*

46 *In*

ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

46 Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

47 Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

48 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

49 Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικὸς, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

50 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

51 Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

52 Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

53 Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

54 Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Κεφάλαιον ε.

1 ΜΕτὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

2 Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, πέντε στοὰς ἔχουσα.

---

quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis in festo: nã & ipsi venerant ad festum.

46 Venit igitur Iesus rursum Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem in Capernaũ regius quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæã, abiit ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filium: erat enim moribundus.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur puerulus meus.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse, ac domus eius tota.

54 Hoc rursus, *id est* secundum signum edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

CAP. V.

1 POst hæc erat festũ Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

2 Est autem Hierosolymis ad *portam* pecuariã, piscina quę nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

---

eum Galilæi, quũ omnia vidissent quæ fecerat Ierosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diẽ festum.

46 *Venit ergo iterũ in Cana Galilææ, vbi fecit aquã vinum. Et erat quidã regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.* Suprà, 2.a 12

47 *Hic quum audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eũ, & rogabat eum vt sceñderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.*

48 *Dixit ergo Iesus ad eũ, Nisi signa & prodigia videritis, non creditis.*

49 *Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.*

50 *Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.*

51 *Iam autem eo descendẽte serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicẽtes quia filius eius viueret.*

52 *Interrogabat ergo horã ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.*

53 *Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus viuit & credidit ipse & domus eius tota.*

54 *Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, quum venisset à Iudæa in Galilæam.*

CAP. V.

1 *POst hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.*

2 *Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.* Leuit. 24.2 deut. 16.1

---

46 *In Capernaum*, εἰς Καπερναούμ. Hoc ergo per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem. ¶*Regius quidam*, τις βασιλικός: i. ex Herodis aulicis & eorũ numero qui plurimum apud eum poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchæ nomen haberet, tamen, si nominis ambitionem excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet ex Mar.6.14. Vulg. *Regulum* interpretatur, qui à Græcis non βασιλικός sed βασιλίσκος dicitur: Syrus verò interpres *Seruum regis*, pro quo Gallicè dixerimus, *Officier du Roy*.

47 *Vt descenderet*, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Ascendere ac Descendere, etiã non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita vt alibi dicitur. ¶ *Erat enim moribundus*, ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. Vide Luc.7.2. Vulg. *Incipiebat enim mori* Eras. *Agebat enim animam.* Vterque admodum impropriè. Sed ex hoc loco apparet Aristotelem sapiẽter admodum inter τὸ μέλλον & τὸ ἐσόμενον distinguere.

50 *Viuit*, ζῇ: id est, valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, *Non est viuere, sed valere vita.*

52 *Melius habuerat*, κομψότερον ἔσχεν, i. ἐπὶ τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν, id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

1 *Festũ*, ἑορτή. Pẽtecoste videlicet quantũ colligere licet ex cap.7.2. vt etiã cõiicit in hũc locũ Cyril. Alij festũ hoc volũt fuisse Tabernaculorũ, alij Pascha: quod in medio relinquo. *

2 *Ad [portã] pecuariã*, ἐπὶ τῇ προβατικῇ. Subaudi πύλῃ. Heb. [שער הצאן] *Schahar hatson*,] Neh.3.1, & 32. & 12.39, vt Græcus etiã interpres vertit. & hæc ipsa fortasse fuit piscina quã extruxisse dicitur Ezechias 2.Reg.18 17, & 20.20. Malè igitur legit Theophyl. a vetustior. aliis deceptus προβατικῇ κολυμβήθρᾳ. Erat autẽ hæc porta tẽplo propinqua, ideóque ab Eliasib Põtif. Max. extructa & sanctificata, Neh. 3.1. ideo προβατικὴ cognominata, quod ibi pecora vænirẽt, vel eò saltẽ potissimũ adducerẽtur sacrificãda, vbi peropportuna fuit piscina tum adaquãdis, tum etiã abluendis pecudibus antequã corã Domino sisterẽtur. Syrus autẽ interpres totũ hoc ἐν τῇ προβατικῇ nõ legit. ¶*Piscina*, κολυμβήθρα. Sic rectè Vetus interpres, non habita ratione Græci etymi quod aquarũ collectionẽ designat ad natandi & vrinandi voluptatẽ comparatarũ, cuiusmodi illa fuit in qua Herodes Magnus Aristobulum fraude submersit, vt narrat Iosephus lib. antiq.15. cap. 3, vt etiam Latini piscinas initio viuaria siue ἰχθυοτροφεῖα vocarunt, longius postea translato nomine, vt apparet ex Columel. lib.1, cap.5.

¶*Beth-esda*, Βηθεσδά. In vulgata editione & apud Tertull. de baptismo, & aduersus Iudæos legitur *Bethsaida*, & Græcè in Theophylacto Romano, Βηθσαϊδά: scriptura proculdubio, propter horum nominum affinitatem à librariis & aliis Hebrææ linguæ imperitis deprauata. Vetustissimus codex meus habet Βηζαθά, quod fortasse scriptum est pro *Bezetha*, quæ vna fuit ex Hierosolymorũ collibus, Ophlæ proxima, vt declarat Iosephus de bello Iudaico, lib. 6. c. 6. Græci codices emendatiores, summo consensu legunt *Beth-esda*, id est domum effusionis ab אשד [*esched*,] quod cognomen non à fundendo victimarum sanguine ductum est, vt nonnulli perperam senserunt, (nec enim ibi, sed apud altare mactabantur hostiæ) sed proculdubio ab aquęductu, cuius auctor fuisse dicitur Ezechias, 2. Reg. 20. 20. & cuius fit etiam mẽtio Es. 8, 6. & Neh. 3. 15. At Syrus interpres habet *Beth-chesda*, id est, Domum beneficentiæ, quod maximè probo: ex eo nimirum extraordinario miraculo quod illic in valetudinarios edi solebat, hac piscina tandem cognominata. Vide infrà 9. 3. *

3 Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

4 Ἄγγελος γὰρ κυρίου κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δή ποτε κατείχετο νοσήματι.

5 Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακονταοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

6 Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

7 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

8 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.

9 Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

10 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον. Iere. 17. 2

11 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

12 Ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

13 Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorum, claudorum, aridorum, expectãtium aquæ motum.

4 ¨Angelus enim descendebat ¨certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus ingressus erat post aquæ turbationẽ, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

5 Erat autem quidam illic tricesimum octauum annum ¨agens in morbo.

6 Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?

7 Respõdit ei ægrotus ille, Domine, non habeo ¨qui, quũ turbata fuerit aqua, immittat me in piscinã: sed interim dũ ego venio, alius ante me descendit.

8 Dicit ei Iesus, Surge, attolle grabatum tuum & ambula.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

10 Iudæi ergo dicebant ei qui curatus fuerat, Sabbathum est, ‖non licet tibi attollere grabatum.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Attolle grabatum tuum, & ambula.

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Attolle grabatũ tuum, & ambula?

13 Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim ¨euaserat ¨e turba quę erat in illo loco.

3 *In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.*

4 *Angelus autẽ Domini descendebat secundũ tempus in piscinam, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinã post motionem aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.*

5 *Erat autem quidã homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.*

6 *Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?*

7 *Respondit ei languidus, Domine, hominem nõ habeo vt quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinã: dum venio enim ego, alius ante me descẽdit.*

8 *Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.*

9 *Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum in die illo.*

10 *Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.*

11 *Respondit eis, Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuũ, & ambula.*

12 *Interrogauerunt ergo eũ, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?*

13 *Is autẽ qui sanus fuerat factus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit à turba constituta in loco.*

4 *Angelus enim*, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additur Κυρίου, *Domini*. Non est autem probabile Angelũ consueuisse visibili specie descendere: sed ex aquæ repentina turbatione & consequente miraculo, cuius is demum erat particeps qui primus in piscinam descendebat, satis constitisse diuinitus id fieri, quod tamen non ambigo quin ad naturalem causam aliquam plerique traduxerint. ¶*Certo momento*, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, *Secundum tempus*. Vide Act. 1. 7. Tertul. in libro de baptismo putat semel quotannis id factum.

5 *Agens in morbo*, ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, *Habens in infirmitate*. Eras. *Morbo tenebatur*, paulo longius recedens a Græcis. Ego spectaui quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiã in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem Euangelista vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat iste debilitatus vt consistere non posset.

7 *Qui immittat*, ἵνα βάλλῃ. Hebr. לשלח [*lischlach*,] pro quo dicunt ferè Græci τὸ ἐμβάλλειν.

13 *Euaserat*, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamento reperitur nisi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba, quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortassis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinẽ commoto mari conferre, vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare. Quòd autẽ arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενίζω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulg. *Declinauit*. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarũ diuerticula dicũtur

ἐκνεύσεις

ἀνεδόσας. Sed vtendum erat plusquamperfecto, & superior significatio videtur expressior. ¶[E] *turba quæ erat in illo loco*, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cum ἐξένευσε quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοὶ γένηται.	14	Postea inuenit eum Iesus in templo: & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi fiat.	14	*Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*
Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.	15	Abiit homo ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eũ fecerat.	15	*Abijt ille homo, & nũtiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanum.*
Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.	16	Ac propterea persequebãtur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.	16	*Propterea persequebãtur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbatho.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.	17	Iesus autem respõdit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.	17	*Iesus autem respondit eis, Pater meus vsquemodò operatur, & ego operor.*
Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.	18	‖Propterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia nõ solùm soluisset Sabbathum, sed & ¨ Deum dixisset patrem ¨suum, æqualem se faciens Deo.	18	*Propterea ergo magis quærebant eũ Iudæi interficere, quia nõ solùm soluebat Sabbathũ, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Infrà, 7.19
Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.	19	Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, ¨nõ potest Filius ¨ à semetipso operari, ¨ *id est* nisi ¨ viderit Patrem operantem: quçcunque enim ille facit, hæc etiam Filius ¨pariter facit.	19	*Respõdit itaque Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, nõ potest filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*

18 *Deum*, τὸν Θεόν. Articulus ostendit τοῦ Θεοῦ nomen habere rationem subiecti cui nomen patris attribuatur: quod in Græco sermone planum est: in Latino verò ambiguum. Ideò verborum collocationem mutaui, quamuis ne sic quidem tota orationis ambiguitas tollatur. ¶ *Suum*, ἴδιον: id est sibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4. 22. Verùm quum Christus communem faciat Patri & sibi diuinam illam vim cuius manifestum specimen in illa sanatione ediderat, inde rectè colligens se non esse violatorem legis Sabbathi, qua humana tantum opera, non diuina, ne ea quidem quæ per homines exequenda præceperat Deus, interdicebantur: isti, neglecta responsionis istius vi, quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorum prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant.

19 *Non potest*, οὐ δύναται. Annotauimus Marc. 6. 5, τὸ μὴ δύνασθαι interdum poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro Nolle. Nã inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nazianzenus λογ. β. περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamẽ hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ, siue toti personæ tribuas: nisi quis hoc accipiat absurdissimè pro imbecillitatis argumento, quòd quum Pater & Filius sint vnicus Deus, (personæ videlicet sic numero duæ, vt sint essentiæ respectu vnum, suisque personalibus proprietatibus non separatæ sed distinctæ) Filius nihil velit aut possit nisi quod Pater in ipso, & ipse in Patre velit & possit. Quòd si potius, (vt omnino faciendum arbitror) non ad Filij deitatem per se, sed coniunctim cum assumpta humanitate cõsideratam, istud referatur, verum id quoque comperietur, singulari cum ipsius humanitatis Christi dignitate non imbecillitate: τῷ λόγῳ nimirum sic dirigẽte sibi personaliter vnitam humanitatem vltrò obsequentissimam, vt sicut naturæ, sic etiam volũtates & operationes sint quidem duæ numero distinctæ, aduersus Eutychianos, Monophysitas & Monothelitas, at non separatæ, vt sentiunt Nestoriani, sed prorsus & inter se & cum Patre consentientes: adeo vt sicut vna est Christi persona, ita sit etiam duarum voluntatum & operationum vnicum apotelesma, siue ipsarum operantium naturarum effectum. ¶ *A semetipso*, ἀφ' ἑαυτοῦ. Id est suo vnius impulsu, siue solus, quasi sit Christus Patri separatim συνεργὸς sicut reliqui homines qui spiritu ipsius agũtur. quum sit vnum cum patre, quatenus Deus: vt patri ὁμοούσιος, quatenus Filius: vt vnicum cum Filio Dei ὑφιστάμενον, quatenus θεάνθρωπος, & vt plenissimè ab inhabitãte deitatis plenitudine in sua carne ab ipso conceptionis momẽto sanctificatus, ideóque nihil agat suo solius arbitrio, sed omnia ex Patris voluntate. ¶ [*Id est*] *nisi viderit*, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, *Nisi quod viderit*, vt pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Eras. posse etiam expungi particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebrçorum, de quo diximus Matth. 20. 12. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est *illud*, quod nimirum facit Filius. Sed maior hic oritur scrupulus. Ea enim est natura particulæ *Nisi*, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si neget: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eum, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, imò verò omnes quos traxerit, vt explicat disertè Christus infrà, 6. 37. & 45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quẽquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem faciẽtem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulam *Nisi* non constituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partem duntaxat? vt si argumẽtationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quod prius viderit Patrem facientem. Ergo filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud *A seipso* non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, *Nisi* quod viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ' ἑαυτοῦ, i. à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi ellipses inueniri, vt infrà, vers. 30,

& 6 27 & 7.4. Postremò verò putaui illud quoque annotandū, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare q̄ οὐκ ἐργάζεσθαι. ex quo etiā apparet τὶ ποιεῖν, idē prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι, quod opponitur verbo שבת [*schabath*] i. feriari, vnde Sabbathum dictum: de cuius quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo vt perspicuitati studerē, conuerti *οὐδὲν ποιεῖν, non operari*, & *τὶ ποιοῦντα, operantem*, sicut in nostro vulgato sermone, *Ne faire rien*, & *ne besongner point*, synonyma sunt, item *faire quelque chose*, & *besongner*.

¶ *Viderit Patrem operātem, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα.* In hoc sermone duo verba vsurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre. illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cum diuina hypostatice coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinam naturam hæc referas, præterquā quòd subtilissimè hęc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præsertim Nazianzenus, in hunc locum aduersus Arianos disserunt) videbitur etiam Christus non magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea, sicut veteres fatentur, propriè, humanæ assumptæ naturæ respectu, Filium dici missum in carnem, & Patrem illi iudicium dedisse, Filio datā esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura, tum quatenus Christus est homo Deus essentialiter in Filij persona, tum quatenus est primogenitus inter multos fratres: quam posteriorem gratiam Scholastici habitualem vocant, ab altera meritò distinctam quam appellant vnionis gratiam: distinctione tantò studiosius obseruanda, quantò maiores hodie turbas parit eius ignoratio, siue dissimulatio. Nam Monstrare idem declarat atque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere, id est illam vim recipere: quod idem paulo pòst significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius auctorem non habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus: & quanuis hæc ita dicat vt, sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodum & aliis plurimis locis, séque veluti discipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. Denique sic Athanasius in disputatione contra Arrianos hoc mysterium planissimè simul & breuissimè his verbis explicat, *Quum Christus sit potentia Dei, quæcunque facit hæc potentia, facit & ipse pater: & omnia quæ indiscretè operatur pater, & ipse operatur.* Pater igitur dicitur demonstrare & Filius audire. quia Pater communicando essentiam communicat scientiam. * ¶ *Pariter* ὁμοίως. id est æquè ac non minus, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nazianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοιότητα ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quòd in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filij virtus ac dignitas. Non cōparari certè bona opera inter se, sed vnius eiusdémque ἀποτελέσματος siue effecti auctores dici Patrem & Filium, etiam incarnatum, & per carnem, quæ carnis sunt, efficientem, liquet etiam ex eo quòd non dixit Christus, ταῦτα ὅμοια ποιεῖ, id est istis facit similia, sed ταῦτα ὁμοίως ποιεῖ, id est ista pariter facit. Sic enim interpretari malui quàm *Similiter* vel *Itidem*, vt scopulum illum ad quem Samosateniani, & Arriani, & alij tam multi naufragium fecerunt, euitarem. * Tertull. aduersus Praxeam hunc locū citans ex professo particulam tamen istam non legit.

v.	Greek	Latin	Vulgate
20	Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	Pater enim amat Filium, & omnia monstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora monstrabit ei, "vt vos miremini.	*Pater enim diligit Filium, & omnia demōstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini.*
21	Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & filius quos vult viuificat.	*Sicut enim Pater suscitat mortuos & viuificat, sic & Filius quos vult viuificat.*
22	Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ·	"Nec enim Pater iudicat quēquam, sed omne iudicium dedit Filio:	*Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*
23	Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα· ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	Vt omnes "honorent Filium prout honorant Patrem: qui nō honorat Filium, non honorat Patrem vt qui miserit eum.	*Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.*

20 *Vt, ἵνα.* Id est ὥστε ὑμᾶς θαυμάζειν, adeò vt miremini. * Nec enim finis hic videtur notari, sed euentus. & alibi quoque notauimus ἵνα pro ὥστε interdum vsurpari.

22 *Nec enim Pater iudicat quenquam, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα.* Iudicandi verbum hoc loco, & paulo pòst versu 27 & 30, respondet verbo שפט [*schaphat*] quo videlicet significatur συνεκδοχικῶς plenum imperium ac summa mūdi administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomen illud Dei יהוה [*Iehouah*,] in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים [*elohim.*] Annotat etiam Erasmus, Cypriantū duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδὲν, id est *nihil:* quæ lectio sanè aptior videtur quàm altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicēdi genera explicentur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcantur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mundum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in persona filij, manifestati in carne, mundum regat. Ergo nō simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed volūtatem Patris, infrà versu 30, & capite 6.38: sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed eius a quo erat missus. infrà, 7.16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quū reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius non peccasse, infrà, 9.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1.8. Omnibus autem istis, quibus nihil diuinius dici potuit, occasionem præbuit impia istorum calumnia, qui falso prætextu obseruandæ externæ quietis Sabbathi, Christum statuebant Deo aduersarium, id est Deum sibi ipsi & patrem Filio repugnantem.

23 *Honorent, τιμῶσι.* Ostēdit verum vsum mandati Sabbathi, à quo illi potissimum aberrabant, opere diuino manifestissimo & extraordinario, quo ad Dei gratiam agnoscendam inuitabantur, ad illius effectorem calumniādum abutentes, in quo tamen vno coli vult pater.

	Graece		Latine (Beza)		Vulgata
24	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.	24	Amen amen dico vobis, qui ¨sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & ¨in condemnationem non veniet: sed ¨transiuit à morte in vitam.	24	*Amē amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit: sed transit à morte in vitam.*
25	Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.	25	Amen amen dico vobis, aduentat tempus, & nunc est, quū mortui audient vocē Filij Dei: & qui audierint, viuent.	25	*Amē amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audiēt vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent.*
26	Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.	26	Sicut enim Pater habet vitā in seipso, sic dedit & Filio ¨habere vitam in seipso.	26	*Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitā in semetipso.*
27	Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.	27	Et ¨auctoritatem ei dedit etiam ¨iudicium exercēdi, ¨quatenus Filius hominis est.	27	*Et potestatem dedit etiam iudicium facere, quia Filius hominis est.*
28	Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ·	28	Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius:	28	*Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius:*
29	Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.	29	‖ Et ¨prodibunt, qui bona fecerint, ¨in resurrectionem vitę: qui verò mala egerint, in resurrectionem condemnationis.	29	*Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionē vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.* Mat.25.41

24 *Sermonem meum*, τὸν λόγον μου. Rursum attingit qua in re posita fuerit sanctificatio Sabbathi, & cuius causa iuberentur à suis operibus domesticis abstinere Israelitæ. ¶ *Condemnationem* κρίσιν. id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam condemnari & habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt suprà, 1.20, & 3.15.16.17, & 36. ¶ *Transiuit*, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurū acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Ephesiorum 2.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient temporis enallagen.

26 *Habere in seipso*, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. id est, (inquit August. in Ioh. tractatu 99) Genuit filium, qui & ipse vita est. Idem de Trinit. lib. 1. cap. 11, Secundum formam Dei, sicut habet pater vitam in semetipso, ita dedit filio vitam habere in semetipso. Et hæc quidem ille, cui prorsus assentior. Sed hoc tamen adiicio, hunc spiritum viuificum, interuentu carnis, per fidem à nobis participatæ, nobis communicari, ac proinde non de nuda Deitate Filij, sed in carne manifestati hoc accipiendum, neque naturis, neque essentialibus earū proprietatibus separatis, sed distinctis.

27 *Auctoritatem*, ἐξουσίαν: id est summum ius. Vulgata & Erasmus, *Potestatem*: rectè quidem, sed ambiguè. ¶ *Iudicium exercendi*, κρίσιν ποιεῖν: id est gubernandi & administrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis potestatem habeat. ¶ *Quatenus Filius hominis est*, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστὶ id est, quatenus homo est. Filium hominis nihil aliud quam humanam naturam in genere declarare quam Filius assumpsit, ideóque non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus veteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, non modo Syrus interpres hæc annectit proximè sequenti versiculo, sed etiam Chrysostomus, & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniungenda cum sequentibus & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: vt sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filium autem Dei esse, apparebit ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum puto huius distinctionis auctorem fuisse, quanuis falsa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: vt planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius verba Erasmus in hunc locum vel non satis attentè legit, vel nō satis accuratè descripsit. Sic enim ille ad verbum, *Nolite, inquit, mirari si quum me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens, Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse vt homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso.* Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modò ista connectere cum præcedentibus, id est cum verbo ἔδωκεν: sed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeo receptæ lectioni: & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt causa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ obiectioni opposita, quia nimirum necesse sit vt homo aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego non dubito quin potius referendū sit ad illud quod est propinquius: vt sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, vt etiam quà homo est, iudicet mundum: id est Filium, non modò quatenus Deus vnus est cū Patre, (quod mysterium ignorabant Iudæi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, vt etiam iudicet mundum, quatenus est homo: vt qui, excepto eo qui subiecit ipsi omnia, cæteris rebus in cælo & in terra dominetur: sicut rectè hunc locum exposuit doctiss. interpres. Hanc autem explicationem confirmat particula καὶ addita, quæ alioqui prorsus redundaret. Deinde (vt rectè annotat Chrysostomus) si ideo dicatur Filius iudicandi potestatem accepisse quia homo est, nihil prohiberet omnes homines iudices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi vidit ille, ideóque aliam distinctionem quæsiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Postremò Christus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt se ostenderet hominem quidem esse, sed ita vt opus Filij esset opus Patris, penitus quicquid ageret Filius approbantis, imo nihil nisi in Filio in carne manifestato agentis. Suam enim æternam hypostasin Christus in omnibus istis sermonibus non per se, sed vt carne indutam,

considerat: sic tamen vt paulatim Iudæos nihil aliud quàm hominem ipsum esse arbitrantes, ad intelligendum quod in ipso erat inuisibile, ex virtute planè diuina & αὐτοκρατορίᾳ in ipsius dictis ac factis manifestè elucescente, alliciat, Iudæorum videlicet captui sese accommodans. Ergo germana hæc est huius loci distinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti *Quatenus*, quasi καθότι vel καθὼς scriptum sit: à qua interpretatione neque Augustinus neque Cyrillus hactenus dissentiunt, quum ille exponat καθὼς υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί, *Velut homo est*: iste verò, *Vt homo est & creatura.*

29 *Prodibunt*, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è sepulchris videlicet. Vulgata, *Procedent.* Rectè autem annotat Erasmus, post ἐκπορεύσονται addendam esse hypodiastolen, vt intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, vna bonorum, altera malorum. ¶ *In resurrectionem vitæ*, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id est, in eam resurrectionem quam perennis vita consequatur: quasi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt sæpe iam diximus. Huic opponitur resurrectio condemnationis, id est damnatoria. Et manifestè alludit Dominus ad Danielem 12. 2.

	Græcè		Beza		Vulgata
	Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.	30	"Non possum ego à meipso facere quicquam: "prout audio "iudico: & "iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, "*id est* Patris.	30	*Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia nõ quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.*
Inf. 8. 14	Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.	31	‖Si ego "testor de meipso, testimoniũ meum "nõ est idoneũ.	31	*Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimoniũ meum non est verum.*
Matt. 3. 17	Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.	32	‖Alius est qui testatur de me, & scio idoneum esse testimoniũ quod testatur de me.	32	*Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verũ est testimoniũ quod perhibet de me.*
Suprà 1. 27	Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.	33	‖Vos misistis ad Iohannem, & *is* "testimonium dedit veritati.	33	*Vos misistis ad Iohannem: & testimonium perhibuit veritati.*
	Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.	34	Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico "vt vos seruemini.	34	*Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico vt vos salui sitis.*
	Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.	35	Ille erat lucerna ardẽs & "lucẽs: vos autem voluistis ad momentum exultare in eius luce.	35	*Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autẽ voluistis ad horam exultare in luce eius.*
	Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτά, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.	36	At ego testimonium habeo "maius *testimonio* Iohãnis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, "ipsa *inquam* opera quę ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.	36	*Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater vt perficiã ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.*
Matt. 3. 17, & 17. 5 Deut. 4. 12	Καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.	37	‖Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocẽ eius vnquam audistis, ‖neque speciem eius vidistis.	37	*Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.*
	Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.	38	Et sermonem eius nõ habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.	38	*Et verbum eius nõ habetis in vobis manens: quia quem misit ille, huic vos non creditis.*

30 *Non possum ego à meipso facere*, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide suprà versu 19. ¶ *Prout audio*, καθὼς ἀκούω: id est, vt Pater mihi suggerit. Vide suprà, versu 19, in hæc verba, *Viderit Patrem operantem.* ¶ *Iudico*, κρίνω. id est, potestatem hanc exerceo, qua de re vide Psal. 98. ¶ *Iudicium meum*, ἡ κρίσις ἡ ἐμή. Id est (vt Gallicè loquimur) *mon gouuernement.* ¶ [*Id est*] *Patris*, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quam coniungere cum τοῦ πέμψαντος. Similem expexegesin exposuimus suprà, versu 19, in hæc verba, *Nisi viderit.*

31 *Testor*, μαρτυρῶ. Eras. vertit, *Si testimonium perhiberem.* * Et paulo post, οὐκ ἐστι, *non esset.* Atqui ista dicuntur à Christo per concessionem rhetoricam, idque non seriò, ac si diceret. Obiicietis mihi fortasse me testari de meipso, ac proinde meum testimonium idoneum non esse. Esto. habeo tamen alios duos testes omni exceptione maiores, Deum Patrem nimirum, in hoc opere videlicet, quòd nõ nisi diuina vi & potentia perfici potuit: (quamobrem etiam μαρτυρεῖ dixit tempore præsenti) & Iohannem baptistam. ¶ *Non est idoneum*, οὐκ ἐστιν ἀληθής. Vulgata & Erasmus, ἀληθής interpretantur *Verum*, fortassis nõ satis apposite, quia hic (vt opinor) verum non opponitur falso. Fieri enim potest vt quod aliquis de se testatur, verum sit, & rursus quod quispiam in aliquem testatur sit falsum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebrei vocant נאמן [*Neemã*] & Syrus interpres שרירא [*scharira*] id est fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum: Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos au- * ctores ac testes laudarit. Itaque hoc nõ repugnat ei quod scribitur infrà 8. 14, vt suo loco dicemus.

33 *Testimonium dedit*, μεμαρτύρηκε. Diuersa constructio diuersam significationẽ arguit, de qua diximus Luc. 4. 22.

34 *Vt vos seruemini*, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. Amplexi videlicet * testimonium Iohannis, quo alioqui mihi non est opus.

35 *Lucens*, φαίνων. Vitæ videlicet integritate, & inaudi- * ta quadam sanctimonia: cuius tamen fulgore leuiter fuistis perstricti, spreta ipsius doctrina & testimonio de me.

36 *Maius* [*testimonio*] *Iohannis*, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, *Maius Iohanne.* quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimo-

testimoniũ Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articulus, plena enim loquutio erat μείζω τῆς τῆ Ἰωάννου. quę ellipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.2. & Iac.2.25, & 1.Pet.1.7. ¶*Ipsa [inquam] opera*, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet Iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.20, & 28, & 45.

Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.

Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε.

Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

Ἀλλ᾽ ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ ἐκεῖνον λήψεσθε.

Πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῇ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

Κεφάλαιον ϛ.

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

---

39 Scrutamini Scripturas, quia vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testantur de me:

40 Sed non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

41 Gloriam ab hominibus non capto.

42 Sed noui vos charitatẽ Dei non habere in vobis.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alii ab aliis captetis, & gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, nõ quæratis?

45 Ne putate me accusaturum vos apud Patrẽ: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: nam ille de me scripsit.

47 Quod si scriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

CAP. VI.

1 POst hæc abiit Iesus trans mare Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

2 Et sequebatur eũ turba multa, quia videbant eius signa quę edebat in ægrotis.

---

39 *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me:*

40 *Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*

41 *Claritatem ab hominibus non accipio.*

42 *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*

43 *Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

44 *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriã, quæ à solo Deo est, non quæritis?* Infrà, 12.4

45 *Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos, Moyses, in quo vos speratis.*

46 *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.* Gen. 3.15, & 22. 18, & 49.10 deut. 18.15

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

CAP. VI.

1 *POst hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis.*

2 *Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super his qui infirmabantur.*

---

39 *Scrutamini*, ἐρευνᾶτε. Quanuis istud plerique, vt & Syrus interpres, accipiant Imperandi modo, assentior tamen Cyrillo disertè monenti hæc potius indicandi verbo intelligenda. Sic enim postulat notatio verbi δοκεῖτε, quam obseruans Chrysostomus rectè notat Christum non dixisse ἔχετε, *habetis*, sed δοκεῖτε ἔχειν, opinamini vos habere, de quo verbo diximus Matth.3.9. Alioqui certè dixisset Christus, *Quia in illis est vita æterna*, vel, *Quia vos existimatis vitam æternam in illis habituros.* Vtens autem verbo præsentis temporis ἔχειν, eorum falsam opinionem Pharisaicam carpit, qui sese iam æternam vitam sua illa diligenti scripturarum lectione adeptos somniarent, quum tamen nihil minus essent assequuti, minimè id quidem vllo sacrarum literarum vitio, sed quòd illum repudiarent in quo vno quærendam esse vitam ipsæ testentur. Hæc autem hodie non minus ab iis peccatur qui ad scripturarum lectionem, non veritatis inde inquirendæ studium, sed præiudicatas opiniones aut aliquid etiam deterius adferunt: ideóque nec videndo vident, nec audiendo audiunt, nec legendo discunt. ¶*Vos videmini vobis*, ὑμεῖς δοκεῖτε, vel, *Opinamini*, vt paulo antè diximus. ¶*Et illæ*, καὶ ἐκεῖναι, id est, Illę verò, si planius loqui velimus. Coheret autem copula non cum ὅτι δοκεῖτε, sed cum verbo ἐρευνᾶτε, hoc modo, *Vos scrutamini Scripturas, & illæ sunt quæ testantur de me*,

40 *Sed non*, καὶ οὐ. Vulg. *Et non*. Eras. *Nec*. non satis cohærentibus huius sententiæ membris. Καὶ verò pro ἀλλὰ ex Hebr. idiotismo, sæpissimè iam annotauimus.

42 *Noui vos non habere*, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi iam aliquoties obseruauimus. perinde est autem ac si diceret, Charitas Dei non est in vobis, siue, Quod aduersum me contẽditis, quasi de asserenda Dei gloria solliciti, falsò à vobis prætexi, nec Dei amore vos ad hæc in me dicenda impelli, constat, vt qui opus istud tanquam impium condemnetis, quo tamen Dei gloria summè illustratur. Et quid nos aliud hodie potius nostrorum temporum Pharisæis respondeamus de gratuita iustificatione, mortuorum inuocatione, purgatorio, ἐθελοθρησκείαις, primatu Papæ, cæterísque huiusmodi rebus nobiscũ, religionis prætextu, tam pertinaciter cõtendẽtibus?

44 *Captetis*, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. *Qui accipitis*. Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34, & 41. Tale est argumentum Pauli Rom.3.27.

45 *Ne putate, &c.* μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicẽdi genus è medio petitum est, & aliud quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus, ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quemadmodum siquis hodie obiiciat hostibus Euangelij id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit, quominus & Christus & con-

ſcientia reprobos omnes accuſent. Simile dicendi genus extat Mar.9.37.

IN CAPVT VI.

1 *Trans mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. Siquis diligenter reliquos Euangeliſtas cum hoc noſtro cōparet, nempe Matt. 14.13,22.34, Mar.6.32,& 23.45.53, Luc.9.10, comperiet in hac hiſtoria particulam πέραν, non declarare aduerſum litus, quò perueniri non poſſet niſi traiecto lacu: ſed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Deſertum, Bethſaida, Capernaum, cis lacum ſitas fuiſſe, Galilææ reſpectu. Vſus eſt tamen Euangeliſta aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos ſinus nauigatio quaſi compendium itineris erat: deinde quia ex vno ſinus anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum ſcripſit doctiſſimus interpres. ¶*Galilææ, quod [eſt] Tiberiadis*, τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice ſcriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id eſt Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θαλάσσης.

3 Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Leu.23.1 deut.16.1 4 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

5 Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος
Mat.14 mar.6.38 luc.9.13 ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσομεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

6 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ᾔδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

7 Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

8 Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

9 Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

10 Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες, τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

11 Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

12 Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

13 Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

14 Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν

3 Subiit verò in montem Ieſus, & ibi ſedit cum diſcipulis ſuis.

4 Propè autem erat Paſcha, ‖ feſtum Iudæorum.

5 ‖Quum ergo ſuſtuliſſet oculos Ieſus, & conſpexiſſet multā turbam ad ſe venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt iſti veſcantur?

6 (Hoc autem dicebat, tentās eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus.)

7 Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes nō ſuffecerint eis, vt ſinguli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Eſt hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos piſciculos: ſed hęc quid ſunt inter tam multos?

10 Dixit autem Ieſus, Facite vt iſti diſcumbant. Erat autē gramen multum in eo loco. Diſcubuerunt ergo viri illi numero quaſi quinquies mille.

11 Accepit autem panes illos Ieſus, & actis gratiis distribuit diſcipulis, diſcipuli vero diſcūbentibus: ſimiliter etiā ex piſciculis illis quantum volebant.

12 Vt autem expleti ſunt, dixit *Ieſus* diſcipulis ſuis, Cogite quę ſuperfuerunt fragmēta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ ſuperfuerāt iis qui comederant.

14 Illi ergo quum vidiſſent ſignum quod Ieſus ediderat, di-

3 *Subiit ergo in montem Ieſus, & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis.*

4 *Erat autem proximum Paſcha, dies feſtus Iudæorum.*

5 *Quum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus, & vidiſſet quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes vt mãducēt hi?*

6 *(Hoc autē dicebat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus)*

7 *Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt vnuſquiſque modicū quid accipiat.*

8 *Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, Andreas frater Simonis Petri.*

9 *Eſt puer vnus hîc qui habet quinq; panes hordeaceos & duos piſces: ſed hæc quid ſunt inter tātos?*

10 *Dicit ergo Ieſus, Facite homines diſcumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Diſcubuerūt ergo viri, numero quaſi quinque millia.*

11 *Accepit ergo Ieſus panes, & quum gratias egiſſet, diſtribuit diſcūbentibus: ſimiliter & ex piſcibus quantum volebant.*

12 *Vt autem impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis, Colligite quæ ſuperauerūt fragmenta, ne pereant.*

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panib⁹ hordeacis, qui ſuperfuerant iis qui manducauerant.*

14 *Illi ergo homines quum vidiſſent quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant,*

9 *Piſciculos*, ὀψάρια. Sic piſces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾶν, i. ab aſſando, quos nimirum moris erat aſſare, ac fortaſſis etiā aſſatos diuendere: quales ſunt quos in Heluetia vocant *Albach*: idque ita eſſe liquet ex iis quæ infrà cap.20. ſcribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψὲ, hoc eſt ſerò, vel quòd veſperi tantùm iis veſcerentur, vel quòd ſerò tandem voluptatis gratia in vſum venerint. Sic nimirum ſolent multi in confingendis etymologiis ludere: alioqui ὀψάριον pro condimento, atque adeo pro opſonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vſurpari ſolet, vt apud Athenæum lib.8.

11 *Diſtribuit diſcipulis, diſcipuli verò diſcumb.* διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulg. *Diſtribuit diſcumbentibus*, i. διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, ſicut etiam vertit Syrus interpres, & vetuſtiſs. meus codex, contra reliquorum noſtrorum codicum Græcorum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti auctoritas. Verouis autem modo legas, eodem ſenſu licebit iſtud interpretari: quum etiam dictus ſit ſupra Chriſtus baptizaſſe quum diſcipulorum miniſterio vteretur, ſuprà 4.2. ¶*Quantum volebāt*, ὅσον ἤθελον. In quibuſdam impreſſis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, *quantum volebat*, ipſe videlicet Ieſus. ſed non dubito quin illud ſit retinendum.

12 *Nequid pereat*, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, *Ne pereant*, quaſi videlicet particula τι redundet.

ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

15 Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

16 Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

17 Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

18 Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

19 Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν·

20 Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

21 Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον.

22 Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

23 Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν

cebant, Hic est verè Propheta ille "qui venturus erat in mundum.

15 Iesus ergo quum nosset venturos, & ipsum abrepturos vt facerét eum regem, secessit rursus in montem solus ipse.

16 ‖Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

17 Et ingressi nauigium, "ibant trans mare versus Capernaum. iam autem erant tenebræ, nec venerat ad eos Iesus.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 "Prouecti verò quasi stadia vigintiquinque aut triginta, cõspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

21 "Cupidè ergo receperunt eũ in nauigium: & statim nauigiũ "peruenit ad regionem in quam ibant.

22 Postero die turba quæ substiterat "cis mare, quum vidisset illic "non fuisse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum non introisse cum discipulis suis in nauigium, "sed solos eius discipulos, abiisse:

23 (Alia verò nauigiola Tiberiade "venerunt "prope locum vbi

Quia hic est verè Propheta qui venturus est in mũdum.

15 *Iesus ergo quum cognouisset quia venturi essent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in mõtem ipse solus.*

16 *Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.* Mat. 14.25 mar. 6.47

17 *Et quum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Iesus.*

18 *Mare autem, vẽto magno flante, exurgebat.*

19 *Quum remigassent ergo quasi stadia vigintiquinque aut triginta, vident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

20 *Ille autem dixit eis, Ego sum, nolite timere.*

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram quam ibant.*

22 *Altera die turba quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent:*

23 *Aliæ verò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum vbi mandu-*

---

14 *Qui venturus erat,* ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. *Qui venturus est.* Atqui, si iam venerat, impropriè dicitur esse vẽturus: neque negligi debuit articul⁹, de quo vide suprà 1.22.

17 *Ibant trans mare, versus Capernaum,* ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, *venerunt.* Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erant ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expresse conuertit *traiecto mari*, quum (vt antè docui) non traiecerint lacum, sed sinum duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Marc. 6.45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari *Versus Capernaum* quàm *In Capernaum*, cum Vetere interprete & Erasmo.

19 *Prouecti verò,* ἐληλακότες οὖν, sub. τὴν ναῦν, id est quum prouexissent nauem. Vulgata Remigandi verbo vti maluit quod respondet τῷ κωπηλατεῖν. particula autem οὖν sæpissimè apud hunc Euangelistam non est illatiua, sed narrationis membra tantùm connectit.

21 *Cupidè ergo receperunt eũ,* ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eras. *Voluerunt ergo recipere eum.* Atqui ex Matt. 14.32, & 33. item Marci 6.51, omnino apparet eu esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, qua significatur ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed nauim statim appulisse: quod non respondet aliorum Euangelistarum narrationi. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod antè dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum auersatos: nunc verò agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant cupidè accepisse in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius significare quam simplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo nostro sermone interpretarer, *Ils le receurent dans le basteau.* ¶*Peruenit,* ἐγένετο. Vulgata ad verbum, *Fuit:* sicut in vernaculo sermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller,* pro, *elle arriua.* Erasmus, *Appulerat.* putauit enim appulisse nauim eo ipso momento quo Christus parabat in eam cõscendere: quod falsum esse ex aliis Euangelistis apparet.

22 *Cis mare,* πέραν τῆς θαλάσσης. id est in altera ripa vbi editum fuerat miraculum, vt ostendit narratio. Hebræis enim עבר [*heber*] vtrũque littus declarat, vt diximus Matt. 4.15. * ¶*Non fuisse,* ὅτι οὐκ ἦν. ad verbum, Quod non fuerant: quũ videlicet ederetur illud miraculũ. Malè igitur Vulg. per præteritũ imperfectum vertit *non erat.* Nã hæc narratio spectat ad diem posterum. * ¶*Sed solos,* ἀλλὰ μόνοι. * Totum hoc membrum deest in Syriaca versione, ex qua etiam apparet, vt in Latina quoque Vulg. interpretatione, vtrinque pro ἰδὼν, *quum vidisset*, scriptum legisse εἶδον, *viderunt*, siue *vidit*: aut participiũ ἰδὼν pro verbo accepisse, vt Hebræum benoni, hiante alioqui constructione. Sed quid si distinctione post αὐτοῦ apposita, & ὄχλος cum ἀπῆλθον constructo, vertas *abijt*? nẽpe quòd in vicinia sese receperit ibi pernoctatura turba? Sed ita vel τὴν ἐπαύριον oportebat ab ea ipsa, noctemore Iudæorũ inchoare, vel dicendus fuerit Euangelista cõiunxisse quæ postera luce gesta sunt, traiectum videlicet turbæ, cũ iis quæ proximè sunt discipulorũ discessũ cõsecuta. Sed malo hiare constructionẽ quæ postea vers. 24. expletur per Epanalepsin.

23 *Venerunt,* ἦλθε. vel, *Venisse*, ita vt ὅτι subaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed malo hæc includi parenthesi. * ¶*Prope locum,* ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, naues postridie, traiecto sinu, Tiberiade venisse, propè desertum Bethsaida, vbi editum fuerat illud signum.

ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναοὺμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββὶ, πότε ὧδε γέγονας;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ᾽ ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν
Suprà 1.32 matt. 3.17, & 17.3 μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς,
1. Ioh.3.23 Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον,
Exo. 16.14 num. 11.7. psal. 77. 24. sup.16.20 Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

comederant panem, ¨posteaquã gratias egisset Dominus:)

24 ¨Quum igitur *inquam* vidisset turba Iesum illic nõ esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei Rabbi, quando huc peruenisti?

26 Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, ¨non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos & saturati estis.

27 ¨Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, ¨quem Filius hominis dabit vobis: ‖ hũc enim Pater ¨obsignauit, ¨*id est* Deus.

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur ¨opera Dei?

29 Respondit Iesus & dixit eis, ‖ Hoc illud est ¨opus Dei, vt credatis in *eum* quem misit ille.

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

31 Patres nostri comederunt illud manna in deserto illo: sicut scriptum est, ‖ Panem cælestem dedit eis vescendum.

cauerant panem, gratias agente Domino:

24 *Quum ergo vidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Iesum.*

25 *Et quum inuenissent eũ trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc venisti?*

26 *Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis quæritis me, nõ quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.*

27 *Operemini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater signauit Deus.*

28 *Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?*

29 *Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.*

30 *Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, vt videamus & credamus, tibi? Quid operaris?*

31 *Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*

¶ *Posteaquam gratias egisset*, εὐχαριστήσαντος. Vulg. *gratias agẽte*, pro quo perperam scribitur in nonnullis codic. *Gratias agentes*. Deest autem hæc particula in meo vetustiss. exemplari, & aliis nonnullis: quam tamen omnino retinendam arbitror. quoniam vis miraculi in eo sita est, nõ quòd quinque hominum millia pauisset Christus, sed quòd sola precatione tam paucis panibus multiplicatis eos pauisset.

* 24 *Quum igitur* [*inquam*,] ὅτε οὖν. Hæc mihi quidem vidētur quàm commodissimè exponi per epanálepsim, propter vers. 23 interiectum, hiante quoque vers. 23 constructione.

* 26 *Non quia*, οὐχ ὅτι. id est non quòd credatis meæ doctrinæ, tot miraculis confirmatæ.

27 *Operemini non cibo*, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Erasmus, *Operemini non cibum*, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι verbo Hebræo עבד [*habad*] quod significat operam suam alicui rei impēdere. Reuocat igitur eos Christus ad studium rerum cælestium, ab iis abductos quæ ad ventrem siue huius vitæ alimoniam spectant: quæ admonitio quàm sit necessaria, nunc, si vnquam aliás, experimur, quum nullos ferè habeamus Euangelio magis infensos hostes, neque domi, neque foris, quam quibus religionis obtentus est ventris pabulum. ¶ *Quem*, ἣν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur. * Sed ad βρῶσιν malo referri, propter vers. 51. ¶ *Obsignauit*, ἐσφράγισεν: id est, indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquam visibili imagine Deus Pater appareat: tum etiam (quod Christo proprium est) huic rei præstandæ destinauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis huius verbi vsus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth. 1. 22, & Ephes. 1. 13. Nam hic quoque Christus sese ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulla sui propriè facta mentione, quatenus Deus est: propriè inquam: nam ex consequenti diuinitatem quoque suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus tamen & Theophylactus hoc referre malunt idque non incómodè, ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia, quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vsurpatum est verbum σφραγίζειν suprà, 3. 33.

¶ [*Id est*] *Deus*, ὁ Θεός. Vide suprà 5. v. 19, in hæc verba, *Nisi viderit*, & vers. 30.

28 *Opera Dei* ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deo grata sint: vt sacrificia Dei Ps. 51, 19. quasi verò legem perscriptam non haberent. Sed sic Deo illudere cósueuerunt homines, quum de pietatis officiis admonētur, prætexere nimirum ignorantiam & discendi studium præ se ferre: quasi satis sit ipsis Dei voluntatem intellexisse. Cótrà verò Christus eos à lege, quæ illos etiam condemnat qui de Mose nihil cognouerunt, ad quærendam in Euangelio misericordiam reuocat.

29 *Opus Dei*, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à vobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Nec enim Fidem considerat vt habitum, sed ipsius habitus, effectũ, * nempe, *Credere*. Et fortassis etiã hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicũ accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remediũ adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quã à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquã, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse illã confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciũt fidē esse opus, & nos per opera iustificari.

31 *Panem cælestem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasmus, *E cælo*: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio, Quomodo Christus neget in proximo versiculo

panem

panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78.c.24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים [*dagen schamaym*] id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamen è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus, & se vnum potius dicit cælestem panem esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hîc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiose suprà diximus 5.22. Est igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: vna Mosis, qui suos Israelitas pauerit manna, cum cælesti Patre, qui suis & ipse panem cælestem miserit: altera, ipsius mannæ cum Christo. Manna nō propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.	32	Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non Moses dedit vobis ¨panem illum cælestē: sed Pater meus dat vobis panem illum cælestem ¨verum.	32	*Dixit ergo eis Iesus Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo: sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.*
Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.	33	Panis enim ille Dei is est qui de cælo ¨descendit, & dat vitam mundo.	33	*Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.*
Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.	34	Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.	34	*Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*
Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.	35	Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille ¨vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖ & qui credit in me, non sitiet vnquam.	35	*Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet vnquam.* Eccl.24.19.
Ἀλλ' εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.	36	Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.	36	*Sed dixi vobis quia & vidistis me, & non creditis.*
Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω.	37	Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam ¨eiecerim foras:	37	*Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eijciam foras:*
Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ	38	Quia ¨descendi è cælo vt fa-	38	*Quia descendi de cæ-*

32 *Panem illum cælestem*, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est *cælestem*, siue *qui est è cælo*, nequis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis ellipsis exemplum habes suprà, 5,36. Rom.8.2, & Iacob.2.26. Non loquitur ergo Christus de Manna cibo illo terreno, quem cōstat Mosis ministerio datum diuinitus Israelitis, sed de cibo per Mannam adumbrato, seipso videlicet Seruatore, ac si diceret. Panis ille cælestis cui quotidie vos intentos esse oportuit, vt qui æternam alimoniam præbeat, non is est, quem patribus vestris Moses subministrauit, & qualem à me quotidie vobis præberi velletis, sed is est quem oblatum negligitis, ego ipse videlicet. ¶ *Verum*, τὸν ἀληθινόν. Cuius typus duntaxat fuit alter ille à Mose datus.

33 *Descendit*, ὁ καταβαίνων. id est ὁ καταβὰς vt infrà, 38 & 51. Hic autem descensus neque mutationem loci declarat, neque simpliciter accipitur per ἀνθρωποπάθειαν. vt Gen.11.5. & 18.21. & Exod.3.8, & alibi sæpe sed incarnationem vnigeniti declarat, siue aduentum in carne vt loquitur Ioh. Epist. prima cap.4.2. Huic igitur descensioni perperam opponitur à nonnullis Ascēsio, quasi sit eadem horum à Paulo oppositorum Eph.4,8. ac similis per omnia ratio. Sunt enim hæc longe diuersa, quoniam Descensus Deitati verbi tribuitur, ideóque mutationem loci non denotat. qui verò ascendit homo erat qui nec propriè descendisse, nec sine mutatione loci ascendisse verè dici potest.

35 *Vitæ*, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

37 *Eiecerim*, ἐκβάλω. vel ἐκβαλῶ eiiciam.

38 *Descendi è cælo*. καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Magna inter eos qui se Theologos profitentur de ista loquendi formula controuersia est. cuius etiam interpretatio falsa Ecclesiam iam olim penè pessum dedit, & per mille discrimina seruatam, rursum nostris temporibus in naufragij periculum pertrahit, quum tamen Ecclesiæ orthodoxæ & Christianarum synodorum perpetuo consensu satis superque sit hæc omnis controuersia explicata. Sciendum est igitur, vt rem totam paucis complectar, neque humanitatis, neque Deitatis respectu, seorsim & in sese consideratarum, sed Deitatis habita ratione, quatenus sese hypostaticè assumptæ humanitati vniuit, Christum dici è cælo descendisse. Nam quod ad humanitatem per se consideratam attinet, etsi quodammodo cælitus delapsa dici potest, non ipsius substantiæ sed conceptionis respectu, tamen Euangelistam liquet, eò non spectare, vel ex eo quòd viuifica virtus quam hîc sibi Christus asserit, ne carni quidē Christi quatenus caro est, siue in sese consideratæ, quantumuis inenarrabiliter excellentissimis donis supra res cęteras creatas sit exornata, sed vni Deitati propria est, licet nonnisi eius carnis interuentu suos viuificanti: sicut licet anima corpori vnita nonnisi per cerebrum intelligit, tamen cerebrum ipsum intelligens dici non potest. Deitati verò in semetipsa consideratæ nec ascensus vel descensus localis, nec (si libeat descendendi verbum translatitiè, vt nōnullis placet, intelligere) deminutio vel auctio conuenit. Sed neque per ἀνθρωποπάθειαν, vt quum dicitur Deus irasci, loqui, pœnitere: neque visionis alicuius respectu, vt Gen.19.21, & Exo.3.8, istud intelligi potest. Sed neque toti personæ ὅλως siue complexim consideratę (vt quū Christus Mediator dicitur) iste descensus è cælo tribui possit, quin Christi caro ex virginis substantia, ac proinde Messias verus esse denegetur. Superest ergo vt accipiatur de tota quidem Christi persona sed κατὰ μέρη, id est cum certo partium respectu, nēpe vel humanitatis quatenus assumpta est à Deitate, vel Deitatis quatenus est incarnata, intelligatur. At humanitas potius ascendisse quàm descendisse dicenda videretur. Superest igitur vt istud Deitati nō suipsius habita ratione, sed quatenus verbum caro factum est, tribuatur. At cur de cælo, inquies, descendisse dicitur, quum non esset neque sit Deitas magis in cælis quàm alibi? nempe quoniam etsi Deitas vbique est tota, omnia cōtinens nec vsquam comprehensa, vtpote quæ sit ipsamet infinitas: tamen vsitato scripturæ more sursum habere quodammodo regiam suam dicitur, quòd in illa cælesti machina extent longè magnificentiora Maiestatis ipsius vestigia. Inde igitur factum vt Verbum è cælis in terram descendisse, & à Patre in hunc mundum infimum mis-

ſum dicatur, quoniam veræ carni in terris creatæ ſeſe hypoſtaticè vnitum exhibuit, vnde rurſus rediiſſe in cælum ad Patrem vt Deus dicitur, ſimili ratione: quatenus videlicet carnem cælis intulit. Aſcenſus autem vox in ſymbolo non tribuitur Deitati neque in ſeſe, neque humanitatis aſſumptæ reſpectu, ſed humanitati per ſe cōſideratæ, & quidem propriè accepta pro corporali loci inferioris in ſuperiorem tranſitu. Quod igitur nonnulli Verbi deſcenſum è cælo metaphoricè intelligunt non pro incarnatione ipſa in terris facta, ſed pro ipſius incarnationis, vt ita loquar, qualitate, quam Apoſtolus exinanitionem vocat: quoniam videlicet Verbum accepta ſerui forma, & quidē morti crucis obnoxia, ex illius infinitæ Maieſtatis faſtigio (quod Cœli nomine tranſlatitiè ſignificari volunt) ſeſe in abiectiſſimam conditionem demiſit, falsò ab ipſis dicitur. Etſi enim veriſſima eſt hæc exinanitio, tamen nego Cælorum appellatione aliud vnquam in ſcripturis dici quam vel aërem, vel orbes illos cæleſtes, vel tertium illud cælum ab Apoſtolo vocatum, quod & paradiſus dicitur: locum videlicet ſupra omnes celos, hodie nobis incomprehenſibilem, vnde venturum Dominum expectamus, ibidem hæredes Dei & cohæredes ipſius futuri.

ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.
39 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρα.
40 Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρα.
41 Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.
42 Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα; (Matt.13.55)
43 Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων.
44 Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτὸν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρα.
45 Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με. (Eſa.54.13 ierem 32.33.)

ciam ¨ non voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.
39 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, *id eſt* Patris, vt quicquid mihi dederit, nōperdam ex eo, ſed ſuſcitem illud in vltimo illo die.
40 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, vt omnis ¨qui conſpicit Filiū, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò ¨ſuſcitabo eum vltimo illo die.
41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego ſum panis ille qui è cælo deſcendit.
42 Et dicebant, ¨‖Nónne hic eſt Ieſus, filius ille Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrē? quomodo ergo dicit iſte, E cælo deſcendi?
43 Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.
44 Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, ¨traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.
45 Eſt ſcriptum ¨ in Prophetis, ‖Et erunt ¨omnes ¨docti à Deo. Quiſquis ergo audiuit à Patre & ¨didicit, venit ad me.

lo non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.
39 *Hæc eſt enim voluntas eius qui miſit me Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.*
40 *Hæc eſt autem voluntas Patris mei qui miſit me, vt omnis qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*
41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixiſſet, Ego ſum Panis qui de cælo deſcendi.*
42 *Et dicebant, Nónne hic eſt filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo deſcendi?*
43 *Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*
44 *Nemo poteſt venire ad me niſi Pater qui miſit me, traxerit eum, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*
45 *Eſt ſcriptū in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, venit ad me.*

¶ *Non voluntatem meam*, οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc ſit intelligendum, expoſuimus ſuprà, 5.22. Annotat etiā Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ ſecunda, in huiuſmodi dicendi generibus ſæpe nihil poni, ſed negari duntaxat omnia: veluti ſi dicas Chriſtum non eſſe traditum in mortem propter ſua peccata, ſed propter noſtra: non tamen ponis vllum in Chriſto fuiſſe peccatum. Item quum dicit Paulus Tit. 3.5, nos non eſſe ſeruatos ex operibus iuſtis quæ nos fecerimus, ſed éx Dei miſericordia, non ponit vlla in nobis iuſta opera, quibus noſtra ſalus tanquam cauſa nitatur: quod exemplum citat Nazianzenus eo loco. Sic igitur negat Chriſtus ſe veniſſe vt voluntatem ſuam faceret, id eſt propriam quandam voluntatem à Patris voluntate ſeparatam: quam certè nullam habuit. Nam quæcunque in ipſo fuit voluntas humana (nam de diuina non loquor) diſtincta quidem fuit in ſeſe ab ipſa Deitatis voluntate, at non ſeparata: ſicut Iudæi imaginabantur, vt qui Chriſtum non intelligerent eſſe ex Spiritu ſancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc verſiculo tranſpoſita eſt negans particula, vt etiam ſuprà, verſu 32. Eraſmus quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, *Quod ego volo*. Idem tamen ab hac ſimplicitate loquendi non abhorruit, Matth.7.21, & 12.49.

40 *Qui conſpicit*, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Triſmegiſto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum cōtemplationem: quæ ſignificatio haud ſcio an hîc conueniat. Sed notandum eſt ex hoc loco, duplicem eſſe cognitionem Chriſti, vnam vniuerſalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac.2 19: alteram fidelium propriam, qua ſibi applicant promiſſiones generales. Ideo quum dixiſſet * Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων. Nec enim quiſquis videt θεωρεῖ, nec quiſquis θεωρεῖ, πιστεύει. ¶ *Suſcitabo*, ἀναστήσω. Hoc verbo ſcitè annotat eruditiſſimus D. Camerarius, prophanos etiam ſcriptores vti, eadem prorſus ſignificatione, prolato Ariſtotelis & Æſchyli teſtimonio.

42 *Nónne hic eſt Ieſus*, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In vulg. editione omittitur nomen Ieſus, quod tamen nō videtur ſua carere emphaſi. Ita enim indicant illi ſe eū optimè noſſe, atque adeo de ipſo nomine, vt falli nō poſſint. Cyrillus quoque & Chryſoſtomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

44 *Traxerit*, ἑλκύσῃ. Id eſt, vt rectè docet Auguſtinus, *ex nolentibus volentes fecerit*. Nam verū quidem eſt, neminem credere inuitum, quum Fides ſit aſſenſus. Sed volumus quia datum eſt nobis vt velimus. Non eſt enim volentis hominis ſed miſerentis Dei.

45 *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita ſcriptum habent omnes noſtri codices, quanuis ex vno Eſaia ſit petitus hic locus. Sed facilis eſt hic nodus ad explicādum. Notum eſt enim Hebræos diuidere Vetus teſtamentum in tres ordines, videlicet in תורה [*thorah*] Legē, נביאים [*nebiim*] Prophetas, & כתובים [*chethubim*] ſcripta, ſiue Hagiographa. Hic igitur citatur ſecūda ſectio illa Veteris teſtamenti, cuius pars eſt Eſaias & indefinitè quoq. ſic loqui vulgus ſolet, vt annotauimus Matt.27,44. * ¶ *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet filij Eccleſiæ, vt diſertè additur Eſa.54.13, id eſt ordinati ad vitam, Act.13.48. Nam ne omnes quidem audiūt, ſi de ſingulis accipias, nedum vt omnes accipiāt credendi (vt vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc teſtimonio vt tollant diſcrimen inter vaſa honoris & vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. ¶ *Docti à Deo*, διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, למודי יהוה [*limmude Iehouah*] id eſt, vt habet ad verbum Syrus interpres, *Docti Dei*. Plus enim eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητήν. Multi enim diſcipuli diſcedunt quia non didicerunt, vt infrà verſu 66. Is demum autem eſt vt loquitur

loquitur Paulus 1. Thess.4.9. θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum est & audire & discere, id est per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, *Docibiles* * *Dei*, barbarè & non expresso sensu. Nec enim ὁ διδακτὸς eũ significat qui se docendum præbet, sed eum qui iam didicerit quæ est edoctus. ¶ *Et didicit*, καὶ μαθών. Syrus interpres addit, *Ab eo.*

Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τὶς ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.	46	∴Non quòd Patrem viderit quisquam, ‖nisi is ∴qui est à Deo: hic vidit Patrem.	46	*Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.*	Mat. 11.27
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.	47	Amen amen dico vobis, ∴qui credit in me, habet vitam æternam.	47	*Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.*	
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.	48	Ego sum panis ille vitæ.	48	*Ego sum panis vitæ.*	
Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.	49	Patres vestri comederunt ‖manna in deserto, & mortui sunt.	49	*Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt.*	Exo. 16.15
Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τὶς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.	50	∴Hic est panis ille qui è cælo descendit, ∴vt qui eo vescitur, non moriatur.	50	*Hic est panis de cælo descendens, vt siquis ex ipso manducauerit, non moriatur.*	
Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.	51	Ego sum ille panis ∴viuificus qui è cęlo descendit. Siquis ederit ∴ex hoc pane, viuet in æternum: panis autem quem ego dabo, ∴caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.	51	*Ego sum panis viuus qui de cælo descendi: siquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.*	
Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;	52	Pugnabant ergo Iudæi alij aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis ∴carnem *suã* dare ad vescendum?	52	*Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?*	
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πί-	53	Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filij hominis, & bibe-	53	*Dixit ergo eis Iesus. Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnẽ Filij hominis, & biberitis*	

46 *Non quòd*, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari sermone dicuntur. Est autem plena hæc sententia, *Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me*. neque tamen existimandum est quẽquam Patrem vidisse, à quo audiat ac discat. Nam nemo vidit Patrem nisi vnus Filius: Pater autem nonnisi per eum ipsum nos docet ad quem nos vocat. ¶ *Qui est à Deo*, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hîc agatur de cognitione Dei, quam ait propriam esse Filio, non dubium est quin ex communi hominũ sorte se eximat. Ideo scripsit noster Euangelista suprà, 1.18, Filium, qui in sinu Patris est, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarat quàm simplicem missionem à Deo, vt infrà 7.29. Nam παρὰ velut cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar.3.21. Quid autem patri coniunctius quàm filius ex ipso genitus? Sensim igitur Christus istos reuocat à contemptibili hominis specie ad cõtemplationem diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in seipso, sed in Patre ipsis proponit, ad illorum captũ suam orationem accommodans.

47 *Qui credit in me*, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc nescio quid venerit in mentem Erasmo vt contra suum morem verteret, *Qui confidit mihi*. Certè confidentia ea est quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus distinguenda est quàm effecta distinguuntur ab efficientibus causis.

50 *Hic est*, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc sunt accipienda. nam quum hoc dicit, seipsum commonstrat, vt etiam infrà versu 58. ¶ *Vt qui*, ἵνα τις. Vulg. planius legit, & vertit, * ἵνα ἐάν τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.*

51 *Viuificus*, ὁ ζῶν: id est qui vitam dat mundo, vt suprà exposuit, versu 33. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen necessariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus est, idem etiam viuat necesse est. Nam plus est ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamen 4.10, ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt seruaretur antithesis aquæ ex puteo haustæ. ¶ *Ex hoc pane*, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legisse videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, *ex pane meo*. Quod autem idem Erasmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, quum Christus ipse apertissimè declaret seipsum potius esse illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Christum agnoscam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, quàm à Christo: tamen Christum ipsum & à doctrina & à symbolis, atque adeo à suis donis ac beneficiis distinguo. Agi autem hîc de ipso Christo, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius esse puto quàm vt quisquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit. ¶ *Caro*, ἡ σάρξ. id est humanitas * hæc mea, hoc corpore, & hac anima constans, quanuis distinctẽ postea faciat carnis & sanguinis mentionem, sicut etiam in huius, de qua hic agit, communicationis symbolis. hæc duo distinctè fidei consideranda proponuntur: nẽpe vt tum in sanguine consideretur ipsa huius corporis anima seu vita, tum vt non nisi coniunctim cum morte, & quatenus pro nobis est in mortẽ tradita hæc humanitas, à nobis consideretur. Et hinc factum videtur vt Syrus interpres vbique pro Carne vtatur vocabulo פגרא [*pagra*] quo nõ simpliciter corpus aliquod, sed corpus humanum & quidem mortuum significatur.

52 *Carnem suam*, τὴν σάρκα. Erasmus, *Carnem illam suam*, * quasi vis aliqua sit articuli. Sed istos certè res ipsa ostendit sic accepisse Christi verba, ac si dicerent, Quî fieri possit vt iste sese nobis vorãdum prębeat? quod de quouis etiam alio dixissent. Rectè tamen Vetus interpres addidit pronomen *Suam*, inclusum in articulo τήν.

τε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

54 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρα.

55 Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

56 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

57 Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι᾽ ἐμέ.

ritis eius sanguinem, "non habetis vitam in vobis.

54 ‖Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam:" & ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.

56 Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.

57 Sicut misit me "viuẽs ille Pater," & ego viuo "per Patrem: *ita* etiam qui ederit me, viuet ipse quoque "per me.

eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.

54 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternã, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

55 *Caro enim mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.*

56 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.*

57 *Sicut misit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem: & qui manducat me, ipse viuet propter me.*

53 *Non habetis*, οὐκ ἔχετε. Quidam conuertunt, *Habebitis*, vt Matth.26.11. Sed mihi quidem videtur maxima esse emphasis temporis præsentis. Nam si futurum vsurpasset, videri poterat Christus non dare vitam, sed duntaxat conseruare: quasi dixisset, vitam deinceps habituros. id est, non amissuros. At quum dicit eos vitam non habere in se, id est eos non viuere qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ auctorem: siquidem eius præsentiam vita comitatur, & vbi non est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, vt Erasmus existimauit. Cæterum in vno codice vetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν αὐτῷ, qui est finis versiculi 56, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. id est, *Sicut in me Pater* [*est*,] *ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis corpus Filij hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipso*. Hæc ego sicut temerè non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facilè admiserim, quum in vno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neque enim vsquam fit mentio sumendi corporis, prætermisso sanguine: & exẽplar illud vnde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid subiicere in Bohemorũ (id est Euangelij) odium.

54 *Et ego*, κἀγὼ: id est, quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 *Viuens ille Pater*, ὁ ζῶν πατὴρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minime tamen otiosum hoc loco. Quum enim ostendere vellet Christus vnde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus videlicet manifestatus est in carne, vim istam viuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factum est addito Viuẽtis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autem hæc distinctio ab articulo.

¶ *Et ego viuo*, κἀγὼ ζῶ. Particula כן [*chen*,] id est ita, in accommodatione comparationis sæpe deest apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, cõuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendum fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me misit, ita & ego viuo: quemadmodum etiam Castellio ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. Sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum membrum. vt sit hæc sententia. Miramini quòd carni meæ ac sanguini (.i. mihi qui homo sum) vim istã viuificandi tribuã, adeo vt extra me vita nulla sit: missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeo vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me viuificat, ita & ego eadem vi polleo erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandem rei? Nempe viuificandis aliis, sicut ille me viuificauit. ¶ *Per Patrem*, διὰ τὸν πατέρα. Vulgata & Erasmus, *Propter Patrem*. & mox δι᾽ ἐμέ, propter me: quod etiam postulare fateor vsitatiorem huius præpositionis cum quarto casu constructionem. Sed quũ PROPTER magis propriè impellentem vel finalem quàm efficientem causam declaret, hic autem omnino videatur κύριον αἴτιον æternę viuificationis notari, cẽseo quartũ casum pro secundo positũ, vt et à Rom.8.11. qui locũ istũ prorsus illustrat. Est autem hæc constructio Grecis, præsertim Atticis, vsitata. Sic enim Aristophanes in Pluto, κἂν μὲν ἀποφήνω μόνον Ἀγαθῶν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμὲ ὑμῖν, δι᾽ ἐμέ τε ζῶντας ὑμᾶς. Et Cicero quoque Milonem dicit propter seruos viuere, per ipsos videlicet defensum. Sed duplex hic oritur grauissima quæstio. vna, Quo sensu dicatur Christus per Patrem viuere: altera, Quomodo & nos per Christum viuamus. Ad priorem respondeo, Christum Deitatis in sese consideratæ respectu, habere quidem hanc deitatem, id est suum esse, ac proinde vitam essentialem à Patre, sed ita vt quum hanc deitatem ab æterno, non decisione, non germinatione, non defluxu, aut alia vlla creaturis accommodata ratione, sed totius eiusdem vnicæ deitatis essentialis ineffabili communicatione nascẽdo acceperit, sit per seipsum Deus & Vita, Patri secundum personam ὁμοούσιος, & prorsus æqualis aduersus Arium, secundum οὐσίαν verò ταυτοούσιος & vnus idémque αὐτόθεος contra Tritheitas. Sed hoc addo, Christum hic de se vt mediatore disserere, ac proinde quum neutra ipsius natura per se siue seorsim sit mediatrix, & sese Christus ad Iudæorum captum hic etiã accommodans, in Humanitate Deitatem. (& quidem ad personam Patris relatam) potius quàm in Deitate Humanitatem contemplandam proponat: veram quidem esse, sed non prorsus huic loco appositã, de Filij Deitate essentiali in sese considerata, susceptam aduersus Arrianos disputationem. In summa igitur quũ viuere sese Christus per Patrem dicit à quo sit missus, hoc significat, carnem suam esse vera vita præditam, quoniam σωματικῶς in ipso habitet plenitudo θεότητος quam suo more ad Patris personam refert. Itaque ad gratiam vnionis non ad habitualẽ gratiam, siue ad ipsius vnitionis effectum in carne assumpta creatum respicit, sicut in scholis loquuntur. Hinc autẽ explicanda quoque est altera quæstio, qua ratione Christi caro (id est humanitas) sit nobis viuifica: nempe nõ virtute quapiam ἐκτικῇ, id est ipsi carni insita, (vt Vbiquitarij Eutychiani proprietatum essentialium confusionem reuehentes, & pro gratia vnionis habitualem gratiam imperitè substituentes, somniant) sed quia essentiali vitæ (quam Christus licet & ipse per seipsum habeat, non precariò, neque accidentaliter, totam tamen hoc loco ad Iudæorũ captum sese demittens, vt antè dixi, in Patre spectandam proponit) vnita est tam arctè vt vnicũ ὑφιστάμενον hæ duæ naturæ constituãt: vnde fit vt tũ quia hæc caro cui nostra * peccata ad eorum expiationem sunt imposita, caro est Filij Dei, ideo mors eius satis pretiosa fuerit ad vitam nobis acquirendam, Act.20.28, & 1.Ioh.1.17. tum qui per fidem Christo sunt spiritualiter insiti, & concorpores facti, ab illa αὐτοζωῇ paulatim viuificati, tandem plenè ipsi conglorificentur. Itaque Spiritus quidem siue Deitas Christi sanctos viuificat, vt causa efficiens. Caro verò Christi nobis viuifica est, tum ratione meriti suæ obedientiæ, tum quia ipsius nobis per fidem spiritualiter communicatæ interuentu regeneramur, & tandem tum anima tum corpore conglorificabimur. Vt autẽ hæc viuificatio est merè spiritualis, ac cælestis: sic etiã prorsus spiritualis est ista Christi humanitatis κοινωνία, ac spirituale qua percipitur instrumentum .i. fides, animę videlicet collatum diuinitus donũ, quod Spiritus in nobis auditione verbi, tum simplicis, tum sacramentalibus ritè præbitis & fide receptis signis veluti vestiti, creat & fouet, donec à sanctificatione inchoata ad plenam glorificationem eadem gratia nos perducat.

*

¶ Per me

¶*Per me*, δι' ἐμέ. Vulgata & Erasmus, *Propter me.* qua de re paulo antè dixi. Syra interpretatio Viennensis & à Tremellio edita habet לעלם [*leholàm*] in æternum, in quam vocem desinit etiã sequens versiculus: quod fortasse præbuit erroris occasionem descriptoribus. Poscit enim ratio antithesis vt legatur מט לתי [*metha letti.*]

58 Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

59 Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

60 Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες, ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;

62 Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;

63 Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.

58 Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.

59 Hæc dixit in synagoga, quum doceret in Capernaum.

60 Multi ergo ex discipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

61 Sciens autem Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?

62 *Quid* si igitur spectaueritis "Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?

63 "Spiritus est id quod viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.

58 *Hic est panis qui de cælo descẽdit: non sicut mãducauerunt patres vestri mãna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, viuet in æternum.*

59 *Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.*

60 *Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt, Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?*

61 *Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis, Hoc vos scandalizat?*

62 *Si ergo videritis Filiũ hominis ascendentem vbi erat prius?* Sup.3.13

63 *Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquutus sum vobis, spiritus & vita sunt.*

62 *Filium hominis*, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Id est me verum hominem, & vobis natura similem, quod nunc vobis est obstaculo quominus illud alterum in me consideretis, à quo tamen propriè aduentus mei effectum dependet.
¶*Vbi erat*, ὅπου ἦν. Nempe non quatenus homo, nec quatenus diuinus, sed quatenus æternus est Deus. Nam in Christi persona est quidem Aliud & Aliud, contra Eutychen: Alius autem & Alius nequaquã, vt somniauit Nestorius.
¶*Prius*, τὸ πρότερον. ab æterno videlicet, vt supra, 1.1. & infra 17.5, contra Samosatenum & Sabellium. Est autem huius * loci hæc explicatio. Si nunc vos offendit quod dixi de carnis meæ quam in terris præsentem habetis esu: quanto magis id videbitur vobis incredibile, quum à vobis aberit in cælos recepta? Et tamen extra huius carnis meæ perceptionem vita æterna non potest cuiquam contingere. Quod si per hunc in cęlos ascẽsum, & per sessionẽ ad dexteram patris, vt volunt nonnulli, significaretur illa quam imaginantur realis omnipræsentia, siue Vbiquitas ipsius carnis essentiæ inuisibilis, ridicula foret certe hæc Christi oratio.

* 63 *Spiritus est*, τὸ πνεῦμά ἐστιν. Quantopere sit hîc locus variis expositionibus exagitatus vix credibile est. Neque id mirum, quum à vera ipsius explicatione pendeat nostræ in Christo salutis mysterium, & horrendæ idolomaniæ subuersio. Quid autem ea de re mihi videatur exponam ingenuè, nullo eorum præiudicio, quorum, etsi alioqui orthodoxa, mihi tamen videtur non satis apposita expositio. Scopus igitur Christi est Capernaitas verba Manducandi & Bibendi propria & natiua significatione interpretantes, ideóque Christi sermone offensos, refellere. Refellit autem ratione à communi sensu petita, ac si diceret, Qui fit vt me de naturali, & vsitato illo Comedendi & Bibendi vsu loquutum somnietis, quo cibus & potus in ventrem ingeruntur? Vos enim sensus ipse docet ne hãc quidem vitam animalem manare à carne quæ dentibus comeditur: siue à cibo & potu, qui in ventrem ingeritur neque hanc vitam præstat, vel adimit, vtpote quæ aliunde, nempe ab hominis spiritu corpus viuificante proficiscatur. Itaque quorsum ego vitam tali manducationi carnis meæ, & tali sanguinis mei potui attribuerim. Scitote igitur me non de corporali Edendi, vel Bibendi modo, imò ne de animali quidem vita, cuius vnius retinendæ studio teneri vos video, sed de mei spirituali perceptione, quæ non dente, sed mente peragitur, & ad vitam illam spiritualem & æternam spectat translatitie fuisse loquutum. Et sic quidem ego appositissimè explicari Christi verba existimo, ita vt in Carnis & Spiritus vocabulis vsitata sit retinẽda significatio, & Christus non propriè nec singulariter * de carne sua, (expressisset enim pronomen μοῦ MEA) sed generaliter de omni naturali cibi vsu sit loquutus, ne carnem quidem suam excipiens sic comesam vt Capernaitæ somniabant: à quibus certè ne tantillum quidem distant neque μετουσιασταί, neque συνουσιασταί, quocunque tandem fuco suum de ipsius Christi carnis essentiæ reali, & orali quam vocant, in corpus traiectione, tum dignis, tum indignis communi, dogma operiant. Non pugnat igitur carnem nihil prodesse, nempe ad vitam homini tribuendam: & quod antea de sua carne Christus dixerat, viuificũ esse suæ carnis esum, & sui sanguinis potum, quum esum & potum in illa quidem sententia propriè, in ista verò translatitiè dici, & ad mentis ac fidei actionem translatitiè applicari doceat hoc loco Christus: quo etiam sensu se panem viuum vocarat, Mannæ oppositum. Et quod hic à plerisque traditur, carnis videlicet Christi appellatione * humanitatem ipsius distinctè & in sese consideratam hic intelligi, per Spiritum verò λόγου θεότητα significari, a qua vna (quanuis carnis per fidem nobis spiritualiter communicatæ interuentu) vis illa viuifica proficiscatur, verè quidem sed fortasse parum appositè dicitur, quum Christus, vt antè docui, non adiecerit pronomen MEA, sed generaliter de cuiusuis carnis esu proprio seu corporeo sit loquutus: & istud totum ad aliam quæstionem pertineat: quatenus videlicet, & quo sensu caro Christi viuifica sit & dicatur: qua de re diximus paulo antè, nempe in vers. 52. Denique hallucinari quoque mihi videntur, tum qui Christum propriè & specialiter hîc esse de Sacramentali suæ carnis esu & sui sanguinis potu loquutum, sentiunt, tum qui nihil ista ad cœnam Domini pertinere tam pertinaciter contendunt. Nam quod ad illos attinet, Christũ constat de iam tum iis quos alloquebatur, imò etiam Patribus (teste Paulo 1.Cor.10) præsenti per fidem fruitione, minimè sanè ad sacræ Cœnæ institutionem differenda loquutum. Sed illud vicissim verissimum est quod ad rem ipsam attinet, eandem esse statuendam eiusdem & vnius Christi perceptionem, spiritualem videlicet per fidem: siue in simplici verbo, siue adhibitis Sacramentalibus signis nostræ menti sumenda præbeatur. Isti verò Sacramentalẽ perceptionem ab ea quę in simplici verbo statuitur sic differre existimant, quasi in simplici verbo, ac etiam in Baptismo sola beneficia Christi per fidem sumenda proponãtur: in Cœna Domini verò præterea ipsa Christi realis, & essentialis caro, ore quoque quorumuis accedentium

ſumenda In, Cum, vel Sub pane re ipſa ſiſtantur, tres maximè pudendos errores admittunt: vnum quod cum Capernaitis corporeum eſum pro mentali ſiue ſpirituali per fidem peragendo ſubſtituunt: alterum quòd quibuſuis quantumlibet indignè accedentibus Chriſti carnem proſtituunt: tertiū quòd tum Chriſti beneficia ab ipſius carne, tum ipſius carnem ab eius beneficiis, non tantùm diſtinguant, ſed etiam reipſâ diſiungant.

64 Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἳ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

65 Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

66 Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

67 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

68 Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·

69 Καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ
Mat.16.16. τοῦ ζῶντος.

70 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐχ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην; καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

71 Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

Κεφάλαιον ζ.

1 ΚΑΙ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

2 Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

Leuit.23.34.
3 Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

64 Sed ſunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Ieſus quinam eſſent qui non credebãt, & quis eum proditurus eſſet.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminē poſſe venire ad me niſi fuerit ei datū à Patre meo.

66 Ex eo tēpore multi diſcipulorū eius pedē retulerūt: nec amplius cum eo verſabantur.

67 Dixit ergo Ieſus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

68 Reſpondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

69 Et nos credimus, & nouimus te eſſe Chriſtum illum Filium Dei viuentis.

70 Reſpondit eis Ieſus, ‖Nónne ego vos duodecim elegi? & *tamen* vnus ex vobis eſt diabolus.

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iſcariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum eſſet vnus ex illis duodecim.

CAP. VII.

1 VErſabatur autem Ieſus poſt hæc in Galilæa: nolebat enim in Iudæa verſari, quia ſtudebant eum Iudæi trucidare.

2 Propè autem erat feſtum Iudæorum ‖ Scenopegia.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudęam, vt tui quoque diſcipuli ſpectent opera tua quæ facis.

64 *Sed ſunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Ieſus qui non eſſent credentes, & quis traditurus eſſet eum.*

65 *Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo poteſt venire ad me niſi fuerit ei datum à Patre meo.*

66 *Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.*

67 *Dixit ergo Ieſus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?*

68 *Reſpondit ergo ei Simō Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:*

69 *Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Chriſtus Filius Dei.*

70 *Reſpōdit eis Ieſus, Nónne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus eſt?*

71 *Dicebat autem Iudam Simonis Iſcarioten: hic enim erat traditurus eum, quum eſſet vnus ex duodecim.*

CAP. VII.

1 *POſt hæc autem ambulabat Ieſus in Galilæam: non enim volebat in Iudæā ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.*

2 *Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum Scenopegia.*

3 *Dixerunt autē ad eum fratres eius, Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui videant opera tua quæ facis.*

64 *Qui non credebant*, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice ſcribitur οἱ πιστεύοντες, *qui credebant*, & ita legit Cyrillus, & Chryſoſtomus quoque.

* 66 *Ex eo [tempore,]* ἐκ τούτου. Expreſſi temporis vocem, perſpicuitatis cauſa. ¶ *Pedem retulerunt*, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulg. ad verbum, *Abierunt retro*. Eraſmus, *Deſciuerunt, eo relicto*. Ego ſtudui non tam procul recedere à Græcis, quin ipſam formulam tranſlatitiè ſaltem exprimerem. Nam quod hîc philoſophatur Chryſoſtomus, allegoricū eſt, nec ſatis (vt opinor) accommodatum.

67 *Duodecim illis*, τοῖς δώδεκα. Hîc omnino videtur fuiſſe exprimendus articulus, quia iſtos duodecim opponit reliquis, tanquam ſelectos. Sic etiam infrà verſu 71.

70 *Nónne ego*. οὐκ ἐγώ: id eſt, Ego certé. Solent enim Hebræi in huiuſmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

IN CAPVT VII.

1 *Verſabatur*, περιεπάτει, id eſt ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur ſupra 6.66: & in hoc eodem verſiculo. ¶ *Nolebat enim*, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habent omnes noſtri codices. Apparet tamen Chryſoſtomum legiſſe οὐκ ἐδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id eſt non poterat, ſicut rectè obſeruauit Eraſmus. ſic quoque videtur legiſſe Auguſtinus. De Cyrillo nihil certi poſſum ex ipſius interpretatione colligere. Sed, vtcunque ſit, eadem manet ſententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar. 6.5. quā ſpeciem ἀδυνάτου Nazianzenus ἀβούλητον appellat: & ſic etiam Atticos vti conſueuiſſe verbo βούλεσθαι pro δύνασθαι docent prolatis exemplis grammatici.

2 *Scenopegia*, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc feſtū à fingendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd ſub tabernaculis totos ſeptem dies agerent, ex Domini mandato, Leuitici cap. 23. vt etiam explicatur Heb. 8.2. Itaque miſerabilis eſt eorum inſcitia qui Scenophagia legunt & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas aduerſus Iudæos quaſi Bacchi cultores, excogitatas à prophanis hominibus, nugas audire, legat Plutarchum libri συμποσιακῶν κεφ. ι.

3 *Fratres eius*, οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Epiphanius vult fratres ipſius fuiſſe ὁμοπατρίους: alij generaliter cognatos ex Hebr. idiotiſmo interpretantur. ¶ *Diſcipuli quoque tui*, καὶ οἱ μαθηταί σου. Hoc certè de domeſticis illis duodecim diſcipulis, & aliis fortaſſis eum plerunque aſſectantibus intelligi non poteſt. Sed quum hæc domi doceret & faceret Ieſus,

vtqui

vt qui in Capernaum sibi domicilium delegisset, ingrati isti cognato suo insultantes, discipulorum nomine alios intelligunt, à quibus cupide in Iudæa ac præsertim Hierosolymis fuerat auditus. Syrus interpres omittit particulam καὶ, quæ tamen minime videtur expungenda.

Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι· εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.	4	Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse ¨ celebris esse: si hęc facis, patefacito teipsum mundo.	4	*Nemo quippe in occultò quid facit, & quærit ipse in palàm esse: si hæc facis, manifesta teipsum mundo.*	
Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.	5	Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.	5	*Neque enim fratres eius credebant in eum.*	
Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.	6	Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum semper est paratum.	6	*Dicit ergo eis Iesus, Tẽpus meum nondum aduenit: tempus autem vestrũ semper est paratum.*	
Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.	7	Non potest mundus vos odisse: me autem odit, quoniam ego testor de eo, opera eius mala esse.	7	*Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia ego testimonium perhibeo de illo quòd opera eius mala sunt.*	
Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.	8	Vos ascendite ad hos dies festos: ¨ ego nondum ascendo ad festum, quia tempus meũ nondum impletum est.	8	*Vos ascendite ad diem festum hunc: ego nondum ascendo ad diem festum istum, quia meum tempus nondum impletum est.*	Infrà 8.20
Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.	9	Hęc autem quum eis dixisset, mansit in Galilæa.	9	*Hæc quum dixisset ipse, mansit in Galilæa.*	
Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ᾽ ὡς ἐν κρυπτῷ.	10	Vt ascenderunt autem fratres eius, tunc & ipse ascendit ad festum, non manifestè, sed velut in occulto.	10	*Vt autem ascenderunt fratres eius, tunc & ipse ascendit ad diem festum, non manifestè, sed quasi in occulto.*	
Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;	11	Iudæi ergo quærebant eum in festo, & dicebant, Vbi est ille?	11	*Iudæi ergo quærebant eum in die festo, & dicebant, Vbi est ille?*	
Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.	12	Et ¨ mussitatio multa erat in turba de eo. alij quidem dicebant, Vir bonus est: alij verò dicebant, Non: sed turbam seducit.	12	*Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus est: alij autem dicebant, Non: sed seducit turbas.*	
Οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.	13	Nullus tamen ¨ palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.	13	*Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.*	
Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐδίδασκε.	14	¨Festo autem illo iam medio, ascendit Iesus in templum, ac docebat.	14	*Iam autem die festo mediante ascendit Iesus in templum, & docebat.*	
Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;	15	Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iste literas nouit, quum non didicerit?	15	*Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas scit, quum non didicerit?*	

4 *Celebris*, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, *Cum celebritate*. Nam ἐν παῤῥησίᾳ quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hîc videtur accipi, vt is dicatur esse ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omnium sermonibus celebratur. * ita vt ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι & ἐν κρυπτῷ opponantur, ac si scriptum esset ἐν φανερῷ, quod sequutus est Syrus interpres. Sed & aliter licebit interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarij, Matth. 22.16. Hîc autem videtur ab istis obiici Christo, quasi (quod nihil magis falsò dici potuit) ambitiosè nominis celebritatem captanti. Vulgata, *In palàm*, quia videlicet παῤῥησίᾳ interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar. 8.32, & infrà, versu 13.

8 *Ego nodum ascendo*, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deest totum hoc membrum ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam vero non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam suspicor, quòd in nonnullis codicibus scribitur ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non ascendo. quam lectionem sequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur nescio quid diuersum legisse. Nam in ipsius Romano exemplari vitiosè scriptum esse puto οὔπω. Quoniam igitur Christus paulo pòst ad hos dies festos profectus est, multi in hoc explicando nodo se torserunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non ascendisse vt diem festum ageret, sed vt Iudæos moneret. Alij expunxerunt ταύτην, quasi ita imposuerit cognatis, non designato die festo ad quem se non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Sed plana est sententia si legas οὔπω, *nondum*, vt scribitur in vetustis nostris ferè omnibus. Chrysostomo quoque hanc lectionem approbante: vel vt Syrus interpres qui legit ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω νῦν, *ego nunc non ascendo*.

12 *Mussitatio*, γογγυσμός. Id est multi sermones clancularij, absque tamen indignatione vel offensione aduersus * Christum, vt propriè vox hæc declarat suprà 6. 41. 42. & 61. & fateor sic à Latinis etiam Murmur dici, sed studere malui perspicuitati.

13 *Palàm*, παῤῥησίᾳ: vel, *Liberè*: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optasse quam sepeliri eius famam. Hi sunt enim quos vocat Iudæos, opponens eos Galilæis, & rudi vulgo qui ad dies illos festos cõuenerat.

14 *Festo*, ἑορτῆς. i. circiter quartũ diem Scenopegiæ. Nã de primo illo solenni, cui nõ interfuit Iesus, istud intelligi non potest: vltimi verò postea fiet mentio. Ἑορτῆς autem * nomine octiduum illud totum intelligitur, cuius tamen duo duntaxat extremi dies, nempe primus & vltimus solennes erant: reliqui verò ἔργιμοι.

16 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.

Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.

17 Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

18 Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτὸν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

Qui à semetipso loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est.

19 Exo. 24.3 Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

‖Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præstat Legem? ‖quid me studetis trucidare?

Nónne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?

20 Sup. 5.18 Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te studet trucidare?

Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?

21 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.

22 Leuit. 12.3 Gen. 17.10 Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομὴν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

Attamen ‖Moses dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, (non quia ex Moyse est, sed ex Patribus) & in Sabbatho circũcidistis hominem.

23 Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, ne soluatur Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanũ fecerim Sabbatho?

Si circuncisionem accipit homo in Sabbatho vt non soluatur Lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbatho?

24 Deut. 1.18 Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

‖Ne iudicate secundum speciem, sed iustum illud iudicium ferte.

Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.

---

16 *Non est mea*, οὐκ ἔστιν ἐμή. i. à me excogitata, vel mihi non est laboribus quæsita & ex doctorũ disciplina, sed data diuinitus à Patre: quam vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως, tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudęorum hypothesi, vt diximus suprà 5.22. Vide Augustinum lib. de Trin. 1. cap. 12.

19 *Præstat*, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, *Facit*. Sed Latinis facere dicitur legem, qui legem imponit.

21 *Vnum opus*, ἓν ἔργον. Superiore videlicet die festo de quo egit suprà c.5, qui videtur omnino fuisse pentecostes, vt etiam existimat Cyrillus lib. in Ioh. 2. cap. 123. Etsi enim tempus aliquot mensium intercesserat, tamen hærebat in hostium animis illius facti memoria, in quo tam grauiter eos redarguerat Dominus in eo Legis capite de cuius exacta obseruatione præcipuè hypocritæ isti gloriabantur: nempe in Sabbathi mandato, vt hanc præsertim ob causam iam tum de ipso quoquo modo tollendo cogitarent. Christus autem omnia tempora diuinitus noscens, tãtum ab eo abfuit, vt eius facti memoriam aliqua specie conniuentię obrueret, vt contrà vltrò captet ex hoc ipso, hostiũ quidem redarguendorum, piorum autem magis ac magis confirmandorum occasionem.

22 *Attamẽ*, διὰ τοῦτο. Vel, *Atqui*. Vulg. & Eras. *Propterea*: & Syrus interpres מטול הנא [*methul hana*.] Itaque hic locus multos exercuit, dũ quærunt cuius rei adferatur ratio. Chrysost. non attingit: alij quoque multi transiliũt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circuncisionẽ non esse ex Mose, sed ex Patribus, quũ hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio: alij etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatã esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versic. adiungendũ, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: i. *& omnes de eo* [vel *propterea*] *admiramini*: deinde sequatur Μωσῆς δέδωκεν, *Moses dedit*, &c. Hęc cõiectura pridem mihi in mentem venerat, quũ ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctũ hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quũ præsertim similis cõstructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar. 6.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quũ alia ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (i. quæ ex præcedentibus aliquid colligi ostendat) sed pro aduersatiua Atqui, Attamen, vel Sed tamen, sicut nos conuertimus. Nam cõstat inchoari nouum argumentum, quo aduersariorum opinio conuellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן [*lechen*] quũ proprie significet διὰ τοῦτο, seu διὸ, vel διότι, i. Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamẽ, vt Gen. 4.c.15, & Oseæ 2.14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subiicit, Attamen ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non satis fideliter adhuc fuisse expressus à Latinis interpretibus.

23 *Lex Mosis*, ὁ νόμος Μωσέως: i. si Lex circũcisionis à Mose data tanti sit apud vos vt non dubitetis etiã Sabbatho circuncidere hominem, num merito apud vos reprehendor quòd hominẽ totum sanarim Sabbatho? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quam etiam sequutum esse Epiphaniũ apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἐβιωναίων, nõ procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocãda, hoc modo videlicet, Si circuncisionẽ accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quod totum hominem sanum fecerim Sabbatho, vt non soluatur Lex Mosis? Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid comminisci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur homini curationi. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illũ hoc vnum quod putauit Legem Mosis vocari Legem Sabbathi, quũ agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Mosis, præcedens versiculus ostendit.

24 *Secundum speciẽ*, κατ' ὄψιν: i. ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψιν igitur vocat idipsũ quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία, quæ

iudicio opponitur, vt diximus Mar.12.14. Vulgata & Erasmus *Aspectum* interpretantur. Sed hoc est potius quod Latini simili prorsus ratione Speciem vocant. ¶ *Iustum illud iudicium ferte*, τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. In Lege videlicet toties præscriptũ quod videtur articulus designare. Est autem Hebræis familiaris hæc constructio nominis verbalis cũ verbo, ab Atticis quoque studiosè vsurpata. Plato lib.2.de Rep. τὴν κρίσιν αὐτοῖν τοῦ βίου κρίνεσθαι ὀρθῶς.

25 Ἔλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

26 Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

27 Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

28 Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

29 Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

30 Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

31 Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

32 Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

33 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

34 Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

35 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτούς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

25 Dicebat ergo quidã ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: númnam verè cognouerũt "primores hunc verè esse Christum illum?

27 Sed nouimus vnde hic sit: quum autem venerit ille Christus, nemo "cogniturus est vnde sit.

28 Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, "Et me nostis, & vnde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

29 "Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 Studebant ergo eum "prehendere: sed nemo iniecit in eũ manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Multi verò ex turba crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet iis quæ iste edidit?

32 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarij Sacerdotes ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 ‖Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego "ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudei inter sese, Quò est iste profecturus, "vt nos non inueniamus eum? num "ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

2 *Dicebat ergo quidam ex Ierosolymis, Nónne hic est quem quærunt interficere?*

26 *Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verò cognouerunt principes quia hic est Christus?*

27 *Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem quum venerit, nemo scit vnde sit.*

28 *Clamabat ergo Iesus in templo, docens & dicẽs, Et me scitis, & vnde sim scitis, & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis.*

29 *Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit.*

30 *Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius.*

31 *De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, nunquid plura signa faciet quàm quæ hic facit?*

32 *Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserũt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros, vt apprehenderent eum.*

33 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.*

34 *Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego sum, vos non potestis venire.* Infrà, 13.33

3 *Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? nunquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?*

26 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.25.

27 *Cogniturus est*, γινώσκει. Vulg.& Eras. *Scit*: quum manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc.1.34. Hauserant autem hunc errorem Iudæi ex Prophetarum testimonniis perperam intellectis, vt ex eo quod scriptum est Matth.5.2, & Esa.53.8, & aliis locis.

* 28 *Et me nostis*, κἀμὲ οἴδατε. Vel ironicè hoc accipiendũ est, vel dicuntur nosse quod verè nouissent, nisi vltro & pertinacissimè restitissent veritati. Sed Tertull. in praxeã prorsus diuersam lectionem sequutus, ita hunc locum citat, *Neque me scitis vnde sim.*

29 *Ego verò noui eum*, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdã Vulgatę editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, *Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax.* Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in contextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, súntque petita ex cap.8.55, vt Eras. rectè annotauit.

30 *Prehendere*, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

34 *Ero*, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθε pro δυνήσεσθε. vt infra 17.24. Seruari tamẽ etiam potest præsentis temporis significatio, per ἰδιωμάτων κοινωνίαν, vt suprà 3.13. Sed valde mihi placet Henrici Stephani nostri coniectura, qui scribendum & legendum putat εἶμι, *vado*. Sic enim explicat hanc ipsam sententiam ex hoc loco repetitam, ipsemet Christus infrà 13.33, sententia optimè conueniente, pro εἶμι dicens ὑπάγω: & eo verbo vtitur etiam in hoc quidẽ tempore Thucydides ἀπι[illegible]. Denique sic etiã legit Nonnus, & Theophylactus. *

35 *Vt*, ὅτι. Hebr. כי [*chi*] vt 2. Sam.7. cap.10, quæ formula petita est e medio. Vide Matth.8.27, & suprà, 2.18. ¶ *Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos*, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulgata & Erasmus, *In dispersionem Gentium*, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autem nomine alij ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alij Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sentẽtiam amplector.

Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres; quod etiam confirmatur auctoritate: Iac. 1 v. 1, & 1. Pet. 1. v. 1. ¶ *Græcos*, τοὺς Ἕλληνας. Vel sic vocant Iudæos ipsos per prouincias dispersos, vel ex communi loquendi consuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore, nempe adeundarum exterarum synagogarum obtétu, fore vt ipsas profanas gentes doceret, quod pessimè Iudæos habebat mala zelotypia correptos.

36 Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Leui. 23. 36 — 37 Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

Esa. 54. 1 — 38 Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

Ioel. 2. 28, act. 2. 17 — 39 (Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)

40 Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης. — Deut. 18. 15

41 Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

Mich. 5. 2, matt. 2. 5 — 42 Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβὶδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

43 Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.

44 Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.

45 Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;

46 Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

47 Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;

48 Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;

49 Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & ⁘ vbi ego ero, vos non poteritis venire?

37 ‖Vltimo autem die illo ⁘ magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

38 ‖Qui credit in me, ⁘ sicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ ex ventre ipsius fluent.

39 (Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. ⁘ Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nódum erat glorificatus)

40 Multi ergo è turba quum audissent hunc sermonem, dicebant, ‖Verè hic est ⁘ Propheta ille.

41 Alij dicebant, Hic est Christus ille. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet ille Christus?

42 Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum illum Christum?

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere, sed nemo iniecit in eum manus.

45 Venerunt ergo ministri ad primarios sacerdotes & Pharisæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

48 Num quis ⁘ ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

36 *Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & nō inuenietis: & vbi sum ego, vos non potestis venire?*

37 *In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicēs, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.*

38 *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.*

39 *(Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eū. nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus)*

40 *Ex illa ergo turba quum audissent hos sermones eius, dicebant, Hic est verè Propheta.*

41 *Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Nunquid à Galilæa venit Christus?*

42 *Nónne Scriptura dicit quia ex semine Dauid & de Bethlehem castello vbi erat Dauid, venit Christus?*

43 *Dissensio itaque facta est in turba propter eum.*

44 *Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus.*

45 *Venerunt ergo ministri ad Pontifices & Pharisæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxistis illum?*

46 *Responderunt ministri, Nunquam sic loquutus est homo sicut hic homo loquitur.*

47 *Responderunt ergo eis Pharisæi, Nunquid & vos seducti estis?*

48 *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eū aut ex Pharisæis?*

49 *Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti sunt.*

* 36 *Vbi ego ero*, ὅπου εἰμὶ ἐγώ. vel, *quo vado ego*, ὅπου εἶμι ἐγώ. vt vers. 34.

37 *Magno*, μεγάλῃ: i. solenni. Primo enim & vltimo die festi tabernaculorum, vt & Paschæ, solennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 *Sicut dixit Scriptura*, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chrysostomus & Theophylactus: alij sequentibus, quos potius sequor: puto tamen nullum locum proprium hîc citari, sed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus sancti instar aquę effundendis, ac quidem in primis quod scribitur Esa. 55. 1, hûc pertinere.

39 *Nondum erat Spiritus sanctus*, οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum vocet, eodem versiculo exponitur, nempe visibilia illa dona quæ initio nascentis Ecclesię excellenter viguerunt, vt prædictū erat Ioel. 2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione, quòd sint eius effecta in nobis, vt docet Apostolus 1. Cor. cap. 12, penè integro, & Act. 19. 2, & deinceps, & plurimis aliis locis. Quidam pro ἅγιον, id est sanctus, substituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritū sanctum numerant inter res creatas, quum tamē de ipsa Spiritus essentia hîc non agatur.

40 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco potest otiosus esse articulus, & planè ostendere videtur hic locus Iudæos insignem aliquem Prophetam expectasse diuersum à Messia: sicut diximus suprà, 1. 21.

48 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23. 35.

50 Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτόν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,

51 Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

52 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

53 Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Κεφάλαιον η.

1 Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

2 Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

3 Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα, ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην. καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

4 Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη·

5 Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

6 Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

7 Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐτῇ βαλέτω.

8 Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

50 Dicit eis Nicodemus,‖is qui venerat ad eum nocte, quum vnus esset ex illis,

51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi prius ¨ex ipso audierit, ‖& cognouerit ¨quid faciat?

52 Responderunt & dixerunt ei, Num & tu Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

53 ¨Et profectus est vnusquisque domum suam.

CAP. VIII.

1 IEsus autem profectus est in montem Olearum.

2 Et ¨diluculo rursus adfuit in templo, & ¨totus populus venit ¨ad eum, & sedens docebat eos.

3 Adducũt autẽ ad ¨eum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehẽsam: & quum statuissent eam in medio,

4 ¨Dicunt ei, Præceptor, ¨hæc mulier deprehẽsa est in ipso facto, quum mœcharetur:

5 ‖¨In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales ¨lapidentur: tu ergo ¨quid dicis?

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent ¨eũ accusare. Iesus autẽ incuruatus deorsum, digito scribebat ¨in terra.

7 Quum autem perseuerarent eum interrogare, ¨erexit se, & dixit eis, ‖Qui vestrûm immunis est à peccato, ¨primus in eam iaciat lapidem.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra,

50 *Dixit Nicodemus ad eos, ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis.* Supr. 3. 2.

51 *Nunquid Lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?* Deut 17. 8. & 19. 15.

52 *Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non surrexit.*

53 *Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.*

CAP. VIII.

1 *IEsus autem perrexit in montem Oliueti.*

2 *Et diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos.*

3 *Adducũt autem Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio,*

4 *Et dixerunt ei, Magister hæc mulier modò deprehẽsa est in adulterio:*

5 *In Lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?* Leuit. 20. 10.

6 *Hoc autẽ dicebant tentantes eum, vt possent accusare eum. Iesus autẽ inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.*

7 *Quum ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est vestrûm, primus in illam lapidem mittat.* Deu. 17. 7.

8 *Et iterum se inclinans scribebat in terra.*

---

51 *Ex ipso audierit,* ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim lex ipsa, sed iudex cognoscit. Ideo Nonnus suppleuit δικασπόλος. ¶*Quid faciat?* τί ποιεῖ; siue, Quid patrauerit, is videlicet qui defertur.

53 *Et profectus est,* καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste, & quæ ab eo intercedunt vsque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id est ad versum sequentis capitis duodecimũ, neque apud Syrum interpretem, neque apud Chrysostomum, quanuis eius meminerit homil. in Iohannem 60, neque apud Theophylactum extant. Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiæ Ecclesiasticæ apertè dicit à quodam Papia hanc historiã de muliere adultera scriptam fuisse, quæ habeatur in Euangelio quòd dicitur secundum Hebræos: sed & apud Nonnum nulla eius mentio. Testatur denique Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, in nonnullis codicibus non fuisse descriptam. Ex vetustis nostris codicibus septemdecim vnus duntaxat illam non habebat: in reliquis scripta quidem est, sed ita vt mira sit lectionis varietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Iesum solum fuisse relictum cum muliere in templo, nescio quàm sit probabile: nec satis cohæret cum eo quod mox, id est vers. 12. dicitur eos rursum alloquutus: & quod scribit, Iesum digito scripsisse in terra, nouum mihi & insolens videtur, nec possum coniicere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius istius narrationis fide dubitem. Sed si expungenda est hæc historia, putarim quidem ego necessariò retinẽdum hunc versiculũ cum sequẽtis cap. duob. primis, quibus subiiciatur duodecimus. *

IN CAPVT VIII.

2 *Diluculo autẽ rursus adfuit,* ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, *profundo:* & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, *venit.* ¶*Totus populus,* πᾶς ὁ λαός. In vno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, *tota turba.* ¶*Ad eum,* πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 *Ad eum,* πρὸς αὐτόν. Et hoc deest in duobus codicibus.

4 *Dicunt ei,* λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. ¶*Hæc mulier,* αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto. Et aliud quoddam non habet μοιχευομένην.

5 *In Lege autem Moses mandauit nobis,* ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege nostra. Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. ¶*Lapidentur,* λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. ¶*Quid dicis?* τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; de ea?

6 *Accusare eum,* κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ᾽ αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. ¶*In terra,* εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id est dissimulans.

7 *Erexit se, ac dixit eis,* ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, *suspiciens dixit eis.* ¶*Primus,* πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primùm.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

9 Auditis autem his, "arguente ipsos conscientia, "singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus "vsq; ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

9 *Audientes autem, vnus post vnum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.*

10 Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν;

10 Quum autem sese Iesus erexisset, "& neminem cóspiceret prẹter mulierem, dixit ei, "Mulier, vbi sunt "illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

10 *Erigens autem se Iesus dixit ei. Mulier, vbi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit?*

Suprà. 1. 5. infrà. 19. 5.

11 Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδεὶς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

11 ‖Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & "ne amplius pecca.

11 *Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo: vade, & iam amplius noli peccare.*

Suprà, 1. 5. infra. 9. 5.

12 Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.

12 Rursum ergo Iesus eis loquutus est, dicés, ‖Ego sum lux illa mũdi: qui sequitur, me non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

12 *Iterum ergo loquutus est eis Iesus: dicens, Ego sum lux mũdi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.*

13 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

13 Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est "idoneum.

13 *Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimoniũ perhibes, testimonium tuum non est verum.*

Sup. 5. 31.

14 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖"Etiã si ego testor de meipso, idoneum est testimoniũ meum: quia scio vnde venerim, & quo vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

14 *Respõdit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, verũ est testimonium meũ: quia scio vnde veni, & quò vado: vos autẽ nescitis vnde venio aut quò vado.*

15 Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

15 Vos secundum carnem iudicatis, "ego non iudico quenquam.

15 *Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.*

16 Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

16 Quod si etiam iudicarem ego, iudicium meum idoneum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

16 *Et si iudico ego, iudiciũ meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.*

---

9 *Arguente ipsos conscientia*, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro ἀνακύψας & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. ¶ *Singulatim alius post alium*, Εἷς καθ' εἷς, id est, εἷς καὶ εἶτα εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, *Vn à vn*. Et quid si vitiosè καθ' pro καὶ scriptum est? ¶ *Vsque ad vltimos*, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 *Et neminem videret præter mulierem, dixit ei. Mulier*, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνή. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτὴν, καὶ εἶπε, Γύναι: id est, *vidit eam, & dixit, Mulier.* ¶ *Mulier*, ἡ γυνή. Deest in quatuor exemplaribus. ¶ *Illi*, ἐκεῖνοι. Deest in 4. exemplaribus.

11 *Ne amplius*, μηκέτι. Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius. Cæterum qui ex his colligunt non esse punienda adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates, quoniam Christus noluit eas diuidere, Luc. 12. 14.

13 *Idoneum*, ἀληθής. Vulgata & Erasmus, *Verum*. Atqui hæc cõsequutio nimium esset inepta, Tu testaris de teipso: ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθής pro eo quod Hebræi נאמן [neeman] vel נכון [nakon] vocant vt diximus suprà 5. 31.

14 *Etiamsi*, κἂν. Ergo quod ante negarat. 5. 31. accipiendum est per μίμησιν. & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd supra communem hominum sortem ipse emineret, etiã quatenus homo est: sed hîc puto Christum altius conscendere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap. 5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem suam asserere, humanitati coniunctam, quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testem, cui Patrem coniungit, vt iam duo sint testes: & vt eum de quo dicatur testimonium, tum à seipso vt teste, tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hîc vobis videor, ideóque testimoniumm eum non admittitis, quum præsertim videar de meipso testari. atqui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & Homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari. sic vnum testem habetis. Accedit demum Patris testimonium. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere, quantò magis Patris ac Filij, qui non sunt homines, sed vnus Deus? At enim, dices, vbi est illud testimonium? Nempe quod dixerat se esse lucem mundi. Respondet autem se esse αὐτόπιστον, idque tum ex sua doctrina tum ex miraculis probat tam manifestè diuinis, quibus doctrinam suam obsignabat, vt non possent nisi mala conscientia hæsitare. Vnicam autem operationem Patri & sibi attribuens ὁμότητα & ταυτότητα οὐσίας in duabus personis demonstrat. Huic igitur probationi hoc fundamentũ substernit, quòd à Patre venerit: id est, quòd ita sit homo vt sit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam iudicabant secundum carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 *Ego non iudico quẽquam*, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Is qui Cyrilli in Ioh. commentarium suppleuit, putat ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum κατὰ σάρκα, Secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis. atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrûm condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hẹc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subiicitur, tum ad causam ipsam testimonij, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecum est Pater ille meus qui verè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis.

17 Sed &,

17 Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

18 Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

19 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ᾔδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ᾔδειτε ἄν.

20 Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

21 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

22 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

23 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

24 Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

25 Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

17 "Sed & in Lege vestra scriptum est, || duorum hominum "testimonium idoneum esse.

18 "Ego *is* sum qui testor de me ipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 Dicebãt ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respõdit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum "nossetis.

20 Hæc verba loquutus est Iesus "in gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, quia nondum venerat hora eius.

21 Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & "in hoc peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quo ego vado, vos non potestis venire?

23 Tũc dixit eis, Vos "ex *locis* infernis estis, ego sum ex supernis: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis "me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tũ dixit eis Iesus, "*Id* quod à principio dico vobis.

17 *Et in Lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est.* Deut.17.6. & 19.15. mat 18 16. 2.cor.13. b. heb.10.28.

18 *Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.*

19 *Dicebant ergo ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neq; me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.*

20 *Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum quia nondum venerat hora eius.*

21 *Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.*

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?*

23 *Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.*

24 *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.*

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Iesus, Principium qui & loquor vobis.*

---

17 *Sed &*, καὶ δὲ: id est ἀλλὰ καί. Vulg. prętermisit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorem non modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiam in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabant.

18 *Ego [is] sum*, ἐγώ εἰμι. Hic apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen, ne duo Filij constituantur, *Ego* (inquit) [*is*] *sum qui testor de meipso*. Id verò facit vt ipse de seipso possit meritò testari, quia nõ tantùm homo est, (vt aduersarij temere atque adeo impiè iudicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

* 19 *Nossetis*, ᾔδειτε ἄν. Vulgata, *forsitan sciretis*. fortasse propter additam particulam ἄν, quæ tamen sententiã hanc dubiam non reddit. Quod si fortè legit ἴσως, tunc vertendum fuit *Vtique*, vel *nimirum*. vt ad Philem. v. 15. Est autem verè & scitè scriptum in hunc locum à Tertulliano aduersus Praxeam, *Si ipsum nossent, Patrem nossent: non quidem, quasi ipse esset Pater & Filius: sed quia per indiuiduitatem neque agnosci neque ignorari alter sine altero potest.*

20 *In gazophylacio*, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ. Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio Fiscum interpretatur. Ego siquid mutare velim, Ærarium malim vocare.

21 *In hoc peccato vestro*, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν. Incredulitatis videlicet & obstinatę contumaciæ ex qua postea scaturierunt infinita alia peccata. Puto enim articulum hîc poni δεικτικῶς. Mori autem in peccato dicuntur, quos vndique peccato constrictos mors absorbet.

23 *Ex [locis] infernis* ἐκ τῶν κάτω sub τόπων. i. vt mox explicatur, ex hoc mũdo. Licuit etiã interpretari *Vos infernates estis, ego sum supernâs* Sic enim his vocabulis vtitur Plin. Sed ego insuitatas voces, tanquam scopulos, libens euito.

24 *Me eum esse*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Vulg. *quia ego sum*, is videlicet quem esse me dico, id est, verus ille vobis promissus liberator: quod dicendi genus petitum est è medio. *

25 [*Id*] *quod à principio dico vobis*, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λέγω ὑμῖν. Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera eius explicatio à significatione verborum pendet, primùm, explicabo cum bona lectoris venia diuersas interpretationes: deinde paucis dicam quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergo (vt Eras. obseruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parum conuenire quartum casum interrogationis formulæ, sic conatur hoc excusare, vt dicat illud, *Tu quis es*, perinde valere ac si dixissent Iudæi, *Quem te esse dicis?* aut, *Quem te esse credimus?* Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, *Principium*. Id est, *Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium*. Deinde particulam ὅτι pro causali interpretatur, hoc modo, *Quia & loquor vobis*: id est *quia humilis propter vos factus, ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est, maneret apud Patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, quum infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo credite, inquit, me esse principium: quod vt credatis, non solùm sum, sed & loquor vobis.* Hæc ille, quæ sanè piè dicta sunt, tamen tã non sunt apposita vt non putem illa, quod ad huius loci genuinam sententiam attinet, refutatione longiore indigere. * Ambrosi9 in eadẽ est sentẽtia, nisi quod pro *Quia* legit *Qui*, id est ὃς vel ὅστις, repugnãte omniũ codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohannem libros quatuor Clicthoueus sub Cyrilli nomine edidit, eãdem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro aduerbio, (vt omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diuerso sensu. Alij enim explicant, *Principio*, id est primo

loco, *id vobis* videlicet *respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar*. Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam parit: denique etiam Græcis codicibus repugnat in quibus legitur ὅτι non ὅς. Alij sic exponunt, *Principio id sum quod etiam dico vobis*. i. non statim vobis indignis explico quicquid sum, sed hoc primùm dico, dum aptiores eritis reliquis audiẽdis, me missum esse à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (nequid aliud dicam) longius est petita. Quid Chrysostom⁹ & Theophylact⁹ senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt, & obscurè sane hæc connectunt. Videntur autem in summa hoc dictũ velle, *Quæritis quis sim? indigni estis quibus* * *id dicam, sed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim loquutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos*. Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Euangelistæ cõsentiat. Erasmus præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hęc connecti cum eo quod dixerat, *In peccatis vestris moriemini*: vt sit hic sensus, *In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hęc loquar vobis*. Deinde pro eo quòd subiici oportuit secundam & tertiam aliquam rationem, addit, *dicit Christus in genere, Multa habeo de vobis dicere*. Sed quorsum, ista interrogatione spreta, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: id est, planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbum Patris, & quia se esse Verbũ testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multo planior est quàm cæterę omnes superiores, neque vllum verbũ detorquet. Nam apud Græcos constat τὴν ἀρχὴν interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamẽ videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus, quorum etiã ruditati omnibus modis sese accommodat. Deinde cur non potius dixisset ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id est, qui loquor vobis? quum pręsertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest vna Nonni expositio, (nec enim plures libuit commemorare) quam vltimo loco adscripsi quòd eam cæteris anteponam. Quæsierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀπίαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον. ἔχων πάλιν εὔθυμα δικάζειν Καὶ λαλέειν· ἀλλ' ἐστὶν ἐτήτυμος ὅς με γενέθλῃ Ἀνδρομέην προΐηκε. Hi sunt illius versiculi, quos eo libentius adscripsi quòd vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse commodè explicatos. Apparet autem ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idque per traiectionẽ cõstruendum esse cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse, ita vt non sit coniunctio, sed prouocabulum. Postremò repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμί, vt in summa intelligamus, Christum, quærẽtibus Iudęis quis esset, respõdere se id esse quod ab initio ipsis dixisset: id est quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & vnde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hanc expositionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationib⁹ sum adductus. Nam quod ad rem ipsam attinet, plana est sentẽtia, neq; procul accersita * neque detorta, sed ad quæstionẽ maxime accommodata. Deinde verò in verborũ explicatione seruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionẽ attinet, infinita penè similia exempla occurrunt, quæ passim annotauimus, vt Rom. 12.3. & apud Lucam sæpe, & infrà vers. 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura respõsionum vt in iis repetatur verbum positum in quæstione: vt hoc loco planè sit germana repetitio verbi substantiui quod fuerat in quæstione vsurpatum. Quod autẽ attinet ad particulam καὶ, quanuis ea possit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquam redundantem pręterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò vsitatus, sed etiam elegans, idque in eodem prorsus dicendi genere & eodẽ sequente verbo, vt apud Synesium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, *vt sciamus quid ille dicat*. Sic apud Gregoriũ sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præsenti tẽpore λαλῶ Euãgelista, nõ sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis, & nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. Syrus autem interpres, particulam καὶ noluit redundare, sed per traiectionem coniungendam cum τὴν ἀρχὴν, quasi scriptum sit ὅ,τι καὶ τὴν ἀρχὴν, id est [*Id*] *sum quod etiam sum exorsus loqui vobis*, id est, quod etiam ab initio dixi Vobis: quod interpretationem meam confirmat.

Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.	26	Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: ¨sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.	26	*Multa habeo de vobis loqui & iudicare: sed qui me misit, verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*
Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.	27	Non cognouerunt ¨eum de Patre ipsis loqui.	27	*Et non cognouerũt quia Patrẽ eis dicebat Deum.*
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.	28	Dixit ergo eis Iesus, Quum ¨in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me eum esse, & à meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater hæc loqui.	28	*Dixit ergo eis Iesus, Quũ exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.*
Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.	29	Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quę placita sunt ei facio semper.	29	*Et qui me misit mecum est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.*
Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.	30	Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.	30	*Hęc illo loquente multi crediderunt in eum.*
Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.	31	Dicebat ergo Iesus iis Iudęis qui crediderãt ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei ¨eritis.	31	*Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.*

26 *Sed*, ἀλλά. Elliptica est oratio ex communi loquendi vsu. Supplendum igitur fuerit, Sed non credetis, Pater meus tamen verax est, &c.

27 *Eum de Patre ipsis loqui*, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Syrus, Quòd de patre loqueretur eis. Vulg. *Quia Patrem eis dicebat Deum*, id est, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεόν, quo modo scriptum inuenimus in meo vetustissimo & alio præterea codice, si duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν scribitur αὐτοῦ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, *Quòd de Deo Patre ipsis loqueretur*, vel *Quòd Deum, Patrem suum diceret*. Non dissimili significatu vsurpatum est verbum λέγειν suprà, 6.71.

28 *In altum extuleritis*, ὑψώσητε. Sic mihi videtur Christus duo significare, nempe genus mortis quod erant in ipsum comparaturi: & contrarium conatibus ipsorum euentum. Sic enim euectus est supra cælos, & patefacta ipsius gloria, præcone etiam per imprudentiam Pilato, idque tribus linguis: & centurione clamante, *Hic erat verè Filius Dei*.

31 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε. Sic etiam infrà, 15.14. *

32 *In liber-*

Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.	32	Et cognoſcetis Veritatē, & Veritas vos in libertatem vindicabit.	32	*Et cognoſcetis Veritatem, & Veritas liberabit vos.*	
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;	33	Reſponderunt ei, ¨Semen Abrahæ ſumus, neque cuiquam ¨ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, vos in libertatem vindicabimini?	33	*Reſponderunt ei, Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*	
Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.	34	Reſpondit eis Ieſus, Amen amē dico vobis, quiſquis committit peccatum, ‖ ſeruus eſt peccati.	34	*Reſpondit eis Ieſus, Amen amen dico vobis quia omnis qui facit peccatum ſeruus eſt peccati.*	Rom 6 20 2 pet.2 19.
Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.	35	Seruus autem ¨non manet in domo ¨perpetuò: filius manet perpetuò.	35	*Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.*	
Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.	36	Itaq; ſi vos Filius in libertatē vindicarit, verè liberi eritis.	36	*Si ergo vos Filius liberauerit, verè liberi eritis.*	
Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.	37	Scio vos ſemen Abrahæ eſſe, ſed ſtudetis me trucidare: quia ſermo meus ¨non habet locum apud vos.	37	*Scio quia filij Abrahæ eſtis: ſed quæritis me interficere: quia ſermo meus non capit in vobis.*	
Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.	38	Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis ¨quod vidiſtis apud Patrem veſtrum.	38	*Ego quod vidi apud Patrem loquor, & vos quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis.*	
Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.	39	Reſponderunt & dixerūt ei, Pater noſter Abrahā eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahę ¨eſſetis, opera Abrahæ facerreis.	39	*Reſponderunt & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt. Dicit eis Ieſus, Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.*	
Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.	40	¨Nunc autem ſtudetis me interficere, hominē qui veritatē vobis loquutus ſum, quā audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.	40	*Nunc autē quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus ſum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.*	
Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.	41	Vos facitis opera patris veſtri. Itaque dixerunt ei, Nos ¨ex ſcortatione non ſumus geniti: vnum patrem habemus ¨*nempe* Deum.	41	*Vos facitis opera patris veſtri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non ſumus nati: vnum patrem habemus Deum.*	

32 *In libertatem vindicabit*, ἐλευθερώσει. Vulgata, *Liberabit*. Eraſmus, *Liberos faciet*: quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is eſt qui ſeruum manumittit. In hac autem ſpecie, peccatum, cuius ſerui eramus, non poteſt apte dici nos manumittere, ſed Veritas, ab ipſius ſeruitute in libertatem nos vindicare.

33 *Semen*, σπέρμα. Id eſt Soboles. Retinuimus autem hoc loco & aliis multis hanc vocem, vt Eccleſiæ ciuitate donatam ¶ *Seruiuimus*, δεδουλεύκαμεν. Atqui dixit Dominus ipſe ſeruituram progeniem Abrahami annis quadringentis: quod & factum eſt, Gen.15.13. & præfatio ipſa Decalogi ſatis eos conuincebat, vt tota Iudicum hiſtoria, & captiuitas Babylonica, imo eo ipſo tempore Iudæa fuerat in prouinciam redacta. Sed ita ſolet ſuperbia viliſſimos etiam quoſuis opinione neſcio cuius præſtantiæ faſcinare. Chriſtus autem omiſſa iſta de corporali ſeruitute controuerſia, de ſpirituali tum ſeruitute tum libertate (ea videlicet quæ conſcientiam, & vel vitam vel mortem æternam reſpicit) ſe cum illis diſceptare, & progeniem Abrahami legitimam ac proinde fœderis cum illo ſanciti participem futuram, ex fide & fidei fructibus, non ex generis propagatione externa, æſtimandam eſſe demonſtrat.

35 *Non manet*, οὐ μένει. Seruos malę frugis vel aliis vendere, vel in piſtrinum dedere, vel malè perdere domini conſueuerant: contrà verò frugi ſeruos libertate donare. Iſtos igitur, quatenus Abrahæ ſoboles erant, veluti Dei vernas Chriſtus malis ſeruis comparat, eiectionem & exitium ipſis prædicens: ſimúlque pronunciat ſeſe quem illi contemnerent, filium eſſe heri illius, cuius ſerui nequam eſſent: ac proinde, ſeu velint ipſi ſeu nolint, in ea ipſa domo vt filium permanſurum, cui ſeruire ipſos, ſi veri ſerui eſſent, oporteret, & à quo vno veræ in vitam æternam manumiſſionis beneficium eſſet ipſis expectandum.

¶ *Perpetuò*, εἰς τὸν αἰῶνα. Sic apud Hebræos ſæpe accipitur לעולם [*leholam*,] vt in ſentētia prorſus ſimili Deu.15.17. pro totius vitæ curſu.

37 *Non habet locum*, οὐ χωρεῖ. Sic Ariſtot. lib. 9. de hiſtoria animalium vtitur hoc verbo. Sed imperſonaliter, inquiens fucos ab apibus interfici, ὅταν μὴ χωρῇ αὐταῖς ἐργαζομέναις, quando locus ſiue ſpatium ipſis non eſt ad operandum. Sed & οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν commodè poſſimus interpretari, *non cadit in vos*, ita videlicet vt ἐν ὑμῖν pro εἰς ὑμᾶς accipiatur, frequentiſſima in his libris enallage. Tertullianus non penitus diſſimili ſenſu vti ſolet verbo *Capit* pro ἐνδέχεται. Vulg. *non Capit*. *

38 *Quod vidiſtis apud Patrem veſtrum*, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus ſcribitur ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuiſtis à Patre veſtro. Sic legit etiam Chryſoſtomus: eodem tamen ſenſu, quum ipſe Chriſtus, de ſe loquens, Audiendi vocabulum vſurparit ſuprà, 5.30. & infrà, verſu 4. nequis Videre & Audire putet inter ſe opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domeſtica.

39 *Eſſetis*, ἦτε. Vetus interpres, *Eſtis*, id eſt ἐστέ, & paulo pòſt etiam pro ἐποιεῖτε ἄν *faceretis*, legit ποιεῖτε, *facite*, contra fidem noſtrorum vetuſtorum codicum.

40 *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula *Nunc*, nō eſt temporis aduerbium hoc loco, ſed coniunctio quæ aſſumptionibus ſolet adhiberi, non modò à Græcis, ſed etiam à Latinis, vt Valla obſeruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 *Ex ſcortatione*, ἐκ πορνείας. Vulg. *Ex fornicatione*. Eraſ. *E ſtupro*. Vide Mat.15.19. ¶ [*Nempe*] *Deum*, τὸν Θεόν. Vide Matth.19.17.

42 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

43 Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε, ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν;

1.Ioh.3.8.

44 Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.

45 Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι.

42 Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo ¨prodij & ¨adsum: nec enim à meipso veni, sed ille me misit.

43 Quare ¨loquutionem istam meam non agnoscitis, ¨quòd non potestis audire sermonem meum?

44 Vos ¨ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille ¨fuit homicida ¨à principio, & ¨in veritate ¨non perstitit: ¨non est enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mēdacium ¨de suo loquitur, quia mendax est, ¨& pater ille mendacij.

45 ¨*Vos* autem, quia ego veritatē dico, non creditis mihi.

42 *Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.*

43 *Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.*

44 *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit: quia non est veritas in eo. Quum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax, & pater eius.*

45 *Ego autē quia veritatē dico, non creditis mihi.*

* 42 *Prodij*, ἐξῆλθον. Loquitur Christus meo quidē iudicio, de aduentu in carnem, non de æterna generatione, cui impropriè quoque tribueretur τὸ ἐξελθεῖν. Vulg. *processi*, id est ἐξεπορευόμην, quod verbum Theologi ad personæ Spiritus sancti emanationē referunt, vt ab æterna Filij generatione discernatur. ¶ *Adsum*, ἥκω. id est πάρειμι. Vulg. *Veni*, ἐλήλυθα.

43 *Loquutionē*, τὴν λαλιάν: id est idioma seu etiā linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipias pro eo quod verbis ipsis significatur, vt suprà, 4.42. Nā perinde est acsi diceret Dominus, Qui fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm si ignota ac peregrina lingua vobiscum loquerer? ¶ *Quòd non potestis*, ὅτι οὐ δύνασθε. Sic omnino legendum hoc videtur, vt interrogatio reiiciatur in finem huius membri, quo modo accipi ὅτι particulam annotauimus suprà, 2.18. & 8.43. Est autē illud quoque obseruandū, quanuis simus prorsus inepti ad Deū audiendū, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nósq; adeo totos quasi de integro fingat, tamen τὸ οὐ δύνασθε hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potius summam Iudæorum peruicaciam, adeo vt ne aures quidem Christo audiendo vellent accommodare.

* 46 *Ex patre diabolo*, ἐκ πατρὸς διαβόλου, Moribus videlicet, vt Ezech. 16. 3. pater tuus Amorrheus & mater tua Hitthæa. Sic etiam Hebræis אב [*Ab*] dicitur cuiusuis rei auctor & principiū: vnde deducta videtur prępositio Grȩca ἀπὸ omnē primā originem declarans. ¶ *Fuit*, ἦν. Vulgata & Erasmus, *Erat*. impropriè. Neque enim semper fuit homicida, quum homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi videlicet mundi, & creati hominis, quo post te quem mox suo mendacio præcipitauit in mortem. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit principij mentio significationē illius ad id de quo agitur accommodare necesse est. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satā ab initio, certè necesse est vt (quod etiam facit Nōnus) ad ipsius mūdi atq; adeo hominis initiū referas, nō autē ad Satanę ipsius initiū, nisi quatenus cœpit esse homicida: nedū vt hinc cōstituas ab æterno diabolū talem extitisse, aut illud testimoniū de Filij Dei æternitate eludas, de quo dictū est suprà, 1.1. Neq; enim hîc simpliciter dicitur diabolus fuisse ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuisse (id est extitisse) & quidē per præteritū imperfectū, vt sciamus eius hypostasin antiquiorē omnium rerum creatione (.i. æternā) esse: nihil, inquā, eiusmodi hîc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quā dicitur iam inde ab initio creati mundi induisse, quū factus est homicida. Augustin. quē etiā citat qui Cyrillū suppleuit, ad initiū peccati refert: verè id quidē, si rem ipsam spectes (siquidē quū Satan per peccatū hominē interemerit, hinc demū cœpit esse homicida, quū peccatū ingressum est in mūdum) sed tamen subtilius. Malo igitur paulò crassius hæc interpretari de ipsius humani generis exordiis: neque rursus subtiliter hęc refero ad illud primū momētū quo creatus est homo, sed principiū hoc etiā extēdo ad tēpus creationi mūdi ac ipsius hominis vicinū, quo videlicet homo est à diabolo occisus. ¶ *In veritate*, ἐν τῇ ἀληθείᾳ Hebr. באמת [*beemeth*] quo vocabulo significatur vel fidelitas quā nō seruauit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mendacio, ad quod videlicet defecit Satā, aut potius quod ipse primus excogitauit. Sed & fortassis, *In veritate* illud est pro quo scribitur Iob. 2.3. בתמתו [*behtummatho:*] vt Veritatis vocabulo significetur integritas illa naturæ in qua conditus Angelus ille cū suis, postea nō seruauit originē suā, vt scribitur Iudæ 6. ¶ *Non perstitit*, οὐχ ἕστηκεν. i. non permāsit, nec constanter perseuerauit, quod apud Hebræos significatur etiā verbo עמד [*hamad*,] vt Psal. 19.10, qđ alioqui respōdet verbo ἵσταμαι. cuius quū sit multiplex significatio, nōnulli hūc locū peruertere conati sunt varia interpretatione: quāquā fortassis nō minus rectè cōueniat huic loco verbū אמן [*aman*] vt Psal. 78.37. si connecti possit cum eo quod sequitur. Sed germanā esse hāc expositionē liquet ex eo quod scribitur 2. Pet. 2.4. & Iudę 6. Vulg. & Eras. *Nō stetit*: rectè quidē, quū verbū Stādi sic etiam apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: sed studuimus omnem amphiboliam vitare. ¶ *Non est enim*, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg & Eras. *Quia*. Atqui hæc verba nō ostēdūt causam cur diabolus in veritate nō perstiterit, sed cōsequutionē, ex qua rectè collegit Dominus à consequēti, illū à sua origine defecisse: Simile exemplū occurrit Luc. 7.47. ¶ *De suo*, ἐκ τῶν ἰδίων, i. ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel qđ verè suū ac sibi propriū est. ¶ *Et pater ille mendacij*, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. i. auctor, ex Heb. idiotismo vt Gen. 4 20. & 21. & alibi sæpe: vt etiā dixit Plato in Phędro σὺ πατὴρ ὢν γραμμάτων. quod eo libētius annotandū putaui, quòd insaniam Manicheorū de principio mali, & de ipsa essētia animę per Satanam corrupta, ab impurissimo Flaccio Illyrico nō ita pridem renouatā, nōnullos infelices amplecti videā, & ista vocularū aucupia captare. Nō simpliciter autē dicitur πατήρ, sed addito articulo ὁ πατήρ: *pater ille*. nō vt ab aliis patribus distinguatur, (primus enim diabolus mēdaciū genuit) sed vt siqua est in vitiis excellētia ac præstātia, hæc omnis illi in solidū tribuatur. Sic Dido apud Virgil. *Túne ille Aeneas?* Sed & pro relatiuo αὐτοῦ substituimus antecedēs, quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationibus subtili quadā ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusum, quū in pręcedēte mēbro disertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud vt magis perspicua esset oratio. Nā hoc quoq; videtur Nōnū fefellisse, quū hęc ita interpretaretur, ψεύστης αὐτὸς ἔφυ, ψευδόμενος ἐκ γενετῆρος. Epiphan. κατὰ Ἀρχοντικῶν & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hūc locū, hoc modo videlicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ, ὅτι ψεύστης ἐστίν. & paulo pòst ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἦν. καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύστης ἐστίν. id est, *Vos ex patre diabolo estis, quia mendax. Quū loquitur mendaciū, ex suo loquitur, quia pater eius est mendax. nā & pater ipsius mendax est.* Sed totus hic locus in Græco Epiphanij exēplari mendosè legitur: neque minus incōmoda est interpretatio quam ipse adfert in hunc locum, quasi videlicet diabolus hoc loco sit Iudas, cuius pater sit Cain, & Rursus Caini pater sit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant.

45 [*Vos*] *autem, quia ego*, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifesta hîc est traiectio, qualem suprà notauimus vers. 25. Suppleuimus autem pronomen *Vos*, vt melius appareat collatio ista indolis patris & filiorum. Nonnus verò videtur ita hæc acce-

cepisse

cepisse vt ὅτι ponatur αἰτιωκῶς, vt sit hæc sententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Τ᾽ ἐμὴν αὐτοὺς ἔλεγξα, καὶ οὐ πιστεύετέ μοι.

46 Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;

47 Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.

48 Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σύ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;

49 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.

50 Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.

51 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

52 Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;

53 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;

54 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτόν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.

55 Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν· ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ᾽ οἶδα αὐτόν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο

46 Quis ex vobis ¨arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

47 ‖Qui ex Deo est, verba Dei audit: ¨propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

48 Responderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nónne ¨bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?

49 Respondit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

50 Ego verò nō quæro gloriam meā: est qui quærat ¨& iudicet.

51 Amen amē dico vobis: si quis sermonē meū seruauerit, ¨mortem nō conspiciet in æternum.

52 Dixerunt ergo ei Iudæi. Nūc cognouimus te dæmonium habere. Abraham mortuus est, & Prophetæ: & tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem ¨in æternum?

53 Num tu maior es patre illo nostro Abraham, qui mortuus est? etiā Prophetæ mortui sunt: quem tu teipsum facis?

54 Respōdit Iesus, Si ego glorifico ¨meipsum, gloria mea nihil est: ¨Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.

55 Sed non nostis eum: ego verò ipsum noui: & si dixero me eū non nosse, ero similis vestri, *id est* mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.

56 Abraham pater vester ¨gesti-

46 *Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?*

47 *Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos nō auditis, quia ex Deo non estis.* 1.Ioh.4.6.

48 *Responderunt ergo Iudæi & dixerūt ei, Nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*

49 *Respōdit Iesus, Ego dæmonium non habeo, sed honorifico Patrem meum, & vos inhonorastis me.*

50 *Ego autem non quæro gloriam meam: est qui quærat & iudicet.*

51 *Amen amen dico vobis, si quis sermonē meum seruauerit, mortem non videbit in æternum.*

52 *Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est & Prophetæ, & tu dicis, Si quis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum.*

53 *Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt: quem teipsum facis?*

54 *Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus vester est.*

55 *Et nō cognouistis eū: ego autē noui eū: & si dixero quia non scio eū, ero similis vobis, mēdax: sed scio eū, & sermonē eius seruo.*

56 *Abraham pater ve-*

* 46 *Arguit*, ἐλέγχει. Id est conuincere potest.

47 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, si verborum seriē spectes, & potius dici, *Propterea ex* * *Deo non estis. Nam non auditis.* Nec enim vult concludere ipsos non audire verbum Dei quoniam ex Deo non sint: sed contra vult probare ipsos nō ex Deo sed ex Diabolo esse, ex eo quòd verba Dei non admittant.

48 *Bene*, καλῶς. Id est rectè ac meritò, sicut Gallico idiomate dicimus, *Ne disons nous pas bien*, diuersa tamen nonnihil significatione huius particulæ, ab ea quàm obseruauimus Mar.7.9.

50 *Et iudicet*, καὶ κρίνων, id est, qui contemptum mei aut sui potius vindicet. Castellio conuertit, *Et cum ratione:* qui quam rationem habuerit, non video.

51 *Mortem nō conspiciet*, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. id est Non morietur, siue, Mortem non sentiet, vt Psalm. 89. 49. & Luc. 2. 26. Fideles enim in ipsa morte vident vitam. Nam huic opposita loquutio est, Vitam videre, quam exposuimus, suprà, 3.36. Sic in proximo versiculo idem dicit, sumpta translatione à diuerso sensu, nempe à gustatu.

52 *In æternum*, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus. Ista tamen ita accipienda sunt vt sciamus potius indignantium esse quàm interrogantium. * In æternum autem idem declarat atque Vnquam.

54 *Meipsum*, ἐμαυτόν. Id est, quasi mihi quicquam tanquam ex me ipso arrogans. Sed hoc intelligendum ex eorum quos alloquitur sensu, & sicut suprà negauit se quicquam ex semetipso habere, vel facere. Nam alioqui etsi Deus non est à se, sed αἴτιον habens patrem quatenus est Filius, ea tamen ipsa deitate Deus est quæ est per se, quum vnica & singularissima sit Deitas, in sese considerata, non autem Deitas per generationis communicationem multiplicata. Itaque digni sunt qui à Christianis omnibus conspuantur illi maledici duo Sophistæ Sorbonici (quorum nominibus paginas istas nolui conspurcare) ausi fidelem illum in Dei domo seruum Iohannem Caluinum Sabellianismi accusare, & nouum Autotheanorum cognomentum comminisci, quasi personarum reales proprietates negent, qui citra vllam essentiæ discerptionem, vna & eadem Deitate, quanuis non vno ὑπάρξεως τρόπῳ, tres personas vnum esse Deum, aduersus hos ipsos Sabellianos & renatos Arianos ac Tritheitas, soli nostris temporibus tutati sunt: bonis istis Magistris nostris, non quidem prorsus stertentibus, sed comparando sibi ex piorum insectatione Episcopatui, quanuis non pari inter ipsos successu, inuigilantibus.

¶ *Pater*, ὁ πατήρ. Non fuit negligendus articulus, non modo vt patris, sed etiam vt ipsius paternitatis discrimen obseruetur: Christo tamen vbique sese ad Iudæorum captum accommodante, ac propterea illos semper ad eum reuocante quem verè Deum esse vsque adeò concedebant, vt ipsum Christum propterea blasphemiæ accusarent, quòd sese illius filium esse peculiari quodam, & ipsis, sua ipsorum culpa, ignoto modo, doceret.

56 *Gestiuit*, ἠγαλλιάσατο. Vulgata & Erasmus, *Exultauit.*

quomodo consueuimus interpretari: sed quia hîc significatur potius summum desiderium rei nondum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud verbum prætulimus. ¶ *Diem istum meum*, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus nostro penè vni Euangelistæ: quod sanè est elegans, & interdum videtur ἐμφατικώτερον quàm si simplex pronomen vsurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo יום פלמוני [*iom palmoni*] id est dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spatium quo vixerit aliquis, aut insigne quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior est quàm vt testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr. 11. 13. ¶ *Ac gauisus est*, καὶ ἐχάρη. Gaudio nimirum illo quod pacem vocat Dominus quam mundus dare non potest, infrà 14. 27. & de qua Apostolus Rom. 5. 1. Respicit autem expresse Christus ad id quod dicitur Gen. 17. 17. accepta de nascituro sibi illo semine promissione, sese prostrauisse & risisse, vnde & ipsi Isaaco nomen imposuit Dominus. *

ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.

57 Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

58 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.

59 Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν. καὶ παρῆγεν οὕτως.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.

2 Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββί, τίς ἥμαρτεν; οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

3 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

4 Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

uit vt videret ¨diē istum meum. & vidit, ¨ac gauisus est.

57 Dixerunt igitur ei Iudæi, ¨Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham vidisti?

58 Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, ¨priusquam Abraham fieret, ego sum.

59 Sustuleruut ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit ¨è templo, quum transiuisset per medios ipsos: & ita præteriit.

CAP. IX.

1 PRæteriēs autē vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicētes, Rabbi, quis peccauit, ¨iste, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, ¨neque iste peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus nasceretur*: sed *cæcus natus est* vt opera Dei manifesta fiant in eo.

4 Oportet me operari eius opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

ster exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est.

57 Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidisti?

58 Dixit eis Iesus, Amen, amē dico vobis, antequam Abrahā fieret, ego sum.

59 Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem abscondit se, & exiuit de templo.

CAP. IX.

1 ET præteriens Iesus vidit hominē cæcum à natiuitate.

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo.

4 Me oportet operari opera ei⁹ qui misit me, donec dies est: venit nox quā do nemo potest operari.

57 *Quinquaginta annos nondum habes*, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit *Quadraginta*: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Erasmus autem quominus eam lectionē amplectatur, eo vno deterretur, quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarum notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos vt vix aut ne vix quidem restitui posse videantur. Sed tamen quod ad hunc locum attinet, si Iudæi quinquaginta annorum mentionem fecerint, sic loquuti sunt vt facere solent qui aduersario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm ausit flagitare: & ita legit etiam Syrus interpres. Irenæus quoque lib. 2. cap. 39. legit *Quinquaginta*, & ita quidem hanc lectionem tuetur, vt quam periculosè traditiones veterum, etiam quas pro Apostolicis venditant, pro irrefragabilibus habeantur, ipse vehementer in eo hallucinatus, demonstret.

58 *Priusquam Abraham fieret*, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, *Antequam Abraham nasceretur*. Ego verò, quanuis non existimem Christum hîc simpliciter agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est visus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, siue Deus in carne manifestatus, (nam alioqui nō videretur apposité disserere) tamen quia vt mediator considerari non potest nisi verè sit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à constitutione mūdi occisus, imò verò Christus fuisse heri & hodie: putaui seruandam esse antithesin. Itaque γενέσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: vt opponatur τῷ εἰμί, quod illi demum propriè tribuitur qui solus verè existit.

59 *E templo*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Quæ post hęc verba subiiciuntur ad finem capitis leguntur apud Syrum interpretem & in vetustis nostris omnibus græcis codicibus excepto vnico meo vetustissimo. Assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc. 4. 30. irrepsisse in contextum, culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerunt: deinde vt hæc cum proximo capite cohærerent, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credam, adducor non modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt, nec Latina vetus versio: sed etiam quòd videantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si sese occultauit, quomodo per ipsos medios transiit? nisi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut repentè diuina sua virtute disparuit, quod Theophylactus & Clicthoueus Cyrillum supplens, commenti sunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex hominum oculis, sed diuinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palam per mediam ipsorum turbam saluus euaderet. Nihilominus tamen dici potest & ab iis * qui in templo erant sese subduxisse, ac deinceps per eos medios quos foris reperiit transiuisse, Qui verò ex hoc verbo ἐκρύβη, colligunt corporis Christi visibilitatem non esse necessarium veri corporis Christi idioma, quid tandem isti suo palpabili delirio possint pretexere, ego quidem videre non possum. Cur enim absconderet se qui tam esset ἀόρατος quàm ὁρατός, quum libuisset, salua corporis veritate.

IN CAPVT IX.

2 *Iste*, οὗτος. At quinam potuit peccare antequam nasceretur? neque enim hic agitur de illo vniuersali lapsu in Adamo de quo Apost. Rom. 5. 12. sed de singulari & personali quodam peccato. Nempe imbuti erant Iudæi dogmate μετεμψυχώσεως, quod ab ipsis postea hauserunt nonnulli etiam ex Christianis. Hoc autem dogma Rabbi Dauid tribuit Psal. 104. 30. iis quos Sapientes MECAR appellat: de quibus vide 1. Cor. 1. 20. *

3 *Neque iste peccauit*, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christ

non ſimpliciter de cauſa iſtius mali, ſed ex diſcipulorũ hypotheſi, cuiuſmodi quiddã annotauimus ſupra, 5.22. Non quærũt autẽ diſcipuli an peccarit iſte, ſed an peccarit vt cæcus naſceretur. Præſupponũt enim, morbos nõniſi propter peccata immitti: quæ hypotheſis in iſto cæco falſa erat, vt ex reſpõſo liquet, in quo propterea illã etiã particulã, *Vt cæcus naſceretur*, repetij. Talis etiã fuit amicorũ Iobi diſputatio, falsò nitẽs eodẽ fũdamẽto. Hoc nõ animaduertunt qui Græcos pleroſq; ſacros etiã interpretes, philoſophicè potiꝰ (imò ne philoſophicè quidẽ) quàm Chriſtianè de prouidẽtia Dei diſſerẽtes, & Deũ Stoicorũ vitantes in Epicureorũ deliriũ imprudẽtes delapſi, nolunt iſta dici αἰτιολογικῶς, id eſt vt de cauſa, ſed συμβατικῶς id eſt vt de euẽtu: quę interpretatio, vt cęteras maximi momẽti rationes prætereã, vel ex eo refellitur manifeſtè, ꝙ alioqui Chriſtus Sophiſtarũ more, de vno rogatꝰ, de altero reſpõdiſſet.

Verse	Græce	Latine (Beza)	Vulgata
5	Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.	Quandiu fuero in mundo, ‖Lux ſum mundi.	*Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi.*
6	Ταῦτα εἰπών, ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ.	Hoc quum dixiſſet, ˙˙ſpuit humi, & fecit lutum ex ſputo, & illeuit lutum oculis cæci:	*Hæc quũ dixiſſet expuit in terrã, & fecit lutũ ex ſputo, & liniuit lutum ſuper oculos eius:*
7	Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ. ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.	Dixitque ei, Vade, ablue *oculos* in piſcina Siloam. ˙˙quod eſt, ſi interpreteris Miſſus. Abiit ergo, & abluit *oculos*, rediitque videns.	*Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe. quod interpretatur miſſus. Abiit ergo & lauit: & venit videns.*
8	Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;	Vicini ergo, & qui prius viderant eum ˙˙cæcum eſſe, dicebant, Nonne hic eſt qui ſedebat & mendicabat?	*Itaque vicini & qui viderant eum prius quia mendicus erat, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat, & mendicabat?*
9	Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.	Alij dicebant, Hic eſt: alij verò, ˙˙Similis eſt ei. ˙˙Ille *autem*, dicebat, Ego *is* ſum.	*Alij dicebãt Quia hic eſt. alij autẽ, Nequaquã, ſed ſimilis eſt ei. Ille verò dicebat, Quia ego ſum.*
10	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;	Dixerunt ergo ei, Quomodo ˙˙aperti ſunt tibi oculi?	*Dicebant ergo ei, Quomodo aperti ſunt tibi oculi?*
11	Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ εἶπέ μοι Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.	Reſpondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Ieſus, lutum fecit, & illeuit *illud* oculis meis, & dixit mihi, Vade ad piſcinam Siloam & ablue *oculos*. Vt autem abij, & ablui *oculos* ˙˙vidi.	*Reſpondit, ille homo qui dicitur Ieſus, lutum fecit & vnxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & video.*
12	Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.	Dixerunt ergo ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.	*Et dixerunt ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.*
13	Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.	Adducunt eum ad Phariſæos, eum *inquam* qui olim cęcus fuerat.	*Adducunt eum ad Phariſæos qui cæcus fuerat.*
14	Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.	Erat autem Sabbathũ quum lutum faceret Ieſus, & aperiret oculos eius.	*Erat autem Sabbathum quando lutum fecit Ieſus, & aperuit oculos eius.*
15	Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.	Rurſus ergo interrogarunt eum etiam Phariſæi quomodo ˙˙videndi facultatem eſſet adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum impoſuit oculis meis, & ablui *oculos*, & video.	*Iterum ergo interrogabãt eum Phariſæi quomodo vidiſſet. Ille autem dixit eis, Lutum mihi poſuit ſuper oculos, & laui, & video.*

* 6 *Spuit*, ἔπτυσε. Non temerè ſignum iſtud adhibuit Chriſtus huic miraculo, vt qui cæci iſtius oculos vt aliorum plurimorum non ſanarit, ſed creatricis illius potentiæ vim in eo exeruerit, ideóque primi hominis ex humo macerata creationem hoc ſigno repræſentarit, quam ne ipſi quidem poëtæ ignorantes ſuo Prometheo attribuerunt.

* 7 *Siloam*, Σιλωάμ. Sic dictus eſt riuulus vrbem influẽs. & ſic dictus quòd inde in hortos & pomaria deduceretur, vt tradit Kimki. Fit autẽ huius piſcinę mẽtio Nehem. 3.15. & in Cantico. illa ipſa, vt videtur, de qua diximus ſuprà, 5.1. ¶ *Quod eſt*, &c. ὃ ἐστ. &c. Tota hęc particula deeſt apud Syrum interpretem, & meritò quidem, quum Græcis non ſcripſerit. Sunt igitur hæc ipſius Euangeliſtæ verba Græcè ſcribentis, & ſimul explicantis cur huius in hoc fonte ablutionis myſterium Chriſtus huic miraculo adiunxerit, nempe vt omnes intelligerent non extrinſeca aliqua, ſed ipſius Chriſti vt miſſi à Deo patre filij, propria nec mutuatitia virtute iſtud peragi. *

8 *Cæcum*, τυφλός. Vulgata, *Mendicus*, id eſt προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exemplari inuenimus. Ea verò ſicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι non ſit αἰτιολογικόν, ſed cauſale. Quò ſi pro ὅτι legas ὅτε, id eſt *quum*, planior etiam erit ſententia: ſed ex coniectura nihil placet mutare. De hac autem piſcina diximus ſuprà 5.2. *

9 *Similis eſt ei*, ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. Vulgata, *Nequaquam ſed ſimilis eſt ei*: id eſt (vt in vno codice ſcribitur) οὐχί, ἀλλ᾽ ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. ¶ [*Ille autem.*] ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δὲ quo modo ſumus interpretati.

10 *Aperti ſunt*, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clauſi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non ſunt peruij. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes. Sed vt & peculiari ratione dicũtur diuinitꝰ teneri oculi ne hoc vel illud cernant, qui tamen cæci non ſunt: ſic etiam dicuntur aperiri, vt Luc. 24.16. & 31. & Gen. 21.19. *

11 *Vidi*, ἀνέβλεψα. Impropriè pro ἔβλεψα, quum propriè ſignificet deperditum videndi vſum rurſus obtinere. quod cæco nato non conuenit. Sed aliter vix grȩcè potuit τὸ ὁρᾶν dici, pro Vidẽdi facultatem accipere, pro quo ſcitè & eleganter Syrus interpres habet, ואתחזי לי [*vethchezi li*] factum eſt mihi videre, tum hoc loco tum verſ. 15. Sed & vulg. vbique vtitur vnico videndi verbo, vt vbique illum appareat τὸ βλέπειν legiſſe.

15 *Videndi facultatem eſſet adeptus*, ἀνέβλεψε. Impropriè *

nisi dicamus istos sic voluisse eleuare istius miraculi magnitudinem quasi videlicet iste non fuisset cęcus natus, sed amissum duntaxat visum oculorum recuperasset: quem sensum si sequamur, scribemus, *Visum recepisset*. Vulg. *vidisset*, obscurè, & malè, etiam si legamus ἐβλέψε.

Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινές, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbatum non seruat. Alij dicebant, Quomodo potest quispiam "peccator "talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alij autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

Λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de ipso, "quòd aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuisset, & vidêdi facultatem esset adeptus, vsquequo vocarût eius parentes, eius *inquam* qui vidêdi facultatem fuerat adeptus:

18 *Non crediderunt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderat.*

Καὶ ἠρώτησαν αὐτούς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est "filius ille vester, quem vos dicitis cęcum natum esse? quomodo ergo nûc videt?

19 *Et interrogauerunt eos dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc videt?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:*

Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo verò nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ętatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim "constituerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, "synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conspirauerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus & dixerunt ei, "Tribue gloriã Deo: nos hunc hominem scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι

25 Respôdit igitur ille & dixit, An peccator sit, nescio: vnum

25 *Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio: vnum*

16 *Peccator*, ἁμαρτωλός. Hebr. חוטא [*chota*] homo impius, & qui velut artem peccandi exerceat, quem etiam simili ratione Græci poëtæ κακῶν ῥεκτῆρα vocant. ¶*Talia* τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Hæc*, id est ταῦτα.

* 17 *Quòd aperuit*, ὅτι ἤνοιξε. Vulg. *Qui*, ὅστις, nisi perperam scriptum est *Qui* pro *Quia*. De hoc dicendi genere quod Gallis etiam familiarissimum est, vide suprà, 2.8. & 8.43.

19 *Filius ille vester*, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certum ac bene notum hominem designari sciant.

* 22 *Constituerant*, συνετέθειντο. Vel pacti fuerant. Ostendit enim hoc verbum nô fuisse istud legitimè, sed, vt Latini loquuntur, ex composito factum decretum. Vulgata & Erasmus, *Conspirarant*. rectè quidem, sed tamen conspirare respondet alij verbo. ¶ *Synagoga moueretur*, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. *Extra synagogam fieret*. nimium obscurè. Eras. *E synagoga eiiceretur* ambiguè. Potest enim eiici è cætu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris auctoritate abrogabatur, quem Græci diuersa ratione, ἀποδιδοκιμασμένον & ἀτιμωμένον dicebant. Eiici verò è synagoga, idê fuit atque in populo Dei non censeri, & velut prophanum haberi, vt loquitur Dominus Matt. 18. 17. Fuit autê prima hæc species excommunicationis ab Heb. NIDDVI vocata, id est sûmotio & exclusio a cômuni cętui: hodie minor excommunicatio in Ecclesiis dicta. Hæc si nihil pro fuerat peccatori non resipiscenti, pronuntiabatur Cherem, id est ἀνάθεμα, quod videtur Apostolus per traditionem Satanæ intelligere: ac tandem etiam SAMATHA, quæ fuit vltima deuotio & execratio. qua de re vide 1. Cor. 16. 22. Est igitur Græcè ἀποσυνάγωγος qui Hebræis MENVDDEM dicitur. Hæc ex Elia in Thesbite. *

24 *Tribue gloriam Deo*, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7. 19. & 1. Sam 6. 5. hanc fuisse solennem quandam formulã qua adigebatur aliquis ad culpam corã Deo agnoscendam. Perinde autem id erat acsi reo dictum esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit. Reuerere igitur ipsius maiestatem, & hunc illi honorem habe, vt palam fateri rem totam malis quàm coram eo mentiri.

27 Et non

τυφλὸς ὤν, ἄρτι βλέπω.

26 Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

27 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

28 Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτὸν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

29 Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

30 Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστὶ, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

31 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

32 Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

33 Εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

34 Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

35 Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

36 Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

37 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

38 Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

39 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον· ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

scio, me quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei rursus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, ¨& nõ audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipsius discipuli?

28 Itaque ¨conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius ¨es: nos autem Mosis discipuli sumus.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem ¨vnde sit nescimus.

30 Respondit eis ¨ille, & dixit ¨At enim istud mirum est, quòd vos nesciatis vnde sit, ¨& *tamen* aperuit meos oculos.

31 Scimus autẽ quòd Deus peccatores ¨non audiat: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab seculo non est auditum aliquem aperuisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.

34 Responderunt & dixerũt ei, Tu ¨in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum ¨foras.

35 Audiuit Iesus eum eiectũ foras: & quũ inuenisset eum, dixit ei, Tu*ne* credis in Filium Dei?

36 Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Iesus, & vidisti eum, & qui loquitur tecum, ille est.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

39 Et dixit Iesus ‖ ¨Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videãt, & ¨qui vident, cæci fiãt.

scio, quia cæcus quum essem, modò video.

26 *Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos?*

27 *Respõdit eis, Dixi vobis iam, & audistis: quid iterũ vultis audire? numquid & vos vultis discipuli eius fieri?*

28 *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.*

29 *Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus: hunc autem nescimus vnde sit.*

30 *Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos.*

31 *Scimus autẽ quia peccatores Deus non audit: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.*

32 *A seculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.*

33 *Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquam.*

34 *Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.*

35 *Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?*

36 *Respõdit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?*

37 *Et dixit ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum ipse est.*

38 *At ille ait, Credo Domine. Et procidens adorauit eum.*

39 *Et dixit ei Iesus, In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.* Supr.3.17. inf.12.47.

27 *Et non audiuistis*, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Vetus interpres legit καὶ ἠκούσατε, *& audiuistis*: & rectius fortassis quoniam sic melius cohærent sequentia.

28 *Conuiciati sunt*, ἐλοιδόρησαν. Vulg. *maledixerunt*, quod respondet τῷ καταρᾶσθαι, pro imprecatione videlicet. Nam pro κακολογεῖν raro dicitur. Quid sit autem τὸ λοιδορεῖν, sic eleganter docet Basil. in definitionibus breuioribus ὅρῳ κδ', πᾶν ῥῆμα ἐκ διαθέσεως τῆς ἀτιμώσεως λεγόμενον, λοιδορία ἐστὶ. κἂν αὐτὸ τὸ ῥῆμα μὴ δόξῃ εἶναι ὑβριστικόν. ¶*Es*, εἶ. Vulg. *sis*. Sed antithesis ipsa videtur ostendere veram scripturam & sententiam.

29 *Vnde sit*, πόθεν ἐστίν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud declarat quàm verba ipsa sonent. Nec enim de patriæ, vel familiæ nomine ambigebant, sed de ipsius munere & auctoritate dicunt sibi non constare: videri tamen à Deo non esse, quia Sabbathum violaret.

30 *Ille*, ὁ ἄνθρωπος. Id est αὐτός. Hebr. ad verbum Homo ille. ¶*At enim*, γάρ. id est *Certè*. Vulg. *In hoc enim*, ἐν τούτῳ γάρ. Huiusmodi formulæ loquendi plurimæ petitæ sunt ex communi loquendi vsu. sed non quibusuis linguis vsitatæ. in quibus explicandis non est in singulis vocibus hærendum. ¶*Et [tamen]* καί. Similem ellipsin particulæ aduersatiuæ annotauimus Matth. 2.6.

31 *Nõ audiat*, οὐκ ἀκούει. Hæc vna est ex cõmunibus notitiis quas Satã & peccatũ prorsus abolere in mẽtibus humanis non potuit, vnde rectè Achilles Homericus, ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. Peccatoris autẽ nomine non intelligitur quẽ rectè pœnitet anteactæ vitæ, sed is in quo regnat peccatũ. Malè tamẽ hactenus hæc sententia vniuersaliter miraculis applicatur, quũ miraculorũ donum pseudoprophetis etiã interdũ tribuatur, Deut. 13.2. Mat. 7. 22. & 24.14. Et tamẽ demõstratiuè Christus a suis miraculis, non tantùm doctrinę suæ veritatẽ, sed etiam Deitatem suam probat, quum ea quæ vnius Deitatis propria est potestate, non autem mutuaticia virtute ederet miracula.

34 *In peccatis*, ἐν ἁμαρτίαις. id est peccatis coopertus & implicitus, quoniam videlicet cæcus natus erat. ¶*Foras*, ἔξω. nempe extra Synagogam, siue templum, vt fuerit non simplex duntaxat extrusio, sed etiam cæremonialis, vt ἀποσυνάγωγος factus esse intelligeretur. Sic autem tyrannicè extrudi quam non sit damnosum, imò coram Deo pretiosum, ex hoc exemplo liquet, & quotidie nunc quoque pij multis locis experiuntur.

39 *Ad iudiciũ [exercendũ,]* εἰς κρίμα. Id est, Cum summo imperio & auctoritate, vt statuã quod iustum & æquũ est.

Nam iudicium simpliciter hîc accipi pro condemnatione non potest, quum, vt obseruat doctissimus interpres, ad illuminationis gratiã extẽdatur, sed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc vel illud cõstituendi: vt ipse supra exposuit 5. 27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Psal. 2. 7. & Psal. 50. 1. Sed mihi tamẽ videtur, hoc quidẽ loco, iudicij vocabulum præterea etiam complecti iustum illius potestatis vsum. Existimo enim Dominum, iniqua eorum sententia offensum, qui hunc tanquam profanum ac blasphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum consolari, & suam iurisdictionem cum illorum tyrannide comparare. quasi diceret, Isti pro arbitrio suo sibi arrogant populi Dei administrationem, quasi soli omnia videant, & sint lumen versantium in tenebris, vt Rom. 2. 18. at ego veni vt istos reprimam: mea est iurisdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm isti soleant. nam quos isti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: istos autem superbos & arrogantes, qui se solos putãt acutissimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum est, quum illos in densissimas ignorãtiæ tenebras demergam, vt prædictum fuit ab Esaia, toto capite 29. ¶ *Qui vident*, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica est μίμησις. Loquitur enim ex Pharisæorum opinione, qui reliquos in tenebris versari, se solos omnia videre, sibi persuaserant: quos graphicè prorsus describit Paulus Rom 2. 17. 18. 19. 20 & 21. Nec vero huius iusti Dei iudicij exempla longius quàm ab hoc nostro seculo petere necesse est. Prodeant omnes Pharisæorum nostri temporis Academiæ: habet, Dei beneficio, Ecclesia illa cæca & heretica (quam vocant) septennes pueros qui teste vniuerso mundo possint illos non ad pudorem quidẽ, (quem iampridem nullum habent) sed ad insaniam adigere.

40 Καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

41 Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

Κεφάλαιον ι.

1 ΑΜὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ λῃστής·

2 Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

3 Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

4 Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

5 Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

6 Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

7 Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

8 Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci sumus?

41 Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, nõ haberetis peccatũ, nunc vero dicitis, Videmus: itaque peccatum vestrum manet.

CAP. X.

1 AMen amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.

2 Qui verò ingreditur per ostium, pastor est ouium.

3 Huic aperit ianitor, & oues vocem eius audiunt: & suas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque suas oues emiserit, antegreditur eas: & oues eum sequuntur, quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam sequentur sed fugient ab eo: quia nõ norũt vocẽ alienorum.

6 Hanc similitudinem dixit eis Iesus. Illi verò non cognouerunt quænam illa essent quę loquebatur eis.

7 Iesus ergo rursum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego sum ostium illud ouium.

8 Quotquot ante me venerũt, fures sunt & latrones: sed non auscultarunt eos oues.

40 *Et audierunt quidam ex Pharisæis qui cum ipso erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci sumus?*

41 *Dixit eis Iesus, Si cæci essetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Quia videmus: peccatum vestrum manet.*

CAP. X.

1 *AMen amen dico vobis, qui non intrat per ostiũ in ouile ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro.*

2 *Qui autem intrat per ostium, pastor est ouium.*

3 *Huic ostiarius aperit, & oues vocem eius audiunt: & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.*

4 *Et quum proprias oues emiserit, ante eas vadit: & oues illum sequuntur, quia sciunt vocem eius.*

5 *Alienum autem non sequuntur sed fugiunt ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum.*

6 *Hoc prouerbium dixit eis Iesus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.*

7 *Dixit ergo eis iterum Iesus, Amen amen dico vobis, quia ego sum ostium ouium.*

8 *Omnes quotquot venerũt, fures sũt & latrones: sed nõ audierũt eos oues.*

41 *Si cæci essetis*, εἰ τυφλοὶ ἦτε. Id est, si vos cæcos esse nossetis, lucis beneficium quæreretis, & ita luce recepta beati essetis. ¶ *Manet*, μένει. firmum videlicet & immotum vobis incumbens, vt rectè explicat Syrus interpres.

IN CAPVT X.

3 *Ianitor*, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo solebant patresfamiliâs seruum aliquem habere perpetuò ad fores domus assidentem, interdum etiam catenis vinctum, vt ex illa Ouidij Elegia apparet, *Ianitor indigne dura religate catena.*

6 *Hanc similitudinem*, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangelistis dicitur παραβολὴ, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Parœmia diuersum quiddam declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi מָשָׁל [*maschal*] vocant, * sermonem videlicet figuratum.

7 *Ouium*, τῶν προβάτων. id est quo ingressus in caulam patet ouibus. qua voce tum Ecclesiam in terris, tum celeste illud regnum intelligit, in quod oues omnes veræ tandem colligentur.

8 *Ante me*, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deest in Vulgata Latina & apud Syrum interpretem, & in septem exemplaribus: & pro εἰσὶ, *sunt*, in vno scribitur ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuersale sit hoc pronuntiatum, est tamen accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui ostij nomen sibi vindicarunt. Atqui nullus vnquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ, se dixerunt esse ostium, sed Christum potius pro ostio indicarunt ouibus. Ergo ad eos non pertinet hoc Christi dictum.

dictum Augustinus quoque contra legis aduersarium lib. 2. cap. 4. non legit πρὸ ἐμοῦ ab aduersario citatum, & inquit venisse hoc loco omnes eos intelligi qui missi non fuissent. Idem tamen contra Faustum, lib. 6, cap. 16, istud admittit, & inquit Mosen & Prophetas non venisse ante Christum, sed cum Christo.

Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

9 Ego sum illud ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

9 *Ego sum ostium: per me siquis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.*

Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni vt vitam habeant, & abundent.

10 *Fur non venit nisi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.*

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

11 ‖ Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ouibus.

11 *Ego sum pastor bonus: bonus pastor animã suam dat pro ouibus suis.* Esa. 40. 11 ezech 34. 23

Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

12 *Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.*

Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

13 *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.*

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis, prout nouit me Pater, & ego noui Patrem.

14 *Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ. sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem.*

Καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

15 Et animam meam depono pro ouibus.

15 *Et animam meam pono pro ouibus.*

Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖ fietque vnus grex, & vnus pastor.

16 *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet vnum ouile & vnus pastor.* Ezech. 37. 22

Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

17 Propterea Pater me diligit, quia ‖ ego depono animam meã vt eam rursus assumam.

17 *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum sumam eam.* Esa. 53. 7

Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν

18 Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum: potestatem habeo deponendi

18 *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo po-*

9 *Ingredietur & egredietur*, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. יבא ויצא [*iabo veietse*,] id est securus vitam aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut. 28. 6, Psal. 121. 8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir*. Hîc tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act 1. 21.

10 *Et abundent*, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, *Et abundantius habeant*: quasi videlicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor. In vetustissimo exemplari meo istud deest, quod tamẽ non est superuacaneum, siue hoc referas ad donorum seu cælestis seu huius vitæ incrementa, siue ad æternæ vitæ commendationem referamus, quam qui adeptus est, verè summa felicitate veluti redundet.

11 *Deponit*, τίθησιν. Vetustissimus codex meus habet δίδωσι, *dat*, vt vertit etiam Vulg.

13 *Non est illi cura*, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. *Non pertinet ad eũ*: barbarè & ambiguè.

14 *Nouit*, γινώσκει: i. diligit, approbat, sibi coniunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע [*iadah*,] vt Psal. 1. 6, & 37. 18. Matth. 7. 23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nec enim particula καθὼς paritatem, sed similitudinem duntaxat arctissimæ consensionis declarat: & perperam antea distinctus fuit hic versiculus.

16 *Grex*, ποίμνη. Vulgata, *Ouile*. Qua voce non grex ipse, sed ouium stabulum declaratur: quod vnum vix vnquam fuit, & non modo falsò, sed etiam stultè & impudenter Romæ collocatur. * ¶ [*Et*] *vnus pastor*, εἷς ποιμήν. Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Grecos autem & Latinos admodum raró. Nam tria minimum incisa plerunque requiruntur, vt locus sit asyndeto. Similem ellipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1. Timoth. 4. 3.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distinguunt, vt Christi meritum eneruent. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vná cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom. 5. 19, & Philip. 2. 7. 8. & 9. ¶ *Depono*, τίθημι. Vel, *Deponam*. Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitam suam pro nobis deponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur, quum hæc diceret, quãuis etiam propriè sacrificium crucis respiciat.

Act. 4.28. ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖Hoc mandatum accepi à Patre meo.

nendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eã. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

19 Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

19 Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.

20 Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

20 Dicebant autem multi eorũ, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

20 Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

21 Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

21 Alij dicebant, Hæc verba nõ sunt dæmoniaci: "num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

21 Alij dicebant: Hæc verba non sunt dæmonium habentis: numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

1. Mach. 4. 59. 22 Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

22 ‖Facta sunt autem "Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

22 Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.

23 Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

23 Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.

24 Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram "suspendis? si tu es Christus dic nobis "aperté.

24 Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palàm.

25 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hęc testantur de me.

25 Respondit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.

26 Ἀλλ᾽ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

26 Sed vos non creditis: "non enim estis ex ouibus meis, "sicut dixi vobis.

26 Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.

27 Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:

28 Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in ęternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

28 Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquã de manu mea.

29 Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων

29 "Pater meus qui *eas* dedit

29 Pater meus qui dedit

---

21 *Num dæmonium, μὴ δαιμόνιον.* In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maximè probo.

22 *Encænia, τὰ ἐγκαίνια.* Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriã instaurati templi, post diutinam sub Persis & successorum Alexandri, ac in primis illius Antiochi tyrannidem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc sacrum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo, quũ, pulso Antiochi præsidio, templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach. 4.59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν κατ᾽ ἐνιαυτὸν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασλεῦ, μετ᾽ εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, *Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis cõcio, vt dies dedicationis altaris suis temporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à XXV die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia.* Hæc ille: quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari *Renoualia,* quum ἐγκαινίζεσθαι dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb. 9. v. 18, & 10. v. 20. Liquet autẽ etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסלו [*chisleu*] maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 *Suspendis?* αἴρεις; id est anxiam ac suspensam tenes? Vulg. *Tollis?* Nec desunt qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas? sed hæc interpretatio absurda est. ¶ *Aperte, παῤῥησίᾳ.* Vulg. *Palàm.* Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur 11. 14. Neque enim poscunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar. 8.32.

26 *Non enim estis, οὐ γάρ ἐστε.* In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστέ, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciendum est, causam altiorem adferri cur non credant, non autem consequutionem necti, vt supra 8.44, quum colligitur, diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quod veritas in eo non sit. Item Lucæ 7.47, vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorũ, *Quia,* inquit, *cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit.* In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic vero ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet (id est ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Neque tamen propterea vel incredulitatis auctor vel damnationis reproborum causa censendus est Deus, quum voluntaria sit eorum contumacia, nec aliter quàm merentes damnentur. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouibus: quanquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se cõiuncta vt distingui quidem possint, separari non possint. ¶ *Sicut dixi vobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν.* Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Erasmus putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu & apud Syrum interpretem legantur.

29 *Pater meus, ὁ πατήρ μου.* Augustinus, & qui Cyrillum supplere studuit, legit ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μεῖζον πάντων ἐστί. id est Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus, vt Tertull.

vt Tertul. aduersus Praxeam, & August. qui de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorũ superat: hîc verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

πάντων ἐστί· καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.
30 Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.
31 Ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.
32 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;
33 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.
34 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;
35 Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή.
36 Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;
37 Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·
38 Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατήρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.
39 Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.
40 Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.
41 Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

mihi, maior omnibus est: neque quisquam potest eas rapere e manu Patris mei.
30 Ego & Pater "vnum sumus.
31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt eum lapidarent.
32 Respondit eis Iesus, Multa bona opera exhibui vobis "ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?
33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiã, "id est quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.
34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege "vestra, Ego dixi, Dij estis?
35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest "solui Scriptura:
36 "*Me*, quem Pater "sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?
37 Si nó facio "opera Patris mei, nolite credere mihi.
38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus *tamen* credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me "in eo.
39 Rursus ergo studebant eum prehendere: sed exiuit ex eorum manu.
40 Abiítque rursus "ad traiectũ Iordanis, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizãs, mansítque illic.
41 Multi autẽ veniebãt ad eũ, & dicebãt, Iohãnes quidẽ signum nullũ edidit: quæcunque autem de isto "dixit, vera erant.

mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.
30 *Ego & Pater vnum sumus*
31 *Sustulerũt ergo iterum lapides Iudæi vt lapidarent eum.*
32 *Respondit eis, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?*
33 *Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia: & quia tu homo quũ sis, facis teipsum Deum.*
34 *Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, Quia ego dixi, Dij estis?* Psal.81.6
35 *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:*
36 *Quem Pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?*
37 *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:*
38 *Si autem facio, et si mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.*
39 *Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.*
40 *Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum vbi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.*
41 *Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Iohannes de hoc, vera erant.*

30 *Vnum*, ἕν. Nempe & naturæ siue essentiæ ταυτότητι, & vno in volendo & agendo consensu, distinctis tamen personis, quamobrem etiam dicit plurali numero Sumus, vt rectè obseruant Patres.

32 *Ex Patre meo*, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei auctoritate fretus.

33 *Id est*, καὶ. Sic conuerti, vt ostenderem καὶ hoc loco non propriè copulam esse, sed potius per epexegesin explicandum: quanuis sic etiam loquuntur Latini, vt Virg. *Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ.* Theophylactus Romanus omittit &. Similes autem ellipses multas iam annotauimus suprà, 5.19.

* 34 *Vestra*, ὑμῶν. Id est, quam verè diuinam fatemini: vel quam à vobis solis verè intelligi iactatis. Legem autem appellat in genere sacra scripta.

35 *Solui*, λυθῆναι. Id est violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5.17, & 19. aut destrui, vt suprà 7.23.

36 [*Me*] *quem Pater*, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personę, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1. cap. 20. ¶ *Sanctificauit*, ἡγίασε. Id est peculiari propriáque ratione Filium Dei existentẽ, nempe & ipsi ὁμοούσιον quatenus Deus, & qui Spiritum non acceperim ad mensuram quatenus homo sum, vt suprà, 2. 34. & Psal. 45. 8.

37 *Opera Patris mei*, τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου. Id est, quæ nullus nisi solus Deus efficere potest, quem voco meum Patrem.

38 *In eo*, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scribitur ἐν τῷ πατρί, vt citatur etiam hic locus ab Athanasio in tractatu de incarnatione. Esse autem Filium in Patre, & Patrem in Filio, τὸ ὁμοούσιον simul & ἰσοδύναμον declarat.

40 *Ad traiectum Iordanis*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *trans Iordanem*. Vide supra, 1.28. *

41 *Dixit*, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa est repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam istud in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 29. post δέδωκε.

42 Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Κεφάλαιον ια.

1 ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

Matt.26.7 infrà, 12.2

2 (Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

3 Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

4 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.

5 Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

6 Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·

7 Ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

8 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, Ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

9 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·

10 Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

11 Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

12 Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

13 Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

14 Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παῤῥησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

15 Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

42 Et multi * illic crediderunt in eum.

CAP. XI.

1 AEgrotabat autem quidā *nomine* Lazarus, à Bethania * ex vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

2 (‖Maria autem * ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus ęgrotabat.)

3 Miserunt ergo sorores eius ad ipsum, dicentes, Domine ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Iesus autem *hoc* audito, dixit, Morbus iste nō est * *immissus* ad mortem, sed pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.

6 Vt ergo audiuit *illum* ægrotare, * tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò studebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? si quis ambulet interdiu, non impingit: quia lucem huius mundi videt:

10 Siquis autem ambulet nocte, impingit: quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus, amicus ille noster, dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerūt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis * apertè, Lazarus mortuus est.

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

42 *Et multi crediderunt in eum.*

CAP. XI.

1 *ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.*

2 *(Maria autē erat quæ vnxit Dominum vnguēto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur.)*

3 *Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.*

4 *Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc nō est ad mortem, sed pro gloria Dei: vt glorificetur Filius Dei per eam.*

5 *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum.*

6 *Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidē mansit in eodem loco duobus diebus.*

7 *Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Iudæam iterum.*

8 *Dicūt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?*

9 *Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi videt.*

10 *Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.*

11 *Hæc ait, & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed vado vt à somno exsuscitem eum.*

12 *Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.*

13 *Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione somni diceret.*

14 *Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est.*

15 *Et gaudeo propter vos (vt credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.*

---

* 42 *Illic*, ἐκεῖ. Neque Vulg. neque Syrus interpres hanc particulam legerunt.

IN CAPVT XI.

1 *Ex vico Mariæ*, τῆς κώμης Μαρίας. Sic legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspexi. Syrus tamē interpres legit, & quidē, meo iudicio, rectius, τῆς κώμης, ὁ ἀδελφὸς Μαρίας, *vico, frater Mariæ*, &c. Bethania verò non fuit vicus, * ideóque addidit Euangelista præpositionem ἐκ, vt significetur vicus iste, cuius nomen hîc non editur, fuisse situs in eo montis Oliueti tractu qui Bethania dicebatur. Vide Act.1.12.

2 *Ea erat quæ vnxit*, ἦν ἡ ἀλείψασα. Notādum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui ferè poni solet pro præterito perfecto, quod omnino est diligenter obseruandum, vt series historiæ intelligatur.

4 [*Immissus*] *ad mortem*, πρὸς θάνατον. Heb. למות [*lammuth*] i. idcirco immissus vt Lazarum perimat. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, i. עד־מות [*had-moth*,] vt Esa.38.1. Idcirco addidi participium Immissus. Meritò verò sic loquitur Christus, quum ipsa mors Lazari non esset ad mortem. * ¶*Filius Dei*, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id est υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

6 *Tum quidem*, τότε μὲν. Notandum est particulæ μὲν nō subiici δὲ, contra communem loquendi vsum.

14 *Apertè*, παῤῥησίᾳ. Vide suprà, 10.24.

16 Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἄγωμεν, καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ᾽ αὐτοῦ.

16 Dixit ″autem Thomas qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

16 *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*

17 Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento ″agere.

17 *Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuordecies iam in monumento habentem.*

18 Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymã ferè ″stadiis quindecim:

18 *Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim:*

19 Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

19 Multique ex Iudæis venerant ″ad Martham & Mariam vt consolarentur eas de fratre suo.

19 *Multi autem ex Iudæis venerãt ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.*

20 Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

20 Martha ergo vt audiuit Iesum ″venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

20 *Martha ergo vt audiuit quia Iesus venit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.*

21 Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·

21 Dixit autem Martha Iesu, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:

21 *Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:*

22 Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι ὁ Θεός.

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

22 *Sed & nunc scio quia quæcunque poposceris a Deo, dabit tibi Deus.*

23 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

23 Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.

23 *Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.*

24 Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturum ‖ ″in resurrectione vltimo illo die.

24 *Dicit ei Martha. Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die.* Suprà, 5.29 luc. 14.14

25 Εἶπεν αὐτῇ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: ‖qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

25 *Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:* Suprà, 6. 35.

26 Καὶ πᾶς ὁ ζῶν. καὶ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

26 *Et omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?*

27 Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium illum Dei, qui in mundum venturus erat.

27 *Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum venisti.*

28 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρᾳ, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororem suam, dicens, Præceptor adest, & te vocat.

28 *Et quum hæc dixisset, abijt, & vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & vocat te.*

29 Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχύ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.

29 *Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.*

30 (Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ᾽ ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)

30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)

30 *(Nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha)*

31 Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ᾽ αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & consolabantur eam, quum vidissent Mariã citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicentes, Abit ad monumentum, ut illic fleat.

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum vidissent Mariam quia citò surrexit, & exijt, sequuti sunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum vt ploret ibi.*

---

* 16 *Autem*, οὖν, id est δή. Hac enim particula passim vtitur variis modis Euangelista in hoc suo libro, vt & prima sua epistola: quum alioqui conclusionibus siue illationibus propriè conueniat.

17 *Agere*, ἔχοντα. Vulg. & Erasm. *Habentem:* quo modo dixit Quintil. lib. 6. c. 4, triginta annos habere, pro, tricesimum annum agere, vt supra etiam conuertimus 8.57.

* 18 *Stadijs quindecim*, ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. Vide Act. 1.

19 *Ad Martham & Mariam*, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, *Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam*. Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. quanuis videatur legisse πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν, vt habet etiam vetustissimus meus codex. Interdum tamen hæc periphrasis simpliciter accipienda est, vt Act. 13.13.

20 *Venire*, ἔρχεται. Erasmus, *Venisset*, impropriè: nam adhuc erat in via.

24 *In resurrectione*, ἐν τῇ ἀναστάσει, i. tum quũ omnes resurgent. Syrus vertit בנוחמא [*Benuchama*,] *in consolatione*, ἐν παρακλήσει: quæ lectio sequente quoque versiculo repetita mihi vel idcirco est suspecta, quòd in his libris vbique vertit alia voce τὴν ἀνάστασιν. *

32 Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

33 Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

34 Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

35 Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

36 Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

Suprà, 9.6

37 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

38 Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

39 Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

40 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

41 Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

42 Ἐγὼ δὲ ᾔδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

43 Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

44 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

45 Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

46 Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

47 Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

48 Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τό-

32 Maria verò quum venisset eò vbi erat Iesus, Viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

33 Iesus autem vt vidit eam flentem, & Iudæos, qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & "turbauit seipsum.

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

35 Lacrymatus est Iesus.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam "olet: quatuor enim dierum est.

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei.

41 Sustulerunt ergo lapidem è *loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quod me audieris.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit pedes & manus vinctus fasciis, facies autem eius sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

46 Quidam autem ex eis abierũt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

47 Coegerunt ergo primarij Sacerdotes & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid agemus? nam hic homo multa signa edit.

48 Si sinamus eum ita, omnes ei credent: veniéntque Romani, & "delebunt tum locum no-

32 *Maria ergo quum venisset vbi erat Iesus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus.*

33 *Iesus ergo vt vidit eã plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.*

34 *Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.*

35 *Et lacrymatus est Iesus.*

36 *Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*

37 *Quidam autem ex ipsis dixerũt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere vt hic non moreretur?*

38 *Iesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.*

39 *Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim.*

40 *Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriã Dei?*

41 *Tulerunt ergo lapidem, Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audisti me.*

42 *Ego autẽ sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat dixi, vt credant quia tu me misisti.*

43 *Hæc quum dixisset, voce magna clamauit, Lazare, veni foras.*

44 *Et statim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.*

45 *Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.*

46 *Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerũt eis quæ fecit Iesus.*

47 *Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.*

48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tol-*

33 *Turbauit*, ἐτάραξεν. Id est vehementer commouit. Sed obseruandum est in maxima etiam Christi commotione nullam fuisse ἀταξίαν.

39 *Olet*, ὄζει. Vulg. *Fœtet*, quod est inuerecundius.

48 *Delebunt*, ἀροῦσι. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Tollent*: quasi pro auferre & occupare accipiatur.

49 *Anni*

πον, καὶ τὸ ἔθνος.

49 Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

50 Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

51 Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52 Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

53 Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλ' ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραΐμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56 Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57 Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ

---

strum, tum gentem.

49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 Nec cogitatis conducere nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.

53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionem quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? *an* venturum non esse ad festum?

57 Dederant autem primarij Sacerdotes & Pharisæi mādatum, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

CAP. XII.

1 IEsus ergo sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus, qué excitauerat à mortuis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam il-

---

lent & nostrum locum & gentem.

49 *Vnus autē ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam.*

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Inf.18.14

51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

52 *Et non tantùm pro gēte, sed vt filios Dei qui erant dispersi, congregaret in vnum.*

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum.*

54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum discipulis suis.*

55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante Pascha, vt sanctificarent seipsos.*

56 *Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem in templo stantes, Quid putatis quia non venit ad diem festum?*

57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, vt siquis cognouerit vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.*

CAP. XII.

1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus: quem suscitauit Iesus.* Matt. 26.6 mar.14.3

2 *Fecerunt autem ei cœ-*

---

49 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar.2.26, & Luc. 3.2. & Act.4.6.

50 *Pro populo*, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. Id est ἀντὶ τοῦ λαοῦ, *vice populi*, alioqui per Romanos destruendi, ex mente Caiaphæ, quò etiam spectat particula חלף [*chalaph*] qua vtitur Syrus interpres: sed *pro populo*, id est populi expiandi & Deo reconciliandi causa, vt intellexit Spiritus sanctus per os Caiaphæ imprudentis loquens: (nec enim quid per ipsum diceret Dominus, intellexit alio sensu loquens Caiaphas) quæ significatio propriè conuenit particulæ ὑπὲρ, quaquam etiam dici potest Christus mortuus vice nostri, quatenus vicem nostram subiit, receptis in sese peccatorum nostrorum pœnis, sicuti fideiussor qui sese debitoris loco statuit.

52 *Pro ea gente*, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentem cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt ipsi in vna regione habitarent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde essent colligendi.

54 *Quæ est prope desertum*, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est τὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua ellipsi diximus supra, 5.36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrē & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione, & apud Syrum, qui suo more mutauit Ἐφρὴμ in Ἐφρέν, vt Ἀμὴν in Ἄμμιν, & Κηφᾶς in Κιφᾶ. Et vir reconditæ doctrinæ Ioh. Dusius annotat sæpe scribere solitos veteres η pro αι. Itaque scribi Ἐφρὴμ, pro Ἐφραὶμ, sicut Ἱερουσαλὴμ, pro Ἱερουσαλαὶμ.

55 *Vt purificarent sese*, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. Vide 2. Paralip.29.

56 [*An*] *venturum non esse?* ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ; id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται; Deliberant enim de re adhuc incerta, quum festus quidem dies instaret, sed nondum tamē aduenisset. Itaque vt planior esset sententia, suppleui particulam interrogantem. Nam Erasm. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, *Quòd non venerit.*

IN CAPVT XII.

1 *Sex ante Pascha diebus*, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ante sex dies Paschæ.* Quum festum pascha non esset sex, sed septem dierum. Est itaque in hoc idiotismo traiectio particulæ πρὸ, ac si scriptum esset, ἓξ ἡμέρας πρὸ τοῦ πάσχα. ¶ *Vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus*, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς. Vulg. *Vbi Lazarus fuerat mortuus.* Ne sensu quidem rectè expresso.

ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

lie, & Martha miniſtrabat: Lazarus autem vnus erat ex iis qui ſimul diſcumbebant cum eo.

nam ibi, & Martha miniſtrabat: Lazarus verò vnus erat ex diſcumbentibus cum eo.

3 Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

3 Maria verò accepta libra vnguenti nardi liquidæ multi pretij, vnxit pedes Ieſu, & exterſit pedes eius capillis ſuis: domus autem impleta eſt odore vnguenti.

3 Maria ergo accepit libram vnguenti nardi piſtici pretioſi, & vnxit pedes Ieſu, & exterſit pedes eius capillis ſuis: & domus impleta eſt ex odore vnguenti.

4 Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

4 Dixit ergo quidam ex diſcipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iſcariotes, qui erat eum proditurus,

4 Dixit ergo vnus ex diſcipulis eius, Iudas Iſcariotes, qui erat eum traditurus,

5 Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

5 Quare hoc vnguentum non væniit trecentis denariis, & datum eſt pauperibus?

5 Quare hoc vnguentum non veniit trecentis denariis, & datum eſt egenis?

Infrà, 13. 29

6 Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ᾽ ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperũ ipſi cura eſſet, ſed quia fur erat, ‖& marſupium habebat, & ea quæ iniiciebantur geſtabat.

6 Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eũ, ſed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.

7 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτήν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

7 Dixit ergo Ieſus, Sine eam, in diem funerationis meæ ſeruauit iſtud.

7 Dixit ergo Ieſus, Sine illam vt in diem ſepulturæ meæ ſeruet illud.

8 Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

8 Pauperes enim ſemper habebitis vobiſcum, me verò non ſemper habebitis.

8 Pauperes enim ſemper habetis vobiſcum, me autem non ſemper habetis.

9 Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ᾽ ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic eſſe: & venerunt non propter Ieſum tantùm, ſed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic eſt: & venerunt non propter Ieſum tantùm, ſed vt Lazarum viderẽt, quem ſuſcitauit à mortuis.

10 Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς ἵνα τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

10 Conſultarunt autem primarij Sacerdotes, vt Lazarum etiam trucidarent:

10 Cogitauerũt autẽ principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent:

11 Ὅτι πολλοὶ δι᾽ αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Ieſum.

11 Quòd multi propter illũ abibant ex Iudæis, & credebant in Ieſum.

Mat. 21.8 mar. 11.7. luc. 19.35.

12 Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

12 ‖Poſtero die turba multa quæ venerat ad feſtum, quum audiſſent Ieſum venire Hieroſolymam,

12 In craſtinum autẽ turba multa quæ venerat ad diem feſtum, quum audiſſent quia venit Ieſus Ieroſolymam,

13 Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

13 Acceperunt termites palmarum, & egreſſi ſunt ei obuiam, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex ille Iſraelis.

13 Acceperunt ramos palmarum, & proceſſerunt obuiam ei, & clamabant, Hoſanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, rex Iſrael.

14 Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ᾽ αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον,

14 Nactus autem Ieſus aſellum, inſedit ei, ſicut ſcriptum eſt,

14 Et inuenit Ieſus aſellum, & ſedit ſuper eum, ſicut ſcriptum eſt,

---

3 *Liquidæ*, πιστικῆς. Vide Mar. 14.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes ſcripſit, miror Nonnum τρία μέτρα interpretari: neque ſane vnquam potui iſtius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum eſſe Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compoſitione medicamentorum ſecundum genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obſtat quod ex Polluce citat Eraſmus. Neque enim alios quàm Siculos poëtas, aut qui Siculos imitati ſunt, citat Pollux: quos vt alia multa, ſic etiam hoc vocabulum à vicinis hauſiſſe, vel hoc indicat quòd nulli alij Græci auctores id vſurparunt, Latini autẽ non aliter loqui ſoleant. Sed hæc παρέργως.

4 *Iſcariotes*, Ἰσκαριώτης. Id eſt ἀπὸ τοῦ Καριώτου, *Cariothitæ*, vt habet vetuſtiſſimus meus codex, prout alibi etiam annotauimus.

7 *Funerationis*, τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Vulg. *Sepulturæ*. Vide Mat. 26.12. ¶ *Seruauit*, τετήρηκεν. Vulg. *Vt ſeruet*, ἵνα τηρήσῃ, ſicut in vno codice ſcriptũ inuenimus. Ita etiam legit Nõnus. Dicitur autem ſeruaſſe in diem ſepulturæ Maria vnguentum quod tunc effuderat, quaſi paulo poſt moriturum & ſepeliendum præſagiens, quod tum ex illo ſacerdotum edicto, tum ex ipſius Chriſti habitis ea de re ſermonibus cognouerat. niſi exiſtimare malimus Mariam quidem de morte & ſepultura nihil tunc cogitaſſe, ſed Chriſtũ teſtari temere factum iſtud non eſſe factum, ſed Dei prouidentia ipſis proponi proximæ ipſius ſepulturæ prænuntium ſpectaculum. Ridiculè verò hæc hiſtoria confunditur à nonnullis cum eo quod narratur Luc. 7. & hac occaſione Mariam Lazari ſororem cum illa peccatrice & cum Magdalena confuderunt. *

8 *Habebitis*, ἔχετε. Vide Matthæum. 26. verſu 11, & infrà, 16. verſu 10. Alludit autem Dominus ad locum Deut. 15.11. *

15 Μὴ φοβοῦ θύγατερ Σιών. ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

16 Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ᾽ ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ᾽ αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

17 Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ᾽ αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

18 Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

19 Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

20 Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

21 Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

22 Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

24 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν. ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

25 Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

26 Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται. καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

27 Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

15 Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autem non cognouerũt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese hæc illi præstitisse.

17 Testabatur verò turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis nos nihil proficere? ecce, mundus eũ sequutus est.

20 Erant autem quidam Græci ex iis qui ascendunt vt adorent in festo.

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, vellemus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

23 Iesus autem respõdit eis, dicens, Venit tempus illud quo glorificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

25 Qui amat animã suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego fuero, illic & minister meus erit. & siquis mihi ministrauerit, honorabit eum Pater.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, libera me ab hac hora: sed propterea veni in horam hanc.

15 *Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus venit, sedẽs super pullum asinæ.* Zach.9.9

16 *Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sunt quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei.*

17 *Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum à mortuis.*

18 *Propterea & obuiã venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signũ.*

19 *Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abijt.*

20 *Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascenderant vt adorarẽt in die festo:*

21 *Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Iesum videre.*

22 *Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.*

23 *Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora vt clarificetur Filius hominis.*

24 *Amen amẽ dico vobis, nisi granũ frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.*

25 *Qui amat animam suã, perdet eam: & qui odit animã suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet.* Mat.10.39 & 16.25 mar.8.35. luc.9.24, & 17.33

26 *Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi sum ego, illic & minister meus erit. Siquis mihi ministrauerit, honorificabit eũ Pater meus.*

27 *Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora, sed propterea veni in horam hanc.*

---

16 *Præstitisse*, ἐποίησαν: id est ἐτέλεσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (vt alij Euangelistæ narrant) meritò postea cognouerunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientem Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 *Quòd Lazarũ vocasset*, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quãdo Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν rarò ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni auctoritate adducti.

19 *Mundus*, ὁ κόσμος. ὑπερβολικῶς, vt vulgo dicimus, *Le monde va apres luy*. Nam etiam Syrus interpres, Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus. ¶ *Eum sequutus est*, ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. Id est, ei vt doctori sese addixit, eum assectatus. Vulg. ad verbum, *Post eum abijt*.

20 *Qui ascendunt*, τῶν ἀναβαινόντων. Id *ascendere solent*, vel *ascendere solebant*, Si Iohannes hæc scripsit euerso iam templo. Possunt autem Grẹcorũ nomine intelligi vel ipsi prophani & incircuncisi, de quibus ipse Solomon 1. Reg. 8, 4. vel proselyti. Vulg. *Qui ascenderant*, τῶν ἀναβάντων.

21 *Vellemus*, θέλομεν. Vide Mar. 10, 35. ¶ *Videre*, ἰδεῖν. Id est, priuatim conuenire. Nam alioqui præsentem illum conspiciebant.

26 *Et erit*, καὶ ἔσται. Alij conuertunt, *Et esto*, vt futurum, Hebræorum more, positum sit pro imperandi modo, & ita explicetur quid sit, Dominum sequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etsi autem hæc sententia vera est & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non scriptum est ἀκολουθήσει, sed ἀκολουθείτω, videtur nõ preceptum sed promissio præcepto adiuncta. ¶ *Et siquis*, καὶ ἐάν τις.

Vulgata & Erasmus, *Siquis*. Atqui in omnibus vetustis codicibus additur τίς, & apparet hoc esse additum vt explicetur præcedens promissio.

* 27 *Turbata est*, τετάρακται. Vide suprà, 11. v. 33. Causa verò huius longè maximæ & summè horrendæ conturbationis in Christi mente, fuit iræ diuinæ proximæ sensus, quo nihil terribilius cogitari potest. Scitè verò Augustinus, *Christi*, inquit, *perturbatio nos tranquillat, & infirmitas firmat.*

28 Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

29 Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν.

30 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

31 Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

32 Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

33 (Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Psal. 88. 37. & 109. 4. & 116. 2 esa. 40. 8. ezech. 37. 25.

35 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει.

Supra, 1. 9

36 Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

37 Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

28 Pater, glorifica nomen tuum. Venit ergo "vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rursus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adstabat & audierat, dicebat tonitru esse factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus est.

30 Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox extitit, sed propter vos.

31 Nunc damnatio adest mundi huius: nunc princeps mundi huius "eiicietur foras.

32 Et ego si "sublatus fuero è terra, "omnes traham ad meipsum.

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, ‖Christũ "manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

35 Dixit igitur eis Iesus, "Adhuc paruo tempore‖lux vobiscũ est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis fiatis. Hęc loquutus est Iesus: & quum abiisset, "occultauit se ab eis.

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebant in eum:

28 *Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.*

29 *Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus est.*

30 *Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox venit, sed propter vos.*

31 *Nunc iudicium est mũdi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*

32 *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.*

33 *(Hoc autem dicebat significans quà morte esset moriturus)*

34 *Respõdit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Christus manet in æternũ: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filiũ hominis? quis est iste Filius hominis?*

35 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum, lumẽ in vobis est: ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. & qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.*

36 *Dum lucẽ habetis, credite in lucem, vt filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus, & abijt, & abscondit se ab eis.*

37 *Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:*

28 *Vox è cælo [dicens,]* φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos sæpe subauditur לאמור [*lemor,*] vt annotauimus Mar. 10. 33. Sic autem loquitur Matth. 17. 5. Sed pro ὄνομά σου nomen tuum, in vno codice scribitur ὄνομά μου, nomẽ meũ.

* 31 *Eiicietur foras*, ἐκβληθήσεται ἔξω. Id est, deturbabitur ex illa sua tyrannide, quæ tot gentes sibi subiecit, promulgato videlicet per orbem terrarum Euangelio. Hũc enim respicit tota hæc historia, cui occasionẽ præbuit illa Græcorum petitio, quos tamen non videtur Christus ad priuatum colloquium admisisse, quòd nondum tempus illorum vocationi destinatum aduenisset.

32 *Sublatus fuero è terra*, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Exaltatus fuero è terra*. Atqui quum ex hac oratione nascatur sequens Iudęorum obiectio, necesse est existimemus Christum in suo idiomate verbum ambiguæ significationis vsurpasse, quo significetur aliquid tum attolli, tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occasio data esset ista obiiciendi, neque etiam Christus tam commodè videri possit mortem suam significasse. Puto autem id omnino esse quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום [*rum*] (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exod. 29. 27. vnde oblationem תרומה [*terumah,*] Chaldæus Paraphrastes exponit אפרשות [*aphraschuth,*] id est separationem.) vel potius עלה [*halah,*] quod respondet quidẽ verbo ἀναβαίνειν, sed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Gręca editio habet Psal. 47. 10, & 97. 9. Sic factum est vt eleganti translatione vsurpetur pro Tolli è medio, vt Iob. 5. 26. vbi etiam de morte agitur: & pro euanescere, fumi ac vaporis instar, qui Hebræis dicitur ascendere è terra, vt Zach. 14. c. 13. quem locum Latini interpretes non rectè expressérũt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2. 7. pro eo quod in Hebræo legitur העלתה [*hohalatha*] doctissimus Hebræorum habet נכרתה [*nichretha,*] id est deletum & excisum est. ¶ *Omnes*, πάντας, siue quosuis, id est non solos Iudæos, vt rectè explicant Chrysostomus & Theophylactus. Vulgata, *Omnia*, id est πάντα, vt scribitur in vetustissimo meo codice, & legit quoque Augustinus. In Græcis verò reliquis nostris exemplaribus scribitur πάντας.

34 *Manere in æternum*, μένει εἰς αἰῶνα: id est עמד [*hamad,*] vel קון [*kum:*] quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modo dixi, ὑψοῦσθαι hic respondere verbo עלה [*halah*] quod acceperint Iudæi translatitia significatione pro euanescere & tolli è medio.

35 *Adhuc paruo tempore*, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, *Adhuc modicum*, ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infra, 13. 33. Quia verò idem interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus.

Atqui

Atqui (vt rectè Erasmus obseruat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quod μεθ᾽ ὑμῶν, i. vobiscum, vertit. In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptũ inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

36 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός: i. Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc. 16.8. ¶*Occultauit se*, ἐκρύβη. Passiua vox reciproca significatione, vt aliquando coniugatio Niphal apud Hebræos accipitur. Vide 1. Cor. 7.10. & 15. vt mox vers. 40. ἐπιστραφῶσι. *

38 Ἵνα ὁ λόγος Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

39 Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἡσαΐας,

40 Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστραφῶσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

41 Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

42 Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

43 Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

44 Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμψαντά με.

45 Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

46 Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

47 Καὶ ἐάν τίς μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ᾽ ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

48 Ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

49 Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα.

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖Domine, quis credidit ¨sermoni nostro, & ¨brachium Domini cui retectum est?

39 Propterea ¨non poterãt credere, quia iterum dixit Esaias,

40 ‖Excæcauit oculos eorum, & ¨obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & ¨sese conuertant, & sanem eos.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

42 Veruntamen etiam ¨ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos *hoc* non profitebantur, ne synagoga mouerentur.

43 ‖Dilexerunt enim gloriam hominum ¨potius quàm gloriam Dei.

44 Iesus autẽ clamauit & dixit, Qui credit in me, ¨nõ credit in me, sed in eum qui misit me.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

46 ‖Ego ¨lux in mundum veni, vt quisquis credit in me, in tenebris non maneat.

47 ‖Siquis autem audierit verba mea, & non crediderit, ego non ¨damno ipsum. Non enim veni vt damnem mũdum, sed vt seruem mundum.

48 Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: ‖sermo quem loquutus sum, ille damnabit eum vltimo illo die.

49 Quia ego ex meipso non sum

38 *Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est?* Esa. 53.1 rom. 10.16

39 *Propterea non poterãt credere, quia iterum dixit Esaias,*

40 *Excæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos.* Esa. 6.9 mat. 13.14 mar. 4.12 luc. 8.10 act. 28.26 rom. 11.8

41 *Hæc dixit Esaias quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.*

42 *Veruntamẽ & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, vt è synagoga non eiicerentur.*

43 *Dilexerunt enim gloriã hominum magis quàm gloriam Dei.* Supr. 5.44

44 *Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.*

45 *Et qui videt me, videt eum qui misit me.*

46 *Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat.* Sup. 3.19, & 9.39

47 *Et siquis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni vt iudicẽ mundum, sed vt saluificem mundum.* Suprà. 3.17

48 *Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die.* Mar. 16.16

49 *Quia ego ex meipso non*

38 *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom. 10.16. ¶*Brachiũ Domini*, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachiũ autẽ vocat Euãgelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, vt definit Apost. Rom. 1.16. Hanc expositionem id cõfirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versiculi apud Hebræos alteram explicare: facta autẽ fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, i. Verbi annuntiati, quod illis est opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2. Corinth. 4.3. Deinde Brachij nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc. 1.51. Non est igitur brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio, Act. 16.14.

39 *Non poterant*, οὐκ ἠδύναντο: i. noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pij plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorũ causa: sed altius conscendit Euangelista, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lucẽ comprehendere non possunt: *Deus autem* (inquit Paulus) *quos vult miseratur, & quos vult indurat*. Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 *Obdurauit cor eorum*, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata, *Excæcauit*, πώρωσιν & πήρωσιν suo more confundens, vt diximus Mar. 3.5. ¶*Sese cõuertãt*, ἐπιστραφῶσι. Vide Act. 3.26. *

42 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23.35.

43 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤπερ. Vulg & Erasm. *Magis quàm*. Vide Luc. 18.14, & suprà, 3.19.

44 *Non credit in me*, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.37.

46 *Lux*, φῶς. Vel per appositionem istud accipi potest, vt suprà, 1.8. vel à parte posteriore cõstrui cum verbo ἐλήλυθα hoc sensu. *Ego veni in mundum Lux*, id est, vt ipsi lux essem. *

47 *Damno*, κρίνω. Vulg. & Eras. *Iudico*, Vide suprà, 3.17.

ἀλλ' ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

50 Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστι· ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ, οὕτω λαλῶ.

Κεφάλαιον ιγ.

Matt.26.2 mar.14.1 luc 22.1

1 Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

2 Καὶ δείπνου γενομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

3 Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

4 Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

5 Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα· καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

6 Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

7 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

8 Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

9 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

10 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

Infra,15.3

loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mãdauit quid dicam & quid loquar.

50 Et scio mandatum eius vitam æternam esse. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

CAP. XIII.

1 ANte festum autẽ Paschæ, sciens Iesus venisse horam ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos illos qui erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

2 Et cœna peracta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ [filij] Simonis, Iscariotæ, vt proderet eum)

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo prodiisse, & ad Deũ abire:

4 Surgit à cœna, & deponit pallium: acceptóque linteo, præcinxit se.

5 Deinde immisit aquã in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem postea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te, nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed etiam manus & caput.

10 Dicit ei Iesus, Ei qui lotus est, non opus est nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: || & vos puri estis, sed non omnes.

sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mãdatum dedit quid dicam, & quid loquar.

50 *Et scio quia mãdatum eius vita æterna est. quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.*

CAP. XIII.

1 *ANte diem autem festum Paschæ, sciens Iesus quia venit hora eius vt transeat ex hoc mũdo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, in finẽ dilexit eos.*

2 *Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor vt traderet eum Iudas Simonis, Iscariotes)*

3 *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum vadit.*

4 *Surgit à cœna & ponit vestimenta sua, & quum accepisset linteum, præcinxit se.*

5 *Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.*

6 *Venit ergo ad Simonẽ Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?*

7 *Respõdit Iesus & dixit ei. Quod ego facio, tu nescis modò, scies autẽ postea.*

8 *Dicit ei Petrus, Nõ lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.*

9 *Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.*

10 *Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet, sed est mundus totus: & vos mundi estis, sed non omnes.*

IN CAPVT XIII.

* 1 *Ante festum*, πρὸ τῆς ἑορτῆς. Atqui hic ipse dies Matth. 26,17. & Mar. 14,12 & Luc. 22,7. Vocatur dies Azymorũ, qua de re vide Matth. 26,17.

2 *Cœna peracta*, δείπνου γενομένου. Erasm *Quum cœna fieret*, δείπνου γινομένου. Sed in vetustis codicibus omnibus, vno dũtaxat excepto, & in Theophylacto Romano, summo consensu legitur γενομένου. Et quũ mox sequatur versu 4, Christum surrexisse è cœna, omnino legendum est γενομένου, significatione aoristi secundi. Sic tamen vt mensa nondum esset remota, quum postea dicatur Christus rursus discubuisse, & mentio quoque fiat intinctæ offulæ, ita vt sacra demum Christianæ cœnæ institutione finitum sit totum istud Christi ante ipsius mortem conuiuium: cuius institutionis præterita narratione Iohannes, ab aliis Euangelistis luculenter expositæ, sanctissimos illos sermones, & vtramque illam Cœnæ legalis actionem copiosissimè exponit. Vide Matth. 26.20. ¶ *Iudæ [filij] Simonis*, Ἰούδα Σίμωνος. Vulg. & Eras. *Iudæ Simonis*. Atqui perinde vertendum fuisse hunc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, sub. υἱοῦ, quod à Syro interprete exprimitur, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euangelista, suprà, 6.71, & 12.4. & infra, versu 26.

4 *Surgit à cœna*, ἐγείρεται ἀπὸ δείπνου. Sic postulabat ritus Cœnæ paschalis, vt diximus Matth. 26.20. ¶ *Pallium*, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostẽdimus. Itaq; vestimẽti nomẽ nimiũ latè patet, nequis somniet Dominũ nudo corpore suis discipulis pedes abluisse. *

8 *Nihil mecũ habebis cõmune*, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Non habes partem mecum*, id est אין לך חלק בי [*en lach chelek bi.*] Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotij mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionem, vt 1. Reg. 12.16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'vn.*

10 *Totus*, ὅλος. Exceptis videlicet pedibus, donec eos etiã lauerit: quæ sententia quum sit planissima, & nihil absurdi habeat neque in re ipsa, neque in loquendi formula, mirũ est quendam hic potuisse inuenire nodũ in scirpo, & vt eũ expediat, omnibus omniũ interpretationibus, quasi in plena luce cęcutierint, repudiatis, cõminisci Christum hic de se in tertia persona agere, qui quum sit mundus totus nullo

indigeat

indigeat à quo abluatur, sed aliorum pedes abluat, quod exemplum iubeat Christianos omnes imitari, ac præsertim quo excellentioribus donis aliquis est præditus, eò magis de abluendis infirmorum fratrum sordibus cogitare. Ego verò assentior quidem huic doctrinæ, explicationi verò nequaquam. Ipsa siquidem constructio declarat vnã eandémque personam dici lotam, quæ tamen necesse habeat pedes lauare, non alterius sed suos, (vt rectè Syrus interpres reciprocum expressit) totus alioquin mundus quia lotus: quod Christo certè non conuenit, vt qui sordidatus nũquam fuerit, ac proinde ablutus dici non possit. Est igitur hæc similitudo petita ex balneorũ more in quibus qui lauant, post frictiones & sudoris ablutiones, cætero corpore mundi, vltimos pedes in quos, nimirum, vt partes infimas, reliquę sordes defluxerunt, studiosè tandem abluunt. Triplex est autem huius similitudinis scopus Christo propositus. Vnus respiciens eam labem qua cœtus ille selectissimorũ discipulorum a Iuda proditore aspergebatur, quam abstersurum sese Christus hoc symbolo testabatur: Alter, vt quãtum adhuc puritati suæ deesset, & à quo petendum esset augendæ puritatis beneficium cognoscerent: Tertius denique vt quorsum essent Apostoli designãdi, aliorum videlicet purgandis sordibus, suo tempore intelligerent: quò respiciens Paulus, dicit se factum esse omnibus omnia. ¶ *Et vos, καὶ ὑμεῖς.* Syrus interpres addit כלכן [*culcun*] *toti*, sed repugnante omnium Græcorũ codicum fide, nisi id intelligatur, addita rursus abluendorum pedum exceptione, vt in proximè antecedentibus.

---

11 Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

12 Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

13 Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ.

14 Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

15 Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

16 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

17 Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

18 Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

19 Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

21 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

12 Postquam ergo lauisset pedes eorũ, & palliũ suum recepisset, rursum discumbẽs, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

13 Vos me vocatis, Pręceptor ac domine: & rectè dicitis: sum enim.

14 Itaque si ego laui pedes vestros Dominus & præceptor; vos quoque debetis alij aliorũ pedes lauare.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non est maior Domino suo, neque legatus maior eo qui ipsum misit.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

18 Nõ de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecum panẽ, sustulit aduersum me calcem suum.

19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me *eum* esse.

20 ‖Amen amẽ dico vobis, quãdo aliquẽ misero, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui verò me recipit, recipit eũ qui me misit.

21 Quum hęc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

11 *Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Non estis mundi omnes.*

12 *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, quum recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim vobis?*

13 *Vos vocatis me, Magister & domine: & bene dicitis: sum etenim.*

14 *Si ergo ego laui pedes vestros, dominus & magister, & vos debetis alter alterius lauare pedes.*

15 *Exemplum enim dedi vobis, vt, quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.*

16 *Amen amen dico vobis, Non est seruus maior domino suo, neque apostolus maior est eo qui misit illum.* Inf.15.20 mat.10.24 luc.6.40

17 *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.*

18 *Non de omnibus vobis dico: ego scio quos elegerim: sed vt adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panẽ, leuauit contra me calcaneum suum.* Psal.40.10

19 *Amodo dico vobis priusquã fiat, vt quũ factũ fuerit, credatis quia ego sũ.*

20 *Amen amen dico vobis, qui accipit si quem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.* Matth 10.40 luc.10.16

21 *Quum autem dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico vobis quia vnus ex vobis tradet me.*

---

13 *Præceptor ac domine, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος.* Erasmus, *Magistrum ac dominum.* Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, vt infra 21.7. Id ego vero fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hęc accipienda de communi sermone, quo solebat præsens à discipulis compellari. Sũt autem illa posita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) & rectus pro vocandi casu vsurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τῶν Ἐβιωναίων.

16 *Legatus, ἀπόστολος.* Alibi seruauimus apostoli nomen: hic verò quum generalis sit sententia, Erasmus meritò aliud vocabulum quæsiuit.

18 *Sed [oportet] vt impleatur, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ.* De hac ellipsi diximus Mar.4.22, & 9.12, & 14.49. & supra, 9.3. Simile etiam occurrit exemplum 1.Iohan.2.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quũ illius ellipsis tot occurrant exempla, malui sine traiectione ista interpretari.

19 *Iam nunc, ἀπ' ἄρτι.* Hebr. מעתה [*mehattah,*] quod plerunque significat Deinceps: hic vero id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *dés maintenant*, vt infra, 14.2.

20 *Quãdo aliquem misero, quisquis [eum] recipit, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω.* Hic occurrit manifestum traiectionis exemplũ, vt rursum paulo pòst, versu 29, & c. 15.10. quo potest optimè confirmari interpretatio quam attulimus supra, 8.25. Erasmus pro ἐάν τινα conuertit *quemcunque*, id est ὅντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐὰν pro ὅταν, vt infra, 14.3.

21 *Turbatus est, ἐταράχθη.* Vide supra, 11.33. ¶ *Et testatus est, καὶ ἐμαρτύρησεν*, id est palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν atque διαρρήδην λέγειν, siue ὁμολογεῖν, quod etiã annotauimus Luc.4.22.

Mat.26.21 mar.14.18 luc.22.21
22 Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθη-
ταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

23 Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν
αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα
ὁ Ἰησοῦς.

24 Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυ-
θέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

25 Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ
Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

26 Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ
ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ
ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σί-
μωνος Ἰσκαριώτῃ.

27 Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς
ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ
Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

28 Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων
πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

29 Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσό-
κομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ
Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς
τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

30 Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐ-
θέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ.

31 Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν
ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς
ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

32 Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ
Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς
δοξάσει αὐτόν.

Suprà,7.34
33 Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. ζη-
τήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαί-
οις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνα-
σθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

Infrà,15.18 leui.19.18 mar.22.39 iohã.4.21
34 Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀ-
γαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑ-
μᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

35 Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μα-
θηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

22 ‖ Discipuli ergo aspiciebant
alij ad alios, dubitantes de quo
diceret.

23 Erat autem quidam ex disci-
pulis Iesu recumbens *in sinu i-
psius, *nimirum* is quem dilige-
bat Iesus.

24 Innuit ergo huic Simon Pe-
trus *vt* percontaretur quisnam
esset de quo diceret.

25 Ille verò *allapsus ad pectus
Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

26 Respõdit Iesus, Ille est cui ego
intinctam *offulam dedero. Et
quum intinxisset offulam, dedit
Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

27 Et post *sumptam* offulam, tunc
ingressus est in illum Satanas.
Dicit igitur ei Iesus, Quod fa-
cis, fac *citó.

28 Hoc autẽ *nemo accũbentium
intelligebat quorsum ei dixisset.

29 Quidam enim putabant, quia
marsupiũ habebat Iudas, Iesum
ei dixisse, Eme quibus opus est
nobis ad festum: aut egenis *vt
aliquid daret.

30 Ille igitur accepta offula, *sta-
tim exiuit. erat autem nox.

31 *Quũ ergo exiuisset, dicit Ies⁹,
Nũc glorificatus est Filius homi
nis, & Deus glorificat⁹ est *in eo.

32 *[Quòd] si Deus glorificatus est ĩ
eo, Deus quoque glorificabit eũ
in sese, & statim glorificabit eũ.

33 Filioli, adhuc paulisper vobiscũ
sũ. quæretis me: sed ‖ sicut dixi Iu
dæis, Quò ego vado, vos nõ pote
stis venire: *ita* & vobis nũc dico.

34 ‖ Mandatum *nouum do vo-
bis, Vt alij alios diligatis: sicut
inquam dilexi vos, vt vos etiam
diligatis alij alios.

35 Ex hoc omnes cognoscẽt vos
esse discipulos meos, si charita-
tem habueritis alij in alios.

22 *Aspiciebant ergo adin-
uicem discipuli, hæsitantes
de quo diceret.*

23 *Erat ergo recumbẽs v-
nus ex discipulis eius in si-
nu Iesu, quem diligebat
Iesus.*

24 *Innuit ergo huic Simon
Petrus, & dixit ei, Quis
est de quo dicit?*

25 *Itaque cum recubuisset
ille supra pectus Iesu, dicit
ei, Domine, quis est?*

26 *Respondit Iesus, ille est
cui ego intinctum panem
porrexero. Et quum intin-
xisset panem, dedit Iudæ
Simonis Iscariotæ.*

27 *Et post buccellam, tunc
introiuit in eum Satanas.
Et dicit ei Iesus, Quod fa-
cis, fac citius.*

28 *Hoc autem nemo sciuit
discumbentium ad quid
dixerit ei.*

29 *Quidam enim putabãt,
quia loculos habebat Iu-
das, quod dixisset ei Iesus,
Eme ea quæ opus sunt no-
bis ad diem festum: aut e-
genis vt aliquid daret.*

30 *Quum ergo accepisset il-
le buccellam, exiuit conti-
nuò: erat autem nox.*

31 *Quum ergo exisset, di-
xit Iesus, Nunc clarifica-
tus est Filius hominis, &
Deus clarificatus est in eo.*

32 *Si Deus clarificatus est
in eo, & Deus clarifica-
bit eum in semetipso, &
continuò clarificabit eum.*

33 *Filioli, adhuc modicum
vobiscum sum. quæretis
me, & sicut dixi Iudæis,
Quò ego vado, vos non po-
testis venire: & vobis di-
co modó.*

34 *Mandatum nouum do
vobis, Vt diligatis inui-
cem: sicut dilexi vos, vt &
vos diligatis inuicem.*

35 *In hoc cognoscent omnes
quia discipuli mei estis, si
dilectionem habueritis ad
inuicem.*

* 23 *In sinu, ἐν τῷ κόλπῳ.* Hoc refertur ad antiquorum discubitum in quo fiebat, pluribus discũbentibus, vt proximus quasi in priores recumberet, pedibus exterius repositis. Plinius epist. ad Sempronium Rufum: *Cœnabat Nerua cum paucis, Veiento recumbebat propius ac etiam in sinu.* Vide Matth.26, 20.

* 25 *Allapsus ad pectus, ἐπιπεσὼν ἐπὶ τὸ στῆθος.* Vulg. *Quum recubuisset supra pectus*, quasi ipse discubitus Iohannis rursum significetur. At potius sic describitur Iohannis gestus propius sese Christi ori admouentis, vt in aurem indicaret proditorem. Nec enim dubiũ est quin hæc vtrinque summissa voce dicta sint, nec à quoquam præterea intellecta. Sic enim accipere oportet v.28.

* 26 *Offulam, τὸ ψωμίον.* Vide Matth.26,20.

27 *Citò, τάχιον.* Vulg. & Eras. ad verbum, *Citius.* At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2.Tim.1.18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act.25.10. Sunt autem hæc verba non ad istud scelus cohortantis, sed declarantis sibi notam ipsius Iudæ coniurationem, & tantam perfidiã ipsi exprobrantis.

29 *Vt, ἵνα.* Notãda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom.11.31.

30 *Statim exiuit, εὐθέως ἐξῆλθεν.* Quũ igitur nonnisi mensis secundis sublatis Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22.20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, certa videtur esse eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, & quod sic narrat Lucas 22, 21. quasi demũ peracta sacræ Cœnæ institutione dixerit Dominus, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, esse ex aliis Euangelistis explicandum, ex quibus liquet habitum fuisse hunc sermonem ante Cœnæ sacræ institutionem, quæ fuit vltima huius conuiuij clausula. *

31 *Quum ergo exiuisset, ὅτε οὖν ἐξῆλθε.* In omnibus vetustis codicibus deest particula οὖν, & ista cum superioribus connectuntur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionem sequi, ad quam etiam accedit Nonni auctoritas. ¶ *In eo, ἐν αὐτῷ.* Erasmus, *Per eum.* Sic enim sæpe vsurpari Hebraicũ ב, aliquoties iam annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hîc agatur non modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, *In eo*, quàm *Per eum*, interpretari: & huic dicto respondet ἐν ἑαυτῷ, versu proximo. *

32 [*Quòd*] *si, εἰ.* Puto deesse particulam δὲ, quam suppleui: vt etiam legit Nonnus. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10.35.

34 *Nouum, καινὴν.* Vide 1.Ioh.2.7.

38 *Depo-*

36 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

37 Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

38 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ μου θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΜΗ' ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

2 Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν.

3 Πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ καὶ ὑμεῖς ἦτε.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respōdit ei Iesus, ‖Quò abeo, non potes me nunc sequi: postea vero sequeris me.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me ⁚depones? amen amen dico tibi, non emittet vocem gallus donec ter me abnegaueris.

CAP. XIIII.

1 NE turbator cor vestrum: ⁚creditis in Deum? etiam in me credite.

2 In domo Patris mei ⁚habitationes multæ sunt: ⁚alioqui dixissem vobis.

3 Proficiscor paraturus vobis locum: ⁚& quum profectus fuero, ⁚& parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi ero ego, & vos sitis.

36 *Dicit ei Simon Petrus, Domine? quò vadis, Respondit Iesus, Quò ego vado non potes me modò sequi, sequeris autem postea.* Matth. 26.34 mar. 14.30 luc. 22.34

37 *Dicit ei Petrus, Quare nō possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.*

38 *Respōdit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.*

CAP. XIIII.

1 *NOn turbetur cor vestrum: creditis in Deum, & in me credite.*

2 *In domo Patris mei mā-siones multæ sunt: si quominus, dixissem vobis.*

3 *Quia vado parare vobis locum: & si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiā vos ad meipsum: vt vbi sum ego & vos sitis.*

38 *Depones?* θήσεις; De hoc interrogationis genere vide infrà 16.31.

IN CAPVT XIIII.

1 *Creditis in Deum?* πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo: Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini. at quinam fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, etiam in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe, Nemo vestrûm est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiiciamini. & similis interrogationis exempla passim occurrunt, vt 1. Cor. 7, 18 & 21, & 27. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. Id est Credite in Deū: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

2 *Habitationes*, μοναί, siue domicilia. Hoc est quod dicit Paulus Ro. 8.17, sanctos esse Dei quidē hæredes, cohæredes autem Christi. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Hebr. בית [*beth*] pro משכן [*mischchan*] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Mansiones*: quo vocabulo vtitur Suetonius sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון [*malon.*] Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quod a Græcis σταθμὸς, ab Hebræis מסע [*massah*] dicitur. ¶ *Alioqui*. εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei, non mihi vni, sed etiam vobis pateret locus. nollem vos hac vana spe deludere sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. *Siquominus*. Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio: quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi. vt post ὑμῖν plenum punctum adscribatur: deinde alia sentētia incipiat, *Vado ad parandum vobis locum*. Erasmus tamen aliter explicat. cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. *Omnino*, inquit, *coherent hæc duo, quum hic sensus sit. In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mā-siones, vt non mihi vni, sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quum paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent.* Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mā-siones (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Itaque ne deinceps hæc interpunctio deprauari possit, tertium versiculum inchoaui ab his verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι &c. quib. etiam Syrus interpres præponit particulam causalem. Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significans se abire in amplissimam cœlestem regiā, nō vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia nō aliter possumus quam per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod a Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret.

3 *Et quum profectus fuero*. καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Erasm. *Et si abiero*. At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν positū esse, vt supra, 13.20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם [*im*] pro כאשר [*chaascher*] vsurpari constat, vt Gen. 38. 9. Exo. 20.25. Amos 7.2. & ita etiam Nonnus est hunc locum interpretatus. Sed & in Latino sermone *Si* pro *Quum* vel *Postquam* apud idoneos auctores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto *Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit*: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, quæri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem regni participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act 1.11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur, quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorū respectu. Cæterùm operæ pretium est intelligere quomodo Erasmus hūc versiculum cum superiore sua expositione connectat. quod ego subiiciā, non vt eū incessam (cuius laboribus in hoc argumento susceptis quis nō plurimùm tribuat?) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. *Quòd, inquit, abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iā paratæ sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nā*

ante inuium erat iter. Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. Etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hæc Theophylactus, quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totá hanc consolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Christum neque profectum esse vt nobis locum appararet, neque nos secum assumpturum, quia nõ sit necesse: sed duntaxat, si fuisset necesse, id fuisse facturum. ¶ *Et parauero*, καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari scribitur ἑτοιμάσαι, vt parem. Totum autem istud, Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, deest in Syra interpretatione: sed descriptorum errore id accidisse, quoniam clausula præcedens in eandem vocem desinebat, ex eo liquere potest, quòd nulla particula adiicitur, quæ sequentia cum prioribus copulet.

Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.	4	Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.	4	*Et quò ego vado scitis, & viam scitis.*
Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;	5	Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?	5	*Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò vadis: & quomodo possumus viã scire?*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι᾽ ἐμοῦ.	6	Dicit ei Iesus, Ego sum * via illa, & illa veritas, & vita illa: nemo venit ad Patrem nisi per me.	6	*Dicit ei Iesus, Ego sum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem nisi per me.*
Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ᾽ ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.	7	Si nossetis me, Patrem etiam meum nossetis: & * iam nunc nostis eum, & vidistis eum.	7	*Si cognouissetis me, & Patrem meum vtique cognouissetis: & amodo cognoscitis eum, & vidistis eum.*
Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.	8	Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.	8	*Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrẽ, & sufficit nobis.*
Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;	9	Dicit ei Iesus, * Tantùm temporis vobiscum sum, & nõ nosti me? * Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?	9	*Dicit ei Iesus, Tanto tẽpore vobiscum sum, & nõ cognouistis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?*
Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ᾽ ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.	10	Non credis me in Patre, & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.	10	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.*
Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.	11	* Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *esse*: sin minus, propter ipsa opera credite mihi.	11	*Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est: alioquin propter opera ipsa, credite.*
Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι·	12	Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora istis faciet. Nam ego ad Patrem meum proficiscor.	12	*Amen amẽ dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet. quia ego ad Patrem vado.*
Infra, 16. 23. mat.7.7 mar. 11.24 — Καὶ ὅ,τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.	13	‖ Et quicquid petieritis * in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.	13	*Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.*
Ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.	14	Siquid petieritis in nomine meo, ego faciam.	14	*Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*
Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.	15	Si diligitis me, mandata mea seruate.	15	*Si diligitis me, mandata mea seruate.*
Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ᾽ ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.	16	Ego verò rogabo Patrem, & * alium aduocatum dabit vobis vt maneat vobiscum in æternum:	16	*Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum.*

* 6 *Via illa*, ἡ ὁδὸς. Omnino debet hic obseruari vis articulorum: & hoc sensu hæc tria coniungenda, ac si diceret Christus, se esse viam illam certissimam qua vna ad vitã illam beatam peruenitur.

7 *Iam nũc*, ἀπ᾽ ἄρτι. Vulg. *Amodo*. Eras. *Nũc*. Vide sup. 13.19.

9 *Tantũ temporis vobiscum sum*, τοσοῦτον χρόνον μεθ᾽ ὑμῶν εἰμι. Sic Virg. – *vna cum gente tot annos Bella gero.* ¶ *Philippe*, * Φίλιππε. Hoc nonnulli præcedẽtibus annectunt, & ex Græcis & ex Latinis.

11 *Credite*, πιστεύετε. Vulgata legit οὐ πιστεύετε, *Non creditis*, quod omnino scribi oportuit cũ interrogationis accentu. Sed ne hoc quidẽ satis respõdet particulæ, εἰ δὲ μὴ, *sin min⁹*.

13 *In nomine meo*, ἐν τῷ ὀνόματί μου. i. per me, siue, meo interuentu. Vulg. *Petieritis me in nomine meo*: & in duobus * quoque Græcis codicibus legimus insertum pronomẽ με. Sed alterum certè videtur redundare.

16 *Alium*, ἄλλον. Nam hypostasi alius est, non autem τῇ * οὐσίᾳ aliud quàm Filius: vt rectè exponit Tertull. aduersus Praxeã. Spiritus sanctus autẽ dicitur esse alius aduocatus, i. nõ tantũ numero, sed etiã diuersa ratione aduocatus quã Filius: qua de re vide 1. Iohan. 2. 1. Dari denique & mitti Spiritus sanctus dicitur, non quod ad ipsius essentiam attinet, vt phanatici somniant: sed ipsius in nobis effectorum & donorum specialium respectu, quæ & ipsa propterea Spiritus, id est dona diuinitus inspirata & indita dicuntur.

¶ *Aduocatum*,

* ¶ *Aduocatum*, παράκλητον, id est ὑπερεντυγχάνοντα ὑπὲρ ὑμῶν, vt explicat ipse Paulus Rom.8.26. Itaque licet παράκλησις consolationem quoque vt & exhortationem declaret, & optima quoque ratione consolator noster dici propriè debeat Spiritus sāctus, nostris infirmitatibus συναντιλαμβανόμενος, vt eo ipso loco scribit Apostolus: tamen seruata passiua forma huius epitheti, puto Aduocati vocem melius quàm Consolatoris cōuenire. Aduocati verò ex cōmuni more dicebantur qui Græcè παράκλητοι, i. à reis aduocati amici, qui pro reo deprecarentur, vt apud Demosth. περὶ παραπρεσβείας: & ab ipso patrono & oratore ipsius rei causam agente differebant, teste Vlpiano l. 1. & l. 3. D. de præuaricat. quamuis idem alibi latius aduocatos interpretetur omnes eos qui agendis causis quoquo modo operātur. Hinc factum vt Christus quoque dicatur παράκλητος: sed vt peculiari ratione μόνος vnicus, ne Spiritu quidē sancto excepto, vt dicemus, 1. Ioh.2.1. & Rom.8.26. Vulg. vbique retinuit vocem Græcam παράκλητος, excepto 1. Ioh.2.1. vbi Aduocatum interpretatur. Syrus autem interpres vbique habet פרקלטא [*Paraclitha*] *n* in *i* suo more mutato. Sic barbarè in Latinis Ecclesiis legebatur & canebatur *Paraclitus*, & quidem penultima breui, pro *Paracletus* pen. lōga: quæ barbaries ab Erasmo detecta, magna ipsi mouit apud Onagros quosdam Matæologos certamina. Denique admoneo videri mihi vberiorem sensum, si παράκλητον non simpliciter construamus cum ἄλλον, sed perinde ac si scriptum esset εἰς παράκλητον, i. *Dabo vobis alium qui sit vobis aduocatus*: cuiusmodi quiddā simile notauimus suprà, 12.46. *

---

17 Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

Nempe Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non conspicit eū, nec nouit eum: vos autem nostis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

Spiritum veritatis quē mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.

18 Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

Non relinquam vos orbos: redeo ad vos.

Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos.

19 Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.

Adhuc paululum, & mundus me non amplius conspiciet, vos autem conspicietis me: quia ego viuo, vos etiam viuetis.

Adhuc modicum, & mundus me iam nō videt: vos autem videtis: quia ego viuo, & vos viuetis.

20 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

In illo die vos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.

21 Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligā eum, & conspicuum ei exhibebo meipsum.

Qui habet mādata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.

22 Λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

Dicit ei Iudas, non *ille* Iscariotes, Domine, quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?

23 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

Respondit Iesus & dixit ei, Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

Respondit Iesus & dixit ei, Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.

24 Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quē auditis, non est meus, sed eius qui misit me *nempe* Patris:

Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.

25 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

Hæc loquutus sum vobis apud vos manens.

---

17 [*Nempe*] *Spiritum illum veritatis*, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ ellipsi, quæ apud hūc Euangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in sese verax est, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, vt infrà, 16.13.

* ¶ *Nostis*, γινώσκετε. Vulgata, *Noscetis*, γνώσεσθε. & mox, *Manebit*, μενεῖ. vt legit etiam Nonnus.

* 18 *Redeo*, ἔρχομαι. id est ἐπανέρχομαι. seruata præsentis temporis emphasi, acsi diceret Christus se licet nondum profectum iam esse in reditu. Vulgata, *Veniam*, quo modo ἔρχεσθαι & ἐρχόμενος, sæpe in his libris futuri significationem habent. Syrus autem interpres totum hunc locum sic legit, ac fortasse rectius, ἔρχομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος. *Veniam enim ad vos paulo pòst, & mundus, &c.*

21 *Conspicuum exhibebo*, ἐμφανίσω. Vulgata, *Manifestabo*, id est, φανερώσω. Erasmus, *Aperiam*, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν, significare Tacitè & clàm indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τοὐμφανὲς, & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est, palàm & in media luce. Est autem istius exhibitionis modus non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicuus. Nec enim loquitur de quadraginta illis diebus mortem ipsius consequutis, quibus suæ resurrectionis fidem fecit solis aliquot fidelibus: sed de perpetua ipsius in Ecclesia præsentia ἐνεργητικῇ in credentium animis, cuius ratione promisit se præsentem Ecclesiæ fore ad consummationem vsque mundi.

22 *Non* [*ille*] *Iscariotes*, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi alterius frater. Est ergo in iis verbis ἀναπόδοτον, cuius aliud prorsus simile extat suprà, cap. 6. versu 46.

¶ *Quid est*, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Quid factum est*, nimium obscurè: quanuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

Infrà,15.26

26 Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

‖Aduocatus autem ille, *id est* Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & "in memoriã reuocabit vobis omnia quæ "dixi vobis.

26 *Paracletus autem, Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.*

27 Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: nõ prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbator cor vestrum, neque formidato.

27 *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis: non turbetur cor vestrum, neque formidet.*

28 Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μού ἐστι.

Audiuistis me dixisse vobis, Abeo, & "redeo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiscor ad Patrem. nã Pater "maior me est.

28 *Audistis quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quia vado ad Patrem: quia Pater maior me est.*

29 Καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

Et nunc dixi vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

29 *Et nũc dixi vobis prius quàm fiat: vt quum factũ fuerit, credatis.*

30 Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

Non loquar amplius multa vobiscum: venit enim princeps mundi huius, sed in me "nõ habet quicquam.

30 *Iam non multa loquar vobiscũ: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

31 Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα· καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

Sed vt cognoscat mundus me diligere Patrem: & prout mandauit mihi Pater, ita facio: "surgite, abeamus hinc.

31 *Sed vt cognoscat mũdus quia diligo Patrem: & sicut mandatum dedit mihi Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.*

---

26 *In memoriam reuocabit*, ὑπομνήσει. Vulg. & Eras. *suggeret*, non malè quidem, sed periculosa ambiguitate. Nam ea quoque dicuntur suggeri quæ nũquam antea audieris: hic verò de iam auditis intelligendis, & in memoriam reuocandis agitur, quorum exemplum habemus supra 2.22, & 12.16. Imo quinam potuisset Euangelica historia scribi, nisi Spiritu sancto tot Christi dicta & facta, hominibus alioqui rudibus & illiteratis in memoriam reuocãte, totidémque veluti verbis repetente? Ideo non dixit Christus, *quæ dicam*, sed *quæ dixi vobis*. Iam enim omne Patris de seruandis hominibus consilium eis Christus, quanuis nondum satis intelligentibus, aperuerat, vt ipse testatur infra 15.15, & eos in orbem terrarum mittens non iubet prædicare quæ audituri essent, sed quæ iam audiuissent. Nullum ergo Christianæ & saluificæ doctrinæ caput didicerunt aut docuerunt Apostoli post Domini discessum vt qui perfectè à magistro suo adhuc viuente fuerint edocti: ac proinde non nisi a spiritu mendacij profectum est quicquid ab iis qui sese successores Apostolorum falsò vocant, ad doctrinam ab Apostolis tum voce tum scriptis proditam, adiectum fuit, nedum vt pro Apostolico sit recipiendum quod verbo per Spiritum sanctum dictato repugnat, vel ei detractum, vel in ipso fuit immutatum: quæcunque tandem auctoritatis species huic sacrilegæ audaciæ prætexatur.

* ¶ *Dixi*, εἶπον. Vulg. *Dixero*. periculosa temporis mutatione, quasi viuens illos non docuerit omnia, quod repugnat ipsius Christi disertis verbis Matth. 28,20. & infra, 15,15.

28 *Redeo*, ἔρχομαι: id est ἐπανελεύσομαι. Est enim simplex pro composito vsurpatum, ex Hebræorum more, vt suprà, versu 18. Sic paulò pòst versu 31, ἄγωμεν pro ὑπάγωμεν. Vide supra 18. ¶ *Maior*, μείζων. Notum est quàm multipliciter sit hic locus ab Arianis tum ἑτερουσίοις, tum ὁμοουσίοις exagitatus, quibus qui restiterunt, alij quidem istud Christi dictum ad Humanitatem retulerũt: alij ad Patris ἀξίωσιν, quoniam videlicet ordine & origine personali Pater præit Filio: quæ vtraque doctrina verissima est, & Arianos si sanabiles fuissent, aut etiamnum essent, compescere debuit. Sed neutra satis apposita comperietur, nec etiam Arianorum obiectio, si dictum istud non per se, sed quatenus superioris dicti orationem continet, cõsideretur: quod omnino faciendum hic & aliis multis locis fuit, vt vera locorũ sententia cognosceretur. Ponamus ergo sic argumentatũ fuisse Christum ex sententia Arianorum, Pater est maior, id est excellẽtiæ gradu, Deus, quàm ego. Est enim ἀγέννητος, ego verò sum factitius Deus. Ergo vobis gaudendum est quòd ad illum discedam. Quænam erit, obsecro, in hoc dicto consolatio? Num enim Patris potentiam vel præsentiã in terris impediebat, vel discessus augebat? Ponamus etiã sic colligere Christum, Pater ad quem discedo maior me est secundum humanitatem, vel quia ego quatenus sum Deus, sum ab illo, non ille à me: quum tamen simus essentia vnus, &, personaliter considerata potentia, æquales. ergo vobis de meo discessu gaudendum est. Ego quidem certe quæ sit istius cõclusionis vis, animaduertere nequeo. Itaque superest vt neque ad personarum ordinem, neque ad distinctionem vnius naturæ ab altera dictum istud referatur, sed statum infirmitatis Christus cum glorificationis statu contulerit, cuius auctorem facit Patrem, suo more sese ad captum rudium adhuc discipulorum accommodans: non vt precariam deitatem sibi tributam dicat, qua nihil absurdius fingi potest, sed vt qua in re sit nostra vnica spes ac expectatio reposita, nostris penè oculis subiiciat: ac si diceret, Vos adhuc ista mea conspicua præsentia freti, omnia pericula mecum subiistis, qui me tamen non modo hominem vt cæteros, sed etiam præ cæteris calamitosum esse animaduertistis semper, & multo magis quàm antea mox cognoscetis. At enim si mea in hoc miserrimo statu præsentia vos sustinuit, nec obstitit hæc vilissima conditio quominus amorem mei cæteris rebus anteponeretis, saltem mea causa non debetis meo à vobis discessu turbari, quum hac mea ad patrem illum meum profectione cuius conditio infinitè ab hac mea vilitate differt, ad ipsius gloriam transiens, nihil sim amissurus, sed in gloriam illam paternam euehendus, ac tanto etiam vobis conseruandis paratior futurus. Libet autem insignem hic locum proferre ex Bernardo in Sermone De diligendo Deo, vnde discamus quo amore diligi velit à nobis Christus. *Imò*, inquit, *discipuli, quia Christum diligunt, dolent. Diligunt, & non diligunt. Diligunt dolenter, sed non sapienter.* *

30 *Huius*, τούτου. Hoc deest in vetustis codicibus, & apud Theodoritum libro 10 περὶ προνοίας. ¶ *Non habet*, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scribitur οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, sed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet quale se inuenturum putat.

31 *Surgite*, ἐγείρεσθε. Sic à superiore sermone in extrema cœna habito distinguitur hęc posterior cõcio, habita quũ, remotis mensis, sese ad discessum accingerent, & hymnum proximè vel antegressa vel consequuta. *

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάληκα ὑμῖν.

4 Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν· καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

6 Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

7 Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

8 Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

9 Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

CAP. XV.

1 Ego sum vitis illa ¨vera, & Pater meus est agricola ille.

2 ‖ Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnẽ qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖ Iam vos puri estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis *manebo*: ¨sicut palmes nõ potest ferre fructum à semetipso, ¨*id est* nisi manserit in vite: ita nec vos, nisi in me manseritis.

5 Ego sum vitis, vos palmites: is qui manet in me, ¨ & in quo ego *maneo*, hic fert fructũ multum. nam ¨ seorsim à me nihil potestis facere.

6 ‖ Nisi quis in me manserit, ¨abiectus extra *vineam*, statim ¨ vt palmes arescet: ¨deinde coguntur isti *palmites*, & in ignem abiiciuntur, & ardent.

7 Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, ‖ quicquid volueritis, ¨petite, & fiet vobis.

8 In hoc glorificatus est Pater meus, vt fructum multum adferatis: ¨& eritis mei discipuli.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete ¨in illa mea charitate.

CAP. XV.

1 *Ego sum vitis vera, & Pater meus agricola est.*

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus adferat.* Mat.15.13

3 *Iam vos mundi estis propter sermonem quem loquutus sum vobis.* Suprà, 13. 10

4 *Manete in me, & ego in vobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in vite: sic nec vos, nisi in me manseritis.*

5 *Ego sum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere.*

6 *Siquis in me non manserit, mittetur foras sicut palmes, & arescet: & colligent eum, & in ignẽ mittent, & ardet.* Col.1.23

7 *Si manseritis in me, & verba mea in vobis manserint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.*

8 *In hoc clarificatus est Pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei discipuli.*

9 *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.*

IN CAPVT XV.

1 *Vera*, ἀληθινή. In duobus exẽplaribus additur, ὑμεῖς τὰ κλήματα, id est *vos [autem] palmites*.

4 *[Id est] nisi manserit*, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, a seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in vite, ferre fructum a semetipso: quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, atque sua ac propria quadã vi, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret, etiam quum resectus est à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copiosius diximus. suprà, cap.5. versu 19.

5 *Et in quo ego [maneo,]* κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Erasm. *Et ego in eo*, seruata permutatione constructionis, ex Hebræorũ idiotismo, ואני בו [*vaani bo*] pro ואשר אני בו [*vascher ani bo.*] ¶ *Seorsim à me*, χωρὶς ἐμοῦ. Vulg. & Erasm. *Sine me*, ἄνευ ἐμοῦ, quod mihi dilutum videtur. quasi videlicet Christus sit duntaxat συνεργὸν. quum contrà sit vera causa efficiens, extra quam non modò non satis firmas sed nullas prorsus ad bene sentiendum, volendum, aut faciendum vires habeamus. sicut palmites viti non adhærentes eo vsque vt succum inde hauriant: non magis denique quàm cadauera vitæ expertia vllo sensu vel motu sunt prædita, vt loquitur Paulus Eph.2.1.

6 *Abiectus extra [vineam,] arescet*, ἐβλήθη ἔξω καὶ ἐξηράνθη. Vulg. *Mittetur foras & arescet*, mutatis præteritis in futura. Erasmus, *Eiectus est foras & exaruit*, seruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has caussas habui. Primùm omnium nemo est qui nesciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorsus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη. itaque sic mihi licuit interpretari. Deinde pro *Foras*, conuertere malui, *Extra vineam*, quòd alioquin nimium dura videatur translatio. Postremò ἐξηράνθη, id est *exaruit*, verti per periphrasin, *Statim arescet*: quia non satis commodè videtur hìc seruari posse præteriti perfecti significatio, cuius videlicet ea est emphasis, vt quod futurum est, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo possit haberi quod iam sit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum esse è medio. ¶ *Vt palmes*, ὡς τὸ κλῆμα. qui videlicet fuerit resectus. * ¶ *Deinde coguntur isti [palmites]* καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, *Et colligent eum*, vt in plerisque exemplaribus scribitur. Legit enim αὐτὸ, quia præcessit τὸ κλῆμα. Sed τὸ κλῆμα pro τὰ κλήματα positum est, & verbum συνάγειν non potest vni palmiti conuenire: quãuis ita scriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum auctoritate Vetus interpres facilè potest excusari. Erasm. *Et colligent eos*, rectè quidem sed tamen obscure, quia eiusmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non solet vsurpari. Ideo expressi ipsum antecedeus. Præterea συνάγουσιν per passiuum conuerti, quòd sic potius Latini loqui soleant: qua de re diximus aliquid Matth. 5.11.

7 *Petite*, αἰτήσασθε. Vulg. & Eras. *Petetis*. Ego verò existimo futurum indicatiui pro imperandi modo vsurpatum. Nam præterquam quòd sensus videtur ita postulare, in tribus etiam codicibus scriptũ inuenimus αἰτήσασθε. Nonnus commodiùs etiam legit, καὶ αἰτήσησθε, γενήσεται ὑμῖν, *& petieritis, fiet vobis.* *

8 *Et eritis*, καὶ γενήσεσθε. Vulg, & Eras. *Et efficiamini*: quasi videlicet hæc quoque pars pertineat ad coniunctionem ἵνα, quod sanè fieri non potest nisi legas γένησθε, sicut in tribus codicibus scribitur: & apparet ex commentariis id legisse Theophylactum, sed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum esse ἐν τούτῳ. vt sit hæc sententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei discipuli si multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, sed εἰδικῶς potius, veluti si dicas, in eo positam esse hominum salutem vt Christum fide am-

plectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà, versu 12. Vide Mar.9.12.

9 *In illa charitate mea*, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos prosequor. Sic enim versiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium cõplectitur. Est autem verè pretiosum hoc dictũ, quo veræ Christianæ charitatis causæ omnes diuino planè compendio explicantur.

---

10 Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

11 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

12 Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς. (Suprà, 13.34; 1.thess.4.9)

13 Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ. (1.Ioh.3.11, & 4.21)

14 Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

15 Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

16 Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ,τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν. (Mat. 28.19)

17 Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

18 Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

19 Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

20 Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν. (Suprà, 13.16; mat. 10.24; Mat. 24.9)

21 Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με. (Infrà, 16.4)

22 Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut ego Patris mei mandata seruaui, & maneo ¨in ei⁹ charitate.

11 Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum plenum fiat.

12 ‖Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

13 ‖Maiorem charitatem nemo habet, ¨quam istam, vt quispiã animam suam deponat pro amicis suis.

14 Vos amici mei ¨eritis si feceritis quęcũque ego mãdo vobis.

15 Non amplius dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus ipsius: vos autem dixi amicos, quia omnia quę audiui à Patre meo, nota feci vobis.

16 Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & constitui‖vos vt abeuntes fructum feratis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.

18 Si mundus vos odit, ¨scitis me ¨prius quàm vos, illis odio habitum.

19 Si ex mundo essetis, mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

20 Mementote ¨ sermonis illius quẽ ego dixi vobis, ‖Non est seruus maior domino suo. ‖ si me persequuti sunt, & vos persequẽtur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabũt.

21 ‖Sed hęc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

22 Si non venissem & loquutus essem eis, ¨peccatum non habe-

10 *Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego Patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione.*

11 *Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum impleatur.*

12 *Hoc est præceptum meũ, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.*

13 *Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis.*

14 *Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.*

15 *Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autẽ dixi amicos, quia omnia quæcũque audiui à Patre meo, nota feci vobis.*

16 *Nõ vos me elegistis, sed ego elegi vos, & posui vos vt eatis & fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.*

17 *Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.*

18 *Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.*

19 *Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.*

20 *Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.*

21 *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meũ, quia nesciunt eum qui misit me.*

22 *Si non venissem & loquutus fuissem, peccatum*

---

10 *In eius charitate*, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum est rursus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus suprà, 8.25.

13 *Quam istam*, ταύτης. Sic vertere malui quàm *Hac*, vt non supplerem ἢ *quàm* cũ vetere interprete, & vt liqueat ἵνα vsurpari non τελικῶς sed εἰδικῶς.

14 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε vt apparet ex eo quod additur, *Si feceritis*. Sic etiam suprà 8,31.

18 *Scitis*, γινώσκετε. vel scitote, vt Vetus interpres cõuertit. ¶ *Prius quàm vos*, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus sum vestrûm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata, *Priorem vobis*.

20 *Sermonis illius*, τοῦ λόγου. Hic omnino videtur fuisse vis articuli seruanda. Vulg. addit μου, *mei*. quod & ipsum non caret emphasi.

22 *Peccatum non haberent*, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Apparet ex eo quòd proximè sequitur, non esse istud simpliciter accipiẽdum, sed per μίμησιν. veluti si de fure deprehenso ac conuicto dicas, Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus, id est clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: denique essent viri omnium qui viuunt sanctissimi: sed quum ad eos venerim, & me planè reiiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent: quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

25 *Sed*

ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρός, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

Κεφάλαιον ις.

Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

Ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

rent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 Sed *oportet* vt impleatur sermo qui in Lege ipsorum scriptus est, ‖Oderunt me immeritó.

26 Quum autem venerit Aduocatus ille ‖ quem ego mittā vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre emanat, ille testabitur de me.

27 Sed & vos testabimini, quoniam à principio mecum estis.

CAP. XVI.

1 HÆc loquutus sum vobis, vt ne offendamini.

2 Mouebunt vos synagogis: imò veniet tempus quum quisquis trucidabit vos putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia nō nouerunt Patrem neque me.

4 ‖Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, *dicens*, Quò abis?

6 Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.

7 Sed ego veritatem dico vobis, cōfert vobis vt ego abeam. Nisi enim abiero, Aduocatus ille non veniet ad vos: sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

8 Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio:

non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.

23 *Qui me odit, & Patrem meum odit.*

24 *Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.*

25 *Sed vt adimpleatur sermo qui in Lege eorū scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.* Psa.35.19

26 *Quum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* Luc.24.49 suprà,14.26

27 *Et vos testimoniū perhibebitis quia ab initio mecum estis.*

CAP XVI.

1 *HÆc loquutus sum vobis, vt non scandalizemini.*

2 *Absque synagogis facient vos: sed venit hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.*

3 *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrē neque me.* Suprà,25.21

4 *Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis. hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram.*

5 *Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?*

6 *Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.*

7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam. si enim ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.*

8 *Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio.*

25 *Sed [oportet] vt*, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà, 14.31. ¶ *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Id est תורה [*torah*.] Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc.24.44. ¶ *Ipsorum*, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruanda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. ¶ *Immeritò*, δωρεάν. Hebraicè, חנם [*chinnam*,] id est ἀναξίως vt 1.Sam.19.5. Vulg.& Eras. *Gratis*, impropriè. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse. i. nullo à nobis dato pretio.

26 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Nomen, non participiū, de quo vide suprà 14.16. ¶ *Emanat*, ἐκπορεύεται. Vel *Egreditur*, seu *Exit*. Certum est autem hîc non agi de ipsa Spiritus essentia, sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis auctorem facit Patrem, nō vt sese vel ipsum Spiritum sanctum excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad Deitatis intuitum eueharet, vt norint videlicet qua virtute sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec à Græcis, nec cōtra Græcos ad essentiā Sp. sancti probandā satis appositè sūt citata.

27 *Testabimini*, μαρτυρεῖτε. Vel, *Testamini*, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt *Testemini*, modo videlicet imperandi. Addita verò ratio explicatur ab hoc ipso Euangelista, 1.Ioh.1 & à Petro Act.1.21.

IN CAPVT XVI.

1 *Offendamini*, σκανδαλισθῆτε. id est turbemini, vt re inexpectata & intolerabili.

2 *Imò*, ἀλλά. Particula αὐξητικῶς hoc in loco: quod rarum est nisi adiuncta particula καί, vt Latinè dicimus Quinetiā Vulg. *Sed*, vsitata significatione. ¶ *Quum*, ἵνα εἰδικῶς rursum non τελικῶς, sicut suprà 15, 13. sed Latinè vix sic liceat loqui. Male igitur Vulg. *Vt* interpretatur.

4 *Quòd ego*, ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarū particularum, quas qui prætereunt, vt nescio cui latinitati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

7 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Vide suprà 15,26. ¶ *Sin autem profectus fuero*, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, *Quum autem abiero*, vt

אם [*im*] pro כאשר [*caascher*] accipiatur: sicut diximus suprà, 14.3.

8 *Arguet*, ἐλέγξει. Id est conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15.22. & 24. Quum autẽ variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christum de Spiritus sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere aduersus mundum, id est aduersus eos qui Euangelio resistunt: tum verò maximè illud tempus respicere quod ipsius in cælum ascensionem consequutum est, quum effuso in Ecclesiam Spiritu, omnes contradicentes manifesto coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinam, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeo toti Ecclesiæ suæ, postquam in cælum ascenderit, conuincatur mundus peccati, id est, ipsi hostes à quibus reiectus, spretus, in crucem adactus fuit, cogantur conscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo errasse quòd non potius in illum crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquam homicidas coarguerat, Act. 2.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? ánnon hoc est mundum adigere ad homicidij confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Iustitia: non ipsius mundi certè, qui se peccatorem, velit nolit, agnoscet, sed de ipsius Christi iustitia, Quia, inquit, ad Patrem vado, nec amplius videbitis me. Id est, quum mundus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè iustum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio, sed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blasphemum & impium damnarint. Hoc, inquam, fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cælestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo ante iussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò arguetur mundus de iudicio, id est hùc adigetur vt me, quem veluti fabri filium contempserit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce descenderem: me, inquam, verè Dei Filium agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mundi iudicatus est, id est, quia reipsa intelligent & cognoscent me diabolo superato, imperiũ in mundo exercere, quum viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnem celsitudinem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei, & captiuam ducatis omnem cogitationẽ ad obediendum mihi: qua de re multa Apostolus 2. Cor. 10.12, & Eph. 1.19.20.21.22.23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerũt, vt scriptum est toto cap. 11, Epistolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita vt omnium oculos perstringerent: sicut prædixerat Ioel 1.28, & Dauid Psal. 68.19, vt ex Actis Apostolorum licet intelligere. Non desunt tamen qui simplicius etiã exponant, Dei Spiritu per seruos suos quotidie loquentis, coargui mundum peccati, in quo videlicet sit demersus: coargui iustitiæ quòd veræ iustitiæ sit prorsus inscius: coargui denique iudicij, quod eum ignoret atque etiam oppugnet cui tradita est omnis in cęlo & terra potestas: quoniam videlicet eum repudiat qui tollit peccatum, qui sua virtute nunc regnans nos iustificat, qui denique diabolum vicit. Quid si simpliciter intelligas, De peccato cuius rei omnes conuincentur spreto Euangelio? * De iustitia quam videlicet sibi in Christo oblatam contempserint, nunquã mundo postea offerendam quum discesserit Christus ex mundo, nunquam nisi ad iudicium rediturus. De iudicio denique quod incredulis esse paratum & in ipsorum principe Satana iam aliquatenus exertum cogentur ex Apostolica doctrina & eius efficacia cognoscere.

Graece	Verse	Latine	Verse	Vulgata
Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·	9	De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:	9	*De peccato quidẽ, quia non credunt in me.*
Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με·	10	De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non conspicietis me:	10	*De iustitia verò, quia ad Patrem vado, & iam non videtis me:*
Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.	11	De iudicio autem, eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.	11	*De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est.*
Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.	12	Adhuc multa habeo quę vobis dicam, sed nunc non potestis portare.	12	*Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modò.*
Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	13	Quũ autẽ venerit ille, *id est* Spiritus ille veritatis, introducet vos in omnẽ veritatẽ. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunq. audierit loquetur: & quæ ventura sunt, renũtiabit vobis.	13	*Quũ autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur, à semetipso, sed quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura sunt, annuntiabit vobis.*
Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	14	Ille me glorificabit, q̃a de meo accipiet, & renuntiabit vobis.	14	*Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annũtiabit vobis.*
Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	15	Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi illũ de meo accepturũ & renũtiaturũ vobis.	15	*Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*
Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.	16	Paulisper, & non cõspicietis me: & rursũ paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrẽ.	16	*Modicum, & iam non videbitis me, & iterũ modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.*

9 *Non credunt*, οὐ πιστεύουσιν. In vno exemplari scribitur, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, Quòd non crediderint: & fortassis rectius.

10 *Conspicietis*, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà 12.8. Vulg. & Erasm. *Videtis*.

11 *De iudicio*, περὶ κρίσεως. Id est, (vt ego quidem existimo) de auctoritate illa ac potestate quam ego tum obtinebo in cælo & in terra: vt ipse videtur explicare, Matth. 28.18, supra omnes cælos videlicet sublatus, Philipp. 2.9.

13 *Introducet*, ὁδηγήσει. Vulgata, *docebit*, vt legisse videatur διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν, &c. eodem manente sensu. & variè citatur in patrum scriptis hic locus, annotata quoque hac duplici scriptura ab Augustino, tractatu in Iohann. 96, & 100.

16 *Paulisper*, μικρόν. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, *Modicum*. Erasmus, *Pusillum*. ¶ *Quia ego*, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, vnde futurũ est vt vobis adsim multo etiam efficacius quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini, qui verior est Christi conspectus, quàm qui ad carnis præsentiam refertur. *

17 Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo ¨quidam ex discipulis eius alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus, paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 *Dixerunt ergo ei discipuli eius ad inuicē, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicū, & videbitis me: &, Quia vado ad Patrem?*

18 Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 *Dicebāt ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.*

19 Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ᾽ ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autem Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & nō conspicietis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 *Cognouit autem Iesus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi, Modicum, & non videbitis me, & iterum, modicum, & videbitis me.*

20 Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ᾽ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamētabimini, mūdus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 *Amen amē dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus autē gaudebit: vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.*

21 Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam non meminit oppressionis, propter gaudium quòd homo sit natus in mundum.

21 *Mulier quum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quum autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum.*

22 Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ᾽ ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidē tristitia tenemini: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 *Et vos igitur, nunc quidem tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudium vestrum nemo tollit à vobis.*

23 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖ Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre in nomine meo, dabit vobis.

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Suprà, 14.13 mat. 7.7, & 21.22 mar. 11.24 luc. 11.9 iac. 1.5

24 Ἕως ἄρτι οὐκ ᾐτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 ¨Vsq; adhuc nō petiistis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.

24 *Vsque modò non petijstis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.*

25 Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ᾽ ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per similitudines: veniet tēpus quum iam non ¨per similitudines loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 *Hæc in prouerbiis loquutus sum vobis: venit hora quum iam nō in prouerbiis loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis.*

26 Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.*

27 Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

27 ¨Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖ & credidistis me à Deo ¨prodiisse.

27 *Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.* Infrà, 17.8

28 Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 Prodij à Patre, & veni in mūdum: iterum relinquo mundū, & proficiscor ad Patrem.

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterū relinquo mundum, & vado ad Patrem.*

29 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec similitudinem vllam dicis.

29 *Dicunt ei discipuli eius, Ecce nunc palā loqueris, & prouerbiū nullū dicis.*

---

17 [*Quidam*] *ex discipulis*, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua ellipsi diximus Matth. 27. 9. eius autem alia etiam exempla extant Matth. 23. 34. & Act. 21. 16.

24 *Vsque adhuc*, ἕως ἄρτι. Vide Matth. 11. 12.

25 *Per similitudines*, ἐν παροιμίαις. Vide Ioh. 10. 6.

27 *Ipse*. αὐτὸς. Id est, Sponte, etiam non rogante me: vt in illo Homerico prouerbio, σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνειν. Id est, *vltro properantem hortari*. Pulcherrimus locus ad intelligendam intercessionis Christi functionem adhuc perdurantem, quę duabus in rebus posita est: Vna, in eo quòd preces non offerimus Patri nisi ipsius interuentu freti, sicut Pater nōnisi in eo nos exaudit: altera, quòd perpetuò viget ipsius obediētiæ vis ac meritū. Itaq; nouis supplicationib⁹ apud Patrē nobis nūc nō opus est, nedū vt Angeli vel sancti defuncti pro nobis sint in cælis deprecatores. ¶ *Prodijsse*, ὅτι ἐξῆλθον. Vide suprà, 8. 42.

30 Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

31 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

32 Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ᾽ ἐμοῦ ἐστι.

Matt. 26. 31 mar. 14. 27

33 Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἕξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.

30 Nunc scimus te scire omnia nec opus esse tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiisse.

31 Respondit eis Iesus, Nunc creditis?

32 Ecce veniet tempus, & iam venit, quum dispergemini vnusquisque ad sua, méque solum relinquetis: sed nō sum solus: nam Pater mecum est.

33 Hæc loquutus sum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo oppressionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

30 *Nunc scimus quia scis omnia, & non opus est tibi vt quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo existi.*

31 *Respōdit eis Iesus, Modò creditis?*

32 *Ecce, venit hora, & iā venit, vt dispergamini vnusquisque in propria, & me solum relinquatis: & non sum solus, quia Pater mecum est.*

33 *Hæc loquutus sum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo pressuram habebitis: sed confidite, ego vici mundum.*

Κεφάλαιον ιζ.

1 Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

2 Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον·

Mat. 28. 18

3 Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

4 Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

5 Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί.

6 Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσ-

CAP. XVII.

1 HÆc loquutus est Iesus, & sustulit oculos suos in cælum, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

2 Sicut dedisti ei auctoritatem *in* omnē carnem, vt quotquot dedisti ei, det eis vitam æternam.

3 Hæc est autem vita æterna, vt te cognoscant *esse* illum solum verum Deum, & quem misisti Iesum Christum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus consummaui quod dedisti mihi vt facerem:

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipsum ea gloria quam habui apud te prius quàm mundus esset.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dedisti mihi *selectos*

CAP. XVII.

1 *HÆc loquutus est Iesus, & subleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filiū tuum, vt Filius tuus clarificet te:*

2 *Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, vt omne quod dedisti ei, det eis vitam æternam.*

3 *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum Deum verum, & quē misisti Iesum Christum.*

4 *Ego te clarificaui super terram: opus consummaui quod dedisti mihi vt faciam:*

5 *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipsum claritate quam habui priusquam mundus esset, apud te.*

6 *Manifestaui nomen tuū hominib. quos dedisti mih*

ſi 31 *Nunc creditis?* Ἄρτι πιστεύετε; Vel, *Iam creditis?* Id est, ccine vos iam fidē mihi habere iactatis! Nec enim hæc verba sunt proprié interrogantis, sed securitatem reprehendentis, & de mox sequutura diffidentia præmonentis, vt alloquutus fuit Christus Petrum suprà 13.38.

32 *Quum,* ἵνα. Vide suprà, 15.13, & suprà, v. 2. ¶*Ad sua,* εἰς τὰ ἴδια, Vel, *in patriam,* Galilęam videlicet, quò sese illos recepisse, & ad piscaturā reuersos apparet ex huius Euangelij cap. vltimo, minimè id quidem quòd à præceptore desciuissent, quem etiam resurrexisse Hierosolymis cognouerant: sed tamen non sine magna perturbatione, cui vt Christus mederetur, iussit eos etiam illuc ad tempus proficisci vbi sese ipsis patefaceret, mentibus videlicet pacatioribus extra vrbē, velut extrà teli iactum futuris, quòd Galilæa non esset Pilato & Hierosolymitanis obnoxia, Matth. 28.10. Vide suprà, 1.11. Castellio, *Alius aliò.* Vulg. *In propria.* Erasm. *In sua.* ¶*Pater,* ὁ πατήρ. Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.

33 *In me pacem habeatis,* ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. Id est, In mei fiducia prorsus conquiescatis, ne vos vllæ tempestates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potius *In me,* quàm *Per me,* quòd nostram illam cum ipso Christo communicationē, qua in ipsum verè inserimur, putem hoc dicendi genere expressè significari.

IN CAPVT XVII.

2 *Auctoritatem [in] omnem carnem,* ἐξουσίαν πάσης σαρκός. Vulg. & Eras. *Potestatem omnis carnis,* nimium obscuré. Subauditur enim κατὰ, vt suprà, Matth. 10.1, & 12.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum consuetudine, sæpe iam annotauimus. ¶*Quotquot,* πᾶν ὃ. Vulg. *Omne quod.* Est autem in hoc ab Hebræis desumpto dicendi genere manifestum ἀνακόλουθον, nisi pro πᾶν legas παντὶ, & pro *Omne,* scribendū sit, *Omni.* Sed plana est sententia, & Euangelistas apparet multa dicendi genera è medio petiisse vt rudi vulgo sese accommodarent. Meus autem vetustiss. codex pro δώσῃ αὐτοῖς, habet ἔχῃ, *Habeat,* & ita tollitur istud Solœcophanes.

3 *Vt,* ἵνα, εἰδικῶς non τελικῶς, vt suprà iam aliquoties. Dicitur autem hæc cognitio esse Vita æterna, quoniam illā notitiam beatitas consequitur. ¶*Illum solum verum Deum.* τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. Vulg. *Solum verum Deum.* quæ sententia sic peruerti potest ac si solus Pater diceretur esse verus Deus, ita videlicet vt particula μόνον construatur à parte anteriore cum verbo substantiuo necessariò subaudito, idcóque à me expresso: quum tamen articulus τὸν præpositus particulæ μόνον, ostendat hanc esse à parte posteriore cum illo verbo cōnectendā, vt pater dicatur esse ille verus Deus qui solus est, vtpote qui sit vnicus & singularissimus, quo modo etiam construendus est idem articulus cū eadem particula, Rom. 16.27, & 1. Tim. 1.17. Itaque Arriani occasionem ne leuissimam quidem habuerunt impietatis suæ ex hoc Christi dicto stabiliendæ. Nec enim valet hæc consecutio, Pater est ille solus verus Deus, ergo neque Filius, neque Spiritus sanctus sunt ille solus verus Deus. Nec enim pluralitate personarum discerpitur essentiæ vnitas. Sed tum demum dicere viderentur aliquid Arriani, si sic colligerent, Solus Pater dicitur esse verus ille Deus, Ergo nec Filius, nec Spiritus sanctus, sunt verus ille Deus. Sed negatur illis antecedens, ex huius loci & aliorum recta in Græco sermone constructione: ex qua manifestè liquet, illum solum verum Deum dici Patrem, nó vt Filius vel Spiritus sanctus excludatur, sed vt verus ille Deus qui solus & vnicus est, falsis diis opponatur, vt passim

* ſim patres Arrianis reſpondent. quum etiam diſertè Iudæ 4, Ieſus Chriſtus vocetur *ὁ μόνος δεσπότης θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν*. Sed & commodè, ac certè magis apposita ἐλλείψει, pro verbo ἐστὶ ſuppleri poteſt participium ὄντα, & ita hic locus conuerti, *vt te cognoſcant qui es ille ſolus verus Deus*, quod expreſsè tribuitur quoque Filio, 1. Ioh. 5. 10. Chryſoſtomus aliter quoque Arrianis reſpódet, hunc locum ſic ordinãs, *vt cognoſcant te & quem miſiſti Ieſum Chriſtum, eſſe ſolum illum verum Deum:* citans illa Pauli verba 1. Corinth. 9. 6, An ſolus ego & Barnabas, &c. vbi particula SOLVS non excludit, ſed comprehendit Barnabam. Sed mihi videtur conſtructio ſimpliciſſima quam ſum ſequutus.

μου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.		è mundo: ⁺tui erant, & mihi eos dediſti: & ſermonem tuum ſeruarunt.		*de mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruauerunt.*	
Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρὰ σοῦ ἐστιν.	7	‖Nunc ⁺nouerunt omnia quæ dediſti mihi à te eſſe.	7	*Nunc cognouerũt quia omnia quæ dediſti mihi, abs te ſunt.*	Supra 16. 27
Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	8	Quia verba quæ tradidiſti mihi, tradidi eis: & ipſi receperunt: & verè norũt me à te prodiiſſe, & crediderunt me à te miſſum eſſe.	8	*Quia verba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti.*	
Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.	9	Ego pro eis rogo: non pro mũdo rogo, ſed pro *iis* quos dediſti mihi, quia tui ſunt.	9	*Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his quos dediſti mihi, quia tui ſunt.*	
Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα, σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.	10	Et mea omnia, tua ſunt, & tua, mea ſunt: & glorificatus ſum in eis.	10	*Et mea omnia tua ſũt, & tua mea ſunt: & clarificatus ſum in eis.*	
Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.	11	Et non ſum amplius in mundo, ſed iſti ſunt in mundo, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuum, quos dediſti mihi, vt ſint vnum prout *&* nos.	11	*Et iam non ſum in mũdo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo quos dediſti mihi, vt ſint vnum ſicut & nos.*	
Ὅτε ἤμην μετ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.	12	Quũ eſſem cum eis in mundo, ego ſeruabam eos per nomẽ tuum: quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi ⁺filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.	12	*Quum eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo: quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis: vt Scriptura impleatur.*	Pſal. 108. 8
Νῦν δὲ πρός σε ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.	13	Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud ſe.	13	*Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.*	
Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.	14	Ego tradidi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt ex mundo, prout & ego non ſum ex mundo.	14	*Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mundo.*	

6 *Tui erant, & mihi eos dediſti*, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nónulli per parentheſin ſeparant, ita vt quod ſequitur, *Et tuum ſermonem ſeruarunt*, cum eo cohæreat quod dixerat, *Quos dediſti mihi* [*ſelectos*] *ex hoc mundo*. At ego nullam hîc admitto parentheſin: imò verò in iis verbis totam ſalutis noſtræ ſummam ſuis gradibus diuiniſſimè deſcriptam conſidero. Nam quum ait, *Tui erant*, æternam illam electionem declarat in ipſo Dei beneplacito abſconditam, quæ totius noſtræ ſalutis eſt baſis ac fundamentum. Deinde quum dicit, *Quos dediſti mihi, & quibus patefeci nomen tuum*, ſignificat æterni illius & abſconditi propoſiti declarationem in Chriſto factam, per quem demum fide apprehenſum iuſtificati ſumus & ſanctificati, vt electionis gloriam tandem conſequamur: ſicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apoſtolus Rom. 8. 30, & Epheſ. 1. 4. & 5.

* 7 *Nouerunt*, ἔγνωσαν. Syrus legit ἔγνωκα, *Noui*, quod etiam in vno ex Stephani noſtri codicibus ſcriptum inueni. Sed receptam ſcripturam probo.

12 *Filius ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſmus, *Filium perditum*. Nam, inquit, alioquin quid eſt filius perditionis, niſi quem genuit perditio? Atqui abſurdior eſt hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mentem veniat. quòd ſi placuiſſet ab Hebraiſmo deficere, maluiſſem hominem perditum interpretari. Sed Hebraiſmum vltro integrum ſeruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipſum duntaxat euentum ac miſeram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, ſed etiam quia huic exitio erat deſtinatus ac deuotus, vt manifeſtè liquet ex iis quæ ſcripta ſunt Act. 1. 16. & 4. 27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus ſit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, ſicut copioſius alibi diximus: ſed hoc dixit Chriſtus ne videretur, perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, *Scio quos elegerim*, ſuprà, 13. 18.

Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ᾽ ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

15 Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos ̈à Malo illo.

15 *Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à Malo.*

Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

16 *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*

Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

17 ̈Sanctifica eos ̈tua veritate: sermo tuus veritas est.

17 *Sanctifica eos in veritate. sermo tuus veritas est.*

Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον·

18 ̈Sicut me misisti in mundum, *ita* & ego ̈misi eos in mundum.

18 *Sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum.*

Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

19 Et ̈eorum causa ego ̈sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati ̈in veritate.

19 *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*

Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·

20 Non tantùm autem pro istis rogo, sed & pro iis qui ̈per sermonem eorum crediturі sunt in me:

20 *Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me:*

Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

21 Vt omnes ̈vnum sint sicut tu Pater in me, & ego in te: vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.

21 *Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus quia tu me misisti.*

Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

22 Et ego ̈gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

22 *Et ego claritatem quā dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.*

Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

23 ̈Ego in eis, & tu in me, vt sint consummati in vnum, & vt cognoscat mūdus me à te missum esse, téque eos diligere, sicut me dilexisti.

23 *Ego in eis & tu in me, vt sint consummatі in vnum, & cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti.*

Suprà, 12. 23.

Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα

24 ‖Pater, quos dedisti mihi, ̈ve-

24 *Pater, quos dedisti mi-*

15 *A Malo illo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Vide Matth. 5. 13.

17 *Sanctifica*, ἁγίασον. Id est sanctos efficito, magis ac magis videlicet. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac consecratum est: quamobrem etiam Spiritus Sanctus seu Sanctificationis vocatur qui in fidelium cordibus efficit vt velint ac possint quæ Dei sunt. Est autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quum Latini theologi retinuerint, nos quoque libenter seruauimus. ¶*Tua*, σοῦ. Hoc non reperio in meo vetustissimo codice, neque legit vetus interpres. Veritatem autem hîc appellat, veram eorum quæ de Deo & ipsius cultu hominibus ad salutem cognoscenda sunt, perceptionem, sicuti fuerant & à Prophetis antea, & ab ipso demum Christo exposita.

18 *Sicut*, καθὼς. Eodem videlicet fine, nempe vt vniuersam salutis doctrinam hominib. tradāt: quod munus sicuti abs te cōmissum fuit, & egomet adhuc mea voce obij: ita deinceps per ipsos, vtpote legatos meos, peragā. Eph. 4. 11. Itaque restringenda est hæc particula ad id de quo agitur. Nā alioqui penitus alia est Filij Dei quàm Apostolorum missio. Filius enim vnicus missus est ἐνσαρκωθεὶς, & vt Dominus: neque dūtaxat vt doceret, sed vt in sese homines Deo recōciliaret. Apostoli verò Christi quidē personā docendo repræsentarunt, sed vt serui plantantes & rigantes, operarum omni effectu à Christo in solidum dependente. ¶*Misi*, ἀπέστειλα. Id est mittendos designaui.

19 *Eorū causa*, ὑπὲρ αὐτῶν. Vulg. & Eras. *Pro eis*. Ego, in re tāti momenti, studui homonymiā vitare. ¶*Sanctifico meipsum*, ἁγιάζω ἐμαυτὸν. Nēpe & Sacerdos simul & victima. idq; nō pro se, in quo nullum fuit peccatū, quòd precibus vel expiatione egeret, sed pro totius Ecclesiæ salute. Sic enim accipitur in hoc dicto sanctificandi verbum, & hæ preces altera fuerunt sacrificij Christi pars, quarum exauditarū virtute stat Ecclesia. ¶*In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Vel verè, vt externæ purificationes cum interiore reali in Christo per Spiritum sanctum sanctificatione comparentur.

20 *Per sermonem eorum*, διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν. Fides igitur vera & saluifica, est ex auditu doctrinæ Apostolicæ: & vera Apostolica doctrina est ea demum quæ nos ad vnicum Christum deducit.

21 *Vnum*, ἕν. Ergo sicut credentium inter se vnitio non in aliqua essentiarum ipsarum vel animi vel corporis singulorum, sed in fidei & charitatis vero consensu spirituali sita est: ita etiā istius vnitionis causa, id est credētium corporis in Christo capite vnio, minimè in eo consistit vt suam in nos substantiam transfundat siue in Verbo, siue in sacramentis, sed in eo quòd totus per organum fidei & sancti Spiritus virtute à nobis apprehensus, siue spirituali modo ac vinculo noster factus, suū illum viuificum succum, vt vitis in adhærētes palmites, in nos effundat, bonáque sua omnia, ne excepta quidem æterna gloria, communicet: ipsius videlicet spiritu, velut anima quadam, totum Ecclesiæ mysticum corpus, noua cælesti vita viuificante, quam Petrus Naturam diuinam appellat, 2. Pet. 1, 3. & 4. Ex hoc autē & illud efficitur, hîc non agi περὶ τοῦ ὁμοουσίου Patris & Filij, cuius respectu nostra neque inter nos, neque cum Christo cōiunctio est ἀνάλογος, sed de eo quod cum isto ὁμοουσίῳ penitus cohæret, nempe quòd Pater & Filius vt essentia, ita etiam potentia & voluntate (seruata personarum distinctione) vnum sint: & Filius quatenus homo, voluntatem, alteram quidem quàm Pater, sed paternæ, suæque diuinæ prorsus consentientem, habeat.

22 *Gloriam*, τὴν δόξαν. De illius κοινωνίας fructu, æterna videlicet beatitate nūc agit: & huc etiam referendum est, non ad superiorem κοινωνίαν, quod repetit de Patris & Filij, filij, inquam, in carne manifestati, vnitate: cuius gloriæ ac felicitatis, quæ vnica est, participatione, secundum cuiusque membri mensuram, singuli credentes dicuntur propterea hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, Rom. 8. 17.

23 *Ego in eis*, &c. Iam vtramque κοινωνίας connectit, quę vt perfectissima sit, tres habet gradus. Vnū, eúmque summum & reliquorum κύριον ἀρχὴν, Patris & Christi mediatoris vnionē: alterum, eúmque intermedium, à quo Christus hoc dictum inchoat, ipsius capitis cum Ecclesia κοινωνίας: tertium denique, nostram inter nos sub eodem capite coniunctionem.

24 *Velim*, θέλω. Vulgata & Erasmus, *Volo*, id est opto, quo sensu Latini Iubēdi quoque verbo vtuntur, vt quum dicunt, Saluere te iubeo. Sed mollior est in hac significatione modus optandi, quàm Indicādi. Loquitur enim hoc loco Christus suo more, vt mediator intercessionis, cuncta, vt in aliis precibus, ad Patrem referens, vt Matth. 20, 23, &

23 & alibi sæpe. Non est igitur satis firmum Augustini argumentum epist. 78. Patris & Filij æqualitatem ex hoc loco parum apposite probantis. Non enim, inquit, diceret Volo, sed supplicans, Rogo. Nam & in hac ipsa precatione Christus antea sæpius vsus est verbo ἐρωτῶ, id est Rogo: & discipuli Christum ipsum compellantes vsurpant verbum θέλομεν, Mar. 10.35, quem locum vide. ¶*Sum*, εἰμί. Id est breui sum futurus, vt suprà 7,34. nisi malis id explicare per ἰδιωμάτων κοινωνίαν. ¶*Ante iacta*, πρὸ καταβολῆς. Hanc particulam alij cum verbo ἠγάπησας, *Dilexisti*, coniungunt: alij cum verbo ἔδωκας, *Dedisti*, id est dare decreuisti.

ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.		lim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriam illam meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.		*hi, volo vt vbi sum ego, & illi sint mecum, vt videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.*	
Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.	25	Pater iuste, mundus te non nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.	25	*Pater iuste, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerũt quia tu me misisti.*	
Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.	26	Et notum ipsis feci nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.	26	*Et notum feci eis nomẽ tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.*	
Κεφάλαιον ιη.		CAP. XVIII.		CAP. XVIII.	
Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	1	HÆc quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentẽ Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.	1	*HÆc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.*	Math. 26. 36 mar. 14. 32 luc. 22. 39 2. reg. 15. 23
Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.	2	Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.	2	*Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.*	
Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.	3	Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à primariis Sacerdotibus, ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.	3	*Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Põtificibus & Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.*	Matth 26. 47 mar. 14. 43 luc. 22. 47
Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;	4	Iesus itaque sciens omnia quæ ventura erant in se, egressus dixit eis, Quem quæritis?	4	*Iesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?*	
Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.	5	Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.	5	*Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.*	
Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.	6	Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.	6	*Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.*	
Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.	7	Iterum igitur rogauit eos, Quem quæritis, Iesum Nazarenum.	7	*Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.*	
Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.	8	Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.	8	*Respondit Iesus, Dixi vobis quia ego sum. si ergo me quæritis, sinite eos abire.*	

IN CAPVT XVIII.

1 *Torrentem Cedron*, τοῦ χειμάῤῥου τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore, quum Hebræi קדרון [*Kedron*] vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schuartzuuald*. id est nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hic agi de cedris arboribus, (quas tamen vt rectè doctissimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים [*arazim*] appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, vt rectè omnino conicit Stapulensis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, sicut 2. Reg. 15. cap. 13, scriptum est, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, vt perperam legit Erasmus. Sed Κεδρὼν scribendum, & initio scriptum crediderim, non Κέδρων. vt Ἀβαδδὼν, Apoc. 9.11. Syrus pro πέραν τοῦ χειμάῤῥου, habet לעברא דרגלת [*lebebra dargeltha*,] id est ad transitum pedis, id est ad vadum quo torrens traiiciebatur, ab vmbrosa valle quam præterfluebat cognominatus.

3 *Cohortem*, τὴν σπεῖραν. Additus articulus ostendit certam cohortem hic significari, eam videlicet de qua loquitur Pilatus, Matth. cap. 27. versu 65, cui præerat, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ.

9 Ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι
οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν
οὐδένα.
10 Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν,
εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιε-
ρέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον
τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλ-
χος.
11 Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε
τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην· τὸ
ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω
αὐτό;
12 Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ
ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν
Luc.3.2 Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.
13 Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν
πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα,
ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.
Suprà,11.50. 14 Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς
Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον
ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.
Matth. 26.58. 15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέ-
marc.14.54. τρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μα-
luc.22.54 θητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ,
καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν
τοῦ Ἀρχιερέως.
16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ
ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος
ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ
θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.
17 Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ
Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ
ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ
εἰμί.
18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπη-
ρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος
ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν
ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

9 *Vt impleretur sermo quem
dixerat, ‖Ex iis quos dedisti mi-
hi, non perdidi quenquam.
10 Simon autem Petrus quũ gla-
dium haberet, eduxit eum, &
percussit seruum Pōtificis ma-
ximi, & abscidit auriculam eius
dextram. erat autem nomẽ ser-
uo Malchus.
11 Dicit ergo Iesus Petro, Re-
conde gladium tuum in vagi-
nam. annon bibam poculum
quod dedit mihi Pater?
12 Cohors igitur & tribunus &
ministri Iudęorum comprehen-
derunt Iesum, & vinxerunt eũ,
13 Et abduxerunt primùm ‖ad
Annam: erat enim socer Caia-
phę, qui erat Pontifex maximus
"anni illius: is verò misit eum
vinctum ad Caiapham Pontifi-
cem maximum.
14 Erat autem Caiaphas is ‖qui
consilium dederat Iudęis expe-
dire vt vnus homo moreretur
pro populo.
15 ‖Sequebatur autem Iesum Si-
mon Petrus, & alius discipulus.
Discipulus verò ille notus erat
Pontifici maximo, & simul in-
troiit cum Iesu in aulam Pon-
tificis maximi.
16 Petrus autem stabat extrà ad
ostium. Exiuit ergo discipulus
ille alter qui erat notus Pontifi-
ci maximo, & loquutus est o-
stiariæ, & introduxit Petrum.
17 Dixit ergo Petro ancilla ostia-
ria, Nũ & tu ex discipulis es ho-
minis istius? Dicit ille, Nō sum.
18 Adstabãt autem serui & mi-
nistri qui prunas congesserant,
quia frigus erat, & sese calefa-
ciebant. erat verò cum eis etiam
Petrus adstans, & "sese calefa-
ciens.

9 *Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi non perdidi ex eis quenquam.*
10 *Simon ergo Petrus, habens gladium, eduxit eum, & percussit Pōtificis seruum, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.*
11 *Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibam illum?*
12 *Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum.*
13 *Et adduxerunt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex anni illius.*
14 *Erat autem Caiphas qui consilium dederat Iudæis quia expedit vnum hominem mori pro populo.*
15 *Sequebatur autē Iesum Simō Petrus & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.*
16 *Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.*
17 *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nũquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.*
18 *Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.*

* 9 *Vt impleretur,* ἵνα πληρωθῇ. Verba sunt non Christi, sed Euangelistæ, ἐλλείψει sermonis è medio petita, vt infrà 19,24. plenæ verò constructionis exemplum legitur ibidem, versu 36.

13 *Anni illius,* τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem coniicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcum codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponenda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponenda existimem, his causis adducor: primùm quia Cyrillus, vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioqui non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus, quòd videretur non satis magnam habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiaphã Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ, sed Caiaphę domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem ij magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, præterierit Iohãnes quicquid gestum est aduersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit concilium cogendi & in Christum inquirendi. Postremò, epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset superiora omnia accipere veluti κατὰ πρόληψιν aut κατὰ σύμπτωσιν dicta. Itaque suo loco hæc reposui. Sed vnum dixi præterea hic à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, *Miseruntque.* i. καὶ ἀπέστειλαν, ego cōtrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctũ ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestum est quod commemorandũ putarit Euangelista. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Christũ inquireret? sed quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiendũ. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mẽtione facta, perinde hæc narrẽt acsi Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

18 *Sese calefaciens,* θερμαινόμενος. Propriè, calefaciẽs. Sed hic est vsus cōiugationis Hebrææ Hithpahël, sæpe in aliis quoque verbis à me in iis libris obseruatus. *

Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν·

Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.

Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος· εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτούς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum "mundo: ego semper docui in synagoga & in téplo, quò "vndique Iudæi conueniunt,& in occulto loquutus sum nihil:

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipse dixisset,vnus ex ministris qui adstabat, "bacillo cecidit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

23 Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum,testificare de malo: sin bene,cur me cædis?

24 ‖ "Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

25 ‖Stabat autē Simon Petrus, & sese calefaciebat: dixerunt igitur ei,Num & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

26 Dicit ei quidam ex seruis Pontificis maximi, cognatus eius cuius absciderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem emisit.

28 ‖Ducunt ergo Iesum "à Caiapha in Prætorium. erat autem manè: & ipsi non introierunt in Prætorium, ne polluerentur,sed vt ederent Pascha.

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem istum?

30 Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset "facinorosus, non tradidissemus eum tibi.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.*

20 *Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mūdo: ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:*

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.*

22 *Hæc autem quum dixisset, vnus assistens ministrorum, dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?*

23 *Respondit ei Iesus, Si male loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autem bene, quid me cædis?*

24 *Et misit eum Annas ligatum ad Caipham Pōtificem.* Mat. 26.57 mar. 14.59 luc. 22.54

25 *Erat autem Simon Petrus stās & calefaciens se: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.* Mat. 26.69 mar. 14.59 luc. 22.55

26 *Dicit ei vnus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nōnne ego te vidi in horto cum illo?*

27 *Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cātauit.*

28 *Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha.* Matt. 27.2 mar. 15.1 luc 23.1 act. 10.28, & 11 3

29 *Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem hunc?*

30 *Responderunt & dixerunt ei, Si nō esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.*

20 *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est quibusuis indefinitè, sicut in gallico idiomate vox ista vsurpari consueuit. ¶ *Vndique*, πάντοθεν. Vulg. & Eras. *Omnes.* id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 *Bacillo cecidit*, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐρράπισεν. Vulg & Erasmus, *Dedit alapam.* Vide Mar. 14.65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν Matth. 26.67. vbi Vulgata & Erasmus interpretantur ἐρράπισαν, *in faciem dederunt.*

24 *Miserat igitur*, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorum codicum. Est autem epanalepsis quę vsurpatur ab Euangelista redeunte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà versu 18, quædā interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nūc ergo eò rediēs, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda, quæ ex Cyrillo restituimus supra versu 13, & Iohannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire.

28 *A Caiapha*, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est ab ædibus Caiaphę: quod genus loquutionis exposuimus Marci cap. 5. versu 35 Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro *A Caiapha*, substituerunt *ad Caiapham:* sicut nimirum apud Marcum pro *Ab archisynagogo*, supposuerant *Ad archisynagogum:* quæ res magnum errorem obiecit Augustino, frustra hìc laboranti, vt expediat quî fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit.

30 *Facinorosus*, κακοποιός. Id est, scelerum patrator, & capitalis criminis, blasphemiæ videlicet conuictus ac damnatus, vt ipsi postea plenius declarant 19.7. Vulg. *malefactor.* barbarè, & dilutè. Erasmus, *nocens*, rectius quidem & expressius. Sed studui ipsum etymon Græcæ vocis, quāquam latius patentis exprimere. Cæterùm hoc dictum isti volunt, satis intelligere Pilatum, idcirco Iesum ab ipsis non adduci vt de ipsius causa cognosceret, sed vt in cōuictum & capitis ex præscripto Legis ipsorum, ex causa videlicet propriè ex Iudæorum Lege diiudicanda damnatum, animaduerteret. Erat enim Iudæis αὐτονομία cōcessa à Romanis, eò vsque vt etiam ex Lege possent virgis cedere, vt apparet in Paulo, 2. Cor. 11.24. Sed in capi- *

talibus causis in iis quidem causis quæ ex ipsa Lege pendebant, cuiusmodi fuit blasphemiæ crimen (at non in aliis, puta seditionis & homicidij, vt liquet ex Barabba in hac ipsa historia Luc. 23.25.) relicta quidem illis erat cognitio & condemnatio, animaduersio verò Cæsaris procuratori commissa. Hoc igitur ægrè ferebant Iudæi, quòd de causa ipsa Pilatus ab ipsis iam diiudicata vellet cognoscere, nec statim Iesum ad supplicium rapere, vtpote quem sciret per inuidiam ab ipsis in hoc discrimen adductum.

31 Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε
αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνα-
τε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡ-
μῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

Mat. 20.19.

32 Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ ὃν
εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν
ἀποθνήσκειν.

Mat. 27.11. mar. 15.2. luc. 23.3.

33 Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πά-
λιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν,
καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰου-
δαίων;

34 Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ
σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐ-
μοῦ;

35 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μήτι ἐγὼ Ἰου-
δαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ Ἀρχιε-
ρεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας;

36 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐ-
μὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ
κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ
ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ
παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νῦν δὲ ἡ βα-
σιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

37 Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν
βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ
λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς
τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα
εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀλη-
θείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει
μου τῆς φωνῆς.

31 Dicit ergo eis Pilatus, Acci-
pite eum vos, & secundum legē
vestram condemnate eum. Ita-
que Iudæi dixerunt ei, Nobis
non licet occidere quenquam.

32 ‖ Vt sermo Iesu impleretur,
quē dixerat, significās ¨ qua mor-
te futurum erat vt moreretur.

33 ‖ Introiuit ergo rursus in Prę-
torium Pilatus, & vocauit Ie-
sum, dixitque ei, Tú*ne* es rex il-
le Iudæorum?

34 Respondit ei Iesus, A teipso
tu hoc dicis, an alij dixerunt ti-
bi de me?

35 Respondit Pilatus, Num ego
Iudæus sum? gens tua & prima-
rij Sacerdotes tradiderūt te mi-
hi. quid fecisti?

36 Respondit Iesus, Regnum
meum ¨ non est ex hoc mun-
do: si ex hoc mundo esset re-
gnum meum, ministri mei ¨ cer-
tassent ne traderer Iudæis: ¨ nūc
autem regnum meum non est
hinc.

37 Dixit ergo ei Pilatus, ¨ Ergo
rex es tu? Respondit Iesus, Tu
dicis me regem esse. ego ad hoc
natus sum, & ad hoc veni in
mundum vt dem testimonium
veritati. Quisquis est ¨ ex veri-
tate, audit vocem meam.

31 *Dixit ergo eis Pilatus,*
Accipite eum vos, & se-
cundū Legem vestram iu-
dicate eum. Dixerunt er-
go ei Iudæi, Nobis non li-
cet interficere quenquam.

32 *Vt sermo Iesu imple-*
retur, quem dixit, signifi-
cans qua morte esset mo-
riturus.

33 *Introiuit ergo iterum*
in Prætorium Pilatus, &
vocauit Iesum: & dixit
ei, Tu es rex Iudæorum?

34 *Respondit Iesus, A te-*
metipso hoc dicis, an alij
dixerunt tibi de me?

35 *Respōdit Pilatus, Nū-*
quid ego Iudæus sum? gēs
tua & Pontifices tradide-
runt te mihi. quid fecisti?

36 *Respondit Iesus, Regnū*
meum non est de hoc mun-
do: si ex hoc mundo esset
regnum meum, ministri
mei vtique decertarent vt
non traderer Iudæis: nunc
autem regnum meum non
est hinc.

37 *Dixit itaque ei Pila-*
tus, Ergo rex es tu? Re-
spondit Iesus, Tu dicis
quia rex sum ego, ego in
hoc natus sum, & ad hoc
veni in mundum vt testi-
monium perhibeam veri-
tati. Omnis qui est ex ve-
ritate, audit vocem meam.

32 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicij genus fuisse Iudæis ignotū testantur etiam ipsorum Rabbini, quanuis lapidatos ex stipite suspenderent. Non tam autem significare voluerat Christus pœnæ genus, quàm fore vt prophanis iudicibus traditus, ex illorum more damnaretur. Causa verò cur Iudæi expresse postularint vt Christus crucifigeretur, non hæc tantum fuisse videri potest, quòd hoc supplicij genus acerbissimum & ignominiosissimum esset, sed quod hæc pœna esset in seditionis & concitati populi auctores, legibus Romanis statuta. Sic enim scribit Paulus Iurisc. lib. sent. 5. Tit. 22, *Auctores seditionis & tumultus concitato populo, aut in crucem tolluntur, aut bestiis obijciuntur* (puta si humilioris sint conditionis) *aut* (si honestiores) *in insulam deportantur.*

36 *Non est ex hoc mundo*, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Hoc dicit Christus refellens læsæ Cæsaris Maiestatis & affectati regni criminationem, Regem sese profitens simul ac negans, vt qui Rex quidem esset, verùm gubernationis ratione quæ prorsus a Regum huius mundi imperio differat: nempe quá est Ecclesiæ suæ caput. Nam & quatenus Deus est, & quatenus etiam vt homo adeptus est potestatem omnem in cælo & in terra, est politiarum quoque omnium pleno iure Dominus, sed de hac potestate non loquitur hoc loco. Ista verò ab Antichristo violata distinctio inter ciuilem Magistratuum potestatem & spiritualem in Ecclesia dominationem, quam vnicus Christus à Patre acceptam per legitimè vocatos pastores certis legibus à se positis administrat, minimè prohibet quominus pij legibus & auctoritate piorum Magistratuū freti, sanæ religionis libertatem armis quoque tutari possint: non vt quenquam ad fidem adigant, aut hanc libertatem à prophano magistratu vi obtineant, (hoc enim esset ista confundere quæ Christus hoc loco & alibi distinxit) sed vt summam iniuriam, per ea quæ Deus constituit, repellāt. Nec enim Christianorū patientia inhibet legitima remedia: & Magistratum apud omnes, exceptis Anabaptistarū furoribus constat, aduersus Ecclesiæ tum domesticos tum exteros hostes, vtriusque, & quidem in primis prioris tabulæ diuinæ legis custodem esse diuinitus constitutum. ¶ *Certassent*, ἠγωνίζοντο ἄν. Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, cap. 28. (vt obseruauit Erasmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνίζοντο, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. ¶ *Nunc autē*, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco non est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστική, vt etiam supra, 8.40. *

37 *Ergo*, οὐκοῦν. Si sic legas, erit in his verbis conclusio superiorem Christi responsionem consequens. Potest tamen etiam legi οὐκ οὖν. pro *Nónne igitur*. Immò etiam οὔκουν paroxytonum, pro *Non igitur*: quæ oratio Iudici vafro cōueniet, ac si Pilatus volēs aliquid amplius ex ore Christi callidè elicere diceret: Ergo quantum ex responso tuo colligo, non es Rex, nempe qualem isti esse te dicunt, sed es vltramundanus quidam Rex. ¶ *Ex veritate*, ἐξ ἀληθείας: Id est, Veritatem agnoscens & ei fauens, quem Hebræi vocarunt Filium veritatis, vt Filij sapientiæ dicuntur, Luc. 7.35.

38 Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπὼν, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

39 Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

40 Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΤΟ'τε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

2 Καὶ οἱ στρατιῶται, πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

3 Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα.

4 Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

5 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

6 Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

7 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

8 Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

9 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

10 Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας, ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπο-

38 Dicit ei Pilatus, ¨ Quid est veritas? Et quum hoc dixisset, rursum egressus est ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio ¨crimen in eo.

39 ‖Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittã vobis in Pascha: vultisne ergo dimittam vobis regem illum ¨Iudæorum?

40 ‖Clamauerunt autem rursum omnes dicentes, Ne istum *dimittito*, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 T‖Vnc ergo assumpsit Iesum Pilatus & ¨ flagellauit.

2 Et milites contexuerunt coronam è spinis, & imposuerunt ipsius capiti, & pallio purpureo induerunt eum.

3 ¨Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 Egressus est ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Egressus est ergo Iesus foras, ferens spineam illam coronam, & purpureum illud pallium. Et dixit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum autem intuiti essent eum primarij Sacerdotes & *eorum* ministri, clamauerunt, dicẽtes, ¨Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundum legem nostrã debet mori, quia Filium Dei se ¨fecit.

8 Quũ ergo audiuisset Pilatus hunc sermonẽ, ¨magis timuit.

9 Et rursus ingressus est in Prætorium, & dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigendi te, & potestatem habere te

38 *Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, iterũ exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo causam.*

39 *Est autem consuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum?* Mat. 27.15 marc. 15.6. luc. 23.17

40 *Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.* Act. 3.14

CAP. XIX.

1 *TVnc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.* Mat. 27.26 mar. 15.18.

2 *Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circundederunt eum.*

3 *Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum. & dabant ei alapas.*

4 *Exiuit ergo iterũ Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt cognoscatis quia nullã inuenio in eo causam.*

5 *Exiuit ergo Iesus foras, portans coronam spineam, & purpureum vestimentũ. Et dicit eis, Ecce homo.*

6 *Quum ergo vidissent eũ Põtifices & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim nõ inuenio in eo causam.*

7 *Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legẽ debet mori, quia Filiũ Dei se fecit.*

8 *Quum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.*

9 *Et ingressus est Prætoriũ iterum: & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei.*

10 *Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem*

38 *Quid est veritas?* τί ἐστιν ἀλήθεια; Fastidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. ¶ *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, *Causam*. Vide Matth. 19.3.

39 *Iudæorum*, τῶν Ἰουδαίων: id est vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis, sed non sine sarcasmo: acsi diceret, Vestrum illum à vobis tam diu expectatum Messiam. Est enim omnino vis articuli seruanda.

40 *Ne istum* [*dimittito*] μὴ τοῦτον. Vulg. *Non istum*, οὐ τοῦτον. * Et fateor quidem istas particulas permutari, sed raro: & asperior est oratio si μὴ propria significatione accipias, etiam non suppleto verbo.

IN CAPVT XIX.

1 *Flagellauit*, ἐμαστίγωσε. Vide Matth. 27.26.

3 *Et dicebant*, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, *Et veniebant ad eum, & dicebant*, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exẽplaribus manuscriptis.

6 *Crucifige*, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi alioqui ex recepta consuetudine lapidatum suspẽdissent, quasi blasphemiæ conuictum. ideo mox subiicitur, Secundum legem nostram debet mori.

7 *Fecit*, ἐποίησεν. Verbis videlicet hoc persuadere conatus. Τὸ ποιεῖν verò sic etiam vsurpari docet ipsum poetarum nomen.

8. *Magis timuit*, μᾶλλον ἐφοβήθη. Ergo iam etiam antea perculsus erat, alternante nimirum conscientia, & clamoribus Iudæorum, nunc etiam legem prætexentium: non temerè veritus ne tandem seditio aperta erumperet, nisi multitudinis voluntati obtemperaret. Itaque causa nulla est cur perturbatã narrationis seriẽ ab Euangelista fuisse, cum quodã in hunc locũ ita scribente, arbitremur.

λῦσαί σε;

11 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ᾽ ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

12 Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλάτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

13 Ὁ οὖν Πιλάτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

14 Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

15 Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

16 Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Mat. 27.31 marc. 15.25 luc. 23.26

17 Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

18 Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

19 Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλάτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον, ἸΗΣΟΥ͂Σ Ὁ ΝΑΖΩΡΑΙ͂ΟΣ Ὁ ΒΑΣΙΛΕΥ͂Σ ΤΩ͂Ν ἸΟΥΔΑΙ͂ΩΝ.

*dimittendi.

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatē aduersum me vllam, nisi *hoc* tibi datum esset supernè: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo *tempore* studebat Pilatus eum dimittere: Iudæi verò clamabant, dicentes, Si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, contradicit Cæsari.

13 Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, eduxit foras Iesum, cōseditque in tribunali, in loco qui dicitur *Lithostrotos, Hebraicè autē Gabbatha.

14 Erat autē parasceue Paschæ, hora verò quasi *sexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt primarij Sacerdotes, Non habemus regē nisi Cæsarem.

16 Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. || Assumpserūt autem Iesum, *& abduxerunt.

17 Et *ipse* baiulans crucem suam *inde venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cū eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat verò scriptū, IESVS NAZARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

habeo dimittere te?

11 *Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.*

12 *Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, contradicit Cæsari.*

13 *Pilatus autem quū audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.*

14 *Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Iudæis, Ecce rex vester.*

15 *Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt Pontifices, Nō habemus regem nisi Cæsarem.*

16 *Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Susceperunt autem Iesum, & eduxerunt eum.*

17 *Et baiulans sibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.*

18 *Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.*

19 *Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum,* IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

* 10 *Dimittendi*, ἀπολῦσαι. id est te à vinculis liberādi, non & pœnæ eximendi. Nam quod ad absolutionem à crimine intentato attinet, ter iam illum absoluerat. Itaque τὸ ἀπολύειν hic non opponitur τῷ κατακρίνειν, sed verbo Crucifigendi.

13 *Lithostrotos*, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus incrustatione exiguis lapillis facta: de quo sic Plinius libro 36. capite 25. *Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam.* Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re rustica, Græco nomine seruato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauiū est interpretatus. Huiusmodi pauimentum esse ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, vt sunt iudicum tribunalia, pro quo Syrus interpres habet Gaphphata, ac si Græcè dicas περίβολον, Latinè *Septum*, Gallicè, *le parquet.* Et hîc ille est locus fortasse cuius meminit Nehemias 3.7. vel 2.8. vbi postea extructa fuerat Antonia.

* 15 *Parasceue Paschæ*, παρασκευὴ τοῦ πάσχα. Dies videlicet hebdomadis quintus, qui & primus Azymorum ideóque festus & solennis futurus, nisi ad vitandum duorum sabbathorum concursum Iudæi in posterum diem, id est ipsum sabbathum incipiens à vespera hunc sextum diem ex more Hebræorum excipiēte, esum agni reiecissent. Incipiebat autem παρασκευὴ ab hora nona & duodecima desinebat cum occidente sole. Sed nihilominus totus ille dies vulgò parasceue dicebatur. ¶ *Sexta*, ἕκτη. In vno codice scriptum inuenimus τρίτη, vt videri possit γ, quæ est ternarij numeri nota, mutata in ς: quanuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. versu 25.

16 *Et abduxerunt*, καὶ ἀπήγαγον. Hîc variant exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, *& duxerunt eum vt crucifigerent*: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scribitur ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, *duxerunt in Prætorium.* Suspicor verò nōnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, exijt, quod non videtur posse conuenire, nisi iterum dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire sæpe accipitur ex Hebræorum idiotismo pro Ex aliquo loco proficisci, atque adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8.11. Deinde, si propriam significationē libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

17 *Baiulans*, βαστάζων. Plut. de sera numinis vindicta, τῷ σώματι τῶν κολαζομένων ἕκαστος ἐκφέρει τὸν ἑαυτοῦ σταυρόν. id est, *vnusquisque eorum de quibus supplicium sumitur, suo corpore crucem exportat.* Hoc autem non ex more tantum inter Iudęos factum fuisse videtur, qui damnatos, ac præsertim stipiti appendendos, ex legis præscripto pro impurissimis haberent. Deut. 21, 23. Gal 3, 13. Sed præterea sic designauit Spiritus Sanctus vnicum Iesum Christum peccata nostra portasse super lignum. Quòd enim Simon ille Cyrenæus coactus fuit vi aperta, pondus crucis Christi sub onere labascentis aliquatenus in se recipere, non eo spectat quòd Christus solus pœnas peccatis nostris debitas non persoluerit, sed tum Iudæorum immanem insolentiam & sæuitiem declarat, tum etiam ostendit consociationem Christi *

ſti patiẽtis, & ſanctorũ ipſius martyrũ, ſed citra expiatio- nẽ. ¶*Inde venit*, ἐξῆλθεν. Prætorio vid. eductus. Vulg. *exijt*.

20 Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων· ὅτι ἐγγὺς ἦν τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Ieſus: "& erat ſcriptũ Hebraicè, Græcè, & Latinè.

20 *Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerũt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus eſt Ieſus. Et erat ſcriptum Hebraicè Græcè, & Latinè.*

21 Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

21 Dixerunt igitur Pilato primarij Sacerdotes Iudæorũ, Ne ſcribito, Rex ille Iudæorum: ſed illum dixiſſe, Rex ſum Iudæorum.

21 *Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum, Noli ſcribere, Rex Iudæorũ: ſed quia ipſe dixit, Rex ſum Iudæorum.*

22 Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

22 Reſpõdit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

22 *Reſpondit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.*

23 Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

23 ‖ Milites ergo quum crucifixiſſent Ieſum, acceperunt eius veſtimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inſutilis, à ſummo contexta "tota.

23 *Milites ergo quũ crucifixiſſent eum, acceperũt veſtimenta eius (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica inconſutilis, deſuper contexta per totum.* Mat.27.35. mar. 15.24 luc.23.33.

24 Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ Γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

24 Dixerunt ergo inter ſe, Ne findamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius futura ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖ Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſte mea iecerunt ſortem. Milites igitur hæc fecerunt.

24 *Dixerunt ergo adinuicem, Non ſcindamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & in veſtem meam miſerunt ſortem. Et milites quidem hæc fecerunt.* Pſal.22.19

25 Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

25 Stabant autem iuxta crucem Ieſu, mater eius & ſoror matris eius, "Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

25 *Stabant autem iuxta crucem Ieſu mater eius, & ſoror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.*

26 Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

26 Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem ac diſcipulum adſtantem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

26 *Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem & diſcipulum adſtãtem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.*

27 Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam diſcipulus ille "domum ſuam.

27 *Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua.*

28 Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.

28 Poſtea, quum ſciret Ieſus "*reliqua* omnia iam perfecta eſſe, ‖ "vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

28 *Poſtea ſciens Ieſus quia iam omnia conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dicit, Sitio.* Pſal.68.22 mat.27. 22.

29 Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

29 Vas igitur *illic* "erat poſitum aceto plenum. Illi verò impleuerunt ſpongiam aceto, & "hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

29 *Vas ergo erat poſitum aceto plenum. Illi autem ſpongiam plenam aceto hyſſopo circumponentes obtulerunt ori eius.*

20 *Et erat ſcriptum*, καὶ ἦν γεγραμμένον. Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat, καὶ ἦν γεγραμμένος.

23 *Tota*, δι' ὅλου. Siue per totum, vt loquitur Plinius, id eſt omnino.

25 *Maria Clopæ* [*vxor*,] Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ. In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ vel Cleophæ. Subaudiri autem poteſt vel vxor vel filia: ſed magis eſt vſitatũ vt mulieres ex maritis cognominentur.

27 *Domum ſuam*, εἰς τὰ ἴδια. Siue, *Alſe*. Gal. *chez ſoy*. Vulg. & Eraſ. *In ſua*. Nam quod in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur *In ſuam*, acceptum ferendum eſt eorum impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide ſuprà, 1.11, & Act.20.6. Ambroſius interpretatur In ſua, i. in ſuum ius: quæ expoſitio mihi nullo modo probatur.

28 [*Reliqua*] *omnia*, πάντα. Vulg. & Eraſm. *Omnia*. Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipſum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipſa denique, ſalutis noſtræ κεφάλαιον. Apparet igitur id eſſe referendũ ad ea quæ præceſſerant, & ſubaudiri quod ſuppleuimus. Sic Plinius de quodam obeliſco loquens, *Omnibus*, inquit, *quæcunque in mari viſa ſunt, mirabiliorem*, i. *omnibus aliis*: vt alibi annotauimus. ¶*Vt perficeretur*, ἵνα τελειωθῇ. Nempe proculdubio vehementiſſima quidem ſiti preſſus, ſed tamen de implendis ſingulis prophetiis noſtráque ſalute potius quàm de vlla ſiti ſollicitus.

29 *Erat poſitum*, ἔκειτο. Apparet ex aliis Euangeliſtis, etiam antea, quum iam eſſet crucifigendus, fuiſſe illi præbitum acetum cum felle mixtum, ſiue myrrhatum vinũ, vt loquitur Marcus 15.23, quod eſt ab hoc aceto prorſus diſtinguendum, vt ibi diximus. ¶*Hyſſopo*, ὑσσώπῳ. Vide Matth.27.48. Mihi verò non diſplicet doctiſſimi Camerarij coniectura, ſcriptum fortaſſis fuiſſe ὑσσῷ, quæ vox nõ admodum ſæpe occurrens, facilè ſuperinducta linea quaſi ὑσσῶ pro ὑσσώπῳ ſcriptum eſſet, potuit ab imperitis de-

prauari: significat autem missile telum, Romanis militibus quasi peculiare, quod pilum vocabant, cuius descriptionem vide apud Vegetium lib. 2. cap. 15. Matthæus igitur & Marcus eius teli lignum vocant κάλαμον, siue à materia siue à forma, cuius ferro spongiam vnus ex circunstante Romanorum militum cohorte, præfixam Christo crucifixo præbuerit, conueniente quoque ligni longitudine, quam ait Vegetius fuisse quinque pedum & semis. Sed ex coniectura nihil volui immutare: quum Syrus etiā interpres hyssopū legerit, nec ἐπιθέντες sed περιθέντες scribatur, idque sic possit etiam commodè exponi, vt spongiam aceto immersam intelligamus fuisse hyssopo quoque adhibi-
* tæ circumuolutam, & ita vtranque de more fuisse ori pendentis Christi admotam, nempe arundini præfixam. Itaque sicut Matth. & Marcus arundinis meminerant (quod præteriit Iohannes, quoniam satis per se intelligatur non potuisse nisi alicui seu baculo, seu telo præfixum Christo crucifixo propinari) sic Ioh. testis horum omnium oculatus, non tantum aceti sed etiam hyssopi ab aliis præteritæ mentionem fecerit. Quod si καλάμου appellatione intelligere malimus culmum hyssopi, tum dicendum erit in Iudæa hyssopum arborescere, vt Sinapi Matt. 13. 32. nisi malimus iis assentiri qui אזוב [Æ Z O B] (vnde proculdubio Latina appellatio hyssopi) dici volunt fruticem Libanotidem: quem rorem marinū vocamus, saxosis locis illis frequentem & arborescentem: quo nunc etiam Iudæi in suis lustrationibus pro aspergillo ex maiorum traditione vtūtur. Sed hoc videtur parum conuenire ei, quod de hyssopo scribitur 1. Reg. 4, 33. tanquam de herba minima, adeo vt nonnulli sic velint muscum significari & lanuginem corticibus arborum adnascentem, & locis præsertim humidis, quo etiam madefacto Iudæi, vt & spongia, vti ad eundem vsum potuerunt.

30	Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.	Quum autem accepisset Iesus acetum, dixit, ¨Consummatum est: & inclinato capite ¨tradidit spiritum.	*Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit. Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritū.*
31	Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.	Iudæi ergo, vt non manerent in cruce corpora ¨Sabbatho, quoniam erat Parasceue, (erat enim ¨magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt cōfrangerentur eorum crura, ac tollerentur.	*Iudæi ergo, quoniā Parasceue erat, vt nō remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.*
32	Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·	Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerūt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.	*Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerūt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo:*
33	Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·	Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:	*Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:*
34	Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.	Sed quidam ex militibus ¨lācea latus eius ¨fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.	*Sed vnus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit sanguis & aqua.*
35	Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.	¨Et qui vidit, testatur, & verum est testimonium eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt & vos credatis.	*Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius: & ille scit quia vera dicit, vt & vos credatis.*

30 *Consummatum est,* τετέλεσται. Sicut Latinè dicitur impersonaliter, *Actum est.* siue personaliter, *Acta, Transacta omnia.* Sed quum respiciat Christus ad prophetiarum præstationem, malui Consummandi verbum retinere. August.
* tractatu in Ioh. 32. vertit, *perfectum* est. Intelligitur autem ex communi vsu loquendi, *Quod consummatum erat.*
¶ *Tradidit spiritum.* παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, *reddidit animam* vt Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptum est, non ἀπέδωκε, & videtur Euangelista alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Psal. 31. 6, quibus animam in Patris manus deposuit: hanc formulā integrā libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subiicit, *Et postquam expirauit, velum templi scissum est à summo vsque deorsum.* id est, ἐπειδὴ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. &, nequis hęc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Erasmus, nempe tricesimum septimū libri vndecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem si scissi veli meminisset.

31 *Sabbatho,* ἐν τῷ σαββάτῳ. Nec enim postridie licuisset illud è cruce tollere, omni opere seruili interdicto. Incipiebat autem dies sequens ab illa vespera. ¶ *Magnus dies illius Sabbathi,* μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulgata & Erasmus, *Magnus ille dies Sabbathi,* eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 *Lancea,* λόγχῃ. Tertullianus de Corona militis, lonchum interpretatur, nisi corruptus est locus. Sed incredibilis est eorum inscitia qui λόγχην in ipsum percussorem admirabili metamorphosi transmutarunt, Longinum vocantes, quem etiam finxerunt Centurionem illum fuisse, cuius fit ab aliis Euangelistis mentio: & qui quum cæcus esset (egregius scilicet aliorum militum ductor) illitis quę ex vulnere Christi defluxerant, restituto visu, martyr etiā extiterit, cuius postea reliquiæ adorarentur. ¶ *Fodit,* ἔνυξε. Vel, *sauciauit.* Vulgata, *Aperuit,* vt videri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per plusquam perfectum, quasi Christo adhuc viuenti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Erasmus quoque annotauit.

35 *Et qui vidit,* καὶ ὁ ἑωρακώς. Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittenda, quam Erasmus etiam attingit, nimirum hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nam effusa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vsque in περικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calumniari possent veritatis hostes, Christum semimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, vt resurre-

ctionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen supra annotauimus, 8.47.

36 Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

37 Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

38 Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

39 Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

40 Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

41 Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

42 Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ.

1 Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ ¨dicens, ¨Non confringetur *vllum* os ipsius.

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖Videbunt quem ¨transfixerũt.

38 ‖Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ¨Arimathæensis (¨vt qui esset discipulus Iesu, sed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

39 ‖Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centum.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis ¨funerare.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, ¨in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Parasceuen Iudæorum, quod monumentum illud propè esset, posuerunt Iesum.

Cap. XX.

1 P‖Rimo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè, quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

36 *Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, Os non comminuetis ex eo.* Exod. 12. 46. num. 9. 12.

37 *Et iterum alia Scriptura dicit, Videbũt in quem transfixerunt.* Zach. 12. 10.

38 *Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathæa (eo quòd esset discipulus Iesu: occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu. & permisit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Iesu.* Mat. 27. 57. mar. 15. 42. luc. 23. 50.

39 *Venit autem & Nicodemus, (qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quasi libras centum.* Suprà, 3. 2.

40 *Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.*

41 *Erat autem in loco vbi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

42 *Ibi ergo propter Parasceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum.*

Cap XX.

1 *VNa autẽ Sabbathi, Maria Magdalene venit mane, quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: & vidit lapidem sublatum à monumento.* Mar. 16. 1. luc. 24. 1.

* 36 [*Dicens,*] λέγουσα. Suppleui hoc participium quod etiam Syrus expressit, vt & noster Euangelista paulo antè, versu 24. Nec enim γραφῆς appellatione Scriptura sacra generaliter intelligitur, sed certus ex eo locus vt ex eo liquet, quod mox subiicit ἑτέρα γραφὴ, *alia scriptura.* ¶ *Non confringetur* [*vllum*] *os ipsius*, ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, *non comminuentur ossa ipsius*, vt sit enallage numeri. Ita igitur scriptum inuenimus in vetustis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cũ quo consentit Theophylactus. Vulg. & Erasmus, *Os non comminuetis ex eo:* quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 *Transfixerunt*, ἐξεκέντησαν, id est דקרו [*dakeru:*] quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, *insultarunt*, id est רקדו [*rakedu*,] vt annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo vel ista non citauit Iohannes ex Græca translatione, (quod tamen mihi non fit verisimile, vt qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vsurpabant Ecclesiæ, quum ista quæ nunc extat crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimum variet à testimoniis quæ passim in Nouo testamento citantur.

38 *Arimathæensis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Syriacè, Ramatha, quæ fuit Samuelis patria. * ¶ *Vt qui esset*, ὤν. vel, vt Vulg. *Eò quòd esset*, vt obseruauit quoque rectè Syrus interpres. Significatur enim causa quæ Iosephum ad hoc audendum impulit.

* 40 *Funerare*, ἐνταφιάζειν. Vulg. *Sepelire.* Vide Matth. 26, 12. Non est tamen pollinctum Christi cadauer, mulieribus alioqui non accessuris post alterum diem, ad illud vngendum. Sed tumultuariè fuit propter instantem & quasi iam præsentem parasceuen in illo monimento proximo ciuitati conditum, cum aromatibus a Nicodemo allatis, dilata in alterum à sepulto diem integra funeris pollinctura.

41 *In quo nũdum quisquam positus fuerat*, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est Nequis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temerè in vno codice deleta inueni.

IN CAPVT XX.

1 *Primo verò die hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi.* Erasmus, *Vno verò die Sabbathorum.* Vide Matth. 28. 1. Quod autem existimat quidam à quo edita fuit seorsim Syra huius Euãgelij interpretatio, vna cum adiectis annotationibus, hîc potius agi de primo die festi Azymorum, ne refutatione quidem indiget. Sic enim Christus toto biduo anteuertisset agni esum: & dies istum antecedens vocatus fuit magnus & solennis dies, concurrente videlicet Sabbathi ordinarij quiete, cum die festo priore Azymorum, ex Iudæorum traditione. Denique quòd mulieres hoc die accedunt vngendi corporis Christi causa, ostendit eo licuisse seruile opus facere, ac proinde hunc non fuisse primum illum Azymorum diem maximè solennem.

2 Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς· καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

3 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

4 Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

5 Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μέντοι εἰσῆλθεν.

6 Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

7 Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

8 Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

9 Οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

10 Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

11 Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

Matt.28.1. mar.16.5.

12 Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ·

13 Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus, & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venitque prior ad monumentum.

5 Et quum se incuruasset vidit posita lintea: nō tamē introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

9 Nondū enim nouerant Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis resurgere.

10 Redierunt ergo illi discipuli ad suos.

11 Maria verò flēs stabat ad monumentū, foris. Dū ergo fleret, incuruauit se in monumentum.

12 Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu:

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustu-

2 *Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum quem amabat Iesus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & nescimus vbi posuerunt eum.*

3 *Exiuit ergo Petrus, & ille alius discipulus, & venerunt ad monumentū.*

4 *Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.*

5 *Et quum se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiuit.*

6 *Venit ergo Simō Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina posita.*

7 *Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positū, sed separatim inuolutum in vnum locum.*

8 *Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.*

9 *Nondum enim sciebāt Scripturam, quia oportebat eum à mortuis resurgere.*

10 *Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.*

11 *Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.*

12 *Et vidit duos Angelos in albis, sedētes, vnum ad caput, & vnū ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu:*

13 *Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis,*

9 *Nondum enim*, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerant Petrus & Iohānes: atque adeo quod ipsi viderāt, Christi corpus videlicet nō amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, nō properassent ad sepulchrum. Erit ergo hęc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia nō nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim inusitatum est vt Credendi verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth.24.23, Mar.16.11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ *Tamē*, & ita scribendum, *Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam*, &c. id est, Credebat quidem, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quę tolerabilis videtur etiāsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, *Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere.* ¶ *Scripturam*, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra ista scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiam intelligantur. Castellio maluit, suo nescio quo more, *Literas* interpretari.

10 *Redierunt*, ἀπῆλθον πάλιν. Vulgata & Erasmus, *Abierunt rursus*. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς τοὐπίσω, id est *retro*, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. ¶ *Ad suos*, πρὸς ἑαυτούς. i. אל מקומם [el mekomam.] Vulgata & Erasmus, *Ad semetipsos*, nimium obscurè. Dixit autem Euangelista *Ad se*, pro Domum suā, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tūc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo ante, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis liquet vndecim discipulos vnà fuisse saltem in vrbe versatos, ideo conuertere malui Ad suos quam Ad se.

11 *Maria*, Μαρία. nempe Magdalene cum discipulis illis ad sepulchrum reuersa, neque cum illis in vrbem regressa. ¶ *Foris*, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 *Albatos*, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, *In albis*. quod vix quisquam intelligat. Erasmus, *Albis amictos*, quum potius dicendum fuerit, *albo amictos*, vt Virg. *maculis distinctus & albo*. Subauditur verò ἱματίοις, vt Apoc. 3.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo id cōmodè explicāt Cic. *Quū epuli dominus Q. Arius albatus esset, tute in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterisque tuis furiis funestum intulisti.* ¶ *Ad caput*, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hęc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicēdi, vt & alia plurima, petitum est è medio. ¶ *Vbi iacuerat*, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptū in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Erasm. *Vbi positum fuerat*. & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθη.

κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

lerunt ¨ dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

Quia tulerunt dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum.

14 Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

14 Et quum hæc dixisset, conuertit se retrorsum, conspexitque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.

14 Hæc quũ dixisset, conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.

15 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine: si tu ipsum asportasti, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quẽ quæris? Illa ex stimans quia hortulan⁹ esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum, & ego eum tollam.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνί, ὃ λέγεται διδάσκαλε.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Illa se conuertens dicit ei, Rabboni, quod dicitur ¨ Præceptor.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.

17 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

17 Dicit ei Iesus, Ne me tangito: ¨ nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad ¨ fratres meos, & dic eis, ¨ Ascendo ad Patrem meum, ¨ & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

17 Dicit ei Iesus, Noli me tangere: nõdum enim ascendi ad Patrẽ meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.

18 Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis ¨ quòd vidisset Dominum, & *quod* ea sibi dixisset.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.

19 Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

19 ‖ Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metum Iudeorum, venit Iesus: ¨ stetitque in medio *ipsorum*, & dixit eis, Pax vobis.

19 Quum ergo serò esset die illo, vna Sabbathorũ, & fores essent clausæ vbi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis. Mar.16.14 luc.24 36. 2. cor.15.5.

---

13 *Dominum meum*, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoretus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus supra, 3.13.

16 *Præceptor*, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.51. * Syrus habet Rabbuli vel mendosè posita Lamed pro Nun, vel pro Rabboni-li, Magister mihi, vt annotat noster Tremellius.

17 *Nondum enim*, οὔπω γὰρ. Quid igitur, an postquam ascendisset ad Patrem, licuit tangere? Ita certe, sed spiritualiter, & animis in cælum per fidem subuectis, quæ vna est saluificæ Christi carnis apprehensio, cui externa & carnalis illa præsentia plurimùm officiebat. Poterãt igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalem illum Christi manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium esse, sed etiam cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Nec tamen repudio D. Petri Martyris, viri beatę memorię & planè prestantissimi nostris temporibus theologi, seu pietatem, seu eruditionem spectes, coniecturam, qui perinde Christi dictum istud intelligit, acsi Mariam moneret ne in ipso amplectendo immoraretur, quum satis aliás spatij esset habitura, ipso aliquandiu ante suum ascensum adhuc in terris versaturo. Volebat enim illam potius ad perturbatos discipulos accurrentem id quod viderat & audierat renunciare. Sed quum Matth.28.9. dicantur mulieres quibus itidem in vrbem properantibus Christus occurrit, pedes eius hunc cultum minimè repudiantis, prehendisse, apparet Christum minimè sic prohibuisse Mariam quominus ipsum contingeret, sed, quum illa discipulis reuersis ibi subsistens, & eum præsentem nacta, videretur non aliter eius lateri hæsura quàm antea consueuerat, & humano affectu duntaxat duci, illam sic blandè commonefacere voluisse, vt huic affectui moderaretur, quòd resurrexisset, aliam vitam victurus, & aliter ab ipsis quàm manibus comprehendendus. ¶ *Fratres meos*, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom.8.19. & Coloss.1.18: & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psal.22.23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hic duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria, id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. ¶ *Ascendo*, ἀναβαίνω. De re paulo pòst futura loquẽs vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc.13.32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. ¶ *Et Patrem vestrum*, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tantùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam capiti ac membris. Hîc enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filij Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

18 *Quòd vidisset*, ὅτι ἑώρακε. Vulgata, *Quia vidi*, ὅτι ἑώρακα * pro *Certe vidi*, & mox pro αὐτῇ *sibi* ἐμοὶ *mihi*: quæ scriptura rectior videtur propter pronomen αὐτῇ.

19 *Stetit*, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruij, quum ista non fuerint ei

difficiliora quàm super aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀδείκελον, & huc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tandem rationis specie sic didicerint argumentari. Nam contrà ex eo quòd dicitur esse ingressus, liquet eum antea ab eo loco in quem ingressus dicitur, abfuisse: & postquam ingressus esset, ab eo loco in quo antea erat, recessisse.

20	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.	Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.	*Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.*
21	Mat.28.18. Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.	Dicit autem eis iterum, Pax vobis: ‖sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.	*Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater & ego mitto vos.*
22	Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.	Et quum hæc dixisset, afflauit, *eos* & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.	*Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritum sanctum.*
23	Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς· ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.	Siquorum remiseritis peccata, remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.	*Quorũ remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.*
24	Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.	Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur ¨Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.	*Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus.*
25	Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.	Dixerunt igitur ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro ¨in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum ¨in vestigium clauorum, & immisero manum meam in latus eius, nequaquam credam.	*Dixerunt ergo ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius figuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*
26	Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν· ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.	Octo ergo post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio *ipsorum* & dixit, Pax vobis.	*Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.*
27	Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.	Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & ¨profer manum tuã, & immitte in latus meũ, & ne esto incredulus, sed credẽs.	*Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.*
28	Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.	Respondit autem Thomas, & dixit ¨ei, ¨Domine mi, & Deus mi.	*Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*
29	Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.	Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati ¨qui non viderunt, & crediderunt.	*Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.*
30	Infr.21.25. Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐ-	‖¨Multa verò etiam alia signa	*Multa quidem & alia*

24 *Didymus*, Δίδυμος. Latinè Geminus, à תאם [*tabam.*]

25 *In manibus eius vestigium clauorum*, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Veteres autem nonnulli τύπον verterunt figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. ¶ *In vestigium clauorum*, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulgata, *In locum clauorum*, vt qui fortasse pro τύπον legerit τόπον quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco. Apud Augustinum & alios nonnullos legitur *Fixuram*, sed proculdubio mendosè pro figuram, vt habet Irenæus; τύπος autem dicitur παρὰ τὸ τύπτειν quod non scribendo sed impressione seu percussione effigiatur, vnde ars typographica.

27 *Profer*, φέρε. Sequitur enim vox βάλε Vulgata, *adfer* ineptè

28 *Ei*, αὐτῷ. Hæc igitur verba quæ sequuntur, non sunt tantum admirantis Thomæ, vt hunc locum eludebant Nestoriani, sed ipsum illum Iesum vt vere Deum ac Dominum suum compellantis. ¶ *Domine*, ὁ Κύριος. Exclamatio est rectis vocatiui vice positis, vt supra 19.3.

29 *Qui non viderunt*, οἱ μὴ ἰδόντες. Sic inquiunt nonnulli credendum est ipsum corpus Christi esse In, Sub, vel Cum pane, imò etiam vbique quanuis illud non videas. Imò verò credendum est Christum resurrexisse etiamsi illud non videamus, vt Apostoli viderunt, quia testati sunt Apostoli se eum vidisse. At non sunt testati corpus Christi nunc in terris esse vsquam, nedum vbique: sed in cælos ascendisse, & inde vltimo demum die venturum. Idem est Transubstantiatoribus respondendum.

30 *Multa verò*, πολλὰ μὲν οὖν. De harum particularum vsu Iohãni peculiari, quæ propriè cõclusionibus adhibentur, alibi diximus. Est autem hic versiculus partim conclusio superiorũ apparitionum, partim transitio ad ea quæ subsequuntur: nec velim hos duos versiculos hinc diuellere, & extremo capiti sequenti adiungere, ex illius Hispani

(cuius

(cuius tamen nomini nunc parco) audacia, cui si credatur, nō tantū hoc loco sed etiam aliis non paucis permutanda fuerit narrationis Euangelistæ series, nulla sane neque ratione, neque codicum aut interpretum auctoritate.

ποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κα.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ᾔδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνὸς) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ᾽ ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

edidit Iesus in discipulorum suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

CAP. XXI.

1 POstea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanaël qui erat ex Cana Galilææ, & *filij* Zebedæi, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus ad littus: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit igitur eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius valebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quē diligebat Iesus, Petro, Dominus est, Simon ergo Petrus quū audisset Dominum esse, amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alij verò discipuli nauigio venerunt, (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc.

31 *Hęc autem scripta sunt vt credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.*

CAP. XXI.

1 *POstea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic.*

2 *Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo.*

3 *Dixit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.*

4 *Mane autem iam facto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.*

5 *Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.*

6 *Dicit eis, Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium.*

7 *Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simō Petrus quū audisset quia Dominus est, tunica succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.*

8 *Alij autem discipuli nauigio venerunt, (non enim longe erant à terra, sed quasi cubitis ducētis) trahentes rete piscium.*

IN CAPVT XXI.

3 *Imus*, ἐρχόμεθα. Vel, *ibimus*. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἔρχεσθον κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. ¶ *Ceperunt*. ἐπίασαν. Vide supra, 7. 30.

5 *Obsonij*, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiā nuper conuertit *Pulmentarium*, ineptè profectò. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc cōuenit cum eo quòd sequitur? Mittite rete in dextrā partem nauigij, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσόψημα, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν. ἤτοι ἀπὸ ὀψᾶν ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασται. Paulo antè verò dixerat, πάντων τῶν προσοψημάτων ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησαν οἱ ἰχθῦς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν μόνοι οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τοὺς ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδήν. λέγομεν οὖν ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόεια ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν διατρίβοντας. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit suprà. 6. 9. Syrus interpres videtur legisse πρὸς τὸ φαγεῖν, ad edendum: vel προσφάγιον sic intellexisse.

7 *Amiculum succinxit*, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidē constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamen *tunicā* vertit, quod Erasmo nō displicet, *Quia*, inquit *quū alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tum eā fuisse summā vestem*. Castellio vertit *Indusiū*, non incōmodè. nam neque pallio neque tunicę vllus hic locus est, quū hęc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis lib. 7. cap. 12. constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculū ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret, & λινεὸν πέπλον vertit Nonnus. Sed & illud dicitur Petrus διαζώσασθαι, id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διαζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωσμένος. ¶ *Nudus*, γυμνός. Id est vt Gallicè dicimus *en chemise*.

Græce		Beza		Vulgata
Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.	9	Vt autem descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.	9	*Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.*
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.	10	Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cæpistis.	10	*Dicit eis Iesus, Adferte de piscibus quos prendistis nunc.*
Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.	11	Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquagintatribus: & quum tot essent, non est fissum rete.	11	*Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus: & quum tanti essent, non est scissum rete.*
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Χριστός ἐστιν.	12	Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu qui es? quum scirent Dominum esse.	12	*Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.*
Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.	13	Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.	13	*Et venit Iesus, & accepit panem, & dat eis, & piscem similiter.*
Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.	14	Hac iam tertia vice patefecit sese Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.	14	*Hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.*
Ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων, Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐτῷ, Ναὶ, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.	15	Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon *fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.	15	*Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.*
Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.	16	Dicit ei rursum secundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.	16	*Dicit ei iterum Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.*
Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, Φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.	17	Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Tristitia fuit affectus Petrus quòd tertiò dixisset ipsi, Amas me? Dixitque ei, Domine, tu omnia nosti: tu nosti quòd amẽ te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.	17	*Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertio, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia scis: tu scis quia amo te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.*

9 *Piscem*, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8 pisciculi meminit ex Aphyarum genere, quem ἔψητον vocat, aut potius plurali numero ἑψητοὺς, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quòd assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis probat. Vide suprà, 6.9.

12 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Discumbentium*, mendosè proculdubio, pro Discentium. Vide Luc. 19.37.

15 [*Fili*] *Ionæ*, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. *Iohannis*, id est, Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ. quod etiam fieri potest vt pro Ἰωαννᾶ per sincopen dicatur. ¶ *Plus quam hi?* πλεῖον τούτων; Hoc addit Christus, non vt aliis Petrum anteponat, sed vt in memoriam reuocet Petro inanem illam iactationem qua fretus dixerat, tacentibus cæteris, se vitam depositurum ipsius causa. ¶ *Certè, Domine*, Ναὶ, Κύριε, Perperam hęc responsio sic interpungitur, ac si toti interrogationi assentiretur Petrus, affirmans se diligere Dominum amplius quàm sui condiscipuli diligerent, quod impudẽtissimi hominis fuisset. Vno igitur tenore legendus est hic locus, & particula Ναὶ est affirmantis id quod subiiciturde ipsius Christi notitia, non autem eius qui simpliciter ei toti de quo rogatus erat, assentiretur. quamobrem etiam præstat hoc loco interpretari *Certè*, quàm *Etiam*. Quorsum autem istud ad Antichristianam tyrannidem? ¶ *Amem*, φιλῶ. Quod Augustinus de Ciuitate Dei, lib. 14. cap. 7. discrimen cõstituit inter ἀγαπᾶν & φιλεῖν, quasi istud amplius quam illud declaret, nullius est momenti, imò fortassis etiam nõ satis peritè dicitur. Nam Pater ipse Filium vocat non φίλον sed ἀγαπητὸν, neque charitas Christiana dicitur φιλία, id est amicitia, sed ἀγάπη. ¶ *Pasce*, βόσκε. Syrus interpres addit pronomen לי [*li*] *mihi*, cuius potest aliquod videri pondus, quanuis in hoc genere dicendi sæpe redundet. ¶ *Agnos*, τὰ ἀρνία. Codex ille meus vetustissimus hoc etiã loco habet πρόβατα, oues. Syrus autem interpres tribus vtitur vocibus, sed idem significantibus, quod non annotassem nisi adoratores Bestiæ viderem hîc etiam, ad stabiliendam illius Tyrannidem, non minus impudenter quàm impiè occasionem ex his voculis arripere, quasi per Agnos ipsi Apostoli reliqui intelligantur, quos tamen Christus non pascere, sed postquam resipuisset, confirmare suo videlicet exemplo, cæterisque virtutibus, Petro præcepit. Luc. 22.32.

16 *Rursum secundò*, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 26.42.

17 *Tertiò*, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, ¨cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, ¨& transferet ¨quò noles.

18 *Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: quum autem senueris extẽdes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.*

Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν· καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

19 Hoc autem dixit, significans ¨qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

19 *Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.*

Ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

20 Conuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, ‖ qui & &¨recubuerat in cœna illa super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

20 *Conuersus Petrus vidit illum discipulũ quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?* Sup. 13.13.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

21 *Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?*

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ; σὺ ἀκολούθει μοι.

22 Dicit ei Iesus, ¨Si velim eum ¨manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

22 *Dicit ei Iesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.*

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ;

23 ¨Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, quid ad te?

23 *Exiuit ergo sermo iste inter fratres quia discipulus ille non moritur. Et non dixit ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?*

Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδα-

24 Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: ¨&

24 *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet*

---

18 *Cingebas te* ἐζώννυες. Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν Peregre igitur profecturos, presertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis vestibus vtuntur, necesse est succingi: deinde cõstat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matt. 10.9. Inde factum vt Heb. חגר מתניו [*chagar mothnau*] Grecis ζωννύσθαι, Latinis Præcingere & Accingere, significet Sese ad iter comparare: quãuis Grecum illud vocabulum ferè in re militari vsurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι. Iam verò quia non dissimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, presertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus quũ diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit quũ non te zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר [*chagar*] pro Ligare & vinctum tenere, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans. Psal. 76.11. ¶ *Et transferet*, καὶ οἴσει, Vulgata & Erasmus, *ducet*. ac fateor quidem οἴσειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potius hic fuisse retinenda propria significatio, vt melius appareat antithesis, *Tu cingebas te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium.* ¶ *Quò noles*, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc verò non est simpliciter ita accipiendum quasi futurum sit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cesus, sed præterquam quòd hæc voluntas non proficisceretur à carne, mortem in sanctissimis etiam quibusuis reformidante, sed ab illo aduentitio Spipiritus victoris dono, Christus naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, inepte argumentantur, quum Christus in genere prædicat Petri mortem violentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam planè impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine, vix vnquam iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit: an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

20 *Recubuerat*, ἀνέπεσεν. Id est sese inclinarat, Christi interrogandi causa, non quòd in ipsius sinu, in illo conuiuio, contra omne decorum, & quidem de rebus tantis tam seriò loquente Domino, sterteret, vt ab imperitis pingi accubitus ille consueuit.

22 *Si velim*, ἐὰν θέλω. Iam olim in editione veteri Latina legitur *Sic eum volo manere*: vnde variæ sunt ortæ fabulæ, quodam etiam agyrta nostris temporibus auso sese hunc ipsum Iohannem esse palàm profiteri, quem insanus sed nihilo minus sceleratus Postellus, sese Adami Protoplasti animam habere iactitans, fratrem suum Lutetiæ vocitabat. Et ille quidem Tholosæ fuit crematus. Postellus verò quum hæc scriberem adhuc Lutetiæ post tot blasphemias à Sorbonistis etiam ipsis tolerabatur. Sed minimè vana est eorum coniectura qui putant initio scriptum Græcè fuisse εἰ οὕτω, *Si sic*. quomodo etiam citatur hic locus apud Hieronymum, lib. in Iouinianum priore. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes non modò Græci sed etiam Latini non pauci, quum (vt eruditè annotat Erasmus) à librariis deprauatus sit Augustinus. ¶ *Manere*, μένειν. In vita videlicet, vt 1, Cor. 15.6.

23 *Exiit*, ἐξῆλθεν. Hebr. יצא [*iatsa*.] Id est dimanauit & sparsus est hic rumor, vt alibi exposuimus.

24 *Et scimus*, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo nõ videntur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam

ſiquis excipiat, ipſum de ſe loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ ipſius dicendum fuiſſe ἡμῶν, noſtrum. Certè Chryſoſtomus & Theophylactus videntur legiſſe οἶδα, noui, ſingulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi ſatisfacit. nam quum de ſe ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) perſona, omnino videtur dicendum potius fuiſſe καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum eſſe ſuum teſtimonium, vt ſuprà, 21. 35. Sed hęc poſſunt ex Hebręorum idiotiſmo excuſari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit iſtis perſonarum mutationibus.

μεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

Sup. 20. 30. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ᾽ ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

ſcimus verum eſſe teſtimonium eius.

25 ‖ Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur ſigillatim, ne mundum quidem ipſum opinor capturum eos qui ſcriberentur libros. Amen.

de his, & ſcripſit hæc: & ſcimus quia verum eſt teſtimonium eius.

25 *Sunt autem & alia multa quæ fecit Ieſus: quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos qui ſcribendi ſunt libros.*

---

* 25 *Fecit, ἐποίησεν.* Ergo de dogmatibus fidei iſtud nõ dicitur, ſed de miraculis, vt ſuprà 21, 30. Nam illa quidem tota perſcripta ſunt, miracula verò non item: quorũ videlicet vel vnicum confirmandæ toti ſcripturæ ſufficiebat.

ACTA





ΠΡΑ'ΞΕΙΣ ΤΩ͂Ν Α'-
ΓΙ'ΩΝ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΩΝ.

ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

Κεφάλαιον Α.

ΤΟ`Ν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,
Ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη.

NOVA INTERPR.

CAPVT I.

1 PRIMVM quidem librũ cõfeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere.
2 Ad *eum* vsque diem quo quum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum elegerat, sursum receptus est.

VETVS.

CAPVT I.

1 *PRIMVM quidẽ sermonẽ feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere,*
2 *Vsque in diẽ qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Acta*, πράξεις. Nonnulli *Actus*, quidam *Gesta*, alij *Actiones* conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios, publicæ memoriæ causa conscriptos. Est igitur fateor πράξεων significatio apud Græcos latior quàm Actorũ apud Latinos, sed quũ hic liber complectatur veluti publicos præcipuos commentarios & annales ad quos & initio dirigi, & nunc reuocari totius Ecclesiæ Christianæ administrationem oportuit, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare. ¶ *Sanctorum Apostolorum*, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hęc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, *Sancti Lucæ Euangelistæ*: vt nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

IN CAP. I.

1 *Primum quidẽ librum confeci*, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. *Primum quidem sermonem feci*. Erasmus, *Superiore quidem volumine diximus*. Nos neutram versionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit sermonem: & Sermonem facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quòd τὸ πρῶτον vertimus *Primum*, quum de altero Lucę libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius auctoritate, qui, quum duo tantùm sint De inuentione libri, sic in secundo illorum scribit, *In primo* (inquit) *libello diximus*. Deinde quanuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdũ idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamẽ adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius existimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Itaque Librum interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικὸν, Librum Oeconomicum interpretatur. ¶ *Et facere & docere*, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Euangelistæ illis libris describenda, nempe Christi facta & dicta: & hæc est vera interpretatio nominis Euangelij, quod quatuor superioribus libris præfixum est.

2 *Ad* [*eũ*] *vsque diẽ qua*, ἄχρι ἧς ἡμέρας. Vulgata, *Vsque in diem qua*. Augustinus quodam loco vertit, *In die quo*, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. ¶ *Quum mandata dedisset*, ἐντειλάμενος. Vulg. *Præcipiens*, neglecta aoristi ratione, quæ hic fuit obseruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non ante discessisse à suis quàm certis mandatis ipsos instruxisset, vt facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Sic autem etiam absolutè apud Hebræos accipitur צוה [*tsiuah*] id est præcipere pro Mandatis instruere, vt Num. 27. 19. & Ierem. 34. 22. ad verbum, Quum mãdasset. Sed hoc verbum non puto à Latinis absolutè vsurpari. ¶ *Apostolis quos per Spiritum sanctum*, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *Apostolis per Spiritum sanctum*, Erasmus, *Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum*. Locus hic obscurus est, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου. vel cum præcedentibus, vel cum subsequentibus coniungi possunt. Si ad præcedentia referantur, nempe ad participium ἐντειλάμενος, ita significabitur quod Apostoli Christo mandante docuerunt, non humana sed diuina auctoritate niti. Alij de ea Spiritus sancti missionẽ intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. 22. quam posteriorem expositionẽ sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locum explicuit. Sed præterquam quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διά: quum potius dicendum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohãnes, aspersi potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque nouum alium Baptismum iubeãtur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionem hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Alij post Ἀποστόλοις distinctionẽ adscribunt: & ita scriptum hunc locum inuenimus in vetustis duobus codicibus vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum sequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem cõnectantur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat, quæ distinctio Syri quoque & Arabis interpretũ auctoritate confirmatur, sic etiam vocum seriem ordinantiũ, vt nulla sit traiectio, vt qui totum hunc versiculum sic disposuerint, ἄχρι ἧς ἡμέρας ἀνελήφθη (vt etiam legitur in meo vetustissimo codice, & in Arabica interpretatione) ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο διὰ Πνεύματος ἁγίου, id est, *Ad eum vsque diem quo sursum receptus est, quum mandata dedisset Apostolis quos delegerat per Spiritum sanctum*. Est autem planissima hæc sententia. Quod si etiam libeat receptã aliam vocum collationem seruare, huiusmodi traiectionum exempla passim occurrũt, vt Ioh. 8. 25. & 15. 10. & Rom. 8. 3. Notũ est autem opera Trinitatis extrinseca quæ vocant, communia esse tribus personis, ac proinde vocationem interdum patri à quo Christus ipse dicitur missus: interdum Christo: vt Iohan. 20. 21. Ephes. 4. 11. Gal. 1. 1. interdum Spiri-

tuĩ

tui sancto tribui. vt infrà 12.2. & 20.28.11. Itaque hãc interpretationem merito cæteris prætuli. Idcirco enim totum hoc prooemium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hęc historia, eorum gesta cõplectens qui a Spiritu sancto munus acceperint, & quos ipse Filius Dei selegerit. Nam hæc verba οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegesi posita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, istos videlicet per Spiritum sanctum accepisse hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apostolus Gal. 1.1. vbi testatur se Apostolum esse οὐ δι᾽ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ¶ *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulg. *Assumptus.* Sed Assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obseruat Erasmus, qui quidẽ idcirco addidit particulam *Sursum*. Idem tamẽ in Annotationibus & infrà vertit *Receptus est*, nimirum in cælum vnde venerat, quasi videlicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idẽ declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι significet sursum (id est in cælum) recipi. Non desunt qui subtiliorem interpretationem afferant, quasi significetur Pater tum demum agnouisse & adsciuisse Filium: vnde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam iurisconsulti vocant liberorum agnitionem.

luc. 17. 10. 21.	Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι᾽ ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	3	Quibus etiã sese, "postquam passus fuit, exhibuit viuũ "cum multis indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, "& dicens quæ ad regnum Dei *spectant*.	3	*Quibus & præbuit seipsum viuum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.*
Luc. 24. 49. ioh. 14. 25. act. 2. 33.	Καὶ συναλιζόμενος μετ᾽ αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.	4	Et "cum illis conueniens ‖ denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed vt expectarẽt promissionẽ Patris, "Quam, *inquit*, audistis ex me.	4	*Et conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent: sed expectarent promissionem Patris, Quam audistis (inquit) per os meum.*
Matt. 3. 11. mar. 1. 8. luc. 3. 12. ioh. 1. 26. infrà 2. 2. & 11. 16. & 19. 4.	Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.	5	"Nam ‖ Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini " Spiritu sancto " istis non multis post diebus.	5	*Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autẽ baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.*

3 *Postquã passus fuit*, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, *Post passionẽ suam*, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Eras. autẽ maluit per periphrasin interpretari, *Posteaquã supplicio fuisset affectus*, Nã pati à Latinis pro affici supplicio, vix vsurpatur absolutè: imò verò ne à Græcis quidem τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc sanè nobis vsurpare liceat, cui tãto iam tẽpore Christianorũ aures assueuerũt. ¶ *Cum multis indubitatis signis*, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nõnulli distinctione sublata, cũ sequenti participio ὀπτανόμενος cõnectunt. Nos verò plerosq; codices sequuti, superioribus adiunximus. Vulg. ad verbũ, *In multis argumẽtis*. Sed (vt rectè notat Eras.) *In multis*, Hebraico more dictũ est, pro *Per multa*: quas quidẽ particulas quũ vererer ne typographi per incuriã cõiungerẽt, sexto casu vti malui. Eras. de suo addidit particulã Idque, id est καὶ τοῦτο, nimirũ propter participiũ ζῶντα longius positũ. Vertit enim, *Idque compluribus argumentis*. At ego malui verborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore versiculo, nulla (vt arbitror) sensus iniuria. Cęterum vt nostræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Gręci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus lib. 5. capite 9) indubitata & necessaria signa vocant. sicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια sunt vitæ. Item sese conspiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Itẽ pedum manuũ & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixũ & lãcea confossum fuerat. Itẽ sanguis & aqua ex cõfosso latere promanans, certissimũ vulneratorũ præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christũ suę resurrectionis fidẽ fecisse, quę superiore libro copiosius narrauit. Quidã probationes interpretantur: rectè id quidem, sed tamen hoc vocabulũ mihi visum est latius patere. Vulg. & Eras. verterunt *Argumenta*, nõ satis propriè, vt ostendit Quintilianus lib. 5. cap. 9: cuius auctoritatẽ sequuti, exposuimus per periphrasin quod vno verbo satis cõmodè dici non posse videbatur. ¶ *Et dicens quæ ad regnum Dei [spectant,]* καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus, *Et loquens de regno Dei*: id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. vt habẽt etiam Syrus & Arabs interpretes. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expresserunt: cuius ea vis esse videtur vt intelligamus Christum discipulis suis vniuersam doctrinam Euangelicam copiosè ac luculenter exposuisse.

4 *Cũ illis conueniens*, συναλιζόμενος μετ᾽ αὐτῶν. Hoc est quod cõmodè dixeris Gallicè *s'assemblant auec eux*. Etsi enim illud μετ᾽ αὐτῶν, *Cum eis*, possit inclusum videri in particula συν, tamẽ quum in veteribus interpretationibus Syra, Arabica & Latina exprimatur, vt & in illo meo vetustissimo codice, restituẽdum id putaui. Verbum autem συναλίζεσθαι ab actiuo συναλίζειν deductũ idẽ valere atque συναθροίζεσθαι, & quidẽ passiuè acceptũ, ex perpetuo Gręcorum scriptorum vsu satis omnibus Græcæ linguæ peritis constare arbitror: & ex eo quoque liquere potest quòd nullum casum habeat adiũctum, vt significatione media nullo modo accipi queat. Rectè igitur illud neutro absoluto conuersum est, cui alterũ neutropassiuũ Latinè vix ac ne vix quidem opponi possit: & plana est sentẽtia. Christus enim postquã quadraginta totos dies Apostolis in Galilæa dispersis, nec facilè absque èxpresso mãdato in vrbẽ, Christi sanguine adhuc madentẽ, reuersuris, subinde occurrens fidẽ suæ resurrectionis fecisset, illos volens habere suæ ascẽsionis testes: idque reipsa pręstare quod per Prophetas pręedictum fuerat, inchoandũ videlicet exhibiti Messię præconiũ ab Hierosolymis, illos ibidẽ coactos hac, quã nũc recitat Lucas, extrema concione cõpellauit. Vulg. *Conuescens*, pro quo nonnulli scribendum censuerunt *Conuersans*. sed perperam. Nam & Syrus interpres, & Arabs, τὸ συναλίζεσθαι putarunt idem valere atque συνεσθίειν, id est vnà cibum capere, quod Christum à resurrectione semel atque iterum fecisse Lucas & Iohannes testãtur, quoniam ἁλῶν, id est Salis, nomine Græci mutuum quoque conuictum interdum significant. Sed non puto apud vllum scriptorem extare huius significationis verbi συναλίζειν exẽplum, vtpote quod non ab ἅλες sed ab ἀλιὰ deducatur, quod aggregatum cœtum apud idoneos scriptores ac præsertim Herodotum significat. Eras. *Conuersans*, non satis rectè. Nec enim hac periodo declaratur quid egerit Christus, vt fidẽ suæ resurrectionis faceret quadraginta illis diebus, sed quid egerit cum Apostolis, quum iam iam esset, fide resurrectionis suæ abundè facta, in cælum ascensurus. Quidam legunt συναυλιζόμενος, quod declarat eodem vti hospitio, siue cõtubernalem esse ac proinde eadem ratione atque prius illud refellitur, nisi accipi velimus pro, Sub vnum veluti tectum conuenire, quæ significatio nostram interpretationẽ cõfirmat. Augustinus aduersus Felicem Manichæum, hunc locum citans, vertit *Conuersatus*. ¶ *Quam [inquit] audistis à me*, ἣν ἠκούσατέ μου. Mutatur oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter apud hunc scriptorẽ occurrit, vt suprà 5.4. & 2.5. & infrà 15.5. Itaque addidi verbum *Inquit*, ad transitionem declarandam. Expressi pręterea pręepositionẽ Ex, id est παρὰ, quæ apud Græcos interdũ sic vsurpatur vt exprimitur apud Plat. in epistolis, ἀκηκόατε παρ᾽ ἐμοῦ: interdũ subauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promisso) audistis, id est, περὶ ἧς. Vulg. *Quod (inquit) audiuistis ex ore meo*, ἣν, φησὶν, ἠκούσατε ἐκ τοῦ στόματός μου, vt habet etiam meus ille vetustissimus codex.

5 *Nam*, ὅτι. Vulg. *Quia*. Eras. *Quoniam*. Ego aliter malui vt melius appareret nouã esse periodũ. Quòd igitur nonnulli hęc cõnectũt cũ superiorib. quasi ὅτι nõ αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durũ est, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vsquã legimus discipulos hoc audiuisse ex Christo, sed ex Iohanne potius,

cuius

cuius verba Christ⁹ ipsis in memoriã reuocat, vt ei⁹ prophetiæ euentũ eo certius expectent. ¶*Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est omissa. Nã siquis converterit *Per spiritũ sanctum*, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur, quasi diceret Christus, Iohãnes quidẽ vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hic autẽ est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohãnis cũ Christo vel Deo Patre: (nã post βαπτισθήσεσθε, id est baptizabimini, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, i. *à Patre*: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, *à me & à Patre*, quũ ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ a Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quę Spiritus Sancti missio & effusio hîc translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. ¶*Istis non multis post diebus*, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulg. *Non post multos hos dies*. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut ferè Græci loqui solent.

Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;	6	⁚Quũ igitur illi cõuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, ⁚num hoc tẽpore ⁚restitues regnum Israëli.	6	*Igitur qui conuenerãt, interrogabant eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.	7	Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora ⁚siue opportunitates quas Pater in ⁚sua ipsius potestate posuit.	7	*Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*	
Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.	8	‖ Sed recipietis ⁚ virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, ⁚ eritisque mihi testes ⁚& in Ierosolymis, & in tota Iudæa, & Samaria, & ⁚vsque ad vltimas terras.	8	*Sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ:*	Infrà 2.1.
Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	9	‖ ⁚Et quum hæc dixisset, ⁚aspicientibus ipsis ⁚ eleuatus est: & nubes ⁚ susceptum eum abstulit ab oculis eorum.	9	*Et quum hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.*	Luc.24.52
Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ.	10	⁚Et quum essent intentis in cælum oculis, ⁚eo proficiscente, ⁚ecce, viri duo astiterunt illis ⁚albo vestitu:	10	*Quũmque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:*	

6 *Quum igitur illi conuenissent*, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulg. *Igitur qui conuenerãt*. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ vel ἤτοι μὲν οὖν. ¶*Num*, εἰ. Vulg. ad verbum, *Si*. Vide Matth.12.10. ¶*Restitues*, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, *Restituis*. Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærũt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc.24.49. nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 *Siue opportunitates*, ἢ καιρούς. Vulgata, *Vel momenta*: quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, *Articulos temporum*. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendę, quam Terentius articulum vocat. Malui tamẽ, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hîc considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tẽpus agẽdis rebus opportunum, quàm tẽpus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. ¶*Sua ipsius*, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphibolian vitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 *Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos*, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, *Quum aduenerit*, id est προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidem loco idem valeat quod Ex superiore loco, vt significetur eam virtutẽ cælitus in Apostolos illapsuram: quod etiam postea ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, *Qui inuadet*, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè: quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui inuadi causa accedit. Locus autem hic insignis est etiam illius Montani scelere, qui Tertullianum quoque fascinauit, in sese demum suáque Philumena post Apostolos hoc impletum dictitans, eadem impudentia qua Antichristus hodie aliíq; Enthusiastæ suũ illud ἄγραφον Euãgelium, quod etiam ab ipsis quotidie augetur, Ecclesiæ obtrudunt. ¶*Eritis*, ἔσεσθε. Scitè admodum Theophylactus hîc obseruat, hoc verbo non tantum prædici sed etiam præcipi quod futurum erat. ¶*Et in Ierosolymis, & in tota Iudæa*, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. *Quia*, inquit Erasmus, *subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, nõ potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et neque per Tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, verumetiam in vniuersa Iudæa*. Hæc Erasmus. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. ¶*Vsque ad vltimas terras*, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, *Vsque ad vltimum terræ*. Eras. *Vsque ad extrema terræ*. Vide Matt. 5.26.

9 *Et quum hæc dixisset*, καὶ ταῦτα εἰπών. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, *Atque hæc loquutus*, καὶ ταῦτα λαλήσας. ¶*Aspicientibus ipsis*, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, *Videntibus illis*, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, *Videntibus iisdem*, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth.5.28. ¶*Eleuatus est*, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, *Capedum*, inquit, *hunc lapidem, & eleua*. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est, Eras. per periphrasin, *In altum sublatus est*. ¶*Susceptum abstulit*, ὑπέλαβεν. Vel, vt Eras. vertit, *Subduxit*. Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari cõsequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre Mat.4.5. imò etiam Græcos video interdũ exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, *Suscepit*: quæ est propria huius verbi significatio,

10 *Et quum essent intentis in cælũ oculis*, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανόν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autẽ attinet ad particulam ὡς, vide Matth.28.8. Cæterùm Vulg. ἀτενίζειν vertit *Intueri*, id est, ἐμβλέπειν, pro quo Eras. hoc quidẽ loco, *defixis oculis esse*, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.12. & 6.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tẽdo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere.

Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν. ¶*Ea proficiscente*, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, *Euntem illum*: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Eras. *Eunte illo*, id est ἰόντος ἐκείνου. ¶*Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraismus. de quo vide Matthæi. 28.9. ¶*Albo vestitu*, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata, *In vestibus albis*. de quo dicēdi genere diximus Matthæi 11.21. & 25.31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit, de Neco Ægyptiorum rege disserens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταῦτα κατεργασάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, *Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit*. Erasmus, *Amicti vestibus albis*, sensu optime expresso. Nostra tamen interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propius abest.

11 Οἳ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.	11 Qui & dixerūt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cęlum? hic Iesus qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum ¨ conspexistis eum proficiscentem in cælum.	11 *Qui & dixerunt, viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.*
12 Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.	12 Tūc reuersi sunt in Hierosolyma à mōte qui vocatur Olíueti qui est propè Hierosolyma ¨ distans itinere Sabbathi.	12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur Oliueti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.*
13 Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος	13 ¨Et quum introissent, ascenderūt ¨ in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes, & Andreas, Philippus & Thomas, Bartho-	13 *Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt vbi manebant Petrus & Iohānes, & Iacobus, & Andreas, Philippus & Thomas, Bar-*

11 *A vobis*, ἀφ' ὑμῶν. id est, è vestro cōspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. ¶*Conspexistis*, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, *Vidistis*. Vide Matt. 6.1. Cæterum pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibus scribitur οὗτος, *iste*, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnā habet emphasin: & omnē cauillandi occasionē iis præcidit qui vt sui illius Iounis Elicij corporalē præsentiā aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascēderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπεριγράφως. egregium certè cauillum. At nos fide in cęlum ascendamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 *Distās itinere Sabbathi*, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Id est ἀπέχον. vt vsurpatur hoc verbū Luc. 24.13. Vulg. *Sabbathi habēs iter*. Syrus interpres pro *itinere Sabbathi* habet *Septem stadiis*. Et Latini quidem volunt iter Sabbathi fuisse duorum miliarium: omnes autem Hebræi, quibus hac in re potius credendum est, bis mille cubitorum: vt prolatis ex Thalmude locis Tremellius noster ostendit, sic ista concilians vt passum velit esse duplicem, vnum minorem qui & cubitus dicatur alterum verò duplo maiorem, ac proinde duo miliaria Thalmudistarum de minoribus passibus siue de cubitis intellecta, efficere vnum miliare maiorum passuum, cui septem stadia tribuantur. Sed pręterquam quòd nullius idonei scriptoris auctoritate probari distinctio ista possit, ne sic quidem calculus conueniet. Constat enim miliari, id est mille passibus, tribui stadia octo, quæ pedes Græcos efficiunt quater mille octingentos, Latinos verò quinquies mille, quum pes Græcus Romanum semuncia id est vicesima quarta parte superet, ac proinde stadio tribuantur, omnium eruditorum confessione, Græci pedes sexcenti, siue passus centum, Latini verò sexcenti viginti quinque, siue passus centeni viceni quini. Sed hoc excusari posset supputatione nō facta ὡς ἔγγιστα: quamobrē etiā addita fuerit particula *Fere*. Verùm aliunde oritur magna & pene inexplicabilis difficultas, non in ipsa historię fide sed in numerorū notis. Ait enim Luc. 24.50. hanc ipsam ascensionis historiam recitans, ductos fuisse discipulos à Christo ἕως εἰς Βηθανίαν, id est, non *Bethaniam versus* (ne quis hic fallatur) sed *Bethaniam vsque*, vnde in cælum ascenderit. Ergo qui hic dicitur mons Oliueti, dicitur à Luca Bethania, in eo videlicet monte sita. Atqui Ioh. 11.18. Bethanią dicitur ab vrbe abfuisse stadiis quindecim. Quinā igitur septem stadia Lucas, Iohannes autem 15. stadia vnius loci ab vrbe Ierusalem distantię tribuerit? Sed & Iosephus lib. antiq. 20. cap. 16. hunc ipsum montem similiter prorsus describens atque Marcus cap. 13.3. quinque tantùm stadiis ab vrbe dissitū fuisse testatur, supputatione prorsus congruente cum Thalmudistarum sententia, qui non duo miliaria, sed duo cubitorum millia, tradunt iter fuisse Sabbathi: ea ratione, si Origeni credimus quem Theophyl. testem citat, quod olim tot cubitis tabernaculum in deserto à castris Israëlitarum distaret, quòd stadium singulis Sabbathis emetiri consueuissent ad sacrum cœtū conuenientes, ex more quem etiam postea in ipsa Cananitide, post reditum quoque ex captiuitate, Iudęos obseruasse, tum ex historia Euangelica, tū ex Act. 15.21. atque adeò ex 2. Reg. 4.25. liquet. Quum enim cubitus sit sesquipes, stadium verò pedum, vti diximus, sexcētorum, quinque stadia calculo exacto, duo millia cubitorum efficiunt: & qui sunt in illis regionibus nostris temporibus peregrinati, montem Oliueti testantur vix quingentis ab vrbe passibus interfluente Cedronis torrente, distare. Hunc autem nodum sic commodè expediri posse existimo, vt mons quidem Oliueti in genere consideratus quinque ab vrbe stadiis, vt ait Iosephus, siue itinere Sabbathi, vt hic scribit Lucas, ceperit. Syrus verò interpres non ipsius montis initium, à quo tamē ipsius ab vrbe distantia propriè sumitur, sed eū in monte locum designatū voluerit, quò progressus Christus in cælum ascenderit, qui locus etiānum hodie, seu verè, seu ex vetusta traditione, mōstratur. Quod autem Lucas sic istā historiam describit altero libro, cap. 24.50. vt ex Bethania Christum dicat in cælos ascēdisse, Bethania verò Ioh. 11.18. dicatur quindecim ab vrbe stadiis abfuisse, sic commodè conciliatur, vt Bethaniam dicamus totum aliquem huius montis tractum fuisse, non autem certum aliquem vicum. Iohannem autem constat, de Lazari domo agere, quę in illo tractu duplo spatio vltra hunc locum sita fuerit, vnde Christus in cælum ascenderit. Bethaniā verò non fuisse certum quempiam vicum, potest aliquo modo liquere ex eo quòd Ioh. 11.1. quum dixisset Euangelista Lazarum fuisse Bethaniensem, addit ἐκ κώμης, ex vico Mariæ & Marthę, quasi hūc vicum ab aliis in eodem Bethaniæ tractu sitis distinguens: sed multò magis inde constat, quòd historia ipsa ostendit, Christum non ex aliquo loco vbi incolas multos siue alios testes suæ ascēsionis haberet in cælū ascendere voluisse, sed solos discipulos in aliquam mōtis Oliueti partem asciuisse, istius à nobis, quod ad humanam naturam attinet, ad vltimum vsque diem, demigrationis testes futuros.

13 *Et quum introissent*, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quam sibi Ecclesia eo tempore ad communē cogendum cætum delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autē Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historię scriptor ex Euodio quodam prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filij, in qua etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hic esset, existimarem potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà, 12.12. ¶*In cœnaculum*, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorē domus partem. vt explicant Varro & Vitruuius lib. 2. Erat enim ea pars à frequentia & conspectu

spectu

spectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ὑπερῴῳ collocantur, sic vocato (vt ait Eustathius à præpositione ὑπὲρ, & ὤϊν, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem.

καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

lomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

tholomæus & Matthæus Iacobus Alphæi & Simõ Zelotes & Iudas Iacobi.

14 Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Iesu, & cum ipsius fratribus.

14 *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu & fratribus eius.*

15 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν δὲ ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

15 Et per eos dies quum assurrexisset Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eôdem *loci* quasi centum viginti)

15 *In diebus illis exurgẽs Petrus in medio fratrum dixit. (erat autem turba hominum simul fere centum viginti)*

16 Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux viæ iis qui comprehenderunt Iesum:

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturã quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:* Psal. 49. 9. Ioh. 15. 18.

17 Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

17 Annumerabatur enim nobiscum, & sortitus erat sortem ministerij huius.

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.*

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

18 Is igitur acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ: ‖ & præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius:

18 *Et hic quidem possedit agrũ ex mercede iniquitatis: & suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius.* Mat. 27. 5.

¶ *Iudas Iacobi [frater,]* Ἰούδας Ἰακώβου. Hic quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat vt distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse vulgò vocitatum, etiã post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddæus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth. 10. 3. & Mar. 3. 18. Syrus interpres Iudam vocat בר [*bar*] id est non fratrem sed filium Iacobi, communi fortassis patri & alteri suorum filiorum nomine.

14 *Perdurabant*, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, *Perseuerantes*. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν, fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re faciẽda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar. 3. 9. ¶ *[In] oratione*, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, *In deprecatione*, potius conuenit illi quod proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis 1. Tim. 2. 1. definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hîc tamen videtur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circundabantur, à Domino assiduè flagitasse. ¶ *Et deprecatione*, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, *Et obsecratione*. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadẽ illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta.

¶ *Cum vxoribus*, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, *Cum mulieribus*. Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus displicet: & certè aliquanto est vberior. Nam (sicut rectè ab aliis est obseruatum) conueniebat Apostolorum etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Vetustissimus autem meus codex addit etiam καὶ τέκνοις, *& liberis*. Maria verò nominatim recẽsetur, κατ' ἐξοχήν: vt Petrus Mar. 16. 7. Sic Virg. *Troas relliquias Danaũm, atque immitis Achilli.* ¶ *Cum ipsius fratribus*, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cũ ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguum. Fratres autẽ isti sunt nimirũ alterius Mariæ filij quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13. 55. & Mar 15. 40: nisi Iacobum placeat vnum fuisse ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: a quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguãt. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangelistarum auctoritate refelli potest. quanquam de istis rebus non sit nobis laborandum.

15 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Fratrum*, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. ¶ *Capitum*, ὀνομάτων, id est Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorũ numerus. Latini Capita vocant. Sic loquitur etiã Ioh. Apoc. 3. 4. & 11. 13. ¶ *Eôdem [loci,]* ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, *In idẽ*: quo genere dicẽdi vtitur Seneca lib. 2. De benef. ca. 29. *

16 *Dux viæ*, ὁδηγοῦ. Iudas enim præiuit cæteris, vt testatur Mat. 26. 48. Vulg. & Eras. *Dux*, id est ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas sermonis, quum præsertim id postulet Græci vocabuli compositio.

17 *Annumerabatur nobiscum*, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, *Numerabatur in nobis*. Nam κατηριθμεῖσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos auctores. Erasmus autem vtẽs periphrasi minimè necessaria vertit, *Cooptatus erat in numerum nostrum*, id est κατηλέχθη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 *Is igitur*, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. *Et is quidem*. i. καὶ οὗτος μὲν, quam lectionem non amplector, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris auctoritate confirmatur. ¶ *Acquisiuit*, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrum sanè sibi acquisiuit ex triginta illis argenteis, proditionis suæ præmio, sed multo aliter quàm speraret. Sic * Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quærere, habita non consilij & voluntatis, sed euentus ratione, & quispiam κτᾶσθαι συμφοράν, id est calamitatem accersere, * apud Platonem. Vulgata, *Possedit*, quæ interpretatio non cõuenit. Eras. *Parauit*, ambiguè. Vide Mat. 10. 10. & inf. 8. 20. * ¶ *Præcipitatus*, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirũ quod Græci vno verbo dicunt κατακρημνίζεσθαι, id est pronum se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur *Suspensus*, Vtitur enim disertè Matthæus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat Strangulare, id est constricta gula necare. Itaque nonnulli hãc periphrasin Petrũ adhibuisse existimãt vt habitũ exprimeret hominis laqueo præfocati: quod pluribus etiã verbis Arabs & Syrus interpretes expresserunt. Sed & qui

laqueo præfocantur, solent ex editiore loco præcipites deiici. verum quocunque modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatum declarat, id est (vt Græca scholia explicant) κατενεχθέντα. Quæ tamen à Græcis ex Papia seu nescio qua traditione de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspédisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremo a prætereũte curru fuerit elisus, cęteráque eiusmodi, vt incerta, prætermitto.

19 Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμά, τουτέστι χωρίον αἵματος.

19 Innotuitque omnibus habitantibus Hierosolyma: adeo vt vocetur ager ille propria ipsorum lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

19 *Et notum factum est omnibus habitãtibus Ierusalem: ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema: hoc est ager sanguinis.*

20 Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ· καί, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

Psal.69.26
psal.109.8.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, ‖ Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. Et, ‖ Episcopatum eius accipiat alius.

20 *Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat cõmoratio eius deserta, & nõ sit qui inhabitet in ea. Et, Episcopatum eius accipiat alter.*

21 Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

21 Oportet igitur ex iis viris qui nobiscum cõuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus versatus est inter nos,

21 *Oportet ergo ex iis viris qui nobiscũ sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus,*

22 Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est à nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

22 *Incipiens à Babptismate Iohannis vsque in diem qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis.*

23 Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

23 Statuerunt igitur duos, Ioseph vocatum Barsaban, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.

23 *Et statuerunt duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.*

24 Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·

24 Et precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende vtrum elegeris ex his duobus:

24 *Et orantes dixerunt Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum:*

19 *Propria ipsorum lingua*, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, *Lingua eorum*. Erasmus, *Lingua illis vernacula*. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur a Petro considerandum Dei iudicium, quod isti agro nomen publice sit impositum, ea lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel auctoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν propria ipsorum lingua, quam ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quãuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si quã pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 *Et, Episcopatum*, καί, Τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פקודה [*pekudah*] eadem prorsus ratione vocant, vt Num.3.32. Nos vocabulum illud libéter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidem Apostolica fũctione hic agit Petrus, quum alioqui Dauid hæc proprie scripserit in Doëg regiis armẽtis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri.

21 *Viris*, ἀνδρῶν. Recte. Excluduntur enim à ministerij verbi functione mulieres. ¶ *Versatus est inter nos*, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulg. ad verbũ *Intrauit & exiuit inter nos*. Est autem Hebraismus hic perobscurus, ideóque à nobis minime expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus quum verteret, *Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum*. Nam quæ proxime consequũtur, aperte ostendunt, Petrum de Christi prædicatione agere: & certe hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúsque laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui publicum munus gerunt vt ex Deut.31.1. appa-ret, vbi Moses dicit sese propter senectutem non posse amplius ingredi & egredi, id est muneris sui laboribus satisfacere, quum alioqui vegeta esset ipsius senectus. Item ex 2.Par.1.10. vbi Solomon prudentiam & intelligentiam petit à Domino, vt possit ingredi & egredi coram populo, id est, non vt cum populo simpliciter versari, sed vt suum officium facere possit. Item 1.Par.27.21. Alioqui non nego ad priuatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut.28.6. & Psal.121.3. & Ioh.10.9.

22 *A nobis*, ἀφ' ἡμῶν. Id est, *Ex nostro cætu*. ¶ *Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius*, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, *Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius*. Nos maluimus veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantum variata interpretatione, quod particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus.

23 *Statuerunt*, ἔστησαν. Sic etiam legerunt interpretes, Syrus, Arabs, & Latinus. Augustinus autem (apud quem totum hoc caput valde mendose citatur lib. contra Felicem 1.cap.4.& 5.) interpretatur singulari numero, *Statuit*, periculoso errore. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur, quasi excellentiore dignitate prædito, sed publice & totius collegij suffragiis. Fuit enim inter Apostolos conuenientes non graduum sed ordinis duntaxat distinctio, vt & in aliis Ecclesiasticis cœtibus: donec Episcopatus humanus in Ecclesiam inueheretur, qui mox in Satanicum euasit. ¶ *Ioseph*, Ἰωσήφ. In vno vetere exemplari legimus Ἰωσῆν, *Iosen*. Contrà verò infra, cap.4.36. pro Ἰωσῆς, in vno exemplari legimus Ἰωσήφ, & ita vertit Vetus interpres: vt videri possit vtrobique idem designari. Nam etiam in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. ¶ *Iustus*, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Recte igitur Erasmus Glossam ordinariam, quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 *Precantes*, προσευξάμενοι. Eras. *Precatione facta*. Ego vero existimo temporis esse enallagen. ¶ *Ostende*, ἀνάδειξον. id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc.10.1. accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. ¶ *Vtrum*, ὃν ἕνα. Vulgata, ad verbum, *Quem vnum*. Cæterum non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, *designa ex his duobus vnum*: [eum videlicet] *quem elegisti*. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, *ostende vtrum*, (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) *ex his duobus elegeris*. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535. posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. id est, *ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat*, &c.

25 Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

26 Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ` ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

25 Vt accipiat "sortem ministerij huius & Apostolatus, "à quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum "suum.

26 "Iecerunt igitur sortes "eorum, & cecidit sors super Matthiam, qui "communibus calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

CAP. II.

1 QVum autem aduenisset dies Pentecostes, erãt "omnes "concorditer "eódem *loco.*

25 *Accipere locum ministerij huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas, vt abiret in locum suum.*

26 *Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum vndecim Apostolis.*

CAP. II.

1 E*T quum compleretur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodẽ loco.*

25 *Sortem,* κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerij. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hic agitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur: quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda, qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερὶς, infrà 8.21. ¶ *A quo aberrauit,* ἐξ ἧς παρέβη. Vel, à quo *desciuit,* Vulgata, *De quo præuaricatus est Iudas.* Erasmus, *Vnde præuaricatus excidit Iudas.* Sed primùm omnium nemo est qui nõ videat Præuaricandi vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdũ idem valeat quod Transgredi (id est violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset ἣν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquam memini legere. Existimo igitur παρέβη positũ esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo.32.8. Dicũt enim promiscuè Græci παρέβησαν & παρέκβησαν, pro eo quod Latini digressionem vocant & aberrationem. Hanc autem esse germanam huius loci interpretationem, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærent. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadium in quo currere nos oportet, si metam volumus contingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imo verò ea prorsus relicta in contrarium latus deflexisse, vt in eum tandem locum deueniret quem illi Deus iusto suo iudicio destinarat. Epiph in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodem manente sensu. ¶ *Suum,* τὸν ἴδιον. id est sibi destinatum.

* 26 *Iecerunt sortes,* ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, coniectis videlicet sortibus, vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb.16.33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerum Iliad.η, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium lib. Æneid.6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hîc ponitur pro τιθέναι κλήρους, sicut loquitur Euripides: & Leuit.16.8, vsurpatur verbum נתן [*nathan.*] quod etiã ponere significat: quum tamen Hebræi ferè vtantur verbo הפיל [*hippil*] vel ירה [*iarah,*] quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odyss. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. ¶ *Eorum,* αὐτῶν. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. ¶ *Communibus calculis allectus est,* συγκατεψηφίσθη. Vulgata, *Annumeratus est,* id est συγκατηριθμήθη. Erasmus ex Vallæ sententia, *Cooptatus est.* Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nonnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAPVT II.

1 *Quum autem aduenisset,* καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Erasmus ad verbum, *Et quum compleretur.* Ego duplicem hîc Hebraismum esse puto, quæ causa fuit vt contra meam consuetudinem à Græcis discederem. Primùm enim si ἐν particulæ naturam consideres, significari videbitur aliquid nõ præteritũ, sed adhuc vigens, quod initio quidẽ existimari posset optimè huic loco conuenire, quum ea de quibus dicturus est Lucas, ineunte ipso die Pentecostes, euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbum συμπληροῦσθαι quod si accipiatur pro Compleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pentecostes, si non prorsus exactus, at certè iam ad vesperam declinãs intelligetur: quod vtrunque cum historia rei gestæ pugnat. sin autem pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *es hoir,* (quo modo intelligendum esse paulo pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positum pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nam profectò absurdum sit dicere hæc euenisse quũ dies Pẽtecostes adueniret: tunc demum autem dici potest dies Pẽtecostes aduenisse quum XLIX. dies toti præterierũt, & L. ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positum esse, sicut contrà ostendimus μετὰ pro ἐν vsurpatum Mar.8.31. Nam ב apud Hebræos, quod propriè respondet Græcorum præpositioni ἐν, infinito iunctum, interdum vigentem adhuc actionem declarat, vt initio Psal. 126.1. בשוב [*beschub.*] *quum converteret:* vel futurum exactum, vt Ier.31.23. בשובי [*beschubi*] *quũ conuertero.* & Leu.12.6. במלאת [*bimloth*] *postquam impleti fuerint.* vel præteritum, vt Esa.20.1, בשלוח [*bischloach*] *postquam misisset.* & huius significationis alia exempla annotauimus Luc 9.36, & 10.35, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, pro μετὰ τὸ ἐπανελθεῖν με, & 11.v.37. Deinde verò quod attinet ad verbum συμπληροῦσθαι, primum affirmamus, ex Hebræorum idiomate, apud quos infinitus modus temporibus non distinguitur, positum esse præsens pro præterito συμπληρωθῆναι. Præterea hoc dicimus, verbum מלא [*male*] sæpe apud Hebræos vsurpari quum agitur de certo temporis præscripti spatio quod non fuerit prorsus expletum, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decem dies me facturũ aliquid promisero, stati m post nouem exactos dies, ineunte decimo, dicerentur ab Hebræis decem dies completi, id est decimus dies aduenisse. Id autem verum esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cum hoc nostro prorsus simile, etiã cũ ב, quod diximus Græcæ præpositioni ἐν respondere, cap,25,12, במלאת שבעים שנה [*bimloth schibhim schanah,*] id est (si nostrum hunc Euangelistam placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quũ tamen anni ipsius septuagesimi initium significetur quo liberati sunt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atque adeo vt iam nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circuncisione Domini scribens, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ. id est ad verbum, *quum impleti fuissent dies octo,* quum tamen ipse dies octauus non præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circuncisio facienda ex lege, non autem in diem nonum differenda, sicut scribitur Leu.12 3, & apud ipsum Lucam nostrum cap. 1.59, vbi circuncisionem describit. Rectè igitur illum locum interpretati sumus, *Quum aduenisset dies octauus:* & hunc quoque, *Quum aduenisset dies Pentecostes.* ¶ *Omnes,* ἅπαντες. In duobus vetustis codicibus additum est οἱ Ἀπόστολοι, *Apostoli:* & certè ista sic cohærent cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. sicut & proprius fuit Apostolatus. * Nam illos omnino oportuit, nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam forma diuinitus consecrari. sicut etiam ipsis peculiariter promissus fuerat Spiritus sanctus: id quod etiam ostendunt igneæ linguæ, iis demum conuenientes qui Euangelium erant per orbem terrarum sparsuri. Itaque paulo pòst quum ij in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm vndecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus,

veluti Apostolici collegij patronus. Conuenisse quidem cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiam illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculum potuit tot hospitibus commune esse domicilium, neque vllo modo probabile est omnes illos centum viginti, quorum facta est mentio, vnà semper fuisse, sed potius certis temporibus Ecclesiam in commune illud Apostolorum hospitium conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnà soli essent, gesta sunt quæ Lucas hoc loco commemorat: & ridicule faciunt qui, quũ hanc historiam pingunt, solent Mariam matrem Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici quoque collegij principem illam faciant: illi scilicet prædicandi quoque Euangelij, & baptizandi, vel etiam vt reginæ cæli demandata præcipuarum rerum cælestium cura. ¶ *Eôdem* [*loco*] siue *vnà*. Hebr. ליחד [*leiachad*] 1. Paral. 12. 17. * ¶ *Concorditer*, ὁμοθυμαδόν, Erasmus, *Vnanimiter*, quod nunquam apud Latinè loquentes legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit *Pariter*, & eũ existimat Eras. legisse ὁμαδόν: quam etiã lectionẽ probat. Ego verò neque id vsquam reperi in vetustis cod. neque possum etiam probare, propter illud ἐπὶ τὸ αὐτό, quod proximè cõsequitur.

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.	2	Tum extitit repentè sonitus è cælo tanquam ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant considentes.	2	*Et factus est repentè de cælo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehementis, & repleuit totam domum vbi erant sedentes.*
Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.	3	Et visæ sunt eis dispertitę linguæ instar ignis, *qui* etiam sedit super vnumquę que eorum.	3	*Et apparuerũt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.*
Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.	4	Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis effari.	4	*Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*
Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.	5	Erant verò Hierosolymis habitantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cælo *sunt*.	5	*Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione quæ sub cælo est.*
Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.	6	Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa fuit, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.	6	*Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniã audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.*
Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;	7	Obstupescebãt autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?	7	*Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

2 *Ruentis*, φερομένης. Τὸ φέρεσθαι Græcis significat Cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymó quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quod si quis hæc malit vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, *Tanquam ferretur*. Vulgata, *Aduenientis*, id est προσερχομένης. Erasmus per periphrasin, *Impetu venientis*. ¶ *Flatus*, πνοῆς. Vulg. *Spiritus*, idque fateor non malé. Sed Πνεῦμα, cuius hic fit mentio, volui à πνοῇ distinguere, id est, symboli significatum ab ipso symbolo: quum alioqui πνεῦμα quoque pro flatu & vento interdum ponatur, vt Ioh. 3. 8. πνοὴ tamé pro Spiritu sancto nusquam, quod sciam: quod etiam alicubi obseruauit August. ¶ *Violenti*, βιαίας. Vulg. *Vehementis*, id est σφοδρᾶς.

3 *Instar ignis*, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, *Tanquam igneæ*, ad vitandam amphiboliam. Nam si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes. * ¶ [*Qui*] *etiam sedit*, ἐκάθισέ τε. Ignis ille videlicet, id est ignis linguarum specie, quæ symbolum erant Spiritus sancti. Itaque eadem manet sentẽtia, siue legamus ἐκάθισε cum vetere interprete & Arabica versione, multísque codicibus Græcis: siue scribatur ἐκάθισαν cum Erasmo, adstipulante Syro interprete, & meo vetustissimo codice. August. tractatu in Ioh. 99. ad ignem retulit, vertens *Qui & insedit*, quæ constructio est maximè genuina.

4 *Aliis*, ἑτέραις. Vulgata, *Variis*, id est ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. 7. nouas appellat. ¶ *Prout*, καθώς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbium: hìc tamen καθὼς vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. Significat enim Apostolos nec temerè, nec fanaticorum instar, modo hac, modo illa lingua loquutos, sed magnam eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguam ipsorum moderante, qui nullius est confusionis auctor. ¶ *Effari*, ἀποφθέγγεσθαι. vel *Eloqui*, vt Vulgata & Erasmus, qui rectè, meo iudicio, existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι propriè dicuntur ij demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui non tam ex se quàm numinis afflatu & impulsu loquuntur sicut de prophetis scribitur 2. Pet. 1. 21. quod omnino Lucas significare hoc verbo voluit, & Latini Fandi vocabulo expressiore quàm Loquendi, declarant. Quanuis non semper hoc obseruetur.

5 *Habitantes*, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν sic conuertimus Habitare, vt distinxerimus à παροικεῖν, quod declarat Commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες generaliter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. c. 9, & 9. 29. eos denique qui ex variis gentibus ad diem festum confluxerant. ¶ [*Eorum*] *qui sub cælo* [*sunt*,] τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam vt magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. 25. & sic impletum est quod prædixit Es. 43, 5. & 6. *

6 *Orto autem hoc rumore*, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Grę ca scholia φωνὴν interpretãtur de vehementi illo vẽti sonitu qui totam ciuitatem commouerit: alij nonnulli ad Apostolorum voces referunt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noster Lucas ἦχον, id est Sonitum, simili prorsus ratione vocat suprà 4. 37, & φάσιν infrà 21. 31. Sed & illud notandum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. 26. ¶ *Confusa fuit*, συνεχύθη. Id est συνεταράχθη, vt vertit Syrus interpres, id est animis conturbata fuit & tantæ rei nouitate perculsa: quamobrem etiam Vulg. interpretatur, *mente confusa est*. Arabs autem videtur ad multitudinis affluentis concursum hoc verbum retulisse.

8 Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ
ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;
9 Πάρθοι καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ
οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν,
Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον
καὶ τὴν Ἀσίαν,
10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον
καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην
καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί
τε καὶ προσήλυτοι,
11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.
12 Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;
13 Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.
14 Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα,

8 Quomodo igitur nos audimus eos "sua quisque lingua in qua nati sumus?
9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,
10 Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est secundum Cyrenen, "& aduenæ Romani, tum Iudæi tum proselyti,
11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis "magnifica Dei *facta*.
12 Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant dicentes alius ad alium, "Quid hoc *rei* esse possit?
13 Alij verò "cauillantes dicebãt, "Vino dulci pleni sunt *isti*.
14 "Cõsistens autẽ Petrus cũ vn-

8 Et quomodo nos audimus vnusquisque linguam nostram in qua nati sumus?
9 Parthi, & Medi, & Elamitæ. & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,
10 Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti,
11 Cretes & Arabes, audimus eos loquẽtes nostris linguis magnalia Dei.
12 Stupebant autem omnes & mirabãtur admuicem, dicentes, Quidnam vult hoc esse?
13 Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.
14 Stans autem Petrus

---

8 *Sua quisque lingua*, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acsi suam quisque linguam audisset. Itáne verò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis, implicat contradictionem. Esto. sed vbi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes inciderat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hîc verò nihil video quod (vt ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè cõdonari potest, veterum nonnullorum vestigia sequuto. Verum quod subiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliâs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act.10, de familia Cornelij: & quum Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historia versatis constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationum & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis ita viguisse vt etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8.c.15, & 16. item 19.2, & 6. item 1. Cor.12.13, & 14. Διάλεκτον autem vocant ferè Græci, peculiarem aliquam in eadem alioqui lingua loquendi diuersitatem. Sed hîc latiore significatione accipitur.

10 *Et aduenæ Romani, tum Iudæi tum proselyti*, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. De verbo ἐπιδημεῖν, dicemus 2.Cor.5.6. Erasmo autem assentior in eo quòd Iudæos hîc tradit non ex gente dici, id est Iudææ incolas, quum eorum iam antea fecerit mentionem: sed ex religione simul & genere: à quibus Lucas distinguat proselytos, genere videlicet prophanos, religione factos Iudæos. vt diximus Matth. 23,15. Id enim ita esse ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd solos Romanos hîc putet in Iudæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, vt tamen ad solos proselytos pertineant, quasi ex Creta & Arabia nulli venerint genere Iudæi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum dũtaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & qui sit probabile nullos in Cretam aut Arabiã Iudæos profugisse, quum Damascus in Arabia censeatur: vbi tam frequẽs erat synagoga, & tamen nullos nisi proselytos venisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimiũ absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos: (hanc enim vocẽ vt in Ecclesia vsitatã retinere maluimus quàm ascititios vocare) idque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quãuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum tẽplo ac religione, si nõ omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueuerant, vernaculam Iudæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diuersis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit vnumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde vt omnis calũniandi occasio præcideretur, proselytos etiam, id est eos qui ex prophanis gentibus ad Iudaismum erant conuersi, distinxit à Iudæis, id est ab iis qui iam inde à maioribus Legem Mosis erant professi. Quod autem ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamen eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei potius ipsi quàm oratoriis præceptis intentum.

11 *Magnifica Dei* [*facta*,] τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות [*niphlaoth*] vt diximus Luc.1.49.

12 *Quid hoc* [*rei*] *esse possit*, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quidnam vult hoc esse?* id est τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, *Quid hoc sibi vult?* At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν, ἀντὶ τοῦ δύνασθαι, id est, Velle pro Posse. vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quam enallagé annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. & elegans est hoc dicendi genus, quod tamen Latinè non facile exprimas.

13 *Cauillantes*, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, *Irridentes*, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. ¶ *Vino dulci*, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, *Musto*. quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסים [*hasis*] Esa. 49.26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione. Syrus & Arabs interpretes addunt, καὶ μεθύουσι *&* *ebrij*.

14 *Consistens*, σταθείς. Id est cum constitisset, *s'estant arresté*. Vulgata, *Stans*. non satis expressé. Est enim Consistere, vt rectè obseruat Donatus in Terentium, audacter & cõstanter stare, quod vt in genere de eo dicatur qui gradum sistit, interdum etiam à metu vt Luc.18,11. hîc tamen constantem & præsentem Petri animum declarat.

ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωὴλ,

Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις,
Ioel 2.28 esa. 44.3 (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

decim, sustulit vocẽ suã, & ¨affatus est eos, dicẽs, ¨Viri Iudęi, vósque omnes ¨qui cõmoramini Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & ¨auribus percipite verba mea.
15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrij sunt, quum sit hora diei ¨tertia:
16 Sed hoc illud est quod dictũ est per Prophetam Ioelem,
17 ‖Et ¨erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo ¨in quamuis carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.
18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.
19 Et ¨edã miracula in cælo sursũ, & signa in terra deorsum, sanguinẽ & ignẽ & vaporẽ fumi.
20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquã veniat dies ille Domini magnus & illustris.
21 Et futurum est vt quicunque inuocauerit nomẽ Domini, seruetur.
22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: ¨Iesum illum Nazarenum, virum ¨à Deo approbatũ ¨apud vos ¨præstãtibus factis & miraculis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis,

cum vndecim leuauit vocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.
15 *Non enim sicut vos æstimatis, hi ebrij sunt, quũ sit hora diei tertia:*
16 *Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioel,*
17 *Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.*
18 *Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*
19 *Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem & vaporem fumi.*
20 *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequã veniat dies Domini magnus & manifestus.*
21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomẽ Domini, saluus erit.*
22 *Viri Israelitæ, audite verba hæc: Iesum Nazarenum, virum approbatũ à Deo in vobis virtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut & vos scitis,*

¶ *Affatus est*, ἀπεφθέγξατο. Vide suprà, 4. ¶ *Viri Iudæi*, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Gręci addere soleant speciei nomen. ¶ *Qui commoramini*, οἱ κατοικοῦντες. Vide suprà 5. Manifestè certè Iudæos hîc opponit, id est Hierosolymitanos ciues, Iudæis extraneis qui ex variis regionibus ad diem festum conuenerant. ¶ *Auribus percipite*, ἐνωτίσασθε. Finxerũt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין [*heezin*,] ac si dicas Inaurisate.

* 15 *Tertia*, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

17 *Erit*, ἔσται. Vel *Fiet*. quo dicendi genere solent Hebræi narrationes ferè suas omnes distinguere. Dies verò pro temporibus, itidem apud eosdem poni solent synecdochicé. ¶ *In quamuis carnem*, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi sæpè annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotandum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti Omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matt. 4.23. & dicemus 1. Tim. 2.4.

19 *Edam*, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Dabo*. Vide Matth. 24. c. 24. ¶ *Sursum*, ἄνω. Deest istud vt & κάτω, *deorsum*, apud Syrum & Arabem interpretes, vt & apud Ioelem: ac fortassis fuit cæli & terræ explicatio, quæ postea in contextum irrepsit. Hæc autem peculiariter refero ad Iudæorum gentem, cuius excidium aduersus Euangelij pertinaces contemptores mox sequuturum prædicitur, vt loquitur etiam disertè Christus Matth. 24. coniungens tamen illa cum vltimo illo die, quoniam eadem calamitas quæ olim Hierosolymam, tunc vniuersum orbem eiusdem indomitæ contumaciæ scelere reum opprimet.

22 *Iesum illum Nazarenum*, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Expressimus articulum, cuius vis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Iesum Nazarenum Petrus, non vt cõmuni Iudæorum errori patrocinetur, sed vt de illo ipso Iesu hic agi intelligant quem ipsi per contemptum solebant ita vocitare, & addita hac inscriptione crucifixerant. ¶ *A Deo*, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c. 19, & 16. c. 21. Mar. 8.31. Luc. 9.22, & 17.25. ¶ *Approbatum*, ἀποδεδειγμένον. Id est, (inquiunt Græca scholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησεν δι' αὐτοῦ ὁ Θεός, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἦν. Id est, eiusmodi vt de eo ambigi non possit, & qui sit, iis operibus quæ per eũ fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus, comprobatus à Deo fuisse: quomodo accipitur idem verbum infrà 25.7. Itaque fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legisse ἀποδεδεγμένον, ab ἀποδέχομαι, tum etiam in eo quod maluit interpretari exhibitũ quàm approbatum. Similis error admissus est infrà 1. Cor. 2.4. ¶ *Apud vos*, εἰς ὑμᾶς. Vel, *Inter vos*, atque adeo spectantibus vobis. siue vt paulo pòst subiicit, In medio vestri. Demosthenes, περὶ στεφ. Παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅ μου ἠκούσατε. Idem, εἶπον τότε ἐν τῷ δήμῳ. Vulg. *In vobis*. Erasmus, *Erga vos*, sed neuter (vt opinor) sensum est assequutus. ¶ *Præstantibus factis*, δυνάμεσι. Alibi consueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam causam quam exposuimus Matth 7. c. 22. hic autem studuimus vitare amphiboliam, nequis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀρεταῖς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρῶν ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

24 Ὃν ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ.

25 Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτὸν, Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστὶν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

26 Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ᾽ ἐλπίδι·

27 Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν

23 Hunc *inquam* definito illo consilio & ¨ præstituto Dei deditum quum accepissetis, ¨ manibus sceleratis ¨ *cruci* affixum ¨ interemistis.

24 Quem Deus excitauit, solutis ¨ doloribus mortis, ¨ eo quòd fieri non poterat vt ipse ab ea retineretur.

25 ‖ Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper: quoniam est mihi ad dexteram, ne concutiar.

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea ¨ commorabitur ¨ cum spe.

27 Quoniam non derelinques

23 *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum per manus iniquorum affigentes interemistis.*

24 *Quem Deus suscitauit solutis doloribus inferni, iuxta quòd impossibile erat teneri illum ab eo.*

25 *Dauid enim dicit in eum, Prouidebam Dominum in cõspectu meo semper, quoniam à dexteris est mihi, ne commouear.* Psal. 16.8

26 *Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe:*

27 *Quoniam non derelin-*

23 *Præstituto*, προγνώσει. Id est πρόνοια, siue præeunte, id est æterno decreto. de quo vide Rom.8.29. Cognitionis enim vocabulo non est quòd cum Epicureis otiosam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quum prouidentia Dei nec debeat, nec possit ab eiusdem definito consilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli se facere dictitant, ne Deum videantur malorum auctorem facere. Absit verò à nobis hæc blasphemia. Sed absit vicissim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum vsquam facinus in terris editum est quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum scelere sit comparandum: & tamen apertè dicit Spiritus sanctus Deum non modò hæc futura cognouisse ab æterno, sed etiam æterno & immutabili suo consilio in optimum finem definiuisse. Et nisi hoc fateamur, necesse est vt in nostra redemptione consilium Dei non interuenisse dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius sceleris causa seu particeps Dominus? Minimé. Nam bene semper agit Dominus, quibuscunque vtatur instrumentis: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum sibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, sanguinem innoxium prodens. Nos igitur non pudeat Spiritus sancti sermonem vsurpare. Quòd siquid humana imbecillitas obganniat, Deo nihilominus summæ iustitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adscribamus.

¶ *Manibus sceleratis*, διὰ χειρῶν ἀνόμων. Vulgata & Erasmus, *Per manus iniquorum*. Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quò modo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd præpositio διὰ non satis commodè connecti potest cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia si adscripta distinctione post λαβόντες, (sicut in Græcis scholiis adscribitur) ista potius cum sequentibus construantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque scelus obiiciat quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum dedederint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est ac si sua manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas *Per manus* [*hominum*] *iniquorum*, sed potius ita accipiendum vt sumus interpretati. ¶ [*Cruci*] *affixum*, προσπήξαντες. Vulg. *Affigentes*, neglecto tempore. Nam quòd in quibusdam exemplaribus legitur Affligentes, factum est librariorum negligentia, vel sciolorum audacia. Castellio vertit, Ad palum alligatum: falsa & inepta interpretatione. ¶ *Interemistis*, ἀνείλετε. Vide Luc.22.2.

24 *Doloribus mortis*, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Vulgata, *Inferni*, ᾅδου. vt legit etiam Epiphanius in Anchorato, qui tamen ἐν ἀνακεφαλαιώσει legit θανάτου. Syrus quoque & Arabs retinent eam vocem nempe שאול [*scheol*] quam mox ipse Lucas interpretatur ᾅδου. Vtrouis autem modo legas, idem significabitur, quum vnum altero exponatur, Psal.18.5, & 6. Sed locus iste mihi quidem videtur obscurior quam præ se ferat. Nec enim fas est arbitrari Christum, quum semel spiritum emisisset, in vllis doloribus fuisse postea versatum. Itaque quum mors finem cruciatibus ipsius attulerit, quî dici potest solutis seu mortis seu inferorum doloribus resurrexisse? Græci, vt hunc nodum expedirent, subtilem quidem sed parum solidam expositionem sunt commenti. sic enim dolores mortis explicant, quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodammodo partus doloribus laborasse, quum Christum inclusum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorum corporis & cruciatus animi plena accipio: sicut Abominatio vastationis pro Abominanda vastatione accipitur, Matth.24.15. & Damnatio meretricis pro Damnanda meretrice, Apocal.17.1, ex Hebræorum idiotismo. Deinde quanuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (quum verè ac certò Christus mortuus sit) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum suis Deo viuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos vnum idémque vocabulum modò dolorem, modò funem significare, leui tãtùm vnius puncti discrimine. Nam חבל [*chebel*] cum seri & segol Græci ὠδῖνα. id est partus dolorem: חבל [*chebel*] cum duobus segolin, σχοινίον id est funem, interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum auctoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minus חבל [*chebel*] cum quinque punctis, quàm חבל [*chebel*] cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi: ídque ita esse apparet ex eo quòd 2.Sam.22.5, & Psalm.18.6. quum priore loco scriptum sit חבלי שאול [*cheble scheol*,] subiicitur מקשי מות [*mokesche maueth*.] Scimus autem hanc consuetudinem esse Dauidis, vt plerunque pars vna versiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מקשי [*cheble* & *mokesche*] idem prorsus declarare. Suspicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locũ alluderet, חבלי שאול [*cheble scheol*] id est vincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς conuertisse ὠδῖνας. quod si ita est, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex cõiectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach.11.7. vt ibi annotat doctissimus interpres. ¶ *Eo quòd*, καθότι. Vetus interpres, *Iuxta quod*, barbarè & obscurè. Erasmus, *quatenus*, ambiguè. Nam si pro καθ᾽ ὅσον, id est in quantum, accipias, non conueniet sententia. Iidem multo rectius sunt interpretati, Luc.1.7. 26 *Commorabitur*, κατασκηνώσει. Heb. ישכן [*Iiscon*] In sepulchro videlicet, vbi reposita dicitur κοιμᾶσθαι dormire, sicut in tabernaculis tamen, non vt in fixo domicilio, quamobrem melius conuenire Commorationis vox quàm Habitationis mihi quidem visum est. Nã sic quoque corpus, cuiusmodi nunc est, dicitur tabernaculum 2.Cor.5, 4. & 2.Pet.1,13. ¶ *Cum spe*, ἐν ἐλπίδι. Vulg. & Eras. *In spe*, impropriè.

μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

28 Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

29 Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παρρησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

3.Reg.2.10. infrà,13.36.

30 Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς

¨animam meam apud inferos, nec ¨sines ¨Sanctum illum tuum ¨sentire ¨ corruptionem.

28 ¨Notas mihi fecisti vias vitæ, ¨replebis me iucunditate in tui conspectu.

29 Viri fratres, ¨licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiisse & sepultum esse, & monimentum eius esse apud nos ¨ ad hunc vsque diem.

30 Propheta igitur quum esset,

ques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuū videre corruptionem.

28 *Notas mihi fecisti vias vitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.*

29 *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid, quoniā & defunctus est, & sepultus est, & sepulchrum eius est apud nos vsque in hodiernum diem.*

30 *Propheta igitur quum*

---

27 *Animam meam ¨apud inferos*, τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου. Qui propria significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per inferos intellexerūt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò reipsa descenderit Spiritus Christi, & ita suum, quem appellant, limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, quum nihil eiusmodi testetur Scriptura: & Descendere ad inferos propriè quidem significet sepulchro condi, translatitiè verò de iis dicatur qui summis vel animi vel corporis doloribus ita opprimūtur, vt sint vltimo exitio proximi, vt Gen.37.v.35, & 42.v.38, 1. Sam.2.v.6, Psal.18.v.6, & 49.v.15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול [*scheol*] idem propria significatione declarat atque בור [*bor*] & קבר [*keber*,] & שחת [*schachath*] quo vtitur Dauid in altero huius versiculi membro. quanuis Genebrardus id inficietur impudenter. Græci ᾅδην verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat Abyssum, vnde etiam portæ inferorum nominantur Matth.16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc.18.v.23. & rogant dæmones ne mittantur in abyssum, Luc.8.v.31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Euangelistas istiusmodi historiam descensus animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam hic locus eò non spectat, vt apparet ex verbis ipsius Petri vers.29, vbi duntaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè, vt plena esset illius cum Christo collatio, prætermissurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid. Et quod attinet ad locum 1. Pet.3.v.19, nihil eiusmodi ibi significari, suo loco ostēdemus. Sed cum errorem auxit quidam nō ita pridem mirum in modū, ausus scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata peruenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, ne corpori quidē parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Christus, *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, quum sanguinis grumos sudaret, quum sese contentissima voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rē tandem venio. Dico igitur שאול [*scheol*] hoc in loco propria significatione accipiendum pro sepulchro & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vul- * go dicimus *ma personne*: vt dicitur Deus iurasse per animam suam id est per seipsum, Amos 6,8. & interfici dicitur anima, vt Ezec.41,15, vel pro VITAM MEAM, quæ quodammodo videtur sepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Psal.33. v.19, animam erui à morte & Psal.89.v.49, erui animam è manu שאול [*scheol*,] id est sepulchri, sit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ᾅδου; Denique simplicissima videtur expositio, quum cadauer in sepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in sepulchro non deseri. Neque enim Petrus hîc disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque eiusmodi vt nulla præcesserit corruptio: quam resurrectionem Dauid non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulchro in puluerem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quamcunque istarū trium sequatur, eandem manere sentētiam. נפש [*nephesch*] autem, id est ANIMAM, & pro eo quod vulgo *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi, quàm pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine vsurpari negat quidē Castellio, atque adeo nomine שאול [*scheol*] sepulchrum significari. Quid enim nō audent summè impudentes & nullo iudicio præditi homines? Ego verò, & Hebræos & rationem ipsam sequutus, affirmo נפש [*nephesch*] pro cadauere poni Leuit.19.v.27, & 21.v.1, & v.11, & Num.5.v.2, & 9.v.10. & Agg.2,14. sic enim Hieronymo * etiam explicante. Sed & animā Latinè dici de homine defuncto probatur ex Virg.lib.Æneid.11. *Ite ait Æneas, Egregias animas quæ sanguine nobis Hanc patriā peperere suo.* Itaque in priore nostra editione rectè interpretatus eram, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamen nunc mutaui, vt iis obsequar qui conquesti sunt me à Græcis verbis discessisse, & nomine Cadaueris, (inscitia certè potius Latini sermonis quàm recto vllo iudicio) offenduntur. ¶ *Sines*, δώσεις. Heb. תתן [*titté*:] quod etiam accipitur ἀντὶ τοῦ ἐᾶν, καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.7. Vulg. ad verbum, *Dabis*. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. id est, Me qui sum tuus ille SANCTVS. Cæterùm in Hebræo contextu non scribitur קדוש [*kadosch*,] sed חסיד [*chasid*] quod munificum & ad benefaciendum propensum declarat: hîc verò & aliis multis locis, meo quidē iudicio, passiuè accipitur, & eum significat quem Deus singularibus beneficiis affecerit, quem Gallicè vocamus *fauorit*. ¶ *Sentire*, ἰδεῖν. Heb. לראות [*liroth*.] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Videre*. Sed alibi diximus Videre interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh. 8.51. ¶ *Corruptionem*, διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locū expresserunt. Nam שחת [*schachath*] apud Hebræos ideo significat sepulchrum, quòd corpora corrumpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול [*scheol*,] vel בור [*bor*,] vel קבר [*keber*,] non autem שחת [*schachath*,] nisi ἀκύρως accipias: ac proinde Syrus & Arabs interpretes rectè vsurparūt vocem Hebræam כלה [*chalah*] quæ consumptionem declarat, siue quòd alicui rei finem imponat.

28 *Notas mihi fecisti*, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad verā vitā patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participē. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extāt exēpla, presertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorū participes facit. ¶ *Replebis me*, πληρώσεις με. Hebr. שבע [*sabah*.] Itaque suspicor initio fuisse scriptum πλήρωσις, ita vt subaudiatur verbum ἐστι. Est, vt habent Hebrea, vel πληρώσεις εὐφροσύνης, sub. εἰσι, & pronomē με postea irrepserit: quanuis sic etiam legant Syrus & Arabs interpretes. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου conuerti *In tui conspectu*.

29 *Licet*, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. Erasmus autem putauit hoc absolutè poni, vt ferè solet apud Atticos. Ideo vertit, *Quandoquidem licet*: sed non satis cohærente versiculi sequentis constructione. ¶ *Ad hunc vsque diē*, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui vrbē postea euerterūt, regio sepulchro pepercisse: & fortassis non vana est eorū coniectura, qui instaurata vrbe putant fuisse quoque regū monumenta renouata. Sed quod scribit Iosephus de immēsis thesauris tot seculis post sepultū Dauidē & toties euersam vrbē, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius sepulchro erutis, mihi ne verisimile quidem videtur.

30 *Int eis-*

ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σάρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες.

Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος

& sciret ‖ Deum ¨ iureiurando sibi iurasse, fore vt ¨ ex fructu lumbi ipsius, ¨ quod ad carnem attinet, Christum excitaret, ¨ *quem* collocaret super eius throno:

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, ‖ non derelictam esse apud inferos animã eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

32 Hunc Iesum excitauit Deus: ¨ cuius *rei* omnes nos sumus testes.

33 Itaque ¨ dextera Dei euectus ¨ & promissum Spiritum sanctũ adeptus à Patre, effudit ¨ hoc quod vos nunc spectatis & auditis.

34 Nec enim Dauid ¨ ascendit in cælos: sed dicit ipse, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vsquedum ¨ ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorũ.

36 Certò sciat ergo tota domus Israelis quòd Deus hũc ¨ fecerit

esset & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: Psal. 132. 11

31 *Prouidens loquutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictu est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.* Psal. 16.10 infra 13.35

32 *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes sumus.*

33 *Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hunc quem vos videtis & auditis.*

34 *Non enim Dauid ascẽdit in cælum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,* Psal. 110.1

35 *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

36 *Certissimè sciat ergo omnis domus Israel, quia*

---

30 *Iureiurando iurasse*, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiusmodi repetitiones, quibus etiam interdum Attici vtuntur, alibi annotauimus non mediocre pondus addere sententię. Itaque dicitur Dominus iureiurando iurasse: id est, non simpliciter, sed solenni quadam formula & conceptis verbis, Dauidi promisisse id de quo agitur. ¶ *Ex fructu lumbi ipsius*, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132 habet מפרי - בטנך [*mippeni bitnecha*,] id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, *è fructu ventris tui*. vt verterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi sobolem fructum ventris quibus verbis beata Maria virgo hîc significatur. * ¶ *Quod ad carnem attinet Christum excitaturum*, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In OEcumenij scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subiicitur hoc membrũ proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστόν, προϊδὼν ἐλάλησεν, quam lectionem non video cur amplecti non liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias, (vt sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem, duæ causæ faciunt, vna, quòd nisi ita legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132, petitum: altera, quòd verbum ἀναστήσειν videtur melius præsenti argumento quadrare, si de resurrectione Christi accipiatur, quàm si ad Christi aduentum referas. Postremò sicut εἰδὼς ad iusiurandũ illud pertinet, ita videtur aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν cõnectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. Videtur enim Petrus cum versiculo illo 11. Psalmi 132, coniungere quod scriptũ est 2. Sam. 7. 11. vbi vtitur Propheta verbo קום [*Kum*,] pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀναστῆσαι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse (id est reipsa quòd filius ipsius esset comprobasse) Pater eo die quo illum suscitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus Rom 1. 4, & infrà 13. 33. Postremò participium προϊδὼν commodissimè cũ iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inueni. Notandum est tamen, in Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, *Quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: prouidens loquutus est.* neque hanc particulam etiam legit Irenæus hunc locum citans lib. 3. cap. 12. Arabs autem interpres legit, Ἐγὼ ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος σοῦ ἀναστήσω, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σοῦ. id est, *Ego ex fructu lumborum tuorum excitabo [quem] in throno tuo collocem*, vt & Syrus. Postremò sciendum est, Carnis appellatione serui formam intelligi, quã accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturam non tamen quatenus corrupta est, sed duntaxat quatenus res est a Deo creata ex Mariæ substantia, vt fieret Adam secundus è cælo in Spiritum viuificantem.

¶ [*Quem*] *collocaret*, καθίσαι. Hebr. להשית [*leaschith*.] Vulgata & Erasmus Sedendi verbo vti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum actiuum respõdere verbo אשית [*aschith*,] quo vtitur ipse Dauid Psal. 132. 11.

32 *Cuius* [*rei*,] οὗ. Sic placuit interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur potius quam vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam conuenire.

33 *Dextera*, τῇ δεξιᾷ. Hebr. בימין [*beiamin*] pro virtute ac potentia, vt Psalmo 44. 4. Arabs autem interpres legit, πρὸς τὴν δεξιάν, ad dextram. vt Eph. 4. 10. ¶ *Et promissum Spiritum sanctum adeptus*, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβών. Vulgata & Erasmus, *Promissione Spiritus sancti accepta*: quem Hebraismum exposuimus Matth. 24. 15, & suprà v. 24. ¶ *Hoc*, τοῦτο. Id est hoc linguarum donum, & mirificam arcanorum Dei cognitionem. Vulgata, *hunc*, videlicet Spiritum sanctum. Subaudiuit enim τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Sed illud malo quod etiam apertè dicitur infrà 38, & à Syro & Arabe interpretibus hîc exprimitur, vt qui legerint τοῦτο τὸ δῶρον.

34 *Ascendit in cælos*, ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Corpore videlicet putrefactioni sepulchri exẽpto, sed inde liberato, & in cælos, i. sursum, ad cælestem & æternam vitam euecto. Nam alioqui Spiritus in Domino morientium Christo aggregari testatur illud Pauli, Cupio dissolui & esse cum Christo, & quod ait Christus de Abrahæ sinu. Sed hîc agitur de prærogatiua Christi ad quem propriè refertur Psalmus 16, figuratè verò ad Dauidem: neque id sine exceptione: & hinc etiam liquet quàm hallucinati sint qui aliud quàm sepulchrum per Scheol intellexerunt, & per Animam in sepulchro aliud quam corpus in sepulchro depositum. *

35 *Ponam*, ἂν θῶ. Hebraismus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth. 22. 44.

36 *Fecerit*, ὅτι ἐποίησεν. Id est, Constituerit & in eam dignitatem euexerit: vt siquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Christi nomen vt alibi passim, ita etiã hoc in loco Regem à Deo vnctum & designatũ declarat, vt norint Iudæi Iesum ideo Christum vocatum quòd reuera talis esset. Quod igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuisse quo Christus non erat, siquidem eum fecit Deus, ita est non modò impiè,

ſed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem reſponſum videatur. Nam præterquam quòd in hac tota concione Petrus de Chriſto ſecundum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac ſepultus reſurrexit, & in cælos aſcendit, nimirum ſeſe iſtorum ruditati accommodans, illud etiam conſtat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam, in quam eſt Chriſtus euectus, ſicut deſcribit Apoſtolus Eph.2.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10.

Ἰσραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

37 Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς, Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

39 Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακράν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.

40 Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

41 Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

42 Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.

Dominum & Chriſtum, ¨ hunc ipſum *inquam* Ieſum, quem vos crucifixiſtis.

37 ¨Qui verò hæc audierunt cõpuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

38 Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrûm ¨in nomen Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.

39 Vobis enim *facta eſt* ¨promiſſio, & liberis veſtris, & omnibus ¨longè pòſt *futuris*, quoſcũque videlicet aduocauerit Dominus Deus noſter.

40 Aliiſque ſermonibus pluri- mis ¨obteſtabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, ¨Seruamini ex natione iſta praua.

41 Qui ergo libenter receperunt ſermonem eius, baptizati ſunt. & ¨additæ ſunt *Eccleſiæ* die illo animæ quaſi ter mille.

42 Erántque perdurãtes in doctrina Apoſtolorum, ¨ & communicatione, ¨& fractione panis, & precibus.

& Dominum meum & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His autẽ auditis cõpuncti ſunt corde, & dixerũt ad Petrũ & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?*

38 *Petrus verò ad illos, Pœnitẽtiam (inquit) agite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorũ veſtrorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.*

39 *Vobis enim eſt repromiſſio, & filiis veſtris, & omnibus qui lõge ſunt, quoſcunque aduocauerit Dominus Deus noſter.*

40 *Aliis etiam verbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione iſta praua.*

41 *Qui ergo receperũt ſermonẽ eius, baptizati ſunt. & appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria millia.*

42 *Erant autem perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.*

¶ *Hunc ipſum [inquam] Ieſum*, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In ſuperiore membro fieri poteſt vt redundet pronomen αὐτὸν, ex idiotiſmo Hebræorum. ideo etiam expunxit Eraſmus. Sed quum poſt ἐποίησε adſcripta ſit diſtinctio in omnibus codicibus, puto hîc non redundare, & hæc potius per epanalepſin explicãda: cuius exempla annotauimus Iohan.1.16, & alibi ſæpe.

* 37 *Qui verò hæc audierunt*, Ἀκούσαντες δὲ ſub. ταῦτα, pro οἱ δὲ ἀκούσαντες. vt infrà 4.24. vide infrà 19,5.

38 *In nomen Ieſu Chriſti*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt dans Chriſto nomen, cuius mortis ſepulturæ ac reſurrectionis ſimus in baptiſmo participes, cum peccatorum remiſſione. Nec enim hoc declarat formulam baptiſmi, ſed finem & ſcopum. Deeſt tamen hoc membrum apud Syrum interpretem.

39 *Promiſſio*, ἐπαγγελία. Vel, *Pollicitatio*. Neque enim deſunt qui inter Polliceri & Promittere hoc diſcrimen ſtatuant, quaſi illud de eo quod vltro promittas, iſtud verò de mutua ſtipulatione dicatur. Eſt autem notanda hæc propria ſignificatio ἐπαγγελίας à doctiſſimo Budæo obſeruata, quæ gratuitum Dei promiſſum declarat. Vulgata & Eraſmus *Repromiſſionem* interpretantur, neſcio qua ratione adducti. ¶ *Longè poſt [futuris,]* τοῖς εἰς μακρὰν ſub. ἐσομένοις. vt hoc ſit pro quo paſſim dicitur, In generationem & generationem, vel in ſecula ſeculorum, ſiue in mille generationes, Exod. 20. 6. Vulgata & Eraſmus, *qui longè ſunt*, τοῖς μακρὰν ſub. οὖσι. quod in nullis exemplaribus inueni, nec facilè admiſero. Opponuntur enim τοῖς ἐγγὺς nõ οἱ εἰς μακρὰν, ſed οἱ μακρὰν, τοῖς ἐγγὺς, id eſt iis qui prope, Iudęis videlicet, ij qui procul, Gentes nimirum, Eſa.57.19, interprete Paulo Eph.2.17. Gentium autem vocationis arcanũ Petrus nondum norat, nec etiam ſi noſſet, tunc Iudæis adhuc nouitiis id patefieri expediebat.

40 *Obteſtabatur*, διεμαρτύρετο. id eſt, Interpoſita Dei auctoritate, atque adeo per ipſius Dei nomen, monebat, vt præſcribit Timotheo ſuo Paulus 2.Epheſ.2.14. Vulgata & Eraſmus, *Teſtificatus eſt*. id eſt palàm ac apertè teſtatus: quę ſignificatio videtur hoc quidẽ loco non ſatis expreſſa. ¶ *Seruamini*, σώθητε. Id eſt eripite vos, vt vertit Arabs, ſicut vulgò dicimus, *ſauuez vous*. Hebr. השמרו [*hiſchſchameru*] in Niphal reciproca tranſitione, pro quo Vulgata vertit *Saluamini*, barbaré. Sed expreſſe vſus eſt hoc verbo Lucas, vt oſtenderet ipſarum animarum ſalutem poſitam eſſe in diſceſſione à prophanorum cœtibus.

41 *Additæ ſunt (Eccleſiæ)* προσετέθησαν. Suppleui Eccleſiæ vocem ex verſ. huius cap. vltimo.

42 *Et communicatione*, καὶ κοινωνίᾳ. Variat huius loci ſcriptura. Vetus enim Latinus interpres legit, καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς, *& communicatione fractionis panis & precibus*. Syrum autem interpretem apparet legiſſe, καὶ ἐκοινώνουν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τῇ κλάσει τῆς εὐχαριστίας, *Et communicabant in precibus & fractione Euchariſtiæ*. quod etiam ſequitur Arabs interpres, eo excepto quòd pro τῆς εὐχαριστίας habet τοῦ ἄρτου. Hæc autem vtraque eòdem recidunt, & explicant duas iſtius communicationis ſpecies, preces videlicet & cibi ſumptionem in communi cœtu: quod mihi maximè probatur. Quod ſi quis præferre malit receptam lectionem, in qua etiam nihil volui immutare, iſtius κοινωνίας nomine, à fractione panis & precibus in illo communi cœtu haberi conſuetis diſtinctæ, ſignificata fuerit illa facultatum communicatio, & alia Chriſtianæ charitatis officia. ¶ *Et fractione panis*, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vſurpãdum fuit. Nouum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priuſquam Chriſti Eccleſiæ accenſerentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebantur latioribus ac minus ſpiſſis, vt frangerentur potius quàm cultris ſecarentur) factum eſſe vt mutuus cõuictus, ipſáque adeò conuiuia, quæ vnà agitare ſolebant, nomine fractionis panis intelligerentur. In illis autem cõuiuiis quæ Agapas vocabant, ſolitos etiam fuiſſe ſacram Domini Cœnam vſurpare, liquet ex 1.Corin.11. qua de re agitur Tertull. Apolog. cap.39, & aliis veterum ſcriptis.

Sed ta-

Sed tamen latius patere dico hanc panis fractionem, qua nimirum communis ille conuictus significetur: neque Syro interpreti assentior, istud ad Eucharistiam restringenti.

Ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος. πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.	43	Obortus est autem omnibus timor: multaque miracula & signa per Apostolos fiebant.	43	*Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia & signa per Apostolos in Ierusalem fiebant: & metus erat magnus in vniuersis.*
Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά.	44	Omnes autem qui credebāt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia.	44	*Omnes etiam qui credebant, erant pariter & habebant omnia communia.*
Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.	45	Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.	45	*Possessiones & substātias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.*
Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·	46	Et quotidie perdurantes cōcorditer in templo, ac frangentes domatim panem, capiebāt cibum cum exultatione & simplicitate cordis:	46	*Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebāt cibum cum exultatione & simplicitate cordis:*
Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.	47	Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.	47	*Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salui fierent quotidie in id ipsum.*

43 *Omnibus*, πάσῃ ψυχῇ. Id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animę nomine aliquid mysterij subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, *omni animæ*. ¶ *Fiebant*, ἐγένετο. Vulgata & Syrus addunt ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, *in Ierusalem*, & Arabs, *in loco sancto*. Sed Latinus habet præterea, *& metus erat magnus in vniuersis*, καὶ φόβος ἦν μέγας ἐν πᾶσι, quod in nullis Græcis codicibus inueni.

44 *Eodem [loci]* ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel, *Simul*, vt infrà 3.1. Vulgata, *Pariter*. Erasmus, *Coniunctim*. Ego verò communes Ecclesię cœtus ita existimo significari cum mutua in eandem doctrinam consensione & summa animorum concordia. ¶ *Communia*, κοινά. Vsu videlicet charitatis quæ certa ratione exercebatur, vt ex proximo versiculo constat.
* Nimium igitur sunt impudentes qui Platonis delirium sequuti, MEVM & TVVM tolli Euangelica doctrina ex hominum societate volunt. Quid igitur de mendicabulis illis statuendum, qui paupertatis, id est ex alieno viuendi & animas negotiandi votum, Apostolicam vitam appellant?

45 *Possessiones ac facultates*, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quāuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiam in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quę vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία, id est prædia ac possessiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infra 5.1. & 3. Sed nec Syrus interpres nec Arabs καὶ τὰς ὑπάρξεις legunt.

46 *Frangentes panem*, κλῶντες ἄρτον, id est Vescentes: vt paulo ante exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter eos vixisse, verum quidem est, sed non satis solido fundamento nititur, quum hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis conuiuiis vsurpetur. vt Gen. 43.25, & 34, & alibi sæpe.
¶ *Domatim*, κατ' οἶκον. vt mox καθ' ἡμέραν, quotidie, & κατὰ πόλιν, oppidatim Luc. 8.10. & Tit. 1.5. pro quo magis vsitatū fuerit κατ' οἴκους, vt etiam scribitur in meo vetustissimo
* codice. Vulgata, *Circa domos*, barbarè & obscurè. Subauditur autem particula vniuersalis distributiuè, vt apparet ex plena cōstructione, Act. 15, 2. κατὰ πᾶν σάββατον, in quo vers. extat plenæ & ellipticæ orationis exemplum: & Act. 15, vers. 36. κατὰ πᾶσαν πόλιν. Ista autem duo, nempe, ἐν τῷ ἱερῷ in templo, vbi ad docendum publicè conueniebant quum spaciosæ ibi essent porticus, & κατ' οἶκον id est Domatim, inter se opponuntur, vt etiam infrà 5.42. ac proinde falsa est eorum interpretatio, qui κατ' οἶκον interpretantur ἐν οἴκῳ, & οἴκου nomine ipsum templum intelligunt. quanuis etiam κατ' οἴκους, numero multitudinis, interdum pro ἐν οἴκῳ, id est Domi accipiatur, vt apud Herod in Erato, μιλτιάδης δὲ ἀπικόμενος εἰς χερρόνησον εἶχε κατ' οἴκους, *continebat se domi*, & apud Euripidem Helena, τὰ μὲν κατ' οἴκους εὐτυχοῦμεν ὦ φίλαι. Sed multitudo eorum qui iam nomen dederant Christo Hierosolymis iam tum proculdubio prorsus requirebat vt ad communem illum conuictum plures ad id domus commodæ deligerentur, sicut videmus in vrbibus populosis Ecclesiam cuiusque ciuitatis in plures παροικίας distributam. quod etiam indicat distributiua præpositio, quanuis cum numeri singularis nomine constructa, vt prolatis exemplis ostendimus. Erasmi verò interpretatio *per singulas domos*, videtur quidem idem esse atque Domatim, sed tamen repudianda est propter ambiguitatem: quoniam singularum domorum appellatione, cuiusque domus priuatæ significātur, qua interpretatione communis ille in ædibus certis, quot opus fuit, conuictus tolli videretur.
¶ *Capiebant cibum*, μετελάμβανον τροφῆς. Erasmus, *Inuicem capiebant cibum*. Ego verò malim dicere, *Vnà capiebant cibum*, siquidem libeat præpositionem μετὰ ad communem illum victum referre. quò respiciens Syrus interpres vertit, *Et frangebant*, (id est in commune conferebant distribuendam) *portionem*, (id est quod quisque de suo afferebat) nisi malimus portionis nomine, ipsos cibos distributos intelligere. Nā ex more Hebręis vsitato panibus minimè spissis vtendi, & eos frangendi potius quàm cultris secandi, notum est Frangere panem idem valere atque Cibum capere, vel præbere. ¶ *Cum exultatione*, ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorum idiotismo, alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exemplaribus construuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες.
¶ *Et simplicitate cordis*, καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἁπλῶς, id est ἄνευ κακίας sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους, nullas exquisitas delicias, quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2. Cor. 9.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: vere denique fuisse δαῖτας ἐΐσας, vt loquitur Homerus. Sed summa ista pax & coniunctio, ne in his quidem conuiuiis quibus pręerant Apostoli, integra permanere potuit, vt apparet infrà ex initio capitis sexti, & iis quæ commemorat Paulus 1. Cor 11. & Iudas vers 12. Sic etiam veterum sacrarum scholarum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt. *

47 *Habentes gratiam*, ἔχοντες χάριν. Id est, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, *Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet.* ¶ *Ecclesiæ*, ἐκκλησίᾳ. Eras. hoc loco vertit, *Congregationi*. Vulgata, *Augebat qui salui fierent quotidie in idipsum*, vt solet interpretari ἐπὶ τὸ αὐτό. Meus autem vetustissimus codex habet vtrumque, nempe ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ, & tum Syrus interpres tum etiam Arabs, Ecclesiæ nomē legerunt. Sed mihi suspectus est articulus τοὺς additus participio σωζομένους contra Græcæ linguæ vsum, si pro Ser-

uandis, siue, *Qui salui fierent* accipias. Itaque veram hanc esse scripturam & interpretationem conicio, καὶ προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et aliquos quotidie addebat Ecclesiæ qui salui fierent*, vel, si libeat articulum τοὺς retinere, & ex meo vetustissimo codice legere ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Et augebat* (numero videlicet) *eos qui sese quotidie seruandos recipiebant in Ecclesiam.* Illud verò ἐπὶ τὸ αὐτό Vetus interpres, (vt ex Chrysostomo quoque & Græcis codicibus liquet) male isti periodo adiunxit, quum ad sequentem narrationem pertineat.

Κεφάλαιον γ.

1 ΕΠΙ' τὸ αὐτὸ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην.

2 Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

3 Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

4 Ἀτενίσας δὲ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

5 Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

6 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

7 Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

8 Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

9 Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

CAP. III.

1 CÆterùm Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horam precationis, *nempe* nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portã tẽpli quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynã ab iis qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis accepturum.

6 Petrus autem dixit, Argentũ & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cõfirmati sunt pedes ipsius ac malleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

9 Viditque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.

CAP. III.

1 *PEtrus autem & Iohannes ascendebãt in templum ad horam orationis nonam.*

2 *Et quidam vir qui erat claudus ex vtero matris suæ, baiulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum.*

3 *Is quum vidisset Petrũ & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemosynam acciperet.*

4 *Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Respice in nos.*

5 *At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturum ab eis.*

6 *Petrus autẽ dixit, Argentum & aurum nõ est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.*

7 *Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus consolidatæ sunt bases eius & plantæ.*

8 *Et exiliens stetit & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulãs & exiliens, & laudans Deum.*

9 *Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.*

IN CAPVT III.

1 *Sub horam*, ἐπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd ἐπὶ τὴν ἕω, sub auroræ exortum. Vulgata & Erasmus, *Ad horam.* ¶[*Nempe*] *nonam*, τὴν ἐννάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horam nonam fuisse precationi consecratã, nempe sacrificio vespertino: Exod. 29.39, vbi tempus istud vocat *Inter duas vesperas*, ex quo etiam intelligitur quo tempore parari & edi Pascha consueuisset. Nona enim hora ab ortu ea est quæ tertia est ante occasum, vbi dies in duodecim horas inæquales diuiditur. vt in Iudæa Ioh. 11.9. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verum illum Agnũ qui tollit peccata mundi, suo sacrificio, Legis vmbras deleuisse: sed aderant potius vt hoc ipsum docerent, nempe id esse reipsa exhibitum quod ceremoniæ Legis adumbrarant. Neque tamen dubito quin, sese quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accommodarint, tantisper dum infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorum errorem confirmandum qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

2 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Syrus hoc non legit, quod tamen non redundat: quum ad narrationem pertineat hæc quoque circunstantia, quia sic contigit vt iste cunctis esset notus, calumniaturis alioqui aduersariis Apostolos, quasi appositus hic esset, claudicationẽ simulans, sicut nostris temporibus factitare sacrificuli consueuerũt, vt suis idolis auctoritatem illam quæstuosam concilient. Arabs autem interpres pro καθ' ἡμέραν videtur legisse, καὶ καθίσαντες, *& collocabant.* Sed quorsum istud duplicatum?

5 *Attendebat*, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 *Confirmati sunt*, ἐστερεώθησαν. Vulgata & Erasmus vti maluerunt Consolidandi verbo, quod videtur Iuriscõsultis peculiare, & quidem significatione multùm diuersa. ¶*Pedes ipsius*, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. *Bases* conuertit. Erasmus, *Plantas.* Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subiicitur pes pro basi: & βάσις quoque tam significat ipsam ingressionẽ, quàm membra quæ sunt ingressionis organa. ¶*Ac malleoli*, καὶ τὰ σφυρά. Vulgata interpretatur *Plantas*, imperitè. Erasm. *Talos* conuertit, id est ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρά, Latini malleolos vocant, quòd mallei speciem quodammodo repræsentent. Nos in vernaculo sermone pedis cauillas (id est clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

10 Illum

10 Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

10 Et eum agnouerunt illũ esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei cõtigerat.

10 *Cognoscebant autem illum quod ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.*

11 Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

11 Quum autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

11 *Quum tenerent autem Petrum & Iohannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.*

12 Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

12 Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc? aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria potestate aut pietate effecerimus vt hic ambulet?

12 *Videns autem Petrus respondit ad populũ, Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?*

13 Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos tradidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse dimittendum.

13 *Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum glorificauit Filiũ suũ Iesum, quem vos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.*

14 Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

14 Vos autem sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

14 *Vos autem sanctum & iustum negastis, & petiistis virum homicidam donari vobis:*

15 Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ὑμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

15 Principem autem vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

15 *Auctorẽ verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.*

16 Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

16 Et per fidem in nomẽ ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

16 *Et in fide nominis eius, hunc quem vos videtis & nostis, confirmauit nomen eius: & fides quæ per eũ est, dedit illi integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.*

---

10 *Illum esse*, ὅτι οὗτος ἦν. Syrus addit חגירא [chadura,] id est, ὁ πτωχὸς, *mendicus ille.*

11 *Quum autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret*, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud OEcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hic sunt deprauati. Alij enim habent, *Quum viderent autem*, id est ἰδόντες δέ. Alij, *Quum tenerent*, κρατούντων δέ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt, vt & Syrus & Arabs interpretes. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, sed ita quidpiam tenere vt id tibi elabi non sinas. quod arguit, claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortassis metu ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 *Aut pietate*, ἢ εὐσεβείᾳ. Sic scriptum inueni in omnibus meis codicibus Græcis. Apparet tamen Syrum & Arabem interpretes legisse, ἢ εὐσθενείᾳ, *& robore*, seu *viribus*. Et in nonnullis quoque veteris editionis Latinæ legitur, *Virtute aut potestate*, id est δυνάμει ἢ εὐσθενείᾳ quæ lectio nõ displicet Erasmo, ac ne mihi quidem. Sed tamen altera inepta non est. Sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Iohan. 3.2, & cæcus ille oculatissimus, Iohan. 9.31. *Peccatores*, inquit, *Deus non exaudit: sed siquis est* θεοσεβὴς, id est Dei cultor, *& voluntati eius paret, hunc audit.* ¶ *Vt hic ambulet*, τοῦ περιπατεῖν τοῦτον. Noua constructio Hebraizans, sic, meo quidem iudicio, explicanda, vt articulus respondeat literæ Lamed in Makor, in ללכת [lehaloc] ac si Græce dicas, ἕνεκα τοῦ περιπατεῖν, pro ὥστε περιπατεῖν, à qua phrasi non multum abest illud Hesiodi in Theogonia, ἕνεκα πλεῦσι, pro ἵνα πλεῦσι, quanuis ὥστε non simpliciter in hoc dicendi genere finem declaret. Sic construitur verbum κρίνειν, nouè cum secundo casu infrà 27.1, & 1. Cor. 2.2. Scio non deesse qui hunc Hebraismum aliter explicent. Sed mihi videor dixisse quod res est.

14 *Condonari*, χαρισθῆναι. Alibi, χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cũ casu rei (vt loquuntur) construitur,

15 *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitam. Vulg. & Eras. *Auctorem*. ¶ *Cuius [rei,]* οὗ. vel, *cuius Christi*, vt infrà 22.8. sed illud mihi planius videtur.

16 *Et per fidem in nomen ipsius*, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò nõ video qui vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (Christi videlicet quem Deus à mortuis excitauit) istum quem spectatis & nostis, confirmauit per fidem nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandem ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit huius loci explicatio, sciendum est ἐπὶ (quæ particula respondet literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διά, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, vt Marci 11.22, & Ro. 3.22. Postremò nomen Christi περιφραστικῶς pro Christo ipso poni, sicut Dei nomen pro Deo: quamobrem etiam

Syrus interpres, quem sequitur Arabs, pro ὄνομα αὐτοῦ, vertit הו [hu] *ipse*. Sed tamen sciendum est hanc periphrasin minime esse superuacaneam. Ita enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione sese patefecit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. ¶ *Fides, inquam, quæ per ipsum* [*est*] καὶ ἡ πίστις ἡ δι᾽ αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1.Pet.1.

21. ¶ *Integritatem*, ὁλοκληρίαν. Hebr. תמים [*tamim*] vt Esa.1.6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem lib. de Diuin.1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virg. --*vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæq; suo stant robore vires*. Vnde apud Ciceronem 4. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulg. *Integram sanitatem*. Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

---

17 Καὶ νῦν ἀδελφοὶ, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

18 Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπλήρωσεν οὕτω.

19 Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

20 Καὶ ἀποστείλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

21 Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ᾽ αἰῶνος.

22 Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut.18.15 infrà 7.37

23 Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευ-

17 Sed nunc fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & "primores vestros.

18 Deus autem quæ prænuntiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum suum perpessurum, ita impleuit.

19 Resipiscite igitur, & "cõuertite vos, vt deleantur peccata vestra: "postquã venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

20 Et miserit "prænuntiatum vobis Iesum Christum:

21 Quem oportet quidem "cæli capiant, vsque ad tempora restitutionis omniũ, quæ "loquutus est De⁹ per os omniũ sanctorũ suorũ à seculo Prophetarum.

22 Moses etenim ad Patres dixit, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum est autem vt quisquis non auscultarit Prophetã

17 *Et nũc fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.*

18 *Deus autem quæ prænuntiauit per os omnium Prophetarum, pati Christum suum, sic impleuit.*

19 *Pœnitemini igitur & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: vt quum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini,*

20 *Et miserit eum qui prædicatus est vobis, Iesum Christum:*

21 *Quem oportet quidem cælum recipere vsque in tempora restitutionis omnium, de quo loquutus est Deus per os sanctorũ suorum à seculo Prophetarum.*

22 *Moyses quidem dixit, Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis.*

23 *Erit autem omnis anima quæ nõ audierit Pro-*

---

17 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.35.

19 *Conuertite vos*, ἐπιστρέψατε. Vulgata, *Conuertimini*. Vide infrà vers.26. ¶ *Postquam venerint*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quam variè sit explicatus. Vetus enim interpr. conuertit, *Vt quũ venerint*, i. ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτι, vt tradidit Erasmus. Irenæi interpres, *Et veniãt*, καὶ ἔλθωσι. Eras. anantapodotõ esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcunque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorum scriptorum auctoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἁδρὸς, τηνικαῦτα ἐσέβαλε τὴν στρατιήν. Idem Thalia ἐλοῦτο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅπως ὕοι. Idem eodem libro, ὅπως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ πρήγματα, ἀπεθώυμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένη παρῆλθ᾽ ἔσω. Idem πύλας δ᾽ ὅπως εἰσῆλθ᾽ ἐπιρρήξασ᾽ ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando coniunctiones sunt & τελικῶς ponuntur, sic etiam vtrunque interdum esse temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν. 1. Corinth.11.34. vt nõ possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertẽdo sic potuisse hallucinari. Alludere verò mihi videtur Petrus ad Psalm.94.15. Tertullianus lib. de resurrectione carnis, vertit, *Vt superueniant*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. quod nusquam legi, nec probare possum. Syrus & Arabs, *vt veniant*, ἂν coniuncta cum ἔλθωσι.

20 *Prænuntiatum*, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, scriptum habent προκεχειρισμένον, id est repræsentatum ac velut expromptum, vel destinatum, & vt citatur hic locus à Tertulliano, prædesignatum, & ita etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22.c.14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circuncisionis ministrum.

21 *Cæli capiant*, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id est receptum contineant, ex idiotismo Hebræorũ sæpissimè à nobis obseruato, quo fit vt ex antecedente intelligatur consequens, vt quum παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre, ἐξελθεῖν pro digressum aliquò venire, & similia. Est autem in Græcis constructio, fateor, ambigua, sed in verbis, non in re ipsa. Constat enim agi de vera Christi carne, & de vera ipsius è veris terris in veros cælos ascẽsione. Quis autẽ nisi insanus dixerit, vel verę Christi carnis modũ excedere cælorum illud inenarrabile spatiũ, supra quos illa verè penetrauit: aut id quod maius est, ab eo quod infinitè penè quantitate seu mole minus est, contineri? Itaque immanis est eorũ audacia, qui cum Nestorio naturas separãt, nullã aliam Deitatẽ in Christo ponentes, quàm quæ proprietatum Deitatis omnium in carnem reali effusione definitur: & cum Eutychete realem essentialiũ proprietatũ effusionem statuentes, pro vnione hypostatica, confusionem naturarũ inuehunt: præcipua denique tria Christianæ religionis capita, nempe Verbi incarnationem, Christi in cælos ascensionem, & Sessionem ad dexterã Patris, funditus euersa, in Omnimaiestaticam siue Vbiquistaticam chimæram transformantes, cæli nomen pro cælesti gloria, & hanc rursus pro vbiquitaria omnipræsentia, i. Marcionis spectro, intelligi tam pertinaciter contendunt, vt aliter dissentientes auctoritate αὐτοκρατορικῇ condemnent. Syrus certè interpres nullum ambiguitati sermonis locũ reliquit, sic interpretãs vt nos fecimus, nempe *Quem oportet cæli capiant*, quam interpretationem ideò cæteris prætuli, quum antea vertissem passiuè, *Quem oportet cælo capi*, eadem prorsus manente sententia, vt istorum clamores compescam, qui mei, vt hæretici peruersissimi, damnandi occasionem ex eo arripuerunt, quòd actiuam loquutionẽ passiua expresserim. Sed de his alibi plenissimè. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι, quæ enallage passim occurrit, vt Matth.10.34.& 35. Luc.9.22, & 17.25. Notandum etiam est particulæ μὲν non subiici subiunctiuam δὲ: quod rarissimè apud idoneos Græcæ linguæ scriptores occurrit. ¶ *Loquutus est*, ἐλάλησεν. Vulgata, *De quo loquutus est*, i. περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, *de quibus loquutus est*.

23 *Disser-*

θήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστὲ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον δ.

1 Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαόν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι·

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαόν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ

illum, disperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & deinceps iis qui fuerunt, quotquot loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

25 Vos estis filij Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vno quoque sese auertente à prauitatibus vestris.

CAP. IIII.

1 Loquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posuerúntque eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam

phetam illum, exterminabitur de plebe.

24 *Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.*

25 *Vos estis filii Prophetarum & testamenti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Gen.12.3. Gal.3.8.

26 *Vobis primùm Deus, suscitans Filiũ suum, misit eum benedicentem vobis, vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.*

CAP. IIII.

1 *Loquẽtibus autem illis ad populum, superuenerũt Sacerdotes & magistratus tẽpli & Sadducæi:*

2 *Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

3 *Et iniecerunt in eos manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum*

---

23 *Disperdatur,* ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur. Vulg. & Eras. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod respondet τῷ ἐξολοθρεύειν.

24 *Prænuntiarunt,* προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, *Annuntiarunt,* κατήγγειλαν.

25 *Filii Prophetarum ac pacti,* υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης Id est, ii estis quibus peculiariter destinati fuerũt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem supra aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom.9.4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicantur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Iacobi, & filij fœderis, id est semen illud Abrahę in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ. ¶ *Pacti,* τῆς διαθήκης. vel fœderis. Vulgata, *testamenti*, quæ notatio non vbique conuenit.

26 *Vobis primùm,* ὑμῖν πρῶτον. Vobis videlicet Hierosolymitanis & aliis Iudææ incolis, idcirco Hebræis vocatis, & ab iis Iudæis distinctis qui dicuntur τῆς διασπορᾶς 1.Pet. 1.1. & ἑλληνισταὶ infrà, cap.6.1. vt ibi copiosius exponemus. πρῶτον igitur hic declarat prædicationis Apostolicæ initium, quod ab Hierosolymitanis cœpit secundum Esaiæ & Micheæ prædictionem, quamobrem etiam rectè Syrus interpres vertit מִן קְדָם [*Men kedin*] id est ab initio, non לוקדם [*Lukdam*] neque hoc ita accipitur vt Rom.1.16. comparatis inter se Iudæis & Gentibus. Nec enim Petrus adhuc intelligebat incircuncisorum vocationem vt apparet infrà toto cap. decimo, quòd & Hierosolymitana Ecclesia ignorabat, à quo errore deduci diu non potuerunt, & aduersus quos tanta fuit Paulo Gentium apostolo controuersia. Quod igitur discipulis mandarat suprà Dominus, 1.8. fore ipsos Euangelij testes vsque ad vltimas terras, de solis prouincialibus Iudæis intelligebant, donec ex Petro & reipsa sublatum populorum discrimen cognouerunt. ¶ *Excitatum,* ἀναστήσας. Id est, Exhibitum mundo, siquidem libeat ad Christi conceptum referre. vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, *Hodie genui te,* Infra 13.33.

¶ *Vnoquoque sese auertente,* ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. In nonnullis codicibus additur ὑμῶν *vestrûm*, vt habet etiam Erasmus. Vulgata, *vt conuertat sese vnusquisque*; quasi ἐν τῷ ponatur pro εἰς τὸ qui sensus etiam rectus est. Syrus autẽ & Arabs legerunt ἐὰν ἀποστραφῆτε καὶ μετανοῆτε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. *Si vos conuerteritis, & resipueritis à prauitatibus vestris.* Cæterùm non modo τὸ στρέφειν, vt Act.7.42. & ἐπιστρέφειν, ἀμεταπτώτως, quod respondet verbo Hebræo שוב [*schub*,] vt Marc.4.12. Gal.4.9. 1. Thess. 1.9. & alibi sæpe, sed etiam τὸ ἀποστρέφειν, vt hoc loco, atque adeò eorum passiua, vt στρέφεσθαι, ἐπιστρέφεσθαι, ἀποστρέφεσθαι, vbique in his libris vsurpantur actione reciproca, pro Conuertere sese, & Auertere sese, vt in cõiugationibus Hebræis Niphal & Hithpahel: neque tamen propterea liberum arbitrium Pelagianorum stabilitur, quum nullus se conuertat, nisi cuius antea mancipata peccato voluntas per gratiam fuerit liberata, vt testatur Paulus 2.Timot.2.25. ¶ *A prauitatibus vestris,* ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. id est à vitiis quibus obnoxij estis. Sic legerunt etiam Syrus interpres & Arabs. Sed reperi in vno Stephani nostri codice αὐτοῦ *suis* quod mollius cohæret cum voce ἕκαστον. Vulgata suo more πονηριῶν nimium angustè vertit *nequitiam*, & singulari numero legit ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτοῦ *à nequitia sua* Sed magna vis est numeri pluralis, quo, alioqui non ita vsitato, Plutarchus tamen vtitur in libello de odio & inuidia, sic eleganter & verè scribens αἱ ἄκρατοι πονηρίαι ἐπιτείνουσι μῖσος. quod in aduersariis meis quotidie experior. Cicero in paradoxis animi prauitates rectè vitia dicuntur. Scelera tamen etiam licebit interpretari, id est πονηρεύματα, ipsa videlicet vitiorum effecta. Sed πονηρίας præstat pro ipsis vitiorum radicibus accipere: quibus demum sensim per Spiritum Sanctum extirpatis, (id quod per veteris hominis mortificationem intelligitur) non autem vitiorum duntaxat cohibitis effectis verè nos ad Deum conuertimus.

IN CAPVT IIII.

1 *Præfectus templo,* ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ. vide Matth.27.65. Vulgata, *Magistratus*, impropriè.

3 *Posuerúntque eos in custodiam,* καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν. id est custodiendos curarunt, alicuius videlicet fidei commissos. Nam carcer in his libris, non τήρησις sed φυλακὴ vocatur: & ita paulatim suos Dominus tanquam tyrones ferendæ cruci assuefecit. Nec enim Apostolorum duntaxat, verùm totius Ecclesiæ adhuc nascentis rationem habuit.

ἑσπέρα ἤδη.

vespera.

erat enim iam vespera.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

4 Multi verò eorum qui audierant hunc sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinquies mille.

4 *Multi autem eorũ qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinque millia.*

5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

5 Factum est autem postero die vt cogerentur primores eorum & seniores & Scribæ Hierosolymis:

5 *Factum est autem in crastinum vt congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:*

6 Καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

6 Et Annas Pōtifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant ex genere Pontificio.

6 *Et Annas princeps Sacerdotum, & Caiaphas, & Iohannes, & Alexāder, & quotquot erant de genere sacerdotali.*

7 Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

7 Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut quo nomine vos hoc fecistis?

7 *Et statuētes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?*

8 Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israelis,

8 *Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*

9 Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται·

9 Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem ægrotū *collato*, quomodo *videlicet* iste seruatus sit:

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est:*

10 Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

10 Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomen Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc, *inquam*, istum adstare in vestro conspectu sanum.

10 *Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat coram vobis sanus.*

Psa. 117. 22 esa. 28. 16 mat. 21. 42 mar. 12 10 luc. 20. 17 rom. 9. 33 1. pet. 2. 7

11 Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας·

11 || Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli.

11 *Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.*

12 Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

12 Nec est in alio quoquam salus. nec enim aliud nomen est sub cælo quod datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

12 *Et non est in alio aliquo salus, nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

---

5 *Primores eorum*, αὐτῶν ἄρχοντας. Quicunque isti fuerint, apparet isto loco significari distinctos aliquos à senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicij formam consideranti, Ierem. 26, videntur השרים [*hassarim*] ἄρχοντες, id est primores siue principes dici, quos postea Sanhedrin, id est συνέδριον, vocarunt, qui erant ex tribu Iuda, antequā Herodes crudelissimè in Dauidis genus sæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui auctoritate & dignitate pollebant, & vna cum illis considebant in solennibus iudiciis. Istis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat הנבאים [*hannebijm*] & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero recensentur הכהנים [*hachchohanim*,] id est Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat auctoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infra, 5. 22. Deest tamen Scribarum nomen in Arabica interpretatione, & sanè videri possunt nomine seniorum comprehendi: quamobrem etiam Petrus in sua defensione ipsos non compellat nominatim.

* ¶ *Hierosolymis*, εἰς Ἱερουσαλήμ. vel Hierosolymam, accersitis videlicet qui vrbe aberant, vt solennis esset hic conuentus. Sed malo εἰς pro ἐν accipi, & fortassis vt apud Hebræos frequentissimè subauditur אשר [*Ascher*,] plena locutio fuerit οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ, sub. ὄντες. Qui Hierosolymis erant.

* 6 *Annas*, Ἄνναν. Vide Luc. 3, 2. & Ioh. 11. 49. ¶ *Pontificio*, ἀρχιερατικοῦ. Vulgata, *Sacerdotali*, nomine generaliore.

* 7 *Eos*, αὐτούς. Petrum videlicet & Iohannem. ¶ *Quo nomine*, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Qua auctoritate, siue, quo mandante.

8 *Israelis*, Ἰσραήλ. Syrus & Arabs addunt ἀκούσατε, *Audite*.

9 *Quandoquidem*, εἰ. id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם [*im*] ponitur pro כי [*chi*.] Vulg. & Eras. *Si*: quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom. 11 24. ¶ *De nobis quæstio habetur*, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata. *Diiudicamur*, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hic requiritur. Erasmus, *Examinamur*: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense. & in eum dicitur de quo constituitur iudicium. Irenæi interpres vertit Redarguimur. ¶ *Super beneficio in hominem ægrotum [collato,]* ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, *In benefacto hominis infirmi*. Erasmus, *Eo quòd benefecerimus homini infirmo*: sensu sic quoque rectè expresso. ¶ *Quomodo*, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) *Qua ratione*. Sic apud Hebræos accipitur במה [*bammeh*,] vt Psalmo 119. 9. de quo aliquid diximus Matth. cap. 5. versu 13.

10 *Per hoc [inquam]* ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, *Per hunc*: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 *Aliud nomen*, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue auctoritas. Ortum est autem hoc dicēdi genus Hebreis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ij à quibus opē ac præsidiū expectamus. ¶ *Sub cælo*, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vspiam. Neque enim hoc loco cælum opponitur terræ, quasi in cælo sint alij præter Christum deprecatores, in terra verò non item: sed Hebr. est pleonasmus, cuius tamē hîc videtur peculiaris quædā

esse

esse energia. Ita enim significat Petrus imperij Christi amplitudinem: quanuis Petrus, vt apparet, infra 10.34. mysterium vocationis gentium nondum nosset. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in OEcumenij scholiis.

¶*Quod datum sit*, τὸ δεδομένον. Id est, ὃ δέδοται, alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδομένον nō accipio translatitiè pro auditum, (vt placuit Erasmo) sed propria significatione, vt subaudiatur ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, a Deo. Huc enim pertinet quod scriptum est Iohan 3.16. & Petrum oportuit, quum Christum pro vnico Seruatore proponeret, ad Deū vsque assurgere, ne docere Iudæos videretur expectandā ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ita sese istorum ruditati accommodat, vt illius diuinitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo vno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum vnum seruat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: quum scriptum sit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos istis mysteriis auditores.

¶*Inter homines*, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם [*beadam*,] id est hominibus, vt rectè conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque libro 3.cap.12, sicut infra, 7.44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines, (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis vt à Mose salutem expectarint. Quòd siquis excipiat per Mosen intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hîc propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (vt ita dicam) persona, per quem vnum Deus homines seruet.

13 Θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

14 Τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

15 Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

16 Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερὸν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

17 Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

18 Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

19 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

20 Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

21 Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

13 Conspecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines esse illiteratos & ¨idiotas, admirabātur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant ¨contradicere.

15 Iussis autem ipsis extra concilium ¨abire, conferebant inter se,

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierosolymis, nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, ¨minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An iustum sit apud Deum vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus nos quę vidimus & audiuimus, non loqui.

21 Illi verò ¨non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

13 *Videntes autem Petri constantiam & Iohannis, cōperto quod homines essent sine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Iesu fuerant.*

14 *Hominem quoque videntes stātem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

15 *Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere, & conferebant ad inuicem,*

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem manifestum est, & non possumus negare.*

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vltrà loquātur in nomine hoc vlli hominum.*

18 *Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.*

19 *Petrus verò & Iohannes respondentes dixerunt ad eos, Si iustum est in cōspectu Dei vos potius audire quàm Deū, iudicate.*

20 *Nō enim possumus quæ vidimus & audiuimus non loqui.*

21 *At illi comminantes, dimiserunt eos, non inuenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabāt id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

* 13 *Idiotas*, ἰδιῶται. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines priuati, oppositi τοῖς πολιτευομένοις. Inde factum, vt quoniam plerique ex vulgo homines fere indocti sunt & rerum imperiti, idcirco idiotæ opponantur τοῖς πεπαιδευμένοις, & sic vocentur qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passim apud Ciceronem occurrunt. Lucianus dialog. De luctu, ὁ πολὺς ὅμιλος, οὓς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Plato verò in Sophista, ἰδιώτην quem & ἄτεχνον vocat, opponit τεχνίτῃ siue τέχνην ἔχοντι: quò respiciens Nonius Marcellus (scriptor alioqui non magni iudicij) Idiotas ait Græcè vocari homines inutiles, quasi sibi tantùm non plurimis vtiles. Iudæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט [*hidiot*] vocant, quibus opponitur מומחה [*mumcheh*,] i. homo auctoritate præditus, siue in rep. siue in ecclesia, vt accipitur 1. Cor. 14.16. *

14 *Contradicere*, ἀντειπεῖν. Arabs addit, *vt auctoritate vterentur in illos*, id est (vt coniicit vir doctissimus Franciscus Iunius qui Arabicam illam versionem Latinè edidit) ἵνα κατακυριεύσωσιν αὐτῶν. Ego malim κατεξουσιάσωσι, & Gallicè verterim, *pour en faire à leur plaisir*. Latinè verò, *Vt eos haberent in potestate*.

15 *Abire*, ἀπελθεῖν. Meus vetustissimus codex habet ἀπαχθῆναι, *abduci*, & quidem rectius. Nec enim adhuc eis fiebat abeundi potestas. Vulgata, *secedere*. Syrus rectius, דיפקון [*deiappekun*,] vt exire facerent.

17 *Minaciter interminemur*, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα. Id est, grauissimis adhibitis minis interdicamus Hebraico pleonasmo. *

21 *Non inuenientes*, μηδὲν εὑρίσκοντες. Id est, μὴ εὑρίσκοντες. Positum enim est nomen μηδὲν aduerbij loco, pro-

pter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster Lucas peculiari pleonasmo vsurpare, vt in Euang. 9.6, & 22.2 & 4. ¶ *Quomodo punirent eos*, τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς. Id est, quo prætextu pœnam aliquam in ipsos decernerent, siue qua pœna sic possent in eos animaduertere, vt populus non tumultuaretur. Syrus autem interpres vel nouam prorsus lectionem sequutus est, vel sentẽtiam potius quàm verba expressit, vt qui locum istum sic interpretetur, *Non enim inueniebãt occasionem quam imponerent capiti ipsorum.* Sic accipitur etiam τὸ πῶς. Luc. 22, 4.

Ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.	22	Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quẽ editum fuerat signum istud sanationis.	22	*Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.*
Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.	23	Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quę primarij Sacerdotes & seniores ipsis dixerant.	23	*Dimissi autem venerunt ad suos, & annuntiauerũt eis quanta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.*
Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·	24	Qui quum *hæc* audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixeruntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:	24	*Qui cũ audissent, vnanimiter leuauerunt vocem ad Deum, & dixerũt, Domine, tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:*
Ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπὼν, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; (Psal. 2. 1.)	25	Qui Spiritu sancto per os Dauid pueri tui dixisti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati sunt inania?	25	*Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?*
Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.	26	Adstiterũt reges terrę, & principes coacti sunt simul aduersus Dominum, & Christum eius.	26	*Adstiterũt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominũ & aduersus Christum eius.*
Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ,	27	Coacti sunt enim in hac ciuitate verè aduersus sanctũ Filiũ tuum Iesum quẽ vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cũ Gentibus & populis Israel,	27	*Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cũ Gẽtibus & populis Israel,*
Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.	28	Vt facerent quęcunque manus tua & cõsilium tuum prius definierat vt fierent.	28	*Facere quæ manus tua & consilium decreuerant fieri.*
Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παρρησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,	29	Nunc igitur Domine intuere in minas eorũ, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,	29	*Et nunc, Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,*
Ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.	30	Manu tua à te extẽsa ad sanãdũ, signísque & miraculis editis per nomen sancti Filij tui Iesu.	30	*In eo quòd manum tuã extendas ad sanitates, & signa & prodigia fieri per nomen sancti Filij Iesu.*

23 *Ad suos*, πρὸς τοὺς ἰδίους. Syrus & Arabs, addunt ἀδελφοὺς *fratres*, alios videlicet Apostolos, vt colligitur ex vers. 29. 30, & 31.

24 *Domine, tu es Deus ille qui fecisti*, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, *Domine, Deus ille noster qui fecisti.*

25 *Spiritu sancto*, πνεύματι ἁγίῳ. Hoc restituimus in Græco contextu, ex mei vetustissimi & aliorum manuscriptorum quinque codicum, itémque Syri, Arabis, & Latini veteris interpretis auctoritate, vt citatur etiam hic locus ab Irenæo.

27 *In hac ciuitate*, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Hoc etiam ex iisdem codicibus Græcis & interpretibus in contextu reposuimus. ¶ *Verè*, ἐπ' ἀληθείας. באמת [*beemeth*] id est re ipsa & manifestè. ¶ *Cum gentibus*, σὺν ἔθνεσι. Recepta est hæc lectio, quam etiam amplector. Syrus tamen interpres legit σὺν τοῖς λαοῖς, & mox καὶ τῷ συνεδρίῳ Ἰσραὴλ, *Cum populis & concilio Israel*, vt & Arabs, eo excepto quòd habet σὺν τῷ λαῷ *cum populo*, numero singulari. ¶ *Et populis Israel*, καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ. Hebr. עמי ישראל [*hamme Israel.*] Nam etsi plerunque singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vsurpatur, non modò propter XII. tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctum constituebant, vt precatus est Isaac Iacobo, Gen. 28. 3, & Deus ipse dicitur eidem pollicitus, Gen. 84. 4, sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coiissent, vt Iud. 5. 14.

28 *Vt facerent*, ποιῆσαι. Referendum est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorum euẽtum, quod etiam à nobis annotatum est suprà 1, 25. de Iuda. Habenda denique ratio est non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitãtes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, vt Dei consilium ac decretum à præscientia nunquã separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituant. Sic Deus indurat Pharaonem, sic rex Assur est serra quam agitat Dominus, sic Absalomo Deus tradidit patris vxores, sic decem tribuum rebellionem Deus suum opus vocat, sic impij à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit, sic denique omnia fiunt vi propositi Dei, iuxta voluntatis ipsius decretum, Eph. 1. 11. ¶ *Manus tua*, ἡ χείρ σου. Heb. ידך [*iadecha.*] Id est, Tu pro tua potestate tuóque iure. Sic paulo pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod non videtur satis expressum, quia negligitur præpositio πρὸ: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiam ordine antegredi.

30 *Manu tua à te extensa*, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg barbarè & obscurè, *In eo quòd manum tuam extendas.* Erasm. rectè & dilucidè expressa sententia, *Manum tuam porrigendo.* Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) λευίτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Κεφάλαιον ε.

1 ΑΝὴρ δέ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα·

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλή-

31 Quum autem precati essent, concussus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquuti sunt sermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autē eorum qui crediderant, "erat cor & anima vna: nec quisquam aliquid eorum quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.

33 Et Apostoli magna vi reddebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat "super eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorū, vendentes adferebāt pretia eorum quæ vendita fuerant:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem *hoc* singulis prout cuique opus erat.

36 Ioseph ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, "filius cōsolationis) "Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vēdidit *eum*, & attulit "pecuniam, deposuitque ad pedes Apostolorum.

CAP. V.

1 VIr autem quidam nomine Ananias, cū Sapphira vxore sua vēdidit possessionem:

2 Et "interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiā vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania,

31 Et quum orassent, motus est locus in quo erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.

32 Multitudinis autē credentium erat cor & anima vna: nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erāt illis omnia communia.

33 Et virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.

34 Neque enim quisquam egēs erat inter illos. quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes adferebāt pretia eorum quæ vendebant:

35 Et ponebant ante pedes Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout cuique opus erat.

36 Ioseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatū, filius consolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.

CAP. V.

1 VIr autem quidā nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit agrum:

2 Et fraudauit de pretio agri, conscia vxore sua: & adferens partem quandā, ad pedes Apostolorum posuit.

3 Dixit autem Petrus, A-

32 *Erat,* ἦν. Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quā existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, *Erat in Deum,* id est ἦν εἰς Θεόν: quam lectionem maxime amplecterer si accederet alicuius codicis auctoritas: mallem tamen interpretari *In Deo,* quam *in Deum,* vt significetur Deū esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil. 4. 2, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est vt idem sentiamus, sed ἐν Κυρίῳ: quod tamen etiamsi nō addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant. Cordis autem & animæ vnius nominibus, intelligitur summa tum in doctrina, tum in voluntatibus consensio. Cæterùm in meo vetustissimo codice additur καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς διάκρισις οὐδεμία, quod membrum Beda in retractat. in acta Apostolorum testatur in Græcis exemplaribus inueniri, citato etiam Cypriani lib. tertio, ad Quirinum. Sed Beda quidem ipse interpretatur, *Et non erat in eis separatio vlla:* Cyprianus verò, *nec fuit inter illos discrimen vllum.* Ego malim, *nec erat inter eos controuersia vlla,* quod Gallicè propriè dixeris, *Il n'y auoit entr' eux aucun different.*

33 *Super eos omnes,* ἐπὶ πάντας αὐτούς. Vulg. *In omnibus illis.* Ego malui præpositionem retinere, qua significatur diuinam fuisse hanc gratiam, & cælitus veluti delapsam

36 *Ioseph,* Ἰωσήφ. Sic legerunt Syrus, Arabs, & Latinus interpretes, vt etiam scribitur in meo vetustissimo codice & aliis præterea duobus manuscr. Alia verò exemplaria scriptum habent Ἰωσῆς *Ioses.* ¶ *Filius consolationis,* υἱὸς παρακλήσεως: id est, Consolator, à comitate proculdubio, & eximia in erigendis conscientiis facultate quadam sic vocatus, Syra (inquit Iunius noster) appellatione, qua Filius dicitur *Bar,* Consolatio *Nabba,* à verbo *Beia* dupliciter anomalo. Sed vide ne potius ab Hebræo נבא [*naba*] quod significat Prophetare. Munus enim Prophetandi à munere Docendi distinctum, (sicut διδαχὴ & ἀποκάλυψις, σοφία & γνῶσις. 1 Cor. 14. 6) positum est ἐν παρακλήσει, id est doctrinæ applicatione ad auditores, siue consolando, siue exhortando, quod vtrunque nomine παρακλήσεως declaratur. Dicitur autem nominatim Barnabas plenus Spiritu sancto, id est Propheta eximius, infrà 11. 24. * ¶ *Leuites,* λευίτης. In meo vetustissimo codice scribitur, idque fortasse rectius, Κύπριος, λευίτης τῷ γένει, *Cyprius, [&] genere Leuites.*

37 *Pecuniam,* τὸ χρῆμα. Heb. כסף [*keseph:*] quum Greci plurali numero χρήματα dicant. Vulgata & Erasmus, *Pretium,* id est τιμὴν, vt infrà, 5. 2.

IN CAPVT V.

2 *Interuertit,* ἐνοσφίσατο. Vel, *Auertit.* Significat autē Latinis vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicūt verbo νοσφίζεσθαι, diuersa tamē translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc loco Ananias & Sapphira, quum hoc predium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretij seposuerunt, ne in Ecclesiæ conspectū veniret: quod tamen dissimulabāt, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidētia & hypocrisis. Vulg. *Fraudauit:* quod non cōuenit huic loco. Eras. *Seposuit:* propriè id quidem, nisi νοσφίζεσθαι translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini Auertere aut Interuertere dicunt, Seponere non item.

ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

4 Οὐχὶ μένον, σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

5 Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

6 Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

7 Ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

8 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

9 Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

10 Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

11 Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

12 Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολ-

cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris *in* Spiritum sanctum, & interuerteres ex pretio istius prædij?

4 Nónne si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animū rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

5 Audiēs autē Ananias hos sermones, cecidit, & exanimatus est. Et extitit timor magnus super omnes audientes ista.

6 Surgentes verò iuuenes subtraxerunt eum, elatúmque sepelierunt.

7 Intercessit autē ferme horarum trium interuallū, quū vxor quoque ipsius, nesciens quod factum fuerat, ingressa est.

8 Dixit autē ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædiū vēdidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *est* cur conuenerit inter vos vt tentaretis Spiritū Domini? ecce, pedes eorum qui sepelierūt virum tuum, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & exanimata est. ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

11 Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apostolorum edebātur signa & miracu-

nania, cur tentauit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto & fraudare de pretio agri?

4 *Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, sed Deo.*

5 *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & expirauit. Et factus est timor magnus super omnes qui audierunt.*

6 *Surgētes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

7 *Factum est autem quasi horarum trium spatiū, & vxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit.*

8 *Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum vendidistis. At illa dixit, Etiam, tanti.*

9 *Petrus autem ad eam, Quid vtique cōuenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorū qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, & efferent te.*

10 *Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerunt illā mortuam, & extulerunt, & sepelierunt ad virum suum.*

11 *Et factus est timor magnus in vniuersa Ecclesia, & in omnes qui audierūt hæc.*

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa*

---

3 *Impleuit*, ἐπλήρωσε. Id est, *Prorsus occupauit*. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא [*mela*] vt Psalm 83.17, *Imple facies eorum ignominia*. & Iob. 8.21, *Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione*. Vulgata, *Tentauit*. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Fulgentius tamen epistola prima de Coniugali debito, nostram scripturam sequutus, legit & interpretatur, *Impleuit*. ¶ *Vt mentireris [in] Spiritum sanctum*, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vsus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, *Vt falleres* (vel, *vt ludificareris*) *Spiritum sanctum*. Sed tamen quia paulo pòst vsurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumpserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, quum præsertim, vtrouis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamē mallem vertere, [*In*] *Spiritum sanctū* quàm *Spiritui sancto*, hanc causam habui quòd in vno Græco manuscripto codice scriptum reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. quod etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro simulare, mihi non satis placet. Quanuis enim isti insignes essent hypocritę, tamē ex iis quę sequūtur, videtur Petrus multo grauioris sceleris eos accusare, nempe quòd quum Spiritus sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, postea non dubitassent partem pretij interuertere, & quidem ea spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegiū non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, Spiritui sancto (id est Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòst, Tētare Spiritum Domini. ¶ *Istius prædij?* τοῦ χωρίου? Vel, *Agri*. Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

4 *Si seruasses, manebat tibi*, μένον σοὶ ἔμενε. Vulg. ad verbū, *Manens tibi manebat*: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare vellet Erasmus cōuertit, *Nónne prorsus tibi manebat?* Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antithesis fuit explicanda. Potest tamen sic etiam hic locus conuerti, *Nónne dum manebat, tibi manebat?* i. Nónne tibi licebat illud vt tuum retinere antequam voueres? Sponte verò abs te vt tuo oblatum Deo, tuum esse desiit. Itaque per sacrilegium istam prædij partem interuertisti. Addis autem etiam ad sacrilegium mendacij scelus & quidem impudentissimè, ac si Deum ista latere possent. Quod enim addit Petrus potuisse Ananiam venditi quoque prædij pretium vt suum retinere, intelligendum non est sine exceptione, nempe si ante votum vel prædium seruasset vel vendidisset.

6 *Subtraxerunt*, συνέστειλαν. Id est à consequenti, vt suprà annotauimus 3.21. correptum sustulerunt ex adstantium conspectu, vt non malè quoque Vulgata verterit, *Amouerunt*. Syrus autem interpres συστέλλειν accepit pro componere ad sepulturam, & in capulum reponere, quæ significatio potius conuenit τῷ περιστέλλειν. Nec tamen incommodè verteris hoc loco, *obuoluerunt eum*, tum ne conspectu cadaueris terreretur cœtus, tum vt compositus & elatus humaretur. Omnino autem hoc est quod Gallicè dixerimus, *ils le retirerent.*

9 *Vt tentaretis Spiritum Domini?* πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filij Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, &, quantum in se est, Deum ad iram prouocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.

λά· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

Ὥστε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε,

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

la multa in populo: & erant cōcorditer omnes in porticu Solomonis.

13 ¨Cæterorum autem nemo audebat ¨ipsis appropinquare: sed magnificabat eos populus.

14 ¨Imò verò ¨adiiciebantur qui crederent Domino, multitudo *videlicet* virorum simul ac mulierum.

15 ¨Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerēt in lectis ac grabbatis: vt ¨veniētis Petri vel vmbra inūbraret aliquem eorū.

16 Conueniebat autem etiam ¨vulgus vicinarum vrbiū Hierosolymam, adferentes ægrotos ¨ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

17 Insurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ est ¨secta Sadducæorum, repleti sunt ¨inuidia.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

19 Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,

20 Ite, & ¨*vos* sistentes loquimini populo in tēplo omnia ¨verba vitæ huius.

& prodigia multa in plebe: & erant vnanimiter omnes in porticu Solomonis.

13 *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis: sed magnificabat eos populus.*

14 *Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum.*

15 *Ita vt in plateas eijcerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabbatis, vt veniente Petro, saltem vmbra illius obumbraret quenquam illorum.*

16 *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ierusalem, adferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorum, repleti sunt zelo.*

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.*

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos, dixit,*

20 *Ite, & stātes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ huius.*

---

13 *Cæterorum*, τῶν δὲ λοιπῶν. Quum dicantur omnes, qui videlicet ex Ecclesia erant, summa constantia cum Apostolis ita perseuerasse, vt cœtus quoque maxime publicos, vtpote qui in celeberrima templi porticu habebantur, frequentarint, apparet Cæterorum nomine intelligi, non alios quam qui in Ecclesia non censebantur: qui rursus quū à plebe distinguantur sequentibus verbis, superest vt ij significentur quorum auctoritas erat maior, & quorum rabiem auditus iste casus Ananiæ & Sapphiræ cohibebat. ¶ *Ipsis appropinquare*, κολλᾶσθαι αὐτοῖς. Id est, *illos comminus aggredi*, siue, *cum illis congredi*, pro quo Gallicè dixeris, *s'attaquer, ou se prendre à eux*. Loquitur enim, vt modo diximus, de potentibus illis Ecclesiæ hostibus, metu eius quod Ananiæ acciderat, perculsis: & hanc explicationem sequitur Arabs interpres. Quia tamen passim τὸ κολλᾶσθαι in his libris de eo dicitur qui sese amicitiæ causa alicui penitus adiungat, vt infrà in re prorsus huic simili, 9.26. vsus sum verbo Appropinquandi quod vtramuis expositionem admittit, vt & verbum קרב [*karab*] apud Heb. quo vtitur hoc loco Syrus interpres vnde קרב [*kerab*] pro prælio in quo videlicet pugnantes alij cum aliis collatis corporibus decertant, vnde illud Maronis ex Homero, *hæret pede pes, densúsque viro vir*. Sed & vbique idé interpres vti solet eo verbo, pro ἅπτεσθαι attingere, vt commodè quoque hunc locum interpretari possimus, *nullus audebat eos attingere*, Gallicè, *Aucun ne leur osoit toucher*. Arabs vero commodissimo vsus est verbo, quod luctatoribus proprie conuenit, mutuo corporum nexu sese arctissime copulantibus. Alioqui in bonam partem accipi de familiari accessu consueuit, vt infrà 8.29, & 9.26.

14 *Imò verò*, μᾶλλον δέ. Sic vti constat Græcos istis particulis quum superius dictum volunt amplificatione corrigere. Sensus est igitur, tantum abfuisse vt illo exemplo in Ananiam & eius vxorem edito decesserit aliquid Ecclesiæ, vt cōtrà, perculsi hostes nō ausi sint amplius illos vt antea impetere, plebs autē eos in maiore pretio habere cœperit, atque adeo mirum in modum auctus sit piorum numerus. Vulg. ad verbum *Magis autem*, vt & Syrus & Arabs interpres, non intellecto fortassis Hellenismo, quanuis eōdem recidat sententia. ¶ *Adiiciebantur*, προσετίθεντο. Vulg. vt & Arabs interpres legerunt ηὔξανεν τῶν πιστευόντων τῷ Θεῷ πλῆθος, *augebatur credentium Domino multitudo*, &c.

15 *Adeo vt in plateas*, ὥστε κατὰ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, *adeo vt etiam in plateas*. Idque rectius, vt opinor. ¶ *Venientis*, ἐρχομένου. Vel gradientis, per vrbem videlicet. 16 *Vulgus*, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Multitudo*, id est πλῆθος, absque articulo. ¶ *Ac vexatos*, ὀχλουμένους. Vide Luc. 6.18.

17 *Secta*, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem, inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini Sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam & peculiari quam sibi aliqui delegerint disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hęreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiā violet. Hic autē μετωνυμικῶς hæresis pro ipsis illius sectatorib. ponitur, quod obscurius fuisset seruato hæresis vocabulo. ¶ *Inuidia*, ζήλου, i. φθόνου, vel præpostera ęmulatione atq; adeo zelotypia Legis. Vide Ioh. 2.17.

20 [*Vos*] *sistentes*, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *vous representans au temple*. ¶ *Verba vitæ huius*, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad hanc salutem via, vt Ioh. 6.68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1. Cor. 15.17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα, hæc verba vitæ, vt etiam legerunt aut certè sunt interpretati Syrus & Arabs. Est autem hæc hypallage Hebræis non infrequens, vt 2. Sam. 2. 4, קשת גבורים חתים [*kescheth ghibborim chattim*,] id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה [*kescheth ghibborim chattah*,] id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורות אלים מאדמים [*horoth elim meoddamim*] id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro, pelles arietum rubro tinctas.

21 Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

22 Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

23 Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

24 Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ,τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς. διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

25 Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

26 Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

27 Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεὺς,

28 Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

29 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

30 Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

31 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα

21 *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculū in tēplum, & docebant. Adueniens autem Pōtifex Maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt ⁚concilium & vniuersum senatum filiorum Israel: miseruntque in carcerem vt illi adducerentur.

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiauerunt,

23 Dicentes, Carcerem quidē inuenimus clausum quā tutissimè, & custodes extra stantes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierūt hos sermones, & ⁚Pontifex & præfectus templo, & primarij Sacerdotes, ambigebant de illis ⁚quónam hoc euasurum esset.

25 Adueniens autem quidam nūtiauit eis, Ecce, viri quos posueratis in carcere, stāt in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, ⁚non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Adductos igitur eos statuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, ⁚Nónne⁚ etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis nomine isto? & ecce, repleuistis Hierosolymam doctrina vestra, & vultis super nos inducere ⁚sanguinem hominis istius.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo ⁚potius quàm hominibus.

30 Deus Patrum nostrorum excitauit Iesum, quem vos interfecistis suspensum ⁚in ligno.

31 ⁚Hunc *inquam* Deus dextra

21 *Qui quum audissent, intrauerūt diluculo in tēplum, & docebant. Adueniens autē princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, conuocauerunt concilium & omnes seniores filiorum Israel: & miserunt ad carcerem vt adducerentur.*

22 *Quum autem venissent ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuntiauerunt,*

23 *Dicentes, Carcerē quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes autem, neminem intus inuenimus.*

24 *Vt autē audierunt hos sermones magistratus tēpli, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quidnam fieret.*

25 *Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, viri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docētes populū,*

26 *Tunc abijt magistratus cum ministris, & adduxit illos sine vi. (timebant enim populum ne lapidarentur)*

27 *Et quum adduxissēt illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,*

28 *Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis in nomine isto: & ecce replestis Ierusalem doctrina vestra, & vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.*

29 *Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.*

30 *Deus patrum nostrorū suscitauit Iesum, quem vos interemistis suspendentes in ligno.*

31 *Hunc principem & sal-*

21 *Concilium*, τὸ συνέδριον, siue *consessum*. sed hic intellige hoc nomine alios primarios Sacerdotes & Scribas, istorū collegas, sicut rectè vertit Syrus interpres: quibus adiungitur γερουσία, i. Seniorum populi cœtus. Nam alioqui Synedrij nomen generale, est magnum illud & summū Concilium Iudicum LXXI. quod de grauissimis causis cognoscebat. Vide Matth. 5.22.

24 *Pontifex*, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc non legit neque Syrus neque vetus Latinus interpres. Erasmus autem vertit *Sacerdos*, ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur, & apud OEcumenium quoque. sed in Complutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς. De præfecto templo vide Matth. 27.65.

* ¶*Quónam hoc euasurum esset*, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Genus etiam istud dicendi è medio petitum est, vt Gallicè dixerimus, *que cela deuiendroit*. Vulgata, *quidnam fieret*, expuncto pronomine τοῦτο, pro, Quid faciendum esset. Syrus interserit καὶ διελογίζοντο, quod sequutus Arabs explicat perinde ac si scriptum esset καὶ συλλαλοῦντες ἠρώτων, *& colloquentes rogitabant*.

26 *Non [tamen] per vim*, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius ellipsi diximus Matt. 2.6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8.12.

28 *Nónne*, οὐ. Id est οὐχί. Sic sæpenumero conuertimus hanc particulam: quòd alioquin interrogatio non satis sentiatur nisi ex pronuntiatione. ¶*Etiam atque etiam denuntiauimus*, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, *Præcipiendo præcepimus*: quem Hebraismum, vt obscuriorem, Erasmus illustrauit. ¶*Sanguinem*, τὸ αἷμα Id est cædem, & eius pœnam, vt exposuimus Matth. 27.24.

29 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eras. *Magis quàm*. Atqui in hac specie ne tantillū quidem concedendum est hominibus, quod & Socrates ipse vtpote a natura insitū cognouit, sic in Apologia respondens, ἐγὼ μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι ὑμᾶς, καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ τῷ Θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν, id est, *Ego quidem vos amplector & amo, viri Athenienses, sed Deo potius quàm vobis obtemperabo*. Vide Ioh. 3.19.

30 *In ligno*, ἐπὶ ξύλου. Hebr. pro cruce seu stipite ligneo, vt infrà 10.39, & 13.29. & Deut. 21.23.

31 *Hunc [inquam] Deus*, &c. τοῦτον ὁ Θεὸς, &c. Vetus interpres

terpres & Erasmus ita explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde acsi dictum esset, ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatoré. Quod vt intelligi commodius posset, mutaui verborum collocationem, nulla (vt opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti *Euectum [constituit,]* quasi scriptum sit, ὑψωθέντα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem Petri auctoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit supra 2.36. vnde apparet hunc locum ita esse explicandum. Nam Syrus quoque & Arabs interpretes duo verba hic expresserunt nempe, κατέστησε in priore membro, & adiecta copula, καὶ ὕψωσε, in posteriore.

ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

32 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

33 Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

34 Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιήλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

35 Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

36 Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτόν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ

sua euectum *constituit* principem ac seruatorem, vt det ¨ resipiscentiam Israeli & remissionem peccatorum.

32 Et nos sumus ei testes ¨ horũ quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis ¨ qui dicto sunt audiẽtes ipsi.

33 At illi *his* auditis ¨ frendebant, & consilium inibant eos ¨ interimendi.

34 Assurgens autem in concilio quidam Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt paulisper ¨ abducerent foras Apostolos.

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet* quid facturi sitis.

36 ¨ Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens se aliquẽ esse, cui ¨ adhæsit numerus

uatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum.

32 *Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.*

33 *Hæc quum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.*

34 *Surgens autem quidã in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis vniuersæ plebi, iussit pusillum foras Apostolos secedere.*

35 *Dixitque ad illos, Viri Israelitæ, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis.*

36 *Ante hos enim dies extitit Theodas, dicens se esse aliquem, cui consensit*

¶*Resipiscentiam*, μετανοίας. Est igitur à peccato μεταμέλεια, illius nimirum merces, &, nisi Deus succurrat, iter ad desperationem: μετάνοια verò quum ἀνάνηψιν & mentis in melius commutationem declaret, donum Dei est ex vera ipsius gratia. 2.Timot.2.25. quod Trahendi verbo significatur Ioh.6.44.

32 *Horum quæ dicimus*, τῶν ῥημάτων τούτων. vel, *rerum istarum.* ¶*Qui dicto sunt audientes ipsi*, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Sic arbitror explicandum τὸ πειθαρχεῖν, potius quàm Obediendi vel Parendi verbo. Complectitur enim duo, nempe & imperium iubentis, & audientis animum, cui sit persuasum quod præcipitur. Opponuntur enim inter se τὸ πείθειν & τὸ βιάζεσθαι. Quamobrẽ etiam Syrus & Arabs pro τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ habent τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ, *credentibus ipsi.* Nulla enim est vera obedientia absque fide, neque vera fides absque obedientia.

33 *Frendebant*, διεπρίοντο. Vulg. & Erasm. *Dissecabantur:* quod verbum nusquam legi vsurpatum hac significatione. Declarat autem διαπρίεσθαι eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti siquis serram trahat. ¶*Interimendi*, ἀνελεῖν. Id vero istis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniendis, sed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde seruanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc. 22.2.

34 *Abducerent*, ἔξω ποιῆσαι. Sic rectè Syrus. Ad verbum, *vt extrà facerent Apostolos.* Vulg. in antiquis codicibus, *foras fieri.* pro quo alij habent *Secedere.* idque perperã. Nam secedunt qui volentes digrediuntur, non qui captiui aliò ducuntur. Vide supra 4.15.

36 *Nam ante hæc tempora exortus est Theudas*, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tempora maluerim interpretari quàm dies, non tãtùm hæc causa est quia vsitatum est Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. historiæ secundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Iosephus libri antiquitatum 20. cap.2. de quodam mago Theuda commemorat. idque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctũ fuisse Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadum cõstat Iudææ præfuisse quum post Agrippæ mortem iterum in prouinciam esset redacta, anno videlicet Claudij quarto. Superest ergo vt ista vel post Agrippæ mortem a Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipiantur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, vbi triennium prędicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde a Barnaba Antiochiam deducto, vbi cõstituta iam erat Ecclesia. Ergo (vt paucis absoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus, imò verò (vt ego quidem existimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui septem annis regnauit sub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, decennio post Christum natum, quum Archelao pulso in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis tẽporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον nõ potest accipi pro Præterea, quin violenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Iosephi, vt non paucis annis antiquiorem, distinxerimus. Quod si quid assequi possum cõiectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17. cap.25, innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægre Varus, Sabino ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto, vt ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in Ægypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formã, pulso videlicet Archelao Herodis Ma-

gni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro primo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciẽs quod hunc à Iosephi Theuda distinguat. ¶ *Se esse aliquem*, εἶναί τινα ἑαυτόν. In tribus codicibus additur μέγαν, id est magnum, quòd etiam infrà adiicitur 8.9. & ita legit Syrus interpres, quanuis addi minimè sit necesse. Nam τις in hoc dicendi genere idem declarat atque μέγας, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vsurpatur, vt in illa preclara Pindari sententia, τί δέ τις; τί δ' οὔ τις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. *Quid est Aliquis? quid est Nullus? Vmbræ somnium homo.* ¶ *Adhæsit*, προσεκολλήθη. Id est agglutinatus est. Veteres codices habent προσεκλίθη, adscitus est. Vulgata, *Consensit*, προσεκλίθη, vt Arabs etiam legit: quod tamen rectius verteretur, *adiunctus est*. Syrus videtur legisse, ἠκολούθησε, *sequutus est*.

τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

virorum circiter quadringẽtorum: qui interẽptus est, & omnes qui assensi sunt ei, dissoluti sunt, & ad nihilum redacti.

numerus virorum circiter quadringentorum: qui occisus est, & omnes quicunque credebant ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum.

37 Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

37 Post hunc exortus est Iudas ille Galilæus temporibus descriptionis, & auertit populum multum post se: periit & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

37 *Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populũ post se: & ipse periit, & omnes quotquot consenserunt ei, dispersi sunt.*

38 Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

38 Nunc itaque dico vobis, absistite ab hominibus istis, & sinite eos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc siue opus istud, dissoluetur:

38 *Et nunc dico vobis, discedite ab hominibus istis, & sinite illos: quoniam si est ex hominibus consiliũ hoc aut opus, dissoluetur:*

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δύνασθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

39 Sin ex Deo est, non potestis illud dissoluere, *& videte* ne etiam cum Deo pugnare comperiamini.

39 *Si verò ex Deo est, non poteritis dissoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.*

40 Ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ· καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

40 Assensi sunt autem ei: & quũ aduocassent Apostolos, cæsis denunciarũt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

40 *Consenserunt autẽ illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denuntiauerunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.*

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilij, quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

41 *Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu concilij quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.*

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

42 Et quotidie in tẽplo & domatim non cessabant docere & euangelizare Iesum Christum.

42 *Omni autẽ die non cessabant in templo & circa domos docentes & euãgelizantes Christum Iesum.*

¶ *Assensi sunt*, ἐπείθοντο. Vulg. *crediderunt*, vt videatur legisse ἐπίστευσαν. Vide infrà 40.

37 *Temporibus descriptionis*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς. * Ergo distinguendus est hic Iudas ab alio Ezechiæ latronis filio, qui seditionem mouit Archelao Romam ad recipiendum regnum profecto, id est nouem circiter annis ante descriptionem Iudææ, quum in prouinciam redigeretur. cuius latronis mentionem facit Ioseph. Antiq. lib. 17, cap. 15. alterius verò istius lib. 18, cap. 1.

38 *Sinite*, ἐάσατε. Meus vetustissimus codex addit μὴ μιαίνοντες τὰς χεῖρας, *non polluentes manus*. Nimium inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Iudas, de quibus hic agit Gamaliel, fuerunt à Romano magistratu coërciti. Hûc igitur non spectat Gamalielis oratio, sed iudices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem, (sicut postea in Stephano factum est) ab hoc facinore studet reuocare, non certè quòd Euangelio faueret, nisi discipuli sui Sauli fuit dissimilis (infrà 22.3) sed quòd homo esset moderatus, & vereretur ne cædem Apostolorum, contra Romanorũ auctoritatem factam, grauius aliquid sequeretur. Erant enim ipsis adempta capitalia iudicia: ac proinde sine magna præsidis offensione non fuissent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel nõ censet appellandum esse Romanum magistratum? Nempe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itaque mirabili Dei consilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. ¶ *Ex hominibus*, ἐξ ἀνθρώπων. Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat 21.25. Huc pertinet quod ait Demosthenes, δεῖ στοχάζεσθαι φύσει παντὸς ὅ,τι ἂν μὴ δίκαιον ᾖ τὸ προσγεγραμμένον.

39 [*Et videte*] *ne etiam cum Deo pugnare comperiamini*, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. Vulgata, *Ne fortè*. Erasmus, *Nequando*. Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25.9. cuius exemplum prorsus simile extat Gen. 3.22. * Cæterùm in meo vetustissimo codice mira hîc occurrit scripturæ varietas. Sic enim in eo post καταλῦσαι αὐτό legitur, οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι. ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων μήποτε id est *neque vos, neque Reges neque Tyranni. Abstinete igitur ab hominibus istis ne fortè etiam cum Deo, &c.*

40 *Assensi sunt autem ei*, ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ. ab ipso videlicet persuasi, quæ propria est significatio verbi πείθεσθαι. Ideo rectè prorsus Arabs hoc verbum expressit per periphrasim, vt qui verterit, *Et crediderunt voci eius.*

41 *Iesu*, αὐτοῦ. vel *Eius*. Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 *Domatim*, κατ' οἶκον. Vulgata, *Circa domos*. Erasmus, *Per singulas domos*, κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2.46. Docuerunt igitur Apostoli tum publicè, audientibus etiã ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiã priuatim vbicũque opus erat, vt verè testatur de se Paulus, infrà 20.20. ¶ *Iesum Christum*, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. Apud Irenæum lib. 3. cap. 12, additur *Filium Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ς.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτά, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Πρόχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

Οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερου-

CAP. VI.

1 Cæterùm per eos dies quũ multiplicaretur discipuli, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerētur in ministerio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

3 Dispicite ergo, ô fratres, ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapiētia, quos præficiamus huic negotio.

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

6 Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, imposuerunt eis manus.

7 Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur nu-

CAP. VI.

1 *IN diebus autē illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.*

2 *Conuocātes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Nō est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.*

3 *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus.*

4 *Nos verò orationi & ministerio Verbi instantes erimus.*

5 *Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum aduenam Antiochenum.* Infrà 21.8

6 *Hos statuerunt ante cōspectum Apostolorum: & orantes imposuerunt eis manus.*

7 *Et verbum Domini crescebat, & multiplicabatur*

Deut. 1. 13. 1 tim. 3. 7. rom. 12. 12. act. 8. 5. 26. & 21. 8. act. 19. 20. & 12. 24.

IN CAPVT VI.

1 *Græcorum*, τῶν Ἑλληνιστῶν. Libenter Græcienses istos appellassem sicut salem Romanensem vocat Cato, qui Romæ venalis erat, & scimpodium Græciense Gellius, nō in Græcia sed ad Græcorum similitudinem fabrefactum. Differunt igitur Ἑλληνισταὶ ab iis quos Paulus solet Ἕλληνας dictos Iudæis opponere, & Hebræi Gentium nomine significant. Sunt enim Ἕλληνες generali appellatione desumpta ab vna Græcorum gente, dicti omnes incircuncisi, iis etiam comprehensis, quandiu lex viguit, qui licet non circuncisi, ab idololatria tamen abhorrentes cognitione veri Dei erant imbuti, quos vocare in his libris Lucas consueuit σεβομένους, qualis fuit Cornelius, & alius ille Centurio cuius fidem tātopere prædicat Christus: illi denique quorum fit mentio Ioh.12.20. Ἑλληνιστὰς verò Luc. hoc loco vocat genere quidem prophanos, sed in Iudæorum gentem per circuncisionem adscitos, & proselytos propterea vocatos. Falluntur enim qui Iudæos inter alias gentes dispersos putant Ἑλληνιστὰς dici: Iudaisantes autem incircuncisos secum versari minimè sustinuisset Hierosolymitana ecclesia, multo post tempore grauiter offensa quod Petrus ad Cornelium esset ingressus. Paulus verò quantumuis Tarsensis, sese Hebræum vocat 2.Cor.11.22. Itaque sicut religionis respectu Ἕλληνες Iudæis, ita propter stirpis discrimen Ἑλληνισταὶ Hebræis opponuntur. ¶ *In ministerio*, ἐν τῇ διακονίᾳ. nempe quasi vel in collegium viduarum non satis facilè allegerētur, vel quòd in eleemosynarum distributione parem sui curam non haberi conquererentur.

2 *Non est æquum*, οὐκ ἀρεστόν ἐστι. Erasmus ad verbum, *Placitum*. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut nō placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse. Huic autem concioni non dissimilis est vsquequaque illa Mosis quæ narratur Deuteron.9. ¶ *Mensis*, ταῖς τραπέζαις. Id est conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum est supra 2.46. quanquam συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant coniuncta, atque adeo in primis quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinebant: sic tamen vt omnia ritè & ordine fierent, & Diaconi Presbyterio subessent. Idque ita vsurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorij Episcopi Romani epistolis.

3 *Idoneo testimonio ornatos*, μαρτυρουμένους. Vulgata, *Boni testimonij*, quod & actiuè accipi potest. Erasmus, *Spectatæ probitatis*. quorum verborum significatio nimium est (vt ita dicam) angusta. Quod autem Greci vno verbo declarant, id necessario exposuimus pluribus verbis, Ciceronem sequuti, qui mihi quidem videtur id voluisse explicare in oratione De arusp. responsis, vbi de Deiótaro loquens, *Testimoniis*, inquit, *clarissimorum imperatorum ornatus Deiotarus.*

4 *Perdurabimus*, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, *Instantes erimus*. Erasmus, *Incumbemus*. Vide Mar.3.9.

6 *Qui quum precati essent*, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. *Et quum orassent*. Connectit autem particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare prouocabulum, qua de re diximus Mar.1.10. Simile dicendi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερα τῶν ζώων φρον. vbi de pica sic loquitur, κουρεύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίττης ἔτρεφε, καὶ αὐθ' ἑαυτῆς ἐμιμεῖτο καὶ θηρίων φθόγγους ἀνταπεδίδου. ¶ *Imposuerunt eis manus*, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebręis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiam precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen.48.14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana tum in ministris constituendis, vt ex hoc loco & 1.Tim.5.22, & aliis multis constat: tum etiam in conferēdis Spiritus sancti donis, vt infrà 8.16. & faustis precationibus, vt Mat.19.13. Sed nulla hic chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio.

7 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide infrà 12,24.

σαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

merus discipulorum Hierosolymis: multáque turba ''Sacerdotum auscultabat ''fidei.

tur numerus discipulorum in Ierusalem valde: multa etiam turba Sacerdotũ obediebat fidei.

8 Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

8 Stephanus verò plenus ''fide ac ''potentia, edebat miracula & signa magna ''in populo.

8 Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.

9 Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

9 Exorti sunt autem ''è synagoga quæ dicitur '' Libertinorum, ''quidam, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, '' altercantes cum Stephano.

9 Surrexerũt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.

10 Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

Es. 54.17. Luc. 21.15.

10 Sed non potuerunt resistere ''sapietiæ'' & Spiritui ''per quem loquebatur.

10 Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.

11 Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

11 Tunc submiserunt viros qui dicerent se audiuisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.

¶ *Sacerdotum, τῶν ἱερέων.* Mihi suspectum hoc videtur, quum vix probabile sit, vt ex Sacerdotibus etiam aliqui, iique * nõ pauci, doctrinam salutis sint amplexi, sicut multi anteà ex principibus siue Senioribus populi, Ioh. 12, 42. tamen tã multos illos fuisse vt ὄχλου nomẽ, id est nõ paruæ multitudinis, iis cõueniat. Sed & Syrus habet מִן יְהוּדָיֵא [*mē Ihudaie*] id est ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ex Iudæis. quod etiã non probo. Quorsum enim Iudæos nominaret, quum solis adhuc Iudæis promulgaretur Euangelium? Arabs autem simpliciter le- * git πολὺς ὄχλος, *multus populus*, siue, *multa turba*. Quòd siquid hîc audere fas est, probo vehemẽter doctissimi viri Isaaci Casauboni, mei in hac schola collegæ, acutam coniecturam, qui fortasse sic scriptum & distinctum hunc locum fuisse censet, καὶ πολὺς ὄχλος. καὶ τῶν ἱερέων (sub. τινὲς) ὑπήκουον τῇ πίστει. Id est, & multa turba, & sacerdotum nonnulli auscultabãt fidei. Hanc autem ellipsin alibi etiã annotauimus, vt Matth 23, 34. Ioh. 16, 17. & infrà 21, 16. cuius ignoratio expungendæ particulæ καὶ & huius loci deprauandi occasionem præbuerit. Nam quod Græcus scholiastes πολὺν ὄχλον interpretatur τὸ σύστημα, id est cætum, violentum est, & parum quoque probabile. ¶ *Fidei, τῇ πίστει.* Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur Fides, quia nihil est aliud quàm potẽtia Dei ad salutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πείθειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8. 27. Est ergo notanda relatio inter ministrũ, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 *Fide, πίστεως.* Hîc aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος, plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. ¶ *Potentia, δυνάμεως.* Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεις (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. ¶ *In populo, ἐν τῷ λαῷ.* Id est δημοσίᾳ, palam videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, *διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per nomen Domini Iesu Christi.*

9 *E synagoga, ἐκ τῆς συναγωγῆς.* Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communem Academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationum varietate fuisse distinctos, quemadmodum hodie etiamnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè sunt constituta. Vide 1. Cor. 14. 29. ¶ *Libertinorum, Λιβερτίνων.* Sic legimus in omnibus Græcis & Latinis exemplaribus. Libertinos autem constat Latinè dici qui ex seruis liberi facti sunt, quorum conditio quum vilior videretur apud ingenuos & ex ingenuis natos, vt apparet ex illo Flacci versiculo, *Quem rodunt omnes libertini patre natum,* probabile est hanc synagogam fuisse illis attributam. Syrus autem & Arabs interpretes, fortasse quòd ignorarent Romanæ vocis significationem, vel meliorem scripturam sequuti, vertũt singulari numero, ex synagoga Libertini: quasi quispiã, proprio nomine sic appellatus, vel quod ea conditione esset, synagogam aliam extruxerit, a quo sic fuerit denominata, vt si Centurionis Synagoga diceretur apud Capernaitas ea cuius fit mentio Luc. 7. 5. sicut obseruauit in Arabica editione noster Franciscus Iunius. Sed * magis ad rem facit quod narrat Philo in legatione ad Caium: passum videlicet fuisse Tiberium bonam partem vrbis trans Tiberim a Iudæis teneri, quorum plerique erant Libertini, qui captiui abducti a Dominis, libertate donati fuerant, nihil mutare ex patriis institutis coacti: quamuis eos sciret habere suas προσευχάς, in quas præcipuè Sabbatis conuenirent. proseuchæ vero fuerunt quæ & Synagogæ dictæ, inter quas etiã ista à Libertinis fuit cognominata Romæ, vnde probabile est hanc etiam Hierosolymitanam deductam. ¶ *Quidam, τινες.* Ne quis miretur hanc particulam à me fuisse transpositam, habeo auctores locupletes, Syrum & Arabem interpretes, qui manifestè ostendunt non plures Synagogas, sed vnius synagogæ plures ex variis gentibus discipulos hic significari: quod non animaduersum præbuit in hunc locũ inquirendi occasionem, quînam ex istis primi à Status cõ- * ditione, reliqui à Patria cognominentur. ¶ *Altercantes, συζητοῦντες.* Vulg *Disputantes, διαλεγόμενοι.* Et fateor verbum συζητεῖν etiam in optimam partim accipi. Sed istos apparet non cognoscendæ sed oppugnandæ veritatis studio aduersus Stephanum disputasse.

10 *Sapientiæ, τῇ σοφίᾳ.* In meo vetustissimo & alio præterea manuscripto exemplari additur τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, *quæ in ipso erat.* ¶ *Et spiritui, καὶ τῷ Πνεύματι.* Rursus in iisdem exemplaribus additur τῷ ἁγίῳ, *sancto.* ¶ *Per quem loquebatur,* id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. *Qui loquebatur,* id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptum est Mar. 13. 11: sed nullius (quod sciam) exemplaris auctoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positũ esse pro ὅ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè concesserim, quia huius enallages nullum vnquam exemplum memini legere in constructione intransitiua. Alioqui vtrumque rectè dicitur: nempe & Loqui, immò Clamare Spiritu, & Sanctos clamare per Spiritum, Rom. 8. 15. & Gala. 4. 6. Sed hoc maioris est momenti, quòd in illo meo vetustissimo codice reperi post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μετὰ πάσης παρρησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, *Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam, &c.* Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi * resistunt, & obuersis vultibus manum conferunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarum 4, vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vẽto obuersa rectum cursum tenet, infrà 27. 15.

12 *Adorti,*

12 Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς Γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτόν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

13 Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

14 Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.

15 Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

Κεφάλαιον ζ.

1 Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεύς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

2 Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν·

3 Καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4 Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαρράν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

5 Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτήν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτόν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

6 Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεός, Ὅτι ἔσται

12 Commouerúntque plebem & Seniores & Scribas: & eum "adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 Stiterúntque falsos testes qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba "blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Iesum istum Nazarenũ destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebãt in concilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

CAP. VII.

1 Dixit autem Pontifex Maximus, Num igitur hæc ita habent?

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, "Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset "in Mesopotamiã, priusquam habitaret in Charran:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terrã quãcunque indicaro tibi.

4 Tunc exiit è terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, "ne vestigium quidem pedis, "quãuis pollicitus esset se illam daturum "ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

6 Loquutus autẽ est "ita Deus,

12 *Commouerunt itaque plebem & seniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba aduersus locum sanctum & Legem.*

14 *Audiuimus enim eum dicentem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.*

15 *Et intuentes eũ omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

CAP. VII.

1 *Dixit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?*

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquã moraretur in Charran:*

3 *Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & veni in terram quam monstrauero tibi.*

4 *Tũc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et inde, postquã mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis.*

5 *Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec passum pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum, quum non haberet filium.*

6 *Loquutus est autẽ Deus*

Act. 6. 13. Mar. 14. 55. 5

Gen. 11. 28. 31.

Gen. 12. 1.

Gen. 12. 4. Jos. 24. 3.

Gen. 13. 14. 1 & 12. 7.

12 *Adorti*, ἐπιστάντες. Plus enim est hoc loco ἐφιστάναι, quàm Superuenire, vt etiam infra 17.5. Vulg. *Concurrentes*: id est συνδραμόντες. Eras. *Inuadentes*, ἐφορμώμενοι.

13 *Blasphema*, βλάσφημα. Hoc non repetitur in vulgata editione Latina, quod tamen certum est non fuisse à testibus prętéritum, quum in eo posita sit tota vis accusationis: quanuis pro editione Latina faciant Syrus & Arabs interpretes, & meus quoque vetustissimus codex.

IN CAPVT VII.

2 *Deus ille gloriæ*, ὁ Θεὸς τῆς δόξης, i. gloriosus. Hebr. Vide 1. ad Corinth. 2.8. ¶ *In Mesopotamia*, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ. Consentiũt omnes codices. Itaque quum paulo pòst dicat Abrahamum è Chaldæa egressum, omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniam, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27. Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligens planè ac eruditus harum rerum obseruator. Quòd autem videtur Stephanus à Mose dissentire, quum Gen. 12.1. ista perinde videantur narrari, ac si dicta essent Abrahamo post patris mortem, quum iam ex Charran esset profecturus: id, inquam, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12. conuertere debuit per plusquamperfectum, *Dixerat autem*, &c. Idque ita fuit faciendum, vt illud satis declarat, quòd iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migrauit. Itaque non assentior iis qui vt hunc nodum soluãt, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prætermissam recenseat Stephanus. Atqui si hæc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quædam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis præbiturum?

5 *Ne vestigium quidem pedis*, οὐδὲ βῆμα ποδός. Id est, Ne tãtillum quidẽ, vt in solo suo posset pedem figere. Sic enim prouerbiali quadã figura loquuntur Hebręi מדרך כף רגל [*midrach chaph reghel*] Deuter. 2.5. ¶ *Quanuis promisisset*, καὶ ἐπηγγείλατο. Vulg. & Erasm. *Et promisit*. Irenæi interpres, *Sed promisit*: rectius profectò quàm illi. Sed ipsa tamen series ostendit καὶ pro καίπερ commodius accipi posse, vt Matth. 5.19, & 15.5. Item Luc. 18.7: sicut apud Hebræos ו [*vau*] accipitur pro אף על פי [*aph hal pisch*] vt Ecclesiast. 9.16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. ¶ *Ei*, αὐτῷ. Cohæret pronomen cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod sequitur. Itaque in vno codice sic scriptum legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτὴν δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quam lectionem sinceram esse puto.

9 *Ita*, οὕτως. In nónullis codicibus Veteris editionis pro *ita*, legitur *ei*, id est αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco scriptum legimus: in aliis verò expungitur.

Gen. 15.13, & 16. τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

||Erit, *inquit*, "semē" tuum inquilinum in terra aliena," vbi seruituti subiicietur, & malè accipietur "annis quadringentis.

Quia erit semen eius accola in terra aliena, & seruituti eos subiicient, & malè tractabunt eos annis quadringentis.

7 Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

7 Sed gētem cui seruierint" puniā ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

7 *Et gentem cui seruierint iudicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibūt, & seruient mihi in loco isto.*

Gen. 17.9 8 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

Gen. 21.2 Gen. 25.24 Gen. 29.33, & 30.5 & 35.23

8 ||Deditque ei "fœdus Circuncisionis: ||" & ita *Abrahā* genuit Isaac, & circuncidit eū die octauo: ||Isaac autē *genuit* Iacob, ||& Iacob duodecim patriarchas.

8 *Et dedit illis testamentum Circuncisionis: & sic genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.*

9 Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ.

Gen. 37.28

9 Patriarchæ verò inuidia moti, ||Iosephum "vendiderunt *abducendum* in Ægyptum: sed "erat Deus cum eo.

9 *Et patriarchæ æmulantes, Ioseph vendiderunt in Ægyptum: & erat Deus cum eo.*

10 Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ᾽ Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Gen. 41.37

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius afflictionibus, || deditque ei gratiam & sapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui cōstituit eum præfectum Ægypto, & toti domui suæ.

10 *Et eripuit eū ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiam & sapientiā in conspectu Pharaonis regis Ægypti, & constituit eum præpositum super Ægyptum, & super omnem domum suam.*

11 Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ᾽ ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναάν, καὶ θλίψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

11 Venit autem fames in vniuersam terram Ægypti & Chanaan, & afflictio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.

11 *Venit autem fames in vniuersam AEgyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebāt cibos patres nostri.*

Gen. 42.1. 12 Ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

12 ||Quum audisset autem Iacob esse triticum in Ægypto, misit patres nostros primùm.

12 *Quū audisset autem Iacob esse frumentum in Ægypto, misit patres nostros primùm.*

Gen. 45.4 13 Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

13 ||Et in secunda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

13 *Et in secundo cognitus est Ioseph à fratribus suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.*

14 Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ, μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακώβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδο-

14 "Missis autem *nuntiis*, Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam,

14 *Mittens autem Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem, in animabus se-*

* ¶*Semen*, τὸ σπέρμα. Id est posteri tui, Hebraismus. ¶*Tuum*, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequētes esse apud Hebræos istas personarū mutationes, ac præsertim Lucæ vt cap. 19. 9, vbi similem prorsus enallagen obseruauimus. Omnino enim prçstat recta loquutione istum versiculum explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ scriptum legimus σοῦ. ¶*Vbi seruituti subiicietur*, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia post καὶ subaudiendum est ἐκεῖ ex Hebrçorum idiotismo, qui (vt sæpe iam diximus) relatiui loco vtuntur coniunctione copulatiua vnà cum demonstratiuo aut relatiuo pronomine, eóque vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc conuerti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relatiuum αὐτό, siue αὐτούς, (vt legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσι & κακώσουσι passiuè sum interpretatus, vt personæ mutationē vitarem. ¶*Annis quadringentis*, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem peruetustā legere CCCCXXX, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hic iudicium interponit. Illud quidem certum est, Gen. 15.13, vnde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure possit quin hæc sit germana lectio. Nam CCCCXXX anni quorum fit mentio Exod. 12.41, & Gal. 3. 17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari, quum de semine agatur in hac prædictione. Quadrare verò exactè calculum annorum apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumento sunt versati (vt mihi quidem videtur) longè diligentissimus: à quo tamen in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potius auspicer ab eo tempore quò vna cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram esse Iudæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alias fortasse dabitur dicendi locus.

7 *Puniam ego*, κρινῶ ἐγώ. Vulg. ad verbum *Iudicabo*, barbarè. Est autem hoc in loco τὸ κρίνειν id quod Gallicè dicimus, *faire iustice de quelcun*: & minimè redundat pronomē ἐγώ. Sic enim promittit Dominus fore vt non humana vi quapiam, sed planè diuinitus velut ipsemet sua manu pœnas de oppressoribus illis sumat.

8 *Fædus*, διαθήκην. Vulgata, *Testamentum*. Vide Matth. 26, 28. & Hebr. 9, 16. * ¶*Et ita*, καὶ οὕτως. Erasmus, *Atque hic*, καὶ οὗτος. Ego verò potius Veterem Latinam editionem sequor, quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis seriem connectat, sicut annotauimus Ioh 4.6.

9 *Vendiderunt* [*abducendum*] *in Ægyptum*, ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον. Ellipsis verbi consequentis vt apparet ex præpositione εἰς. vt infrà 9, 2. quod monere oportuit nequis εἰς pro ἐν poni existimet, repugnante historia. * ¶*Erat Deus cum eo*, ἦν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτοῦ. Hebrçum est etiam hoc genus dicēdi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodāmodo ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà verò, prçsens illis quos ex maximis quibusque periculis eripit.

14 *Missis* [*nuntiis*,] ἀποστείλας. Vide Matthæum cap. 2. versu 16.

¶ *Septua-*

μήκοντα πέντε.

15 Κατέβη δὲ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

16 Καὶ μετετέθησαν εἰς Σιχὲμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὸρ τοῦ Σιχέμ.

capitum "septuagintaquinque.

15 Descendit ergo Iacob in Ægyptum: obiitque ipse & patres nostri.

16 Et "translati sunt in Sichẽ, & positi in monumento quod emerat "Abrahã pretio argenti à filiis Emmor "*patris* Sichem.

ptuagintaquinque.

15 *Et descendit Iacob in Ægyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.*

16 *Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filij Sichem.*

¶*Septuaginta quinque*, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iampridem ita scriptũ fuisse apparet ex Syra & Arabica editione, itémque Hieronymo & Augustino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes. 46. c. 27, vbi in Hebræa veritate LXX. capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquit. 2. c. 4. Hoc quidem certum est in eiusmodi controuersiis ad fontes esse recurrendum, id est ad Hebraicum contextum. Mendosa est igitur editio Grǽca, duplici errore, non ab interpretibus primis, quos certum est tam negligentes esse non potuisse, vt eorum saltem nomina non numerarent, qui tam diligenter apud Mosen supputantur, sed ab iis admisso, qui ex hoc loco deprauato Mosen emẽdare voluerunt, quum istum potius ex illo corrigere oportuerit. Sic enim factum vt quum pro septuaginta scribendum censerent apud Mosen septuagintaquinque, neque totidem in Hebræo contextu viderent nominari, alij quidem adiectis quatuor Iacobi, & duabus Iudæ vxoribus (ipso in illa supputatione excluso Iacobo) numerum septuagintaquinque explendum putarint: alij verò Iosephi tres quidem nepotes, abnepotes autem duos Hebræo contextui adiicere sint ausi. Sed ab vtrisque peccatum esse existimo, quoniam non modò dicuntur omnes ibi nominati egressi fuisse ex fœmore Iacobi, (quod vxoribus ipsius non conuenit) sed etiam ineptum fuisset prius mortuas inter illos qui in Aegyptum descenderant, recenseri. Deinde corrigendæ essent particulares illæ quatuor familiarum summæ. Denique Genes. 46. 26. disertè scribit Moses non esse numerandas filiorum Iacobi vxores. Et quæso cur Iudæ vxores quarum etiam nomina illo loco nõ eduntur, potius quàm aliorum ipsius Iudæ fratrum in ea summa comprehenderentur? Neque his obstat quod duo filij Iudæ quanuis antea mortui a Mose nominantur. Nam nominantur quidẽ, sed in subductione summæ triginta trium excluduntur. Nepotes autem & abnepotes Iosephi quomodo iis adiungerentur qui in Ægyptum descenderunt cum Iacobo, quum, Iacobo in Ægyptum descendente vix septemnes essent? Liberatus enim est e carcere Iosephus, annos natus triginta, Gen. 41. 45. Istis adde abundantiæ annos septem, sterilitatis duos, & duxerit vxorem Iosephus eo ipso anno quo liberatus fuerit, vix nouem annos fuerat maritus, quum Iacobus anno tertio famis in Ægyptum veniret, nedum vt nepotes & abnepotes haberet. Imo ne nasci quidem abnepotes Iosepho potuerunt, Iacobo superstite, vt qui annos septemdecim duntaxat in Ægypto exegerit. Deinde cur Iosephi potius nepotes & abnepotes quàm ipsius fratrũm commemorarit? Imò, inquies, etiam Iudæ duos abnepotes recenset, qui tamen tunc nati non erant quum Iacobus in Ægyptum descenderet, vt ex annorum supputatione manifeste colligitur. Fateor, sed peculiarem ob causam istos nominatos fuisse apparet, nempe vt locum duorum Iudæ filiorũ in terra Chanaan mortuorum supplerent. Iterum igitur dico locum illum Genes. 46. 27. fuisse ex hoc Lucæ loco corrupto deprauatum, quod nequis factum demiretur, aio simili audacia vel imperitia hunc eundem errorem ex Gen. 46. in Deut. 10. 22. dimanasse, vbi similiter, in codicibus quidem Græcis nostra memoria excusis, mentio fit septuagintaquinque animarum, quum disertè testetur Hieronymus suo tempore Græcã interpretationem eo loco ab Hebræa veritate non variasse. Quòd siquis roget quinã hic locus iam olim fuerit deprauatus, perplacet mihi Bertrami Cornelij, mei in hac Ecclesia Geneuensi collegæ cõiunctissimi, cõiectura, qui Lucam putat non πέντε sed πάντες scripsisse, quam particulam vt maximè necessariam expressit etiam Moyses: vt ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πάντες, Latinè vertendum sit, *Qui omnes* (id est simul coniuncti) *erant animæ* (id est capita) *septuaginta*, Iacobo videlicet quocum descenderunt sexaginta sex, ad hunc numerum illis annumerato, vnà cum Iosepho & duobus ipsius filiis, qui tamen non descenderũt in Ægyptum cum Iacobo, sed in Ægypto inuenti sunt, idcóque seorsim & in extrema narratione à Mose recẽsentur. Neque verò huius erroris obseruatio quẽquam debet offendere, vel in dubium reuocare verbi diuini auctoritatẽ, quum & ex Hebræa veritate, vt diximus, emendetur, & salua nihilominus tum doctrinæ tum etiam historię ipsius fides permaneat: & res ipsa clamet non vno loco, temporis iniuria, persecutionum acerbitate, aduersariorum veritatis fraude, Hæreticorum audacia, pastorum denique inscitia & oscitantia, numerorum notas labefactari, & alia periculosiora in sacros libros inuehi potuisse: quæ tamen eruditi & sancti homines tum ex aliorum locorum collatione, tum ex fidei analogia, partim animaduerterunt & emendarunt, partim etiam posteris obseruanda & corrigenda reliquerunt, sic prospiciente suæ Ecclesiæ Domino, vt quanuis integri non pauci libri interciderint, & errata de quibus dixi, irrepserint, tamẽ salutis doctrinam totam his ipsis libris certissimè & verissimè comprehensam habeat Ecclesia, & ad finem vsque seculorũ sit habitura. Denique siquis supputet quot annos quisque Patriarcha natus cum Iacobo in AEgyptũ descenderit, facilè viderit, vix ac ne vix quidẽ fieri potuisse, vt tot nepotibus cinctus tũc fuerit Iacobus, quũ præsertim decẽ filij tribuantur Beniamino, minimo natu. Itaque hæc descẽsio Iacobi in AEgyptum ad eius vsque obitum porrigi debet, & hi septuaginta totidem capita familiarum postea fuerunt sigillatim, videlicet in sua tribu. *

16 *Translati sunt*, μετετέθησαν. Nempe duodecim patriarchæ, vt testatur oculatus testis Hieronymus in Paulę epitaphio, cui potius fides habenda est quàm Iosepho qui lib. Antiqu. 2. cap. 4. illos, Iacobi exemplo, dicit fuisse Hebronem, prout in Ægypto obierunt, à filiis deportatos, ibíque eodẽ illo sepulchro conditos, excepto Iosepho cuius sepultura fuit ipsius mandato vsque in exitum ex AEgypto dilata, vt qui vnus fuerit in Sichem sepultus, Ios. 24. 32. in agro videlicet illo quem ei propriè Iacobus moriẽs legarat, Gen. 48. 22. Syrus autem & eum sequutus Arabs legerunt singulari numero καὶ μετετέθη εἰς Σιχὲμ, καὶ ἐτέθη ἐν μνήματι, *Et translatus est*, (ipse videlicet Iacobus) *in Sichem, & positus in monumento*, &c. sed perperam, quum Hebronẽ delatum ibique sepultum Moses disertè scribat. Quod enim Iunius noster in Arabica interpretatione perinde hoc accipiẽdum putat, atque si fuerit Iacobi cadauer primùm quidem delatum Sichemam, inde verò à filiis Chamor, id est, à Sichemitanorum agro, tandem Chebronem vsque deportatum, ibique sicuti iusserat, sepultum: id, inquam, argutè quidem excogitatum est, sed tamen non facilè admittendũ. Primùm enim si παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμόρ, *à filijs Emmor*, non cum verbo ἠγοράσατο, *Emit*, sed cum verbo ἐτέθη, *positus est*, construas, dura fuerit admodum traiectio. Deinde vnde liquere potest Aream Athad in ipso transitu Iordanis sitam, (ibi enim substiterunt primùm qui funus Iacobi deducebant) Sichemam esse? Et, si Sichema est, cur filios Chamor maluerit Stephanus nominare, quàm vel Sichemæ nomen repetere, vel relatiuũ ἐκεῖθεν, *illinc*, vsurpare. Quòd si etiam istud *A filiis Emmor* sic velimus construere, nihil prohibet quominus vt Iosephi, sic etiam reliquorũ ipsius fratrũ ossa fuisse simul Sichemã deportata, dicamus, quæ postea à filiis Emmor, i. à Sichemæ territorio, Ephronem translata sint, solius Iosephi ossibus Sichemæ relictis. Et hac ratione fuerint Sichemæ quidem cenotaphia de quibus agit Hieronymus: in spelunca autem Hebronis vera patriarcharum sepulchra, de quibus scribit citato loco historicus Iosephus. ¶*Abraham*, Ἀβραάμ. Atqui Abrahamum quidem constat non à filiis Emmor, sed à filiis Ephron, non Sichemæ, sed apud Hebronem, agrum emisse, Iacobum verò eum demum esse qui agrũ emerit a filiis Emmor, patris Sichem. quem nodum nectit quidem Hieronymus in quæstionibus in Genesin,

& expediturum se promittit, sed nusquam tamen soluit. Ego verò iam pridem existimaui, & adhuc existimo subaudiendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ à præcedente versiculo Iacobi nomen, pro quo nomē Abrahami ab aliquo annotatum, qui deesse rectum ante verbum ὠνήσατο videns, ἁμάρτημα μνημονικὸν deceptus fuerit, in contextū irrepsisse, sicut Matt. 27.9. Zachariæ pro Ieremiæ, iam pridem scribitur: & annotat ipse Hieron. lib. de Opt. gen. interpretandi ad Pammachium, Matth. 13 35, in multos codices irrepsisse nomē Esaiæ, pro quo deinde fuerit nomen Asaphi substitutum, quum neutrum illic hodie legatur. Neque verò ista in numerorum notis vel nominibus propriis errata, non ipsorum auctorum culpa, quorum & mentem & calamum in his tradendis Spiritus sanctus certissimè gubernauit, sed descriptorum partim negligentia partim inscitia, aut etiā per aliquorum sciolorum audaciam admissa, quæ ex aliorum locorum collatione facilè agnosci possunt, vel doctrinæ Christianæ, vel harum historiarum fidei quidquam derogant. ¶ [Patris] Sichem, τοῦ Συχέμ. Vulgata & alij, Filij Sichem. quoniam videlicet sic suppleri consueuit hæc Græca ellipsis. Sed præterquam quod אב [Abi] exprimitur à Mose Gen. 33.19, subaudiri etiam interdum parentum nomen in hoc dicendi genere liquet ex his Herodoti verbis in Clio, Ἄδρηστος ὁ Γορδίεω, τοῦ Μίδεω, id est, Adrastus nepos Gordij, qui pater fuit Midæ. Et in Thalia, Κῦρος ὁ Καμβύσεω, Cyrus Cambysæ pater. Loquitur enim de Cambyse Cyri non patre sed filio. Et Luc. 24.10 Μαρία Ἰακώβου, Maria Iacobi mater, vt exprimit eo loco Syrus interpres, & vt loquitur Marc. 15.40. Syrus autem & Arabs interpretes non legerunt, τοῦ Συχέμ, vel non intellectum neglexerunt. quod tamen sic quoque possumus commodè interpretari, vt τοῦ Συχέμ accipiatur per epexegesin, sic videlicet A filys Emmor, (id est ab Emorrheis) [nempe] à Sichemo.

17	Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,	Quum autem appropinquaret tempus promissionis à Deo iuratæ Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,	Quum autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,
18	Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ᾔδει τὸν Ἰωσήφ.	Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Iosephum.	Quoadusque surrexit alius rex in Ægypto qui non sciebat Ioseph.
19	Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.	Hic aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, adeo vt exponerent infantes suos ne sobolescerent.	Hic circumueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, vt exponerēt infantes suos, ne viuificaretur.
20	Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.	Quo tempore natus est Moses, qui fuit diuinitus venustus, & nutritus fuit tribus mensibus in domo patris sui.	Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.
21	Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραώ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.	Expositum autē illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi pro filio.	Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.
22	Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.	Et institutus est Moses omni sapientia Ægyptiorum: eratque potens dictis & factis.	Et eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum: & erat potēs in verbis & in operibus suis.
23	Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.	Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.	Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius vt visitaret fratres suos filios Israel.
24	(Exod. 2.11.) Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.	‖ Et quum vidisset quendam affici iniuria, tutatus est, & percusso Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur.	Et quū vidisset quendā iniuriam patientem, vindicauit illum & fecit vltionē ei qui iniuriā sustinebat, percusso Ægyptio.
25	Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν	Existimabat autem fratres suos intelligere Deum per ma-	Existimabat autem intelligere fratres quoniam

17 A Deo iuratæ, ἧς ὤμοσεν. Vulg. Quam confessus fuerat, καὶ ὡμολόγησε. quod non probo: & si maximè probarem, mallem conuertere, Quam spoponderat.

19 Aduersus genus nostrum ingeniosus, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg. & Eras. Circumueniens: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accōmodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertam potius crudelitatem perspiciat quam fraudem? Sed in eo videtur astutè solers & ingeniosus Pharao, quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τοῦ γένους ἡμῶν: i. solerter aliquid excogitare aduersus genus nostrum Idque etiam ex eo liquet quòd Moses Exod. 1.9, nō vtitur רמה [ramah,] sed נתחכמה לו [nithchachchemah lo,] inquit, id est, solerti & valido ingenio aduersus eū vtamur: nam etiam tradunt doctissimi Hebræi intransitiuè id accipiendum. Meritò autem hoc dicitur de eo qui ex suis inimicis non modo nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudentia æstimes: quāuis postea senserit Pharao malū consilium esse consultori pessimū. ¶ Ne sobolescerent, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulg. malè & obscurè, Ne viuificaretur. Eras. verò perperā ad ipsos fœtus retulit, quū interpretaretur, Ne vitales essēt.

20 Diuinitus venustus, ἀστεῖος τῷ Θεῷ. Ἀστεῖος quū ad corpus refertur, venustā & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוב [tob,] sicut Terētius bonam formā dixit. Itaque Vulg. & alij interpretes nō rectè conuerterūt, Deo gratus. Neque Syrus & Arabs rectius, Dilectus Deo, quanuis sic etiam Theophylactus interpretetur. Nil enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumento vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. quod pluribus persequitur Iosephus lib. Antiq. 2. cap. 5. Cæterùm illud τῷ Θεῷ, quod nō additur in Exodo neque etiā Heb. 11.23, ex Hebræorum idiotismo explicandū est, vel DIVINITVS, vt 2. Cor. 10.4: vel DIVINE, id est excellēter, & quasi supra communem hominum captum, vt Ionæ cap. 3. 3. Niniue dicitur fuisse גדולה לאלהים [ghedolah lelohim,] ad verbū, magna Deo, pro quo Græci interp. habent, μεγάλη τῷ Θεῷ, id est ἐξαισίως.

21 Pro filio, εἰς υἱόν. Heb. בבן [bechen,] id est (vt rectè quoque vertit Eras.) Vice filij. Vulg. ad verbum, In filium.

24 Quendam, τινά. Syrus & Arabs addunt מן בני שרבתה [men benai scharchetheh] ex filiis generis sui, id est Israelitam. quod in Græcis videtur desiderari.

25 Salutem

μὺ ιοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

26 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

27 Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτόν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;

28 Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

29 Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

30 Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

31 Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτόν,

32 Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

33 Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

34 Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.

35 Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

num ipsius dare ipsis salutem: at illi non intellexerunt.

26 ||Subsequente verò die visus est ipsis pugnantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alij alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemisti heri Ægyptium?

29 Ad hunc autem sermonem Moses fugit, & factus est aduena in regione Madiam, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta || visus est ei in deserto montis Sina Angelus Domini in flammeo igne rubi.

31 Moses autē vt conspexit, admiratus est visum: & quū accederet ad *hoc* considerandū, extitit ad eū vox Domini, *dicentis*,

32 Ego *sum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

33 Dixit autē ei Dominus, Solue soleas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

34 Vidi, vidi vexationē populi mei qui *est* in Ægypto, & suspiria ipsorum audiui, & descendi vt eruam eos: nunc ergo adesdum, mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Mosen quē abnegauerant, dicentes, Quis te constituit principē & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & liberatorem misit, ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

Deus per manum ipsius daret salutem illis: ut illi non intellexerunt.

26 *Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis: vt quid nocetis alterutrū?* Exo. 2.13.

27 *Qui autem iniuriam faciebat proximo, repulit eū, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?*

28 *Nunquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti heri Ægyptium?*

29 *Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est aduena in terra Madiam, vbi generauit filios duos.*

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.* Exo. 3.2.

31 *Moyses autem videns admiratus est visum: & accedente illo vt consideraret, facta est ad eū vox Domini,*

32 *Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses non audebat considerare.*

33 *Dixit autem illi Dominus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.*

34 *Videns vidi afflictionē populi mei qui est in Ægypto, & gemitum eorum audiui, & descendi liberare eos: & nunc veni, mittam te in Ægyptum.*

35 *Hunc Moysen quem negauerunt, dicentes, Quis te constituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorē misit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

---

25 *Salutem*, σωτηρίαν. Id est liberationem ex Ægyptiorum tyrannide. Sed quînam id existimabat? nempe eo spiritu ductus qui describitur Heb. 11. 24, & deinceps. Aberrauit tamen in temporis circunstantia, & liberationis ratione, quàm quum proculdubio ex iis prædictionibus cognouisset quas ipsemet postea descripsit, debuerat os Domini interrogare priusquam hoc aggrederetur, sicuti sapientissimè fecisse Dauidem regno ipsi, vnctione quoque adhibita, promisso, legimus: quem tamen errorem diuina prouidentia in maximum bonum conuertit, nimia Mosis alacritate quadraginta annorum exilio, maximisque miseriis ad moderationem reuocata, & ipso rerum vsu confirmata ipsius sapientia, qua tantæ sustinendæ moli opus erat.

26 *Compulit*, συνήλασε. Id est, vt Arabs rectè exponit, grauiter est exhortatus.

* 29 *Ad hunc sermonem*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. Id est, simulatque hic sermo illi excidisset, & è vestigio. Heb. ב vel אל, non sine emphasi.

* 30 *In flammeo igne*, ἐν φλογὶ πυρός. Hypallage pro ἐν πυρὶ φλογός, *In igne flammæ*, vt habet Vulg. Nam omnis quidem flamma est ignis, at non contra.

34 *Vidi, vidi*, ἰδὼν εἶδον. Vulg. ad verbum, *Videns vidi*. Notum est autem Hebræos istiusmodi duplicatis vocibus ad amplificationem vti consueuisse.

35 *Liberatorem*, λυτρωτήν. Vulgata & Erasmus, *Redemptorem*, quod vni Christo conuenit. Fuit enim & λυτρωτὴς & λύτρον. At Moses nullo persoluto pretio populum dici non potest redemisse, sed duntaxat liberasse, idque ne huius quidem liberationis auctor, sed eius duntaxat fidus minister. * ¶ *Ductu*, ἐν χειρί. Hebr. ביד [*beiad*,] id est (vt Vulgata & Erasmus ad verbum interpretantur) *Per manum*: quæ interpretatio sæpe quidem conuenit, vt paulo antè versu 25, & infrà 15. 23: hic autem visa est paulo obscurior. Vocant autem Hebræi יד [*iad*,] id est manum, quicquid est vice instrumenti ad aliquid agendum, sed peculiaris atque adeo prorsus diuersa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimium frigida interpretatio, si quis hæc ita acciperet quasi diceretur Dominus Angeli ministerio, Mosen vocasse: quum (ni fallor) hoc quoque significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum vt Angelus ille, nimirum Christus, (sicut explicat Apostolus 1 Corinth. 10.9) verus fuerit liberator ac ductor, cuius minister fuerit Moses.

Exod.7.8. & 9. 10. 11. 14 Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτούς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν
Exod.16.1 ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς
Deut.18.15 sup.3.22 υἱοῖς Ἰσραήλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

Exod.19.2 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

Ὧι οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

Exod. 32.1 Εἰπόντες τῷ Ἀαρών, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Amos 5. 25 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

Καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in regione Ægypti, & in rubro mari, ‖¨& in deserto, annis quadraginta.

37 Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratribus vestris ¨sicut me: audite ipsum.

38 ‖Hic ille est qui ¨conueniente *populo* in deserto, fuit cum Angelo ipsum alloquente in monte Sina, & cum patribus nostris, quique excepit ¨viua eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeãt nobis. ¨Mosi enim isti qui eduxit nos ex regione Ægypti, nescimus quid contigerit.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtulerúntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

42 ¨Vertit autem ‖ *sese* Deus, & ¨tradidit eos vt seruirent ¨exercitui cæli: sicut scriptum est in libro ¨Prophetarum, Num victimas ¨ & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 ¨Imò baiulastis¨ tabernaculũ Moloch, ¨ & sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos ¨ ad Babylonis fines.

36 *Hic eduxit illos, faciens prodigia & signa in terra Ægypti, & in rubro mari, & in deserto, annis quadraginta.*

37 *Hic est Moyses qui dixit filiis Israel. Prophetã suscitabit vobis Deus de fratribus vestris tanquã me: ipsum audietis.*

38 *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis.*

39 *Cui non voluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum:*

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid factum sit ei.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabãtur in operibus manuum suarum.*

42 *Cõuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarũ, Nũquid victimas aut hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 *Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, figuras quas fecistis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.*

---

36 *Et in deserto, annis quadraginta*, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id est, Et in deserto, vbi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio, sicut pleraque alia: cuiusmodi & illud est quod vsurpauit suprà versu 9, quum diceret Patriarchas vendidisse Iosephum in Ægyptum, id est vt in Ægyptum abduceretur.

37 *Sicut me: eum audite.* ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, *Tanquam meipsum: audietis*. Pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquam meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quẽ errorem annotauit quidem Eras. sed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vnde ortus sit, cognouisse.

38 *Conueniente [populo,]* ἐν ἐκκλησίᾳ. Quod mox subiicitur de colloquio cum Angelo in monte Sina, & acceptis Legis tabulis, mihi quidem videtur manifestè ostendere specialem quendam vniuersi populi conuentum, eam videlicet historiam quæ commemoratur ab Exod. cap.19. ad 35. Vulgata, *in Ecclesia*, nimium obscurè. ¶ *Viua eloquia*, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, quæ à Deo dicuntur oratione soluta, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscum colloquatur. Nam versus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant הדברים]haddebarim,] & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronuntiasse &, digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres conuertit, *Verba vitæ*, id est λόγους ζωῆς. Quidam etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est *sermonem viuum*. Ζῶντα verò intellige ζωοποιοῦντα, viuifica.

40 *Mosi enim*, ὁ γὰρ Μωϋσῆς. Vulgata. *Moses cui*, Anacoluthon Hebræis frequens. *

42 *Vertit autẽ [sese,]* ἔστρεψε. Heb. ויתהפך [vaythaphek.] Hoc autem intelligo dictum non ipsius Dei, sed eorum respectu qui sunt iratum experti, quem prius tam benignum senserant. Vulgata, *Conuertit*. Quòd si dura videbitur hæc phrasis, licebit ἔστρεψε accipere pro ἀπέστρεψε *auertit [sese.]* de quo verbo diximus suprà, 3.26. ¶ *Tradidit eos vt seruirent*, παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. i. Eos à spiritu desertos, tradidit Satanæ & peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. ¶ *Exercitui cæli*, τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasm. *Militiæ cæli:* de qua diximus Luc.2.13. Vocat tamen hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deut.17.3. ¶ *Prophetarum*, τῶν προφητῶν. Vide Mar.1.2. ¶ *Et oblationes*, καὶ θυσίας. Heb. מנחה [minchah.] Ideo oblationes potius cõuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας, quæ ab Hebræis dicuntur זבחים [zebachim,] vt diximus Marci 12.33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה [minchah] etiam Marci 9.49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus.

43 *Imò baiulastis*, καὶ ἀνελάβετε. Heb. ונשאתם [vnesathem.] id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1.Reg.2.26. Idem ergo valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρειν, & ו [vau] positum est pro aduersatiua. Vulgara & Erasmus, *Suscepistis*, perperam. Quidam per futurum cõuertunt: quos si sequamur, cõuertemus potius, *Baiulabitis igitur*. Sed repugnãt Hebræa,

& Græci

& Græci omnes codices. Orta verò hæc ſcriptura ex eo videtur, quòd iſraelitæ nihil tale in deſerto, & aliquot poſt ſeculis, feciſſe legantur. Sed propterea nihil fuit hîc mutandum. Nec enim quicquid hîc dicitur referendum eſt ad tempus illud peregrinationis in deſerto. Sed Dominus per prophetam primùm reprehendit populi hypocriſin, qui nonniſi ſimulate Deum verum coluerint in deſerto, quod illis etiam exprobratur Pſalm. 95, & 106. & poſtea ſubiicit tandem eos in apertam idolomaniam erupiſſe.

¶ *Tabernaculum Moloch*, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum linguâ ſua loquentem certum eſt ipſa Prophetæ verba citaſſe. At Lucas Græcè ſcribens Græcam editionem ſequutus eſt: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc teſtimonio plurimùm variare: ſed ita tamen vt verba quidem diuerſa ſint, ſententia prorſus ſit eadem. Non eſt ergo quòd hac varietate quiſquã offendatur, quam ego ſigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebr. סכות מלכבם [*ſichchoth malchchechem*] id eſt, Siccuth regem veſtrum (eſt enim Siccuth idoli nomen) Græci legerũt סוכות מלכבם [*ſuchchoth malchchechem*] id eſt, tabernaculum Moloch veſtro: quanuis pronomen hîc ſit prætermiſſum. ¶ *Et ſidus Dei veſtri Remphan, & figuras quas feciſtis*, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica ſic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם [*veet chijun tſilmechem chobab elohechem aſcher haſithem lachem*,] id eſt, *Et Chiiun imaginem veſtram, ſtellam deorum veſtrorum quos feciſtis vobis.* Apparet igitur in Græcis perturbatum eſſe ordinem, vt qui priore loco legerint כוכב אלהיכם [*chobab eloechem*,] id eſt, ſtellam deorum veſtrorum: deinde pro Chijun (quod nomen eſt idoli) ſubiectum fuiſſe aliud nomen, in quo etiam ſcribendo plurimùm variant codices, quum alij Ῥεμφάν, alij Ῥαφάν, alij Ῥαμφάν, alij Ῥεφάν, (vt Syrus & Arabs interpretes & Iuſtinus hunc locum citans) alij Ῥαφάν, alij denique Ῥεφᾶ ſcribant, vt corruptum eſſe hoc ſaltem nomen facilè appareat. Poſtremò צלמיכם [*tſalmechem*,] pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id eſt imagines ſeu figuras veſtras, coniunxerunt cum verbo עשיתם [*haſithem*,] id eſt ἐποιήσατε, feciſtis, prætermiſſo pronomine לכם [*lachem*,] cuius demum loco ſubſtituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: niſi hoc fortaſſis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, poſtea in contextum irrepſit. Id autem ita eſſe apparet ex Iuſtino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locum citans legit, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet, ad nomen illud Remphan, fortaſſe ſcribẽdum fuerit Ῥεφᾶ, id eſt רפא [*repha*,] quo nomine nemo neſcit Gigantes ſignificari. Nã extra cõtrouerſiam eſt gigantea forma ſolitum fuiſſe pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare conſueuiſſe Chonem obſeruat Lilius in hiſtoria Deorum ex Antiocho quodam Xenophanis: vt veriſimile videri poſſit, quum inter Chon & Chiiun non magnum ſit diſcrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque ſint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptij vocarunt Chon, Iudæos à gigantea forma & magnitudine רפא [*repha*] vocaſſe, quod ſequutus ſit Græcus interpres. Quid ſi verò potius mendoſè ſcriptũ eſt Ῥεμφάν pro Ῥεμμών, quod idolum à Syris adoratum fuiſſe ſcribitur 2. Reg. 5. 18? Iunius noſter vult vrbẽ fuiſſe in Ammonitarũ finibus, Rophon vocatã à Ioſepho lib. Antiq. 12, c. 12. cuius vetus appellatio fuerit Kijun. Ego in meo codice Ioſephi non Rophon, ſed Raphan lego, 1. Macab. 5. 37, quam videtur Plinius Raphanam vocare lib. 5. c. 18, Sed & aliam quandam Gazæ vicinam vrbem Raphæam appellat Sed auctorem vetuſtioris illius appellationis adhuc requiro. ¶ *Ad Babylonis fines*, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשך [*Mehaleah ledamaſchech*] & Iuſtinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, *vltra Damaſcum*, vt habet etiam Græca verſio. Sed eadem manet ſententia. Significatur enim captiuitas illa qua populus etiam ex regione quæ trãs Damaſcũ eſt, procul, nempe in Babyloniã vſque fuit ſummotus. Nec poſſum hîc aliter interpretari Prophetæ verba מהלאה [*Mehaleah*] ac proin e ἐπέκεινα non ſignificabit *Trãs* ſed ipſam Babyloniam cũ vicinis populis, vt hæc vox etiã apud idoneos ſcriptores Græcos vſurpatur. Sed & in illo meo vetuſtiſſimo codice pro ἐπέκεινα ſcribitur, quanuis fugiẽtibus literis, ἐπὶ τὰ μέρη, quod eſt fortaſſis illius interpretatio. *

Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῇ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.	44	"Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, prout præceperat‖is qui dixerat Moſi vt faceret illud ſecundum exemplar quod viderat.	44	*Tabernaculum teſtimonij fuit patribus noſtris in deſerto, ſicut diſpoſuit illis Deus, loquens ad Moyſen, vt faceret illud ſecundum formam quam viderat.*	Exod. 25. 40. heb. 8. 5.
Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἐξῶσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.	45	‖Quod etiam "acceptum introduxerunt patres noſtri cum Ieſu "in ipſa occupatione Gentium, quas expulit Deus "à conſpectu patrum noſtrorum, ‖ vſque ad dies Dauid.	45	*Quod & induxerunt ſuſcipientes patres noſtri cum Ieſu in poſſeſſionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum noſtrorum, vſque in diebus Dauid.*	Ioſue 3. 14. 2. Reg. 2. 16. pſal. 13. 3.
Ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.	46	"Qui nactus eſt gratiam apud Deum, petiitque vt nanciſceretur tabernaculum Deo Iacob.	46	*Qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.*	
Σολομῶν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.	47	‖Solomon autem ædificauit ei ædem.	47	*Salomon autem ædificauit illi domum.*	3. Reg. 6. 1. paral. 17. 12.
Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις	48	‖Sed Excelſiſſimus ille in ma-	48	*Sed nõ Excelſus in ma-*	Infrà 17. 24.

44 *Tabernaculum teſtimonij*, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes ſolent exprimere quod Hebr. dicitur אוהל מועד [*ohel mohed*] id eſt tabernaculum condictionis, ſiue vt aliis placuit vertere, *tentorium Conuentus*, in quo videlicet ſolebant Iſraelitæ conuenire: ſicut non prorſus diſſimili ratione hodie Chriſtianorum templa vulgò ſolent Eccleſiæ, id eſt congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד [*hod*] ſignificationem ſequuti. *

45 *Acceptum*, διαδεξάμενοι. Id eſt per manus traditum. Nam διαδοχὴν id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus ſucceſſionis ad nos deueniunt. Eraſmus, *Qui ſucceſſerunt*: quæ interpretatio mihi non ſatis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque eſt actiuum.

* ¶ *In ipſa occupatione*, ἐν τῇ κατασχέσει. id eſt quum inciperent obtinere. Sic enim malo hanc vocem accipere, quàm μετωνυμικῶς pro ipſa quæ obtinetur terra, & ἐν pro εἰς.

¶ *A conſpectu patrum noſtrorum*, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Hebræis מלפני אבותיכם [*miliphne abothechem*,] id eſt, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus noſtris cederent harum regionum poſſeſſione. perinde enim loquitur acſi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuiſſet, vt in vacuam hoſtibus poſſeſſionem mitterentur: quod etiam præſtitit, ſicuti ſe facturum promiſerat Exodi 23, verſu 28, & Ioſue 24. v. 12, & Dauid agnoſcit Pſal. 44. 4, & exprobrat illis Eſaias mirifica antitheſi cap. 17. v. 9. Hæc igitur vis eſt huius Hebraiſmi, quem fœdè corrupit Caſtellio, quum interpretaretur, *Eorum cauſa*.

46 *Qui nactus eſt gratiam*, ὃς εὗρε χάριν. Vide Lucam cap. 1. verſ. 30.

ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

Esa.66 1. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;

Iere.9.26. ezec.44 9 Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς.

Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

Exod 19.1 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ᾽ αὐτόν.

Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ᾽ αὐτόν.

Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

nufactis templis ¨non habitat, sicut Propheta dicit,

49 ‖Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedũ meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51 ‖Duri ceruice & ¨incircuncisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, ¨*ita* & vos.

52 Quem Prophetarum nõ sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænũtiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

53 ‖Qui accepistis legem ¨per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

54 Audientes autem hæc, findebantur cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.

55 Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cælũ oculis vidit ¨gloriam Dei, & Iesum ¨adstãtem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cælos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

57 Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerũt aures suas, & irruerunt cõcorditer in eum.

58 Et eiectum eum ¨extra vrbem, lapidabant: ¨testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes ¨adolescentis qui vocabatur Saulus.

nufactis habitat, sicut Propheta dicit,

49 *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ est?*

50 *Nónne manus mea fecit hæc omnia?*

51 *Dura ceruice, & incircuncisis cordibus & auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri, & vos.*

52 *Quem Prophetarum nõ sunt persequuti patres vestri? & occiderunt eos qui pronuntiabant de aduentu Iusti, cuius vos nũc proditores & homicidæ fuistis.*

53 *Qui accepistis Legem in dispositione Angelorum, & non custodistis.*

54 *Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis & stridebant dentibus in eum.*

55 *Quum autẽ esset plenus Spiritu sancto, intendens in cælum, vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.*

56 *Et ait, Ecce video cælos apertos, & Filium hominis stantem à dextris Dei.*

57 *Exclamantes autem voce magna, continuerũt aures suas & impetum fecerunt vnanimiter in eũ.*

58 *Et eiicientes eum extra ciuitatem, lapidabant: & testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.*

---

48 *Non habitat*, οὐ κατοικεῖ. Similem metathesin particulæ negantis vnam & alteram obseruauimus in Iohanne: quam nisi obserues, anantapodoton esse videbitur vbi nusquam est.

51 *Incircuncisi corde & auribus*, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere testamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quã Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa symbolum erat Inde factum vt duas Iudæorum species idem constituerit, Rom.2.28 & 29: quæ nisi obserues, non possis intelligere quid illud sit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendit, id est, cur incircuncisi corde dicantur qui in naturę corruptæ vitiis adhuc hærent demersi, & incircuncisi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem sustinent, quales quidẽ omnes sumus natura. ¶ [*Ita*] *& vos*, καὶ ὑμεῖς. Hæc certè videntur redundare, neque leguntur in multis antiquis Latinis codicibus.

53 *Per dispositionem Angelorum*, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. id est, Angelorum ministerio. Nam mihi videtur διαταγὴ vsurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Hebr.1.14. quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipsius Legis auctores, quum internuntij duntaxat fuerint, & adhibiti testes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum est quod ait Apostolus, Gal.3.c.19, Legem per Angelos fuisse ordinatam: qui locus istum optimè explicat. Augustinus aliquoties hæc citans, interpretatur, *In edictu*, quasi διαταγὴ & διάταγμα seu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum esse impropriam. Syrus & Arabs legerunt singulari numero τοῦ ἀγγέλου, *Angeli illius*, nempe Christi, vt missi à Patre internuntij. Malim ego tamen receptam lectionem sequi.

55 *Gloriam Dei*, δόξαν Θεοῦ. Id est, gloriosum Deũ, quatenus quidem humanis oculis cerni potest: Vide Luc.2.9. ¶ *Astantem*, ἑστῶτα. Id est παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hìc dicatur stare qui alibi dicitur sedere: de quo aliquid diximus Luc.18.13.

58 *Extra vrbem*, ἔξω τῆς πόλεως. Vide Hebr.13,12. *

¶ *Testes autem*, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt testes lapidationem auspicarentur, Deut.17.v.7. Quanuis igitur omnia ista per tumultum sint facta, & quidem violata pręsidis prouinciæ auctoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis diuinæ præscripto. Iosephus lib. 20. cap. 8. narrat simili audacia, procurante Iudæam Albino Festi successore, Ananiam Pontificem curasse lapidandum Iacobum fratrem Domini, cuius facinoris causa fuerit Pontificatus ipsi abrogatus & ad Iesum quendam translatus.

¶ *Adolescentis*, νεανίου. Meus vetustissimus codex addit τινός, id est *cuiusdam*, adstipulante quoque Syra & Arabica interpretatione, quam scripturam germanam esse arbitror, ex Deut.33.2.

60 Ne

59 Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

60 Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η.

1 ΣΑΥ̃λος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

2 Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποιήσαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

3 Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

4 Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

5 Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

6 Προσεῖχόν δὲ οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδόν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

7 Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

59 Lapidarunt igitur Stephanū, inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meū.

60 Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset obdormiuit.

CAP. VIII.

1 SAulus autem vltrò cōsenserat in necem eius. Orta est verò illo die persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ *erat* Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Extulerunt autem vnà Stephanū viri religiosi, fecerúntque planctum magnum super eum.

3 Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & tractos viros ac mulieres tradebat in custodiam *coniiciendos*.

4 At qui dispersi fuerant peragrabant *regionem*, euāgelizantes sermonem *Dei*.

5 Philippus verò quum deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes & vidētes signa quæ edebat.

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multique paralytici & claudi sanati sunt.

59 *Et lapidabant Stephanū inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meum.*

60 *Positis autē genibus clamauit voce magna, Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.*

CAP. VIII.

1 *SAulus autē erat consentiēs neci eius. Facta est autem in illa die persequutio magna in Ecclesia quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudeæ & Samariæ, præter Apostolos.*

2 *Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnū super eum.*

3 *Saulus autē deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.*

4 *Igitur qui dispersi erant perirансibant euangelizātes Verbum.*

5 *Philippus autem descēdens in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.*

6 *Intendebant autē turbæ ĳs quæ à Philippo dicebantur, vnanimiter audiētes, & videntes signa quæ faciebat.*

7 *Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.*

60 *Ne statuas* μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo significari puto firmam ac perennem (vt ita dicam) peccati imputationem coram Deo, sicut contra dicūtur deleri ac remitti peccata quæ condonantur. ¶ *Obdormiuit*, ἐκοιμήθη. Id est, Mortuus est. Vide 1. Thess. 4. cap. 13. In quibusdam Latinis codicibus additur *in Domino*, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

1 *Saulus autem*, Σαῦλος δὲ. Videntur omnino ista rectius finire septimum caput, quam octauum inchoare. ¶ *Vltro consenserat*, ἦν συνευδοκῶν. Vulgata, *Erat consentiens.* Ego addidi particulam vltrò, admonitus a Syro & Arabe interpretibus qui propriam verbi εὐδοκεῖν significationem eruditè obseruantes, φιλοφρονητικῶς illud converterunt. Est enim quidam etiam vi aut metu extortus consensus.

2 *Extulerunt autem vnà*, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirū in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulgata & Erasmus, *Curauerunt*; quod nimium late patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hic mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Cæterum aut ego prorsus fallor, aut minime repudiādum est quod est in meo vetustissimo codice, qui sic ista connectit cum præcedente versiculo, πλὴν τῶν ἀποστόλων, οἳ ἔμειναν ἐν Ἱερουσαλήμ, συνεκόμισάν τε τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Id est, *præter Apostolos qui manserunt in Ierusalem, & comportarunt* (vt habet vetustissima Latina editio in eodem meo codice illi Græcæ opposita) *Stephanum viri timorati*. Est autē propria notatio verbi κομίζειν diligenter obseruanda, qua significatur insignis fides & constantia non tantùm Apostolorum, qui nihilominus Ecclesiam minime deseruerunt, sed etiam eorum qui proculdubio consciis Apostolis, Stephanum quem vel attigisse piaculum erat Iudæis, suis ipsorum humeris exportatum, nihil rabidos illos audacissimos & potentissimos carnifices veriti, aperto & manifesto cum planctu sepeliuerunt. ¶ *Religiosi*, εὐλαβεῖς. Vulgata barbarè, *Timorati*. Vide Luc. 2. 25.

3 *Tradebat*, παρεδίδου, scilicet Magistratibus, quorum postea mandato in carceres coniiciantur. Nam ipse quidem prehensionis ius non habebat nisi vt ex Magistratus mandato.

5 *In vrbem Samariæ*, εἰς πόλιν Σαμαρείας. id est, *in vrbem Samariam*. Virgil. *Hic tamen ille vrbem Pataui, sedésque locauit Teucrorum*. Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quum paulo post addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quam vrbes. Dedit autem hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1. cap. 6.

6 *Audientes*, ἐν τῷ ἀκούειν. Hæc est Hebræa periphrasis gerundi modi.

7 *Spiritus enim impuri*, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. ideo conuertit, *Multi enim eorum qui habebant*, & paulo post ἐξήρχοντο, *exibant*. Est autē omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτά,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, *Spiritus enim impuri multorum qui eos habebant, clamantes magna voce, egrediebantur*. Erasmus autem præpositionem ἐξ cum πολλῶν coniunxit, & τῶν ἐχόντων [αὐτά] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, *Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant*. quem sum sequutus. ¶ *Multique*, πολλοὶ δὲ. Syrus & Arabs legerunt, καὶ ἄλλοι, *& alĳ*.

8 Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.
9 Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμον προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.
10 Ὧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.
11 Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.
12 Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.
13 Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.
14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.
15 Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.
16 (Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ᾽ οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)
17 Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ᾽ αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.
18 Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.
19 Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.
20 Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν

8 Et gaudium magnum extitit in illa vrbe.
9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ ¨ obstupefecerat, dicens se esse quempiã magnũ.
10 Quem ¨attendebant omnes à minimo vsque ad maximum dicentes, Iste est potẽtia illa Dei magna.
11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tẽpore magicis artib. eos obstupefecerat.
12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei ¨& nomẽ Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.
13 Simon verò & ipse ¨credidit: & baptizatus ¨perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, ¨obstupefiebat.
14 Quum autem audissent Apostoli qui erãt Hierosolymis, Samariam recepisse sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.
15 Qui quum descẽdissent, precati sunt pro eis vt acciperent ¨Spiritum sanctum.
16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomen Iesu)
17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.
18 Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorũ dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias.
19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.
20 Petrus autem dixit ei, Pecunia tua tecum ¨pereat, ¨qui do-

8 *Factum est ergo gaudiũ magnum in illa ciuitate.*
9 *Vir autem quidã nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.*
10 *Cui auscultabãt omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Hic est virtus Dei quæ vocatur magna.*
11 *Attendebant autem eũ, propter quod multo tẽpore magiis suis dementasset eos.*
12 *Quum verò credidissent Philippo euangelizanti de regno Dei & nomini Iesu Christi, baptizabantur viri & mulieres.*
13 *Tunc Simõ & ipse credidit: & quũ baptizatus esset adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.*
14 *Quum autem audissent Apostoli qui erant in Ierosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei miserunt ad eos Petrum & Iohannem.*
15 *Qui quum venissent, orauerunt pro ipsis, vt acciperẽt Spiritum sanctum.*
16 *(Nõdum enim in quẽquam illorum superuenerat, sed baptizati tantum erãt in nomine Domini Iesu)*
17 *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.*
18 *Quum vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam,*
19 *Dicens, Date & mihi hanc potestatem, vt cuicũque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*
20 *Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniã*

9 *Et obstupefecerat*, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amentes, toti essent illi addicti. Vulgata, *Seducens*: id est ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Erasmus Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 *Attendebant*, προσεῖχον. Erasmus, *Auscultabant*, non satis expressé. Supra verò versic. 6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiens, προσεῖχον rectè conuertit *Attẽdebant*, quod Erasmus malè mutauit in *Auscultabant*.

12 *Et nomen*, καὶ τοῦ ὀνόματος. Syrus & Arabs legerunt ἐν τῷ ὀνόματι, *In nomine*. Vulg. verò neglexit articulum τοῦ, & fortasse legit τὸ, vt solet à Luca sæpe quadam pleonasmi specie vsurpari.

13 *Credidit*, ἐπίστευσε. Fide videlicet historica, & quæ leuiter animum tangeret, ideóque fuit πρόσκαιρος. ¶ *Perdurabat apud Philippum*, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulgata & Erasmus, *Adhærebat*, προσεκολλᾶτο. Vide Mar. 3. 9. ¶ *Obstupefiebat*, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar. 2. 12.

15 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat eos præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. Distinguendum enim est donum remissionis peccatorum omnibus in baptismo oblatum, à dono signorum. Sunt autem proculdubio missi Petrus & Iohannes à cæteris Apostolis, partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica auctoritate Ecclesiam constituerent.

20 *Pereat*, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון [*iehi laabaddon*,] id est vt ad verbum interpretantur Vulgata & Erasmus, *Sit in perditionem*. ¶ *Qui existimaris*, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Erasmus, *Quoniam existimasti*. Vide Iohannem cap. 2. versu 18.

¶ *Acq* ith

δωρεὰν τοῦ Θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

21 Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

22 Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

23 Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

24 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ᾽ ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

25 Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

26 Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

num Dei existimaris pecuniis ⁚acquiri.

21 Non est tibi pars neque sors ⁚in hoc negotio: cor enim tuum non est ⁚ rectum in Dei conspectu.

22 Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, ⁚si fortè remittatur tibi ⁚ machinatio cordis tui.

23 Video enim te ⁚in felle amarissimo ⁚ & nexu iniustitiæ positum.

24 Respondés autem Simon dixit, Deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

25 Illi igitur testificati & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, ⁚ & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

26 Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicés, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Ierusalem descendit Gazam: ⁚quæ *via* est deserta.

donum Dei existimasti pecunia possideri.

21 *Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum non est rectum coram Deo.*

22 *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.*

23 *In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te esse.*

24 *Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum, vt nihil veniat super me horum quæ dixistis.*

25 *Et illi quidem testificati & loquuti verbum Domini, redibant Ierosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.*

26 *Angelus autem Domini loquutus est ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ descendit ab Ierusalem in Gazam: hæc est deserta.*

* ¶ *Acquiri*, κτᾶσθαι. Id est, tibi visus es acquirere. Vox enim κτᾶσθαι passiuè accipi potest. Vulgata, *Possideri*, impropriè, hoc quidem loco. Nec enim possidentes emimus, sed empta possidemus. & propriè κτᾶσθαι de acquisitione dicitur. Demosth. πολὺ ῥᾷον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν. Idem error admissus est in eadem voce supra 1.18.

21 *In hoc negotio*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. vel (vt Vulg.) *In hoc sermone*, i. in ista doctrina quam annuntiamus. Erasmus, *In hac ratione*: quod mihi videtur obscurum. דבר [*dabar*] autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. ¶ *Rectum in Dei conspectu*, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Id est, verè rectum & sine simulatione. Vide Luc. 1.6.

* 22 *Si fortè*, εἰ ἄρα. Heb. אולי [*Hulai*] vt Gen. 18.24. quæ particula dubitationé quidem designat, sed cum spe coniunctam sicut è contrario פן [*phen*] est malè ominantis, vt * Gen. 3.22. id est μήποτε. ¶ *Machinatio*, ἡ ἐπίνοια. Vulgata & Erasmus, *cogitatio*, nimium dilutè. Certum enim est hic significari vafrum illud Simonis commentum, abuti ad ambitionem & quæstum Dei donis cogitantis, & Apostolos ex suo ingenio æstimantis: & ἐπίνοια prorsus hîc respódet Hebrææ voci זמם [*zamam*.]

23 *In felle amarissimo*, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut. 29.18. & fel amaritudinis (id est, amarissimum) vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem vocabulum ראש [*rosch*,] & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenum, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel consciétiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicendi genus, Esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tádem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic, In felle esse, multo est vehementius dictum quàm Fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal. 51. 7, se in iniquitate natum & in peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh. 9. 34. ipsum totũ natũ esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulũ, in carne esse & in Spiritu. quorũ dictorum emphasis nõ intelligitur nisi hunc Hebraismũ integrũ seruaris. Castellio verò eadẽ audacia vsus in his explicandis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, *Nam tibi acerbam imminere bilem video*: quasi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, i. illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis. ¶ *Et nexu iniustitiæ*. καὶ σύνδεσμον ἀδικίας i. iniquitatis vinculis ac laqueis irretitũ, sicut etiã loquitur Paulus 1. Tim. 2. 26. Sicut autẽ peccata vocãtur Chald. חובין [*chobin*,] i. debita: sic etiã totũ hoc dicendi genus à creditorũ sæuitia ac crudelitate sumitur, quam Iudæis exprobrans Dominus Esa. 58.6, iubet aperiri חרצובות רשע [*chartsubboth resch*] i. colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus trãslatitiè hîc vsurpat. Neq; enim tã arcta sunt vlla vincula, neq; tã molestus est vllus creditor, atque malæ cõsciẽtiæ testimoniũ.

25 *Et multis vicis*, πολλάς τε κώμας. Vulg. *Et multis regionibus*, πολλάς τε χώρας. Vide Luc. 21. 21. & de verbo Euangelisandi. Heb. 4. 2.

26 *Quæ est deserta*, αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, alteram nouam: ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quòd non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris auctoritate confirmatum. Quanuis enim ab Alexandro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen mox instauratam nec impotentem fuisse liquet ex eo quòd aliquot pòst seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit magnis viribus expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè cõmemorat Iosephus lib. Antiq. 13 cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, verã esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filij Constantij nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani vsque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quũ igitur à Iuliani temporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tanto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Desertam tamen fuisse Gazam quo tempore Lucas hæc scribebat fateor. Testatur enim hoc Strabo qui sub Tiberio floruit. Sed in eo tamen deceptus quòd ab Alexandri Magni temporibus desertam mansisse putat. Fuerit igitur deserta. Non video tamen causam cur quum vnica esset Gaza, Philippum admoneri oportuerit deser-

tam esse, quum hoc sit omnino ad Alexandri Iannæi tempora referendum, vt Iosephus loco antea citato declarat. Itaque de ipsa via hoc dictum accipiendum est cum Syro & Arabe interpretibus: quæ via non admodum trita fuerit propter intercurrentes Casij montis solitudines, vt Strabo quoque lib.16. scribit. Huius tamen itineris admoneri Philippum necesse fuit, alioquin communem & magis tritam alteram viam ingressurum.

---

27 Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

28 Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

29 Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

30 Προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

31 Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

32 Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. (Esa.53.7)

33 Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐ-

27 Is igitur surgens profectus est: & ecce ¨ quidam Æthiops eunuchus, ¨dynastes ¨Candaces reginæ Æthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, ¨venerat Hierosolymam adoraturus:

28 Reuertebatur sedens in curru suo, legebátque Esaiam Prophetam.

29 Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & ¨proximè adiungitor ad currum istum.

30 Accurrens autem Philippus audiuit eum legentem Esaiam prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

31 At ille ait, Qui enim possim, nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

32 ¨Locus autem Scripturæ quē legebat, hic erat, ‖Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

33 ¨In ipsius deiectione iudi-

27 *Et surgens abijt: & ecce vir Æthiops eunuchus, potens Candaces reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas eius, venerat adorare in Ierusalē:*

28 *Et reuertebatur sedens super currum suum, legénsque Esaiam Prophetam.*

29 *Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum.*

30 *Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis?*

31 *Qui ait, Et quomodo possum, si non aliquis ostēderit mihi? Rogauítque Philippum vt ascenderet, & sederet secum.*

32 *Locus autem Scripturæ quem legebat, erat hic, Tanquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum.*

33 *In humilitate iudicium*

---

27 *Quidam Æthiops eunuchus*, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tanti viri nomine indignum est quod quidā annotat, virum hic dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicūtur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque cōditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verùm quidem illud est, eunuchis patere Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deuter.23.1. sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hîc aliud declarat quàm τις, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש [isch] ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties, apud Herodotum præsertim, annotauimus. neque eunuchi appellatio plerunque aliud quàm cubicularium declarat. ¶ *Dynastes*, δυνάστης. Vulgata, *Potens*. Erasmus, *Præfectus*. Vide Luc.1.52. ¶ *Candaces*, Κανδάκης. * Vide Plinium lib 6.cap.26. ¶ *Venerat*, ἐληλύθει. Sic rectè vetus noster interpres, expuncto relatiuo ὃς, quod in nostro quoque vetustissimo codice deest. Alioqui hiat cōstructio. vel post ἰδοὺ Ecce, subaudiendum erit συνάντησεν αὐτῷ, *occurrit ei*, vt legit Syrus interpres & Arabs.

* 29 *Proximè adiungitor*, κολλήθητι. Ita videlicet vt cum illo colloqui possis: quo mandato fretus Philippus currum etiam conscendere, & Eunucho assidere rogatus non dubitauit. Sic accipitur hæc vox infra 9,26. Sed paulo aliter, & in malam partem suprà 5,13.

32 *Locus autem*, ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quanuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentum libri quod vocant, id est, summam eorum quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis comprehensam, περὶ τὸ περιέχειν: tamē quum Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostēdit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה [paraschah] id est sectionem, barbari vulgò Passum Scripturæ vocant, Latini scriptores Locum. Sic enim Terentius, *—cum Plautus locum Reliquit integrum: eum hic locum sumpsit sibi in Adelphos*. Sic Cicero 2. De legibus, *Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expressit Scipio*. Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, quòd fortassis inter Græcos Iudæos hebraissantes vocabulum Hebræum פרשה [paraschah] in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה [paraschah] & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Mat.5.26. Et Syrus pro περιοχὴ habet פסוקא [pasuca.] Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχὴ, quum propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis comprehensam, & à reliquis distinctam.

33 *In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Syrus & Arabs istud ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, adiungunt fini præcedentis versiculi. Hebr. veritas habet מעוצר וממשפט לוקח [mehotser vmimmischppat lukkach,] quæ sic interpretor, *E claustro & iudicio assumptus est*. Vocat autem claustrum (vt opinor) sepulchrum, ipsáque adeo mortis vincula. Nam עוצר [hotser] retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro supplicio quo affectus est, & miserabili conditione quam subiit Christus, nostri causa, Patris iram sustinens. Inde igitur sublatus est, ruptis mortis vinculis, vt suprà dixit Petrus 2.24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deesse. quòd si pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσεως, prorsus responderet Hebræis, & ἡ pro καὶ facilè potuit non tantùm scribi, sed etiam ab interprete hoc loco vsurpari. Pro claustro verò siue carcere verterunt Græci ταπεινώσει, vt melius appareret antithesis verbi ἤρθη, neque id incommodè, si sententiam spectes. Tum enim planè fuit depressus, & ad inferos vsque detrusus, quum in vmbra mortis & sepulchri tenebris clausus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copiosius sunt explicata. certè, vt varient verba, idem tamen sensus manet, etiamsi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim sublatum est iudicium quum ex ipso iudicio saluus euasit.

¶ Seculum

¶ *Seculum autem eius*, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Heb. דורו [*doro*] id est, quandiu æuũ ipsius sit duraturum. Nã (vt ait Paulus Rom. 6. 9.) Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi nõ amplius dominatur. Ingressus enim est regnũ illud cuius nõ erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autẽ דור [*dor*] Hebræis quod Latini seculum aut ætatem vocãt. Itaque magis etiã propria est ista interpretatio quàm si de ipsius Christi progenie (id est de Ecclesia) accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem esse non diffitear: siquidem vnà cum ipso in cælestibus considemus. quæ omnia doctissimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipsorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Christi vel diuino & æterno, vel humano ortu, in huius loci explanatione differerent. Nam ista οὐδὲν πρὸς ἔπος.

τοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

34 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

35 Ἀνοίξας δὲ ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

36 Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καί φησιν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37 Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

38 Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος· ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θ.

1 Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ.

---

cium eius sublatum est: seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Respondẽs autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, En aquam: quid prohibet me baptizari?

37 Dixit verò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, Credo Iesum Christum esse Filium illum Dei.

38 Iussitque sisti currum: ac descenderunt ambo in illam aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum eunuchus. Pergebat enim in via sua, gaudens.

40 Philippus autem inuentus est Azoti: & peragrans *regionem* euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

CAP. IX.

1 SAulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum.

---

eius sublatum est: generationem eius quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita eius.

34 *Respondens autem eunuchus Philippo dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de aliquo alio?*

35 *Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.*

36 *Et dum irẽt per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait Eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

37 *Dicit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

38 *Et iussit stare currum: & descenderunt vterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizauit eum.*

39 *Quum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippũ, & amplius nõ vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.*

40 *Philippus autem inuentus est in Azoto: & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.*

CAP. IX.

1 *SAulus autem adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum.* Rom. 9. 3. galat. 1. 13.

---

36 *Quum verò pergerent*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hic inuenimus συζητοῦντες μετ᾽ ἀλλήλων, vnà inter se sermonem conferentes. ¶ *Quid*, τί. Quidam Latini codices habent *Quis*, τίς. sed perperam, vt ex ipsa loci sententia liquere potest.

37 *Dixit verò*, εἶπε δέ. Totum hunc versiculum comperi deesse in quinque codicibus, atque adeo in Complutensi editione, itémque in Syra & Arabica interpretatione: quem tamen absit vt expungendum putem. Continet enim perspicuam confessionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ summam, verè Apostolicis temporibus vsurpatam: & apertè declarat quid sit in nomen Christi baptizari. ¶ *Ex toto corde*, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. Id est integro & minimè simulato. ¶ *Iesum Christum esse Filium illum Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Articulus τὸν ante Ἰησοῦν declarat sic esse hanc enuntiationem construendam, quanuis reciprocari possit.

39 *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, *Spiritus sanctus illapsus est in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum*: quam lectionem Rabanus in glossa ordinaria annotauit. ¶ *Pergebat enim*, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulgata, *Ibat autem*, vt videatur pro δὲ legisse δέ. Commodissimè verò pro δὲ Syrus habet אלא ἀλλὰ *Sed*, vt etiam Rom. 15. 2. Quod si legamus δὲ significabitur Eunuchum accepto Philippo perrexisse. Denique δὲ positum pro οὖν annotauimus apud hunc nostrum Lucam. 12. 58. & apud Paulum Romanorum 6. 19. & 12. 3. & 15. 2.

40 *Inuentus est*, εὑρέθη. Erasmus, *Repertus est*. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam esse differentiam illam inter Inuenire & reperire. Respondet autem εὑρέθη hoc in loco verbo מצא [*matsa*] in coniugatione Niphal, vt hoc sit quod in vernaculo sermone dicimus *Il se trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

	Græce	Beza	Vulgata
2	Ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ.	Et petiit ab eo epistolas *perferendas* Damascum ad synagogas: vt si quos inuenisset ¨huius sectæ, tum viros tum mulieres, vinctos abduceret Hierosolymam.	*Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: vt si quos inuenisset huius viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem.*
3	Ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς τοῦ οὐρανοῦ.	Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Damasco: & repente ¨circunfudit eum vt fulgur lux è cælo.	*Et quum iter faceret, contigit vt appropinquaret Damasco: & subito circumfulsit eum lux de cælo.*
4	Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν, ἤκουσε φωνὴν λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις;	Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?	*Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?*
5	Εἶπε δέ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.	Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum ¨Iesus quem tu persequeris. ¨durum *fuerit* tibi contra stimulos calcitrare.	*Qui dixit, Qui es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.*
6	Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.	¨*Saul verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, ¨& dicetur tibi quid te oporteat facere.	*Et tremens ac stupens dixit, Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*
7	Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐννεοί, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.	Viri autē illi qui cum Saulo iter faciebāt, ¨cōstiterunt muti, audientes quidem ¨*eius* vocem, neminē autem videntes.	*Viri autem illi qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes.*

IN CAP. IX.

2 [*Perferendas*] *Damascum*, εἰς Δαμασκόν. Similis ellipsis exemplum est supra, 7.9. ¶ *Huius sectæ*, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè annotat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ' διαφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24.14. Solent enim Hebræi דרך [*derech*,] id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat. Cæterùm ex hoc loco apparet Iudæos tum Damascenos tum alios passim fuisse in suæ religionis nogotio αὐτονόμους, & Pontifici Max. obnoxios, qui ius prehensionis & verberationis habebat, vt apparet supra, 5.40. Hinc illud Pilati, *Ite vos, & secundum legem vestram ipsum damnate*: & quod scribitur de Gallione Achaiæ proconsule, infrà, 18.15.

* 3 *Circunfudit eum vt fulgur*, περιήστραψεν. Vsus sum periphrasi necessaria. Nam circunfulgendi verbum μεταβατικῶς barbarè vsurpatur.

5 *Iesus*, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiā additur infrà, 22.8. ¶ *Durum [fuerit] tibi*, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν δεσμώτῃ, οὔκουν ἔμοιγε χρώμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκτενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτόν, desunt tū in Syra tum in Arabica interpretatione, & sanè in vetustis omnibus codicibus quos inspeximus, videntur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22.10. & 26.14. Sic autem in iis legitur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ' ἀνάστηθι, *quem tu persequeris. sed age, surge*, &c. Deinde & illud obseruandum in eadem illa interpretatione vtraque, istud, *Durum est tibi*, subiici, vers. non quinto, vt in Græcis codicibus legitur, sed quarto.

* 6 [*Saul verò*] *tremēs*, τρέμων τε. Omnino legendū τρέμων δὲ Σαοὺλ. Sed & mirū est totā priorē partē huius versiculi abesse in Syra interpretatione, sed præcedenti attexi, Ἀλλὰ ἀνάστηθι, *Sed surge*. ¶ *Et dicetur*, καὶ λαληθήσεται. In duobus exēplarib⁹ scriptū legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, *& illic dicetur*.

7 *Constiterunt*, εἱστήκεισαν. i. attoniti manserunt, tanquam
* saxei. Nec enim hoc pugnat cū eo quod infrà dicitur, 26.14. vnà omnes fuisse in terrā prostratos. Alij (vt hūc nodum expediant) collapsos quidem fuisse volunt, sed postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporem hoc vocabulo significari, quum alioquin fuerint quam celerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ πορεύεσθαι, non autem τῷ καθῆσθαι, vt Mar. 10.49. Itaque additur in Arabica editione, post συνοδεύοντες, *morabantur in via*, ἐχρόνιζον ἐν τῇ ὁδῷ. ¶ *Muti*, ἐννεοί, præ stupore videlicet, vt commodè possis Gallicè * vertere, *ayans perdu la parole*. Vul. *attoniti*, ἐξεστηκότες, vt Syrus quoque, nō male, si sensum spectes. Sed illud certe rectius est, vt hui⁹ effectū. ¶ [*Eius*] *vocē*, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio cōstructionis poscere videtur vt quū paulo ante præcesserit αὐτῷ, hîc quoq; subaudiatur idē relatiuū, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quam ἐκείνου quod loquentē Christum designet, sicut in proximo versiculo, quū inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomē subauditū adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius verbo εἰσήγαγον. Erat igitur istius stuporis caussa duplex, vna, quòd repētino fulgure prostrati essent in terram: altera quòd Saulum audirēt cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 92.9. quod mihi maximè probatur. Primùm enim, si ita accipias, plana & simplex erit verborum cōstructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditā qui aderāt, Christi vero non item, quum hæc fierent vnius Sauli caussa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi, quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita hæc disponente diuina prouidentia, vt qui postea suæ gentis hominibus ista narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totā visionē ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas, & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22. 9. vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Nec enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς; sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quum hîc (vt dixi) potius subaudiatur αὐτοῦ. Adferuntur tamē aliæ etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν Intelligere, & φωνὴ Vocem declaret. Valla deprauatum hunc locum suspicatur, & legendum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

12 Et vi-

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με (Ἰησοῦς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου) ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν, ἡμέρας τινάς.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertisque oculis suis, neminem videbat: manu verò ductum eum introduxerunt Damascum.

9 Fuitque tribus diebus, non videns, & non comedit, neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quē dixit per visionem Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsensem, ecce enim precatur.

12 "Et vidit" per visionem virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos Hierosolymis.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatē à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumentum electum est mihi iste, vt portet nomen meum in conspectum Gentium, & regum & filiorum Israel.

16 Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.

17 Abiit igitur Ananias, & introiuit "domum illam, & impositis manibus, dixit, Saul frater, Dominus misit me, (Iesus *inquā*" qui visus est tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & implearis Spiritu sācto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgens baptizatus est.

19 Quúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

8 *Surrexit autem Saulus de terra: apertisque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerūt Damascum.*

9 *Et erat tribus diebus non videns, & non manducauit neque bibit.*

10 *Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*

11 *Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quære in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.*

12 *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus vt visum recipiat.*

13 *Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.*

14 *Et hic habet potestatem à principibus Sacerdotum alligandi omnes qui inuocant nomen tuū.*

15 *Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniā vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus & filiis Israël.*

16 *Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

17 *Et abiit Ananias, & introiuit in domum: & imponēs ei manus, dixit, Saule frater, Dominus misit me Iesus, (qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt videas, & implearis Spiritu sancto.*

18 *Et confestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.*

19 *Et quum accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.*

---

12 *Et vidit*, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd non videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est respōsio. Dicuntur enim hæc à Domino ipsius Sauli causa, cui alioqui Ananias erat ignotus. ¶ *Per visionem*, ἐν ὁράματι. Vulg. hoc non legit, quòd tamen habetur in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione.

15 *Instrumentum electum*, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Eras.) *organum electum*. quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, presertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, *Vas electionis*, nimium obscuré. Vide Matthæum capite 12.29.

17 *Domum illam*, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulgata & Erasmus, *In domum*, nimis obscuré. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορική. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret. ¶ *Qui visus est*, ὁ ὀφθείς. Vulg *qui apparuit*, ὃς ἐφάνη. Et sic vtitur Matth. cap. 1. & 2. verbo φαίνεσθαι. Vide infrà 26.19.

20 Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

21 Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο· καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

22 Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

23 Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

24 Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

25 Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

26 Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

27 Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

28 Καὶ ἦν μετ᾽ αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ

20 Et statim¨ in synagogis prædicauit Christum, *nempe* eum esse Filium illum Dei.

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui ¨perdidit Hierosolymis eos qui inuocabant nomen istud: & huc idcirco venit vt vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

22 Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, ¨collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

23 Expletis autem ¨multis diebus, inierunt simul Iudæi consilium illum interimendi.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

25 Acceptum igitur eum ¨discipuli nocte, per murum demiserunt, fune submissum in sporta.

26 ¨Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se ¨propius adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credétes eũ esse discipulũ.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & exposuit eis quomodo in via vidisset Dominum, ¨& quod loquutus esset ei, & quomodo Damasci¨ liberè loquutus esset in nomine Iesu.

28 ¨Versabatur ergo ¨ cum eis

20 *Et continuò ingressus, in synagogis prædicabat Iesum, quoniam hic est Filius Dei.*

21 *Stupebant autem omnes qui eum audiebant & dicebant, Nónne hic est qui expugnabat in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc ad hoc venit vt vinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?*

22 *Saulus autẽ multo magis conualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.*

23 *Quũ autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in vnum Iudæi vt eum interficerent.*

24 *Notæ autẽ factæ sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem & portas die ac nocte, vt eum interficerent.*

25 *Accipientes autẽ eum discipuli nocte, per murum demiserunt eum, submittentes in sporta.*

26 *Quũ autem venisset in Ierusalẽ, tentabat se iungere discipulis: & omnes timebãt eũ, non credentes quòd esset discipulus.*

27 *Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia loquutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu.*

28 *Et erat cũ illis intrans*

20 *In synagogis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Vulgata legit εἰσελθὼν, ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *ingressus in synagogis*.

* 21 *Perdidit*, ὁ πορθήσας, *vel populatus est*. Coniungitur enim hoc verbum etiã cum quarto casu personæ: Sophocl. ἔπερσεν δὲ κείνους αἰθέριος. Sed Perdendi verbũ mihi magis placuit, velut ab ipso græco πέρθω desumptũ. Vul. *expugnabat*: duré. Preterea plus aliquid hoc verbo significari, nẽpe euersionem, apparet ex isto Homeri versiculo Iliad. β. πρῆσαι δηΐοιο θύρετρα, … ὑφ' ἡμετέρῃσιν ἀλοῦσαι … [illegible]

22 *Collatis testimoniis demonstrãs*, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probans, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiédum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretãtur, μετ' ἐπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationẽ fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

* 23 *Multis diebus*, ἡμέραι ἱκαναί. Hebr. pro *multo tempore*, triennio videlicet, Gal. 1. 17.

25 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Hoc adhuc erat generale nomen eorũ qui postea Christiani sũt appellati. Itaq. malè à quibusdã adiectũ fuit pronomẽ *Eius* in Latinis nõnullis cod.

26 *Quum verò aduenisset*, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem intercedunt anni tres, (vt nonnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci partim in Arabia, vt narrat ipse Paulus Gal. 1. 17. & 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixi versiculo 23, *Expleto autem multo tempore*, ita vt Paulũ intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth. 12. 23: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quũ inquit Paulum post multum tẽpus, trienniũ videlicet, illic expletũ, Damasci nimirum & in vnica regione, fuisse Iudæorum insidiis petitum. ¶ *Propius adiungere*, κολλᾶσθαι. Vide suprà, 8. 29. *

27 *Et quod*, καὶ ὅτι. Fortasse rectius καὶ ὅ, τι ἐλάλησεν αὐτῷ, *& quid loquutus esset ei*. Videtur enim Barnabas totã illam historiã tenuisse, & Apostolis accuratè exposuisse. ¶ *Liberè loquutus esset*, ἐπαῤῥησιάσατο. Vulg. *Fiducialiter egerit*, barb. *

28 *Versabatur*, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nõnullis codic. deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expũcta, qui quum hũc Hebr. ignoraret, quẽ exposuimus sup. 1. 21. putauit ita significari Paulũ egressũ fuisse ex Hierusalẽ cũ Apostolis. Itaq; pro eo quod Vulg. & Eras. seruato Hebr. conuerterũt, *Intrans & exiẽs*, ego planius loqui sum conatus. ¶ *Cum eis*, μετ' αὐτῶν. i. cũ Petro & Iacobo. Eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gal. 1. 28. & 29. ex quo etiã intelligimus, ita accidisse vt eo tẽpore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios non inuisisset, vel alij ab ipsius congressu abstinuissent? At quonam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonij nomine circũferuntur, scriptoris non tantùm inepti, sed etiam planè impij ac pro-

ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quám ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibusdam typographis licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeo spargendis passim quibusuis quantumuis execrandis blasphemiis lucrum facere.

ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

29 Καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

30 Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν Ταρσόν.

31 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην οἰκοδομούμεναι. καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32 Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33 Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ ὃς ἦν παραλελυμένος.

34 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35 Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σάρωνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

36 Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται

Hierosolymis.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur, & disceptabat aduersus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habentes pacem, ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, & consolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 Factum est autem vt Petrus, dum per omnes pertransiret, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

33 Reperit autem illic quẽdam nomine Æneam, ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibiipsi. *Is* autem statim surrexit.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui conuerterunt *se* ad Dominum.

36 Ioppæ verò fuit quædã discipula nomine Tabitha, quæ, si

& exiens in Ierusalem.

29 *Et fiducialiter agẽs in nomine Domini. Loquebatur quoque gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.*

30 *Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream & dimiserunt Tarsum.*

31 *Ecclesia quidẽ per totam Iudæã & Galilæam & Samariã habebat pacẽ, & ædificabatur ambulãs in timore Domini, & cõsolatione sancti Spiritus replebatur.*

32 *Factum est autem vt Petrus, dum transiret vniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.*

33 *Inuenit autem ibi hominem quendam nomine Æneam, ab annis octo iacentem in grabato, qui erat paralyticus.*

34 *Et ait illi Petrus, Ænea, sanet te Dominus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.*

35 *Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui cõuersi sunt ad Dominum.*

36 *In Ioppe autem fuit quedã discipula nomine Tabitha, quæ interpreta-*

29 Et *liberè*, καὶ παῤῥησιαζόμενος. Vulgata rursum barbarè, *Et fiducialiter*. Erasmus, *Et cum fiducia loquens*. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multò commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. ¶ *Loquebatur ac disceptabat*, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda sunt cum participio παῤῥησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe ἦν & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gẽtibus & disputabat cum Græcis, id est, ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse aduersus Euãgelium, sed etiam tum Iudæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταί, exposuimus suprà, 6.1. & cum eis Paulum vtpote Tarsensem, seorsim & peculiariter disputasse mirum non est, eò quidẽ cupidius quòd ab his ipsis orta contentione aduersus Stephanum, nullum reperierãt magis partibus ipsorum fauentem quàm hunc ipsum Paulum, eum etiã, vt ait alicubi Epiphanius, calumniati quòd quum obtinere coniugium cum Pontif. Maximi filia non potuisset, indignatus propterea Christianismum esset amplexus: cuiusmodi multas fabulas hodie quoque idem homicida spiritus aduersus fidos Dei seruos, tum viuos, tum mortuos comminiscitur.

31 *Ædificabantur*, οἰκοδομούμεναι. Permutaui constructionem vt commodius interpretarer participium passiuum οἰκοδομούμεναι. Quum enim hæc sint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο. illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ita enim plana erit sententia, & ordo minime perturbatus.

34 *Ænea*, Αἰνέα. Aliquantulum differt huius nominis scriptura à Græco peruulgato Αἰνείας. ¶ *Sanat*, ἰᾶται. Vulgata. & Eras. *Sanet*, id est, ἰάσθω. ¶ *Et sterne tibiipsi*, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. *Et sterne tibi*, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis cognatæ significationis nomẽ in omnibus intransitiuis verbis subaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum est, sternere lectum hoc in loco videri vsurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, cuum surgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, *Tolle grabatum tuum & ambula.*

35 *Et Sarona*, καὶ τὸν Σάρωνα. Regionis non vrbis nomen, quæ ab Hebræis dicitur שרון [*scharon*,] vt Esaiæ. 33. 9. & 1. Paral. 27. 29. Vnde Sarona in recto etiam casu. Syriaca & *Saronos*, vt legit Vetus interpres: sicut à Satan, fit Satana & Satanas. Quod autem nonnulli scribunt Ἀσσάρωνα, inde factum est quòd apud Esaiam legitur השרון [*haschscharon*,] præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quòd vrbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσκάλωνα perperam scriptum sit ἀσσάρωνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hîc legitur summo omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Est autem teste Hieronymo sic vocata κατ' ἐξοχὴν campestris regio inter Taborni montem & lacum Tyberiadis à Cęsarea Ioppen vsque valde pinguis & ferax: cuius fit etiam mentio Esaiæ 65.10. ¶ *Conuerterunt* [*se*,] ἐπέστρεψαν. Vulgata, *conuersi sunt*. Vide suprà, 3.26.

36 *Tabitha*, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה [*tsebijah*,] Græci δορκάς. Latini capream, aut (vt alij censent) damam.

Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

37 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

38 Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

39 Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ᾽ αὐτῶν οὖσα ἡ Δορκάς.

40 Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθὰ, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον ἀνεκάθισε.

41 Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

42 Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ᾽ ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

43 Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

Κεφάλαιον ι.

1 Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

2 Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ.

3 Καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς, εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐννάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

interpreteris dicitur Caprea. Hæc erat ¨diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: ¨quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ¨ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum vna cum ipsis esset.

40 ¨Eiectis autem omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

41 Data autem ei manu *Petrus* erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis eam viuam ¨representauit.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

43 Factúmq; est vt dies multos maneret *Petrus* Ioppe apud Simonem quendam coriarium.

CAP. X.

1 Porro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quę vocatur Italica,

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

3 ¨Qui quũ assiduè precaretur Deum, vidit per visionem manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

ta dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.

37 *Factum est autem in diebus illis vt infirmata moreretur. Quam quum lauissent posuerunt eam in cœnaculo.*

38 *Quum autẽ propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes, Ne pigriteris venire vsque ad nos.*

39 *Exurgens autẽ Petrus venit cũ illis. Et quũ aduenisset, duxerũt illũ in cœnaculũ, & circũsteterunt illum omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.*

40 *Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro resedit.*

41 *Dans autem illi manum, erexit eam: & quum vocasset sanctos & viduas, assignauit eam viuam.*

42 *Notum autem factum est per vniuersam Ioppem: & crediderunt multi in Domino.*

43 *Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quendam coriarium.*

CAP. X.

1 *Vir autẽ quidã erat in Cæsarea, nomine Cornelius, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,*

2 *Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi.*

3 *Et deprecãs Deũ semper, is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona. Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.*

¶*Diues*, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg. & Eras. ad verbũ, *Plena.*

* 37 *Quam quum lauissent*, καὶ λούσαντες αὐτήν. Hæc ablutio inter sanctos fuit futuræ resurrectionis pignus & tessera superstitibus, quò respexit Apostolus. 1. Cor. 15. 29. Sed hũc morem postea vertit Satã in vanissimam superstitionem, tum apud Gręcos quam passim ridet Lucianus, tum apud Latinos, vnde illud Ennianum, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.*

38 *Ne cunctaretur*, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, *Ne pigraretur.* Vtitur enim etiam Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, *Ne pigriteris*, mutata etiam persona, quasi ὀκνῆσαι imperandi modo sit positum. Erasmus, *Ne grauaretur*, quasi duntaxat rogarent ne Petro graue aut molestum esset Ioppem venire. At ego existimo potiùs peti vt nulla interposita mora adesset. Neque enim videbatur ista res vllam dilationem ferre, quum iam mortua Tabitha esset sepelienda.

* 40 *Eiectis*, ἐκβαλών. Id est *exire iussis*, præceptorem suum Christum imitatus Mar. 5. 40. sed diuersam ob caussam. Nam ille quidem offensus fuit tumultuante inaniter turba, vt fieri sæpe, dicis potius caussa quàm serio consueuit in diuitum funeribus: Petrus autem contrà miseratus est istos potius, sed solitudinem quæsiuit vt eò liberius precaretur.

41 *Repræsentauit*, παρέστησεν. siue *sistit præsentem*, vel *exibuit*. Vetus interpres, *assignauit*, nescio quam lectionem sequutus. *

IN CAP. X.

3 *Qui quum precaretur*, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Alij cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 *Quid*

4 Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

6 Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστιν οἰκία παρὰ θάλασσαν· οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

7 Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

8 Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

9 Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην·

10 Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.

11 Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

12 Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

13 Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν, Ἀναστὰς Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

4 At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, "Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt "in memoriam "in Dei conspectu.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Is diuersatur apud Simonem quẽdam coriarium, cui est domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis & militem pium "ex iis qui cum ipso erant assidui:

8 Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus "in Solarium vt precaretur, circa horam sextam.

10 Factum est autem vt valde esuriret, voluitque "capere cibum: parantibus autem illis, incidit in eum "mentis excessus.

11 Conspexitque cælum apertum, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnum, quatuor "extremis "deuinctum, quod demittebatur in terram;

12 In quo erant "quæuis quadrupedia "terræ, & feræ, & "reptilia, & volucres cæli.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

4 *At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascẽderunt in memoriam in conspectu Dei.*

5 *Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonem quendam qui cognominatur Petrus.*

6 *Hic hospitatur apud Simonem quẽdam coriariũ, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.*

7 *Et quũ discessit Angelus qui loquebatur illi vocauit duos domesticos suos, & militẽ metuentem Dominum ex iis qui illi parebant:*

8 *Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.*

9 *Postera autem die iter illis faciẽtibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora vt oraret, circa horam sextam.*

10 *Et quum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis cecidit super eum mentis excessus.*

11 *Et videt cælum apertum, & descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:*

12 *In quo erãt omnia quadrupedia, & serpentia terræ & volatilia cæli.*

13 *Et facta est vox ad eum, Surge Petre, occide & manduca.*

4 *Quid est Domine?* Τί ἐστι Κύριε? Id est, *Quid me vis Domine?* Vulgata in nonnullis codicibus, *Quis es Domine?* Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium. ¶*Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Trãslatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est, in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam, siue sacrificium laudis: cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare. Falluntur autem vehementer qui Cornelium arbitrantur vera fide non fuisse præditum, quum εὐσεβὴς, & Deo tam gratas fuisse ipsius preces tam apertè dicatur. Hoc autem ipsi deerat, vt eum venisse crederet cui tanquam venturo credebat, licet carne incircuncisus. * ¶*In memoriam*, εἰς μνημόσυνον. Id est, Deus recordatus est elemosynarum tuarum. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Itaque Hebræorum idiotismo sicut Ascendere in cor dicitur id de quo cogitamus, sic etiam ascendere in memoriam id quod recordamur. Quamobrem etiam mox vers. 31, eleemosynæ dicuntur μνησθῆναι passiuè, vt etiam Apocal. 16. 19. ¶*In Dei conspectu*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. id est apud Deum, siue Deo ipsi vt passim apud Hebræos, עַל־פְּנֵי [*hal pene*] pro coram accipitur. Eorum autem quorum recordamur imago sese præsentem phantasiæ sistit.

7 *Ex iis qui cum ipso erant assidui*, τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Vulgata, *Ex iis qui illi parebant*, nempe vt milites suo Centurioni. Sed hic aliud significatur, nempe habuisse Cornelium certos ex suis militibus sibi & veræ religioni peculiariter addictos & familiares. Erasmus, *Ex iis qui adhærebant*, non satis expressè. Syrus diuersam lectionem se- * quutus habet, *quem in pratio habebat*, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος, quæ ipsa verba de alio Centurione leguntur Luc 7. 2. vt inde fortassis in hunc locum irrepserint.

9 *In Solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Vulgata, *In superiora*. Erasmus, *In superiora domus*. Vide Matth. cap. 10. 27.

10 *Capere cibum*, γεύσασθαι. Vetus interpres, *Gustare*. Erasmus, *Gustare cibum*: neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solent cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit locutio לִטְעֹם הַלֶּחֶם [*lithom hallechem*,] id est *gustare panẽ*: deinde γεύεσθαι, pro quo etiam Greci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinũ verbũ Gustare, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν. id est, Vesci ac Cibum capere. Sed & fortassis γεύσασθαι, non ineptè conuerteris Prandere. Nam (vt placet Eustathio in librum Odyss. β) τὸ ἄριστον, ἐστὶ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. ¶*Mentis excessus*, ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hîc non cõueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tẽpus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Nõ stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi secessit mẽs eius altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

11 *Extremis*, ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulgata & Eras. ad verbum *Initiis*. ¶*Deuinctum*, δεδεμένον. Hoc non legit * Vulg. neque copulam adiunctam.

12 *Quæuis quadrupedia*, πάντα τὰ τετράποδα. Hîc manifestè apparet particulã vniuersalem pro indefinita poni, vt etiam accipiẽda est 1. Tim. 2. 4. Appellatio verò quadrupedum non tam latè hîc patet atque apud Physicos, sed domestica duntaxat complectitur & quæ ad communem vsum hominum ali solẽt, vt sunt cameli, equi, canes, boues,

oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas nō rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autem Bestias conuertit, vocabulo nimium generali. Sed rectius est fortassis quod Arabs & Latinus Vet. interpr. legerūt, nulla τῶν θηρίων mētione facta, nēpe πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς. *quæuis quadrupedia & reptilia terræ*. Sed & Syrus sic habet, eo excepto quòd præponit speciebus genus. Legit enim πάντα τὰ ζῷα τετράποδα, &c. *Quæuis animalia quadrupedia*, &c. ¶ *Reptilia*, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, *serpentia*. quod mihi non displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentum nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè verò pateat nomen τῶν ἑρπετῶν (quę reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leuit. cap. 11.

14	Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.	Ait autem Petrus, Nequaquam Domine: nunquam enim edi quicquam ¨ pollutum vel impurum.	*Ait autem Petrus, Absit Domine: quia nūquam manducaui omne commune & immundum.*
15	Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.	Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ¨ne polluito.	*Et vox iterū secundò ad eū, Quod Deus purificauit, tu cōmune ne dixeris.*
16	Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.	Hoc autē factū est ter: & rursum receptum est vas in cęlum.	*Hoc autem factum est per ter: & statim receptum est vas in cælum.*
17	Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδού, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.	¨ Quum autem apud sese dubitaret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, tum ecce, viri qui missi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.	*Et dum intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, inquirentes domum Simonis, adstiterunt ad ianuam.*
18	Καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.	Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon, qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.	*Et quum vocassent, interrogabant si Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.*
19	Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδού, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.	Petro verò cogitante de visione dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.	*Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te.*
20	Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.	Surgens itaque descende, & nihil addubitans proficiscere cum eis: nam ego eos misi.	*Surge itaque & descende, & vade cū eis, nihil dubitans: quia ego misi illos.*
21	Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, εἶπεν, Ἰδού, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι᾽ ἣν πάρεστε;	Descendens ergo Petrus ad viros illos ¨ qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?	*Descendens autem Petrus ad viros, dixit Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam venistis?*
22	Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.	Ipsi verò dixerūt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deū, & ornatus testimonio totius gentis Iudæorum, ¨ diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædā audiret.	*Qui dixerūt, Cornelius centurio vir iustus & timens Deum, & testimonium habens ab vniuersa gente Iudæorū, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suā, & audire verba abs te.*
23	Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.	Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.	*Introducēs ergo eos recepit hospitio. Sequenti autē die surgēs profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.*
24	Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.	Et altero post die introierūt Cæsaream. Cornelius autē expectabat eos, cōuocatis cognatis suis & ¨ necessariis amicis.	*Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius verò expectabat illos, cōuocatis cognatis suis & necessariis amicis.*

* 14 *Pollutum vel impurum*, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. Vulgata, legit καὶ &, pro ἢ vel: male. Crescit enim oratio, & habita legis ratione, Petrus κοινὸν vocat quod alioqui per se purum, tamen aliquo casu pollutum fuisset. Impura autem siue immunda, quædam erant, per se interdicto illarum vsu. Vide Mar. 7. 2.

15 *Ne polluito*, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto, quamobrem etiam Arabs & Vetus interpres conuerterunt, *Ne cōmune dixeris*. Est enim hoc quoque genus dicēdi petitum e medio, quoties factum pro dicto ponitur, vt in illo Virgilij ex Sileno, *Tum Phaëtontiadas musco circundat amaræ Corticis, atque solo proceras erigit alnos*: id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

17 *Quum autem apud sese dubitaret*, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει. Meus vetustissimus codex habet, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, διηπόρει ὁ Πέτρος, *Vt autem in sese factus est* (id est, quum ad se rediisset, antea nimirum ἐξεστηκώς) *incertus erat Petrus*, &c. similis locutionis exemplum est infrà 13. 11.

21 *Qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio*, τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου. Totum hoc non legitur in Syra, Arabica, & vetere Latina editione, & Græco meo codice vetustissimo, nec addi necesse fuit, quum in τοὺς ἄνδρας, vis articuli sit ἀναφορική, idcirco non rectè ab eodem illo vetere Latino interprete prætermissi.

22 *Diuinitus admonitus est*, ἐχρηματίσθη. Vulg. *Responsum accepit*. Vide Matth. 2. 12. & supra, 2. 26. *

24 *Necessariis amicis*, τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Sic legitur in omnibus nostris exemplaribus. Malim tamen cum Syro interprete interponere copulam. Differunt enim inter se

Cognati,

Cognati, Neceſſarij, & Amici, ſuis quibuſdam peculiaribus notis. Sed mihi magis etiam arridet Arabs interpres qui pro φίλους legit ἁγίους, *Sanctis*. Præterquam enim quòd Neceſſariorum nomine facilè comprehenduntur amici, Cornelium certum eſt nullos temere aduocaſſe, ſed ſolos eos quos ex ſuis habebat veræ religioni aſſentientes, quanuis incircunciſos, quum iam tum diuina prouidentia, ex tenebris lucem eruens, efficiset vt permixti cum diſperſis Iudæis non pauci ex prophanis gentibus per orbem terrarum, idolatria abdicata, veram religionem amplexantes, ad audiendum Euangelium eſſent comparati.

Ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς·

Ἔφη τε πρὸς αὐτούς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

Διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδού, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ·

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχή, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρὸς σέ· σύ τε

25 Vt autem factum eſt vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 Petrus verò erexit eũ, dicens, Surge: & ego ipſe homo ſum.

27 Et colloquens cum eo, ingreſſus eſt, inuenitque multos qui conuenerant:

28 Dixitque eis, Vos ſcitis Iudæo nefas eſſe propius adiungere ſe aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus ne quem pollutum vel impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam ſine contradictione veni accerſitus. Percontor igitur quam ob cauſam me accerſiueritis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiuſquartus vſque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam ſtetit coram me, veſte ſplendida:

31 Dixitque, Corneli, exauditæ ſunt preces tuæ, & eleemoſynę tuæ in memoriam venerunt in conſpectu Dei.

32 Mitte ergo Ioppē, & accerſe Simonē qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in ædibus Simonis coriarij apud mare: qui quũ adfuerit, loquetur tibi.

33 Eodem igitur *momento* miſi

25 *Et factum eſt quum introiſſet Petrus, obuius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.*

26 *Petrus verò elevauit eum, dicens, Surge: & ego ipſe homo ſum.*

27 *Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:*

28 *Dixitque ad illos, Vos ſcitis quomodo abominatum ſit viro Iudæo cõiungi aut accedere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit Deus neminem communem aut immundum dicere hominem.*

29 *Propter quòd ſine dubitatione veni accerſitus. Interrogo ergo quam ob cauſam accerſiſtis me.*

30 *Et Cornelius ait, A nudiuſquarta die, vſque ad hanc horam orans eram hora nona in domo mea: & ecce, vir ſtetit ante me in veſte candida;*

31 *Et ait, Corneli, exaudita eſt oratio tua, & eleemoſynæ tuæ commemoratæ ſunt in conſpectu Dei.*

32 *Mitte ergo in Ioppen, & accerſe Simonē qui cognominatur Petrus: hic hoſpitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare: qui cũ venerit, loquetur tibi.*

33 *Confeſtim ergo miſi ad*

---

25 *Vt autem factum eſt*, &c. ὡς δὲ ἐγένετο. Id eſt, in ipſo ingreſſu Petri, ſiue, quum Petrus in eo eſſet vt domũ Cornelij ingrederetur, vt rectè exponunt Syrus & Arabs: ponitur enim εἰσελθεῖν pro εἰσέρχεσθαι, neque ad ingreſſum in vrbem iſta referuntur. Sunt enim hæc non palam ſed domi apud Cornelium geſta, & quidem in ipſo ædium veſtibulo, vt apparet ex verſ. 27. 28. Vulg. *Et factũ eſt*. ἐγένετο δὲ, perperam autem omnino interpretatur εἰσελθεῖν, *Quum introiſſet*, vt videatur legiſſe, εἰσελθόντος Πέτρου, quod non quadrat, quum poſtea demum dicatur introiuiſſe.

26 *Surge*, ἀνάστηθι. Num igitur Cornelius cogitauit adorationem religioſam & vni Deo debitam ad Petrum tranſferre? minimè profectò. Sed tanti ſerui Dei reuerentia perculſus, modum non tenuit. Nam merè ciuilem hanc adorationem non fuiſſe, liquet ex Petri verbis. Quid ſi verò pedes etiam voluiſſet deoſculari, num eos illi Petrus præbuiſſet?

* 28 *Propius adiungere ſe*, κολλᾶσθαι. Vide ſuprà 8. 29.

* ¶ *Ne quem pollutum*, μηδένα κοινόν. Vulgata, *communem*. Vide ſuprà verſ. 14. Sed quinam id prohibetur Petrus dicere, quum omnes impuri & polluti naſcamur? Eſt igitur quod generalius hic dicitur ad id de quo agitur reſtringendum, nempe ad communem vitæ vſum, quod ex ipſa quoque Petri oratione intelligitur.

29 *Sine contradictione*, ἀναντιῤῥήτως. Vulgata, *Sine dubitatione*, rectius (vt opinor) quàm Eraſmus, qui interpretatur *Incunctanter*. Cunctari enim negligentis eſt potius quàm hæſitantis.

30 *Nudiuſquartus*, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulgata, *A Nudiuſquarta die*, ambiguè. Nam hæc ita dici viderentur quaſi quartum iam diem Cornelius ieiunaſſet. Varia eſt autem lectio huius loci. Nam vulgata non legit νηστεύων, *ieiunans*. & pro καὶ τὴν ἐννάτην ὥραν, legit κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, *hora nona*. Syrus autem interpres omnino videtur legiſſe ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἰδοὺ, ἤμην νηστεύων, *Die ab hac quarta ad hanc vſque horam eram ieiunus*. Arabs autem legit ἤμην προσευχόμενος, *orabam*, nulla ieiunij facta mentione, & κατὰ τὴν ἐννάτην ὥραν, id eſt *hora nona*. Beda verò notat Græcos ſcriptum habuiſſe μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ προσευχόμενος ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας μέχρι τῆς ἐννάτης ὥρας, id eſt *Ad hanc vſque horam eram ieiunus, & orans ab hora ſexta vſque ad horam nonam*. Nonnulli denique codices habent ἧμαι, *ſedens*. poëticum autem eſt prorſus ἧμαι pro ὦ. ¶ *Vſque ad hanc horam*, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita eſt è medio. Neque enim horam præſentem declarat, ſed duorum diuerſorum dierum nonam: quod mox ipſe explicat. nam καὶ ponitur in epexegeſi.

31 *In memoriam venerunt*, ἐμνήσθησαν. paſſiuè: id eſt Deus recordatus eſt eleemoſynarum tuarum. Vide ſuprà verſ. 4. *

33 *Eodem igitur [momento,]* ἐξ αὐτῆς οὖν. In Græcis ſub-

auditur ὥρας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Erasmus, *Confestim*. ¶*Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vetus Latinus, itémque Syrus & Arabs interpretes legerunt σοῦ, *tuo*, adstipulante quoque meo vetustissimo Græco codice.

καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.
34 Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·
35 Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.
36 Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.
37 Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·
38 Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν

Deut. 10. 17. 2. par. 19. 12. iob. 34. 19. sapien. 6. 8. eccl. 35. 16. rom. 2. 11. galat. 2. 6. ephes. 6. 9. colos. 3. 25. 1. pet. 1. 17.

ad te: & tu bene fecisti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos in conspectu ¨Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.
34 Petrus autem ore aperto dixit, Verè comperio‖Deum ¨non accipere personam:
35 Sed in quauis gente acceptū ei esse ¨ quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.
36 ¨Quem sermonem significauit filiis Israelis annūtians pacem per Iesum Christum, ¨ qui est omnium Dominus.
37 Vos nostis ¨ quod gestum est in tota Iudęa, initio facto à Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:
38 ¨Vt Iesum Nazarenum vn-

te: & tu bene fecisti veniendo. Nunc ergo omnes nos in cōspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino.
34 *Aperiens autē Petrus os suum, dixit, In veritate cōperi quia nō est personarum acceptor Deus:*
35 *Sed in omni gente, qui timet eū, & operatur iustitiam, acceptus est illi.*
36 *Verbum misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum: hic est omnium Dominus.*
37 *Vos scitis quod factum est verbū per vniuersam Iudæam. incipiens enim à Galilea, post baptismum quod prædicauit Iohānes:*
38 *Iesum à Nazareth*

34 *Non accipere personam*, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar. 12. 14.

35 *Quemuis qui eum timeat*, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti si dicā ὁ ἄνθρωπος ἐστὶ λογικὸν ζῶον, non certum hominem designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertendum potius fuit, *Quemuis qui timeat*, quàm, *Qui timet*. Cæterùm sæpe iam annotauimus, per timorē Dei apud Hebræos vniuersum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo, (vti diserte scriptū est Heb. 11. 6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse verum Messiā, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ij omnes fuerūt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde acsi possemus bonos fructus edere antequā viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinā ex opere operato stabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in infantibus quidem adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 *Quem sermonem significauit*, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Hebr. את הדבר אשר [*Eth hadaber ascher*.] Nā vsitatū est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cū illo construitur, vt suprà 21. 42. λίθον ὃν pro ὃν λίθον. & infrà, 13. 2. εἰς τὸ ἔργον ὃ, pro εἰς ὃ ἔργον. Articulū autem τὸν respondet literæ ה in הדבר [*hadaber*,] vt significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet, nisi malimus subaudita præpositione κατὰ interpretari, *secundum eum sermonem quem misit*, &c. Hic ergo sensus est, Nūc demum reipsa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gēte, gratum esse Deo. id quod significauit Israëlitis, quum annuntiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui non vnius gētis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærēt, vt ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidē vnis Iudæis: Euangeliū verò (id est Christus ipse) potentia est Dei in salutē cuiuis credenti, Iudæo primum, deinde & Græco, Rom. 1. 16. Huc pertinet quod idē scribit Rom. 3. 19. Nunquid Iudæorum Deus tātùm? Et dirutam esse maceriam, Eph. 2. 14. Denique nunc demum fatetur Petrus se intelligere quod nuntiarāt Angeli quum dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterísque Apostolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamē qui hæc cōnectant cum verbo οἴδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis, nullus est (quē mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Prçterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et quçri posset quomodo hçc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, ipsos videlicet nosse quid annuntiarit Christus, id est, ipsum Christi officium, quum ad hoc ipsum Cornelio prçdicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentū amplius cognouisse, quàm quod de signis & miraculis per eū editis & singulari eius virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel prçsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hūc esse qui sua morte homines cum Deo reconciliasset, Cornelius cum suis, ante hūc diem nescierat, idcirco iussus ab Angelo Petrum accersere, vt eum crederet venisse, in quem vt venturum sperabat. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Sed & τὸν λόγον ὃν, i. ὃν λόγον, perinde possis interpretari ac si scriptū esset ὅτι, vel ὅπερ, *id quod*. Notum est quod sępius iā annotaui דבר [*dabar*] apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen hæc vox magis propriè videtur hoc loco vsurpari, quia de prædicatione Euangelij agitur: quod κατ' ἐξοχὴν scimus τὸν λόγον vocari. quod sequutus Syrus interpres, vertit *sermo enim is est quem misit*. Quod autem attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque sequutus est Lucas Hebræorum idiotismū, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, vt pluribus annotauimus Mar. 8. 11. & Luc. 3. 7. Hinc factum est vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est Mittere pro Significare per nuntium, eius rei causa missum. Vulg. *Verbum misit Deus*, quasi articulum ὃν nō legerit, nisi potius eum non intellectum prçteriit. ¶ *Qui est*, οὗτός ἐστιν. Demonstratiuum pronomen positū est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc. 2. 36. & 37. Item 7. 12. & supra 8. 26. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribēdum erit punctum post Χριστοῦ, id est Christi. Ita vt sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictū sit, Iste est omnium Dominus. Cur autem mihi non placeat ista per parēthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc vno versiculo triplex Hebraismus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 *Quod gestum est*, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. *Verbum quod factum est*. Erasmus, *De quo sermone fama diuulgatum fuit*. Vide Luc. 2. 15.

38 *Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus*, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicanda est, cuius exemplum aliud occurrit Rom. 12. 3. Prçterea abundat relatiuum αὐτὸν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin coguntur hîc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν per-

si neat

tineat ad verbum ἔδωκεν) vel aliquod verbum foris accersere: vt is fecit qui conuertit, *Iesum [dico] à Nazareta*. Syrus vertit, על ישוע [*hal Ieschuah*] de Iesu, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Arabs autem hoc mẽbrum superiori vers. extremo annectit. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquendi orta est ex Hebræorum cõsuetudine, apud quos vngebantur Reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum vt dicantur vngi à Deo quos ipse donis ac virtutib. imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח [*meschiah*,] quẽ Græci simili ratione vocãt Χριστὸν, i. *vnctum*.

αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ.

xerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam " Deus erat cum eo.

quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

39 "Quorum omnium quæ & in regione Iudæorũ & Hierosolymis fecit, nos testes sumus: quem " interemerunt suspensum in ligno.

39 *Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Iudæorum & Ierusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno.*

40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·

40 Hũc Deus excitauit tertio die, fecitq; vt cõspicuus fieret:

40 *Hunc Deus suscitauit tertia die, & dedit eum manifestum fieri:*

41 Οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

41 Non toti populo, sed testibus " quos ipse prius designauerat, *nimirum* nobis qui comedimus ac bibimus vnà cum eo, posteaquã resurrexit " a mortuis.

41 *Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.*

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

42 Præcepit autẽ nobis vt prædicarem' populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

42 *Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo iudex viuorum ac mortuorum.*

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

43 ‖ "Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, ‖ remissionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis quis crediderit in eum.

43 *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum.* Infrà, 15.9. Iere. 31.34. mich. 7.15.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

44 Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

44 *Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.*

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

45 Et " fideles " qui *erãt* ex circuncisione, & venerant cum Petro, obstupuerunt, quòd etiam in Gentes effusum esset donum Spiritus sancti,

45 *Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui venerãt cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.*

46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

46 Audiebãt enim eos " loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

46 *Audiebant enim illos loquẽtes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,*

* ¶ *Deus erat cum eo*, ὁ Θεὸς ἦν μετ᾽ αὐτοῦ. Nempe vt pater in filio, vt ipsemet Christus exponit Ioh. 10.37. & 38 non autem duntaxat παραστατικῶς & ἐνεργητικῶς, vt in sanctis, sicut docuit Nestorius. Vide Matth. 5.23.

39 *Quorum omnium*, πάντων ὧν. Hic quoque mutauimus collocationem quæ est in Græcis, nempe vt perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὃν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur (vt spero) quisquis nostram interpretationem cum aliis compararit. ¶ *Interemerunt*, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22.2. & supra, 5.33.

41 *Quos ipse prius designauerat*, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. *Præordinatis à Deo*. Eras. *Prius ad hoc delectis à Deo*: quas interpretationes minimè equidẽ reprehendo, sed tamen non piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat nõ esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeo præcipuũ in Ecclesia. Quãuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamẽ tacita quædã est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominũ suffragia. Sunt enim Apostoli immediate (quod aiunt) ab ipso Christo (id est a Deo) designati, vt diserte quoque expressit Lucas in hui⁹ libri procemio. Ideo quũ de surrogãdo Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquã arcano ipsius Dei iudicio: quod in aliis factum esse, nusquã legimus, nec sane (vt opinor) fieri temere debet. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Arabs legit additũ, ἡμέρας τεσσαράκοντα, 40 diebus vt etiã habet vet. cod. meus.

43 *Huic etiam omnes*, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autem optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

45 *Fideles*, πιστοὶ. Id est Christum fide amplexi. Sic enim peculiari significatione vox ista in his libris accipitur. ¶ *Qui [erant] ex circuncisione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Id est ex Iudæis, quos Petrus secum adduxerat. Orta verò tandem eorum hæresi qui Iudaismum cum Christianismo coniungendum contendebant, ij demum cœperunt hoc nomine censeri, qui hoc dogma pertinaciter tuebantur.

DIGRESSIO DE DONO LINGVARVM, ET APOSTOLICO sermone.

46 *Loquentes linguis*, λαλούντων γλώσσαις. Primùm istud * teneatur in hoc toto argumento, cuius vsus exponitur copiose 1. Cor. 14. λαλεῖν γλώσσῃ & γλώσσαις dici qui apud alios peregrino idiomate loquũtur, & cæteros quos alloquũtur

per se ignotos quod est Hebręis לעז [*lahaz*.] Etsi nihil magis inuitus facio quàm vt à quoquam dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen non possum hîc dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum donô disseruit, eiusmodi mihi videri, vt bonis doctísque omnibus meritò debeant displicere. Nam aut ego non sum assequutus quæ scribit, aut hûc tendunt omnia ipsius argumenta vt doceat sermonem Apostolorum non fuisse e Spiritu sancto, sic enim in margine annotatus est quęstionis status. Neque verò mihi quisquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, nõ de rebus ipsis. Id ego verò vt concedam, tamen hæc quæstio multo maioris est momenti quàm præ se ferat. Ecquis enim nõ videat, si semel sit constitutum ita balbutisse Apostolos, vt que scripserunt melius dici potuerint, quæ fenestra omniũ audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustra non dici, vtinam nullis exemplis possem probare. Impurus ille Origenes dum in Epistolas Pauli suam illam synecdochen inuehit, quasi obscurè loquutus sit Paulus quum nos diceret fide iustificari, quid aliud eructat quàm infandam blasphemiã, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illũ ex octauo capite Epistolę ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialem refert, vt non modò id de quo agebatur, sed etiã suum idioma videatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anãtapodotis, amphiboliis offendi, qui id vnũ videtur conatus vt Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortassis παράδοξα, sed bene habet q̃ libri extant, ex quibus siquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit. Hieronymi verò iudicium in his quidem rebus quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? liceat enim mihi, cum tanti viri pace, pro veritate παῤῥησιάζεσθαι. *Paulus*, inquit, *Græci penè sermonis fuit imperitus*. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus hoc de Paulo iudicium tulit, quod barbarè nimis & obscurè loqueretur. *Erat*, inquit, *disertior in lingua Hebræa quàm in Græca*. Hoc verò vnde didicisti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt. Necessarium scilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraissat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & scio multos in ea esse opinione. At ego hoc audeo affirmare, si vnũ Marcum & Petrum excipias, Lucam nec pauciores nec minus peregrinos Hebraismos quàm cæteros omnes habere, nec mihi credi postulo, nisi id ita esse comperiat quisquis attentè singula expenderit. Illud verò quàm ridiculum? *Dissidet*, inquit, *posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quòd in ea sit alio vsus interprete. Paulus ob id Titum desiderat quòd is esset in Græci sermonis facultate promptior* Hæc verò siquis neget, quomodo tandem probarit Hieronymus? Sed esto, an idcirco isti ita barbarè & obscurè loquuti sunt, vt sermo eorum videri non possit à Spiritu sancto profectus? Istud verò iudicium de scriptis Apostolicis vtinam nostra hæc ætas non sentiret quò tandem sit euasurum. Nam eò res iam deuenit vt non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à consuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquam obscuris, insipidis, obsoletis abhorreant: sed etiam qui Scripturam é Græco conuertunt in Latinum, aut aliud aliquod idioma, quiduis sibi in interpretando licere putent. quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio fungi non qui verbum conuertat è verbo, sed qui sententiam exprimat. Ita fit vt dum quisque iudicium suum liberè sequi mauult, quàm religiosè Spiritus sancti interpretem agere, plurima non tam conuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ nisi occurratur, næ aut ego vehementer fallor, aut intra paucos annos paulatim ipsarum quoque rerũ possessione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, sed de re omnium maximè necessaria. Audiamus igitur quid de linguarum dono sentiat Erasmus. Nempe hoc donum non fuisse perpetuum, id est, perpetuò illis non adfuisse sed quoties ita vsus postulabat: sicut, inquit, nec semper sanabant ęgrotos, nec semper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probat? *Semel*, inquit, *legimus Apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse: & huius voluminis cap.19, narrantur qui baptizati Spiritum sanctum acceperant, linguis loquuti & prophetasse*. Ad hęc ego respondeo, Verum quidem illud esse, Apostolos ita vsos fuisse Spiritus sancti donis vt vsus postulabat: sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipsis perpetuò non adfuisse? an medicus esse designet qui tum demũ medicina vtatur quum aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit necessitas? Rationem autem illam quam adfert, suprà ostendimus nulla non modò ratione, sed ne idonea quidem coniectura niti. Certè debuerat Erasmus considerare quid hoc ipso capite commemoretur, vt hoc saltem Cornelij exemplum cæteris adiungeret. Viguisse autem in Ecclesiarum ordinariis cœtibus eo tẽpore linguarum donum, vel ex istis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Corinth. 12. 13. & 14. capitibus. Subiicit deinde Erasmus quale fuisse putet donum illud linguarum in Apostolis, nempe eiusmodi vt, quum vna lingua loquerétur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etsi ex nõnullorum veterum sententia scribit, quis tamen non videt absurdissimè dici? Nam hac ratione non in ipsos Apostolos, sed in eorum auditores Spirit[us] sanctus illapsus diceretur. Quid amplius? *Nõ est*, inquit, *necesse opinor, quidquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant*. Hæc verò, quorsum tandem dicuntur? Nempe vt eò tandem deueniat, si donum illud linguę nõ semper adfuit Apostolis, ne tum quidẽ adfuisse quum scriberent: si hoc donum fuit eiusmodi non vt loquendi facultatem Apostolis adferret, sed auditores faceret illis intelligendis idoneos, frustra nos contendere, Apostolos, quod ad ipsum sermonem attinet, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? à quo præceptore Græcam linguam illi didicerunt? *Nil mirum*, inquit, *Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur*. Id verò Erasmus probet, Iudæis Gręcum idioma tam fuisse familiare vt idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. *At illud postea cum Græcis versantes didicerunt*. Discere certè potuerunt, sed quum linguarum dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christũ annuntiaturi, & disertè testetur Lucas id eos vno momento esse consequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obsecro hæc pertinacia est, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia vsu & diligentia Græcam linguam perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmissimam rationem. *Quum*, inquit, *ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industria, qui fit vt Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed iis carens incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus*. Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi vt dicam[?] Apostolos in scribendo non adhibuisse eam perspicuitatem ac integritatẽ sermonis quæ necessaria erat, & quam ipse Spiritus sanctus requirebat? Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (vt antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ auctoritate, ac proinde de totius Christianę religionis incolumitate: adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnãdis. Sic igitur potius cõstituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodata, solœcismos etiã aliquos non diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitiũ appello: qua de re postea dicam. ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc prętereà dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anãtapodata, quæ tamen nõ sunt: sed quia de rebus disserit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerũt qui ad legenda Apostolica scripta purũ, religiosum, attẽtum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fõtes adire sustinuerint, vnde isti tanquam riuuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant, clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent nõ cohærere quæ tam exacta támque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines, quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidem ego non modò non reprehendo, sed etiam non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quod fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationib. quę se prodit lenitas? quę sermonis illecebræ?

illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, soluens ex littore: quis illã absque lachrymis legerit? Quid quũ carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quũ passim tonat, quod sit diuini spiritus in Apostolica functione robur, & animi magnitudine suis suppeditãda? quum Philippenses obtestatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quę grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicam certè quod sentio, qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de verbis ac dicẽdi genere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiãtur, & fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quam ornata eloquutio, grauissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeo cur interdum etiam balbutiendum, atque adeo solœcissandum cum vulgo putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapientes, vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profecto fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erant, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia quum de iis rebus dissererent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, ne doctrinam quampiã nouam adferre viderentur. Et certe tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint, imò interdum ne exprimi quidem: vt nisi illas formulas retinuissent, noua illis interdum vocabula & noua dicendi genera comminiscenda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (vt tandem dicẽdi finẽ faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos scribi vellet quęcunque ad nostram salutem necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendum, eundem illum Deum ita esse ipsorũ linguas moderatum, vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit, imo vero cuncta sic planè, aptè & appositè dixerint, vt planius ac melius a quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultũ, id partim nostræ cęcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligentiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artiũ studia, accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Euangelij mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mensura vtamur, vt in timore ac tremore templũ illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, vt sua Scripturæ maiestas & auctoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua non est quòd Satanam aut mundi insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam superest quominus veritatis cognitio prorsus inter homines interierit.

---

47 Μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δύναταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτοις οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

48 Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

Κεφάλαιον ια.

1 Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

2 Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

3 Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

4 Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

5 Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

47 Num quis "aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

48 Iussitque eos baptizari in nomen Domini. Tunc rogauerunt eum vt *ibi* permaneret ad dies aliquot.

CAP. XI.

1 Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

2 Quũ igitur ascendisset Petrus Hierosolymã, altercati sunt cũ eo "qui *erant* ex circuncisione.

3 Dicentes, Ad viros præputiũ habentes "introisti, & vnà edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego erã in ciuitate Ioppe precans: & visum in mentis excessu vidi, *nẽpe* descendens vas quoddã, ceu linteum magnum, quod quatuor extremis demittebatur è cęlo, & ad me vsque venit.

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tunc rogauerunt eum vt maneret apud eos aliquot diebus.*

CAP. XI.

1 *Audierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.*

2 *Quum autem ascẽdisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

3 *Dicentes, Quare introisti ad viros præputiũ habentes, & manducasti cũ illis?*

4 *Incipiens autẽ Petrus, exponebat illis ordine, dicens,*

5 *Ego erã in ciuitate Ioppe orans: & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis summitti de cælo, & venit vsque ad me.*

---

47 *Aquam*, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ita vt vel subaudiatur κατὰ, vel hoc sit dictum ex forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquã quòd dura ac planè insolens fuerit ista traiectio, cuiusmodi est illud βαπτισθῆναι καθ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι, nisi quis καθ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & τοῦ μὴ sub. ἵνα explico per epexegesin: cuius exempla singulis penè versiculis occurrunt.

IN CAPVT XI.

2 *Qui [erant] ex circuncisione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Hinc iam incipit Lucas circuncisos credentes ab incircuncisis distinguere, sicut consueuit Paulus illos quidem Iudæos, istos verò Græcos appellare vt mox etiã Lucas v. 9, & 10. Cur igitur inquies Iudæos hic non appellauit? nempe quoniam nimium generalis fuisset appellatio, tum quoniam sic etiã comprehensi fuissent qui in Ecclesia non censebantur quibuscum tamen non fuit Petro negotium, tum vt isti ab ijs distinguantur, quos fratres vocauit, ab Apostolis videlicet & presbyteris Ecclesiæ, quos probabile non est cum Petro disceptasse. Denique sic voluit Lucas indicare huius controuersię originem, inde videlicet exortæ quod isti nondum nossent circuncisionis abolitionem, & legem cum Euangelio coniungendam censerent. Hinc factum, vt qui postea dicuntur Petri verbis acquieuisse, aut ex iis saltem nonnulli eò deuenerint, vt saltem post baptismum circuncidendos esse ethnicos censuerint, eoque nomine magnas turbas in Ecclesia excitarint.

3 *Introisti*, ὅτι εἰσῆλθες. Vulgata, *Quare introisti*, ita videlicet vt ὅτι pro διότι intelligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptam inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse quam percontationem.

Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον
τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ
τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀ-
ναστὰς Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

Εἶπον δὲ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν
κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν
εἰς τὸ στόμα μου.

Ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ
μὴ κοίνου.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς. καὶ πάλιν
ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

Καὶ ἰδοὺ, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέ-
στησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλ-
μένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

Εἶπε δέ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν
αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ
σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ
εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός.

Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγ-
γελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰ-
πόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄν-
δρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπι-
καλούμενον Πέτρον·

Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς
σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέ-
πεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ᾽ αὐτούς, ὥσ-
περ καὶ ἐφ᾽ ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς
ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι,
ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι
ἁγίῳ.

Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐ-
τοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ
τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐγὼ τίς ἤμην
δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ
ἐδόξαζον τὸν Θεόν, λέγοντες, Ἄραγε καὶ
τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδω-
κεν εἰς ζωήν.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς
θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ,
διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ
Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λό-
γον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύ-
πριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες

6 In quod quum intendissem
oculos, consideraui, & vidi qua-
drupedia terræ, ¨& feras, & re-
ptilia, & volucres cæli.
7 Audiui autem vocem dicen-
tem mihi, Surge Petre, macta &
vescere.
8 Dixi verò, Nequaquam Do-
mine: nam nihil commune aut
impurum vnquam introiuit in
os meum.
9 Respondit autem mihi vox
secundò è cælo, Quæ Deus pur-
gauit, tu ne polluito.
10 Idque ter factum est, & rur-
sus omnia sursum retracta sunt
in cælum.
11 Tū ecce, eodē momento tres
viri superuenerunt in ædes in
quib. erā, Cæsarea missi ad me.
12 Dixit verò mihi spiritus ¨vt
irē cum eis, nihil ambigens. Ve-
nerūt autem mecum etiam sex
isti fratres, & ingressi sumus do-
mum ¨viri illius.
13 Qui annuntiauit nobis quo-
modo vidisset Angelum domi
suæ, qui adstitisset ac dixisset i-
psi, Mitte aliquos Ioppen, & ac-
cerse Simonem qui cognomi-
natur Petrus:
14 Qui tibi ea dicturus est ¨per
quę tu serueris & tota dom⁹ tua.
15 Quū autē cœpisſē loqui, illa-
psus est Sp. sanctus in eos, quē-
admodū & in nos in principio.
16 Recordatus sum verò illius
dicti Domini, quum diceret,
Iohannes quidem baptizauit a-
qua, vos verò baptizabimini
Spiritu sancto.
17 ¨Postquā igitur par illud do-
nū dedit eis Deus vt & nobis,
¨quum crediderunt in Dominū
Iesum Christum, ¨quis eram e-
go qui Deum possem inhibere?
18 His autē auditis quieuerūt, &
glorificauerūt Deum, dicentes,
Nempe etiam Gentibus Deus
resipiscentiam dedit ad vitam.
19 Cæterùm qui dispersi fuerant
ex afflictione orta ob Stepha-
num, peruenerūt vsque in Phœ-
niciam, & Cyprum, & Antio-
chiam, nemini loquētes sermo-
nem ¨*Dei* nisi solis Iudæis.
20 Erant autem quidam Cyprij
& Cyrenenses, qui ingressi An-

6 In quod intuens conside-
rabam, & vidi quadru-
pedia terræ, & bestias, &
reptilia, & volatilia cæli.
7 Audiui autem & vo-
cem dicentem mihi, Sur-
ge Petre, occide & man-
duca.
8 Dixi autem, Nequa-
quam Domine, quia omne
commune aut immundum
nunquam introiuit in os
meum.
9 Respondit autem mihi
vox secundò de cœlo, Quæ
Deus mundauit, tu ne cō-
mune dixeris.
10 Hoc autem factum est
per ter: & recepta sunt o-
mnia rursum in cælum.
11 Et ecce, viri tres confe-
stim adstiterunt in domo
in qua eram, missi à Cæ-
sarea ad me.
12 Dixit autem Spiritus
mihi vt irem cum illis, ni-
hil hæsitans. Venerunt
autem mecum & sex fra-
tres isti, & ingressi sumus
in domum viri.
13 Narrauit autem nobis
quomodo vidisset Ange-
lum in domo sua, stantem
& dicentem sibi, Mitte
in Ioppen, & accerse Si-
monem qui cognominatur
Petrus:
14 Qui loquetur tibi ver-
ba in quibus saluus eris tu
& vniuersa domus tua.
15 Quum autem cœpissem
loqui, cecidit Spiritus san-
ctus super eos, sicut & in
nos in initio.
16 Recordatus sum autem
verbi Domini, sicut dice-
bat, Iohannes quidem ba-
ptizauit aqua, vos autem
baptizabimini Spiritu san
cto.
17 Si ergo eandem gratiā
dedit illis Deus, sicut &
nobis qui credidimus in
Dominum Iesum Christū:
ego quis eram qui possem
prohibere Deum?
18 His auditis tacuerunt,
& glorificauerunt Deum,
dicentes, Ergo & Genti-
bus pœnitentiam dedit
Deus ad vitam.
19 Et illi quidem qui di-
spersi fuerant à tribula-
tione quæ facta fuerat sub
Stephano, perambulaue-
runt vsque Phœnicem, &
Cyprum, & Antiochiam,
nemini loquentes Verbū
nisi solis Iudæis.
20 Erāt autem quidam ex
eis viri Cyprij & Cyrenæi

6 *Et feras.* καὶ τὰ θηρία. Vide suprà 10.12.

12 *Vt irem cum eis*, συνελθεῖν αὐτοῖς. Rectè. Vsus enim est suprà verbo πορεύεσθαι, 10.20. ¶ *Viri illius*, τοῦ ἀνδρὸς, eius videlicet, de quo mecum egistis, quod ad eum sim ingressus. Itaque malè fuit vis articuli διαφορικοῦ neglecta.

14 *Per quæ*, ἐν οἷς. Vulg. *in quibus*. Hebraismus Latinis insolens, pro δι᾽ ὧν.

17 *Postquam igitur*, Εἰ οὖν. Εἰ pro ἐπεὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.9. ¶ *Quum crediderūt*, πιστεύσασιν. i. ὅτι ἐπίστευσαν. Vulg. *Qui credidimus*, perperam. Est enim hoc referendum non ad ἡμῖν *nobis*, sed ad ἔθνεσιν *gentibus*. vt ex Syra & Arabica interpretatione liquet. ¶ *Ego quis eram*, ἐγὼ τίς ἤμην. Expunxi particulam δὲ, fretus veteris interpretis Latini, & vetustissimi codicis mei auctoritate. Sed & fortasse rectius legeris εἰμὶ, *sum*. Nam istud ἤμην penitus poëticum est, vt etiam suprà annotaui, 10.30.

19 [*Dei*] τοῦ Θεοῦ. Hoc suppleui ex vers. 1.

εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

tiochiam, ¨loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

qui quum introissent Antiochiam, *loquebantur ad Græcos annuntiantes Dominum Iesum.*

Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ᾽ αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

21 ¨Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

21 *Et erat manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.*

Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

22 Peruenit autem hic rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserunt igitur Barnabam ¨vt pergeret Antiochiam vsque.

22 *Peruenit autem sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabam vsque ad Antiochiam.*

Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes vt ¨proposito cordis permanerent cum Domino.

23 *Qui quum peruenisset, & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.*

Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

24 *Quia erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & apposita est multa turba Domino.*

Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

25 Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentum duxit Antiochiam.

25 *Profectus est autē Tarsum vt quæreret Saulum: quem quū inuenisset, perduxit Antiochiam.*

Ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

26 Factúmque est vt annum totum conuenirēt in Ecclesia, docerēntque turbam multam, & discipuli ¨nominarētur primùm Antiochiæ Christiani.

26 *Et annum totum cōuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbā multam, ita vt cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.*

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

27 Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

27 *In his autē diebus superuenerūt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.*

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ᾽ ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit ¨sub Claudio Cæsare.

28 *Et surgens vnus ex eis, nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in vniuerso orbe terrarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.*

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

29 Singuli verò discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt ¨subministrationis causa mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

29 *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerūt in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.*

---

20 *Loquuti sunt Græcis*, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorū mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gentium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non prouinciales vel proselytos Iudæos, id est hùc & illuc dispersos, sed ipsos etiam intelligi ex Gentibus, qui alibi vocantur à * Luca σεβόμενοι, id est qui eo vsque profecerant ex consortio dispersorum Iudæorum, vt idolatria damnata Deum per Mosen & Prophetas loquutum agnoscerent, licet incircūcisi, qualem fuisse Cornelium ex historia præcedente liquet. Sic enim Deo visum est paulatim gentibus aditū ad plenam Dei cognitionem aperire. Itaque Ἑλληνιστῶν appellatio minus hic latè patet quàm supra 6,1. nec tamē comprehendit in genere τὰ ἔθνη siue τοὺς Ἕλληνας quibus destinatus fuit Paulus peculiariter. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tum fuerint, accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.1, & 24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quā inter Gentes promulgarat, Gal.2.1.

21 *Fuit autem manus Domini*, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Lucam 1.66.

22 *Vt pergeret Antiochiam vsque*, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

23 *Proposito cordis*, τῇ προθέσει τῆς καρδίας. Id est, non frigidè nec simulatè, sed syncero & ardente studio, sicut Gallicè dicimus, *de deliberation & resolution de cœur*. quod Hebræi Totius cordis appellatione significant; vt verterunt Syrus & Arabs interpres. nisi malimus eos legisse non τῇ προθέσει sed τῇ πάσῃ καρδίᾳ. Vulg. *In proposito cordis*, ἐν τῇ προθέσει τῆς καρδίας. quod nusquam Græcè scriptum inueni.

26 *Nominarētur*, χρηματίσαι. Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus Νόμος ἦν τοῖς Ξανθίοις, μὴ πατρόθεν ἀλλ᾽ ἀπὸ μητέρων χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocem, quod cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet. Respōdet autem Latino verbo obsoleto Cluere. De alia verò prorsus diuersa * huius verbi significatione Vide Matth.2.12.

28 *Sub Claudio Cæsare*, ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. In Latinis veteribus non apponitur *Cæsare*, quod tamen est in Syra & Arabica versione. quanuis addi necesse non fuit. Huius autem famis meminerunt etiam Sueto. in Claudio, & Ioseph. antiq. lib. 20. cap. 2.

29 *Subministrationis causa*, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, *In ministerium*. id est, vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire. Omnia ritè & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: id est, ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1.Tim.5.17.

30 Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

2 Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

3 Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων)

4 Ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακήν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

5 Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

6 Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρώδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

7 Καὶ ἰδού, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτόν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

8 Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν, Περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

9 Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

10 Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 CÆterùm per id tẽpus iniectis rex Herodes manibus infestauit nonnullos ex Ecclesia.

2 Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit cõprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum)

4 Quem etiam prehensum, cõiecit in carcerem, traditũ quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens eum post pascha producere populo.

5 Petrus igitur seruabatur in carcere: preces autẽ assiduæ fiebãt ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò producturus esset eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splenduit in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicẽs, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixítque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autẽ ita. Tu *ille* dixit ei, Amicitor pallio tuo, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verũ esse quod fiebat per Angelũ, sed putabat *se* visum *aliquod* videre.

10 Quum autẽ transiuissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portã Ferreã, quæ ducit in ciuitatem, quæ sponte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit Angelus ab eo.

30 *Quod & fecerunt mittẽtes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.*

CAP. XII.

1 *EOdem autem tempore misit Herodes rex manus vt affligeret quosdam de Ecclesia.*

2 *Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.*

3 *Videns autẽ quia placeret Iudæis, apposuit apprehendere & Petrum: (erant autem dies Azymorum)*

4 *Quem quum apprehẽdisset, misit in carcerem, tradẽs quatuor quaternionibus militũ ad custodiẽdũ eum: volẽs post pascha producere eum populo.*

5 *Et Petrus quidẽ seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.*

6 *Quum autem productus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus: & custodes ante ostiũ custodiebant carcerem.*

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumen refulsit in habitaculo: percussóque latere Petri, excitauit eum, dicens, Surge velociter. Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

8 *Dixit autem Angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic. Et dixit illi, Circunda tibi vestimentum tuum, & sequere me.*

9 *Et exiens sequebatur eum, & nesciebat quia verum est quod fiebat per Angelum: existimabat autem se visum videre.*

10 *Transeũtes autem primam & secundam custodiam, venerunt ad portam Ferreã, quæ ducit ad ciuitatem, quæ vltro aperta est eis: & exeũtes processerũt vicum vnũ: & cõtinuò discessit Angelus ab eo.*

IN CAPVT XII.

* 1 *Iniectis manibus*, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας. Regia videlicet auctoritate abutens, indicta causa, neque præeunte vlla legitima causæ cognitione: quod Gallice dicitur, *vser de main mise*, vt etiam ex iure patri in filium, & patrono in libertũ erat manus iniectio. Est autem perturbata & durior hoc loco constructio verborum, quam propterea Syrus interpres & Arabs emollire studuerunt. Dicendum enim fuit potius ἐπιβαλὼν τὰς χεῖρας ἐκάκωσε. ¶*Herodes*, Ἡρώδης. Hic est quem Iosephus Agrippa vocat, quod etiam Syrus interpres exprimit, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cum Herode tetrarcha consueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mẽtio infra, cap. 25 & 26. Huius autem obitum commemorat idem Iosephus lib. * Antiq. 19. cap. 7. ¶*Infestauit*, κακῶσαι. Non potui hanc vocem aptius interpretari, siquidem mihi mollius visum est Affligendi verbum. Distinguenda est autem ista κάκωσις à cæde Iacobi quæ postea commemoratur, & Petri prehensione, vt ita significetur nonnullos præterea fuisse pulsatos, pugnis cæsos, & aliis iniuriis maximis affectos, sicut euenire in istiusmodi rebus, præsertim proposita impunitate, consueuit. Hoc autem verbum paulo aliter accipitur infra, 14. 2.

2 *Interemit*, ἀνεῖλε. Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc. 22. 2.

5 *Assiduæ*, ἐκτενής. Vel, Intentæ, si ad animorũ ardorẽ placet referre. Vulg. & Eras. *Sine intermissione*. i. ἀδιαλείπτως.

7 *In carcere*, ἐν τῷ οἰκήματι. Sic honestiore vocabulo carcerem auctore Solone, Athenis dictũ fuisse, testatur Plutarchus in illius vita. Videtur tamen significari hoc loco nõ totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus, quã- uis Syrus interp. verterit ביתא [*baetha*] *domo*, addita particula בכלה [*bechuleh*] *in tota*. Vulg. & Eras. *In habitaculo*, quod nomẽ neq; Latinũ est, opinor, nec huic sentẽtiæ cõuenit.

10 *Custodiam*, φυλακήν. i. primas & secundas excubias. ¶*In ciuitatem*, εἰς τὴν πόλιν. A carcere videlicet. Vix enim credibile est carcerem extra ciuitatis mœnia sitam fuisse.

11 Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρῴδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

12 Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

13 Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

14 Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

15 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δ' ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

16 Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

17 Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾷν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

18 Γενομένης δὲ ἡμέρας ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

19 Ἡρῴδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

11 Tum Petrus ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominum emisisse Angelum suū, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 Et *re* considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, accessit puella vt subauscultaret, nomine Rhode.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio nō aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulū.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem asseuerabat ita se *rē* habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

16 Petrus verò *ibi* perseuerabat pulsare: quum autē aperuissent, viderunt eū, & percussi fuerūt.

17 *Ipse* verò manu postulato ab ipsis silentio, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annuntiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi. & quum descendisset à Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

11 *Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

12 *Considerānsque venit ad domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati & orantes.*

13 *Pulsante autem eo ostiū ianuæ, processit puella ad videndum, nomine Rhode.*

14 *Et vt cognouit vocem Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.*

15 *At illi dixerunt ad eā, Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant, Angelus eius est.*

16 *Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autē aperuissent, viderūt eum, & obstupuerunt.*

17 *Annuēs autem eis manu vt tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.*

18 *Facta autem die erat nō parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.*

19 *Herodes autem quū requisisset eum, & nō inuenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci: descendénsque à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.*

11 *Ad se reuersus*, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos. Vide suprà, 10.17.

13 *Vt subauscultaret*, τοῦ ὑπακοῦσαι. Syrus vertit דתענינוהי [*dethenniuhi*] *ad respondendum*. Sed præstat propriam significationem Græci verbi retinere. Nec enim dubium est quin versati sint pij tunc temporis in maximo metu, ideóque sit hæc puella summissa, quæ prudenter ante ianuæ apertionem exploraret quis fores, intempesta præsertim nocte, pulsasset. Vulgata, *ad videndum* pro *ad audiendum*.

15 *Insanis*, μαίνῃ. Vel, *Num insanis?* Nam in duobus exéplaribus reperimus adscriptam interrogationis notam.

¶ *Angelus eius est*, ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quod ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circumseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, vereor ne cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut ne potius nullos esse arbitrentur. Non desunt etiam qui hunc locū ita conuertant, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος nō pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nūtius Petri, i. à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur nuntius missus à Domino.

17 *In alium locum*, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit scilicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quāta fiat Petro & Ecclesię iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos XXV annos quibus Petrum aiunt Romę sedisse, vnde tandem auspicabuntur? Nam si crucifixus est XXXVII anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36.) ad vltimum Neronis annum, id est XIIII, necesse est peruenias: vnde ad secundum aut certè tertium Claudij annum recurras oportet, vt istos XXV annos numeres. siquidem Neronem constat annis XIIII plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorum insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39 ex Anterio quodā episcopo, Petrum ait Antiochia Romam translatum, & inde rursus Antiochiam transiisse? quod si verum est, quomodo Petrus XXV annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid, quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mentio, (quum tam multi alij commemorentur) sed etiam queritur Paulus sese ab omnibus derelictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis 76. 78. 79. 83. 92. 194.

18 *Quidnam Petro factum esset*, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Gallicè ad verbum, *qu'estoit deuenu Pierre.*

19 *Iussit ad supplicium rapi*, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forēse ver-

bum,& tria omnino significat: nempe vel ad iudicem trahi, vel duci in vincula, vel etiam ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum τῷ ἐπὶ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budęus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionem de custodibus, id est, regem in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: vt interpretātur Syrus & Arabs. quam sententiam sequitur etiam Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo, de Christianis loquens, *Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.* Qui Latinè conuertit Petri Alexandrini canonas, legit ἀπαγχθῆναι vt qui verterit *suffocari*, pro strangulari.

20 Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτόν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

21 Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρώδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

22 Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

23 Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ᾽ ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

24 Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

25 Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

Κεφάλαιον ιγ.

act. 14. 26.

1 Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ,τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

20 Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum, & illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & cõsidens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 Populus verò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

23 Illico verò percussit eum Angelus Domini, eo quòd nõ tribuisset gloriam Deo, & erosus à vermibus, exanimatus est.

24 Sermo verò Domini crescebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem & Saulus reuersi sunt Hierosolymis, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

CAP. XIII.

1 ERant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, quidã Prophetæ & doctores, Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

20 Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis: at illi vnanimes venerunt ad eum, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabãt pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.

21 Statuto autem die Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, & cõcionabatur ad eos.

22 Populus autem acclamabat, Dei voces & non hominis.

23 Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quòd non dedisset honorem Deo: & consumptus à vermibus expirauit.

24 Verbum autem Domini crescebat & multiplicabatur.

25 Barnabas autẽ & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio, assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.

CAP. XIII.

1 ERant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.

20 *Ex regis [agro,]* ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulgata, *Ab illo*, ἀπ᾽ αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicibus inuenio. Erasm. *Regia annona*, vel *pecunia*, aut *alimonia*. Ita enim supplẽdum putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ ellipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 *Vox Dei*, Θεοῦ φωνή. Vulg. *Dei voces*, Θεοῦ φωναί. Quòd autem nonnulli contendunt legendum esse φωνῇ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

23 *Non tribuisset gloriam Deo*, οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorũ voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Iohan. 9. c. 24.

¶ *Erosus à vermibus*, γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, *Factus verminorus*, passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantùm ad ventris animalia, sed & ad alios etiã vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referant ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes Magnus periit. Iosephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Neque verò ista pugnant, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deũ non esse viuus sentiret. Nam etiam vetustissimus codex habet, σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν οὕτως ἐξέψυξεν, *à vermibus erosus adhuc viuus, ita exanimatus fuit.*

24 *Sermo Domini crescebat*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. vt suprà, 6, 7. & infrà, 12, 24. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorum potius turba qui sermonem audiunt.

25 *Et Saulus*, καὶ Σαῦλος. Erasmus legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, contra omnium vetustorum codicum fidem. ¶ *Hierosolymis*, ἐξ Ἱερουσαλήμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam*. Contra verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλήμ, *In Ierusalem*: quã lectionem si sequamur, scribendum erit, *expleto in Hierusalem suo ministerio.*

IN CAPVT XIII.

1 *Quidam*, τινές. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. ¶ *Barnabas*, ὅ,τε Βαρνάβας. Vulgata, *In quibus Barnabas*, id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem, (vt ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudij quarto. siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudij mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim (vt scriptum est Gal. 1. 21, & 2. 1, & 9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 *Quum*

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

3 Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς,

2 ⁚Quum igitur ij miniſtrarēt Domino & ieiunarēt, dixit Spiritus ſanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum ⁚ ad opus ad quod eos ⁚ aduocaui.

3 Tunc *igitur* quum ieiunaſſent & precati eſſent, & impoſuiſſent eis manus, dimiſerunt *eos.*

4 Ipſi igitur emiſſi à Spiritu ſancto, deſcenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarūt Cyprum.

5 Quúmque perueniſſent ⁚ Salamina, annuntiarunt ſermonē Dei in ſynagogis Iudęorum: habebant autem etiam Iohannem *ipſis* ⁚ ſubſeruientem.

6 ⁚ Peragrata verò inſula Paphū vſque, inuenerunt quendā magum pſeudoprophetam Iudæū, cui nomen *erat* ⁚ Barieſu,

2 *Miniſtrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus ſanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod aſſumpſi eos.*

3 *Tunc ieiunantes & orantes, imponentéſque eis manus, dimiſerunt illos.*

4 *Et ipſi quidem miſſi à Spiritu ſancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.*

5 *Et quum veniſſent Salaminam, prædicabāt verbum Dei in ſynagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannē in miniſterio.*

6 *Et quum perambulaſſent vniuerſam inſulam vſque ad Paphum, inuenerunt quendam virum magum pſeudoprophetam Iudæum, cui nomen erat Barieſu.*

act. 9.15. & 22.15.
act. 6. 6. 21. 8. 15. & 14. 26.
act. 12. 12. & 25.
act. 8. 9.

2 *Quum miniſtrarent*, λειτουργούντων. Id eſt quum munere ſuo fungerentur, docendi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuiſſe dixerat. Itaque Chryſoſtomus rectè interpretatus eſt λειτουργούντων, *miniſtrantibus*, id eſt (inquit) κηρυττόντων, *prædicantibus*: Syrus & Arabs προσευχομένων, *precantibus*: nam λειτουργεῖν retulerunt ad publicas preces, propter adiunctam ieiunij mentionē. Nemo autem eſt vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν neſciat dici de publicis præſertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vſus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam ſignificatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipſe Rom.13, magiſtratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen eſt illud diſcrimen quod attingit Æſchines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idem declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Ariſtot. lib. Pol.4. cap.15) ἀρχὴ videtur imperioſius quiddam declarare. Inde factum vt ad Eccleſiaſticas functiones vtrunque hoc vocabulum trāsferretur, vt Luc.1.23, ſuprà, 1.17.25, Rom.11.13, Hebr.10.11: itémque ad pauperum ſubſidia, vt Phil.2.25, & ſuprà, 11.19. Sed ἀρχῆς vel ἀρχόντων nulla fit in Apoſtolicis ſcriptis mentio, quum de Eccleſiæ politia diſſeritur: imò ne κυρίων quidem, vt nullus ſe dominum ac principē cleri, ſed vnius principis ac Domini miniſtrum eſſe ſciat: quemadmodum expoſuit diſertè ipſe Dominus, ac ſuo exemplo docuit Mat.20.25, & deinceps. item Iohan.13.13. atque adeo ipſe Petrus 1.Epiſt.5.v.3. cuius qui ſucceſſores videri volunt, ſeſe quidem ſeruorum ſeruos vocant, nihilominus non aliter quàm Sanctiſſimi domini noſtri ſalutantur, imperia & regna transferunt, in ipſas denique animas ſibi omne imperium merum ac miſtum vſurpant. Ergo (vt ad rem redeam) perinde conuerti λειτουργούντων, acſi ſcriptum eſſet διακονούντων, & quidem vſus miniſtrandi verbo abſolutè poſito, vulgatam ſequutus. Quidam vertit *Operantibus*, nempe nihil reformidans nouitatem. Eraſ. *Sacrificantibus*, quæ interpretatio tolerabilis quidem videri poſſet, quòd ſic transferri ſoleat Sacrificij nomen non modò ad publicas Eccleſiæ Chriſtianæ functiones, ſed ad priuatam quoque ſanctorum vitam: vt Rom.12.1, & 15.16, Epheſ.5.2, Phil.2.c.17, & 4.18, Heb.13.15. 1.Pet.2.5. (qua etiam ratione certum eſt Cœnā Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, ſacrificium vocari) ſed tamen omnino eſt expungenda, tum quia nimium eſt anguſta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filiū Dei re ipſa quotidie in Eccleſia ſacrificari & offerri contendunt, id eſt, qui Chriſtianam religionem radicitus conuellunt. ¶ *Ad opus ad quod*, εἰς ἔργον ὅ. Sic reperi ſcriptum in omnibus noſtris Græcis codicibus, vnico excepto, in quo legitur εἰς ὅ, *ad quod*, id eſt *ad id quò*. Plena loquutio eſſet εἰς ἔργον εἰς ὅ, vt legit Vulgata. Sic Rom.1.4, pro ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, *ex reſurrectione ex mortuis*, ſcripſit Paulus, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, propter moleſtam præpoſitionis repetitionem. Vide etiam ſuprà, 10.36. ¶ *Aduocaui*, προσκέκλημαι. Atticiſmus pro προσκέκληκα, vel προσκεκλήκειμι (?), vt infrà, 16.10. Inde ortum κλήσεως nomen, id eſt Vocationis, quod libenter ſeruauimus: ſignificat autem genus illud vitæ ac functionis tum priuatæ tum publicæ, cui deſtinatus eſt aliquis à Deo: ídque ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit exiſtere, & viciſſim à Domino vocari qui exiſtere incipiunt: ſiue id referatur ad ipſam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non ſunt, tanquam ſint: ſiue ad qualitates, aut ad attributa, vt 1. Corint.7.20 & 21: ſiue ad æterni conſilij Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti ſcopo in hoc mundo deſtinatos, quaſi in eius poſſeſſionem mittit: ſiue id de quo agitur ſit omnibus ſanctis commune, vt quum electioni ſubordinatur vocatio, vt Rom.8.30: ſiue peculiarem functionē reſpiciat, vt quum dicit Chriſtus ſe ab vtero vocatum, Eſà 49.1: & Paulus, vocatum Apoſtolum. Quomodocunque autem accipias, translatitia eſt ſignificatio, inde ſumpta quòd quum aliquid exiſtere incipit, tum nomen habeat, & quum nouam induit qualitatem, tum quoque nouum ſumat cognomentum: deinde etiam ſumpta eſt tranſlatio à principibus qui ad ſe vocant quorum opera vti conſtituerunt, & quibus ſufficit aliquid mandaſſe.

5 *Salamina*, ἐν Σαλαμῖνι, vrbem videlicet Cypri ad latus orientis & Syriæ vnde ſoluerāt oppoſitam. Hæc illa vrbs eſt quæ Famauguſta tandem dicta eſt, nuper à Turcis expugnata. Itaque valde ſunt hallucinati qui hanc vrbem cum Salamine inſula, Athenis tam procul à Cypro diſſitis, confuderunt. ¶ *Subſeruientem*, ὑπηρέτην. Ad verbum, ſubremigem, Apoſtolis videlicet quaſi gubernacula obtinentibus: quem nos alibi Miniſtrum ſumus interpretati. ſed putaui magis propriam huius vocis ſignificationem huic loco melius conuenire. *

6 *Peragrata*, διελθόντες. Rectè omnino, quum Paphos claudat Orientis Cypri latus, vt Salamin Occidentis. *
¶ *Barieſu*, Βαριησοῦς. Ego malim Βαρ-ιησοῦ vel Βαριησουῦ, vt in quibuſdam Græcis codicibus legitur, quod tamen Hieronymus deprauatè ſcriptum cenſet, eiúſque loco ſcribendum *Berieu*, quem velut in malo poſitum, id eſt maleficum, interpretatur, etymo certè perabſurdo, ſiue linguæ Hebrææ vſum, ſiue rem ipſam ſpectes. Quis enim hunc putet ea auctoritate fuiſſe in Cypro ſi tam malè audiuiſſet? Probabilior eſt eorum ſententia qui *Bariehu* vocatum fuiſſe cenſent, id eſt, Filium Iehu, quod tamen Græcè ſcribi aliter quàm Βαριεοῦ, id eſt, *Barieu* non potuit, quoniam Græci ſpiritu aſpero ante vocales ſolis initiis dictionum vtuntur, vt mirum non ſit nomen illud Iehouæ Græcè ſcriptum nec pronuntiatum fuiſſe, quod Iudæi poſtea in ſuperſtitionem verterunt. Syrus autem pro *Bar-ieſu*, habet *Bar-ſchuma*, filium nominis, id eſt virum celebrem: quod nullius Græci codicis auctoritate confirmatur.

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.	7	Qui erat cũ ¨Proprætore Sergio Paulo, viro prudẽte. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire ſermonem Dei.	7	*Qui erat cum Proconſule Sergio Paulo, viro prudente. Hic acceſsitis Barnaba & Paulo, deſiderabat audire verbum Dei.*
Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.	8	Obſiſtebat autẽ eis ¨Elymas, *id eſt* magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proprætorem à fide.	8	*Reſiſtebat autem illis Elymas magus, (ſic enim interpretatur nomẽ eius) quærens auertere Proconſulem à fide.*
Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτόν,	9	Saulus autem (¨qui & Paulus) repletus Spiritu ſancto, intentis in eum oculis,	9	*Saulus autem (qui & Paulus), repletus Spiritu ſancto, intuens in eum.*
Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;	10	Dixit, O plene omni dolo & ¨ad quoduis ſcelus facilitate, fili diaboli, hoſtis omnis iuſtitiæ, non ceſſabis ¨inuertere vias Domini rectas?	10	*Dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iuſtitiæ, non deſinis ſubuertere vias Domini rectas?*
Καὶ νῦν ἰδού, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπὶ σέ· καὶ ἔσῃ τυφλός, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄ-	11	Nunc igitur ecce, ¨manus Domini aduerſum te: eriſque cæcus, non videns ſolem ad	11	*Et nunc ecce, manus Domini ſuper te: & eris cæcus, non videns ſolem*

2 Tim. 3. 8. — Deut. 13. 13. — Jean. 8. 44. — 1 Jean. 3. 8.

7 *Proprætore,* ἀνθυπάτῳ. Vulg. & Eraſ. *Proconſule.* Atqui Cyprus non erat Conſularis ſed Prętoria prouincia, vt ex Strabone liquet. Et Græcos quidem fateor ὑπάτους ſolere coss. vocare, nimirum ignorato, vel non ſeruato magiſtratuum Romanorũ diſcrimine. Sed nihil prohibet quominus Latine loquentes id accuratius obſeruemus.

8 *Elymas,* Ἐλύμας. Conſtanter ſic legitur vbique. μεθερμηνεύειν autem nihil aliud declarat quam quod vna lingua dicitur per aliam interpretari, vt Mat. 1. 23. Mar. 5. 41. & 15. 22 & 34. & Ioh. 1. 41, & ſuprà, 4. 36. vt Plut. in Problematibus Romanis, Latinam vocem ὄνομα Græcè μεθερμηνεύει δόξαν ἢ τιμήν, & Halicarnaſſ. lib. 4. Conſulum nomen. Falluntur ergo qui putãt hoc fuiſſe iſtius Magi nomen propriũ, qui antea fuerit ex patris nomine vocatus Bar-ieſu. Sed magis etiam videntur hallucinati qui nomen Bar-ieſu, putant hoc altero interpretatũ fuiſſe Lucam. Cur enim quod planum erat, altero obſcuriſſimo explicaret? & cur Græcè ſcribens, Syriacum nomen non potius Græcè quàm vllo alio idiomate interpretaretur? Iſtud enim Elymas Gręcum eſſe nondũ inuentus eſt qui diceret. Aut igitur prorſus fallor, aut ὁ μάγος eſt interpretamentum ipſius vocis Elymas, quamobrem etiam inſerui particulam *id eſt*, in epexegeſi vſurpari Latinè conſuetam, vt multis locis neceſſariò fecimus. Elymas igitur iſte vocatus fuit. i. Magus, per antonomaſiam, vt ſi Gallicè dicas *le devin:* idque fortaſſe quòd ex nomine gentis non artis ſic apud Cyprios iſti vocarentur, ſicuti Latinis Chaldæi dicebãtur. Eſt enim Elymais Perſidis ipſius pars, & Magorum nomen ipſum Perſicum eſſe conſtat. Sed & aliud eius explicationis argumentum, meo quidem iudicio, certiſſimum illud eſt, quòd Arabica pentateuchi interpretatio, quam penes me habebam, quũ hæc ſcriberem, & cuius auctor Rabbi Saadias habetur, non tantùm Gen. 41. 8, Exodi 8. 19. ſed & cæteris locis pro voce חרטם [*chartom*] habet עלמא [*halama*] à verbo Arabico עלימא [*halime*] quod ſignificat Cognoſcere, quaſi σοφοὺς vel συνετοὺς appelles, quales habiti fuerunt Magi, adeo quidem vt Diuini quoque Latinè ſint vocati, quod Gallicum etiam idioma, leuiter immutatum retinuit. Vocaliũ enim immutatio in huius vocis deriuatione, vel eſt ex Cypriorũ idiotiſmo, vel ab imperito vulgo, ſicuti corrumpi peregrinæ præſertim voces conſueuerunt. Sed certum eſt etymon, modò de naturalium literarum numero & integritate conſtet.

9 *Qui & Paulus,* ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apoſtolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulũ vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vſquã vocabitur. Nam ſupra 12. 25. admonuimus ex vetuſtis codicibus, legendum eſſe Σαῦλος, non Παῦλος. Alij igitur Apoſtolum iam inde ab initio binomium fuiſſe putant, vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus eſſe intelligeretur: alij cum religione nomen eum mutaſſe putant, quum ex Phariſæo fieret Chriſtianus, vt & nonnullis Apoſtolis noua nomina indita ſunt à Domino. Sunt demũ qui à Sergio Paulo Proconſule ad Chriſtum cõuerſo, hoc cognomen adeptum eſſe putent. Ac iſtorum quidem opinio ex hoc ipſo loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconſul ipſe cõuerſus legatur. Cur verò nomen mutaſſe exiſtimemus, ſanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei teſtimonium, ſed etiam quia quoties nomina mutata ſunt, aliquid in eo myſterij latuit quod nouo nomine ſignificaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cepha, & ſimilibus: Pauli verò nomen nihil eiuſmodi declarat. Neque enim Ambroſius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) apte in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Auguſtinus verò potius argutè quàm ſolidè philoſophatur, Paulum dictum quòd ex ſuperbo Phariſæo paruulus Chriſti diſcipulus ſit factus. Nam ſi hoc verum eſt, cur in hunc locum diſtulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Chriſtianus factus erat? Non temerè eſt tamen quòd nunquam eum Lucas antea Paulum, nunquam deinceps Saulũ illum vocabit. Quid igitur? Nempe quẽadmodũ ſiquis Hebraicè יוחנן [*Iochannan,*] Græce ac Latinè *Iohannes,* Gallicè *Iehan,* Germanicè *Hans:* ſiquis Germanico vocabulo *Ludwik* aut *Dietrich*, Latinè, *Ludouicus* aut *Theodoricus*, Gallicè, *Louys,* aut *Thierry* nominetur: quanuis in iſtis multò maior ſit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc eſſe diuerſa nomina dixerit, ſed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. ſic puto quem Hebræi & Syri שאול [*Schaul*] vocant eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis aſſueuerant, Paulum fuiſſe dictum, propter ſummam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore, atque adeo ab hac hiſtoria incipiat Paulus ſuo illo inter Gentes Apoſtolatu defungi, (prius enim nonniſi inter Syros & Iudæos erat verſatus) meritò incipit ab hac hiſtoria Lucas illud nomen ei tribuere quod ipſi perpetuum poſtea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam poſtea deſtitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem perſuadeo, primùm à Proconſulis Romani familia ita vocari cœpiſſe.

10 *Ad quoduis ſcelus facilitate,* ῥᾳδιουργίας. i. κακουργίας, ſiue animo ad quoduis ſcelus parato. (nam ῥᾳδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, quoduis ſcelus facilè audeat) niſi malimus ſpeciatim ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, per antonomaſiam malefici dicuntur. Quoniam enim eiuſmodi homines toti ſunt in diaboli poteſtate, ideo nullum eſt tantum ſcelus quod non illico audeant. Vulg. *Fallaciam* interpretatur. Eraſ. *Verſutiam,* vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. ¶ *Inuertere,* διαστρέφων. Vel vt Vulg. *Subuertere.* Tertullianus, *Tranſuertere.* Opponitur autem τὸ διαστρέφειν τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod vertimus Complanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, *Vias purgare,* hoc eſt (vt ipſe interpretatur) ad proprium libramentum, ſublato eo quod ſupereſt, redigere. Quia igitur impius iſte ſe opponebat viis Domini, id eſt doctrinæ Apoſtolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere, quod declarat hoc in loco Viam ſuffodere, vt iter non ſit peruium. *

11 *Manus,* ἡ χεὶρ. Manus Domini hoc in loco, ex Hebręorum idiotiſmo, pro virtute quadam ac poteſtate Dei accipitur, vt ſæpe iam annotauimus: ſed ea demum quam exerit feriendis atque adeo proterendis ſuis hoſtibus.

13 *Paulus,*

χρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu ducerent.

vsque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.

12 Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

12 Tunc Propretor quum vidisset quod factum fuerat, credidit, percussus super doctrina Domini.

12 *Tunc Proconsul quum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.*

13 Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

13 Prouecti verò Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *vrbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

13 *Et quum à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Iohannes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.*

14 Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐκάθισαν.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi consederunt.

14 *Illi verò pertranseuntes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbathorum sederunt.*

15 Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἰ ἔστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

15 Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicẽtes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

15 *Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.*

16 Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

16 Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deũ, audite.

16 *Surgens autem Paulus, & manu silentiũ indicẽs, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.*

17 Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

17 Deus populi huius Israel, elegit Patres nostros, & populum sublimen euexit quum cõmorarentur ‖ in terra Ægypti, ‖ & ex ea eduxit eos elato brachio.

17 *Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebem exaltauit, quum essent incolæ in terra Ægypti, & in eo brachio excelso eduxit eos ex ea.* Exod.1.1. Exo.13.14.

18 Καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

18 *Et per quadraginta annorum tempus mores eorũ sustinuit in deserto.* Exod.16.2

19 Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, ‖ sorte distribuit eis terram earum.

19 *Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum.* Iosue 14.2

20 Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

20 Et postea annis circiter quadringentis quinquaginta ‖ dedit iudices vsque ad Samuelẽ Prophetam.

20 *Quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthæc dedit iudices vsque ad Samuel Prophetam.* Iudic.3.9.

---

13 *Paulus & qui cum eo erant*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendũ esse hũc locũ apparet ex eo quod mox de Ioãne subiicitur, & sentẽtia ipsa ostẽdit, sicut etiã infrà 21.8. Alioquin * solent Græci eleganter hoc dicẽdi genere singulares etiam personas significare, vt quũ pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλη dicunt, cuius exemplum extat Ioh.11.c.19. Sed hoc perpetuum non esse, doctissimus Budæus, prolatis exemplis docet: neque sanè videtur hoc loco satis commodè ita accipi posse. ¶ *Pergen Pamphyliæ [vrbem,]* Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Erasmus regionis nomen adiici non ob discretionem, quum vna sit Perge, sed ad situm eius vrbis explicandũ. Sequente verò versiculo Antiochiam nominans, Pisidiæ nomen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriæ distingueret, ex qua profecti erant.

14 *Sabbathi*, τῶν σαββάτων. Vulgata & Erasmus, *Sabbathorum*. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12.1.

15 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Vel *vobis*, vt loquuntur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est diuinæ gratiæ, id diuinitus esse in nos delapsum, vt tanquam thesaurum in testaceis vasis inclusum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor.4.7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal.40.1, Posuisti in os meum canticum nouum. Vide 1.Cor.14,29.

17 *Sublimen euexit*, ὕψωσεν. Loquitur autem primùm Apostolus de illa dignitate in qua tum Iosephus fuit collocatus, tum ipsius pater & fratres habiti sunt, donec Ægyptij mutatis animis cœperunt illorum sobolem opprimere. Deinde descendit ad magnificam illam liberationem. * Itaque ἐν τῇ παροικίᾳ idẽ declarat atque παροικοῦντας. ¶ *Elato brachio*, μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Hebr. בזרוע נטויה [*bizroah netuiah*,] id est apertè exerta vi ad hostes populi sui cõterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διὰ, vt infrà, 14.27.

18 *Mores eorum pertulit*, ἐτροποφόρησεν. Hoc verbum obseruat Budæus à Cicerone quoque vsurpatum in epistolis ad Atticum. Arabs nescio qua ratione verterit *Duxit*. Syrus interpretatur ותרסי [*vetharsei*] *& nutriuit*, vt mihi quidem videatur legisse ἐτροφοφόρησεν, id est, instar nutricis gestauit, vt loquitur Moses Num 11 12, & Deut.32.11.

20 *Et postea*, καὶ μετὰ ταῦτα. Variè legitur hic locus, seruato tamen numero annorum 450, quem vbique inueni: sed varia & perdifficilis est horum annorum supputatio. Primùm igitur de recepta scriptura dicamus, quam in Græcis codicibus omnibus nostris, vnico tantùm excepto, comperimus. Ea certè 450 annos tribuere videtur spatio inchoando ab introitu populi in terram Chanaan, post 40 annos in deserto peractos, quos in illa 450. annorum summa non comprehendi declarat istud μετὰ ταῦτα, *postea*. Quinam autem stare calculus iste possit, quum 1.Reg.6.1. dicantur ab exitu ex Ægypto ad inchoatam templi structuram, anni tantùm effluxisse 480, qui numerus omnino re-

tinendus est, nisi totam sacram chronologiam subuertere malimus. Nam si istis 450 addiderimus annos quadraginta in deserto consumptos, & totidem Saulis & Dauidis, & Solomonis tres, surgent anni 535. Quòd si propter istud μετὰ ταῦτα illi anni 40, vt modò diximus, in ista summa 450 annorum non possunt comprehẽdi: multò minus audiendi sunt qui alium calculum instituentes, nolunt hîc supputari Iudicum tempus, sed illud spatium quod à nato Isaaco ad distributionem Cananitidos intercessit. Est autem illud omnino annorum 447. quamobrem etiam volunt particulam ὡς, *circiter*, additam esse. Aliam igitur rursus rationem iniit vir beatæ memoriæ, & meus superioribus annis in hac Ecclesia collega, Beroaldus. Etenim si supputes annos ab ingressu in Cananitidem vsque ad expletum vltimi Hebr. Iudicis annum quadragesimum, & primum Samuelis qui seorsim hîc ponitur, ita vt à libro Iudicum ad 1. Sam.4.18. exprimuntur, comperies exacto calculo annos istos 450. Sed rursũ obstat locus ille 1.Reg. 6.5. Est autem certissimum annos quibus Israelitæ non semel, prout Iudices moriebantur, seruierunt extraneis populis, accensendos esse temporibus Iudicum à quibus liberati sunt, ac proinde bis numerari, ita vt reuera Iudicibus tribuendi sint tantùm anni 397, seorsim supputatis annis 93, quibus Israelitę extraneis seruiuisse comperiuntur, si in vnam summam subducantur. Hunc autem nodum sic expedit noster Beroaldus, vt dicat Apostolum simpliciter eum numerum expressisse, quem sigillatim omnes numeri eundo per singula libri Iudicum constituunt. At D. Lutherus potius quàm istud fateatur, mauult pro τετρακοσίοις, *quadringentis*, scripsisse Lucam τριακοσίοις, *trecentis*, & quoniam septem anni superant, (diximus enim 357 annos exacto calculo à Iosue ad vltimum Heli annum attribui) Paulum idcirco adiecisse particulam ὡς, *circiter*, nempe rotundum (vt fit) numerum exprimere contentum. Huic verò sententię ego quoque assentior, nõ modò quòd facilis fuerit in his permutandis vocabulis, siue numerorum notis, librariorum lapsus, sed multò etiã magis quòd nonnulli etiam ex doctis historiam Iudicum legentes, & annos 450, collectis particularibus numeris, confici cernentes, non comparato cum istis illo 1.Reg.6.5. loco, facilè decipi, & pro trecentis quadringentos omnino scribendos esse existimare potuerunt. Paulum autem id ignorasse minimè credibile videtur, sed has supputationes potius fuisse in synagogis diligenter obseruatas. Nihil tamen in recepta Græcorum codicum scriptura immutaui. Sed vetus Latinus interpres, siue quòd non congruere Iudicum temporibus tot annos animaduerteret, siue alios Græcos codices nactus (à Græcis enim cœpisse hunc errorem ex Græcorum exemplarium consensu apparet) sic locum istum interpungit & interpretatur, *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post 450 annos: & postea dedit Iudices*, &c. id est, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτάς, &c. quam scripturam si sequamur, Paulus tempora Iudicum non expresserit, eruntque anni isti numerandi à nato Isaaco, semine videlicet Abrahami, cui promissa fuerat terra, qui calculus hoc modo subducendus est. A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto anni 400, Genes.15.13. vt exposuimus suprà, 7.6. His adde quadraginta quibus commorati sunt in deserto, & istis rursum alios septem quos inter ingressum in Cananitidem & distributionis sortitionem intercessisse constat ex comparatione initij cap. Num.9. cum eiusdem libri 13, & verbis Calebi Ios.14.10: & consurget summa annorum 447. pro quo numero deminuto Paulus rotundiorem ponens tribus annis superantem, addiderit particulam ὡς, *circiter*. Sic igitur conueniet calculus. Sed ita fiet vt anni quadraginta commorationis in deserto bis hîc numerentur. Deinde apparet ex recepta Græcorum codicum lectione, istam omnem chronologiam hîc inchoari ab exitu ex Ægypto, & ad Dauidem vsque sic perduci, vt tria tempora sigillatim & distinctè non temerè distribuantur, nempe commorationis in deserto, gubernationis sub Iudicibus, & principatus Saulis cum Samuele seorsim coniuncti: quæ distributio tollitur si receptam Latinam versionem sequaris, ex qua emendatus vel potius deprauatus quidam codex Græcus, Parisiis editus, sic habet contra cæterorum fidem, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσι τριακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκεν αὐτοῖς κριτάς, &c. Arabs denique interpres, nihil alioqui à Græca recepta lectione & Syra interpretatione dissidens, eo excepto quòd quadraginta annos Samuelis & Saulis præterit, videtur Francisco Iunio doctissimo viro, à quo Latinè versa est illa Arabica translatio, particulam ὡς accipere non pro *Circiter*, sed pro ἐπειδὴ, *Postquam*, & istos 450 annos ab exitu ex Ægypto ad annum Dauidici regni octauum exeuntem, quo demum totius Israelis consensu regnum est adeptus, perducere, quanuis totum hoc spatium annos duntaxat 445 complectatur. Sed verba ipsa non cogunt nos ad hanc explicationem, & hæc quoque supputatio mihi quidem videtur superius adductis rationibus refelli.

1.Reg.8.5 1. Reg. 9. 15, & 10. 1.	Κἀκεῖθεν ᾐτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ἔτη τεσσαράκοντα.	21	Et exinde ‖petierunt regem, ‖deditque eis Deus ⁻ Saulem filium Cis, virum ex tribu Beniamin, ⁻ annis quadraginta.	21	*Et exinde postulauerunt regem, & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Beniamin, annis quadraginta.*
1. Reg.16. 15 psal. 88. 21	Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.	22	Et amoto illo, excitauit eis Dauidẽ in regem: cui etiam testimonio dato dixit, ‖Inueni Dauidem *filium* Iesse, virum secũdum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.	22	*Et amoto illo suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid, filium Iesse, virum secũdum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*
Esa.11.1	Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ᾽ ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.	23	Huius è semine Deus ‖secundum promissionem ⁻ excitauit Israeli Seruatorem Iesum:	23	*Huius Deus ex semine secundum promissionem eduxit Israel saluatorem Iesum:*
Matt.3.1	Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.	24	‖Quum antè prædicasset Iohannes ⁻ coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscentiæ toti populo Israelis.	24	*Prædicante Iohãne ante faciem aduentus eius, Baptismum pœnitentiæ omni populo Israel.*

21 *Saulem*, Σαούλ. In quadraginta annorũ spatio quorũ fit postea mentio, notandum est cum Saule coniungendũ esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur. ¶ *Annis quadraginta*, ἔτη τεσσαράκοντα. Arabs interpres hoc non legit, quod tamen habent omnes nostri Græci, Syri, & Latini codices.

23 *Excitauit Israeli seruatorem Iesum*, ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur διόρθωσις. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν, salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν. Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum verè id fuisse quod dicebatur.

24 *Coram eo iam aduentante*, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus perobscurè ad verbum, *Ante faciem aduentus eius*. Castellio non satis expressè, *Ante cuius ingressum*: quum id cæteris etiam Prophetis, quantumuis à Christi aduentu remotis, tribui possit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquuntur, לִפְנֵי בוֹאוֹ [*liphne boo*] non tam præcedens tempus declarat quàm præsentiam illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohannem fuisse apparitoris instar, qui Christum non procul, vt alij Prophetæ,

Prophetæ, venturum ſignificaret, ſed iam iter ingreſſum, imò iam præſentem & ſibi à tergo imminentem cõmonſtraret. quam ſententiam conati ſumus exprimere, quũ alioquin hic Hebraiſmus in eo videretur obſcurior quòd pro εἰσερχομένου ſeu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraiſſans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id eſt aduentum, pro ipſo qui aduẽtat.

25 Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ' ἰδού, ἔρχεται μετ' ἐμέ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

Quum autem expleret Iohannes curſum, dixit, Quem me ſuſpicamini eſſe? non is ſum ego, ſed ecce, venit poſt me, cuius pedum ſoleam non ſum dignus qui ſoluam.

Quum impleret autem Iohannes curſum ſuum, dicebat, Quem me arbitramini eſſe? non ſum ego, ſed ecce venit poſt me, cuius non ſum dignus calceamẽta pedum ſoluere.

26 Ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεόν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timetis Deum, vobis "ſermo ſalutis huius miſſus eſt.

Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum ſalutis huius miſſum eſt.

27 Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες, ἐπλήρωσαν·

Qui enim habitabant Hieroſolymis, & primores eorum, quum hunc ignorarent, " tum voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, eo damnato, impleuerunt:

Qui enim habitabant Ieruſalem & principes eius, hunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne Sabbatum leguntur, iudicantes impleuerunt:

28 Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ᾐτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

Tum nulla cauſa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.

Et nullam cauſam mortis inuenientes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum.

Mat.27.22 marc.15.13 luc.23.23 ioh.19.6.

29 Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

Quum verò perfeciſſent omnia quæ de eo ſcripta ſunt, "detractus è ligno, poſitus fuit in monumento.

Quumque conſummaſſent omnia, quæ de eo ſcripta erant, deponentes eum de ligno, poſuerunt eum in monumento.

30 Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

‖Deus autem excitauit eum à mortuis.

Deus verò ſuſcitauit eũ à mortuis tertia die.

Matt.28.2 mar.16.6 luc 24.7 ioh.20,19

31 Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

Qui conſpectus eſt per dies multos iis qui ſimul aſcenderant cum eo à Galilæa Hieroſolymam, ſuntq; teſtes eius apud populum.

Qui viſus eſt per dies multos ijs qui ſimul aſcenderant cum eo de Galilæa in Ieruſalem, qui vſque nunc ſunt teſtes eius ad plebem.

32 Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν·

Et nos vobis euangelizamus eam promiſſionem quæ patribus facta eſt, Deum videlicet eam expleuiſſe "filiis illorum, *id eſt* nobis, "excitato Ieſu:

Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres noſtros repromiſſio facta eſt, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis noſtris, reſuſcitans Ieſum.

33 Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

Vt etiam in "Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Sicut & in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

Pſal.2.7 heb.1.5.& 5.5.

26 *Sermo ſalutis huius*, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id eſt, nuntius iſte ſalutis, ſiue ſalutifer. Videtur enim hoc commodiſſimè poſſe explicari per hypallagen, de qua diximus ſuprà, 5.20.

27 *Tum*, καί. Studui effugere anantapodoti ſuſpicionem, quum potius particula καὶ duplicata coniungat duo participia & totidem verba, vt ſit plena hæc conſtructio, καὶ κρίναντες ſcilicet αὐτόν, ἐπλήρωσαν τὰς φωνὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ μ.α.θ. εὑρόντες ᾐτήσαντο: quod vt melius appareret malui interpretari *Tum* quàm *Et*. Hoc verò non obſeruatum varias huius loci lectiones inuexit. Vetuſtiſſimus enim codex ille meus expuncto verbo ἐπλήρωσαν totum hunc locum ſic legit οἱ γ.κ.ἐν.Ι.κ.οἱ.ἀρ.αὐ. τοῦτον ἀγνοήσαντες τὰς γραφὰς τ π.τ.κ.π.σ.α. καὶ μ.α.θ.εὑ. ἐν αὐτῷ κρίναντες. &c. Id eſt, *Qui enim habitant Hieroſolymis & primores eorum iſto, ignoratis ſcripturis Pr q.p.o.ſ.l. etiam nulla in ipſo inuenta mortis cauſa, damnato, petierunt, vt*. Syrus autem interpres ſic videtur legiſſe τ.ἀ. καὶ τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α. καὶ κρίναντες αὐτόν, ἐπλήρωσαν πάντα τὰ γεγραμμένα καὶ μ.α.θ.εὑρ. ᾐτήσαντο Id eſt, *Iſto ignorato, & ſcripturis Pr. q.p.o.ſ.l. eòque damnato, compleuerunt omnia quæ ſcripta ſunt: &, nulla cauſa mortis inuenta, petierunt.* &c. quam lectionem ſequutus eſt etiam Arabs interpres. Sed hæc varietas neminem debet offendere, quum in ſententia nihil prorſus immutet. Damnationem autem intellige a Synedrio, auctore Caiapha, latam, Matth.26,66. Chriſto à Iudæis poſtea impudentiſſimè ad Pilati tribunal pertracto nõ vt de cauſa cognoſceret, ſed vt Synedrij ſentẽtiam, præſcripto etiã illi ſupplicij genere, exequeretur, quaſi, conceſſa illis αὐτονομίᾳ, capitalium ex ipſorum lege iudiciorum cognitio nõ eſſet illis erepta, ſed executio duntaxat, vt apparet ex ipſorum clamoribus, Ioh.18.31.

29 *Detractus*, καθελόντες. Sic etiam ἔθηκαν verti *Poſitus eſt*. Notum enim eſt apud Hebræos ſæpe ſic vſurpari tum verba tum participia, vt ſubaudiendus ſit rectus eiuſdem ſignificationis. Plena igitur loquutio eſſet, Detrahẽtes, qui ſcilicet illum detraxerũt, poſuerunt, &c. quod Latini quidem paſſiuis iſtiuſmodi, Galli verò imperſonalibus verbis explicant. Fuit autem hoc neceſſariò obſeruandum, vt iſti qui Chriſtum detractum ſepelierunt, ab interfectoribus quorum mentio prius facta eſt, diſcernantur. Quod ſi quis malit eodem tenore legere detractum è ligno poſuerũt in ſepulchro, referendũ hoc erit ad Ioſephum Arimatheenſem, qui & ipſe ex primoribus erat, nempe βουλευτὴς Marc.15,43. itidémque ad Nicodemum Ioh.20,39. qui & ipſe ἄρχων erat, Ioh.3,1. licet nõ ex eorum numero qui Chriſtum damnarant.

32 *Filiis illorum [id eſt] nobis*, vel, *nobis filiis illorum*, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. In Latinis veteris interpretationis codibus alij, *Filijs veſtris*, alij *Filiis noſtris* legunt: neutri rectè, vt ſententia ipſa & Græcorum codicum conſenſus oſtendit. Arabs tamen omittit ἡμῖν, quod etiam ſi non legatur nihil ſententiæ detrahit. Sed annotanda eſt alia interpunctio in vno codice reperta, in qua τὸ ἡμῖν, *nobis*, cum participio ἀναστήσας coniungitur, vt ſit ſenſus, nobis excitatum eſſe Ieſum, vt Arabs etiam interpres legit. Illa verò ſcriptura *Filiis noſtris*, vel *Filiis veſtris*, ita vt legatur τοῖς τέκνοις, vel

ἡμῶν, vel ὑμῶν nulla neque idonea ratione, neque auctoritate Græcorum codicum nititur. ¶ *Excitato Iesu*, ἀναστήσας Ἰησοῦν, Id est in mundum misso. Latius enim patet hoc in loco verbum ἀνιστάναι quàm ἐγείρειν. quũ hic agatur de exhibito eo qui fuerat Patribus promissus.

33 *Psalmo secundo*, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris vetustis codicibus, vnico nostro vetustissimo excepto, in quo legitur τῷ πρώτῳ, *primo*. Apparet autem ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exemplaria scriptum habuisse, Psalmo primo: siue quòd Psalmus ille, *Beatus vir*, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potius pro eius libri præfatione: siue quòd Psalmus, quem hodie secundum facimus, vnus olim fuerit cum primo, vt testatur Hieronym. in Psalmum primum, & Dauid Kimki in Psalmum secundum. Sed & nonnulli veteres Latini codices, scriptum habent simpliciter, *Sicut in Psalmo scriptum est*. quod maximè probarim si pro ἐν ψαλμῷ legatur ἐν ψαλμοῖς, *in Psalmis*, id est in Psalmorum libro: ita vt illud πρώτῳ & δευτέρῳ, ex albo libri in contextum irrepserit. Sed quid si etiam Paulus simpliciter dixit ὡς γέγραπται sicut scriptum est, ne annotato quidem Psalmorum nomine, quum in synagoga loqueretur, in qua satis fuit verba non addito libri nomine citasse, quo nihil erat magis vulgo ipsi cognitum? Nam etiam Arabs & Syrus non habent adiunctam particulam καὶ, *etiam*, sed vno tenore legunt *excitauit Iesum, sicut scriptum est*. *

Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μήτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. (Esa. 55.3)	34	Quod autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum ¨ in sepulchrum, ita dixit, ‖ Dabo vobis ¨ firmas illas Dauidis beneficentias.	34	*Quod autem suscitauit eum à mortuis, amplius iã non reuersurum in corruptionem, ita dixit, Quia dabo vobis sancta Dauid fidelia.*
Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. (Psal. 16. 10)	35	Ideo & ¨ aliàs dicit, ‖ Non sines ¨ sanctum illum tuum sentire corruptionem.	35	*Ideóque & aliàs dicit, Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.*
Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν· (3. Reg. 2. 10)	36	Nã Dauid quidẽ ¨ postquã ętate sua inseruiuit Dei consilio, ‖ obdormiuit, & appositus est patrib⁹ suis, sensitq́ corruptionẽ:	36	*Dauid enim in sua generatione quum administrasset voluntati Dei, dormiuit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.*
Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.	37	At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.	37	*Quem verò Deus suscitauit, non vidit corruptionem.*
Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·	38	Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:	38	*Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hũc vobis remissio peccatorum annuntiatur:*
Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.	39	¨ Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis ¨ absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.	39	*Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit, iustificatur.*
Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,	40	Videte ergo ne vobis superueniat quod dictum est ¨ in Prophetis,	40	*Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in Prophetis,*

34 *In sepulchrum*, εἰς διαφθοράν. Vulg. & Eras. *In corruptionem*. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum est ergo Lucã, Græcos veteris Testamenti interpretes sequutũ διαφθορὰν cõuertere id quod Hebræis dicitur שחת [*schachath*] i. sepulchrum, à שחת [*schachath*,] quod est Corrumpere, vt à Grecis simili ratione dicitur sarcophagus: cuius translationis exempla occurrunt multis locis, vt Psalm. 107. 20. Thren. cap. 4. 20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro fossa, vt Psal 32. 7. Sed in sequentibus versiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, i. sentire & affici, corruptionem declarat potiusquàm sepulchrum: quũ sic etiam accipiatur שחת [*schachath*,] & quidẽ propria significatione, vt Leuitici 22. 25. ¶ *Firmas illas Dauidis beneficentias*, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulg. & Eras. ad verbum, *Sancta Dauid fidelia*, nimium obscurè. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hic quoque sequutus est Lucas, חסיד [*chasid*,] id est benignum ac beneficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים [*chasadim*] beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem *Dauidis* passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστά, fideles, id est firmæ & * constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt: & specialiter habetur hìc ratio promissionis Dauidi factæ de sempiterno regno in Messiæ persona: cui quum promissus sit æternũm mansurus filius, consequitur nec illum filium, nec eius regnũ absorberi morte potuisse, vel vnquam posse: quod Angelus Gabriel Mariæ virgini in memoriam reuocauit, Luc. 1. 31 & 32.

* 35 *Aliàs*, ἐν ἑτέρῳ, videlicet Psalmo vel loco. Rectius fortassis meus vetustiss codex, ἑτέρως. Illud suppleuit Arabs, istud Syrus interpres. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. Vide suprà 2. 27.

36 *Postquã ætate sua inseruiuit Dei consilio*, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulg. *In sua generatione quum administrasset voluntati Dei*. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, *Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit*. sed hæc distinctio neque in vetustis exemplaribus inuenitur, neque vlla ratione nititur. Quis enim aliter quàm Dei decreto interueniente moritur? Sed non omnes consilium Dei sibi pro vitæ scopo proponunt, vt Dauid.

39 *Et ab omnibus à quibus*, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguẽda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi obserues, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinẽt ad ceremonias à quibus omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, i. per Legis ceremonias: absoluuntur autẽ per istum, (i. Christum) si fide eum amplectantur. Neque istud *A quibus*, exceptionis rationem habet, quasi quædam sint peccata à quibus per Legem liberemur, quæ Christi expiatione nõ indigeant, sed causam ostendit, cur per Christum à peccatis absolui nos sit necesse, quoniam videlicet istud præstare Lex nulla ratione possit. ¶ *Absolui*, δικαιωθῆναι. Hebraicè, הצדיק [*hatsdik*:] id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע [*harschiah*.] quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbũ, quod etiam vsurpaui Matt. 11. 19, & 12. 37: sed nequis illud *Ab omnibus*, perinde acciperet acsi casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur, hoc quidem loco malui Absoluendi verbũ vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) differemus in Epistola ad Romanos.

40 *In Prophetis*, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitum est hoc testimonium, annotat Erasmus esse numeri ἑτεροσιν: sed alia est ratio expediendi huius nodi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1. 2. & Iohann. 6. 45. quoniam videlicet in vnum volumen Prophetæ præsertim minores compingebantur.

41 *Contem-*

41 Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ᾧ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

42 Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

43 Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

44 Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

45 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

46 Παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτόν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδού, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

41 ‖ Videte ó contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.

42 Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt intra proxime sequens Sabbathum dicerentur sibi hæc verba.

43 Solutóque conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt permanerent in gratia Dei.

44 Sequente verò Sabbatho vrbs propè tota cóuenit ad audiendum sermonem Dei.

45 Visa autem turba, Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, contradicẽtes ac blasphemantes.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquã autẽ i lu repellitis, & indignos vos ipsos decernitis æterna vita, ecce, conuertimus nos ad Gentes.

41 *Videte contemptores, & admiramini & disperdimini, quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.* Habac. 1.5

42 *Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequenti Sabbatho loquerentur sibi verba hæc.*

43 *Quùmque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentiũ aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebant eis vt permanerent in gratia Dei.*

44 *Sequenti verò Sabbatho penè vniuersa ciuitas conuenit audire verbum Dei.*

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbũ Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, conuertimur ad Gentes.*

41 *Contemptores*, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים [*bagoÿm,*] pro quo videntur Græci legisse בוגדים [*boghedim.*]

42 *Egressis autem*, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. In vetustissimo meo codice, & tum in Arabica tum etiam in recepta editione Latina, neque Iudæorum neque Gentium fit mentio, sed simpliciter scribitur Græcè quod illi verterunt, ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Id est, *Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequente sabbatho dicerentur sibi verba hæc.* Est autem perobscura hæc oratio, multis modis, quam illustrare conati sunt, qui Ἰουδαίων adiecerunt participio ἐξιόντων, quod omnino verti debet, *Egredientibus autem ex synagoga Iudæis*, non autem, *Iudæorum*. Cur enim istud adderetur, quum synagoga per se satis intelligatur fuisse Iudæorum synagoga? Eadem autem ratio effecit vt nominatiuus ἔθνη, Gentes, præponeretur verbo παρεκάλουν. Germana enim hæc est huius loci explicatio, Iudæos quidem plerosque sic fuisse Pauli verbis offensos vt Synagoga excederent: è contrario verò, Gentes, eos nimirum ex Gentibus qui Iudaissabant, ideóque cœtus Iudaicos frequentabant, quanuis essent incircuncisi (qualis erat Cornelius & eo tempore nõ pauci) institisse Paulo & Barnabæ, vt eadem illa verba *in-*
* *tra proxime sequens sabbathum*, copiosius nimirum, ipsis explicarentur. ¶ *Intra proxime sequens Sabbathum*, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Poscit præpositio εἰς & particula μεταξὺ, vt interiectum tempus significetur: ἐνέργαις videlicet ἡμέραις
* duo Sabbatha diuidentibus, quòd Iudæi diebus demum Sabbathorum in synagogis conuenirent, nisi etiam dies alius festus incidisset. & sic à Paulo & Barnaba factũ fuisse declarat proximus versiculus, & quod postea dicitur de totius ciuitatis altero proximè sequuto sabbatho in synagogam concursu, Paulo & Barnaba interea quosuis erudientibus. Vulgata, *sequente sabbatho*, ita vt εἰς pro ἐν, & μεταξὺ pro καθεξῆς accipiatur. ¶ *Dicerentur*, λαληθῆναι. Vulg. *vt loquerentur*. Atqui non temerè Lucas verbo passiuo vsus est, ex quo intelligitur pios istos fuisse vero cognoscendæ veritatis studio incensos, in ea nimirum quæ audire cœperant potius quàm in ipsas loquentium personas intentos.

43 *Solutóque conuentu*, λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς. Vulgata, *Quùmque dimissa esset synagoga*, impropriè & obscurè. Sic autem significatur, Iudęos quidem plerosque verbis Pauli offensos, non sine graui animi offensione è cœtu excessisse: aliis verò contrà vsque adeo placuisse Pauli orationem vt iterum illum audire minimè dissimulanter optarent, & ita solutum fuisse conuentum. ¶ *Religiosis proselytis*, σεβομένων προσηλύτων. Ita solet Lucas in hoc libro vocare extraneos Iudaismum amplexos, siue circuncisos (quales fuisse videntur quos proselytos appellat, adscititios nimirum Iudæos,) siue incircuncisos, cuiusmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον sed εὐσεβῆ appellauit, re ipsa videlicet & corde, quanuis nondum aperto externo cultu, Iudæum. Vulgata, *Colentes* barbarè interpretatur. ¶ *Qui*, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. ¶ *Persuaserunt eis*, ἔπειθον αὐτούς. Vulgata & Erasmus, *Suadebant eis*, quod non placet. Gratiam autem Dei appellat gratuitam in vno Christo iustificationem de qua disseruerat, Pharisaicæ doctrinæ oppositam.

44 *Sequente*, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ. ¶ *Propè*, σχεδόν. Syrus & Arabs hanc particulam non habent.

45 *Iudæi*, οἱ Ἰουδαῖοι. Arabs interpres legit οἱ ἱερεῖς, *sacerdotes*, idque præter morem, quum non soleant in his libris commemorari sacerdotes, nisi quum de Hierusalem agitur. ¶ *Inuidia*, ζήλου. Vulgata & Erasmus, *Zelo*. Vide Iohannem cap. 2. vers. 17.
¶ *Contradicentes ac blasphemantes*, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Neque vulgata Latina, neque Syra neque Arabica editio legit ἀντιλέγοντες καί: quod etiam videtur redundare.

46 *Decernitis*, κρίνετε. Id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulg. & Eras. *Iudicatis*: rectè quidem, sed ambiguè. Posset enim hoc ad mentis iudicium referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus, modò tristitia sit secundum Deum. Id verò in istos non cadit.

47 Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος,
Esa. 49.10 Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

48 Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

49 Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι᾽ ὅλης τῆς χώρας.

50 Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

Infrà 18.6 mat.10.14 mar.6.11 luc.9.5 51 Οἱ δὲ ἐκτιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ᾽ αὐτούς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

52 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Κεφάλαιον ιδ´.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

2 Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

47 Ita enim nobis mādauit ¨Dominus, *dicens*, ‖ Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audientes, gauisæ sunt, & glorificabāt ¨ sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ¨ordinati ad vitam æternam.

49 ¨Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

50 Iudæi verò extimularūt mulieres ¨ religiosas & honoratas, & primos vrbis, & excitarunt persequutionem in Paulum ac Barnabā, eiecerúntque eos è finibus suis.

51 ‖ At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

CAP. XIIII.

1 Factum est autem ¨ itidem Iconij vt simul introirent synagogam Iudæorum, & ita loquerentur, vt crederet Iudæorum simul & ¨Grecorum magna multitudo.

2 ¨ Qui verò increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & ¨ malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, vt sis in salutem vsque ad extremū terræ.*

48 *Audientes autē Gentes gauisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erāt præordinati ad vitam æternam.*

49 *Disseminabatur autem verbum Domini per vniuersam regionem.*

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulū & Barnabam, & eiecerunt eos de finibus suis.*

51 *At illi excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

CAP. XIIII.

1 *Factum est autem in Iconio vt simul introirent synagogam Iudæorū, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum copiosa multitudo.*

2 *Qui verò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt animas Gentiū aduersus fratres.*

47 *Dominus*, ὁ Κύριος. Subaudi לאמר [*lemor*] *dicens*, ex Hebr. idiotismo. Syrus & Arabs addunt καθὼς γέγραπται, Sicut scriptum est.

48 *Sermonem Dei*, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Syrus & Arabs legerunt τὸν Θεόν, *Deum*. Et certè insolens est illud dicendi genus. In meo vet. cod. pro ἐδόξαζον legitur ἐδέξαντο, *exceperunt*. ¶ *Ordinati*, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderūt, vel hoc temerè dictum est à Luca: quod absit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidē vt ei subiiciatur fides. Hoc velim considerent illi qui præscientiā Dei à Decreto separant, quíque præuisam fidem faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeo (quod cum bona quorundam veterū pace dictum sit) quàm inepta sit illa distinctio verbi actiui προητοίμασεν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli disputationem de æterna Dei prouidētia, Rom. 9. v. 22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro *Ordinati* conuertit *Præordinati*, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειροτονημένοι, vt solet transferre. Sed tamen eadē prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidē antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tantùm tempore, (est enim æternum) sed etiā causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectant, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata causæ.

49 *Perferebatur*, διεφέρετο. Vulg. *Disseminabatur*, vt videatur legisse διεσπείρετο.

50 *Religiosas & honestas*, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quibus * incognitus erat Christi aduentus: quales etiā Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poëtæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illarum simplicitatem tentandam, vtpote quæ excitandæ persequutioni maximè essent opportunæ, persuasis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas istas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet auctoritatis: quamobrem etiam Syrus interpretatur, acsi scriptum esset πλουσίας, *diuites*. Et Græci in hunc locum dicunt has esse quas Romani Matronas vocant, Gallicè, *femmes d'estat*.

IN CAPVT XIIII.

1 *Itidem*, κατὰ τὸ αὐτό. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό: idque perperam, quod etiam nonnullos fefellit. Cōparat enim Lucas cum eo quod Antiochiæ euenerat, eundem prædicationis verbi Dei exitum Iconij. * ¶ *Grecorum*, Ἑλλήνων. nempe σεβομένων. de quibus aliquoties iam dixim us. *

2 *Qui verò increduli fuerunt*, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τῷ πιστεύειν ostendit ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. ¶ *Malè affectos reddiderunt*, ἐκάκωσαν. Vulgata, *Ad iracundiam concitauerunt*, id est παρώργησαν: vt solent Greci interpretes cōuertere verbū הכעים [*hichhis.*] Erasmus, *Corruperunt*. quo vocabulo vtuntur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, vt seruo vel ancilla: vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hic ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod inferre: vt suprà 12. 1. adeo quidem vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. rectè tamen & eleganter vsurpatū à Luca, quoniam isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus. Cæterùm quod scribit Beda in Græcis codicibus post κατὰ τῶν ἀδελφῶν, *aduersus fratres*, adscribi ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν, Deus autem pacem fecit, pro quo in aliquibus codicibus Latinis legitur, Dominus autem citò dedit pacem, in nullo nostrorum exemplarium legitur: nec tamen videtur malè conuenire, vt cum his cohæreat, quod mox subiicitur de diuturniore Pauli & Barnabæ in eo loco commoratione, & quidem adiecta particula μὲν οὖν, *igitur*, pro qua videtur alioqui potius scribendum fuisse μέντοι, *tamen*.

3 *Liberè*,

3 Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

4 Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

5 Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτούς,

6 Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

7 Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

8 Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.

9 Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

10 Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ὑμᾶς.

12 Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

13 Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

3 Multum igitur tempus *ibi* cõmorati sunt ¨liberè loquentes, ¨freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Scissa est autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apostolis.

5 Quum autem factus esset impetus Gentium ac Iudæorũ vnà cum suis primoribus ¨ad eos iniuriis afficiendos & lapidandos,

6 Re considerata perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic ¨euangelizauerunt.

8 Quidam autem vir Lystris ¨captus pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nũquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eũ oculos, ¨& vidisset quòd fidem haberet *se* ¨liberatum iri,

10 Dixit voce magna, ¨Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quũ exsiliisset ambulauit.

11 Turba verò quum vidisset quod fecerat Paulus, sustulerũt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quum ¨tauros vittatos ¨ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

3 *Multo igitur tempore demorati sunt fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, & dante signa & prodigia fieri per manus eorum.*

4 *Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & quidã quidem erant cum Iudæis, quidam verò cũ Apostolis.*

5 *Quum autẽ factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,*

6 *Intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & vniuersam in circuitu regionem:*

7 *Et ibi euangelizantes erant.*

8 *Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui intuitus eũ, & videns quia fidem haberet vt saluus fieret,*

10 *Dixit magna voce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.*

11 *Turbæ autem quum vidissent quod fecerat Paulus, leuauerũt vocem suã, Lycaonicè dicentes, Dij similes facti hominibus descenderunt ad nos.*

12 *Et vocabant Barnabam Iouem: Paulum verò Mercurium: quoniam ipse erat dux verbi.*

13 *Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatem, tauros & coronas ante ianuas adferens, cum populis volebat sacrificare.*

---

3 *Liberè loquentes*, παῤῥησιαζόμενοι. Vulgata, *Fiducialiter agentes*. Erasmus, *Fortiter agentes*. Ego, quum hîc agatur de Euangelij prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. ¶ *Freti Domino*, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. Hebr. ביהוה [*baihouah:*] quem Hebraismum nõ satis videaris exprimere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 *Ad eos iniuriis afficiendos*, ὑβρίσαι. Vel, vt Vulg. *Vt eos contumeliis afficerent*. Sic enim mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quàm Erasmus, *Vt vim adferrent*: id est βιάσασθαι.

7 *Euangelizarunt*, ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. In illo meo vetustissimo codice ista subiiciuntur, quæ tamen neque in Syra neque in Arabica interpretatione, neque in Latinis ferè vllis codicibus reperiuntur, & tamẽ testatur Beda in Gręcis legi, καὶ ἐκινήθη ὅλον τὸ πλῆθος ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτῶν. ὁ δὲ Παῦλος καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Λύστροις. Id est, *Et tota multitudo commota fuit super eorum doctrina. Paulus autem & Barnabas Lystris versabantur.*

8 *Pedibus captus*, ἀδύνατος. Vulgata, *Infirmus*. Erasmus, *Debilis*, neuter satis expressé. Ad verbum, *impotens*, vt Gallicè dicere solemus *impotent*, Latinè non item. ¶ *Ambulauerat*, περιεπεπατήκει. Sic reposui ex meo vetustissimo codice, quum alioqui mendosè legi soleat περιεπεπατήκει.

* 9 *Et vidisset*, καὶ ἰδών. Claudo videlicet tum Pauli oratione, tum aliis signis a Paulo editis excitato, & ipso vultu significante quòd aliquid opis à Paulo speraret: vt is qui Christo dicebat, Domine si vis, potes me mundare.

* ¶ *Liberatum iri*, τοῦ σωθῆναι. Ab hac videlicet imbecillitate. Nam haud satis scio an de æterna salute sit istud accipiendum: quamobrem etiam liberandi vocem hoc quidem loco vsurpaui, vt planior esset oratio, etsi non vbique id obseruaui.

10 *Surge*, ἀνάστηθι. In quinque manuscr. codicibus & Cõplutensi editione, atque adeo in Syra & Arabica interpretatione, legitur, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, *Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge*, &c. quã lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus cõtrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτοκράτωρ. Apparet tamen ex Theophylacti scholiis eũ hæc non legisse, vt qui dicat, quoniam Paulus non protulerat Christi nomen, neque dixerat, *In nomine Iesu*, inde factũ vt Lystrenses ipsum existimarint Deũ esse. Sed vana est admodũ hęc cõiectura.

13 *Tauros vittatos*, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnam duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν (vt grammatici loquũtur) vt in illo Virgilij, --*pateris libamus & auro*: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, *Victori velatum auro vittisque iuuencum*. Ideo *vittatos* malui quàm *coronatos* dicere. ¶ *Ad vestibula*, ἐπὶ τοὺς πυλῶνας. Id est, vt plerique exponunt, ad ipsius templi suburbani porticus. Sed est fortassis enallage numeri, pro ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, vt etiam scribitur in vno manuscr. codice, id est *pro vestibulo*, vt earũ ædium vestibulum intelligatur in quas diuerterãt Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templũ ipsum Iouis extra vrbẽ fuisse: & probabile est Apostolos ad illud Idolorum templũ minimè subsistere consueuisse, quum id nequaquam hîc dicatur, sed Sacerdotem potius nõ iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse, quam sententiam sequutus est Syrus interpres. Denique gesta hæc sunt intra vrbem, vt apparet ex versic. 19.

14 Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, "diruptis palliis suis insilierũt in turbam, clamantes,

14 *Quod vbi audierunt Apostoli Barnabas & Paulus, conscißis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,*

15 Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

Gen. 1. 1. psal. 146. 6 apoc 14. 7.

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines "iisdem quibus vos affectionibus obnoxij, " annuntiantes, vt à "vanis istis rebus conuertatis vos ad Deum illum viuum, ‖ qui fecit cęlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

15 *Et dicentes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annũtiantes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.*

16 Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Psal. 81. 13.

16 Quíque præteritis ætatibus ‖ siuit omnes Gentes "suis ipsarũ viis incedere.

16 *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gentes ingredi vias suas.*

17 Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

17 Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonij, "bona tribuendo, dans "nobis cælitus pluuias ac tempora "fructibus edendis apta, implens cibo & lætitia corda nostra.

17 *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & letitia corda vestra.*

18 Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam "ne ipsis sacrificaret.

18 *Et hæc dicentes, vix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.*

19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

2 Cor. 11. 25.

19 Superuenerunt autem quidam Iudęi Antiochia & Iconio, "qui persuasa turba, ‖ Paulum lapidatum traxerũt extra vrbem, existimantes eum mortuũ esse.

19 *Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis, & lapidato Paulo, traxerunt extra ciuitatem, existimantes eũ mortuum esse.*

20 Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

20 Quum autem circunstetissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem, & postridie egressus venit Derbẽ cum Barnaba.

20 *Circundantibus autem eum discipulis, surgens intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cum Barnaba in Derben.*

21 Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·

21 Quúmque euangelizassent vrbi illi, & "discipulos multos adiunxissent, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

21 *Quúmque euangelizassent ciuitati illi, & docuissẽt multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:*

22 Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ

22 Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes*

22 *Confirmantes animas discipulorum, exhortantésque vt permanerent in*

---

14 *Diruptis pallijs*, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Mat. 26. 65.

15 *Iisdem obnoxij affectionibus*, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina secernunt. Vulgata, *Mortales* interpretatur, nimium anguste, adeo vt pene videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, *Iisdem obnoxij malis*, ambigué. ¶ *Annuntiantes vt vos*, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς. Ita sum interpretatus, quoniam mollius cohæret pronomen ὑμᾶς cum verbo ἐπιστρέφειν. quamobrem etiam non retinui Euangelizandi verbum, quanuis etiam cum quarto casu construantur ἀμφότερα, infrà versu 21. Sed in meo vetustissimo codice rectius fortasse legitur εὐαγγελιζόμενοι ὑμῖν τὸν Θεόν, ἵνα ἐπιστρέψητε, &c. id est, *Euangelizantes vobis Deum, vt conuertamini* &c. ¶ *A vanis istis rebus*, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים [*habalim.*]

16 *Suis ipsarum viis incedere*, πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלוך בדרכיהם [*lahaloch bedarchehem,*] id est ex arbitrio suo viuere: nulla ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro Viuere, & Viam pro vitæ ratione.

17 *Bona tribuendo*, ἀγαθοποιῶν. Arabica interpretatio istud non habet. Meus autem vetustissimus codex legit ἀγαθοποιῶν οὐρανόθεν ὑμῖν. *benefaciens cælitus vobis*, & Syrus interpres, ἀγαθοποιῶν αὐτοῖς οὐρανόθεν, *benefaciens ipsis cælitus*, idque meo iudicio rectius. ¶ *Nobis*, ἡμῖν. Quatuor vetusti codices & meus vetustissimus habent ὑμῖν, *vobis*, & mox ὑμῶν, *vestra*. Syrus autem & Arabs legerunt αὐτοῖς, *iis*, & αὐτῶν, *eorum*. ¶ *Fructibus edendis apta*, καρποφόρους. Vulgata, *Fructifera*. Ego malui perspicuitati studere, sequutus ea in re Syri & Arabis interpretis vestigia. Cæterùm si probasset Paulus Sibyllarum χρησμούς, mirum ni aliquam eorum mentionem apud istos fecisset.

18 *Ne ipsis sacrificaret*, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor manuscr. codicibus additur ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, Id est, *Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem [illic] versantibus ac docentibus superuenerunt ab Antiochia*, &c. quod posterius membrum legit etiam Beda, & in vetustissimo codice inueni.

19 *Qui persuasa turba*, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exemplaribus scribitur, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, *Et ipsis confidenter disputantibus, persuaserunt turbæ vt ab ijs deficeret, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.*

21 *Discipulos multos adiunxissent*, μαθητεύσαντες. Vulgata & Erasmus, *quum docuissent*, perperam. Nec enim τὸ μαθητεύειν hîc declarat τὸ διδάσκειν, sed docẽdo ad Christi fidem adducere: vt rectè quoque explicat Syrus interpres. Discipulorum enim nomen in iis regionibus adhuc vsitatum erat significandis Christianis. Vide Matth. 28.

ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

23 Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ᾽ ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

24 Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

25 Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

26 Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

27 Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

28 Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφούς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

2 Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

oportere per multas afflictiones nos ingredi in regnum Dei.

23 Quúmque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quẽ crediderãt.

24 Peragratáque Pisidia, venerũt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti Domini sermonem, descenderunt Attaliam.

26 E illinc enauigarunt Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autẽ venissent & coegissent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effecisset, eúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic non paruum tempus cum discipulis.

CAP. XV.

1 PORRO quidã qui descenderant à Iudęa, docebant fratres, *& dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 Orta igitur repugnãtia & disquisitione non parua Paulo ac Barnabę aduersus illos, cõstitutũ fuit vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidã alij ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymã, super hac quæstione.

fidei, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnũ Dei.

23 *Et quũ constituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos Domino in quem crediderunt.*

24 *Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam.*

25 *Et loquentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.*

26 *Et inde nauigauerunt Antiochiam, vnde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerant.* Suprà 13.2

27 *Quum autem venissent, & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.*

28 *Morati sunt autẽ tempus non modicum cum discipulis.*

CAP. XV.

1 *ET quidam descendentes de Iudæa docebant fratres, Quia nisi circuncidamini secundum morem Moysi, nõ potestis saluari.*

2 *Facta ergo seditione nõ minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalem, super hac quæstione.*

22 *Oportere*, ὅτι δεῖ. Subaudiui participiũ *Dicentes*, quod etiam expressit Syrus interpres. Arabs autem expũcta copula καὶ, legit ὅτι δεῖ, *quod oporteret*, idque, vt opinor, rectius.

23 *Per suffragia creassent*, χειροτονήσαντες. Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, *Porrexerunt manus: psephisma natum est.* Est autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidẽ: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus Papa & ipsius asseclæ, quos ordinarios vocãt. Quidam hoc referre malũt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarij, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd nõ simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manuum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet. ¶ *Per singulas Ecclesias*, κατ᾽ ἐκκλησίαν. Sic antea dixit Lucas κατ᾽ οἶκον pro *Domatim*. ¶ *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Id est pastores, diaconos, & alios Ecclesiæ gubernationi præfectos. Hic enim, vt alibi sæpe, generaliter accipitur presbyteri nomen.

25 [*Domini*] *sermonem*, τὸν λόγον In tribus codicibus manuscr. & Syra & Arabica interpretatione, diserte additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio. ¶ *Attaliam*, εἰς Ἀττάλειαν. Ridiculum est quod in quibusdam Latinis codicibus pro Attaliam legitur Italiam. Magis excusanda est eorum imperitia qui Mattaliam scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autem Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nã in Græco Stephano corruptè excusum est λυδίας pro λυκίας, quem crassissimum errorem miror non fuisse ab Erasmo animaduersum, quum Lydiæ littora ad Occidentem exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obuersis.

26 *Antiochiam*, εἰς Ἀντιόχειαν. Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, *Miletum*, sed perperam.

27 *Per ipsos*, μετ᾽ αὐτῶν. Hebr. בהם [*bahem.*] Nec enim μετ᾽ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ id est, causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiungere, vt suprà 13.17, & Lucas proximo capite 15.12. δι᾽ αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulg. & Eras. interpretati sunt, *Cũ illis*: & Castellio quoque nihilo mèlius conuertit *Secum*. Sic Gallicè dicimus *fraper auec vn baston* pro *d'vn baston*. Sed accuratè distinguenda est causa instrumentalis & externa, ab interiore & verè sola efficiente causa, vt vni Deo in solidum gloria istius conuersionis attribuatur. 1. Corinth. cap. 3. versu 7.

IN CAPVT XV.

1 *Quidam*, τινὲς. Nempe Cerinthus cum suis, vt testatur Epiphanius κατ᾽ κηρινθιανῶν. ¶ *Mosi*, Μωϋσέως. Syrus legit, τοῦ νόμου, *legis*. *

2 *Repugnantia*, στάσεως id est, αἰδιστάσεως. Vulgata & Erasmus, *Seditione*: & fateor στάσιν & πόλεμον sic à Plat. lib. 5 de republ. distingui, vt illa sit ἐπὶ τῷ οἰκείῳ, istud ἐπὶ τῷ ἀλλοτρίῳ: sed quum & στάσεως & συζητήσεως vocabulum hic videatur Paulo ac Barnabæ, idque non sine magna ipsorum laude tribui, nullo modo videtur huic loco conuenire seditionis nomen. ¶ *Constitutum fuit*, ἔταξαν. Vulgata, *Statuerunt*. Vide suprà 13.29. Quod autem hic adiectum

inuenio in meo vetustissimo codice, etsi nolim temerè in contextum admittere, quum id nusquam alibi inueniam, mirè tamen hunc locum illustrat. Est autem huiusmodi: Ἔλεγε γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως μένειν καθὼς ἐπίστευσαν, διϊσχυριζόμενος· οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καί τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπως κριθῶσιν ἐπ᾽ αὐτῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. id est, *Paulus enim magna contentione dicebat vt sic manerent sicut crediderant:* (id est, vt incircuncisi vocati circuncisionem non accerserent. 1. Cor. 7.18. & Gal. 5.2.) *qui verò ex Hierosolymis aduenerant denuntiabant illis, Paulo videlicet & Barnabæ, & aliis quibusdam, vt ascenderent ad Apostolos & Seniores Hierosolymam, iudiciū sub illis super hac quæstione subituri.* id est iudices illis ferebant Apostolos & Seniores Hierosolymitanos.

---

3 Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

Illi ergo deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicē & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.

Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertransibant Phœnicen & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.

4 Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ᾽ αὐτῶν.

Quum autē aduenissent Hierosolymam, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & retulerunt quanta Deus per ipsos effecerat.

Quum autem venissent Ierosolymam, suscepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus annūtiantes quanta Deus fecisset cum illis.

5 Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

Sed (*aiebant*) quidam surrexerunt è secta Pharisæorū qui crediderunt, dicentes oportere ipsos circuncidere, & denuntiare vt obseruent Legem Mosis.

Surrexerūt autem quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circuncidi eos, præcipere quoque seruare Legem Moysi.

6 Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

Conuenerunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

Conueneruntque Apostoli & seniores videre de verbo hoc.

7 Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

Suprà 10. 30, & 11.13

Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖Viri fratres, vos scitis Deum iampridem inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes sermonem Euangelij, & crederent.

Quum autem magna cōquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Euangelij & credere.

8 Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ὑμῖν

Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

Et qui nouit corda Deus testimoniū perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis:

---

3 *Deducti*, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suam agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

5 *Sed* [*aiebant*] &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionē vrgerent. quod mihi non sit admodum probabile, sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiā illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymā venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebant, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exemplū extat Luc. 5.14. & 7.4, & 5. & infrà, 16.36, & 17.3. & Deut. 2,13. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi ellipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse, quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias. Rursum tamen hic habet aliquid vt in obliqua oratione positum meus vetustissimus codex, nempe, οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἐξανέστησαν λέγοντες, τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως &c. Id est, *Qui verò denuntiarant illis vt ascenderent ad presbyteros, consurrexerunt dicentes, quidam ex secta* (videlicet) *Pharisæorum.* ¶ *Ipsos*, αὐτούς. Gentes videlicet, de quibus egerant, superiore cap. v. 27.

7 *Iampridem*, ἀφ᾽ ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. ימי קדם [*ieme kedē*] pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, *A diebus antiquis*: quo genere dicendi significatur plerūque tempus antiquissimum, vt Deuteron. 4.32, & 32.7. hîc autem designantur quæ non ita multo post Stephani mortem acciderant. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Heb בנו [*banu*,] pro ממנו [*mimmennu*] *Ex nobis*, vt vertit Arabs interpres, seu מבננו [*mibbenenu*] ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est IN, pro מן [*min*] vel בין [*chen*:] vt 1. Paral. 11.20. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, *nos*, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic construitur apud Hebręos verbum בחר [*bachar*.] Vulgata ad verbum, *in nobis*, barbarè. Syrus autem interpres hoc non legit. Nonnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes, quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent. sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, Præsentibus seu testibus nobis: quæ sententia vt conueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam, quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longa disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum *Inter nos* siue *Ex nobis* dicit Petrus, XII Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illā prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel

vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gentes in regnum Dei irrumperent. ¶ *Elegisse me*, ἐξελέξατο. Id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod ne cui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen, quod etiam exprimit Arabica interpretatio.

9 Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.
10 Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;
11 Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.
12 Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν.
13 Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου.
14 Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.
15 Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται,
16 Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν·
17 Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.
18 Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

9 ‖"Nihilque discreuit inter nos & illos, fide *ab ipso* purgatis cordibus eorum.
10 Nunc ergo quid "tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare valuimus?
11 Imò per gratiā Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.
12 Tacuit autem "tota illa multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes "quanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.
13 Postquam autem ipsi conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.
14 "Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret "ex ipsis populum "nomini suo.
15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptū est,
16 ‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:
17 "Vt requirant "reliqui homines Dominum, & omnes Gentes "super quas inuocatum fuerit nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.
18 "Nota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

9 *Et nihil discreuit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.*
10 *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?*
11 *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*
12 *Tacuit autē omnis multitudo, & audiebāt Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.*
13 *Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*
14 *Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populū nomini suo.*
15 *Et huic concordāt verba Prophetarū: sicut scriptum est,*
16 *Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:*
17 *Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus faciēs hæc.*
18 *Notū à seculo est Domino opus suum.*

Supra, 10. 43
1. cor. 1. 1.
Matt. 23. 4
Amos 9. 11

9 *Nihilque*, καὶ οὐδὲν. In eo videlicet beneficio quod omnibus credentibus commune est, qualitate tamen non quantitate.

10 *Tentatis Deum*, πειράζετε τὸν Θεόν. Sic vbique Græci legunt, & Syrus quoque & Arabs interpretes. Hieronymus tamen quadam ad Augustinum epistola, non addit *Deum*. & certè mollior est orationis structura, nec sensui quidquā detrahitur si legatur, *Quid tentatis iugum imponere.*

12 *Tota illa multitudo*, πᾶν τὸ πλῆθος. Hic rursum habet aliquid vetustiss. meus codex obseruatione dignum, nempe, συγκατατιθεμένων δὲ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰρημένοις ἐσίγησεν πᾶν, &c. id est, *Assentientibus autem Senioribus in quæ à Petro dicta fuerant, tacuit tota multitudo.* Multitudinis autem nomine intellige non totam Ecclesiam, vtpote quæ nondum esset tota adiuncta, sed totum Apostolorum & Seniorum cœtum, vt appareret suprà ex vers. 6, quos ab Ecclesia distinguit vers. 4, & mox vers. 22. Fuit enim προβούλευμα quod postea ad totam Ecclesiam relatum est, sicut initio coram tota Ecclesia fuerat quæstio proposita, vnde apparet quæ vera sit legitimæ & veræ Apostolicæ Synodi ratio, ab omni tam ὀχλοκρατίᾳ quàm ὀλιγαρχίᾳ, ac multo etiam magis ab Antichristiana Tyrannide procul remotæ. Itaque τὸ πλῆθος rectè conuertit Syrus interpres כנושא [kenscha] id est cœtum, vt ἐκκλησίαν עדתא [hidathah.] ¶ *Quanta*, ὅσα, id est ἡλίκα, siue quàm multa. Pertinebat enim hoc maximè ad propositam quæstionem, & confirmandum Petri argumentum.

14 *Symeon*, Συμεών. Heb. שמעון [Schimhon,] sicut etiam pleraque exemplaria scriptum habent 2. Pet. 1. 1: quum aliis omnibus locis dicatur Σίμων שימון [schimon] Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeon corruptè dici, propterea quod literam ע non possunt exprimere. Neque enim alioqui duo illa Hebræa idem nomen declarare facile concesserim. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorum idiotismo, quem si serues, obscurior fiet oratio. ¶ *Nomini suo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו [lischmo.] Est autem περιφραστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd Sancti à Christo cognominantur Christiani.

17 *Vt requirant*, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσι. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro ארום [edom] legisse ארם [adam.] Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. ¶ *Reliqui homines*, οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων. Hellenismus, vt Plinius Nigras lanarum, & Degeneres canum dixit. Reliquos autem homines vocat Gentes, vt explicatur altero mēbro huius versiculi, populos videlicet omnes vltra illum veterem. ¶ *Super quas*, ἐφ' οὓς, Hebr. id est quæ à Christo Christianæ cognominatæ fuerint. *

18 *Nota sunt*, &c. γνωστὰ, &c. Cōplutensis editio legit ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτοῦ, i. *quæ sunt ei nota ab æterno*, siue *ab omni æuo*. Nam αἰών, i. עולם [holam] hoc loco ita oportet

* explicare. Sensus autem est, causam non esse cur ista legalium rituũ abrogatione quisquam offendatur. Nam Deo sic visum esse, cui optima constet suorum consiliorum ratio. Vulg. *Notum est à seculo Domino opus suum*, γνωστὸν ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, vt etiam legitur in meo vetustissimo codice.

Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν.	19	Quamobrem ego ⁙ censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum se conuertunt.	19	*Propter quod ego iudico non inquietari eos qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum:*
Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.	20	Sed ad eos scribẽdum vt abstineant ⁙ à pollutis per simulachra, ⁙ & scortatione, ⁙ & suffocatis rebus, & sanguine.	20	*Sed scribere ad eos vt abstineant se à contaminationibus simulachrorũ, & fornicatione, & suffocatu, & sanguine.*
Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.	21	Moses enim ab ætatibus antiquis ⁙ per singulas ciuitates habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.	21	*Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, vbi per omne Sabbathum legitur.*

* 19 *Censeo*, κρίνω. Vulg. *Iudico*, quod nimis imperiosum videri posset, nisi addatur τὸ κατ' ἐμέ. i. quod ad me attinet, vt legisse liquet Irenæum citantem hunc locum libro 3. cap. 12.

* 20 *A pollutis per simulachra*, vel vt Vulg. *à contaminationibus idolorum*. ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Id est ab idolothytis, vt postea nominantur in Epistola. Nec tamen hoc impedit quominus voce ἀλισγημάτων repetita ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, possimus hunc locum sic quoque interpretari, *A pollutionibus idolorum, & scortationis, & suffocatorum, & sanguinis.* ¶ *Et scortatione*, καὶ τῆς πορνείας. Vel, *& scortationis*, vt modò diximus. Vulgata suo more *fornicationem* dicere maluit. Cæterùm duæ hic quæstiones occurrunt, de quibus in gratiam lectoris dicam quæ mea sit sententia. Primùm ergo quæritur cur nulla circuncisionis nec aliorum rituum legalium hic fiat mentio, quum eo vsque sese demiserit Paulus, vt Iudæos infirmos lucrifaceret, vt infra, 16, & 18.18, & 21.26. Respondeo diuersam fuisse Iudæorum ad Christum conuersorum, & reliquorum populorũ Euangelium amplexorum conditionem, quod ad infirmos conuersos Iudæos lucrifaciendos: sicut aliud fuit quærere an alij populi ad circuncisionem, & reliquos ritus veteris fœderis, recepto Christo essent adstringendi, quàm disceptare an Iudæi ad Euangelium conuersi, suos circuncidere, & legales adhuc ritus obire tenerentur. Non fuit autem de Iudæis, sed de istis propriè in hac synodo quæsitum. Cæterùm extra controuersiam est, neque illos ad legem nunquam illis impositam adstringi potuisse, neque Iudæos ad abrogatam Christi aduentu legem fuisse amplius obligatos. Sed tamen tantisper dum promulgatum esset Euangelium, (quod tempus mihi quidem videtur commode & verè destructione templi, & totius politiæ Iudaicæ abolitione definiri) dandum aliquid fuit Iudæorum in his ritibus educatorum, & quibus Moses adhuc singulis sabbathis in synagogis, more maiorum, proponebatur, infirmitati. Hæc autem συγκατάβασις in hac synodo (in qua non quousque Iudæi Christiani aliis Iudæis lucrifaciendis sese demittere tenerentur, sed quantum alios populos tribuere Iudæis infirmis oporteret, disceptatum fuit) ad certa duntaxat capita fuit reuocata, veluti necessaria, quoniam videlicet ad mutuũ vitæ vsum communem pertinebant in prouinciis, vbi collectæ erant ex Iudæis & aliis populis Ecclesiæ, & vbi nulla de aliis illis ritibus legalibus potuit controuersia exoriri, quos non alibi quàm Hierosolymis exigere aut exerere poterât Iudæi. Quousque verò Christiani Iudæi aliis Iudæis lucrifaciendis, aut paulatim confirmandis de sua libertate aliquid in ipsius vsu remittere tenerentur, (multo certè longius) & verbis docuit Apostolus & re ipsa locis ante citatis, & 1. Cor. 9.10. Altera est quæstio quid Scortationis nomine intelligatur. Quum enim hîc de rebus per se liberis & concessis agatur, quibus tamen ex charitatis lege, & quatenus earum vsus Iudæis infirmis nocuisset, abstinendum esset, mirum est inter illas fieri mentionem Scortationis, quæ certè nunquam in Ecclesia fuit tolerata. Respondetur hoc fuisse tribus aliis rebus adiaphoris adiectũ, non quòd illarum similis sit scortatio, sed quòd ita corrupti essent, in Græcia præsertim, & aliorum quoque populorũ mores, vt scortari, sicut inquit Comicus, apud ipsos flagitium non esset. Sed hæc responsio mihi non satisfacit. Nam ea de re nõ legimus in Synodo quæsitum, & neque κατά τι, neque tantùm præsentis necessitatis causa, vt illa tria, sed præcisè & ἁπλῶς scortatio inhibenda fuit, vt fecit Apostolus disertè 1. Corint. 9, disputationem ingrediens de recto Christianæ in rebus mediis libertatis vsu. Hæc autem expositio fortassis in causa fuit diuersæ collocationis huius vocabuli. Nam hîc quidem secundo, in synodi ea verò Epistola quarto loco velut à reliquis separatũ in Græcis codicibus nunc legitur. Contrà apud Nicephorum historiæ lib. 2, cap. 19, collocatur tertio loco ante Suffocatũ. Apud Tertullianum autem libro De pudicitia, itidem vt hic secundo loco ponitur, & ita quidem vt Tertullianus causæ suę seruiens, hunc ipsum ordinem his verbis obseruet, *Sufficit*, inquit, *& hic scrupulum esse mœchiæ & fornicationi locum honoris sui, inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligimus.* Hæc ille, à scopo quidem aberrans, quum nulla hic sit nisi rerũ suapte natura mediarum mentio: ex quo tamen illud obseruare licet, vt hoc loco sic etiam in Synodica epistola veteres codices secundo loco, non autem quarto, scortationem collocasse. Quum igitur constet in hac Synodo de libertatis Christianæ in rebus antea quidem sub Lege inhibitis, postea verò per Christi beneficium concessis legitimo vsu quæsitũ & decisum fuisse, scortatio verò propria sui significatione nunquam in Ecclesia, imò ne inter honestos quidem homines, fuerit indifferens habita: mihi omnino videtur hoc loco Iacobus, & postea Synodus, scortationis nomen, ex Prophetarum more, ad Idololatriam transtulisse, non illam crassam & sine exceptione detestandam, sed quam illorum temporum & exortæ contentionis circunstantiæ requirebant. In hanc autem sententiam me deducit Paulus huius epistolæ Synodicæ optimus interpres, 1. Cor. 8, & 10, duas species constituens huius interdicti: vnam τῶν εἰδωλοθύτων, extra idolorum templum & sacrificia: alteram conuiuij in ipso idolorum templo, & ipsius sacrificij appendicem, sicut hic distinguuntur ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων, quæ in epistola vocantur εἰδωλόθυτα, ab ipsa πορνείᾳ, siue scortatione. Nam illa quidem citra infirmorum offensionem, vt licita concedit Apostolus sine alia exceptione: accubitum autem in Idoleo, (qualé hic, vt & cætera eiusmodi, nomine τῆς πορνείας, significari arbitror) damnat quidé, vsque adeo vt neget quenquam posse mensæ Domini & mensæ dæmoniorum esse participem. quo sensu hæc scortatio non magis est indifferens quàm altera illa, de qua hîc non agi contendo: sed tamen, propter infirmos quoque fratres, hæc etiam conuiuia vt & alterum illorum εἰδωλοθύτων vsum prohibet, 1. Cor. 8.9, nempe ne conscientia eius qui infirmus est, hoc exemplo ad idé audendum instruatur: qua de re vitanda in hac synodo quęsitum propriè fuit. ¶ *Et suffocatis rebus*, καὶ πνικτοῦ. Hoc non legit Irenæus lib. 3. cap. 12. neque Cypr. lib. 3. ad Quirinum. Immò etiam reiicitur ab Ambrosio Gal. 2, quasi suppostititium, acsi Iudæi non ex diuino præcepto sed ex traditione humana à suffocatis abstinuerint. Sed hoc verum non est, quum pręcepto fundendi sanguinis omnium animantium, & interdicto esu sanguinis, euidenter comprehendatur suffocatorum & morticinorum interdictum. Tertullianus quoque Apolog. cap. 9, meminit quidem & suffocati &

ſuffocati & morticini, ſed vt in eſu ſanguinis prohibito comprehenſorum: & in lib. De pudicitia, tria tantùm hîc vetita commemorat. Reperitur tamen in Græcis omnibus, & tum apud Arabem, tum apud Syrum interpretem: & veriſimile eſt, quanuis non neceſſario, fuiſſe hoc expreſſum. Qui verò hæc duo connectentes verterunt *à ſuffocato ſanguine*, vt citatur hic locus apud Auguſtinum in Speculo, nulla nituntur ratione. Cæterùm in vetuſtiſſ. meo codice & duobus aliis manuſcriptis, vt & apud Irenæum loco antea citato, & Cyprianum in extremo lib. 3. ad Quirinum, additur καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὑτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. i. *Quæcunque ſibi nolint fieri, aliis ne faciant.* quæ ſententia latius quidem patet, ſed eſt tamen eius συγκαταβάσεως fundamentum, de qua hîc agitur.

21 *Per ſingulas ciuitates*, κατὰ πόλιν. Subauditur πᾶσαν, quod additur infra 36. Vide ſuprà 3. 46. *

---

22 Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς
πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ,
ἐκλεξαμένοις ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμ-
ψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ
Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον
Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμέ-
νους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·
23 Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε.
Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ
ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ
Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐξ
ἐθνῶν, χαίρειν.
24 Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν
ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀ-
νασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέ-
γοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νό-
μον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·
25 Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμα-
δὸν, ἐκλεξαμένοις ἄνδρας πέμψαι
πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν
Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,
26 Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυ-
χὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.
27 Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν,
καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας
τὰ αὐτά.
28 Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡ-
μῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βά-
ρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·
29 Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵ-
ματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν
διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε.
Ἔρρωσθε.
30 Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς

22 Tunc viſum eſt Apoſtolis &
presbyteris cum tota Eccleſia,
delectos ex ſeſe viros mittere
Antiochiam cum Paulo & Bar-
naba: *nempe* Iudam qui cogno-
minabatur Barſabas, & Silam,
viros ¨primarios inter fratres:
23 Iſtis ¨per eorum manum ¨ſcri-
ptis. Apoſtoli & Presbyteri
¨& fratres, iis qui ſunt Antio-
chiæ & in Syria & in Cilicia
fratribus, qui *ſunt* ex Gentibus,
ſalutem.
24 Quoniã quoſdã è nobis egreſ-
ſos audiuimus vos turbaſſe ver-
bis, ¨labefactantes animas ve-
ſtras, ¨dicentes *oportere vos* cir-
cũcidi, & ſeruare Legem, ¨qui-
bus *hoc* non mandaueramus:
25 Viſum eſt nobis concorditer
coactis delectos viros mittere
ad vos cum dilectis noſtris Bar-
naba & Paulo,
26 Hominibus qui expoſuerunt
animas ſuas pro nomine Domi-
ni noſtri ¨Ieſu Chriſti.
27 Miſimus ergo Iudam & Silã,
qui & ipſi *vobis* eadem verbis
referent.
28 Viſum eſt enim Spiritui ſan-
cto ac nobis, nequod amplius
imponeremus vobis onus præ-
ter ¨neceſſaria iſta.
29 *Videlicet* vt abſtineatis ab iis
quæ ſunt immolata ſimulacris,
& ſanguine, & ſuffocato, ¨&
ſcortatione: ¨à quibus ſi vobis
caueritis, ¨bene agetis. ¨Valete.
30 Illi igitur dimiſſi venerunt

22 *Tunc placuit Apoſtolis
& ſenioribus cum omni
Eccleſia, eligere viros ex
eis, & mittere Antio-
chiam cũ Paulo & Bar-
naba: Iudam qui cogno-
minabatur Barſabas, &
Silam, viros primos in
fratribus:*
23 *Scribentes per manus
eorum: Apoſtoli & ſe-
niores fratres, iis qui ſunt
Antiochiæ & Syriæ &
Ciliciæ fratribus ex Gẽ-
tibus, ſalutem.*
24 *Quoniam audiuimus
quia quidam ex nobis e-
xeuntes turbauerunt vos
verbis, euertentes animas
veſtras, quibus non man-
dauimus:*
25 *Placuit nobis collectis
in vnum, eligere viros, &
mittere ad vos cum cha-
riſsimis noſtris Barnaba
& Paulo,*
26 *Hominibus qui tradi-
derunt animas ſuas pro
nomine Domini noſtri Ie-
ſu Chriſti.*
27 *Miſimus ergo Iudam
& Silam, qui & ipſi vo-
bis verbis referẽt eadem.*
28 *Viſum eſt enim Spiri-
tui ſancto & nobis, nihil
vltrà imponere vobis o-
neris quàm hæc neceſſa-
ria:*
29 *Vt abſtineatis vos ab
immolatis ſimulacrorum,
& ſanguine, & ſuffoca-
to, & fornicatione: à qui-
bus cuſtodientes vos, bene
agetis. Valete.*
30 *Illi ergo dimiſſi deſcẽ-*

---

* 22 *Primarios*, ἡγουμένους. Id eſt Eccleſiaſtico munere fungentes, vt maior eſſet legationis dignitas. Iidem alibi vocantur πρεσβύτεροι, quæ omnia ſunt ordinis nõ gradus nomina, collegarum reſpectu.

* 23 *Per eorum manum*, διὰ χειρὸς αὐτῶν. Id eſt quæ ipſis committerentur Antiochiam perferenda. ¶ *Scriptis*, * γράψαντες. Hæc participia reſpõdent τῷ Makor Hebræorũ, & ita excuſatur Solœcophanes. ¶ *Et fratres*. καὶ ἀδελφοί. Vulg. omittit copulam, idque perperam. Diſtinguuntur enim hîc manifeſtè Apoſtoli & Seniores à reliquo cœtu, quum tamen omnium communi ſententia & nomine ſcribatur epiſtola, re videlicet tota poſt antegreſſum προβούλευμα Apoſtolorum & Seniorum, in communi totius Eccleſiæ cœtu rata habita.

24 *Labefactantes*, ἀνασκευάζοντες. Vulg. *Euertentes*, ἀνατρέποντες. Eſt autem illud contrarium τῷ κατασκευάζειν καὶ οἰκοδομεῖν: hoc verò τῷ στηρίζειν, quod vtrunque frequenter apud Apoſtolum occurrit. ¶ *Dicentes*, λέγοντες. Vulgata totum hoc vſque ad, *Quibus non mandaueramus*, nõ legit, quod tamẽ apud Irenæũ & Oecumenium extat, & tum in Syra, tũ in Arabica interpretatione. 26 *Ieſu Chriſti*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetuſtiſſimus meus codex addit εἰς πάντα πειρασμόν, *Omni experimento*, ſiue *explorationi*, quod Gallice dixeris, *à toute eſpreuue*. 28 *Neceſſaria iſta*, τῶν ἐπάναγκες τούτων. Id eſt, ad * quæ nos adigit præſens neceſſitas, nempe quòd aliter nõ poſſint Iudæi lucrifieri, non quòd iſta per ſe ad ſalutem requirerẽtur. Itaque iſtud non fuit leges conſcientiæ imponere, neque Iudaiſmum reuehere.

29 *Et ſcortatione*, καὶ πορνείας. Tertullianus in tractatu * De pudicitia, ita citat hunc locum, vt huic ſecundum gradum tribuat, qua de re diximus ſuprà verſ. 20. ¶ *A quibus*, ἐξ ὧν, pro ἀφ' ὧν. vt habet meus vetuſtiſſimus codex. Cæterùm in Complutenſi editione, tribus manuſcriptis codicibus, & meo vetuſtiſſimo, ante iſta reperiuntur, καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖτε. *& quæ vobis fieri nolitis, alteri non facite*, de quibus diximus ſuprà 20. ¶ *Bene agetis*, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, *Ambulantes in Spiritu ſancto*, φερόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. quæ in vetuſtiſſimo etiam codice meo leguntur, eo excepto quòd φερόμενοι ſcribitur, id eſt Verſantes. ¶ *Valete*, ἔρρωσθε. Syrus interpres addit בְּמָרַן [*bemarran*] *in Domino noſtro*.

Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.	Antiochiam: & coacta ¨multitudine reddiderunt epistolam.	derunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam.
31 Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.	31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.	31 Quam quum legissent, gauisi sunt super consolatione.
32 Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.	32 Iudas quoque & Silas, quum essent & ipsi ¨Prophetæ, multo sermone ¨adhortati sunt, & cōfirmarunt fratres.	32 Iudas autem & Silas, & ipsi quum essent Prophetæ, verbo plurimo cōsolati sunt fratres, & confirmauerunt.
33 Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.	33 Quum autem ¨egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt ¨cum pace à fratribus ¨ad Apostolos.	33 Facto autē ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.
34 Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.	34 Silæ tamen visum est ibi manere.	34 Visum est autem Silæ ibi remanere.
35 Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.	35 ¨Paulus autem & Barnabas commorati sunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis etiam multis, sermonem Domini.	35 Paulus autem & Barnabas demorabātur Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis pluribus, verbum Domini.
36 Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.	36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonē Domini, ¨*cognituri* quomodo *se* habeant.	36 Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertētes visitemus fratres per vniuersas ciuitates in quibus prædicauimus verbum Domini, quomodo se habeant.
37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·	37 Barnabæ verò ¨consilium erat assumere secum Iohannem qui vocabatur Marcus.	37 Barnabas autem volebat secum assumere & Iohannem qui cognominabatur Marcus.
38 Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.	38 Paulus autem ¨æquum censebat, eum non simul assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.	38 Paulus autem rogabat eum, vt qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.
39 Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·	39 ¨Sic igitur sunt exacerbati, vt alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco nauigaret in Cyprum:	39 Facta est autem dissensio, ita vt discederent ab inuicē: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:
40 Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.	40 Paulus verò allecto Sila abiit commendatus gratiæ Dei à fratribus.	40 Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.
41 Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.	41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam confirmans ¨Ecclesias.	41 Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.

30 *Multitudine*, τὸ πλῆθος. Id est ἐκκλησία πᾶσα, Ecclesia tota, siue, vt vertit Syrus interpres, *Toto populo*. Nec enim adhuc ad se omnia pertraxerant noti postea Episcopi, ne tunc quidem Ecclesiis noti.

* 32 *Prophetæ*, προφῆται. Id est doctores in Ecclesia Hierosolymitana, à qua mittebantur cum mandatis ipsorum muneri conuenientibus. ¶ *Adhortati sunt*, παρεκάλεσαν. Vel, *consolati sunt*, vt etiā in superiore versic. παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, vel Adhortationem.

* 33 *Egissent aliquandiu*, ποιήσαντες χρόνον. De verbo ποιεῖν in hac phrasi diximus Matth. 20.12. χρόνον autem dicunt Græci absolutè, pro tempore non paruo, sed tamen indefinito. Mihi verò non videtur aliud valere quàm χρόνον τινα, vel ἐπὶ χρόνον. ¶ *Cum pace*, μετ' εἰρήνης. Hebr. בשלום [*beschalom*,] id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne cogamur synecdochen hîc constituere. Venit ergo vterque discedendi veniam petiturus ab Ecclesia: quæ quum eos benignè à se dimisisset, & ipsi iam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis nimirum mutato consilio, quanuis illas Lucas non explicet. ¶ *Ad Apostolos*, πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Vulgata, *Ad eos qui miserant illos*, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτούς, vt scribitur etiam in vet. meo cod. & puto sic declarari hoc loco. per Apostolos intelligi generaliter Ecclesiam Hierosolymitanam, nō illos peculiariter sic vocatos, qui tunc fortasse pauci erant Hierosolymis, ac fortasse præter Iacobum nulli. siquidem ista sic satis diu post illam synodum habitam gesta sunt.

35 *Paulus autem*, Παῦλος δέ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Paulus autem*, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedenti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, *Solus verò Iudas profectus est*.

36 [*Cognituri*] *quomodo* [*se*] *habeant*, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sententiam obscuriorem: quanuis in communi sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium, *—equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut vrbibus errat.*

37 *Consilium erat*, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, *volebat*, & quidem rectius, vt opinor.

38 *Aequum censebat non assumere*, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. *Rogabat non debere recipi*, barbarè & obscurè. Erasm. *Nolebat vt adiungeretur ei*, & in meo vetustissimo cod. legitur οὐκ ἐβούλετο.

39 *Sic igitur sunt exacerbati*, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, [*Tanta*] *igitur fuit animorum exacerbatio*. Vulg. maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expressè: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis respondet.

41 *Ecclesias*, τὰς ἐκκλησίας. In meo vet. cod. hæc adiiciuntur παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων. vt in Latinis nōnullis libris, *præcipiens custodire præcepta Apostolorum & Seniorum*, quæ videntur repetita ex cap. sequente, vers. 4.

Κεφάλαιον ις.

1 ΚΑτήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδού, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος·

2 Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

3 Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτόν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

4 Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

5 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

6 Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

7 Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ.

8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

9 Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστώς, παρακαλῶν αὐτόν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

10 Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

CAP. XVI.

1 PEruenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine || Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patris autem Græci.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconij.

3 Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circucidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda "instituta quæ decreta fuerant "ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabātur fide, & "exuberabant numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui "sermonem in Asia.

7 Quum venissent in Mysiam, tentabāt ire versus Bithyniam: sed nō siuit eos *ire* "Spiritus Iesu.

8 Prætерita igitur Mysia, descēderunt "Troada.

9 Et visum per noctem conspectū est Paulo: Vir Macedo quidā adstabat precans eum, & dicēs, Traiice in Macedoniam, & succurre nobis.

10 Vt autem hoc visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, " collatis argumentis colligentes quòd aduocasset nos Dominus vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectū cursum tenuimus Samothracē, & sequente die "Neapolin:

CAP. XVI.

1 *PEruenit autē in Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.* Rom.16.21 philip.2.19 1.thes.3.2

2 *Huic testimoniū bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.*

3 *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumēs circuncidit eum, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.*

4 *Quum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Ierosolymis.*

5 *Et Ecclesiæ quidem cōfirmabantur fide, & abūdabant numero quotidie.*

6 *Transeuntes autē Phrygiam & Galatiæ regionē, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.*

7 *Quum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.*

8 *Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.*

9 *Et visio per noctē Paulo ostensa est: Vir Macedo quidā erat stans & deprecans eum, & dicēs, Transiens in Macedoniam adiuua nos.*

10 *Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.*

11 *Nauigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolin:*

IN CAPVT XVI.

1 *Peruenit autem*, κατήντησε δὲ, &c. Hic rursum vetustissimus meus codex habet, διελθὼν τὰ ἔθνη ταῦτα, κατήντησε εἰς Δέρβην, *peragratis autem istis gentibus, peruenit Derben*. Est autem Derbe Isauriæ ciuitas.

4 *Instituta*, δόγματα. vel, *Placita*, illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipsa hoc loco intelligitur. ¶ *Ab Apostolis & Presbyteris*, ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων. At non à Petro vt papa œcumenico: non a Iacobo, non denique ab vno quopiam.

5 *Exuberabant*, ἐπερίσσευον. Vel, augebantur. Vulgata & Erasmus, *Abundabant*. male, hoc quidem loco.

6 *Sermonem*, τὸν λόγον. Meus vetustiss codex addit τοῦ Θεοῦ, *Dei*, adstipulante Syra quoque & Arabica interpretatione.

7 *Spiritus Iesu*, τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ. Sic restituo non modo trium manuscr. & vetustissimi mei codicis, itidémque Syræ, & Arabicæ, veterísque Latinæ interpretationis, sed etiā expressa Cyril. auctoritate fretus lib. Thesauri 2. c.4. & 12. c.12. sicut Spiritum Christi nominat Apostolus, Ro.8.9.

8 *Troada*, εἰς Τρῳάδα. Syrus Troada pro regione accipit, neque id immeritò, quum ita soleat frequentius vsurpari. Hic tamen pro vrbe accipi quæ, teste Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troiæ reliquiæ) constat ex eo quòd mox inde soluisse dicuntur, & ex historia quæ scribitur infrà, 20.6.

10 *Collatis argumentis colligentes*, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, ἐπισκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9.22. & ita vsurpatur à Paulo Eph.4.16. & Col. 2.19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur Coniicientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt *Certi facti*, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat *Certiores facti*.

11 *Neapolin*, εἰς Νεάπολιν. Ridiculum est quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

12 Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

15 Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

16 Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχήν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

17 Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

18 Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

19 Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

20 Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

12 Et illinc Philippos, quæ est prima huius partis Macedoniæ vrbs, colonia. Cõmorati sumus autem in ea vrbe aliquot dies.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi ¨ solebat esse precatio: vbi quũ consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, ¨ quæ purpuram vẽdebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attẽderet ea quæ dicebãtur à Paulo.

15 Quum igitur baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

16 Factum est autem proficiscentibus nobis ad precationem, vt ¨ ancillula quædam habens spiritum ¨ Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando.

17 Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius altissimi, qui annuntiant vobis viam salutis.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & sese conuertẽs, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

19 Videntes autem illius *ancillulæ* domini ¨ abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ¨ ad magistratus.

20 Et quum pertraxissent eos ¨ ad prætores, dixerunt, Homines isti conturbãt ¨ ciuitatem nostrã, quum sint Iudæi:

12 *Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot consistẽtes.*

13 *Die autem Sabbathorum egressi sumus foras portam, iuxta flumen, vbi videbatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.*

14 *Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebãtur à Paulo.*

15 *Quum autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.*

16 *Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstũ magnum præstabat dominis suis, diuinando.*

17 *Hæc subsequuta Paulũ & nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis.*

18 *Hoc autẽ faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exijt eadem hora.*

19 *Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorum, apprehendentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes.*

20 *Et offerentes eos magistratibus dixerũt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi.*

---

13 *Solebat*, ἐνομίζετο, i. vbi de more ac cõsuetudine haberi consueuerãt conuentus. Vetus autẽ interpr. deceptus huius verbi varia significatione, conuertit *Videbatur*, id est ἐδόκει, vt etiam legitur in illo meo vetustissimo codice, quasi Paulus coniecerit ibi conuenire consueuisse Iudæos ad precandum, vnde factum vt quas Iudæi vocabant Synagogas à conuentu, postea dicere cœperint ab vsu precandi, minus inuidioso nomine προσευχάς, vti vocantur à Philone in legatione ad Caium.

14 *Quæ purpuram vendebat*, πορφυρόπωλις, id est πορφυρόβαφα πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpurã, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 *Ancillula quædam*, παιδίσκην τινά. Vulg. *Puella quædã*. sed conditionem nõ ætatem designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorum. ¶ *Pythonis*, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυνθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστρίμυθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum mulierculārum ventre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב [*ob*] & אובות [*oboth*] vocare, quòd mulierum eo dæmone correptarum ventres instar vtris intumescerent.

19 *Abiisse*, ὅτι ἐξῆλθεν. vel *Exiisse*. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vna cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset. ¶ *Ad Magistratus*, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Hi sunt quos Latini Decuriones vocabant, ex quibus Publicum consilium in coloniis constabat. Syrus & Arabs interpretes, hoc omiserunt, vel potius non legerunt. & certè videtur redundare.

20 *Ad Prætores*, στρατηγοῖς. Id est Duumuiris. Erat autem in Coloniis Duumuiratus propè Consulatui aut Præturæ cõpar, vnde festiuum illud Ciceronis in Agrariis, *Quum in cæteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ se prætores appellari volebant*. Græcis autẽ scriptoribus στρατηγοὶ dicti sunt qui Romæ prætores. Addit Syrus interpres quem sequitur Arabs, ולרישא דמרינתא [*velarische damrinta*] *& primoribus ciuitatis*, Decurionibus videlicet ¶ *Ciuitatem*, τὴν πόλιν. Latini nnõulli codices pro *Vrbem nostram*, habent *orbem*. & infrà 17.6, in simili accusatione scribitur οἰκουμένην. Veterem autem hanc fuisse calumniam apparet ex Reg. 18.17.

Graece		Latine		Vetus interpres
Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.	21	Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.	21	*Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quũ simus Romani.* *
Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.	22	"Vnà verò insurrexit turba aduersus eos: & "præfecti "diruptis eorum vestibus iusserunt *eos* "virgis cædi.	22	*Et cucurrit plebs aduersus eos: & magistratus scissis tunicis eorum, iusserunt eos virgis cædi.*
Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.	23	Quumque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.	23	*Et quum multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi vt diligenter custodiret eos.*
Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.	24	Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum "adstrinxit "numella.	24	*Qui quum tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.*
Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.	25	Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.	25	*Media autem nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.*
Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.	26	Repente verò terræ motus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula "laxata.	26	*Subitò verò terræ motus factus est magnus, ita vt mouerẽtur fundamenta carceris: & statim aperta sunt omnia ostia, & vniuersorum vincula soluta sunt.*
Ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.	27	Expergefactus autem commentariensis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat seipsum interempturus, existimãs vinctos effugisse:	27	*Expergefactus autem custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos:*
Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε.	28	Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipsi mali: omnes enim hìc sumus.	28	*Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: vniuersi enim hic sumus.*
Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.	29	Is verò petito lumine irrupit, & tremefact⁹ accidit Paulo & Silæ *ad pedes.*	29	*Petitóque lumine introgressus est, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.*
Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;	30	Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?	30	*Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere vt saluus fiam?*
Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.	31	At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.	31	*At illi dixerunt, Crede in Dominũ Iesum, & saluus eris tu & dom⁹ tua.*
Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.	32	Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.	32	*Et loquuti sunt ei verbum Domini, cũ omnibus qui erant in domo eius.*
Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.	33	*Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis, "lauit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illico.	33	*Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus est ipse & omnis domus eius continuò.*

22 *Vnà autem insurrexit*, καὶ συνεπέστη. Vulgata, *Et cucurrit*, καὶ ἔδραμε. Erasmus, *Et concurrit*, καὶ συνέδραμε. ¶ *Præfecti*, οἱ στρατηγοί. Late patet hæc appellatio in his libris. * Quamobrem etiam *Magistratus* conuertit Vetus interpres. Sic autem intelliguntur qui ex prouincialibus ipsis, siue ex Macedoniæ præsidis legatis, Philippis præerant. ¶ *Diruptis eorũ vestibus*, περιρρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, *Scissis vestibus suis. Est autem*, inquit, *anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum.* Ego verò nullam hic video speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. ¶ *Virgis cædi*, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14. 65.

24 *Adstrinxit*, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarétur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι propriè firmare significat: sed ex consequente intelligitur antecedens. ¶ *Numella*, τὸ ξύλον. Vulgata & Erasmus perobscurè, *In ligno*. vt & Tertullianus lib. de patientia. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσαντι τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Persa, —*tantisper quidem vt sis apud me lignea in custodia.*

26 *Laxata*, ἀνέθη. Id est, vt Vulg. & Erasmus, *Soluta*. Virg. *Laxat claustra Sinon.*

33 *Lauit [eorum] plagas*, Ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν. Ad verbum, *lauit [eos] à plagis.* *

34 Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ.

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

36 Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ.

37 Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

38 Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

39 Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

40 Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον.

34 Et ipsis deductis domum suam, apposuit mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo.

35 ¨Die autem exorto, prætores miserunt ¨viatores qui dicerét, Dimitte homines illos.

36 Annuntiauit autem commétariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egressi, ite in pace.

37 Paulus autem dixit ¨eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? ¨non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant.

38 Renuntiarunt autem prætoribus viatores ¨ verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse.

39 Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe.

40 Egressi autem è carcere introierunt ¨ad Lydiam: & ¨visis fratribus, consolati sunt eos, ¨& egressi sunt *ex vrbe*.

34 *Quumque perduxisset eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo.*

35 *Et quum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos.*

36 *Nuntiauit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus vt dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace.*

37 *Paulus autē dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos, miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eiiciunt? non ita: sed veniant, & ipsi nos eiiciant.*

38 *Nuntiarunt autem magistratib. lictores verba hæc: timuerúntque audito quod Romani essent.*

39 *Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe.*

40 *Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt.*

Κεφάλαιον ιζ.

1 Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

2 Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν,

3 Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν

Cap. XVII.

1 Itinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat ¨ synagoga quædam Iudæorum.

2 Paulus verò sicut consueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis.

3 ¨Explicans & ¨ob oculos po-

Cap. XVII.

1 *Qvum autē perambulassent Amphipopolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum.*

2 *Secundum consuetudinem autem Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis,*

3 *Adaperiens & insi-*

35 *Die autem exorto*, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus post hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν, καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους &c. id est, *coierunt præfecti eodem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miserúntque viatores, &c.* ¶ *Viatores*, ῥαβδούχους. Viatores dicuntur quibus vtebātur magistratus vocandi vel nuntiandi causa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis seu virgis quas gestabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile est, aut viatores etiam bacillos gestasse, aut confusa interdum fuisse (in prouinciis præsertim) viatorum & lictorum munia.

37 Εἶπε πρὸς αὐτούς. Nempe viatoribus, in quorum nomine loquutus fuerat commentariensis, aut ipsi potius coram commentariensi sua mandata Paulo & Silæ renuntiarunt. Nam commentariensem ipsum probabile est potius paratum fuisse illos retinere. ¶ *Non profectò*, οὐ γάρ. Vulgata, *Non ita.* Sic Virgilius lib. Æne. 2. *Scilicet hæc Spartam incolumis patriásq; Mycenas Aspiciet, partóque ibit regina triumpho?* Et paulo post, *Non ita: namque etsi*, &c, id est (vt vernaculo sermone dicimus) *Il n'en ira pas ainsi.*

38 *Verba ista*, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vsque ad extremum capitis, comperitur mira in meo vetustissimo, & alio prętereà manuscr. codice varietas, si verba spectes. Sic enim scriptum habent, Ἀπήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ἠγνοήσαμεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφῶσιν ὑμῖν, ἐπικράζοντες καθ' ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, *Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerāt. Illi verò quū audissent Romanos esse, timuerunt: & cū multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac vrbe, ne rursus coëuntes clament aduersum vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus, narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.*

40 *Ad Lydiam*, εἰς τὴν Λυδίαν. Id est πρὸς τὴν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptum legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τοῦ πρός, etiam apud idoneos auctores. App. εἰς Σύλλαν ἐπέμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα. Idem εἰς ὑμᾶς λέγω. ¶ *Visis fratribus*, ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς. Rursum in meo vet. exemplari hæc subiiciuntur, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς, *exposuerunt quæ fecerat ipsis Dominus, eos consolati.* ¶ *Et egressi sunt*, καὶ ἐξῆλθον, *ex vrbe ipsa*, videlicet.

IN CAP. XVII.

1 *Synagoga quædam*, ἡ συναγωγή. Nouè ponitur articulus pro particula τις: vel certè redundat nisi malimus aliquid supplere, vt, ἐυ *vbi erat synagoga Iudæorum*, certo videlicet illo vrbis loco, vbi erat synagoga. *

3 *Explicās*, διανοίγων. Heb. פותח [*potheach*] aperiēs, id est certis testimoniis probans, vnde פתח [*pethach*] pro declaratione,

tione, Psal. 119.130. ¶ *Ob oculos ponens*, παρατιθέμενος. id est tam manifestè exponens quàm cernimus quæ spectanda proponuntur. Vulgata, *Insinuans*. Eras. *Allegans*. id est prolatis scripturæ locis demonstrans, sicut infra scribitur vers. 28, vbi vtitur verbo ἐπιδεικνὺς, pro quo Syrus vtrobique vsurpat eandem vocem מחוא הוא [*mechaueh hauah*.] * ¶ *Christum*, τὸν Χριστὸν. id est Messiam. ponitur enim hoc loco appellatiuè, vt apparet ex sequentibus. ¶ *Quem ego* [*inquit*,] ὃν ἐγώ. Mutatio personæ & orationis obliquæ ad rectam, de qua vide suprà 15.5. Sed & in Arabica interpretatione Latinè versa, reperio verbum *Aiebat* expressum. ¶ *Esse Christum illum*, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. id est illum promissum Messiam. Rursum enim Χριστὸς pro Messia ponitur, sed ἀντονομαστικῶς: & in hac enuntiatione rationem habet attributi: quod vt planius esset, collocationem verborum mutaui, vt & infrà 18.5. Vide suprà 2.36.

Græce	Beza	Vulgata
Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.	nens oportuisse ¨ Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc Iesum, ¨ Quem ego, *inquit*, annũtio vobis, ¨ esse christum illum.	*nuans quia Christum oportuit pati, & resurgere à mortuis, & quia hic est Iesus Christus, quem ego annuntio vobis.*
3 Καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.	3 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & ¨ consociati sunt Paulo & Silæ, & ¨ religiosorum Græcorum multitudo magna & ex mulieribus primariis non paucæ.	3 *Et quidam ex eis crediderunt, & adiuncti sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.*
4 Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.	4 Sed inuidia commoti Iudæi ¨ qui increduli erant, assumptis quibusdam ¨ circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, ¨ fecerunt vt ciuitas tumultuaretur, & ¨ adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum.	4 *Zelantes autem Iudæi, assumentésque de vulgo viros quosdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & assistentes domui Iasonis quærebant eos producere in populum.*
5 Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι καὶ ἐνθάδε πάρεισιν·	5 Et quum non inuenissent eos, traxerũt Iasonem & quosdam ¨ fratres ad ciuitatis magistratus clamando, isti qui orbis terrarum ¨ statum subuerterũt, etiam hic adsunt:	5 *Et quum non inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Quoniam hi qui orbem concitant, & huc venerunt:*
6 Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.	6 Quos ¨ excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, *nempe* Iesum.	6 *Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*
7 Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.	7 Commouerunt autem turbam & ciuitatis magistratus hæc audientes.	7 *Concitauerunt autem plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*
8 Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.	8 ¨ *Qui* tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.	8 *Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*
9 Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῄεσαν.	9 Fratres verò statim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam Berœam: qui quum aduenissent, ierunt in synagogam Iudæorum.	9 *Fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silam in Berœam: qui quum venissent, in synagogam Iudæorum introierunt.*
10 Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσ-	10 ¨ Fuerunt autem isti gene-	10 *Hi autem erant nobi-*

3 *Consociati sunt*, προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci vsurpant ad declarandam matrimonij coniunctionem & vinculum arctissimum. ¶ *Religiosorũ*, τῶν σεβομένων. Vulg. *Colentium*. Vide supra 13.43.

4 *Qui increduli erant*, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà 14.2. ¶ *Circunforaneis*, τῶν ἀγοραίων. i. cuiusmodi solẽt in foro vitam terere, viles nimirum & venales, quos solet Cic. fæcem & sentinã vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. conuertit, *De vulgo*. ¶ *Fecerunt vt ciuitas tumultuaretur*, ἐθορύβουν τὴν πόλιν. Τὸ θορυβεῖν * rarissimè μεταβατικῶς construitur, præsertim cum quarto casu, quamuis θορυβεῖσθαι passiuè quoque accipiatur. Itaque hic accipitur ex Hebræorum idiotismo, quasi in coniugatione Hiphil. Vulg. *concitarunt ciuitatem*. ¶ *Adorti*, ἐπιστάντες. Vulg. *Assistentes*, παρεστῶντες. Erasmus, *Vrgentes*, quod & ipsum non videtur satis expressum.

5 *Fratres*, ἀδελφούς. Syrus & Arabs præterea legerũt τοὺς ἐκεῖ, *qui erant ibi*. ¶ *Statũ subuerterunt*, ἀναστατώσαντες. Vulg. *Concitant*. Eras. *Cõturbarunt*. neuter satis expresse, vt opinor.

6 *Excepit*, ὑποδέδεκται. Eras. *Clanculum excepit*, propter præpositionem ὑπό: atqui in hoc verbo non ea vis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur, quòd hospites de via deflectentes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

8 [*Qui*] *tamen quum satis accepissent*, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti, hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iurisconsultos, Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere. Sed quid si simplicius hoc est fortassis accipiendum, quòd videlicet Iason cum cæteris ad magistratus adductis, ita responderit accusatoribus vt iudicibus satisfecerit? sicut accipitur * τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, Mar. 15.15. Sed repugnat proprietas participij λαβόντες, & Arabs interpres de sponsoribus vt secundis reis, perspicuè istud interpretatur.

10 *Fuerunt autem isti generosiores*, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ*. Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, *Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ*. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen probare non possum. Notandum enim est non comparari sim-

pliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudæos inter se, ita vt Berœenses Iudæi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Lucas εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni, seruata vi articuli ἀναφορικοῦ. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hîc agi declarat sequens versiculus, vbi seorsim fit mentio indigenarum ciuium, tum virorũ, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενεῖς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hic videatur instituta non generis, (erant enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quum constet apud Græcos translatitiè τὴν εὐγένειαν ad mores & ad animum accõmodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma. Syrus autẽ & Arabs interpretes manifestè sententiam meam confirmant. ¶ *Scrutantes*, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, *Diiudicantes*, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

σαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφὰς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.		rosiores iis *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cum omni alacritate, quotidie ¨ scrutantes Scripturas an hæc ita se haberent.	liores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.
Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.	12	Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcarum mulierum honoratarum & virorum non pauci.	12 Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honestarum, & viri non pauci.
Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.	13	Vt autem cognouerũt Thessalonicẽses Iudæi, Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerũt etiam illuc, concitantes turbam.	13 Quum autem cognouissent in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatum esset à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commouentes & turbantes multitudinem.
Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δὲ ὅ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.	14	Sed tunc statim Paulum emiserunt fratres, vt iret ¨ velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt illic.	14 Statimque tunc Paulum demiserunt fratres, vt iret vsque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.
Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξῄεσαν.	15	¨ Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirent, abierunt.	15 Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum vsque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum vt quamceleriter venirent ad illum, profecti sunt.
Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τοῦ Παύλου, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.	16	Paulo verò Athenis illos expectante, exacerbabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem ¨ idolis refertam.	16 Paulus autem quum Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, videns idololatriæ deditam ciuitatem.

14 *Velut ad mare*, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, *Vsque ad mare*, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quoniam Athenas vsque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt illum Iudæi persequi desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus enauigasset. Mari tamen Athenas Philippis venisse ex huius historiæ contextu elici nullo modo potest, sed contrarium potius. Neque nihil est istud quod in meo vetustissimo codice inuenio vers. proximè consequente.

15 *Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum*, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, *Qui deducebant*. Erasmus, *Qui persequebantur*: neuter satis expressè, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim respondeat Latino verbo Constituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere pro quo dicimus in vernaculo sermone, *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, *Comitari hominem, ac domum perducere*. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, *Pylum Peruehere*. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere, pro quo dicimus *rendre ou mettre en seureté*: quam significationẽ putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulũ Athenas vsque deduxerũt, nisi vt per ignotas regiones in eum vsque locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur? In meo vetustissimo codice, post ἕως Ἀθηνῶν *Athenas vsque*, istud scribitur, παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν· ἐκωλύθη γὰρ εἰς αὐτοὺς κηρύξαι τὸν λόγον. λαβόντες δὲ, &c. i. *Præterierat autem* (nusquã videlicet ibi cõmoratus) *Thessaliã: quod prohiberetur eis*, (nempe Thessalis) *sermonem* [*Dei*] *prædicare. Accepto autem mandato*, &c. Et certè mirum alioqui videri posset Paulũ tot regiones quot inter Thessalonicam & Athenas intersunt, nempe Thessaliam, Bœotiam, & Atticam, nusquam annuntiato Euangelio, præteriisse: vel Lucam Pauli iam tum comitem, vt apparet suprà 16.10, eorum quæ ibi dicta factáque sunt, historiam totam prætermisisse.

19 *Idolis refertam*, κατείδωλον. Vtpote illis totam addictam & mancipatam, sicut κατάδενδρος locus dicitur totus arboribus consitus, quod eruditè docuit in suis notis Isaacus Casaubonus, cui acceptum istud fero. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere. Nam Pausanias in hac vna vrbe pluræ penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & de Atheniensibus loquens scribit, τούτοις δὲ οὐ τὰ εἰς φιλανθρωπίαν μόνον καθέστηκεν, (nam paulo antè egerat de

rat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ εἰς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id est, *Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent, sed maiorem etiam quàm alij pietatis in deos curam habent.* *Nam etiam Pudoris & Famæ & Appetitionis ara apud ipsos extat.* Sed & Xenophon in Atheniensium republica, ἄγουσι, inquit, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, *Festa duplo plura agitant quàm alij.*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.	17	Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie ¨cum quibusuis obuiis.	17	*Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui aderant.*
Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.	18	Quidam autem ex Epicureis & Stoicis Philosophis confli-ctabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult ¨garrulus iste dicere? Alij verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator esse, quoniam Iesum & resurrectionem ipsis annuntiabat.	18	*Quidam autē Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo: & quidam dicebant, Quid vult seminator verborum hic dicere? Alij verò, Nouorum dæmoniorum videtur annuntiator esse: quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis.*
Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;	19	Et prehensum eum duxerũt ¨in Areopagum, dicentes, Possumúsne scire quæ sit ista noua de qua tu loqueris doctrina?	19	*Et apprehensum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Possumus scire quæ est hæc noua quæ à te dicitur doctrina?*
Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.	20	Peregrina enim quædam ¨ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.	20	*Noua enim quædam infers auribus nostris. volumus ergo scire quidnam velint hæc esse.*
(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)	21	(Cæterùm Athenienses omnes & aduenæ hospites nulli alij rei ¨vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui)	21	*(Athenienses autem omnes & aduenæ hospites ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere aut audire aliquid noui)*
Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.	22	Quum autē cōstitisset Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Atheniēses, ¨omnino conspicio vos ¨quasi religiosiores.	22	*Stans autem Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video.*

17 *Cum quibusuis obuiis*, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. siue, *cum quibusuis qui in ipsum inciderent.* Circunstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν. Nempe quemcũque obuium reperisset Paulus, qui modò vel minimum sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum vsurpans quod aliis postea subiecit, vt opportunè & importunè studeant amplificãdo Dei regno Hæc enim est verè cælestis ac diuina prudentia, quã mundus stultitiam vocat. Vulg. *qui aderant*, pro quo nonnulli scribunt, *qui audierant.* Neutrum profectò rectè. Nam fateor quidem τὸ ἐντυγχάνειν in his etiam libris & apud idoneos auctores interdum accipi non modo pro Adire seu Conuenire sed etiam pro Compellare quem tu adieris: sed nonnisi adiuncto personę casu, qui nullus hic est. Deinde præpositio παρὰ videtur omnino postulare vt de subitò occurrentibus id intelligatur.

18 *Garrulus*, ὁ σπερμολόγος. siue *blaterator.* Est autem hoc vocabulum Atticorum, in hac quidem significatione proprium, vt Eustathius testatur, nempe pro garrulis & nullius pretij hominibus, & circunforaneis, quos περιτρίμματα ἀγορᾶς vocat Aristoph. & vrbanè notat in Auib. metaphora à passerculis aliisq. auiculis sumpta, quę neq; magnopere sunt esui, neque cãtu delectãt, sed garritu perpetuò sunt molestæ, sic vocatæ παρὰ τὸ λέγειν σπέρματα, quasi seminilegas dicas quę sata in agris depascantur non autē παρὰ τὸ σπείρειν τοὺς λόγους, vt existimant nonnulli, dupliciter decepti, nempe tum in etymo (dicendum enim fuisset λογοσπόρος) tum in eo quòd propriam eámque etymo falso innitentem significationem, loco metaphoricę, in hoc vocabulo quæsiuerunt. Itaque Syrus quoque & Arabs interpretes rem ipsam potius quàm vocem sunt interpretati. Sed & Arabs Stoicos non nominat, & totum hunc locum sic legit, Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι ἀκούσαντες τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐμεγάλυνον αὐτόν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, &c. *Epicurei & alij auditis eius verbis, magnificè ipsum extollebant, alij verò dicebant*, &c.

19 *In Areopagum*, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata quum Cicero ipse Gręcum vocabulum seruarit. Erasmus, *Martium vicum.* Atqui πάγος non declarat vicum, sed colliculũ potius, vt ipse Eras. rectè explicat neque Areopagus vici nomē erat, sed curię in quã coire solebãt iudices, vnde Areum iudiciũ apud Tacitum lib. 2. idcirco vocati Areopagitæ. qui quidem perpetui erant, & de summis criminibus cognoscebant: ac nominatim quidem de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laërtius. Hũc igitur pertractus est Paulus, vt ἀσεβείας, id est impietatis reus peageretur, eius videlicet criminis cuius damnatum fuisse Socratem, idem Laërtius testatur: nempe, οὓς μὲν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id est, *quòd non eosdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inueheret.* Idque ita esse, tum ex superiore versiculo, tum ex ipsa Pauli apologia apparet: qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipsa vrbe reperisset. Non videtur tamen coram ipsis iudicibus causam dixisse: sed quum illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei prouidentia dissipatis aduersariis euasisse. Fuit autem hæc curia sita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt testatur Pausanias: idcóque Areopagus vocata est, quasi Martium collē dicas, vel quòd Marti consecratus esset, vel quòd primus Mars (vt fabulantur) cædis causam in eo iudicio dixisset.

20 *Ingeris*, εἰσφέρεις. Syr. & Arabs legerũt ἐπιφέρεις. *feris*. quod ipsos quoq. videtur fefellisse in Etymo vocis σπερμολόγος.

21 *Vacabant*, εὐκαίρουν. Ita in vernaculo sermone dicimus, *Ils n'auoyent loisir que d'ouyr ou dire des nouuelles.* Castellio, *Ad nihil aliud idonei*, ineptè.

22 *Omnino*, κατὰ πάντα Id est, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Erasmus, *Per omnia*, id est omnibus in rebus.

¶ *Quasi religiosiores*, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Vulgata, *Quasi superstitiosiores.* Scio δεισιδαιμονίας solere in vitio, id est pro superstitione poni, sed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, existimarunt sese tanto esse religiosiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarent. Isti sunt autem quos εὐφημίας ἕνεκα, δεισιδαίμονας vocarunt ij qui acquieuerunt in publicè recepto Deorum cultu: vtrique sanè hypocritæ, quanuis illi propius ab im-

pietate absfuerint. Cæterùm illud constat, Apostolum cui cum istis negotium fuit, quorū alij omnia fato tribuebant, vt Stoici, alij deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè superstitiosi essent, aut reuera, aut saltem per simulationem, omnes simul perstringere voluisse. Perinde est igitur ac si diceret, Omnino video vos ita in colendis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuère quàm par sit. Loquitur autem per concessionem, vt siquis hodie nostros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo Diuos sibi suis peregrinationibus deuincire. Syrus autem & Arabs videntur comparatiuum pro superlatiuo vsurpasse, quasi scriptum sit, ὡς δεισιδαιμονεστάτους, quàm religiosissimos: quibus opponitur qui ab Horatio Parcus Deorum cultor dicitur.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

23 Pertransiens enim & contemplans ¨sacra vestra, inueni etiam aram cui inscriptum erat; Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

23 *Præteriens enim & videns simulacra vestra, inueni & aram in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.*

Sup.7.48. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ.

24 ‖Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, quum sit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

24 *Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo sunt, hic cæli & terræ quum sit Dominus, non in manufactis templis habitat.*

Psal.49.8. Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

25 ‖Nec manibus hominum ¨colitur, alicuius rei egens, quum ipse det omnibus vitam & halitum ¨& omnia.

25 *Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quū ipse det omnibus vitam & inspirationem & omnia.*

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν·

26 Fecitque ¨ex vno sanguine totam ¨gentem hominum, vt habitaret super vniuersa superficie terræ, definitis statis temporibus, & positis terminis habitationis eorum:

26 *Fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare super vniuersam faciem terræ, definiens statuta tempora, & terminos habitationis eorum:*

Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καί τοιγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

27 Vt quęrerent Dominum, si fortè ¨palpādo eum inuenirent: quanquam profectò non longè abest ab vnoquoque nostrûm.

27 *Quærere Deum si fortè attrectent eum & inueniant: quamuis non longè sit ab vnoquoque nostrûm.*

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα, καὶ

28 ¨In ipso enim viuimus, &

29 *In ipso enim viuimus*

23 *Sacra*, τὰ σεβάσματα. Eras. *Culturas*, perperam. Vulgata, *Simulacra*, nimium angustè. Nam σέβασμα non significat cultum ipsum seu culturam, nec simulacrum duntaxat, sed omne id in quo Deus colitur, seu quod religionis causa homines venerantur. Latini sacra vocant. Syrus autem & Arabs pro tēplis ipsis & delubris hoc nomen acceperunt. ¶*Ignoto Deo*, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων Græca scholia Philippidæ cuiusdam historiam narrant dissentientis à Pausania, & hanc adferunt inscriptionem, ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ, ΘΕΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΚΑΙ ΞΕΝΩ. Id est, *Diis Asiæ & Europæ & Libyæ, Deo* * *ignoto ac peregrino*. quod annotat Hieronymus in Tit.1.12. Sed testē huius inscriptionis nullum proferunt. Huius autem rei causam & originem Laërtius in Epimenide sic explicat, Ἀθηναίοις λοιμῷ κατεχομένοις ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τε καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην· καὶ ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μϛ´, ἐκάθηρεν αὐτῶν τὴν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκά, ἤγαγε πρὸς τὸν Ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἴασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολούθοις, ἔνθα ἂν κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι Θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ἔστιν εὑρεῖν κατὰ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id est, *Quū Athenienses corripuisset pestis, respondit Pythia vt vrbē expiarent. Illi verò nauē vnà cum Nicia Nicerati [filio] in Cretam ad accersendum Epimenidem miserunt: qui quum aduenisset Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc modo vt pestis cessaret: acceptas oues nigras & albas ad Areopagū duxit, & illinc abire permisit quocunque libuisset, addito iis qui eas insequebantur mandato, vt vbi quæque quieuisset, Deo cui conueniret sacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt desisse, & hinc factū vt in Atheniensium vicis aræ nullo inscripto nomine inueniantur*. Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

25 *Colitur*, θεραπεύεται. Vel, *Delinitur*, siue *conciliatur*, id est ἱλάσκεται. vel Illi seruitur, sicut serui (propterea dicti θεράποντες) dominorum vsibus inseruiunt, ipsorum opera indigentium. ¶ *Et omnia*, καὶ τὰ πάντα. Sic scriptum inueni in vetustis duobus codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ auctoritas, & ita etiam legit Clemens in libro στρωμ. ε. Itaque sic legere malui quam κατὰ πάντα, id est *per omnia*: ex quibus verbis vix possis aptam sententiam eruere. Deinde manifesta est antithesis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitam & omnia omnibus suppeditet. Syrus autem interpres hoc non legit.

26 *Ex vno sanguine* ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit duntaxat ἐξ ἑνός, *ex vno*, videlicet *homine*: & ita citatur hic locus apud Clemētem lib. στρωμ. α. Sanguinis autē vox cognationē declarat, vnde consanguinei vocati qui Græcis οἱ πρὸς αἵματος dicuntur. ¶*Gentē hominū*, ἔθνος ἀνθρώπων. Vulg. *Genus hominū*. Sed Gentis vocē retinere malui. Sic enim vsurpatur ἔθνος hoc in loco vt dixit Cicero nationem candidatorum, & Virgilius pisces vocauit Ponti gentem. Syrus & Arabs vsi sunt nomine עלמא [*halma*] sicut Græcè ἅπας κόσμος, Latinè *totus mundus*, Gallicè *tout le monde*, accipitur pro hominibus per vniuersum orbem terrarum dispersis.

27 *Palpando eum inuenirent*, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulg. *Attrectent & inueniant*: quā interpretationē nō probo, quoniā Attrectare eorum est qui inuenerunt. Eras. *Palpent & inueniant*. quod puto cōmodius exprimi gerūdi modo. Est autē τὸ ψηλαφᾶν id quod Latini verbo Inuestigādi, à pedibus sumpto, declarant: & ita significat Paulus Deum natura incorporeum quasi corporeū in rebus illis aspectabilibus factum, sese attrectatione quodāmodo ipsa cognoscendum prębuisse, Apostolo cū istis Philosophis verè philosophicè disputante, & præcipuum physices vsum ipsis doctissimè simul & diuinissimè ostendente, vt & Rom.1.20. Syrus autem & Arabs interpretes legerunt καὶ ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτοῦ εὕροιεν αὐτόν, *& ex rebus ab eo conditis ipsum inuenirēt*. Huc spectat etiam istud Tertulliani scitissimè dictum, * Præmisit Deus naturam magistram, submissurus & prophetiam, quo facilius credas prophetię, discipulus naturę.

28 *In ipso*, ἐν αὐτῷ. Id est per ipsum, vt loquitur idem Apostolus Rom.11.36. quod refertur ad Dei vim & potentiam qua & initio creati sumus ex nihilo, & creati conseruamur. Sed peculiaris est vis præpositionis ἐν hoc in loco, vt hæc αἰτιολογία accommodetur ad id cui probando adhibetur, & quod proximè antecessit: ita significante Apostolo

* postolo (vt annotat doctissimus interpres) homines in Deo quodammodo contineri, nedum vt procul à nobis absit, & in eo subsistere, quatenus nos ad imaginem suam conditos, id est, ratione & intelligentia praeditos, suo peculiari spiritu fouet & sustentat. Sic Virg. *Iouis omnia plena.* & illud eiusdem poëtae à multis citatum, *Deum namque ire per omnes terrásque tractúsque maris.* &c. Et hanc Dei descriptionem ab effectis, nonnulli ad nomen שדי [*Sadai*] referunt, quo significatur qui efficaciter agit omnia in omnibus, vt loquitur Apostolus 1. Cor. 12. 6. Est autem hoc hemistichium petitum ex Arati phaenomenis quae vocant. ¶ *Progenies*, γένος. Hemistichium Arati, nempe non corporeae molis, sed animae respectu, quam, licet eius deprauationem non intelligens Horatius, tamen aurae diuinae particulam vocauit, alibi Iouem illum suum peculiariter appellans gentis humanae patrem atque custodem: quae omnia in literis etiam humanis eruditissimus Apostolus aduersus philosophos disputans depromit vt suis eos telis conficiat. Sufficiunt enim vel ista euertendae superstitioni, at constituendae verae religioni minimè.

Graece		Latine		Vulgata
ἐσμὲν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.		mouemur, & sumus: sicut & quidam vestratium poëtarum dixerunt, Nam huius progenies etiam sumus.		& mouemur, & sumus: sicut & quidam vestrorum poëtarum dixerunt, Ipsius enim & genus sumus.
Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.	29	¶ Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro & argento, aut lapidi, sculpturae artificij & excogitationis hominum, numen esse simile.	29	Genus ergo quum simus Dei, non debemus aestimare auro, aut argento aut lapidi, sculpturae artis & cogitationis hominis, Diuinum esse simile. Esa. 40. 25.
Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.	30	Temporibus igitur istius ignorantiae conniuentia dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.	30	Et tempora quidem huius ignorantiae despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus vt omnes vbique poenitentiam agant.
Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	31	Eo quòd statuit diem quo iuste iudicaturus est orbem terrarum, per eum virum quem definiit, fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato.	31	Eo quòd statuit diem in quo iudicaturus est orbem in aequitate, in viro in quo statuit, fidem praebens omnibus, suscitans eum à mortuis.
Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.	32	Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alij quidem cauillabantur, alij verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.	32	Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam verò dixerunt, Audiemus te de hoc iterum.
Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.	33	Et ita Paulus exiuit è medio eorum.	33	Sic Paulus exiuit de medio eorum.
Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.	34	Quidam verò ei adhaeserunt & crediderunt: in quibus *fuit* & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.	34	Quidam verò viri adhaerentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.
Κεφάλαιον ιη.		CAP. XVIII.		CAP. XVIII.
Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.	1	Postea Paulus quum discessisset Athenis, venit Corinthum:	1	Post haec egressus ab Athenis, venit Corinthum.

29 *Sculpturae artificij & excogitationis hominum*, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου. Id est, quae materiae, puta aurum, argentum, lapides, solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi. neque enim rudis illa materia, sed arte quapiam formam adepta, coli solet. Caeterùm sciendum est, ex Scripturae consuetudine, appellatione χαραγμάτος, non modò sculptile opus, sed etiam pictum συνεκδοχικῶς, omnia denique ea intelligi quae homines colendo aut repraesentando numini solent comminisci. Vulgata obscurè, *Sculpturae artis & cogitationis hominis.* Eras. *Arte sculptili & inuentione hominis.* ¶ *Numen*, τὸ θεῖον. Id est, τὴν θειότητα, *Deitatem* Vulgata, *Diuinum*, barbarè.

30 *Conniuentia dissimulatis*, ὑπεριδών. Vsus sum hac periphrasi, vt vis τοῦ ὑπεριδεῖν intelligeretur, quo significatur qui leuiter & superficiem tantum rerum simulat se videre. * Vulg. *despiciens*: quae vox prouidentiae Dei vix conuenit. Vide ne illud sit quod est Graecis τὸ παραβλέπειν, pro quo nouè Horat. peruidere vsurpauit, in his versiculis *Quum tua peruideas* (id est nisi fallor, quasi per transennam & leuiter pertransiens videas) *oculis mala lippus inunctis, Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum?*

31 *Fide palàm facta omnibus*, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata, *Fidem praebens omnibus*: quam interpretationem si sequamur, haec erit sententia, Deum esse iudicaturum orbē terrarum per Christū, quē huic rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidē amplectēdi. Offertur enim Christus vniuerso mundo. quod tamē rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autē ad singulos homines referas. Neque enim omniū est fides, neque volentis, aut currentis, sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2. Thess. 3. 2, Rom. 9. 16. Sed ista expositio mihi quidē non magnopere arridet: quanuis eam Syrus & Arabs interpretes sint amplexi. Puto potius Paulū dicere, Christū palam mundi iudicē à Deo declaratū esse per resurrectionē à mortuis, vt idem testatur Rom. 1. 4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco nō declarat fidē praebere, id est credendi potestatem facere: sed fidem facere, & quidē palam ac publicè, vt haec comprobatio sit exhibita omnibus. Eras. *Fide praestita omnibus*, non satis accommodatè, ni fallor. Nam praestare fidē dicitur qui bona fide aliquod negotium administrat, vel qui re ipsa praestat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco disserere.

32 *Cauillabātur*, ἐχλεύαζον. Obseruāda distinctio in tria auditorū genera: quorū vni irrisores fuerunt, alij ancipiti fuerunt animo, alij crediderūt. Est autē τὸ χλευάζειν Graecis quod Latinis Cauillari, teste Cic. lib. 2. de Oratore, vbi Cauillationē à Dicacitate distinguit, & Gallis *brocarder*. *

2 Καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·

Rom.16.3.

3 Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ εἰργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

4 Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

5 Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ,τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

6 Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν, καθαρὸς ἐγώ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Sup. 13.51. Matt.10.14.

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset Claudius vt omnes Iudæi Roma excederent) venit ad eos:

3 Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.

4 Disserebat autem in synagoga "omnibus Sabbathis, & "in suam sententiam adducebat tum Iudæos, tum Græcos.

5 Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, "constringebatur spiritu Paulus, "pergens testificari Iudæis "Iesum *esse* christum illum.

6 "Ipsis autem sese opponentibus ac blasphemantibus, ‖ excussis vestibus dixit eis, "Sanguis vester *esto* super caput vestrum: purus ego "ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

2 *Et inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius, (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos:*

3 *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur: erat autem scenofactoriæ artis,*

4 *Et disputabat in synagoga per omne Sabbathum, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis & Græcis.*

5 *Quum venissent autem de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christum Iesum.*

6 *Contradicẽtibus autem eis & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos, Sanguis vester super caput, vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

IN CAP. XVIII.

4 *Omnibus Sabbathis*, κατὰ πᾶν σάββατον. Nonnulli manuscript. codices huuc versiculum non habent, quem tamen Syrus & Arabs legerunt, & in omnibus nostris Græcis codicibus inuenimus. Immò etiã vetustissimus codex meus post σάββατον addit ἐντιθεὶς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, id est, vt habet Vulg. Latina editio in exẽplaribus excusis, *interponens nomen Domini Iesu.* ¶*In sententiam suam adducebat*, ἔπειθε. Vulg. & Eras. *Suadebat*, quod est conantis potius quàm re ipsa aliquid efficientis, quum tamẽ πείθειν cum quarto casu Persuadere significet. sed isto verbo Latini non solent vti nisi casu rei adiuncto: ideo synonymon quæsiui.

5 *Constringebatur Spiritu*, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id est intus & apud se æstuabat, præ zeli ardore. Etsi enim Spiritus nomen de ipso Spiritu sancto intelligi potest magis ac magis Paulum accendente, tamen quum hoc sensu potius dicturus fuerit Lucas ὑπὸ τοῦ πνεύματος, vt supra 16. 6. præstat istud de ipso Pauli Spiritu accipere. Peperit autem varia istius loci tum lectio tum interpunctio, atque adeo multiplex verbi συνέχεσθαι significatio, diuersas huius loci interpretationes. Syrus igitur & Arabs, vt ex ipsorum interpretatione liquet, hunc locum sic legerunt, & distinxerunt, ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο ἐν τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος, ἀντιτασσομένων τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, διαμαρτυρόμενος εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Itaque τὸ συνέχεσθαι acceperunt pro Angi & in angustias redigi vt solent qui indignissime aliquid ferunt quod ipsos cogat dicere vel facere quod sit ipsis grauissimum: & nomine τοῦ λόγου loquutionem ipsam intellexerunt, vt ita sit locus iste interpretandus, *Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, angebatur Paulus in sermone* (id est in loqnendo, magnopere videlicet anxius & solicitus quibus apud istos verbis vteretur) *obsistentibus ipsi & blasphemantibus Iudæis, quũ pergeret testificari Iesum esse Christum illum.* Vulg. verò receptam distinctionem & lectionẽ quoque sequutus (hoc vno excepto quod pro τῷ πνεύματι legit τῷ λόγῳ, vt habet etiam vetustissimum meum exemplar) vertit συνείχετο τῷ λόγῳ, *instabat verbo*, arbitratus nimirum quia τὸ συνεχὲς dicitur quod continuum est, posse συνέχεσθαι dici eum qui in re quapiam sine intermissione, & magis ac magis sit assiduus, quæ interpretatio omni exẽplo caret. Erasmus quoniã τὸ συνέχεσθαι significat iuterdum retineri & cohiberi, putat ita significari Paulum inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam illis docendis lusurum: quæ interpretatio magis etiam est violenta & extorta. Ego magis vsitatam, & (vt existimo) accommodatiorem lectionem ac significationem sum amplexus, quum sic vsurpetur verbum συνέχεσθαι Luc. 8.45. & 19.43. & Philipp. 1.23. & sit hoc ipsum quod συνοχὴν τῆς καρδίας (idem enim est τῷ πνεύματι hoc in loco atque τῇ καρδίᾳ) vocat Apostolus 2. Cor. 2.4. & Christus Luc. 21.25. ¶*Pergẽs testificari*, διαμαρτυρόμενος. Vulg. *testificans*. Ego verò existimo exprimendam esse vim præpositionis διὰ, qua nimirum significatur Paulum æstuãtem ad istam Iudæorum pervicaciã, non tamen ab incœpto destitisse, sed magis ac magis Iudæos certis Scripturæ testimoniis coarguisse. ¶*Iesum* [*esse*] *christum illum*, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Reciprocatur hæc enuntiatio, vtpote identica quam vocant. Planior tamen est si christus de Iesu, (quem constructionis ordinem Syrus & Arabs interpretes sequuntur) quàm si Iesus de christo dicatur. Neque obstat quòd articulus illo modo tribuetur prædicato, qui tamen potius apponi solet subiecto, vt diximus Ioh. 1.1. Vis enim articuli host loco est διακριτικὴ, quo nimirum christus iste, id est vnctus, à reliquis vnctis distinguitur, ideóque non simpliciter Messias, sed Messias ille, præposita litera ה, plerunque ab Hebræis vocitatur. Verbum autẽ εἶναι quãuis facile subaudiri possit, tamen exprimendũ putaui, vt de huius loci sententia liqueat, tũ vetustissimi mei codicis, tũ Syræ, Arabicæ, & Latinę receptę versionis auctoritate fretus. Vide infra 28. & supra 17.3.

6 *Ipsis autẽ sese opponẽtibus*, ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῶν. Quomodo initium huius vers. in Syra & Arabica editione immisceatur superiori, diximus in proximè antecedente annotatione. Nunc addo in vetustissimo exemplari meo, sic vers. istum inchoari, πολλοῦ δὲ λόγου γενομένου, καὶ γραφῶν διερμηνευομένων, ἀντιτασσομένων δὲ &c. Id est, *Multo verò habito sermone & scripturis diligenter expositis, illis autem obsistẽtibus* &c. ¶*Sanguis vester super caput vestrum*, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם, in secundo Samuelis 1. versu 16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestram ruere. Ego igitur Deum hîc coram vobis testor, non me sed vos vobisipsis causam esse exitij, vt loquitur Dauid 2. Sam. 1.16. Sanguinis enim appellatione cum cædes, tum verò omne exitij genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur, quasi suum ipsius sanguinem fundat, id est ipse sibi mortem conciscat: vnde illa horribilis Iudæorum inclamatio, *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*, Matth. 27.25. Itaque non satis rectè Castellio hunc Hebraismum nuper expressit, quum interpretaretur, *Vos vestram perniciem capite luetis.* Nam obsecro, quid illud est, Luere suam perniciem? Neque verò hîc duntaxat peritu-

ros

ros illos prædicit Paulus, ſed ſua ipſorum culpa perituros quod iſte aut prætermittere, aut obſcuriſſime dicere maluit quàm hebraiſſare, & ipſius Lucæ veſtigia ſectari. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν. Iſtud in Syra interpretatione coniungitur cũ καθαρὸς ἐγώ, vt ſit ſenſus, *Mũdus ego [ſum] ab hoc tempore*, in poſterum videlicet. in Arabica verò ſic iſta diſtinguuntur, *Ego quidem purus ſum: ſanguis autem veſter in caput veſtrum eſt ab hac hora: ego verò abeo ad Gentes.* Deinde alij poſt *Ego* ſubaudiunt *Sum*: alij conſtruunt cum πορεύσομαι, quod mihi videtur ſimpliciſſimum.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι᾽ ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ.

Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ᾽ ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

7 Et digreſſus illinc, introiit domum cuiuſdam nomine "Iuſti, "colentis Deum, cuius domus erat confinis ſynagogæ.

8 ‖ Criſpus autem præfectus ſynagogæ credidit Domino cum" tota domo ſua: multíque Corinthiorum audientes credebant & baptizabantur.

9 Dixit autem Dominus nocte per viſionem Paulo, Ne time, ſed loquere, " & ne tacueris:

10 Nam "ego ſum tecum, & nemo te "inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus eſt mihi multus in hac vrbe.

11 " Commoratus eſt itaque *illic* annum & ſex menſes, docens apud eos ſermonem Dei.

12 Quum autem Gallio " eſſet Proconſul Achaïæ, inſurrexerunt concorditer Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

13 Dicentes, Iſte perſuadet hominibus colere Deum "contra Legem.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria eſſet, aut " facinus malum, ô Iudæi, "quatenus æquum eſſet vos tolerarem.

15 Sin verò quæſtio eſt" de ſermone " & nominibus & lege veſtrate, ipſi videritis: iudex enim ego iſtarũ rerum eſſe nolo.

16 Et "abegit eos à tribunali.

17 Prehenſum autem omnes "Græci Soſthenem præfectum ſynagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiuſdam nomine Titi Iuſti, colẽtis Deum, cuius domus erat coniuncta ſynagogæ.*

8 *Criſpus autem Archiſynagogus credidit Domino cum omni domo ſua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.* 1.Cor.1.14.

9 *Dixit autem Dominus nocte per viſionem Paulo, Noli timere, ſed loquere, & ne taceas:*

10 *Propter quòd ego ſum tecum, & nullus nocere poterit tibi, quoniam populus eſt mihi multus in hac ciuitate.*

11 *Sedit autem annum & ſex menſes, docens apud eos verbum Dei.*

12 *Gallione autem Proconſule Achaïæ, inſurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*

13 *Dicentes, Quia contra Legem hic perſuadet hominibus colere Deum.*

14 *Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem eſſet iniquum aliquid, aut facinus peſſimum, ô viri Iudæi rectè vos ſuſtinere:*

15 *Si verò quæſtiones ſunt de verbo & nominibus & lege veſtra, vosipſi videritis: iudex ego horum nolo eſſe.*

16 *Et minauit eos à tribunali.*

17 *Apprehendẽtes autem omnes Soſthenẽ principẽ ſynagogæ, percutiebant eũ ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*

7 *Iuſti*, Ἰούστου. Vulgata, *Titi Iuſti*, Τίτου Ἰούστου, quod in vno codice legimus. ¶ *Colentis*, σεβομένου. In duobus codicibus legimus φοβουμένου, *timentis*. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους abſolute vocare qui à Paganiſmo defecerant, quos ſolemus religioſos interpretari.

9 *Et ne tacueris*, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonaſmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.20.

10 *Ego ſum tecum*, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc.1.66. ¶ *Inuadet*, ἐπιθήσεται. Vulg. *Poterit tibi nocere*, vt videri poſſit legiſſe, δυνήσεταί κακῶσαί σε, ſicut Syra quoque interpretatio. Arabs vertit *aggredietur*, id eſt, vt nonnulli ſuſpicãtur, ἐπιχειρήσεται, quum tamen ἐπιτίθεσθαι ſic quoque accipiatur.

11 *Commoratus eſt*, ἐκάθισε. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *Sedit*: qđ verbũ poſtea veteres Epiſcopi ſuũ fecerunt: meritò id quidẽ, quũ docẽdi officio fungebãtur. Sed quorſum hoc ad illos qui ſedẽ docẽdi populi cauſa nunquã aſpexerunt? Eſt autẽ in hoc verbo Hebraiſmus quẽ obſeruauimus Mat.4.16.

12 *Eſſet Proconſul Achaïæ*, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id eſt totius Græciæ. Cur autem Achaïæ Proconſul diceretur, explicat his verbis Pauſanias, καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ᾽ Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας δι᾽ Ἀχαιῶν, τότε τοῦ Ἑλληνικοῦ προεστηκότων. *Vocant*, inquit, *non Græciæ ſed Achaïæ præſidem Romani, quòd Græcos ſubiecerint per Achæos, qui tum Græciæ principes erant.* Erat autem Achaïa prouincia Conſularis.

13 *Contra Legem*, παρὰ τὸν νόμον. Videlicet noſtram. Conceſſerant autem Romani Iudæis vt Deum ex legis ſuæ preſcripto colerent. *

14 *Facinus malum* ῥᾳδιούργημα πονηρόν. Syrus videtur paulo aliter totũ hũc extremũ verſiculũ legiſſe. Arabs autem pro πονηρόν, φανερόν legiſſe. Et certè πονηρόν videtur redundare, quũ ῥᾳδιούργημα declaret maleficiũ. ¶ *Quatenus æquum eſſet*, κατὰ λόγον. Vulgata, *Rectè*, ὀρθῶς. Eraſ. *Meritò*, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud ſit omnino quod vernaculo ſermone dicimus, *entant que de raiſon*.

15 *De ſermone*, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud nõ rectè dixerit, vt veſtra fert religio. ¶ *Et nominibus*, καὶ ὀνομάτων. Vel, *& verbis*. Profanus enim homo putauit verborum potius quàm rerũ eſſe controuerſiam, & doctrinam Dei habuit pro verbis inanibus.

16 *Abegit*, ἀπήλασεν. Vulg. *minauit*: qua penitus abſoluta voce delectatus fuit multis etiam Veteris teſtamenti locis hic interpres. Vide Iac.3.4. *

17 *Græci*, οἱ Ἕλληνες. Hoc deeſt in Arabica & recepta

Latina interpretatione: & ab aliis, vt à Syro interprete, Græci putantur dici qui nec Iudæis nec Pauli partibus fauentes, & Gallionis præsidis, hominis profani, sententiam sequuti, Sosthenem, vt summæ inter Iudæos auctoritatis, qui hanc litem tumultuosè intenderant, iniuriis istis affecerint. Ab aliis vero accipiuntur pro iis quos σεβομένους vocat Lucas, ad quos, relictis contumacibus Iudæis, Paulus transierat, in cuius gratiam ipsi aduersus istum Sosthenem Pauli hostem insurrexerint. Sed quis crediderit istos, præsente præsertim & Magistratu, & ipso Paulo, tale quidpiam ausuros fuisse, quin à Paulo saltem grauiter reprehenderentur? Et tamen hanc opinionem videtur amplexus Augustinus epist. 48. Alij denique putant Sosthenem hunc ipsum esse cuius nomen edit Paulus initio prioris ad Corinthios: quem vt & Crispum, itidem archisynagogum, Christo lucrifactum, prophani homines, nihil hanc iniuriam curante Gallione, verberibus affecerint, quod videtur Syrus interpres sequutus. Mihi quidem inter has sententias prima videtur maximè probabilis.

---

18 Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Num.6.18. infr.21.24. Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

18 Paulus verò quum adhuc *illic* permansisset dies multos, valedicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

18 *Paulus verò quum adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*

19 Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

19 *Deuenitque Ephesum, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.*

20 Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

20 Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

20 *Rogantibus autem eis vt ampliori tempore maneret, non consensit.*

21 Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπὼν, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. 1.Cor.4.19 iac.4.15. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

21 Sed valedixit eis, dicens, Oportet omnino me diem festum qui instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖Deo volente. Et prouectus est Epheso.

21 *Sed valefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus est ab Epheso.*

22 Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

22 Qúmque descendisset Cæsaream, ascendissétque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

22 *Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.*

23 Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

23 Et quum peregisset *illic* aliquantulum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

23 *Et facto ibi aliquanto tempore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, cõfirmans omnes discipulos.*

24 1.Cor.1.12. Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

24 Iudæus autem quidam ‖Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesum, potens in Scripturis.

24 *Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.*

25 Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ

25 Hic erat initiatus via Do-

25 *Hic erat edoctus viam*

---

18 *Quum totondisset caput*, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulg. *Qui totonderat caput*, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, *Qui totonderant caput, & votum habebant*: vt ad Aquilam & Priscillam referatur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quanuis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autem adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præposuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliàs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri, quod non fieret si Aquilam anteposuisset: hoc, inquam falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap. vers. 26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis, cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 *Valedixit*, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, *Valefaciens*. Vide Mar. 6. 46. ¶ *Oportet omnino*, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione. Sed legitur in Syra & Arabica editione, nec sanè videtur omittendum. Est autem ποιεῖν ἑορτὴν periphrasis verbi ἑορτάζειν, sicut Gallicè dicimus *faire la feste*.

22 *Cæsaream*, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur, quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. ¶ *Ascendissétque [Hierosolymam,]* ἀναβάς. Nomen Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiamsi ex verbo Ascendendi satis per se intelligatur. Nam etiam in Syra interpretatione exprimitur.

23 *Quum peregisset*, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20. 3. & 2. Cor. 11. 25. & Iac. 4. 13: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulum quandiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Matth. 20. 12. Sic Seneca epist. 67. Quanuis vitæ paucos fecerimus dies.

24 *Potens in Scripturis*, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraismus pro, Scripturarum cognitione egregiè instructus.

25 *Initiatus*, κατηχημένος. Vulgata, Ed. ctus. Erasmus, *Institutus*. Vide Luc. 1. 4.

¶ *Diligenter*,

¶ *Diligenter*, ἀκριβῶς: id est ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potius quam peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

Κυρίου· καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

26 Οὗτός τε ἤρξατο παῤῥησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

27 Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

28 Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

mini, & feruens spiritu, loquebatur & docebat "diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantum Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. quem auditum ‖ Aquila & Priscilla assumpserunt, & " exquisitius ei exposuerunt "viam Dei,

27 Quum autem vellet transire in Achaïam, fratres *eum* "adhortati, scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant " per gratiam.

28 " Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas " Iesum esse christum illum.

Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligēter ea quæ sunt Iesu, sciens tantum Baptisma Iohannis.

26 *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem quum audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, & diligentius exposuerunt ei viam Dei.* Rom.16.3.

27 *Quum autem vellet ire Achaïam, exhortati fratres, scripserunt discipulis vt susciperent eum. Qui quum venisset, contulit multum iis qui crediderant.*

28 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Iesum.*

Κεφάλαιον ιθ.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρόν τινας μαθητὰς,

2 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον

CAP. XIX.

1 FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum: vbi quum discipulos quosdam inuenisset,

2 Dixit eis, Num " Spiritum

CAP. XIX.

1 *FActum est autem quum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos.*

2 *Dixitque ad eos, Si*

26 *Exquisitius*, ἀκριβέστερον. Vulgata, *Diligentius*. quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasm. *Exactius*. Vide Luc.1.3. ¶ *Viam Dei*, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulo ante viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12.14.

27 *Adhortati*, προτρεψάμενοι. Syrus noua & Græcis prorsus inusitata significatione vertit *Anteuerterunt*. Arabs verò, Lætati sunt, vt videatur legisse ἐπιτερπόμενοι. ¶ *Per gratiam*, διὰ τῆς χάριτος. Vulgata, hoc non legit, quod tamen est in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione. Meus autē vetustissimus codex habet hoc loco multa, quæ quum nusquam alibi extare sciam, minimè quidem contenderim in contextum reponenda, sed tamen hîc adscribere volui: nempe, ἐν δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντές τινες Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα, ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺ συνεβάλετο ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Εὐτόνως δὲ &c. *Erant autem Ephesi aduenæ quidam Corinthij, qui quum illum audiuissent, precati sunt eum vt secum transiret in ipsorum patriam. Annuente autem ipso, Ephesii Corinthiis scripserunt vt hominem exciperent. qui quum in Achaïam venisset multum contulit Ecclesiis. Magna enim contentione* &c. Connecti autem hoc potest vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod placuit Syro interpreti, & probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor à quo vno manat fides: sin ad verbum, χάρις declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 *Magna enim contentione*, εὐτόνως δέ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarem, quo significatur eloquentem hunc hominem omnes (quod aiunt) neruos reuincendis Iudæis contendisse. Vulg. & Erasmus, *Vehementer*, id est ἐντόνως. Sed & paulo post non satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, *Reuincebat*. Nam præpositio διὰ significationem auget, vt in διακαρτερεῖν, διακριβοῦν, & similibus. Ideo conuerti, *Magis ac magis redarguebat*. ¶ *Iesum esse christum illum*, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulgata, *Esse Iesum Christum*, nimium obscure. Nam (vt obseruaui supra 5.) articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret sicut Ioh.1.1. sed διακριτικῶς positus est, vt Messiam illum significet, quum alioqui christi dicerentur omnes reges sacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant. Hîc verò quæritur quid Paulum impulerit vt hoc ex istis quæreret. Etenim si Spiritus sancti nomine intelligatur vel ipse Spiritus sanctus, vel eius donum quo pius omnis, id est verum Deum profitēs, à merè prophano, siue veræ religionis prorsus ignaro, dignoscitur, nimis absurdum fuerit hoc quærere ex iis qui iam pro discipulis non temerè nec falsò haberentur. Sin verò de donis illis extraordinariis, vt dono linguarum & prophetiæ, quibus isti postea donati fuisse dicuntur vers.6. hoc accipiatur, cur hæc ex istis rogasse Apostolum dicamus, quum ea cunctis credentibus minimè fuerint communia? Etsi enim mira quædam efficacia Spiritus sancti tunc effusa sit in credentes, sicut dixerat Ioël, & promisit Dominus Mar. 16.17. & pluribus declaratur 1.Cor.12: tamen communem hanc fuisse baptisatis omnibus gratiam, neque verum neque verisimile est: immò nusquam lego per baptismum collata hæc dona, sed per impositionem manuum quæ certè nō habuit locum in quibusuis baptisatis. Necesse est igitur fateri hîc non agi de peculiari quapiam duodecim hominum historia qui sint ab Apostolo seu baptisati, seu rebaptisati: neque de baptismo, sed de Ephesinæ Ecclesiæ primordiis, quum antea nulli fuissent illic ordine constituti piorum conuentus: ac proinde Apostolum percontari de donis quibus illos peculiariter solebat Deus ornare, qui gubernaculis Ecclesiarum admouebātur: num videlicet iam essent illis manus impositæ, vel iis saltē Spiritus sancti donis præditi, ex quibus colligeretur illos ad

sacrum ministerium diuinitus vocari, veluti dono linguarum, & prophetiæ. Hoc autem posito facilè est intelligere quæ postea narrantur, & quantopere veteres præsertim à scopo in huius loci explicatione (quod eorum pace dictum sit) aberrarint. ¶ *Spiritus sanctus*, Πνεῦμα ἅγιον. Absurdissimum fuerit credere eos qui ab Iohanne baptisati essent, & se Christi discipulos profiterentur, ignorasse an esset aliquis Spiritus sanctus quem ipse Iohannes visibili specie viderat in Iesum Christum illabi. De hoc igitur neque Apostolus quæsiuit, neque isti responderunt: sed de iis donis quę passim per Ecclesias cōstitutas vigebant, de quo Spiritu sancto isti Ephesij negant sese quicquam audiuisse, vbi tenuiter adhuc admodum Christus illuxerat, prohibito etiam Paulo Euangelium in Asia (sic propriè vocata, in qua sita fuit Ephesus) prædicare, supra 16. 6. & illa ciuitate tum Idololatria Dianæ tum Magiæ studiis contaminata, vnde prouerbium Ἐφέσια γράμματα, Ephesię literę, vt infra quoque explicatur: donec illis quoque Pauli ministerio Dominus benediceret, celeberrima tandem illic constituta Ecclesia, vt vbi peccatum abundarat, redūdaret gratia. cuius Ecclesiæ primitiæ fuerunt isti duodecim prophetico spiritu donati, ac proinde procul- *
dubio illius duces ac gubernatores constituti.

ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

3 Εἶπέ τε πρὸς αὐτούς, Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; Οἱ δὲ εἶπον, Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

Matt. 3.12. marc.1.8. luc.3.6 ioh.1.26.

4 Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

5 Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ

sanctū accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidem audiuimus an sit Spiritus sanctus.

3 Tunc dixit eis, In quid ergo baptizati estis? Ipsi verò dixerunt, In Iohannis baptisma.

4 Dixit autem Paulus, Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo vt in eum, qui veniebat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum:

5 Qui verò *illum* audierunt

ritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est audiuimus.

3 *Ille verò ait, In quo igitur baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohannis baptismate.*

4 *Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui venturus esset post ipsum vt crederent, hoc est in Iesum.*

5 *His auditis baptizati*

3 *In quid*, εἰς τί. Vulgata, *In quo*. Erasmus, *quo*. vterque malè, perinde acsi quæreret Paulus, si non acceperunt isti Spiritum Sanctum in Baptismo, a quo igitur, vel quomodo, vel quorsum essent baptizati. Baptizatos enim esse non dubitabat qui dicerētur Discipuli. Neq. ad quæstionē ipsis à Paulo propositā, num videlicet Spir. sanctū accepissent, sed ad illorum responsionem istud referendum est. Poterant enim non accepisse Spiritum sanctum, id est, vt paulo antè dixi, nullū illorū eximiorum & extraordinariorum donorum accepisse, qui tamen Spiritum sanctum esse, id est illa dona in Ecclesia vigere, nossent. Itaque quum perinde responderent, ac si totam Christianarum Ecclesiarum rationem ignorarent (quod euenire vix potuisse videbatur) quærit Paulus, in quid igitur fuerint baptizati, id est cui igitur doctrinæ per baptismum obsignandæ nomen dedissent: veluti addubitans in Ecclesia Christiana fuisse edoctos & baptizatos, qui vsque adeo essent ignari quid in Christianis Ecclesiis gereretur. ¶ *In Iohannis baptisma*, εἰς Ἰωάννου βάπτισμα. Appositissima est responsio, qua significant isti sese in baptismo professos fuisse doctrinam à Iohanne propositam, & adhibito baptismo quo & ipsi baptisati fuerant, sancitam, vnde & Christum agnouerant, sed tenuiter admodum, nec audito ipso Christo vel eius deinceps Apostolis, vt de Apollo quo- *
que paulo antè dictum est: vt mirum non fuerit istos, quos ex ipsorum responso apparet audito tantùm Iohanne baptisatos postea in patriam reuertisse, illum Spiritum sanctum ignorasse, qui in Ecclesiam nonnisi a die illo Pentecostes fuisset missus. Vt autem locus iste planior etiam fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant: *Baptizari in aliquem*, vt in Mosen, 1. Corinth. 10. 2. *Baptizari in baptisma alicuius*, vt Iohannis, hoc in loco. *Baptizari in nomen alicuius*, vt Patris, Filij, ac Spiritus sancti, Matth. 28. 19. vel Christi, vt suprà, 2, 28. vel Pauli, vt 1. Corinth. 1. 14. *Bapti-* *
zari in mortem Christi. vt Romani, 6.3. seu *in vnum Corpus*, vt 1. Corinth. 12. 13. seu *in remissionem peccatorum*, vt suprà 2. 38: denique *Baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto*. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohānes annunciabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & baptismo adhibito amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrem rectè Paulus negat sese in nomen suum quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalem (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ἐν ὕδατι, id est in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia. BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelij historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hìc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quum immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1.5. & 2.2. & 10. 47. & 11. 16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohannis à cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18. 25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13. 24. & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptisandi verbo simili ratione accipiendum est, Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demū Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicunque eo doctrinæ genere fuerunt instituti.

4 *Resipiscentiæ*, τῆς μετανοίας. Idem est ergo & vnicus reipsa Baptismus qui Iohannis dicitur, quòd primus baptisarit, & Christi, quoniam eum respicit Baptismus. ¶ *In eum*, εἰς τὸν. Erasmus, *De eo qui venturus esset*. Hęc enim coniunxit cum participio λέγων, quum per traiectionem construenda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom. 11. 31.

5 *Qui verò [illum] audierunt*, ἀκούσαντες δέ. pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, vt suprà 2. 37. & infrà versu 28. Id est, Qui verò Iohanni, istum baptismum docēti, crediderunt. Vulgata, *His auditis*. Legit enim ἀκούσαντες ταῦτα, vt & Syrus interpres. Cęterùm particula δὲ omissa, veteribus nimiū multis prębuit maximi duplicis erroris occasionem, vt qui propterea Lucæ hęc esse verba credētes & ad duodecim illos pertinere, quasi fuerint à Paulo rebaptizati, eò sunt delapsi vt *
aliud

aliud fuisse Iohannis Baptisma quàm Christi, & à Iohanne baptisatos oportuisse in Christi nomen rebaptisari existimauerint: errore certè non leui. Nam, vt alias certissimas rationes nunc omittam, si verum est illud dogma, Baptismum certè nostrum cum Christo communem non habemus, vt appositissimè colligit in hunc locum doctissimus interpres, quum tamen ille tum circũcisionem Patrum tum nostrum baptismum in suæ carnis circuncisione & baptismo sanctificarit. Iterationem autem Baptismi etiam si concederemus, minimè tamen inde possent colligere fanatici Anabaptistæ iterandum Christi Baptismũ. Sed quæso, quorsum hæc omnia? Etenim particula δὲ, quæ in Græcis omnibus codicibus summo consensu legitur, & particulæ μὲν necessariò respondet, nullo modo, nullo, inquam, modo patitur vt huius orationis seriem discerpamus, quasi prior pars Paulo, posterior sit ipsi Lucæ scriptori tribuenda. Ergo hæc quoque Pauli verba sunt, tum doctrinam à Iohanne quidem annuntiatam, ab istis verò, fide apprehensam, vt verè Euangelicam, tum etiã Baptismum istis collatum, vt verè Christianum, approbantis: quibus postea manus imponens, subsequutis demum iis donis quæ Spiritus sancti nomine prius significarat, & de quibus fuerat eos percontatus, Ecclesiam Ephesinam cõstituit. quam interpretationem huius loci, ab Anabaptistis præsertim tam vexati, acceptam fero viro tum generis nobilitate, tum pietate & doctrina, & plurimis virtutibus clarissimo, D. Marnixio. *

ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.		baptisati sunt in nomen Domini Iesu.		*sunt in nomine Domini Iesu.*
Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.	6	Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.	6	*Et quũ imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*
Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.	7	Erant autem omnes isti viri "circiter duodecim.	7	*Erant autem omnes viri ferè duodecim.*
Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαρρησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	8	*Ipse* porro ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses disserens & suadẽs quæ ad regnum Dei *pertinent.*	8	*Introgressus autẽ synagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menses disputans & suadens de regno Dei.*
Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητάς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός.	9	Quum autem quidam indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes "de via illa *Dei* apud multitudinem, abscedens ab illis, separauit discipulos, quotidie disserens in schola "Tyranni cuiusdam.	9	*Quum autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viæ coram multitudine, discedens ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputãs in schola tyranni cuiusdam.*
Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.	10	Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audierint sermonẽ "Domini Iesu.	10	*Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes qui habitabant in Asia audirent verbum Domini, Iudæi atque Gentiles.*
Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·	11	Virtutesque non vulgares edebat Deus per manus Pauli:	11	*Virtutesque nõ quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:*
Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.	12	*Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius "sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.	12	*Ita vt etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria vel semicinctia: & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.*

7 *Circiter*, ὡσεί. Hoc non legit Syrus nec Arabs interpretes, nec sanè video cur addi in tantillo numero oportuerit.

9 *De via illa* [*Dei*,] τὴν ὁδόν. Vsitatũ est Hebręis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, vel Dei, quod perspicuitatis causa expressi ex Syri & Arabis etiam interpretis auctoritate, tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v. 23, αἵρεσιν Paulus nominat infrà 24. v. 14.

¶ *Tyranni cuiusdam*, Τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, *ab hora quinta ad decimam.* Cæterùm tyrãni appellatione nõnulli potentẽ quempiam principem intelligunt: alij censent gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, a quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si propriũ nomen esse dixerimus, vt etiam disertè Syrus & Arabs interpretantur. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imo verò constat hoc dicendi genus frequenter vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ne longius petantur exempla, sic noster Lucas infrà, 21. c. 16, & 22. 12, & 24. 1, & 25. 19. idque pręcipuè accidit quoties (vt hoc loco) proprium nomen videri alioqui posset προσηγορικόν. Cicero 3. in Verrem, *Deducitur iste ad Ianitorem quendam hospitem*, vbi Asconius, *Ianitorem*, inquit, *quum dixisset, addidit Quendam, vt ostenderet nõ appellatiuum nomen esse, sed proprium.* Reperio tamen nonnihil apud Strab. lib. 14. quod fortassis ad huius nominis explicationem facit. Notum enim est omnibus, tyrannos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarunt. Sic autem Strabo, qui non procul ab his temporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησι Φερεκύδης Ἀνδρόκλον τῆς τῶν Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, υἱὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι δὲ τοῦτον Ἐφέσου κτίστην· διόπερ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναί φασι. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντές τινας τιμάς, προεδρίας τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκίπωνα ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, *Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimum filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatam. Sed & nunc quoque qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdã fruuntur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.* vt fuisse videri possit hic Tyrannus ex Asiarcharum cœtu, de quibus agitur infrà vers. 31. *

10 *Domini Iesu*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. id est, de Domino Iesu. *

12 *Sudaria seu semicinctia*, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidem constat, de posteriore non item. In vno quidem exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σιμικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι περὶ

τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, *Vtraque linea sunt: sed sudaria quidem capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excrementis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus*. Hac expositionem si sequamur, sudarium id erit quod vocamus *vn couurechef*, semicinctium *vn mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi vero Lucas videtur sudarium & semicinctium pro eodem accipere, nisi pro ἢ legas καὶ: quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, *Det tunicam diues, ego te præcingere possum*. Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quod anteriorem partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres ferè omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. Alij denique semicinctia dici volunt cingula dimidio minus lata, quàm iustum sit cingulum.

Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.	13 Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomē Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.	13	*Tentauerūt autem quidā de circumeuntibus Iudæis exorcistis inuocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuro vos per Iesum quem Paulus prædicat.*
Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου Ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.	14 Erant autē quidam filij Sceuæ Iudæi primarij Sacerdotis septem, qui hoc faciebant.	14	*Erant autem quidam Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum septem filij, qui hoc faciebant.*
Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;	15 Respondēs verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?	15	*Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?*
Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ᾽ αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ᾽ αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.	16 Et insiliit in eos homo in quo erat spiritus malus, & superatis illis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.	16	*Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, inualuit cōtra eos, ita vt nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*
Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.	17	*Hoc autem notum factum est omnibus Iudæis atque Gentilibus qui habitabant Ephesi: & cecidit timor super omnes illos & magnificabatur nomen Domini Iesu.*
Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.	18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & indicantes facta sua.	18	*Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus suos.*
Ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.	19 Multi verò ex iis qui curiosa ista exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt denariorum quinquaginta millia.	19	*Multi autem ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & combusserunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniā denariorum quinquaginta millium.*

13 *Exorcistis*, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat. 12. vers. 27. Retinuimus autem Græcū exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmones eiiciebant, addita per Dei nomen obtestatione, quam vulgò Coniurationem vocant. de quibus multa Iosephus lib. Antiq. 8. quorum etiam meminit Iustinus in Dialogo cū Tryphone. Et ita vocati sunt in Ecclesia Christiana initio qui miraculorū dono pollentes, manus imponebant energumenis, id est à dæmonio obsessis. Inde postea factus est nouus ordo quem vocant, vt septem sacramentorum numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Episcoporum ignauiam.

16 *Superatis illis*, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. *Dominatus amborum*. Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων, vt etiam habet vetustissimus meus codex. Erasmus *Dominatus eis*. Sed τὸ κατακυριεύειν translatitiè hic accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum istum illis sese frustra tuentibus superiorem euasisse: sicut vulgò dicimus, *se faire maistre de quelqu'vn*.

18 *Indicantes*, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Erasmus, *Annuntiantes*. Ego illud malui, quia non agitur hic de nuntio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu diuini iudicij perterriti, errata sua professi, ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam cōfessionis quam auricularem vocant?

19 *Qui curiosa ista exercuerant*, τῶν τὰ περίεργα πραξάντων. Sic quadam μαγείαν vocat damnatissimas artes. Syrus autē & Arabs ipsum Magorum nomen exprimunt. Ephesios autem fuisse istis damnatis studiis deditos, ostendit prouerbium vetus. Ἐφέσια γράμματα, *Ephesiæ literæ*. ¶ *Denariorum*, ἀργυρίου. Hebraicè כסף [*cheseph*] Erasmus ad verbum, *Pecuniæ*: nimium generali nomine, quum nemo etiā sic loquatur. Idem in Annotationibus numos interpretatur, & rectè, quum testetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα, sed numos denarios, non sestertios accipiat. Romanorum enim fuit, numis (id est HS) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius supputabant. Denarius autem proximè ad drachmam accedit. Sed rursus Asiaticos constat cistophoris potius numerasse: vt planè difficile sit hanc summam inire, nisi quòd ex iis quæ Festus de Euboico talento scribit, apparet cistophorum penè dimidia parte leuiorem fuisse drachma, siue denario. Etsi enim Attica drachma septima parte leuior est denario, tamen (vt docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, ἀργύρια drachmam cum denario comparant. Æstimat autem Festus 4000 drachmas cistophoris 7500: quam rationem si sequamur, & ex Budæi supputatione tribus assibus regiis & semisse drachmam æstimemus, nisi me calculus fefellit, 50000 cistophorūm æstimāda sunt Francicis libris 4666, & præterea duodenariis 13 & turonibus quos vocant 4. Sin autem ad drachmas placet reuocare exquisitiore calculo id est semisse, quæ est septima denarij pars, deducto, 50000 drachmarum conficient

cient Francicas libras 75000: sin ad denarios septima parte grauiores, 50000 denariûm æstimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum a Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Castellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numerorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æstimarit.

20 Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

21 Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

22 Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

23 Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

24 Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρείχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

25 Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

20 Ita fortiter crescebat sermo Domini & inualescebat.

21 His autem expletis, induxit in animũ Paulus peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierosolymam, dicens, Postquã illic fuero oportet me Romam etiam videre.

22 Missis verò in Macedoniam duobus ex iis qui ministrabant ei, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

23 Ortus est autẽ illo tẽpore tumultus non paruus ob viã *Dei*.

24 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

25 Quibus ille congregatis, & istiusmodi rerum opificibus, dixit, Viri, scitis ex hoc quæstu nostras esse copias:

20 *Ita fortiter crescebat verbum Dei, & confortabatur.*

21 *His autem expletis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.*

22 *Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheũ & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.*

23 *Facta est autem illo tẽpore turbatio non minima de via.*

24 *Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argẽteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum.*

25 *Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio.*

* 20 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide suprà 12,24. sed Syrus & Arabs legerunt ἡ πίστις τοῦ Θεοῦ, *fides Dei*, eodem sensu. Nam fides metonymicè pro doctrina ponitur cui fides habetur, vt 1.Tim.4,1.

* 21 *Induxit in animum*, ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, sub. αὐτοῦ: quod pronomen etiam apud Latinos sæpissime omittitur. Est autem Hebraica phrasi Ponere super cor suum idem atque aliquid apud se statuere, vt Daniel.1,8. וישם על לבו [*veiascham hal libbo*] *Et posuit super corde suo*: pro quo Syrus interpres maluit dicere בם ברעינה [*sam bercheianeh.*] *Et posuit in mente* siue *cogitatione sua*; qua voce vtitur idem Daniel. 2,19. Alij ἐν τῷ πνεύματι propter non additum pronomen: (quod tamen video quoque prætermissum Coloss.2,5) non de ipsius Pauli animo, sed de Spiritu Sancto interpretantur: quorum sententiam in prioribus editionibus sum sequutus. Neque verò dubium est, quin, vt ipse Apostolus in re simili testatur infra 20, 22, Spiritus Sancti impulsu consilium istud ceperit, vt ipsa tandem res ostendit, infra 20, 1. Sed omnino durũ est ac prorsus insolens, verbum simplex ἔθετο accipere pro προέθετο.

22 *Qui ministrabant ei*, τῶν διακονούντων αὐτῷ. Id est quorũ opera in sui Apostolici ministerij functione indigebat, quũ omnia solus obire non posset. Ne quis eum habuisse putet Cardinales aut Legatos à latere, vt habere consueuit perditus ille qui sese Pauli successorem, suis septẽ montibus insidens, iactat.

23 *Ob viam* [*Dei,*] περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangelium doceret. Nam etiam Dei nomen Syrus & Arabs hic exprimunt, vt supra 9. In vno codice legitur κατὰ τῆς ὁδοῦ, *aduersus viam* [*Domini.*]

24 *Argenti signator*, ἀργυροκόπος. Vulg. *argentarius*. Saltẽ verò, *Faber* adiunxisset. Nam Latinis Argentarius non aliud quam κολλυβιστὴν id est nummularium declarat. Latini (inquit Camerarius) artifices istos Aurifices vocant à pretiosiore materia. Homerus autem etiam à viliore χαλκῆα, Odyss. γ. ¶ *Templa argentea*, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, *Ædes*. Erasmus, *Delubra*: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κιβώτια μικρὰ, id est *parua scriniola*: ita tamẽ vt hoc non affirmet. Quod si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est *templa*, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur: quamuis apud Polybium legerim ναΐδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35. cap. 2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetriũ hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere. nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiendis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quam repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Atheniensium numos quosdam, boues, eorundem Atheniensium alios quosdam, κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideo nõ rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularij significantur: nec multo rectius Erasmus, *Argentarium fabrum*, vocabulo nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templũ ipsum maiore aliquo artificio repræsentabant: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, tanto apertiore impietate, quanto beata illa virgo ab idolis differt.



25 *Quibus congregatis*, οὓς συναθροίσας, &c. Meus vetustissimus codex hibet, οὗτοι συναθροίσας τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα τεχνίτας. *Is congregatis istarum rerum opificibus*. Syrus etiam idem legit, addita particula πάντας, *omnibus*. & hanc puto germanam esse lectionem, quum non alij sint τεχνῖται quam ἐργάται, nisi illos quidem pro præcipuis, hos vero pro iis accipiamus quorum opera vtebantur. ¶ *Copias*, εὐπορία. Sic malim vertere quàm *Facultates*. Sunt enim tenues quoque facultates, at nulla est tenuis εὐπορία. Vulgata, *acquisitio*, inepté. Hoc est quod Gallicè dixeris, *nostre aisance*.

26 Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

26 Et spectatis & auditis Paulum istum non solùm Ephesinã, sed prope totius Asiæ multam turbam persuadendo auertisse, quòd dicat deos illos non esse qui manibus fiant.

26 *Et videtis & auditis quia non solùm Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus hic suadens auertit multam turbam, dicens quoniam non sunt dij qui manibus fiunt.*

27 Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

27 Non solùm autem periculũ est ne * istud quod nobis est peculiare, nobis probrosum euadat, sed etiam ne magnæ deæ Dianæ templũ pro nihilo putetur, * futurúmque sit vt etiã destruatur maiestas eius, quã Asia tota & orbis terrarum colit.

27 *Non solùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionẽ venire: sed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & destrui incipiet maiestas eius, quam tota Asia & orbis colit.*

28 Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

28 *His* autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt dicentes, Magna *est* Diana Ephesiorum.

28 *His auditis repleti sunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.*

29 Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

29 Et impleta est ciuitas tota confusione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Aristarcho Macedonib. * sociis peregrinationis Pauli.

29 *Et impleta est ciuitas tota confusione, & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli.*

30 Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, non siuerunt eum *prodire* discipuli.

30 *Paulo autem volente intrare in populum, non permiserunt discipuli.*

31 Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

31 Sed & quidam * ex Asiarchis quum essent ei amici, ***nuntijs*** ad eum missis, rogarunt ne se daret in theatrum.

31 *Quidam autem & de Asiæ principibus qui erant amici eius, miserunt ad eum, rogantes ne se daret in theatrum.*

32 Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

32 Alij igitur aliud clamabant: erat enim * concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

32 *Alij autem aliud clamabant: erat enim ecclesia confusa, & plures nesciebant qua ex causa cõuenissent.*

33 Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

33 Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur manu silentio postulato, volebat * causam dicere apud populum.

33 *De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eũ Iudæis. Alexander autem manu silẽtio postulato, volebat reddere rationem populo.*

---

27 *Istud quod nobis est peculiare*, τοῦτο τὸ μέρος. Opificium * istud videlicet, ex quo tanquam possessione quadam nostra viuere consueuimus. Vulg. & Erasmus, *pars ista*, admodum obscurè. Syrus & Arabs accipiunt generaliter, τοῦτο τὸ μέρος pro τοῦτο τὸ πρᾶγμα, *res ista*, siue *negotium istud*: quo significatu sæpe accipitur חפץ [*chephets*] apud Hebræos, vt Eccles. 3.1, & 5.7, & 8.6: quibus locis Græci vocem illam verterunt πρᾶγμα. * ¶*Probrosum euadat*, εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Id est nobis non tãtùm pereat, sed etiam probro vertatur, quasi quidpiam nefariũ & detestandum. Vel, *nobis refutatum intercidat*, à consequenti videlicet: id est, ab isto coarguatur, nostro cum maximo damno. Sed præstat ἐλεγμὸν ab ἐλέγξει distinguere, vt qui istam consequatur. Vulg. *In reprehensionem venire*. Eras. *Reprobetur*. Syrus & Arabs vel hunc locum non intellexerunt, vel prorsus diuersum quidpiam in Græcis codicibus legerunt. ¶*Futurúmque sit*, μέλλειν τε. In quibusdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τι: sed quamcunque ex istis lectionem sequaris, plana est sententia: vt minimè sit necesse Castellionis audaciam approbare, qui pronuntiat legendum esse μᾶλλον δὲ, *vel potius*.

29 *Sociis peregrinationis Pauli*, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. Vulgata, *Comitibus Pauli*. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessarium fuit explicando Græco vocabulo. Neque enim quisquis est comes, idem est συνέκδημος.

31 *Ex Asiarchis*, τῶν Ἀσιαρχῶν. Vulg. & Erasm. *ex Asiæ primoribus*. quæ est huius nominis notatio, sed nimis ambigua, & malè à plerisque intellecta. Retinendum autem fuit Græcum nomen, in libris Iurisconsultorum vsurpatum, vt & Syriarcharũ. Sic autem dicti sunt non qui Asiæ vel Syriæ præessent, sed sacerdotes certi quorum munus erat ludos Theatrales in Deorum honorem edere, quos propterea Rufinus apud Eusebium Munerarios interpretatur: quod ex eruditissimi Iurisconsulti Cuiacij obseruationibus primùm didici. Erant igitur nõnulli ex istis quoque prophanis aliquatenus saltem Euangelium amplexi, * vt etiã Romæ idem Paulus aliquos ex ipso Neronis prætorio Christo lucrifecerat. Philip. 1.13. Vide etiam quod annotaui suprà in vers. 9.

32 *Concio*, ἐκκλησία. Id est (vt rectè explicant Syrus & Arabs) multitudo quæ in theatrum concurrerat: vbi haberi alioqui legitimi conuentus publici solebant. Nam propriè ἐκκλησία Græcè, & Latinè Concio, nonnisi de legitimè aduocato populo dicitur, auctore Festo. Sed quod per tumultum cœperat, postea speciem induerat iusti cõuentus, magistratuum præsentia vtcunque tumultuantes reprimente, vt exitus tandem ostendit.

33 *Causam dicere*, ἀπολογεῖσθαι. Vulgata & Erasmus, *Rationem reddere*, λόγον διδόναι. Fuit autem hic Alexander à Iudæis paulatim extra turbam productus in eum locum vnde posset exaudiri, non vt ipsum in discrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) sed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Nec enim dubito quum de suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesij, quin magna pars illorum in Iudæos ferretur: idque ita esse vel ex eo liquet quod vbi Alexandrum Iudæum esse cognouerunt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent. Syrus certè & Arabs apertè mecum faciunt, vt hallucinati sint qui censent hunc Alexandrum à Pauli & piorum partibus stetisse, quum potius

videatur

videatur is ipse fuisse cuius meminit Paulus 2. Timoth.4. 14, pertinacissimus & audacissimus Pauli & veritatis hostis. Eum autem verisimile est, propterea productum à Iudæis quòd esset ex Fabrorum numero à quibus orta hæc seditio fuerat, Iudæos, (nisi diuina prouidentia obstitisset) sic excusaturum, si facta ipsi fuisset dicendi potestas, vt totam populi rabiem fuerit in Pauli & piorum caput conuersurus.

Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Καταστείλας δὲ ὁ Γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησὶν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

Ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις·

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Κεφάλαιον κ.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vna ab omnibus *profecta*, quasi ad horas duas clamantibus, Magna est Diana Ephesiorum.

35 Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesij, quisnam est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem ædituā esse magnę deæ Dianæ, & " à Ioue delapsi *simulacri*?

36 Quum igitur istis non possit contradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

37 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram.

38 Quòd si Demetrius & qui cū eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, " agitur forum, & " Proconsules sunt, alij alios in ius vocent:

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, " in legitima concione explicabitur.

40 Nam periculum est ne postulemur " seditionis propter *diem* hodiernum, " quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

CAP. XX.

1 POstquam verò cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

34 *Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox facta vna est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorū.*

35 *Et quum sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ Dianæ Iouisque prolis?*

36 *Quum ergo his contradici non possit oportet vos sedatos esse, & nihil temerè agere.*

37 *Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deā vestram.*

38 *Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicem:*

39 *Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.*

40 *Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quum nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit Ecclesiam.*

CAP. XX.

1 *POstquam autem cessauit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit, & profectus est vt iret in Macedoniam.*

35 *A Ioue delapsi*, τοῦ Διοπετοῦς. sub. ἀγάλματος. Vulgata, *Iouisque prolis*. Constat autem ex Plinio lib.16.cap.40, vitigineum fuisse hoc simulachrum à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nūquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiquitas igitur & sacerdotum auaritia huic superstitioni facilè viam munierunt, vt iidem Asiatici de Pessinuntio suo simulacro, & Romani de suis ancilibus sunt fabulati.

38 *Agitur forum*, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est ἡ ἀγορὰ πλεῖται. Ad verbum, *Forenses agunt*, vel *aguntur*, seu *coguntur*: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*, id est (vt loquitur Cicero) *forum agunt*. Appellatione verò τῶν ἀγοραίων intelliguntur vel ipsi forensium causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solent tractare. Suidas quoque ἀγοραίων δικαστῶν meminit, & ἀγοραίων προσπαρεξύντως, significare dicit diem fastum, quem ferè solent Græci κύσιμον vocare. Erasmus Veterem interpretem sequutus, conuertit, *Conuentus forenses aguntur*: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamē non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet cognitiones aut lites, id est κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Sed fortasse legendum potius fuerit ἀγόραιοι ἄγονται, sub ἡμέραι, vt vertas, *Fasti [dies] aguntur*. ¶ *Proconsules sunt*, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconsulū intellige etiam legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cum suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos. Syrus Proconsulem legit, numero singulari.

39 *In legitima concione*, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti *Ecclesiam*, meo more, sed *concionem*: quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, id est legitima cōcio, non tantùm opponitur τῇ συστάσει, id est seditiosæ & tumultuosæ cōcioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ, id est ei concioni quæ extra ordinem aduocabatur. Erāt enim certi dies habendis iis concionibus constituti, quas ἐννόμους & κυρίας Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat, id est ad maiorum morem.

40 *Seditionis propter [diem] hodiernum*, στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulgata & Erasmus, *Hodiernæ seditionis*. id est, περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodem quidem manente sensu, sed ita tamen vt sine causa à verbis Lucæ discedant.

¶ *Quum nulla subsit causa*, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος. Vulgata, *Quum nullus sit obnoxius*. sed præstat αἴτιον in neutro genere interpretari.

2 Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

3 Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος:

5 Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος, οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρῳάδι.

6 Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρῳάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

7 Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

8 Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

9 Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλεῖον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

10 Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυ-

2 Quum autẽ illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciã.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendũ per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater Berœensis: ex Thessalonicensibus verò, Aristarchus, & Secũdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:

5 Asiani verò, Tychicus & Trophimus, qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, protenditque sermonem vsque in mediam noctem.

8 Erant verò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant coacti.

9 Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, demersus somno profundo, quum diutius dissereret Paulus, præ somno deturbatus, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autem Paulus, prolapsus est in eum: & *eum* cõplexus dixit, Ne tumul-

2 *Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam.*

3 *Vbi quum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitque consilium vt reuerteretur per Macedoniam.*

4 *Comitatus est autem eũ Sopater Pyrrhi, Berœensis: Thessalonicensium verò Aristarchus, & Secũdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:*

5 *Asiani verò, Tychicus & Trophimus. Hi quum præcessissent, sustinuerunt nos Troade.*

6 *Nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati sumus diebus septem.*

7 *Vna autem Sabbathi quum conuenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem vsque in mediam noctem.*

8 *Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo vbi eramus congregati.*

9 *Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, quũ mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.*

10 *Ad quem quum descẽdisset Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit, Nolite turbari:*

IN CAPVT XX.

3 *Peractis mensibus tribus*, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide supra 18.23.

4 *Vsque in Asiam*, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulg. hoc non habet neque Arabica interpretatio. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, * sed tantùm in Asiam. sic proculdubio decernẽte ipso Paulo, cuius erant asseclæ, vt, prout vsus Ecclesiarum ferebat, hic vel illic subsisterent, & hûc vel illuc mitterentur. ¶ *Sopater*, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος. *Sosipater*. Vulgata addit *Pyrrhi*, videlicet filius, & in Complutensi editione & quatuor exemplaribus additur Πύῤῥου. * vt fortasse fuerit hic nepos illius Simonis qui pater dicitur Alexãdri & Rufi (is est enim Latinè, Rufus, qui Græcis πυῤῥὸς) & illos oportet in Ecclesia bene notos & celebres fuisse, vt temerè non sint eorum nomina expressa.

* 5 *Asiani verò*, Ἀσιανοὶ δέ. Meus vetustissimus codex habet Ἐφέσιοι δέ. Erat autem Asiæ propriè dictæ metropolis Ephesus, & alij à suis ciuitatibus sunt designati. Cæterùm illud ἄχρι τῆς Ἀσίας ad hos duos non pertinere constat ex eo quod de Trophimo scribitur infrà 21,29. Itaque hanc particulam censui conuertendam cum προελθόντες: quasi redundante pronomine οὗτοι.

6 *Intra quinque dies*, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, vt si in vernaculo sermone dicas, *Au bout de cinq iours*.

7 *Primo autem die hebdomadis*, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi*. Erasmus, *Vno autem die Sabbathorum*. Vide Matt. 28.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodam die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quod μιᾷ σαββάτων pro σαββάτῳ τινὶ nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hic omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1. Cor. 16.2, non ineptè colligitur, iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia. ¶ *Ad frangendum panem*, τοῦ κλάσαι ἄρτον. sub. ἕνεκα. Id est ad capiendum simul cibum, cuius conuiuij potissima pars erat Cœna Domini. *

8 *Erant coacti*, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, *eramus*: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori Lucæ faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 *Demersus*, καταφερόμενος. Meus codex vetustissimus habet κατεχόμενος, *quum teneretur*. ¶ *Diutius*, ἐπὶ πλεῖον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλεῖον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quàm existimauit Erasmus. ¶ *Præ somno deturbatus*, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulgata, *Ductus somno*. Erasmus, *Magis depressus somno*. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro Deturbatus.

10 *Prolapsus est* ἐπέπεσεν. Sic etiam Elisæus 2. Reg. 4.32, * non aliquo ritu, sed affectus vehementia. Etenim cui calumniæ non fuisset Ecclesia obnoxia nisi hoc remedium adhibuisset per Paulum Dominus.

¶ *In ipso*

βεῖσθε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

11 Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

12 Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

13 Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

14 Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην

15 Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

16 Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

17 Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

18 Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

19 Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

20 Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους·

21 Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

tuamini : anima enim eius * in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregissétque panem, & * cibū sumpsisset, diu colloquutus vsque ad diluculum, * ita *demum* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt nō mediocriter.

13 Nos verò progressi ad nauē, prouecti sumus * Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim mandarat, pedibus ipse iter facturus.

14 Vt autem coniunxit *sese* nobiscum apud Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quū illinc enauigassemus, sequenti die peruenimus è regione Chij, postridie verò appulimus * Samum: & quum * diuersati essemus apud Trogylliū, sequenti die venimus Miletum.

16 Decreuerat enim Paulus prętematuigare Ephesum, ne ipsi contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

17 Missis autem Mileto *nunciis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

18 Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis quomodo à primo die quo ingressus sum * Asiam, vobiscum per id omne tempus fuerim,

19 Seruiens Domino cum omni * modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quę mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:

20 Vt * nihil subterfugerim eorum quæ *vobis* cōducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & domatim:

21 Testificans Iudæis simul & Græcis * conuersionē ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.

anima enim ipsius in ipso est.

11 *Ascendens autē frangénsque panem, & gustans, satísque alloquutus vsque in lucem, sic profectus est.*

12 *Adduxerunt autē puerum viuentem, & consolati sunt non minimè.*

13 *Nos autem ascendentes nauem, nauigauimus in Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim disposuerat, ipse per terram iter facturus.*

14 *Quum autem conuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo venimus Mitylenen.*

15 *Et inde nauigantes, sequenti die venimus contra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequēti venimus Miletum.*

16 *Proposuerat enim Paulus transnigrare Ephesum, ne quā mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si poßibile sibi esset, vt diem Pentecostes faceret Ierosolymis.*

17 *A Mileto autem mittēs Ephesum, vocauit maiores natu Ecclesiæ.*

18 *Qui quum venissent ad eum, & simul essent, dixit eis, Vos scitis à prima die qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscum per omne tempus fuerim,*

19 *Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Iudæorum.*

20 *Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quo minus annuntiarem vobis, & docerem vos publicè & per domos:*

21 *Testificans Iudæis atque Gentibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.*

* ¶*In ipso est*, ἐν αὐτῷ ἐστι. Sic Paulus loquutus est vel in ipso editi miraculi momento, vel de re mox sequutura certissimus. Sic Christus & quidem Dominus vitæ & mortis, quanuis de verè mortua puella. Non est, inquit, mortua, sed viuit, Matth. 19. 24.

11 *Cibum sumpsisset*, γευσάμενος. Vide suprà 10.10. Nam cibi quotidiani vsus subsequebatur mysteriorum celebrationem. ¶*Ita*, οὕτως. Vide Ioh. 4. 6.

13 *Asson*, εἰς τὴν Ἄσσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ, aliter Apolloniam vocatam. Nonnulla exemplaria pro Ἄσσον legerunt θάσσον, sed lectione admodū deprauata, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales montis promontorio è regione Sami, legunt στρογυλαίῳ.

* 15 *Samum*, εἰς Σάμον, vrbem videlicet cognominem. ¶*Diuersati essemus apud Trogyllium*, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc. 10. 7. Deest hoc autem in vulgata editione Latina.
* Est autem Trogyllium promontorij nomen ad Mycalem, vnde abest Samos stadiis quadraginta.

18 *Asiam*, τὴν Ἀσίαν. Asiam intellige sic peculiariter vocatam, cuius vrbs præcipua fuit Ephesus, distinctam ab Asia tum maiore tum minore, vtpote minoris partem.

19 *Modestia*, ταπεινοφροσύνης. Vulg. *Humilitate*: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc. 1. 48. Erasm. *Animi humilitate*: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 *Nihil subterfugerim*, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo. Budæus, *Non sum præuaricatus in iis quæ conducibilia erant.* *

21 *Conuersionem*, μετάνοιαν. Alibi cōsueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiēdum est necessariò. μετάνοιαν autē illud esse quod Hebręi תשובה [*teschubah*] id est conuersionem, vocant, diximus Matt. 3. 2.

* Est autem insignis hic locus, breuissimè complectens totam veræ conuersionis summam, & eius effectum. Quod enim hic dicitur fides in Christum, declarat causam salutis, tum instrumentalem, nempe Filium, tum materialem quæ est ipse Christus, in quo demum gratuitam peccatorum remissionem consequimur, Luc. 24. 47.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·	22	Et nunc ecce, ego ¨ vinctus Spiritu, proficiscor Hierosolymam, ignorans quæ in ea mihi occurrent:	22	*Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem, quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:*
Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.	23	Nisi quòd Spiritus sanctus oppidatim testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.	23	*Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Ierosolymis me manent.*
Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.	24	Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihiipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.	24	*Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretiosiorē quàm me, dummodo consummem cursum meum, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*
Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	25	Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos trāsiui prædicans regnum Dei.	25	*Et nunc ecce, ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiui prædicans regnum Dei.*
Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.	26	Ideo testor vobis hodierno die, me ¨ purum esse à sanguine omnium.	26	*Quapropter contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.*
Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.	27	Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis ¨ omne Dei consilium.	27	*Non enim subterfugi quominus annuntiarem omne consilium Dei vobis.*
Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.	28	Attendite igitur vobisipsis & toti gregi, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam ¨ Dei, quam ¨ proprio illo sanguine acquisiuit.	28	*Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*
Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·	29	Ego enim hoc noui, post ¨ discessum meum lupos graues, nō parcentes gregi, ingressuros esse in vos:	29	*Ego scio quoniam intrabunt post discessionē meam lupi graues in vos, non parcentes gregi.*
Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.	30	Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur ¨ peruersa, vt discipulos post se ¨ abstrahant.	30	*Et ex vobisipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se.*

22 *Vinctus Spiritu*, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente, de quo diximus suprà, 19. 21. Quorsum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed nequis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere. Sed illa Theophylacti interpunctio post participium δεδεμένος, ac si diceret Paulus sese quasi iam vinctum proficisci Ierosolymam Spiritu, id est Spiritus afflatu, prorsus est violenta.

26 *Purum à sanguine*, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullam tamen in me culpam fore. Vide suprà, cap. 18. vers. 6.

27 *Omne consilium*, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres libro 3. cap. 14, conuertit *Omnem scientiam*, siue (vt in aliis codicibus legitur) *Omnem sententiam*: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum. Sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consilium Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus non sint restringenda. * Consilium igitur Dei vocat Paulus, speciale illud Dei decretum de seruandis in vno Christo credituris. Heb. חק [*chok*,] vt Soph. 2. 2. Quòd si vera hęc sentētia est, vbi dogmata tot post seculis excogitata?

28 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, *Domini & Dei*. Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem a quopiam qui Dei vocabulum sic explicaret aduersus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur sanguinē ipsi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositam esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum est. explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita est ἄκυρον, neque reprobandū, (vt post Eutychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summam nostræ consolationis continet: illud nimirum disertè explicans quod ait Iohannes, *Verbum factum esse carnem*: ita vt qui verè Deus est, verè ἄνθρωπος sit factus. ¶ *Proprio illo sanguine*, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legitur τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obseruanda vis est articuli, quo præstantia huius sanguinis & antithesis illa declaratur, quæ copiosius exponitur Heb. 9. 12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verè purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè purissimus homo, ita etiam verè & * perfectissima ratione Deus est. Et hunc locum eludere frustra conati sunt Arriani.

29 *Discessum*, ἄφιξιν. Noua significatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 *Peruersa*, διεστραμμένα, nempe vt factitare consueuerunt * Satanam imitati qui verbo ipso Domini in contrariam

rium sententiam distorto, ad stabilienda falsissima dogmata abutuntur. ¶ *Vt abstrahant*, τοῦ ἀποσπᾶν. Loquitur Luc. vt de membris à suo corpore crudeliter auulsis, pergens in eadem translatione.

31 Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

32 Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

33 Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

34 Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

35 Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

36 Καὶ ταῦτα εἰπών, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

37 Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν·

38 Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

Κεφάλαιον κα.

1 Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν· τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

2 Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die nō cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

32 Et nūc quoque, fratres, commēdo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius, qui *quidem Deus* potest *vos* superstruere, & dare vobis quod hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

33 Argentum vel aurum aut vestem nullius concupiui.

34 Imò ipsi nostis, vsibus meis & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

37 Magnus autē fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos nō esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

CAP. XXI.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

2 Et inuenta naui traiiciente in Phœnicen, *ea* conscensa, prouecti sumus.

31 *Propter quod vigilate memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cum lacrymis monens vnumquēque vestrum.*

32 *Et nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ ipsius, qui potēs est ædificare, & dare hæreditatem in sanctificatis omnibus.*

33 *Argentum aut aurū aut vestem nullius concupiui:*

34 *Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & iis qui mecum sunt, ministrauerunt manus istæ.* 1 Cor.4.12 1. thess.2.9. 2. thess.3 8

35 *Omnia ostendi vobis, quoniā sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.*

36 *Et quū hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.*

37 *Magnus autē fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:*

38 *Dolentes maximè in verbo quod dixerat, quoniam amplius faciem eius nō essent visuri. Et deducebant eum ad nauem.*

CAP. XXI.

1 *QVum autem factū esset vt nauigaremus, abstracti ab eis recto cursu venimus Coum: & sequenti die Rhodum, & inde Pataram.*

2 *Et quum inuenissemus nauem transfretantem in Phœnicen, ascendentes nauigauimus.*

* 31 *Per triennium*, τριετίαν. Nam biennio integro expleto illa Demetrij seditio fuerat exorta, suprà 19,10.

32 *Et sermoni gratiæ ipsius*, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præsidio suo conseruet, id est Euangelio, siue gratiæ suæ nuntio. Idcirco enim Euangeliū dicitur salutis sermo, suprà capite 13.26. ¶ *Qui [quidem Deus] potest*, τῷ δυναμένῳ. Eras. in Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulū hoc loco non tam διάκρισιν quàm αἰτιολογίαν declarare. ¶ *Quod hæreditatis iure possideatis*, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה [*nachalah:*] quod vocabulum multo latius patet quàm Hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filij: ideo periphrasin paulo longiorem vsurpaui. ¶ *Cum omnibus*, ἐν πᾶσιν. Hebraicè בכל [*bekol*,] ἐν pro σὺν posita: quam enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulgata, *In omnibus*. Erasmus, *Inter omnes*.

35 *In omnibus*, πάντα, Vel, *per omnia*. Nam subaudienda est præpositio κατὰ, vt 1. Cor. 9.25, & 10.33, & Eph. 4.15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπέδειξα adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Suscipere*, ἀντιλαμβάνεσθαι. id est, alioquin collapsuros quasi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planissima via est: ideóque ferendi sunt quoad eius fieri potest, (salua tamen conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc. 1.54. ¶ *Dixisse*, ὅτι εἶπε. Nusquam hoc totidem verbis scriptum reperitur in historia Euangelica: sed ex variis locis certissimè colligitur, veluti ex Luc. 16.9: item ex talentorum parabola, siquidem fœnus talentorum in dando consistit, id est in donorum acceptorum communicatione: cui opponitur auaritia, & sordida eorum parsimonia qui sibi perire putant quod aliis largiuntur, & vt sua seruant quæ aliis communicanda acceperunt: item ex eius sentētiæ formula quam Christus vltimo illo die pronuntiabit, beatificaturus eos qui dederunt, perditurus qui potius de accipiendo quàm de dando solliciti fuerint. Itaque non est ἄγραφον aliquod Euangelium ex hoc loco constituendum. ¶ *Dare*, διδόναι. *Ergo*, inquiunt Ariani, *Maior est, vtpote beatior, Pater qui omnia dedit Filio, quàm Filius qui omnia accepit à Patre.* In hac vita (respondet Augustinus contrà Maximinum cap. 24, lib. 3) vbi est inopia, qua vtique melior est copia. Filius autem omnia accepit à Patre nascendo, ab æterno perfectus natus, non autem imperfectus natus, & perfectus postea factus. *

3 Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον, καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

4 Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

5 Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.

6 Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

7 Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

8 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ (τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ) ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

9 Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

10 Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

11 Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

12 Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, & eam ad sinistrā reliquissemus, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autē ibidē dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet in Hierosolymam.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, extra vrbem vsque: & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alij alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt domum suam.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsareā: & ingressi domum Philippi Euangelistę (qui erat vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, & sumpsisset zonam Pauli, vinctis sibi manibus ac pedibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient Hierosolymis Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabamus & nos & eius loci incolæ, ne ascenderet Hierosolymā.

3 *Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram nauigauimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim nauis expositura erat onus.*

4 *Inuentis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebāt per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 *Et expletis diebus profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus & filiis vsque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 *Et quū valefecissemus inuicem, ascendimus nauem: illi autem redierunt in sua.*

7 *Nos verò nauigatione expleta, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die vna apud illos.*

8 *Alia autem die profecti, venimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Euangelistæ (qui erat de septem) mansimus apud eum.*

9 *Huic autem erāt quatuor filiæ virgines prophetantes.*

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Propheta nomine Agabus:*

11 *Is quū venisset ad nos tulit zonā Pauli, & alligans sibi pedes & manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, & tradent in manus Gentium.*

12 *Quod quum audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne ascenderet Ierosolymam.*

IN CAPVT XXI.

3 *Quum autem cœpisset [nobis] apparere Cyprus*, ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφάναντες. & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestę corrupta, quum potius reponendū fuerit ἀναφάναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν. & id declarat pro quo Virgilius Aperire dixit libro Æneidos tertio, *—quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac voluere fumum.* Idem eodem libro, *Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.* Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Erasmus pro eo quòd in Vulg. editione legitur, *Quum apparuissemus autem Cypro*, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, *Quum autem peruenissemus Cyprum.*

4 *Discipulis*, τοὺς μαθητάς. At paulo pòst, Ptolemaide videlicet, fit fratrum mentio. Et in hac historia, fit sæpe manifesta distinctio Fratrum & Discipulorum, vnde conicio ibi dici fratres, vbi erant constitutæ Ecclesiæ, & iis sedentibus qui gubernacula Ecclesiæ tenent, conuentus habebantur; ibi verò tantùm discipulos commemorari, vbi dispersus adhuc erat credentiū numerus, alicubi rarus, alicubi frequēs, cuiusmodi fuit tēporibus nostris Gallicarū Ecclesiarū status post excitatā rursus Euangelij lucē ab anno 1521 ad annū 1555, & quales hodie sunt multarū Ecclesiarū in eodē regno reliquiæ. ¶*Per Spiritū*, διὰ τοῦ Πνεύματος, i. ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur? an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minime verò. Sed isti ex Spiritus reuelatione intelligētes quantū periculū Paulo imminere, ex charitate, non autem ex mandato aliquo Spiritus sancti peculiari, precabantur ne ascenderet in vrbem, ignari quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 *Complexi*, ἀσπασάμενοι. Vulg. *Quū valefecissemus*, i. ἀποταξάμενοι. ¶*Domū suam*, εἰς τὰ ἴδια. Gallice *chez soy*, vt Ioh. 19. 27. Nam ad suos vix dici possunt reuertisse, qui cum vxoribus & liberis Paulum deduxerant.

7 *Ptolemaida*, εἰς Πτολεμαΐδα. Syrus & Arabs hanc ciuitatem vocant vetusto nomine, עכו [*haco*,] vt nominatur Iudicum 1. 31. & à Plinio lib. 5. cap. 19.

8 *Paulus & nos qui cum eo eramus*, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide supra cap. 13. 13. ¶*Ex illis septem*, ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. *Ex septem.* Sed seruandus fuit articulus cuius vis est hoc loco ἀναφορικός. Loqui enim illum constat de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina.

9 *Prophetantes*, προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, nō autē de docēdi munere in Ecclesia.

13 *Emol-*

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γινέσθω.

Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῄει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

Καὶ ἀσπασάμενος αὐτούς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἰπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν. Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν·

13 Sed respondit Paulus, Quid facitis, flentes & "emollientes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum Hierosolymis pro nomine Domini Iesu.

14 Quum igitur non assentiretur, acquieuimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porro post dies istos "collectis sarcinis ascendimus Hierosolymam.

16 Venerunt autē simul etiā "*aliqui* ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes apud quem hospitaremur, Mnasonem quēdam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti verò die introiit Paulus nobiscum ad Iacobum, & omnes Presbyteri adfuerūt.

19 Quos cōplexus, exposuit "ordine singula quæ Deus fecerat inter Gētes per ipsi⁹ ministeriū.

20 At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: suntque omnes "accensi zelo Legis.

21 "Audierunt autem de te ex aliorum sermone, te defectionem a Mose docere omnes qui inter Gentes sunt Iudæos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque "*secundum* ritus ambulare.

22 "Quid est ergo? omnino oportet conuenire "multitudinem. "audient enim te venisse.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt "nobis viri quatuor "voto obnoxij:

13 *Tunc respondit Paulus & dixit, Quid facitis flētes & affligētes cor meū? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu.*

14 *Et quum ei suadere non possemus, quieuimus, dicentes, Domini voluntas fiat.*

15 *Post dies autē istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.*

16 *Venerunt autem & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.*

17 *Et quum venissemus Ierosolymam libenter exceperunt nos fratres.*

18 *Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobū, omnésque collecti sunt seniores.*

19 *Quos quum salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.*

20 *At illi quum audissent, magnificabant Deum: dixeruntque ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.*

21 *Audierunt autem de te quia discessionē doceas à Moyse eorum qui per Gentes sunt Iudæorum, dicens non debere eos circuncidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi.*

22 *Quid ergo est? vtique oportet conuenire multitudinem. audient enim te superuenisse.*

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes super se:*

---

* 13 *Emollientes*, συνθρύπτοντες. Hoc propriè dicitur de iis qui delitiis franguntur, quod de Annibale Campanis delitiis emollito dicitur. Est igitur translatio inde sumpta, quòd contusione res etiam durissimæ comminutæ molles euadant. Sic tristitia quoque dicitur cor alioqui saxeum conterere, vt Psal. 51.19. quod Hebræis declaratur verbo שחק [*schachak*.]

15 *Collectis sarcinis*, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquuntur disertiores Græci. Nam ἀποσκευάζεσθαι, significat potius deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eo non rediturum. Vulgata, *Præparati*, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inueni: neque sane velim repudiare. In aliis quinque legitur ἐπισκευασάμενοι, i. instructi & comparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula.

16 [*Aliqui*] *ex discipulis*, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16.17. Sic vulgo dicimus, *Il y vint des disciples*.

19 *Ordine singula*, καθ' ἓν ἕκαστον. Καθ' ἓν illud est quod Gallicè dixeris *vn par vn*. ἕκαστον ὧν verò positū arbitror nouè pro ἕκαστον ἐκείνων ἅ. Vulgata vertit καθ' ἓν ἕκαστον ὧν, vtroque cōiuncto, quod constructio non patitur. Dicendum enim omnino fuisset καθ' ἓν ἕκαστον ἃ ἐποίησε.

20 *Accensi zelo*, ζηλωταί. Vide Iohan. 2.17.

21 *Audierunt*, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1 4. ¶ [*Secundum*] *ritus*, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις περιπατεῖν, *paternis ritibus viuere*.

22 *Quid est ergo?* τί οὖν ἐστι. Petitum est hoc quoque dicendi genus è medio, pro, Quid igitur futurum est? vel, Quid igitur agendum est? Sed in Syra & Arabica interpretatione, istud, vnà cum membro sequente, non inuenitur. ¶ *Multitudinem*, τὸ πλῆθος. Id est ipsum Ecclesiæ cœtum à quo distinguuntur, quos vocant, fratres, presbyterium videlicet. ¶ *Audient*, ἀκούσονται. Syrus & Arabs interpretes, qui antecedentia illa non legerunt, hoc connectunt cum priore sequentis versiculi parte, hoc modo, *Quia igitur auditum est ab eis* (Arabs, *iam innotescet eis*) *quod aduenerus huc: fac hoc quod dicemus tibi*.

23 *Nobis*, ἡμῖν. In vno exemplari legimus ἐν ἡμῖν, *inter nos*: & quidem rectius, vt opinor. ¶ *Voto obnoxij*, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν, nempe Nazireatus. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Habentes votum super se*: quod videtur paulo obscurius. Significatur autem hoc dicendi genere votum voluntarium, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit, sed tamen cum Legis præscripto consentiens: qua

ratione etiam factum vt apud Græcos τὸ ὑποστῆναι καὶ ὑποσχέσθαι, de pollicitatione dicantur, ὅτι ὁ ὑποσχόμενος, inquit Eustath. βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο, id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsum oneri subiecerit.

24 Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλὴν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

Suprà 18.18 num.6.18

25 Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

26 Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

27 Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτόν.

28 Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

24 His assumptis, "sanctificator cũ eis, & "adde ad eorũ sumpt⁹, vt ‖radãt capita, & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoque ita incedere vt Legẽ obserues.

25 De iis autem qui crediderũt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueãt ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, " & rebus suffocatis, "& scortatione.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequente die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntians "expletionem dierum sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

27 "Quũ autẽ "septeni illi dies iã essent explendi, qui ex Asia *aduenerant* Iudæi ipsum conspicati in templo, concitarunt totam turbã, & iniecerũt manus in eũ.

28 Clamãtes, Viri Israelitæ, succurrite: hic ille homo est qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit " in templum, & polluit sanctum locum istum.

24 *His assumptis sanctifica te cum illis, & impende in illis, vt radant capita: & scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

25 *De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, iudicantes vt abstineant se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.*

26 *Tũc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.*

27 *Dum autem septẽ dies consummarentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum vidissent eũ in tẽplo, cõcitauerũt omnem populum, & iniecerunt ei manus:*

28 *Clamãtes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populum ac Legem & locum hunc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum.*

24 *Sanctificator*, ἁγνίσθητι. Vel *consecrator*. Eras. *Purifica te.* Castellio, *Lustrare.* Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hic vero non agitur de impuris, sed iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebantur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarũt, sed cõtrà pro נזיר[*chur*] & ἁγνισμὸς pro נזר[*nezer*,] vt apparet ex Græca interpretatione capitis 6. Num. & Amos 2.11, & 12, quod peculiariter de iis vsurpatur, qui sese ex voto ad tempus quod ipsi sponte sibi præscribebãt, à communi vsu viuendi separabant, propterea Nazarei dicti. Sed obseruandum est τὸ ἁγνίζεσθαι hîc non dici de initio concepti voti, sed de illius iam antè concepti præstatione, & sacrificio triplici, quod dierũ illius voti finis & complementum erat. ¶ *Adde ad eorum sumptum*, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. Vel, *ipsorum causa*, vt huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erant enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut disertè scribitur Num. 6.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 *Et rebus suffocatis*, καὶ πνικτόν. Vide suprà 15.20. ¶ *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Hoc etiam habent Syrus & Arabs, sed secundo loco, id est post idolothyta positum, idque nó temerè, sicut diximus suprà 15,20.

26 *Expletionem dierum sanctificationis*, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum, quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierũ expletionem sacerdotibus significari. Vide Num. 6.13.

27 *Quũ*, ὡς. Vel *Dum*, ita vt ὡς accipiatur pro ἕως, vt Gallicè possis cõmodè hũc locũ vertere, *Or pẽdãt que les sepmaines s'accomplissoyent.* Sed illud malo. ¶ *Septeni illi dies*, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus pati nullo modo potest, nec etiã calculus duodecim illorũ dierum, quorum fit mentio infrà, 24.11, vt hæc quæ mox subiiciũtur de capto Paulo, intelligantur gesta diebus circiter septem post illa superiore vers. explicata. Sed ne ad votum quidem Nazareatus istud referri potest quasi septiduanum fuerit, non modò quoniam nulla eius rei facta est mentio, sed etiam quoniã superiore vers. dicuntur dies illius voti fuisse expleti, idcóque facta fuisse pro singulis illis oblatio, sicut nimirum lex mandabat. Ideo nonnulli putant ita significari à Luca diem Sabbathi, vt qui finis sit hebdomadis: quam sententiam sequutus Syrus interpres vertit, *Et quum aduenisset dies septimus:* & meus vetustissimus codex habet συντελουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, quod existimo fuisse glossema, pro ipsius contextus verbis postea substitutum. Sed cur ipsam potius Sabbathi vocem Lucas non vsurpasset? Itaque aut ego prorsus hallucinor, aut scripsit Lucas αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, pro αἱ ἑβδομάδες (quæ similiter Hebraicè à septenario recurrẽte numero vocãtur שבעים [*schabuhim*]) & quidem addito articulo. Agitur enim de septem illis hebdomadibus quę ab oblationis manipuli spicarum die supputabantur, illis succedente die festo, qui Græcè πεντηκοστή, id est quinquagesimus, Hebraicè verò dies festus hebdomadum propterea vocatur. Dictum est enim suprà expressis verbis 20.16, Paulum idcirco, prætterita Epheso, tantopere properasse, quòd omnino cuperet Hierosolymis diem festum Pentecostes agere. Noua est igitur hæc narratio, significante Luca, postquam Paulus in gratiam Iudæorũ, non illorum incredulorum, sed licet adhuc Legis ceremonias obseruantium, tamen Euangelij gratiam amplexorũ, peregisset quod ab ipso in Seniorum consessu postulatum fuerat: & quum iam immineret hebdomadum illarum finis, deprehensum & captum fuisse in templo, tumultu à quibusdam Asiaticis Iudæis exorto, qui in vrbem, non temerè profectò, sed ad hunc ipsum diem festum iam imminentem celebrandum venerant, quod etiam hanc explicationem meam confirmat. Quod si quis roget cur nó potius Pentecostem nominarit Lucas quàm τὰς ἑπτὰ ἡμέρας, vt suprà 2.1, respondeo id factum esse quoniam de ipso die Pentecostes hîc non agitur, sed narrantur quæ intra illas septem hebdomadas gesta sunt, quum pauci adhuc dies explendi superessent. Quod si magis libeat nó septenos sed septem dies interpretari, tunc de vltimæ, id est

septimæ

septimæ hebdomadis imminente fine fuerint hi septem dies accipiēdi, sic tamen vt Sabbatho quod proximè semper Pentecosten antecedebat (vt apparet ex Leui. 23. 15 & 16) ista minimè intelligantur contigisse, sed vno fortassis aut altero antè die: quum postridie dicatur Paulus in synedrio causam dixisse, quod certè nunquam coëgissent Iudæi ipso die festo Pentecostes. Sed & aliter intelligi possunt isti septem dies, sic nimirum vt (quod nonnulli ex Iudæorum doctoribus tradunt) Iudæos dicamus non contentos vnicum diem festum Pētecostes celebrare, sicut in Lege præscriptum erat, septimum etiam aut octauum diem eius recurrentem religiosum habuisse, sicut in aliis duobus solennibus festis diebus Paschæ & Tabernaculorum fieri lex iubebat: qui recurrēs dies dicebatur עצרת [*Hatsereth*] retentionis, quòd ad eum vsque diem populus retineretur: sicut etiam hodie in Ecclesia Romana fecit sacerdotum auaritia vt celebrentur octauæ, quas vocant. Itaque significauerit Lucas hæc contigisse per eos dies qui inter Pentecosten & eius octauam intercedebant. ¶ *In templum*, εἰς τὸ ἱερόν. Nempe vltra eam stationem in qua licebat etiam prophanis consistere. Vide Luc. 18, 13. *

(Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)	29	(Viderant enim antea Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductū in templum)	29	(*Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æstimauerunt quoniam in tēplū introduxisset Paulus*)
Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.	30	Commota est igitur vrbs tota & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebāt è templo: statimque clausæ sunt fores.	30	*Commotáque est ciuitas tota, & facta est concursio populi & apprehendentes Paulum trahebant eum extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.*
Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·	31	Studentibus autem ipsis eum trucidare, nuntiatū est ad Tribunum cohortis, totam Hierosolymam conturbatam esse:	31	*Quærētibus autem eum occidere, nuntiatū est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ierusalem.*
Ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ᾽ αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.	32	Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quū vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.	32	*Qui statim assumptis militibus & Centurionibus decurrit ad illos: qui quum vidissent Tribunum & milites, cessauerūt percutere Paulum.*
Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.	33	Tunc appropinquans Tribunus prehēdit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.	33	*Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iussit eum alligari catenis duabus: & interrogabat quis esset, & quid fecisset.*
Ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.	34	Alij autem aliud clamabant in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit eum duci in castra.	34	*Alij autem aliud clamabant in turba: & quū non posset certū cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.*
Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοὺς ἀναβαθμούς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.	35	Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.	35	*Et quum venisset ad gradus, contigit vt portaretur à militibus propter vim populi.*
Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κρᾶζον, Αἶρε αὐτόν.	36	Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle ipsum.	36	*Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.*
Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;	37	Et quum futurum esset, vt introduceretur in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?	37	*Et quum cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno, Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?*
Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;	38	Nónne tu es Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionē cōcitasti & eduxisti in desertum quatuor millia sicariorum?	38	*Nónne tu es Ægyptius qui ante hos dies tumultum concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?*
Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεύς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.	39	Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus Tarsensis, vrbis in Cilicia non obscuræ ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.	39	*Et dixit ad eum Paulus, Ego homo sum quidem Iudæus à Tarso, Ciliciæ non ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

* 31 *Nuntiatum est*, ἀνέβη φάσις. Ad verbum, *Ascendit dictum*. Est enim φάσις hoc loco, rumor statim per vrbem exortus de tumultu intra templum exorto: qui & subitò fuit ad tribunū a multis delatus: nec tam late patet quàm φήμη.

32 *Eo ipso [momento,]* ἐξαυτῆς. Vulgata & Erasmus, *Statim*. Vide supra, cap. 10. 33. Continet autem hic locus admirandum sanè prouidentiæ diuinæ exemplum.

34 *In castra*, εἰς τὴν παρεμβολήν. Nempe in Antoniam, tēplo contiguam, qua Romani pro arce vtebantur, autore Iosepho lib. antiq. 3: & lib. 2. de bello Iudaico cap. 12.

38 *Ægyptius ille*, ὁ Αἰγύπτιος. Vide Iosephum lib. De bello Iudaico, 2 cap. 10. & Antiq. 20. ¶ *Sicariorū*, σικαρίων. Romana vox est, qua significātur homines ad aliquē occidendū cōparati, à sica, breuissimo telo, & quod proinde facilè occultari possit, vocati: de quib. mira narrat Iosephus

40 Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων, Κεφάλαιον κβ.

1 ΑΝδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

2 (Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καί φησιν,)

3 Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

4 Ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

5 Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφούς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱερουσαλήμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν·

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαούλ, τί με διώκεις;

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10 Εἶπον δέ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

40 Quum igitur ille permisisset: Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 VIri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis ¨præbuerũt se quietos. ¨*ipse* verò dixit *eis*.

3 Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe ¨apud pedes Gamalielis, institutus ¨ad exquisitam formam patriæ legis, ¨zelo ¨Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

4 Qui ¨hanc sectam sum persequutus vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Põtifex maximus mihi testis est, ¨& totus seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ¨ad fratres acceptis, Damascũ proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos Hierosolymam, vt punirentur:

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt repentè è cælo ¨circunfuderit me lux multa tanquam fulgur.

7 Cecidíque in solum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixítque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9 Porro qui mecum erant, ¨lucem quidem conspexerunt, ¨& expauefacti sunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, ac proficiscere Damascum: & illic tibi dicetur de omnibus ¨quæ constitutum est tibi vt facias.

40 *Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, alloquutus est lingua Hebræa, dicens,*

CAP. XXII.

1 *VIri fratres & patres, audite quã ad vos nunc reddo rationem.*

2 *(Quum audissent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium. & dixit.)*

3 *Ego sum vir Iudæus, natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta veritatẽ paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie.*

4 *Qui hanc viam persequutus sum vsq. ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres.*

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi testimoniũ reddit. & omnes maiores natu: à quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebã, vt adducerem inde vinctos in Ierusalem, vt punirentur:*

6 *Factum est autem eunte me, & appropinquante Damasco media die, subitò de cælo circunfulsit me lux copiosa:*

7 *Et decidens in terram, audiui vocem dicentem mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

8 *Ego autem respondi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.*

9 *Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 *Et dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

IN CAPVT XXII.

2 *Præbuerunt se quietos*, παρέσχον ἡσυχίαν. periphrasis τοῦ σιγᾶν. ¶ *[Ipse] verò dixit [eis,]* καί φησιν. Id est, αὐτὸς δὲ ἔφη αὐτοῖς. Est enim concisum hoc dicendi genus.

3 *Apud pedes*, παρὰ τοὺς πόδας. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quòd qui docent, soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. ¶ *Ad exquisitam formam patriæ legis*, κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, *Iuxta veritatem paternæ legis*, vt pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Erasmus, *Accuratè in patria Lege*, id est, κατὰ ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. ¶ *Zelo accensus*, ζηλωτής. Vulgata, *Aemulator*. Erasmus, *Sectator*. Neuter Græcam vocem expressit. Vide Ioh. 3.17. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Legis*, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionem.

4 *Hanc sectam*, ταύτην τὴν ὁδόν. Vide suprà, cap. 9. vers. 2.

5 *Et totus seniorum ordo*, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebr. magistri vocant סנהדרין. Vulgata, *Et omnes maiores natu*: quum hic non agatur de senibus sed de senatoribus. ¶ *Ad fratres*, πρὸς τοὺς ἀδελφούς. id est, ad synagogas ipso Luca interprete, suprà 9, 2. siue presbyterium quod Syrus interpres vocat כנושתא [*Kenuschata*] vt etiam vocatur ἐκκλησία. Matth. 18, 17.

6 *Circunfuderit vt fulgur*, περιαστράψαι. Vulg. circunfulserit. Vide suprà 9, 3.

9 *Lucem quidem*, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà, 9. 7. ¶ *Et expauefacti sunt*, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. Neque Vulg. neque Syra nec Arabica interpretatio istud habent.

10 *Quæ constitutum est*, ὧν τέτακται. Vulg. *quæ oporteat*, ἃ δεῖ.

11 Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

12 Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

13 Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφέ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

14 Ὁ δὲ εἶπε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

15 Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

16 Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

17 Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

18 Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλήμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

19 Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

20 Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστώς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

21 Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

22 Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

11 Quum verò non viderem præ ⁘gloria lucis illius, manu deductus ab iis qui mecum erant, veni Damascum.

12 Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, ⁘recipe visum. Et ego eodem illo momento sum ipsum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus patrũ nostrorũ ⁘designauit te qui cognosceres ipsius voluntatem, ⁘& videres ⁘Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Et nunc quid cunctaris? surgens baptizator, & ⁘abluitor à peccatis tuis, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso Hierosolymam, quum precarer in templo, vt raperer extra me,

18 Et viderem ⁘eum dicentem mihi, Festina, & exi citò Hierosolymis, quoniam non accipiẽt testimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerẽ & verberib⁹ affecisse per singulas synagogas eos q credebãt in te.

20 Et quũ effunderetur sanguis Stephani ⁘martyris tui, ego quoque adstabam, & vna assentiebar interfectioni ipsius, & custodiebam pallia eorum ⁘qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiscere: nam ego te procul ad Gentes emittam.

22 Audiebant autẽ eum ad hunc vsque sermonẽ: tum *verò* sustulerũt vocem suã, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim ⁘conuenit eum viuere.

11 *Et quum non viderem præ claritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damascum.*

12 *Ananias autem quidam, vir timoratus secundum Legem, testimonium habens ab omnibus habitantibus Iudæis.*

13 *Veniens ad me & stãs dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.*

14 *At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinauit te vt cognosceres voluntatem eius & videres iustum, & audires vocem ex ore eius.*

15 *Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ vidisti & audisti.*

16 *Et nunc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipsius.*

17 *Factum est autem reuertenti mihi in Ierusalem, & oranti in templo, fieri me in stupore mẽtis,*

18 *Et videre illum dicentem mihi, Festina, & exi velociter ex Ierusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.*

19 *Et ego dixi, Domine ipsi sciunt quia ego eram concludens in carcerem, & cædens per synagogas eos qui credebant in te.*

20 *Et quum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam & consentiebam & custodiebam vestimenta interficientium illum.*

21 *Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.*

22 *Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum: & leuauerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem huiusmodi: non enim fas est eum viuere.*

* 11 *Gloria*, τῆς δόξης. id est splendore, siue fulgore eximio.

* 13 *Recipe visum*, ἀνάβλεψον. Vulgata, *respice*. Sed ego illud malo. de quo dixi Matth. 11,5. & puto ἀντανάκλασιν esse in hoc verbo. Et mea sententia cõfirmatur disertis ipsius Ananiæ verbis suprà 9,17.

14 *Designauit*, προεχειρίσατο, vel delegit vt infrà 26,16. Videtur autem mihi dicendi genus istud sumptum ab artificibus qui rem conficiendam in manus sumunt, deliberatione præeunte quid quorsum sint facturi. Potest autem hoc vel ad æternum Dei consilium, vel ad eius exequutionem ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, *Præordinauit*, id est προετάξατο. Erasmus *Præparauit*. hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparauit Christus ad Euangelij fidem. Id verò mihi non placet. ¶ *Et videres*, καὶ ἰδεῖν. Nempe quoniam præsens præsenti loquutus est: fulgore tamen Christi sic perstringente Pauli oculos, vt etiam cæcus inde euaserit. Itaque lucem potius vidit quàm ipsum Christum, vt ipsemet explicat infrà 26,13. Et sic quoque explicari potest quod scribitur 1. Cor. 15,8 quanuis nonnulli referri malint ad id quod legitur 2. Cor. 12.4. ¶ *Iustum illum*, τὸν δίκαιον. Nẽpe Christũ, vt Ioh. 2.1. Eras. *Id quod iustum est*, i. τὸ δίκαιον: quod in nullo vet. cod. inuenio: ac sanè frigidum est, atq; adeo ineptũ, vt liquet ex eo quod stati subijcitur.

16 *Abluitor à peccatis tuis*, ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου. Nota est huiusmodi Græca constructio verborum passiuorum quæ non obseruata fecit vt actiuè fuerit versus hic locus *Ablue peccata tua*: quod etiãsi commodè explicari potest: tamen præstat passiuè vtrũque verbum βάπτισαι καὶ ἀπόλουσαι conuertere: quod Syra quoque & Arabica interpretatio indicant vt etiam accipitur ἀπελούσασθε.

18 *Eum*, αὐτόν. Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 *Martyris*, τοῦ μάρτυρος. Hîc ego Græcũ vocabulum seruare malui quàm Testẽ conuertere: propterea quod obtinuit cõmunis vsus vt martyres peculiariter dicantur qui nõ oris modo confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanciuerunt. ¶ *Qui interficiebant*, τῶν ἀναιρούντων. Rectè. Neque enim præeunte iudicio, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22. 2. & suprà, 5.33.

22 *Conuenit*, καθῆκον. Vulg. *fas est*, δίκαιόν ἐστι. Gallicè *Il ne lui appartient pas*.

23 Κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

24 Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα ἐπιγνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

25 Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

26 Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

28 Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

29 Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, ἐπιγνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

30 Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καὶ καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

Κεφάλαιον κγ.

1 Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοὶ ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

2 Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

3 Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύπτεσθαι;

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

24 Iussit tribunus eum duci in castra, dixitque vt in eum flagris inquireretur: vt resciret quam ob causam sic clamarent aduersus eum.

25 Quum autem eum "distendissent loris *cædendum* dixit adstāti Centurioni Paulus, Nū hominem "Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

26 *Hoc* autem quum audisset Centurio, adiit Tribunum, & *hoc* annunciauit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste, Romanus est.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

28 Et respondit Tribunus, Ego "multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerāt in eum inquisituri: sed & tribunus quoque timuit, cognito eum Romanum esse, quoniam eum vinxerat.

30 Postridie verò volens "certum scire nempe cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit primarios Sacerdotes venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductū Paulum statuit coram eis.

Cap. XXIII.

1 Intentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni consciētia bona "seruiui Deo ad hūc vsque diē.

2 Ananias autē Pontifex maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

3 Tū Paulus dixit ei, "Futurum est vt percutiat te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicās me secundum Legem, & "Legem transgrediens iubes me cædi?

23 *Vociferantibus autem eis, & proijcientibus vestimenta sua & puluerem iactantibus in aerem,*

24 *Iussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi, & torqueri eum: vt sciret propter quam causam sic acclamarent ei.*

25 *Et quum adstrinxissent eum loris, dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?*

26 *Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus est.*

27 *Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi si tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.*

28 *Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem hanc consequutus sum. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.*

29 *Protinus ergo discesserūt ab illo qui eum torturi erant: tribunus quoque timuit postquā resciuit quia ciuis Romanus esset, & quia alligasset eum.*

30 *Postera autem die volēs scire diligentius qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit Sacerdotes conuenire & omne concilium: & producens Paulum, statuit inter illos.*

Cap. XXIII.

1 *Intendens autē in conciliū Paulus, ait, Viri fratres, ego omni cōscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodiernum diem.*

2 *Princeps autē Sacerdotū Ananias præcepit adstantibus sibi percutere os eius.*

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicans me secūdum Legem, & contra Legem iubes me percuti?*

* 25 *Distendissent loris [cædendum]* προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν. Ita significatur habitus corporis distenti & crudeliter mox flagellandi. Ideò adieci participiū *cædendum*, vt, quod etiā indicare videtur articulus τοῖς, hic significari sciamus per ἱμάντας nō vincula quibus adstringeretur verberandus, sed taureas scuticas quibus cæderetur. Nā omnino τὸ προτείνειν hoc loco respondet. Hebrææ voci מתח (*Matach*) Vulgata, *Adstrinxissent*. Malè quoque nonnulli, *obiecissent*. ¶ *Romanum*, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaque Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

* 29 *Multa summa*, πολλοῦ κεφαλαίου. Nouè. Nec enim κεφάλαιον in re nummaria sed in oratione pro Summa dici consueuit. Hūc autem proculdubio pertinet quod ait Dio in Claudio de Ciuitate Romana, *exteris hominibus principio quidem magno pretio, tandem verò vilissimo prostituta*. Tarsēses autem Ciuitate donauit M. Antonius triumuir.

* 30 *Certum scire*, γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, nouè pro τὸ ἀληθές. Vulgata, *Diligētius*, ἀκριβέστερον. Cic. ad Att. 7 *Qui sermo fuerit, & quid actum sit, tum scribam ad te, quum certum sciam.*

IN CAPVT XXIII.

1 *Seruiui Deo*, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2.17, & 2. Timoth. 3.3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & siqua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. cap. 3.20, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸ εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulg. & Eras. *Conuersatus sum ante Deum*, periphrasi parum necessaria.

3 *Futurum est vt percutiat te*, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostendit non esse imprecationem, sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est

di est illud, *Væ vobis Scribæ & Pharisæi*, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum esset quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modo in eo facit Apostolo iniuriam quòd mansuetudinem hic requirat, vbi sese plane heroica virtus prodit: verumetiã aperte blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigiũ inquirit. Neque est quòd causetur Erasmus aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. ¶ *Et tu*, καὶ σύ. Et particula indignãtis, non copula, vt in illo Virg. *Et quisquam numen Iunonis adoret?* * ¶ *Legem transgrediens*, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij sententia iudicem pronuntiare.

---

4 Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

4 Tum qui adstabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

4 *Et qui adstabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?*

5 Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

5 Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, Põtificem esse maximum. scriptũ est enim, Principi populi tui non maledices.

5 *Dixit autem Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.* Exo. 22.28

6 Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι.

6 Quum verò nosset Paulus vnam quidem partem esse Sadducæorum, alteram verò Pharisæorum, clamauit in consessu, Viri fratres, ego Pharisæus sũ, filius Pharisæi: de spe & resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor.

6 *Sciens autem Paulus quia vna pars esset Sadducæorũ & altera Pharisæorum exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi. de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor.* Infrà, 14. 20 phil. 3.5

7 Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

7 Quum autẽ hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & scissa est multitudo.

7 *Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: & soluta est multitudo.*

8 Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

8 Nam Sadducæi quidem dicũt nõ esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritũ: Pharisæi autẽ vtrunque confitentur.

8 *Sadducæi enim dicunt non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem vtraque confitentur.*

9 Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ Γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ

9 Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine

9 *Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorum, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in ho-*

---

5 *Nesciebam*, οὐκ ᾔδειν. Quæritur hoc loco, neque id immerito, serióne an sancta quadam ironia sic loquutus sit Paulus. Ego historiam illius temporis ex Iosepho, accurato (vti probabile est) in describenda Pontificum maximorum successione scriptore, repetens, sentio Paulum & vere ita vt res erat loquutum, & minus quidem aculeata, sed non minus graui reprehensione istos, a quibus potius redargui impudẽtiam Ananię oportuit, redarguisse, quàm ipsum prius Ananiam, quum ipsum dealbatum parietem vocaret. Etenim, si Iosepho credimus, non fuit sub Felice Pontifex maximus Ananias, à Quadrato Syriæ præside captiuus factus, & Romam vnà cum ipso Cumano, Iudæam Cæsaris nomine procurante, missus. Huic autem Ananiæ successor datus fuit Ionathas cui per Felicis fraudem in ipso templo a sicariis subornatis cæso successit Ismael Phabei filius, hoc ipso tempore quo Ægyptius ille, cuius in hac historia fit mentio, fuit a Felice oppressus. * Quæ tum verò anarchia fuerit Hierosolymis præsertim, & quàm horribilis confusio, declarat Iosephus libro 20, cap. 6 & 7. Ananiæ autem istius factione, quo nemo fuit ad quiduis audendum audacior, istam perturbationẽ contigisse vel illud declarat quòd non prius destitit quam vt Ismaeli Iosephus, sic ipse Iosepho deiecto, in Pontificatu tandem, Festo prouinciam ineunte, succederet: vt planè verisimile sit, Ananiam iam tum in illa incredibili confusione Pontifici Ismaeli siue Iosepho nudum nomen reliquisse. Eius autem quam desperata fuerit impudentia ostendit alterum eius scelus, quo Iacobum fratrem Domini, ne Romanos quidem veritus, rabiei populi exposuit, vt idem Iosephus narrat lib. 20, capite octauo. Hunc igitur sibi Pontificis solium tam impudenter vsurpantem, & hoc palam audentem quo iura omnia tum diuina tum humana conculcabantur, cernens Paulus, illum meritò parietis dealbati nomine notauit: & suo responso illos redarguit qui tantam indignitatem taciti tolerarent.

7 *Scissa est*, ἐσχίσθη. Vulgata, *Soluta est*, id est ἐλύθη. malè. Erasmus, *Dissecta est*, διετμήθη. Virgilius, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.*

8 *Neque Angelum*, μηδὲ ἄγγελον. Nam ne nunc quidem desunt inter Iudæos quos non pudeat dicere Angelos esse causas naturales, Dei iussu vel bona vel mala effecta producentes. * ¶ *Vtrunque*, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorum consuetudine facit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, quî conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe Resurrectio, Angeli, & Spiritus? Itaque nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt: quorum opinionem non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα. id est *Siue spiritum*, potius quam *Neque spiritum*. Alij putant improprie loquutum esse Lucam, quod ego tamen non facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulum ἀμφότερον etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, non de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus differens, *Vtrosque*, inquit. *Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono.* Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certe παρόμοιος Angelorum ac animarum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animarum ὑπόστασιν negare. in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini. Diserte verò scribit Iosephus arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse animã nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiã humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt. Syrus & Arabs pro ἀμφότερα legerunt ταῦτα πάντα, omnia hæc.

τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

istô: quòd si spiritus loquutus est ei, seu Angelus, ne repugnemus Deo.

mine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?

10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

10 Et quum magna esset orta seditio veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descendere,& eum rapere de medio eorum,ac ducere in castra.

10 *Et quum magnâ dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in castra.*

11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλὴμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

11 Sequente verò nocte adstās ei Dominus dixit,Confide Paule:vt enim testificatus es de me in Hierosolymis sic te oportet etiam Romæ testificari.

11 *Sequēti autem nocte assistens ei Dominus ait, Cōstans esto: sicut enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.*

12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione deuouerunt sese,dicentes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

12 *Facta autē die collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se, dicentes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.*

13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

13 *Erant autem plusquam quadraginta qui hanc cōiurationem fecerant.*

14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

14 Qui adierunt primarios Sacerdotes &Seniores,& dixerūt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

14 *Qui accesserūt ad Principes Sacerdotum & seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.*

15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò,priusquam appropinquet,parati sumus ipsum interimere.

15 *Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum concilio vt producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituri de eo: nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.*

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

16 Quum autem filius sororis Pauli audisset insidias, venit,& ingressus in castra annuntiauit Paulo.

16 *Quòd quum audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intrauit in castra, nuntiauitque Paulo.*

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

17 *Vocans autem Paulus ad se vnum ex Centurionibus, ait, Adolescentē hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi.*

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρὸς σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

18 Ille igitur assumptum eū duxit ad Tribunum,& dixit, Vinctus ille Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

18 *Et ille quidem assumēs eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentē perducere ad te, habentē aliquid loqui tibi.*

---

9 *Seu Angelus*, ἢ ἄγγελος. Hic videtur nomen Angeli, vt magis vsitatum, additum esse ad explicandū Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu, siue Spiritu sancto accipias, vt Gen.1.2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ. ¶ *Ne repugnemus Deo*, μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulg. & Eras. quoq; irrepsisse suspicatur ex superioribus, Atqui in omnibus cod. vet. hoc inuenimus: neque idē verbum vsurpatur suprà, 5.39. Hinc factum, vt quod sententię deesse videbāt interpretes non vno modo explere sint conati. Syrus enim habet, *Quid mali est in ea re*, τί κακόν ἐστιν ἐν τούτῳ; Theophylact. supplet ἄδηλόν ἐστιν. id est, An sit Spiritus aut Angelus cum eo loquutus incertum est. Arabs autem diuersam lectionem sequutus habet, *Si spiritus aut Angelus insidet ei*, (id est, παρεδρεύει, vnde dæmones πάρεδροι) *esto sanè in eo*. ¶ *Adstans*, ἐπιστάς. Vulg. *assistens*. Vide Luc.2.9. Hoc autem gestum est nocturna visione, ac proinde Spirituali quam vocant, siue dormienti siue etiam vigilanti Paulo accidisse dicamus, non autem corporea.

12 *Deuouerunt sese*, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Matt.26.74.

15 *Et consessus voluntate*, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ, *cum Deo*, id est Θεοῦ συνθέλοντος, *Deo iuuante & probante*. Vulgata, *Cum concilio*, admodum obscurè, nisi ita cōstituas, *Vos igitur cum concilio*, id est *vos & concilium, indicate Tribuno*, quam explicationē Syrus etiam & Arabs sunt sequuti. Nam quod Lyranus interpretatur, *Vos & concilium*, id est *vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionem impediatis mortem Pauli*, Græcis non potest conuenire. Erasmus, *Et concilio*, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandū vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, *ad nos*: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existimo.

19 Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ᾽ ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

20 Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

21 Σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

22 Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

23 Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

24 Κτήνη τε παραστῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

25 Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

26 Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

27 Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ᾽ αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annuntiandum?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerũt te rogare vt cras Paulum deducas in cõsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eũ: & nũc parati sũt, expectantes quid à te renũtietur.

22 Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset *vt* nulli effutiret quòd hæc ipsi indicasset.

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, Parate, ait, milites ducentos, qui proficiscãtur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

24 Et vt iumenta præberent, vt impositũ Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem;

25 Scripta epistola, quæ hanc summam contineret,

26 Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

27 Virum hunc comprehensum à Iudæis, quum iam futurum esset vt ab eis interimeretur, superueniens cum militum manu, erui, quum cognouissem Romanum esse.

19 *Apprehendens autem Tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogauit illum, Quid est quod habes indicare mihi?*

20 *Ille autem dixit, Iudæis conuenit rogare te vt crastina die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo.*

21 *Tu verò ne credideris illis. insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectantes promissum tuum.*

22 *Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens ne cui loqueretur quoniam hæc nota sibi fecisset.*

23 *Et conuocatis duobus Centurionibus, dixit illis, Parate milites ducentos vt eant vsque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

24 *Et iumenta præparate, vt imponentes Paulum, eũ saluum perducerẽt ad Felicem præsidem:*

25 *Scribens epistolam continentem hæc,*

26 *Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.*

27 *Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu eripui, cognito quia Romanus est.*

21 *Quid à te renuntietur*, τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν, Vel, *Quid à te promittatur*, seu (vt vertit Vetus interpres) *Promissum tuum*. quod etiã sequutus est Syrus interpres. Id est, vt vbi hoc illis promiseris te ipsis minimè recusaturũ, expectent dum a te missum trucident. Sed omnino ἐπαγγελία accipitur pro ἀπαγγελία: & mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quàm promissionem.

22 *Quòd hæc ipsi indicasset*, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres, & iam aliquoties antea obseruauimus, vt 1.4 & 15,5. & 17,3.

23 *Stipatores*, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Suidas; siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocẽtur quibus propriè committebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederent. Nam sæpissimè dextra in huiusmodi genere loquendi, non opponitur sinistræ, sed in genere latus declarat. Vulg. *Lancearios* exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Syrus interpres legit δεξιοβόλους, & περιφραστικῶς vertit *mittentes qui mittunt dextera*, quam explicationem si sequamur funditores hi fuerint, quos σφενδονήτας vocant, à sagittariis distincti, qui non manu sed arcu iaculantur. Sed & Dextros, id est peritos iaculatores interpretari licebit. Arabs, interprete Iunio nostro, *iaculatores vertit*. Nicephorus lib. 2. cap. 28, hanc historiam recitans, ducentos tantùm hastatos, & equites septuaginta commemorat. sed Græcum eius libri exemplar non vidi.

24 *Præberent*, παραστῆσαι. Id est, Parata exhiberet. Vulg. *Præparate*, aut potius, *præparare*, id est παρασκευάσαι. Erasmus *Præbete*, παρέχετε. Sed durum prorsus fuerit παραστῆσαι non infinito sed imperandi modo, a medio παρίστασθαι accipere: quum ad plures hic sermo dirigatur: nisi malimus Lucam ab oratione recta ex Hebræorum idiotismo ad obliquam transire, vel legere παραστήσατε, vt legit Syrus interpres. Arabs autem hoc nõ habet, & totum hunc locum sic legit, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, πορεύεσθε εἰς Καισάρειαν καὶ σὺν ὑμῖν στρατιῶται διακόσιοι, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ ἀκοντισταὶ διακόσιοι. καὶ οὕτως ἐξέλθετε ὡς περὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτός, καὶ ἐπιβιβάσατε τὸν Παῦλον ἵνα παραδοθῇ Φήλικι τῷ ἡγεμόνι. Id est, *Et dixit, Ite Cæsaream, & vobiscum milites ducenti, & equites septuaginta, & iaculatores ducenti: & ita exite circiter horam noctis nonam, & equo imponite Paulum vt Felici præsidi tradatur.* ¶ *Saluum perducerent*, διασώσωσι. Hic quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3.7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus Latinis adduntur, hæc omnia videlicet, *Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam:* hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 *Quæ hanc summam contineret*, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulgata, *Continentem hæc*, id est περιέχουσαν ταῦτα. Erasmus, *In hanc formam*, sensu non malè expresso. Discedit tamen à Græcis: & τύπος (ni fallor) summam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυπωδῶς seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διεξιέναι, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius libro 1. cap. 25.

27 *Quum cognouissem*, μαθών. Atqui non prius cognouerat ciuem esse Romanum quàm eum ereptum ex Iudæorum manibus quæstioni subiecisset. Dissimulat er-

go Tribunus id de quo reprehendi iure potuisset: & deflectit etiam a veritate, nisi post αὐτόν adscripto puncto, legas μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, *Ac didici Romanum esse:* sed ea audacia vsus qua vti solet.

Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν. 28

29 Ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

30 Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

31 Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

32 Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

33 Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

34 Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

35 Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

Κεφάλαιον κδ΄.

1 Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός· οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

2 Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

3 Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eũ in ipsorum consessum.

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

30 Indicatis autem mihi insidiis aduersus hunc virum ∴ euenturis à Iudæis, eo ipso momento misi *eum* ad te, & denuntiaui quoque accusatoribus vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.

31 Milites igitur, sicut ipsis præceptum erat, assumptum Paulũ duxerunt nocte Antipatrida.

32 Postero autẽ die, reuersi sunt in castra, relictis equitibus qui cum eo proficiscerentur.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolam Præsidi, steterunt coram eo etiam Paulum.

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,

35 ∴ Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerint. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

CAP. XXIIII.

1 QVinque autem post diebus descendit Pontifex Maximus Ananias cum Senioribus, & Tertullo quodam ∵ oratore: qui ∵ comparuerunt coram Præside contra Paulum.

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

3 Multa *nos* pace potiri per te, ∴ & ea quæ rectè ac feliciter in hac gente prudentia tua gesta sunt, ∵ prorsus & vbique ∵ agnoscimus, præstantissime Felix, cũ omni gratiarum actione.

28 *Volénsque scire causam quam obÿciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.*

29 *Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignum morte aut vinculis habẽtem crimen.*

30 *Et quum mihi perlatũ esset de insidiis quas parauerant illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus vt dicant apud te. Vale.*

31 *Milites verò secundum præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridẽ.*

32 *Et postera die dimissis equitibus vt cum eo irent, reuersi sunt ad castra.*

33 *Qui quũ venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.*

34 *Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,*

35 *Audiam te, inquit, quum & accusatores tui venerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.*

CAP. XXIIII.

1 *POst quinque autẽ dies descendit princeps Sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidẽ aduersus Paulum.*

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicẽs,*

3 *Quum in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam prouidentiam, semper & vbique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

---

30 *Euenturis*, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est, μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreant: quòd siquis hîc relictus est coniecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς τῶν Ἰουδαίων, εἰς τὸν ἄνδρα. Vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα, id est, *Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.*

35 *Audiam*, διακούσομαι. Vel, *Pergam te audire*, &, *Cognitionem absoluam.* Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

IN CAPVT XXIIII.

* 1 *Oratore*, ῥήτορος. Quorsum autem conductus orator? Fortasse quòd Græcè non ita expeditè ipsi Iudæi loqui possent. Nam aliàs non defuit istis accusatoribus audacia, & sua quoque eloquentia. ¶ *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν sub. ἑαυτούς, id est, *seipsos exhibuerunt.* Est enim μεταβατικὸν hoc verbum, cuius passiuum ἐμφανισθῆναι vsurpatur, Heb. 9, 24. vtrunque ea significatione reciprocandæ in sese actionis, quam habet Hebræorum coniugatio Hitpahel. Vulgata, *adierunt præsidem.* rectè, si sensum spectes.

3 *Et ea quæ rectè ac feliciter gesta sunt*, καὶ κατορθωμάτων γινομένων. Vulgata, *& multa corrigantur*, vt videatur legisse καὶ πολλῶν κατορθουμένων: & Syrus interpres similiter κατόρθωμα idem putauit significare atque διόρθωμα, quum hoc quidem verbo declaretur id quo quippiam corrigitur & emendatur: κατορθώματα verò dicantur quæ summa tum virtute tum felicitate ab aliquo perficiuntur. Cic. libro de off. perfectum officium, & De finibus tertio, recta officia & recta facta interpretatur. Felix autem iste Eleazarum quidem insignem prædonem, & Ægyptium illum impostorem, maximo Iudææ commodo vnà cum ipsorum copiis deleuit, vt narrat Ioseph. lib. Antiq. 20 cap. 11, & De bello Iudaico, cap. 12: sed auarè alioqui & crudeliter Iudæam administrauit, vt hæc Tertullus iste conductitius rhetor, adulatoriè potius quàm verè dixerit. Syrus autem interpres diuersam potius lectionem tum in hoc tum in proximè sequente versi. est sequutus. ¶ *Prorsus*, πάντῃ τε.

πάντῃ τε. Vulgata & Erasmus, *Et semper*, id est πάντοτε. quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. ¶*Agnoscimus*, ἀποδεχόμεθα: id est προσιέμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.	4	Ne verò te diutius interpellem, precor te vt audias nos paucis pro tua æquitate.	4	*Ne diutius autem te protraham, oro breuiter vt audias nos pro tua clementia.*
Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμόν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·	5	Comperimus enim virum hunc *esse* pestem, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersum orbem, & principem sectæ Nazarenorum:	5	*Inuenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum.*
Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.	6	Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehensum voluimus secundū Legem nostram iudicare.	6	*Qui etiā templum violare conatus est: quem & apprehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare.*
Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·	7	Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum e manibus nostris:	7	*Superueniens autem Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris:*
Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας, περὶ πάντων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.	8	Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.	8	*Iubēs accusatores eius ad te venire: a quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eū.*
Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.	9	Consenserunt autem etiam Iudæi, aiētes hæc ita se habere.	9	*Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.*
Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.	10	Respondit autem Paulus, quū innuisset ei præses vt loqueretur, Quia te à multis annis isti genti præfuisse scio, eò securiore animo quæ ad me attinent pro mei defensione dicam.	10	*Respondit autem Paulus, annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.*
Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.	11	Quum tu possis certior fieri non plures *exactos* esse dies quā duodecim, ex quo ascendi Hierosolymam adoraturus.	11	*Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Ierusalem.*
Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν.	12	Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in synagogis, neque in vrbe:	12	*Et neque in templo inuenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in synagogis, neque in ciuitate.*

4 *Interpellem*, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum. ¶*Pro tua æquitate*, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Vulg. *clementia*, πρᾳότητι. Syrus & Arabs hoc non habent.

5 *Comperimus enim*, εὑρόντες γάρ. Vulg. non legit γάρ. Est autem εὑρόντες Benoni Hebræum, pro εὕρομεν, subaudito verbo substantiuo ἐσμέν, *sumus*, vt infrà 26.20, & 2. Cor. 3.6, & 12, vt βεβλημένη pro βέβληται apud Hom. Iliad. Θ. cuiusmodi etiam alia ex Sophocle & Pindaro annotat in illum locum Eustathius. ¶*Pestem*, λοιμόν. Sicut scelus pro scelerato dicitur. Vulg. *pestiferum*, non expressa emphasi. ¶*Principem*, πρωτοστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulgata & Erasmus, *Auctorem*, ἀρχηγός ¶*Sectæ*, αἱρέσεως. Id est, sectatorum, siue sectariorum. Vide suprà, 5.17. Vulgata, *seditionis sectæ*. quorum illud redundat. ¶*Nazarenorum*, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natum esse putabant Christum ex Iosepho & Maria. vnde etiam factum vt Iulianus ille Apostata Galilæum vocaret. Malè enim audiebant Galilæi, vt crassi & stupidi ingenij, sicut apparet ex Ioh. 7.52. Nam quod attinet ad illos quos Hebræi vocant נזירים [*Nezirim*,] Græci interpretes eos vocant ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & ηὐγμένους, Ναζιραίους denique in Sampsonis historia, sed nusquam Ναζωραίους vel Ναζαρηνούς, quæ nomina sunt gentilia. Vide Matt. 2.23.

6 *Profanare*, βεβηλῶσαι. Vulg. *Violare*, βιάσασθαι. ¶*Quem etiam*, ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, *prehendimus eum*. Sed in nonnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 *Abduxit*, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο *exemit*, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, *& ad te misit*.

9 *Consenserunt*, συνέθεντο. Id est συγκατέθεντο, assensi sunt, & orationem Tertulli comprobarunt. Vulgata & Erasm. *Adiecerunt*.

10 *A multis annis*, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà, versu 28. Felix autem antequam à Claudio Iudææ præficeretur, cui tres annos præfuerat quum causam apud eum diceret Paulus, administrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem, vt testatur Iosephus lib. De bello Iudaico 2. c. 11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Erasmus interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua iam sæpe diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, *iustum*. quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluisset hominem sibi incognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, vt Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso cap. versu 26. ¶*Quæ ad me attinent*, τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. Sic infrà versu 22. τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Vulg. *pro me*, expuncto articulo τά, & περί pro ὑπέρ vsurpata. ¶*Pro mei defensione dicam*, ἀπολογοῦμαι. Vsus sum periphrasi necessaria. Vulg. *Satisfaciam*, & infrà 25.8. *rationem reddere*. Neutrum rectè.

11 *Certior fieri*, γνῶναι. Vulg. & Erasm. *Cognoscere*. Neuter rectè. An enim Felix potuit singula Hierosolymis gesta, & quot antè diebus Paulus in vrbem venisset, nosse, quo-

niam aliquot iam annos Iudææ præfuerat? Itaque non colligitur istud à Paulo ex præcedente oratione, neque δυνάμενον est præterito tempore accipiendum, sed altera est ratio qua fretus Paulus testatur se confidenter aduersariis respondere. ¶*Duodecim*, δώδεκα. Totidem omnino dies ab aduentu Pauli in vrbem, ad eum vsque diem quo causam dixit, alterum videlicet ab accusatorum ipsius aduentu Cæsaream, comperies, illis supputatis ex capite 21. ver. 17. 18. 26, & cap. 22. vers. 30, & 23. vers. 12, 32. & cap. 24. v. 1. ¶ *Hierosolymam*, ἐν Ἱερουσαλὴμ. ἐν pro εἰς vt supra loquitur Lucas 8. 27. Mollius enim hoc cohæret cum verbo ἀνέβην, vt ostendit etiam Syriaca interpretatio.

Οὔτε παραστῆσαι δύνανταί περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

Ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ Θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν Θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

Ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι, καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

13 Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 Hoc verò tibi confiteor, me secundum viam illam, quam hæresin dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 *Et* spem habeam in Deum, fore, quam etiam ij ipsi expectant, resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

16 Interea verò ipse *me* exerceo, ad conscientiam habendā sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 Pluribus autē annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 Inter quæ inuenerūt me sanctificatum in templo, nō *tamen* cum turba, neque cum tumultu, quidam ex Asia Iudæi.

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberēt aduersum me.

13 *Neque probare pos-sunt tibi de quibus nunc me accusant.*

14 *Confiteor autem hoc tibi quòd secūdum sectam, quam dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*

15 *Spem habens in Deum, quam & ij ipsi expectāt, resurrectionem futuram iustorum & iniquorum.*

16 *In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper.*

17 *Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam veni & oblationes & vota.*

18 *In quibus inuenerunt me purificatū in templo, non cum turba, neque cū tumultu. Quidam autem ex Asia Iudæi,*

19 *Quos oportebat apud te præsto esse, & accusare, siquid haberent aduersum me.*

---

13 *Neque probare*, οὔτε παραστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit vt Erasm. putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δύνανται, *possunt*, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, *poterunt*, additur pronomen σοι, *tibi*: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem, Syra quoque & Arabica interpretatione adstipulante.

14 *Secundum viam illam*, κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quam Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur, quibus explicatur summa eius religionis, cuius se sectatorem agnoscit Apostolus. ¶*Quam hæresin dicunt*, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Sic in Græcis omnibus quos vidimus codicibus legitur, vt videri possit Paulus apud Romanum hominem causam dicens, voluisse nomen τῆς ὁδοῦ, vt Latinorum auribus ea significatione insolens, sic explicare: quū præsertim nomen αἱρέσεως, vt & Latinis sectæ non semper in vitio adhuc vsurparetur, nisi aliquo addito vnde istud intelligeretur, vt 1. Cor. 11, 19. Gal. 5, 20. Tit. 3. 10. Vel fortasse quum Tertullus odiosè vocasset Christianam religionē αἵρεσιν τὴν τῶν Ναζωραίων, Paulus propterea cōuicium non agnoscens nomine τῆς ὁδοῦ vsus est, vt & in sua responsione Festus, vt sit hic sensus, Agnosco & profiteor me religionis genus illud sequi, quod isti infami nomine hæresin siue sectam appellant. Syrus autem & Arabs sic interpretantur hunc locum, vt illos constet legisse κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν λέγουσι, secūdum sectam quam vocant, nulla τῆς ὁδοῦ facta mentione. Hæresin enim vbique vertunt דיולפנא [*Diulpana*] præterquam 1. Cor. 11, 20. Tit. 3, 10. ¶*Et in prophetis*, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel κατὰ τοὺς προφήτας, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 *Interea verò*, ἐν τούτῳ δέ. Dum videlicet resurrectionem expecto. Sic enim eleganter loquuntur Græci sub. χρόνῳ, vt dicunt Latini, Interea temporis, plena loquutione. Vulg. *in hoc*, præterita particula δέ, vt & Syrus interpres, & inserta καὶ, quam etiam in nonnullis Græcis codicibus inuenimus. Erasmus, *Quin & ipse me.* ¶ [*Me*] *exerceo*, ἀσκῶ. Vulg. & Erasm. σπουδάζω. Budæus, *Meditor*, μελετῶ. Rectius etiam Syrus עמל [*hamel*] *laboro*. Sed malo seruata propria significatione verbi ἀσκεῖν: quo libenter vtitur Paulus in epistolis, illud accipere vt alia in his libris multa, significatione coniugationis Hebrææ hitpahel. In quatuor vetustis codicib. adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est *habeam*, scribitur ἔχων, i. *habens*: Ego receptam scripturam magis probo.

17 *Pluribus autem annis interiectis*, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar. 2. 1.

18 *Inter quæ*, ἐν οἷς. vt Inter hæc dicere solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infra 26. 12. Nā etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias προσφοραῖς. Captus enim fuit Paulus vnà cum Nazaræis illis vacās rebus sacris: & ita loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demosth. ἐν οἷς τὰς γραφὰς ἀπέφευγον, *quo tempore iudiciis absoluebar*. Idem, ἐν οἷς τὰς εὐθύνας ἐπεσημαίνοντο, *quo tēpore rationes meas obsignabatis*. Idem, ἃ γὰρ εὖ φρονοῦντων τῶν πραγμάτων ἠρεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ' ἐν οἷς ἔπταισεν ἡ πόλις, ὡμολογήκατε. id est, *nam quæ prospero rerum statu iurabatis, illa quo tempore cladem acceperat respublica, confessi estis.* Vulgata & Erasmus, *In quibus.* ¶ *Neque cum tumultu*, μετὰ μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciūtur ista quæ in nullis Græcis codicib[9] inuenimus, *Et apprehenderunt me, clamantes ac dicentes, Tollite inimicum nostrum*, καὶ ἐκράτησαν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. ¶ *Quidam ex Asia Iudæi*, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodem sensu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων, *quidam ex Asiaticis Iudæis.* Sed (meo quidē iudicio) malè plerique codices post θορύβου adscripto puncto, nouā hic inchoant periodum, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita enim fit vt in superiore versiculo desit rectus qui cū verbo εὗρον construatur, & in isto prorsus hiet sententia. Nam hîc durum sanè fuerit supplere verbum εἰσὶ, vt conuertas, *Sunt autem quidam ex Asia Iudæi, &c.* Hanc autem germanam esse lectionem, ita vt sublata coniunctione δέ, & puncto nullo

cto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo εὗρον connectantur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totam seditionem excitatam, suprà, 21. cap. 27. Deinde ex eo quòd alioquin durissimum ac Lucæ præsertim insitatum erit istud anantapodoton: quæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis vt vsitatiorem lectionem mutarem, nisi accessisset trium manuscript. codicum auctoritas, in quibus ita scriptum inueni, & Chrysostomi quoque testimonium, qui non aliter legit. Licebit tamen veterem scripturam retinere, si addas verbum ἐθορύβουν, id est *tumultuati sunt*, quod in nullis quidem Græcis codicibus inueni: sed est in Syra & Arabica interpretatione.

Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἔκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς.

Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

20 Aut hi ipsi dicant siquod inuenerunt in me iniustè factum, ¨quum ego starem in consessu.

21 ¨Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 Auditis autem his, Felix distulit eos. ¨Postquam exquisitius pernouero quæ ad viam istam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotium.

23 ¨Edicto etiam Centurioni vt seruaretur Paulus, ¨ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix ¨cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christū.

20 *Aut hi ipsi dicant siquid inuenerunt in me iniquitatis, quum stem in concilio.*

21 *Nisi de vna hac solummodo voce, qua clamaui inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*

22 *Distulit autem illos Felix, certissimè sciens de via hac, dicens, Quum Tribunus Lysias descēderit, audiam vos.*

23 *Iussitque Centurioni custodire eum, & habere requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.*

24 *Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidē quæ est in Christum.*

20 *Quum ego starem*, στάντος μου. Vulg. & Eras. *Quum stem*: quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς. Deinde si de præsidis cognitione istud esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent iudices) sed ἐπὶ σοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & suprà, 23. 30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος, vt infrà, c. 25. 10, & suprà 18. 17.

21 *Nisi*, ἤ: id est εἰ μή. vt Ioh. 13. 10. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cuiusmodi plurima passim annotauimus.

22 *Postquam, inquiens, exquisitius pernouero quæ ad viam istam pertinent*, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, vt quidam exponunt, *Quod penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant*. id est ad religionem Mosis: ita vt facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in nouo Testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, vt suprà, cap. 9. v. 2, & 19. 9, & 23, item capite 22. v. 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere: neque hæc ratio debuit aut potuit Felicem ad ampliandam * causam, sed potius ad iudicium, vt de re nota ferendum impellere. Et tamen Syrus & Arabs interpretes hunc sensum sequuti prius hoc membrum coniungunt cum verbo ἀνεβάλετο: itidémque Vulg. hæc versio, *certissimè sciens de hac via*. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipsis per inuidiam ac calumniam accusari. Ac bellè quidem conuenit hæc sententia, sed τὴν ὁδὸν nusquam inuenio hac significatione vsurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν, *eorum*, quod tamen videtur omnino fuisse adiiciendum si hæc esset horum verborum sententia. Itaque omnino existimo participium εἰπών per traiectionē explicandum esse, ita vt hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hic locus sic explicetur. Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi nouam quandam sectam inueheret. Hoc crimen ita ipse est inficiatus vt doceret sectam illam quam profitebatur, à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hic nascitur quæstio, sítne secta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Mosaicæ repugnans, vt sit Paulus cōdemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itemque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquā detortam ac violentam putet. Neque enim ferè aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ, ἔφην, ἔφη, ἦν δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam, & Inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5. 24, & 7. 42, & infrà, 25. 5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionē in medio aliquo membro inueniri, quum hic inter duo membra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his auctoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

23 *Edicto etiam*, διαταξάμενός τε. Vulgata, *Iussitque*. quasi positum sit hoc etiam loco participium pro verbo, vt suprà 24. 5, & alibi annotauimus. Sed præstat vtrumque participium εἰπών & διαταξάμενος referre ad verbum ἀνεβάλετο. Deinde τὸ διατάττεσθαι non significat simplex mandatum, sed quod iudex sententiam ferens edicit. ¶ *Ac laxaretur*, καὶ ἄνεσιν ἔχειν. à vinculis videlicet. Vulg. ineptè, *habere requiem*.

24 *Cum Drusilla vxore sua*, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circunciso ad hunc Felicem, Pallantis Neronis liberti fratrē, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat lib. Antiq. 20.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε.

Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν,

Αἰτούμενοι χάριν κατ᾽ αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησί, συγκαταβάντες, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

25 Differente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, ¨Ad præsens abi: opportunitatem autem ¨ nactus accersam te.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur à Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quãobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 ¨ Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum: & volẽs gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 Festus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Cæsarea Hierosolymam.

2 ¨ Comparuerunt autem coram eo Pontifex Maximus & primarij ex Iudæis contra Paulum, & eum precati sunt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum Hierosolymam: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Festus autẽ respondit vt seruaretur Paulus Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, ¨possunt, vnà descendant, & ¨siquid est in hoc viro improbum, accusent eum.

6 Et actis apud eos diebus ¨ nõ pluribus ¨ quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit in tribunali, iussitque Paulum adduci.

7 Qui quum adfuisset, circunsteterũt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues ¨criminationes adferentes aduersus Paulum, quas non valebant demonstrare:

25 *Disputante autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.*

26 *Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.*

27 *Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiã præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.*

CAP. XXV.

1 *Festus ergo quum venisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.*

2 *Adieruntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eũ,*

3 *Postulãtes gratiam aduersus eum, vt iuberet perduci eum in Ierusalem: insidias tendentes vt interficerent eum in via.*

4 *Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.*

5 *Qui ergo in vobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, siquod est in viro crimen accusent eum.*

6 *Demoratus autem inter eos dies nõ amplius quàm octo aut decem, descendit Cæsaream, & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.*

7 *Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obijcientes, quas non poterant probare:*

25 *Ad præsens*, τὸ νῦν ἔχον. Impersonaliter, vt δέον ἐξόν, & similia. Hoc est quod Gallicè dicimus, *pour le present*. Ad verbum, *vt nunc se res habent*, quo sermone vti consueuerũt quibus ingratum est quod audiunt, quod tamen dissimulant. Vulg. *Quod nunc attinet*, barbarè. ¶ *Nactus*, μεταλαβών. Id est λαβών, vt etiam interpretari liceat, *Accepta occasione*, vel etiam, *Posthac nactus*, ita vt vis sua præpositioni μετὰ seruetur. Vulg. *Tempore autem opportuno*. i. ἐν καιρῷ.

27 *Biennio expleto*, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tempestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretiũ est ex eorum temporum historia cognoscere. vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortem euaserit, sicut Tacitus testatur.

IN CAPVT XXV.

* 2 *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν. Vide suprà 24.11.

5 *Possunt*, δυνατοί. Sub. εἰσίν. Id est, quibus commodum est Cęsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulg. *Qui in vobis potentes sunt*. Et fateor τοὺς δυνατοὺς eos significare qui potestate vel aliis copiis præstant. Sed non video cur hos potius quàm alios Festus fuerit satis pudenter aduersus Paulum euocaturus, quum minimè quęratur apud æquos iudices, quàm potentes sed quàm veri sint alicuius accusatores. Quum autem de loco iudicij ageretur, probabile est omnino Festum monere vt Cæsaream veniant quibus id commodum erit, seu à quibus potissimum existimauerint Paulum peragi reum iustis rationibus posse. ¶ *Siquid est improbum*, εἴ τι ἐστὶν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3.2. Sic idem hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23.41. alterius libri: & hoc est quod ab Heb. נבלה [*Neualah*] dicitur, & à Græcis vertitur ἄχημον & ἀφροσύνη, specie μωρότητος.

6 *Non pluribus*, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus sic scriptum inuenimus. ¶ *Quàm decem*, ἢ δέκα. Vulg. *Quàm octo aut decem*, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus, itémque in Syra & Arabica interpretatione.

7 *Criminationes*, αἰτιάματα. Vulg. *causas*, αἰτίας.

Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερόν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.	8	Quum ipse pro sui defensione diceret, Neque in legem Iudęorũ, neque in templum, neque in Cæsarẽ quicquã peccaui.	8	Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.
Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβάς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;	9	Sed Festus volens gratiam inire à Iudęis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascẽdere, & illic de his iudicari apud me?	9	Festus autem volens gratiam præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me?
Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίοις οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.	10	Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.	10	Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.
Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.	11	Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusant, nemo potest me illis condonare: Cæsarem appello.	11	Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.
Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.	12	Tunc Festus cum concilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarẽ proficisceris.	12	Tunc Festus cum concilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.
Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.	13	Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.	13	Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutãdum Festum.
Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·	14	Et quum dies complures illic egissent, Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice in vinculis.	14	Et quum plures dies ibi demoraretur, Festus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam est derelictus à Felice vinctus:
Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην.	15	De quo quum essem Hierosolymis, comparentes indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petentes damnationem aduersus eum.	15	De quo quum essem Ierosolymis, adierũt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illũ damnationem.
Πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.	16	Quibus respõdi, non esse Romanis morem, quempiam perdendũ cõcedere, priusquã is qui accusatur in conspectu habeat accusatores, & locũ defensionis accipiat super criminatione.	16	Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locumque defendendi accipiat ad abluẽda crimina.

* 8 *Pro sui defensione diceret*, ἀπολογουμένου. Vide suprà 24.10.

* 9 Vis? θέλεις. Num verò positum fuit in reorum potestate, vt quo demum loco ipsis libuisset iudicium subirẽt? Minimè. Quid igitur mouit Paulum vt ad Cæsarem prouocaret? Num quod certis demum locis prouinciarũ conuentus haberentur? Nequaquã. Nã Hierosolymis quoq;, imò vel maximè ius dicebãt præsides, vt vrbe prouinciæ præcipua, teste etiã passionis Domini historia. Quid igitur? nẽpe Paulus satis edoct⁹ quid facere pararet Festus, & quid molirentur Iudęi si Hierosolymam adductus fuisset, in eo sibi iniuriam fieri conquestus est. quod quũ staret ad Cæsaris tribunal, i. eo loco esset vbi & causam dixisset, & ius dicebatur, Festus non modò iudicium ampliaret, sed etiam in accusatorum gratiam locum iudicij mutaret.

10 *Pulchrè*, κάλλιον. id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest cõparãdi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. α. — σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτεῖλαι: id est, ὡς τάχιστα. Sequitur enim αὐτίκα μάλ' ἐς στρατὸν ἐλθέ, &c.

13 *Agrippa rex*, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem descripsit Lucas supra, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiam totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primum Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen Deo visum est vt corã istis impurissimis fidelis seruus ipsius causam diceret, quod & modestè & libenter fecit.

14 *Exposuit*, ἀνέθετο. vel retulit. Significatur autem hoc verbo in hac notatione, amicè & familiariter quippiã alteri commemorare, quod alioqui summo iure facere non tenearis, vt ex hoc loco apparet, & Gal. 2. 2. ¶ *In vinculis*, δέσμιος. Vulgata, *vinctus* rectè quidem: sed vitãda fuit amphibolia, quæ non est in Græcis.

15 *Comparentes indicarunt*, ἐνεφάνισαν. Vnicum verbum * duobus sum interpretatus, quoniam Hebręorũ idiotismo, ex vno verbo intelligitur consequens. Vide Matth. 4. 5. Vulgata, *adierunt*, sensu rectè expresso. Vide supra 24. 1. ¶ *Damnationem*, δίκην. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam hic maximè conueniat, res ipsa ostendit: neque dubito quin sicut plurimis locis κρίνω accipitur pro κατακρίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, sic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiã disertè scriptum inuenimus in duob. codicibus. At enim (inquit Erasmus) quis postulat damnationẽ à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex ipsius Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris *Cognitionem*. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 *Quempiam perdendum concedre*, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι, Do-

nare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, *Ob gratiam donare*: pro quo alibi vno verbo diximus Condonare. Sed propter illa quę subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa. Nec enim in gratiam alicuius dici potest reum damnare iudex qui legitimè conuictum damnat: ac proinde totus hic locus sic esset explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiam condonent ad pœnam, neque damnare quẽquam consueuisse priusquam is qui accusatur, &c. ¶ *Super criminatione*, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. *Ad abluenda crimina*. Erasmus, *De crimine*. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

	Græce		Latine		Vulgata
	Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.	17	Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione consequenti die quum sedissem in tribunali, iussi adduci hominẽ.	17	*Quum ergo huc conuenissent, sine vlla dilatione sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci virum.*
	Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.	18	Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebant eorum quæ ego suspicabar.	18	*De quo quum stetissent accusatores, nullã causam deferebant de quibus ego suspicabar malum.*
	Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.	19	Sed quæstiones quasdam de sua "superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem aiebat Paulus viuere.	19	*Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.*
	Ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.	20	"Dubitans autem ego super eiusmodi inquisitione, dixi num vellet proficisci Hierosolymam, & illic iudicari super istis.	20	*Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*
	Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.	21	Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.	21	*Paulo autem appellante vt seruaretur ad Augusti cognitionẽ, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*
	Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δὲ, Αὔριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.	22	Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.	22	*Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominẽ audire. Cras, inquit, audies eum.*
	Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.	23	Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa "ostentatione, & introissent in "auditorium cum Tribunis & "eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo, adductus est Paulus.	23	*Altera autem die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa ambitione, & introissent in auditoriũ cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubente Festo adductus est Paulus.*
	Καί φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.	24	Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hic, vociferantes nõ oportere ipsum viuere amplius.	24	*Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hũc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ierosolymis & hic, petentes & acclamantes non oportere eum viuere amplius.*

19 *Superstitione*, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μεσότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutum, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamẽ Romanos minimè vellet offensos.

20 *Dubitans*, ἀπορούμενος. Hic verò Festus peccatum suũ tegit, & seipsum coarguit. Cur enim reum non absoluebat in quem nihil probaretur? aut quis erat dubitationi locus? Itaque si quod res erat dixisset, fassus esset sese idcirco Cæsarea Hierosolymam transferri voluisse Paulum, vt Iudęis gratificaretur, & innocentem crudelitati hostium exponeret, siue in itinere, vti conuenerat, siue in vrbe trucidandum: quamobrem iustam prouocationis occasionem præbuit, quum ciui Romano ad populum quidem olim, ad Cęsarem verò postea prouocatio legibus certissimis esset concessa.

23 *Ostentatione*, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus disseramus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiam vocamus, speciosum videlicet pompæ ac regiæ magnificentiæ splendorem, in spectantium oculos incurrentem. qua significatione vtuntur hac voce doctissimi etiam scriptores, vt Aristoteles, Hippocrates, & Possidonius apud Athenæum: quorum exempla citat sæpe à me toties non immeritò laudatus Camerarius. Erasmus, *Apparatu*, παρασκευῇ. Vulgata, *Ambitione*, φιλοτιμίᾳ. Videtur autem Lucas hoc propterea expressisse, vt proponat lectoribus considerandam Antithesin vincti & causam ex vinculis dicentis Apostoli. ¶ *Auditorium*, ἀκροατήριον. Iurisconsultorum verbum pro loco in quo cognoscendæ controuersiæ causa iudices conueniunt quanuis alicubi Quintil. Auditorium & Iudicium inter se opponat. ¶ *Eminentibus*, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *gens d'estat*, Vulgata & Erasmus, *Principalibus*. *

25 Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι· καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

26 Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

27 Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Κεφάλαιον κϛ.

1 Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

2 Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

3 Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

4 Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

5 Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

6 Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

7 Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν, ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

---

25 Ego verò quum comperissem eum nihil dignum morte fecisse: & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeā quod scribam.

27 Nam præter rationem mihi videtur, quum mittam vinctū, non etiam crimina in eum *collata* significare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extēta manu, hac defensione vsus est

2 Super omnibus de quibus postulor à Iudæis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus:

3 Maximè quòd te gnarū esse sciam omniū quæ apud Iudæos sunt & consuetudinum & questionū. Ideo rogo te vt patienter me audias.

4 Vitam itaque meam actam à iuuentute, quæque à principio fuit in gēte mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudæi:

5 Vt qui antea nouerint, me iam inde à maioribus (si velint testari) secundum exquisitissimam illam sectam nostræ religionis vixisse Pharisæum.

6 Nnnc verò ob spem promissionis factæ patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

7 Ad quam *promissionem* duodecim tribus nostræ, *Deo* nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudæis.

---

25 *Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autem hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.*

26 *De quo quid certū scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eū ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt interrogatione facta, habeā quid scribam.*

27 *Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & causas eius non significare.*

CAP. XXVI.

1 *Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temetipso. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,*

2 *De omnibus quibus accusor à Iudæis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te quum sim defensurus me hodie:*

3 *Maximè te sciente omnes quæ apud Iudæos sūt consuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.*

4 *Et quidem vitam meā à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudæi:*

5 *Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secūdum certissimam sectam nostræ religionis, vixi Pharisæus.*

6 *Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:*

7 *In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruientes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudæis, rex.*

---

26 *Domino*, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationē ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinij ad Traianum epistolis apparet. Additum inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, *meo*.

27 *Præter rationē*, ἄλογον. Vulg. *Sine ratione.* Eras. *Iniquū*, ἄδικον.

IN CAPVT XXVI.

3 *Maximè quòd te gnarum esse sciam*, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. *Maximè te sciente.* Eras. *Quum tu maximè sis gnarus.* Potest enim hoc vt absolutè positum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetusto scriptum inueni participium εἰδὼς, quod etiam annotauit Erasmus posse subaudiri, in altero verò ἐπιστάμενος, quod etiam Syrus & Arabs legerunt & interpretati sunt, & si ita legas, multo planior est cōstructio: ita scribendum & interpretandum hunc locum arbitror. ¶ *Et consuetudinum*, ἐθῶν τε. Ἔθη vocat Iudæorum ritus siue cerem[oni]as sacras.

5 *Vt qui antea nouerint*, προγινώσκοντες. [Vu]lg. *Præscientes.* Eras. *Qui prius nouerant.* Neuter videtu[r sens]um assequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorum conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. ¶ *Iam inde à maioribus*, ἄνωθεν. Vulg. & Eras. *Ab initio:* quasi hęc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, *Nouerunt me quòd vixerim*, Græcorum more dictum est, pro *Nouerunt me vixisse*, aut *Nouerunt quòd ego vixerim.* vt in illo Aristoph. ἀγ᾽ ἤδη σύ, πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentij, *Quum meipsum noris quàm elegans formarum spectator siem.* Significat ergo Paulus non se modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Iudæorum cœtu vociferatus fuerat, supra, 23.6) ex Pharisæis esse oriundum. ¶ *Secundum exquisitissimam illam sectam*, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tantopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudæi Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur, quod hoc ipso tempore amplectebatur, i. ad Christianam religionem, cuius præcipuo capiti, i. resurrectioni ex mortuis, immoratur.

7 *Perpetuò*, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quanquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὴς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

8 Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

8 ¨Quid? incredibile iudicatur apud vos ¨ quòd Deus mortuos excitet?

8 *Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?*

9 Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

9 Equidem statueram apud me aduersus nomen Iesu Nazareni multa oportere *me* contraria facere.

9 *Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.*

10 Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

Suprà, 8.5

10 ‖Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, ¨tuli suffragium.

10 *Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotũ potestate accepta: & quũ occiderentur, detuli sententiam.*

11 Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτούς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

11 Ac per omnes synagogas sæpe ipsos ¨puniens, coëgi ¨ad blasphemandum: & supramodum ¨furens aduersus eos, persequutus sum *ipsos* etiam in exteras vsque ciuitates.

11 *Et per omnes synagogas frequẽter puniẽs eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos persequebar vsque in exteras ciuitates.*

12 Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,

Suprà, 9.2

12 ¨Inter quæ etiam ‖ proficiscens Damascum cum potestate ¨ & procuratione à principibus Sacerdotum,

12 *In quibus dum irem Damascum cum potestate & permissu principũ Sacerdotum,*

13 Ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ splendorem solis superans, ¨circunfudit me suo fulgore & eos qui mecum iter faciebant.

13 *Die media, in via vidi, rex, de cælo supra splendorem solis circunfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.*

14 Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαούλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

14 *Omnésque nos quum decidissemus in terram, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

---

8 *Quid?* τί; Ita distinguunt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non alio quam ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentũ longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous vne chose nõ croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant, ne fides ipsius eleuetur. ¶*Quòd*, εἰ. Vulgata & Erasmus, *Si*. Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æschines, ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσῆλθον.

10 *Tuli suffragium*, κατήνεγκα ψῆφον. Id est συνευδόκησα, vt ipse interpretatur supra, 22.20. Vulgata & Erasm. *Detuli sententiam*, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed iudicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia nullum alium apparet quàm Stephanum fuisse à Iudæis, ne per tumultum quidem, cæsum ante Pauli conuersionem: nec passuri fuissent Romani Iudæos, quibus adempta fuerant capitalia iudicia, tale quicquam aggredi. Stephanus autem fuit quidem ad Iudæorum synedrion tractus, sed neque rogata fuerunt suffragia, neque sententia in ipsum lata est, sed seditiosè fuit extra ciuitatem abreptus, atque lapidatus. Oratoriè igitur Paulus vsus est plurali numero, & τὸ καταφέρειν pro φέρειν positum est: atque adeo τὸ καταφέρειν ψῆφον, id est calculum apponere, simpliciter hic accipitur pro Assentiri & Comprobare, id est συνευδοκεῖν, vt loquitur idem Paulus Rom. 1.32. Rectè igitur Syrus παραφραστικῶς hunc locum interpretatur, *adiunxi me iis qui damnauerunt eos.* Quod autem quidam existimat κατὰ posse construi cum αὐτῶν, acsi scriptum esset ἤνεγκα ψῆφον κατ' αὐτῶν, etsi apud Græcos eiusmodi dicendi genus elegans etiã videtur, tamen hoc loco nõ facilè probarim. *

11 *Puniens*, τιμωρῶν. Id est alios pœnis afficiens, alios minis vel etiã tormentis ad blasphemandum Christũ adegi. sed τιμωρίας nomine capitalis pœna hoc loco non significatur, cuius inferendæ potestas penes Iudæos tum nõ erat, ne in ipsa quidem vrbe. Arabs interpres totum hoc πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς non legit. Syrus autem rectissimè τιμωρῶν vertit משתנד [*Meschthnad*,] quod generaliter significat torquere & cruciare. ¶*Ad blasphemandum*, βλασφημεῖν. i. ad execrandum Christum. Nec enim simplici abnegatione Christianismi contenti fuerunt plerique tyranni, vt ex his Plinij minoris verbis ad Traianũ constat, *Omnes & imaginem tuam & deorum simulachra venerati sunt, & Christo maledixerunt.* ¶*Furens*, μαινόμενος. Vel, vt Vulg. *Insaniens*. Sed illud magis est expressum, teste Cicerone Tusc. 3. μαινόμενοι verò Græcis dicuntur non modo qui omnem mentis vsum amiserunt, sed qui animo sunt impotente, & effreni impetu ad aliquid feruntur.

12 *Inter quæ*, ἐν οἷς. Vulg. *In quibus*. Erasm *Quarum rerum studio*. id est ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν, Vide suprà, 24.18. ¶*Et procuratione*, καὶ ἐπιτροπῆς. Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission*. Hinc ἐπίτροπος Græcis qui Latinis Tutor dicitur: & ἐπίτροποι prouinciarum, i. procuratores, præsidibus subiecti: vt qui Iudæam Cæsaris nomine procurabant, Syriæ præsidi erant obnoxij, quanuis eos Lucas ἡγεμόνας appellet, nempe non ita subtiliter ista munera distinguens. Cic pro Rosc. *Sua cuique procuratio & auctoritas est restituta.* Vulg. & Erasm. *Permissu*, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est Concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

13 *Circunfudit me suo fulgore*, περιλάμψαν με. Vulg. *Circunfulsisse*, barbarè. Alibi vtitur Paulus verbo περιαστράπτειν, quod est paulo expressius. Vide suprà, 9.3. *

17 Ex

15 Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

16 Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

17 Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

18 Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

19 Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

20 Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

21 Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι.

22 Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρούμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

23 Εἰ παθητὸς ὁ Χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos: idcirco enim apparui tibi vt designarem te ministrum ac testé tum eorũ quę vidisti, tũ eorum *in* quibus apparebo tibi.

17 Eruens te ¨ex hoc populo, & gẽtibus, ¨ad quos nũc te mitto,

18 Vt aperias oculos eorum, & conuertas *eos* à tenebris ad lucem, & *à* potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant ¨per fidem quæ est in me.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui ¨rebellis cœlesti illi apparitioni.

20 ‖Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & in omni regione Iudææ, *deinde* & Gentibus ¨annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterent se ad Deum, opera facientes ¨conuenientia resipiscentiæ.

21 Horum causa Iudæi ‖me in templo comprehensum tentarunt ¨manibus *suis* interficere.

22 Sed auxilium quod *est* à Deo nactus, perstiti in hunc vsque diem, testificans *ista* ¨tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

23 ¨*Nempe* Christum fuisse passurum, ac primum ¨ex resurrectione mortuorum, ¨lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.*

16 *Sed exurge & sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi vt cõstituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi.*

17 *Eripiens te de populo & gentibus in quas nunc ego mitto te,*

18 *Aperire oculos eorum vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, vt accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.*

19 *Vnde, rex Agrippa, non fui incredulus cælesti visioni.*

20 *Sed iis qui sunt Damasci primum, & Ierosolymis, & in omnem regionẽ Iudææ, & Gentibus annuntiabam vt pœnitentiã agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Suprà, 11, & 14.

21 *Hac ex causa me Iudæi, cum essem in templo, comprehensum tentabant interficere.* Suprà, 21. 30

22 *Auxilio autem adiutus Dei, vsque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:*

23 *Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annũtiaturus est populo & Gẽtibus.*

---

17 *Ex hoc populo*, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem confirmat. ¶ *Ad quos*, εἰς οὕς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἅ, *ad quas*. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur cum digniore coniungatur. vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temere vnquam venit ad frugem: hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod, alibi etiam citauimus, Κατέχ' Ἀχιλλεὺς παῖ στράτευμ' ἐλθὼν ἐν, Πρὸς οἶκον ἀθυμοῦντας εἰναχίαι πλάτην. Sic & infrà, 28. versu 28, collectiuum nomen generis enallagen excusat. Vulgata *ad quas*.

18 *Per fidem*, τῇ πίστει. Potest quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Erasmus, sed multo vberior erit sententia si cum verbo λαβεῖν coniunges, sicut nos fecimus. Nam etiam in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

19 *Rebellis*, ἀπειθής. Vulgo *incredulus*. ἄπιστος, hæc duo sæpe confundens. ¶ *Cælesti illi apparitioni*, τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ. Nempe quum Christus in illa splendidissima luce illi appareret. Itaque nihil hoc adiuuat commentitiam illam Christi corporis præsentiam realem in terris. Vulgata, *visioni*, id est ὅραμα Hebr. חזון [*Chazon*] quod contingit in mentis excessu & merè intellectualibus visis. ὀπτασία. verò est מראה [*mareah*,] quum externis ipsis oculis aliquid verè conspicitur, quanuis hoc discrimen vbique non obseruetur.

20 *Annuntiaui*, ἀπαγγέλλων. Id est, ἀπήγγελλον vel κατήγγελλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus: Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 24. 6, nisi malimus referre ad verbum ἐγενόμην præcedentis versiculi. ¶ *Conuenientia resipiscentiæ*, ἄξια τῆς μετανοίας. Vide Matth. 3, 6.

21 *Manibus* [*suis*] *interficere*, διαχειρίσασθαι. Id est διὰ χειρῶν ἀνελεῖν ἀναιρεῖν, vt loquitur Petrus Act. 2. 23. nec fuit hoc prætermittendum ab interpretibus, ita significante Paulo non iure sed vi secum actum esse, & quidem in loco sancto, vnde satis intelligatur quales sint ipsius accusatores.

22 *Tum paruis tum magnis*, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטן ועד גדול [*min katon vehad gadol*] vt 1. Sam. 30, 19.

23 [*Nempe*] *Christum fuisse passurum*, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. *Si passibilis Christus*. Erasmus, *An passurus fuerit Christus. Sic enim*, inquit, *disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere*. At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ nõ pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulã כי [*chi*] etiam εἰδικῶς vsurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per εἰ conuerti, vt Iob 22, 3. Postremò quòd Vetus interpres παθητόν conuertit *Passibilem*,

non videtur conuenire. Quanuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit naturâ: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμεως duntaxat sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum esse à Prophetis Messiam fore παθητὸν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret.

¶ *Ex resurrectione mortuorum*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelligūtur.

¶ *Lucem*, φῶς. Id est claram & illustrem de vita & felicitate perenni doctrinam. Opponitur enim tenebris, quę partim mortē, partim etiam calamitatē translatitiè significant, nō modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

24 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25 Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

26 Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παῤῥησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27 Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28 Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

29 Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

30 Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

31 Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

32 Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

Κεφάλαιον κζ.

1 ὩΣ δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

25 Tum ille, Nō insanio, inquit, præstantissime Feste, sed "vera ac sobria verba "eloquor.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

28 Agrippa verò dixit Paulo, "Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

29 Paulus autem dixit, Optarim à Deo, vt " & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

30 Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

31 Et quum secessissent loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignū facit homo iste.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

CAP. XXVII.

1 VT autem decretum fuit vt nos enauigaremus in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdam alios vinctos Centurioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

24 *Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam conuertunt.*

25 *Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.*

26 *Scit enim de his rex, ad quem & constāter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim in angulo quicquam horū gestum est.*

27 *Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.*

28 *Agrippa autem ad Paulum, In modico suades me Christianum fieri.*

29 *Et Paulus, Opto apud Deum & in modico & in magno, non tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.*

30 *Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.*

31 *Et quum secessissent, loquebātur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iste.*

32 *Agrippa autē Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.*

CAP. XXVII.

1 *VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiā, & tradi Paulum cum reliquis custodiis Cēturioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.*

25 *Vera ac sobria*, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritatis ac sobrietatis*. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar.5.15, & Luc.8.35.

¶ *Eloquor*, ἀποφθέγγομαι. Vulgata, *Loquor*. Vide suprà, 2.4.

28 *Propemodum*, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè במעט [*bimhat*] pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est (vt ad verbū exprimimus in vernaculo sermone) *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiunt vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur μέρους, quum interpretatur, *Modica ex parte*. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 *Et propemodum & admodum*, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, Heb. במעט ובמאוד [*bimhat vbimeod*] quod etiam interpretari possumus, *Et aliquantulum & valde*. i. καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολὺ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque verò Propemodū & Admodū sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est acsi diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinā verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus iis sis quod ego sum: neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hic loquentē auditis. Alij aliter interpretantur. Vulg. perobscurè, *Et in modico & in magno*. Erasm. *Non solùm modica ex parte, verumetiam ex magna*: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγου λόγου, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratū diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamē interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid

quid planius aut ſimplicius in hunc locum dici poſſit. Totum autem iſtud in Arabica interpretatione non extat.

IN CAPVT XXVII.

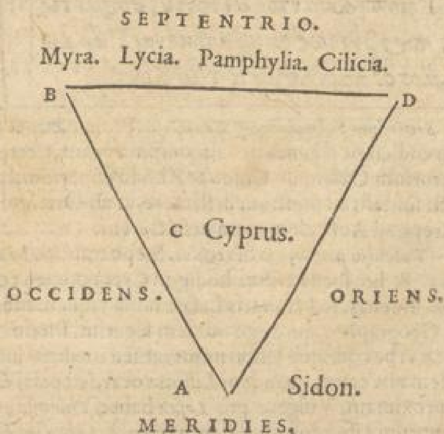
1 *Vt autem,*&c. ὡς δὲ,&c. Verbum ἐκρίθη quod vertimus Decretum eſt, non eſt priuatæ deliberationis, ſed iudiciariæ cognitionis hoc in loco, ſic decernente nimirum nunc quoque Feſto, vt etiam antea 25. verſu 12. Cōſtructio autem hæc verbi κρίνειν cum ſecūdo caſu, omnino ea eſt qua in Gallico ſermone vtimur, *apres qu'il fut decreté d'aller*, de * qua vide ſuprà 3.12. Cæterùm mirè variat hic locus quod ad voces attinet. Syrus enim interpres omnino ſic Græcè legit. Καὶ προσέταξεν ὁ Φῆστος πεμφθῆναι τὸν Παῦλον ἐπὶ Καίσαρα εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ παρέδωκαν τὸν Παῦλον καὶ ἑτέρους δεσμώτας σὺν αὐτῷ ἑκατοντάρχῃ τινί. *Et præcepit Feſtus vt mitteretur Paulus ad Cæſarem in Italiam, tradiditque Paulum & alios vinctos cum eo Centurioni cuidam.* Vetus autem noſter interpres totū hūc locum ſic legit, Ὡς δὲ ἐκρίθη ἀποπλεῖν αὐτὸν εἰς Ἰταλίαν καὶ παραδοῦναι τὸν Παῦλον σὺν τοῖς λοιποῖς δεσμώταις. (Nam ſic quoque δεσμώτας infrà verſ.42. Cuſtodias interpretatur) ἑκατοντάρχῃ Ἰουλίῳ σπείρης Σεβαστῆς, ἐπιβάντος πλοίῳ, &c. id eſt, *Poſtquam autem decretum fuit, vt ipſe enauigaret in Italiam, & traderetur Paulus cum reliquis vinctis Centurioni cohortis Auguſtæ: conſcenſa naui*, &c. Sed idem mox videtur pro ἀνήχθημεν legiſſe ἄραντες, vt infrà verſ.4. pro *ſoluimus*, & pro ὄντος, προσκαρτεροῦντος, *perſeuerante*, & in verſiculo proximo Syrus interpres multa aliter legit quàm habeant Græca exemplaria, eodem tamen vbique manente ſenſu.

v.			
2	Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.	‖Conſceſo igitur nauigio ¨ Adramytteno, nauigaturi ¨ ſecundum Aſiæ regiones, prouecti ſumus, & nobiſcum erat Ariſtarchus Macedo Theſſalonicenſis.	*Aſcendentes nauem Adrumetinam, incipientes nauigare circa Aſiæ loca, ſuſtulimus, perſeuerante nobiſcū Ariſtarcho Macedone Theſſalonicēſi.* 1.Cor.11.23
3	Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.	Altera autem die deuecti ſumus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permiſit vt ad amicos profectus, ab illis ¨ curaretur.	*Sequenti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius Paulum, permiſit ad amicos ire, & curam ſui agere.*
4	Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.	Illinc verò prouecti ¨ ſublegimus Cyprum, quòd venti eſſent aduerſi.	*Et inde cū ſuſtuliſſemus, ſubnauigauimus Cyprum: propterea quòd eſſent venti contrarij.*
5	Τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.	Et pelagus ¨ quod eſt ſecundum Ciliciam & Pamphyliā emenſi, deuenimus ¨ Myra *vrbem* Lyciæ.	*Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lyſtram, quæ eſt Lyciæ.*
6	Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.	Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinā nauigantem in Italiam, impoſuit nos in eā.	*Et ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, tranſpoſuit nos in eam.*

2 *Adramytteno*, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo ſcribitur huius ciuitatis nomen, variant etiam codices in hoc epitheto ſcribendo. Nam (vt diſertè annotat Stephanus) tot modis ſcribi poteſt, Ἀδραμύττιον, Ἀδραμύττειον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. Eſt autem hæc ciuitas celebris Myſiæ, penè eregione Mitylenes, vnde ſinus ipſe Adramyttenus dicitur. Non deſunt tamen qui ab Adrumeto obſcuro Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat, Strabo *Adrumam*: vnde factum vt in Vetere verſione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus eſt hoc loco Carrenſis, vt obſeruat Eraſmus, qui Adrumetinam dici putat quaſi quæ Romam eat. ¶ *Secundum Aſiæ regiones* τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eraſ. *Iuxta Aſiæ loca.* Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Aſiam autem intelligit propriè ſic dictā, ipſi Myſiæ confinem: quod tamen iter non tenuerunt, ſed tenere inſtituerant. Nam etiam vt poſt Vallam obſeruat grammaticorum longè doctiſſimus Linacer, participia in rus quæ Græcæ periphraſi verbi μέλλω reſpondent, non ſemper rem futuram ſignificant, ſed in participialia nomina interdum tranſeunt, nec tempus innuunt, ſed qualitatem & animi voluntatem.

* 3 *Curaretur*, ἐπιμελείας τυχεῖν. Officiis videlicet humanitatis & amicitiæ ipſi præſtitis.

4 *Sublegimus Cyprum*, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, *Subnauigauimus Cyprum.* Eraſmus, *Subnauigauimus iuxta Cyprum.* Neuter certè videtur ſententiam expreſſiſſe: quæ vt à nobis explicetur, ſciendum eſt, qui Sidone Aſiam verſus pergunt, curſum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem verſus contendant: qui verò Sidone in Ciliciam, rectà Septentrionem verſus pergere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectà ab Oriente in Occidentem ferri. Eſt autem inter has regiones quaſi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Aſiam atque adeo in Lyciam nauigant, à dextra Orientem verſus: qui in Ciliciam, à ſiniſtra contra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Aſiam, à ſiniſtra Meridiem verſus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.



Sit igitur A Sidon, inde volens proficiſci nauis ad B, quæ eſt Lyciæ vrbs Myra, quia ventum habet aduerſum, ſublegit C inſulam Cyprum, ita vt obliquo curſu & obiectu inſulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas ſignificauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde litora Ciliciæ & Pamphyliæ legēs, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerſo A B, altera duo tranſuerſa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, ſed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non poſſit non eſſe tarda nauigatio, quod poſtea ſignificat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerſo vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, neceſſe eſt vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem verſus reiiciatur. quod etiam accidiſſet proculdubio Paulo, niſi coortus Euroaquilo Meridiem quidem verſus illum reieciſſet, ſed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 *Quod eſt ſecundū Ciliciā*, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. i. *quod Ciliciam alluit.* Eraſ. *Quod eſt contra Ciliciam.* ¶ *Myra*, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè ſunt iſtarum rerum imperiti. Eſt

enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægeum pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum prætereuectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

7 Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·

8 Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

9 Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

10 Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

11 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

12 Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείους ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον.

13 Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

7 Quúmque multis diebus tardè nauigaremus, vixque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam secundum Salmonen:

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quendam quē vocāt Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

9 Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam ieiunium preteriisset: admonebat *eos* Paulus.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiam capitum nostrorum, futuram nauigationem.

11 Centurio autē gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebātur.

12 Et quum appositus portus nō esset ad hybernandum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* siquo modo possent Phœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad Africum & Chorum.

13 Quum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cōpotes, quum soluissent, propius prælegebant Cretam.

7 *Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & vix deuenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen:*

8 *Et vix iuxta nauigantes venimus in locum quēdam qui vocatur Boniportus, cui iuxta erat ciuitas Thalassa.*

9 *Multo autem tempore peracto, & quum iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præteriisset, consolabatur Paulus,*

10 *Dicens eis, Viri, video quoniam cum iniuria & multo damno non solùm oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum, incipit esse nauigatio.*

11 *Centurio autē gubernatori & nauclero magis credebat quam iis quæ à Paulo dicebantur.*

12 *Et quum aptus portus non esset ad hyemandum plurimi statuerunt consilium, nauigare inde, siquo modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientem ad Africum & ad Chorum.*

13 *Aspirante autem Austro, æstimantes propositū se tenere, quum sustulissent de Asson, legebāt Cretam.* *

7 *Secundum Salmonem*, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretę promontorium Orientale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Orientali frōte Cretæ ad Australem oram deflecterent. *

8 *Pulchros portus*, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὴν ἀκτὴν vocat. & hic locus adhuc hodie in Creta nomen retinet Calos limenas. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquam mētio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Plinius inter Cretæ vrbes quoque Lason numerat, sed mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Oriētali proximam. Vulgata pro *Lasæa* habet *Thalassa*, quod corruptum esse admonet Hieronymus, & *Lacæa* legēdum. Sed quid si tam hoc quàm illud corruptum est? Nam apud Stephanum reperio Thalassam ciuitatem, sed non adscripto ipsius situ. * Libenter igitur ego Ἐλαίαν legerem, inter primarias maritimas Cretæ vrbes à Plinio numeratam.

9 *Multo tempore*, ἱκανοῦ χρόνου. vel, *satis multo*. Sic enim Græca illa vox dupliciter accipitur. Paulum autem interea minimè otiosum fuisse, & hic quoque benignissimo Iulio Cēturione, vsum esse apparet ex eo quod annotaui infrà Tit. 1, 5. ¶ *Ieiunium*, τὴν νηστείαν. Tēpus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hunc locū rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hęc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23. 27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt merito omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, *Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martij, maria clauduntur. Nam lux minima, noxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat.* Castellio *Tranquillitatem* (id est, vt ipse vult, νηνεμίαν) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit sententia, quum νηνεμία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas. neque certum habet tempus. Deinde quis locus νηνεμίᾳ in hyeme? quo tēpore hæc inciderūt, vt ex 12 vers. apparet. Sed & additum Iudæorum nomen apud Syrum & Arabem interpretes, nullum dubitationi locum relinquit.

10 *Capitum nostrorum*, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, *Animarum nostrarum*: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hic autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 [*Experturi*] *si quomodo*, εἴπως. De hac ellipsi diximus Mar. 10. 12. ¶ *Phœnica*, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemæus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò vt fidem faciat historiæ, sed etiam vt a Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ita peruium. ¶ *Et Chorum*, καὶ κατὰ Χῶρον. Syrus hoc non legit. Arabs verò ne Lybis quidem meminit, fortasse quòd hæc ventorū nomina ipsis essent ignota.

13 *Quum autem aspirasset Notus*, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentem contendebat. Itaque quum Notus partim puppim partim sinistrum nauis latus feriret, nō sinebat eos a Cretæ littore discedere, ita vt aberrare non possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. ¶ *Quum soluissent*, ἄραντες. Nota est significatio verbi αἴρειν quum de naui ex statione seu portu discedente dicitur. quod Latini declarant Soluendi verbo, quòd discedentes retinacula soluant, quæ nonnulli oras dici volunt. At putant nonnulli Græcè τὸ αἴρειν dici eos qui soluunt è portu, quòd malum seu vela attollant,

lant, quam sententiam sequutus Arabs vertit ἄραντες, Sustulerunt velum: quod Homerus Iliad.α, hoc versu non tam describit quàm depingit, οἱ δ' ἱστὸν στήσαντ' ἀνά θ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν. Sed fortasse rectius sentiũt qui ad mutationem loci istud referunt, vnde ἄρειν dicitur exercitus castra mouens. Nec enim vsquam legere memini τὸ ἄρειν in ea significatione positum μεταβατικῶς: & siquid supplendum putatur, malim τὴν ναῦν supplere. Nec enim quisquis è portu soluit, veliũ attollit, vnde Gallis generalius est *Desmarer* quàm *Faire voile*. Vulg. *quum sustulissent de Asson*, inepte prorsus & barbarè, vt mox ostendam. Syrus totum istud non habet ἄραντες ἆσσον, quod fortasse neutrum intelligeret. ¶*Propius præterlegebant Cretam*, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatẽ in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco ἆσσον, quod est aduerbium, idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomẽ. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiam in eo est error quòd non animaduertunt locum hũc in Stephano esse deprauatum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà 20.13: neque ad hunc locum magis potest accommodari, quàm siquis Romam in littore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iupiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbẽ Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius disertè in mediterraneo collocat: hîc autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἄσσον vertit, Quũ sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittam, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) quînam poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse vrbis nomen. Nã dicendum fuerat ἄραντες ἀπὸ vel εἰς τὴν Ἄσσον, vt suprà 20.c.13: neque vlla ratione potuit omitti præpositio. Deinde potius dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν Ἄσσον, vt suprà vers.7, vel κατηντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit *Prætervecti*, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem cõstructio vt ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio vtitur non tantùm Homerus, ne quis forte poëticam esse hanc vocem excipiat, sed etiam passim Herodotus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem in primis apparet sequutos fuisse Euangelistas. Sed & ipsa ratio quã adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australẽ oram Cretæ ab Oriente Occidentẽ versus legẽtes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur, ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παρελέξαντο τὴν Κρήτην; id est secundum littora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἆσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ litoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

Μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.	14	Verùm haud multo pòst impegit in eam vẽtus turbulẽtus qui vocatur Euroclydon.	14	*Non post multum autẽ misit se contra ipsam ventus typhonicus qui vocatur Euroaquilo.*
Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.	15	Quúmque abreptũ esset nauigium, nec posset obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.	15	*Quúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in ventum, data naue flatibus, ferebamur.*
Νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.	16	Et quũ infra paruã quandã insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix valuimus scaphæ compotes fieri.	16	*In insulã autem quandam decurrentes, quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere scapham.*

14 *In eam*, κατ' αὐτῆς. In eam videlicet Cretam, à cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis. Syrus vertit עלין [*halain*] id est contra nos, seruata quidem sententia, sed ambiguè expressa. Potuit enim ventus nauem ferire, Auster videlicet, nec tamen nauim à Creta abripere, sed potius in Cretam impellere. ¶*Turbulentus*, τυφωνικός. Vel tempẽstuosus, ac Typhonis quodammodo æmulus. Quid sit autem Typhon, copiosè docent auctor libri de Mundo, & Plinius lib.2.cap.48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidam de Typhone hîc agi putarint, quum Typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus Typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδωνα, quod ipsum vel ex eo colligi poterat, quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatẽ fuisse dicat, quæ non possunt Typhoni conuenire. ¶*Euroclydon*, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, *Euroaquilo*: siue quod legerit εὐρακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, i. ventũ ab ortu solstitiali æstiuo flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè cõueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulũ quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventũ hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quẽ Hebræi רוח קדם [*ruach Kedem*,] Latini poëtæ aquosum, nubiferum, nigrũ, sæuum, tonantem vocant. Horatius, *Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat*. Idem, *---vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus*. Et Silius, *---vbi nubifer Eurus Naufragium spargens operit freta*. Itaque nauem, quanuis Occidentem versus, id est in Italiam Eurus eam impelleret: tamẽ mirum non est in tanta tempestate cursum rectum tenere non potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ littoribus impactam. Syrus nomina Græca eadem retinuit. Arabs Euroclydonem, sibi nimirum ignotam vocem, expunxit.

15 *Obniti*, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo his verbis, Κυβερνήτης οὐκ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, ἀντίπρῳρος δέ ἐσθ' ὅτε ὅλαις ἀνθίσταται καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri. Sed elegantis metaphoræ origo inde est quòd pars quædam proræ ὀφθαλμὸς dicitur, vt his verbis testatur Pollux lib.1.cap.9, τὸ ὑπὲρ τὸ στεῖρον ἀκροστόλιον, τράχηλος ὀνομάζεται καὶ ὀφθαλμός, ὅπου καὶ τοὔνομα τῆς νεὼς ἐπιγράφουσι. id est, *pars acrostolij prominens, Trachis & Oculus vocatur, vbi etiam nauis nomen inscribitur*.

16 *Et quum infrà cursu delati essemus*, ὑποδραμόντες δέ. Vulgata, *In insulam decurrentes*. Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptã, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nã Clauda magis exposita est ad Occidẽtale littus Cretæ quam Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectà ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alij quædam exẽplaria legere Καύδην Caudam, & Suidas videtur Καῦδα dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorũ, partim vulgi inconstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μὲν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ᾽ ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

17 Qua subducta, adiumentis vtebantur, ¨succincta naui: timentésque ne in Syrtin inciderent, ¨summissis velis, ita ferebantur.

18 Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequente *die* iacturam fecerunt:

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

20 Quum autē neque sol neque sidera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, ¨& vitare iniuriam hanc & damnum.

22 Sed nunc adhortor vos vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, & cui etiam seruio.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

25 Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

27 Cæterùm quū quartadecima nox aduenisset, & ¨iactaremur ¨in Adria, nautæ circa mediū noctis suspicati sunt ¨appropinquare sibi aliquam regionem.

17 Qua sublata, adiutorijs vtebantur, accingentes nauem: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso vase sic ferebantur.

18 Validè autē nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:

19 Et tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt.

20 Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, & tempestate nō exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

21 Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucrique facere iniuriam hanc & iacturam.

22 Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis.

23 Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,

24 Dicens, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.

25 Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo quia sic erit quemadmodum dictū est mihi.

26 In insulam autem quādam oportet nos deuenire.

27 Sed postea quam quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediam noctē suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.

17 *Succincta naui*, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus, quod mihi videtur Aratus significasse verbo περισφίγγει istis versiculis, πολλάκι δ᾽ ἂν καί τις τι χαλινώσῃ ὑπὸ νυκτὶ Νῆσσα περιστέλλει πεφοβημένος ἤερι θαλάσσης. Scaphā autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur. ¶ *Summissis velis*, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant, in mari mediterraneo, *La sartie:* Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo *vela* sumus interpretati. Vulgata, *Summisso vase.* Erasmus, *Demisso vase.* Castellio etiam ineptius, *Demissa scapha.* Sed & noster Lucas suprà 10.11, σκεῦος nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ. Hoc Gallicè dicitur *caler le voile.*

21 *Et vitare*, κερδῆσαί τε. Vulgata, *Lucríque facere*, non ineptè: nam qui damnum vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus. *Nec accersere.* Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή. cui non possum assentiri, nisi quis istud exemplo simili confirmet.

* 27 *Iactaremur*, διαφερομένων. Id est huc illuc ferremur. quomodo etiam Differri Latinè dicitur: quod tamen vt insolentius refugi. ¶ *In Adria*, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant: Adriam etiam poetæ, Grecorum more. Cęterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap.28.1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui huius descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus differens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, *Hoc*, inquit, *principium est oris Ionici sinus & Adriatici.* τὸ μὲν οὖν στόμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τὸ πρώτου μέρους τῆς θαλάττης τούτου ὄνομα ἐστιν, ὁ δὲ Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberij Cæsaris tempora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici cōsueuisse. Straboni assentitur Ptolemęus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. ¶ *Appropinquare sibi*, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Apparere sibi*: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτοὺς τινὶ χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, *Prouehimur portu, terræque vrbésque recedunt.*

28 Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

29 Φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

30 Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

31 Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

32 Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

33 Ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκοῦντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι·

34 Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

35 Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.

36 Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

37 Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκονταέξ.

38 Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

39 Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

28 Et ¨demissa bolide inuenerũt passus viginti:& paululum inde progressi, rursũ demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

29 Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

30 Quum verò nautæ studerent fugere è naui, ¨ & demisissent scapham in mare, ¨sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari ¨ non potestis.

32 Tunc abſciderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

33 ¨ Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes, ¨ ieiuni permanetis, nihil *cibi* sumẽtes.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutẽ vestram spectat. nullius enim vestrûm ¨capillus ex capite cadet.

35 Et quum hæc dixisset, & accepisset panẽ, gratias egit Deo in conspectu omnium:& quum fregisset, cepit edere.

36 Omnes verò quum iam animum recepissent, sumpserunt & ipsi cibum.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio ducenta septuagintasex.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

39 Quum autem dies ortus esset, terram illam non agnoscebant: sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consilium ceperãt, si possent, expellere nauim.

28 *Qui & summittentes bolidem inuenerũt passus viginti: & pusillum inde separati, inuenerunt passus quindecim.*

29 *Timentes autem ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri.*

30 *Nautis verò quærentibus fugere de naui, quũ misissent scapham in mare, sub obtentu quasi inciperent à prora anchoras extendere,*

31 *Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.*

32 *Tunc absciderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.*

33 *Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipientes:*

34 *Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrûm capillus de capite peribit.*

35 *Et quum hæc dixisset, sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cepit manducare.*

36 *Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.*

37 *Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuaginta sex.*

38 *Et satiati cibo, alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.*

39 *Quum autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si possent, eiicere nauem.*

---

28 *Demissa bolide*, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρητηρίαν vocat. Nostri nautæ Plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *Sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. ¶*Passus*, ὀργυιάς. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pandendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰν, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medij digiti ad alterum extremum, medio pectore interiecto. quod interuallum Latini quinque Romanis pedibus, Græci sex suis pedibus, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte, definiunt. Galli vocant *Vne brasse*. Malè igitur nonnulli Vlnam interpretantur.

30 *Demisissent scapham*, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, vers.17. ¶*Sub obtentu*, προφάσει. Multum & in sententia & in verbis variat hic locus apud Syrum & Arabem interpretes, qui παραφραστικῶς illum vertere studuerunt. Sic habet igitur Syrus, *prætextu quòd ituri essent in ea, & ligaturi nauim in terra*: qui sensus est ineptus, quum in alto mari hæc gesta sint, & de anchorariis funibus hìc agatur, quibus stans nauis ad Syrtim ferri inhiberetur, nedum vt ad terram appelleretur. Arabs autem habet, recto quidem sensu, sed velut omissis Græci contextus verbis, *vt fugerent scapha in terram, relicta naui.*

31 *Non potestis*, οὐ δύνασθε. Num igitur diuinarum promissionum efficacitas à mediis causis pendet? Nequaquã certè, quum hæ potius ab illa ordinentur. Sed qui sciens prudens ordinarias oblatas causas medias negligit, tentare Deum, non illi credere, meritò existimatur.

33 *Interim dum*, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ, Matth.5.v.25. ¶*Ieiuni*, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solẽt plurimæ vulgò vsurpari.

34 *Capillus ex capite cadet*, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1.Reg.1.52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

40 Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

41 Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῴρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

42 Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

43 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος· ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀπορρίψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

44 Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Κεφάλαιον κη.

1 ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

2 Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

3 Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

40 Anchoris igitur ſublatis permiſerunt *eam* mari, ſimul laxatis vinculis gubernaculorum: & ſublato artemone ad venti flatum, tendebant ad littus.

41 Sed quum incidiſſent in locum bimarem, impegerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immota, puppis verò ſoluebatur prę vndarũ violẽtia.

42 Militũ autem conſilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enataſſet, effugeret.

43 Sed Centurio volens conſeruare Paulum, prohibuit eos ab hoc conſilio: iuſſitque vt qui poſſent natare, abiicerẽt *ſe* primos, & in terram euaderent.

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibuſdã nauis *fragmentis*: & ita factum eſt vt omnes ſalui euaderent in terram.

CAP. XXVIII.

1 ET quum ſalui euaſiſſent, tunc agnouerunt inſulam vocari Melitam.

2 Barbari verò præſtabant nobis non vulgarem humanitatẽ. accenſa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrẽ vrgentem, & propter frigus.

3 Quũ autẽ conuerriſſet Paulus nonnihil ſarmentorum, & impoſuiſſet in pyram, vipera è calore prorepens inuaſit eius manum.

40 *Et quum anchoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes iuncturas gubernaculorum: & leuato artemone ſecũdum auræ flatum, tendebant ad littus.*

41 *Et quum incidiſſemus in locum dithalaſſum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò ſoluebatur à vi maris.*

42 *Militum autem conſilium fuit vt cuſtodias occiderent, nequis quum enataſſet, effugeret.*

43 *Centurio autem volens ſeruare Paulum, prohibuit fieri: iuſſitque eos qui poſſent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.*

44 *Et cæteros alios in tabulis ferebant, quoſdam ſuper ea quæ de naui erant: & ſic factum eſt vt omnes animæ euaderent ad terram.*

CAP. XXVIII.

1 *ET quum euaſiſſemus, tunc cognouimus quia Melita inſula vocabatur.*

2 *Barbari verò præſtabãt non modicam humanitatẽ nobis. Accenſa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui imminebat, & frigus.*

3 *Quum congregaſſet autem Paulus ſarmentorum aliquam iam multitudinem, & impoſuiſſet ſuper ignem, vipera a calore, quum proceſſiſſet, inuaſit manum eius.*

40 *Laxatis vinculis*, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας. Adſtrinxerant ergo gubernaculum vt fortius reſiſterent maris impetui. Gubernacula vero plurali numero dixit pro ſingulari, quũ vnius nauis plura non ſint gubernacula. ¶ *Ad venti flatum*, τῇ πνεούσῃ. ſub. αὔρᾳ: quanuis Auræ nomine lenior ventus ſignificetur, hîc autem de vento vehementiſſimo agatur. Ideo Ventum dicere quam Auram malui. ¶ *Tendebant*, κατεῖχον. ſub. τὴν ναῦν. Eſt autem hoc verbum nauticũ, quod non tantùm Aliquò verſus nauem dirigere, ſed etiã interdum ἀντὶ τοῦ προσέχειν, i. pro Appellere vſurpatur.

41 *Bimarem*, διθάλασσον. Sic propriè vocatur iſthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *vne langue de terre entre deux mers:* quẽdam autem locum etiamnũ hodie Melitenſes oſtẽdunt, & *la cala di San Paulo*, i. Pauli deſcẽſum vocant, nempe eum in quem Paulus primùm enatauit. Locus autẽ iſte bimaris nequaquã ſic accipiendus eſt quaſi littus ipſum fuerit (nam quorſum iſti ſeſe in mare proiicerent, ſi in ipſum littus impegerat nauis prora?) ſed fuerunt Breuia quæ vocãt, ipſi ſinus aditui obiecta, ad quæ naufragium fecerunt: ſiquidem ἐπώκειλαν non de quouis appulſu dicitur, ſed maximum etiam impetum declarat.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Melitam*, Μελίτη. quam Arabs Maltæam, nomine nunc etiã ſeruato, vocat. Ridiculus eſt Carrenſis, qui Miletum putat legi poſſe, vrbis inſignis nomen in Caria ſitæ, cuius mentio facta eſt ſuprà, cap. 20.15. In quibuſdã Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs eſt celeberrima Lesbi inſulæ, a qua & ipſa inſula idẽ nomen eſt ſortita, ſed in Ægeo mari poſita eregione Aſſi & Adramyttij. Eſt igitur hic error ab Eraſmo rectè emẽdatus, qui tamen haud ſatis ſcio an eius erroris originẽ cognouerit. Sciendũ eſt igitur duas eſſe dictas Melitas inſulas: vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur, quos patrũ memoria Rhodios vocabant: alteram obſcuri admodum nominis, in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt disertè ſcribit Plinius lib. 4. cap. 26, & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem auctorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum ſuperiore capite dixerit Lucas iactatam fuiſſe nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulſam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi exiſtimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen, quod poſtea ſciolus quiſpiã in celebrius Mitylenes nomen commutauit. Et tamen Mitylenem legimus etiam apud Hieronym. in epitaphio Fabiolæ: quem locum non animaduertit Eraſmus, nedum vt emendarit. *Eſt enim*, inquit, *inſula Aſiæ oppoſita in qua Paulus viperam excuſſit, vt legitur in actis Apoſtolorum.* Mira certè oſcitantia, quòd non ſaltem animaduerterit huius inſulæ incolas a Paulo barbaros vocari, quod de Mitylenes inſulæ nobiliſſimæ incolis nũquam ſcripſiſſet. vnde Horatius, *Laudabunt alij claram Rhodon, aut Mitylenen.* * Cæterùm de Africani litoris Melita hîc agi ſatis liquet ex eo quòd in hoc eodem capite Lucas ex Melita Paulum deducit Syracuſas, & inde Rhegium intra Siculi freti anguſtias. Nam ſi in alteram illam Melitam ſeu Melitinen appuliſſet, rectà inde Brunduſium contendiſſet, vnde ſoluere ſolebant qui ex Italia in aduerſum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabant: aut certè rectà Rhegium Siciliæ litoribus relictis contendiſſent, quum tranquillo mari & ſecundo vento veherentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipſius nomen oſtendimus ex Strabone ſuprà, 27.27. Supereſt vt hoc quoque παρέργως admoneam, Plinium & Stephanũ apertè in eo diſſentire a Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iſte à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifeſto vel illorum vel iſtius errore.

2 *Vrgentem*, τὸν ἐφεστῶτα. Id eſt, grauiter nos premẽtem. Malè itaque Vulg. vertit, *qui imminebat*.

4 *Beſtiam*

4 Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

5 Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

6 Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι, ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

7 Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

8 Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

9 Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

10 Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

11 Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

12 Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

13 Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτιόλους.

14 Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

4 Vt verò barbari viderunt pẽdentem "bestiam è manu eius, alij aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quem seruatum è mari "vltio "non siuit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignẽ, nihil mali passus est.

6 Illi verò expectabant dũ intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent "nihil incommodi illi accidere, mutati, dicebant eum esse Deum.

7 Cæterùm circa locum illum erant prædia primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hospites habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac dysenteria "detentus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, & precatus, impositis ei manibus sanauit eum.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiã qui morbis tenebãtur in ea insula, accedebant, & sanabantur.

10 Qui etiam multis honoribus nos honorarũt, & quum prouheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 Tribus itaque post mensibus prouecti sumus naui Alexãdrina, quæ in ea insula hyemauerat, cui erat "insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mã simus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero post die quum superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 Vbi repertis fratribus, rogati sumus vt permaneremus "apud eos diebus septem: "& ita "contendimus Romam.

4 *Vt verò viderunt barbari pendentem bestiam de manu eius, ad inuicem dicebant, Vtique homicida est homo hic, qui quum euaserit de mari, vltio nõ sinit eum viuere.*

5 *Et ille quidem excutiẽs bestiam in ignem, nihil mali passus est.*

6 *At illi existimabant eum in tumorem conuertendum, aut subitò casurum & mori. Diu autem illis expectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eum esse Deum.*

7 *In locis autem illis erãt prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiens, triduò benignè exhibuit.*

8 *Contigit autem patrem Publij febribus & dysenteria vexatum iacere: ad quem Paulus intrauit, & quum orasset, & imposuisset ei manus, sanauit eum.*

9 *Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur.*

10 *Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & nauigãtibus imposuerũt quæ necessaria erant.*

11 *Post menses autem tres nauigauimus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum.*

12 *Et quum venissemus Syracusam, mansimus ibi triduò.*

13 *Inde circũlegentes deuenimus Rhegium: & post vnũ diem flante Austro, secunda die venimus Puteolos.*

14 *Vbi inuentis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.*

4 *Bestiam*, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1.13. Sic videtur vti bestiæ vocabulo Cicero 5. Tuscul. *Alias*, inquit, *bestias nantes, aquarum incolas esse voluit, alias volucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradiẽtes.* Sed bestiæ quæ ictu morsúve venenum relinquunt, θηρία vocantur specialiter à medicis, & quidem nominatim Vipera, vt nonnulli sentiunt: vnde nobile illud antidotum quod Theriacã appellãt, dici tradunt, quòd videlicet ex viperæ carnibus aliquatenus conficiatur. quum potius Teriace dicenda videatur, quasi seruatrix appellata. ¶ *Vltio*, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemesin Græci vocant. ¶ *Non siuit*, οὐκ εἴασεν. Vulgata & Erasmus, *Non sinit*. Est autem seruanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio quam si iam euenisset.

6 *Intumesceret*, πίμπρασθαι. Quum istud verbum tam incendi quam intumescere significet, hoc secundum prætuli, quia Diosc. lib. 6. cap. 38. viperæ morsum totius corporis tumorem gignere scribit: quod idem testantur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis, vbi de buprestide loquens, hoc idem verbum bis vsurpat. ¶ *Nihil incommodi*, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum est, vt prioris lib. cap. 23. 41. Hic autem declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus *inconuenient*. Hinc occasionem arripiunt impudentes illi impostores, quos Itali Serlatanos vocant, Gratiam S. Pauli iactandi, medicatis serpentibus sese mordendos præbentes.

8 *Detentus*, συνεχόμενος. Vulgata & Erasmus, *Vexatus*. Vide Mat. 4.24.

11 *Insigne*, παρασήμῳ. Sic solebant ornare nauium proras à quibus signis ipsæ quoque naues denominabantur, vnde Virgilius, *Centauro inuehitur magna*, Διόσκουροι verò id est Iouis filij, dicebantur à Græcis Castor & Pollux, Gemini à Latinis vocati, quos Vulgata *Castoras* interpretatur, vnde fortassis factum vt sic etiam hæc vox ab Arnobio & Minutio vsurpetur. Nam apud meliores Latinitatis auctores legere non memini.

14 *Apud eos*, ἐπ᾽ αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ᾽ αὐτοῖς, & quidem rectius. Sed & vnum exẽplar post παρεκλήθημεν addit ἐυ μα τείας. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vide Iohan. 4.6. ¶ *Contendimus*, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, *Venimus*. Atqui τὸ

ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἐρχέσθον κλισίην. Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan. 6,17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appij forum, cuius fit mentio proximo versiculo, in ipsa vrbe collocarint: quū (vt rectè obseruat Eras.) longius absit ab vrbe Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatij versiculo, *Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.* Vide Lucæ 15,20.

15 Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

16 Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

17 Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

18 Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

19 Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

20 Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

21 Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

22 Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς. περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

23 Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἧκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας.

15 Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad Appij forum ¨ & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum verò venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos ¨præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret ¨seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 Factum est autem vt tertio pòst die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi conuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum ¨Hierosolymis in manus Romanorum.

18 Qui quæstione de me habita, volebat me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

19 Sed cōtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarē: ¨non *tamen* quasi habeā de quo gentem meam accusem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer. nam propter spē Israelis circundatus sum ¨hac catena.

21 Illi verò dixerūt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniēs quisquā fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. ¨nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerūt ad eum in hospitium complures, quibus ¨ cū testificatione exponebat regnū Dei, ¨ suadens eis quæ de Iesu Christo sunt, e Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

15 *Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis vsque ad Appij forum ac Trestabernas: quos quum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.*

16 *Quum autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.*

17 *Post tertium autem diē conuocauit primos Iudæorū: quúmque conuenissent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil aduersus plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.*

18 *Qui quum interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.*

19 *Contradicentibus autem Iudæis: coactus sum appellare Cæsarem: non quasi gentem meam habens aliquid accusare.*

20 *Propter hāc igitur causam rogaui vos videre & alloqui. propter spē enim Israel catena hac circundatus sum.*

21 *At illi dixerunt ad eū, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit aut loquutus est quid de te malum.*

22 *Rogamus autem à te audire quæ sentis. nam de secta hac notum est nobis quia vbique ei contradicitur.*

23 *Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificās regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.*

15 *Et Tres tabernas*, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 *Præfecto exercituū*, στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, vt Latini sub Cæs. vocarunt. Deest autem totū hoc membrum in Latinis codicibus, quod tamen in omnibus Græcis nostris inuenimus. ¶ *Seorsim*, καθ' ἑαυτὸν. Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet conduxerat, sub custodia militari, de qua vide Eph. 6, 20. Vulg. barbarè, *Sibimet*. Eras. *Solus*, nec rectè, nec perspicuè. Est autē Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere. Deest autem totum hoc membrum in recepta editione Latina, quod tamen abundare non puto, & non tātùm in Græcis codicibus sed etiam in Syra & Arabica interpretatione reperi.

17 *Hierosolymis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 *Non* [*tamen*] *quasi*, οὐχ ὡς. Huiusmodi ellipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat. 2.6. Est autem hoc additum a Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quum hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 *Hac catena*, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est catenam, circunferret.

22 *Nam de hac secta*, περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Arabs aliter hunc contextum distinguit, idque rectius fortassis, hoc modo videlicet, ἃ φρονεῖς περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης. γνωστὸν μὲν γάρ

μὲν γὰρ ἐστὶν ἡμῖν ὅτι, &c. id est *quid sentias de secta ista. Notum enim est nobis, &c.*

23 *Cum testificatione*, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse. ¶ *Suadens*, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minime fuit inanis, quanuis in hac constructione pro persuadere fere accipi soleat.

24 Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

25 Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

26 Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

27 Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

28 Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

29 Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

30 Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

31 Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

24 Et alij quidem assentiebātur iis quæ dicebantur, "quidā verò non credebant.

25 Quum autem inter se discordes essēt, "digressi sunt postquā Paulus "hoc verbū dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

26 Dicens, ‖ Vade ad populum istum, & dic, " Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierūt, & oculis suis "conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant sese, & sanem eos.

28 Notum ergo sit vobis, missam esse Gentibus " hanc Dei salutem, "& ipsos audituros.

29 "Quū ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

30 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

31 Prædicans regnū Dei, "ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni dicendi libertate, nemine prohibente.

24 *Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidā vero non credebant.*

25 *Quúmque inuicem non essent consentientes, discedebant, dicente Paulo vnum verbum, Quia bene Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros,*

26 *Dicens, Vade ad populum istum, & dic ad eos, Aure audietis, & nō intelligetis: & videntes videbitis, & nō perspicietis.* Esa.6.9 mat.13.14 mar.4.12 luc.8.10 ioh.12.40 rom.11.8

27 *Incrassatū est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt: ne forte videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.*

28 *Notum ergo sit vobis quoniam Gentibus missū est hoc salutare Dei, & ipsi audient.*

29 *Et quum hæc dixisset, exierūt ab eo Iudæi, multam habētes inter se quæstionem.*

30 *Mansit autem biennio toto in suo conductu: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:*

31 *Prædicans regnū Dei, & docēs quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.*

24 *Quidam verò non credebant*, οἱ δὲ ἠπίστουν. Hoc deest in Arabica interpretatione.

* 25 *Digressi sunt*, ἀπελύοντο: animo videlicet non reuertendi, nisi resipiscerent Iudæi, qua de re dicemus Philip. 1.23. Vulg. *discedebant*, nimium dilutè. sicut in Gallico idiomate plus est, *Ils se departirent*, quàm *ils s'en allerent*. ¶ *Hoc verbum*, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τὶς sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hîc poni, non tamen sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 *Auditu*, ἀκοῇ. Vel, *Auditione*, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, *Aure*. Eras. *Auribus*. Vide Matt.13.14.

27 *Conniuerunt*, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimularunt quod vel inuiti cernebant: atque adeo noluerunt hoc videre. Vide Matth.13.14.

28 *Hanc Dei salutem*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Arabs interpres sic legit hunc locum, τὸ σωτήριον, σωτήριον τοῦ Θεοῦ· αὐτοὶ γάρ, αὐτοὶ ἀκούσονται. *Hanc salutem, salutem Dei. Nam ipsi, ipsi audient.* ¶ *Et ipsos audituros*, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Vulgata, *& ipsi audient*, καὶ αὐτοὶ ἀκούσονται, & melius. Nam planè dura est & insolens hæc traiectio. Syrus legit, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀκούσονται αὐτόν. *Nam ipsi quoque audient eum.* *

29 *Quum ergo, &c.* Καὶ ταῦτα, &c. Totus hic versus deest & in Syra & in Arabica interpretatione.

31 *Ac docens*, καὶ διδάσκων. Hîc quoque ponitur καὶ in epexegesi, quemadmodum alibi sæpe annotauimus.





INDEX PRIOR IN ANNOTATIONES IN EVANGELISTAS ET ACTA APOSTOLORVM.

Literæ a & b in fine eorum quæ in hoc Indice annotantur positæ, priorem & posteriorem paginæ partem (quæ vulgò columna dicitur) significant: prior autem numerus paginam, posterior lineam denotat.

In Græcis vocabulis, quoniam Latinis permixta sunt, Latinarum litterarum ordo fuit seruatus. id est, earum quæ apud Latinos Græcis correspondent. Exempli gratia, quoniam littera φ correspondet litteris ph, post vocem Ἀπῆλθον collocata fuit Græca alia Ἀφανίζειν, tanquam scriptum esset Aphanizein deinde Ἄφιξις. Sic littera χ locus litterarum ch, datus fuit. Quæ autem à κ incipiunt, Latinis à c, incipientibus inserta fuerunt.

A

B

Christia*n*

D

E

ἐργάζε-

peneã

O

P

παρακ-

Q

R

S

Salomes

T

V

Vide

X

Y

Z



Hic liber constat 20 bat.

Rex 5 D. M.
a° 1722



ΠΑΥ͂ΛΟΥ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ῬΩΜΑΊΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROmanos.

Κεφάλαιον α.



1 ΑΥ̓ΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ.
2 (Ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις.)

NOVA INTERPR.

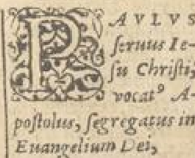
CAP. I.



1 AVLVS seruus Iesu Christi, ex *Dei* vocatione Apostol⁹, separatus ad *prædicandum* Euangelium Dei,
2 (Quod antè promiserat p Prophetas suos in Scripturis sactis)

VETVS.

CAP. I.



1 *AVLVS seruus Iesu Christi, vocat⁹ Apostolus, segregatus in Euangelium Dei,* Act.13.2.
2 *(Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Paulus*, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act. 13.9. ¶*Seruus*, δοῦλος. Id est διάκονος, *minister*. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officium declarat, quemadmodum apud Hebræos nomen עבד [*hebed*] late patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quę ad ipsum nihil attinent. Ideo quod in genere dixerat, speciali postea nomine explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quam acutus in explicando Paulo fuerit Origenes. *Seruum*, inquit, *se vocat modestiæ causa.* Imò vero vt audientiam impetret, eam auctoritatē prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt plane hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. *Vel* (inquit) *quia factus est omnia omnibus.* Id verò quorsum ad hunc locum attinet? *Vel* (ait) *quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutē Christi.* Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.21. *Vel* (inquit) *quia iam non carni sed spiritui seruiebat, quamuis nondum plena hæc esset libertas.* Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum auctoritati detrahere: sed sanè, quod ad me attinet, Origenē istum non possum bona conscientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio: sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari.

¶*Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed ne hoc quidem mihi videtur dictum suo loco. ¶*Ex* (*Dei*) *vocatione*, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiam mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nam præterquam quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnē etiam ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam compellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid Vocationis nomine ex Hebræorū idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hîc tamen sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerij Apostolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.20, & Ephes.4.1, & alibi sæpe: sed ostēdi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirū à Deo, & quidē ex singulari beneficētia, quū ille non modò non ambiret hunc honorē, sed etiā, Christū persequēdo, dign⁹ esset qui periret, nedū qui aliis iter ad vitam commonstraret, vt ipse explicat 1.Cor.15.9. Deinde notandū discrimen à Græcis theologis annotatū inter participiū κεκλημένον & κλητὸν nomen, quòd a Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquam transit in nomen. Nam κεκλημένος etiā dicitur qui vt vocetur à Deo, tamen non respondet, id est, cuius vocatio nō est efficax: κλητὸς verò propriè qui Deo vocāti paret, & reipsa est quod dicitur: quæ tamē differentia nō est perpetua, vt apparet ex Matt.22.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruāda, quamobrē etiā noluimus κλητὸν, *Vocatū* hoc loco interpretari, nequis participiū esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autē attinet ad differentiā inter Vocati & Cōgregati annotatā ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud verò synagogæ, eā sanè non puto huic loco accōmodatam, aut etiā satis firma ratione niti, quū Vocādi verbo toties vtātur Prophetæ, & Esa.48.12. Dominus Israelē cōpellans, disertè dicat ישראל מקוראי [*Israel mekoraï*,] id est ad verbum, *Israel mi vocate.* ¶*Apostolus* ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamē non quicunq; ad ministeriū docendi in Ecclesia vocabantur, poterāt dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euāgelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiā magis à diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephe.4.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil. 2.25. Sed cur Apostolum se Paulus disertè vocat? nēpe vt ostendat se nihil ab officio suo alienū facere Romanis erudiendis, neq; etiā Romanis licere hanc doctrinā impune aspernari. ¶*Separatus*, ἀφωρισμένος. i. ad prædicādi Euāgelij munus à Deo cōstitutus. Etsi enim ὅρος propriè terminum declarat & limitem quo res quæpiā ab alia secernitur, vt regiones suis finibus circunscriptæ: tamen pro scopo etiā & præstituto consilij & instituti alicuius fine accipitur, apud idoneos maximè scriptores, quod latino Separādi verbo apertius exprimitur: & hîc obseruandū esse declarat propositio εἰς, quod in genere dictū fuerat speciatim declarās. Quòd autē scribit Origenes in hunc locū de pręuisis à Deo Pauli laboribus, non modò ineptissimū, sed etiam falsissimū est. Assentiri enim malo Hebręorū doctoribus qui Pharisęos dictos volunt פרושים [*peruschim*,] forma pahul Kal, quòd ab aliis vitæ munditie separati videri vellent, quanuis verbū פרש [*parasch*] pro Separare nō nisi in Niphal & Hiphil inueniatur: quàm quod legē populo interpretarentur. Tum enim in Benoni scribendū fuerat פרשים [*poreschim*] vt in Sanctis lexico doctiss. Mercerus exponit: & nō omnes γραμματεῖς, i. legis interpretes, fuisse Pharisęos, ex eo liquet quòd sępe in Euāgelica historia γραμματεῖς à Pharisæis distinguātur, vt hoc quidē sectæ, illud verò publici sacri muneris appellatio fuerit. ¶*Ad* [*prædicandū*] *Euangeliū Dei*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangeliū Dei (id est ad credendū Euangelio) selectus: ideo quasi ἀφωρισμένος addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Pauliū ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicū illud munus cuius mentionem fecerat. Quòd si hæc eius definitio vera est, viderit qui se omniū papā Romanū vocat qua fronte Apostolicam auctoritatem iactet,

2 *Quod antè promiserat*, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio

quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelij quod æternū vocatur in Apocalypsi, cū quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiā detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Euangeliū quàm hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (vt ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·

Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3 De Filio suo, (facto ex semine Dauidis, secūdum carnē:

4 Declarato Filio Dei potenter secundum Spiritum sanctificationis, per resurrectionem à mortuis) *nempe* Iesu Christo Domino nostro.

3 *De Filio suo, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem:*

4 *Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritū sanctificationis, ex resurrectione mortuorū Iesu Christi Domini nostri.*

3 *De Filio suo*, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quod sit illius Euangelij subiectum cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quē Deus mundo promissum exhibuit. Quū autem Filium Dei dicit, vnitatem personæ (natura tamē humana in Filij Dei hypostasi subsistente) declarat aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre, quod ad hypostasin, manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in iis quæ subiicit, vtranq; vnius Christi naturam sigillatim asserit: adeo vt vix vllus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore cōpendio quicquid nobis est de Christi persona credēdum. ¶ *Facto*, τοῦ γενομένου. Vel, *Orto*. Sic enim malim interpretari quàm *Nato* vel *Genito*, (vt post Vallam conuertit Erasmus) quasi scriptū sit γεννηθέντος vel γεγεννημένου. Nam disertè etiā Veteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeā, Irenęus lib. 3. c. 32, aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem lib. 5, & Augu-* stinus libr. 2. De Trinitate cap. 5, & in quæstionibus ex nouo testamento, cap. 44. aliisque multis locis: & multò certè apertior est hæc interpretatio, aduersus eos omnes tum qui humanā Christi naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderūt, quorum hæresin nostra memoria nounnlli renouarunt: tum etiam aduersus Hebionem, & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat. cap. 4. versu 4. non dicat Christum γεννηθέντα, sed γενόμενον: quo verbo vsus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbū esse facta, ipsum autē Verbū carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum cap. 1. vers. 16, & 2, versu 1 & 4, vti verbo γενέσθαι, sed ita vt manifestè sit positum pro τίκτεσθαι, id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi cap. 1. vers. 20, & Luc. cap. 1. vers. 35, de ipso conceptu dicitur, qui Spiritui sancto tribuatur, cuius vnica vi nimirum Christus conceptus est in Maria: ita tamē vt nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, vt qui eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignūtur filij, sed ex virginis substantia in ipsius vtero vi sua condiderit: id est, non patris generantis partes, sed duntaxat causæ propositam materiam formantis, in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse, & veteres illi theologi non minus verè quàm elegāter & acutè Christum diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα, id est sine matre, humanę autē naturæ ratione ἀπάτορα, id est, sine * patre, vocarunt. In plerisque vulgatæ interpretationis codicibus additur pronomē EI, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in omnibus vetustis Latinis: atque adeo prorsus videtur expun- * gendum. Est autem hîc illustre exemplū eius generis dicendi quod ἀντίζευξιν ὀνομάτων Nazianzenus & Theodoretus vocant, quum videlicet personæ distinctè tribuuntur vel singularum naturarum idiomata, vt si dicam Christus est finitus & infinitus, vel ipsarum naturarum in concreto nomina, vt hoc loco, Christus est filius Dauidis & Filius Dei. Vide Gal. 4. 4. ¶ *Ex semine Dauidis*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iā admonuimus appellatione Seminis quod Hebræi vocant זרע [*zerah*,] intelligi sobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco, si τοῦ γενομένου conuerteris *Nato* vel *Genito*: sin autē interpretemur *Facto*, (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariā virginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Gal. 4. 4, dicitur factus ex muliere: aduersus eos qui cæleste corpus Christi esse tradiderunt, quod per Virginem quasi per canalem transierit. quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & disertè repugnat Spiritui sancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ἐκ, de qua perpulchre Bas. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ. ε, vt dicemus alio loco Epistolę ad Galatas. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totam hominis naturam declarat, & quidem quatenus infirma est, (quæ tamē infirmitas duntaxat fuit ad tempus) non autē quatenus corrupta, vt Ioh. 1. 14, & 1. Tim. 3. 16, & Heb. 5. 7, & 1. Pet. 3. 18, & 41, & 1 Ioh. 4. 2, quanuis corporis duntaxat substantiā, non autē animam ex virgine assumpserit. Itaq; ineptè Origenes hoc loco carnem opponit animæ, quum potius diuinæ naturę opponatur. Sed rectè veteres annotant hanc particulam omnino indicare ex alia etiā natura Christum esse æstimandum, ea nimirum quæ paulo post explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adiecisset?

4 *Declarato*, τοῦ ὁρισθέντος, i. ἀποδειχθέντος, vt Act. 2. 22, καὶ ἀποφανθέντος, *demonstrato & manifestato*, vt explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quę ὅρος à Græcis dicitur, solent obscura explicari. & non dissimili ratione modum ὁριστικὸν vocant grammatici, id est, finiendi seu indicādi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circūscribere, seu definire, itē certo scopo destinare, atque adeo quippiam decernere ac constituere. Itaque Vulg. *Prædestinatū conuertit*, pro quo Origenes mauult legere Destinatū. *Quia*, inquit, *prædestinatur qui nondum est, destinatur qui est*. Sed hæc distinctio potest eo refelli quòd Christus apertè dicitur προεγνωσμένος, 1. Pet. 1. 1. 2, officij tamen, non autem essentiæ diuinæ ratione, quia officij respectu non minus dici potest προορισθεὶς quum ὁρισθείς. Quid quòd Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est differendi de prædestinatione, vel destinatione, quum potius propositum sit Paulo ostēdere quibus testimoniis Christus sit approbatus vt verus & naturalis *Dei* Filius. Rectius itaque Tertul. in Praxeam, Declaratū conuertit, quē nos sumus sequuti, quanuis Augustinus Prædestinatum legat & interpretetur, lib. De præd. sanctorū cap. 15. vt & Irenęi interpres, lib. 2, capit. 18, & 32. & Hilar. de Trinit. lib. 7. & alij aliquot. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει, vt 1. Thes. 1. 11, & Colos. 1. 19. Hebraicè בגבורה [*bigburah*] pro quo Vetus interpres ad verbū, *In virtute*. Erasmus autem *Cum potentia*, quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, vt sæpe annotauimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δύναμιν exponit virtutē qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autē verum est istis signis fuisse diuinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumētis cōfirmare Christi diuinitatē, nempe ex Prophetarū oraculis, ex eo quod ex semine Dauid (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritu testificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum προεπηγγείλατο, secundum verò adhibetur non diuinitati, sed humanitati confirmandæ: (vt antè ostendimus) tertium autem nusquam hîc inuenio. Dicendum enim fuisset καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti, sed non fuit tamen perturbanda pulcherrima illa ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde vtriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto vtrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem

tationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Erasmus eousque hanc antithesin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiscentiarum carnis, atque adeo Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Christo quadrat, vt in ipso conceptus momento, sciamus carnem quam Christus assumpsit, ab omni labe puram fuisse, quum virtute Spiritus sancti caro concepta verbo vniretur. ¶*Secundum Spiritum sanctificationis*, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, Separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quod planè est violeta, & nullius codicis authoritate nititur, sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratũ Filium Dei, nec eam declaratiõé explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandã? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cęterùm per Spiritum sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuum, sed planè Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in medium propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primùm omnium, si hanc interpretationem sequamur κατὰ Πνεῦμα non rectè converterimus *Secundum Spiritum*, quum potius dicendum sit, *Per Spiritum*. Ego verò κατὰ Πνεῦμα pro Πνεύματι vel διὰ τοῦ Πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hic manifestè opponantur κατὰ σάρκα & κατὰ Πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ Πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Christi personam certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios, 13. 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat, & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse Πνεῦμα, Iohannis 4. 24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri 3. 18, & 1. ad Timoth. 3. 16. Fuit autem optima ratio cur potissimum Πνεύματος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ᾽ ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quam hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam diuidat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiã parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se, (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carnem sibi vnitam habens, illam sanctificauit, & hypostaticè deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis 6. 63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui tum carnem Christi viuificauit, illam sibi hypostaticè vnitam habens: tum verò etiam nos qui per fidem cum eo coaluimus, viuificat. At enim (dicet aliquis) quid si quis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosij autoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, *Qui factus est*, inquit, *ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius*. Ambrosius autem, *Eum*, inquit, *qui erat Dei Filius secundum Spiritum sanctum, id est secũdum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta carnẽ, Dei Filium ex semine Dauid*. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triumphantis scripto, cui titulum fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. ¶*Per resurrectionem à mortuis*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulgata, ad verbum, *Ex resurrectione mortuorum*. Erasmus, *De eo quod resurrexit è mortuis*. Ego perinde conuerti ac si scriptum esset, δι᾽ ἀναστάσεως, vt planior esset sententia. Nam ἐκ præpositionem hoc loco id declarare ex quo, seu per quod Christi diuinitas mundo patefacta est ac comprobata, consentiunt omnes interpretes: paucis quibusdam exceptis, qui putant ἐξ ἀναστάσεως, idem declarare atque μετὰ τὴν ἀνάστασιν, post resurrectionem, & hoc referunt vel ad participium ἀφωρισμένος, (quam sententiam paulo ante refutaui) vel ad Πνεῦμα ἁγιωσύνης, propterea quòd post Christi resurrectionem illapsus est Spiritus sanctus. quam explicationem cur non admitterem, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ posita est pro διά. Sed quia Paulus non dixit ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, id est, *Ex resurrectione mortuorum*, non autem *resurrectione à mortuis*: ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectione non ipsius Christi, sed eorum quos scribit Matthæus cum Christo surrexisse, & apparuisse multis: cuius opinionis auctor est Origenes, huc etiam suo more detorquens quod dixit Paulus, Christum primogenitum esse ex mortuis, & primitias dormientium. Quod mihi quidem non videtur refutatione indigere. Alij de resurrectione fidelium accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quanuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certum sit fundamentum cui doctrinam Euangelij superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionẽ accipias, quòd sua vi Christus vt Deus suam carnem excitarit: siue passiuè quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitante in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Non est autem cur nos remoretur quod Paulus non dixerit ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, quũ sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicendi genus commodè exponi, vt 1. Cor. 15. 42, & Heb. 6. 2, & Act. 13. 1. Itaque Syrus interpres rectè pro νεκρῶν habet vbique מן בית מיתא [*Men beth mitheh*,] Id est ad verbũ *de inter mortuos*, sicut Gallicè dicimus *d'entre les morts* ¶[*Nempe*] *Iesu Christo*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedetibus. Ideo Vetus interpres conuertit, *Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi*, & Erasmus, *Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus*. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod ante dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, quod & Græca facilè admittũt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicut tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

Δι᾽ οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ·

˙˙ Per quem accepimus ˙˙ gratiam & Apostolatum ˙˙ ad obedientiam fidei, ˙˙ inter omnes Gentes, ˙˙ pro ipsius nomine:

Per quem accepimus gratiam & Apostolatũ ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:

5 *Per quem*, δι᾽ οὗ: id est, à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius auctoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiam per quẽ sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter

Christum & homines antithesis, quàm exposuit Gal. 1.1. ¶*Gratiam & Apostolatum*, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, Gratiã Apostolatus, eo dicẽdi genere quod ἓν διὰ δυοῖν dicitur. * illud videlicet beneficiũ eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Ephes.3.8. Idem quoque prædicãdi Euangelij munus vocat χάρισμα 1.Timoth.4.14, & 2.Timoth.1.6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratiam Apostolatus, vel, Gratiã, id est Apostolatum. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangelium Dei. Alij Gratiam longius extendunt, nimirũ quod à Pharisaismo ad Christianismũ esset reuocatus. Alij (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiam laborum, qua gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alij. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionem interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. ¶*Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, *Vt homines fide obediant* Deo. Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinam Euangelicam intelligere, quo sensu conuertit Vet. interpres, *Ad obediendum fidei*: & Erasm. *Vt obediatur fidei*. Nam sic quoque dicuntur fideliũ animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ Πνεύματος. id est, eo ipso quòd veritati obedierũt per Spiritum, 1.Pet.1.22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. ¶*Inter omnes Gentes*, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctioné. Nam alioqui non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandum, hîc quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quam enallagen sæpissimè annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal. 2.7.8 & 9. ¶*Pro ipsius nomine*, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *nominis eius causa*: nempe vt eius nomen inter Gentes quoque innotescat: sicut explicatur 2. Thess.1.12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponuntur mercenariis, 3.Iohan.7. Ambrosius interpretatur *Pro eius nomine*, id est *vice ipsius*: siue *in ipsius nomine*: quam interpretationem haud scio an Græca admittãt, nisi nomen Christi pro ipso Christo accipias. vt hoc sit quod ait idẽ noster Apostolus 2. Cor. 5.20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione. alioqui dicendum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar. 11.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, *Super ipsius nomine*: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Actor. 9.15. qui locus planè videtur istum explicare.

Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)	6	Inter quas estis etiam vos, ¨vocati à Iesu Christo)	6	*In quibus estis & vos, vocati Iesu Christi)*
Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	Omnibus qui Romę estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: ¨Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, ¨ & Domino Iesu Christo.	7	*Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis: Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8	¨Primùm quidem gratias ago ¨ Deo meo per Iesum Christum, ¨ super omnibus vobis, ¨ quòd fides vestra annuntiatur ¨ in toto mundo.	8	*Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.*

6 *Vocati à Iesu Christo*, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaque si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקרא [*mekorah*,] theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei mera benignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, *Dilectos Dei*, id est Deo charissimos & quasi ipsiꝰ delicias: nẽpe vt intelligeremus hãc beneuolẽtiã inde oriri ꝙ Deus nos prior dilexerit, vt scriptũ est 1.Ioh. 4.10, & 19.

7 *Gratia sit vobis & pax*, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaq; post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἐπιστέλλω. id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τῆς ἐπιγραφῆς, subaudito verbo ἔστω, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, *gratiam & pacem*, prętermisso pronomine ὑμῖν, *vobis*. Cæterùm vocabulum Gratiæ quæ ab Hebreis חן [*chen*] dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulo antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocãt) conciliari posse putet, cõtra quam Paulus scribit in ... capite 4, ver. 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde h... ic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, *pacem*, quam vocant Hebræi שלום [*schalom*,] id est omnium rerum felicem ac prosperum in Deo successum. ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus: licet hic propriè videatur Paulus loqui de pace illa quam habemus cum Deo per Christum, vnde illa inenarrabilis tranquillitas conscientiæ in nobis oritur. * ¶*Et Domino*, καὶ Κυρίου. Quidam conuertunt, *Et Domini*, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: quod etsi vere dicitur per υἱοθεσίαν quod ad nos attinet, tamen huic loco non conuenit. Dicendum enim fuisset, ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν. Est igitur repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἀπὸ præpositio: & sic Paulus precatur illis gratiam, vt simul explicet per quem nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Christum illum vnicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctum prætermittit, quum à Spiritu sancto sit ea ipsa gratia nos illuminans, quæ à Patre ac Filio proficiscitur. *

8 *Primùm quidem*, πρῶτον μὲν. Vel *In primis quidem*: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initium: q. d. Paulus, Vt loquendi initium faciam, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiam inchoãs, *Iam primum omnium*, inquit, *satis constat*, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secũdum aut tertium subiiciatur, vt infrà, cap.3.2, Matt.10.2, Mar.3.16, Act.26.10. ¶*Deo meo*, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidẽ Origenes hanc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia: & ipse Apostolus explicat Gal. 2.20. * ¶*Super*, ὑπὲρ id est *de*. Vulg. *pro*, malè. ¶*Quòd fides vestra annuntiatur*, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commẽdetur, & de vobis

bis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiam accipi hęc posse putat, quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erãt amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum. ¶*In toto mundo*, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. i. passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cælis philosophatur, quò etiam peruenerit rumor de Romanorum fide: & vbi quoq; prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderãt Romani: id inquã planè sapit Origenicã contemplationẽ. Vrbem autem Romani imperij principem, celebrem quoque fuisse plurimis, præsertim vndique tum Græcis tum Iudęis eò varias ob causas concurrentibus, apparet ex salutationibus ad extremam epistolam adiunctis, & ex prophanis scriptoribus qui odiose ieiunia sabbathorum commemorant & Græcam illam vrbem appellant. Sed quorsum hoc ad stabiliendum crassum illud commẽtum, Romam esse caput omnium Ecclesiarum, & vnum & idem esse Catholicam & Romanam Ecclesiam, etiamsi in vetere illa Apostolica fide perstitisset? Vide 1. Thess. 1.8. *

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι·	9	Testis enim ¨mihi est Deus, ¨cui seruio ¨spiritu meo ¨in Euangelio Filij ipsius, me indesinenter ¨mentionem facere vestri:	9	*Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio:*
Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.	10	Semper in precibus meis rogans ¨vt, si quo modo tandem aliquando ¨prosperum iter mihi detur in voluntate Dei, veniam ad vos.	10	*Semper in orationibus meis obsecrãs si quo modo tandem aliquando prosperũ iter habeã in voluntate Dei veniendi ad vos.*
Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.	11	Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.	11	*Desidero enim videre vos, vt aliquid imptiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos.*
Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.	12	Hoc est, ¨ad communem exhortationem percipiẽdam apud vos, ¨per mutuã fidem, vestram simul & meam.	12	*Id est, simul consolari in vobis, per eã quæ inuicem est fidem vestram atque meam.*
Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί,	13	¨Nolim autem vos ignorare,	13	*Nolo autem vos i-*

* 9 *Mihi*, μου, vel *Meus.* Ita enim manet sensus, quanuis non ita sit frequens hoc dicendi genus, siue μοῦ siue μοι legamus, vt legit Vulg. & Syrus interpres, & ego in vno codice inueni. ¶*Cui seruio*, ᾧ λατρεύω: id est, ᾧ λειτουργῶ. Eras. *Quem colo*: rancidam illam duliæ & latriæ differentiam nobis obtrudens, quum & apud idoneos scriptores δοῦλος, & λάτρεις synonyma sint, vnde λάτρειος μισθὸς apud Pindarũ * in Olympiis Od. 10. & Athæn. lib. 6. λάτρεις, inquit, δοῦλοι ἐπιμίσθιοι. adeò quidem vt minus quiddam & Christi maiestate indignius significare propriè videatur, sicut gallicè magnum est discrimen inter eos quos vocãt *Seruiteurs ou valets*, & eos qui apud alias gentes dicuntur *Esclaues & serfs*, vbi supersunt aliqua veteris seruitutis personarum vestigia. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act. 20. 19, infra, 7. 6, & 12. 11, & 14. 18, Ephe. 6. 7, Phil. 2. 22, Col. 3. 24, & alibi sæpe. Vide Matt. 4. 10. ¶*Spiritu meo*, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædã sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidẽ faciat se verum dicere, aduocato in testem Deo: cuius maiestatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quàm ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quod autem Origenes in hunc locum de carne & spiritu Legis differit, huc etiam detorquẽs dictum illud Pauli, *Litera occidit, Spiritus est qui viuificat*, id totum reiiciemus in huius Epistolæ cap. 8. vers. 3. vbi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi, planum faciemus. ¶*In Euangelio Filij ipsius*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est promulgãdo Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est reconciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsum Euangelicæ prædicationis subiectum. Euangelium itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerũque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, vt infra, 15. 19, & 1. Cor. 9. 14, Phil. 4. 15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui existimarunt Paulum 2. Cor. 8. 18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio per omnes Ecclesias, agere de libris à Luca perscriptis. ¶*Mentionem facere, &c.* μνείαν ποιοῦμαι. Sic rectè Erasmus, quanuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, *Memoriam facio.*

10 *Vt, si quo modo*, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum auctoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δεόμενος, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hîc locus explicari, *Rogans si quo modo tandem, &c. vt veniam ad vos*, ita vt ὥστε subaudiatur antè ἐλθεῖν, vt infrà, versu 28: & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, *veniendi ad vos.* Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nam alij post ποιοῦμαι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δεόμενος: alij connectunt omnia vsque ad προσευχῶν μου: quàm distinctionem si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiam non additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in cõtextum ex margine, vbi annotatum erat pro expositione aduerbij ἀδιαλείπτως. ¶*Prosperum iter mihi detur*, εὐοδωθήσομαι. Vulg. *Prosperum iter habeam*, id est, εὐοδῶ. Sed nõ temerè vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperũ hoc iter à Deo concedi: quanuis hoc postea exprimatur. Itaque nè Erasmus quidem satis rectè interpretatur, *Prosperũ iter contingat.* Vide 1. Cor. 16. 2.

12 *Ad communem exhortationem percipiendam apud vos*, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, *Simul consolari in vobis.* Erasmus, *Vt communem consolationem capiam in vobis.* Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationẽ potius quàm consolationem conuertunt, quia de mutuò confirmãdis animis hîc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν, accipio pro apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15. 14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebãt accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum erudiri magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. ¶*Per mutuam fidem*, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuã videtur appellare quã & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint: ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidem autem vocat beneficij Christi notitiam.

13 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. In cod. Claromontano maiusculis literis descripto, venerãdæ planè vetustatis & illi nostro planè simili cuius sæpe mentionem in superioribus libris feci, scribitur Græcè οὐκ οἴομαι δέ, latine verò, *Non autem arbitror.* ¶*Sed prohibitus fui*, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autem se

dicit vel à Satana, vt 1. Thessal. 2. 18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momentis moderatur, vt Act. 19. 6. & 7: vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelij occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infra, cap. 15. 20, & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant, sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur. Neque est cur statim exclament nonnulli Paulum scatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamen certissimum est nullum vnquam scriptorum magis facundum extitisse. Sic igitur ille Iliados 6, ὡς ἔφατ'. Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες σμερδαλέον κονάβησαν ἀυσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) μῦθον ἐπαινήσαντες. Ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceam Hebræos solere etiam inter elegantias numerare istas traiectiones, aut etiam nonnullas asperiores, vt Psal. 40. 11, & 139. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ita in hac distribuenda constructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suũ locũ, & putat etiam esse ellipsin relatiui ὡς in versiculo 15, quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, *Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus, quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus.* Deinde quasi huius constructionis immemor, decimumquartum versiculũ ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθὼς. hoc modo videlicet, *Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc: sicut in cæteris Gentibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum, ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis, qui Romæ estis, euangelizare.* Ego verò sic potius construo, *Nolo autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tũ sapiẽtibus tum insipientibus debitor sum. Itaq; omnis mea facultas prõpta est ad euãgelizandũ vobis quoque qui Romæ estis.*

ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.		fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (" sed prohibitus fui vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoq;, sicut & inter reliquas Gentes.		gnorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, (& prohibitus sũ vsque adhuc) vt aliquẽ fructum habeam & in vobis, sicut & in cæteris Gentibus.
Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί.	14	Et Græcis & barbaris, " tum sapientibus tum insipiẽtibus debitor sum."	14	Græcis ac barbaris, sapiẽtibus & insipientibus debitor sum.
Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.	15	" Itaque quicquid in me situm est, promptũ est ad vobis quoq; qui Romæ estis euangelizandũ.	15	Itaque quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.
Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	16	Non enim me pudet Euangelij " Christi. " potentia siquidem est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo primũ, " tum etiam Græco.	16	Non enim erubesco Euangelium. virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.
Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκα-	17	" Iustitia enim Dei per illud	17	Iustitia enim Dei in

14 *Tum sapientibus, tum insipientibus*, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referũt ad singulares personas: illud autem, *Græcis, ac barbaris*, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certũ est, Romanorum appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunque gentis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorum catalogo quos saluere iubet in extrema epistola. Syrus interpres pũcto adscripto post ἀνοήτοις, legit παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης εἰμὶ τοῦ κηρύττειν, *omni enim homini debitor sum vt prædicem.*

15 *Itaque*, οὕτω. Vel, *Ita*, pro *itaque*, quomodo apud ipsũ Ciceronem vsurpatur hæc particula in conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo de natura deorum, *Virtus*, inquit, *actuosa est: & deus vester nihil agens, expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem est.* Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. *Debitor sum*, inquit Apostolus, *& Græcis & barbaris*. Id est, *teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annuntiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi.* Subiicitur deinde anthypophora, *Neque enim me pudet Euangelij.* ¶ *Quicquid in me situm est, promptum est*, τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Subaudi ἐστὶν, *est*. Vulg. *Quod in me promptum est*, obscurè quidẽ, sed fideliter tamen * ad verbum expressa sententia. Nam τὸ κατ' ἐμὲ quidẽ à posteriore parte cum verbo ἐστὶ subaudito construitur, πρόθυμον verò à parte posteriore: neque hoc loco significat τὸ ἐμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοί, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγώ, vt in illo Platonis, lib. De leg. secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔοικεν ἕτοιμα ἂν εἴη· τὰ δ' ἐμὰ, βούλεσθαι μὲν ἕτοιμα, δύνασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. id est, (doctissimo Budæo interpr.) *Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis.* Idem Plato in Theage, τὸ γ' ἐμὸν ἕτοιμον. id est, ἐγὼ μὲν ἕτοιμος. * Sic igitur hunc etiã locum eleganter conuertas, *Itaque prõptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis euangelizare.* & ita etiã vertit Syrus interpres. Hæc autem phrasis non animaduersa fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alij putarũt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quæ ellipsis planè est violenta in diuersa periodo. alij ὀφειλέτης εἰμὶ sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, *Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei prompta facultate euangelizare.* Quam interpretationem si sequaris, non satis cohærebit quod postea subiicitur, *Non enim me pudet.* Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerunt, vt qui, quoniam verbum finitum deerat, verterint πρόθυμον *Paratus*, vel *promptus sum*: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatã editionem corrumperent, quum excuderẽt, *Itaque (quod in me) promptum est & vobis*: pro eo quod excudendum fuit sine parẽthesi, *Itaque quod in me promptum est*, &c. id est, *quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizãdum etiam vobis.* Sic enim explenda fuerit sed minus elegãter Græca oratio οὕτω τὸ ἐν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ἐστι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. De verbo * autem Euangelizandi vide Heb. 4. 2.

16 *Christi*, τοῦ Χριστοῦ. Non est τοῦ Χριστοῦ in illo vetustiss. neq; apud Syrũ interpretẽ, neq; in vulg. latina interpretatione: quod tamen videtur velut ex aduerso respõdere iis quæ expressit epistolæ initio. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potẽs & efficax ad seruandum: quamobrẽ etiam vocatur brachiũ Dei Esa. 53. 1. Sic ergo definitur Euangeliũ ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolę status, & alludit omnino Paulus ad sceptrũ illud cuius fit mentio Psal. 110. 2. ¶ *Tum etiã Græco*, καὶ Ἕλληνι. Semel hoc dictũ sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 *Iustitia enim Dei*, δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est,

eſt, ideóque iuſtitiæ amans & iniuſtitiæ hoſtis, neceſſe eſt vt quæ doctrina nos docet qua ratione iuſtitiam adipiſcamur, illa quoq; aditum ad ſalutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ ſunt perpetuo vinculo neceſſariò coniuncta. Sic igitur diſponendus eſt ſtatus huius epiſtolæ, Nos à Deo per vnum Chriſtum ſeruari ſi Euangelio crediderimus. Cui propoſitioni ſubtexitur illa, Nos ſola in Chriſtum fide iuſtificari. Hæc autem diligenter conſiderata, manifeſtè indicant quid vocabulo Iuſtitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & ſumma integritas, qua quiſquis donatus eſt, ſiſtitur corā Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paul⁹ Col.1.22. id eſt ſanctus, inculpatus, & qui nullius criminis poſſit poſtulari. Ea igitur à Paulo dicitur iuſtitia Dei, nō modò quia gratuitum eſt Dei donū, idque per imputationē, aut quia hanc largiēdo Deus ſe verè iuſtū (id eſt fidelē ac veracē) præſtat, ſed etiam vt opponatur iuſtitiæ hominū, ſiue ex operibus, qua teſtatur Dauid nullum hominē iuſtificari: quū ne pater quidē ipſe credentium Abraham de ea iure poſſit coram Deo gloriari, vt inquit Apoſtolus infrà 4.1.

λύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	"retegitur ex fide in fidem:‖ ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus rutem "ex fide "viuet.	*eo reuelatur ex fide in fidē: ſicut ſcriptum eſt, Iuſtus autem ex fide viuet*	Hab.2.4.

¶*Retegitur*, ἀποκαλύπτεται. Vulg. *Reuelatur.* Hoc ita intelligo quaſi Paulus non eo duntaxat nomine commendet Euangelium quòd in eo retegatur & ſpectādum proponatur quod partim gentes antea ignorabant, fide nimirum quærendam eſſe in Chriſto eam iuſtitiam cuius vi à Deo ſalutē adipiſcamur: partim patres procul & vmbris tectum intuebantur: ſed quòd hanc iuſtificandi rationē ita proponat vt nunc etiam reipſa exhibeat: vt hoc modo conſtet, Euangelium verè eſſe potētiam Dei in ſalutem, id eſt, validum & efficax Dei inſtrumentum quo vtatur ſeruandis per fidem hominibus. Itaque pro conſuetudine Hebræorum (de qua copioſius diximus Marc. 8.11, Luc.3.7) ex antecedente intelligēdum eſt conſequēs. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad S. ſancti dona quæ ſunt veluti indices iuſtitiæ Dei nobis imputatæ, & doctrinam Euangelicam confirmant, mihi videtur parum appoſitum: & omnino alludit Apoſtolus ad prophetæ verba, Eſ.56.1. ¶*Ex fide in fidem*, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, Id eſt, fide quæ quotidie incrementum accipiat: ſicut Pſal. 84.7, occurrit ſimile dicendi genus. Nam ſicut vnus eſt Deus, ita etiam vna eſt fides, ſed quæ ſuis gradibus in nobis perficienda ſit. Rectè itaque Clemens, στρωματέων λόγῳ έ, Ὁ ἀπόστολος φαίνεται διττὴν καταγγέλλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. *Apoſtolus*, inquit, *videtur duplicem fidem annūtiare, ſed potius tamen vnicam tantùm annuntiat, quæ per incrementa ad perfectionem contendat.* Alij argutius interpretantur, quorum opiniones non eſt noſtri inſtituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apoſtolū, neceſſe eſt ſemel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iuſtificamur: propterea quòd apud Theologos paulo aliter accipitur hoc vocabulum quàm apud alios auctores: & multa Eraſmus in hunc locum videtur nōn ita accommodatè diſſeruiſſe. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit vt homines, ſicut polliciti ſunt Deo, ita etiam ex ipſius voluntatis præſcripto viuant: ſicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cōſtantia & veritas. Sed de hac fide Paulum non agere, vel illud oſtendit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophiſtæ cum qualitate ſua inhærente vel infuſa, quoties de iuſtitia Dei quæritur. Alij fidem definiunt aſſenſionem qua credimus verum eſſe quicquid vtrunque Teſtamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Eccleſia: neque interim definiūt quæ ſint Eccleſiæ illius legitimæ notæ, ſed ſub ſpecioſo hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent ſatis eſſe ſi in genere credant homines quod credit Eccleſia, nec de ſingulis intelligēdis laborent. At Chriſtiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoſcunt quàm verbum Dei ſcriptum: neque vllam aliam Eccleſiam quàm quæ vnius ſpōſi vocem audit: neque fidem illam implicitā aliud eſſe putant quàm diabolicam ἀναίσθησιν: quia nemo rei incognitæ, niſi fortaſſis per ſomnium, aſſentitur. Ac ne illam quidem fidem qua quiſpiam aſſentitur ſacris literis vt veris, nec tamen ſibi propriè promiſſiones Euangelicas applicat, pro illa fide habent qua iuſtificati pacem habemus, quum diaboli illam etiam fidem habeant, & contremiſcant. Fidem igitur de qua hîc quæritur, eſſe definimus firmam illam & conſtantem animi perſuaſionem, qua certus eſt apud ſe vnuſquiſque fidelium, non modò verum ac firmum eſſe in genere verbum Dei, ac præſertim promiſſiones Dei de gratuita per Chriſtum reconciliatione: ſed etiam iſtas (vt eſt à Spiritu ſancto edoctus) credit ad ſe propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuerſalem illam promiſſionem vitæ æternæ per ſanguinem Chriſti omnibus credentibus acquiſitæ, ſinguli amplectuntur, ac ſibiipſis applicant: vtpote quæ Euāgelico miniſterio non tantum indefinitè & generaliter, ſed ſingularib⁹ perſonis, præſertim in ſacramentis offeratur, vt dici verè & propriè non poſſint credere qui ſibi peculiariter oblatū verbū ſalutis non amplectuntur. Hanc igitur vnam fidem eſſe dicimus quæ nos & Chriſti & omnium ipſius donorū, id eſt omnis perfectionis ac integritatis, ſummæque illius iuſtitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in ſolidum per eum gratis iuſtificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Chriſti cohæredes. Deinde nos quoque per eiuſdem Chriſti fide apprehenſi Spiritum & peccato mortificari, & iuſtitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei ſunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, ſpem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iuſtitiæ illius Dei non cauſas, ſed effecta: quæ qui non habeat, falſo ac fruſtra ſe cauſam illarum virtutū (id eſt fidem) habere iactet. Hæc in ſumma eſt Apoſtolicæ doctrinæ ſumma, propter quam nos hodie immeritò à Diabolo & Antichriſto vexari, quū & certo fundamento, id eſt verbo Dei ſcripto, non autē hominum opinione aut conſuetudine nitatur, & Deo totam ſalutis noſtræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum ſuis ſanctis Angelis ac beatis ſanctorum ſpiritibus in cælis teſtem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. ¶*Ex fide*, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו [*beemunatho*] id eſt in fide ſua, ſiue fide ſua fretus, vtpote quę Verbum vitę quod firmiſſimum eſt, amplectatur. Nam alioqui fides non eſt illud in quo ſit vita poſita quum Chriſtus ſolus ſit noſtra illa vita. Sed tribuitur fidei vt inſtrumēto ſalutem in Chriſto apprehendenti, illud quod eſt propriè vnius Chriſti quem ipſa apprehendit, quo dicendi genere, fides dicitur eſſe ex auditu verbi predicati, quæ tamen eſt opus Spiritus ſancti: & Verbum ipſum vocatur ſemen vitę: & Timothæus ſeruator ſuorum auditorum: & Cœnæ Domini ac baptiſmi ſymbolis tribuitur quod ſolus Spiritus ſanctus in ſanctis operatur. Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerūt באמונתי [*beemunathi*] id eſt ex fide mea. Symmachus tamen rectè conuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apoſtolus pronomen non expreſſit, partim quia propoſitū eſt illi in genere oſtendere fidem iter eſſe ad vitam, partim quia hæc pronomina per ſe ſatis in Græco idiomate intelligūtur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt ferè prætermitti ſoleant. ¶*Viuet*, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetuſti quoque codices Latini, quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal.3.11, corruptè legatur VIVIT. Eſt enim vis futuri temporis obſeruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & conſtantem promitti iuſtificatis ex fide. Eſt autem magnopere obſeruandum Apoſtolum diuiniſſimo prorſus artificio verbis iſtis huius prophetæ totā ſequuturę diſputationis ſummam pręcedēte verſiculo expreſſam rurſus ſimul & declaraſſe & probaſſe, in quib⁹ tria iſta inimitabili breuitate declarātur, Quæ ſit vera apud Deū iuſtitia, fidei videlicet non Legis: Quomodo illa nobis cōferatur, fide nimirum: Quis deniq; fructus illius, nempe vita æterna, vt indiuiduo nexu cohæreant fides, iuſtitia, & vita. Iuſtitiam autem hanc poſtea oſtendit Apoſtolus in Chriſto ſolo quærendam, non in hominibus ipſis naſci: vſque ad cap.3. verſ.21. Deinde qualis illa ſit in Chriſto, & quomodo nobis in ipſo propoſita: tota denique illius per cauſas explicatio docetur à cap.3. verſ. 21, ad verſ.29. Inde verò vſque ad quintū caput oſtendit hāc Chriſti iuſtitiā ſola fide per imputationem gratuitam

non debitam credentibus donari: & hoc beneficiū, sublato gentium discrimine, ad quosuis credentes pertinere, vt plenissima sit probatio omniū partium propositionis vers. 16. comprehensæ.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.	18	Palam enim est ira Dei è cælo aduersus omnem impietatem & iniustitiam hominū, vt qui veritatem iniustè detineant:	18 *Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatē & iniustitiam hominum eorum qui veritatem in iniustitia detinent:*
Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	19	Quoniam id quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit.	19 *Quia quod notum est Dei, manifestū est in illis: Deus enim illis manifestauit.*
Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶ-	20	Ipsius enim inuisibilia, iam inde à cōdito mundo ex rebus factis intellecta peruidentur,	20 *Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt intellecta*

18 *Palam est*, ἀποκαλύπτεται. Alludere mihi videtur ad Prophetæ verba, Psal. 50. 6. Vulgata, *Reuelatur*. Eras. *Patefit*: quasi videlicet hoc quoque retegatur per Euāgelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelij. sed hoc tamen est κατά τι, nimirum quia irritatus Satan furit cum suis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quam ad Euangelij ministerium pertineat. Sed quorsum hoc? assumeret enim Paulus hoc ipsum quod est in quæstione positum, nempe sitne Euangelium potentia Dei in salutem: id est, an per Euangelium Deus exerat virtutem suam seruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit fidem (cuius mutua est relatio cum Euangelij prædicatione) adferre nobis eam iustitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad salutem ostendere. Nunc superest vt hoc probet, nos videlicet nullo alio instrumento quàm fide, hanc iustitiam consequi. Probatur autē hoc ex hac diuisione ἀμέσῳ, Aut per fidem, aliena iustitia nobis imputata, iusti sumus coram Deo, aut nostra iustitia, id est Legis diuinæ obseruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram suam effudisse. Non sunt igitur iusti homines in sese. Deus enim iustis non indignatur, sed iniustis. Cedo verò vnde ira ista Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne scelus feruntur: quod liquidò apparebit siquis ad præscriptum legis, tum naturalis tum Mosaicæ, vitam ipsorum exigat. Hoc est filum Paulinæ disputationis vsque ad caput tertium, v. 20, vbi syllogismus hic disiunctiuus concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum sit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, Id est, pro Manifeste apparet. nimirum ex summa humani generis ἀταξίᾳ. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempestiuè profectò philosophantur, quum simpliciter significet Paulus, manifestius esse quàm vt quisquam inficiari possit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipsa duce quærimus) in omnes ac singulos homines indignari. Considerat enim Paulus omnes homines quales sunt in sese, nimirum impij in Deum, & in alios homines iniusti. Videtur autem alludere ad Psalmum 97.

¶ *Aduersus omnem*, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id est aduersus omnes impietatis ac iniustitię species quę in hominibus extant, sicut infra, versu 29, dicuntur homines pleni omni iniustitia: nisi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduersus omnium hominū impietatem & iniustitiam. Aliis Hebraismum esse placet, de quo diximus Matth. 24. 15. pro *Aduersus omnes homines impios & iniustos*. Sed in primis notādum est hæc ita accipienda non esse quasi aliqui sint homines qui extra Christum non sint impij nec iniusti, quos Apostolus hîc non arguat: sed ita potius vt sciamus omnes atq; adeo singulos homines ab Apostolo vtriusque sceleris coargui. Id enim ita esse intelligendum, apparet ex eo quòd instituta est disputatio non modò aduersus omnes in genere, sed sigillatim aduersus singulos homines, vt in vno Christo salutem quærant. Quod etiam docet ipsa Apostoli cōclusio, quæ vniuersaliter exprimitur infra, cap. 3. 20. Apostolus itaque de misera hominum in sese conditione dicturus, vt iustitiam ex fide stabiliat, omnia illorum scelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniustitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipse decalogum (id est legis naturæ instaurationem) in duas partes distinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruersum, iniustitia ad charitatem violatā pertinet: siue, vt scitè scribit Fulgentius, blasphemat impietas Deum, lædit iniquitas proximum. Deinde sigillatim vtrumque caput explicatur. Hęc enim videtur mihi vberior, & ad Apostoli scopum accommodatior expositio, quàm si hęc duo pro vno & eodem accipiamus: & sic quoque Apostolus Tit. 2. 12, cōiungit ἀσέβειαν & κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Cic. libr. de Natura Deorū tertio, *Ita ad impietatem in Deos in homines adiunxit iniuriam*. Est enim omnino Latinis iniuria quod Grçcis ἀδικία. *

¶ *Vt qui detineant*, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Erasmus, *Qui detinent*. Sed res ipsa postulat vt articulus non accipiatur διακριτικῶς sed αἰτιολογικῶς: quem vsum alibi sępe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit esse iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniustos: quia videlicet veritatem Dei iniuste detinēt, ac planè sunt rei sacrilegij, quum eum quem Deum esse norunt, non tamen ita vt par est colant. Hoc non vidisse Origenem ac Sophistas, minimè miror, quum Pauli scopum ac totam seriem disputationis non multò melius intellexerint quàm si Paulum nunquam inspexissent.

¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν. In multis Latinis codicibus additur Dei nomen, quæ lectio mihi maximè placet. Veritatem enim rectè vocat Paulus quicquid lucis ad Dei notitiam in homine relictū est: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim est vnius Christi opus, qui solus vera lux est, via, ac veritas) sed vt suo ipsorū iudicio sceleris cōuincantur tum in Deum tum in homines: semē videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & discrimen aliquod iusti & iniusti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac singulos coarguit. ¶ *Iniustè*, ἐν ἀδικίᾳ. Heb. בחמס [*bechames*,] pro quo ad verbum Vulgata & Erasmus, *In iniustitia*. Est autem iniustitia suum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentē & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & hûc quodammodo gestiat ipsa veritas erumpere, iniustè faciunt homines quod nec verum numen rite colant, nec cessent alij alios, atque adeo seipsos lædere: & veritatē quasi intus luctantem opprimant, quominus vim suam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore significatione quam in superiore membro, ita videlicet vt omnia illa semel complectatur. Nisi totam sententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè disserit vsque ad versum 26.

19 *In ipsis*, ἐν αὐτοῖς. Hæc est igitur veritas quæ iniustè detinetur. Sic autem malui cōuertere quàm, *Inter eos*, vel *Apud eos*, sicut nonnulli fecerunt. Puto enim seruandam propriam significationē præpositionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipsorum animis, & quasi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita est in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties sese adhibēt in consilium, toties à seipsis redarguantur.

20 *Iam inde à cōdito mundo*, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. siue, vt alibi sæpe, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *à iactis mundi fundamētis*, vt habet etiam Syrus interpres. Barbarè igitur Vulg. *à creatura mundi*: & Erasmus etiam deterius, *ex creatione mundi*. Nec enim nomine κτίσεως de quo diximus Mar. 13. 6. vel res ipsę creatæ intelliguntur, quæ mox ποιήματα dicuntur: vel, ipsa mundi constructio significatur: sed tempus ipsum creationis & originis mundi hoc in loco declaratur. dicente Apostolo, ex quo conditus est mundus, præbuisse Deum sese veluti intuendū hominibus res conditas animo contemplantibus, vt dicit Propheta Ps. 19. 1. & 145. 4, & 5. & 6, & alibi sæpe, quod & poetæ & philosophi passim agnoscunt

ſcunt,& idem noſter Paulus inculcat Lyſtrẽſibus, Act. 14. Itaque non ἐκ ſed ἀπὸ ſcripſit Apoſtolus, quod vt planius eſſet, neque hîc quiſpiã falli amplius poſſet, conuerti ἀπὸ, *Iam inde à*, &, *cõdito mundo*, potius quam, *creatione mũdi*. Hãc genuinã huius loci expoſitionẽ doctiſſimis viris & meis in opere Domini collegis D. Gaſpari Oleuiano, & D. Ioanni Piſcatori, cui itidẽ longe maximã eorũ partẽ quæ in hac quarta mearũ annotationũ editione emẽdaui, ingenue acceptã fero. ¶ *Ex rebus factis* ποιήμασι. i. ἐκ τῶν αὐτοῦ ποιημάτων. * Vulg. *per ea quæ facta ſunt*. Eraſ. *per opera*. Neuter ſatis commode: quũ *Factorum* & *operũ* vocabulũ latius pateat. Paulus enim hoc loco ποιήματα vocat cœlũ & terrã, & cætera illis comprehenſa & hominum oculis expoſita. ¶ *Intellecta*, νοούμενα. Paulus pulcherrima ſerie oſtendit quibus gradibus Homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam vſque Dei potentiam ac diuinitatẽ conſcendat. Primùm igitur (inquit) Homo res conditas contẽplans, huc perducitur vt aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius virtute adminiſtrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum eſſe oportet: & incredibilis iſta vis quæ tantæ regendæ moli ſufficiat, excellẽtior ſit neceſſe eſt quauis alia etiam præſtantiſſima virtute. Id ipſum autem eſt quod Deũ vocamus: qui rurſus niſi vnus ſit, certè neq; is ſit qui omnia condiderit, neq; qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; ętern* neq; omnipotẽs, neque αὐτάρκης, denique Deus nõ fuerit.

¶ *Peruidentur* καθορᾶται. Id eſt, velut oculis ipſis, licet alioquin inuiſibiles, ſeſe intuendas præbent. * Itaque ſeruanda fuit antitheſis inter hoc verbũ & ἀόρατα, quæ *perſpiciendi* voce non ita exprimitur. Columella libr. 2. capit. 1. *videt ſine dubio quid eueniat: ſed cur id accidat non peruidet*.

ται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.

21 Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ ηὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

22 Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν.

¨æterna *videlicet* eius tum potẽtia tum diuinitas: ¨ad hoc vt ſint inexcuſabiles.

21 Propterea quòd quũ Deum cognouerint, ¨*tamen* vt Deum non glorificauerũt, neque gratias ei egerunt: ſed vani facti ſunt ¨in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.

22 ¨Quum ſe dictitẽt ſapientes, ſtulti facti ſunt.

conſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt ſint inexcuſabiles.

21 *Quia quũ cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: ſed euanuerũt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiẽs cor eorum.*

22 *Dicentes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt:*

¶ *Aeterna* [*videlicet*] *eius tum potentia tum diuinitas*, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulgata. *Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*. Eraſm. *Ipſáque æterna eius potentia ac diuinitas*. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiuè, ſed per expexegeſin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod ſit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis cõtemplandum in rebus conditis, tanquam in ſpeculo quodam exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. Eſt igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autẽ hîc ſubiicere, quaſi pro huius loci commentario, quæ ſcripſit Galenus, homo alioquin ſuſpectę in religione fidei, libr. De vſu partiũ tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τῷ δημιουργῷ πάντας ἡμᾶς ὕμνον ἀληθινὸν, συντίθημι, καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τὴν ὄντως εὐσέβειαν, οὐχὶ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ παμπόλλας καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασσίας· ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην οἷος μέν ἐστι τὴν σοφίαν, οἷος δὲ τὴν δύναμιν, ὁποῖος δὲ τὴν χρηστότητα. τὸ μὲν γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ δεῖγμα τίθεμαι. καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείσθω· τὸ δ' ὡς ἂν μάλιστα κοσμηθείη πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀηττήτου. Id eſt, *Sacrum hunc ſermonem vt verum hymnum conditori noſtro compono, & hunc verum eſſe ipſius cultum ſtatuo, non ſi taurorum hecatombas multas ei ſacrificauerim, aut vnguenta multa vel caſſias adoleuerim: ſed ſi tum ipſe cognouerim, tum etiam aliis expoſuerim quanta ſit eius ſapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quod enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horũ bonorum inuidet, ſtatuo eſſe perfectæ bonitatis demõſtrationem. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationem autem inueniſſe qua vniuerſa quàm optimè exornarentur, ſummæ ſapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confeciſſe, eius demum vis eſt ac poteſtatis quæ nullo modo ſuperari poſſit.* ¶ *Ad hoc vt ſint*, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tãtùm ſignificat Apoſtolus quid illam contemplationem cõſequatur, ſed multo magis cur Deus velit hãc lucẽ in tenebris lucere, nempe vt homines nihil poſſint prætexere. Itaq; nec Veteri interpreti aſſentior qui cõuertit *Ita vt ſint*, ὥστε εἶναι, nec Chryſoſtomo, qui ſolam conſequutionem putat ita ſignificari. Et certè particula ITA in vetuſtis Latinis codicibus non additur.

21 [*Tamen*] *vt Deum non glorificarunt*, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν. Hæc eſt ſumma iniuſtitia. Addidi verò particulam TAMEN, quæ optime conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorũ idiotiſmo deſideratur, vt diximus Mat. 2. 7, & Iohan. 10. 30. Deinde aduerbiũ negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum, (vt alibi eſt a nobis aliquoties obſeruatum, veluti Iohan. 6. 32 & 38) ſuo loco repoſuimus, quod alioquin videretur membrum vnum deeſſe explẽdæ ſententiæ. Nam quũ audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarunt? Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi partim in ceremoniis ipſis hærentes & opere operato, quod vocant, partim ſuis traditionibus ritus a Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

¶ *In ratiocinationibus ſuis*, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) *Per cogitationes ſuas*. niſi quod Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtẽderẽt. Qua de re ſi quis legerit Ciceronis De natura deorũ dialogos, & cum hoc Pauli loco cõtulerit, comperiet quam meritò omnes a Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν, *Vani facti ſunt*, potius quam *Fruſtrati ſunt*, cum Eraſmo: aut, *Euanuerunt*, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant: ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi plane vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulacra quæ idcirco dicuntur nihil eſſe, 1 Cor. 8. 4, & ab Hebræis vocantur הבלים [*hebalim*.] Accipio autem verbum ματαιώθησαν, quaſi in Hebræa cõiugatione Hithpael, vt ſi dicas à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam cõpulſos. quo modo etiam interpretor ſequentia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idololatriã, ad quam intelligendam & damnandã ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

22 *Quum ſe dictitent*, φάσκοντες. Apud Hebræos אמר [*amar*,] quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid conſtituere, vt Pſalm. 14. 1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertunt, *Qui profitebãtur ſe eſſe ſapientes* perinde ac ſi ſcriptũ eſſet οἱ φάσκοντες, * & ſpecialiter hoc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Tuſcorum Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipue qui

fœdis superstitionibus sese totúmque vulgus imbuerunt, vt ex ipsorũ libris & historiis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, *Quis*, inquit, *tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit, vt non videret species istas hominum collatas in Deos. aut cõsilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad Deorum cultum à vitæ prauitate cõuerterent: aut superstitione, vt essent simulachra, quæ venerantes, Deos ipsos se adire crederent?* Sed vt cunque sit, certum est omnes homines in genere hîc reprehendi, vt qui sibi sapientissimi videantur in eo ipso in quo se prorsus stultos & insanos produnt, nempe in Dei cultu, quoties hic vel tantillum ex suo cerebro ausi sunt comminisci, vt perpetua omnium seculorum historia ostẽdit. Alludit autem Apostolus ad locum Ierem. 10. 14.

---

23 Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.

24 Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·

25 Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

23 Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginẽ corruptibilis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.

24 Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatib⁹ cordium ipsorum ad impuritatem, vt fœdarent corpora sua inter se:

25 Vt qui Dei veritatem transmutarint in falsitatem, & coluerint ac seruierint reb⁹ creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.

23 *Et mutauerũt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedũ, & serpentium.*

24 *Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, vt cõtumeliis afficiant corpora sua in semetipsis:*

25 *Qui cõmutauerunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & seruierũt creaturæ potius quàm Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.*

---

23 *Mutarunt enim*, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, *Et mutauerunt.* Erasm. *Mutaueruntque.* Mihi verò videtur καὶ pro δὲ vsurpata. ¶*Incorruptibilis*, ἀφθάρτου. Erasmus, *Immortalis*, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid significare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in sacris præsertim literis φθορὰ non modo ad οὐσίαν, sed etiam ad ποιότητα pertinet quemadmodum corrumpi dicitur animus vitiis & perire etiam aliquis, qui tamen esse non desinit, sed est vitiosus aut miserrimus: de quo plura dicemus 1. Cor. 15. 53, & ad Ephesios 4. 22. ¶*In efformatam imaginem*, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, *In similitudinem imaginis*: quod est perobscurum. Est autem Hebraismus qualem annotauimus Matth. 24. 15. Nam assimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis effecta, vt rectè conuertit Erasmus, recedẽs tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, est pro glorioso Deo aliud amplecti. Et notanda est duplex atque adeo triplex antithesis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id est omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconstanti: Deus omnium rerum opifex, rei ne conditæ quidem, sed effectæ duntaxat: Deus denique immensa gloria ac maiestate refulgens, rerum etiam abiectissimarum infimæ ac miserrimæ. Hoc est igitur idololatrarum & ἐθελοθρησκευόντων, id est omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 *Quamobrem etiam*, διὸ καί. Vulgata & Erasmus prætermiserunt particulam καὶ quæ tamen non est otiosa: neque copulatiuè accipitur, sed (vt in conclusionibus solet) ostendit quàm firmum sit & iustum quod in conclusione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iusta sit pœna qua Dominus impios homines affecit, id est, quæ sit peccati & supplicij analogia, vers. 25. & 28. Deus (inquit) ab hominibus summa contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipsi à seipsis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoscere homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris versari, vt alij alios non agnoscerent, & mutuis iniuriis sese conficerent. Iam ergo incipit Apostolus ex secundæ tabulæ præscripto, id est ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus est hic ordo summopere, vt intelligamus religionis contemptum, esse vitiorum & scelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perspicere carnis prudentia. Atque vtinam hæc considerarent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant, & propositis solis politicis legibus, fieri posse sperant vt iustitia ac proinde pax & tranquillitas inter ciues suos conseruetur: quasi prius exhauriri possint riui quàm fons ipse obstruatur. ¶*Tradidit*, παρέδωκεν. Sic vsurpatur etiam à Latinis Tradendi verbum, vt à Cicerone libr. De fin. 1. *Plerique* (inquit) *abiecta specie virtutis, tradunt se libidinibus constringendos*. Tradit autem Deus vt iustus iudex. Cedo verò an qui facinorosum tradit carnifici, inuitus tradit, an volens? an carnificis arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circunscribat? cuius denique vi & auctoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorsum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iustitiæ Dei subueniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò absit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: sed cauendum est etiam atque etiam ne hæc præpostera modestia in summam arrogantiam desinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quòd impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobum sensum: præstat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iustitiam agnoscere cuius causa non possit à nobis intelligi: denique modestiæ cuiusdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falsas distinctiones comminisci. Hæc igitur curiosis sinamus: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illum precari ne nos pro nostris meritis in tentationem inducat, vt loquitur ipse Dei filius. Vide infrà, 9. 22. ¶*Cupiditatibus*, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulgata, *In desideria*. Erasmus, *Per cupiditates*. Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et desiderij nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat. ¶*Vt fœdarent*, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Ἀτιμάζεσθαι videtur passiuè accipiendum. Vulgata, *Vt contumeliis afficiant*. Erasmus, *Vt ignominia afficerent.* ¶*Inter se*, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, *in sese*. Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ' ἑαυτῶν, id est *à semetipsis*. Vulgata, *In semetipsis*. Erasmus, *Inter se mutuò*.

25 *Vt qui Dei veritatẽ trãsmutarint*, οἵτινες μετήλλαξαν. Vulgata & Erasmus, *Qui*. Ego verò illo modo conuertere malui, vt ostenderem ista dici αἰτιολογικῶς, & cum proximo versiculo prorsus cohærere. ¶*Præterito Creatore*, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro de Trinitate 12. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, *Supra eum qui condidit*. Nam qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquẽ exhibuisse, sed ita vt secundas demum partes tenuerit. Apostolus verò ne hoc quidem hominibus concedit, sed eos potius coarguit quòd totum illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas transtulerunt. Vulgata, *Potius quàm Creatori*: sẽtentia quoque non ineptè expressa, quanuis à verbis recesserit.

26 Propterea

26 Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·

27 Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

28 Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·

29 Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, κακίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

26 Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus foedis affectibus. nã & fœminæ illorum transmutarũt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

27 Similitérque etiam masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in alium, masculi in masculis fœda perpetrantes, & compensationem (quum oportuit) erroris sui in sese recipientes.

28 Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicij expertem, vt facerẽt quæ minime cõueniebat:

29 Oppleti omni iniustitia, malitia, scortatione, improbitate, auaritia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

26 *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nam fœminæ eorum immutauerũt naturalem vsum in eum vsum qui est cõtra naturã:*

27 *Similiter autẽ & masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserũt in desiderijs suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operãtes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.*

28 *Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea quæ non conuenit:*

29 *Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate:*

26 *Propterea[inquam]* διὰ τοῦτο. Vel, *Propterea [igitur.]* Nã perspicuitatis causa non inepte potest aliud adiungi, vt epanalepsis intelligatur: quod quum animaduerteret Origenes, tãtum abest vt obscura illustret, vt contra quæ maxime sunt perspicua obscuret. ¶ *Fœdis affectibus*, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus vers. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus, quàm angustiore vocabulo, cupiditates, vel obscure, morbos, vel barbarè, passiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 *Compensationem*, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis responderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθός, vt rectè annotauit Erasmus. Errorẽ autem vocat πλάνην, id est aberrationem à recta via, quàm natura ipsa commonstrabat: ne quis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum.

28 *Non visum est eis*, οὐκ ἐδοκίμασαν. id est, οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt si Gallicè dicas, *Ils n'ont trouué bon.* Id enim demum probamus quod sentimus. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Non probarunt*, nimium obscurè. ¶ *Deum in notitia retinere*, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *Deum agnoscendo retinere.* Vtrunque enim verum est, & vanis illis speculationibus quæ tum ab humani ingenij futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiscuntur, Deum quasi ex notitia nostra expelli: & econtrario, quo magis semel cognitus agnoscitur, reuerentia videlicet & puro cultu, eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere, non satis expressè. Erasm. *Vt Deum agnoscerent*, quasi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quàm ἐπιγινώσκειν, sicut Latinis Habere in honore idem significat atque Honorare. Sed fuit obseruandum discrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc saltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, vt paulo antè ostendit Apostolus: sed Deum nulli agnoscunt vt par est, ac proinde omnes sunt iræ Dei obnoxij, nisi qui in Christo iustificati & sanctificati seruantur. ¶ *In mentem*, εἰς νοῦν. Vulg. *Sensum*. i. αἴσθησιν, quæ interpretatio præbuit occasionem Sophistis hæc falso exponendi de inferioribus animi facultatibus.

¶ *Omnis iudicij expertem*, ἀδόκιμον. Id est insanam ac peruersam: vnde fit vt extincta primùm consciẽtia, deinde etiam maxima ex parte sublata synteresi, homines tandem præcipites in omne scelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apostolus, Ephes. 4. 19, & sæpenumero mortuos in peccatis: in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim verissimum est Ciceronis illud, rectè intellectum, Hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Quod quum ita sit, quanuis nemo repente pessimus euadat, tamen certissimum est, nullos prorsus homines extare, (si filios Dei excipias Spiritu ipsius sanctificatos) in quibus non cernas manifesta istius insaniæ testimonia. Itaque non satis rectè videtur Erasmus ἀδόκιμον νοῦν interpretati Mentem quæ propter scelera omnibus displiceat. Est enim hæc interpretatio nimium (vt ita dicam) diluta: contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectam, sicut reprobos opponimus electis, videntur (meo quidem iudicio) multo seueriores quàm par sit. Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè sanctificaret: id est antequam præcipites in hæc vitia ruerẽt. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines sigillatim pertinet, quatenus sunt filij Adam, aut manca est ipsius disputatio hac in parte: quod statui nec debet, nec potest. Neq; enim valet hæc consequutio, Nõnulli legẽm naturæ violant, ij videlicet qui traditi sunt in reprobum sensum, id est reprobati: ergo lege naturæ nemo iustificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (vt apparet ex flagitiosa ipsorum vita) ita insaniunt vt præcipites in scelera ferantur: ergo necesse est homines aliunde quàm à lege naturæ, id est à seipsis, iustitiam spectare. Nostrum verò non est, certos fines aut temporum momenta Dei misericordiæ præscribere: & ipsa non modò promissionum formula, sed etiam experientia conuincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus passiua significatione accipere, pro mente à Deo extra vllam spem salutis reprobata: sed actiuè potius, pro ea in qua sit vis illa iudicij & rationis sepulta: vt homo illa non vtatur, sed quasi sublato boni & mali discrimine, pronus ad peccandum ruat. qua significatione videtur idem vocabulum explicandum, Tit. 1. 16. Itaque vt planius loquens, conscientiarum paci consulerem, malui vti periphrasi quàm cum Vetere interprete & Erasmo *Reprobam mentem* interpretari.

29 *Oppleti*, πεπληρωμένους. Vulg. *Repletos*. Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. ¶ *Iniustitia*, ἀδικίᾳ. Genus est ea omnia quæ postea enumerantur complectẽs: cui subiicitur κακίᾳ, id est malitia, cum in illo vetust. codice, tũ in vulg. Latina: & quidem rectius opinor. Est enim hæc etiam vox generalis, ac proinde in Græcis etiã hanc lectionẽ reposuimus. ¶ *Scortatione*, πορνείᾳ. In multis codicibus subiicitur nomen πονηρίας, quod nõ legitur in illo Claromõtano cod. & sanè videri possit pro πορνείᾳ malè annotatũ, ex altero libro in ipsum contextũ irrepsisse. Vulg. tamen illud quoq; legit & nequitiã interpretatur. Syrus verò pro πονηρίᾳ legit πικρίᾳ, *amaritudine.* ¶ *Malignitate*, κακοηθείας. Sic rectius (vt opinor) Vetus interpres quàm Eras. qui cõuertit, *Malis præditi moribus.* Definit enim κακοήθειαν Aristoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id est, vitiũ illud quibusdã innatum, quo fit vt omnia in deteriorẽ partem accipiãt. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inscripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 Ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

31 Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

32 Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

Κεφάλαιον β.

1 Διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

30 Susurrones, "obloquutores, "Dei osores, cōtumeliosi, superbi, "gloriosi, inuentores malorū, parentibus immorigeri,

31 Desipiētes, "fœdifragi, "charitatis expertes, "implacabiles, immisericordes.

32 "Qui Dei iure "agnito ("*nempe* eos qui talia faciunt, dignos esse morte) *tamen* "non solùm ea faciunt, sed etiam facientibus "applaudunt.

CAP. II.

1 Q"Vapropter inexcusabilis es ô homo, "quisquis *aliū* damnas. "nam hoc ipso quòd damnas alterum, teipsum condemnas: "eadem enim facis *tu* qui *alium* damnas.

30 *Susurrones, detractores, Deo odibiles, cōtumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorū, parentibus non obedientes,*

31 *Insipiētes, incōpositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia.*

32 *Qui quum iustitiā Dei cognouissent, non intellexerūt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solùm qui ea faciūt, sed etiam qui consentiūt facientibus.*

CAP. II.

1 *PRopter quod inexcusabilis es ô homo ōnis qui iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.*

---

30 *Obloquutores*, καταλάλους Vulg. *Detractores*, barbarè. Quis sit autem obloquutor sic pulchrè declarat Basil. ὁ ἀφανῶς λέγων τι κατά τινος ἵνα αὐτὸ τοῦτο διαβάλλῃ ἢ διασύρῃ, κατάλαλός ἐστι, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ λεγόμενον Id est, *Qui quidpiam in aliquem dicit vt hoc ipsum calumnietur, aut aliorsum trahat, obloquutor est, etiamsi verum fuerit quod dicitur.* ¶ *Dei osores* θεοστυγεῖς. Vulg. barbare, *Deo odibiles*, pro *Deo exosos*: quod est ἀποστυγουμένους, vt rectè obseruat doctissimus interpres, quòd hic agatur de iis quæ ipsis hominibus insunt, vt fortasse sit in Græco contextu scribendum, θεοστύγεις, non θεοστυγεῖς. ¶ *Gloriosi*, ἀλαζόνας. Vel, vani ostentatores: vt fere solent errones & circulatores, quòd non possint ita facile in mendacio deprehendi: vt is cui obiectum est, *En Rhodus, en saltus*. Differt igitur hoc vitium à superiore, quòd ἀλαζονεία versetur in fucato mendacio, ὑπερηφανία vero in ambitiosa φιλοτιμία. Hinc Miles gloriosus, Plauti Comœdia.

31 *Fœdifragi*, ἀσυνθέτους, id est pactorum ac conuentorū immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam significat pacisci. Vulg. *Incompositos*, id est, ἀτάκτους. Rectius doctissimus interpres insociabiles vocat. ¶ *Charitatis expertes*, ἀστόργους. Vulg. *Sine affectione*: quum non omnis affectio sit στοργή. Erasmus longiore circuitu, *Alieni à charitatis affectu*. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικάς, vt parentum in liberos, mariti & vxoris, & alias eiusmodi quas Stoici stultè inter vitia numerarunt. Rem autem ita se habere vt ait Apostolus, horrendus ille mos demonstrat, quo fas fuit apud Græcos præsertim, infantes recens natos exponere si libuisset, vt ex Tragœdiis & Comœdiis liquet: quàm ἀστοργίαν Apostolus fortassis hoc loco propriè notauit. ¶ *Implacabiles*, ἀσπόνδους. Id est (vt rectè expressit Erasmus) fœderis nescij: cuiusmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorum virtutes numeratum.

32 *Qui Dei iure agnito*, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eras. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt *iustitiam Dei*, δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ: quum iustitia illud declaret quo iustus Deus est, δικαίωμα vero significet ius à Deo ipsi naturę hominū insitum, quod à philosophis lex naturæ, à Iurisconsultis ius gentiū dicitur. Quāuis enim Lex Mosis sit illius plana ac perfecta explanatio: tamen quum Apostolus aduersus omnes homines adhuc disseruerit, non possunt ista satis cōmode de Lege Mosis intelligi. ¶ *Agnito*, ἐπιγνόντες. Rectè. Has enim προλήψεις siue κοινὰς ἐννοίας tam altè inseuit Deus hominum animis, vt quanuis miserrimè deprauata sit hominis natura, nemo sit tamen nisi prorsus furiosus, qui non tantùm illas nequeat ignorare: sed etiam qui veras & ratas illas esse non agnoscat. Non satis igitur rectè vetus interpres vertit, *Quum cognouissent*: nec Erasmus, *Quum nouerint*. ¶ [*Nempe*] *eos*, ὅτι. Sic legunt & Syrus interpres & omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inspicere, excepto illo Claromontano. Vetus tamen interpres (quem etiam sequuntur Latini omnes interpretes) legit, *Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt*, &c. id est, οὐ συνῆκαν ὅτι, siue, vt ille vetustissimus codex habet, οὐκ ἔγνωσαν ὅτι, &c. ¶ *Non solùm ea faciunt*, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσι. Isidorus in Græcis scholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id est (vt etiam vertit Vetus interpres) *Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus* Et Camerarius similem Græcam scripturam profert, nempe οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦντες, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Atqui præterquam quod in omnibus vetustis codicibus reperitur ea lectio quam sequuti sumus, hiabit etiam contextus si ita legeris, nisi addas illud οὐ συνῆκαν, id est non intellexerunt, cum Vetere interprete. Deinde multò vberior est sentētia quam sumus amplexi. imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est maius, quum videlicet non contenti peccare, aliorum etiam scelera pro virili adiuuamus, & quidem aliqua cum voluptate. ¶ *Applaudunt*, συνευδοκοῦσι, vel *Patrocinantur*. Id est συνηγοροῦσι, vt commodè (meo quidē iudicio) exponit Theophylactus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi conuertimus comprobare seu assentiri. Hîc verò quiddam amplius videtur significare, quum præsertim Chrysostomus duobus vtatur in illo declarando, nempe τῷ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν, id est, Conscium esse in male agēdo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Gręca scholia adiiciunt, εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id est, Ad malum prouocare. Denique omnes consensionis species hoc vocabulo declarantur.

IN CAP. II.

1 *Quapropter*, διό. Origenes ista cum proximis ita connectit vt prorsus cohæreant: & caput secundum incipit à Scimus verò iudicium Dei, &c. à cuius sententia non abhorret Erasmus. Si modo (inquit) superiore versiculo addatur, οἱ, vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦντες, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦντες. Ego verò non video (etiamsi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiāsi hoc concederem ita esse vt vult Erasmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi, satis ostendit vocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere ac damnare: quum antea disertè ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt, & male agentes sua consensione iuuant. ex quo consequitur, ab Origene, quum ista connectit, diuersa prorsus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus subiungit, *Scimus verò iudicium Dei esse secundum veritatem*: quis est tam cæcus qui non videat adhiberi vt quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis, quòd coniunctissima dirimat. Itaque vulgatam distinctionem sequi maluimus quàm cum illo aberrare à scopo. Sed si hæc diuersa sunt (dicet aliquis) quorsum vtitur Apostolus particula διό, qua sanè indicat ea quæ dicturus est, à superioribus pendere? Respondeo non contraria, sed diuersa hæc esse, nēpe vt diuersas species in eodem genere coeuntes, ac proinde Paulum vtrique parti argumentum meritò adhibere à communi vtriusque ratione sumptum. Genus est, Legem violare, ac proinde iustum non esse, sed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis est, Nosse ius Dei, quòd videlicet qui hoc vel illud agant digni sunt morte, & nihilominus contra ius

Dei

Dei facere. Species diuersæ sunt: vna, apertè legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis, & malè agentes reprehendere. Aduersus illos egit priore loco Apostolus, istos nunc aggreditur: vtrosque autem communi illa ratione confutat, ideóque vtitur particula δέ.

¶ *Quisquis [alium] damnas*, πᾶς ὁ κρίνων. Vulgata, *Omnis qui iudicas*. Erasmus, *Quisquis es qui iudicas*. Nos Damnandi vocabulo vti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices vel politicos vel ecclesiasticos: deinde vt seruarem paronomasiam quæ est in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque considerandum est, non esse propositum Paulo eorum factum reprehendere qui aliorum vitia carpunt: (neque enim hoc ad propositam disputationem facit, éstque, si rectè fiat, in primis laudabile) sed potius ostendere, ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus, idoneam excusationem habere coram Deo, imò aduersus seipsos sententiam ferre. ¶ *Nam hoc ipso*, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, *In quo enim*: quæ interpretatio est nimium angusta: quanuis & Græcis & Latinis quibusdam arrideat. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorũ sunt rei: vt siquis impius impiũ, aut adulter adulterum reprehendat. quod non est perpetuum: quia fieri potest vt furari minime velit qui furem damnét. Paulus autem in ipso genere paritatem istam, non in criminis specie considerat: itaque posse fieri negat vt qui alium reprehendit, idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum male agere, id est Legem violare: ecquis autem est qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quisquis alios damnat vt Legum transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quod alium damnet. In vno codice scriptum erat ἐν ᾧ δὲ κρίματι, *quo enim iudicio*, & ita citatur hic locus ab Hieronymo, extremo secundo libro in Ezechielem. ¶ *Eadem enim* τὰ γὰρ αὐτά. Non inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat, vt putauit Erasmus. Neque enim idem declarant αὐτὰ & τὰ αὐτά, id est *Ea & eadem*. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt non semper iisdem vitiis sint obnoxij? Huic obiectioni occurrit Paulus sequenti versiculo, quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. ¶ [*Tu*] *qui* [*alios*] *damnas*, ὁ κρίνων. Vulg. *Quæ iudicas*, id est, ἃ κρίνεις. Sed vetusti codices emendati scriptum habent QVI.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐστι κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	2	"Scimus verò iudicium Dei esse "secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.	2	*Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt.*
Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ;	3	Cogitas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt effugias iudicium Dei?	3	*Existimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei?*
Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;	4	An "diuitias benignitatis eius & tolerantiæ ac "lenitatis contemnis, "ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam "deduci?	4	*An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis cõtemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pænitentiam te adducit?*
Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ·	5	Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, "‖ thesaurizas tibiipsi iram " in diem iræ & patefactionis "iusti iudicij Dei:	5	*Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in diem iræ & reuelationis iusti iudicij Dei:* Iac.5.3.

2 *Scimus verò*, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex verbo Dei petitas, (disserit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipso nomine verbum Dei cognouerant) sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit vt Satan eas prorsus delere nunquam potuerit. Cuiusmodi hæc est, Deum longe acutius omnia cernere quàm homines, & iustissimum esse scelerũ vindicem. Quo etiam pertinet tritus ille apud Græcos versiculus, Πάντ' ἐφορᾷ Θεοῦ ἔκδικον ὄμμα. ¶ *Secundum veritatem*, κατ' ἀλήθειαν. Vel, *ex veritate*, id est ex vera æstimatione, non autem ex specie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur: & hominũ opiniones diuinis iudiciis opponit: quæ vera est ratio homines coarguẽdi, quanuis aut aliis aut sibiipsis iusti videantur. Seuerus es aliorũ reprehensor, rectè quidem, sed mirum est ni iisdem vitiis intus scateas quæ in aliis reprehendis: certè eorundẽ vitiorum semina in te inesse oportet si homo es: & vt nõ iisdem sceleribus sis reipsa siue foris contaminatus, tamen alia intus foues nihilo minus execranda corã Deo. Denique etiamsi tibi non sis conscius vllius sceleris, (quod tamen fieri iure non potest) quam multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifesta sunt scelera: & tu quoque, si propius inspiceres, scelera esse confitereris? Socrates in foro disserit de virtute, & religionem interim (id est publicum errorem) colere se cũ populo testatur, vt monet quoq. Pythagoras. Cato acerrimus virtutis custos, fœnus iniquissimum exercet, vxorem prostituit, nec dubitat sibi mortem consciscere. Idem de cæteris esto iudicium. Nam in solis regeneratis fit mentis mutatio: Deo nihilominus ad conseruationem humani generis ex eo Ecclesiam suam colligente. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuersam carnis sanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in istos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 *Diuitias*, τοῦ πλούτου. Sic πλοῦτος solet translatitiè vsurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: sicut obseruauit Erasmus, vt infra, 9.23. & alibi sæpe. ¶ *Lenitatis*, μακροθυμίας. Vulg. *Longanimitatis*, barbarè. Quidã, *Lenitudinis*, id est ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Tertullianus & eum sequutus Cyprianus, verterũt Magnanimitatem, ídque perperam. Nec enim θυμός in hac voce aliud quàm iram siue indignationem declarat. Vide Matt. 18.26. ¶ *Ignorans*, ἀγνοῶν. Cõsentiunt in hac lectione vetusti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Sicut etiam habet Syrus interpres, sed præposito ו pro copulatiua particula. ¶ *Deduci?* ἄγει; Vulg. *Adducit*, quod videtur declarare euentum, quum hic significetur duntaxat consilium ac voluntas, & ea quidem clementiæ plena.

5 *Thesaurizas*, θησαυρίζεις. Sic loquitur Nehemias, 13.18. & alludere videtur Paulus ad locum Iobi 36.13. vbi vsurpatur verbum ponere. Huc spectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, id est in crastinum recondere, quo significatur homines, dum cupiditatibus suis quotidie indulgendo existimant se aliquid bonis suis adiicere, tandem pro thesauro inuenturos Dei indignationem. Itaque thesaurizandi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. ¶ *In diem*, ἐν ἡμέρᾳ, Sic malo interpretari quàm In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregiũ illud Homeri dictũ Iliados δ, quod adscribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè disputet Apostolus ex cõmunibus humanę mẽtis prænotionibus. Sic igitur Agamẽnon de Troianorũ periurio conquerẽs, Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ, σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν Σὺν σφῇσι κεφαλῇσι, γυναιξί τε καὶ τεκέεσσιν. ¶ *Iusti iudicij*, δικαιοκρισίας. Vetera exẽplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiã scholia, & Basilius ἠθικῶν ὅρῳ α. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quo modo Vetus interpres conuertit, & citat Augustinus lib.

contra Iulian.5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1.cap. 8. Cæterùm cui tantùm est otij vt mirificas nugas velit cognoscere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuersale iudicium, legat quæ Origenes suo more in hunc locum μυστικώτερον, aditum patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad sua somnia Apostolico dicto, 1.Tim. 5. 24. quasi eo loco Paulus de supremo illo Dei iudicio disserat.

Psal.71.12. mat.16.27 apoc.22.12 Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ·	6	‖ Qui reddet vnicuique ¨ secundum opera ipsius:	6	*Qui reddet vnicuique secundum opera eius:*
Τοῖς μὲν καθ᾽ ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·	7	¨ Iis quidem qui perstantes ¨ boni operis gloriam & honorem & immortalitatem quærunt, ¨ vitam æternam:	7	*Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:*
Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8	¨ Rixosis verò & veritati quidem nō obtemperantibus, obtemperātibus autem iniustitię, *erit* ¨ excandescentia, & ira.	8	*Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*
Θλίψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακόν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος·	9	¨ Afflictio *inquam erit* & angustia in omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudęi in primis, tum etiam Græci:	9	*Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci:*
Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.	10	Gloria verò & honor & pax *erit* cuiuis operāti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10	*Gloria autem & honor & pax omni operāti bonum, Iudæo primum & Græco.*

6 *Secundum opera ipsius*, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophistæ) etiam operibus iustificamur coram Deo. Ego verò contra colligo quod disertè aiunt Dauid & noster Apostolus infra, cap. 3.20, Ergo ex operibus suis nullus hominum iustificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam persolui dicit Apostolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduersus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filij Dei? at ne Abraham quidem habet de quo glorietur coram Deo, vt infra, cap.4.2, ostendemus. Ergo vnus Christus hæc nobis conferet, factus nimirum nobis iustitia & iustificatio, quem quidem sola fide apprehendimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci testimonio abutuntur stabiliendæ operum iustitiæ, præterquàm quòd manifestissime detorquent Pauli verba in contrariam prorsus sententiam, inepte etiam ac plane sophistice assumunt τὸ κρινόμενον in argumentando.

7 *Iis quidem qui perstantes*, τοῖς μὲν καθ᾽ ὑπομονὴν. Id est, τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, vt contentiosos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambrosius, & distinguunt Græca scholia. Erasmus post Origenem, coniungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονὴν, & omnia hæc subiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, *Illis quidem qui perseuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.* quod etiam Syro interpreti placuit. Vulgata verò vertit ad verbum, *Iis quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:* eadem distinctione seruata, nisi quòd *Boni operis* potest construi cum iis quæ sequuntur. ¶ *Boni operis gloriam*, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id est, gloriam quæ bona opera consequitur. Sic enim mihi quidem videtur multò planior, & magis perspicua esse sentētia, quam si ἔργου ἀγαθοῦ coniungas cum ὑπομονὴν, neque aliam distinctionem norunt Græca scholia, quæ sequuti sumus. Ecce verò iterum insurgunt Sophistæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Ridicule. Nam & promissio ipsa legalis est ex gratia: sed nihil debetur quum conditio promissioni adiecta à nemine impleatur. Sed hoc meo quidem iudicio, quod de regeneratorum iustitia in hunc locum dici consueuit, siue imputata in Christo, siue in ipsis inchoata, etsi vere, tamen non suo loco. Nec enim adhuc de iis egit Apostolus, sed in eo totus est vt omne humanum genus extra Christum condemnet iniustitiæ. Ista igitur per præsuppositionem dicuntur, non quòd tales vllos esse natura dicat Apostolus, sed quòd tales esse oportuerit quicunque ex Lege iustitiam quærunt. Cur igitur, inquies, si tales per se nulli sunt quales hîc describit Paulus, cur hoc, inquam, profert? an vt vnam aliquam idęam proponat? Minimè verò: sed vt hac proposita conditione salutis, omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτῳ, omnes sua ipsorum iustitia spoliatos ad eum adducat, à quo vno, per solam fidem apprehenso, gratis iustificentur: vt ipse disertè concludit infra, cap. 3. 20. 21, & deinceps. Quid sit autem ὑπομονὴ diximus Luc.8.16. *

¶ *Vitam æternam*, ζωὴν αἰώνιον. Scholia Græca istud * connectunt cum ζητοῦσι. Ego malo cum ἀποδώσει. Explicat autem Apostolus quinam sint καθ᾽ ὑπομονὴν, ij nimirum qui ad immortalem vitam nullis doloribus aut molestiis fracti perueniunt: * quod nemini extra Christum fide apprehensum contingit, & ne iis quidem qui in Christo sunt, aliter quàm ex mera gratia. Mansit igitur hoc axioma hominibus insculptum de quo sic Hesiodus, τῆς δ᾽ ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· χαλεπὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ᾽ αὐτὴν, Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Sed in * eo tamen hallucinantur quòd neque morbum in ipsa ratione hęrentem, neque veras virtutes vllas, neque qua via possint homines illas vtcunque sectari cognouerunt: sicut Paulus vno verbo exposuit quū diceret Deū κατ᾽ ἀλήθειαν iudicare. Quæ verò disputat tribus paginis Origenes in hunc locū de fidelium lucta plane sunt ἀπροσδιόνυσα, quum Paulus loquatur ex præsuppositione non concessa.

8 *Rixosis*, τοῖς ἐξ ἐριθείας. Res ipsa indicat hac voce * significari rixosos & contentiosos, vt & 2. Corinth. 12.20. & Galat. 5.20: & Iacob. 3.16. ac proinde ab ἔρις, ἔριδος, quod litem declarat, non ab ἔριον ἐρίου, quæ lana Latinè dicitur, oriri. Rectè igitur notat Nissenus hoc vocabulum esse noui cuiusdam & insolentis etymi. ¶ *Excandescentia*, θυμός. Id est, ira subitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipsius peccatoris in sese, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה [*chemah*] θυμὸν intepretari, צרה [*tsarah*] θλίψιν id est compressionem, pro עקה [*ha*ʿ*ah*] στενοχωρίαν, id est, angustiam: éstque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδοθήσεται, quum alioquin dicendum fuisset θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotandum est, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, sed naturalem notitiam intelligi, vt supra versu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderunt, totam Pauli disputationem perturbarunt.

9 *Afflictio*, θλίψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod mihi non probatur. Nouam enim esse arbitror periodum, veteris editionis Latinę codicibus omnibus consentientibus: * in qua thesis superior ad hypothesin tum Iudæorū tum Græcorum applicatur.

11 *Non*

Οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ.

Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται.

(Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·

Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)

Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

11 Non enim est personarum acceptio apud Deum.

12 Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

13 (Non enim qui audiunt Legem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, iustificabuntur.

14 Nam quum Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habẽtes, sibiipsis sunt lex:

15 Vt qui ostendant opus Legis scriptum in cordibus suis, vnà testimoniũ reddente ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)

16 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euãgelio meo, per Iesum Christum.

11 *Non est enim acceptio personarum apud Deũ.*

12 *Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege & peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem iudicabuntur.*

13 *(Non enim auditores Legis iusti sunt apud Deum: sed factores Legis iustificabuntur.*

14 *Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis sunt faciunt, eiusmodi, Legem non habentes, ipsi sibi sunt Lex:*

15 *Qui ostẽdunt opus Legis scriptum in cordibus suis, testimoniũ reddẽte illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationum accusantiũ, aut etiam defendentium)*

16 *In die quum iudicabit Deus occulta hominum, secundum Euangelium meũ, per Iesum Christũ.*

11 *Non est personarum acceptio*, οὐκ ἔστι προσωποληψία. Id est, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Erasmus mauult Respectũ personarum interpretari. Ergo (clamitant præposteri quidam diuinæ iustitiæ patroni) Deus neminem ab æterno exitio destinauit. Mirum certe hominum acumen, qui quum negare non possint Deum aliquos ab æterno elegisse in semetipso, tamen imaginantur, sic potuisse nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde sciendũ est, aliquos * ex misericordia vitę æternę & alios ex iusto iudicio morti æternæ destinare ab æterno, non esse προσωποληψίαν. Sed si Deus ex aliquot paribus nõnullos in ipsis eligeret, i. qualitatem aliquam respiciens in ipsis herentem, alios verò repudiaret, tum demum προσωπολήπτης, ac proinde (quod absit) iniquus iudex humanæ rationi videri posset. Quũ vero tanquam figulus, priusquam vasa condat, alia gloriæ, alia ignominiæ destinat, quæ tandem hîc esse potest προσωποληψίας suspicio? Denique πρόσωπον non declarat ipsos homines, sed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, siue gentem, vt hoc loco. Vide Mar. 12. 14.

12 *Sine Lege*, ἀνόμως. id est, ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici solet pro παρανόμως. id est, contra Legem.

13 *Iustificabuntur*, δικαιωθήσονται. Id est, iusti pronuntiabũtur apud Dei tribunal. Quid igitur superest (dicet Sophista) quominus operibus tribuas aliquam saltem iustitiæ partem? Respõdeo hoc ipsum superesse quod tu nusquam nisi in vno Christo inuenies, id est vt istam iustitiã adferas. Istam si habes, profer, & sane iustus eris ex Lege: sed quum non habeas, (nisi forte iustior es quam Abraham, & Apostolus ipse, clamans se nõ esse sibi conscium, nec tamen in hoc iustificatum) aut tibi, miser Sophista, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundũ est: aut (quod vtinam potius facias) amplectenda tibi iustitia ex fide & gratia, quæ iustitiam absque Lege tibi imputatam stabiliat. Videntur autem versiculi 13. 14. 15, parenthesi commode posse includi, ita vt decimussextus connectatur cum duodecimo: & parenthesis in duas partes distinguatur. Nam versiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condemnandos, ad quorum etiam causam agendam paulatim progreditur Apostolus. Reliqui verò duo, nempe decimusquartus & decimusquintus, confirmãt quod dixerat, perituros sine Lege qui sine Lege peccarunt. Quia inquit, vt Legé Mosis non habeãt, (cœpit enim Gentes Apostolus cũ Iudæis cõparare) habent tamen aliã Legé in cordibus suis insculptã: quod vel ex eo prodũt quod & ipsi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) discrimen aliquod constituunt, vt plane sint ἀναπολόγητοι. Hæc est germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus nõ obseruarint, mirum est quantum a scopo Apostoli aberrarint: dum alij putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Christum prædicatum tandem crediderunt: alij naturam intelligũt per fidem in Christum restitutam: alij etiam disputant de iis qui ex gentium numero in Christum venturum crediderunt, vt Melchisedec, & siqui alij tales fuerunt. quæ omnia quàm parum apposite dicantur, res ipsa ostẽdit. Est enim vniuersalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, sed hûc potius vt omnis excusatio illis adimatur.

14 *Quæ legem non habent*, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non est simpliciter intelligendum, sed κατά τι, id est Iudæorum habita ratione, quibus Deus singula Legis capita tradidit. ¶ *Quæ Legis sunt faciant*, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id est, honesta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiunt, in furta, adulteria, homicidia pœnas statuũt. Nam aliud est id reipsa facere quod Lex præcipit, quam * facere quod Lex facit, id est, iubere quod Lex iubet vetare quod vetat: neque hoc à Paulo dictum est de ipsa Legis obseruatione, sed duntaxat de ratione quam profanæ etiam gentes in legibus condendis sunt sequutæ. minimè id quidem quasi plena veræ pietatis aut iustitiæ cognitione natura præditi sint homines, sed quod, velint nolint, aliquem habeant religionis sensum, & aliquod turpis & honesti discrimen, quæ illis condemnandis sufficiunt.

15 *Opus Legis scriptum in cordibus suis*, τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31 v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inscriptam, quorum corda Dominus sancto suo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moses Deuter. 30. ver. 6. sed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales nascuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultãte, vt rectè notat doctissimus interpres. Itaq; opus Legis habere cordi inscriptum significat hoc loco, habere turpis & honesti, iusti & iniusti discrimen, quod est æquitatis omnis, rectarumq; legum norma, hominis menti insculpta. ¶ *Cogitationibus accusantibus*, τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non est excusandus Vetus interpres, qui inepte vertit, Cogitationum accusantium vel defendẽtium. quum certum sit hæc poni absolute, nec ista possint satis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 *In die*, ἐν ἡμέρᾳ. Vel, *Indiem*, pro εἰς ἡμέραν, vt suprà, ver. 5, minime id quidem quasi conscientiæ testimonium in eum vsque diem differatur (sicut existimauit Castellio, qui participia præsentis temporis συμμαρτυρούσης κατηγορούντων ἀπολογουμένων, deprauata prorsus Apostoli sententia, vertit futuro tẽpore, *Testabitur*, *Accusabunt*, *Defen-*

dent) ſed potius quia teſtimonium illud, ne morte quidem abolitum, in eum vſque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic verſiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parentheſin incluſis: quoniam alioqui quod hîc dicitur de die Domini, videretur ad ſolas Gentes pertinere ſi cum proximè præcedentibus coniungeretur. ¶*Ex Euangelio meo*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id eſt, ſicut teſtatur doctrina hæc cuius ego ſum præco conſtitutus. Sic Aſaphus Pſ. 78. 1, *Auſculta, popule mi, legem meam.*

Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ.	17	Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquieſcis in Lege, & gloriaris in Deo.	17	*Si autem tu Iudæus cognominaris, & requieſcis in Lege, & gloriaris in Deo.*
Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.	18	Et noſti *eius* voluntatem, & exploras quæ diſcrepant, inſtitutus ex Lege.	18	*Et noſti voluntatẽ, & probas vtiliora, inſtructus per Legem.*
Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,	19	Confidíſque te ducẽ eſſe cæcorum, lucem eorum qui *ſunt* in tenebris,	19	*Confidis teipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris ſunt,*
Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.	20	Eruditorem inſipientiũ, magiſtrum infantium, quòd habeas informationem cognitionis ac veritatis in Lege.	20	*Eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium, habentem formam ſcientiæ & veritatis in Lege.*
Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;	21	Qui igitur doces alium, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?	21	*Qui ergo alium doces, teipſum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?*
Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;	22	Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium admittis?	22	*Qui dicis non mæchãdum, mœcharis? qui abominaris idola, ſacrilegium facis?*
Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;	23	Qui de Lege gloriaris, per Legis tranſgreſſionem Deum dedecoras?	23	*Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?*
Eſa 52. 5. ezech. 36. 23. Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.	24	Nam ‖ Dei nomen propter vos blaſphematur inter Gẽtes, ſicut ſcriptum eſt.	24	*Nomen enim Dei per vos blaſphematur inter Gentes, ſicut ſcriptum eſt.*
Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.	25	Nam circuncisio quidẽ prodeſt ſi Legẽ exequaris: quòd ſi tranſgreſſor Legis fueris, circũciſio tua facta eſt præputium.	25	*Circunciſio quidẽ prodeſt ſi Legem obſerues: ſi autem præuaricator Legis ſis, circũciſio tua præputium facta eſt.*
Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;	26	Itaque ſi præputium ius Legis ſeruauerit, nónne præputium illius pro circunciſione reputabitur?	26	*Si igitur præputiũ iuſtitias Legis cuſtodiat, nónne præputiũ illius in circunciſionem reputabitur?*

17 *Ecce*, ἴδε. Nunc peculiariter diſſerit aduerſus Iudæos Legi Moſis confidentes. Itaque optimè cõuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id eſt, quaſi placide indormientes, excitans, vt apertum ac proximũ periculum cernant. Vulgata, *Si autem*, εἰ δέ: quod etiam ſcriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambroſius & Theophylactus ita videntur legiſſe, ſed hiãte conſtructione. ¶*Gloriaris*, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, ſicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ. per paragogen, vt Latinè *Dicier* pro *Dici*.

18 *Exploras quæ diſcrepant*, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id eſt quòd noueritis Dei voluntatem, & poſſitis diſcernere quæ ab illa diſcrepant, vt qui ſitis à pueris inſtituti in Lege. Eſt enim ſeruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip. 1. 10, idem dicendi genus explico. Vulg. *Probas vtiliora*: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id eſt vtilem eſſe, vt prolatis exemplis oſtendit doctiſſimus Budæus. Eraſmus de eo videtur dubitare, ideóque conuertere maluit, *Probas eximia*, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præſtare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus ſequatur.

20 *Infantium*, νηπίων. Eraſmus, *imperitorum*. *Nam*, inquit, *nemo infantes docet*. Ego verò id fateor: ſed quis non videt Apoſtolum his epithetis repræſentare Iudæorum faſtũ, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, ſed quaſi pro infantibus haberent? Itaque niſi infimum iſtum imperitiæ gradum ſignificaris, peribit huius dicti energia. ¶*Informationem*, μόρφωσιν. Id eſt, rationem inſtituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Eraſmus *Formam*, id eſt apparentiã vt vulgò vocant, ſicut accipitur idem vocabulũ 2. Tim. 3. v. 5. acſi diceret Paulus, prætextu externi Legalis cultus Iudæos omnia ſibi ſolis vindicaſſe, quũ re vera nihil minus quàm Legẽ præſtarẽt.

24 *Sicut ſcriptum eſt*, καθὼς γέγραπται. Appoſitè prorſus, ne Iudæi ad patres prouocarent, quaſi ſibi ab Apoſtolo fieret iniuria.

25 *Nam circunciſio*, περιτομὴ μὲν γάρ. Vulg. malè omittit particulam cauſalem. Eſt enim occupatio, cuius pondus vt intelligatur, ſciendum eſt Ceremonialem legem quæ hoc loco συνεκδοχικῶς per circunciſionem vt illius initiationẽ intelligitur, fuiſſe partim Moralis Legis partim Euangelicarũ promiſſionũ σφραγῖδα in oculos incurrentẽ: nunquã autẽ abſolutè, ſed relatè ad hãc vel illã fuiſſe cõſiderãdam. qua in re maximè peccabãt Iudæi, vt & hodie Sophiſtæ in doctrina de opere operato. Sed ne relatè quidẽ cõſiderata Iudæos cõmendabat, imò reos peragebat, vt hîc docet Apoſtolus, eos videlicet qui extra Chriſtũ iuſtitiã in legaliũ præceptorũ obſeruatione præſertim ceremonialiũ conſtituebãt. Erat igitur illis circunciſio inſtar ſolennis obligationis qua Iudæi ad integrã Moralis legis præſtationẽ adſtringebantur, propoſita ipſis ob oculos in circunciſionis ritu exciſionis pœna, ſi vel minimũ in Legem peccaſſent, quo reſpectu noſter Paulus Coloſſ. 2. 14, legem ceremonialem vocat damnationis chirographũ: tantùm abeſt vt carne circunciſum eſſe illis iuſtitiã conciliaret. Hæc igitur huius reprehẽſionis vis eſt, ex qua intelligitur quis ſemper fuerit, & nunc ſit etiã verus ſacramentorum, & totius externi cultus vſus. De circunciſione verò prorſus aliter Apoſtolũ infrà loqui, c. 4. 11, mirũ non eſt, vt qui eam ibi conſideret qualis in Abrahamo fuit, nimirum vt Euangelicarũ promiſſionum ſigillũ. ¶*Exequaris*, πράσσῃς. Ad verbum, *feceris*, ea videlicet quæ lex præcipit. Vulg. *obſerues*, τηρῇς.

26 *Si præputium*, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco præputiũ accipitur pro præputiato, id eſt pro ipſo incircunciſo, metonymicè: (alioquin quid declararet præputiũ præputij?) poſteriore autẽ loco, nõ pro ipſo incircunciſo, ſed pro eius ſta-

eius statu ac conditione ponitur, id est pro incircuncisum esse, siue pro Gentilismo, vt ita dicã: vt in superiore versiculo, quum diceret circuncisionem versam esse in præputium, id est Iudaismum in Gentilismum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur satis commode accipi posse. ¶*Ius Legis*, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου. Quid significent δικαιώματα diximus Luc. 1.6, vbi constitutiones vertimus: hîc verò maluimus ius interpretari, quia in genere hoc vocabulo significatur hoc loco quicquid Lex fieri præcepit: vt apparet ex antithesi, quum opponatur ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, i. *transgressor Legis*, ei qui τὰ δικαιώματα obseruat. Vulgata & Erasmus verterunt Iustificationes: de qua interpretatione dicam infrà, 5.16. ¶*Pro circuncisione*, εἰς περιτομήν. Id est Circuncisum, seu Ex populo Dei esse. Ideo vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, cap. 4. Inde illud Christi de Centurione, Non inueni tantam fidem in Israele. ¶*Reputabitur*, λογισθήσεται. Chrysostomus legit τραπήσεται, Conuertetur, & (nequis suspicetur esse glossema) addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφατικώτερον ἦν. Id est, *non dixit Reputabitur, sed Vertetur, quod est expreßius.* Est autem istud comparatè intelligendum hoc modo, si quis carne incircuncisus sit corde circuncisus, vita videlicet verè religiosus qualis erat ille Centurio Matth. 8.10, & Cornelius ille Act. 10.22: an non ille magis fuerit Iudæus existimandus quam Iudæus quispiam ab ipso exortu, & circuncisus quidem corpore, corde verò incircuncisum sese ostendens, intellige verò incircuncisum corpore, non qui circuncisionem aspernaretur, sed qui certis rationibus differret, aut etiam infirmitate. Nam alioqui manente circuncisione vir dici pius non potuit, qui veræ religionis tesseram contemneret.

Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;	27 Et quod est ex natura præputium, si Legem seruet, damnabit te qui per literam & circũcisionẽ trãsgressor es Legis?	27 *Et iudicabit id quod ex natura est præputiũ, Legem cõsummãs, te qui per literam & circuncisionẽ præuaricator Legis es?*

27 *Quod est ex natura præputium*, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id est, qui natura & genere est incircuncisus: vt apparet ex antithesi. Sic Galat. 2.15, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati sumus Iudæi. ¶*Si Legem seruet*, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit, *Legem consummans*, & putat Origenes obseruandam propriam significationẽ verbi τελεῖν, nempe vt significet aliquid amplius quam φυλάττειν, & hoc ad externam ceremoniam, illud ad spiritualem obseruationem spectet. Ego verò puto hæc esse synonyma: quod etiam liquet ex superiore versiculo, quum alioqui τελεῖν τὸν νόμον propria significatione de vno tantum Christo dici possit. Ergo qui ex hoc loco colligunt Legem non esse eiusmodi vt perfectè præstari a nobis non possit, ineptè certe faciunt: primùm, quia (vt modò dixi) τὸ τελεῖν hoc loco opponitur non illi qui perfectè non præstet Legem, id quod nulli nisi vni Christo contigit: sed illi potius qui externa duntaxat ceremonia contentus, de Lege factis obseruanda nihil laboret. Quales erant ij contra quos disputat Apostolus solo externo cultu contenti, id est corpore non corde circuncisi. Deinde istud τὸ τελεῖν qualecunque sit quũ ab Apostolo tribuatur circuncisioni cordis, quæ certè non est à natura neque in totum, neque ex parte, sed in solidum θύραθεν aduenit à Spiritu Dei, quis hic locus libero cuipiam naturali arbitrio relinquitur? postremò etiamsi darem hic dici τελεῖν τὸν νόμον de quopiam plenissimè præstante Legem, non tamen consequeretur talem quépiam posse inueniri. Multa enim possunt & quidem non ineptè poni inter disputãdum quæ tamen non affirmãtur, quasi re ipsa extent. Num enim quispiam rectè collegerit ex Gal. 1.8, fieri posse vt Angelus quispiã cælestis aliud Euangelium annuntiet? Deinde quis nescit, in disputando multa interdum poni sub conditione quæ tamen non affirmentur? ¶*Damnabit*, κρινεῖ. Hæc quoque phrasis notanda est, quæ in sacris literis frequentissimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honesto exemplo possit improbitatis aut vitij alicuius coargui, vt Matth. 12. 41 & 42. ¶*Per literam & circuncisionem*, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς. Literæ vocabulum Spiritui oppositum solet Paulus peculiari quadam significatione vsurpare. Nam primùm omnium, quia Lex illa quæ Mosis dicitur, tum Dei ipsius digito (vt Scriptura loquitur) insculpta est in tabulis, quod ad Decalogum attinet: tum verò Dei ipsius iussu à Mose literarum monimẽtis tradita est: optima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomasiam, quod rectius cõuerteris Scriptum quàm Literam: & tamen voluimus ex more Literam interpretari. Sed aliquid amplius spectauit Paulus. Nam quia Lex non modò ceremonialis sed etiam moralis, id est decalogus (quem vocant) ad Christum ducebat, qui nobis omni modo factus est iustitia: hunc autem Legis vsum Iudæi partim ignorabant, partim aspernabantur: hinc factum est vt Paulus de Lege loquens, modò ex Iudæorum hypothesi, qui eam à Christo separatam, seorsim & per se consideratam sibi applicabant: modò ex vero ipsius vsu & Legislatoris voluntate, vocabula excogitarit isti distinctioni accommodata. Itaque Legem nudam & à Christo separatam γράμμα vocare solet, tanquã mortuum quoddam scriptum, quod ad salutem nihil prosit, carnis nostræ vitio: quia videlicet morbum duntaxat indicare potest in visceribus nostris latentem, sanare verò non item. Quinetiam quia Lex illa, extra Christi Spiritum considerata, peccatum in nobis irritat, vt fiat supra modum peccans, & morti nos dedat, infra 7.13: idcirco dicit Paulus Literam occidere, & Mosis ministerium vocat ministerium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3.6. & 7. & Legem quoque, peccati virtutem, 1. Cor. 15.56. quæ quidem de vniuersa Lege Mosis accipienda sunt, quatenus extra Christum consideratur. Huic autem literæ idem Paulus opponit Spiritum, id est, sancti Spiritus efficaciam, quæ tum Christi iustitiam, tum etiam legem ipsam in cordibus nostris insculpit: qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euãgelicum ministerium, ministerio Mosis ex illa hypothesi oppositum, dicitur non esse Literæ sed Spiritus 2. Cor. 3.6 & 8. Interdum autem hæc Literæ & Spiritus antithesis peculiariter spectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi sæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum signum, ab ipsius signi fine siue à virtute seiunctum, quam vocat Spiritum: quoniam externa ceremonia est res per se mortua & inutilis, nisi coniungatur veritas, quasi illius vita. Itaque Circuncisio per Literam seu Carnis, est pelliculæ abscisio: circuncisio autem per Spiritum siue cordis, est spiritualis finis illius Ceremoniæ, vera nempe pietas, iustitia, cæteræque virtutes quibus verè demum populus Dei à profanis gentibus discernitur. Et hæc quidem habui quæ in hunc locũ semel dissererem, tum vt hoc dicendi genus pro meo instituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo spiritu dictus Origenes ille, cuius diligentiam nonnulli tantopere commendant, pulcherrimam hanc distinctionem literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit, vt fœdis & impuris suis allegoriis Christi doctrinam omnium ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falsa tum absurda, quæ in hunc locũ disserit, veluti quòd aberrans à scopo Apostoli disputantis aduersus iustificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circuncisio prosit si Legem seruaueris, & circuncisionem definit, Cauere mala, custodire Legem, facere quod rectum est: quasi propositum sit Apostolo docere, non satis esse abstinere à malo, nisi etiã facias quod bonum est. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν. i. custodire Legem, qui secundum Literam viuit: τελεῖν verò. i. perficere, qui secundum Spiritum. quæ quàm absurdè dicantur, res ipsa ostendit. Illud verò nónne falsissimum est quod tam præfractè tuetur, proselytis ad Ecclesiam accedentibus non fuisse impositam circuncisionis legem? & quidem impudentissimè detorquens quod scriptum est Exodi 12.48, & Ezech. 44. 9. Et illud quantam ostendit oscitantiam, quòd Israelitas illos quos circuncidit Iosue in Galgal, existimat bis fuisse circuncisos, vt duas nobis circũcisiones cordis pro vna constitueret? Sed de his plus satis. Vnum tamen superest quod annotem, hunc locum perperam mihi videri à Castellione explicatum, qui ita conuertit, Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circuncisionem habens, contra Legem facis. Nam multò vehementius est quod dicit Apostolus, Iudæos videlicet non modò nõ iustificari circuncisione externa, quũ trans-

gressores essent Legis, sed etiam velut ea ipsa circuncisione, quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modo non conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: vt etiam hoc ipso quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxij: ipsorum tamen vitio, non Baptismi.

28 Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή·

29 Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΙ οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;

2 Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ.

28 Non enim ¨qui *est* in propatulo *Iudæus*, Iudæus est: nec ea quæ *est* in propatulo *circuncisio*, *id est* in carne, circuncisio *est*:

29 Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* ¨ in spiritu, ¨ non litera: ¨cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

CAP. III.

1 QVæ est igitur præstantia Iudęi? aut quę vtilitas circuncisionis?

2 ¨ Multa per omnem modum. ¨Primarium enim *illud est* quòd eis ¨ credita sunt ¨ eloquia Dei.

28 *Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ est in manifesto, in carne, est circuncisio:*

29 *Sed qui in abscondito Iudæus est: & circuncisio cordis in spiritu, non litera: cuius laus nō ex hominibus, sed ex Deo est.*

CAP. III.

1 *QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis?*

2 *Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei.*

28 *Qui [est] in propatulo*, ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. Qui tantum foris Iudæus est & externa duntaxat circuncisione, quæ fit manibus. Nec tamen externum signum damnat Apostolus, sed ex hypothesi loquitur, aduersus eos qui corde in- * circuncisi externam ceremoniam iactabant. Itaque Circuncisio externa hoc loco consideratur per se & separatim, perinde acsi addita esset particula μόνον, quo sensu etiam accipiendum est quod ait Paulus 1. Corinth. 1.17. se non esse missum ad baptizandum, & quod toties repetitur de Leuitici ministerij inutilitate in epistola ad Hebræos. Denique quoquo modò accipias, vera est hæc sententia, non censeri coram Deo populum ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Israelitam esse & circuncisum: nunc verò, baptizatum esse, conciones audire, & quæcunque sunt eiusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iustitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, quum alioqui illas etiam patefieri & sese proferre oporteat.

29 *In spiritu*, ἐν πνεύματι. i. cuius vis est interior & in animo, siue qua circuncisi sunt affectus. Eras. *Quæ spiritu constat*, referens ad Spiritum sanctum, cuius vnius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi vero videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος, partim vt explicaret quid vocaret circuncisionē cordis, sicut etiam ista solent a Mose & Prophetis vsurpari. ¶*Non litera*, οὐ γράμματι. Id est, non externa obseruatione, quæ sit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. At cur Apostolus non addit μόνῳ, *sola*? Num enim externum signum res est inanis? Nequaquam certe. sed quum hîc agatur de eo quod intus efficitur, non fuit addenda particula exclusiua, quum nulla sit externorum signorum vis nisi nobis fortiùs admonendis, ne opus Spiritus sancti in nobis impediatur, sed vt potius ardentiore fide perficiatur. Itaque insignis est hîc locus refellendo errori, tum operis operati, tum eorum qui signis ipsis attribuunt quod est vnius Spiritus sancti, qui est κύριον αἴτιον, & ipsius fidei, & ipsius effectorum. Etenim si quod ad efficacitatem attinet totius Euangelici ministerij, qui plantat, & qui rigat nihil est, multò minus hac in re aliquid est vel ipsum verbum quod prædicatur, vel sacramentale signum quod administratur, quanuis illorum interuentu Spiritus Sanctus vt instrumentis vtatur, solus interim intus agens id quò nos externa illa vocant, & quorum nos per sensus admonent: vt non minus peccent qui instrumenta vt res inanes aspernantur, quam qui plus illis tribuunt, Magi certè potius quam Christiani, & vere Idololatræ. Itaque vt inter Sabellium & Arrium in asserenda personarum distinctione: inter Nestorium & Eutychen in hypostaticæ vnionis negotio: sic quum de ministerio Euangelico & Dei per illud opere, siue, vt nonnulli loqui malunt, de verbo externo & interno quæritur, prudenter & circunspecte inter illarum, quas dixi, veluti symplegadum scopulos est nauigandum. Vide Marc. 16.20, 1. Cor. 3.7. & 12.6. ¶*Cuius [Iudæi] laus*, οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circuncisionem omnes fere retulerunt, sensu non ita plano, quum in Græcis non legamus ἧς sed οὗ, vt omnino sit ad personam veri illius Iudæi accommodandum. Ostendit enim Apostolus veri Israelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circuncisio, Deo potius conspicua quàm hominibus.

IN CAPVT III.

1 *Quæ est præstantia*, τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorsus redundat, vt Matth. 5. 37. Hic vero declarat præstantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non male, si sensum spectes, *Quid amplius est Iudæo?*

2 *Multa*, πολύ. Erasmus censet legendum πολλή, vt responsio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluisse neutrum genus vsurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσὸν, non modo quia eòdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere responsionem: sed etiam quia in posteriore vsus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή, quod potuisset nonnihil obscuram reddere responsionem si fœmineum genus vsurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc obseruare: nec sane in eo laborandum est, quum plana sit sententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. ¶ *Primarium enim [illud est]* πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam sorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος Luc. 19. 47; & Act. 25. 2: & πρώτη Luc. 15. 22: & πρῶτον 2. Petr. 1. 20, & 3. 3. quanuis in his postremis locis per aduerbium Præcipue aut per In primis conuerti possit, vt semel atque iterum in hac eadem epistola sumus interpretati. Neque enim necesse est vt quum præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut τρίτον, vt diximus suprà, 1. 8. Putauit Erasmus significari sermonis ordinem: cuius opinio fortassis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset, sed quum scriptum sit μὲν γὰρ sequente ὅτι, quod εἰδικῶς omnino accipitur, necesse est (ni fallor) vt verbum ἐστὶ subaudiatur, ita vt nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio, nempe si πρῶτον εἶναι τι ἐξαιρέτου accipias, vt nos sumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetusto codice scriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, *primis enim commissa sunt*. Origenes perinde interpretatur acsi scriptum esset ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres legit, vt & Syrus interpres, πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, *Primùm quidem quia*. & ita etiam habet scriptum vetustissimus Græcus codex. Seligat lector quod maximè placuerit.

¶ *Credita sunt*, ἐπιστεύθησαν. Sub. αὐτοί. Est enim constructio Græca, quam non intelligens Syrus interpres, putauit τὰ λόγια positum recto casu, quum sit quarti casus, & a par-

& à parte posteriore construatur. Intellige verò sic illis commissa Dei eloquia, non vt alienæ rei depositum, sed vt proprium ipsorum thesaurum quo vterentur & fruerentur: vnde factum vt reliquos populos ante Christi aduentum idem Apostolus ἀθέους vocarit, Ephes. 2.12. Et huc respicit nomen παρακαταθήκης, quo vtitur 1. Timoth. 6.19. ¶ *Eloquia*, τὰ λόγια. Legale fœdus intelligit Paulus, de Euangelio nondum differens, idque λογίων nomine declarat, vt & Act. 7.38. Stephanus, quoniam Legem Dominus, partim ore suo, partim per Mosen ipsius responsa renuntiantem tulit. Sic enim prophani quoque scriptores Deorum responsa oratione soluta prodita vocarunt, χρησμοὺς verò quæ carminibus referebantur. Erasmus *oracula* interpretatur, de quo vocabulo diximus Matth. 2.12.

3 Τί γὰρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;

4 Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης, καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

3 Quid tum enim, si "infidi fuerunt quidam? num ipsorum infidelitas "fidem Dei" inanem reddet?

4 Absit: " imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, " Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas "quando tu iudicas.

3 *Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit?*

4 *Absit: est autem Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas quum iudicaris.*

3 *Infidi fuerunt quidam*, ἠπίστησάν τινες. Vulgata, *si quidam ipsorum non crediderunt*. interiecto relatiuo αὐτῶν, quod etiam per se satis intelligitur. At ego neque Euangelicarum promissionum, neque fidei illis habitæ vel non habitæ mentionem hîc fieri arbitror, sed violatæ duntaxat Legis, & quidem non vno modo. Quosdam enim infidos fuisse, id est apertè à fœdere desciuisse, quorum tamen tantùm abest vt defectio fœdifragum Deum effecerit, vt contrà quanuis ne vnus quidem repertus sit qui fidem Deo datam, de ipsius videlicet lege seruanda, præstiterit, tamen indignis pepercerit, sed ex mera gratia, non ex Legis præstatione, testante istud de seipso Dauide, tanto commendabiliore Dei bonitate, quanto indigniores sunt quorum miseretur. Itaque aliud est ἄπιστοι quod de quibusdam tantum dicitur, quam ψεῦδεις, quod omnibus & singulis sine exceptione tribuitur. ¶ *Fidem Dei*, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id est fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen hîc propria & omnibus scriptoribus vsitata significatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque constantia & veritate. ¶ *Inanem reddet*, καταργήσει. Vulgata, *Euacuabit*, id est, κενώσει. Sic enim legitur in vetustis Latinis codicibus, non autem Euacuauit: quanuis sic legat Cyprianus. Est autem hæc permutatio literarum B & V consonantis, in manuscriptis codicibus frequentissima. Erasmus, *Irritum faciet*, id est ἀκυρώσει. Vide infra, vers. 31.

4 *Imò esto*, γινέσθω δέ. Id est, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipsa sententia docet. Vulgata, *Est autem*, corruptis, vt puto, codicibus, pro, *Esto autem*. Cypr. epist. 55. legit *Est enim*, sed sententiam referens potius quam verba. ¶ *Vt iustificeris*, ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraice למען תצדק [*lemahan titsdak*] id est, vt de iustitia tua constet, vel, Vt secundum te iudicetur: vel potius, Vt tua singularis bonitas ac fides in actis tuis præstandis appareat. Est autem multiplex huius verbi significatio, ideóque semel à nobis explicanda. Nam quia iustificatio non semper consideratur absolutè in eo cui inest iustitia, sed etiam comparatè, & alterius alicuius ratione, quando tum demum incipit iustus esse aliquis quum ipsius iustitia patefit: hinc factum est vt iustificare accipiatur etiam pro Iustitiam vel suam vel alienam declarare, & sese aut alium quempiam iustum censere ac agnoscere, vt Matth. 11.19. Luc. 7.29 & 35. Ierem. 10.29, & 18.18. Iam verò quia in iudiciis qui insons declaratur, is etiam liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iustificare & condemnare opponantur, id est vt Iustificari nihil aliud declaret quàm Absolui, sicut apud Hebræos הרשיע & הצדיק [*hirschiah hiṣdik*] sunt opposita, vt Matth. 12.37, Act. 13. 38 & 39, infra, 5.18, & 8.34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere, Iustificari à re aliqua, significat ab ea re prorsus liberum & immunem fieri ac declarari, vt infra, 6.7. Denique quia Iustitiæ nomine interdum vniuersalis quidam virtutum omnium concentus declaratur, interdum vero virtus illa qua suum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumuis indignis præstet quicquid vltrò pollicitus est: pro varia iustitiæ significatione, variè quoque dicitur iustus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Christus iustificatus Spiritu, 1. Timoth. 3.16, id est diuinam illam naturam quæ in sese est integerrima ac perfectissima, ipsámque adeo integritatem ac perfectionem, hominibus esse patefactam per diuinam illam virtutem in Christo corporaliter habitantem, quæ toties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari, id est iusti declarari, quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contra, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus, id est, iustum censeri & absolui, vt integrum & ἀνεγκλήτους coram Deo, vt ipse explicat Col. 1.22. Item, Qui iustus est, debet laborare vt adhuc iustificetur, id est, cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, vt magis ac magis in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum verborum significationes, quas quidem conabimur singulis locis pro virili applicare. ¶ *Quando tu iudicas*, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Erasmus paulo obscurius, *Quum iudicaris*. Est autem בשפטך [*bešoph-techa*] actiuum, vt sit sententia, Deum inueniri iustum ac purum quum sua iudicia exercet, quia nonnisi merentes castigat. Itaque quanuis Deus ab iis quasi in iudicium vocetur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, & ita soleant explicari passiue hæc verba, QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media significatione accipiatur ἀντὶ τοῦ κρίνειν, actiue explicanda puto vt Græca Hebræis respondeant. quod etiam videntur postulare quæ mox subiiciuntur, vbi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum iudicare. Quæstio autem est an quorundam perfidia possit efficere vt Deus fidem non seruet. Absit vero, inquit Paulus, vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod verissimum est, omnes quidem homines mendaces ac perfidos esse, sed Deum nihilominus sibi semper constare: adeo quidem vt hoc ipso quod electi tam grauiter interdum labantur, ipse summam suam iustitiam ac fidem in primis illustret. Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinem considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans, in intima vsque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem, non vt perderetur, sed vt aduersus eos omnes qui Dei fidem ac iustitiam in dubium vocarent, Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei specimen, seruato eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus. Hæc est (vt opinor) germana huius loci explicatio, ita vt appositissime citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optime inter se consentiant. Hac itaque ratione למען [*lemahan*] rectè est explicatum per ὅπως, quum finem etiam declaret non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositum, quum suos ad tempus videtur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infra, versu 25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum quàm nostris operibus iustificatos seruare, vt iustitiam suam mundo patefaceret: quoniam (vt quidam rectè & perleganter scripsit) *Dare non dignis,*

res mage digna Deo est. Cæterùm qui Origenis in tractādis Scripturis dexteritatem volet agnoscere, legat quæ in hunc locum scripsit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)	5	Quòd si ∴ iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus qui inferat ∴ pœnam? ∴ (humano more loquor)	5	*Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secūdum hominem dico)*
Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;	6	Absit: alioquin quomodo ∴ iudex erit Deus mundi?	6	*Absit: alioquin quomodo iudicabit Deus mūdum?*
Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;	7	Etenim si ∴ veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ∴ ego vt peccator condemnor?	7	*Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*
Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρῖμα ἔνδικόν ἐστι.	8	Ac non (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidā aiunt nos dicere) ∴ faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.	8	*Et non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.*
Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ, πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ᾽ ἁμαρτίαν εἶναι.	9	∴ Quid igitur? præcellimus? ∴ Nullo modo: nam ∴ antè criminati sumus & Iudæos & Græcos omnes esse ∴ sub peccato.	9	*Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam: præcausati enim sumus, Iudeos & Græcos omnes sub peccato esse.*

5 *Iniustitia*, ἀδικία. Id est, perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur iustitia Dei, id est, fides ac veritas. Cæterùm quod hîc dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari iustitiam Dei, prima specie posset verum videri, quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum: sed falsò tamen dicitur. Neque enim peccata per se & propriè illustrant Dei gloriam, sed per accidens (vt loquūtur,) ex Dei bonitate videlicet, idque in iis demū quibus remittuntur, qui & ipsi sanctificantur. Itaq; in hac obiectione est paralogismus quem vocant accidentis. ¶ *Pœnam?* ὀργήν; Vulgata & Erasmus ad verbū, *Iram:* quod videtur obscurius. Ponitur enim hoc loco (vt & alibi sæpe) ex idiotismo Hebręorū, Ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur, vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Alludit autē fortasse Paulus ad locum Iob. 38. 2. ¶ *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. id est, Hęc verò ego non in persona mea loquor, quasi ita sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subiicitur. Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατὰ ἀνθρώπων, *aduersus homines*, expūcto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est: sed constat apud Paulum frequenter phrasin illam inueniri, & quidem diuersa significatione. Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, vt hoc loco, interdum fugiendæ inuidiæ causa: veluti quum cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, vt muneris sui auctoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui, quanuis in diuersum finem: vt 1. Corinth. 15. 32, & 2. Cor. 11. 16, & 17, & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi, quum docendi causa exemplum aliquod ex communi hominum vsu petit, infrà, 6. 19 & 1. Cor. 9. 8, Gal. 3. 15. Item aliquoties quum hominis doctrinam Dei auctoritati opponit, vt illa isti cedat, vt Gal. 1. 11. Postremò κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id est secundum carnem: cui opponitur secundum Spiritum, vt 1. Corinth. 3. 3, & 1. Pet. 4. 6.

6 *Iudex erit*, κρινεῖ. Alludit ad Malach. 2. 17.

7 *Veritas Dei*, ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. [אמונת אלהים *emunath elohim*] id est fides ac constantia, atque adeo veracitas, vt ita dicam. Neque enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina, aut declarantur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita vocauit Apostolus suprà, 1. 18, sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur. quod quum non consideraret Origenes, mirū quàm multa ineptè in hunc locum sit commentatus. Eôdem igitur spectat veritas atque iustitia illa Dei cuius in superiore versiculo facta est mentio. Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius iustitiam, aut contrà veritatem ex iustitia: adeo arcto vinculo sunt ista inter se deuincta. Nā Deus & quia summe iustus est ac verax, idcirco fidem quam vltro dedit, vltro conseruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid semel pollicitus est, idcirco summe iustum sese ac veracem præstat. Istis autem opponitur hominum iniustitia ac mendacium, id est perfidia, simili prorsus ratione æstimanda, vt illis ex diametro opponantur. Sed ψεύδομαι de eo quod quispiam contra fidem fecerit: ψεῦδος autē de dicto seu sermone falsò videtur intelligi. ¶ *Ego*, κἀγώ. Vulgata & Erasmus, *Et ego*: quæ interpretatio est perobscura. Abundat autem coniunctio καὶ, sicut ostendimus Iohan. 8. 25. Loquitur autem in aliena persona Paulus, vt ad explendam sententiam adiiciendum fuerit post εἰ δὲ, per parenthesin, φήσει τις, *dicet aliquis*.

8 *Faciamus*, ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi sæpe: neque hîc quicquam subaudio.

9 *Quid igitur? præcellimus?* τί οὖν; προεχόμεθα; Sic distinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc sit vera huius loci distinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offensioni Iudæorum, aliquatenus præposuerat eos Gentibus: sic veritus ne Iudæi hoc nomine superbirent, nunc declarat præstantiam istam non esse in ipsis Iudæis considerandam, sed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares sint, quod vtrique sint, in sese, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxij, vt vtrique in Christo exæquentur. Neque dixit Apostolus προέχειν *præcellitis*, sed προεχόμεθα, *præcellimus*: tum quia veritas postulat vt ita Iudæus de Iudæis loquatur, tum vt omnem offensionis occasionem tollat, quum sese in eodē gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id est, *in quo igitur præcellimus?* quod nullo modo cohæret: quanuis Græca scholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, sed plane detortam ac violentam. ¶ *Nullo modo* οὐ πάντως. Vulg. *Nequaquam*, μηδαμῶς: Ad verbū, *omnino non*. Transposita enim est negās particula ideóque legendum est inserta στιγμῇ, οὐ, πάντως. Nam qui dicit οὐ πάντως, non omnino, aliquid penitus non negat. ¶ *Antè criminati sumus*, προῃτιασάμεθα, i. ἠλέγξαμεν, *arguimus*, vt Gr. schol. explicant: neque. n. institutam duntaxat sed peractam accusationem declarat. Vulg. *Præcausati*, barbarē. Erasmus, *Antè causis redditis ostendimus*. qua significatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum est vsurpari à Paulo forense verbum, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. ¶ *Sub peccato esse*, ὑφ᾽ ἁμαρτίαν εἶναι. Id est reos peccati, siue sontes esse, id est ὑποδίκους, vt mox dicitur vers. 19.

10 Non

Græce		Beza		Vulgata	
Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς·	10	Sicut scriptum est, ‖ ¨Non est iustus, ¨ne vnus quidem:	10	*Sicut scriptum est, Quia non est iustus quisquam:*	Psal.14.3. & 53.3.
Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.	11	¨Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.	11	*Non est intelligẽs, non est requirens Deum.*	
Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.	12	Omnes deflexerunt, simul ¨inutiles facti sunt: non est qui faciat ¨quod bonum est, non est ¨ vsque ad vnum.	12	*Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonũ, non est vsque ad vnum.*	
Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.	13	‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis suis ¨ ad dolum vsi sunt, ‖ venenũ aspidum sub labiis eorum.	13	*Sepulchrum patens est guttur eorũ, linguis suis dolose agebant: venenum aspidum sub labiis eorum.*	Psal.5.10. Psal.140.3
Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει.	14	‖ Quorum os diris & amarulentia plenum est.	14	*Quorum os maledictione & amaritudine plenum est.*	Psal.10.7.
Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.	15	‖ Veloces pedes eorũ ad effundendum sanguinem.	15	*Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*	Esa.59.7.
Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.	16	¨ Contritio & calamitas in viis eorum.	16	*Contritio & infelicitas in viis eorum.*	
Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.	17	Et ¨ viam pacis non cognouerunt.	17	*Et viam pacis non cognouerunt.*	
Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	18	‖ Non est timor Dei coram oculis eorum.	18	*Non est timor Dei ante oculos eorum.*	Psal.36.2.
Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.	19	Scimus autem, quæcunque ¨Lex dicit, iis qui in Lege sunt dicere: vt omne os obturetur, & ¨ obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.	19	*Scimus autem quoniã quæcũque Lex loquitur, iis qui in Lege sunt loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.*	
Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται	20	¨Propterea ¨ex operibus Le-	20	*Quia ex operibus Le-*	

10 *Non est iustus*, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebr. habent אין עושה טוב [*en hoseh tob*,] non est faciens bonum: quod mox repetitur: ¶ *Ne vnus quidem*, οὐδὲ εἷς. Vulgata, *Quisquam*, nι. Hoc autem non est in Hebræis hoc in loco.

11 *Non est qui intelligat*. οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apostolus nonnulla hîc omittit, sed nulla sensus iniuria.

12 *Inutiles facti sunt*, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו [*neelachu*,] id est spumæ instar putruerunt: putria verò etiam
* inutilia sunt. ¶ *Quod bonum est*, χρηστότητα. Heb. טוב [*tob*] Itaque noua est hæc significatio huius vocis, ἀντὶ τοῦ χρηστοῦ. ¶ *Vsque ad vnum*, ἕως ἑνός. Id est, *Ne vnus quidem*, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempestiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus. Tanti est momenti ex fontibus ipsis veritatem haurire.

13 *Ad dolũ vsi sunt*, ἐδολιοῦσαν. Id est, ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Psal.77.2.

* 16 *Contritio*, Σύντριμμα. Intellige actiuè, qua videlicet alios obseruat.

17 *Viã pacis*, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום [*derech schalom*,] quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 *Lex*, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextus series indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentũ, vt rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad se pertinere quæ citarat Apostolus partim ex Psalmis, partim ex Esaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuersali, id est lege naturæ, hæc accipit: nam si ita esset, ecquis poterat inficiari hanc legẽ ad se non spectare? At enim, dices, conclusio est vniuersalis, & quod Legi tribuit in sequenti versiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quàm ad Legem Mosis. Respondeo, conclusionẽ vniuersalem esse, quia non ex hoc vno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè potest colligi, argumento a comparatis sumpto. Nam si lex Mosis non iustificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ? ¶ *Obnoxius fiat*, ὑπόδικος γένηται. Id est, reus esse comperiatur: sicut paulò ante diximus Iustificari interdum accipi pro iustum comprobari. Neque enim illa testimonia faciunt vt rei simus, sed reos nos esse declarãt. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres *subditum* barbarè nec satis expressè conuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quàm suppositum, id est summissum, aut clam appositum declarat. Erasmus, *Obnoxium* interpretatur: rectè id quidem, sed tamen ambiguè, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti, *Obnoxius fiat condemnationi*: quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat iudicium quo vel absolui vel damnari possit aliquis, (hac enim significatione ipsi etiam filij Dei sunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla est condemnatio) sed καταδίκην (id est condemnationem) declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, nos omnes nasci filios iræ, id est natura obnoxios esse Dei condemnationi.

20 *Propterea*, διότι. Vulgata & Erasmus, *Propterea quòd*: quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundũ videlicet, id est omnes homines, quacunq; mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego verò etsi hæc verissima esse confiteor, tamen puto Apostolum contrario potius ordine id de quo hîc agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositum? docere nullum hominem alia ratione quàm fide in Christum salutẽ consequi. Hoc probat ex eo quòd vna fide in Christum iustificemur, Nos vna fide iustificari ex eo docuit quod necesse sit nos aut fide aut Lege iustificari. Lege verò nos non iustificari ostẽdit ex eo quòd nemo sit hominum cui Deus e cælo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira colligitur iræ causa, id est iniustitia. Cedo verò vnde hanc iniustitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obseruant, siue Dei cultum consideremus, siue mutua hominum inter se officia: neque Iudæi Mosis Legem, cuius cognitione gloriantur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstrauit, simúlque aduersus ea obiter disseruit, quæ vel hi vel illi obiicere poterant. Nunc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandum susceperat, nullum videlicet hominem ex operibus vllius legis iustificari: ac ita demum, sublata vna parte distinctiuæ propositionis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege nõ iustificemur, vna fide iustificari, ac proinde vna fide seruari, quæ * quidem est ex Euangelij auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium esse potentiam Dei in salutem omni credenti: in qua quæstione posuimus huius epistolæ statũ. Hęc autem diligenter considerata, manifestè indicant, in hoc vers. appellatione Legis sine articulo intelligi omnem doctrinam seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum series, & effectus ille quem Legi tribuit, nempe quod peccatum

retegat: vt planè, vel teste Augustino, hallucinentur fœdissimè qui ad Legis Mosaicæ ceremonias hæc restringunt. ¶ *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Id est, ex eo quòd præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolutè intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legẽ naturæ vocari, vel Lex Mosis, quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut vetát: quum ea sint reuera eiusmodi, vt siquis ea præstaret, iustitiam ei fuerint meritò collatura: sed opera Legis vocat eorum præstationẽ quæ Lex præcipit: siue opera, quatenus à nobis aut præstãtur, aut non præstatur, non autem simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Et Legis nomine nõn intelligi solas ceremonias, non tantùm ostendit superior disputatio, sed etiã ratio illa quę subiicitur de agnitione peccati per Legẽ, sicut prudẽter expendit Augustinus lib. De spiritu & litera.

πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.		gis nulla caro iustificabitur in conspectu eius. per Legem enim agnitio peccati.		gis non iustificabitur omnis caro coram illo. per Legẽ enim cognitio peccati.
Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.	21	Nunc verò absque Lege iustitia Dei patefacta est, cõprobata testimonio Legis ac Prophetarum.	21	Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testificatã à Lege & Prophetis.
Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας	22	Iustitia, inquam, Dei per fidem Iesu Christi in omnes &	22	Iustitia autẽ Dei per fidẽ Iesu Christi, in omnes

* ¶ *Nulla caro*, οὐ πᾶσα σάρξ. *Non iustificabitur vlla caro*, vt Matt. 24 22. Heb. לא יצדק כל בשר [*lo Iusdak chol basar*,] id est (vt Vetus interpres & Eras. converterunt) *Non iustificabitur omnis caro*: quæ enuntiatio quum apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est vniuersalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota vniuersali, sed cum verbo: vt si Latinè dicas, *Omnis caro non iustificatur*: pro quo planius dixeris, *Nulla caro iustificatur*. Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, sæpe iam diximus ex Hebræorum idiotismo accipi pro homine: sed particularis est huius nominis emphasis hoc loco, vt omnino seruari debuerit. sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quam caro per peccatum inquinata) & Dei illius in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergo hominibus inter homines speciem aliquam Iustitiæ obtinere, sed corã Deo quid aliud quam se carnem impuram esse fateantur quicunque vsquam sunt homines? Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne sunt, id est qui secundũ carnem viuunt: quasi verò Paulus totum humanum genus hîc non consideret extra Christum, aut quasi qui secundum Spiritum viuunt, hoc ipso iustificentur coram Deo: ac non potius ideo secundum Spiritum viuant quòd iam sint gratis per fidem in Christum iustificati. Quid multa? Certe hoc ausim dicere, si hæc sunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuisse selectum diaboli organum, Apostolicæ doctrinæ funditus euertendæ destinatum.

¶ *Iustificabitur*, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi significationes supra exposuimus vers. 4. itémq; quid Iustitiæ appellatione intelligatur, illa videlicet virtus vniuersalis ad * legis diuinæ & spiritualis normam exacta, quam necesse est in conspectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. ¶ *In conspectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est antithesis iustitiæ coram hominibus & iustitiæ Dei, seu quæ coram Deo possit subsistere: de qua agitur Col. 1. 22. Itaq; hoc loco & aliis similibus Corã Deo non opponitur duntaxat ei quod fictitium est ac simulatum, vt Luc. 1. 6: sed cuiuis hominum etiam sanctissimorum iustitiæ comparatur: quia iustitiã qua nitimur, vt hæreditatis cælestis participes fiamus, necesse est esse eiusmodi vt & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis plena in humana natura instauratio, vt in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ omnia in vno Christo nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus.

¶ *Per Legem enim*, διὰ γὰρ νόμου. Non est nouum argumentum, sed totius superioris disputationis summa. Nec enim adhuc aliud docuit, quam omnes argui peccatores, quòd neque Græci leges in cordibus ipsorum scriptas, neque Iudæi leges à Deo per Mosen traditas præstẽt: imò illam Dei veritatem in iniustitia detineant. Vtrobique igitur νόμος sine adiecto articulo generaliter accipitur: & de ea notitia hîc agitur, qua peccatũ augetur in nobis, nedum vt * tollatur. qua de re vide infrà cap. 7. 7.

* 21 *Nunc verò*, νυνὶ δέ. Probato non esse iustitiam ex Lege, alteram disiunctiuæ propositionis partem ponit. Sed ita vt simul comparet Christi exhibitionem & apertam Euangelij prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apostolus ad Psal. 97. 6. ¶ *Absque Lege*, χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuersaliter intelligamus, sicut statim, vbi iustitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus est ad explicandum quem Augustino placuit nectere lib. De spiritu & litera, cap. 9. quum hunc locum exponeret. Sed illud obseruandum est, non dici ab Apostolo iustitiam quæ sit sine Lege patefactam esse in Euangelio, sed hanc iustitiam esse patefactam sine Lege: id est, in Euangelio (quod est potentia Dei ad salutem per fidem adipiscendam) patefieri nobis quomodo iustificemur ac proinde seruemur, aliter quam per Legis obseruationem a nobis præstitam. Nam alioqui non scripsisset Apostolus χωρὶς νόμου δικαιοσύνη, sed ἡ δικαιοσύνη χωρὶς νόμου, sicut dixit Iacobus, ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν, id est, *Fides quæ est sine operibus, est mortua*, non autem χωρὶς ἔργων ἡ πίστις νεκρά ἐστιν, id est, *Fides est mortua sine operibus*, vt illum locum hodie deprauant nostri Sophistæ semipelagiani. Deinde illud quoque prætermittendum non est, sicut hoc priore loco Legis nomine sine adiecto articulo intelligitur Lex tum naturalis tum Mosaica (nam alioqui cõclusio nõ respõderet præcedẽtibus a quibus dependet:) ita mox in posteriore huius versiculi membro quum additur articulus Legis vocabulo, non intelligi seu Moralem seu Ceremonialem legem, sed Mosis & reliquorum Prophetarum scripta quibus de Christo & eius munere ac officio testantur. Nam alioqui Lex moralis etsi nos arguẽs peccati, κατὰ συμβεβηκός de remedio cogitare nos cogit, propriè tamẽ de Christo non cõcionatur. ¶ *Iustitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide suprà, 1. 17. Respõdet autem hic versic. à quo inchoat Euãgelicæ Iustitiæ confirmationem, ver. 18. cap. 1. vnde cœpit legalis Iustitię subuersionẽ. & his verbis omnino alludit ad locũ Ps. 98. 2. ¶ *Patefacta est*, πεφανέρωται, i. reipsa palam exhibita, quam suo tẽpore adfuturã Lex, moralis videlicet, homines eò reuocãs vt ad medicũ, & Ceremonialis eã adumbrans, & Prophetæ singula de Christo prędicẽtes, promulgarũt. * ¶ *Legis ac Prophetarum*, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hunc probationis ordinem * postea sequitur Apostolus, primum quidem testimonium petens ex Lege, nempe ex historia Abrahami. Gen. 15: alterum ex Psal. 1, proximè sequenti capite.

22 *Inquam*, δέ. Vulgata, & Erasmus ad verbum, *Verò*. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepsi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apostolo, quia in superiore versiculo dixerat quidẽ nos absque Lege iustificari, sed quodnam illud esset quo iustificamur, nondum expresserat. ¶ *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, vel quæ Christo nititur. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret fidem illud esse quod nos iustificat, quum sit duntaxat instrumentum quo Christum iustitiam nostram apprehendimus. ¶ *Et super omnes*, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manuscriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamen videtur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est veteres hanc quoque particulam legisse: quorũ tamen interpretatio arguta potius quam solida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referũt ad Iudęos, ἐπὶ πάντας ad Gẽtes. Syrus interpr. vtrũq; legit.

¶ Qui

τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.

23 Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·

24 Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

25 Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.

super omnes "qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac "deficiuntur gloria Dei.

24 "Vt qui iustificentur "gratis, *id est*, eius gratia, per redemptionẽ factam in Iesu Christo.

25 Quem proposuit Deus "placamẽtum "per fidem "in sanguine ipsius, ad demonstrandam iustitiam suam, "per remissionem "peccatorũ quæ antecesserunt, "Deo *illa* tolerante:

& super omnes qui credunt in eum: non enim est distinctio:

23 *Omnes enim peccauerunt, & eget gloria Dei.*

24 *Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.*

25 *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum.*

¶*Qui credunt*, τοὺς πιστεύοντας. Vetus interpres addit εἰς αὐτὸν *in eum*, vt legit etiam Syrus.

23 *Deficiuntur gloria Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Egent gloria Dei*, id est, δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco sentẽtiam Apostoli eneruat. Erasmus, *Destituuntur gloria Dei*: quod & ipsum non est satis expressum. Hoc quidem certum est, ὑστερεῖσθαι proprie de iis dici qui in cursus certamine, deficiẽtibus viribus, relinquuntur a tergo, ita vt ad metam peruenire non possint. quod iis optime conuenit qui Dei veritate ad iniustitiam abutuntur, id est, omnibus hominibus non regeneratis. Ex hoc autem facile est cognoscere, per gloriam Dei nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iustificationem, sed metam potius ipsam ad quam contendimus, id est vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione consistit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus possint peruenire, testatur Apostolus omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel a gloria Dei excludi, quod absit: vel aliunde integram illam puritatem ac iustitiam mutuari, quam necesse est adferat quisquis gloriæ Dei particeps esse cupit.

24 *Vt qui iustificentur* δικαιούμενοι. Vulgata, *Iustificati*. * perobscurè. pendet autem hoc participium à verbo ὑστεροῦνται. Græca scholia addunt, præpositionem ἐν, quam si legamus δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται posita fuerit Hebræorum more, vt infra, 5.11. Erasmus igitur hunc locum rectè expressit, & frustra quæritur ratio supplẽdi anantapodoti, quod nusquam est. Sed quid hic valeat Iustificãdi verbum, non immeritò quæritur, quum nulla possit grauior quæstio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pendeat huius controuersiæ decisio: de qua tantùm a nobis dicetur quod ad scopum nostrum pertinet, qui nostræ versionis causas studemus explicare. Dicunt igitur Sophistæ, Nos fide iustificari, sic accipiẽdum esse, quod credentibus (id est iis qui in genere assentiuntur verbo Dei) inferatur gratia, præeuntibus præparationis operibus data, * qua adiuuante & cooperante, bonis nostris operibus condignis seruemur, sicut scriptum est, Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Itaque apud istos Fide iustificari non declarat iustum fieri ἐνεργείᾳ, sed δυνάμει, id est gratiã accipere, cuius adiutorio postea nos ipsos iustos reddamus. Hæc illorum est doctrina. Sed ij per quos nostra ætate Dominus veluti sepultum Christi beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderẽt ex diametro pugnare cum Apostoli doctrina & argumẽtis, verbum IVSTIFICARI, in hac propositione, Iustificamur fide sine operibus, siue gratis, siue sola, (hæc enim omnia idem pollẽt) explicant ex Hebræorum consuetudine, pro absolui coram Dei tribunali: nõ quòd iusti simus in nobisipsis, (frustra enim Christus esset mortuus, vt colligit Apostolus Gal. 2.21) sed quia Christi iustitia nobis imputetur gratis per fidem: siue quia Deus nos in Christo ἐχαρίτωσεν, Ephe. * 1.6. Cohæret enim cum absolutione à morte per remissionem peccatorum ius æternæ vitę per Christi obedientiam quoque qua legem pro nobis impleuit imputatam, adipiscendæ. Huius autem iustificationis consequens est illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iustificandis, sed iam antea fide iustificatis, fructus illos iustitiæ profert, de quibus loquens Apostolus, proposito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum. Hãc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apostolum ipsum infra, 5. 19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίστασθαι, id est Iustum constitui, & minimè conuenire Dei naturę vt iniustos absoluat. Respõdeo, nos fide iustos fieri, sed imputata nobis Christi iustitia, & propterea, quanuis in nobis simus iniusti, tamen vt in Christo verè iustos, absolui, atque adeo remissis peccatis fieri Christi cohæredes. Quod autem attinet ad nouam vitam siue iustitiam, quam nobis inhærentem vocant, ea certe non est causa, sed testis eius iustitię cuius imputatione seruamur. quoniã quisquis in Christo per fidem iustificatur, is quoque Christi Spiritu sanctificatur. Sed & illud Satanicum Osiandri dogma fugiendum est, qui iustitiam vocat Deũ ipsum nos ad iusta facienda impellentem, vt iustificari nihil aliud declaret quam essentiali Dei iustitia indui: in quo dogmate multi sunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipsum cum ipsius in nobis effectis, quũ eam iustitiam qua iusti sumus, vult esse ipsam iustitiam quæ Deus est. Deinde non aliam quàm essentialem illam Dei iustitiam in Christo cõsiderans, excludit plane Christi obedientiam, & illam totius iustitiæ Legis impletionem, quæ tamen statuitur nostræ salutis materia, infra, 5. 19. & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iustitiam, qua vna nitimur, non discernens à iustitia in nobis inchoata, & sanctificationem cum iustificatione confundens, totum Christianismum à fundamentis cõuellit.

¶*Gratis* δωρεάν. Id est ex gratuito dono ac mera liberalitate: ita vt non modo antecedẽtia sed etiam consequentia * fidem opera excludantur, quũ de illa iustitia quęritur cuius vnius virtute subsistimus: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apostolus τῇ αὐτοῦ χάριτι. id est ipsius gratia. Quum autem id ei opponatur quod dato pretio acquiritur, * & passim in his libris dicamur summo pretio redempti 1. Cor. 7. 23 & 1. pet. 1. 23. sciendum est nos dici gratis quidem redemptos, siue spectemus gratuitum Dei patris de nobis redimendis decretum, siue ecquid nos de nostro vicissim Deo persoluamus: pretio verò longè pretiosissimo liberatos, habita ratione executionis illius decreti per Christum mediatorem. Quod autem Christus alibi negatur esse δωρεάν mortuus, quomodo sit accipiendum dicemus Gal. 2. 21. Hoc verò vtinam tandem considerent qui vel opera præparatoria, vel fidem subsequentia, in causis iustificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iustificatione excludunt, qui denique nobis blasphemiæ crimen impingunt quòd sola fide iustificari hominem dicamus.

25 *Placamentum*, ἱλαστήριον. Alludit fortassis ad arcam fœderis cuius operculum sic vocant Græci, Hebræi verò כפרת [*capporet*.] quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quasi dicas omnium oculis esse nunc expositum (rupto videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Hoc non legit Chrysostomus. Ambrosius autem videtur legisse ἱλαστήριον πίστεως, *propitiatorem fidei*. ¶*In sanguine ipsius*, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Potest hoc connecti vel cũ ἱλαστήριον, vt dicatur Christus Patrem placasse suo ipsius sanguine: vel cum πίστεως, vt significetur fidẽ non aliò quàm ad Christi sacrificium ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas est in Christo Iesu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alij ἑαυτοῦ .i. suo ipsius sanguine, eadem manente sententia. Erasmus, *Interueniente ipsius sanguine*, periphrasi parum necessaria.

¶*Per remissionem*. διὰ τὴν πάρεσιν. Vel propter remissionem. * Huius enim præpositionis constructionem interdum

permutari obseruauimus Ioh.6.57. & idem vtroque modo dicitur, nempe & remissis per Christum peccatis, & propterea quod nobis a patre propter illum remittuntur peccata nos seruari. Πάρεσις autem quum propriè relaxationem declaret, adstrictioni oppositam, eleganter ad peccatorum remissionem applicatur, quibus tanquam vinculis arctissimis mundus irretitus tenebatur, & quarum compedes lex adstringebat. Itaque idem hic declarat atque alibi ἄφεσις id est liberatio & quasi emissio, quæ est illius relaxationis effectum. Ambrosius legit πρόθεσιν, *propositum*, sensu obscurissimo, & corruptum proculdubio codicem nactus. Chrysostomus autẽ vt & Græcus Scholiastes hoc interpretantur non de peccatorum remissione sed de eo statu in quo nascuntur homines per peccatum, viribus nimirum ad bene agendum penitus remissis. Nam πάρεσις resolutionem quoque neruorum vt in paralysi, & animum languidum ac remissum declarat. Sed hæc interpretatio prorsus est violenta. Syrus autem interpres hãc vocem vel non legit, vel non intellectam prætermisit: vt * & alias interdum nonnullas. ¶ *Peccatorum quæ antecesserunt*, τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, quæ videlicet Christi aduentum & Euãgelij per Apostolos prædicationem antecesserunt, & quidem ab initio lapsus hominis & promissi liberatoris, vt rectè præpositionem προ Syrus interpres verterit דמן קדים [*demen kedim*] ab initio. Ostendit enim hæc præpositio, cui opponitur ἐν τῷ νῦν καιρῷ, hic non agi de eo statu in quo singuli homines nascimur, sed cum tempore aduentum Christi & Euangelij patefactionem consecuto, præcedentem illam mundi miserrimam conditionem significari, tum quod ad Iudæos ipsos seu veros seu adulterinos, tum in primis quod ad cæteros populos attinet. Nam hi quidem erant sine Deo & extra fœdus salutis, Eph.2.11. Iudæos autẽ plerosque nihilo cæteris meliores nec poterat Lex moralis iustificare, vt antea probauit Apostolus, neque lex Ceremonialis absoluere, vtpote quæ potius esset extra Christum chirographum mortis, Eph.2.15. & Coloss.2.14, & vt scitè loquitur Augustinus, *peccatorum confessio potius quam expiatio*: credentes vero Iudæi iam tum quidẽ seruati sunt, vt apparet ex eo quod Abraham dicitur viso die Domini gauisus, Ioh. 8.56: sed per ea quæ suo tempore impleturus erat Christus, in quo demum omnes promissiones erãt ratæ futuræ. 2.Corinh. 1.20. & Ioh.9.15: & 11.4. Quod igitur garriebãt, hoc loco abutentes Nouatiani, remitti negantes peccata baptismũ consequentia: & quæ impudenter nugantur Sophistæ de peccatis quidẽ baptismũ præcedẽtibus, baptismo, idq; ex opere, vt ipsi balbutiũt, operato, eluẽdis, vnde factũ vt multi baptismũ ad postremũ vitæ tẽpus differrent: peccatis autẽ baptismum consequentibus pœnitẽtia, id est, per satisfactorias quas appellãt pœnas purgãdis, prçterquam quod sunt falsissima, & Christianæ doctrinç ipsiq; speciatim baptismi fini & scopo prorsus repugnãtia ineptissimè quoque hoc loco disceptantur. ¶ *Deo [illa] tolerante* ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ. Id est, Deo, pro sua bonitate & μακροθυμία vt supra 2.4, non modo hæc peccata non vindicante prout merebantur, sed etiam illa patientissimè veluti dissimulante, vt loquitur idem noster Apostolus, Act.17.30, donec omnes ad se potius vocaret, Eph.2.3, & 11. Nam ἐν præpositio tẽpus vrgens declarat, ac proinde sic mihi videor rectè hunc locum interpretatus, acsi scriptum esset, ἀνεχομένου τοῦ θεοῦ. quod etiam elegãter Syrus interpres paraphrasticè exposuit. Cohæret autẽ prorsus hæc particula cum participio προγεγονότων: ideóque in superioribus editionibus male est ab illo diuulsa. Et, quum πρὸς τὴν ἔνδειξιν, propter multa interiecta, repetatur per Epanalepsin, idcirco inserui contextui particulam *inquam*. *

Πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.	26	Ad demonstrandam *inquam* iustitiam suam "præsenti tẽpore:" vt sit ipse iustus, "& iustificans eum "qui est ex fide Iesu.	26	*In sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi.*
Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.	27	Vbi igitur "gloriatio? exclusa est. "Per quam legem? operum? non: sed per legem fidei.	27	*Vbi est ergo gloriatio? exclusa est. Per quam legem? factorum? Non: sed per legem fidei.*
Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	28	"Colligimus igitur, fide iustificari "hominem absque operibus Legis.	28	*Arbitramur enim iustificari hominẽ per fidem sine operibus Legis.*
Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.	29	An "Iudæorum Deus solùm? ánnon & "Gentium? certè & Gentium.	29	*An Iudæorum Deus tantùm? nónne & Gentium? imò & Gentium.*

26 *Præsenti tempore*, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipsa argumenti & antithesis prçcedentiũ peccatorum manifestè ostendunt præsens tempus vocari ab Apostolo tempus exhibiti Christi quod quidem vniuersum vocari solet tempus * nouissimum & dies Domini, cum seculis præcedentibus comparatum. Itaque ineptus est hîc quoque Origenes quòd præsens tẽpus opponat futuro seculo. *Quia* inquit, *præsentis seculi tempore in sustentatione est iustitia Dei, futuri verò in retributione.* Quanuis vera sit alioqui hæc sententia. ¶ *Vt sit ipse iustus*, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id est, Vt summè verax ac fidelis comperiatur. Nam quum Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse ac quodammodo fieri incipit quum suam nobis in Christo misericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. ¶ *Et iustificans*, καὶ δικαιοῦντα. Id est, Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens, vt Col.1.22. ¶ *Qui est ex fide Iesu*, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id est, ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circuncisione (id est qui ex Lege) salutem expectabant.

27 *Gloriatio?* ἡ καύχησις; Nonnulli Latini codices addunt *Tua*, σοῦ. ¶ *Per quam legem?* διὰ ποίου νόμου; Id est, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus nostris niti vt salutem obtineamus, an per eam potius que docet iustitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandum est igitur νόμον, id est legem (sicut interdum apud Hebræos תורה [*torah*]) hoc in loco vsurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præscribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, id est, doctrinam quæ salutem proponit sub conditione, SI CREDIDERIS, quam & ipsam conditionem Dominus gratis dat vt implere possimus: opponitúrque hæc doctrina legi operum, id est, omni doctrinæ quæ salutem promittit cum conditione, SI OMNIA FECERIS: quam vnus Christus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apostolus) omnem gloriationem tollit: vtpote quæ iustitiã, ac proinde salutem non acquirendam a nobis, sed ab alio nobis quæsitam donet, idque vnũ flagitet vt donatã velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus: ista vero non itẽ, quũ ea a nobis requirat propter quæ salus nobis ex debito reddatur. Et tamen videtur etiam Apostolus de industria μιμητικῶς dixisse Legem fidei pro fide, quod aduersarij gratiæ perpetuò solerent in ore habere Legis nomen: qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh.6.29, vt suo loco exposuimus. Maximè vero ad hunc locum pertinet quod Iudæis exprobrat Christus Ioh.5.44.

28 *Colligimus*, λογιζόμεθα. Id est συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus vt etiã accipitur infra, 6.11. Est enim in his verbis conclusio argumenti sumpti a causa finali, quam vocant: cuius põdus si nossent Sophistæ, nunquam huc deuenissent vt ad iustificationem vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Eras. *Arbitramur*: rectè id quidẽ, sed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro Opinari, & de re etiam incerta dicitur. quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro. ¶ *Hominem*, ἄνθρωπον. id est homines, quicunque iustificãtur, quos in proximo vers. in duo genera distinguit.

29 *Iudæorũ Deus*, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ

more, Deus dicitur eorum esse Deus quos beneuolentia sua complectitur, vt Psal. 33. 12. Etsi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt scribitur Ephes. 2.12, tamen patebat aditus proselytis, & manifesta sunt testimonia Prophetarum quibus testatus est Deus se non abiecis-
* se Gentes in perpetuum. Sed aliò respicit Paulus. pendet enim hoc argumentum à conclusione superiore, hoc modo, Eo demum modo iustificamur, quo omnis gloria iustificationis nostræ tribuitur vnius Dei gratiæ. At iustificatione ex nostris operibus non tribuitur omnis gloria nostræ iustificationis gratiæ Dei. Ergo iustificatione non ex lege sed ex fide iustificamur. Deinde sequitur hoc argumentum. Sicut vnus est omnium Deus, sic illum ab omnibus glorificari par est. Ergo non tantùm Iudæos sed etiam cæteros populos decet iustificari iustificatione ex fide, nón ex lege.

---

30 Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.

31 Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

Κεφάλαιον δ.

1 ΤΙ' οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;

30 Siquidem Deus vnus *est* qui iustificabit circũcisionem ex fide, & præputium per fidem.

31 Legem igitur inutilem reddimus per fidem? Absit: imò Legem stabilimus.

CAP. IIII.

1 QVid igitur dicemus Abraham patrem nostrum nactum esse secundũ carnem?

30 *Quoniam quidem vnus est Deus qui iustificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*

31 *Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*

CAP. IIII.

1 *QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?*

---

* 30 *Deus vnus est*, εἷς ὁ Θεός. Articulus indicat ὁ Θεὸς habere rationem subiecti, de quo εἷς prædicetur. Argutè verò admodum Apostolus ex eo quòd vnus est Deus colligit omnium populorum esse Deum oportere, quoniam videlicet alioqui statuendum esset, exceptis Iudæis, cæteros populos nullius Dei imperio subesse: quod si verum esset, vnus ille Iudæorum tantùm Deus, ne Deus quidem esset, quoniam satis intelligitur Deum non esse cuius imperio aliqui non subsint. ¶ *Iustificabit*, δικαιώσει. Nonnulli Latini codices legunt *Iustificat*. ¶ *Circuncisionem*, περιτομὴν. Id est circuncisos, sicut incircuncisos vocat præputium, vt annotauimus suprà, 2.26. ¶ *Per fidẽ*, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διὰ, ita est vana & futilis vt ne ipse quidem eam potuerit huic argumento applicare: quum alioquin sit alicubi obseruanda, sed (vt notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cum iudicio. Quàm enim sinistrè vir ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet, quòd quum paulo antè disertè dixisset sola fide nos iustificari: ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expecte-
* tur: nunc à seipso dissentiens, *Siquis*, inquit, *requirat curiosius, ij qui ex fide iustificantur, per quem iustificentur. & rursum ij qui per fidem iustificantur, in quo iustificentur: licet fortasis multa in hoc curiositas videatur, tamen conuenienter dicere possumus quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummantur, & qui per fidem iustificantur, à bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt.* Quid est verò iustitiam ex operibus etiam fidem præcedentibus stabilire, & Apostoli doctrinæ aperte refragari, si hoc non est?

31 *Legem*, νόμον. Hîc propria significatione ponitur νόμος, sed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiam idem nomen accipiendum est suprà versu 27. & 28. Nam alioqui non esset vniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à cõparatis sumpto: quod quidem non videtur fuisse prætermissurus Apostolus, nempe, Quãdoquidem ex Lege Mosis non instificamur, nos nulla alia Lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hîc rursus obstrepit Origenes, in hoc eodem capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euangelicas (quas vocat) leges, vt, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm (obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus) nullam aliam iustitiam coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem, à Christo manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Christum scimus venisse non vt nouam aliquam legem conderet, vt ij existimant qui legis & Euangelij discrimen non tenent: sed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. ¶ *Igitur*, οὖν. Addita est hæc particula quoniam ex præcedente dicto hæc obiectio nascitur. Videri enim poterat Paulus, sublato inter Gentes & Iudæos discrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. ¶ *Inutilem reddimus*, καταργοῦμεν. Siue, Otiosam & ignauam, omnibúsq; viribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν vocant Græci, quasi ἄεργον, cui opponitur ἐνεργὸς. Re- *
cte verò annotat Nyssenus verbum istud, alioqui Græco sermoni inusitatum, esse Paulo familiare, vtpote quod vsurpet sæpissime, tum actiuè tum passiuè. nec facilè apud alium scriptorem inuenias. Annotat autem Origenes Paulum non dixisse, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur destruitur: sed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legem igitur destruimus? *Nam*, inquit, *Lex quidem destruitur comparatione gloriæ Euangelij: sed Paulus illã non destruit.* At quis tam est imperitus vt non videat ista nõ obiici ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quam asserebat? Videbatur enim Legẽ inutilem reddere quum doceret sine ea iustificari, ac proinde seruari, tum Iudæos tum Græcos: vt hodie quoque gratię Dei hostes nobis obiicere non desinũt, bona opera à nobis damnari, quòd iustitiam sine operibus cum Apostolo doceamus. ¶ *Stabilimus*, ἱστῶμεν. i. firmam & efficacem reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidẽ hoc dicit Apostolus. nam Christi satisfactio quid aliud quàm Legis minas ostendit minimè irritas esse, quum illas luere Christum oportuerit? Sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? Sãctificatio deniq; Christi hominis quò pertinet nisi vt Lex, quę in nobis propter corruptionem non poterat vim suam exerere in salutem, sit nobis in Christo efficax? Doctrina igitur ex fide quum nõ prius nos seruet quàm iustificet, (id est, Christum nobis per imputationem applicet his omnibus virtutibus Legis ornatum) certè iustitiam ex Lege non modò non euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremò quum Spiritu Christi induamur per fidem, quo agente incipimus velle & facere quæ Dei sunt, quis non videt hac etiam in parte Legem in nobis, alioquin prorsus inutilem nisi ad nos perdendos, per Euangelium reddi efficacem? Sed & quod ad ceremonias attinet, non potest dici Christus illas destruxisse, nisi κατά τι: quatenus videlicet Solis exortu vmbræ disparuerunt. Nam alioquin illas non extinxit, sed quod adumbrabant, hoc reuera exhibuit. Hæc quum Origenes non intellexerit, non mirum est eum ita excurrere vt Paulum nunquam seriò inspexisse videatur, nisi vt eius doctrinam deprauaret. Ipse verò Paulus breui nunc inficiatione contentus, suo postea loco planius hunc locum pertractat.

IN CAPVT IIII.

1 *Nactum esse*, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν sæpe dictũ est de eo quod casu inuenitur: vnde insperatũ lucrũ Gręci εὕρημα vocãt. Hîc verò dicitur de eo quod tuis laborib. quærẽdo inueneris: quo modo explicatur ab Vlp. in Demosth. orationes. Itaq; verbũ Inueniẽdi quo vsus est post Veterẽ interpretem Erasm. mihi non placuit vsurpare hoc loco: & differẽtiam illam plane inanẽ puto quam statuunt grammatici inter Inuenio & Reperio. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est (vt ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum cõsideremus in sese vt circuncisum, non autẽ quatenus iustificatus est per fidẽ. Hæc enim refero ad verbũ εὑρηκέναι, nec aliud declarat κατὰ σάρκα, quàm, *
quod mox subiicit, ἐξ ἔργων. Vetus autẽ interpres & Erasmus, plerosque ex veteribus secuti, coniunxerũt cum τῷ

πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abrahamum patrem nostrum secundum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primùm, quia non proposuit sibi Apostolus iustitiæ laudem simpliciter adimere Abrahamo, sed κατά τι, id est iustitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde, cur obsecro addiderit κατὰ σάρκα; nempe (vt post Chrysostomum scripsit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolum potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrem vestrum. Itaque nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὸν Θεόν.	2	∴ Nam si Abraham ∵ ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, ∴ at non apud Deum.	2	*Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.*
Gen. 15. 6. gal. 3 6. iac. 2, 23. Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	3	Quid enim Scriptura dicit? ‖ Credidit autē Abraham Deo, & ∵ imputatum est ei ∵ ad iustitiam.	3	*Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*
Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα·	4	∴ Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, ∵ sed *est* ex debito:	4	*Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum:*

2 *Nam si Abraham*, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Particula γὰρ per prolepsin adhibetur, vt tacitæ obiectioni respondeatur. Apparet enim Apostolum superiore versiculo, in ipso huius de Abrahami iustitia tractationis aditu, non tam confidentiæ causa (vt putat Chrysostomus) quam vt offensionem Iudæorum vitaret, vsum esse tropo quem communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla responsio subiiciatur. quod nisi animaduertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula, quam sequutus fuisset Paulus nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere. Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hîc iam finge Iudæum perculsum excipere: Quid igitur Paule? túne negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc nō inficior, sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris id est ad iustitiam operum, eam dico, vt coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: ídque ita esse ostēdit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iustitia laudaret diserte dixit, iustum fuisse habitū non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erant, sed quod Deo crediderit. Iam verò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne vos quidem aliunde salutem expectetis. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων. Vulg. in nonnullis editionibus addit *Legis*: quæ vox præbuit sophistis occasionem totius disputationis Apostolicæ deprauādæ. Suppositam autem esse hāc vocem, quamuis etiam si addatur recte explicata nihil officiat sententiæ, apparet tum ex Græcorum omnium codicum & Syræ interpretationis consensu: tum ex plurimis partim manuscr. partim veterum editionum impressis codicibus. ¶ *At non apud Deum*, ἀλλ᾽ οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Ergo*, inquit, Origenes, *iustificatus est Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum.* Obsecro, lector, quid est veritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus vt doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa fides non sit donum Dei prorsus gratuitū, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat, ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Christum, iustitiam nostram, apprehendimus. At iste ineptissimus scriptor fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia (inquit) fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in sese.

3 *Imputatum est ei*, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & similibus aliis, significat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouër en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו *vaiach schebehalo*, id est, *& hoc imputauit ei*. ita vt manifeste sit repetendum Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod vt planius fieret, Paulus actiuam loquutionem in passiuam conuertit. Tertullianus autem in libello De Patientia, conuertit durè admodum, *Et deputatus est (Abrahamus videlicet) ab illo (nempe à Deo) iustitiæ*, quum hîc non agatur de ipsa Abrahami persona imputata, sed de eo quod ipsi à Deo imputatum est, nēpe de ipsius fide. Cyprianus autem rectius libr. 2. epist. 3. interpretatur, *Et deputatum est ei ad iustitiam.* Cæterùm Paulus quidem actiuam loquutionem passiuè conuertens, prætermittit affixum Hebræum, quod vertere potuit τοῦτο, ipsam videlicet fidem Abrahami. Sed hoc ipsum postea disertè bis exprimit, nempe vers. 5. & 9, quod omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non Dei sed Abrahami nomen: vt sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Sed planè sunt intolerabiles qui extrinsecus supplent rectum, vt sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam causam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic frustra fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertendo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret, perfectam fidem in Abrahamo fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiam reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad iustitiam reputatur. Ita conatus est Satan per hunc scriptorē fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus, id est, omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt misericordiæ, mansuetudini, humilitati tribuere, vt & ipsæ dicantur ad iustitiam reputari? ¶ *Ad iustitiam*, εἰς δικαιοσύνην. Hic enim est finis & scopus fidei, vt imputatione iustitiæ Christi per eam apprehensi iustificemur. Sed est in his verbis hypallage. Nam propriè dicitur Deus imputare iustitiam per fidem, vt mox loquitur Apostolus vers. 6, & 11. Quid autem intelligatur Iustitiæ vocabulo, exposuimus aduersus Sophistas suprà, 1. 17, & 3. 20.

4 *Atqui ei qui operatur*, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id est qui opus nullum adfert cuius mercedem flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidem dicitur per concessionem, similitudine ab humanis commerciis ac contractibus sumpta. Nam alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quanuis meritum ex condigno quod alibi stabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Iohan. 3. 34. Nec multo melius ista in Græcis scholiis explicantur. Quùm enim hæc differat Apostolus vt superioris argumenti consequutionem probet à contrariis, quia fidem imputare pro iustitia, & operum debitam mercedem persoluere, pugnant ex diametro, (iustificatio enim illa, gratia est in Christo, ista verò, meriti in nobis) Græci tamen scholiastæ putarunt

runt fidei & operum mercedem inter se comparari, quòd illa multo amplius præmium habeat. Ita fit vt non modò aberrent à scopo, sed etiam fidei merito arrogent quod vnius est Christi, & gratiã Dei funditus euertant. ¶ *Sed* * [*est*] *ex debito*, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα, vel *soluitur.*] Ellipticam enim esse orationẽ ex eo liquet manifestè, quod si verbum λογίζεσθαι applicandũ esset vtriq; mẽbro, tunc sanè nõ scripsisset ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν ἀλλὰ, &c. i. *merces non imputatur per gratiã, sed*, &c. sed ὁ μισθὸς λογίζεται οὐ κατὰ χάριν, id est, *merces imputatur non ex gratia, sed ex debito.* Itaque duplex est oppositio in hoc argumento: vna inter mercedem gratuitam, & mercedem operi debitam: vnde etiam constat illos sophistice agere qui ex Mercedis appellatione Meritum illud suum extruunt: altera inter imputationem, & debiti persolutionem. vt talis sit Pauli syllogismus, Ei qui iustitiam suis operibus meretur iustitiæ merces non imputatur sed debita persoluitur. Atqui Abrahamo non dicitur persoluta iustitiæ merces vt debita sed credenti imputata. Ergo Abrahamus non est meritus suis operibus iustitiam.

Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.	5	Ei verò qui non operatur, sed credit in eum ¨ qui iustificat impium, imputatur fides sua ¨ad iustitiam.	5	*Ei verò qui non operatur, credenti autem in eũ qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.*	
Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,	6	Sicut etiam Dauid declarat beatum eum hominẽ cui Deus imputat iustitiam absque operibus: *dicens*,	6	*Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus:*	
Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·	7	Beati ¨quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata:	7	*Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.*	Psal. 32. 2.
Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.	8	Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.	8	*Beatus vir cui nõ imputauit Dominus peccatum.*	
Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.	9	¨Ista igitur beatitatis declaratio, in circuncisionem *solum* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem ad iustitiam.	9	*Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.*	

5 *Qui iustificat impium*, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, censet iustum in Christo. Nam (vt alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius vere ac summe non in ipsis sed in Christo suo, seu imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optime conciliatur hic locus cum eo quod scriptum est Prou. 17. 15. Quum autem vtatur Paulus nomine ἀσεβοῦς, quod per se asperrimum est, propositis etiam Abrahami & Dauidis exemplis, satis declarat sese hîc respicere non hominum sed Dei tribunal, idque extra gratuitã in Christo iustitiam: quo respectu impius censeatur, quum de vera coram Deo iustitia quæritur, quisquis vel in minimo Legis apice cõperitur legis violatæ reus. ¶ *Ad iustitiam*, εἰς δικαιοσύνην. Constanter in Latinis ferè omnibus codicibus additur, *Secundum propositum gratiæ Dei*, κατὰ πρόθεσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ quod maximè conuenit, vt sit expressa antithesis: & respondet iis quæ dixit Apostolus supra 3. 25.

7 *Quorum remissæ sunt iniquitates*, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίας & ἁμαρτίας, non admodum firma est, neque satis apposita. quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideo 1. Iohan. 3. 4, ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, id est quicquid Legi Mosis, atque adeo in genere Legi Dei aduersatur. Libuit autem hoc etiam loco subiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iuréne an iniuria toties eum (vt Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. *Vide*, inquit, *si fortè potest iste ordo in anima vna eadémque intelligi: vt quia initium est conuersionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatum remissionẽ mereatur accipere: quum autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recẽtibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ità vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque vt nullum in ea vestigium possit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum.* Hæc verò si vera sunt, cur non pronuntiauit Dauid beatum illũ esse qui peccata sua obtegat: & quid iam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiam prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet? Denique quid est ex professo peruertere Dauidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 *Ista igitur beatitatis prædicatio*, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id est, Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, *Beatitudo*. id est μακαριότης. Erasmus, *Beatificatio*, paulò rectius. Hinc autem aggreditur Paulus probare * alteram partem quæstionis propositæ vltimo superioris capitis versiculo: hanc videlicet iustificationem ex fide, non tantum ad Iudæos, sed etiam ad Gentes pertinere. ¶ *In circuncisionem* [*solùm*,] ἐπὶ τὴν περιτομήν. Particula καὶ, quæ mox sequitur, omnino ostendit subaudiendum esse μόνον, id est, solùm vel tantùm: quod Vetus etiam interpres rectè suppleuit. de qua ellipsi diximus supra, 2. 28. Itaque nescio quid in mentem venerit Castellioni quum totum hunc locum sic interpretaretur, *Hæc igitur beatitudo in circuncisionémne cadit, an potius in præputium?* Nam καὶ non potest significare μᾶλλον nisi admodum violenta interpretatione, & poscit argumenti series aliam interpretationem. Sed & verbum πίπτει, id est cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus: pro quo nonnulli Vulgatæ editionis Latini codices scriptum habent, *Manet* pro *Manat*, vt acute coniicit Erasmus. Est autem hoc quoque notandum, iam tertiò circuncisionem accipi pro circuncisis, præputium verò pro incircuncisis. Denique vt lectoribus gratificer, paucis subiiciam huius disputationis membra, quæ non minus argute quàm sanctè & erudite à Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exemplo constituit Apostolus vniuersalem conclusionem elicere. Id verò vt sese iure facere ostendat, primùm omnium admonet in ipso quæstionis limine, Abrahamum à se proponi, non simpliciter tanquã vnum ex fidelium numero, sed vt Ecclesiæ patrem, vt meritò à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquam probauit patrem ex vna fide iustificatum per imputationem gratuitam, idem vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generũ esse in primis ostendit: vnos videlicet incircuncisos, alteros circuncisos, ne Iudæi obstreperent. Deinde vtrosque ait ex fide esse æstimandos: ita videlicet vt nec incircuncisi desinant filij esse Abrahami, quia incircuncisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circuncisi, etiamsi secundum carnem nati fuerint Abrahamo & circuncisi, idcirco tamen sint illius filij, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud (id est duplices esse Abrahami filios) sic probat, vt quia de circuncisis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircuncisis verò sic respondeat, Abraham incircuncisus iusti-

ficatus eſt ante circunciſionem: ergo præputium non eſt alienum à fœdere Dei & iuſtificatione. Poſterius verò ſic colligit, Abraham iuſtificatus eſt in præputio per fidem: ergo & incircuncisi per fidem poſſunt iuſtificari. Et poſtea, Abraham fuit quidem circunciſus, ſed tum demum quum iam iuſtificatus eſſet per fidem: ergo iuſtificatio circunciſorum non pendet à circunciſione, ſed à fide. At enim, quæret Iudæus, ſi Abraham erat ante circunciſionem iuſtificatus, cur circunciſionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circunciſio iuſtitiam fidei obſignaret, tum in ipſo Abrahamo, tum in ipſius poſteritate. Itaque filij Abrahæ eritis ſi ipſius veſtigia ſequuti, non à circunciſione & Lege ſalutem expectaueritis, ſed habueritis in vobis illud ipſum cui obſignando data eſt circunciſio. Hic verò duæ exoriuntur quæſtiones: vna, An ſicut Abraham circunciſus eſt, ſic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, Si hoc verum eſt quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidatur, quo tépore per ætatem non modò non intelligere, ſed ne credere quidem poſſint? Sed quum hæc ad Apoſtoli ſcopum non pertineant, meritò reliquit intacta. Hæc eſt (meo quidem iudicio) legitima huius loci explicatio. Neque enim nſic in eo verſatur Paulus vt doceat Iudæos non iuſtificari per circunciſionem: (quum hanc quæſtionem ſuo loco pertractarit ſuprà, capite 2.) ſed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Græcos, ex fœdere cum Abrahamo cõmuni patre inito, doceat fide iuſtificãdos. Diuerſa autẽ ſunt circunciſione nõ iuſtificari, & fide iuſtificari.

10 Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

Gen.17.10 11 Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην.

12 Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.

10 Quomodo ergo imputata eſt? quum eſſet in circũciſione, an *quum eſſet* in prępuţio? non in circunciſione, ſed in prępuţio.

11 ‖Et ¨ſignum accepit circunciſionis, ¨ſigillum iuſtitiæ fidei receptæ in præputio, vt eſſet pater ¨ omnium credentium in præputio, ¨ imputata etiã ipſis iuſtitia:

12 ¨Et pater circunciſionis, ¨iis *videlicet* qui non ſolùm ſunt ex circunciſione, ¨ſed qui etiã incedunt veſtigiis fidei patris noſtri Abrahami, quæ fuit in præputio.

10 *Quomodo ergo reputata eſt? in circuncißione, an in præputio? Non in circunciſione, ſed in præputio.*

11 *Et ſignum accepit circunciſionis, ſignaculũ iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio: vt ſit pater omniũ credẽtium per præputium, vt reputetur & illis ad iuſtitiam:*

12 *Et ſit pater circunciſionis, non iis tantùm qui ſunt ex circunciſione, ſed & iis qui ſectantur veſtigia fidei quæ eſt in præputio patris noſtri Abrahæ.*

11 *Signum circunciſionis*, σημεῖον περιτομῆς. Id eſt circunciſionem, quæ ſignum eſt: vt ſacramentum Baptiſmi dicimus pro Baptiſmo qui eſt ſacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramentum. Itaque ratio huius appellationis (meo quidem iudicio) vniuerſalis eſt, vt non minus aliis Sacramentis quam circũciſioni poſſit applicari: niſi quòd circunciſio fuit initiationis teſſera, & notam habuit in ipſa carne inſculptam: hæc autem communis ratio Sacramentorũ eſt, quòd ſint externa ſigna eius pacti quod Dominus nobiſcum & cum poſteritate noſtra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc cõuenit Abrahamo, cui vni dictum eſt, In te benedicentur omnes gentes. Itaque ſibi & poſteris, id eſt omnibus omnium Gentium fidelibus, ſolus Abraham hoc ſignum circunciſionis accepit: reliqui verò ſibi duntaxat, & ſuo peculiari ſemini. Quod niſi conſideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, *vt eſſet pater*: & tamen hoc eſt totius applicationis exempli συμπέρασμα, cohærens potius (vt ego quidem exiſtimo) cum verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per traiectionem, vel cum participio γενομένης, quod ſubauditur poſt τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicib. ſcriptum inuenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομήν, & pro ſigno accepit circunciſionem: vt manifeſtum ſit explicanda hæc eſſe per appoſitionem quam vocant. ¶ *Sigillum*, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de vllo Sacramento poſſit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à noſtris re ipſa diſtinguunt, nunquam videntur Chriſti officium quàm latè pateat cognouiſſe. Vocarat Paulus circunciſionem σημεῖον, quod ad externam ceremoniam attinet: nunc illius ſigni ſubſtantiam & effectum explicat, id eſt, quorſum adhibeatur, nempe iuſtitiæ fidei, qua in ipſius Chriſti poſſeſſionem mittimur, non ſimpliciter ſignificandæ, ſed vna etiam obſignandæ, quatenus videlicet Spiritus ſanctus reipſa id intus præſtat quod externa ceremonia, prædicationi Verbi coniuncta, oculis repræſentat. Hanc interpretationem ſiquis cum iis contulerit quæ non Origenes modò, ſed nonnulli etiam ex patribus alioquin pietate & eruditione clariſſimi in hunc locum ſcripſerunt: comperiet profectò quantam veritatis lucem Dominus in nos, omnium hominum maximè indignos, noſtra memoria effuderit. Cęterùm Signaculi nomen, quod Vetus interpres & Eraſmus vſurpant, libens refugi, partim quòd non ſit admodum vſitatum, partim quòd non ſatis videatur illam vim obſignationis declarare. ¶ *Omnium credentium in præputio*, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. i. πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ, καὶ πιστευόντων, vt rectè explicant Gręca ſcholia. Nam omnino hoc poſcit ſententia vt διὰ pro ἐν accipiatur, quomodo etiam explico 1. Tim. 2. 15 Heb. 7. 9. Vulgata, *Omnium credentium per præputium*. quam interpretationem miror Eraſmum intactam reliquiſſe, quũ nullus inde ſenſus elici poſſet. Eſt autẽ huius argumenti ab eo tẽpore ducti quo iuſtificatus fuit Abrahamus adhuc incircunciſus, concluſio ſeu applicatio bimembris, reſpondens ei quod poſuerat ſuperiore cap. verſ. 30. & reſumpſit hoc cap. ver. 10. nempe primum ad Iudæos, deinde ad Gentes. ¶ *Imputata etiam ipſis iuſtitia*, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην, εἰς τὸ pro ἐν τῷ. Declaratur enim qua ratione dici poſſit Abrahamus Pater omniũ cuiuſuis gentis credẽtiũ, nempe non generatione carnis, ſed imputatione iuſtitiæ promiſſæ. quam promiſſionem mox probat eſſe ex fide, ac proinde non ex lege. vnde cõſequitur ſummam eſſe inter hæc duo *ex fide* & *ex operibus* repugnantiam. Syrus autẽ & Vulg. pro δικαιοσύνην, legerunt εἰς δικαιοσύνην, *ad iuſtitiam*, quam lectionem ſi ſequamur, repetendũ erit fidei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

12 *Et pater circũciſionis*, καὶ πατέρα περιτομῆς i. Pater circunciſorum: vt etiam mox, Eſſe ex circunciſione, declarat eſſe ex circunciſis. ¶ *Iis* [*videlicet*] *qui non ſolùm ſunt ex circunciſione*, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnib. codicibus. Ita etiam legit Chryſoſtomus, & Græca quoque ſcholia diſertè interpretantur, vt & ipſa ſententia flagitat. Nam quemadmodum de incircunciſis loquens, non ſimpliciter dixerat, omniũ illorum eſſe patrem Abrahamum, ſed eorum demum qui crederent: eãdem diſtinctionem in Iudæis quoq; meritò ſeruauit: quia (vt ante dixi) non eſt ſimpliciter propoſitũ Apoſtolo docere, Abrahamum patrem eſſe tum incircunciſorum, tum circunciſorũ, ſed etiã in primis qua ratione ſit vtrorũmq; pater: qui eſt ipſius ſcopus. Nam filium eſſe Abrahami coram Deo, & fide iuſtificatum eſſe, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, *Non iis tantùm qui ſunt ex circunciſione*, id eſt, οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, quanuis eiuſmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniãtur: & ne lõgius abeamus, ſic vſurpatur infra, v. 16 & 23. Ab Eraſ. autẽ in eo vno diſſẽtio q̃ τοῖς ἐκ περιτομῆς interpretatur, eos qui genus ducũt ex circũciſis, quũ generaliter (vt opinor) eſſe ex circũciſione dicatur ab Apoſtolo, pro eſſe ex circunciſorum numero. ¶ *Sed qui etiam incedunt*, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior quidem

quidem erit oratio si vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι. Et fortassis permutata est horum verb. collocatio ab iis qui in priore membro putarunt esse traiectionem. Sed vtut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam (vt obiter hoc quoque dicam) incedere vestigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est: nec aliud declarat quàm credere, sicut & Abraham credidit.

Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.	13	Non enim per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.	13	*Non enim per Legem promissio Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*
Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.	14	Etenim si ij qui ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est illa promissio.	14	*Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.*
Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.	15	Nam Lex iram efficit: vbi enim non est Lex, ibi nec trãsgressio *est*.	15	*Lex enim iram operatur. vbi enim non est Lex, nec prævaricatio.*

13 *Per Legem* διὰ νόμου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ nondum data erat, vel etiam Legem Mosis: vt hoc idem argumentum tractatur Gal. 3. 18. Supplendum est autem necessariò verbum ad constructionem explendam. Quid si igitur suppleas ἐδόθη, Data est: nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, *vt hæres esset*, sed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, *hæredem fore*, vt exposuit Erasmus: idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem, sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam aprehẽdit, an vero quia Legem impleuit. Itaque verbũ Cessit aut Euenit potius est supplendum. Aut ἢ id est, καὶ, *&*. vt etiam habet Syrus interpres. Vide Matt. 12. 37. ¶ *Vt hæres esset mundi*, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id est, Dominus, & quidem paternitatis * iure, omnium orbis populorũ: vt mox explicatur ver. 16. 17. quod certe non carnali sed spirituali demum ratione fieri potest. Nam & veteribus Latinis, teste Festo, Hæredis nomine dominus intelligebatur. Est autem in his verbis συνοχὴ superioris conclusionis, alioquin non valitura exempli Abrahami applicatione neque ad circuncisos, neque ad incircuncisos, nisi ostendãtur duo: nempe Deum fœdus illud non cum vnico Abrahamo sed cum hæredibus quoque ipsius pepigisse, & posterorum nomine quosuis illi fœderi instar Abrahami credituros intelligi. Coniungit igitur Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos siue circuncisos, docuisset esse filios Abrahæ, meritò sane Abrahamum vocat mundi hæredẽ, mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso sequutus Domini vestigia. nam quum dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid seminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, quum fore diceret vt illas omnes in eo gratia sua dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17, declarãs ipsius nominis Abrahami etymon. Nam mihi quidem videtur non posse satis apposité ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: * quanuis terræ Chanaan possessionem non negem fuisse huius spiritualis promissionis pignus & tesseram, & suum hic quoque cuiuis iudicium (sicut par est) integrum & illibatũ relinquam. Est autem (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim hæredis nomen propriè hîc accipitur: sed quia Hebræis נחלה [*nachalah*] id est hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in possessionem, ac nominatim quidem filij dicũtur hæreditas quæ patri à Deo datur, Psal. 127. 3, ideo hæredem esse mundi, declarat totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quasi vniuerso mundo potiri. Sic dicitur Christus totius mundi hæres cõstitutus, in quo videlicet & ipsemet pater Abraham cum toto mũdo adoptatus benedicitur, Heb. 1. 2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infra, 8. 17, quia Dei sumus hereditas cum Christo: quum alioquin Græcis & Latinis, alicuius esse heredem, declaret, in alicuius bona post mortem succedere. Postremò, notanda est ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ * σπέρματι αὐτοῦ, *vel semini*, id est, posteris *eius*. Quid enim? an semini eius facta est promissio, fore vt possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, quum potius appellatione mundi ipsum semen significetur. Est igitur hoc intelligendum ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gẽtium, simul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinq; est singulare beneficium ex fœderis formula, *Ero Deus tuus & seminis tui*. Itaque Paulus quum id agat vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æstimandos, siue circuncisi sint, siue incircuncisi: meritò expressit promissionem pertinere non ad Abrahamum solum, sed etiam ad ipsius semen: quanuis in ipsa promissionis formula explicanda id tãtùm expresserit quod ad patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter se comparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραάμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου· ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον· ἀλλά. *Nõ enim per Legem promissio* [*cessit*] *Abrahamo, vt esset hæres ipse mundi: vel eius semini vt fieret Abrahami hæreditas*, &c.

14 *Si ij qui ex Lege* [*sunt*,] εἰ οἱ ἐκ νόμου i. Si ij demum sunt heredes qui Legẽ impleuerint: siue, si ad hoc vt aliquis cẽseatur in hæreditate Abrahã, requiratur Legis impletio, inanis est fides ac promissio. i. frustra promissioni creditur, & frustra fit promissio. Nã tantũ abest vt hanc conditionẽ aliquis præstare possit, vt contrà (sicut antè primis tribus capitibus penè integris est demonstratum) Lex nihil aliud quam peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege esse non idem declarat atque circuncisum esse, & Legi Mosis initiatum, quemadmodum paulo pòst accipitur versu 16: sed idem valet atque εἶναι ἐξ ἔργων, Galat. 3. 10, ex operibus esse, id est, operibus suis, seu Legis impletione, niti.

15 *Lex irã efficit*, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg & Eras. *Lex irã operatur*. Ego verò existimo Apostolũ potius vsurpasse cõpositum κατεργάζεται, quam simplex ἐργάζεσθαι: quia quũ iam inde à nostro exortu simus iræ Dei obnoxij, superuenit postea Lex, quæ nostra quidẽ culpa, nõ sua, damnationẽ cumulet, ac veluti cœptũ opus absoluat. Est autẽ operæpretiũ intelligere quid in hunc locũ cõminiscatur Origenes. *Legis nomine*, inquit, *lex membrorũ intelligitur. Quod si placet de Lege Mosis accipere, Iræ nomine, pœnas accipe quas Lex Mosis proponit delinquentibus, nẽpe vt crementur, lapidẽtur, suspendãtur trãsgressores.* Quid amplius? *Potest*, inquit, *esse Lex vbi præuaricatio non sit.* Et paulo pòst, *Etsi*, inquit, *Legẽ Mosis ponamus, non cõtinuò omnes qui sub lege Mosis vixerunt in præuaricatione facti sunt: alioqui simul & omnes Prophetas & omnes iustos videmur inuoluere.* Hæc ille: ex quib. certè apparet hominẽ istum non multo melius intellexisse quid sit Lex, quod eius officiũ, quod Euãgelij & Legis discrimẽ, quam si Paulũ nunquã inspexisset. ¶ *Vbi non est lex*, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidã malunt) Cuius rei lex non est, nec trãsgressio est. Nam ambiguum est Græcum vocabulum οὗ.

16 Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

16 Propterea ex fide *eſt hæreditas*, vt *ſit* per gratiam, vt firma ſit promiſſio toti ſemini: *id eſt* non ſolùm ei quod *eſt* ex Lege, verumetiam ei quod *eſt* ex fide Abrahami, qui eſt pater omnium noſtrûm,

16 *Ideo ex fide, vt ſecundum gratiam: vt firma ſit promiſſio omni ſemini, non ei qui ex Lege eſt ſolùm, ſed & ei qui ex fide eſt Abrahæ, qui pater eſt omnium noſtrûm,*

Gen.17.14

17 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκρούς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

17 (Sicut ſcriptum eſt,‖Patrem multarũ gentium cõſtitui te) coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, viuificante mortuos, & vocante quæ non ſunt, tanquam ſint.

17 *(Sicut ſcriptum eſt, Quia patrem multarum gentium poſui te) ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non ſunt, tanquam ea quæ ſunt.*

18 Ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

Gen.15.5.

18 Qui *Abraham* contra ſpem ſub ſpe credidit, fore vt ipſe fieret pater multarũ gentium, ſecundum id quod *ei* dictum fuerat,‖Ita erit ſemen tuum.

18 *Qui contra ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gẽtium, ſecundum quod dictũ eſt, Sic erit ſemen tuum.*

19 Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάῤῥας.

19 Ac minimè debilis fide non conſiderauit ſuũ ipſius corpus iam emortuum, quum cẽtum circiter natus eſſet annos, nec emortuum vterum Saræ.

19 *Et non infirmatus eſt fide, nec conſiderauit corpus ſuũ iam emortuum, quum fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.*

---

16 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id eſt, *Itaque*. Eſt enim concluſio non à ſequentibus ſed a præcedentibus naſcens. ¶*Ex fide*, ἐκ πίστεως. Vetuſtiſſimus ille codex, cuius alibi memini, addit Ἰησοῦ, *Ieſu*, id eſt in Ieſum, quæ Ieſu habetur. ¶*Toti ſemini*, παντὶ τῷ σπέρματι, Id eſt omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamſi ſint circuncisi & ſecũdum carnem orti ex Abrahamo, non ſunt tamen ex ſemine, quia mutua eſt promiſſionis, fidei, & ſeminis relatio. Eſt autem in his verbis concluſio præcedentium à verſ. 13 ad hunc vſque locum. ¶[*Id eſt*] *non ſolùm ei quod eſt ex Lege*, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixiſſet, hæreditatem eſſe ex fide, vt firma eſſet promiſſio toti ſemini, id eſt omnibus credentibus: nunc ſemen iſtud diuidit in eos qui ſunt ex Lege, id eſt, in Iudæos fideles circunciſos, & in eos qui ſunt ex fide, id eſt Gentiles, qui ſola fide referũt Abrahamum, quum ſint incircunciſi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide eſſe, non opponuntur ſimpliciter hoc loco, vt paulo ante verſu 14, ſed κατά τι, id eſt, quatenus fidei adiũcta eſt aut non adiuncta circunciſio: vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῷ νόμῳ εἶναι, ſupra capite 3, ver. 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepſi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio oſtendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15. 19, ita hîc etiam traiectionem cohærere cum negãte particula, non cum participio ὄντι ſubaudito: neque rectè hunc locum a quibuſdam ſic conuerti, Non ei quod eſt tantum ex Lege, ſed etiam ei quod eſt ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in poſteriore membro? ¶*Ex fide Abrahami*, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Eraſmus, quaſi Ἀβραάμ pertineat ad articulum τῷ, tertio caſu videlicet: vt duos Abrahamos faciat Paulus, ſicut alibi duos Adamos, vnum iuſtificatum in præputio per fidem, qui pater eſt Gentiũ ſpiritualis: alterum iuſtificatum per fidem in circunciſione, qui duplici nomine pater eſt Iudæorum credentium. Ego verò nuſquam inuenio poſteriorem iſtum Abrahamum. Deinde quorſum hæc dicantur, quũ manifeſte Paulus diuidat in duo mẽbra quod in genere dixerat? Nimirum vt aditum ſibi patefaciat nouo argumento ex ipſius promiſſionis formula petito: quæ quidem diſerte facit non vnius, ſed multarum gentiũ mentionem. Nam quod ait Eraſmus, additurũ fuiſſe alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ, nullius eſt momenti, quũ ſoleat multis locis omittere articulum, vt infra, 9.7, & 11.1. & Gal. 3.7, & alibi ſæpe.

17 *Coram Deo*, κατέναντι τοῦ Θεοῦ. i. cognatione ſpirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio incluſa ſit in ſemine Abrahę, filios eius fieri nos oportet, vt ſimus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia eſt ratio, apud quos videlicet mortuis non gignuntur filij, & quod non videãtur vlli propriè eſſe poſſe illorũ filii ex quibus non ſunt orti. Quidam tamen Chryſoſtomum ſequuti κατέναντι exponunt, *Ad exemplum* ſeu *ſimilitudinem*, quod videatur quandam cum Deo ſimilitudinis ſpeciem habere Abraham, in eo quòd totius mundi ſit pater, & quidem ſpirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neque vſquam in nouo Teſtamento reperio κατέναντι poſitum pro ὁμοίως. ¶*Credidit*, ἐπίστευσε. Ambroſius legit *Credidiſti*, idq; perperam. & veteres etiam manuſcripti cod. Vulg. interpret. ſcriptum habent *Credidit*. ¶*Viuificante*, ζωοποιοῦντος, id eſt, qui vitæ reſtituit, vt expoſuit Eraſ. per periphraſin. Adduntur autem hæc ab Apoſtolo, vt aditum ſibi patefaciat ad declarandam magnitudinem fidei Abrahami. ¶*Et vocante*, καὶ καλοῦντος. i. Apud quem iam ſunt quæ alioqui reipſa non ſunt, vt qui vel vno verbo quiduis poſſit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebr. verbũ קרא [*kara*.] i. vocauit, vt alibi obſeruauimus. Videtur autẽ Paulus, quum mentionem facit viuificationis, reſpicere circũciſos natos ex Abrahami quaſi iam emortui lumbis, non naturæ, ſed fidei virtute. Nã quòd de morte per peccatum hîc diſputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quum autem meminit vocationis eorum quæ non ſunt, videtur ſpectare incircunciſos qui virtute promiſſionis facti ſunt quod prius non erant, quaſi (quod etiam interminatur Ioh. Mat. cap. 3. verſ. 9.) ex lapidibus filios Abrahæ ſuſcitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

18 *Contra ſpem ſub ſpe*, παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι. contra ſpem videlicet quam ordo naturæ dictabat, ſub ſpe quæ in poteſtatem Dei reſpiciebat. ¶*Fore vt ipſe fieret*. εἰς τὸ γενέσθαι αὐτόν. Noua prorſus eſt hęc conſtructio. Nec enim εἰς cauſam finalem hic videtur notare, ſed tantùm declarat quid crediderit Abraham, nempe futurũ id quod ex Deo audierat. Itaque εἰς τὸ γενέσθαι, idem eſt atq; τῷ, quod Hebræi præpoſito *Beth* vel *Lamed* exprimerent, ſicut cõſtrui apud illos ſolet verbum האמין [*Hehemin*.] etiam cum caſu rei vt 1. Reg. 10.7. & Pſ. 119.66. Quamobrem etiam rectè Syrus interpres εἰς τὸ γενέσθαι vertit εἰς δυνάμεις דנהוא [*dnehuth*.] ¶*Semen tuum*, τὸ σπέρμα σου. In quibuſdam codicibus additur, *Sicut ſtellæ cæli & arena maris*: ſed contra veterũ exemplarium fidem.

19 *Minimè debilis*, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos eſt apud Hebræos vt contrarium eius quod negant, fortiſſime aſſeuerent: quæ figura a grammaticis dicitur μείωσις. Itaque Minime debilis fortiſſimum ac conſtantiſſimum declarat. quod non ſatis videtur expreſſiſſe Vetus interpres & Eraſmus, quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, *Non infirmatus*. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes, quod ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectam fuiſſe: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide ſuſtinẽdis præcipitur infra, 14.1, & Tit. 1.13, de ſanis in fide. quibus locis fides accipitur diuerſa ſignificatione, id eſt, pro ipſa Euãgelij doctrina quæ credenda proponitur. ¶*Emortuum*, νενεκρωμένον. Id eſt viribus effœtum, & ad gignendam ſobolem ineptum. Itaque intempeſtiuè diſſerit Origenes de mortificatione ſpirituali.

Græce		Beza		Vulgata
Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·	20	Ad hanc promiſſionem autem Dei non addubitauit infidelitate:ſed corroborauit ſeſe fide, tributa gloria Deo:	20	*In repromiſſione etiam Dei non hæſitauit diffidentia: ſed cõfortatus eſt fide, dans gloriam Deo:*
Καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.	21	Ac plenè perſuaſum habés, *cum* quod promiſerat, poſſe etiam facere.	21	*Pleniſſimè ſciens quia quæcunque promiſit, potens eſt & facere.*
Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	22	Quapropter etiam *hoc* imputatum eſt ei ad iuſtitiam.	22	*Ideo & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.*
Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·	23	Non ſcriptũ eſt autem propter eum ſolùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:	23	*Non eſt autẽ ſcriptum tantum propter ipſum, quia reputatum eſt illi:*
Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,	24	Sed etiam propter nos, quibus futurũ eſt vt imputetur, iis *nimirum* qui credũt in eum qui excitauit Ieſum Dominũ noſtrum à mortuis,	24	*Sed & propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum qui ſuſcitauit Ieſum Dominum noſtrum à mortuis,*
Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.	25	Traditum *in mortem* propter lapſus noſtros, & excitatum ad noſtri iuſtificationem.	25	*Qui traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	1	IVſtificati igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:	1	*IVſtificati ergo ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum:*

20 *Non addubitauit*, οὐ διεκρίθη. Vide Matth.21.21. ¶*Tributa gloria Deo*, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id eſt Deo agnito ac collaudato, vt qui ſummè bonus ac verax eſſet, ſicut ſcriptum eſt Iohan.3.33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc. 17.18: ſed paulo aliter Iohan 9.14.

21 *Plene perſuaſum habens*, πληροφορηθείς. Vide Luc.1.1. Eſt autem notanda in hoc verſiculo elegantiſſima fidei deſcriptio, qua primum explicatur quid ſit ei propriũ, nempe plena perſuaſio: deinde quò reſpiciat, nempe in Dei voluntatem ſimul & potentiam, nobis in Verbo patefactam. ¶ *Quod promiſerat*, ὃ ἐπήγγελται. Eraſmus, *Is qui promiſerat*, ὃς ἐπήγγελται.

22 *Quapropter etiam*, διὸ καί. *Quomodo*, inquit Origenes, *non ad iuſtitiam reputaretur ei qui non ſolùm in fide, ſed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?* Hæc ille, nempe vt nihil eſſet quod non contaminaret, & velut ex profeſſo * peruerteret. Hac autem particula διὸ non quid mereatur fidei habitus declaratur, quum Fides & Meritũ ſint ἀντικείμενα: ſed veram ac germanam hanc fidem fuiſſe declaratur.

23 *Propter eum ſolùm*, δι' αὐτὸν μόνον. Id eſt, Quum hæc ſcriberet Moſes, non habuit rationem vnius Abrahami, nempe vel hominis præſtantiam amans, vel vt inſignis alicuius facti memoria eſſet ſempiterna: ſed noſtri etiam erudiendi cauſa hæc ſcripſit, qui ſumus illius filij per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat, ſed etiam vt pater credẽtium. Neque video cur neceſſe ſit nos aſſentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς de nobis.

25 *Traditum* [*in mortem*] ὃς παρεδόθη. Vulg. & Eraſmus, *Qui traditus eſt*. Ego ſuppleui quod deeſſe videbatur, & vſus ſum participio, vt amphiboliam vitarem. ¶*Propter lapſus noſtros*, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id eſt, tum cauſam mortis illi afferentibus noſtris peccatis, tum etiam vt illa expiaret. Vtrunque enim cauſę genus coniungendum eſt: * vt ſi dicas, exſoluto per fideiuſſorem debito alicuius, hoc debitum præbuiſſe ſolutionis cauſam, ab hac autem ſolutione oriri debitoris liberationem. idq; ne deinceps noua debita, quoad eius fieri poteſt, contrahat. ¶*Et excitatum*, καὶ ἠγέρθη. Merito morti adiungitur reſurrectio. Quomodo enim peccata noſtra eſſent expiata Chriſti morte, ſi mors ſuperior fuiſſet in hoc certamine?

IN CAP. V.

1 *Pacem*, εἰρήνην. Alibi diximus שלום [*ſchalom*] Hebræis (id eſt pacem) dici res proſperas & ſecundas. Notum eſt etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has ſignificationes accedit etiam tertia, quoties videlicet εὐθυμίαν, id eſt animi trãquillitatem & ſerenitatẽm declarat, quam nonnulli ex philoſophis pro ſummo bono habuerunt, ſed perperam definitam, vt mox dicemus. Poteſt autem hæc tertia ſignificatio ſub ſecunda etiam comprehendi. Pacem enim ac concordiam habent homines aut cum Deo, aut alij inter alios, aut denique cum ſeipſis. Quidam igitur primam illam concordiæ ſpeciem hîc putant ſignificari, vt ſit hæc ſententia, Nos fide iuſtificatos, iam reconciliatos eſſe cum Deo per Chriſtum, qui inimicitiarum cauſas ſuſtulit. quæ doctrina veriſſima quidem eſt, & reliquorum omnium beneficiorum baſis: ſed mihi non * videtur Apoſtolus propriè hîc agere de mediatoris Chriſti opere, ſed à fidei in nobis effectis argumentari. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui ſemel conciliati ſunt Deo, pacem iſtam colant, vitantes videlicet peccata, & iuſtitiam colentes. quæ & ipſa interpretatio, quanuis piam ſententiam habeat, tamen non ſatis conuenire videtur huic loco. Alij ergo * de ſecundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, *habeamus*, quaſi nos fide iuſtificatos Paulus ad mutuã pacem colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad ſcopum Apoſtoli non pertinet: quanuis Græci interpretes eam amplectantur, & ſcholia etiam quæ falſo attribuuntur Hieronymo. Supereſt tertia concordiæ ſpecies, quum quiſpiam animi tranquillitate fruitur: quæ rurſus accuratã diſtinctione indiget. Triplex enim eſt in homine diſſidium, nempe & perturbationum animi aduerſus rationem, (cuius mali neque quæ ſit origo, neque quod ſit remedium intelligere potuit philoſophia) & carnis (id eſt totius hominis ψυχικοῦ) aduerſus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum vocat. quod diſſidium quum ſit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud ſunt quam caro) minimè mirum eſt philoſophos hoc certamen ne ſuſpicari quidem vnquam potuiſſe. Imminent denique homini terrores conſcientiæ, iudicij diuini ſenſu perculſæ, quos poëtæ ſub Nemeſis & Furiarum ſpecie repræſentarũt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide ſunt iuſtificati, quum ſint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis guſtum habeant, neceſſe eſt: ſed quum carnis lucta ſuperſit, non eſt quòd hanc pacem ſeſe habituros ſperent quandiu hîc verſantur. De ſecunda idem ſtatuendum eſt, tum aduerſus Pelagium, qui quanta ſit hominis labes, cognoſcere non potuit: tum aduerſus Origenem, Celeſtinum, Anabaptiſtas, Libertinos, & eiuſmodi omnes fanaticos, qui iuſtificatos conſtituunt ἀναμαρτήτους. Supereſt vera illa pax mundo incognita, de qua hîc agit Apoſtolus, id eſt incredibilis illa & conſtantiſſima mentis recreatio: qua fit vt de beneuolentia Dei ſecurus homo, ſuperatis cõſcientię terroribus clamet cum Dauide, *Dominus illuminatio mea, & ſalus mea: quẽ timebo?* &, *In te Domine ſperaui, ego non con-*

* *fundat in æternum*, quam ob causam Apostolus non cõtentus dixisse nos pacem habere, addit πρὸς τὸν Θεόν, *erga* siue *apud Deum*: cui videlicet nos scimus esse per Christum reconciliatos. Hanc verò pacem mundus quidem somniat, sed apprehendere nullo modo potest. Nam aut prorsus est ἀπηλγηκώς, id est stupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo sibi idolũ fabricat, ipsius misericordiam à summa iustitia separans: vel iræ Dei opponens vana hominũ commenta: sese denique suis insomniis pascens. Vna verò fides, quæ verbo ipsius Dei nixa, Christum veram iustitiam apprehendit, hãc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iustitiã appellet Paulus, suo loco exposuimus. Eant nunc Sophistæ, & eos arrogantes esse clamitent qui vna Christi iustitia per solam fidem apprehensa sub certa spe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel suæ fidei suisq; iustitiis tribuant, si possunt: vel si tribuere non possunt, Christo gloriã dare malint quàm Ecclesiã Dei persequẽdo, & sese cõficere, & piorũ constantiam confirmare.

Eph. 2. 23.	Δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.	2	‖Per quem etiam fide ¨adducti fuimus in hanc gratiam ¨per quam ¨ stamus, & ¨ gloriamur sub spe ¨gloriæ Dei.	2	*Per quem habemus accessum fide in gratiam istã in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.*
Iac. 1. 3.	Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται·	3	¨ Neque *id* solùm, sed etiam ‖gloriamur de afflictionibus, scientes quòd afflictio tolerantiam ¨efficiat:	3	*Non solùm autẽ, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur:*
	Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·	4	Tolerantia verò ¨ experientiam, experientia autem spem:	4	*Patiẽtia autem probationẽ, probatio verò spem:*
	Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.	5	Porro spes non pudefacit, eò quòd ¨ charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritũ sanctum qui datus est nobis.	5	*Spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.*
	Ἔτι γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.	6	Christus enim, ¨quum nullis adhuc viribus essemus, ¨suo tẽpore pro impiis mortuus est.	6	*Vt quid enim Christus quum adhuc infirmi essemus, secũdum tempus pro impiis mortuus est?*

* 2 *Adducti fuimus*, τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. *habemus accessum*, quasi scriptum, sit ἔχομεν. quum seruanda fuerit vis præteriti tẽporis, eius, videlicet, quo ad Christum efficaciter tracti sumus, siue credere cœpimus. Deinde προσαγωγὴ non de aditu seu accessu spontaneo dicitur, sed Adductionẽ significat, vt sciamus nobis quidem ad Deũ, sed à Patre tractis & Christum vocantem & nos dedũcẽtem sequutis, aditũ per Spiritũ sanctum patere, Heb. 2. 10. Rectè igitur Erasmus, hunc locum vertit, *per quem contigit nobis vt fide perduceremur*, si sensum spectes, sed longiore paraphrasi. Est autem hic locus insignis ostendens quo sensu dicamur fide iustificari & seruari, nẽpe vt causa duntaxat instrumentali, Christum apprehendente.

¶*Per quam*, ἐν ᾗ. Vel, *In qua*: siue intelligamus Gratiæ nomine ipsam Dei εὐδοκίαν, id est gratuitam beneuolẽtiam, cui hæc laus tribuenda est vt in solidũ omnia in nobis & inchoët & perficiat: siue eam conditionem in quam gratuitò sumus asciti. Nonnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur. ¶ *Stamus*, ἑστήκαμεν, Id est firmi permanemus, aut erecti. Potest enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alij conuertunt *Stetimus*. ¶*Gloriamur*, καυχώμεθα. id est, εὐδοκοῦμεν, vt 2. Cor. 12. 10, id est non modò æquo animo & moderato sumus, sed etiam, magna lætitia perfusi, nobis placemus de hæreditate cælesti quæ nos manet. Sic enim accipiendum est verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui suprà dixerit omnem
* gloriationem excludi fidei doctrina, eam videlicet qua homo sibi aliquid attribuit, nõ per solam gratiam datum. Ex hoc autẽ loco apparet quàm turpiter hallucinati sint philosophi in definitione εὐθυμίας, quum sapientem illum
* suũ non solùm metu, sed etiam spe vacare vellent. Et hoc est primum mẽbrum huius gloriationis, quam triplicem facit Paulus. ¶ *Gloriæ Dei*, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, *gloriæ filiorum Dei*.

3 *Neque* [*id*] *solùm*, οὐ μόνον δέ. Præcisum est hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum superiora vult amplificare, vt infrà, 8. 23, & 9. 10. Sed & in illo Claromontano codice manuscripto Græcolatino cuius alibi memini, expri-
* mitur in Græcis τοῦτο, & in Latinis *Hoc*. Est autem hoc alterum huius triplicis gloriationis membrum, quod videlicet de ipsis compressionibus, siue pro Christi nomine siuẽ ad nos erudiendos inflictis gloriamur, nedum vt illæ illam beatam pacem nostrorum animorum interturbent.

* ¶ *Efficiat*, κατεργάζεται, id est inchoatam augeat & paulatim veluti conficiat. Θλῖψιν enim vocat non quoduis aduersum, sed quo valde premamur, & præsertim propter id quod de spe subiungitur, puto propriam huius cõpositi verbi notationem seruãdam, vt & suprà, quanuis alia ratione, cap. 4. 15, & infrà cap. 7. 8.

4 *Experientiam*, δοκιμήν. Vulg. & Eras. *Probationem*. quod vocabulum est ambiguum, quia vel actiuè vel passiuè accipi potest: δοκιμὴ verò nunquam nisi passiuè accipitur. Placuit autem hoc annotare nequis putet Paulum à Iacobo dissidere, qui contrario ordine scribit 1. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam ibi in Græcis est τὸ δοκίμιον, id est exploratio, quo nomine ipsa oppressio dicitur, à suo effectu sic vocata.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Passiuè hoc accipiẽdum esse de ea charitate qua nos à Deo diligimur, non modò ostendit argumenti series, quum de constantiæ nostræ fundamento hîc agatur, sed etiam Paulus ipse explicat infra, versu 8.

6 *Quum adhuc nullis viribus essemus*, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primùm omnium notãda est traiectio particulæ ἔτι, quam non animaduertens Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, *vt quid*: cum accentu interrogãte. quam lectionem sequi- *
tur etiam Ambrosius. Syrus autem interpres habet אן דין [*in din*,] id est, εἰ δὲ, *Quod si*. Deinde ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν vertit מטול בריחותן [*metul berihuthan*] *propter infirmitatem nostram*, id est vt nobis miseris & omni ope destitutis succurreret. quæ expositio refellitur versu 8. Cæterùm quos Paulus hîc vocat ἀσθενεῖς, mox impios, peccatores, & Dei hostes appellat. Ἀσθένεια igitur interdum morbum declarat, ab effectu, quòd vires eneruet: (qua ratione τὸ ἀσθενὴς rectè cõuertere interdum possis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu, vbi destituimur spiritualibus donis. Ea vero donorum facultas si vlla quantumuis per se languida in homine nondum regenerato constituatur, non rectè dixerit Paulus, *Quid habes quod non acceperis?* 1. Cor. 4. 7. Illic enim non agit de natu- *
ra, sed de gratia: vt disertè ostendit aduersus Pelagianos Augustinus, qui sicut hodie nostri Sophistæ, ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarent se nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ causam. vt manifeste appareat ἀσθενεῖς dici penitus viribus omni- *
bus destitutos, & tum sibi tum aliis prorsus inutiles, sicut dicitur cadauer ἀσθενὴς 1. Cor. 15. 43. Et Ephes. 2. 1. non dicimur fuisse ægroti & imbecilles, sed plane mortui in peccatis. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro rectæ facultatis animi non omni priuatione, sed imbecillitate accipitur: idque rursus duplici ratione. Quum enim quandiu hîc versamur, nonnisi ex parte cognoscamus, 1. Cor. 13. 9. ἀσθενεῖς (id est infirmi) omnes meritò vocamur, tantisper dum ad metam perueniamus, Philip. 3. 12. & tamen in hac imbecillitate

cillitate certi sunt gradus, adeo vt alij præ aliis robusti, alij infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apostolus passim disserit, ac præsertim in extremis huius epistolæ capitibus, & epistola ad Corinthios priore. Sed & de aliis corporis & animi dotibus, atque adeo & de Ceremoniis, immo & de tota lege, quatenus à Christi Spiritu est separata, hoc vocabulũ vsurpatur. quas significationes suis locis annotabimus. ¶ *Suo tempore*, κατὰ καιρὸν. Id est tempore idoneo & opportuno, quod Pater ab æterno constituerat. vnde toties mentionẽ facit Christus horæ suæ, siue temporis sui. Ambrosius interpretatur, *Ad tempus*: quia videlicet tertia die resurrexit, quasi πρὸς καιρὸν scripserit Paulus: vt interim taceam hoc parum pertinere ad scopum. Erasmus vertit, *Iuxta temporis rationem*, retulítque ad præcedẽtia, id est ad participium ὄντων, *quum essemus*, quasi voluerit Apostolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc venisse in mentem Apostolo, vt caueret ne de hominis dignitate nimiũ videretur detrahere: quũ quãto abiectior fuisse dicitur natura nostra ante vocationẽ, tãto maior in Deo benignitas eluceat: quod argumentũ ex professo tractat hoc in loco. Imò verò si superiora voluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς dũtaxat (id est omnibus viribus destitutos) ad intelligenda quæ Dei sunt, nedũ consequenda, vocarat, mox asperioribus epithetis vtens, peccatores, impios, Dei hostes appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca scholia sequutus, ista coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.	7	Enimuerò vix ¨pro iusto quisquam moriatur: nam pro bono *viro*, forsitan aliquis etiam mori sustineat.	7	*Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori.*	
Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι, ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.	8	¨ Commendat autem suam erga nos charitatem Deus, ¨eo quòd ¨ quum adhuc essemus ¨peccatores, Christus ‖pro nobis mortuus sit.	8	*Cõmendat autem charitatem suam Deus in nobis: quoniã quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*	Heb 9.15. 1.petr.3.18.
Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.	9	Iustificati igitur nunc eius sanguine, seruabimur ¨ multo magis per eum ab ¨ira illa.	9	*Multo igitur magis nunc, iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum.*	
Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	10	Nam ¨ si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multo magis reconciliati seruabimur ¨per vitam ipsius.	10	*Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius.*	
Οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.	11	Neq; id solũ verumetiã ¨gloriamur ¨de Deo per Dominum nostrũ Iesum Christũ, per quẽ nũc recõciliationẽ recepimus.	11	*Non solùm autem: sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc recõciliationẽ accepim⁹.*	

7 *Pro iusto*, ὑπὲρ δικαίου. Syrus interpres hîc quoque legit ὑπὲρ ἀσεβῶν, *pro impiis*, vt in superiore versiculo, vtqui vtrobiq; verterit, חלף רשיעא [*chalaphresi hiheh*] quã lectionẽ ego ita probo vt nisi omnium Græcorũ codicum & veteris etiã Latinæ editionis cõsensus obstaret, illam fuerim amplexurus: quoniam sic quam optimè omnia huius argumenti à comparatis sumpti membra inter se congruũt. Vix enim euenit vt quisquã vltro pro scelerato quopiam vitam exponat: imò etiam rarò vt probi hominis causa quisquam adire mortis discrimen velit. Quum verò repugnet omnium Græcorum codicum consensus, age legamus ὑπὲρ δικαίου, & ita quidem vt non neutro genere sed masculo, id est pro iusto & probo quopiam accipiatur: cuiusmodi hominis verè profectò dixit Apostolus reperiri paucissimos vsque adeò acres defensores, vt vel leue discrimen, nedum mortis, adire velint eius causa: quod tamen fortassis etiam accidere possit, sed rarissimo exemplo. Itaque istud τοῦ ἀγαθοῦ accipietur masculino genere, quanuis adiuncto articulo, pro eo ipso quem δίκαιον antea sine articulo vocauit. Origenes autem planè extra viam aberrauit, τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatus, pro quo, inquit, martyres mori non recusent: quo nihil minus appositè dici potuit.

8 *Commendat*, συνίστησι, id est. insignem & summè commendabilem esse ostendit: * εἰς ὑμᾶς autem non cohæret cum verbo συνίστησι, sed cum articulo τὴν. ¶ *En quòd*, ὅτι, Gall. *par ce que*. ¶ *Quum adhuc essemus*, ἔτι ὄντων. Syrus interpres addit hoc etiam loco, vt aliis subsequentibus, particulam אן, εἰ, *Si*, non tam conditionalem quam causalem, vt & plerique vetustiores Latini codices. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in sacris literis plerunque non quicunque peccant sed in quibus regnat peccatum, siue qui sunt mortui in peccatis. vt Iohan. 9. 31, cuiusmodi omnes nascimur, & quo sensu hic accipiendum est hoc * nomen, vt & 1.Ioh.5.8, dicitur is non peccare qui ex Deo natus est, id est peccatis operam non dare, vt idem explicat 1.Ioh.3.9. Nam alioqui eòdem teste 1.Ioh.1.8, si dixerimus nos peccatum non habere mendaces sumus. Sed ij in quibus peccatum tamen non regnat, & quibus reliquię peccati nõ imputãtur, iusti à nobiliore sui parte nominari incipiũt, & sancti, & Filij Dei, & Filij lucis, a peccatoribus & mundo segregati.

9 *Multo magis*, πολλῷ μᾶλλον. Origenes, omnia suo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, *iustificati*, quum manifestum sit argumẽtum à comparatis sumptum, ideóque ista necessariò pertineant ad verbum σωθησόμεθα. *Ostendit*, inquit, *quòd neque fides nostra sine sanguine Christi, neque sanguis Christi sine fide nostra nos iustificat. Ex vtroque tamen multò magis sanguis Christi quàm fides nostra iustificat. Et ideo quum in superioribus simpliciter dixerit Iustificati ex fide, hîc addidit, Multò magis nunc iustificati in sanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiamsi fides nostra nos saluet, etiamsi opera iustitiæ, super hæc tamen omnia multo magis sanguis Christi saluos nos faciat à ventura ira.* Hæc ille, non minus ineptè quàm falsò atque adeo impiè: nisi forte impietas non est gloriam Dei ipsi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non esset ita necesse facere, tamen vt omnem ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinem sequuti sumus in Latina interpretatione. ¶ *Ira illa*, τῆς ὀργῆς. id est iudiciis illis quæ aduersus mundum iratus exercet, & tandem à morte æterna. * Nam alia est ira Dei paterna qua suos Dominus non perdit sed erudit.

10 *Si*, εἰ. Id est quum, vel quandoquidem: vt sæpe alibi obseruauimus. ¶ *Per vitam ipsius*, ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, id est vita ipsius, sexto casu, ita vt ἐν sit ב Hebreorũ. Opponuntur enim διὰ τοῦ θανάτου & ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Quod si, inquit, Christus moriens nos recõciliauit, quanto magis viuens & regnans nos iam recõciliatos ab omnibus periculis asseret, & tandem secum euehet. Malè igitur Vulgata vertit. *In vita ipsius.*

11 *Gloriamur*, καυχώμενοι. Erasmus. *Gloriantes*, non satis rectè, quoniam prorsus hiaret sententia. Positum est igitur ex Hebræorum consuetudine participiũ præsens pro verbo, vt suprà, 3.24, & Act. 26.20. Sed & in vno codice scriptũ inuenimus καυχώμεθα, vt etiã legit Vulg. & Syrus

interpres. Verùm suspicor mutatã germanam lectionem * ab iis qui hunc Hebraismũ ignorabant. ¶ *De Deo*, ἐν Θεῷ. Quod videlicet Deus sit nobis pater, quod est tertiũ triplicis huius gloriationis membrũ, Vulg. & Erasm. *in Deo*: ambiguè. Nã in Deo, siue in Domino gloriari 1. Cor. 1. 31, & alibi passim, est, Deo omnia tribuere: de qua re hìc nõ agitur.

Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.	12	Propterea sicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors peruasit in quo omnes peccarunt.	12	*Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatũ mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.*

12 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Vel, *Itaque*. Cohærent enim ista cum eo quod dixerat, nos etiã habere de quo gloriemur, * de Deo ipso, qui noster sit Deus & pater. Nam à superiore versiculo aditum sibi parat ad sequentem tractationem: quam ego quidem à præcedente distinguo. Adhuc enim disseruerat partim in genere de tota iustificatione, partim verò peculiariter de primo iustificationis capite, i. de gratuita remissione peccatorum. Nunc verò alterum caput aggreditur, obedientiæ Christi imputationem. Nam sicut homines tenentur ex creationis iure, nõ modò non violare Legem, sed etiam implere: sic quum neutrum præstemus, duplex remedium in Christo adipiscamur oportet: nempe & satisfactionem pœnæ pro peccatis com- * missis, & iustitiã quę nobis deest, peccatis omissionis oppositam, quę est altera remissionis peccatorum pars: iustitiam, inquam, id est, plenam ac perfectam obedientiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præstiturus erat homo nisi in id peccatum sese sponte præcipitasset: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem possit, sed etiam non possit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non discerneret plerique, nihil mirum si à Pauli scopo longissime aberrarunt, & absurdissima quæque coaceruarunt. Apparet autem hæc distinctio manifeste, partim quidem ex tota collatione iniustitiæ Adami & iustitiæ Christi, illius videlicet, per propagationem, istius verò per imputationem, nobiscum (id est cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχώμενοι, a quo Apostolus auspicatur transitionem ad hoc explicandum argumentum. Nam tũ demũ possumus ple- * nissimè de Deo gloriari, quum præter absolutionem à pœna peccatis nostris debita, scimus nos insuper esse illa iustitia perfectissima in Christo ornatos, quam Lex requirit & cui ex pacto legalium promissionum vita æterna soluitur: quæ iustitia merum est Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de nostra regeneratione hìc disserere. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo, neque eiusmodi est vt de ea vel tantillum possimus gloriari, vt dixit Apostolus supra, 4. 2. Cæterùm istud διὰ τοῦτο non legitur in Syra interpretatione, sed cohæret prorsus hic versiculus cum superiore: quam lectionem si sequaris plana erit sententia, nec vllum fuerit anatapodoton, de quo tamen statim dicam quid mihi videatur. ¶ *Sicut*, ὥσπερ. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, vt anantapodoton excuset, posse accipi ὥσπερ pro *Quia*: est enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Christo, tum in re simili tũ in contraria. Similes enim sunt in eo, quod vterq; quod suũ est cum suis cõmunicat: sed in eo plane dissimiles quod ille peccatũ in suos natura deriuat in mortẽ, Christus verò suam iustitiã cum suis per gratiã cõmunicat in vitam. Deinde in illa quoque similitudine ostendit Paulus per partes quanta sit imparitas. Est igitur manifestum anantapodoton, quũ altera pars collationis desit: sed quod facile excusari possit, quum ea sit contrariorum natura vt vnum ex altero facile intelligatur, vt infra, cap. 8. 12. ne- * que prorsus prætermittatur altera pars collationis, sed differatur in vers. 19. propter interiectas prioris expressæ partis probationes. Causa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quasi videlicet Apostolus veritus sit desidiæ occasionem præbere, sane indigna est quæ Paulo tribuatur. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium, cuius fructus sunt triplices, vt dicemus infra, cap. 6. 12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: sine articulo verò idem quoq; interdum significat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis species intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac significatione (id est, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali fere numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ distinctio, diligenter obseruata, magnã non huic modò disputationi, sed & plurimis aliis locis lucem assert. Certè si hoc annotasset Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui pene vnus, à Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœdè essent hallucinati in explicanda Pauli sententia: neque inde arripuissent occasionem recentiores Sophistæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque quid sit, neque quanta eius vis, & quam pertinax sit malum, cognouerint. Sed de his alias. Nunc superest vt hoc quoque lector intelligat, duo considerari in originis peccato: reatũ videlicet & corruptionem, quæ vt non possint separari, distingui tamen accurate debent. Sicut enim Adam admisso peccato primùm reus factus est iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id est, corruptionem illam tum animi tum corporis, subiit: sic quoque in posteros naturam transmisit, tum ream in primis, tum deinde corruptam. De reatus igitur propagatione proprie agit hoc loco Apostolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Christi, quæ obedientia per imputationem cum fidelibus communicata, postquam idem Christus morte sua pœnã reatus persoluit, nos etiam imputata iustitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, * ea diuersum habet remedium, & quidem duplex, nimirũ huius labis extinctionem in nobis inchoatã, & perfectissimam illam sanctificationem humanę naturæ in Christo: de quibus disseret itidẽ Apostolus capitibus sequẽtibus. ¶ *Ac per peccatum*, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας. Erasmus putat conuerti etiam posse, Ita & per peccatum mors, nempe vt suppleatur particula οὕτως, vt Luc. 11. 2, & alibi sæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo ante diximus. Sed certe nõ est hìc propositum Apostolo docere, vt peccatum, sic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iustitiam Christi docere credentes viuificare, * vt Adami peccatum omnes morti addixit. Illud enim, Mortem non esse ex creatione sed ex Adami peccato in omnes homines exortam, prę supponit Apostolus, vt concessum: quod ne quis miretur (quum nunquam id concessuri fuerint huius seculi sapientes,) obseruandum est Apostolum hìc compellare non profanos aliquos, sed eos qui sacras historias, imò & ipsum Euangelium erant amplexi. Nam alioquin fuisset etiam ostendendum omnes homines ex Adamo fuisse propagatos, quod & ipsum vt ἀναμφισβήτητον assumit Paulus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Stapulensis vult particulam καὶ vt redundantem expungi, vt anantapodoton vitet. Sed repugnat omnium codicum fides, & res ipsa ostendit eum in hoc fuisse hallucinatum. ¶ *Peruasit*, διῆλθεν. Vel *penetrauit*. Origenes (cui potius quàm Augustino hunc errorem impingere debuerat Erasmus) quia nõ magis Apostoli scopum intellexit quam si nunquam librum inspexisset, ad actualia peccata (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum est, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani. Deinde discrimen statuit inter mundum in quem peccatum intrauit, & homines in quos pertransierit. Nam mundi appellatione terrenos intelligit, *in quos* (inquit) *peccatum intrasse scribit Apostolus*: homines autem dici putat *qui iam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginẽ Dei conditi sunt: in quos scribat Apostolus pertransisse peccatum, id est fuisse quidem, sed per pœnitentiam conuersionis depulsum, & pertransisse, nec vltrà in eis stetisse*. Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epistolam extant commentarij sub Hieronymi nomine, *Mors*, inquit, *non pertransiit in Abrahã, Isaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuunt*. Sed hi * commentarij sunt impudentissimè adscripti Hieronymo, quos

quos vt ab ipſo Pelagio ſcriptos refellit Auguſtinus, libro de peccat. remiſſione, 3. cap. 1. 2. 3. ¶ *In quo*, ἐφ' ᾧ .i. ἐν ᾧ. videlicet, vno illo homine vt humani generis ſtirpe. Fuit enim omnino afferenda ratio cur ab vno homine peccatum & mors in omnes homines peruaſerit, nec alia afferri poteſt. Nouum autem non eſt, quamuis repugnante Eraſmo, vt ἐπὶ pro ἐν accipiatur, vt Mar. 2. 4. Hebr. 9. 17: & paſſim apud idoneos etiam auctores. Et quum ἁμαρτία Græcis ſit fœminei generis, non poteſt ſtare eorum ſentẽtia qui relatiuum Q V O volunt referri ad Peccatum. Eraſ. *Quatenus*, vel *Per hoc quòd*, vt mordicus teneat fœdiſſimum errorem quem ſemel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt ſimili quoque ratione (quòd rectè prorſus obſeruauit Auguſtinus aduerſus Pelagianos) in altera collationis parte ſtatuatur, nos per Chriſtum ſola quoque imitatione fieri iuſtos. En quid ſit à ſcopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Denique interpretationem illam *Eò quòd*, millies refutat Auguſtinus aduerſus Pelagianos. Cæterùm (vt ad rem redeam) eſt quidem in his verbis hyperbaton, ſed quod minimè obſcuret ſentẽtiam, ac facilè poſſit excuſari. Nam poſt διῆλθεν, repetendũ eſt ex præcedentibus δι' ἑνὸς ἀνθρώπου. Scitè enim admodum Auguſtinus de Ciuit. libr. 13. cap. 3. *Naturam*, inquit, *hominis mutauit damnatio in peius, vt quod pœnaliter præceſſit in hominibus primis peccantibus, naturaliter ſequeretur in cæteris naſcẽtibus.* Et ſermone 14. de verbis Domini, *quod*, inquit, *in Adam fuit culpæ non naturæ* (intellige tunc quum peccauit) *nobis propagatis iam factum eſt naturæ.* ¶ *Omnes peccarunt*, πάντες ἥμαρτον. Quoniam hîc non agit de corruptionis ſed de reatus originalis propagatione, idcirco non dicit omnes in Adamo fuiſſe corruptos, (quod tamen verum eſt) ſed in eo peccaſſe, in ipſius videlicet lumbis incluſos.

Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.	13	⁝ Nam vſque ad Legẽ peccatum erat in mundo: ¨ peccatum verò *eſſe* non putatur non exiſtente lege.	13	*Vſque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum Lex non eſt.*

13 *Nam vſque ad Legem*, ἄχρι γὰρ νόμου. Id eſt tempore quod ab Adamo ad Moſen interceſſit, vt Apoſtolus ipſe poſtea explicat. éſtque totus hic locus à Syro interprete malè conuerſus. Quod autem Origenes exponit, *Vſque ad Legem*, id eſt, *vſque ad Chriſtum*, ſiue *vſquequo Lex permanſit*, ridiculum eſt. Sed & altera illius expoſitio prorſus inepta eſt, nec vllo modo ad rem pertinens, *Vſque ad Legem peccatum erat in mundo, ſubaudi mortuum. Nec dixit In hominibus*, inquit, *ſed in mundo. nam homines ſentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent.* Rectè ſcilicet & perappoſitè, quum contrà conſtituerit Apoſtolus probare, etiam ante Moſis Legem omnes homines peccati reos naſci conſueuiſſe. Sed & illis non aſſentior qui adiecta parentheſi hunc verſiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorſus iſta cohæreant. Nam quia mundus quid ſit peccatum illud hæreditarium (id eſt omnium malorum fontem) ignorat, neque per peccata intelligit quicquam aliud quàm huius ipſi incognitæ radicis fructus, id eſt, quod contra honeſtatem & leges vel ab ipſa natura, vel ab aliis legiſlatoribus poſitas, Apoſtolo fuit probandum quod dixerat, nimirum quoddam eſſe peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines naſcerentur. Perabſurdum igitur videri poterat, vt vbi lex non eſt, ibi ſit, nedum imputetur peccatum. Itaque videbatur fieri non poſſe, vt quiſquam naſcatur peccati reus, quũ homini vix dum nato, & rationis vſu carenti, ſtultum videatur legem ponere, nedum vt illam violaſſe videri quiſquam poſſit, & idcirco reus cenſeri. Ad hæc verò contra ſic reſpondet Apoſtolus vt eo ipſo quod illi obiiciunt vtatur ad ipſos refellendos. Non enim dixerat omnes homines reos fieri ſuis peccatis (quod anteà euicerat, de adultis videlicet omnibus in diſputatione ſuperiore) ſed dixerat peccato Adami omnes eſſe reos factos peccati & mortis quæ pœna eſt peccati. Idq; quoniam omnes in Adamo peccante comprehenſi, quodammodo in ipſo peccarant. Hoc autem probat primùm in iis qui ab Adamo ad legem datã per Moſen extiterunt. Sontes enim illos fuiſſe: neminem autem ſontem eſſe poſſe, niſi lex aliqua extiterit, cuius tranſgreſſione reus cenſeatur. Sontes verò fuiſſe deinceps ex eo euincit quòd mortis imperio obnoxij fuerint. Mortem enim dixerat ver. 12, non ex natura ſed ex peccato humanum genus inuaſiſſe. Et nequis exciperet, legem hanc fuiſſe naturæ legem, ob cuius tranſgreſſionem mors in homines etiam ante Moſen regnarit, ac proinde non eſſe quòd colligeret ex hoc argumento Apoſtolus, homines alicuius peccati reos naſci: non ſimpliciter dixit Paulus mortem regnaſſe ab Adamo ad Moſen, ſed regnaſſe etiam in eos qui ad ſimilitudinem Adami non peccarunt, id eſt in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quam vocant) tranſgreſſio, nullus denique concupiſcentię motus, nempe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm malis affectibus & actualibus (quæ vocant) peccatis ſontes fieri ac mo ti obnoxios, (ita enim ſoli adulti ex innocentibus & immortalibus rei & mortales fierent) ſed planè reos naſci, contracta iam inde à primo ardente culpa, qui legem illam ſibi ac ſuo generi violauit, cuius tranſgreſſionem mors eſt conſequuta. Hæc autem quorſum? nempe vt poſtquam longè aliter didicerint homines de miſera illa conditione ſua iudicare, eum per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iuſti fiant in vitam, non aliter quàm ex ſuo parente peccatum per fontis naturæ propagationem hauſerunt in mortem: imò verò etiam tanto magis quãto fortior eſt Chriſtus iuſtus ad ſeruandum per gratiam, quàm iniuſtus Adam ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, ſi rectè colligit Apoſtolus peccati imputationem ex morte quæ ſit peccati, & quidem imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatum? Reſpondeo, omnes in genere homines ab Apoſtolo in ſeipſis hoc loco conſiderari, ac proinde peccatum ac mortem rectè quoque æſtimari ex ſui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter eſt conſtituendum. In his enim tũ alia omnia quæ ſuapte natura mala ſunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonum: tum verò mors ipſa per Chriſtum fide apprehenſum ita ſanctificatur, vt quod in aliis, & ex ſui natura nihil aliud eſt quàm peccati imputati pœna, idipſum in iſtis fiat per Chriſtum fide apprehenſum inceptæ mortificationis carnis veluti complementum. ¶ *Peccatum verò, [eſſe] non putatur.* ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται. Id eſt, niſi ſit lex, ne peccatum quidẽ eſſe cenſeri poteſt, vtpote quod ſit legis tranſgreſſio. At ſontes ſunt etiam infantes, vtpote morti, quæ peccati pœna eſt, obnoxij. Ergo & lex & peccatum antè extiterunt. Quænam autem Lex illa fuerit niſi ea quàm tranſgreſſus eſt Adamus? & quodnam illud peccatum, niſi illud cuius reus & mortalis factus Adamus, reos & mortales omnes ſuos poſteros reddidit? Malui autem *putatur* quàm *imputatur* intepretari, quoniam etſi Mors pœna eſt non tantùm exiſtentis ſed etiam imputati peccati: videtur tamẽ mihi Apoſtolus de ipſa exiſtentia peccati intelligendus, vt ſit validiſſimum argumentum. Quînam enim imputatum fuerit quod ne extare quidem quidem potuerit? Cæterùm in nonnullis Latinis codicibus legitur *Imputabatur*, id eſt, ἐλλογεῖτο. & certè hæc ſcriptura melius conueniret ſi locus iſte non de exiſtentia ſed de peccati prius quodammodo deliteſcentis agnitione per legem Moſis intelligendus eſſet, vt illum interpretari conſueuerant: quem ſenſum etiam ſequutus eſt Syrus interpres. Ego verò hanc expoſitionem multis de cauſis repudio. Primùm enim aberrat ab Apoſtoli ſcopo cui propoſitum non eſt de peccati cognitione per legem differere: ſed hoc probare quod dixerat, omnes videlicet homines naſci reos quoniam in Adamo peccarint. Deinde iſta peccati agnitio cur à Moſis demum lege inciperet? Lex enim naturæ etſi non tam expreſſè, tamen idem in genere præſtabat in peccantium conſcientiis, vt ipſe Apoſtolus. ſuprà cap. 1. 2, & 3. euicit: & nominatim quidem 2. 12. 13. 14, & 15. Tertiò in hac diſputatione vſque ad cap. 6. ἁμαρτίας nomine, neque natiua corruptio, nec ipſius fructus intelliguntur, (hæc ſunt autem quæ per legem demum detegi & agnoſci dicũtur) ſed reatus ille demum ex Adami tranſgreſſione in omnes homines propagatus:

cui obediẽtia alterius Adami opponitur, per gratiam credentibus imputata. Itaque interprete ipſo Paulo, Legis nomen in priore quidem parte huius verſiculi, pro lege per Moſen promulgata accipitur: in extremo verò, quum dicitur peccatum non eſſe niſi ſit lex, declarat in genere omne dictũ, quo vel precipitur quidpiam vel prohibetur.

Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.	14	Regnauit autem mors ab Adam vſque ad Moſen, "in eos etiam "qui non peccauerãt "ad ſimilitudinem tranſgreſſionis Adam, qui eſt typus "illius qui erat futurus.	14	*Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudinẽ præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri.*
Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω	15	At non "vt lapſus, ita etiam	15	*Sed non ſicut delictum,*

14 *In eos etiam*, καὶ ἐπὶ τοὺς. Ita ſcriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & ſic legendum eſſe apparet ex tractatione argumẽti. Atqui ſi hæc verba pro iis accipias qui Legis Moſis cognitionem non habuerint, id eſt qui ſine Lege peccarint, (de quibus ſuprà Apoſtolus cap.2.12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit vniuerſalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Moſen, vt nulli excipi potuerint. Supereſt ergo vt de paruulis accipias qui pene prius moriuntur quam naſcantur, ſicut paulo ante expoſuimus, & rectè omnino cenſuit Auguſtinus: alioquin in eo durior quòd infantium ſalutem Baptiſmi ſacramento nimium præciſe includat. Origenes verò in huius verſiculi explicatione multis modis aberrat ab Apoſtoli ſcopo, adeóque ab ipſa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba *Ab Adamo ad Moſen*, interpretatur *Ab Adamo ad Chriſti aduentum*: quaſi Moſis appellatione per metonymiam Lex Moſis intelligatur: & particula Vſque, tẽpus incluſum declaret. Atqui Apoſtolus diſerte Adamũ vt terminũm à quo, opponit Moſi vt termino ad quem: & eâdem ratione per Adamum intelligenda eſſet lex naturæ. quòd vtrumque facilè eſt videre quàm ſit abſurdum, quum de originis peccato diſſerat Apoſtolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Moſis tranſgreſſio dici propriè poteſt. Deinde ſeorſim de iis qui ſub Lege fuerunt incipit Apoſtolus diſſerere, infra v.20. Alter Origenis error in eo eſt quòd diuerſa prorſus expoſitione putat particulam Vſque, tempus ſub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuerſam putat hominum conditionem fuiſſe ſub Lege. *Nam*, inquit, *Per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obſiſti per hoſtias, per expiationes varias, per ſacrificia, per præcepta.* Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apoſtolo, aperte docẽti vbique, & quidem in primis hoc ipſo capite, Legem Moſis ſuperueniſſe, non vt extingueretur peccatum: (hoc enim eſt vnius Chriſti per Sp. ſanctum officium) ſed vt amplius abundaret, tãtum abeſt vt ſcopũ Apoſtoli attigerit Origenes. ¶ *Qui non peccauerãt*, τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. *Nõ ſuper omnes* (inquit Origenes, qui Ambroſium decepit) *ſed in eos qui peccarunt in ſimilitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertranſiit: non tamen in omnes regnauit. Aliud enim eſt pertranſire, aliud regnare.* Hæc ille nõ minus ineptè quàm falſó. Nam etiamſi expungas negantem particulam μὴ (quam tamen iam tum ſuo ſeculo teſtatur Auguſtinus lib. De peccat. mer. & remiſſ.1.cap.11, in codicibus aut omnibus aut penè omnibus ſcriptam fuiſſe, & nos quoque in omnibus exemplaribus, Chryſoſtomo, Theophylacto, Græcis denique ſcholiis inuenimus: & neceſſariam eſſe clamat ipſa argumenti ſeries ante a nobis expoſita) tamen particula καὶ illam interpretationem ægre admittit. Hoc quum ipſe videret aliam interpretationem, ſed magis etiam ridiculam comminiſcitur. *Nam fortaſsis*, inquit, *excepti ſunt aliqui, & occultiore myſterio deſignati, qui ad ſimilitudinem præuaricationis Adæ peccaſſe memorantur, in quos ſolos regnauerit mors.* Sed hoc quoq; quàm ineptum? Taceo aliam expoſitionem, vt omnes comprehendat Apoſtolus qui parentum peccata imitantur. Nam hoc quoque alieniſſimum eſſe ab Apoſtoli ſcopo demonſtrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando viſum eſt, fieri potuiſſe vt Eraſmus ita ab Origene deciperetur hoc loco, vt eius tuẽdæ ſententiæ ſtudio nonnulla effunderet à Pelagianiſmo non longiſſimè remota: veluti quum diſertè ſcribit de naturali quadã ad peccandum pronitate, *Quæ*, inquit, *videtur omnibus inſita: quanquam arbitror magis ab exemplis proficiſci quam à natura.* Itẽ vbi Chryſoſtomi ſentẽtiam piam & orthodoxam prorſus deprauans, *His verbis*, inquit *non tribuit Chryſoſtomus vllum peccatum infantibus, ſed ait mortem corporis in eos dimanaſſe, perinde quaſi cum Adam progenitore de vetito ligno ediſſent, hoc eſt pro alieno peccato dediſſe pœnas.* Hæc ille, ab Origene nimirũ faſcinatus: quæ quam verè dicta ſint, Eccleſia iampridem ex Dei verbo iudicauit. Neque enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi ſtudio annotaui: ſed vt tanti ſaltem viri exemplo diſcant ſtudioſi quanto cum iudicio in quorundam Patrum, ac præſertim iſtius Origenis ſcriptis, verſari ipſos oporteat. ¶ *Ad ſimilitudinem*, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id eſt, καθ' ὁμοίωσιν, vt Græca ſcholia enarrant. Peccauit enim ſciẽs ac prudens Adam: infantes autem ipſius poſteri, ab ipſo naſcendi momento rei quidem ſunt peccati, ſed quia in Adamo incluſi peccarũt. vnde fit vt rei & corrupti naſcantur. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam ſequuntur adulti quoties cupiditatibus obſequuntur. Græca ſcholia ex Chryſoſtomo aliam proferunt diſtinctionem huius loci, adſcripta diaſtole poſt ἁμαρτήσαντας, *peccauerant*, vt hæc connectantur cum verbo ἐβασίλευσεν, *regnauit*: ſed præterquam quòd iſta diſtinctio obſcuram plane ſententiam gignit, nullius etiam exẽplaris vetuſti auctoritate adiuuatur, quod ego quidem inſpexerim. ¶ *Illius qui erat futurus*, τοῦ μέλλοντος. Vulg. *Futuri*, Eraſm. *Illius futuri*, rectè expreſſo articulo. Eſt autem repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Adami. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit poſterioris typus & exẽplum in iis quæ poſtea perſequetur, & copioſe etiam explicat 1. Cor. 1. 21, & 22.45. 47. & deinceps. Neq; enim typus dicitur Adamus Chriſti, quaſi ad imitandum propoſitus ſit vterq;, ſed propter inſitam vim ſimilem aliquatenus in vtroque: in illo quidem perniciem propagandi in ſuos poſteros: in hoc verò (id eſt in Chriſto) ſuos iuſtificandi. Eſt igitur in huius loci explicatione apertè Pelagianus ille cuius extant cõmentarij in hanc epiſtolam ſub Hieronymi nomine, ita hæc exponens, *Sicut*, inquit, *Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum eſt Legem Dei præuaricari volentibus: ſic & Chriſtus voluntatem patris complexus, exemplum eſt imitari eum cupientibus.* Hæc ille: aduerſus quæ Auguſtinus libro De peccatorum mer. ac remiſſ. ſcripſit. *Sed & hoc in loco æſtimandũ relinquo Eccleſiæ quam verum ſit quod hîc diſerte annotauit Eraſmus, Siqui*, inquit, *nobis hîc proferat infantes, de his hîc non videtur Paulus agere: nec ea quæſtio tum mouebatur, quum nondum eſſet receptum infantes baptizari.* Cæterùm (vt ad rem redeam) pro eo quod Eraſmus conuertit τοῦ μέλλοντος, *illius futuri*, ego malui interpretari, *Illius qui erat futurus*. Loquitur enim Paulus de Chriſto Adami peccantis reſpectu, non eius temporis quo hæc ſcripſit. Nam quod annotat Eraſmus, τοῦ μέλλοντος poſſe abſolutè capi neutro genere, vt referatur non ad poſteriorem Adamum, ſed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium, rurſus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifeſte torquet. Potius autem hoc additum eſt vice alterius membri omiſſi per anantapodoton, de quo antè diximus, vt apparet etiam ex iis quæ ſubiiciuntur, quibus ratio huius typi ſeu analogiæ explicatur.

15 *Vt lapſus*, ὡς τὸ παράπτωμα. Vulgata, *Sicut delictum*. Sic enim ſolet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium (vt ita loquar) diluto, & diuerſa etiam tranſlationis ratione. Eraſmus, *Vt peccatum*. Ego verò puto τὴν ἁμαρτίαν in hac quidem diſputatione ita diſtinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectũ à cauſa diſtinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipſa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία, id eſt tũ reatus ille, tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τὴν ἁμαρτίαν conuertere malui *Peccatũ*, παράπτωμα verò *lapſum*, cui opponitur τὸ χάρισμα, ſeu δώρημα, id eſt Chriſti obedientia quam Pater cæleſtis nobis imputat. Inter quæ tamen hoc forſitan eſt diſcrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipſum quod Deus

gratificatur:

gratificatur: δώρημα verò conditionē declarat in qua sunt ij qui liberalitatis illius sunt facti participes, nempe quòd non modò sunt à reatu absoluti, sed etiam Christi iustitia exornati. Denique δώρημα est ipsius χαρίσματος cōsequens, vt vicissim τὸ κρίμα ipsius παραπτώματος. Veluti(exēpli causa) siquis princeps cuipiam sibi obstricto, & nihil minus quàm vllum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum vnquam commodum possit percipere, non modò æs alienum omne remittat, sed etiam ingentem aliquem thesaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα seu δωρεὰν, id est gratiam ac liberalitatem: ipsum verò thesaurum, χάρισμα, id est quod gratificatus sit princeps: beneficium verò, statum & conditionem in qua sit aliquis ex principis beneficio, siue idipsum quod quis ex principis liberalitate fuerit assequutus, nempe quòd ex paupere diues sit factus, δώρημα appellat. Quod discrimē etsi fortassis subtilius videri possit, tamen obseruandum videtur, vt ratio collationum intelligatur: adeo vt ob eam causam χάρισμα putarim per periphrasin cōuertendū, & δωρεὰν quidem donationē, δώρημα
* verò beneficium, id est εὐεργέτημα sim interpretatus: quanquam nō repugno quin vtrunque possit pro vno & eodem accipi. Cur autem Christi obedientiam χάρισμα bis vocarit, semel verò δικαίωμα, nempe versiculo 18. causa est manifesta, quia videlicet Christi iustitiam non considerat absolute, sed κατὰ χάριν, eámque duplicem. Nam respectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα, à gratificando: nostri verò ratione, qui per eam imputatam iusti fimus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iustos efficiat, seu quòd ea iusti fiamus: vt explicat ipse Apostolus vers. 19. quo nititur totum huius collationis robur. Ea verò vt intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarij vice adiicere, in hoc versiculo conferri Adamum cum Christo, & illius lapsum cum istius obedientia, vt quæ sit vis vtriusque sese in suos deriuandi intelligatur. In versiculo verò 16. vim vtriusque, id est lapsus Adami propagati per naturam, & Christi obedientiæ per gratiam imputatæ, vnà comparari. Tertio demum loco, id est versiculo 17. fines ipsos inter se conferri. Denique vers. 18. tres istas collationes vnà connecti, quarum basis ac communis ratio versiculo 19. explicatur. ¶ *Illius vnius*, τοῦ ἑνός. Exprimendus fuit articulus, vt vis collationis personarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, sed certus quidam (id est Adamus) cum Christo, & ipso quidem homine, comparatur.

¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Id est plures vno. Multos enim opponit vni, non paucis vel omnibus. neque enim disseritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo sint cōtaminati, (omnes enim homines, vno excepto Christo, paulo antè dixit peccati labe fuisse conspersos) aut vicissim quàm multos Christus repurget: sed propositum est Apostolo docere, neque in vno Adamo lapsum, neque in vno Christo obedientiam constitisse, sed vtrunque communicasse cum aliis quod suum erat. Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes, dicunt quidem quod res est, sed non explicant causam cur Apostolus Multos quàm Omnes dicere maluerit. Redundat autem articulus οἱ, vt 1. Corinth. 9. 19. & 2. Corinth. 2. 6. & 9. 2. ante nomen πλείονες, phrasi quadam Apostolo propria. ¶ *Vnius illius hominis*, τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου. Sicut Adam à cæteris singularibus hominibus distinguitur, * quoniam hoc illi proprium est vt sit totius humani generis stirps per naturalem propagationem, ita etiam Christus, primùm dicitur esse homo, vt ostendatur ipsius nobiscum per eandem naturam conuenientia: deinde addito etiam articulo à reliquis quoque discernitur, quatenus hoc illi propriū est vt sit is ex quo velut altera hominum, videlicet electorum, stirpe, iustitia per gratiam propagatur. Itaque fuit vtrobique vis articuli διακριτικοῦ seruanda.

καὶ τὸ χάρισμα. εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.		*est* quod *Deus* gratificatur. nā si illius vni⁹ lapsu multi mortui sunt, multo magis gratia Dei & donatio per gratiam, quod *est* vnius illius hominis Iesu Christi, in multos redundauit.		*ita & donum. si enim vnius delicto multi mortui sunt: multò magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi, in plures abundauit.*
Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, τὸ μὲν γὰρ κρίμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.	16	Neque vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita est* beneficium: nam reatus quidem *est* ex vno *lapsu* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *est* ex multis *lapsibus* ad iustificationem.	16	*Et non sicut per vnum peccantem, ita & donum. nam iudicium quidem ex vno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in iustificationem.*

16 *Vt* [*illud quod introiit*] *per vnum qui peccauit*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, *Vt per vnum peccatum*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas, supplendum est aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Erasmus, *Sicut per vnum qui peccauerat, venerat mors.* In quo primùm nō probo quòd preteritis plusquamperfectis sit vsus: deinde quòd Mortis nomen suppleuerit. Neque enim hæc antithesis ad hunc versiculum pertinet, sed ad proximum potius. Puto igitur articulum τὸ subaudiri, quam ellipsin annotauimus Iohan. 5. 36. & alibi sæpe: & significari ab Apostolo miserabilem hominum conditionem, quos omni integritate ac iniustitia spoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id est præstans illa sors filiorum Dei, quā imputatę Christi iustitię beneficio consequuntur. Est autem diligenter in primis annotandum hoc discrimen. Nam quanuis ista priuatio iustitiæ, de qua recipienda hîc agit Apostolus, ab illo Adami scelere in nos propagato sit exorta: accesserunt tamen ad eam causam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum series, tum quæ maiores nostri admiserunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Christum persoluta, in priore tractatione disseruit Apostolus: nunc verò, quia non modò nos sine peccato apparere oportet coram iusto Dei tribunali, sed etiam perfecta, pro creationis nostræ gradu, iustitia exornatos, disputat Apostolus vbi hanc iustitiam nancisci possimus. Quod nisi latius se propagaret Christi virtus nobis imputata quam Adami propagatus reatus, non modò non essemus per Christum prorsus iustificati, sed infinitis adhuc pœnis obstricti teneremur, eorum nimirum peccatorum quæ ad Adami lapsum adiecimus. Itaque sicut Christi sanguis aspersus purificat nos non modo à peccati originis reatu, sed etiam ab aliis quibuscunque peccatis: sic Christi iustitia nobis imputata in omnium illorum reatum vicem succedit, vt hac demum ratione possimus vni Deo non modò gratias agere de sublata iniustitia, sed etiam de donata iustitia plena ac perfecta, in ipso gloriari. ¶ *Reatus*, κρίμα. Hebr. משפט [*mischpat.*] vt Ierem. 26. 11. Nam ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, *Iudicium.* Erasmus, *Condemnatio*, admodum obscurè.

¶ *Ex vno* [*lapsu*] ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, subaudit ἀνθρώπου, nempe Adamum intelligens: sed ratio oppositionis, & quod subiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offensis, ostendunt subaudiendum esse potius παραπτώματος, vt disertè plurimis locis annotatum est ab Augustino. ¶ *Ex multis lapsibus*, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Hoc illud est quod scitè * scribit Augustinus libro 1. contra Iulianum: *Gratia non tantummodo illud peccatum interfecit, sed etiam post illud introeuntia peccata.* Nam si illa posterioris Adami obedientia tolleret duntaxat reatum ex priore Adamo propagatum, quid fieret nobis toties præterea reis, quoties ipsi non tam in Adamo sed per nos ipsos peccauimus?

¶ *Ad iustificationem*, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα fere vertunt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים [*chukim*] vocant, sacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc.1.6. Interdum tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipsum denique ius diuinum complectitur, vt suprà, cap.1.ver.32.& 2.26. Sed & eleganti significatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id est pro iis quæ quispiam iuris sui tuendi causa proferat. quæ significatio posset videri non inepta hoc in loco, nisi oppositum nomen κατάκριμα, id est condemnatio, ostenderet commodius pro absolutoria sententia capi, eáque non simpliciter absolutoria, qua nimirum remittantur peccata, sed qua etiam iusti pronũtiemur & digni vita, ex impleta in Christo à nobis omni iustitia. Paulo pòst verò vsurpabitur δικαίωμα pro eo ipso quod Apostolus χάρισμα vocat, vt suo loco dicemus. Vetustiss. autem ille codex addit ζωῆς, vitæ.

Εἰ γὰρ τῷ ἑνὶ παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.	17	Etenim si ¨per vnum lapsum mors regnauit per vnum, multo magis ij qui redundantiam illam gratiæ & doni ¨iustitiæ ¨recipiunt, ¨in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.	17	*Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.*
Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.	18	Nempe igitur sicut ¨per vnum lapsum ¨*reatus venit* in omnes homines ad condemnationem, ita per vnam iustificationem, ¨*beneficium redundauit* in omnes homines, ¨ad iustificationem vitæ.	18	*Igitur sicut per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per vnius iustitiam, in omnes homines in iustificationem vitæ.*

* 17 *Per vnum lapsum*, τῷ ἑνὶ παραπτώματι. Sic hunc locum restitui, tum ex illius pulcherrimi & augustæ planè vetustatis codicis Græcolatini Claromontani auctoritate, tum multo magis ipsa ratione adactus. Primùm enim si legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, id est *per vnius lapsum*, vt legi solet, prorsus redundabit διὰ τοῦ ἑνὸς quod mox sequitur. Deinde quis non videt vni lapsui opponi redundantem Christi iustitiam? ac si dicat Apostolus, Si vnicus lapsus potuit omnes homines per vnum illum peccantem morti addicere, an non multo magis illa nõ in vnico quopiã facto præstita, sed modis omnibus redundãs vnius illius, nempe Iesu Christi, obedientia asseruerit nos in vitam? ¶ *Iustitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iustitia in Christo triplex est. Vna essentialis, quatenus Deus est, quę quum sit ipsamet Deitas, distinguenda est omnino, etiam in Christi persona, ab ea iustitia quæ est qualitas, assumptæ humanitati vt subiecto inhærens. Altera est, perfectissimæ sanctimoniæ & integritatis habitus, quo plenissimè perfudit illã à se assumptam humanitatem, ab ipso conceptionis ex sancto Spiritu momento. Tertia est huius habitus effectũ, quo factum est vt legem perfectissimè pro nobis, pro quibus etiam & natus est, & Legi sese subiecit, præstaret, obediens factus Patri pro nobis vsque ad mortem, & quidem mortẽ crucis. Ex his autem illa quum sit essentialis, vt antè dixi, per se maneat oportet. De alterius imputatione, quæ corruptioni nostræ opponitur, agetur capitis octaui initio. De tertia verò, partim quatenus in ea versatur nostrorũ peccatorum expiatio, dictum est suprà, vsque ad vers.11, vnde nũc de hac ipsa quæritur, cuius imputatione per gratiam, aboleri reatum naturali propagatione contractum nunc docet Apostolus, quod discrimen non animaduertens Osiander omnia perturbauit, vt & Sophistæ Semipelagiani Iustitiam ipsam vni Christo inhærentem pro nostræ regenerationis effecto accipientes: quod tamen falsum esse ipsos docuisset vocabulum περισσείας, nisi supererogationis etiam merita inuehere maluissent. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem sequutus est Vetus interpres, & Ambrosius quoque: sed perperã. Dixit enim Apostolus ex Hebręorum idiotismo (quem alibi sæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα, Deinde quod subiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegesi positum est, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Christum percipimus, sed propriè de obedientiæ Christi imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter se ita cohæreant * vt vnum ab altero separari nec possit nec debeat. ¶ *Recipiunt*, λαμβάνοντες, id est oblatam δεχόμενοι, fidei videlicet manu. ¶ *In vita*, ἐν ζωῇ. Id est veræ & perennis vitæ participes facti.

* 18 *Per vnum lapsum*, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Erasmus, *Per vnius delictum*, quod non probo, ob eas causas quas dixi superiore versiculo. Est enim conclusio ex eo nata, neque Græcis respondet hæc interpretatio: & si offensam spectes non quatenus vna est, sed quatenus vnius, sic etiam oppositum illius nempe δικαίωμα spectabitur, vt vnius nempe Christi, quum tamen obedientia Christi vocetur δικαίωμα, non ipsius Christi sed nostro respectu, id est quatenus eius imputatione iusti censemur. Denique esset ταυτολογία manifesta in versu.19. Plana autem est sententia, sicut vnus lapsus nos omnes iustitia spoliatos condemnationi addixit: ita vnam esse rationem iustificationis qua in vitam asseramur. ¶]*Reatus venit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque inde supplere malui quam cum Erasmo addere, *Propagatum est malum*: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ita conueniat antithesis. Sed planissima est lectio quam sequutus est Syrus interpres, nempe εἰς πάντας ἀνθρώπους κατάκριμα, id est *venit in omnes homines condemnatio*: & in opposito membro, εἰς πάντας ἀνθρώπους δικαίωσις τῆς ζωῆς, *in omnes homines iustificatio vitæ*. ¶ [*Beneficium redundauit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat ex versu 15.&16. Nam quod Erasmus adiecit, *Propagatum est bonum*, multis de causis mihi displicuit. Primùm, quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimẽ aliquod cõstitui par est. deinde, quia nusquam (quod sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error, qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituũt, tantus est támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. ¶ *Ad iustificationem vitæ*, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria vt mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius vt illius idiomati assuescamus: quo nemo vnquam non modò verius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit: & libens hic * conquestus fuerim nobis nõ licere tam disertis esse quam Græcis, nisi sicuti Theologica vox est Iustificationis, sic etiam quispiam mihi concesserit Iustificamen seu Iustificamentum vsurpare. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, nunquam * admiserim, non modo ne inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto: sed multo magis quia * δικαίωμα ipsam iustificationis nostræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe illam Christi obedientiam, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quam paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῷ κατακρίματι (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit vt à Deo iusti declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostenderem,

derem,

derem, sed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαιῶσαι aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputata Christi satisfactione) dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna vt insontes absolui: obedientia verò Christi imputata, etiam iusti declaramur, vt ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem siue viuificam declarat.

Ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.	19	Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.	19	*Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obeditionem, iusti constituentur multi.*
Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις.	20	Lex verò præterea introiit vt augeretur Lapsus ille: sed vbi auctum est peccatum, *ibi* superabundauit gratia.	20	*Lex autem subintrauit vt abundaret delictum: vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia.*
Ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	21	Vt quemadmodum regnauerat peccatum ad mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam ad vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.	21	*Vt sicut regnauit peccatum in morte, ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.*
Κεφάλαιον ϛ.		CAP. VI.		CAP. VI.
Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμένομεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;	1	Quid igitur dicemus? permanebimus in peccato vt gratia auctior fiat?	1	*Quid ergo dicemus? permanebimus in peccato vt gratia abundet?*
Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;	2	Absit. qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?	2	*Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?*

19 *Per inobedientiam*, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum non repudiaui hoc loco, vt paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴν & ὑπακοήν. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. ¶ *Constituti sunt*, κατεστάθησαν. Erasmus, *Constituti fuimus*, id est, κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. ¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, sicut exposuimus supra, versu 15: neque (vt ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi vniuersalis quod vsurpauit in superiori versiculo. * qua de re dicemus 1. Corinth. 1. 22. Vide supra, 15. ¶ *Constituentur*, κατασταθήσονται. Sic legi in omnibus codicibus scriptum hoc verbum tempore futuro, quo tamen non futurum aliquid vt sub vetere fœdere significatur: sed continua Christi vis in suis iustificãdis declaratur. Aliud autem est constitui iustum, ac proinde dignum vita pronuntiari, idque partim imputata Christi obedientia quæ reatum tollit, partim sanctificatione in nobis inchoata quę corruptioni nostrę opponitur: quàm absolui à peccato & morte per Christi mortem nobis imputatam.

20 *Lex verò*, νόμος δέ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14 disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserunt: (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consequuto. Itaque Origenes extra oleas prorsus vagatur, in eo quòd de lege membrorum hîc agi putat. ¶ *Præterea introiit*, παρεισῆλθεν. Id est accessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, *Subintrauit*. Erasmus, *Obiter subiit*. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim propositio παρὰ in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commode id dici potest de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, cap. 7. quod vnus penè ex veteribus Augustinus cognouit. ¶ *Vt augeretur*, ἵνα πλεονάσῃ. siue, Vt auctior fieret quàm prius. Vulg. & Erasmus, *Vt abundaret*: quod mihi non videtur satis expressum. ¶ *Superabundauit*, ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, *Magis exuberauit*. id est (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundauit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratię vis, sed etiam addidisse ὑπὲρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse vt immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen è cælo tanta copia fuisse effusam vt peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulo antè ostendit. Gratiam autem vocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 *Ad mortem*, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, *In morte*, id est (vt Erasmus interpretatur) *per mortem*. Ego vero puto ἐν pro εἰς vsurpari: quod apparet ex antithesi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) causam declaret. ¶ *Dominum nostrum*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adiiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inueni & Complutensi quoque editione.

IN CAP. VI.

1 [*In*] *peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac disputatione idem prorsus declarat atque in superiore, sed diuerso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi obedientia per fidem nobis imputata: hîc verò in eodem illo malo corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis virtus succedat, quam regenerationem vocamus, Sophistæ verò iustitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum est, de quo nonnihil diximus Act. 8. 23. amplius aliquid significari his verbis, *Permanebimus in peccato*, & paulo pòst, *Viuemus in peccato*, quàm si dixisset, *Peccatum in nobis permanebit, aut viuet*.

2 *Qui*, οἵτινες. Vetus interpres addit particulam γάρ, *enim*, vt & Syrus interpres, idque non incommodè. ¶ *Mortui sumus peccato*, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato (id est quod ad peccatũ attinet) dicitur ab Apostolo quisquis virtutis Christi particeps ita est factus vt natiua illa corruptio sit in eo emortua. id est, vigore illo suo (qui translatitiè vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amarissimos non edat. Contrà verò viuere dicitur peccato & iniustitię quisquis est in carne, id est quemcunq; Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute non asseruit. Itaque non scribunt appositè qui peccati nomine diabolum intelligũt: item qui mortificationis nomine terrores conscientiæ putant significari. Sed & illud sciendum est, hoc loco & aliis similibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ. i. *mori peccato*,

aliud prorſus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id eſt *mortuū eſſe peccatis*. Epheſ.2.1.& 5.& Coloſ.2.13. Nā Mori peccato is dicitur tertio caſu,in quo vis illa peccati extincta eſt per Chriſti virtutem,quicum per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter ſe reſpōdeant mori peccato, & viuere Deo ſeu iuſtitiæ,ſeu Chriſto.Contraria verò ſignificatione mortuus peccatis dicitur ſexto caſu, is qui peccatis quaſi immortuus tenetur. Qui & mortuus abſolutè dicitur,vt infrà,ver.13.& infrà,cap 7.10.Epheſ.5.14.1.Tim.5.6. Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare,Eſa.9.1

Gal. 7.17. 3 Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;

Col.2.12. 4 Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.

1.Cor.6.14 ephe.4.23. coloſ.3.8. 2.tim.2.12. hebr 12.1. 1.petr.2.1. 5 Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·

3 An ignoratis, ‖nos quotquot baptizati ſumus ¨ in Chriſtum Ieſum, ¨in mortem eius eſſe baptizatos?

4 ‖Sepulti ſumus igitur cum eo per baptiſmum in mortem : vt ſicut excitatus eſt Chriſtus ex mortuis ¨in gloriam Patris : ita & nos‖noua vita incedamus.

5 ¨Nam ſi cum eo plantati coaluimus ¨ conformatione mortis eius, ¨nimirum etiam ¨ reſurrectionis *conformatione* coaleſcemus:

3 *An ignoratis quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus?*

4 *Conſepulti enim ſumus cum illo per Baptiſmum in mortem : vt quomodo Chriſtus ſurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.*

5 *Si enim complantati facti ſumus ſimilitudini ¨mortis eius, ſimul & reſurrectionis erimus:*

---

3 *In Chriſtum Ieſum*, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id eſt, Vt cum Chriſto Ieſu coaleſcentes, vim ipſius perciperemus, extinguendo peccato,& creando nouo homini, vt expoſuimus Act.19.2.Nam qui Chriſtum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum propoſito,vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipſo decepti, non videntur intellexiſſe de quo Paulus diſſereret.Neque verò finem ac ſcopum Baptiſmi præcipuum, eum videlicet de quo hîc agitur, intellexit Eraſmus, quum annotaret nos idcirco dici ab Apoſtolo in Chriſtum Ieſum fuiſſe baptizatos,quia per Baptiſmum inſerimur in corpus Chriſti myſticum.Hîc enim de ipſo Chriſti corpore agitur,non de Eccleſia:quandis qui Chriſti membrum eſt, idem etiam ſit Eccleſiæ pars.Sed hoc tamen non facit vt hos fines confundere oporteat, Alioqui Veterem interpretem rectè reprehendit in eo quòd conuerterit,in Chriſto Ieſu,pro, In Chriſtum Ieſum. Et multa ineptiſſimè dicit in hunc locum Origenes:veluti, noſtrum Baptiſma eſſe in Chriſto : ipſum autem Chriſtum à Iohanne fuiſſe baptizatum non eo Baptiſmate quod eſt in Chriſto, ſed eo quod in Lege. Item illud,cur ſolius Chriſti fiat hîc mentio,quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus ſancti: quæ quæſtio omnino eſt ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apoſtolus de forma Baptiſmi, ſed de fine & effectis. ¶ *In mortem eius*, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ, Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit noſtræ innouationis partes, nempe mortem peccati, ſepulturam eiuſdem,& noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Chriſto quicum per fidem coaluimus, ſed peculiariter mors peccati à Chriſti morte, ſepultura ab eodem ſepulto,noui hominis creatio ab eiuſdem reſurrectione dicitur quaſi ex fonte profluere. Nam Chriſti hominis per diuinitatem ſanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum noſtrum eſſet, ipſi erat imputatum)ac ſuperandis omne genus tentationibus, in ipſius morte maximè ſeſe exeruit. Sepultura autem eſt mortis progreſſus, in qua rurſus potiſſimùm eluxit eiuſdē Chriſti virtus, quum mortis ipſius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipſius ſanctificationis conſummatio in reſurrectione apparuit. Sic igitur & nos iſtius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non ſtatim extinguitur in nobis hic vetus homo, ſed ſenſim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, ſepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro ſeculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium ſymbola manifeſta ac efficacia habemus in Baptiſmo,quatenus eſt noſtræ regenerationis teſſera.Hinc ortæ ſunt illæ formulæ Paulo familiares,Crucifigi,conſepeliri, reſurgere cum Chriſto, Baptizari in ipſius mortem, ſeu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Reſurgere in nouam vitam, Veterem hominem corrumpere, Mortificari, Viuificari, & ſimilia, vt ſuis locis explicabimus. Quòd autem Eraſmus conſiderandum proponit num præpoſitio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, ſimul in vnum Chriſtum collectos: hoc quidem loco nullius eſt momenti.

4 *In gloriam Patris*, διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vſurpari probauimus manifeſto exemplo ſupra,cap.4.11:hîc autem exiſtimo poſitam eſſe pro εἰς, & quidem ita vt finalem (quam vocant) cauſam declaret. Cur enim reſurrexit Chriſtus? id eſt,in quem finem? Nempe,ſi ipſum caput conſideres in gloriam Patris, id eſt vt depoſita infirmitate, glorioſus Deo viueret in æternum : ſicut Apoſtolus ipſe explicare videtur infrà, ver.10. Sin autem nos ſpectes, qui ſumus Chriſti membra, idcirco illum reſurrexiſſe dicit Apoſtolus vt & ipſi participes illius virtutis facti incipiamus viuere vitam nouam, quaſi nimirum iam in cælis ipſis verſemur, quærentes quæ cæleſtia ſunt. Niſi verò ita interpreteris,non video quî conſtare poſſit altera pars collationis:neque etiam quorſum hîc commemoret Paulus cuius virtute reſurrexit Chriſti caro. quod alibi quidem ſæpe expoſuit,ſed certam ob cauſam. Vulgata & Eraſmus ad verbum,*Per gloriam Patris*,id eſt glorioſi Patris virtute ac poteſtate,ex Hebræorum idiotiſmo: ſicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 *Nam ſi cum eo plantati coaluimus*, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Eleganti tranſlatione Chriſtum, qui mortuus ac ſepultus reſurrexit, comparat Apoſtolus cum planta, quæ humi defoſſa ſuo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Chriſto mortuos peccato ac ſepultos, reſurrexiſſe in iuſtitiam, vt indicet hæc omnia in nobis eo quaſi ſucco fieri quem ex Chriſto ſugamus, dicit nos cum ipſo in vnam plantam coaluiſſe, ſicut τὰ σύμφυτα cum arbore ipſa ita coaleſcunt vt communi ſucco viuant. Sic igitur Apoſtolus aptiſſima tranſlatione arctiſſimam illam noſtri cum ipſa Chriſti ſubſtantia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expreſſit: qua etiam ratione Chriſtus ſeſe viti, nos verò palmitibus comparat: & in ipſo creſcere, ipſéque in nobis viciſſim dicitur adoleſcere. Sic comparatur Chriſtus virgulto apud Eſaiam, ſic comparatur Verbum ſemini, ſic dicimur arbores fructiferæ, ſic plantare & rigare dicuntur miniſtri, & fideles in Chriſto radicari : adeo fœcunda eſt ita tranſlatio. Vulgata, *Complantati*: & Eraſmus, *Si inſititij facti ſumus*. Mihi verò ſi verbum nouum Complantandi placuiſſet, auſus etiam eſſem complantatitios dicere. Itaque neceſſariò vſus ſum longiore verborum circuitu, quoniam σύμφυτον γενέσθαι non ſimpliciter declarat complantari, ſed potius complantatione coaleſcere. Et quod attinet ad Eraſmi interpretationem, quanuis libens agnoſcam nos velut inſitione quadam cum Chriſto coaleſcere, & Apoſtolum non diſſimili ratione dicere nos in veram oleam inſitos,infrà, 11.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli ſignificationem ſeruandam, quoniam eò videtur reſpicere Apoſtolus hoc nomine vtens, quòd ſepelitio videtur quædam plantationis ſpecies. ¶ *Conformatione mortis eius*, τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id eſt, quatenus,non dico imitatione, (hoc eſt enim Origenis commentum)ſed virtute ab ipſo in nos deriuata, perinde morimur pecato vt & ipſe mortuus eſt. Hoc enim eſt quod dixerat, nos baptizatos eſſe in ipſius mortem : & ſtatim ſubiiciet nos vna cum ipſo cruci affixos, vt ſicut ipſe

mortuus

mortuꝰ est peccato, ita & nos peccato moriamur, declaris quod sit istud ὁμοίωμα. Vulg. *Similitudini mortis eius*, tertio casu: quod planè repudio, quamuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Iudæos & Gentiles simul in vnum Christum collectos. Nam præterquam quod hæc sunt extra scopum, præpositio σὺν in σύμφυτοι, sicut in συνετάφημεν, συνεσταυρώθη, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est (vt ista ad verbum explicemus) *consepeliri, concrucifigi, conuiuere, compati, conformari, conregnare, conglorificari*, & similia, omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt: ita vt subaudiendum sit αὐτῷ, quod vt exprimeret Erasmus, conuertit, *Nam si insititij facti sumus [illi] per similitudinem mortis eius.* Sed aliam ob causam abstinui à nomine Similitudinis, quod vsurpauit Vetus interpres, & Simulacri, quo alibi Tertullianus vtitur, hunc ipsum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo Conformationem putant ab imitatione proficisci, quum contrà imitatio omnis ex ista Conformatione nascatur. id est, ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui, vt Deo viuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum non dixisse ὁμοιώσει sed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & passiuum includit verbi actionem, vt intelligamus istam nostri cum Christo conuenientiam aliunde in nobis effici, nempe à Christi mortis potentia & virtute. Cæterùm Basilius libro περὶ βαπτίσματος, ad causam instrumentalem (id est ad Baptismum) hoc refert. Sic enim interpretatur ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτισμῷ, ὅπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. id est, *in aqua Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio, seu figura.* Quominus autem hanc interpretationem sequar, ea ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renouationis repræsentat: hîc verò Paulus manifeste conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat: quanuis hæc ab illa separari non possit. Illa vero Cyrilli interpretatio non modò violenta, sed etiam nonnihil est periculosa, Christi mortem non tam mortem fuisse quàm mortis quandam imaginem, quum tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationem? id est Apostoli scopum. ¶ *Nimirum etiam*, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus, quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumptioni, sed conclusioni. Vulgata, *Simul etiam* ἅμα καί: quæ lectio mihi non displicet. Et fortassis ἀλλὰ irrepsit in contextum ex eo quod descriptores nonnulli codicum olim consueuerunt duplex λλ ita pingere in mediis vocibus, vt à litera μ parum admodum differat. ¶ *Resurrectionis [conformatione] coalescemus*, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus, facilè animaduertit deesse articulum τῷ: quod ipsa collationis ratio ostendit, ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet, ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua ellipsi nihil prorsus est violentum aut inusitatum: nisi quòd articulus à disertis scriptoribus vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem similem prorsus ellipsin Ioh. 5.36. Erasmus, *Resurrectionis participes erimus*: quasi εἶ) ἀναστάσεως, id est esse resurrectionis, significare possit, Ex eorum numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix persuaserim: vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in resurrectione: quod & ipse Apostolus postea copiosè explicat. Maluit autem vti Apostolus futuro tempore quàm præsenti, quoniam nondum prorsus mortui sumus peccato, quàuis eius quoque reliquiæ nobis non imputantur: ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortem peccati & vitam Spiritus non tantùm relatio, sed etiam proportio.

Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.	6	Illud scientes, ¨ veterem illum nostrum hominem ¨ cum eo crucifixum esse, vt ¨ aboleatur ¨ corpus peccati, ne posthac nos seruiamus peccato.	6	*Hoc scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, vt vltra non seruiamus peccato.*
Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.	7	Etenim qui mortuus est, ¨ liberatus est à peccato.	7	*Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.*

6 *Veterem illum nostrum hominem*, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterem hominem vocat vniuersam hominis naturam, ita vt cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, vt 1. Cor. 15.45. partim verò naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recentiore permutamus: ea nimirum quæ in die instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Coloss. 3.10. ¶ *Cum eo crucifixum esse*, συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo est familiare, idem declarans atque si peccatum dixisset mortuum, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tantùm interest quòd quum crucifixum dicit, mortis genus explicat per quam Christus nobis Spiritum sanctum impetrauit. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimant veterem hominem crucifixum potius quàm mortuum dixisse eò quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctissimus interpres meritò non probauit. Sed duo hîc notanda sunt: vnum, quum dicitur Vetus homo cum Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendum quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quàm per imputationem tribuatur. Nam iam inde ab ipso conceptus momento carnem nostram in sese nobis ita sanctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterem hominem crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare desineret, sed vt peccatum destrueret. Alterum, quod dicitur Christus peccata nostra per crucem expiasse, prudenter esse ab hoc distinguendum de quo hîc disseritur. Illud enim pertinet ad gratuitam pro peccatis nostris satisfactionem, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Christi reipsa inchoata. ¶ *Aboleatur*, καταργηθῇ. Vel, vt Vulgata, *destruatur*. De huius verbi propria notatione diximus suprà 3.31. & Luc 13.7. quã vbique seruare nec potuimus, nec debuimus. In summa dicitur καταργεῖσθαι cuius vis & efficacitas tollitur: & καταργεῖν is cuius virtute id efficitur. Dicitur autem non homo ipse cui peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri, vt ei non seruiamus amplius. Et notandum est proponi finem sanctificationis, non quasi ad eum vsque finem peruenerimus: sed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam perueniemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus. ¶ *Corpus peccati*, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. id est caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1. Petr. 4. 1. & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione nomen membrorum vsurpare, non hoc tantùm corpus aspectabile designans, sed omnes hominis partes sine vlla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, vt exposuimus Iohan. 3.6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadam ratione hoc in loco mentionem fecisse corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (vt ita loquar) concorpores, scribit Ephes. 3.6.

7 *Liberatus est*, δεδικαίωται. id est ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, καθαρθήσεται, vt pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, de quo diximus suprà 3.20. Vulgata & Erasmus, *Iustificatus est*. Quidam etiam conuertit, *Absolutus est*. Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, nequis de peccati vel peccatorum remissione, seu absolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his disserit Apostolus, sed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui necessariò ab actionibus huius vitæ ac proinde à peccando supersedeamus. Hoc est denique quod dixit Anacreon, (si tam profana licet cum tam sacris comparare) Ὁ θανὼν οὐκ ἐπιθυμεῖ.

8 Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·

9 Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.

10 Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.

11 Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

12 Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ·

8 Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiam viuamus cum eo.

9 Vt qui sciamus Christum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.

10 Nam quod mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.

11 Ita etiam vos colligite, vos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo per Christum Iesum Dominum nostrum.

12 Ne regnato igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:

8 *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam viuemus cum Christo:*

9 *Scientes quòd Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur.*

10 *Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.*

11 *Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu Domino nostro.*

12 *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentiis eius:*

8 *Cum eo*, αὐτῷ. Vulgata repetit Christi nomen, vt & Syrus interpres, & Claromontanus codex: quod etiam est expressius.

9 *Dominari*, κυριεύει. Sic vbique scriptum inuenimus, & sane videtur præsens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσει, *dominabitur*, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres sequuntur.

10 *Quòd mortuus est*, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grammatici ὃ pro ὅτι coniunctione vsurpari: sed malim hoc quidem in loco supplere κατὰ, vt plena sit oratio, Nam in eo quòd mortuus fuit id est quantum ad ipsius mortem attinet, vt Gal 2.20. Neque enim Vallæ assentior qui potius putat conuertendum esse ad verbum neutro genere, *Quod enim mortuum est.* quanuis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9. vt Erasmus obseruauit. quasi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam. Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculosam puto hanc interpretationem, quòd videatur quodammodo pro Nestorianis facere, atque adeo nostræ satisfactionis fundamētum euertere. Quanuis enim Christus, secundum Deitatem, nec mori nec resurgere dici possit, tamen idem homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipsius mortificari peccato, nec resurrectione possemus Deo viuificari. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, vna vice pro omnibus. Quod enim semel tantùm fit, id non habet regressum vt iterum fiat. Sic in epist. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiū aliquoties: vt Christi oblationis perennis illa vis declaretur, opposita Leuiticis sacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Ostēdit autem ex hac capitis & membrorum collatione Apostolus hoc loco, in iis qui per Christum verè sanctificati sunt, peccatū semel mori, id est ita vt pristinas illas vires nunquam recipiat, sed quotidie, tanquam corpus in sepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd si continuus est mortis peccati progressus, continuum est quoque viuificationis incrementum, quum sit mutua inter mortificationē veteris hominis & instaurationem noui non modò relatio, sed etiam proportio. Quomodo igitur qui mortuus est peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione sit explicādum quod dicitur Christus peccato mortuus, in quo tamen peccatum non fuit, suprà, versu 6. Nam in hac quoque loquutione, Christus peccato mortuus est, hoc vocabulum accipio non in sexto casu, (vt declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nempe quia nostrorum peccatorum reus erat) sed tertio casu potius, vt finem declaret, nempe Christum idcirco mortuum vt semel in nihilum redigat peccatum in nobis. Hoc enim est de quo agitur, non autem de peccatorum expiatione per imputationem: & ratio antitheseωs hoc poscit. ¶ *Viuit Deo*, ζῇ τῷ Θεῷ. Id est, Viuit apud Deum, & quidem vita * planè diuina ac cælesti. quæ huic vitæ adhuc peccato & morti obnoxiæ opponitur. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim suam non magis exerit quàm si mortuus esset, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apostolus infrà, 8.14. & Ephes. 3.20. Sed sicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris cōsiderari, sic quoque de eo statuendum quòd Christus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo cōceptu totus quidem Deo vixit, sed tamen a conceptu ad resurrectionem, ac præsertim in morte ac sepulchro luctandum illi fuit cum Satana & morte, atque adeo cum nostris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo consummaret. Itaque post resurrectionem demum dicitur Deo viuere, quum iam deposita omni carnis infirmitate, & superatis omnibus hostibus, ad dexteram Patris consedit. Nostra verò sanctificatio ex illius virtute promanans: nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipsa morte pendeat nostrę sanctificationis consummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit: & Deo viuere, qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt scribitur infrà, 8.12.

11 *Colligite*, λογίζεσθε. Vulgata, *Existimate*. Erasmus, *Reputate*. Neutrum mihi satisfacit. hoc enim refero ad fidei syllogismum, vt inde colligamus ac vere sentiamus nos tum peccato esse mortuos per Christi mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id est iustitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Christi mortem, sepulturam ac resurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum suprà, 3.28.

12 *Ne regnato*, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id est regnare) ponitur pro summum imperium obtinere, ita vt nullus se opponat, vel siquis obsistat, frustra hoc faciat. Commodùm igitur hæc adhortatio subiicitur præcedētibus, vt intelligamus quatenus simus mortui peccato quandiu hîc versamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritui sed tamen non vincat. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. id est vis illa peccans. Tertull. nouo vocabulo, Delinquētiam interpretatur, lib. De resurrectione carnis. Peccati verò appellatione vitiositas illa tum ipsi rationi * tum affectibus hominum etiam renouatorū insita significatur, quæ quoniā & à peccato Adami orta est, & vitiosas omnes tum cogitationes, tum actiones gignit, idcircò, vt rectè monet multis locis Augustinus, peccatum vocatur ὁμωνύμως, & elegantissimè à nostro Paulo peccatū peccans. qui tamē Augustinus cautè in eo legendus est, quòd illam vitiositatem non videtur peccatum vocare, nisi quum vincit. Nam contrà siue vincat accedente consensu, siue Spiritus illā superet, quicquid vitiosum est, quum sit operis Dei deprauatio, malū est, ac proinde peccati rationem habet. ¶ *Corpore*, σώματι. Vide suprà, versu 6. Videtur hoc loco & aliis similibus Apostolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc sunt instrumenta quibus Peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apostolus de Peccato tanquam violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philosophis celebrata, primus peccati (id est natiuæ illius corruptionis) administer ad suggerendos primos motus: qui vbi commouerint voluntatem, alteram peccati administram, nanciscuntur ἐπιθυμίαν. Tum verò corpus ab animo impulsum, huc & illuc transuersum rapitur, vt tyranni arbitrio sese ac sessorem præcipitet. Monet igitur Apostolus vt quum omni ex parte coërceri motus non possint, saltem corpus habeamus in potestate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter se ad peccandum mutuo consensu conspirent. Vnde factum vt has cupiditates Pau-

lus

lus corporis esse dicat: quia nimirum animus per illas corpus commouet, ac vicissim animum corpus solicitat. Itaque alibi diserte monet vt & spiritu (seu mente,) & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1. Thess. 5. 23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτοῦ coacti sumus antecedentia ipsa substituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiusdem sunt generis, Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiscentiis eius, id est εἰς τὸ ὑπακούειν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. quam lectionem sequutus est etiam Augustinus lib. 1. De nuptiis, cap. 23. & 27. Et ita quoque scriptum inuenimus in vno Græco codice.

13 Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.

14 Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει. οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.

15 Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.

16 Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;

17 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.

18 Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.

19 Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθέ-

13 Neque ¨sistite¨ membra vestra¨ arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra arma iustitiæ Deo.

14 Peccatum enim vobis non dominabitur. ¨non enim estis sub Lege, sed sub Gratia.

15 Quid igitur? peccabimus, ¨quòd non simus sub Lege, sed sub Gratia? Absit.

16 ‖An nescitis quòd cui sistitis vos seruos ad obediendum, eius serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obedientiæ ad iustitiam?

17 Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ doctrinæ¨ in quam estis traditi.

18 Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ.

19 ¨Hominũ more loquor, pro-

13 *Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes: & membra vestra arma iustitiæ Deo.*

14 *Peccatũ enim vobis non dominabitur. nõ enim sub Lege estis, sed sub gratia.*

15 *Quid ergo? peccabimus, quoniã non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*

16 *Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?*

17 *Gratias autem Deo quòd fuistis serui peccati obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.*

18 *Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

19 *Humanum dico pro-*

Ioh. 8. 34. 2. pet. 2. 19.

13 *Sistite*, παρίστανετε. Vulgata, *Exhibeatis*, παρέχετε. Eras. *Accommodetis*. Mihi verò videtur Sistendi verbum multò accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo pòst etiam Domini. Dicuntur enim ministri & serui παριστάνειν ἑαυτοὺς, id est sistere sese in Domini conspectu, & præstò esse ad accipienda mandata: vt per eleganter sit vsurpatum hoc verbum Apostoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei nõ aguntur. ¶ *Membra vestra*, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat exposuimus superiore ver. 6 & 12. ¶ *Arma iniustitiæ*, ὅπλα ἀδικίας. i. Pro instrumẽtis quibus ad patrãda scelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis Arma, ac Heb. כלי [*kele*,] de quibusuis instrumẽtis dicuntur. Sed melius conuenit Armorum nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumptę. Sic Genes. 49. 5. Simeon & Leui dicuntur כלי חמס [*chele chamas*.]

14 *Non enim estis sub Lege*, οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Sic maluit Paulus scribere quàm ὑπὸ νόμῳ, vt vitaret omnem amphiboliã, non hoc tantùm loco, sed alibi sæpe, vt Gal. 4. 21. & sic quoque dicimur ὑπὸ ἁμαρτίας εἶναι infra 7. 14. Nam alioqui nemo magis & efficacius sese subiicit Legi quàm qui est regeneratus. Non est igitur hoc dicendi genus vno modo explicandum: quia præterquam quòd Legis nomen est πολύσημον, & variæ sunt Legis species, variè quoque solet Apostolus de ea differere. Itaq; Origenes de Lege membrorum (id est peccati) hæc accipit: cui non assentior, quia nusquam inuenio Legis nomen ita vsurpatum, nisi quippiam adiiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de ceremoniis hoc accipi commodè non potest. Restat igitur vt ad Legem moralem, quam vocãt, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique sub Lege non esse, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius esse obnoxium, quum Christus factus sit maledictio pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata, neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel non imputatur, sed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alij explicare malunt, *Sub Lege non estis, sed sub gratia*. id est, Non iam estis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Augustinus. Hanc verò sententiam vt simplicissimam & maximè accommodatam amplector: sed ita vt paulo aliter applicem quàm soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est vt illo superato victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub Gratia. Lex enim (vt sequenti capite explicabit) instrumentum illud est per quod ille noster maritus, id est peccatũ, in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tanquam liberos, gignebat: illud est, inquam, vnde accepta occasione peccatum alioquin veluti mortuum reuiuiscit, & nos interimit. Lex denique est peccati virtus, vt scribitur 1. Cor. 15. 56. Valet igitur consequutio, nos aduersus peccatũ potituros victoria, quũ non simus sub Lege, quatenus est virtus peccati, sed sub Gratia, id est Spiritu Christi donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus, ídque ita esse explicandum liquet ex Galat. 5. 23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege esse, vel Sub Lege non esse, item, Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

15 *Quòd non simus*, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo vsurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorũ successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: sub Gratia autem esse, non posse damnari.

17 *In quam estis traditi*, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasim videtur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immittamur vt eius figuræ conformemur: & totam istam transformationem aliunde prouenire. vt quemadmodum cera (inquit Basilius in tractatu de Baptismo) sculpturæ typo tradita figuram quæ sculpturę inest accuratè exprimit: ita & nos Euãgelicę doctrinæ typo nos tradentes, secundum interiorẽ hominem figuremur. Itaque non satis expressè conuertit Eras. παρεδόθητε, *Traducti estis*. Sed peruersè Castellio interpretatur, *Quæ vobis est tradita*, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respondeat literæ ל, vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit vt ἐπιτρέπομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui. Est autem hoc dicendi genus simile illi Terentiano dicto, *Restitue in quem me accepisti locum*.

19 *Hominum more loquor*, ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατ' ἄνθρωπον, vt supra, 3. 5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula quàm sese, quum de rebus cælestibus ac diuinis differat, libenter tamen, vt sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum com-

mercii sumere, quò melius ista percipiant. Alij humanum accipiunt pro eo quod præstare possint homines: quasi dicat Apostolus se non summam aliquam perfectionem requirere, sed duntaxat vt non minus strenuè colant iustitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt simplicem amplector, vel ob eam causam quòd ista Apostoli petitio quæ sequitur, eiusmodi est vt vel perfectissimi quique inter homines vix illam possint præstare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod est eiusmodi vt hominum vires non superet, vt 1. Samuelis cap. 7. vers. 14. & 1. Corinth. cap. 10. vers. 13. Vulgata, *Humanum dico*, imperitè. Erasmus, *Humanum quiddam dico*. Hieronymus ad Algasiam, quæst. 1. dicit hoc dicendi genus vsurpatum fuisse ab Apostolo, ex Cilicum idiomate. Ego verò ne in hoc quidem assentior Hieronymo.

νειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρε-
στήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκα-
θαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν·
οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν
δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.
20 Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐ-
λεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.
21 Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ' οἷς
νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων,
θάνατος.
22 Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁ-
μαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε
τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέ-
λος, ζωὴν αἰώνιον.
23 Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος·
τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν
Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον ζ.

1 Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί (γινώσκουσι γὰρ
νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ
ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;
2 Ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ (1.Cor.7. 39.)
δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κα-
τήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.
3 Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς

pter infirmitatē carnis vestræ.
"Nēpe sicut stitistis mēbra ve-
stra serua impuritati & iniqui-
tati, "ad *patrandā* iniquitatē: ita
nunc sistite mēbra vestra serua
iustitiæ ad sanctimoniam.
20 Quum enim serui eratis pec-
cati, "liberi eratis iustitiæ.
21 Quem igitur fructum habe-
batis "tūc *ex iis* de quibus nunc
erubescitis? "nam finis illorum,
mors *est*.
22 Nūc verò liberati à peccato,
mancipati autē Deo, habetis
fructū vestrū in sanctimoniam:
finem autem, vitam æternam.
23 Nam "stipēdia peccati, mors:
"donum autem Dei *est* vita æ-
terna in Christo Iesu Domino
nostro.

CAP. VII.

1 AN ignoratis fratres, (pe-
ritos enim Legis allo-
quor) legem *tantisper* dominari
homini "quoad *ipse* vixerit?
2 "Nā viro subiecta mulier, vi-
uenti viro deuincta est per le-
gem: quòd si mortuus fuerit
vir, liberata est à lege viri.
3 Proinde viuente viro mœ-

pter infirmitatem carnis
vestræ. sicut enim exhi-
buistis mēbra vestra ser-
uire immunditiæ & ini-
quitati ad iniquitatem:
ita nūc exhibete membra
vestra seruire iustitiæ in
sanctificationem.
20 *Quū.n.serui essetis pec-*
cati, liberi fuistis iustitiæ.
21 *Quem ergo fructum*
habuistis tunc in quibus
nunc erubescitis? nam fi-
nis illorum, mors est.
22 *Nunc verò liberati à*
peccato, serui autem facti
Deo, habetis fructum ve-
strum in sanctificationē:
finē verò, vitā æternam.
23 *Stipendia enim pecca-*
ti, mors: gratia autem
Dei, vita æterna in Chri-
sto Iesu Domino nostro.

CAP. VII.

1 *AN ignoratis fratres*
(scientibus enim le-
gem loquor) quia lex in
homine dominatur quan-
to tempore viuit?
2 *Nam quæ sub viro est*
mulier, viuente viro al-
ligata est legi: si autem
mortuus fuerit vir, libe-
rata est à lege viri.
3 *Igitur viuente viro vo-*

¶ *Nempe sicut*, ὥσπερ γάρ. Vulg. *Sicut enim*. Eras. *Quemadmodum enim*. Ego verò nō video quomodo causalis particula satis * cōmode possit cum superioribus connecti. Vide infrà 15. 2. ¶ *Ad [patrandam] iniquitatem*, εἰς τὴν ἀνομίαν. Erasmus, *Ad aliam atque aliam iniquitatem*, Græca scholia sequutus. Ego verò potius existimo Paulum priore loco per impuritatem & iniquitatem intellexisse cupiditates illas tum quibus seipsos contaminant homines, vt quibus solicitantur ad ebrietatem, lasciuiam, luxuriam, & alias eiusmodi pestes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, iniuriis, & cæteris id genus sceleribus: deinde posteriore loco ἀνομίαν generalius vsurpasse pro ipsis cupiditatum effectis. Ideo suppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

20 *Liberi eratis iustitiæ*, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. Id est, Quod ad iustitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorsus mancipati. Hoc verò quum ita se habeat, miror qua tandem fronte audeant Sophistæ suum liberū arbitrium tueri, liberum sanè iustitiæ, seruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Augustinus.

21 *Tunc [ex iis] de quibus*, τότε ἐφ' οἷς, &c. Erasmus rectè suppleuit antecedens τούτων, *ex iis*, cuius ellipsis in Latino sermone paulo est obscurior. Clemens lib. στρωμ. δ, post τότε adscribit accentum interrogantem, & rursus post ἐπαισχύνεσθε: vt sit hæc sententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubescitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. ¶ *Nam finis illorum*, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces seu vectigal, vt respondeat illi quod paulo pòst vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrunque potest significare: & apud Hebræos quoque אחרית [*acharit*] tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus consequitur, vt Thren. 1. 9.

23 *Stipendia*, ὀψώνια. Nazianzenus εἰς Ἰουλιανόν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. i. regiū cōmeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebātur. Bene igitur conuenit hæc translatio, quum peccatū tyranno cōparasset. Nec possum coniicere satis iustam causam cur Eras. maluerit auctoramenta dicere quam stipendia. ¶ *Donum autem Dei*, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id est, Nostra tum iustificatio tum sanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, sicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctissimus interpres rectè obseruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, esse subiectum, vitam æternam esse attributum, quoniam alioqui sibi non constaret antithesis.

IN CAP. VII.

1 *An ignoratis*, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud sit quod dixerat peccatū nobis non dominari, quòd nō simus amplius sub Lege, sed sub gratia: sumítque ex cōiugij lege pulcherrimū & appositissimū exēplum. Etsi verò iuris Gentium thesi nititur quod tradit Apostolus, morte mariti videlicet dirimi coniugij vinculū, tamē iis libenter assentior qui ad Legis Mosis præscriptū hoc exemplum reuocant: quoniā propriè de Decalogo est accipiēdum quod dixit, Nos sub Lege non esse: ideóque melius cōuenit collatio si hanc similitudinē dicamus ex eodem fonte petitam. ¶ *Quoad [ipse] vixerit*, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Eras. *Quoad ea vixerit*. i. quoad lex viguerit. Sed malo Chrysostomo assentiri qui de hominis ipsius vita intelligit. Nam ita omnino poscit similitudo quæ subiicitur: quanuis aliter censuerit Origenes & Ambrosius, ab eo non semel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῆν hoc videtur indicare, quod multo magis propriè homini quàm legi tribuitur. Potest autem * istud intelligi siue de eo qui dominatur, vt qui mortuus dominari desinat: tum de eo qui dominanti subiicitur, qui & ipse mortuus subiici desinit.

3 *Vocabitur*,

χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ· εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.

5 Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ

cha ¨ vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir eius, libera est à lege illa, vt non sit mœcha, si fiat alterius viri.

4 Itaque fratres mei, vos quoque ¨ mortificati estis legi ¨ in corpore Christi: vt essetis alterius, ¨ eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, ¨ vt fructum feramus ¨ Deo.

5 ¨ Quum enim essemus in carne, ¨ affectus peccatorum ¨ per Legem *existentes* ¨ vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.

bitur adultera, si fuerit cũ alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege viri, vt non sit adultera si fuerit cum alio viro.

4 *Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt sitis alterius qui ex mortuis resurrexit, vt fructificemus Deo.*

Quum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti.

3 *Vocabitur*, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act.11.26.

4 *Mortificati estis Legi*, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & Mortificari Legi (libenter enim Mortificandi verbum retineo) mutuo inter se respondent, non simpliciter tamen, sed κατά τι, quatenus nimirum Lex est peccati virtus. Nam hactenus etiam dicimur sub Lege non esse, vt exposuimus supra, 6.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatũ mortuum est: quo peccati nomine sæpe iam diximus hæreditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non potest, in nobis esse mortuam: imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quod Lex quiddam est extra nos positum, peccatum autem intra nos est, tantùm etiam abest vt sit mortua in illis in quibus mortuum est peccatum, vt contra in iis solis sit vera sua natura efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà, 3. vers.31. Legem non fieri irritam per fidem, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum vxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse Paulus dicat, Omnino enim videtur potius fuisse dicendum nos esse marito mortuo superstites. Video igitur plerisque placere, Apostolum vitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est Mortificati estis Legi, non autem, Mortificata est vobis Lex: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de ceremoniarum abolitione ageretur, vel de lege peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendũ est igitur, tum maritũ tum vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritum mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in visceribus nostris habitarit. quod vt intelligatur, hoc esto prioris matrimonij diagramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio
Peccatum, siue vis illa natiua ciens in nobis affectus ad peccandum occasione per Legem arrepta: a qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà dicitur, versu 11.13 & 14.	Caro seu membra nostra, nimirum facultates tum animi tum corporis, in quibus agebat peccatum tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera, quæ nos, ex peccato tanquam marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi
Spiritus, id est vis Christi nobiscum communicati: qui Spiritus priori illi marito perempto successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tum corporis tum animi per Spiritum sanctificatæ, in quibus ille agit tanquam maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, vt recensentur ab Apostolo Gal.3.22.

¶ *In corpore Christi*, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Erasmus, *Per corpus Christi*: quæ interpretatio non est satis expressa. Neque enim per Christi corpus dũtaxat, sed etiã in Christi corpore dicimur mortui multò ἐμφατικώτερον, vt summa illa & arctissima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ἐν positam esse puto, sicut suprà, 4.11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2.Cor.5.15. ¶ *Eius*] *videlicet*,] &c. τῷ ἐκ νεκρῶν &c. Id est, eius qui peccato mortuus, repente cum Christo factus est rediuiuus, noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quod sit nouũ opus Spiritus sancti, quo tanquam vinculo cõnectimur cum Christo, sicut membra cum capite. Ideo sæpissimè nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius virtute creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeunt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis* intelligendum est de morte spirituali quam infligebat peccatum, vt suprà 6.13. & Ephes.2.1. & 5. & Coloss..2.12. & 13. ¶ *Vt fructum feramus*, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1. vers.42. ex Hebræorum idiotismo, apud quos filij vocantur פרי בטן [*peri beten*,] id est fructus ventris, vt Psal.127. versu 3. & 132.11: cuius translationis ratio reperitur Psalmo 128. ver.3. Cæterùm quòd é secunda persona ἐθανατώθητε, *mortificati estis*, transeat ad primam, tribuẽdum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus. ¶ *Deo*, τῷ Θεῷ. id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6.10.

5 *Quum essemus in carne*, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Esse in carne significat prioris coniugij conditionem, quæ etiam in proximo versiculo vocatur vetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικὸν. i. qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Esse in Spiritu: de quo dicemus proximo capite. ¶ *Affectus peccatorum*, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectus peccatorum, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autẽ fecit (ni fallor) duabus de causis. Vna est, quia quum ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accõmodatè illi tribui posse videbatur mariti persona: altera: quòd explicandum etiã fuit qua ratione peccatũ cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tãquam aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera veluti fœtus, quorum catalogus contexitur Gal.5.19. Cæterùm duo quoque hîc notanda sunt: nempe παθημάτων nomen apud Paulũ multò latius patere quàm apud philosophos, vt qui illã etiam ipsam Rationẽ peccato obnoxiam faciat quam philosophi pro virtutis regula sibi proponũt: alterum παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, sintque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque secũ hominem rapit. Quod quidẽ annotandum fuit, nequis miretur illis tribui ἐνέργειαν. i. agendi vim, quæ tamẽ παθήματα (id est ad verbum perpessiones) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine sępe apud Paulum intelliguntur quęcunque pietatis causa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8.18. Alibi, nempe Gal.5,24. coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. ¶ *Per Legem* [*existentes*,] τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, *Qui* [*sunt*] *per Le-*

gem: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectius ergo Vetus interpres, *Qui per Legem[erant]* Est autem hoc diligenter considerãdum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodiisse è Lege, sed per Legem extitisse, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione: nullo quidem Legis sed nostro potius vitio: vt explicatur infrà, vers.11.& 13. Hoc verò non animaduerterunt Manichæi quum Legem Dei auderent damnare: neque item Castellio, qui nuper hunc locum conuertit, *Peccatorum perturbationes a Lege orientes*: falsa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat. ¶*Vigebant*, ἐνηργεῖτο. Id est agebant, ac vim suam intus exerebant. Vulgata, *operabantur*, paulò crassius si similitudinis à matrimonio sumptę ratio paulò pressius spectetur. *

6 Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.

6 Nunc autem liberati sumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, ac non *in* vetustate literæ.

6 *Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in qua detinebamur: ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ.*

7 Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ᾔδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.

7 Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem nisi Lex dixisset, ‖Non concupisces.

7 *Quid ergo dicemus? Lex peccatum non cognoui, nisi per Legem. nã concupiscentiam nesciebam nisi Lex diceret, Non concupisces.*

Exod. 20. 17. deut.5.11.

6 *Liberati sumus*, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbũ τῷ ἐνηργεῖσθαι, quod vsurpauit superiore versiculo. Vulg. *Soluti sumus*, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Quidam prorsus barbarè, *Euacuati sumus*. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλεύθερα ἐστὶν, suprà, ver.3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud exposuimus, Sub Lege non esse, suprà.6.14: quò etiam pertinent quæ subiiciuntur. Neque tamen hoc eò spectat quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem quum de regenerationis gratia seorsim hîc agitur. ¶ *Mortuo [eo] in quo detinebamur*, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem. id est Rufinum, recenseo) legit, *A lege mortis in qua detinebamur*, quasi pro ἀποθανόντος scriptum sit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, vt infra, 8.2. Verùm nullius Gręci codicis auctoritate confirmatur hæc lectio, excepto illo Claromontano, quẽ plurimi facio. Sed Legis vocabulum pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντος, sed diuersè explicant. Nam alij referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, *Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur.* Sed ista traiectio sane est violenta, & præterea nusquam inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatum, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita sunt defuncti: vel, translatitia significatione, iis qui in peccatis suis quasi mortifera, quadam morte sepulti tenentur. Alij igitur (vt Origenes) cõnectunt cum sequentibus, alia traiectione, in hanc sententiam, *Nos verò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur*. Sed, vt de hac traiectione nihil dicã, (inueniuntur enim aliæ nihilo minus asperæ) nusquam hoc dicendi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mẽtione. Alij denique (vt Eras. post Theophylactũ) subaudito pronomine ἐκείνου, ita hoc explicant, *Nunc verò liberati sumus à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur*: quem sensum etiam Syrus interpres sequutus est. Sed dura est hęc ellipsis in constructione transitiua, nec video quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντες, nulla diuersæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eam lectionem fuisse tum sine controuersia receptam: quanuis in Chrysostomi exẽplaribus excusis, & apud Basilium semel atque iterum inueniã scriptum ἀποθανόντος, eorum fortassis vitio qui ad Græca exemplaria Euangelici contextus, emendarunt antiquorũ interpretũ libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντες, Erasmo teste, & interpretatione ipsa id cõprobante, quã lectionẽ ita probo vt eam reponere nõ dubitarim. Sed eã rursus vel Eras. vel aliquis ali⁹ deprauauit. Coniungit. n. ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt sit sentẽtia. Nũc autẽ liberati sum⁹ à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquã (opinor) dicturus fuit Legẽ Dei mortuã: neque Chrysostomo id vnquã in mentem venit: vt qui sic ista explicet vt planè cõstare possit eũ post ἀποθανόντες subaudisse ἐκείνῳ, hæcque vt absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, *Quasi*, inquit, *diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuũ est ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatũ videlicet, iã non habeat quo nos cõtineat*. Hæc ille, quæ quidẽ maximè amplector. Nam Legẽ pro marito accipi nõ debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit, quaten⁹ nimirũ mariti personã sustinemus. Fuit itaq; explicandũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu a Lege liberos esse factos: qđ vno verbo facit, quum dicit nos idcirco à Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos, occasione a Lege accepta, seu per Legẽ detinebat. Vnde rursus oritur quęstio, Sitne Lex peccatum: quandoquidẽ a Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde violẽta aut inusitata nõ est hæc ellipsis in constructione ἀμεταβάτῳ. Nam sic Demost. συναίτιον εἰς ἓν ἐπιμελὲς κακῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ὦ διακεχυμένῳ ποτὲ μὴ παρόντος. Sicut tamen potius placuerit legere ἀποθανόντος propter exẽplariũ consensum, & subaudire ἐκείνου, is ita interpretetur, *Nũc verò liberi sum⁹ à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur*: peccato videlicet priori nostro marito. i. quatenus eramus ille maritus. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminei generis, quũ de ea tanquã marito loquatur. ¶*In quo*, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritũ intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè quàm vt accipiatur pro מִן [*min*,] vel vt instrumẽti sit nota, Ab. Hoc vel nõ vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, *Qua tenebamur*. ¶*Detinebamur*, κατειχόμεθα. Græci omnem possessionẽ κατοχὴν videntur vocare: sed tamen ex eo sumpta origine, quòd siqua ex communibus incipiunt nobis propia fieri, illa obtinere vi quadam videamur: vel quòd quæ nostra sunt, nonnisi per vim nobis possint eripi: nam certè τὸ κατέχειν violentum quiddã significat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (spõte enim peccamus, quum peccatum sit intra nos) sed declarat tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltẽ corruptio, tãquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur. ¶*Vt*, ὥστε. Quidam conuertunt, *Ita vt*: sed perperam, (ni fallor) quum prorsus τελικῶς quanuis insolenter ponatur, nec pertineat ad verbũ κατειχόμεθα, detinebamur, sed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. * ¶*In nouitate spiritus*, ἐν καινότητι πνεύματος. i. vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui sunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum seruare quàm cum Erasmo conuertere *Per nouitatem spiritus*. Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potius *Ex nonatore Spiritu*, quàm *Nouo Spiritu*, cum alio quodam disertiore interprete. ¶*[In] vetustate literæ*, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetustatem vocat pristini coniugij conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legem vocat illius veteris conditionis respectu: quia videlicet apud homines ψυχικούς, id est priusquam voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac veluti mortua, quod ad eius præstationem attinet: quanuis peccatum ab ea arripiat occasionem nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligunt vel sensum literæ, (quem vocant) nihil dicunt.

7 *Imò*, ἀλλά. Vulg. & Eras. *Sed*. Quam coniunctionem

etiam

etiam nonnulli explicant quasi sit obiectio aduersus id quod inficiatus erat Apostolus, vt etiam accipitur infrà, versu 13. eadem particula. At ego contrà non dubito quin sit argumẽtum a contrariis sumptum, quasi diceret Apostolus, Imò tantum abest vt sit peccatum, id est peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduersetur peccato. Ea enim vna est quæ illud alioquin maxima ex parte latens prodit ac detegit. Quòd si inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multò magis sæuiat quàm antea, quorsum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hostis insidias, detexit? ¶*Cupiditatem*, τὴν ἐπιθυμίαν. * Hoc considerent Sophistæ qui Paulum putant nihil amplius quàm de abolitis ceremoniis disserere. ¶*Non nossem*, οὐκ ᾔδειν. videlicet ipso vsu, sicut gallicè dicimur nescire id quod non simus experti vel quod non exerceamus. Et hanc esse veram huius loci explicationem ex eo apparet quòd mox dicitur Peccatum, id est vitiositas prohibitione legis irritata & in vetitum nitens, omnem cupiditatem effecisse. Nam particula *Omnem* adiecta ostendit, quod dicitur fuisse prius ignota cupiditas, quasi videlicet antea non existens, intelligẽdum esse nõ absolutè sed comparatè, sicut *Omnis* & *Aliqua* inter se conferuntur: quamobrem etiam antea cap. 5. 20. nõ dixit Legem superuenisse vt inciperet, sed vt auctius fieret peccatum. Denique & illud obseruandum est, non eas cupiditates duntaxat in Lege pro peccatis censeri, quibus assentimur: sed omnes vitiosos vel leuissimos motus, etiam quibus Spiritus regenerationis repugnat, quum Apostolus infrà Malum appellet id etiam quod nõ vult. Falluntur ergo qui agnitionem peccati per Legem, perinde accipiunt acsi ante Legem Dei nobis expositam ignoraremus peccatum esse peccatũ, quũ hoc ipsum refellat Apostolus suprà 2. ver. 12. 14. 15. quanuis crescat etiam ipsa peccati cognitio ex Legis præsertim illius per Mosen promulgatæ consideratione.

Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν.	8	Sed peccatum occasione per illud mãdatum sumpta effecit in me omnem cupiditatem.	8	*Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.*	
Χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά· ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον.	9	Nã absque Lege, peccatum *quidem erat* mortuum: ego verò viuus eram sine Lege quondam: mãdati autem illius aduentu peccatum *quidem* reuixit, ego verò mortuus sum.	9	*Sine Lege enim peccatum mortuum erat, ego autem viuebam sine Lege aliquando: sed quum venisset mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus sum.*	
Καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.	10	Et repertum est illud mandatum quod *erat* ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.	10	*Et inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitã, hoc esse ad mortem.*	
Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.	11	Nam peccatũ occasione per illud mandatum sumpta seduxit me & per illud occidit.	11	*Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit.*	
Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος· καὶ ἡ ἐντολή, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.	12	‖Itaque Lex ipsa quidẽ, sancta: & mandatum illud, sanctum, ac iustum & bonum.	12	*Itaque Lex quidẽ sancta: & mandatum, sanctum & iustũ & bonum.*	1.Tim. 1.8.
Τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁ-	13	Ergo quod bonũ *est*, mihi factũ est mors? Absit: imò peccatũ mihi factũ est mors vt ap-	13	*Quod ergo bonum est, mihi factũ est mors? Absit: sed vt appareat peccatũ, per bonũ operatum est*	

* 8 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Cur articulum expresserim, dicam infra, versu. 12. ¶*Sumpta*, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, *Accepta*: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditum capere, i. ἀπολαμβάνειν, vt docet Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλοννήσου. Occasionem autem cupiditates in nobis excitandi nõ præbet Lex, sed eam arripit cupiditas * nostra Legis interdicto irritata. ¶*Effecit*, κατειργάσατο. Vulg. *Operatũ est*. Eras. videtur Gignendi verbũ vsurpasse, * vt seruetur translatio à coniugio sumpta, sed certè discrimẽ inter turpe & honestũ, iustũ & iniustum, ac proinde illius vitiositatis notitia nobiscũ nascitur: sed per Legẽ Dei demum qualis & quanta sit dignoscitur, vt paulo antè diximus. Vide suprà 4. 15.

9 [*Quidẽ erat*] *mortuum*, νεκρά. Rectè Vulg. & Eras. subaudiunt ἦν, *erat*. Cæterũ quid Paulo significet mortuũ peccatũ, apparet, tũ ex antithesi superioris versiculi, tũ ex iis quę sequuntur. nẽpe quod in nobis quidẽ est, sed neque satis agnoscitur pro peccato, neq; ita furit vt solet post Legis cognitionẽ: quamobrẽ etiã Paulus omnẽ concupiscentiã dixit, nõ ꝙ antè Legis perceptionẽ nulla esset cõcupiscentia, sed ꝙ velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur: vt annotauit multis in locis Augustinus. Itaq; fallitur Origenes qui hęc accipit de lege naturali, quũ in proposito exemplo Non concupisces, maneat Apostolus. Et in eo rursus grauissimè peccat ꝙ mortuũ peccatum dici putat quia non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria corruptione, & in omnib[9] meritò puniũtur in quibus non operiũtur Christi iustitia. Probat illã propositionẽ suo exẽplo, partitione quidẽ quadrimẽbri, oppositione verò duplici, hoc modo, Sine lege peccatum quidem erat mortuũ, ego verò viuus eram. Veniẽte autem lege, peccatum quidem reuixit, ego verò mortuus sum. Itaque deest μὲν vtrinque post ἁμαρτία, vt apparet ex δὲ repetita, & ita distinguendi sunt hi tres vers. antea disiecti: quod à me in superiore editione nõ fuerat animaduersum. ¶*Viuus erã sine Lege*, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandũ est hoc Paulinũ dicendi genus, quatenus videlicet Legẽ ignoramus. Nã alioquin nobis etiã ignorantibus posita est Lex. neque nos iuris ignorantia corã Deo excusat, quũ à peccato promanet, nõ à natura. Sic quoq; loquitur de mandato quasi tum primùm adueniat quũ illud intelligimus. Verti autẽ ἔζων, *Viuus erã*, potius quã *Viuebã*, vt sibi constet antithesis sequens. Neq; enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquãdiu sine Lege, i. Legis cognitionẽ non habuisse, sed potius se eo tẽpore viuũ fuisse quo Legẽ non cognouit: id est sibi visum esse viuere, nẽpe quòd non ita turbaretur eius cõsciẽtia quũ morbũ suũ ignoraret maxima ex parte. ¶*Aduentu mãdati*, ἐλθούσης τῆς ἐντολῆς. Intellige, Legẽ dici venisse, quum ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, quum eius vim adhuc Pharisæus non intelligeret. ¶*Reuixit*, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cui[9] antea meminerat, poti[9] sopor fuit quàm mors. Quòd si ita est, quomodo sese antea dixit viuum fuisse? Nẽpe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: puta si pristinæ vitæ cõditio sub Legis ignoratione, cõferatur cũ eo tempore quo vixit in cognitione Legis, literæ, inquã, nõ Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν quam ἔζησεν vt legitur in Cõplutẽsi editione, deprauata (vt suspicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hęc fauerẽt μετεμψυχώσει Pythagoreorum. ¶*Mortuus sum*, ἀπέθανον. Hìc distingue mortẽ in peccato seu per peccatũ (de qua hìc agit & Eph. 2. 1.) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ viuificationis.

10 *Quod* [*erat*] *ad vitã*, ἡ εἰς ζωήν. nempe suapte natura, si fuisset obseruatum. *

11 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησεν, *fefellit*.

12 *Et mandatũ illud*, καὶ ἐντολή. Nisi hoc referas ad exemplum mãdati *Non concupisces*, (quod vnum, vt antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 *Mors?* θάνατος; Id est, Mortis meæ culpam sustinet?

* sicut supra 7. Lex peccatū est? ¶ *Imò peccatū mihi factum est mors,*] ἀλλ᾽ ἡ ἁμαρτία. Vulgat. *Sed peccatū.* Eras. rectius, *Imò peccatū,* supple, *mihi factū est mors.* quod quāuis per se facilè subaudiatur, tamē perspicuitatis gratia a me fuit expressum. Nā qui sequentibus adiungūt, coguntur κατεργαζομένη interpretari *operatū est,* pro κατειργάσατο. quę enallage posset quidē vtcunque excusari, ex Heb. idiotismo, de quo diximus Act. 26. 20. & alibi dicemus: sed tamē nullo modo est necessaria, quum plana sint omnia si Græci contextus vestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpā omnem mortis à Lege in peccatū, subaudiens id quod est in quæstione attributum, vt in respōsionibus fere fieri solet. Veluti si dicas, Num hęreticus aliquis scripsit hāc epistolam? & ego respondeam, Absit: imò Paulus, vt eleemosynas Achaiæ in Iudæā perferret, proficiscens Hierosolymā: subauditur, Scripsit hāc epistolam. Additur autē participium κατεργαζομένη, eleganter positum pro κατεργάζεσθαι: nec supplendum est participium οὖσα, sed κατεργαζομένη cum verbo φανῇ construendum est. * ¶ *[Id est] vt peccatum fieret,* ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud sit quod modo dixerat. Ideo addidi particulam explanatiuam, sicut plurimis locis necessario faciendum fuit, ac pręsertim in Iohanne. ¶ *Summè,* καθ᾽ ὑπερβολὴν. Id est, Quammaximè explicatis omnibus suis viribus. Vulgata & Erasmus, *Supra modum,* obscurè, vt mihi videtur. ¶ *Peccans,* ἁμαρτωλός. Ad verbum, *Peccator.* Loquitur enim de peccato tanquam de violento quopiam tyranno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici, qui peccandi velut artem factitet, ita vt sibi velut habitum quendam compararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit acsi scelestum scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς prò ἁμαρτωλὴ positum, vt ἀΐδιος pro ἀΐδια, suprà, 1. 20.

μαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ᾽ ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.		pareret peccatum mihi per id quod bonum est efficere mortē: *id est* vt peccatū fieret summè peccans per illud mādatum.		*mihi mortem: vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.*
Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.	14	Scimus enim Legē esse spiritualem: at ego carnalis sum, vēditus vt subiicerer peccato.	14	*Scimus enim quòd Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.*
Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ᾽ ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.	15	Quod enim perpetro, non agnosco. non enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.	15	*Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi, illud facio.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.	16	Quod si id facio quod nolo, consentio Legi quòd bona *sit.*	16	*Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.*
Νυνὶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ᾽ ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	17	Nūc itaque nō amplius ego id perpetro, sed peccatū quod in me habitat, *id perpetrat.*	17	*Nunc autē iam nō ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοὶ (τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.	18	Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonū. nam velle adest mihi, sed vt qđ bonū est perficiā, nō assequor.	18	*Scio enim quia nō habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autē bonum, non inuenio.*
Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ᾽ ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.	19	Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.	19	*Nō enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*

14 *Spiritualem,* πνευματικός. Spiritum Paulus suo more carni opponit, id est cælestem & integram naturam terrenæ, siue peccati iugo mancipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam * quamuis non totā, tamē aliquatenus, probat, etiam in regeneratis, suo exēplo: nedum vt alia sit non regeneratorum natura: simúlque hac occasione ostendit quis sit Legis vsus sub Gratia, & quatenus dirēptum sit pristinum illud coniugium. Castellio σαρκικὸν conuertit *Humanū:* quam rectè, ipse viderit. Mihi quidem videtur Carnis nomē multo melius declarare quæ sit hominis natura: nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant, quibus nihil vsquā grauius aut expressius inueniriri posse puto. Origenis ineptias omitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit. ¶ *Venditus vt subiicerer peccato,* πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, *Mancipatus ad seruiendū peccato.* Vulg. *Venundatus sub peccato.* Eras. *Venditus sub peccatū.* Vterque nimium obscurè. Deest enim aliquid explēdæ sententiæ ante præpositionē ὑπὸ, vt Act. 7. 9. dicitur Ioseph venditus in Ægyptū, id est vt abduceretur in Ægyptum. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd mācipium sit prorsus alieni iuris, ex quo intelligitur corruptionem non esse à natura, sed à voluntario lapsu: sicut natura cuncti nascuntur liberi, serui fiunt autem aut ex seruis nati, aut quòd voluntate se dedant in seruitutem: quæ posterior species seruitutis in hominibus locum non habet, quum omnes ex seruo peccati vtroque parente nati sint, & nascantur.

15 *Non agnosco,* οὐ γινώσκω. Id est non approbo. Eras. *Non probo,* οὐ δοκιμάζω, ambiguè. Tam enim significat explorare quàm comprobare. Vulg. *Non intelligo.* Nam etiam Chrysostomus ad intelligentiam ista refert, quasi vertigine qua* dam peccati obrutam. Atqui de mente potius, id quod rectum esse indicauerat approbāte, & ipsi Voluntati dictante, hæc esse accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, *Non quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio.* Poni autē interdum Noscere pro Agnoscere (id est approbare & gratum habere) satis constat, vt Psal. 1. 6. & Matt. 7. 23. Sic apud Ciceronē Atticus lib. de leg. 1. *Atqui vereor ne istam causam nullus noscat.* paulo pòst enim Quintus, *At me hercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari.* * ¶ *Quod volo,* ὃ θέλω. Vulg. addit, *Bonum,* quod in Græcis nullis codicibus inueni. Satis autem illud per se intelligitur, sicut in opposito membro, τὸ κακὸν, *Malum.*

17 *Nunc itaque,* νυνὶ δέ. Vulgat. & Eras. *Nunc autem.* Ego puto illationē esse ex superioribus nascentem. ¶ *Peccatum,* ἁμαρτία. Quidam vitiositatem conuertit, i. κακίαν, nec id prorsus male: quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitiositatis simul aperitur. Quoniā autem Peccatum in Latino sermone eandem habet recti & quarti casus terminationem, idcirco totam constructionem suppleui, vt ambiguitatem vitarem. Sed ex hoc loco necesse est ipsos prostitutæ impudentiæ Sophistas fateri, quum de baptizatis & verè renatis loquatur, suo exemplo proposito, Paulus, concupiscentiam in sanctissimis etiam habere rationem peccati, quatenus adhuc sunt Carò.

18 *In carne mea,* ἐν τῇ σαρκί μου. Id est, quatenus adhuc caro in me residet. * ¶ *Adest,* παράκειται. Alludit fortassis ad illud Gen. 4. 7. *peccatum tuū cubat ad fores:* quo tamen loco speciatim de Caïni scelarata cogitatione, non de ipsa peccatorum radice agitur. * ¶ *Vt perficiā,* τὸ κατεργάζεσθαι. Eras. *Vt faciā.* Mihi videtur aliquid amplius significare verbū cōpositum quàm simplex ἐργάζεσθαι. Nā aliquotenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen vt longè adhuc absint à meta, & cuiuis potius quàm sibiipsis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum conuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. ¶ *Non assequor,* οὐχ εὑρίσκω. Vulg. & Erasmus, *Non inuenio.* Vide supra, 4. 1. Citant hos locos Sophistę probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum conuenire quem gratia

Dei

Dei innouauit. Et sanè ita est. nam vbi non est Spiritus, quæ tandem erit Carnis lucta? Itaque vel sanctissimi homines neque perficiunt bonum, quoniam non absunt praua Carnis desideria: nec perficiunt mala vt non regenerati, quia non absunt bona Spiritus desideria.

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτὸ, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	20	Quòd si id facio ego quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, sed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat*.	20	*Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλὸν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	21	Comperio igitur volenti mihi facere bonum ¨ hanc legē *impositam esse*, quòd mihi malum adiaceat.	21	*Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.*
Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.	22	Delector enim Lege Dei quod ad ¨ interiorem hominem:	22	*Condelector enim Legi Dei secundum interiorem hominem:*
Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.	23	Sed video ¨ aliam legem in membris meis rebellantem ¨ legi mentis meæ, & captiuum reddentem me legi peccati, quæ est in membris meis.	23	*Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ est in membris meis.*
Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;	24	¨ Miser ego homo: quis me ¨ eripiet ¨ ex isto corpore mortis?	24	*Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius.*

21 *Hanc legem* [*esse*,] τὸν νόμον. Nulla est ellipsis magis vsitata quam verbi substantiui: quod si subaudias, (vt nos fecimus) plana ac perspicua erit cōclusio ex præcedenti sermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, *quòd mihi malum adiaceat*, ponuntur εἰδικῶς, & explicant quęnam sit illa lex cui se obnoxiū esse reipsa comperit, quoties voluit facere quod bonum est. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non solet Legis vocabulum in ea significatione poni sine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúsque est articulus vt certa quædam lex significaretur, ea nimirum quam mox explicat. Itaque maioris perspicuitatis causa τὸν νόμον reieci in posteriorem locum. Mirum est autem ac penè incredibile quomodo sese Græci præsertim interpretes hic torserint, inter quos etiam non puduit Origenē dicere coniunctiones redundare, vel non ita adhibitas vt oportet. Eius deinde vestigia sequutus Eras. scripsit Paulū hoc sermone balbutisse: quum ipse (dicam enim quod res est) potius ineptiat. Descripsi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putaui adiiciendas, partim ne cui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo est Origenis omnia perturbantis, *Igitur, quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector*, &c. id est, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc est Theophylacti ex Chrysostomo, *Inuenio ergo Legem* [*fauentem*] *mihi volenti quod bonum est facere*, [*sed non facienti*,] *eo quòd mihi malum adiacet*. Item altera, *Inuenio igitur Legem* [*nemini alteri esse nisi*] *mihi volenti*, &c. vt in superiore. Hæ sunt verò Photij in Grecis scholiis citati, *Inuenio Legē* [*esse in bonum*] *mihi volenti facere quod bonum est*, [*sed similiter inuenio*] *malum mihi adiacere*. Item alia, *Inuenio Legem* (id est, *Didici quæ sit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil possit prodesse*) *quia mihi volenti facere quod bonum est, adiacet malum*. Item alia, *Inuenio igitur mihi volenti secundum Legem facere quod bonum est, quòd mihi malum adiaceat*. Item alia, *Inuenio igitur Legem (quia malum mihi adiacet) mihi quod bonum est facere volenti*, [*opitulari:*] ita videlicet vt ὅτι causam reddat cur societate Legis indigeat. Hæ verò sunt Erasmi, *Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonum est*, [*facere vt intelligam*] *quòd malum* (id est *peccandi fons & origo*) *adiacet mihi*, id est *in meipso est, non in Lege*. Item hæc quoque, *Reperio igitur* [*per*] *Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum sit*. Syrus denique interpres addit nonnulla quæ ne cohærent quidem nisi aliunde multa accersantur, quum tamē satis planus sit per se hic locus, si disputationis filum sequamur. Verbum autem παράκειται fortassis illud Domini dictum respicit, Peccatum cubat ad fores, Gen. 4.7.

22 *Interiorem hominē*, τὸν ἔσω ἄνθρωπον, Interior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) non dubium est quin idem declarēt apud Paulū: quod fatebitur quisquis ista & Eph. 3.16. comparariт cum Col. 2.19. & 10. Huic autem opponitur exterior seu vetus homo, qui & Carnis & Mēbrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligēter notandum est, quod veteres plerique, ac præsertim Græci à Pelagianis non vexati, non satis attente considerarunt, nēpe hoc discrimē hominis interioris & exterioris, Spiritus & Carnis, non consistere in distributione facultatum hominis, quasi Spiritus & interior homo mentē ac rationem, Caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philosophi ἀλόγους vocāt. Philosophica enim hæc est non Christiana partium hominis distributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem seu membra seu exteriorem hominem, quicquid est in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non est gratia Dei regeneratus: idque vel ex eo liquet quòd disertè Apostolus inter corruptissimas partes mentem numerat, suprà, 1.28. & 1. Tim. 6.5. & 2. Timot. 3.8. & Tit. 2.15. item Ephe, 4.23. vult renouationem ad Spiritum vsque mētis pertinere. Denique res ipsa ostendit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autem vicissim intelligitur quid vocabulum Spiritus Carni oppositum, seu interior ac nouus homo declarent.

23 *Aliam legem in membris meis*, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus, allusione quadam, Legis vocabulū tribuit imperiis & quasi edictis tum peccati, tum membrorum, id est tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa nascentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legem Dei, quæ propriè sic dicitur, & legē mentis cum ea consentientis. ¶ *Legi mentis meæ*, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Imposuit fortassis hic locus iis qui per interiorem hominem putarunt superiores animi partes significari: sed ij cogitare debuerant, mentem ab Apostolo non considerari simpliciter, vt ipsi faciunt, sed quatenus opposita est membris, quia Legi Dei consentit: quod in solis regeneratis accidit. Idque ita esse vel ex eo liquet quòd idem noster Paulus alibi quandam disertè nominat mentem carnis, Col. 2.18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκὸς, infrà, 8.7.

24 *Miser*, ταλαίπωρος. Id est Ærumnosis & perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miser pro innocente accipitur. Vulgata, *Infelix*, quam versionem planè repudio. ¶ *Eripiet*, ῥύσεται. Non dixit Paulus *Eripuit*, sed *Eripiet*, certamine nimirum durante donec morte finiatur: ex quo consequitur, neque in hac vita gratiam regenerationis perfici, neque regeneratorum operibus salutem nostram vlla ex parte, vt causa vel efficiente, vel materiali niti, quod etiam suprà de Abrahamo dictum est, 4.2. ¶ *Ex isto corpore mortis?* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Eras. *Ex hoc corpore morti obnoxio?* cui ego assentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, cum vet. interpr. *De corpore mortis huius*. Sed corpus mortis dicere malui ad verbum, quàm corpus morti obnoxiū, quòd hic Hebraismus mihi quidē videatur multo ἐμφατικώτερον. Sic enim Paulus per corpus designat carneam istam corporis molem, vt simul significet nos in nobis ipsis nihil aliud esse quàm massam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

25 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ, νόμῳ ἁμαρτίας.

Κεφάλαιον η.

1 Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς

25 Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrum. Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

Cap. VIII.

1 NVlla igitur nūc *est* condemnatio iis qui *sunt* in Christo Iesu, *qui* non secundum Carnem incedunt, sed secundum Spiritum.

2 Nam Lex Spiritus vitæ *qui*

25 *Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio Legi Dei, carne autem legi peccati.*

Cap. VIII.

1 *NIhil ergo nūc damnationis est iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum Carnem ambulant.*

2 *Lex enim spiritus vi-*

25 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Vulgata, *Gratia Dei*, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnāte Syro interprete, & Græcis omnibus codicibus: nisi quòd in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ; *Sit autem Deo gratia.* Apparet autem deprauatam esse lectionem ab iis qui hæc ita exposuerunt, quasi complectantur responsionem ad superiora. Atqui in superioribus non interrogat Paulus, sed suspirat potius: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe quam habeat in Christo Iesu fundatam. Quòd autem quædam exemplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, id est *gratia [sit] Deo*, nihil prorsus mutat in sententia. ¶ *Nempe igitur ipse ego*, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, nisi quòd præteriit particulam Nempe. Erasmus, *Itaque idem ego*, quasi scriptum sit ὁ αὐτὸς ἐγώ, quum illud sit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, *Egomet rapui, ipse egomet solui argentum.* Mirum est autem, quum tam expresse testetur Apostolus sese de seipso loqui, in quo omnes serui Dei tanquam in speculo seipsos intueantur, ne sibi nimium placeant, tamen Origenem potuisse in hunc locum scribere, ista non conuenire Apostolo. quasi nimirum indigna sint tanto Christi seruo: ac non potius ipse non intellexerit quod verissimè & elegantissimè dixit Augustinus, si qua hìc esse potest fidelium perfectio, in eo positam esse vt se imperfectos esse agnoscant. At contra Origenes putat hæc dici in aliena persona, eius nimirum qui gratiæ diuinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid salui superesset quod iste non corrumperet, ad aliam personam refert exclamationē, *Miser ego homo*, &c. ad aliam, sermonem gratias agentis Deo. quam expositionem quis non impuram, detortam, violentam esse videt? Et tamen sunt qui putant Apostolum non suspirare in sua persona, tanquam liberandum, sed tanquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerem, sanè fateor me exhorruisse. Quanto verò rectius Augustinus ista exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipsius persona repræsentatis? Nam certè ita est. & qui hoc non nouit, nondum seipsum nouit. Est autem planè miserabilis in hūc locum Erasmi oratio, qui, ab Origene suo fascinatus, putat hæc potius ab Augustino torqueri *quū magis*, inquit, *conueniat Paulum humani generis personā in se recipere, in qua est Ethnic⁹ exlex, Iudæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiā liberatus.* At ego prorsus nescio quid sit Scripturas penitus peruertere, si hoc nō est.

IN CAP. VIII.

1 *Nulla igitur nunc [est] condemnatio*, οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα. Primum obseruandum est, hanc conclusionem non à posteriore sed à priore superioris versiculi parte duci. Nam contrà potius concludendum esset, condemnationem nunc adhuc aliquam superesse in iis qui adhuc seruiunt carne (id est quatenus non sunt regenerati) Legi peccati. Deinde, magnum est pondus particulæ vniuersaliter negantis, & aduerbij præsentis temporis à Syro interprete male prætermissi. denique attendendum est in primis, non dicere Apostolum, nullum in nobis superesse peccatum quantumuis regeneratis, sed nullam condemnationem, quia nimirum integritas naturę nostrę in Christi persona, quum nobis per fidem Christo insitis imputatur, tegit peccati, id est corruptionis nostræ, reliquias, adhuc in sanctissimis etiam hærentes. ¶ *Qui sunt in Christo Iesu*, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Iis qui [sunt insiti] in Christo Iesu.* Ego non putaui quidquam supplendum, quum per se satis plana sit sententia. Sensus autem est, exemptos iam esse nos condemnationi, non per regenerationem in nos inchoatam, sed quia sumus per fidem facti vnum cum Christo, in quo perfectissima est naturæ nostræ sanctificatio, quæ in nobis est duntaxat inchoata, quod tribus versiculis sequentibus declaratur. Itaque perperam Syrus interpr. constructionis ordinem mutauit. ¶ *[Qui] non secundum Carnem*, μὴ κατὰ σάρκα. In plerisque codicibus post Ἰησοῦ additur distinctio, & quidem rectè: perinde acsi scriptum sit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, quum id poscat ipsa sententia. Quis enim possit in Christo secundum Carnem incedere? quod non animaduertens Syrus interpes, mutato constructionis ordine sententiam totam deprauauit. Hoc enim posterius est eorum definitio qui in Christo sunt, à consequentibus & necessariis signis sumpta, vt declaratur 1. Ioh. 1. 6. & 7. & 2. 5. & 6. Sunt autem cohærentes quidem sed diuersæ quæstiones, Qua re eximamur omni condemnationi quam corruptio natiua etiam regeneratorum meretur, nempe gratuita sanctificationis naturæ nostræ in Christo per fidem à nobis apprehenso imputatione: &, Quinam in Christo eximantur condemnationi, ij videlicet qui se in Christo esse ex regenerationis fructibus ostendunt. Cohærent enim necessario vinculo, vt à vers. 5. ad vers. 12. incipientem demonstrabit Apostolus, sanctificationis in Christo naturæ nostrę imputatio, & regenerationis in nobis inchoatæ gratia. Itaque nihil absurdius neque magis falsum dici potest Origenis in hunc locum expositione, qui hæc de iis dici vult qui sunt, inquit, ita emēdati, vt in ipsis nihil vitiosi operis inueniatur: id est de iis qui (vno excepto Christo ad quem hìc remittimur) nusquam vnquam fuerunt neque sunt futuri. ¶ *Secundum Carnem*, κατὰ σάρκα. id est Carnem tanquam ducem sequuti, vt dixit Cicero Secundum naturam viuere. Nam qui Spiritum sequitur ducem, quanuis interdum à Carne quasi pertractus, extra viam vestigium ponat, secundū Carnem viuere non dicitur. Vocat autem Carnem vniuersam hominis naturam, vt corrupta excidit à pristina dignitate, sicut alibi diximus aliquoties: cui opponitur Spiritus, eadem videlicet instaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, sæpe iam annotauimus illud respondere verbo הלך [*halach*] quo significatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis incessus, tantisper dum huius vitæ curriculum conficit. ¶ *Sed secundum Spiritum*, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. Hoc totum deest hoc loco in quibusdam exemplaribus Græcis, & apud Syrum interp. sed nisi exprimatur, est tamen necessariò subaudiendum.

2 *Lex Spiritus vitæ*, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis ostendimus, ac præsertim suprà, cap. 3. vers. 27. Hìc quidem per Legem nihil aliud significatur quàm iustæ gubernationis ius & auctoritas, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid comprehēdat, & cur epithetū vitæ (id est vitalis seu viuifici) adiiciatur, ex contraria antithesi apparet. Itaque Legem Spiritus vitæ, nec Legem fidei cum Ambrosio, nec propriè ipsum Spiritum sanctum, cum Chrysostomo, sed eius potius efficaciam (vt in superiore versiculo) qua peccatum, id est corruptio, ipsáque adeo mors tādem aboletur, vt docet infra vers. 10. & 11. deniq. regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur Carnis, id est, nostræ naturæ corruptio. ¶ *[Qui est] in Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Distinguit igitur Legē Spiritus vitæ quæ est in ipso Christo Iesu, ab ea quæ in nobis est ab eo effecta: id est, perfectam naturæ nostræ in Christo sanctificationem, ab ea quæ in nobis est duntaxat inchoata. Nam illa quidem quum perfecta sit, nos liberauit: in ista verò adhuc clamamus cum Apostolo, *Quis me liberabit?* Erasmus, *Per Christum Iesum:* quam versionem cur omnino repudiarem, causas necessarias habui. Nam hac ratione oporteret ista potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde, si ita exposueris, videbitur Apostolus disserere de regenerationis gratia, quæ in nobis est per Christum

ſtum inchoata: cui (vt antè dixi aliquoties) tribui hoc non poteſt, quòd nulla ſit in nobis condemnatio. Explicandum eſt igitur iſtud de reliqua iuſtificationis noſtræ parte, quæ conſiſtit in ſanctificatione ipſa Ieſu Chriſti nobis imputata: & præpoſitio ἐν ſeruanda, ſupplendúſque articulus, perinde acſi ſcriptum ſit, τῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. * Cæterùm in ipſa quidem Carne, quam ὁ λόγος ſibi hypoſtaticè vniuit, nunquam fuit peccatum ſeu vitioſitas vlla quæ per gratiam regenerationis aboleretur: vt quæ fuerit à Spiritu ſancto creata puriſſima ex ipſius Mariæ materia, non quam inuenerit puram ab omni labe, vt ſomniant Sophiſtæ, (nec enim ſi ita eſſet, mediatore indiguiſſet Maria) ſed quòd eam materiam Spiritus Sanctus pleniſſimè ſanctificarit, antequàm ſeminis rationem haberet. Itaque non dicit Paulus *liberauit eum*, Chriſtum videlicet, ſed *liberauit me*. ¶ *Me*, με. Syrus interpres legit, σε, *te*, eodem ſenſu manente, & quidem non ſine emphaſi, quaſi admonente Paulo vt ſinguli credentes hoc ſibi beneficium applicent. Sed recepta Græcorum codicum lectio mihi magis vel idcirco probatur, quòd ſit ſuperioribus magis conſentanea, vt ſeſe Apoſtolus, ſicut in lucta Carnis & Spiritus, ſic etiam in victoria per imputationis gratiam pro exemplo proponat. ¶ *A Lege* ἀπὸ τοῦ νόμου. Eraſmus, *A iure*, quum in ſuperiore membro vti maluerit Legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei alluſiſſe, vt apparet ex conſequentibus. Non dicit autē Paulus, *liberauit me à corpore*, ſed *à Lege peccati & mortis*, id eſt, Vis illa Spiritus viuifici, cuius fons eſt in Chriſti carne, facit vt peccatum, ſeu vitioſitas illa, cuius reliquiæ adhuc in me ſuperſunt, & quæ me alioqui condemnationi adiudicaret, efficere nequeat vt condemner, quoniam quod eſt in me duntaxat inchoatū, in Chriſto perfectiſſimū eſt, cui ſum inſitus vt ex eo ipſo quod in me inchoatū eſt perſpicitur. *

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.	*eſt* in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.	*tæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.*
3 Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.	3 Nam quæ Legis *erat* impotentia quum viribus eſſet deſtituta per carnem, Deus ſuo ipſius Filio miſſo in forma conſimili carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in carne.	3 *Nam quod impoſſibile erat Legi in qua infirmabatur per carnem, Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

3 *Nam quæ legis [erat] impotentia*, τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Firmamentum eſt in hoc verſu ſuperioris concluſionis. Nam vt fruſtra remitti nobis in Chriſto peccata cōcluſiſſet Paulus, niſi docuiſſet Chriſtū, nobis in hunc finē promiſſū & exhibitū fuiſſe, ſup. 3.27. & reatū noſtrū tegi ipſius obedientia: & niſi Chriſtū copioſa ipſius cū Adamo collatione demonſtraſſet, ideo factū hominē vt in eo tanquam altero Adamo multo plura & potiora reciperemus quàm in priore amiſerimus: ſic fruſtra collegiſſet, noſtrā corruptionē tegi corā Deo perfectiſſima illa noſtræ in Chriſto naturæ ſanctificatione, nobis gratuitò imputata, niſi hoc * adiiceret, patrē idcirco voluiſſe naturā noſtram à filio ſuo aſſumi, vt illā in integrū ſic reſtitueret, qua vna cum ipſo Chriſto per fidē potiti, tales prorſus corā Deo, etſi non in nobis, tamen in Chriſto inueniremur, quales eſſe nos neceſſe eſt ex Legis præſcripto. Cauſam autem addit cur ita facto fuerit opus, quoniā videlicet Lex, cuius alioqui munus & officium erat nos ad illā perfectā iuſtitiæ metā dirigere, nullo modo id præſtare poterat: minimè id quidē ſuo vitio (vt ſuperiorib. duobus capitib. docuit) ſed noſtræ carnis, i. corruptæ & ipſi Deo repugnantis naturæ culpa, quā propterea emendari in Chriſto neceſſe fuit, niſi nos ſemel perditos Deus vellet. Et hæc eſt huius loci explicatio vera, quantū iudicare poſſum, idcirco à me plenius expoſita ꝙ ab interpretibus recentioribus etiā doctiſſimis nō ſatis animaduerſa fuiſſe videatur: vnde factum fuit vt tres illas diſtinctas gratuitæ per imputationē iuſtificationis partes cōfuderint: & peccatorū expiationē cū remedio aduerſus originis peccatū permiſcuerint, ac ne reatu quidē à corruptione ſatis cōmodè ſuo vtriq; oppoſito proprio remedio diſtinxiſſe videri poſſint. Et de re quidē ipſa hactenus. Quod ad verborum autem interpretationē ipſam attinet, Vulg. vertit, *Nam quod impoſſibile erat legi*, rectè omnino & αὐτῇ λέξει, quanuis barbarè, ſi pro *Legi* legamus *Legis*, vt ab initio ſcriptum fuiſſe mihi perſuadet Græcus cōtextus, ita videlicet vt *Quod erat impoſſibile Legis*, accipiatur pro, *Quæ erat Legis impotentia*. Sic. n. & Latini loquūtur: & τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου, Attica cōſtructione vſitata, cui⁹ exēpla vide apud Budæū in cōmentariis, accipi cōmodè poteſt, pro ἥτις ἦν ἀδυναμία τοῦ νόμου, ſiue, ὅπερ ἦν ἀδύνατον τῷ νόμῳ, vt recepta quoq; ſcriptura Vulg. Latinæ interpretationis admitti poſſit. Eraſ. verò exiſtimās τὸ ἀδύνατον eſſe quarto caſu poſitū, dupliciter hūc locū deprauauit: primùm in eo ꝙ verbū Præſtitit inſeruit cōtextui ne hiaret cōſtructio, ellipſi certè inaudita: deinde quòd καὶ περὶ ἁμαρτίας malè cōiunxit cū verbo κατέκρινε, vt mox oſtendā. Doctiſ. Camer. maluit ellipſin eſſe præpoſitionis διὰ, vt plena ſit conſtructio, διὰ γὰρ τὸ ἀδύνατον ὄν, i. διὰ γὰρ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νόμου, *propterea quòd inefficax erat Lex*, quā interpretationē manifeſtè amplexus eſt Syr⁹ interpres, & ego nō improbo, quū inter Atticiſmos quoq. numeretur illius præpoſitionis ellipſis. Aliter deniq. conſtrui locus iſte poteſt, ita videlicet vt ſit particularū ἐν ᾧ traiectio, quaſi ſcriptum ſit, ἐν ᾧ γὰρ τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἠσθένει, id eſt *Quū n. Legis impotentia (. i. Lex impotens) eſſet viribus deſtituta*: quā interpretationē in editionib. prioribus ſum ſequutus: Nam & eiuſmodi traiectiones, imò etiā duriores, alias obſeruare licet, vt Ioh. 8.15. & 25.10: & Act. 1.2. & inf. 11.31. & & 12.3: & 1. Ioh. 2.24. & ſimili idiotiſmo Hebræorū hoc eodē capite ſcribitur ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως expectatio rerū creatarū, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, res creatæ expectātes, cuiuſmodi alia exempla vide Mat. 24.15, & Heb. 7.19. Omnes autē hæ interpretationes, Eraſmica excepta quā admittere nullo modo poſſum, eòdē recidūt, & Apoſtoli ſententiā rectè exprimūt. ¶ *Quū*, ἐν ᾧ. Sic particulas iſtas à Græcis ſcriptorib. vſurpari pro certi tēporis & certæ cōditionis alicuius deſignatione, extra controuerſiā eſt apud omnes Græcæ linguæ vel mediocriter peritos, & probari poteſt exēplis ex his etiā lib. vt Mar. 2.19. Luc. 5.34. Ioh. 5. 2. 1. pet. 2.12. & 3.16. vt poſſimus etiā hūc locū ſic interpretari, pro eo ꝙ legis impotētia virib. erat deſtituta. * Comparat autē Apoſtolus tēpus præcedēs Chriſti aduentū, cū tēpore beneficij in Chriſto exhibiti. Sed & cōmodè poſſumus interpretari ἐν ᾧ, *Quoniā*, pro διὰ, vt accipitur Heb. 7.18. i. מטול [*metul*] vt vertit Syrus interp. vel *Quatenus*, pro quo barbarè vulg. *In quo*, vt Gallicè dicimus, *en ce que*, vel *en tant que*. Eraſ. ab Orig. deceptus dicere maluit *ea parte qua*. Diſtinguit n. hoc loco impuriſſimus ille ſcriptor Legē in Carnē & Spiritū, i. carnalē & ſpiritualē intelligentiam: quod eſſet admittendū ſi Legis vmbras cū Veritate, vel ceremoniarū abuſum cū vſu recto cōpararet. Sed neq. hæc diſputatio huic loco conuenit, neq. de his ille hæc ſcribens cogitauit, vt qui hāc Legis impotentiā in eo totā collocet, qđ impoſſibile fuerit Legis ceremonias ſecundū carnē, i. ſecundū literā, ſiue externum ritum, obſeruare: productis ceremoniis Sabbatariis & Lepræ. Quid verò dici potuit ineptius? Nā certè longè aliò quàm ad externū cultū reſpiciūt Prophetæ & Apoſtoli, quū Legē dicūt à nobis præſtari non poſſe: nec de Legis præſtatione hîc agitur, ſed de ipſi⁹ vi in noſtris immutādis animis, & ad illud Legis præſcriptū efformandis. ¶ *Viribus eſſet deſtituta*, ἠσθένει. i. nullis prorſus viribus, ſi hominē ſpectes ante regenerationis gratiā: vel, infirmis viribus eſſet, ſi hominis iam regenerati ratio habeatur, cui docendo & gubernando plurimùm lex prodeſt, vt Apoſtolus ſuperiore capite docuit: at nō eò vſque tamē vt δικαίωμα Legis in nobis compleatur: quò reſpiciens Vul. vertit, *Quū infirmabatur*: & Eraſ. *imbecillis erat*. ſed * illud malo. ¶ *Per carnē*, διὰ τῆς σαρκός. i. quia Caro vim Legis, optimæ alioquin virtutis omnis magiſtræ, inhibeat, cui tantopere aduerſatur vt ei ſubiici nec velit nec poſſit. infrà verſ. 7. ¶ *In forma conſimili*, ἐν ὁμοιώματι. Id eſt ἐν μορφῇ ὁμοίᾳ. Μορφὴν enim δούλου appellat veram humanam naturam Apoſtolus, vt & nomine μορφῆς τοῦ Θεοῦ, veram & eſſentialem Deitatem, Philip. 2.7. Vulg. *in ſimilitudine*, vocabulo nimium diluto. Eraſm. *in ſpecie*, ambiguè. Nam & Marcion ſpeciem carnis Chriſti fatebatur. Sed vt ipſa eſſentia humanæ naturæ fuit eadem in Chriſto per omnia atque noſtra: ſic quod ad eius naturæ vitioſam qualitatem attinet, ſiue non quatenus ſimpliciter fuit caro, ſed caro

peccati, maxima dissimilitudo, sed quæ ex specie ipsa exteriore non appareret, quamobrem vsus fuisse putatur Apostolus nomine *ὁμοιώματος*. ¶ *Carni peccati, σαρκὸς ἁμαρτίας.* Id est carni per peccatum contaminatæ: quod vt aboleret Christus assumens illam carnem plenè ipsam in sese ex Spiritu Sancto conceptam sanctificauit, vt inde postea in nos sibi insitos eadem sanctificatio sensim deriuetur: quod haud satis scio an aliter quam seruato Hebraismo dici commodè possit. Quidam vertit *Corpore sontis simili*, prorsus ineptè, quum in hac disputatione vocabulum Carnis alteram hominis partem, id est Animam præcipuè respiciat. Alius maluit *Carnem peccatricem*, non rectè. Caro enim dicitur peccatrix ob vitiosos motus, & inde nascentes malas actiones: hic verò non de illis malis agitur, sed de ipsa vitiositate inde pullulante. Quod autem Erasmus suppleuit verbum *præstitit*, nulla ratione fecit, ab iis deceptus qui sequens membrum coniunxerunt cum verbo *κατέκρινε*. ¶ *Idque pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας.* Id est, vt ipsum peccatum aboleret in natura nostra ab ipso assumpta. Itaque fuit hoc adiiciendum vt finis istius assumptionis carnis explicaretur. Vulgata & Erasmus, *Et de peccato:* quam particulam omnes fere interpretes connectunt cum *κατέκρινε*, ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alij enim exponunt, Deum de peccato (id est peccati) condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Christo: & fateor similem constructionem inueniri Iohannis 16. 9. Sed hæc expositio nihil aliud est sanè quàm subtilis argutia. Alij Peccati nomine intelligunt hostiam pro peccato, quam Hebræi simili ratione אשם [*ascham*] vocant, id est Christum ipsum, & hunc locum comparant cum 2. Corinth. 5. 21. Sed propositio *περὶ* nulla ratione potest hanc interpretationem admittere: neque nunc Apostolus agit de Christi morte & nostrorum peccatorum expiatione, sed de Christi incarnatione, & naturæ nostræ corruptione per eam abolita. Sunt enim illa iampridem ab Apostolo explicata, adeo vt à versu 12. cap. 5, aliud argumentum sit exorsus: quamobrem etiã non dixit Apostolus *περὶ ἁμαρτιῶν, pro peccatis*, sed *περὶ ἁμαρτίας*, hoc nomine natiuam illam labem significãs quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam assumptam plenè in sese sanctificaret. Itaque *περὶ ἁμαρτίας* prorsus pertinet ad participium *πέμψας*, additáque distinctione à cæteris separatur. Nam præterquam quòd (si hanc lectionem sequamur) neque cõfundetur partium iustificationis explicatio, neque vllius vocabuli significationem detorseris: nititur etiam hæc distinctio auctoritate Græcorum scholiorum, à quibus disertè annotatur: & Epiphanij vetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic distinguit *κατὰ ἁμαρτίαν*. Denique Syri interpretis consensu confirmatur. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur non modò apud sacros scriptores frequentissimè, vt Matth. 9.36. & 26.28. & 1. Pet. 3. 18. sed etiam apud alios disertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter versati. ¶ *Condemnauit, κατέκρινε.* Id est, aboleuit, vt etiam accipitur verbum *κρίνεσθαι*, 1. Pet. 4. 6. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis supersint eius reliquiæ in nobis. ¶ *In carne, ἐν σαρκί.* Erasmus, *Per carnem*, Origenem suũ sequutus, qui de Christi morte hoc intelligit. quum significet hominis naturam in Christo quidem capite reipsa & perfectè, in nobis verò nunc ex parte tantùm sanctificari cœptam, sic tamen vt iam nunc nihilominus, propter illam perfectam nobis qui in Christo sumus, imputatam, ab omni condemnatione immunes simus. Ideò non malè Syrus interpres addito affixo vertit בבסרה [*bebesreh*] In carne eius.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.	4	Vt ius illud Legis compleatur in nobis qui non secundum carnem incedimus, sed secundum Spiritum.	4	*Vt iustificatio Legis impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.*
Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν· οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.	5	Nam qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò *sunt* secundum spiritum, quæ Spiritus sunt.	5	*Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò secũdum spiritum sunt, quæ sunt Spiritus sentiunt.*
Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·	6	Nam quod sapit caro mors est: quod autem sapit Spiritus, vita & pax:	6	*Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem Spiritus, vita & pax:*
Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται, οὐδὲ γὰρ δύναται.	7	Quoniam quòd sapit caro, inimicitia *est* aduersus Deum, Legi enim Dei non subiicitur: nam ne potest quidem.	7	*Quoniã sapientia carnis inimicitia est in Deũ. Legi enim Dei non subiicitur: nec enim potest.*

4 *Vt ius illud Legis, ἵνα τὸ δικαίωμα.* Vulgata & Erasmus, *Vt iustificatio Legis.* malè. Aliud enim est *δικαίωσις*, id est absolutio nostra quam *τὸ δικαίωμα*, de quo diximus supra, 1.32. illud ipsum nimirum quod requirit Lex, vt ex eius præscripto iusti & integri coram Deo censeamur. Nam quum ad peccatorum remissionem & impletionem iustitiæ accessit etiam hoc tertium, id est perfecta naturæ nostræ integritas, (quæ omnia gratis consequimur in Christo per fidem apprehenso) vt in omnes facies se conuertat Satan, iusti sumus coram Deo etiam ex illa absolutissima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apostolus supra, 3.31. se Legem non euertere, sed stabilire. ¶ *In nobis, ἐν ἡμῖν.* Non dicit Apostolus *ὑφ' ἡμῶν, à nobis*. Neque enim idcirco nulla in nobis est condemnatio quòd iustitia sit in nobis inchoata: sed quia in Christo sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de imputata Christi sanctificatione dicimus, ita accipiendum est vt sciamus non idcirco nos sanctos coram Deo haberi quòd Christi hominis integritas sarciat quod nostræ deest, sed quòd ille nos in solidum sanctificauit in sese in æternum. Quorsum igitur, dices, illa iustitia in nobis per eundem Christum inchoata? Nempe vt sit testis nos in Christo esse, in quo omnia sumus adepti. Ideo Apostolus admodum appositè subiicit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ iustificationis vsum pertinent, vt intelligamus quod verissimum est, frustra de fide ac Christo apprehenso gloriari qui reipsa non ostendunt se Christi Spiritus esse participes.

5 *Qui secundum carnem sunt, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες.* Erasmus, *Qui carnales sunt:* rectè quidem si sensum spectes, quum hos eosdem Apostolus nonnunquam *σαρκικοὺς* appellet, eos videlicet qui quum non sint regenerati ex Spiritu, mera sunt Caro. Omnia autem ista ab hoc versiculo connexa inter se probationibus à natura Carnis & Spiritus sumptis, ad 9. vers. finientem, eò spectãt vt priorem partem eius quod proposuerat vers. secundo, nempe Spiritum vitæ qui est in Christo Iesu nos à Lege peccati eximere, ad regenerationis in nobis inchoatę gratiam applicet, sicut illam priore loco ad illam perfectam sanctificationem nobis imputatam applicarat. ¶ *Sapiunt, φρονοῦσιν.* Erasmus, *Curant.* Alij *Cogitant.* quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apostolus hoc verbum expressè vsurpasse, quod de excellentissima illa animi parte propriè dicitur, vt hærere hoc malum in ipso etiam *ἡγεμονικῷ* intelligamus. Nam si sapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Sed & Paulus meminit *τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς*, id est, *mentis carnis*, Coloss. 2,18. Idcirco malui per periphrasin interpretari quam vel *prudentiam*, id est, *φρόνησιν* cum vetere interprete, vel *affectum* cum Erasmo, vel cum aliis, *Cogitationem*, vel etiam *sensum*.

7 *Inimicitia [est] ἔχθρα.* Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: éstque multo expressius hoc dictum quàm si dixisset, inimicam esse carnem Deo: quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifesto errore. quum nusquam legatur *ἐχθρά*, imò verò ne legi quidem possit. Dicendum enim fuisset *ἐχθρὰν*, vt rectè obseruauit Erasmus.

8 *Ergo qui*

8 Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.

9 Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ᾽ ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

10 Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι᾽ ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

11 Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

12 Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῇν.

8 "Ergo qui in carne sunt, Deo placere non possunt.

9 Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu: " siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd siquis " Spiritum Christi non habet, is non est eius.

10 "Porro si Christus in vobis *est*, corpus quidem "mortuum *est* propter peccatum: Spiritus autem " vita *est* " propter iustitiam.

11 "Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis habitat in vobis: is qui excitauit Christum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra, "per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis.

12 Nempe igitur, fratres, debitores sumus "non carni, vt secundum carnem viuamus, *sed Spiritui*.

8 *Qui autē in carne sunt, Deo placere non possunt.*

9 *Vos autem in carne nō estis, sed in Spiritu: si tamen Spiritus Dei habitat in vobis siquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.*

10 *Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: Spiritus verò vita propter iustitiam.*

11 *Quòd si Spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, qui suscitauit Iesum Christū à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitātem Spiritum eius in vobis.*

12 *Ergo, fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus.*

---

8 *Ergo qui in carne sunt, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες.* Particulam δὲ haud scio an alibi pro οὖν positam inuenias: sed omnino videtur poscere sententia vt ita explicetur. Deinde notandum est Paulinum dicendi genus, In carne esse, quod exposuimus Act.8.23. vt planè sit diabolica vox illa Siricij Papę, qui de matrimonij coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 *Siquidem, εἴπερ.* Id est ἐπειδήπερ, quandoquidem, vt 2. Thess.1.6. vt etiam explicat Chrysostomus. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Si tamen*, quanuis Veteres ferè omnes pro conditionali particula accipiant. ¶ *Spiritum Christi, Πνεῦμα Χριστοῦ.* Nomine Spiritus Christi, vel Spiritus sanctus intelligendus est, quem Spiritum Dei vocarat: vel Christi, nobiscum per Spiritum Sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum est suprà, cap.6.

10 *Porrò si Christus in vobis est, εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.* Quum Apostolus versu 2. dixisset Spiritum vitæ qui est in Christo Iesu, id est, nostræ naturæ in Christi persona sanctificationem, nos liberare ab Lege peccati & mortis, probauit hoc in primis de illius perfectæ sanctificationis imputatione versu 3. & 4. ac deinceps de sanctificatione per quam cœpit peccatum, id est vitiositas illa naturæ in nobis Christo insitis aboleri. Supererat ergo vt probaret à Lege quoque Mortis per eandem illam gratiam sanctificationis nos liberari: quod quominus ex iis quæ de assertione à Lege peccati dixerat, posset colligi, argumento ab effectis ad causam efficientem sumpto, illud obstabat quòd credentes quantumlibet Christo insitos constet nihilominus mori, & eorum corpora corruptione, quæ est peccati pœna, dissolui. Paulus igitur hac arrepta occasione, hanc obiectionem diluens, quomodo & quatenus à mortis etiam Lege in Christo liberemur ostendit. Fatetur enim credentes, quantumuis Christo insitos, esse mortales, idque quoniam vitiositatis reliquiæ in nobis supersunt cuius effectum est mors illa quæ est corporis & animæ disiunctio, & corporis in puluerem resolutio. Sed duo respondet, ex quibus intelligatur nihilominus à Mortis imperio nos esse liberatos. Vnum, quoniam altera hominis pars, nempe Spiritus, (idest anima à corpore per mortem separata, antea quoque facta Christi particeps, ac proinde in eo per imputationis gratiam totum δικαίωμα Legis adepta) iam viuat, altera nimirum longè meliore vita. Alterum, quòd sic mortis vinculis propter peccati reliquias constrictum teneatur corpus, vt tandem illa ipsa vis diuina quæ Christi corpus à mortuis excitauit, & cuius sumus in Christo per fidem participes, ipsam quoque mortem sit in nobis abolitura: cuius spiritualis virtutis pignus sit sanctificatio in nobis inchoata. Itaque mihi quidem tum sententia ipsa, tum antithesis manifesta non Carnis, sed Corporis, & quidem addito Mortalis epitheto, prorsus videtur postulare, vt quum dicitur Spiritus esse vita, Spiritus nomine, in hac quidem oppositione, nō vim diuinam neque renouationis gratiam, vt quum fit mentio spiritus Dei & spiritus Christi: sed alteram, non quidem cuiusuis, sed renouati hominis partem intelligamus, quod in superioribus editionibus non animaduerteram. ¶ *Mortuum est, νεκρόν.* Id est, morte concidit & in puluerem abit, sed ad tempus: vnde efficitur, adhuc hærere in nobis peccati reliquias, à quo mortalitas hæc in hac animi parte inuenitur quidem, sed non dominatur. ¶ *Vita [est,] ζωή.* Id est, ... in quibusdam exemplaribus legitur, ζῇ, *viuit*, vt legit etiam Syrus interpres. Illud tamen est ἐμφατικώτερον. ¶ *Propter iustitiam, διὰ δικαιοσύνην.* Id est, quoniam in Christo iustitiam plenam est adeptus, etiamsi corpus adhuc in luto hæret ad tempus.

11 *Sed si, εἰ δέ.* Vulgata & Erasmus, *Quòd si.* Ego verò expressius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Christi esset, altera adhuc sui parte hærere in morte, non videbatur nisi dimidiæ salutis spem nobis fecisse. Addendum igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nempe Spiritum nostrum non modo viuere, sed etiam vitam esse, partim vt plenam aliquādo vitam nostram fore ostēderet. Est autē aduersus Pneumatomachos diligenter notandus hic locus, in quò disertè Spiritus sanctus dicitur & Patris & Filij: ergo verus vnica illa deitate Deus, tum à Patre tum à Filio promanans, & persona à Patre & Filio distincta. * ¶ *Per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.* Sic lego ex Complutensi codice, & alio etiam ex nostris manuscripto, & Athanasio, Dialogo.3. de Spiritu sancto, & Basilio aduersus Eunomium, libro tertio, sic hunc locum citātibus & explicātibus, potius quàm quarto casu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, id est *Propter Spiritum, &c.* vt vertit Vetus interpres. Ita enim est vberior sententia, & grauissimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ sicut sese primum in capite nostro Iesu Christo exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipsius sumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare desinet quam vetus homo prorsus sit confectus, quum integri coram Deo, absorpta nostra immortalite, consistemus.

12 *Non carni, οὐ τῇ σαρκί.* Aut transponenda est negans particula, sicut Ioh.6.32.& 38. aut potius supplenda est altera pars opposita: vt Gal.4.8. Expressimus igitur, perspicuitatis causa, alterum membrum quod deesse videbatur. Finita verò disputatione de gratuita in Christo per fidem apprehensa iustificatione ac proinde salute, antequam illam concludat, subiicit exhortationem grauissimam, partim ab honesto, quòd turpe sit ei non sese totum consecrare à quo tantum beneficium acceperis, partim ab vtili sumptam, quòd hac via salutem nobis gratuito dandam recipiamus. Simul autem vnde sit hæc fides, quanta illius vis, & quid ex ea cōsequatur, diuinissime declarat, instituta etiam comparatione cum iis qui legalibus promissionibus nitentes (id est, quibus annexa est prestandæ Legis conditio) seipsos inexplicabilibus compedibus alligant.

Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.	13	Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis ¨ mortificetis, viuetis.	13	*Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si autem Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*
Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.	14	Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei.	14	*Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei.*
Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.	15	Non enim ¨ accepistis ¨ Spiritum seruitutis ad metum, sed accepistis Spiritum adoptionis, per quem clamamus ¨ Abba, *id est* Pater.	15	*Non enim accepistis Spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba, Pater.*
Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.	16	¨ Qui ipse Spiritus ¨ testatur vnà cum spiritu nostro, nos esse filios Dei.	16	*Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quòd sumus filij Dei.*
Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.	17	Quòd si filij, etiam ¨ hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: ¨ si modò simul *cum eo* patimur, vt simul etiam *cum eo* glorificemur:	17	*Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: si tamen compatimur, vt & conglorificemur.*
Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.	18	¨ Nam statuo ¨ minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, gloriæ in nobis retegendæ.	18	*Existimo enim quòd non sunt condignæ passiones huius temporis adfuturam gloriam quæ reuelabitur in nobis.*

13 *Mortificetis*, θανατοῦτε. Vulgata, *Mortificaueritis*. Ego malui præsens tempus seruare, quo significatur pugna adhuc vigere.

15 *Accepistis*, ἐλάβετε. Transit Hebræorum more à tertia persona ad secundam. ¶ *Spiritum seruitutis*, πνεῦμα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum sanctum: quem dicimur accipere quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, vt conscientia quasi serua iram domini magna cum anxietate expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, spiritus seruitutis ad metum, id est quasi in seruilem conditionem nos redigens. Contra verò Paulus Spiritum in quo per Euangelium afflamur, quia gratuita in Christo adoptione salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, * eleganter vocat Spiritum adoptionis, vt qui obsignans testimonium nostræ adoptionis in cordibus nostris, nobis os aperiat non modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti asperrimum dominum metuebamus, vt benignissimum patrem appellemus. ¶ *Abba [id est] Pater*, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Testamento, nempe Marci 14.36. & Gal. 4.6. & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, *Pater*, quod cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerísque igitur placet hanc geminationem non carere sua emphasi: quod si verum est, supererit adhuc alia quæstio, cur sacri Scriptores non potius eodem idiomate vsi sint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc respōdetur ex Augustini sententia, sic declarari Christum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamen Græce (vt opinor) non est loquutus? Mihi itaque visa est hæc ratio magis arguta quàm solida: ac potius in eam venio sententiam vt ὁ πατήρ additum sit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi casu vsurpari. Vide infrà 9.

16 *Qui ipse Spiritus*, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, *Ipse Spiritus*, neglecto articulo. Erasmus, *Idem Spiritus*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam causalem, vt ista cum superioribus possint connecti. ¶ *Testatur vnà cum Spiritu nostro*, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulgata, *Testimonium reddit spiritui nostro.* Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus verò præpositionem συν refert ad vocis testimonium, & clamorem illum cuius antè facta est mentio: vt commodè etiam interpretari possis, *Simul testatur spiritui nostro.*

17 *Hæredes*, κληρονόμοι. Id est bonorum Patris participes, idque gratis, quia filij adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non potest: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Christo cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hæbræorum idiotismo dici qui bonis sibi concessis fruitur, vt annotauimus suprà, 4. versu 13. quanuis allusione quadam fœdus vitæ æternæ meritò dicatur Testamentum, testatoris Christi morte sancitum. ¶ *Si modò*, εἴπερ. Vulgata, *Si tamen*, eodem sensu. Erasmus, *Si quidem*: quasi hoc etiam loco, vt paulo antè, causam potius quàm conditionem declaret. Ego verò Ambrosio malui assentiri qui conditionem crucis putat requiri, sic loquente Apostolo nostro apertissimè 2. Tim 3. 12. Iter igitur nunc describit Apostolus per quod credentes & iustificatos Christus ad metam perducit, cuius asperitate ne fracti animum despondeamus, aperit limpidissimos fontes quibus non modò recreemur, sed etiam nouas inde vires acquiramus.

18 *Nam statuo*, λογίζομαι γάρ. Vulgata, *Existimo*, quod verbum vt nimis dilutum rectè reprehendit Erasmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro secum perpendere: quod & ipsum non satis videtur expressum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obseruauit) collatis vtrinque rationibus, & subducto velut calculo, aliquid certi statuere, sicut suprà, 3. versu 28. & 6. 11. accipitur idem verbum pro συλλογίζεσθαι, id est ex præmissis (vt aiunt) colligere aliquid & statuere, significatione tamen nonnihil diuersa. Vtitur autem Paulus particula causali, quia non tantùm dixerat fore vt nostras calamitates gloria exciperet, sed disertè meminerat eius gloriæ quæ cum Christo nobis esset communis, id est cælestis & infinitæ. ¶ *Minimè [esse] paria*, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulgata, *Quòd non sunt condignæ.* Vnde factum vt sophistæ multa de merito Congrui & Condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non differere de pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicam) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cum Christo feliciores fore quàm nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè vsurpauit. quod nomen testantur grammatici de iis dici quæ appensa eiusdem ponderis inueniuntur. παρὰ τὸ ἄγειν, quòd quæ præponderant, lancem attrahant. Est autem in οὐκ ἄξια figura quam μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm *Non paria.*

19 *Etenim*

19 Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.

19 Etenim mundus hic conditus *quasi* exerto capite obseruans expectat patefactionem filiorum Dei.

19 Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat.

20 Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·

20 Nam vanitati mundus hic conditus subiectus est, non sua sponte, sed propter eum qui subiecit *eum isti vanitati:*

20 Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum qui subiecit eam:

21 Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

21 Sub spe quòd & ipse vindicabitur ex seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

21 In spe quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

22 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.

22 Scimus enim totum mundum conditum vnà suspirare & vnà parturire ad hoc vsque tempus.

22 Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit: & parturit vsque adhuc.

23 Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

23 Neque verò *ille* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosipsi, inquam, apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectantes, *id est* redemptionem corporis nostri.

23 Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorū expectantes, redemptionem corporis nostri. Luc. 21. 28.

19 *Etenim mundus hic conditus [quasi] exerto capite obseruans*, ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulgata, *Nam expectatio creaturæ*, barbarè, nec satis expressè. Erasmus, *Etenim solicita creaturæ expectatio*. Ego verò studui Græcum vocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid expectet, nimirum qui exerat caput & oculos intendat, quasi eminus venturum prospiciens. * quod respondet Hebræo verbo קוה [*kaciah*.] Deinde Hebraismum volui emollire, de quo diximus supra, vers. 3. quum explicaremus quid esset τὸ ἀδύνατον τοῦ νόμου. Nomi* ne verò τῆς κτίσεως, intelligitur ista mundi machina cælesti & elementari regione constans, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque vt hominis ad Dei gloriam creati, præclaris & sanctis vsibus inseruiret: nunc autem eò redacta est propter hominis peccatum, vt si inferiorem (id est elementarem regionem) spectes, omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cælestia corpora consideres, quanuis adhuc sit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipsa nō possint expertia dici istius vanitatis, quum impiis etiam & Dei hostibus inseruiant, & tandem quoque sint vltimo illo die dissoluenda: sicut Dauid & Petrus disertis verbis declarant. Ista igitur nihil ad animantia neque etiam ad beatos illos Angelos spectant, quorum sedes extra mundum collocantur, quanuis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius sunt spectatores. Imò ne ad ipsos quidem homines hæc attenta expectatio pertinet. Nam reprobi quidem vel irrident quæcunque de hac mundi innouatione dicuntur, vel cum dæmonibus ad eius considerationem cohorrescunt. De filiis Dei verò distinctè & seorsim agitur proximo versiculo. Itaque τῆς κτίσεως nomine vt modo dixi, mundus ipse, non eius incolæ, significatur: quam obrem etiam malui conditum hunc mundum quàm Res
* creatas interpretari. ¶ *Patefactionem filiorum Dei*, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, dum gloria illa, filiis Dei præparata, reipsa patefiat. Erasmus, *Vt palam fiant filij Dei*. non satis rectè.

20 *Vanitati*, ματαιότητι. id est fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto tramite ad suum finem pertingens. Itaque quod Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationem, quoniam rerum natura, aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandam, sed frustra: id inquam magis est subtiliter quàm appositè dictum. ¶ *Non sua sponte*, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque sua sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione tendere ad sui conseruationem. ¶ *Propter eum qui subiecit [eum isti vanitati,]* διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id est, vt conditoris imperio obsequantur cui visum est ipsarum vanitate testari quantopere sit homini infensus, cuius etiam causa illas longè præstantiore conditione condiderat.

21 *Sub spe*, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua maledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quam expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem constanter expectent. Fit autem huius instaurationis gloriosissimæ mentio Act. 3.21. & 2. Petri 3.20. & alibi passim. Sed hîc quoque nobis nonnisi ex Dei verbo philosophandum est. ¶ *Quod & ipse vindicabitur ex seruitute interitus*, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. *Quia & ipsa creatura*. Erasm. *Quoniam & ipsa creatura*. Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, vt quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc coniunxit cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα suppleui quod explendæ constructioni deerat. ¶ *Ex seruitute corruptionis*, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id est, A corruptione cui nunc mācipatus est, asseretur in felicem illum statum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam euehentur. erit enim cælum nouum & terra noua. ac proinde φθορᾶς non intelligit abolitionem ipsius essentiæ, sed quod opponitur τῇ δόξῃ. Sed meminerimus de his rebus cogitantibus non esse extra Verbi diuini fines euagandum.

22 *Vnà suspirare*, συστενάζει. Vulgata, *Ingemiscit*. Erasmus, *Congemiscit*, referens videlicet ad nos, quasi illæ vicem nostram doleant. Nam paulo pòst συνωδίνει vertit *Nobiscum parturit*. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit οὐ μόνον δὲ, quod subiicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem σὺν redundare, sed ad ipsas mundi partes hoc refero, quarum in eo summus est consensus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum expectant. Loquitur enim de illis per prosopopœiam. ¶ *Vnà parturire*, συνωδίνει. Ita significatur vt summus dolor sic etiam lætus exitus qui eum consequetur.

23 *Neque verò [ille solùm.]* οὐ μόνον δὲ. Vulgata addit *illa*, αὐτὴ, videlicet κτίσις, & Syrus etiam interpres, quod tamen sæpe prætermittitur apud Paulum, vt supra 5.3. & infra, 9 10. ¶ *Ipsi*, αὐτοὶ. Claromontanus codex habet καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, & Vulgata, *& nos ipsi*. ¶ *Primitias*, ἀπαρχὴν, id est, particulam quæ spem certam nobis facit fore vt quod in nobis cœpit Deus, perficiat, sicut olim primitiarū oblatio vsum totius aceruí sanctificabat. Claromontanus autem codex habet in Latina versione *Receptaculum*, id est ἀποδοχὴν. quod non placet, quanuis videri possit per ἀντανάκλασιν respondere verbo ἀπεκδεχόμεθα, quod mox subiicitur. ¶ *Nosipsi [inquam,]* καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ. Totum hoc deest in Syra interpretatione, neque Vetus interpres repetit ἡμεῖς: & sanè necesse non fuit hoc addere. ¶ *Apud nosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς: id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus conuertere, Inter nosipsos, vt hos gemi-

tus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui primitias spiritus habent, omnes credétes arrhabone Spiritus sancti obsignatos intelligit. ¶*Suspiramus*, στενάζομεν. Complutensis editio & Claromontanus codex habent συστενάζομεν. id est, *vnà suspiramus*. ¶*Adoptionem*, υἱοθεσίαν. Id est, adoptionis fruitionem. Deest autem istud in Claromontano codice tum Græcè tum Latiné.

¶*[Id est] redemptionem corporis nostri*, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth. 15. 9. Redemptionem autem corporis vocat liberationem a corpore (id est dissolutionem) qua fit vt Spiritus à corpore liberatus à Christo recipiatur, vt supra 7. 14. & Philip. 1. 23. vel illam ipsius corporis instaurationem, quæ futura est nostræ adoptionis consummatio.

Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;	24	Nam spe seruati sumus. Spes autem si cernatur, non est spes. quod enim quis cernit, cur speret?	24	*Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. nam quod videt quis, quid sperat?*
Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.	25	Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per tolerantiam expectamus.	25	*Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.*
Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.	26	Itidem autem & Spiritus vnà subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.	26	*Similiter autē & Spiritus adiuuat infirmitatem nostram. nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*
Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.	27	Qui verò scrutatur corda, nouit quis sit sensus Spiritus: quia secundum Deum interpellat pro sanctis.	27	*Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis.*
Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.	28	Nouimus autem, iis qui diligunt Deum, omnia simul adiumento esse ad bonum: iis *videlicet* qui ex proposito *ipsius* vocati sunt.	28	*Scimus autem quoniam diligentibus Deū omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti.*

24 *Spes si cernatur*, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè spem vocat idipsum quod speratur, in hoc membro. ¶*Cur speret?* τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan. 8. 25.

26 *Vnà subleuat*, συναντιλαμβάνεται. Particula σὺν ad nos laborantes refertur, quorum tamen vis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ita etiam erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι. id est ipse vicissim onus attollere ex altera parte, ne sub eo fatiscamus. Vulgata, *Adiuuat*. Erasmus, *Auxiliatur*. ¶*Infirmitates*, ταῖς ἀσθενείαις. Vulgata, vt & Claromontanus codex, singulari numero τῇ ἀσθενείᾳ, *Infirmitatem*. Ambrosius autem legit & interpretatur, *Infirmitatem nostrarum precum*. ¶*Quid enim precemur*, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdum addi solet articulus particulæ τί interroganti etiam quum nullum est ἀντερώτημα, vt prolatis exemplis docet Budæus aduersus Gazam. Erasmus, *Siquidem hoc ipsum, quid oraturi sumus*. Putauit enim particulam τὸ non referri ad τί, sed ad totum orationis complexum: quæ expositio est prorsus violenta. ¶*Vt oportet*, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ sum sequutus: quædam cum οἴδαμεν. ¶*Interpellat*, ὑπερεντυγχάνει. id est πρεσβεύει, inquit Nazianz. concione de Filio secunda: vbi etiam indicat de eo dici solere qui alium accuset: vt omnino id sit quod Latini postulare dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. lib. 1. Tit. de postulando) *Postulare est desiderium suum vel amici sui in iure apud eum qui iurisdictioni præest, exponere: vel alicuius desiderio contradicere*. Erasmus, *Intercedit*. quod vix inuenias in ea significatione apud idoneos authores. Quod autē attinet ad præpositionē ὑπὲρ, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum veluti præfectum esse sanctorum votis, vt ea videlicet moderetur: in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamen huius voculæ interpretatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius idem declarare atque ἄγαν, sicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & similibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus sanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruersè dicebant Arriani) ipse sit mediator: sed quia nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal. 4. 6. quoniam facit vt clamemus: vt suprà, vers. 15. ipsemet A-
* postolus exposuit. Vide Iohan. 14. 16. & 1. Ioh. 2. 1. ¶*Inenarrabilibus*, ἀλαλήτοις. Tertul. alicubi, suo quodam dicēdi genere, *Ineloquaces* interpretatur. Claromontanus codex habet Latinè, *Quæ eloqui non possumus*.

27 *Quis sit sensus Spiritus*, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id est, quæ preces quæve suspiria à Spiritus sui afflatu proficiscantur. Nam etiam Claromontanus codex, Latinè pro φρόνημα, habet *Sensus*. Hoc enim est quod Paulus vocat sensum Spiritus, id est quem Spiritus in nobis ciet. Itaque τὸ φρόνημα specialiter ad preces accommodatum & velut in ipso sanctorum precum auctore consideratum, differt aliquatenus ab eo quod opponitur supra Spiritui carnis vers. 6. & intra nos efficitur, quod per periphrasin interpretari malui quàm *Sensum*, quo vocabulo etiam αἴσθησις, & ipsum τὸ αἰσθανόμενον appellatur. Vulgata, *Scit quid desideret Spiritus*: sententia (vt arbitror) non bene expressa. ¶*Quia secundum Deum*, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei volūtate, vt κατὰ Θεὸν (id est, *secundum Deum*, siue, *ita vt Deo placet*) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, *sicut oportet*: Sitque hæc nota ex qua Deus suspiria à Spiritu manantia discernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum postulare pro sanctis, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitari, qui nisi nobis instilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mentem venire. Alij κατὰ Θεὸν interpretātur, Diuino motu & instinctu, siue diuinitus: quòd ita soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus vsurpari. Alij denique κατὰ Θεὸν interpretantur Apud Deum. Ex his autem interpretationibus eam sum amplexus quæ mihi visa est omnium simplicissima.

28 *Omnia simul adiumento esse*, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperandi, vt obscurius, nec satis Latinum, reieci. Cæterùm præpositionem σὺν eò refero quòd quum de rebus aduersis hîc agat Apostolus, eæ certè non solæ sunt nobis commodæ & vtiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè violētum quòd existimat Erasmus verbum συνεργεῖν posse referri ad Spiritum: nisi subaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idem declaret atque ἐπὶ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν semper est ἀμετάβατον. particula verò vniuersalis ad id de quo agitur est restringenda: nempe ad prospera & aduersa: quanuis sine exceptione verum sit Deum ipsis etiam electorum peccatis ad suam gloriam & ipsorum salutem vti. ¶*Ex proposito [ipsius,]* κατὰ πρόθεσιν. Propositum vocare solet Paulus quod Deus ab æterno apud se pro bona sua voluntate constituit: vt id planè sit quod dicitur ὡρισμένη

βουλῆ,

βουλὴ, Act.2.23, *definitum consilium*: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, *Beneplacitum Dei quod proposuit in seipso*: & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, *consilium voluntatis Dei*. Ephes. 1.9.& 11. Itaque turpissimè hallucinantur, & Apostoli sententiæ repugnant ex diametro, qui bonum hominis propositum præuisum intelligunt: quasi quicquam boni in nobis sit quod præuidere possit Deus, nisi prius proposuerit illud nobis inserere: quasi denique Paulus vbique Dei propositum non opponat hominum operibus, vt 2. Timot. 1. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps est Origenes, in hoc loco & aliis similibus peruertẽdis. Itaque addidi pronomen *ipsius*, vt iam nemo posset de vera Pauli sententia dubitare. ¶ *Vocati sunt*. κλητοῖς οὖσιν. Vulgata, *Vocati sunt sancti*, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam sententia ipsa vera est & pia.

Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.	29	Nã quos prænouit, etiã prædestinauit conformãdos imagini Filij sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.	29	*Nam quos præsciuit, & prædestinauit cõformes fieri imaginis Filij sui: vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.*
Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.	30	Quos verò prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.	30	*Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & glorificauit.*
Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;	31	Quid igitur dicem⁹ ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?	31	*Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*
Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;	32	Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, qui non etiam cum eo omnia nobis gratificabitur?	32	*Qui etiam proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?*
Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.	33	Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? Deus *is est* qui iustificat.	33	*Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat.*

* 29 *Quos prænouit*, οὓς προέγνω. Id est quos apud se arcano & æterno suo consilio amare constituit suo demum tempore nascituros, & vocandos, vt dicitur Iacobum amasse, Esauum autem odisse, Malach.1.2. id est nõ existentes, Apostolo interprete infra 9.13. Dicitur enim quos amore suo dignatur Dominus nosse, alios verò ignorare. Exod.33.17. Psal.1.6. Matth.7.27. & alibi passim. Vel quos *præsciit*, siue *præsciuit*, non a *prescire*, sed à *præsciscere*, id est ante decernere, sicut Iudex γινώσκειν, id est statuere, & Magistratus vel plebs sciscere, id est sancire dicitur. Nam alioqui præscientia Dei licet & ipsa sit æterna, & immota, tamen causa rerum non est, vtpote quæ non sint futuræ quoniam præsciit illas futuras, sed quia decreuit futuras idcirco sint ipsæ futuræ, & ipse futuras illas præsciat. Itaque omnia peruertunt Pelagiani qui præuisam fidem vel bona opera faciunt decreti electionis causam: nec aliter in huic opposito reprobationis decreto aberrant à scopo qui præuisam incredulitatem & mala opera statuunt illius fundamentum. In summa, Paulus quod πρόθεσιν dixerat hoc ipsum nũc vocat πρόγνωσιν. vt infra, cap.11. 2. & 2.Tim. 2.19. & 1.Pet.1.2. vt satis constare possit non rectè facere qui præscitos opponunt prædestinatis, quasi præscitio ad solos reprobos, prædestinatio ad solos electos pertineat: quum hic videamus prædestinationem præscitioni subordinari, & alibi quoque vbi agitur de reproborum sceleribus, tum præscientiæ tum prædestinationis fiat mentio, Act.2.23.& 4.28. Siquis tamen subtilius malit distinguere, propositum dixerim quasi vniuersalem esse deliberationem, & eam quidem non incertam & quasi adhuc fluctuantem, (vt existimauit Erasmus post Theophylactum) sed ita firmam ac certam, vt omnium rerum firmitas hoc solidissimo fundamento nitatur: præscitionem autem illi subtexi, qua videlicet Dominus iam incipiat quod in genere decreuerat, distribuere. Verbi gratia, Proposuit Dominus gloriam suam illustrare: hoc sit propositum propriè vocatum. Deinde constituit quorum hominum salute glorificetur, ita vt illos habeat in cõspectu, quos peculiari fauore dignetur suis momentis: hæc sit præscitio vel prænotio. Postremò huic præscitioni attexitur προορισμὸς, Prædestinatio, qua certis gradibus suos illos destinat ad se vocare: vt quemadmodum proposuit, eorum salute glorificetur: cuius prædestinationis fons & caput est Christus. Qui verò præscientiam interpretantur, & hoc nomen referunt ad qualitates in hominibus præuisas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandũm ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perseuerantiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint se ita esse ineptos & imperitos, vt ne refutatione quidem indigeant. ¶ *Prædestinauit*, προώρισε. Syrus interpres vtitur verbo רשם [*rascham*,] quod est Notare, siue Signare, eò fortasse respiciens quòd suos dicitur Deus velut in libro peculiari descriptos habere, vnde προγεγραμμένοι dicuntur Philip. 4.3. ¶ *Conformandos*, συμμόρφους. Vide Iacob.2.5. ¶ *Primogenitus*, πρωτότοκος. * Id est caput familiæ, in ipso vt germano filio electæ & adoptatæ.

30 *Glorificauit*, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præsentibus, non tantum ex Hebræorum idiotismo, sed etiam vt continuũ actum declaret. quasi dicatur Dominus, iam tum quum suos sub crucis ferula erudit, eos ad se vocare, iustificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformẽtur: vnde factum vt in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati.

31 *Quid igitur*, τί οὖν. Magnificentissima conclusio totius superioris de Iustificatione gratuita disputationis.

32 *Is quidem*, ὅς γε. Vulgata, *Qui etiam*, ὃς καί. Claromontanus codex ὅς οὐδὲ, Qui ne proprio quidem Filio &c. Syrus interpres vertit εἰ καὶ, *Si etiam*, quod mihi præ cæteris placet. ¶ *Cum eo*, σὺν αὐτῷ. Ergo Christum non satis est pro nobis datum fuisse in mortem, nisi etiam nobis iam crucifixus detur, id est per fidem applicetur: sicut non satis est ad alimoniam apparari cibum, nisi eo vescamur, Idem autem ille qui pro nobis dedit illum gratis, nobis etiam illum gratificatur, fidem videlicet nobis donando qua illum ad vitam æternam apprehendimus. Deinde, duo hic nobis gratis donanda commemorantur, nempe ipse Christus, & quæ in ipso nanciscimur: ex quo consequitur, neque Christum absque ipsius donis, neque ipsius dona, id est quæ in ipso adipiscimur spiritualia electorum dona, absque ipso nobis tribui. Falsissimum est igitur & absurdissimum eorum dogma qui Christum ipsum dicunt, à quibusuis ad cœnam Domini accedentibus, reipsa sumi, aliquibus ad salutem, aliquibus ad iudicium: quum Christus iudicet indignè accedentes, non quia sumptus sit ipsemet indignè (quod fieri non potest) sed quia in sacramento indignè accepto, vt in verbo indignè audito, fuit neglectus. ¶ *Gratificabitur?* χαρίσεται; Id est, gratis donabit? ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod iustificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Donauit*, ἐχαρίσατο, eadem manente sententia, sicut superiore annotatione diximus.

33 *Deus [is est] qui iustificat*, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est qui nos non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστὶν. quod quum non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit

Augustino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? id certè mihi non probatur: quanuis sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ita legas, prior ista interrogatio τίς ἐγκαλέσει, nullam habebit subiectam responsionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν quasi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antitheseως membra, vt annotauit doctissimus interpres. Nam alioqui Christi patrocinium opponendum fuerat accusationi, & condemnationi absolutio. Quum verò contra opponit accusationi absolutionem, significat ne locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro iustis, nedum vt rei peragantur. Item quum condemnationi opponit Christi patrocinium, ostendit Christi expiationem præuertisse iudicium, vt ne in disquisitionem quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animaduerterunt qui aliter distinxerunt hunc locum, contra omnium nostrorum exemplarium fidem.

Τίς ὁ κατακρίνων; Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς· ὃς καὶ ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.	34	Quis est qui condemnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei: qui etiam interpellat pro nobis.	34	*Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.*
Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμὸς, ἢ λιμὸς, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;	35	Quis nos separabit à charitate Christi? *num* afflictio, num angustia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?	35	*Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persequutio, an gladius?*
Psal. 44. 24. (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)	36	(Sicut scriptum est, Tui causa occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)	36	*(Sicut scriptũ est, Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis)*
Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.	37	Imò in his omnibus plus quàm victores sumus per eum qui dilexit nos.	37	*Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*
Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,	38	Nam mihi persuasum est neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,	38	*Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura,*
Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτί-	39	Neque sublimitatem, neque	39	*Neque fortitudo, neque*

35 *Nos*, ἡμᾶς. Syrus interpres legit ἐμὲ, *me*: vt etiam postea versu 39. Neque hoc nullius est ponderis. Primùm enim sic docuerit Paulus fidem qua iustificamur, esse in eo positam vt sibi sigillatim applicet vnusquisque promissionem salutis indefinite in Ecclesia propositam. Deinde quum non possit vnus quispiam, quicunque tandem ille sit, de alterius fide & constantia esse securus, quínam hoc loco Apostolus omnes veram fidem profitentes sic compellarit? Contrà verò, si vt superiore capite Apostolus sese in luctæ Carnis & Spiritus descriptione pro speculo proposuit in quo omnes vere Christiani sese contemplarentur, sic etiam hoc loco de piorum in Christo victoria certissima disseruisse dicatur, & suam πληροφορίαν pro eo exemplo cæteris proposuisse, quoniam salutis eadem sit in genere ratio: longè magis consentanea fuerit conclusio. ¶ *A charitate Christi?* ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id est qua nos Christus dilexit, siue Deus in Christo, vt mox explicatur versu 39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum redamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non de ipsius Christi firmitate differat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ firmitati pro basi substerni eum amorem quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo separaremur, si quomodo ab eius gratuita beneuolentia excidere possemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor Dei proposito quod est immotum: & beneuolentiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis persuadeat Deum esse à nobis abalienatum?

36 *Occidimur totum diem*, θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulgata, *Mortificamur*, quod verbum huic loco non conuenit. Erasmus, *Morti tradimur*. Est autem hoc dicendi genus petitum e medio, quum nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat aduersarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere: vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores.

37 *Imò*, ἀλλά. Vulgata, *Sed*. Erasmus, *Verùm*: quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quasi nos diceret non modò tot malis non frangi, sed etiam amplius quam victores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter dixit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν, id est, vt vertit Cyprianus epist. 26. *superuincimus*. quoniam in cruce etiam, gloriamur, nedum vt animum despondeamus. ¶ *Per eum qui dilexit*, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, *Propter eum qui dilexit*, διὰ τὸν ἀγαπήσαντα, vt habet Claromontanus Codex, & vt legit etiam Ambrosius. Sed recepta lectio accommodatior est Pauli sententiæ nisi enallagen esse dicamus cuiusmodi annotauimus supra 3. 25. Sed & Cypr. Epist. 26. legit Pro eo qui dilexit ὑπὲρ τοῦ ἀγαπήσαντος, in nonnullis codicibus.

38 *Nam mihi persuasum est*, πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo vnde manet ista fiducia: nempe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1. Cor. 2. 12. Itaque non satis expressè conuertit Vetus interpres, *Certus sum*. ¶ *Neque principatus, neque potestates*, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti solet Paulus & aliis etiam nonnullis ad spirituum excellentem naturam declarãdam, tum bonorum, vt Eph. 1. 21. & Col. 1. 19: tum etiam malorum, quatenus illorum οὐσία, non autem corruptio consideratur, vt Ephes. 6. 12. & Coloss. 2. 15. Est autem omninò sobrie de Angelis sentiendum ex Dei verbo: & quãuis ex Archangeli appellatione & ex eo quòd Satanæ consociantur, vt milites cum duce, angeli ipsius Matth. 25. 4. tamen ordo iste Angelorum mihi non videtur hûc spectare, sed ἀρχὰς dici Angelos quorum ministerió in regnorum administratione vtitur, cuius exemplum certissimũ habemus Danielis 11. potestates verò, qui Politijs inferioribus adhibentur. Sed quid si Angelos interpretemur simpliciter beatos illos spiritus: Principatus autem & potestates, imperia & Magistratus, humanam denique omnem politiam? Hoc mihi quidem simplicissimũ & appositissimum, & hoc loco & aliis videtur. Nota autem est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, apppellatiui pro adiectiuo, vt principatus pro principibus, potestates pro iis qui potestate funguntur. Sic etiam sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis. *

39 *Neque sublimitatem*, οὔτε ὕψωμα. Vulgata & Erasmus, maluerunt *Altitudinem* interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante ista, *Neque fortitudo*, μήτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

σ:ς έτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀ-
πὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ
Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 ἈΛήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύ-
δομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς
συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,

2 Ὅτι λύπη μοι ἐστὶ μεγάλη, καὶ ἀδιά-
λειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι
ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου
τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·

4 Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθε-
σία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομο-
θεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.

5 Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς

profunditatem, neque vllã rem
aliam creatam posse nos sepa-
rare à charitate Dei, quæ est in
Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 VEritatem dico "per Chri-
stum, non mentior, atte-
stante mihi simul conscientia
mea per Spiritum sanctum,
2 Magnam mihi tristitiam es-
se, & perpetuum cruciatum
cordi meo.
3 "Optarim enim ego ipse "a-
nathema esse *separatum* à Chri-
sto, pro fratribus meis, cogna-
tis *inquam* meis " secundum
carnem:
4 Qui sunt Israëlitæ: quorum
est adoptio, ‖& "gloria, ‖& " fœ-
dera, & Legis constitutio, &
"cultus, & promissiones.
5 Quorum *sunt* Patres, & ex

altitudo, neque profundũ,
neque creatura alia pote-
rit nos separare à chari-
tate Dei. quæ est in Chri-
sto Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 *VEritatem dico in*
Christo, non men-
tior, testimonium mihi
perhibente cõsciẽtia mea
in Spiritu sancto,
2 *Quoniam tristitia mihi*
magna est, & continuus
dolor cordi meo.
3 *Optabam enim ego ipse*
anathema esse à Christo
pro fratribus meis, qui
sunt cognati mei secun-
dum carnem:
4 *Qui sunt Israëlitæ:*
quorum adoptio est filio- Supr. 2. 17.
rum, & gloria, & testa- Eph. 2. 12.
menta, & legislatio, &
obsequium, & promissa.
5 *Quorum patres, & ex*

IN CAPVT IX.

1 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Id est, ἐπὶ τὸν Χριστόν. Nam ב respondẽs Græcorum propositioni ἐν, interdum etiam iniureiurando adhibetur, vt Gen. 22.16. & Ios. 12. Vel, in Christo. i. secundum Christum: ita videlicet vt eum facere par est qui Christũ reuereatur. Vel, per Christum. id est, Spiritu Christi linguam meam moderãte, vt minime sit dubitandum quin verum loquar: vt paulo pòst in Spiritu sancto accipitur pro, Spiritu sancto duce ac moderatore.

3 *Optarim*, ηὐχόμην. i. εὐχοίμην ἄν, vt rectè omnino explicãt Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc ellipsis, vt Act. 25.22. ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. & apud Aristoph. citante I. Camerario ἰδὼν ἐπειθόμην, pro πειθοίμην. id est, *crederem*. Vulg. *Optabã*, quasi de eo tempore differat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. Sed id quàm parũ appositè dicatur, res ipsa ostendit. Quinã enim Paulus adhuc Christi hostis hoc votum concepisset, quum eos demum putaret saluos qui à Christo essent alieni? Sed & illud valde obseruãdum est, non dicere Paulum sese aliquando eiusmodi votum concepisse, sed ita esse affectũ vt libenter fuerit suo ipsius exitio redempturus suæ gentis excisionem, nempe si fieri sic potuisset. Itaque frustra hîc videtur à plerisque de istiusmodi voto disceptari, licitum fuerit an illicitum. Vtitur autem Paulus ista insinuatione affectuũ plenissima, quoniam de Iudæorũ reiectione, & vocatione Gentiũ erat disputaturus. ¶ *Anathema*, ἀνάθεμα. Duo nobis hîc obseruanda puto, nempe huius vocabuli significationẽ, deinde etiam vsum. Illud igitur constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci. cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθέματα siue ἀναθήματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt & Deo consecrata, & ab hominum commercio ac vsu seiuncta, sic ab Ecclesia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Oecumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id est *separari & alienum prorsus reddi*. At Budæus ἀναθέματα dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis dicata sunt & deuota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata. & vtrunque deriuat παρὰ τὸ ἀνατίθεσθαι, id est, ἀνάπτειν. quòd & illorum hominum detestatio soleat in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorum suspendi. Hæc illi, de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος non agnosco, quanuis ἀνάθημα, peculiariter donarium declaret, vt Luc. 21.5. quum passim Græci interpretes conuerterint ἀνάθεμα, vt Leuit. 27.28. & 29. pro quo vbique Paulus scribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potius velim amplecti, quod præpositio ἀπὸ quam subiicit Apostolus, id omnino ostendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipsa significatione, vt Leuit. 27.21. pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם [*sede cherem*] verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, *terra separata*. Quod autem attinet ad vsum huius vocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם [*cherem*] res quæuis Deo consecrata, ipsique adeo homines: idque non vulgari quadam consecratione, sed sacrato deuotóque eius capite qui eam rem in peculiarem suum vsum conuertisset: vocabulo deducto à verbo חרם [*charam*] quod declarat delere ac penitus excindere. vnde votum חרם [*cherem*,] quum quis rem aliquam penitus à se abdicat, quam nec redimere, nec soluta æstimatione recipere possit. Græci igitur theologi diuersa quidem etymologia, sed tamen quæ in idem recidat, ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à separando, quod Hebræi חרם [*cherem*] à delendo & excidendo. Ex eo autem quod Apostolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *à Christo*, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda. quo etiam optasset Paulus, si fieri potuisset, Israëliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, quum veritus ne hoc desiderium parum conuenire videretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mentis. Itémque Photius apud OEcumenium, quum ista perinde accipit ac si Apostolus dixisset. Optarim vos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen. 20.14. non autem humanam naturam in genere, vt suprà, cap. 1.3. & infrà, versu 5. Et hoc addidit Apostolus, vt quæ vis sit huius coniunctionis siue στοργῆς φυσικῆς declararet.

4 *Gloria*, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quæ erat præsentiæ Dei tessera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1. Sam. 4.21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Psal 26.8 ¶ *Fœdera*, διαθῆκαι. id est tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לחות הברית [*luchoth haberith*,] id est *Tabulæ fœderis*, vt Deut. 9.11. & 15. Heb. 9.4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ essent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm si ad fœdus cum Abrahamo & eius posteris initum referas. Primùm, quia nonnisi vnum fuit hoc fœdus, quãuis sæpius renouatum. Deinde, quia paulo pòst meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix possunt commodè secerni. Postremò, quia sic videtur distinxisse Legem Paulus commodissimè in suas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείας, id est legem quam vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. ¶ *Cultus*, ἡ λατρεία. Vulgata, *Obsequium*, vt etiam Augustinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib. 2. aduersus Iudæos, *Famulatum* interpretatur. Galli vulgò vocant *le seruice*.

	Greek		Latin (Beza)		Vulgate
	τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.		quibus *est* Christus " quod ad carnem attinet, "qui est " supra omnes "Deus laudandus in secula. Amen.		*quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.*
Sup. 2.28.	Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ·	6	‖"Fieri tamen non potest "vt exciderit sermo Dei. non enim omnes qui *sunt* " ex *patre* Israële, *sunt* Israël:	6	*Non autem quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israël, ij sunt Israëlitæ.*
Gen. 21.12. hebr. 11.15.	Οὐδ᾽ ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ᾽ ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	7	Neque qui *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filij: sed ‖"in Isaac vocabitur tibi semen.	7	*Neque quia semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen.*

5 *Quod ad carnem attinet*, τὸ κατὰ σάρκα. id est, τὸ ὢν κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam videlicet quam postea describit. ¶ *Qui est*, ὁ ὤν. Hanc esse germanam huius loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium nostrorum codicum consensus, partim etiam ipsa orationis series ostendit. Æquum enim fuit deitatem quoque Christi explicari, vt appareret quæ sit in eo Israëliticæ gentis præstantia, quod ex ea sit ortus Christus: nempe quoniam idem & homo & Deus est. neque ob id tantùm quòd fuerit omnium hominum prȩstantissimus. Cur enim alioqui adderetur istud τὸ κατὰ σάρκα, si nihil aliud erat quàm homo. Certè nihil hîc est violentum aut lõgius petitum: & mirari satis non possum quid Erasmo in mentem venerit vt diceret significandȩ huic sententiȩ scribendum fuisse ὃς ὢν potius quàm ὁ ὤν. Nam contrà si ὃς ὢν legeris, hiabit constructio verborum, nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστιν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam salutarit, ignorat articulum præpositiuum cum participio sæpe construi loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὢν nihil aliud declaret quàm ὃς ἐστι. Commentus est tamen ille duas alias distinctiones, contra fidem omnium codicum quos inspeximus, (Deus nouit qua conscientia. Absit enim vt vel viuis nedum mortuis insultem) certè planè repudiandas. Vna est vt post πάντων adscripto puncto, ea quæ sequuntur nouum membrum constituant, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *qui est super omnia. Deus benedicatur in secula.* Altera est, vt post σάρκα finiatur sententia, deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. *Deus, qui est super omnia, benedicatur in secula.* ¶ *Supra omnes*, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulgata, *Super omnia.* Mihi tamen placuit potius hoc accipere masculino genere, vt sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, vt accipiamus Christum super omnia vel super omnes laudandum in secula. quæ distinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non possum illi assentiri quòd ἐπὶ πάντων conuerterit *In omnibus*, id est ἐπὶ, vel ἐν πᾶσι. ¶ *Deus*, Θεός. Hoc omittit Cyprianus lib. aduersus Iudȩos 2. cap. 5. & Hilarius quoque Psalmum enarrans 12.2. sicut Eras. obseruauit: sed librariorum vitio, vt ostendit res ipsa. quum vtrobique citetur ob hoc ipsum hic locus, vt probetur Dei nomen Christo verè & propriè competere. quanquam etiamsi omittatur, satis sit expressa Dei naturæ explicatio, quùm dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, *qui est supra omnes.* Athanasius autem in disputatione aduersus Arium, vsque adeo non omittit vt etiam vrgeat.

6 *Fieri tamen non potest*, οὐχ οἷον δέ. Id est, ἀλλ᾽ οὐχ οἷόν τε ἐστιν. Sic enim interdum poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctissimus Budæus prolatis exemplis ostendit. Sed multo planior est locus quàm Erasmus putarit, & Græcus etiam scholiastes: quorum sententiam si sequamur non modò supplenda erunt plurima, sed etiam abundabit particula ὅτι. Vulgata, *Non autem quod exciderit.* quasi οἷον redundet. Erasmus, *Non autem [hæc loquor] quòd exciderit.* quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, id est nunquam irritum fieri: nempe quod ad eius decretum attinet, quod Hom. ipse οὐ παλινάγρετον, οὐδ᾽ ἀπατηλὸν οὐδ᾽ ἀτελεύτητον appellat. Sed & possit quispiam hunc locũ sic ad verbum interpretari. *Non [dico] autẽ quasi quòd exciderit*, forma quadam elliptica, è medio petita: vt si Gallicè dicas, *Mais ce n'est pas comme qui diroit que la parole de Dieu soit descheute.* ¶ *Vt exciderit* ὅτι ἐκπέπτωκεν. id est ἐκπεπτωκέναι. Sic enim resoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod εἰδικὸν vocant. Opponuntur autem inter se Excidere & Stare, id est firmum esse & in suo statu permanere: sicut apud Hebræos נפל—קם [*naphal kam*] & totũ hunc locũ Hebræi sic exprimerent אין אפשר כי נפל דבר ארוני ארצה [*en ephschar chi naphal debar adonai artsah.*] Castellio igitur peruersissimè hunc locum corrupit, quum sic eum interpretaretur, *Neque ideo dico quòd verbum Dei exciderit, id est quòd sim immemor diuini oraculi quo traditur veros Israëlitas esse non eos qui secundum carnem, sed qui ex promissione nati sunt.* Hæc ille: quæ quum scriberet non tantùm in eo peccauit quòd suauissimam hanc sententiã de diuini verbi firmitate hûc detorsit, ac si dicat Paulus se obliuiosum non esse: sed in eo etiã quòd quȩ Paulus adfert pro respõso, (totũ illud videlicet, *Non enim omnes*, &c.) ipse fingit ab alio quopiam obiici, quasi Paulus Iudæos nimium extulerit. Nescio certè quid sit Scripturam peruertere, si hoc non est. ¶ *Ex [patre] Israele*, ἐξ Ἰσραήλ. Ita conuerti quòd mihi quidem videãtur simplicissimè ista interpretari qui Israël priore loco accipiunt pro ipso Iacobo, à quo orti sunt duodecim Patriarchȩ: posteriore autẽ pro ipsa Gẽte, quȩ metonymicè sic vocatur. Est autem in his verbis generalis propositio totius istius de æterna prædestinatione tractationis (quæ tertia pars est huius epistolȩ vsque ad vndecimi capitis finẽ) nempe, aliquã esse particularẽ Dei electionem quæ sit primaria nostræ fidei & salutis causa. Id autẽ probat duobus exẽplis ex ipsa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea testimonia deligi potuerunt: partim etiã quoniam non constituit Apostolus hoc argumentum tractare aliis τεθικῶς, sed per hypothesin potius, ita vt in quibusdam personis, electionis: in aliis vero, reiectionis exẽplum spectãdum proponat, donec tandem ad Iudæos & Gentes descendat. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israële trahunt originẽ, censeri inter Israël, id est in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Israëlitas non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum ad primariam causam, id est electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in causis proximis, puta vel in fide, vt Galat. 3.7. vel in fidei fructibus, vt suprà, cap. 2.28. & 29.

7 *In Isaac vocabitur tibi semen*, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, Isaac (non Ismaël videlicet) tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuȩ benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo resurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo, ex Hebræorum idiotismo, dicitur semen patris vocari in eo quem gignit. id est filij respectu. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ conuertere maluerunt *Per Isaac*, vel *ex Isaac*, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint. quem necesse fuit integrum seruari, vel longiore ambitu verborum describi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti quòd sequenti versiculo videtur hæc ita explanare Paulus, quasi non tam de ipso Isaaco quàm de eius posteritate sint intelligenda, quam videlicet Dominus, præterito Ismaëlis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostendit de ipso Isaaco & Ismaële illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probandæ multo magis idoneum est argumentum ab Isaaco & Ismaële, tanquam singularibus exemplis, sumptum, quàm si vtrunque illorum dicamus cum suis posteris comprehendi. Itaque necesse est (opinor) vt constituamus Paulum in proximo versiculo non propriè explicare hoc Mosis testimonium, sed potius doctrinæ summam proponere quam ex Domini oraculo collegit. Nam si Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterum demum pro filio vult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generantur, censeri in filiis. Deinde (quod Paulus in versiculo 9 probabit alio oraculo) si Isaac non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed contrà ideo natus est ex

brahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, consequitur, titulum illum seu ius filij nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate, quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.	8	Hoc est, non qui ¨ filij carnis, ij filij Dei: sed qui *sunt*‖filij promissionis, ¨censentur in semine.	8	*Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.*	Gen. 4.28.
Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.	9	Promissionis enim sermo hic est, ‖Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.	9	*Promissionis enim verbum hoc est, Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.*	Gen. 18,10.
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.	10	¨Neque *hic* solùm, ‖ sed & Rebecca, ¨quum ex vno cõcepisset, ¨*nempe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*	10	*Non solùm autem, sed & Rebecca, ex vno concubitu habens Isaac patre nostro.*	Gen. 25.21.
Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,	11	¨Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent boni ¨vel mali, vt ¨propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionem, ¨*id est* non ex operibus sed ex vocante, ¨*firmum* maneret,	11	*Quum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante,*	

8 *Filij carnis*, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quum alibi soleam τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc argumento malui filios conuertere, vt amphiboliam vitarem. Vocat autem filios carnis ex Hebræorũ idiotismo, eos quorum Abraham non alia ratione pater est quam ea ipsa qua solent consueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autem opponuntur filij promissionis. id est, quos Deus dat Abrahæ, quia sic illi visum est, vt eos in illo Abrahæ semine adoptet, per quod & ipse Abraham & eius germana posteritas cælestis hæreditatis fit particeps. Qui verò promissionis filios interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur promissionem, dicunt quidem quod res est, sed non satis apposité loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami a cæteris distinguit ex fidei nota, vt suprà, cap. 4. & ad Gal. cap. 3. sed de primaria causa, id est de ipsius fidei fonte, gratuitæ videlicet electionis æterno proposito differit. ¶ *Censentur*, λογίζεται. Vulgata, *Æstimantur*. Erasmus, *Recensentur*. Vide Mar. 15.28. & suprà. 4.4.

19 *Neque [hic] solùm*, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Esau & Iacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic vero odio habitus, nullo personarum aut operum respectu, sed quia sic Deo visum est. Vulgata, *Non solùm autem*, perobscuré. Itaque in quibusdam exemplaribus legitur, *Neque solùm [illa.]* Erasmus, *Non solùm autem [hoc.]* Ego verò malui supplere pronomen masculinum, quod posterius illud exẽplum delecti alterius ex duobus filiis, multo commodius videatur ad Abrahamum vtriusque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide suprà, 5.3. ¶ *Quum ex vno concepisset*, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, *Quum ex vno semen haberet*: in vtero videlicet retentum. Nam κοίτην hoc loco honesté vocat non thorum, neque concubitum, sed semen ipsum, ex Hebræorum idiotismo: quia à consequenti שכבה [*schichbah*] semen vocant à verbo שכב [*schachab*] quod cubare significat. Itaq. dicitur vir תת שכבתו [*theth schechobto*] id est (vt Græci interpretes conuertunt, Leuit. 18.28., item 20.15. & Num. 5.20.) κοίτην vel κοιτασίαν διδόναι, ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit. quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbum exprimitur. Vulgata, *Ex vno concubitu habens*. deprauata lectione, pro concubitum habens. vt rectè annotatum est ab Erasmo. Nam alioquin nemo non videt dicendum fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro concipere & grauidam fieri. Est itaque manifesté deprauatus hic locus a quopiam Græcæ linguę prorsus ignaro: & siue Cõcubitu, siue Concubitum legas, minimè appositam esse interpretationem liquet ex iis quæ diximus. Erasmus igitur maluit interpretari, *Ex vno conceperat*, rectè quidem vsus concipiendi verbo, quanuis rationem non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro concepisse: sed ita vt satis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipsum non intellexisse quæ sit istorum verborum structura, & nonnihil etiã obscurasse Pauli sententiam. Nam certè si ita conuertas, necesse fuerit particulam causalem in proximo versiculo explicare, quasi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quàm sit absurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα positum putat pro ἔχουσης absoluta constructione, quanuis à grammaticis obseruetur in Attica dialecto, tamẽ hoc loco planè est violentum. quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, vt plena sit ac perfecta sententia, cuius ratio subtexatur. ¶ *[Nempe] ex Isaac*, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret ista cum ἑνός cohærere. Nam quòd nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, eiusmodi est vt ne refutatione quidẽ indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrem nostrum, manifestè deprauatum esse apparet, vt obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum: sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobum.

11 *Nondum enim natis [pueris,]* μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτῶν, *ipsis*, pronomen affixũ, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם [*beterem hivaledam.*] *Ante nasci ipsos*, etiamsi non præcessit antecedens. Sed vsitatius est nobis quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc ellipsis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipso verbo, vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribens טרם נולדו [*terem nulledu.*] Syrus interpres בניה [*benaiah*]. id est *Filij eius*. ¶ *Vel mali*, ἢ κακόν. Ergo non minus in æterno reprobationis decreto remouetur omnis consideratio personarum vel operum quàm in electione, quum hæc duo apposita sint, & de Esau reiecto non aliter loquatur Apostolus quàm de Iacobo electo, sicut apparet ex vers. 18. Quod siquis excipiat, sic loqui Apostolum quoniam reipsa constituit Deus homines eligere vel reiicere antequam boni vel mali sint, imò etiam antequam sint, quum eius propositum sit ab æterno: sed tamen idcirco electioni destinare, quoniam præuideret eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobationi decernere, quoniam præscit reprobandorum incredulitatem & mala opera: respondeo, huius dicti futilitatẽ cùm ex aliis multis, tum verò maximè ex sequenti obiectione manifestissimè intelligi. Nam certè si hoc ita esset, neutri haberent de quo conquererentur, ac proinde nullus esset sequentibus obiectionibus locus. qua de re audiamus ipsum Augustinum, nequis nos existimet ex nostro sensu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurentium, cap. 98. *Sentiens Paulus quemadmodum posset hoc quod dictum est permouere eos qui penetrare intelligẽdo non possunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. iniquũ enim videtur vt sine vllis bonorum malorúmve operum meritis, vnum Deus diligat, oderítque alterum. Qua in re si futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquã diceret* EX OPERIBVS, *sed* EX FVTVRIS OPERIBVS: *eóque modo istam solueret quæstionem, imò nullam quam solui opus esset, faceret quæstionem.* Sed & idem Augustinus, quum aliquando scripsisset præuisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract. 1. cap. 13. *illa*, inquit *non scripsissem si*

fidem non minus quàm bona opera, Dei donũ esse intellexissem. ¶ *Propositum Dei quod [est] secundum [ipsius] electionem,* ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est, vno præterito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, *Secundum electionem propositum Dei*, neglecto articulo. ¶ *[Id est] non ex operibus, sed ex vocante,* οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐρρήθη: sed res ipsa ostendit Paulũ voluisse his verbis explanare quid valeret electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam, quàm expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eo dementiæ venissent vt præscientiam futurorum substernerent electioni vel reprobationi, id est, vt omnia peruerterẽt: quum contra totus sit Paulus in eo vt probet Propositum omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum. ¶ *[firmum] maneret,* μένῃ. Verbum manendi hoc loco respondet verbo Hebræo קום [*kam*,] vt Esa. 46.10. quod significat perstare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic versiculus possit deinceps perperam distingui, quasi videlicet *Non ex operibus, sed ex vocante*, cum sequente verbo *Dictum est*, cohæreant.

Gen. 25.23.	Ἐρρήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.	12	*Dictum est ei, Quia maior seruiet minori.*
Malac. 1.2.	Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.	13	*Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*
	Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.	14	*Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit.*
Exo. 33.19.	Τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.	15	Nam Mosi dicit, ‖ Miserebor cuius misertus fuero, & commiserabor quem commiseratus fuero.	15	*Moysi enim dicit, Miserebor cui misereor: & misericordiam præstabo cui miserebor.*
	Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.	16	Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, neque eius qui currat, sed eius qui miseretur, *nempe* Dei.	16	*Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

13 *Iacob dilexi*, τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apostolus, nisi hoc addidisset, non satis appositè citasse alterum Mosis locum. Neque enim valet consequutio, Seruiet maior, ergo reiectus est à Deo, nisi ostendas seruitutem istam à Dei odio profectam. Et vicissim nisi minoris imperium coniunctum est cum Dei beneuolentia, non consequetur Iacobum fuisse electum, quoniam fratri dominatus est: & tum seruitutem hanc Esaui, tum dominationem Iacobi esse spiritualiter accipiendã, docet horum duorum historia, quum secundum carnem Iacobus longè deteriore conditione fuerit quàm Esauus. Sunt autem omnium hominum ineptissimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas spectare, nec animaduertunt Paulum id assumere de quo satis constabat, nempe terram Chanaan non id fuisse propriè quod Deus Abrahamo & ipsius posteris promisit, sed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promissionis, cælestis nimirum hæreditatis: sicut docet Apostolus vndecimo capite epistolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis sed cælestibus agens, vt probaret electionem Dei esse liberam, & ab ipsius proposito manare, ex seruitute odium Dei in Esau, ex dominio amorem eiusdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Mosis interpretem sequutus.

14 *Num iniustitia*, μὴ ἀδικία. Qui putant Deo obiici iniustitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non satis appositè loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωπολήπτης, & vlla erit iniquitatis species in eo, quòd in istum animaduertat? Imò siqua hîc esset iniquitas, non in eo esset quòd istum puniat, sed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei iustitia in reproborum exitio, sed potius in electorum salute. Et tamen videmus eum vtrinque asserere Dei iustitiam: ex quo consequitur hanc obiectionem ita intelligendam esse vt Deus vtrinque statuatur iniustus. Sic igitur explicandus est hic locus, Dixerat Apostolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, destinare odio & amori quoscunque liberet. Hoc verò iniquissimum videtur humanæ rationi, quæ statuit causas impellentes, siue ad odij siue ad amoris destinationem in ipsis personis positas esse oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exosi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo considerari, ac postea demum vnumquemque pro suis meritis odio vel amori destinari. Hæc est obiectio cui respondet Apostolus.

15 *Nam Mosi dicit*, τῷ γὰρ Μωσῇ λέγει. Interposita particula ABSIT satis indicat à Paulo subiici quæ sequuntur, vt Dei iustitiam asserat aduersus illam iniustitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicunque eos sequuntur, qui putant omnia ista vsque ad hæc verba, *Imò verò, ô homo*, dici in aduersarij persona. ¶ *Cuius misertus fuero*, ὃν ἂν ἐλεῶ. Vulgata, *Cui misereor*. Erasmus, *Cuiuscunque misereor*. Sed præterquam quòd in Hebræis vtroque loco seruatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vsus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses vsurpat חנן [*chanan*] & רחם [*racham*,] quorum prius significat gratia & fauore prosequi: alterum verò veluti materna (id est summa) misericordia complecti. pro quo sæpe dicunt Euangelistæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterum hæc summa est responsionis Pauli, Quamuis Deus absque vllo qualitatum respectu, amori destinet, & odio destinet, quoscunque ipsi libuit, tamen procul eum abesse ab omni iniustitia, quoniam inter æternum Dei decretum & eius decreti exequutionem sunt causæ subordinatæ, quibus electos ad salutem adducit, & reprobos iustè damnat. Electos enim seruat per misericordiam, reprobos damnat per indurationem. vt prorsus ineptè faciant qui reprobationis decretum cum damnatione confundunt: quum huius causa manifesta sit, nempe peccatum, illius verò sola Dei voluntas. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni sunt exitio. Misericordia enim miseros electos fuisse ostendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruersitatem præsupponit in qua iustè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in suorum electorum salute potest iniustitiæ argui, quos sola bonitate eligit: nec in reproborum damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autem roget cur hos potius quam illos odio vel amori destinarit, reuocat nos Paulus ad ipsius voluntatem, quæ certè non potest, ne hominibus quidem iudicibus, iniusta idcirco censeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam quî potest esse iniustus in nonnullis tantùm per misericordiam seruandis, qui etiamsi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum est ne is peccet in delectu cuius voluntas est ipsa iustitiæ regula. Hæc est huius responsi summa: quod quum sit planissimum & certissimum, & claris Scripturæ testimoniis distinctè à Paulo comprobatum, miror inueniri potuisse qui nodum in scirpo quærerent, & in clarissima luce tenebras cogitarent,

16 *Nempe igitur [electio] non est eius qui velit*, ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος. Vulgata & Erasmus, *Itaque non est volentis*: sed, vt planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explendæ con-

dæ conſtructioni. Cæterùm hæc dici in aduerſarij perſona,non rectè cēſuit Chryſoſtomus,quum ſint verba Pauli , hanc concluſionem elicientis ex Moſis teſtimonio, Deum ad miſericordiam à ſeipſo ſolo impelli,ſiue (vt ait Iohannes)nos priorem diligere , ac proinde ſummè bonum ſeſe declarare in electorum ſalute,nedum vt ſit iniuſtus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi , curſum verò bona opera.Excludit igitur Apoſtolus hęc omnia quatenus videri poſſent cauſæ Deum ad nos eligendos impellentes : ac meritò quidem , quum ordine cauſarum Deus prius gratis eligat , deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere *Eius qui velit*,quàm *Volentis*, nequis putet nomen Dei eſſe ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetendum:perinde acſi diceret Paulus non eſſe Dei volentis, nec Dei currentis , ſed Dei miſerentis:quæ ſententia eſt prorſus ridicula. Quàm autem hallucinentur qui ſupplent particulam Solùm , quaſi non excludat noſtram voluntatem & opera Paulus,ſed illa neget ſufficere niſi cum Dei miſericordia coniungantur, quod etiam aliquàndo Auguſtinus exiſtimauit , ipſemet Auguſtinus ſeipſum corrigens egregiè demonſtrat lib.1. Retract.cap.23.

Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.	17	"Dicit enim Scriptura Pharaoni , ‖Ad hoc ipſum" excitaui te vt oſtendam in te potentiam meam , & vt annuntietur nomen meum in tota terra.	17	*Dicit enim Scriptura Pharaoni , Quia in hoc ipſum excitaui te vt oſtendam in te virtutem meam:& vt annuntietur nomen meum in vniuerſa terra.*	Exo. 9.16.
Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ. ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.	18	"Itaque " cuius vult miſeretur, quem autem vult , " indurat.	18	*Ergo cui vult miſeretur, & quem vult indurat.*	

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni*, λέγει δὲ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id eſt , Deus in Scriptura ſic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura ſic Deum inducit alloquentem Pharaonem, vt Galat. cap.3.22.dicitur Scriptura concluſiſſe omnia ſub peccatum : quod magis propriè tribuitur ipſi Deo infrà, capitis vndecimi verſ.32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apoſtolus, id eſt reprobationis decretum , in quo etiam oſtendit nullam eſſe iniuſtitiam , quanuis ſola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem oſtendit rem ita ſe habere,id eſt Deum quos libuit exitio deſtinare,prolato ipſius Dei de Pharaone teſtimonio, ex Moſe. Deinde ab optimo fine conſilij diuini colligit eiuſmodi conſilium non poſſe nō videri optimum,nedum vt ſit iniuſtum. Tertio demum loco , quum inter reprobationis decretum & eius exequutionem,(id eſt reproborum exitium)intercedat induratio quæ peruerſitatem illorum præſupponit, colligit,Deum non poſſe iniuſtum in damnandis reprobis videri,quia nonniſi exitio dignos condemnat. ¶ *Excitaui*, ἐξήγειρα. Id eſt feci vt exiſteres , העמדתיך [*hehemadticha.*]Eſt enim hoc omnino ad primam Pharaonis creationem referendum , vt apparet etiam ex verbo ποιῆσαι, quo mox vtitur Apoſtolus verſ.21. Itaque nihil eſt impurius Origene in tota iſtius argumenti tractatione. Alij conuertunt *Euexi te*, in regnum videlicet,ſed quum nihil ſimile hîc addatur , & ſimpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγεῖραι , requiro ſimile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde(vt tale exemplum inueniri poſſit) quis tam eſt cæcus vt non videat ex ſequente concluſione,Paulum vſque ad fontem ipſum,id eſt ad Propoſitum Dei , progredi? Alij malunt interpretari *Obſirmaui te* , quia in concluſione fit mentio indurationis. Sed neceſſe eſt vt altius,id eſt,ad Dei voluntatem, ordine iſta omnia antecedentem , conſcendamus.neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν.Græcus autem interpres apud Moſen conuertit διετηρήθης, *ſeruatus es*. Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphraſis , & Hebræorum interpretum ſententia. Sed non video cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum,id eſt , ipſum eundem Spiritum ſanctum , per os tum Moſis tum Apoſtoli loquentem. Cui verò hæc ratio non ſatisfecerit, eum ſinam cum ratione inſanire. Eſt autem notandum in verbo Excitandi comprehendi Indurationem.Reſpicit enim Apoſtolus ad totam Pharaonis hiſtoriam, in qua ſæpiſſimè inculcatur verbum ipſum Indurandi.Sed non fuit neceſſe hanc integram hiſtoriam omnibus notam repetere, ideóque ſatis fuit Apoſtolo vnicum teſtimonium commemorare,quod erat maximi momenti.Niſi verò hoc obſerues, videbitur Paulus in proximo verſiculo vitioſa collectione vti , id eſt plus colligere quàm ferat antecedens.

18 *Itaque*, ἄρα οὖν. In his verbis eſt concluſio præcedentis reſponſionis,quæ & ipſa eſt bimembris, ſed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuiſſet, Ergo cuius vult miſeretur,& quem vult indurat, & proinde nulla eſt in eo iniuſtitia. Sed quod deeſt , facilè intelligitur ex propoſita quæſtione , vt neceſſe non fuerit exprimere. Res autem ipſa oſtendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei , volunt hæc dici non à Paulo, ſed ab aduerſario qui ſuperius Pauli reſponſum oppugnet ab abſurdo. Primùm enim,quum ſit eadem contrariorum diſciplina , ſi abſurdum & falſum eſſet poſterius membrū,quo dicitur Deus quos vult indurare , abſurdum eſſet etiam prius, quo dicitur quorum vult miſereri. Deinde in proximo verſiculo manifeſtè notatur perſonæ loquentis diſcrimen , ſicut etiam ſuprà , verſu 14.vt ſanè mirer inueniri potuiſſe qui hoc loco quererentur de Pauli obſcuritate , quum adeo planè ac perſpicuè loquatur vt nihil ſuprá. Denique ſi hæc concluſio eſſet impia & abſurda , vt nonnulli volunt,Apoſtolus certè illam refutaſſet. Atqui tantum abeſt vt eam refellat vt contrà tanquam veriſſimam defendat verſu 21.& deinceps. ¶ *Cuius vult*, ὃν θέλει. Id eſt , quem ei libuit amori ſuo deſtinare , ídque ideo tantùm quia illi libuit.Itaque (vt antea etiam dixi) prorſus peruertunt Apoſtoli ſententiam qui præuiſam fidem vel opera faciunt æternæ electionis cauſam. Nec aliter explicandum eſt idem verbum θέλειν in oppoſito membro. Claromontanus codex addit ὁ Θεὸς, *Deus*.

¶ *Indurat*, σκληρύνει. Id eſt , inquit impuriſſimus Origenes , *vtitur eorum malitia ad emendationem cæterorum , & dicitur eos indurare quia non vult ſubitò eos vlciſci , ſed potius vti pœnis paulatim ingraueſcentibus. Perinde* , inquit ſophiſta Pighius , *acſi lenis dominus quiſpiam videns ſeruos ſua lenitate fieri deteriores , dicat , Ego vos perdidi , ego vos corrupi : nihil aliud ſignificans. quàm ſe illos non caſtigaſſe , & illos propterea factos fuiſſe deteriores.* Atqui , ſi res ita ſe haberet , & hoc diſcrimen inter electos & reprobos , in ipſis eſſet poſitum , id eſt ſi Deus propoſiti ſui regulam ſumeret ex præuiſis vniuſcuiuſque meritis , cauſa nulla eſſet cur diceret Apoſtolus , *Tu qui es qui Deo reſponſas?* nec vllus eſſet iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apoſtolus:ſed alia non minus abſurda conſequerentur,vt in noſtro aduerſus Caſtellionem libello pluribus oſtendimus.Sunt ergo qui Indurat interpretātur , *Permittit vt ſeipſos indurent*:quaſi videlicet oppoſita ſint Permiſſio & Voluntas.Atqui nuſquam ita loquitur Dominus:& cuiuſmodi iudex erit Deus ſi indurationem quæ inter iuſtas peccati pœnas optimo iure numeratur,non decernit,non peragit,ſed otioſè permittit ? & quis tandem permiſſionem opponet voluntati , niſi qui Deum arbitrabitur vel otioſum vel inuitum aliqua permittere ? Atqui otioſus Deus, Deus non eſt:nec item Deus omnipotens qui inuitus aliquid ſinit.Reſtat ergo vt quod permittit , volens permittat,ac proinde iſtam diſtinctionem falſam & inanem eſſe concludamus,vt quidem in ſcholis ſolet vſurpari. Ergo, inquies,Deus eſt auctor malorum. Hoc ego verò pernego.Iuſtum enim eſt quicquid agit , etiam quum peccant eius inſtrumenta. Reipſa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam aliquam malitiam eis ingenerando

sicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam cogendo, quum nemo nisi volens peccet: sed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deserendo, deinde eos cupiditatibus cordiũ suorum, & Satanæ quoque, tanquam iustissimus iudex, efficaciter tradẽdo. vt copiose aduersus Iulianum demonstrat Augustinus, libr. 5. cap. 3. Sed (inquies) si hæc est eius voluntas, ita vt pereat quos indurauit, (fit enim omnino quicquid vult) cur induratis succenset? Hæc est verò obiectio altera pro reprobis, cui statim respondebit Apostolus.

19 Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc ∴ succenset? nam voluntati illius quis ∴ restitit?

19 *Dices itaq; mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit?*

Sapiẽ.15.7
Ierem.18.6
20 Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;

20 ∴ Imò verò, ô homo, tu quis es ∴ qui ex aduerso responsas Deo? ‖ num dicet figmentum fictori, Cur me tale fecisti?

20 *O homo, tu qui es qui respondeas Deo? Nunquid dicit figmentum ei qui se finxerit, Quid me fecisti sic?*

Esaiæ 45.9
21 Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

21 ‖ ∴ Annon habet potestatem figulus ∴ in lutum, vt ∴ ex eadem massa faciat aliud quidem vas ∴ ad decus, aliud verò ad dedecus?

21 *Annon habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?*

22 Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ,

22 ∴ *Quid* si verò volens ostendere iram, & notam facere po-

22 *Quòd si Deus volens ostẽdere iram, & notam*

19 *Succenset?* μέμφεται; Vulgata, *Queritur.* quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptum sit Quæritur a verbo quæro, vt Erasmus annotat, qui vertit Conqueritur. Ego malui imperiosius verbum vsurpare. ¶ *Restitit,* ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Erasmus, *Resistit.* multa enim verba sunt apud Græcos quæ in præteritis habent præsentis significationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo restitisse, id est nemo impedire vnquam potuisse quominus fieret quod semel Deus decreuit. Nam alioqui si voluntatem Dei accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem resistunt huic eius voluntati quot sunt ipsius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum suis quotidie conatur Dei consilia impedire, sed frustra.

20 *Imò verò,* μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermisit. Erasmus, *Atqui* interpretatur, non satis expressé. Est enim aduersatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctissimus Budæus. sic Luc. cap. 11. 28. Est autem in primis obseruandum, Apostolum in his responsionibus concedere vtrunque aduersarij antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & isti voluntati resisti non posse: sed negare consequens, Deum videlicet propterea immeritò succensere. Primùm igitur aperit Apostolus omnium istarum responsationum veram ac propriam causam, quoniam nimirum homines nullam in Deo sapientiam agnoscunt nisi quam vident cum humano iudicio consentire, & (vt superbi sunt) putant Deum non posse effugere tyrannicæ crudelitatis crimen, si ex mera voluntate quosdam saluti, quosdam exitio destinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maiestatis & humanæ imbecillitatis considerationem, præparat ad sequentes responsiones. ¶ *Qui ex aduerso responsas,* ὁ ἀνταποκρινόμενος. Vulgata, *Qui respondeas,* non expressa verbi Græci significatione. Erasmus, *Qui ex aduerso respondes.* Mihi magis arrisit verbum responsandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 *Annon habet,* &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis sumpta. Quis enim eum ferat qui Deo, iustissimo & sapientissimo opifici, minus in opificio suo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro suo arbitrio tractanti? ¶ *In lutum,* τοῦ πηλοῦ. Vel, *luti.* Mirè autem quadrat hæc similitudo primæ illi humani generis creationi. ¶ *Ex eadem massa,* ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Massæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non satisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ, ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto, satis conuenire. Deinde si genus humanum vt corruptum considerasset Apostolus, non dixisset quædam Vasa ad decus, quædam ad dedecus facta: sed potius quum omnia vasa ad dedecus essent comparata, alia in isto dedecore relicta, alia vero ab hoc dedecore ad decus translata. Postremò, nisi Paulus ad vltimũ vsque gradum conscẽdat, non satisfecerit obiectæ quæstioni. Sẽper enim quæretur, ista corruptio temeréne euenerit, an verò secundũ Dei propositũ, ac proinde difficultas eadẽ recurret. Dico igitur Paulũ elegantissima ista similitudine adhibita, ad ipsius Adami creationẽ alludere, & ad æternũ vsque propositum Dei conscendere: qui antequam humanum genus conderet, iam tum & in quibusdam, quos nouit, per misericordiam seruandis, & in quibusdam, quos etiam nouit, iusto iudicio perdendis, gloriam suam illustrare, pro suo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè nisi ita esse statuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec satis sapiens fuerit qui prius homines condiderit, & corruptos sit intuitus, quam quorsum eos conderet constituerit: nec satis potens si quum aliud de iis consilium cepisset, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat assequeretur: nec satis constans, si volens & vltro, post corruptum opificium suum, nouum consilium cepit. ¶ *Ad decus,* εἰς τιμὴν. Id est vsus honestos. Nam sæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quam ad honorem, vt seruarem paronomasiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterùm quoniam aduersarius acquiescens iis quæ de misericordia dicta fuerant, de altero tantùm membro, id est de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac responsione non minus meminisse vasorũ ad decus quàm vasorum ad dedecus, respondeo, id quoque factum fuisse sapientissimè, vt ostenderet eandẽ esse vtriusque membri rationem, ac proinde non audiendos esse qui Dei iustitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoscant.

22 [*Quid*] *si verò,* εἰ δέ. Ita vsurpari solere interdum has particulas ostendit Budæus ex isto Demosthenis exemplo, Θάρρει, νὴ Δία φήσειέ τις ἄν. οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβρισθήσῃ, ἐὰν δέ, τότε ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες; id est, *At enim dicet aliquis, Confide, iam securus esto similis iniuriæ. Quid si verò? túncne iram vestram exercebitis in eum quem nunc impunè abire sieritis?* Vulgata & Erasmus, *Quòd si.* Quidam alius, *Quid Deus? si volens.* Quæ interpretationes ita suspendunt sententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiam placuit versum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29 per parenthesin inclusis. quæ distinctio prorsus est violenta. Vitaris autem omnia incommoda si ita conuertas vt nos fecimus, doctissimum interpretem sequuti. Erit enim simplex reticentiæ species, in qua subaudiendum erit, *Quis Deum propterea possit iniustitiæ insimulare; aut diem illi dicere?* Est autem in his verbis altera responsio quæ à fine sumitur, & maximi est momenti, quum satis constet actiones ex fine in primis esse æstimandas. Dicit ergo neque exitium reproborum neque salutem electorum esse vltimum finem æterni illius propositi, sed quiddam longè præstantius, ipsius Dei gloriam videlicet, qui suam tum potentiam tum misericordiam ita patefaciat.

Pertulit

ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·

23 Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;

24 Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.

25 Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὡσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

26 Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐῤῥήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.

27 Ἠσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

28 Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

tentiam ſuam, pertulit multa lenitate vaſa iræ, coagmentata ad interitum:

23 Et vt notas faceret diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quę præparauit ad gloriam?

24 Quos etiam vocauit, *nimirum* nos, nō ſolùm ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 Vt etiam apud Oſeen dicit, ‖ Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, ‖ Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.

27 Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, ‖ *Etiam* ſi fuerit numerus filiorū Iſrael vt arena maris, reliquiæ ſeruabuntur.

28 Rem enim conficiet & cōcidet cum iuſtitia: quoniā rem conciſam peraget Dominus in terra.

facere potētiam ſuam: ſuſtinuit in multa patientia vaſa iræ, aptata in interitum:

23 *Vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ quæ præparauit in gloriam?*

24 *Quos & vocauit, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiā ex Gentibus.*

25 *Sicut in Oſee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.* Oſeæ 2.23. 1.pet.2.3.

26 *Et erit, in loco vbi dictum eſt eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.* Oſeæ 1. 10.

27 *Eſaias autem clamat pro Iſrael, Si fuerit numerus filiorū Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.* Eſa.10.22.

28 *Verbum enim conſummās & abbreuians in æquitate: quia verbū breuiatum faciet Dominus ſuper terram.*

¶ *Pertulit*, ἤνεγκεν. Vel, vt vetus interpres, *Suſtinuit*. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorſus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Auguſtinus tamen vti maluit verbo Adferendi: quaſi dicatur Deus vaſa iræ producere, vel in lucē edere, vel ad pœnam ſuis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc plane ſunt longius petita, nec ſatis appoſitè dicuntur. Nam quod adfert Eraſmus, non eſſe ſcriptum ἔφερεν ſed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Eſt autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Nequis enim obiiceret laudabilem quidem eſſe finem illum, ſed non idcirco probari poſſe tantum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apoſtolus, & dicit admirandam eſſe Dei lenitatem in illis etiam ipſis ſuſtinendis quos exitio deſtinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerunque iram ſuam in eos non effundat, niſi illorum iniuriis infinitis prouocatus.

¶ *Lenitate*, μακροθυμίᾳ. Vide Matth. 18. 16.

¶ *Vaſa iræ*, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vaſa, quæcunque inſtrumenta ad vſum domeſticum pertinent. Sed Hebræi præterea ſuum כלי [*chele*] ad homines ipſos transferunt, vt Geneſ. 49. 5. quem Hebraiſmum à Paulo vſurpatum libenter ſeruauimus, propter accommodationem ſimilitudinis à figulo ſumptæ. Vocat igitur Apoſtolus vaſa iræ eos homines quibus tanquam inſtrumentis vtitur Deus, demonſtrandis ſuæ ſeueritatis iudiciis, quibus opponuntur miſericordiæ vaſa. ¶ *Coagmentata*, κατηρτισμένα. Vulg. *Aptata*. ἡρμοσμένα. Eraſmus, *Apparata*, i. κατεσκευασμένα, ſatis rectè, quū ſequatur τὸ προητοίμασεν, & illud verbum ſic prorſus vſurpetur Heb. 2. 3 & 4. Sed tamē videtur Paulus verbo καταρτίζειν vti maluiſſe, vt in ſimilitudine figuli perſeueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σύνθεσιν aliquid operis faciūt, vt ex partibus totum quippiam cōponatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vaſa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à ſeipſis, quam ſi quis vas aliquod diceret non à figulo ſed à ſeipſo fingi. Eſt enim hoc verbum ad creationē ipſam referendum: quod ni facias, nulla cauſa erat cur ad Deum ipſum Paulus aſſurgeret. quanuis exitij veras cauſas minimè negē in ipſis vaſis hærere: iuxta illud, *Perditio tua ex te eſt*. Sed Apoſtolum conſtat non de ſalute & exitio, ſed de Dei decreto diſſerere hoc in loco. Vide 2. Pet. 2. 12.

23 *Et vt*, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deeſſe in vno vetuſto exemplari. Mihi tamen non videtur otioſa, ſed complecti alteram cauſam cur vaſa iræ coagmentata ſeu compacta ſint a Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit. ¶ *Diuitias*, πλοῦτον. Id eſt magnitudinem immenſam. Vide ſupra, cap. 2. 4.

24 *Quos etiam vocauit*, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendum fuerat potius QVAE neutro genere: ſed quia vocandi nomen parum conuenit vaſis, habuit Apoſtolus ſententiæ rationem potius quam verborum: & quia vaſorum nomine (vt paulo ante dixi) homines intelliguntur, vſus eſt maſculino relatiuo, quaſi pro σκεύη dixiſſet ἀνθρώπους. accommodata videlicet conſtructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortaſſis habita eſt ratio ſequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus*. Cæterùm abſoluta diſputatione qua aſſeruit æternam prædeſtinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit oſtendere verum ipſius vſum, cuius docet quærendum eſſe teſtimonium non in arcano Dei, nec in vlla noſtra dignitate, ſed in voluntate Dei nobis patefacta, id eſt in efficaci vocatione. Seruat autem eandem methodum quam ſuprà, ita videlicet vt non θετικῶς, ſed propoſito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vſum velut oculis ſubiiciat. ¶ [*Nimirum*] *nos*, ἡμᾶς. Rectè omnino ſuppleuit Eraſmus particulam exegeticam, quòd alioquin ſit obſcurius hoc dictum. ¶ *Non ſolùm ex Iudæis*, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuiſſe tum Iudæos tum Gentes, ſed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio poteſt pro electionis teſtimonio accipi, ſed ea demum quæ eſt efficax, id eſt quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit verſu 30.

25 *Apud Oſeen*, ἐν Ὡσηέ. Vide Hebr. 4. 7. ¶ *Et eam quæ dilecta non* [*erat*,] *dilectam*, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Vulg. addit, *Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam*, id eſt, καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην, quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatem quæ habet ורחמתי את לארוחמה [*verichamti eth lo-ruchamah*] i. *miſerebor Lo-ruchamæ*, id eſt, *eius quæ fuit miſericordia deſtituta*. Sed ſi hoc poſterius legas, alterum redundabit: neque dubito quin duorum alterum irrepſerit ex margine in contextum.

27 *Seruabuntur*, σωθήσονται. Hebraica veritas habet ישוב בו [*iaſchub bo*,] id eſt Reuertentur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque ſententia rectè eſt expreſſa.

28 *Rem enim conficiet*, λόγον γὰρ συντελῶν. Hebræa veritas

sic habet כליון חרוץ שוטף צדקה [*chillaion charuts schoteph tsedakah*] id est, *consumptio decreta inundabit* [*in*] *iustitia*. Ex collatione igitur ipsa nemo inficiari potest Græcos interpretes negligenter admodum, quod ad voces ipsas attinet, hunc locum conuertisse. Quòd siquis roget, cur nihilhominus Apostolus ea interpretatione sit vsus? respondeo meritò id illum fecisse quũ ad eos scriberet qui versioni illi assueuerant: & quod ad sentẽtiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit, Græci interpretes eam satis integram seruarint. Neque enim aliud significatur, tum in Hebræis tum in Græcis, quàm Deum omninò constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro consumptione verò & ea quidem decisa λόγον συντελῶν & λόγον συντετμημένον dixerunt Græci, sicut apud eundem Prophetam 28. 22, eadem vocabula, nempe כלה ונחרצה [*chalah venecheratsah*] interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα. id est res peractas & concisas, adeo vt dubium non sit quin λόγον acцipiant pro πρᾶγμα: sicut etiam דבר [*dabar*] sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocũque accipitur: vt si rem consumptionis pro consumptione ipsa dicas. Vulgata, *Verbum consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram*: nimium obscurè, nec satis etiam rectè. Erasmus non multo melius, *Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iustitia: quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra*. Saltem enim oportuit participia illa vt verba, ex Hebræorum idiotismo, interpretari. Sermonem autem seu verbum Origenes & alij eum sequuti, ineptissimè exposuerunt de Euangelij doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in breuissimum symbolũ contracta. Quorsum enim hoc? Syrus autem interpres pro καὶ συντέμνων, vertit prorsus aliter, & illud δικαιοσύνῃ non legit, nec etiam extat in Claromontano codice. Nam illud vt ad scopũ suum non pertinens, omisit Apostolus. Pro quo nescio cur Vetus interpres verterit, *In æquitate*.

Esa.1.9. Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἠσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.	29	Et sicut "prius dixit Esaias, ‖Nisi Dominus "Sabaoth reliquisset nobis "semẽ, facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.	29	*Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.*
Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως·	30	"Quid igitur dicemus? nẽpe Gentes "quę nõ sectabãtur iustitiã, apprehẽdisse iustitiã, iustitiã autẽ eam quæ *est* ex fide:	30	*Quid ergo dicemus? Quòd Gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderũt iustitiam: iustitiã autẽ quæ ex fide est:*
Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.	31	Israelem verò qui sectabatur "Legem iustitiæ, ad Legem iustitiæ non peruenisse.	31	*Israel verò sectando Legem iustitiæ, in Legem iustitiæ non peruenit.*
Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ᾽ ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.	32	Quare? Quia nõ ex fide, sed velut "ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.	32	*Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis.*

29 *Prius dixit*, προείρηκεν. Vulgata, *Prædixit*: quod rectè mutatum est ab Erasmo. Significatur enim duntaxat, hoc dictum posteriore loco citatum extare prius apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo, illud verò ex decimo. ¶*Sabaoth*, Σαβαώθ. Id est exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Quum verò Græci interpretes (quorum vestigia sequutus est Paulus) Hebræam vocem seruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in vsu manserint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum est, vt existimauit Hieronymus, negans propterea hanc vocem esse altero idiomate interpretãdam: sed quòd frequentissimæ essent in Iudæorum ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deuenisse: vnde etiam factum videmus vt ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint inuectæ, vt *Kyrie eleison, Hagios ho theos, &c.* Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquendi vsu: sed quum tam seriò monuisset Corinthios Apostolus ne peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia vsurparentur, crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: vnde illud tandem sequutum est vt in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit Christianismus. ¶*Semen*, σπέρμα, Hebr. שריד כמעט [*sarid chimhat*] id est reliquias vel tantillas, pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, *semen*, quoniam videlicet in cuiusque rei semine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiscunt. Itaque ineptissimum sese ostendit Origenes quum de illo semine, id est de Christo, hæc interpretaretur.

30 *Quid igitur*, τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse reiici plerosque Iudæos, salua & integra manente promissione. Deinde & illud probauerat prædictam fuisse à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tandem aperte dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis vniuersalis, quæ ad huius doctrinæ vsum spectat. Vna, ex vocatione efficaci petendum esse nobis testimonium electionis: altera, vocationis efficacitatem ex fide colligi: tertia, veram & propriam exitij causam, in ipsis reprobis hærere, quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adiungẽdum est, quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, quamuis exitij causa ipsis reprobis hærens sit incredulitas, fidei tamen non posse propriè tribui salutis gloriam, quoniam incredulitas quidẽ ex nobis est, fides autem non item, quamuis vtraque sit in nobis: illa videlicet ex natura sponte deprauata, ista verò ex gratia gratis data: nec propriè seruat fides, sicut propriè damnat incredulitas, sed in eum respicit qui fit nobis iustitia, fide, gratis data, gratis etiam apprehensus. ¶*Quæ non sectabantur*, τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis? Sed hoc planè est παράδοξον, Israelitas non assequutos esse quod sectabantur, Gentes autem eò peruenisse quò non contendebant. Imò notanda etiam est μείωσις in verbis Apostoli. Gentes enim non modò non sectabantur Legem iustitiæ, sed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerãt. Respondeo, mirum non fuisse Iudæos non esse assequutos quod male quærebant, quamuis reuera doctrinam iustitiæ, Legem Dei videlicet, sibi seruandam proponerent, sed quasi suis operibus iustificandi. Quòd autem Gentes quæ in suis superstitionibus errabant, ad iustitiam peruenerint, gratuitæ Dei misericordiæ tribuendum est. Cæterùm qui miras Origenis præstigias volet videre, legat quę in hunc locum scripsit de discrimine inter Sectari & Insectari.

31 *Legem iustitiæ*, νόμον δικαιοσύνης. Id est qui sibi proponebant adipiscendam eam iustitiæ normam quæ in Lege præscribitur, & est vera iustitia, siquis Legem præstando possit eam adipisci.

32 *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi, iustitiam apprehensuri, sectati sunt Legem iustitiæ. Vetus interpres omisit νόμου, *quod* (inquit Erasmus) *additum est, vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis*. Quasi verò ex operibus quæ fidem consequuntur, coram Deo iustificemur, ac non potius quia iustificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus est apposita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additam vt significetur Iudæorum opera non fuisse verè opera Legis. Iudæis quoque facit iniuriã Erasmus, quòd eos existimet salutem acceptam

tulisse

tulisse suis operibus, exclusa Dei gratia. Nam contrà ex Pharisęi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia nō aliter sensisse quàm nunc faciūt Sophistæ, qui liberi arbitrij cū Gratia & fidei cū operibus cōcursum statuūt.

33 Καθὼς γέγραπται, Ἰδού, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

Κεφάλαιον ι.

1 Ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.

2 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

3 Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.

4 Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

5 Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

33 Quemadmodum scriptum est, ‖ Ecce, pono in Sion lapidē offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, non pudefiet.

CAP. X.

1 FRatres, propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum super Israel est ad salutem.

2 Testor enim *de* ipsis, eos zelum Dei habere, sed nō ex notitia.

3 Nam ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiā studentes cōstituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 Nam finis Legis *est* Christus, ad iustitiam cuiuis credenti.

5 Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, ‖ Quòd qui præstiterit ea, viuet per illa.

33 *Sicut scriptum est, Ecce, pono in Sion lapidem offensionis, & petrā scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.* Psal.118.22 esa.8.14. & 28.16 1.pet 2.6

CAP. X.

1 *FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.*

2 *Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, sed non secundum scientiā.*

3 *Ignorantes enim iustitiā Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.*

4 *Finis enim legis Christus, ad iustitiam omni credenti.*

5 *Moyses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex Lege est qui fecerit homo, viuet in ea.* Leu 18.5 ezech. 20. 11. gal.3.12

33 *Ecce, pono,* ἰδοὺ, τίθημι. Iusta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamsi homines propria malitia impingant. Est autem hoc testimonium ex duobus Esaiæ locis compositum. ¶ *Non pudefiet,* οὐ καταισχυνθήσεται. Vide infra, 10.11.

IN CAPVT X.

1 *Propensa voluntas,* εὐδοκία. Vide Luc.2.14. ¶ *Super Israel,* ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ. Vulg. *pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν, vt legitur etiā in Claromontano codice, vt etiā legit Syrus interpres.

2 *Zelum,* ζῆλον. Vulgata, *Aemulationem.* Erasmus, *Studium.* Vide Ioh.2.17. Ergo, dices, aliquis est zelus Dei, non tamen ex notitia: quod si verum est, consequitur bonas (quas vocant) intentiones, simpliciter & ex se, Deo esse gratas. Respondeo, Paulum (sicut res ipsa ostendit) non excusare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non esse iustitiam assequutos, & sese eorum exitium deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui non simpliciter, sed κατὰ σύγκρισιν, & in genere de totius suæ gentis, non autem de singulorum Iudęorum affectu sic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id est, qui ad veri Dei gloriam feratur, sed non recta via, vt non tam in fine ipso quàm in mediis insit vitium, quæ laus nulli alij genti tribui potuit. Sed hanc laudem sciamus eò tantùm valere, vt isti, quanuis præ iis qui vel Deum verum ignorant, vel cognitum non sequuntur, iusti quodammodo videri possint, digni sint tamen qui pereāt nisi ex gratia seruentur. Vnde enim hic error nisi vel ex natiuo vitio, quòd, etiamsi solum fuerit, iustè vlciscitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

3 *Nam ignorantes,* ἀγνοοῦντες γάρ. Ergo ignorantia iuris coram Deo non excusat, præsertim domesticos ciues.

¶ *Studentes,* ζητοῦντες. Vel, *Quærentes.* Ostendit autem hoc verbum, ad ignorantiam illam accessisse superbiam, quam meritò vltus sit Dominus. Et certè verum illud semper fuit, nihil esse superstitiosis arrogantius, quanuis omnium abiectissimi videri velint. Ideo addit non fuisse subiectos iustitiæ Dei. Nihil enim est quod superbi homines iniquius ferant quàm si videātur cuipiam obstricti. Et quæso qua de re hodie tanta peruicacia certatur, nisi vt domitus mundus, falsa illa propriæ iustitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Christo iustitiam amplectatur? Sed notandum ὑπετάγησαν poni passiua terminatione pro subiecerūt sese, forma coniugationis Hebrææ, quam *Hithpahel* appellant, vt ex Syro etiam interprete liquet.

4 *Finis,* τέλος. id est, τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam scopum translatitiè vocant. Finis autem Legis est illos iustificare qui eam obseruant: quem finem quominus assequamur, impedit non ipsius Legis vlla qualitas, sed carnis nostræ vitiositas: cui demum ita medetur Christus, vt in eo vno gratis per fidem nobis imputato, finem Legi consequamur, per illum iustificati qui pro nobis Legem impleuit, pro nobis maledictiones omnes in se recepit, & in quem pro nobis omnes benedictiones sunt effusæ, vt fieret nobis iustitia, sanctificatio, &c. Quamobrem etiā Apostolus dixit suprà, 3.31, se per fidē non tollere Legem, sed stabilire. Erasmus Perfectionem maluit interpretari, id est τελείωσιν vel πλήρωμα: cuius sententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legem à Christo impletam dicere, sed de huius impletionis efficacia disserere, nobis videlicet per imputationem iustificatis. Eorum itaque opinionem non sequor qui perfectionis significatione ambigua decepti, putant Christum idcirco dici Legis perfectionē, quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: quum apertè opponatur hoc loco iustitia fidei iustitiæ operum: ideóque non possint ista commodè accipi de iustitia inchoata in nobis, sed de vera & perfecta iustitia, quam in Christo gratis imputato cōsequimur. Non desunt etiam qui τέλος pro fine (id est interitu) accipiant, quòd Christus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur nō indigere refutatione. Neque etiam quod ad Christum venimus, Legis terroribus perculsi, tribui potest Legi nisi κατὰ συμβεβηκός. Causalis autem particula refertur ad participium πιστεύοντι. ¶ *Cuiuis,* παντί. Vulgata & Erasmus, *Omni.* Rectè quidem, sed tamen non prorsus appositè. Sic enim tolli Gentium discrimen apparet ex huius eiusdem capitis versu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enuntiationem complectuntur. Vna est, Christum esse iustitiam credentibus, qui finis erat Legi totique adeo ministerio Mosaico propositus: quod probat septem proximis versiculis. Altera est, hanc iustitiam non dari solis Iudæis, sed electis, ex quauis gente.

5 *Describit,* γράφει. Simplex positum est pro composito, ex Hebræorum more. ¶ *Iustitiam,* τὴν δικαιοσύνην. Erasmus. *De iustitia,* περὶ δικαιοσύνης, vt cohæreret oratio At ego potius puto post νόμου suppleri לאמור [*lemor*,] id est dicens, ellipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim conuertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ. id est, *quòd qui homo fecerit iustitiam, ex Lege, viuet per eam.* Hanc verò

interpretationem si sequamur, verbum γέγραφε simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis auctoritate cõfirmatur, quem quidem nancisci potuerimus. ¶*Ea*, αὐτά. Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu.18.5, vbi præcessit את־משפטי [*eth-mischpatai,*] deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם [*ascher iahase otham haadam.*] quod annotandum fuit, nequis miretur relatiuum positum absque antecedente: quod tamen interdum facere consueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus.

	Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει, Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ᾽ ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.	6	At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ ∴ Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere.	6	*Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere.*
Deu.30.12	Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ᾽ ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.	7	Aut, Quis descẽdet in abyssum? hoc est Christũ ex mortuis reducere.	7	*Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christũ à mortuis reuocare.*
Deut.30.14	Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ᾽ ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.	8	∴ Sed quid dicit? ‖ Prope te ∴ verbũ est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.	8	*Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbum fidei quod prædicamus.*
	Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.	9	*Nempe* quòd ∴ si confessus fueris ore tuo ∴ Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd ∴ Deus eum ∴ excitauit à mortuis, seruaberis.	9	*Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris.*
	Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.	10	Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem cõfessio fit ∴ ad salutem.	10	*Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.*
Esa.28.16	Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	11	Dicit enim Scriptura, ‖ ∴ Quisquis credit in eum, ∴ non pudefiet.	11	*Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur.*
	Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάν-	12	∴ Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem *est* Dominus omnium,	12	*Non enim est distinctio Iudæi & Græci. nam idem Dominus omnium,*

6 *Ne dixeris*, &c. μὴ εἴπῃς, &c. id est, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר [*amar,*] id est dicere in corde, vt facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissime itaque Paulus pacẽ illam quam adfert iustitia ex fide, vt dixit suprà, 5.1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iustitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonnisi sub conditione ἀδυνάτῳ proponit, abyssum autem, id est, exitiũ minatur, ob eam culpam cui omnes sunt obnoxij, necesse est vt quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum ascendet, & quis descendet in abyssum? vt me nimirum illuc deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cælum ascendit vt nos secũ eò eueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descendit, vt persoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperiũm. Apparet ergo Apostolum sic interpretari Mosis verba vt Christum finẽ Legis id est eum esse doceat, in quo vno per fidem apprehenso impleatur quod de Lege dixit Moses, fore videlicet vt, si præstaretur, pacaret conscientias.

8 *Sed quid dicit?* ἀλλὰ τί λέγει; nempe iustitia fidei. Nam in præcedente versiculo explicatum fuerat non quid ipsa dicat sed quid nos dicere prohibeat. Malè igitur in vetere Latina interpretatione post *Dicit*, additur *Scriptura.* quod neque in Græcis codicibus legitur, neque apud Syrum interpretem. Inducitur enim eleganter ab Apostolo non Scriptura, sed ipsa fidei iustitia loquens apud Mosen, ea videlicet quæ nostris pacificatis cordibus suggerit.

¶*Verbum*, τὸ ῥῆμα. Hebræi הדבר [*haddabar,*] quo vocabulo Moses intelligit Legẽ quam Dominus voce sua promulgauit, audiente vniuerso populo suo, ita vt nullam ignorantiam posset prætexere, quum eius tabulas haberet descriptas, eámque adeo singuli ex ore recitare possent, & intus haberent quasi in cognitione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accommodat per allusionem: vt per Euangelium demum doceat nos reipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 *Si confessus fueris*, ἐὰν ὁμολογήσῃς. Confessionem vocat sinceram eámque apertam professionem, quæ quum non possit aliunde quàm ex fide proficisci, quæsierit meritò quispiam cur Paulus contrarium ordinem sit sequutus. Ratio autem est, quoniam quanuis fides confessionem gignat, tamen ex confessione fides à nobis dignoscitur. ¶*Dominum Iesum*, Κύριον Ἰησοῦν. Id est, Te illum vnum ducere tuum Dominum & seruatorẽ. Nam alioqui non tantùm impij, sed etiam diaboli ipsi possunt credere & profiteri illum esse dominum & Iesum. ¶*Deus*, ὁ Θεός. Id est pater, qui dicitur Christum excitasse à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, sed vt Patris consilium de nobis redimendis, in Filij resurrectione spectetur. ¶*Excitauit à mortuis*, ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Obserua totum illud quod pro nobis Christus impleuit ad tria reuocari, nempe ad ipsius vitam, (quam mors præsupponit, priuatio videlicet habituum) mortem, & resurrectionem. *

10 *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergo fidei & iustitia & salus, quũ oris confessio sit fidei effectum: sed cõfessio est via qua peruenitur à iustificatione ad salutẽ. Et scitè admodũ Syrus interpres hũc versiculũ sic expressit, *Cor enim credens in eum iustificatur, & os quod eum confitetur, viuit.*

11 *Quisquis credit in eum*, πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ. Hebræa veritas Esa.28.16. particulam vniuersalem non habet, neque illud ἐν αὐτῷ, in eũ, sed simpliciter legit המאמין [*hammaamin,*] *qui credit.* Itaque videtur potius citari Psal.25.2, & 34.23. Credere autem in Deum, seu Credere Deo, nihil aliud est quàm ita assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, vt non modò in genere verũ id esse credas quod annuntiatur, sed etiam ad te pertinere scias, nihilque adeo de Deo tibi per Christum reconciliato dubites. vnde nascitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν vocat. Itaque videtur Erasmus non satis propriè conuertisse ὁ πιστεύων ἐπ᾽ αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente causa effectũ, distinguere oporteat. ¶*Non pudefiet*, οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לא יחיש [*lo iachisch.*] *non festinabit*, sensu vel eodem, vel non multũ diuerso. Qui enim festinat, idẽ quoq; fluctuat, ex eo videlicet quòd sibi periculũ imminere perspiciat. Cõtrà verò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia expectans, nec spes ista vnquam eum fallit. Suspicor tamen Græcũ interpretem legisse יבוש [*iabusch.*]

12 *Non enim*, οὐ γάρ. Causalis particula non spectat ad

totam

totam superiorem enuntiationem, sed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum superiore versiculo, vt transitus fieret ad posterioris enuntiationis probationē, de qua diximus vers. 4. Quòd si quis obiiciat, Apostolum niti ea particula quæ tamen apud Esaiam non extat, vt diximus superiore annotatione: respondeo illum in superiore versiculo non vti Esaiæ testimonio ad probandam illam vniuersalitatem, sed duntaxat vt confirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, *qui credit non pudefiet*. Inde enim consequitur certam & stabilem esse credentium salutem. Quòd autem addidit particulam QVISQVIS, idcirco tantùm fecit vt sibi pararet transitum ad sequentem probationem.

των πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.		diues in quosuis à quibus inuocatur.		*diues in omnes qui inuocant illum.*	
Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.	13	‖ Quisquis enim inuocauerit nomen Domini, seruabitur.	13	*Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, saluus erit.*	Ioel.2.32
Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;	14	Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?	14	*Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient sine prædicante?*	
Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.	15	Quomodo autem prædicabunt nisi missi fuerint? sicut scriptum est, ‖ Quàm speciosi pedes euangelizātium pacem, euangelizantium bona.	15	*Quomodo verò prædicabunt nisi mittātur? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem euāgelizantium bona.*	Esa.52.7 nahum 1.15.
Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἠσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;	16	⁚ Sed non omnes auscultarunt Euāgelio. Esaias enim dicit, ‖ Domine, quis credidit ⁚ sermoni nostro?	16	*Sed non omnes obedierunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui nostro?*	Esa.53.1 ioh.12.38
Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.	17	Ergo fides ⁚ ex auditu est, auditus autem ⁚ per verbum Dei.	17	*Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbū Christi.*	
Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.	18	⁚ Sed (inquam *ego*) annon audierunt? ‖ ⁚ Imò verò in omnem terram exiuit ⁚ sonus ⁚ eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.	18	*Sed dico, Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.*	Psal.19.5
Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζη-	19	Sed (inquam *ego*) ⁚ nunquid Israel non cognouit *Deum*? Primus Moses dicit, ‖ Ego ad	19	*Sed dico, Nūquid Israel nō cognouit? Primus Moyses dicit, Ego ad æmula-*	Deut.32.21

16 *Sed non omnes*, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non semper ex vocatione fides. ¶ *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vulgata, *Auditui vostro*, nimis obscurè, vt rectè annotauit Erasmus. Nam ἀκοῆ passiuè hìc accipitur pro שמועה [*schemuhah*,] id est pro sermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipsa audiendi actione accipitur, vt in proximo versiculo: vel pro rumore & fama, quam etiā Latini Auditionem vocant, vt diximus Matth. 4.24.

17 *Ex auditu*, ἐξ ἀκοῆς. Hoc est quod dicitur Esaiæ 57.19, Fidem videlicet esse fructum labiorum. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id est ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicent. Alij verbū Dei accipiunt pro ipsa prædicationis materia ac substantia. Sed hac significatione potius vsurpatur ὁ λόγος quàm τὸ ῥῆμα: nec temere est quòd Apostolus dixit potiùs διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omissa præpositione: & quum in istis verbis sit compendium superioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittendis ex Dei vocatione. Quod autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, *per verbū Christi*, inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, sed tamē vix possum probare.

18 *Sed* (*inquam*) [*ego*,] ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Erasmus, *Sed dico*. Ego verò studui apertius declarare hæc esse accipienda pro obiectione: quòd videam plerosque interpretes id non animaduertisse: quia nimirum soleant obiectiones tertia potius persona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio si conuertissem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius persona, qui cæterorum patrocinium suscipiat. Sicut enim ex effectorum consequutione Paulus electas Gentes probarat, ita plerosque ex Iudæis esse ad tempus reiectos, opposita argumentatione probare constituit: vtque sibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium sumit ab obiectione, in cuiuspiam persona qui velit in Paulum ipsum retorquere superiora: quasi dicat, Tu, ex eo quòd Gentes efficaciter vocatæ sunt ad Dei cognitionem, collegisti eas esse electas: quod si verum est, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nónne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem sic respōdet Paulus vt plus etiam concedat quàm petit aduersarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim a Deo non esse vocatos, qui Deum didicerim sese omnibus quantumuis remotis patefecisse, nedū vt populum suum nunquam sit affatus? Postea verò aduersarius non contentus hoc respōso, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam consequitur cognitio. Quid igitur? an Israel non cognouit Deum? Hic verò Paulus (vt inuidiam vitet) Mosen & Esaiam inducit ita respondentes, vt satis appareat Iudæos vocantem Deum contempsisse, quem amplexæ sint Gentes. ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuersalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt proposuerat suprà, 9.30. Itaque ante verbum ἤκουσαν, *Audierunt*, non subaudio Gentes, sed Iudæos. Loquitur autem Apostolus, citans Dauidis verba, de vniuersali vocatione de qua supra, 1.19, & Act. 14.17. neque possum quidem ego iis assentiri qui de Apostolico ministerio istud Dauidis testimonium allegorice interpretantur. ¶ *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata, *Equidem*. Erasmus, *Atqui*. Vide supra, 9.20. ¶ *Sonus*, φθόγγος. In Hebræo legimus קום [*kauam*] id est regula seu amussis eorum: quo vocabulo significatur, compositam illam & ad amussim fabrefactam cœlorum molem, velut prædicare infinitam artificis præstantiam. Græci verò vel קולם [*kolam*] legerunt pro קום [*kauam*,] vel loquutionem studuerūt emollire, sequuti videlicet proximi mēbri sentētiā: quia Dauidis præsertim hic mos est, vt vna versiculi parte alterā explicet. ¶ *Eorū*, αὐτῶν. nēpe Cælorū. Nec enim hoc refertur ad ipsum Pauli contextū, sed ad locū ex Psal. 19. citatū.

19 *Nunquid Israel non cognouit* (*Deum*?) μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ;

Israël collocaui priore loco, Veterem etiam interpretem in eo sequutus, & casum constructionis subieci verbo Cognouit: nequis putaret Israël quarto casu accipiendum. quæ amphibolia in Græco sermone nulla est: scripsisset enim Paulus τὸν Ἰσραὴλ addito articulo. ¶ *Per gentem quæ non est gens*, ἐπ' οὐκ ἔθνει. Hebraicè בְּלֹא עָם [*belo ham*] Vulg. ad verbum, *In non gentem*. i. aduersus gentem quæ non est gēs: sicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed omnino particula ἐπὶ accipitur pro instrumentali causa. Vocat autem Moses gentem non gentem omnes profanos populos: sicut viuere non dicuntur sed mori qui æternis suppliciis sunt addicti.

λώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

æmulationem prouocabo vos "per gentem quæ non est gens: per gentem intelligētiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

tionem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.

Esa.65.1. Ἠσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

20 Esaias autem "vtitur audacia, dicítque, "‖Inuētus sum ab iis qui me non quærebant: conspicuus factus sum iis qui de me non interrogabant.

20 *Esaias autem audet, & dicit Inuentus sum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me non interrogabant.*

Esa.65.2. Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

21 "Aduersus Israelem autem dicit, ‖Toto die expandi manus meas ad populum "rebellem & contradicentem.

21 *Ad Israël autem dicit, Tota die pandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem,*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν.

1 NVm igitur ("inquam *ego*) abiecit Deus populum suum? Absit. nam & ego Israëlita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

1 *Dico ergo, Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. nam & ego Israëlita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin.*

Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων,

2 Non abiecit Deus populum suum "quem prænouit. An nescitis "de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, "dicens aduersus Israëlem,

2 *Non repulit Deus plebem suam quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodum interpellat Deum aduersus Israël.*

1.Reg.19.10. Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

3 ‖Domine, "Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & petunt animam meam.

3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.*

Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός;

4 Sed quid dicit ei "diuinū re-

4 *Sed quid dicit illi diui-*

20 *Vtitur audacia*, ἀποτολμᾷ. Id est intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. *Audet*, quod nō memini legere absolutè positū. Eras. *Post hūc audet*. Putat enim præpositionem ἀπὸ indicare, Esaiā ex illis Mosis verbis sumpsisse fiduciā: quam obseruationē inanē esse puto. ¶ *Inuentus sum*, εὑρέθην. Permutata sunt in nostris quidē codicibus, & apud Syrum etiā interpretē, duo huius testimonij mēbra. Hoc enim oportuit posteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autē, נִמְצֵאתִי [*nimtsethi*,] pro quo Græci habent εὑρέθην, *Inuenire me feci*, vt si dicas, *ie me suis faict trouuer*. Et נִדְרַשְׁתִּי [*nidraschthi*,] pro quo vertunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me suis faict chercher*. Sed in Claromontano codice nulla est membrorum transpositio, in quo sic ista leguntur, *palàm apparui non quærentibus me: inuentus sum inter eos qui me non interrogabant*.

21 *Aduersus Israëlem*, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id est εἰς τὸν Ἰσραήλ, vel *de Israële*, vt sit Hebræorum phrasis, apud quos sæpe ל pro עַל [*hal*] ponitur. Vulgata, *Ad Israël*, quum Deus illic non introducatur Israëlem ipsum compellans. ¶ *Rebellem & contradicentem*, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סוֹרֵר [*sorer*] expresserunt Græci interpretes.

IN CAP. XI.

1 (*Inquam*[*ego*]) λέγω. Iam tertiò inducitur idē Iudæus Apostolo responsans. Alludit autem ad locum Psal. 94.14.

2 *Quem prænouit*, ὃν προέγνω. siue vt vertit Vulg. *præsciuit*, non a verbo Scio, sed Scisco, id est Decerno. Id est * quem ab æterno placuit ei, cæteris præteritis, amplecti, vt diximus sup. 8.19. Hæc enim vis est præpositionis πρὸ, vt æternitatem ipsam declaret omni tempore antiquiorem: neque est quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes posterius sint vocatæ, quum de vocatione non agatur hoc in loco, sed de æterno prædestinationis decreto: sit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædestinatio, vt declaratur Act. 15.18. & Eph. 1.4. & 8. & 9. Verbum autem γινώσκειν sæpe iam ostendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ij existimāt qui de præscientia Dei, Epicureorum more, disputant) sed eam quæ, cum decreto æternæ prædestinationis coniuncta, gratuitum Dei fauorem complectitur. quo modo etiam accipitur suprà, 8.29: vbi prolixius de hoc verbo disseruimus itémque Galat. 4.9. & 1. Pet. 1.2. Quamobrem etiam disertè Augustinus lib. De bono perseuerantiæ, 2. cap. 18. *Præsciuit* interpretatur *Prædestinauit*: quem sequitur Lyranus: quum tamen προέγνωσαν siue προέθετο constet præire τοῦ προορισμοῦ ex superiori cap. 8.29. * Sed & illud obseruandum est Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quod videlicet fieri non possit vt Deus sententiam mutet, id est reiiciat quos semel elegit ad salutem. Vulgata, *Presciuit*, interpretatione nimium ieiuna, nisi à Præsciscere deducas. Nec vllo modo audiendi sunt qui ad fidei præuisionem hoc referunt, quod dogma repugnat ex diametro Apostoli doctrinæ, vt suprà exposuimus 9.11. Erasmus, *Antè agnouerat*, non satis expressa præpositione πρό: nec satis rectè vsurpato ὑπερσυντελικῷ. ¶ *De Elia*, ἐν Ἠλίᾳ. Vulgata, ad verbum, *In Elia*, quod nonnulli explicāt, In Eliæ historia: sed ego iis assentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotismo, apud quos ב interdum ponitur pro עַל [*hal*] id est *super*, vel *de*. ¶ *Dicens aduersus Israëlem*, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulgata & Erasmus, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει: ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduersus Israëlem quam id simpliciter dicere quod contra Israëlem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Erasmo *Interpellat*, sed *Colloquitur*. * Illam tamē alteram interpretationem nolim simpliciter repudiare.

3 *Prophetas tuos*, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: sed permutatus ordo nihil mutat in sententia.

4 *Diuinum responsum*, ὁ χρηματισμός. Vide Matth. 2.12. *

¶ *Feci* τὸ

Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

5 Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

6 Εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκέτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκέτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκέτι ἐστὶν ἔργον.

7 Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραὴλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

8 (Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

sponsum? ‖ ¨Feci vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu ¨*imagini* Baal.

5 *Ita* igitur & hoc tempore ¨reseruatio ¨secundum electionem gratuitam facta est.

6 Quòd si per gratiã, non iam ex operibus: ¨alioquin gratia iam non est gratia. ¨Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

7 Quid igitur? Quod requirit Israël, hoc non est assequutus: sed ¨electi assequuti sunt, reliqui verò ¨occalluerunt,

8 (Sicut scriptum est, ‖ ¨Dedit eis Deus Spiritum soporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

num responsum? Reliqui mihi septem millia virorum qui non curuauerunt genua ante Baal. 1 Reg.19.18.

5 *Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.*

6 *Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.*

7 *Quid ergo? Quod quærebat Israël, hoc non est consequutus: electio autem consequuta est, cæteri verò excæcati sunt,*

8 *(Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque in hodiernum diem.* Esa.29.10. &.6.9. mat.13.14. ioh.12.40. act.28.26. psal.69.12

¶ *Feci vt remanserint*, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשארתי [*vehisc harti*] vt intelligamus Deum loqui de reliquis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur istos fuisse eligendos, quòd mundi essent ab idololatria, quum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent seruati diuinitus, ne Baalis cultu contaminarentur, sicut VVolfgangus Musculus (beatæ memoriæ vir) in hunc locum scitè annotauit. Multo itaque rectius scripsit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes κατέλειψα, relinquam. Vulgata & Erasmus, *Reliqui*, quod est ambiguum. ¶ [*Imagini*] *Baal*, τῇ Βάαλ. Sic rectè Erasmus. Nam fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל [*bahal*] declarat eum in cuius potestate sumus, vt est mancipium in domini, vxor in mariti potestate. Inde factum est vt pro idolo accipiatur cui sese totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginem non alio quàm Dominæ nostræ nomine compellant, cæterósque ad quos cultum transtulerunt Deo debitum, nonnisi addita Dominorum & Patronorum præfatione, solent inuocare.

5 *Reseruatio facta est*, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, *Reliquiæ factæ sunt*, nimium obscuré: quamobrem etiam nonnulli scribunt, *Reliquiæ saluæ factæ sunt*, contra omnium Græcorum codicum fidem. Erasmus, *Reliquiæ fuerunt, vel sunt*, nihilo planius, & minus etiam accommodaté. Malui igitur crassius loqui, vt Græca apertius declararem. Nam etiamsi converteris *Reliquiæ supersunt*, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. ¶ *Secundum electionem gratuitam*, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Secundum electionem gratiæ*: cuius Hebraismi ignoratio magnum errorem iis obiecit qui putarunt ita significari eos qui gratiam elegissent, quum prorsus è contrario significentur quos gratia eligit, id est qui gratis à Deo eliguntur. Est autem hoc loco planè ineptus Origenes, existimans eos qui per fidem seruantur differre à perfectioribus quibusdam qui per electionem gratiæ seruantur, *quoniam* inquit, *est gratia & sine electione & cum electione.*

6 *Alioquin*, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quomodo probat Budæus accipi hanc particulã in argumentatione ab absurdo sumpta, vt sup.3.6. & infrà.22. & 1.Cor.5.10. & 7.14. & 15.29. & Hebr.9.26. Erasmus, *Quandoquidem*, nõ obscurè modò, sed etiam deprauata sentẽtia, nisi multa subaudias. Vtinam verò hanc operũ & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuũt. Sed hîc scio quid respondeant, ista videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quasi verò hîc disputetur sola gratia, an verò etiam operibus, vel prorsus vel aliqua ex parte, electionem ac proinde salutem adipiscamur: quod posterius affirmãt Sophistæ, qui præuisam fidem vel opera faciunt electionis causam. Id autem si verum est, conclusio falsa erit, Israëlem non esse assequutum quod quærebat: nisi quis ita sit rerũ imperitus vt existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse: quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ cap.18. Deinde vbi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus supra, cap. 8? Sed & ineptè admodũ diceremur fide iustificari nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redemptio. Denique neq. gratia esset gratia, si ex operibus præuisis eligeremur, vel minima ex parte: neq; opus esset opus, si gratiæ subsidiũ vllo modo requireret. ¶ *Sin ex operibus*, &c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκέτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκέτι ἐστὶν ἔργον. Hanc partem totam non legũt Vetus interpres, nec Origenes, nec Chrysostomus, nec Ambrosius: quã tamẽ summo consensu in Græcis codicibus inueni (Claromontano excepto) vt & in Syra interpretatione: & mihi quidẽ planè videtur necessaria explendæ operũ & fidei antithesi: adeo quidẽ vt vix vllũ inueniatur apertius testimoniũ quo omnis opinio meriti semel tollatur, quũ diserte neget Apostol⁹ opus esse op⁹ quod ex gratia valeat nõ ex debito. *

7 *Electi assequuti sunt*, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Electio consequuta est*: seruata metonymia, de qua diximus supra, 2. 26. Idcirco verò nos nõ seruauimus vt altera pars antitheseως melius posset intelligi. ¶ *Occalluerunt*, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Erasmus, *Excæcati sunt*. Vide Marcum cap.3.vers.5.

8 *Dedit eis Deus spiritum soporis*, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum sit testimonium, & plerosque interpretes video Origeni assentiri, qui fatetur se nusquã hoc legisse in Scripturis, putátque hæc non esse Prophetæ sed Apostoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præcesserit καθὼς γέγραπται, *sicut scriptum est*: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in vnum veluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29.10. vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה [*chi nasach halechem iehouah ruach tardemah*,] pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως. id est, *præbuit vobis Dominus potandum spiritum soporis.* Paulus igitur pro πεπότικεν scripsit ἔδωκεν, vt sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6.9. cum isto posset cõnecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum suum agentis, (vnde Spiritus intelligẽtiæ, sapientiæ, pietatis, consilij, & alij eiusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos sua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationum, auaritiæ, vertiginis, & alij similes afflatus. Quod autem ad κατάνυξιν attinet, quam cæteri Conpunctionem sunt interpretati, & Cyprianus Transpunctionem, quanuis hæc significatio vera sit & vsitata, quod τὸ νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vt Act. 2. 37. respondens hebræo verbo דחר [*Dachar*] vnde factum vt κατάνυξις molestiam ac velut acrẽ morsum significet, quo corpus vel anim⁹ vulneretur: * tamen quũ ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατάνυξιν respõdere vocabulo Hebręo תרדמה [*tardemah*,] nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocãt altissimum veternum, quòd omnem sensum adimat: idque optimè conuenit ei quod præcessit de callo siue obduratione, & quod subij-

citur de oculis ad videndum, & auribus ad audiendum ineptis. Sed & diserte Hesychius κατανύξει interpretatur ἡσυχίᾳ, sicut Es.6.5. Græci נדמיתי [*nidemethi*] vertunt κατανένυγμαι. Et nomen ipsum νύξ videtur παρὰ τὸ νύσσειν deduci, à quo postea ortum est τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea significatione legere. Syrus interpres vertit רוחא מדערניתא [*rucha madaharanitha*,] id est *spiritum commotionis*, id est, in vernaculo nostro sermone, *vn esprit transporté*, quo fit vt quispiam dicatur Apud se, siue, compos mentis, non esse. ¶ *Vsque in hodiernum diem*, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè solet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc sunt Esaiæ verba, sed Apostoli, & cum verbo ἐπωρώθησαν cohærent, sicut res ipsa ostendit, & Apostolus ipse explicat 2.Corinth.3. versu 15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Esaiæ verba inclusimus parenthesis signo. ¶ *Qui non videant*, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, *Vt non videant*, vt subaudiatur ἕνεκα. Sed illud est planius, vt si dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id est oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas, vt scitè vertit Syrus interpres. Hoc autẽ nihil aliud est quam excæcare, & surdum reddere: minime id quidem quasi Deus nouum vitium infundat, sed quia Deus, vt iustus iudex, illos sua gratia destitutos tradit Satanæ & suis cupiditatibus magis ac magis excæcandos.

Psal.69.23. Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.	9	Et Dauid dicit, ‖ ⁘ Fiat mensa eorum in laqueum, & tendiculam, & offendiculum, & talionem ipsis.	9	*Et Dauid dicit, Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis.*
Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον.	10	Obtenebrentur oculi eorum vt non cernant: & tergum eorum semper ⁘ incurua.	10	*Obscurentur oculi eorũ, ne videant: & dorsum eorum semper incurua.*
Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.	11	⁘ *Num* igitur (inquã *ego*) impegerunt ⁘ vt laberentur? Absit. sed per eorum lapsum salus *obtigit* Gentibus, ⁘ vt eos ad æmulationem prouocaret.	11	*Dico ergo, Nunquid sic offenderunt vt caderent? Absit. sed illorum delicto salus est Gentibus, vt illos æmulentur.*
Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;	12	Quòd si eorum ruina est ⁘ opulentia mundi, & ⁘ diminutio eorum opulẽtia Gentiũ: quanto magis plenitudo ipsorum?	12	*Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ Gentium: quanto magis plenitudo eorum?*
Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ' ὅσον μὲν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.	13	Nam (quod vobis dico Gentibus, ⁘ quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro.	13	*Vobis enim dico Gentibus, quãdiu quidem ego sum Gẽtium Apostolus, ministerium meum honorificabo.*

9 *Fiat mensa, &c.* γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio nõ modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus dũtaxat in Hebręo לפח [*lephach*,] vt alterum ex illis duobus videatur redũdare: & fortassis ex quapiam versione, puta, vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatum, ex margine irrepsit in contextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quãuis existimet Origenes Paulum hòc posterius addidisse de suo, sicut è cõtrario dicit eum omisisse לפניהם [*liphnehem*,] id est coram ipsis. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, *ipsis*, idem non valeat, aut quasi Apostolus nouam aliquam versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים [*velischlomim*] id est, pacifica, illa videlicet in quibus acquiescunt, pro quo tamẽ Græca editio (quãuis alia serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν,
* quasi scriptum sit ולשלומים [*vleschillumim*.] vt Esa.34.8. Sed hęc varietas nihil in sentẽtia immutat. Nã in summa imprecatur Propheta, seu potius Christus ipse apud Prophetam, quod Iudæis accidit, nẽpe vt queãdmodum infelices aues eo ipso illiciũtur ad mortẽ vnde vitã petunt: sic Iudęis cederet illud ex quo vno vitã captabant:, nimirum Lex Dei, cuius pręposterò zelo Euangelium repudiarunt.

10 *Incurua*, σύγκαμψον. Heb. veritas habet המעד [*hamhad*].i. *fac nutare* seu *vacillare*: neque ab Hebræis discrepant Græca, quũ dorsi incuruatio viriũ imbecillitatem arguat.

11 [*Num*] *igitur, inquam* [*ego*,] λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo respõsans: quòd vt melius intelligi posset, nonnulla suppleui. ¶ *Vt*, ἵνα. Vulgata, *Sic vt*, id est, ὥστε, quod rectè emendauit Erasmus. *Neque enim*, inquit, *de magnitudine lapsus hic agitur, sed de euentu*. At ego, quum ἵνα sit coniunctio τελική (id est finem ac scopum declarans) puto hîc significari non tam euentum quàm finem ac destinationem, id est, quo consilio Deus Israëlitas excæcarit. Nempe non vt hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest: sed quòd ipsi hac occasione placuerit vti, vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandem æmulatione prouocati Israëlitæ, & ipsi eò restituerentur vnde essent delapsi, & ita ex toto mundo (id est ex quibusuis populis) collecta Ecclesia, per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi vt (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nam etiamsi ad permissionem (vnicum quorũdam in hac disputatione asylum) perfugias, huc quoque relabaris necesse est, vt vel omnipotentem Deum esse neges, si inuitus permisit, vel volentem permisisse fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco lapsum potius quam offensam conuerti, perspicuitatis causa: siquidem Ambrosius, à Vetere interprete deceptus, qui *Delictum* cõuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum est quidem Iudæos grauiter peccasse quum ad hũc lapidem impingerent: sed tamen propria huius vocis significatio erat hoc loco retinenda. ¶ *Vt eos ad æmulationem prouocaret*, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. *Vt illos æmulentur*, id est, vt Iudęi postea Gentium exẽplum imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respondet enim παραζηλοῦν verbo Hebræo הקניא [*hikni*,] vt apparet ex testimonio Mosis citato suprà 10.19. quod quidem accipi non potest pro μιμεῖσθαι, id est, imitari vel æmulari, quum sit coniugationis Hiphil.

12 *Opulentia mundi*, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelij cognitionem in vitam æternam: per mundum autem intelligit Gentes per vniuersum mundũ dispersas, vt ipse proximo membro explicat. ¶ *Diminutio*, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine lapsus Iudæorum, nempe huius gentis imminutionẽ, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci sint Euãgelium amplexi. Nam populus, qui Deum nõ colit in Christo, habetur pro non populo: vt meritò dicãtur Iudæi contumacia sua ad paucitatem redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum est vt tota gens in communi ad Christum accedat. Idem de plenitudine Gentium statuẽdum est, quam commemorabit infrà, vers. 25. Sed hoc quoque diligenter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum nimirũ de Iudæorum ac Gentium natione in genere disserere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum cõditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita vt quandiu durat diminutio, hi vel illi excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christum venit, & didicit, nunquam eiiciatur foras.

13 *Quatenus quidem*, ἐφ' ὅσον μὲν. Vulgata, *Quandiu*, quem errorem etiam bis idem interpres admisit Matth.25.37. & 45. vt ibi annotauimus. Et certè ἐφ' ὅσον sic etiam accipitur

à Græcis Sed spectandum quid ferat sententia. Origenes autem planè ridiculus est qui hoc distinguere non potuit. In vno codice scribitur ἐφ᾽ ὅσον εἰμὶ (expuncta particula μὲν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apostolus hoc ita scripsit, vt, quanuis singularem suam modestiam declaret, ne sibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile sit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes suo exemplo ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam quòd loquitur tanquam Gentium Apostolus, cuius nimirum auctoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non possit contemni. Itaque ἐφ᾽ ὅσον sic puto positum in exceptione vt tamen vim habeat causali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, sed cum λέγω. ¶ *Illustro*, δοξάζω, id est, insigne & illustre reddo, siue exorno: sicut iubet prouerbium, vt Spartam quam quisque nactus est, hanc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorum Iudæorum causa nihil omittere quod ad officium suum illustrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquò zelotypiæ studio accensi Iudæi ad Christum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius ministerium si quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, *Honorificabo*. Legit enim δοξάσω. quomodo etiam nonnulli impresserunt, sed perperam.

Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.	14	¨*Vt experiar* siquomodo ad æmulationem prouocem ¨consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.	14	*Siquomodo ad æmulandum prouocem carnem meam: & saluos faciam aliquos ex illis.*	
Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσληψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;	15	Nam si ¨abiectio eorum, est reconciliatio mũdi, quæ *erit* assumptio, nisi ¨vita ex mortuis?	15	*Si enim amißio eorum, reconciliatio est mundi, quæ assumptio, nisi vita ex mortuis?*	
Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.	16	¨Quòd si primitiæ sanctę, *sancta* etiam massa: &, si radix sancta *est*, etiam rami.	16	*Quòd si delibatio sancta est, & massa, & si radix sancta, & rami.*	
Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,	17	‖Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu verò quum esses ¨oleaster, insitus es ¨pro ipsis, ¨& particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,	17	*Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem quum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es,*	Iere. 11.16.
Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ᾽ ἡ ῥίζα σέ.	18	¨Ne gloriare aduersus ramos: quòd si gloriaris, nõ tu radicem portas, sed radix te.	18	*Noli gloriari aduersus ramos: quòd si gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te:*	
Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.	19	Dices igitur, Defracti sunt rami vt ego insererer.	19	*Dices ergo, fracti sunt rami vt ego inserar.*	

14 [*Vt experiar*] *siquomodo*, εἴπως. Ita solent Græci has particulas in ellipsi vsurpare, quam supplẽdam putauimus perspicuitatis causa, vt Act.27.12, & Phil.3.11. ¶ *Consanguineos meos*, μου τὴν σάρκα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Carnem meam*: qui hebraismus fortassis fuisset non- * nullis obscurior hoc in loco. ¶ *Et seruem* καὶ σώσω. Vide 1.Tim.4.16.

15 *Abiectio*, ἀποβολή. Vulgata, *Amißio*, non satis rectè vt apparet ex opposito nomine πρόσληψις, Assumptio. ¶ *Vita ex mortuis?* ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione: sed de illa propriè non agit Apostolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium accesserint etiam Iudæi, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto. Nam, inquit, si ex ista Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo sperandum ex ipsorum felicitate quàm vt veluti reuiuiscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipsi Iudæi vnà cum Gentibus Christum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nam quanuis reconciliatio per mundum iam sit dispersa, tamen quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nondum planè mundus reuixit. Itaque Ironia quam nonnulli putant hoc loco vsurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, sed etiam Pauli sententiæ repugnat ex diametro.

16 *Quòd si primitiæ*, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. *Delibatio*, nõ satis commodè. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id est fermentum, expositione prorsus coacta. Nihilo rectior est Erasmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim ἀπαρχὴ dici potest vnde sumitur aliquid, sed idipsum potius quod ex alio delibatur. Sed & istud miror quod φύραμα non putat referri ad farinã humore temperatam, sed magis ad molas siue collyridas, i. ad farinam oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nam prætterquam quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, quum res ipsa ostendat Abrahamum, Isaacum & Iacobum cum primitiis, ipsorum autem posteros in vno corpore comprehensos, cum massa cõparari? Sed & mihi videtur non posse conuenire expositio si ad primitias ipsarum frugum referas. Neque enim massam, sed fruges aut messem scripsisset Paulus, vt in metaphora pergeret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorũ oblatione tota massa Israelitis sanctificabatur, quòd videlicet tum demum possent in reliquum annum suas fruges bona conscientia pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitiis, vt scribitur Leuitici cap.23.v.14 & 17.

17 *Oleaster*, ἀγριέλαιος. Id est oleastri surculus. Nam inte- * græ arbores non inseruntur. ¶ *Pro ipsis*, ἐν αὐτοῖς. Id est, in ramorum defractorum locum. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i. vt Vetus interpres ab verbum expressit, *In illis*) perinde accipiendum acsi Hebraicè scripsisset Apostolus בהם [*bahē*] pro במקומם [*bimkomam*.] Videtur tamen Erasmo hæc interpretatio ridicula, sed vereor ne sit potius ridiculum quod in hunc locum est commentus. Putat enim relatiuũ αὐτοῖς non significare ramos excisos, sed populum ipsum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil esse quòd nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vsitata. Atqui nulla adhuc mentio facta est oleæ, sed duntaxàt radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuisse dicit, vt insererentur alij ex oleastro decerpti. neque dubium est quin radicis nomine intelligatur Abraham credentiũ pater: oleæ verò appellatione Ecclesia Israelitica, quæ ex Abrahã tanquam radice exorta, benedictionis ipsius quasi succo viuit. Duplices igitur sunt natiui rami: vni quos sanctos esse dixit, in olea hærentes: alteri verò, defracti. Istis accedunt insititij, qui ex oleastro decerpti, postea insiti sunt ἐν αὐτοῖς, id est vel cum illis qui semper hæserunt in olea, (si hoc referre placeat ad superioris versiculi extremam partem, vt ἐν positum sit pro σὺν, sicut alibi sæpe) vel pro illis qui videlicet sunt excisi, quorum proximè facta est mentio: quæ posterior interpretatio mihi simplicior videtur, & Syri interpretis auctoritate confirmatur, qui pro ἐν αὐτοῖς habet ברוכיתהין [*bedaucheiathen*] id est in loca earum. Quòd autẽ putat Eras. præpositionẽ ἐν redundare, sicut in Cõfiteri in aliquo, Percutere in gladio, & similibus formulis, mihi non videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifestè Apostolus hæc desumpsit ex Ier.11.16. ¶ *Et particeps*, καὶ συγκοινωνός. Vulg. *Socium*, Eras. *Consortem*, eadẽ significatione interpretatur. Est autem hîc obseruãdũ ex Ambr. contra communem agriculturæ rationẽ accidere vt stolonis sterilis succus mutetur arboris generosę succo: quod nisi expressisset Apost. nullus esset ipsius argumento locus.

18 *Ne gloriare aduersus ramos*, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id est de beneficiis Dei ex-

hilarari) nos oportet, at non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationem excitare. quod si factum esset à nobis, iampridem vni Deo seruiremus: & huius officij neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocant, & sanctū illum populum (quod ad eius patres attinet) sola improbitate & mentis peruersitate impulsi, omnibus modis vexant atque adeo, turpissimę idolomaniæ propositis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Iudæis, Domine Iesu, tu quidem iustè vlcisceris tui contemptum, & dignus est ingratus iste populus in quem seuerissimè animaduertas: sed Domine memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominum indignissimis, quos tamen dignatus es tua misericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes non simus iræ tuę aduersus illos instrumenta, sed potius & verbi tui cognitione, & sanctę vitæ exemplis eos possimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.	20	Rectè: per incredulitatem defracti sunt, tu verò per fidem stas: "ne effertor animo, "sed time.	20	*Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. noli altum sapere, sed time.*
Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.	21	Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, "*vide* ne tibi quoque non parcat.	21	*Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*
Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σὲ, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.	22	Vide igitur "benignitatem ac seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te verò benignitatem, si permāseris " in benignitate: "alioquin & tu excidêris.	22	*Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te autem, bonitatem Dei, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excideris.*
Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.	23	Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: "potens enim est Deus rursum eos inserere.	23	*Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos.*
Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;	24	Etenim si tu "ex naturali exectus es oleastro, & "præter naturam insitus es "in verā oleam: quanto magis ij qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?	24	*Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis ij qui secundū naturā inserentur suæ oliuæ?*
Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ᾽ ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.	25	Nolim enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis "apud vosmetipsos sapientes) obdurationem ex parte Israeli euenisse, tātisperdum plenitudo Gentium introierit.	25	*Nolo enim vos ignorare fratres, mysterium hoc, (vt non sitis vobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Israel donec plenitudo Gentium intraret.*

20 *Ne effertor animo*, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, *Noli altum sapere*, nec Latinè, nec satis perspicuè. ¶ *Sed time*, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus, ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus discrepat ab ista Pauli admonitione. Neque enim timorem vocat trepidationem conscientiæ de reconciliatione dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerentia seipsum accusantis, & tamen quoties in promissa Dei respicit, ita in illis acquiescentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inueniat. Sicut enim arrogantiam a fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet, & ita nos de nostra salute securos esse vult Dominus, vt tamen de retinenda fide dies ac noctes laboremus, vt monet idem Apostolus Philip. 2. 12.

21 *Naturalibus ramis*, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. ¶ [*Vide*] *ne*, μήπως. Hæc quoque particula in ellipsi ponitur vt μήποτε, Matth. 25. 9, & εἴπως supra, v. 14. Syrus interpres legit ἴσως οὐδὲ σοῦ φείσηται, *fortassis neque tibi parcet*: vel ellipsin Græcam ignorauit. deprauata Apostoli sententia. Nec enim loquitur Apostolus vt ambigens, sed a comparatis argumentatur affirmans. Complutensis autem editio & duo alij codices manuscripti retinent μήπως, & legunt φείσεται cui quidem lectioni si assentiri libuerit, adscribenda fuerit interrogationis nota, & ita vertendus hic locus, Num quomodo tibi parcet? Sed & in vno manuscripto deest particula μήπως, ab iis fortassis expuncta qui hanc ellipsin ignorabant.

22 *Benignitatem*, χρηστότητα. Id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est præcisa seueritas, quū scilicet omnia summo iure ad viuum resecantur. Vulgata repetit nomen Dei, vt & Claromontanus codex: & χρηστότητα interpretatur *Bonitatem*, quod vocabulum videtur latius patere. ¶ *In benignitate*, ἐν χρηστότητι. i. in ea cōditione ad quā Dei benignitas te euexit. Sic infra 31, *per vestram misericordiam*, id est per fidē nobis a Deo misericorde donatam. Est autem hoc loco diligenter considerandū quod initio huius tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Iudęis in genere disserere Apostolum: nequis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod si nonnulli attentè considerassent, non tam fœde ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio a reprobationis decreto est distinguēda, vt doctissimus interpres pluribus ostendit. ¶ *Alioquin*, ἐπεὶ. Vide supra, versu 6. ¶ *Potens enim est*, δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεός. Longe maius videtur pondus habere hæc oratio, quàm si δυνατός ἐστι accipias pro δύναται potest. Sic Tacitus, *Neque iubendi neque vetandi potens*.

24 *Ex naturali oleastro*, ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturā intellige non qualis est ab initio creata, sicut docent Manichæi, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. ¶ *Præter naturam*, παρὰ φύσιν. Rectè. Nam secundum naturam debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manauit autem ad nos ex Dei gratia. ¶ *In veram oleam*, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Abrahamum & Iudæorum gentem, quam Deus sua gratuita promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis, nec illos vt Adami sed vt Abrahami filios, à Deo selectos, considerat.

25 *Apud vosmetipsos sapientes*, παρ᾽ ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est ne intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τῷ φρονήματι declarat. vsitata in sacris libris loquendi formula qua dicuntur superbi

superbi sapere in oculis suis. vt Prou.3.7. ¶ *Obduratio* &c. πώρωσις,&c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim Excæcationem conuertere, dixi suprà, v.7. & Mar.3.5; vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere, quum hîc coactus sim synonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare non potest quàm κατὰ μέρος. Nam quod ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facilè admiserim. Puto potius duo significari: vnum, istam obdurationem non comprehendere totum Israelem, sed eius duntaxat partem, quum supersint reliquiæ, vt ab initio capitis exposuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Israelis quam suprà vocauit ἥττημα versu 12, perpetuam fore, sed venturum tempus quo non iam Israelis reliquiæ, id est pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel (id est gens ipsa) communi consensu ad Ecclesiam Christi aggregetur. & hoc quidem est illud propheticum arcanum sæpissimè apud Prophetas inculcatum, quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquam in perpetuum reiectos despiciant. ¶ *Tantisper dum,* ἄχρις οὗ. Id est, donec. temporis enim spatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte confectum. Nam (obsecro) quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarum orbe dispersa & miserrimè iactata, dici tamen non potest (vt vno ore confirmant omnes qui ex Asia & Africa ad nos veniunt) quàm sit frequens ac numerosa, vt etiamnum hodie se exerat benedictio illa Abrahamo facta Genes.22.17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eam hodie exercere in Euangelij professores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis professione eiectis, sic illi nobis vicissim nunc succedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gentium Apostolus, exposui suprà, v.12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam certo quodam loco, disserit.

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.	26	Et ita "totus Israel seruabitur: sicut scriptum est, ‖Veniet "ex Sion ille "liberator, "& auertet impietates à Iacob.	26	*Et sic omnis Israel saluus fieret: sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.* Esa.59.20
Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	27	Et ‖ Hoc illis à me "fœdus, "Quum abstulero peccata ipsorum.	27	*Et hoc illis à me testamentum, Quum abstulero peccata eorum.* Esa.27.9
Κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.	28	"Itaque quod ad Euangelium *attinet, sunt* inimici propter vos: quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.	28	*Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: secundum electionem autem, charissimi propter patres.*
Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.	29	Nam dona illa & illa vocatio Dei "eiusmodi sunt vt eorum ipsum pœnitere non possit.	29	*Sine pœnitentia enim sunt dona & vocatio Dei.*

26 *Totus Israel,* πᾶς Ἰσραήλ. Alludit ad locum Ezech. 37.22. Horum autem verborum explicatio (ni fallor) pendet ex oppositione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Israel nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinem: cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ κατάλειμμα. id est Diminutio & reliquiæ. Alioquin nó video quod sit arcanum illud quod superiore versiculo commemorauit. Sed rursus notâdum est de tota gente in genere, non de singulis hîc disseri. ¶ *Ex Sion,* ἐκ Σιών. Heb. לציון [*lesiion*] id est Sioni, siue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortassis librariorum culpa ex ἕνεκα factum est ἐκ. ¶ *Liberator,* ὁ ῥυόμενος. Vulgata, *Qui eripiat.* Erasmus, *Ille qui liberat.* Ego verò puto participium positum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Matt.2.6, & alibi aliquoties. Et præterea signatè vtens Esaias voce גאל [*gohel*] qua significatur proximus propinquitatis iure vindex & assertor, sic videtur expresè declarari Messiam fore Iudæis sanguine iunctum, & suæ gentis vindicē in hæreditate cælesti asserenda. ¶ *Et auertet,* &c. καὶ ἀποστρέψει,&c. Heb. veritas habet ולשבי פשע ביעקב [*vleschabe peschah beiahakob*] i. *& ad eos qui resipuerint à peccato in Iacob.* vbi Græci legerunt ולשוב [*velaschub,*] sed eadē manente sententia. Neque enim conuerti potest ad Deum quē Deus prius non conuerterit, vt scriptū est Ier.31.18.

27 *Fœdus,* διαθήκη. Vulg. & Eras. *Testamentum.* Atqui in Hebræis legitur ברית [*berith.*] quo non potest significari Testamentum. Itaque hæc interpretatio non conuenit quoties citantur Hebræa: & in Epist. ad Hebræos potius Apostolus alludit ad alteram Græci nominis significationem quàm propriam ipsius interpretationem tradit. Vide Mat.26.28. ¶ *Quum abstulero,* &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimāt plerique Apostolum hæc addidisse allusione facta ad locum Ier.31.34. vbi summa Noui fœderis exponitur, quēadmodum etiam Ezech 11.18: verùm (vt dicam quod sentio) existimo potius hanc partem ex eodem Esaia petitā, ex quo etiam superior est descripta, sicut suprà v.8, duo eiusdem Prophetæ testimonia Apostolus vnà coniunxit. Esaias igitur cap.27. versu 9, de hac ipsa Israelitarum accessione vaticinans quæ hic explicatur ab Apostolo, inter cætera sic scribit, וזה כל־פרי הסר חטאו [*vezech chol peri hasir chattatho,*] id est; *Et hoc* [*erit*] *omnis fructus, ablatio peccati eius.* pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, *& hoc erit beneficium* (*siue hæc demum est benedictio ipsius*) *quum sustulero iniquitatem eius.* vnde mihi quidem videtur Apostolus ista ad verbum descripsisse.

28 *Itaque quod ad Euangelium,* κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον: Vulgata & Erasmus, *Secundum Euangelium quidem,* κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex vno codice manuscripto: quam quum Erasmus vel esse adiiciendā vel certè subaudiendam non animaduerteret, putauit solœcismum esse in Paulo, quasi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, *Inimicorum & dilectorum,* vt cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis auctoritate nihil dicam, quam suspicari nō potuit Erasmus, distinguēdum tamen est Prophetę testimonium ab ipsius Pauli verbis, vt minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm manifestè ostendit hic locus verum esse quod antè monuimus, Paulum videlicet non de singulis Iudæis sed de Iudæorum gente in genere disserere, qui quoad Euangelium, i. quatenus Euangelium non admittūt, nempe in præsenti conditione, sunt Deo exosi: quod ad electionē autem attinet, (id est, quatenus Deus considerat non quid mereatur, sed quid ipse Abrahamo & semini eius promiserit) diligūtur à Deo, ideóque suo tempore dignabitur eos sua gratia: quia, vt omnis homo sit mendax, Deus tamen consiliū non mutabit. Est autē firmissimum hoc argumentum, vtpote quod ab ipsa Dei natura sumatur. Sed notandum est rursus, agi de gente Iudaica in vniuersum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet sua de particularibus decreta quæ illi vniuersalitati non derogant, etiāsi sint cōtraria: veluti quòd Iudæos elegit, & nōnullos eorū iusto exitio destinauit. Item multa decernit ad tempus quæ postea mutat. Nec propterea mutabilis censendus est, sed potius sibi semper similis, quoniam quæ fore perpetua decreuit, (Vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipsius semine) perpetua manet: quæ verò decreuit suis temporibus mutanda, vt singulis momentis cernimus rerū vicissitudinem: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factum est) ea quoque certis suis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorē ad Apostoli personam referunt, absurdissimè dicitur.

29 *Eiusmodi sunt, vt,* &c. ἀμεταμέλητα. Vulg. *Sine pœnitentia,* obscura & periculosa quoque interpretatione, vtpote quę Ambrosiū etiā videatur fefellisse. Augustinus alicubi legit *Impœnitenda,* vt Eras. obseruauit: sed ambigua est hęc tralatio. Nam Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem non possit pudere, seu quod minimè debeat contemni. Castellio *Irreuocabilia* conuertit. Ego periphrasin Erasmi potius probo, quod à Græcis non discedat.

Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·	30	Sicut enim & vos quondam non paruiſtis Deo, nunc autem eſtis miſericordiam conſequuti per iſtorum contumaciam:	30	*Sicut enim aliquando & vos nõ credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiã conſequuti eſtis propter incredulitatem illorum:*
Οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.	31	Sic & iſti nunc non paruerũt, vt per veſtram miſericordiam & ipſi miſericordiam conſequantur.	31	*Ita & iſti nunc nõ crediderunt in veſtram miſericordiam, vt & ipſi miſericordiam conſequantur.*
Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.	32	Concluſit enim Deus omnes illos in contumacia, vt omnium illorum miſereretur.	32	*Concluſit enim Deus omnia in incredulitatem, vt omnium miſereatur.*
Ὢ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!	33	O profundas diuitias tũ ſapientię tũ cognitionis Dei! quã inſcrutabilia ſunt eius iudicia, & eius viç imperueſtigabiles!	33	*O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei! quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius!*

30 *Per iſtorum contumaciam*, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, *Propter incredulitatem illorum*, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Eraſmus, autem rectè mutauit *Propter* in *Per*: quanuis Apoſtolus non de eo per quod propriè Gentes ſunt miſericordiam adeptæ, ſed de diſpenſatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occaſionem tranſeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum ſumere, vt ſuprà dictum eſt, v.11: quam ob cauſam video Latinos maluiſſe Propter quàm Per interpretari.

31 *Vt per veſtram miſericordiam & ipſi miſericordiam conſequantur*, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruerſa huius loci diſtinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum ſatis fuerit nonnullas commemoraſſe. Vulg. interpretatur *In veſtram miſericordiam*, quaſi ſcriptũ ſit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidem pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id eſt in gratiam Chriſti, quia gratiæ oblatæ reſtiterunt Iudæi: quam conſtructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, *In veſtram miſericordiam*. i. vt inde ad vos deueniret miſericordia: ſed ſi ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apoſtolus, quod non admittũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Eraſmus rectè obſeruauit. Quod enim dictum fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipſum in diuerſa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, perinde ac ſi dicat aliquis, Vt principes diteſcunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptiſſimum. Ambroſius legit, *In veſtra miſeratione*, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionem nuſquam inuenio, id eſt quum eſſetis ad miſericordiam vocati, contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antitheſin de qua modò dixi. Eraſmus autem interpretatur, *Sic & iſti nunc increduli facti ſunt, ex eo quòd vos miſericordiam eſtis adepti, vt & ipſi miſericordiam conſequantur*. Putat enim Apoſtolum ſignificare miſericordiam Gentibus factam, id eſt Gentium fidem offendiculo fuiſſe Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expoſitio (ni fallor) repugnat ſententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà v.11.13.14.17, & eo qui proximè præceſſit, diſertè dixit Apoſtolus per Iudæorum contumaciam partam eſſe ſalutem Gentibus, & antè exciſos fuiſſe ramos naturales quàm aſcititij insererentur: ex quo conſequitur (quod ipſa hiſtoria confirmat) non prius vocatas fuiſſe Gentes quàm Iudæi Euangelium reſpuiſſent. Deinde (quod maioris etiam eſt momenti) tantùm abeſt vt Gentium vocationem Apoſtolus cenſeat obſtaculo futuram Iudęis, vt contrà ſcribat eam eſſe à Deo arripiendam occaſionem, vt & ipſi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res eſt. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppoſitum eſt ſuperiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicãdum per traiectionem, ſublata diſtinctione quæ poſt ἐλέει adſcribi ſolet: quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει non pertineat ad ἠπείθησαν, ſed ad ἐλεηθῶσι: ſicut in ſuperiore verſiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana ſit ſententia, & cum præcedentibus ac ſubſequentibus ita conſentiẽs, vt de eius veritate non poſſim dubitare. Nam quod antè propoſuerat, Iudæorum offenſam ſaluti fuiſſe Gentibus, non vt perirent Iudæi, ſed contrà vt hac ſalutis Gentium æmulatione accenſi, fierent & ipſi eiuſdem ſalutis participes: idipſum nunc repetit in concluſione, vt par erat, nempe ſicut per Iudæorum contumaciam Gentes ſunt conſequutæ miſericordiam: ita Iudæos eſſe contumaces, non vt pereant, ſed vt miſericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, miſericordiam & ipſi conſequantur. Ita enim placuiſſe Deo, mirifica illa & incomprehenſibili ſapientia, tum Gentes tum Iudæos ad miſericordiam vocare. Similis verò traiectionis exempla permulta annotauimus in hac ipſa particula, vt 1. Corinth. 9. 15, & 2. Cor. 2. 4, Gal. 2. 10, Epheſ. 3. 17, & Iohan. 14. 29. Claromontanus codex pro καὶ αὐτοὶ, *& ipſi*, habet καὶ οὗτοι νῦν, *etiam iſti nunc*.

32 *Omnes illos*, τοὺς πάντας. Id eſt, tum Iudæos tum Græcos illos, * electos videlicet, de quibus diſſeruit: quod etiam oſtendit adiunctus articulus. Senſus eſt igitur, non * quòd ſingulos homines velit miſerari Dominus, & nulla ſit particularis electio in æterno Dei propoſito (quòd etiam ridiculum eſt cogitare, quum nulla eſſe poſſit omnium ſine exceptione hominum electio) ſed vt ſciamus quicunque vel ex Iudæis, vel ex Græcis ſeruantur, non aliter quàm miſericordia ſeruari, quum omnes in ſeſe ſint rei mortis æternæ. Vetus interpres conuertit *Omnia*, eodem manente ſenſu, quum ſic loquatur Apoſtolus Galat. cap. 3. v. 22. Eſt enim vniuerſalis particula reſtringenda ad eos de quibus hîc agitur, nempe ad tollendum populorum diſcrimen. Itaque qui hoc teſtimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædeſtinationem, qua nonnullos miſericordiæ, nonnullos ſeueritati ſui iudicij deſtinauit, prorſus aberrant à ſcopo. Vulgata legit τὰ πάντα. id eſt *Omnia*, vt & Claromontanus codex, eadem manente ſententia, pro τοὺς πάντας, vt Iohan. 12. 32.

33 *O profundas diuitias*, ὢ βάθος πλούτου. Vulgata, *O altitudo diuitiarum*. Eraſmus, *O profunditatem diuitiarum*, quaſi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem diuitiarum, profunditatem ſapientiæ, profunditatem cognitionis. Sed fruſtra ſe torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ ſint iſtæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotiſmo dictum eſt ὢ βάθος πλούτου, pro ὢ βαθὺν πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chryſoſtomus, genitiui ſequentes non pendent à βάθος, ſed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum more, (vt alibi annotauimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia ſunt iſtæ opes penitus defoſſæ, & quo maior eſt opum cumulus, eo etiam altior eſt ac profundior, ideo profunditatis meminit. Solet autem Paulus σοφίαν & γνῶσιν coniungere: illam, vt * reconditiorem & θεωρητικὴν, huic, vt inferiori & πρακτικῇ, tanquam magiſtram viæ facere: haud multo aliter, quanuis impariter, quàm philoſophi ſapientiam à prudentia diſcernunt. Conſiderantur autem iſta hoc loco vt Dei attributa, non vt ipſius in nobis per Spiritum ſuum effecta, vt 1. Corinth. 12, & alibi ſæpe. ¶ *Eius iudicia*, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Hebr. משפטיו [*miſchpatau.*] id eſt ratio quam tenet in rebus vniuerſis ac ſingularibus adminiſtrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & ſummæ rerũ præeſſe accipitur, vt ſæpe annotauimus apud Iohannem. ¶ *Viæ*, αἱ ὁδοί. Hebr. דרכים [*derachim.*] i. conſiliorum ac factorum ipſius rationes. & hoc demum ſenſu negat Paulus homines poſſe in illam abditam Dei ſapientiam penetrare. Nam alioqui ab effectis & ex reuelationibus intelliguntur Dei conſilia, & æternum quoque ipſius de noſtra ſalute decretum ex Spiritus teſtimonio, credentiũ cordibus inſculpitur. vt ſcribitur ſuprà 8. 16 & 38, & 1. Corinth. 2. 10 & 12, & 1. Ioh. aliquoties.

34 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;
35 Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;
36 Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι᾽ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.
2 Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

34 ‖Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio.
35 Aut quis ¨prior dedit ei, & reddetur ei?
36 Nam ex eo, & per eum, & ¨in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

CAP. XII.

1 ADhortor igitur vos, fratres ¨p miserationes Dei, ¨vt sistatis ¨corpora vestra ¨hostiam viuam, ¨sanctam, acceptã Deo, ¨rationalem illum cultum vestrum:
2 Et ¨ne vos configurate ¨seculo isti, sed transformate vos per renouationem ¨mentis vestræ, ad hoc ‖vt probetis quæ sit voluntas Dei, ¨bona illa, accepta ac perfecta.

34 *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis cõsiliarius eius fuit?* Esa 40.13 iob.41.2. 1.cor.2.16
35 *Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*
36 *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula. Amen.*

CAP. XII.

1 *OBsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum:*
2 *Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.* Eph 5.17 1.thes.4.3

35 *Prior dedit*, προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι pro ante dare, sicut suprà 9.29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristot. lib. Oecon. 2. Est autem etiam hic locus diligenter obseruandus, aduersus eos qui fidei vel operum præuisionem faciunt electionis causam. In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscẽdum & corrigendum errorem excitaret.

36 *In ipsum*, εἰς αὐτόν. Vulgata, *In ipso*, ἐν αὐτῷ, quod ego quidem non probo. Nam finè omnium Dei factorum hic puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quęcũque sunt in cælo vel in terra, quẽadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiuntur, sed in primis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

IN CAPVT XII.

* 1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro*, non satis aptè. Vix enim hoc verbum nisi apud eos vsurpatur, qui sponte non videntur obsecuturi. Itaque ne precandi quidem verbum mihi nunc placuit. Hortamur autẽ etiã sponte facientes quod decet. Absoluta verò tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ of- * ficia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione, & quidem suam hanc nouam tractationem cum superiore connectens miro prorsus artificio, argumento à causa ducto ad effectum, quod ostendit particula οὖν *Igitur*, alludẽs ad veterem sacrificiorum ritum, vt significet Dei gloriam esse vltimum & vniuersalem finem omnium humanarum actionum, siue illæ sint ἠθικαὶ (de quibus agit hoc cap.) siue πολιτικαὶ, (de quibus proximo cap. disserit) siue ἱερατικαὶ, de quibus constituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificij Deo gratissimi. ¶ *Per miserationes*, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal. 51.2 commemorat Domini רחמים [*rachamim.*] Nihil autem grauius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa, imò cuius misericordiis nos ipsos debemus? ¶ *Vt sistatis*, παραστῆσαι. Vulgata, *Exhibeatis*. Erasmus, *Præbeatis*. Sic oportebat olim victimam ad altare sisti. Nunc autem vbique est altare, & vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. ¶ *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nunc nostra ipsorũ corpora offeruntur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus & Thes. 5.23. ¶ *Hostiam viuam*, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant polluta: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, vbi necessariò interueniebat cædes victimæ: & alius erat sacerdos, alia victima. ¶ *Sanctam*, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificiũ superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis? ¶ *Rationalem illum, &c.* τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. i. Spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2.5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo consecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quę ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modo rationis sed etiam sensus expertia, carnalibus adhibitis ceremoniis Deo offerebantur. Vulgata, *Rationabile obsequium*, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum, quasi immodico ac superstitioso opponatur. Basilius autem in asceticis, definit. 230, rationale hunc cultũ opponit idololatriæ & ἐθελοθρησκείαις, parùm, vt mihi videtur, appositè.

2 *Ne vos configurate*, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurãdi verbo vtitur in hac significatione Columella. Seruandam au- * tem in hoc dicendi genere Hebr. coniugationem Niphal reciprocã, vel Hithpahel, sępe iam admonuimus. Vulgata, *Nolite conformari*, μὴ συμμορφοῦσθε. Erasmus, *Ne accommodetis vos ad figuram*, quæsita periphrasi non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionem accẽdunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt lõgè alium finem quàm philosophicum descripsit, ita etiam veram virtutem longè aliter definit, reuocans nos ad ipsius τοῦ ὀρθοῦ λόγου normam, Dei videlicet legem, non illam Ceremonialem, sed quam Decalogum vocant, quam rursum definit esse explicationem diuinæ voluntatis quod ad res attinet verè bonas, ipsique Deo acceptas, & quibus quoque adiicere & detrahere sit nefas, quum sit numeris omnibus absolutissima. Deinde etiam docet Virtutis habitũ non à natura omnibus hominibus cõmuni, qualis nunc est, sed à gratia illam renouãte, proficisci: quæ siquis cum Aristotelicis comparet, animaduertet, quod & quantum sit inter merè humanas & Christianas virtutes discrimen. ¶ *Seculo isti*, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione. ¶ *Mentis*, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἡγεμονικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quũ ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. 1.18, & cap. 2.3, & Coloss. 1.21. ¶ *Bona illa*, τὸ ἀγαθόν. Hoc accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demũ verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus pręcipitur Leuit. 22.22. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ pręstãtiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Lex ceremonialis à Morali discernatur: vel denique vt per appositionem (quã vocant) referat quod pręcessit: idque rursus dupliciter, nẽpe vel illud duntaxat proximum, *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum*: quomodo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De

ciuitate Dei 10, & epist. 76, itemque Ambrosius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit, hæc sententia, *Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectum*: quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

---

3 Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

1. Cor. 12. 11 / ephes. 4.7

3 Enimuero per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis versanti inter vos ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat ad sobrietatem, prout cuique Deus partitus est mensuram fidei.

3 *Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, nō plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, vnicui que sicut Deus diuisit mensuram fidei.*

4 Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

4 Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

4 *Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*

5 Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

1. Pet. 4.10

5 Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singulatim autem, alij aliorum membra.

5 *Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.*

6 Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

6 ¶ Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

6 *Habentes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis, differentes: siue prophetiam, secundum rationem fidei.*

---

3 *Enimuero* γάρ. vel Igitur, sicut etiam accipi videtur supra, 6. 19, & infra, 15. 2. Absoluta autem præfatione descendit Apostolus ad ἠθικὰ præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartã quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo non rectè obseruata, omnem ἀταξίαν gignunt in Ecclesia. ¶ *Edico*, λέγω. Id est præcipio. Sic enim accipitur interdum verbum אמר [*amar*] apud Hebræos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à se auerteret. ¶ *Cuiuis*, παντί. Hanc particulam sæpe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, *Omnibus*, quę interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidem sigillatim sine exceptione pertinere. ¶ *Ne sapiat supra quàm oporteat sapere*, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt superbi & ambitiosi solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, *Nō plus sapere quàm oporteat sapere*: quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro Curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas interpretationes sic probo vt primam anteponam. ¶ *Ad sobrietatē*, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamen quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed vt acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alij, *Ad sobrietatem* ita interpretantur, quasi poscat Apostolus vt iis studiis intēti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperãtia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locum ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potius magnam reprehensionem mereatur quòd hũc locum & alios plurimos in eo libro alienissimis interpretationibus deprauarit. ¶ *Prout cuique*, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1. Cor. 3. 5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, cap. 11 31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo consensu omnibus exemplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: sitque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1. Cor. 12. 11. ¶ *Fides*, πίστεως. Fidem appellat συνεκδοχικῶς cognitionem Dei in Christo, cũ donis quæ ex eo manant in credentes per Spiritum sanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit Pro mensura donationis Christi, Eph. 4. 7, & manifestatio Spiritus, 1. Cor. 12. 7. Sed & pro πίστεως in vno codice scriptum inuenimus χάριτος, *gratiæ*.

6 *Habentes autem*, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expungitur particula Autem, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quasi hac coniunctione ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμέν, vt existimauit Erasmus: ex cuius etiam sententia Frobenius post μέλη, id est membra, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contra in nostris vetustis codicibus plenum pũctum scribitur, vt nouam periodum inchoet participium ἔχοντες, & vtraque ratio huius distinctionis quam adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, quum dixisset, Singuli sumus alius alius membra: ne cōfusionem imaginaremur, adiecisse, Sumus quidem eiusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Huius enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus, quum membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quę subiicitur, nihilo est probabilior, nempe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex communi loquendi vsu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hîc rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c, non habent adscriptam distinctionem, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetustis codicibus Græcis, & ipsa quoque sententia, vt in Græcis scholiis explicatur. Itaque (vt paucis absoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit *Sed tamen*, neque totum hunc locum videtur percepisse. ¶ [*Prophetemus*] *pro proportione fidei*, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnibus Græcis codicibus, & sententia quoque ipsa satis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiusmodi supplendũ esse confirmant, veluti μενέτω, *maneat*, vel στοιχείτω, *incedat*, quæ Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc ellipsis displiceat, quum multæ eiusmodi aut etiã multo duriores soleant in cōmunem loquendi vsum incidere. Potest autē τῆς ἀναλογίας vocabulũ dupliciter exponi, nempe vel pro conueniētia siue congruentia quadam, vel pro eo quod antea μέτρον vocarat. Harum igitur interpretationũ si priorem sequaris, significarit Apostolus verum canonē prophetiæ, id est interpretationis scripturarũ veræ à falsa discer-

discernendæ, nempe si ad Christianæ fidei axiomata αὐτόπιστα exigantur, Symbolo comprehensa quod Apostolicũ vocant, & quod iam inde ab initio Euangelicæ prædicationis veluti Euangelij epitome scriptum fuit, ideóque norma & regula fidei meritò à Tertulliano vocatur. Sin verò alteram huius vocis notationem amplectamur, dicamus Paulum, postquam admonuit in genere vt quisque sese Deo consecret, &, vt quisque sese intra suæ sortis metas contineat, nunc istud per partes explicare. Primùm igitur Ecclesiasticarum functionum meminit, quas diuidit in duas species, siue duo genera, nempe in Prophetiam & Diaconiam: Prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, Diaconiæ vero alia Ecclesiastica munera, quibus se abdicarunt Apostoli, Act. 6.2.3, & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna est functio, sed varij sunt gradus, neque in vna & eadé functione par est Spiritus mensura, ideo Apostolus Prophetas monuit vt prophetent pro fidei proportione, id est, vt quisque reuelationis suę modum teneat, ne vnus sibi omnia scire videatur. quod si seruatum fuisset in Ecclesia, nunquam in ea pericula incidisset: vnde quum vix nunc cœperit emergere, & certè metuendum est ne eòdem relabatur, ni fiat quod monuit Apostolus 1. Corinth. 14. 30. 32. & 33. Alioquin Prophetiæ nomen angustiore significatione sæpe accipitur, vt Ephes. 4. 11. & 1. Corinth. 12. 28: & Diaconia contra multo ampliore, ita vt omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeo Apostolicam functionem: quia nimirum publicè ac priuatim nos oportet Deo ministrare, vt suprà, capite 11. versu 13, Act. 6. 4, & 12. 25. Similem in hæc duo genera ecclesiasticarum functionum distributionem adhibet noster Apostolus Philipp. 1. 1, & 1. Timoth. 3. nominans Episcopos quos hic vocat prophetas, quibus nimirum sermonis ministerium commissum est: cæteros autem nomine Diaconorum intelligens. Sic etiam loquitur Petrus, 1. Petri 4. 11.

Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·	7	Siue ministerium, *versemur* in ministrando: tum is qui docet, in docendo:	7	*Siue ministerium, in ministrando: siue qui docet, in doctrina:*	
Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδούς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.	8	Tum qui exhortatur, in exhortatione, ‖ qui distribuit, cũ simplicitate: qui præest, cum diligentia: qui miseretur, cum hilaritate.	8	*Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate.*	Mat. 6. 2 2. cor. 9. 7
Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.	9	Dilectio *esto* minimè simulata. *Estote* ‖ abhorrentes à malo, agglutinati bono.	9	*Dilectio, sine simulatione. Odientes malum, adhærentes bono.*	Amos 5. 15
Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.	10	‖ Fraterna charitate alij ad alios amandos propensi. Honore alij aliis præeuntes.	10	*Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.*	Eph. 4. 2 1. pet. 2. 17

7 *In ministrando*, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, *In administratione.* quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore vero ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur melius expressisse Vetus interpres gerundi modo. ¶*Tum is qui docet*, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (vt Vulgata & Erasmus) *Siue qui docet.* Cæterum quòd Paulus genus dicendi mutat, video torsisse nonnullos: qui tamen non videntur eius rei causam cognouisse. Solent enim à plerisque interpretibus hæc ita explicari quasi quinque Ecclesiasticas functiones diuersas commemoret Apostolus: quod non puto. nec dubito mihi assensuros quicunque attentius hunc locum considerabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Ecclesiasticas functiones perpetuas (alias enim temporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apostolorum exemplo, Act, 6.2.3.4, vt paulo antè diximus: deinde singula illa duo genera in suas species diuidere, nempe in doctores
* & pastores: diaconos verò in eos qui eleemosynas distribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipsis pauperibus Ecclesiæ seruiebant: qualeș erant fere viduæ, de quibus seorsim agitur 1. Tim. 5. 9. Vtque hæc distinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apostolus dicédi genus. ¶*In docendo*, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulg. & Erasmus, *In doctrina*, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim ferè Latinis declarat idipsum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco significet ipsam dicendi functionem. Vocat autem Apostolus Doctorem, eum qui Scripturæ duntaxat simplici interpretationi vacat in Ecclesia, vt pura ac sincera doctrina retineatur: sicut doctissimus interpres in Christianæ religionis Institutione verissimè docuit: & repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Versetur, tum in hoc mébro, tum in aliis sequétibus.

8 *Tum qui exhortatur* εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere necesse est, vt sibi constet distributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur pastor, vt 1. Cor. 12. 28, & Ephes. 4. 11: & propheta quoque interdum, vt 1. Cor. 14. 31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum administratione coniungit. ¶*Qui distribuit*, ὁ μεταδιδούς. Vetus interpres, *Qui tribuit.* Erasmus, *Qui impertit.* Vterque nimium lata interpretatione, quum hîc significentur qui propriè diaconi dicuntur, ij nimirum qui eleemosynas distribuebant. Iubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur. ¶*Qui præest*, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant: qui & ipsi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Timot. 5. 17. quorum munus vocatur κυβερνήσεις, 1. Corinth. 12. 28.

¶*Qui miseretur*, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: sed quum Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satis commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenentur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde quum istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior, qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, eos intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, vt ferè erant viduæ, quarum fit mentio Act 6. 1, & 1. Timot. 5. 9. Et meritò sanè in istis requiritur hilaritas, nó modò vt fungantur suo munere alacriter, sed etiam ne mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese præbuerint.

9 *Dilectio*, ἡ ἀγάπη. Iam ad fructum Ecclesiasticarũ functionum rectè administratarum accedit Paulus, nempe ad eas virtutes quas vere Christiani inter se exercent, quas ex vno fonte, nempe charitate, deducit: & ea quidem suis notis insignita, nempe synceritate, vitij odio, boni amore propenso, iuuandi proximi auiditate, & cuius finis sit Dei gloria. Deinde alias Christianas virtutes præcipuas, ex charitatis limpidissimo fonte deductas enumerat.

¶[*Estote*] *abhorrentes à malo*, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, *Odientes*, barbarè. Erasmus, *Odio prosequentes*, non satis expressé. Plus enim est ἀποστυγεῖν quam μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. ¶*Agglutinati*, κολλώμενοι. Vulg. & Eras. *Adhærentes*, non satis expressé.

10 *Fraterna charitate*, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum superiore membro. ¶*Alij ad alios amandos propensi*, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulgata, *Inuicem diligentes*, nimium (vt ita dicam) diluté. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionem declarat. Eras-

mus, *Ad mutuò nos diligendos propensi.* Ego *Amandos* dicere malui, quia sicut (auctore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est Amare quàm Diligere. Sic enim Cicero, *Sed tamen vt scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari.* ¶*Praeuntes*, προηγούμενοι. Vulg.& Erasm. *Præuenientes*, προφθάνοντες.

1.Pet.5.8	Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.	11	‖Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. ¨Domino seruientes.	11	*Solicitudine non pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.*
Luc.18.1 1.cor.6.1	Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.	12	Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖In oratione¨ perdurantes.	12	*Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.*
Heb.13.2 1.pet. 4.13	Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.	13	‖¨Vsibus sanctorum¨ communicantes. Hospitalitatem ¨sectantes.	13	*Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.*
Mat.5.44	Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	14	‖¨Benedicite iis qui vos insectantur, benedicite *inquam*, ¨& ne imprecamini.	14	*Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.*
	Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.	15	¨Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	15	*Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*
Prou.3.7 esa.5.11	Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.	16	¨Eodē animo inter vos mutuò affecti. ‖Nō elatè *de vobisipsis* sentientes, sed ¨humilibus obsecundantes. Ne estote¨ prudentes apud vosmetipsos.	16	*Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.*
Pro.20.11 matt.5.39 2.cor. 8.11 1.pet.3.9	Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.	17	‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. ¨Procurantes honesta coram omnibus hominibus.	17	*Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.*

11 *Domino seruientes*, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorum monitis distinguuntur: & ita in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque vertit & Syrus & vetus Latinus interpres, & ita legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Erasmus tamen interpretatus est, *Tempori seruientes*, id est, καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam vocant. Explicatur autē tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios vt si quid incommodi acciderit, boni consulant, vt hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alij verò putant præscribi fidelibus vt pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alij demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd velit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expresseris significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare: neque puto vllum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque omnino legendum puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum, qui compendium illud scribendi κῷ putarūt καιρῷ declarare: idque eo verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum scriptum inueni. Ita etiam nominatim legendum tuetur Hieronymus epistola tomi secundi vltima, ad Marcellā: quā epistolā vide, quæso, vt qualis fuerit olim tum Ecclesia illa Romana cognoscas.

12 *Perdurantes*, προσκαρτεροῦντες. Vulg.& Eras. *Instantes*, non satis rectè.

* 13 *Vsibus*, ταῖς χρείαις. Ambrosius vt ex Latinis non pauci locū hunc citantes, legerunt ταῖς μνείαις *Memoriis*, quod recentiores valde impudenter ad preces pro mortuis detorserunt. Origenes vtranque lectionem obseruat. Ego in multis Græcis codicib. istud inueni, neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio. Vulg.& Erasm. *Necessitates* conuertūt, quod mihi non placet. nequis existimet prius non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus. scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquā hoc concedo τῶν χρειῶν nomine delicias & superuacanea officia non significari. ¶*Communicantes*, κοινωνοῦντες. Ita significatur quæ hîc sit vera charitas, nempe quum aliorum incommodis non minus quàm nostris afficimur, &
* ita affecti proximum pro viribus iuuamus. ¶*Sectantes*, διώκοντες. Hoc verbum de re, significat studium eius obtinendæ, & ferè semper in laude ponitur: de persona verò, designat nocendi cupiditatem, etiam in iuris persecutione: cuius significationis exemplum suppeditat proximus versiculus.

14 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Id est, *bene precamini*, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eras. *Benel oquamini.* Ego verò vocabulum theologis vsitatum retinere malui: neque existimo de loquutione duntaxat hîc agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, vt hosti bene precemur. quod quum Eras. viderit, miror cur vel Benedicatis vel Beneprecamini potius non conuerterit quàm Beneloquamini. Vide Matthei 5.44. ¶*Et ne imprecamini*, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen vt hæc minimè sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh.1.20.

15 *Gaudete*, χαίρειν. Vrget sympathiam Christianā Paulus: sed in gaudio & dolore honesto. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 *Eodem animo mutuò inter vos affecti*, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. *inter vos concordes, atque adeo vnanimes.* quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. *Idipsum inuicem sentientes:* duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipsum, sed Idem: quod tamen nusquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nēpe 2.Cor.13.11, & Phil.3.16. Et φρονεῖν nō accipitur hoc loco pro sentire, i. sensu percipere, vel intelligere, vel scire, vel opinari, (quanuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectum esse animo, quem φρένα Græci interdum vocāt. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idem sentire, infra 15.5, & Philip.2.2, non satis rectè, opinor: & Concordes esse, Phil. 3.16, & 4.2: item Vnanimes esse, 2.Cor.13.11. Quod autem εἰς ἀλλήλους conuertit, *Alii in alios*, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἰς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idem noster Apostolus infrà, 15.5. ¶*Humilibus*, τοῖς ταπεινοῖς. Quum paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè scindit concordiam atque ambitio, quum quispiam humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. ¶*Prudentes*, φρόνιμοι. Eras. *Arrogantes*, quo sensu idem dictum exposuimus suprà, 11.25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudentiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouerb.3.7. *Ne sis* חכם [*chacham*] (i. sapiens) *in oculis tuis.* quod repetitur Esa.5.21.

17 *Procurantes*, προνοούμενοι. Sic vertit Eras. 2.Cor.8.21, qui

qui tamen hîc cõuertere maluit, *Prouidè curantes*. Vulg. *Prouidentes*, obscurè & ambiguè. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & soliciti simus de vita bene & honestè instituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subiicitur, *Non tantùm coram Deo*, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & insertum fuisse opinor ex 2. Cor.8.21. vt in eo frustra se torserit Erasmus.

Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.	18	‖Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes.	18	*Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus, pacem habentes.* Heb.12.14
Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.	19	‖Non ipsi vosmet ¨vlciscentes, dilecti: sed date locum ¨iræ. scriptum est enim, ‖Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus.	19	*Non vosmetipsos defendentes, charissimi, sed date locum iræ. scriptum est enim, Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus.* Eccle.2.18 matt.5.39. Deut.32.35 heb.10.30
Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	20	‖Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, ¨carbones ignis coaceruabis in caput eius.	20	*Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.* Pro.25.22
Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.	21	Ne vincitor à malo, sed vince bono malum.	21	*Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.*
Κεφάλαιον ιγ.		CAP. XIII.		CAP. XIII.
ΠΑσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ἀπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.	1	O¨‖Mnis anima potestatibus ¨supereminentibus subiecta esto. non enim est potestas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, ¨sunt à Deo ordinatæ.	1	*OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.* Sapien.6.4 tit.3.1 1. pet.2.13
Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται.	2	Itaque quisquis *se* opponit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ¨ipsi sibi condemnationem ¨auferent.	2	*Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.*

18 *Si fieri potest*, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cum superiore sententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortassis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honestè instituamus coram omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest, nec etiam debet.

19 *Vlciscentes*, ἐκδικοῦντες. Vulg. *Defendentes*, idque malè. Neque enim honesta & legitima defensio prohibetur. ¶ *Iræ*, τῇ ὀργῇ. Dei videlicet, quam alioqui preuenire videatur, qui iniuriam vlciscitur.

20 *Carbones ignis*, ἄνθρακας πυρός. id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum idiotismo. Sic etiam Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

IN CAPVT XIII.

1 *Omnis anima*, πᾶσα ψυχή. Iam transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquenque, se erga magistratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam synecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphasi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorsus excepto, subiici suo magistratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactẽt qui se Ecclesiasticos vocant. Hi verò si verbo Dei credere nolunt, nisi addita Patrum interpretatione, saltem audiant quid in hunc locum scripserit Chysost. Sic enim habet ad verbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστής, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀνατρέπει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Id est, *Omnibus hæc præcipi, sacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis solis qui huius vitæ negotiis occupantur, statim in ipso procemio declarat Apostolus, quum sic dicit, Omnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto: etiamsi Apostolus, etiamsi Euangelista, etiamsi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim ista pietatem non euertit.* Hæc ille: qui, Deus bone, si hodie viueret, quàm acerbè in illum inueheretur qui non modò regibus non subiicitur, sed ipsa etiam regna & imperia transfert, & tamen Christi vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingeniũ nosse volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. ¶ *Supereminentibus*, ὑπερεχούσαις. Hoc positum est αἰτιολογικῶς. Causa enim adfertur cur subiici nos oporteat magistratibus: quia nimirum in superiore gradu sunt collocati. Vulgata, *Sublimioribus*, non obscura modò sed periculosa interpretatione, vt quæ sic possit accipi quasi summis duntaxat magistratibus, non inferioribus, sit parendum. ¶ *Sunt à Deo ordinatæ*, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσί. Hæc verba, *A Deo*, postposui verbo substantiuo, vt falsæ distinctioni ansam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, *Quæ verò sunt à Deo, ordinatæ sunt*, quasi Græcè scriptũ sit ἀπὸ non ὑπὸ. Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι non legit, (quod tamen vocabulum in omnibus Græcis vetustis codicibus (excepto vnico Claromontano) inuenimus, & nisi addatur, nemo non videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiendum) nonnulli Latini pro *ordinatæ* legerunt *ordinata*, quasi Græcè scriptum sit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdum idem declarat atque instituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, censuerunt nonnulli Paulum his verbis ostendere, Deum esse magistratuum dignitatis auctorem. Id verò ego ita esse fateor: sed quum in superiore membro sit hoc disertè dictum ab Apostolo, causam non video cur hoc ipsum iterum inculcet, & quidem addita particula δὲ quæ non eadem, sed diuersa plerunque solet copulare. Existimo igitur Apostolum primùm quidem testari in genere ius ipsum & potestatem magistratus à Deo esse: deinde verò, quia varij sunt magistratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui potestati sed potestatibus subiici, huius etiam potestatis distributionem & διάταξιν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parendum esse sciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id est, magistratus dignitas, & eius dignitatis distributio: vt vtrunque Apostolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ. i. Dei ordinationem, in proximo vers.

2 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Sic rectè Vetus interpres pro quo Erasmus non rectè *Sibiipsis* substituit: vt sensus ipse ostendit. Rectius quoque Vetus interpres κρίμα vertit *Damnationem* quàm Eras. *Iudicium*. ¶ *Auferent*, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob stultitiam. Vulgata, *Acquirunt*, neglecta temporis ratione. Erasmus, *Accipient*, obscurè, vt diximus Matthei cap.23.vers.14.

Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῆ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

Mat.22.21. Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν.

Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

3 Nam magistratus non sunt terrori "bonis operibus, sed malis. Vis autem non terreri potestate? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.

4 Dei enim minister est tuo bono. Quòd si feceris quod malũ est, metue: non enim frustra gladium gestat. nam Dei minister est, "vltor ad iram ei qui quod malum est fecerit.

5 Quapropter "necesse est subiici, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.

6 Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem "ministri Dei sunt in hoc ipsum "incumbentes.

7 ‖Reddite igitur omnibus quod debetis: "cui tributũ *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: "cui timor, timorem: cui honor, honorem.

8 Nemini quicquã "debete, nisi *hoc* vt alij alios diligatis. nã qui diligit "alterum, "Legẽ impleuit.

3 *Nam principes nõ sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatẽ? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

4 *Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit.*

5 *Ideo necessitate subditi estote: non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.*

6 *Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes.*

7 *Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

8 *Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis. qui enim diligit proximũ, Legem impleuit.*

---

3 *Bonis operibus*, τῶν ἀγαθῶν ἔργων. Vulgata. *Boni operis*, nimium obscurè. Erasm. *Bene agentibus*, rectè expressa sententia. Ego studui propius abesse à Græcis.

4 *Vltor ad iram*, ἔκδικος εἰς ὀργήν. Id est, per quem Deus iratus vlciscitur malos.

5 *Necesse est subiici*, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, *Necessitati*, vel (vt alij codices habent) *necessitate subditi estote*, id est ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι, cõtra omnium nostrorum codicum fidem, si duos tantùm excipias, sed quibus ipsa etiam sententia repugnat. Neque enim præcipit Apostolus vt pareamus magistratibus, quòd vrgeat necessitas, quasi liceat alioquin iugum excutere: sed potius quia æquissimum est vt Dei ministro subiiciamur, neque res est media seu ἀδιάφορος, sed eiusmodi vt hominis etiam conscientiam obliget. minimè id quidem quasi magistratui aut cuiquam homini liceat leges condere conscientiis, quę vnicum habent legislatorem: sed quia nemo potest bona conscientia ei resistere cuius potestati Deus ipsum subiecerit, adeo vt hanc ob causam non sit seditiosis & ἀτάκτοις negotium dũtaxat cum magistratu, cui sese opponũt, sed etiam cũ Deo ipso. Sciamus tamen hæc esse intelligẽda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apostolicum illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum est, aliud esse, magistratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per subiectos exequi volenti, non obsequi, quàm vim suo magistratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum est, istud verò nefas est: nisi quis fortè priuatus extraordinarium mãdatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locũ, cõperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certè iisdem furiis olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

6 *Ministri*, λειτουργοί. Vide Act.13.2, & infrà, 15.27. ¶ *Incumbentes*, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, *Seruientes*, non satis expressè. Videtur enim Apostolus hoc verbum vsurpasse, vt ostenderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuendi: vt planè inuicta quadam ac diuina animi fortitudine instructum esse oporteat qui publico hoc munere ita defũgi velit vt Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia solui, & honorem, tanquam reipublicæ causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, sed diuersa constructione.

7 *Cui tributum*, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, *cui debentur imagines*. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cęterum (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro cẽsus ratione imponitur: (quod & εἰσφορὰν, id est collationem, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur. ¶ *Cui timor*, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebręorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiscentem: Honoris autem nomine intelligit reuerentiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabij Maximi, filium Consulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 *Debete*, ὀφείλετε. *Incertum est* (inquit Erasmus) *an sit Debetis, indicandi modo, an Debete.* Atqui resipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, est eiusmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuisse: quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò quum sit absurdissimum, vnde tandem colligitur Ambrosio placuisse? *Scribit enim*, inquit, *in hunc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem verò cum fratribus.* Quasi verò Ambrosius, quum hæc scriberet, compararit cum hoc dicto superiores huius capitis versic. ac non potius superioris capitis versiculum decimum octauum, quòd affines inter se sententias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de nostro in magistratum officio aut pietate potius disseruisset, nunc omnium forensium litium ac controuersiarum fontem aperit, nempe quòd suum cuique nonnisi inuiti & magistratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt postea nobis sit inuidiosum & exosum magistratus nomẽ. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nã hoc quidem debiti genus, eiusmodi est vt bonus vir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. ¶ *Alterum*, τὸν ἕτερον. Vulg. *proximum*. Certum enim est hic τοῦ ἑτέρου significatione significari qui in Legis contextu & proximo versiculo vocatur ὁ πλησίον. qua voce quiuis alius homo significatur, quîcum aliquid est nobis negotij, ne inimicis quidem exceptis. Sic Hebræis רעה [*Reheh*] & רע [*Rehah*] accipitur tũ pro socio, tũ pro altero quopiã simpliciter, sicut apud Græcos perexiguũ est discrimẽ inter ἕτερος & ἄλλος. ¶ *Legẽ impleuit*, νόμον πεπλήρωκε, i. nõ vnicum aliquod

aliquod præceptū obiit, sed in genere præstitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apostolus de perfecta vel imperfecta obseruatione Legis vt nugantur Sophistæ: sed charitatem vt legis summam commendat, sicut apparet ex ratione quæ subiicitur, & conclusione quæ attexitur, nec est aliter intelligenda.

9 Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

10 Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

11 Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

12 Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

13 Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

14 Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

9 Siquidem illud, || Non mœchaberis, Nō occides, Non furaberis, Non falsum testimoniū dices, Non concupisces: & si quod aliud *est* mandatum, in hoc sermone ¨ summatim comprehenditur: nempe, || Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque || charitas est ¨ completio Legis.

11 ¨ Idque, ¨ perspecta opportunitate, quòd *videlicet* tempestiuum iam *sit* nos à somno expergisci. Nunc enim ¨ propius nos est salus, ¨ quàm quum credidimus.

12 Nox ¨ processit, dies autē propinquat. Abiiciamus igitur ¨ opera tenebrarum, & induamur ¨ habitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiu, compositè incedamus: || non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.

14 || Sed ¨ induimini Domino Iesu Christo, & carnis curā ne habete ¨ ad *explendas* cupiditates.

9 *Nam, Non adulterabis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces, & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Exo.20.14 deut.5.18 Leuit.19.18 mat.22.39 mar.12.31 gal.5.14 iac.2.8

10 *Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergo Legis, est dilectio.* 1.Tim.1.5

11 *Et hoc, scientes tempus, quia hora est iam nos de somno surgere: nunc enim propior est nostra salus, quàm quum credidimus.*

12 *Nox præcessit, dies autem appropinquauit. abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

13 *Sicut in die, honestè ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.* Luc.21.34

14 *Sed induite Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desideriis.* Gal.5.16 1.pet.2.11

---

9 *Summatim comprehenditur,* ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quàm amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apostolus hoc loco de mutuis hominum officiis disserat, Legis vocabulum ad secundam tabulam restringendum puto. Vulg. *Instauratur,* vt planè videatur legisse ἀνακαινοῦται, vel ἀνανεοῦται.

10 *Completio,* πλήρωμα. Heb. מלו [*melo,*] pro quo Gallicè diceremus *le contenu,* vt Psal.24.1. nisi malimus simpliciter ipsam præstationem legis ita significari. Vulgata & Erasmus, *Consummatio.* Vide supra versu 8.

11 *Idque,* καὶ τοῦτο. Vulg. *Et hoc,* admodum obscuré. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat versu 8, *Nemini quicquam debere.* Cui dicto quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad institutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ causa, vt initio officiorum Cic. *Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet,* &c. Syrus interpres videtur legisse καὶ τοῦτο εἰδότες (sub. ἐστὶ) ὅτι καιρὸς καὶ ὥρα ἐστὶ, Et hoc scitote, quòd tempus & hora est, &c. ¶ *Perspecta opportunitate,* εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Erasmus, *Scientes,* vel, *Quum sciamus tempus,* admodum obscuré. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum sic exprimimus in vernaculo sermone, *Veu le temps,* vel, *Veu la saison.* Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subiicit per epexegesin. ¶ *Propius nos est salus,* ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulg. *Propior est nostra salus.* Potest enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Ioh.15.10, vt Vet. interpr. Erasm. hoc loco non optimo iure flagellarit. ¶ *Quàm quum credidimus,* ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Erasmus, *Quàm quum credebamus. Nam,* inquit, *sub Mose opinio fuit potius salutis quàm salus, & vmbra potius quàm res.* Atqui præterquam quòd qui sic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apostolus Romanis scribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc vniuersalis doctrina, non fit mihi verisimile hoc ita explicandum vt ad solos Iudæos pertineat. Paulum igitur existimo hoc ipsum dicere de quo monent etiam scriptores alioqui prophani: nempe quo propius metam cursor accedit, eò magis intendendas esse vires, si præmium in ipsa meta propositum assequi velit. Sic enim Apostolus docet quo propius à salutis luce absumus, tanto longius à tenebris abesse nos oportere.

12 *Processit,* προέκοψεν. Hierony. in Matth.26. *præteriit.* Cyprianus in tractatu de zelo, *transiuit,* vt & Syrus interpres עבר [*habar.*] Itaque non dubium est quin mendosè legatur Latinè *præcessit,* quod Ambrosium & alios veteres interpretes fefellit. ¶ *Propinquat,* ἤγγικεν. Alibi iā dicimur in luce versari, sed ita vt nōdum apparuerit quod sumus. Adhuc enim videmus vt in crepusculo. ¶ *Opera tenebrarum,* ἔργα τοῦ σκότους. Eam vitam quam agere solent qui lucis conspectum fugiunt. qua de re poëta verè & eleganter dixit, *Nox & amor vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu.* In quam sententiam disseritur quoque Ephes.5.12, & 1. Thessal.5.7. quanquam Tenebrarum nomen latius hic patet, totam videlicet superiorem vitam comprehendens in Christi ignoratione transactam. ¶ *Habitu qui luci conueniat.* τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulg. & Eras. *Arma lucis,* quæ interpretatio mihi videtur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit, 1. Thess.5.8, tamen quod statim subiicitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homines, non noctu quum à nemine conspiciuntur, sed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere *Honestè,* vel etiam *Decorè.* Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro ἐξοπλίζεσθαι, id est Instrui & ornari.

14 *Induimini Domino Iesu Christo,* ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, *Induite,* ἐνδύσατε. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos verbum לבש [*labasch*] ita vsurpari solet in re quauis, cuius accessione vel ornamur, (vt quum dicitur aliquis indui decore, salute, magnificentia, iustitia) vel contrà dedecoramur, vt Indui confusione, maledictione, desolatione. Videtur tamen peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in pos-

sessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat.cap.3.vers.27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic.cap.6.vers.34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes, quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss. cap.3.vers. 10.& 12, & deinceps. ¶ *Ad [explendas] cupiditates*, εἰς ἐπιθυμίας. Vulg. *Carnis curam ne feceritis in desideriis*, barbarè prorsus & obscurè. Erasmus, *Carnis curam ne agatis ad cupiditates*, non multo melius.

Κεφάλαιον ιδ΄.

1 Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

2 Ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.

3 Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.

4 Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

CAP. XIIII.

1 EVm verò qui fide est infirmus, assumite, nō *tamen* ad certamina disputationum.

2 Alius quidem credit vesci licere quibusuis: alius autem *fide* infirmus edit olera.

3 Qui edit, non edentē ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentē ne condemnato. Deus enim eum assumpsit.

4 Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

CAP. XIIII.

1 *INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.*

2 *Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus mãducat.*

3 *Is qui manducat, non manducantem nō spernat: & qui non mãducat, mãducantē non iudicet. Deus enim illum assumpsit.*

4 *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? domino suo stat aut cadit. stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.*

IN CAPVT XIIII.

1 *Eum qui fide est infirmus*, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Fides hoc loco declarat Christianam ipsam doctrinam in qua sit adhuc aliquis rudis, ac proinde discrimen ciborum & dierū nondum intelligat Christi beneficio fuisse sublatum. Vide suprà, 4.10. Cæterùm Apostolus nunc descendit ad * ἰατρικά, id est ad tradendum rectum vsum legalium quorundam à Iudæis quibusdam adhuc rudibus obseruatorum: cuiusmodi erant ciborum delectus, & dierum di- * scrimen. ¶ *Fide*, πίστει. Id est cognitione beneficij Christi. ¶ *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidē vltro adsciscite, nedum vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, *Opitulemini*: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσ- * λαμβάνεσθαι & ἀντιλαμβάνεσθαι, quo vtitur Act.20.35. Vide Lucæ 1.54. ¶ *Non [tamen] ad certamina disceptationum.* μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν, hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulgata, *Non in disceptationibus cogitationum*, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διασκέψις. quasi denique διαλογισμὸς hîc declaret cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, *Ad diiudicationes disputationum*: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam reuera assumi debet infirmus, vt diiudicentur disputationes, id est vt tandem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ita conuertit, *Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini*: sententia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd *Tamen* suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 *Credit*, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14. Nam πιστεύειν aliud significat quàm νομίζειν, id est putare. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse quum interpretaretur *Credit, i. putat*. Vulg. *Credit se mãducare*, prorsus ineptè. Nec etiam rectè legit μὲν γάρ, *enim*, pro μὲν, *quidem*. Sunt autem hæc tria in primis obseruanda hoc in loco: Vnum, hîc agi non de rebus vel per se vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, neque de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Euangelicæ libertati, sed qui sola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hîc agi quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum, de quo hîc agitur, ex verbo Dei institutus, adeo vt iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed obseruatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obseruandum est, Apostolum non præcipere vt eiusmodi ignorantia foueatur, sed duntaxat vt toleretur, tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitãt sese impiissimis superstitionibus polluere. ¶ *Alius autem [fide] infirmus*, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia non præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositiuis, sed etiam postpositiuis articulis vti, vt Luc.23.33, & infrà versu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmum dicere, sed FIDEM adiunxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mētio, putet infirmos à Paulo vocari minus rectè valentes. Nam ita existimarunt qui in Vulg. editione pro *Olus manducat* scripserūt *Olus manducet*, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locū fœdissimè corrupit, dum explicat quod suprà dictum est capite 4. 19, Abrahamum non fuisse infirmatum fide. ¶ *Edit olera*, λάχανα ἐσθίει. In plerisque Vulgatæ Latinæ versionis codicibus legitur *Olus manducet*, manifesto errore. Nam præterquã quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει non ἐσθιέτω, sententia ipsa prorsus flagitat vt vtrunque membrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: vt iis non possim assentiri qui conuertunt φαγεῖν, vescatur. Certum enim est Apostolum proposita generali doctrina, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant) applicare. Ac prior quidem iste ad ciborum discrimen: alter verò quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his versiculis duobus, secūdo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subiicitur doctrina. Dicitur autem edere olera, qui in capiendo cibo malit solis oleribus vesci, quàm carnes lege prohibitas attingere: vt olim Daniel, sed alio spiritu, cum sociis apud Babylonios, Daniel.1.11. *

3 *Ne condemnato*, μὴ κρινέτω. Vulg.& Erasm. *Ne iudicet*: nimium obscurè, vt alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est. quum ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè conuertit Vetus interpres *Spernat*, neque Erasm. *Despiciat*: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum, qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putabant quos vel pili facerent.

4 *Stabilietur autem*. σταθήσεται δέ. Vulg. *Stabit autem*. στήσεται δέ. Erasmus, *Imò fulcietur vt stet*. Ego verò (vt de periphrasi

riphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohærere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, *aut cadit*, hoc videlicet accommodans ad Christianum quidem sed adhuc rudem, qui, dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum, qué putat immundum, attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu consistere, atque adeo veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd eum idcirco vt desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo tempore stabiliet.

Ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω.	5	Alius quidem ¨æstimat diem præ die, alius autem ¨*peræquè* æstimat quemuis diem. ¨Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.	5	*Nam alius iudicat diẽ inter diem: alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet.*
Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.	6	¨Qui curat diem, ¨Domino curat: ¨& qui non curat diem, Domino non curat. ¨Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.	6	*Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino nõ manducat, & gratias agit Deo.*

5 *Æstimat diem præ die*, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secunda est ista species, eorum qui discrimina dierũ ex Legis præscripto obseruabant: vt planè sint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quum hîc nescio quid comminiscerentur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quãuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet Alternos dies, tamen non perpetua est ista significatio, vt quæ locum nullum habeat in constructione actiua (quam vocant) cuiusmodi hæc est. Deinde nulla est ieiunij mentio: & res ipsa ostendit de Legis ceremoniis indifferẽtibus hîc disseri, quarum causa non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cõuertere *Diem iuxta diem*, ac multo etiam minus, *Diem supra diem*, cum Hieronymo, quanuis sic accipiatur παρὰ Heb.3.3. Spectandum enim est quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorsus hîc respondere Latinæ propositioni Præ, vt in illo Terentij, *Quum te possputasse omnes res præ parente intelligo.* Sed & in verbo κρίνειν interpretando, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν significat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem sine æstimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expositio & simplicissima est & sententiæ Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias prò διακρίνειν, id est discernere seu distinguere, obstat proximũ membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen vt sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro Sãctificare, (id est Pro præstantiore & sanctiore habere) quãuis sententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν cõuertas Iudicare, obscura fuerit expositio: quum nemo facilè intelligat quid sit Iudicare diem præ die, ac multo minus, Iudicare quemuis diẽ, aut de quouis die. Libuit tamẽ more meo adscribere varias interpretationes, vt cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata, *Nam alius iudicat diem inter diem:* sic Augustinus in quæstionibus huius Epistolæ, (quem sequitur Budæus) *Alius quidem iudicat alternos dies:* sic Hieronymus libro aduersus Iouinianũ secundo, *Alius iudicat diem plus quàm diem:* sic denique Erasmus, *Hic quidem iudicat diem ad diem conferens.* ¶ [*Peræquè*] *æstimat quemuis diem*, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulgata, *Iudicat omnem diem.* quod nemo intelligat. Erasmus, *Idem iudicat de quouis die*, sententia rectè expressa. Malui tamen hîc quoque doctissimi interpretis vestigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur aduerbiũ Peræquè addiderimus, quum κρίνειν simpliciter duntaxat significet æstimare, sciendum est hoc aduerbium inclusum esse in πᾶσαν, syncategoremate non vniuersali hoc in loco, vt etiam suprà versu 2, sed particulari indefinito.

¶ *Vnusquisque in animo suo plenè certus esto*, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sententiæ suæ, certus esto. si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidem ego pro cõscientia interpretari, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ (nam hoc quoque addendum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abundè etiam diximus Luc.1.1. Vulgata, *Vnusquisque in sensuo suo abundet*, i. *vnusquisque mentem suam sequatur:* siue (vt Ambrosius explicat) *cõsilio suo remittatur.* Atqui præterquam quòd Abundare in suo sensũ, propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque hæc sententia Christiana esse potest. Dominus enim, Deut.12.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus disserens, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pòst apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori. & ἐθελοθρησκείας damnat, Coloss.2.8, & 23, 1.Tim.4.1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, vt & illam, Erasmi quæ in idem recidit, *Vnicuique sua mens satisfaciat.* Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apostolo, vt nemo dubia aut hæsitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientiæ testimonium cum eo quod facimus cõsentiat, sed hoc in primis est curandũ vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam prompti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 *Qui curat*, ὁ φρονῶν. Vulgata, *Qui sapit*, quod Erasmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. Vnde factum est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obseruant: agens nimirum non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres plerique interpretes) sed de eo demũ quod in Lege Mosis præcipitur, vt apparet ex eo quod scriptum est Coloss. 2.16. ¶ *Domino curat*, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudicium recténe faciat quum diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est conclusio harum rationum quæ subiiciuntur infrà, ver.12.& 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apostolus quum diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hũc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari, quorum sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quocunq; modo accipias, notãda hîc sunt tria, nequis vniuersalẽ hanc doctrinã esse putet: quũ charitas præcipiat vt alij de aliorũ salute soliciti simus, & quæ cõtra Dei voluntatẽ fiũt, vt iniustè facta reprehẽdamus. Primũ (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferẽtibus hîc agi, & quidem iis demũ quæ sub Lege indifferẽtes non erãt. Deinde nõ facti ipsius iudiciũ, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehẽdi.

Tertiò, non de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip.3.2, & quibus ne tantillũ quidem cedere voluit, Galat.2.4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam istiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν hic argumentis tueri. ¶ *Et qui non curat,&c.* καὶ ὁ μὴ φρονῶν,&c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Syrum interpretem, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sane omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quanuis in contrariam sententiam Erasmus nonnihil videatur inclinare. ¶ *Qui edit,* ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimẽ. Huic opponitur, *Qui non edit,* id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secundo explicandum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quum Erasmus pro *Qui edit,* maluerit dicere *Qui vescitur:* ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

	Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.	7	Nullus enim nostrûm ¨sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.	7	*Nemo enim nostrûm sibi viuit, & nemo sibi moritur.*
	Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.	8	Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.	8	*Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus.*
	Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.	9	Ad hoc enim Christus ¨& mortuus est, & resurrexit, & reuixit, vt & mortuis & viuentibus dominetur.	9	*In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur.*
2.Cor.5.10	Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.	10	‖Tu verò cur cõdemnas ¨fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.	10	*Tu autem quid iudicas fratrẽ tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*
Esa.45.23 phil.2.10	Γέγραπται γὰρ, Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.	11	Scriptum est enim, ‖ ¨Viuo ego, dicit Dominus, ¨Quòd ¨mihi *sese* flectet omne genu, & omnis lingua ¨confitebitur Deo.	11	*Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu: & omnis lingua cõfitebitur Deo.*
	Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.	12	Nempe ergo vnusquisque nostrûm de seipso rationẽ reddet Deo.	12	*Itaque vnusquisque nostrûm pro se rationem reddet Deo.*
	Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν·	13	Ne amplius igitur alij alios	13	*Non ergo amplius inui_*

7 *Sibiipsi viuit,* ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicũt היטיב לנפשו [*hetib lenaphscho*] id est benefacere animæ suæ, vt Psal.49.19. Hic ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nempe quòd non suam, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamẽ alij sint peritiores alij rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiam in primis quia hęc iudicia quę reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeãt in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur a Deo.

9 *Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit,* καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν. Hic plurimùm variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleant pro compositis vsurpari. nisi malimus, ex Erasmi sententia, præteritum *Vixit* interpretari pro præsenti *Viuit*, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiam ratione occurri potest battologię, si Resurrexit & reuixit, perinde accipiamus ac si scriptum esset, Resurgens reuixit, id est per resurrectionem nouum vitæ statum est consequutus. Syrus interpres legit quidem hæc tria, sed ita vt ἀνέζησεν secundo loco ponatur. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησεν, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, *& vixit, & mortuus est, & resurrexit.* Codex autem quo vsus est Erasmus, scriptum habebat, *Et mortuus est, & reuixit,* καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chrysostomum sequutum esse apparet ex commentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ὢν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exẽplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

10 *Fratrem tuum?* τὸν ἀδελφόν σου; Claromontanus codex addit, ἐν τῷ μὴ ἐσθίειν, *in eo quòd non comedat?* Sed hoc potius spectare ad Iudæum vocatum & adhuc illa legalia obseruantem, sicut quod subiecit ad eum refertur qui Christiana vtens libertate despiciat infirmum Iudæum, apparet ex collatione, vers.3.

11 *Viuo ego,* ζῶ ἐγώ. Hebraicè, חי אני [*chai ani,*] quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perinde est ac si diceret Dominus, tam certo futurum aliquid ac certum est ipsum viuere, i. Deum esse. Itaque quanuis Esaię 45.23, (quem locum hic citat Paulus) non sit חי אני [*chai ani,*] sed בי נשבעתי [*bi nischbahti*] id est *Per meipsum iuraui,* tamẽ quod ad sententiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. ¶ *Quòd,* ὅτι. Vulg. barbarè, *Quoniam.* Sed & videri potest hęc particula prorsus redundare, idcirco etiam à Syro interprete expuncta. ¶ *Mihi [sese] flectet omne genu,* ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hic nonnulla Apostolus, vt qui nõ constituerit syllabas numerare, sed ita tamen vt integra maneat sententia. Quod autẽ in Complutensi editione additur ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, *cælestium, terrestrium, & inferorum,* puto irrepsisse ex Phil.2.10.

¶ *Confitebitur Deo,* ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me venerabitur & agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון [*tischschabah chol laschon*] sub. לי [*li,*] id est, iurabit omnis lingua mihi, eòdem prorsus recidit. Est enim iusiurandum vera ac aperta eius Dei professio, quę vt testem & periurij vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum συνεκδοχικῶς iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa.19.18.

13 *Sed*

ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

iudicemus: "sed hîc potiùs adhibete iudicium, vt ne offendiculum ponatis fratri, "aut scandalum.

cem iudicemus: sed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.

14 Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι᾽ ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

14 Noui, & "persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse "impurum "per se: "sed ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *esse*.

14 *Scio & confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat, quid commune esse, illi commune est.*

15 Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem incedis. ‖Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.

15 *Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iam non secundum charitatem ambulas. noli cibo tuo illũ perdere pro quo Christus mortuus est.* 1. Cor.8 11

16 Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

16 Ne "vestrum igitur bonum "blasphemator.

16 *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*

17 Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

17 Non enim est regnũ Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctũ.

17 *Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.*

18 Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

18 Nã qui "per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

18 *Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.*

19 Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

19 Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, "& quæ ad mutuam ædificationem.

19 *Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt inuicem.*

20 Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit "cum offendiculo.

20 *Noli propter escam destruere opus Dei: omnia quidem sunt munda: sed malum est homini qui per offendiculum manducat.* Tit.1.15

21 Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

21 ‖Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam facere* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

21 *Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* 1. Cor.8.13

13 *Sed hîc potius adhibete iudicium*, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, *Sed hoc iudicate magis.* Erasmus, *Verùm illud iudicate magis*, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphrasin. Est autem elegans antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quum in priore membro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore loco declarat iudicio & consideratione vti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudiciũ huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν conuertere Iudicemus quàm Damnemus. ¶ *Aut scandalum*, ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distinguunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, *Aut lapsus occasio.* Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidem certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 *Persuasum habeo*, πέπεισμαι. Id est, ἐπληροφορήθην, nimirum à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, *Confido*, id est πέποιθα. ¶ *Impurum*, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum *Commune.* de quo diximus Matth. 15.11. Nos quidem nostræ interpretationis auctorem habemus Petrum Act.10.14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. ¶ *Per se*, δι᾽ ἑαυτοῦ: id est φύσει, *natura*, vt rectè Exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. *Per ipsum*, δι᾽ αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nonnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro αὑτοῦ positum esse: quod non infrequẽter apud idoneos auctores inueniri constat. Nam *Per ipsum* interpretari cum Theodorito, *Per Christi beneficium:* vel cum Seueriano, *Per Deum*, mihi nimis coactum videtur. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, *Nisi.* Vide 1.Corinth.7.16.

16 *Vestrum*, ὑμῶν. Vulgata, *Nostrum*, ἡμῶν, vt & Syrus interpres legit, contra Græcorum codicum fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non esse. ¶ *Blasphemator*, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus. *Hominum maledicentiæ sit obnoxium.* quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum ferri. Vide Matth.9.3.

18 *Per hæc*, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum. Vulgata, *In hoc.* id est ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionem inuenimus in vno vet. codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique De moribus Manichæorum lib.2. cap.14.

19 *Et quæ ad ædificationem*, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significantur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiũctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei, in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fideliũ cœtus ingenti alicui ciuitati, id est nouæ Hierusalem, cõparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidibus constructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus scribitur Esa.cap.54. & Apoc.cap.21. In Claromontano codice additur φυλάξωμεν, *Seruemus*, siue vt Augustinus, *Custodiamus.*

20 *Cum offendiculo*, διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eras. *Per offendiculum.* Ego verò existimo διὰ hoc in loco respõdere ב Hebræorum, pro μετὰ vel σὺν vsurpatæ. Nã διὰ pro ἐν interdũ poni annotauimus suprà, 4.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplũ adscribere. Sic Latini per vim, per fraudẽ, per iniuriã & alia similia multa.

22 Σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον
τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυ-
τὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.
23 Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ κα-
τακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ
οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

Κεφάλαιον ιε.

1 Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ
ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βα-
στάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.
2 Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρε-
σκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.
3 Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν,
Psal.69.10 ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισ-
μοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ'
ἐμέ.
4 Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέ-
ραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ
τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν
γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.
5 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς πα-
1.Cor.1.10 ρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν
ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

22 "Tu fidē habes: apud temet-
ipsum habe coram Deo. Beatus
qui non condemnat seipsum in
eo quod "approbat.
23 "Qui verò ambigit, si ederit,
condemnatus est, quoniam non
edit ex fide: quicquid verò ex
fide non est, "peccatum est.

CAP. XV.

1 Debemus autem nos qui
firmi *sumus*, imbecillita-
tes infirmorum portare, ac non
"indulgere nobisipsis.
2 "*Itaque* vnusquisque "nostrûm
proximo "placeat "in bonum, *id
est* ad *eius* ædificationem.
3 Etenim Christus "nō placuit
sibiipsi, sed, sicut scriptum est,
‖Conuitia eorū qui conuitian-
tur tibi, inciderunt "in me.
4 Nam quæ "antè scripta sunt,
ad nostram doctrinam antè scri
pta sunt: vt per tolerantiam "&
consolationem Scripturarum,
spem habeamus.
5 Deus autem tolerantiæ &
consolationis ‖det vobis "vt eo-
dem animo inter vos mutuò
affecti sitis, secūdum Christum
Iesum.

22 *Tu fidem habes: penes
temetipsum habe coram
Deo. Beatus qui non indi-
cat semetipsum in eo quod
probat.*
23 *Qui autem discernit, si
manducauerit, damnatus
est: quia non ex fide, omne
autem quod non est ex fi-
de, peccatum est.*

CAP. XV.

1 *Debemus autem nos
firmiores, imbecilli-
tates infirmorum sustine-
re, & non nobis placere.*
2 *Vnusquisque vestrûm
proximo suo placeat in bo-
num, ad ædificationem.*
3 *Etenim Christus non si-
bi placuit, sed sicut scriptū
est, Improperia imprope-
rantium tibi, ceciderunt
super me.*
4 *Quæcunque enim scri-
pta sunt, ad nostram do-
ctrinam scripta sunt: vt
per patientiam & conso-
lationem Scripturarum,
spem habeamus.*
5 *Deus autem patientiæ
& solatij det vobis id i-
psum sapere in alterutrum, secundum Iesum
Christum.*

22 *Tu fidem habes*, σὺ πίστιν ἔχεις. Quid sit fides hoc in loco, & quid fidem habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe perspectam habere libertatem Christianam in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locum obtendunt, quasi fidei professio non requiratur. Cæterùm quum post ἔχεις ferè adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Videntur enim hæc potius per concessionem quàm per interrogationem dici. ¶ *Approbat*, δοκιμάζει. Id est quod amplectitur, vt rectum & tutum. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, aliorum videlicet exemplo facti audaciores: de quib' agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccāt. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirant. Censent ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret. Sed prior expositio est accommodatior.

23 *Qui verò ambigit*, ὁ δὲ διακρινόμενος. Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, *Qui autem discernit*. Erasmus, *Qui autem diiudicat*. Vide Matthæum cap.21.21, ¶ *Peccatum est*, ἁμαρτία ἐστίν. Hîc in plurimis vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versic.25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27 desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, quod tamen non probo, quoniam hanc tractationem nondum terminauit Apostolus: vt si extremæ epistolæ videantur non conuenire, non tamen huic loco, sed sequentis capitis versic.13, attexi potius oportuerit. Sed hæc fortasse varietas fraude Marcionis euenit, qui, cæteris quæ ad finem vsque epistolæ sequuntur, expunctis, voluerit epistolam hîc finiri, vt Hieronymus testatur.

IN CAPVT XV.

1 *Indulgere*, ἀρέσκειν. Vulgata & Erasmus, *Placere*. Atqui apud Latinos Placere sibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit hîc propriè Apostolus, sed de eo potius qui cæteris contemptis sui vnius rationem habet, idque vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitium, etsi cum illo coniunctum est, tamen nonnihil est diuersum, Mox autem idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

2 [*Itaque*] *vnusquisque*, ἕκαστος γάρ. Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6.19, & 12.3. ¶ *Nostrum*, ἡμῶν. Vulgata, *Vestrûm*, ὑμῶν: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, *debemus*, & sequitur ἡμετέραν, *nostram*, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà 13.13, quum dixisset περιπατήσωμεν, *ambulemus*, subiecit ἐνδύσασθε, *induite*. Sic enim frequenter loqui solent Hebræi. ¶ *Placeat*, ἀρεσκέτω. * Id est, gratum sese reddat. Gallicè, *complaise*. ¶ *In bonum*, εἰς τὸ ἀγαθόν. Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà, 8.28, & 13.4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, id est in re bona & honesta, quòd non sit in re quauis indulgendum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum quàm vt dici necesse fuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirū explicans quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομή diximus suprà, 14.19.

3 *Non placuit sibiipsi*, οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν. Id est, suiipsius non habuit rationem, sed sui oblitus tuendæ Patris gloriæ se totum deuouit. * ¶ *In me*, ἐπ' ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτόν, *in eum*: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (si quis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nempe si post ἀλλά aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 *Antè scripta sunt*, προεγράφη. Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulgata, *Scripta*, non expressa præpositione πρό, quam etiam omittit codex Claromontanus. Erasm. *Præscripta*. ¶ *Et consolationem*, καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, *Exhortationem*, vt legit Ambrosius. Vtrunque enim Græco vocabulo conuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cum patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniam Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 *Vt eodem animo affecti sitis*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulg. *Id ipsum sapere*. de quo diximus suprà, cap.12. versu 16.

7 *Assumit*,

6 Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ.

8 Λέγω δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

9 Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

10 Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

11 Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

12 Καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ᾽ αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

13 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea "assumite alij alios, sicut & Christus "assumpsit "nos in gloriam Dei.

8 "*Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse "circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones "patrum.

9 "Et vt Gentes pro misericordia glorificēt Deum: sicut scriptum est, ‖Propterea "confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, ‖"Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, ‖Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, ‖Erit radix Iesse, " & qui exurgat ad imperandum Gentibus, "in ipso Gentes sperabunt.

13 "Vtinam verò Deus spei impleat vos "omni gaudio & pace "credēdo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

6 *Vt vnanimes vno ore honorificetis Deū & Patrem Domini nostri Iesu Christi.*

7 *Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei.*

8 *Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum.*

9 *Gentes autem super misericordia honorare Deū: sicut scriptū est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.* Psal.18.50.

10 *Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.* Deut.32. 43

11 *Et iterum, Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi.* Psal.117.1

12 *Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.* Esa.11.10

13 *Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, vt abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti.*

---

7 *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, *Suscipite*, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quam diximus suprà, 14.1. ¶ *Assumpsit nos in gloriam Dei*, προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò conuertit, *Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei*, sententia deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficij in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptum est Ephes.1.5. Sed quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectūt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit *Honorem*, id est τιμὴν, Erasmus rectius interpretatus est *Gloriam*. Nam Gloria magnificentius quiddam declarat, vt ipse rectè annotauit. ¶ *Nos*, ἡμᾶς. Vulgata, *Vos*, ὑμᾶς. vt & Syrus * interpres. Sed certè Iudęos intelligit, quod apertius declarat sequenti versiculo, qui parenthesis speciem habet.

8 [*Illud*] *autem dico*, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, *Dico enim*, λέγω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionem in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque tum Iudæos tum Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. ¶ *Circuncisionis*, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15, ver.24. Alioquin dici non potest circūcisionis minister (id est Legis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. ¶ *Pro Dei veritate*, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3.7. ¶ *Patrum*, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

9 *Et vt Gentes*, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & vtrunque membrum cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse disertè testatur Iohan.10.16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi non potest nisi admodum violenta interpretatione: quamuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. Quinetiam * repetito ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbo προσελάβετο, ex vers.7, ita videlicet vt parenthesi includatur, sic possit hic locus exponi, *Itidemque Gentes, vt glorificent*, &c. ¶ *Confitebor tibi*, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matthæi 10.32.

10 *Gaudete*, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut.32.43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa הרנינו גוים עמו [*harninu goiim hammo.*] id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate, ô Gētes, populum eius. Paulus autem vel suppleuit עם [*him*] vt sit עם עמו [*him hammo*] quod etiā * expressit Syrus interpres. vel sententiam spectauit, non verba. Certè non potuerunt Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscerent.

12 *Et qui exurgat ad imperandum Gentibus*, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנם עמים [*homed lenes hammim*,] id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quod sub principis vexillo agat populus. Sic autem accipi etiam potest hoc membrum, vt sequentibus adiungatur, hoc modo videlicet, *& in eum qui exurget vt imperet Gentibus, sperabunt Gentes*, quam interpunctionem sequutus est Syrus interpres. ¶ *In ipso sperabunt*, ἐπ᾽ αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ידרשו [*jidroschu*,] id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nā vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 *Vtinam verò Deus*, ὁ δὲ Θεός. Vulgata & Erasmus, *Deus autem*. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iunctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm Deum spei auctorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v.5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. ¶ *Omni*, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes.1. versu 3, & 1. Corinth. 13.2. Quid autem Pacem vocet diximus abundè su-

prá,5.v.1. Quanquam etiam ſiquis pro mutua concordia accipiat, fortaſsis non ineptè ſenſerit. ¶ *Credendo*, ἐν τῷ πιστεύειν. Gaudio & paci fidem, vt effectis cauſam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν, id eſt ad hoc vt credatis, ſiue ad credendum. Sed ego illud malo. Claromontanus autem codex hoc omittit.

Graece		Beza		Vulgata
Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.	14	Perſuaſum autem habeo & ipſe ego de vobis, fratres mei, ¨quòd ipſi per vos pleni ſitis ¨bonitate, impleti omni cognitione, & qui poſsitis etiam ¨vos mutuò monere.	14	*Certus ſum autem, fratres mei, & ego ipſe de vobis, quoniam & ipſi pleni eſtis dilectione, repleti omni ſcientia, ita vt poſsitis alterutrum monere.*
Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.	15	Audaculè verò ſcripſi vobis, fratres, ¨aliquatenus, veluti cõmonefaciens vos, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.	15	*Audacius autem ſcripſi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã vos reducens, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.*
Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη Πνεύματι ἁγίῳ.	16	Ad hoc vt ſim miniſter Ieſu Chriſti ¨apud Gentes: ¨operans Euangelio Dei, ¨vt oblatio Gẽtium fiat accepta, ſanctificata per Spiritum ſanctum.	16	*Vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in Gentibus, ſanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, ſanctificata in Spiritu ſancto.*
Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.	17	Habeo igitur quod glorier per Chriſtum Ieſum, in iis quæ ad Deum *pertinent*.	17	*Habeo igitur gloriam in Chriſto Ieſu ad Deum.*
Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ.	18	¨Nõ enim ſuſtinuerim ¨quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me, ¨*adducendis* ab obedientiam Gentibus, verbis & factis.	18	*Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Chriſtus in obedientiam Gẽtium, verbo & factis.*
Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν	19	Virtute ſignorum ac prodi-	19	*In virtute ſignorum &*

14 *Quòd ipſi per vos*, ὅτι καὶ αὐτοί. Id eſt vltro & ſponte veſtra. Sic enim à Græcis ſcriptoribus vſurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerum, —τί με ἀπὸ ὄντα καὶ αὐτὸν Ὀτρύνεις; quemadmodum eruditè in hunc locum Eraſmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere *Quòd & ipſi*. ¶ *Bonitate*, ἀγαθωσύνης. Vulgata, *Dilectione*, id eſt ἀγαπωσύνης, vt quidem exiſtimat Eraſmus. Nam quod ad me attinet, nuſquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexiſſe quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propenſionem. Græci tamen interpretes tradunt ἀγαθωσύνην opponi τῇ πονηρίᾳ, id eſt improbitati, & vniuerſam quandam virtutem ſignificare. Mihi verò non diſplicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione ſubiicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apoſtolus hæc prætexere non tam epiſtolæ vniuerſæ quàm extremę parti, in qua tam copioſe támque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. ¶ *Vos mutuò*, ἀλλήλους, Vel, Alij alios, vt ferè ſolemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus ἄλλους, *alios*, quod eſt fortaſsis ἐμφατικώτερον.

15 *Aliquatenus*, ἀπὸ μέρους. Hoc verò connecto cum τολμηρότερον, *audacius*, non cum ἔγραψα, *ſcripſi*. vt & 2. Corinth. cap. 2, verſ. 3.

16 *Apud Gentes*, εἰς τὰ ἔθνη. Vulgata & Eraſmus, *In Gẽtes*. In vno codice adiectum inuenimus πάντα, *omnes*, quod minimè videtur otioſum. ¶ *Operans Euangelio*, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata, *Sanctificans*. Eraſmus, *Sacrificans*. Auguſtinus, *Conſecrans*: quæ omnes interpretationes nimium certè ſunt obſcuræ. Conſtat autem τὸ ἱερουργεῖν prorſus reſpondere Latino verbo Operari, quod & ipſum de rebus ſacris propriè dicitur, ſi Nonio credimus.
¶ *Vt oblatio Gentiũ fiat accepta*, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος. Oblationem Gentium paſsiuè vocat Gentes
* ipſas, quibus ſe tanquam ſacrificio dicit Deo ceu victimis litare, vt impleatur quod prędixit Eſaias 66.20. vide Mar. 9,49 & 50.

18 *Non enim ſuſtinuerim*, οὐ γὰρ τολμήσω. Vulgata & Eraſmus hoc loco accipiunt τολμᾶν pro Audere: perinde acſi diceret Apoſtolus ſe non eſſe aliena facta, ſed ſua vnius commemoraturum. Atqui quiſquis hoc modo præfatur, ſe non audere aliquid eloqui, quid aliud ſignificat quàm voluntatem ſibi non deeſſe, ſed facultatem? Itaque hanc interpretationem non poſſum amplecti. Illud verò conſtat, τολμᾶν apud Græcos interdum reſpondere Latino verbo Suſtinere, pro Poſſe & parem eſſe alicui graui & difficili rei præſtandæ. Sic Plato libro ſecundo De republica, ὃς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, *qui ſuſtineat ab alieno abſtinere*. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4, *Nec enim huius rei iudicium differre ſuſtineo*. Sic quoque accipitur ſuprà, 5,7: quæ demum ſignificatio eſt huic loco accommodata.
¶ *Quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me*, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ. Id eſt, Ita mihi omnibus in rebus omnibúſque modis adfuit Chriſtus, vt etiamſi maximè velim, tamen dicere non poſſim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quãuis igitur Gręca habeant ad verbum, *Quicquam eorum quæ per me non effecit Chriſtus*, vt etiam Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum eſt acſi ſcriptum eſſet λαλεῖν τι ὃ οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri poteſt, ita vt nulla vis vllo verbo afferatur. Is enim per quem Chriſtus omnia effecit, quomodo poſſit quicquam dicerę eorum quæ Chriſtus per ipſum non effecerit? Hæc eſt igitur (vt opinor) germana huius loci expoſitio, quam videntur etiam Græca ſcholia ſignificare, & Ambroſius apertè amplectitur. Quominus autem cum Eraſmo ſequar Origenis ſententiam, non tantùm obſtat verbum τολμῶ, de quo in ſuperiore annotatione dixi, ſed hoc etiam in primis, quòd, ſi eam ſequaris, neceſſe prorſus fuerit (quantum quidem poſſum iudicare) iſta omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, per parentheſin diſtinguere ab iis quæ ſequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, ſed de ſe vno commemoret. Id verò ſi facias, non video quì poſſint ſatis aptè iſta cum verſiculo 17 connecti: quod tamen neceſſariò faciendum erit. Quid ſi verò (vt ſolent ſæpe Hebræi) tranſpoſitam negantem particulam dicamus, vt οὐ λαλεῖν idem valeat atque σιωπᾶν? Erit igitur hæc ſententia, Non enim ſuſtinuerim non dicere (id eſt tacendo diſsimulare) quicquam ex iis quæ per me Chriſtus effecit. Nam ſic ſolet Paulus nonnihil præfari quoties de ſe dicere cogitur, vt muneris ſui dignitatem conſeruet. Abſit tamen vt vel apicem mutem ex coniectura, in tanto præſertim codicum conſenſu.
¶ [*Adducendis*] *ad obedientiam Gentibus*, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In obedientiam Gentium*, quod nemo facilè intelligat.

19 *Virtu-*

δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ, μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστός, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλήμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

giorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

21 Sed, sicut scriptũ est, ‖ Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

22 ‖ Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venire ad vos.

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, ‖ desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

24 Quando proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra consuetudine prius ex parte expletus fuero.

25 Nunc autẽ proficiscor Hierosolymam, ministrans sanctis.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi.

20 *Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem:*

21 *Sed, sicut scriptum est, Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.* Esa.52.15

22 *Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos.* Suprà,10. 11

23 *Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis:* Suprà, 1.13 1.thess.1.17

24 *Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si vobis primùm ex parte fruitus fuero.*

25 *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*

26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*

19 *Virtute Spiritus Dei*, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, Promanante à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δύναμις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem, vel, Fidei in electorum animis creatricem. Illud autem leuiculum est quod Vetus interpres pro Πνεύματος Θεοῦ, legit Πνεύματος ἁγίου, *Spiritus sancti*. sicut etiam legitur in Claromontano codice, & ab Athanasio citatur in dialogo contra Macedonianos. ¶ *Et circumiacentibus* [*regionibus,*] καὶ κύκλῳ. Vulgata, *Per circuitum*, ἐν κύκλῳ. ¶ *Prædicandi Euangelij Christi munus*, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. id est τὴν τοῦ εὐαγγελίου διακονίαν. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Euangelium Christi*, nimium profectò obscurè. Vide suprà, 1.6.

20 *Ambiens*, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, *Sic autem prædicaui Euangelium hoc*, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus, *Annitens*, quod mihi videtur nimis dilutum. ¶ *Alienum*, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod Christum non habeat auctorem, vt Iohan.10.5.

22 *Sæpe*, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulgata, *Plurimùm*, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertẽdum esse *Multis*, vel, *Circa multa*.

24 *Quando*, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, *Si*, inquit, ὡς ἐὰν legatur disiunctim, sonat, *Vt si*: si coniunctim, verti poterat *Simulatque*. Ego verò docui ex idoneis auctoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act.3.19, vt ὡς ἂν vel ὡς ἐὰν (vtrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1. Corinth.11.34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præsenti. ¶ *Veniam ad vos*, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc non legit Vulgata neque Claromontanus codex, ideóque particulam γὰρ proximè sequentem expungunt. Syrus autem interpres legit, ἐλπίζω ὅτι ἐλεύσομαι καὶ θεάσομαι ὑμᾶς, *spero quòd veniam, & videbo vos*: quæ lectio est maximè perspicua, sed nullius Græci codicis, quem ego quidem viderim, auctoritate confirmatur. ¶ *Illuc*, ἐκεῖ. Id est ἐκεῖσε. vt προπεμφθῆναι pro προπεμφθῆναι. ¶ *Vestra consuetudine*, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Vobis*, obscurè. ¶ *Expletus fuero*, ἐμπλησθῶ. Vulgata, *Fruitus fuero*, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quam semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis auctorem.

25 *Proficiscor*, πορεύομαι. Vulgata, *Proficiscar*, πορεύσομαι, non satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu vt profectionem differre non possit. ¶ *Ministrans*, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officij impendens, perferendæ videlicet ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi propriè dicebantur, id est qui ærario Ecclesiastico præerant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act.13.2.

26 *Placuit*, εὐδόκησαν. Vulg. ad verbum, *Probarunt*: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptum est 2. Cor.9.7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.17, & Luc. 2.14. ¶ *Conferre aliquid*, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, *Collationem aliquam facere*. Stapulensis mauult *Communionem*: vt non ineptè quoque possis conuertere, *Conferre aliquid in communionem pauperum sanctorũ*, &c. Erasm. *Communicationem aliquam facere*: quam periphrasin nusquam memini legere.

1.Cor. 6.11

Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.	27	Placuit enim *eis inquam*, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsæ* in carnalibus eis ministrare.	27	*Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare illis.*
Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.	28	Hoc igitur vbi perfecero, & eis consignauero hunc fructũ, abibo istac in Hispaniam.	28	*Hoc igitur quum consummauero, & assignauero eis fructũ hunc per vos, proficiscar in Hispaniam.*
Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.	29	Scio verò me, quum veniam ad vos, cũ plena benedictione Euangelij Christi venturum.	29	*Scio autem quoniã veniens ad vos, in abundãtia benedictionis Christi veniam.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.	30	Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *vestris* pro me apud Deum precibus.	30	*Obsecro ergo vos, fratres, per Dominum nostrũ Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.*
Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.	31	Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa, vtque ministerium hoc meum erga Hierusalem, acceptum sit sanctis.	31	*Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.*
Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.	32	Vt cum gaudio veniã ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiscum refociller.	32	*Vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, vt refrigerer vobiscũ.*
Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	33	Deus autem pacis *sit* cum omnibus vobis. Amen.	33	*Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.*

27 *Placuit enim*, εὐδόκησαν γάρ. Claromontanus codex hoc non repetit. ¶ *Ministrare*, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorum inseruire: qua ratione omnes Christiani dici possunt λειτουργοὶ, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificij species, & quidem Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.2, & suprà, 13.4 & 5. Cæterùm leuiculum est, quod κοινωνεῖν verti participare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Castellio nouè conuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ ἀνθρώπινα vel ἀνθρώπεια. Sed multo certè expressiùs loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quum iis vtatur vocabulis quibus harum rerũ natura ipsa explicatur: illa quidem spiritualia, hæc verò carnalia vocans.

28 *Eis consignauero*, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatũ deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, eis, commodius ad Macedones dantes, quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quamuis in ea opinione sit Erasmus. ¶ *Hunc fructum*, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes. ¶ *Istac*, δι' ὑμῶν, ad verbum, *Per vos*. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitum è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 *Cum plena benedictione Euangelij*, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum ἐν pro σὺν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) sæpe iam annotauimus. Vulgata, *In abundantia benedictionis Christi*, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroque seruato Hebraismo: quorum tamen prior nonnihil est obscurus. Erasmus, *In plenitudine Euangelij Christi*, admodum obscurè. Est autem hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurum maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendum aliquid. Sunt quoque qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimum Euangelij fructum inueniat. quam sententiam si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelij. id est in eum locum vbi plenè abundat Euangelij gratia.

30 *Per charitatem Spiritus*, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. Id est, per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit: quam vocat communionem Spiritus, Philip. cap.2. versu 1: vnde Christiana illa συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, quum vno spiritu membra omnia reguntur. Hæc igitur vna est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil grauius, excellentius, diuinius cogitari potest.

¶ *Vt mecum certetis*, συναγωνίσασθαί μοι. Vulgata, *Vt adiuuetis me*, βοηθῆσαί μοι, non satis expressè. Indicat enim Paulus magnum sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimiruum quod euenit, vt extremum periculum adiret. Erasmus, *Vt me laborantem adiuuetis*, id est, συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 *Erga Hierusalem*, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt conuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλήμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerij mei oblatio, id est, ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά. Claromontanus autem codex pro διακονία habet δωροφορία, pro quo in commentariis Ambrosio inscriptis legitur, *Munerum meorum oblatio*.

32 *Vnà vobiscum refocillier*, συναναπαύσωμαι ὑμῖν. Vulgata, *refrigerer vobiscum*, i. vt legitur in Claromontano codice, ἀναψύξω μεθ' ὑμῶν.

33 *Deus autem pacis* [*princeps*,] ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hũc Hebraismum suppleuimus ex Esa.9.7.

IN

Κεφάλαιον ιϛ.

1 ΣΥνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀ-
δελφὴν ὑμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς
ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·
2 Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ
ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ
ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ
προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐ-
μοῦ.
3 Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύ-
λαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·
4 Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυ-
τῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μό-
νος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκ-
κλησίαι τῶν ἐθνῶν.
5 Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν.
Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν
μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς
Χριστόν.
6 Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐ-
κοπίασεν εἰς ἡμᾶς.
7 Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν
τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώ-
τους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς
ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν
ἐν Χριστῷ.
8 Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπη-
τόν μου ἐν Κυρίῳ.
9 Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν
ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγα-
πητόν μου.
10 Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον
ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀ-
ριστοβούλου.
11 Ἀσπάσασθε Ἡροδίωνα τὸν συγγενῆ
μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου,
τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

CAP. XVI.

1 COmmendo autem vobis
Phœbē ſororem noſtram,
quæ eſt miniſtra Eccleſiæ Cen-
chreenſis:
2 Vt eam excipiatis "in Domi-
no ſicut dignum eſt ſanctis, &
adſitis ei quacunque in re *ipſi*
vſus fuerit vobis. nam hæc tum
multis "hoſpitium præbuit, tum
mihi etiam ipſi.
3 Salutate "Priſcillam & Aqui-
lam, adiutores meos in Chriſto
Ieſu:
4 Qui pro anima mea ſuam i-
pſorū ceruicem ſuppoſuerunt:
quibus non ego ſolus gratias
ago, ſed etiam omnes Eccleſiæ
Gentium.
5 Item "Eccleſiam quæ in do-
mo eorum eſt. Salutate Epæne-
tum mihi dilectum, "primitias
Achaiæ in Chriſto.
6 Salutate Mariam quæ mul-
tum laborauit "erga nos.
7 Salutate Andronicum & Iu-
niam, cognatos meos, & conca-
ptiuos meos qui ſunt inſignes
"inter Apoſtolos, qui etiam an-
te me "fuerunt in Chriſto.
8 Salutate "Ampliam dilectum
mihi in Domino.
9 Salutate Vrbanum, adiuto-
rem noſtrum in Chriſto, & Sta-
chyn mihi dilectum.
10 Salutate Apellem, probatum
in Chriſto. Salutate eos qui ſunt
ex Ariſtobuli *familiaribus*.
11 Salutate Herodionem co-
gnatum meum. Salutate eos
qui *ſunt* ex Narciſſi *familiari-
bus*, eos *inquam* qui *ſunt* in Do-
mino.

CAP. XVI.

1 *COmmendo autem vo-
bis Phœben ſororem
noſtram, quæ eſt in mini-
ſterio Eccleſiæ quæ eſt in
Cenchris:*
2 *Vt eā ſuſcipiatis in Do-
mino dignè ſanctis, & aſ-
ſiſtatis ei in quocunque ne-
gotio veſtri indiguerit. ete-
nim ipſa quoque aſtitit
multis, & mihi ipſi.*
3 *Salutate Priſcam &
Aquilam adiutores meos
in Chriſto Ieſu:* Act.18.3. 26.
4 *Qui pro anima mea ſuas
ceruices ſuppoſuerunt: qui-
bus non ſolus ego gratias
ago, ſed & cunctæ Eccleſiæ
Gentium.*
5 *Et domeſticam Eccleſiā
eorum. Salutate Epænetū
dilectum mihi, qui eſt pri-
mitiuus Aſiæ in Chriſto.*
6 *Salutate Mariam, quæ
multū laborauit in nobis.*
7 *Salutate Andronicum
& Iuniam cognatos meos,
qui ſunt nobiles in Apo-
ſtolis, qui & ante me fue-
runt in Chriſto.*
8 *Salutate Ampliatū di-
lectiſſimū mihi in Domino.*
9 *Salutate Vrbanum ad-
iutorem noſtrum in Chriſto
Ieſu, & Stachyn dilectum
meum.*
10 *Salutate Apellē, pro-
batum in Chriſto. Saluta-
te eos qui ſunt ex Ariſto-
buli.*
11 *Salutate Herodionem
cognatum meum. Salutate
eos qui ſunt ex Narciſſi
domo, qui ſunt in Domino.*

IN CAPVT XVI.

1 *Commendo*, συνίστημι. Quinta hæc pars eſt huius epiſtolæ, ſalutationes & alia peculiaria quædam complectēs. Obſecro verò ſi tum Petrus Romæ fuiſſet, & quidem Epiſcopus œcumenicus, an illum ita non modò inſalutatū, ſed etiam innominatum præteriiſſet Paulus?

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id eſt Chriſti nomine, ſeu in Chriſti gratiam. Eſt autem hoc quoque notandum quo exprimitur τὸ ἴδιον Chriſtianæ charitatis, quum alioqui etiam apud profanos homines extent iſtarum virtutum ſimulacra. ¶ *Hoſpitium præbuit*, προστάτις ἐγενήθη. προστάτις in genere præfectum declarat. item patronum ac defenſorem: qua ſignificatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipſi quoque Paulo adfuiſſet. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, ſi in ea ſignificatione accipias, quàm vt mulieri conueniat. Sciendum eſt igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, id eſt, qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hoſpites ac peregrinos domum ſuam atque adeo in fidem ſuā reciperent: quod ſignificat Euſtathio προΐστασθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apoſtolus, huius Phœbes miniſtræ Eccleſiæ Cenchreenſis domum, veluti publicæ ſanctorum hoſpitis, fratribus peregrinis patuiſſe: quas virtutes in vidua requirit, 1. Tim. 5, 10. Syrus generaliore voce vſus eſt, quæ ſignificat Alicui officium præſtare.

3 *Priſcillam*, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act. 18. 2, & 26. Conſentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, *Priſcam*, vt etiā legit Vetus interpres.

5 *Eccleſiam*, ἐκκλησίαν. Id eſt fidelium cœtum. Erant enim iſti tum pietate tum eruditione inſignes, vt teſtatur Lucas & Paulus ipſe, qui pro collegis ſuis illos numerat. neque mirum eſt in tam ampla ciuitate diſtinctos fuiſſe fidelium cœtus. Eraſmus maluit Congregationem interpretari. Fortaſſis ne quis ſuſpicaretur de quopiam ſacro ædificio hîc agi, vt nunc ſolet illud vocabulum vſurpari. & qualia multa ineptus & ridiculus ille Abdias in Apoſtolorum vitis garrire auſus eſt. Cæterùm iſta in Claromontano codice attexuntur verſiculo tertio, ídque fortaſſe rectius. ¶ *Primitias Achaiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Alluſio eſt ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis ſeſe Chriſto conſecraſſet, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambroſio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, *Aſiæ*. quam lectionem in Claromontano & alio vetuſto Græco codice inuenimus, & multi ex veteribus ſequuntur. Syrus tamen Achaiæ nomen retinuit. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ cōuertit, *Qui eſt primitiuus*, meritò mutatum eſt ab Eraſmo in, *Qui eſt primitiæ*. Sed hoc quoque mihi viſum eſt duriuſculum.

6 *Erga nos*, εἰς ἡμᾶς. vel, *inter nos*, ἐν ἡμῖν. vt habet Claromontanus codex, pro quo Vulg. *in nobis*.

7 *Inter Apoſtolos*, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id eſt, Quorum no-

men apud ipsos etiam Apostolos viget. vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdum hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, vt 2. Cor. 8.23. ¶ *Fuerant in Christo*, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id est, Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cuius emphasin non expresseris si dixeris, Qui Christo accesserunt, vel Christo nomen dederunt.

8 *Ampliam*, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, *Ampliatum*, quod & in vno codice inuenimus.

---

12 Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

12 Salutate Tryphænã & Thryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

12 *Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimã, quæ multum laborauit in Domino.*

13 Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

13 *Salutate Rufum electũ in Domino, & matrem eius & meam.*

14 Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, ¨Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum iis sunt fratres.

14 *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.*

15 Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & ¨Olympam, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

15 *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cũ eis sunt sanctos.*

2. Cor. 16. 20, & 13. 12 1. pe. 5. 14

16 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

16 ‖ Salutate alij alios ¨osculo sancto. ¨Salutant vos Ecclesiæ Christi.

16 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.*

1. Ioh. 10

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας· καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

17 Precor autem vos, fratres, ¨vt obseruetis dissidiorum & scandalorum auctores ¨contra doctrinam quam vos didicistis: ‖& declinetis ab eis.

17 *Rogo autem vos, fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt: & declinate ab illis.*

18 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

18 Nam qui eiusmodi *sunt* Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: & ¨per blandiloquentiam ¨& assentationem corda ¨*hominum* minimè malorum seducunt.

18 *Huiuscemodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones & benedictiones seducũt corda innocentium.*

19 Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

19 ¨Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos ¨sapientes quidem esse in rebus bonis, ¨simplices verò in malis.

19 *Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.*

---

14 *Hermam*, Ἑρμᾶν. Hunc multi ex veteribus volunt fuisse auctorem Apocryphi libri Pastoris: nec satis bonæ fidei postea fuisse in recensendis quæ ab Apostolis audierat.

15 *Olympam*, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, *Olympiadem*, contra omnium nostrorum codicum fidem. Syrus Lympam legit.

16 *Osculo*, φιλήματι. Referendum hoc ad eorum temporum morem: cuius exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores extant. Sanctum autem vocat, quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno. ¶ *Salutant vos*, Ἀσπάζονται ὑμᾶς. Hæc particula in Claromontano codice attexitur vers. 21, idque fortasse rectius.

17 *Vt obseruetis*, σκοπεῖν. Id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. Erasmus, *Consideretis*, quod minus quadrat. Claromontanus codex addit ἀσφαλῶς, id est, *Ita vt non fallamini.* ¶ *Contra doctrinam*, παρὰ τὴν διδαχήν. Sic malui vertere quàm *Præter*, vt amphiboliam vitarem. Significat enim Apostolus quinam pro dissidiorum auctoribus habendi sint, qui nimirum diuersum quidpiam docent ab Apostolica doctrina, quos alibi vocat ἑτεροδιδασκαλοῦντας, vt apparet ex proximè sequente versiculo.

18 *Per blandiloquentiam*, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magis quam de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquam non ita procul abeundum, vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Sic Capitolinus ait Pertinacem Imp. vulgò dictum fuisse χρηστολόγον, quòd bene loqueretur, sed malè faceret, vel potius, (vt eleganter expressit Aurelius Victor) quòd blandus esset magis quàm benignus. ¶*Et assentationem*, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν, Laudare: vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solẽt simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio

significatio huic loco conueniat: quòd his præcipuè artibus soleant vti pseudoprophetæ, vt simplices præsertim mulierculas sub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi sunt videlicet quos peculiari nomine religiosos vocamus, & nostro idiomate *chatemites, bigots, pates p.lues* id est (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à vetustis illis patribus degenerauerunt.

¶ [*Hominum*] *minime malorum*, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expressisse. Vulgata, *Innocentium*. Erasmus, *Simplicium*.

* 19 *Vestra obedientia*, ἡ ὑμῶν ὑπακοή. Id est, fama de vestra obedientia, vt supra, 1.8. Et hæc illa est fides Romana, quod ad Romam, Catholica, quod ad fidei consensum omnibus Ecclesiis communem, à qua excidit Antichristus Romanus: Gradus alioqui & ὑπεροχῆς illius supra vel minimam vllam particularem Ecclesiam, nulla hic ne tenuissima quidem mentio.

¶ *Sapientes*, σοφούς. Id est cognitione veritatis & prudentia quoque instructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pseudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obsistere possitis: quæ sæpe inculcat Apostolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant? ¶ *Simplices*, ἀκεραίους. Id est, qui nullam prorsus nocendi artem teneatis, nedum vt re ipsa noceatis cuiquam. Erasmus, *Sinceros*. Vide Matthæum cap. 10. versu. 16.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.	20	Porro Deus ¨ pacis ¨ conteret Satanam sub pedes vestros citó. ¨ Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	20	*Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.	21	Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, ¨ cognati mei.	21	*Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei.*	Act. 16.1 phil. 2.19
Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, ἐν Κυρίῳ.	22	Saluto vos ¨ in Domino ego Tertius, ¨ qui descripsi epistolam.	22	*Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolam, in Domino.*	
Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός.	23	Salutat vos ¨ Gaius hospes meus & Ecclesiæ totius. Salutat vos Erastus ¨ procurator vrbis, & Quartus frater.	23	*Salutat vos Gaius hospes meus & vniuersæ Ecclesiæ. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*	
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	24	¨ Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.	24	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*	
Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·	25	‖ ¨ Ei verò qui potest vos stabilire, secundum Euangelium meum & præconiũ Iesu Christi, ‖ ex reuelatione ¨ mysterij quod ¨ à temporibus secularibus tacitum fuit:	25	*Ei autem qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Iesu Christi, secundum reuelationẽ mysterij temporibus æternis taciti:*	Ephe. 3. 20 Ephes. 3.9 col 1.26 1.tim. 1.7 tit. 1.1

20 *Pacis*, εἰρήνης. Vide suprà, cap. 15. vers. 33.

¶ *Conteret*, συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inspeximus. Vetus tamen interpres vt & Syrus legit συντρίψαι, *conterat*, vt non sit promissio seu diuinatio qua confirmentur Romani ad perseuerandum: sed precatio potius, vt Dominus ipsorum conatibus prosperum det successum. ¶ *Gratia*, ἡ χάρις. In Latinis & Græcis penè omnibus codicibus, bis ista particula legitur, nempe hoc loco, & mox versu 24. Chrysostomus autem, Origenes, & Ambrosius, & Claromontanus codex posteriore tantùm loco, nempe vers. 24, istud legunt. Sed rectè meo iudicio, Syrus interpres neutro loco istud habet, sed his verbis hanc epistolam, vt & alias omnes, concludit. neque dubito quin qui 24. vers. legerunt, ibi hanc epistolam finierint: versiculis 25, 26 & 27, in cap. 14. 23, reiectis, vt eo loco diximus. Itaque perperam omnino huic vers. 20. attexitur.

21 *Cognati mei*, οἱ συγγενεῖς μου. Hîc demum in Claromontano codice hæc subiiciuntur, καὶ αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ, *& omnes Ecclesiæ Christi.*

22 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu vt etiam ad verbum ἔγραψα referri possit: quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed vberior & planior erit sensus si cum salutandi verbo connectas, ita vt nos fecimus.

¶ *Qui descripsi*, ὁ γράψας: id est qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduersariis descripsi. Vulg. & Erasmus, *Qui scripsi*, vocabulo ambiguo.

23 *Gaius*, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: vnius Derbæi, qui Paulum assectabatur, Act. 20.4: alterius, Macedonis, qui & ipse ex Pauli comitibus erat Act. cap. 19. versu 29: tertij, Corinthij, quem Paulus ipse baptizauit, 1. Corinth. 1. 14, cuius hîc fieri mentionem probabile est. Itaque iis assentior qui hanc epistolam dicunt Corinthi scriptam, quũ Apostolus illuc venisset, vt ipse significat 2. Corinth. 12. 14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum vicesimi: vnde profectus quum Hierosolymam venisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est. ¶ *Procurator*, ὁ οἰκονόμος: seu curator, quod nomen in veteribus inscriptionibus sępe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domesticæ dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari quo vtitur Vetus interpres. Theodosii seculo vocarunt quæstorem eorum quę in arcam pręfecti pręto rio inferebantur. Erat enim principis Fiscus: pręsidũ prouinciarum Cella: pręfectorum prætorio Arca: fitque Arcariorum mentio in Rubrica Codicis. De succept. pręposs. & arcariis, & l. 3. de Canon. larg. Sed haud scio an ista huic loco conueniant. Cęterum vrbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè exposui.

24 *Gratia Domini*, ἡ χάρις. Quia hęc eadem paulo antè posita sunt, nempe versu 20, apud Ambrosium & Origenem hîc non repetuntur, nec in vetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non addũtur, sed hîc duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita videlicet vt epistolam claudant. Hæc Erasmus.

25 *Ei verò qui potest*, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui suprà, 14 23. in omnibus nostris vetustis codicibus desinere hanc epistolam in superiorem versiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc versiculo ad finem vsque, attexi decimoquarto capiti.

¶ *Mysterij*, μυστηρίου: id est arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipse explicat Ephes. cap. 3.

¶ *A temporibus*, χρόνοις. Id est (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰών, pro quo Hebræi עולם [*holam*] dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur.

26 Φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.	26 Nunc verò factum est manifestum, ¨& per Scripturas propheticas ex imperio ęterni Dei ¨ad obediētiam fidei, omnibus Gentibus ¨declaratum.	26 *Quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundum præceptū æterni Dei, ad obeditionem fidei, in cunctis Gentibus cogniti,*
27 Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	27 ¨Soli *inquam* sapienti Deo gloria per Iesum Christum ¨in secula. Amen.	27 *Soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui gloria in secula seculorum. Amen.*
Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.	¨Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.	*Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministrā Cenchreensis Ecclesiæ.*

26 *Et per Scripturas*, διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, vt connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò causam video cur hîc laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ subiungi. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà, 1.5. ¶ *Declaratum*, γνωρισθέντος. id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Ad verbum, *Notificatum*. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque ita vniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cœlo cui non esset annuntiatum Euangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, quum non sit omnibus datum vt Dei mysteria nouerint, Matth. 13.11. Vulgata, *Cogniti*, sensu multum diuerso ac prorsus etiam falso. Nam longè aliud est γινώσκειν, id est cognoscere, quàm γνωρίζειν, id est, notificare.

27 *Soli [inquam]* μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeo vt ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepsi ferè solet vsurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, nō tam quia in Complutensi editione deest, quàm quod manifestus sit Hebraismus, quum videlicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat αὐτῷ, Ephes. 3.21, & 1. Pet. 2.24. ¶ *In secula*, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæum 6.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, *seculorum*. Sic enim Hebræi לעולם עולמים [*leholam holamim*,] quod exposuimus Lucæ cap. 1. versu 50.

¶ *Ad Romanos*, &c. πρὸς Ῥωμαίους, &c. Hæc inscriptio tota deest in Claromontano codice, vt & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falsæ deprehenduntur, vt suis locis obseruabimus: vt suppositias esse res ipsa demonstret.

ΠΑΥΛΟΥ





ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ͂ΛΟΥ
Η΄ ΠΡΟ͂Σ ΚΟΡΙΝΘΙ͂ΟΥΣ
ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.



ΑΥ͂ΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφὸς,

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

CAP. I.



1 AVLVS ¨vocatione Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, ‖¨ sanctificatis ¨in Christo Iesu, ‖¨vocatis sanctis, ¨cum omnibus ‖¨ qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, ¨quouis loco, ¨*Domini, inquam,* tum ipsorum, tum nostri.

CAP. I.

1 *PAVLVS vocatus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,*

2 *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro.*

Act.[illegible].9
1.thess.4.7
Rom.1.7
eph.1.1
col.1.22
2.tim.1.9
tit.1.3
2.Tim.[illegible]
22

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Vocatione*, κλητός. Vide Rom.1.1, vbi non hoc tantùm sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Ratio cõstructionis poscebat vt potius scriberetur ἡγιασμένῃ, *sanctificatæ*. Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh.17.17, & Rom.6.19. ¶*In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. *Per Christum Iesum*, vt etiam Græca scholia explicant. Ego verò malui seruare præpositioné ἐν. quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christũ sanctificet, i. à reliqua hominũ colluuie separatos ac purgatos sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit, vt infrà, v.4, iterum eadem verba simili modo conuerterim, & v. 5. ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. ¶*Vocatis sanctis*, κλητοῖς ἁγίοις. i. quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel, Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbum קרא [*kara*,] id est vocare, apud Hebræos interdum declarare ipsius ὑπάρξεως initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes cõdat: interdum verò publicam eámque minimè nudã nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa consentiat: quo modo etiam Eustathius, nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, lib. Iliad. δ. scribens in verba illa, καὶ οὕνεκα σὴ παράκοιτις κέκλημαι. ¶*Cũ omnibus*, σὺν πᾶσι. in nonnullis codicibus etiam manuscriptis legitur σύμπασι: perperam, vt opinor. Nam mihi quidem videtur hæc inscriptio bimembris esse, cuius prior pars ad ipsos Corinthios, altera ad reliquos Achaiæ incolas, cuius metropolis erat Corinthus refertur. ¶*Qui inuocant*, τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidium cum clamore petit, vt qui in periculo est constitutus, vt dicit Apostolus nos clamare Abba, pater. Inde factum vt κατὰ συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Christi, idem valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. ¶*Quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. Id est in quauis Achaiæ Ecclesia. Hactenus enim est generalis hæc inscriptio propriè quidem & specialiter Corinthiis, deinceps verò reliquis totius Achaię ecclesiis scripta, vt apparet ex alterius epistolæ initio: sicut & epistola ad Galatas omnibus illius gentis Ecclesiis propria fuit. Nam absolutè Catholicã, id est omnibus per orbem terrarum dispersis Ecclesiis dicatam hanc epistolam non esse, tum ex inscriptione, tum ex ipsius epistolæ tractatione liquet. ¶[*Domini, inquam,*] *tum ipsorum, tum nostri*, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulg. *Ipsorum & nostro.* Erasm. *Vel suo, vel nostro.* Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui coniungunt cum Κυρίου, vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat, Κυρίου ἡμῶν, *Domini nostri*: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nulla satis idonea causa possit adferri cur hoc addatur, si de loco accipias: quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambrosius: ipsorum verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis cõiungat, pręsertim in prooemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hîc autem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderant? Postremò id quoque obseruandum puto, Apostolum non ita scripsisse vt vertit Erasmus, *Vel suo vel nostro*, ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν, per disiunctionem, sed copulata enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, *& ipsorum & nostro*: vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorumque esse commune. At enim cur ista Paulus commemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthij cæterique omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebant, quasi Christus esset diuisus?

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

5 Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·

6 Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.

7 Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. (Tit.2.11 phil.3.20)

8 Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. (2.Theſſ.3.18.& 5.25)

9 Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. (1.Theſſ.5.24)

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

4 Gratias ago Deo meo ſemper de vobis, ob gratiam Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu:

5 Quòd in omnibus ditati ſitis in ipſo, omni loquendi facultate, omníque notitia:

6 Prout teſtimonium Chriſti confirmatum fuit in vobis.

7 Adeo vt nullo quod *Deus* gratificatur deficiamini, ‖ expectantes dum pateſiat Dominus noſter Ieſus Chriſtus.

8 ‖ Qui *Deus* etiã cõfirmabit vos vſque ad finẽ inculpatos, in diẽ Domini noſtri Ieſu Chriſti.

9 ‖ Fidelis *eſt* Deus, per quem vocati eſtis in communionem Filij ipſius Ieſu Chriſti Domini noſtri.

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.*

4 *Gratias ago Deo meo ſemper pro vobis in gratia Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu:*

5 *Quòd in omnibus diuites facti eſtis in illo, in omni verbo & in omni ſcientia:*

6 *Sicut teſtimoniũ Chriſti confirmatũ eſt in vobis.*

7 *Ita vt nihil vobis deſit in vlla gratia, expectantibus reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

8 *Qui & confirmabit vos vſque in finem ſine crimine, in die aduentus Domini noſtri Ieſu Chriſti.*

9 *Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in ſocietatem Filij eius Ieſu Chriſti Domini noſtri.*

---

3 *Gratia*, χάρις. Vide Rom.1.7, vbi totum hunc verſiculum expoſuimus.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. ſiue, vt vertit Eraſmus, *Omnibus*, id eſt omni genere beneficiorum quæ ſolet Eccleſia ex Deo percipere. quę poſtea reuocat ad duas præcipuas ſpecies ſub quibus reliqua comprehendantur, nempe λόγον & γνῶσιν, quorum illud ad ipſam commodè quod noueris explicandi facultatem, alterum ad ipſam cognoſcendarum in Eccleſia rerum notitiam pertineat: ad cuius vtriuſque doni abuſum referri poſſunt ac fortaſſis etiam debẽt quæcunque in hac epiſtola tractantur: cuius hæc ſit veluti vniverſalis diſtributio. Sed & apposite poteſt hac ipſa ſeruata diſtributione, ἐν παντὶ accipi pro In omni re ſiue negotio, quod ſequutus eſt Syrus interpres. ¶ *Ditati ſitis*, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundantiam ſignificari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos ſcriptores τὸ πλουτεῖν pro ἀφθονεῖν accipitur. ¶ *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. Eraſmus, *Per ipſum*. Vide ſupra, ver.2. ¶ *Omni loquendi facultate*, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demum Apoſtolus ſignificat quæ ſint opes quibus Corinthij abundent in omni negotio. itaque redũdat præpoſitio ἐν ex Hebræorum idiotiſmo, vt Epheſ.2.4, 1.Tim. 6.18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum ſecundo caſu, aut tertio ſine prępoſitione. Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rom.15.14, 1.Cor.13.3, & alibi ſæpe, non eſt vniuerſalis, ſed perfectum quiddam & integrum declarat: quod tamen rurſus ita eſt accipiendum vt meminerimus eius quod ſcribitur infrà, 13.9, nos omnes videlicet, quandiu hîc verſamur, nonniſi ex parte cognoſcere ac prophetare. Itaque quum omnem ſermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apoſtolus, quædam eſt ſpecies hyperboles, ad præſentem fidelium conditionem reſtringendæ. λόγον autem vocat, non inanem loquẽtiam, ſed ſanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthij. & hic eſt primus huius epiſtolæ locus, in quo de ratione annuntiandi verbi Dei diſſeritur, ita vt neque accerſitis humanæ rhetoricæ fucis, neque prophanæ ſapientiæ adhibitis commentationibus inficiatur Chriſtianæ vel docendi rationis vel ipſius doctrinæ ſyncera puritas.

6 *Prout*, καθώς. Eraſmus, *Quibus rebus*, id eſt δι' ὧν, vt etiam Græca ſcholia interpretantur. Verùm propoſitum non fuit Apoſtolo ſimpliciter ſignificare donis illis oſtendi quibus non fruſtra fuerit annuntiatum Euangelium: ſed potius cõfirmare quod dixerat de maxima illa donorum copia in Corinthios effuſa, vt καθὼς id ſignificet pro quo Gallicè dixeris *ſelon que*, quod proximo verſiculo explicat: minimè id quidem vt Corinthios laudet, imò vt inde arripiat tanto iuſtiorem occaſionem eos reprehendendi quòd iis donis ad ambitionem & oſtentationem abuterentur, quanto plura & excellentiora in ipſos exuberabant.

7 *Adeo vt*, ὥστε. VT hoc loco non notat finem, ſed effectum: ſicut rectè annotauit Eraſmus. ¶ *Quod* [*Deus*] *gratificetur*, χαρίσματι. Vulgata, *Gratia*, vt & alibi ſæpe. Ego verò malui vim Græci nominis pluribus verbis explicatã retinere, quòd in eo ſit poſita vis reprehenſionum ſequuturarum, vt liquet, imprimis infrà 4, 7. & 12, & deinceps. ¶ *Deficiamini*, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, *Deſit*. Eraſmus, *Deſtituamini*. Vide Rom.3.23. ¶ *Expectantes*, ἀπεκδεχομένους. id eſt interim dum expectatis: quaſi ſcriptum ſit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. ¶ *Dum pateſiat*, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Eraſmus, *Reuelationem*, ambiguè, quum etiam actiuè poſſit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Chriſti aduentu, vt & Petrus 1.Epiſt.7, & 13.

8 *Qui* [*Deus*,] ὅς. Repetendum eſt Dei nomen à ver.4. vbi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *Gratias ago Deo*, & paulo pòſt, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. id eſt, ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipſius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque eſt quòd quiſquam hac ellipſi offendatur quum ſuperiores verſiculi, nempe 5.6 & 7, cum extremo quarto prorſus cohæreant. ¶ *Inculpatos*, ἀνεγκλήτους. id eſt vt ſitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quiſquam culparit, ſed quos coram Deo nemo poſſit meritò culpare id eſt, eos qui ſunt in Chriſto Ieſu, in quibus nulla eſt condemnatio vt expoſuit Rom.8.1, & 33. Vide Luc.1.6, vbi expendimus quod iterum hoc loco inculcat Eraſmus, eſſe videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον eſſe quàm innocentem. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id eſt εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom.2.5. vel, vt Vulgata, *in die*, ita vt hoc cohæreat cũ ἀνεγκλήτους. Dies autem Domini quid ſignificet, declarauit ipſe Apoſtolus Rom.2.16. ¶ *Domini noſtri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. *Aduentus Domini noſtri*, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Iubet autem illos bene ſperare, ne ſequuturis admonitionibus aſperis animum deſpondeant. *

9 *Fidelis*, πιστός. Id eſt verax & conſtans, vt illum prædicat Dauid Pſal.138. Itaque vera & propria ſignificatione acipitur fidei nomen in hoc loco, nempe pro dictorum ac conuentorum conſtantia & veritate, vt a Cicerone definitur: quanuis peculiariter hîc videatur conſtantia Dei ſignificari. Nam quòd nos vocat ad Filij ſui communionem, id omne ipſius veritati tribuendum eſt, qui verax eſſe non deſinat etiamſi mendaces ſimus: quòd autem quoſcunque ſemel donauit Filio, nunquam poſtea illi eripiat, ſed perſeuerantiæ Spiritu donet, in eo ſe verè conſtantem declarat. Alioquin πιστοὺς diuerſa ſignificatione ſolet vocare Apoſtolus eos qui fide ſunt Chriſtum amplexi. πιστὸς autẽ λόγος vocatur 1. Tim.4.9, & 2. Tim.2.11, ſermo firmus, & qui fallere nunquam poſſit, eadem ratione qua fidelis ipſe Deus dicitur. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Id eſt ὑφ' οὗ, à quo, vt habet etiam Claromontanus codex. Eſt enim promiſcuus harum præpoſitionum vſus: vt planè inepti ſint qui iſtis ſyllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίας diſcerpant, aut perſonarum inæqualitatem inuehant: aduerſus quos egregiè diſputat Baſilius

in libro

in libro De Spiritu sancto. ¶*Communionem*, κοινωνίαν. Vulgata, *Societatem*. Erasmus, *Consortium*. Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctissimus interpres) & Græcam vocem & nostram illam cum ipso Christo coniunctionem, quæ est Euangelicæ prædicationis finis, melius declarat. *

---

10 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

11 Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

12 Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

10 Precor autē vos, fratres, per nomē Domini nostri Iesu Christi, vt ¨idem loquamini omnes, & non sint inter vos ¨ dissidia, sed sitis ¨ coagmentati, eâdem mente & eadem sententia.

11 ¨ Declaratū est enim mihi de vobis, fratres mei, ¨à domesticis Chloes, ꝙ lites sint inter vos.

12 ¨Hoc autē dico, singulos vestrûm dicere, ‖ Ego quidem sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò ¨Cephæ, ¨ego verò Christi.

10 *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autē perfecti, eadē mente & eadem sentētia.*

11 *Significatū est enim mihi de vobis, fratres mei, ab ijs qui sunt Chloes, quia cōtentiones sunt inter vos.*

12 *Hoc autem dico, quòd vnusquisque vestrûm dicit, Ego quidē sum Pauli, ego autē Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Christi.* Act.18.24

---

10 *Idem*, τὸ αὐτό. Vulgata, *Idipsum*, de quo diximus Ro. 12.16. ¶*Dissidia*, σχίσματα. Vulgata, *Schismata*, id est διχοστασίαι, quas Apostolus ab hęresibus distinguit Gal.5.20. Est enim (vt opinor) propriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu voluntatum dissensio, quum alij aliis hominibus vel externis ritibus ita sunt addicti, vt quanuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati, & factiones quasdam ineant: vt Corinthij, quorum alij Apollo, alij Cepham, alij Paulum iactabant. Hęresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinę causa exortam, vt exposuimus Act.5.17. Hîc tamen Paulus Schisma in genere vocat omnē dissidij speciem, vt apparet ex eo quod illi opponitur, id est ex consensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu voluntatis coniunctione: (id enim est quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Gręci vocant quam Latini concordiam) denique in ipso etiam sermone, qui & iudicij & voluntatis est index. Vt autem hunc locum sic interpreter, non eo tantùm adducor, quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partium collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nempe à loquutione ad voluntatem, à voluntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum loquutionis, id est ad animi iudicium. ¶*Coagmentati*, κατηρτισμένοι. Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohęrentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quantitate discreta (quā vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiusmodi ex multis partibus compositę, suis numeris constent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla desit aut supersit: deinde vt omnia aptè inter se cohęreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro Componere seu Compingere ac Coagmentare, vt Rom.9.22, sed etiam pro Perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vsurpatur pro luxata membra in suum locum restituere: qua significatione videtur translatitiè poni Gal.6.1. Denique etiam pro sarcire quod ruptū est & dissolutum, vt Mat.4.21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένους exponit perfectos, quum hoc nomine ferè intelligantur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longius à Gręcis recessit quum interpretaretur, *Sed sitis integrum corpus*: nec satis etiam perspicuè videtur loquutus.

11 *Declaratum est*, ἐδηλώθη. Vulgata & Erasmus, *Significatum est*, ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δῆλον aliquid amplius quàm τὸ σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt Declarare & Significare. Sic enim Cicero, ad Luceium scribens, *Itaque*, inquit, *hoc sæpius dicendum, tibique non significandum solùm, sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius*. Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad sententię pondus, ne videlicet Apostolus cuiuis delationi temere videatur credidisse. ¶*A domesticis Chloes*, ὑπὸ τῶν Χλόης. Similis dicendi formula occurrit Rom.16.10.& 11. vt mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosę alicuius matronę nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, si locus significaretur, pręttermissa fuisset prępositio, vt rectè obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Gręcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 *Hoc autem dico, &c.* λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictū volo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirū hoc solere dictitare, Ego quidē sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom.15.8. Aliis placuit ὅ,τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptum. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id est quia, vel propterea quòd. Suū cuique liberum iudicium esto: nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hęc omnia, sed alia aliis, vt ipsemet Paulus infra exponit, 3, 4. * Neque enim singuli dicebant, Ego sum Pauli, ego sum Cephę, sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) petitum est è medio, quod Syrus interpres scitè admodum exposuit. Simile verò huius vocis ἕκαστος exemplum occurrit infra 14.26. * ¶*Cephæ*, Κηφᾶ. Hunc nonnulli ex veteribus volunt quempiam fuisse diuersum ab Apostolo Petro. Alij, vt ille ineptissimus rhapsodus Nicephorus, citans Dionysij Corinthij testimonium, hinc colligunt Petrum Corinthi quoque docuisse. Atqui pręterquam quod idem est Cephas Syriacè, atque Petrus græcè, * hæc nomina de industria fuisse ab Apostolo subdita in verorum locum, ex ipsomet constat infrà 4.6, nempe vt veris nominibus parceret quòd id expedire iudicaret. Petrum autem Corinthi docuisse nō magis quàm Christum ipsum, ex hoc loco colligi potest. ¶*Ego verò Christi*, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberēt. Et in hanc sententiam Augustinus hęc scribit, Sermone de Verbis Domini 21: *Volentes homines ædificare super homines, dicebant, Ego quidem sum Pauli, &c. sed alij qui nolebant ædificare super Petrum, sed super petram, dicebant, Ego autem sum Christi*. Eam verò expositionem si sequamur, adscribendū erit punctum post Κηφᾶ, & pro *Ego verò Christi*, dicendum erit, *At ego sum Christi*, & versiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eo quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. quę ratio quum nō adeo sit firma quin conuelli possit, & omnes codices vno consensu ista connectant cum pręcedentibus, assentiente quoque Syro interprete, * (quasi vna etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temere discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus ęquo huic vel illi ministro erant addicti, adeo vt cæteros aspernarentur, ac proinde homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se vnius Christi ita esse dicebant, vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus, vt etiā ex Syra & Arabica interpretatione liquet, non reprehendit eos simpliciter qui vnius Christi se esse dicerent, sed qui Christum ita profitebantur vt

nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros omnes spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

13 Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

14 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

Act.18.8

15 Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

16 Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

17 Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Infrà 2.14 gal.5.2 2. pet.1.16

18 Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

Rom.1.16

19 Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

Esa.29.14

20 Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

13 ¨*Num* dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro vobis, aut ¨in nomen Pauli baptizati fuistis?

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrûm baptizauerim, nisi ‖Crispum & Gaium:

15 Vt nequis dicat me in meum nomen ¨baptizasse.

16 Baptizaui autem etiam Stephanę familiam: cæterùm haud scio nú qué aliú baptizauerim.

17 ¨Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euãgelizarem: ‖¨ nõ *tamen* ¨cum dicendi peritia, ne ¨inanis reddatur ¨crux Christi.

18 Nam ¨sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: iis autem qui seruãtur, *id est* nobis, ‖¨potentia Dei est.

19 ·Scriptum est enim, ‖Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium ¨tollam è medio.

20 Vbi sapiens? ¨vbi Scriba? vbi ¨disquisitor ¨seculi istius? nóne infatuauit Deus sapientiã mundi huius?

13 Diuisus est Christus, nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?

14 Gratias ago Deo quòd neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium.

15 Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.

16 Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterùm nescio siquem alium baptizauerim.

17 Nõ enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi.

18 Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est: iis autem qui salui fiunt, id est nobis, Dei virtus est.

19 Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.

20 Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius seculi? nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi?

13 [*Num*] *dispertitus est Christus?* μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationem, cum Theodorito. Itaque subaudienda est particula μὴ, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrumpi facilè possit hic locus: & in vno exemplari comperimus. Quòd autem Chrysostomus actiue interpretatur μεμέρισται, *diuisit*, nimis est violentum, quum plana sit sententia, non posse vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christum ministris opponi, quin veluti discerpatur Christus. ¶ *In nomen* * *Pauli*, εἰς ὄνομα Παύλου. Id est, Paulo initiati & consecrati. Ortum est hoc dicendi genus ex Baptismi formula quæ describitur Matth.28.19. Quid autem ibi valeat nomen Patris & Filij, & Spiritus sancti, diximus Act.3.16, & 19.3.

15 *Baptizasse*, ἐβάπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, *baptizati sitis*, vt legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, *baptizatus sit*, quod optimè cohæret cum ἵνα μή τις, vt nequis.

17 *Non misit*, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio, (vt opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem.7.21.

¶ *Non* [*tamen*,] οὐκ. Addidi particulam TAMEN vt oppositi membri ellipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adiiciendum fuerat, Sed per sapientiam Dei. Similis ellipsis occurrit Rom.14.1. Arabs autem interpres maluit tres sequentes versiculos, nempe 18, 19, 20, parenthesi includere, & ibi demum anantapodoton supplere.

¶ *Cum dicendi peritia*, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulgata barbarè & obscurè, *In sapientia verbi*. Erasmus, *Erudito sermone*. Porro σοφία & φρόνησις sic distinguũtur, vt illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebus ciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerant, & ab agendo sese ad dicendum contulerant, vt ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? annó adfuit Paulo sua δεινότης? certè adfuit quanta nulli vnquã obtigit, sed cælestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. ¶ *Inanis reddatur*, κενωθῇ. Vulgata, *Euacuetur*, admodum incommodé. ¶ *Crux Christi*, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicę prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere, si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

18 *Sermo ille de cruce*, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Vulgata ad verbum, *Verbum crucis*. Id est, prędicatio de Christo crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. ¶ *Potentia Dei*, δύναμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam seruandis electis declarat, Rom.1.18. quæ quidé non ita emineret si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique vllius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium est. Arabs interpres παραφραστικῶς hunc locum conuertit.

19 *Tollam è medio*, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, *abscondam*. Hebræa autem veritas totum hunc locũ sic legit, c.29.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבניו תסתתר [*veabedah chochmath chachamau vbinath nebonau tistatar*.] id est, *& peribit sapientia sapientum eius, & prudentia prudentũ eius abscondet sese*. Itaque etsi Græca totidem vocabula nõ respondeant Hebræis, tamen eadem manet sententia. Tãtum enim in illo discrimé est, quòd Propheta verbis neutris vsus est, quæ Græci in actiua conuerterunt, Nam perit sapientia, sed Domino destruẽte: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετεῖν, quod propriè declarat loco suo amouere, vt exposuimus Mar.6.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis auctoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræam sequuti. Neque enim quicquid reiicitur euanescit, sed quod è medio tollitur ita vt nusquam appareat.

20 *Vbi Scriba*, ποῦ γραμματεύς; id est, Legis interpres, vt exposuimus Mat.2.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, *Vbi es ô literate, & terendis libris exercitate?* Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ita videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret ne vnum quidem nominari posse ex istorum numero qui

hoc

hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. ¶ *Disquisitor*, συζητητής. Id est, ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibúsque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quanuis enim simile quiddam in speciem videatur scriptum Esaiæ 33.18, tamen nec eadē sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diuersus. Sed & in Claromontano codice, in quo testimonia ex vetere Testamēto citata, rubrica scribuntur, hic versiculus vt ipsius Pauli reliquus contextus scribitur. συζητηταὶ autem dicuntur qui vna rationes conferunt ad alicuius rei indagationem, & in laude poni consueuit, sicut etiam præcedentes voces. Sed * sapientia ac docendi ratio cælestis ab humana & mere mundana, vt penitus diuersa, discernitur. Vulg. *Conquisitorem*, obscurius interpretatur. Iohannes Drusius, quem honoris causa nomino, vir pereruditus & diligentissimus rerum in his libris non vulgarium obseruator, putat hic significari vocatos ab Hebræis Sapientes MECAR siue MEHECAR, à curiosa inquisitione sic vocatos, quorum meminit R. Dauid Kimhi, in Ps. 104.30. ¶ *Seculi istius?* τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

	Greek	Latin	Vulgate
21	Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.	Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognouit Deum per *istam* sapientiā, placuit Deo per stultam prædicationem seruare credentes.	*Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiā Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes.*
22	Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·	Quandoquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:	*Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt:* Matt.12.38
23	Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·	Nos autē prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidē offendiculum, Græcis verò stultitiam:	*Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiā:*
24	Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.	Ipsis autē vocatis, tū Iudæis tum Græcis, Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.	*Ipsis autem vocatis, Iudæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.*
25	Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.	Nā stultitia Dei sapiētior est quā homines: & infirmitas Dei validior est quam homines.	*Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.*
26	Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.	Videtis enim vocationem vestrā, fratres: vos *videlicet* non esse multos sapiētes secundum carnem, non multos potentes, non multos nobiles.	*Videte enim vocationem vestrā, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*

21 *In Dei sapientia*, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id est, in hac mūdi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omnium oculis exposita. ¶ *Mundus*, ὁ κόσμος. Id est, omnes homines non regenerati, sed cuiusmodi sunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi sæpe. Interdū verò pro solis reprobis accipitur, vt Ioh. 14.17, & 22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, non sigillatim * consideratis, vt Ioh. 3.15. ¶ *Per sapientiam*, διὰ τῆς σοφίας. Quid igitur? an non Euangelium est sapientia? Est certè & quidem summa præ naturali notitia ex mundi creatione: sed à mundo pro stultitia censetur. Duplex hîc est igitur oppositio: vna mundi fabricæ & Euangelicæ prædicationis: altera, sapientiæ humanæ, id est humani iudicij & prophanæ facundiæ, & Spiritualis energiæ mentem audientium illustrantis. ¶ *Placuit*, εὐδόκησεν. Eras. *Visum est.* Declaratur autem hoc verbo, non modò ita visum esse Deo, sed etiam quare impulsus id voluerit, nimirū gratuita illa & infinita sua bonitate. ¶ *Per stultam prædic. &c.* διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγμ. Sic vocat Euangelij prædicationem, per concessionem, ex hominum hypothesi. vt etiam in sequenti versu stultitiam & infirmitatem Dei vocat, idque grauissima cum hominum reprehensione: qui ista malint, repugnante etiam conscientia, Deo affingere, quàm suam ipsorum stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari. Vulg. & Eras. *Per stultitiam prædicationis.* quem Hebraismum annotauimus Matth. 24.15, & alibi sæpe.

* 22 *Signum*, σημεῖον. Id est signa, vt Mat. 12.38. Tales sunt etiam hodie qui scripturarum testimoniis cōuicti, miracula à nobis flagitant. ¶ *Sapientiam*, σοφίαν. i. Rationes * Philosophicas & oratoria pigmenta: quales sunt hodie Epicurei, quibus sordet sacrarum literarum simplicitas: vnde illud Galeni; Moses magna dicit, sed nihil probat.

24 *Ipsis autem vocatis*, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. id est, iis autē qui vocati sunt. Erasmus, *Sed iisdem*, τοῖς αὐτοῖς δέ. quod mihi non placet. Neque enim idem declarat vtraque loquutio, i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοί, neque Paulum existimo eosdem illos vocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia: sed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos postea excipere qui tū ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus Rom. 1.6. ¶ *Dei potentiam*, Θεοῦ δύναμιν. Quomodo sit hoc loco abusus Asterius Arij socius, propter non additum articulum τὸν, vide apud Athanasium, aduersus Arianos oratione tertia. Syrus interpres magis etiam perspicuè legit χριστὸς ὢν δύναμις τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, id est, Christus [*est*] potentia Dei & sapientia Dei. Arabs denique expressit verbum κηρύσσομεν repetitum, & subaudit ὄντα, Qui est. Sed * obseruandū est hîc non agi de Christo quatenus est Deus, siue personæ ipsius respectu, sed officij mediatoris & eius virtutis ac sapientiæ habita ratione, quæ in Euāgelici ministerij effectis apparet, cui iam cederet tum omnis humana sapientia, tum etiam omnis aduersantium conatus, vt proximo vers. docet, testibus ipsis etiam Corinthiis.

25 *Sapientior est quàm homines*, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulgata, *Sapientius est hominibus.* quod meritò reprehendit Augustinus lib. De doctrina Christiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum sit an hominibus sit dandi casus an auferendi. quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si verò oppositum aliquid subaudias? vt sit plena hæc constructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, *Nam stultitia Dei sapientior est sapientia hominum.* Et postea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, *Infirmitas Dei robustior hominum robore.* Ita enim clarior est antithesis: quę sanè videtur hanc ellipsin minus duram efficere, propter mutuam cōtrariorum rationem: vt etiamsi non addantur, facilè possint intelligi. Nam quū eadem dictio repetenda est, videtur multo durior ellipsis, cuius tamen extat exemplum in eodem dicendi genere, Iohan. 5.36, Rom. 6.5, & 1. Pet. 1.7. Sed & Arabs interpres hæc eadem expressit. Nolui tamen quicquam adiicere, * quòd mihi maxima videatur esse emphasis, si stultitię Dei, id est ei quod insani homines, non sine impietate, stultitiā vocant, opponantur ipsi homines, id est & stulta ipsorum insania, & quicquid sunt ipsi.

26 *Videtis enim, βλέπετε γάρ.* Vulgata, *Videte enim*, imperandi modo: quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γὰρ accipiamus pro Enimuero, ita vt sit expletiua potius quàm causalis. Sed & aliam causam adfert Erasmus cur potius sit locus indicandi modo: nempe quia Apostolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod sciebant, quàm ipsos facere eius argumēti testes quo vti constituit, tum vt superiora confirmet, tum vt eorum fastum deiiciat. ¶ *Vocationem vestram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν.* Id est, quam rationem sequutus sit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis sint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, sicut passim circuncisio pro circuncisis, & præputium pro incircuncisis. ¶ *Secundum carnem, κατὰ σάρκα.* id est, Eo sapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnales sint, spiritualem sapientiam non norunt.

27 Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·	27 Verùm quæ stulta *sunt* in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robusta:	27 *Sed quæ stulta sunt mūdi elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia:*
28 Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·	28 Et quæ ignobilia sunt in mūdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt aboleat:	28 *Et ignobilia mundi & contēptibilia elegit Deus & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret:*
29 Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.	29 Vt ne glorietur vlla caro coram eo.	29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*
30 Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·	30 Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapiētia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio:	30 *Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia & sanctificatio & redemptio:*
31 Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. (Iere.9.23)	31 Vt *fiat* sicut scriptum est, ‖Qui gloriatur, in Domino gloriator.	31 *Vt, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*
Κεφάλαιον β.	Cap. II.	Cap. II.
1 (Sap.1.17) Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.	1 Ego igitur quum venirē ad vos, fratres, ‖veni non cum eminentia facundiæ aut sapiētiæ, annuncians vobis testimonium Dei.	1 *Et ego, quum venissem ad vos, fratres, veni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annuntians vobis testimoniū Christi.*
2 Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.	2 Non enim statui quicquam scire inter vos nisi Iesum Christum, eumque crucifixum.	2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*
3 (Act.18.1) Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.	3 ‖Sed fui ego cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.	3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*

28 *Et ea quæ non sunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα.* Id est, quę penè nulla sunt, hominum videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est quæ in pretio habentur. ¶ *Aboleat, καταργήσῃ*, id est Vana & inutilia atque adeo nihili esse ostendat. Vide Rom.3.31.

29 *Vlla caro, πᾶσα σάρξ.* Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth.24.22, & Luc.1.37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro toto hominum genere sæpe accipi apud Hebræos: quorum morem eo libētius seruauimus hoc in loco, quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, sicut Esa.31.3, accipitur. Itaque mihi non displicet, vt magis sit hæc oppositio perspicua, quòd in Claromontano codice pro relatiuo αὐτοῦ, repetitur ipsum nomen τοῦ Θεοῦ.

30 *Sed ex ipso vos estis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε.* Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatem doceat non ab ipsis (sed à Christo) emanare, idque à Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Erasmus, *Ex eodem autem vos estis*, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ, quod nusquam inuenio. ¶ *Factus est nobis sapientia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ.* Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius arcana contemplari, quę ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mūdo religiones viguerunt, id vnum gratis in Christo vno per fidem adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quod ita per eum iustificati & sanctificati certam redemptionem tandem assequemur. Et valde obseruādus est hic locus, in quo ad quatuor pręcipua capita reuocantur omnia quæ in Christo adipiscimur beneficia.

31 *In Domino gloriator, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.* Id est Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non est igitur quòd vlla pars libero (quod vocant) arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ierem.9.23, vnde hæc petiit Paulus. Cęterùm quum καυχάσθω non possit construi cum ἵνα, idcirco suppleui verbum *Fiat:* & gloriator scripsi pro *glorietur:* ne quem falleret Latina constructio. quanuis quod ad sententiam attinet, nihil intersit.

IN CAPVT II.

1 *Facundiæ, λόγου.* Vide infrà, 4.19. ¶ *Testimonium Dei, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.* Id est, Euangelium, quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulgata pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodē sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiendū erit, *Testimonium Christi*, pro *de Christo*. Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis Græcis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire, quum præsertim hoc etiam legerit Syrus interpres.

2 *Statui quicquam scire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι.* sic vertit Tertull. lib. de Carne Christi. Id est, non decreuerā profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidē crucifixi cognitionē. Est autē, fateor, in Gręco sermone insolens ista constructio verbi κρίνειν, de qua vide quod annotauimus Act.3.12: & Gallicè quoque sic dixeris, *Ie n'ay deliberé de rien sçauoir*. Vulg. & Eras. *Non enim iudicaui me quicquā scire*, sentētia vtcunque expressa. Claromōtanus autē codex habet *ἔκρινα ἐν ὑμῖν τι εἰδέναι, decreui quicquam inter vos scire.* Et alius manuscri. legit ἔκρινα τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν, quod legit Vet. inter.

3 *Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ.* Id est, infirmus. Erasm. *Per infirmi-*

infirmitatem. quæ interpretatio non video quî conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque non dubiũ est quin hoc declaret summam illam Apostoli, tum in dicendo, tum in omnibus actionibus, ταπεινοφροσύνην. qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboli quidem possent obsistere, sed ea prorsus erat cęlestis, vt paulo pòst explicabit. qua de re pulchrè differit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.	4 Neque oratio mea & prædicatio mea *versata est* ‖ ¨in persuasoriis humanæ sapiẽtiæ verbis, sed ¨in demonstratione ¨spirituali & potente.	4 *Et sermo meus & prædicatio mea nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus & virtutis.*	Suprà, 1.17 2.pet.1.16
Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει Θεοῦ.	5 Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.	5 *Vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.*	
Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·	6 ¨Sapientiã verò loquimur inter adultos: sapientiã autẽ non seculi huius, neque ¨principum seculi huius ¨qui abolentur:	6 *Sapientiã autem loquimur inter perfectos: sapiẽtiam verò non huius seculi, neque principum huius seculi qui destruuntur:*	
Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.	7 ¨Sed loquimur sapientiã Dei ¨*latentẽ* in mysterio, ¨*id.* occultã illã, quã præfinierat Deus ante secula ¨ ad gloriam nostram.	7 *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.*	
Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.	8 Quam nemo ¨ principum seculi huius cognouit. nam si cognouissent, nequaquam ¨ Dominum gloriæ crucifixissent.	8 *Quam nemo principum huius seculi cognouit. si enim cognouissent, nunquã Dominum gloriæ crucifixissent.*	

4. *In persuasoriis,* ἐν πειθοῖς. Id est πειθοῖς, quod prorsus est in Græca lingua insolens. Itaque puto restituendum hunc locũ ex Eusebio, initio Euãgelicæ præparationis, vbi sic legitur, καὶ πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, suadela sermonũ humanæ sapientiæ. Notum enim est πειθὼ Græcis vim persuadendi vocari. Sed & eò nos adducit Syri interpretis auctoritas, cuius hæc verba sunt, Græcis illis ex aduerso respondentia, si epitheton ἀνθρωπίνης expungas, quod etiam in Claromontano codice non scribitur, quasi ex nomine πειθοῖ satis intelligatur agi non de diuina, sed de humana sapiẽtia. Sic igitur habet Syrus interpr. במפיסנותא דמלא דחכמתא [*bamphisanutha demelle dechechmetha.*] Arabs autem itidem legisse videtur πειθοῖ, & expungit λόγοις. ¶*In demonstratione,* ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, *Ostensione.* quem errorem annotauimus Act.2.22. Nam certè multo expressius vtitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam fidem Euangelio faciendam, & cogendos ad Dei reuerẽtiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum differit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret ostentationem, non conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. ¶*Spirituali & potente,* πνεύματος καὶ δυνάμεως. vel, *Spiritualis potentiæ,* vt sit figura ἓν διὰ δυοῖν, sicut in illo Virgilij, *pateris libamus & auro,* id est pateris aureis. Vulgata, *Spiritus & virtutis.* Erasmus, *Spiritus ac potentiæ.* Spiritualem autem vim, id est diuinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat, & nos exposuimus Rom.1.4) humanæ, vt cælestem alibi terrenæ, opponit.

6 *Sapientiam,* &c. σοφίαν, &c. id est, Adultis demum sapit quod annuntiamus: quòd ij soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod habent cæteri pro stultitia. Adultos autem vocat translatitiè qui, quod ad interiorem hominem attinet, eousque profecerunt vt mysterium fidei probè teneant, & (vt scribitur Hebr.5.14) sensus habent ad discernẽdum bonum à malo exercitatos, qui τοῖς νηπίοις infrà opponuntur 3.1, & 13.11, & 14,20. Itaque comparatè isti dicuntur τέλειοι, non ipsius rei cognitæ respectu, quum adhuc cognoscamus omnes aliquatenus, infrà 13.12. Vtitur autem hoc verbo de industria, acsi diceret, Vos quidem Corinthij simplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam despicitis, & quo quispiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minus quàm illum ornatum quæsiuisse. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tanto longius ab imperitia abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, ne porcis obiiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum, & falsa etiam est: quum testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom.1.14, & constet eum factum esse omnibus omnia, vt declarat infrà, 9.22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, à Tertull. in libro de Præscriptionibus sic est refutatum, vt mirum sit inueniri tot post seculis potuisse qui rancidum illud commentum, quo ad quæuis somnia patefit aditus, auderet Ecclesiis reponere. ¶ *Principum,* &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorum qui inter homines vel sapiẽtia vel opibus ac potentia cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, vers.8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין [*rabrebin*] vocant. ¶ *Qui abolentur,* τῶν καταργουμένων. Vel *quæ abolentur,* si libeat tum ad seculum hoc, tum ad seculi huius principes istud referre.

7 *Sed loquimur,* ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, quum alioqui videri possit abundare. ¶ [*Latentem*] *in mysterio,* ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium, vt Hebraismũ explicarem. Idem enim declarat sapientia in mysterio atque sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines vnquam potuissent, vt explicatur Eph. 1.26. & 3.4.5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis qui eam respuunt, sed eam opponit naturali notitiæ, vtpote ex arcanis Dei cælitus demissam, quanuis eam homines aspernentur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios, quasi philosophorum placita præferrent Apostolicæ doctrinæ, (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm vt eos doceat, Euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex reipsa metiri. Itaque non satis apposite videtur Erasmus hoc retulisse ad verbum λαλοῦμεν, quasi videlicet Apostolus non propalam nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò docuerit. quæ interpretatio non est in Ecclesia recipienda, nisi magno adhibito iudicio. ¶[*Id est*] *occultam illam,* τὴν ἀποκεκρυμμένην. Hic rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo significatur huius mysterij præstantia. ¶ *Ad gloriam nostram,* εἰς δόξαν ἡμῶν. Sic loquitur Simeon in illo suo Cantico: & Dominus ipse Matth.15.17.

8 *Principum*, τῶν ἀρχόντων. Vide suprà, versu 6. ¶ *Dominum gloriæ*, τὸν Κύριον τῆς δόξης. id est, Potentem illum Deũ, veræ gloriæ ac maiestatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Psal. 24.7, מלך הכבוד [*melech hachchabod.*] id est, *Regem gloriæ* dicit, & Stephanus *Deum gloriæ*, Act. 7.2. vnde factum est vt apud Hebræos כבוד יהוא [*chebod iehouah*] id est, *gloria Dei*, Deum ipsum περιφραστικῶς declarat, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, vnũ, Deitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum, coniunctionis naturarum in vnam personam: adeo vt quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum Deitate communicetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosius diximus Ioh. 3.13.

Esa. 64.4. Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.

Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

9 ¨Sed *prædicamus*, sicut scriptũ est, ‖ ¨quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, ¨ nec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus ¨iis qui ipsum diligunt.

10 ¨Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia ¨scrutatur, etiã profunditates Dei.

11 Quis enim hominum nouit ea quæ sunt hominis nisi ¨spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quę sunt Dei nemo nouit nisi Spiritus Dei.

12 Nos verò non ¨spiritum mũdi accepimus, sed Spiritum qui *est* ex Deo: ¨vt sciamus ¨quæ Deus est nobis gratificatus:

9 *Sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum.*

10 *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiã profunda Dei.*

11 *Quis enim hominum scit quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt nemo cognouit nisi Spiritus Dei.*

12 *Nos autem non spiritũ mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est: vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:*

9 *Sed [prædicamus] sicut scriptũ est*, &c. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex auctoritate Clementis, qui ita citat hunc locum lib. στρωματέων ς: quanquam fortassis præstiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex v. 7. Vet. autẽ interpres legit ὃ ὀφθαλμὸς, quod oculus, quam interpretationem si sequaris oportebit ἃ quod mox sequitur per epexegesin siue synthesin interpretari, *quæ [videlicet.]* Arabs denique non reperit verbum κηρύσσομεν *prædicamus*, sed subaudito verbo ὑπαρκτικῷ vertit, *Sed [est]* (sapientia Dei nimirum) *sicut scriptum est, quod oculus non vidit* &c. pro quo Gallice dixeris, *Mais c'est comme il est escrit, ce qu'œuil n'a point veu.* siquis autem hic est coniecturæ locus, putarim germanam esse Græcam hanc lectionem, si modò non ὃ sed ὁ legas, detracto videlicet tono, vt non sit prouocabulum, sed articulus, cuius vis sit indefinita. veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda vetus lectio, in qua certum est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὁ in ἃ. Præterea si ita legeris, facilis & plana erit trium versiculorum, octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorsus erit subaudiendum. Ita enim totum hunc locum conuertes ac distingues, *Quam nemo principum huius mundi cognouit nam si cognouissent, nequaquã Dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est, Oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽderunt quæ Deus præparauit iis qui ipsum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritũ suum.* Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Quæ oculus non vidit*, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebr. sic habẽt Esa. cap. 64. ver. 4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו [*vmeholam lo schamehu lo heezinu hayn lo raathah elohim zulatheca iahaseh lehimchachche hlo.*] id est, *A seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, ô Deus, præter te, quæ facies expectantibus te.* Sic enim malo accipere אלהים [*elohim*] cum doctissimo interprete, vocandi non accusandi casu, quum minimè repugnet accentus: & personam tertiam positam puto pro secunda, adstipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ verbis non institisse, & tamen fideliter sententiam expressisse: quum illic Propheta, vt veteres ipsi Rabini docent, teste R. Solomone, non de caducis & fluxis, sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret.

¶ *Nec in mentem hominis venerunt*, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id est, ne cogitare quidem potest homo de iis quæ Deus suis parauit: tantùm abest vt ea possit sensibus complecti. Vulgata & Erasmus seruarunt Hebraismum. Nam Hebr. עלה על לב [*halah hal leb*] idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ sententiam vberius explicaret. ¶ *Iis qui*, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו [*limchachcheh lo,*] pro quo Erasmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipse sequutus sit, legisse למחבבה [*limchabbeh*] à geminato חבב [*chabab,*] quòd summa sit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc non patitur. Neque etiam possumus deducere à חבה [*chabah*] vt alibi inuenio, quia hoc thema in significatione diligendi nõ extat. Sequutus est igitur interpres sensum non verba Prophetæ, quum spes & expectatio à dilectione promanet.

10 *Nobis autem*, ἡμῖν δὲ. Sic scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δὴ, *nobis sanè*. putant enim hoc connectendum cum ἃ ἡτοίμασεν, hoc modo, *Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ videlicet præparauit Deus diligentibus se, nobis sanè reuelauit.* At ego (vt paulo antè dixi) putarim illa potius coniungenda cum εἶδε, ita vt sint non quarti casus sed recti. Clemens verò lib. στρωμ. ς, legit ἡμῖν γὰρ, *nobis enim*, quia nimirum suppleuit verbum κηρύσσομεν in superiore versiculo, vt suo loco diximus. Erasmus denique ista refert ad id quod præcessit, *Nemo principum huius seculi nouit, sed Deus nobis reuelauit.* Ita fiet vt quæ interposita sunt, includantur parenthesi. quod mihi planè coactum videtur. ¶ *Scrutatur*, ἐρευνᾷ. id est, Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus, nẽpe quoniam per illum docemur etiam abditissima, sicut Rom. 8.26, dicitur postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si Spiritum hoc loco malimus non pro ipso sancto Spiritu, sed pro ipsius vi & afflatu accipere, simpliciter hoc erit accipiẽdum. Sed τὰ βάθη ad ea demum restringendum est quę Christus nobis in Euangelio patefacit. Neque enim curiosis & vanis speculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc scriberet, sed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonstrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Christi verba, Caro & sanguis non patefecit tibi, Matth. 16.17.

11 *Spiritus hominis*, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. id est, Mens ipsa hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 *Spiritum mundi*, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritum declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quadam naturæ sponte: sed eum qui nos ad Deum vsque subuehat, cuius vi scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysterium, alioquin imperuestigabile. Est autem hic locus diligenter etiam atque etiam omnibus piis obseruandus, vt quid sit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduersus sophistas intelligatur. ¶ *Vt sciamus*, ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum valere debet scientiæ definitio quæ à philosophis traditur, cuius ἀπόδειξις est verè αὐτόπιστος, vt dixit suprà, ver. 4. & 10. ¶ *Quæ Deus*, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. *Quæ à Deo donata sunt nobis.* Ego verò malo χαρισθέντα exprimere verbo gratificandi, vt

di, vt dixi Luc.7.21, ideóque passi[uam] constructionẽ mutaui in actiuã. Eras. *Quæ à Christo donata sunt nobis*, cuius errorẽ miror à plerisque non [f]uisse animaduersum, quum in nullis Græcis cod. legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christũ in primis, imò ferè vnũ intelligat, quũ nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

Ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	13	‖Quæ etiam loquimur, ¨non sermonibus quos docet humana sapientia, ¨sed quos docet Spiritus sanctus, spiritualia cũ iis quæ ¨ spiritualia sunt ¨ coniungentes.	13	*Quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia comparantes.*	Suprà, 1.17 2.pet.1.16
Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	14	¨Animalis autem homo ¨non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. ¨ sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, ¨quia ¨spiritualiter ¨diiudicãtur.	14	*Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*	
Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται.	15	‖At spiritualis ¨diiudicat quidem ¨ omnia, ipse verò ¨à nemine diiudicatur.	15	*Spiritualis autem iudicat: & ipse à nemine iudicatur.*	Prou.27. 19

13 *Non ser. quos docet*, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. *Non in doctis humanæ sapientiæ verbis.* quod quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmo, qui etiam annotat se in quibusdam exemplarib. legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. *sermonibus qui humanam sapientiam doceant*, verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradendæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut à Deo non ab hominibus manat, ita etiã res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradendo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirum non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint.
¶*Sed quos docet*, &c. ἀλλ' ἐν διδακτοῖς, &c. Vulgata, *Sed in doctrina Spiritus sancti.* i. ἀλλ' ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduertit λόγοις repetendũ esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶*Spiritualia*, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sic spiritualia sunt, quæ docemus, neque synceritas doctrinæ cælestis vllis humanis commentis est deprauata, ita spirituale sit nostrum illius docendæ genus. Spirituale autem vocat quod ducatur à Spiritu sancto, qui simplicis sermonis diuina grauitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remota. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelij mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuum, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè. ver.11, & infrà 15.36, & deinceps vbi de resurrectione disserit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam appositè loquuntur qui πνευματικοῖς referunt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque malui πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, *Iis quæ spiritualia sunt*, quàm *Spiritualibus*, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliam vitarem. Nec obstat quod paulò pòst animalis hominis fiat mentio qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, quî fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. ¶*Coniungentes*, συγκρίνοντες. vel, *adaptantes*, Id est, adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, vt prolatis exemplis docet Bud. Vul. & Eras. *Comparantes*, non satis expressè.

14 *Animalis homo*, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alia quàm naturali animi luce prȩditus, vt definitur Iudæ 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendantur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definiit animalem hominẽ eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus disserere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, eámque eiusmodi vt, quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Et hoc ex Chrysostomo saltem, quanuis in illo suo αὐτεξουσίῳ euehendo sæpe modum non tenente, discere Erasmum oportuit. Sic enim ab eo definitur homo iste ψυχικός. ὁ διὰ σάρκα ζῶν, καὶ μήπω φωτισθεὶς τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνην τὴν ἔμφυτον ἀνθρωπίνην σύνεσιν ἔχων, ἣν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς ἐνέβαλλεν ὁ δημιουργός. Id est, *is qui propter Carnem viuit, nec adhuc est mẽte per Spiritum illustratus, sed ea vna insita humana sapientia præditus est, quam opifex omnium animabus inseruit.* Fateor tamen quod alibi docuit Paulus, & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi, sed aliud est Deum vt omnipotentem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom.1.19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom.8, & alibi sȩpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur Spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. ¶*Non est capax* οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm *Non capit*, propter amphiboliam. Vulgata, *Non percipit*. quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, *Non accipit*, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom.8.7) in primis ipsam rationem damnat insaniȩ, metaphora à minoribus vasis sumpta, quȩ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. ¶*Sunt*, ἐστι. Vulg. *Est*. quod rectè mutauit Erasmus, quum prȩcedat neutrũ plurale. ¶*Quia*, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ,τι, ita vt sit prouocabulum, (quod legit Arabs interpres) nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nonnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit prȩditus. Sed & possumus cum Erasmo vertere ὅτι, *quòd*, ita vt εἰδικῶς accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse ista, de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamen hoc argutum potius quàm solidum videtur.
¶*Spiritualiter*, πνευματικῶς. Id est *vi & afflatu solius sancti Spiritus*, non autem τῆς ψυχῆς, id est *animi, quo prædíti sunt omnes homines.* Neque enim *Spiritualiter* hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominantur. ¶*Diiudicantur*, ἀνακρίνεται. Id est *intelliguntur* ac *perspiciuntur*, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab

Apostolo commemoratam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarũt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom.10.8, & 17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulgata, *Examinantur*. quæ interpretatio nimium est diluta, quũ alioquin ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 *Diiudicat*, ἀνακρίνει Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχει accipere, id est pro redarguere. ¶ *Omnia*, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringendum est. ¶ *A nemine*, ὑπ' οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne verum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstantia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενός neutro genere accipiatur, quia precessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quo maiore reprehensione digni erant Corinthij quum alios ei anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius asseclas, qui à nemine volunt iudicari, imò ne in sua quidem vllo modo inquiri?

Esa.40.13 sap.9.13 rom.11.34

16 Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

2 Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

3 Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

4 Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου· ἕτερος δὲ, Ἐγὼ Ἀπολλῶ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

16 ‖Quis enim "nouit "mentem Domini, "qui "instructurus sit eum? nos autem "mentem Christi habemus.

CAP. III.

1 EGo porro, fratres, nõ potui loqui vobis vt spiritualib⁹, sed *loquutus sum* "vt carnalibus, "*id est* vt infantibus in Christo.

2 "Lactis potu vos alui, & non "esca: "nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis:

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim inter vos *sint* "liuor & contentio, "& dissidia, nõnne carnales estis, & "secũdum hominem inceditis?

4 Etenim quũ dicit aliquis, Ego quidẽ sum Pauli: alter verò, Ego *sum* Apollo: nõnc carnales estis?

16 *Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autẽ sensum Christi habemus.*

CAP. III.

1 *ET ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam paruulis in Christo.*

2 *Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed ne nunc quidem potestis.*

3 *Adhuc enim carnales estis. quum enim sit inter vos zelus & contentio, nõnne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?*

4 *Quum enim quis dicat, Ego quidẽ sum Pauli: alius autem, Ego Apollo, nõnne carnales estis?*

16 *Nouit*, ἔγνω. Hebræa habent Esa.40.13, מִי תִכֵּן [*mithichchem*,] id est *quis direxit?* Quod igitur figuratè dixit * Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. nisi malimus exponere *dimensus est & penitus explorauit*. Hoc enim significat תכן [*Tachan*] in pihel. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli.

¶ *Mentem*, νοῦν. Hebr. רוח [*ruach*] id est *Spiritum*. Itaque Vetus interpres SENSVM interpretatur ambiguè tum hoc * loco, tum in sequenti versiculo. Nam de corporis sensibus propriè dicitur. Quia tum nulla hic est in ipsa re hoc loco ambiguitas, licebit etiam cum illo interpretari, *sensum Christi tenemus*. ¶ *Qui*, ὅς. Refertur prouocabulum ad τίς, vt ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potius referre ad νοῦ, i. *mentem*: sed sentẽtia parum apposita, vt ex Hebræorum collatione liquet. ¶ *Instructurus sit eum*, συμβιβάσει αὐτόν. id est collatis consiliis edocturus quid ei sit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act.16.10. pro quo Hebrea habent ויבינהו [*vaibinehu*,] id est, *& fecit eum intelligere*. Itaque non satis apposité Photius συμβιβάζειν, hoc loco, interpretatur per καταλλάττειν, id est *Conciliare*: Chrysostomus autem non malè per κατορθοῦν, id est *dirigere*: vti facere solent qui alios * docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Quidam vertit, conferret rationes cum eo, malè. Scribendum enim fuisset αὐτῷ.

¶ *Mentem Christi habemus*, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. id est Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatem patefecit, vt Ioh. 16.13, & Rom.8.9. nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententia. Erasmus, *Mentẽ Christi tenemus*. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare cõsilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui *sensum* conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia seu intelligentia * exponit: quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique mentem Christi interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוח [*ruach*.] id est *Spiritu*, vt Rom.8.9. in qua etiam opinione est Photius.

IN CAPVT III.

1 *Vt carnalibus*, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt. vt Rom.8.5, & 8. Hîc verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νεόφυτοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus. nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi. ¶ [*Id est*] *vt infantibus in Christo*, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectus dicimur etiã adolescere, vt Ephes.4.13. & in Arabica interpretatione additur ἐν πίστει, *in fide*. Est autẽ pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos suscepit: ita tamen vt pro lactè nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo, & forma differunt.

2 *Lactis potu vos alui*, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbũ, *Lac vobis potum dedi*. quod feliciter mutauit Erasmus, quia quod de cibo subiicitur, nõ satis propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciendum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, vt in illo Homeri — σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. & alibi, — ἔδουσί τε πίονα μῆλα Οἶνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα.

¶ *Esca*, βρῶμα. Id est στερεὰν τροφὴν, solido alimento, vt explicatur Heb.5.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vẽtriculo indigeat: παρὰ τὸ βιβρώσκειν. Ideo malui *escam* interpretari quàm *cibum*. ¶ *Nondum poteratis* [*id ferre*,] οὔπω ἠδύνασθε. Nimirum vt vos solido cibo pascerem. Suppleui igitur quod deerat explẽdæ constructioni: quanuis etiam possimus δύνασθαι absolutè interpretari, viribus seu robore esse præditum. Sed illa ellipsis est ex Hebr. idiotismo, vt Es.1.16. *

3 *Liuor*, ζῆλος. Vulgata, *Zelus*. Erasmus, *Æmulatio*. Vide Ioh.2.17. ¶ *Et dissidia*, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans. ¶ *Et secundum hominem inceditis?* καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid sit carnalem esse, id est humani iudicij imbecillitati esse obnoxiũ. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, quum omnes ex parte cognoscamus. Sed tamen quia errabãt Corinthij in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eo-

vt eorum fastum compescat: quuo, alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum est suprà, 1.5. Vide Rom. 3.5. vbi exposuimus quid declaret κατ' ἄνθρωπον.

Graece		Beza		Vulgata
Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλῶς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;	5	"Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, "nisi ministri "per quos credidistis, "&vt cuique Dominus dedit?	5	*Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? Ministri eius cui credidistis, & vnicuique sicut Dominus dedit.*
Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλῶς ἐπότισεν. ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.	6	Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.	6	*Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.*
Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.	7	Itaque neque is qui plantat, "est aliquid, neque qui rigat: sed Deus, qui dat incrementũ.	7	*Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.*
Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.	8	"Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum sunt: ‖vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.	8	*Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt: vnusquisque autem propriã mercedem accipiet secundum suum laborem.* Psal. 61. galat. 6.5
Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.	9	Etenim Dei sumus "administri: Dei "aruum, Dei ædificiũ estis.	9	*Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.*
Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα· ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.	10	"Secũdum gratiam Dei quæ data est mihi, "vt peritus architectus fundamentum posui: "alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.	10	*Secundum gratiã Dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet.*

5 *Quis est*, τίς ἐστι. Vulgata, *Quid est*, τί ἐστι, quod etiam melius videtur conuenire cum conclusione versus 7. ¶*Nisi*, ἀλλ' ἢ. Hoc non legit Vet. interpr. & in vno exemplari deesse comperimus: ac mihi quidem videtur melius cohærere oratio si post Ἀπολλῶς adscripta nota interrogationis, subiiciatur pro responso, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, *ministri [sunt] per quos credidistis*. ¶ *Per quos*, δι' ὧν. Id est, * *per quorum prædicationem*. Vulgata, *Eius cui*, vt videatur legisse ἐκείνου εἰς ὅν. ¶*Et vt cuique*, καὶ ἑκάστῳ ὡς. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplũ Rom. 12.3. Vide infrà, 12.11. Syrus autem legit καὶ ἕκαστος, *& vnusquisque*. Arabs verò ἕκαστος ἡμῶν sine copula, *vnusquisque nostrûm*. Et mox, tum Syrus tum Arabs, ὡς αὐτῷ ἔδωκεν, *sicut ei dedit*, &c. * 7 *Est aliquid*, ἐστί τι. Non quòd vana sit illorum opera, aut frustraneum sit hominum ministerium, quum fides sit ex auditu: sed primùm quoniam illorum opera Deus, non quòd illis indigeat vel carere ipsis nequeat, sed ex mera sua voluntate vtatur: deinde quoniam ne agere quidem possent quod agunt, nisi Deus ex mera misericordia illos constitueret operarios, sed potissimùm quoniam totum illorum opus est externum, vno Deo sibi quicquid intus ad salutem agitur, in solidum vẽdicante, vt vnus & idem sit hominis ad æternam vitam instaurator, qui fuit eius ad hanc vitam creator. Vide Mar. 16.20. Rom. 2.19. infrà 12, 6. & Gal. 3.5.

8 *Is verò qui plantat*, ὁ φυτεύων δέ. Duplex igitur fuit error: vnus quod in ipsis ministris hærerent: alter, quòd ministros ministris opponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam siquis ampliore mensura fuerit donatus.

9 *Administri*, συνεργοί. Augustinus & Erasmus, *Cooperarij*. Ambrosius, *Operis participes*. Vulg. *Adiutores*, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim eum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hîc disseritur, amplius etiam aliquid considerandum est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà 15.10, & 2. Cor. 3.6. vt nihil habeant συνεργοὶ de quò in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. ¶ *Aruum*, γεώργιον. Vel *seges*. significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. *Agricultura*. Erasmus, *Agricolatio*, i. γεωργία. Quod autem Vetus interpres hoc loco addit *estis*, ἐστέ, reperimus in vno exemplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quũ Paulus & Apollos vnum sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re vera vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 *Secundũ gratiã*, κατὰ τὴν χάριν. Hoc Arabs interpres & alij nõnulli adiungunt præcedentib. ego rationẽ ipsam & pleraque exemplaria sequutus, cõiunxi cum verbo τέθεικα, *posui*. Est enim hoc additũ ab Apostolo ne de se videretur nimiũ magnifice loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suæ auctoritatẽ conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo cõuertere orationẽ ad ipsos pastores: oblique tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquẽs, idque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio. ¶*Vt peritus architectus*, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulg. & Eras. *Vt sapiens architectus*. Sed haud scio an Sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap. 1. v. 17. Sic apud Hebræos accipitur nomen חושב * [*hoscheb*] pro industrio & ingenioso. ¶*Alius autẽ*, ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolũ nũc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebãt. Ij verò nusquã reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinã annuntiarẽt: sed eo nomine dũtaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapientiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erãt exortæ. Vana igitur illa cõfert Apostolus cũ ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmũ ædificiũ: solidã autẽ & verè pretiosam doctrinam, auro, argento & gemmis cõmparat, alludens proculdubio ad locum Esa. 54.11. sed scopo diuerso. Paulus enim per gemmas istas doctrinã ipsam purissimã, & syncerè administratã intelligit: Esaias autẽ sic allegoricè describit pretiosa Spiritus sancti dona quibus ij ornãdi erant à quibus erat extruẽda Ecclesia. Aberrant igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte cõtrarias hanc Pauli similitudinẽ accõmodant: in quibus etiã numero ciborũ delectum, dierum & vestium discrimina, reliquiarum venerationem, & cætera id genus. Sed ij multo longius excurrunt qui ad priuatorũ vitam & actiones hoc referunt: nec scopum etiam attingunt qui hoc referunt ad discipulos siue auditores, vt putauit Hieronymus in hunc locũ, itémque Theodoritus & Oecumenius: quum manifestè hîc agatur de doctrina & doctoribus. Longissimè denique atque adeo in contrariam partem feruntur qui hoc loco purgatorium suum ignem extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirum sit illum nostra memoria, Dei flamma rursus accensa, magna iam ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos ar-

chitectos oportuerat suo saltem Gregorio assentiri. siquidem (vt ipsi volunt) Papam nefas est à quopiam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quum aliquot scripturæ testimonia citasset, *Ex quibus sententiis*, inquit, *constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamen de quibusdam* LEVIBVS CVLPIS *ante iudicium purgatorius ignis censendus est.* Deinde quænam illa sint leuia peccata exponens, *Sicut est*, inquit, *assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cuncta etiam post mortem grauant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Siquis superædificauerit, &c. quamuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est quia illum per ignem dixit posse saluari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata* MAIORA, *& idcirco duriora atque tunc iam insolubilia? sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata* MINVTA ET LEVISSIMA, *quæ ignis facilè consumat.* Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo disserat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen vt blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluenda: maiora verò atque adeo maxima quæque sibi reseruarunt, vt horum nimirum obtẽtu non animos repurgent, (id enim vnius Dei est efficere per fidem in Christum, vt Act. 15. 8, clamat ipse Petrus, cuius auctoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua nundinatione emungant.

Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	11	Nam fundamentum aliud nemo potest ponere prçter id quod positum est, quod est Iesus Christus.	11	*Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, qui est Christus Iesus.*
Εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·	12	Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:	12	*Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:*
Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει· ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.	13	Cuiusque opus manifestum fiet: ˙dies enim declarabit: ˙nam per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.	13	*Vniuscuiusque opus manifestum erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur: & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.*
Εἴ τινος τὸ ἔργον μένει ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·	14	Sicuius opus ˙manserit quod superædificauerit, mercedem accipiet:	14	*Sicuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet:*
Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.	15	Sicuius opus exustum fuerit, ˙damnum faciet: ˙ipse verò ˙seruabitur, ita tamen ˙vt per ignem.	15	*Sicuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.*
Infrà. 6. 19 2. cor. 6. 19 Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;	16	‖An nescitis vos esse templũ Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?	16	*Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?*

---

13 *Dies enim*, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore, diei instar exoriens, vt ignorantiæ tenebras pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana: quam quum cœperit illucescẽs animis nostris Dominus tanquam igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam consumi. ignis enim proprium est vt illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: vt ij planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdam Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Grçcis exemplaribus, nec puto conuenire: quòd fere soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reiicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cuiusque ministri opus exploret. ¶ *Nam per ignem retegetur*, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴν, sed στιγμὴν. neque dubito quin ὅτι sit coniunctio, non prouocabulum.

* 14 *Manserit*, μένει. fortasse legendum μενεῖ, vel μένῃ.

15 *Damnum faciet*, ζημιωθήσεται. Id est, iacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: vt siquis architectus non rectè struxerit parietem, non modò non persoluitur ei merces operis, sed etiam opus diruitur. Vulgata, *Detrimentum patietur*. Eras. *Damnum patietur*. vterque ambiguè. ¶ *Ipse verò*, αὐτὸς δέ. Nonnulli conuertunt *Ipsum verò*, quasi hoc ad θεμέλιον, id est fundamentum, referatur: quam opinionem non probo. Primùm enim, quorsum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuersiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipsum in nullo pereũdi periculo versetur, ex Pauli hypothesi, suprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipso duodecimo versiculo esset repetendum. quod & ipsum est vi quadam detortum, vt sine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subiicitur? Denique, apparet ex antithesi, ea quæ superstruuntur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamenti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruunt, cum iis qui fœnum & stipulam (id est inutilem materiam) congerunt. ¶ *Seruabitur*, σωθήσεται. Id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pseudoapostolos reprehendit Paulus, quíque à fundamento desciscãt, sed vt curiosa quædam ac humana potius quàm diuina consectantes, vt fecit ille Dionysius, Corinthiorum, opinor, ipsorum episcopus, qui in cælesti Hierarchia describenda sese plerunque frustra fatigat. Sic etiam hodie faciunt qui Scripturæ simplicitatem fastidientes, philosophicas aut ne philosophicas quidem speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu natiuam illam verbi quasi formam inficiunt. ¶ *Vt per ignem*, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamen vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus abstersis demum sordibus placeat. Hçc enim est cõditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quum solum Dei verbum sit αὐτόπιστον.

Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστι, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.

Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.

Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·

Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλῶς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν.

Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

Κεφάλαιον δ.

Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

17 Siquis templum Dei "violat, hunc " perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, "quod estis vos.

18 Nullus seipsum seducat: siquis *sibi* videtur esse sapiēs inter vos "in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, stultitia *est* apud Deum. scriptū est enim, ‖ "Carpit sapientes " in versutia ipsorum.

20 Et rursum, ‖ Dominus nouit cogitationes "sapiētum esse vanas.

21 "Itaque nullus "glorietur in hominibus: omnia nanque vestra sunt:

22 Et Paulus, & Apollos, & Cephas, & mūdus, & vita, & mors, & præsentia, & futura: omnia *inquam* " vestra sunt:

23 Vos autem Christi: Christus verò Dei.

CAP. IIII.

1 SIC de nobis reputet "homo vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

17 *Siquis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.*

18 *Nemo se seducat: siquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat vt sit sapiens.*

19 *Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deum. scriptum est enim, Comprehendam sapientēs in astutia eorum.* Iob. 5.13

20 *Et iterum, Dominus nouit cogitationes sapientum quoniam vanæ sunt.* Psal. 94.11

21 *Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt:*

22 *Siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. omnia enim vestra sunt:*

23 *Vos autē Christi, Christus autem Dei.*

CAP. IIII.

1 *SIc nos æstimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.*

---

17 *Violat*, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Erasmus, *Profanat*, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei tēplum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinabant, quique factionibus scindebant Ecclesiam, quod neque sunt impunè laturi. ¶ *Perdet*, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Psal. 64, vtrobique Corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium impropriè. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi cap. 39, vt Eras. annotauit. Quòd siquis velit paronomasian seruare, vertat licebit, *Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus*, vt Erasmo placuit in annotationibus. ¶ *Quod estis*, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, *Qui estis*. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, vt in illo Salustij, *Est locus in carcere quod Tullianum appellatur*.

18 *In hoc seculo*, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, id videlicet quod à Carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioquin non errat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7.40, & 11.1.

19 *Carpit*, ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iob. 5.13, לוכד [*loched*.] id est *irretit*. Est autem τὸ δράσσεσθαι id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δράξ, manipulus, *Vne poignee*. estque positū participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulgata, *Comprehendam*, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Erasmus, *Qui comprehendit*, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. ¶ *In versutia*, ἐν τῇ πανουργίᾳ, Vel *vafricia ac calliditate*, id est Vtcunque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes re ipsa declarabit illud ipsum esse quo sese inuoluerint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν, id est, *cum* vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, *In astutia*, obscurè: nisi sic accipias q.d. in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 *Sapientum*, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal. 94. 11, אדם [*adam*,] hominum. sed rectè omnino Apostolus Prophetæ sensum exposuit. Cuius enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosse? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem sapientiam iudicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם [*adam*,] suæ conditionis eos admonens.

21 *Itaque*, ὥστε. Sequitur iam vniuersalis conclusio, qua primo loco admonet auditores ne in ipsis ministris subsistentes, & ab eis dependentes, tanquam Dominis, sibi & aliis pessimè consulāt: sed vt ad eum ascendant qui per illos agit, tribus videlicet versibus proximis: sic tamen vt eos nihilominus habeant pro ministris & arcanorum Dei dispensatoribus, ver. sequentis cap. 1. Secūdo autem loco ministros monet vt se non dominos sed œconomos esse meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide distribuant. idque complectitur versiculus 2, sequētis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorúmque compescendam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δέ, *mihi verò*: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. ¶ *Glorietur*, καυχάσθω. Id est, sibi ita placeat in hominibus, quicunque tandem illi sint, vt illis sit addictus, & quod Dei est, ad eos transferat. vt ij faciebant qui huius aut illius se esse dicebant. & etiamnum hodie Franciscanos, Dominicanos, Benedictinos sese profitentur: & qui magna cum Ecclesiæ & ipsius Lutheri infamia Lutheranos sese, editis etiam libris, appellitant. Omnium autem impudētissimi sunt qui annis abhinc quadraginta, Christianorum nomen omnibus piis commune fastidientes, sese Iesuitas ausi sunt cognominare: quod vel vnū facinus à quo spiritu isti prodierint apertè demōstrat.

22 *Vestra sunt*, ὑμῶν ἐστιν. Id est, adminicula vobis destinata, vt ad Christum & à Christo ad Deum subuehamini, non autem vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt non vestra essent illa, sed illorum potius essetis.

IN CAPVT IIII.

1 *Sic de nobis reputet*, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulgata & Erasmus, *Sic nos æstimet*, οὕτως ἡμᾶς τιμάσθω, quod vocabulum mihi videtur paulo superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita videlicet vt ministros non agnoscerent: quum non minus peccet qui quosuis ministros spernit (quos quidem veros Dei ministros esse cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος, id est, ἕκαστος, *quisque*: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam

vsurpatur apud disertiores Græcos. Demosthenes, καὶ γὰρ ἄνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι πράττειν. Videtur tamen hominis nomen sua emphasi non carere hoc in loco, nempe vt quisque ex suæ imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerij ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus, sed in eorum munere sit posita.

2 Ὃ δὲ λοιπόν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

3 Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

4 Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.

Mat.7.1 rom.2.1

5 Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

6 Ταῦτα δέ, ἀδελφοί, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι' ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

7 Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

2 "Quod superest autem, *illud* requiritur in dispensatoribus vt quis "fidus reperiatur.

3 Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, aut "ab humano iudicio: imò nec ipse me "diiudico.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum: Dominus autem is est qui me diiudicat.

5 ‖Proinde ne ante tẽpus quicquam iudicate, *id est*, "vsquedũ venerit Dominus, qui & illustraturus est "occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc "laus erit vnicuique à Deo.

6 Hęc autẽ, "fratres, "figura quadã trãstuli ad meipsũ & Apollo, propter vos: vt "in nobis discatis, supra id quod scriptũ est, "nõ sapere: "vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

7 Quis enim te "discernit? "quid autem habes "quod non receperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris vt qui non acceperis?

2 *Hic iam quæritur inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur.*

3 *Mihi autem pro minimo est vt à vobis iudicer, aut ab humano die: sed neque meipsum iudico.*

4 *Nihil enim mihi conscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.*

5 *Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus, qui & illuminabit abscõdita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit vnicuique à Deo.*

6 *Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est, vnus aduersus alterum infletur pro alio.*

7 *Quis enim te discernit? quid autem habes quod nõ accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?*

2 *Quod superest autem*, ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. *Hic iam quæritur:* vt rectè suspicetur Erasmus legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde * Quæritur pro Requiritur, obscurè dictum est. ¶*Fidus*, πιστός. Hebr. נאמן [*Nehemen.*] quod de Samuele dicitur 1. Sam. 3, 20. & de Mose Hebr. 3. 5. Deus autem ipse fidus alia duplici ratione dicitur: nempe tum quia promissa semper præstat: tum quoniam dignissimus cui fides sine exceptione habeatur.

3 *Ab humano iudicio*, ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, *Ab humano die*, quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autem dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluisse dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse iudex sedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo se gesserit, vt verum iudicium feratur. ¶*Diiudico*, ἀνακρίνω. Id est, De meipso iudico, quantus sim vel non sim inter homines. Nam sicut nullius sum mihi conscius, vnde fortassis possem alicuius inter vos gloriationis occasionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iustitia opus esse, vt nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc iudiciũ Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis seruus inueniar, quàm vt laborem scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictum ad certam hypothesin restringendũ. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec priuata etiam charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilem vel ecclesiasticam politiam damnat Apostolus. Non agit enim propriè vel de doctrinæ vel de morum examine, sed de eo potius quanti sit ipse faciẽdus vel non faciendus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demum iudicabit. Deinde, quòd nullius se conscium dicit, ad id vnum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerij functionẽ, quam testatur se tam bona conscientia apud Corinthios administrasse, vt ne à seipso quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit vt propterea me alicuius pretij esse putem, quum longè aliud sit sibi non esse conscium quàm iustum esse. Mirè autem hoc conuenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonothetæ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipso quidem ita pronuntiare possim vt vos de me & aliis.

5 *Vsquedum*, ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitũ est è medio. Nam plena loquutio esset, Sed expectate vsquedum, &c. ¶*Occulta tenebrarum*, τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterant nisi ex rebus externis iudicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimũm vnusquisque æstimandus est. ¶*Laus*, ἔπαινος. Laudari quidem non poterat vnus quispiam præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionem potius quàm vituperij facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 *Fratres*, ἀδελφοί. Generalis quidem est hæc appellatio plerunque, sed hoc loco, meo quidem iudicio, ad arrogantes illos doctores est peculiariter applicanda, ideóque adhibita, tum vt hæc mutatio intelligeretur, tum vt sequentis grauissimæ repræhensionis asperitas mitigaretur. ¶*Figura quadam transtuli*, μετεσχημάτισα. Nominum & personarum mutationem intelligit, & figuram vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler*. Vulg. *Transfiguraui*, admodum obscuré. ¶*In nobis*, ἐν ἡμῖν, i. Nostro hoc exẽplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptum habet ἐν ὑμῖν, Apud vos, siue Intus, & in animis vestris: vel, inter vos. Sed illud mihi magis arridet. ¶*Non sapere*, μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasm. *Vt nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat.* quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice non inuenimus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθαι κατὰ τοῦ ἑτέρου. ¶*Vt ne inflemini*, μὴ οὐ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δοκῶσιν. alioqui rectè annotauit Erasmus

nouam

esse hanc constructionem: vt fortassis hoc loco legendum sit φυσιοῦσθε, & apud Libanium δοκῶσιν.

* 7 *Discernit?* διακρίνει; id est *segregat*, aut *eximit è collegarum grege*, quasi sis tu quidpiam aliud in Ecclesia, quam tui in eadem functione collegæ? Expungebat enim quodámodo cæteros pastores qui sese aduersus eos efferebat, vt solus emineret. Quo igitur, inquit Apostolus, auctore istud facis? Nullo certè idoneo. Itaque insignis est hic locus aduersus totam illam Sathanicam hierarchiam, quam vocant, quę Ecclesiasticum ministerium in imaginem bestiæ transformauit. Aliud enim est ordo necessariò, in Ecclesia præsertim, prout à Deo constitutus est per Apostolos, retinendus, quàm gradus, & ὑπεροχαὶ & ἀρχιερωσύναι, quas inter pares & æquales humana quidem sapientia innexit, ambitio autē Diabolica auxit, fouit, & fouet. Eras. *Diiudicat*, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod conicit legi posse, τίς σε διακρίνει; *Cur te segregas?* Theophylactus interpretatur ψηφίζει, i. Cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicādo, quid tamen habes quod precariò non possideas? Mihi prima expositio videtur appositissima. ¶*Quid autem habes*, τί δὲ ἔχεις. Si munus ipsum docendi in Ecclesia spectatur, (dixerat Apostolus) quo auctore fretus super alios vis eminere tibi æquales? Sin verò non muneris ratione, sed quod tibi videaris aliquid præstantius habere quàm collegæ aliis te præponis, ne hoc quidem prætexere potes huic tuæ arrogantiæ, quum à te ipso nihil istorum habeas: ideóque cedāt ista nō tuæ gloriæ, sed eius laudi à cuius liberalitate habes quidquid habes. Huic autem certè tantùm detrahis quantum tibi ipsi tribuis. Huc refertur similitudo qua vtitur Christus Matth. 24. 49, & quod scribitur 3. Ioh. 9. ¶*Quod non receperis?* ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur non regenerata nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos. Λαμβάνειν autem vt alibi passim pro δέχεσθαι accipitur, quod exprimendum hoc loco putaui, quamuis Latinè quoque *Accipere* pro *Recipere ab alio* vsitatissimè ponatur. *

Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστέ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.	8	Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnum adepti sitis, vt & nos vobiscum regnemus.	8	*Iam saturati estis, iam diuites facti estis, sine nobis regnatis: & vtinam regnetis, vt & nos vobiscū regnemus.*	
Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.	9	Deus enim, puto, nos, vltimos Apostolos, spectandos proposuit, vt morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mundo, & Angelis & hominibus.	9	*Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tāquam morti destinatos, quia spectaculum facti sumus mūdo, & Angelis & hominibus.*	
Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.	10	Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.	10	*Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles.*	
Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·	11	Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:	11	*Vsque in hanc horam & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:*	
Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα.	12	‖Et laboramus, operātes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: persequutionē patientes, sustinemus.	12	*Et laboramus, operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persequutionem patimur, & sustinemus.*	Act. 20. 34 1. thes. 2. 9 2. thes. 3. 8
Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.	13	‖Infamati precamur: vt purgamenta mundi facti sumus, & *vt* omnium sordes vsque adhuc.	13	*Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.*	Mat. 5. 44 luc. 23. 34 act. 7. 60

8 *Regnum adepti estis*, ἐβασιλεύσατε. Vulg. *Regnatis*, βασιλεύετε, eodem tamen sensu.

9 *Vltimos*, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum auctoritatem, quòd non essent cū Christo versati, vt alij Apostoli, sed quasi absente Christo designati: vt apparet ex procemio epistolæ ad Galatas: quāobrem etiam Arabs, Additamentum, siue Additios interpretatur. ¶*Spectandos proposuit*, ἀπέδειξεν. In hac significatione Græci potius dicunt ἀποδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdum quoque φανερὸν καθιστάναι, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur ostendunt sic explicandum esse hunc locum, vt sit grauissima ironia. Vulgata & Erasmus, * *Ostendit*, quod verbum nimis est dilutum. ¶*Vt morti addictos*, ὡς ἐπιθανατίους. Metaphora est in hoc toto versiculo, non à gladiatoribus certè ducta mutuò sese in arena theatrali iugulantibus, quod Christianis nullo modo conueniret: sed à laniena damnatorum hominum, qui bestiis lacerandi in theatro ex immani Romanorum more obiiciebantur: quod mortis genus olim inter cæteros subiit magnus ille Ignatius: vnde vox illa in Christianos iactata * AD BESTIAS. ¶*Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est, ipsi cælo & terræ, vt Rom. 8. 19. nisi malimus Mundum postea in Angelos & homines distribui: quod tamen durius fuerit.

10 *Nos stulti*, ἡμεῖς μωροί. Nos videlicet Apostoli. Nec mihi videtur Paulus de se solo loqui plurali numero, sed sese potius reliquis Apostolis adiungere vsque ad ver. 14. à vers. 8. vnde nouo argumento superbiam istorum acerrimè perstringit, & ita quidem vt singulari prorsus artificio περιαυτολογίας effugiat, acsi diceret. Vt vobis concedam tantos vos esse & tam excellentes quàm vobis videmini, an non cogitatis nos Apostolos vobis ne sic quidem esse impares? & tamen num vestro more in nostro munere, teste vniuerso mūdo, versamur? ac non potius contrariam prorsus viam insistimus?

11 *Ad hoc vsque tempus*, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. ¶*Incertis sedibus erramus*, ἀστατοῦμεν. Vulgata, *Instabiles sumus*, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

13 *Infamati*, βλασφημούμενοι. siue *Probris affecti*. Erasmus, *Conuitiis affecti*: quod potius respondet, τῷ λοιδορεῖσθαι, quan-

uis ista nonnunquam permutentur. ¶ *Purgamenta*, ὡς περικαθάρματα: id est recrementum, fæx, scoria, vel sordes quæ ex lurida re quapiam repurgantur: quicquid denique prorsus inutile superest ex rei cuiuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus, *Excrementum* conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autem pondus præpositio περὶ, quasi dicas sordes vndique euerrendo collectas: id est, ἀποσαρώματα, vt Græcus scholiastes exponit. nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendū sit ἀντὶ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriusque linguæ variis auctoribus, καθάρματα dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quique auertendæ deorum iræ mactabātur. Sed præterquam quòd non est verisimile vel immanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notam, vel Paulum ad eam respexisse: Paulus certè hæc desumpsit ex Ierem. lament. 3.45, vbi sic loquitur סחי ומאוס תשימנו [*sechi vmaos tesimenu.*] ¶ *Sordes*, περίψημα. Vulgata, *Peripsema*. Erasmus, *Reiectamētum*. Ad verbum, *Detersiones*. παρὰ τὸ περιψᾶν, quod *detergere* significat. Alij malunt (vt Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes absterguntur, quod Latinè possis *Peniculum*, Gallicè *vn torchon*, vocare. In summa, cōfert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretij, sed etiam quæ omnes à se quàm longissimè abesse velint. Videtur autem omnino Apostolus alludere ad locum Thren. 3,45. ita vt περικάθαρμα respondeat Hebrææ voci מאוס [*Meos*,] περίψημα verò sit סחי [*Sechi.*] *

Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.	14	Non vt vos pudore suffundam, hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.	14	*Non vt confundam vos, hæc scribo, sed vt filios meos charißimos moneo.*
Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.	15	Nam etsi decem millia pædagogorum habeatis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.	15	*Nam si decem millia pædagogorū habeatis in Christo, sed non multos patres. nam in Christo per Euangelium ego vos genui.*
Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.	16	Precor vos igitur, imitatores mei estote.	16	*Rogo ergo vos, imitatores mei estote.*
Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.	17	Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reuocabit quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.	17	*Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charißimus & fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicut vbique in omni Ecclesia doceo.*
Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.	18	Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.	18	*Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam.*
Act 19.21 iac. 4.15 — Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.	19	Sed veniam breui ad vos, si Dominus voluerit, & cognoscam non verba istorū qui inflati sunt, sed *spiritualē* virtutē.	19	*Veniam autem ad vos citò, si Dominus voluerit, & cognoscam non sermonem eorū qui inflati sunt, sed virtutem.*

14 *Vt vos pudore suffundam*, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, *Confundam*, vt solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati, plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse: perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli: sumus tamen Apostoli, nec videtis ex ea conditione in qua versamur, prorsus contraria vestris æmulationibus certamina veris Euangelij ministris proponi? Hoc verò non iam ad ipsos Corinthiorum doctores, sed ad cœtum ipsum Ecclesiæ pertinere, ex eo constare videtur quòd istos iam nō * fratres sed filios appellet. Omissis autem cæteris Apostolis, de se ipso speciatim loquitur, addita ratione cuius ipsos Corinthios iudices facit, nempe quoniam erant, vt ipse alibi loquitur, peculiare ipsius opus in Domino.

* 15 *Pædagogorum*, παιδαγωγούς. Vox admodum aspera, sed obliquitate quadam temperata: qua tum Pastores isti arrogantes commonefiunt ne sibi tantopere placeant neglecto ipso patre eorum quibus regendis fuerāt ab ipso quodammodo præfecti, vt apparet Act. 14,23, & Tit. 1,5. tum auditores obiurgantur, qui se adhuc pueros esse & sui parentis obliti, ita se paterentur in diuersas factiones scindi, suorum pædagogorum arbitrio.

16 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Adhortor*, quod non videtur satis expressum. Quòd autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus additur *Sicut & ego Christi*, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex huius epistolæ 11.1: quanuis in vno Græco exemplari adscriptum inuenerim.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Transitio est ad alterum locum huius epistolæ, vsque ad septimi capitis vers. 11 finientem. Est autem duplex caput huius loci, quorum vno de ecclesiasticis, altero de ciuilibus iudiciis agit. Ecclesiastica igitur iudicia à Deo instituta esse docet, quibus legitima præeunte cognitione, idque in eorum cœtu quos vocant Iudæi συνέδριον, Christiani πρεσβυτέριον, Christus ipse Ecclesiam apud Matthæum vocat, ij à quorum contagione periculum est, nisi resipiscant, Satanæ tradantur, id est velut extra Christi regnum extrudantur: non vt pereant, sed vt hac castigatione domiti, qui alioquin erant perituri, resipiscendo seruentur. Sic ergo paucissimis verbis Ecclesiasticam iurisdictionem plenissimè explicat Paulus, nempe quis sit huius ordinis auctor & vindex, quibus sit hæc auctoritas commissa, qui sint illi obnoxij, de quibus causis ibi sit agendum, quomodo exercendum hoc iudiciū, quanta vis illius, & duplex eius finis: nempe Ecclesiæ sordium purgatio, & ipsius peccantis salus. quæ omnia quum in abominandam tyrannidem tum Episcopalem, tum papisticam sint commutata, vtinam tandem, sicuti par est, in Ecclesiis verè Christianis instaurentur. ¶ *In memoriam reducet*, ἀναμνήσει. Vulgata, *Commonefaciet*. Sed rectius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμιμνήσκειν, quæ Commonefaciendi verbo non satis exprimitur. ¶ *Quæ sint viæ meæ*, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Eras. obscurè, *Vias meas quæ [sunt] in Christo.*

19 *Verba*, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique charismata. Vulg. & Erasm. *Sermonem*, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum sermonis appellatione Paulus ferè soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, *Orationem*, Latina quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione. Omnino autem hoc illud est quod Gallicè sic optimè expresseris, *Ie verray non pas ce qu'ils sauent dire, mais ce qu'ils sauent faire.* ¶ *Virtutem*, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum Πνεύματος, *Spiritus*, vt suprà 2.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, 5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autem mihi permisi hoc addere, nequis putaret sermonem esse περὶ ἀρετῆς.

20 Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ᾽ ἐν δυνάμει.

21 Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πρᾳότητος;

Κεφάλαιον ε.

1 Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

2 Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστὲ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

3 Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

4 Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & spiritu lenitatis?

CAP. V.

1 Omnino auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeo vt quis vxorem patris habeat.

2 Et vos inflati estis, ac nō potius luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo spiritu in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

20 *Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute.*

21 *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?*

CAP. V.

1 *Omnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita vt vxorem patris aliquis habeat.*

2 *Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrū qui hoc opus fecit.*

3 *Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui vt præsens eum qui sic hoc operatus est,*

4 *In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum virtute Domini nostri Iesu,*

21 *Spiritu lenitatis*, πνεύματι πρᾳότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, vel à superiore versu 19, vel ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius adhuc Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum κεφάλαιον huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendēda propter ambitiosam & semipaganam docendi rationem exorta schismata) spectāt. Nunc verò occasione ab illo incestuoso arrepta, de coercendis atque adeo, si sit opus, excludendis ab Ecclesia offendiculis, & censurarum Ecclesiasticarum vsu differit.

IN CAPVT V.

1 *Omnino*, ὅλως. Id est, in summa, vt accipit Syrus interpres, nolente nimirum Apostolo tanti sceleris longiorem narrationem instituere: vel *Omnino*, id est passim & in tota * Achaia, vt intellexit Arabs. Sed malo esse asseuerationis particulam, qua significat Apostolus se non potuisse minus dura præfatione vti, nec ista dissimulare. quia prorsus ita se res haberet, vt aliunde acceperat. ¶ *Scortatio*, πορνεία. Vulgata, *Fornicatio*, barbarè. Erasmus, *Stuprum*. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet Scortationis nomen, quod postea ad incestum applicatur speciatim. Addidi autem verbum εἶναι, *esse*, non tam vt constructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, *inter vos*, non pertinere ad ἀκούεται, *auditur*. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum & verùm esse hunc rumorem de Corinthiis, quòd eiusmodi scelus apud eos patratum * esset, & quidem ipsos ad illud conniuere. ¶ *Nominatur*, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamē magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidem audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt, inter gentes etiam prorsus immanes. Hûc pertinet ille Ciceronis in Cluentiana locus, vbi postquam Sassiæ cuiusdam scelus narrasset, quæ Melmum * generum ad filiam suam repudiandam, vt seipsam loco filiæ duceret perpulerat: *O mulieris*, inquit, *scelus incredibile, & præter hanc vnam in hac vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam singularem! perfregit ac prostrauit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorē audacia, rationem amentia.* Quantulum autem ab hoc tam nefario scelere absunt nuptiæ ab impuro illo Antichristo passim nunc inter auunculos & sororum filias, contra iura omnia diuina & humana cōcessæ? Hoc scilicet audere, palam etiam concedere, est Pauli successorem esse: & ad ista conniuere imò illis nuptiis benedicere, est Episcopum agere, ex hac Pauli doctrina.

2 *E medio vestri*, ἐκ μέσου ὑμῶν. Additum pronomen ostendit eos hallucinari qui de hoc incestuoso simpliciter tollendo è medio, id est capitali pœna afficiendo, istud perabsurdè profectò, intelligunt. Quis enim existimarit * Paulum voluisse Ecclesiastico presbyterio tribuere ius Magistratibus proprium? Idem ergo est *E medio vestri*, atque è vestro cœtu. Nec certè accommodata est Pauli scopo expositio quam adfert Augustinus lib. de Fide & operibus cap. 2. & libro contra Parmen. 3. cap. 1. quasi scriptum sit *ex Vobisipsis*, & præcipiat Paulus vt vnusquisque auferat malum ex seipso, id est studeat vt sit bonus.
¶ *Qui facinus hoc patrauit*, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, *Qui hoc opus facit*, nimium dilutè: vt etiam quum paulò post τὸν κατεργασάμενον interpretatur, *Eum qui operatus est*. Sic dixeris Gallico sermone. *celui qui à faict ce cas.*

3 *Spiritu*, πνεύματι. Id est, Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiam longissimè dissitas cōiungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ δὲ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑπερορίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μου οὐδὲν κατέλιπεν. & eiusmodi ellipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. ¶ *Ita*, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus admittere, tradendum esse Satanæ.

4 *In nomine*, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autem coniunxi cum συναχθέντων, quod ita videatur sententia postulare.
¶ *Congregatis*, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiam, siue Episcopum, siue ab Episcopo delegatum; Episcopū, inquam, ordinis: (tūc enim adhuc ignotus erat Ecclesię episcopalis gradus teste * ipso Augustino lib. quæstionum ex nouo testamento, cap. 49, nedum vt Papā œcumenicum & totā illā hierarchiā quam vocant, & ex humana Satanicam factam, Ecclesia agnosceret) sed penes pastorum & eorum cœtum quos peculiari appellatione κυβερνήσεις vocat Paulus infrà, 12. 28,

& πρεσβυτέριον, Tim.4.14. quibus Ecclesiasticæ disciplinæ cura committebatur: conscia, fateor, tota Ecclesia quum de rebus ad totam Ecclesiam pertinentibus agebatur, vt in excõmunicationis censura, cuius nisi notitiam habuisset Ecclesia, quomodo consuetudinem familiarem excõmunicatorum vitasset? Quòd autem nonnulli ex hac vocula Congregatis colligunt totius Ecclesiæ cœtum in iudiciis omnibus ecclesiasticis conuenisse, & suffragium tulisse, neque ratione, neque vllo exemplo nititur. ¶ *Cum potestate, &c.* σὺν τῇ δυνάμει. Eras. *Vnà cum potestate Domini.* id est, nõ ex vestra auctoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine cõuenistis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν conuertit *Vnà cum:* ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpositionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quam auctoritatem declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, *Ex potestate.* qua de re diximus aliquid Act.13.15.

---

5 Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

6 Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; Gal.5.9

7 Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐθύθη Χριστός.

5 Eiusmodi *inquam homo* tradatur Satanæ ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.

6 Non est bona gloriatio vestra. ‖ An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?

7 Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim Pascha nostrũ, pro nobis sacrificatũ est, *nẽpe* Christ⁹.

5 *Tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus sit in die Domini Iesu.*

6 *Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*

7 *Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrũ immolatus est Christus.*

---

5 *Eiusmodi [inquam homo] tradatur, &c.* παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmo prætermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthij magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autẽ Satanæ tradere, non est cur ex Chrysostomo vel alio quoquam potius quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicum & publicanum, Matth.18.17. id est ius Christianæ ciuitatis vsque ad resipiscentiam amittere, siue excommunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat. ¶ *Ad interitum carnis, &c.* εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, &c. Hoc non rectè intellectum fecit vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint, quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum Ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nunquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: absit autem in mentem venisse Apostolo, vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mẽtionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quum certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, vt ciuilia, sed animum propriè spectare? Postremò quinam potest pessundato corpore seruari spiritus? Alij igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem sequuntur, nempe pudore ac tristitia & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alij igitur exitium seu interitum carnis exponunt exitium temporarium:
* quoniam excommunicatione durante alligatus est extra Ecclesiam qui Satanæ est traditus, cuius postea vincula per resipiscentiam soluuntur. quæ & ipsa explicatio quãuis veram & consentaneam sententiam gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρος de temporario exitio dici commodè non potest, neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset, Vt salutem Spiritus (id est æternã) consequatur, (quæ itidem expositio planè est violẽta) nõ autem, Vt Spiritus seruetur: quũ aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula nõ aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulũ: neque aliud his verbis significari puto quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur, id est, vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitiũ ipsum arripuit, funditus aboleatur: spiritus autem qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterum sese erigat, nec pereat, sed, carne interempta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modo in externo isto remedio, sed etiam in omnibus tùm admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus confirmetur: & ita qui resipuit, fit saluus, * sicut exponitur 2.Tim.2.25 & 26. quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem Galat.5.24. & 1.Pet.4.6. & hunc locum sic etiam eleganter exponit August. contra Parmen. lib.3. cap.1. Neque mirũ est, à Paulo vsurpari nomen ὀλέθρου, quum alibi potius vtatur vocibus σταυρώσεως & θανατώσεως. Nam hæc sunt vitæ præsentis beneficia quibus paulatim caro interit, Spiritus autẽ augetur. Hic verò respicit diem illum vltimum, in quo demum planè destructa caro & abolita cõperietur, Spiritus verò consummabitur, vt re ipsa appareat quod nondum nisi spe sumus. ¶ *Die illo Domini,* ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari alteri aduentui Domini destinatum, iudicandis nempe viuis & mortuis.

6 *Non est bona,* οὐ καλόν. i. Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo Bonam causam & Bonam rationẽ Latinè dicimus. Ideo subiicit, *An nescitis?* quasi diceret, Vos qui de sapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidam codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, *Num bona est,* &c. Augustinus quoque cõtra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublata negante particula, vt sit hic quoque ironia, sicut suprà, 4.10. Castellio vertit, *Non est honesta,* parum certè accommodatè. ¶ *Massam,* φύραμα. Vulg. *Conspersionem,* barbarè. quanuis à Latinis scriptoribus sæpe vsurpetur. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. ¶ *Fermẽtari,* ζυμοῖ. Vulg. *Corrumpit,* φθείρει, quod reprehẽdit ipse Hieron. in Epist. ad Galat.3, vt Erasmus obseruauit.

7 *Sicut estis ferm.* καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. Φύραμα, i. *massam* appellat vniuersum collectæ Ecclesiæ corpus: singulos autẽ dicit azymos, i. spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu sceleratũ illũ, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. ¶ *Fermenti expertes,* ἄζυμοι. Vulgata Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus, *Infermentati,* ambiguè. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. ¶ *Etenim,* καὶ γάρ. Erasmus, *Nam &,* deprauatè, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiam aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliunde etiã quàm à Christi sacrificio pendeat: qua tamen suspicione nolim Erasmum grauare. Cæterùm alibi annotauimus Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari, qui hic dicitur * esse Christus, eadem prorsus ratione qua panis ille dicitur esse corpus Christi pro nobis traditum: & vinum, sanguis eiusdem pro nobis effusus. ¶ *Pro nobis,* ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamen summo consensu legitur in Græcis, & minimè est otiosum.

8 *Festum*

Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ᾽ ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.	8	Itaque festum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ : sed non fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.	8	*Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.*
Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.	9	Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus.	9	*Scripsi vobis in epistola ne commisceamini fornicariis.*
Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.	10	At non omnino cum scortatoribus mundi huius, aut auaris, aut rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.	10	*Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*
Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.	11	Nunc autem scripsi vobis ne cõmisceamini, *id est* siquis quũ frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi *inquam* ne edatis quidem.	11	*Nunc autem scripsi vobis non cõmisceri, si is qui frater nominatur inter vos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax : cum eiusmodi nec cibum sumere.*
Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;	12	Quid enim mea *interest* etiã de extraneis iudicare? nónne de iis qui intus sunt vos iudicatis?	12	*Quid enim mihi de iis qui foris sunt iudicare? Nonne de iis qui intus sunt vos iudicatis?*
Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.	13	De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.	13	*Nam eos qui foris sunt Deus iudicabit. Auferte malum ex vobisipsis.*

8 *Festum agitemus*, ἑορτάζωμεν. Vulgata, *Epulemur*, εὐωχώμεθα. nempe quòd Pascha soleret solenni epulo celebrari. Sed præstat ad totos illos septem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apostolus verè à nobis præstari quod in Paschæ ceremoniis adumbrabatur, vt sicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiam, nouo quodam vitæ genere, totos septem dies abstinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Christi sacrificij semel peracti participes facti, totam vitam in iustitia & integritate consumamus. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inueniatur, id est nisi iubeamus impuros indomitos, legitimo iudicio à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Scio hæc posse de hac ipsa epistola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento. sed siquis hoc conferat cum νυνὶ δὲ, *nunc autem*, versu 15, mox sequente, comperiet hoc omnino intelligendũ esse de quapiam alia epistola quæ interciderit. Nec enim etiam probabile est Paulum plures epistolas tot annis non scripsisse quàm quot hodie extant. ¶ *Ne commisceamini*, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id est, commercium haberetis, aut familiariter vteremini.

10 *At non*, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi sæpe. ¶ *Aut auaris*, ἢ πλεονέκταις. Arabs interpres addit, ἢ δολίοις, *aut fraudulentis*. ¶ *Alioquin debetis scilicet è mundo exire*, ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id est, (vt meo quidem iudicio rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus) Alioquin si prorsus vobis abstinendum sit ab eiusmodi hominum consortio, vobis ex ipso mundo emigrandum est. De iis igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplina Ecclesiastica ad frugem reuocare, non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Hæc igitur Apostolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita est intelligendum, vt cum sceleribus eorum nihil sit piis commune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, *Nam debetis ex mũdo exisset* acsi diceret Apostolus, De illis nihil attinet ad vos scribere, quum vos iampridem par sit à mundo (id est ab istis) esse remotos. Sed quominus hanc expositionem amplectar, impedit quod subiicitur, Quid enim mea interest extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apostolus rationem reddere cur de extraneis nihil statueretur. Statuitur autem si non minus fugiendi sint quàm alij. Erasmus denique interpretatur, *Alioquin vtinam videlicet è mundo exissetis*. quam interpretationem non possum probare. Nam præterquam quòd non satis conuenit ipsa sententia, nusquam puto legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, *Debueratis*, ὠφείλετε, eadem atque ego sententia, quamuis in nullis Græcis ita scriptum inueniam, nisi illud sit fortassis quod corruptè in quibusdam legitur ὀφείλετε.

11 *Siquis quum frater nom.* ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) *Si is qui frater nominatur*. Sed illa tamen interpretatio melius conuenit, quòd sit indefinita. Photius aliter etiam exponi posse docet, puta siquis hæc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, id est *siquis inter vos scortator nominetur*, vt de iis tantùm hîc agatur de quorum flagitiis apud omnes constet. Ita etiã explicatur hic locus ab Aug. lib.3.cap.2, contra Parmeniani epistolam. & libro de fide & oper.cap.2. & certum est temere non esse quicquam in fratres statuendum. Sed tamen hæc distinctio qua participium ὀνομαζόμενος coniungitur cum illis sequentibus, mihi prorsus videtur violenta. Vulg. addit, *Inter vos*, quod non est in Græcis, & per se satis intelligitur. ¶ *Sit scortator*, ᾖ πόρνος. Sic lego, non tantùm ex Vet. interpretis auctoritate, qui conuertit *Est fornicator*: sed ex Græcorum scholiorum & duorum manuscriptorum codicum fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt supplendum sit verbum substantiuum: quæ tamen ellipsis non ita dura est aut insolens vt Erasmum oportuerit Paulo imperitiam Græci sermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo dissentire quòd FVERIT quàm SIT supplere maluerit, quum falsa sententia inde possit elici. Neque enim vetat nos Apostolus cum eo cibum capere qui fuerit & esse desierit, sed qui sit scortator. ¶ *Aut idololatra*, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulgata, *idolis seruiens*, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Erasm. *qui cultorem* pro *seruo* conuertit, quanuis eadem maneat sententia. Ego verò vocabulum Græcum satis iam supérque tritum malui retinere. Nam Deastricolæ nomen istis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed sanè miror quid Erasmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego non video quod ille vidit, aut plana hîc sunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non sit verisimile tum inter Christianos fuisse, facilè potest explicari vel ex iis quæ postea in eos dicet quibus nulla erat religio sacrificiis idolorum interesse. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimirum passim in restitutis & reformatis Ecclesiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere studerent. ¶ *Cum eiusmodi [inquam,]* τῷ τοιούτῳ. Vsurpauit epanalepsin propter longius hyperbaton, simúlque clarius explicat quæ sit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 *Tollite igitur*, καὶ ἐξαρεῖτε. id est ἐξάρετε οὖν. Positum enim est futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inueni: deinde καὶ illatiuum sæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, *Sed tollite*, si modò in priore membro legas κρινεῖ, *iudicabit*, vt scriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres. καὶ verò pro ἀλλὰ, ex Hebræorum phrasi sæpe iam obseruauimus, vt Act.cap.10. versu 28, & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione. ¶ *Istum sceleratum*, τὸν πονηρόν. Erasmus, *Istum qui malus est*, neuter (vt opinor) satis expresſé. Vulgata, *Malum*, quod imposuit Augustino duobus locis, nempe lib. de fide & oper. cap.2. & contra Parmen. lib.3. cap.1, vbi non aduertens additum articulum τὸν & ἐξ ὑμῶν αὐτῶν nihil aliud declarare quàm ἐκ μέσου ὑμῶν, *è medio vestri*, vt suprà vers.2: putauit hîc præcipi vt vnusquisque auferat malum, id est id quod vitiosum est tollat ex seipso. quod ipsemet tamen annotauit postea Quæst. in Deuteron.cap.39.

Κεφάλαιον ς.

1 ΤΟλμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

Cap. VI.

1 SVstinet aliquis vestrũ, negotium habens aduersus alterum, iudicio experiri sub iniustis, ac non sub sanctis?

2 An ignoratis sanctos mundũ iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *vt* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus*?

Cap. VI.

1 *AVdet aliquis vestrũ, habẽs negotium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?*

2 *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? & si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis?*

3 *Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? quantò magis secularia?*

IN CAPVT VI.

1 *Sustinet*, τολμᾷ. Vulg. *Audet*, non prorsus malé: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processistis vt vos non pudeat palam Euangelium exponere profanorum ludibriis? Est autem hoc alterum caput huius secundi loci, in quo ab Ecclesiasticis iudiciis transit ad Ciuilia, in quibus nimirum disceptatur περὶ τῶν βιωτικῶν, id est de rebus ad hanc vitam pertinentibus. Quæstio verò proponitur non simplex, An liceat coram Magistratu iure experiri, sed An fidelibus bona conscientia liceat fratres ad Magistratuum infidelium tribunal ob istas de huius vitæ bonis controuersias in ius vocare. Ad hanc verò quæstionem sic respondet Apostolus, vt in hæc capita conferri possit ipsius responsio.

I Quanuis si tales essent Corinthij quales esse oportuit, superuacanea hæc quæstio futura fuisset: quoniam nemo litigandi occasionem fratri præberet.

II Malum tamen per se non esse coram Magistratu agere, sed indignum esse Christianis, constituere infideles suarum controuersiarum iudices, quum ipsi sint ipsos etiam Angelos in re longè maioris momenti iudicaturi.

III. In hoc malo, si litibus carere non possint, verè pios potius quàm fratres ad infidelium tribunal vocent, rectè facturos si malint de iure suo decedere quàm Ecclesiam exponere profanorum iudicum ludibrio.

IIII. Nequis hoc nimium seuerè statui regerat, aut ne Magistratus occasionem inde arripiat Ecclesiam calumniandi, priuatim & domesticis arbitriis controuersias de rebus istis esse potius definiendas.

V Istiusmodi audiendis disceptationibus minimè adhibendos esse ministros, quorum longè diuersum sit munus, sed alios potius quosuis, ex iis quos postea Laicos vocarunt, in aliis vtilioribus rebus minimè omnium occupatos. Sic enim τοὺς ἐξουθενημένους hyperbolicè dictos interpretor, non qui maximè sint imperiti, vel qui sint vilissimi. Hæc illa est igitur Apostolica doctrina, ipsius Christi & mandato & exemplo plurimis locis confirmata, nedum vt vtrunque gladium seu Petro seu aliis à Petro vllis pastoribus concesserit. quod si attentè, vt oportuit, à veteribus illis Episcopis, ab ambitione, fateor, quæ mox illos sequuta est, procul remotis, sed tamen ab Apostolica regula deficientibus, fuisset consideratum: neque seipsos tot laboribus fatigassent, de quibus alicubi conqueritur Augustinus: neque posteris inuadendæ Magistratuum potestati aditũ certo cum humani generis exitio tandem sequuturo patefecissent. Id verò vtinam saltem veteres illi Episcopi tam probè cognouissent, & tam prudenter cauissent quàm Syluanus ille Troados tunc Episcopus, quum iam in immensum Tyrannis episcopalis sub Arcadio & Theodosio iuniore excreuisset, de quo libet exscribere quæ Nicephorus recitat lib.14.cap.39, *Quoniam*, inquit, *is optimus vir erat, quum ij qui sub eo erant Clerici, in causis vt nugis vndecunque inter eos qui iudicio contenderent, prouenięntibus, veluti nundinationem instituerent, ne quis ex clero posthac causam iudicaret, constituit: sed supplicantium libellos acceptos* (en gradus Episcopalis fructum) *vni ex fidelibus laicis, quẽ præcipuè iusti & æqui studiosum esse sciebat, accito dedit, eique iudicio causarum commisso, de iure contendentium nugamenta ad eum reiecit.* Et hæc quidem ille. Nihil autem ista fauere sed penitus potius repugnare Anabaptistarum furoribus res ipsa clamat. Nec enim in genere de quibusuis Magistratibus, sed de prophanis duntaxat & penitus à Christo alienis: neque de quibusuis litigantibus, sed de solis Christianis inter se de iure contendentibus: neque de quibusuis iudiciis, sed de priuatarum tantùm rerum causa institutis agit Apostolus. In ius denique vocatos ad prophani Magistratus tribunal Christianos iudicio sistere se simpliciter non prohibet, sed fratres à fratribus ad prophanum Magistratum sine Christianismi infamia vocari non posse significat: & quanuis sic vitam pios instituere exoptet vt nunquam istiusmodi controuersiæ inter ipsos audiantur, tamen id penitus præstari non posse satis intelligens, iuris disceptationes non tollit, sed domesticos ex Ecclesia cognitores adhibet. Licere verò coram impiis quoque iudicibus suam innocentiam, etiam prouocando, tueri aduersus improborum iniurias, ipse Paulus non verbis modò sed etiam reipsa ostendit. ¶ *Iudicio experiri*, κρίνεσθαι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Iudicari*: ídque non rectè. Nec enim agit Apostolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magistratus auctoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non est passiuum, sed medium. ¶ *Sub iniustis*, ἐπὶ ἀδίκων. Id est coram iniustis. Sic Horatius, *Et adhuc sub iudice lis est.* Vulgata, *Apud iniustos.* Iniustos autem vocat quotcunque non dederunt nomen Christo, vt ex antithesi constat. ¶ *Ac non*, καὶ οὐχί. Erasmus, *Et non magis*, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni.

2 *Iudicaturos*, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo consensu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expressas) apparet hunc locum esse propriè explicandum ex eo quod scriptum est Matthæi 19.28, & Luc. 22.30. Nam si de præsente sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρίνειν Matth.12.41 & 42, & Hebr.11.7, dicendum potius fuisset κρίνουσι, *iudicant*, quàm κρινοῦσι, *iudicabunt*. ¶ *Per vos*, ἐν ὑμῖν. Hebraismus, quem expressit Vetus interpres ad verbum, *In vobis*. Nonnulli *Inter vos*, id est *in vestro cœtu*, ¶ *Iudicabitur*, κρίνεται. Vel, *Iudicetur*. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præsenti coniunctiui locus est in Latino sermone: ídque omnino hoc loco faciendum esse, apparet ex propositione, cui necesse est vt respondeat assumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ positum est suprà,

3.17,& μωρία pro μωρίᾳ, ibidem, 3.14. Itaque nulla fuit causa cur hîc sese torqueret Erasmus. ¶ *Minimis iudiciis?* * ἐλαχίστων κριτηρίων; Id est controuersiis diiudicandis de rebus minimi pretij, cuiusmodi sunt τὰ βιωτικά, vt paulo pòst exponit. Κριτήριον igitur quum propriè significet tum organum quo animus de rebus apprehensis statuit: tum id vnde sumitur de re quapiam statuendi argumentum: tum etiam locus cognitioni controuersiarum destinatus: hoc loco mihi videtur illud ipsum declarare quod in disceptationem vocatur. Ideo Vetus interpres per periphrasin conuertit, *Indigni estis qui de minimis iudicetis?* Cæterùm quod Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit asseueratio, non modò coactum est, sed etiam comperimus repugnare nostris omnibus Grǽcis codicibus.

3 *Angelos*, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipsius angelis, vt Matthæi 25.41. qui à Christo ita iudicabuntur, * vt ei quodammodo assideamus. Tertullianus tamen libro de fuga, de ipsis beatis angelis hoc interpretatur. ¶ *Nedum*, μήτιγε. Vulgata, *Quanto magis*, πόσῳ μᾶλλον. quo modo Hesychius illam particulam exposuit. quod quum annotarit Erasmus, miror cur interpretari maluerit, *Non tantum*. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam sententiam requiri omnino videbantur. vt in communi sermone multa concisè dici solent. ¶ *Quæ ad huius vitæ, &c.* βιωτικά. Vulgata, *Secularia*. quod vocabulum libens refugio, vt falsam illam ac diabolicam Ecclesiasticorum & Secularium distinctionem aboleam, quum propriè sint * Seculares qui huic seculo sunt addicti, vt Demas 2. Tim. capite 4. versu 10.

Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.	4	Itaque si ¨iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, eos qui nullo loco habẽtur in Ecclesia, eos *inquam* ¨in subselliis collocate.	4	*Secularia igitur iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia illos constituite ad iudicandum.*	
Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;	5	¨Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, nè vnus quidem, qui possit ius reddere ¨ inter fratres suos?	5	*Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum?*	
Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.	6	¨Sed frater cum fratre ¨ iudicio experitur, ídque sub infidelibus.	6	*Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles.*	
Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ᾽ ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;	7	Iã igitur omnino ¨defectus in vobis est, quòd ¨iudicia habeatis ¨inter vosmetipsos. ‖quare non potius ¨iniuriã patimini? cur nõ potius damnum accipitis?	7	*Iam quidem omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?*	Matt. 5.39 luc 6.29 rom. 12.19
Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.	8	‖At vos, iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.	8	*Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.*	1. Thes. 4. 6

* 4 *Iudicia*, κριτήρια. Id est fora ac curias & iudices ordinarios. Hoc vero quum nunquam suasurus fuerit Apostolus, immò ne toleraturus quidem in Ecclesia: mihi propius hunc locum inspicienti videtur omnino præcipiendi modo accipi commodè ista non posse, sed esse potius sarcasmum. & hyperbolicè tum vocem κριτηρίων, & verbum καθίζειν vsurpari, tum etiam ἐξουθενημένους dici non ἀπίστους, & qui nullo modo censeantur in Ecclesia, sed qui vilissimæ sunt conditionis inter cæteros ex Ecclesia. ¶ *In subselliis collocate*, καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc verbo, quòd soleant iudices sedentes de adstantibus iudicare. Vulg. *Constituite ad iudicandum*, κριτὰς καθίσατε. Erasmus minus etiam expressè, *Constituite*. Castellio hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi καθίζετε accipiatur præsenti tempore indicatiui, & nomine istorum contemptibilium in Ecclesia, profani homines * intelligantur, quod non probo. Dicendum enim non fuisset ἐὰν ἔχητε, *si habeatis*, sed ἔχοντες vel ἐπειδὴ ἔχετε, *quia habetis*.

* 5 *Vt vos pudeat*, πρὸς ἐντροπήν. Id est ἐντρέπων ὑμᾶς, vt suprà, 4.14. Vulgata, *Ad verecundiam vestram*. Erasmus, *Ad erubescentiam vestram:* quod vocabulum non memini legere apud idoneos autores. ¶ *Inter fratres suos*, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset. Syrus & Arabs videntur legisse ἀνὰ μέσον ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφοῦ, *inter fratrem & fratrem*. Sed & Arabs quædam in proximè sequentibus versiculis partim adiecit, partim interpunxit, contra omnium Græcorum & Latinorum quę adhuc visa sint exemplarium fidem, nec vllius sanè momenti, ideóque à me non apposita.

6 *Sed*, ἀλλά. In quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, *imò etiam*. ¶ *Iudicio experitur*, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, *Iudicio contendit*. Erasmus, *Litigat*, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνετε, *iudicio experimini*. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione vsitata.

7 *Defectus*, ἥττημα. Id est imbecillitas fortitudinis animi quæ facit vt à malo superemini, ferendis videlicet iniuriis & aliis immoderatis affectibus impares, vnde lites & cõtrouersiæ oriũtur. Sic enim à Græcis ἧττον & κρεῖττον eleganter vsurpantur. Hoc autem commodè Gallicè dixeris, *il y a du defaut en vous*, pro quo Vulgata vertit *Delictum*, nisi malimus legisse ἁμάρτημα. Nam & Syrus vtitur voce quæ *Peccare*, & Arabs quæ *Errare* significat. ¶ *Iudicia*, κρίματα. Id est controuersias in foro disceptandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit *Lites* conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex vers. 6. vt nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthij contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut vtriusque partis publica damnatione, ac proinde non sine infamia in totam Ecclesiam redundante: deinde quòd litigiosi essent, vt facilè appareret eos rem priuatam publicæ paci anteponere. Nam alioquin pij magistratus præsidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas absit. Imò eo vsque venire non solent boni viri, nisi quodammodo coacti extremo vti remedio. ¶ *Inter vosmetipsos*, μεθ᾽ ἑαυτῶν. Vulgata, *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. Erasmus, *Inter vos inuicem*, μετ᾽ ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim esse pronominis reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionem vt secum videatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimen quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur. vt non prorsus male Augustinus hunc locum citans lib. aduersus Faustum 5. cap. 9, verterit *Vobiscum*. ¶ *Iniuriam patimini*, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulgata, *Iniuriam accipitis*. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum pati non recuses, potius quam cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar. 10.19. Sic * apud Menandrum accipi obseruat Henricus Stephanus noster verbũ ἀδικεῖσθαι in his elegantissimis versibus: quos vtinam legant & in sese probent plerique ex iis etiam qui se veros Christianos profitentur. Οὗτος κράτιστός ἐστ᾽ ἀνήρ, ὦ Γοργία, Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ᾽ ἐπίσταται βροτῶν. Id est, eodem Stephano interprete, *Est, Gorgia, vir ille præstantissimus, Qui iniuriis scit affici quamplurimis.*

9 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

10 Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

Tit.3.3
11 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ᾽ ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Infrà,10.23
Eccl.37.31
12 Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

13 Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

14 Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Rom.6.5

9 An ignoratis iniustos non esse Dei hæreditatem possessuros? ¨Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque q cōcumbunt cū masculis,

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

11 ‖Et hæc eratis ¨vnusquisque: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, ¨in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

12 ‖¨Omnia mihi licent,‖ ¨at nō omnia conducunt: omnia mihi licent, ¨at ego non redigar sub ¨vllius rei potestatem.

13 ¨Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem ¨& hunc & eas abolebit. ¨corpus verò non scortationi, sed Domino, ¨& Dominus corpori.

14 Deus autē & Dominum suscitauit, & ‖ nos suscitabit potentia sua.

9 *An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,*

10 *Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.*

11 *Et hæc quidā fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.*

12 *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate.*

13 *Esca ventri, & venter escis: Deus autem & hunc & has destruet. corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.*

14 *Deus verò & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.*

---

9 *Ne errate*, μὴ πλανᾶσθε. Parat sibi transitum ad aliud caput epistolæ, de rebus indifferentibus. Simúlque ostendit qui fiat vt tam frequenter alij alios in ius vocent, aut ab ipsis magistratibus propter maleficia rei agantur. Istud * autē est quod Gallicè dicimus *Ne vous abusez point*, vt in illo Philemonis pulcherrimo loco ad quem hic fortasse & Gal.6, 7. alludit Apostolus, quanquam alio spiritu actus. Nec enim ignotos illi Poetas fuisse docent testimonia ex Menandro & Arato ab ipso citata. Μὴ πλανηθῆς, inquit Philemon, ἔστιν καὶ ἐν ᾅδου κρίσις. Cætera require ex Iustino, & Clemente Alexandrino, vbi iidem versus Diphilo tribuuntur.

11 *Vnusquisque*, τινές. Id est ἕκαστός τις, siue πᾶς τις. minimè id quidem quasi singuli totidem illis vitiis laborarent, sed quod nemo sit qui aliquo vitiorum istorum nō laboret, & in quo ante regenerationis gratiam non insit omnium scelerum semen. Vulgata, *quidam*. Perperam enim in quibusdam codicibus legitur *Quidem*, quod quibusdam etiam veteribus imposuit ita hunc locum citantibus. Scholiastes etiam Gręcus τινές pro signo particulari interpretatur. Sed generalem esse hanc admonitionem necesse est, vt valeat Apostoli reprehensio, ita tamen vt τὸ καθόλου non simpliciter significetur, sed proportione certa singulis distributū, veluti si Gallicè dicas, *chascun en son esgard*, quod confirmat quoque tum Syra tum Arabica interpretatio. vt etiam particula τις interdum pro ἕκαστός τις apud Thucydidem ipsum ἀττικώτατον accipitur, sicut ex dictionariis intelligi potest, numero tamen, fateor, singulari. ¶ *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id est in Domino Iesu: quam formulam exposuimus suprà, 1.4. Nomen enim Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarat hoc loco. Erasmus, *Per nomen*, id est, per virtutem ac potentiam Domini Iesu.

12 *Omnia*, πάντα. Id est quæuis. Est enim hoc indefinitè restringendum ad id de quo agitur, id est ad res quæ in sese siue suapte natura nec bonæ nec malæ sunt, sed ex vsus ipsarum circunstantiis vel bonæ vel malæ censentur, quas propterea medias siue indifferentes vocant. Dicitur autē istud in alicuius persona, qui libertatem per Christū partam iis quæ dixerat Apostolus opponat, quasi per Euangelium legibus omnibus soluamur: id est, quasi inter libertatem qua à peccati seruitute ad bene volendum & agendum liberamur, & effrenem malè agendi licentiam, nihil intersit. vt olim Carpocratiani, & nostra memoria Libertini & Antinomi docuerunt. Cohæret autem hic tertius huius epistolæ locus cum superiore, in quo de forensibus controuersiis agens Apostolus, ad damnandum omnem luxum progressus fuerat. ¶ *At non omnia*, ἀλλ᾽ οὐ πάντα. Primum est hoc Apostoli responsum super rerum mediarum vsu: nempe quòd ex charitatis regula metienda sit nostra libertas, adeo vt quod per se licet, interdum κατά τι & certo respectu sit illicitum, puta si proximi detrimento cedat, sicut iis accidebat qui fratres ad prophanorum magistratuum tribunal, nō sine Ecclesiæ offendiculo & Christianæ religionis dedecore, vocabant. ¶ *At ego*, ἀλλ᾽ ἐγώ. Alterum est hoc Apostoli responsum, quo nihil dici possit eruditius, ne si quidem philosophicè de his rebus disceptetur: nullos videlicet minus esse liberos, quàm qui, in rebus etiam alioqui mediis vsurpandis, (de his enim hìc propriè quæritur) affectibus suis seruiant, ideóque nec sui nec aliorum rationē habeant. Sic enim fieri vt sese quispiā iis rebus mancipet, quibus ipse potius secundū rectam rationem imperare debuit. Hoc est autem illud ἥττημα cuius suprà meminit v.7. qua de re multa etiam præclarè scriptores prophani tradiderunt, ac præsertim Cic. paradoxo penultimo. ¶ *Vllius rei*, ὑπό τινος. Sic cōuerti vt τινὸς neutro genere positū esse appareat, quod ipsa sentētia flagitat.

13 *Escæ*, τὰ βρώματα. Illustrat Apostolus quod dixerat, proposita vna specie rerū mediarū, eáque longè appositissima, ex qua intelligatur res istas, vt & hanc ipsam vitam, momēto præterfluere: vnde consequitur minimè conuenire Christianis, ad perēnia illa bona vocatis, vt de tantillis rebus vel retinēdis vel augendis tam sollicitè laborēt, vt propterea nec Ecclesiæ dignitatis, nec fratrum, nec sui denique rationē habeant. ¶ *Et hunc*, καὶ ταύτην. Vētris igitur appellatione, quem vnà cū esca abolendū dicit, non ipsum ventrem, sed ventris ipsius ad hanc transigendam vitam vsum intelligit. Nam alioqui totus homo resurget, * 1 sed aliam prorsus vitam victurus. ¶ *Corpus verò*, τὸ δὲ σῶμα. Tertio iam loco Apostolus per antithesin declarat eorum errorem longè grauissimum, qui res nefandas inter res medias recensebant, veluti scortationem, vsque adeo tunc in Græcia ac Corinthi præsertim, imò apud omnes ferè gentes vsurpatam, vt, quemadmodum ait Comicus, scortari flagitium non esset: quod propterea Paulus copiosius sibi refutandum meritò putauit. Scortationis verò nomine non modò vagas libidines, sed concubinatum quoque intelligi liquet ex lege iusti & honesti coniugij quam tradit infrà, 7.2. ¶ *Et Dominus corpori*, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Rectè certè Arabs interpres (meo iudicio) perspicuitati sententiæ consulens, perinde hunc locum vertit ac si scriptum esset, καὶ Κύριος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ Θεός, *& Dominus corporis est Deus*. & in priore membro subaudiuit verbum ἐτέθη, vertens, *Corpus autem non est positum scortationi sed Domino*, vt istius analogicę comparationis discrimen intelligatur.

15 Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.
16 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.
17 Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.
18 Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.
19 Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;
20 Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ζ.

1 ΠΕρὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

15 An ignoratis ¨corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam *vt sint* scorti mēbra? Absit.
16 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? ¨Erunt enim, inquit, ¨ qui ‖ duo *erant*, caro vna.
17 Qui verò agglutinatur Domino, ¨vnus cum eo spiritus est.
18 Fugite scortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, ¨in proprium corpus peccat.
19 An ignoratis ‖ ¨corpus vestrum esse tēplum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque vos esse ¨vestri iuris?
20 ‖ Nam empti estis ¨pretio: ¨glorificate igitur Deum in corpore vestro, ¨ & in spiritu vestro, ¨quæ sunt Dei.

CAP. VII.

1 CÆterùm ¨de quibus mihi scripsistis: ¨bonum *fuerit* ¨viro ¨mulierem non attingere.

15 *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit.*
16 *An nescitis quoniam qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne vna.* Gen. 2. 24
17 *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.*
18 *Fugite fornicationem. omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*
19 *An nescitis quoniam membra vestra, templum est Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?* Suprà, 3. 17 2. cor. 6. 16 infrà, 7. 23
20 *Empti enim estis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore vestro.* 1. Pet. 1. 19

CAP. VII.

1 *DE quibus autē scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*

---

* 15 *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Imò nos toti, vt infrà loquitur 12, 27. Sed peculiariter facit corporum mentionem, agens de scortatione, cuius instrumētum est corpus.

16 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista nō de scortatione, sed de matrimonio. Sed quum illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus minimè est hoc testimonio abusus. ¶ *Qui duo [erāt.]* οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco tum etiam Matt. 19 5, & Mar. 10. 8: quia fit tantùm mentio viri & vxoris vnius, nō autem vxorum: nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes dissipetur quot habet vxores.

* 17 *Vnus spiritus est*, ἓν Πνεῦμά ἐστι. nempe *cum eo:* quod expressi, vt & Syrus interpres. Baptizamur tamen etiam in vnum cum ipso corpus, & per fidem sumus caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus. Denique & corpore & animo sumus vnum cum illo, sed quia connexionis istius modus spiritualis est ac mysticus, & spiritualis etiā finis, * idcirco vt constet oppositio exterioris corporum copulæ, & nostræ cum Christo interioris, Spiritus nomen vsurpauit Apostolus.

18 *In proprium corpus*, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus vt organum, sed ita vt tantùm sit peccati caussa instrumentalis, longinquior, illud autem quo abutitur, sit extra ipsum, vt omnino abutitur ebriosus vino, fur bonis alienis, homicida aliquo ad occidendum instrumento. Sed scortatoris corpus est & scortationis organum, & illud ipsum quo aduersus sese abutitur. Deinde in scortatione corpus propria quadam conspurcatione sese contaminat, quum in aliis peccatis interior sit potius quàm exterior macula pecca- * ti. Nec tamen istud est ad viuum resecandum. Solutio verò huius quæstionis ab Augustino allata libro quæst. ex nouo testamento, cap. 50. est prorsus violenta.

19 *Corpus vestrum*, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora vestra*, vt suprà, versu 15: quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς, *templum*, singulari numero non plurali. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra vestra*. ¶ *Vestri iuris*, ἑαυτῶν. Vulgata ad verbum, *Vestri*, paulo obscurius.

20 *Pretio*, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addit epithetum *magno*, μεγάλης, & Arabs, *absoluto*, τελείας, contra Græcorum codicum fidem, nempe quod alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1. Pet. 1. 18. ¶ *Glorificate igitur Deū*, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos totos tum corpore, tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, a quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriā vteremini. Vulgata addit, *Et portate*, καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus: quam tamen scripturam fuisse iam olim receptam apparet ex veteribus patribus hunc locum ita citantibus, nempe Tertulliano in libro de resurrect. carnis, Cypr. in tractatu De discipl. virginum, August. epist. 66. Erasmus autem δὴ interpretatur pro ἤδη, *iam*. ¶ *Et in spiritu vestro*, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus & tum Syra tum Arabica interpretatioue inueniantur, mirum est in omnibus Latinis codicibus deesse. Vocat autem Paulus Spiritum alteram hominis partem, vt πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differant. ¶ *Quæ sunt Dei*, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum αἰτιολογικῶς, id est quoniam vtraque, & corpus nimirum & anima, vestra non sunt, sed Dei.

IN CAPVT VII.

1 *De quibus*, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiam apud Latinos vsurpatur præpositio DE. Nunc autem Apostolus de tribus aliis rebus mediis agit (qui est quartus huius epistolæ locus, & deinde iis subiicitur quę de scortatione dixerat.) Primùm quidem de coniugio vsque ad vers. 8, deinde de cælibatu, tum eorum qui matrimonium aliquando contraxerunt, vsque ad vers. 12, tum etiam virginum à ver. 25, ad ver. 35. Obiter enim inserit quęstionem de impari coniungio à v. 12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio disserit à versu 17 ad 25. Postremò etiam de parentum in suis virginibus collocandis officio disserit, & quæ de viduis dixerat, iterum inculcat. ¶ *Bonum fuerit*, καλὸν: id est συμφέρον, vt infrà, versu 35. commodum videlicet & expediens, (vt lo-

quuntur) quia coniugium multas ſecum moleſtias adfert, idque ex diuinæ inſtitutionis corruptela. Neque enim bonum ita accipitur hic vt opponatur vitio, quum adiungatur tertius caſus, nempe ἀνθρώπῳ, *homini*, & ſatis conſtet honoratum eſſe coniugium inter omnes, Hebr.13.4. Itaque Hieronymus manifeſtè hunc locum torſit, vt matrimonij coniunctionem, à Spiritu ſancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per ſe mala ſunt ac vitioſa. Longe ſanctius ac melius Clemens, Epiphanius κατὰ τῶν ἀποστολικῶν, Auguſtinus denique aduerſus ipſum Hieronymum. qui omnes ita laudarunt virginitatem, vt ſuam quoque nuptiis dignitatem aſſererent: vt qui intelligerent nec in virginitate nec in coniugio propriè ac per ſe poſitum eſſe Dei cultum, ſed κατὰ συμβεβηκὸς duntaxat. ¶*Viro*, ἀνθρώπῳ. Id eſt ἀνδρὶ, quum opponatur nomen γυναικός. Vulgata & Eraſmus, *Homini*. ¶*Mulierem non attingere*, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Eraſmus, *Vxorem non attingere*, id eſt, (vt ipſe interpretatur) ab vxore ducenda abſtinere.

Ego verò exiſtimo Paulum verbo ἅπτεσθαι ſignificaſſe in genere viri cum muliere congreſſum: quem tamen per ſe non tamen damnat, quum eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, ſi continere ſe non poſſint, minime id facturus ſi malum eſſet coniugium. Nam præcipit quidem humana prudentia vt ex duobus malis quod minus eſt eligamus: Chriſtiana verò religio contra, vt quicquid malum eſt, ſine vlla exceptione vitemus. Falſa eſt igitur Hieronymi doctrina qui aduerſus Iouinianum diſſerens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget quaſi in ipſo etiam mulieris contactu ſit periculum: quum conſtet virum non minus bona conſcientia vti poſſe ac debere vxore ſua quàm eſca & potu, vt rectè defendit Auguſtinus. Neque eſt verò cur Hieronymum quiſquam hîc excuſet, quaſi verbum Domini torquere liceat, quoties hortamur, aut conſolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vſquam abutamur.

Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην
1.Pet.3.7 εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

2 Sed propter ſcortationes ſuam quiſque vxorem habeto, & proprium quæque virum habeto.

3 Vxori vir debitam beneuolentiam reddito: ſimiliter autem & vxor viro.

4 Vxor proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vir: ſimiliter autem & vir proprium corpus non habet in poteſtate, ſed vxor.

5 Ne fraudate alius alium, niſi ſiquid ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio, & precibus: & rurſum ſimul conuenite, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.

6 Hoc autem dico ex conceſſione, non ex imperio.

2 *Propter fornicationem autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virum habeat.*

3 *Vxori vir debitum reddat: ſimiliter autem & vxor viro.*

4 *Mulier ſui corporis poteſtatē non habet, ſed vir: ſimiliter autem & vir, ſui corporis poteſtatem nō habet, ſed mulier.*

5 *Nolite fraudare inuicem, niſi forte ex conſenſu ad tempus, vt vacetis ieiunio & orationi: & iterū reuertimini in idipſum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam veſtram.*

6 *Hoc autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium.*

---

* 2 *Propter ſcortationes*, διὰ τὰς πορνείας. Vtitur plurali numero, quem Syrus interpres non obſeruauit, ſignificans omnes pollutionis hoc in negotio ſpecies. Deinde & illud obſeruandum eſt Paulum propter incontinentiā coniugium præcipientem, alias cauſas non excludere propter quas matrimonium contrahere nonnullis expediat.

¶*Habeto*, ἐχέτω. Apertè contentioſi ſunt qui ex hoc verbo colligunt Apoſtolum de iis tantùm agere qui iam ſunt in matrimonio: quum tota diſputationis ſeries contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vſus huius verbi hoc poſtulet.

3 *Debitam beneuolentiam*, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. *Debitum*, τὴν ὀφειλήν, quam lectionem in vno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμήν, *debitum honorem*: quæ lectio conſentit cum eo quod ſcriptum eſt 1.Pet.3,7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò ſolent, ſed omnia coniugij officia: quamuis Apoſtolus vnam ſpeciem poſtea copioſius perſequatur, in qua nimirum grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant.

4 *Vxor*, ἡ γυνή. Vulgata, *Mulier*, impropriè, quum de cōiugio agatur. *Similiter*, ὁμοίως. Videtur autem Paulus expreſſe iſtud adieciſſe, quòd mariti plus ſibi licere quàm vxoribus putarent, vnde illa pellicatus & concubinatus conſuetudo.

5 *Ad tempus*, πρὸς καιρόν. Eraſ. *Pro tempore*, κατὰ καιρόν, deprauata etiam ſententia. ¶*Vacetis*, σχολάζητε, i. toti hoc vnum agatis. Loquitur enim de ſolenni aliquo pœnitentiæ teſtimonio, vel publico vel priuato, pro rei neceſſitate. Nā alioquin aſſiduæ debent eſſe preces, & ſobrietas perpetua. ¶*Ieiunio & orationi*, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus, vno duntaxat excepto, & ſolent iſta fere coniungi, vt Mat.17.21. quòd ieiunium ſit ad preces optima præparatio. Quędā tamen Latina exemplaria nullam faciunt ieiunij mentionem, vt nec Chryſoſt. nec Theophylactus. Quod autem addit ieiunium precibus, manifeſtè probat non de quotidianis ſed de extraordinariis precibus hîc agi, ſiue priuatis, ſiue publicis, cuiuſmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod.9.15. quò ſpectat etiam quod ſcribitur, Ioel 2.16. ¶*Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniam vnus eſt viri & vxoris thorus. Vulgata barbarè, *In idipſum*.

¶*Conuenite*, συνέρχησθε. Id eſt συνέρχεσθε, vt alibi etiam ſcriptum inuenimus. Vulgata, *Reuertimini*, ἐπανέρχεσθε. Eraſmus, *Conueniatis*, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. quod certè parum verecundè Hieronymus explicat in Apologia pro ſuis aduerſus Iouinianum libris. * ¶*Propter incontinentiam*, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alij malunt interpretari) id eſt quia hæc eſt naturæ veſtræ imbecillitas vt inde facilè poſſit Satan occaſionem arripere vos impellendi in ſcortationem, niſi coniugio vt remedio vtamini. Eraſmus autem interpretatus eſt, *Intemperantiam*, id eſt ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugij ſanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam iſta duo nomina confundi.

6 *Ex conceſſione*, κατὰ συγγνώμην, id eſt συγχώρησιν, vt ſcitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico vt dici ſolet, conſilium, non vt mandatum*. Nam Veniæ nomen, quod perperam torquetur ab Auguſtino libro de bono coniug. cap. 10, Indulgentię non conuenit, vbi nullum ſimpliciter vitium ineſt: & videtur hoc pertinere ad id quod ſcriptum eſt ſuprà, v.2. Viſus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat docétque ſe coniugium non flagitare præciſè vt præceptum, quod quiſquis negligat, Deum offendat: aut in quo per ſe poſitus ſit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) ſed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus nō dedit vt ſe poſſint continere: quum alioquin etſi ipſum *

coniu-

coniugium per se purum sit ac honestum, tamen ipsius vsus vix aut ne vix quidé careat aliqua ἀταξίᾳ, sed quæ matrimonij velo obtegatur. Itaque συγγνώμην vocat commodam dicti interpretationem, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiam ab Arist. Ethic. 6. Quod autem in quibusdam codicibus legitur κατὰ γνώμην, secundum opinionem, siue sententiam, quasi testetur Apostolus se tantum dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere: certe non conuenit grauitati Apostolicæ, quũ nihil adiiciatur quo ista modestia temperetur, vt infra, v. 25. & 40. Sed & commodissimè illud licebit ad proximè præcedentia referre, ac si dicat Apostolus, illud Ad tempus commodè non præcisè esse intelligendũ, prout videlicet ferre possint coniugum vires & vocatio.

Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.	7	"Nam velim omnes homines esse " vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.	7	*Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius verò sic.*
Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.	8	Dico autem "cælibibus & viduis, bonum eis est si mãserint vt *maneo* ego.	8	*Dico autem innuptis & viduis, bonum est illis si sic permanserint sicut & ego.*
Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.	9	Quòd si "se non continent, "matrimoniũ contrahant: "nam melius est matrimonium contrahere quàm "vri.	9	*Quòd si non se continẽt nubant. melius est enim nubere quàm vri.*
Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.	10	Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, " non ego, sed Dominus, ‖Vxor à viro "ne sese separato.	10	*Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere.* Mat. 5. 32; 19. 9 mar. 10. 11 luc. 26. 18

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id est optarim, vt diximus Mar. 15. Vulgata, *Volo autem*, impropriè. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non satis firma ratione vtitur, quum ex hoc verbo vrget hanc fuisse puram & absolutam Apostoli voluntatem. ¶*Vt & ipse* [*sum*,] ὡς καὶ ἐμαυτόν. * Syrus interpres addit ברכיותא [*Bedacitutha*] id est, ἐν τῇ ἁγνείᾳ, *in castitate*: quæ vox interdum virginibus propriè attribuitur: interdum etiam cælibibus: denique ἀγάμοις generaliter applicatur quum de corpore agitur. Imò alioqui sua quoque est coniugum ἁγνότης omni turpitudini opposita, veræ Christianæ vitæ scopus. Hoc auté nónulli de cælibatu accipiunt, quòd Paulus cælebs fuerit, vt sit hic sensus: quod dixerat Apostolus mox esse coniugibus ad communem thorum reuertendum vitandæ tentationis causa, non simpliciter, & vt rem prorsus necessariã præcipi, sed ex æquo & bono esse accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus posse carere vxoris consuetudine, sed etiam, exemplo meo penitus cælibes posse viuere: sed hoc non est omnibus datum. Alij verò qui Paulum quoque volunt fuisse maritũ, in quorum numero sunt Clemens & Ignatius, teste quoque Eusebio, istud referunt ad vxoris circunductionem, de qua infra, *9. 5.* vt sit hic sensus: Quod dixi nonnisi ad breue aliquod tempus & extraordinariarum precum causa marito ab vxore abstinendum, ne accipite vt simpliciter mandatum. Nam contrà optarim si fieri posset, omnibus datum esse, vt etiam perinde vt mihi seponere ipsis suas vxores liceret, vt eo liberius & expeditius ministerium suum obirent. Vtranuis autem harum interpretationum sequamur, particula καὶ suum pondus habet, ideóque prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. * Mihi verò videtur omnino Apostolus ad neutrũ istorũ respexisse, sed ad id quod præcise & ex suo imperio dixerat ver. 2. quasi ad incontinentiam præcauendam necessarium esset omnibus coniugium. Hoc igitur nunc mitigat, & non vt præceptum quod omnes obliget esse accipiendum docet, sed vt remedium aduersus incontinentiã iis qui vruntur concessum. Aberrant igitur à scopo qui somniant Apostolum hîc agere de longiore vel perpetua inter coniugatos à mutua coniunctione abstinentia: de qua quid tandem dicere meritò potuit Apostolus, nisi hoc vnum quod dixit ver. 5. quum eos qui cóiugium contraxerunt nemo possit vel leuissima coniectura præsumere aliter quàm sancti coniuges soleant vitam hanc transigere constituisse? Quomodo verò intelligendum sit hoc Apostoli desiderium dicemus infrà, versu 26.

8 *Cælibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theoph. legit ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequentes auté duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plena distributio. Sed quum postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere *viduos*, χήραις, *viduas*: vt etiam exponunt Syrus & Arabs interpretes. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti *Innuptis*. ἄγαμον autem etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex versu 11. Itaque totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcẽtur à ministerio, & quorum etiam nuptiis nolunt benedici, eorum videlicet qui vel constante priore matrimonio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum vel ignorasse vel dissimulasse.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id est, continere se non possunt, aut alia ratione sibi non expedire iudicant vt coniugij expertes maneant. Possunt enim etiam aliæ causæ extra incontinentiam incidere, cur vxorem ducere, vel nubere expediat. Est autem quorundam incontinentissimorum hominum, licet de cælibatus lege asserenda pertinacissimè contendentium, cauillum planè impudẽs, qui causantur Paulum non dixisse, *se non possint continere*, sed *sese non continent*. * ¶*Matrimonium contrahant*, γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubant*, non satis rectè. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus cóuenit, sicut apparet ex versu 28, hoc eodem capite. ¶*Nam melius est*, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius aut satius, vt rectè interpretatur Erasmus. Neque verò propria est ista comparatio, quasi videlicet coniugium cum vstione ita comparetur acsi vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius, id est minus malum: sicut Hieronymus cauillatur. sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti dicitur 1. Pet. 3. 17, melius esse bene agendo malis affici quàm malè agendo. Eiusmodi multa passim occurrunt in Solomonis prouerbiis. ¶*Vri*, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut volũtas succũbat tẽtationi, aut certè Deũ pacata cõscientia nó possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nullo modo pungatur?

10 *Non ego sed Dominus*, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος. Nempe quia * expressum hac de re Domini mandatum extat Mat. 19. 6. ¶*Ne sese separato*, μὴ χωρισθῆναι. Eras. *Ne separetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo passiuo in sese actioné reciprocãte, vt interdũ cóiugatio Niphal apud Hebræos, ne- * cessario accipiendũ esse, apparet ex verbo ἀφιέναι Dimittere, siue Amandare, quod viro tribuitur, vltro suóque arbitrio vxoré ablegãti, vt vicissim dicatur vxor seipsam separare, non auté alterius, puta iudicis auctoritate, à viro dirimi: idque etiam apertissimè liquet ex versu 15, vbi de spõtanea infidelis discessione agẽs, hoc ipso verbo χωρίζεσθαι vtitur. Pertinent igitur ista ad diuortia tum à profanis gentibus vsurpata, tum etiã inter ipsos Iudæos ob duritiẽ cordis ciuiliter tolerata, quæ Christus Matt. 5. 32, & 19, ad solã adulterij causam restrinxit, & quidem legitima præeunte cognitione, vt colligere licet ex Matth. 18. 15. ac proinde ineptissimi sunt qui hinc colligũt simpliciter indissolubile esse ipsum matrimonij vinculũ, cõtra manifestè expressam à Christo adulterij exceptionem: qua de re plenissimè egimus in tractatione de Repudiis & Diuortiis,

11 Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

11 Quòd si sese separarit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

11 *Quòd si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & vir vxorem ne dimittat.*

12 Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὐτὴ συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

12 Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ consentiat ad habitãdum cum eo, ne eam dimittito.

12 *Nam cæteris ego dico, non Dominus, Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.*

13 Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ αὐτὸς συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui consentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.

13 *Et si qua mulier habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.*

14 Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

14 Maritus enim infidelis sanctificatus est in vxore, & vxor infidelis sanctificata est in viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

14 *Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.*

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hîc differat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimoniũ dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonij vinculum dissolui. Neque mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum non paucis locis vt nihil opus esset diuortium petere. Deinde siquãdo per magistratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid constituendum esset Christus apertè dixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facilè denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio constricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis consortio putabant: quod negat Apostolus. ¶ *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suũ id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, non quòd ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà, v. 25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, auctoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse coniugij vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. ¶ *Habet*, ἔχει. Ergo de iam contractis imparibus nuptiis differit, quas propter alterius infidelitatem dirimi posse negat, quod tamen sub Lege fiebat, vt apparet ex Esræ 9, & 10: nondum videlicet dirupto per Euangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non vt prorsus irritas futuras vetat, sed vt cum scandalo coniunctas & periculosas dissuadet 2. Cor. 6. 14.

14 *Sanctificatus est*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id est illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis in vxore fideli sanctificari, id est pietas vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio ista pro sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugiũ istud profanetur, vel vt vxor bona conscientia vti marito non possit. Neque enim longius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quę rata habet illa matrimonia, quum liberi sint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia ciuili differit, sed de conscientia: & quæso, quod tandem esset argumentum pacandæ conscientiæ, à ciuilibus vllarum gentium legibus sumptum? in his enim notũ est quàm multa ferantur, quæ Christiani hominis conscientia non ferat: nam ne diuortium quidem a Mose propter duritiẽ cordis Iudaicæ gentis toleratum, conscientiam excusabat, extra adulterij crimen. ¶ *In vxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata, *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in Claromontano & alio præterea manuscripto Græco codice inuenimus: & rursum paulo post ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, *per virum fidelem*. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Vxorem*, nõ *Mulierem*: & *In vxore*, non *Per vxorem*. Non enim infidelis maritus per vxorẽ sanctificari dicitur, vt qui sit & maneat infidelis: sed quoniam fidelis vxor potest cum infideli marito bona conscientia consuescere, (cur enim aliena conscientia eam pollueret?) idcirco dicitur infidelis ille, non in sese, sed in vxore, (id est vxoris respectu) sanctus esse. Idem quoque de altero membro iudicandum est. ¶ *In viro*, ἐν τῷ ἀνδρί. Augustinus libro 1. quo exponit sermonem in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ τῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet *Per mulierem fidelem* &, *Per virum fidelem*, & nos in vno vetusto codice reperimus ad marginem annotatũ πιστῇ priore loco, & πιστῷ posteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id est, qui sit frater siue fidelis. Et certè etiamsi hæc epitheta non addas, tamen necessariò subaudienda sunt. Considerandum enim est qua de re agatur: nempe an matrimonium, inter infidelem vnam personam alteram verò fidelem contractum, sit sanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et nisi ita esset, cur Paulus in altero membro adderet epithetũ infidelis? Nam alioqui sanctas esse inter infidelem vtrunque nuptias, & sanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quum ipsę etiam dapes sint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat sanctificari. Concedo tamen ratum esse ciuiliter infidelium matrimonium, nec etiam coram Deo pro scortatione censeri: sed quorsum hoc ad Pauli scopum qui de conscientia differit? ¶ *Nunc autem sancti sunt*, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, *Sancti sunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non est temporis aduerbium, sed est coniunctio quæ adhiberi solet in argumentorum assumptionibus, vt alibi ostendimus. Cæterùm sancti vocantur liberi, quamuis ex impari matrimonio suscepti, id est hactenus puri, ac segregati Domino, ex fœderis formula, EGO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex vtroque infideli susceptos extendunt, qui non sint spurij sed legitimi, falsò dici apparet ex hypothesi Pauli. Quorsum enim vel de spuriis, vel de infidelis vtriusque nuptiis differeret? Colligit igitur Paulus sanctam etiam esse fidelis & infidelis coniunctionem in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati censeantur in Dei fœdere. ducto argumento ab effectis ad causam. Sed quid siquis hoc negasset? Imò verò nemo id potuit negare, quum constaret de promissione in qua semen quoque comprehenditur. Nec alia causa est cur sanctorum liberos ad Baptismum admittamus quàm quia sancti sunt (id est in fœdere comprehensi) ab ipso vtero, quantum quidem coniicere & existimare possumus, suis Deo arcanis relictis iudiciis. Hinc verò non tantùm confutandi sunt Catabaptistæ, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed ij quoque qui Baptismum faciunt primum salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus Baptismi contemptus interuenit, & nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocant) excogitarunt, id est, totidem Baptismi abusus. Item qui quosuis infantes ad Baptismum admittunt, quod factum fuisse in tota vetere Ecclesia inauditum, vel illud saltem ostẽdit, quòd omnes adultos infideles prius oportuit catechumenos esse quàm baptizari.

15 Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.

16 Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

17 Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

18 Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.

19 Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.

15 At si infidelis ¨ sese separet, separatus esto: ¨non est seruituti subiectus frater aut soror ¨in huiusmodi *rebus*: sed ¨ad pacem vocauit nos Deus.

16 ¨Ecquid enim nosti vxor, an virum sis seruatura? aut ecquid nosti ¨vir, an vxorem sis seruaturus?

17 ¨Sed ¨vt vnicuique ¨donũ partitus est ¨Deus, vt vnumquemque ¨vocauit Dominus, ita incedat. ¨& ita in Ecclesiis omnibus ¨constituo.

18 Circuncisus aliquis ¨vocatus est? ¨ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

19 ¨Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

15 *Quòd si infidelis discedit, discedat: non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem vocauit nos Deus.*

16 *Vnde enim scis mulier si virum saluum facies? aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies?*

17 *Nisi vnicuique sicut diuisit Dominus, vnumquẽque sicut vocauit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus Ecclesiis doceo.*

18 *Circuncisus aliquis vocatus est? nõ adducat præputium: in præputio aliquis vocatus est? non circuncidatur.*

19 *Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.*

Gal. 6. 15. 5. 6.

* 15 *Sese separet*, χωρίζεται. Vulgata, *Discedit*. nimium dilutè. Intelligitur enim hoc loco discessus, cum animo non reuertendi, quem Desertionis nomine significamus. Verbum autem χωρίζεσθαι diximus suprà versu 10, accipi passiua significatione reciproca, vt apud Hebræos coniugatio Niphal interdum accipi consueuit. Vide Ioh. 12, 36. ¶ *Non est seruituti subiectus*, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc casu liber est fidelis, postquam omnia expertus fuerit vt infidelem discedentem reuocet ad officium. Neque verò Paulus, (vt quidam existimarunt) dum sic loquitur, quicquã addit Christi sententiæ, qui vnicam facit diuortij causam, nempe adulterium. Neque enim in hac specie conceditur diuortium cuiquam, sed deserens persona condemnatur, & desertæ consulitur, quæ non modò non petit diuortiũ, sed etiam diuertentem repetit quantum in se est. Seruitutis autem nomine appositissime significat, vinculi coniugalis obligationem, qua fieri dixerat vt neuter coniugum sit corporis sui Dominus. ¶ *In huiusmodi [rebus,]* ἐν τοῖς τοιούτοις. Id est, quum eiusmodi quippiam inciderit, nẽpe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, sed de retinendis istis matrimoniis disserit Apostolus) & infidelis sua sponte fidelem deserat. Vulgata & Erasmus admodum obscurè, vt *In eiusmodi*. ¶ *Ad pacem*, ἐν εἰρήνῃ, i. εἰς εἰρήνην, vt pacata cõscientia ac concorditer viuamus: ex eo consequitur retinendum esse nobis infidelem, ac omnibus officiis, quoad eius fieri potest ac debet, demerendum: ned um vt vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deserendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quę sequuntur potius quàm ad superiora, quod etiam indicat coniunctio causalis. Arabs interpres addit, *& ad doctrinam suam*, quod nusquam inuenio alibi, neque id mihi videtur satis apposite dici.

16 *Ecquid enim nosti*, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio est (opinor) superioris sententiæ, non cur discedente infideli, liberetur fidelis: sed contrà, cur ita sit vtendum hac libertate vt infidelem, si fieri potest, retineat fidelis, ac Christo lucrifaciat. itaque Vetus Interpres sententiam corrupit quũ converteret, *Vnde enim scis*, πόθεν γὰρ οἶδας: & Erasmus quoque quum interpretaretur, *Qui nanque scis*, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Castellio, qui in superiore versiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, *Quin ad pacem*, & ita quidem vt prorsus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, *qui scis autem?* quasi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed*, εἰ μή. Testatur Erasmus quosdam Græcos codices habere ἢ μή, *an non*, idque cum superioribus connectere. Sic etiam legunt & distinguunt Græcorum scholia, ex Seueriani cuiusdam auctoritate. Nostri tamen codices habent εἰ μή, & sequentibus connectunt: sed ex interpretibus alij conuertunt Nisi, & multa coguntur supplere: quasi dicat Apostolus, Quid ergo superest nisi vt quisque ita incedat vt eum vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem: tãtùm, vt cuique sors obtigit, ita maneat. Alij conuertunt, *Vtcunque fuerit*, vel *In summa*, vt Erasmus, *qua loquendi forma*, inquit, *vti solemus quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est.* Hæc ille, citans etiam Terentij quendam locum, sed meo quidem iudicio non prorsus apposite. Omnis autem ista varietas inde fortassis orta est quòd ignorarint interpretes εἰ μή respondere Hebræis particulis אם לא [*im lo*] pro ἀλλά, qua de re vide Gal. 1. 7, & 2. 16. nisi malimus idem valere atque אפס [*ephes*] Deut. 15. 4. Denique non desunt qui adiecta ὑποστιγμῇ, interpretentur εἰ μή, Sin minus: id est Si nulla sit spes de seruando infideli, retineatur tamen istud generale præceptum, perstandum esse vnicuique in eo statu in quo fuerit à Deo collocatus. ¶ *Vt vnicuique*, ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom. 12. 3, & suprà, 1. 5. Vide infrà, 12. 11. ¶ *[Donum] partitus est*, ἐμέρισεν. Vulgata, *Diuisit*. Vsitatum est Hebręis nomen verbale supplere. quam ellipsin expleuimus ex versiculo 7. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Vulgata, *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro sequẽti vbi legitur ὁ Κύριος, *Dominus*, legit Θεός, *Deus*, eodem sensu. ¶ *Vocauit*, κέκληκεν. id est certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit: qualem denique esse vnumquẽque voluit. Id enim significari Vocãdi verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vulgata, *Et sicut*, non rectè. Dicendum enim fuisset καὶ ὅπως. Arabs autem interpres hoc membrum annectit iis quæ sequuntur. ¶ *Constituo*, διατάσσομαι. Vulgata, *doceo*, διδάσκω, vt etiam legitur in codice Claromontano. Non desunt tamẽ & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur.

18 *Vocatus est?* ἐκλήθη; videlicet ad Euangelij gratiam, ideo Arabs interpres adiicit *Ad fidem*, εἰς τὴν πίστιν. ¶ *Ne attrahat*, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quòd in genere significat attrahere, accipio passiua significatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib. 7. cap. 25, & testatur Epiphanius in lib. De ponderibus & mensuris. pro quo etiam facit quod scriptum est Maccab. 1. 16. & Iosephus lib. Antiq. 12, cap. 6. Certè ita accipiendum esse apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apostolus extra propositam tractationem ad quam postea redit vers. 25, velut excurrens, de circuncisione & seruitute, vt rebus etiam mediis, & in quibus non esset positum regnum Dei, disserit: vel potius (quod ex nuda tantùm coniectura dictum sit) librariorum culpa factum est vt isti versiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, transpositi sint, qui potius versiculo 40, tractationem de coniugio finienti subiici debuerint. Sic enim omnia optimè cohęrebunt, quum hæc quoque prorsus consentiant cum iis quę de idolothytis postea disserit.

19 *Circuncisio nihil est*, περιτομὴ οὐδέν ἐστι. Hoc intellige ratione habita temporis quo circuncisio desierat esse fidei sacramentum, tum etiam personarum respectu, id est eorum qui mysteriò Christi intelligebant. id est neque circuncisione neque præputio nos fieri sanctiores.

Ephes.4.1 20 Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

21 Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι.

22 Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ.

Suprà,6.20. 1.pet.1.20 33 Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.

24 Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ.

25 Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.

26 Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι.

27 Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα.

20 ‖Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat.

21 Seruus vocatus es? ¨ne sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere.

22 Etenim ¨ qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi.

‖¨Pretio empti estis, ¨ne estote serui hominum.

24 Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat ¨apud Deum.

25 De virginibus autem ¨præceptum Domini nō habeo: ¨sed do quod sentio, ¨vt cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse.

26 Existimo igitur ¨hoc ¨bonū esse ¨propter instantē necessitatem, ¨bonū *inquā esse* homini ita esse.

27 Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem. solutus es ab vxore? ne quære vxorem.

20 *Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat.*

21 *Seruus vocatus es? non sit tibi curæ, sed & si potes fieri liber, magis vtere.*

22 *Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.*

23 *Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum.*

24 *Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.*

25 *De virginibus autem præceptum Domini nō habeo: consilium autem do, tanquam misericordiā consequutus à Domino vt sim fidelis.*

26 *Existimo ergo hoc bonū esse propter instantem necessitatem, quoniam bonū est homini sic esse.*

27 *Alligatus es vxori? noli quærere solutionē. solutus es ab vxore? noli quærere vxorem.*

---

21 *Ne sit tibi curæ*, μή σοι μελέτω.i. Ne de eo sis anxie solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potius te consolare quod à misera seruitute peccati ac mortis sis per Christum manumissus, quanuis in hac vita seruias, quandiu Deo visum fuerit. Vide infra, v.32. sic tamen vt oblatum libertatis beneficium minime repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus est seruus*, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος.i. Qui quum seruus sit cōditione, vocatus est ad Christi participationem. Est enim illud In Domino, Hebræorū more dictum, quem exposuimus suprà, cap.1. versu, 2. Castellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro *In Domino*, dicere maluit, *In re Dominica.*

23 *Pretio empti estis*, τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide suprà, 6.20. ¶ *Ne estote*, μὴ γίνεσθε. Vel, vt Vulgata & Erasmus, *Nolite fieri.* Transit ad thesin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus solent superstitiosi summam diuini cultus ponere, conscientias hominum istiusmodi commentis durissima seruitute opprimentes, vt sub papatu videmus euenisse, de quibus copiosè noster Apostolus, Colos.2.20: cuius loci sententiā ego ad superstitiones refero, quæ plerunque in eo sunt positæ vt homines repudiata libertate miserrimæ seruituti sese subiiciant, & in ea sibi placeant quasi omnium hominum felicissimi. Atqui vnus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum*, παρὰ τῷ Θεῷ. Puto hanc formulam idē declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *Coram Deo.* id est, ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce solet stationem seruare: sic vos apud Deū estote constātes in eo vitæ genere cui vos destinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conspectu versari.

25 *Præceptum Domini*, ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? num Paulus Verbi limites transgreditur, vt ij tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè verò. Imò eos disertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audēt quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci, ac personarum circunstantiis tradit quid expediat, id est quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei voluntas vt sancti simus, & ipsius cultui quam maximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam de virginitate quæstionem exigens, nouas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat: idque tanta cum modestia vt eos facilè redarguat qui se illius successores esse mentiuntur, vt iugum conscientiis imponant: id est, vt quod vnius Dei est ad se transferant. ¶ *Sed do quod sen.* γνώμην δὲ δίδωμι. id est, sententiam meam vobis perscribo. Vulgata, *Consilium autem do.* Erasmus, *Consilium tamen do.* obscurè vterque & nonnihil impropriè. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter Præceptum & Consilium libens refugio, quanquam eò pridem deuentum est vt homines non iam consilia, sed præcepta sua iactent, & quidem tanto cum supercilio vt ea ipsis Dei preceptis apertè anteponant. ¶ *Vt cui Dominus per misericordiam, &c.* ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι. Vulgata & Erasmus, *Tanquam misericordiam consequutus à Domino.* Ego verò paulo aliter sum interpretatus, vt planior esset sententia. Asserit autem his verbis Apostolus ministerij sui auctoritatem, ne spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine nō à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus. πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quomodo ferè interpretantur: (nam fuisset aliquid adiungendum, puta minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, vt sæpe solet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim.2.1. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet.4.19, & μάρτυς πιστὸς sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quòd πιστὸν εἶναι Castellio conuertit *Fidentem esse*, i. ex credentium numero esse, (sic enim solet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non conuenit, quanuis Augustinus sic aliquoties interpretetur.

26 *Hoc*, τοῦτο. Id est virginē manere: pro quo dicit postea, Ita esse, virgines videlicet alloquens. ¶ *Bonum*, καλόν. Vide suprà, ver.1. ¶ *Propter instantem necessitatem*, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. Id est, propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eras. ἐνεστῶσαν conuertūt *Præsentem*, ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, sed ad eius duntaxat temporis circunstantiam quo hęc scripsit Apostolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expositionem huius loci sequuntur Arabs & Syrus interpretes, vt ex eo fortassis etiam sit intelligendum quod dixit suprà vers.7. quum minimè sit verisimile optasse Apostolum sine exceptione vt omnes continentię dono essent * præditi & vxoribus carere possent, ita mox humano genere desituro. ¶ *Bonum [inquam]* ὅτι καλόν. Vulgata, *Quoniam bonum est.* Eras. *Nam bonum est.* Ego verò existimo potius esse epanalepsin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 *Assi-*

28 Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

28 Quod si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò vobis parco.

28 *Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. ego autem vobis parco.*

29 Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus contractum est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

29 *Hoc itaque dico, fratres, tempus breue est: reliquum est vt & qui habent vxores, tanquam non habentes sint:*

30 Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

30 Et qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquã non gaudentes: & qui emunt, tanquã non possidentes.*

31 Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

31 Et qui vtuntur hoc mundo, vt non abutentes, præterit enim species huius mundi.

31 *Et qui vtuntur hoc mũdo, tanquam non vtantur: præterit enim figura huius mundi.*

32 Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

32 *Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo:*

---

28 *Afflictionem, &c.* θλῖψιν τῇ σαρκί. Carnem hîc vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentem vitam spectant. Coniugium enim multas eiusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horum deprauatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus respiciebat Philosophus ille cuius hoc dictum fertur, μέγα ἐμπόδιον τῷ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. ¶ *Vobis parco*, ὑμῶν φείδομαι. id est Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebãt Manichæi, (à quorum opinione non multum abest Hieronymus in damnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in lib. De sancta virginitate. Et hunc falsum locum ab iis expẽdi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, perinde ac si viuere cælibem sit asperius aliquod vitæ genus, quàm coniugem esse.

29 *Quoniam tempus*, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & distinguo hũc locum ex sedecim vet. cod. itémque ex Græcorum scholiorum, Basilij denique fide, qui duobus locis ita citat: nisi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένος, quod Hieron. vertit *In collecto*, Vulg. *Breue*, vocat Apostolus tempus in angustias contractum, translatione à velis & cęteris id genus sumpta, quam copiosius persequitur Ezechias Esa. 38.12. Neque tamen (vt opinor) Apostolus ad vitæ humanæ breuitatem simpliciter respexit, sed huc potius quòd in fines seculorum sit deuẽtum, & finis omnium immineat, vt 1. Pet. 4.7, instante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi iam proximo, vt 2. Pet. 3.8 & 9. Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est, Deinceps, & in posterũ. Vulgata, *Tempus breue est: reliquum est vt*, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetustis exemplaribus inueni. ¶ *Vt*, ἵνα, Si nostram lectionem sequaris, ἵνα coniungendum erit cũ φημί, *aio*: sin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστι, *superest*. possis autem hunc locum sic etiam interpretari, *Hoc autem dico, fratres, tempus contractum esse. Superest*,

30 *Qui flent*, οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduersæ: gaudij, res secũdæ intelliguntur, id est, causæ ex effectis.

31 *Hoc mundo*, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Hoc deest in Arabica interpretatione. Mundi autem appellatio quum varia sit ac multiplex in sacris literis, hîc (vt opinor) significat omnia quæ nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue spatium. Neque verò iubet Apostolus vt bona abiiciamus quæ à Domino accepimus: sed primùm omnium, vt quod quisque est, id esse velit: deinde ne fluxis istis rebus vel nimium simus addicti, quasi (vt dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur: vel eis perperam ac in alium vsum vtamur quàm sunt conditæ, vti faciunt non modò qui earum vsum immutant, sed etiam qui temere illas profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos *Abutendi* verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, vt immoderatum vsum damnet, aduersus eos qui toti sunt in præsentis vitæ negotiis immersi. Basilius in libello quem inscripsit τοῖς κατὰ πλάτος ὅροις, legit & interpretatur παραχρώμενοι quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumptum, id est τὴν παρὰ τὴν χρείαν δαπάνην. quam sententiam amplexus est Syrus interpres. Vulgata, *Tanquam non vtantur*, repetito eodem participio χρώμενοι, vt in præcedentibus membris idem participium repetitur. Sic etiam legit Arabs interpres, vt sit sensus, non aliter vtendũ esse huius mũdi rebus, quàm si non vteremur, id est, quàm si nullam inde vtilitatem consequeremur. Hoc enim illud est quod facit vt mundum hunc ipsi Deo anteponamus: vsqueadeo commodis ex illarum rerum vsu ad nos redeuntibus illecti, vt Dei & æternæ vitæ facilè obliuiscamur. ¶ *Præterit*, παράγει. Id est παρέρχεται, vt interpretantur Græca scholia. siue παράγεται, vt scribitur 1. Iohan. 2.17. vbi hæc sententia repetitur. quæ expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de exiguo temporis spatio, siue ad diem illum vltimũ totius * mundi in cuius vltimo curriculo versamur, siue ad huius caducæ vitæ breuitatem respiciat Apostolus. Mauult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap. 30) interpretari παράγει, *Fallit* seu *decipit*, blanda nimirum specie homines alliciens. Budæus verò, neutram interpretationem sequutus, παράγει exponit, παρεκτρέπει, *trãsuersos nos agit*. siue, *nos à recta via abducit*. Nam hoc quoque * significat τὸ παράγειν. ¶ *Species*, τὸ σχῆμα, Seu *habitus, figura* vel *forma*. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, sed vanam quandã esse rerum istarum duntaxat imaginem, quas stulti homines tantopere admirãtur. Cic. De amicitia, *Quæ est enim ista securitas? specie quidẽ blanda, sed reipsa multis locis repudianda est.*

32 *Velim*, θέλω. Vulgata, *Volo*. Vide suprà, ver. 7. ¶ *Absque solicitudine*, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cũ eo quod scripsit 2. Cor. 11.28) sed id genus curarũ duntaxat quod cohęret cũ coniugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, quũ alibi præcipiat, vt 1. Tim. 5.8: sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quam maximè expeditos currere in Euangelij stadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac sedulitas ab anxietate discernatur, ad hunc locũ non pertinet. ¶ *Curat*, μεριμνᾷ. Diximus Mat. 6.27, hoc verbo significari curam cũ anxietate animi ac proinde cũ diffidentia coniunctam: quomodo etiã accipiendum est verbum μελέτω suprà, ver. 21. Sed hoc loco μεριμνᾶν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Eras. cõuertit *Curat* quàm Vulg. *Solicitus est*. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, *Cogitat*, vt etiam Vetus interpres.

Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

Μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

33 At qui duxit vxorem, ¨curat ea ¨quæ sunt mundi, quomodo ¨placiturus sit vxori.

34 ¨Discretæ sunt, ea quæ *est* vxor & ea quæ *est* virgo. quæ *est* innupta, curat ea quæ sunt Domini, vt sit sancta cùm corpore ¨tum spiritu: quæ verò nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit viro.

35 Hoc autem dico ¨vestro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, sed vt ¨decenter & aptè adhærescatis Domino, absque vlla distractione.

33 *Qui autem cum vxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est.*

34 *Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini sunt, vt sit sancta & corpore & spiritu: quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro.*

35 *Porro hoc ad vtilitatem vestram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, sed ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.*

---

33 *Curat*, μεριμνᾷ. Vulgata & Erasmus, *Solicitus est de iis quæ sunt mundi*. Vix enim quisquam est qui in istis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat superioris membri antithesis, partim etiam quòd Paulum existimem ista duo curarum genera inter se simpliciter comparare. ¶ *Quæ sunt mundi*, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rursus intellige quæ ad præsentem vitam in coniugio transigendam necessariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per se sunt vitiosa: sicuti rursus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorsus excludat. nam (vt rectè scribit Clemens lib. στρωμ. 3.) licet etiam ei quæ nupsit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in coniugio curare quæ sunt Domini. quod Ambrosius quoque annotauit, & August. De bono coniug. sed distrahi significat cogitationes eorum qui sunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem esse cælibatum, sicui datum sit vt se
* possit continere. ¶ *Placiturus sit*, ἀρέσει, curans videlicet rem familiarem. & ita se gerens vt pacem cum vxore colat. Nec enim hoc pertinet ad eos qui vxorij dicuntur. Sic etiam exponendum quod in proximè sequente vers. de vxore dicitur, marito placere studente.

34 *Discretæ sunt ea quæ*, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic acci-
* pitur vocabulum διαιρέσεως pro discrimine seu differentia infrà, 12. 4. 5. 6. & quum alioqui γυνὴ Græcis vt & Hebræis אשה tam fœminam quàm vxorem significet, γυναῖκα hîc vocat Apostolus non à sexu, sed quæ maritum habeat, vt disertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes: cui opponitur ἡ παρθένος, siue ἡ ἄγαμος, id est quæ nunquam nupsit. Agit enim de his propriè Apostolus, vt de viduis seorsim. Quod igitur Apostolus de viris dixerat, hoc quoque sigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac disputatione sæpe fecit) neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetustis nostris codicibus Græcis inueni, si duos tantùm excipias. quanuis aptius scribi potuit μεμερισμέναι εἰσί. Cõsentiunt etiã Græca scholia, Theophylactus, Hieronymus in Heluidium, item ad Eustoch. de seruanda virginitate. quanuis alibi à seipso dissentiat. Facit etiam pro me Basil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας. ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd cõiunctionem καὶ inserit duobus locis, sic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. sed nihil variante sententia, quum τὴν γυναῖκα disertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id est *eam quæ nupsit*, siue eam quæ est vxor. Inuenio tamen duas diuersas lectiones, quarum vna hæc est, καὶ μεμέρισται, *& diuisus est*, id est in varias partes ac diuersas curas distractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ sunt cõiugij, partim quæ sunt Domini. Deinde sequitur noua sententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ est innupta & virgo curat*, &c. Hanc lectionem sequitur Vulg. editio qua nunc vtimur, nimirum ex libro priore Hieronymi aduersus Iouinianum, vbi ita legendum esse contendit Hiero. à seipso dissentiens. Ita etiam legit Ambrosius lib. De viduis, & Augustinus lib. De bono vidui. cap. 2. in eo tamen dissentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον *viduam* interpretatur, quum Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Sed profectò si hanc scripturam sequaris, prorsus redundabit ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος vel ἡ παρθένος, quum satis fuerit scripsisse ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id est tertiam) demum lectionem apud vnum Ambrosium inuenio, nisi deprauatus est codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et diuisus est: diuisa est mulier & virgo*, καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ¶ *Tum spiritu*, καὶ πνεύματι. Id est, animo, vt suprà, 2. 11. Neque verò hanc corporis & animi sanctitatem coniugibus adimit, sed facilius contingere dicit extra cõiugium, propter varia auocamenta, vt disertè defendit Clemens lib. στρωμ. 3, & Augustinus De bono coniugali, cõtra quam tradit Hieronymus aduersus Heluidium.

35 *Vestro commodo*, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad vtilitatem vestram*. Erasmus, *Ad id quod vobis conducibile*. Obscurè vterque, præsertim Erasmus. In summa, significat Apostolus, se nemini imponere necessitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: sed simpliciter ostendere vtrum vitæ genus per se sit commodius, vt quisque suas hîc vires expendat. ¶ *Decenter & aptè*, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legunt εὐπάρεδρον, eodem sensu: quædam εὐπρόσδεκτον, sed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo quòd Paulum apparet de industria vsurpasse ea vocabula quibus arctissimum illud cõiugij vinculum maximè propriè exprimatur: quasi diceret, se tradere qua ratione homines spirituali quodam coniugio cum Deo aptissimè possint connecti: minimè id quidem quasi vel per se hoc præstet cælibatus, vel impediat matrimonium, sed quod cælebs diuersis curis minus impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Erasmus) ista ad verbum transferre sit difficillimum, discessi & ego à Græcis nonnihil, vt planior esset sententia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem legimus, quũ, vt testatur Hieronymus aduersus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus essent omissa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi.* in qua interpretatione id primùm mihi non placet quòd τὸ εὔσχημον interpretatur *honestum*: quasi videlicet indecorum sit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, significet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ προσφυές, id est, quod est cõueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14. 40, εὐσχημόνως significat decenter & conuenienter. Nam quia Deus purissima quædam res est, & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propius videtur accedere cui datum est vt se ab omni mulieris consuetudine possit continere: quanuis ea alioquin & bona & honesta sit, si Dei ordinatio & finis eius consideretur, non autem quatenus peccatum immoderatę illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento*, id est ἀνεμποδίστως, impropriè, & non seruata translatione, quam Apostolus à matrimonij coniunctione sumpsit. Nam opinor, Dominum obsecrandi, perperam scriptum esse à librariis pro Dominum obseruandi, vel, vt cõiicit Erasmus, pro Domino obseruiendi. pro quo mallem dicere Domino obsequẽdi, vt totum illud, *Quod facultatem præbeat obseruãdi*, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rursus translatione, inde sumpta quòd vxor à viri latere non discedat. Hieronymus autem conuertit, *Vt ad id quod honestum est, & intentè facit seruire Domino absque vlla distractione, vos adhorter*: nihilo felicius si aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Erasmus, *Vt quod honestum ac decorum est sequamini, & adhæreatis Domino absque vlla distractione*. Syrus autem interpres hũc locum sic expressit, πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *vt sitis seduli*

erga

erga Dominum, more videlicet fidorum seruorum qui à latere Domini sui non discedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honestate decora.* ἀπερισπάστως, *non cogitantes de mundo.* id est ita vt mundus vestram cogitationem ab eo non euellat. sententia certè egregiè expressa. Arabs autem particulam πρὸς siue πρὸ in εὐπάρεδρον siue εὐπρόσεδρον paulo aliter accipiens, vertit, *vt conformemini quam proximè secundum Dominum*, non ita apposité, & in aliis quoque videtur paulo longius à verbis Pauli discessisse, quàm fuerit necesse.

36 Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

37 Ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

38 Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

39 Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.

40 Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

Κεφάλαιον η.

1 ΠΕρὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

36 Cæterùm siquis ¨aliquid non decens *à se* in virginem suam committi putat, ¨ si florem ætatis excedat, & ita ¨ debet fieri: quod vult faciat, ¨ non peccat: ¨iungantur matrimonio.

37 Qui verò stat firmus ¨in corde, ¨nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatē, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginē, bene facit.

38 Itaque ¨ qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, ¨melius facit.

39 ¶Vxor alligata est ¨lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si ¨obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm ¨in Domino.

40 Sed ¨beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: ¨¶puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

CAP. VIII.

1 CÆterùm de iis quæ idolis immolātur, scimus nos ¨omnes notitia esse prēditos. Notitia ¨īflat, charitas verò ¨ædificat.

36 *Siquis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat, non peccat: nubat.*

37 *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginē suam, bene facit.*

38 *Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iūgit, melius facit.*

39 *Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius viuit: quòd si dormierit vir eius, liberata est, cui vult nubat: tantùm in Domino.* Rom.7.1

40 *Beatior autem erit si sic permanserit, secundum meum consilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam,* 1.Thes.4.8

CAP. VIII.

1 *DE iis autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.*

36 *Aliquid non decens* [*à se*] *in virginem suam committi*, ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hìc sum vsus vt vnicum Græcum exprimerem, pro quo Vulg. *Turpem se videri super virgine sua*, quum (vt arbitror) Apostolus de eo non agat quod in se turpe est, sed de eo quod aptum est & conueniens, vt etiam in superiore versu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non considerent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitiosa multa consequi. Erasmus, *Indecorum esse virgini suæ*: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parentes non ad liberos. Cæterùm quòd Hieronymus, *Virginem suam*, interpretatur *Virginitatem*, nimium est coactum, meritóque refutatur ab Augustino in quæst. super Numeros. quanuis in eundem scopulum impegerit Fulgentius, epist.1, quæ est De coniugali debito. ¶*Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, Vulgata, *Quod sit superadulta*. Erasmus, *Si prætereat nubendi tempus*. Illud quidem constat ἀκμὴν hìc dici quasi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo versu, *Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.* ¶*Debet*, ὀφείλει. Debet scilicet ita fieri, vt vitetur scortatio, vt suprà versu 2. & 7. Vulg. & Eras. *Oportet*, δεῖ. ¶*Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Id est rectè facit, sicut explicat Apostolus vers. 38. vt necesse sit concidere Hieronymi cauillū aduersus Iouinianum, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. ¶*Iungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vtitur plurali numero Paulus, quòd in cōiugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore, quod tamen non obseruauit Paulus suprà ver.34. vbi scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus legit γαμισκέτωσαν. Vulg. *Nubat*, γαμείτω, vt habet Claromontanus codex, & ita etiam legit Syrus. Arabs autem hoc vt non necessarium expungit.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, *Apud se*: vel (vt loquitur Cic.5, Ver.) *Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet*. Opponitur autem hoc τῷ νομίζειν. ¶*Nec adigitur necessitate*, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulgata & Eras. obscurè & nouè ad verbum, *Non habens necessitatem*. id est, cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipiendum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nam is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infirmitatis rationem tantam habere, vt iure nec possit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo non acceperint. Arabs (interprete D. Iunio nostro) sic hunc locum illustrauit, *neque habet necessitatem vllam ad id mutandum.*

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpretes repetunt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginem suam*. quod etiam in Claromont. codice exprimitur. Et ne quis de vxore interpretetur quam ductam non attingat maritus, (vt nonnulli locum istum hac ineptissima interpretatione deprauare sunt ausi, producto etiam Iosephi & Mariæ exēplo) Arabs, nō Virginē, sed Filiā suam vertit. ¶*Melius facit*, κρεῖσσον ποιεῖ. i. Cōmodius liberis cōsulit, vt diximus suprà, ver.1, idque nō simpliciter, sed sub cōditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendū est quod subiicitur, beatiorē esse eā quæ à repetitis nuptijs abstineat. Nec leue est quòd totū hoc membrū deest in Syra interpret.

39 *Lege*, νόμῳ. i. Per legē matrimonij. vel LEGI tertio casu. Spectat autē Paulus id quod ἐπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obstat neque iis quæ de adulterio sanciuit Christus, neque iis quæ in desertores scripsit Apostolus hoc ipso capite. ¶*Obdormierit*, κοιμηθῇ. i. Mortuus fuerit, ex Scripturę phrasi, quā alibi exposuimus. Tertul. in libello, meritò dānato, de Monogamia, videtur legisse κακοίμηθῇ: & hinc argutatur, quasi hìc agatur de ea quæ iā vidua ad Christianismū accesserit, nō autē de ea quæ iam Christiana virum amiserit. ¶*In Domino*, ἐν Κυρίῳ. i. Religiosè & cum Dei timore. Arabs interpres nimium angustè restringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

40 *Beatior*, μακαριωτέρα. i. paucioribus molestiis & distractionib. obnoxia. ¶*Puto*, δοκῶ. Vtitur verbo diluto emphatica μειώσει.

IN CAP. VIII.

1 *Omnes*, πάντες. Eos vnos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebāt se posse quibusuis vesci, quòd scirēt

idolum nihil esse, vt apparet ex ver. 7. Itaque restringenda est vniuersalis particula. quanquam ne hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod subiicitur versu proximo. Iam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput huius epistolæ. De rebus mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorum vsus, toto hoc capite, & præterea à 14. versic. capitis 10, ad secundum vsque versum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Summa verò responsionis Pauli in his capitibus posita est: 1, vt in rebus mediis scientiores habeant rudiorum rationem, in huius Christianæ libertatis vsu. 2, quasdam esse res medias, sua natura, quæ propter circunstantias sint maximè noxiæ & vitandæ. Ex his autem duobus capitibus, vnum est generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplum præbent epulæ quæ in idolorum templo instruebantur, & erant idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & erant Christianis prorsus interdictæ. Hæc autem doctrina quàm sit nostris quoque temporibus necessaria, ostendunt controuersiæ à Pseudonicodemitis excitatæ. ¶ *Inflat*, φυσιοῖ. Id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquam ne tum quidem damnanda est veri notitia, sed homines potius qui ea abutuntur. ¶ *Aedificat*, οἰκοδομεῖ. Id est instruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur domus Dei, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsique adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, versu 10.

	Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκε καθὼς δεῖ γνῶναι.	2	Quòd si quis ¨*sibi* videtur aliquid scire, ¨nōdum quicquam nouit sicut oportet nosse.	2	*Si quis autē se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oportet eum scire.*
	Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.	3	Sed siquis diligit Deum, ¨hic cognitus fuit ab eo.	3	*Siquis autē diligit Deū, hic cognitus est ab eo.*
	Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.	4	De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus ¨idolum ¨nihil *esse* ¨in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.	4	*De escis autē quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est Deus nisi vnus.*
	Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί)	5	Nam etiamsi sint qui dicantur dij, & in cælo & in terra: (¨sicut sunt dij multi, & domini multi)	5	*Nam etsi sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra: (siquidem sunt dij multi, & domini multi)*
Ioh. 13. 13 infrà, 12. 3	Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.	6	Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille ¨à quo omnia, & nos ¨in ipso: & ‖ vnus Dominus Iesus Christus, ¨per quem omnia, & nos per ipsum.	6	*Nobis tamē vnus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.*

2 [*Sibi*] *videtur*, δοκεῖ. Vulgata, *Se existimat*, non satis expressé. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolentia coniuncta sit: quū alioquin nihil æquè repugnet fidei atq; Academicorum dubitatio. Vide Matth. 3. 9. ¶ *Nondum quicquam nouit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in vno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν, pro peritum esse aut notitia præditum, ponitur absolutè, vt infrà, 13. 9.

* 3 *Hic cognitus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebraicè, הודיע אותו [*hodiah otho*,] id est ad verbum, *Scire fecit eū.* Ex quo consequitur eiusmodi demum hominē vera scientia esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræū transitiuum Paulus Græco passiuo verbo expressit, ac si dicas, scire facti estis ab eo. Nam alioqui Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ agentis.
* Alij accipiunt cognitum à Deo, id est approbatum ab eo, ac proinde cuius vera sit scientia, non autem adulterina illa qua præditi sunt qui non Deum sed seipsos amát. Sed si priore modo istud accipiamus, planior erit superioris membri antithesis: & eiusdem Hebraismi simile prorsus
* exemplum extat Gal. 4. 9, & infrà quoque 13. 12. & cur sic malim hūc locum exponere, facit etiam Augustini auctoritas tractatu in Ioh. 98, *Quum*, inquit, *hoc fit in hominis mēte vt quod credit, sciat* (id est, vt paulo antè scripsit, *amplius intelligat*) *ipse dicitur cognosci à Deo, quia Deus illum cognoscentem facit.*

4 *Idolum*, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis satis tritam libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis simulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræsentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quę Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque simulacra. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter idola vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. ¶ *Nihil* [*esse*,] οὐδέν. Id est, esse inane & vanum somnium, sicut poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed tum ex forma, quæ res veras mentitur, tum ex eorum inani imaginatione qui de idolo sibi aliquid non modò reale sed etiam diuinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi inde colligebant, propterea sine vllo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit. ¶ *In mundo*, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola אלילים [*helilim*,] quasi Nihilitates dicas, & חבלי שוא [*chable schaue*,] id est vanitates mendacij. Psalmo 31. versu 7. Quòd autem Erasmus pro *Nihil est*, substituit *Nullum est*, & ἐν κόσμῳ, id est *in mundo*, cum verbo EST subaudito coniungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam: id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo ἐστί.

5 *Sicut sunt*, &c, ὥσπερ εἰσι, &c. Vulgata, *Siquidem sunt.* Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dij, vni Deo Patri & Domino Christo, qui non hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur, & quidem vnicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. Ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, essentiæ absolutè consideratæ respectu, id est quatenus Deus vnus est cum Patre. Hic verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem Vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, non excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. ¶ *In ipso*,

ipso, εἰς αὐτόν. Id est ἐν αὐτῷ, videlicet subsistimus: vbi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur rerum οὐσία: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan. cap.1.ver.4. Vulgata & Erasmus, *In illum*, vt notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem, dirigere: quo modo idem dicendi genus accipitur Rom.11,36. Sed quum statim subiiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat commune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamen adhibita quæ personis conueniat, ideo malui interpretari *In ipso*, quàm *Per ipsum*. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè considerato, id est quatenus filius est. ita tamen vt sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum, vt nec duas causas id est Deitates construamus, quum Filius sit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

---

7 Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι. καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

7 Sed non in omnibus *est* ea notitia. nonnulli enim *cum* conscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edūt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

7 *Sed non in omnibus est scientia. quidam autem cum conscientia vsque nūc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum, quum sit infirma, polluitur.*

8 Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

8 Cæterùm esca nos nō commendat Deo: neque enim si vescamur, abundantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

8 *Esca autem nos non cōmendat Deo: neque enim si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.*

9 Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

9 Sed videte ne quo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

9 *Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis.*

10 Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

10 Etenim si quis viderit te, illum notitia præditum, in idoleio accūbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

10 *Si enim quis viderit eū qui habet scientiā, in idoleio recumbentem, nónne conscientia eius, quum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta?*

11 Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

11 Et tua ista notitia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

11 *Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est?* Rom. 14. 15

12 Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

12 Ita autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipsorum conscientiam infirmam, in Christum peccatis.

12 *Sic autem peccantes in fratres, & percutiētes cōscientiam eorum infirmā, in Christum peccatis.*

13 Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

13 Quapropter si esca facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.

13 *Quapropter si esca scandalizat fratrem meū, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.* Rom. 14. 15

---

7 *Ea notitia*, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quum vis eius sit ἀναφορική. ¶ *Nonnulli enim*, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. ¶ [*Cum*] *conscientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiam idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia illis vesci non poterant. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: sin mala, malum.

8 *Abundantiores sumus*, περισσεύομεν: id est, quicquam nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Erasmus, *Aliquid nobis superest*. Vide Matthæi 13.12. ¶ *Pauperiores reddimur*, ὑστερούμεθα. Ita explicandum esse hoc verbum hoc in loco, apparet ex antithesi. Vulgata, *Deficiemus*. Erasmus, *Quicquam nobis deest*. Est autem ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom.14.17.

10 *Te, illum notitia præditum*, σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σε: sed perperam, vt ostendit proximè sequens versiculus, vbi pronomē σῇ exprimitur. Sed prætereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortassis ignorauit. Intellige verò notitia præditum quòd idolum nihil sit, non autem qui satis norit quid faciat in idoleio accumbens: quod grauissimè postea vt idololatriæ partem damnabit Apostolus. Huic autem opponitur qui dicitur infirmus, siue adhuc habens conscientiam idoli, id est qui in genere adhuc putat idolothytis vesci nullo modo licere: quod tamen quum faciat exemplo illius inductus quē esse in Christianismo eruditiorem nouit, ita fit vt vtrinque peccetur: id est tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil esse nouerit, abutens, audeat in ipso idoleio accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conscientia idem audeat. ¶ *In idoleio*, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm ναὸν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionem sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum quoque templum solitos fuisse solennia sacrificiorū conuiuia agitare. quod apparet ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. ¶ *Instruetur*, οἰκοδομηθήσεται. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ædificabitur*, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quòd Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur: Ædificandi verò, vt apud Hebræos verbum בנה [*Banah*,] non temerè (hoc vno excepto loco) de vitio dicatur. *

11 *Tua ista notitia*, ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matt.3.11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 *Vulnerantes*, τύπτοντες. Vulg. *Percutientes*, non satis expressé. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem trāslatio inde sumpta quòd offendiculis

animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum siquis affectam partem cædat. Sic Virgilius,

—*grauior ne nuntius aures Vulneret.* ¶*In Christum,* εἰς Χριστόν. Ambrosius, εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, *in Christo.* quasi dicantur in Christo peccare qui peccant dum Christum profitentur: sicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio: ex qua intelligitur huius offendiculi grauitas. quamobrem etiam Syrus interpres addidit הוּ [*hu*] *Ipsum.*

13 *Facit vt offendat frater meus,* σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. cap. 5. versu 29. Est autem incredibilis eorum stupor aut impudentia quos hac doctrina non pudet abuti, vt suæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi studium, & vitandi offendiculi metum: quum tamen constet non tam hîc quæri quibus rebus vti debeamus quàm quibus sit nobis abstinendum ne alios offendamus.

Κεφάλαιον θ.

1 Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

2 Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

3 Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

4 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

5 Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

6 Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

Cap. ix.

1 Nonne sum ¨ Apostolus? nónne sum liber? Nónne Iesum Christum Dominum nostrum ¨ vidi? nónne opus meum vos estis ¨ in Domino?

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam ¨ sigillum apostolatus mei vos estis in Domino.

3 Mea defensio apud eos ¨ qui in me inquirunt, hæc est,

4 Annon habemus potestatem ¨ vescendi ac bibendi?

5 Annon habemus potestatem ¨ sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem ¨ non operandi?

Cap. ix.

1 *Non sum liber? non sum Apostolus? nónne Christum Iesum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?*

2 *Si aliis non sum Apostolus, sed tamẽ vobis sum. nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.*

3 *Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,*

4 *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?*

5 *Nunquid non habemus potestatẽ mulierem sororẽ circunducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?*

6 *Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*

IN CAPVT IX.

1 *Apostolus,* ἀπόστολος. In Syra & Arabica interpretatione prius est ἐλεύθερος, posterius ἀπόστολος. ídque rectius. Prius enim agit de Apostolatus iure, nempe vsque ad versic. 18 finientem: ac demum postea de libertate ad 24 incipientem. Libertatis autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis ceremoniis. ¶*Vidi,* ἑώρακα. nempe in ecstasi cuius fit mentio Act. 22. 17, & infra, 15. 8, ne quis sic insaniat vt Christi carnem adhuc vt in terris sitam quærat. ¶*In Domino?* ἐν Κυρίῳ; Id est, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quod ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedẽtibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti, quum nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abstinebant, ipse verò quodãmodo vitam in discrimen adducere meritò videri posset, nisi Ecclesiarum sumptu viueret.

2 *Sigillum,* σφραγίς. Id est, sigilli instar, quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino.

3 *Qui in me inquirunt,* τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense vocabulum, vt diximus Act. 4. 9. quod de industria vsurpauit Apostolus, vt obiter arrogantiã eorum notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulgata & Eras. *Qui me interrogant,* non satis expressé. Alij, *Qui me dijudicãt.* quo modo etiam conuertimus suprà, 4. 3. Castellio, *Qui me explorant.* qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

4 *Vescendi ac bibendi?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumptu.

5 *Sororem vxorem,* ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem sororem,* peruerso etiam ordine, cõtra omnium nostrorum exemplarium & Syri interpretis fidem. Erasmus, *Sororem mulierem.* Atqui oportere γυναῖκα potius interpretari vxorem, res ipsa clamat. Apostolos enim testantur veteres in coniugio vixisse, & alioqui γυναικὸς nomen additum non esset. Additum est igitur quoniam alioqui mulierem quę vxor non esset, circunducere Apostoli honestè non potuissent. Cur autem ἀδελφὴν, id est *sororem,* addiderit, non ea est causa quam inepti homines diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, quod negat Clemẽs in lib. στρωμ. & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanasius ad Dracontium. sed idem declarat hoc epitheton atque πιστὴν, id est fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugij honestas. Ambrosius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres,* cõtra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & diuitibus quæ Apostolos assectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quòd eiusmodi matronæ non satis propriè dicerentur ab Apostolis circunduci, quum hoc potius significet ius mariti in vxorem, aut heræ in ancillam. Deinde eiusmodi mulieribus locupletibus Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt se ostenderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis verbum Domini detorquens, vt suæ causæ seruiat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad nescio quã Teclam Pauli sororem, in calendarium etiam postea relatam, referunt, ipsius Pauli comitem, non tantùm ex historia Lucæ nunquam hoc prætermissuri, sed ex hoc ipso loco refelluntur, in quo negat Paulus mulierem à se fuisse circunductam.

6 *Non operandi?* τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; Id est, Non viuendi ex manuum labore? Inde enim sese victum tolerasse testatur Act. cap. 20. versu 34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulgata, *Hoc operandi,* id est hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè mirer putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 Τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

7 Quis ¨militat propriis ¨stipẽdiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis paſcit gregem, & de lacte gregis non edit?

7 *Quis militat ſuis ſtipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? quis paſcit gregem, & de lacte gregis non manducat?*

8 Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

8 Num ¨ſecundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex ¨hęc dicit?

8 *Nunquid ſecundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?*

9 Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

9 Nam in Moſis Lege ſcriptum eſt, ‖Non obligabis os boui trituranti. ¨Num boues curæ ſunt Deo?

9 *Scriptũ eſt enim in Lege Moyſi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo?* Deut. 15.4 1.tim.5.18

10 Ἢ δι᾽ ἡμᾶς πάντως λέγει; δι᾽ ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ᾽ ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ᾽ ἐλπίδι

10 An *hoc* propter nos omnino dicit? propter nos enim ¨*hoc* ſcriptum eſt. Nam ſub ſpe debet is qui arat, arare: ¨& qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.

10 *An propter nos vtique dicit? nam propter nos ſcripta ſunt, quoniam debet in ſpe qui arat, arare: & qui triturat, in ſpe fructus percipiendi.*

11 Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

11 ‖Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos veſtra carnalia meſſuerimus?

11 *Si nos vobis ſpiritualia ſeminauimus, magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus?* Rom.15. 27

12 Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ᾽ οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

12 Si alij ¨*ſui* in vos iuris participes ſunt, *an* non potius nos? atqui non vſi fuimus iure iſto: ſed omnia ¨ſuſtinemus, ¨ne interrumpamus Euangelium Chriſti.

12 *Si alij poteſtatis veſtræ participes ſunt, quare non potius nos? ſed non vſi ſumus hac poteſtate: ſed omnia ſuſtinemus, nequod offendiculum demus Euangelio Chriſti.*

13 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

13 An ne ſcitis ‖eos qui ſacris operãtur, ¨*ea quæ* ex ſacrario *ſunt* edere? *&* ¨qui altari aſſident, ¨cum altari participare?

13 *Neſcitis quoniam qui in ſacrario operantur, quæ de ſacrario ſunt edunt? qui altari deſeruiunt, cum altari participant?* Deut.18.1

---

7 *Militat*, στρατεύεται. i. Militare ſolet. Simile exemplum Matth.26.23, & infrà, 15.29. ¶ *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nazianz. in Iulianum, ſic ſcribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id eſt, *Quid vocat* ὀψώνιον; *Nempe teſſeram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatibus ex Lege tribuuntur*. Vide Luc.3.14. cui loco illud etiam addo, Auguſti tempore ac deinceps, denarium fuiſſe gregarij militis ſtipendium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. id eſt, Num iis tãtùm nitor quæ ex hominum conſuetudine valent? Vide Rom. 3.5. ¶ *Hæc*, ταῦτα. Eraſmus, *Eadem*, ταυτὰ, vt etiam videtur legiſſe Ambroſius.

9 *Num boues*, μὴ τῶν βοῶν. id eſt, Num ad boues ipſos propriè reſpexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei prouidentia, vt Pſal.36.6, Matth.10.29, & 1.Timoth.4.13. Eſt itaque κατά τι accipiendum quod Apoſtolus ſimpliciter enuntiauit. quod quidem diligenter annotandum eſt multis locis, vt in hac eadem epiſtola 8.1, & hoc eodem cap. verſ.4 & 25, & cap.10.33.

10 [*Hoc*] *ſcriptum eſt*, ἐγράφη. Rectè omnino additum eſt pronomen ab Eraſmo, nequis putet ſequentia citari ab Apoſtolo, quum ſint potius ſuperioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, ſed αἰτιολογικῶς. ¶ *Et qui triturat, ſub ſpe, &c.* καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ᾽ ἐλπίδι. Aut redundat ἐπ᾽ ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ſuppleri poteſt, aut amplectenda eſt alia ſcriptura quam ſequuti ſumus, ex auctoritate vnius vetuſti manuſcripti codicis, & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (ſub. δεῖ ἀλοᾶν, debet triturare) ἐπ᾽ ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, ſpei ſuę, id eſt rei ſperatæ, nimirum prouentus. vt etiam Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, iſtud τοῦ μετέχειν, eſſe tum ad aratoris tum ad trituratoris operam referendum, quoniam alioqui imperfecta eſſet prioris mẽbri ſententia.

12 [*Sui*] *in vos iuris*, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatem viuendi Eccleſiæ ſumptu. nam ὑμῶν paſſiuè accipiẽdum eſt: vt Matth.10.1, & Mar.6.7, dicitur ἐξουσία τῶν πνευμάτων, *poteſtas in Spiritus*. & coactum eſt quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quaſi tyrannidem declarare hoc in loco, quum de ſe loquens Apoſtolus, eodem vocabulo ter vſus ſit paulo antè, & hoc etiam eodem verſiculo. Vulgata, admodum obſcurè, *Poteſtatis veſtræ*. Eraſmus, non ſatis etiam perſpicuè, *Poteſtatis erga vos*. Caſtellio verò imperitè τὴν ἐξουσίαν interpretatur facultates. ¶ *Suſtinemus*, στέγομεν. id eſt ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν, id eſt ἀγαπῶμεν, boni conſulimus. Iſocr. στέργε μὲν τὰ παρόντα, *præſentibus acquieſce*, ſeu, *præſentia boni conſule*. Vide infrà, 13.7. ¶ *Ne interrumpamus*, ἵνα μὴ, &c. ad verbum, nequam interruptionem demus. id eſt ne curſum Euangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victus ſuppeditatione laboratur, vel quòd futurum proſpiceret vt vel ſordidi & ingrati nonnulli hac occaſione reſilirent, aut ſerius accederent, vel inde aduerſarij occaſionem arriperent ipſum calumniandi, ac proinde fructum ipſius laborum impediendi, quaſi Euangelium cauponaretur. Vulgata, *Ne quod offendiculum demus*, quaſi idem ſit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cuius effectũ eſt ἐγκοπὴ, vt ex Theophylacto annotauit Eraſmus.

13 [*Ea quæ*] *ex ſacrario* [*ſunt*,] ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbum, *Ex ſacrario*, ſiue *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quę in templo offeruntur. Eraſmus, *Ex ſacrificio*: id eſt ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium anguſta ſignificatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad ſacrificia ipſa pertinet alterum membrum. ¶ *Qui altari aſſident*, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulgata, *Qui altari deſeruiunt*. Eraſmus, *Qui ſacrario aſſiſtunt*. Neuter videtur ſatis expreſſiſſe verbum προσεδρεύειν, quo ſignificatur hoc munus perpetuam aſſiduámque curam requiſiuiſſe, vt ſacerdotes quærendo alia ratione victui vacare nõ potuerint. Deinde Eraſmus impropriè conuertit θυσιαστήριον *Sacrarium*, quum illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. ¶ *Cum altari participare?* τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται, Id eſt, altaris ſunt ſocij in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per proſopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipſo vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur, altera verò ſacerdotibus cedebat ex Lege. Etſi verò id quoque in profanarum gentium ſacrificiis obſeruabatur, tamen mihi ſit probabilius, Apoſtolum ad Legalia ſacrificia in vtroque membro reſpexiſſe. Eraſmus, *Vnà cum ſacrario partem accipiunt*, diſcedens certè ab Apoſtoli ſententia, ſi vocabula ipſa ſpectes: quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

14 Ita Dominus constituit iis qui Euangelium annunțiant, vt ex Euangelio viuant.

14 *Ita & Dominus ordinauit iis qui Euangelium annuntiant, de Euangelio viuere.*

Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραψα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

15 Ego tamen nullo istorum sum vsus. Neque verò hæc scripsi vt ita fiat in me. nam bonum est mihi mori potius quàm vt gloriationem meam aliquis inanem reddat.

15 *Ego autem nullo horum vsus sum. Nõ autem scripsi hæc vt ita fiant in me. bonum est enim mihi magis mori quàm vt gloriam meam quis euacuet.*

Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοι ἐστὶν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

16 Etenim si euangelizem, non est quòd glorier: necessitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi est nisi euangelizem.

16 *Nam etsi euangelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incũbit. Væ enim mihi est si nõ euangelizauero.*

Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

17 Nam si volens hoc faciam, mercedem habeo: sin inuitus, dispensatio credita est mihi.

17 *Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est.*

Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

18 Quæ igitur mihi est merces? vt quum euangelizem, gratuitum constituam Euangelium Christi, vt ne abutar iure meo in Euangelio.

18 *Quæ est ergo merces mea? vt Euangelium prædicans, sine sumptu ponã Euangelium, vt nõ abutar potestate mea in Euãgelio.*

Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

19 Nam quanuis liber sim ab omnibus, omnibus meipsum seruum feci, vt plures lucrifacerem.

19 *Nam quum liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem.*

Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

20 Et factus sum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifacerem: iis qui sub Lege sunt, vt si *essem* sub Lege, vt eos qui sub Lege sunt, lucrifacerem:

20 *Et factus sum Iudæis tãquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui sub Lege sunt, quasi sub Lege essem, (quum ipse non essem sub Lege) vt eos qui sub Lege erant, lucrifacerem:*

Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεῷ, ἀλλ' ἔννομος Χριστῷ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

21 Exlegibus vt exlex, (*non tamen* exlex Deo, sed sublex Christo) vt lucrifacerem exleges.

21 *Iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem, quum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi, vt lucrifacerem eos qui sine lege erant.*

Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέ-

22 Factus sum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerẽ. omnibus factus sum omnia, vt

22 *Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus omnia*

---

14 *Ex Euangelio*, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, ex eo quòd Euangelium prædicant. Matth. 10, 10. & Luc. 10, 7. Vide Rom. 1. 9. Sic etiam paulo post versu 18. Cæterùm siquod etiam nobis altare & sacrificium nunc superesset, quale esse volunt otiosi illi sacrificiqui Missę oblationem hodie defendunt, quî fit vt solius annuntiationis Euangelij meminerit Apostolus in ista similitudine accommodanda? Et quis est istorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne somniarũt quidem, audent tamen istam Pauli sententiam suis manifestissimis sacrilegiis prætexere?

15 *Ita fiat in me*, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. Id est, quasi quæram mihi quoque stipendia persolui. ¶ *Gloriationem meam*, τὸ καύχημά μου. propter Pseudapostolos videlicet cursum ministerij ipsius his calumniis impedientes, quos refellit 2. Cor. 12, vers. 16, 17, 18.

16 *Væ autem*, οὐαὶ δέ. Vulgata *Væ enim*, οὐαὶ γάρ, quod etiam scriptum inueni in tribus codicibus.

18 *Gratuitũ*, ἀδάπανον. Id est, vt nullos operæ meæ sumptus accipiens, ostendam Euangelium non esse quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulgata obscurè, *Sine sumptu*. Nam ἀδάπανον passiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, sed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo Constituendi, quàm Ponendi vel Efficiendi. ¶ *Vt ne abutar*, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non est igitur res indifferens, sed abusus, ac proinde peccatum, siquis quippiam agat, etiam per se licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offensione coniunctum nedum vt Paulo tribuendum sit aliquod opus supererogationis. Absoluta verò tractatione de Apostolici iuris vsu ex eorum qui docentur circunstantia moderando, nunc propositam initio huius capitis distributionem sequutus, idem docet de vsu legalium Ceromoniarum, à quibus sumus per Christum liberati: nempe hic etiam infirmorum adhuc Iudęorum saluti consulendum, sicut cautum etiam fuit illa Apostolica synodo, Actor. 15. 29, & copiosè docet noster Apostolus Rom. 14. Nihil igitur ista nunc ad nostri temporis Iudæos pertinent, non amplius infirmos, sed tot iam seculis obduratos & excæcatos: ac multo minus ad cultus ab hominibus excogitatos, vel per se vel ob adiunctas circunstantias manifestè impios, siue superstitiosos.

19 *Nam quanuis liber sim*, ἐλεύθερος γὰρ ὤν. particula caussalis tractationem initio capitis propositam quæ est de libertate, cum posteriore parte prioris versiculi membro artificiosissimè connectit. ¶ *Plures*, τοὺς πλείονας. Vide Rom. 5. 15, & 2. Cor. 2. 6.

20 *Vt [si essem] sub Lege*, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, *Quum ipse non essem sub Lege*, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in Claromontano & alio præterea manuscripto exemplari. Est autem Legis vocabulum ad eius partem, id est ad ceremonias, restringendum: vt etiam quum dicit se factum omnibus omnia, de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Christo*, ἔννομος Χριστῷ. Vulgata, *Quum sub Lege essem Christi*, & in altero membro, *Quum sine Lege Dei non essem*. Quædam enim exemplaria scribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Erasmus, *Quum non sim sine Lege Deo, sed obnoxius Legi Christi*. Sententia verò plana est. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apostolus: itaque addit se ita esse ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, sed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias abolet. Itaque *Deo & Christo* malui interpretari, sicut & omnes fere Græci codices habent. Ambrosius ἔννομον non ineleganter *Sublegem* vertit, vt paranomasiam seruaret, quem etiam sum sequutus.

γονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

23 Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

24 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

25 Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.

26 Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

27 Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

Κεφάλαιον ι.

1 ΟΥ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑ-

omnino aliquos seruarem.

23 Hoc autem facio propter Euangeliũ, vt consors eius fiã.

24 An ignoratis, eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed vnũ accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

25 Porro quisquis certat, in omnibus est cõtinens. Illi quidẽ itaque vt perituram coronam accipiant, *sunt continentes*: nos autem, *vt* incorruptam.

26 Ego igitur ita curro vt non in incertum: ita pugilem ago, vt aerem non cædens.

27 Sed contundo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ipse reiectaneus fiam.

Cap. x.

1 NOlim autem vos ignorare fratres, ‖ Patres no-

factus sum vt omnes facerem saluos.

23 *Omnia autẽ facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.*

24 *Nescitis quòd ij qui in stadio currũt, omnes quidem currũt, sed vnus accipit brauium? sic currite vt comprehendatis.*

25 *Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.*

26 *Ego igitur sic curro, nõ quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerẽ verberans.*

27 *Sed castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne forte quũ aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

Cap. x.

1 *NOlo enim vos ignorare, fratres, quo-*

Exo 17.21 num.9.18 exo.14.22

---

22 *Omnino aliq.* πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos seruarem. Vulgata, *Vt omnes,* ἵνα πάντας. i. vt quosuis, seu ex omni hominum genere aliquos. quod sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem,* τοῦτο δέ. Vulgata, *Omnia autem,* πάντα δέ, vt etiam habet Chrysostomus Græcus. ¶*Vt consors eius fiam,* ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id est, vt & ipse ex Euangelio cum iis quibus illud annuntio, fructum percipiam: quod futurum non erat si ab aliis exigerem quod ipse non præstem. Itaque Vulgata & Erasmus, *Participem* interpretati, non satis expressa particula συν, mentem Apostoli non satis sunt assequuti.

24 *An ignoratis,* οὐκ οἴδατε. Ab hoc versiculo paulatim rediens ad quæstionem propositã de esu idolothytorum, à qua sic excurrerat vt tamen à scopo nõ aberraret, (quod enim de alimonia ministrorum dixerat vt inde argumentum duceret à comparatis, & quod postea subiecerat de lege Ceremoniali, puta dierum & ciborum discrimine, prorsus erat proposito consentaneum) vtitur veluti noua propositione, ostendens indignum esse de cibis moueri inter eos controuersiam quos potius oportuit de sobrietate etiam prophanis vsitata, & tamen Christianis (præsertim pastoribus) quotidiana, laborare. Nec enim dubiũ est quin hæc potissimum & peculiariter in pastores dirigantur, qui ab idololatris ad pontificales illas epulas inuitati, illas, vel propter luxum saltem, vitare oportuit, vel alios in ea re audenda (non modo propter luxum sed etiã per se damnanda) exemplo suo non confirmare. ¶*Vt,* ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποτελεστικῶς.

25 *Quisquis certat,* ὁ ἀγωνιζόμενος. Id est certare solet, siue gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* ¶*In omnibus est cont.* πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum apposita similitudine vtens, quum tota Græcia istis certaminibus vacaret: inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum sequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti *Continens est,* pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus se abstinet,* πάντων ἀπέχεται, & Erasmus, *Per omnia temperans est,* πάντα σωφρονεῖ. Ideo autem Apostolus tẽperantiæ meminit in accommodanda ista similitudine: quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebant, planè intemperantiam suam proderent quum cibum præferrent proximi saluti: quò etiam spectant sequentia. Optimus est autem & elegantissimus huius loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, cibis lautioribus, à potu iucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria sperant. Et illi,* inquit *Apostolus, vt corruptibilem coronam consequantur. Nos æternam consequuturi, carcerem nobis pro palæstra interpretemur.* ¶*Perituram,* φθαρτόν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

Τέσσαρές εἰσιν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱροί·
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνός, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,

Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Melicertæque, Archemorique.
Præmia, oliuaster, poma, apium, picea.

¶[*Vt*] *incorruptam,* ἄφθαρτον. Commodius legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, repetita cõiunctione ἵνα: quem sum sequutus. *

27 *Contundo,* ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: id est, subactum seu deiectum præmo, & nonnulli rursus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ. 3, & Nazianz. κατ' Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπιέζω, id est *deiectum opprimo,* eadem translationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν conuenit pugili, vt τὸ ὑποπιέζειν luctatori. & quum Apostolus vtrãque similitudine sit vsus, inde ortam diuersam scripturam arbitror. ¶*Corpus meum,* τὸ σῶμά μου. Id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. ¶*Reiectaneus,* ἀδόκιμος, Vulg. & Eras. *reprobus.* qua voce Theologi intelligunt electis oppositos. Hic * autem ἀδόκιμος simpliciter opponitur probo & syncero Dei seruo, sicut pecuniam probam vocamus minimè adulterinam, vt Ierem. 6. 30. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmam electionem. quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom. 8. 38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus vt hac pia solicitudine foueatur. Deinde quod est istud argumenti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret: ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix iste à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest.

IN CAPVT X.

1 *Nolim autem,* οὐ θέλω δέ. Vulg. *Nolo enim,* οὐ θέλω γάρ, vt legit etiã Ambrosius, cõsentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. Est autem *pleonasmus* Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi

per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debeat libertati nostræ renuntiare, sed etiam prorsus nefas sit non renuntiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiam pene necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatē promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita, qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandem ad rem accedit, & ostendit aliquod esse conuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ij qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præposteri zeli specie sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt.

¶ *Patres nostros*, οἱ πατέρες ἡμῶν. Sic Loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans.

¶ *Sub illa nube*, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est διακριτική.

	πὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον.		stros omnes ⁚ sub illa nube fuisse, ‖ & omnes per mare transiuisse:		niam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt:
	Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·	2	Et omnes ⁚ in Mosen ⁚ baptizatos esse ⁚ nube & mari:	2	Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari:
Exo 16 18	Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·	3	‖ Et omnes ⁚ eandem ⁚ escam spiritualem edisse:	3	Et omnes eandem escam spiritualem manducauerunt:
Exo.17.6 num. 20. 10 & 21. 16	Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.	4	⁚ Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. ‖ ⁚ Bibebant enim ⁚ ex sequente ⁚ spirituali petra: Petra verò illa ⁚ erat Christus.	4	Et omnes eundem potum spiritualem biberūt, bibebant autem de spirituali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.

2 *In Mosen*, εἰς Μωσῆν. id est Mose illis præeunte, vel (vt alij volunt) in Legem Mosaicam. Sic dicuntur credidisse Iehouæ, & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exod 14.31, & 19.9. Augustinus verò Psal. 77, perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen, quam enallagen sæpe annotauimus, vt Act. 19.3. & hūc locum ita verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe ביד מושא [beiad Mosche] *per manum Mosis.* ¶ *Baptizatos esse*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscue communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse, nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. ¶ *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Matth. 3, 11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substantia, sicut vel ex eo apparet quod Paulus illis nostrorum, & nostris vicissim illorum nomina accommodat, vt hoc loco, & supra, cap. 5.7, & Philip. 3.3, & Coloss. 2.11. ¶ *Escam spiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. Id est, inquit Augustinus in Psal. 77, spirituale aliquid significantem: quæ differentia est inter sacramentum & rem communem. Mannam ergo vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minime terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidem sed reipsa habere, ac proinde nobis non magis quam illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certe nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri non potest, quum dici non possint omnes fuisse Christi verè participes: fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quamuis signa sint diuersa. Quod si veterum patrum testimonium requiritur, Ambrosius vocat mare & nubem formam futuri sacramenti nostri. Et Aug. in Ioh. tractatu 45, *Fide*, inquit, *manente, signa sunt vocata. Ibi petra Christus, nobis Christus quod in altari ponitur.* Et in Psal. 77. *Idem in mysterio cibus illorum qui noster, sed significatione idem non specie.* Et apertius etiam in lib. de pœnitentiæ vtilitate, *Quicunque in manna Christum intellexerunt, eundem quem nos cibum spiritualem manducauerunt.*

4 *Bibebant enim*, ἔπινον γάρ. Vulgata, *Bibebant autem*, ἔπινον δέ, contra omnium nostrorum codicum fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43. 20. ¶ *Ex sequente*, ἀκολουθούσης. Vel *obsequente*, Israelitarum videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamen videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset sequuta. vt non malè possimus etiam interpretari Aquam comitem, cum Tertulliano. Nam si fuisset hoc vnus diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Numer. 21.16. ¶ *Spirituali Petra*, ἐκ πνευματικῆς πέτρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute viuifica, necesse est falso dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nonnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quamuis interim etiam infidelibus

hæc

hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. ¶ *Erat*, ἦν. Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersarium Legis lib. 20. cap. 6, & epist. 102. id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Matth. 26. 26.

Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.	5	Sed plerosque illorum ⁘non approbauit Deus. ‖ prostrati sunt enim in deserto.	5	*Sed non in pluribus eorum beneplacitũ est Deo. nam prostrati sunt in deserto.*	Num. 26. 65
Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.	6	Hæc autem ⁘typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖sicut illi concupiuerũt.	6	*Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.*	Num. 11. 4. & 26. 64 psal 106. 14.
Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.	7	Ne igitur idololatræ estote, sicut quidam eorum, vt scriptum est, ‖ Sedit populus ad edendum ac bibendum, & surrexerunt ad ludendum.	7	*Neq; idolorũ cultores efficiamini sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus mãducare & bibere, & surrexerunt ludere.*	Exo. 32. 6
Μηδὲ πορνεύωμεν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.	8	Neque scortemur, ‖sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die ⁘ viginti tria millia.	8	*Neq; fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die vigintitria millia.*	Num. 25. 9
Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.	9	Neque tentemus ⁘Christum, ‖sicut ⁘quidam eorum tentarũt, & ⁘ à serpentibus perierunt.	9	*Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt.*	Num. 21. 6 psal. 106. 14
Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.	10	‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ⁘ ab exterminatore.	10	*Neque murmuraueritis, sicut quidã eorũ murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore.*	Num. 14. 37 iud. 8. 24.
Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.	11	Hæc autem omnia ⁘typicè euenerunt eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos ⁘ fines seculorũ occurrerunt.	11	*Hæc autẽ omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autẽ ad correptionem nostrã, in quos fines seculorum deuenerunt.*	
Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.	12	Itaque ⁘ qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.	12	*Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat.*	

5 *Non approbauit*, οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3. 17.

6 *Typi nostri*, τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta sunt nostri*. Erasmus, *Hæc autem figuræ nostri fuerunt*. quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquuntur) non autem exhibitiua: quasi videlicet Israel non fuerit vera Ecclesia sed veræ duntaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores sunt exorti. quũ tamen Paulus hæc dicat typos fuisse, non tam Israelitarum respectu quam * nostri, vnde etiam ἀντίτυπα dicuntur: id est typi typis nostris ex aduerso respondentes, quorum sacramenta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alij typi fuerunt ordinarij, vt illi de quibus diximus: alij velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. Mirè autem cõuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

8 *Vigintitria millia*, εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vigintiquatuor millia, Num. 25. 9. exemplarium fortassis vitio. sed in reipsa nihil variant. Cæterùm quòd post εἶναι subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant.

9 *Christum*, τὸν Χριστόν. Ergo Christus est hodie, & heri fuit. Tentare autem Christum est eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apostolus ipse explicat v. 22: quod ij sanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro miserrimo tẽpore iis in primis necessarius qui Euangelij lucem conuertunt in tenebras, iusto Christi furore ipsos persequente. ¶ *Quidam eorum*, καί τινες αὐτῶν. abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, supra, v. 6, & in proximo quoque: adeo vt in quibusdam etiam codicibus desit: sic Iohan. 8. 25, & infrà, 13. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτόν, *eum*. Quocunque autem modo hæc legas, ad Christum referuntur. Nam plane durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεόν, *Deum*. ¶ *A serpentibus perierunt*, ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit necesse mutare in *Extincti sunt*. Plinius, *M. Marcello circa mortem, quũ periit ab Annibale, iecur in extis defuit*. & Demosth. olynthiaca 3. μὴ σκοπεῖτε τίς εἰπὼν τὰ βέλτιστα ὑπὲρ ὑμῶν, ὑφ' ὑμῶν ἀπολέσθαι βουλήσεται. *

10 *Ab exterminatore*, ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית [*hāmaschchith*] Exod. 12. 23, siue de bono siue de malo Angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum exequutus est cum vltimo impiorum exitio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine designãt. Scribitur autem vbique ὀλοθρεύω & ὀλοθρευτής, per ο, * in secunda syllaba quamuis ab ὄλεθρος deriuetur.

11 *Typicè*, τύποι. Id est τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetustis scriptum inuenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in figura contingebant eis*. Erasmus, *Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis*. Vide supra, vers. 6. ¶ *Fines*, τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouissimi: & ætas Christi aduentum consequuta, verè dici potest seculorum perfectio ac complementum.

12 *Qui [sibi] videtur*, ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stulta opinione nititur. Nã alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom. 8. 38. Neque verò hæc securitas torporem, sed piam solicitudinem: pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua vocatione & electione certiores fiũt, 2. Pet. 1. 5.

vſque ad ver.11. Cæterùm Apoſtolus his verbis paulatim ad quæſtionem propoſitam redit, & iſtud vitium ex eo ipſo fonte manare docet ex quo etiam ſuperiora, nempe quòd Corinthij ſibi viderentur omnium ſapientiſſimi: quod ipſo ſtatim initio propoſitæ quæſtionis expreſſerat, ſupra, 8.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quum eos ſtare confitetur, ſed monet vt hoc Dei beneficium pia ſolicitudine retineant.

Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ
ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἐάσει
ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλ-
λὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν
ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.
Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ
τῆς εἰδωλολατρείας.
Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ
φημι.
Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦ-
μεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ
ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία
τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;
Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐ-
σμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέ-
χομεν.
Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐ-
χὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ
θυσιαστηρίου εἰσί;

13 Tentatio vos non cepit, ni-
ſi humana: fidelis autẽ *eſt* Deus
qui non ſinet vos tentari ſupra
id quod poteſtis, ſed præſtabit
vnà cum tẽtatione etiam euaſionem, vt poſſitis ſufferre.
14 Quapropter, dilecti mei, fu-
gite ab idololatria.
15 Vt intelligẽtibus loquor: iu-
dicate vos quod aio.
16 Poculum benedictionis cui
benedicimus, nónne commu-
nio ſanguinis Chriſti eſt? pa-
nis quem frangimus, nónne
communio corporis Chriſti
eſt?
17 Quoniam vnus *eſt* panis, v-
num corpus *nos* illi multi ſu-
mus: nam omnes ex vno illo
pane participamus.
18 Videte Iſraelem *qui eſt* ſe-
cundum carnem: nónne qui e-
dunt victimas, conſortes ſunt
altaris?

13 *Tentatio vos non ap-*
prehendit, niſi humana:
fidelis autẽ Deus eſt, qui
non patietur vos tentari
ſupra id quod poteſtis: ſed
faciet etiam cum tenta-
tione prouentum, vt poſ-
ſitis ſuſtinere.
14 *Propter quod, chariſſi-*
mi mihi, fugite ab idolo-
rum cultura.
15 *Vt prudẽtibus loquor:*
vos ipſi iudicate quod di-
co.
16 *Calix benedictionis cui*
benedicimus, nónne com-
municatio ſanguinis Chri-
ſti eſt? & panis quem
frãgimus, nónne partici-
patio corporis Domini eſt?
17 *Quoniam vnus panis,*
vnũ corpus multi ſumus:
nam omnes de vno pane
participamus.
18 *Videte Iſraelem ſecun-*
dum carnem: nónne qui
edunt hoſtias, participes
ſunt altaris?

13 *Tentatio*, πειρασμός. Humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiſcitur. Sed mihi videtur Apoſtolus iſtud adiicere, alteram iſtius facti cuius Corinthios accuſat, cauſam oſtendens: nempe quòd veriti idololatrarum offenſionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, ſcientiam idoli prætexentes, quum re vera iſtud præpoſtero prophanorum metu facerent: quod erat ſpecies idololatriæ, vt poſtea ipſos docet. Iubet igitur illos Paulus bono animo eſſe: & humanum quiddam nonnihil eſſe paſſos dicit, ſed conſtantiores deinceps illos eſſe oportere, expertos in eo Dei benignitatem, qui ſicut adhuc non erat paſſus eos grauius peccare, id eſt in manifeſtam ipſam idololatriam incidere, ita deinceps ſit illis affuturus, conſtantia maiore vtentibus, quæcunque illis certamina propterea immineant. Doctrina, hodie confirmandis multis in pura Chriſtianiſmi profeſſione, non minus quàm Pauli temporibus neceſſaria. ¶ *Cepit*, εἴληφεν. Quædam exẽplaria Veteris editionis & Ambroſius quoque ſcriptum habent *Apprehendit*, ſed corruptè.

¶ *Præſtabit euaſionem*, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit veſtri boni cauſa, aditum aperiet ad euadendum. Vulgata, *Faciet prouentum*, id eſt *ſucceſſum*. Nam proculdubio ſignificat Apoſtolus fore vt tentatio ipſis in bonũ cedat, ut Rom.8.v.28. Eraſmus, *Faciet euentum*. Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Auguſtino in Pſal.61, & epiſt.89, vt annotauit Eraſmus. Sed tamen ſequutus ſum quod maximè viſum eſt accommodatum.

14 *Dilecti mei*, ἀγαπητοί μου. Complutenſis editio addit ἀδελφοί, *fratres*.

16 *Benedictionis*, τῆς εὐλογίας. Id eſt, gratiarum actionis, ſiue quod adhibetur in ſolenni illo epulo quo Domino gratias agimus. vnde etiam Euchariſtia dicitur.

¶ *Cui benedicimus*, ὃ εὐλογοῦμεν. Id eſt, quod cum gratiarum actione ſumimus, vt interpretatur Chryſoſtomus: de quo verbo pluribus diximus Matth.5.44. Item 26.26. Item 26.34. Item Luc.9.16. vbi eadem conſtructione ac ſignificatione accipitur atq; hoc in loco, quanuis in diuerſum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hîc declarare atque infinitis locis Veteris teſtamenti קדשׁ [*kadaſch*] id eſt ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν, *ſanctificare* ſeu *conſecrare*. quia nimirum recitata & expoſita Dei ordinatione, panis & vinum huic vſui ſacro deſtinantur, vt ſint veri & naturalis corporis & ſanguinis Chriſti ſacramenta, id eſt ſymbola ac teſſeræ, & ita quidem vt id etiam quod ſignificatur, verè nobis ſpiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & ſolenni gratiarum actione coniuncta eſt tota hæc actio, idcirco Paulum exiſtimo verbo εὐλογεῖν rem totam ſignificaſſe: vt meo quidem iudicio OEcumenius planè & breuiter expoſuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id eſt, ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν. id eſt, quod cum laude & gratiarum actione adornamus. quod moneo, ne quis nos putet Conſecrationis vocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. ¶ *Communio*, κοινωνία. Id eſt, efficax teſſera (fideles enim alloquitur Paulus) noſtræ cum Chriſto coniunctionis atque adeo incorporationis, μετωνυμικῶς: ſicut Euãgelium dicitur potentia Dei, id eſt efficax Dei inſtrumentum, Rom.1.16, ſuprà, 1.18. Vulgata priore loco, *Communio*, poſteriore verò *Participatio*, repugnante Chryſoſtomo, qui communionem plus eſſe dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, ſatis ſit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorſus vniamur, atque totum id percipiamus quod noſtræ fidei offertur. Et certè τὸ μετέχειν in hac tota oratione non vſurpatur à Paulo, quum * 1 agitur de Chriſto ipſo, ſed de pane, & de menſa, ſiue cibis in menſa appoſitis, quorũ partem duntaxat ſinguli capiunt. Ac proinde κοινωνία & μετοχὴ differunt vt effectum à cauſa. Nam per panis μετοχὴν hæc ſocietas coit. Eſt igitur μετοχὴ Symbolorũ, κοινωνία verò rerũ: illa ſignificatarũ, videlicet per partes, vtpote corporeorũ, hæc verò totius Chriſti in ſingulis. In Chriſto quidẽ. Nec enim in oppoſita dæmoniorũ ſocietate idem ad viuum eſt reſecandum.

¶ *Panis quem*, τὸν ἄρτον ὅν, pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Matth.21.42. Act.36.

17 *Quoniam vnus [eſt] panis*, ὅτι εἷς ἄρτος. Mihi quidem * ſupplendum omnino videtur verbum ὑπαρκτικόν, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, vt vis argumenti ab eiuſdem & vnius ſacramenti perceptione ſumptum intelligatur. Nec enim, vt arbitror, dicuntur pij eſſe vnus panis & vnum corpus, ſed vnum eſſe corpus, Chriſti, vi- * videlicet myſticum, quòd fiant membra illius myſticè inter ſe coniuncta, quoniam ex eodem illo ſacro pane comederint qui eſt illorũ inter ſe cum Chriſto coalitionis pignus. Ex quo etiam intelligitur quàm abſurda ſit & ab his myſteriis prorſus aliena eorum ſententia, qui ſicut ſubſtantiam illius ſacri panis, ſic etiam ipſius Chriſti, ſubſtantiam volunt ore ab accedentibus, & quidem quibuſuis ſumi. Nam ſic oporteret vt cauſa effecto, & effectum

cauſæ

causæ responderet: & sicut in nostram substantiam conuertitur panis, sic vel nos in ipsummet Christi corpus reale, vel reale Christi corpus in nos re ipsa transmutari: nec mysticam & mere spiritualem, sed corporalem esse & naturalem nostri cum Christo coalitionem: quid? nostri id est Ecclesiæ? imò quorumuis etiam indignissimorum, modò illo pane vescantur, si illo modo istud Pauli argumentum intelligatur. ¶[Nos] illi multi, οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulum arbitror, cuius vis est ἀναφορική. Agit enim non de quorumuis, sed de solo credẽtium * cœtu: quibus propterea sese aggregat. ¶Ex vno illo pane, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου. Claromontanus codex addit. καὶ τοῦ ποτηρίου & illo poculo. ¶Participamus, μετέχομεν. Etsi enim vnius panis frustum quisque accipit, tamen toti Christo in solidum spiritualiter incorporatur, quia vnus est panis ille, in vnum eundémque finem acceptus: vnus, inquam, communi notione sacramenti, non autem necessariò vnus numero.

18 [Qui est] secundum carnem, κατὰ σάρκα. Addidi Qui est, ne Secundum carnem connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Israëlitas secundum carnem, eos qui externis sacrificiis & ceremoniis adhuc vacabant, quæ seorsim à Christo & per se æstimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quod ad animum vsque non pertingant, Heb. 9. 10. & 13. De illis autem Israëlitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν Participes sunt non autem Participes erant vel fuerunt. itidemque ex eo quod antea de veris typis Patrum * agens. Apostolus dixit eos eandem escam edere, & eundem potum bibere: quod multo magis dixisset de sacramentis ordinariis, si tum fuissent sacramenta, ac non potius externi duntaxat ritus, quum hæc scriberet. ¶Consortes sunt altaris? κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est * eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij, siue in eodem sacrificio consortes ac socij, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione carnes intelligit in altari oblatas: quomodo etiam versu 21. accipitur Mensæ nomen pro idolothytorum cõuiuio, cui opponitur Mensa Domini, id est sacra Domini cœna.

Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστι;	19	Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	19	*Quid ergo dico? quod idolis immolatum sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid?*	
Ἀλλ᾽ ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	20	Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos consortes dæmoniorum esse.	20	*Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum.*	
Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	21	Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.	21	*Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.*	
Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν;	22	An prouocamus ad æmulationem Dominum? num validiores eo sumus?	22	*An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*	
Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ᾽ οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	23	‖ Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.	23	*Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.*	Suprà 6.12. eccl. 37.31.
Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	24	Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius *est*.	24	*Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*	

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione vt & vetere * Latina, prius fit mentio idolothyti, deinde idoli. Idolum autem aliquid esse, est vim numinis habere: & quod est idolis immolatum aliquid esse, est religione aliqua idoli affectum esse.

20 *Consortes dæmoniorum esse*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione impuros illos Spiritus intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse quam ad Græcorum morem, qui δαίμονας nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος voca* bant. Hûc denique spectat locus Num. 25.3. & Psalm. 106. 28. vbi dicitur Israël agglutinatus fuisse ipsi Bahalpehor quod declaratur hebr. verbo צמד [tsamad.]

21 *Poculum dæmoniorum*. ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg. lib. Æneid. 8. vbi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati, facimus, meritósque nouamus honores.

Et tandem,

Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum & date vina volentes.

Hûc pertinet quod ait ex Aristotele Athenæus, μεθύειν * dici quasi μετὰ τὸ θύειν. Eiusmodi igitur ceremonias Paulus confert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi renuntiarent. ¶*Mensæ Domini*, τραπέζης Κυρίου. Id est cibi qui in mensa Domini * apponitur. Et hinc apparet veteribus illis Ecclesiis ignota fuisse altaria: quibus inuectis, inuexit paulatim Satan incruenti sacrificij phrasin, quod tãdem in horrendam illam Christi oblationem euasit, & sacramentum in sacrificium expiatorium commutauit.

22 *An*, ἤ. Sic rectius vertitur hæc particula quàm Nonne. Sic enim istud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, vt tamen auersetur, quasi de ipsis minimè verisimile. quod dicendi genus petitum est è medio, acsi diceret, Siccine verò nos insanire posse, vt Dominum ad æmulationem prouocare audeamus. ¶*Prouocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis vbi dicit Deus se esse Zelotypum. Est enim æmulatio in vitio posita, vt ait Cic. Tusc. 4. *ægritudo si eo quod quis concupiuerit, alius potiatur, ipse careat.* Vulg. *æmulamur*, barbarè in hac quidem notione. Erasmus, *prouocamus*, nimium generaliter.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστι. Restringendum est τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt suprà diximus. Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarum,

Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur? consentiens cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἐξόν. i. *Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet.* Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. *Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius.* Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de rebus mediis, suprà, 6.12. & præsertim idolothytis suprà, 8. 1, quorum vna specie exposita, eáque inter res medias minimè recensenda, duas alias explicat, quarum vnam simpliciter, alteram non sine exceptione concedit. ¶ *Ædificant*, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, cap. 8. vers. 1.

Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	25	Quicquid in macello venditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	25	*Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogātes propter conscientiam.*
Psal.24.1. Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	26	‖ Domini enim est terra & plenitudo eius.	26	*Domini enim est terra, & plenitudo eius.*
Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	27	Quòd si quis infidelium vos vocat, & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	27	*Siquis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*
Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι᾽ ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	28	At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiā, Domini enim est terra & plenitudo ei⁹.	28	*Siquis autem dixerit, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam.*
Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. Ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	29	Conscientiam autem dico, non tuā, sed illius alterius. cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?	29	*Conscietiam autem dico non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia.*
Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;	30	Et si ego per gratiā *cibū* participo, cur *ob id* impius iudicor pro quo ego gratias ago?	30	*Si ego cū gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?*
Colos.3.17 Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.	31	‖ Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.	31	*Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriā Dei facite.*

25 *Macello*, μακέλλῳ: id est, κρεωπωλίῳ, vt Plutarchus alicubi interpretatur. Est autem vocabulum Latinum atque adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsiq; adeo Plutarcho credimus) sed Græca forma vsurpatū, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat. 5.26. Cæterùm quum satis constet Apostolum hoc loco non disserere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino qui in Epistolā ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiam prostare vænales carnes sacrificatas: eas nimirum quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios, pecudum immolatarum capita in forum asportata Græcis diuendere. Sed & Aristophanis Pluti interpres exponens hunc versiculum, τοῦτο δὲ τὸ κωλάριον τὴν ἔνδοθεν τις εἰσηνέγκατο λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiunculam domesticis adferre, atque etiam siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoque infidelium conuictu, docet Apostolus nihil esse quo non possint fideles bona vti conscientia, si modò infirmorum habeant rationem. ¶ *Nihil interrogantes*, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, non percontātes, antequam ematis, ecquid illud quod vænum proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidam vertunt *Hæsitantes*, id est διακρίνοντες, sensu tamen eodem, quum hæc ipsa interrogatio ex hæsitatione conscientiæ oriatur. Solent autem empturi rem aliquam, de eius conditione venditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, *propter conscientiam*, id est, quasi dubitetur sitne ex earum rerū genere quibus vesci liceat.

26 *Plenitudo eius*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מלואה [meloah.] Significat autem his verbis Apostolus, posse bona conscientia emi quicquid in macello prostat, quoniam promulgato iam Euangelio, sublatóque omni illo discrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum vniuersum terrarum orbem, sicut in illo Psalmo canitur, sibi consecrarit: & hominibus quouis cibi genere alendis prospexerit vt 1. Tim. 4. 4.

27 *Quòd si quis*, εἰ δέ τις. Duos casus proponit Apostolus in quibus vesci liceat idolothytis: vnum siquis emerit in macello ac iis in priuato vescatur: alterum siquis ad priuatas epulas fuerit inuitatus: qua de re tamen non sine distinctione respondet. ¶ *Et vultis ire*, καὶ θέλετε πορεύεσθαι. Innuit tacitè non esse temerè ad conuiuia eiusmodi accedendum.

28 *Domini enim, &c.* τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc testimonium repetitum etsi legit Græcus scholiastes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetustatis & emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò ne Latina quidem vulgata legitur: & iis assentior qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud ὁμοιοτέλευτον multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum cum doctissimo interprete, Si libertate temerè vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & sequenti etiam versiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῇ. Sed ipse Paulus eorū personam induit quos vult adducere ad moderatū libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbū κρίνεσθαι liquet etiam ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 *Per gratiā*, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio)

cio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio in persona Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. *Cum gratia*, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, *Si gratiæ particeps sum.* Verùm (vt rectè annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοὶ τούτου, vel τοῦτο. ¶ *Impius iudicor*, βλασφημοῦμαι, siue maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.	32	Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei.	32	*Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.*	
Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.	33	Sicut & ego *per* omnia omnibus placeo, nõ quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.	33	*Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.*	
Κεφάλαιον ια.		CAP. XI.		CAP. XI.	
Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.	1	IMitatores mei estote, sicut ego Christi.	1	*IMitatores mei estote, sicut & ego Christi.*	1.Thes.3.9
Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε.	2	Laudo verò vos, fratres, quòd omnia mea meministis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.	2	*Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.*	
Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.	3	Velim autẽ vos nosse Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò Christi, Deum.	3	*Volo autem vos scire quòd omnis viri caput, Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus.*	Ephes.5.23
Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	4	Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput suum.	4	*Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.*	

32 *Et Ecclesiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus istud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 [*Per*] *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà, 9.

IN CAPVT XI.

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculum perperam Latini à superiore capite absecuerũt, cum quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio, sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Alius ergo nunc sequitur huius epistolæ locus, in quo de recta publicorũ cœtuum dispositione agitur, cuius tractationis tria sunt capita. Primùm enim agit de virorum & fœminarum decente habitu: vsque ad vers. 16. finientẽ. Deinde de recta Cœnæ Domini administratione à vers. 17. ad finem vsque huius capitis. Tertiò verò de recto Ecclesiasticarum vocationum & spiritualium donorum vsu vsque ad 15. cap. initium.

¶ *Ego*, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10.9. De ratione verò imitandi Christi vide pulchra apud Basilium, De vita solitaria, cap. 5.

2 *Omnia mea meministis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατά, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9.15, & 10.33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντη. Verùm quod generaliter hîc enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nonnulli refragarẽtur. ¶ *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, *Et quomodo vbique trado*, καὶ καθὼς πανταχοῦ παραδίδωμι. ¶ *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολάς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, *Instituta*. Vide Matth. 15.3. Ambrosius addit μου, *meas*. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiam si ita est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur tam multas isti aboleuerunt? Traditionum autem nomine hîc intelligi non quæ ad dogmata, sed quæ ad εὐταξίαν attinent ipsi doctrinæ & professioni Christianæ consentaneam, & in domo Dei omni cautione obseruandã, hæc ipsa de quibus ait Apostolus manifestè ostendunt? ¶ *Retinetis*, κατέχετε. Id est, summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo. *

3 *Caput verò Christi, Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator. Caput autem vocat eum ad cuius gloriam referenda sunt quæ illi subiecta sunt.

4 *Omnis vir*, πᾶς ἀνήρ. Particula vniuersalis, ordinum & ætatum discrimen tollit quantum quidem ad id de quo agitur. ¶ *Orans aut prophetans*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu seruando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id est, Scripturæ tractatione) hæc accipio, neque verò ad eum duntaxat refero qui orationem cõcipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiam ad auditorum consessum: quia etiamsi vnus loquatur, communis tamen est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. sicut 1. Reg. 8.62, dicuntur Rex & populus sacrificasse. Nã primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris communes sunt in Ecclesiæ cœtu versantibus, & quædam etiam extra Ecclesiæ cœtum. Sed tamen quæstio proposita & cõclusio de nõ operiẽdo capite ostendũt eas rationes ad eius loci & tẽporis circũstantiã referẽdas quo cõuenit Ecclesia. Deinde si ad vnã orãtis aut prophetãtis personã hoc referas, non cõueniet oppositũ membrũ mulieris: quũ mulieri nõ permittat Apostolus vt in Ecclesia (id est cõmuni cœtu) loquatur infrà, 14.34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeãt, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere quę in publico Ecclesiæ cœtu versantur. ¶ *Operto capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eras. ad verbũ, *Quicquam habẽs in capite*, Græcos interpretes sequutus. Sed quod isti de ipsa etiã coma hoc intelligũt, quæ & ipsa caput tegit, ineptũ est, quasi videlicet nullis nisi tõsis licuerit orare aut prophetare. nã quod postea de tõdẽdo loquitur, aliò pertinet. Poscit autẽ omnino antithesis vt externũ velamẽ hîc prohiberi intelligas, sicut mulierib⁹ præcipitur.

Velata autem dici non potest mulier etiamsi comis obuolutum caput habeat: atque ne viri quidem caput opertum dicetur quod solis capillis obtegitur: sed velamen dicitur, quo ipsa quoque facies obtegatur. * Cæterùm hanc Pauli legem, ad εὐταξίαν pertinere, ac proinde non sine distinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo * intelligi potest quòd hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est auctoritatis: aperto verò, subiectionis testimonium. Nisi malimus κατὰ κεφαλῆς ἔχειν non significare simpliciter *Aliquid in capite gestare*, sed capiti imponere quo ipsa facies aliquatenus saltem obtegatur, quale fuisse nuptarum velamen constat ex quorundam adhuc populorum, ac præsertim totius Orientis vsu. Itaque pertinent ad hunc locum quæ scribit Plutarchus ἐν κεφαλαίῳ ῥωμαϊκῶν κατὰ γ' ἐχ φ', Τοὺς Θεοὺς προσκυνοῦσιν ἐπικεκαλυμμένοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῷ ἐπικρύψαι τῆς κεφαλῆς. Hebr. certè חפשי [*chapschi*], i. liber, cognationē habet cū verbo חשף [*chaschaph*] quod est, detegere, siue nudare. *

Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς· ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.	5	Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput suum: nā *id* vnum ac idem est ¨ acsi rasa esset.	5	*Omnis autem mulier orans aut prophetās non velato capite, deturpat caput suum: vnum enim est acsi decaluaretur.*
Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.	6	Nam si non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.	6	*Nam si non velatur mulier, & tondeatur: si verò turpe est mulieri tōderi aut decaluari, velet caput suum.*
Gen.1.26. 27, & 5.1, & 9.6, col.3.10. Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλήν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι.	7	Vir enim non debet velare caput, ‖ quum *is* ¨ imago sit & gloria Dei: at mulier, gloria viri est.	7	*Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei est: mulier autem gloria viri est.*
Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.	8	¨Non enim est vir ex muliere, sed mulier ex viro.	8	*Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro.*
Gen.2.23. Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.	9	‖ Neque enim conditus est vir propter mulierem, sed mulier propter virum.	9	*Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum.*
Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.	10	Propter hoc debet mulier ¨potestatem habere in capite, ¨propter Angelos.	10	*Ideò debet mulier potestatē habere supra caput suum, propter Angelos.*

5 *Acsi rasa esset*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulgata, *Acsi decaluaretur*, vocabulo non modò non Latino, sed etiam improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud possit significare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alij tondebant comam, alij etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comam voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ resecatur: vt sit inter muliebrem & virilem comam discrimen.

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maiestas & imperium. Est enim vir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam condita etiam est mulier, sed alia viro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex viro creata est, & viri ipsius causa, non contrà. Inde verò efficitur, in communi virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare vt in viro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat.

¶ *Gloria viri*, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei est, cur velabit caput mulier, quia gloria est viri? Quia nimirum vir sic est gloria Dei vt sit eiusdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus potest à viro exornari. Dicitur tamen vir esse Dei gloria quatenus vult Deus in ipso velut imagine quadam splendere suæ maiestatis & dominationis gloriam. Itaque vir operiens caput, non seipsum modò sed etiam Deum dedecoraret. vt siquis in dignitate positus appareret coram rege, priuato habitu, tantundem de regis ipsius cultu detraheret. De muliere verò aliter constituendum est viri respectu, cuius dicitur decus, quatenus est viro subiecta, sicut rex quispiam ex eo intelligitur rex esse quòd subiectos habet quibus imperet. Itaque si viro sese æquaret mulier, caput cui subiici debet dedecore afficeret. Quod autem garrit Castellio in hunc locum ex Itali cuiusdam (vt ipse scribit) relatione, ita ineptum & ridiculum est vt vix putem sine stomacho posse à quoquam legi.

8 *Non enim est*, οὐ γάρ ἐστιν. Hæc ratio generalis est, respiciens virilis sexus præstantiam supra muliebrem: altera verò mox sequens videtur ad ius maritorum in vxores pertinere: quò etiam velaminis vsus refertur.

10 *Potestatem*, ἐξουσίαν. Id est velamē quod sit subiectionis testimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, *velamen* legatur, non *potestatem*. Nam inde etiam factum vt Latinis dicantur nubere mulieres quę in viri potestatem transeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat insigne, vt testatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipsas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipsæ parentibus suis sunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquēs in Problē. Romanis, ait, συνηθέστερον ταῖς μὲν γυναιξὶν, ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

¶ *Propter Angelos*, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Id est, propter prophetas in cœtu loquentes, vt Dei nuntios. Redit enim ad propositæ quæstionis circunstantiam, Quo habitu mulieres oporteret in communi Ecclesiæ cœtu cōparere: & quum argumentū sumpsisset ab ipso muliebri sexu, cui locus est etiā extra sacros cōuentus, corroborat istud argumētum, ac si diceret mulieribus cōuenire, nō tantū propter viros, vt capita in sacro cœtu operiāt, sed multo magis propter reuerentiā quæ Deo per suos nuntios & legatos loquenti debetur. Angelorū autem nomen prophetantibus (vt hîc loquitur Paulus) .i. Verbi Dei ministris passim tribuitur, non tātum adiūcto Domini nominē vt Agg.1.13. Malach. 2.7, & 3.1. Verùm etiā absolutè, Eccles.5.5. לפני המלאך [*liphne hammaleach*] corā Angelo illo: vbi cum ה notificatiuo significatur summus sacerdos apud quē erat reddenda votorū ratio, Leuit.27. qui locus istum mirè illustrat. perperam enim omnino de Angelis siue bonis siue malis illic agunt interpretes, vt & hoc in loco, meo quidem iudicio. Sed & in Apocalypsi, Angeli dicuntur qui sacro ministerio præerant: neq; hic addi necesse fuit Domini vel Ecclesiæ vocabulum, quum ex præcedentibus & subsequentibus prorsus liqueat de sacris cœtibus hîc agi. Vtitur autem plurali numero, quòd in maxima donorū Dei abundantia, non tantùm apud Corinthios, vt apparet infrà 14. 39. sed etiam olim in aliis Ecclesiis non vnus solùs sed bini & terni in cætibus sacris sermonem haberent, vt de preclaris aliis plurimis donis taceam, de quibus noster Apostolus infrà 14. 26. quod etiam liquet ex Tertulliani apologetico, & quibusdam in Antiochena Ecclesia Chrysostomi homiliis.

11 *In Domino*,

11 Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικός, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρός, ἐν Κυρίῳ.

12 Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.

13 Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;

14 Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι·

15 Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.

16 Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.

17 Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.

18 Πρῶτον μὲν γὰρ, συνερχομένων ὑμῶν

11 Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, ¨in Domino.

12 Sicut enim mulier ¨ex viro *est*, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

13 ¨Apud vosipsos iudicate. ¨*num* decorum est mulierem non velatam Deum orare?

14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd ¨viro quidem comatum esse dedecori sit:

15 Contrà mulieri, comatam esse ¨decori sit? Nam coma ¨pro velamine data est ei.

16 Quòd siquis videtur contétiosus esse, nos ¨eiusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei,

17 ¨Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, ¨quòd *videlicet* non cum emolumento sed cum detrimento conuenitis.

18 ¨Primùm enim, quum con-

11 *Veruntamē neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino.*

12 *Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*

13 *Vosipsi iudicate, decet mulierem non velatam orare Deum?*

14 *Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi:*

15 *Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi? quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.*

16 *Siquis autē videtur cōtentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.*

17 *Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius sed in deterius cōuenitis.*

18 *Primùm quidem con-*

11 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ, Id est per Dominum, siue Domino auctore & cōseruatore mutuæ istius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt consistere non possit sine muliere, sic quoq; mulier subiecta est viro, vt vir aliquid ab ea accipiat: quum sicut ipsa ex viro primùm sumpta est, (quo nomine vir est caput) ita etiam vir nōnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adiutorium data viro. Itaque neque ille sua potestate abutatur vt tyrannus, neque mulier de sua conditione vt nimium abiecta conqueratur, sed vterque, tum vir, tum mulier, in vno Deo coalescant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum subiectionem doceat ad vnum scopum, id est ad Dei gloriam, referri oportere.

12 *Ex viro*, ἐκ ἀνδρός. Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumentalem causam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον significat.

* 13 *Apud vosipsos*, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, Vulg. *Vosipsi*, ὑμεῖς αὐτοί, vt habet Claromōtanus codex. ¶ *[Num] decorū est*, πρέπον ἐστι. Plut. Παρ᾽ Ἕλλησιν ὅταν δυστυχῶσι τις, πενθοῦντες μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, ταῖς δὲ κομᾶν συνηθές ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non simpliciter significat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed comam prolixam mulierum instar nutrire, quam videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præcise pro radi, aut ad cutim tonderi, sed in genere de quauis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine.

* 14 *Viro quidem*, ὅτι ἀνὴρ μὲν. Loquitur Paulus rationem habens sui temporis. Nam vt Gallos intonsos prætercam, testatur Plinius Romam tardè venisse tonsores, anno videlicet A.V.C. 454. postea verò etiam radere tum comam, tum barbam illos consueuisse, ex Scipionis, Ciceronis & Cæsaris numis constat. Comam autem Hebræos alere non consueuisse liquet ex Nazareatus lege ac proinde extraordinarium fuisse quod de Absolomo traditur 2.Sam.14.26.

* 15 *Decori*, δόξα, id est, τιμή, quod opponitur τῇ ἀτιμίᾳ. ¶ *Pro velamine*, ἀντὶ περιβολαίου. Id est, Vt esset velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiam siquis sinat excrescere: mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat loco seu vice, neque rei originem, sed finem declarat, vt etiam accipi potest Hebr. 12. 2. Vide Iohan.1.16.

16 *Eiusmodi consuetudinem*, τοιαύτην συνήθειαν. contentiose videlicet agendi. *

17 *Hoc verò [ita] denuntio vt [vos] non laudem*, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit sententia, sed paulo dilucidior, si pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶν scripseris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex nostris vetustis codicibus ita scriptum habeant. Alioquin nec veterem interpretem, nec Erasmum in eo sequi velim, quòd τὸ παραγγέλλειν exposuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apostolus nihil aliud declaret (opinor) quàm se aliquid esse illis nuntiaturū, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non possit eos non reprehendere: quum in superiore sermone eos idcirco laudarit quòd in plerisque eum ordinem retinerent quem in eorum Ecclesia constituisset, quanuis contentiosi nonnulli repugnarent. Erasmus ex Græcis scholiis aliam expositionem adfert, quasi Paulus dicat, Hoc verò me vobis præcipere non laudo. Id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat. ¶ *Quod [videlicet] non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis*, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ᾽ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulgata, *Quod non in melius, sed in deterius conuenitis.* Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi ἀπολογικῶς, sed εἰδικῶς, vt infra, versu 23: (quanuis aliter censeat Photius) deinde quia illud, *In melius, & in deterius*, videbatur obscure dictum, studendum putaui perspicuitati. Transit autem Apostolus ad alterum huius tractationis caput, nempe Cœnæ Domini administrationem: cui adiunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, quum in varias factiones essent diuisi, adeò vt alij alios non expectarent ad communem tum mysteriorum tum epularum vsum, sed sub suis veluti ducibus, quorum se esse dicebant, accedentes, proculdubio sacram actionem in totidem quasi partes discerperent: & præterea ditiores splendide ac ne intra modum quidem, tenuiores verò, illis ipsos aspernantibus, parcè admodum epularentur. quod vtrumque ex diametro repugnare Cœnæ Domini institutioni docet eos Paulus, prolata ipsius institutionis formula ad cuius præscriptum eos reuocat: cui nimirum neque detrahere, neque adiicere quicquam, aut in ea mutare quidpiam liceat. Id verò si in Ecclesia Christiana accurate & religiosè obseruatum esset, sicut factum oportuit, non ita turpiter esset Domini domus in teterrimam latronum speluncam transformata.

18 *Primùm enim*, πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. *Primùm quidem.* Eras. *Nam primùm quidem.* Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, vt Rom. 1.8. quanuis quæ

tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id est ad conuentus Ecclesiasticos) pertineant.

¶ *In Ecclesia, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*: id est ad sacrum conuentum, audiendi verbi diuini & agaparum causa.

ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.

19 Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

20 Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

21 Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

22 Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

23 Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον·

uenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.

19 Oportet enim etiam hæreses inter vos esse, vt qui probati sunt, manifesti fiant inter vos.

20 Quum igitur conuenitis in vnum, *hoc* non est Dominicam cœnam edere.

21 Nam vnusquisque propriam cœnam præoccupat in vescendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

22 Enimuero num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicā? laudabo vos? in hoc non laudo.

23 Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominū Iesum *videlicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

uenientibus vobis in Ecclesia, audio scissuras esse inter vos: & ex parte credo.

19 *Nam oportet & hæreses esse: vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.*

20 *Cōuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est Dominicam cœnam manducare.*

21 *Vnusquisque enim suā cœnam præsumit ad mādūcandum: & alius quidem esurit, alius autem ebrius est.*

22 *Nunquid domos non habetis ad manducandū & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & cōfunditis eos qui nō habēt? Quid dicā vobis? laudo vos in hoc? non laudo.*

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniā Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

¶ *Et aliquam partem credo, καὶ μέρος τι πιστεύω.* partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Eras. *Et ex parte credo.* quod sic potest accipi quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiā non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, vt qui manifestè in Corinthiis maiorem animorum coniunctionem & charitatem requirat: neque verò Apostolicæ grauitati conuenit vt aliter credamus.

19 *Etiam hæreses, καὶ αἱρέσεις.* siue *sectas.* Facilè credo, inquit Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, quum vos sciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus & sectis, in quibus non de ordine quopiam extrinseco, aut de voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones: idque, quod ad Deum attinet, non vt perdamini, sed vt vere pij ab hypocritis hac probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temerè huic famæ credidisse: & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: nequè tamen sic loquens, Corinthios arguit quasi hæreses iam, tum apud illos essent vulgò receptæ, vt erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes, quibus adductus est vt existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationē, quum potius simplici & propria significatione accipiantur. vt pulchre explicat etiam Tertullianus in libro de præscriptionibus. ¶ *Probati, δόκιμοι.* Id est, quos esse spectādæ pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit: quibus opponuntur *ἀδόκιμοι* 2. Cor. 13. 5. Est enim nomen, non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus *ἵνα* non significare causam sed euentum, eatenus admitto vt sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed *κατὰ συμβεβηκός*, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in lib. De præscriptionibus, *probabiles* interpretatur.

20 *Igitur, οὖν.* Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia, ergo vestræ *συνάξεις* non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextre intelligendum est. Nec enim quorundam abusus efficiebat vt nulla Ecclesia esset Corinthi: sed vsitata hyperbole Apostolus præcise negat fieri quod à plerisque ritè non fiebat. Malo enim *οὐκ ἔστι* cum Vetere interprete conuertere, *Non est*, quàm *Non licet*, cum Erasmo & aliis quibusdam. ¶ *[Hoc] non est, οὐκ ἔστι.* Id est, Hoc vestrum conuenire, non est Cœnam Dominicam edere. Vnde igitur priuatæ Missæ prodierunt, etiam si in iis Cœnam Domini celebrari sacrificulis istis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes sic non *αὐτολεξεὶ* sed *παραφραστικῶς* hunc locum verterunt: ille quidem, *Non sicut iustū est in die Domini nostri comeditis & bibitis*: hic verò, *Non comeditis & bibitis prout verè diebus Domini nostri decet.* Nam *κυριακὴν* retulerunt non tam ad ipsum Dominum, quàm ad diem quem Dominicum Latini, vt Græci *κυριακὴν*, vocant, quo die solennes cœtus haberi iam tum Corinthi solitum fuisse liquet ex 16. 2, in hac eadem epistola, & idem Romæ factitatum fuisse docet Iustinus Apologetico secundo.

21 *Præoccupat, προλαμβάνει.* Id est, aliis non expectatis sumit. Vulgata, *Præsumit*, id est, præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In vno codice legimus *προσλαμβάνει*, sed deprauatè, vt apparet ex versu 33.

22 *In hoc? ἐν τούτῳ;* Quidam hoc connectunt cum *ἐπαινέσω*, quidam cum sequente *ἐπαινῶ* vt nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum sic vertit, *an laudabo vos hac in re? non est ministerij mei: non faciam.* vt videatur legisse, *ἐν τούτῳ ἐπαινέσω ὑμᾶς; οὐκ ἔστι τῆς διακονίας μου· οὐ ποιήσω.* nisi paraphrasi vti maluit minimè tamen necessaria.

23 *A Domino, ἀπὸ τοῦ Κυρίου.* Quærit Chrysostomus quomodo potuerit istud ex ipso Christo Paulus audire, neque nedum expedit. Plerique verò, vt & Græcus scholiastes, hoc referunt ad extraordinariam illam reuelationem: quam commemorat ipse Apostolus Gal. 1. 12. Ego verò si hûc respexisset, puto scripturum fuisse non *ἀπὸ* sed *παρὰ* vt poscit vsus Græcæ linguæ, & in his libris passim occurrit vt Iohan. 5. 41, & 10. 18. Act. 3. 5. & ipsemet Paulus Act. 20. 24, & Galat. 1. 12, & 1. Thessal. 2. 13, & 4. 1. & 2. Thessal. 3. 6. & Iacob. 1. 7. & 2. Pet. 1. 17. & 1. Iohan. 3. 22. & Ioh. 3. 4. & Apocal. 2. 27. Itaque *ἀπὸ τοῦ Κυρίου* non interpretor *du Seigneur*, sed *de la part du Seigneur*. Id est, vt à Domino profectum. Quod enim verè dicit Apost. se non fuisse humanitus, sed *ἀμέσως* ab ipso Christo vocatum & electum, non impedit quominus peculiaria plurima Christi dicta & facta, tum ex Anania, tum ex aliis Christi discipulis *αὐτόπταις* cognouerit, ac fortassis etiam ex Lucæ scripto ista excerpserit.

Graece		Latine		Vulgata	
Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.	24	‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus ¨ quod pro vobis frangitur: hoc facite ad mei ¨ commemorationem.	24	Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.	Matt. 26. 26. mar. 14. 22 luc. 22. 17
Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.	25	Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud fœdus, per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis ad mei commemorationem.	25	Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens, Hic calix, Nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam commemorationem.	
Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.	26	Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculũ hoc biberitis, mortem Domini ¨ annuntiatis, vsquequò venerit.	26	Quotiescunque enim manducabitis panem hũc, & calicem bibetis, mortẽ Domini annuntiabitis, donec veniat.	
Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.	27	‖ Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit poculum Domini ¨ indignè, ¨ reus tenetur corporis & sanguinis Domini.	27	Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.	Ioh. 5. 55.
Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτὸν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.	28	‖ Probet autem ¨ quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.	28	Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.	1. Cor. 13. 5.
Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρίμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.	29	Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibiipsi edit & bibit, ¨ non discernens corpus Domini.	26	Qui enim manducat & bibit indignè, iudiciũ sibi manducat & bibit, non diiudicãs corpus Domini.	

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius quoque. Vulgata *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. sed quod ad sensum attinet, eòdem recidit vtraque lectio, quamuis illa sit multo conuenientior, quam etiam sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior qui putarunt *Frangi* idem hîc valere quod *Distribui*: quum necesse sit hoc verbum *frangitur* non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur, id est distribuitur sed, Quod pro vobis frangitur. Itaque fractionis vocabulo designatur mortis genus, quoniam præterquã quòd Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, confractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum, Christus animum violentissima morte exhalans, velut in duas partes fuit secundum humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam vt sacramentalem & à Domino institutam oportuit in Ecclesia retineri) mortem ipsam Christi nostræ menti repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de cœna Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act. 2. 21 & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem, alioquin doctissimum, nunquam cognouisse quid veteres illi patres Consecrandi vocabulo intellexerint. Quid autem illud sit, paucis diximus suprà, 10. 16.

¶ *Commemorationem* ἀνάμνησιν. Vide Luc. 22. 19.

26 *Annuntiatis*, καταγγέλλετε. Id est cum gratiarum actione vos credere & amplecti palam profitemini. Sunt autem hæc non Christi, sed Pauli verba, explicantis quid illud sit, *Ad mei cõmemorationem.* Vulgata propterea quòd non dixit Apostolus ἐσθίετε & πίνετε, sed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annuntiabitis*, futuro tempore. Quod si accipere li-
* beat pro Imperandi modo, tunc γὰρ non erit caussalis sed illatiua, pro οὖν, quod alibi quoque obseruauimus, & vt solet particula כי [*Ki*] apud Hebræos interdum accipi.

27 *Indignè*, ἀναξίως. Id est, aliter quam dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additum erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quam Domini dignitati conueniat. Quid sit autem digne ad mensam Domini accedere, pulchre docet Basilius in asceticis regulis κατ' ἐπιτομὴν quæst. 172.

¶ *Reus tenetur corporis*, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Erasmus, *Reus erit corporis.* Vide Matth. 5. 21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari qui fiat vt quidam non animaduertant quam friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quòd oblatum contempserint. Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quòd tenebras diligat potius quam lucem.

28 *Quisque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש [*isch*] id est homo, pro ἕκαστος, id est *quisque*. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, nequis fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minime institutos non pertinere: quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur sui probatio, & mortis Domini annuntiatio. Qui verò ex hoc pro- *
nomine ἑαυτὸν colligunt vnumquenque suo priuato iudicio relinquendum, nec cuiquam ad mensam Domini accedenti recusanda sacramenta, præsupponunt quod falsissimum est, omnes videlicet aut ad sese probandos sufficere, aut tum in iis de quibus non constet sintne an non sint ex Ecclesia, tum in iis qui legitima præeunte cognitione iudicati fuerint impœnitentes, ideóque abstēti, sufficere vt esse idonei, & vere resipuisse censeantur, sese ad mensam Domini quoquomodo stiterint: qua conclusione quid infirmius?

29 *Non discernens*, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicandi mihi visum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde cũ fide & resipiscentia summáque reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, sed tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ accedat. *

Cæterùm quod de corpore dicitur, de ſanguine quoque intelligitur συνεκδοχικῶς, vt ſuprà, 10. 17, aduerſus ſacrilegos illos qui quum alteram ſacramenti partem Laicis, quos vocant, ademerint, ſacrilegium ſuum aliquot ſimilibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.	30	Propterea inter vos multi *ſunt* debiles & inualidi, & "dormiunt multi.	30	*Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*
Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.	31	Etenim ſi noſipſos "diiudicaremus, "non iudicaremur.	31	*Quòd ſi noſmetipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.*
Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.	32	Sed dum iudicamur, à Domino "erudimur, ne cum mundo condemnemur.	32	*Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum mundo damnemur.*
Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε.	33	Itaque fratres mei, quum cõuenitis ad veſcendum, alius alium expectate.	33	*Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.*
Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρίμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.	34	Quòd ſiquis eſurit, domi edat: ne ad condemnationem cõueniatis. "Reliqua verò, quu venero, "ordinabo.	34	*Siquis eſurit, domi mãducet: vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, quum venero, diſponam.*
Κεφάλαιον ιβ.		CAP. XII.		CAP. XII.
Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.	1	PORRO de ſpiritualibus *donis*, fratres, nolim vos "in ignorantia verſari.	1	*DE ſpiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.*
Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.	2	Scitis "vos Gentes fuiſſe, qui "ad idola illa muta, "prout rapi contigiſſet, abripiebamini.	2	*Scitis quoniam quum Gentes eſſetis, ad ſimulacra muta, prout deducebamini, euntes.*

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id eſt mortui ſunt, vt ſæpe iam expoſuimus. Vigilent ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Diiudicaremus*, διεκρίνομεν. Id eſt probaremus & exploraremus. quod fieri non poteſt quin in nos ipſos inquiramus, noſtra ſcelera damnemus, fide denique & reſipiſcentia noſipſos à profanis ſecernamus. quæ omnes ſignificationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non aſſentior Eraſmo, quòd præterito pluſquamperfecto vertere maluerit, *Diiudicaſſemus*. ¶*Non iudicaremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id eſt, Iudicium in nos ferretur. Sic enim ex Hebræorum idiotiſmo iudicij nomen accipitur pro damnatoria ſententia.

32 *Erudimur*, παιδευόμεθα. vel, [*caſtigamur.*] Sic autem vocantur caſtigationes a fine & ſcopo quem ſibi Dominus proponit ſuos caſtigans, non vt perdat, ſed vt in eis obtineat illud τὰ παθήματα μαθήματα.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea diſponenda erant. Concedo. Sed quorſum hæc ad illam ipſius tum doctrinę tum eſſentialis formulæ adminiſtrationis Cœnæ Domini horrẽdam ſubuerſionem? ¶ *Ordinabo*. διατάξομαι. Pertinent hæc igitur ad ordinem Eccleſiaſticũ, non ad dogmata. Hæc enim eſt huius verbi notatio propria, vt infra 16. 1, de Eleemoſynis colligẽdis.

IN CAPVT XII.

1 *Porro de ſpiritualibus* [*donis*,] περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. ſub. χαρισμάτων, vt Rom. 1.11. Iam autem aggreditur Apoſtolus tertium huius tractationis caput, ſpiritualium videlicet tum functionum tum donorum abuſum, ex eodem fonte, id eſt ex arrogantia & ambitione promanãtem, quæ efficiebant vt in publicis cœtibus magna eſſet ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant vel donis præſtantioribus inſtructi erant, alios inferiores ſuperbè aſpernantibus: inferioribus verò malignè aliis inuidentibus: vtriſque denique ſuum quærentibus, & dona ipſa Dei polluerentur, & communis vtilitas Eccleſiæ negligeretur. ¶*In ignorantia verſari*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν abſolute hìc accipitur pro rudem & ignarum eſſe, vt infrà, 14.38, & Heb. 5. 2. Videbantur enim Corinthij, alioquin egregiis donis inſtructi, non ſatis intelligere, aut certè obliti, à quo & in quem finem ea dona accepiſſent.

2 *Vos Gentes fuiſſe*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id eſt à veri Dei cultu ac fœdere prorſus alienos, vt explicatur Epheſ. 2. 11, & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים [*goijm*] Vulgata, *Quoniam quum Gentes eſſetis*. ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo ſcriptum legimus in Complutenſi editione & duobus præterea vetuſtis codicibus. Sed ea lectio ſtare non poteſt niſi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more poſitum pro ἀπήγεσθε, cuiuſmodi Hebraiſmum annotauimus Act. 24. 6, & 20. Non deſunt etiam qui legant οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, *Scitis quum Gentes eratis*. quæ lectio non poteſt vllo modo admitti, niſi ὡς conſtruas per traiectionem, quaſi ſcriptum ſit οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita poſſis conſtruere, impedit particula ἂν, de qua mox dicemus. Sequutus ſum igitur eam lectionem quam in pleriſque codicibus inueni, vt omnium ſimpliciſſimã. Apoſtolus autem primùm omnium Corinthiis reuocat in memoriam à quo proficiſcantur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam ſacris ad oſtentationem abuti, quum ideo ſint collata vt ipſorum auctoris, Chriſti videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apoſtolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthij ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio ſint affecti, & quantum ſit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præſtigias diſcrimen, ac proinde quantopere oporteat differre ſacros ipſorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Moſis, Deuter. 12. 30. vbi nonnulli verbum נקש [*nakaſch*] interpretantur, Rapi, in Niphal. ¶*Ad idola illa muta abripiebamini*, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium paſſiuum præſentis temporis neceſſariò conuerti per periphraſin: quod quidem cum ἔθνη parum cohærere in genere nemo mirabitur qui nouerit frequentiſſimè hoc vſuuenire in collectiuis nominibus quæ vocant. Conuerti autẽ *Abripiebamini*, vt melius declaretur impetus ille Satanæ ſuos idololatras turbinis inſtar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibuſq; temporibus & itineribus feruntur: nec tamen habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec ſui nec ſuorum habita ratione, tot moleſtias vltro ſibi accerſant. Eraſ. aliam rationem amplexus, vertit, *Sequentes* [*eratis*,] quaſi videlicet ἀπάγεσθαι non tam impetum illum de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & ſtuporem ſummum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: ſed brutorum inſtar, quocunque præierit dux, eò illum conſequantur. Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omiſſum nõ poſſe prætermitti ſine ſenſus iniuria. Et illud quoque annotandum eſt, Paulum addito epitheto ſignificare voluiſſe quæ ſit inſania eorum qui reſponſa petant à mutis ſimulacris. ¶*Prout rapi contigiſſet*, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm

mũm τὸ ἀγόμενοι conuerti potius Rapi quàm Duci,vt impetum illum significarem de quo modò dixi:& fortasse Paulus allusit ad verba Mosis Deuter.12.30. vbi verbum נקש [Nakasch] interpretatur Rapi: deinde ὡς ἂν nolui simpliciter conuertere Prout, cum Erasmo & Vetere interprete,quia ἂν in isto dicendi genere vniuersale quiddam & indefinitũ declarat,sicut apud Latinos particula CVNQVE, quasi Latinè dicas, Quocunque modo raperemini. id est, Nulla nec loci, nec temporis,nec vestri habita ratione,ad quæcunque idola vos traheremini,Satanæ videlicet furore impulsi,eò abripiebamini.

Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	3	Quapropter notum vobis facio, ‖ nullum per Spiritum Dei loquentem, ⁘dicere Iesum anathema, ‖ & neminem posse dicere Iesum Dominum, nisi per Spiritum sanctum.	3	Ideo notum vobis facio quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum: & nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.	Mar.9.39 Suprà, 8. 6 ioh 13.13 phil.2.10
Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·	4	⁘Distinctiones autem donorum sunt,sed idem Spiritus.	4	Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:	
Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·	5	Et distinctiones ⁘ministeriorum sunt,sed idem ⁘Dominus:	5	Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus:	
Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.	6	Et distinctiones ⁘operationũ sunt,sed idem est ⁘Deus efficiẽs ⁘ea omnia in omnibus.	6	Et diuisiones operationum sunt, idẽ verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.	

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere. Plinius ad Traianum scribens, *Quum* (inquit) *præeunte me Deos appellarent, & imagini tuæ, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum adferri, thure ac vino supplicarent, præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt reuera Christiani) dimittendos putaui.* Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Iesum Dominum. Id est, vt Dominum ac Deũ seriò agnoscere. De anathemate diximus, Rom. 9.3.

* 4 *Distinctiones*, διαιρέσεις. Sic loquũtur Greci quoq; Theologi de tribus Personis in vnica Deitatis Essentia citra vllam separationem per suas ἰδιότητας distinctis: quod est hîc quoque diligenter obseruandum ex Apostoli scopo, qui in eo totus est, vt hæc spiritualia dona doceat distincta quidem esse siue diuersa, nunquam tamen separanda: quod sicut ab vno & eodem fonte promanant, sic ad vnum & eundem finem sint referenda, vnius videlicet & eiusdem corporis, id est Ecclesiæ ædificationem. Malè igitur Vulgata & Erasmus *Diuisiones* interpretantur, perobscura & periculosa huius vocis ambiguitate. Sed & commodè possimus *Distributiones* vocare quæ ab Hebręis מחלקות [*machlekoth,*] ab Apostolo Heb.2.4. μερισμοὶ vocantur: cuiusmodi fuerunt sub Leuitico Sacerdotio distincti ordines Sacerdotum, Leuitarum, Cantorum & Ianitorum. Cęterùm quum Apostolus manifestè χαρίσματα, διακονίας, & ἐνεργήματα distinctè recenseat, ego quidem existimo χαρίσματα generis loco poni, i. illa πνευματικὰ omnino comprehendere, quorum duas postea species generales constituit habita illorum donorum vsus & finis ratione, nempe διακονία & ἐνέργημα.

* 5 *Ministeriorum*, διακονιῶν. Vel, vt Vulgata, *Ministrationum.* Sic autẽ signatè vocat Apostolus functiones Ecclesiasticas toti cætui Ecclesiæ formando, & nutriendo destinatas. Et obseruanda est antithesis ministrorum, & Domini: qua damnantur superbæ & arrogantes illæ pseudocleri Antichristiani appellationes: quæ superbia vtinam * intra nudas ipsas voces constitisset. ¶ *Dominus*, ὁ Κύριος, nẽpe Christus Ecclesiæ suæ dominus à Patre constitutus.

* 6 *Operationum*, ἐνεργημάτων. Eras. *Efficacitates* maluit interpretari. Hilarius ἐνέργειαν vertit *inoperationẽ*, nouo quidem, sed non infeliciter vt mox dicam, nouato vocabulo: cuius ἀποτέλεσμα & effectum opus est ἐνέργημα Damasceno libro orthodoxæ fidei tertio, cap.15. Paulus verò sic vocat hoc loco vsum donorum quæ postea commemorat ver. 9. & 10. positum videlicet in edendis illis mirificis operibus quæ ipsam rerum naturalem vim omnem superant, & ab illis functionibus, quas διακονίας vocauit dupliciter distinguntur. Primùm enim ij qui in Ecclesiâ διακονοῦσι, i. *qui in sermone & doctrina laborant*, vt loquitur Paulus 1. Tim.5. 17. Deo συνεργοῦσι, in plantando & rigando, quanuis solus Deus det incrementum. Itaque sunt Dei instrumenta nõ tantùm passiua, vt in scholis loquuntur, sed etiam actiua, vt qui tum donum habeant cognitionis earum rerũ quas docent, tum etiam χάρισμα res illas externis auditorum mentibus insinuandi, quod per plantationem metaphoricè intelligitur, quanuis quòd auditis illis vocibus mens auditoris, vt veris assentiatur, ac multò magis, vt illas sibi peculiariter applicet, sit Dei vnius opus intrinsecum, mẽtem & voluntatem auditoris, sua vnius vi diuina, immutãtis: quod Dei beneficium postea ministerio docentis itidem simili modo fouetur, & Rigationis nomine significatur. * At in edendis miraculis si opus ipsum spectes, sola illa Dei virtus agit prorsus ἀκοινωνητῶς, quam ne in Angelos quidem ipsos transfundit: ideóque dicitur in hominibus ἐνεργεῖν. Quamobrem etiam dixi Hilarium nouè quidem, sed non ineptè vti *Inoperationis* vocabulo. Quid igitur? (dixerit aliquis) num in edendis miraculis sancti Dei homines fuerunt quasi stipites & trunci? Nequaquã. Nam aut suis precibus impetrarunt à Deo miracula, aut Dei voluntatem intrinseco χαρίσματι, vel peculiari reuelatione intelligentes, eam declararunt. Sed ita vt nulla vis ipsorum vlla ex parte ad miraculorũ effectionem vt causa efficiens concurrerit. Neque his obstat quod scribitur Marci 16, 20. quasi Deus sit homini συνεργός, vt suo loco exposuimus: quod vt melius etiam perspiciatur, & ne quis hîc aberret in alterutram partem, ministerio videlicet sacro vel minus, cum Schvvenfeldio & Enthusiastis, vel plus quàm par sit tribuens, audiamus quid de ipsius Christi humanitatis per se, licet τῷ λόγῳ vnitæ, actione in edendis miraculis, erudita in Nestorianorum & Arrianorum certaminibus vetustas senserit. Sic igitur Nissenus aduersus Eunomium, *Neque humana natura*, inquit, *Lazarum viuificat, nec deflet iacentem in latibulis Potentia, sed lacryma quidem est hominis propria, vitæ verò ea quæ vera vita sunt. Non nutrit multa hominum millia humana mendicitas, non accurrit ad ficum omnipotens Potestas.* Et Apollinaris, *Est hominis surgere à mortuis, Dei autem excitare.* Et Cyril. lib. de Trinitate 5. *Quæ diuino modo facta sunt à Christo non sunt humanæ κτίσει attribuenda, sed naturæ ineffabili & omnẽ mentem transcendenti.* Et Cyrillus Ierosolymitanus oratione catechetica 4. *Duplex est Christus, mortuus quidem verè vt homo, quatriduanum autem cadauer suscitans, vt Deus.* Et Damascenus verè in hoc argumento explicando diligens, & Orthodoxus lib. de orthodoxa fide 3, cap. 15. *In Domino nostro Iesu Christo,* inquit, *miraculorum vis erat ipsius Deitatis actio: manuum autem in miraculis edendis adhibitio, & velle & dicere, Volo, Purgator, erat humanitatis ipsius actio. ipsius autem actionis effectum humanæ quidem naturæ fuit panum fractio, & quod leprosus audiuit Volo: Diuinæ verò panum multiplicatio, & leprosi purgatio.* Item, *In Christo Deitatis quidem ipsius actio est diuina & omnipotens, humanitatis verò ea quæ nostræ naturæ conuenit. Et effectum quidẽ humanæ naturæ est quod puellæ manus prehensa fuerit & attracta, diuinæ verò quòd puella fuerit in vitam reuocata. Nam & istud est aliud, & illud quoque ab ab ipso diuersum, quanuis vnus ab alio seiungi nequeat in actione eius qui Deus & homo est.* Item, *Nec humana natura Lazarum à mortuis excitauit, nec rursus diuina Potentia lacrymatur. Nã lacrymæ quidẽ sunt quiddã humanitatis proprium, vita verò eius est qui est ipsa in sese subsistens vita.* Et de hoc quidem hactenus. Alterum autem διακονίας & ἐνεργήματος discrimen in eo situm est quod διακονία vniuersum aliquem Christi gregẽ in genere, & præterea sigillatim singula eius membra respicit, & est ordinarium ac perpetuum in Ecclesia (quanuis non pariter semper sese exerẽs) χάρισμα, quum fides sit ex auditu: ἐνεργήματα autem ista πνευματικά, quanuis ad Ecclesiæ totius ædificationẽ spectarint, tamen vel in singularibus duntaxat personis sese exeruerũt, vel alia ratione fuerunt singularia, certis videlicet temporibus & personis

* propriè destinata: denique nō in hunc vsum collata vt perpetuò vigerent. Quoniam alioqui non tantùm, vt Augustinus ait, euiluissent, verùm etiam pro extraordinariis ordinaria facta, miracula esse quodammodo desiissent.
* ¶*Deus*, ὁ Θεός. Pater videlicet vt origo, & ἀρχὴ tum Filij tū Sp. sancti, quorum distinctè meminit, at non tamen separatim, superioribus versiculis 4, & 5.
* ¶*Ea omnia*, τὰ πάντα. Vel eas omnes, videlicet effectiones, siue operationes. Potest enim istud vel generaliter intelligi, vel ad ἐνεργήματα restringi: & vtrouis modo accipias vis articuli videtur esse ἀναφορικὴ, quamuis hæc phrasis vniuersaliter, & sine vllius rei exceptione aliquando vsurpetur, vt Act. 17. 28. & in hoc ipso dicendi genere interdum redundet articulus, vt supra 8. 6, & 11. 12.

	Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.	7	Vnicuique verò datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.	7	*Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.*
	Ὧι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·	8	Nā huic quidē per Spiritū datur sermo sapiētiæ, alij verò sermo notitiæ per eundem Spiritum:	8	*Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alij autē sermo scientiæ secūdum eundem Spiritum: alteri fides in eodem Spiritu:*
	Ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χάρισμα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων.	9	Alteri verò fides per eundem Spiritum: alij verò donū sanationum per eundem spiritum: alij verò operatio virtutum, alij verò prophetia, alij verò discretio spirituum.	9	*Alij gratia sanitatum, in vno Spiritu:*
	Ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.	10	Alteri verò genera linguarum, alij verò interpretatio linguarum.	10	*Alij operatio virtutū, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.*
Rom.12.3 eph.4.8	Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.	11	‖ Sed omnia hæc efficit vnus ille & idē Spiritus, distribuens priuatī *illa* singulis sicut vult.	11	*Hæc autem omnia operatur vnus atque idē Spiritus, diuidēs singulis prout vult.*

* 7 *Declaratio Spiritus*, ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος. i. prout vim illam suam diuinam Spiritui sancto placet hoc vel illo dono patefacere, & quidem gratis.

* 8 *Sermo sapientiæ*, λόγος σοφίας. Hic incipit Apostolus subdiuisionē donorū quæ ad διακονίας, i. verbi ministerium requirūtur, eáque duplicia facit, nēpe σοφίαν & γνῶσιν, quibus respōdent tres ab ipso postea enumeratæ functiones, infrà ver. 29. nempè Apostolorū, Prophetarū, Doctorum. Apostolis igitur & Prophetis (hoc etiā nomine posteriore comprehendens quos alibi exactiore distributione vocat Euāgelistas, Eph. 4. 11, qualis fuit Timotheus Euangelista simul & propheta 1. Tim. 4. 5, & 14.) tribuit Sapientiā, nempe excellētiorem illam, & omni exceptione maiorem mysteriorum Dei notitiā cum summa auctoritate cōiunctam, & peculiari sancti Spiritus afflatu, κατ' ἀποκάλυψιν videlicet, collatum, vt loquitur Apostolus infrà 14. 6, & 2. Cor. 12. 9, & Eph. 3. 3. quamuis generalius interdum, & σοφία & ἀποκάλυψις ad ipsos etiam auditores applicetur, vt Eph. 1. 17. Γνῶσιν autem, i. notitiam Euāgelij ex auditu & sacrarum literarum lectione cōparatam, ad Doctores ordinarios Ecclesiis certis addictos refert. hac etiam appellatione Pastores intelligēs, quos alibi distinctione exactiore à Doctoribus discernit, nempe Eph. 4. 11. Pastores enim oportet enarrationi scripturarum priuatim & publicè adiungere doctrinæ applicationē: quam rursus in sua membra partitur, 2. Tim. 3. 16. Doctorum autem munus fuit in Ecclesia δογματικῶς explicare fidei Christianæ dogmata, sicut exposuimus plenius Rom. 12. 7.

* 9 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δέ. At cur nō potius ἄλλῳ δέ, vt antea, & mox rursus aliquoties? nēpe vt subdiuisionē ἐνεργημάτων, quæ mox sequitur, à διακονίαις distinguat, quamobrē etiā vers. 9. & 10. aliter quàm in superioribus editionibus distinxi. * ¶*Fides*, πίστις. Nō illa certè omnibus Christi veris mēbris cōmunis, quū hic agat Apostolus de specialib⁹ Sp. sancti donis: sed illa specialis respiciēs ad illā Dei potestatē miraculorū effectricē, prout certi homines hoc dono præditi regebātur arcano Spiritus sancti motu. Est igitur hęc fides, quā propterea miraculorū fidē in scholis vocant, & cuius fit mentio expressa Matth. 17. 19. Mar. 16. 17. Luc. 7. 6. distincta, imò etiā interdū separata (vt Mat. 7. 22, & infrà 13. 2) ab ea fide cuius obiectū est εὐδοκία Dei patris de solis electis in Christo per eam fidē apprehēso iustificandis & glorificādis. Et huic miraculorū fidei sua quoq; opponitur dubitatio, grauiter in ipso Mose & Aarone, Nu. 20. 12: in discipulis Matt. 17. 20: in Petro Matth. 14. 31. reprehensa. ¶*Donum*, χάρισμα. Vulg. sic legit, vt & Syrus & Arabs, quos sum sequutus, sic poscēte sententia, quum de vnico dono agatur, nisi quis hoc malit ad varias morborū species referre, quod tamē satis expressum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *sanationum*. ¶*Per eundem spiritum*, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. Vulg. *in vno Spiritu*, ἐν τῷ ἑνὶ πνεύματι. vt in vno codice manuscr. legi. Sed illud rectius est. ¶*Operatio virtutum*, ἐνέργημα δυνάμεων. Vulg. sic quoque vertit. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα, singulari numero, quam lectionem maximè conuenientem puto, ideóque sum amplexus, Claromontani quoque codicis auctoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autem interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, Alij quidem virtutes, quod totum deest in Arabica interpretatione. Erasmus, *Efficaciæ potentiarum*. Etsi verò nomen δυνάμεως generaliter intellectum alia etiam dona, vt sanationis, prophetiæ, & linguarum, complectatur, Apostolus tamen hîc videtur angustiore significatione vocare δυνάμεις, summa illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, vt quum Moses tot signa ederet in cælis, in aquis & in terris: quum Iosue solem sisteret, quum Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphiram verbo occideret, & cætera eiusmodi quibus initio confirmata est cælestis Euangelij virtus. ¶*Prophetia*, προφητεία, id est, futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria. quod donum propterea hoc loco inter ἐνεργήματα recensetur, quum alioqui ad διακονίας referatur, vt mox v. 29. idque interdum latiore, interdū angustiore significatione, vt diximus Rom. 12. 6. Hoc autē dono præditus in Actis Apostolicis scribitur Agabus & Euangelistæ Philippi filiæ quatuor. ¶*Spirituum*, πνευμάτων. i. Motuum interiorū alicuius quantumuis mentem suam dissimulantis: vel ipsarum etiam rerum quæ à prophetis falsis proponuntur: qua in re nōnulli præ aliis singulari iudicio valent, vt pseudoprophetas eorúmque fraudes maturè agnoscāt, sicut Petrus Ananiæ & Sapphiræ hypocrisin agnouit Act. 5. 3. Est autem hæc Spirituum, id est animorum discretio, in primis in muneribus ἀντιλήψεων & κυβερνήσεων rectè administrādis necessaria, i. Diaconis & Presbyteris Ecclesiasticæ exercendæ disciplinæ præfectis, quo etiam illam videtur expressè referre Apostolus infrà 28.

* 10 *Alteri verò*, ἑτέρῳ δέ. Rursus ἑτέρῳ scribit Apostolus nō ἄλλῳ, vt γλώσσας, cuius doni duas facit species, nempe γένη γλωσσῶν & earum ἑρμηνείαν, ab aliis πίστεως speciebus & ἐνεργήμασι discernat. * ¶*Interpretatio*, ἑρμηνεία. Vide infra 14. 19.

11 *Priuatim*, ἰδίᾳ. Sic legimus in omnibus nostris Græcis codicibus. Vetus tamen interpres nō legit, vt nec Syrus nec Arabs interpres, vt mihi planè videatur horum duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ vnum esse alterius glossema. Augustinus libro de Trinitate & vnitate Dei cap. 8, vt obseruauit Erasmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, i. sua. quod non satis videtur ex Græcæ linguæ vsu dictum. ¶*Singulis*, ἑκάστῳ. Potest hoc construi cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per traiectionem, *Prout vult singulis*, vel *vnicuique*. Nam in hoc ipso dicendi genere obseruaui Paulum ista traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorū videlicet idiotismo, qui sic dicerent לכל אחד כאשר [*lechol echad chaascher*] vt Rom. 12. 3. Itē suprà, 3. 5, & bis 7. 17. & ita sic-

ita fiet vt ἰδίᾳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non temere malui cum vetere interprete interpretari *Singulis*, quàm *Vnicuique*, nempe nequis Origenis exemplo possit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, (quod Erasmus annotauit quidem, sed non reprehendit vt par erat) ita hunc locum torsit quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: acsi dicas, in vnoquoque situm esse vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli sententiæ.

Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνός, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.	12	Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia verò illa mēbra corporis ¨ quod vnicum est, multa sunt, *sed* ¨ vnū sunt corpus: ita & ¨ Christus.	12	*Sicut enim corpus vnū est, & mēbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum sint multa, vnum tamen corpus sunt: ita & Christus.*
Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.	13	Etenim per vnum Spiritum nos omnes ¨ in vnum corpus baptizati sumus, & Iudæi, & Græci, & serui, & liberi: & omnes ¨ potati sumus in vnum Spiritū.	13	*Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnum baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes vnū Spiritum potauimus.*
Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.	14	Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.	14	*Nam & corpus non est vnum membrum, sed multa.*
Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	15	Si dicat pes, ¨ Quia non sum manus, non sum ex corpore: ¨ nū propterea non est ex corpore?	15	*Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*
Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;	16	Et si dicat auris, Quia nō sum oculus, nō sum ex corpore: num propterea non est ex corpore?	16	*Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?*
Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις;	17	Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi ¨ odoratus?	17	*Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?*
Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.	18	¨ Nunc autem Deus collocauit membra, ¨ singula sigillatim in corpore, sicut voluit.	18	*Nunc autē posuit Deus membra, vnum quodque eorūm in corpore, sicut voluit.*
Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;	19	Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?	19	*Quòd si essent omnia vnum membrū, vbi corpus?*
Νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.	20	Nunc verò multa quidē membra sunt, vnum verò corpus.	20	*Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.*
Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρί, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσί, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.	21	¨ Non potest autē oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.	21	*Non potest autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarij.*

12 *Quod vnicū est*, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. vt neque Syrus interpres neque Arabs, & comperimus in vno etiā ex nostris Græcis codicibus deesse. Sed omnino videtur explicanda fuisse antithesis τῶν πολλῶν μελῶν, & σώματος τοῦ ἑνός. id quod etiam manifestè patet ex eo quod non scribitur τοῦ σώματος, sed σώματος τοῦ ἑνός. ¶ *Vnum sunt corpus*, ἕν ἐστι σῶμα. Vulgata inserit particulam TAMEN, vt & Arabs interpres, quæ non malè conuenit. Reperimus autem in vno exemplari scriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur absolutè, ex Atticorum more, & ita cōuertas, *Omnia verò membra corporis vnius multa quum sint, vnum est [tamen] corpus illud.* ¶ *Christus*, ὁ Χριστός. Christum intellige cum Ecclesia sua coniunctum, & quatenus est corporis mystici caput.

13 *In vnum corpus*, εἰς ἓν σῶμα. Id est, vt cum Christo vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Christi corpus coalesceremus, adeo vt Ecclesia tota nihil aliud sit quàm vnus Christus, quoniam videlicet totum corpus mysticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἕν, *in vnum*, id est vt vnum quiddam essemus. ¶ *Potati sumus in vnum spiritum*, ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Græca scholia legunt ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, *vna potione potati sumus in vnum Spiritum*, nulla diuersæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetustus vnus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποτίσθημεν, *vno poculo potauimus*, eadem manente sententia, quancunque harum lectionum sequamur. Ego receptam lectionem retineo, quum in præcedenti membro non addatur ἑνὶ βαπτίσματι, vno baptismo. Syrus præterea & Arabs interpres illud non habent. Respōdet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in vnum corpus*, iucunda admodum permutatione: vt vtriusque sacramenti vnus scopus esse intelligatur: quamuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari: in Baptismo verò, Spiritu ipsius regenerari. Itaque in vnum Spiritum potari, idem declarat atque vno viuifico sanguinis Domini potu participes fieri vnius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans, singula viuificet reddátque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus, *Vnum Spiritum potauimus*. quam interpretationem non probo, etiamsi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. Ita enim tollitur mutua illa Baptismi & Cœnæ Domini collatio.

15 *Quia*, ὅτι. Hanc particulam vt redundantem expunxit Erasmus. Ego puto causalem esse, & ita significari eorum inuidiam qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt. quibus respondet Paulus duplici ratione: vna, non posse omnes esse instar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamsi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus singula disposuit, tamen alios quantumuis excellentes non posse ipsorum vsu carere: imò quo infirmius est aliquod membrum, eo magis de eo solicita esse reliqua membra oportere. ¶ *Num propterea*, οὐ παρὰ τοῦτο. Vulg. *non ideo*, durè. Itaque duo sunt hic obseruanda quæ non ita frequenter occurrunt, nempe οὐ pro μὴ interrogante: & παρὰ pro διά.

17 *Odoratus*, ἡ ὄσφρησις. Erasmus, *Olfactus*. quum illud sit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 *Nunc autem*, νυνὶ δέ. Alibi diximus, hanc particulam interdum non esse temporis aduerbium, sed argumentorum seriem connectere, vt hoc loco & versu 20. ¶ *Sin-*

¶ *Singula sigillatim*, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, *Vnumquodque eorum*, quod durius est propter præcedentia. Eras. *Vnumquodque sigillatim.*

21 *Non potest autem*, &c. οὐ δύναται δὲ, &c. Nunc autem vicissim compellat Apostolus præstantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores despicatui habentur.

22 Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστιν·

23 Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

24 Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστεροῦντι περισσοτέραν δοὺς τιμήν·

25 Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

26 Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

27 Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.

28 Ephe. 4. 11. Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

22 Imò ¨ multo potius, quæ videntur membra corporis ¨ infirmissima esse, necessaria sunt:

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, iis ¨ honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, copiosiorem decorem habent.

24 ¨ Nam quæ sunt in nobis decora, *iis decore* non est opus: sed Deus ¨ contemperauit corpus, ei cui deerat copiosiore tributo honore:

25 Vt ne sit dissidium in corpore, sed membra ¨ idem curent alia pro aliis.

26 ¨ Itaque siue patitur vnum membrum, ¨ simul dolēt omnia membra: siue ¨ honore afficitur vnum membrum, congratulantur omnia membra.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra ¨ particulatim.

28 ‖ ¨ Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *constituit* ¨ potestates, deinde dona sanationum, ¨ opitulationes, ¨ gubernationes, ¨ genera linguarum.

22 *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt:*

23 *Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.*

24 *Honesta autem nostra, nullius egent: sed Deus tēperauit corpus, ei cui deerat abundantiorē tribuendo honorem:*

25 *Vt non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem solicita sint membra.*

26 *Et siquid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra.*

27 *Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.*

28 *Et quosdam quidē posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò doctores: deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*

22 *Multo potius*, πολλῷ μᾶλλον. Sic Erasmus vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulgata, *Multo magis.* ¶ *Infirmissima*, ἀσθενέστερα. Id est abiectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Cor. 12. 10, infirmitates vocat ea propter quæ abiectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus*, τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id est, maiore studio tegimus. Est enim ascititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendę nuditatis causa: & latè patet apud Hebræos vocabulum Honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 *Nam*, δέ. Id est γάρ, vt alibi sæpe. Videtur enim ita hoc loco cōmodius explicari quàm per Verò, vel Autem. ¶ *Contemperauit*, συνεκέρασε. Vulgata præpositionem σὺν neglexit: cuius hæc vis est vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 *Idem curent*, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσι. Id est, ad totius corporis commodum & conseruationem suas functiones conferant. Nam alioqui sigillatim non omnia idem curant, quum aliud sit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipsum solicita sint.* Eras. *Eandem solicitudinem gerant.*

26 *Itaque*, καί. Vulgata & Eras. *Et*, vt duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem μεριμνῶσι & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oportet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καὶ pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud ו vsurpant. ¶ *Simul dolent*, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm simplex dolere significat. Vulgata, barbarè, *Compatiuntur*, & etiam συγχαίρει *congaudent.* Erasmus, *Simul patiuntur*, nō multo melius, si Latinitatem spectes. Raro enim legas pati absolutè positum pro dolere siue cruciari. ¶ *Honore afficitur*, δοξάζεται. Siue exornatur, id est κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, *Glorificatur.* Vulgata, *Gloriatur*, nisi mendum hoc est librariorum. Cypr. epist. 52, citans hunc locum legit *lætatur*, χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: sicut paulo antè scribitur πάσχει, συμπάσχει.

27 *Particulatim*, ἐκ μέρους. Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diuersa sunt vnius corporis membra, nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος: acsi dicas, Pro se quisque, nimirum quisque pro suæ functionis munere. quę significatio præcedentibus & sequentibus accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulg. *Membra ex membro*, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambrosius, quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia, mutuæ connexionis vinculo.

28 *Et alios quidem*, καὶ οὓς μέν. Hîc necesse est anantapodoton esse fateamur, cuiusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat οὓς δέ, Alios verò, vt cohæreret cōstructio. ¶ *Potestates*, δυνάμεις. Id est, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 10. Neque enim hîc de dono ipso agitur, sed de eo qui hac administratione fungatur: veluti quum Magistratum dicimus eum qui est in Magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono sanationum rursus distingui: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinam Ecclesiasticam tribuo. ¶ *Opitulationes* ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum ministeria, pauperibus & ægrotis subleuandis destinatorum: nec probare possum Nazianzeni sententiam qui in oratione περὶ εὐταξίας, ἀντιλήψεις interpretatur προστασίας, & κυβερνήσεις, παιδαγωγίας. ¶ *Gubernationes*, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, vt alibi diximus.

¶ *Genera linguarum*, γένη γλωσσῶν. In quibusdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes sermonum*, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius;

brosius: & sinè quamuis neque in Græcis nostris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione istud extet, tamen adiiciẽdum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14, disertè distinguuntur hæc duo, sed etiam quia in repetitione, quæ sequitur, vtriusque sigillatim fit mentio.

29 Μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι;
30 Μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;
31 Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.
2 Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.
3 Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

29 Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores?
30 Num omnes ¨*sunt* potestates? num omnes donum habent sanationum? num, omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?
31 ¨Sed ambite dona potiora. ¨Et porro ¨iter ad excellentiam vobis indicabo.

CAP. XIII.

1 SI linguis hominum loquar ¨& Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum ¨æs resonans, aut cymbalum ¨tinniens.
2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnémque notitiam: & si habeam ¨totam fidem, adeo vt ‖montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum.
3 Et si ¨insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum ¨vt cõburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

29 *Nunquid omnes, Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? nunquid omnes, doctores? Nũquid omnes, virtutes?*
30 *Nunquid omnes gratiã habent curationum? nunquid omnes linguis loquũtur? nunquid omnes interpretantur?*
31 *Aemulamini autẽ charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.*

CAP. XIII.

1 *SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalũ tinniens.*
2 *Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero omnẽ fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* Mat. 17.20
3 *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum vt ardeam; charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.*

30 [*Sunt*] *potestates*, δυνάμεις. Mollior erit constructio si hoc membrum (vt annotat Stephanus noster) vnà cum proximè consequente referas ad verbum ἔχουσιν, & interpteteris, Num omnes potestatibus, num omnes donis sanationum sunt præditi? Syrus autem interpres commodissimè potestates per periphrasin interpretatur, *Qui exercent potestates.*

31 *Sed ambite*, ζηλοῦτε δέ. Vel ardente studio sectemini. Id est, (vt capite sequenti explicat) iis potissimum donis incumbite ex quibus maior vtilitas Ecclesiæ accedit. vel, Ea demum in maximo pretio & in admiratione habete quæ cæteris præstãt. Potest autem istud vel ad eos priuatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potissimum sibi placebant quæ in speciem erant admirabiliora, nec tamẽ maximi vsus, vt linguarũ donum: vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipso quoque peccãtem, & dum alius alium sine iudicio admiratur, sese in varias factiones vltrò scindentem. Vulgata, *Aemulamini.* Erasmus, *Sectemini.* Photius autem & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ita explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: est enim hæc ἀγαθὴ δ' ἔρις, vt loquitur Hesiodus, vt hoc sit instar procemij ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hęc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent. ¶ *Et porro*, καὶ ἔτι. Vel quinetiam. Vulgata & Erasmus, *Et adhuc*, nimium obscurè. ¶ *Iter ad excellentiam*, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατ' relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulgata & Erasmus, *Excellentiorem viam.* ita nimirum vt plena sit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. neque Basilio assentior qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολὴν exponit, τὰ καθ' ὑπερβολὴν ὄντα, quasi videlicet quæ postea enumerat reipsa nunquam possint à charitate separari: quod certè verum non est.

IN CAPVT XIII.

1 *Et Angelorum*, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ emphaseos causa: acsi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8.39, vbi quum res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit. Neque alia vlla res creata. Item Galat. 1. 8, vbi si de malis Angelis loquitur, friget atque adeo absurdus est sermo: sin de bonis, in eos non cadit falsa prædicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum esse ὑπερβολικῶς ex hypothesi: vt planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis. ¶ *Aes*, χαλκός. Vulgata, *Velut æs*, ὡς χαλκός, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur hæc cõparatio magis efficax si particula similitudinis omittatur. ¶ *Tinniens*, ἀλαλάζον. Id est, inconditum & confusum sonum edens: fictitio verbo deducto ab incõdita voce ἀλαλά. Vide Mar. 5,38.

2 *Totam fidem*, πᾶσαν τὴν πίστιν. De qua fidei specie hic agatur vide suprà 12,9. Nam altera illa fides electorum propria qua vna Christum seruatorem apprehendimus: & qua propterea iustificari dicimur, cogitatione quidem à charitate secerni potest, reipsa verò nunquam. quia qui credit, filius Dei fit, Iohan. 1.12: qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8.9: vnde efficitur, fidem illam à charitate non posse magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan. 2. 4. Itaque de hac fide non agitur hoc loco. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophistis) non significat hoc in loco vniuersalem complexum specierum, sed istius speciei quandam perfectionem declarat, id est totam potius quàm omnem significat: vt Rom. 7.8, & alibi sæpe. Sic dicitur aliquid aggredi. Itaque ne cui imperito imponeret hæc enallage, *Totam* dicere malui quàm *Omnem.*

3 *Insumam alendis egenis*, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum concisum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in vernaculo sermone *Apasteler*. Hic verò significat in eum vsum bona auidissimè impendere. Vulg. *Et si distribuero in cibos pauperum.* Eras. *Et si insumam in alimoniam.* ¶ *Vt cõburar*, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, *vt glorier*, vt Hieron. in Gal. 5. quam lectionem non ineptam puto, vt significetur quomodo possint ista Deo non placere: puta siquis hęc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres: & celebres sunt Calani, & Peregrini, & aliorum historiæ.

Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,	4	Charitas iram cohibet, benigna est charitas, non inuidet charitas, non agit perperam, non inflatur.	4	*Charitas patiens est, benigna est charitas, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur.*
Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,	5	Non agit indecorè, nō quærit quæ sua sunt, non exacerbatur, non cogitat malum,	5	*Non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,*
Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·	6	Non gaudet iniustitia, gratulatur autem veritati:	6	*Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati:*
Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.	7	Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia tolerat.	7	*Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.*
Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.	8	Charitas nunquam excidit: sed & prophetię abolebuntur, & linguæ cessabunt, & notitia abolebitur.	8	*Charitas nunquam excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur.*
Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.	9	Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.	9	*Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*
Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.	10	Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, abolebitur.	10	*Quum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*
Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.	11	Quum essem infans, vt infans loquebar, vt infans sapiebam, vt infans ratiocinabar: postquā autem factus sum vir, vt inutilia sustuli quæ infantis erant.	11	*Quum essem paruulus, loquebar vt paruulus, cogitabā vt paruulus: quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.*

4 *Iram cohibet*, μακροθυμεῖ. Id est, ad verbum, *Iram longè præcellit*, vide Matth. 18.26. ¶ *Benigna est charitas*, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη. Ita hoc membrum, vt & proximè sequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid sit autem χρηστεύεσθαι, vide Luc. 6.35. Totum verò hunc locum sic vertit Tertull. de patientia, *Dilectio magnanimis est*, (pro quo Cypr. magnanima est, neuter rectè) *benefica est, non æmulatur, non proteruum sapit, non proteruit*, (pro quo malè scribitur *non proterit*) *non incitatur, omnia sustinet, omnia tolerat.* ¶ *Non agit perperam*, οὐ περπερεύεται: id est nequiter siue insolenter. Puto enim Græcam vocem hanc à Latina deriuatam esse, & tum quidem fuisse familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus, quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alij interpretentur, *Non adulatur*, οὐ κολακεύει. alij, *Non est præceps*, οὐ προπετεύει: alij, *Non garrit*: alij *Non est leuis & inconstans.* Clemens lib. Pædagogi 3, *Non est fucata.* Nam, inquit, περπερεία ὁ καλλωπισμός. vt etiam interpretatur Basilius in contractioribus definitionibus, definit. 49. Erasmus, *Non est procax*, vt & Nissenus exponit, annotans nouam esse vocem. Syrus vtitur verbo quo petulantia significatur, siue, vt vertit Tertullianus, proteruia, vitium charitati placidissimæ & patientissimæ prorsus repugnans. Sed & Chrysostomus interpretatur προπετεύεται: & Arabs, interprete D. Iunio nostro, vertit *Nihil improbè facit*, eodem sensu. In epistolis autem ad Atticum lib. 1. legitur ἐνεπερπερευσάμην, ignotæ significationis, vt obseruauit doctissimus Camerarius.

5 *Non agit indecorè* οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non est contumeliosa. Potest enim etiam accipi transitiuè, vt subaudiatur casus personæ, vt quum dicimus, Non amat, id est ab amoribus est alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Erasmus, *Non est fastidiosa.* Vulgata, *Non est ambitiosa.* Aliis placet ita significari, charitatem nihil sibi indecorum putare dum seruiat proximi commodis. ¶ *Non quærit quæ sua sunt*, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit, οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, *non quærit quod suum non est.*

6 *Gratulatur autem veritati*, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Id est, Iustis autem iustitiam gratulatur. Nam præpositio σὺν facit vt iustitia pro hominibus factisque iustis commodius accipiatur. Vulg. & Eras. ad verbum, *Congaudet autem veritati.* Sed apparet ex opposito membro, veritatis nomine hoc loco iustitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotismo, qui אמת [*emeth*] in genere accipiunt pro iustitia, quòd nulla sit vera iustitia quæ non sit fraudis expers. Nulla est igitur inter malos charitas, sed coniuratio potius: & magnum est quoque inter adulationem & charitatem, atque adeo inter philosophicam & Christianam charitatem discrimen.

7 *Omnia suffert*, πάντα στέγει. Cyprianus, De simplicitate prælatorum, tractatu 3. legit, *Omnia diligit*, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, *In omnibus acquiescit.* & sanè mihi magis probatur hæc lectio, quum mox sequatur, πάντα ὑπομένει, *omnia tolerat*, de qua etiam diximus supra, cap. 9. Quomodocunque autem legas, sciendum est in istis omnibus particulam πάντα ita restringendam vt ea demum complectatur quæ ferri, credi, sperari, sustineri bona conscientia possunt ac debent. Dixit enim non gaudere iniustitia charitatem.

8 *Sed & prophetiæ*, εἴτε δὲ προφητεῖαι. Vulgata & Erasm. *Siue prophetiæ*, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolen, vt subaudias εἰσί, *sint*, itémq; post γλῶσσαι & post γνῶσις. quam interpunctionem reperi in cod. tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καί, vt Col. 1.20, & infrà, 15.11. Prophetiam autem vocat ipsum prophetandi, vt γνῶσιν, docendi munus, Ecclesiæ colligendæ, & in hac vita fouendæ causa à Deo institutum. ¶ *Abolebuntur*, καταργηθήσονται. Id est nullius erūt vsus. Deo nimirum per se intrinseca vi efficiente in altero seculo, in natura nostra ad glorificationem redacta, id cuius duntaxat speciem aliquam nunc externo adhibito seruorū suorum ministerio in nobis inchoauit. Deinde quis fidei vsus fuerit, præstitis & reipsa plenissimè exhibitis quæ nobis donanda credimus in hac vita, & speramus. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipsis prædictis accipit, quas tunc ait euacuatum iri, quoniam consummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio, vt apparet ex sequentibus & Apostoli scopo, amplectenda est. Cæterùm de verbo καταργεῖσθαι, vide Rom. 1.3, & 31. Vulgata, *Euacuabuntur.* ¶ *Et notitia*, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetarum seu doctorum institutione. Neque enim ipse scientiæ & notitiæ habitus abolebitur, sed alius fiet tum qualitate tum quantitate.

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους. i. quadamtenus, imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. cui opponitur τὸ τέλειον. Ex parte verò pro aliquatenus idonei quoque scriptores Latinè dixerūt. Cæterùm mutua est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contemplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docēdi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam quam ex verbo Dei scripto cōsequimur: item

fanatici

fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore vt sua somnia imperitis obtrudant. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerãt, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdem scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

* 11 *Sapiebam*, ἐφρόνουν. Hoc videtur referri ad affectus, sicut ἐλογιζόμην ad mentem hoc in loco. ¶ *Vir*, ἀνήρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grammatici, ἀνὴρ, virum, interdum esse sexus nomẽ, vt quum γυναικὶ, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. 13. vbi tamen additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum Vir nomen est ἀρετῆς, id est, fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infra, 16. 13. vbi ἀνδρίζεσθε accipitur pro virum se præstare. ¶ *Vt inutilia sustuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperã legitur κατήργουν κ.τ. τὸ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatũ & habituum animi, quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

12 Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

13 Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

Κεφάλαιον ιδ.

1 Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

2 Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

12 "Cernimus enim nunc per speculum "& per ænigma, tunc autem "coram *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam "prout cognitus fuero.

13 "Nunc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: "maxima autem "harum charitas.

CAP. XIIII.

1 SEctamini charitatem, "ambite spiritualia: magis tamẽ vt prophetetis.

2 Nam "qui loquitur lingua, "non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim "audit, "spiritu verò loquitur mysteria.

12 *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciẽ: nunc cognosco ex parte, tũc autem cognoscam sicut & cognitus sum.*

13 *Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.*

CAP. XIIII.

1 *SEctamini charitatem, æmulemini spiritualia: magis autẽ vt prophetetis.*

2 *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria.*

12 *Cernimus enim nunc per speculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est translatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quę physici de phantasia & intelligentia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cum Theodorito Περὶ προνοίας, λόγῳ ι, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo. ¶ *[Et] per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quã lectionem maxime sinceram esse puto. Videtur autem nõ vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quæ ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, sed menti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hic dicit Apostolus, sed quatenus ista, qua nunc fruimur, Dei cognitio, cõfertur cum re præsenti, id est, cum ipsius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo non videt. Alludit autem Apostolus manifestè ad locum Num. 12. 8. ¶ *Coràm*, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Facie ad faciem*. id est, vt in vernaculo sermone exprimimus, *Vis à vis*. ¶ *Prout cognitus fuero*. καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo conuenientiam illam significare quæ est inter institutionẽ & perceptionem. Nam quo excellẽtior erit doctor noster, ipse nimirum Deus ἀμέσως: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio: addo etiam, quo melior erit nostra cõditio, postquam induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπεγνώσθην accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotismo Hebræorum, de quo suprà, 8. 3, idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt suprà admonuimus, 10. 9, & Iohan. 8. 25. Vulgata, *Sicut & cognitus sum*. Erasmus, *Quemadmodum & cognitus sum*. id est, ita vt ipse me notum habet ac perspectum, vt sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, *Cognitum esse* accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi Cognoscendi verbum annotauimus suis locis.

13 *Nunc*, νυνὶ. Puto νυνὶ & τότε opponi, id est præsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem concludit: acsi dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Vt verò nunc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) Manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (vt ita dicam) substantialia. ¶ *Maxima*, μείζων. Id est μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adscriberem, *Hespere, qui luces cælo iucundior ignis*. Sic Matth. 23. 11, & Mar. 4. 32, & infrà, 15. 19. Quo autẽ respectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copiosè explicatum est. nempe quatenus progreditur fructus ipsius lõgius quàm Fidei & Spei, nempe ad proximum, quum illa non egrediantur credentis & sperantis personam. Deinde, quod nobis promissionum quibus credidimus & quas speramus plenam adeptis possessionem, certè neque Fide iam neque Spe opus erit. Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in nostræ salutis socios, quibus arctissimè coniuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hęc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione Si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationem in nobis, quum sit ipsius iustificationis consequens? ¶ *Harum*, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ambite*, ζηλοῦτε. id est, φιλοτιμεῖσθε. Est enim hoc loco minus quiddam quàm διώκειν. vt commodè vertere etiam liceat, In pretio habete, & laudate vt eximia Dei dona, vel in vobis quibus illa cõtulit, vel in aliis quibus ad communem vestram vtilitatem collata sunt. Nam sæpe apud idoneos scriptores Græcos cõiunguntur ζηλῶ & μακαρίζω. Vulgata & Erasm. *Aemulemini*, haud scio an satis Latinè. ¶ *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12. 6. Castellio conuertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum non modo vt prophanum, sed vt Apostoli mẽti minime consentaneum repudio, quũ hîc nõ agatur de prophetia quã inter χαρίσματα recẽsuit cap. 12, 9.

2 *Qui loquitur lingua*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ, vel γλώσσαις. id est, linguis, vt in quibusdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & similibus non declarat loquutionis instrumentum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi interpretatio adiungatur. Vide Act.10.46. ¶ *Non hominibus*, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id est, quum à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, sed cum solo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. ¶ *Audit*, ἀκούει. Id est percipit & intelligit quid loquatur. Nam alioqui propriè auditione sonus vocis, intellectione verò sententia sermonis percipitur. ¶ *Spiritu verò*, Πνεύματι δὲ. Id est afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquitur mysteria, id est quæ non intelliguntur ab ipso cœtu apud quem loquitur.

3 Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

4 Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

5 Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

6 Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

7 Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

8 Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

9 Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamē vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, excepto si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 Quòd si nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar aut ex reuelatione, aut ex notitia, vel prophetando, vel docendo?

7 Atqui inanima quæ sonum edunt, & tibia, & cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam ediderìtis bene significantem sermonem, quomodo cognoscetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

3 *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.*

4 *Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat.*

5 *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. nam maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.*

6 *Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?*

7 *Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituũ dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*

8 *Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum?*

9 *Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. ¶ *Ædificationem*, οἰκοδομὴν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8.1.

4 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hîc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

5 *Maior*, μείζων. Id est Ecclesiæ vtilior, ideóque pluris faciendus. Sic Matth.11.10, Christus ob præstantiam ministerij Iohannem cæteris omnibus præfert qui ipsum antecesserant.

6 *Aut ex reuelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem quã (vt opinor) vocauit σοφίαν, sapientiam, suprà, 12.8, & Hebræi appellant חכמה [*chochmah*,] coniungo prophetiæ, cuius munus est, prout Spiritus animum regit, non simpliciter interpretari Verbum, sed corripiendo, hortando, consolando, applicare: vt planè hîc opus sit cælesti quodam dono peculiari, quod homines suo marte consequi non possint. Notitiam autem, id. דעה [*dahah*,] doctoribus tribuo, quorum officium est ex Scripturarum collatione, scientia ex ordinario discendi vsu percepta, (ita vt Prophetia quidem seorsim distincta à Notitia, iustum ab iniusto, applicatis ad hypotheses thesibus: Notitia verò simpliciter verum à falso discernere doceat) verbum Domini simpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, sed tamen sua diligentia fuerint assequuti, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donum Dei est eximium, sed illo inferius. Itaque hæc non sunt quatuor, sed duo: siquidem Prophetia est effectum Reuelationis: Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Eras. *Quin &*, ἀλλὰ καί. Vulgata, *tamen*, quod non malè quidem, sed tamen non penitus mihi visum est conuenire. Syrus videtur legisse καὶ γάρ. Arabs autem particulam hanc vel non legit, vel neglexit. ¶ *Et tibia, & cithara*, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα. Eruditè Paulus vsus est hac distributione instrumentorum musicorum, quæ sunt ἐμπνευστὰ, vel κρουστικά. ¶ *Distinctionem*, διαστολήν. Nempe vel hilarem, vel lamentabilem, prout Musici suos quos vocant Modos discernunt: & Moses quoque distinguit tubarum sacrarum sonitus. Num.10.

8 *Incertum*, ἄδηλον. Id est qui dignosci nequeat. Aliter enim classicum canitur, aliter receptus.

9 *Bene significantem*, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis, Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significantem sermonem declarat, siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo, absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non benè nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifestum*. Erasmus, *Significantem*. Et notanda est traiectio particularum ἐὰν μὴ, nisi.

Graece		Beza		Vulgata
Τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.	10	Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, & nihil *est* mutum.	10	*Tam multa, vt puta, genera linguarum sunt in mūdo, & nihil sine voce est.*
Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.	11	Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit*.	11	*Si ergo nesciero virtutē vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.	12	Ita & vos, quandoquidem studiosi estis Spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.	12	*Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis.*
Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.	13	Quapropter qui loquitur lingua, precetur vt interpretetur.	13	*Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*
Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.	14	Nam si precer lingua, spiritus meus precatur: sed intelligentia mea est infructuosa.	14	*Nam si orē lingua, spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.*

* 10 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι, id est ὅπως ἂν τύχοι, siue καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modò hæc modò illa vox auditur. vt si gallicè dicas, *selon qu'il eschet*. Vulgata, *Vtputa*. Erasmus, *Verbi causa*. Certe ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infra, 15.37. ¶ *Et nihil* [*est*] *mutum*, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tam varia idiomata. & maluit φωνάς, id est voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicandus hic locus, Tot támque variæ & multiplices sunt in mundo voces, quum nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alij aliis barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto quibuscum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeantur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latina semper lingua citare in suis concionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrendas blasphemias à quampaucissimis intelligi. Scio tamē plerosque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον. id est (vt vertit Erasmus) *& nihil eorum mutum*. pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum*. quia γένος repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere ἀντὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. id est, pro confuso & quod discerni non possit. sicut quasdam literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorē potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed expresse mihi videretur Apostolus dixisse nullū esse φωνῆς γένος ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδεμία αὐτῶν ἄφωνος, id est, & vt nulla earum muta. vt potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum genera possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod sequutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice nō erat præpositio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tusc. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus*. Item Ouidij versiculus, *Barbarus hîc ego sum, quia non intelligor vlli*. Istis autem quorum hîc meminit Apostolus, operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus seculis barbarismum, in Cacolyca Romana pseudoecclesia regnantem, quo fit vt sibi ipsis quoque sint barbari qui ne sibi quidem ipsis cognita lingua vtuntur: & intolerandum esse iudicant vt quisquam vel ipsis loquentibus vel aliis eos audientibus explicet eorum sermones.

12 *Ita & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, & vos videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. ¶ *Studiosi estis spirituum*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν.

13 *Precetur vt interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donū. Neque enim quisquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur. vt apparet ex ver. 18. Sed & supra Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12.10. vel, ita precetur, vt mox etiam subiiciat eorum quæ ignota lingua dixerit, sententiam, qui tamen geminus est labor. Sic Euangelistæ ipsi Græcè scribētes, admixtas Hebræas voces sunt passim interpretati, vt Matt. 1,23. Mar. 5,41. & 15,22. & 34. & Luc. 24,17. & Ioh. 1,38, 41, 42. & 9,7. & Act. 4,36. & 9,36. & 13,8. Hebr. 7,2: aut certè taceat potius quàm illo suo dono inutiliter vtatur, vt iubet Apostolus infrà versu 28. *

14 *Nam si precer lingua*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio: vt suprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. ¶ *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt suprà versu 2 & 4. Alij, vt Erasmus, Spiritum pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quum satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiēdum. Alij pro intentione quàm vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas nō intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mentē verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctū hoc vnquam cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt istæ dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. ¶ *Sed intelligentia mea est infructuosa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id est, quod ad mei precantis conceptum, siue quod ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit. ad quem tamen scopum illa omnia πνευματικὰ sunt referēda, vt docuit Apostolus suprà 12,7. * Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, non ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà versu 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur, quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver. 4.6.12.16.17 & 19, vt hæc etiā rectè à Basilio siue Euagrio explicantur, in regulis cōtractioribus definit. 278. Intelligentiam autē malui interpretari quàm mentem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) Animū: quia νοῦς hoc loco nō simpliciter declarat mentē. sed quod aliquis in animo suo conceptū, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt infrà v. 19. Nā alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idē etiam orat mente, quum seipsū ædificet, vt suprà v. 4, & rectè gratias agat, infrà, 17.

Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.	15	Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam intelligentia: psallã spiritu, sed psallam etiam intelligentia.	15	*Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallã spiritu, psallam & mente.*
Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.	16	Quandoquidem si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.	16	*Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.*
Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.	17	Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.	17	*Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.*
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.	18	Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.	18	*Gratias ago Deo meo quòd omnium vestrûm lingua loquor.*
Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.	19	Sed in Ecclesia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.	19	*Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruam, quàm decem millia verborum in lingua.*
Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν· ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.	20	Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia infantes, intelligentia verò adulti estote.	20	*Fratres, nolite pueri effici sensibus: sed malitia paruuli estote, sensibus autem perfecti estote.*

* 15 *Precabor Spiritu,* προσεύξομαι τῷ πνεύματι. id est lingua peregrina quam mihi dictat spiritus. Nec enim donum linguarum aboleo. ¶ *Etiam intelligentia,* καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiã ab aliis intelligar, & alios instituam: vt vers. sequenti, & 19. ¶ *Psallam,* ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר [*zamar,*] quod Græci ψάλλειν vertunt, vnde מזמור [*mizmor*] Psalmus, non aliud declarat quàm שור [*schur,*] id est ore canere, éstque diuersum à נגן [*nagan,*] quod de instrumẽtis dicitur. Hîc quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmẽ Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide si libet pulchra de vetere psalmodiæ more apud Basilium, epist. 63.

16 *Si benedixeris Spiritu,* ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ Πνεύματι. Deo videlicet, id est preces gratiarum actionis conceperis lingua peregrina, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendũ nõ simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquã possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factum vt in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratiis agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροῖς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commẽtariis Apostolorum vel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi destitit qui recitat, antistes orationem habet quæ admonet hortatúrque ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amẽ: & iis super quibus actæ sunt gratiæ, vnusquisque participat.* Hæc ille. vtinam verò hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata. ¶ *Qui implet locum idiotæ,* ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem seruari, ne qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici, vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente. Vide Act. 4, 13. ¶ *Amen,* ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dum ad finem ventum esset, tum verò omnes Amẽ succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides siue Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alij ex Græcis interpretibus conuertunt πιστωμένως, id est, *certò* & *confirmatò,* vt ita loquar: alij γένοιτο, id est *fiat.* Eiusmodi verò voces, vt Amen, Allelujà, Hosanna, Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essent conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. ¶ Nam, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quàm Latinis & ipsis etiam sacrificulis plerisque penitus ignotis verbis cõcipiuntur. Sed Apostolus suam theologiam in Sophistarũ scholis non didicerat.

18 *Magis quàm vos omnes,* πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulgata legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium vestrûm linguis loquor. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis inuenio.

19 *Malim,* θέλω. Subaudiẽdum est μᾶλλον, potius, de qua ellipsi diximus alibi. ¶ *Quinque verba,* πέντε λόγους: id est paucissima. vt sint omnium hominum ineptissimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborum quæ subiicit, & decem millibus pædagogorum, suprà, 4. 15? ¶ *Instituam,* κατηχήσω. Vide Luc. 1. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum miraculũ ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab istius verbi propria explicatione. ¶ *Lingua,* ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim atque seorsim consideratum, & absque interprete, vt eo abuti consueuerant Corinthij.

20 *Intelligentia,* ταῖς φρεσίν. Vulgata, *Sensibus,* ambigué. Augustinus, *mentibus.* φρένας autem propriè vocant Græci *præcordia.* vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & iudicandi, significaretur. vnde Homericum illud,

—σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. & τὸ φρενεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia.

¶ *Adulti,*

¶ *Adulti*, τέλειοι. Vulgata & Erasmus, *Perfecti*, non satis expressè. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, quicum etiam cognitionis & prudentię vsus accrescit. Sed & peculiari ista significatione τέλειοι à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus, tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctissimus Budæus. Vide sup. 2, 6.

Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.	21	"In Lege scriptum est, ‖ Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: "& ita quoque me non audient, dicit Dominus.	21	*In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus.* Es. 28.11
Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.	22	Linguæ igitur "sunt signum, non iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.	22	*Itaque linguæ in signũ sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.*
Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;	23	Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem "idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?	23	*Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur: intrent autem idiotæ aut infideles, nónne dicent quod insanitis?*
Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·	24	Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiã aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:	24	*Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota: conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*
Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.	25	Et ita occulta cordis eius manifesta fiũt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis esse.	25	*Occulta cordis eius manifesta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quod verè Deus in vobis sit.*
Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.	26	Quid igitur est, fratres? quoties conuenitis, "quisque vestrũ cãticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.	26	*Quid ergo est, fratres? quum conuenitis, vnusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*
Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ	27	Et lingua quis loquitur,	27	*Siue lingua quis loqui-*

21 *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulũ generaliter hîc declarat sacræ doctrinę libros, vt apud Hebr. תורה [*torah.*] vt Psal. 19. 9, & alibi passim. Interdũ verò multo angustius accipitur. ¶ *Propterea per diuersæ linguæ* [*homines*] *& alia labra loquar populo huic*, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebr. sic habent Esa. cap. 28. 11. כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה [*chi belahaghe saphah vbelaschon achereth iedabber el haham hazeh*] id est, *Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc.* Itaque si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum quum Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nunc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת [*laschon hachereth*] id est *lingua aliena*, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idem declarant. Verùm hęc transpositio nihil addit sententiæ, neque detrahit. Alterum quòd pro בלעגי שפה [*belahaghe saphah.*] id est, *blæsis labris*, posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. id est, *aliis labris.* Et fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hæc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorũ infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli auctoritas pluris est quàm omniũ Rabbinorum: quum præsertim nihil adferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinã & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, vt interpretatus est Paulus: quia nimirum strepere aut balbutire potius quàm loqui nobis videntur qui nobiscum vtuntur ignoto sermone. vnde & barbari generali nominę fictitio dicuntur. Continent ergo ista non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quam comminationem grauissimam: qua significat Dominus se vlturum verbi sui contemptum, & affectatam illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis Deut. 28. 49, & vaticinatus est etiam Ieremias, 5. 15, & Ezech. 3. 5. sicut denique re ipsa vltus est eos Dominus, quũ captiui Babylona traherētur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vsum, ita vt eo vtebantur Corinthij, signum esse destinatum non iis qui credunt, sed infidelibus, id est maledictionis signum qua profanos Dominus vlcisceretur, non benedictionis qua suos erudiret. ac proinde Corinthios præpostero hoc vsu nihil aliud quàm suorum infantiam prodere, quam Dominus sic vlcisceretur. Vtinam verò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis non suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. ¶ *Et ita quoque me, &c.* καὶ οὐδ᾽ οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος: id est, & hac quoque ratione futurum est vt eorum ignorantia augeatur. Est enim (vt dixi) in iis verbis grauissima Domini comminatio. Vulgata, *Et nec sic exaudient me.* Erasmus, *Et ne sic quidem exaudient me.* quæ interpretatio, quanuis Græcis satis respondeat, tamen conuenire nõ potest: quum ignota lingua loqui, non sit beneficium quo Deus homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos vlciscatur. Neque mihi videtur commode hîc dici posse linguarum donum fuisse signum quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti Euangelium audirent. Id enim vt verum sit, tamen ex illo Esaiæ loco certè elici non potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donum considerari non simpliciter, sed quatenus eo abutebantur Corinthij. Cæterùm totum hoc, *Et ita quoque me non exaudient*, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, id est vt consilium Dei exponat. Neque enim anxiè solent Apostoli syllabas numerare in citandis Scripturæ testimoniis: vt qui sint eodem spiritu pręditi quo & ipsi Prophetę. Illud verò, λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, satis notum est omnibus fere solere prophetiis attexi.

22 *Sunt signum*, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον, id est, אות [*oth,*] vocat Scriptura insigne aliquod Domini factum, siue quo consoletur, siue etiam quo puniat, vt hoc loco, sicut Deut. 28. 37. Vulgata, *In signum.* Erasmus, *Signi vice.*

23 *Idiotæ*, ἰδιῶται, vel vt Erasmus, *Indocti.* Vide Act. 4. 13. Aliter enim hîc quàm paulo antè accipitur.

26 *Quisque*, ἕκαστος. Id est, si alius quidem Psalmum habet, alius doctrinã, &c. Sic enim resoluẽdum est τὸ ἕκαστος, nequis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos. cuiusmodi generis dicendi exemplum aliud occurrit suprà, 1. 12.

πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

28 Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

29 Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

30 Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

31 Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

32 Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

33 Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

1. Tim. 2 12 — 34 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει. — Gen. 3 16

fiat per binos, aut *ad* plurimum ternos, & viciſſim: vnus autem interpretetur.

28 Quòd ſi non ſit interpres, taceat in Eccleſia *qui loquitur lingua*, ſibiipſi verò loquatur & Deo.

29 Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alij diiudicent.

30 Quòd *ſiquid* alij patefactum fuerit aſſidenti, prior taceat.

31 Poteſtis enim omnes ſigillatim prophetare, vt omnes diſcant, & omnes conſolationem accipiant.

32 Et ſpiritus Propetarum Prophetis ſubiiciuntur.

33 Non enim eſt incompoſiti ſtatus *auctor* Deus, ſed pacis, vt in omnibus Eccleſiis ſanctorū.

34 ‖Mulieres veſtræ in conuentibus ſileant: nec enim permiſſum eſt eis vt loquantur, ſed *oportet* vt ſubditæ ſint, ‖ſicut & Lex dicit.

tur, ſecundum duos, aut vt multum tres, per partes: & vnus interpretetur.

28 *Si autem non fuerit interpres, taceat in Eccleſia: ſibi autem loquatur & Deo.*

29 *Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent.*

30 *Quòd ſi alij reuelatum fuerit ſedenti, prior taceat.*

31 *Poteſtis enim omnes per ſingulos prophetare, vt omnes diſcant & omnes exhortentur.*

32 *Et ſpiritus prophetarū prophetis ſubiecti ſunt.*

33 *Non enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis: ſicut & in omnibus Eccleſiis ſanctorum.*

34 *Mulieres in Eccleſiis taceant: non enim permittitur eis loqui, ſed ſubditas eſſe, ſicut & Lex dicit.*

---

27 [*Ad*] *plurimum*, τὸ πλεῖστον. Eraſmus, *Ad ſummum.* Vulgata, *Vt multum*, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit *ſecundum duos*, pro *bini*: & ἀνὰ μέρος *per partes*, pro *viciſſim.*

29 *Duo aut tres*, δύο ἢ τρεῖς. Nempe vbi totidem ſaltem fuerint. Itaque ex hypotheſi Eccleſiæ Corinthiacæ iſtud intelligendum eſt, in qua tantus fuit Prophetarum numerus vt alij aliis obſtarent. Deinde non de quibuſuis ex cœtu, ſed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Eccleſiam legitimè vocatis, agit Apoſtolus. Itaque non ſunt audiendi qui hinc colligunt, quibuſuis ex cœtu licere in Eccleſia loqui, & morem habendæ ab vno duntaxat concionis reprehendunt: quum noſtris temporibus tam pretioſa ſit prophetia vt vel vnicum paſtorem multos paſcere greges oporteat, tantum abeſt vt labor nunc ſit in diſtribuendis multorum vicibus. ¶ *Alij*, οἱ ἄλλοι. Nimirum prophetæ, vt oſtendit articulus οἱ & ipſemet mox explicat, verſ. 32. Non omnes autem ſunt Prophetæ, vt dictum eſt ſuprà 12. 29. Itaque non poteſt ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factam poteſtatem publicè loquendi, vel de iis quæ ex duobus aut tribus ordine loquutis Prophetis audiuiſſent, iudicandi. Quid enim eſſet iniquius atque tumultuoſius, Apoſtolo mox non quibuſuis ſed Prophetis ſubiiciente de Prophetica doctrina iudicium? Totum autem hunc ordinem apparet ex Iudaicarum ſynagogarum more deſumptum, in quibus poſt lectionem ex Moſis & Prophetarum receptorum ſcriptis recitatam, ſubiiciebantur exhortationes: hac conſuetudine, quod ad Prophetarum quidem libros attinet, proculdubio ab Ezra poſt reditum ex captiuitate, capta: cuius exemplum habemus Luc. 2, 46. & Act. 13, 15. ex quibus etiam locis liquet, priuatis quoque aſſidentibus licuiſſe, non quidem docere, ſed tamen doctores percontari, modo id ritè & citra tumultum fieret. Et hùc refero quod de Stephano ſcribitur Act. 6, 9. Imò ſi quando res ita tuliſſet, & ijs qui in Synagogis præerant libuiſſet, nonnullis concedebatur vt extra ordinem docerent, & exhortarentur, vt factum videmus Paulo & Barnabæ Act. 13, 15. Quod autem de Chriſto ſcribitur Luc. 4. 16. prorſus extraordinarium fuit, & eo iure factum quo in templo & vbique docuit: quamobrem etiā ab eo quæſiuerunt ordinarij doctores, qua poteſtate iſtud faceret. Matth. 21, 23. Nec propterea tamen auditores prohibentur ſpiritus probare, & à pſeudophrophetis cauere, ſed conſtituitur ordo tum in docendo, tum in probanda doctrina: qui Corinthiis quidem eo tempore conueniret: niſi fortaſſis arbitramur omnes Eccleſias tanto ſpiritualium donorum numero abundaſſe.

30 *Alij*, ἄλλῳ, nempe Prophetæ. Nam alioqui non conueniet ratio quæ ſubſequitur, quum prophetare ij demū poſſint qui prophetandi dono præditi ſunt, & quidem legitimè vocati: vt nullus temere locus detur repétino cuipiam & extraordinario afflatui, quo vix quicquam eſt in Eccleſia periculoſius. Neque etiam iis aſſentior qui hoc accipiunt de aliis preter iſtos ternos. ſed quod de binis vel ternis dixerat Apoſtolus, iam ab eo explicatur, ſub ea nimirum conditione intelligendum, ſi priore loquuto, alius habeat quod dicat, & quo prius dicta vel illuſtrentur, vel amplificentur, vel etiam, ſi ſit opus, citra contentionem, refellantur, vt ex ſubiecta ratione liquet.

31 *Omnes*, πάντες. nimirum Prophetæ. Ergo non quiuis ex cœtu: imò nonniſi ad prophetandi munus legitimè ordinati. Num enim, vt idem ait alibi, omnes ſunt prophetæ? Prophetare autem velle abſque prophetandi dono & vocatione, quæ fuerit audacia? ¶ *Sigillatim*, καθ' ἕνα. Non eodem ſanè die, ſed, vt ante dixit, ternis in ſingulis conuentibus ordine in orbem loquendi vices habituris. ¶ *Conſolationem accipiant*, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum conſolari declarat.

32 *Spiritus Prophetarū*, πνεύματα προφητῶν. Id eſt, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pſeudoprophetæ, ſunt falſi afflatus, qui ipſis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo ſint videlicet. Nam quod ex Deo eſſe conſtiterit, hominum probatione non eget, 1. Ioh. 4. 1. ¶ *Prophetis*, προφήταις. Non igitur omnibus, quum non ſint omnes prophetæ.

33 *Incompoſiti ſtatus*, ἀκαταστασίας, ſiue tumultuationis. vt 2. Corinth. 12, 20. ¶ *Vt in omnibus*, ὡς ἐν πάσαις. Vel hæc ſunt cum verſiculo precedente conſtruenda, præcedente membro per parentheſin incluſo: vel ſubaudiēdum aliquid, ac ſi ſcriptum eſſet, *vt apparet in omnibus Eccleſiis.* ¶ *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. In vno cod. & apud Ambroſium additur διδάσκω, *doceo*: fortaſſis ex cap. 4. 17. Arabs autem interpres ſupplet verbum γίνεται *fit*. Cæterùm in Claromontano codice huic verſiculo ſubiiciuntur verſiculi 36, 37, 38, 39 40. quibus poſteà attexuntur 34 & 35: & ita certè melius iſta videntur cohærere.

34 *In conuentibus*, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg. *In Eccleſiis.* non ſatis aptè hoc in loco, & in ſequenti etiā verſiculo, quòd mulier etiā in Eccleſia ſit (i. ex fidelium numero) quum domi eſt, nec tamen ſilere iubeatur niſi in publico Eccleſiæ cœtu. ¶ *Sed* [*oportet*] *vt ſubditæ ſint*, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiēdum eſt cognatæ ſignificationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. 3, quum præceſſiſſet κωλυόντων γαμεῖν, *prohibentium matrimonium contrahere*, ſubiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, *& iubentium abſtinere.* In duobus codicibus ſcriptum habetur, ὑποτασσέσθωσαν, *ſubiiciantur.*

35 Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

36 Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν;

37 Εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

38 Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

39 Ὥστε, ἀδελφοὶ, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

40 Πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΓΝωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε·

2 Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε.

3 Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

4 Καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρί-

35 Quòd siquid discere volunt, domi suos viros interrogent. nam turpe est mulieribus in Ecclesia loqui,

36 An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

37 Siquis sibi videtur Propheta esse, aut "spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

38 Qui verò ignarus est, "ignarus esto.

39 Itaque fratres, studete, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.

40 Omnia verò " decenter & ordine fiant.

CAP. XV.

1 CÆterùm vobis declaro, fratres, Euangelium quòd euangelizaui vobis, quod & accepistis, "in quo etiam statis:

2 Per quod etiam, "si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: "nisi si frustra credidistis.

3 Tradidi enim vobis in primis quod & "accepi, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, ‖ secundum Scripturas:

4 ‖Et sepultum fuisse, & exci-

35 Siquid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.

36 An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos peruenit?

37 Siquis videtur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata.

38 Siquis autem ignorat, ignorabitur.

39 Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere:

40 Omnia autem honestè & secundum ordinem fiant in vobis.

CAP. XV.

1 NOtum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis: Galat.1.11.

2 Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis: nisi frustra credidistis:

3 Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas. Esa.53.5.

4 Et quia sepultus est, & Ion.2.1. 1 pet.2.24.

37 *Spiritualis*, πνευματικός. Id est, In rebus spiritualibus cognoscendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo, vt supra, 3.1

38 *Ignarus esto*, ἀγνοείτω. Vulgata, *Ignorabitur*. quam lectionem sequuntur commentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque referens ad id quod scriptum est Matth.7.23. Sed & in vno Græco codice scriptum inuenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissime potest explicari, acsi diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci: itaque hæc nostra sedulò obseruet. qui verò ignarus est, ignarus esto: id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. vel potius contemnitor, vt sibi in sua ignorantia placens. Vnde enim turbæ magna ex parte, nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti *Ignorare* cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolute ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12.1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7. versu 35. & 36.

¶ *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpres addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν, id est, *inter vos*.

IN CAPVT XV.

1 *Cæterum vobis declaro*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi transitionibus vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar, vt supra, 11.17. Pertinet igitur hoc procemium ad alium locum huius epistolæ, qui pene vnus est δογματικός, nempe de mortuorum resurrectione: de qua mirum non est fuisse magnopere Corinthi & inter Græcos philosophos, vt de re quæ ipsis planè videretur delirio similis, disputatum, vt apparet nominatim ex Act.17.32. quum in ipso Dei populo floreret Sadducæorum secta istud dogma ex professo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, non verti *Notum facio* cum Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. Nec enim ad illos de re noua aut inaudita scribit, vt ipse diserte significat, sed hoc ipsum illis declarat & explicat quod antè audierant, vsque ad versiculum 11 finientem. ¶ *In quo etiam statis*, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε. Id est, quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiam datum est vobis vt erecti stetis: sicut eadem formula accipitur Rom.5.2. & standi verbum suprà, 10.12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbū, ἑστήκατε, *stetistis*. acsi dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constanter perseuerarint: quo turpior esset inconstantia si nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone minus est vsitata, ac proinde obscurior quam in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan. 8.25. Act.1.2. Rom.8.3. item suprà, 14.37. & infra, versu 12. & sparsim aliis multis locis. Syrus tamen interpres expuncta εἰ legit κατέχετε, videlicet *memoria*: Claromontanus autem codex habet. τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν ὀφείλετε κατέχειν, *Quo etiam sermone vobis euangelizauerim debetis retinere*, id est, par est vos esse memores. Cæterùm λόγος quem Vulgata vertit *Rationem*, declarat hoc in loco non tam ipsas Pauli voces, quam doctrinam, quanuis alibi vitandas quoque monet verborum innouationes ¶ *Nisi si frustra credidistis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *seruamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio (quod pro absurdo & ἀδυνάτῳ assumit, ad fideles scribens) vel eorum salutem in eo Euangelio esse positam, cuius, inquit, Euāgelij vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, *& nisi*. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

3 *Accepi*, παρέλαβον. à Christo videlicet. Gal.1.12.

	τῇ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·		tatum tertio die, secundum Scripturas:		quia resurrexit tertia die, secundum Scripturas:
Ioh.20.19.	Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.	5	‖Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.	5	Et quia visus est Cephæ & post hoc vndecim.
	Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ, ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.	6	Postea visus est ¨ amplius quàm quingentis fratribus ¨semel: ex quibus plerique ¨manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.	6	Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt.
	Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.	7	Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.	7	Deinde visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.
Act.9.4. rom.9.3. ephes.3.8.	Ἔσχατον δὲ πάντων, ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.	8	‖Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.	8	Nouissimè autem omnium, tanquam abortiuo, visus est & mihi.
Eph.3.7.	Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.	9	‖Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.	9	Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.
	Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.	10	Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius, quæ in me *collata est*, non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laboraui: non ego tamen, sed ¨ gratia Dei quæ mecum *est*.	10	Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.

* 5 *Illis duodecim*, τοῖς δώδεκα. Sic legi in omnibus quos vidi codicibus Græcis, excepto Claromontano, qui habet τοῖς ἕνδεκα, *illis vndecim*. Ita etiam legit Vulgata, licet articulo non rectè prætermisso. Ambrosius etiam habet, *vndecim*, neque diuersam lectionem citat. Variasse autem Græcos codices hoc in loco apparet ex Græcis scholiis, & Chrysostomo, & Augustino quoque, lib. de consensu Euangelist.3.cap.33. Hinc orta quæstio quomodo dicantur duodecim qui tamen vndecim tantum erant Matthia nondum allecto: cui expediendo nodo multa incommodè profectò afferuntur. Fuerunt, inquiunt, isti duodecim ex turba discipulorum, non autem ex illorum selectorum. Atqui istud non patitur additus articulus τοῖς. Matthiam igitur alij volunt, quanuis nondum allectum, casu tamen fuisse tunc cum Apostolis vndecim, & sic illos duodecim, προληπτικῶς quadam sequuturæ allectionis, vocatos. Sed hoc qua tandem vel leuissima coniectura nititur? Denique (inquit Chrysostomus) verisimile est post assumptionem etiam visum. Imò (quod tanti viri pace dictum esto) nec verum istud est nec verisimile, testante Petro Act.3. fore vt ad vltimum illum diem cælis secundum carnem contineatur. Fuerit tamen sanè post assumptionem visus, sed in cælo, vt Stephano, & Paulo in via, & in ecstasi in tertium vsque cælum abrepto, aut in somnis, non corporali, sed spirituali visione, vt eodem Paulo Act.27.23. Paulus autem hoc loco quînam duplex visionis tam diuersum genus in vnum conflaret? Et vbi illa Matthiæ in hoc contextu mentio? Seruaui tamen receptam in codicibus Græcis scripturam, quæ hac vna ratione (vt mihi quidem videtur) commodè explicari potest, quòd communi & vsitato inter omnes Christi vere pios asseclas, cætus ille selectorum domesticorum ipsius, nomine τῶν δώδεκα intelligeretur: quæ appellatio etiam postquam proditor ille excidisset, tamen adhuc permanebat. Sed longè maior difficultas hîc occurrit, quam miror non fuisse potius animaduersam & explicatam. Nam si dicere voluit Paulus Christū siue coram vndecim, siue duodecim illis, apparitione vera fecisse resurrectionis suæ fidem: cur ταυτολογίᾳ manifesta vtens, mox diceret illum apparuisse τοῖς πᾶσιν ἀποστόλοις? Nam articulus τοῖς omninò istos à cæteris discipulis distinguit, & Paulus addidisset particulam πάλιν id est rursus, si quum sæpius toti illorum cætui sese stiterit, hanc apparitionem vt postremam ab illa priore distinguere voluisset. Denique particula ista πᾶσιν manifestè declarat Paulum ab aliis particularibus quas commemorarat apparitionibus istam discernere voluisse. Quid ergo? Si quis est in hac codicum varietate, & vbi de fide & doctrina ipsa non agitur, coniecturæ locus, probabile mihi potius videtur neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα: Sed τοῖς δέκα, id est, *decem illis* scriptum fuisse, & insignem illam inter cæteras apparitionem designari quæ narratur Ioh.20.19: & 24. quum à collegis suis Thomas abesset. qua apparitione tum illam alteram octo post diebus sequutam, tum illam vltimam quæ Marc.16 explicatur Apostolus distinguat particula πᾶσιν. Sed hæc nullius præiudicio dicta sunto.

6 *Amplius quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Supra quàm quingentis*, si verum est quod admonet Erasmus subaudiri ἤ, id est *quàm*; vt quum dicimus, plus mille: quum alioquin ἐπάνω secundo casui iungatur, vt Marc.14. versu 5. hîc verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbum ὤφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω ν' ἀδελφοῖς, id est πεντήκοντα, id est *quinquaginta*? Nam certè mirum est quingentos hîc fratres commemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorum, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centum & viginti, Act.1. versu 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretum consensu, nihil volui mutare ex coniectura. Chrysost. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id est, *cælitus* siuè *è sublimi*, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verum si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cuius fit mentio versu 7. post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli in ecstasi factam, vt ipsemet explicat 2. Cor. 12. 2. quorum neutrum concessero, nisi quis idoneas rationes adferat. Imò idem Chrysost. homilia in Symbolum 2. refert aliquatenus ad eos qui cum Christo resurrexerant: quam sententiam si sequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *Obdormierant*, per præteritum plusquam perfectum. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, non diuisim, sed vnà, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone à *vne fois*. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἅμα. ¶ *Manent*, μένουσι. In vita videlicet, vt Iohan.21.22. *

9 *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth.3.11. *

10 *Gratia Dei quæ mecum* [*est*,] ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulgata, *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cuius vim tamen obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrij meritum stabilire. nam etiam si non esset adscriptus articulus, debuerant tamen animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrum, vt illi omnia tribuat. Sic enim laboraui, inquit, vt tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam sum quicquid sum, per me omnia effecerit. Deinde, si libertas ipsa arbitrij ex seruitute peccati, accepta ferenda est prorsus non naturæ, quæ sese peccato totam mancipauit, sed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipsius libertatis effecta?

11 *Et ego igitur*,

Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.	11	Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.	11	*Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*	
Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;	12	Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?	12	*Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?*	
Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.	13	Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.	13	*Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.*	
Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.	14	Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra.	14	*Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.*	
Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.	15	Reperimur autem etiam falsi testes Dei: quoniam de Deo testificati sumus, eum excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui non excitantur.	15	*Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quem non suscitauit si mortui non resurgunt.*	
Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.	16	Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus.	16	*Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*	
Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.	17	Quòd si Christus non est excitatus, inanis est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.	17	*Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.*	
Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.	18	Nempe & qui obdormierunt in Christo, perierunt.	18	*Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt.*	
Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.	19	Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.	19	*Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*	
Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.	20	Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: ‖ & primitiæ eorum qui obdormierunt factus est.	20	*Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.*	Colos.1.18. apoc.1.5.
Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.	21	Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.	21	*Quoniam enim per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum.*	
Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀπο-	22	Sicut enim in Adam omnes	22	*Et sicut in Adam o-*	

11 *Et ego igitur*, εἴτε μὲν οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καί, vt suprà, 13. versu 8. & hic desinit propositio tractationis, incipiente deinceps confirmatione vsque ad versiculum 32. finientem.

13 *Nam si resurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem.* Erasmus, *Porro si*, &c. Sed præstat hic quoque accipere δέ pro δή.

* 14 *Inanis est*, κενή. Hinc disce quinam hæretici tollant fundamentum fidei, ideóque sint prorsus intolerabiles, nẽpe, Qui scriptis propheticis & Apostolicis non acquiescentes, cudunt nouos fidei articulos, vel semel positos tollunt vel directè, vel necessaria consecutione.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc præpositionem, vt significent attributum dici de subiecto. Vulgata, *Aduersus Deum*, nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falso tribuitur. Alij, *A Deo.* Nam κατά interdum idem declarat quod ἀπό vel ἐκ, vt Matth.cap.8.versu 32. Marc.5.13. & Luc.8.33. κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησε: ex quo facilè deprehendi possit ea significatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γάρ, quæ lectio mihi non displicet. Esse autem in peccatis, declarat sanctificatum non esse, nec peccatorum remissionem consequutum. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorum remissio ab eiusdem morte, Rom.6.4. Mors autem Christi inefficax est, si Christus in morte mansit.

19 *Solùm*, μόνον. Notanda est in primis traiectio huius particulæ, qualis est Rom.4.16. vt cohæreat cũ ταύτῃ, sicut nos coniunximus. Nam alioquin reprehenderentur qui in solo Christo spem suam in hac vita collocant. Cæterùm, *In hac vita*, declarat, *Huius vitæ gratia*, siue, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitam non respiciat. nam ex Hebr. idiotismo, ἐν id est Beth, hoc loco idem valet atque בעבור [*bahabur*,] id est propter. ¶ *Miserrimi*, ἐλεεινότεροι. Id est, ἐλεεινότατοι, vt suprà, 13.13.

20 *Primitiæ eorum qui obdormierunt*, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Mihi videtur Erasmus impropriè conuertisse κεκοιμημένων, *qui dormierant*: & ἐγένετο non rectè conuertit, *Fuit*, pro, *Factus est*: quod Vetus interpres non legit, & in vetusto exemplari non additur. Christus autem & primus ad vitam immortalem resurrexit Act.13.34 & omnibus suis causa est resurrectionis ad vitam æternam. Sic primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum sanctificabant: Credentes autem intellige. Nam aliis cum Christo nihil commune est, neque Christi mortis beneficio resurgunt qui extra Christum sunt: sed diuinæ maledictionis vi, quæ mortem quoque æternam (& quidem in primis) comprehendit. Non esset enim æterna hæc pœna quæ mors secunda appellatur, nisi in illam æternam simul & maledictam vitam rursum animare[illegible]r illorum corpora, quæ propterea nõ vita sed mors æterna vocatur.

θνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάν-
τες ζωοποιηθήσονται.
1. Thes. 4. 15. Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀ-
παρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ
παρουσίᾳ αὐτοῦ·
Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βα-
σιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταρ-
γήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν
καὶ δύναμιν.
Psal. 110.1. act. 2.34. heb. 1.13. & 10.13. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν
θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας
αὐτοῦ.
Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος.
Psal. 8.7. heb. 2.8. Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας
αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέ-

moriuntur, ita & in Christo
¨omnes viuificabuntur.
23 ‖Vnusquisque autem suo or-
dine: ¨primitiæ Christus, post-
ea qui sunt Christi, in aduentu
ipsius:
24 Deinde *erit* ¨finis, ¨quum tra-
diderit regnum Deo ac Patri:
¨quum aboleuerit omne impe-
rium, & omnem potentiam &
virtutem.
25 Nam oportet eum regnare
‖¨vsquequò ¨omnes inimicos
subiecerit pedibus eius.
26 ¨Vltimus autem ¨hostis abo-
letur mors.
27 ‖Nam omnia subiecit sub
pedes eius. Quum autem dicit
omnia esse *ei* subiecta, ¨palàm

omnes moriuntur, ita &
in Christo omnes viuifica-
buntur.
23 *Vnusquisque autem in*
suo ordine: primitiæ Chri-
stus, deinde ij qui sunt
Christi, in aduentum eius:
24 *Deinde finis, quum*
tradiderit regnum Deo
& Patri: quum euacua-
uerit omnem principatum
& potestatem & virtu-
tem.
25 *Oportet autem illum*
regnare, donec ponat o-
mnes inimicos sub pedi-
bus eius.
26 *Nouissima autem ini-*
mica destructur mors.
27 *Omnia enim subiecit*
sub pedibus eius. Quum
autem dicit, Omnia sub-
iecta sunt ei: sine dubio

---

22 *Omnes viuificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Castellio, *Omnes reuiuiscent.* Sed notandum est verbum passiuum, quod declarat eos non suapte vi sed aliena resurgere: quæ emphasis verbo reuiuiscendi non exprimitur. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potius insistere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm, quod dicit omnes per Christum viuificatum iri, dextrè intelligendum est. Liquet enim tum ex superioribus, veluti ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta, tum e-* tiam ex proximo versu in quo istud ad eos restringit qui sunt Christi, & denique ex iis quæ subiicit de corporibus cũ gloria resurrecturis: ex iis, inquã, liquet Apostolũ solis fidelibus ista scribere, & de illorũ duntaxat resurrectione disserere. Nã alioqui si negotiũ illi fuisset cum Epicureis, longè alia adhibuisset argumenta. Risissent enim illi hæc omnia, & Christum non resurrexisse, vanam esse hanc prædicationem ac fidem, stultos esse Apostolos dixissent, ac proinde elusissent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hîc quoque vt aliquoties in hac eadem epistola, veluti 8.1. & 9.25. & 10.33. restringendum est ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, sed etiam in altero superiore isti opposito faciendum censeo. Quanuis enim vniuersaliter & sine exceptione verum sit omnes in Adamo mori, tamen par est vt idem vniuersale signum, in vtroque comparationis eiusdem membro simili ratione explicetur, ac proinde ad solos in gloriam resurrecturos restringatur.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat sibi aditum ad sequentia. Necesse est enim vt primitiarum & totius cumuli eadem sit ratio. At Christus iam mortis est victor, quod assumit Paulus tanquam extra controuersiam positum. Ergo & nos oportet esse mortis victores, ac proinde resurgere.

24 *Finis*, τέλος. Id est finis mundi & regni Christi complementum, siue perfectio: quoniam quod inchoatum est, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Christo cœpit, & aduentu Christi non finietur, sed absoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua statim disserit: quod mihi non satis arridet. Puto enim potius Apostolum duo proponere, nempe perfectionem regni Christi, deinde qua in re sit posita ista consummatio, nempe in omnium hostium abolitione, ac demum sic intelligendam esse hanc perfectionem vt tamen Deus semper emineat. quæ omnia probat sequentibus versiculis, vt inde confirmet resurrectionem fidelium futuram. ¶ *Quum tradiderit*, ὅταν παραδῷ. Quid ergo? an nondum regnat Pater? Regnat certè: sed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & potestates tenebrarum ei resistunt, hoc respectu videatur rex non esse, quoniam pro rege à plerisque non habetur: ideóque quotidie petimus vt regnum ipsius adueniat. Dicitur ergo Christus regnum Deo * Patri traditurus, idest, debellatis omnibus hostibus Patrem velut in regnum plenè restituturus, videlicet respectu eorum qui ab ipso desciuerant, quorum alios perdomuerit, alios Patri reconciliarit vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnum hostibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronãdos. An verò tunc nõ regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius nõ sit finis. de quo mox dicemus, vers. 28. ¶ *Quum aboleuerit*, ὅταν καταργήσῃ. Assentior iis qui hoc referũt ad regni Christi hostes, in quorum medio nũc dominatur. Etsi enim vera est sententia eorum qui omnẽ etiam iustam gubernationẽ tum Ecclesiasticam tum politicã tunc desiturã aiunt quũ cessabit istius mundi cursus: tamen spectandum puto qua de re agatur, nẽpe an Christi potentia ad carnis vsque resurrectionẽ protendatur: quod affirmat Apostolus quũ dicit fore vt omnes semel hostes aboleat, ac proinde etiã mortẽ, quoniã alioqui non subiicerentur omnia sub eius pedibus. Sed & illud obseruãdum est, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi sunt, sed eorũ potentiam esse abolendam. Neque enim diaboli vel impij abolebũtur, sed omni sua potẽtia spoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt sit plena sanctorum felicitas. Augustinus lib. de * Trinit. 1. cap. 10. per Dei regnũ intelligit ipsos fideles Christi morte redẽptos: & verbo regnãdi vult significari Christi pro nobis interpellationẽ tunc cessaturã, cõpleta nostra cũ Deo coniunctione. Dixi quod mihi maximè probatur.

25 *Vsquequò subiecerit*, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum est nomen ὁ Θεὸς, *Deus*, ex precedente versiculo. Itaque legendum est αὐτοῦ, *eius*, non αὑτοῦ, *sui*, vt conuertit Erasmus, sicut liquet tum ex vers. 27. tum ex Psal. 110. 1. Ergo, inquies, videtur Apostolus significare Christum aliena vi hostes debellasse. Respondeo, Apostolum (sicut ex vers. 21. apparet) Christum hic considerare non vt Filium Dei æternũ simpliciter, sed vt in forma serui manifestatum: quo respectu dominatur quidem vt Ecclesiæ caput, sed quia data est ei hæc potestas à Patre, qui etiam dicitur eum excitasse à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus est Pater assumpsisse carnem, vel diuinitas aliqua secundaria Christo tribuitur: sed quia consideratur vt homo, assurgit Propheta ad Patrem vsque, cum quo tamen Filius, vnus est Deus ac proinde vna & eadem vi agit. ¶ *Omnes*, πάντας. Hæc particula non est apud Dauidem, in qua tamen posita est tota vis argumenti. Nam si omnes hostes oportet Christo subiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde resurgent sancti. Ideo Apostolus locum alium adiunxit ex Psalmo octauo, vbi de Christo & æterno ipsius regno disseri (cuius etiam fit tota Ecclesia particeps) ostendit particula vniuersalis πάντα, *omnia*: sicut etiam traditur in Epistola ad Hebræos. vbi plura de huius loci ap- * plicatione disseremus.

26 *Vltimus autem*, ἔσχατος δὲ. Conclusio est argumenti à toto ad partem. Retinui autem particulam δὲ ex Vetere interprete vt prorsus necessariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur. ¶ *Hostis*, ἐχθρός. Vulgata, *Inimica*, non satis expressè, vt rectè annotauit Valla: neque necesse fuit genus mutare.

27 *Palam est*, δῆλον ὅτι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. si legas δηλονότι. Suppleuimus autem quod deest explendæ sententiæ: & videtur mihi duo simul colligere Apostolus, illius videlicet particulæ vniuersalis Omnia hanc vim esse, vt nihil excipiatur quod non sit subiiciendum Christo præter ipsum Deum Patrem, qui dicat sese omnia Filio subiecturum. Ex his autem efficitur vtrun-

que

que quod volebat, nempe resurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dij fiamus, sed vt cum capite nostro perfectè subiiciamur Deo, id est vt perfectè suis omnibus dominetur Deus.

τακται, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.

28 Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

29 Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;

est *hoc dici* excepto eo qui subiecit ei omnia.

28 Postquam verò subiecta fuerint ei omnia, tunc ¨& ipse filius subiicietur ei qui subiecit ipsi omnia, ¨ vt Deus sit omnia in omnibus.

29 Alioqui ¨ quid facient ¨ qui ablutione vtuntur super mortuis? ¨Si omnino mortui nō excitantur, ¨cur ablutione vtuntur ¨super mortuis?

præter eum qui subiecit ei omnia.

28 *Quum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc & ipse Filius subiectus erit ei qui subiecit sibi omnia, vt sit Deus omnia in omnibus.*

29 *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? vt quid & baptizantur pro illis?*

28 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Particula καὶ indicat omnino hoc esse accipiendum de ipsa Filij persona. Cæterùm dices, Si tunc subiicietur, ergo antea subiectus non erat, atque adeo sic quoque detrahetur de ipsius gloria, quum nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem potestatem accepisse in cælo & in terra: quæ quidem necessariò intelliguntur de Filio vt in carne manifestato. Respondeo, esse ἀντανάκλασιν in verbo ὑποτάττειν, quod in superioribus dicitur de Deo, domitos hostes ad Filij pedes conculcante: hîc verò (sicut apparet ex hac particula, Vt sit Deus omnia in omnibus) subiici Deo dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc subiectio summam felicitatem declaret, quum infelicissimi sint quos Deus non pro subiectis sed pro hostibus habet: sicut pulchrè describit regis imperium Poëta hoc versiculo, *Parcere subiectis, & debellare superbos.* Dicitur autem Filius etiam ipse tunc subiiciendus Deo & Patri: minimè id quidem quasi Pater in Filio
* antè id tempus non acquieuerit, nec ipsius personæ ratione extra suam Ecclesiam & in sese consideratæ. Sed (vt hic locus explicatur à Nysseno, & Chrysostomo in tractatu in hunc locum proprio, & à Cyrillo lib. Thesauri 10. cap. 8) Ecclesiæ respectu, id est quatenus est Ecclesiæ siue omniū Patris subiectorum caput, quorum gloria quum tunc demum sit perficienda, videtur quodammodo pars adhuc aliqua Christi, (Ecclesia nimirum, cuius est πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia versari. Adhuc enim despicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in mēbris suis: sicut ipse Sauli dicebat, Cur me persequeris? & Paulus ipse conuersus, scribit se implere restantes Christi afflictiones. Deinde, quum nōdum sit ipsius membrorum numerus completus, & altera sanctorum pars (nempe ipsorum corpora) ad eum vsque diem in puluere & corruptione dormiant: hoc inquam respectu, illa Christi subiectio (id est plena eius gloria) nondum est patefacta. Ac nequis de ipsius maiestate quicquam vocabulo subiectionis detractum putet, sciendum est sessionem ad dextram Patris, & exaltationem supra omne nomen, sic de Christi carne dici, vt vnitas quidem personæ retineatur, ac proinde vni Christo vnica summa gloria tribuatur, sed ita tamen vt naturarum discrimine obseruato, Christus, quatenus homo est, Deo nunquam æquiparetur. Quod familiari etiam exemplo declarari potest. Viuit corpus nostrum hypostaticè vnitum animę nostræ, & quidem vna eadémque (nempe ipsius animæ) vita. Sed quis propterea corpus, quod vitam aliunde recipit, animę corpus viuificanti exęquarit, ac non potius sic esse vitæ particeps dixerit, vt tamen infra animæ dignitatem subsidat? Christo igitur toti vna sanè maiestas, vna gloria ab omnibus superis mediis & infimis tribuatur: sed ita vt eius caro non ex sese sed à Deo exaltata, sicut est suo corpori caput, sic quoque Deum habeat pro capite. Caput enim Christi etiam glorificati est Deus, suprà, 11. 3. & rectè scripsit August. lib. de Trinitate. 1. cap. 8. hunc locum enarrans, *Christus, in quantum Deus est, cum illo nos subiectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus est.* Hæc ille, & quidem prorsus rectè, quum Christus vnus sit cum Patre Deus, & nobiscū homo. Qui verò de ipsa Christi persona in sese hūc
* locū explicant, mihi non vidétur quæstioné propositā satis attēdere. Nec enim certè quæritur hoc in loco propriè de ipsius Christi resurrectione, & gloria quā est plenissimam consequutus Philipp. 2. 9. sed de nostra cum Christo consociatione in resurrectionis gloria, vt apparet ex versu 23. quo spectant Christi verba Ioh. 17. versu 10. 11. 20. & 21. Sed & particula *Tunc* expressè indicat hic agi de subiectione tunc demum futura quum Pater omnia Filio subiecerit. ¶ *Vt Deus sit omnia in omnibus*, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodotus in Thalia, πάντα ἦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλῶνι. Significatur ergo magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ à Deo promanans, nos totos capiti nostro adiunctos implebit: ita tamen vt capiti, quod & Deus ipse & homo est, sua seruetur eminentia, & in ista (vt ita loquar) gloriæ infinitate, suus cuique membro modulus tribuatur. Neque enim particula vniuersalis Omnia sic accipienda est vt capiti ipsi, nedum Deo, exæquemur, quamuis & ipsi simus eius hæredes: præterea fratri quoque primogenito sua dignitas supra nos cohæredes tribuenda est, nedum vt (quemadmodum commenti sunt Eutychiani) natura humana in diuinam transeat. Neque enim sic perficeretur hominis natura, sed potius absorpta finiretur. Sed (inquies) nónne semper est Deus omnia in omnibus, quum omnes omnia debeant illi ferre accepta? Respondeo, de solis sanctis hîc disseri, quorum integer cætus Ecclesia vocatur: quod tota etiam disputatio declarat, ac præsertim versu 17. vbi simili modo explicanda est particula vniuersalis. Non videtur autem Deus ante illam plenam instaurationem vltimo die futuram, omnia esse in omnibus, quum adhuc potentes sint eius aduersarij quibuscum patienter agit: nec sit completus electorum numerus, & eorum quidem, qui hanc vitam viuunt, longè maxima pars adhuc sit in tenebris & peccato: eorum autem qui dormiunt corpora, non tantùm gloriæ sed etiam vitæ omnis expertia, in sepulchri ignominia versentur, dum vltimus ille dies adueniat.

29 *Quid facient*, τί ποιήσουσιν. Vel, *Quid fecerint*, id est * Quid tandem se fecisse deprehendent, rem videlicet inutilem, qualis est cadaueris ablutio in sepulchro, sic penitus absumendi, vt nulla spes resurrectionis illi supersit.
¶ *Qui ablutione vtuntur*, οἱ βαπτιζόμενοι. Media videlicet significatione, pro οἱ βαπτίζοντες, vt manifestè indicat Syra vox עמדין [*hamedin*.] quod maximè probo. quod si placeat passiuam significationem accipere verbi Sum, fuerit verbale nomen in verbo ipso, vt apud Hebræos sæpe fit, inclusum, & fuerit hic locus vertendus, *Quid facient*, (id est quid iis fiet, vt vulgo dicimus, *que deuiendrōt*) *qui abluuntur* [*ablutione*] *super mortuos?* .i. mortuali, vt loquitur Plautus: & eadem manebit sententia. Argumentatur enim Paulus ab illa sepulchrali siue mortuali ablutione & vnctione accuratè inde à Patribus vsurpata inter Iudæos, & in Talmudis tabulas demum relata, immò & à Christianis initio retenta, vt apparet ex Act. 9. 37. sed paulatim, vt verisimile est, vnà cum legalibus eiusmodi ritibus abolita, quam fortassis etiam profani à veteribus Patriarchis acceperunt, vnde illud, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.* Sed inter profanos populos quicquid circa mortuorum funera gerebatur, partim ab ambitione, partim à superstitione, partim à superstitum erga defunctos vano studio sunt profecta. At inter Iudæos dubium nō est quin hic ritus fuerit spei de corporum resurrectione quædam tessera & fidei professio. Nam quia Mors (inquit in illum Act. locum Caluinus) speciem habet interitus, ne resurrectionis fidem extingueret, species contrarias opponi vtile fuit, quæ vitam in morte repræsentarent. Verbum autem βαπτίζεσθαι de huiusmodi quoque ablutioni-

* bus vsurpatur etiam Mar.7.4.& Heb.9.10. Sic igitur hic locus alioqui perobscurus & qui me quoque diu exercuit, mihi quidem videtur explicandus. Neque huic interpretationi illud obstat quod Syrus pro ὑπὲρ vertit חלף [*chaleph*,] quod propriè *vice* significat. Nam ἀντὶ pro ὑπὲρ in his libris non semel ponitur, vt obseruauimus Matth.17.27. Marc.10.45. Eorum autem interpretationes qui verbum βαπτίζεσθαι passiua significatione acceperunt, & ad sacram baptismi nostri actionem retulerunt, non video quînam conuenire possint. Etenim si pro moribundis baptisatis accipias cum Epiphanio contra Cherinthianos, parata fuerit exceptio, non inde consequi inutiliter illos fuisse baptisatos, etiam si nulla esset carnis resurrectio, quod animæ saluti profuturus esset nihilominus baptismus. Sin verò ὑπὲρ accipias pro *vice*, & ad Clinicorum baptismum istud placeat referre, perabsurdum illud est. Quis enim tam crassam baptismi pollutionem tam leuiter prætermissurum fuisse Apostolum, imò etiam argumento tam infirmo & inepto vsurum fuisse existimet? Sed quid si ad baptismi finem istud referas, nempe ad resurrectionem spiritualem, vt baptizari pro mortuis idem valeat, atque baptizari vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem à mortuis, cuius symbolum sit baptismus (in qua sententia sunt Græca scholia, Photius, & Theophylactus, & quam in prioribus editionibus sum amplexus:) ne id quidem conueniret: quoniam sic assumeret Paulus illud ipsum de quo hîc queritur. Denique mihi non videtur, probabilis eorum sententia qui ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *super mortuos*, ad κοιμητήρια referunt, in quibus solerent baptizare. Istud enim nulla idonea auctoritate probatur, nec vllum nisi infirmissimum suppeditarit argumentum. Prodiit denique noua Turriani cuiusdam ex Pseudoiesuitarum cloaca in hunc locũ interpretatio malè cõfirmata, detruncato Ephremi, Syri celebris & vetusti scriptoris testimonio. Ait enim hunc fuisse Iudeorum morẽ (Pharisæorũ certè, si qui tales fuerunt) vt si quis in immunditia legali moreretur, vel alius quispiam viuus defuncti nomine, vel ipsemet mortuus aqua lustrali ablueretur, vnde hic quoque mos mortuos aqua benedicta aspergendi inter Christianos inoleuerit, ex traditione ἀγράφῳ. Bellum profectò, & Antichristianæ superstitioni conueniens fundamentum: quasi Paulus ab istis Iudaicis nugis argumentũ sumpserit. ¶ *Si omnino*, εἰ ὅλως. Hoc mẽbrum cũ superioribus coniunxi, Syrum interpretem & Claromontanum codicẽ sequutus. * ¶ *Cur*, τί καί. Id est huiusmodi ablutionibus vtentes, nec quicquam sibi laudabile, nec ipsis mortuis vtile fecerint. Redundat autem particula καὶ in huiusmodi phrasi vt diximus Iohannis 8.25 * ¶ *Super mortuis*, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Vulgata, *pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν: quam scripturam in tribus codicibus Græcis inuenimus. *

Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;	30	Cur etiam nos periclitamur ⁚omni momento?	30	*Vt quid & nos periclitamur omni hora?*
Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	31	In dies morior ⁚ per gloriationem ⁚vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.	31	*Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*
Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. (Esa.22.13. sapien.2.6.)	32	Si ⁚secundum hominem ⁚adversus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas? Si mortui non excitantur, ‖ ⁚edamus & bibamus: cras enim ⁚morimur.	32	*Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest; si mortui non resurgunt? mãducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

30 *Omni momento*, πᾶσαν ὥραν. Vulgata, *Omni hora*. Erasmus, *Omni tempore*. Vide Matth.9.22.

31 *Per gloriationem*, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur *Propter*. Sic quoque legitur apud Ambrosium, & in commentariis Hieronymo inscriptis. Alicubi etiã legitur *Pro gloria vestra*. Dubitant quoque Græca scholia num legendum sit διὰ, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit & Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ', & Augustinus Epist.29. & Sermone de verbis Apostoli, 28. & Syrus interpres sequitur, expresso etiam verbo ימא [*iame*] id est *Iuro*, siue *Affirmo*, vt habetur in Arabica editione . Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & iusiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1. Timot. 5.21. earum quidem rerum quas palam & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis, & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latẽt: tum verò etiã in aliis, quoties ita requirit necessitas, non modò vt testis, sed etiã vt iudex ac vindex periurij, aduocatur: adeo vt sine summo sacrilegio non possit aliud nomen in iureiurando vsurpari. ¶ *Vestram*, ὑμετέραν. Nonnulli legunt ἡμετέραν, *nostram*, vt hoc perinde sit acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus *Per vestram gloriationem*, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accommodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, eiúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, (id est vester profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui summis cum periculis) vt ea quoque nonnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Cur autem malim ὑμετέραν, *vestram*, legere quàm *nostram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est *nostram*, videtur potius subiiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, *habemus*, quàm ἔχω, *habeo*. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cuius initium est, Sæpe & multum, vt Erasmus quoque obseruauit: vbi tamen pro *Gloriationem* legit *Salutem*.

32 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria vel temeritate actus, cæterisve eiusmodi causis adductus quarum studio homines in ista pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet ista includere parenthesi, quorum sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Vt humano more loquar. id est, vt aliquid de meipso dicam, sicut homines solent. Moris enim est Apostolo istis præfationibus vti in re simili, vt 2.Cor. 11.16.17. 21.22.& Rom.3.5. Arabs autem interpres istud præcedenti versiculo extremo attexit. ¶ *Aduersus bestias pugnaui*, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehenditur Erasmus à doctissimo interprete, quòd eos qui aduersus bestias pugnabant putarit eosdem esse atque eos qui bestiis obiiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant vt virtute & robore suo freti euaderent, si possent: & nonnulli etiam bestiarij vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores instituebãtur: isti verò bestiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, sed vt laniarentur. * Sed de neutris hîc loqui Apostolum satis constare posse puto, tum quod Lucas diligentissimè Act.19 commorationem Pauli in Ecclesia Ephesina narrans nusquam videtur historiam, qua nulla insignior esse potuit, prætermissurus, tũ quòd, vt bestiis obiici potuisse demus, at certè nunquã eo adduci potuisset, vt cũ bestiis in theatrum pugnaturus produceretur. Etenim si quid tale vel coactus admisisset, quę fuisset eius deinceps apud Ecclesias auctoritas? Itaq; non dubito quin θηρία hîc dicantur à Paulo pertinacissimi illi Iudæi Ephesini, quorum fit mentio Act.19.9: quos Ferarum appellatione intelligit metaphora familiari, qua etiã vsus est Neronẽ appellans Leonem 2.Tim.4.17. Quòd si quis comparet quæ scribûntur infra 16.5. cum Act. 19.21.& 2.Cor.1.14. agnoscet opinor, scriptam hanc epistolã Epheso, alterum iam annum agente Paulo Ephesi, & multo cum fructu Euangelium annunciante: aliquanto verò post fuisse subsequutam illam horribilem seditionẽ à Demetrio excitatam, quæ Paulum in

Macedoniam

* Macedoniam tectā extrusit: quò referenda sunt quæ commemorantur copiosè 2.Cor.1. Nugacissimas autem nugas apud Nicephorum extantes lib.2. cap.25, ne refutatione quidem puto indigere. ¶ *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicuræis familiarem, vt Sardanapali illud, *Lude, bibas, comedas, post mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: viue hodie*. Ita etiam scribitur apud Esaiam 22.13: vnde hoc videtur petiisse Paulus, quanquam in diuersum finem. Significat enim Paulus quo tandem essent euenturi paulatim, si curiosis vel blasphemis potius istis speculationib^9 vacarét. ¶ *Morimur* ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infra, ver.35. & alibi sæpe. Nā etiā apud Esaiā legim^9 נמות. sed quoniā in præsenti tēpore videtur quædā subesse emphasis, illud idcirco retinuimus.

Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί.	33	Ne errate. Mores bonos "cōmercia" corrumpunt mala.	33	*Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*
Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.	34	"Euigilate" iustè, & ne peccate: quidam enim Deum" non norunt. "ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.	34	*Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiā enim Dei quidā habēt. ad reuerentiā vobis loquor.*
Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;	35	At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?	35	*Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore veniunt?*
Ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.	36	Demens, "quód tu seris, non" viuiscit, nisi" mortuum fuerit.	36	*Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur.*
Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἤ τινος τῶν λοιπῶν.	37	Et quod seris, non corpus oriturum seris, sed nudum granum, "prout inciderit, tritici, aut alicuius ex reliquis *seminibus*.	37	*Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta, tritici, aut alicuius cæterorum.*
Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.	38	Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.	38	*Deus autem dat illi corpus sicut voluit, & vnicuique seminum proprium corpus.*
Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σάρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.	39	Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piscium, alia verò volucrium.	39	*Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia piscium.*
Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.	40	Et *sunt* corpora cælestia, & *sunt* corpora terrestria: sed alius quidem cælestium" decor, alius verò terrestrium.	40	*Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium.*
Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης· καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.	41	Alius decor solis, & alius "decor lunę: & alius decor stellarum. stella enim à stella differt decore.	41	*Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate.*

* 33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vel *Congressus*, vt vertit Tertull. De hac autem locutione vide supra 6.9. Vulgata & Erasmus, *Colloquia*, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere liceat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum ostendit Corinthiorum nonnullos in hunc errorem abductos, quòd aures nonnullis præbuissent rerum diuinarum planè imperitis: quod mox etiam probat, petitis ab iis rebus exemplis, de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare, & videtur Philetum & Hymenæum notare, vt liquere videtur ex 2.Tim.2.18. Veteres Latini hunc locum citantes vtuntur *Confabulationis* voce, quæ durior posset videri. Incipit autem ab hoc loco Paulus explicare resurrectionis futuræ mysterium, quantum nunc quidem à nobis capi potest. ¶ *Corrumpunt*, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice, vbi tamen pro Θαδία legēdum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menādri citat Athenæus. Citatur autem etiam ex eódem poëta alius eiusdem prorsus sententiæ versiculus, Κακοῖς ὁμιλῶν κ' αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός.

34 *Euigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrij. Ideo conuertit Erasmus, *Expergiscimini*: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quam vult illos redire qui multis speculationibus fuerant quodammodo inebriati. ¶ *Iustè*, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Opponit autem studium iustitiæ, vanitati & curiositati, qua factū fuerat vt isti cū prophanis nōnullis versantes & diuinarū rerum imperitis, quanuis sibi præ cæteris sapere viderentur, de eo capite Christianæ religionis ambigere cœpissent, de quo tamen ne dubitandum quidē fuit. ¶ *Non norunt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ignorātiam Dei habent*: quod videtur durum in Latino sermone. Dicit autem eos Deum non nosse qui in peccatis perseuerantes, Deum sic norunt vt eius penitus obliti videātur. ¶ *Ad pudorem vobis [incutiendū] loquor*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulg. *Ad reuerentiam vobis loquor*: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia pepercisset. Supra.6.5. eandem loquutionem interpretatus est, *Ad erubescentiam vestram dico*.

36 *Quod tu seris*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, *Tu quod seminas*, neglecta traiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. ¶ *Viuiscit*, ζωοποιεῖται. Plin.lib.17.capite 18. Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra, viuisceret. Vulgata & Erasmus, *Viuificatur* à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. ¶ *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, *Prius*, πρῶτον.

37 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Vt puta*, id est οἷον. Erasmus, *Exempli causa*. Vide supra, 10.14. Syrus interpres hoc præteriit, vt etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

40 *Decor*, δόξα. Vulgata, *gloria*. Et mox *claritas* non ineptè. Lucebunt enim vt Sol. Matth.13.43. Ego tamen malui generaliore & cōmuniore nomine vtrobique interpretari.

41 *Decor*, δόξα. Sic malui vertere quam *gloriam*, aptiore ni fallor vocabulo.

Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·	42	Ita *erit* & resurrectio mortuorum. ¨seritur *corpus* ¨corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:	42	*Sic & resurrectio mortuorum. seminatur in corruptione, surgit in incorruptione:*
Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.	43	Seritur ¨fœdum, excitatur cum decore: seritur ¨omnium virium expers, excitatur ¨potens: seritur ¨ corpus animale, excitatur corpus spirituale.	43	*Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute: seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale.*
Ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.	44	Est corpus animale, & est corpus spirituale.	44	*Si est corpus animale, est & corpus spirituale.*
Gen.2.7. Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.	45	‖ ¨Ita etiam scriptum est, Factus est ¨ prior homo Adam ¨animal viuens: ¨posterior *autem* Adã *factus est* ¨spirit⁹ viuificus.	45	*Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viuentem: nouissimus Adam in Spiritum viuificantem.*

42 *Seritur*, σπείρεται. Id est sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt impersonale, sed ita vt vbique subaudiatur τὸ σῶμα id est *corpus*, quod idcirco expressi primo loco. ¶ *Corruptioni obnoxium*, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In corruptione*: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotismo.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est turpitudinis & sordium plenum. Est enim μείωσις. nam quid fœdius est cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro turpitudo, quid turpius cogitari potest? ¶ *Omnium virium expers*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non conuenit huic loco Infirmitatis vocabulum: & alibi sic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, quum de animæ facultatibus non regenitis agitur, obseruauimus Rom.5.6. ¶ *Potens*, ἐν δυνάμει. Id est, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit vt sit omnipotens, aut ἀπερίγραπτον, aut vllam denique induat eiusmodi qualitatem. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum plane fieri. ¶ *Corpus animale*, τὸ σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc sit dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde, non comparari inter se duo corpora, sed vnius eiusdémque corporis, humani videlicet, diuersas atque adeo contrarias qualitates, ipsásque demum harum qualitatum causas: & eas quidem tum qualitates tum causas, non nudas, sed in ipsis subiectis hærẽtes. Eæ igitur causæ sunt Anima & spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalẽ esse, spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde vtræque in vno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore, diuerso tamen respectu, consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id est *animale*. Spiritum autem appellat diuinam virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id est *spiritale*. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt sit corruptioni obnoxium, sordidum, præsertim quũ ab anima destitutum seritur, id est conditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præstat: vnde fit vt eiusmodi corpus sit æternum gloria & splendore, insigne ab omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, vt in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini videlicet cœlesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus suprà, ver.22.) in illo nimirum rursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hîc notãda sunt: Vnum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam, vt corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam verò non item: ideóque Apostolum non dicere Adamum factum esse in animam viuificantem, sed in animam viuentem, aduersus eos qui animam volunt à traduce deriuari. Alterum est, Christum ad tẽpus quoque fuisse (quatenus hominem) in animam viuentem, excepto peccato, Spiritum videlicet in eo vim integram non exerente, donec, omni infirmitate superata, gloriosus resurgeret, & in cælo ad dextram Patris sederet: eóque respectu à Paulo hîc considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse spirituale Christi corpus, non substantia, (vt antè dixi) sed qualitate, id est æternum, gloriosum, potens, vt hęc à Spiritu (id est diuina natura) accipiat hypostatice ipsius corpori & animæ iam tum coniuncta quum verbum fieret caro: nostra verò corpora fore spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus virtute, ídque non per hypostaticam vnionem, sed virtutis participatione, vt Rom.8.11. & 2.Pet.1.4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quanuis in cælis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in terris: tunc verò efficiet vt illo præsente præsentes perfruamur. Hæc ita tractando, fanaticorum speculationibus facilè occurretur.

45 *Ita etiam*, οὕτω καί. Vulgata. *Sicut scriptum est*, ὅπως γέγραπται: quam lectionem, quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen sinceram esse puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, sicut scriptum est, factus est*, &c. Nam omnino hoc non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2.7. & tamen parum cohæret si receptam Græcam lectionem sequaris, quam non ausus sum mutare, sine idonei testis auctoritate. Castellio conuertit, *Quémque ita scriptum sit*, ea qua solet audacia vsus. ¶ *Prior homo Adam*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus: sed tamen annotatum est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם [*Adam*] esse speciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος vers.47. Et alioquin videatur dicendum fuisse in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes, retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Christus etiam vocatur posterior Adam, vt qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habet communem: quia videlicet & ipse censendus est, non tanquam singularis quispiam homo, sed vt radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur: sicut Animales in illo priore, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Christus hac ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temere tantùm sed etiam scelerate fecit quum Adami nomen hoc posteriore loco expungeret, vt præclarè ostendit Tertull. lib. aduersus Marcionem quinto. ¶ *Animal viuẽs*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, [*lenephesch chaijah*] ad verbum, *In animam viuentem*, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus σωματικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. ¶ *Posterior*, ὁ ἔσχατος. Vulgata, *Nouissimus*. Erasmus, *Postremus*. Ego putaui studendum perspicuitati, quum præsertim pro ἔσχατος ponat

δεύτερος,

δεύτερος versu.47: nisi quis vltimum putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. ¶ *Spiritus viuificus, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.* Christum vocat Spiritum, ab excellētissima parte: id est, Deo corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν, ab altera itidem præstantiore parte nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cælesti & Spirituali, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, sed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde consideranda antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, ver.44. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Spiritum viuificantem.*

Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.	46	At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.	46	*Sed nō prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*
Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	47	Primus homo è terra, ¨puluereus: ¨secundus homo, ipse Dominus è cælo.	47	*Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*
Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.	48	Qualis puluereus ille, tales & puluerei sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes erunt.	48	*Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.*
Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.	49	Et sicut gestauimus ¨imaginem terreni, ¨gestabimus etiam imaginem cælestis.	49	*Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis.*
Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.	50	¨Hoc autē dico fratres, ¨quia caro & sanguis non possunt regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptio consequi incorruptæ naturæ hæreditatem.	50	*Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*
Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.	51	Ecce, ¨mysterium vobis dico, ¨Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur, momento, ¨& iactu oculi, ‖ad vltimam tubam.	51	*Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.*

47 *Puluereus, χοϊκός.* Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in lib. de resurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & *limaceum* interpretatur. Nam ad creationem & nomen Adæ Paulus proculdubio respicit: & hoc epitheton ita est τοπικὸν vt simul materiæ ac loci contagionem declaret: vnde illæ corporis qualitates, quarum comparationem instituit. Materiæ autem nomen istud simpliciter non esse hîc accipiendum liquet apertissime ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui sit particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, glorię ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiam inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est, qui nobis omnem spem salutis eripiunt. ¶ *Secundus homo, ipse Dominus è cælo, δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.* Vulgata, *Secundus homo de cælo cælestis,* vt ὁ Κύριος expungatur, quod etiam testatur Tertull. fuisse à Marcione insertum, & post ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, sicut post ἐκ γῆς, additur χοϊκός: quam lectionem sequuti sunt Ambrosius & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio quam summo consensu Græci omnes quos vidi, tum Syrus, tum Arabs interpretes, Damascenus denique lib. de orthodoxa fide 3. cap.12. sequuntur. Multo enim vehemētior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cælestis, quum multæ sint res cęlestes creatę, Dominus autem dicatur qui summum in omnes imperiū obtinet. Deinde, si statim opposuisset Terrenum cælesti, non emineret illa tanta qualitatum diuersitas, sed varius tantùm situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit cælestem terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: vnum, considerari corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide August. lib. de Ciuit. Dei 13. cap.23. Alterum, quòd dicitur è cælo, id per communicationem ἰδιωμάτων esse intelligendum, vt diximus Ioh. 3.13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus, vt ipsam Christi carnem sciamus Dei inhabitantis virtute hanc gloriam esse assequutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem, εἰκόνα.* Imaginem intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Gen.5.3. & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip.2.8. ¶ *Gestabimus, φορέσομεν.* Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes. In Complutensi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *gestemus,* vt videtur etiam legisse Tertul. de resurrect. carnis. Nam & Chrysost. putat Paulum à ver.47. auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 *Hoc autem dico, τοῦτο δέ φημι.* Nempe nos illius cælestis imaginem gestaturos, quoniam in hanc qualem gestamus corporis naturam hæc incorruptibilis qualitas cadere citra alterius illius abolitionem non potest. Itaque ὅτι non αἰτιολογικῶς sed ἀπολογικῶς accipitur. ¶ *Quia caro & sanguis, σὰρξ καὶ αἷμα.* Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex animali spirituale, ex terreno cæleste fiat corpus. Caro igitur & sanguis nomina sunt quibus solum corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & sanguinis appellatione totus homo intelligitur, quatenus est corruptus peccato, & alius etiam modis eadem verba accipiuntur, sicut exposuimus Matth.16.17, & Gal.1.16.

51 *Mysterium, μυστήριον.* Id est rem arcanam, & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. ¶ *Non omnes quidem obdormiemus, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα.* Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus suprà versu 22) nec considerarunt particulam vniuersalem ad eos de quibus agebatur esse restringendam, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiosè Hieronymus in Epistola ad Minerium & Alexandrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. vt & citatur ab Augustino, orat. contra Iudæos cap.20, & contra Adimantum cap.20. Earum vna est, quam etiam reperi in Claromontano codice, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur,* vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quòd

non aliter dicit omnes immutatū iri, quàm suprà dixit, Omnes in Christo viuificādos, liquet vel ex eo quod confitemur, Dominum venturum ad iudicandū viuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Tess. 4.15.16.17, fore vt quos Dominus adueniens viuos ex sanctis inuenerit, repentè, non interueniēte morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cū sanctis qui resurrexerint rapti in nubibus Domino occurrant. ¶[Et] *ia ctu oculi*, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. Vul. *in ictu oculi*, mēdosè fortassis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en vn clin d'œil*. Quidā codices legunt ῥοπῇ. i. *inclinatione*. Vtroque vocabulo breuissimum temporis spatium significatur: quum nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπῇ. translatum est à subito radiorum oculi iactu (nam & Latini Adiicere oculos dicunt.) ῥοπῇ a motu lancis seu libræ. Quum autem nonnulli vetusti codices ista vsque ad σάλπιγγι, prioribus, nonnulli sequentibus attexant, sequutus sum eam quæ mihi visa est melius cohærere, fretus etiam Arabici interpretis auctoritate.

	Græce		Erasmus		Vulgata
	Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.	52	Canet enim tuba, & mortui excitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.	52	*Canet enim, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.*
	Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.	53	Oportet enim istud corruptioni obnoxium induere incorruptam naturā, & mortale istud induere immortalitatem.	53	*Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*
Esa. 25.18. heb. 2.14.	Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν· τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.	54	Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptum est, ‖ Absorpta est mors ad victoriam.	54	*Quum autem corruptum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoria.*
Os. 13.14.	Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον;	55	‖ Vbi tua, ô mors, victoria? vbi tuus, ô sepulchrum, aculeus?	55	*Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus?*
	Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.	56	Aculeus verò mortis *est* peccatum: vis autem peccati, Lex.	56	*Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, Lex.*
1. Ioh. 5.5.	Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	57	‖ Sed Deo *sit* gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.	57	*Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.*
	Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.	58	Itaque, fratres mei dilecti, firmi estote, immoti, abundantes in opere Domini semper, quum sciatis laborem vestrum non esse inanem in Domino.	58	*Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.*
	Κεφάλαιον ις.		CAP. XVI.		CAP. XVI.
	Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.	1	Porro de collecta in sanctos, quemadmodum ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.	1	*De collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.*

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר [*dabar*,] de quo sæpe iam diximus. ¶ *Absorpta est mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit pene cōuersus ad verbū ex Esa. 25.8. vt duo testimonia hìc cōiunxerit Apostolus. Sic enim habēt Heb. בלע המות לנצח [*billah hamaueth lanetsach*] id est *absorpsit mortē in æternum*. Sed pro *In æternum*, scriptum est εἰς νῖκος, *ad victoriā*, quòd נצח [*netsach*] deducatur à נצח [*natsach*,] quod vincere declarat. Idem autē significat Ad victoriam, atque Vsque ad victoriam: id est, ita vt sit prorsus debellata. Ambrosius verò & ante eum Tertull. lib de resurrect. carnis, & alij multi legentes *In contentione*, decepti fuerunt à librario qui Græcè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Vbi tua, ô mors, victoria*, ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; Cōtrario ordine legunt hunc locū nō modò Græci omnes cod. quos inspeximus, sed etiā Syrus & Arabs interp. Et tamen liquet ex Hebræi contextus collatione, morti tribuēdum τὸ νῖκος, sepulchro verò τὸ κέντρον: sicut in vetere Latina interpretatione legitur: sic etiā melius cohærēte proximo versiculo, in quo τὸ κέντρον ex proximo melius repetitur. Cæterùm apud Oseam sic legitur hic locus, vnde petitū est posterius membrum אהי דבריך מות [*ehi debarecha maueth*] id est, *Ero pestes tuæ, mors*. Itaq. Græca editio quā sequutus est Paulus, legit איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*,] *ero*, per metathesin: quā notant eo loco quidā etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך [*debarecha*] Greci interpretes deduxerunt non à דבר [*deber*,] quod pestē declarat, sed à דבר [*dabar*,] quod significat verbū, idque trāslatitiè acceperunt: pro quo vernaculo sermone dicimus *vn plaid*, inuidioso etiā vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione, qua nunc vtimur, scriptū est δίκη, pro quo Paulus fortassis scripsit, nō νῖκος, vt nunc legimus, sed νεῖκος, id est *contentio*. Sic etiam hunc locum citante Augustino, in Ioh. tract. 12. & in Ps. 148. quāuis in Græca editione qualē nunc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamē volui temerè mutare: quanquam ad illā coniecturā altera etiā accedit, quia in præcedente versiculo, itémque in 57, scriptū est νῖκος, facilè fuisse hominibus imperitis existimare ita etiam hoc loco scribendū esse. ¶ *Vbi tuus, ô sepulchrū, aculeus?* ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον, Hebr. eodē illo Oseæ loco habēt אהי קטבך שאול [*ehi katobcha scheol*,] id est, ero tuū excidiū, sepulchrū. Itaque hìc rursum Græca editio, quā sequutus est Paulus, legit (sine vlla tamē sensus iniuria, & nō repugnantibus quibusdā Hebr. interpretibus) איה [*aije*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*] *ero*, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον & ego *aculeū* malui quàm *stimulū* interpretari, id propriè significat ὄλεθρον, i. excidiū & internecionē præsentissimam. Hieronymus solet morsum interpretari, quod ad hanc interpretationē Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπάντημα, quòd repētè & ex inopinato occurrat. ᾅδην verò id est שאול [*scheol*] hìc quoque conuerti *Sepulchrum* potius quàm *Infernū*, cum Vetere interprete & Erasmo: quia hìc agitur de corporis excitatione: & ea etiam est propria vocabuli Hebraici significatio, vt diximus Act. 2.27. Irenæus lib. 5. 13. aut Latinus ipsius interpr. ita totū hunc locū citat *Vbi est, mors, aculeus tuus? vbi est, mors, victoria tua?*

58 *Firmi*, ἑδραῖοι. Arabs addit ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide vestra*. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה [*baihoua*,] id est Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel secundum Dominum, erit traiectio, quasi scriptum sit, Labor vester in Domino non erit inanis.

IN CAP. XVI.

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea significatione

significatione ipse etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam causam vt quiuis cognoscat quid illud sit quod postea sacrificuli ad quasdā cantiunculas trāstulerunt. Fuisse verò in Ecclesia vsurpatā hanc consuetudinē conferendi eleemosynas (idque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustinus Apologetico secūdo, vbi quum descripsisset concionis, & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subiicit, quenque pro facultatum ratione, vt sibi libuisset, aliquid cōferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis distribueret.

¶ *Facite*, ποιήσατε. Basilius quodam loco, citans hæc verba, sic ea distinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur ἕκαστος, *vnusquisque*, &c.

Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ,τι ἂν εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.	2	Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se reponat, recōdens quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.	2	*Per vnam Sabbathi vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quum venero, tunc collectæ fiant.*
Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.	3	Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis, hos mittam cum epistolis vt perferant beneficentiam vestram in Hierusalem.	3	*Quum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Ierusalem.*
Ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.	4	Quòd si, res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.	4	*Quòd si dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt.*
Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)	5	Veniam autem ad vos quum Macedoniam transiero. (Macedoniam enim pertransibo)	5	*Veniam autem ad vos quum Macedoniam pertransiero. (nam Macedoniam pertransibo)*
Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.	6	Apud vos autem forsitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar:	6	*Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hyemabo: vt vos me deducatis quocunque iero.*
Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.	7	Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.	7	*Nolo enim vos modò in transitu videre: spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit.*
Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.	8	Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.	8	*Permanebo autē Ephesi vsque ad Pentecosten.*

2 *Primo quoque [die] hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per vnam Sabbathi*. Erasmus, *In vna Sabbathorum*. Hoc quidem cōstat κατὰ vim habere distributiuam, quam vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, vt ostendimus Matth. 28.1. & explicat disertè Marcus ipse 16.9. Sed & in vno vetusto codice additum legi τὴν κυριακὴν, ad hoc videlicet explicandum: & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20.7. Hieronymus aduersus Vigilantium, *per vnam Sabbathi*, hoc est *in die Dominico omnes conferre quæ Hierosolymam in solatium dirigerentur, Paulus præcepit.* ¶ *Quod pro Dei benignitate licuerit*, ὅ,τι ἂν εὐοδῶται. Vel, vt in quibusdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passiuè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1.10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, vt 3. Iohan. 2. Itaque sensus est, vt quisque conferat pro ratione prosperitatis (vt ita loquar) quam à Domino obtinuerit. Neque prorsus malè conuertit Erasmus, *Quicquid commodum fuerit*, nisi quòd passiuum verbum non expressit, cuius ea est vis vt declaret eam commoditatem ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, nempe vt aliquotam partem eius quod Dei benignitate sumus consequuti liberaliter ipsius membris largiamur. Vulg. *Quod ei bene placuerit*, ὅ,τι ἂν εὐδοκῇ pro εὐοδωθῇ. Nam εὐδοκεῖται, quod illi tribuit Erasm. nunquam memini legere.

3 *Cum epistolis*, δι' ἐπιστολῶν. Omnino istud connectitur cum verbo πέμψω, quam distinctionem sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, vt δι' ἐπιστολῶν, idem valeat atque datis literis. Sed Arabs præterea sic legit hunc locum, παραγένωμαι οὓς ἂν δοκιμάσητε, καὶ πέμψω αὐτοὺς, &c. *Si sistam quos probaueritis, & mittam* &c. vt sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis vt eleemosynas perferant. ¶ *Beneficentiam vestram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Gratiam*: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hic verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

4 *Proficiscentur*, πορεύσονται. Arabs legit πέμψετε, *mittetis*.

5 *Pertransibo*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationem futuri temporis, vt Matt. 11.3. Apocal. 1.4. Sicut Syrus & Arabs rectè hoc loco interpretantur. Hoc puto non considerasse qui censent hanc epistolam scriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex versiculis 8. & 19. apparet missam Epheso, & quidem ante Demetrij seditionem, per Timotheum & Erastum: vt mecum fatebitur quisquis compararit cum versu 10. proximè sequente, quæ scribit Lucas Act. 19.21.

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Marc. 6.3 ¶ *Forsitan*, τυχὸν. Id est, si res ita tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας siue προαιρέσεως. Syrus & Arabs iam tertia vice in hac epistola hoc verbum neglexerunt, nempe 14.10. & 15.37. siue quòd eius vim ignorarint, seu quòd hæc loquendi formula sit illis linguis prorsus insueta. Hoc autem loco videtur Arabs pro τυχὸν legisse ἀνελθὼν, postquam ascendero.

8 *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. At cur non potius dixit ἐνταῦθα *hic*, quum tunc Ephesi esset hanc Epistolam scribens, vt apparet ex verbis παραμενῶ? nempe vt certius & specialius locum ipsum notaret. Nam alioqui Asiam videri potuisset generalius notare, vt 2. Cor. 1.9. Intererat autem ipsos Corinthios scire vbi consisteret Apostolus, propter varia negotia. ¶ *Vsque ad Pentecosten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiendum ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos, Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ij qui ex circuncisione credide-

rant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act.20.6. dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act.27.9. significatur inclinatio Autumni per diem ieiunij siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.	9	Nam ostium mihi apertum est magnum & ¨efficax, ¨& aduersarij multi.	9	*Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi.*
Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.	10	Quòd si venerit Timotheus, videte vt ¨tutò sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.	10	*Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.*
Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.	11	Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum ¨cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.	11	*Nequis ergo illum spernat: deducite autem illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*
Περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.	12	Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos ¨cum fratribus. ¨sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem ¨quum tempus opportunum habuerit,	12	*De Apollo autem fratres, multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autem quum ei vacuum fuerit*
Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.	13	Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.	13	*Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini.*
Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	14	Omnia vestra cum charitate fiant.	14	*Omnia vestra in charitate fiant.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·	15	Precor autem vos, fratres, nostis familiam ¨Stephanæ ¨esse primitias Achaiæ, & ¨sese in ministerium sanctis addixisse:	15	*Obsecro autem vos, fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorum ordinauerunt seipsos:*
ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.	16	Vt & vos ¨subiiciamini talibus, & ¨omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.	16	*Vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.*
Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	17	Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaïci, quoniam ¨absentiam vestram hi suppleuerunt.	17	*Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt.*

9 *Efficax*, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum. vt doctè exponunt Arabs & Syrus. Vulgata, *Euidens*, id est, ἐναργής, pro quo malim *patens* dicere, vt persistat in metaphora. Et sane hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidem sit sententia, sed multo mollior sit translatio. ¶ *Et aduersarij*, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, *Sed aduersarij*, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, Act.10.28. & infra, vers. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarij, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 *Tutò*, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulgata, *Sine timore*. Erasmus, *Sine metu*. Vtrunque nimis obscurè.

11 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

12 *Cum fratribus*, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act.19.22. ¶ *Sed omnino non fuit*, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hîc omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, *Et vtique non fuit*. neque etiam Erasmus satis apposite, *Et omnino non erat*. ¶ *Quum tempus opportunum habuerit*, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, *Quum ei vacuum fuerit*. Vide Marcum cap.6. vers.31.

15 *Stephanæ*, Στεφανᾶ. Vulgata, addit *Et Fortunati*, καὶ Φουρτουνάτου. vt & Claromontanus codex. Quædam exemplaria adiiciunt, *& Achaici*, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex vers.17. Stephanæ vero nomen non fœminam sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. ¶ *Esse primitias*, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbum *Quoniam sunt primitiæ*. Est autem Hellenismus, vt in illo Terētij, *Scin' me in quibus sim gaudiis?* Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium: qua ratione etiam fideles dicuntur oblatio Domini. ¶ *Sese addixisse*, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina cōposita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam Græcos scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτούς, vt omnino alienũ sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quod vltro, & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contra nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos vltro sanctorum ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticę dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτούς verti *Sese addicere*, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ordinauerunt seipsos*. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem in cacolyca præsertim Ecclesia κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 *Subiiciamini*, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis credatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. ¶ *Omnibus operam suam conferentibus*, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus, loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulgata, *Omni cooperanti*. Erasmus, *Omni adiuuanti*.

17 *Absentiam vestram*, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, *Quod vobis deerat*, sensu deprauato. Erasmus obscure, *Id quod mihi deerat vestri*. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est *quod mihi deerat*, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam hoc referre

ferre quam ab illis ipſe acceperit: quum tam expreſſè teſtetur ſe gratuitò illis prædicaſſe, nec vnquam paſſurum vt hæc gloria ſibi extorqueatur.

Graece		Interpretatio		Vulgata	
Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν· ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.	18	Refecerunt enim ſpiritum meum ac veſtrum. Agnoſcite itaque qui ſunt huiuſmodi.	18	*Refecerunt enim & meum ſpiritum & veſtrum. cognoſcite ergo qui eiuſmodi ſunt.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.	19	Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priſcilla, cum Eccleſia quæ eſt domi ipſorum.	19	*Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priſcilla, cum domeſtica ſua Eccleſia.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	20	Salutant vos fratres omnes. Salutate alij alios oſculo ſancto.	20	*Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto.*	Rom.16.16. 2.Cor.13.12.
Ὁ ἀσπασμὸς, τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.	21	Salutatio, manu mea Pauli.	21	*Salutatio, mea manu Pauli.*	2.pet.5.14.
Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.	22	Siquis non amat Dominum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, maran-atha.	22	*Siquis non amat Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, Maranatha.*	
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ᾽ ὑμῶν.	23	Gratia Domini Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum.	23	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.*	
Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.	24	Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. Amen.	24	*Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. Amen.*	
Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.		Ad Corinthios prior, miſſa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.		*Ad Corinthios prior miſſa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.*	

18 *Spiritum*, τὸ πνεῦμα. Id eſt *animum*, vt ſuprà, 2.11. ¶ *Agnoſcite*, ἐπιγινώσκετε. Id eſt, tales ducite quales ſunt reuera. Vulgata, *Cognoſcite*.

19 *Eccleſia*, ἐκκλησίᾳ. Eraſmus in annotationibus vertendum potius dicit *Congregatione*: qua in re ab eo diſſentio. Apparet enim Apoſtolum commendare Aquilæ & Priſcillæ familiam, quaſi ſit Eccleſiola quædam. alioquin dixiſſet σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν, *cum domo ipſorum*. Quòd autem repetitur apud Ambroſium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ *Apud quos & hoſpitor*, in nonnullis Græcis codicibus inueni.

20 *Oſculo ſancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Id eſt, Sanctè amate inter vos. Petita eſt autem hæc loquutio vel à conſuetudine illa mutuò ſeſe oſculandi in ſalutando, Iudeis magis quàm Græcis familiari: vel mutuæ oſculationis ritu in Cæna Domini, ad ſummam illam animorum conſenſionem declarandam: quem ritum diſertè declarat Iuſtinus Apologetico ſecundo. Vide 2.Cor.13.12.

22 *Non amat*, οὐ φιλεῖ. Id eſt, odit & execratur, nempe ſciens prudens, quod eſt peccatum in Spiritum ſanctum. Sunt enim apud Hebræos hæc dicendi genera non ἐλαττωτικὰ ſed αὐξητικά. ¶ *Maran-atha*, μαρὰν ἀθά. Alij codices ſcribũt vno verbo μαραναθά, quod video eruditis nonnullis placere, quaſi vna ſit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם [*cherem*,] perperam tamen ſcripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum ſcribendum fuerit *Maharanatha*. Aliis placet duas eſſe dictiones, nempe מרן [*maran*,] *Dominus*, & אתא [*atha*,] *venit*. vt etiam legitur in Syra & Arabica interpretatione, quam expoſitionem vt genuinam amplector. Alij etiam tres, nempe מרא [*mare*,] *Dominus*, ן finale, noſter, אתא [*atha*,] venit. Sed quoquo modo legas, non ſatis aptè conſideratur ſignificatio huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius ſit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim ſignatur ſpecies extremi anathematis, quia nimirum ea erat eius formula quæ videtur etiam deſcribi Enochi, ſeptimi ab Adamo, verbis, Iudę 14. quòd qui in eo damnatus eſſet, Domino quaſi in manus citra vllam venię ſpẽ dederetur. Nam etiã Auguſtinus epiſt.78. interpretatur, *Quouſque Dominus veniat*. Hæc eſt igitur illa tertia ſpecies anathematis apud Iudęos vſurpati, quam שמתא [*ſchamatha*] quaſi à שם [*ſchem*] & אתא [*atha*] Talmudiſtæ, ab ipſa eius denuntiandæ formula, eodem atque Maranatha ſignificatu appellant. Cur enim alioqui Paulus Corinthios lingua peregrina compellaret, niſi vocabulum iſtud ex Synagoga petitum, Græcis etiam Eccleſiis fuiſſet familiare, vt Amen, Alleluja, & alia nonnulla, à Græcis Eccleſiis ad Latinas quoque tandẽ tranſlata? Chryſoſtomus tamen tertiã hanc ſpeciem videtur anathematis nomine intellexiſſe, edito tractatu in quo contendit non eſſe anathemate vtendum in Eccleſia Chriſtiana. Et certè videtur colligi ex hiſtoria Achaz Ioſue 6. & 7. nihil atrocius eſſe quàm חרם [*cherem*.] quod ipſum etiã etymon indicat. Sed ad hoc reſpondetur duas fuiſſe ſpecies anathematis חרם [*cherem*,] vt ex eo apparet quòd ſic quoque ſignificantur res Deo deuotæ, quæ etſi redimi non poterant, tamen non peribant, ſed ſacerdotibus cedebant: vt Num 18.14. Itaque commodius quoque videtur diſtribui excommunicatio in duas ſpecies, nempe in נדוי [*Niddui*] & חרם [*cherem*.] id eſt anathema: & rurſus anathema, in ſimplex, & maranatha ſiue ſchamatha, quamobrem etiam. Paulus non contentus dixiſſe anathema, ſubiecit poſtea ſpeciei nomen.

24 *Amen*, ἀμήν. Id eſt, ita eſt. Eſt enim confirmantis potius quàm optantis: niſi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μεθ᾽ ὑμῶν, &c. *charitas mea* [*ſit*] *cum vobis omnibus in Chriſto Ieſu*. ſicut ſubiici ſolet extremis epiſtolis, *Vale, & nos ama*. ¶ *Philippis*, ἀπὸ Φιλίππων. Sic ſcriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: ſed non dubium eſt quin ſit Epheſo ſcripta, vt dixi ſuprà, verſ.5. vt etiam in Syra & Arabica editione diſertè ſcribitur. Res autem ipſa clamat, iſtiuſmodi ſubſcriptiones poſterioribus temporibus à quibuſdam non ſatis conſideratè additas fuiſſe.





ΠΑΥ´ΛΟΥ ΤΟΥ˜ Α´ΠΟΣΤΟ´ΛΟΥ Η´ ΠΡΟ`Σ ΚΟΡΙΝΘΙ´ΟΥΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS POSTERIOR.

Κεφάλαιον α.



1 ΑΥ´ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ephes.1.3. 1.pet.1.3.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

4 Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

5 Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

6 Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

NOVA INTERPR.

CAP. I.



1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatē, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaïa.

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ "Benedictus *esto* " Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquā* ille "miserationum & Deus omnis consolationis:

4 Consolans nos in omni compressione nostra: vt possimus *positos* in quauis compressione consolari, "ea ipsa consolatione qua nos ipsos consolatur Deus.

5 Nam sicut abundant "perpessiones Christi in nos, ita per Christum "redūdat etiam consolatio nostra.

6 "Siue autē "premimur, pro vestra consolatione ac salute "*premimur:* siue cōsolationem percipimus, "*consolationem percipimus* pro vestra consolatione, quæ efficitur *in vobis* per tolerationē earūdem perpessionum quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per volūtatē Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaïa.*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis:*

4 *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: vt possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.*

5 *Quoniā sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christū abundat consolatio nostra.*

6 *Siue autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur in tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Id est, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. ¶ *Deus ac Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.24. ¶ *Miserationū*, τῶν οἰκτιρμῶν. Heb. רחמים [*rachamim*,] id est summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 *Ea ipsa consolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulgata, *Per exhortationem*, & id quidem malè. quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox versu 6. malè vertit παρακαλούμεθα, *exhortamur*, pro *consolationem accipimus*.

5 *Perpessiones Christi*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id est, Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom.8.17. & Col.1.14. Quod autem attinet ad πάθημα, de eo diximus. Rom. 7.5. ¶ *Redundat*, περισσεύει. Videlicet in alios oppressos, quos consolor, & qui exemplo, quod in me Christus edit, confirmantur: vt loquitur propheta Psalm.40.4 *

6 *Siue autem premimur*, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Multiplex est huius loci lectio, eadē tamen manente sententia. Sic enim legitur in Complutensi editione, & quinque vetustis codicibus, atque adeo in Græcis scholiis, vt post πάσχομεν subiiciatur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν: ac deinceps sequatur εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας εἰδότες, &c. Vulgata autem editio legit, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως ὑμῶν καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης, &c. quam scripturam Syrus etiam & Arabs interpretes

pretes sequuntur, eo excepto quòd Syrus non repetit nomen σωτηρίας post παρακαλούμεθα: Arabs verò pro ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως repetito, vsus est particula quæ idem valet atque ὡσαύτως, *similiter*, Quidam denique istud τῆς ἐνεργουμένης & cætera subiiciunt priori membro εἴτε θλιβόμεθα. Ex his autem lectionibus tam variis, eam vt simplicissimam & maximè perspicuam sum amplexus, quam Syrus & Arabs interpretes probarunt. ¶ *Premimur*, θλιβόμεθα. Repetiimus hoc verbum, vt & mox verbum παρακαλούμεθα, *consolationem recipimus*, sic postulante sententia, sequuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipsi Paulo familiari, vt Rom. 12. 6. & infrà, 2. 10: & 5. 13. Quòd si tamen initio huius versiculi expungatur particula δέ, (quam scripturam in vno manuscripto codice inueni) nihil erit supplendum, sed hæc omnia vsquead καὶ ἡ ἐλπὶς, &c. *& spes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει *abundat*. ¶ *Efficaci in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Erasmus, *quæ operatur*. Nam actiua significatione vsurpatur in his libris vbique τὸ ἐνεργεῖσθαι, vt Rom. 7. 5. & infrà, 4. 12. & Galat. 5. 6. & Iac. 5. 16. Quòd si tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, vt habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem*. id est interueniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit salus, sed consequitur. ¶ *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam auctores. Vulgata & Erasmus, *Pro vobis*.

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.	7	⁖Vtqui sciamus vos, sicut socij estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis:	7	*Scientes quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.*	
Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.	8	Non enim volumus vos ignorare, fratres, ⁖de compressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, ⁖adeo vt prorsus animi penderemus, etiam quod ad vitam.	8	*Non enim volumus ignorare vos fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*	
Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ᾽ ἑαυτοῖς, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·	9	⁖Sed ipsi ⁖apud nos ⁖decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:	9	*Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos:*	
Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.	10	*Quique* ⁖ex tanta morte nos eripuit ⁖& eripit: in quo speramus nos adhuc etiam ereptum iri:	10	*Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniam & adhuc eripiet.*	
Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.	11	‖⁖Vna conferẽtibus operam etiam vobis per preces pro nobis, ⁖vt donum ex multis personis in nos *collatum*, ⁖per multos ⁖celebretur gratiarum actione ⁖pro nobis.	11	*Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum personis facierum, *eius, quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis.*	Rom. 15. 30

* 7 *Vtqui sciamus*, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quam εἰδότες, sed illud totum, *Et spes nostra*, &c. interiectum est. Et eiusmodi participia Hebræorum gerundiis respondentia, sæpe in his libris occurrunt.

* 8 *De compressione*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περί, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilij, *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.* ¶ *Adeo vt prorsus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilij essemus quomodo periculum vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ, vt infrà 4. 8. Vulgata, *ita vt tæderet nos*, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, *Vt desperauerimus*: à quo verbo libens abstinui.

9 *Sed*, ἀλλά. Erasmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καί, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. ¶ *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, *In nobisipsis*. ¶ *Decretum mortis habuimus*, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis constitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronunciatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionem significet. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem veluti denuntiarent: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio

10 *Ex tanta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ᾽ αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expressa illa amplificatione. Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, *ex tantis mortibus*. quod legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τούτου θανάτου, *ex ista morte*, quod etiam videtur simplicius. ¶ *Et eripit*, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex & fortassis hoc redundat.

11 *Vna conferentibus* &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis*. Erasmus, *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis*: acsi scriptum sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sententia verò sic etiam eadem manet. ¶ *Vt donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionem articuli: quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ὑμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, versu 24. vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4. 15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum personis facierum*, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertisse *Ex multorum facie*, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) *Ex multorum personis*. In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ. id est publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius *In multorum facie*. Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἥ, & mox καὶ εὐχαριστηθῇ impersonaliter, vt ad verbum liceat interpretari, *vt donum in nos [collatum] sit multorum* (id est beneficium multis commune) *& per multos agatur gratiæ pro nobis*. ¶ *Per multos*, διὰ πολλῶν. Castellio vertit *Ingentes gratiæ*, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptũ significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis, à qui-

bus agédæ sint gratiæ, ne hoc posterius videatur redundare, perinde explicarunt acsi subaudiretur ἐν πολλοῖς, id est multis modis. quæ intepretatio prorsus est violéta. ¶ *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Passiuum est hoc verbum, ideóque non potuit nisi verborum ambitu à nobis explicari. Vulgata & Erasmus, *Gratiæ agantur pro donó.* ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Complutensis editio & quatuor vetusti codices scriptum habẽt, ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis, id est vestro nomine, vel quòd vestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius cõuenire.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.	12	Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium *videlicet* conscientiæ nostræ, quòd cum simplicitate & sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cum gratia Dei versati sumus in mundo, potissimùm autem apud vos.	12	*Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quòd in simplicitate & sinceritate Dei, & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei, conuersati sumus in mundo, abundantius autem ad vos.*
Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.	13	Nõ enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis aut etiã agnoscitis. spero autem vos etiam ad extremum agnituros.	13	*Non enim alia scribimus vobis quàm quæ legitis & cognoscitis. spero autem quod vsque in finem cognoscetis.*
Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	14	Sicut & aliquatenus agnouistis, nos gloriationem vestram esse, quemadmodum & vos nostra *estis*, in diem Domini Iesu.	14	*Sicut & cognouistis nos ex parte, quod gloria vestra sumus: sicut & vos nostra, in die Domini nostri Iesu Christi.*
Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε.	15	Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt secundam gratiam haberetis:	15	*Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt secundam gratiam haberetis:*
Καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.	16	Et per vos transire in Macedoniam, & rursum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.	16	*Et per vos transire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.*

12 *Et sinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. Id est, candore, & animi quasi perspicuitate sancta & vera, vt testis est Deus ipse. Cæterum Syrus & Arabs paulo aliter hũc locum distinguũt, idq. (vt mihi quidẽ videtur) rectius, nempe hoc modo: ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit τελείᾳ, id est *integra* siue minime fucata, vt ab Hebræis accipitur תם [*tam*]) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν: *quod cum simplicitate & sinceritate, & gratia Dei, ac non cũ sapientia carnis versati sumus, &c.* ¶ *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id est, fretus ea sapiẽtia quam Deus mihi cælitus est gratificatus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, vt apparet ex antithesi. quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiungere reliqua Spiritus dona. ¶ *Potissimùm autem*, περισσοτέρως δέ. Vulgata & Erasmus nonnihil horridè, *Abundantius autem.* ¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Id est, παρ' ὑμῖν, vt apud Demosth. πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulgata, *Ad vos.* Erasmus, *Erga vos.* Sic accipitur infrà, 3.4.

13 *Quàm*, ἀλλ' ἤ. Id est ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοὶ, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθόν τε καὶ δίκαιον; Syrus legit ἀλλ' ἃ, *sed quæ*. Arabs autem videtur legisse aliud quiddam valde obscurum. ¶ *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infra, 3.3. Venustè autem dicit Paulus se non aliud scribere quàm quod legeretur, id est cãdẽ, sincere & absque vllo fuco scribere: vt eam sinceram simplicitatem probaret quam sibi tribuerat superiore versu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò sane dicitur alia scribere quam quæ leguntur: veluti siqua honesta mulier dicat se non aliam faciem adferre quàm quæ spectatur: quod non possit ei tribui quę sese fuco illinat, & quicum (vt inquit ille) facies sua nõ dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit *recognoscitis*, id est tacito animi consensu vera esse intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, *agnoscitis*, id est vestro consensu approbatis. sicut agnoscere liberos accipitur apud iurisconsultos ἀντὶ τοῦ προσποιεῖσθαι. ¶ *Aut etiam agnoscitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & persuasa habetis, vt Syrus interpres vertit. vt non iam epistolã, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo erga ipsos vsus fuerat. quæ expositio videtur optimè cohærere cum iis quæ subiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, *Agnoscitis*. nempe vt iam antè vobis nota, vel saltem iis prorsus respondentia quæ olim ex me præsente audistis. sicut Basil. 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, id est, agnouisse epistolam à Gregorio profectã, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorundã filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cęterùm in Græcorum scholiorum cõtextu non legitur hoc mẽbrum, sed librariorum incuria prætermissum est, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν, non vti nos fecimus, *Legendi* verbo, sed *Recognoscendi*. Recognoscimus verò quæ reminiscendo cognoscimus: vnde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionẽ interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de simplici cognitione: quasi diceret Apostolus se non alia scribere quam quorũ poterãt ipsi Corinthij recordari, aut etiã quæ sponte ipsi scirent & intelligerẽt, etiãsi nõ ea suggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violẽta, nec satis cum præcedentibus & sequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, *& cognoscitis*, sublata disiunctiua particula. ¶ *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους, id est, perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id est, ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cognouistis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tandiu versatus, & ad vos etiam antea scripserim. Spero autem fore vt eundem esse me porro cognoscatis, vt finis respondeat principio.

14 *Gloriationem vestram esse*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν. Nam ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, non αἰτιολογικῶς, pro Siquidem aut Quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus adscriptum inuenimus punctum post μέρους, sed simplicem tantùm distinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifecisset: Corinthiorum verò, quòd à tali Apostolo tam purè ac sincerè fuerant instituti. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quam In die, quia non præcessit ἐσόμεθα, *erimus*, sed ἐσμὲν, *sumus*. Diem autem vocat Domini Iesu: siue, vt in aliis codicibus legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, vt declarat ipse Apostolus Rom. 2.16.

15 *Prius*, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt sit sensus, antea fuisse decretum Apostolo ipsos inuisere Macedonas. Paulò post verò ostendet sese non leuitate aliqua, sed iustis de causis consiliũ mutasse. Sic enim etiã scribitur hic locus in vetustis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. ¶ *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id est, alterũ hoc beneficiũ. Gręci χάριν interpretantur χαράν, id est *gaudium*, sicut in vernaculo nostro sermone vocamus *vn plaisir* tum beneficium ipsum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Erasmus, *Geminam gratiam.*

16 *A vobis*, ὑφ' ὑμῶν. In vno codice scribitur ἀφ' ὑμῶν, *à vobis*, id est, à vestra regione.

17 *Quum*

Τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφείᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, καὶ τὸ οὔ;	17	Hoc igitur ¨quum deliberarem, numnam leuitate sum vsus? aut quæ delibero, ¨secundum carnem delibero, ¨vt sit apud me Etiam & Non?	17	*Quum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me Est, & Non?*
Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.	18	¨Imò ¨fidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos, non fuisse Etiam & Non.	18	*Fidelis autem Deus quia sermo noster qui fit apud vos, non est in illo Est & Non.*
Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.	19	Nam Dei Filius Iesus Christus qui inter vos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanum ac Timotheum, ¨non fuit Etiam & Non, ¨sed Etiam fuit in ipso,	19	*Dei enim Filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.*
Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.	20	Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso ¨*sunt* Etiam, ¨& in ipso *sunt* Amen, ¨ad Dei gloriam ¨per nos.	20	*Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam nostram:*
Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.	21	Porro ¨qui nos confirmat vobiscum in Christum, ¨& qui vnxit nos, Deus *est*.	21	*Qui autem confirmat nos vobiscũ in Christum, & qui vnxit nos, Deus.*

17 *Quum deliberarem*, βουλευόμενος. Vulg. *Quum voluissem*, βουλόμενος. Erasmus, *Quum in animo versarem*, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι *cogito*, cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter solet reprehendere quod copiam affectet minime necessariam. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est hominum more, qui temere vel commodi sui causa solent polliceri quiduis, & leuiter consilium mutare? quòd ante significauit vocabulo ἐλαφείας, a ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorsus sententia exponere, *Secundum carnem*, id est vt homines solent, qui videlicet sine exceptione constituunt quicquid libuit, ideóque sæpe sua spe falluntur? quum sancti nihil soleant decernere nisi addita conditione cuius fit mẽtio Iac. 4. 15. Sed alteram interpretationem potius amplector. ¶ *Vt sit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ καὶ τὸ οὔ; Id est, Vt aliquid modo affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiam, declarat affirmantem sermonem, τὸ οὔ negantẽ, vt diximus Matt. 5. 37. quam scripturam vt simplicissimam sum sequutus, non modò Veteris Latini interpretis, sed etiam vnius ex vetustis manuscr. codicibus bonæ fidei auctoritate confirmatam. Suspicor autem hunc locum fuisse ex similium locorum collatione deprauatum, nempe Matth. 5. 37. & Iac. 5. 12. Eras. igitur repertam in plerisque codicibus scripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὔ οὔ, vertit *vt sit apud me [quod est] Etiam, Etiam: & [quod est] Non, Non:* quum tamen vt sententia respondeat Apostoli scopo, potius dicendum fuerit, *vt apud me [quod est] Etiam, sit Non, & [quod est] Nõ, sit Etiam.* Vult enim Paulus eos refutare qui ipsum tanquam inconstantem aut etiam mendacem arguere posse videbantur. Syrus verò eandem illam lectionem sequutus, quæ duplicat ναὶ, & οὔ aliter tamen est interpretatus, quasi videlicet ante ἵνα ᾖ, supplendum fuerit ὅτι δεῖ *quod oportuerit* (de qua ellipsi diximus sæpe antea, & quidem in primis Ioh. 13. 18) & παρ' ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberaui*, vt sit fundamentum obiectionis quam postea refutat Apostolus, quòd videlicet oportuerit eum in suis dictis & deliberatis constantem inueniri. Arabs etiam similẽ ellipsin excogitauit, sed supplet ὅτι δεῖ *quod oporteat*, & pro παρ' ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ, *in eo*, nempe Christo, vt sit hæc sententia, Apostolum in eo peccasse videri, quòd id non præstitisset quòd se facturum affirmasset, quoniam veros Christi seruos oporteat reipsa præstare, quod sese facturos vel affirment vel negent. Sed planior multo & accommodatior est scriptura quam sum amplexus.

18 *Imò*, δὲ. Id est μᾶλλον δὲ, vt rectè exposuit Erasmus, quum subiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. ¶ *Fidelis Deus*, πιστὸς ὁ Θεὸς. Id est verax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species iusiurandi ἐλλειπτικὸ, quasi Paulus calumniæ depulsionem à persona trasferens ad doctrinam, de cuius retinẽda auctoritate potissimum laborabat, sic planè scripserit, Testis est mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior. Vel, (qua in re etiam auctorem habeo Arabem interpretem) *Nouit* Deus fidelis *testis*, me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον Paulus *prædicationem Euangelij*, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Erasmus.

16 *Non fuit Etiam & Non*, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. Iesum autem * Christum appellat ipsam Euãgelij siue de Christo prædicationẽ, Vulg. *Non fuit in illo Est & Non*, deprauatẽ. Nã *In illo*, irrepsit ex sequẽte versiculo. In duobus autẽ codicibus pro ἐγένετο legimus ἐστι, quam lectionem sequutus est Vetus interpres, eadem manente sententia. ¶ *Sed Etiam fuit in ipso*, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessario pertinet, cuius Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 *[Sunt] Etiam in ipso*, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id est, omnes in vno Christo proponuntur exhibẽdæ ac præstandæ, cõstante ac inuariata ratione. Nec enim possumus Deo aliter quam in vno filio placere, ac proinde promissionũ participes fieri. ¶ *Et in ipso [sunt] Amen*, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id est, Et in ipso sunt exhibitæ ac cõpletæ, quum ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cælestem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Christum vt vnum certúmque promissionum scopum proposuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Christũ ipsum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum est aut factum, de quo diximus 1. Cor. 14. 16. Sicui tamen nimiũ arguta videbitur hæc distinctio, nõ commode dixerit Apostolum, Hebræorum more, & emphaseως causa bis idem dixisse, diuersis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, *ideo & per ipsum [sit] Amen*, quo modo etiam in vno Græco exemplari scriptum inuenimus. & eam quoque sequutus Arabs suppleuit verbum *Præstatur*. ¶ *Ad Dei gloriã*, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id est vt Deo cedat gloria, vt Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obscurior in Latino sermone, si cũ Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad verbum, *Deo ad gloriam*. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionẽ additam post ἀμὴν, vt τῷ Θεῷ commode non possit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciendum est, si Veterem interpretem sequamur. ¶ *Per nos*, δι' ἡμῶν. Id est, Vt per nos, Euangelij videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat. nisi malimus, eadem tamen manente sententia, hoc connectere cum præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo vt ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera vtatur. Vulgata, *Nostram*, id est ἡμῶν, sublata præpositione, quod non placet.

21 *Qui nos confirmat vobiscum*, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit δι' ἡμῶν, id est *per nos*, superiore versiculo, nimirum de ministris Verbi. Vult enim Paulus ostẽdere quomodo valeat ductũ argumentum à Christi persona ad ministros Verbi, quia nimirum quod Christus præstitit, hoc ipsum annuntiatur à ministris, & idem Christi Spiritus per ministros Ecclesiam regit. Non desunt qui legant *Vos nobiscum*. ¶ *Et qui vnxit*, καὶ χρίσας. De ministris loquẽs quos Spiritus Dei di-

citur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarũ atque adeo regum vnctionem in Lege vſurpatam. quanuis fateor hoc etiam poſſe in genere de omnibus fidelibus dici, vt 1. Pet. 2. 9. Sed ſpectandũ de quo hîc laboret Paulus, nẽpe de aſſerenda miniſterij ſui & ſuorum collegarum dignitate, aduerſus eorum calumnias qui ipſos accũſabant leuĩtatis, quaſi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non veniſſent ſicut polliciti fuerant. Quòd ſiquis hoc velit ad chriſmatis vſum referre, ineptiſſimè fecerit, quum in Apoſtolicis ſcriptis nulla ſit ne tenuiſſima quidem iſtiuſmodi vnctionis mentio. Arabs autem poſt εἰς χριστὸν addit θεὸς, & iſtud καὶ χρίσας ἡμᾶς, ſequenti verſiculo attexit.

22 Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

23 Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

24 Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Κεφάλαιον β.

1 Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.

2 Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

3 Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ᾽ ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ, πάντων ὑμῶν ἐστιν.

4 Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

5 Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύ-

22 Qui etiam obſignauit nos, indiditque "arrhabonem Spiritus cordibus noſtris.

23 "Ego verò teſtem Deum inuoco "in meam animam, me *idcirco* nondum veniſſe Corinthum, quòd vobis parcam.

24 Non quòd "dominemur veſtræ fidei, ſed *quòd* adminiſtri ſimus "gaudij veſtri. "nam fide ſtatis.

Cap. II.

1 Hoc autem "apud me ſtatui, rurſus "cum triſtitia non venire ad vos.

2 Nam ſi ego triſtitia vos afficiam, "quis eſt igitur qui exhilaret me, niſi is ipſe qui triſtitia fuerit affectus ex me?

3 Et "hoc ipſum vobis ſcripſi, ne, quũ venero, "triſtitiam capiã ex iis de quibus oportebat me gaudere: "cõfiſus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium veſtrum *gaudium* eſſe.

4 Nam ex multa afflictione & anxietate cordis ſcripſi vobis, per multas lacrymas: nõ vt triſtitia afficeremini, ſed vt cognoſceretis charitatẽ quã habeo abundãtiſſimam erga vos.

5 Quòd ſiquis "triſtitiam attulit, non mihi triſtitiam attulit,

22 *Qui & ſignauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus noſtris.*

23 *Ego autẽ teſtem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni vltrà Corinthum.*

24 *Non quia dominamur fidei veſtræ, ſed adiutores ſumus gaudij veſtri. nam fide ſtatis.*

Cap. II.

1 *Statui autẽ hoc ipſum apud me, ne iterum in triſtitia venirem ad vos.*

2 *Si enim ego contriſto vos, & quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me?*

3 *Et hoc ipſum ſcripſi vobis, vt non, quum venero, triſtitiam ſuper triſtitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium veſtrum eſt.*

4 *Nam ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi vobis per multas lacrymas: non vt contriſtemini, ſed vt ſciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis.*

5 *Si quis autem contriſtauit, non me contriſtauit,*

22 *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, a quibus Græci hoc vocabulum ſumpſerunt, ערבון [*herabon*] vocant id omne quo dato confirmatur promiſſio. ideo Vetus interpres *pignus* conuertit. Sed arrha ſiue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua perſoluta pretij in vẽditione interuenientis, vt fides fiat reliquæ perſoluendæ ſummæ. Tranſlatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præſertim fidẽ, quæ ipſos reddat venturę ſalutis ſecuros.

23 *Ego verò*, ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auſpicari ſecundum caput. ¶ *In meã animã*, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. in meũ caput, ſiue, vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt teſtis, ſed etiam vt vindex aduocatur, ſicut diximus 1. Cor. 15. 31. Sic apud Hebræos additur לנפשי [*lenaphſchi*.] Caſtellio interpretatur *Teſtem animi mei*, id eſt ſententiæ ſiue voluntatis: quam rectè, ipſe viderit.

24 *Dominemur*, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id eſt, τῆς ὑμῶν πίστεως. vt ſupra, 1. 11. Eraſ. *Dominemur vobis* [*nomine*] *fidei*, quaſi ſubaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè eſt violentum. Cęterùm hoc addit Paulus quòd alioquin videri poſſet nimium imperiosè loquutus: quaſi dicat, Quod autẽ dixi me idcirco nõ veniſſe vt vobis parcerem, ſic accipite, non quaſi pro meo iure poſſim apud vos quiduis in religione & conſcientiis veſtris obſtringendis vel relaxãdis, ſed quia ſum Dei adminiſter ad vos conſolandos & erigendos. Caſtellio, *Non quòd vobis fiduciam derogemus, ſed conſulimus veſtro gaudio*. Obſecro verò quid eſt ſumma impudentia quiduis audere in interpretando, ſi hoc non eſt? ¶ *Gaudij*. τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conſcientiæ, cuius Deum fecit auctorem, ſe verò adminiſtrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: ſimúlque proprium Euangelij finem deſignat.

IN CAPVT II.

1 *Apud me*, ἐμαυτῷ. Sub παρά, vt infrà 17. 4. ¶ *Cum triſtitia*, ἐν λύπῃ. Id eſt, triſtitiæ cauſam vobis adferens, quod futurum erat ſi prius ad eos veniſſet quàm reſipuiſſent, ſicut ab eo ipſo fuerant admoniti priore epiſtola, cuius etiam reſpectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epiſtolam mittens quodammodo ad eos venerat.

2 *Quis eſt igitur*, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eraſ. *Et quis eſt*. Ego verò exiſtimo καὶ prorſus παρέλκειν. Hic enim eſt ſenſus, Cõſtitui omnino ita ad vos venire vt nullam vobis rurſus adferam triſtitiæ occaſionẽ. Nam ſi vos affecerim moleſtia, quis ſuperſit qui me exhilaret? Vos enim ij vni eſtis ex quibus nunc poſſim voluptatem capere: quibus iterum moleſtia affectis, nõ eſt quòd aliũde gaudium ſperem. Sed ſingulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. tacitè (vt ex ſequentibus apparet) eum deſignans quem iuſſerat tradi Satanæ: nunc autem in primis ſibi conciliatum cupit, quòd eum reſipuiſſe intellexiſſet. Quòd ſiquis velit ſeruare particulam καὶ, ita explicanda eſt vt ET in illo Vergilij verſiculo, *& quis nomen Iunonis adoret Præterea?*

3 *Hoc ipſum* τοῦτο αὐτό. Illud ipſum nempe quod illi ac vobis moleſtiam attulit. Hoc enim ad priorem epiſtolam referendum eſt, qua illum iuſſerat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα non conuerti *ſcripſeram*, ſed *ſcripſi*: nec ἐλθών, *quum veniſſem*, ſed *quum venero*, cũ Vet. inter. nec λύπην ἔχω, *triſtitiam caperem*, ſed *triſtitiam capiam*. ¶ *Triſtitiam capiam*, λύπην ἔχω. Vulgata, *Triſtitiam ſuper triſtitiam habeam*, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod exiſtimo (perinde vt Eraſmus) tranſlatum eſſe ex Philip. 2. 27. quanuis ita legerim in Complutenſi editione, & alio quodam cod. vetuſto. ¶ *Confiſus*, πεποιθώς. Quia, inquit, omnino ſperaui fore vt quod mihi diſplicere intelligeretis, ſtatim tolleretis: quia mea gaudia exiſtimatis vobis eſſe communia.

5 *Triſtitiam attulit*, λελύπηκεν. Vulgata, *Contriſtauit*. Eraſmus, *Dolore affecit*. Ego illo modo malui interpretari, quia caſum non habet adiunctum. ¶ *Non mihi triſtitiam attulit*, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam ſubaudiunt μόνον, tantùm, interpre-

terpretatione non modò violenta,(vt ego existimo)sed etiam minimè omnium apposita,quanuis eam sit amplexus Arabs interpres.Non enim in eo versatur Paulus vt illius incestuosi scelus exaggeret , (quod sanè faceret si non se duntaxat,sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectam)sed contra quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam.Primùm igitur quod simpliciter verum erat,quasi dubitans & sub conditione exprimit, Si quis,inquiens,tristitiam attulit.Deinde se ab eo negat vllo dolore affectum : quasi dicat perinde abstersam esse illam omnem molestiam,acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum amplius non recordetur. ¶ *Sed quadantenus*, ἀλλ' ἀπὸ μέρους. Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium:superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους id est *quadantenus*. Ne,inquit,aggrauem:id est ne iam per se grauato onus adiiciam quod potius detractum cupio.Sic igitur Chrysost.hunc locum simpliciter ac dilucide(meo quidem iudicio) exponit, quo modo etiam & Syrus & Arabs hunc locum conuerterunt,aperte coniungentes πάντας ὑμᾶς, *omnes vos*, non cum verbo ἐπιβαρῶ, sed cum verbo λελύπηκεν. Quidam tamen accipiunt ἀλλὰ pro *nisi*,& ita vertunt, *Non me contristauit, nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem*.vt rationem reddiderit Paulus, cur scripserit, Si quis tristitiam attulit, quasi de vno loquens; quum alioqui, vt liquet ex epistola priore , non multo minus molestiæ ipsi attulisset Corinthiorum in illo incestuoso corrigendo oscitantia, quàm ipsius incestuosi scelus.Sed durum est accipere ἀλλὰ pro ἀλλ' ἢ vel εἰ μή. Nam alioqui quod attinet ad verbum ἐπιβαρῶ, exhiberi potest eius constructio cum quarto casu,aliis exemplis:nempe 1. Thessal.2.9.& 2.Thess.3.6. quum alioqui ex vsu Græcæ linguæ tertio potius casui adiungatur.

πηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ, πάντας ὑμᾶς.		sed quadantenus, ne *illum* aggrauem,vobis omnibus.		*sed ex parte, vt non onerem omnes vos.*
Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·	6	Sufficit istiusmodi *homini* ista increpatio à pluribus *profecta*,	6	*Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:*
Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.	7	Vt econtrario potius vos *ei* condonetis, *eúmque* consolemini,nequo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.	7	*Ita vt econtrario magis donetis & consolemini, ne forte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.*
Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.	8	Quapropter precor vos vt ratam faciatis in illum charitatem.	8	*Propter quod obsecro vos vt confirmetis in illum charitatem.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.	9	Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationem vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.	9	*Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis.*
Ὧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ· καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.	10	Cui verò quidpiã condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in conspectu Christi, vt ne superemur à Satana.	10	*Cui autẽ aliquid donastis, & ego. nam & ego quod donaui,siquid donaui,propter vos,in persona Christi, vt non circumueniamur à Satana.*

* 6 *Increpatio*, ἐπιτιμία. Id est, ἀποτίμησις. quo vocabulo declaratur non simplex reprehensio,sed cum exprobratione coniuncta,quæ τιμῇ id est honori & existimationi opponitur. ἐπιτίμιον autem irrogatam mulctam declarat, quæ vox ad canonicas pœnas quas vocant translata est. Non fuisse vero hunc incestuosum Satanæ traditum, sed quum insignis resipiscentiæ exemplum in presbyterio edidisset (hi sunt enim quos τοὺς πλείονας appellat hoc loco Paulus)Corinthios donec istud Paulo significassent suspensum illum tenuisse, apparet ex eo quod dicit Apostolus istã ἐπιτιμίαν sufficere. Nam si Satanæ traditus fuisset, vlterius progredi non potuissent,ne si voluissent quidem.Deinde id etiam liquet ex verbo κεχάρισμαι, quo significatur remissio quædam de summo iure, quod Indulgẽtiam postea vocarunt, & maximo cum errore quod de satisfactione apud Ecclesiam & resipiscentiæ testimonio veteribus canonibus fuit cautum, ad satisfactionem pro peccatis apud Deum fuit accommodatum. * ¶ *A pluribus*[*profecta*] ὑπὸ τῶν πλειόνων. Sic distinguitur hæc in præsbyterio facta increpatio tum à priuata, tum à publica coram vniuersæ Ecclesiæ cœtu, quod factum fuisset necessariò, si fuisset Satanæ traditus.

7 *Vt econtrario*, ὥστε τοὐναντίον. Id est, Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis : pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis,nunc illum contrà consolemini.Sunt enim hæc prorsus contraria.Itaque malui cum Vetere interprete conuertere *E contrario*, quàm cum Eras. *E diuerso*.Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthij in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerant seueri. ¶ *Redundante* περισσοτέρᾳ. Vulgata, *Abundantiori*.Erasmus, *Immodico*. Vide Matth.5.37.

8 *Ratam faciatis*, κυρῶσαι. Id est, vt me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυροῦν ratã & authenticam confirmationem declarat.vnde factum vt is à cuius auctoritate pendet aliquid,à Grecis dicatur eius rei κῦρος. Hinc κύριαι ἀρχαί.id est, αὐτοκρατορικαί,ad quas proculdubio respexit Paulus supra, 1.24.Eras.longa periphrasi, nec satis expressa, *Efficite vt valeat in illum charitas*. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem:quo modo etiam accipiendum est verbum παρακαλῶ.Vocãt enim Græci παρακλήτους quos Latini *aduocatos*, eos nimirum qui præsentiã suam amico reo cõmodabant.

9 *In hunc finem*, εἰς τοῦτο. Vulgata, *Ideo*.Erasmus, *In hoc*.

10 *Si quid condonaui*, εἴ τι κεχάρισμαι. Vulgata, rectius legit, ὃ κεχάρισμαι, εἴ τι κεχάρισμαι, *quod condonaui, si quid condonaui*.Sed rectissimè, vt opinor, Syrus expũcto εἴ τι & ᾧ, vertit *quod condonaui, propter vos condonaui*. nisi magis placeat Arabs,qui legit ᾧ κεχάρισμαι, κεχάρισμαι δι' ὑμᾶς, *cui condonaui, condonaui propter vos*. ¶ *In conspectu Christi*, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id est, verè & ex animo,quasi inspectore Christo,vt diximus Luc.1.6.vel propter Christum. sic enim etiam accipitur מפני [*mippene*] apud Hebræos vt exposuimus supra.1.11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicij in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratã habeat Vulgata, *In persona Christi*, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Vigilius lib.2 aduersus Eutychen, *personã* accipit pro *hypostasi*.Mihi prima expositio videtur simplicissima. * ¶ *Ne superemur*, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. Πλεονεκτεῖν absolutè dicitur qui potiore * est conditione supra alium, pro quo Gallicè dixeris, *qui a quelque auãtage par dessus vn autre*, idque propriè de iis dicitur qui fraude sunt istud assequuti. Hinc factum vt μεταβατικῶς dicatur quispiã alterum πλεονεκτεῖν qui auaritia vel aliis malis artibus ex alterius damno sua cõparauit commoda,vt infrà,7.2. & 12.13. etiam cum casu rei, 12.18. cui respondet passiua locutio πλεονεκτεῖσθαι ὑπό τινος, vt optimè videatur Gallicè vertendus hic locus, *afin qu'il ne soit point gaigné sur nous par Satan*, vel *afin que Satan ne gaigne sur nous*, vel, *n'ait auantage sur nous* : quod neque fraudandi neque circumueniendi vocabulo commodè exponitur.

Οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου.

Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.

Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ· καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.

Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·

Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα, τίς ἱκανός;

Infrà, 4.2. Οὐ γάρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

11 Non enim illius ¨ machinationes ignoramus.

12 Porrò quum venissem Troadem ¨ad *prædicandum* Euangelium Christi, ¨etiamsi ostium mihi apertum erat per Dominum, nõ fuit ¨relaxatio ¨spiritui meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:

13 Sed ¨quum illis valedixissem, abij in Macedoniam.

14 Deo *sit* autem gratia, ¨qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, ¨& in iis qui pereunt:

16 His quidem, ¨odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. Sed ad hæc quis ¨idoneus?

17 ¶ ¨Non enim, vt plerique, ¨cauponamur sermonem Dei, sed ¨vt, ex sinceritate, sed ¨vt ex Deo, in conspectu Dei, ¨de Christo loquimur.

11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

12 *Quum venissem autem Troadem propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum.*

13 *Sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.*

14 *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.*

15 *Quia Christi bonus odor sumus Deo in iis qui salui fiũt, & in iis qui pereunt:*

16 *Aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. & ad hæc quisnam idoneus.*

17 *Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.*

---

11 *Machinationes*, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia & sceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמות [*mezimmoth:*] ideo malui *machinationes* interpretari quam *cogitationes*, cum Vetere interprete & Erasmo.

12 *Ad* [*prædicandum*] *Euangelium*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, *In Euangelium Christi*. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redi, in Macedoniam. ¶ *Etiam si*, καὶ. καὶ pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia. & ostendit quoque mutatio constructionis. * ¶ *Relaxatio*, ἄνεσιν. Vox opposita τῇ θλίψει & στενοχωρίᾳ. ¶ *Spiritui meo*, τῷ πνεύματί μου. Id est, animo meo, siue apud me. vt exposuimus 1. Cor. 2. 11. & alibi sæpe.

13 *Quum illis valedixissem*, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. *Dimissis illis*, impropriè. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hic verò Paulus ipse discedit. Vide Marc. 6. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulgata, barbarè, *Valefaciens eis*.

14 *Qui facit vt semper triumphemus*, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulgata, *Qui semper triumphat nos*, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poëtis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est, de illis triumphare, & ipsi captiui triumphari. Hic verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, *Qui semper triumphat per nos*: nec sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ille in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. vndecima, vbi alia adfertur multo ineptior, nempe, *Qui triumphat de nobis*. Quæ verò de odore subiiciuntur, respiciunt ad veterum Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus: * & huic Pauli dicto opponitur quod extremo cap. Gen. 34 dicit Iacob de Leui & Simeone, nempe *fœtere me fecistis*.

15 *Et in iis qui pereunt*, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. Nec enim Deus ex euentu, quem solus ipse habet in potestate, sed ex fide & diligentia æstimat seruorum suorum operam.

16 *Odor mortis*, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, *odorem vitalem*, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, *ad mortem*, & εἰς ζωήν, *ad vitam*: aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2. scriptum inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, *odor ex morte*, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, *odor ex vita*. Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortem Christi tantùm, vt mortem considerabant, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, qui vitam in hac morte propositam amplectebantur. Et egregia est Nysseni de hac re sententia, οἷον μύρον τῇ περιστερᾷ ῥώμη, τῷ δὲ κανθάρῳ φθορά. Sciendum est tamen, Euangelium non perimere quenquam, sed Euangelij contemptum. *Idoneus?* ἱκανός; Vide Matth. 3. 11. In veteris editionis nonnullis codicibus corruptè legitur, *Quis tam idoneus?* pro *Quisnam idoneus*, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 *Non enim*, οὐ γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14. & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hic laborat. ¶ *Cauponamur*, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est callidè & auarè, minus denique sincerè tractamus. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4. 2. Caupones enim, quos in vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicut & mangones: quòd merces adulterent, & quibusuis artibus lucrum captent. Ideo vocat Horatius *perfidos* & *malignos*. Sed & Græci καπήλους appellant à corrumpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, *Non potes, vt cupias, vendere caupo merum*. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus in his adulterandis magnæ erant & lucrosæ mercatorum imposturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit *Adulterantes*, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis, quos citat Cicero lib. Offic. 1. *Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes*. Eiusmodi autem sunt boni illi viri quos Nazianz. vocat χριστεμπόρους καὶ χριστοκαπήλους. * Audite hoc præ cæteris vos pseudoiesuitæ, testibus immensis illis opibus, quas dum gratis omnia facitis, tam paucis annis in vestra non claustra sed palatia congessistis. ¶ *Vt ex sinceritate*, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulgata, *Ex sinceritate*, sublata particula ὡς, quam tamen minimè

puto

puto otiosam, sed eam esse potius quam Hebræi vocant כפ אמיתת [*chap æmittath*] id est caph veritatis: nimirum quæ non similitudinem, sed veram congruentiam declaret, veluti infrà, 3.18. καθάπερ, & quum dicit Iohannes, *Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre*, cap.1. versu 14. Neque est imperfecta oratio, vt putauit Erasmus, sed cohærent ista cum verbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες, accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid sit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Basilius ἐν ὅροις κατ' ἐπιτομὴν, quæstione 264. & nos exposuimus suprà, 1.12. ¶ *Vt ex Deo*, ὡς ἐκ Θεοῦ. sicut processit ex Deo, vt rectè & eleganter vertit Arabs interpres. ¶ *De Christo loquimur*, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν, Vulgata, *In Christo*. Erasmus, *Per Christum*. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam significari, eámque tam pretiosam vt adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילותיך אשיחה [*bahalilotheca asicha*,] id est in facinoribus tuis differam, vt Psalmo. 77.13. in qua phrasi ב ponitur pro על [*hal.*]

Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; ἢ μὴ χρῄζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;	1	Incipimus rursus nosipsos commēdare? aut num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut commendatitiis à vobis?	1	*Incipimus iterum nosmetipsos commendare? aut nunquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis?*
Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.	2	Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.	2	*Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus:*
Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.	3	Dum palàm fit vos esse epistolam Christi subministratam à nobis, inscriptam non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.	3	*Manifestati quòd epistolam estis Christi, ministrata à nobis, & scripta non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.*
Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.	4	Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christum apud Deum.	4	*Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum.*
Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·	5	Nō quòd idonei sumus ex nobisipsis ad cogitandū quicquā, velut ex nobisipsis: sed quòd idonei sumus, *id* ex Deo est:	5	*Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est:*

IN CAPVT III.

1 *Incipimus*, ἀρχόμεθα. Scripta est epistola nomine Pauli & Timothei, quibus etiam tertius Siluanus adiunctus est suprà, 1.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vsurpauit, sicut, quum de se vno propriè differit, singularem solet adhibere. ¶ *Commendare?* συνιστάνειν; Sic legi scriptum in omnibus nostris codicibus, quum sit vsitatius τὸ συνιστᾶναι. Est autem omnino legendum istud cum interrogandi signo. Sed Syrus & Arabs hoc verbum accipiunt pro *Certiorem facere* siue *Certiorare*, vt sit sensus, Num rursum incipimus vobis indicare qui simus, seu vos certiores de nobis reddere? quo significatu apud Græcos etiam idoneos scriptores hoc verbum inuenitur, & ab ipso Paulo vsurpatur infrà, 6.4.& 7.11. ¶ *Aut num*, ἢ μή. Sic lego, Vulgatam Latinam, itémque Syram & Arabicam interpretationem sequutus, veteris manuscripti codicis vnius testimonio confirmatam.

2 *Epistola nostra*, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc translatio lepida est ac venusta, ac mihi quidem videtur Apostolus in vtraque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos configeret. Est autem hæc sententia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnem suspicionem est adulationis, aut ambitiosæ vanitatis. Nam neque necesse est vt aliorum, nedum nostris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venemur. Vos ipsi quales nunc estis per Christum nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipsi vobis & aliis rursum per vos commendamur. Hæc est huius loci sententia. sed meminerimus Apostolum cum suis collegis sensim à personarum commendatione ad ipsius rei, id est, ad ministerij Euangelici præstantiam commendandam delabi.

3 *Dum palàm fit*, φανερούμενοι. Hoc connectendum est cum verbo ἐστὲ, id est cum superioris versiculi initio. Erasmus, *Dum declaratis*. Vetus autem interpres, *Manifestati*, obscurius quidem, sed fidelius. Est enim passiuè accipiendum hoc participium, non actiuè. Et iam antea admonuimus huiusmodi participia Hebræis infinitis, quæ gerundia vocamus, respondere: ita tamen vt sæpe nulla casus habita ratione apud Paulum vsupentur. ¶ *Subministratā à nobis*, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id est, cui veluti scribendæ operam nostram impendimus, quasi fuerimus Domini stilus quo fuistis inscripti. ¶ *Dei viui*, Θεοῦ ζῶντος. Addi solet hoc epitheton Deo, tanquam vitæ authori. Hic verò tacita subest antithesis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo scribuntur quidem epistolæ, sed ita vt vim intelligendi quæ scripta sunt, lectori non conferat. ¶ *In tabulis lapideis*, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenij summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech.11.19.& 36.26. cui opponitur cor carneum, non quod in carne versatur (vt accipi solet hoc epitheton, quando caro spiritui opponitur) sed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum est mollius, vt in eo tanquam nouis tabulis, possit Euangelij gratia insculpi, sicut prædictum est Ierem.31.31. Et hæc causa est cur Euangelium sit potentia Dei ad salutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus est nobis impossibile credere quam Legem præstare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctam, quia fides est ex auditu eorum quibus datum est vt credant: istud verò nunquam datur, quia vult patefieri iustitiam suam Deus in tribuenda indignis misericordia: sicut scriptum est, *Credidit, & imputatum est ei ad iustitiam*, vt mox dicemus.

4 *Fiduciam habemus*, πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidētiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerij dignitate ac fructu. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν, Vulgata, *Ad Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vide suprà, 1.12.

5 *Sed quòd idonei sumus*, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id est, quòd apti & accommodati simus ad tantam gratiam aliis etiam impertiendam. Ad verbum, *Idoneitas nostra*, siue *aptitudo*, si sic loqui liceat. Vulgata, *Sed sufficientia nostra*. quam interpretationem arripuerunt Sophistæ, vt fingerent aliquam esse in homine non regenerato facultatem ad bonum, sed ita infirmam vt, nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, sed etiam impudentia, hoc ipsum audere vsurpare ad eripiendam Deo gloriæ suæ partem: quod idcirco scripsit Apostolus, ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur,

Illis verò vno verbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non receperis? Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Augustinum relego.

6 Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.

7 Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,

8 Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

9 Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.

10 Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.

6 Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui fœderis non literæ, sed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.

7 Quòd si mortis ministerium in literis *positum*, & informatum in lapidibus, fuit gloriosum, adeo vt non possent intentis oculis intueri filij Israël in faciem Mosis, propter gloriam faciei eius, quæ *gloria* erat abolenda,

8 Qui non potius ministerium Spiritus erit gloriosum?

9 Nam si ministerium condemnationis *fuit* gloriosum, multo magis ministerium iustitiæ abundat gloria.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quod ad superatem gloriam attinet.

6 *Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti, non Literæ, sed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem viuificat.*

7 *Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israël in faciem Moysi, propter gloriam vultus eius, quæ euacuatur.*

8 *Quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria?*

9 *Nam si ministratio damnationis gloriæ est, multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria.*

10 *Nam nec glorificatum est quod claruit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*

6 *Non literæ, sed Spiritus*, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abunde diximus Rom. 2.27. & 7.6. Hic quidem res ipsa ostendit literam vocari Legem cuius minister fuit Moses, Euangelium autem vocari Spiritum quem attulit Christus dedítque Apostolis, ac ministris Verbi per quos Ecclesiam ædificat. Neque enim melius potuit Paulus Euangelij dignitatem apud Corinthios asserere quam si indicaret excellentioris doctrinæ se ministrum esse quam fuisset ipse Moses, quatenus quidem Mosis ministerium per se nudè consideratur ab Euangelio distinctum. Sed cur Legem vocat literam? nempe quia lapideis tabulis insculpta fuit, vt explicat ipse Apostolus sequenti versiculo: deinde quòd Moses nihil aliud quàm illam lapidibus insculptam tradere potuit legendam & cognoscendam: cor autem ne suum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione ad illam præstandam immutare. Euangelij verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis, ipsorum cordibus inscriptum: vt ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandé gratiam cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex audientium respectu, non maiorem vim habet quàm scriptum aliquod per se omnis virtutis expers, nisi apud eos à quibus præstari possit. Eiusmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, sed contrarias potius tenebras, & animum prorsus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: nostrum autem illud vitium non modò non emendat, sed etiam irritat. vnde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur. At Euangelium, seu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur per se & in sese consideratæ, dicitur Spiritus, multas ob causas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus crassis & corporeis positas, deinde (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est in hoc loco) quia materia, argumentum, minister denique Euangelij est Iesus Christus, non iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium est) sed seipsum in æternam vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, sed etiam reipsa insinuans. Neque enim sicut Lex benedictionem, addita operum conditione, ita etiam Euangelium iustitiam sub fidei conditione offert: (ita enim & Lex & Euangeliũ non vitam sed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos possimus) sed diuerso prorsus modo. Lex quippe opera & quidem perfecta exigit, nec facultatem operandi præbere potest, ideóque in morte iacentes damnat. Euangelium verò per Spiritum Christi, quem secum habet diunctum, fidem quàm à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Christo per eam apprehenso iustificati ac sanctificati, vitam æternam adipiscantur. Itaque Euangelium viuificum, iustitiæ, vitæ, salutis, pacis, æternum denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt semel explicarem totam hanc vtriusque fœderis collationem, ab iis præsertim fœdissimè obscuratam, qui literæ appellatione, expositionem (quam vocant) literalem, Spiritus autem nomine allegorias intelligunt.

7 *Informatum*, ἐντετυπωμένη. Id est impressum & insculptum. Vulgata, *Deformata*, ambiguè, nec satis etiam expressè: vt mirum non sit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuisse deceptos hoc in loco. Apparet autem vel ex hoc loco de solis ceremoniis hîc non agi, sed de Lege præsertim decalogi: siquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis insculpta, quæ esset cæterarum partium Legis fundamentum. ¶ *Gloriosum*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In gloria*. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinthiorum 15. 42. & In gloria, hoc in loco, splendorem ac maiestatem declarat: in Mose quidem & leuitico ministerio typico corporalem, in Christo verò & Euangelico ministerio spiritualem.

8 *Ministerium Spiritus*, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id est ministerium per quod Deus offert atque adeo insinuat Spiritum, non modò non mortuum, sed etiam viuificantem. Quum enim in superiore versiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd esset mortifera, quòd in saxeis tabellis scripta, quod temporarium eius ministerium: antithesin Euangelij nunc instituit, sed ita vt maioris energiæ causa, singulis partibus sigillatim applicet argumentum à comparatis sumptum. Id verò nisi animaduertas, videbitur Apostolus primùm institutam antithesin non absoluere: deinde etiam ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter se optimè cohæreant. Nam etsi in antithesi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere vt vitiosa sit collatio.

9 *Gloriosum*, δόξα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gloria*. Est autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infrà, 7. 14. cuius enallages etiam aliqua est emphasis. ¶ *Iustitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, sed etiam vt iusti coronamur. Itaque vberior est antithesis quàm si dixisset δικαιώσεως, *absolutionis*: quanuis à remissione peccatorum nostra iustitia pendeat.

10 *Hac in parte*, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone, *En cest esgard*, vel *en cest endroit*. ¶ [*Id est*] *quod ad superantem gloriam attinet*, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum est vt explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac in parte*, ideo suppleuimus particulam exegeticam: quod multis aliis locis facere non dubitauimus,

tauimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulgata & Erasmus, *Propter excellentem gloriam*, ne verbis quidem fideliter expressis. Neque enim εἵνεκεν idem declarat hoc in loco atq; χάριν, id est, *gratia* seu *causa*, vel διὰ id est *propter*, sed *Quod* vel *Quantum attinet*. quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animaduersum. Sic Herodotus in Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τοῦ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα τοι ἀπονοστήσειν. Id est, *quod ad custodem attinet*, siue quantum in custode situm est. Syrus omisso ἐν τῷ μέρει rectè vertit, si sensum spectes, בפיוחמא [*bephuchama*] *in comparatione*. Arabs autem liberius & obscurius totum hunc versiculum est interpretatus.

Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.	11	Nam si ¨quod aboletur, *fuit* ¨gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.	11	*Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.*	
Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.	12	Itaque quum eiusmodi spem habeamus, ¨multa in loquendo euidentia¨ vtimur.	12	*Habentes igitur talem spem, multa fiducia vtamur.*	
Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.	13	‖¨Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat ¨velamen faciei suæ, ¨ne intentis oculis intuerentur filij Israël ¨in finem eius quod aboletur.	13	*Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, vt non intenderent filij Israël in faciem eius quod euacuatur.*	Exod. 34. 34.
Ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.	14	¨Itaque occalluerunt¨ mentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris fœderis manet non retectum velamen illud, ¨quod per Christum tollitur.	14	*Sed obtusi sunt sensus eorum. vsque in hodiernum enim diem, idipsum velamen in lectione Veteris testamenti manet non reuelatum, quoniam in Christo euacuatur.*	
Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.	15	Sed ad hunc vsque diem quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.	15	*Sed vsque in hodiernum diem, quum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum.*	
Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.	16	Quando verò ¨sese conuerterit ad Dominũ, ¨ tollitur velamen illud.	16	*Quum autem conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.*	

11 *Quod aboletur*, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè, quod ad ceremonias attinet, cessauit. Vtitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga quum hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus, de tota Lege, ac præsertim de decalogo, id esse accipiendum. Sciendum est ergo Legem considerari non simpliciter, sed cum ipso Mose eius ministro coniunctam, & quidem seorsim & ab Euangelio distinctam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minimè verò. Semper enim sunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succedit manifesta Euangelij gratia. ¶ *Gloriosum*, διὰ δόξης. Vulgata, *Per gloriam*. Atqui διὰ δόξης idem hic valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4. 11.

12 *Multa in loquendo euidentia*, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulgata, *Multa fiducia*. Erasmus, *Multa libertate*. Neutra interpretatio (vt opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatem, sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero *Euidentiam* interpretatur. Quod enim Moses vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vsque partes intueri Iudæi non potuerint, (quum eos quantuscunque ille Mosis fulgor non illustraret, sed excæcaret,) Euangelium ita perspicuè & euidẽter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία Marci 8. 38. & Iohan. 10. 24. ¶ *Vtimur*, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Vtamur*, vt & Arabs interpres hunc locum intellexit, sed perperam. Nec enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 *Nec* [*sumus*] *sicut Moses* [*qui*] *imponebat*, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco ellipsis, ex Hebr. idiotismo: vna verbi substantiui, altera relatiui, אשר [*ascher.*] Postremò, *Sumus sicut Moses*, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal. 32. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et non sicut Moses ponebat.* ¶ *Velamen*, κάλυμμα. Hoc scribit Moses Exo. 34. 33. his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה [*vaiechal Mosche middaber ittam vaiitten hal panau masueh.*] id est, *finem fecit Moses loquẽdi cum illis. Posuerat autem super faciem suam velum.* quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus, vt videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. ¶ *Ne intuerentur*, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, ac si consilium hoc Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum non alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israëlitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectandam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. ¶ *In finem eius*, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου, id est, In imas vsque partes ministerij Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond.* Siue In finem, id est, in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volens eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat Spiritus gratia, palàm postea per Euangelij ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret: verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulgata pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, *in faciem.*

14 *Itaque occalluerunt*, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vulgata, *Sed obtusi sunt*, ἀλλ' ἠμβλύνθη, non seruata metaphora. Erasmus, *Sed obcæcati sunt*, ἀλλ' ἐπηρώθη, vt Syrus etiam vertit: qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel τοίνυν accipiamus, enallage à Græcis etiam disertioribus interdum vsurpata. ¶ *Mentes*, νοήματα. Vulgata, *Sensus*, αἰσθήσεις. Erasmus, *Cogitationes*. impropriè. Neque enim νοήματα vocat hoc in loco Apostolus *cogitationes*, sed *mentes* ipsas, de pluribus videlicet loquens, vt rectè conuertit Vetus interpres infrà, 4. 4. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulgata, *Quoniam.* Nam hoc quoque ferre potest sententia, vt ὅτι pro coniunctione accipiatur. vt etiam verterunt Syrus & Arabs. Ingreditur autem Paulus collationem Mosis cum Christo. Moses (inquit) velamen habuit quod Israëlitas arceret ab ipsius ministerij fine percipiendo: Christus velamen illud sustulit, vt retecta facie gloriam Dei spectando, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire, quum nolint in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen, vt exponit Esaias, cap. 25. 7.

16 *Sese conuerterit*, ἐπιστρέψῃ. Vulgata, *Conuersi fuerint*, ἐπιστρέψωσι, ipsi videlicet Israëlitæ. Erasmus, *Conuersus fuerit*, (vt habet etiam Claromontanus codex) nimirum Israël. Nec enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Matthæi cap. 1. versu 22. & suprà, cap. 2. versu 13. quum præcessisset εἰς τὴν Τρῳάδα, subiungit versu 13. ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustum, & in Iohan. tractatu 9. citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona media, *Transieris*: sed perperam, quanuis pia sit sententia. Sunt qui Mo-

ſen repetant ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, id eſt, Legem. Mihi videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuerſa. Neque verò neceſſe eſt vt diutius hîc laboremus, quum (meo iudicio) nihil poſſit accommodatius repeti quam quod eſt in proximo verſiculo, nimirum καρδία αὐτῶν, id eſt *cor eorum*. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: ellipſis etiam molliſſima eſt, & appoſitiſſimam ſententiam gignit: quum velamen non fuerit ipſi Legi, ſed Iſraëlitis poſitum, ideóque his ipſis, non illi detrahendum. Syrus autem interpres perinde hunc locum interpretatur, ac ſi ſcriptum ſit Ἡνίκα δ᾽ ἄν τις αὐτῶν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα ἀπ᾽ αὐτοῦ. *Quum autem aliquis ſeſe ad Dominum conuertit, adimitur ei velamen*, quæ ſcriptura certé planiſſima eſt. ¶ *Tollitur*, περιαιρεῖται. Vulgata, *tolletur*, περιαιρεθήσεται, quod nuſquam ſcriptum inueni, & mihi videtur Apoſtolus ad hoc ipſum alludens quod ipſi accidiſſe narratur Act. 9. 18. non de illa vniuerſali Iudaicæ gentis conuerſione, quam prædicit Romanorum 11. 25. ſed de ſingulis prout Euãgelium amplectuntur, differere.

Ioh. 4. 24.

17 Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

18 Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.

Κεφάλαιον δ.

1 Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν·

17 ‖ Dominus verò, Spiritus ille eſt: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

18 Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in ſpeculo intuentes, in eandem imaginem tranformamur ex gloria in gloriam, ſicut à Domino Spiritu.

CAP. IIII.

1 PRopterea quum miniſterium hoc habeamus, prout miſericordiam conſequuti ſumus, non ſegneſcimus:

17 *Dominus autem Spiritus eſt: vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*

18 *Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.*

CAP. IIII.

1 *IDeo habentes hanc miniſtrationẽ, iuxta quod miſericordiam conſequuti ſumus, non deficimus:*

17 *Dominus verò, Spiritus ille eſt*, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet ἀναφορικήν, vt intelligamus de eo Spiritu diſſeri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Chriſtus dicatur eſſe Spiritus ille, id eſt is qui tollit velamen, in cordibus noſtris agens. ſicut etiam Lex externa eò nos vocabat, ſed fruſtra, quum mortuis loquatur, donec iſto Spiritu ſimus viuificati. ¶ *Illic libertas*, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hîc quoque dicam in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hũc locum intuenti. Alludit, opinor, Apoſtolus ad velaminis vſum, quatenus ſubiectionis ſymbolum erat, de quo diximus 1. Cor. 11. 10. idque ita eſſe apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo verſiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum ſit Lex: vt copioſè illic expoſuimus: ac præſertim Rom. 6. 14. quò etiam pertinet illud Chriſti dictum Iohan. 8. 36. Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multiplici ratione dici poſſimus à Legis imperio liberati, ſpectandum qua de re hîc agat Apoſtolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelij prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id eſt, cõditio illa filiorum Dei, quibus exemptum eſt velamen cordis, ſeruitus nimirum illa miſera cæcitatis, & iugum illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impoſitum Lex non modò non alleuabat, ſed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipſum eſt quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & ſimilia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Chriſtum vis ſignificatur, illa inquam nos reddens ad tantam aſpiciendam lucem Euangelij idoneos,

18 *Retecta facie*, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progreſſus explicare: adeò vt hîc planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophiſtis. Primùm omnium igitur gratia Dei in Chriſto nobis velamen adimit, id eſt tenebras illas denſiſſimas quibus vndique obſepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, ſed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Chriſtus: in quo, non ſicut olim in Moſe, ſed tanquam in limpidiſſimo ſpeculo & vera Patris imagine, Deum ad ſalutem intueamur. Neque verò ſplendore iſtius ſpeculi offendimur, ſed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipſo veluti abſorpti, in eam imaginem transformemur, id eſt ſiamus & ipſi eius ſplendoris participes, ac tanquam ſecundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod ſignificat Apoſtolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν id eſt, *à gloria in gloriam*: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipſi glorioſi. Declarat enim Apoſtolus transformationis myſterium, niſi malimus hoc accipere de noſtra viuificatione ſuis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per miniſtros agentis: ne quis ſibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non poſſe putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc (vt dixi) miniſtris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris ſpeculis (illa tamen vera luce illuſtratis, non ſua ipſorum vi collucentibus) Chriſti ſplendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipſorum miniſterium allectos illuſtrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. ¶ *Vt in ſpeculo intuentes*, κατοπτριζόμενοι. Vulgata, *Speculantes*, impropriè, quum hoc verbum à ſpeculo non à ſpecula deducatur. rectius tamen quàm Eraſmus, qui paſſiua ſignificatione conuertit *In ſpeculo repreſentantes*. Cæterùm vocat ſpeculum Apoſtolus, Filium Dei in carne manifeſtatum, qui nobis in ipſius Euangelio ſpectandus proponitur, & Moſi velato opponitur. Alibi vtitur hac ſimilitudine nempe 1. Cor. 13. 12. ſed diuerſo prorſus fine. Illic enim, notitiam Dei quam nunc habemus comparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipſum, qualis eſt, ſed quaſi in ſpeculo imaginem eius quandam conſpicere. Hîc verò notitiam noſtram per Euangelium, non per partes, ſed ſemel totam conſiderans, conferénſque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Moſis faciei limpidiſſimum Chriſti ſpeculum: quod rurſus meminerimus peculiari quadam ratione applicandum eſſe Euangelij miniſtris, de quorum muneris præſtantia in primis hîc agit Paulus. ¶ *Sicut à domino Spiritu*, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, ſed congruentiam, ipſámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמיתת [*chap amittath*] ſuprà, capite 2. 17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulo antè. Vulgata, *à Domini Spiritu*, ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου. Sic enim Græcè omnino videtur ſcribendum fuiſſe, vt hæc interpretatio conueniret. Dixerat autem paulò ante Dominum eſſe Spiritum, quod dictum iſti ex aduerſo reſpondet: quam expoſitionem ſequuntur etiã & Baſil. de Spiritu ſancto, ad Amphilochium cap. 21. & Chryſoſtomus in hunc locum, & veteres plerique aduerſus Arrianos. Sed & Syrus interpres vertit ſimiliter, דמן מריא רוחא [*demen maria rucha*] *tanquam à dominatore Spiritu*. Eraſ. duas alias interpretationes adfert, nẽpe *A Domino Spiritus*, & *Ad Domini Spiritum*, ex Auguſtino. Ego eã ſequutus ſum quã omniũ ſimpliciſſimã putaui.

IN CAPVT IIII.

1 *Prout miſericordiam conſequuti ſumus*, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit *Iuxta quod*, καθ᾽ ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hîc accepta refert Paulus gratiæ ac miſericordiæ Dei, ne ſe videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modeſtiæ,

stiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendum fuisse dico. ¶ *Segnescimus*, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc.18.1. Vulgata, *Deficimus*, sensu recte expresso. Erasmus, *Degeneramus*, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis libere prædicaret Euangelium: quæ certe sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, *Non deficiamus*, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam apposité. Describit enim ministerij sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarij, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

2 Ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Εἰ δὲ καί ἐστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

4 Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

5 Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

6 Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις

2 Sed abdicauimus turpitudinis tegumenta, non cum calliditate incedétes, neque falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omné conscientiam hominū, in cóspectu Dei.

3 Quòd si tectum est Euangelium nostrum, iis qui pereūt tectum est.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes, *nempe in* infidelibus, ne irradiet eos lumen Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.

5 Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum *esse* Dominum: nos autem, seruos vestros propter Iesum.

6 Quoniam Deus [ ] qui dixit vt è tenebris lux splendesceret,

2 Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis, commendãtes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.

3 Quòd si etiam opertum est Euangelium nostrum, in ijs qui pereunt est opertum.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mẽtes infidelium, vt non fulgeat eis illuminatio Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.

5 Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos vestros per Iesum.

6 Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucẽ splen- Gen.1.3

2 *Turpitudinis tegumenta*, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est, non conuenientes iis, qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulgata, *Occulta dedecoris.* Erasmus, *Occultamenta dedecoris.* ¶ *Cum calliditate*, ἐν πανουργίᾳ. Vulgata, *In astutia.* Eras. *Per astutiam.* Vide Luc.20.23. ¶ *Falsantes*, δολοῦντες. Vulg. non inepté, *Adulterantes.* Hîc enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtūtur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες supra, 2.17. Eras. *Dolo tractantes.*

3 *Est*, καί ἐστι. Vulg. *Etiam est.* Erasmus, *Adhuc est.* Atqui abundat καί, vt diximus 1.Cor.15.29. & videtur Eras. pro ἐστι legisse ἔτι.

4 *In quibus*, ἐν οἷς. vel, *inter quos.* Nec enim illi soli pereunt qui oblatum Euangelium reiiciunt, sed etiam innumerabiles quibus non offertur, veruntamen tum ex natiua corruptione, vel sola, vel cum suis fructibus coniuncta: tum ex Legis naturæ violatione damnandi, vt Apostolus docet Act.17.& Rom.1: & ita mollius cohæret ei illud ἀπίστων quod sequitur. Malo tamen illam interpretationem sequi, vt ἐν οἷς idem valeat atque ἐν ἐκείνοις ὧν, *in iis quorum*, siue ὧν, *quorum.* Sed maluit dicere Apostolus *In quibus*, quã *Quorum*, quasi Satan in ipsis quodammodo mentis penetralibus insideat, vt etiam loquitur Ephes.2.2. quo etiam sensu dicitur Satan in cor Iudæ penetrasse. ¶ *Deus huius seculi*, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo mãciparunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autẽ est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mundi, Ioh.12.31, & 14.30, & Ephes.6.12: vt plane mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deum, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil.3.19. Nõ est igitur quòd αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertij cap.7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamen in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. ¶ *Mentes*, τὰ νοήματα. Eras. *Sensus*, quam tamẽ interpretationẽ reprehendit suprà, 3. versu 14. ¶ [*Nempe in*] *infidelibus*, τῶν ἀπίστων. Si, vt ante diximus, ἐν οἷς, *Inter quos* interpretemur, cohærebunt omnia: sin minus erit Soloecophanes, duplici ratione excusandum: vna, quòd Paulus propinquioris vocis νοήματα quàm illius ἐν οἷς remotioris rationem habuerit, cuiusmodi multa in communi sermone incidunt: altera, quòd hebraissans, loco relatiui αὐτῶν nempe ἀπολλυμένων, quod apud Hebræos sæpe redũdat, ipsũ antecedẽs substituerit, simul explicans quosnã ἀπολλυμένους vocarat. ¶ *Ne irradiet eos*, μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς. Sic legendum puto potius quam αὐτοῖς tertio casu, quod sic cõstrui soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita videlicet vt αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdã etiam Græcis codicibus legitur) pro διορᾶσαι accipiatur. Vertit enim, *Vt non peruideant lumẽ Euangelij.* quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eòdem recidit. Vulg. *Vt non fulgeat eis.* Eras. *Ne illucesceret illis.* ¶ *Lumen Euangelij, &c*, τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumen perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus. seu, quæ prædicatio est gloria Christi. quæ omnes interpretationes eòdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio. vel, *Lumen gloriosi Euangelij Christi*: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, *Illuminatio Euangelij.* ¶ *Qui est imago Dei*, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum perspicue conspiciendum præbet Deus, vt 1.Timot.3.16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christum, alio quàm officij ipsius respectu: vt licet vera, tamen sint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμοουσίου disseruerunt. Cęterùm in Cõplutensi codice & aliis præterea duobus additur epithetõ ἀοράτου, i. *inuisibilis*, fortassis ex Colos.1.15. quanquam id videri possit hoc etiam loco minime otiosum, vt indicetur, Deum alioquin suapte natura incomprehensibilem, in Christi tamen Euangelio velut oculis ipsis conspici.

5 *Propter Iesum*, διὰ Ἰησοῦν. i. Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus. Nã si sui lucri causa prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis seruiuissent ipsorum causa, fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, vt Eph.6.6. Verè igitur vnum Christum prædicabant Dominum, cuius causa non recusarent omnibus seruire. Vulgata, *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ, i. a Iesu delecti ad hanc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptum inuenimus διὰ Χριστόν, *per Christum.* Arabs autem vtrunque legit.

6 *Qui dixit*, ὁ εἰπών. i. qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationẽ ἀναγωγικῶς. Dicere autẽ pro iubere, accipitur quidẽ Hebræorũ more, sed videtur magnam quandã emphasin habere hoc in loco & similibus.

ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·

8 Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

9 Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·

10 Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

is est qui ¨ ſplenduit in cordibus noſtris, ¨ ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei ¨ in facie Ieſu Chriſti.

7 Habemus autem theſaurum hunc in teſtaceis vaſculis, ¨ vt eius virtutis prętantia ſit Dei, & non ex nobis:

8 Dum ¨ in omnibus affligimur, at ¨ non coarctamur: ¨ hæſitamus, at non prorſus hæremus:

9 Perſequutionē patimur, ſed ¨ in ea non deſerimur: ¨ deiicimur, at non perimus:

10 ¨ Quò libet ¨ mortificationem Domini Ieſu ¨ in corpore circunferentes, ¨ vt etiam vita illa Ieſu in corpore noſtro manifeſta fiat.

deſcere, qui illuxit in cordibus noſtris ad illuminationem ſcientiæ claritatis Dei in facie Chriſti Ieſu.

7 *Habemus autem theſaurum in vaſis fictilibus: vt ſublimitas ſit virtutis Dei & non ex nobis.*

8 *In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur: aporiamur, ſed non deſtituimur:*

9 *Perſequutionem patimur, ſed non derelinquimur: deiicimur, ſed non perimus:*

10 *Semper mortificationem Ieſu Chriſti in corpore noſtro circunferentes, vt & vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris.*

¶*Splenduit in cordibus noſtris*, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus noſtris, (id eſt eorum qui propter Chriſtum veſtri ſerui ſumus) vt eam poſtea vobis impertiremus. Ideo Dominus ſuos vocat lucem mundi, Matth. 5.14. De miniſtris autem diſſeri iam inde à cap. 2.14. vſque ad 6.11. mecum (vt ſpero) fatebitur quiſquis propius ſingula conſiderarit: quanuis nonnulla aſpergat quæ ad totam Eccleſiam pertinere poſſint, vt 3.17. & 18. ſed non ita multa, & quæ etiam miniſtris propriè ſint applicanda, ne Paulus à ſcopo videatur aberrare. ¶*Ad* [*præbendum*] *lumen cognit.* πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. i. vt à Deo illuſtrati, viciſſim aliis eam lucem præbeamus. Lucem autem vocat cognitionē gloriæ Dei, id eſt Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Chriſto per miniſterium. Vulg. & Eraſ. *Ad illuminationem ſciētiæ* ſeu *cognitionis gloriæ Dei*: quod eſt nimis ambiguè dictum. Poſſet enim ſic accipi quaſi ipſa ſcientia gloriæ Dei eſſet illuminanda. Sed & illis non aſſentior qui φωτισμὸν accipiunt paſſiuè quaſi dicas, *Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei*. Sermo enim hic eſt inſtitutus (vt dixi paulo antè) ad declarādum miniſtrorū Noui teſtamēti munus ac ſplendorem: & res ipſa oſtendit, (ſiquis præcedentia ac ſequentia conſideret) Paulum his verbis explicare partem ſuperioris verſiculi poſtremam, itémque illud quod poſuerat in ipſo capitis initio. qua probatione abſoluta, trāſit ad afflictiones cum miniſterio coniunctas, iíſque oſtendit miniſterij dignitatem non modò non imminui, ſed etiam vehementer amplificari. ¶*In facie*, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulenſis malunt interpretari *In perſona*: quod meritò diſplicuit Eraſmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc ſermone Apoſtolus ad Moſis faciem illam non apertam, (vt clara eſſet Dei imago) ſed opertam.

7 *Vt eius virtutis præſtantia ſit Dei*, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Vt eius doni tam eximij præſtantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulgata, *Vt ſublimitas ſit virtutis Dei*, quaſi ᾖ collocatū ſit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. Alioquin res eòdem recidit, ſi modò ὑπερβολὴν accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt ſubaudias pronomen ἡμῶν, *noſtræ*.

8 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] de quo alibi diximus. Poſſumus etiam ſubaudire τόπῳ, & Paſſim interpretari. ¶*Non coarctamur*, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamen & θλίψις & στενοχωρία, inter ſanctorum ærumnas, Rom. 8.15, & infrà 6. 4. Itaque hoc in loco exiſtimandum eſt non quanuis anguſtiam ſignificari, ſed eam ex qua elabi non poſſis. Vulgata, *Anguſtiamur*, barbare. Eraſmus, *Anxij reddimur*, non ſeruata metaphora. Syrus & Arabs pro ſuffocatione accipiunt. ¶*Hæſitamus, at non prorſus hæremus*, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus ſuprà capite 1.8. vbi etiam dicit Apoſtolus ſe ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextre intelligendum eſt, vt doctè explicat Baſilius ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομήν, quęſtione 270. nempe quod ad humana præſidia, & quantum ipſe Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præſidium Dei defuit, & eo ipſo tempore Dominus illum iis rationibus liberauit, quas ipſe conicere non potuiſſet. Itaque hæc inter ſe non pugnant. Vulg. prorſus nouè, *Aporiamur, ſed non prorſus deſtituimur*. Eraſmus, *Laboramus, at non deſtituimur*. Bud. *Egentes, at non egeſtati ſuccumbentes*. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, ſimúlque ſtudui paronomaſiā Græcam repræſentare. Syrus & Arabs non vno modo iſta duo interpretantur, nec videntur Græcas voces ſatis intellexiſſe.

9 *In* [*ea*] *non deſerimur*, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. *Derelinquimur*. Eraſmus rectè expreſſit præpoſitionem ἐν. Cæterùm quod hic adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, *Humiliamur, ſed non confundimur*, ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι, in nullis Græcis exemplaribus inueni. ¶*Deiicimur*, καταβαλλόμενοι. In quibuſdam Latinis codicibus præcedit, *Humiliamur, ſed non confundimur*. quod non eſt in Græcis nec in vetuſtis etiam Latinis exemplaribus.

10 *Quòlibet*, πάντοτε. Id eſt ἑκάστοτε. Ita enim optimè cōueniet participium περιφέροντες *circunferentes*, id eſt, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quaſi eam circunferamus nobiſcum. Vulgata & Eraſmus, *Semper*, quod tamen tolerari poteſt, quum ſequatur ἀεί. ¶ *Mortificationem*, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miſeram illam conditionem fidelium, ac præſertim miniſtrorum (de his enim propriè agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occiduntur, quaſi deſtinationem ad cędem dicas: additúrque *Domini Ieſu*, vel, (vt legit Vetus interpres) *Ieſu Chriſti*, tum vt declaretur cauſa propter quā mūdus nos ita perſequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Chriſto capiti ſumus conformes, Chriſtúſque adeo ipſe quodammodo in nobis afficitur. Ambroſius maluit *mortem* interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Chriſti. At ego, ſi libuiſſet à Pauli verbis diſcedere, cædem potius expoſuiſſem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit ſcribere quàm θάνατον, quoniam etiam Chriſtus hic conſiderandus nobis eſt non vt ſimpliciter mortuus ſed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec cædem hîc ſignificat, ſed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Chriſti ad tempus: denique ſummam imbecillitatem declarat, ſicut Paulus idem vocabulum vſurpat Rom. 4.19, de Saræ vtero loquēs ad concipiendum prorſus effœto, & viribus omnibus deſtituto. Huic autem opponitur vita eiuſdem Chriſti, de qua dicemus proxima annotatione. Fortaſſis hoc diſcrimen non inepte aliquis obſeruarit inter מות & תמותה [*maueth* & *temuthah*,] vt Pſal. 79.11. ¶ *In corpore*, ἐν τῷ σώματι. Claromontanus codex hîc etiam habet ἡμῶν, *noſtro*. vt Vetus Latinus interpres, itémque Syrus & Arabs. ¶*Vt etiam vita*, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poſcere ratio collationis vt potius ſcriberetur ἡ ζωοποίησις, id eſt *viuificatio*. ſed Paulus hoc modo expreſſius loquitur, cauſam videlicet nominans ipſius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina miniſtrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro oppoſita? qui fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, ſua functione perfuncti, euadant? Nempe ex vita, id eſt Spiritu ſeu vigore illo Ieſu Chriſti qui morti ipſi dominatus eſt, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vaſculis ineſt, vt 1. Tim. 1.14. & tum demum ſeſe exerit quum à

contraria

contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latens vt cognoscendus non fuerit. imò vero infirmitatibus acuitur & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicemus infrà, versu 14: id est liberatio ex tot mortibus, vt supra, 1.10. Quanuis enim hæc viuificatio in suprema demum resurrectione sit perficienda: tamen de resurrectione non agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Nec enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelij ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum in Christo palàm toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitã ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

---

11 Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.

12 Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.

13 Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.

14 Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.

15 Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

16 Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.

11 Semper enim ¨nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesũ, vt etiã vita Iesu manifesta fiat ¨in carne nostra mortali.

12 ¨Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.

13 ¨Et quoniam habemus ¨eundem Spiritum fidei, ¨secundum illud quod scriptum est, ‖Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.

14 Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque ¨per Iesum excitet, ¨& sistat vobiscum.

15 Nam hęc omnia propter vos *fiunt*, vt ¨gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.

16 Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen ¨renouatur ¨in dies.

11 *Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.*

12 *Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.*

13 *Habentes autem eundem Spiritum fidei, sicut scriptum est, Credidi propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Psa 116.10

14 *Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & cõstituet vobiscum.*

15 *Omnia enim propter vos, vt gratia abundãs per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*

16 *Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.*

---

11 *Nos qui viuimus*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa præditi sumus. Quid si verò exponas, *Dum viuimus?* Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γὰρ, non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hîc non agi de illa corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerij crux ipsa hîc quoque commendet. ¶ *In carne nostra mortali*, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionem illam omnibus communem, de qua Heb. 9.17: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver. 8. 9 & 10, quã etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 *Itaque mors quidem*, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. i. Itaque nos ministri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quanuis non malè conueniat superiori antithesi. Et prætерea haud satis scio an tam acerba támque mordax reprehensio huic Epistolæ conueniat, quum in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 12.22, & 21, & vlt. cap. nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, postquam sui ministerij dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorum sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autẽ est commodum: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarum ærumnarum fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iam attigit superiore versiculo quum diceret ἵνα φανερωθῇ, *vt declaretur*. Sed notandum est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, *mors agit*. Ita enim hanc mortem quotidianã ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse (vt ita dicam) vitalem, vt quæ latentem illum Christi vigorem nõ extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

13 *Et quoniã habemus*, ἔχοντες δέ. Particula δέ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiã nectit. Ideo conuertimus potius per *Et*, quàm per *Autẽ*, vel *Verò*. Deinde participium ἔχοντες cõtinet αἰτιολογίαν. Vulg. *Habentes autẽ*. Eras. *Cæterùm quum habeamus*. ¶ *Eundem Spiritum fidei*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorũ consuetudine vsurpari, vt Esa. 11.2. ¶ *Secundum illud quod scriptum est*, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, *Cum Iesu*, σὺν Ἰησοῦ, vt apud Ambros. & in vno Græco exemplari legitur, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. ¶ *Et sistat vobiscum*, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hîc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili ratione nomen Mortis tribuerat in superiore tractatione, vt suprà, 1. versu 10, & 11. vbi eandem prorsus sententiam expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 *Gratia illa copiosissima*, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriã redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cũ πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, *Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.* Rursus autẽ redundat articulus τῶν πλειόνων, vt supra annotauimus, 2.6. Sed mihi magis arriserit quod legerunt Syrus & Arabs, si codicis alicuius Græci testimonio cõfirmaretur, nempe, ἵνα τῆς χάριτος πλεονασάσης, διὰ τῶν πλειόνων ἡ εὐχαριστία περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *vt abundante gratia, redundet per multos gratiarum actio, ad Dei gloriam.*

16 *Renouatur*, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit,

ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere.

¶ *In dies*, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ. Hebr. יום יום [*iom iom.*] Vulgata, *De die in diem.* Erasmus, *In singulos dies*, id est מיום ליום [*mijom laiom.*]

---

17 Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·

17 Momentanea enim leuitas afflictionis nostræ, excellenter excellentis gloriæ pondus æternum conficit nobis:

17 *Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:*

18 Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα, πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.

18 *Non contemplantibus nobis quæ videtur, sed quæ non videtur. quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

1 Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

1 Scimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.

1 *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.*

2 Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

2 In hoc etenim suspiramus, ‖ expetentes domicilio nostro, quod è cælo est, superindui.

2 *Nam & in hoc ingemiscimus, habitationẽ nostram quæ de cælo est, superindui cupientes.*

Apoc.15.16

3 Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

3 Siquidem etiam induti, nó nudi reperiemur.

3 *Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*

4 Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ᾽ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ᾽ ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

4 *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.*

---

17 *Momentanea enim leuitas*, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, *momentanea voluptas:* & apud Thucydidem, τὸ αὐτίκα δεινόν, *subitum malum.* Vulgata, *Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ.* quasi παραυτίκα idem declaret atque ἐν τῷ παρόντι, vt etiam Arabs & Syrus sunt interpretati. Leuitas autem oppressionum ad ipsam qualitatem non refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidẽ vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustentari. ¶ *Excellenter excellentis gloriæ pondus æternum*, καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης. Hac repetitione Græcę vocis ὑπερβολῆς significatur ęternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד מאד [*had meod meod.*] Potest tamen alterum καθ᾽ ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, *Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momentanea, supra modum æternum pondus, &c.* Vulgata, *Supra modum in sublimitate.* Erasmus, *Mirè supra modum.* ¶ *Pondus gloriæ*, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè manet immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ᾽ ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια. ¶ *Conficit*, κατεργάζεται. Erasmus, *Parit.* Vulgata, *Operatur.* quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriam perueniatur. Nam si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter loquitur idem Paulus Rom.4.2, & 8.18.

IN CAPVT V.

1 *Terrestris nostræ domus tabernaculum*, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, *Si terrestris domus nostra huius habitationis:* non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimũ erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmum ac stabile ædificium. Eras. *Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi.* Ego puto hoc explicãdum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act. 5.20, & alibi quoque. Quod autem Terrenum hic dicitur, Gorgias ille Leontinus, referente Stobæo λόγῳ 117 eleganter vocauit σαπρὸν καὶ ῥέον οἰκίδιον. id est putrem & diffluentem domunculam, quanuis nec causam nec remedium huius mali, imò ne malum quidẽ ipsum intelligens. *

2 *In hoc etenim*, καὶ γὰρ ἐν τούτῳ. nempe σκήνει, *tabernaculo.* Vel *Nam interea*, vt Act, 24.16. ¶ *Quod è cælo est*, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσίᾳ, non autem substantia, vt exposuimus copiosè 1.Cor.15. ¶ *Superindui*, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat immortalitatis gloriam, qua tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solẽt Hebræi verbũ לבש [*labasch,*] vt diximus Luc.24.49, & 1.Cor.15.53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christi iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmium. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre. *

3 *Siquidem etiam induti*, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, *Si tamen*, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit *Reperiamur*, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum αἰτιολογικῶς, aut certè διασαφητικῶς. explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore exuti: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. & alludere mihi videtur Paulus ad Adami pudendam nuditatem: cui opponitur gloriæ Christi amictus. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinduendi, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destitutis. Nam quòd hoc refert Castellio ad eos qui viui in iudicio deprehendentur, (de quibus 1. Thes.4.16) ne refutatione quidem mihi videtur indigere. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est *siquidem exuti, corpore* videlicet, quod etiam scriptum inueni in Claromontano codice. vt hæc sit sententia, destruendum esse tabernaculum morte, sed ita tamen vt non pereat: imò vt corruptibilitate deposita, restituatur nobis immortalitate induendum. *

4 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*, deprauata etiam sententia. ¶ *Qui sumus*, οἱ ὄντες. Id est, quia sumus. Ponitur enim articulus αἰτιολογικῶς. ¶ *In quo non cupimus*

exui,

exui, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Erasmus, *Propterea quòd nolimus exui*, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sententia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, *Quoniam nolumus*, quum potius ἐφ' ᾧ vertendum sit, *In quo*, & subaudiendum σκήνει, *tabernaculo*, vt sit sententia, In quo tabernaculo quandiu sumus, non cupimus eo exui, sed superindui, id est, non tædet nos vitæ ipsius, sed futuræ desiderio ardemus. &c. Vulgata, *Eo quòd*. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδή.

Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ δὲ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος.	5	Porro Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.	5	*Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.*
Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου·	6	Confidentes igitur semper, & scientes dum aduenę sumus in corpore, nos peregre abesse à Domino:	6	*Audentes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:*
(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.	7	(Per fidem enim incedimus non per aspectum:	7	*(Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)*
Θαῤῥοῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.)	8	Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.)	8	*Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.*
Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.	9	Propterea etiam ambimus *& in corpore* aduenæ, & *ex corpore* migrantes, ei esse accepti.	9	*Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.*

5 *Deus [is est,]* Θεός. Sub ἐστι, quam ellipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1.21, & 4.6. Eam neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodum hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat ellipsis, vt infrà, 10.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, *& qui nos vnxit*, omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandū quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptum est suprà, 1.21. ¶ *Qui condidit*, ὁ κατεργασάμενος. Id est, ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est *operari*: vt significetur Deum ad hunc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalitate indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. Itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, *Qui efficit*, neglecto etiam tempore. neque satis expresse Erasm. *Qui parauit*, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hūc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, *Perfecit*, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. ¶ *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Vulgata, *Pignus*. Vide suprà, 1.22.

6 *Confidentes autem*, θαῤῥοῦντες δέ. Erasmus, *Itaque bono animo sumus*. nam participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit *Scimus*. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagē constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquunt integra, &, ne hiet sententia, tradunt particulam δέ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiā durus iste pleonasmus. Itaque potius ver. 7 & 8, putaui parenthesi includendum vt sextus cum nono construatur. Confidens autem hic dicitur qui præsenti est animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, quòd de felici exitu nihil dubitet. ¶ *Dum aduenæ sumus in corpore*, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, *Dum sumus in corpore*. Erasmus, *Quum domi sumus in corpore*. Atqui si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino vbi nostra domus est, qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri illius etiam domicilij respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset consolatio ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν, id est *commorationem*, non autem κατοικίαν, id est *habitationem*, 1. Epist. 1. 17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hîc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriam peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hîc esse aduenas, ac proinde nobis hîc non esse manendum, sed in patriam redeundum. Plato * in Axiocho, licet istius mysterij ac prǽsertim resurrectionis corporum plane ignarus. τὸ κοινὸν δὴ τοῦτο, inquit, καὶ πᾶσι θρυλλούμενον παρεπιδημία τις ἐστὶν ὁ βίος.

7 *Per fidem enim incedimus, non per aspectum*, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom. 8.24. Heb. 11.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψεί, vt declaratur 1. Cor. 13.12. pro quo Vulg. & Eras. nimium obscurè verterunt, *Per speciem*.

8 *Confidimus autem & probamus*, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, nos in hoc tabernaculo gemere, non quòd exui desideremus, sed quòd optemus superindui. Vulgata nimium obscurè, *Audemus autem, & bonam voluntatem habemus*. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. ¶ *Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum*, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hîc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud hîc declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adiunctam præpositionem πρὸς, idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilij. Itaque non tanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, Exire, & ἐνδημεῖν, Abire. Vulgata, *Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum*. Erasmus, *Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum*. Deinde quod dixit Apostolus se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 *Propterea etiam ambimus*, διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα. Mollius

quidem esset διὰ τοῦτο quàm διό: sed hanc enallagẽ excusat lõga parenthesis. Significãter verò vsurpauit hoc vocabulum, quo forensis quædã ambitio honorũ propriè significatur. Est autẽ hæc sententia, Quod quũ ita sit, (i. quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriã ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. ¶ *Et [in corpore] aduenæ, & migrantes [ex corpore,]* εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulg. *Siue præsentes, siue absentes.* Eras. *Siue domi præsentes, siue foris peregrè agentes.* Atqui particula εἴτε hoc in loco nõ est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1.Cor.13.8, & Coloss.1.20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique seruarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari *Præsentes*, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur): neque etiam Erasmum appositè conuertisse, *Domi præsentes*, quũ potius eo tempore domo absimus. Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet *Absentes*, Erasmus, *Foris peregrè agentes*, quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat *Ex corpore in patriam migrantes.* Nam post ἐνδημοῦντες repetendum est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendum ἐκ τοῦ σώματος, ex corpore: ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedente versiculo. Vtrunque verò non ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referẽdum est: quod plerosque interpretes fefellit. Nec enim agit Apostolus de aliquo desiderio quo futurum sit vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quo res ista tota planior fiat.

Opposita.				Opposita.
	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.	
	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.	

Rom. 14. 10 Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.	10	‖ Omnes enim nos ¨ comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisque reportet ¨ quæ in corpore *fecerit*, ¨ congruenter ad id quod fecerit, siue bonum, siue malum.	10 *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonũ, siue malum.*
Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.	11	¨ Scientes igitur ¨ terrorem illum Domini, ¨ homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & ¨ spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.	11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus: spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.*
Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.	12	Non enim iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem ¨ præbemus gloriandi de nobis: ¨ vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ¨ in facie gloriam captant, at non in corde.	12 *Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*
Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.	13	Nam siue ¨ insanimus, Deo *insanimus:* ¨ siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus.*	13 *Siue enim mente excidimus, Deo: siue sobrij sumus, vobis.*

10 *Comparere*, ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palam fiat qui fuerimus. Vulgata & Erasmus, *Manifestari.* ¶ *Quæ in corpore [fecerit,]* τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulgata, *Propria corporis.* Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullã obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo τὰ, vt sit sensus, nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Erasmus, *Ea [quæ fiunt] per corpus.* Augustinus concione quadam ad Catechumenos aduersus Iudæos, legit. *secundum ea quæ per corpus gessit.* Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm, ex Hebræorum idiotismo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit.19.13, & Esa.61.8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes.6.8. Hoc enim in loco disseritur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiã perpetuam, pro trans*actæ vitæ ratione. Nec immeritò citatus est hic locus in Synodo œcumenica quinta aduersus Origenistas, qui somniarunt animas in corpora immitti, vt pœnas luant peccatorum prius admissorum. ¶ *Congruenter ad id quod fecerit*, πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulgata, *Prout gessit.* Erasmus, *Iuxta id quod fecit.* Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenij editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

11 *Terrorem illum Domini*, τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Erasmus, *Terrorem*, quàm Vetus interpres, *Timorem.* ¶ *Homines ad fidem adducimus*, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulg. *Hominibus suademus.* quam etiam Erasmus sequutus est. Itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sentẽtiam. Neque enim se dũtaxat hominibus suadere dicit vt Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerij sui dignitatem ab eius fructu & efficacia. ¶ *Spero*, ἐλπίζω. In vno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν, *speramus*, idque rectius (vt opinor) quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 *Præbemus*, διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsenti διδοῦμεν, Hebræorum more. ¶ *Vt habeatis [quod dicatis,]* ἵνα ἔχητε. Sub. τι ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca scholia. Erasmus, *Vt aliquid habeatis*, ἵνα τι ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Marc.6.19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. ¶ *In facie*, ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapiẽtiæ & eloquẽtiæ humanæ, non autẽ vera pietate, quę non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personam, faciem, speciem, pro diuersa locorum sentẽtia, sumus interpretati: hîc omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositum Cordis nomen.

13 *Insanimus*, ἐξέστημεν. Id est, μαινόμεθα, vt Mar.3.21. Solet autem

let autem Apoſtolus ſibi tribuere ἀφροσύνην ex aduerſariorum iudicio, quoties de ſe cogitur aliquid prędicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur inſanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis inſani hominis orationem eſſe) diuinus eſt iſte furor, & totus ad vnam gloriam Dei ſpectans, vt reprehendi à vobis eo nomine non poſſim: ſiue ſimpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum eſt ſapere apud vos) omnia commodo veſtro facio, non meo, vt hîc quoque non poſſim videri meipſum commẽdare. Vulgata, *Siue mente excidimus.* De hoc autem ἐκστατικῷ dicendi genere, in quo idem verbum repetitur, iam antea aliquoties diximus. ¶ *Siue ſana mente ſumus*, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. cap. 5, ver. 15. Eſt autem repetẽdum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſuprà, cap. 1. 6, & 2. 10. Vulgata, *Siue ſobrij ſumus.* Ambroſius, *Siue ſanum ſapimus*, expreſſa notatione verbi σωφρονεῖν. Auguſtinus aduerſus Fauſtum lib. 12. cap. 26, *Siue temperantes ſumus.* Quas interpretationes viſum eſt adferre, propter eos qui nefas eſſe putant à Vulgata interpretatione diſcedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreſeωs bonis ac doctis hominibus impingere.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·	14	⁚Charitas enim illa Chriſti ⁚conſtringit nos:	14	*Charitas enim Chriſti vrget nos.*	
Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.	15	⁚Vt qui hoc ſtatuerimus, ſi vnus ⁚pro omnibus mortuus fuit, nempe hos omnes ⁚fuiſſe mortuos: & *illum* pro omnibus mortuũ eſſe, ⁚vt qui viuũt, poſthac non ⁚ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.	15	*Aeſtimantes hoc, quoniam ſi vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt: & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus, vt & qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt & reſurrexit.*	
Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.	16	Itaque nos poſthac ⁚neminẽ nouimus ſecundum carnem: quòd ſi etiam nouimus Chriſtum ſecundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16	*Itaque nos ex hoc neminem nouimus ſecundum carnem: & ſi cognouimus ſecundum carnem Chriſtũ: ſed nũc iam non nouimus.*	
Ὥστε εἴτις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.	17	⁚Siquis igitur *eſt* in Chriſto, ⁚noua creatura *eſt*: ‖vetera præterierũt, ecce noua facta ſũt oĩa.	17	*Siqua ergo in Chriſto noua creatura: vetera trãſierunt, ecce facta ſunt omnia noua.*	Eſa. 43.19 apoc 21.5

14 *Charitas enim illa Chriſti*, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, Amor enim ille quo Chriſtus nos proſequutus eſt, vel nos illum viciſſim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos eſt proſequutus, quum ſeipſum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. 8: pro hac verò videtur facere ſeries argumentorum. Inſtituit enim Apoſtolus oſtendere, non eſſe quòd exiſtimaretur, quæ de ſui miniſterij dignitate dixerat, ideo dixiſſe vt ſeipſum cõmendaret. nam, inquit, eiuſmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, ſiue inſaniamus noſtro more, ſiue ſana mente ſimus. Nos enim totos regit amor quo Chriſtum proſequimur, quoniam noſtris animis inſedit ſummum illud à Chriſto in nos profectum beneficium. Vtraque ſententia optimè conuenit. ¶ *Conſtringit*, συνέχει. Id eſt, totos poſſidet ac regit, vt eius afflatu quaſi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. 5. Vulgata, *Vrget*, ἐπείγει.

15 *Vt qui hoc ſtatuerimus*, κρίναντας τοῦτο. Id eſt, vt qui hoc pro certo apud nos conſtituerimus. Vulgata, *Aeſtimantes hoc*. Eraſmus, *Iudicantes illud.* ¶ *Pro omnibus mortuus eſt*, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. Quum autem hic agatur de Eccleſia, ſiue de ſolis electis vniuerſaliter conſideratis, neceſſe eſt τὸ καθόλου ad id de quo agitur reſtringere: quum alioqui ſine exceptione verum ſit omnes extra Chriſtum naſci mortuos in peccato. Itaque articulus in οἱ πάντες videtur omnino exprimendus, & ἀναφορᾶς vim habere. ¶ *Fuiſſe mortuos*, ἀπέθανον. Mortuis opponitur οἱ ζῶντες proximo verſiculo. Itaque quanuis mortificatio veteris hominis ſit prima noſtræ ſanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua nos à Chriſto deprehendimur, vt ſcribitur Epheſ. 2. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad ſcopum Apoſtoli, habẽtis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut glorię ducũtur. Vulgata, *Mortui ſunt*, malè. Nec enim amplius eſt mortuus qui eſt in Chriſto viuificatus. ¶ *Vt qui viuunt*, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus reſtringit τὸ καθόλου ad ſolos eos qui in Chriſto viuũt. Nam ſufficit quidem ſeruandis omnibus Chriſti beneficium, ſed illud plerique repudiant. ¶ *Sibi viuant*, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. epiſtolæ ad Rom. 6 & 7.

16 *Neminem nouimus ſecundum carnem*, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda ſunt ad verſum 12, in quo teſtatus eſt Apoſtolus cũ ſuis collegis, ſe nihil minus quærere quàm ſeipſos commendare: imò verò totos eſſe in eo vt ex ſuæ modeſtiæ exemplo petere poſſent Corinthij quod ſuperbis quibuſdam obiicerent, qui ſpecie quidem aliquid reipſa verò nihil eſſent: ſe verò omnia ſua ſtudia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Chriſtus omnes ſuos eſt complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, niſi nos omnes mortis reos inueniſſet? Quid eſt igitur de quo nobis placeamus? Mortuus eſt autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, ſed ipſi Chriſto: id eſt, vt vitæ iſti mundanæ, qua quiſquis viuit, mortuus eſt, renuntiantes, & quaſi iam extra mundum degentes, nihil nos ipſos & cætera omnia humana faciamus, ſed toti amplificandæ Dei gloriæ Chriſto nos dedamus. Poſtquam autem hæc omnia propoſuit Apoſtolus, tandem hanc concluſionem ſubiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare. in hoc mundo iam non verſamur vt cum hominibus homines ſolent, neque verò tãtillum laboramus de iſtis rebus in quibus ſeſe homines fatigant. Carnis iſta ſunt & mundi, eorum denique hominum qui ſibi in rebus inanibus placent: nos verò tantùm abſumus ab iſta carnis vanitate, vt ne de ipſo quidem Chriſto (quanuis alioqui perfectiſſimo etiam in carne omnis præſtantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos verſaretur, ſed eum nunc vt penitus cæleſtem & glorioſum conſideremus, ac proinde potius cæleſti quàm terreſtri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum eſt: quia qui Chriſto inſitus eſt, factus eſt prorſus alius homo: & veteri illa conditione abolita, neceſſe eſt vt prorſus alia mente, alia voluntate præditus, non terreſtria ſed cæleſtia prorſus meditetur.

17 *Siquis in Chriſto* εἴτις ἐν Χριστῷ. Sic legendum eſt, addita videlicet diſtinctione poſt Χριστῷ, & verbo ſubſtantiuo ſubaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, *Si qua in Chriſto noua creatura*, quaſi τὶς pertineat ad κτίσει. Sunt tamen qui malint hortãdi modo interpretari, *Siquis* [*eſt*] *in Chriſto, noua* [*ſit*] *creatura.* ¶ *Noua creatura*, καινὴ κτίσις. Id eſt, veluti res quædam recens à Deo condita: adeo ſunt contraria inter ſe ſpiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrij, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Eſt tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vſurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla ſubſtantia noua condatur, ſed qualitas duntaxat immutetur. Verùm ſic loqui placuit Spiritui ſancto, vt intelligeremus omnia eſſe in ſolidum gratię Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut ſtipites ſimus, ſed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac poſſimus, & ita nos ad vitam prorſus aliam traducit, quam ſignificant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

18 Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

18 ¨Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, deditque nobis ministerium reconciliationis:

18 *Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:*

19 Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

19 ¨ Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis lapsus ipsorum: ¨posuítque in nobis sermonéillum reconciliationis.

19 *Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis verbum reconciliationis.*

20 Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, & velut Deo *vos* ¨ precante per nos, oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

20 *Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.*

21 Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

21 Fecit enim *vt* ¨ qui non nouit peccatum, ¨ pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur ¨iustitia Dei ¨in eo.

21 *Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.*

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

CAP. VI.

1 Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

1 SEd &, ¨vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne ¨frustra gratiam Dei receperitis.

1 *ADiuuãtes autem & exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.*

Esa.49.8

2 (Λέγει γὰρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.)

2 (Dicit enim *Deus*, ‖Tempore ¨ accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc *est* tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.)

2 *Ait enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.*

3 Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπὴν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

3 ¨Nullam vlla in re ¨præbentes offensionem, ne ¨vituperetur ministerium:

3 *Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum:*

1.Cor.4.1

4 Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

4 Sed ¨ in omnibus nos ¨ approbantes, ‖ vt Dei ministri, tolerantia multa in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis,

4 *Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis,*

---

18 *Hæc autem omnia*, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus, *Omnia autem*. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est ἀναφορική.

19 *Nempe quia*, ὡς ὅτι. Vel, *Nam certè*. Vulgata, & Erasmus, *Quandoquidem*. In vno exemplari deerat ὡς. quod etiam Syrus videtur non legisse. Sic tamen vsurpatur etiam infrà, 11.21. Arabs autem existimauit traiectionem esse: ideóque vertit, *Nam vt Deus*. & mox ante participium θέμενος, addit particulam ἀποδοτικὴν, perinde acsi scriptũ sit, οὕτως ἔθηκε, &c. Sic posuit in nobis, &c. ¶ *Posuítque in nobis sermonem illum*, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquẽtis à Domino impelli, & linguam regi, & auctoritate docendi præditos esse qui diuinitus sunt ad hoc munus delecti.

20 *Precante*, παρακαλοῦντος. Vulgata, *Exhortante*. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. cuius formulæ exemplum pulcherrimum vide Ierem.35.15. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 *Qui non nouit peccatum*, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui fuit ab omni vitij labe prorsus alienus.

¶ *Pro nobis [esset] peccatum*, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, *Peccatum fecit*. Etsi verò peccatum interdum vocatur victima ex Hebræorum idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם [*hascham*,] vt Leuit.7.2. tamẽ ratio antithesis poscit vt potiùs Christus dicatur factus esse peccatũ pro nobis. i. peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato. & huius rei figura fuit hircus ille geminus cuius fit mentio Leuit. cap. 16. & ita rectissimè intelligendum esse hunc locum fere disertè docet his verbis Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap.41. *Ipse peccatum, & nos Iustitia, nec nostra sed Dei, nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum: nec in se, sed in nobis factus est.* ¶ *Iustitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iustitia apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per illum*. Vide 1.Corinth.4.

IN CAPVT VI.

1 *Vt operam nostram ei accommodantes*, συνεργοῦντες. Deo videlicet. Vulgata, *Adiuuãtes autem*. Erasmus, *Quin & adiuuantes*. Alicubi συνεργὸν *administrum* vertimus: sed videndum quid cui loco conueniat. Vide 1.Cor.3.9. ¶ *Frustra*, εἰς κενόν. Vulg. & Erasm. barbarè & obscurè, *In vacuum*.

2 *Accepto*, δεκτῷ. Hebr. רצון [*ratson*.] Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illum immensum amorem effudit. Hoc ferè vocant sacri scriptores εὐδοκίας. de qua vide Luc.2.14.

3 *Nullam vlla in re*, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulgata, *Nemini vllam*, μηδεμίαν μηδενί. ¶ *Præbentes*, διδόντες. Erasmus, *Demus*, quasi subaudiatur ὦμεν, & sit adhortatio, quum Apostolus de se & Timotheo loquatur, sese & illum pro verorum pastorum exemplo proponens. Est enim connectendum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt præcedens versiculus sit parenthesi includendus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. ¶ *Vituperetur*, μωμηθῇ. Vulgata, *Reprehendatur*, non tam expressè.

4 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] pro *Omnibus modis*,

modis, vel *Omnibus in rebus*, vt ſuprà, 4.8, & infrà aliquoties. ¶ *Approbantes*, συνιστῶντες. i. μαρτυροῦντες καὶ πράγμασι ποιοῦντες, id eſt declarantes & re ipſa præſtantes, vt infrà, 7.11. Vulg. *Exhibeamus*, eodẽ admiſſo errore quem modò reprehendimus, in quem etiam lapſus eſt Syrus interpres. Eraſmus, *Commendantes*. quæ ſignificatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. ¶ *Miniſtri*, διάκονοι. Sub. *ſeſe approbant*, per ſyllepſin: alioqui eſſet ſolœcophanes.

Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,	5	In verberibus, in carceribus, ¨in exagitationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,	5	*In plagis, in carceribus, in ſeditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,*
Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,	6	¨Puritate, ¨ſcientia, ¨lenitate, ¨benignitate, ¨Spiritu ſancto, charitate non ſimulata,	6	*In caſtitate, in ſcientia, in longanimitate, in ſuauitate, in ſpiritu ſancto, in charitate non ficta,*
Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,	7	¨Sermone veritatis, virtute Dei, armis iuſtitiæ dextris ac ſiniſtris,	7	*In verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris.*
Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·	8	¨Per gloriam & ignominiã, ¨per conuitia & laudes: vt ſeductores, & *tamen* veraces:	8	*Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: vt ſeductores & veraces:*
Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·	9	Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui caſtigamur, nec *tamen* occidimur:	9	*Sicut qui ignoti, & cogniti: quaſi morientes, & ecce viuimus: vt caſtigati, & non mortificati:*
Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.	10	Vt dolentes, ſemper tamen gaudẽtes: vt pauperes, ſed multos ditantes: vt nihil habentes, ſed omnia obtinentes.	10	*Quaſi triſtes, ſemper autem gaudentes: ſicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.*
Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.	11	¨Os noſtrum apertum eſt erga vos, Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.	11	*Os noſtrum patet ad vos ô Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.*
Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.	12	¨Non habitatis anguſtè in nobis: ſed anguſti eſtis ¨in viſceribus veſtris.	12	*Non anguſtiamini in nobis: anguſtiamini autem in viſceribus veſtris.*

5 *In exagitationibus*, ἐν ἀκαταστασίαις. Ita ſignificãtur perſequutiones quibus ſubinde huc illuc pellebantur. Sic enim rectè explicatur hæc vox in ſcholio quod in manuſcripto codice reperi, τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵστασθαι, ἀλλ' ἐλαύνεσθαι καὶ διώκεσθαι. Ita Vulgata & Eraſmus, *Seditiones* malè ſunt interpretati.

6 *Puritate*, ἁγνότητι. Antea vnica commemorata tolerantia, commemorauit quibus in malis ipſe cum ſuis comitibus verſaretur quotidie: nunc autem explicat quibus armis reſtiterit. Itaque præpoſitio ἐν alio modo mihi quidem videtur fuiſſe in his quàm in illis explicanda. ¶ *Scientia*, γνώσει. vel *prudentia*. ¶ *Lenitate*, ἐν μακροθυμίᾳ. Vulgata, *In longanimitate*. Vide Rom. 2.4. ¶ *Benignitate*, ἐν χρηστότητι. Vulgata, *In ſuauitate*, impropriè. ¶ *Spiritu ſancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Cõmemoratis aliquot ſpeciebus, ſubiicit duo ad quæ tanquam genera poſſint illa reuocari, nempe Spiritum ſanctum, vt cauſam efficientem: & charitatem, vt finem vniuerſalem.

7 *Sermone veritatis*, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id eſt Euãgelij prædicatione: cui adiungit virtutem Dei. id eſt, inſignem illam poteſtatem non tantùm edendi ſigna, ſed etiam malos domandi. ideo etiam facit armorum mentionem, & quidem ἀμφιδεξίων, id eſt quibus ipſe cum ſuis comitibus ſeſe ac munus ſuum omni ex parte tuebatur. Nam externa nunc commemorat quibus Satanam & mundum expugnarunt. ea nimirum quæ ipſis erant velut organa, quaſi telorum loco: ſicut militis gladium à fortitudine animi diſtinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, ſermo Veritatis, & poteſtas illa Dei cuius meminit infrà, 10.4. arma denique iuſtitiæ, id eſt recta integritas conſcientiæ.

8 *Per gloriam*, διὰ δόξης. Διὰ hoc in loco non ſignificat inſtrumentalem cauſam, ſed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, & Per vrbem incedere. Deſcribit enim veluti iter difficillimum quo contendatur ad metam. ¶ *Per conuitia & laudes*, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulgata, *Per infamiam, & bonam famam*. Ad verbum, *Per maledicentiã & benedicentiam*.

11 *Os noſtrum*, &c. τὸ στόμα, &c. Id eſt, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis ſum loquutus, ſingulari cum teſtimonio mei in vos vehementiſſimi amoris, quaſi videlicet cor meum geſtiam in ſinum veſtrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementiſſimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri ſolet in ſumma aliqua lætitia. cuius tamen diuerſi ſunt fines, atque adeo interdum etiam contrarij. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, vt Pſal. 37.34. vnde ἐπιχαιρεκακία: & de eo qui ſe immodicè efferat, vnde μεγαληγορίαν Græci iactationem illam ſuperbam vocant. Sed ſpectandum eſt qua de re agatur. Hîc verò Apoſtolum de ſua in Corinthios beneuolentia diſſerere apparet ex duobus ſequentibus verſiculis, vt mox dicam. item ex 7.2 & 3, vbi eandem tranſlationem vſurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter omnia ſua illis expoſuerat, maximum erat amicitiæ teſtimonium, & hoc veluti prooemio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, vt ſi pater filios compellaret.

12 *Non habitatis anguſtè*, οὐ στενοχωρεῖσθε. Arabs interpres hæc exponit Imperandi modo, & στενοχωρεῖσθε accipit paſſiua ſignificatione, pro Redigi in anguſtiam animi, atque adeo priore loco legit ἐν, vel paraphraſeωs cauſa adiecit μὴ στενοχωρεῖσθαι ἐν ὑμῖν, καθὼς &c. vt qui totum hunc locum ita verterit, (Iunio doctiſſimo viro interprete) *Non ſuperueniat nobis anguſtia à vobis, vt non eſt vobis à nobis*. Deinde nomine τῶν σπλάγχνων *miſericordiam* intelligit, id eſt gratiam Dei per miniſterium Pauli in ipſos collatam, quam ipſi quodammodo anguſtiorem efficiant. Sed tota hæc expoſitio, præterquam quòd nouam lectionem inuehit, nullius codicis auctoritate confirmatam, videtur etiam mihi à Pauli mente prorſus aliena. Perſtat enim Apoſtolus in eadem metaphora, & de animo quaſi de domicilio quodã loquitur. στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, vt qui in anguſta domo degit, quàm qui eſt in ſeſe anguſtus. ac priore quidem declaratione hîc accipitur priore loco. eſt enim hæc ſententia, Vos in animo meo quaſi domicilio quodam eſtis, eóque minimè anguſto. Totum enim vobis cor meum patefeci, atque adeo, veſtri accipiendi cauſa, veluti dilataui. At vos intus mihi eſtis anguſti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι ſignificat *anguſtum eſſe*) cui locus non ſit apud vos: quorum tamen viſcera oportuerat mihi quoque patere, ac viciſſim me capere (vt infrà, 7.2) vt par pari referretis. Sed & tacita antitheſis ſubeſt in eo

quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem vicissim capiunt. Vulgata, *Non angustiamini*, prorsus barbarè. Erasmus, *Non estis angusti*, quam interpretationē non miror obscuram esse, quum ipse planè non intellexerit de quo hîc ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari ceremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quum hoc nomine nusquam reprehendātur Corinthij: imò verò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Castellio totum hunc locum pessimè conuertit, *Si vos estis angusti, non erga nos estis angusti, sed erga hominem cui estis intimi.* ¶ *In visceribus vestris*, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viscera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7.15.

13 Τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.

Eccl.13.21
14 Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

15 Τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου.

2.Cor.3.17,& 6.19 · Leui.26.11
16 Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

Esa.52.11
17 Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς.

Ier.31.1
18 Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας. λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

Κεφάλαιον ζ.

1 ΤΑύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς

13 "Loquor autem vt filiis de pari compensatione. Dilatamini & vos.

14 "Ne impari iugo copulamini cum infidelibus. ‖quod enim consortium iustitiæ cum iniquitate? & quæ communio luci cū tenebris?

15 Et quæ concordia Christo cum "Belial? aut "quæ portio fideli cum infideli?

16 Et quæ consensio templo Dei cum simulacris? ‖nam vos templum estis Dei "Viuentis: sicut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

17 ‖Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

18 ‖Et ero vobis pro Patre, & vos eritis mihi pro filijs ac filiabus: dicit Dominus "omnipotens.

Cap. VII.

1 HAs igitur promissiones quum habeamus, dilecti, purgemus nos ab omni inqui-

13 *Eandem autem habentes remunerationem, (tāquam filiis dico) dilatamini & vos.*

14 *Nolite iugum ducere cum infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?*

15 *Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?*

16 *Quis autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei Viui: sicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.*

17 *Propter quod exite de medio eorum & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos.*

18 *Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.*

Cap. VII.

1 *HAs ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab o-*

13 *Loquor autem vt filiis de pari compensatione*, τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima huius loci expositio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, vt aliquid subaudiri sit necesse. Itaque Vetus interpres addit participium ἔχοντες, quod non probo. τὴν αὐτὴν autem, id est eandem, interpretor parem, id est mutuò respondētem, quod significat Apostolus verbo πλατύνθητε. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parenthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, *Eadem autem compensatione (vt filios alloquor) dilatamini & vos.* quam sententiā sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, hunc versic. propterea incipientes ab his verbis, ὡς τέκνοις λέγω.

14 *Ne impari iugo copulamini.* μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehensionem, commodè nunc transit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, *Nolite iugum ducere.* Budæus, *Ne copulemini.* Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν id est in eodem iugo trahendo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quum sint diuersæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præstant: vt si fidelis cum infideli matrimonium contrahat, aut mēsæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per se, vel κατά τι illicito, commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouem & asinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut.22.10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautū. idque ita esse apparet ex sequentibus oppositionibus.

15 *Belial*, Βελίαλ. Hebr. אשר בליעל [*Ascher belihal,*] quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל [*beli iahal*] id est qui non promouebit, vel בלי מועיל [*beli mohil,*] id est nequam, siue qui nulli sit commodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, satis erat in Græcis etiam Ecclesiis peruulgatum) significatur Satanas, Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי [*beli*] & עול [*hol,*] quasi dicas absque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Grę̨ca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quanuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. ¶ *Quæ portio*, τίς μερίς. Hebr. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele?*

16 *Viuentis*, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ auctorem, id est קיים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμὲν, *nos sumus*, pro ὑμεῖς ἐστε, *vos estis.* ¶ *Habitabo in eis*, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה משכני עליהם [*vehaiah mischchani halehem,*] Ezech.37.27. ita vt Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם [*halehem*] potius *In ipsis* declaret quàm *Inter ipsos*, id est בתוכם [*bethocham,*] vt est apud Mosen Leuit.26.12. quem locum siquis cum isto cōparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiisse ex Ezechiele quàm ex Mose: eo tantùm excepto quod καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוככם [*vehithhalachti bethochechem,*] sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis per Spiritum sanctum. Vide Ioh.2,6. *

18 *Omnipotens*, παντοκράτωρ. Id est in res omnes imperiū obtinens, siue *omnium rector*, vt Arabs interpretatur.

πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

namento carnis ac spiritus, ad finem perducētes sanctificationem in timore Dei.

mni inquinamento carnis & spiritus, perficiētes sanctificationē in timore Dei.

2 Χωρήσατε ἡμᾶς· οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

2 Accipite nos: nemini iniuriā fecimus, neminem corrupimus, neminem quæstui habuimus.

2 Capite nos. neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.

3 Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

3 Ad condemnationem *vestri hoc* non dico: nam antè dixi vos in cordibus nostris esse, ad simul moriendum & simul viuendum.

3 Non ad condemnationē dico. prædixi enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum & ad conuiuendum.

4 Πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει· ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

4 Multa *est* mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus sum consolatione: vehementer exūdo gaudio in omni afflictione nostra.

4 Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: impletus sum consolatione: superabundo gaudio in omni tribulatione nostra.

5 Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

5 Etenim quum venissemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationē caro nostra, sed in omnibus fuimus afflicti: foris *fuerunt* pugnæ, intus terrores.

5 Nam & quum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus: foris pugnæ, intus timores.

6 Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui consolatur abiectos, consolatus est nos, *nempe* Deus, aduentu Titi.

6 Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, Deus, in aduentu Titi.

7 Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

7 Non solùm autem aduentu illius, sed etiam consolatione quam ille accepit ex vobis, quū renuntiaret nobis vestrum vehemens desiderium, vestrum eiulatum, vestrum super me ardorem: adeo vt magis gauisus fuerim.

7 Non solùm autē in aduētu eius, sed etiam in cōsolatione qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem.

8 Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη,

8 Nam etiam si tristitia vos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiamsi pœnituerit. video enim, epistolam illam,

8 Quoniam etsi contristaui vos in epistola, non me pœnitet: etsi pœniteret, videns quòd epistola illa etsi

IN CAPVT VII.

1 *Carnis ac spiritus*, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id est & corporis & animi, vt sit hoc modo perfecta sanctificatio, vtraque sui parte constans. Nam alioqui quorsum corporis puritatem, si impurus est animus? aut quomodo purus erit animus si corpus inquinauerimus? Hoc considerent qui imaginantur se puram conscientiam coram Deo adferre, etiamsi corpus corā idolis prostituant. Cæterùm hîc quoque inepta est capitis sectio, quum hunc versiculum prorsus oportuerit superioribus adiungere. Neque emphasin verbi ἐπιτελεῖν hoc loco considerauit Castellio, qui cōuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, *fungentes sanctimonia*. ¶ *Ad finem perducentes*, ἐπιτελοῦντες. Vulgata, *Perficientes*, ambigua & periculosa interpretatione. ¶ *In timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Id est Deum reuerendo.

2 *Accipite nos*, χωρήσατε ἡμᾶς: id est, Sinite vt locū apud vos inueniam, vobis videlicet docendis. Neque enim capere hîc accipitur pro intelligere, sed sicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat suprà, 5. 13, *Dilatamini etiam vos*. Vulgata, *Capite nos*. Erasmus, *Capaces estote nostri*, ex Ambrosio. ¶ *Neminem quæstui habuimus*, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. id est, *nemini quicquam per auaritiam eripuimus*. Vulgata, *Neminem circumuenimus*. Erasmus, *Neminem fraudauimus*. Vtraque interpretatio nimium latè patet. Vide suprà 2.10. & infrà 12.17.

3 *Ad condemnationem* [*vestri*,] πρὸς κατάκρισιν. Id est, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. ¶ *Ad simul moriendum*, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus *A la vie & à la mort*, vt significemus constantissimam amicitiam. Erasmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus allusisse quo fiebat vt amico mortuo, qui superstes manebat, sibi mortem consciscceret. Eiusmodi erant quos Galli vocabant *Soldurios*: Cæsar *deuotos* interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol*.] vide suprà, 4. 8, & 6.4. ¶ *Fuimus afflicti*, θλιβόμενοι, sub. γεγόναμεν, vt suprà, 5.8, & 12. item 11.13. ex Hebræorum idiotismo in suo Benoni. Disertè autem facit mentionem carnis, id est corporis, vt consolationes Spirituales istis exercitiis opponat, ac præsertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore premeretur. ¶ *Intus*, &c. ἔσωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 32. 25. Est enim crux, quod ad externam speciem attinet, sanctis iuxtà & impiis communis, quanuis in contrarios fines. *

6 *Abiectos*, ταπεινούς. Hebr. ענוים [*hanijim*] quasi deiectos & prostratos dicas. Vulgata & Erasmus ad verbū, *Humiles*. ¶ *Aduentu Titi*, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id est, iis quæ mihi adueniens Titus renunciauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipsius etiam Titi præsentia magnopere sum recreatus. Quòd autē suprà dixit, 4.2, se, non reperto Tito, statim Troade soluisse, ad ipsos Corinthios referendum est: quorū desiderium quum ferre non posset Apostolus, nec ante acceptum ab eis nuntiū vellet ad eos proficisci, vt eis videlicet parceret, statim in Macedoniā contendit, vt Tito ab eis redeunti (eū enim Epheso miserat) posset occurrere.

7 *Sed etiam*, &c. ἀλλὰ καί. Alteram causam adfert suæ consolationis, nēpe benignam apud eos Titi exceptionē, magno cum ipsorum fructu, sicut futurum promiserat. ¶ *Vehemens desiderium*, ἐπιπόθησιν. Præpositio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere significationi. Ideò addidi epithetō.

8 *Etiamsi pœnituerit*, εἰ καὶ μετεμελόμην. Erasmus, *Etiamsi pœnituisset*: ne videatur Apostolum pœnituisse facti, sed vt perinde hoc sic acsi diceret, Etiam siqua pœnitudo facti

me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, *Etiamsi pœnituerit*, quia non additur εἰ. Ita autem accipio Pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullum dolorem cepisse. non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulgata, *Etsi pœniteret, videns quòd epistola*, &c. ita vt hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γὰρ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante.

εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

tametsi ad tempus, tristitia vos affecisse.

ad horam, vos contristauit.

9 Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo, non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundum Deum, vt nulla in re detrimentũ acceperitis ex nobis.

9 *Nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. contristati enim estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.*

10 Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nam qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

10 *Quæ enim secundũ Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: seculi autem tristitia, mortem operatur.*

11 Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istud ipsum, quòd secundum Deum tristitia affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò defensionẽ, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desideriũ, imò zelum, imò vindicationẽ? per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

11 *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem? sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam? in omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.*

12 Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

12 Itaque etsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat: sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrum pro vobis, in conspectu Dei.

12 *Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis coram Deo.*

¶ *Ad tempus*, πρὸς ὥραν. Sic rectè Eras. Vulg. *Ad horam.*

9 *Ad resipiscentiam*, πρὸς μετάνοιαν. Id est, Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulgata, & Erasmus, *Ad pœnitentiam*. Vide Matth. 3. 2. ¶ *Secundum Deum*, κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundum Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis, vel alieno bono angitur, vel alicuius pœnæ impendẽtis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit, de quibus disseritur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ. ¶ *Vt*, ἵνα. Id est, ὥστε. nisi malimus interpretari, *Vt nulla in re detrimentum acciperetis.* Sed illud malo: & illam harum particularum Enallagen aliquoties iam annotauimus.

10 *Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat*, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν, quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit. vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicũtur ἀμεταμέλητα Rom. 11. 29. Ideo Vetus interpres *stabilem* conuertit. vt videri possit ἀμετακίνητον legisse. Mihi verò videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo *pœnitentiam nõ pœnitendam* interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitentia, distinguẽdam puto, vt diximus Matth. 3. 2. Deinde non est quod istam paronomasiam affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitẽdum apud Latinos quiddam declarat multo minus quàm cuius nunquam possit aliquem pœnitere. ¶ *Mortem efficit*, θάνατον κατεργάζεται. Nempe vt ex ea verè consequens seu verum eius effectum. At in opposito membro, id est, tristitia secundum Deum, salus non nascitur ex tristitia secundum Deum, sed ex gratia: vnde etiam ipsa μετάνοια, vtpote merum Dei donum 2. Tim. 2, 25.

11 *Defensionem*, ἀπολογίαν. vel *excusationem*, vt conuertit Ambrosius. Erasmus, *Satisfactionem.* Excitati enim Pauli reprehensione Corinthij, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per *imò*, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam. ¶ *Zelum*, ζῆλον. Vulgata & Erasmus, *Aemulationem.* Ego illud malui, vt sanctius, retinere, quòd hoc existimem ad Deum referri. ¶ *Per omnia testatum fecistis*, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est παντῶς ἐμαρτυρήσατε, *omnino* seu *omnibus modis testatum fecistis.* quomodo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiã accipi diximus suprà, 6. 4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres *Exhibuistis*, id est παρεστήσατε. Erasmus, *Commẽdastis*, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint commendandi: sed hæc interpretatio non satis cohæret cum verbo εἶναι. Nam idcirco etiã Erasmus coactus est interpretari, *Quòd puri sitis.* ¶ *In hoc negotio*, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulũ à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit διαφορική.

12 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreant cum verbo φανερωθῆναι. quod tamen Vulg. non legit, nec Syrus, nec Arabs interpretes. ¶ *Studium illud nostrum pro vobis*, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulgata, *Solicitudinem nostram quam habemus pro vobis.* ex quo etiam apparet eum sequutũ esse hanc

eandem

eandem lectionem quam sum amplexus, primùm vt planam ac perspicuam, deinde ex Complutensis codicis, itémque Ambrosij & Theophylacti auctoritate. Erasmus, *Studium vestrum pro nobis*, τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat istud πρὸς ὑμᾶς quod sequitur. ¶ *In conspectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id est Apud Deum, siue minimè fucatum, sed eiusmodi vt Deo possim illud approbare, sicut diximus Luc. 1. 6.

---

13 Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν· περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν·

14 Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη·

15 Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

16 Χαίρω οὖν ὅτι ἐν παντὶ θαρρῶ ἐν ὑμῖν.

Κεφάλαιον η.

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας.

2 Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

13 Propterea consolationem accepimus ¨ex consolatione vestri: ¨sed longè plurimum gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus sit ¨spiritus eius ab omnibus vobis:

14 ¨Et quòd siquid ¨apud eum de vobis gloriatus sum, non fui pudefactus, sed vt omnia verè loquuti sumus vobis, ita & gloriatio nostra qua vsus erã apud Titum, ¨vera comperta sit:

15 Et ¨viscera eius amplius erga vos ¨*affecta* sint, dum reminiscitur obedientiæ omniũ vestrûm, & vt cum timore ac tremore ipsum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd ¨penitus ¨confidam de vobis.

CAP. VIII.

1 PORro notam facimus vobis, fratres, ¨gratiam Dei præstitã Ecclesiis Macedonũ:

2 *Nempe* ¨in multa probatione afflictionis, ¨abundãs gaudium ipsorum, & ¨profundam eorum ¨inopiam ¨redundasse in copiosam benignitatem ipsorum.

13 *Ideo consolati sumus: in consolatione autẽ nostra, abundantius magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis:*

14 *Et siquid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate loquuti sumus, ita & gloriatio nostra quæ fuit ad Titum, veritas facta est:*

15 *Et viscera eius abundantius in vobis sunt, reminiscentis omnium vestrûm obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepistis illum.*

16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*

CAP. VIII.

1 *NOtam autẽ facimus vobis fratres, gratiam Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ:*

2 *Quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorũ fuit, & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum.*

---

13 *Ex consolatione vestri*, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter distinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *In consolatione autem vestra*: quæ connectit cum sequentibus, sublata δὲ coniunctione post περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam scriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus, & hanc scripturam sequantur Ambrosius & Chrysost. ¶ *Sed longè plurimùm*, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id est ὡς περισσότατα. Nam sic redũdat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphasin. Vetus interpres, *abundantius gauisi sumus*. Erasmus, *Quin vberius insuper*. ¶ *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. Id est animus, vt suprà, versu 1.

14 *Et*, ὅτι. Copulam subauditam expressi, vt mox versu 15. ¶ *Apud eum*, αὐτῷ. sub. παρ' αὐτῷ. vt ἐμαυτῷ pro παρ' ἐμαυτῷ suprà 2, 1. ¶ *Vera comperta*, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt suprà, 3. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritas facta est*. Est autem ἐγενήθη, id est *fuit*, Hebræorum more scriptum pro εὑρέθη, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, *Comperta est*.

15 *Viscera eius*, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ Heb. רחמים [*rachamim*] id est intimus ipsius amor. Hoc enim nomine Hebrei teneriores omnes affectus declarant, vt diximus suprà, 6. 12. ¶ [*Affecta*] *sint*, ἐστι. Hebræi sic loqui solent (vt Psal. 145. 9) contenti solo verbo substantiuo, quod & ipsum subaudiunt. Interdum addunt verbum כמר [*chamar*,] id est *accendit*, vt Gen. 43. 30. Fuit autem omnino supplendum aliquid, vt perspicua esset Latina oratio.

16 *Penitus*, ἐν παντί. siue, omni ex parte. Vide suprà, 6. 4. Addidimus autem particulam οὖν, *igitur*, ex vetusto codice, & Arabica versione. ¶ *Confidam de vobis*, θαρρῶ ἐν ὑμῖν. Id est, quod eiusmodi vos esse cognouerim vt de vobis securè possim omnia mihi polliceri. Annotat Erasmus, in quibusdam Græcis codicibus legi θαρροῦμεν ὑμῖν, quam lectionem puto esse deprauatam, pro θαρρῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 *Gratiam Dei*, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinum beneficium, quod duabus in rebus apparuerat, nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonum alacritas, deinde quod ex tanta paupertate adeo liberaliter contulissent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur sui ipsorum obliti.

2 *In multa probatione*, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. i. multis illis ærumnis quibus Dominus ipsorum fidem & charitatem explorauit non modo non fuisse diminutam sed etiam auctam mirum in modum ipsorum alacritatem. Gaudiũ enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. ¶ *Abundans gaudium ipsorum*, ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν. Vulgata, *Abundantia gaudij ipsorum fuit*, vt etiam vertisse video Syrum & Arabem interpretes, quasi videlicet subaudiatur verbum ἐγένετο. quæ ellipsis valde fuerit violenta, & in Græco sermone inusitata in hoc dicendi genere, repugnante etiam articulo ἡ. Ideo malui vtrumque verbum referre ad verbum ἐπερίσσευσεν. Quod siquid supplendum videbitur, mallem subaudire verbum, ἐφάνη, *apparuisse*. ¶ *Profundam*, ἡ κατὰ βάθους. Id est quæ ad imum vsque ipsos exinanierat. Sic autem restitui ex Claromontano codice, quum legi soleat κατὰ βάθους. ¶ *Inopiam* πτωχεία. Id est, πενία. ¶ *Redundasse in copiosam benignitatem ipsorum*, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulgata & Erasmus, *Abundauit in diuitias benignitatis ipsorum*. Diximus autem Rom. 2. 4. πλοῦτον Hebræorum more vocari a Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraismum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copiosa benignitate, alibi sæpe exposuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & simplicitatem morum declaret, accommodandum est ad id de quo agitur, adeo vt εὐμετάδοτον exponant Græca scholia, id est *liberalitatem*, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9. 11, & 13. Nos *benignitatem* maluimus conuertere: quo vocabulo nõ quæuis liberalitas significatur, sed ea demum quæ à facilitate quadam & humanitate naturæ proficiscitur, id denique quod ab Hebræis נדבה [*nedabah*] vocatur, cui opponitur tenacitas eorum qui varias excusationes prætexunt quas partim auaritia partim diffidẽtia suggerit. Est igitur hæc sententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorsus exhausisse, ita compertam fuisse diuitem, vt inde copiosissimę benignitatis veluti riuus emanarit. Nã quo tenuiores sunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior est eius liberalitas si sponte & libenter largiatur, vt vidua illa Matth. 12, omnium diuitum liberalitatem dicitur superasse.

3 Ὅτι κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι·

4 Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

5 Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ᾽ ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

6 Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

7 Ἀλλ᾽ ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

8 Οὐ κατ᾽ ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.

3 Nam pro viribus (testor) atque supra vires voluntarij *fuerunt:*

4 Multis cū precibus nos rogantes vt hanc beneficentiam & societatem huius ministerij sanctorum causa *subeundi*, in nos reciperemus.

5 Ac non prout sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis per Dei volūtatē:

6 Vt adhortaremur Titum vt sicut antè cœpit, ità etiam absoluat apud vos hanc quoque beneficentiam.

7 Itaque sicut omnibus abūdatis *nempe* fide, & sermone, & notitia, & omni studio, & vestra in nos charitate, *videte* vt hac quoque gratia abundetis.

8 Non ex imperio loquor, sed aliorum studio, vestræ quoque dilectionis sinceritatem reddens exploratam.

3 *Quia secundum virtutem (testimonium illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt:*

4 *Cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiā & communicationem ministerij quod fit in sanctos.*

5 *Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*

6 *Ita vt rogaremus Titū, vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vos etiam gratiam istam.*

7 *Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, & charitate vestra in nos, vt & in hac gratia abundetis.*

8 *Non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem, etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans.*

3 *Voluntarij [fuerunt,]* αὐθαίρετοι. Id est, vltro liberales & prompti. sub. ἐγένοντο. quæ tamen ellipsis rursus est valde noua & in Græco sermone prorsus insolens, ideóque apud Syrum & Arabem interpretes, istud cum participio δεόμενοι connectitur, quasi δέονται scriptum sit, vt solent Hebræi suum Benoni vsurpare, quæ structura sanè mollior est: nempe si totum hunc locū sic conuertas, *Quod [inquam] pro viribus (testor) atque supra vires voluntarij fuerunt*, &c. Vt tamen liberè dicam quod sentio, nullo cum receptæ lectionis præiudicio, (absit enim à me prophana hæc audacia) Paulum sic scripsisse coniicio, εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, κατὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, αὐθαίρετοι μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, &c. id est, *in copiosam benignitatem ipsorum, pro viribus (testor) atque supra vires, vltro cū multa cohortatione rogando nos*, &c. Si enim omnia prorsus cohærent, nihil sententiæ adiicitur aut decedit, & ellipsis illa prorsus inusitata vitatur. Suspicor autem particulam ὅτι interiectam, & interpunctionem huius loci perturbatā ab aliquo fuisse qui vitare solœcophanes istud studuerit, quum potius αὐθαιρέτων & δεομένων dicendum fuerit. Sed tamen non desunt huiusmodi exempla, apud optimos etiā Latinitatis auctores. Sic enim multa in communi sermone dicuntur, vnde illud Terentij, *Cur ego in his te conspicor regionibus? vobis fretus.* Et illud, *Nos omnes quibus est alicunde obiectus labor, omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum est, lucro est.* Et tale prorsus anacoluthon occurrit infrà, 9.11.13.

4 *Vt hanc beneficentiam*, τὴν χάριν. Hoc idem vocabulū paulo antè verti Gratiam, Dei videlicet respectu, cuius magnum in nos beneficium extat, quum nos facit suæ in nostros fratres benignitatis instrumenta. Hic verò Apostolus vocat illū ipsum quod à Macedonicis vel iam collatum vel statim conferendum erat in sanctorum vsum. Itaque beneficentiam sum interpretatus, seruata quoque vi articuli ἀναφορικῇ, quasi scriptum sit ταύτην. * ¶ *Et societatem huius ministerij, sanctorum causa subeundi*, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς ἁγίους. Id est, vt cū aliis onus (quod διακονίαν vocat) istarum eleemosynarum ad sanctos illos, Hierosolymis videlicet egentes, subire ipsi non recusaremus: tantùm abest vt sese difficiles ad illas conferendas præbuerint. Itaque διακονίαν, quod & ipsa huius vocis notatio declarat, nec ipsas eleemosynas, nec earum collectionem, sed earum Hierosolymam vsque perferendarum curam declarat: quod multos interpretes tum hoc loco, tum mox cap. 9.1. fefellisse arbitror: & quidem in primis Arabem & Syrum interpretes, perinde acsi significaret Apostolus, se à Macedonibus quos non auderet vt aliorum potius subsidio egentes hac de re compellare, rogatum fuisse vt ad istarum eleemosynarum collationem ipsi quoque admitterentur. Hic autem agi de eo quòd dixi ministerio certis hominibus ab Ecclesiis demandando, apparet etiam ex vers. 19. & quam sanctè & integrè sit ista cura defunctus Apostolus, cuius executioni suam ipsius vitam postposuit, apparet ex Act. 20.22. 21,14, & 24,17.

¶ *Nos reciperemus*, δέξασθαι ἡμᾶς. Hoc non legitur neque in Vulgata Latina editione, neque in vetustis codicib' Græcis multis, neque apud Syrum & Arabem interpretes: quod tamen & in scholiis Græcis, & in Complutensi editione, & duobus manuscriptis inuentum seruaui. Licebit tamen, etiam illis expunctis, eandem sententiam retinere, si δεόμεθα interpretemur adhibitis precibus à Paulo postulare.

5 *Prout*, καθὼς. Id est, ea quam arbitrabar & sperare audebam mensura, sed multo copiosius. Vulg. *sicut*, non satis expressè. *

7 *Itaque*, ἀλλά. Id est ἄγε. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit, hanc particulā sæpe apud Atticos etiam scriptores vsurpari. Vulgata & Erasmus, *Imò.* quæ interpretatio tum demum locum habet quum superiora corriguntur, vt suprà, 7.11. Hîc verò videtur conclusio subiici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios vt Macedonas hîc quoque superēt: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter ita significari. ¶ *[Videte] vt*, ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, vel ὁρᾶτε. de qua ellipsi Atticis familiari alibi diximus.

8 *Aliorum studio*, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. nempe vestrorū in fide sociorum, vt Arabs & Syrus rectè explicant, vt fortassis legisse videantur ἑταίρων. Macedonas enim intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios quoque appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, *Per solicitudinem erga alios.* quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio.

¶ *Sinceritatem*, τὸ γνήσιον. Γνήσιον & νόθον, id est, Germanū & Adulterinum, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem, quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulg. *Ingenuum bonum*, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθὸν. ¶ *Reddens exploratam*, δοκιμάζων. Vulgata, *Comprobans.* Erasmus, *Approbans:* rectè quidā, sed ambiguè, nisi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid

liquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro *explorare*, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà, 9.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

9 Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eum *videlicet* propter vos "pauperem factum esse, quum esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

9 *Scitis enim gratiã Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, quum esset diues: vt illius inopia vos diuites essemus.*

10 Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

10 Et "sententiam in ea re *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui nõ solùm facere, "sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

10 *Et consilium in hoc do. hoc enim vobis vtile est, qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore:*

11 Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.

11 At nunc etiam "illud ipsum Facere absoluite: vt sicut *adfuit* promptum illud Velle, ita etiã *adsit* "ipsum Perficere, "ex eo quod habetis.

11 *Nũc verò & facto perficite: vt quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiẽdi ex eo quod habetis.*

12 Εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.

12 Etenim si prius adsit promptus animus, "aliquis acceptus *est* pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

12 *Si enim voluntas prõpta est, secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.*

13 Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.

13 "Non enim *dico* vt aliis relaxatio sit, vobis autem afflictio: "sed *vt* pari cõditione hoc tempore vestra abundantia *suppleat* quod illis deest.

13 *Nõ enim vt alijs sit remissio, vobis autem tribulatio. sed ex æqualitate in præsenti tempore, vestra abundantia illorum inopiam suppleat,*

14 Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.

14 Vt & illorum abundantia quod vobis deest suppleat, vt fiat "æquabilitas.

14 *Vt & illorũ abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas.*

9 *Pauperem factum esse*, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mendicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν γὰρ βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστιν μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδὲν, μὴ μὲν τι μηδ' ἐπιλείπειν.

* Absit tamen vt mendicasse Christum dicamus, quod fecit nunquam, vsus etiam quadam sibi conueniente authoritate, quum ad quempiam dignaretur diuertere, vt Luc. 19. 5. & Matth. 6. 18. sed ita significatur Christum nostri causa eam vitæ sortem subiisse quæ aliena etiam benignitate egeret, Luc. 9. 58. & 27. 55. Nihil tamen ipsum habuisse proprium, & vel sese vel duodecim illos discipulos mendicos fuisse, & tamen habuisse dispensatorem qui ex alieno emendicato elargiretur eo astu qui describitur hac ipsa epistola 12, 16, rectè ab ipsis Romanis pontificibus, alioqui omniũ maximè sacrilegis, credere prohibitũ est aduersus mendicabula Monachorum, qui sanctimoniæ prætextu ex mendicitate à Deo ipso prohibita Deut. 15. 4, & in omnibus bene constitutis ciuitatibus coërcita, animas ipsas cauponantur.

10 *Sententiam*, γνώμην. Vulgata & Erasmus, *Consilium*. Vide 1. Corinth. 7. 25. ¶ *Sed etiam velle*, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, nõ solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Syrus tamen & Arabs maluerunt legere, οὐ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιῆσαι, *non solùm velle, sed etiam facere.* Nolui tamen in recepta lectione quicquam immutare, & potius iis assentior qui Apostolum existimant merè spõtaneam liberalitatem significare. Denique τὸ θέλειν id declarat hoc loco quod apud Hebræos verbum רצה [*ratsah*] quo significatur voluntas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti si quis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autem Velle sane superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur.

11 *Illud ipsum Facere absoluite*, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. id est (vt rectè Erasmus sententiam exposuit) *Illud quod facere cœpistis, perficite.* Apparet autem Apostolum istis infinitis τοῦ ποιῆσαι, τοῦ θέλειν, τοῦ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip. 2. 13. quomodo scripsit Persius, Scire tuum nihil est. Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nã ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus conuertere *Ex Habere*, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus *Promptum illud velle*, potius quam *Promptus animus voluntatis*, cum Vetere interprete: aut *Voluntas prompta*, cum Erasmo: qui tamen alioqui sententiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non seruata. ¶ *Ipsum perficere*, τὸ ἐπιτελέσαι. Vulgata, *Perficiendi*. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι, ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Ex eo quod habetis*, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (vt dixi) his infinitis. Eras. *Ex eo quod potestis.* Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est *Habere* pro *Posse*: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus.

12 *Aliquis acceptus est pro eo quod habet*, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id est, placet Deo ista alacritas pro facultatũ præsentium ratione, vt non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi non sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset diuitum propria.

13 *Non enim [dico] vt aliis*, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Eras. supplet, *Non sic dandum est, vt aliis*, &c. Sed & Castellio hic constituit inauditam enallagẽ, ἵνα pro δεῖ de qua diximus Marci 4. 22. Ego verò suppleui verbum λέγω, quod etiam in vno manuscr. codice expressum reperi & cuius ellipsis simile exemplum occurrit infrà 9, 6. * ¶ *Sed [vt] pari conditione*, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alij vicissim de suo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius istud ἀνάλογον inter Christianos valere: & ἐξ ἰσότητος idem hîc declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc spectari in largiendo: qua in re plurimum peccant homines quum illis demum bene faciunt à quo paria vel maiora exspectãt, quod certe non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam nec abundantiã rectè metiũtur. vnde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate sperat in cælum irrũpere. Vulgata & Erasmus *Sed ex æqualitate*: quod vix quisquam intelligat. Idem tamen reperit particulam ἵνα, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quem in eo sum sequutus. *

14 *Aequabilitas*, ἰσότης. Videtur omnino hæc ἰσότης à superiore distingui, quum hæc ex illa nascatur, quod etiã

ostendit sequens versiculus. Prior igitur illa in eo posita est vt par pari referatur, id est, vt qui quum non egerent aliorum egestatem subleuarãt, vicissim quum ita res ferret, si forte egerent, ab aliis qui non egerent, subleuarentur. Inde verò futurũ erat vt altera nasceretur ἰσότης, minimè in eo posita vt tantundem haberent singuli, siue in κτήσει siue in χρήσει: (quum pluribus egeant qui pauperiores, & quorum amplior est familia) neque etiã in eo consistens quòd par pari refertur (hæc enim prior est ἰσότης) sed in eo quòd hac mutua cõmunicatione fiat vt iis qui abundant vicissim supplentibus quod egentibus deest, & hi & illi sint in eo pares quòd habeant quantum ipsis satis est quod edant: quod olim euenit, mannam præscripta singulis à Domino mensura ex communi cumulo pro capitum familiæ suæ numero accipientibus. Huic autem æqualitati opponitur illa ἀνισότης Christianæ charitati penitus repugnans, qua fit vt alij immensis opibus redundent, alij verò extrema inopia laborent.

Exo.16.18

15 Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.

16 Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,

17 Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.

18 Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

19 (Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)

20 Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.

15 Sicut scriptum est, ‖Qui multum *collegit*, "plus non habuit: & qui paulũ, minus non habuit.

16 Gratia verò *sit* Deo qui cordi Titi indidit "idem studium pro vobis,

17 Quòd tum "exhortationem illam gratam habuit, "tum verò "maiore studio vsus vltrò ad vos iter suscepit.

18 Misimus autem vnà cum eo fratrẽ illũ cuius laus est "in Euãgelio per omnes Ecclesias.

19 ("Nec *id* solùm, sed etiã "suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, "cũ hac beneficẽtia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandũ* "promptum animum vestrum)

20 "Vitantes hoc, nequis nos vituperet "in hac vbertate quæ administratur à nobis.

15 *Sicut scriptum est, Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicũ, non minorauit.*

16 *Gratias autem Deo qui dedit eandem 'solicitudinẽ pro vobis in corde Titi,*

17 *Quoniam exhortationẽ quidem suscepit: sed quum solicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos.*

18 *Misimus etiam cum illo fratrem, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.*

19 *(Non solùm autem, sed & ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ, in hanc gratiam quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam voluntatẽ nostram)*

20 *Deuitantes hoc, nequis nos vituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis.*

15 *Plus non habuit*, οὐκ ἐπλεόνασε. Id est vltra præscriptũ & singulis sufficientem numerum. Nam alioqui si spectes illud ipsum quod colligebatur, aut collectores inter se compares, plus habebant qui plus mannæ collegerant, quòd videlicet numerosiorem haberent familiam. sed in eo par erat omnium familiarum conditio, quòd nulla neque minus neque amplius habuit, quàm quod satis esset.

16 *Idem studium*, τὴν αὐτὴν σπουδὴν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est *tale*.

17 *Exhortationem*, παράκλησιν. Ambrosius, *Consolationem*. quod non conuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit suprà, vers. 6. eámque significat ipsi gratam fuisse, quanuis vltro & sua sponte, potius quàm hac exhortatióne impulsus, hanc prouinciam in se receperit. ¶*Tum verò*, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulgata, *Sed*, prorsus incommodè. Erasmus, *Quin potius*, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, *Gratam habuerit*, quàm *susceperit*, vel *acceperit*, vt planior esset oratio. ¶*Maiore studio vsus*, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulgata, *Quum solicitior esset*. Nam vbique σπουδὴν conuertit *solicitudinem*. Erasmus, *Quum esset diligentior*. Neutra interpretatio mihi satisfecit.

18 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Euãgelij. Non pauci (inter quos est Hieronymus) non satis commodè iam pridem hunc locum interpretati sunt de Euangelica historia à Luca perscripta. quod potius de Euangelico ipso ministerio accipiendum est, cuius tamen pars fuit non minima studium illud quod Lucas scribendis illis duobus longè diuinissimis libris impendit, si de Luca dictum istud intelligatur. Sed necesse profectò non est vt hac de re magnopere laboremus: quum hinc potius discere oporteat, quàm solicitè simul & prudenter gerere se debeant, quibus sacræ præsertim pecuniæ administratio est commissa. Neque etiam necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero missus est.

19 *Nec [id] solùm*, οὐ μόνον δέ. Vide Rom. 5. 3. ¶*Suffragiis delectus est*, χειροτονηθείς. Subaudi ἐστιν, cuius loco Claromontanus codex habet expressum ἐστάθη. pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe iam diximus. Vulgata, *Ordinatus est*. Erasmus, *Delectus est*. Vide Act. 14. 23. ¶*Cum hac beneficentia*, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id est *In* pro *Cum*. Vetus autem interpres videtur existimasse ἐν pro εἰς positum, vt qui verterit, *In hanc gratiam*, nec fortassis malè. Vocat enim Apostolus χάριτα collata munera in Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega. ¶*Promptum animum vestrum*, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, *Destinatam volũtatem nostram*, vt legisse videatur προθεσμίαν, * qua voce tamen non voluntas destinatã, sed dies præstituta, aut ipsa ad aliquid agendum destinatió declaratur. Legit etiam ἡμῶν, vt & Syrus interpres, & nonnulli Græci codices. Sed receptam lectionem magis probo. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. quamobrem etiam suppleui participium *comprobandum*, vt magis perspicua esset oratio, idque ex versu 8. Cæterùm quod Vulgata προθυμίαν vertit *destinatam voluntatem*, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differeret de prædestinatione, sicut Erasmus obseruauit. Sed Promptitudinis vocabulum, quod idem Erasmus substituit, non memini legere apud idoneos auctores.

20 *Vitantes hoc*, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, versu 18, interiecto versu 19, quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autem, vt rectè annotauit Erasmus, sumpta translatio à nautis qui deflectunt vt scopulum declinent. Ideo maluit interpretari *Declinantes*, ἐκκλίνοντες. Arabs autem interpres pro στελλόμενοι legit σκεπτόμενοι, *Spectantes*, id est, attentè cauentes. * Erat autem paratissima calumnia aduersus Paulum, quasi sacræ pecuniæ per sacrilegium auertendæ causa, perferendæ illius curam appetiuisset, nisi omnibus modis sibi cauisset. Atquìsnam à mille & amplius seculis istud vere Apostolicum est sequutus: vel hodie in illa pseudoecclesia Romana & vere Cacolica sequitur: in qua exordio ab ipso illius capite ad infimum illius hierarchiæ gradum facto, singuli reperiũtur Diaconi, nec vlla legitima, qualis hic describitur, vocatione, facti, nec cuiquam ὑπεύθυνοι? ¶ *In hac vbertate*, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est. Vulg. *Plenitudine*, impropriè.

21 Vt

21 Προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων.

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

23 Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ.

24 Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοί ἐστι τὸ γράφειν ὑμῖν.

21 ‖ Vt qui procuremus honesta non solùm coram Domino, sed etiam coram hominibus.

22 Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probauimus studiosum, nunc autem multo studiosiorem, ob multam *meam* fiduciam in vobis.

23 Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue de fratribus nostris, legati *sunt* Ecclesiarum, *&* gloria Christi.

24 Itaque demonstrationē charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite, in eos, in conspectu Ecclesiarum.

CAP. IX.

1 NAm de ministerio sanctorum causa *subeundo*, superuacaneum est mihi scribere vobis.

21 *Prouidemus enim bona non solùm coram Deo, sed etiam coram hominibus.* Ro. 12.17.

22 *Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe sollicitum esse: nunc autem multo solliciorem, confidentia multa in vos.*

23 *Siue pro Tito qui est socius meus & in vos adiutor: siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.*

24 *Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite, in facie Ecclesiarum.*

CAP. IX.

1 *NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.*

---

21 *Vt qui procuremus honesta*, προνοούμενοι καλά. Non dubium est quin hoc ponatur αἰτιολογικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit *Prouidemus enim*, id est, προνοούμεθα γάρ, quam lectionem in duobus codicibus inueni.

22 *In vobis*, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere *Quam habent de vobis*. sed præstat ad Paulum ipsum referre, quem quum is de quo mittendo hîc agitur, videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est eum hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 *Siue de Tito [quæritur,]* εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video referri ab interpretibus ad nomen πεποιθήσει præcedens, repugnantibus Græcis scholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scateret oratio, quod vt vitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodè. Deinde videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciā suam in horum legatorum dignitate & auctoritate collocaret, ac non potius in illa tam prompta & alacri Corinthiorum voluntate quam antè prædicauit, & mox rursum significat. Erasmus igitur non rectè conuertit *Siue Titi nomine*: neque Vetus interpres rectè, *Siue pro Tito*. Syrus & Arabs sicut mox legitur, εἴτε ἀδελφοὶ, ita etiam legerunt, εἴτε σὺν Τίτῳ, quod non improbo, sed ita vt εἴτε accipiam pro copula, vt ab Apostolo passim vsurpatur, & sic vertatur hic locus, *Et Titus itaque socius meus est*, &c. *& fratres nostri, sunt legati*, &c. Ergo noua hîc instituitur periodus, qua tres isti ab Ecclesiis missi Corinthiis commendātur: quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe: & supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, puta δεῖ λέγειν, *oportet dicere*, vt supplent Græca scholia, vel potius ἐξετάζεται, id est, *quæritur & inquisitio habetur*. Nam hoc melius conuenit sequenti membro. ¶ *Siue de fratribus nostris*, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorū vtrumque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, *Siue fratres nostri*: ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Siue [aliorum] fratres nostri sunt*. quod Græcis non respondet. Syrum tamen & Arabem apparet legisse καὶ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, quod ego maximè probo, & ego verterim, *Et alij sunt fratres nostri, legati Ecclesiarum* &c. ¶ *Legati [sunt] Ecclesiarum*, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶ, vt infra, 10.1. id est, missi ab Ecclesiis. Ideo legatos diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi Apostolos, id est, ministros Verbi interpretemur, vt Rom. 16.7. non ineptè hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18. & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. ¶ *[Et] gloria Christi*, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ ellipsin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. 16. & 1. Timoth. cap. 4. vers. 3. & suprà 7.14. & 15. Gloriam autem Christi eos vocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alij nonnulli legunt *Gloriæ*, id est (vt ego quidem existimo) δόξαι: in recto plurali, quia de pluribus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

24 *In eos*, εἰς αὐτούς. Posset etiā accipi εἰς αὐτοὺς pro להם [*Lahem*] id est, *coram eis*: sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia nō est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum auctoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingeniū pulchrè norat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere possumus *Apud eos*, vt cohæreat cum καυχήσεως, nisi repugnaret distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν. ¶ *In conspectu Ecclesiarum*, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias in quarum veluti conspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, *Etiam in conspectu Ecclesiarum*. Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum scholiorum, ex omnium denique nostrorum manuscriptorum codicum, & tum Syri tum Arabis interpretum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, *Et in personam Ecclesiarum*, quod nimirum legati eas Ecclesias representarent a quibus missi fuerant Sed hoc mihi quidem argutum potius quàm solidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 *Nam*, μὲν γάρ. διακονίας vt suprà dixi 8.4. neque vocat eleemosynas ipsas, neque ipsarum collectionē, de quibus multa iam dixit, & mox rursus dicet Apostolus sed earum Hierosolymam deferendarum: curam cuius ministerij demandandi ius integrum penes Ecclesiam esse vult Apostolus, vt etiam significauerat illis priore epistola 16.3. & quidem meritò. vt sibi & comitibus suis aduersus calumnias caueat, vt declarauit suprà 8.2. & 19. & 20. Sensus est igitur, quod ad illorum delectum quibus suarum eleemosynarum onus imponerent, necessarium non esse ad illos scribere, quos satis sciret vsuros ea in re tum optima fide, tum summa diligentia, neque eos quos ad ipsos mitteret tantopere ipsis commendare, idcirco illuc mitti, quasi hanc procurationem ambientes. ¶ *Superuacaneum*, περισσόν. Vulgata, *Ex abundanti*, id est, ἐκ περιουσίας, vt loquitur Demosthenes, & conuertit Salustius. Vide Matth. cap. 5. vers 37.

2 Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας.

3 Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφούς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

4 Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

5 Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφούς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν.

6 Τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαν καὶ θερίσει.

Rom.12.8. Ecc.35.12.

7 Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

2 Noui enim "promptum animum vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, "Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & "ex vobis *ortus* zel⁹ prouocauit cōplures.

3 Misi autem " hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis.

4 Ne quo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, nos pudefiamus (vt ne vos dicam) "in præsidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari hos fratres, vt "priores venirent ad vos " & prius absoluerent "antea denuntiatam "beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & nō "vt extortum aliquid.

6 "Hoc autem *dico*. Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit " benignè, benignè etiam metet,

7 Quisque, sicut "præoptat cor de, *ita* agat: ‖ non ex tristitia aut ex necessitate. ‖ nam hilarem datorem diligit Deus.

2 *Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & vestra æmulatio prouocauit plurimos.*

3 *Misi autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodum dixi) parati sitis:*

4 *Ne quū venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos (vt non dicamus vos) in hac substantia.*

5 *Necessarium ergo existimaui rogare fratres vt præueniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem: hanc paratam esse sic, quasi benedictionem, non tanquam auaritiam.*

6 *Hoc autem dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.*

2 *Promptum animum vestrum*, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehēdens, substituit, *Animi vestri promptitudinem*. ¶ *Achaïam*, Ἀχαΐα. Id est, Græciam. Vide Act. cap.18. vers.12. Vulgata addit καὶ, *etiam*. Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. ¶ *Ex vobis [ortus] zelus*, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem cap.2. vers.17. Vulgata, *Vestra æmulatio*, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quod scriptum inueni in vno codice. Erasmus, *Vestrum exemplum*, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 *Hos fratres*, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli ἀναφοράν.

4 *In præsidente ista gloriatione*, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres, τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistentiam, quæ nullis periculis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, (qua significatione Polybius quoque hanc vocem vsurpat de Coclite loquens) vt pudeat Corinthios, quod Apostolo tam constanter asseuerass[et], reipsa non præstare. Vulgata, *In hac substantia* admodum absurdè. Erasmus, *In hoc argumento gloriationis*, non multo felicius. Rectè tamen addidit τῆς καυχήσεως, *gloriationis*. quod Vetus interpres non legit. Syrus autem & Arabs perinde hoc accipiunt acsi scriptum esset ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ καυχήσει.

5 *Priores venirent*, προέλθωσι. Vel *præirent*, mihi videlicet, Nam τὸ ἔρχεσθαι accipitur etiam pro ἰέναι, vt alibi diximus. Arabs autem adiicit hoc loco quod in nullis Græcis nec Latinis codicibus inueni, ac ne in Syra quidem versione, nempe, *& excusarent me vobis*, καὶ ἀπολογήσωσιν ὑμῖν ὑπὲρ ἐμοῦ. ¶ *Et prius absoluerent*, καὶ προκαταρτίσωσι. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod supra significauit verbo ἐπιτελεῖν, 8.6. Vulgata & Erasmus, *Et preparent* non satis expressé. ¶ *Antea denuntiatam*, προκατηγγελμένην. Superioris videlicet epistolæ cap.16. ab Apostolo, cui obsequutos reipsa fuisse Corinthios, Tito id negotium procurante, testatus est capite superiore, & hoc ipso capite vers.2. Vulgata, *Repromissam*, suo more. Erasmus, *Iam antè promissam*. vterque perperam. scriptum enim oportuisset προεπηγγελμένην. ¶ *Beneficentiam*, τὴν εὐλογίαν. Id est, Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, *Benedictionem*, quam vocant Hebræi ברכה [*beracha*.] Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro faustra precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltrò datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus, *Bonam collectionem* vertit, non rectè profectò hanc vocem deriuans ab εὖ & λέγω, id est, *colligo*, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1. Corinth. cap.16. vers.1. & 2. ¶ *Vt extortum aliquid*, ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè vocatur auiditas illa inexhausta facultates suas augendi, nedum vt de tuo cuipiam alteri largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod sordidè fit & tanquam ab auaro extortum est, vt etiam Arabs interpres explicat. Vulgata nimium obscurè, *Tanquam auaritiam*. Erasmus, *Tanquam fraudatio, vel spoliatio*. quod mihi non placet. Castellio conuertit *Profusio*, cuius nondum sanè coniicere potui quod fuerit iudicium. Certè hoc perinde est acsi τὸ καλὸν *bonum*, & τὸ κακὸν *malum* interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτεῖν significat etiam excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo significare, quum alius alio liberalior videri vult. Quasi verò idem sit πλεονεξία atque πλεονέκτημα, aut existimaret Paulus admonendos Corinthios ne supra vires essent liberales, ac non potius istud ad eos pertineat, quos mox dicit φειδομένως σπείρειν, id est, *parcè serere*.

6 *Hoc autem [dico,]* τοῦτο δέ. Necessariò supplendum est verbum, quamuis hæc ellipsis Græco sermoni sit inusitata, quam refugiens Arabs interpres perinde hoc vertit, acsi scriptum esset ὁ δὲ σπείρων, *qui enim serit*, &c. ¶ *Benignè*, ἐπ' εὐλογίαις. Id est, μετ' εὐψυχίας, vt ex antithesi rectè explicat Scholiastes Græcus. Vulgata, *In benedictionibus*, quod nemo intelligat. Erasmus, *Libenter ac benignè largiendo*, nimium longo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine, aduerbij loco, vt In iustitia pro Iustè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ à Græcis εὐψυχία potius dicitur, ab Hebræis autem נדבה [*nedabah*.] Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseωs causa.

7 *Præoptat*, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac constituit apud se. Liuius autem sic Græcum hoc vocabulum expressit libro Punici belli 8. Vulg. *Destinauit*, ἔθετο Eras. *Secundum propositum*, κατὰ πρόθεσιν. Excluduntur autē duo ab Apostolo

ſtoloquum ſic loquitur, nēpe λύπη & ἀνάγκη, triſtitia & neceſſitas, quum videlicet quiſpiam largitur quidē, ſed maligno & illiberali animo, vel etiam inuitus quia non vult apud alios malè audire, alioqui nihil collaturus.

8 Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.

9 Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

10 Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, χορηγήσαι καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν,

11 Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.

12 Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης.

13 Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας.

8 Potens *eſt* autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus omni tempore omne quod ſufficiat habentes, abundetis ad omne opus bonum:

9 Sicut ſcriptum eſt, ‖Diſperſit, dedit pauperibus: Iuſtitia eius manet in ſeculum.

10 Qui autem ſuppeditat ſemen ſerenti, & panem ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat fructus iuſtitiæ veſtræ,

11 *Vobis* omni modo ditatis ad omnem benignitatē, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

12 Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſupplet quæ ſanctis deſunt, ſed etiam redūdat per multas gratiarum actiones in Deū, per approbationē iſtius ſubminiſtrationis.

13 Dum Deum glorificant de veſtra teſtata ſubiectione in Euangelium Chriſti, déque benigna in ſe & in omnes communicatione.

8 *Potens eſt autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.*

9 *(Sicut ſcriptum eſt, Diſperſit, dedit pauperibus: iuſtitia eius manet in æternum.* Pſal

10 *Qui autem adminiſtrat ſemen ſemināti, & panem ad manducandum præſtabit, & multiplicabit ſemē veſtrū, & augebit incremēta frugū iuſtitię veſtrę)*

11 *Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem ſimplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.*

12 *Quoniam miniſterium huius officij nō ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis, ſed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.*

13 *(Per probationē miniſterij huius glorificantes Deū in obedientia confeſſionis veſtræ in Euangelium Chriſti, & ſimplicitate communicationis in illos, & in omnes)*

8 *Efficere vt redundet*, περισσεῦσαι. Notandum eſt hoc loco περισσεύειν, vſurpatum forma cōiugationis Hiphil, quum alioqui neutrum ſit abſolutum. ¶ *Omnis gratia*, πᾶσαν χάριν. Gratiam hîc vocat Dei in homines munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt ſumma quædam munificentia ſignificetur. Quid enim amplius requirat qui apud ſe habet quod ſibi ſufficiat, & cui etiam nunquam deſit quod aliis largiatur? Sed mirum non eſt homines iſtā abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter ſerant. Notanda etiam eſt illa ingeminatio particulæ vniuerſalis, quæ non modò eſt venuſtiſſima, ſed etiam maximum pondus addit ſententiæ. ¶ *Omne quod ſufficiat habentes*, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vſi ſunt Vetus interpres & Eraſmus, nuſquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad ſua ſorte contentum animum, ſed etiam ad id ipſum quod poſſidetur. Poſtremò conſiderandum eſt pronomen αὐτὸ in compoſitione, quod videlicet deſignat fore vt idipſum quod ſatis erit, eiuſmodi homo penes ſe habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, ſed aliis potius de ſuo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici poteſt vnus Deus, vt qui nullo prorſus egeat, ſed totus in ſeipſo acquieſcat. ¶ *Ad omne opus bonum*, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id eſt, vt alios omnibus modis iuuare poſſitis benefaciendo Quidam malunt interpretari, *In omni opere bono*, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 *Iuſtitia*, ἡ δικαιοσύνη. Nempe in exercenda liberalitate. Vide Matth.6.1. ¶ *Manet in ſeculum*, μένει εἰς αἰῶνα. Id eſt, perennis ac perpetua eſt. Loquitur autem Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם [leholam] debet ad vitam hominis reſtringi, ſicut Exodi 21.6. vt idem videlicet declaret atque בכל ימיו [bechol jamau,] id eſt *omnibus diebus ſuis*. ſicut etiam Herodoto τελευτῆσαι τὸν αἰῶνα, eſt *Vitam finire*. Alij ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo ſit in æternum grata futura eiuſmodi hominis beneficentia.

10 *Et panem ad eſcam*, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν. Malè interpunctus eſt hic locus à pleriſque, quaſi hoc annectendum ſit cum verbo χορηγήσαι, quum cohæreat cum participio ἐπιχορηγῶν, vt ex Syro quoque & Arabe interpretibus liquet. ¶ *Fructus iuſtitiæ veſtræ*, τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, *Incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ*. Alludit autem Apoſtolus ad diuitum poſſeſſiones, quaſi piis hominibus beneficentia ſit pro omnibus latifundiis. Huc enim ſpectat γεννήματος nomen, de quo diximus Matth.26.29.

11 [*Vobis*] *omni modo ditatis*, πλουτιζόμενοι. Putaui aliquādo cum Valla, iſtud pendere à verſu 8. & interiectos duos verſiculos eſſe parentheſi includendos. Sed proculdubio Hebraicum eſt hoc dicendi genus, cuiuſmodi etiam aliud mox occurrit verſ.13. quod vt emolliret Vetus Latinus interpres, perinde vertit hūc locū acſi ſenſus eſſet ἵνα πλουτίσητε. ¶ *Quæ*, ἥτις. Ambroſius legit εἴ τις, *ſiquis*: ſed corruptè.

12 *Subminiſtratio*, ἡ διακονία. Hoc vocabulū non illi modò conuenit qui collatam pecuniam adminiſtrat, ſed in genere omnibus qui in pauperum vſus aliquid ſubminiſtrant. qua ſignificatione ſatis liquet vſurpari hoc in loco, alluſione tamen facta ad publica Eccleſiæ munera, quæ etiam in genere διακονίαι paſſim vocantur. Vulg. *Miniſterium*. Eraſ. *Functio*. ¶ *Oblationis iſtius*, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Eccleſiæ munera, Act.13.2. Inde factum vt ipſa munerum functio ſic vocaretur: veluti ſiquis olim ſacrificia illa Leuitica vocaſſet λειτουργίας, aut nunc ſacras conciones, vel ſacras myſteriorum (vt ita dicam) operationes. Poſtremò ita cœpit eleemoſynis tribui tranſlatitiè ſacrificij & oblationis nomen, vt Rom.15.27. & Philip.4.18. hoc etiam in loco. Vulgata, *Huius officij*. Eraſm. *Huius muneris*. ¶ *Redundat per multas gratiarū actiones in Deū*, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulg. *Abundat per multas gratiarum actiones in Domino*: vt videatur legiſſe ἐν Κυρίῳ. Eraſ. *Exuberat in hoc quòd per multos agātur gratiæ Deo*, rectè expreſſa ſentētia. Idem annotat aliā lectionem, nempe ſi εὐχαριστεῖν legamus pro εὐχαριστιῶν, ſicut impreſſit Frobenius: vt cōuertamus, *Facit vt copioſe agātur per multos gratiæ Deo*. Nā περισσεύειν accipiendū erit quaſi in coniugatione Hiphil vt ſuprà ver.8. Sed hoc planè durū eſt, & nos in omnibus noſtris exēplarib. & Græcis etiā ſcholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autē declarat διὰ hoc in loco atq. εἰς, vt vbique ſolet cōſtrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplū annotauimus Rom.6.4. ¶ *Per approbationē*, διὰ τῆς δοκιμῆς. i. τῇ δοκιμῇ. quòd Gall. dixeris, *par l'approbatiō de ceſte ſubuention*. Coheret autē iſtud non cum participio δοξάζοντες, ſed cū pręcedētibus, quod non animaduerſum magnopere perturbauit huius loci cōſtructionem. Hoc autem ita eſſe diſtinguendum vel illud oſtendit quòd participium δοξάζοντες non potuit ſine copula conſtrui cum διὰ & ἐπὶ.

13 *Dum Deū glorificāt*, δοξάζοντες. Omnino dicendū erat

δεξαζόντος τοῦ Θεοῦ, vel potius δοξαζόντων αὐτῶν. Sed similes Hebraismos annotauimus alibi, imò etiam paulo ante, nempe vers.1. Quin etiã sic interdum loqui solere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro historiarum tertio, Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐν πολλῷ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἑώρων, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τῶν Ἀθηναίων καταπλευσάντων. ¶ *De vestra testata subiectione*, ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, *Super obedientia consensus vestri in Euangelium Christi.* sanè nimium obscurè, seruato Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem versiculo iterum occurrit. Omnino enim ὑποταγὴ ὁμολογίας est pro ὁμολογουμένη, id est, hoc charitatis officio palam declarata. Est enim charitas Fidei index, & ὁμολογεῖν in his libris publicam professionem declarat. Itaque Syrus interpres hunc locum paraphrasi explicans, mihi quidem à verbis & à Pauli scopo videtur aberrasse. Sed & ὑποταγὴν videntur non satis propriè cõuertisse *obedientiam* quum amplius aliquid declaret. ¶ *Déque benigna communicatione*, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας, benigna & liberali communicatione. Alter Hebraismus similis superiori. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et in simplicitate communicationis.* Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà 8.2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ἐπιποθούντων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.

14 Et per ipsorum preces pro vobis, maximo vos amore cõplectentium, propter gratiam Dei in vobis exuberantem.

14 *Et in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderãtium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.*

Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.

15 Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.

15 *Gratias Deo super inenarrabili dono eius.*

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

CAP. X.

Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πρᾳότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς.

1 CÆterum precor vos per clementiam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coram quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.

1 *Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem & Modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confidens in vobis.*

Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαῤῥῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας.

2 *Hoc* autẽ rogo, ne præsens confidenter agam fiducia qua existimor audax fuisse in quosdã qui de nobis existimãt quasi secundum carnẽ incedamus.

2 *Rogo autem, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus.*

Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα·

3 Nam in carne non *tamen* secundum carnem incedentes militamus:

3 *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus:*

Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων.

4 Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuinitus valida ad subuersionem munitionum.

4 *(Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum)*

14 *Et per ipsorum preces*, καὶ αὐτῶν δεήσει.i. διὰ τῆς δεήσεως. Copulandum enim hoc est cum extremo vers.12. nisi malis vertere Suisque pro vobis precib⁹, maximo vos amore complectentes, &c. ita vt cohæreat istud cum participio δοξαζόντες. Sed illud quidem malo. Hic est autem alter fructus coram Deo ex hac Corinthiorum beneficentia ad ipsos peruẽturus, quòd nimirum præter gratiarum actionem, cuius ante meminit, Deo etiam commẽdandi erant, eorum precibus quos erant adiuturi. ¶ *Maximo vos amore complectentium*, ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Vulgata, *Desiderantium vos.* Et fateor hanc esse vsitatam significationem huius verbi. Sed sicut πόθος Græcis interdum specialiter Amorem significat, ita ἐπιποθεῖν hoc loco respondet Hebræo verbo חשק [*chaschak*,] pro eo quod Græci dicunt ὑπεραγαπᾶν. Adauget enim præpositio ἐπὶ significationem verbi simplicis: vt testatur etiam Syra & Arabica interpretatio.

15 *Gratia autem*, χάρις δὲ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem, ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthij.

IN CAPVT X.

1 *Et æquitatem*, καὶ ἐπιεικείας. Vel moderationẽ, seu naturam illam ad clementiã potius ac misericordiam, quam ad vim vllam, vel ad summum ius persequendum propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulg. *Modestiam*, ταπεινοφροσύνην, non satis rectè. ¶ *Coram*, κατὰ πρόσωπον. Heb. לפני [*lephanim.*] Itaque miror Erasmũ in annotationibus interpretari *In specie*: quum vel ipsa antithesis liquidò ostendat idẽ hoc valere atque παρὼν, *præsens*, vt ipse Apostolus explicat infrà, ver.11. Neque dubiũ est quin hæc dicantur per Mimesin. vt liquet ex ver.10. Vulg. *In facie.* Eras. *Iuxta faciẽ.*

2 [*Hoc*] *autem rogo*, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambrosius per Epanalepsin. Nã quia Paulus interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in super. vers. nunc explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaque absurda est altera Eras. expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, vt sit sensus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obsecro) quis non videt nouum esse procemium, quòd adhibuerit Paulus vt sequuturæ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ἐπιτάττω, *impero*, sed δέομαι, *rogo*: neque etiã ἐτόλμησα, *audax fui*, sed λογίζομαι τολμῆσαι, *existimor audax fuisse.* Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habebat in manibus sibi à Christo traditum. ¶ *Confidenter agam*, θαῤῥῆσαι. Id est, vt ita vos geratis ne dicar præsens egisse ea confidentia, quam nonnulli audaciam appellant, aduersus quosdam, &c. Θαῤῥεῖν enim hoc loco, vt scite explicat Arabica interpretatio, actionem ipsam declarat, siue quod confidens quispiam reipsa exequatur. ¶ *Existimor audax fuisse*, λογίζομαι τολμῆσαι. Plerique malunt τὸ λογίζεσθαι accipere neutra significatione pro *Cogito*. vt accipitur quoque à Syro interprete. Sed sentẽtia mihi videtur omnino postulare vt passiuè accipiatur, vt etiam vetus Latinus interpres intellexit, adiecta distinctione post τολμῆσαι, & seruata Aoristi significatione, ita vt ἐπί τινας referatur ad θαῤῥῆσαι, non ad τολμῆσαι. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, Non alio præsidio freti quàm quod præ nobis ferimus, qui videlicet homines sumus viles, si nihil aliud quam hominem spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipsius Pauli & collegarum eius imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica auctoritas. Nec satis rectè (vt opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit, acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed prauis carnis affectibus.

3 *In carne incedentes*, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum hominum similes simus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circumferamus. Opponit autem Secundum carnem & In carne ambulare. ¶ *Militamus*, στρατευόμεθα. Vide 1. Tim. 1. 8.

4 *Carnalia*, σαρκικά. Id est, ea quibus homines auctoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. ¶ *Diuinitus valida*, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potentia nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus est instrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Eras. *Potentia Deo*, nimium obscurè.

obscurè. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei seruis, vt magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione, si duntaxat ignorantia peccarent: sed quum causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quam vt crudelissimæ suæ clemētiæ obtentu impunè possint nocentissimo suo veneno Ecclesiam perdere, digni sunt quorum iusto supplicio magistratus Christiani auctoritatem suam sanciant: nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant. Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendum, pluribus nō exponam hoc in loco, quum hic non sit noster scopus, & de toto hoc negotio libellum iam olim scripserimus, in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus. ¶ *Ad destructionem*, πρὸς καθαίρεσιν. stare igitur ista simul non possunt. Itaque nihil est illis stultius, qui conciliare se posse somniant controuersias religionis admixta vel leuissima fermenti humani portione: & Ecclesiæ administrationi admiscent mundanę sapientiæ siue prudentiæ mixturam. ¶ *Munimentorum*, ὀχυρωμάτων. Sic appellat quæcunque Satan & mundus seu vi aperta, seu astu, seu sapientiæ obtentu opponunt, vt Euangelij progressum impediant. *

λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·	5	¨Ratiocinationes euertēdo, omnémque sublimitatem quæ sese extollit aduersus cognitionem Dei: & in captiuitatem redigendo omnem cogitationem ab obediendum Christo:	5	*Consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentē se aduersus scientiam Dei: & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.*
Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοὴν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.	6	Et paratum habēdo quo vindicemus omnem cōtumaciam, postquam impleta fuerit vestra obedientia.	6	*Et in promptu habētes vlcisci omnem inobedientiam, quum impleta fuerit vestra obedientia.*
Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.	7	¨Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse, hoc ¨vicissim cogitet ¨ex sese, quemadmodū ipse Christi *est*, ita & nos Christi *esse*.	7	*Quæ secundum faciem sunt videte. siquis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos.*
Ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.	8	Nam si amplius etiam quippiam glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad subuersionem vestri, nō pudefiam.	8	*Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem & nō in destructionem vestram, non erubescam.*
Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.	9	¨Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.	9	*Vt autē non existimer tanquam terrere vos per epistolas.*
Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φασὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.	10	Nam epistolæ quidem ¨(inquiunt) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, ¨& sermo *est* nihili.	10	*Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis.*
Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.	11	Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam *nos fore* reipsa quum aderimus,	11	*Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.*
Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.	12	Nō enim ¨audemus nos ¨adiungere vel coniungere cū quibusdam qui seipsos commendant: sed non intelligunt ¨quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibiipsis comparant.	12	*Nō enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam qui seipsos cōmendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.*

5 *Ratiocinationes euertendo*, λογισμοὺς καθαιροῦντες. De istiusmodi participiis diximus suprà 9.14. & alibi aliquoties. Vulgata, *Consilia destruentes*. Erasmus, *Quibus consilia demolimur*: ita vt ad ὅπλα referatur, subaudito relatiuo אשר [*ascher*] Hebræorum more, & participio posito loco verbi. Sed λογισμοὺς certè non sic rectè exponitur.

7 *Quæ ob oculos sunt aspicitis?* τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est, Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est *apparentiam* (vt ita dicam) veritati, vt Mar.12.14. Ioh. 7.24, & 8.15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & *aspicitis* potius declarat quàm *videtis*. éstque vehementior obiurgatio si per interrogationem enuntietur. Vulgata, *Quæ secundum faciem sunt videte*. Erasmus, *Quæ in conspectu sunt, videtis?* ¶ *Vicissim*, πάλιν. Vulgata, *Iterum*. Erasmus, *Rursum*. neutra certè interpretatio conuenit. ¶ *Ex sese*, ἀφ' ἑαυτοῦ. id est, etiam à me nō admonitus. Nam si Christi est, vltro agnoscet me quoque Christi esse. Vulgata, *Apud se*.

9 *Ne videar*, ἵνα μὴ δόξω. Vulgata addit particulam δὲ, quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additā inueni, ita videlicet vt sequentes duo ver. parenthesi includantur. Sed δὲ particula mihi videtur expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto putetis inania quædā esse verborum terriculamenta.

10 *Inquiunt*, φασί. Sic rectè Vulgata & Syrus interpres, meo iudicio. quanuis veteres nostri codices scriptum habeant φησί, *inquit*: nempe quia mox sequitur ὁ τοιοῦτος. ¶ *Et sermo [est] nihili*, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulgata, *Et sermo contemptibilis*. Erasmus, *Et sermo contemptus*, καταφρονητός. non satis expressé.

12 *Audemus*, τολμῶμεν. Erasmus, *Sustinemus*. de qua significatione diximus Rom.15.18. Mihi placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. ¶ *Adiungere vel coniungere*, ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι. Sic studui elegantem horum duorum verborum paronomasiam aliquatenus assequi, quod sic Cicero lib. ep. ad fam.5, hæc duo Latina commiserit ad Pompeium his verbis scribens, *Illud non dubito, quin si te mea summa erga te studia parum mihi adiunxerint, resp. nos inter nos conciliatura coniuncturáque sit*. Itaque Adiungi vt de similibus quidē *

ſed imparibus: Coniungi verò vt de paribus dictum hoc loco accipere oportet: quod verbo *κρίνειν* ſignificatur, nec à me exprimi potuit. Vulgata, *Inſerere aut comparare*, ſenſu rectè expreſſo. Sic enim Horatius, *Quòd ſi me Lyricis vatibus inſeris*. Eraſmus, *Inſerere aut conferre*, quem in ſuperioribus editionibus eram ſequutus. ¶ *Non intelligunt*, *οὐ συνιοῦσιν*. Id eſt, non ſentiunt nec animaduertunt. Scriptũ enim eſt *συνιοῦσιν* à *συνιῶ* pro *συνιᾶσιν* à *συνίημι*, vt Matt. 13.13. quod tamen in vno manuſc. codice inũenimus. Photius apud Græcum ſcholiaſten pro participio interpretatur, quaſi *τοὺς συνιοῦντας* vocet Apoſtol. *τοὺς ἀκροατάς*. id eſt, *auditores*. Refert enim hæc omnia, vt Vulg. ad Paulum ipſum: vt ſic interpretari liceat ex ipſius ſententia, Sed ipſi in nobiſipſis (i. in noſtra conſcientia) nos metimur, & voſipſos nobiſcum (id eſt dicta noſtra cum factis, vel priora noſtra tum dicta tum facta cum poſterioribus) comparamus: non autem cum auditoribus, quibus videlicet non conſtituimus, vt iſti, inſeruire. Sed *ἡμεῖς δὲ*, quod ſequitur, ſatis oſtẽdit relatiuum *αὐτοὶ* ad Pauli aduerſarios pertinere. Deinde tota hæc expoſitio valde eſt violenta. Eraſmus igitur participia *μετροῦντες* & *συγκρίνοντες* annotauit poſita eſſe pro infinitis, ſicut & ego expoſui. Ita enim ſenſus planus eſt, & hæc conſtructio verbi *συνιέναι* apud Græcos nõ modo tolerabilis ſed elegans etiam habetur. Poſſunt tamen participia ſine enallage explicari, ita vt *συνιοῦσιν* vel interpretemur vt abſolute poſitum, *Non ſapiũt*, vel, *ἄφρονές εἰσιν deſipiunt*, vt Syrus & Arabs interpretantur, qui tamen multa hic expunxerunt. Nam Syrus quidem legit *ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς συγκρίνοντες, οὐ συνιοῦσιν*. Arabs verò *οἱ γὰρ ἑαυτοὺς οὕτως συνιστάνοντες οὐ συνιοῦσιν*: quæ vtraque ſcriptura plana eſt, ſed nullius codicis Græci, quem quidem viderim, auctoritate confirmatur. Durius eſt aliquid poſt *συνιοῦσιν* ad explendam ſententiam ſupplere, nempe, *non intelligunt [quàm ſint ridiculi,]* vt explicat Theophylactus, & Auguſtinus in Pſal. 34, & aliis locis: *Non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quid ſi verò coniunctim legamus *ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν*, id eſt ſibi non ſapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nuſquã additur diſtinctio poſt *συγκρίνοντες ἑαυτούς*. Deinde nulli ſibi magis ſapiunt quàm qui iſtorum ſimiles ſunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermiſit, quum in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniantur: excepto Claromõtano, qui cum Vulgata conſentiens totum hunc locum vt & Ambroſius, ſic Latinè vertit, prætermittens in Græcis *οὐ συνιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ*, *Sed ipſi noſmetipſos intrà menſurantes, & comparantes noſmetipſos*, &c. Ambroſium etiam apparet à corrupto aliquo exempl. fuiſſe deceptum. ſic enim hunc locum interpretatur, *Sed ipſi in nobis noſmetipſos menſurantes, & comparantes noſmetipſos nobis, non in immenſum gloriabimur*. Itaque finem huius verſiculi, nempe *οὐ συνιοῦσιν*, & initium proximi, nempe *ἡμεῖς δὲ*, non legit, contra omniũ noſtrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. ¶ *Quòd ipſi ſeſe ipſis metiuntur*, *αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες*. Pleroſque video *ἐν ἑαυτοῖς* exponere *μεταξὺ ἀλλήλων*, i. *inter ſe*, ſeu mutuò ac viciſſim: vt iſtos intelligamus ſeſe non cũ aliis præſtantioribus eſſe metitos, ſed cum ſui ſimilibus: vnde ſit factũ vt non intelligerent quàm procul abeſſent ab eo gradu in quo ipſi ſeſe collocabant: veluti ſi luſcus ſeſe cum cæcis comparet. Sed ego paulo aliter hoc dictum expono. Eleuabant iſti miniſterium Apoſtoli. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robuſtũ eſſe præter epiſtolas, quæ grande neſcio quid ſpirarent: cæterùm quum ad rem ventum eſſet, ac præſens cõſpiceretur, ſermone ac toto vultu nihil eſſe illo abiectius. Id verò quũ dicerent, nempe ſibi contrarias omnes virtutes tribuebãt. Ergo, inquit Paulus, iſtorum faſtum deridens, Non auſim ego homuncio inter iſtos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum eſt ſapiẽtes iſtos ita deſipere vt non intelligãt quàm abſurdè faciãt. Nam certè ſiquis ſeſe velit metiri, is aliqua menſura indiget: vel ſeſe cum aliis comparet neceſſe eſt. Menſura autem iſta quænam fuerit? Nempe res aliquæ geſtæ. Quid autem iſti proferent præter falſam de ſe perſuaſionem? Perinde igitur faciunt ac ſi quis ſeſe non aliqua menſura, puta cubito, vlna, decempeda, ſed ſeipſo vellet metiri: vt ſiquis pumilio iactet ſe gigantem eſſe, nec aliam iactantiæ ſuæ rationem adferat quàm quòd ita ſibi perſuaſerit. Itaque vt tandem finiam, *ἐν ἑαυτοῖς* exiſtimo rationem habere quaſi inſtrumenti, cui ſignificãdo ſæpe iam diximus Hebreos adhibere literam quæ reſpondet præpoſitioni *ἐν*, vt ſi dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: & ſi Gallicè dicas, *ſe meſurans eux-meſmes par eux-meſmes ils ne ſont pas ſages*. Nam minimè otioſum eſt illud *ἑαυτούς*, quo ſignificatur iſtos non modo in eo per ſeſe ſtultitiam ſuam prodere quòd nihil poſſent afferre quàm falſam de ſe perſuaſionem, ſed in eo quoque quòd ipſiſmet illa de ſeipſis venditarẽt. Cæterùm nec Syrus nec Arabs iſtud membrum legerunt, eo contenti quod ſequitur, Arabe quoque *συγκρίνοντες* interpretante *Commendandi* verbo: quorum tamen alterum ſi tollendum eſſet, mallem prius retinere, propter proximè ſequentia. poteſt autem hoc poſterius accipi vel pro prioris figuratè dicti explicatione, vel vt altera iſtorum vanitas notetur, qui maximi præ cæteris videri volebant, & tamen non modo nullum iſtius præſtantiæ teſtimonium quaſi magnitudinis ſuæ menſuram proferebãt, ſed etiam cum aliis minimè ſeſe conferebant, nempe ſuo ipſorum de ſe iudicio contenti: quum tamen vt ex duobus vter ſit maior intelligatur, vel communi quadam menſura ſit opus, vel alterum cum altero conferri ſit neceſſe.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα· ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.	13	At nos non gloriabimur "de iis quæ mẽſuræ *noſtræ* nõ ſunt, ſed " ſecundũ modum nobis ad regulam admenſum, "*id eſt* eius quam diſtribuit nobis Deus menſuræ, " *gloriabimur* nos perueniſſe "ad vos etiam vſque.	13	*Nos autem non in immenſum gloriabimur: ſed ſecundum menſuram regulæ, qua menſus eſt nobis Deus menſurã pertingendi vſque ad vos.*

13 *De iis quæ menſuræ [noſtræ] non ſunt*, *εἰς τὰ ἄμετρα*. Sic dicunt Græci eleganter *ἐκφέρειν εἰς δικαιοσύνην*, *λοιδορεῖν εἰς κακίαν*, & ſimilia multa. *ἄμετρα* autem vocat non quæ per ſe nimia ſint, & quæ nemo poſſit metiri, ſed quæ Deus nõ eſſet ipſi admenſus: aduerſariorum videlicet reſpectu, qui ſibi tribuebant aliena, vt apparet ex verſibus 15 & 16. quũ alioqui ſimpliciter non eſſent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduerſarij ſibi iniuriã vendicabant. Ideo nolui conuertere, *In immenſum*, cum Vetere interprete & Eraſino. ¶ *Secundum modum nobis ad regulam admenſum*, *κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος*. Quum *μέτρον* & *κανὼν* ſæpe pro eodem accipiantur, nempe pro ipſo mẽſorio inſtrumento, hîc vnum ab altero diſtinguitur neceſſariò. *μέτρον* igitur hoc priore loco dicitur modus ſiue quãtitas rei admenſæ, *κανὼν* autem illud ipſum quod alicui admenſum eſt: quo ſenſu meminit ſui, id eſt velut ad regulam ſibi admenſi territorij, cui alienum, id eſt aliis attributum opponit. Vulgata & Eraſmus, *ſecundum menſuram regulæ*, quod nemo facile intelligat. ¶ *[Id eſt] eius quã Deus nobis diſtribuit menſuræ*, *οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου*. Sic apud Terẽtium, *Reſtitue me in quem accepiſti locum*. Sequutus ſum enim repertam in Græcis ferè noſtris codicibus omnibus & manuſcript. & excuſis lectionem, vt ſit in his verbis explicatio eius quòd *μέτρον κανόνος* vocarat, nempe *μέτρον τοῦ μερισθέντος μέτρου*, id eſt menſuræ admenſæ modum, ſic tamen vt non habeatur donorum quibus hi non illi inſtructi erant, ſed locorum ratio in quibus primas proculdubio acceperant Apoſtoli, nulli priuatim genti nedum Eccleſiæ adſtricti, & inter Apoſtolos cæteros Paulus, vt dicere de ſe cogitur. Sic igitur hunc locum interpretor. Vulgata pro *οὗ* legit *ᾧ* (videlicet *κανόνι*) *ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον*, *qua* (nimirum regula) *Deus nobis menſus eſt menſuram.* Eraſmus Græca ſcholia ſequutus, videtur exiſtimaſſe ſupplendam præpoſitionem *διὰ*, id eſt *δι' οὗ μέτρου ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς*, *qua menſura partitus eſt nobis Deus pertingendi*, &c. quaſi ſcriptum ſit *τοῦ ἐφικέσθαι*, quod vtrunque durum eſt. Syrus denique & Arabs legerunt *ὃ* vel *ᾧ*, quem modum aut quã admenſionem vobis partitus eſt Deus, neque *μέτρον* neque *μέτρου* repetentes, quæ ſcriptura planiſſima eſt. ¶ *[Gloriabimur] nos perueniſſe*, *ἐφικέσθαι*. Repeto *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ* verbum

bum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum est, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd ἐφικέσθαι verterunt per gerundi modum, quasi scriptum sit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohęreat hoc verbum cum nomine μέτρον. quod mihi duriusculum videtur. Mallem enim supplere ὥστε, & conuertere, *Vt perueniremus.* cum Syro interprete. ¶ *Etiam ad vos vsque,* ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omisit particulam καὶ, quam meritò restituit Erasmus, quum maxima sit eius emphasis. *

14 Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

14 Non enim vt si non peruenissemus vsque ad vos, extēdimus nosipsos vltra quàm deceat: nam vsque ad vos etiā peruenimus "in Euangelio Christi.

14 *Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: vsque ad vos enim peruenimus in Euangelio Christi.*

15 Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν·

15 Nequaquam "de iis quę mensuræ *nostræ* nō sunt gloriantes, *id est* de alienis laboribus: "sed sperantes, *fore vt* " augescente fide vestra "in vobis amplificemur "in attributa nobis nostra mensura vlterius,

15 *Non in immensum gloriantes in alienis laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ in vobis magnificari secundū regulam nostram in abundantiam:*

16 Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι, εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

16 *Id est* "vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: nō vt "in alteri attributa mensura, de præparatis gloriemur.

16 *Etiam in illa quæ vltra vos sunt euangelizare: non in aliena regula. in iis quæ præparata sunt gloriari.*

17 Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

17 Cæterùm qui gloriatur, "in Domino glorietur.

17 *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.* Iere. 9.24. 1. Cor. 1.31

18 Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ᾽ ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

18 *Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

1 Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

1 Vtinam "toleraretis paulisper desipiētiam *meam*: imò etiam tolerate me.

1 *Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed supportate me.*

2 Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς Θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ (παρθένον ἁγνὴν) παραστῆσαι, τῷ Χριστῷ·

2 "Ambio enim vos Dei zelotypia. "Aptaui enim vos, "*quos* vni viro, " *vt* virginem puram sistam, "*nempe* Christo:

2 *Aemulor enim vos Dei æmulatione. despondi enim vni viro, virginem castam exhibere Christo.*

14 *In Euangelio,* ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, dum Christum prędico, siue Christum euangelizando.

15 *De iis quę mensura [nostræ] non sunt,* εἰς τὰ ἄμετρα. Vide suprà, versu 13. ¶ *Sed sperantes,* ἐλπίδα δὲ ἔχοντες. Id est, μάλλον δὲ. ¶ *Augescente,* αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit *Crescentis.* ponitur enim hic casus absolutè. Erasmus, *Subolescente.* quod participiū nescio vnde tādem desumpserit. ¶ *In vobis,* ἐν ὑμῖν. Malè in plerisque codicibus istud coniungitur cum verbo μεγαλυνθῆναι, quum pertineat ad αὐξανομένης. quod apparet ex opposito mēbro. Mutua enim est conuenientia inter Corinthios in fide crescentes in sese, & Paulum sua veluti iurisdictione auctum. assentiēte quoque Syro interprete: nam Arabs istud omisit. Ponitur autem μεγαλυνθῆναι pro μεγαλυνθήσεσθαι. ¶ *In attributa nobis nostra mēsura,* κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, *Secundum regulam nostram.* Atqui κατὰ idem hic declarat prorsus atque ἐν. quasi dixerit Apostolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt cōtra paulo pòst, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatiū quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendū. Itaque sequente versiculo appellat ἀλλότριον κανόνα mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuersa trāslatione, hæreditas dicitur גורל [*ghoral,*] id est *sors*, vt etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל [*chebel,*] id est *funis*, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipsum saltus spatium: neque quicquam est hac metalepsi magis vsitatum.

16 *Vt euangelizem,* εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam ellipsin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obscurè vt nemo intelligeret. Similis est ellipsis infrà, 11.2. ¶ *In alteri attributa mensura,* ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, *In alia regula.* Erasmus, *Per alienam regulam.* Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulo antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam τὰ ἕτοιμα, id est regiones ab aliis præparatas, & quasi excultas Euangelij prædicatione, ad ferendum fructum. quas vocat, diuersa translatione, fundamenta ab aliis posita, Rom. 15.20.

17 *In Domino,* ἐν Κυρίῳ. Id est, Deo totam gloriam vendicet in solidum, ne in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

IN CAPVT XI.

1 *Vtinam,* ὄφελον. Procœmium est, deductum ἀπὸ τῆς ἀρχῆς. quale esse Demosthenis illud περὶ στεφάνου annotarunt rhetores. ἀφροσύνην autem, id est desipientiam, aut delirium potius, vocat laudum suarum prædicationem: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, sed quòd pseudoapostolos videret arrogantia sua Ecclesiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere nisi salua maneret apud eos ministerij Pauli auctoritas. ¶ *Toleraretis paulisper desipientiam meam,* ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum auctoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, *Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ.* Erasmus, *Vtinam me tolerassetis paulisper in insipientia mea,* id est ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt subaudiatur ἐν, quæ ellipsis dura est. quanquam sic habent plerique codices. Illi tamen in eo non assentior quòd ἀνείχεσθε vertit *tolerassetis.*

2 *Ambio,* ζηλῶ. Vulgata, *Aemulor.* Erasmus, *Zelotypus sum.* Loquitur autem vt procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi virginem ambiat. Itaque ipsius sponsi zelotypiam in se transfert. Sunt enim sinceri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi pronubi. Vide Ioh. 2.17. ¶ *Aptaui,* ἡρμοσάμην. Respondet hoc verbum, in hac significatione quæ ad coniugium spectat, verbo Hebræo יעד [*iahad,*] quum alioqui de omni aptatione coniuncta applicatione, dicatur. & huc spectat toties celebratum in sacris literis, spirituale Christi veluti mariti cum Ecclesia tanquam vxore connubium, vt Psal. 45 toto, Iere. 3.1, Ezech. 16. Rom. 7.1. Ephes. 5.23. Huius autem coniugij pronubi sunt ministri, primum omnium futuram sponsam proco conciliantes, deinde illam despondentes, & desponsam

exornantes ad ipſum ſponſum deducendam. quorum trium duo priora in hoc ſeculo peragũtur, tertio in illum vltimum diem reiecto. Vulgata, *deſpondi*, quod non improbo. Sic enim quoque vſurpatur apud Herodotum in Terpſich. pro μνηστεύειν. vbi de quodam Philippo loquẽs, ὃς, inquit, ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω τὴν θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim ψευσθεὶς δὲ τοῦ γάμου, οἴχετο πλέων ἐς Κυρήνην. Eraſmus, *Adiunxi*. Et fateor tunc maximè propriè dici ſponſam prorſus ἡρμοσμένην, quum domum ducta eſt à marito. Sed verbum παραστῆσαι hanc interpretationem refellit. Ideo malui *Aptandi* voce vti, qua & conciliatio & deſpõſatio intelligatur, ſequuturis ſuo tempore nuptiis. Itaque ἑνὶ ἀνδρὶ, rectius coniungitur cum παραστῆσαι quàm cum ἡρμοσάμην, & Chriſti nomen in epexegeſi ponitur, cuius ſimile prorſus exemplum extat, Matth.cap.19.verſu 17. ¶[*Quos*] *ſiſtam*, παραστῆσαι, vel vt vos coniungam. Subauditur enim ὥστε, vt ſuprà, 10.16. & ὑμᾶς repetendum eſt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulgata, *Exhibere*, ad verbum, ſi non explicata, at certè non corrupta ſententia. Eraſmus, *Vt exhiberetis*. quod mihi non placet. Perſiſtit enim Paulus in tranſlatione, & finem ſui conſilij explicat: nempe vt quum Corinthios prædicatione Euangelij purificaſſet, quaſi virginem puram & integram eos Chriſto tandem ſiſteret. ¶[*Vt*] *virginem puram*, παρθένον ἁγνήν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Virginem caſtam*. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd caſtitas etiam vxori tribuatur, hìc verò ſumma quædam integritas ſignificetur. Eſt autem hoc accipiendum per ſpeciem appoſitionis, quam expoſuimus Luc.11.41.
¶[*Nempe*] *Chriſto*, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum eſt à nobis paulo ante. Alludit autem manifeſtè Paulus ad legalem typum pontificis Maximi, qui nullam niſi virginem, vxorem ducere poterat, Leuit.21.14.

Gen.3.4	Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.	3	Sed metuo nequo modo, ſicut ‖ ſerpens ille Euã ſeduxit calliditate ſua, ita ¨ corruptæ mentes veſtræ ¨ degenerent à ſimplicitate ¨ quæ eſt in Chriſto.	3	*Timeo autem ne ſicut ſerpens Heuam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpãtur ſenſus veſtri, & excidant à ſimplicitate quæ eſt in Chriſto.*
	Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.	4	Enimuero ¨ ſi veniat qui ¨ alterum Ieſum prædicet quẽ non prædicauerimus, ¨ aut *ſi* Spiritum alterum accipiatis quem non acceperitis, aut Euangeliũ alterum quod non receperitis, rectè *illum* ¨ toleraueritis.	4	*Nam ſi is qui venit, alium Chriſtum prædicat quem non prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem non accepiſtis. aut Euangelium quod non recepiſtis, rectè pateremini.*
	Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων.	5	¨ Puto enim me nihilo inferiorẽ fuiſſe ¨ ſummis Apoſtolis.	5	*Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.*

3 *Corruptæ mentes veſtræ* [degen.] φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginibus differens, meritò vſurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & ſimplicitatis. conueniunt enim illa ſtupratori, iſtud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitium menti offertur. itaque τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) *mentes* interpretari malim quàm *ſenſus*. Notandus autem eſt hic locus aduerſus eos quibus natiua illa & incorrupta ſacrarum literarum ſimplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis ſordet. ¶[*Degenerent*] *ab ea ſimplicitate*, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum *Degenerent*, vt vitarem amphiboliam quæ nuſquam eſt in Græco ſermone, nempe quaſi videatur Apoſtolus metuere ne ſimplicitas eorum mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore differens, *Quantum*, inquit, *mutatus ab illo*. non quòd ille mutaſſet, ſed quod illi factus eſſet diſſimilis, vt Eraſmus rectè annotauit. Ambroſius habet *A caſtitate*, vt ſatis appareat eum legiſſe ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiam legit Auguſtinus aliquoties citans hunc locum, vt idem Eraſmus obſeruauit. & in Claromontano codice vtrunque legitur, nempe ἀπὸ τῆς ἁγνότητος καὶ τῆς ἁπλότητος, *à puritate & ſimplicitate*, quam ſcripturam ſequutus eſt etiam Arabs interpres. Quod autem eſt in Latina verſione, & *excidant*, fortaſſis ab illo ſuppletũ eſt, vt perſpicuitati ſtuderet, ſicut rectè coniicit Eraſmus. ¶*Quæ eſt in Chriſto*, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. Id eſt, quæ iis conueniat qui in Chriſto ſunt. Eraſ. *Quæ erat erga Chriſtum*, nempe quia purè ac ſimpliciter illi obtemperabatis.

4 *Si veniat qui*, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulgata & Eraſmus, *Si is qui venit*. nam etiam fortaſſis certum quempiam deſignat, vt ſuprà 10.10. vel vnum aliquem ex multis exempli cauſa proponit.
¶*Alterũ Ieſum*, ἄλλον Ἰησοῦν. Id eſt, Si alter quiſpiam ſit Ieſus (ſiue Chriſtus, vt Vulg. legit) præter eum quem vobis annuntiaui primus: & alterum aliquod euangelium perfectius alius quiſpiam vobis afferat, eiuſmodi certè Apoſtolum non immeritò tuleritis. Itaque alterum Ieſum verum, & alterum germanum Euangelium hoc loco Paulus intelligit, ex hypotheſi, & ita conciliandus eſt hic locus, cum altero Gal.1.8, vbi aliud Euangelium vocat adulterinum, quòd re vera non ſint plures Chriſti, neque plura Euangelia. Hìc autem loquitur ſub conditione ἀδυνάτῳ, vt Corinthios cogat errorem ſuum agnoſcere. Ideo malui *Alterum* quàm *Alium* interpretari. ¶*Aut* [*ſi*] *Spiritum alterum accipiatis*, ἢ ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Chriſti vis ac potentia in animis credentium, teſtibus etiam infidelibus, obſignabatur, vt Marc.cap.16.ver.20, Act.8.15, & 18.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationem collata.
¶ *Toleraueritis*, ἠνείχεσθε. Subauditur ἄν. vt verti etiam poſſit, *Toleretis*. Niſi malimus interpretari *Toleraretis*, vt nulla ſit ellipſis. Eraſmus, *Toleraſſetis*. quod non conuenit quum non præceſſerit ἐκήρυξεν, aut ἐκήρυξεν, ſed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

5 *Puto enim*, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ cauſalis, ſed ita vt hoc non referatur ad ſuperius dictum, ſed ad reſponſionem, ad quam confitendam Corinthios adegerat, non expreſſam tamen vt eorum pudori parceret. perinde eſt igitur hęc cauſæ redditio accipienda, ac ſi reſpondiſſent vel inuiti Corinthij, nec eueniſſe nec euenire poſſe quod Paulus ſub conditione dixerat. cui reſponſo nunc ſubiicit Apoſtolus, rẽ ita ſe habere. Nec enim ſe vel ſummis Apoſtolis eſſe inferiorem, ne quod ad ipſam quidem Apoſtolici muneris adminiſtrationem attinet.
¶*Summis Apoſtolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui ſuprà quàm valde ſunt Apoſtoli. Poſitum enim eſt λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vtitur autem præterito ὑστερηκέναι potius quàm præſenti ὑστερεῖν, quia non tam in genere ſuum adhuc vigentem Apoſtolatum reſpicit, quam ea quæ in ipſius muneris functione geſſerat, eoſdem hac in re iudices ſimul ac teſtes adhibẽs. Vulgata, *Nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis*. Eraſmus multo rectius, *Nihilo inferiorem fuiſſe eximiis Apoſtolis*. Malui tamen ſummos interpretari, vt propius abeſſem à Græcis, ſicut etiam Eraſmus infrà conuertit, 12.11. Cæterùm ad euertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commẽtus eſt, hoc quoque pertinet quòd plurali numero ſummos Apoſtolos dixit. Quid verò quod ipſe Antichriſtus ſeſe nõ ſolius Petri, ſed etiam Pauli ſucceſſorem iactat? nempe vt, antequam ipſe hanc tyrannidem vſurparet, biceps ad minimum fuerit Eccleſia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem conſtat, Apoſtolos ſic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus deſtinatum, pari & æquali dignitate fuiſſe, ſed tamen gratias Dei alias in aliis excelluiſſe. quod Paulus hìc reſpicit. Niſi malimus eum oblique carpere aduerſarios, quos etiã ironicè vocet amplius quàm Apoſtolos.

6 Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.

Quòd si rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* notitia: sed omnino manifesti facti sumus in omnibus apud vos.

Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia: in omnibus autem manifestati sumus vobis.

7 Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;

Num peccaui quum meipsum demitterem vt vos attolleremini: *id est* quod gratuitò Euangelium Dei euangelizaui vobis?

Aut nunquid peccatum feci meipsum humilians, vt vos exaltemini? quoniam gratis Euangelium Dei euangelizaui vobis?

8 Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.

Alias Ecclesias spoliaui, accepto *ab eis* stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiusquam incómodo.

Alias Ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium vestrum: & quum essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui. Infrà, 12.13

9 Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.

Quod enim me deficiebat suppleuerunt fratres quum venissent è Macedonia: & in omnibus me præstiti vobis minimè onerosum, & præstabo.

Nã quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis seruaui, & seruabo.

10 Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.

Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio non obstruetur in me in regionibus Achaiæ.

Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio nõ infringetur in regionibus Achaiæ.

11 Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.

Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.

Quare? quia non diligo vos? Deus scit.

12 Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.

Sed quod facio, etiam faciã: vt amputẽ occasionem iis qui exoptant occasionem, vt in *eo de* quo gloriantur, reperiantur quales & nos.

Quod autẽ facio, & faciam: vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.

---

6 *Rudis [sum] sermone,* ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id est plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quod non ita liberaliter sunt educati, fere sunt excellentium rerum, ac presertim oratoriæ illius facultatis prorsus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus existimat? Imò verò Chrysostomũ potius, & doctissimos quosque ex Græcis, ipsam denique rationem sequutus, quanuis natiua illa & germana masculæ facundiæ ornamenta ipsi videri possint non defuisse, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluisse: nempe vt vi Spiritus hominum animos ad Christum raperet, non autem sermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipsius totam indolem & χαρακτῆρα propius considero, nullam ego in ipso Platone similem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei mysteria detonare, nullam in Demosthene parem δεινότητα comperisse me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicij perterrefacere, vel cõmonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac misericordiæ officia constituit adhortari: nullam denique vel in ipso Aristotele & Galeno, præstantissimis alioquin artificibus, magis exactam docendi methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinthior. 14. 9. interdum verò κατ' ἐξοχὴν, Euangelij prædicationem, vt Philipp. 1. 14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth. 2. 1, & 4. 20. & hic quoque, & multis aliis locis. cum quo dono cohæret γνῶσις, id est ipsa doctrinæ substantia. ¶ *Sed omnino,* ἀλλ' ἐν παντί. Id est ἀλλὰ πάντως, vt בכל [*bechol*] apud Hebreos: quasi dicat Apostolus, Sed quid attinet hęc à me pluribus referri? Vos ipsi in omnibus me penitus apertum & fuci expertem cognouistis.

* 7 *Peccaui,* ἁμαρτίαν ἐποίησα. Vulgata ad verbum, *Peccatũ feci.* Alibi verò istud dicendi genus de eo demum dicitur in quo peccatum regnat, Vide 1. Ioh. 3, 4. Sic autem vt hoc loco accipitur 1. Pet. 2, 22. ¶ *Quum demitterem,* ταπεινῶν. renuntians videlicet suo iuri, vt mox explicat: quod cõmemoratur à Luca Act. 18. 3.

8 *Stipendio,* ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9. 7. ¶ *Non obtorpui cum cuiusquam incommodo,* οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat se non modo strenuè apud eos, suis manibus laborando, vitam tolerasse, sed etiam, premente inopia, non remisisse quicquam de suis laboribus, vt quenquam grauaret: nec ita labori seriò incubuisse, vt propterea in singulis docendis officium non ita diligẽter vt antea, fecerit: denique se propterea nemini fuisse magis remissum factum. Est enim elegãter scriptum, κατενάρκησα οὐδενός, pro ἐνάρκησα κατ' οὐδενός. Quod autem annotat Hieronymus hanc vocem Cilicibus esse peculiarem, quàm verum sit nescio, quum à Theocrito, Synæsio, Platone vsurpetur. Vulgata & Erasmus, *Non fui onerosus cuiquam.* quod, inquit Erasmus, qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt assiduè. Sed quorsum attinet translationem istam quærere tam procul, quum propria significatio plana sit ac perspicua? Castellio vertit, *Neminem exuxi:* quam rectè, ipse viderit.

9 *Quod enim me deficiebat,* τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, sed ad superius, id est ad verbum Spoliaui, refertur.

10 *Est veritas,* &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id est, Ne censeatur esse in me Christi veritas. vel, Vobis ego per Christum verè affirmo, vt Rom. 9. 1. Est enim hæc quædam iurisiurandi formula. ¶ *Non obstruetur in me,* οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id est, Os nõ obstruetur in me quominus glorier hac de re. Vulgata, *Non infringetur.* Erasmus, *Non interrumpetur.* Neutrum rectè. *

12 *Qui exoptant,* τῶν θελόντων. id est quibus nihil est optatius. Vulgata, *qui volunt,* non expressa vi verbi θέλειν hoc in loco, de qua alibi diximus. Syrus à consequenti accepit pro ζητούντων. * ¶ *Vt in [eo de] quo gloriantur,* ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Hoc quidam sic exponunt quasi & isti stipendium ab Ecclesia nõ acceperint, æmulatione quadam Pauli, quo inferiores videri nollent, imò aliis in rebus superiores. Itaque in his verbis esset quidã σαρκασμός, quasi prædicente Paulo diuturnam hanc æmulationem in ipsis non fore, se nihilominus perseueraturo. Sed illud verisimile mihi non videtur, & mox refellitur ver. 12. Puto igitur Paulum diuersa prorsus ratione occurrere istorum improbitati, ac si dicat, Isti quidem omnem mei calumniandi occasionem captant, expectantes dum pœniteat me iuri meo renunciantem, in prædicando Euangelio ex manuum mearum labore victitare. At ego nunquam patiar hanc laudem (qua ipsos refello) mihi in Achaiæ Ecclesiis præripi. Imo in hoc instituto pergam, vt & ipsos ad exemplum meum imitandum prouocem, nedum vt quam captant occasionem inueniant. *

¶ *Quales*, καθώς. Vulg. ad verbum, *Sicut*. Erasmus, *Quemadmodum*. Castellio hunc locum ita conuertit, *Quò sibi in quo glorientur suppetat, quemadmodum & nobis.* quasi videlicet εὑρεθῶσι actiuè possit explicari.

13 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.
14 Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.
15 Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.
16 Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι. εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.
17 Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.
18 Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.
19 Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.
20 Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.
21 Κατὰ ἀτιμίαν λέγω· ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ.

13 Nam istiusmodi ¨ pseudapostoli, operarij dolosi sunt, ¨ trãsfigurãtes se in Apostolos Christi.
14 Neque id mirum. ipse enim Satanas se transfigurat in Angelum ¨ lucis.
15 Non magnum est igitur si etiam eius ministri ¨ transfigurẽt se tãquam *sint* ministri iustitiæ, quorum ¨ finis erit secundum opera ipsorum.
16 Rursum dico, nequis me putet desipientem esse: ¨ alioquin vel vt desipientem recipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.
17 Quod dico, non dico secundũ Dominum, sed vt desipiens, ¨ in præfidente ista gloriatione.
18 Quandoquidem multi gloriantur ¨ secundum carnem, & ego gloriabor.
19 Libenter enim toleratis desipientes, quòd sitis sapientes.
20 Toleratis enim siquis vos in seruitutem adigit, siquis exedit, siquis ¨ *stipendium* accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciẽ cædit.
21 ¨ Quantũ ad contumeliã dico: ¨ sicuti quod nos infirmi fuim9: ¨ Imò in quocũque ¨ audacia vti velit aliquis, (vt desipiens loquor) audacia velim vti & ego:

13 *Nam eiusmodi pseudapostoli, sunt operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.*
14 *Et non mirum. ipse enim Satanas transfigurat se in Angelum lucis.*
15 *Non est ergo magnum si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ: quorum finis erit secundum opera ipsorum.*
16 *Iterum dico, nequis me putet insipientem esse: alioquin velut insipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.*
17 *Quod loquor, non loquor secundum Dominum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ.*
18 *Quoniam multi gloriantur secundum carnem: & ego gloriabor.*
19 *Libenter enim suffertis insipientes, quum sitis ipsi sapientes.*
20 *Sustinetis enim siquis vos in seruitutem redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciem vos cædit.*
21 *Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:*

13 *Pseudapostoli*, ψευδαπόστολοι. Pseudapostolos istos vocat, non, vt ego quidem opinor, quòd falsam aliquam doctrinã sparsissent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) sed quòd ministerium suum sincerè non obirent, ac præsertim in hoc facto nihil aliud quàm simulatè se gererent. quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè * captabat Apostolus. ¶ *Transfigurantes se*, μετασχηματιζόμενοι. Sic rectè Vulgata. Est enim positum τὸ μετασχηματίζεσθαι forma Hebrææ coniugationis vel Hitpahel, vel Niphal reciprocæ, cuiusmodi plurima in his libris obseruauimus. Erasmus, *Sumpta persona Apostolorum Christi.* expresso quidem sensu, sed nulla necessitate discedens ab ipsis Apostoli verbis.

14 *Lucis*, φωτός. Id est lucidum. Lucis autem nomine intelligitur cælestis gloria & spiritualis ac purissima illa intelligentia cuius participes sunt Angeli beati.

* 15 *Transfigurant se tanquam [sint] ministri iustitiæ*, μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι τῆς δικαιοσύνης. Rectè mihi videtur suppleri participium ὄντες. Erasmus autem rursum, nulla vt mihi quidem videtur necessitate à verbis Apostoli discedens vertit, *personam illius in se transferant, quasi sint ministri iustitiæ*, sententia etiam nonnihil deprauata. Nec enim illi dicuntur sese transfigurare in Satanam, sed in ministros probos & integros, quibus opponitur δόλιοι. Hoc enim declarat epitheton iustitiæ ex Hebræorum idiotismo.

¶ *Finis*, τὸ τέλος, id est merces, sic ab Hebræis dicta quod sit finis operis.

16 *Alioquin*, εἰ δὲ μήγε. Vel sin minus: id est, sin verò aliter sentitis. me videlicet non sapere, at certè recipite me vt desipientem.

17 *In præsidẽte ista gloriatione*, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulgata, *In hac substantia gloriæ.* Erasmus, *In hoc argumento gloriationis.* Castellio, *In hac gloriationis materia.* Vide suprà, 9.4. Quod autem dixit Apostolus se non secundum Dominum loqui, per concessionem dixit, & formã ipsam orationis, non autem rem ipsam considerans: quum alioqui vera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus.

18 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 [*Stipendium*] *accipit*, εἴ τις λαμβάνει. Casum suppleui ex versu 8. Syrus autem & Arabs addunt etiam ἀφ' ὑμῶν, à *vobis.* cui opponitur δωρεὰν εὐαγγελίζεσθαι, gratuitò euangelizare.

21 *Quantum ad contumeliam dico*, κατὰ ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthij sibi non accidisse vt à suis illis ambitiosis magistris paterentur, hoc, inquit Apostolus, non simpliciter dico, sed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ sanè non minor est quàm si vos, vilium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt superiorem versiculum non possim accipere pro Ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autem ad ipsum loquendi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὴν Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηίου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est, *Quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, nõ possum dicere quid Lydis responderit.* Vulgata, *Secundum ignobilitatem dico.* Erasmus, *Iuxta contumeliam loquor.* Castellio, *Indecorè loquor:* & ita quidem vt sequenti membro adiungar. ¶ *Sicuti*, ὡς ὅτι. Easdem has particulas aliter exposui suprà 5.19, ita requirente illius loci sententia. Hîc verò sic videntur ista cohærere, vt Paulus afferat similis in se contumeliæ exemplum, ac si diceret: Quod istos dixi vobis colaphos impingere, intelligo de illis contumeliis quibus vos afficiunt: cuiusmodi etiam illud est, quod isti mihi obiiciunt, vilem nimirum apud vos conditionem

meam,

meam. Vulgata interpretatur, *Quasi nos infirmi fuerimus.* Erasmus, *Perinde quasi nos infirmi fuerimus*, prætermissa particula ὅτι, vt sit hic sensus huius loci, Toleratis istos quantumuis superbos sese efferentes, & contumeliosos dominos, me verò ferre non potestis, quasi videlicet præ illis sim vilis & contemnendus. Sed præterquam quòd durus est pleonasmus particulæ ὅτι in hoc dicẽdi genere, Paulus in hoc toto sermone ἀσθένειαν (quo nomine vilem & abiectam conditionem significat in qua Corinthi vixerat, pauperculus videlicet σκηνοποιὸς) tantum abest vt à se remoueat, vt è contrario illam veluti insigne sui Apostolatus ornamentum opponat vanis pseudapostolorum pompis. Quod autem additur in Latina versione *in hac parte*, ἐν τούτῳ μέρει, non videtur quadrare, neque in Græcis extat. ¶ *Imò*, δέ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam vt planè necessariam Erasmus rectè omnino expressit. ¶ *Audacia vti velit*, ἄν τολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis sermonem. Malui verò per periphrasin dicere *Audacia vti*, quam *Audere*, absolutè, vt perspicuitati studerem.

Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ·	22	‖ "Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: "semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:	22	*Hebræi sunt? & ego: Israelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego.*	Philip.3.5
Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.	23	Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) "supero ego: in fatigationibus, amplius: in plagis supra illos: in carceribus, "amplius: "in mortibus sæpe.	23	*Ministri Christi sunt? (vt minus sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundãtius, in plagis supra modũ, in mortibus frequẽter.*	
Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον·	24	A Iudæis "quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus.	24	*A Iudæis quinquies quadragenas, vna minus accepi.*	
Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·	25	‖ Ter "virgis cæsus fui, ‖ semel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo "egi:	25	*Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.*	Act.16.25 Act.14.19 Act.27.1
Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·	26	*In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis "à *meis* gentilibus", periculis à Gentibus, periculis "in ciuitatibus, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.	26	*In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*	
Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.	27	"In fatigatione "& ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.	27	*In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*	
Χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.	28	"Absque iis quæ extrinsecus *eueniunt*, " *vrget* agmen illud in me quotidie cõsurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.	28	*Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*	

22 *Hebræi sunt?* Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam scholiastes legenda esse annotauit. Neque enim facile crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circuncisione, sed puto potius, quum illi sua nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquam offenderet, vt & obliquè se ostẽderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæso, num ita sunt isti nobiles vt audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolẽ profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: vt si idcirco superbiendum est, & ego parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc isti possent adferre, parem tamen illis hac in re esse Apostolum: vt idcirco ab illis despici non possit quin seipsos despiciant: & quum nullam similem εὐγένειαν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. ¶ *Semen*, σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23 *Supero ego*, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, *Plus ego.* Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, ne quis offendatur: sed ex concessione tamen. ¶ *Amplius*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius.* Erasmus, *Copiosius.* Puto autem omnia ista comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quàm illi: & ὑπερβαλλόντως, supra eos: aptius, vt opinor, quàm si dixissem copiosius, abundantius, & supramodum, cum Vetere interprete & Erasmo: quanuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέροις, in laboribus plurimis. Est autem supplendum participium Versatus, aut aliud eiusmodi. ¶ *In mortibus*, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præsentia mortis pericula, vt 1. Cor. 15, 31, & supra, 1. 10.

24 *Quinquies*, πεντάκις. Coniungẽdum est hoc cum verbo ἔλαβον, non autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter vnam, respicit quod scriptum est Deut. 25. 3: qua de re disserunt Rabbini in פרק לקוים [perech lekuijm,] id est in tractatu de verberandis. Et manifestè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuisse à Luca præterita.

25 *Virgis cæsus sum*, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non à Iudæis, (quorũ meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Act. 16, 22. ¶ *Egi*, πεποίηκα. Sic accipitur idem verbum ποιεῖν Iac. 4, 13. Vulgata, *Fui*, ἐγενόμην. quod etiam legit Syrus interpres. Vide Act. 18. 23. *

26 *A [meis] gentilibus*, ἐκ γένους. i. ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, *Ex genere*, nimium obscurè. ¶ *In ciuitatibus*, ἐν πόλει. Sic conuerti plurali numero, quòd liqueat de certa ciuitate hîc non agi, vt nec de certa quapiã solitudine. Est autem hæc enallage numeri Hebræis perfamiliaris, & ἐρημίαν videtur opponere vrbi, vt si Gallicè dicas *es villes & aux champs.*

27 *In fatigatione*, ἐν κόπῳ. Vulgata & Erasmus, *In labore.* Vide Matth. 11. 28. ¶ *Et ærumna*, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, *Molestia*, λύπῃ.

28 *Absque iis, &c.* χωρὶς τῶν παρεκτὸς. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, vt ab intimis

illis curis ac molestiis innumerabilibus distinguat. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recensuerit. ¶ [*Vrget*] *agmen illud in me quotidie consurgens*, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Tot verbis studui veram huius loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quę aduersus aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulgata, *Instantia mea quotidiana*. Erasmus, *Incumbens mihi quotidiana cura*. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitié, sed propriè, quasi significetur omnium populorum coitio quotidiana aduersus illum. Sed hoc certè inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

29 Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

30 Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

31 Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

Act 9.14
32 Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων·

33 Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

2 Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

29 Quis affligitur quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

30 Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

32 ‖Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbē, cupiens me prehendere:

33 Sed per fenestram in corbe fune demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

CAP. XII.

1 Gloriari sanè non conuenit mihi. veniā enim ad apparitiones & reuelationes Domini.

2 Noui hominem in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore, nescio: an extra corpus, nescio: Deus nouit) raptū in tertium vsque cælum.

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scādalizatur, & ego non vror?*

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.*

32 *Damasci præpositus gētis Aretæ regis, custodiebat ciuitatē Damascenorum, vt me comprehenderet.*

33 *Et per fenestrā in sporta demissus sum per murū, & effugi manus eius.*

CAP. XII.

1 *Si gloriari oportet, non expedit quidem: veniam autem ad visiones & reuelationes Domini.*

2 *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (siue in corpore, nescio: siue extra corpus, nescio: Deus scit) raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum.*

29 *Quis affligitur*, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum esse hoc verbum apparet ex eo quod subiicitur. Nam si accipias pro imbecillum fieri, qui conueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios cōfirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάσχειν, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quis infirmatur?* ¶ *Quin ego affligar*, καὶ οὐκ ἀσθενῶ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et ego non infirmor?* Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino sermone obscurius.

30 *Quæ infirmitatis meæ sunt*, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduersariorum sensu vocat ea ex quibus aduersarij falso iudicio vtentes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 *Prehendere*, πιάσαι. Vide Iohannem 7.30. Vulgata nō legit θέλων, sed subaudiuit ὥστε.

IN CAPVT XII.

1 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι δέ, &c. Id est, ✱ vt ipse conuertit, *Si gloriari oportet non conducit quidem, veniā autem*. Syrus & Arabs sublata particula εἰ legerunt καυχᾶσθαι δεῖ, ἀλλ' οὐ συμφέρει, Gloriari oportet, sed non conuenit. Vtcunque verò legas, τὸ μὴ συμφέρειν non potest accipi pro ✱ non expedire vel inutile esse, quia ex sequente ratione nihil tale concluderetur: quum è contrario quo excellentius est quod cuipiam donatur, eò quispiam reddatur ornatior & laude dignior. Apostolus igitur nihil tale dictū voluit, sed contrà accedens ad id quo longè magis quàm iis quæ antea commemorarat videri poterat suprà communē hominum sortem efferri, vtitur noua præfatione ad hanc excusandam περιαυτολογίαν: testatus has partes sibi quidem minimè cōuenire siue quadrare, vtqui pro ratione sui muneris & ingenio quoque suo minimè ambitioso, cæteros soleret ταπεινοφροσύνην docere: sed necessariò sese huc adigi ad apostolici sui muneris auctoritatem asserendam, vt cogeretur eius testimonia edere quàm certissima & eminētissima. Itaque testatur se coactum id facere, & omnia interim tum sibiipsi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipse efferatur, vel alij offendantur. Omnino tamen consideranda sunt Dei erga nos beneficia, sed ista consideratio non modò nos non adducit ad inanem iactationem, sed etiam prorsus ab ea nos abducit, vt potius in cōtemplanda Dei nostri bonitate toti simus.

2 *Hominem*, ἄνθρωπον. Id est quendam. Cæterum admirabile hic apparet Apostoli artificium. ✱ Nec enim dubium est quin de seipso loquatur. Cur ergo alteram personam inducit atque adeo mox versu 5, hunc Hominem à seipso discernit? certè non simpliciter vt arrogantiæ notam vitaret quasi de alio quopiam loqui se simularet, (fuisset enim hoc effugium ineptissimum) sed vt reipsa ostenderet nihil minus se captare quàm vt sibi aliquid tribueret: ea videlicet quæ prorsus erant extrinseca, tametsi Deus illis ipsum suprà mortalium communem sortem extulerat, vsque adeo diuersa faciens ab iis quæ ipsi erant intrinseca, vt velut extrà illa sese considerari velit, quasi ille & ipse non essent vnus & idem homo. Sed & longius postea in sui ipsius demissione progreditur, illa sua intrinseca demum commemorans quæ vocat ἀσθενεία, eiusmodi videlicet, si humano iudicio æstimentur, quæ dedecus illi cōcilient, nedum vt hinc videri posset ambitiosè gloriam aliquam apud homines venari. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. id est, Christianum, si ad ἄνθρωπον referas: quòd si ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam existimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus causa: quasi Per parenthesin dicas, *Noui hominem, (quod in Christo dico) ante annos quatuordecim*, &c. id est, quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum hîc respiciam. In hoc enim totus est Apostolus vt omnia quæ dicturus est, in vnius Christi gloriam redundent, cuius erat minister. ¶ *Raptum*, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, *eiusmodi*, pleonasmo Heb. vsitato, & interdum Græcis, ac præsertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem lib. στρωμ. quinto, vbi hunc locum citat.

¶ In-

¶*In tertium vsque cælum,* ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id est, in sublimissimum vsque cælum. Nec enim in ipso numero philosophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus est qui cælum ponunt vbique. Sed hoc quidem verum est trium cælorum fieri in sacris literis mentionem, nempe aëris, cælestium orbium, & beatarum sedium in quas Christus ascendit, inde etiam venturus vt cum ipso ibi simus in æternum. Neque hoc est de cælo nescio quo Empyreo nugari, sed vestigiis sacrarum literarum insistere.

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)	3	Et noui huiusmodi hominē (an in corpore, an extra corpus, nescio: Deus nouit)	3	*Et scio huiusmodi hominem, (siue in corpore, siue extra corpus, nescio: Deus scit)*
Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.	4	Raptum fuisse in paradisum, & audisse ¨ ineffabilia verba, ¨quæ non liceat homini loqui.	4	*Quoniam raptus est in Paradisum, & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui.*
Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι· εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.	5	Super eiusmodi homine gloriabor: de meipso verò nō gloriabor, nisi ex ¨ infirmitatib. meis.	5	*Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*
Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.	6	Nam si voluero gloriari, non ero desipiens: veritatem enim dicam. sed ¨ parcè loquor, nequis ¨ de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.	6	*Nam si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. parcò autem, nequis in me existimet supra id quod videt me, aut aliquid audit ex me.*
Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.	7	¨Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, ¨ datus est mihi ¨ surculus infixus carni, ¨*nempe* angelus Satan, vt me ¨ colaphis cædat, ne supra modum efferar.	7	*Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, vt me colaphizet.*

4 *In Paradisum,* παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (si Gellio credimus lib.7. cap.20) septa videlicet quædam in quibus voluptatis causa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ pascuntur. Nos vulg. *dis parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ' ἐξοχὴν sic vocarunt Græci interpretes hortū illum in Eden plantatum, de cuius situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perineptè, quum vniuersam terram constet diluuio fuisse vastatam. Hinc factum vt beata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc.23.43, Apoc.2.7, & in Ecclesiastico aliquoties. ¶*Ineffabilia,* ἄρρητα. id est, quæ fando explicari à quoquam homine non possint: vti vocat ἀρρήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas vocāt occultas, & quarum ratio non perspici ac multo minus explicari possit. Quòd si in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domesticæ, arcana penetrare non potest humani ingenij acies, quanto minus in cælestem illam lucem? cuius scintillam aliquam quum vidisset Apostolus, ita est ab ea veluti absorptus, vt ne nosset quidem an cum ipso corpore an seorsim animo correpto hæc audisset, nedum vt ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Eras. *Arcana,* i. ἀπόρρητα, velut ista explicare quidem potuerit, sed prohibitus fuerit ea enuntiare. quasi verò in religione Christiana sint Eleusinia quædam sacra, ac non potius omnia euulgari iusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis, viris, pueris, mulierculis intelligi possit: ita tamen vt ad discentium captum omnia accommodentur. Deinde certū est ἄρρητα propriè dici non quæ passim dici non debeant, sed quæ non possint dici: à qua significatione propria non est temere nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare nisi hoc addas, ista non fuisse eiusmodi vt ad fideliū salutem essent explicatu necessaria. Castellionem autem & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei scripto ad vanas speculationes abripiant) ex hoc loco nituntur imperitis persuadere Paulum in suis Epistolis rudimenta quædam duntaxat scripsisse, (inter quæ etiā non pudet eos Christum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuisse quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne responso quidem dignos esse puto: quantuis alibi hanc ipsorum blasphemiā pluribus refutarim, vt tandem cogniti impij isti homines ab omnibus Christianis vitentur. Istorum similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quem vocabant Pauli ascēsum, quo itidem Gnostici vtebantur. ¶*Quæ non liceat,* &c. * ἃ οὐκ ἐξὸν, i. ἀδύνατον, vel οὐχ οἷόν τέ ἐστι, quoniam videlicet ne animo quidem illa satis complecti poterat Apostolus, nedum vt ea posset verbis explicare. Iste locus igitur nihil pro iis facit qui arcanam quandam Theologiam somniāt & Christianam religionem in Eleusinia mysteria transformant. quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, vnde ἐξουσία dicitur non tātum συγχώρησις, i. concessio ac permissio, sed ipsa potestas & vis ad aliquid efficiendum. Hoc pulchre sane ac eleganter exposuit Clemens libro στρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarū versiculos comparās, sic scribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citasset, addit, τὸ ἄρρητον τοῦ Θεοῦ οὕτως αἰνισσόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ οὐκ ἐξὸν προσθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἀφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μηνύων. id est, *Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita significans Dei ineffabilem naturam, neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adijciens, quasi ex Legis aut mandati alicuius metu, sed vt indicet potius, diuinum numen eiusmodi esse, vt nulla vi, ne sanctorum quidem, possit explicari.*

5 *Super eiusmodi [homine]* ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. sub. ἀνθρώπου. vt ostendit adiunctus articulus, & oppositum membrū, ὑπὲρ ἐμαυτοῦ. qua de re diximus vers.2. ὑπὲρ autem pro περὶ sæpe iam obseruauimus. Virg. *Rogitans super Hectore multa.* ¶*Infirmitatibus,* ἀσθενείαις. Vide suprà, 11.30.

6 *Parcè loquor,* φείδομαι. Subauditur τοῦ λόγου. Vel mihi tempero. Vulgata, *Parco autem.* Erasmus, *Parco vobis*, quod non ita videtur conuenire. ¶*De me,* εἰς ἐμέ. Heb. לי [li,] Genes.20.13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς Βασιλέα, εἰς Ἀθηναίους λέγειν.

7 *Et ne excellentia,* &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ita legit hunc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. id est, Et ne excellentia reuelationum supra modum efferat me. Augustinus hunc locum citans lib.7. quæstionum in vetus testamentum, legit, ἐν τῇ ὑπερβολῇ, & in magnitudine, ita vt hoc referatur ad verbum ἐδόθη, datus est, non autem ad verbum ὑπεραίρωμαι, supra modum efferar, & vitetur traiectio; cuius tamen exempla multa obseruauimus suprà, Rom.11.31. ¶*Datus est,* ἐδόθη. Ergo inter Dei quoque dona numeranda sunt ista, nedum vt inde arripienda sit obmurmurandi occasio, quod tandē apparet ex felici exitu. Dei videlicet gloria & sanctorum corona. Hinc Apostolus hac ipsa de re disserens vtitur verbo etiam significantiore nempe ἐχαρίσθη, Philip.1.29, & Lucas verbo κατηξιώθησαν, Act.5.41. ¶ *Surculus infixus carni,* σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, *Stimulus carnis meæ.* Erasmus, *Stimulus per carnem.* In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterunt *Stimulum*, id est κέντρον. In Erasm. verò illud quoque quòd ἐν τῇ σαρκὶ vertit *per carnem*, quum subaudienda potius fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem significat,

id est ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur, vt annotauit Erasmus. * Tertull. lib. de Fuga *Sudes* interpretatur. sed cõstat tamẽ accipi pro surculis acutioribus, & quidẽ inhærentibus, vt qui, siquando per cæduas syluas iter est faciendum, ambulantium pedibus non multo minus molesti sunt quàm murices. Inde illud sæpe apud Dioscoridem repetitum, σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur Assulas, & tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcell. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14, Androdi historiam interpretans ex Appione, Stirpem conuertit, vestigio pedis hærentem. Nos Galli vocamus *vne escharde*. * Quid autem per istos aculeos intelligat nõ puto lõgius quærendũ esse, sed ita metaphorice intelligi grauissimas & animi & corporis pũctiones, in illis quas mox vocat ἀσθενείαις, cõtumeliarum nimirum & iniuriarum omni genere, quę grauissimè ipsum fodicabant quantumuis fortiter omnia perferentem, adeo vt alleuationem aliquam petere cogeretur. Similis est locus Num. 33, 55. vbi צנה [*Tsinnah*] vocat, quod hoc loco Paulus σκόλοπα nuncupat, vitam piorum comparans sentibus seu vepretis. ¶ [*Nempe*] *Angelus Satan*, ἄγγελος σατᾶν. Id est ἀπεσταλμένος. Vulgata, *Satanæ*, id est a Satana missus. Ego * malo de ipso Satana accipere recto casu. Est autem hoc positum in epexegesi, Apostolo puncturas illas tribuente Satanæ, cuius instinctu tot vndique incitabantur ad omne contumeliæ genus ipsi inferendum, quas colaphos appellat, quod præcipuè iniuriæ genus maximè censetur probrosum. Non dissimilis phrasis occurrit 2 Sam. 24. 1. & 1. Chron. 21. 1. ¶ *Colaphis cædat*, κολαφίζῃ. Erasmus, *Colaphis cæderet*, vt etiam paulo antè conuertit ἐδόθη, *datus fuit*: quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotant Græca scholia Paulum non temerè scripsisse potius κολαφίζῃ quam κολαφίσῃ. ¶ *Ne supra modum efferar*, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, nec sane addi necesse fuit. Repetuntur tamen etiam in Syra & Arabica interpretatione.

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.	8	Super hoc ter Dominũ rogaui, vt abscederet à me.	8	*Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me.*
Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.	9	Sed dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nã potẽtia mea per infirmitatem ad finẽ suum adducitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, vt tanquam in tabernaculo inhabitet in me potentia Christi.	9	*Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi.*
Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ. ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.	10	Proptera oblector in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim infirmus sum, tunc potens sum.	10	*Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo. quum enim infirmor, tunc potens sum.*
Γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.	11	Fui desipiens in gloriando: vos me coegistis. nam ego debuerã à vobis cõmendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, tametsi nihil sũ.	11	*Factus sum insipiẽs, vos me coegistis. ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab iis qui sunt supra modum Apostoli, tametsi nihil sum.*
Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.	12	Indicia quidem Apostoli edita sunt apud vos cum omni tolerantia, per signa, & prodigia & virtutes.	12	*Signa tamen Apostoli facta sunt per vos in omni patiẽtia, in signis, & prodigiis, & virtutibus.*

8 *Ter*, τρίς. Id est sæpe, vt rectè exponit Chrysostomus: neque hic velim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad communem loquendi consuetudinẽ, cuius exẽpla multa vel vnus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idem sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutandis mihi interdum videtur paulo curiosior Augustinus.

9 *Potentia mea*, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomen, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sententia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo pòst eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertij cap. 7. vt Erasmus annotauit. ¶ *Ad finem suum adducitur*, τελειοῦται. Vulgata, *Perficitur*: quod tamen mihi videtur stare non posse, nisi potentiæ Dei nomine non ipsa illius vis, sed eius potius effectum intelligatur. Itaque periphrasi vtendum omnino fuit, ne quod perfectissimum est, perficiendum supersit. Tunc verò potissimum elucet Dei potentia illa omnem captum humanum superans, quum vel agit ipse quidpiam ἀμέσως, vel infirmissimis instrumentis ad res maximas perficiendas vtitur: quod in Euangelij potissimum prædicatione Apostolica patefecit, vt declarat idẽ noster Apostolus 1. Cor. 1. 27. ¶ *Vt tanquam in tabernaculo inhabitet*, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, vt magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus; quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est supra, 4. 7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitij infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit supra, 6. 1. quamobrem etiam tabernaculi nomen exprimẽdum putaui.

10 *Oblector*, εὐδοκῶ. Hebr. חפצתי [*chaphatsti*.] Id est, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Erasmus, *Placeo mihi*.

11 *In gloriando*, καυχώμενος. Vetus interpr. hoc non addit. ¶ *Summis Apostolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. *In qui sunt supra modum Apostoli*. Vide suprà, 11. 5.

12 *Indicia quidem Apostoli*, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolum esse Domini. Vulgata, *Signa tamen Apostoli*. Legit enim μέν τοι. Sed præterea Signi nomen visum est mihi hoc loco nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcè. Hinc illud σημεῖον δέ, in disputationibus vsitatissimum apud Græcos. * ¶ *Edita sunt*, κατειργάσθη. Vulgata, *Facta*. Erasmus. *Peracta*, vtrunque non satis Latinè.

¶ *Apud vos*, ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Per vos*, deprauata sententia. Erasmus, *Inter vos*. ¶ *Cum omni tolerantia*, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ ἀνέχεσθαι, diximus 1. Corinth. cap. 1. vers. 5. ¶ *Virtutes*, δυνάμεσι. Id est singularis cuiusdam potentiæ Dei testimonia. Vide Matt. 7. 22, & 1. Cor. 12.

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

13 Nam quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non obtorpui cum vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

13 *Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui vos? donate mihi hanc iniuriam.* Suprà, 11.9

Ἰδού, τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ᾽ ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ᾽ οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cum vestro incommodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filij parentibus thesauros congerere, sed parentes filiis *thesauros congerunt*.

14 *Ecce tertiò hoc paratus sum venire ad vos, & non ero grauis vobis. Nō enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.*

Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

15 Ego verò libentissimè sumptum impendam, & expendar pro animabus vestris: etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

15 *Ego autem libentissimè impendam, & superimpēdar ipse pro animabus vestris: licet, plus vos diligēs, minus diligar.*

Ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ᾽ ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quòd sim callidus, dolo vos cepi.

16 *Sed esto, ego vos nō grauaui, sed quum essem astutus, dolo vos cepi.*

Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι᾽ αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, quæstui vos habui?

17 *Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumueni vos?*

Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrem: num aliqua in re vos quæstui habuit Titus? nónne eodem spiritu incessimus? nónne iisdem vestigiis?

18 *Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem: nunquid Titus vos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne iisdem vestigiis?*

Πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, in Christo loquimur: omnia autem hec, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 *Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? coram Deo, in Christo loquimur: omnia autem, charissimi, propter ædificationē vestram.*

Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

20 Nam metuo nequo modo, quum venero, nō quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: nequo modo *sint* lites, æmulationes, excandescentię, rixæ, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.

20 *Timeo enim ne fortè, quum venero, non quales volo inueniam vos, & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter vos.*

---

13 *Nō obtorpui cum vestro incommodo*, οὐ κατενάρκησα ὑμῶν. id est non fui remissus in victu meis manibus mihi quærēdo, ne vobis essem oneri. Vulg. *Non grauaui vos*. Erasmus, *Non fuerim vobis onerosus*. Vide suprà, 11.9.

14 *Tertiò paratus sum*, τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nonnulli ita explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolum bis duntaxat venisse Corinthum ad summum, vt dicam infrà, 13.1. Deinde ita collocatum est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile est hoc explicare. Nam primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniam ire, & inde Corinthū. Act. 19.21, & 1. Cor. 16,5, & 8. deinde quum Dominus hoc consilium impediuisset, constituerat Epheso rectà ire Corinthum, vt ostendit suprà, 1.15. quo consilio rursus mutato in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere. ¶ *Parentes*, οἱ γονεῖς. sub. θησαυρίζουσι: * Nam alioqui scribendum fuit τοὺς γονεῖς.

15 *Pro animabus vestris*, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, vestri causa, ex Hebręorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes*: nisi malimus expresse mentionem fieri animarum, vt de vera illorum salute hic agi Corinthij intelligerent.

17 *Num per quenquam*, μή τινα, &c. Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Matt. 7.9.

* ¶ *Quæstui vos habui*, ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς. id est, vobis ad rem faciendam sum abusus? Sic Cicero turpe esse dixit Remp. quæstui habere. *faire son profit aux despens du public.* Nec mihi videtur Latinè melius exprimi posse Græcam hanc vocem cum accusatiuo personæ constructam: de qua diximus supra 2,10. & 7,2.

18 *Precatus sum Titum*, παρεκάλεσα Τίτον. Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. ¶ *Fratrem*, τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. ¶ *Num aliqua in re*, μή τι. Id est κατά τι, vel ἔν τινι. Sic enim malo accipere quam vt περισσόν. ¶ *Eodem spiritu incessimus?* τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, *Nónne eodem animo ingressi sumus?* dimidium energiæ amiseris. *

19 *Rursum putatis*, πάλιν δοκεῖτε. Vel, Num ècontrario putatis. Vulg. *Olim putatis*. Legit enim πάλαι, quod non video qui possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, vt enim loqui verè ac sincerè conuenit qui se in Christo esse profiteatur. ¶ *Omnia autem hæc*, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus neglexerunt articulum, vt alibi sæpe.

20 *Tumultuationes*, ἀκαταστασίαι. Vulgata & Erasmus, *Seditiones*. & Vetus interpres addit, *Sint inter vos*, ad explicandam constructionem. suprà 6,5. eandem vocem verti *exagitationes*. Sed illic suas ærumnas, hic verò Corinthiorum vitia commemorat Apostolus.

21 Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

Κεφάλαιον ιγ.

Deut. 19.15
matt 18.16
ioh 8.17
heb. 10.28

1 ΤΡίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

2 Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

3 Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

4 Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡ-

21 Ne me postquam iterum venero, "deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

CAP. XIII.

1 TErtia hac vice venio ad vos. ‖Ex ore duorum testium aut trium "firmum erit" omne verbum.

2 Prædixi "& secundò prædico vt præsens, "& absens nũc scribo iis qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam.

3 "Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non infirmus, "sed potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit "ex infirmitate; "viuit tamen ex potentia Dei. " nam & nos

21 *Ne iterum quum venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiã super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.*

CAP. XIII.

1 *TErtio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.*

2 *Prædixi & prædico vt præsens & nunc absens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam.*

3 *An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Christus? qui in vos nõ infirmatur, sed potens est in vobis.*

4 *Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei: nam & nos*

21 *Deprimat*, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: cõtrà nihil erat vnde tristiore & demissiore animo redderetur quàm quum cerneret se frustra laborasse. Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicenses contrà vocat gloriam & gaudium suum, 1. epist. 2.20.

IN CAPVT XIII.

1 *Tertia hac vice venio ad vos*, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulgata, *Tertiò hoc venio ad vos*. Erasmus, *Hic tertius erit aduentus meus ad vos.* quasi de sequuturo ipsius ad eos aduentu loquatur Apostolus. Neque verò nego ἐρχόμενον sępe in his libris significare ἐλευσόμενον. Sed non patitur historica narratio, vt Pauli post hanc epistolam scriptam aduentus fuerit tertius, non modò quia secundi alicuius aduentus non facit mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia constat, eum fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act. cap. 18. quo tempore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamenta. Inde traiecit Ephesum, & statim rectà contendit Hierosolymam. Inde Cæsaream, & postea Antiochiam venit. Antiochiæ aliquantulum commoratus, ordine peragrauit Galatiam & Phrygiam: donec Ephesum, peragrata superiore Asia, deueniret. vnde priorem ad Corinthios epistolam scripsit. vbi consumptis 27 mensibus, à Demetrij factione expulsus, in Macedoniam venit, vnde hanc alteram scripsit epistolam, paulo antequam ipse ex Macedonia in Græciam transiret, vbi tres menses consumpsit. Quid ergo? nempe verbum ἔρχομαι præsenti tempore explicandum est, & binas suas epistolas pro totidem ad illos profectionibus recenset. Nam paulo antè de vero suo ad illos aduentu hanc epistolam sequuturo loquens, non dicit τρίτον sed πάλιν: & in his epistolis aliquoties. & quidem mox testatur sese scribendo haud aliter cũ ipsis agere, quàm si corpore præsens apud illos esset. ¶ *Firmum erit*, σταθήσεται. Hebr. יקום [*iakum*] Vulgata, * *Stabit*. Erasmus, *Constituetur*. ¶ *Omne verbum*, πᾶν ῥῆμα. id est, omne negotium, Hebraica phrasi.

2 *Et secundò prædico vt præsens*, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Plerique interpretes τὸ δεύτερον (quod tamen Vulgata non legit) exponunt de secundo quodam aduentu, quasi sit tertius quem in hac epistolà pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, *Prædixi & prædico, vt præsens quum essem iterum*, [*ita*] *& absens nunc scribo*. quæ interpretatio admitti non potest: quum enim subaudiat particulam Ita, satis liquet eum coniũgere ὡς παρὼν non cum προλέγω, sed cum γράφω: vnde consequuntur duo absurda. Primùm enim supplenda esset copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualem ellipsin aliquoties quidem annotauimus, sed tum demum tamen quum id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse quum secundò præsens esset. Nam qui sic loquitur, Vt præsens quum essem iterum, ita & absens nunc scribo, certè alterum significat ex iis duobus quę dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidẽ ad priorem epistolam, προλέγω verò ad hanc ipsam referri. Nam hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap. 4. 19. 20. 21: neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, vt præsens. Ita enim significat sui absentis non minorem esse debere auctoritatem quàm si ex præsentis ore has minas intelligerẽt. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus aliquis ipsius Pauli aduẽtus, quum ad absentem referatur vtraque ista prædictio. Nam certè si pręsens fuisset, nunquã inde discessisset, nisi vel re transacta, vel eo ipso confecto quod hic se facturum interminatur. ¶ *Et absens, &c.* καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satis intelligi poterat, etiamsi non esset additum, quum τὸ προλέγω diximus ad hanc epistolam referri. sed tamen sua emphasi non caret ista eiusdem sententiæ non eadem prorsus, sed aliquantulũ diuersa repetitio, quasi dicat Apostolus, Olim id vobis denuntiaui, & secundò denuntio vt præsens, hac videlicet epistola quam absens scribo. Vulgata verbum γράφω non legit, nec illud inueni in codice Claromontano: & certè planior sic est sententia.

3 *Quandoquidem*, ἐπεί. Vulgata, *An*, legit enim εἰ vel ἤ, accentu interrogante. ¶ *Sed potens est*, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, vt maioris emphaseos causa bis idem videantur dicere, vt exposuimus Ioh. 1. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustra vidẽtur reperi, aliter possit hic locus explicari, ita nimirum vt illud ἐν ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthij per se poterant intelligere quàm efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterum autem membrum ad eã potestatem quam testetur se aduersus præfractos & contumaces vsurpaturum: acsi dicat, Hoc vobis testor, me summa seueritate vsurum erga omnes istos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis confirmo, ad vos, quum opus fuerit castigandos potentissimum esse. Vt autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subiicitur. Certum enim est hoc dici vt reuerentia auctoris ministerij ad officium faciendum reuocentur.

4 *Ex infirmitate*, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmam illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniẽs. Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα, Ro. 1. 3. nisi quod

σὰρξ

σὰρξ declarat οὐσίαν, ἀσθένεια verò eius οὐσίας qualitatem, cui opponitur potentia Dei, i. diuinitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimum exeruit. ¶*Nam & nos*, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostendit argumēti superioris consequutionem: quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exemplo sumpsisse argumentum, quo non Christi sed suam potestatem videatur confirmare: nisi ostenderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnem attinet, vilis & abiectus hominum iudicio, adeo vt sit adactus in crucem. Huius imbecillitatis imaginem nos quoque circunferimus, quibus in speciem nihil fingi potest contemptius. At idem ille crucifixus, re ipsa tandem ostēdit se Deum esse: ita scitote etiam nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorem inuictum non deesse, quem aduersus vos, si opus fuerit, vsurpemus, vt Christum in nobis verè viuere sentiatis. quamobrem etiam ζησόμεθα vertere malui, *Viui erimus*, quàm *Viuemus*.

μεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.	infirmi sumus ¨cum eo, sed viui erimus cum eo, ex potentia Dei apud vos.	*infirmi sumus in illo, sed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis.*
5 Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.	5 ‖ Vos ipsos tentate an sitis in fide, vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi ¨reiectanei estis.	5 *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. annon cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est? nisi fortè reprobi estis.* 1.Cor.11.20
6 Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.	6 At spero fore vt cognoscatis nos non esse reiectaneos.	6 *Spero autem quòd cognoscetis quia nos non sumus reprobi.*
7 Εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.	7 Opto autem à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò ¨velut reiectanei simus.	7 *Oramus autem Deum vt nihil mali faciatis, non vt nos probati appareamus, sed vt vos quod bonum est faciatis, nos autē vt reprobi simus.*
8 Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.	8 Non enim possumus quicquā aduersus veritatem, sed pro veritate.	8 *Non enim possumus aliquid aduersus veritatē, sed pro veritate.*
9 Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.	9 Gaudemus enim quum nos ¨infirmi sumus, vos autem validi estis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* ¨instaurationem.	9 *Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis: hoc & oramus, vestrā consummationem.*
10 Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.	10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac nō ad destructionem.	10 *Ideo hæc absens scribo, vt non præsens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & nō in destructionem.*
11 Λοιπὸν, ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.	11 Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiscum.	11 *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.*
12 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι, ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.	12 Salutate alij alios ¨osculo sancto. Salutant vos sancti omnes.	12 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti.*

¶ *Cum eo*, ἐν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *In illo*. Sed ἐν pro σὺν positum esse vel illud declarat quòd in proximo mēbro scriptum est σὺν αὐτῷ. Est autem illud quoque obseruandum, hac præpositione non tantùm significari Christi & ministrorum ipsius similem cōditionem, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hîc agitur) vis illa promanet, per quam diuina in ipsis virtus illa inhabitans, in media illorum infirmitate emineat.

* 5 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Sic eos vocat Apostolus hoc loco, non qui sint diuinitus ad vitam æternam electis oppositi, (nec enim statim censenda sunt iræ vasa quicunque vel in suis peccatis adhuc manent, nondum efficaciter vocati, vel quicunque etiam post vocationem in graues lapsus incidunt) sed quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι, vt 1.Cor.11.19. Vulgata & Erasmus, *reprobos*, quod mutaui vt * periculosam homonymiam vitarem. Probat autem ex ministerij sui apud Corinthios fructu, sese verum esse Domini Apostolum.

7 *Velut reiectanei*, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio, vt suprà, 6.8.

9 *Infirmi*, ἀσθενεῖς. Infirmos rursum vocat quorum vilis & abiecta est conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei. ¶ *Instaurationem*, κατάρτισιν. Alij vertunt *perfectionem*, siue consummationem, alij *integritatem*. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximū versiculum cum isto comparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare, quàm suum hoc esse consilium vt Corinthiacæ Ecclesiæ membris quæ luxata fuerant, rursus in locum suum veluti repositis, omnia illic instaurentur: vel vt omnibus sublatis dissidiis, rursus inter se coniūgantur. Itaque licebat etiam *reconcinnationem* interpretari.

12 *Osculo sancto*, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse non tantùm Iudæorum, sed etiam aliarum gentium Orientis consuetudinem, vt mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine coniuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ α, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπηλλάττοντο ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι, ἀποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι Πέρσαι. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῷδε ἄν τις διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέστερος, προσπίπτων προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum · proximè

accessisse Iudæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeo vt osculum esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdam etiam ὁμονοίας symbolum. Eam autē consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex veterum scriptis cognoscere, quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2: quam tamē qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret.

13 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.

Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.

13 Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.

Ad Corinthios secunda fuit ¨scripta Philippis *vrbe* Macedoniæ, per Titum & Lucam.

13 *Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cōmunicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.*

Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ, per Titum & Lucam.

¶*Scripta fuit*, ἐγράφη. Vulg. *missa fuit*, ἐπέμφθη. Et verū quidem est Philippis aut ex alia Macedoniæ vrbe scriptam hanc epistolam fuisse. Subscriptiones tamen istas suppositias esse, adeo vt quædā etiā sint falsæ, sicut suis locis est à nobis annotatū, ex eo etiam liquet quòd in quodā vetustissimo codice pro διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ legitur, ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου: & in codice Claromōtano, ἡ πρὸς Κορινθίους β ἐπληρώθη. ἄρχεται ἡ πρὸς Γαλάτας. quæ verba sunt descriptoris.

ΠΑΥΛΟΥ





ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ͂ΛΟΥ Ἡ ΠΡΟ͂Σ ΓΑΛΑ͂ΤΑΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

Κεφάλαιον α.



ΑΥ͂ΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ᾽ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι᾽ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

Ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.



1 AVLVS Apostol(us) ("nõ ab hominibus, neque "per hominem, ‖ sed per Iesum Christũ, ac Deum Patrem " qui suscitauit eum ex mortuis)

2 Quique mecum sunt "omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:

4 "Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti " seculo malo, secundum " voluntatem Dei & Patris nostri.

5 Cui *sit* gloria "in secula seculorum. Amen.

VETVS.

CAP. I.



1 *AVLVS Apostolus (nõ ab hominib. neque per homine, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis)* Tit.1.3

2 *Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:*

4 *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.* Luc.17 Tit. 2.14

5 *Cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

* 1 *Non ab hominibus*, οὐκ ἀπ᾽ ἀνθρώπων. Id est, nõ auctoribus hominibus vllis. qua nota suũ Apostolatũ non tam distinguit à ciuilibus & humanis legationibus, quàm à reliquis sacris functionib. in quibus delegãdis interueniãt homines, Dei quoque nomine cõgregati. * ¶*Per hominem*, δι᾽ ἀνθρώπου. Rursum expressiùs notat se vnum esse ex illis ἀμέσως, à Christo designatis: cui vocationi adiuncta erat Spiritus sancti mensura extraordinaria quam infusam vocãt, sicut mox declarat vers.12. vt vel hoc solo argumento deprehendi debuerit istorum falsitas, qui doctrinæ Pauli aduersabantur, quũ sibi ipsi Deus non repugnet. Et fortassis etiã Paulus ita sese ex eorum etiam numero exemit, qui interdum ab Apostolis, absque Ecclesiarum adhibitis suffragiis, vt quæ nondum erant constitutæ, sed tum demum plantabantur, hûc & illûc mittebantur, Euangelistę peculiariter vocati, cuiusmodi fuerunt illi Pauli assecl æ, Timotheus, Titus, Lucas, & alij in ipsius epistolis & Actorum historia celebrati. Etsi verò inter particulas ἀπὸ & διὰ videtur hoc non esse inane discrimen, quòd ἀπὸ auctoritatis esse videtur, διὰ verò ministerij à superiore quopiam demandati: tamen hoc loco non puto istud nimis vrgendũ, quum mox non tantum Christo vt mediatori, qui de hoc ipso munere loquens, Sicut (inquit) misit me Pater, ita & ego mitto vos, sed etiam ipsi Deo Patri particula διὰ attribuatur. Iesum autem Hominibus & homini opponens, non negat hominem esse, sed cæterorum hominũ numero eximit, quod ad vocationis auctoritatem. * ¶*Qui suscitauit*, τοῦ ἐγείραντος. Vel, *qui suscitauerat*. Certum enim est Apostolum vt os istis occluderet, qui ipsi obiiciebant quòd vel oculis suis Dominum non vidisset vt alij Apostoli, vel cum ipso familiariter non fuisset versatus, hanc circũstantiam tẽporis expressisse, qua illustrior etiã ipsius vocatio quam cęterorum Apostolorũ reddebatur, quòd à Christo iam glorioso & ex ipsis cælis loquente fuerat vocatus ad Apostolatum.

2 *Omnes fratres*, πάντες ἀδελφοί. Hoc quoque ad rẽ vel maximè facit, vt norint Apostolum suam quampiam doctrinam, vt ἰδιογνώμονες solent, proponere. puto verò sic totum Antiochenæ Ecclesiæ presbyteriũ significari, & inde scriptam hanc epistolã eo tẽpore quod inter Pauli & Barnabæ, ex prima illa peregrinatione, in Asiam reuersionem, & istorum turbatorum ad ipsos Antiochenos aduentum, multum intercessisse testatur, Lucas Act.14,28. Cæterùm si immediatè à Christo vocari est veræ & germanæ Apostolicæ potestatis nota, desiit illa certè morientibus illis Apostolis, quum iam suo munere, cõstitutis orbis Ecclesiis, essent defuncti: nec vlli priuatæ Ecclesiæ fuit ab illis vnquam in alias quasdam, nedum in totum orbem terrarum authoritas vlla attributa: sed illam sensim ordinis seruandi specie inuexit ambitio. *

4 *Qui dedit semetipsum*, τοῦ δόντος ἑαυτόν. Alterũ hoc est caput secuturæ pseudoapostolorũ redargutionis, qui ceremonias adhuc vrgebãt iam in Christo Iesu impletas, & operum iustitiam gratuitæ redemptioni ex diametro oppositã. * ¶*Seculo malo*, αἰῶνος πονηροῦ. Sic vocat deprauatissimam illã hominũ vitã & miserrimã cõditionẽ extra Christum, qua significatione sæpe solet mundi & tenebrarum nomen vsurpare. ¶*Voluntatem*, τὸ θέλημα, i. Gratuitã beneuolentiam, quam alibi vocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν. Hebræi רצון [*ratson*] appellant, de qua diximus Luc.2.14: quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Ephes.1.5.

5 *In secula seculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraicè

לעולם עולמים [leholam holamim] pro infinito spatio, vt * Rom.16.27. Sic verò declarantur impleta omnia quæ patribus fuerant figuris, suo tempore aduentu veritatis abolendis, adumbrata.

	Græce		Latine		Vulgata
	Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·	6	Miror vos "ita citò, "deserto eo qui vocauit vos in gratiam Christi, "transferri "in aliud Euangelium:	6	*Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium:*
2 Cor. 11.4.	Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.	7	"Quod non est aliud: "sed nōnulli vos turbant, & volunt "inuertere Euangelium Christi.	7	*Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere Euangelium Christi.*
	Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.	8	Sed etiam si nos, aut Angelus è cælo euāgelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, "anathema esto.	8	*Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quòd euangelizauimus vobis, anathema sit.*
Deut. 4. 2. & 12. 32.	Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.	9	Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.	9	*Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis vobis euāgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*
1 Thes. 2. 4.	Ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.	10	"Nunc enim "*vtrum* homines an Deum suadeo, aut quęro hominibus placere? Enimuerò si "adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.	10	*Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*

* 6 *Ita citò*, οὕτω ταχέως. Addit hæc etiam circunstantia magnum pondus huic reprehensioni. ¶ *Deserto eo qui vocauit vos in gratiam Christi*, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vetus interpres conuertit, Gręcis etiam assentientibus, & Augustino quoque, apud quos nulla fit mētio Χριστοῦ coniungendi cum καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo dissentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbum, *Ab eo qui vocauit*, nimium ambiguè. Sic enim accipi posset quasi sit scriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acsi idem ille diceretur Galatas a vero Euāgelio auertisse, qui eos anteà ad illud vocarat. Itaque vt omnem amphiboliam vitarem, conuerti, *Deserto eo qui vocarat vos*, &c. Erasmus, *A Christo qui vocauit vos per gratiam*. Mauult enim cum Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton construi cum τοῦ καλέσαντος. vt etiā vertit Syrus interpres. Altera tamen interpretatio nihil prorsus torquet, & planam habet sententiam. Et plerunque in Apostolicis scriptis vocatio solet tribui Deo potius ad Christum vel per Christum vocanti, vt 2. Thess.2.13. 14. & 16. Item 1. Pet.5.10, quibus testimoniis possit hic locus veluti commentariis illustrari. Sed & in nonnullis codicibus, vt in Græcis scholiis, pro Χριστοῦ legitur Θεοῦ. quā lectionem etiamsi sequamur, nolim tamen hyperbaton statuere, sed dixerim potius Apostolum de seipso loqui, à quo Galatæ deficiant, quum ipse eos ad Dei gratiam vocarit, non ad Legem. Res enim ipsa ostendit, Christi gratiam vocari à Paulo salutem gratis in Christo oblatam: id est summam Euangelij, quod opponit Legi & falso pseudapostolorum Euangelio. Augustinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem.

¶ *Transferri*, μετατίθεσθε. Vtitur præsenti tēpore, quasi nondum desciuerint, sed adhuc sint in actu, quod aiunt. Deinde verbum passiuum vsurpauit, vt culpam in pseudoapostolos deriuet. ¶ *In aliud Euangelium*, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius connectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

7 *Quod non est aliud*, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc non legit. Hieronymus verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, *quod non existit*, siue *quod nusquam est*. vt habet etiā Syrus interpres. Nam quum vnum sit Euangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Euangelium nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangelium non esse Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verum Euangelium, sicut Ephes.2.12. dicūtur ἄθεοι, non qui nullum numen agnoscerent, sed qui pro vero illo & vnico plurimos falsos colerent. Nonnullis tamen placet hoc connectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulū ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totū cōplexū superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil est aliud quam quod vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινές εἰσι, conuerterit Nisi quòd quidam sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσιν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicantes, vt ὃ non referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptum esset, μὴ ὄντος ἄλλου. ¶ *Sed*, εἰ μὴ, id est ἀλλὰ, vt Matth.12.4, & infrà, 2.16, vbi pluribus de hoc dicemus: & Apocal.9.4, & 21.27. Vulgata & Erasmus, *Nisi*. quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nonnulli alij plura subaudirent. Syrus autem interpres habet, vt vertit noster Tremellius, *sed secundum homines illos est qui conturbant vos*. Verùm admonuit me Cornelius Bertramus meus collega, in aliquibus codicibus deesse particulam איך [aich] id est, secundū, hoc sensu, *sed quidam sunt, qui*, &c. & ita Syra cum nostris Græcis consentiunt. ¶ *Inuertere*, μεταστρέψαι. Vel *Euertere*. Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris, etiamsi per Christum illa in nobis gigni dicamus. quasi scilicet Christus dicatur nos iustificare, quia tribuit nobis rationem qua nos ipsos iustificemus. Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt inepti quàm siquis conetur lucem cum tenebris, mortem cum vita coniungere. *

8 *Anathema*, ἀνάθεμα. Vide Rom.9.3, & 1. Corinth.12.3, & 16.22.

10 *Nunc enim*, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annunciaret.

¶ [*Vtrum*] *suadeo homines an Deum?* ἀνθρώποις πείθω ἢ τὸν Θεόν; Sic etiam construitur idem verbum, Act.28.23. quum alioqui res aliqua non persona dicatur suaderi. * Dei igitur appellatione τὰ τοῦ Θεοῦ intelligit. & πείθειν idem declarat atque τὸ κηρύττειν. Pauli igitur antagonistę, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangelium doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractū vellet Paulus, coactus tamen fuit ostendere, primum se nihilo esse quoquam illis inferiorē, vt qui ab ipso quoque Christo esset edoctus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquā mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nunquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Illa verò quum possent superbius dicta videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiā ipsos subiecerat. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere quibus, sed quid annunciare consueuisset, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quū * denique sese cum istis aduersariis suis comparet quibuscum habebat quidem communes auditores, doctrinā verò diuersam

diuersam: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret. Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, *Hominibus suadeo, an Deo?*

* ¶ *Adhuc*, ἔτι. in Pharisaismo videlicet adhuc perseuerans. Fuit autem duplex Pharisæorum genus: vnum, idque frequentius, eorum qui meri erant hypocritæ, in quos plerũque inuehi consueuit Christus: alterum superstitiosorum, & suæ simul iustitiæ confidentium, ex quorum numero se fuisse testatur noster Apostolus, ignorantia videlicet, quã-uis ἀναπολογήτῳ, non autem contra conscientiam peccantium. Videtur autem mihi istud, Quærere hominibus placere, de ipso doctrinæ genere ab hominibus falsa sui opinione deceptis excogitatæ, potius quàm de iis accipiẽdum qui adulatoriè captarent aliorum bonam gratiam, vel potius aduersus Christianos odium ista Legis & Euangelij permixtione mitigare studebant, quales sunt hodie qui Papismum & veri Euangelij professionem media quadam ratione conciliare se posse somniant.

---

11 Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ᾽ ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.

11 ‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatum à me, non esse ¨ secundum hominem.

11 *Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem.* 1.Cor. 15.1

12 Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι᾽ ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum, sed ¨ *illud* retegente *mihi* Iesu Christo.

12 *Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationẽ Iesu Christi.* 1 Cor. 15 1. 3. gal. 3. 3.

13 Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ᾽ ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.

13 ‖Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me *videlicet* ¨ summè persequutum esse Ecclesiam Dei, & eam ¨ vastasse:

13 *Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.* Act.9.1 act. 6. 7.

14 Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.

14 Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer ¨ traditionũ quas à patribus meis acceperam.

14 *Et proficiebã in Iudaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*

15 Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,

15 Quando verò placuit Deo, ¨ qui separauerat me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,

15 *Quum autem placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,* Jer. 1. 5. rom. 1. 1.

16 Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.

16 ¨ Retegere Filiũ suum ¨ in me, ‖vt euangelizarem ipsum inter Gentes, non ¨ statim præterea ¨ contuli ¨ cũ carne & sanguine.

16 *Vt reuelaret Filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus, continuò nõ acquieui carni & sanguini.* Ephes.3.8

---

11 *Secundum hominem*, κατ᾽ ἄνθρωπον. Id est, doctrinam quandam humanitus excogitatam, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum auctoritate annuntiẽ.
* Vtraque enim ista expositio cohæret necessariò, & illa quidem à præcedente versu, ista verò à proximè sequente pendet. Vide Rom.3.5.

12 [*Illud*] *retegẽte* [*mihi*] *Iesu Christo*, δι᾽ ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritũ suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ auctoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed illud, ad Apostolatus onus Paulo impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Per reuelationem Iesu Christi*, ambiguè: quanuis Græcis ad verbum respondeat.

13 *Summè*, καθ᾽ ὑπερβολήν. Vulgata & Erasmus, *Supra modum*, non satis expressè. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines transiliunt, hic verò summus quidam maximi vitij gradus significatur. ¶ *Vastasse*, ἐπόρθουν. Vulgata, *Expugnabam*. quam interpretationem reprehendens Valla, *Contumelia fit Deo*, inquit, *cuius Ecclesia dicitur expugnari*. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vsque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: sed ne eum quidem cœtũ potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde non potest expugnandi vocabulũ pro Expugnare conari, hoc in loco accipi, nisi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, ex Valla, prorsus repudio, quũ Ecclesia Dei non magis quam Deus ipse, possit expugnari: quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt exposuimus Mat.16.18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certe non puto vllius idonei testis auctoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit; vt Romæ accidit a Gallis: & vicissim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quod Latinis diripere, populari & vastare. i. incēsis domibus ad vastitatem redigere, παρὰ τὸ φλέγειν ... i. ab incendendo, quod & ipse Erasmus annotauit. At enim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & vrbes salua republica vastari, vt Hannibali accidit tandem à Romanis superato: Diripi igitur ad tempus ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita disperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: sed expugnari tamen non potest, ita videlicet vt in hostium ius ac potestatem omnem concedat: quum iis ipsis vtatur Dominus, vt eius ipsius custodibus, qui sunt illam populati.

14 *Traditionum quas à patribus, &c.* τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulgata, *Paternarum mearum traditionum*. Erasmus, *A maioribus meis tr... itorum institutorum*. Quid sit παράδοσις diximus Matth.15.2. Paternas autem traditiones vocat, quòd non modo Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, vt testatur Act.23.6. & ita declarat quid Iudaismi appellatione intellexerit.

15 *Qui separauerat*, ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eras. *Segregauit*. Vide Matth.13.49. Loquitur autem Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cuius quũ tres sint gradus, nempe æternum Dei consilium, (quod commemoratur in re prorsus simili, Ierem 1.5) deinde designatio ab vtero, postea vocatio: omnes istos gradus pulchrè commemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία (id est רצון [*ratson*,] de qua diximus Luc.2.14) primum illum gradum designat quem deinde reliqui duo consequuntur. Quis igitur docuit ab operibus præuisis prędestinationem auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto aduersatur.

16 *Retegere*, ἀποκαλύψαι. Eras. [*In hoc*] *vt reuelaret*. Con-

iunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοί, de quo mox dicemus. At mihi commodius videtur hoc referre ad verbum εὐδόκησεν, quanuis Syro etiam interpreti prius illud magis placuerit. ¶ *In me*, ἐν ἐμοί. id est, mihi. Sed tamen illud videtur quiddam etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorum idiotismo. Nam ἐν ἐμοί omnino id declarat quod על מי [*hal mi*,] vt construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Esa. 53.1, & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cælitus in animum ipsum illabi, vt Græca etiam scholia annotarũt. Erasmus, *Per me*, vt ἐν ἐμοί positum si pro δι' ἐμοῦ: quamobrẽ etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, vt modò dixi. ¶ *Statim*, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrij calumniam vitet, ex hoc loco Paulum summæ tũ arrogantiæ tum inconstantiæ accusantis, hanc particulam connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus nisi Dominus iussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionem confugere. Ostendat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit eius argumentum. Quum verò res ipsa ostendat Paulum repentè & vno momento ita fuisse zelo & sapientia impletum, vt ex prædicationis ipsius successu apparuerit eum nihil indigere cuiusquã subsidio, agnoscat ille suam calumniam: nos verò Paulum verè fuisse Apostolum fateamur, qui & ipse cælitus doctrinam suam hauserit extra ordinem, vt nihil hic habeat quisquam quod obganniat. Quòd autem postea cum Apostolis contulit, id non sua ipsius sed Ec- * clesiarum causa fecit, nempe vt omnibus magis ac magis de summo inter Apostolos cæteros & ipsum Paulum consensu constaret, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. ¶ *Præterea contuli*, προσανεθέμην. Ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, vt explicat doctissimus Budæus. & puto sumptam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates, in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Præpositio ve- * rò πρὸς addita est, vt testetur Apostolus se quasi nõ contentum iis quæ ex Domino acceperat, præterea contulisse cum aliquibus vt noui quippiam disceret. Vulgata, *Acquieui*, non satis commodé. Oecumenius inter cæteras declarationes, exponit προσεπιμνοσάμην (?), vt videatur legisse προανεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & sanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam. Syrus vertit גלית [*guelith*,] id est aperui siue patefeci, istud videlicet negotium, vt si Gallicè dicas, *ie ne m'en suis descouuert, ou, rapporté*. Non desunt etiam qui legant προσανεθέμην, ídque fortasse rectius, id est, *statim prius id contuli*, cõsilium videlicet super re tanta & tam periculosa capturus: aut alicuius auctoritatem expectans, sed statim sum opus ipsum aggressus. ¶ *Cum carne & sanguine*, σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cum quoquam mortalium, vt Ephes. 6.12. Totus enim in eo est Apostolus, vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis, quorum auctoritate isti falsi doctores abutebantur, videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponés, ab infirma & imbecilla natura ipsos denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire. à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, vel carnis cupiditates, nihil dicunt.

Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.	17	Neque ¨redij Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerunt* Apostoli: sed abij ¨in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascũ.	17 *Neque veni Ierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*
Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.	18	Deinde tribus pòst annis redij Hierosolymam, ¨vt viserem Petrum: & permansi apud eum dies quindecim.	18 *Deinde post annos tres veni Ierosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*
Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.	19	Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi ¨Iacobum fratrem Domini.	19 *Alium autem Apostolorum vidi neminem nisi Iacobum fratrem Domini.*
Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.	20	In iis porro quæ scribo vobis, ecce ¨(coram Deo *loquor*) nõ mentior.	20 *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*
Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.	21	Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.	21 *Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*
Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ.	22	Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo.	22 *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:*
Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἥν ποτε ἐπόρθει.	23	Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquãdo, nunc euangelizat ¨fidem quam olim ¨vastabat.	23 *Tantùm autem auditũ habebant, Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat.*
Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.	24	Et glorificabant Deum ¨de me.	24 *Et in me clarificabant Deum.*

17 *Redij*, ἀνῆλθον. Vulgata, *Veni*, ἦλθον. ¶ *In Arabiam*, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9.26.

18 *Vt viserem*, ἱστορῆσαι. Vulgata, *Videre*. Erasmus, *Vt viderem*. Neuter satis expresse. Significat enim ἱστορεῖν cognoscẽdi & intelligẽdi causa inspicere, atque etiã visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plut his verbis in Cic. ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ἐπιφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τε βουλομένους ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὴν ὑμνουμένην αὐτοῦ περὶ τὰς μαθήσεις ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι.

19 *Iacobum*, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15.14.

20 *Coram Deo*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intelligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Coram Deo sunt, id est digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 *Fidem*, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, siue Euangelium, vt 1. Tim. 4.1, & infrà, 3.2. Fidei enim voce & id quo cre- * ditur, & id quod creditur significamus, vt scitè docet Magister sententiarum. ¶ *Vastabat*, ἐπόρθει. Sic apud Sallustium dicitur conscientia mentem vastare. Vide suprà, vers. 13.

24 *De me*, ἐν ἐμοί. Heb. בי [*bi*] pro עלי [*hali*.]

IN CA-

Κεφάλαιον β.

1 Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.

2 Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.

3 Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.

4 Διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.

5 Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ· ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.

CAP. II.

1 DEinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.

2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gẽtes: sed priuatim iis qui sunt in pretio, nequo modo frustra currerem aut cucurrissem.

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quanuis esset Græcus, coactus fuit circuncidi:

4 Nempe propter irreptitios falsos fratres qui irrepserãt ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per subiectionem: vt veritas Euangelij permaneret apud vos.

CAP. II.

1 *DEinde post annos quatuordecim iterum ascendi Ierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito.*

2 *Ascendi autem secundum reuelationem, & cõtuli cum illis Euangelium quod prædico in Gentibus: seorsum autem iis qui videbantur aliquid esse, ne fortè in vacuum currerem aut cucurrissem.*

3 *Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gẽtilis, compulsus est circuncidi:*

4 *Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierũt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent.*

5 *Quibus neque ad horam cessimus subiectione, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.*

IN CAPVT II.

* 1 *Interiectis quatuordecim annis*, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Marc. 2.1. Cæterùm Lucas narrat quinque Pauli ad Hierosolymitanos profectiones post ipsius ad Christum conuersionem: Vnam, quum ex Arabia rediret vbi triennium egerat, Act. 9.26: Alteram, Act. 11.30. quum missus fuit Hierosolymam cum Barnaba ad perferendas Antiochenorum eleemosynas: Tertiam, quum vnà cum Barnaba missus esset vt ibi decideretur controuersia de circuncisione, Act. 15: Quartam, ex voto susceptam, Act. 18.18, & 22. Quintam denique, a Luca copiosissime descriptam, Act. 19, & deinceps. Ex his autem profectionibus ista quæ hic narratur, neque ad quartam, neque ad quintam referri vllo modo potest, nec etiam primam. Immò profectò ne ad tertiam item. Quînam enim illam nobilissimam Synodum Paulus prætcriisset, cuius ipse pars magna fuerat, & cuius vel vnius auctoritas compescendis istis pseudapostolis sufficiebat. Et quis existimare possit Petrum in eo quod subiicit Paulus fuisse peccaturum, si post illius Synodi decisionem Antiochiam venisset? Superest secunda, ad quam non incommode possent ista referri, nisi illud obstaret quòd Act. 11, dicitur Paulus cum Barnaba missus ab Ecclesia: hic verò dicere potius videtur se vltro & peculiari afflatu profectionem hanc suscepisse. Itaque censuerim quidem ego istam fuisse à Luca vt alia non pauca, ac præsertim ipsius Pauli ad Galatas aduentum, cuius infra fit mentio 4.14 præteritam: & inter secundam illam & tertiam incidisse, in id tempus videlicet quod paucissimis narratur à Luca Act. 13.1. ante primam illam Pauli & Barnabæ peregrinationem: ante quàm hæresis illa esset exorta. Quominus enim ad reditum ex illa peregrinatione istud accommodari possit, illud obstat, quòd ex historia illius Synodi apparet tunc primùm Hierosolymitanos cognouisse illius peregrinationis gesta, Act. 15.4. Sic igitur arbitror hoc supputandum tempus, & epistolam hanc scriptam Antiochia mox post reditum ex illa prima peregrinatione Pauli & Barnabæ, quum hæresis illa iam quidem cepisset, æmulis illis videlicet occasionem fortassis ex isto Pauli cum Petro & aliis priuato colloquio occasionem arripientibus, nec tamen penitus erupisset, nondum ausis nimirum illis Antiochiam ipsam inuadere: & illud tempus videtur Lucas vltimo cap. 14. versiculo innuere: siue hos 14. annos seorsum numeres, siue cum triennio illo Arabicæ prædicationis comprehendas.

* 2 *Ex reuelatione*, κατ' ἀποκάλυψιν. Id. peculiari sancti Spiritus afflatu & monitu. Sic enim sæpe in his epistolis distinguuntur ἀποκάλυψις & φανέρωσις: itidémque σοφία & γνῶσις, & propheticum donum ab ordinario pastorum & doctorum munere. ¶*Exposui*, ἀνεθέμην. Vide Act. 25.14. * ¶*Prædico*, κηρύσσω. Vtitur verbo præsentis temporis quod est ἐμφατικώτερον, ac si diceret sese ab initio semper in hac doctrina vt vnica vera perstitisse tot annos, & adhuc perstare & perstiturum. ¶*Iis qui sunt in pretio*, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς δεδοκιμασμένοις. quibus opponuntur οἱ ἀδόξοῦντες. Vulg. *Qui videbantur aliquid esse*, τοῖς δοκοῦσι εἶναί τι, vt mox etiam scribitur vers. 6. sed hoc quidem loco, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod rectè expedit Erasmus,) Solicitus, inquit, requirebam quidnam esset quod diceret, Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, *Qui videbantur columnæ esse*. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco εἶναί τι. sed ita tamen vt non videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς δεδοκιμασμένους. id est, quorum apud omnes præclara est existimatio. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, *Qui sibi videbantur aliquid esse*. Vide infrà, ver 6. ¶ *Frustra*, εἰς κενόν. Id est nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelij ipsius cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

4 *Nempe propter*, διὰ δὲ, δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μέν: sed imperitè, vt alibi diximus. ¶*Irreptitios*, παρεισάκτους, i. παρεισδύντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in album fidelium subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulgata, *Subintroductos*: Erasmus, *Obiter ingressos*. Tertullianus libro quinto aduersus Marcionem Subintroductitios vocat.

5 *Ne ad momentum quidem*, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulgata, *Neque ad horam*. Erasmus, *Ne ad tempus quidem*. Vide Matth. 9.22. Ambrosius non legit οὐδὲ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. quanuis non videatur etiam legisse negantem particulam Hieronym. in hunc locum, & tollendam illam censeat Tertull. lib. in Marc. quinto. Erasmum autem plane miror hic laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent, si δὲ pro δὴ accipiatur. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt

infirmi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiam infirmorum sed falsorum fratrum, quos canes & concisionem vocat Philipp. cap. 3. ver. 2, & excindi etiam optat infrà, cap. 5. ver. 12, idque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatem assereret?

* ¶ *Per subiectionem*, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, *Subiectione*, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amissam volumus. Itaque istis Apostolus non subiectione, sed libertate non cedebat.

¶ *Veritas Euangelij*, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelij doctrina, nullis videlicet istorum falsis doctrinis corrupta.

¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

act 10 34

Deu. 10. 17 / 2. chro. 19. 7 / iob. 34. 9 / sap 6. 8 / eccle. 35. 16 / act. 10. 34 / rom. 2. 11 / ephes. 6. 9 / col 3. 26 / 1. pet. 1. 17

Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδὲν προσανέθεντο.	6	"Ab iis autem qui existimantur esse aliquid, "quales olim fuerint, nihil mea refert: ‖ "personam hominis Deus non accipit. "Nam qui sunt in pretio, nihil mecum præterea contulerunt.	6	*Ab ijs autem qui videbantur esse aliquid, quales aliquādo fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit. mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.*
Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς.	7	Imò econtrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse "Euangelium præputij, sicut Petro circuncisionis:	7	*Sed econtra quum vidissent quòd creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circuncisionis:*
(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)	8	(Nam qui efficax fuit "per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuerat etiam per me apud Gentes)	8	*(Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes)*
Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.	9	Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, "qui existimantur esse columnæ, "dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos apud Gentes, ipsi verò "apud circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*	9	*Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: vt nos in Gentes ipsi autem in circuncisionem.*

6 *Ab iis autem qui putantur*, Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quum re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, tanquam excellenlentium Christi discipulorum, vt Pauli tanquam abortiui ministerio detraherent. Cæterùm hoc loco diligentius à * me considerato, quanuis Græcus scholiastes conetur antapodoton vitare ista cōstruens cum verbo διαφέρει, aliorsum etiam hoc trahens: quasi videlicet dicat Apostolus nolle se cum Petro contendere rectè an secus circuncisionem toleraret cum aliis Apostolis Hierosolymis, sentio esse ἀνανταπόδοτον, & eam quidem à Paulo sapienter vsurpatam, vitandæ inuidiæ causa: quam si explere libeat, neque cum Arabe suppleuero οὐδὲν ὠφελήθην *non sum adiutus*, neque οὐκ ἐδιδάχθην *non sum edoctus*, quanuis sic loquitur Apostolus suprà 1, 13. sed οὐδὲν ἔλαβον *nihil accepi*, nec vlla pa- * renthesi opus hic esse arbitror. ¶ *Quales olim fuerint*, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora emolliret, ac si diceret: Vtcunque illos fatear fuisse Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quod isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen.

* ¶ *Personam hominis*, πρόσωπον ἀνθρώπου. Id est, Deus quos sibi libet vocat & suis beneficiis dignatur, nulla huiusmodi circunstantiarum ratione habita. Itaque etsi priores illi fuerunt adsciti ad Apostolatum quàm ego, & tum fuerunt ipsius Christi contubernales quum ego Pharisæus eram: etsi denique tunc Euangelium annuntiarunt quum ego illud persequerer: Deus tamen Apostolum me designauit: quod & ipsi agnouerunt. Nam quod ad doctrinam attinet nihil ad ea quæ ab ipso Christo didici addiderunt, sed intellecta vocatione mea agnouerunt me diuinitus speciatim delectum esse Apostolum Gentium, sicut Petrū præ- * cipuè Iudæis destinauit ipse Christus. ¶ *Nam qui sunt in pretio*, οἱ γὰρ δοκοῦντες. Arabs interpres quantum possum ex Rutheri interpretatione Latina colligere totum hunc locum paraphrasticè, vt antapodoton, vel potius ἀνανταπόδοτον vitaret conuertēs, particulam γὰρ priori membro apposuit, & istud cum illo per copulam καὶ coniunxit. Syrus autem & ipse paraphrasi vsus, quasi initio huius versus Paulus scripsisset οἱ δὲ δοκοῦντες εἶναί τι, cæteris quæ sequuntur per parenthesin inclusis, particulam γὰρ priori membro adiicit, vertens πρόσωπον γὰρ &c. *faciem enim* & postea pro γὰρ habet דין [*den*] id est δὲ, quod exponitur per epanalepsin, * *illi inquam ipsi*, &c. Sed durum est & prorsus insolens γὰρ vel δὲ sic explicare. Retineo igitur receptam lectionem, & citra vllam parenthesin, puto Apostolum subiicere rationem cur dixerit nihil referre quales illi antea fuerint, & Deū illa nihil morari. Nempe, inquit, hoc non temere nec arroganter dico, sed quoniam reuera nihil illi præsumpserunt iis adiicere quæ prius à Christo accepta docueram inter Gētes. Hæc enim est notatio verbi προσανέθεντο: quod perperam Budæus in commentariis interpretatur *nihil communicarunt*, sed contra à me abhorruerunt. Neglexit enim præpositionem πρὸς, & malè credidit Paulum hic agere de eo quod narratur Act. 9. 26.

7 *Euangelium præputij*, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. id est * Euangelium gentibus annuntiandum: quam metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo erant populorum genera quibus annuntiandum erat, vnum circuncisorum, alterum incircuncisorum.

8 *Per Petrum*, Πέτρῳ. Sic malo explicare vt significetur causa instrumentalis. Vulgata, *Petro*, Erasmus, *in Petro*. Sic Latinè dicitur quispiam adesse alteri, sed aliquid longè maius hic significatur, id nimirum quod explicatur 1. Cor. 3, 7.

9 *Qui existimantur*, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis diffidentes quorum auctoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6.

¶ *Dextras societatis*, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelij doctrina summæ consensionis. Virgilius, *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.* Aliud est autem prorsus impositio ma- * nuum, quæ vocationis ordinariæ testimonium erat, quàm conuentio inter Petrum & Paulum de qua hic agitur.

¶ *Apud*

¶ *Apud circumcisos,[Apostolatu fungeremur,]* εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat, omissum est autē à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati: siue genus ipsum dicendi, siue argumenta spectes. Sic etiā in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex cōmuni loquēdi vsu, vt istę ellipses nihil obscuritatis adferāt.

Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.	10	Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.	10	*Tantùm vt pauperum memores essemus: quod etiā solicitus fui hoc ipsum facere.*
Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.	11	Quum autem venisset Petrus Antiochiam, "in os ei restiti, eo "quòd condemnandus esset.	11	*Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.*
Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτόν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.	12	Nam antequam venissent quidam "à Iacobo, vnà cum Gētibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuens eos qui erāt ex circuncisione.	12	*Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quū autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.*
Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.	13	Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: "adeo vt Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione.	13	*Et simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.*
Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;	14	Sed quum vidissem "eos non recto pede incedere, "vt veritati Euangelij congruebat, dixi "Petro coram omnibus, "Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, "cur Gentes "cogis iudaizare?	14	*Sed quum vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*

act. 14. 17.
rom. 15. 25.
1. cor. 16. 1.

11 *In os,* κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, *coram omnibus,* vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, *Secundum faciem,* id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt fere omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique, & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. ¶ *Quòd condemnandus esset,* ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vsurpantur: quod ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt נרצה [*nirtseh,*] id est dilectus pro amabili, & נחמד [*nechmad,*] expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdum mihi videatur quod nonnulli adferunt, damnatū fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & * malè de illo iudicabāt. quamuis sic acceperit hūc locum Syrus interpres, quòd videlicet gentes hoc ipsius facto offenderentur, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. Cicero in Pisonem, *Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicam bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es?* Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipiunt κατεγνωσμένος hoc in loco pro ἐπίμεμπτος vel ἐπιμεμφής.

12 *A Iacobo,* ἀπὸ Ἰακώβου. Id est Hierosolymis vbi pe- * dem fixerat Iacobus. Missos enim istos non fuisse nec à Iacobo nec à presbyterio liquet ex Act. 15, 24. Apparet autem ab hac scintilla ortum tandem fuisse illud incendium cuius fit mentio initio Act. 15. cui restinguēdo ne Synodus quidem illa Hierosolymitana sufficere potuit, vt ex pluri-mis locis harum epistolarū apparet, Hebione & Cherintho sese duces istis sectariis præbentibus. Hæc autem quę hîc narrantur ante illam Synodum contigisse, & hanc epistolam aliquanto pòst ista scriptam fuisse, falsis illis doctoribus per Ecclesias discursantibus, ex eo quoque colligi mihi quidem posse videtur, quòd si res illa fuisset iam antea in illa Synodo, in qua Petrus ipse veritati fortissimè, vt par erat, patrocinatus est, plenè & apertè decisa & Ecclesiis significata, nullo modo credibile est Petrum id admissurum de quo hîc reprehenditur: & quum iam & Iudæi quid à gētibus postulare possent, & gentes quousque se in Iudæorum gratiam demittere tenerentur, ex Apostolicis illis literis didicissent, tale Antiochiæ ab his vel ab illis exoriturum fuisse offendiculum: & si impudentes vsqueadeò isti fuissent qui Antiochiæ postea hoc virus spargere sunt ausi, quàm isti fuerant, in quos hac epistola inuehitur Paulus, certum est longè alia ratione cum illis acturum illum fuisse, immo ne ad momentum quidem illos fuisse toleraturum, qui ad Galatas scribēs, vtinam, inquit, abscindantur qui vos conturbant.

13 *Adeo vt Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione,* ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. * Ὥστε quoque cum indicandi modo, quamuis non ita frequenter construitur hac significatione. Verbum autem συναπάγεσθαι indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulgata, *Vt duceretur ab eis in illam simulationem.* In Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non potest quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc est, vt Apostoli sententiam & Apostolatum (cuius auctoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Existimarunt enim Apostolos post acceptum Spiritū sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò sicut in doctrinę capitibus certum est, tamen huc non pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd * videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatem adduceret in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circunstantiis non satis prudenter ab eo consideratis. vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Non enim tanti fuit infirmitas Iudæorum, vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, Ex duobus vtilibus vtrum vtilius: vel prius fuit admonēda Ecclesia, vt aliquid * daret istorum infirmitati.

14 *Eos non recto pede incedere,* ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposteræ. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui tum Petro simulabant

quasi ille dissimularet potius quàm simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidē iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rancidas istas nugas apponeret. ¶*Vt veritati Euangelij congruebat*, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelij vocat tum sinceram ac veram Euangelij doctrinam, tum eius vsum. Præpositio autem πρὸς congruentiam & conuenientiam declarat, vt 2. Cor. 5.10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates, πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, *Ad veritatem.* ¶*Petro*, τῷ Πέτρῳ. In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ. & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hîc autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Eusebius lib. Ecclesiast. historiæ 1.) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70. discipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia. ¶*Si*, εἰ. Id est ἐπειδὴ, i. quum tu Iudæus, cum gentibus vixeris ac si Iudæus non esses. Nec enim εἰ, conditionis aut dubitationis vllius significationem habet hoc loco. ¶*Cur*, τί. Vulg. *quomodo* πῶς, vt etiā legitur in Claromontano nostro codice. ¶*Cogis*, ἀναγκάζεις. Cogi dicit istos apud quos erat tātū auctoritatis Petri pōdus, vt quicquid ageret prescribere cæteris videretur.

Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·	15	Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:	15	*Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	16	Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, sed per fidem Iesu Christi: etiam nos in Christum Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis vlla caro.	16	*Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credidimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quòd ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro.*

* 15 *Nos natura Iudæi*, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Ipsa sermonis series, & pronomen ἡμεῖς, & quod ait vers. 18, ostendūt Pauli hæc esse verba Petrum compellantis, & reprehensionis suæ causas iustissimas & planè necessarias afferentis: qua etiam occasione arrepta Paulus statum & caput huius epistolæ præcipuum explicat, insertis etiam argumentis quibus tunc illud ipsum confirmauit, de quo postea dicturus est, conuersa tandem ad ipsos Galatas, initio videlicet capitis tertij oratione. Summa autem hæc est totius huius sermonis, Tu Petre, antequā isti huc aduenissent, nullum discrimen ciborum nec dierum obseruabas: qui fit ergo vt nunc tu sis vsque adeo mutatus, vt non modo Iudæos istos non doceas exemplo tuo ista missa facere, sed è contrario gentes impellas ad illa Iudaica obseruanda, id est à Christo ad Legem abducas? Nam contrà & tu & nos alij Iudæj qui hic adsumus, vt tu nosti & exēplo tuo cōprobasti, nati sub lege & qui, si iustitia esset penes Legem, potuimus ac debuimus in eo quod habebamus acquiescere: amplexi sumus Christum, non quasi existimantes Legem sine Christo non sufficere, sed quoniam certò nouimus lege neminem iustificari, ideóque non adiunximus legi Christum, sed à lege transiuimus ad Christum. Fuerat autem eiusdem erroris Christum Legi, vt per se non sufficienti, à Iudæis adiici, atque Legem Christo à Gentibus superaddi, ac si solus ipse ad iustificationem & salutē * non sufficeret. ¶*Peccatores*, ἁμαρτωλοί. חטאים [*chattaim*,] Ex leges videlicet & ἄθεοι, ac proinde, vt isti docēt, per circūcisionē in fœdus inserēdi, si salui esse velint. *

16 *Sciētes*, εἰδότες. i. Nō temerè, sed certò edocti. Est enim hoc accipiendū ἀποδεικτικῶς. Vulg. *Scientes autē*, εἰδότες δὲ, sup- * pleto verbo *sumus* in præcedēte versic. ¶*Non iustificari*, οὐ δικαιοῦται. i. Non assequi eam iustitiā qua prorsus opus est omnibus hominibus, vt apud Dei tribunal & absolui ab iis omnibus quæ ipsos æternæ mortis reos peragunt, & ea integritate ac præstatione sui omnis officij præditi cōparere possint, qua omnis homo est Deo & proximo obstrictꝰ, vt æterna vita dignus ex promissionis legi adiūctę formu- * la, nēpe Hoc fac & viues, apud Deū censeatur. ¶*Hominē*, ἄνθρωπος. i. Quenquā siue circuncisum siue incircūcisum: siue non regeneratum, siue regeneratū, ne ipso quidē ex- cepto Apostolo Ro. 4. 2. & Phil. 3. 9. ¶*Ex operibus*, ἐξ ἔργων, * siue antecedentibus siue cōsequentibus fidem. Nam alioqui nos non iustificaret Christus sua iustitia credentibus imputata, sed nostra iustitia intra nos creata: quod si verū esset, nō fuissent excludenda opera Legis, sed tempus duntaxat fuisset declarandum à quo inciperet iustificatio ex operibus, siue in totum siue ex parte vt nunc nugantur sophistæ, Christo scilicet supplente quod meritis hominum deest, & vim meritoriam hominum operibus infundente, vt euadant etiam pro nostris peccatis satisfactoria. Tu verò, Domine, quandiu istas Spiritus erroris imposturas regnare patieris. ¶*Legis*, νόμου. Etsi orta fuit hæc hæresis ex eo quod circuncisionē & cæteras legales ceremonias vr- * gebāt aduersarij, tamen de Morali quoque Lege quæsitū fuisse nō tantū ex argumētis à Paulo prolatis ad vtranque legē manifestè spectantibus apparet, sed ex duplici præterea ratione prorsus id euincente. Primùm enim istos ne probabile quidē est, vt qui Euangeliū alioqui essent amplexi, vrsisse ceremoniarū obseruationem duntaxat externam, quòd à Dei & proximi dilectione, siue ab interiore morali lege separatā: vnde efficitur illos vtrique legi iustificādi vim, & quidē in primis rectitudini cōscientiæ tribuisse, siue circuncisionē cordis quoque vrsisse, & ibi precipuè iustificationē quæsiuisse. Nō potuit ergo nec debuit Paulus nisi cōiunctim, i. tam morali quàm ceremoniali legi iustificandi vim adimere, quam Christo soli assereret. Deinde nihil opus fuisset vlla, nedum tam accurata disputatione, qua doceretur nō petendam à circuncisione iustificationem: sed satis fuisset illius abrogationem probasse. ¶*Sed*, ἐὰν μὴ. Heb. אם לא [*im lo*,] & כי אם [*ki im*] interdum. quas particulas Græci interpretes interdū per ἐὰν μὴ conuertunt, vt Genes. 22. 26. interdum per ἀλλὰ, vt Gen. 24. 38, Esaiæ cap. 59. 2. & ἀλλ᾽ ἢ, 2. Reg. 5. 17. vnde factum vt ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλὰ, sicut etiam accipitur Matt. 12. 4, & 1. Cor. 7. 17, & suprà, 1. 7. & Apoc. 9. 4, & 21. 27. Sed & Syrus interpres suprà 7, & hoc loco habet אלא [*ella*,] quā vocem Syri cum Græcis cōmunem habent: fortassis ex * illa Hebræa אם לא [*im lo*] ab his & illis deductam. Sed & Latini (ne quis clamitet quosuis Hebraismos à nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, *Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim.* & in Hecyra, *Nisi pol filium multis modis iam expecto vt redeat domum.* Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiūt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex quibuslibet operibus, sed ex operibus fidem consequentibus: siue, non quæuis opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, Quid per opera Legis intelligant quæ hîc volunt à Paulo coniungi cum fide. Si ceremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nā si concedit Apostolus, opera Legis, id est ceremonias cum fide Iesu Christi coniunctas iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ

hoc

hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom.3.28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumẽtis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse adversarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. ¶ *Per fidem Iesu Christi*, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20. ¶ *Vlla caro*, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. vt Rom.3,20. Sed * in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, *Omnis caro non iustificabitur*. Sic enim loquuntur Hebræi.

17 Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἄρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.

17 ‖ Quòd si, dùm quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

17 *Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.* Rom.3.19

18 Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursus ædifico, trãsgressorem meipsum constituo.

18 *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*

19 Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.

19 Ego enim per Legem ¨Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuam.* rom. 8. 2. rom. 6. 11.

20 Χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, ¨non amplius ego: sed viuit in me Christus: & vitam quam nunc viuo ¨in carne, viuo ¨per fidẽ illam Filij Dei, ¨qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

20 *Christo cõfixus sum cruci. viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus. quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* rom. 6. 6. Gal. 5. 24.

21 Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

21 ¨Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus ¨sine causa mortuus est.

21 *Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

* 17 *Quòd si*, εἰ δέ. Hæc quoque sic accipio vt partem sermonis tum a Paulo cum Petro habiti, ad finem vsque huius capitis: non quòd Petrus esset ista docendus quem satis erat reprehendisse iis verbis quę commemorãtur vers. 14: sed vt adstantes ex ore Pauli totam hanc doctrinam & qua de re controuerteretur intelligerent: quod etiam simili de causa voluit plenè Galatis perscribere. Cæterùm hunc locum à plerisque obscuratum fortasse potius quàm illustratum, simplicissimè sic explico, vt Apostolus intelligatur à iustificatione gratuita per iustitiam Christi per fidem apprehensi gratis imputatam, ad alterum perpetuò & inseparabiliter cum illa coniunctum sanctificationis, siue nouæ intra nos creatæ vitæ beneficium transire, vt facere in omnibus suis epistolis consueuit: ídque specie occupationis, velut his verbis conceptæ. Dixi qui natura Iudęos non autem ex prophanis populis natos idcirco à lege ad Christum transiuisse, quòd non aliter possimus quàm in illo vno per fidem apprehenso iustitiam illam tum ad mortem æternam vitandam, tum ad vitam æternam obtinendam prorsus necessariam adipisci. Nemo verè seipsum hic fallat. Si quis igitur nostrûm qui videri velimus cæteris religiosiores, vtpote Iudæi nati, sic in Christo quærat iustificari, vt interim ipse quoque vita & moribus comperiatur peccatoribus illis non dissimilis, ne culpam eius rei in Euangelium cõiicito, quasi Christus à lege nos ad se vocans, sit turpis & flagitiosæ vitæ suasor, quod sine blasphemia ne cogitari quidẽ potest: sed seipsum facto suo prodens accuset. Qui enim iustitiam quærens dedit se postea iniustitiæ, an non hoc ipso sese coarguit, destruens quod videri volebat extruere? Hæc igitur ille, & quidem, ne in Petrum vel quempiã adstantium hæc quoque dicere videretur (quanuis satis aperte innueret eos non progredi sed regredi qui ad Legales ceremonias omissas redirent) in seipsum illam responsionem recipit versu 18, & deinceps sanctificationis siue regenerationis mysterium paucis exponit, quod in epistola ad Rom. totis capitibus, 6.7, & 8. vsque ad versum 12, luculentissimè pertractat, ab occupatione quoque non dissimili auspicatus.

19 *Legi mortuus sum*, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem, & Rom.6.14, & 7.4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christũ Legi moriamur? vt Rom.7.4. Nempe κατὰ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam nos iustificando tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom.7.9, 10 & 11.

20 *Non amplius ego*, οὐκ ἔτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom.7.17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id est, in hoc mortali corpore, quod tamen nõ impedit alteram Christi vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuunt, 1.Petri 4.2. Hoc est denique quod auctor epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.7.
¶ *Per fidem illam filij Dei*, ἐν πίστει τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Id est, quæ tota fertur ad Christum filium Dei, (qui solus & remittit peccata & innouat hominem) non ad legem quæ nos condemnat & peccatum accendit, nedum vt illud extinguat. ¶ *Qui dilexit me*, τοῦ ἀγαπήσαντός με. prior videlicet, * non quod me inueniret iustum, sed vt me gratis iustificaret & sanctificaret: à quo etiam est ipsa fides. Est autẽ valde obseruandus, etiam hoc nomine hic locus, quòd doceat fidem qua iustificamur Christum apprehendẽtes esse donum, quo sibi quisque salutis in Christo promissionem priuatim applicat.

21 *Non abrogo*, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.26. Vulgata, *Non abiicio*. Erasmus, *Non aspernor*. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, *Non irritam facio*. * Vt autem huius ab absurdo quoque sumpti argumenti vis intelligatur, obseruandum est hoc proferri non aduersus Iudæos incredulos sed aduersus illos qui Euangeliũ cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent minime oportuisse Christum mori, atque adeo hoc argumentum risissent. Itaque Rom.3.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operũ tolli dicit gloriã quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nũc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Nõn tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quũ illud suppleat quod nostris deest, & ab illo etiã ista proficiscãtur? Respõdeo, Apostolũ prę supponere duo, nẽpe, gratiam, quũ sit res indebita, nõ posse cũ

meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom.4.4.& 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hic agi de gratia non hominum, sed Dei, quæ non est gratia nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ Legis tribuatur, vt à nobis obseruatæ. ¶ *Sine causa, δωρεάν.* * Heb. חנם [*chinnam.*] Cur enim pœnæ persolutione egeret qui legem seruasset? & cur iustitiam ab alio peteremus qua ipsi præditi essemus? quibus etiam rationibus omne meritum excluditur. Sed profectò si δωρεὰν iustificamur per redemptionem Iesu Christi, idem quoque δωρεὰν pro nobis mortuus est, Rom.3.24. Sciendum est igitur hanc particulam in sacris libris dupliciter accipi, nempe & de beneficio ex mera liberalitate collato, & de iniuria per improbitatem & vel ob nullam vel ob non iustā causam immerenti illatam, semper excluso illius merito cui vel benefit, vel malum infertur. Et priore quidem significatu vbique & in vetere & nouo testamēto legitur δωρεὰν, vt Gen. 29,15. Exod.21,2. Es.52,3. Rom.3.24, & 2.Cor.11,7. Apoc. 20.6, & 22.17, vt exponitur Es.55.1. posteriore verò, nempe quum de læsione agitur, modò διὰ κενῆς s. αἰτίας, id est, vanam vel nullam ob causam, vt Iob.2.3, & 9.23, & Prouerb.23.29: interdum ἀδίκως, vt Prouerb.1.11.& 17: interdum μάτην, id est temere siue de nihilo, vt Prouerb.3.30, & 26.2: interdum denique δωρεάν, vt 1.Sam.19,5. Psal.35.19, Ioh.15,25. & hoc ipso loco Paulus ex communi vsu loquēdi, quum alioqui iniuriæ non conueniat doni appellatio: quanuis apud Plautum dicatur quidam per iocum peccare largiter. Nolui igitur cum vetere interprete vti aduerbio *gratis* hoc in loco: nec cum Erasmo *frustra*, propter ambiguitatem, quanuis hæc duo *Frustrà* & *Sine causa* in hac pia sententia coniunxerit Cicero lib. de diuination.2, *Frustra & sine causa quidpiam facere dignum Deo non est, quod abhorret ab hominis constantia.* Puto enim hic significari Patrem nullam habiturum causam fuisse cur nobis Filium mitteret in carne assumpta nos seruaturum: vnde fateor & istud consequi, inutiliter esse pro nobis crucifixum, si, (quod isti apud Galatas docebant) quærēda est vnicuique in suis meritis iustitia.

Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
Ὦ Ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;	1	A¨Mentes Galatæ, quis vos fascinauit ¨ne obsequeremini veritati: quibus ¨ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, ¨inter vos crucifixus?	1	*O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati: ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, inter vivos crucifixus?*
Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	2	Hoc solum velim discere ex vobis, Ex operibus Legis ¨Spiritum accepistis, an ¨ex fide per auditum percepta?	2	*Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?*
Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;	3	Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc ¨carne ¨perficimini?	3	*Sic stulti estis vt quum spiritu cœperitis, nūc carne consummemini?*

IN CAPVT III.

1 *Amentes, ὦ ἀνόητοι.* Vulgata, *Insensati.* Erasmus, *Stulti*, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdā Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerēt, * & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent. Nunc demum verò Paulus Galatas ipsos compellans, oppugnare falsum illud dogma aggreditur, cuius summam antea exposuerat, in sua illa cum Petro hac ipsa de re disceptatione. ¶ *Ne obsequeremini veritati, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι.* Erasmus, *Vt non crederetis veritati.* & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantij codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. nec etiam extat in Syra interpretatione, nec in codice Claromontano, & fortassis irrepsit ex alio loco, infrà, 5,7. ¶ *Ob oculos, κατ' ὀφθαλμούς.* id est, quibus ita perspicuè fuit propositus Christus, vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, *Nescio quis teneros oculo mihi fascinat agnos.* Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, *Prius fuerat depictus*, non autem *Proscriptus*, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione nō dicitur à Græcis προγράφεσθαι, sed προεγγράφεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, i. antè scriptum quàm illud in Euāgelio legeritis, quod videlicet Galatæ legissent Prophetarū oracula. quæ interpretatio mihi etiā absurdior videtur quàm superiores. ¶ *Inter vos, ἐν ὑμῖν.* In nõnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, *Inter nos*, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudęi crucifiximus, & sinitis vos à Iudæis istis fascinari? Sed alterum illud malo. *

2 *Spiritum, τὸ Πνεῦμα.* Primum argumētum ab effectis sumptū. Vocat autē Spiritū, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euāgelij prędicatio, vt Mar. 16.17, Act.15.8, 1.Cor.1.5 & 7. quæ ver.5. vocat Virtutes. * Neque tamē duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum & prodigiorū, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiā numero patientiā in afflictionibus, quarū fit mētio in prox. versiculo. ¶ *Ex fide per auditū percepta? ἐξ ἀκοῆς πίστεως;* Erasm. in hunc locū scribens, *Iam illud*, inquit, *Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem? Auditus occisi regis cor sternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso.* Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionē Latini pro rumore & fama elegātius etiā dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autē hoc in loco Fides μετωνυμικῶς (vt suprà, 1.23. & 1.Tim.4.1) nō id quo * creditur, sed idipsum quod creditur, i. doctrinā ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, i. doctrinam aduersariorum, qui Legem cum Christo docebant, vt Iustificationis causam concurrere. * Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum non omnes habeant aures ad audiendum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, *Ex prædicatione fidei*: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina, nec tamen per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohann. cap.12. vers. 38, ex Esaiæ cap.53. versu 1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan.6.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

3 *Carne, σαρκί.* Carnem vocat ceremonialia opera externa,

terna, à Christo abrogata, & ne tum quidem quum vigebant, aliter ad iustitiam quàm sacramentaliter, conducẽtia. Etsi enim Paulus Legis iustitiam opponens iustitiæ fidei, agit in primis de Lege ipsa morali, vt antea plurimis certis rationibus ostendimus, tamen certum est istos occasionem istius legalis iustitiæ stabiliendæ, ex ceremonialis Legis obseruatione, quam inuehere volebant, arripuisse. Isti igitur carni Paulus opponit Spiritum, id est spiritualem Euangelij efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Cor. 12. ¶ *Perficimini?* ἐπιτελεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò cōferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutẽ quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærente: vt hodie quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnantia hîc committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐπὶ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo ante exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulum passiuè dixisse ἐπιτελεῖσθε, quasi Galatis exprobrantẽ quòd sinerent se pecudum instar abripi ab istis & circũcidi: quæ summa erat amentia.

Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῆ; εἴγε καὶ εἰκῆ.	4	Tam multa passi estis frustra? "si modò etiam frustra.	4	*Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa.*	
Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	5	Qui igitur subministrat vobis spiritum, "& efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, "an ex fide per auditum percepta *subministrat*?	5	*Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*	
Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	6	" Sicut ‖ Abraham credidit Deo, "& imputatum est ei pro iustitia.	6	*Sicut Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*	Gene. 15 6 rom. 4.3 iac. 2.23
Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.	7	"*Ita* nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.	7	*Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*	rom. 4. 11. 12-16.

4 *Si modo etiã frustra,* εἴγε καὶ εἰκῆ. Si hoc accipiamus tanquã additũ sit ab Apostolo ad mitigandã obiurgationem, omnino redundabit particula καί. de quo pleonasmo diximus Iohan. 6.25, in extrema annotatione, & 1. Cor. 15.29. Sin autem intelligamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuerterit Erasmus, *Si tamen & frustra.* Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissent. Plus est autem lædi quàm non iuuari. Syri autem interpretatio ואשתוף דין [*veschtuph den,*] *Vtinam autem* nullo modo est admittenda, quum nihil minus optarit Apostolus.

* 5 *Et efficit,* καὶ ἐνεργῶν. Hinc factũ vt Paulus, 1. Cor. 12, 6. huiusmodi χαρίσματα vocet ἐνεργήματα, ab iis distincta quæ διακονίας ibidem appellat, quod discrimen in eo situm est quòd in διακονίαις Dominus agat per docentium ministerium, externam illorum operam intus sua vnius vi reddẽs in auditorum animis efficacem, cuius ἀποτελέσματος ratione dicuntur Deo cooperari. At in istis ἐνεργήμασι Deus non per homines, sed in hominibus aut aliis rebus edit miracula, vt qui solus ordinem naturæ possit immutare, sicut est vnicus eius opifex & creator. Quòd si quando Dominus Angelorum vel hominum opera in edendis miraculis vsus est, nempe vel illos vt voluntatis suæ testes adhibẽs, vel illorum preces & vota exaudiens, nunquam tamen illi miracula ediderunt. quoniam hoc est vnius Dei proprium, adeò quidem vt in ipsis quoque Christi miraculis, sicut ἀποτελέσματα (quod vni Christo proprium est vt vnico θεανθρώπῳ) constituenda sunt personalia, id est toti personæ ipsi communia, aduersus Nestorium, sic distinguendæ sunt aduersus Eutychen naturarum ἐνέργειαι: humanitati quidem attributo quod humani est operis, Deitati verò quæ propria sunt & permanent Deitatis, citra personæ diuisionem. Vide Mar. 16.20. Rom. 2.19. 1. Cor. 3. 7, & 12.6. ¶ *An ex fide per auditum percepta, [subministrat?]* ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versic. 2. Repetij verò verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2. Cor. 1.6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiunt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelij.

6 *Sicut,* καθὼς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedẽs noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractatur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ, vt explicatur copiosè Rom. 4. 1, nisi malimus Apostolum reticuisse responsionem ad interrogationem præcedentem, cui responsioni confirmandæ adhibeatur hæc probatio ab exemplo Abrahami sumpta. Sed planior & accommodatior est prior interpretatio. Aliud enim est imputatam fuisse fidem ad iustitiam, quam dona illa peculiaria sancti Spiritus accepisse, quod de Abrahamo non legimus. ¶ *Et imputatum est,* καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom. 4.3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror disponendam quàm vt priore harum annotationum editione scripseram. Ver. 6, *Sicut Abraham,* καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver. 7, [*Ita*] *nostis,* γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filij Abrahæ. Ver. 8. Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filij, id est, omnes populi, & additur superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertij) probatio, ex Gen. 12.3. Ver. 9, *Itaque,* ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver. 10, *Nam quotquot,* ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad conclusionem superiore versiculo proximo comprehensam, & in medio duorum enthymematum positam. Est autem eiusmodi enthymema, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicuntur qui sunt ex fide. *Scriptum est enim,* γέγραπται γάρ. Probatio antecedentis. Est autem talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totam Legem non implent: nullus implet totam Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver. 11 & 12, *Nullam autem,* &c. ὅτι δὲ οὐδεὶς. Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuit, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver. 13, [*At*] *Christus,* Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver. 14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, qua per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, seorsim ponit Gentes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic concludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem quã explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in Abrahamo fideli benedici, quum ipse Abrahamus, præterquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

7 [*Ita*] *nostis nempe,* γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quam tamen postea confirmabit. Vulgata, *Cognoscitis ergo.* quod non probo: ne hiet superioris versi-

culi constructio, quam supplere non possis nisi admodum dura ellipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo, vt habent nonnulli veteris editionis Latinæ codices. Ideo addidi particulam I T A, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos in collatione similitudinis, vt alibi sæpe annotauimus.

---

8 Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεός, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. (Gen. 12.3 eccle. 44. 20 act. 3. 25)

9 Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

10 Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά. (Deut. 27. 26)

11 Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται. (Abac. 2. 4 rom. 1. 17 heb. 10. 38)

12 Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. (Leuit. 18. 5)

13 Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γάρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. (Deut. 21. 23)

8 Præuidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, *id* antè euangelizauit Abrahæ, Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sunt. Scriptum est enim, Execrabilis *est* quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: quoniam Iustus ex fide viuet.

12 Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

13 *At* Christus nos redemit ab execratione Legis, dū pro nobis factus est execratio: scriptū est enim, Execrabilis *est* quisquis pendet in ligno.

8 *Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*

9 *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.*

11 *Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deū, manifestum est: quia iustus ex fide viuit.*

12 *Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, viuet in illis.*

13 *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno.*

---

8 *Præuidens*, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. ¶ *[Id] antè euangelizauit*, προευηγγελίσατο. Vulgata, *Prænuntiauit*. Erasmus, *Prius rem lætam nūtiauit*. Ego libens retinui Euangelizādi verbū, quod sępe iam diximus peculiariter esse consecratū doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse, vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouam esse, sed ipsi etiam Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem prępositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. ¶ *In te*, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credentes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autē nomē quum variè accipiatur, hîc declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet, gratis per Christum. ¶ *Omnes*, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

* 9 *Qui ex fide sunt*, οἱ ἐκ πίστεως. Generalis est conclusio, vt ij omnes qui Patrem habent Abrahamum non naturæ sed fidei origine (Nec enim omnes gentes naturali propagatione sunt Abrahamidæ, nec etiam qui secundum carnem sunt orti ab Abrahamo, sunt propterea hæredes promissionis, quæ vnica est ratio qua omnes fiunt vnum semen Abrahæ) ea ratione benedicantur qua ipse Abrahamus factus est omnium illarum gentium pater, nempe fide promissionem apprehendente: cæteris exclusis, quum extra hoc fœdus non sit benedictio.

10 *Quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis*, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut. 27. 26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת [*ascher lo jakim eth dibre hattorah hazoth*,] id est, qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nā magna vis est verbi יקים [*jakim*:] quamobrem non cōtentus dixisse ἐμμένει (id est, quasi fixus manet) etiam addidit particulam vniuersalem. Iam verò siquis obiiciat Paulum illam addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particularium enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 *Quoniam*, ὅτι. Claromontanus codex scriptum habet γέγραπται γὰρ ὅτι, *Scriptum enim est, Iustum ex fide victurū*, quod sequutus etiam est Syrus interpres. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam, sed instrumentum. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per Legem. Vide Rom. 1. 17.

12 *Non est ex fide*, οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως. Id est non pronuntiat iustum eum qui credit, sed qui fecerit quod ipsa præcipit.

13 *[At] Christus*, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δὲ, vel ἀλλά, quam expressimus, & quam etiam legit aut adiecit Syrus interpres. ¶ *Execratio*, κατάρα. id est, Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2. Cor. 3. 9. Sed ista permutatio magnam habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulgata, *Maledictum*. quo nomine apud Latinos conuicium significatur. de qua interpretatione mox dicam. ¶ *Execrabilis quisquis pendet in ligno*, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut. 21, 23, קללת אלהים תלוי [*kilelath Elohim talui*] i. maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alij conuertunt Ob maledictionem Dei, id est quia maledixit Deo, suspensus est. Alij, quia קלל [*kilel*] in Piel accipitur pro conuiciari, קללת [*kilelath* verterunt ὕβριν, quidam λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidunt vt dicatur peculiari quadam ratione hoc supplicij genus fuisse diuina lege peculiari quadam infamia notatū. Sed & apud Latinos abire in malam crucem iubētur quibus exitium precamur summo dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorū essent maximè infames. Etsi enim damnatos non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rem ipsam attinet, idem est ignominæ genus, ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hîc nescio quem tropum quærere. Imò verò in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster propriè & sine tropo effuderit omnem iram in Filium suum, verè & sine tropo sit eum, quatenus vas noster erat, in

carne

carne nostra execratus, vt nos reciperet in gratiam: verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio: adeo quidem vt nisi Christus etiam fuisset Deus, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioquin si ficta est Filij obedientia, ficta quoque est spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hic est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadẽ prorsus ratione, id est, per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantùm abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominũ nostrum vocant תלוי [talui,] suspensum, offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt contra, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor; ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortẽ, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

Ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.	14	Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritũ acciperemus per fidem.	14	*Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*
Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.	15	Fratres, humano more loquor, Humanum licet fœdus sancitum nullus abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.	15	*Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit, aut superordinat.*
Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρήθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.	16	Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, qui est Christus.	16	*Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in vno, Et semini tuo, qui est Christus.* Gen. 17. 7.

14 [*Et*] *vt promissum*, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, *Vt pollicitationem Spiritus.* Erasmus, *Vt promissionem*
* *Spiritus.* Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligatur bimembrem esse hanc conclusionem, vt semper illa coadunatio omnium gentium attendatur. Itaque distinctè Gentium & Iudæorum meminit, commune vtrisque vniendis vinculum ponens, nempe Christum fide ab Abrahamo apprehensum, & à vera ipsius tota sobole itidem apprehendendum. Notat tamen hoc inter gentes & Iudæos, quòd illæ quidem vt extraneæ accenserentur: Iudæis verò vt domesticis quod promissum fuerat exhiberetur. Promissionem autem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matt. 24.15, & Act. 2. 33. & Spiritus nomine benedictionem æternæ Spiritualis vitæ intelligo. Nisi Spiritum ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quęuis promissio, sed quę mere gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ transgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano, l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act. 2.39. Promissionem
* autem de tempore aduentũ Domini præcedente vbique in hac disputatione vsurpat, Christum licet vnicum, tamen promissum & illius promissionis tempore ad solos Iudæos spectantem, ab eo qui omnibus vniendis gentibus fuit exhibitus, distinguens.

15 *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, *Secundum hominem dico.* Vide
* Rom. 3.5. ¶ *Humanum*, ἀνθρώπου. Id est, inter homines & de humanis rebus initum: quanto magis illud quod Deus nobiscum in vnigenito suo ratificandum sanciuit, tam erit firmum vt nõ modò irritum fieri nequeat (quod fieret si soli Iudæi essent illud semen) sed ne addere quidem ei quidquam liceat, quod fieret si circuncisio adiiceretur baptismo: & proinde iustitiæ gratuitæ in Christo iustitia ex operibus adiiceretur ad illius supplementum. Ideo mihi non satisfecit illud *Hominis*, quo Vulgata & Erasmus hunc locum declarant. Notum est autem Hebr. sæpissime singularem pro plurali ponere, quum præsertim non singulare quidpiam sed species intelligitur.
¶ *Fœdus*, διαθήκην. Heb. ברית [*berith*] de quo vocabulo diximus Matth. 26, 28. ¶ *Sancitum*, κεκυρωμένην. Id est, (vt vulgò loquuntur) authenticum. id est, ratum habitũ, qua de re mox agit ver. 17. Vulgata, *Et confirmatum.* Erasm. *Tamen si sit comprobatum.* ¶ *Abrogat*, ἀθετεῖ. Id est, ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, vers. 17. Neque enim ab iis quæ rite pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentium, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulgata, *Spernit.* Erasmus, *Reiicit.* Vide suprà, cap. 2. 21.

16 *Et seminibus*, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Sic vertit hunc locum *
Tertullianus lib. de Carne Christi. Vetus autem interpr. pro *De* habet *In.* Syrus verò sublata præpos. ἐπὶ, legit ὡς πολλοῖς, *vt multis*, & ὡς ἑνί, *vt vni.* Nõ modò autem absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam Seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quo doceat promissum hoc in solum Christum cõpetere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda támque profana proficisci potuisse. Nam (vt taceã quàm incommodè interpretetur, *Secundum hominem dico*, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina δεινότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum istiusmodi adferamus. Certè quum putat Hieronymus Seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in solum Christum competere, satis indicat se nunquam satis considerasse quid sit Paulo propositum. quo minus miror, eum, quum in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putauit enim de eo laborare Paulum vt ostendat, promissione illa quam sæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Christum significari: quia non dictum sit *In seminibus*, sed *In semine.* Et hîc insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè Seminis nomen vni accommodare, quum sit collectiuum nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, vt obscurum hunc locum & ipse illustrem pro virili. Primùm igitur hoc dico, Seminis nomen ita esse collectiuum, vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen. 4. 25. Quid enim? an audebunt vel ipsi Iudæi dicere eum sine semine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit? Minimè certè. Neque enim Hebræis זרע [*zerah*] aliud significat quam prolis vox Latinis, vt in illo Virgilij versiculo, —*& pulchra faciat te prole parentem.* Ergo non satis est dixisse nomen Seminis esse collectiuum, nisi probetur ita esse accipiendum eo loco quem tractat Apostolus. In eo verò non modò assentior Hieronymo, sed etiam id arripio vt germanam huius loci

ſententiam exponam. Nec enim Apoſtolus (vt mihi quidem videtur) hîc tractat promiſſionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, ſed illam inprimis, ERO DEVS TIBI ET SEMINI TVO, deinde reliquas in quibus Abraham & ſemen ipſius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promiſſiones, non autem ἐπαγγελία, promiſſio. Idque ita eſſe, primùm ex verbis ipſis apparet, deinde ex Apoſtoli ſcopo. Nam quod dicit Apoſtolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi non poteſt quam tertio caſu, ſicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apoſtoli ſententiam Eraſmus conuerterit, *Et in ſemine tuo:* quum rectè (ſic etiam hunc locum citante & explicante Auguſtino, tractatu in Iohann. 11) vertiſſet Vetus interpres, *Et ſemini tuo:* & ipſe paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non ſic interpretatus, *Et in ſemine eius.* ſed rectè omnino, *Et ſemini eius.* Cedò verò, quis eſt Apoſtoli ſcopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami, per vnam fidem iuſtificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circunciſionis habita ratione, in ſolo Chriſto, Patris ſui exemplo, omnes credentes benedicantur. Itaque quos ſigillatim verſ. 14. conſiderarat (vt antè expoſuimus) eos iam in vnum corpus inſtituit coniungere, vt vnum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicantur vnius & eiuſdem promiſſionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum eſſe oſtendat, primùm ſibi viam præmuniit huius capitis verſiculo 8, ne Iudæi queri poſſent Gentes ad promiſſionem non pertinere: quanuis hoc potuerit aſſumere ex hypotheſi, quoniam non cum Iudæis prorſus incredulis diſputabat, ſed cum iis qui ex circunciſione crediderant, neque dubitabant quin Chriſtus is eſſet in quo benedictionem omnes conſequerentur: ſed Legis fœdus cum gratuito pacto, id eſt mortem cum vita, coniungebant. Nunc verò fortius etiam pugnat, ex ipſa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, ſe fore Deum Abrahami & ſeminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnũ corpus coaleſcant, quod vno Seminis nomine collectiuo ſignificatur: id eſt, vt cõmunis aliqua ſit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine ſeminis in hac pactione ſignificentur. Nam alioqui Abraham haberet plura ſemina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promiſſio facta eſſet numero plurali Abrahamo videlicet & ſeminibus eius, non autem ſingulari numero, Abrahamo & ſemini eius. At enim, dices Hebræis זרע [zerah] id eſt ſemen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Reſpondeo, mirum id non eſſe, quum nunquam hoc vſuuenire potuerit, vt eodem patre nati filij diuerſa ratione ſint filij: quod ni ita foret, proculdubio זרעים [zerahim] etiam multitudinis numero non minus quàm משפחות [miſchpechoth] & תולדות [toledoth] dicere liceret. Eadem autem eſt ratio ſpiritualis cognationis de qua hic agitur. Nam ſi alia ratione Iudæi eſſent ſemen illud Abrahæ ſpirituale quàm Gentes, dicendum fuiſſet, Ero Deus tuus & ſeminum tuorum, non autem & ſeminis tui. Ergo (vt tandem finiam) firmum & cum ſuperiore diſtributione prorſus cohærens eſt hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pſeudapoſtoli vel Iudæi, quum eo ipſo nitatur Pauli argumentum quòd ſeminis nomen ſit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæſtio ſit, Chriſtúſne, ſiue fides, ſiue promiſſio; an verò Moſes, ſiue opera, ſiue Lex, ſit iſtius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim iſta. Quòd ſi ad hunc ſcopum ſequentia duo argumenta referas, quæ in verſiculo 18 deſinunt, & præterea ſepares obiectioné quæ à verſiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat concluſio quæ à verſiculo 26 ad finem vſque capitis explicatur. ¶ *Qui eſt Chriſtus,* ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem poteſt relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotiſmo, ſed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt ſit hæc ſtructura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt multis: ſed dicit, ET SEMINI TVO, vt vni, qui eſt Chriſtus. quomodo Syrus interpres hunc locum commodiſſimè ordinauit. Obiecit autem hîc locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Chriſti perſona diſſerere, quum potius de duobus populis, id eſt Gentibus & Iudæis agat, in vnam ſobolis Abrahami veluti maſſam redactis, vt ſuperiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Chriſtũ nominat Paulus? Reſpondeo, Quia proprium hoc eſt totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita eſt Chriſtus, membra autem ſunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo ſi Iudæos & Gentes dixiſſet, præterquam quòd caput vitámque huius corporis præteriiſſet, non nominaſſet totum ipſum, ſed aliquotas duntaxat eius partes. Quid ſi verò Eccleſiam dixiſſet? Reſpondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipſum totum niſi συνεκδοχικῶς ſignificari, quum Chriſtum cum viro, Eccleſiam cum ſponſa comparet Apoſtolus. Deinde quum hoc loco probare conſtituerit Apoſtolus vnum Chriſtum eſſe membrorum iſtius corporis vinculum, meritò Chriſtum ipſum nominauit: eo nomine non ſolùm caput, ſed membra cum ſuo capite coniuncta deſignans: vt diſertè ſignificat in huius tractationis concluſione, verſu 28, quũ inquit, Vos enim omnes vnus eſtis in Chriſto Ieſu. Hinc ductæ ſunt illæ formulæ, Vnũ cum Chriſto fieri; In Chriſto eſſe, & Chriſtum in nobis eſſe, in Chriſto eligi, vocari, iuſtificari, viuere: Cum Chriſto mori, crucifigi, ſepeliri, reſurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph. 3. 6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & conſortes promiſſionis in Chriſto. Sic etiam accipitur & explicatur Chriſti nomen, 1. Cor. 12. 12, & Eccleſia dicitur corpus Chriſti, & complementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Eph. 1. 23. quibus teſtimoniis hic locus mirè illuſtratur. Itaque nemo putet me Chriſto quicquam hac mea explicatione detrahere, quem ego in ſolidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

17 Hoc autem dico, pactionem antè ſancitam à Deo reſpectu Chriſti, Lex quæ poſt annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promiſſionem.

17 *Hoc autem dico, teſtamentum confirmatum à Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt Lex, non irritum facit, ad euacuandam promiſſionem.*

---

17 *Antè ſancitum,* προκεκυρωμένην. Vulgata omiſit præpoſitionem πρὸ, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti ſumpti à temporis ſerie, cuius proſyllogiſmus explicatus eſt ſupra, ver. 15. ¶ *Reſpectu Chriſti,* εἰς Χριστόν. Sic legit Syrus etiam interpres. Eraſmus, *Erga Chriſtum,* admodum obſcuré. Significat enim Apoſtolus (quod etiam antea probauit) pactum illud cum Abrahamo gratis initum, in vnum Chriſtum ferri, in quo vno videlicet colligatur tum ex Iudæis tum ex Gentibus vnicum illud in Chriſto ſemen Abrahæ, 2. Cor. 1. 20. & ita etiã loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interp. totũ hoc prætermiſit, in quo tamẽ cõtrouerſiæ cardo vertitur. Argumẽtatur enim Paulus ex hypotheſi aduerſus eos qui ex circũciſione crediderãt, ac proinde ſic Legẽ vrgebãt vt tamẽ Chriſtum pro Meſſia ac benedictionum ſcopo agnoſcerent. Hoc igitur poſito ac conceſſo, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Chriſto ſit adiungẽda, vt iſti volebant qui Chriſtum dicebant nihil prodeſſe niſi Lex Moſis ſeruaretur. Chriſtum vnum id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis ſit pacto promiſſionis poſterius, non poſſit autem dici prius illud pactum poſteriore abrogatũ, quum, ſi ita eſſet, non oportuerit Chriſtum mitti, à quo penderet illius prioris præſtatio. Quinam verò Chriſtus miſſus fuerit vt abrogatum & inutile fœdus in ipſo ſanciretur? Et magnum habet pondus τὸ κεκυρωμένην pro κυρωθησομένην, id eſt ſancitum potius quàm ſanciendum: quod iam tum Deus illud fœdus ratũ fecerit in Chriſto quanuis in Chriſtum venturum reſpiceret, nedum vt Legale fœdus adiecerit quo prius abrogaretur.

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι᾽ ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.

Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι᾽ ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου.

18 Nam si ex Lege est hæreditas, non iam *est* ex promissione: Abrahę verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*

19 Quid igitur Lex? Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset semen illud cui facta est promissio: *Lex inquam,* ordinata per Angelos, per manum internuntij.

18 *Nam si ex Lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per repromissionem donauit Deus.*

19 *Quid igitur Lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semē cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

rom. 4. 13.
" 4. 17.
act. 7. 53.

* 18 *Nam si ex Lege,* εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Esto, dixerit aliquis, Lex non abrogauerit promissionem. At cur simul non cōsistent? Respondet Paulus, hæc duo, nempe benedictionem ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt consistere simul non possint. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom.4.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus supra, ver.14, & Act.2.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quod studeat breuitati in hac epistola, partim quod illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 *Quid igitur Lex?* τί οὖν ὁ νόμος; Alia obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsū igitur lata Lex est? Hāc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouū etiam argumentū adferat à fine sumptū, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo faciliùs nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidum per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, quum Lex potius posita sit hominibus redarguendis, vt ad promissionem tantò cupidius respicerent?

¶ *Transgressionum causa,* τῶν παραβάσεων χάριν. i. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac
* proinde omnes in Christum respicerent. Irenæus lib.3. cap.7. sic legit hunc contextum, τί οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; ἐτέθη ἄχρις οὗ, &c. id est, Quid igitur Lex factorum? posita fuit vsquequò, &c. quæ lectio planissima est.

¶ *Semen illud cui facta est promissio,* τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. id est, Donec diruta macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes.2.14. Ergo appellatione Seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1.Cor.12.12.& 27. Eph.1.23, & 3.6, & 4.12. Denique clarè id explicatur infrà, 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis cōstricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (id est fideles) relatio, à quibus separari non potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu membra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Immò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alij sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerūt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum sequuti in meridiem incederimus. Comparatè igitur dicitur semen & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb.11.39. Deinde antè palàm ac plenè communicatum cum Gentibus Euangelium, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta.

¶ [*Lex, inquam*] *ordinata,* διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi. Angeli, non auctores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διὰ instrumentum declarat in hoc loco, non autem efficientem causam primariam. Vide Act.7.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vtpote planam ac perspicuam. Repetij tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς.

¶ *Per manum internuntij,* ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebr. ביד [*beiad,*] id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act.7.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem cōuertit: quod non satis conuenit, quum Latinis dicatur intercessor qui se medium velut iniiciens obstat iis quæ geruntur: hic verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. * Castellio maluit *sequestrem* interpretari: quo vocabulo vsus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur: quod & ipsum nolim sine commoda expositione imitari. Ego malui *Internuntium* dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosque video tum veterum tum recentiorum, & quidē in primis doctissimum interpretem D.I. Caluinum, meū in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christum, vnicum illum Dei & hominum mediatorem. quorum auctoritati quamuis ne si velim quidem possim, ego fidelium infimus, præiudicium adferre, tamen non pigebit exponere quibus rationibus existimem non posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiam interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων, & Gennadius apud Græcum scholiasten. Primùm igitur, quanuis Deus nonnisi per Verbum sese patefecerit, tamē hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus non summam aliquam & αὐτοκρατορικὴν potestatem declarari, sed operam potius ac ministerium) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ consideratio nullum hìc locum habet, quum in Lege danda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiam erit secundus Christi aduentus. Manū autem fateor interdū quidē pro summa virtute, item pro ope & subsidio ipsius etiam Dei accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntij (siue malis, Mediatoris) nomē, qualitatem ipsam ministerij, non autē primariam causam declarans, siquis rem totam propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istum, velut inferiorem, accepisse ab Angelis, vt superioribus, quod ad Israelitas adferret. Deinde, qua de re hìc agitur? nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2.Corinth. cap.3.ver.7) sed etiam primariam sanctionem, non video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hìc enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi, id est Deū cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in vnū corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopū pertinere) explicandū erit cur tam cōcisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cū præcedentibus & sequētibus cohæreāt: quæ, nisi hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendū videretur, qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datā, nec tamen vllā

eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quam vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quod is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamen hypothesi, & habita corruptionis hominum ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirum ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuteron. cap. 5. versic. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap.32. versic.15, & cap.34. vers.29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίτου, id est, *per manum Mediatoris*, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως, Id est, *per fidum Dei famulum Mosen.* Nam verbum עמד [*hamad*] id est stare, quod vsurpat Moses Deuter. 5.5, & 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.	20	Internuntius autem, vnius non est: Deus verò, vnus est.	20	*Mediator autem vnius non est: Deus autem, vnus est.*
Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.	21	*Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nam si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.	21	*Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.*
Rom.3.9 Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.	22	Sed ‖conclusit illa Scriptura omnia sub peccatū, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.	22	*Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promißio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*

20 *Internuntius autem, vnius non est*, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit non modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus, & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc procemio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem verè duorum, id est inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est, vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan.cap.17.ver.21, & 1. Corinth.cap.6.17, & 2.Petri 1.4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, vers.26, 28. & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, *Ero Deus tuus & seminis tui.* Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient?

¶ *Deus verò vnus est*, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hic esse dicitur per ἀνταπόκλασιν, qui sit sui semper similis & semper idem: sicut de se testatur apud Malach. cap.3: ver.6. eámque expositionem germanam esse apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hîc verò excipere poterant Iudæi, hunc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque, quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deū esse Abrahami & seminis ipsius, ídque in præputio, non potuisse nouum pactum inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequenti versiculo explicata. Sin autem hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sítne Lex abolendæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, versiculo 17.

21 *Nam si data, &c.* εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentum in aduersarios. Nam si per Legem esset iustitia, (vt ipsi volebant) tum demum consequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in eius locum sanxisse. quod fieri non potest, quum Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmum fœdus gratuitum inierit cum Abrahamo & eius semine, suprà, vers.17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo, & Viuificari, Semen fieri Abrahæ & Iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

22 *Sed conclusit illa Scriptura*, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, adiuncto quem expressimus articulo, vtpote digito Dei exaratam in duabus illis tabulis: cuius appendix Lex ceremonialis à Mose quoque perscripta, sic κατ' ἐξοχὴν apud Israelitas vocabatur, & quę hoc loco considerata vt chirographum mortis, meritò dicitur non impleta sed deleta. Coloss.2.14. vt exposuimus Rom. cap.2.ver.27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quum inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen vt homines in ea desererentur, sed vt intellectó periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promissionis accederent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat.

¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset.

¶ *Vt promissio*, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. ¶ *Ex fide Iesu Christi*, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom.3.22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, Fidem, Iesum, Dari, Credentes.

23 Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

23 ⁖ Antequàm autem veniſſet ⁚ fidès, ſub Legis præſidio tenebamur, concluſi ⁚ in eam fidem quæ erat reuelanda.

23 *Prius autem quàm veniret fides, ſub Lege cuſtodiebamur, concluſi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

24 Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

24 Itaque Lex pædagogus noſter fuit ⁚ in Chriſtum *reſpiciens*, vt ex fide iuſtificaremur.

24 *Itaque Lex pædagogus noſter fuit in Chriſto, vt ex fide iuſtificemur.* rom. 10. 4.

25 Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκ ἔτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

25 At poſtquam venit fides, nõ amplius ſub pædagogo ſumus.

25 *At vbi venit fides, iam non ſumus ſub pædagogo.*

26 Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

26 ⁚ Omnes enim, filij Dei eſtis, per fidem in Chriſto Ieſu.

26 *Omnes enim filij Dei eſtis per fidem in Chriſto Ieſu.* Joan. 1. 12

27 Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

27 ⁖ Nam quicunque ⁖ in Chriſtum baptizati eſtis, ⁚ Chriſtum induiſtis.

27 *Quicũque enim in Chriſto baptizati eſtis, Chriſtum induiſtis.* rom. 13. 14.

28 Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

28 ⁚ Nõ eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus ac fœmina. omnes enim vos ⁚ vnus eſtis in Chriſto Ieſu.

28 *Non eſt Iudæus neque Græcus, non eſt ſeruus neque liber, non eſt maſculus neque fœmina, omnes enim vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu.* rom. 10. 12. 1 Cor. 12. 13. Ephes. 2. 14. 15.

29 Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστὲ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

29 Quòd ſi vos ⁚ *eſtis* Chriſti, nempe Abrahæ ſemen eſtis, & ſecundum promiſſionem heredes.

29 *Si autem vos Chriſti, ergo ſemen Abrahæ eſtis, ſecundum promiſſionẽ hæredes.*

---

* 23 *Antequàm autem veniſſet*, πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν. Antea docuerat Legem ceremonialem abrogatam eſſe, tum quatenus nos arguebat peccati ac mortis per tranſgreſſiones, tum quatenus fuerat ipſius damnationis externum chirographum. Nunc autem eandem ceremonialem legem conſiderans, vt promiſſionum Euangelicarum ſuo tempore exhibendarum vmbram & figuram, docet illam quoque hoc reſpectu ceſſaſſe, finito tempore exhibitioni mediatoris & rerum à quibus fides patrum pẽdebat præſcripto, quam idcirco comparat cum pædagogo & poſtea cum tutore, cui ſimilitudini ex aduerſo reſpondet Eccleſiæ, quæ ſemper vna fuit, ætas pupillaris ſub Lege.
¶ *Fides*, ἡ πίστις. Id eſt Euangelij & iuſtitiæ per id annunciatæ exhibitio realis. ¶ *In eam fidem*, Εἰς πίστιν. εἰς cauſam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum neceſſariò, vt abſolueretur tractatio. Dicturi enim erant * pſeudapoſtoli, Etiamſi iuſtitiam concedamus non manare ex Lege, ſed ex gratuita in Chriſto promiſſione, quum * tamen Deus, quem ſemper vnum & ſimilem ſui eſſe teſtatus es, œconomiam iſtam Moſaicam conſtituerit, quæ * ad Chriſtum adduceret, & Abrahamus ille ad cuius inſtar dixiſti omnes gentes benedici & vnum fieri, circunciſus quoque fuerit: quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illam cum Chriſto coniungimus? Reſpondet Apoſtolus, temporariam fuiſſe illam œconomiam.

24 *In Chriſtum* [*reſpiciens*,] εἰς Χριστόν. Vide ſuprà, verſiculo 17.

26 *Omnes enim*, &c. πάντες γάρ, &c. Concluſio eſt ſuperioris proximæ tractationis. Ergo Chriſtus is eſt qui Iudæos & Gentes in vnum corpus ſeminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit perſonarum diſcrimen, de quo mox verſu 28. Sic autem concipitur hæc concluſio vt ſimul ſeruiat probando illi quod dixerat de Lege ſuo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque cauſalem particulam adhibet.

27 *Nam quicunque*, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunſpectè argumentetur Apoſtolus. Repetebant enim circunciſionem pſeudapoſtoli iam inde vſque ab Abrahamo. Reſpondet Apoſtolus, Baptiſmum circunciſio- * ni ſucceſſiſſe. Additur autem particula ὅσοι *quicunque*, vel *quotquot*, vt tollatur Gentium ſtatus & ſexus diſcrimen, ſicut apparet ex ſequente verſu. Et hoc maximè ad rem pertinet: Chriſtus enim hîc opponitur Moſi, id eſt Euangelij libertas Legis pædagogiæ: ſiue Baptiſmus nouo populo ex vniuerſis gentibus collecto, circunciſioni quæ veterem populum à cæteris diſcernebat. Itaque nihil hoc pertinet ad falſam operis operati doctrinam, neque hinc colligi poteſt interius Spiritu baptizari neceſſariò, quotquot externum baptiſmum recipiant, quamuis ſemper totus baptiſmus præbeatur, vt rectè hunc locum explicat Auguſtinus De baptiſmo contra Donatiſtas, lib. 5. cap. 4.
¶ *In Chriſtum*, εἰς Χριστόν. Id eſt, in nomen Chriſti, vt eius beneficiorum fieretis participes. Vide Act. 19. 3. Eraſmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetuſtis noſtris codicibus inuenimus. ¶ *Chriſtum induiſtis*, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora ſumpta eſt à veſtibus, ex Hebræorum idiotiſmo, (vt diximus Luc. 24. 49, & alibi ſæpe) ſed quæ myſterium noſtræ cum Chriſto coniunctionis quaſi oculis ſubiiciat. Oportet enim Eccleſiam Chriſto, tanquam veſte quadam operiri, & ſub eo deliteſcere, vt ſancta ſit prorſus & irreprehenſibilis, Epheſ. 5. 27. Ideóque Apoſtolus ſemen Abrahæ vno Chriſti nomine ſignificauit, ſuprà, verſu 16. Videtur autẽ hæc phraſis ex vetere quo- * que adultos mergendi more profecta, qui vel ſuis tanquã nouis, aut aliis verè nouis veſtibus induebantur, qui ritus poſtea paulatim eò fuit redactus vt catechumeni candidis veſtibus apparerent. vnde illa Dominicæ in albis appellatio Paſchati præiens: & album illud induſium quo infantes quoque induuntur in Baptiſmo, non tantùm inutiliter ſed etiam ſuperſtitioſè, & ab iis ipſis qui ritum illum vſurpant ignorata ipſius origne.

28 *Non eſt*, οὐκ ἔνι. Sic etiam legitur Coloſſ. 3. 11. Vereor tamen vt ἔνι pro ἔστι ſcriptum ſit librariorum vitio. Eſt enim rarum admodum ἔνι pro ἔνεστι, pro ἔστι verò nunc non ſuccurrit exemplum Græci vllius ſcriptoris: & in tertio membro ſcriptum inueni, in manuſcripto codice, οὐκ ἔστιν ἄρσεν. Græcum autem Iudæo oppoſitum intellige qui גוי [*Goi*] Hebræis, & ἐθνικὸς dicitur Græcè, Matth. 18. 27.
¶ *Vnus*, εἷς. Id eſt vnius hominis inſtar, vt ſumma coniunctio ſignificetur. Vulgata, *Vnum*, id eſt ἕν, eodem quidem ſenſu, ſed tamen non ita expreſſè & contrà omnium no- * ſtrorum codicum Græcorum fidem. Nam omnes homines, velint nolint, ſunt vnum, id eſt vna res, ſpecie tenus. At non poſſũt eſſe vnus, id eſt quaſi vnum indiuiduum, vt in Chriſto ſeruentur, niſi per eum ipſum Chriſtum. Neque tamen hoc in loco imaginanda eſt ſubſtantiarum commixtio, confuſio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: ſed hoc demum ſciendum, nos per fidem Chriſto ipſi vniti, Spiritus ſancti vinculo, vt bonorum ipſius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione ſint vnus Chriſtus myſticus, vt loquitur etiam Apoſtolus, 1. * Corinth. 12, 12.

29 [*Eſtis*] *Chriſti*, Χριστοῦ. Claromontanus codex habet, idque vt opinor rectius, εἰ δὲ εἷς ἐστὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Quod ſi vnus eſtis in Chriſto Ieſu*, id eſt vnicum illud ſemen quod in Chriſto coaluit.

Κεφάλαιον δ.

1 ΛΕγω δὲ, ἐφ᾽ ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

2 Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόποις ἐστὶ καὶ οἰκονόμοις ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

Col. 2.20

3 Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

4 Ὅτε δὲ ἦλθε, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον·

Rom 8.15

5 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

6 Ὅτι δέ ἐστε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν κρᾶζον, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

CAP. IIII.

1 HOc autem dico, Quandiu hæres infans est, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est vsque ad tẽpus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 At postquam venit plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex muliere, factũ Legi subiectum.

5 Vt eos qui Legi erant subiecti redimeret, ‖ vt adoptionem acciperemus.

6 Quoniam autem estis filij, emisit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

CAP. IIII.

1 *DIco autem quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, quum sit dominus omnium:*

2 *Sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre.*

3 *Ita & nos, quum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes.*

4 *At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege:*

5 *Vt eos qui sub Lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.*

6 *Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.*

IN CAPVT IIII.

1 [*Hoc*] *autem dico*, λέγω δέ. Nunc explicat quod attigerat versu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. ¶*Quanuis sit*. ὤν. Vulgata & Erasmus, *Quum sit*. quod poni solet αἰτιολογικῶς, hîc vero intelligendum est ἐναντιωματικῶς, nempe ne quis de vera conditione seruili putet loqui Apostolũ. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa erat libera, & vna est cum Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personæ (vt ita dicam) spectes: sin autem ætaté, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tãquam pupillus sub tutore, donec adoleuit, i. ad Christi vsque aduentum, quo tutela illa finiebat.

2 *Vsque ad tempus quod pater præfin.* ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniã qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, verisimile est id fieri filij commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quum tutor hic datus sit ad certum tempus, dici non potest patris sententia mutata, quum eo finito tempore tutor ille ab administratione remouetur: immò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 *Sub elementis mundi*, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimẽtorum mundi. siquidem Dominus mũdum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem. 31. 34, & quod scribitur Ioëlis 2. 28. & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christũ venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens, quum nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh. 7. 39. Itaque nomẽ mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præstitit Christus ipse adueniens & Apostoli eum sequuti.

4 *Plenum tempus*, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Plenitudo temporis*. de quo Hebraismo diximus * suprà, 3. 14. possis etiam interpretari, *Completo tempore*. Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. ¶*Emisit*, ἐξαπέστειλεν. Christus igitur vt Deus nõ tunc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1. 1, & 17. 5. Vulgata, *Misit*. non satis expressé. ¶*Filium suum*, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam, imò propriè Diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filium induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo.

¶*Factum ex muliere*, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7. 14. Quidam legerunt γεννώμενον, vt in quatuor etiam Græcis manuscriptis codicibus legimus: &, quasi per enallagen temporis accipiatur pro γεννηθέντα, interpretantur *Natum*. vt citatur etiam hic locus ab Augustino lib. de Trinit & vnit. cap. 3. & à Cypr. lib. 2. aduersus Iudæos. * Sed præter quam quod Syrus interpres vtrobique pro γενόμενον vertit הוא [*vahaua*] & factus est. Tertullianus & Ambrosius multis locis *Factum* interpretantur: quæ certè expositio vera est, & pereleganter à Tertulliano his verbis explicata. *Paulus*, inquit, *Grammaticis istis silentium imponit, inquiens, Misit Deus Filium suum factum ex muliere. Nunquid per mulierem, vel in mulierem? Hoc quidem impressius, quòd factum potius dicit quàm Natum. Factum autem dicendo, & Verbum Caro factum est consignauit, & carnis veritatem ex virgine factam asseuerauit.* Præterea, cur id quod est omnibus hominibus commune commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Ro. cap. 1. versu 3.

¶*Legi subiectum*, ὑπὸ νόμον. Vulgata *sub lege*, ambigué. Est autem istud additum cum proximè sequente, vt occurrat obiectioni. At Christus ipse fuit circuncisus & baptizatus. Cur non igitur nos quoque qui Christi membra sumus? Fuit Legis seruituti subiectus vt eam implendo nos ab ea redimeret, & ab eius seruitute, non vt in ea maneret aut nos in ea retineret.

5 *Vt adoptionem acciperemus*, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολ. Atqui adoptio Ecclesiæ fuit ab initio. Fateor, sed sub Lege adumbratus, suo tẽpore exhibitus fuit ille in quo est rata. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est iure: sed nonnisi post xxv annum re ipsa hæreditatẽ administrat. Vulg. ἀπολάβωμεν conuertit *reciperemus*, quod August. fefellit.

6 *Quoniam*, ὅτι. Immò, dicet quispiam, quum fide, quæ * est opus Spiritus sancti, apprehendatur Christus in quo & per quem simus filij, præeat Spiritus sancti missio necesse est. Filios igitur intellige adoptioni ab æterno destinatos, ideóque suo tempore, Spiritu adoptionis donatos. ¶*Emisit*, ἐξαπέστειλεν. Sic dicitur mitti & à Patre & à Filio Spiritus, vnde temerè Arriani inæqualitatem personarum diuinarum adstruebant. Emissio autẽ hæc tota est ἐνεργητική, nõ ipsius essẽtiæ, quæ quia infinita est, vtpote vera deitas, locum non mutat, nec vsquam est vt in loco, sed vbique vt Deus. Et præterea non de quauis energia Spir. sancti hîc agit, sed de illa quæ Ecclesiam, i. electorum cœtum à mundo segregat illa πληροφορία καὶ πεποιθήσει. qua testimonium reddit Sp. sanctus & intus & foris spiritui nostro, quòd filij Dei sumus.

¶In

¶ *In corda vestra*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. Ita videlicet vt prædictum fuit Ierem.31,32 & deinceps, & Ioelis 1,28. At nónne datus fuit etiam hic spiritus patribus? Omnino, & non ex Lege, sed ex promissione, idque πολυμόρφως καὶ πολυτρόπως Hebr.1.1, & procul Hebr.11,13 & 39. quo spectant verba Christi, Matth.13,6. & Petri, 1.Pet.1,11.
¶ *Abba, [id est] Pater*, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Vide Rom. cap.8. versu 15.

Ὥστε οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.	7	Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiã hæres Dei per Christum.	7	*Itaque iam non és seruus, sed filius: quod si filius, & hæres per Deum.*
Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.	8	Imò tum quidem ignorantes Deum, seruiebatis iis qui natura non sunt dij.	8	*Sed tunc quidẽ ignorãtes Deum, iis qui natura non sunt dij seruiebatis.*
Νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;	9	At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius cogniti sitis à Deo, quomodo cõuertitis *vos* retrorsum ad impotentia & egena elementa, quibus ad superiora regressi seruire vultis?	9	*Nunc autem quũ cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis?*
Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.	10	Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.	10	*Dies obseruatis, & mẽses, & tempora, & annos.*
Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.	11	Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.	11	*Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis.*
Γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς. ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.	12	Estote quasi ego: nam & ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi fecistis iniuriæ.	12	*Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres, obsecro vos, nihil me læsistis.*
Οἴδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον·	13	Nostis autem me per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:	13	*Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridẽ.*

7 *Non amplius es*, οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totum corpus Ecclesię duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere.

¶ *Seruus*, δοῦλος. Seruum vocat non eum qui peccato seruiat, nec sit à peccato liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis. ¶ *Hæres*, κληρονόμος. id est particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hũc locum, εἰ δὲ υἱός, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est. Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom. cap.8. versu 17.

8 *Imò tum quidem*, ἀλλὰ τότε μέν. Vulgata & Erasmus, *Sed tunc quidem*. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebant, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenam libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum subire. ac si quis breuissimo aliquo compẽdio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, *tunc*, potius legendum ποτέ, id est *olim*, quum lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tanto codicum consensu. ¶ *Natura*, φύσει. id est re ipsa: cui opponitur δόξα, id est opinatio. Vide Ro.8,12.

9 *Cogniti sitis*, γνωσθέντες. Ad verbum, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1.Cor.8.3. Vulgata * & Erasmus, *Cogniti estis*. August. tractatu in Ioh.98. *Non tunc cognouerat eos Deus præcognitos & electos ante mundi cõ-* * *stitutionem: sed tunc eos cognoscere seipsum fecerat.* ¶ *Conuertitis [vos,]* ἐπιστρέφετε. Vide Act.3,26.

¶ *Retrorsum*, πάλιν. i. εἰς τοὐπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulgata, *Iterum*. Erasmus, *Denuo*. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referentes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vsus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat retorqueri, vt qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, itemque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinam idololatriam essent reuersi. Id verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat. ¶ *Elementa*, στοιχεῖα. Vide supra, versu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur: quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari.

¶ *Ad superiora regressi*, πάλιν ἄνωθεν. Τὸ πάλιν (vt diximus) idem hic valet atque εἰς τοὐπίσω vel εἰς τοὔμπαλιν. Ἄνωθεν autem additum declarat ea quæ superioribus seculis vigebant. Vulgata, *Denuo*. altero nempe vel πάλιν vel ἄνωθεν omisso, sicut etiam Syrus interpres videtur tantùm πάλιν legisse. Sed ne hoc quidem significare potest τὸ πάλιν. Erasmus, *Iterum ab integro*. Certè Ioh.3,3. ἄνωθεν nihil aliud declarat quàm πάλιν: vt videri possit emphaseως causa idem bis dici.

12 *Estote quasi ego*, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suam in Galatas beneuolentiam singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidem ego sum vos, addita tamen particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicendi genus. Sic Cic. ad Atti. scribens, Deinde te, inquit, quasi me alterum, & simul meæ culpæ socium quæro. Itaque scopum Apostoli non assequuntur qui exponunt, Estote mei similes, quoniam & ego sum vestri. vel vt Eras. *Estote vt ego sum, quandoquidem & ego sum vt vos*, id est (vt ipse explicat) Abiicite superstitionem Iudaicam quam videtis abiecisse me. quod certè non conuenit. nam hac in re noluit dicere Paulus se illorum similem esse, sed prorsus dissimilem. Vel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquam, & similia omnia puto ad Apostoli scopũ nihil pertinere. ¶ *Nihil mihi fecistis iniuriæ*, οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterant maiore iniuria Paulum afficere, quum ipsius doctrinam repudiarent, & Christum, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarent? Sed negat se ab iis affectum iniuria, quibus ex animo omnia condonabat si resipiscerent, vt 2.Cor.2.5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus.

13 *Per infirmitatem car.* δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones, quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem spectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

	Graece		Beza		Vulgata
	Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν.	14	Et experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelũ Dei, vt Christum Iesum, excepistis.	14	*Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum.*
	Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.	15	Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.	15	*Vbi est ergo beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.*
	Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;	16	Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?	16	*Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*
2 Cor. 11. 2	Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.	17	Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt se depereatis.	17	*Aemulãtur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.*
	Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.	18	Præclarũ est autẽ vehemẽter amare, in re bona semper, & nõ solùm dũ presens sum apud vos.	18	*Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud vos.*
	Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.	19	Filioli mei, quos iterũ parturio, vsquequo formetur Christus in vobis.	19	*Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.*

14 *Experimentum mei, τὸν πειρασμόν μου.* Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me explorauit inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id est, illud quo fides exploratur, Iac. 1. 3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1. Pet. 4. 17.

¶ *Vt Angelum Dei, ὡς ἄγγελον Θεοῦ.* Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatum, tamen non modò non estis auersati, sed etiã non aliter quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerij causa. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act. 14. 14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntiũ, vt ostendit carnis antithesis.

15 *Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν;* id est, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat in vos vestræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduẽtum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν significat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμός, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Erasmus, *Vbi est ergo beatitudo vestra?* id est, quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, ποῦ οὖν ὁ μακαρισμός; quam lectioné in duobus vet. cod. deprehendimus.

¶ *Oculos vestros, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν.* Hac tãquam prouerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus simulatam fuisse.

17 *Depereunt, ζηλοῦσιν.* Sumpta est metaphora à procis zelotypis, quam etiam sequentibus versiculis duobus persequitur. Duplex autem est zelotypia. vna, quum nostri causa diligimus, ideóque non possumus riualem pati: vt assentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, sed quatenus cum sua ipsorũ vtilitate sunt coniuncta, ideóque id vnum solicitè student vt cæteros, quantumuis principi vtiles, arceãt, quò videlicet ipsi ex eo maiorem soli vtilitatem capiant. Hoc verò non est principem, sed seipsum amare. Itaque istorum amor tum euanescit quum sublata est illius causa, id est quum ea est principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quum amicos ipsos rei honestæ causa in illis amandis spectamus: ideóque non propriè soli nolumus diligi, sed potius id vnum spectamus quod ei prodest cuius commodis magis quàm nostris ipsorum delectamur: qui demum verus & honestus ac perpetuus est amor. Illam igitur zelotypiam pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui commodi causa Galatas diligerent, ideóque summo studio niterentur Paulum vt riualem excludere. Hanc verò sibi tribuit, vt etiã 2. Cor. 11. 2, eiúsque argumentum adfert, quòd quum rei honestæ causa eos dilexerit, id est non lucri aut gloriæ studio, eundem animum erga eos quanuis procul absens conseruet. ¶ *Excludere nos, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς.* Excludendi verbum mirè conuenit metaphoræ à zelotypis sumptæ, in illa quidem sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσιν non cõuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorsum enim hoc? neque cum Erasmo, *Ambiunt*, quòd non satis videatur expressum. Itaque quod annotat Erasmus se in quibusdam codic. legisse ἐγκλεῖσαι, id est includere, vt ad Legẽ referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquã, nullo modo cõuenit institutæ pulcherrimę trãslationi: nec dubito quin non intellecta trãslatio causam præbuerit nõ modò huic errori, sed etiã alteri. Nam quum in omnibus codic. scriptum sit ὑμᾶς, *vos*, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, *nos*. Neque enim amicam à riuali, sed riualem ab amica dicitur procus excludere. quomodo isti Paulum à Galatis conabantur excludere. Addit enim Paulus, Vt omnem amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: nec istud sic explicare licet, quasi fuerit istis propositum Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit ellipsis. quanuis sanè à Christo alienabantur quum ad Legem transire docebantur: nec excludi potuit Paulus quin excluderetur Christus. *

¶ *Vt se depereatis, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.* Vulgata & Erasmus, *Vt ipsos æmulemini.* id est, vt ipsorum exemplo, ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, sicut antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, vt plebem à suo pastore abductam ad se alliciant: quam postea, sublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 *Vehementer amare, ζηλοῦσθαι.* Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere Deperire, sed Vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Erasmus verterunt *Aemulari*, id est, imitari, (quasi dicat Apostolus, Bonam quidem esse imitationem, sed in re bona) mihi quidem prorsus videtur ad hunc locum non pertinere. Potest autẽ hoc pro exhortationę accipi, vt ad Galatas referatur: acsi dicat Apostolus, Hoc quidẽ illorum studium est qui me volunt excludere, vt vos totos possideant: qua in re satis declarant se quærere quæ sua sunt: at vos decet vestrũ honestum amorem in me non tantùm præsentẽ, sed etiam absentem conseruare. Malo tamen ad Apostolum ipsum referre, vt sequens versiculus connectatur cũ isto, sitque hæc sententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par est, sed sui ipsorum causa. at noster amor lõgè est alius. Vos enim, bonã ob causam, non ad tempus, sed semper, nec solùm præsens, sed etiã absens absentes vehemẽtissimè complector, filioli mei, vt quos iterũ parturio, &c. Huc spectat illud Isocratis ad Demonicũ, Ἐν πολλοῖς μὲν πολὺ διεστώσας, &c. qui locus est in scholis peruulgatus. ¶ *In re bona, ἐν καλῷ.* Hoc ita accipiendum esse apparet ex antithesi. Nam οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur, Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien.*

19 *Filioli mei, τεκνία μου.* Blanda appellatione maternũ & hone-

& honestissimum amorem suum declarat, non ab auaritia aut ambitione, sed à Christi sancta reuerentia, & à singulari in Galatas animi propensione profectum. Est autem hoc vtrinque includendum distinctione, inter ὑμᾶς & οὕς, quod qui non animaduerterunt, constituerunt hoc in loco ἀνταποδότον minimè necessarium. ¶ *Quos*, οὕς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id est cum extremo versiculo superiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id est causam illam præclaram sui in illos amoris. cuius etiam (inquit) testimonium extat in eo quòd hac ipsa epistola tam solicitè laboro de vobis non ad mei, sed ad Christi amorem reuocandis. ¶ *Parturio*, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait se eos gignere in Christo, quos Christo lucrifecit, 1.Cor.4.15, & ad Philem.10. vbi tamen personam patris induit. ¶ *Formetur*, μορφωθῇ. Alludit * ad formationem fœtus in vtero. & sicut gigni, sic formari ac tandem adolescere in nobis Christus dicitur, id est ipsius notitia, & quæ illam consequuntur. Mulier autem grauida ὠδίνειν dicitur toto gestationis fœtus tempore.

---

20 Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.

21 Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;

22 Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.

23 ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.

24 Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ.

20 Velim autem nunc adesse apud vos, & ¨ mutare vocem meam: quoniã hæsito ¨in vobis.

21 Dicite mihi ¨ qui sub Lege vultis esse, ¨Legem non auditis?

22 Scriptum est enim Abrahamum duos filios habuisse: vnũ ex ancilla, & vnũ ex libera.

23 ‖Sed is qui ex ancilla *natus est*, ¨ secundum carnem natus est: ‖ qui verò ex libera, ¨ per promissionem.

24 ¨ Per quæ aliud figuratur. ¨Nam hæ ¨ sunt ¨duo illa fœdera: vnum quidem quæ est Agar ¨ex monte Sina, ¨generans *prolem* ad seruitutem.

20 *Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.*

21 *Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis?*

22 *Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera.*

23 *Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem.* Gen. 16.15 Gen. 21.1

24 *Quæ sunt per allegoriã dicta. hæc enim sunt duo testamenta: vnum quidem à monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar.*

---

20 *Mutare*, ἀλλάξαι. Id est, aliis verbis apud vos vti. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Id est, qua voce, blanda aut aspera apud * vos mihi sit vtendum.

21 *Qui vultis*, οἱ θέλοντες. Id est, qui vltrò & cupidè appetitis. ¶ *Legem*, τὸν νόμον. Heb. תורה [*torah*,] quo nomine nunc intelligit quinque Mosis libros: ex quorum primo citatur sequẽs historia, per anagogen explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicam πάρεργον:) Apostolus iam non argumentatur, (esset enim argumentum istud ab allegoria sumptum valde infirmum. & totam disputationem firmissimis argumentis propositis absoluit) sed offendiculo medetur quod erat maximi momenti. Nec enim dubium est quin isti circuncisionis Apostoli perpetuò vrgerent, oportere Gentes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami semine. Respondet Paulus, illos circuncisos non esse hæredes, nedum vt oporteat circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: &, ne cui mirum id videatur, ostendit hoc iam olim fuisse adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus secundũ carnem & circuncisus, vt succedat qui secundum promissionem datus est filius Abrahamo, vt nemo miretur nũc excludi seruos primogenitos.

23 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ij ex Iudæis qui non sunt Abrahami filij, nisi sanguinis ratione: & carne (id est externa ceremoniarum seruitute) nituntur: ideóque non sunt filij hæredes, sed vt serui abdicantur, nati ad seruitutem, ex Agar ancilla, id est ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, sed Arabiæ. Notandum est igitur seruos hîc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera essent liberi, (quales fuerunt sancti ante Christi aduentum) sed Pharisæos cæterósque omnes qui salutem ex Lege (cuius verum vsum aspernabantur) vel sola vel cum Christo coniuncta expectabant. quibuscum si quis nostri seculi Pharisæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum sit discrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Ecclesiam inuexit, vt Euangelij lucem miseris mortalibus eriperet. Vtrosque tamen idem error implicuit. ¶ *Per promissionem*, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id est, vi promissionis quam Abrahamus sibi & vero suo semini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erãt Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hîc locum habeat, sed sola gratia. Talis est vera filiorum Abrahami soboles, non è terra sed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelij, id est gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & seruitute filios gignentis, qui sint Abrahami verum semen.

24 *Per quæ aliud figuratur*, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulgata, *Quæ sunt per allegoriam dicta*. Erasm. *Quæ per allegoriam dicuntur*. Ego studui perspicuitati. Nam (vt rectè annotat Erasm. ex Chrysostomo) allegoricus sermo totus est fictitius. Hîc verò Paulus veram historiam narrat, sed quæ tamen aliud adumbrarit magis reconditum mysterium. ¶ *Nam hæ*, αὗται γάρ. Vulg. *Hæc enim*. Erasm. *Nam hæc*. Atqui αὗται nõ pertinet ad διαθῆκαι, sed duas illas matres indicat, vnã ancillam, Agar videlicet, quæ legis fœdus repræsentat, in Sina mõte factũ, vnde gignuntur serui: alteram liberam, i. Saram, quæ Euangelij fœdus refert Hierosolymæ sancitum, cuius filij sunt ingenui. ¶ *Sunt*, εἰσίν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicant. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à merè typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert. & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. ¶ *Duo illa fœdera*, αἱ δύο διαθῆκαι. Vnũ tamen fuit fœdus, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione diuersa fuerunt, vt disertè etiam distinguit Ieremias. Quòd si ista ex pseudapostolorum opinione æstimẽtur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legẽ pro Christo amplectebantur, non iam duo duntaxat, sed etiã prorsus contraria fuerint. vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5.2 & 4. Vulgata & Erasmus, *Testamenta*. de qua interpretatione dixi suprà, 3.15. ¶ *Vnũ quidem, quæ est Agar*, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μίαν necessariò pertineat, non autem ad ὄρος, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκην, quod nos fœdus, ipsi testamentum conuertunt: ideóque pro Quæ est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde cõmodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsum fœdus, quod adumbratur per Agar: vt fœdus potius seminis quàm matris rationẽ in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullum est in his discrimen. ¶ *Ex monte Sina*, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionem quòd in eo monte sit sancitũ fœdus illud quod adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, i. ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta, (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. ¶ *Generans* [*prolem*] γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more. de quo diximus 1.Corinth. cap.15. versu 29. & Hebr.11.12.

25 Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

25 ¨Istud enim Agar, est Sina mons in Arabia: ¨eadem autem serie respōdet ei Hierosolymæ quæ nunc *est*, ¨seruítque cum filiis suis.

25 *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis.*

25 *Istud enim Agar, est mons in Arabia.* τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Id est, Agar, illa mulier non in sese sed allegoricè considerata, est Sina, id est vetus illa pactio legalis, in illo Arabiæ celebri monte sancita, ex aduerso respondens præsenti Ierusalem, & seruiens cum suis filiis. Sicut enim ancillæ filij sunt serui, ita vetus pactio Legalis per illam ancillam adumbrata non alios quàm seruos gignit. Quòd si quis roget cur situm montis Sinæ declaret Paulus, quum vix vllus etiam ex Galatis id ignoraret, neque id magnopere ad Apostoli scopum pertineat: respondeo cum doctissimo interprete, in ipso etiam Sinæ situ aliquid latuisse mysterij, nēpe quòd esset extra terræ promissæ fines, quæ cælestem patriam, ad quam non vetere sed noua pactione deducimur, adumbraret. Vetus interpres, expuncto Agaris nomine, legit, Σινᾶ γὰρ ὄρος ἐστὶν, &c. *Sina enim mons est*, &c. vt citat etiam hunc locum Augu-* stinus libro de vtilitate credendi, cap.2. & Orig. in Canticum Cantic. hom. 2. & certè non videtur necessaria repetitio nominis Agaris, quæ etiam superiore vers. non dicitur esse Sina, sed vetus illa pactio quæ ex Sina monte, vbi sancita fuit, seruos liberos gignat. Nolui tamen receptam Græcam lectionem immutare: quod in priore editione à me factum, video quibusdam, etiam ex iis qui alioqui veterem Latinam editionem ipsi Græco contextui anteponunt, displicuisse. ¶ *Eadem autem serie respondet ei Hierosolymæ quæ nunc [est,]* συστοιχεῖ δὲ τῇ Ἱερουσαλήμ. Vulgata συστοιχεῖ conuertit *Coniunctus est*. Erasmus, *Confinis est*. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam Alij ad situm referunt: quorum opinio ex ipsa tabularū inspectione apertè refellitur. Alij (vt Aquinas) referunt ad itineris continuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alij denique respiciunt ad allegoriæ seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio ve-* rissima est: quam etiam sequutus est Hieronymus vertēs Origenis commentarium in canticum, Homilia 2. vbi in huius loci citatione συστοιχεῖ vertit *confertur*, rectè: si sententiam ipsam spectes. sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem, quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. *nam* (inquit) *scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostendat Legem absque gratia terrorem incutere minis & praeceptis: cogi verò metu seruile est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ.* Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nā quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina disserat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alij Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, Ceremonialem quidem vnde hæc controuersia erat exorta, abrogatam esse: Moralem verò non ad nos iustificandos sed condēmnandos latam ostendere. Itaque τὸ συστοιχεῖν hoc loco nihil aliud declarat, quàm eiusdem esse ordinis siue seriei, quam στοῖχον vocant Græci, Galli *vne file*. & præsens Hierusalem, illa videlicet terrestris, Christum quo tempore Apostolus hæc scribebat, non admittens, sed in vetere Legis seruitute pertinacissimè perseuerans, dicitur συστοιχεῖν Agari & Sinæ, id est veteri pactioni, vt mater & liberi sint σύστοιχοι, matris conditionē videlicet sequentib. liberis. Huic autē ἀντιστοιχοῦσι Sara siue noua pactio, & cælestis Hierosolymæ, i. nouæ pactionis liberi, qui rursus inter se συστοιχοῦσι, vt ex sequēte diagrāmate apparet. ¶ *Seruitque*, δουλεύει δέ. vel, seruit autem. nec vllā hîc agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύειν ad Sinam referri, cuius filij dicuntur seruire: vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (pactionis Legis videlicet figuram sustinente) gignere seruos filios. Partus enim (vt loquuntur Iurisconsulti) sequitur ventrem. Quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma. *

Vxores duæ suis liberis σύστοιχοι, inter se verò ἀντίστοιχοι, quibus duæ pactiones suis itidem liberis σύστοιχοι, & inter se ἀντίστοιχοι adumbrantur.

Typus.	*Veritas.*	*Typus.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, siue vetus pactio, qualis est quæ nunc est Ierusalem.	SARA ingenua.	Noua pactio, qualis est illa Cælestis Ierusalem.
σύστοιχοι. Ismael seruus, natus secundum carnem est, non hæres.	σύστοιχοι. Eius filij serui, qui volunt ex Lege Iustificari.	σύστοιχοι. Isaac filius ex promissione & hæres.	σύστοιχοι. Filij promissionis, ingenui & hæredes.

ἀντί- ———— στοιχοι.

ἀντί- ———— στοιχοι.

26 Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ, ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.

Esa. 54.1 27 Γέγραπται γάρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

26 ¨Illa verò quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrûm.

27 Scriptum est enim, ‖ Lætare ¨sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam ¨plures sunt liberi ¨desertæ quàm eius quæ habet virum.

26 *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

27 *Scriptum est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet virum.*

26 *Illa verò quæ sursum est Hierusalem*, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ. Id est ἐπουράνιος, per orbem terrarum dispersa, cuius ciues sumus nos Christum amplexi, illi terrestri opposita Esaiæ cap. 2. vers. 2. & 3, Heb. 12. 18. & 22, & aliis plurimis locis.

27 *Sterilis*, στεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlque ostendit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per * Euangelium: quibus opponuntur filij secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed seruiunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. ¶ *Plures*, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eras. *Multi magis.* ¶ *Desertæ*, τῆς ἐρήμου. Hebr. שוממה [*schomemah*.] id est destructæ & excisæ, nimirum propter Chaldæorum vastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta

deserta quæ virum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum, si cum statu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis.

28 Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, κατὰ Ἰσαάκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

29 Ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.

30 Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

31 Ἄρα, ἀδελφοί, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Κεφάλαιον ε.

1 Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

2 Ἴδε, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

3 Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

28 ‖Nos "igitur, fratres, "secundum Isaac, "promissionis filij sumus."

29 Sed quemadmodum tunc is qui "secundum carnem "genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat "secundum Spiritum: ita & nunc *fit*.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. Nequaquā enim hæres erit filius ancillæ "cum filio liberæ.

31 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

CAP. V.

1 IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne "regredientes implicamini seruitutis iugo.

2 ‖Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.

3 "Testor enim rursum omni homini "qui circunciditur, eum esse debitorē "totius Legis seruandæ.

28 *Nos autem, fratres, secundum Isaac, promissionis filij sumus.* Rom. 9.8

29 *Sed quo modo tūc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum Spiritum: ita & nunc.*

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Gen. 21.10

31 *Itaque, fratres, nō sumus ancillæ filij, sed liberæ.*

CAP. V.

1 *QVa libertate Christus nos liberauit, state, & nolite iterum iugo seruitutis contineri.*

2 *Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.* Act. 15.1

3 *Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ Legis faciendæ.*

28 *Igitur*, δέ. Id est οὖν. vt ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26, propter interiectum versum 27. ¶ *Secundum Isaac*, κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק [*cheÿitschak*,] id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael seruę synagogæ. Ista porro Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, vt nunc in vobis experemini, sed tandem eiicitur. Manete igitur cum libera Ecclesia, ne cum synagoga serui sitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nam in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: eiicitur autem Ismael vt semen adulterinum. Nūc demum ergo Apostolus filios comparat inter se, vt matres antea comparauit. ¶ *Promissionis filij*, ἐπαγγελίας τέκνα. id est semē illud ad quod pertinet promissio illa, *Ero Deus tibi & semini tuo*. quod dicendi genus alibi exposuimus: siue, filij non vi naturæ sed spiritus sancti virtute sati, secūdum promissionem Dei: sicut Isaac ex matre sterili natus est, vi extraordinaria promittentis Dei.

29 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est humanitus, siue naturæ vi ordinaria, vt diximus suprà, versu 23. ¶ *Genitus fuerat*, ὁ γεννηθείς. Verè & apposité fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi legales primogeniti, nec tamen cum vero illo semine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebāt carnalem propaginem à spirituali. ¶ *Secundum Spiritum*, κατὰ Πνεῦμα. Id est Diuinitus, & spirituali ratione.

30 *Cum filio liberæ* μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 *In libertate igitur*, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerunt, manifeste hallucinati sunt hoc in loco, quum conclusionem à superioribus diremerint. Vulgata *Qua libertate Christus nos liberauit, state*, ᾗ ἐλευθερίᾳ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε: vt legitur in Claromontano codice. Sed & quædam Latinæ editionis exemplaria, consentientibus tribus manuscriptis Græcis cod. hæc ita iungunt, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε οὖν, &c. Id est, *sed filij liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus, state igitur*, &c. Complutensis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambrosius & Augustinus. ¶ *Regredientes*, πάλιν. Vide suprà, 4.9. Syrus hoc non legit.

3 *Testor enim*, μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι δή. Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3.10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circūstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapostoli: sed in eo multo sunt impudétiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt. Sed illud vbique in hac epistola considerandum, vt etiam in historia Synodi Hierosolymitanæ in Actorum libro conscripta, etsi exorta fuerat controuersia de lege Ceremoniali, tamē quòd illius retinēdæ auctores rationē afferrent Legi quoque morali communem, imò magis etiam huic quam illi conuenientem. (quis enim Iustitiam & salutem non potius Legi morali rectè præstitæ, quam seruatis etiam accuratè externis ritibus tribuat?) oppugnari ab Apostolo istud dogma, rationibus ad totam Legem pertinentibus. ¶ *Qui circunciditur*, περιτεμνομένῳ. Vulgata, *circuncidenti se*, id est qui curat se circuncidi, opinione videlicet iustitiæ ex circuncisione vt non abolita consequenda. Neque id malè cōuersum est, passiuis Græcis verbis sæpe in his libris ea coniugatione vsurpatis, quę ab Hebræis dicitur Hitphael. ¶ *Totius Legis seruandæ*, ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. Id est, non posse iustificari quenquam ex Lege, nisi qui perfectè totam legem impleuerit. Hoc autem illud est firmissimum argumentum quo sophistarum dogma euertitur, somniātium sufficere ad salutem si quis pro viribus Legi obsequatur, & propterea meritoria statuentium opera quæ fidem consequuntur.

Græce		Latine		Vulgata
Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.	4	Inanes facti estis [separati] à Christo, quicúque per Legem iustificamini: & à gratia excidistis.	4	Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis.
Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.	5	Nos enim Spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.	5	Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.
Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία· ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.	6	Nam in Christo Iesu neque circúcisio quicquam valet, neque Præputium: sed fides per charitatem agens:	6	Nam in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur.
Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;	7	Currebatis pulchrè, quis vos inhibuit vt non obsequeremini veritati?	7	Currebatis bene, quis vos impediuit veritati nõ obedire.
Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.	8	Hæc persuasio non est profecta ex eo qui vocat vos.	8	Persuasio non est ex eo qui vocat vos.
Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. (1. Cor. 5. 6)	9	Paulùm fermenti totã massam fermentat.	9	Modicum fermentum totam massam corrumpit.
Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρίμα, ὅστις ἂν ᾖ.	10	Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet condemnationem, quisquis fuerit.	10	Ego confido in vobis in Domino quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudiciũ, quicunque est ille.
Ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.	11	Ego autem, fratres, si circuncisionem etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempe abolitum est offendiculum crucis.	11	Ego autem, fratres, si circuncisionem adhuc predico, quid persequutionem patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.

4 *Inanes facti estis [separati] à Christo*, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. De verbo καταργεῖν diximus sæpe, ac præsertim Ro. 3.31. & 6.6, quod non vno modo exposuimus, sic poscente Latinæ linguæ vsu, & diuersa locorum circunstantia. Hic verò καταργεῖσθαι omnino declarat fieri cassum & inane quiddam. sic ab Apostolo elegantissimè significata istorum falsa opinione qui somniabant sese suæ iustitiæ suorúmque meritorum plenos ad Deum accedere, Christo quasi siquid ipsis deesset supplente, vt & nostrorum temporum Pharisæi docent, eo tantùm excepto quòd loco Mosaicorum rituum (quorum tamen etiam partem retinuerunt) suas ἐθελοθρησκείας substituerunt. Syrus expresso sensu non ipso verbo, si rectè hunc locum vertit Tremellius noster, interpretatur אתבטלתון [ethbattaltun] exclusi estis. Vulgata, *Euacuati estis à Christo*. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vertens, *A Christi opere cessastis*, infeliciter id quidem, sed ita vt vel ex hoc loco satis appareat hunc non esse Vulgatæ editionis interpretem. Erasmus, *Christus vobis factus est otiosus*, non satis expressé. * Interposui verò participium *Separati*, vt præpositio ἀπὸ mollius construatur. ¶ *Iustificamini*, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ δοκοῦσαν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas. [*Et*] *à gratia*, τῆς χάριτος. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Ioh. 10.16, & infrà 1. Tim. 4.3, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. ¶ *Excidistis*, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis contingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus.

5 *Spiritu ex fide*, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est, Spiritu qui fidẽ gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, non autem ex carne, id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduentum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datam recipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. ¶ *Spem iustitiæ*, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes μετωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom. 8.24.

6 *Neque præputium*, οὐδὲ ἀκροβυστία. Hoc omnino addendum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitiæ instrumentum. ¶ *Fides per charitatem agens*, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem Charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, Fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnib. argumẽtis: ideóque non admittẽda est Syri interpretis versio, *perficitur*, neque verbo ἐνεργουμένη, neque sententiæ Pauli accommodata. Vulg. * *Quæ per charitatem operatur*. non male. Sed aliquid esse videtur amplius ἐνεργεῖσθαι id est efficacem esse & actuosam, quàm singulariter ἐργάζεσθαι. Præputium verò appellat Paulus, Circuncisum non esse: & Circuncisionem, Circuncisum esse.

7 *Inhibuit*, ἀνέκοψε. Vulgata, *Impediuit*, ἐνέκοψε, eodẽ sensu: ut etiam legunt nonnulli Græci codices. ¶ *Veritati*, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcũque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Sed Hieronymus testatur se non inuenisse hoc membrum in vetustis codicibus, quod etiam fortassis adiectum est ex cap. 3.1. Extat tamen apud Syrum interpretem.

8 *Hæc persuasio non [est profecta,]* ἡ πεισμονὴ, &c. Idẽ Hieronymus admonet in nonnullis codicibus adiici *Nemini consenseritis*, quod tamen neque in Græcis vllis codicibus, neque in iis qui in Apostolum commentati sunt, inuenerit. * neque apud Syrum interpretem aut in nostris vllis Græcis exemplaribus legimus, & in nullis quoque manuscriptis editionis Latinæ vulgatæ non extat, ideóque omnino adulterinum est. * Hunc autem versiculum accipio, quasi Paulo ipso subiiciente responsionem ad superiorem interrogationem. acsi diceret, Nihil certè quod ab eo qui vos vocat, nempe à Christo per suos seruos, vobis persuasum fuerit. ¶ *Ex eo qui vocat vos*, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

9 *Fermentat*, ζυμοῖ. Sic legunt Græci omnes & Syrus etiam interpres, ipséque adeò Hieronymus. Vulgata, *Corrumpit*.

10 *Esse sensuros*, ὅτι φρονήσετε. Id est, non aliter esse de his * rebus existimaturos quàm vos doceam. Vulgata maluit *Sapiendi* verbo vti. incommodé.

10 *Etiam prædico*, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. *Adhuc prædico*. Mihi verò nunquam videtur Paulus circuncisionem prædicasse. At enim fuit Pharisæus. Fateor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. ¶ *Offendiculum crucis*, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quę in solius crucifixi Christi iustitiam respicit, idcóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ persequutiones aduersus Paulum excitatæ quasi Legis Dei hostem.

hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola. neque etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, & à Iudæis deprauatos.

Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.	12	Vtinam "etiam abscindantur "qui vos inquietant.	12	*Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.*	
Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.	13	Vos enim ad libertatem "vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occasionem, sed ex charitate seruite alij aliis.	13	*Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tãtùm ne libertatem in occasionẽ detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*	
Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.	14	Nam "tota Lex "vno verbo cõpletur, isto *videlicet*, ‖Diliges proximum tuum vt teipsum.	14	*Omnis enim Lex in vno sermone impletur. Diliges proximum tuum sicut teipsum.*	Leui. 19.18 matt. 22.39 mar. 12.31 rom. 13.9 iac. 2.8
Εἰ δὲ ἀλλήλοις δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.	15	Quòd si alij alios mordetis "& deuoratis, videte ne vicissim alij ab aliis consumamini.	15	*Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.*	
Λέγω δέ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.	16	*Hoc* autem dico, ‖"Spiritu incedite, & quod concupiscit caro, "ne perficite.	16	*Dico autẽ, Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis.*	Rom. 13. 14 1. pet. 2.11
Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός· ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.	17	"Nam caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hęc autem inter se opposita sunt, "vt nõ quæcunque volueritis, eadem faciatis.	17	*Caro enim cõcupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis.*	
Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.	18	"Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub Lege.	18	*Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.*	
Φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,	19	Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulteriũ, scortatio, impuritas, proteruia,	19	*Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*	
Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις.	20	Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lites, æmulationes, excandescẽtiæ, rixæ, dissidia, "hæreses,	20	*Idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*	
Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.	21	Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut & prædixi: eos *videlicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hęredes.	21	*Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniã qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.*	

12 *Etiam abscindantur*, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamen Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eum hęc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idem Apostolus 2. Tim. 4.14. ¶ *Qui inquietant*, οἱ ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom. 5.1. Vulgata, *Conturbant*. Erasmus, *Labefactant*.

13 *Vocati estis*, ἐκλήθητε. Id est, gratis asciti, vt alibi sæpe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad præcepta descendere.

14 *Tota Lex*, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. ¶ *Vno verbo*, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno præcepto, Hebræorum more, qui decem præcepta idcirco vocant עשרת הדברים [haserith haddebarim,] vt & Græci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitæ regula.

15 *Et deuoratis*, καὶ κατεσθίετε. Amplius quiddam significatur composito, quàm simplici ἐσθίετε, *Comeditis*, vt vertit Vulgata. Cyprianus ad Rogatianum, vertit *Incusatis*, & commentarij Ambrosio inscripti, *Increpatis*. legerunt enim κατηγορεῖτε.

16 *Spiritu incedite*, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh. 3.6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sæpe in epist. ad Romanos: nimirum quicquid est in homine non instauratum per gratiam in Christo fide apprehenso. ¶ *Ne perficite*, οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiũctiuo, pro imperandi modo. Vide Mat. 19.14. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom. 6.12.

17 *Nam caro*, ἡ γὰρ σάρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodem homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom. 7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circũcisione: per spiritum verò spirituales, id est eos qui ex fide sunt, intelligeret. ¶ *Vt non* &c. ἵνα μή. Vel aliquid subaudiendũ est ad explendam sententiam, veluti, quod edico, siue, cuius rei vos admoneo, ne quicquid vobis in mentem venerit committatis, sed vt diligenter consideretis à carne, an à spiritu proficiscatur quod appetitis. Vel, sensus hic erit, hoc certamen in causa esse cur non possint perficere bonum quod optant, vt explicat copiose Apost. Rom. 7. Sed ita fuerit ἵνα pro ὥστε vsurpatum.

18 *Quòd si Spiritu ducimini*, εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε. Vide Ro. 6.14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus.

20 *Hæreses*, αἱρέσεις. Vide Act. 5.17, & 1. Cor. 11.19.

22 Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστὶν ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια.

23 Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

24 Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

25 Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

26 Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

22 At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mãsuetudo, temperantia.

23 Aduersus eiusmodi non est Lex.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

25 Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

26 Ne simus inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alij aliis inuidentes.

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, lõganimitas,*

23 *Mansuetudo, fides, modestia, continẽtia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

24 *Qui autem sunt Christi, carnem crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.*

25 *Si viuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocãtes, inuicem inuidentes.*

Κεφάλαιον ϛ.

1 Ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος· σκοπῶν σεαυτόν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

2 Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

Cap. VI.

1 Fratres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliquo lapsu, vos spirituales instaurate huiusmodi hominem cũ spiritu mansuetudinis: considerans *vnusquisque* temetipsum, ne & tu tenteris.

2 Alij aliorum onera portate: & ita complete Legem Christi.

Cap. VI.

1 *Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: considerans teipsum, ne & tu tenteris.*

2 *Alter alterius onera portate, & sic adimpletis Legem Christi.*

22 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrij, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunque harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum non cognouerunt, non fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Enumerantur hoc loco nouem duntaxat fructus Spiritus, in omnibus nostris codicibus, & Syra quoque interpretatione. Latina verò editio duodecim recenset, sed errore, vt opinor, eorum qui libros describunt. Puto enim id accidisse quòd duplex interpretatio fuerit in quibusdã vel ad marginem vel inter lineas annotata: nempe pro longanimitate, patientia: pro mansuetudine, modestia: pro castitate, continentia.

* 23 *Aduersus eiusmodi*, κατὰ τῶν τοιούτων. i. Aduersus ista, vel aduersus eos qui huiusmodi operib. Spiritus studẽt: potest enim Græca vox vel masculino, vel neutro genere accipi, eodẽ sensu. Est autẽ, vt existimo, μείωσις in istis verbis, Hebræis nõ infrequẽs, ac si diceret Paulus, Hæc illa sunt quæ Lex non vetat, sed contra expressè præcipit. non autem illa interdicta externa à cibis & diebus, quę tamen isti tãquam Legis diuinæ summam & caput præcipuum vrgẽt, etiamsi Lex diceretur adhuc vigere: sicut dicebat Christus iis quæ intrant in os non contaminari homines, sed cordis impuritate, & alibi Paulus non esse positum Dei regnum in esca & potu.

24 *Qui enim [sunt] Christi*, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterum positum esse liquet, vt suprà, versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu aguntur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege non esse, hoc in loco, non ad remissionem peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatã, vt diximus Rom. 6. 15. Origenes tollit particulam δέ. Ambrosius legit Χριστοὶ, Christi, in recto plurali. ¶ *Carnem crucifixerunt*, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Cum affectibus*, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres *Vitia* conuertit. Vide Rom. 7. 5.

25 *Si viuimus Spiritu*, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui Deo viuamus, hoc re ipsa, i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6. 16. Syrus vtrumque membrum hortandi modo legit, & pro στοιχῶμεν habet, Tremellio interprete, *Consentiamus*. Sed nulla causa est vt à Græcis recedamus. Nam & in sequente vers. κενόδοξοι malè conuertit, *Vacui gloria*: & perperam legit aut intellexit προκαλουμένοι, *Ignominia afficientes*, pro προκαλούμενοι, *prouocantes*.

26 *Ne simus*, μὴ γινώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Ne efficiamur*. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauendum ne tales simus quales sunt non renati. ¶ *Inanis gloriæ cupidi*, κενόδοξοι. Hos definit Basilius siue Eustathius in Asceticis, definit. 52. eos qui leuis gloriæ à spectatorib. vel auditoribus obtinẽdæ gratia, qualis in mũdo est, aliquid faciũt aut dicũt: & nõnihil ab iis differũt quàm generaliore nomine ἀνθρωπάρεσκοι dicũtur Eph. 6. 6.

IN CAPVT VI.

1 *Fratres*, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarunt reuocentur in viam. Sed hic rursus peccatum videtur in capitis sectione: quod ego potius ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim vers. 25, complecti superioris tractationis summam, à qua dependent sequentes admonitiones, tanquã species à genere. ¶ *Præoccupatus*, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat. 26. 41, & 1. Pet. 5. 8. Quis autem fratrem incautum ex insidiis non eripuerit? ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Hoc etiam vidit senex ille Terentianus, quum diceret, *Homo sum, humani à me nihil alienum puto.* Sed & naturæ imbecillitas ita significatur. ¶ *Vos Spirituales*, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id est, Vos qui Spiritus virtute sustinemini. quos vocauit δυνατοὺς, id. fortes ac robustos, Rom 15. 1. ¶ *Instaurate*, καταρτίζετε. Id est, nitimini in eo supplere quod deest, & eum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matt. 21. 16. ¶ *Cum spiritu mansuetudinis*, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hũc Hebraismum libenter retinuimus. ¶ *Considerans vnusquisque temetipsum*, σκοπῶν σεαυτόν. Cyprianum citantem hunc locum Epist. 52, apparet legisse, σκοποῦντες ἕκαστος ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς πειρασθῆτε, vt qui verterit, *In contemplatione habentes vnusquisque ne etiã vos tentemini*: nisi fortasse studuit emollire duriusculam mutationem numeri, cuiusmodi tamen multa in Hebræo præsertim sermone occurrũt, vt minimè propterea debuerit Hieron. maiorẽ in Paulo sermonis peritiã desiderare. *

2 *Legem Christi*, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Christo inculcata, & quæ vno Christi Spiritu nos afflãte intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur Christi Lex, vt Ioh. 13. 15, & 33, & 34, & 15. 12. vbi Christus disertè hoc mandatũ, suum vocat. Tacita autẽ subest antithesis inter Legem Mosis (i. externam laruam, vt eam quam pseudapostoli tantopere vrgebant) & Legem Christi, cui sanctificatus animus studet. Et complendi verbum non significat hoc loco perfectè præstare, sed re ipsa exequi.

Graece		Versio		Vulgata	
Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.	3	Nam siquis sibi videtur aliquid, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus seducit.	3	Nam siquis existimat se aliquid esse, quum nihil sit, ipse se seducit.	
Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος· καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.	4	Opus autem suum probatum reddat vnusquisque:& tunc in semetipso solo gloriationem habebit,& non in alio.	4	Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & non in altero.	
Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.	5	‖ Nam vnusquisque suum onus portabit.	5	Vnusquisque enim onus suum portabit.	1.Cor.3.8.
Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.	6	‖Communicet autem qui instituitur in sermone, cum eo qui se instituit, omnia bona.	6	Communicet autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus.	1.Cor. 9.7
Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.	7	Ne errate:Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.	7	Nolite errare: Deus non irridetur. quæ enim seminauerit homo, hæc & metet.	
Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.	8	Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.	8	Quoniã qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionẽ: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitã æternam.	
Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.	9	‖Porro ne benefaciendo segnescamus. Tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.	9	Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes.	2. Thess.3.13.

3 *Sibi videtur*, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν καὶ τὸ εἶναι opponuntur, vt apud Latinos Videri & Esse, apud nos in vernaculo sermone, *cuider & estre*.

4 *In semetipso*, εἰς ἑαυτόν. Id est, ἐν ἑαυτῷ. id est, inueniet in sese materiam gloriandi, non ex aliorum infirmorum reprehensione. vt dicebat Pharisæus, se similem non esse publicano: & loripes, sese cum claudo comparans, se pro recto venditat. Quid igitur? dicet aliquis, An cuipiam licet de se gloriari? Minimè verò. Nam certè Apostolus sibi conscius erat donorum quæ a Domino acceperat, vt qui sese iam approbasset, quum diceret, Imitatores mei estote, vt & ego Christi: & tamen à Pharisaismo procul aberat. Aliud enim est falso nomine & ambitiose se efferre, aliud verè & piè sese hominibus pro insigni bonitatis Dei exemplari proponere: aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quasi non omnia illi debeas in solidum. Itaque hunc locum cum eo comparato quod scriptum est suprà 2. Corinth. 1.12. Sic autem vitam suam vnusquisque instituat, vt in seipsum potius quàm in alium respiciens, se verè sanctum esse comprobet. quod si fecerit, tum demum solidæ in Domino gloriationis argumentum, non ex aliorum collatione, (quasi præ aliis sit aliquid) sed ex sua ipsius vita arripiet. Neque enim extremo illo die censebimur ex nostri cum aliis comparatione, sed ex iis quæ vnusquisque gesserit. Nam δοκιμαζέτω non accipio pro simplici exploratione. Neque enim materiam sanctæ & iustæ gloriæ inuenit quisquis seipsum explorat, sed quisquis sese ita gerit vt merito sese omnibus approbet. Sic vsurpatur idem verbum 2. Cor.8.8. Quod vero in nonnullis codicibus additur μόνον, non est in Græcis scholiis, nec sanè videtur satis conuenire.

5 *Nam vnusquisque*, ἕκαστος γάρ. Causam propriè non adfert proximi dicti, id est eius vtilitatis quam ex suiipsius approbatione dixit capturum vnumquenque, sed cur necesse sit omnes potius de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis esse solicitos.

6 *Qui instituitur*, ὁ κατηχούμενος. Vulgata & Erasmus, *Qui catechizatur*, & mox, *catechizat*. Verbum κατηχεῖσθαι propriè quidem dicitur de primis rudimentis, vt docuimus Luc.1.4. sed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκεσθαι. Generalis enim est doctrina quæ hic traditur, vt discipuli magistrum alant: quod qui non faciat, impius quodammodo inter profanos etiam homines censetur. ¶ *In sermone*. τὸν λόγον. Constructio hęc est, vt si dicas, doceri grammaticam. neque dubium est quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος, quanuis aliud putarit Marcion, vt tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Euangelicam, Scripturæ more, κατ᾽ ἐξοχήν, vt Act. 16.6. & alibi sæpe. quanuis sæpissime addi soleat Κυρίου, *Domini*, vel τοῦ Θεοῦ, *Dei*. Latet autem in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, quum pro spiritualibus moneat vt deutur carnalia, 2. Cor.9.11. ¶ *Omnia bona*, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. Id est, quæuis pro facultatum & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, sed omnibus modis gratos esse discipulos. Est autem Hebræa constructio cum præpositione מן[*min*,] quasi dicas, ex omnibus bonis suis: sicut in vernaculo sermone dicimus, *De tous ses biens*. quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8.32. Itaque quod adfert Erasmus, λόγον accipi posse pro ratione (quasi velit Apostolus rationem dati & accepti constare inter magistrum & discipulum, sed ita demum si qui tradidit, sincere tradidit) prorsus est ἀπροσδιόνυσον.

7 *Ne errate*, μὴ πλανᾶσθε. Paralip. 29. 11. אל תשלו [*al tischschalu*] pro quo Gallicè dicimus, *Ne vous abusez point*. Vide 1. Cor.6.9. ¶ *Seminauerit*, σπείρῃ. Vsitatum est Apostolo, sumptus sementi comparare quam sequatur messis (id est vita æterna) vt compendium, siquis sterili solo semina mandarit, vt 1. Cor. 9.11. & 2. Cor.9.6. quæ translatio verbi זרע[*zarah*] passim ad omnes vitæ actiones transfertur, vt Prouerb.22.8, & 11.18. Hic verò Paulus (meo iudicio) de ministrorum alimentis pergit disserere: & quum dixisset Deum non irrideri, quod valde hîc sint ingeniosi homines in quærendis subterfugiis, nunc ostendit quanto præstet spiritui serere (id est, comparandis iis quæ ad pietatem ac religionem pertinent, bonis suis non parcere) quàm carni serere, i. fluxis istis & caducis bonis accumulandis opes impendere. quorum desiderio sic feruent homines vt hîc minimè omnium sint parci: quum tamen hæc omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit carnẽ proiis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Vtrouis autem modo accipias, Interitus nomen melius conuenit quàm Corruptionis.

8 *Carni suæ*, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulgata, *In carne sua*. Erasmus, *Per carnem suam*. Ego puto εἰς respondere ל Hebræorum, tertio casui præpositæ, & finem seu scopum declarare, vt carni suæ, idem declaret atque Huius vitæ commodis. vel, carnis cupiditatibus, quas velut aruum colere & serere dicuntur, qui sunt iis quærendis intenti, quibus illas expleant. His verò opponitur Spiritus, sancti videlicet animi motus quos Spiritus sanctus in sanctis excitat.

9 *Benefaciendo autem*, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id est, ἀγαθοποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus. quanuis in quibusuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulgata & Erasmus, *Bonum autem facientes*. ¶ *Si non elanguerimus*, μὴ ἐκλυόμενοι, vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Græci verò eleganter hoc exponunt participio ἀπονάρκῶντες, id est, *obtorpescentes*. Vide Mar. 8.3. Sic autem omnino resolui debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυώμεθα. vt in illo Homeri versiculo.

Iliad. ι Ἴσον μοῖρα μένοντι, καὶ εἰ μάλα τις πολεμίζει. Vulgata, *Non deficientes*. Eraſmus, *Non defatigati*. Syrus interpres non videtur ſenſum aſſequutus, ne in ſuperiore quidem membro.

Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.	10	Nempe igitur dum tempus habemus, ¨ſimus benefici erga omnes, maximè verò erga ¨domeſticos fidei.	10	*Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domeſticos fidei.*
Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.	11	Videtis ¨quàm longis literis vobis ſcripſerim mea manu.	11	*Videte qualibus literis ſcripſi vobis mea manu.*
Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.	12	Quicunque volunt ¨ſpecioſi apparere ¨in carne, ij cogunt vos circuncidi, tantùm ne ¨ob crucem Chriſti perſequutionem patiantur.	12	*Quicunque volunt placere in carne, hi cogunt vos circuncidi, tantùm vt crucis Chriſti perſequutionem non patiantur.*
Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.	13	Nam ne ipſi quidem qui circunciduntur, Legem ſeruant: ſed volunt vos circuncidi, vt ¨de veſtra carne glorientur.	13	*Neque enim qui circunciduntur, Legem cuſtodiunt: ſed volunt vos circuncidi vt in carne veſtra glorientur.*
Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.	14	A me verò abſit ¨gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem ¨mundus mihi crucifixus eſt, & ego mundo.	14	*Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.*
Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.	15	Nam in Chriſto Ieſu neque circuncіſio quicquam valet, neque præputium, ſed ¨noua creatio.	15	*In Chriſto enim Ieſu neque circunciſio aliquid valet, neque præputium, ſed noua creatura.*
Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.	16	Et ¨quicunque ſecundum hanc regulam ¨incedent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, ¨& ſuper Iſraëlem Dei.	16	*Et quicunque hanc regulam ſequuti fuerint, pax ſuper illos & miſericordia, & ſuper Iſraël Dei.*
Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρε-	17	¨De cętero, nequis mihi mo-	17	*De cætero nemo mihi*

10 *Simus benefici*, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Operemur bonum*, nimium obſcurè. ¶ *Domeſticos fidei*, τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id eſt, eos qui per fidem ſunt in eadem atque nos familia Domini. Vſitatum enim eſt appellatione domus Domini Eccleſiam ſignificare. Filiorum autem Dei character eſt fides.

11 *Quàm longis*, πηλίκοις. Ad verbum, *Quantis*. Vulgata, *Qualibus*, in quo explicando miror cur ſe tantopere torqueant interpretes: dum alij ad ſublimitatem ſententiarum referunt, vt Hilarius: alij ad ipſa literarum elementa, quæ grandiuſcula fuerint, vt Hieronymus: alij ad deformitatem characterum, quaſi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus. Syrus autem interpres hanc vocem aut non legit, aut nõ intellexit. Sũt autẽ ſanè longiores epiſtolæ Romanis & Corinthiis inſcriptæ, ſed aliena manu exaratæ. Illa videlicet ad Romanos Tertij cuiuſdam manu Rom. 16.22. Epiſtolam verò priorem ad Cor. Soſthenis quem ſibi adiungit, poſteriorem verò, Timothei manu ſcriptam fuiſſe probabile eſt.

12 *Specioſi apparere*, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id eſt ſpeciem ſeu vultum, opponit veritati, vt alibi ſæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo ſermone, *Faire bone mine*. Vulgata, *Placere*. Eraſmus, *Iuxta faciem placere*. ¶ *In Carne*, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pſeudapoſtoli conabantur aliorum etiam ora inficere. ¶ *Ob crucem Chriſti*, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, ob Chriſti crucifixi prædicationem, cui iſti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 *De veſtra carne*, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id eſt, quòd vos Iudaiſmo implicuerint. Sed ad circunciſionem alludit: quaſi iſtos diceret ex præciſa Galatarum cuticula captare Iudæorum fauorem.

14 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum, quum in laude ponitur, non ſignificat ſibi aliquid tribuere (vt ſuperbi ſolent) ſed in aliqua re acquieſcere, idque non ſine animi exultatione, cuius exemplum inſigne ſuppeditat noſter Apoſtolus Rom. 8. verſ. 31. & deinceps.

¶ *Mundus mihi crucifixus eſt*, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mundum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum ſplendorem, qui iſtis pſeudapoſtolis perſtringebat oculos, vt præ iis Chriſtum contemnerent, quum ipſe nihil iſtis commoueretur. Itaque crucifixus eſt mundo quem mundus deſpicit, & mundus eſt crucifixus ei qui viciſſim mundum nihil facit, quod vtrunque ſibi tribuit Apoſtolus gratia Dei fretus, quum ſæpe mundus nihil ſit minus quàm crucifixus iis qui tamen mundo ſunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus eſt Caſtellio, quum putaret his duobus rem vnam & eandem ſignificari. Vſus eſt autem crucifigendi verbo vt oſtenderet cur mundum odiſſet, & eum viciſſim mundus, & qua virtute fretus mundum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum eſſet laudabile.

15 *Noua creatio*, καινὴ κτίσις. De qua ſuprà. 5.6. & Rom. 6.4. Vulgata, *Creatura*. ambiguè, quum de inſtauratione ſola qualitatum, non de ipſa hominis animæ & corporis ſubſtantia hîc agatur. Creationis autem vox oſtendit Deum, ſicut in prima creatione ſolus fuit opifex hominis minimè συνεργοῦ (vt qui à Non Eſſe ad Eſſe adduceretur) ſic etiam in prima illa inſtaurationis gratia, Deum ſolum non modo non concurrente ſed etiam repugnante toto homine, illos refingere qui propterea dicuntur Dei ποίημα. Epheſ. 2.9 *

16 *Quicunque*, ὅσοι. Indefinita particula tollit Gentium diſcrimen, ad quas hoc prius membrum propriè ſpectat. ¶ *Incedent*, στοιχήσουσιν. Vulgata, *Sequuti fuerint*. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν ſignificare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quaſi lineam non tranſilias: quod hîc fuit exprimendum: propter additum normæ ſeu regulæ nomen. ¶ *Et ſuper Iſraëlem Dei*, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ſuper Iudæos, quorum laus non eſt ex hominibus, ſed ex Deo, vt Rom. 2. 19. Præpoſitio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Iſraël ſic conſtituitur.

17 *De cætero*, τοῦ λοιποῦ. Siue, poſthac, vt apud Ariſtophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. ſed ſæpius non exprimitur χρόνου, vt in

vt in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & similibus. Claromontanus codex habet, τὸ λοιπόν, quod est magis vsitatum.

χέτω· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

lestias exhibeto: ego enim ¨ stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi ¨ *sit* cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit Roma.

molestus sit. ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.*

Ad Galatas missa fuit è Roma.

¶ *Stigmata*, τὰ στίγματα. Id est, inustas notas, quales inuri seruis solebant, magna quidem cum ipsorum infamia, vnde & stigmatiæ dicti sunt. sed hæc dedecora adeo pretiosa sunt coram Deo, vt ea non dubitet Apostolus omni pseudapostolorū gloriæ opponere. Vocat igitur stigmata, non horrendi illius stigmatici idoli seu vera seu fictitia vulnera (nihil enim interest, quanquam fictitia esse satis constet) sed ea quæ commemorat 2. Cor. 11, additque Κυρίου Ἰησοῦ, id est, Domini Iesu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, sed causa: simúlq; has notas opponit circuncisionis cicatrici. quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Iesu Christi nomine, sed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd lōgè alia stigmata & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ij demū liberi sunt qui Christo seruiūt.

18 [*Sit*] *cum spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id est, Animis vestris insideat, vt Dei spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, vt eos à carnis iustitia ad Euangelium reuocaret.



ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ἘΦΕΣΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Ephesios.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.



ΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

CAPVT I.

1 

AVLVS Apostolus Iesu Christi ¨ per voluntatem Dei, ‖ ¨ sanctis qui sunt ¨ Ephesi, ¨ & fidelibus in Christo Iesu:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

CAPVT I.

1 

AVLVS Apostol⁹ Christi Iesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: 1.Cor.1.a.

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. Vide Gal. 1.4. ¶ *Sanctis qui sunt*, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, *omnibus*. ¶ *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. Nisi hoc addas, manca fuerit inscriptio, non expresso eorum nomine quibus scribitur. Itaque Basilium miror lib. aduersus Eunomium secūdo, istud non legere, imò etiam occasionem inde arripere docendi fideles verè esse siue existere. quod certè mera est & inanis argutia. ¶ *Et fidelibus*, καὶ πιστοῖς. Expexegesis. neque enim alia est sanctorum magis propria definitio.

2.Cor.1.3.
1.Pet.1.3.

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ.

4 Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ.

5 Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν θελήματος αὐτοῦ,

3 Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cælis in Christo:

4 Sicut elegit nos in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, vt simus sancti & inculpati coram eo cum charitate.

5 Qui prędestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:*

4 *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate.*

5 *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum, per Iesum Christum, in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ,*

---

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Vide 2. Cor. 1.3. ¶ *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15.24. ¶ *Qui benedixit nobis*, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus cum in verbo ברך [*barach*,] quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth. 25.34. ¶ *Omni benedictione spirituali*, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cælestis est ac diuina. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in filiis Dei, partim etiam cum infidelibus cõmunes, quibus tamen, suo ipsorum vitio fiunt condemnationis instrumenta. Vide 2. Corinth 1.5. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. בַּמְּרוֹמִים [*bammeromim*] sub. מקומות [*mekomoth*,] id est locis, vt 1. Philipp. 1. 23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sentẽtia non multùm diuersa. Nam si Deum benedicentem spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressę fuerũt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut. 28: & contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cælestis, & ad ęternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterísque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiam dicimur iam in cælis versari, Philip. cap. 3. ver. 20 ¶ *In Christo* ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, cõsentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis, & Syro interprete. Ita etiam legit Theophylactus (nisi quòd addit Ἰησοῦ) *Iesu*, & Hieronymus: optiméque conueniunt sequentia, vbi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretationem qui conuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Christi cœlestibus: quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptum sit neutro genere, & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocant) indicare. Cur autem malim In Christo quam In Christum interpretari, dixi 1 Cor. 1.2.

4 *Elegit*, ἐξελέξατο. Id est, Eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hîc agitur: quum nostri respectu tum demum dicamur eligi quum Deus suum propositum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. ¶ *In ipso*, ἐν αὐτῷ. In ipso videlicet adoptãdos, vt postea explicat. Nã Christus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in iustitia & sanctitate, vt infrà, 4. 24. vt sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos in Christo eligeret, tum ad eos iustè puniendos qui in iniquitate concepti permanerent, aditum patefaceret. Sed vt hæ causæ suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo sunt æternæ, ac omni tempore superiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec posterius hîc censeatur, sed caussarum duntaxat ordine. siquidem necesse est vt remedij ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. ¶ *Vt simus*, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam sancti essemus, neque quòd Deus tales nos futuros prospiceret. Qui enim tales essemus nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset. Ergo qui electionis doctrinam sibi applicant, vt sibi quanuis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco conuinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est hæc doctrina vt inutilis vel curiosa, sed vt vnicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, vtrisque (quod aiunt) manibus retinenda. ¶ *Sancti & inculpati*, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christo nos regenerante induti, cuius etiam virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit quandiu hîc viuit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. * ¶ *Coram eo*, κατενώπιον αὐτοῦ. Id est verè ac sincerè. Vide Luc. 1. 6. quanuis non perfectè, ac proinde non meritoriè Rom. 4. 2. nisi malimus de imputata iustitia, qua vna apud Dei tribunal subsistimus, Rom. 3. 21. istud accipere: & istud ἐν ἀγάπῃ subnecti, ad inhærentem & inchoatam in nobis sanctitatem declarandam, vt quæ perpetuo nexu cum illa priore cohæreat. * ¶ *Cum charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Simplicissimum est hoc refere ad proximũ dictum, quòd charitatis nomen vtriusque tabulæ officia complectitur. Quidã malunt connectere cũ ἐξελέξατο, vt significet Apostolus Dominũ sola charitate gratuita impulsum vt nos eligeret. Budęus autem hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est, nobis per charitatẽ prędestinatis adoptioni per Iesum Christũ. *

5 *Qui prædestinauit nos*, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nũc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Christo igitur definit nihil aliud esse quàm gratis destinare adoptioni per Christum: addit deinde causam finalem, non subalternã (quam vocant) cuius antè meminerat, sed vltimam, nempe gloriam Dei, cuius summa tum misericordia tum iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædestinationem, si subtilius omnia scrutemur, quum alioquin electionis nomẽ latius pateat, hoc intererit, quòd electio respicit partim Dei propositũ, partim oppositum reprobrorum membrum, quum mutuo se respiciãt electi & reprobi: prędestinatio verò respicit partim ipsius propositi exequutionem, ac proinde totum causarum progressum quo Deus suos deducit, (vt quum hîc dicimur prædestinati ad adoptionem, alibi verò ad opera bona, infrà. 2. 10. alibi ad ferendam crucem, vt Rom. 8. 29, & ad cognoscendã Dei voluntatem, Act. 25. 14.) partim verò fines quos sibi Deus in eligẽdo proposuit, nempe vitam æternam electorum, vt Act. 13. 48 Rom. 9. 23. & gloriam ipsius Dei, qui finis est vltimus, vt infrà, vers. 6. & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν, προτιθέναι, προχειρίζεσθαι, & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consiliũ Dei

quod

quod quidem non modò euentus ſed etiam cauſas ipſas ex omni æternitate antegreditur, conſilium inquam, quo vniuerſa & ſingula non modò præſciuit ſed etiam decreuit. ¶*Quos adoptaret in filios per Chriſtum Ieſum*, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apoſtolus quomodo accipiendum ſit quòd antè dixerat, nos in Chriſto electos ab æterno, ita nempe vt Chriſtus ſubſternatur Dei æterno conſilio, quatenus per eum vnum conſtituit omnes electos ad ſuum finem adducere. Nec enim Chriſtum hîc conſiderat nude & ſeorſim vt Deum Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualem, (qua ratione non in ipſo, ſed ab ipſo, ſicut & à Patre & à Spiritu ſancto, electi ſumus, quum Dei οὐσία diuidi nec poſſit nec debeat) ſed vt mediatorem, id eſt, vt Deum manifeſtatum in carne: in quo vno gratis adoptati & reconciliati ſeruantur omnes ſaluti de-* ſtinati. quem propterea vocat Auguſtinus prædeſtinatorum caput. cuius verba vide (lector) lib. de prædeſt. ſanctorum 1, cap. 19. & 2. cap. 24. & tractatu in Iohan. 17. Iam verò (vt antè diximus) corruptio reconciliationem præcedat neceſſe eſt, & integritas corruptioné, cauſarum ordine: ex quo fit vt Deum meritò dicamus, antequam hominem conderet, primùm conſtituiſſe gloriam ſuã in ſeruandis per miſericordiã nonnullis patefacere, quum primùm omnium ſoleant omnes artifices de fine conſtituere: deinde vt hunc finem conſequeretur, decreuiſſe hominem condere marem & fœminam, integros quidem illos, ſed qui ſponte lapſi, ſeſe poſteróſque ſuos redderent iudicio Dei obnoxios: ex quibus poſtea certos quos illi libuiſſet ſelectos per miſericordiam ſeruaret: ac demum his conſtitutis, decreuiſſe opus illud edere omnium pulcherrimum & magnificentiſſimum, nempe vt Verbum illud æternũ caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædeſtinaſſet, ac ſuo tempore ſapientiam, iuſtitiam, ſanctificationem, redemptionem gratis per fidem adepti ſerua-* rentur. In Chriſto ergo, vt mediatore, ſitum eſt quod ad cauſas executioni æterni de nobis ſeruandis decreti fundamentum, vtpote cui inſeri omnes electos oporteat: vt ipſius imputata iuſtitia iuſti beatam immortalitatem ab ipſo tandem hauriant. vnde fit vt etiam electionis certio ratio, non in arcano illo inſcrutabili, ſed in patefacto nobis & noſtris cordibus Euãgelij verbo quærenda. Sed tamen tantùm abeſt vt, ſi cauſarum ordinem ſpectes, Pater in Chriſto mediatore cauſas quæſierit eligendi aliquos ad ſalutem, vt contra, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per miſericordiam ſeruare, idcirco Chriſtum ipſum, quatenus homo eſt, primum omnium prædeſtinarit, in quo cæteros ſeruaret. quod & explicatur infrà, & disertè exprimitur 1. Pet. 1. 20. Niſi quis ita inſanit vt Deum prius exiſtimet decreuiſſe quomodo conſilium ſuum exequeretur quàm conſilium vllum cepiſſet: prius de inſtauratione electorum quàm de hominis creatione & lapſu deliberaſſe: prius denique lapſum atque adeò creatum eſſe hominem, quàm Deus de hominũ conditione futura certum conſilium cepiſſet. quæ omnia quum ſint abſurdiſſima, ex eorum tamen placitis neceſſe eſt cõſequantur, qui in Chriſto mediatore quærunt propoſiti Dei cauſas.

¶*In ſeſe*, εἰς αὐτόν. Id eſt, ἐν ἑαυτῷ. quibus verbis excludit Apoſtolus quæcunque vſquam ſunt extra ipſum Deum, vt ſignificet Deum in ſuis eligẽdis nihil neque præſens, (ſolus enim eſt æternus) neque futurum in cælo aut in terra, ſed ſeipſum vnum ſpectaſſe, in quo vno ſapientiſſimi & iuſtiſſimi ſui conſilij cauſas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, ſed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres ſint vnus Deus. Quod & ipſum in conſilij exequutione & cauſis diligenter eſt conſiderandum: ita vt neque diſcerpamus οὐσίαν, neq; perſonarum diſtinctas operationes confundamus. Vulgata, *In ipſum*, εἰς αὐτόν. quod non conuenit. Sed multo etiam abſurdius Caſtellio interpretatus eſt *In eundem*, εἰς αὐτόν. ¶*Pro beneuolo affectu voluntatis ſuæ*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadem, id eſt amor gratuitus ſignificatur, & de quo Dominus veluti ſibiipſi placet, vt ſæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero ſæpe ſit contentus. Sed tamen hoc in loco non eſt inanis hæc repetitio, tum propter emphaſin ex Hebræorum idiotiſmo, vt quum מטיט היון [*mittit hayauen*,] id eſt è luto luti dicunt, vt Pſal. 40. 3. quem pleonaſmum iterum annotauimus infrà, verſ. 19, & 4. 23, tum verò maximè vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc conſiderari à Paulo in primo gradu, id eſt in propoſito. Nam primùm omnium conſtituit Deus quos vellet honoris vaſa fieri: cuius decreti cauſa omnis in ipſo Deo eſt poſita, cui ita placuit, ad gloriam ſuam in illis declarandam: deinde quos propoſuit Pater gratos habere, eos in Chriſto ſibi gratos effecit, in eo ipſos contemplans, cui ſuo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Chriſtus paſſurus minus valuit quàm paſſus, quum ſint apud eum omnia præſentia. Tertius demum gradus eſt, quum reipſa eos efficaciter vocatos Chriſto per fidem inſerit, non prius deſinens eos quotidie magis ac magis inſtaurare quàm vero Filio ſuo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obſignet. Cæterùm τὴν εὐδοκίαν Vulgata & Eraſmus conuertunt *Beneplacitum*, Caſtellio, *Arbitrium*, non ſatis expreſſè, vt mihi videtur: quia εὐδοκία ſolos electos reſpicit, non modò quòd Deus in eos benè ſit affectus, ſed etiam quia ſponte eos amat, adeo vt ex eo quaſi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi conuerti, hîc verò quia τῷ θελήματι adiungitur, affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.	6	Ad laudem glorioſæ ſuæ gratiæ, qua nos gratis ſibi acceptos effecit in illo dilecto.	6	*In laudem gloriæ gratiæ ſuæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,	7	In quo habemus redemptionem, per ſanguinem ipſius, remiſſionem *inquam* lapſuum ex diuite ipſius gratia,	7	*In quo habemus redemptionem per ſanguinẽ eius, remiſſionem peccatorum ſecundũ diuitias gratiæ eius,*
Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·	8	Qua redundauit in nos omni ſapientia & intelligentia:	8	*Quæ ſuperabundauit in nobis in omni ſapientia & prudentia:*

6 *Ad laudem glorioſæ gratiæ ſuæ*, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id eſt, vt beneficentia ipſius ſicut ſummam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam iſtam Dei bonitatem complecti poſſit? Alludit autem omnino ad locum Deut. 26. 19, & Eſa. 43. 7. ¶*Gratis nos ſibi acceptos effecit*, ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς. Hebr. הרצה [*hirtſah*] ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, ſicut etiam finxit alibi verbum ἱκανώσας Apoſtolus.*

7 *Ex diuite ipſius gratia*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulg. *Secundum diuitias gratiæ eius*. Vide Rom. 2. 4.

8 *Qua*, ἧς. Iungitur enim τὸ περισσεύειν etiam ſecundo caſui, vt Luc. 15. 17. Vulg. *Quæ*, ἥ. Eraſ. *De qua*, ἐξ ἧς. ¶*Omni*, * ἐν πάσῃ. Id eſt, omni genere ſapientiæ, quæ varia & multiplex eſt. 1. Cor. 13. 2. Eſt ergo Chriſtus crucifixus, verè cæleſtis, & omnium etiam Angelorum captum ſuperans ſapientia, quamuis mundus eam pro ſtultitia habeat. Eſt enim μυστηριώδης, & ab iis ſolis intelligitur qui perfecti vocantur, quòd Dei gratia duce perfectionis viam inſiſtãt, 1. Cor. 2. 6, & 7. Itaq; apage à nobis os illud impurũ & blaſphemum Caſtellionis, qui nuper in illũ Pauli locum ſcribens, auſus eſt apertè ſcribere, Chriſtũ crucifixũ eſſe duntaxat ſapientiæ rudimentum: atque illud etiã, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter aſſerere, Paulum in ſuis omnibus epiſtolis nihil quàm rudimẽta ſcripſiſſe, habuiſſe verò abſtruſiorem quãdam ſapientiam, quam ſcriptis non tradiderit, ſed ſolos quoſdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipſe commentus ſuis perfectis venditat.

¶*Intelligentia*, φρονήσει. Id eſt, συνέσει, vt Col. 1. 9. Sic enim malo interpretari quàm *prudentiam* cum Vetere interprete & Eraſmo. nec temere eſt quòd Syrus interpres addit τοῦ πνεύματος, *ſpiritus*. Nonnulli porrò iſta connectunt cum ſequẽte participio γνωρίσας, vt poſt ἡμᾶς punctũ ſcribatur:

quam distinctionẽ sequitur Hieronymus & Græcus etiã scholiastes. Castellio verò hæc nuper conuertit, *Qua erga nos tam largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia.* & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed nõ dubito quin hæc potius declarent Euãgelici mysterij dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

9 Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὑτῷ,

10 Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς·

11 Ἐν αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ.

Col. 1. 12

9 Patefacto nobis " mysterio voluntatis suæ, secundum gratuitam suam beneuolentiam quam proposuerat " in sese,

10 " *Nempe* vt in pleni temporis dispensatione " recolligeret " omnia illa in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra:

11 " In ipso, *inquam*, in quo etiam " in sortem adsciti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum " eius qui omnia efficit ex cõsilio voluntatis suæ.

9 *Vt notũ faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo,*

10 *In dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt:*

11 *In ipso in quo etiam nos sorte vocati sumus, prædestinati secundũ propositum eius qui operatur omnia secũdum consilium voluntatis suæ.*

9 *Mysterio*, μυστηρίῳ. Id est, arcano. Quis id enim vnquam per se vel suspicari possit? Accedit autem Paulus ad consilij Dei exequutionem, primùm in eo quòd Christum suo tempore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiam vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Ceterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, effecit vt Latini patres latissimè vocem istam vsurparint, quod postea recentiores non animaduertentes, matrimonium inter ea sacramenta numerarunt quæ in Christiana Ecclesia speciali notatione vocantur. Eras. verò *arcanum* rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterij nomen non quoduis arcanum temerè significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. ¶ *In sese*, ἐν αὑτῷ. Vel in ipso, ἐν αὐτῷ, videlicet Deus pater in Christo, vt habet Claromontanus codex, & Vulgata. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fontem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῆς προθέσεως, vbi necesse sit consistere, cuius causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 [*Nempe*] *vt in pleni temporis dispensatione*, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissimè subaudiuntur, vt infrà, vers. 13. & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari vt explicet quid mysterij nomine significare voluerit. & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Galat. cap. 4. vers. 4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbum sequens, non autem ad verbum προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispositionis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, *Vsque ad dispensationem:* quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, *Quam proposuit in sese.* id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum. ¶ *Recolligeret*. ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulgata, *Instaurare*, nullomodo expressa sententia Apostoli. Vt videri possit legisse ἀνακαινώσασθαι. Erasmus, *Vt summatim instauraret:* sed ne sic quidem satis expressè. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιώσασθαι partes disiectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumẽtorum texunt, aut qui calculis subductis singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coalescunt eodem spiritu, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum ipso Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Galat. 3. 16. Quænam autem illæ partes sint, antea quidem disiectæ, aduentu verò Christi per Euangelij prædicationem in vnum corpus sub eodem capite collectæ, mox declarat Apostolus. Itaque in hoc verbo ἀνακεφαλαιώσασθαι significatione media duplex est etymon obseruandum: vnum allusione facta ad κεφαλῆς, id est Christi capitis appellationem, quo sensu Tertull. lib. 5. aduersus Marcionem vertit *Recapitulare*, id est ad caput vnde exciderant reuocare. Totum enim humanum genus initio, ac etiam post lapsum & ante apostasiam, cum Deo patre conditore per τὸν λόγον in quo pater omnia condiderat cohærebat. Alterum deducto verbo à κεφάλαιον, quo declaratur breuis multarum partium in vnum quoddam totum collectio, vt accipitur hæc vox passim apud Græcos scriptores tum in simplici verbo κεφαλαιοῦν tum in composito, ἀνὰ pro σὺν posito, ac etiam apud Apostolum Rom. 13. 9. Tertullian. libro de monogamia, in quo malam causam agit, hunc locum citans vertit per periphrasin, *Ad initium reciprocare.* ¶ *Omnia illa*, τὰ πάντα. Quibus videlicet antea disiectis, in vnum corpus colligendis, fuit a patre missus. Est enim vis articuli seruanda, vt fortassis ad linguam Latinam accommodatius, vt & Hebræis כל [*chol*] numero non variatur, verteris *Omne illud:* Gallicè *le tout.* Ad Angelos igitur beatos, qui nunquam exciderunt, & quibus confirmandis non est missus Dei filius, ac proinde multo minus ad Dæmonas ista pertinent: sed ad Ecclesiæ corpus Christi demum exhibitione coadunatum. Etsi enim patres sub vetere fœdere in fide mortui, quum veniret Christus in carnem, iam erant in cælis recepti, (hos enim esse arbitror qui hoc in loco dicuntur in cælis fuisse) tamen consummati non erant nec fuerunt nisi Christi exhibitione, à qua pependit eorum spes. Quinam enim Christo venturo vniti & per eum seruati dicerentur, nisi Christus suo tempore aduenisset, & quod illi crediderant & sperarant implendum, reipsa suo tempore impleuisset. Itaque isti qui iam in cælis erãt, non ipsorum collectionis, sed eius per quod collecti fuerunt exhibitione & impletione dicuntur Christi demum aduentu collecti. Iis autem aggregati sunt tum quibus, etsi si viuis & adhuc in terra positis, datum est vt illum præsentem amplecterentur: tum qui Euangelij prædicationi per Apostolos crediderunt & quotidie ministerio fidorum pastorum fiunt vera huius corporis membra, siue ex Iudæis siue ex Gentibus: quum pater ille filio suo cœtum ex omnibus populis colligendum promiserit Psal. 2. 8. Et hùc pertinet tum similis prorsus locus Coloss. 1. 20. tum etiam alius Hebr. 11. 40. & τὰ πάντα sic vsurpat Apostolus Galat. 3. 22. & τοὺς πάντας Rom. 11. 32. Syrus autem interpres videtur legisse ἀνακαινώσασθαι vt qui verterit, *vt cuncta de integro siue à capite innouarentur*, allusione facta ad capitis nomen.

11 *In ipso* [*inquam*], ἐν αὐτῷ. Claromontanus codex has particulas superiori versiculo adnectit, ita videlicet vt redundet relatiuum ipsi antecedenti subiectum ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam a nobis obseruato: quod tamen ego, receptam dispunctionem sequutus, malui per epanalepsin interpretari. Syrus autem interpres legit, ἐν καὶ αὐτῷ ἡμεῖς ἐκληρώθημεν, *Et in ipso nos in sortem adsciti sumus*,

quæ

quæ scriptura mihi maximè probatur. Erasmus, *in eodem*, ἐν τῷ αὐτῷ, ita videlicet vt hæc finiant superiorem versiculum. Sed hanc scripturam nusquam inueni. ¶ *In sortem adsciti sumus*, ἐκληρώθημεν. Vulgata, *In quo etiam sorte vocati sumus*. Κληρωθῆναι dicuntur magistratus qui sortitò creantur. Translatitiè verò istud dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israël peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterũ recurrens ad Dei prædestinationem, ex externo ipsius consilio: nequid hîc sibi tribuant Iudæi quasi suo merito prærogatiuam habuerint: deinde, ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascẽdit, quo nihil est superius. ¶ *Eius qui omnia efficit*, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimé. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere. Philippens. 2.13

Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	12	Vt nos simus ᐟᐟlaudi gloriæ ipsius, ᐟᐟqui priores sperauimus in Christo.	12	*Vt simus in laudem gloriæ eius, nos qui ante sperauimus in Christo.*	
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.	13	ᐟᐟIn quo *sperastis* & vos audito ᐟᐟsermone veritatis, ᐟᐟ*id est* Euangelio salutis vestræ: per quod etiã, posteaquam credidistis, ᐟᐟobsignati estis ᐟᐟSpiritu illo promissionis sancto:	13	*In quo & vos, quum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:*	
Ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ.	14	Qui est ᐟᐟarrhabo hæreditatis nostræ, ᐟᐟdum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.	14	*Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius:*	2 Cor. 1. 22.
Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,	15	Propterea etiam ego, audita ea quæ in vobis est fide in Domino Iesu, & charitate in omnes sanctos,	15	*Propterea & ego, audiens fidem vestram quæ est in Domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos,*	Col. 1. 4.
Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·	16	Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:	16	*Non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis:*	Ph. 1. 3. 4.
Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δώῃ ὑμῖν	17	Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, ᐟPater ille gloriæ,	17	*Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater*	

12 *Laudi gloriæ ipsius*, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infra, vers. 14. pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2.8. ¶ *Qui priores sperauimus*, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolẽs) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδιόνυσα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulgata, *Qui ante sperauimus*, nimium obscuré.

13 *In quo [sperastis] & vos*, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε. Nunc igitur Gentes Iudæis exæquat, vt vtrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. ¶ *Sermone veritatis*, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est, sermone illo qui propriè verax est, quum à Deo proficiscatur qui mentiri non potest. ¶ *[Id est] Euangelio*, τὸ εὐαγγέλιον. Id est, fausto illo & felici nuntio cælitus allato. ¶ *Obsignati estis*, ἐσφραγίσθητε. Vide Ioh. 6.27. 1. Corinth. 1.6. Est autem sumpta translatio à sigillis, quorum impressione, authentica ab incertis, & à falsis vera distinguimus. ¶ *Spiritu illo promissionis sancto*, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & seruitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem triplicatus articulus diligenter obseruandus, quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 *Arrhabo*, ἀῤῥαβὼν. Vulgata, *Pignus*. Vide 2. Corinth. 1.22. Scriptum est autem ὅς ἐστιν pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habita sensus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, vt Photio placet: vel propterea quòd sequitur ἀῤῥαβὼν. vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus*. & in illo Terentij, *Nunquam æquè paupertas onus visum est mihi graue*. ¶ *Dum in libertatem vindicemur*, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id est liberationem: vnam qua redimimur, persoluto pretio, Christi videlicet sanguine, vt à seruitute peccati & mortis manumittamur, vt copiosius explicat Paulus, Rom. capite 7. cuius etiam meminit suprà versu 7: alteram, qua in istam libertatem prorsus vindicamur. Nos enim, quamuis liberos, retinet tamen adhuc aliquatenus per vim peccatum in aliqua seruitutis specie, vt quod volumus non faciamus, Gal. 5.17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio supremo destinatum, quo nos Christus, vt à se redemptos, liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes, sed illa quidem peracta est, hanc verò, quæ illius est complementum, speramus, vt Luc. 21.28. Rom. 8.13. & infrà, 4.30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo nos manumissos esse dicimus per fidem, vt nos tandem in iustam libertatem ex malæ fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa vocare, cuius passim meminit Apostolus, vt Rom. 6.22. & 8.2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est, ad verbum, liberatio vindicationis siue assertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo vindicare, cuius verbale nomen est περιποίησις. Vulgata, *In redemptionem acquisitionis*. Erasmus, *In redemptionem acquisitæ possessionis*. id est, Ecclesiæ suo tempore liberandæ. sicut Circuncisio accipitur pro circuncisis: & præputium pro incircuncisis: quam expositionem sequutus etiam Syrus interpres vertit, *Eorum qui seruantur*. Hæc verò explicatio, etsi in eandem sententiam recidit, tamen (vt mihi quidem videtur) non ita est plana & expressa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquisita hæreditate nusquam meminisse geter.

17 *Pater ille gloriæ*, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: Id est, (ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus 1. Corinth. 2.7.) Pater ille gloriæ plenus, qui & Deus est Domini nostri Iesu Christi, quatenus hic homo factus est, vt eundem atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Ioh. 20.17. ¶ *Spiritum sapientiæ*, πνεῦμα σοφίας. Id est, donum sapientiæ per spiritum sanctum, vt exposuimus alibi. Sapientiæ autem ac reuela-

tionis nomine quid significet, diximus 1. Cor. 14.6. quanquam hæc mihi videntur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declarent quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt. ¶ *Per agnitionem ipsius*, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Erasmus, *Per agnitionem sui*. Atqui αὐτοῦ potius ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam diuinam haurimus. Deinde quod scribit in hunc locum, philosophos cognouisse quidem Deum, at non agnouisse, certe ad rem non pertinet, quum hîc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apostolus Rom. 1.19) id est de eo quod præeunte naturæ luce homines possunt in Deo cognoscere, sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis ne suspicari quidem, nedum reuelare possit. Sed & impium est quod Hieronymum annotat Erasmus obseruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temere Paulus *agnitionem* potius scripsit quàm *cognitionem*: quanuis interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognouisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magis ac magis quem semel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea, versu 8, dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·

18 Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·

19 Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, (Col. 2.19. infra, 3.7.)

20 Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,

21 Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

22 Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑ-

det vobis ⁚ Spiritum sapientiæ & reuelationis, ⁚ per agnitionem ipsius:

18 ⁚ Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis ⁚ quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖ pro efficacitate ⁚ fortis roboris ipsius,

20 ⁚ Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis, ⁚ & collocauit ad dextram suam ⁚ in cælis,

21 ⁚ Longè supra omne imperium ac potestatem, & potentiam, & dominationem, ⁚ & omne nomen quod nominatur ⁚ non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 Et omnia subiecit eius pedibus, ⁚ eúmque constituit ⁚ caput

gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:

18 *Illuminatos oculos cordis vestri: vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis:*

19 *Et quę sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius,*

20 *Quam operatus est in Christo suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,*

21 *Supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.*

22 *Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum de-*

18 *Illuminatis oculis*, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulg. & Eras. *Illuminatos oculos*: quo fit vt oratio non cohæreat, nisi exegeticā particulā, Nēpe, subaudias. Hieronymus, quū alibi Paulū vt Græci sermonis imperitū immeritò arguat, hîc contrà conatur illum excusare, vbi nulla excusatione indiget, coniungítque ista cum participio ἀκούσας, id est cum initio vers. 15. nempe vt ex anantapodoto, quòd nusquam est, synchysin faciat. Ambrosius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt ista cum verbo δῴη connectantur: sed non rectè inseruit verbum Habere, quum potius supplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan. 10.16. & 1. Timoth. 4.3. & alibi sæpe, hoc modo, *Vt det vobis Deus Spiritum sapientiæ*, &c. *& illuminatos oculos*, &c. Erasmus verò miratur Chrysostomum & Theophylactū nullum hîc scrupulum sensisse, aut, si senserunt, dissimulasse. Sed, obsecro, qui scrupulum sentirent vbi nusquam est? Nemo enim est (opinor) cui non sit satis notum, quartos casus absolutè positos non modo excusari apud Græcos, sed etiam inter elegantes Atticismos numerari. quæ tamen phrasis si non placuerit, age quid si legamus, πεφωτισμένοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, certè omnia quàm aptissimè congruent. ¶ *Quæ sit spes illa vocationis eius*, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id est quæ bona vos ille sperare iubeat, vos ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8.24. & Galat. 5.5 Erasmus, *Spes ad quam ille vos vocauit*.

19 *Fortis roboris*, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus supra versu 5. & infra, 4.23. Vulgata, *Potentiæ virtutis*. Erasmus, *Roboris fortitudinis*.

20 *Quam exeruit*, ἣν ἐνήργησεν. Ad verbum, Quā operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ἣν ex Hebræorum idiotismo. Vide infra, 2.4. ¶ *Et collocauit*, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, ídque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Matth. 21.7. & 1. Corinth. 6.4. Vulgata, *Constituens*, non seruata Aorist. significatione. Erasmus, *Sedere fecit*. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. בַּמְּרוֹמִים [*bammeromim*,] vt supra versiculo 3. sub. מְקוֹמוֹת [*mekomoth*] id est, locis. Vulgata & Erasmus *In cælestibus*, nimium obscurè. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cęlis, consortem esse imperij illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatem dicimus esse in cælis, non quòd illic sit inclusa, sed quòd illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quod alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 *Longe supra omne imperium*, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. ¶ *Et omne nomen*, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, quicquid existit. Nisi malimus nomen pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אַנְשֵׁי הַשֵּׁם [*anosche haschschem*,] id est *viri nominis*, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiam in vernaculo nostro sermone loquimur ¶ *Non solùm*, &c. οὐ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstantiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondum est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicendum fuisset, Non solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 *Eúmque constituit*, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg. & Eras. *Et ipsum dedit*. nimium obscurè. Est enim Hebręorum more dictum

ἔδωκε

ἔδωκε pro κατέστησε, apud quos sic accipitur verbum נתן [nathan] vt Gen.41.43. ¶ *Caput* κεφαλὴν. Id est, vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש [lerosch] id est, in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eũ meritò dixerit Gregorius Antichristũ esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistol: 76.78.79.83.92.188.194. ¶ *Super omnia*, ὑπὲρ πάντα. id est, summum adeo vt nihil non illi subsit.

ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

23 Ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑΙ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

2 Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.

3 Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφη-

super omnia ipsi Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & complementum eius qui omnia implet in omnibus.

CAP. II.

1 ET vos *vnà viuificauit*, quum essetis mortui in lapsibus & peccatis:

2 In quibus olim incessistis vt est vita mundi huius, secundum principem cui potestas est aëris, & spiritus nunc agentis in hominibus contumacibus.

3 Inter quos & nos omnes cõ-

dit caput super omnia ipsi Ecclesiæ.

23 *Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.*

CAP. II.

1 *ET vos conuiuificauit, quũ essetis mortui delictis & peccatis vestris:* Col.2.13.

2 *In quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundũ principem potestatis aëris huius, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ.*

3 *In quibus & nos omnes*

---

23 *Complementum*, πλήρωμα, siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor, vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiue pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor. 12.12. & 13, & Galat. 3. 16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitum: quod multo expressius aliquid significat quàm Cũ Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christum in sese viuere, Gal.2.20. Hinc illa Christi vox, Saule, Saule, quid me persequeris? Quò etiã pertinet quod scriptum est Coloss.1.24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur. ¶ *Qui implet*, τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi vero videtur coacta ista interpretatio, qui potius actiuè istud accipio. Nam τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophon etiam vsurpauit lib.6. Ἑλληνικῶν, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus, vt sciamus Christũ * per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt indigeat cuiuspiam supplemento. quanuis pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi corporis instar adiungere. Vbiquitarij * verò, quos non pudet hoc & loco abuti vt & alio ex hac ipsa Epistola infrà 4.10, istud referentes ad ipsam humanitatis Christi essentiam, quæ terrã & cælum impleat vt ipsa Deitas Ier.23. 24. execratione digni sunt nõ refutatione.

IN CAPVT II.

1 *Et vos* [*vnà viuificauit,*] καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum *Conuiuificauit*, id est, συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatẽ ita fugere vt nihil immutes aut adiicias sententiæ. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentium in Ephesiis amplificare ex circunstantiis: id est, ex collatione conditionis præcedentis vocationẽ, cum ea quę subsequuta est: idque duplici modo, nempe simpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antithesi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promissionem & in sese considerantur: tum etiam post vocationem in Christo, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coaluerunt. ¶ *Quum essetis mortui in offensis & peccatis*, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem spiritualem intelligit: vnde & mors illa, quam primam vocant, sequuta est, (vt Rom.5.12.) & secunda quæ & ęterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non sunt renati, quia sicut immortalitas damnatorum non est vita, sed mors quædam perennis, nempe cum æterno exitio coniuncta: sic etiam hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non est, sed mors in iis qui Christi Spiritu non aguntur, vt Esa.9.1, & Ioh.5.28, Rom. 6.2, & 13, & 7.10. & 1.Tim.5.6, & passim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est, *Mori peccato*, contraria prorsus sententia dicuntur ij in quibus peccatum est extinctum, tertio videlicet casu: cum qua mortificatione prorsus cohæret ζωοποίησις, id est viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6. 2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuersa distingueremus, noluimus interpretari *Mortui peccatis*, sed *In peccatis*: addita videlicet præpositione ἐν, quæ exprimitur Coloss.2. 13, vt Num.27. 3. qua de re vide Act. 8. 23. Videtur tamen ipsum discrimen numeri satis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτίαν solet singulari numero Paulus ipsam veluti arborem (id est insitam corruptionem) vocare, cuius fructus sunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Superest vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ που καὶ ἡμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίησεν, Id est, *Eramus etiam nos certè filij iræ, vt & reliqui: sed Deus qui diues est misericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vnà viuificauit* [*vos*] *per Christum.*

2 *In quibus olim versati estis*, ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In quibus aliquando ambulastis*. Hebræis verò הלך בחטאות [halach bechattoth], id est in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicunque Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act.8.23, & Col. 3. 7. ¶ *Vt est vita mundi huius*. κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, *Secundum seculum mundi huius*. Hebr. כדור העולם [chedor haholam,] quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. ¶ *Secundum principem*, κατὰ τὸν ἄρχοντα. id est, ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.12. ¶ [*Et*] *spiritus*, τοῦ πνεύματος. id est, afflatus quo impellitur mundus vt resistat Euangelio: sicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæterósque bonos motus gignit. Non est igitur per appositionem hoc intelligendum, sed subauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus suprà, 1.18. ¶ *In hominibus contumacibus*, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *In filios diffidentiæ*. Est autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן [ben] id est, filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaque filij contumaciæ, declarat homines contumaciæ deditos. Sed * præterea distinguenda est ἀπιστία, id est diffidentia, siue potius infidelitas Fidei opposita, ab ἀπειθείᾳ quæ contumaciam, siue antiquo verbo impatientiam declarat, quanuis ista sese mutuò consequantur. Filij enim ἀπιστίας, siue de quibus Moses Deu.32.20. Filij nõ אמן [hemun] i. veritas seu fides nõ est in eis: i. in quibus nulla est fides. Idẽ vet⁹ interpres Col.3.6. Filios incredulitatis interpretatur.

μθύ ποτε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ὑμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.		uersati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes ¨quæ carni ac cogitationibus libebant: eramusque¨ natura ¨filij iræ, vt etiam reliqui.		aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, facientes voluntates carnis & cogitationũ: & eramus natura filij iræ sicut & cæteri.
Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,	4	Sed Deus, ¨vt qui diues sit misericordia, propter multam charitatem suam ¨qua dilexit nos,	4	Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos,
Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·	5	Etiam nos quum per lapsus mortui essemus, ¨vna viuificauit cum Christo, ¨*cuius* gratia estis seruati:	5	Et quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati:
Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·	6	¨Vnáque excitauit, vnáque collocauit ¨in cælis in Christo Iesu:	6	Et conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu:
Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	7	Vt ostenderet in seculis succedentibus ¨summas opes suæ gratiæ, *sua* ergo nos benignitate in Christo Iesu.	7	Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu.
Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς	8	¨Gratia enim ¨ estis seruati	8	Gratia enim estis sal-

3 *Quæ carni ac cogitationibus libebant*, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expresse conuertit voluntates, vt diximus Ioh. 1. 13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtilius quidem Plato lib. 6. de republica διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν: quibus demum subiungit εἰκασίαν: sicut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus significatur, in species duas diuidit, nempe σάρκα & διανοίας: σάρκα, eodem nomine atque genus ipsum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupãt philosophi, διανοίας verò τὸ λογικόν, aut potius vtriusque facultatis effecta. Quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμοῖς, Rom. 1. 21. Itaque nihil prorsus relinquit homini Paulus, quod non sit per peccatum, non dico semimortuum, vt tradunt Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad qualitatum vitium attinet. ¶*Natura filij iræ*, φύσει. Hoc vno verbo, quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideóque iræ ob noxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerunt hæretici, sed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Ecclesia multùm debet, sed qui tamen homines fuerũt. Itaque Hieronymus quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως, i. omnino. quod tamen prorsus violentum est, nec satis etiam expressum, quia mali innatam originem non indicat. Græcus scholiastes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, *verè ac germanè*, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematismum tertiũ. Chrysost. addit, *sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud sumus quàm filij iræ*. Sed quorsum istos nodos in scirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non consuetudine & imitatione, sed ipsa natura peccatores nasci? quod & Dauid apertè clamat Psal. 51. 7. & Paulus demõstrauit Rom. 5. 12. 13 & 14. Nam vbicunque ira est, ibi & peccatum: quo sine exceptione inuolui totam humanam gentem idem testatur Rom. 1. 18, & 13. 9. Sed naturam tamen intellige non quatenus creata est, verùm quatenus per diaboli suggestionẽ corrupta est à seipsa. Neque obstat traiectio, vt potius dicendum fuisse videatur, ἦμεν φύσει τέκνα ὀργῆς. nam plana est sententia. ¶ *Filij iræ*, τέκνα ὀργῆς. i. iræ Dei deuoti atque obnoxij, quasi ad eam rem ab ipsa natura effecti. Neq; enim filios iræ hîc accipit pro hominibus iratis: vt superiore versiculo filios contumaciæ pro contumacibus: sed passiuè homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות [*bẽ hammaueth*.] filius mortis dicitur qui capitalis criminis reus est, & alia similia. Vide suprà v. 2, & Iohan. 17. 12. *Vt etiam reliqui*, ὡς καὶ οἱ λοιποί. i. vt reliqui etiã populi profani. Nam hoc versiculo Iudæos, quibus sese accẽset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostẽdet, non à natura, sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes, in Ephesiorum persona compellans, περιεπατήσατε, inquit, id est, *ambulastis*: in hoc autem versiculo, ἀνεστράφημεν, inquit, id est, *conuersati sumus*: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero censeri.

4 *Vt qui diues sit*, πλούσιος. id est, qui abundat: vt non modò apud Hebræos, sed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vna coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat. illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes cõpellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulum argueret, quum (vt rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur, ita tamen vt nihilominus expleatur anantapodoton versu proximo. ¶*Qua*, ἣν. Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Heb. idiotismo, vt diximus suprà, 1. 20, vel sub. κατὰ.

5 *Vnà viuificauit nos per Christum* συνεζωοποίησε. Vulgata, *Conuiuificauit nos Christo*. Erasmus, *Conuiuificauit nos vnà cum Christo*. quam sententiam minime reprehendo. Sed nihil tamen rei ipsi detrahetur, & magis fortassis apposite dici possit, præpositionem συν hoc in loco adhibitam esse potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Christo coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà, versu 22. ¶*[Cuius] gratia estis seruati*, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio solere hæc includi per parenthesin, sed quæ ita sit dura & insolens vt eam facilè non admiserim. Ponitur autẽ חסד [*chesed*] pro חסדו [*chasdo:*] & similem relatiui ellipsin inuenies Iac. 5. 6, & 1. Pet. 4. 14, & 1. Ioh. 3. 12. vt אשר [*ascher*] sæpissimè apud Hebræos. Claromontanus tamen codex expressum habet οὗ, *cuius*.

6 *Vnáque excitauit*, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subiicitur in fine versiculi, quum inquit, In Christo Iesu. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est, sed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus, peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem spes nostra ita est certa vt non magis sit certum quod iam percepimus quàm quòd adhuc expectamus, id est, quod fide iam possidemus. ¶*In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà 1. 3.

7 *Summas opes*, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulgata, *Abundantes diuitias*. Erasmus, *Eminentem opulentiam*. Vide Rom. 9. 23. *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Per Christum Iesum*. Vide 1. Cor. 1. 2.

8 *Gratia enim*, τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (siue Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo istis in mentem venit

qui tam

qui tam repugnantia volunt coniungere? Cæterùm mihi non displicet scriptura Claromontani codicis, τῇ δὲ χάριτι αὐτοῦ σεσωσμένοι ἐσμὲν, *Gratia enim ipsius seruati sumus.* Et paulo pòst, οὐκ ἐξ ὑμῶν, *non ex nobis.* ¶ *Seruati estis*, ἐστὶ σεσωσμένοι. Non dicit Iustificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab aduersariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, sed Seruati estis, vt duo nouerimus: Vnum, fide non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Christum amplecti: Alterum, qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plene in ipso iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos. ¶ *Et hoc*, καὶ τοῦτο. id est, & hęc fides, itidémque quòd fidei interuentu seruamini: ne quis fide nos vt qualitate iustificari arbitretur. Est autem totum hoc membrum parenthesi includendum.

πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·		per fidem: (& hoc non *est* ex vobis: *sed* Dei donum *est*:)		*nati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum est:*	
Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται.	9	Non ex operibus, vt nequis glorietur.	9	*Non ex operibus, vt nequis glorietur.*	
Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.	10	Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis incederemus.	10	*Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.*	
Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου·	11	Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circuncisio in carne, & quæ manibus fit:	11	*Propter quod memores estote quod aliquando vos qui eratis Gētes in carne, qui dicebamini Præputiū ab ea quæ dicitur Circūcisio in carne, manu facta:*	
Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·	12	Vos *inquam* illo tempore fuisse, absque Christo, alienos à republica Israëlis, & extraneos à fœderibus promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo:	12	*Quòd eratis in illo tēpore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo:*	Rom.9.4.

9 *Vt nequis glorietur*, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur: item qui sola ceremonialia volunt excludi.

10 *Nam ipsius opus*, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi non de natura apparet, aduersus Pelagium, ex eo quòd subiicitur, quanuis ad priorem hominis creationem alludat, vt etiam Dauid Psalm.51.12. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excluduntur, aduersus Semipelagianos, id est, aduersus eos qui naturam (vt aiunt) tantùm debilitatam fingunt a gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec iustificandum præcedere (quod etiam ait Augustin.) sed iustificatum: addo autem ego, spe seruatum sequi. Alludere verò mihi videtur Apostolus ad locū Esa.37.26. Et ποίημα vocat quod Hebræis [ietser.]

11 *Propterea*, &c. διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea commemorat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fateantur. ¶ *Gentes in carne*, ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen [goym,] id est Gentium, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei, id est, calamitosissima conditio. Additur autem ἐν σαρκί, id est, *in carne*, non vt eleuetur ista miserabilis conditio, sed contrà vt certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere, id est, quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis adferebat, Genes.17.14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum a re ipsa separare oportet, vt Pauli sententiam perspiciamus: & incircuncisorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadam imitatione vsurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. ¶ *Qui dicebamini Præputium*, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. Id est, qui non alio nomine quàm incircuncisorum vocabamini, vt vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata, vt 1.Sam. cap.17. versu 26. & Ezech. cap.44. versu 7 & 9. Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπὸ, non vt rem ipsam sed Iudæos circuncisos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi constituantur, quum hoc planè sit extra oleas vagari, sed contrà, vt ipsa Gentium execratio oculis subiiciatur. Nam (vt modò dixi) symbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par est quoties sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Iudeis erant circuncisi? Minimè profectò, neque enim Dei gratia signo alligatur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, vt qui Iudeorum gentem in genere, non autem singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 *Absque Christo*, χωρὶς Χριστοῦ. Merito à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. ¶ *Alienos à republica Israëlis*, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραήλ. id est, qui nullum ius ciuitatis Israëliticę haberetis. Ciuem autem esse Israëlis, & Deum pro Deo suo habère, idem declarant. ¶ *Et extraneos à fœderibus promissionis*, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo διαθήκας scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam *Tabulas* metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices sequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente sententia, quum nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. ¶ *Spem non habentes*, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustra sperant. ¶ *Dei expertes*, ἄθεοι. Vel *sine Deo.* Quomodo verò absque Deo qui tot Deos colebant? Nempe quia nullus ex tot falsis diis est verus Deus. At enim Deum tamen agnouerunt opificem cæli & terræ. Respondet Hilarius lib.3. de Trinitate: Non Dei nomen, sed planè Deus ignorabatur: quia Deum nemo noscit nisi qui Patrem, & Filium confitetur. Itaque Iudæos, inquiet aliquis, sic quoque constitues ἀθέους, itidémque Turcas. Respondeo multiplex esse atheorū genus. Vnum, eorum qui nullū prorsus numē agnoscunt. Alterū, eorū qui Deos prorsus fictitios loco veri numinis colunt. Tertium, eorum qui Deum illum quidem verum agnoscunt, at non cuiusmodi est, sed qualem illum esse imaginantur, vt hodie Iudæi & Turcæ, qui nec Patrem nec Filium confi-

*tentur, quales etiam Antitrinitarij omnes, & Filij Deitatem ὁμοούσιον negantes. Quantulum verò ab his absunt qui sibi hodie Catholicæ Ecclesiæ nomen vendicant, nomine quidem vnicum Deum Patrem Filium & Spiritum sanctum, & Christum θεάνθρωπον profitentes, sed mox reipsa statuentes ea quibus positis, Deus verus in idolum, quod nusquam fuit, nec est, nec erit, transformatur: & Filij humanitas in spectrum euanescit.

Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἵ ποτε ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.	13	At nunc in Christo Iesu, vos qui olim ⁚ eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem Christi.	13	*Nunc autem in Christo Iesu, vos qui aliquando eratis longè, facti estis prope in sanguine Christi.*
Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·	14	Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & ⁚ intergerini parietis septum soluit:	14	*Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum & medium parietem maceriæ soluens:*
Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, (Col.2.14.)	15	Inimicitiis, *id est* lege mandatorum ⁚ *quæ* in ritibus *posita est*, ⁚ per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis ⁚ conderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,	15	*Inimicitias in carne sua, Legem mandatorum, decretis euacuās: vt duos condat in semetipso in vno nouo homine, faciens pacem,*
Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.	16	Et vtrosque ⁚ in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, ⁚ peremptis inimicitiis ⁚ per eam.	16	*Et reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.*
Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς·	17	⁚ Et veniens euangelizauit pacem vobis, *tum* qui procul, tum qui prope eratis.	17	*Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propè.*
Ὅτι δι᾽ αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.	18	Quoniam vtrique ⁚ per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.	18	*Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno Spiritu ad Patrē.*
Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·	19	Nempe igitur non amplius estis hospites & inquilini, sed ⁚ conciues sanctorum, ac domestici Dei:	19	*Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum & domestici Dei:*

13 *Eratis procul, ὄντες μακράν.* Alludit ad Esa.49.1. & proximè sequente versiculo ad eiusdem Prophetæ locum. 57.19.

14 *Intergerini parietis, τὸ μεσότοιχον.* Μεσότοιχον Vetus interpres *medium parietem* non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, auctore Festo, intergerinum vocant. Erasmus, *Interstitium* maluit interpretari, quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum interuallum quo res duæ dirimantur. Iam verò φραγμὸν nescio cur maceriem conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentium discrimen continebatur, & mutua etiam dissidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

15 [*Quæ*] *in ritibus* [*posita est*,] ἐν δόγμασι. id est τὸν ἐν δόγμασι. cuiusmodi ellipsin multis iam locis annotauimus. nisi malimus cum Syro interprete accipere ἐν pro σὺν, vt dicatur Lex ipsa rituum vna cum ipsis ritibus abrogata. Vulgata, *Decretis*, nimium obscurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc cōiunxerint cum proximo participio, quum sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectius Erasmus, *In decretis sitam* conuertit, sed tamen requiro particulam exegeticam: & δόγματα malui *ritus* quàm decreta interpretari, nequis existimet hic agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חקים [*chukkim*] vocant, & ita accipitur idem nomen Act.16,4. vbi placita sumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui sequentibus adiungere, sensu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quod Græcus scholiastes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum est, sed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad versum 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui existimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, sublatam non esse. ¶ *Per carnem suam*, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Marcion, vt ait lib.5. Tertull. hoc reciprocum pronomen impudenter expungebat. Hoc autem quid sit, copiosissimè explicatur in Epist. ad Hebręos, vbi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quę Legis figuris abumbrabantur. ¶ *Conderet*, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vsus erat quum diceret destructum parietem intergerinum, cuius loco Christus seipsum substituit, vt sicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipse vtrosque in sese ita coniungat vt in ipso & cum ipso in vnum nouum hominem coalescant, nouum inquam, semel abolitis cæremoniis.

16 *In vno corpore*, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus *In vnum corpus* interpretari, id est, Vt in vnum corpus coalescerent. ¶ *Peremptis inimicitiis*, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. videlicet σταυρῷ, vt Hieronymus quoque exponit. Vulgata, *in semetipso*, ἐν ἑαυτῷ. quod in nonnullis nostris codicibus Græcis inueni.

17 *Et veniens*, καὶ ἐλθών. Hæc cohærent cum initio versus 14. Nunc enim exposita in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum huius beneficij publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per eius ministros. ¶ *Tum qui prope*, καὶ τοῖς ἐγγύς. Vulgata, *& pacem iis qui prope*. Sic etiam Claromontanus codex bis legit εἰρήνην.

18 *Per ipsum*, δι᾽ αὐτοῦ. Christus est instar ianuę per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus dux noster est, per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad ostium pedetentim progressi, ingredimur.

19 *Conciues*, συμπολῖται. Vulgata repetit verbum *Estis*, & Claromontanus codex, ἐστέ. Castellio vertit *sanctorum ciues* prorsus ineptè. Maluissem igitur dicere, eiusdem atque sanctæ ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολίτης non esse Græcis scriptoribus vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd auctore Paulo non dubitarim vsurpare.

20 *Super fun-*

20 Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

21 Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·

22 Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι.

20 Superstructi ¨ super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, ¨ quum imus angularis lapis sit ipse Iesus Christus:

21 In quo ¨ totum ædificium congruenter coagmentatum, ¨ crescit ¨ vt sit templum sanctum ¨ Domino.

22 In quo ¨ & vos vnà ædificamini, ¨ vt sitis domicilium Dei ¨ per Spiritum.

20 *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:*

21 *In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino.*

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculũ Dei in Spiritu sancto.*

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΟύτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν·

CAP. III.

1 HVius rei gratia ¨ ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

CAP. III.

1 *HVius rei gratia egò Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis Gentibus:*

20 *Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum,* ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, &c. Id est super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Corinth.3.11, & Esa.cap.28.16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan.5.39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei (vt etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & plane est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretãtur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quam vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuo sese collidunt mendacia. ¶ *Quum imus angularis lapis,* ὄντος ἀκρογωνιαίου. Restitui in contextu nomen λίθου, ex Claromontano codice & Vulgata Latina interpretatione. Participium in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non conuerti *Summum angularem*, vt Vetus interpres, sed contrà, imum angularem, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam τὸ ἄκρον Græcis vtrunque extremum declarat, nempe & summum & infimum. Hic verò Christus consideratur tanquam is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה [*rosch pinnah*] id est caput anguli. non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש [*rosch*] declaret translatitiè partem ædificij præcipuam, & à qua dependent reliquæ, sicut corpus à capite, quanuis diuerso situ. Caput enim in corpore summam partem tenet, in ædificio verò fundamentum in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideóque caput dicitur. Vnde ראשית [*reschith*] Hebr. & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandum, vel ex sequenti versiculo liquet, in quo dicitur totum ædificium à Christo exurgere. Sed & Anguli appellatio partem eam ædificij designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificium fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, [*pinnoth*] id est anguli, vocantur ij qui auctoritate præstant, & reipublicæ molem quasi fulciunt, vt 1. Sam.14.38, & Esa.19.13. quod volui annotatum, nequis hîc imaginetur plurium angulorum ædificium, aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 *Totum ædificium,* πᾶσα οἰκοδομή. id est, ὅλη. Erasmus, *Quæcunque structura.* Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit Paulus, vt minimè hîc sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione non fuisset dicendum, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed, πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certe expungendus fuisset articulus, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est, totum ædificium, dixit, vt sciamus non partem duntaxat ædificij, sed totam structuram, quantacunque est, hoc vno lapide angulari fulciri. ¶ *Crescit,* αὔξει. Vtitur præsenti tempore vt ædificij structuram nondum absolutam, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus. ¶ *Vt sit templum sanctum,* εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ædificij typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebræos explicatur. Qua verò ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eâdem etiam Ecclesiæ tribuitur idem nomen, quum fideles omnes in vnum quasi ædificium compingantur. ¶ *Domino,* ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quanuis expresso relatiuo, quum præcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quãquam ἐν ᾧ fortasse rectius exposueris ἐφ' ᾧ *supra quod,* videlicet θεμελίῳ, *fundamentum*, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt non principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratię in Christo accepta.

22 *Et vos vna ædificamini,* καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide supra, versu 15. ¶ *Vt sitis domicilium,* εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושב [*moschab,*] & משכן [*mischchan*] & מעון [*mehon.*] Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν, & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth.2.23. ¶ *Per Spiritum,* ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 *Ego Paulus [sum] captiuus ille,* ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tãdem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est cõstructio, non conuenit inter interpretes. Nam alij subaudiunt πρεσβεύω, *legatione fungor*: quòd reperi quidem in Claromontano codice, sed haud satis scio an conueniat prępositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth.5.20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit τούτου χάριν. Alij verò subaudiũt κεκαύχημαι, *gloriatus sum*, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip.2.16. Sed neutrum sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi ellipsibus aditum patefacere. Est autem maximè vsitata & minimè omnium coacta ellipsis verbi substantiui, quod multo re-

ctius suppleuit Erasmus. Vertit enim, *Ego Paulus [sum] vinctus Iesu Christi*: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gentes cum Iudæis exæquare, quíque hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act.21.28, & 24.5, & 25.24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerij sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuũ teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorum mentes simul ad Christum attollat, ne videatur causam suam agere.

Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·	2	Siquidem ¨audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi erga vos:	2	*Si tamen audistis dispẽsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis.*
Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.	3	*Deum videlicet* ¨per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.	3	*Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, (sicut suprà scripsi in breui.*
Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)	4	¨Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligẽtia in mysterio Christi)	4	*Prout potestis legentes intelligere prudentiã meã in mysterio Christi)*
Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·	5	Quod aliis ætatibus non ¨patefactum fuit ¨ filiis hominum, vt nunc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis ¨per Spiritum:	5	*Quod aliis generationibus nõ est agnitum filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:*
Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.	6	Gentes *videlicet* esse cohæredes & ¨concorpores, consortésq; promissionis eius in Christo per Euangelium.	6	*Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:*
Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.	7	Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datũ est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.	7	*Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ Dei quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius.*
Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,	8	Mihi, *inquam*, ¨longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles illas opes Christi,	8	*Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,*
Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Et ¨in lucẽ proferẽdi omnibus quæ *sit* ¨cõmunio mysterij quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia hæc condidit ¨per Iesum Christum:	9	*Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à seculis in Deo, qui omnia creauit.*

2 *Audistis*, ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata.

3 *Per reuelationem*, κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatum: quæ historia refertur Act.9.15, & 22.21, & passim celebratur in ipsius epistolis. ¶ *Paucis*, ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe hac ipsa epistola, superioribus capitibus. Nec enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam Ephesiis epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1.9.

4 *Ex quo*, πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidij, *Mortua (crede mihi) tamen ad tua verba reuixi*. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorum more, vt in illo Virgilij, —*Et diuûm amplexæ simulacra tenebant*. Quem Hellenismum vt vitarem, conuerti *Ex quo perlecto*. Optime verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

* 5 *Patefactum fuit*, ἐγνωρίσθη, siue *notificatum*: quo verbo vtitur Gellius. Vulg. *Agnitum fuit*, perperam. Erasm. *innotuit*, nimium dilutè. Significat enim Apostolus Deum ad illa vsque tempora mysterium illud penes se retẽtum celasse, quod caro & sanguis non docet, vt explicat copiosè idem Apostolus Act.14.16. ¶ *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Heb. לבני אדם [*libne adam*,] i. hominibus. Quid verò? annon hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, ídque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi procul & cum inuolucris ostensum, quum Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quanuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom.12.6, & 1.Corinth.14.2 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri, quibuscum istos vt tempore posteriores, sic huius mysterij cognitione potiores comparat.

¶ *Per Spiritum*, ἐν Πνεύματι. Claromontanus codex addit, ἁγίῳ, *Sanctum*.

6 *Concorpores*, σύσσωμα. Vide Gal.3.16, & 28. & suprà, 1.10. Vulg. *Concorporales*. Eras. *E iisdem corporis*.

8 *Longè minimo*, ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductum, acsi dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longé.

9 *In lucem proferendi*, φωτίσαι. Sic rectè Eras. Vulg. *Illuminare*, quum φωτίσαι hîc declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. sicut etiã rectè expressit Syrus interpres. Sed mihi suspectũ est istud πάντας pro πᾶσιν, quod etiam in vno manuscr. codice deesse comperi. ¶ *Communio*, ἡ κοινωνία. Vulg. *Dispensatio*, οἰκονομία. & ita etiam veteres nostri libri scriptum habent, vt & Syrus interpres legit. ¶ *Per Iesum Christum*, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres & Syrus hoc non legunt, nec Claromontanus codex, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes populos condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat. Est enim vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda: vt ostendit etiam articulus τά, quem propterea expressi.

10 Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·	10 Vt nota nunc fiat "per Eccleſiam imperiis ac poteſtatibus *quæ* in cælis *ſunt*, "multiformis illa ſapientia Dei:	10 *Vt innoteſcat nūc principatibus & poteſtatibus, in cæleſtibus, per Eccleſiā, multiformis ſapiētia Dei:*
11 Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11 Secūdum "propoſitum æternum "quod conſtituit in Chriſto Ieſu Domino noſtro:	11 *Secundum præfinitionē ſeculorum, quam fecit in Chriſto Ieſu Domino noſtro:*
12 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	12 In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, "per fidē ipſius.	12 *In quo habemus fiduciam & acceſſum in confidentia per fidem eius.*
13 Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.	13 Quapropter peto "ne ſegneſcatis "ob afflictiones meas "pro vobis, "quæ eſt gloria veſtra.	13 *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ eſt gloria veſtra.*
14 Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	14 Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem "Domini noſtri Ieſu Chriſti,	14 *Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrē Domini noſtri Ieſu Chriſti,*
15 Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,	15 "Ex quo "tota familia in cælis & in terra nominatur,	15 *Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*
16 Ἵνα δῴη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	16 Vt det vobis, "pro diuite ſua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum ſuum "in interiore homine.	16 *Vt det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, virtute corroborari per Spiritū eius in interiorem hominem:*

10 *Per eccleſiam*, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Eccleſiam ex tam multis támque diuerſis hominum generibus collectam, ſignificat quaſi exemplar aut ſpeculum eſſe in cuius contemplatione ipſi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam conſentiēte (vt ita dicam) diſcordia, longè meliùs apparet multiplex illa Dei ſapientia quàm in vnius ſynagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego ſubtiliùs de Angelis philoſophari, quaſi concionibus interſint, & Eccleſiæ miniſteriū ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hūc locum doctiſſimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. 6. 39. ¶ *Multiformis*, πολυποίκιλος, id eſt πολύμορφος. Nam res ipſa non variatur, quum vnus ſemper Chriſtus fuerit propoſitus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: ſed variata eſt œconomia, quæ rurſus infinitas habet formas, ſi applicatio multiplex æſtimetur ex locorum, perſonarum & temporum circunſtātiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 *Propoſitum æternum*, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Eraſmus, *Præfinitionem ſeculorum*. Ego πρόθεσιν, id eſt propoſitum, vt fontem ipſius προορισμοῦ, id eſt præfinitionis & prædeſtinationis, conſidero: & עולמים [*holamim*,] id eſt ſeculorum, cum doctiſſimo interprete accipio ἀντὶ τοῦ αἰωνίου, ex idiotiſmo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio ſit antiquius. ¶ *Quod conſtituit*, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, *Quod fecit*, ſicut in vernaculo ſermone dicimus *Faire vne deliberation*: quanuis non deſint qui ἐποίησεν accipiant pro *Præſtitit*. Quòd autem relatiuum ἣν nonnulli ad ſapientiam, nonnulli ad Eccleſiam referunt, nihil eſt, quum per ſe plana ſit ſententia, ſi ad πρόθεσιν referas.

12 *Per fidem ipſius*, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id eſt per fidem in illum. Vide Rom. 3. 22. Ex hoc autem loco apparet manifeſtè πεποίθησιν, id eſt fiduciam à fide, nempe vt effectum à cauſa differre: ac proinde à nonnullis perperam pro Fide * ſubſtitui Fiduciæ nomen, quanuis iſta duo ſemper cohæreant, quum de vera illa fide agitur.

13 *Ne ſegneſcatis*, μὴ ἐκκακεῖν. Admodum propriè vtitur hoc verbo Apoſtolus. Dicitur enim κακός, vt volunt Græci grammatici, παρὰ τὸ χάζειν, id eſt à cedendo, quod eſt ſegnium & ignauorum militum. Sed malè Syrus interpres ad ipſum Paulum retulit, petentem à Deo ne ipſe ſegneſceret: quū ſit potiùs adhortatio ipſos Epheſios cęteráſque Eccleſias reſpiciens, ne Apoſtoli captiuitate offenderētur, * aut perterrefierent. ¶ *Ob*, ἐν. ב [*beth*,] Heb. pro בעבור * [*bahabur*.] ¶ *Pro vobis* ὑπὲρ ὑμῶν. i. veſtra cauſa, vt meo videlicet exemplo confirmemini: ſi quidem martyrum ſanguine rigatur Eccleſia, ſed non abluitur niſi eius vnius ſanguine qui tollit peccata mundi. ¶ *Quæ eſt*, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id eſt, Qua in re poſita eſt gloria veſtra. Hæc enim trita eſt regula apud Hebræos, relatiuū inter duo nomina poſitū cum alterutro promiſcuè congruere, vt Phil. 1. 28.

14 *Domini noſtri Ieſu Chriſti*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini noſtri Ieſu Chriſti: ſed in genere flectit genua ad illum Patrē, quem omnes creaturæ rationabiles agnoſcunt cōditorem & auctorem. Atqui in omnibus veterib. libris & ſcholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim poteſt Deus Pater niſi in Chriſto inuocari: qua ratione tamen omnium, ſed fidelium tantùm eſt Pater. Denique ſi Deum extra Chriſtum conſideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Chriſtum. vel ex quo Chriſto. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipſum crediderunt, Ioh. 1. 12. ¶ *Tota familia in cælis & in terra nominatur*, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Eccleſia Chriſtiana ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum diſſerere ſatis conſtat. Itaque miror non fuiſſe animaduerſam particulā πᾶσα poſitam pro ὅλη, vt ſuprà, 2. 2. πατριὰν autem quam Vet. interpr. *Paternitatem* conuertit, Hieron. *Parentelam*, Eraſ. *Cognationē à communi Patre*, ſatis liquet familiā declarare, id eſt gentem quæ cōmunem vnum patremfamiliâs habeat: vt ſanè habet Eccleſia in Chriſto adoptata, quæ etiā idcirco Domus Dei dicitur, vt 2. Tim. 2. 20: cuius ciues vocauit domeſticos Dei, ſuprà, 2. 19. Externi ſunt igitur quicūque nō ſunt deſtinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolum, vt Ioh. 8. 44. ſuper quos manet ira Dei, Ioh. 3. 36: vt planè non poſſit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponūt Omnis, niſi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiāt. Iam verò quod additur In cælis, quum ad huius familiæ diſtributionē pertineat, de iis intelligatur oportet qui iam in cælos migrarunt, in eodē atque nos Filio adoptati, vt vnā nobiſcum eandem familiam conſtituāt, ſicut expoſuimus ſuprà, 1. 10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis ſubtiliùs philoſophari: quibus vix ſanè putē adoptionis nomē conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non poſſint ſatis cōmodè comprehendi, cuius vinculum noſtra in Filio adoptio exiſtat. Quod ſi coniunxerimus iſtud cum verbo ὀνομάζεται, *nominatur*, non tam erit prægnās (vt ita dicam) ſentētia. Tantùm enim ſignificabitur, iſtius Domini familiæ celebritatē, huius mūdi ſpatiis non terminari, ſed in ipſis etiā cælis commemorari, vt Luc. 2. 14, & 15. 7. Itaque priorem expoſitionem vt vberiorē amplector. Poſtremò ὀνομάζεσθαι ſignificat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Chriſto Chriſtiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipſam eſſe cum nomine copulandam.

16 *Pro diuite ſua gloria*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id eſt pro magnitudine miſericordiæ ipſius. Id enim eſt quod

δόξῃ vocat, ob eam causam quam exposui suprà, 1.5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multum diuersa sententia. ¶ *In interiori homine*, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Ro.7.22.

17 Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν·
18 Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος·
19 Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ.
20 Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,
21 Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Κεφάλαιον δ.

1 Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε.

17 "Et inhabitet Christus per fidem "in cordibus vestris:
18 Vt "in charitate "radicati & fundati, valeatis assequi cum omnibus sanctis, "quæ *sit* illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:
19 Et cognoscere "charitatem illam Christi "*omni* cognitione superiorem: vt impleamini "ad omnem vsque plenitudinem illam Dei.
20 Ei verò qui "infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, "pro vi illa agẽte in nobis,
21 Ei *sit inquã* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, "in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

CAP. IIII.

1 P"Recor itaque vos ego captiuus "in Domino. vt incedatis ita vt dignum est "vocatione "qua vocati estis:

17 *Christum habitare per fidem in cordibus vestris:*
18 *In charitate radicati & fundati, vt possitis cõprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:*
19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatẽ Christi, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.*
20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis,*
21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

CAP. IIII.

1 *OBsecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione qua estis vocati.*

17 [*Et*] *inhabitet*, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth 2.23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh.6.37, & 14.23. ¶ *In cordibus*, ἐν καρδίαις. Non dicit in linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum. & sic declarat Apostolus quid interiorem hominem vocarit.

18 *In charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1.4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomen quomodo fructibus tribuas? ¶ *Radicati & fundati*, ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus tamẽ prætulit periphrasin, *Fixis radicibus, & fundamento iacto*. Cæterùm cohærent hæc participia cum sequente verbo ἐξισχύσητε: éstque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ non modò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, sed satis multis, vt 1. Cor.9.15, & 2. Cor.2.4, & Galat.2.10. Vide Rom.12.22. ¶ *Quæ* [*sit*] *illa latitudo, &c.* τί τὸ πλάτος, &c. i. quam sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Allusit autem fortassis Apostolus ad ritũ oblationis Theruma & Thenupha: de quibus in Lege agitur. quarum vna à dextra ad sinistram, altera verò sursum & deorsum mota offerebatur, quod allegoricè patres ad crucis formam retulerunt: vel sumpta est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 *Charitatem Christi*, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh.3.16, & Ro.5.8 Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Ioh 15. 13. ¶ [*Omni*] *cognitione superiorem*, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenij captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quãtum satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatẽ ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus cõsentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, non erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς ἀργοναύτας τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ τοιαύτην αἰτίαν· οὐ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τὴν ἀργὼ μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πλωτήρων. Idem paulo post, οὐ τὸ γὰρ γραφεὺς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῶον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur *Eximiam dilectionem cognitionis Christi*, obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè non possit. Sed magis etiam hũc locum torquent, qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõstructio: cuiusmodi hypallagẽ annotauimus Act.5.20. Vertit enim *Supereminentem scientiam charitatis Christi*. quomodo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgata, *Supereminentem scientiæ*. Erasmus, *Supereminentem cognitioni*. Syrus autem interpres expuncta voce τῆς γνώσεως, legit ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην, id est, τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, *magnitudinem charitatis*. ¶ *Ad omnem, &c.* εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in vobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτον pro eò vsque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד [*hal.*] Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit. vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficẽtia in Christo, cuius nos facit participes & cohęredes. Deinde plenitudinem malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 *Infinita cum redundantia*, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Ad verbum, *suprà quàm redundanter*. Vulg. *Superabundanter*. Eras. *Cumulatè*. Neuter satis ἐμφατικῶς. ¶ *Pro vi, &c* κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quã in nobis iã vigere experimur.

21 *In omnes ætates seculi seculorum*, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè לכל דורות עולם עולמים [*lechol doroth holam holamim.*]

IN CAPVT IIII.

1 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Hortor*. Mihi verò videtur illud magis appositum. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. בארוני [*badonai*,] id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור [*bahabur*,] id est propter, vt Geneseos capite 29. ver.18. ¶ *Vocatione*, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sæpe iam à nobis dictum est. ¶ *Qua, &c.* Positum est relatiuum in casu antecedentis, Græcorum idiotismo.

2 *Modestia*

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·	2	Cum omni "modestia ac mansuetudine, "cum animi lenitate, tolerantes alij alios per charitem:	2	*Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patiētia, supportantes inuicem in charitate:*	
Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.	3	Studentes seruare vnitatem "Spiritus per vinculum pacis.	3	*Soliciti seruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis.*	
Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.	4	"Vnum *est* corpus & "vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vnam spem vocationis vestræ.	4	*Vnum corpus, & vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vna spe vocationis vestræ.*	rom. 12. 5. 1 Cor. 12. 4
Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·	5	Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:	5	*Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:*	1 cor. 8. 6.
Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.	6	Vnus Deus & Pater omniū, "qui est super omnes, & per omnes, & in omnibus vobis.	6	*Vnus Deus & Pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.*	Ma. 2. 10.
Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.	7	Sed vnicuique nostrûm data est gratia pro mensura "doni Christi.	7	*Vnicuique autem nostrûm data est gratia secundum mensuram donationis Christi:*	rom 12. 6.
Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ᾐχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.	8	Quapropter dicit, Quum ascendisset in sublime, captiuam duxit "captiuitatem, & "dedit dona hominibus.	8	*Propter quod dicit, Ascendens in altum, captiuā duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*	ps. 68. 19

2 *Modestia*, ταπεινοφροσύνης. Vide Act.cap.20.ver.19. ¶ *Cum animi lenitate*, μετὰ μακροθυμίας. Vulgata, *Cum patientia*. Vide Matth.18.26. Ambrosius certè procul aberrauit quū Magnanimitatem converteret.

3 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Spiritū accipio pro Spirituali, siue cuius vinculum est Spiritus sanctus. Ita enim distinguit amicitiam illam (cuius præcepta tradiderunt philosophi) à Christiana coniunctione: simúlque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 *Vnum [est] corpus*, ἓν σῶμα. Vide 1.Cor.12.12 & 13. ¶ *Vnus Spiritus*, ἓν Πνεῦμα. Vnus videlicet spiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alij ab aliis odio dissidere non possitis, quum Spiritus idem & vnus non possit à seipso dissidere. Quòd si Spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi vnum corpus & vnus animus, propter summam coniunctionem, vt Act.4.32: quod & philosophi de amicitia dixerunt, sed non eodem iure, quum istius coniunctionis vinculum & scopum non nossent. Quoties autem vnum hîc legimus, toties nectatur conclusio, quod vnum est discerpi non posse.

6 *Qui est super omnes, & per omnes*, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus, *Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis*. Vulgata, *Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis*. Est autem (fateor) ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, quum Eras. reprehenderit vet. interpretē quòd in eodem genere non perseuerarit, & res personis miscuerit, quî non animaduerterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expungit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & sine distinctione concedere, in omnibus videlicet esse Spiritum sanctum. Nam rectè Spiritus sanctus ab effectu sic vocatur, potius quàm à natura: quum per se satis intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde (quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet huius loci circunstantia. Non est autem institutus sermo de illa vniuersali gubernatione, sed de mutua fidelium in vno Patre coniunctione: quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus, qua etiam ratione nomen Patris apposuit. quod nōnisi Christi membris competit, vt prorsus sine causa Hieronymus hîc sese fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, vt Ierem.13.13, & Act.17.28, tamen ad scopum Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde, quāuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vsurpet neutro genere, tamen quia sequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν masculino genere, multò melius cōgruit, illa tria ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ἐπὶ πάντων designat vnius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo coniunctionem in Christo. quæ tria non videtur agnoscere quisquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex istis syllabarum aucupiis vellent trium hypostaseōn imparitatē statuere: vt pluribus docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hac occasione descendit Apostolus ad sapiētiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione, describendam.

7 *Doni Christi*, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id est doni quod Christus contulit, vel quod Pater nobis in Christo contulit. Significat autem Apostolus vnum quidem esse corpus, ac proinde summam omnium membrorum cōsensionem esse oportere, sed diuersas esse membrorum functiones, quæ in istius charitatis vsu sunt diligenter considerandæ, ne, dum volumus præpostero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis nostræ rationem, non modò nihil proficiamus, sed hoc ipso plurimū noceamus.

8 *Captiuitatem*, αἰχμαλωσίαν. Id est captiuorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari. cuius multa passim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria est ista explicatio quam adfert Paulus, vt aliæ omnes translatitiæ sint, vel ipsis in eo consentientibus æquioribus Iudæis. Nam ad Dauidem certè istam ascensionem referri non posse liquet ex præcedente & sequente versiculo: quanuis Aben Ezra aliter censeat. Deus verò qua ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descēderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur supra cælos, id est, magnificentiæ suæ sublimitatem declaret: sed vbi dicatur ascendisse in altum, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi euexisse (vt nonnulli hîc exponunt) nusquam adhuc inueni. Itaque Kimhi, quanuis alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod translatitiè explicat, credamus potius cum Paulo propriè esse de Messiæ in cælos reditu explicandum. ¶ *Dedit dona hominibus*, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם [*lakachta mattanoth baadam*,] id est, accepisti dona pro hominibus. id est, quæ dares hominibus. At enim, inquies, plurimum differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos ornat donis suis. Ergo in באדם [*baadam*] accipitur ב pro בעבור [*bahabur*,] vel ל, vt Genes. cap.32. versu 13. ita videlicet vt subaudiatur verbum consequentis significationis, vt Act.7.9, Vendiderunt eum in Ægyptum, videlicet transferendum: & Num.23.27, Accipiam tē in locum alium, nempe deducendum. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè ista de Mose interpretetur, vt etiām impius R. Salomon.

9 Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;
10 Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.
11 Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.

9 Cæterùm illud Ascẽdit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius ¨in infimas partes terræ?
10 Qui descenderat, ipse est qui etiã ascendit ¨lõgè supra omnes cælos, ¨vt impleret ¨omnia.
11 Is igitur dedit alios quidem, ¨Apostolos, alios verò, ¨Prophetas, alios autem, ¨Euangelistas, alios autem, ¨Pastores & Doctores.

9 *Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ?*
10 *Qui descẽdit, ipse est & qui ascendit supra omnes cælos, vt impleret omnia.*
11 *Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.*

---

9 *In infimas partes terræ?* εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id est in terram, quæ pars est mundi infima, vt idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (vt errorẽ erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matt.27.53, qui, inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, id est Hierusalem. Sed age istas nugas sinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterum. Extat enim locus Psal.139.15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, translatitiè vocat תחתיות ארץ [*tachthijoth arets*, id est inferiora terræ.

10 *Longe supra,* ὑπεράνω. Vulgata & Erasmus, *Supra.* Vide suprà, 1.21. Quod autem nonnulli curiosi homines hîc disceptant, suprà cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cælos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius venturum quam iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eũ per Spiritum sanctum subuectos, vere vnum cum ipso fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiscamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat Verbum, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. ¶*Vt impleret,* ἵνα πληρώσῃ. Id est, donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbũ מלא [*mille*] in hac constructione, vt Esa.23.2, & Iere.31.25, vbi etiam הרוה [*hiruah*] & מלא [*mille*] vsurpantur tanquã synonyma. Deinde constat hanc esse testimonij Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud Ascẽdit, &c. applicatur Christi ascensioni, ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi vbi dicitur Dominus suos onerare, metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaque verbum Implere, hoc in loco non accipietur pro Perficere, nisi ex consequẽti, quatenus Christi donis perficimur. * quò etiam manifestè refertur quod paulo antè dixit 3.19, vt impleamini ad omnem vsque Dei plenitudinem: & Coloss.2,10. estis in eo completi: & Ioh.1. accepimus omnes ex eius plenitudine, & Act.2,33 à Petro istud explicatur. Neque etiam propriè pertinet ad hũc locum quæstio, Quomodo Christus sit vbique, sed potius Quomodo donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, vt testatur Iohan.14.16, & 26, & 15.26, Nec tamen improbanda est eorum interpretatio, inter quos etiam est Bernardus primo sermone De aduentu Domini, vertens, *Vt adimpleret omnia,* nempe quòd in Christo cõsummata fuerint omnia prædicta à prophetis, & quæ ad salutem nostrã requirebantur. Sed prorsus reiiciendi sunt ij qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id est corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus: & Spiritus sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi vbique statuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Nam alioqui Christi carnem inenarrabiliter omnibus ὑπερφυσικοῖς donis supra res omnes creatas ornatam esse in sese, dubium non est: at ἀντιφυσικοῖς (id est iis quibus sublatis humanitatem necesse fuerit non esse nobis ὁμοούσιον & ipsa materia, & iis qualitatibus quæ faciunt vt Humanitas sit Humanitas,) nequaquam. Nam & corpora nostra, post resurrectionem fient ipsi corpori Christi glorioso etsi non ἴσα, at certè σύμμορφα, Philip.3,21. ¶*Omnia,* τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonij etiam applicatione quam paulo antè exposuimus. Itaque vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda est, vt diximus suprà, versu 6. quã tamen videtur Apostolus vsurpasse de industria, non modò vt vniuersi subiicerentur Christo sine exceptione, sed etiam vt Iudæorum & Gentium discrimen sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, vt qui priore loco commemoret quasi ædificij architectos, deinde ad summũ & vltimũ fastigium accedat.

11 *Apostolos,* ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quibus accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act.13.2. Horum autem officium fuit per vniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodam (vt ita dicam) iure constituere, vt ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Constitutis ergo Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatum. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesia sese Apostolum ex successione profiteri: quanto magis sese Apostolorum principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiusmodi primatum vni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite vniuersali opus est. Litiga igitur cũ Apostolo tu quisquis es, i. cum Spiritu sancto. Nam prius hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiã Ecclesia differendi. quanquam catholica qui esse potest quæ Romana dicitur? ¶*Prophetas,* προφήτας. Hunc ordinem etiam supra Apostolico adiunxit, 3.5: ex quo apparet fuisse Prophetarum munus vnum ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis sapientia aliqua eximia pollerent, nõ modò in interpretando, sed etiam in administrandis Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom.12.6, & 1. Cor.14.2. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis nõ extincta sit ipsa gratia. ¶*Euangelistas,* εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ij intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedũ vt princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secũ coniunxit Paulus vt tamen in inscriptione epistolarum se vnum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim.4.5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium. ¶*Pastores ac doctores,* ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nam ratio parum firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit vt confunderent? nempe quia copula absque articulo est interiecta. Fateor tamen Doctorũ nomen latè patere, vt 1. Cor.12.28. Sed apparet istorum aliquod fuisse discrimen, quòd in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. In eo tamen nõ sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (vt ipse interpretatur) Magistros, putet eos esse quos vocarint Exorcistas: quos ego potius inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor.12.30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco differere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitu-

lationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, vt sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerētur, sicut docuit Alexandriæ Pantænus & Origenes. cui deinde quum concessum esset cōcionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinem factum esse dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccles. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet. 2.25) munus longe latius patebat, nimirū vt Verbo & orationi vacarent, & Ecclesiam sibi commissam modis omnibus tuerentur: ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.	12	¨ Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem ¨ corporis Christi.	12	*Ad consummationem sanctorum in opus ministerij in ædificationē corporis Christi:*
Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.	13	Donec euadamus omnes ¨ in vnitate fidei, & agnitionis Filij Dei, ¨ in virum adultum, ad mensuram ¨ staturæ pleni Christi:	13	*Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*
Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·	14	Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinę, ¨ in hominum alea, ¨ per veteratoriam ad insidiosè fallendū versutiam:	14	*Vt iam non simus paruuli fluctuātes, & circunferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circumuentionem erroris:*
Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστός·	15	Sed ¨ syncerè nos gerentes in charitate, ¨ prorsus ¨ adolescamus in eum qui est caput, *nempe* Christus:	15	*Veritatem autem faciētes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:*

12 *Ad coagmentationem*, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulgata, *Ad consummationem*. Erasmus, *Ad instaurationem*. Vide 1. Cor. 1.10. ¶ *Corporis Christi*, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Id est Ecclesiæ, vt 1. Cor. 12.27, & suprà, 2.25. Syrus (nisi errauit descriptor) omissa voce Corporis, legit, *Aedificium Christi*.

13 *In vnitate fidei*, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. id est, Ea summa coniunctione cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatū ac cohærens. quod scitè exposuit Syrus interpres, quasi scriptum sit εἰς ἓν διὰ τῆς πίστεως, *donec fiamus vna res per fidem*. ¶ *In virum adultum*, εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1. Cor. 13.11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsúmque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustam & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè explicatur 1. Cor. cap. 13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: tum vt vnitatem illam declaret, tum vt singuli meminerint hāc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Vide 1. Cor. 2.6. ¶ *Staturæ pleni Christi*, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν malui *Staturam* interpretari quàm *ætatem*, cum vetere interprete, vt Mat. 6.27, & Luc. 19.3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה [*komah*] vocant: & nos simili ratione dicimus *haulteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἧλιξ deducitur. quanuis Augustinus lib. de Ciuitate Dei 22, cap. 15. argumento suo seruiēs maluerit *Aetatem* vertere. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληρωθέντος Χριστοῦ. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Coloss. cap. 1. versu 19.

14 *In hominum alea*, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων. id est, Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verum est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non a seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione vitam hominum meritò aleæ compararis. neque nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres *Nequitiam*. Erasmus verò rectius *Versutiam* interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie*. vt etiam intellexit Syrus interpres. Augustinus lib. de Ciuitate Dei 22. cap. 18, *Illusionem* vertit. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei auctoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desumpta est, apud Ciceronem autem 5. in Verrem lib. Cybæam dici inuenio maximæ nauis onerariæ, quadratæ videlicet genus: & prouerbiali quodam dicendi genere dicuntur eadem naui vehi qui eiusdem sunt socij: fortassis hunc locum non ineptè conuerteris, *In hominum Cybæa*. Quia tamen nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarem per imprudentiam, malui certam ac vulgatam τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem. lib. στρωμ. α΄, ad ματαιοπονίαν, id est, inanem laborem, refert: Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat. ¶ *Per veteratoriam*, ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut plerosque hominum vocauit νηπίους, i. non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio prędití: ita nūc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulgata, *In astutia ad circumuentionem erroris*. Erasmus, longius à Græcis recedens, *Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis*. Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti περιφραστικῶς, veteratoriam versutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias. pro quo Augustinus De Ciuitate Dei, lib. 22. cap. 18, vertit *Ad machinationem erroris*.

15 *Syncerè nos gerentes*, ἀληθεύοντες. vel, constanter perseuerantes, quam interpretationem sequutus est Syrus interpres. Nam τὸ ἀληθεύειν omnino respondet Hebræo verbo אמן [*Aman*,] quod in Niphal declarat firmum & constantem esse. Vulgata, *Veritatem sectantes* obscurè. Veritas autem ista opposita fraudi non tantùm in dictis vt infrà 25. sed in factis quoque, atque adeo toto vitæ cursu spectatur. ¶ *Prorsus*, τὰ πάντα. Ad verbum *Per omnia* subaudita prępositione κατὰ, vt 1. Corinth. 9.15, & 10.33. ¶ *Adolescamus in eum*, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres. *Crescamus in illo*. Hieronymus, *Vt augeamus in ipso omnia*. Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiēdum esse apparet ex Coloss 1.19. Syrus interpres videtur legisse ἵνα αὐξήσωσι τὰ πάντα ἐν ἡμῖν, εἰς Χριστὸν ὅς ἐστιν κεφαλή, vt quicquid

in nobis est adolescat in Christum qui est caput: à quo nimirum omnis sensus & motus ipsaque adeò vita spiritualis promanat in subiecta ipsi membra. Ambrosius & Hieronymus, *vt augeamus ipso omnia*.

16 Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

16 Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas cōmissuras, ex vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incrementum capit corpori conueniens, ad suiipsius extructionē per charitatem.

16 *Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturā subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusque mēbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.*

17 Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, Rom. 1.21

17 Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius incedatis, sicut reliquæ Gentes incedunt, in vanitate mentis suæ,

17 *Hoc igitur dico & testificor in Domino, vt iam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in vanitate sensus sui,*

18 Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

18 Obtenebratam cogitationem habentes, & abalienati à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, per obdurationem cordis ipsorum.

18 *Tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:*

19 Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

19 Qui posteaquā dedoluerunt, sese dederūt proteruię ad certatim patrādā impuritatē omnē.

19 *Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam.*

16 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mēsuram excreuerit, vitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (vt sunt variis commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo suo accrescentibus singulis membris, vniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus, Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuersarum functionū, tantùm suppeditans alimenti quanto opus est tum ad vniuscuiusque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suā fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensurā adeptis, corpus tandem perfectum euadat. ¶ *Per omnes suppeditatas commissuras*, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὰς vocat artuum mutuos inter se contractus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commodè potest. Itaque Suppeditatas cōuerti, pro eo quod vulgo dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passiuè vsurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, τὴν δὲ σιτίων καὶ τόλμης καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένα. Vulg. *Per omnem iuncturam subministrationis*. Erasmus, *Per omnem commissuram subministrationis*. admodum obscurè. Neque melius August. lib. de Ciuit. 22. cap. 18. vertit, *Tactum subministrationis*. At Syrus interpres expuncto verbo ποιεῖται, participia συναρμολογούμενον & συμβιβαζόμενον pro verbis accipit, ex idiotismo Hebræorum, & deinceps legit, κατ' ἐπιχορηγίαν εἰς μέτρον ἑκάστου μέλους εἰς αὔξησιν αὐτοῦ σώματος. id est, *Ex quo totum corpus congruenter coagmentatur & compingitur per omnes commissuras, secundum suppeditatum donum in mensura vniuscuiusque membri ad incrementum ipsius corporis*, &c. quam scripturam nullius Græci codicis auctoritate confirmatam reperi. ¶ *Ex vi intus agente*, κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui, animæ instar, singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulgata, *Secundum operationem*. Erasmus, *Iuxta actum*. ¶ *Pro mensura*, ἐν μέτρῳ. Id est κατὰ μέτρον. ¶ *Membri*, μέλους. Sic legūt veteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quāuis in contextu scriptum sit μέρους, id est, partis: quam lectionem sequutus est Erasmus, fortassis post Augustinum, libro & cap. modo citatis. ¶ *Incrementum capit corpori conueniens*, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit vt par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. ¶ *Ad suiipsius extructionem*, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementū consentiunt, adeo quidem vt membrum non possit huius nutrimenti ac proinde incremēti particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum vinculo & nexu, vt ex omnibus cōiunctis totum quiddam sit compactum. Ideò addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa est artuum, id est diuersarum functionum, commissura.

17 *Reliquæ*, τὰ λοιπά. Vulgata hoc non legit, quod tamē omnino addendum videtur. Nec enim Iudæos sed conuersos à paganismo Ephesios compellat Paulus. ¶ *Mentis suæ*, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subiicit τὴν διάνοιαν, ἐξαίρετον ἀνθρώπου γέρας, inquit Philo De mundo, quam etiam solent Latini Mentem & Animum generaliter vocare: i. sensitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginando, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiā distinctione accurata totum hominem ostendit, extra Christum, in quo vno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem. mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionē obduratam: vnde tandem consequatur ἀναισθησία, sponte sese in gurgitem omnium vitiorum præcipitans.

18 *A vita Dei*, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat vitam illam qua Deus viuit in suis, (vt suprà, 2.1) quámque præcipit & approbat. ¶ *Obdurationem*, τὴν πώρωσιν. Vulg. *Cæcitatem*. Erasmus, *Excæcationem*: miratus etiam cur Ambrosius Duritiam verterit. At ego miror πήρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3.5. Deinde potest etiam hoc sine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio statuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ origo: quia sponte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à communibus illis notitiis deficiunt, quos si postea velis reuocare: quo sibi videntur sapientiores, eo pertinacius obsistunt veritati. Ita fit vt Euangelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur, sed etiam securè derideant homines.

19 *Posteaquam dedoluerunt*, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi vt omnis doloris sensus, i. omne συντηρήσεως iudicium amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1.28. & homines, veluti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputata conscientia, (1. Tim. 4.2) in turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vsurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnē doloris sensum

abiicere

abiicere, in his versiculis, *Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel.* Vulg. *Desperãtes.* Legit enim ἀπηλπικότες, vt & Syrus interpres. Eras. *Posteaquam peruenerint eò vt dolere desierint.* ¶ *Certatim,* ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, *In auaritiam,* absurdé. Erasm. *Cum auiditate,* non satis expressé.

Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·	20	∴ Vos autem non ita didicistis Christum:	20	*Vos autem non ita didicistis Christum:*
Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,	21	Si modò de eo audiuistis, & per eum edocti estis, (∴ sicut est veritas in Iesu,)	21	*Si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu.*
Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·	22	∴ Deponere ∴ quod ad pristinam conuersationem attinet, ∴ veterem illum hominem qui ∴ deceptricibus cupiditatib^9 corrumpitur:	22	*Deponere vos secundũ pristinam conuersationem, veterem hominẽ qui corrumpitur secundum desideria erroris.*
Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,	23	Renouari verò ∴ spiritu mentis vestræ,	23	*Renouamini autẽ spiritu mentis vestræ.*
Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.	24	Et induere ∴ nouum illum hominem, ∴ qui secundum Deum conditus est ∴ ad iustitiam ∴ & sanctimoniam veram.	24	*Et induite nouum hominem qui secundũ Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis.*
Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.	25	Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatem quisque proximo suo. nam sumus alij aliorum membra.	25	*Propter quòd deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cũ proximo suo: quoniam sumus inuicem membra.*
Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·	26	∴ Irascimini, & ne peccate: ∴ sol ne occidat ∴ super exacerbatione vestra:	26	*Irascimini, & nolite peccare: sol nõ occidat super iracundiam vestram:*
Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.	27	Neque date locum ∴ diabolo.	27	*Nolite locum dare diabolo.*

20 *Vos autem non ita,* ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים [*veattem lo chen hallomedim,* &c.] i. est, vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc.22.25.

21 *Sicut est veritas in Iesu,* καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, quæ demum vera est ac syncera institutio in Christo: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Et est hoc membrum parenthesi includendum, vt cohæreat verbum ἀποθέσθαι cum verbo ἐδιδάχθητε. Commodior enim est hæc constructio illa quam probauit Syrus interpres, inserta particula ἀλλὰ, & subaudito verbo ἐμάθετε, à v.20, vt interiectus totus v.21, parenthesi includatur. Repetitum est autem nomen Iesu relatiui loco, Hebræorũ more.

22 *Deponere,* ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. ¶ *Quod ad pristinam conuersationem attinet,* κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν. Κατὰ, id est על [*hal,*] nimium obscurè Vetus inrerpres vertit hoc loco, *Secundum*. Erasmus suo more, *Iuxta.* Est enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea significatione apud vllos idoneos auctores. ¶ *Veterem illum hominem,* τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, id est vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisque abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom.6.6. ¶ *Deceptricibus cupiditatibus,* τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulgata, *Desideria erroris.* Vide infrà, 24.

23 *Spiritu mentis,* τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio, ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 *Nouum illum hominem,* τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet & sequenti descriptione. Vide Rom.6.6. ¶ *Qui secundum Deum conditus est,* τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. id est ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem non de ipsius animæ essentia, (vt post Manichæos impurus ille Flaccius Illyricus docuit) sed de qualitatum instauratione. Qualitates autem intellige animæ inhærentes, quæ corrigendæ sunt vt synceri sint earum effectus, vnde רוח חדשה [*ruach chadaschah,*] id est spiritum nouum, legimus, & לב חדש [*leb chadasch,*] id est cor nouum, Ezech.26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap.18.v.31. nempe postquam fuerint per eum Spiritum noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth.cap.5.17. & Galat.6.15, & suprà, 2.10. κατὰ verò respondet כף הדמיון [*chaph haddimion,*] caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hîc nobis Paulus locupletissimam expositionem eius quod scriptũ est in Genesi, creatum esse hominem ad Dei similitudinem & imaginem. ¶ *Ad iustitiam,* ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulgata & Erasmus, *In iustitia,* admodum obscuré. ¶ *Et sanctimoniam veram,* καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatam, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà vers. 22. vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulgata & Erasmus, *Ex sanctitate veritatis.*

26 *Irascimini,* &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira laudabili accipiunt, quam videlicet non excitat impatientia, sed verus zelus format, quasi illam præcipiat aut ad eam exhortetur Paulus. quæ explicatio mihi non videtur conuenire Apostoli instituto. Cur enim si hoc ita esset, moneret de ira ante solis occasum semel domanda, quum illam potius semper in nobis vigere oporteat? Agit autem Paulus de compescendis vitiosis affectibus: ac proinde nullam iram hîc puto præcipi, sed nos admoneri vt sic saltem irascamur, vt quod ira suaserit, pessimus sanè consultor, non exequamur, atque adeò illi non indormiamus. Adiuuatur autem hoc dicendi genus pronuntiatione, hoc modo, Irascimini? id est, Contigitne vobis irasci? at ne peccate, id est ne pergite longius. Falluntur autẽ qui hunc locum putant petitum ex Ps.4.4. ¶ *Sol ne occidat,* ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primo quoque tempore coercendam, vt Deut.24.13. ¶ *Super exacerbatione vestra,* ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne vos animis commotos nox deprehendat. *Exacerbationem* autem malui dicere quàm *iracundiam* cum Vet. interprete, vel *iram* cum Erasmo, neutra voce Græcum vocabulum exprimente: quòd magis videatur iræ exuperãtiam significare. Prior igitur gradus est, iram non exequi: posterior, vt si contigerit irasci, caueamus ne hoc insideat animo, sed demus operam vt eam in lectum non adferamus.

27 *Diabolo,* τῷ διαβόλῳ. Erasmus, *Calumniatori,* apertè hoc referens ad Euangelij aduersarios qui calumniandi occasionem facilè arripiunt. solitis Hebræis sæpissimè vsurpare singularem numerum pro plurali. Ego potius

ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: quia multo vberior est doctrina, quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus.

---

28 Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

28 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operando manibus quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

28 *Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.*

29 Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ᾽ εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

29 Nullus sermo putris ex ore vestro egreditor: sed siquis est commodus ad ædificationis vsum, vt gratiam auditoribus adferat.

29 *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed siquis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.*

30 Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

30 Et ne tristitia afficite Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

30 *Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.*

31 Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ᾽ ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

31 Omnis amaritudo, & excādescentia, & ira, & clamor, & maledicentia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis, cum omni malitia.*

32 Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

32 Sed estote alij in alios benigni, misericordes, condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

32 *Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

CAP. V.

Ioh.13.24. & 15.12 1.Ioh.3.23

1 Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά·

1 Estote igitur imitatores Dei, vt filij dilecti:

1 *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:*

2 Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

2 Et incedite in charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ.

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

---

28 *Manibus*, ταῖς χερσὶν. Vulgata addit *suis*, ἰδίαις: vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

¶ *Quod bonum est*, τὸ ἀγαθὸν. Id est, laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.

* 29 *Putris*, σαπρός. Id est corruptus & aliis noxius. Ita enim explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Vide Matth. cap.7.vers.17.

¶ *Ad ædificationis vsum*, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulgata, *Ad ædificationem fidei*. Legit enim etiam Claromontanus codex τῆς πίστεως, *fidei*, cæteris nostris codicibus Græcis repugnantibus. Hieronymus, *Ad ædificationem opportunitatis* (id est opportunam) vt hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, vt etiam explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis vt in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, *Ad ædificationem, quoties opus est*. Sed mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς χρείαν τῆς οἰκοδομῆς, id est ad ædificationis vsum. quasi scriptum sit καὶ χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν, *& vtiles ad ædificationem*, sicut vertit, meo iudicio, quàm optimè Syrus interpres. Huius autem hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Esaiæ primo, *Cognouit præsepe Domini sui, pro dominum præsepis sui*, vt exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominum agnoscebant. qua de re diximus aliquid Act.cap.5.ver.20. & alibi, vbi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidij versiculo, *In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora.* ¶ *Vt gratiam adferat*, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Vt det gratiam.* ¶ *Auditoribus*, τοῖς ἀκούουσι. Id est, τοῖς ἀκροάταις, ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 *Spiritum illum sanctum Dei*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Mutuatus est hoc dicendi genus Paulus ab Esa. cap.63.ver.10. Repetitio autem articulorum, & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeo vt in singulis vocabulis grauissima argumenta quasi deliteant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam vt Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec vllam tristitiæ materiam illi præbete.

¶ *In diem redemptionis*, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide suprà, cap.1.vers.14.

31 *Excandescentia*, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργὴ, videtur hoc statuendum discrimen, vt θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò iam accensam iram declaret. Videtur enim Paulus quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρίᾳ, id est animi offensione, quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulgata, *Ira*. Erasmus, *Tumor*.

¶ *Maledicentia*, βλασφημία. Vulgata, *Blasphemia*. Vide Matthæum 9.3. & 15.19. *

32 *Condonantes vobis mutuò [offensas,]* χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, id est, συγγνωμονικοί, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν aliis etiam locis, vt 2.Corinth 2.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quam vocant, vt infra, 4.19, & Coloss.3.13. Vulgata, *Donantes inuicem*. Erasmus, *Largientes vobis inuicem*.

IN CAPVT V.

2 *In odorem, &c.* εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·	3	‖Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:	3	*Fornicatio autem & omnis immũditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos:*	Suprà 4.19 coloss 3.5 2.thes.2.13
Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.	4	Et obscœnitas, & stultiloquium, & scurrilitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.	4	*Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinent: sed magis gratiarum actio.*	
Τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.	5	Nam hoc nostis, nullũ scortatorem, aut impurum, aut auarum, qui est idololatra, habere hæreditatẽ in regno Christi & Dei.	5	*Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui est idolorum seruus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*	
Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις· διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	‖Nemo vos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines cõtumaces.	6	*Nemo vos seducat inanibus verbis. propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.*	Matt. 14.4 mar. 13 5 luc. 11.8 2. thes. 3.17
Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.	7	Ne igitur estote consortes eorum.	7	*Nolite ergo effici participes eorum.*	
Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·	8	Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt filij lucis incedite.	8	*Eratis enim aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino: vt filij lucis ambulate:*	
(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)	9	(Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)	9	*(Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & veritate)*	Gal. 5. 22.
Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.	10	Probantes quid sit acceptum Domino.	10	*Probantes quid sit beneplacitum Deo.*	
Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.	11	Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.	11	*Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem & redarguite.*	

3 *Ne nominator quidem*, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ij, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamen, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ὡς δεῖ, τοῦ φρονεῖν εὖ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς, καὶ νόμιμος, καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν. Allusisse vero Paulus etiam videri potest ad locum Dauidis ps. 16, 4.

4 *Scurrilitas*, εὐτραπελία. Erasmus, *Vrbanitas*, nimium amplè. Est enim particula ἢ posita per epexegesin, vt εὐτραπέλους hic vocarit Apostolus eosdem atque μωρολόγους καὶ γελωτοποιούς, quum alioqui εὐτραπελία Græcis vt Vrbanitas Latinis minimè damnetur, cuius etiam exempla plurimis locis habemus in sacris libris, vt 1. Reg. cap. 18, 27. 2. Reg. cap. 2. 23. Esaiæ cap 14. 11, & alibi sæpe: cui opponitur impia puerorum scurrilitas 2. Reg. 2. 23. Huc autem accommodari etiam non ineptè possit hic Aristot. locus ex Polit. 7, cap 17. ὅλως μὲν οὖν αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ ἄλλο τι δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν. ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς. Id est *Legislatorem oportet quantum aliud quidpiam sermonis turpitudinem è ciuitate expellere. Nam facilè turpia loquendo, efficitur vt homines his proxima faciant.*

5 *Nostis*, ἴστε γινώσκοντες. Vulgata (vt etiam citatur hic locus à Cypriano epist. 52,) legit ἴστε, *scitote intelligentes*. quod genus loquendi admodum insolens Græcis fuerit. Syrus tamen interpres sic etiam legit. ¶ *Aut auarum*, ἢ πλεονέκτης. Cypr. vertit *fraudatorem*: & de hoc vocabulo alibi diximus. ¶ *Qui est idololatra*, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum seruituti addictus. Nam (vt Rom. 1. 9. & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Apud Cypr. loco paulo ante citato, legitur *quod est idololatria*: sed perperam opinor, pro *idololatra*. Nam in quibusdam etiam codicibus Grecis legimus, ὅ ἐστιν εἰδωλολάτρης. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: vt ij quorum Deus venter est, vt Rom. 16. 18, & Phil. 3. 19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, vno auaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia, Colos. 3. 5. ¶ *Et Dei*, καὶ Θεοῦ. Comperimus hoc non legi in vno manuscr. codice. quod tamen extat in aliis omnibus, & apud Syrum quoque interpretem, Et notandum est non scribi καὶ τοῦ Θεοῦ, sed vnico articulo τοῦ subiici nomina Χριστοῦ & Θεοῦ, qui locus manifestè conuincit Arianos.

6 *Venit*. ἔρχεται. Id est, venire solet, vt conuertit Erasmus. Vide Matth. 26. 23. ¶ *Ira Dei*, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animaduersio ab irato Deo profecta μετωνυμικῶς. ¶ *In homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cælo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicẽdi genus, vide suprà, 2. 2. Vulgata, *Filios diffidentiæ*, Erasmus, *Filios inobedientiæ*.

8 *Tenebræ*, σκότος. Id est, tenebricosi. vt copiosè descripsit suprà, 4. 28. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, vt quum scelus pro scelesto dicimus. Ita si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illustrantur in sese, tum verò quod aliis etiam præluceant: adeo vt sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. ¶ *Filij Lucis*, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorum nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 *Fructus Spiritus*, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est, regenerationis, vel Spiritus sancti, cuius vi sumus facti lux in Domino. Vulgata, *Fructus lucis*, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in Claromontano & aliis duobus veteribus libris inuenimus, vt & apud Syrum interpretem.

11 *Arguite*, ἐλέγχετε. Id est, palam facite, sancta nimirum & honesta vita, qua significatione accipitur etiã perelegan ter verbũ κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos הוכיח [*hochiach*] tam significat arguere quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi verbũ hoc propriè declarat, vt in illo Virgilij versiculo, *Degeneres animos timor arguit*. Et in illo Ouidij etiam in laude, *Quæ latet, inque bonis cessat nõ cognita rebus, Apparet virtus, arguiturque malis*. Ambrosius vertit, *Obiurgate*: quod meritò reprehendit Erasm.

12 Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.

13 Τὰ δὲ πάντα, ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς, φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.

14 Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.

Colos.4.5 15 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί.

16 Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.

Rom.12.2 1.thes.4.3 17 Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.

18 Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.

19 Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

20 Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.

12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.

13 Sed omnia illa, dum à luce arguuntur, manifesta fiunt. lux enim illud est quod omnia facit manifesta.

14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.

15 ‖ Videte igitur quomodo accuratè incedatis, non vt insipiẽtes, sed vt sapientes:

16 Redimentes occasionem, quoniam dies mali sunt.

17 ‖ Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quę sit voluntas Domini.

18 Et ne inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò psalmis & hymnis & cantionibus spiritualibus, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.

20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.

12 *Quæ enim in occulto fiũt ab ipsis, turpe est & dicere.*

13 *Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur: omne enim quod manifestat, lumen est.*

14 *Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*

15 *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed vt sapientes:*

16 *Redimentes tẽpus, quoniam dies mali sunt.*

17 *Propterea nolite fieri imprudẽtes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei.*

18 *Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu:*

19 *Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cãtantes & psallentes in cordibus vestris Domino.*

20 *Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.*

---

12 *Nam quæ occultè fiunt*, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinent elegantes illi versiculi, *Nox & Amor Vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.*

13 *Lux enim illud est*, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulgata, *Omne enim quod manifestat, lumẽ est.* Erasmus, *Quicquid manifestum redditur, lumen est.* Quum participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc sententia tam perspicua, vt cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum sit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & conuertas, *Quicquid enim manifestum facit, lux est.* id est, *Quicquid res obscuras patefacit, lux est.* Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit pro ὃ φανεροποιεῖ, nec aliter ferè loquantur Græci. & ita etiã verterit Syrus interpres. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. i. lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed nõ video quî satis cõueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in istis corporeis tenebris à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguũtur, in lucem mutentur: nisi Lucẽ esse pro Conspicuũ fieri omnibus accipias.

14 *Dicit*, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa. 60. 1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26. 19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alij cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre: quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nũc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo meliùs cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib. 1. De oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem Paulus de morte peccati. ¶ *Illucescet tibi*, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus & quidem inter alios Augustinus legerunt, *Continget te Christus*, id est ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, vt putauit Erasmus. Et alij cõtrà vt Ambrosius, *continget Christum*, ἐπιψαύσει τοῦ Χριστοῦ, vt habet etiam Claromontanus codex. Sed plana est & maximè consentanea scriptura recepta. Vulgata, *illuminabit te.* Hieron. *orietur tibi Christus.* *

15 *Videte*, βλέπετε. *Bene dixit Videte*, inquit Erasmus, *quoniam nihil in tenebris cernitur.* quod tamen mihi subtilius videtur. ¶ *Accuratè*, ἀκριβῶς. Vulgata, *Cautè.* Erasmus, *Circunspectè.*

16 *Redimentes occasionem.* ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, cõtraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostendítque Paulus qua in re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat. ¶ *Quoniam dies mali sunt*, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi (vt Gen. 47. 9) tempora difficultatum & asperitatis plena: cuiusmodi quum inciderint, veluti quũ fames vel penuria ingruit, vel cũ callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum solent mercatores circunspectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intenti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatem & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelij.

18 *In quo*, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ positum sit neutro genere, nec rem ipsam damnet Apostolus, sed immodicũ & intempestiuũ vsum. ¶ *Luxus*, ἀσωτία. i. omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. De finibus, *Nolim* (inquit) *mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuiis auferantur, crudíque postea rursus sese ingurgitent.* Vulgata, *Luxuria.* Vide hac de re Prou. 23. 29, vbi diuinissima hypotyposi ista ἀσωτία ab effectis describitur. *

19 *Inter vos mutuò*, ἑαυτοῖς. id est, ἀλλήλοις. vide suprà, 4. 32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà, Colos. cap. 3. ver. 16. ¶ *In corde vestro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. siue ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, *in cordibus nostris*, vt multi codices habent, id est serio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim in corde idem hîc declarat atque Intus & apud se, quum mentio fiat canendi & psallendi, nempe in cœtu.

20 *Deo & Patri*, Θεῷ καὶ πατρί. Claromontanus codex, habet καὶ Θεῷ πατρί, *& Deo patri.* Syrus autem absque copula, Θεῷ πατρί, Deo patri.

	Graece		Beza		Vulgata	
	Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.	21	"Subiicientes vos alij aliis, "cum timore Dei.	21	*Subiecti inuicem, in timore Christi.*	
	Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·	22	‖Vxores propriis viris subiicite vos, "vt Domino:	22	*Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino:*	Colos. 3.18 tit. 2.5 1 pet. 3.1
	Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.	23	‖Quoniam vir est "caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: "& is est qui salutem dat corpori.	23	*Quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse salvator corporis.*	1. Cor. 11.3
	Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.	24	"Itaque sicut Ecclesia sese subiicit Christo, ita & vxores suis viris sese subiiciunto in omnibus."	24	*Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus.*	
	Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·	25	‖Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:	25	*Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiã, & seipsum tradidit pro ea:*	Col. 3.19
	Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·	26	Vt eam "sanctificaret, "postquam *eam* purgasset lauacro aquæ "per verbum.	26	*Vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo:*	
	Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.	27	Vt sisteret "eam sibi gloriosam, "*id est* Ecclesiam "non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.	27	*Vt exhiberet ipsam sibi gloriosam, Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid eiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata.*	
	Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.	28	Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora. Qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.	28	*Ita & viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit.*	
	Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·	29	Nullus enim vnquam "suam ipsius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eam, sicut & Dominus Ecclesiam.	29	*Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam:*	
	Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.	30	Quoniã membra sumus corporis eius, "ex carne eius, & ex ossibus eius.	30	*Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius.*	

* 21 *Subiicientes vos*, ὑποτασσόμενοι. Vulgata, *Subiecti*, Atqui Paulus hoc loco & deinceps non simpliciter de ordine quẽ Dominus constituit, sed de illo diligenter seruando disserit. Itaque ex Hebr. idiotismo sæpe a nobis obseruato ὑποτάσσεσθαι ponitur passiua reciprocatione coniugationis Niphal siue Hithpahel. ¶ *Cum timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, sed ea demum cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerentia. id est, nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 *Vt Domino*, ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo? an par est mariti ac Christi auctoritas? Minimé. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quod in matrimonij coniunctione, quæ similitudinem quãdam habet cum Christi & Ecclesiæ vnione, vir (vt superior) Christi, vxor (vt inferior) Ecclesię personam referat. Vxor igitur quæ marito subiectionem negat (exceptis iis duntaxat in quibus maritus a Christo, ac proinde à persona sua deficit, quæque præstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 *Caput*, κεφαλή. Ita significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus membris & situ & cæteris rebus excellit. ¶ *Et is est*, καὶ αὐτός ἐστι. id est, Nam is est. Nemo verò non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim est quærere quod mulier conseruet. itaque turpiter ingrata est etiam vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipse officij sui vicissim admonetur, vt copiosius explicat Apostolus à versu 25.

24 *Itaque*, ἀλλά. Id est, ὥστε. Nam ἀλλά (inquit Gaza) καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumenti series prorsus ostendit ita esse accipiendum hoc in loco. Vulgata, *Sed*, impropriè: quod nonnullos fefellit in superioris versiculi fine explicando.

26 *Sanctificaret*, ἁγιάσῃ. Id est, sanctam efficeret. Sanctũ autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: estque huius consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non sua virtute, sed eius qui vnus factus est nobis fidelibus omnia. ¶ *Postquam [eam] purgasset*, καθαρίσας. Erasmus, *Mundatam*, rectè quidem obseruato tẽpore, sed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipsi externæ ablutioni aut aquæ, aut ministro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod est vnius Dei opus: quanuis istis adminiculis vtatur ad id repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, vt rectè omnino & suo loco obseruauit doctissimus interpres. ¶ *Per verbum*, ἐν ῥήματι. Verbum appellat, κατ' ἐξοχὴν, promissionem gratuitæ in Christo iustificationis & sanctificationis. & hic rursus multa præcipitia cauenda sunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei substituamus, aut verbo Dei coniungamus tanquam supplemẽtum: deinde ne verbum pronunciatum duntaxat, sed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus. *

27 *Eam*, αὐτήν. Sic habent nostri Græci codices & Syrus etiam interpres. Multi tamen ex Latinis legunt αὐτός, *ipse*, quæ scriptura suum etiam pondus habet. ¶ *[Id est] Ecclesiam*, τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur postulare vt post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. ¶ *Non habentem maculam*, μὴ ἔχουσαν σπίλον. Donatistæ ex hoc loco colligebant orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem iustitiæ volebant in hac vita constituere. Nostri sophistę impudentius etiã loquuntur. nam primùm omnium Ecclesiæ nomen solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiente, sed etiam disertè refragante verbo Dei, stabiliuerunt. Deinde quum huius Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogantur, contrariam tamẽ ex diametro qualitatem vniuersali Ecclesiæ suæ tribuunt.

29 *Suam ipsius carnem*, τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id est, suum corpus.

30 *Ex carne eius*, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ

creationem quæ verè fuit ex carne & ossibus Adami, & κατὰ ποιὸν, & secundum qualitatem, id est quatenus vxor fuit Adami. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc nostri cum Christo coniunctionem ad ipsius σάρκωσιν referũt, quum hac ratione communicetur cum quibusuis infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit, & tamen magis propriè dici possit Christus esse caro ex carne nostra, vtpote quam ex Adamo sumpsit Hebr. 2.14. Itaque ad sola Christi membra istud pertinet. Eius autem membra nõ sumus quatenus homines, sed quatenus Christiani: ac proinde Ecclesia non est Christi sponsa secũdùm primam hominum generationem, neque secundum ipsam humanam naturam: sed quatenus in illo vt altero Adamo regeneratur, singulis eius mẽbris noua illa qualitate sanctificatis, & mundatis, vt sint noui homines, iam nunc quidem inchoata animæ nouitate, corporis autem incorruptione tandem quoque sequutura, vt declaratur Rom. 8.10. & 11. Hoc autem assequimur nostri, id est nostræ tum animæ, tum carnis cum ipso Christo, arctissima, & efficacissima copulatione, idque non vlla ipsius carnis cum nostra συναφῇ (quod ridiculum est commentum) sed mystica, vt mox Apostolus exponit. Huius autem communionis obsignatio & symbolũ est Cœna Domini (quã vocamus) vt verè simus caro ex Christi carne, & os ex ossibus eius, in vitam æternam. i. vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipsius bonis.

Gen. 2.24 matt. 19.5 mar. 10.7 1.cor.6.16	Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	31	‖Propterea derelinquet homo patrẽ suum, ac matrem, & agglutinabitur vxori suæ: ⁖& qui duo *erant*, fient vna caro.	31	*Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna.*
	Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.	32	⁖Mysterium hoc magnum est: loquor autem ⁖de Christo & de Ecclesia.	32	*Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*
	Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ᾽ ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.	33	⁖Itaque & vos singuli, suam quisque vxorem ita diligito vt seipsum, vxor autem ⁖*videto* vt reuereatur virum.	33	*Veruntamẽ & vos singuli, vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem vt timeat virum suum.*
	Κεφάλαιον ς.		Cap. VI.		Cap. VI.
Col. 3.20	ΤΑ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.	1	‖Liberi, auscultate ⁖in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.	1	*Filij, obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est.*
Exo. 20.12 deut. 5.16 eccl 3.10 matt. 15.4 mar. 7.10	Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)	2	‖Honora patrẽ tuum & matrem: quod est præceptum primum ⁖cum promissione,	2	*Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)*

31 *Et qui duo [erant,]* καὶ οἱ δύο. Vide Matth. 19.5.

32 *Mysterium*, μυστήριον. Id est arcanum, quia fit per Spiritum sanctum arcana sua virtute in nobis sese exerentẽ. Quid autem à communi hominum sensu magis remotũ quam nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali connubio vnum fieri, vt ab eo iustitiam omnem ac proinde vitam æternam hauriamus? Mirum est autẽ, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionẽ, tandiu multos contendere vt arcanam non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in sacræ cœnæ institutionis verbis tropum nolunt agnoscere, quàm vt realem substantiæ carnis Christi intra nos traiectionem orali, vt loquuntur, manducatione statuant. Quorsum hoc verò? nempe quod alioqui ipsius Christi communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei auctoritate putant: nec interim vident se nostræ fidei fundamenta conuellere. At certè nullum est aliud coniunctionis nostræ cum Christo fratre nostro organum in hoc mundo, quàm fides: in altero verò * seculo, ipse Dei conspectus. Neque illa monstra patitur carnis Christi veritas, neque nostra in terris procul ab ipsius corpore peregrinatio, neque spiritualis nostræ cum Christo consociationis scopus. vt alia plurima prætermittam absurdissima & falsissima, quæ illam tum μετουσιώσει tũ συνουσιώσει cõsequuntur. Quòd autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum, ex eorum genere quæ ipsi septem cõmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties vt clypeum nobis opponunt, sic vsquam appellant. Hoc vnũ habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare sacramentum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idẽ interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit, suprà, cap. 3. & Coloss. 1.27, vbi de Gentium vocatione dissseritur. Sit ergo Gentium vocatio octauum sacramentum. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibiquoque: quis ergo erit sacramentorum finis? Ridiculum igitur est istud. Sed præterea, quàm in eo se ostendũt nullo iudicio præditos, quod non animaduerterunt Paulum disertè addere se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi cõiunctione loqui? Quod si etiã illis cõcessero ista viri & vxoris arctissima coniunctione adũbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo iure tamẽ inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramẽtis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hîc sanè est præcipuus sacramẽtorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricij Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare nõ potest) si vera est, inquã, vox illius, quã ipsi tanquam gemmã in suum ius canonicũ retulerũt, Matrimonium esse carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest: quo iure ipsi matrimoniũ sacramẽtum ausint vocare? Nisi fortè nostræ à Deo alienationis sacramentũ esse velint, à quo proinde multo malint quàm à scortatione abstinere. ¶*De Christo*, εἰς Χριστόν. Vulg. *In Christo*. Erasm. *In Christum*. Vide 2.Cor. 2.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

33 *Itaque*, πλὴν καί. Vulg. *Veruntamen*. Eras. *Quanquam*. * Sensus autem omnino poscit vt sit illatiua particula, redundante καὶ, sicut in διὸ καὶ, vt si Gallicè dicas, *Et pourtãt*. ¶[*Videto*] *vt reuereatur*, ἵνα φοβῆται. Ellipsis atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco verbum φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu, quo is qui inferior est superiorem colit, ex Hebræorũ more, apud quos sic vsurpatur verbum ירא [*iare*,] præsertim quum de cultu Dei dissseritur. Initio autem versiculi non cõuerti πλὴν, Veruntamen, sed Igitur, quod omnino videatur esse in his verbis conclusio superioris tractationis officiorum tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorum idiotismo, vt significetur Deum esse istius mandati auctorem, vel vt modus aliquis isti obedientiæ statuatur. qua de re dictum est Luc. 14.26.

2 *Cum promiss.* ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalẽ promissionem intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pendent. Vulg. & Eras. *In promissione*, nimium obscurè. Posita est enim ἐν pro σὺν Hebræorum more, vt sæpissimè iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed generaliorem.

3 *Vt bene*

3 Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.

4 Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ᾽ ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

5 Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.

6 Μὴ κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.

7 Μετ᾽ εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

8 Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

9 Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτῷ.

10 Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

11 Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

12 Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

3 "Vt bene tibi ſit, & ſis longæuus, ſuper terram.

4 Et "*vos* patres, ne prouocate ad iram liberos veſtros, ſed enutrite eos "in doctrina & "monitis Domini.

5 ‖Serui, auſcultate iis qui *veſtri* domini ſunt "ſecundum carnem, "cum timore ac tremore, cum ſimplicitate cordis veſtri, "vt Chriſto.

6 Non "ad oculum ſeruientes, vt "qui hominibus placere ſtudent: ſed vt ſerui Chriſti, facientes ex animo quæ vult Deus.

7 Cum beneuolentia ſeruientes, "vt Domino, & non hominibus.

8 Vt qui illud ſciatis, ſingulos "quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, "remiſſis minis: ſcientes "veſtrum etiam ipſorum Dominum eſſe in cælis, ‖nec "perſonæ reſpectum eſſe apud eum.

10 Quod ſupereſt, fratres mei, corroborate vos per Dominum, "& per forte ipſius robur.

11 Induite "vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.

12 Quoniam non eſt "nobis lucta ‖"aduerſus ſanguinē & carnem, ſed aduerſus "imperia, aduerſus poteſtates, aduerſus "mūdi principes, *id eſt* "tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpiritales malitias "*quæ ſunt* in ſublimi.

3 *Vt bene ſit tibi, & ſis longæuus ſuper terram.*

4 *Et vos patres, nolite ad iracundiā prouocare filios veſtros, ſed educate illos in diſciplina & correptione Domini.*

5 *Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in ſimplicitate cordis veſtri, ſicut Chriſto.* Col. 3.22, tit 2 9, 1.pet.2.18

6 *Non ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed vt Chriſti, facientes voluntatem Dei ex animo.*

7 *Cum bona volūtate ſeruientes ſicut Domino, & non hominibus.*

8 *Sciētes quoniam vnuſquiſque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, ſiue ſeruus, ſiue liber.*

9 *Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas: ſcientes quia & illorū & veſter Dominus eſt in cælis, & perſonarū acceptio non eſt apud eum.* Deut. 10. 17, 2.par.19 7, iob. 34. 19, ſap 6 8, eccl.35 16, act 10 34, rom.2.11, gal.2.6, col 3.25, 1 pet.1.17

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.*

11 *Induite vos armaturam Dei, vt poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.*

12 *Quoniam non eſt nobis colluctatio aduerſus carnē & ſanguinem, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum, contra ſpiritualia nequitiæ, in cæleſtibus.* Suprà, 2.2

* 3 *Vt bene*, ἵνα εὖ. Verba ſunt ipſius promiſſionis.

* 4 [*Vos*] *patres*, οἱ πατέρες. Vide Matth. 11.26. ¶ *In doctrina*, ἐν παιδείᾳ. Vel in caſtigatione, cuius finis & ſcopus ſubiicitur, nempe νουθεσία. ¶ *Monitis Domini*, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id eſt, monitis ex verbo Dei petitis, ſiue ſanctis & Deo acceptis. Durius autem eſt quod νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipſe Eraſmus in annotationibus improbauit.

5 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id eſt, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in poteſtate. nam cōſcientia vnius Dei eſt. Ita igitur mitigatur ſeruitutis aſperitas, & ſui etiam limites tum dominis in imperando, tum ſeruis in obſequendo definiuntur. Vel, ſecundum carnem, ad muniendum imperium œconomicum: vt norint ſerui dominos, quanuis communem cum dominis humanam naturam habeant, dominij tamen iure excellere, idque Deo ſic ſtatuente. ¶ *Cum timore*, &c. μετὰ φόβου, &c. Id eſt, cum ſolita reuerentia. Nam ne ſeruilem quidem metum laudabilem putat in Chriſtianis mancipiis. ¶ *Vt Chriſto*, ὡς Χριστῷ. Vide ſuprà, 5.22.

6 *Ad oculum ſeruientes*, κατ᾽ ὀφθαλμοδουλείαν. Id eſt, vt facere ſolent qui præſentibus tantùm dominis obſequuntur, abſentes aſpernantur, aut etiam ludibrio habent.

* ¶ *Qui hominibus placere ſtudent*, ἀνθρωπάρεσκοι. Vulgata, *hominibus placentes*, non expreſſa ſententia. Qui ſint autem hac appellatione digni, pulchrè declarat Baſil. in definitiobus κατ᾽ ἐπιτομὴν ὅρῳ ιθ.

7 *Vt Domino*, &c. ὡς τῷ Κυρίῳ, &c. i. Dei voluntate & reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo, non autem in ipſorum per ſe hominum gratiam. Reſtitui enim particulam ὡς ex Claromontano & aliis quatuor codicibus manuſcriptis, accedente quoque Veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate, qui etiam ante μετ᾽ εὐνοίας addit, ἐκ πάσης ψυχῆς, *ex toto animo*.

8 *Quicquid fecerint boni*, ὃ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide ſuprà, 2. Cor. 5.10.

9 *Remiſſis minis*, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν. Sic vocat aſperitatem ſiue duritiam, quæ eſt Hebræis פרך [*perech*] cum ſex punctis. Syrus, *remiſſis debitis*. ¶ *Veſtrum ipſorum*, ὑμῶν αὐτῶν. Vulgata, *Et illorum & veſter*, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam legitur in Claromontano codice, & apud Clementem Alexandrinum. Alludit autem Paulus ad verba Domini, Leuit. 25.42. ¶ *Perſonæ reſpectum*, προσωποληψία. Id eſt externæ qualitatis ac ſtatus perſonæ, puta libertatis aut ſeruitutis rationem. Nam de his circunſtantiis agitur hoc in loco. Vide Mar. 12.14.

10 *Et per forte robur ipſius*, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, *Et in potentia virtutis eius*. Eraſmus, *Perque potentiam roboris illius*. Vide ſuprà 1.19.

11 *Vniuerſam illam armaturam*, πανοπλίαν. Vulg. *Armaturam*, non rectè omiſſa nota vniuerſali.

12 *Nobis*, ἡμῖν. Syrus & Vulg. habent, ὑμῖν *vobis*, eodem manente ſenſu. * ¶ *Aduerſus ſanguinem & carnem*, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id eſt, aduerſus homines, quorum fragilis & caduca eſt natura: cui opponuntur verſutiæ ſpirituales, id eſt ſpiritus, ſceleratæ quidem naturæ, ſed infinitis partibus potentioris. Non tamen negat Paulus quin nobis aduerſus homines atque adeo aduerſus noſipſos certandum ſit, ſed præcipuum & maximè formidabilem nobis hoſtem indicat. Itaque, quod ſimpliciter dictum eſt, intelligendum eſt κατά τι: quod & alibi ſæpe obſeruauimus. Sic paulo antè quū præciperet ſeruis vt ſeruirent non hominū

metu, ſed tanquam ipſi Deo, homines tamen non excludit ſimpliciter, ſed quatenus à Deo ſeiunguntur.

¶ *Imperia*, τὰς ἀρχάς. Iſta nomina tribuit Angelis malis, ſumpta ab eorum effectibus, ex quibus intelligatur quæ ſit illorum vis ac poteſtas: minime id quidem quaſi vel ſit infinita illorum potentia, vel quod poſſunt, ſuapte vi poſſint, vt exiſtimabant Manichæi: ſed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorum audacia ad amplificandã ſuam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipſorum quaſi imperio verſantibus proponuntur iſtæ hoſtium vires, non vt exanimati cedamus, ſed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduerſarios oppoſuit, ita paulo pòſt iis armis nos induit quibus ſi armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem eſſe debeant. ¶ *Mundi principes*, κοσμοκράτορας. Tertullianus *Munditenentes*, Hilarius *Mundipotentes* vertit κοσμοκράτορας. ¶ *Tenebrarum ſeculi huius*, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulgata, *Harum tenebrarum*, τοῦ σκότους τούτου, vt etiam
* legitur in Claromontano codice, & apud Syrum. Sed fortaſſis etiam rectius τοῦ σκότους conſtruxerimus cum κοσμοκράτορας, vt interpretemur tenebroſos principes huius ſeculi. In Claromontano codice non legitur τοῦ αἰῶνος τούτου. Et certè nomine τοῦ κόσμου ſatis videtur iſtud intelligi.

¶ *Spiritales malitias*, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Id eſt πνεύματα πονηρά, ſceleratos ſpiritus. Vulgata, ſic etiam citantibus veteribus, *Spiritalia nequitiæ*, admodum obſcurè. Additum eſt igitur τῆς πονηρίας pro epitheto, quo impuri ſpiritus à beatis illis diſcernantur. Sed quid ſi errore ſcriptum eſt τὰ πνευματικὰ pro τὰ πνεύματα; Nam certè ſic legit Syrus interpres: & hoc eſt tam vſitatum, quàm illud prorſus nouum. * ¶ [*Quæ ſunt*] *in ſublimi*, ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerant, vt magis perſpicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id eſt במרומים [*bammeromim*,] non conuertimus In cælis, vt antea, ſed ad verbum, In ſublimi: quia hoc loco cæleſtium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduerſarios ſpiritus etiam ſuprà, 2.2. Minimè id tamen vt eis locus ille quaſi peculiariter tenendus attribuatur, ſed vt noſtris capitibus illos veluti imminere cogitantes, eò ſimus aduerſus illorum impetum paratiores. Quod enim quidam per hyperbaton hoc retulerunt ad illa ſuperiora, *Non eſt nobis lucta*, acſi dicat Apoſtolus nobis non eſſe certamen de carne & ſanguine, id eſt rebus humanis & caducis, ſed de rebus cæleſtibus, nempe vita æterna, etſi verè dicitur, tamen mihi videtur ne verbis quidem Apoſtoli conuenire. Verùm quid ſi ὑπουρανίοις legas, i. quæ ſunt ſub cælis: vt à * beatis ſpiritibus illis cæleſtibus iſti impuri in tartarum deiecti diſtinguantur? Nolim tamen ex coniectura quicquam immutare.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.	13	Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere ¨ tempore aduerſo, & ¨ omnibus confectis ſtare.	13	*Propterea accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus perfectis ſtare.*
Es. 59. 17. 1 Th. 5. 8. Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·	14	¨State igitur, lumbis ¨circuncinctis veritate, & ¨induti thorace iuſtitiæ:	14	*State ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricam iuſtitiæ:*
Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.	15	Calceatis pedibus ¨præparatione Euangelij pacis.	15	*Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*
Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.	16	¨ Inſuper aſſumpto ſcuto fidei quo poſſitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.	16	*In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia tela Nequiſſimi ignea extinguere.*
Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·	17	¨Galeam etiam ſalutis ¨ recipite, & gladium ſpiritus, hoc eſt verbum Dei:	17	*Et galeam ſalutis aſſumite, & gladium Spiritus, quod eſt verbum Dei.*
Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν	18	Omni prece & ſupplicatione, precantes omni tempore	18	*Per omnem orationem & obſecrationem, orantes*

13 *Tempore aduerſo*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Hebr. ביום רע [*beiom rah*:] qua formula loquendi diximus aſpera & difficultatum plena tempora ſignificari, quum videlicet nobis quaſi apertum bellum indixit Satan. Vulgata & Eraſmus, *In die malo*. à quo Hebraiſmo non abſtinuimus ſuprà, 5.16. quod ſatis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps*. ¶ *Omnibus confectis*, πάντα κατεργασάμενοι. Id eſt, deuictis & proſtratis omnibus iſtis hoſtibus, vt apud Xenophontem libro Cyropædiæ 4, κατεργάζεσθαι τὸν λέοντα, ſicut doctiſſimus Camerarius annotauit, & vt Gallicè dixeris, *les ayans tous deffaicts*. Sed vide ne melius etiam verbum κατεργασάμενοι de ipſius armaturæ apparatu dicatur, ſicut vertit Syrus interpres, *vt præparati*, id eſt poſtquam omnia comparaueritis ad hanc obeundam pugnam neceſſaria. quæ arma poſtea ſigillatim deſcribuntur. Vulg. *omnibus perfectis*. Hieronymus, *omnia o-*
* *perati*. Mendosè verò in plerisque veteris Latinæ editionis codicibus legitur, *in omnibus perfecti*. quanuis Syrus pro κατεργασάμενοι videatur legiſſe κατηρτισμένοι: quod etiam ſignificat Concinnare & aptè Componere. Vel fortaſſe potius legit κατηρτημένοι, i. παρεσκευασμένοι.

14 *State igitur*, στῆτε οὖν. Claromontanus codex hoc non legit, neque ſanè id neceſſarium videtur. ¶*Circuncincti*, περιζωσάμενοι. Militis πανοπλίαν eleganter deſcribit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commiſſurã tegebat: deinde thoracem, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracem ocreæ, quas κνημῖδας vocabãt, quibus etiam pes ipſe obtegebatur, ſi libuiſſet. Additur galea, vt totum corpus iam ſit obtectum. Dextra gladium tenet, ſiniſtra ſcutum. Ita inſtruitur πανοπλία. ¶*Induti thorace iuſtitiæ*, * ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης. Alludit manifeſtè Paulus ad locum Eſ. 59.17. vt ſit conuenientia inter Ducis & ſtrenui militis armaturam.

15 *Præparatione*, ἐν ἑτοιμασίᾳ. Vulg. *In præparationẽ Euangelij pacis*. Eraſm. *Vt parati ſitis ad Euangelium pacis*. Neuter (opinor) ſenſum Apoſtoli eſt aſſequutus. Non enim vult nos docere duntaxat oportere nos eſſe calceatos, ſed calceos etiam (vt ita loquar) nobis prebet. Itaque ſicut κνημῖδας milites Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineũdum prælium, & vitæ iſtius curſum inter medios hoſtes tenendum, vult Apoſtolus vt Euangelij pacis cognitione ſimus præparati. Optimè autẽ conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infenſiſſimos hoſtiũ cuneos pergentes, id vnum ad fortiter peragendum hortetur quòd ſciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatũ cõtendere.

16 *Inſuper*, ἐπὶ πᾶσιν. Vel, *In omnibus*. Eraſ. *Super omnia*.

17 *Galeam ſalutis*, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. i. τῆς σωτηρίας, à qua noſtra ſalus & conſeruatio dependet, vel, vt nõnulli exiſtimant, Seruatorem illum (id eſt Ieſum) ſiue ſalutem (id eſt liberationem illam per Ieſum Chriſtum) aſſumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Eſ. 59.17. *. ¶*Recipite*, δέξασθε, in caput videlicet, quaſi Dei manu vobis porrectam. Ideo Syrus interpres vertit quaſi ſcriptum ſit ἐπιθέσθε Imponite. Claromontanus autem codex omiſſo verbo δέξασθε, hunc verſiculum totum annectit participio ἀναλαβόντες.

πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

19 Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παῤῥησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου.

20 Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

21 Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ᾽ ἐμὲ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ·

22 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

23 Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

24 Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

¨per Spiritum,&¨illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia, & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur¨sermo ¨ad apertionem oris mei cũ libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij.

20 Cuius causa legatione fungor¨catenatus, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, vt oportet me loqui.

21 Vt autem sciatis & vos res meas,¨*&* quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino.

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre*, & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ¨ad immortalitatem. Amen.

¨Scripta fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

omni tempore in Spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis,

19 *Et pro me vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia, notum facere mysterium Euangelij.*

20 *Pro quo legatione fungor in catena, vt in ipso audeam, prout oportet me loqui.*

21 *Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*

22 *Quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda vestra.*

23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*

24 *Gratia cũ omnibus qui diligunt Dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione. Amen.*

¨Scripta fuit ex vrbe Roma ad Ephesios per Tychicum.

---

18 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom.8.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt supra, 5.19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. ¶ *Illi ipsi rei inuigilantes*, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal.1.2.

19 *Sermo*, λόγος. Id est loquendi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus? ¶ *Ad apertionem oris mei*, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebr. לפתוח פי [*liphthoach pi,*] id est, ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat, sequenti versiculo. & alludere videtur Apostolus ad Psal.51.17.

20 *Catenatus*, ἐν ἁλύσει. Nõ erat tamẽ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Paulus, sed sub militari custodia, cuius hic erat modus, vt captiuus longiuscula catena dextram haberet deuinctam, cuius alterum extremum sinistræ militis alligabatur, vt pariter incederent, vt doctissimus Lipsius ex Seneca & Athenæo obseruat in lib. Taciti 3. *

21 *Et quid agam*, τί πράσσω. Suppler etiam copulam Syrus interpres, quanuis non legerit πάντα. quod si tollas, (abest enim etiam in Complutano & alio prætereà codice) nulla erit copulæ ellipsis, & cohærebunt omnia.

24 *Ad immortalitatem*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. vel, *Cum immortalitate*, vita videlicet æterna, & meta eius gratiæ, quam fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς vel pro σὺν posita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. *In incorruptione*. Eras. *Cum sinceritate*, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquã (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuũ amorẽ intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, i. perenniter. ¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Potest etiam aliunde scripta videri quum diuturna fuerit Pauli captiuitas, & hæc particula in Claromõtano codice non extet, quæ tamen mihi maximè videtur probabilis. Sed suspicor non tam ad Ephesios ipsos propriè missam epistolã, quàm Ephesum, vt ad cæteras Asiaticas Ecclesias transmitteretur: quod fortasse mouit nonnullos vt hæc verba ἐν Ἐφέσῳ tollerent suprà, initio huius epistolæ. *





ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

Κεφάλαιον α.



1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

1 Cor. 1. 2

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,

rom. 1. 8. 1 Cor. 1. 4.

4 Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος,

NOVA INTERPR.

CAP. I.



1 PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, ·· vnà cum episcopis ac diaconis:

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 Gratias ago Deo meo ·· cum omni memoria vestri,

4 Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis, cum gaudio preces faciens,

VETUS.

CAP. I.



1 *PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*

3 *Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri,*

4 *(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Ad Philippenses*, πρὸς Φιλιππησίους. In Claromontano codice Epistola ad Colossenses istam ordine præcedit.

IN CAPVT I.

1 *Vnà cum episcopis*, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionem quæ hìc statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, inter quos postea sigillatim quosdam nominat, eos nimirum qui Ecclesiam regebant, quorum duo genera commemorat, nempe episcopos ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta pastores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quod illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, vt Act. 20. 28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem versu 17, & 1. Timoth. 5. 17. Diaconos verò intelligit ærarij Ecclesiastici œconomos, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomen interdum sit vniuersale, adeo vt ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat episcoporum appellatio, donec qui politiæ causa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iustinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici episcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Ecclesia, quasi tota Ecclesiæ administratione vna cum nomine ad vnum translata. Ab episcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen speciosum velamen habuit, vt synodi per singulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum seruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum est, quasi republica Christiana in quatuor viros distributa, donec quintus fortuitò accederet propter nouæ Romæ dignitatem. Inde perpetuæ illæ de iurisdictione contentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ita confecerunt, vt tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definita controuersia, quum modò hic, modò ille se œcumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas auctoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiensi CCXVII Patrum, inter quos etiam Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio, vt nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandę sint, præficiatur: Romanus verò non Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis inuaserit: iusto quidem iudicio, vt ij ipsi quorum ope tyrannidem Ecclesiarum inuaserat, suis quoque sceptris ab illo priuarentur. En quanti sit momēti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

3 *Cum omni memoria vestri*, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id est, perpetuò vestri memor. Nam πᾶσαν μνείαν pro perfecta (vt ita dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro μετὰ, id est ב pro עם [*him*] enallage Hebræis familiari. Vulgata & Erasm. *In omni memoria vestri*, id est (vt fere explicant) quoties vestri recordor.

Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.

5 Super vestri in Euangelio cõmunione, à primo die vsque ad hoc tempus:

5 Super communicatione vestra in Euangelio Christi à prima die vsque nũc.

Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ·

6 Persuasum habẽs hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat vsque ad diem Iesu Christi:

6 Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Christi Iesu:

Καθὼς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ, ὑμᾶς ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam, vos & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse gratiæ meæ participes.

7 Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis, eo quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, socios gaudij mei omnes vos esse.

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi.

8 Testis enim mihi est Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi.

Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει.

9 Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu:

9 Et hoc oro vt charitas vestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu:

Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, vt sitis sinceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem vsque Christi.

10 Vt probetis potiora, vt sitis sinceri & sine offensa in diem Christi:

Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.

11 Pleni fructibus iustitiæ, qui *sunt* per Iesum Christũ ad gloriam & laudem Dei.

11 Repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.

---

5 *Super vestri communione, &c.* ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Euangelij. ¶ *A primo die,* ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium accesserant. Coniungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenses quòd primo statim die amplexi sint Euangelium. Id verò haud satis scio an verum sit. nec puto necessariam esse hanc quæstionem, quum potius significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos Domino lucrifecerit, non destitisse de ipsorum perseuerantia gratias agere, vt quæ perpetua fuisset: quum constet ex Act.16.14, miram fuisse Lydiæ & ipsius familiæ, id est illius Ecclesiæ primitiarum, promptitudinem.

6 *Vsque ad diem Iesu Christi,* ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Ad extremum vsque finem nõ deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora viuificata sistantur Christi iudicio glorificanda.

7 *De omnibus vobis,* ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes.6.18. ¶ *Quòd animo teneam vos,* διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, *Eo quòd habeam vos in corde,* duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quum cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι posito, ex Græcorum consuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορίαν δὲ εὕρισκε Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους προέχοντας, id est προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obscurè conuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id est quasi insculptum habere memoriæ vt elabi non possit.

¶ *Et in vinculis meis,* ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captiuum non modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosequuti, perinde acsi cum eo vnà captiui fuissent. ¶ *Et in defensione,* καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo coniuncta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium, in quo summa etiam pietas dicitur Christum apertè non prodidisse!

¶ *Vos [inquam] omnes,* πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abundare: ex pleonasmo Hebræorum, qui sæpe antecedentibus coniungunt affixa, quæ vocant: sed propter illa interposita commodissimè istud explicari potest per epanalepsin. ¶ *Gratiæ,* τῆς χάριτος. Gratiam, id est peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Christi nomine. qua in re certatim etiam illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, *Vobis,* inquit, *datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis, sed etiam vt pro illo patiamini,* versu 29.

8 *Quàm propensè amem,* ὡς ἐπιποθῶ. Vulgata, *Quàm cupiam.* Erasmus, *Quàm desiderem.* Mihi videtur in genere vehementissimum in illos amorem suum Apostolus hoc verbo significare, ex Hebræorum idiotismo, apud quos id etiam valet verbum כמה [*chamah,*] & התאוה [*hithauah.*] Vide 2. Cor.9.14. ¶ *In visceribus Iesu Christi,* ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi solet dicere, In Christo. Vt autem significet ex quo fonte promanet affectus iste, & quò etiam feratur, additum visceribus nomen, magnum pondus addit sententiæ, vt intimus amor significetur. Solent enim Hebræi רחמים [*rachamim,*] id est viscera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 *Sensu,* αἰσθήσει. Quum ea, de quibus agit, non sint αἰσθητὰ, sed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni, vt etiam τὰ αἰσθητήρια, Hebr.5.14. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt vera sit notitia, non illa naturalis propriè, sed quam à gratia accepimus, ad cuius præscriptum integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν magis propriè & significantius conuertit Vetus interpres *Sensum,* quàm Erasmus *Intelligentiam.* Syrus interpres addit דרוח [*deruach*] *Spiritus.*

10 *Vt dignoscatis quæ discrepant,* εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Verum hoc est iudicium quo non modò agnoscimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiam quod à bono discrepat possumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior ista explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete conuertamus, *Vt probetis potiora:* vel cum Erasmo, *Vt probetis quæ sunt præstantia.* Vide Rom.2.18.

¶ *Et inoffenso cursu pergatis,* καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphorã sumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphrasin vsurpare. Vulgata, *Sine offensa,* & Erasmus, *Tales vt nemini sitis offendiculo:* quomodo etiam accipitur idem hoc nomen Act.24.16, & 1. Cor.10.32. Mihi tamen hoc in loco arridet passiua significatio. ¶ *Ad diem vsque,* εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor.1.8.

11 *Fructibus iustitiæ,* καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est iustitia, opera verò bona fructus arboris, quomodo tradunt sophistæ ex fructibus nasci arborẽ? Sed & distinguenda est iustitia imputata, in quã vnam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius testis ac veluti propago.

12 Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

13 Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

14 Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.

15 Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

16 Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·

17 Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

18 Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

19 Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

rom.15.30. 2 Cor. 1. 11.

20 Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ στόματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

21 Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

12 Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelij euenisse.

13 *Adeo* vt vincula mea in Christo celebria sint in toto prætorio, ac reliquis omnibus.

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant.

16 Alij quidem *inquam* per cōtentionem Christum non purè annuntiant, quòd existiment sese afflictionem addere vinculis meis:

17 Alij verò ex charitate, quòd sciant me ad defensionē Euangelij constitutum esse.

18 Quid igitur? attamē quouis modo, siue in speciem, siue sincerè, Christus annuntiatur: & de hoc gaudeo, atque etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & suppeditationem spiritus Iesu Christi,

20 Secundum intentam expectationem & spem meam, quòd nulla in re pudefiam, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nunc quoque magnificabitur Christus in corpore meo, seu per vitam seu per mortem.

21 Mihi enim *est* Christus & *in* vita & *in* morte lucrum.

12 *Scire autē vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij:*

13 *Ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,*

14 *Vt plures è fratribus in Domino, cōfidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui.*

15 *Quidam quidē & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatē, Christum prædicant:*

16 *Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Euangelij positus sum.*

17 *Quidā autem ex contentione Christum annuntiant non sincerè, existimantes pressurā se suscitare vinculis meis.*

18 *Quid enim? dum omnī modo, siue per occasionem siue per veritatem Christus annūtiatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.*

19 *Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi,*

20 *Secundum expectationē & spem meā. quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nūc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitā, siue per mortem.*

21 *Mihi enim viuere, Christus est, & mori, lucrum.*

---

12 *Magis*, μᾶλλον. Syrus interpres pro μάλιστα intellexit, id est, Maximè siue Excellenter.

13 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. i. Christi nomine, siue pro Christi negotio, vt Ephes. 4.1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμά, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Psal. 138.2, *Magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum.* pro Magnificasti eloquium tuum super omne nomen tuum. Sic Horatius, *Pene macros arsit dum turdos versat in igne.* ¶ *Celebria*, φανερούς. Vulgata & Erasmus, *Manifesta*. non satis expressè. ¶ *Prætorio*, πραιτωρίῳ. Id est Cæsaris regia. Latè enim patet Prætorij appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4.23. ¶ *Ac reliquis omnibus*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. id est, cæteris Romæ versantibus, quos ab aulicis distinguit.

14 *Sermonem loqui*, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In Claromontano autem codice & aliis additur τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres, vt & Syrus.

16 *Alij quidem* [*inquam*,] Οἱ μὲν. Syrus interpres & vetus Latinus hunc vers. subiiciunt proximè sequenti, quem constituunt decimumsextum, vt hunc decimumseptimū. Sed Syrus non habet illud οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, *Qui verò ex charitate.* Mihi commodissima videtur recepta lectio, quanuis Claromontanus codex dissentiat. ¶ *Non purè*, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, etiamsi alioqui pura esset eorum doctrina. Nec enim subiiceret Paulus se ex istorum quoque prædicatione gaudium capere: idque etiam ex eo liquet quòd τῇ ἀληθείᾳ versiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id est mendacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambrosius vertit *Non simpliciter*, οὐχ ἁπλῶς.

¶ *Addere*, ἐπιφέρειν. Nempe vt vrat ipsorum gloria. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit *Addere*. Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, *Suscitare*, vt videri possit legisse ἐπεγείρειν.

18 *Quid igitur?* τί γάρ; Ad verbum, *Enimuero quid?* Nec enim causam significat. Vulgata & Erasmus, *Quid enim?* Syrus autem interpres hoc non legit, & hunc vers. incipit à χαίρω, *gaudeo*, &c. ¶ *In speciem*, προφάσει. Vel per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christum ipsum, isti prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ qua intus æstuabant. Vulgata, *Per occasionem*, absurdè. Vide Mat. 23.14. ¶ *Sincerè*, ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Per veritatem*, obscurè: quia quum multæ sint mendacij & veritatis species, non opponit Paulus hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quomodo ab Hebræis accipitur אמת [*emeth*] pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur.

20 *Intentam expectationem*, ἀποκαραδοκίαν. Vulgata & Erasmus, *Expectationem*. Vide Rom. 8.19. ¶ *Magnificabitur*, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל [*jigdal*,] id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 *Mihi enim*, &c. Ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulgata, *Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum.* Erasmus, *Nam mihi vita Christus est: & mors lucrum.* Itaque in priore quidē membro Christum Paulus vitam suam vocarit: in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio præpositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat, sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse vtriusque membri subiectum, lucrum verò, (id est gloriam Christi,

quæ cum ipsius Apostoli commodo coniuncta est) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur κρ., ellipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

---

22 Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

23 Συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο· τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι. πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.

24 Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.

25 Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.

26 Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.

27 Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.

22 An vero viuere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.

23 Coarctor enim vtrinque: desiderio tẽdens ad remigrationem, & vt cum Christo sim. Nam *id* valde multo melius.

24 Sed permanere in carne, magis necessarium *est* propter vos.

25 Et hoc confisus noui, me mãsurum esse & permansurum cũ vobis omnibus ad vestrũ profectum & gaudium fidei:

26 Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.

27 Tantùm vt dignum est Euangelio Christi vos gerite, vt siue postquam venero & videro vos, siue absens, audiam de rebus vestris, vos audiam perstare in vno Spiritu, vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.

22 *Quòd si viuere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro.*

23 *Coarctor autem è duobus, desideriũ habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius.*

24 *Permanere autem in carne, magis necessarium propter vos.*

25 *Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vestris ad profectum vestrum & gaudium fidei.*

26 *Vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad vos.*

27 *Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: vt siue quum venero, & videro vos, siue absens audiam de vobis, quia statis in vno spiritu, vnanimes, collaborantes fidei Euangelij.* Eph. 4.1. Col. 1.10.

---

22 *An verò*, εἰ δὲ. Vulgata & Erasmus, *Quod si*. Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sententia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δὲ, *quoniam verò*. Sed hoc quidem est nodum non expedire, sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alij verbum vnum subaudiunt, puta *Si [contingat] viuere in carne*, vt Erasmus in ipso contextu. Alij integram sententiam, vt idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alij denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est vsitata vt mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Syrus autem interpres ita hunc versiculum obscurè vertit, vt inde sensum eruere nullũ possim. ¶ *Viuere in carne*, ζῆν ἐν σαρκί. Distingue Secundum carnem viuere, siue In carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & In carne esse, de iis dicitur qui quum non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergũt. Viuere autẽ in carne, vel ambulare, vt 2. Corinth. 10.3, nihil aliud declarat quam in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat. 2.20, & 1. Pet. 4.1.

¶ *Mihi operæpretium sit*, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus, *Fructum operis* obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuosam, dignam denique in qua quispiam operam ponat.

* 23 *Coarctor*, συνέχομαι. Videtur Paulus alludere ad 2. Sam. 24.14. * ¶ *Desiderio tendens*, ἐπιθυμίαν ἔχων. Sic volui interpretari, vt vim sequentis præpositionis retinerẽ. Plus enim est animo ferri, & contendere ad aliquid obtinendũ quàm simpliciter aliquid cupere. * ¶ *Ad remigrationem*, εἰς τὸ ἀναλῦσαι. Vulgata, *dissolui* ἀναλυθῆναι pro ἀπολυθῆναι, quod etsi interdum generaliter significat discedere, vt Act. 28, 25. tamen specialiter de iis dicitur qui ex hac vita excedunt, quod his verbis Themistius eleganter declarat apud Stobæum Serm. 119. ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσι. Τοῦτο δὲ δέμας ὀνομάζουσι ὡς δεδεμένης ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. Agitur autem hic, non simpliciter de quouis discessu: sed de discessu ex hac vita, quod fit animæ à corpore dissociatione. Verùm dura est & insolens hæc enallage actiui pro passiuo. Tertullianus duobus locis verbo *Exire* commodius vsus est hunc locum citans, vt & Syrus interpres rectè conuertit למפתר [*lemepthar*,] quod de iis dicitur, quibus fit ex aliquo loco exeundi potestas, quo antea detinebantur. Chrysostomus autem τὸ ἀναλῦσαι vertit per deponens μεθίστασθαι, quo non simplex discessio sed demigratio significatur, quùm videlicet sedes mutatur, quod hic significatur istis verbis καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, & vt cũ Christo sim: sicut Lucæ 12.36. τὸ ἀναλύειν de eo dicitur, non qui quòuis abeat, sed qui domum se recipiat, vnde aliquandiu abfuerit, vt ibi annotauimus: & apud idoneos Græcos scriptores μεθεστῶτες absolutè dicuntur, qui vitam cum morte commutarunt. Remigrandi verò verbum idcircò malui vsurpare, quòd videatur præpositione ἀνὰ reditus in eum locum, in patriam videlicet, declarari, vnde prius excesseris. Minimè id quidem, quasi, vt fanatici quidam somniarum, conditæ sint animæ à Deo initio rerum, quas aliquãdiu apud se seruatas corporibus immittat: sed quòd diuinitus in corporibus creentur, cælestibus Spiritibus, quùm & ipsæ spiritualis naturæ sint, quodammodo cognatæ, vt quùm in illas beatas sedes ex suis corporibus excedunt, nõ tam eò hinc primùm discedere, quàm in patriam suam remeare meritò videantur. Hac autem de re sic pulchrè Cicero, elegantissimè expressa huius verbi ἀναλύειν significatione, quanuis non vt Christi, sed vt Platonis discipulus, imò etiam vt Academicus loquẽs extrema Tuscul. prima: *Nos verò*, inquit, *si quid tale acciderit, vt à Deo denuntiatum videatur, vt exeamus è vita, læti & agentes gratias, pareamus: emittique nos è custodia, & leuari vinculis arbitremur, vt aut in æternum, & planè in nostram domum* REMIGRARE, *aut omni sensu molestiaque careamus*. Pro hac interpretatione facit etiam Hieronymus qui pro ἀπολύειν habet *Reuerti* citãs hunc locum priore libro apologiæ aduersus Ruffinum.

¶ *Nam [id] valde multo melius*, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Vulgata, *multo magis melius*, omissa causali coniunctione, quæ etiam in meo vetustissimo codice non extat: quanuis eam legat Ambrosius, vt sit ellipsis relatiui אשר [*ascher*] Hebræis familiarissima, & pleonasmus particulę מאד [*meod*] de quo diximus Matth. 6.26 & Marc. 7.36. Syrus legit καὶ τοῦτο & hoc: & quod sententiæ deerat suppleuit. Eras. *& cũ Christo esse multò longeque melius est*, noua instituta ab illis prioribus verbis, *& cum Christo esse*, periodo, vt relatiui ellipsis vitetur, contra omnium nostrorum codicum Græcorum fidem. *

24 *In carne*, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore & huius præsentis vitæ statu ponitur.

25 *Confisus noui*, πεποιθὼς οἶδα. Fecit hic locus vt multi veteres existimarint Paulum Romæ absolutum in Asiam reuertisse: imò etiam Hispaniam adiisse: quod alioqui temerè videri possit tam asseueranter ista scripsisse, Sed hoc tamen illum scripsisse non quasi illud nouisset Apostolus ex peculiari reuelatione, sed quòd tũ in eo statu suas res *

esse videret quantumuis adhuc captiuus esset in militari custodia, vt sese à vinculis liberandum posset quasi certò sperare, liquet ex eo quod mox vt de futuro aliquatenus incertus subiicit ver.27. & cap.2.ver.17. Infirmum est igitur illius opinionis de Pauli in Asiam reditu fundamentum. Hac autem spe sua non penitus, sed aliquatenus tantùm excidit Apostolus, vt qui diu manserit superstes, captiuus quidem ipse, sed tamen ea fruens libertate tum voce, tum scriptis prædicandi Euangelij, vt alicubi meritò scripserit captiuum secum non fuisse Dei verbum: nec temere sperasse comperiatur se omnibus Ecclesiis non tantum mansurum, sed etiam permansurum in vita: plures certè epistolas Ecclesiæ debent Pauli vinculis, quàm libertati, quibus nunc etiam erudiuntur. ¶ *Et gaudium fidei*, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 *De rebus vestris*, τὰ περὶ ὑμῶν. Syrus interpres & Vulgata legerunt περὶ ὑμῶν, *de vobis*, idque fortassis rectius. ¶ *Perstare in vno Spiritu*, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum, cuius vinculo deuincti, & cuius vi armati, fortiter feruent gaudium. ¶ *Vno pariter animo decertantes*, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est, ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu coniuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelij, seu verbo Dei, vt Galat. cap.1. ver.23, & 1.Timoth.4.1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelij, id est fide quæ Euangelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, *Vnanimes collaborantes fidei Euangelij*. Erasmus, *Adiuuantes decertantem fidem Euangelij*, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione σὺν, vt quasi laborans Euangelij fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia: & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulum ipsum qui illorum societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

rom. 8. 17.
2Tim. 2. 11

Καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·	28	Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt: ¨ quod illis quidem est exitij ¨ indicium, vobis autem salutis, ¨ idque à Deo:	28	*Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo.*
Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·	29	Quia gratis datum est vobis ¨ in Christi negotio, non solùm ¨ in eum credere, sed etiam pro eo pati:	29	*Quia vobis donatum est pro Christo, non solùm vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini:*
Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον ἴδετε ἐν ἐμοί, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.	30	Idem certamen ¨ sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis ¨ de me.	30	*Idem certamen habentes quale & vidistis in me, & nunc auditis de me.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·	1	SIqua igitur consolatio *est* ¨ in Christo, siquod solatiũ charitatis, siqua communio spiritus, ¨ siquæ viscera ac miserationes,	1	*SIqua ergo consolatio in Christo, siquod solatium charitatis, siqua societas spiritus, siqua viscera ac miserationes:*
Πληρώσατέ μου τὴν χαράν, ἵνα τὸ	2	Explete meum gaudium, vt	2	*Implete gaudium meũ,*

28 *Quòd*, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅτι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis complexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide supra, Ephes.3.13. ¶ *Indicium*, ἔνδειξις. Id est ἔμφασις, apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eò manifestius patefacit se ad certum exitiũ ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà vero sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2.Thessal.1.5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quũ nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. ¶ *Idque*, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 *In Christi negotio*, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, *In eo quod pro Christo [suscipitur:]* alioqui redũdaret articulus τό. Vulgata & Erasmus, *Pro Christo*. ¶ *In eum*, εἰς αὐτόν. id est, ei. nam εἰς respondet literæ ל Hebræorum: vt non satis firmum sit discrimẽ illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deũ. Nec tamen iis assentior qui fidem, qua credimus vera esse Dei promissa & ea nobis applicamus, cum πεποιθήσει, id est, confidentia, cõfundunt, quum hęc ex illa nascatur.

30 *Sustinendo*, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Habentes*. Fuerat autem omnino dicendum ἔχουσι. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant. ¶ *De me*, ἐν ἐμοί. Syrus & Vulgata legerunt vel περὶ ἐμοῦ, vel potius ἀπ' ἐμοῦ, quod etiam ipsa sententia postulat.

IN CAPVT II.

1 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. ¶ *Siquæ viscera*, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nã (vt sæpe iam diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebr. רחמים [*rachamim*,] tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ.4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξη. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac commiseratio. Sed genuina est recepta lectio, vt ego quidem arbitror. quanuis similiter prorsus vsurpetur particula מי [*Mi*,] Quis, Mich.1.6. *

αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.

3 Μηδὲν κατὰ ἐρίθειαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

4 Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.

5 Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

6 Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·

"itidem sitis affecti, "eandem charitatem habentes, vnanimes, "& sententiis vni.

3 Nihil *gerentes* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex modestia alius alium se præstantiorem existimans.

4 Ne sua quisque "spectate, "sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

5 "Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

6 Qui quum esset "in forma Dei, "non duxit rapinam, "parem esse cum Deo:

vt idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes, idipsum sentientes.

3 *Nihil per contentionem, neque per inanẽ gloriam, sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes.*

4 *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.*

5 *Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu:*

6 *Qui quum in forma Dei esset, nõ rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo:*

---

2 *Itidem sitis affecti*, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulgata, *Idem sapiatis*. Ego verò malo hanc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cõmemoret. Nam alioquin fuerit inanis battologia in illo τὸ ἓν φρονοῦντες. Vide Rom.12.16. ¶ *Eandem charitatem*, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est, parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna communi anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. ¶ *Et sententiis vni*, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est voluntatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

4 *Spectate*, σκοπεῖτε. Id est, respicite. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad communem solicitudinem, vt proximi quoque commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat. ¶ *Sed etiam*, ἀλλὰ καί. Particulam καί neglexit Vetus interpres, quę tamen sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos, quos quidem possimus iuuare. Basilius tamen in Ethicis, ὅρῳ νϛ', non legit καί.

5 *Itaque is sit affectus*, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulgata, *Hoc enim sentite*. Sed vt alibi, ita hîc quoque γάρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖτε sed φρονείσθω, idque forma verbi impersonalis, quasi dicas, *Sentiatur*. Nam alioqui scribendum fuisset ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, *quod & Christus Iesus*, vt etiam vertit Syrus interpres. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus, norma omnium virtutum, ac præsertim mansuetudinis ac charitatis exemplar absolutissimum.

6 *In forma Dei*, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóque verus Deus. Itaque non erat quòd Erasmus (dicam enim quod res est) apertę veritati repugnaret, vt hũc locum, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφὴ, inquit, *speciem sonat aut figuram*. Esto: sed quorsum hoc? *Totus*, inquit, *hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quum Paulus agat de specie nobis exhibita*. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumenta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christum hîc non considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est *Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamen ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans*. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedam μορφὴν non semper significare essentialem (quam vocant) formam, neque de vocabulis contendam, quis non videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptam serui formã? Nam statim subiicitur quòd sese inanierit, assumpta, inquit, serui forma, i. hominis. Nõ potest igitur hæc descriptio ad id tẽpus pertinere quo iam carnẽ assumpserat: alioquin hæc inanitio nõ pertineret ad assumptionẽ carnis, sed ad vitæ rationẽ quã sequutus sit Christus quũ iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christum vobis proponite. is enim quanuis in Dei forma esset (id est, quãuis Deus esset in hominis figura apparens) tamen non vsurpauit sibi æqualitatem cum Deo, sed Deum celauit, hominem exhibuit. Atqui lõgè aliud est Pauli argumentum: nempe huiusmodi, Christus ipse, quum Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni conuenit, nec in eo putaret se alienum quicquam vsurpare, tamen veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui, id est vt hominem assumeret, imò verò etiam vt Patri, non tanquam æquali, sed tãquam Domino, ad ignominiosissimam vsque mortem subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine non ipsam Deitatem sed eius tãtum gloriam declararet, tamen (vt verè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi deitatem, quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est vere Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties id eum aperte dixisse, vt Rom.9.5: quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1.Tim.3.16, vbi rursus ad eundem scopulum impingit, & Act.20.28, & Col.2.9. Nunc verò idem quoque dicit Paulus. Sed quũ duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, (licet sanè, propriè loquendo, nulla sit deitatis ipsius qualitas) humanam verò ex suà illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potius quàm substantias consideret, vt hinc quidem Christum omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum euectum contemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quàm Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Denique veteres omnes tum Græci tum Latini summo perpetuóque cõsensu per formam Dei, Deitatem Filij: per formam serui, humanam naturam à Verbo assumptam intellexerunt. ¶ *Non duxit rapinam*, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) *Non esset rapinam arbitratus*. Nã quę sequuntur, retulit ad manifestationem factàm in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἂν ita vsurpare, vt Rom.9.13, ηὐχόμην pro ηὐχόμην ἄν: & 1.Cor.2.8, εἰ ἔγνωσαν, pro, *si cognouissent*, vt idem rectissimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis significatio seruari posse, vt hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Ioh.17.5, sitque hęc sententia, Christus, quum esset in æterna illa deitatis gloria constitutus, non ignorauit se in ea re (id est quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure vti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit, quum ipse se velut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hîc verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quum Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ, id est seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria cõtineri in his verbis, & quę ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequam carnem

assumeret, fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec prorsus fuisse diuinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerunt impij Arriani, vel denique ambitione vsurpatam, ex qua fuerit Christus deturbatus. Ideo quum negat vllum in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc non ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionem à mera & spontanea ipsius bonitate profectam: vt sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar.

¶ *Parem esse cum Deo*, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Id est, ἰσοθέως, pro quo Tertullian. dixit *Pariari*. Quid verò iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa veram deitatem ὁμοούσιον declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellius, qui personarum distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem ac proinde duas minimum hypostases interuenire. Iugulatur Arrius, qui Deum secundarium imaginatur: quia par non est qui natura secundus est ab alio: quòd si non cōtentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίας separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quum plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοιουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

Ἀλλ᾽ ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	7	"Sed ipse sese "inaniuit, "forma serui accepta, " similis hominibus factus:	7	*Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:*
Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.	8	Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediēs vsque ad mortem, mortem autem crucis.	8	*Et habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.*
Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα·	9	Quapropter etiam Deus ipsum in summam " extulit sublimitatem, ac donauit ei " nomen quod est supra omne nomen:	9	*Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:*

7 *Sed ipse sese*, ἀλλ᾽ ἑαυτὸν. Notandum pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterum significatur.

* ¶ *Inaniuit*, ἐκένωσε. Id est, descendit ad abiectionem factus caro, & quasi ex OMNI seipsum ad NIHIL redegit. pro quo Tertul. aduersus Marcionem lib. 5, habet Exhausit. Quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi, ad ipsius opificis maiestatem proportio? Videtur autem mihi Paulus alludere ad verba Dan. 9.26, vbi dicitur Messias sic exinaniendus vt ei nihil supersit, id est quasi in nihilum redigendus. Denique agit Paulus hoc loco interpretem Esa. 52.13, & deinceps.

¶ *Forma serui accepta*, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit formam Dei missi in formam serui mutatam, aut Deum in hominem conuersum, aut Deum cum homine confusum: neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christum hominem: sed eum ipsum, qui Deus erat, formam serui assumpsisse. Quid autem formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, non autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe vt formæ Dei, i. Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquā quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiā hæreticis aditus ad eludēdam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa non sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictū esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritū, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea virili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis, vt sicut forma Dei dicitur augusta illa Deitatis maiestas ac gloria quæ est ipsamet diuina natura: sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese, si cum Dei excellentia compareretur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipsámque adeo pœnam peccatorum nostrorum horrendam assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat.

¶ *Similis hominibus factus*, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eras. ad verbum, *In similitudine hominum factus*, siue *constitutus*. Cæterùm nequis cum hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, i. Similitudinis & Figuræ nomine inanem & imaginariā similitudinem significari, quasi Dominus non veram carnem sed eius duntaxat simulacrum assumpserit: præterquam quòd ex aliis locis apertè conuincitur hic error, dico quum hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι, similem esse eorum vsum. Opponit autem Apostolus τὴν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, id est *imaginem vmbræ*, Heb. 10.1. Sicut ergo non tātùm ficta cum veris, aut ficta cum fictis, sed etiam vera cum veris comparantur: ita dico his nominibus veram similitudinem & conformationem significari nisi fortè putamus Adamum veros homines nō genuisse, quū dicitur Gen. 5.3, genuisse בדמותו כצלמו [*bidmutho chetsalmo*] id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: Mose tamē sic illis nominibus idcirco vso vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ταυτότητα designaret. Quid verò? quū Christus dicitur Dei imago Coloss. 1.15. quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15.49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis Similitudinis & Habitus, tantùm abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, absque corruptione tamen. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat vt quum ex hypothesi assumat verū id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnem nostrā fidem euerteris.

9 *Extulit*, ὑπερύψωσε. Exaltari dicitur verbum, quatenus ad gloriam suam, ipsum rediit, in carne glorificata. *

¶ *Nomen*, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1.21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen Iesu, quod ipse confundit cum Iehoua, merum est insanientis hominis delirium.

10 Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

10 Vt ad nomen Iesu omne genu *se* flectat cælestium ac terrestrium & subterraneorum:

10 *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestiū & terrestrium & infernorum:*

11 Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

11 Omnísque lingua confiteatur Iesum Christum esse Dominum, ad gloriam Dei Patris.

11 *Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris.*

12 Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nō vt in præsentia mea solùm, sed nūc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore vestram ipsorum salutem conficite.

12 *Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini.*

13 Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

13 *Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.*

14 Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·

14 Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

14 *Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.*

15 Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

15 ‖Vt sitis irreprehensi & sinceri, Dei *inquam* filij inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

15 *Vt sitis sine querela, & simplices, Filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo:* 1.Pet 4.9 mat.5.14

16 Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

16 Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec frustra laborasse.

16 *Verbum vitæ continentes, ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui.*

---

10 *Et subterraneorum*, καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hîc ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem disserere ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris commemorantur, vt 2.Pet.2.4, & Iud.6. Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, Christi imperio subesse. Itaq; flectere genu pro adorare, id est Deo subiici, dictum erit ἀνθρωποπαθῶς de iis etiam quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. & alludere mihi videtur Paulus ad Psal.97.9. Purgatoriū autem ignem qui ex hoc loco construunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 *Ad gloriam*, εἰς δόξαν. Hæc sanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45.23. qui etiam iurat apud eundem 42.8, *Ego Dominus*, inquit, *& hoc nomen meum: gloriam meam alteri nō dabo*. Ergo Christus, qui & homo ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν, *in gloria*, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est, pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 *Cum timore ac tremore*, μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1.Cor. 2.3. ¶ *Conficite*, κατεργάζεσθε. Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidem, quum ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamē salutem dicitur qui in iustitię stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehenso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere nos oportet: quum Filij Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 *Deus enim is est*, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet. ¶ *Et vt velitis*, καὶ τὸ θέλειν. Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, nō quòd voluntatis nostræ imbecillitatem adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis. ¶ *Et vt efficiatis*, καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Nō dicit, Vt facultatem habeatis bene volendi & bene agendi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiam illam quæ ad salutē requiritur. qua fit nimirum vt non modò possimus velle & facere, sed etiam reipsa velimus & faciamus pro gratiæ modulo. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh. 6.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nempe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accessserit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. ¶ *Pro gratuita [sua] beneuolentia*, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Pro bona voluntate*. Erasmus, *Pro bono animi proposito*. Hoc verò nonnulli ad ipsos Philippenses referunt, in quo etiam lapsus est Syrus interpres. Nam sententia ipsa ostendit hoc ad Deum pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

14 *Disceptationibus*, διαλογισμῶν. Vulgata, *hæsitationibus*, pro quo solet Paulus potius διάκρισιν dicere.

15 *Irreprehensi*, ἄμεμπτοι. Vide Luc.1.6. ¶ *Dei [inquam] Filij*, τέκνα Θεοῦ. Mutatio generis ostendit τέκνα non posse cum præcedentibus construi. Syrus interpres addit particulam ὡς, *tanquam*. ¶ *Peruersæ*, διεστραμμένης. Vide Matth.17,7. ¶ *Splendetis*, φαίνεσθε. Vel, vt Erasmus, *Lucete*, imperandi modo.

16 *Sermonem vitæ prætēdentia*, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulg. *Verbum vitæ cōtinentes*. Eras. *Sermonem vitæ sustinentes*, id est, in vertice impositum sustinentes: vt si candelabrum in altum attollatur, candelam impositam sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quū pro Impetum remorari & inhibere accipitur. Pręterea nō existimo præpositionem ἐπὶ hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere:

quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.cap.3.vers.5. Huic verò significationi respondet altera ex aduerso. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à Pharo sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelij portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium ab effectu. Syrus autem interpres vertit, *vt sitis illis loco salutis*, noua prorsus sententia. ¶ *In die Christi*, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2. Corinthiorum cap. 1. versu 14. Vulgata & Erasmus, *In diem*. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

Marg.	Græce		Beza		Vulgata
	Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.	17	Quinetiam si ¨ pro libamento offerar ¨ super hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo ¨ & gratulor omnibus vobis.	17	*Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.*
	Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.	18	¨Itidem autem & vos ¨ gaudete, & gratulamini mihi.	18	*Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.*
Act.16.1	Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.	19	Spero autem in Domino Iesu, me ‖Timotheum breui missurum vobis, vt & ego ¨ bono sim animo, cognito statu vestro.	19	*Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad vos, vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt.*
	Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.	20	Neminem enim habeo ¨ pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.	20	*Neminem enim habeo tam vnanimem qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.*
1. Cor. 10. 24	Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	21	‖Nam ¨ omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.	21	*Omnes enim quæ sua sunt quærunt, nō quæ sunt Iesu Christi.*
	Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.	22	Experimentum autem eius nostis, quòd *videlicet* tanquam cum patre filius, mecum seruierit *Deo* ¨ in Euangelio.	22	*Experimentum autem eius cognoscite, quia sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelium.*
	Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.	23	Hunc igitur spero me missurum, ¨ simulatque videro rerum mearum statum.	23	*Hunc igitur spero me mittere ad vos mox vt videro quæ circa me sunt.*

17 *Pro libamento offerar*, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, *Immolor*. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificij. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum: & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, vt Rom. 12.1, & 15.16, & infrà, 4.18, & 1. Pet. 2.5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucūdius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificij ipse λειτουργὸς, id est, minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelij prædicationem adduceret, vt testatur Rom. 15.16. ¶ *Super hostia sacrificióque fidei vestræ*, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hostia. nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos tanquam hostiam viuam sistatis: nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamentum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, id est, victimam: suum verò ministerium λειτουργίαν, id est, sacram operationem: mortem denique suam σπονδὴν, id est, libamentum. Vides Christi charitatis imaginem in Paulo elucentem? Hoc est verò Apostolum agere. ¶ *Et gratulor*, καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimum fore, non tantùm sua sed etiam illorum causa, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret vtilem fore, quando ita Domino visum erit.

18 *Itidem autem*, τὸ δ' αὐτό. Subauditur κατὰ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, *Id ipsum*. Erasmus, *Ob id ipsum*. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Erasmus, *Gaudetis*: quòd meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Idem error admissus est infrà, versiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoscite, pro cognoscitis. Postulat enim Paulus similem συμπάθειαν à Philippensibus, eos veluti præparans, tum ad fortiter ferendam ipsius mortem: nempe vt sicut paratus erat hilari animo mortem subire, ita vicissim gauderent sancitam ipsius morte doctrinam quam illis annuntiarat.

19 *Bono sim animo*, εὐψυχῶ. Id est, in alacritate animi cōfirmer. Eras. *Læto sim animo*. Nam, inquit, bono esse animo dicitur Latinis pro eo quod Græcis est θαρρεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, i. degenerem animum, opponit τῇ εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præsentiam & generositatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαρρεῖν, aut nihil aut certè non multum differre.

20 *Pari animo præditum*, ἰσόψυχον. Erasmus, *Pari mecum animo præditum*. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, *Tam vnanimem*. Syrus interpres, *Qui sit vt anima mea*, id est, quem haud secus quàm meipsum diligam. quæ interpretatio non videtur conuenire Apostoli scopo.

21 *Omnes*, οἱ πάντες. Reliqui videlicet, nisi malimus tribui omnibus quod passim erat vulgare: & redundare articulum.

22 *In Euangelio*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euāgelium vocat ipsam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi sæpe. Probationem autem passiuè vocat experimentum quo fides Timothei fuerat approbata.

23 *Simulatque*, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc sunt cum ὡς, vt significetur se nulla prorsus mora interposita, simulatque rebus suis prospectum fuerit, Timotheum esse missurum. Vulg. & Eras. *Mox*. Vide Mar. 6.25. vbi ἐξαυτῆς interpretatus sum, *Iam nunc*.

24 *Confide,*

24 Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς.

25 Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.

26 Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς· καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

27 Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ᾽ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

28 Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

29 Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε.

30 Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Κεφάλαιον γ.

1 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, vestrum autem legatum, quique mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat omnes vos: & grauissimè angebatur propterea quòd audiuissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem.

28 *Eo* studiosius itaq. ipsum misi, vt eo rursus viso, gaudeatis, & ego eo minus doleam.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam propter opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officij.

CAP. III.

1 Quod superest, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

24 *Confido autem in Domino quoniam & ipse veniam ad vos citò.*

25 *Necessarium autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, vestrum autem Apostolũ, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos.*

26 *Quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mæstus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.*

27 *Nam & infirmatus est vsque ad mortem: sed Deus misertus est eius, non solum autem eius, verum etiam & mei: ne tristitiam super tristitiam haberem.*

28 *Festinantius ergo misi illum, vt viso eo, iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.*

29 *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cum honore habetote.*

30 *Quoniam propter opus Christi vsque ad mortem accessit: tradens animam suam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meũ obsequium.*

CAP. III.

1 *De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadẽ vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.*

24 *Confido*, πέποιθα. Num verò vt de re penitus certa? nequaquam profectò, vt apparet ex vers. 17. Nec tamen temere id sibi persuadebat Paulus: (fateor enim verbum πέποιθα expressius aliquid significare quàm οἶμαι vel ἐλπίζω, atque adeo quum de promissionibus Dei agitur, certissimam persuasionem & spem quæ falli non potest significare) sed ex præsenti rerum suarum statu optimam spem suæ liberationis conceperat. Idcirco addit ἐν Κυρίῳ, *In Domino*, id est, si Deo sic videbitur. Huiusmodi enim omnia singularia, de quibus neque vniuersalem promissionem in Dei verbo, neque particularem reuelationem Apostolus habebat (nam id certè nõ reticuisset) sic demum sperauit Apostolus vt sperari possunt: nec fit mihi quidem verisimile Apostolum ex hac captiuitate liberatum in Asiam reuertisse, atque adeo in Hispania quoque Euangelium prædicasse, quod veterum nonnulli absque idoneo testimonio affirmarunt: quod tamen in medio relinquo.

25 *Necessarium*, ἀναγκαῖον. Erasmus, *Operæpretium:* multo minus expressé. ¶ *Legatum*, ἀπόστολον. Vulgata & Erasmus, *Apostolum*, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apostolum dicere, id causę est quòd id mox videatur explicare, quum hunc vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id est, Romam missum vt ad ipsum Paulum deferret quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quã ministrum necessitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, *Qui mihi subministrat in necessitate mea*, cum Erasmo. χρείαν enim vocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus. Castellio conuertit, *Apostolum & muneris mei vicarium*, quasi absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id verò quàm rectè, ipse viderit.

26 *Omnes vos*, πάντας ὑμᾶς. Claromontanus codex vt & alij tres manuscripti, assentiente quoque Syro interprete, addunt ἰδεῖν, *videre*. ¶ *Grauissimè angebatur*, ἀδημονῶν. Vulgata, *Mæstus erat:* non satis expressé. Nam, vt rectè annotat Erasmus, ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere prę dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè conuertit, *Erat anxius animi*. Ambrosius, *Et impatienter solicitus erat*. Vide Matth 26.27.

28 *Rursus*, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt sit hic sensus, Vt quum primùm eum reuersum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 *Propter opus Christi*, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Christi vocat officium velut ipsi Christo in persona Pauli vincto & egenti præstitum, vt explicat infrà. 4.18. ¶ *Non habita ratione vitæ*, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locum. Nam παραβουλεύεσθαι significat perperam consulere, vti faciunt qui se in apertum vitæ periculum coniiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commendat Apostolus. Vulgata, *Tradens animam suam*. Syrus eleganter interpretatur Spernere animam suam. ¶ *Defectum vestri erga me officij*, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd serius misissent eleemosynas, (quanuis nulla ipsorum culpa, vt testatur infrà, 4.10) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam. Vulgata, *Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium:* ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Vt suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum:* non multo magis perspicuè. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, nescio vnde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo.

IN CAPVT III.

1 *Eadem*, τὰ αὐτά. Eadẽ illa videlelicet quæ sæpe ex me audistis. ¶ *Tutum*, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris. Syrus interpres diuersam prorsus scripturam hoc loco sequutus est, quam coniicere nequeo.

Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.	2	Cauete canes, cauete malos operarios, cauete concisionem.	2	*Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.*
Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·	3	Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus in carne:	3	*Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes:*
Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν, καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ μᾶλλον,	4	Quanquam ego habeo, etiã in carne, de quo confidam. Si quisquam alius videtur habere in carne de quo confidat ego maximè *habeo*,	4	*Quanquam ego habeam confidentiam in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis,*
(rom.11.1. 2. Cor.11. 22 act.23.6) Περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·	5	Circuncisus octauo die, ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ‖ religione Pharisæus.	5	*Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:*
Κατὰ ζῆλον, διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·	6	Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.	6	*Secundum æmulationẽ persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, conuersans sine querela.*
Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.	7	Sed quæ mihi erant lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.	7	*Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.*
Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,	8	Quinetiam certè duco omnia damnum esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multaui, *eáque* duco pro stercoribus, vt Christum lucrifaciam;	8	*Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam,*

2 *Concisionem*, κατατομήν. Σαρκασμὸς, allusione ad circũcisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent: vel sic allusit ad prophanas incisiones prohibitas Leuit.19.18, & 21.6. Βλέπετε verò, id est videte, posuit pro φυλάττεσθε, id est cauete, vt diximus Mar.12.38.

3 *Circuncisio*, ἡ περιτομή. Id est, verè circuncisi, corde videlicet: non isti, qui in externa iam abolita circuncisione adhuc hærent. ¶ *Qui Spiritu seruimus Deo*, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες. Syrus interpres apertius etiam legit hoc loco οἱ τῷ Θεῷ λατρεύοντες ἐν πνεύματι, *Qui Deo seruimus in spiritu.* Augustinus verò lib. de Trinit.1. capite sexto, aliam scripturam sequitur, à nobis etiam repertam in quinque manuscriptis codicibus, nempe οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, *Qui Spiritui Dei seruimus*, testatus tum in Græcis penè omnibus, tum in plerisque Latinis exemplaribus ita hæc legi. & Ambrosio quoque placet hæc lectio. Mihi verò, alioqui de Spiritu sancto ὁμοουσίῳ minimè ambigenti, altera lectio & explicatio germana videtur. Nec enim hîc disputat Paulus de Spiritu adorando, sed de ipso veri Dei spirituali cultu, de quo differit ipse Christus Iohan.4.23, quem opponit Carnali siue externo & Ceremoniali iam abrogato. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id est, in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circuncisionem & per se & vt iam abolitam. Carni verò opponit Spiritũ, id est interiorem Dei notitiam & spiritualem veram εὐσέβειαν: nihilque istud mihi quidem videtur ad probandam Spiritus sancti Deitatem pertinere.

4 *Habeo*, ἔχων. Heb. pro ἔχω. ¶ *Etiam in carne*, καὶ ἐν τῇ σαρκί. id est, etiam quod attinet ad externa illa, quibus isti tantopere nituntur. Sunt autem ista cum ἔχων proximè non cum πεποίθησιν cõstruenda: quod obseruaui, vt perspicuitati studerem. ¶ *De quo confidam*, πεποίθησιν. Vulgata, *Confidentiam*, id est, confidentiæ argumentum, vt est etiã mox accipiendum verbum πεποιθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apostolus, sed in vno Christo. ¶ *Maximè*, μᾶλλον Id est μάλιστα. Vulgata & Erasmus, *Magis.*

5 *Circuncisus*, περιτομῇ. id est περιτμηθείς. Vt vertit etiam Syrus. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam rarò inuenias in aliquo singulari vsurpatam. ¶ *Ex gente Israelis*, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est, genere Israelita, non autem proselytus. ¶ *Hebræus ex Hebræis*, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων. Id est à prima & antiquissima vsque originem. Nam & ipse Abraham Hebræus dicitur. Itaque non ταυτολογεῖ Paulus. ¶ *Religione*, κατὰ νόμον. Vulgata, *Secundum Legem*. Erasmus, *Iuxta Legem*. νόμον autem, id est תורה [*thorah*] vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה [*thorah*,] vel à תור [*thor*,] id est ordinauit, vel à ירה [*iarah*,] id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.5.

6 *Quod ad zelum attinet*, κατὰ ζῆλον. Vulgata, *Secundum æmulationem*. Erasmus, *Iuxta studium*. barbarè & obscurè.

7 *Lucra*, κέρδη. Id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem, & lucrum vocat id quod sibi ad obtinendã salutem prodesse, quum adhuc Pharisęus esset, opinabatur, id videlicet quod hodie Semipelagiani nostri Meritum vocant. Contrà verò ζημίαν id sibi esse Christianus factus pronuntiat, id est a se pro eo haberi quod non modò non prosit, sed etiam plurimùm noceat. quoniam nihil magis officit gratuitæ obtinendæ in Christo iustitiæ, quàm suorum meritorum siue suæ ipsius iustitiæ opinio.

8 *Quinetiam*, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulgata, *Veruntamen*. non rectè. ¶ *Duco*, ἡγοῦμαι. Notandum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus, quod ad iustificationem coram Deo attinet, omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. ¶ *Omnibus istis meipsum multaui*, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulg. *Omnia detrimentum feci*. Erasmus. *Omnia pro damno duxi*. Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato נזק [*nazak.*] ¶ *Pro stercoribus*, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficilius egeruntur. Alij σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici soleant. quod non malè conuenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se reiiciant, & alludere mihi videtur Apostolus ad locum Malach.2.3. vbi voce פרש [*pheresch*] vtitur propheta, quæ excrementum significat. ¶ *Lucrifaciam*, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, plane fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·	9	Et comperiar in eo, non habens meam iustitiam, *nempe*, quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:	9	*Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiã quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:*
Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·	10	Vt cognoscam eum, & vim resurrectionis eius, & communionem perpessionum eius, dũ conformis fio morti eius:	10	*Ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionum illius, configuratus morti eius:*
Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν.	11	*Experiens* ecquo modo perueniam ad resurrectionem mortuorum.	11	*Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.*
Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ᾽ ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	12	Non quod iam *metam* apprehenderim, aut iam ad finem sim perductus: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, cuius etiam rei causa apprehensus fui à Christo Iesu.	12	*Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.*
Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.	13	Fratres, ego meipsum nõ arbitror *metam* apprehendisse.	13	*Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.*
Ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	14	Vnum autem *ago*: ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror, ad præmium supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.	14	*Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.*

9 *Et comperiar in eo*, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christum contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos comperit in Christo esse (id est, Christo per fidem insitos) in iis nullam inuenit condemnationem: quia iustitia qualem ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos nos inuenit, nimirum Christi iustitia per fidem nobis imputata. At contrà non possunt non condemnari quicunque in Christo non inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiam proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrum, vt ostendit Apostolus Galat. 3.10.11 & 12. ¶ *Non habens*, μὴ ἔχων. exponit quid sit inueniri in Christo, de quo modò diximus. Nam post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχει, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alij iustitiam suam habeant, alij verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur. Verbum autem εὑρεθῶ nullo modo, ex Græcæ quidem linguæ vsu, potest actiuè intelligi.

10 *Vim resurrectionis ipsius*, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom. 6.5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

11 [*Experiens*] *ecquo modo*, εἴπως. Vulgata & Erasmus, *Si quomodo*. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom. 11.14. Et præterea notandum particulam εἰ & hoc loco & paulo post non significare dubitationem, sed rei difficultatem quæ desiderium acuat. Sic apud Heb. vsurpatur particul. אולי [*vlai.*] ¶ *Ad resurrectionem mortuorum*, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna. ¶ *Mortuorum*, τῶν νεκρῶν. Syrus & Vetus Latinus interpr. legerunt τὴν ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*. vt habet etiam Claromontanus codex.

12 *Non quòd iam* [*metam*] *apprehenderim*. οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Species est correctionis, acsi scriptum esset, Hoc autem nõ idcirco dixi quòd existimem me iam ad metam peruenisse. Metam autem apprehendere (fuit enim aliquid subaudiendum quod cum verbo λαμβάνειν construatur) non declarat hoc in loco vitam æternam possidere, quoniam quin eò nondum peruenisset Apostolus, ne dubitari quidem potuit: sed cursus ipsius confectionem significat, vt supersit tantùm præmij receptio. acsi diceret Apostolus, sese quantumuis diu multúmque in decurrendo suo stadio laborasset, minimè tamen existimare sibi, quasi decurso penitus suo stadio, coronam dũtaxat superesse: sed se potius quo propius ad metam accedit, in ipso adhuc cursu versantem, non quid egisset, sed quid agendum superesset considerare, & eo maiore nixu ad scopum contendere. Videbat enim ita res suas tunc esse Romæ dispositas, vt spem etiam liberationis conciperet: & videtur aliquod omnino non paruum temporis spatium inter huius epistolæ scriptionem & Pauli mortem intercessisse. Imminente autem ipsi morte contrario prorsus sermone vtitur 2. Tim. 3.7. ¶ *Ad finem sim perductus*, τετελείωμαι. Vulgata, *sim perfectus*. Atqui perstandum fuit in metaphora a cursoribus sumpta, & seruanda passiui verbi significatio, vt apparet ex passiuo altero κατελήφθην, Apostolo ita significante se non suis, sed diuinitus suppeditatis viribus fretum in hoc cursu pergere. τελειοῦσθαι verò dicuntur etiam qui ad virilem ætatem vsque adoleuerũt, vnde τέλειοι dicti quos Apostolus τοῖς νηπίοις passim opponit, vt diximus 1. Cor. 2.6, & 14.20. ¶ *Cuius rei causa*, ἐφ᾽ ᾧ. Id est οὗ ἕνεκα, vt Matth. 26.50. & infra, 5.9. Vetus interpres, *In quo*. Erasmus, *Quatenus*, id est καθ᾽ ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, vt extra viam currentes in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuito largiatur. ¶ *Apprehensus fui*, κατελήφθην. Elegans est in hoc verbo ἀντανάκλασις, vt in γινώσκειν & γνώσομαι, 1. Cor. 13,12. *

13 *Non*, οὐ. Claromontanus codex habet οὔπω, *nondum*, & quidem rectius. *

14 *Vnum autem* [*ago.*] ἓν δέ. Sic vtcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ἐστὶν, vt plena sit oratio, Vnum autem est: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a vn poinct*, sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω coniungẽda sunt. Syrus interpres subaudire maluit aut etiam adiectum legit verbũ οἶδα, noui, & postea καὶ κατὰ σκοπὸν διώκω. ¶ *Ad ea verò quæ à fronte sunt*, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, *Ad ea verò quæ sunt priora*: ita obscurè vt nemo intelligat. ¶ *Contendens*, ἐπεκτεινόμενος. Vulgata ad verbum, *Extendens meipsum*. Erasmus, *Enitens*. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui siquando summo & quasi iam vltimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. ¶ *Feror*, διώκω. Vulgata, *Persequor*. Erasmus, *Insequor*. Ego puto absolutè positum non aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν non satis Latinè Vetus interpres conuertit, *Ad destinatum*. Erasmus verò multo peius, *Iuxta*

* *præfixum signum.* ¶ *Supernæ vocationis*, τῆς ἄνω κλήσεως. Tertull. lib. de Resurrectione carnis vertit *incriminationis*, vt omnino legisse videatur τῆς ἀνεγκλήσεως, quam vocem alibi vix crediderim reperiri. Sed illud tamẽ verũ est, vitã æternã solis illis tribui qui facti sũt in Christo per fidẽ apprehẽso ἀνέγκλητοι, siue, vt loquitur Apost. ἄσπιλοι, καὶ ἄμωμοι.

Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.	15	Quotquot itaque *adulti sumus, *hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus *reteget.	15	*Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelauit.*
Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν·	16	Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, **&* itidem simus affecti:	16	*Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, & in eadem permaneamus regula:*
Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.	17	Estote simul mei imitatores, fratres, & eos considerate qui ita *incedunt sicut habetis nos pro exemplari.	17	*Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.*
Rom.16. 17 Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ·	18	Multi enim *incedunt *quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi:	18	*Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.*
Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.	19	Quorum *finis *est* exitium: quorum deus *est* venter, & *gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.	19	*Quorum finis interitus: quorum deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.*
Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.	20	*Nos autẽ vt municipes cælorum *nos gerimus: *vnde etiã Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.	20	*Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiã Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christum.*
1.Cor.15 tit 2.13 Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.	21	‖Qui transfigurabit *corpus nostrum humile, vt conforme fiat eius corpori glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.	21	*Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundum operationẽ qua etiam possit subiicere sibi omnia.*

* 15 *Adulti*, Vulgata & Erasmus, & omnes interpretes Latini, *perfectos* interpretantur. quod prębuit de perfectione disputandi occasionem, quum translatitiè hæc vox dicatur de interioris hominis ætate, & ita quidem vt τέλειοι τοῖς νηπίοις opponantur, vt suprà diximus 1. Cor.2.6, & 4.20. & προκοπτόντοις infirmis & nouitiis. ¶ *Hoc sentiamus*, τοῦτο φρονῶμεν, siue, ita simus affecti. id est, nõ quantum viæ iam confecerimus, sed quid nobis ad metam supersit cogitemus, ne quid nos totis viribus currẽtes remoretur. Et ita quidem in Græcis & Latinis codicibus legitur. Sed omnino existimo Paulum potius scripsisse τὸ αὐτὸ φρονῶμεν, Idem sentiamus, iisdem simus & sententiis & animis concordes. Sic enim poscere videtur huius loci sententia, & alioqui non stabit antithesis τοῦ ἑτέρως φρονεῖν, quod ad assensionem in doctrina (quo malo præcipuè impeditur Ecclesiarum progressio) referendum esse liquet ex verbo ἀποκαλύψει, Reteget: hortante videlicet Apostolo, tum hoc loco tum alibi sæpe, vt alij alios, etiam pro humani iudicij imbecillitate in nonnullis dissentientes, tolerent Christiana charitate, tantisper dum imperitiores erudiãtur. ¶ *Reteget*, ἀποκαλύψει. In Vulgata editione perperam legitur *Reuelauit*, pro *Reuelabit*, errore multis codi- * cibus manuscr. familiari, quique nonnullis prębuit disputandi occasionem hoc loco.

16 [*Et*] *itidem simus affecti*, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito δεῖ καὶ. vertit enim, *Vt simus concordes*. Id verò mihi necessarium non videtur quũ in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum in bimembri quoque oratione, ex Hebræo- * rum idiotismo, quem sæpissimè obseruauimus, copulam supplere, quam etiam Syrus interpres expressit. Sed fortassis hæc ipsa verba τὸ αὐτὸ φρονεῖν, est illa ipsa regula ad cuius præscriptum vult nos incedere Apost. quam sententiam si sequamur, sic potius vertendus erit hic locus, *itidem esse affectum*, iuxta illud, Idem velle, idem nolle ea demum firma amicitia est, modò id quidem rectè intelligatur, vt ipsi prophani scriptores explicant, qui de amicitia scripserunt.

17 *Ita*, οὕτω. In Claromontano & alio codice legitur ὄντως, id est verè & sinceré.

18 *Incedunt*, περιπατοῦσι. Syrus interpres legit ἑτέρως περιπατοῦσι, *aliter incedunt*. quam scripturam maximè probarim. ¶ *Quos*, οὕς. Erasmus, *De quibus*. Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθροὺς, inimici, quum optimè omnia conueniant si εἶναι subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 *Finis*, τὸ τέλος. id est merces. sicut apud Hebræos עקב [*hakeb*] accipitur pro mercede quæ opus sequitur. ¶ *Gloria*, ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 *Nos autem*, ἡμῶν δέ. Sic legit Vulgata & Syrus, & * hoc postulat antithesis, quanuis vbique scriptum inuenerim ἡμῶν γάρ. ¶ *Nos gerimus*, ἡμῶν τὸ πολίτευμα. Vulgata * ad verbum, *Nostra autem conuersatio in cælis est*. Ego verò, vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. vnde etiam factum vt Hieronymus in epitaphio Nepotiani, *municipatum* verterit. Syrus interpres nimium generaliter vertit פולחנן [*pulechanan*] id est, *opus nostrum*, vt si Gallicè dicas, *nostre besongne*. éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vide Act. cap.23.v.1. ¶ *Vnde*, ἐξ οὗ. Sub. * τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώποις πίνυσθον, ὅ, τις κ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum qui שמים [*schamaijm*] nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 *Corpus nostrum humile*, τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, *Corpus humilitatis nostræ*, ex Hebraismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Sic *Corpus claritatis suæ* conuertit ad verbum, pro *Corpus suum gloriosum*.

Κεφάλαιον δ.

1 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

2 Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

3 Καὶ ἐρωτῶ καί σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

4 Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

5 Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

6 Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

7 Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

8 Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.

CAP. IIII.

1 Itaque, fratres mei chari & "exoptati, gaudium & "corona mea, ita state in Domino, dilecti.

2 Euodian precor & Syntychē precor vt sint itidem affecti "in Domino.

3 Et rogo te quoque, "socie germane, opitulare ipsis, vt quę in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemēte quoque & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina *sunt* "in libro vitæ.

4 "Gaudete in Domino semper: rursum inquam, gaudete.

5 "Moderatio vestra innotescat omnibus hominibus. Dominus propè est.

6 De nulla re soliciti estote: sed "omni in re precibus & supplicatione "cum gratiarum actione petitiones vestrę innotescant apud Deum.

7 Et "pax Dei quæ superat omnem intellectum, "præsidio erit "cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

8 Quod reliquum est, fratres, quæcūque sunt "vera, quæcunque "venerāda, quæcunque iusta, quæcunque "pura, quæcunque "amabilia, quęcunque boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est, hæc cogitate.

CAP. IIII.

1 *Itaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.* 2 Cor. 1. 14

2 *Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.*

3 *Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio, cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.* Apoc. 3. 5 & 10. 8, & 21. 27

4 *Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.* 1. Th. 5. 16.

5 *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.* 2 pi. 3. 8. 9.

6 *Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.* Matt. 6. 25.

7 *Et pax Dei quæ exuperat omnē sensum, custodiet corda vestra, & intelligētias vestras in Christo Iesu.*

8 *De cætero, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcūque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, siqua virtus, siqua laus, hæc cogitate.*

IN CAPVT IIII.

1 *Exoptati*, ἐπιπόθητοι. Hebræi נחמדים [*nechmadim*] Virg. *Nec dulces natos, exoptatúmque parentem.* ¶ *Corona*, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est ea concordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, *obtestor per Dominum.*

3 *Socie germane*, σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio cōpellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר [*chaber.*] neque nos par est, quis fuerit curiosius inuestigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorē habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1. Cor. 7. 8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura, ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quam Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem consilij socio ac participe, in his versiculis, Ἄτιμα, γενέσθαι δ' ὑμῖν ἂν πολὺ Τιμῶν, ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινὰ Καὶ σύνεργον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τήμερον δοῦναι δίκην. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον. Quod si magis placuerit propria huius vocis significatione seruata, *Coniugem* interpretari, poterit hoc cōmodè intelligi de quopiam vel Euodiæ vel Syntychis marito, vt Græcus scholiastes notauit. Σύζυγον autem vt proprium nomen accipere, durum est, propter adiūctum γνησίου epitheton. Sed ridiculi sunt qui ex Latinis Germanum vt proprium nomen interpretantur. Syrus autem interpres vtens masculinis vbique vocibus, nullum dubitationi locum relinquit. ¶ *In libro vitæ*, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים [*besepher chaiim.*] vt Psalm. 69. 29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternam daturus est. Eum vocat Ezechiel 13. 9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

4 *Gaudete in Domino*, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudij nomine intelligit fructum τῆς εὐθυμίας. sed addidit *In Domino*, vt à gaudio mundi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus non modò non extingui, sed etiam foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrum historiis liquet. non quòd sint αἰσθητοί, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem quæ fallere non potest, Rom. 5. 4.

5 *Moderatio*, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui bonique omnia consulens. Sed & Candorem possis interpretari. Vulgata & Erasmus, *Modestia.*

6 *Omni in re*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol.*] de quo alibi sæpe diximus. Syrus interpres suppleuit זבן [*zeban*] tempore. Vulgata verò legit ἐν πάσῃ προσευχῇ in omni precatione, contra Græcorum omnium codicum fidem, nec satis apposita sententia. ¶ *Cum gratiarum actione*, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissime à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actionem desinat.

7 *Pax Dei*, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. i. summa illa tranquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Christo largitur. Vide Rom. 5. 1. ¶ *Præsidio erit*, φρουρήσει. Bene vsurpauit verbum militare, quum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam quæ à solo Christo per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóque nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulgata & Erasmus, *Custodiet*: non satis expressé. ¶ *Cordibus vestris, & mentibus vestris*, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem: & νοήματα, id est superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 *Vera*, ἀληθῆ. Veritatem in primis (i. bonæ conscientiæ integritatem) commendat. ¶ *Veneranda*, σεμνά.

eiusmodi vt vos sancta quadam grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur,& cuius exemplum extat Act.5.12 & 13. Vulg. σεμνὰ conuertit *Pudica*, nimium angusta significatione. Eras. *Honesta*, id est, καλά.

¶ *Pura*, ἁγνά. Vel *casta*. Vulgata, *Sancta*, vt videatur legisse ἅγια, eodem, aut certè non multum diuerso sensu.

¶ *Amabilia*, προσφιλῆ. Huc pertinent quæ scripta sunt Ro. 12.17 & 18. & huius virtutis verum exemplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque, Act.2.47. Eras. *Accommoda*, i. προσφιλῆ. nisi malimus sic vocari, quæ meritò sint expetibilia: sicut εὔφημα dicuntur, de quibus meritò quis laudetur.

---

9 Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis erit vobiscum.

Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.

10 Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.

Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tādem reuixistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.

Gauisus sum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.

11 Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.

Non quòd penuria laborem *hoc* dico: nam ego didici, in quibus sum, iis ipsis contentus esse.

Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.

12 Οἶδα δὲ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι·

Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad abundātiam, tum ad inopiam:

Scio & humiliari, scio & abundare: vbique & in omnibus institutus sum & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati:

13 Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.

Omnia valeo per eum qui me corroborat *nempe* Christum.

Omnia possum in eo qui me confortat.

14 Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.

Attamen rectè fecistis quòd vnà communicastis meæ afflictioni.

Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.

15 Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·

Nostis autem & vos, Philippenses, quum initio Euangelij proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos:

Scitis autē & vos, Philippenses, quòd in principio Euangelij, quādo profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia cōmunicauerit in ratione dati & accepti, nisi vos soli:

---

9 *Erit vobiscum*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 *Reuixistis in vestra pro me cura*, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vel, *Reuirescere fecistis vestram pro me curam*, ita vt ἀνεθάλετε sit vt in coniugatione Hiphil. Vulgata, *Refloruistis pro me sentire*. Erasmus, *Reuiguit vestra pro me solicitudo*. φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiam annotauimus, & ita accipitur Col.3.2. ¶ *Qua de re tamen*, ἐφ' ᾧ καί. Καὶ accipio pro μέντοι, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduersatiua, vt Eccles.9.16. & ἐφ' ᾧ, pro οὗ ἕνεκα, vt suprà 3.12. Vulgata, *Sicut & sentiebatis*, duplici errore. Erasmus, *In quo & soliciti eratis*. Hoc autem addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipsorum studium reuixisse. ¶ *Destituebamini opportunitate*, ἠκαιρεῖσθαι. Vulgata, *Occupati eratis*, prorsus absurdè.

11 *Non quòd penuria laborem*, οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν, id est, penuriæ vllius habens rationem, quum hîc spectem potius quid sit è re vestra. Vulgata, *Non quasi propter penuriam*. Legit enim οὐχ ὡς, quæ certè scriptura planior est. Stephanus autem noster coniicit Paulum fortassis scripsisse οὐχ ὅτι καθυστερήσας λέγω, id est, *Non dico quòd mihi quidpiam defuerit*, vel *quod fuerim penuriam passus*. Et hanc coniecturam adiuuat Syrus interpres. ὑστερεῖν verò sic accipitur tum de persona, vt Luc.23.35. Matt.19,20. 1. Corinth.12,24. tum de eo quod deest, vt Marc.10,21. Sed de καθυστερεῖν hoc significatu dubito: nec quidquā facilè ex coniectura in his libris audendum, etiamsi violari sententia non videatur.

12 *Deprimi*, ταπεινοῦσθαι. Vulgata, *Humiliari*. Vtitur generali nomine, quum de vna crucis specie (i. de inopia) dissera: nempe quòd hæc ferè soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, à plerisque contemnitur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

¶ *Abundare*, περισσεύειν. Erasmus, *Excellere*. Putat enim alioqui non constare antithesin. Sed (vt modò dixi) τὸ ταπεινοῦσθαι, quanuis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringendum est.

¶ *Vbique*, ἐν παντί. Id est, quouis loco seu tempore. Nam latè patet בכל [*bechol*,] & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præstat hoc referre ad res ipsas (multorum enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circunstantias. ¶ *Initiatus sum*, μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quam libens seruaui. Sic enim significat Apostolus, sanctificatam esse nostram tum abundantiam, tum inopiam: denique totam hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificij instar esse. Vulgata & Erasmus, *Institutus sum*, ἐπαιδεύθην. ¶ *Et ad saturitatem*, καὶ χορτάζεσθαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Saturari*. Ego studui perspicuitati. ¶ [*Id est*] *tum ad abundantiam*, καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit. Nequis igitur hanc saturitatem æstimet ex monachorum moribus, apud quos ieiunare idem declarat atque ita saturum fieri vt biduo non esurias. Sed & Hebræorum more, saturari & inebriari, non significat ingurgitari, sed tantum sumere quantū satis est. At enim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, nosse abundare? Respondeo longè maximam esse hanc virtutem: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirū sit, Paulū hæc vnius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt philosophi.

15 *Initio Euangelij*, ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, initio prædicati à me Euangelij apud vos. Idem enim vocat Euangelium, vt suprà, cap.2. versu 22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quàm iam inde ab initio re ipsa ostendissent, & tunc quoque ad extremum seruarent.

¶ *In ratione dati & accepti*, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est

quod

quod aiunt Rabbini, מתן ומשא [*matian vmassa.*] Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & acepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederant: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μεμψιμοίρης, sed vt os occluderet pseudapostolis.

Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16	Nam etiam ¨ Thessalonicæ *quum essem* ¨ semel & iterum quod opus erat mihi misistis.	16	*Quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis.*
Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17	Non quòd requiram donum: sed requiro fructum exuberantem, ¨ *qui* in rationem vestram *inducatur.*	17	*Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.*
Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18	¨Accepi autem omnia, & abundo: expletus sum, *inquam,* acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa sunt,* ¨odorem bonæ fragrantię, hostiam Deo acceptam *ac* gratam.	18	*Habeo autem omnia, & abundo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*
Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19	Deus autem meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, ¨ gloriosè, in Christo Iesu.	19	*Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.*
Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20	Deo autem & Patri nostro *sit* gloria ¨ in secula seculorum. Amen.	20	*Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*
Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.	21	Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres.	21	*Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutāt vos qui mecum sunt fratres.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.	22	Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ¨ex Cæsaris domo.	22	*Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	23	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*
Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ἐπαφροδίτου.		¨Scripta est Roma per Epaphroditum.		*Scripta est ab vrbe Roma per Epaphroditum.*

* 16 *Thessalonicæ [quum essem]* ἐν Θεσσαλονίκῃ, sub. ὄντι, vt ostendit pronomen μοι. Durius enim fuerit ἐν pro εἰς hoc loco interpretari. Vulgata, *Thessalonicam.* ¶ *Semel & iterum,* ἅπαξ καὶ δίς. Vulgata ad verbum, *Semel & bis,* id est ter.

17 [*Qui*] *in vestram rationem* [*inducatur,*] εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *Qui vous vient en compte.* Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non suo, sed illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulgata & Erasmus, *In rationem vestram,* admodum obscuré. Syrus perinde vertit ac si scriptum esset ἐν ὑμῖν, *in vobis.* Locum autem istum sic pulchrè exponit Augustinus lib. 2. de sermone Domini in monte. *Hoc enim,* inquit, *indicio poterat apparere, quantum profecissent in Deum, quum id libenter offerrent, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab ipsis quærebatur.*

18 *Accepi,* ἀπέχω. Vulg. *Habeo.* Eras. *Recepi.* Vide Mat. 6.2. ¶ *Odore bonæ fragrantiæ,* ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act. 10 4, & suprà, 2.17.

19 *Gloriosè,* ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In gloria.* Syrus, *cum gloria Iesu Christi.*

20 *In secula seculorum,* εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpè à nobis explicatus, pro *In æternum.*

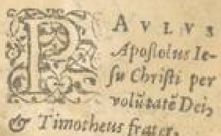
22 *Ex Cæsaris domo,* ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quam Deum in mediis inferis regnare? Vide supra, 1.13. Quæ verò de Seneca vt Pauli amico feruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta ab iis qui stoica quædam vt grauiter dicta non possunt à Christianis & vere diuinis placitis discernere, quæ nunquam Stoicis in mentem venerunt, omnium philosophorum superbissimis: & qui Epicureis (quanuis ab iis diuersissimi) annumerantur inter eos qui Paulum habuerunt ludibrio, Act. 17.18. ¶ *Scripta est,* ἐγράφη. Claromontanus codex habet ἐπληρώθη, *absoluta est,* neque aliud addit. Res tamen ita se habet, vt ex ipsa epistola necessariò colligitur. *





ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΚΟΛΟΣΣΑΕΙΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

	Κεφάλαιον α.	NOVA INTERPR. Cap. I.	VETVS. Cap. I.
1	 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,	 PAVLVS Apostolus Iesu Christi ″per Dei voluntatē, & Timotheus frater,	 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei, & Timotheus frater,
2	Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	″Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro ″ & Domino Iesu Christo.	*Iis qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*
3	Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·	Gratias agimus ″ Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:	*Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes:*
4	Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	Audita fide vestra ″ in Christo Iesu, & charitate ″ in omnes sanctos:	*Audientes fidem vestrā in Christo Iesu & dilectionem quam habetis in sanctos omnes:*
5	Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,	Propter ″ spem sepositam vobis in cælis: quam prius audistis ″ per sermonem veritatis, *id est*, Euangelij,	*Propter spem quæ reposita est vobis in cælis, quā audistis in verbo veritatis Euangelij,*
6	Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.	Quod peruenit ad vos sicut & in totum mundum, & ″ fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die ″ verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.	*Quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in vobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiam Dei in veritate.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. i. gratuita Dei liberalitate, vt sæpe iam exposuimus.

2 *In qui sunt Colossis*, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiusdam Prodromi & aliorum opinionem, qui hanc epist. ad Rhodios scriptam putant, quasi à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. ¶ *Et Domino*, &c. Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, *Et Domini Iesu Christi*. Constat autem ex Theophylacto vet. cod. Græcos hanc appendicem hoc loco non habuisse.

3 *Deo & Patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1. Cor. 15. 24. Neque vero aliter à nobis considerari potest Deus in salutem nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 *In Christo*. ἐν Χριστῷ. Bene, in Christo. Nā extra Christum nō est fides, sed opinio, quod ad salutē quidē attinet. ¶ *In omnes*, τὴν εἰς πάντας. Vulg. *quam habetis in omnes*, & Claromontanus codex ἣν ἔχετε εἰς πάντας.

5 *Spem*, τὴν ἐλπίδα. i. speratā gloriā, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8. 24. & Ephes. 1. 18. ¶ *Per sermonem veritatis*, [*id est*] *Euangelij*, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eras. *Per sermonē veracē Euangelij*. Ego malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes. 1. 13. Meritò autē subtexit Fidei verbū, & quidem Euangelicum, vt ista sciamus diuelli non posse.

6 *Fructum profert*, καὶ ἔστι καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, *& crescit*. quod etiā inuenimus in Cōplutensi editione, & Claromōtano & aliis duobus vetustis cod. Syrus quoque interpr. illud exprimit, sed priore loco, id est, antè καρποφορούμενον, idque rectius. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. באמת [*beemeth*,] vt Philipp. 4. 19, ἐν δόξῃ, *in gloria*, pro gloriosé. Vulg. & Eras. ad verbum, *In veritate*. quem Hebraismum in Gallico etiam idiomate vsurpamus.

8 *Per*

7 Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

8 Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

9 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

10 Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.

11 Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς.

12 Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

13 Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ·

14 Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

15 Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

7 Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro vobis minister Christi:

8 Qui & declarauit nobis vestram "per Spiritu charitatem:

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini agnitione voluntatis "eius cum omni sapientia "& intelligentia spirituali.

10 Vt incedatis sicut Domino dignum est, "cui per omnia placeatis, omnis operis boni "fructum proferentes, & crescentes in agnitione Dei.

11 Omni robore corroborati "secundum gloriosum robur ipsius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem "cum gaudio:

12 Gratias agentes "Patri, qui "idoneos nos fecit ad participandam sortem sanctorū "in luce:

13 ‖Qui, *inquam*, eripuit nos ex potestate tenebrarum, ac transtulit in regnum "Filij sui dilecti.

14 In quo habemus redemptionem "per sanguinē ipsius, *id est*, remissionem peccatorum.

15 ‖Qui est "imago Dei inconspicui, *&* "primogenitus omnis rei creatæ:

7 Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu.

8 Qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in Spiritu.

9 Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes, & postulantes vt impleamini agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spirituali.

10 Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei.

11 In omni virtute confortati secundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio.

12 Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine:

13 Qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum Filij dilectionis suæ. Matt.3.17, & 17.5. 2.pet.7

14 In quo habemus redemptionem, remissionem peccatorum.

15 Qui est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ. Heb.1.3

8 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. id est, Spiritualem, siue à Spiritu sancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Ephes.6.18.

9 *Eius*, αὐτοῦ. Dei videlicet, ex ver.6 extremo. Nā versicul.7 & 8 quasi sunt interiecti. ¶ *Et intelligentia*, καὶ συνέσει. Id est γνώσει. vt infrà 2.3. Vide 1.Cor.1.5. Erasmus, *Et prudentia*. Vide Ephes.1.8.

10 *Cui per omnia placeatis*, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum Cum omni complacentia. Vulgata, *per omnia placentes*. Alioquin ἀρέσκειαν Aristoteles docet in vitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Syrus interpres legit καὶ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν Κυρίου, & vt placeatis Domino in omnibus. ¶ *Fructum proferentes*, καρποφοροῦντες. Coniungēdum est hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quę sequuntur.

11 *Secundū gloriosum robur ipsius*, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulgata, *Secundum potentiam claritatis eius*. Erasmus, *Iuxta potentiam gloriæ illius*. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia gloriosa. ¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. Id est, quę minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipsa necessitate, (cuiusmodi est patientia quam in vernaculo nostro sermone *Lombardicam* vocamus) sed quę ab animo læto & alacri proficiscatur. Nonnulli tamen Lātini cod. hoc adiungunt sequentibus.

12 *Patri*, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent τῷ Θεῷ καὶ πατρί, *Deo & Patri*: & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. ¶ *Idoneos fecit*, ἱκανώσαντι. Verbum hoc, vt etiam ἐχαρίτωσεν, fictum est à Paulo quasi forma coniugationis Hiphil. Vsurpauit autem duobus omnino locis, isto videlicet & 2.Cor.3.6. Claromontanus autem codex legit καλέσαντι, *qui vocauit*. ¶ *In luce*, ἐν τῷ φωτί. id est in illo regno cælesti & glorioso, quod Lux dici solet in sacris literis: sicut contra Tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

13 *Filij sui dilecti*, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Hebr. vt ps.15,1, בהר קדשך [*behar Kodschecha*,] *in monte sanctitatis tuo*, id est monte sancto tuo.

14 *Per sanguinem ipsius*, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Syrus interpres neque Vulg. & comperimus deesse in Claromontano & sex aliis vetustis exemplaribus. Fortassis irrepsit ex Ephes.1.7. quanquam id nunquam potest frequentius repeti quàm par sit.

15 *Imago*, εἰκών. id est, is in quo verè nobis sese conspiciendum præbet Deus. Est enim Deus in carne Christi conspicuus factus, vt 1.Tim.3.16. idque quia corporaliter siue essentialiter in eo habitat Deitas. Veteres subtilius hoc referunt ad mutuam Patris ac Filij relationē: quò refertur illud Christi dictum, Ioh.12.45, & 14,9. sed mihi videtur simplicior & accommodatior doctissimi interpretis sententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.7. ¶ *Primogenitus omnis rei creatæ*, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vulgata & Erasmus, *Primogenitus omnis creaturæ*: id est, ante res vllas conditas genitus. Sic enim arbitror explicandū hunc locum, vt cohęreant proximè sequentia: Tertulliani quoque auctoritate fretus cuius hæc verba sunt in libro de Trinitate, *Quomodo primogenitus esse potuit, nisi quoniam secundum diuinitatem, ante omnem Creaturam ex Deo patre Sermo processit?* Quod autem nonnulli primogenitum interpretantur Dominum & principem, vt vocabulum istud accipitur Iobi 18.13. quoniam videlicet primogeniti in familiis referebant patris personā, vt loquitur Isaacus Gen. 27.19. mihi quidem videtur nimis dilutum. Neque his obstat quòd τίκτειν propriè de matribus dicitur. Nam & apud Hebræos ילד [*ialad*] promiscuè tam de gignente patre, quam de pariente matre dicitur, vt Gen.4.18, & Es 49.21, & τοκέων appellatio Græcis tam latè patet quàm Latinis parentum. Diuinissimè verò Paulus non scripsit πάντων τέκνων, vel πάντων ἀδελφῶν, siue ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, vt loquitur Rom.8.29, sed πάσης κτίσεως, nempe vt æternus Dei filius à rebus ex nihilo factis distingueretur. Facilis est itaque responsio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco asserebant Christum manifestè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuisset πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur πρωτότοκος, manifestè distinguitur quod genitum est ab eo quod est conditum, vt rectè omnino & appositè annotauit Ambrosius. Deinde si per ipsum factum est quicquid factum est, Ioh.1.3, genitum ipsum esse oportet, non factum. Po-

ſtremò qui non eſt omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem eſt. Sed eſt notandus quoque hic locus aduerſus impium illum Seruetum, qui Chriſtum contendebat humanæ duntaxat naturæ reſpectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium eſſe negabat: adeo quidem vt quum iam eſſet iuſta blaſphemiæ ad extremum defenſæ pœna afficiendus, æternũ inuocare recuſaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id eſt ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitiſſe, ſed etiam genitum fuiſſe. Hoc autem ſi verum eſt, quomodo Filius quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc περίεργα. Adfert Eraſmus aliam lectionem ex coniectura, puta ſi legamus πρωτοτόκος accentu in penultimam tranſlato, vt ſit ſenſus, Chriſtum primum omnia produxiſſe, ſeu ab eo orta eſſe omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum conſenſus, tollit etiam hæc interpretatio diſcrimen inter Gignere & Condere, diligenter in hoc argumento retinendum. Itaque hanc coniecturam non modò nullius neque codicis neque ſcriptoris ne Arriani quidem auctoritate confirmatam, ſed etiam vt prophanam & eludendo huic loco excogitatam, prorſus repudio. Nec enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in ſacris literis, idque per adoptionem in vno Chriſto, cuius proinde vnius Pater naturalis ſit oporteat. *Nam alioqui* (vt ſcitè loquitur Athanaſius oratione aduerſus Arrianos ſecunda) *ipſa adoptio qua filij efficimur, ſine vero filio efficeretur.*

Ioh.1.3	*Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.*	16	‖Nam per eum condita ſunt omnia quæ in cælis ſunt & quę in terra, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominia, ſiue imperia, ſiue poteſtates, omnia, *inquam*, per eum & eius reſpectu condita ſunt.	16	*Quoniam in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis & in terra, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates: omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.*
	Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.	17	Eſtque ipſe ante omnia, & omnia per eum conſiſtunt.	17	*Et ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtãt.*
1. Cor. 15. 21. apoc. 1.5	*Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.*	18	Eſtq; caput corporis *id eſt* Eccleſiæ, éſtque *etiã* principiũ ‖& primogenitus ex mortuis, vt inter omnes primas teneat.	18	*Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium, primogenitus ex mortuis: vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.*
Ioh 1.14 infrà, 2.9	*Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·*	19	‖Quoniam in eo placuit *Patri* vt omnis plenitudo inhabitaret:	19	*Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

16 *Per eum*, ἐν αὐτῷ. Vulg. *In ipſo.* quod præbuit ineptiẽdi occaſionẽ iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum ſunt commenti. ¶*Siue throni*, εἴτε θρόνοι. Subdiuidit inuiſibilia: quæ etiam exornat iis nominibus quibus ſumma quæque inter homines ſignificantur: minimè id quidem vt (Dionyſij illius more) de rebus quas nec nouimus, nec ſcire expedit, curioſè garriamus, ſed vt ex ſpirituum præſtantiſſimorum collatione intelligamus quàm infinita ſit Chriſti præſtantia, in quo ſolo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminẽtem poteſtatem à Deo acceperint, acquieſcere oporteat. De iſtis autem epithetis diximus Rom.8.38. ¶*Eius reſpectu*, εἰς αὐτόν. Chriſtus enim is eſt in quo Pater acquieſcit. Itaque omnia, ipſique adeo Angeli, ſubſeruiunt Filij gloriæ, vt Hebr.1.2, & 2.8. Alij explicant εἰς αὐτόν, i. vt ſicut per eum condita ſunt omnia, ita ab ipſo pendeant.

18 *Caput corporis Eccleſiæ*, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας. Vide 1. Corinth, 12.12, & 27, & Epheſ.1.v.22, & 4.15.& 16. Nunc accedit Paulus ad peculiarem Chriſti dignitatem, qua videlicet caput eſt Eccleſiæ. Nam quæ dixit, ad res omnes conditas referuntur, ſine vlla prorſus exceptione: iſta verò quæ dicturus eſt, ſolos electos complectuntur, in quibus ſolis verè eminet Dei bonitas, & verum Chriſti regnum. ¶*Principium*, ἀρχὴ, vel primitiæ, i. ἀπαρχὴ, vt ſit alluſio ad primitias quarum oblatio totam maſſam ſanctificabat, vt 1. Cor.15.20. Vtcunque autem accipias Principij nomen, explicatur eo quod ſtatim ſubiicitur: quia de Chriſto, vt Eccleſiæ capite (id eſt Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nonnulli coniunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principium primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego ſubaudire copulam in epexegeſi cum Syro interprete, vel ob eam cauſam quòd poſt ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur diſtinctio. ¶*Primogenitus ex mortuis*, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. Id eſt, is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ poſſeſſionem reſurrexit, quod eſt noui ſeculi, in quo Filij Dei ſimus, reale (vt vulgò loquuntur) initium. Nam tum demum Chriſti caro (cuius vnius reſpectu dici poteſt reſurrexiſſe, quanuis qui reſurrexit Deus & Homo ſit) plenè eſt glorificata, quũ antea Deitas Filij, quanuis illi carni ab ipſo momento conceptionis hypoſtatica vnione coniuncta, tamen nonniſi per gradus ad diſpenſandam noſtram ſalutem, vim in illa ſuam exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, tum quia primus (vti dixi) reſurrexit, vt nunquam moriturus: deinde quòd verè ſit Filius, nos autem per adoptionem fratres: poſtremò, quòd reſurrexit vt nos eum ſequeremur. ¶*Inter omnes*, ἐν πᾶσι, videlicet fratres, vt Rom.8.29. Nam poteſt quidem hoc accipi neutro genere, quum in proximo verſiculo ſcribat τὰ πάντα: ſed meminerimus, quanuis vera etiã hæc ſit vniuerſalis ſententia, Chriſtum inter omnia ſine vlla exceptione eminere, tamen de Chriſti in Eccleſia regno Apoſtolum cœpiſſe ab hoc verſiculo diſſerere. quod nemo negabit qui verba ipſa vel leuiſſimè conſiderarit, ac proinde vniuerſali particula non aliud comprehendi quam omnes omnium temporum fideles, in vnum corpus in Chriſto capite partim aggregatos, partim etiam ad vltimum vſque diem aggregandos.

19 *Omnis plenitudo*, πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Eccleſiam ipſam intelligunt quæ ſic vocatur Epheſiorum 1.23, & quodam modo inhabitat in Chriſto, vt & Chriſtus in ea, propter ſummam capitis & corporis coniunctionem. Alij verò ad Deitatem hoc referunt: (ſic enim infra loquitur 2.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id eſt deitatis) nomen, hoc etiam in loco, inter quos eſt Cyrillus, tractatu de fide ad Reginas. Mihi verò longè ſimpliciſſima & appoſitiſſima videtur eorum expoſitio qui hunc locum comparant cum Iohan. 1.16, & 3.34.& 35. vt plenitudinis nomine ſignificetur cumulatiſſima omnium diuinarum rerum copia. quam ſcholaſtici gratiam habitualem, à gratia vnionis diſtinctam, appellant, ex qua in Chriſto, tanquam inexhauſto fonte, omnes gratiæ in nos pro cuiuſque membri modulo deriuentur. Itaque additus eſt articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac ſignificatione non videatur illa vox à Latinis vſurpari, partim nequid innouarem in tam variis ſententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen ſit ambiguum. Quòd autem Caſtellio hunc locum conuertit, *Quoniam per eum viſum eſt Patri omnem rerum vniuerſitatem habitare*, prorſus eſt abſurdum. Quorſum enim hæc Dei inhabitatio? quorſum mentio vniuerſitatis rerum? Nam res ipſa clamat Apoſtolum de ſola Eccleſia hîc agere, vt etiam 1. Corinth. 15.18. Epheſ.1.10, & 4.6, & 20. Deinde vniuerſitas rerum, nomine τοῦ πληρώματος non ſignificatur, niſi addito aliquo nomine ex quo id poſſit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam poſt Manichæos impius Seruetus & Poſtellus de Dei ſubſtantiæ per omnia diffuſione ſomniarunt.

Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Et pace per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare omnia sibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tum quæ in cælis.

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris siue quæ in cælis sunt.*

Καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν.

21 Itaque vos quum essetis quondam abalienati, & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sane reconciliauit.

21 *Et vos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit.*

Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου· παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ·

22 In corpore illo carnis suæ, per mortem: vt sistat vos sanctos & inculpatos & irreprehensos coram se:

22 *In corpore carnis eius per mortem: exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso:*

Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος·

23 Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelij quod audistis, *Euangelij inquam* prædicati omni creaturæ quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:

23 *Si tamen permanetis fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:*

---

20 *Pace facta*, εἰρηνοποιήσας. Vulgata & Erasmus, εἰρηνοποιεῖν transitiue interpretantur Pacificare, & coniungunt cum εἴτε τὰ, &c. Ego verbum istud transitiue positum pro εἰρηνοῦσαι nusquam legi, ac proinde εἴτε τὰ construxi cum verbo ἀποκαταλλάξαι, mutata collatione verborum vt perspicuitati studerem, vt quum τὰ πάντα dixerit Apostolus, nunc addat illius vniuersitatis distributionem in ea quæ sunt in cælis & in ea quæ sunt in terris. ¶ *Per sanguinem crucis eius*, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In Claromontano & alio manuscripto codice legitur τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, Per crucem eius. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Id est, Vniuersam Ecclesiam, quam & alibi Mundum simili dicendi genere appellat, vt 2. Corinth. 5. 19. De hac enim agitur vt diximus Ephes. 1. 10. ¶ *Sibi*, εἰς αὐτόν. Id est, ἑαυτῷ, vt 2. Corinth. 5. 19. Respondet enim præpositio εἰς literæ Hebræorũ ל, vt aliquoties iam annotauimus. Vulgata, *In ipso*, idque perperam: quum præcesserit δι' αὐτοῦ, Per eum, & in omnibus emendatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Erasmus, *Erga se*: rectè quidem, sed inusitate. ¶ *Per eum*, [*inquam*] δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum, quum præsertim in Claromontano codice, & aliis duobus peruetustis non legatur. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est, Per se. * ¶ *Tum quæ in terra*, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Vide Ephes. 1. 10.

21 *Itaque*, καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorum idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. i. generalem doctrinam peculiariter applicat Colossensibus, nonnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatem doctrinæ suæ conciliandam. ¶ *Mente operibus malis* [*intenta*], τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deum odissent. διάνοιαν igitur vocant præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantùm abest, vt aliquid in homine rectum fuerit. Ambrosius & Hieronymus διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, *Et inimicos consiliorum eius in operibus malis.* Hieronymus autem in epistola ad Ioannem Episcopum Hierosolymitanum, *Et inimici sensus eius.* Legerunt enim τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, vt scriptum reperi in Claromontano codice: & Tertullianus diserte exprimit nomen τοῦ Κυρίου, sic locum istum interpretans in libro de resurrectione carnis, *Alienatos, & inimicos sensibus Domini. quum in operibus pessimis agebamus.* Aliam interpretationem proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt, τῇ διανοίᾳ, conuertamus tertio casu, Menti, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe Menti. Et enim qui carni seruit, repugnat rationi. Hæc ille, sententia Apostoli non modo non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου: quum contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuam potissimùm regnare, quæ etiam propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom. 6. 12. & apertè dicitur Rom. 8. 7. Ephes. 4. 17. & 18. & infrà, 2. 18. Ephes. 2. 3. & aliis innumerabilibus locis. Quod enim mens siue Spiritus Deo seruit & carni reluctatur, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, Ephes. 1. 18. & 4. 23. 1. Iohan. 5. 20. Itaque hanc interpretationem apertè vt falsam repudio. Vulgata, *Inimici sensu, in operibus malis.* Erasmus, *Inimici mente, in operibus malis.* Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, *Iamdudum est animus in patinis.* Sed & sic verti locus iste potest non incommodè, *& hostes mente, per opera mala*, quam sententiam sequutus est Syrus interpres. ¶ *Nunc sane*, νυνὶ δὲ, pro δή, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Commentar. ¶ *Reconciliauit*, ἀποκατήλλαξεν. De Patre priùs loquutus, nunc de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 *In corpore illo carnis*, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, carneo. Additur autem corpori epitheton, non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit terminata: quemadmodum etiam in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione finietur, vt copiosè exposuit Apostolus 1. Cor. 15. ¶ *Per mortem*, διὰ τοῦ θανάτου. Mortis meminit quæ est eius obedientiæ colophon qua voluntatem patris id est omnem iustitiam impleuit: & simul pœnas nostris tum vitiis tum peccatis debitas perfectissimè persoluit: vt hic locus planè perspicuam nobis exhibeat gratuitæ & imputatæ iustitiæ distributionem. ¶ *Vt sistat vos*, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam ius adepti vitæ æternæ, in ipso nunc gloriamur, & suo tempore glorificabimur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal. 143. 2. & Rom. 4. 2.) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

23 *Omni creaturæ*, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est, vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunq. patet, vt Mar. 16. 15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium nõ terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentẽ, denique per totum orbem inter quaslibet Gẽtes micare. Agit enim de Gentium voca-

tione, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prędicatio. Procul certè iam peruenerat odor Euangelij, quum hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal. 95.7. ¶ *Quæ sub cælo est*, τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act. 4.12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἳ γὰρ ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόληες ἐπιχθονίων ἀνθρώπων, &c.

---

24 Ὃς νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

Qui nunc gaudeo de iis quę patior pro vobis, & reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, quod est Ecclesia:

Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia:

25 Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei quæ data est mihi in vos, vt impleam verbum Dei:

Rom. 16. 25. ephes 3. 9. 2 tim. 1. 10. tit 1. 2. 1 pet. 1. 20.

26 Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

‖ *Nempe* mysterium illud quod absconditum fuit à seculis & ætatibus, nunc autem patefactum est sanctis eius,

Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem manifestum est sanctis eius,

27 Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

Quibus voluit Deus notum facere quę sint illę diuitiæ gloriosi huius mysterij inter Gentes, qui est Christus inter vos, spes illa gloriæ:

Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus in vobis, spes gloriæ:

2 Cor. 11. 2

28 Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Quem nos annuntiamus, admonentes quosuis, & quosuis erudientes omni sapientia, vt quosuis sistamus perfectos in Christo Iesu.

Quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.

29 Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentem in me potenter.

In quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.

---

24 *Qui nunc gaudeo*, ὃς νῦν χαίρω. Sic restituo hunc locum ex Claromontano codice & Vetere Latino interprete, ne hiet sententia. & animaduerti Paulum tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere, quem orationis characterem Græci πλαστικὸν vocant. ¶ *Pro vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc coniungi vel cum verbo χαίρω gaudeo, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus Περὶ προνοίας lib. 10. legit ὑπὲρ Χριστοῦ, *pro Christo*. ¶ *Reliquias afflictionum Christi*, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id est, quòd superest afflictionum Christi. Christo autem passo in sese, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiam membris affligatur: non vt Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit. & semel vna oblatione in æternum sanctificauit: sed vt virtutem suã in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, vt mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos videlicet Christo συμπάσχειν, id est, eum habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, *Saule, Saule, quid me persequeris?* Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulgata, *Ea quæ desunt afflictionum Christi*. Erasmus, *Quod deerat afflictionum Christi*. Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid præterea de nostro requiratur. ¶ *Pro corpore ipsius*, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quo modo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2. Cor. 1. 5. & 6. Item 4. 6. & 15. Quod si impuri illi canes, qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti nõ credunt, credant saltem Leoni primo, quem ipsi inter Papas suos numerant. *Accepêre*, inquit, *iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ.*

25 *Ad implendum sermonem*, πληρῶσαι τὸν λόγον, &c. Sermonem Dei vocat promissiones partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 *Patefactum est*, ἐφανερώθη. Si hanc scripturam sequamur erit anacoluthon, perinde ac si pro ἀποκεκρυμμένον scriptum fuerit ὃ ἀποκέκρυπται. Itaque malim ex Claromontano codice legere φανερωθέν. ¶ *Sanctis eius*, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Id est, Quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem, id est, arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse a seculis vel ætatibus, id est iampridem & ab omni æuo, paucis admodum exceptis, qui & ipsi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: vel, absconditum omnium seculorum & ætatum hominibus, vt solet construi apud Hebræos verbum נכחד [*nichchad.*]

27 *Voluit*, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curiositati hominum, qui in Dei beneplacito non acquiescentes, Deo responsant. ¶ *Quæ sint diuitiæ*, τίς ὁ πλοῦτος. Id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hîc rursum miror quosdã nõ fabricare octauũ aliquod sacramentum, quũ sacramenti voce vtatur hoc etiã loco Vetus interpres, vt Eph. 5. 32. potest autem etiam τῆς δόξης proximè adiungi cum πλοῦτος, hoc modo, *quæ sint gloriosæ illæ diuitiæ huius mysterij.* ¶ *Qui est Christus inter vos*, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Quod est Christi in vobis*. Legit enim ὅ ἐστι, quod videlicet mysterium est Christus, vtpote Euangelicæ doctrinæ subiectum, vt in scholis loquuntur, adæquatum. Erasmus, *Qui est Christus in vobis*: quum ἐν ἔθνεσι conuerterit *Inter Gentes*, & generalem doctrinam accommodet Paulus Colossensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiui Ephes. 3. 13. Annotat Erasmus quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, *apud vos*, vt legit etiam Syrus interpres.

28 *Quosuis*, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne gentium discrimen sublatum ostendat. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. Id est, integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat.

29 *Potenter*, ἐν δυνάμει. Ad verbum, *Cum potentia*, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In virtute*. Erasmus, *Per virtutem*.

Κεφάλαιον β.

1 ΘΕ'λω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

2 Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ Χριστοῦ.

3 Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

4 Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

5 Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

6 Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

7 Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

8 Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπά-

CAP. II.

1 VElim enim vos scire "quantum certamen sustineam pro vobis & iis qui *sunt* "Laodiceæ, & quoquot non viderunt "faciem meam in carne:

2 Vt consolationem accipiant "eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia "certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterij "Dei ac Patris, & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri "sapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 Hoc autem *ideò* dico vt nequis vos falsò ratiocinando fallat, "sermonis probabilitate.

5 ‖Etsi enim "corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum "ordinem, & soliditatem vestræ in Christum fidei.

6 "Sicut igitur accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 "Radicati & "superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 Videte nequis sit "qui vos deprædetur "per philosophiam

CAP. II.

1 *VOlo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:*

2 *Vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei & Patris, & Christi Iesu:*

3 *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.*

4 *Hoc autem dico vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.*

5 *Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens, & videns ordinē vestrum & firmamentum eius quæ in Christo est fidei vestræ.* 1.Cor.5.3.

6 *Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate:*

7 *Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.*

8 *Videte nequis vos decipiat per philosophiam &*

IN CAPVT. II.

1 *Quantum certamen sustineam*, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulgata & Erasmus ἀγῶνα vertunt *solicitudinem*, non satis expressé. vt etiam 1.Thessal.25.2. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quamobrem etiam à re militari sumpta est translatio. ¶ *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hîc verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina & Lyco flumini posita. Nam etiam in vno vetusto codice additum est καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. ¶ *Faciem meam in carne*, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id est, me corpore præsentem.

2 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendum fuisse videatur ὑμῶν, *vestra*. Sed Hebræis non sunt duræ istæ mutationes personarum. ¶ *Certò persuasæ intelligentiæ*, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id est, eius intelligentiæ quæ plenam & certam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est, plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate & cultu tantùm opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterij Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. Sed de nomine πληροφορίας plura diximus Luc.1.1. Vulgata, *Plenitudinis intellectus*, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Erasmus, *Certè persuasionis intelligentiæ:* seruato Hebraismo, cuius exempla singulis penè paginis occurrunt. ¶ *Dei & Patris & Christi*, τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ Χριστοῦ. Sic legunt nostri Græci codices. Quidam maluerunt legere Θεοῦ πατρὸς *Dei Patris*, fortassè veriti ne duæ personæ viderentur significari, si καὶ interponeretur. frustra id quidē, vt ostendit articulus τοῦ. Ambrosius autem legit τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, *Dei in Christo*.

3 *Sapientiæ & cognitionis*, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiam significant certæ cuiusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes cauillatores firmissima ratio, extra Christum nullam esse veram sapientiam. Vide suprà 1.9.

4 *Sermonis probabilitate*, πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendū comparata: quo etiā propriè spectat verbum παραλογίζηται. Cic.4. Acad. *Certè tā multa non collegisset quæ nos fallerēt probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.* Talis illa est falsa logice & rhetorice κολακευτική, ad quiduis persuadendū cōparata, cuiusmodi sermonū artifices bonas disciplinas omnes corruperunt & resp. perdiderunt. Nam alioqui veræ tū Logices tū Rhetorices rectum vsum quis nisi peruersissimi ingenij homo dānarit? Rectū autē vtriusque illius præstantissimę disciplinę vsum in rebus diuinis non est cur ab alio quàm ab ipso Apostolo petamus, quo nemo neque certiore methodo, neque solidioribus adhibitis argumētis, neq. diuiniore δεινότητι cęlestem illam doctrinam asseruit. Vide Iac.1.22.

5 *Corpore*, σαρκί. Vulg. & Eras. *Carne*, quod videtur obscurius hoc in loco. ¶ *Ordinem*, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticā, sicut πίστιν vocat doctrinā ipsam ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ita vt doctrina sit totius ædificij στερέωμα, id est, fulcimentum.

6 *Sicut*, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à maioribus accepimus, sed tum demum quum Christum nobis, & quidem ritè, tradiderunt.

7 *Radicati*, ἐρριζωμένοι. Erasmus, *Sic vt radices habeatis in illo fixas.* Vtuntur tamen illo verbo idonei auctores, Plinius & Columella. ¶ *Superstructi*, ἐποικοδομούμενοι Participium Græcum præsentis est temporis, vt significetur nondum perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autem ædificio vide Ephes.2.21.

8 *Qui deprædetur*, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulgata, *Decipiat*: non expressa sententia. quanuis ita citet hunc locum aliquoties Augustinus, & Tertull. de præscript. vtatur verbo circūuenien di. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum fraudes. ¶ *Per philosophiam*, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruandum est, idipsum est de philosophia existimandum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo (qui principiis cum vera philosophia cōmunibus sæpe vtitur, & methodum quam accuratissimè obseruat,) sed κατά τι

quatenus nimirum illa sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non sinit. Est autem hic locus diligentissime obseruandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species reuocantur. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen recōditæ cuiusdam sapientiæ speciem habentibus, oritur, cuiusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrij, Iamblici, & similiū commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ matæologię pars, quæ Euangelium cum Aristotelis & Auerrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in rebus externis, & plerunque etiam apertè stultis & ineptis, sola nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedēte postea dæmonum efficacia: cuiusmodi est fere totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species tum erat illorum qui Iudaismum (quem vocat Apostolus Elementa mundi, id est Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant, à quibus etiam orta est magna Papisticarum ceremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba non satis attentè considerantibus. ¶ *Secundum elementa mundi*, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, Rudimenta quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub prædagogo erudiit, vt explicatur copiosè cap. 4. epist. ad Galatas. Itaque non satis appositè à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis.

	της, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.		& inanem deceptionem secundum traditionem hominum, ·· secundum elementa mundi, & non secundum Christum.		*inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.*
	Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·	9	Nam in eo inhabitat ·· omnis plenitudo deitatis corporaliter:	9	*Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*
	Καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·	10	Et estis in eo completi qui est caput omnis imperij ac potestatis:	10	*Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis:*
Rom.2.29.	Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·	11	·· In quo etiam circuncisi estis ‖ circuncisione quæ fit sine manibus, ·· corpore peccatis carnis exuto ·· per circuncisionem Christi:	11	*In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:*

9 *Omnis plenitudo deitatis*, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thésin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam falsos cultus retinent homines quam quòd Christum vnum sufficere non arbitrantur. Opponendus est igitur illis Christus qualis est reipsa, nempe ita verus homo vt sit verus Deus, & ita iunctis naturis vt vnus sit Christus in quo vno perficimur. Illustris est igitur locus, si quisquam alius, & paucissimis verbis complectens, quicquid de Christi persona nobis sentiēdum est. Quum enim inquit ἐν αὐτῷ, *in eo*, manifestè in vnica hypostasi duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ, vnionem declarat minime temporariam, sed perpetuam, vt diximus Matth.2.23. Quamobrem etiam nō scripsit κατῴκησεν, inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præsenti. Præterea non dicit τὴν θειότητα, id est, diuinitatem, sed τὴν θεότητα, id est, deitatē, vt magis etiam expresse loquatur. Quanuis enim hoc discrimen non semper obseruetur, quum τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, & Diuinitatis & Humanitatis nomina cōsueuerint naturis ipsis significandis adhiberi, tamen nouorum Eutychianorum prauitas huc nos adigit, vt hæc duo discernamus, quod ἡ θειότης, id est, diuinitas, attributa videtur potius quàm naturam ipsam declarare: quamobrē etiam vsurpare malui parum Latinum nomen quam de sententia Apostoli quicquam detrahere. Sed & quanuis Deus non possit aliter quàm integer & in sese perfectus concipi, tamen prospiciens Paulus eorum hæreses qui secundarium deum erant annuntiaturi, non scripsit simpliciter τὴν θεότητα, (deitatem) sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (id est, omnem plenitudinem deitatis) in Christo habitare: vt iam nulla sit causa cur Filius Patre minor censeatur, vel hypostases cum οὐσίᾳ confundantur. Postremò vt plenè iam & apertè explicaret istius habitationis, id est, cōiunctionis naturarum, mysterium, addidit aduerbium σωματικῶς, quod conuerti ad verbum Corporaliter: vt significet, non ex virtutis communicatione, aut efficacitatis, (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec sacramentali vnione, qua ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali siue ipsarum naturarum hypostatica vnione (quam vocant) sancitam esse hanc coniunctionem, vt Verbum & caro assumpta sunt vnicum ὑφιστάμενον, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. quanuis non per omnia respondeat tanto mysterio hæc similitudo. Itaque non satis est expressa eorum sententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. nisi dicamus corpus, id est rem ipsam signatam cum signis conferri, vt mox vers.17. non autem effecta cum signis veteris fœderis. Nec enim assentior Chrysostomo, qui in homilia de Spiritu sancto, istud non de ipsarum naturarum reali vnione, sed de donis & effectis Spiritus sancti interpretatur. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quam magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Erasmus, *Per quem*. Mihi verò videtur illud omnino retinendum, ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis, (de qua paulo antè dixi) vsque ad versum 18. à quo demum Apostolus aduersus primam speciem incipit agere. ¶ *Corpore peccatis carnis exuto*, ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Id est, ἐν τῷ τὸ σῶμα ἀπεκδύειν τὰς τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας. Nec enim corpus ipsum peccatorum carnis dicitur exui, sed corpus exuere carnis peccata, quia nimirum vi Christi per fidem apprehensi, siue interna circuncisione sanctificatur. Syrus interpres expuncta voce τοῦ σώματος, vertit *per expoliationem peccatorum carnis*. quæ scriptura plana est, sed nullius Græci codicis auctoritate confirmatur: & ideo videtur facta corporis mentio quòd in eo fieret externa circuncisio. Vulgata contrà, non legit τῶν ἁμαρτιῶν, & interpretatur, *in expoliatione corporis carnis*. quam lectionem non probo, quanuis in vno vetere codice inuentam. Erasmus, *Dum exuistis corpus peccatorum carnis*: quod sic interpretatur, vt Corporis vocabulo significetur veluti massa & congeries peccatorum quibus toti circumuoluimur. Sed mihi quidem non arridet hæc corporis metaphorica explicatio. Cur enim adiiceretur Carnis nomen? Deinde Circuncisionem cordis, de qua hîc agitur, certum est ad sanctificationem potius quàm ad peccatorum remissionem pertinere. ¶ *Per circuncisionem Christi*, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Id est, qua Christus ipse nos intus suo spiritu circuncidit. Quid igitur, inquies? an inanis fuit in Patribus externa circuncisio? minimè profectò, siquidem fuit in credentibus sigillum iustitiæ ex fide, Rom. 4.11. ac proinde sanctificationis quoque in iustificatorum cordibus. Sed de circuncisione exteriore vt iam abrogata loquitur Paulus, nomen tamen ipsum circuncisionis retinens, interiori beneficio applicitam: ac si diceret nos iam intus in Christo consequi, per Baptismi interuentum, quod olim fuit per Circuncisionem externam significatum.

12 Per

12 Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

12 Consepulti cum eo per Baptismum, per quem etiam cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis.

12 *Consepulti ei in Baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.* Rom. 6.4. ephes. 1.19.

13 Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·

13 Vósque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, vobis condonatis omnibus peccatis:

13 *Et vos quum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta:* Ephes. 2.1.

14 Ἐξαλείψας τὸ καθ᾽ ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ·

14 *At* deleto quod aduersum nos *erat* rituum chirographo: quod, *inquã*, erat nobis occultè contrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit.

14 *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.* Ephes. 2.15.

15 Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.

15 *Et* expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triumphatis illis per eam.

15 *Et expolians principatus & potestates, traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.*

---

12 *Per Baptismum*, ἐν τῷ βαπτίσματι. Id est, διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.4. vbi etiam totum hoc argumentum plane tractatur. Sed in primis obseruandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocant, verùm integram actionem (id est rem ipsam cum signo,) causas denique omnes ad baptismi effectũ requisitas cum exteriore ablutione coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit, expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cuius gratiæ nimirum fidem ipsam, totum denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. ¶ *Per fidem*, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. Id est, Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eam Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehendamus. Vulgata & Erasmus, *Per fidem operationis Dei.*

13 *Mortuos*, &c. νεκροὺς, &c. Vide Act. 8.23. & Ephes. 2.1. ¶ *Et præputio*, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Id est, carne quæ est præputium, hoc est res abominanda apud Deum. Carnem enim vocat naturæ nostræ totius vitiositatem. Vide Eph. 2.11. ¶ *Peccatis*, τὰ παραπτώματα. Claromontanus codex addit ὑμῶν, *vestra:* aptius, opinor, quàm Syrus qui legit ὑμῖν, *nobis*, priore loco, & deinceps ἡμῶν, *nostrum*. Alludit autem Paulus ad locum Psal. 103.3.

14 [*Ac*] *deleto*, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. ¶ *Rituum chirographo*, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν. Id est, Abolitis ritibus quibus, tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales, quatenus erant non Euangelij sacramenta, sed Legis nos arguentis appendices, quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur: quò spectat scitum illud Augustini dictum, In Ceremoniis illis fuisse potius delictorum confessionem quàm expulsionem. Christus igitur, quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographũ deleuisse. Cur enim, persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, ídque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes. 2.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem cõuertit Erasmus, quem in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demum vocat quæ Hebræi חוקים [*chukim*] appellant, & *ritus* malui quàm *decreta* interpretari, ob eas causas quas exposuimus Ephes. 2.15. Itaque Græci interpretes (quanuis Syrus idem sentiat) magnopere à scopo aberrarunt, quum chirographi nomen vel ad ea Israëlitarum verba referunt quæ scripta sunt Exod. 19. 8. vel ad interdictum illud Adamo præscriptum Gen. 2.17. δόγματα verò intelligunt vel fidem in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat deleuisse τοῖς δόγμασιν, id est suis decretis, quæ expositio mihi quidem videtur totam Apostoli sententiam deprauare. Vulgata ad verbum, *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis.* Erasmus, *Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta.* ¶ *Occultè contrarium*, ὑπεναντίον. Nempe quoniam è contrario in speciem videbantur ipsius quod obsignabant chirographi deletionem promittere: & ita erat profectò quatenus etiam erant Euangelicarum promissionum sacramenta, vt in epistola ad Hebræos copiosè declaratur. Sed hoc loco, vt sæpe Prophetæ, Paulus hæc torquet aduersus eos qui Euangelio Mosen adiungebant: id est, ceremonias, non vt Euangelicæ gratiæ σφραγῖδας, (quo etiam respectu erat finis illis impositus, ipsius Christi, id est veritatis quam antea adumbrarant, exhibitione) sed vt Legalis iustitiæ partem. Vulgata, *contrarium*, vt accipit quoque Syrus interpres, quasi redundante præpositione ὑπὸ, vt sæpe apud idoneos etiam scriptores in hoc vocabulo nullam vim habet. Mihi tamen hoc loco videtur minimè otiosa. ¶ [*Ipse*] *verò*, καὶ αὐτό. Vulgata, *Et ipsum.* Erasmus, *Et illud.* Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

15 *Et expoliata imperia*, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplenda est copula quæ connectat duo verba ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν, id est, sustulit & traduxit. Cæterùm aliter lectum iam olim fuisse hũc locũ apparet ex veteribus. Nam & Syrus interpres vertit, *& per expoliationẽ corporis.* & Tertul. de Trinit. & Augustinus sic hunc locũ citant, *Exuens se carnẽ principatus & potestates exẽplauit.* Hilarius verò, *Exutus carnem & potestates ostentui fecit.* Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit, nisi carnẽ pro huius caducæ vitæ infirmitate accipias, quo sensu dixit Apostolus se amplius non nouisse Christum secundum carnem, 2. Corinth. 5.16. & dies carnis Christi opponuntur æternæ ipsius post ascensionem gloriæ, Hebr. 5.7. Fuerit autem translatio à luctatoribus siue cursoribus sumpta, qui certaturi vestes deponere consueuerunt. Sed præstat metaphoram à bellatoribus victoribus desumptam dicere, qui hostium spoliatorum armis pro trophæo fixis, captiuos solent præ se iunctos traducere, cuius moris meminit etiam noster Apostolus Ephes. 5.8: & durum est ἀπεκδυσάμενος passiuè interpretari, quum potius appareat, facili librarij lapsu, veteres illos pro τὰς ἀρχάς, legisse τὰς σάρκας, qua voce Græci interpretes in sacris libris pro τὴν σάρκα sæpissimè contra Hebræorum morem vtuntur. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatuum significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Ephes. 6.12. ¶ *Traduxit*, ἐδειγμάτισεν. Id est, Tãquã victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Matth. 1.19. Erasmus, *Ostentauit.* At Thomas, *Traduxit*, inquit, *sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine.* Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. ¶ *Palàm*, ἐν παῤῥησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quum sibiipsi diabolus crucem fixerit, & tum demum plena victoria sit potitus Christus quum planè victus videretur? Vulgata,

Confidenter palàm, altero proculdubio adſcripto ex margine. Ambroſius, *In auctoritate*. Sic accipitur παῤῥησία. Iohannis cap.7 verſu 13.& 26. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit inſtar triumphalis currus, aut circunuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus ſcholiaſtes. Sic etiam Origenes in Exodum, Homil.4. qui tamen videtur legiſſe ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil.9. In Ieſum Naue, vt Eraſmus obſeruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ, id eſt, *in ſemetipſo*, vt vertit Vetus interpres & Eraſmus: ſed ſi hoc retineamus, malim interpretari, Per ſeſe, id eſt ſua vnius vi.

Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·	16	Nequis igitur vos damnet ob cibum vel potum, aut reſpectu feſti, aut nouilunij, aut Sabbathorum:	16	*Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut ne omeniæ, aut Sabbathorum:*
Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.	17	Quæ ſunt vmbra rerum futurarum, at corpus *eſt* Chriſti.	17	*Quæ ſunt vmbra futurorum, corpus autem, Chriſti.*
Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	18	Nemo aduerſum vos iudicis partes ſibi vltrò ſumat, in demiſſione animi & cultu Angelorum: inuadens in ea quæ non vidit, & temerè turgens carnis ſuæ ſenſu:	18	*Nemo vos ſeducat volens in humilitate & religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ.*

16 *Aut reſpectu diei feſti*, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד [*mitſtſad*,] vt ſi dicas in vernaculo ſermone, *De la part, ou, à l'eſgard d'vne feſte*: vt etiam accipitur 1.Pet.cap.4. verſu 16. Syrus tamen non ineptè vertit בפולגא [*bephavlaghe*] in diſtinctionibus, vt μέρει idem valeat atque μερισμός. Ἑορτὴν autem vocat ſolennes illos dies feſtos quos Hebræi מועדים [*mohadim*] appellant: diſtinguítque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Eraſmus, *In parte*

17 *Sunt*, ἐστι. Vtitur tempore præſenti vt & auctor epiſtolæ ad Hebr.5.1. quoniam adhuc ſtabat templum Hieroſolymis, & aliquos adhuc Iudæos mera ignorantia, non autem pertinaci contumacia peccantes, Dominus tolerabat. Nam alioqui ſcripſiſſet Paulus ἦν, *erant*. ¶ *Vmbra*, σκιά. Vmbras intellige dici Legales ceremonias, non, vt res vanas & inanes qualis eſt corporum vmbra (erant enim vera & pro ratione ac modo ſacramentorum efficacia σημεῖα ac etiam σφραγῖδες in recto ipſorum vſu ſpirituali per fidem in Chriſtum venturum) ſed cum ipſo Chriſto iam exhibito comparatas, qui dicitur earum vmbrarum corpus, quòd illum, velut vmbra corpus à quo efformatur, ſacramentaliter adumbrarent. Græca ſcholia & Auguſtinus quoque in epiſtola ad Paulinum (vt Eraſmus annotauit) aliam lectionem adferunt, puta vt iſta connectantur cum iis quæ ſequuntur, hoc modo, Corpus Chriſti, id eſt vos, qui corpus Chriſti eſtis, vel (vt Photio placet) qui corpus Chriſti accepiſtis, nemo fraudet eo præmio quod accepiſtis credendo in illum. Sed hoc mihi quidem videtur tam violentum vt nulla ratione admitti poſſit, repugnante quoque omnium Græcorum codicum fide: quanuis rectius mihi videatur legere cum Syro interprete ὁ Χριστός cuius veritas *eſt* Chriſtus: quàm τοῦ Χριστοῦ.

18 *Nemo aduerſum vos iudicis partes ſibi vltrò ſumat*, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduerſus primum illud falſæ religionis genus agere, quod diximus ex vanis ſpeculationibus oriri, cuius etiam vnam ſpeciem, nempe Angelorum cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vſus ſum iudicio meo, Nam τὸ βραβεύειν quod ad me attinet, non legi niſi pro regere ac moderari, atque adeo pro διακρίνειν, id eſt, ius dicere, ac cognoſcere: qua ſignificatione apud Plutarchum accipitur, ſicut apud Ariſtotelem lib. Rhetoricorum 1. vt Eraſmus citat, ὁ δικαστής, id, eſt iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτής. id eſt, iuris moderator, vt videlicet inter litigantes decernat: tranſlatione tamen ſumpta ab iis qui certaminibus præerant, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas denique vocant, παρὰ τὴν ῥάβδον, vt putant grammatici. Virgam enim ſolitos fuiſſe geſtare gymnaſiarchas, vt & iudices ac reges ſceptrum, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ἐγυμνασιάρχει δὲ Ἀθηναίοις, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα καταλιπὼν οἴκοι, μετὰ τῶν γυμνασιαρχικῶν ῥάβδων ἐν ἱματίῳ καὶ φαικασίοις προῄει. Inuenitur tamen apud Demoſth. κατὰ Μειδίου καταβραβεύειν etiam de actore dictum qui reum peragat, id eſt, condemnandum curet: ſicut τὸ δικάζειν καὶ τὸ κρίνειν atque adeo ipſum ἀγῶνος nomen ad ipſos litigantes transfertur. Itaque καταβραβεύειν τινά non poſſum aliter accipere quàm pro κατακρίνειν, ſed vt tanquam de iudice dicatur, ſicut etiam τὸ κρίνειν quo vſus eſt ſuperiore verſiculo, eandem hic ſententiam altero tantùm verbo ſed grauiore vſurpato ſignificans. Nam omnino videtur imperioſam quandam poteſtatem Apoſtolus hoc vocabulo ſignificare, ab iſtis pſeudapoſtolis non aliter vſurpatam quàm ſi de ſuo illis licuiſſet, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli cauſa, qui leges audent hodie conſcientiis præſcribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipſi loquuntur) indulgeat, nónne iſti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vſurpant, quaſi pleno iure poſſint de ſalute vel exitio prout ipſis libuit decernere: quum tamen vnicum habeamus βραβευτὴν ac iudicem Ieſum Chriſtum cui Pater omnem in cælis & terris poteſtatem tribuit: & ex cuius voluntate patefacta ſeſe omnes optima fide gerant oportet: quos in hoc mundo familiæ ſuæ ſceptro verbi ſui regendæ præfecit 1.Cor. cap.4. verſu 1.& 2. Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτεπάγγελτος, id eſt, voluntarius, & hoc munus ſibi à nullo tributum vltro vſurpans. Nam, (inquit idem Paulus de hac ipſa re diſſerens, id eſt, de iis qui conſcientias volebant ſuis traditionibus illaqueare, Rom.14.4) Tu quis es qui de alieno ſeruo iudicas? Domino ſuo ſtat aut cadit. Solent autem Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocant, nominibus vſurpare, vt ſæpe iam annotauimus. Meam interpretationem probat Syrus interpres, qui vt oſtenderet participium θέλων conſtruendum cum verbo καταβραβευέτω, vertit יצבא למחיבותכון [*ieſbe lamchaiabutcun*,] id eſt, *velit vos reos ſtatuere*. Itidemque Photius qui καταβραβευέτω, vertit κατακρινέτω, vt Ambroſius, Deuincat: & Auguſtinus, Conuincat: qui duo tamen videntur quaſi ad actorem tranſtuliſſe, quod ego (vt antè dixi) tanquam de iudice ac moderatore potius dictum acceperim. Eſt autem vis præpoſitionis κατὰ ſeruanda: quod in prioribus editionibus non ſatis expreſſeram. Supereſt vt aliorum interpretationes percurramus. Vulgata, *Nemo vos ſeducat*. Eraſmus, *Nequis vobis palmã interuertat*. Hieronymus ad Algaſiam quæſtione decima, *Nemo aduerſum vos brauium accipiat*. Putat enim καταβραβεύεσθαι dici eum qui iniquitate agonothetæ præmium amittat, & Græca ſcholia eorum etiam ſententiam adferunt qui καταβραβεύεσθαι tum vſurpari dicunt quum penes alium eſt victoria, penes alium vero præmium. Sed hac ſignificatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vſquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipſos agonothetas ſed ad antagoniſtas iſtud referre vt apud Virgilium, Niſus in ſtadio currens Salio præmium intercipit quod Eurialus obtineat: quo modo dicuntur Phariſæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi ſinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινά ſignificet aliquem propoſito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter ſcripſit Hieronymus, hoc verbum fuiſſe Cilicibus peculiare, quum ſit à Demoſthene, Iſocrate, Ariſtotele, Plutarcho vſurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit *Volens*, hiante ſententia: niſi pro libente ac volunta-

tio

rio accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβαίνων, contra omnium codicum fidem. Erasmus, *Dedita opera*, Græca verò scholia supplent τὸ ποιῶ τοῦτο, vt sit plena sententia, *Volens [hoc facere.]* quas ellipses nusquam velim admittere nisi quũ prorsus sunt necessariæ. Castellio vero θέλων, accipit pro רוצה [rotseh,] id est ἐθέλων, vt qui cõuerterit, *In modestia & Angelorũ cultu sibi places.* qui sensus minime est, ineptus. Sed malo tamen (vt ante dixi) istud cum καταβραβευέτω construere. ¶ *In animi demissione*, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est prætextu stultæ demissionis animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spirituũ dicebant implorandas intercessiones, quod ipsi quoque philosophi præsertim Platonici. Denique idipsum docebant quod hodie boni illi & modesti homines iactant, qui non tantum Angelorum, vt illi, sed etiam sanctorum defunctorum, quorum ossa ostendunt & adorant, (proh vesanam impietatem!) intercessionem vrgent. Denique hoc illud est, meritorium obedientiæ monasticæ votum. ¶ *Cultu*, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum (vt Græci grammatici volũt) a Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique. Sic enim Nazianzenus, οὐδὲ Θρακῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν, καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad veram tamen religionem accommodatum est Iacobi 1.27. & Act. 26.5. Vulgata, *Religione Angelorum.* Erasmus, *Superstitione Angelorum.* ¶ *In ea quæ non vidit inuadens*, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, *In eorum quæ non vidit possessionem ingrediens*, vel *pedem ponens.* Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, recte censuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pseudodionysius, quorundam deliciæ, qui similia plane habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quam ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem è cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exẽplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius αὐτόπται descripserunt, quique Purgatorij, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiam ipsis ter miserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui minus erunt improbi, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putant enim quicquid ipsi somniant, à Spiritu sancto emanare. Aliis erit sine dubio hæreticus quisquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abunde cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retineant. Nam (vt infinita alia prætermittam) quale illud est quod contentissima voce boant, *Roga Patrem, iube Natum?* Et illud, *Iure matris impera?* Et illud, *Felix cæli porta?* Et illud, *Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra?* Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur *Inculcans*: Ambrosius, *Extollens*: quas interpretationes non probo. Vulgata, *Quæ non vidit ambulans*, barbare. Erasmus post Hieronymum, *Fastuose incedens.* Putauit enim ductum verbum a tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicuntur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifeste fuit deprauatum. ¶ *Temere*, εἰκῇ. Id est sine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulgata & Erasmus, *Frustra*, id est sine fructu, pro quo Græce potius dicitur μάτην. ¶ *Turgens*, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod Sensum siue Mentem carnis vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.	19	Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit Dei augmento.	19	*Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*
Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,	20	Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi: quid vt viuentes in mundo, ritibus oneramini,	20	*Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,*

19 *Obtinens*, κρατῶν. vel, vt Vulgata, *Tenens.* Vide Marc. 7.3. ¶ *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ ἧς, quum præcesserit κεφαλή: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, φίλτατ' ὦ τέκνον. item,

Κατὰ τὰς Ἀχιλλέως παῖς στρατιωτῶν Ἑλλήνων
Πρὸς οἶκον ἐκδιώκοντας εἰναλίαις πλάταις.

quod annotare placuit, ne quis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4.16. ¶ *Suppeditatum*, ἐπιχορηγούμενον. Id est, vt elegante paraphrasi Tertull. in lib. de cibis Iudaicis hunc locum explicat, *Ex quo omne corpus per nexus concatenatum & fibula charitatis mutuis membris innexum atque concretum crescit in Deum.* Vulgata & Erasmus, *Subministratum.* Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni.* & hoc ipso participio vtitur Plutarchus in Cæsare, sic scribens, προσεκαλεῖτο τὸν Πομπήϊον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἔκ τε γῆς καὶ ἐκ θαλάσσης ἀφθόνως. Idem Diodorus lib. 2. ἐν δὲ σωματικῇ καὶ τόλμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι, κεχορηγημένον. Vide Ephes. 4.16. ¶ *Augmento Dei*, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt seu turgent homines.

20 *Itaque si mortui cum Christo, [liberi] estis ab elementis mundi*, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus quibus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones, inculcare? Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλαγῆναι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom. 6.7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur hæc personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quod hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo reddidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mundi quæ sint exposuimus supra versu octauo. ¶ *Quid*, τί. Vulgata, *quid adhuc*, τί ἔτι. Claromontanus autem codex habet διὰ τί πάλιν, *cur rursus.* ¶ *Vt viuentes in mundo*, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. Id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. ¶ *Ritibus oneramini*, δογματίζεσθε. Vetus interpres, *Decernitis*, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hîc significat decernere, nec etiam Iudicari, vt vertit Syrus interpres. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui in libello paulo antè citato conuertit, *Sententiam fertis.* Sed

ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur *Decretis tenemini.* Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contra laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonentur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinę Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarum pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;	21	"Ne attigeris," *aiunt isti,* neque gustaris, neque contrectaris?	21 *Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?*
Ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.	22	"Quæ omnia ipso vsu pereunt," *præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.	22 *Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum.*
Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	23	Quæ "rationem quidem habent "sapientiæ "in cultu voluntario, "& summissione animi, "& in eo quòd corpori non parcant "nec *tamen* vllius sunt pretij, "*quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.	23 *Quæ sunt rationē quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis:*

21 *Ne attigeris,* μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostolorum μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat. Ideo adieci supplementum perspicuitatis causa. *

22 *Quæ omnia ipso vsu pereunt,* ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, *Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu.* Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit *Abusu*: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu consumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, *vsum* dicere malui: quum sic quoque loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mentionem faciunt τῆς ἀφειδείας, vt fortassis legerint τῇ ἀποκρίσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum non esse regnū Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, sextæ feriæ, & pisciū esus, quæ nōnullos impridē non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamē pisciū esum, sed impietatē eorum damnamus qui istas tam disertè damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiungunt. [*Præscripta*] *ex mandatis, &c.* κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo non videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locū Es. 29.13. ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 *Rationem,* λόγον. Id est, Videntur quidem exquisitæ quædam res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel contrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Erasmus, *Verbo tenus speciem* interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. ¶ *Sapientiæ,* σοφίας. Id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatę. Sic enim solet Sapientiæ nomen Paulus vsurpare: & quàm hoc verum sit quod hîc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato, vt incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicum (proh insanam blasphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. ¶ *In cultu volūt.* ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulgata, *In superstitione.* Erasmus, *Per superstitionem.* Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc re vera fuerint: sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint: nēpe insignis cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaq. hic primus est color humanę superstitionis, quasi homines vltro etiam plus præstent quàm teneantur, & perfectiorem quandam viam insistant, non contenti Legem Dei impleuisse. Hinc nata sunt opera supererogationis, & redempta quibusuis opibus merita monachorum. Alludit autem Paulus ad voluntarias oblationes, quas Hebræi נדבות [*nedaboth*] appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, quum nec in doctrina nec in ritibus quicquam vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, absque verbi Dei violatione: quod Pharisæis Christus exprobrauit. * ¶ *Et summissione,* καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilem quandam deiectionem & summissionem assuefacere: quum nullum inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulgata *Et humilitate.* Erasmus, *Et humilitatem animi.* ¶ *Et in eo quod corpori non parcant,* καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò conuerti, vt Pauli sententiam planius exprimerem. Vulgata, *Et non ad parcendum corpori,* pro, *Et ad non parcendum corpori.* Erasmus, *Et læsionem corporis.* Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphice ab Apostolo describi?

¶ *Nec* [*tamen sunt*] *vllius pretij,* οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuam particulam, vt Psal. 119. versu 141. & 157. & Ioh. 9.30. Liquet autem ex præcedente μὲν, omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue τιμῆς ἀξίας εἶναι, id est, nullius pretij nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est, pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudicium ostendit, nempe ista nullius esse pretij, quorum tamen splendor maximus esse videatur. Scio tamen hunc locum aliter solere explicari: sed hanc sententiam mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero. ¶ [*Quum*] *ad ea* [*spectent*] *quibus farcitur caro,* πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. Id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitam ęternam referuntur, Rom. 14.17. & 1. Cor. 6.13 & 8.8. Sunt igitur istæ potius sumptuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1. Tim. 4.7. & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniam) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel συντείνοντα. quæ ellipsis non magis est violenta quàm si Latinè dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farcitur venter. Denique in nomine Carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui *carnem* quàm *corpus* interpretari. Hæc igitur est plana & apposita explicatio huius loci, alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, *Non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* Erasmus verò, *Non per honorem aliquem ad expletionem carnis.* Castellio denique, immodica sua licentia vsus, hæc infarcit superiori versiculo, quasi scriptum sit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, id est, vt ipse interpretatur, *Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore.* Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicij homini

venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia ? optime nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapientiæ ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc vero verum est ex Græco conuertere, an peruertere?

Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.	1	Itaque si ¨resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.	1	*Igitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: vbi Christus est in dextra Dei sedens.*
Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.	2	Superna curate, non ¨terrestria.	2	*Quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram.*
Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.	3	Nam ¨mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo:	3	*Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.*
Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.	4	Quando Christus, vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis ¨gloriosi.	4	*Quum Christus apparuerit, vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.*
Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία.	5	¨Mortificate igitur membra vestra terrestria, ‖ scortationem, impuritatem, ¨mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est ¨idololatria.	5	*Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationẽ, immunditiam, libidinẽ, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.* Ephes. 5.5.
Δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.	6	Ob quæ ¨venit ira Dei ¨super homines contumaces.	6	*Propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis.*
Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.	7	¨Quibus in *vitiis* & vos incessistis quondam, quum in iis viueretis.	7	*In quibus & vos ambulastis aliquando, quum viueretis in illis.*
Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.	8	At nunc deponite etiam vos ¨hæc omnia, iram, ¨excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.	8	*Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.*
Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ.	9	Nec mentimini alius aduersus alium, ¨quum exueritis ¨veterem illum hominem cum factis ipsius:	9	*Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis:*
Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.	10	Et indueritis nouum illum, qui renouatur ¨in agnitionem ¨congruentem imagini eius qui ipsum condidit.	10	*Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*

IN CAPVT III.

1 *Resurrexistis cum Christo*, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quod Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborandum igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur: quem hominibus largiri non potest esca vel potus: non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se mori & resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus, cap.6. epist. ad Rom. *

2 *Terrestria*, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summam pietatis ponebant, quum ea potius sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 *Mortui estis*, ἀπεθάνετε. Repete *cum Christo*, ἀπὸ τοῦ κόσμου.

4 *Gloriosi*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus, *In gloria*, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1. Cor. 15.42.

5 *Mortificate*, νεκρώσατε. Id est, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat mẽbra, quibus vet⁹ homo (id est ratio ac volũtas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus mẽbris: vtpote quæ ipsius etiã corporis mẽbra secum rapiant. Vide Rom. 6.12. ¶ *Mollitiem*, πάθος. Sic vocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. vt explicat etiã Syrus interpres. Horat. *Cum grege turpiũ Morbo virorum*. Quem locum perappositè citauit Erasmus. Vulgata, *Libidinem*. Cypr. epist. 52. citans hunc locum, hanc vocem prætermittit, & πλεονεξίαν vertit *Cupiditatem*. Item pro ἥτις ἐστὶν, *quæ est*, legit ἅ ἐστι, *quæ sunt*. ¶ *Idololatria*, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes. 5.5.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id est, venire solet. Vide Ephes. 5.6. ¶ *Super homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *Super filios incredulitatis*. Vide Ephes. 2.2. *

7 *Quibus in [vitiis,]* ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes. 2.2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνέργειαν ipsam. Vide Act. 8.23. Erasmus verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim *Inter quos*, quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

8 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Articulus vim habet διαφορικὴν, ideoque non fuit prætermittendus. ¶ *Excandescentiam*, θυμόν. Vulgata & Erasmus, *Indignationem*. Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 4.31.

9 *Quum exueritis*, ἀπεκδυσάμενοι. Vulgata, *Expoliãtes*, duplici errore. Fuit enim seruanda præteriti temporis significatio: & ponuntur hæc participia αἰτιολογικῶς. Est autem in hac loquendi formula allusio ad baptismi ritum in Ecclesia vetere obseruatum, non aspersionis sed immersionis nudorum corporũ, quæ postea nouis candidis vestibus mos fuit operire. inde illud eiusdem Apostoli Galat. 3.27. *Quotquot baptisati estis, Christum induistis*. ¶ *Veterem illum hominem*, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6.6. *

10 *In agnitionem*, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1. Iohan. 2.3. & 4. ¶ *Con-*

gruentem imagini, κατ' εἰκόνα. Vide Eph.4.24. Est autẽ subaudiẽdus articulus, vt sit τὸ κατ' εἰκόνα. quã ob causã sic malui interpretari, quàm ad verbũ, *Secundũ imaginẽ.* Eras. cõtra omnium nostrorum codicũ fidẽ legit καὶ εἰκόνα, *& imaginem.*

Greek	v.	Latin (Beza)	v.	Vulgate
Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.	11	Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus *est* Christus.	11	*Vbi non est Gẽtilis & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.*
Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν·	12	Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:	12	*Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:*
Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.	13	Tolerantes alij alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquẽ habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.	13	*Supportantes inuicem, & donantes vobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelam: sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.*
Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.	14	Super hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est vinculum perfectionis.	14	*Super omnia autem hæc charitatem, quod est vinculum perfectionis.*
Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.	15	Et pax Dei imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in vnum corpus: & gratias agite.	15	*Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in vno corpore: & grati estote.*
Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	16	Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cũ omni sapientia, docẽdo & cõmonefaciendo vos mutuò psalmis, & hymnis & cantionibus spiritualibus, cum gratia canentes in vestro corde Domino.	16	*Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.*
1.Cor.10.31. Καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ.	17	‖ Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Domini Iesu *id facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.	17	*Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agẽtes Deo & Patri per ipsum.*

11 *Non est, οὐκ ἔνι.* Vide Galat.3.28.

12 *Induimini, ἐνδύσασθε.* Id est, ornati estote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom.13.14. ¶ *Vt, ὡς.* Vide 2.Cor. 2.17. ¶ *Visceribus, σπλάγχνα.* Id est, tenerrimis illis affectibus. Vide Luc.1.78. ¶ *Miserationum, οἰκτιρμῶν.* Id est, summæ misericordiæ. Vide 2.Corinth.1.3.

13 *Vobis mutuò, ἑαυτοῖς.* Vide Ephes.4.32. Sic etiam manifestè accipitur infra, versu 16.

14 *Vinculum perfectionis, σύνδεσμος τῆς τελειότητος.* Id est, vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eũ qui sic argumentetur? Claromontanus codex legit ἑνότητος, *vnitatis*, quod nusquã alibi inueni, & mihi accõmodatissimum videtur.

15 *Imperet, βραβευέτω.* Id est, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβεύτης, *-producere longius iras, Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ.* Liceat enim hic nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id est concordiam auspiciis Dei initam colamus, vt vnanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, *Exultet*, vt mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbum è verbo *brauer*. Erasmus, *Palmam ferat.* Ego verò (vt dixi suprà, 2.18) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ij quos vulgò vocãt in singularibus certaminibus, *mareschaux de camp.* ¶ *In vnum corpus, ἐν ἑνὶ σώματι.* Id est, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij aliis membrorum instar adessetis. Vide 1.Corint.12.12. & 13. ¶ *Gratias agite, εὐχάριστοι γίνεσθε.* Id est εὐχαριστεῖτε, nempe Deo, de hac pace, siue Christo, vt additur apud Syrum interpretem. Vulgata, *grati estote*, id est beneficij accepti memores. quod tamen sic intellige vt gratia non referatur, sed habeatur. Hoc enim esse ad ipsam rem referendum apparet ex duobus vers. proximè sequentibus, eadem sententia terminatis.

16 *Sermo Christi, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ.* id est, Euangelij doctrina. ¶ *Copiosè, πλουσίως.* Vulgata, *Abundanter.* Erasmus, *Opulentè.* Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiam ita significari. ¶ *Docendo, διδάσκοντες.* Vulgata, *Docentes.* Erasmus, *Docentéque.* Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, suntque hæc participia posita perinde vt מקור [*makor*] apud Hebræos, & apud Latinos gerundi modus: ideóque nulla est habita casus ratio, vt 2. Corinth.9.11. & 13. Mar.12.40: & alibi. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiam vsitata, & apud alios scriptores, vt annotat Eustathius libro Iliad. β & γ. ¶ *Vos mutuò, ἑαυτούς.* Vulgata, *Vosmetipsos.* Vide Ephes.4.32. ¶ *Psalmis, hymnis, & cantionibus, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς.* Psalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים [*mizmorim*,] & hymnos, quos תהלים [*tehillim.*] & cantica, quæ שירים [*schirim.*] Psalmos igitur vocat quascunque cantiones variis argumentis scriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædam & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes complectebantur, sed augustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoscere. ¶ *Cum gratia, ἐν χάριτι.* Vulgata, *In gratia* id est, quòd se vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Ephes.4.29. nisi ad gratiarum actionem malimus hoc referre. ¶ *In vestro corde, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν.* Vide Ephes.5.19.

17 *In nomine, ἐν ὀνόματι.* Id est, Inuocato Christi nomine, vel ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addit δι' αὐτοῦ, *per eum*, diligenter notandum est, vt sciamus Deum frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

18 Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.

18 ‖ Vxores, subiicite vos propriis viris, vt conuenit in Domino.

18 *Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet in Domino.* Eph.5.22.

19 Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

19 ‖ Viri, diligite vxores, & ne estote aduersus eas amarulēti.

19 *Viri, diligite vxores, & nolite amari esse ad illas.* 1 Petr.3.1.

20 Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

20 ‖ Filij, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratum est Domino.

20 *Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.* Ephes.6.1.

21 Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.

21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animum.

21 *Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros: vt non pusillo animo fiant.*

22 Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ᾽ ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.

22 ‖ Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

22 *Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.* Ephes.6.5. tit.2.9. 1.pet.2.18.

23 Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις·

23 Et quicquid feceritis, ex animo præstate, tanquam Domino & non hominibus:

23 *Quodcunque facitis, ex animo operamini sicut Domino & non hominibus.*

24 Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.

24 Scientes vos à Domino recepturos mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

24 *Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Christo seruite.*

25 Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωποληψία.

25 Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: nec est personarum respectus.

25 *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.*

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς.

1 Vos domini, æquitatem & æquabilitatē seruis exhibete: vt qui sciatis vos quoque habere Dominum in cælis.

1 *Domini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo.*

2 Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

2 ‖ In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione.

2 *Orationi instate, vigilantes in ea, in gratiarum actione.* Luc.18.1. 1.thes.5.17.

3 Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι᾽ ὃ καὶ δέδεμαι.

3 ‖ Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus.

3 *Orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi: propter quod etiam vinctus sum:* Ephe.6.18. 1.thes.3.1.

4 Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, sicut oportet me loqui.

4 *Vt manifestem illud ita vt oportet me loqui.*

5 Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

5 ‖ Sapienter vos gerite erga extraneos, opportunitatem redimentes.

5 *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.* Ephes.5.15.

---

18 *Vxores*, γυναῖκες. Vulgata, *Mulieres*, quasi ad sexum hoc referatur, sicut etiam mox perperam omisit vocem ἰδίοις, id est, propriis, addēte quoque Claromontano codice ὑμῶν, *vestris*, quod Syrus quoque interpres nō neglexit. ¶ *Subiicite, vos*, ὑποτάσσεσθε. Vide Ephes.5.21 ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est, perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc εὐταξίαν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amādo: quod non agnouit philosophia.

19 *Vxores*, τὰς γυναῖκας. Syrus interpres rursum hic legit ὑμῶν, *vestras*.

20 *In omnibus*, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *In Domino*, vt Eph.6.1. quod etiā statuēdum est in proximo versiculo.

21 *Irritate*, ἐρεθίζετε. Id est παροργίζετε. Ephes.6.4.

22 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes.6.5.& 6.

24 *Mercedem*, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. Id est, Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quo vos ex seruis filios esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat: nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, disserat hoc in loco Apostolus.

25 *Qui verò*, &c. ὁ δὲ, &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, non minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus, quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnem εὐταξίαν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ, *qui enim*. ¶ *Iniuriam quam intulerit*, ὃ ἠδίκησε. Id est, iniuriæ suæ mercedem, vt Ephes.6.8.

IN CAPVT IIII.

3 *Ostium sermonis*, τὴν θύραν τοῦ λόγου. Id est, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes.6.19.

4 *Sicut oportet*, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apostolus 1 Cor.9.16.

5 *Sapienter*, ἐν σοφίᾳ. Id est, considerate ac circunspectè. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimū prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. ¶ *Oportunitatem redimentes*, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Id est, occasionem illos lucrifaciēdi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.16.

Supr. 3. 16.

6 Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

7 Τὰ κατ᾽ ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

8 Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

9 Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

10 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

11 Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

12 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

13 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

14 Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς καὶ Δημᾶς.

15 * 2. Tim. 4. 11. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ᾽ οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

16 Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ᾽ ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. (1 Th. 5. 27.)

17 Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

6 Sermo vester semper * cum gratia *sit* * sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater & fidus minister, ac conseruus in Domino:

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur.

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hic aguntur.

10 Salutat vos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, * de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, * excipite eum.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus: qui sunt ex circumcisione: * hi soli *sunt* mihi adiutores * in regno Dei, fuêre mihi solatio.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi, semper * certans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti & * cõpleti in omni volũtate Dei.

13 Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt * Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

15 ¶ Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & * Ecclesiam quæ in domo illius est.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiam in Laodicensium Ecclesia recitetur: & eam quæ scripta est * Laodicea, vt vos quoque legatis.

18 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino, impleas.

6 *Sermo vester semper in gratia sale sit conditus: vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.*

7 *Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino:*

8 *Quem misi ad vos ad hoc ipsum vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra.*

9 *Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est, omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis.*

10 *Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos excipite illum.*

11 *Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.*

12 *Salutat vos Epaphras qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei.*

13 *Testimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & qui Hierapoli.*

14 *Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas.*

15 *Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam.*

16 *Et quum lecta fuerit apud vos epistola, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicensium est, vos quoque legatis.*

17 *Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas.*

6 *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Id est, ad commodum proximi comparatus, vt diximus suprà 3.16. ¶ *Sale conditus*, ἅλατι ἠρτυμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, cuius meminimus suprà, Ephes. 4.29.

10 *De quo*, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad * Marcũ hæc oratio referatur: sed de Marco agi verisimilius est. ¶ *Excipite*, δέξασθε, Vel δέξασθαι Vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. vt habet Syrus interpres, vt exprimatur quod fuerit illud mandatum.

11 *Hi soli*, οὗτοι μόνοι. Certe vel magna hîc fit Petro iniuria, vel Romæ tum non erat. Vbi ergo illi x x v anni quibus Romæ sedit? ¶ *In regno Dei*, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Id est, in Euangelio, vt 2. Corinth. 8.18. & Philipp. 2.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

* 12 *Certans*, ἀγωνιζόμενος. Ita significatur translatitia voce ardor summus charitatis & precum. Vulgata, *sollicitus*, * non seruata metaphora. ¶ *Completi in omni voluntate Dei*, πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Id est, instructi plenissimè cognitione voluntatis Dei, vel iis donis quæ requiruntur ad præstandum quicquid Deus mandarit. Itaque τελείους ac πεπληρωμένους opponit infirmis & nouitiis, metaphora ab ætatum gradibus sumpta sicut τέλειοι τῇ κακίᾳ Philipp. 3.12. Vide 1. Corinth. 2.6. & 14.20.

13 *Laodiceæ* ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà 2.1.

15 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Erasmus, *Congregationem*. Vide Rom 16.5. & 1. Cor. 16.19.

16 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione refelluntur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt suprà, capite 2. versu 1. Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandam fuisse epistolam Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, Eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, vtpote quam citet Epiphanius aduersus Marcionitas.

18 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

19 Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. "Gratia *sit* vobiscum. Amen.

19 "Scripta est ad Colossenses Roma. per Tychicum & Onesimum.

18 *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.*

19 *Scripta ab vrbe Roma, per Tychicum & Onesimum.*

18 *Gratia*, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

19 *Scripta est*, ἐγράφη. In Claromontano codice scribitur simpliciter ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπληρώθη, *completa est epistola ad Colossenses*, & mox, ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἄρχεται, *incipit epistola ad Philippenses*. Illa enim isti in eo codice anteponitur.



ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES PRIOR.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α.



1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν·

3 Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

CAP. I.



1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesię Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax "à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestri facientes in precibus nostris:

3 "Indesinenter memoria repetentes "efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatem, & "tolerantem illam spem in Domino nostro Iesu "corā Deo & Patre nostro.

CAP. I.



1 *PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

2 *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri faciētes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum & Patrem nostrū.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *A Deo Patre*, &c. ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, &c. Totum hoc membrum deest apud Syrum interpretem, itidémque Ambros. & Chrysostomum. Leuiculum est autem quod Hieron. lib. aduersus Pelag. 1, non vult legi Syluanus, sed Silas.

3 *Indesinenter memoria repetentes*, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nonnulli coniungunt illud aduerbium cum præcedentibus, sed contra veterum codicum fidem. ¶ *Efficacem vestram fidem*, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως dixit Hebręorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, *Memores operis fidei vestræ*. Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. ¶ *Tolerātem*, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spes Christi passiuè dicitur, Hebræorum more, vt fides Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11.22, quæ phrasis mihi visa est hoc in loco paulo obscurior. Vulgata, *Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi*. Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, *Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi*.
¶ *Coram Deo*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur, id est, quo-

ties precantur (precantur autem sine intermissione) toties ipsis in mentem venire Thessalonicensium fidem, cęterásque sanctas virtutes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas fuisse significent. Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieri. Vide Luc. 1.6: & huc sensum amplexus est Syrus interpres.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ, τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.

4 ⁚ Vt qui sciamus, fratres ⁚ dilecti à Deo, electionem vestram.

4 *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem vestrã.*

Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς.

5 ⁚ Quoniam ⁚ Euangelium nostrum ⁚ constitit apud vos non loquutione duntaxat, sed etiam virtute, & in Spiritu sancto, ⁚ & in certa persuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter vos, vestri causa.

5 *Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa. sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.*

Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·

6 Et vos, imitatores nostri facti fuistis & Domini, recepto sermone cum afflictione multa, ⁚ cum gaudio Spiritus sancti:

6 *Et vos imitatores nostri facti estis, & Domini: excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti:*

Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.

7 Adeo vt fueritis ⁚ exemplaria omnibus credẽtibus in Macedonia & in Achaia.

7 *Ita vt facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*

Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.

8 A vobis enim ⁚ non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam ⁚ in omnẽ locum fides vestra quæ est in Deum, dimanauit, vt necesse non habeamus quicquam loqui.

8 *A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco, fides vestra quæ est ad Deum, profecta est: ita vt non sit nobis necesse quicquam loqui.*

---

4 *Vt qui sciamus*, εἰδότες. Miror quid in mentem venerit Erasmo vt in participio εἰδότες putaret non esse seruatã rationem grammatices, quum contra omnia rectè cohæreant, nempe cum superioribus participiis ποιούμενοι & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες causam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quod tam efficax * fuisset apud eos Euangelij prædicatio. Erasmum autem vt arbitror illud fefellit quod non cogitans hanc epistolam nõ vnius Pauli sed etiã Syluani & Timothei nomine scriptam, participium ad ipsos Thessalonicenses retulit.

* ¶ *Dilecti à Deo*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ. Sic rectè Vulgata, assentiente quoque Syro interprete ipsóque adeò Apostolo 2. Thes. 2, 13, Erasmus, *à Deo electionem vestram*, quasi videlicet ὑπὸ Θεοῦ cohæreat non cum ἠγαπημένοι sed cum τὴν ἐκλογὴν, quæ falsa interpunctio, qualis in Græcos codices irrepsit, mihi quoq; in priorib. mearũ annotationũ editionib⁹ imposuit. Hoc verò significare si voluisset Apostolus, quod alioqui verè quoque dicitur, tũ sanè scripsisset τὴν ὑπὸ vel potius παρὰ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν sub. οὖσαν. Est autem insignis hic locus ad intelligendum vnde petenda sit electionis æternæ aduersus periculosissimam tẽtationem certioratio: nempe non ab æterno Dei consilio per se, neque ab indefinita vocatione externa electis & reprobis communi, sed à spiritu adoptionis effectis in nobis, fide videlicet, & sanctificatione in nobis inchoata, quæ dona sunt ἀμεταμέλητα: quò spectat illud quod scribitur 2. Corinth. 13, 5, & 1. Pet. 1, 10 & 1. Ioh. 2, 5.

5 *Quoniam*, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confer quod scriptum est Act. 13. 48. Simile est argumentum 1. Cor. 1. 6. ¶ *Euangelium*, εὐαγγέλιον. Id est, prædicatio Euãgelij, vt sæpe iam annotauimus. ¶ *Constitit apud vos*, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulgata, *Fuit ad vos*. Erasmus, *Fuit erga vos*. Vtrunque (vt mihi videtur) nimium obscurè. Argumentatur autem Paulus à consequentibus. Est enim in solis electis Euangelium efficax ad salutem. Itaque primùm omnium dicit non fuisse nudam & inanem prædicationem Euangelij apud Thessalonicenses, nec inania duntaxat verba effusa, sed fructum maximum esse consequutum, vt 1. Cor. 4. 20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione quã in illorum animis insedisse res ipsa ostendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Quum tamen fides insigne sit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, nisi ex hoc fonte proficiscantur, Deo placere non possint: nec valeat hoc argumentum ab effectis nisi fundamento fidei substrato) potest illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, *In Spiritu sancto*, generaliter accipi: cuius illud singulare & filiis Dei peculiare effectum, κατ' ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία, de qua diximus Luc. 1. 1, & Coloss. 2. 2. Est autem hoc idoneis etiam scriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam speciem aut partem quasi ex reliquorum numero eximant: vt in illo Virgilij, *Troes relliquias Danaûm atque immitis Achilli*.

¶ *Et in certa persuasione*, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, *Et in plenitudine multa*, prorsus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Erasmus, *Pérque certitudinem multam*. Ego malui certam persuasionem dicere, qua de re vide Luc. 1. 1, & Coloss. 2. 2. Sed & in eo planè dissentio à plerisque quòd πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorum prædicationem, quę certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορήσει dicendum fuisset.

6 *Cum gaudio*, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. Id est, cũ gaudio quod à Spiritu sancto promanat.

7 *Exemplaria*, τύπους. Id est, vt in vernaculo sermone dicimus, *patrons*. quo sensu dixit Horatius Vlyssem Homericum proponi, vt virtutis & sapientiæ exemplar, & ὑποτυπώσεως nomine vtitur Apostolus 1. Tim. 1. 16. Vtitur autem plurali numero fortassis, vt significet tot fuisse veluti constantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita. * Vulgata tamen (vt Syrus etiam interpres, & codex Claromontanus) legit τύπον, numero singulari. & *formam* interpretatur. *

8 *Non solùm*, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque sit exemplum, cuiusmodi alia multa obseruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc sic collocatur vt prorsus ἀνακόλουθον esse videatur, quod tamen nusquam est. * ¶ *In omnem locum*, ἐν παντὶ τόπῳ. ἐν pro εἰς. Id est, passim, & vbique, etiam multo longius hyperbole è medio petita. Neque minus est pondus istius phrasis quàm illius de Romanis ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

9 Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ.

10 Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

9 Siquidem ipsi de nobis annuntiant qualem ingressum habuerimus ad vos, & quomodo conuerteritis vos ad Deum relictis idolis, vt seruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quem excitauit à mortuis, *nempe* Iesum nos eruentem ab ira illa ventura.

9 *Ipsi enim de nobis denuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, seruire Deo viuo & vero:*

10 *Et expectare Filium eius de cælis, quem suscitauit ex mortuis, Iesum qui eripuit nos ab ira ventura.*

Κεφάλαιον β.

1 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς.

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ᾽ ὑμῶν, οὔτε ἀπ᾽ ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

CAP. II.

1 NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

2 Immo etiam *multa* prius passi & cõtumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate loquendi vsi sumus in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

3 Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo:

4 Sed sicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, nõ vt hominibus placentes, sed Deo qui approbat corda nostra.

5 Nec enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritię causa quicquã prętexuim⁹: Deus testis est.

6 Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus *vobis* oneri esse, vt Apostoli Christi.

CAP. II.

1 *NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit:*

2 *Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad vos Euangelium Dei in multa sollicitudine.* Act. 26.22

3 *Exhortatio enim nostra nõ de errore, neque de immunditia, neque in dolo.*

4 *Sed sicut probati sumus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.*

5 *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.*

6 *Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis, quũ possemus vobis oneri esse, vt Christi Apostoli.*

---

9 *Ipsi*, αὐτοί. Id est, omnes credentes, ex versu 7. Vel quicunque vsquam sunt. Accipiuntur enim metonymicè regionum nomina pro ipsis regionum incolis. ¶ *Conuerteritis vos*, ἐπεστρέψατε. Vide Act. 3, 26 Deo videlicet vos ministerio meo per Sanctum suum Spiritum ad se conuertente, vt Ierem. 31, 18 & 1. Pet. 2, 9. ¶ *Relictis idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Vulgata & Erasmus, *A simulacris*. Ego studui amphiboliam quãtumuis absurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania, opponit.

10 *Nos eruentem*, ῥυόμενον ἡμᾶς. Participium pro verbali positum est: quod annotare volui ne cui scrupulum iniiciat tempus præsens huius participij. ¶ *Ab ira illa ventura*, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hic quidem frustra repetitus est articulus. Iram autem accipit pro vltione seu vindicatione qua Dominus, terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur. Etiam, Domine. serua nos ab hac ira.

IN CAPVT II.

2 [*Multa*] *prius passi*, προπαθόντες. Sic in his libris accipi solet absolutè verbum πάσχειν, quod obscurius fuisset hoc in loco. ¶ *In Deo*, ἐν τῷ Θεῷ. Id est, Dei ope ac gratia freti. ¶ *Certamine*, ἀγῶνι. Vulgata *sollicitudine*. Vide Coloss. 2. 1.

3 *Ex impostura*, ἐκ πλάνης. Vulgata, *De errore*, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, aut illos deceptos. ¶ *Ex impuritate*, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 *Sicut placuimus Deo*, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptum assumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest, quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur. Deus verò in seipso inuenit consilij sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apost. explicat 1. Cor. 7. 25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionem vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom. 1. 27. Nam τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo בחר [*bachar*] aut התרצה [*hithratsah.*]
¶ *Qui approbat*, τῷ δοκιμάζοντι. Id est, qui grata habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 *Vsi sumus*, ἐγενήθημεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Fuimus*. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ consuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, cúmque diuersum, verbi γενέσθαι in hac epistola, vt suprà, 1. 5, & 6, & infrà, 7. 8 & 10. ¶ *Nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus*, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Nec in occasione auaritiæ*, ita obscurè vt vix intelligas.

6 [*Vobis*] *oneri esse*, ἐν βάρει εἶναι. id est, inquit Erasmus, *In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nũc faciunt qui hęc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus*

imperant. vt etiam intellexit Syrus interpres. quod gallicè * dixeris *tenir nostre grauité.* Sed meritò quæri poſſe videtur an poſſit hæc interpretatio admitti. Nam ſi de moderata grauitate accipias, non eſt veriſimile inſignes iſtos Apoſtolos vnquam fuiſſe ſui muneris oblitos: quòd ſi aliquando ſeſe ad infima quæque, ipſius Chriſti exemplo, ſummiſerunt, aliter ſane facere ipſis non licuit pro muneris ſui ratione, quæ poſtulabat vt cuncta ad ædificationem Eccleſiæ referrent. Sin verò de immoderata grauitate (id eſt arrogãtia Phariſaica) accipias, abſit vt illam exiſtimemus Apoſtolis Chriſti vſurpare vnquam licuiſſe. Cauſa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει ſumatur pro grauitate & auctoritate, non ita magni eſt momenti: quia videlicet in ſuperiore verſiculo dixerunt ſe non ambiuiſſe hominum gloriam: & ſequitur, *Fuimus placidi.* Nam priore loco mentionem fecerunt non tantùm ambitionis, ſed etiam auaritiæ: id autem quod ſequitur, ad vtrumque referri commodè poteſt. Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum ſuo iure potuiſſent (ſicut in epiſtola vtraque ad Corinthios Paulus teſtatur) Eccleſiarum ſumptu viuere, tamen ſuis manibus victum quæſiuiſſent, manifeſto ſanè argumento ſe ab omni tum auaritia tum ambitione maximè eſſe alienos. idque magis etiam liquet ex eo quòd proximo verſiculo vtitur Apoſtolus verbo ἐπιβαρῆσαι.

1. Cor. 2. 3. / 2. Cor. 13. 4.	Ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν.	7	Sed fuimus "placidi in medio veſtri.	7	*Sed facti ſumus lenes in medio veſtrûm.*
	Ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα· οὕτως, ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.	8	"*Et*, vt ſi nutrix foueat liberos ſuos, ita "cupidi veſtri, auebamus impertiri vobis non ſolùm Euangelium Dei, ſed etiam noſtras ipſorum animas, quòd chari nobis eſſetis.	8	*Tanquam ſi nutrix foueat filios ſuos, ita deſiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis, non ſolùm Euangelium Dei, ſed animas noſtras, quoniam chariſſimi nobis facti eſtis.*
Act. 20. 34 / 1. cor 4. 12 / 2. theſſ. 3. 6 / act 18. 3.	Μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.	9	Meminiſtis enim, fratres, ‖laboris noſtri "ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, ne quem veſtrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.	9	*Memores enim eſtis, fratres, laboris noſtri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem veſtrûm grauaremus prædicauimus in vobis Euangelium Dei.*
	Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.	10	Vos teſtes *eſtis* & Deus, quomodo ſanctè & iuſtè & inculpatè "vobis, qui creditis, "nos geſſerimus.	10	*Vos teſtes eſtis & Deus, quàm ſanctè & iuſtè & ſine querela, vobis qui credidiſtis fuimus.*
	Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,	11	Sicut noſtis "quomodo vnũquemque veſtrum, tãquam pater liberos ſuos, "hortabamur & conſolabamur,	11	*Sicut ſcitis qualiter vnumquemque veſtrũ (ſicut pater filios ſuos) deprecãtes vos & conſolantes,*
Epheſ. 4. 1 / philipp. 1. 27 / coloſſ. 1. 10	Καὶ μαρτυρούμενοι εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.	12	‖Et obteſtabamur vt incederetis ſicut dignum eſt Deo vocante vos ad ſuum regnum ac gloriam.	12	*Teſtificati ſumus vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in ſuum regnum & gloriam.*
	Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες	13	Propterea etiam nos gratias agimus Deo indeſinẽter, "quòd	13	*Ideo & nos gratias agimus Deo ſine intermiſſione. quoniam quum acce-*

7 *Placidi*, ἤπιοι. Id eſt, minimè aſperis moribus, ſed fa- * ciles ac benigni: ſiue vt in vulgatæ interpretationis codicibus non paucis legitur, *Lenes*: qua virtute nihil magis eſt repugnans tum auaritiæ, tum ambitioſæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat ſimilitudo. Nam neque tam vile neque tam ſordidum quicquam eſt quod nutrix mater, infantis cauſa, non ſubeat: neque ad iſtas deuorandas moleſtias ac ſordes vlla ſpe lucri, ſed materno tantùm affectu ducitur. Quidam ex veteribus legunt Paruuli, id eſt νήπιοι, lubrico librariorũ lapſu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foueat. Sed quiſquis ille fuit qui hoc commentus eſt primus, conſiderare debuit Paulum cum ſuis non infantium quibus comparentur Theſſalonicenſes, ſed nutricis perſonam in hac ſimilitudine ſuſtinere.

8 [*Et*] *vt ſi nutrix*, ὡς ἂν τροφός. particula οὕτως ſequens omnino oſtendit hoc membrum cum ſequentibus cohærere, & deeſſe copulam, quam etiam Syrus interpres expreſſit: & cuius ellipſin hebraicam in bimembri oratione, * ſæpiſſimè iam annotauimus. ¶ *Cupidi veſtri*, ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Rarum verbum apud Græcos vt etiam annotauit Niſſenus. Sic Cic. lib. de Orator. 1. *Homo cupidiſſimus noſtri.*

9 *Ac ærumnæ*, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiam grauius ſignificat quam κόπος, & ſicut vernaculo noſtro ſermone hæc tria, *Labeur, Peine, Trauail*, gradus quoſdam laboris ſignificant: ſic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 *Vobis*, ὑμῖν. Eraſmus *Vobiſcum.* Poteſt etiam hoc referri ad ἀμέμπτως, vt ſit ſenſus, quomodo ſanctos & iuſtos, quomodo denique nos vobis qui creditis, inculpatos præſtiterimus. vt vertit Syrus interpres, qui totum hunc locum ſic legit, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως ἐκηρύξαμεν ὑμῖν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον, καὶ ἄμεμπτοι πᾶσι τοῖς πιστεύουσι ἐγενήθημεν, id eſt, *quomodo ſanctè & iuſtè prædicauimus vobis Euangelium Dei, & inculpati apud omnes credentes fuimus.* * 1 ¶ *Nos geſſerimus*, ἐγενήθημεν. Vide ſupra, ver. 5.

11 *Quomodo*, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Eraſmus, *Vt erga vnumquenque veſtrum* [*fuerimus affecti.*] Duo enim hic eum offenderunt: primum repetita particula ὡς: deinde quòd quum præceſſerit ἕνα ἕκαστον, poſtea ſubiiciat pronomen ὑμᾶς. quamobrem putauit imperfectam eſſe orationem. Mihi verò nulla hic apparet ellipſis niſi verbi ſubſtantiui ἦμεν, vt mox dicemus. ¶ *Hortabamur*, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulgata, *Deprecantes vos*, quod nõ cõuenit. Eſt autem poſt participiũ παρακαλοῦντες ſubaudiendum ſubſtantiuum verbum ex Hebræorum more, quo circunſcribere ſolent præteritum imperfectum vel præſens, vt ſæpe iam annotauimus, vt 2. Cor. 5. 6. & 12. Item 7. 5. & 11. 13. & pronomẽ ὑμᾶς redundat ex Hebræorum idiotiſmo: qui, quãuis expreſſo antecedẽte, ſolent tamen affixa, quæ vocant, verbis ac nominibus ſubiicere, vt obſeruauimus multis iam locis, veluti Rom. 16. 27. & 2. Cor. 4. 4. & Epheſ. 3. 21. quod non animaduertens Vetus interpres copulam ante μαρτυρούμενοι ſuſtulit contra Græcorum codicum fidem, coactus tamen illud accipere pro ἐμαρτυρούμεθα.

13 *Quòd accepiſtis*, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. *Quum accepiſſetis à nobis verbum auditus Dei, accepiſtis*, &c. ita obſcurè vt vix quiſquam poſſit percipere. Itaque Eraſmus explicuit hoc modo, *Quod quum acciperetis ſermonem à nobis quo Deum diſcebatis, accepiſtis*, &c. *Nam*, inquit, *ſi* παραλαβόντες *conuertas, Quum accepiſſetis, quomodo accipiebant quod iam*

iam acceperant? Deinde Verbum auditus Dei à nobis, putauit significare Verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel Verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum, siue sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (id est de Deo) vel quæ Deus per os ipsorum annuntiabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quę externis sensibus obiiciuntur, & ad iudicij cognitionem transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Ista denique non minus differunt quàm pecuniam oblatam accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ' ἡμῶν, id est à nobis, connectere vel cum participio παραλαβόντες, vel cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia.

λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

14 Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταυτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·

15 Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων· καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·

16 Κωλυόντων ὑμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

acceptum de Deo sermonem quem audistis ex nobis, excepe-ritis "non *vt* sermonem hominum, sed (sicut est verè) *vt* Dei sermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.

14 Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, "in Christo Iesu, quippe qui eadem passi sitis & vos "à propriis contribulibus, sicut & ipsæ à Iudæis:

15 Qui etiam Dominum Iesum & "proprios Prophetas occiderunt, & nos exegerunt: neque Deo placent, & "omnibus hominibus aduersantur:

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, "vt semper compleant peccata sua. "occupauit enim eos "ira "ad extremū vsque.

pissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis non vt verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis.

14 *Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis:*

15 *Qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur:*

16 *Prohibentes nos Gentibus loqui, vt salua fiant, vt impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos vsque in finem.*

¶ *Non vt sermonem hominum*, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id est, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, vt Syrus & Vulgata ac Græci scholiastæ legunt. Neque verò causa erat cur Erasmus eam lectionem idcirco reiiceret, quod particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicam doctrinam ita excepisse, vt par erat excipere eam doctrinam quam sibi persuasissent nō esse hominum, (id est ab hominibus quasi auctoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1.41.

14 *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. id est, Christi Iesu nomine collectæ, vt suprà, 1.1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio conuertit, *Quod ad Christum Iesum attinet*. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset.

¶ *A propriis contribulibus*, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. id est, ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem communem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Thessalonicenses qui grauissimam seditionem excitarant aduersus Ecclesiam vixdum nascentem: vt refertur Act. 17.

* ¶ *Illæ*, αὐτοί. Id est, *Ipsi*, Iudæi videlicet Christiani à Iudæis contumacibus & incredulis. Ego verò perspicuitati studui, quasi scriptum sit αὐταί, præcessit enim ἐκκλησιῶν.

15 *Proprios*, ἰδίους. id est, peculiariter illis destinatos. Sed tamen hanc vocem non legit Vulg. & Tertul. lib. 5, aduersus Marcionem, additam fuisse à Marcione testatur.

¶ *Omnibus*, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudęi plerique nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Nec enim quisquam est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelij cursum impedit. Alij interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 *Vt semper*, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebr. dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mensuram implere, vt Gen. 15.16, & Mat. 23.32: quo significatur hæreditaria improbitas, quia nimirum Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat. ¶ *Occupauit enim*, ἔφθασε δέ. Vulgata & Erasmus, *Peruenit autem*. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positam puto, quam enallagen sæpe iam annotauimus. ¶ *Ira*, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei (vt legitur expressum in Claromontano codice & Vulgata) id est irati Dei iudicium aduersum illos, vt Rom. 4.25.

¶ *Ad extremum vsque*, εἰς τέλος. Vulgata & Erasmus, *In finem*, nimium obscurè. Heb. לנצח [*lanetsach*] id est in perpetuū. Neque verò ista pugnant cum iis quæ prædixerunt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11.25. Nam siquis ista propius consideret, mecum (vt spero) fatebitur Apostolum hoc loco de certis ex ea Gente hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeo Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirum qui vltro citróque missis nuntiis sanctos Apostoli conatus frangere conabantur, & quorum rabiem Philippis, Thessalonicę, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quā hæc scriberet. Meritò igitur illis odium Dei inexpiabile & sempiternum exitium imminere dicit: idque quàm verè scripserit, non ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionem deletis, & ita quidem vt quum plurimi etiam ex prouincialibus Iudæis essent eiusdem sceleris conscij, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiam vlcisceretur. Siquidem non sine mirabili Dei prouidentia factum est vt eo tempore vrbs obsideretur, quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus. Denique si quis contendat istud indefinitè de tota Iudæorum gente dici, vel per hyperbolen hoc erit explicandum, vel non de temporis spatio perpetuo, sed de ipsius pœnæ acerbitate accipiendum, quum nihil sit horribilius ea excæcatione qua tot iam seculis iustus Deus hunc illorum clamorem vindicat, Sanguis eius sit super nos, & super filios nostros. *

17 Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

17 Nos verò, fratres, orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

17 *Nos autem, fratres, desolati à vobis ad tēpus horæ aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem vestram videre cū multo desiderio.*

18 Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, sed impediuit nos Satanas.

18 *Quoniam voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

19 Nam quæ est nostra spes, aut gaudiū, aut corona de qua glorier? ánnon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

19 *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne vos ante Dominum nostrū Iesum Christum estis, in aduentu eius?*

20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

20 Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

20 *Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.*

Κεφάλαιον γ.

Cap. III.

Cap. III.

1 Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

1 QVamobrē *desiderium* non amplius ferētes, optimū duximus soli Athenis relinqui.

1 *PRopter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis.*

Act.16.a.

2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·

2 Misimúsque Timotheum fratrem nostrum, ac ministrum Dei & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortādos super fide vestra:

2 *Et misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelio Christi, ad confirmandos vos & exhortādos pro fide vestra:*

3 Τῷ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

3 Vt nemo commoueatur ob afflictiones istas. ipsi enim nostis ad id nos esse constitutos,

3 *Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.*

4 Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

4 *Nā & quū apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.*

5 Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν· μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

5 Quamobrem etiam ego non amplius *me* continens, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: *veritus* nequo modo tētasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

5 *Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram, ne forte tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.*

---

17 *Orbati vobis*, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. id est, Disiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulgata, *Desolati à vobis.* ¶ *Ad temporis momentum*, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, *ad momentum horæ*: vt in illo Horatij, *Horæ momento cita mors venit aut victoria læta:* id est, intra breuissimum tempus. Nam vtroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Mat.9.22. Vulgata, *Ad tempus horæ.* Erasmus, *Ad spatium temporis.* Testis est autem huius desiderij etiam Lucas Act.17.

18 *Sed impediuit*, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλὰ, vt Act. cap. 10. versu 28.

19 *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres & Vulgata non habent copulam καὶ, quæ tamen minimè est otiosa, & in omnibus nostris codicibus Græcis extat.

20 *Vos enim*, ὑμεῖς γάρ. Particula causalis hîc non adhibetur probandę superioris dicti sententiæ: (hoc enim esset idem, vt vulgo loquũtur, per idem probare) sed rationem affert cur hoc dixerit Apostolus, nempe quoniam ita res se habebat. Itaque γὰρ potest etiam accipi pro Certè, ex vsu Hebrææ particulæ כי [*chi.*]

IN CAPVT III.

1 *Optimum duximus*, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbum εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulgata, *Placuit.* Erasmus, *Visum est.*

2 *Et adiutorem nostrum*, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. Claromontanus codex verò non habet καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ, *& ministrum Dei.* ¶ *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prędicatione Euangelij, vt alibi sæpe. ¶ *Super fide vestra*, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptū in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicenses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionē, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitq; hoc additū vt significetur qua in re potissimum versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchāt vostre foy.* Eras. *De fide vestra.*

3 *Vt nemo commoueatur*, τῷ μηδένα σαίνεσθαι. i. ταράττεσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelij? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. & vocem istam nusquam memini legere alia significatione: vt fortasse legendum sit potius σαλεύεσθαι: quo verbo vtitur in altera epistola 2.1. sed obstat omnium codicum consensus. Cæterùm articulus τῷ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. ¶ *Ad id nos esse constitutos*, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulgata, *In hoc positi sumus.* Erasmus, *In hūc vsum positos esse.* Vide Luc.2.34.

5 [*Me*] *continens*, στέγων. Sic vulgo dicimus *ne me pouuant plus tenir.* Vulgata, *Sustinens.* Erasm. *ferens.* Ego illud magis proprium puto vt positum forma coniugationis Hebr. Hithpahel siue Niphal reciprocæ.

¶ [*Veritus*]

* ¶ [*Veritus*] *ne quo modo*, μή πως. Ellipticum dicendi genus, vt etiam ante εἴπως. Rom. cap. 11. 14, & 21. & Philipp. cap. 3. ver. 11. Sed non semper eodem verbo supplenda est hæc ellipsis. ¶ *Tentator ille*, ὁ πειράζων: id est, ὁ πειρασής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

6 Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς,

7 Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

8 Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν Κυρίῳ.

9 Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

10 Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

11 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

12 Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

13 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Κεφάλαιον δ.

1 Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ

6 Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & lætum nuntium nobis attulisset de fide & charitate vestra, & quòd bonam nostri memoriam retineatis, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationē accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem:

8 ˙˙ Nunc enim viuimus, si vos ˙˙ perstatis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro.

10 ‖ Nocte ac die ˙˙ quamvehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ ˙˙ compleamus?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

12 ˙˙ Faxit autem Dominus vt abundetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat ‖ in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis ˙˙ suis.

Cap. IIII.

1 Quod superest igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt sicut accepistis à nobis quo-

6 *Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos:*

7 *Ideo consolati sumus, fratres, in vobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram:*

8 *Quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino.*

9 *Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum,*

10 *Nocte ac die abundantius orantes vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ?* Rom. 1. 10 & 15. 23

11 *Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.*

12 *Vos autē Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatē in inuicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis:*

13 *Ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum & Patrem nostrum, in aduentu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.* 2. Cor. 1. 8 infra 5. 23

Cap. IIII.

1 *De cætero ergo, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, vt quemadmodum accepistis à nobis quomodo*

8 *Nunc enim viuimus*, ὅτι νῦν ζῶμεν. i. Nam nunc nō aliter nobis videmur salui & incolumes, nō aliter, inquam, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicem ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significent. ¶ *Perstatis in Domino*, στήκετε ἐν Κυρίῳ. Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 *Coram Deo nostro*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc. 1. 6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: vt apud Syrum interpretem legitur: & repetitum est antecedēs pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 *Quam vehementissimè*, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Vulgata, *Abundantius*. Erasmus, *Supra modum*. Vide Ephes. 3. 20. ¶ *Compleamus?* καταρτίσαι; Id est, vt omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam pręterquam quòd quotidie nobis perficiendum est, (quod tamen mihi non videtur propriè ad hunc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere. quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act. cap. 17. vers. 14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act. cap. 18. versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2. Corinth. cap. 1. versu 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Matt. 21. 16, Rom. 9. 22, & 1. Cor. 1. 10.

12 *Faxit vt abundetis*, πλεονάσαι. Verba hæc neutra sūt & transitiua, forma coniugationis Hebrææ Hiphil.

13 *Suis*, αὐτοῦ. Vel eius. Vulgata addit Ἀμήν, *Amen*, vt scribitur etiam in Claromontano codice.

πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

2 Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας· (Rom.12.1 eph.5.27)

4 Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

5 Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

6 (1.Cor.6.8) Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

7 (2.Cor.1.2) Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

8 Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. (Ioh.13.34. & 15.12 1.ioh.1.8, & 4.21)

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

modo oporteat vos incedere, & placere Deo, ¨magis excellatis.

2 Nostis enim quæ ¨ mandata dederimus vobis per Dominũ Iesum.

3 Nam hæc est voluntas Dei, *nempe* ¨sanctificatio vestri, *id est* ‖vt abstineatis à scortatione:

4 Vt sciat vestrum vnusquisque ¨suum vas possidere in sanctificatione & honore:

5 Non ¨ in morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 ‖*Et* vt ne *quis* opprimat, & ¨habeat quæstui in negotio fratrem suum. nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

7 ‖Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem.

8 Proinde ¨qui *hæc* reiicit, non reiicit hominem, sed Deum, qui etiam dedit ¨ nobis Spiritum suum sanctum.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate nõ necesse habetis vt scribam vobis: ipsi nãque diuinitus docti estis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. precamur autem vos, fratres, ¨vt magis excellatis:

11 Et ¨ contendatis quieti esse, & ¨res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

oporteat vos ambulare & placere Deo, sicut & ambulatis, vt abundetis magis.

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Iesum.*

3 *Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione:*

4 *Vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione & honore:*

5 *Non in passione desiderij, sicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

6 *Et ne quis supergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem suũ. quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut & testificati sumus.*

7 *Non enim vocauit nos Deus in immũditiam, sed in sanctificationem.*

8 *Itaque qui spernit, non hominẽ spernit, sed Deũ, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.*

9 *De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis vt diligatis inuicem.*

10 *Etenim illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia. rogamus autem vos, fratres, vt abundetis magis:*

11 *Et operã detis vt quieti sitis, & vt vestrũ negotium agatis, & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis:*

IN CAPVT IIII.

1 *Deo*, Θεῷ. Vulg. (vt & Ambrosius) legit præterea καθὼς καὶ περιπατεῖτε, *sicut etiam incedistis*, quòd itidem in Claromontano & alio manuscr. codice legitur. Quod autem quidam ex Scholasticis legũt, sic & ambuletis, οὕτω καὶ περιπατῆτε, constructum cum verbo ἐρωτῶμεν, nullius Græci codicis auctoritate confirmatum inueni. ¶ *Magis excellatis*, περισσεύητε μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eras. *Vt abundetis magis.*

2 *Mandata*, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidẽ fateor generaliter accipi pro edicere & interdicere: sed, vt ostendit ipsa verbi notatio, propriè de eo mandatorũ genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt auctor quidem ipse mandati dicatur διαγγέλλειν, i. per alium significare: qui vero nomine alterius aliquid denuntiat quasi per manum acceptum, παραγγέλλειν. quam significationem hoc in loco putaui in primis obseruandam, quum ita videatur Apostolus ipse explicare 1. Cor.11.23. Sed & quæ fuerint ista mandata, mox ita explicat vt sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 *Sanctificatio*, ὁ ἁγιασμός. Vide Ioh.17.17.

4 *Suum vas*, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est, suum corpus, vt appareť ex iis quæ scripta sunt 1.Cor.6.18.

5 *In morbo cupiditatis*, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem sequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulgata, *Cum passione desiderij.* Erasmus, *Cum affectu concupiscentiæ.*

* 6 [*Et*] *vt ne* [*quis*] *opprimat*, Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν. Hæc infinita ἀπέχεσθαι, εἰδέναι, ὑπερβαίνειν & πλεονεκτεῖν pendent à θέλημά ἐστι, ver.3. & sunt descriptio nostræ sanctificationis. Ideo addidi copulã in hoc tertio membro. Cæterùm τὸ ὑπερβαίνειν cũ casu personæ quasi ob oculos repræsentat eos qui vi oppressum quempiã cõculcant, quum propriè significet *supergredi*: quo verbo vsus est Vet. interpr. siue *superscandere*, vt superbi & ambitiosi cõsueuerunt, quãuis Dominus sic quoque interdũ hostes suos vindicarit, vt Ioh.10.24. Hinc illa cõminatio Domini Deut. 28.43. *Peregrinus*, ait Deus, *qui erit apud te, ascẽdet super te*: quibus verbis istud ὑπερβαίνειν aptissime describitur, vt & Ps.66. vbi gemitus suos in Domini sinum effundens Ecclesia, *Inequitare*, inquit, *fecisti homines capiti nostro*: quod Græci elegãter verterũt verbo ἐπεβίβασας. Vsus sum autẽ opprimẽdi verbo, quoniam hoc ipsum à cõsequenti significatur verbo ὑπερβαίνειν, cuius metaphora durior esset in Latino sermone. ¶ *Habeat quæstui*, πλεονεκτεῖν. Sicut illud ad vim manifestam, ita istud ad fraudem refertur. Vide 2.Cor.2.10, & 12.7. *

8 *Qui* [*hæc*] *reiicit*, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. i. illa mãdata quæ dedi vobis ex ver. 2. Diximus autẽ de verbo ἀθετεῖν. Mar.6.26. ¶ *Nobis*, εἰς ἡμᾶς, i. ἡμῖν. Respõdet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiã hæc loquutio nõ caret sua emphasi, vt Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimã vsque mentẽ penetrare. Cæterùm addita cõiunctio καὶ fecit vt legerẽ εἰς ἡμᾶς, *nobis*, potius quã εἰς ὑμᾶς, *vobis*, quoniã ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se quoque ex Spiritu Dei loqui.

10 *Vt magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Vide suprà, v.1.

11 *Et contendatis*, καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Sancta videlicet quadam *

dam

dam æmulatione quàm ἀγαθὴν ἔριδα vocat eleganter Hesiodus. Vsurpatur enim φιλοτιμία & in laude, & in vitio.

¶*Res vestras agere*, πράττειν τὰ ἴδια. Cur hæc sint scripta plenius explicatur 2. Theſſ. 3.11.

ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

Κεφάλαιον ε.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos, & ¨ nullius vobis sit opus.

13 Nolim autem vos ¨in ignorantia versari, fratres, ¨quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent,

14 Nam si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse, ita etiam Deus eos qui obdormierint ¨in Iesu, ¨adducet cum eo.

15 Hoc enim vobis dicimus ¨verbis Domini, fore vt ¨nos viui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

16 ‖ Nam ipse Dominus ¨ cum hortationis clamore, cum voce Archangeli & cum Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint ¨ in Christo, resurgent primùm.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, ¨ rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aëra: & ita semper cum Domino erimus.

18 Itaque consolamini alij alios istis sermonibus.

CAP. V.

1 POrro de tẽporibus & ¨ opportunitatibus, fratres, nõ est opus vt vobis scribatur.

12 *Et vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: & nullius aliquid desideretis.*

13 *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.*

14 *Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.*

15 *Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.*

16 *Quoniam ipse Dominus in iussu & in voce Archangeli & in tuba Dei, descendet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi.* 1.Cor.15.51

17 *Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aëra: & sic semper cũ Domino erimus.*

18 *Itaque consolamini inuicem in verbis istis.*

CAP. V.

1 *DE temporibus autem & momentis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis.*

12 *Nullius*, μηδενός. Vel neutro, vel masculino genere, vt subaudiatur αὐτῶν, sicut placet doctissimo Camerario. id est, vt vos non sit opus ad illorum quenquam refugere, minimè id quidem, quasi sic possint esse res cuiusquam comparatæ, vt nullius ope vnquam indigeat: sed ne tanta sit cuiusquam per negligentiam inopia, vt ab alienis ab Ecclesia cogatur subsidium petere.

13 *In ignorantia versari*, ἀγνοεῖν. Vulg. & Eras. *Ignorare*. Vide 1.Cor.12.1. ¶*Quod ad eos attinet qui obdormierunt*, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, i. obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto. ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerũt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב [*schachab*:] sed fere cum adiuncta aliqua appẽdice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa.14.8, & 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים [*ieschenim*,] vt Dan. cap. 22. versu 2.

14 *In Iesu*, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver.16, vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom. 4.11. sicut etiam vertit hoc loco Syrus interpres. Dicuntur autẽ in Domino mori qui ad extremum vsque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christũ resurrexisse: altera à Christo tanquã capite omnẽ virtutẽ in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, vt qui de istis principiis minimè dubitarẽt. Vulg. & Eras. *Per Iesum*, sicut etiam vertit Tertull. sed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Iesum. ¶*Adducet*, ἄξει. Adducet nimirum è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quibus animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum est 1.Cor.15. Appariturum autem Dominũ in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiam suprà, 3.13.

15 *Verbis Domini*, ἐν λόγῳ Κυρίου. id est, Domini nomine, & quasi eo ipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est perusitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ auctoritatem conciliet: sicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. ¶*Nos viui*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1.Cor.15.51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus. singulos autem nostrûm perinde comparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hunc locum Methodius, qui participium ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accommodat.

16 *Cum hortationis clamore*, ἐν κελεύσματι. Vulgata, *In iussu*, vt citatur etiam à Tertull. de resurrectione carnis. Sed Græci κέλευσμα, id est hortamen, appellant quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubę mentione, vt mortui etiam ipsi aduentus Dei sonitum audiant, vt Matth.24.31, & 25.6, & Ioh.5.28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. ¶*In Christo*, ἐν Χριστῷ. Vide suprà, versu 14.

17 *Rapiemur*, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, idque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1. Corinth.15.51 & 52.

IN CAPVT V.

1 *Opportunitatibus*, τῶν καιρῶν. Vulgata, *Momentis*. Eras.

Articulis temporum. vt & Syrus interpres. Vide Act.1.7. Mirum est autem quum tam expresse hæc scripta sint, & antè etiam à Christo ipso pronuntiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc inquirendo arcano sese & alios fatigarent, & quidem prolato nescio cuius Rabbini somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò istam non iam ridiculam, sed etiam impiā ac profanam curiositatem.

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται.	2	Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, ˙˙vt fur nocte *venit*, ita venturum esse.	2	*Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet.*
Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια· τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.	3	Quum enim dicent, Pax *est* & tuta omnia: tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri prægnanti, & nequaquam effugient.	3	*Quum enim dixerint, Pax & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti: & non effugient.*
Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.	4	At vos, fratres, non estis in tenebris, vt dies ille vos, tanquam fur, deprehendat.	4	*Vos autem, fratres, non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprehendat.*
Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.	5	Omnes vos ˙˙filij lucis estis, ac filij diei: non sumus *filij* noctis, neque tenebrarum.	5	*Omnes enim vos, filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis neque tenebrarum.*
Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.	6	Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrij simus.	6	*Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed vigilemus & sobrij simus.*
Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.	7	Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.	7	*Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.*
Esa.59.17 ephes.6.17 Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης· καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.	8	At nos qui sumus diei, sobrij simus, ‖ ˙˙induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.	8	*Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis: & galeam spem salutis.*
Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Nam non cōstituit nos Deus ad iram, sed ad salutem obtinendam per Dominum nostrū Iesum Christum:	9	*Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:*
Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.	10	Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.	10	*Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus.*
Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.	11	Quapropter adhortamini alij alios, & ędificate singuli singulos, sicut & facitis.	11	*Propter quod consolamini inuicē: & ædificate alterutrum, sicut & facitis.*
Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·	12	Rogamus autem vos, fratres, ˙˙vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, ˙˙& præsunt vobis ˙˙in Domino, & admonent vos:	12	*Rogamus autem vos, fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & monent vos:*
Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.	13	˙˙Et quammaximè charos ducatis, ˙˙propter opus ipsorum. ˙˙pacem colite inter vos mutuó.	13	*Vt habeatis illos abundantius in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.*

* 2 *Vt fur nocte* [*venit*] ὡς κλέπτης ἐν νυκτί. Sic exponere placuit hunc locum propter illos qui ἐν νυκτί non cum κλέπτης, sed cum ἔρχεται construunt: vnde nata illa superstitiosa, & nulla ratione nitens opinio, Christum nocte venturum: quum nihil aliud declaretur quàm ex improuiso adfuturum siue interdiu siue noctu.

5 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes.5.6.

8 *Induti*, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes.6.14.

12 *Vt agnoscatis*, εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim agnoscendi vocabulum alibi etiam vsurpatur, vt Matth.7.23, & 1. Cor.5.16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neque enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. ¶ *Et præsunt vobis*, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν. Apparet ex hoc loco & aliis, à pastoribus in communi fuisse gubernatam Ecclesiam, nondum excogitato Episcopatus gradu. Idē igitur valet τὸ προΐστασθαι quod ἡγεῖσθαι, quod nimirum pastores gregi præeant. Syrus autem interpres compositione huius verbi dissoluta, quasi scriptum sit ἱσταμένους πρὸ ὑμῶν, ante nos stantes, hoc retulit ad ministrorum morem qui adstant Dominis, iussum eorum expectantes: quæ phrasis sæpe quidem occurrit in sacris literis, sed huic loco non est accommodata. Habent enim, fateor, fidi pastores gregem suum assiduè ob oculos, & ei operam nauant, sed ita vt grex à pastore, non pastor à grege pendeat. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 *Et quammaximè charos ducatis*, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, *Vt habeatis illos abundantius in charitate*. quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Auoir en amour*. Erasmus, *Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem*. At ego non memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoscendi verbo significatum in superiore versiculo. ¶ *Propter opus ipsorum*, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. ¶ *Pacem colite inter vos mutuò*, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, *cum eis*, sed omnibus

omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis repugnantibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς. quòd ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuisset εἰρηνεύειν τι, vt omnia cohærerent: neque hæc annecto proximè præcedentibus, sed puto præceptum esse seorsim & distinctè positum. Nec enim duntaxat pacem colere gregem oportet cum suis fidis pastoribus, sed illos etiam vt Dei legatos audire & reuereri.

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.	14	Precamur autem vos, fratres, ¨ monete inordinatos, consolamini eos qui pusillo animo sunt: ¨ subleuate infirmos, leni animo estote erga omnes.	14	*Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.*	
Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινι ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.	15	‖ Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: sed ¨ beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.	15	*Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectemini inuicem, & in omnes.*	Prouerb. 17.15. & 20.20 matt. 5.44 rom. 12.17 1 pet. 3 9
Πάντοτε χαίρετε·	16	Semper ¨ gaudete:	16	*Semper gaudete.*	
Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.	17	‖ Indesinenter orate.	17	*Sine intermissione orate.*	Eccl. 18 22 luc. 18. 1
Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.	18	In omnibus gratias agite: hæc enim est ¨ voluntas Dei per Christum Iesum erga vos.	18	*In omnibus gratias agite: hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis.*	
Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·	19	¨ Spiritum ne extinguite:	19	*Spiritum nolite extinguere:*	
Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·	20	¨ Prophetias ¨ ne pro nihilo habete:	20	*Prophetias nolite spernere.*	
Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.	21	Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.	21	*Omnia autem probate: quod bonum est tenete.*	
Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.	22	¨ Ab omni specie mali abstinete.	22	*Ab omni specie mala abstinete vos.*	
Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.	23	Ipse autem Deus pacis ¨ sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.	23	*Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: vt integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela, in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.*	

14 *Monete inordinatos*, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita solet Liuius hoc nomen vsurpare de militibus qui stationem non seruant. eleganter autem id transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, vt putauit Erasmus, sed qui tamen aliter quam per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat corripere, vt Græcus etiam scholiastes rectè monet: sed officij admonere, & quasi amissam mentem reponere, vt ipsa verbi notatio declarat. Indomitis alia sunt adhibenda seueriora remedia, de quibus non instituit agere Apostolus hoc in loco: sed de iis duntaxat officiis quæ priuata quidem sunt, ad quosuis tamen fideles spectant. Itaque Vetus interpres non rectè conuertit, *Corripite inquietos*: & multo etiam minus appositè Castellio interpretatus est, *Castigate incompositos*.

¶ *Subleuate*, ἀντέχεσθε. Alioqui videlicet ruituros porrecta ex altera parte manu retinete. Respondet enim hoc verbum τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι, de quo diximus Luc. 5.4. & Act. 20. 35. Tertull. libro de Fuga, vertit *Sustinete*. Ambrosius, *infirmis opitulamini*.

15 *Beneficentiam*, τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eras. *Quod bonum est*, nimium largè, vt apparet ex opposito membro: quanuis hæc quoque sententia vera sit.

16 *Gaudete*, χαίρετε. Gaudium vocat, suo more, tranquillitatem illam animi in Christo acquiescentis & sibi bene conscij, quę facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom. 5.3, & 2. Cor. 6.10.

18 *Voluntas*, θέλημα. Id est, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel ista per anthypophoram dicta sunt. Poterat enim excipi, Qui fieri potest vt semper gaudeamus, semper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempestates premant? Imò, inquit Apostolus, hoc ipsum est quo oportet solicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus suam in vos beneuolentiam testatur, Rom. 8.29, Philipp. 1.29. Matth. 5.11 & 12. Possumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipsas, vel ad quasuis circunstantias referre.

19 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Id est, Dei afflatum ac lumen in mentibus nostris refulgens. At enim (dicet aliquis) si in electis nunquam extinguitur, frustra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum fouent: vt autem foueant, istis exhortationibus adducuntur. Nam qui constituit Spiritum in electis suis nunquam prorsus extinguere, simul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, suo videlicet in pietate progressu.

20 *Prophetias*, προφητείας. Id est, verbi Dei siue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1. Corinth. cap. 14. v. 3. Quòd si ore explicare, certè etiam scriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac necessarium est. ¶ *Ne pro nihilo habete*, μὴ ἐξουθενεῖτε. Id est, in summo pretio habete. Est enim μείωσις, aduersus eos qui publicos cœtus Ecclesiæ non frequętant, quasi satis iam sapiant. de quibus Heb. 10.25.

22 *Ab omni specie mali*, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id est, Quicquid vel vllam mali speciem præ se fert, ab eo abstinete. vel, ab omni genere mali, vt intellexit Syrus interpres. Fideles autem alloquitur vt qui certam illam regulā teneant distinguendi bona à malis. Eant nunc Pseudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Possumus autem etiam interpretari, *Ab omni specie mala*. Idque vsitatius. Nam alioqui videtur scribendum fuisse τοῦ πονηροῦ, adiuncto articulo.

23 *Sanctificet*, ἁγιάσαι. Id est, à mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequimini. Vide Rom. 5.1. Quod autem sequitur, ita explico cum doctissimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur Paulus Spiritus appellatione significat, illud nempe ἡγεμονικόν, in quo sæpe iam diximus præcipuam labem inesse: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quasi duæ sint animæ, sed quòd suo more Paulus functiones vnius eiusdémque animæ distribuat: cuius etiam alicubi tres facultates commemorat, vt diximus Ephes. cap. 4. versu 17. Corporis denique nomine satis constat animæ

domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit quum nihil cogitabit spiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non consentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduētu Domini nostri, vt subiicit Paulus, & alibi etiam significauit Rom.7.15.& 24.& Philip.3.13 & 14.

1.Cor.1.9	Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	24	Fidelis *est* qui vocauit vos, qui etiam *id* efficiet.	24	*Fidelis est qui vocauit vos, qui etiam faciet.*
	Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	25	Fratres, orate pro nobis.	25	*Fratres, orate pro nobis.*
	Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes cum osculo sancto.	26	*Salutate fratres omnes in osculo sancto.*
	Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.	27	*Adiuro vos per Dominum, vt legatur epistola omnibus sanctis fratribus.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	28	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*
	Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit Athenis.	29	*Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.*

24 *Fidelis*, πιστός. Hebr. נאמן [*neeman*]. Id est, semper idem & sibi constans, quique verè præstet quod promisit. Est autem vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorum salus. ¶ *Qui etiam [id] efficiet*, ὃς καὶ ποιήσει. id est, Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum superiore sententia. Complutensis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, qui etiam spem vestram firmam efficiet.

26 *Cum osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.cap. 16.versu 16.

27 *Vos*, ὑμᾶς. Hinc apparet mitti solitas fuisse Apostolicas epistolas presbyterio, ad quod hæc adiuratio & præcedentes duo versiculi pertineant: quoniam alioqui absurda esset hęc petitio si ad totum Ecclesiæ cœtum referretur. Neque verò hæc obseruatio parui est momenti. Nec enim si tunc fuisset Episcopalis ille gradus in Ecclesiam inuectus, qui supra presbyterorum cœtum emineret, illum præteriisset Apostolus. Deinde sic liquet non pertinere ad ipsum Ecclesiæ corpus quicquid in epistolis Apostolicis scribitur, quod non animaduersum multis falsis interpretationibus occasionem præbuit, qualis est eorum error periculosus qui abutētes vno & altero Pauli loco ex priore ad Cor. merè democraticam esse volunt Ecclesiasticam disciplinam.

29 *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Neque apud Syrum interpretem, neque in Claromontano codice fit Athenarum mentio, vel alterius loci, sed scribitur simpliciter ἐπληρώθη πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη. Hæc autem extrema passim addita esse ex Græcorum aliquorum interpretum sentētia, non autem ab ipso Paulo, vel ex eo liquet quòd magna sit in plerisque diuersitas, vt de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentum quòd in secundo capite meminerit Timothei, à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quum eum ad Thessalonicenses mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad se iterum rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet autem ex Actis Apostolorum, quum Paulus digressus Athenis, vbi substiterat Silam & Timotheū expectans, Corinthum venisset, & aliquandiu illic esset versatus, tum demum illos ad eum rediisse: quorum etiam aduentu sit magnopere confirmatus, Act.17.14, & 16. Itaque Siluanus ille ipse est quem Lucas Silam vocat: quúmque illi Corinthum venissent, & Timotheus Paulo, à quo Athenis rursum (quod Lucas præteriit) Thessalonicam missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicensium statum renuntiasset, hæc epistola ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missa fuit. Silam autem, qui & Siluanus, apparet ex Apostolorum actis, BerrhϾ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dum Timotheus Athenas, & rursus Athenis Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, vt vnà Corinthum venirent.

ΠΑΥΛΟΥ



ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES POSTERIOR.

Κεφάλαιον α.

1 ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν·

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

NOVA INTERPR.

Cap. I.

1 Paulus & Siluanus & Timotheus, Ecclesię Thessalonicensium ⁘ *quæ est* in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, vt par est, quòd ⁘ vehemēter augescat fides vestra, & abundet mutua ⁘ vniuscuiusque omniū vestrùm charitas:

4 Adeo vt nos ipsi de vobis glòriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & afflictionibus quas toleratis:

5 ⁘ *Quæ res* demonstratio est iusti ‖ iudicij Dei, ⁘ vt digni habeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui premimini, relaxationem nobiscū, ‖ quum patefiet Dominus Iesus de cælo, cum ⁘ Angelis suis potētibus,

VETVS.

Cap. I.

1 *Paulus & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignū est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusque omnium vestrûm in inuicem:* 1. Thes.1.2

4 *Ita vt & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & tribulationibus quas sustinetis:*

5 *In exemplum iusti iudicij Dei, vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:* Iudæ.6

6 *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant:*

7 *Et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis virtutis eius,* 1.Thes.4 16

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 [*Quæ est*] *in Deo*, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autē quæ vis sit huius formulæ, super. epist. cap. 2. 14.

3 *Vehementer augescat*, ὑπεραυξάνει. Id est, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat, Vulg. *Supercrescit*. ¶ *Vniuscuiusque omnium vestrûm*, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent, *Omnium vestrûm*, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere duntaxat pertinere: nunc verò quum hoc addunt, sigillatim etiam vnumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

5 [*Quæ res*] *est demonstratio*, Ἔνδειγμα. Subaudio אשר [*ascher*] cum verbo substantiuo. nam alioquin durior esset appositio, quū præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secūdo casu. Ceterùm ἔνδειγμα (quod Vulg. *exemplum* interpretatur) conuerti *demonstratio*, vt nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδείκνυσθαι quasi digito indicare. Aperit autē Apostolus omnis nostræ cōsolationis fontē in aduersis. quum nos in iis ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquā in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicij exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impij verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? ¶ *Vt digni habeamini*, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptū est Matt. 5. 11. & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip. 1. 28. *

7 *Angelis suis potentibus*, ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ. Sic mox, ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, de quo Hebraismo vide Col. 1. 13. *

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν,

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι μήτε διὰ

8 Cum flammeo incendio, infligens vltionem iis qui Deum non nouerunt, neque auscultāt Euangelio "Domini nostri Iesu Christi:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, " *expulsi* à facie Domini "& à glorioso ipsius robore:

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in credentibus omnibus, ("quòd fides habita fuerit testimonio nostro "apud vos) in die illo.

11 "Cuius etiam rei gratia precamur semper pro vobis, vt vos dignetur " ista vocatione Deus noster, & compleat "omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolētiam, & "opus fidei "potenter.

12 "Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

Cap. II.

1 Rogamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri ad eum "aggregationem,

2 Ne citò " à mente dimoueamini, neque terreamini "neque

8 *In flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini & à gloria virtutis eius:*

10 *Quum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, (quia creditum est testimonium nostrum super vos) in die illo.*

11 *In quo etiā oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.*

12 *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.*

Cap. II.

1 *Rogamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,*

2 *Vt non citò moueamini à vestro sensu, neque terreamini neque per spi-*

8 *Domini*, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

* 9 *Expulsi à facie Domini*, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου. nempe hac ipsius terribili voce, *Abite à me execrandi in ignem æternum* Matt.25,41. Nec enim scriptum est ὑπὸ sed ἀπὸ, de quo discrimine vide 1. Ioh.2,28. Idcirco suppleui quod constructioni deerat.

10 *Quòd fides habita fuerit*, ὅτι ἐπιστεύθη. Id est, quoniam fide fueritis Euangelium vobis à me prædicatum amplexi. Syrus autem interpres legisse videtur ὅτι πιστωθήσεται, *quia fides adhibebitur testimonio nostro de vobis in die illo.* Nam hæc inter se connectit, quasi Paulo in illo die idoneo futuro teste Thessalonicensium fidei. Sed nullius codicis auctoritate nititur hæc scriptura. ¶ *Apud vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Id est, εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulgata, *Super vos*. Erasmus, *Erga vos*.

11 *Cuius etiam rei causa*, εἰς ὃ καί. Vulgata, *In quo*. Erasm. *Ad quod*. ¶ *Ista vocatione*, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικόν. Vocationem autem appellat non ipsam vocandi actionem, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidē efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species quū diuersas vitæ functiones vocationum nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. ¶ *Omnem [suæ] bonitatis gratuitam beneuolentiam*, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. id est quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propēsa bonitate decreuit. Quid sit autem illud, declaratur Matth.25.34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sententiam deprauauit, quū hunc locum ita converteret, *Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis*: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur, in quem etiam errorem lapsus est Syrus interpres, perinde hæc vertens acsi scriptum esset, καὶ ὑμᾶς πληρώσῃ πάσῃ εὐδοκίᾳ καὶ ἔργοις πίστεως, *& impleat vos omni bona voluntate & operibus fidei*: repugnāte omnium quę vidimus Græcorum & Latinorum codicum fide: nec satis conueniente huic sententiæ nomine τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Omnem voluntatem bonitatis*. Erasmus, *Omne bonum propositum voluntatis*. ¶ *Opus fidei*, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει. Vide Col.1.21. Vulgata & Erasmus, *Cum potentia*.

11 *Vt glorificetur*, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari *In vobis*, & ἐν αὐτῷ, *In eo*, quàm *Per vos* & *Per illum*, cum Erasmo: vt summa illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom.8.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationem: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

IN CAPVT II.

1 *Per aduentum*, ὑπὲρ τῆς παρουσίας. Species quædam est iurisiurandi, ac si dicat Apostolus, Quàm vere expectatis Domini aduentum. Et præpositio ὑπὲρ respondet Hebrææ particulæ על [*hal*] pro בעבור [*Bahabur*,] id est, propter. *
¶ *Aggregationem*, ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, *Congregationis*, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπὶ, & ὑπὲρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nempe ne vel huius mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat. Non loquitur autem Apostolus de illa priore nostri cum Christo spirituali aggregatione per fidem, sed de coniunctione illa quæ alterum ipsius aduentum sequetur, de qua egit in priore epistola, 4.17.

2 *A mente*, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quàm pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines istorum impostorū fraudibus in furo-

in furorem & insaniam rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, necesse est vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circuncellionum incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis superque ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à vero Christianismo deficiunt.

¶*Neque per Spiritum*, μήτε διὰ Πνεύματος. Id est, per somnia & commenta quibus prętexitur Spiritualis reuelationis nomen.

πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι᾽ ἐπιστολῆς ὡς δι᾽ ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.		per spiritum, ¨ neque per sermonem, neque ¨ per epistolam tāquam per nos *scriptam*, ¨ quasi instet dies ille Christi.		*ritum, neque per sermonē, neque per epistolam tanquam per nos, quasi instet dies Domini.*
Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον. ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,	3	Nequis vos seducat vllo modo. ¨ *Non* enim *adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit ¨ homo ille peccati, ¨ filius, *inquam*, ille perditionis,	3	*Nequis vos seducat vllo modo: quoniam nisi venerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*
Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.	4	¨ Sese opponens ille & efferens ¨ aduersus quicquid dicitur Deus, ¨ aut numen: adeo vt in templo Dei ¨ tanquam Deus sedeat, ¨ præ se ferens se esse Deum.	4	*Qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus,*
Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;	5	Annon meministis me, quum adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?	5	*Num retinetis quòd quum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis?*

1. Jean. 2. 18.

¶*Neque per sermonem*, μήτε διὰ λόγου. Id est, vel viua voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. ¶ *Per epistolam*, δι᾽ ἐπιστολῆς. Id est, scriptis vel ementitis, vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, vbi de die Domini disseritur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculentissimam methodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuisse: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam sit diuinandum in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus.

¶*Quasi instet*, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἤγγικεν, Iac. 5. 8, & 1. Pet. 4. 7. Fateor. sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tempus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet. 3. 8 & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præscriptum tempus differri, vel impatientia deficerent, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis istis reuelationibus mirum ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem ad alios spargendos errores.

3 ¶[*Non*] *enim* [*adueniet dies Christi*,] ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. ¶*Homo ille peccati*, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Id est, homo ille merum scelus. Hæc enim est vis huius idiotismi Hebraici. Tertullianus Hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de vno quopiam homine, quum tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quam quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hic agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationem perspicuum est ex iis quæ scribuntur versu 7, & ex rei euentu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicūque de vno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nisi dent mihi quēpiam qui à Pauli seculo ad diem vsque iudicij superstes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus vrsi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. ¶ *Filius* [*inquam*] *ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, *Filius perditus*. Vide Iohan. cap. 17. ver. 12. Basil. homilia in 7. Psalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipsum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἀντικείμενος, quod mox quidem sequitur, sed ita vt de Antichristo dicatur.

4 *Sese opponens*, ὁ ἀντικείμενος. Vulgata, *Qui aduersatur*. Erasmus, *Qui est aduersarius*: eodem quidem sensu, sed paulo durius. & seruanda hic est vis coniugationis Niphal reciprocæ, de qua diximus Ephes. 5. & alibi sæpe. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius. ¶ *Aduersus quicquid dicitur Deus*, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Erasmus, *Aduersus omnem qui dicitur Deus*. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiam fateor Græca exemplaria: sed mihi tamen vberius videtur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eòdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominū modo honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vsquam fuit exhibitum. Ecquis enim vnquam, præter hunc vnum, dixit se pro suo arbitrio cælum reserare vel aperire: quiduis figere vel refigere, denique (vt ipse affirmat C. Si Papa, Distinct. 42) pleno iure currus animarum plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia transferre posse? ¶*Aut numen*, ἢ σέβασμα. Vulgata, *Aut quod colitur*. Hieronymus, *religio*. Vis, lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe, terrestrem illum deum (quem vocant) circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valuas (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principū legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa vt alterum Deum adorantes, circunstantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se in tanto pretio habere) miseros & cæcos homines vix admittentem. O cælum, non sudas quum hæc aspicis? ò terra, non fathiscis sub hoc onere? Ah, Domine: appareas tandem tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. ¶*Tanquam Deus*, ὡς Θεόν. Hoc etiā inueni in Gręcis, excepto Claromōtano codice, quēadmodum etiam nec Syrus nec vetus Latinus interpres istud legerunt. quod etiam videri potest superuacaneum, nisi quod sequitur accipiamus pro istius dicti interpretatione. ¶*Præ se ferens*, ἀποδεικνύντα. Hebr. מראה [*moreh*] id est, ad verbum, *Faciens se apparere*. Vulg. *Ostendens se tanquam sit Deus*, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Eras. *Ostentans seipsum esse Deum*.

Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.

Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.

Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος,
Esa.11.4 ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ
ap. 19.15 στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·

matt. 24. 24. Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους·

Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.

Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·

Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.

Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·

6 Nunc verò "quid obstet nostis, vt is suo tempore retegatur.

7 Iam enim "peragitur mysterium impietatis huius: "tantùm qui nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit.

8 Et tunc retegetur "impius ille, quem Dominus || "conficiet "Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit:

9 "*Illum, inquam*, cuius aduentus est ex efficacia Satanę, "cum omni potentia, & signis, ac prodigiis "mendacibus:

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: propterea quòd amorem veritatis "nō receperunt vt salui fierent.

11 Ideo igitur mittet eis Deus "efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:

12 Vt "damnentur omnes qui nō crediderint veritati, sed "acquieuerint in iniustitia.

13 Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres "dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus "ab initio ad salutem "per sanctificationem Spiritus, "& fidem habitam veritati:

6 *Et nunc quid detineat scitis, vt reueletur in suo tempore.*

7 *Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tantum vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.*

8 *Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum:*

9 *Cuius est aduentus secundum operationem Satanæ, in omni virtute & signis, & prodigiis mendacibus:*

10 *Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt: eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent.*

11 *Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio:*

12 *Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.*

13 *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione Spiritus, & fide veritatis:*

6 *Quid obstet*, τὸ κατέχον, id est, τί τὸ κατέχον, quid eum remoretur ac retineat, vt suo demum tempore patefiat. Nā τὸ κατέχειν etiam ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additum esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ, id est, suo tempore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, sed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι, id est, quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortassis rectius exposueris τὸ κρατοῦν, id est, quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanum imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici potest qui Romam ipsam imperij metropolin non obtinet: & quàm verè id censuerint Tertullianus de resur. carnis, Chrysostomus, & post eum etiā Hieronymus ad Gerontiam & ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, vt hoc quidem vni Romano Pontifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc.17.9, ne ipse quidem possit inficiari.

7 *Peragitur*, ἐνεργεῖται. Vel *agit*. Iam enim erant multi Antichristi, vt 1.Ioh.2.18. Vulgata, *Operatur*, actiuè. ¶ *Tantùm qui nunc obstat*, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, *tantùm qui nunc obtinet* (id est rerum potitur) [*obtinebit*] *vsquedum è medio tollatur: quo demum sublato retegetur impius ille*, &c. Ita non modò plana & cohærens erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus consentiens. neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiusmodi ellipses repetiti eiusdem verbi, sæpissimè occurrunt, vt 2. Cor.1.6, & 2.10, & 5.13. Vulgata, *Tantùm, vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat*. quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Erasmus, *Tantùm qui tenet in præsentia, teneat, donec è medio tollatur*: non multo felicius expressa Apostoli sententia.

8 *Impius ille*, ὁ ἄνομος. Ad verbum, *Exlex*, id est, qui Legem Dei prorsus & ex professo conculcabit. Vulgata & Erasmus, *Iniquus ille*, non satis expressè. Ideo paulo ante ἀνομίας, verti impietatem, id est ἀσεβείας. Agitur enim hìc præcipuè de priore legis diuinæ tabula, id est, vero veri Dei cultu abrogato. exemplum requiris? Missæ papisticæ βδέλυγμα considerato. ¶ *Conficiet*, ἀναλώσει. Absumet siue Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כלה [*chalah*] & ספה [*saphah.*] Vulgata, *interficiet*, quod respondet τῷ ἀνελεῖν. ¶ *Spiritu oris sui*, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, id est, verbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efficit Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & solidissima virga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa.11.4, hoc ipsum Verbum, שבט פ ורוח שפתים [*schebet peh vernach sephathaÿm*,] id est, sceptrum oris, & spiritus labiorum, vocatur.

9 [*Illum, inquam*,] *cuius aduentus*, οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. ¶ *Cum omni potentia*, ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, suo more, vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impij à Deo, sed partim fallacem ac præstigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulante mundi perfidia, vt mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum pseudapostoli hoc mendacio illicerēt Thessalonicenses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora expectanda quam cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi sese potius ad patientiam quam ad quietem pararent. ¶ *Mendacibus*, ψεύδους. Id est, partim falsis, cūiusmodi fere sunt omnia, vt res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim verò mendacij stabiliendi causa editis, vt Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 *Non receperunt*, οὐκ ἐδέξαντο. Id est, pertinaciter oblatum repudiarunt. Est enim μείωσις.

11 *Efficaciam deceptionis*, ἐνέργειαν πλάνης, id est, vim quandam in illis decipiendis efficacissimam, Mat.24.24. Eant nūc sophistæ, & Ecclesię suę pręscriptionē nobis obiiciāt.

12 *Damnentur* κριθῶσι. Id est, κατακριθῶσι, vt alibi sæpe. ¶ *Acquieuerint in iniustitia*. εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sentētia est, ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, falsam videlicet doctrinam, (vt און [*auen*] pro שוא [*schaue*] accipiat) vt sibi etiam in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. vt non malè Cypr. hunc locum verterit epist. 55, Sibi placent in iniustitia. Vulgata, *Consenserunt iniquitati*. Erasmus, *Approbarunt iniustitiam*, non satis expressè.

13 *Dilecti à Domino*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt

Deut.7.8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quũ hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam ęternã euehit, vt Rom. 8.30. ¶ *Ab initio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Id est, ante iacta mundi fundamenta, Ephes.1.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, *primitias*, i. vt primitiæ essetis. quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom.16.5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam. ¶ *Per sanctificationem Spiritus*, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est, vos sibi consecrando, vt iam non secundum carnem, sed secũdum Spiritum incedatis, Rom.8.1. ¶ *Et fidem habitam veritati*, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui Veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg.& Eras. ad verbum, *Fide veritatis*, quod mihi visum est obscurius.

14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι᾽ ἐπιστολῆς ἡμῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

Κεφάλαιον γ.

1 ΤΟ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ᾽ ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ

14 "Quò vocauit vos "per Euangelium nostrum, "ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

15 Nẽpe igitur, fratres, perstate, & "retinete "traditam doctrinã, quã edocti estis & per sermonẽ, & per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

CAP. III.

1 QVod superest, orate, fratres, pro nobis, vt sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur "à proteruis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

3 Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & tuebitur "ab illo malo.

4 Confidimus autem in Domino de vobis, vos, quæ "denũtiamus vobis, & facere & facturos esse.

5 Dominus verò dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi "patientem expectationem.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordi-

14 *Ad quod & vocauit vos per Euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi.*

15 *Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.*

16 *Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spẽ bonam in gratia,*

17 *Exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.*

CAP. III.

1 *DE cætero, fratres, orate pro nobis, vt sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos:* Ephes.6.19 coloss.4.3

2 *Et vt liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.*

3 *Fidelis autẽ Dominus est, qui confirmabit vos & custodiet à malo.*

4 *Cõfidimus autem de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 *Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi.*

6 *Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante*

14 *Quo*, εἰς ὅ. Sic legit etiam Vulgata. Hoc enim refertur ad totam superiorem sententiam. Multi tamen codices habent εἰς ἣν, ad quam, videlicet veritatem, vt habent non pauci Latini codices. ¶ *Per Euangelium*, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. id est, prædicatione Euangelij, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtranque vocationis partem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon. ¶ *Ad obtinendam gloriam*, εἰς περιποίησιν δόξης. Syrus interpres istud non ad fideles, sed ad ipsum Christum refert: vt qui verterit, interprete Tremellio, *Vt sitis gloria Domino Iesu Christo.*

15 *Retinete*, κρατεῖτε. totis nimirum viribus. Hæc enim est propria declaratio τοῦ κρατεῖν, quòd eruditè obseruauit Syrus interpres. ¶ *Traditam doctrinam*, παραδόσεις. Id est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epistola, cap.2.ver.2. quamobrem etiam addidit δι᾽ ἐπιστολῆς, *per epistolam*. Itaque fallũtur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticam pertinentes: quum hîc agatur de ipsa doctrina in qua stare oporteat quicunque salutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap.3.6. vbi rursus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentissimi sunt qui hunc locum citant vt suarum superstitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro vero assumũt, cui tandem concesserint cuiuis licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas qui contraria prorsus statuit? 1.Cor.11.13, & 7.33, Colos.2.c.16, & 1.Tim.4.3.

IN CAPVT III.

2 *A proteruis*, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. i. qui sui officij nullã curã habẽt: vel, insolẽtibus, & qui facilè alios lædãt. Vide Act. 28.6. Eras. *Ab absurdis*, quod mihi quidẽ absurdũ videtur.

3 *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id est, à Satanæ insidiis, vt respondeat sup. versic. quanquam etiam neutro genere accipi potest, pro omni eo quod malum est.

4 *Denuntiamus*, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta significamus. Vide 1.Thess.4.2. Vulg.& Eras. *Præcipimus.*

5 *Patientem expectationem*, ὑπομονήν. Vulgata, *Patientiam.* Vide Luc.8,16.

ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

1.Cor.4.12 1.thes.4.11 Act.20.34 1.thes.2.9

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

1 Cor. 4. 16.

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

1 Cor. 7. 6.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

Gen. 3. 19.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴτις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

13 Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

natè incedit, & non "ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 Nam ipsi scitis ‖quomodo oporteat nos imitari: ‖quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

8 Neque gratis panem "edimus *acceptum* a quoquam: sed cum labore & ęrumna nocte diéque operantes, ne cui vestrum oneri essemus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat: sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quod siquis nolit operari, "etiam non edito.

11 "Audimus enim quosdam incedere inter vos inordinatè, nihil agentes, sed "inaniter satagentes.

12 Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & eos obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

13 Vos autem, fratres, ne segnescite in benefaciendo.

14 Quòd siquis non auscultat nostro "per epistolam sermoni, hunc "notate: & ne commercium habete cum eo, "vt eum pudeat.

15 Neque vt inimicum ducite, sed admonete vt fratrem.

16 Ipse autem Dominus pacis semper det vobis pacem "omni modo. Dominus *sit* cum omnibus vobis.

ordinatè, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.

7 *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam nõ inquieti fuimus inter vos:*

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operantes, nequem vestrũm grauaremus.*

9 *Non quasi non habuerimus potestatem, sed vt nosipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.*

10 *Nam & quum essemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis, quoniam siquis non vult operari, nec mãducet.*

11 *Audiuimus enim inter vos quosdam ambulantes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes.*

12 *Iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus in Domino Iesu Christo, vt cum silentio operãtes, suum panem manducent.*

13 *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes.*

14 *Quòd siquis non obedit verbo nostro per epistolã, hunc notate: & ne commisceamini cum illo, vt confundatur.*

15 *Et nolite quasi inimicũ existimare, sed corripite vt fratrem.*

16 *Ipse autẽ Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis.*

6 *Ex tradita doctrina*, τὴν παράδοσιν. Vide suprà, 2.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cũ Erasmo, vt sit grauissima obtestatio: vel simpliciter, Nomine, redundante ἐν, id est ב Hebræorum: vt significet Paulus se non vt αὐτοκράτορα, sed vt Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leuiculum est autem quod Vetus interpres pro παρέλαβεν, *accepit*, legit παρέλαβον, *acceperunt*, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis.

8 *Edimus [acceptum] à quoquã*, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt ἐλάβομεν παρά τινος, *accepimus à quoquam*, idque fortassis rectius.

10 *Etiam non edito*, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & sacrificorum otiosi ventres? *Monachus*) inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib.8) *qui manibus non laborat, * similis est prædoni.* Hoc autem esse Hebræum prouerbium obseruauit homo diligentissimus I. Drusius.

* 11 *Audimus enim*, ἀκούομεν δέ. Refertur istud non ad proximè præcedẽtia, sed ad illam denuntiationem, idque per occupationem, acsi diceret Apostolus, Vtimur ista denuntiatione apud vos, non temerè, sed quoniam audimus &c. ex quo etiam intelligitur quod in priore epistola scri- * bitur 1. Thessal.4,11. ¶ *Inaniter satagentes*, περιεργαζομένους. Sic mihi videtur feliciter & eruditè Henricus Stephanus hanc vocem seruata quoque paranomasia expressisse. Addidi verò aduerbium inaniter: quoniam Satagere apud Latinos non semper in vitio ponitur, περιεργάζεσθαι verò apud Græcos nunquam aliter accipiatur: vnde περίεργον ματαῖον, ἄτοπον πολυπράγμονα, idonei auctores Græci sæpe coniungunt. Vulgata, *nihil operantes, sed curiosè agentes*. Erasmus, *nihil operis agentes, sed curiosè agentes.*

14 *Per epistolam*, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθαι, & sic distinguunt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui iungunt cum λόγῳ, vt sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est, nostræ epistolæ) non auscultet, eum notate. vel, (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolã, id est, iis quæ ex nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit. ¶ *Notate*, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημήνατε: & cur illos nisi iam ecclesiastico iudicio notatos iuberet caueri? Erasmus autem perperam sanè conuertit, *Indicate*. ¶ *Vt eum pudeat*, ἵνα ἐντραπῇ. Id est, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat.21.37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1.Cor.5.5, & 2.Cor.2.7.

16 *Omni modo*, ἐν παντὶ τρόπῳ, Vulgata, *In omni loco*, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius cõuenire puto, & ita legit Chrysostomi interpres.

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

17 Salutatio, mea manu Pauli, ⁘ quod est signum in omni epistola: ita scribo.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit ⁘ Athenis.

17 *Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.*

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

Missa fuit ex Athenis.

---

17 *Quod est signum*, &c. ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo * vult suppositițias epistolas à veris dignosci. Vide 2. Timoth.cap.4.ver.22.

¶ *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Imò hæc quoque epistola, vt superior, Corinthi scripta fuit, vbi Paulus sesquiannum docuit, Act.18.11. Vide Thess.5.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod etiam est multo absurdius. Claromontanus autem codex habet, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐπληρώθη, nec quicquam amplius.



ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ Ἡ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TImotheum prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.



ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

CAP. I.



1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi ex ordinatione ⁘ Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ,

2 Timotheo germano filio ⁘ in fide: Gratia *sit tibi*, ⁘ misericordia, & pax à Deo Patre nostro, ⁘ & Christo Iesu Domino nostro.

CAP. I.



1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi secundũ imperium Dei saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostræ,*

2 *Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Dei seruatoris nostri*, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutẽsi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Dei Patris, & seruatoris nostri Iesu Christi.* Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Patris nostri Dei, & Domini Iesu.* Orta est autem proculdubio varietas ista ab iis qui Seruatoris nomẽ putarũt vnius Christi personæ tribuendum: absurde id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua, seruarit. Vide Tit. 1.3.

2 *In fide*, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel filio per fidem, id est quem Domino genui per Euangelicam doctrinã, vt 1.Cor.4.14 & 15. Cæterùm in collatione huius epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subiiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarũt eam cõmodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesiis inscribũtur: quibus demum subiiciuntur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. sed reliqua exemplaria dissentiũt, & ex eo etiã argumẽto fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiam autem à gratia distinguo, vt

effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitã illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur Misericordia, id est, gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare non potest: vt pulchrè hos gradus describit Apostolus Ro.5.5 & 8. ¶ *Et Christo Iesu Domino nostro*, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *& Domino Christo Iesu Domino nostro*: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris non inuenimus Κυρίου repetitum.

---

3 Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·

4 Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει. (Infra, 4.7 & 6.4 tit.1.14.)

5 Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας, ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.

6 Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·

7 Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.

3 "Sicut te "sum precatus "vt permaneres Ephesi, "quũ proficisceter in Macedoniam, "*vide*, vt denunties quibusdam "ne diuersam doctrinam doceant:

4 |Nec attendant ‖ "fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm "ædificationem Dei "quæ est per fidem.

5 Porro "finis mandati, est "charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non ficta.

6 A quibus nonnulli vt à scopo aberrantes, diuerterunt ad vaniloquentiam.

7 Volentes esse Legis doctores, nec intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

3 *Sicut rogaui te vt remaneres Ephesi, quum irem in Macedoniam, vt denũtiares quibusdam ne aliter docerent:*

4 *Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.*

5 *Finis autem præcepti, est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*

6 *A quibus quidam aberrantes, cõuersi sunt in vaniloquium:*

7 *Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.*

---

3 *Sicut*, καθώς. Syrum interpretem miror hanc particulam non expressisse, quum hiet prorsus constructio nisi adiiciatur. ¶ *Sum precatus*, παρεκάλεσα. vel hortatus. Blando vocabulo vtitur, singulare modestiæ exemplum relinquens quibusuis in maxima etiam auctoritate constitutis. Iam vero si (quod tamen falsissimum esse puto) Timotheus Ephesi talem egit Episcopum quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. ¶ *Vt permaneres*, προσμεῖναι. Antea igitur Timotheus cum Paulo Ecclesias peragrabat: tunc, ita ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non vt illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, additus esset: sed vt Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: vnde etiam postea reuocatus est Romã ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus, qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, vt qui fuerit Euangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirũ epistolæ ad Philipp.1.1. Vulgata & Erasmus, *Vt remaneres*, quod non probo. quanuis legatur in Claromontano codice προσμεῖναι: quam scripturam si retinere velimus, verterim potius *Expectandi* verbo. Nam Remanere dicitur qui, alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt statim dicemus. ¶ *Quum proficiscerer in Macedoniam*, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet vt non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primã igitur profectionem esse constat eam quæ refertur Act.16. cuius comes fuit Timotheus, quem Lystræ tum primùm cognitum assumpsit. Altera commemoratur Act.19, & in epistola ad Corinthios posteriore: cuius profectionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act.19.22, & posterioris ad Corinthios epistolæ inscriptione, quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9.2, & 7.5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia, sed ex Grecia, vt insidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act.20.4. Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eámque idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nam & illa primæ dignitatis erat, vt ab eius firma constitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam eius potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti iam Asiæ valedicens, accersiuit, vt copiose refertur Act.20. ¶ *Vide vt denunties*, ἵνα παραγγείλῃς. De hac ellipsi Atticis quoque familiari, aliquoties iam antea diximus. ¶ *Ne diuersam doctrinam doceant*, &c. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, *Ne aliter docerent*. Ego malim ipsam doctrinæ substantiam significari. Erasmus, *Ne diuersam sequantur doctrinam*. Id vero potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere, vt Act.2.4, & 1.Corinth.14.21. Sed hoc notandum est, diuersam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiam quæ veram doctrinam adulterat, id est, cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeo vt ipsam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

4 *Fabulis*, μύθοις. Id est, curiosis ac vanis speculationibus. Notum est enim prouerbium ἐφέσια γράμματα, & hoc nonnulli explicandum putant ex Act.19.19, vt hoc nomine τῶν γενεαλογιῶν intelligãtur Genethliacorum & aliorum eiusmodi Magorum potius quàm Astrologorum meritò damnata deliria. Sed ex sequentibus videtur hoc potius accipiendũ de inutilibus quæstionibus, quibus Iudæi prȩsertim, neglecto vero Legis studio, iam tum incumbebãt: & quales ex nimium curiosa sacrarum genealogiarum perscrutatione etiamnum hodie oriuntur. ¶ *Aedificationem Dei*, οἰκοδομίαν Θεοῦ. qua nimirum in Deo crescimus. In multis codicibus vetustis legitur οἰκονομίαν, vt & in scholiis Græcis, quod *dispositionem* malim quàm *dispensationem* interpretari, sed receptam lectionem magis probo, tum Syri, tum veteris interpretis Latini auctoritate confirmatam. ¶ *Quæ est per fidẽ*, τὴν ἐν πίστει. Id est, solidam ac firmam, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.

5 *Finis mandati*, τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id est, Legis scopus, & cuius causa Lex data est piis. Sed quorsum hoc? Vult nimirum Paulus homines ab illis vanissimis studiis abductos ad verum pietatis studium reuocare. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Nec igitur extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2. Tim.2.17.

8 Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.

9 Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,

10 Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.

11 Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

12 Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

13 Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ.

14 Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

8 Scimus autem bonam esse Legem, si quis ea legitimè vtatur.

9 *Nempe* sciens ¨ Legem iusto positam non esse, sed Legis contemptoribus, & iis qui subiici nolunt impiis & ¨ peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum cõcubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

11 *Quæ est* ¨ secundum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.

12 Gratiam ¨ igitur illi habeo ¨ qui me robustum effecit, *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidum duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 ¨ Qui prius eram blasphemus & persequutor & ¨ iniuriosus: sed ¨ mei misertus est. nam ignorans *id* faciebã: ¨ *nempe* fidei expers.

14 Superabundauit autem ¨ gratia illa Domini nostri ¨ cum fide & dilectione in Christo Iesu.

8 *Scimus autem quia bona est Lex, siquis ea legitimè vtatur.*

9 *Sciens hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur.*

11 *Quæ est secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*

12 *Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio:*

13 *Qui prius blasphemus fui & persequutor & cõtumeliosus: sed misericordiam Dei cõsequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.*

14 *Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.*

---

9 *Legem iusto*, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id est, Legem latam non esse aduersus eum qui ad ipsius normam mores suos spõte componat: quales sunt ij soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad eos de quibus agitur accommodanda. Nam alioqui Lex posita est regendæ sanctorum vitę, imò in iis solis est efficax, quos tamen ipsa nec iustificat nec sanctificat, sed iustificatos inuenit, in quibus iudicium pronunciare nõ potest. itidémque sanctificatos Christi Spiritu repertos non tractat vt hostes, sed vt sibi assentientes docet ac delectat. ¶ *Legis contemptoribus*, ἀνόμοις. Id est, *exlegibus*. Vulg. & Eras. *Iniustis*, non satis expressé. ¶ *Peccatoribus*, ἁμαρτωλοῖς. Id est, veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ἐξ[illegible].

*

11 *Secundum gloriosum Euangelium*, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppletur articulus τῷ, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 *Igitur*, καί. Id est ἄρα, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheũ adhortatus esset velut ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelij munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. ¶ *Qui me robustum effecit*, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, *Qui me confortauit*. barbaré. Erasm. *Qui me potentem reddidit*, non malè expressa sententia. Nam quia hoc in loco disseritur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imo verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, *Qui me hac potestate ornauit*: siue, *Qui hanc auctoritatem mihi tribuit*, nempe vt gloriosi ipsius Euangelij sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. ¶ [*Id est*] *Christo*, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit cui gratias agit, & à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quam tamen in Claromontano codice & aliis quibusdam inueni.

*

13 *Qui prius eram*, τὸν πρότερον ὄντα. Elegantius dicitur τὸν πρότερον vt scribitur in Claromontano & alio prętereа manuscripto codice. ¶ *Iniuriosus*, ὑβριστήν. En merica præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, *Contumeliosus*. Erasmus, *Violentus*. ¶ *Mei misertus est*, ἠλεήθην. Hoc non video qui possis Latinè, seruato ordine, passiuo verbo explicare: nam miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, *Misericordiam Dei consequutus sum*. vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, *Misericordiam adeptus sum*. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. ¶ [*Nempe*] *fidei expers*, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est ἄπιστος ὤν. quoniam Christum ignorabam. Ergo, dicet aliquis, ignorãtia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamẽ verum est, minus grauiter peccare qui Christum ignorantes offendũt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. 8. Vulg. *In incredulitate*. Eras. *Per incredulitatem*: neutrum satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei (vt ita loquar) diuersum quiddam esse ab incredulitate. Paulus autem hic loquitur de Pharisaismo suo, siue de eo tempore quo non peruicacia sed mera Euangelici mysterij, quod Fidem appellat, ignoratione, peccabat, quamobrem etiam testatur sese bona, id est per meram ignorationem peccante conscientia, incessisse. Act. 23. 1. Syrus autem interpres hoc connectens cũ verbo ἐποίησα, vertit, Tremellio interprete, *Feci quod erat infidelitatis*.

14 *Gratia illa*, ἡ χάρις. Videtur mihi articulus hoc loco minimè otiosus: & libenter legerim cum Syro interprete, *Superabundauit in me gratia illa*, &c. ¶ *Cum fide*, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo commemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatẽ, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Matt.9 3 mar.2.17

15 Certus *est hic* sermo, & dignus qui modis omnibus recipiatur: ‖Christum Iesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

15 *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum.*

16 Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem lenitatem, vt essem exemplar credituris ipsi ad vitam æternam.

16 *Sed ideo misericordiam consequutus sum, vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam.*

17 Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

18 Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν.

18 Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempe* vt secundum pregressas de te prophetias, milites per eas bonam illam militiam.

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illis bonam militiam.*

19 Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

19 Retinens fidem & bonam conscientiam: qua expulsa, nonnulli naufragium fidei fecerunt.

19 *Habens fidem & bonam conscientiam: quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.*

20 Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

1.Cor 5.5

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: ‖quos tradidi Satanæ, vt castigati discerent non blasphemare.

20 *Ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

1 Adhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

1 *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus:*

15 *Certus*, πιστός. Id est, dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere nō possit. Quod autem addit * dignum esse hunc sermonem quem omnes auditum recipiant, videtur pertinere ad etymon Hebrææ vocis לקח [*lekah*] à verbo לקח quod Accipere declarat, & sermonē non quemuis, sed selectum & eximium declarat: à qua voces Græcæ λέγειν & λόγος simili prorsus notatione deducuntur.

16 *Misertus est mei*, ἠλεήθην. Vide suprà, versu 13. * ¶ *Primo*, πρώτῳ. summo illo videlicet peccatore: vel *primo*, habita videlicet ratione cęterorum per ministerium meū crediturorum: vel denique *in me primo*, id est, in me in primis, vtpote vno ex præcipuis peccatoribus.

17 *Sapienti*, σοφῷ. Hoc non legit Syrus, nec Vetus interpres, & alij Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nazianzenum περὶ υἱοῦ, λόγῳ β. Quomodo verò sit respondēdum Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchre docet Basilius epist. 161, & diximus etiam Iohan. 17.3.

18 [*Nempe*] *vt*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationem Timothei multis insignibus prophetarum oraculis fuisse comprobatam, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiam Lucas Act. 16.3. sicut Paulus & Barnabas iubēte per prophetas Spiritu sancto sunt profecti ad Gentes Act. 13.2, & Prophetarum testificationes commemorat Paulus Act. 20.23. ¶ *Milites bonam illam militiam*, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenue te geras in illa militia, ad quam oportet esse cōparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere cōstructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Sic autem Moses aliquoties Num. 4, loquens de Leuitis, in suas stationes instar exercitus distributis, vtitur nomine צבא [*tsabah*.] ¶ *Per eas*, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplum proposuerit.

19 *Fidem*, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infra, 3.8, & 4.1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & perleganter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4.1.

20 *Quos tradidi Satanæ*, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1.Cor. 5.5. ¶ *Vt castigati discerent*, παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impune ferāt suas blasphemias: siue, vt suo malo discerent quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprinssent à leurs despens à ne blasphemer plus.* Respexit enim ad excommunicationis finem illum cuius mentio facta est 1.Cor. 5.5, & 2.Thess. 3.14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἐπεὶ ἔπαθε, ἔμαθε.

IN CAPVT II.

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro*. quod non videtur satis conuenire. Claromontanus autem codex habet παρακάλει, *hortare*, vt & Ambrosius, quod maximè probo. ¶ *Deprecationes*, δεήσεις. Cōmodè transit Apostolus à verbi administratione ad solennes preces, alteram sacri ministerij partem, testibus Apostolis Act. 6.4. Hunc autē morem etiam fuisse iam olim in templo diligenter obseruatū constat, sic ordinante Solomone, 1.Reg 8.41, & hoc ipsis regibus Persarū postulantibus Ezræ. 7.23. cuius moris violatio maximam Hierosolymis tumultuandi occasionem præbuit, vt narrat copiosè Iosephus de bello Iud. lib. 2. cap. 17. Syrus autem interpres quod hic dicitur de publicis precibus Ecclesiasticis, perperā ad priuatas ipsius Timothei videri potest retulisse. Nō temerè verò videtur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio, quamuis nō vbique obseruetur. δέησιν ergo vocari dicit supplicationē qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferūt: προσευχὴν verò qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationem eorum qui nos iniuriis afficiunt. Vide Augustinum Epistola 59. ¶ *Pro quibusuis hominibus*, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis

pene

penè paginis: ſed ſpectandum eſt ſemper de quo agatur, vt quid indefinitè ſtatuatur intelligamus. Veluti Matt.4.33. dicitur Dominus ſanaſſe omnem morbum, id eſt quoduis morbi genus: & ibidem dicuntur Chriſto oblati omnes malè affecti, id eſt, quouis morbi genere laborantes. Itaque in iis locis indefinitè ſtatuitur de omni morborum genere. Et Rom.1.16, dicitur Euangelium eſſe efficax ad ſalutem omni credenti, id eſt cuiuis: quo vocabulo tolli Gentium & Iudæorum diſcrimen, manifeſtè apparet ex iis quæ ibi ſubiiciuntur. Sic 1.Corinth.6.12, *Omnia*, inquit, *mihi licent*. quibus verbis tollitur rerum mediarum diſcrimen. Sic 1.Corinth.10.25, *Omne*, inquit, *quod in macello vænit, edite:* tollens Iudaica ciborum diſcrimina. Pueriliter ergo hallucinantur qui hanc ſententiam & alias eiuſmodi, vnius particulæ præſidio fulti, particulari electioni opponunt: de qua Rom. cap.9.17, & 11.7, & aliis infinitis locis. Hic enim nō eſt propoſitum Paulo de ſingulis hominibus agere, ſed diſcrimen tollere graduum ac dignitatum, itémque fidelium & externorum, vt ex ſequentibus liquet. Etne quis à me quicquam hic detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re ſatis cōſtare puto) ſed etiam à Latinis ſcriptoribus ſimili prorſus ratione hanc particulam vſurpari affirmo, ita videlicet vt genera ſingulorum, non ſingula generum, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplum ex oratione pro Roſcio Amerino, *Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire poſſis.* Sic Virg. *Non omnis fert omnia tellus.* *

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	2	Pro regibus & quibuſuis in eminentia conſtitutis: vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate & honeſtate.	2	*Pro regibus & omnibus qui in ſublimitate ſunt: vt quietam & tranquillam vitā agamus in omni pietate & caſtitate.*
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3	Nam hoc bonum eſt & acceptum coram ſeruatore noſtro Deo,	3	*Hoc enim bonum eſt & acceptum coram ſaluatore noſtro Deo,*
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4	Qui quoſuis homines vult ſeruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4	*Qui omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.*

2 *Pro regibus*, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nā quot erant eo tempore magiſtratus, tot erant Eccleſiæ hoſtes, & penes Romanos infideles erat ſumma rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduerſus illos quàm pro illis concipi preces oporteret. Iubet autem Paulus nominatim illos in precibus comprehendi. Sed quid ſi tum Iulianus apoſtata imperaſſet? nempe hic vnus erat ex eorū numero pro quibus precandum non erat, Galat.5.12, & 1.Theſſ.2.16, & 2.Tim.4.14, & 1.Ioh.5.16. Diſtinguendi ſunt autem extranei, vel per ignorantiam peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui plane, & quidem Dei ac Chriſti odio, à veritate deficiunt. Ergo tota ſeries argumenti huc nos deducit, vt τὸ καθόλου interpretemur nō de ſingulis, ſed de omnibus indefinitè, i. de quibuſuis: & hactenus quidem vt tum pro domeſticis, tum pro extraneis preces in Eccleſia concipiantur. ¶ *Vt tranquillam.* ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participium ὄντων, Cōſtitutis. Argumentatur enim à fine quem ſpectauit Dominus quum in rebus humanis iſtos gradus diſtribueret: cui fini nos ſubſeruire prorſus oporteat, niſi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipſi nobis perniciem accerſere. Quum igitur magiſtratus ideo conſtituti ſint à Domino vt omnium rerum ipſiúſque adeo religionis εὐταξία per eos conſeruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, ſiquidem boni ſint ac pij, conſeruet: ſin verò mali ſint, bonos efficiat, populorū miſertus quos illo flagello longè duriſſimo caſtigat? Hoc, inquam, eſt Pauli longè grauiſſimum argumentum. Nam ſi (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbū ποιεῖσθαι, *fiant*, quaſi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt noſtræ tranquillitati conſulamus: verè quidem, ſed tamen non aptè colligeret Apoſtolus. Aſſumeret enim pro hypotheſi idipſum de quo quæritur, nēpe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, ſed etiam perſequuntur Eccleſiam, ad publicam Eccleſiæ concordiam ſpectet. Hoc, inquam, pro confeſſo Paulus aſſumeret ſi illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuiſſet aduerſarius, contraria prorſus ratione, non poſſe melius conſuli paci Eccleſiæ quàm ſi Deum aduerſus principes interpellet à quibus ipſa opprimitur: vti ſub Iuliano factum eſſe Eccleſiaſtica hiſtoria meritò teſtatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur ſi Paulum dicamus à generali fine conſtituti magiſtratus argumentari: vt probata illa hypotheſi, nectat argumenti cōcluſionem, Pro quibuſuis igitur principibus orandum eſſe. Nobiliſſimus autem eſt hic locus non modò aduerſus Anabaptiſtas & cæteros omnes fanaticos qui magiſtratum tollēdum cenſent, ſed etiam aduerſus crudeliſſimam illam charitatem Academicorum, qui nuper irrepſerunt, & in veræ religionis perturbatores nullum ius magiſtratibus cōcedunt: quum hic diſertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας, id eſt, iuſti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & aſſertores pios magiſtratus eſſe oporteat: adeo quidē vt quoties neceſſe fuerit vel religionem vel pacem ciuilem amittere, quicunque principes illam iſti nō antepoſuerint, grauiſſimo ſcelere ſeſe ſcientes ac prudentes obligent: nedum vt factioſis hæreticis impunè liceat Eccleſiaſticam diſciplinam deridere. ¶ *Et honeſtate*, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officij genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitioſè fiat. Cicero, *In officio colendo*, inquit, *ſita eſt honeſtas omnis: & in negligendo, turpitudo.* Itaque τὸ καλὸν obiectum eſt τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine ſignificetur honeſta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ ſignificatio huic etiam loco non malè conuenit. Vulgata, *Caſtitate*, nimium anguſtè, vt alibi ſæpe.

4 *Qui quoſuis homines*, ὃς πάντας ἀνθρώπους. Id eſt, qui ſublato diſcrimine, quoſuis etiam alieniſſimos ab Euangelio homines vult ſeruare: ſiue, qui Eccleſiam ſuam ex quorumuis hominum genere congregat. Noſtrum eſt igitur pro quibuſuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Eccleſiam acceſſerunt. Hanc germanam eſſe huius loci ſententiam res ipſa clamat, & experientia etiam conuincit, nempe iſta non ad ſingulos homines, ſed ad quæuis hominū genera pertinere. Eſt enim ad concluſionem accommodanda probatio. Itaque planè aberrant à ſcopo qui ſingulis hominibus hoc Apoſtoli dictum accommodant, & noſtræ conſolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de ſalutis cauſa: illam enim conſtat vno Chriſto niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donum apprehenſo. Non agimus etiam de eo cur Deus aliquos damnet. nec enim aliunde petendum eſt exitium hominis quàm ab ipſius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter ſentit, anathema ſit. Sed hoc quæritur, an ſingulos homines Deus ſaluti deſtinarit per fidem ſeruandos: an verò etiam aliquos iuſto ſuo iudicio condemnandos. At quorſum hoc quæritur? Quia hucuſque nos ſubuehit Spiritus ſanctus, nempe quoties ita facere neceſſe eſt, ab inhærentibus cauſis ad ipſum vſque Dei propoſitum conſcendens, tum in electis tum in reprobis. Apertæ verò blaſphemiæ fuerit exiſtimare curioſas, ſpinoſas, inutiles quæſtiones à Spiritu ſancto nobis explicari. Certè fruſtra prædicatur iuſtificatio ex fide, niſi fidei ſubſternatur electio certa & conſtans, electio verò ſine oppoſito membro nec conſtitui poteſt, nec ita etiam conſiderari vt par eſt. Denique niſi hæc quæſtio explicetur, tota Chriſtiana religio corruat neceſſe eſt. Nam qui hoc Pauli dictum ad ſingulos homines contendunt pertinere, huc delabantur

necesse est vt vel Pelagianum arbitrium hominis, vel vniuersalem (id est ad singulos homines pertinentem) gratiam statuant. Pelagianum arbitrium voco non quod sit spontaneum, (ita enim concedo) sed quod in vtrauis partem sua sponte sine gratia ferri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalem faciant gratiam: vel Semipelagiani, si cum natura faciant concurrere gratiam, quæ infirmam naturam adiuuet. Cum neutris verò mihi quicquam negotij esse volo. Sin verò gratiam quandam vniuersalem statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas? Nam de gratia hîc agimus quæ ad Christum ducit, extra quem non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratia illa vniuersalis hoc ipso tollitur: sin vero gustum eius aliquem singulis tribui dicamus, primùm omnium ipsa omnium seculorum experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illum gratiæ gustum faciamus, an imparem? Si imparem, iterum ab vniuersali gratia disceditur: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatam amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuisset enim æquè vterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si quis statuat, iam in Pelagianismum reciditur. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundã hominũ curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5	Vnus enim *est* Deus, vnus etiam mediator Dei & hominũ, homo Christus Iesus:	5	*Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:*
Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.	6	Qui sese ipse dedit redemptionis pretium pro quibusuis, *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.	6	*Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.*
2.Tim 1.11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7	Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico, per Christum, non mentior) doctor *inquam* Gentium cum fide ac veritate.	7	*In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, nõ mentior) doctor Gentium in fide & veritate.*
Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8	Volo igitur viros precari in quouis loco, puras manus attollentes absque ira & disceptatione.	8	*Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.*

* 5 *Homo*, ἄνθρωπος. id est, is homo qui vocatur Christus Iesus, Verbum Dei videlicet factum caro, Homo videlicet factus. Nam alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed tum Iudæis tum Græcis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò nõ potes ad singulos homines hoc transferre, quũ ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est, pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin, vt sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quam lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est, damnatione) diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 *Qui sese ipse dedit*, ὁ δοὺς ἑαυτὸν. Vel etiam, *Qui se ipsum*, vel *qui se ipse dedit*. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum nõ aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quam ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit pontifex, qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eam potuisse putant, nedum vt hodie possit. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίμακτος. Rectè sanè: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb.9.22. ¶ [*Christus inquam,*] *testimonium illud suis temporibus* [*destinatum,*] τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, *Cuius testimonium suis temporibus confirmatum est*. Sed multi veteres codices nõ habent *Cuius confirmatum est*. Erasmus, *Vt esset testimonium suis temporibus*, quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec commodam habent explicationem. Sed magis etiam hunc locum detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, *Quam ad rem suis temporibus testandam ego præco sum & Apostolus constitutus*. Inde porro nata est difficultas, quòd alij, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendum putarunt prouocabulum οὗ, & præterea verbum ἐδόθη vel ἀπεδείχθη, quomodo vertit Vetus interpres quo etiam sensu Syrus suppleuit *Euenit*. Alij subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam non satis aptè applicuerit. Alij denique ἰδίοις καιροῖς cõnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne ellipsi quidem indigeat: cohærens vel cum Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetij Christi nomen per epanalepsin) vel cum proxima sententia, vt vertas, [*Quod est*] *testimonium illud suis temporibus destinatum*. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt, Cõsules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel, *pour certaine saison*. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est, mysterium illud, siue arcanum: quanuis id in vno tantùm vetere codice deprehenderim. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom.16.25, Ephes.3.9. Coloss.1.26, Tit.1.2 & 3, 1.Pet.1.20. vbi vel mysterij, vel retectionis, vel vtriusque fit mentio. Sed & infrà, 3.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse comperimus. Videtur autem additum ex Rom.9.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. ¶ *Non mentior*, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Ioban.1.20. Magna * tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quanuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptam: in qua nimirum tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberent officiorum suorum descriptionem. ¶ *Cum fide & veritate*, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est, fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero: veritatem ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulgata, *In fide & veritate*, quod etiam non displicet: vt significetur sacri ministerij summa & scopus.

8 *In quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. His verbis tollitur Hie-

rosoly-

rosolymitani templi circumstantia legali, & ista respondét verbis Malach.1.11, & Iohan.4.21. Omnem tamen locum intellige sacris cœtibus destinatum. Agit enim Paulus de publicis precibus in communi conuentu, vt in toto orbe terrarum pura hęc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Itaque mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationem opponere. ¶*Puras*, ὁσίους. Vel *sanctas*. Ad verbū, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum sublatione posuit pro inuocatione, i. signum pro reipsa: quę formula sæpe occurrit in Prophetis, vt Esa.1.15. ¶*Absque ira & disceptatione*, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Mat.5.23, sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1. 15 & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, i. dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac.1.6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad ritè precandum requiritur.

Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·	9	‖Itidem & mulieres amictu "honesto, cum verecundia "& modestia ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:	9	*Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa:*	2.Pet.3.3
Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.	10	Sed ("quod decet mulieres pietatem in Deum spondétes) operibus bonis.	10	*Sed (quod decet mulieres promittentes pietatē) per opera bona.*	
Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.	11	Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.	11	*Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*	
Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.	12	‖Mulieri enim docere non permitto, "neque auctoritatem vsurpare in virum, sed *mando* vt sit in silentio.	12	*Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.*	1.Cor.14.34
Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα.	13	‖Adam enim prior formatus est: deinde Eua.	13	*Adā enim primus formatus est: deinde Heua.*	Gen.1.27
Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.	14	Et Adam "non fuit seductus: ‖sed mulier seducta, "causa trāsgressionis fuit.	14	*Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in prævaricatione fuit.*	Gen.3.6
Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	15	Seruabitur tamen "liberos gignendo, si "manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.	15	*Saluabitur autem per filiorum generationem, si permāserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*	

9 *Honesto*, κοσμίῳ. Id est, decenti ac conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi Μὴ ὅμμα κόσμει, μὴ τὸ σῶμα λαμπρυνεῖν θέλε, ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. ¶*Et modestia*, καὶ σωφροσύνης. Vulg. *Sobrietate*. Erasm. *Castitate*. Neutrum mihi satis placet: puto enim hîc commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 *Quod decet*, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendum est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6.21, quod verto *Spondentes*. Vulgata, *Promittentes*. Erasmus, *Profitentes*.

13 *Neque auctoritatem vsurpare*, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi.

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἔστιν κακὸν μέγα.

Est autem τὸ αὐθεντεῖν idem atque κυριεύειν. Rom.7.1. quod ei tribuitur, cuius nutu & voluntate ratum est quod geritur: quod Hebræis declaratur verbo משל [*Massal*.]

14 *Non fuit seductus*, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia, qua pœna Deus etiam ipse illam multauit.

¶ *Causa transgressionis fuit*, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, *In prævaricatione fuit*, nimium obscurè. Erasmus, *Obnoxia facta est transgressioni*: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent, Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccandi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 *Liberos gignendo*, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, ἐν τῇ τεκνογονίᾳ. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom.4.11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non considerasse: qui quum existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hic se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimum Apostolus fecerit huius conditionis mentionē, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptum hominē. Iam verò hæc pœna pręcipuè matrimonij coniunctionem, ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quū nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonij molestiis solam pœnam cōtemplentur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationē qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remediū inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulg. & Eras. *Per liberorum generationem*. Siquis autem manifestè cognoscere voluerit, quo spiritu actus fuerit Origenes, legat quæ in hunc locum scripsit tractatu in Matth.19. ¶*Manserit*, ἐὰν μείνωσι. Vulgata & Erasmus, *Si manserint*. Nam certè verbum numero multitudinis positum est, summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit commodè reperi ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorum fidem & cæteras virtutes. Nam quid si ij non manserint in his virtutibus, quamuis sedulò educati? Deinde, quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit, quòd in genere disserat de omniū vxorum Christianarum officio.

Κεφάλαιον γ.		Cap. III.		Cap. III.
Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.	1	Certus *est hic* sermo, Si quis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.	1	*Fidelis sermo, Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.*
Tit 1.6 Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·	2	‖ Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, vnius vxoris virum, vigilantem, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:	2	*Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobriũ, prudentem, ornatum, hospitalem, doctorem:*
Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·	3	Non vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem: sed æquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:	3	*Non vinolentum, non percussorem, sed modestũ: non litigiosum, non cupidum:*
Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·	4	*Qui* suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:	4	*Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:*

IN CAPVT III.

1 *Certus*, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his duabus epistolis Paulus sibi audientiam facere. Contrà vero censet Chrysostomus his verbis claudi superiorem sermonem: quod non probo, quum aliquoties Paulus sic multos locos inchoet. ¶ *Episcopatum*, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docẽdi tum gubernandi munus in Ecclesia, vt diximus Philipp. 1. 1. ¶ *Appetit*, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, quàm Apostolica sit ea Ecclesia, in qua non aliter liceat quàm per ambitũ & manifestã nõ dico petitionẽ, sed emptionẽ, gradum vllũ adipisci: adeo quidẽ vt nullũ sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc pene vnũ quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et istos, quæso, non pudet Ecclesiæ nomen sibi vindicare? ¶ *Præclarum*, καλοῦ. Id est, præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud vsquam est. Nam hîc valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, *Bonum*. Erasmus, *Honestum*, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, mõstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Ita scilicet nonnullis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. ¶ *Opus*, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporum nomen vsurparint otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, *rem bonam*, & δεῖ οὖν, *debet autem*.

2 *Oportet igitur*, δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. ¶ *Vnius vxoris virum*, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui cõiugatos excludit ab episcopatu, quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, *Qui fuerit*, sed *Qui sit*: quum verbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita disertè loquatur Tit. 1. 6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem dãnata expressè polygamia, vt rectè hunc locũ exposuit Chrysost. Fuit enim illa semper in Oriente totáque Græcia adeo vsitata, vt etiam aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recensendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque sunt bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infra dicemus, cap. 5. 9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facile statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. id est, suis affectibus moderantem. Alij, Sanę mentis interpretantur: cui opponitur ὁ μαινόμενος, vt diximus Mar. 11. 15. Sed hoc non videtur cõuenire, quum satis per se intelligatur furiosos ad obeundum aliquod munus, nedum sacrum & tanti momenti, non esse deligendos. Alij *Prudentem* vertunt, id est φρόνιμον, & certè talis esse non potest, qui non sit temperans. In Vulgata verò editione duplex vnius vocis interpretatio in contextu legitur, nempe *Sobrium & pudicum*, quod posterius maximè probat Hieronymus in epistolam ad Titum. Ego neutrum probo. ¶ *Aptum ad docendum*, διδακτικόν. Vulgata, *Doctorem*, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam. neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tum habuisse, *Docilem*: pro quo substituit, *Qui docere posit*, vt Erasmus obseruauit.

3 *Vinosum*, πάροινον. Id est vino quasi assidentem, siue, vt explicat Syrus interpres, *Vini sectatorem*. Vulgata & Erasmus, *Vinolentum*: non satis rectè. Cæterùm Chrysostomus hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenij homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse vers. 8, interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, *multo vino deditum*. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. ¶ *Percussorem*, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriunt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari. ¶ *Non turpem quæstum facientem*, μὴ αἰσχροκερδῆ. Hieron. ad Heliodorum, satis infeliciter *Turpilucrum* vertit. Vel, non turpiter lucri cupidum, quod latius etiam patet. Vtcunque autem accipias, τὸ αἰσχρὸν & τὸ βάναυσον plurimum differunt. Illud enim nullum Christianum decet nedum vt in pastore sit tolerabile: istud verò non dedignatus est etiam ipse Christus ad tempus, Mar. 6. 3. neque noster Apostolus σκηνοποιός, Act. 18. 3, idem penè qui βυρσοδέψης, siquidem tentoria ex pellibus cõsuebantur. Sed hoc neque apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione Latina & quinque manuscr. codicibus Græcis, & in Hieron. ad Oceanum epistola legitur: & videtur comprehendi in ἀφιλάργυρον. ¶ *Aequum*, ἐπιεικῆ. Id est συγγνωμονικόν, cui opponitur ἀκριβοδίκαιος. qui ius suum pertinaciter tuetur: cuiusmodi homines sese contentiosos præbere consueuerunt. Hoc autem accipe de eo iure de quo remittere aliquid possumus. Vulgata, *modestum*, impropriè.

4 *Bene præsit*, καλῶς προϊστάμενον. Vulgata, *bene præpositum*, ineptè. Sed quid Pseudambrosio facias qui *Domum suam* Corpus interpretatur, & Hieronymo qui per filios λογισμούς, per filias τὰς πράξεις intelligit, vt hæc ad suum illum cælibatum detorqueant?

¶ *Honestate*, σεμνότητος. Vulgata, *Castitate*. Eras. *Reuerentia*. Vide supra, 2. 2.

6 *Nouitium*,

5 (Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

6 Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

7 Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

8 Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

9 Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·

10 Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

11 Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλαίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

12 Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

13 Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον·

15 Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non "nouitium, ne inflatus "in criminationem incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrũ incidat & laqueum diaboli.

8 "Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæstum facientes:

9 Tenentes "mysterium fidei in pura conscientia.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 "Vxores itidem *oportet esse* honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.

13 Nam qui bene ministrauerint, "gradum sibi bonum acquirunt, & "multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

14 Hæc tibi scribo, sperans fore vt "celerius ad te veniam:

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quę est Ecclesia Dei viui, "columna & stabilimentum veritatis.

5 *(Siquis autẽ domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?)*

6 *Non neophytum: ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*

7 *Oportet autem illum & testimonium habere bonũ ab iis qui foris sunt: vt nõ in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*

8 *Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:*

9 *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.* Suprà, 1.19

10 *Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.*

11 *Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.*

12 *Diaconi sint vnius vxoris viri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.*

13 *Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.*

14 *Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citò.*

15 *Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.*

6 *Nouitium*, νεόφυτον. Rectè notat Chrysost. Apostolum non dixisse νέον, *iuuenem*, sed νεόφυτον, id est recens Ecclesiæ insitum. Et obseruãdum est Paulum ad Timotheum scribere in Asia versantem, vbi ex Gentibus necesse fuit plerosque Ecclesiis præfuturos accersere. Nec tamen propterea habenda etiam non est ætatis ratio. ¶ *In criminationem diaboli*, εἰς κρῖμα τοῦ διαβόλου. Vel, *In condemnationem diaboli*. Id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ quę ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse diabolus. vel, nequid confidentius agat, vnde ipsius criminandi occasio Satanæ præbeatur. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Ephes. 4.27. Vulgata, *In iudicium Diaboli*. Iudicium autem sæpe pro ipso gubernandi iure accipitur, vt possit etiã explicari, In iudiciũ, i. in ius & potestatẽ.

8 *Diaconos*, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp. 1, & alibi sæpe.

9 *Mysterium fidei*, μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinam, quæ vere sanè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nonnullæ etiam in docẽdo partes quoties necesse fuisset, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 *Vxores*, γυναῖκας. Vxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim pręcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit *Mulieres*: & liquidò hinc quoque apparet, de episcopis aut diaconis qui vxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2 & 11.

13 *Gradum*, βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה [*mahaleh*] ab Hebræis. vel ita significat Apostolus in minoribus Ecclesiæ functionibus fideliter versatos ad maiores postea meritò vocari, vt antiquissimis Canonibus cauetur: quem ordinem Nazianzenus eleganter, Oratione de patre suo, νόμω ἀκολουθίας πνευματικῆς appellat. ¶ *Multam libertatem*, πολλὴν παρρησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia coniungit: bonæ verò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 *Celerius*, τάχιον. Comparatum absoluti loco positum est, cuius tamen enallages hæc vis est vt nonnihil adiicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Ioh. 13.27, & Act. 25.10, & 2. Tim 1.17 & 18.

15 *Columna & stabilimentum*, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpliciter. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum est Ephes. 2.20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid veritatis nomine significetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ auctoritatem quasi veritatẽ ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, vt antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est, Christo nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat, altrix & conseruatrix veritatis inter homines: vt ipsa à verbo, nõ contrà verbũ ab ipsa pendeat. Deinde quũ isti veritatẽ à verbo Dei separent, quis nõ videt eos quasi in aëre ædificare, & veritatis nomẽ vanitati ac mendacio imponere? Pręterea quàm absurdũ illud est, Ecclesiam Dei certo loco certisq. personis more Iudęorum, affigere? quasi scilicet captiuũ Spiritum sanctũ teneant, ac non disertè Dominus vbiq. istum externũ splendorẽ iudicarit Ecclesię suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volunt

vel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, vel cōcilium illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulo ante non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusuis deridendos acuti isti sophistæ propinant, quod in asserendis suis mendaciis τὰ ζητούμενα assumant pro confesso. Parendū est inquiunt, his & illis decretis. nā Ecclesia ita constituit. Deinde Ecclesiā non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicū, conciliabula, consuetudinē. Denique bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit comminiscuntur, vt olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ita sibi acutè videntur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei auctoritatē detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatē dicimus: sed hoc quęritur in quo vobis laborandum erat, Sitne Ecclesia quæ vno capite nō est cōtenta: quæ nō verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus sæpe etiam falsissimis nititur: quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit: quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusuis emptoribus prostituit: quæ Christo alios mediatores subordinat: quæ Christo corpus inuisibile & immēsum affingit: quæ Christi oblationem vnicam & æternam iterat: quę liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera cōcilia, Patres quos se venerari simulat, palam tamen imperitis illudens, conculcat: quæ Spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ auctoritatis regundis finibus (id est de iis quę ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquàm (vt opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò differere.

16 Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

16 Et sine controuersia magnū est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, iustificatus est in Spiritu, cōspectus est ab Angelis, prædicatus est Gētibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

16 *Et manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.*

16 *Mysterium,* μυστήριον. Id est arcanum. Vulgata, *Sacramentum.* Hîc igitur mirum est Romanēses nouum aliquod sacramētum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen sit à Paulo vsurpatum, ex his apparet quæ subiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, sed etiam Angelorum captum infinitè superant. ¶ *Deus conspicuus factus est in carne,* Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemptionis nostræ mysteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo deprauatum: cui sane hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suam operam imprudens quidem (sic enim arbitror) sed suam operam tamen Erasmus commodauit: ita videlicet profitens Christi diuinitatem vt tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima quæque eius testimonia nobis extorquere. Exemplo sit hic locus. Vetus interpres pro Θεὸς legit ὃ, vt qui conuerterit, *Quod manifestum est in carne.* quod & ipsum tamen ad Christum commodissimè aptari potest, qui μετωνυμικῶς Mysterij nomine sit significatus. Verùm repugnāt perpetuo consensu omnes Gręci codices, & (vt mox dicemus) res ipsa postulat vt de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Euāgelij prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. *Mihi,* inquit, *subolet Deum additum fuisse aduersus hæreticos Arrianos.* At mihi Bezæ non dubium est, Dei nomen sublatum fuisse ab iis qui vel diuinitatem Christi, vel vtriusque naturæ vnionem iam inde ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. *Iam,* inquit Erasmus, *agit aduersus Iudæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere.* Vnde verò istud colligitur? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. *Mysterium,* inquit, *vocat prædicationem Euangelij, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in vniuerso mundo.* Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id est mysterium erat, vel fuit, sed μυστήριόν ἐστι, mysterium est. Deinde quid hoc rei est, In carne id est in vniuerso mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad se redit, & *In carne* interpretatur *Per carnem,* id est *per Christi humanitatem.* Atqui nusquam additur Christi nomen. Ergo similis locus aliquis, ratio denique aliqua huius dicendi formulę proferatur. Sed tamen hic posterior error multo est tolerabilior superiore. Subiicit deinde, *mysteriū fuisse iustificatum in Spiritu,* id est *hanc prædicationem habuisse vim iustificandi in Christo, per fidem, sine Lege Mosaica.* Obsecro, quid hoc est, iustificatum id dicere quod iustitiā in Christo proponat? Nam non attingo quod cum Sophistis putat Legis duntaxat ceremonias a iustificatione excludi. Alia quæ subiicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. *Quod,* inquit, *post resurrectionem receptum est in cælum, vnde fuerat profectum.* Hîc verò ita tenetur vt elabi non possit, ideóque securè hoc præterit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre posset? Mysterium dici voluit Euangelij prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta est? Nā si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, *ascendisset,* nempe paratum erat cauillum, dici ascendisse in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifestissima sunt hæc cauilla, & vtrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro confesso assumitur) ex inuisibili factus aspectabilis, assumpta carne, id est hominis vera, eáque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxia natura: siue Verbum factum esse caro. Ita duæ ponuntur, distinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in conditione infirmitatis consideretur. Huius verò mysterij altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ita vt est comprehendet? Superest vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id est conspicuus & aspectabilis factus est, conuertit, *Deus exiuit in carne.* ¶ *Iustificatus est in Spiritu,* ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iustificari non semper declarat iustum fieri, (quod non considerarūnt qui hæserunt in huius loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo, significat debita iustitiæ laude affici, quum iustus comprobatus fueris, (vt Luc. 7.35, dicuntur publicani Deum iustificasse) atque adeo iustum id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci: quo modo dicuntur mandata Dei iustificata Psal. 19.10, id est ad vnguem & exquisitè perfecta: adeo quidem vt palam ita esse appareat. Sic Psal. 51.6, dicitur Deus iustificari in sermonibus suis, id est laus iustitiæ ipsius conspicua reddi. Et Mat. cap. 11. ver. 19, iustificata dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis, gloria diuinitatis, sese in illa infirma carne ita exerens vt Christū quāuis hominem infirmum, tamen palam etiam factū sit verum esse Deum: quod ex vniuersa historia Euangelica satis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Christo diuinum & supra carnem (id est supra hominem) fuit, vt diximus Rom. 1.3. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè obseruauit doctissimus interpres. Nec ab hac interpretatione dissentit Athanasius De resurrect. carnis, opponens, *Iustificatus est in Spiritu.* i. *Iustitiā habuit non humano more, sed diuina puritate.* ¶ *Conspectus est ab Angelis,* ὤφθη ἀγγέλοις. Nō potuit magnificētius prędicari augusta huius mysterij maiestas. nā proculdubio in ipsum Christū (.i. visibilem Deū) intueri, quàm incredibilem

bilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt illo nobili cantico quod recitatur Luc.cap.2.v.14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipsa mundi creatione maius? Postremò visibilis illa ascensio in cælum carnis nostræ cum Deo substantialiter iunctæ, & illa ad dextram Patris sessio supra omnem cælorum altitudinem, cuius tandem est sublimitatis mysterium? ¶ *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulgata, *Assumptum est*. Erasmus, *Receptus est*. Vide Act.cap.1.v.2.

Κεφάλαιον δ.		Cap. IIII.		Cap. IIII.
ΤΟ' δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,	1	SPiritus autem disertè dicit fore vt "posterioribus temporibus "desciscant quidam à fide, "spiritibus deceptoribus "attendentes, ac doctrinis "dæmoniorum,	1	*SPiritus autem manifestè dicit quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,*
Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2	"Per hypocrisin "falsiloquorum, "quorum conscientia cauterio resecta est,	2	*In hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam,*

IN CAPVT IIII.

1 *Posterioribus*, ὑστέροις. Id est, sequuturis. Vulgata, *nouissimis*, id est ἐσχάτοις. ¶ *Desciscent à fide*, ἀποστήσονταί τῆς πίστεως. Id est, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi Fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Gal.1.23, & suprà, 1.19, & 3.8. & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est, verę fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram consolationem à fundamētis conuellere. Nam si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandem sunt Dei consilia, aut vbi spes illa nostra est? vbi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostrę in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quum electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorū qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicij homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas non exerat? aut quis ebrium vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina (inquiunt) homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritus Christi effectis, (id est, à mortificatione peccati, & viuificatione iustitiæ) qui diiudicat, is eo ipso testatur se infidelem esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulacro seipsos deludunt. Contrà verò, qui verè filij Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore eiusdē Spiritus vi fulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò, per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est, repētino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare, vt si cibum aliquem suauem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamē deglutias, aut si deglutiueris, nō cōcoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud est denique reuera Christum amplecti, & sibi applicare, (quod quia soli filij Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vsu, quòd credere videantur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap.8.18. Itaque etiamsi fidei nomen hic non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. ¶ *Spiritibus deceptoribus*, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam possis dicere, vt vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter est) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinā, accipere possumus: vt quod subiicitur sit istius dicti expositio. Vet.interpres legit πλάνης, i. *erroris*, eodem sensu: nisi quòd error, illius est qui decipitur, quum hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, *fabulis*. ¶ *Attendentes*, προσέχοντες. Non modo igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia, quod disertè notandum est. Hic verò mihi occurrit quod apud idoneum scriptorem, i. apud Epiphanium inueni, in eos acerrimè inuehentem, non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipsi nato imperaret (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadam superstitione placentā illi quandam solenni pompa consecrarent. Is igitur iam tum prospiciens quonā ista miseros homines abducerent, hunc locum ita citat, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, *Mortuos enim colent, vt in Israele culti sunt*. quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, *desciscent quidam à fide*, vt illis interpositis postea demum sequatur προσέχοντες πνεύμασι, *attendentes spiritibus*, &c. Deinde cultus illius exēpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarēt: atque ad id de quo erat instituta quęstio, hanc Pauli prophetiam accōmodat: neque id temere, vt rei exitus ostēdit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector, quisquis es) quàm planè & aperte ista conueniāt cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriant illius meritoria prostibula, & quanuis ista portenta primus quidam Saturnitas dicatur protulisse, apud Epiphanium & Theodoretum) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum vsum, & in his quidem rebus satisfactionem pro peccatis, id est, summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm hoc ipsum facere quod hic apertè prædicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. ¶ *Dæmoniorum*, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

2 *Per hypocrisin*, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi. Eras. *Per simulationem*. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicā quandam artem factitaturos: nequis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineant. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, num meridie luceat: siquis multiplices illas & media

quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totam illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumétum nuper non minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit vir beatæ memoriæ P. ille Viretus, quem honoris causa nomino. ¶ *Falsiloquorum*, ψευδολόγων. Videtur potius dicendum fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm cóstructionis ratio, vt Mar. 12. 40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseως causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas, Matth. 16. 23, & Iudas diabolus vocatur Iohan. 6. 70. ¶ *Quorum conscientia cauterio resecta est*, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorum conscientia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationé præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Significat autem τὸ καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum conscientiam ita obduruisse vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes. 4. 19. Vulgata, *Cauteriatam habentium suam conscientiam.* Erasm. *Cauterió notatam habentium conscientiam:* quas interpretationes non minus absurdas iudico quàm siquis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.	3	Prohibentium contrahere matrimonium, "*iubentium* abstinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3	*Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.*
Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4	Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur.	4	*Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.*
Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.	5	"Sanctificatur enim "per verbum Dei, "& preces.	5	*Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.*
Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.	6	Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, "innutritus in sermonibus "fidei, & præclaræ doctrinæ, "quam assectatus es.	6	*Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.*
Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.	7	Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.	7	*Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.*
Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.	8	Nam corporalis exercitatio "ad pauca vtilis est: at pietas ad omnia vtilis est, vt quę "promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.	8	*Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: pietas autem, ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.*

3 [*Iubentium*] *abstinere*, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primum omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Iohann. 10. 16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum adiiciendum est, quod etiam expressit Epiphanius, hunc locum citans aduersus Cataphrygas, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, Ἄλλα μὲν αἰχμάς, ἄλλα στερνοῖς ἐπίασε Νείκαι. Similem ellipsin annotauimus 1. Corinth. 14. 34. Sed & aliter excusari potest hæc ellipsis, ex Hebræorum idiotismo, apud quos verbum צוה [*tsauah*,] quod propriè significat præcipere quid sit faciendum, significat etiam vetare a quo sit abstinendum, vt Deuter 2. 37. Syrus autem interpres videtur legisse ἀπεχομένων, idque velut in coniugatione Hiphil, quasi dicat, facientium abstinere.

5 *Sanctificatur*, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum fit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri ritè accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem sic volente, sed ipsis tamen partim non ritè, sed per malas artes id vsurpantibus, partim verò eorum auctorem vel contemnétibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiam sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad viuam beneficentię Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: Vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: Alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cum omni timore ac reuerentia frui. Postremò, gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. ¶ *Et preces*, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hic ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus suprà, cap. 2. 1.

6 *Innutritus*, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, *Enutritus*, non explicata hac Emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiue quoque conuerti posse, *Enutriens* illos. ¶ *Fidei*, τῆς πίστεως. Iterum Fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. ¶ *Quam assectatus es*, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, a cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. cap. 1. ver. 3. Demosthenes, περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatem vero vocat legitimum & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 *Ad pauca vtilis est*, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Nam mox illi opponitur πρὸς πάντα, ad omnia, ita vt ὀλίγον videatur pro ὀλίγα positum. Syrus interpres ad téporis spatiũ refert, & in illo dicendi genere fateor subaudiri solere χρόνον,

vt verti

vt verti etiam possit, *Ad exiguum tempus vtilis est*, cui ex aduerso respondeat vitæ quoque futuræ promissio. Corporalem autem exercitationem vocat non illam immodicam ac multo etiam minus illam superstitiosam vel potius impiam, sed rigidam tamen & domandæ carni vtilem victus rationem. ¶*Promissionem*, ἐπαγγελίας. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

9 Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

10 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

11 Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

12 Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

13 Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

14 Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

15 Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

16 Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

Κεφάλαιον ε.

1 Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς.

2 Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

9 Certus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.

10 Nam idcirco etiam fatigamur, & probris afficimur, quòd speremus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in castitate.

13 Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

14 Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij.

15 Hæc meditare, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

16 Attende tibiipsi & doctrinæ: *&* permane in istis. id enim si feceris, & teipsum seruabis & eos qui te audierint.

CAP. V.

1 SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni castitate.

9 *Fidelis sermo, & omni acceptione dignus,*

10 *In hoc enim laboramus & maledicimur quòd sperauimus in Deum viuũ, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium.*

11 *Præcipe hæc, & doce.*

12 *Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exẽplum esto fideliũ in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.*

13 *Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

14 *Noli negligere gratiam quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiam, cum impositione manuum presbyterij.*

15 *Hæc meditare, in his esto: vt profectus tuus manifestus sit omnibus.*

16 *Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.*

CAP. V.

1 *SEniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem: iuuenes, vt fratres:*

2 *Anus, vt matres: iuuenculas, vt sorores, in omni castitate.*

10 *Qui est conseruator*, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulgata, *Qui est saluator.* Erasmus, *Qui est seruator:* quod nonnullos torsit, propterea quod seruatoris nomen ferè respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque vt homonymiam vitarem, malui *conseruatorem* dicere. Alludere autem videtur ad Psalmi versu 36.6.

12 *In Spiritu*, ἐν Πνεύματι. Spiritum vocat zelum pietatis, aut certe eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheum vt omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur. Sed hoc tamen neque apud Syrum interpretem, neque in Latina versione, neque apud veteres plerosque patres hunc locum citantes, legitur.

13 *Interim dum venio*, ἕως ἔρχομαι. Erasmus, *Vsquedum venero.* ἕως ἔρχωμαι. Apparet autem cum ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit supra 3.14. Apostolum, quum hæc scriberet, e Macedonia constituisse statim traicere: sed præter spem, vt aliàs sæpe, tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeò vt nonnisi post Pascha soluerit Philippis: quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum præteruehi: cuius tamen ministros ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suã liberaret, postremum Asiam visurus.

14 *Per prophetiam*, διὰ προφητείας. Id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1.18, & 2. Tim.6. qua ratione quoque dimissi sunt Paulus & Barnabas Antiochiam Act.13.2, quo etiam refertur quod scriptum est Act.16.2. quod disertè videtur hic commemorare Apostolus, ne temerè iuuenis ad Euãgelistæ munus ascitus videretur. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, sæpe iam dictum est à nobis. ¶*Presbyterij*, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine cœtus omnis ille significatur qui in verbo laborabant in ea ecclesia, vbi hoc est factum, cuius nomen hîc non editur, sed Lystris ascitum fuisse constat ex Act.16.2. Sunt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorum, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip.1. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 *Inter omnes*, ἐν πᾶσι. Vulgata & Erasmus, *In omnibus.* quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 *Attende*, ἔπεχε. Id est, πρόσεχε. vt etiam apud Latinos Intendere & Attendere permutantur. ¶*Permane*, ἐπίμενε. Vulgata, *insta*, impropriè. ¶*Seruabis*, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit recõciliationis sermonem, quum videlicet vna cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, *Qui plantat & qui rigat, nihil est.* Eadem locutio occurrit Rom.11.14.

3 Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

4 Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

6 Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

7 Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

8 Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

9 Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή

3 "Viduas honora " quæ verè viduæ sunt.

4 "Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discãt "prius "*in* propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parentibus. hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.

5 "Porrò quæ verè vidua est "ac sola, "sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

6 At " quæ lasciuit, *ea* viuens mortua est:

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

8 Quòd siquis suis & maximè domesticis non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

9 Vidua "allegatur non minor annis sexaginta, "quæ fuerit vnius viri vxor:

3 *Viduas honora quæ verè viduæ sunt.*

4 *Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suã regere, & mutuam vicem reddere parentibus. hoc enim acceptum est coram Deo.*

5 *Quæ autem verè vidua est & desolata, speret in Deo, & instat obsecrationibus & orationibus nocte & die.*

6 *Nam quæ in deliciis est, viuens mortua est.*

7 *Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint.*

8 *Siquis autem suorum & maximè domesticorum curã non habet fidem negauit, & est infideli deterior.*

9 *Vidua eligatur nõ minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor:*

IN CAPVT V.

3 *Viduas honora*, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeant. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד [*chabad*,] neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim. quanuis aliter sentiat Hieronymus ad Gerontiam. ¶ *Quæ verè viduæ sunt*, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. Itaque non simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 *Quòd siqua*, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vt si liberos & nepótes, grandiores videlicet habuerint, ij admoneantur vt, si pij sunt & Dei timentes, eam pietatem in suos parentes inprimis exerceant. Domi enim ipsos abundè habere in quibus se pios esse ostendant. Deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quum sine summo scelere non possit officium ἀντιπελαργίας prætermitti. Postremò doceãtur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorum ac nepotum pietas officiosa. Sed quid si subsidiis istis vidua caruerit? De his verò postea differet. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν, id est, *discant*, ad ipsas viduas referas, certè coactum erit quod de vice parentibus rependenda commemoratur: vt interim taceam hîc agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autem de illarum offi-
* cio in suos. id enim postea dicetur. ¶ *Prius*, πρῶτον. priusquàm videlicet Ecclesiæ alendarũ ex eleemosinis istiusmodi viduarum onus imponatur. Neque nouum est πρῶτον sic vsurpari vt 2. Tim. 2, 6. ¶ [*In*] *propriam domum pietatẽ exercere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponitúrque hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quibus Matth. 15. 5. Vulgata, *Domum suam regere*, τὸν ἴδιον οἶκον διοικεῖν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ἐνεργητικῇ nusquam legi.

5 *Porrò quæ verè*, ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorandas (id est, pastorum peculiari studio dignas) esse dixerat quæ verè essent viduæ: nunc quænam illę sint explicat. nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. ¶ *Ac sola*, καὶ μεμονωμένη. Terent. *Sola sum, habeo hic neminem neque amicum, neque cognatum.* Sic Dauid sese solum siue vnicum vocat Ps. 25. 16. & 22. 21. Vulgata & Erasmus, *Desolata*. sicut aliquoties apud Tacitum istud ac-
* cipitur. ¶ *Sperat*, ἤλπικεν. Id est, ἐλπίζει. & ita significatur spes quæ non momento cœperit.

6 *Quæ lasciuit*, ἡ σπαταλῶσα. siue, *in luxu viuit*. Luxum enim malim quàm delicias dicere.

8 *Siquis*, εἴ τις. vel *Siqua*. Sed illud malo. Vult enim alle- * 1
gi viduas ab Ecclesia alendas quæ suorum cognatorum præsidio sint prorsus destitutæ: & ideo cognatos viduarũ admonendos officij, vt illas ad Ecclesiam non amandent.

9 *Allegatur*, καταλεγέσθω. Vulgata, *Eligatur*. Sed rectius Erasmus. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarum opera ad pauperum præsertim ægrotorum curã vtebantur, quæ in Ecclesiastica historia Diaconissæ vocantur. vt Rom. 16. 1. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerum referri. ¶ *Quæ fuerit*, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: vnum, vt non pellex, non concubina, non meretrix, sed vxor fuerit, alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus, pręsertim Latinis, quòd διγάμους in hoc argumẽto dici putarint eum qui prima vxore mortua alteram duxerit, aut contra. At ego διγάμους propriè dici viros censuerim qui viuente vxore, eáque vel adhuc legitimè coniuncta, vel iniusto diuortio separata, alteram superinducunt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris immeritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autem ita sentiam, primùm eo adducor quòd alioqui periniquum certè fuerit secundas nuptias damnare: nec causam vllam videam cur secũdæ potius quàm primæ vllam incontinentiæ labem secum trahãt. Imò verò quàm multę proferri species possunt, in quibus qui iterum vxorem duxerit, plura ac certiora continẽtiæ signa ediderit quàm qui vnam tantùm vxorem habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolum, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare, vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticum munus ineptæ censeantur? Quanuis enim longè aliud sit ab Ecclesia reiici quàm ad Ecclesiasticam functionem non censeri idoneam: tamen non est leuis macula, ideo non admitti quod sanctè & in Domino nupseris, ex ipsius Apostoli consilio. Postremò legatur canon concilij Neocęsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuisse publicæ pœnitentiæ addictos, & presbytero interdictum ne nuptiali conuiuio eorum interesset: nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel concedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquam in mentem venisse putarit, vt publica etiam pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mãdato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicans quod de episcopo vnius vxoris marito dictum est, hoc manifestè intelligit de polygamis, id est, de iis qui plures simul vxores haberent. In epistolam verò ad Titum scribens, disertè hoc scriptum esse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quíque suam beneuolentiam erga vxorem ἀπολωλυῖαν (id est, quæ discesserit, nimirum inhumaniter tractata,

tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, nõ conseruarint. Itaque (vt tandem finem faciam) viduas Paulus nõ vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine vllo probro vixerint, vno marito contentæ. Vnum autem maritũ habuisse dicitur, & sine vllo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mandato, cum secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrum quorundam auctoritatem mihi opposuerit, ad verbum Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonem agens, polygamiam non aliter explicat aduersus Iudæorum magistros, εἴ τινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσιν. & Apologetico posteriore, explicans illud dictum Domini, *Qui repudiatam duxerit, mœchatur*, hoc etiam addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί.

Græce		Beza		Vulgata
Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.	10	In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.	10	*In operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsequuta est.*
Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν·	11	Porro iuniores viduas recusa: postquã enim lasciuierunt aduersus Christũ, nubere volunt:	11	*Adolescentiores autẽ viduas deuita. quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt:*
Ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.	12	Damnandæ, quòd primam fidem reiecerint.	12	*Habẽtes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.*
Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.	13	Simul autem etiam otiosæ *esse* discunt circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.	13	*Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: nõ solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.*
Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.	14	Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.	14	*Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliâs esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*
Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.	15	Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.	15	*Iam enim quædam conuersæ sunt retro post Satanam.*
Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.	16	Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis suppeditato quantum sufficit, & non onerator Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt subueniat.	16	*Siquis fidelis habet viduas, subministret illis & non grauetur Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.*
Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ·	17	Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habentor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.	17	*Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

10 *Si sanctorum pedes lauit*, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officij quod tum in illis regionibus vsurpari solebat quum peregrè aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temerè etiam hoc tanquam vilissimum obsequij genus delegit.

11 *Recusa*, παραιτοῦ. Id est, ne in collegium viduarum admitte. Vulgata, *Deuita*. Erasmus, *Reiice*. ¶*Postquam enim lasciuierunt aduersus Christum*, ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici non vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerum diaconissarũ non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonij vinculo sunt obstrictæ: iuniores autem ætas sæpe ad matrimonium sollicitaret. Inde duplex sequebatur incommodum, aut etiã triplex: primùm, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauissimum, quod nonnullæ, quum non ferrent aliquam inter pios probri notam, ab ipso Christianismo hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imo cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quod Vetus interpres cõuertit, *Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt:* primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est, *aduersus Christum*, non rectè conuerterit *In Christo*: deinde nonnullis errorem obiecit, qui *In Christo* coniunxerũt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quo modo enim istæ lasciuientes & primam fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quum Apostolus non scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo diuelli nulla ratione possit, vt etiam rectè explicat Hieron. ad Gerontiam, alioqui viduarum nuptiis iniquior. Hilar. in ps. 61, vertit *delitiatas*, & Cypr. ad Quirinum, *indelitiatas*. Sic autem accipitur verbum στρηνιάζειν Apoc. 18, 7 & 9. Neque tamen hoc verbo existimo scortationẽ reipsa peractam notari: quoniam si ita esset, longè acerbiùs esset Apostolus in illas inuectus, sed eam in habitu vel gestu lasciuiã arbitror significari, qua officij sui & modestiæ sanctæ oblitæ, istæ nupturientes Ecclesiam & suum illud sacrum munus dedecorarent: sicut apud Hebræos verbum זנה [*zanah*] translatitiè ad negotiatores trahitur, quòd emptores suis blãditiis & velut lenocinio mercium alliciant.

12 *Damnandæ*, ἔχουσαι κρῖμα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Habentes damnationem*.

13 *Simul autem*, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen vitiis offendiculis materiam præbent. ¶*Otiosæ* [*esse*] *discunt*, ἀργαὶ μανθάνουσι. Suppleui verbum *esse* ex Syr. interpretis sententia. Vulg. verò περιερχόμεναι accipiens pro περιέρχεσθαι, vertit *otiosæ discunt circuire domos*, quæ enallage durior est superiore ellipsi.

14 *Aduersario*, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciunt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putem ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà cap. 3. 6 & 7.

16 *Quæ verè viduæ sunt*, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. ¶*Subueniat*, ἐπαρκέσῃ. Vel, *satis sit*. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulg. *Sufficiat*. Eras. *Suppetat*.

17 *Duplici honore*, διπλῆς τιμῆς. i. de quibus magis etiam

quàm de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iã dixi pium omne officiũ ac subsidiũ, Hebræorũ more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hîc subtilius inquirere. ¶*Maxime*, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quũ vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.

Deut. 25.4 1 cor. 9.9 Matt. 10.10 luc. 10.7	Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.	18	Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. ⁖& ‖dignus est operarius mercede sua.	18	*Dicit enim Scriptura, Nõ infrenabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua.*
	Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.	19	⁖ Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.	19	*Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.*
	Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.	20	⁖ Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.	20	*Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*
Infra, 6.13	Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	21	‖Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hęc serues, ⁖ absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens ⁖ in alteram partem inclinando.	21	*Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, vt hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*
	Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	22	⁖ Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum serua.	22	*Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipsum castum custodi.*

18 *Et dignus est*, καὶ ἄξιος ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, non autem vt locum aliquem Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autem hoc dictum prouerbiale, à Christo etiam vsurpatum.

19 *Aduersus presbyterum*, κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referunt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi perabsurdum videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est caniciei, tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certum est Satanam potissimum insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænam illa est? dices. Hic verò mihi videntur nonnulli impegisse, dum putant nihil hic præscribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non sit obseruandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totum sequẽs membrum expunxerint, deinde exposuerint, Ne recipias, i. ne facilè recipias. Atqui nullam hîc opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud verò accusatum absoluere vel damnare. Est autem hoc iudicis officium vt quosuis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod ęquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen quum presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus obseruari, nẽpe vt ne ad accusandum quidem admittatur quisquam, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: vt non statim damnetur presbyter, aut absente illo de causa cognoscatur: sed vt, postquam constiterit non fore friuolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli sunt ęquè omnibus calumniis obnoxij atque pij doctores: deinde quia in presbyterũ non potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo coniunctũ: adeo vt etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiam redundet, sítque nõ modò in iudicando, sed etiam in admittendo accusatore magna cautione opus. Præterea notandum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est antistitem) vt vocat Iustinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstantiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat, vbi Christianus est magistratus (qui nũc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & proculdubio tandé euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quũ in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat. Certum est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos qui istiusmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de iure Dei fuerunt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines vtriusque iurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiam si fas fuisset illa vel petere vel concedere) qui non sunt pastores, sed lupi?

20 *Eos qui peccant*, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quanto magis alios quosuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo, vt alia inquisitione non sit opus: vel potius intellige idoneis testibus in sacro consessu conuictos, ac proinde palàm arguendos.

21 *Absque eo vt vnum alteri præferas*, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Gręcis προκρίνειν, qui aliquem vt eximium & selectum habet. Debet autẽ iudex in iudicando omnes istas opiniones deponere, vt qui nõ de personis sed de causa iudicaturus sedeat. Vide igitur ne non rectè Vet. interpres converterit, *Sine præiudicio*, quum videlicet (vt alicubi cõqueritur Cicero) ad causas iudicia iam facta domo deferuntur. Eras. *Sine præcipitatione iudicij*, i. causa non bene ac diligenter cognita: qua significatione nusquam memini legere τὸ προκρίνειν, quãuis ita explicet Græcus scholiastes. ¶*In alteram partem inclinando*, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè exposuit, seruata metaphora quæ à libripẽdibus sumpta est. Debet enim iudex quasi in lance iura litigantium appendere, ita vt in neutram partem propendeat. recto alioquin iudicio non futuro. & alludit omnino Paulus ad locum Deut. 17.11. In plerisque codicibus legitur πρόσκλησιν, sed perperam. Nec enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare significat, vel aduocare. Itaque licebit Per aduocationẽ interpretari, quasi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac significatione, quos Latini Aduocatos seu amicitiæ causa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτοις, & rem ipsam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam prouocet. Eras. *Iuxta propensionem animi*. Clemens autem duobus locis ἀπροσκλινῶς interpretatur. Nec absurdum fuerit Hesiodi vers. huc adferre ἐν ἔργοις sic vtentis verbo παρακλίνειν, οἱ λυγρὰ νοεῦντες Ἄλλῃ παρκλίνουσι δίκας. Syrus autem interpres manifestè legit προσωποληψίαν, imò fortassis προσωπόληψιν, quæ tamen vox est Græcis inusitata.

22 *Manus citò, &c.* χεῖρας ταχέως, &c. id est, Ne temere quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte,

quantum

quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis auctoritas, sed ex Ecclesiæ totius cōsensu facta electione, tum demum ὁ πρεσβυτέριον nomine presbyterij per manuum impositionē cōsecrabat electum Domino, vt suprà, 4.14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis.

23 Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

24 Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν·

25 Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.

Κεφάλαιον ς.

1 Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

2 Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

3 Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσ-

23 ⁘Ne amplius esto abstemius: sed vino ⁘pauculo vtere, ⁘propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

24 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: ⁘quosdam verò subsequuntur:

25 Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt,

Cap. VI.

1 Qvicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.

2 Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, ⁘qui beneficentiam illam capessunt. Hæc doce, & exhortare.

3 Siquis ⁘diuersam docet do-

23 Noli adhuc aquam bibere: sed modico vino vtere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.

24 Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur:

25 Similiter & facta bona, manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Cap. VI.

1 Qvicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur. Ephes. 6.5 colos. 3.22 tit. 2.9 2.pet. 2.19

2 Qui autem fideles habent dominos, non cōtemnant quia fratres sunt: sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt. Hæc doce, & exhortare.

3 Siquis aliter docet, &

23 *Ne amplius esto abstemius*, μηκέτι ὑδροπότει. Abstemij quidam sunt natura, vel morbo, quidam volūtate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: sed vt carnem hac ratione domaret, sibi nimirum cōscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impias monachorum superstitiones: sed aperte potius damnatur omnis illa Pharisaicorum votorum obligatio: quibus religionem summam esse ferunt, vel vbi certum est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam, quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi isti homines in eo summè consenserunt, vt hoc Pauli consilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. *Noli adhuc aquam bibere.* Eras. *Ne posthac bibas aquam.* Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ita potat vt à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. ¶*Pauculo*, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriēdum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hunc versiculum non esse positum suo loco. ¶*Propter stomachum tuum*, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, cibòrum receptaculum, Celso, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib. 2 De natura Deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, vt Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, vt facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, vsus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem ventrem, siue ventriculum, i. τὴν κοιλίαν, idonei etiam Latini auctores passim stomachū vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib. 1, cap. 2. *Imbecillis*, inquit, *stomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnésque penè cupidi literarum sunt) obseruatio maior necessaria est: vt quod vel corporis, vel loci, vel studij ratio detrahit, cura restituat.*

24 *Quosdam verò subsequuntur*, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est antè manifesta, & sua sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act. 18.17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venusto quodam dicendi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit qui mox sit venturus: ex quo efficitur vt Ecclesia iam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tempus fefellerunt, quasi à tergo illius imminentia: vt in Saule, Iudæ & aliis hypocritis serius detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit: tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

IN CAPVT VI.

2 *Qui beneficentiam illam*, &c. οἱ τῆς εὐεργεσίας, &c. Itaque non sunt appositè interpretati hunc locum qui de seruorū in dominos obsequiis hoc intellexerunt, vt Syrus interpres, quasi placere fidelibus heris dicantur fidelium seruorum obsequia. Nec melius conueniunt aliæ huius loci expositiones in Græcis scholiis allatæ. Apparet enim τὴν εὐεργεσίαν addito articulo vocari quam consueuit τὴν χάριτα dicere, beneficentiam Dei nimirum in Christo nobis oblatam, quam vt serui sic etiam hi Domini fideles capessant: puto enim particulæ αὐτὶ vim hic esse obseruandam, vt sit huius loci hæc sententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant non fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos subiecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam spectant, heros habeant eiusdem beneuolentiæ Dei socios. Nam si infidelibus etiam dominis parendum, quanto magis requirit à nobis Deus istam subiectionem, quum nos amicis suis subiecit?

3 *Diuersam docet doctrinam*, ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1.1. Vulgata, *Aliter docet.* Erasmus, *Diuersam sequitur doctrinam* ambiguè. Agitur enim hîc non de discipulis sed de pastoribus. nec potest aliter Græcum vocabulum exponi.

σέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

4 Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

5 Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

6 Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

7 Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

8 Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

9 Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

10 Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

11 Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.

ctrinam, neque accedit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Christi, & ei quæ ſecũdum pietatem eſt doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil ſciens, ſed inſaniens circa quæſtiones ac verborum pugnas: ex quibus naſcitur inuidia, lis, maledicentiæ, ſuſpiciones malæ,

5 Peruerſæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati ſunt veritate, & quæſtui habent pietatem. ſecede ab iis qui eiuſmodi ſunt.

6 Eſt autem quæſtus magnus pietas cum animo ſua ſorte contento.

7 Nihil enim intulimus in mũdum, videlicet nec efferre quicquam poſſumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, hęc nobis ſatis erunt.

9 Qui autem volunt diteſcere, incidunt in tentationem & laqueũ, & cupiditates multas amentes & damnoſas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem radix omnium malorum eſt amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & ſeipſos transfixerũt doloribus multis.

11 Tu verò, ô homo Dei, iſta fuge: ſectare autem iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

non acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecundũ pietatem eſt doctrinæ,

4 *Superbus eſt, nihil ſciẽs, ſed lãguens circa quæſtiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ.*

5 *Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem.*

6 *Eſt autem quaſtus magnus pietas cũ ſufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum, haud dubiũ quòd nec auferre quid poßimus.*

8 *Habentes autem alimẽta, & quibus tegamur, his contenti ſimus.*

9 *Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem & laqueum, & deſideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.*

10 *Radix enim omnium malorum eſt cupiditas: quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.*

11 *Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: ſectare verò iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem.*

4 *Inſaniens*, νοσῶν. Cic. Tuſc. 3, *Nomen inſaniæ ſignificat mentis ægrotationem & morbum.* Sic igitur Eraſmus hunc locum rectè omnino expreſſit. Vulgata, *Languens.* ¶ *Verborum pugnas*, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominans quæcunque res nihil habent ſolidi, aut ex quibus poſſit vtilitas aliqua comparari. Eraſmus, *Diſputationum pugnas.* malè, quum hoc nomine non tam contentioſi diſputatores reprehendantur, quàm inanes ſimul & rixoſæ diſputationes.

5 *Peruerſæ exercitationes*, παραδιατριβαί. Vetuſti noſtri codices ſcriptum habent διαπαρατριβαί, id eſt, *aſsidui attritus* vt legit etiam Syrus interpres. Mutuò enim ſeſe atterunt ſophiſtæ, & ſua ſcabie alij alios inficiunt, vt Græcus ſcholiaſtes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocãt Græci quas Quintilianus ſcholarum exercitationes appellat. Itaque ſignificat Paulus, iſtis inanibus quæſtionibus homines quaſi in ludo quodam impudẽtiæ & improbitatis exerceri. quod deſignat præpoſitio παρὰ, vt ſiniſter prorſus iſtarũ exercitationũ vſus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαὶ ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inueſtigationem comparatæ. in iſtis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi ſcholaſticę theologiæ facultates, quas vocant & viua iſtius inaniſſimæ vanitatis exemplaria contemplaberis. Hîc tamen naſcuntur quos ſolos doctores & magiſtros noſtros vocant: nempe vt ipſis etiam nominibus Phariſæos referant. Vulgata, *Cõflictationes*, non expreſſa præpoſitione. Eraſmus, *Superuacaneæ conflictationes*. quũ peſtiferas potius dicere debuerit. ¶ *Secede*, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamen in omnibus Græcis exemplaribus: excepto Claromontano.

6 *Eſt autem quæſtus*, ἔστι δὲ πορισμός. Venuſtè detorquet quæſtus nomen, acſi dicat, Metiuntur iſti Chriſtianiſmum lucro: & ſanè maximum eſt lucrum, ſed diuerſa prorſus ratione. Veras enim opes ſuppediat, animum pium videlicet, & ſua ſorte contentum. ¶ *Cum animo ſua ſorte, &c.* μετ' αὐταρκείας. *Quòd ſis* (inquit ille) *eſſe velis, nihilque malis.* Sed hoc quidem fuerit hominis prorſus ſtupidi, niſi ea ſit conditione in qua meritò acquieſcat. Eam autem vnus demum Chriſtus ſuppeditat, in quo ſunt omnes veri theſauri abſconditi. Vulgata ad verbum, *Cum ſufficientia.*

8 *Hæc nobis ſatis erunt*, ἀρκεσθησόμεθα. Vulgata, *Contenti ſimus.* Illud verò rectius eſt: etiamſi ex Hebræorum idiotiſmo poſſit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim oſtendit Paulus quàm bene ſperet, tum de ſe, tum de Timotheo & ipſius collegis.

9 *Qui volunt*, οἱ βουλόμενοι. id eſt, Qui huc feruntur vt quàm citiſſimè diteſcant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. ¶ *Cupiditates multas amẽtes*, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulg. *Deſideria multa inutilia.* Legit enim ἀνονήτους.

10 *Radix, &c.* ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles ſententiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, id eſt pecuniæ cupiditatem, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitij metropolin: altera Timonis, qui duo eſſe dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, id eſt, inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. ¶ *Amor pecuniæ*, φιλαργυρία. Vulgata, *Cupiditas*, vocabulo nimium generali. Eraſmus, *Studium pecuniæ.* Ouidius amorem nummi vocauit in illo verſiculo, *Creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit.* ¶ *Transfixerunt*, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animũ quodammodo perfodere, auaritiæ nimirum meſſis, vt loquitur Eurip. Eſt autẽ περιπείρειν infigere & perforare. Vul. *Inſeruerunt.* Eraſ. *Implicuerunt.* neuter ſatis expreſſẽ. Nos in vernaculo noſtro ſermone diceremus, *Ils ſe ſont enferrez.*

11 *O homo Dei*, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים [*iſch haelohim.*] id eſt, quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. 17.

12 *Decer-*

Α᾽γωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

12 Decerta præclarum illud certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam & vocatus es, & professus præclaram illam professionem coram multis testibus.

12 *Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confessus bonam confessionem coram multis testibus.*

Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·

13 ‖Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖testatam fecit coram Pontio Pilato præclaram illam professionem:

13 *Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem:* Suprà, 5.21 Mat. 27.11 Ioh. 18.37

Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

14 *Vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile, vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:*

Ὃν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·

15 Quem temporibus suis ostēdet ille ‖beatus & solus Princeps, Rex ille regum, & Dominus dominorum:

15 *Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:* Suprà, 1.11 Apocal 17.14 & 19.16

Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.

16 *Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperiū sempiternum.* Ioh. 1.18

Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ᾽ ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·

17 Iis qui diuites sunt in hoc seculo, denuntia ne efferantur animo, ‖neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in illo Deo viuo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum.

17 *Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abundè ad fruendū:)* Marc. 4.19 Luc. 12.15

Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς·

18 Vt alii benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impertiendum, facilis conuictus:

18 *Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare:*

Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

19 Recondentes sibi ‖fundamentum bonum in posterum, vt apprehendant æternam illam vitam.

19 *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.* Matt. 6.20 & 19.21

---

12 *Decerta*, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 *Qui viuificat*, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est, qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb מחיה [*mechaieh.*] ¶ *Coram Pontio Pilato*, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulgata & Erasmus, *Sub Pontio Pilato*. id est, Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudeam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari *Coram* vel *apud*, vt respondeat hoc membrum illi quod paulo ante dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis testibus*. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28.14. & hæc confessio disertè describitur Ioh. 18.37.

14 *Hæc mandata*, τὴν ἐντολήν. Hebr מצוה [*mitsuah*,] nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequūtur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officij rationem quam ei tota hac epistola præscripsit.

15 *Princeps*, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1.52. Nolim autem ego curiosius ista distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicam illam Dei potentiam declarare. vt qui non modò reliquis quibusuis sit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidem suos attinet.

¶ *Rex ille regum*, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים [*melech melachim.*] id est, summus & potentissimus Rex. *βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hęc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra statione fortiter permaneamus.

17 *In hoc seculo*, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est, rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites. ¶ *Viuo*, ζῶντι. Hebr. אל חי [*el chai.*] Id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam, ideò exprimendus est articulus.

18 *Vt [alii] benefaciant*, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, *Bene agere*, malè. Nam Apostolus de liberalitate & beneficentia propriè differit. ¶ *Facilis conuictus*, κοινωνικούς. Comes est diuitiarum arrogantia: quo fit vt ægrè se demittant diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute qui carent, dicuntur ἀκοινώνητοι siue αὐθάδεις, *asperi & fastuosi*. ex quo etiam intelligitur κοινωνικούς Erasmum non satis expresse interpretari *communicantes*. Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif*.

19 *Fundamentum bonum*, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit

opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis nostris operibus spes nostra nititur? Minime vero, vt testatur Apostolus Rom. cap. 3.27, & 4.2, & singulis pene versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostri videlicet respectu, efficere, 2.Pet.cap.1.versu 10. ¶ *Aeternam vitam*, τῆς αἰωνίου ζωῆς. Vulgata *Veram vitam*, id est, τῆς ὄντως ζωῆς, vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·	20	Timothee, depositum serua, & auersare profanos illos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ:	20	*O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ:*
Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.	21	Quam nónulli præ se ferentes, circa fidem aberrarũt à scopo. Gratia sit tecum. Amen.	21	*Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.*
Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.	22	Ad Timotheum prima, missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.	22	*Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

20 *Depositum serua*, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio vocat sanam Euangelij doctrinam, & dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum Deus commiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit vt causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt Iurisconsulti. ¶ *De rebus inanibus clamores*, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeo profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est, oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, *Vocum nouitates*, id est, καινοφωνίας. vt citatur etiam hic locus ab Augustino tractatu in Ioh. 98, & apud Chrysost. & Ambrosium & Basil. quod & ipsum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenij vanitatem arguit: veluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Ecclesia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamen vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 *Præ se ferentes*, ἐπαγγελλόμενοι. Vulgata, *Promittentes*. Erasmus, *Profitentes*. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quę verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà, 2,10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem verbũ, vbi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quę pietatem spondeant, id est, quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. ¶ *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Vide infra, 2. Tim. 2.18.

22 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Potius hęc epistola ob eas causas quas exposui supra, 1.2, & 4.13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe scripta est, adstipulante etiam nobis vno manuscr. codice, in quo scriptum est ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, *Scripta est è Macedonia*: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton apud illius ętatis scriptores legitur, sed apud recentiores illos qui Romani imperij iam inclinantis prouincias descripserunt, adeo vt ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tempore istiusmodi subscriptiones additas fuisse ab aliquibus plerũque vel indoctis, vel certè non satis attentis. Claromontanus verò codex habet πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐπληρώθη: neque loci meminit vnde missa fuerit.

ΠΑΥΛΟΣ





ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΟ´ΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ΤΙΜΌΘΕΟΝ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TImotheum posterior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.



1 ΠΑΥ͂ΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σοῦ τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

6 Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

CAP. I.



1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per volũtatẽ Dei, [1] secundum promissionẽ vitæ quæ est in Christo Iesu,

2 Timotheo dilecto filio *sit* gratia, [2] misericordia, pax à Deo patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 Gratiam habeo Deo, cui seruio [3] à maioribus cum pura cõscientia, [4] prout assiduã tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriã eam quæ in te est non simulatam fidem, quę habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

6 Quam ob causam suggero tibi [5] vt exsuscites donũ Dei quod est in te [6] per impositionem manuum mearum.

CAP. I.



1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per volũtatẽ Dei, secũdum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu,*

2 *Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.*

3 *Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in cõscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die:* Act.22.3

4 *Desiderãs te videre, memor lacrymarum tuarum, vt gaudio impleat:*

5 *Recordationẽ accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sum autem quòd & in te.*

6 *Propter quam causam admoneo te vt resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum meorum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Secundum promissionem*, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id est, à Deo legatus vt annunciẽ vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangelium, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde præstantiam quoque muneris Apostolici declarat, quo nobis donatur id quod Deus ante promiserat. Postremò in quo hæc omnia resideant, & quò ferantur, ostendit, nempe vt in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epistolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, vt quæ soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterij summam complecti, vt vel saluis illis habeat Ecclesia quod omnibus hereticis opponat.

2 *Misericordia*, ἔλεος. Vide superioris epistolæ cap.1.2.

3 *A maioribus*, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מֵאָבוֹת [*meaboth.*] id est maiorum meorum vestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, vt Act.24.14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo suo differit. ¶ *Prout assiduam*. ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. *Quòd sine intermissione*, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι, quod durius est. & assentior doctissimo Camerario, qui ὡς ἔχω nihil aliud putat declarare quam ἔχων, id est, *In memoria retinens.*

6 *Vt exsuscites*, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contra magis ac magis fouere ac sopitam suscitare oportet. ¶ *Per impositionem manuum mearum*, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1.Timoth.4.14, & 5.22.

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

8 Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ·

Phil. 1.7 4.14.

9 Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ᾽ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων·

1.Cor.1.1 Ro.16.25 ephes.1.4 colos.1.26 tit.1.2

10 Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

2.Tim.2.7

11 Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

12 Δι᾽ ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ᾽ οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

7 Non enim dedit nobis Deus "spiritum timiditatis, sed roboris, & "charitatis, & sanitatis animi.

8 Ne igitur te pudeat testimonij Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus "ipsi": sed "esto particeps afflictionũ Euangelij "ex potentia Dei:

9 Qui seruauit nos, & vocauit ‖vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo "proposito, & gratia, quę "data quidem est nobis "in Christo Iesu ‖ "ante tempora seculorum:

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam "in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

11 ‖Cuius causa constitutus sum ego præco & Apostolus ac doctor Gentium.

12 Quam ob causam & hæc patior: sed nõ pudefio. "noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse "depositum meum in illum diem seruare.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis.*

8 *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius: sed collabora Euangelio secũdum virtutem Dei:*

9 *Qui nos liberauit & vocauit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, & gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia:*

10 *Manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.*

11 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.*

12 *Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.*

7 *Spiritum timiditatis*, πνεῦμα δειλίας. Id est, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt ij quos vult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quadam extrinseca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contrà tum à spiritu malo, tum à mala nostra voluntate, pro varia motus qualitate, vt Spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur spiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & siqui sunt huiusmodi. ¶ *Charitatis & sanitatis animi*, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nã qui prauis affectibus rapiuntur, coercendi sunt quominus alios offendant, vt qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit vt omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: quum cæteri mortales vel desipiant, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non conuerti *Sobrietatem*, (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed *animi sanitatem*: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Castellio *Frugalitatem* conuertit admodum ineptè. Vide Mar. 5. 15.

8 *Ipsius*, αὐτοῦ, i. ipsius causa. Ephes. 3. 1, sic vocat afflictiones Euangelij quæ pro Euangelio perferuntur.

¶ *Esto particeps afflictionum Euangelij*, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annũciatur: nisi (quod simplicius est) Euangelium accipiamus pro ipsius annuntiatione cũ qua sit crux coniuncta. Vulgata, *Collabora Euangelio*. ¶ *Ex potentia*, κατὰ δύναμιν, i. fretus potentia Dei, vel Euangelio quod est secundum potentiam Dei. i. in quo planè se exerit Dei potentia, quasi scriptũ sit, τῷ κατὰ δύναμιν, &c. quam articuli ellipsin sępissimè iam obseruauimus. Sed hoc est duriusculũ.

9 *Proposito & gratia*, πρόθεσιν καὶ χάριν, i. proposito, eóque gratuito. Diximus autẽ de proposito, Rom. 8. 28 & 29. & in caput primum epistolæ ad Ephesios. ¶ *Data est*, τὴν δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis reipsa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à posteriore colligere nos gratis prædestinatos, ideóque doctrinam de præuisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. ¶ *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit. est enim vnus Christus is in quem gratia & propositum Dei ferebantur. Vide Eph. 1. 4 & 5. ¶ *Ante tempora seculorum*: πρὸ χρόνων αἰωνίων, i. inquit Eras. *Ante tempora æterna*. Verùm quid possis ante ęternitatem imaginari? itaque vocari puto tempora seculorum, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt, vt idem prorsus significet *Ante tempora seculorum*, atque *Ante iacta mundi fundamenta*: siquidem tẽpus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. 2.

10 *In lucem produxit*, φωτίσαντος, i. fecit vt illucesceret vita. Vulgata, ineptè, *Illuminauit vitam*. Respondet enim τὸ φωτίζειν. hoc in loco, verbo Hebræo האיר [*heir*] in coniugatione *hiphil*. Nam de vita illa immortali perinde vt de corusco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Sed notandum est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hîc tamen de primo illo disserens, quo nihil extra interiorem ipsius virtutem abiectius fingi potest, idem nomen vsurpauit: ideóque animos nostros à contemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim factum est vt in illa tam abiecta serui forma verè tamen diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli coacti sint adorare.

12 *Noui enim cui crediderim*, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Erasmus, *Noui enim certúsque sum quòd is cui credidi*, &c. vt sit hæc constructio οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista traiectio, neque etiam vllo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, ellipsi admodum vsitata. Quum autem dicit sibi notũ esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas. ¶ *Depositum meum*, παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quanquam, quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nã is nobis dona sua credidit, vt diximus 1. Tim. 6. 20, & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus, 1. Tim. 6. 18 & 19. Corona denique nostra apud illum est seposita, infra, 4. 8. Sed meminerimus horũ omnium gloriam oportere ipsius gratuitę bonitati in solidum acceptã ferre: & ius illud υἱοθεσίας longe alio fundamento niti quàm nostræ iustitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatũ particeps, sed quia quum filius esset officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre reiiciendus, & tandé abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumptum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo coniungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocauit Apostolus, quum diceret se scire cui crediderit.

13 *Expressam*,

13 Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

15 Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

16 Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

17 Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

18 Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

Κεφάλαιον β.

1 Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

2 Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

3 Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

4 Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

5 Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

6 Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

13 ¨Expressam formam teneto sanorum sermonum, quos à me audisti ¨cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

14 Præclarum illud ¨depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

15 Nosti hoc, ¨quòd se auerterint à me omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quũ esset Romæ, ¨studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

CAP. II.

1 TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

2 Et quæ audisti à me ¨inter multos testes, hæc committe fidis hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

3 Tu igitur tolerans esto laborũ vt bonus miles Iesu Christi.

4 Nemo qui militat implicatur ¨huius vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.

5 Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.

6 Agricolam oportet ¨prius laborando fructus percipere.

13 *Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.*

14 *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.*

15 *Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*

16 *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*

17 *Sed quum Romam venisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.*

18 *Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.*

CAP. II.

1 *TV ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:*

2 *Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.*

3 *Labora sicut bonus miles Christi Iesu.*

4 *Nemo militans implicat se negotiis secularibus, vt ei placeat cui se probauit.*

5 *Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitimè certauerit.*

6 *Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.*

13 *Expressam formam teneto*, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. ¶*Cum fide*, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. *In fide & charitate.* vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè conuerteris, *De fide & charitate*: vti solet interdum apud Hebræos vsurpari ב pro על [*hal.*]

14 *Depositum*, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, sed eadem sententia manente. Vide 1. Tim.6.20, & suprà, versu 12.

* 15 *Quòd se auerterint à me*, ὅτι ἀπεστράφησάν με. Rara est ista huius verbi significatio actiua & μεταβατική, quam exprimere studui. Verbum autem *Auersandi* respondet τῷ ἀποστρέφεσθαι vt infrà 3,5. & durius quiddam declarat quàm hic significare voluisse videatur Apostolus.

17 *Studiosissimè*, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro * βέλτιστα. Vide 1. Tim.3.14. Non erat igitur clausus in carcere Apostolus, sed sub militari custodia catenatus. Vide Eph.6,20.

IN CAPVT II.

2 *Inter multos testes*, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est, præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξὺ: apud Hebræos autem על [*hal*] pro עם [*him:*] vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth.2. 4, & 3.11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est, falcariis circunseptus.

4 *Huius vitæ*, τοῦ βίου. Sæpe in his libris articuli vim habent pronominis. * Intelligit autem negotia ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentia, vt si quispiam miles mercaturam faceret. Itaque *vitam* pro *victu* non satis appositè videtur Erasmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apostolus militari. Quidam legunt, *Nemo militans Deo, implicet se negotiis secularibus*, &c. sed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem similitudines esse quarum non addatur accommodatio, quòd per se satis sint planæ. Quod verò Hieronymus istud quoque ad cælibatum trahit, suo more facit: * quanuis certè vxores secum in militiam ducere militibus non liceret, immò ne præsidibus quidem prouinciarum: & vxorem quoque recenseat Christus inter ea quæ sui causa relinquenda sint, id est, sibi postponenda, Matth. cap.19, vers.29. Et tamen circunducere quoque vxores nõ fuit simpliciter ne Apostolis quidem interdictum, 1.Corinth.9.5.

6 *Prius*, πρῶτον, i. necesse est agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, nõ autem ad μεταλαμβάνειν. vt mihi quidem videtur, * quanuis Syrus interpres & Græcus scholiastes, aliam constructionem sequantur, quasi sic admoneatur Timotheus vt primus ipse fructum percipiat Euãgelij quod cæteros doceat, sicut æquũ videtur postulare vt agricola ante cæteros fruatur iis frugibus quas seuit & excoluit. At ego contrà, præter quàm quòd hæc sententia perobscura ac penè allegorica videri potest, existimo hanc vtranque similitudinem ad eũdem scopum tendere.

7 Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

8 Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·

9 Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

10 Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

Rom.6.5 11 Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

12 Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

Matt.10.33 mar.8.38

Rom.3.3. & 9.6 13 Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

14 Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

15 Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

16 Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.

17 Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

7 Considera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

8 Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, *factum* ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:

9 In quo, velut facinorosus, affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.

10 Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur quę est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

11 Certus *est hic* sermo. nam si cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam viuemus:

12 Si tolerantes fuerimus, etiam cum *eo* regnabimus: si abnegamus, & ille abnegabit nos:

13 Si infidi sumus, ille *tamen* fidus manet, negare seipsum nō potest.

14 Hæc suggere, obtestans coram Domino ne de verbis pugnēt, quòd nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

15 Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & qui rectè sermonē veritatis secet.

16 Profanos autem illos de rebus inanibus clamores cohibe: ad maiorem enim procedent impietatem.

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

7 *Intellige quæ dico: det enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*

8 *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid, secundum Euangelium meū:*

9 *In quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum.*

10 *Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti.*

11 *Fidelis sermo. nam si commortui sumus, & conuiuemus:*

12 *Si sustinebimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos:*

13 *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

14 *Hæc commone, testificās coram Domino Noli contendere verbis: ad nihil enim vtile est, ad subuersionem audientium.*

15 *Solicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis.*

16 *Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficient ad impietatem.*

17 *Et sermo eorum vt cancer serpet: ex quibus est Hymenæus & Philetus:*

7 *Considera*, νόει. Id est, versa in animo, & expende. Respondet enim Hebræo verbo הבין [*hebin.*] Id verò quia ne minima quidem ex parte præstare nostris viribus possumus, optat illi σύνεσιν, id est intelligentiam à Domino, in qua magis confirmetur. Castellio *Industriam* ineptè conuertit. ¶ *Det igitur*, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obseruauimus hanc particulam vsurpari. Vulgata & Erasmus, *Det enim.*

8 [*Factum*] *ex semine Dauid*, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom.1.3. Filium autem Dauidis quum Christum vocat, & verum hominem fuisse, & verum illū Messiam Dauidi promissum, significat.

10 *Propter electos*, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloss.1.24, & 2.Cor.1.5, & deinceps.

11 *Cum* [*eo*] *mortui sumus*, συναπεθάνομεν. Id est, si vnà cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, vt explicat Apostolus ipse Rom.8 17. Item 2. Corint.1.5, & 4.10.

13 *Ille* [*tamen*] *fidus manet*, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deest coniunctio aduersatiua, de cuius ellipsi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere *fidum* quàm *fidelem*, vt sibi constet antithesis τῷ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarant atque ψεύστης & ἀληθής, Rom.3.4.

14 *Obtestans*, διαμαρτυρόμενος. i. Domino etiam vt teste aut potius iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, ipse denique Paulus Act.20. Nec enim satis est quæ sit voluntas Domini docere, sed zelo etiam opus est, eóque eiusmodi vt testimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipsos quoque rebelles & contemptores. ¶ *Quod nullam*, &c. εἰς οὐδέν. Subauditur participium ὄν, absolutè positum, Atticorum more. éstque istud includendum parentheseωs nota. Vulgata, *Ad nihil enim vtile est*, vt omnino videatur adiecisse particulam ἐστι, & ὄν subaudiatur. Erasmus, *Ad nullam vtilitatem*, non animaduerso hellenismo.

15 [*Et*] *rectè secet*, ὀρθοτομοῦντα. Id est, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit: nihil etiam adiiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligēter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Est autem sumpta translatio ab illa legali victimarum sectione ac distributione. Vulgata, *Rectè tractantem*, non obseruata metaphora, ac proinde non explicata Apostoli sententia. nec melius Syrus interpres.

16 *Profanos autem illos de rebus inanibus clamores*, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulgata, *Profana autem & inaniloquia.* Erasmus, *Profanas vocum inanitates.* Vide 1. Timoth.6.20. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Ad verbum, *Circumsiste.* Id est, obserua & velut obside, nempe ne in Ecclesiam irrepant. Vulgata, *Deuita*, non satis expressé. Erasmus, *Prætermittito.* quam significationem huius verbi nunquam legere memini. ¶ *Procedent*, προκόψουσι. Vulgata & Erasmus, *Proficient.* Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod illi Latino non cōuenit. Syrus autem interpres aliud scriptum habet, quod assequi non potui.

17 *Gangræna*, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas, ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (vt aiunt) Troiano, prodeuntes: Ecclesiam vicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangręna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & contagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana membra inuadat.

18 Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τὴν τινῶν πίστιν.

18 Qui circa veritatem ¨ aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & ¨ subuertunt quorundam fidem.

18 *Qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem.*

19 Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καὶ, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

19 Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, ¨ Nouit Dominus eos qui sunt sui: &, Abscedat ab iniustitia ¨ quisquis nominat nomen Christi.

19 *Sed firmũ fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognouit Dominus qui sunt eius: &, Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ Domini.*

20 Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

20 Cæterùm ¨ in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

20 *In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.* Rom. 9.21

21 Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

21 Siquis igitur sese ab his ¨ expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodum vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum:

21 *Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.*

22 Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Χριστὸν ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

22 Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidẽ, charitatem, pacem ‖ cum iis ¨ qui inuocant Christum ex puro corde.

22 *Iuuenilia autem desideria fuge: sectare verò iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominum de corde puro.* 1.Cor 1.2

23 Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

23 ‖ Stultas autem & ¨ ineruditas illas quæstiones reiice, sciẽs eas gignere pugnas.

23 *Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generant lites.* 1 Tim. 1.4, & 4.7 Tit 3.9

24 Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον·

24 Seruum autem Domini non oportet pugnare, sed placidum esse ergà omnes, aptum ad docendum, ¨ tolerantem malos:

24 *Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetũ esse ad omnes, docibilem, patientem:*

25 Ἐν πρᾳότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας·

25 Cum lenitate erudientẽ eos ¨ qui contrario animo sunt affecti: *experturum* num aliquando daturus sit eis Deus resipiscentiam ¨ ad agnitionem veritatis:

25 *Cum modestia corripiẽtem eos qui resistunt: ne quando Deus det illis pænitentiam ad cognoscendam veritatem:*

---

18 *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Ter omnino vsus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Euangelistam scribens: quo non quoduis erratum in religione significatur, sed quod est eiusmodi vt fundamẽtum non retineatur: quæ distinctio omnibus præsertim Verbi ministris est necessaria. ¶*Subuertunt*, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1. Tim. 4.1.

* 19 *Nouit*, ἔγνω. Vide Rom. 8.29. ¶*Quisquis nominat*, * &c. πᾶς ὁ ὀνομάζων, &c. Id est, qui inuocat Christi nomen, & ex eo sese Christianum appellat. Nam sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua tanquam sub sigillo includimur & obsignamur: ita inuocatio (id est, cultus Dei) per Spiritũ, est veluti illius sigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum sumamus, quũ nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo verè fideles non tãtùm nomine, sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *deuises*.

20 *In magna domo*, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 *Expurgarit sese*, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritũ Dei repurgamur, in qua magis ac magis alij demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, *ab his*: quia sanctificatio duo cõplectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vna inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberum arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, nõ quòd filij Adam, sed quòd filij Dei simus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 *Qui inuocant*, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1. Cor. 1. 2.

23 *Ineruditas*, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. *sine disciplina*.

24 *Tolerantem malos*, ἀνεξίκακον. Vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit *Patientem*. quod de tolerantia rectè comparata intellige. Hallucinantur autem qui ad ipsam improbitatem hoc referũt. Est enim ei semper resistendum.

25 *Qui contrario animo sunt affecti*, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita sunt vitandi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulg. *Qui resistunt*. Eras. *Qui obsistunt*, quasi scriptum sit ἀνθεστηκότας, quod multos fefellit interpretes. [*Experturum*] * *num aliquando*, &c. μή ποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act. 17. 12. & Rom. 11. 14. Vulgata, *ne quando*, quo * sensu certum est has particulas propriè vsurpari, coniunctim scriptas. Sed contrarium potius significari hoc loco, & μή ποτε distinctè scribendum esse pro *Num aliquando*, res ipsa indicat. Constat enim particulam μὴ non tantùm esse prohibentis seu negantis, sed etiã interrogãtis, & propter

rei difficultatem dubitantis. Sed & Syrus interpres videtur legiſſe εἴ ποτε, *Si quo modò.* Ex hoc autem loco notandũ eſt reſipiſcentiam eſſe Dei donum, vnde aliud id eſſe apparet quàm ſimplicem dolorem ſiue cõſcientiæ morſum, qui exorſus à peccati ſenſu vel in ſtuporem vel in deſperationem deſinit. ¶ *Reſipiſcentiam*, μετάνοιαν. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Pœnitentiam.* Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomen non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco ſoleo *Reſipiſcentiam* interpretari.

* ¶ *Ad agnitionem veritatis*, εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Veritatem ſpecialiter appellat Veram veri Dei in Euangelio cognitionem, ab illa naturali diſtinctam, qua tantùm abeſt vt ſeruemur, vt contrà reddamur per eam ἀναπολόγητοι, Rom. 1. Eſt autem hinc nobis quoque obſeruandum longius patere vocabulum *Agnitionis* quàm *Notionis*, qua de re vide infrà Tit. 1. 1. & præterea Reſipiſcentiæ duas eſſe primarias ſiue integrales partes: quarum vna, quæ hic vocatur ἀνάνηψις, quaſi quædam mentis, alioqui ignoratione Veritatis inebriatæ, ad ſobrietatem reuocatio ad διάνοιαν, altera ad πρᾶξιν & affectuum emendationem refertur.

Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.	26	Et " ſanitate mentis recepta *euaſuri* ex diaboli laqueo, ab eo captiui facti, " ad illius libitum.	26	*Et reſipiſcant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur, ad ipſius voluntatem.*
Κεφάλαιον γ.		CAP. III.		CAP. III.
1. Tim. 4. 1 2. pet. 1. 3 iudæ 18 — ΤΟῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.	1	ILlud autẽ ſcito, ‖ fore vt " extremis diebus inſtẽt tempora moleſta.	1	*HOc autẽ ſcito, quòd in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa:*
Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,	2	Erunt enim homines ſui amantes, auari, " glorioſi, ſuperbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, " prophani,	2	*Et erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſceleſti,*
Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,	3	" Charitatis expertes, neſcij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,	3	*Sine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate,*
Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·	4	Proditores, præcipites, " inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:	4	*Proditores, proterui, tumidi, voluptatum amatores magis quàm Dei:*
Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.	5	Habentes " formam pietatis, ſed qui vim eius abnegarint. iſtos igitur auerſare.	5	*Habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*
Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·	6	" Ex his enim ſunt iſti " qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, cumulatas peccatis, actas cupiditatibus variis:	6	*Ex his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs deſiderijs:*

* 26 *Sanitate mentis recepta* [*euaſuri,*] ἀνανήψωσιν. Tranſlatio eſt à corporis ſenſu ad animum ex conſequenti, quòd ſobrij & temperantes animo quoque valeant, contrà in ebriis neque mens neque corpus officium faciat. Opponuntur enim & propriè de corpore & metaphoricè de animo τὸ νήφειν καὶ τὸ μεθύειν. Malim tamen *ſanitatem* quam *ſobrietatem mentis* interpretari, magis tum perſpicuè tum Latinè. Participium autem *Euaſuri*, expreſſi vt duriorẽ conſtructionem præpoſitionis ἐκ emollirem, de quo Hebræorum idiotiſmo paſſim alibi dixi, ac præſertim Math. 4. 8, & dicam Hebr. 5. 7. Syrus autem interpres τὸ ἀνανήφειν non ineptè, ſi ſenſum ſpectes, accepit pro *Memorem eſſe ſui*, id eſt, ad ſe redire, & ellipſin quoque ſuppleuit, his verbis, Tremellio noſtro interprete, *Vt memores ſint ſui, & eripiantur ex Diaboli laqueo.* ¶ *Ad illius libitum*, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Vel, *Ad illius*, nempe Dei, *voluntatem*, videlicet præſtandam, ita vt ἐκείνου ad remotius ex præcedente verſ. repetendum, & ad verbum ἀνανήψωσι referatur, ſicut αὐτοῦ ad propinquius, nempe ad Diabolum. quæ ſententia etſi mihi maximè probatur, ſeruaui tamen in hac editione receptã à cæteris interpretationem, ne videri poſſim in re tam ſacra audaculus: & propterea θέλημα ſum interpretatus *Libitum* potius quàm *Voluntatem*, de qua voce diximus Ioh. 1. 13, & Mar. 10. 35.

IN CAPVT III.

* 1 *Extremis diebus*, ἐσχάταις ἡμέραις. Quorſum hoc verò ad Timotheum, tunc non futurum ſuperſtitem? Nempe de illo die vt ſibi incerto ſic loqui ſolent Apoſtoli, quaſi breui ſequuturo, ne quis ſibi longiorem dilationem promittens obdormiſceret. neque Timothei duntaxat vel illius temporis rationem habuit Paulus, iſta & ſimilia in aliis multis epiſtolis ſcribens.

2 *Glorioſi*, ἀλαζόνες. Vulg. *Elati.* Eraſm. *Faſtuoſi.* neuter ſatis rectè. Vide Rom. 1. 29. ¶ *Prophani*, ἀνόσιοι. Id eſt, quibus nullum ius eſt nec fas. Eraſm. *Impij*, ἀσεβεῖς. Vulg. *Sceleſti*, κατάρχοντες.

3 *Charitatis expertes*, ἄστοργοι. Vulgata, *Sine affectione.* Eraſmus, *Carentes affectu.* Vide Rom. cap. 1. verſ. 30. Apud Syrum autem interpretem & iſtud deeſt, & quod proximè cohæret.

4 *Inflati*, τετυφωμένοι. Vel, vt Vulg. *Tumidi*, vt intellexit etiam Syrus interpres. Sed in multis vet. editionis Latinæ cod. duo hîc leguntur, nempe *tumidi, cæci.* Auguſtinus certè & ex recentioribus Thomas legerunt τετυφλωμένοι, *excæcati.*

5 *Formam*, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipſam formam & effigiem pietatis, ſicut in Lege proponitur omnium oculis ſpectanda. Sed quorſum iſta cognitio, niſi vis eius nos afficiat? Sin autem reſpicias iſtorum hypocriſin, ſignificabit μόρφωσις inane pietatis ſimulacrum. Ideo Vetus interpres *Speciem* interpretatur.

6 *Ex his*, ἐκ τούτων. Quis tandem Appelles magis graphicè iſta hominũ monſtra depinxerit, qui ſeſe hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? ¶ *Qui irrepunt*, οἱ ἐνδύνοντες. Id eſt, qui veluti ſeſe immergunt. Vulgata, *Qui penetrant.* Eraſmus, *Qui ſubeunt.*

7 Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

8 Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

9 Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

10 Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

11 Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

12 Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

13 Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

14 Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.

15 Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

16 Πᾶσα γραφὴ, θεόπνευστος, καὶ ὠφέ-

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖Quemadmodum autẽ ¨Iannes & Iambres restiterũt Mosi, ita & hi resistunt veritati: homines mẽte corrupti, ¨ reiectanei circa fidem.

9 Sed non procedent ¨amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorũ fuit.

10 Tu verò ¨ assequutus es doctrinam meam, ¨ vitæ meæ rationem, ¨ propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

11 Persequutiones, perpessiones quę mihi acciderũt ¨Antiochię, Iconij, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autẽ homines & impostores ¨ procedent in peius, tum seducentes, tum seducti.

14 At tu maneto in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere ad salutẽ per fidem quæ est in Christo Iesu.

16 ‖ ¨ Tota Scriptura diuinitus

7 *Semper discentes, & nunquam ad scientiã veritatis peruenientes.*

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati: homines corrupti mẽte, reprobi circa fidem.* Exod 7.11

9 *Sed vltrà non proficiẽt: insipientia enim eorũ manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

10 *Tu autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

11 *Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sũt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persequutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 *Et omnes qui piè volũt viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*

13 *Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*

14 *Tu verò permane in ijs quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*

15 *Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu.*

16 *Omnis Scriptura diui-* 2.Pet.1.20

8 *Iannes & Iambres*, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit *Mambres*, vt est ab aliis annotatum legi apud Thalmudistas, siue ex antiquioribus scriptis Iudaicis, siue ex traditione ἀγράφῳ Apostolus istud habuerit. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? Celebrem autem hunc Iannem fuisse Plinius ipse, (Mosen quoque, ex veteribus nimirum calumniis hausto errore, inter magos recensens) his verbis testatur lib.30.cap.1. *Est & alia Magices factio à Moyse & Ianne & Iotape Iudæis pendens.* Sic enim ex emendatis codicibus legendus est hic Plinij locus. At nimium sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas, sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentum XII Patriarcharum, Proteuangelium, (quasi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdię acta Apostolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus iam olim etiam, vt in Collectaneis suis * Gratianus testatur, damnata. ¶*Reiectanei*, ἀδόκιμοι. id est, falsæ & adulterinæ doctrinæ doctores, quos oporteat ab omnibus reiici. Sicut reiiculas oues appellant rei rusticæ scriptores, propter morbum vel aliud vitium reiiciendas. Vulgata, *Reprobi*, quæ vox apud Theologos significat electis oppositos, ac proinde quorum est prorsus desperata salus: quod mihi videtur paulò durius, quanuis hic agatur de valde sceleratis. Vide 2. Corinth.9.27, & Tit.1,16.

9 *Amplius*, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà versu 13.

10 *Assequutus es*, παρηκολούθηκας. Erasmus, *Assectatus es*. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit significare quàm *assectari*, vti solet qui indiuiduus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est, adipisci alterius persequutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicuius doctrinam & vitæ rationem: deinde quomodo dici possit Timotheus assectatus persequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconij, Lystris sustinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act.13 & 14. Quòd siquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidem fateor de assectatore dici, (vt suprà, 4.6) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pererudité obseruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi. ¶*Vitæ meæ rationem*, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui *Institutionem* interpretantur. ¶*Propositum*, τῇ προθέσει. Id est, τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiã quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

11 *Antiochiæ*, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act.13 & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 *Procedent*, προκόψουσι. Vulg. & Eras. *Proficient*. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illis limites constituti, quos non possint præterire: vt prædixit de pseudoapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. De certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedũ aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores, donec mensuram suam impleuerint.

16 *Tota Scriptura*, πᾶσα γραφή. Vulg. & Eras. *Omnis Scriptura*, ambiguitate hoc loco periculosa. Constat enim de certis scriptis agere Apostolum, nempe de eo quem Canonem Hebræorum vocamus. Cæterùm Syrus interpres pro πᾶσα γραφὴ, habet ἐν γραφῇ, *In scriptura*, mendosè, scripto על pro כל vt rectè coniicit noster Tremellius. *

λιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ·

17 Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

Κεφάλαιον δ.

1 Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·

2 Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

3 Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

4 Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

5 Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

6 Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

est inspirata, ¨ & vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionē, ad institutionem, quæ est in iustitia:

17 Vt perfectus sit ¨homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

CAP. IIII.

1 OBtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

2 Prædica sermonem illum, insta tempestiuè, ¨intempestiuè: argue, obiurga: ¨exhortare cum omni lenitate & doctrina.

3 Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabūt: sed auribus prurientes, ¨ipsi sibi secundum ¨suas illas peculiares cupiditates coaceruabunt doctores:

4 Et à veritate quidem aures auertent, ¨ ad fabulas verò diuertent.

5 At tu vigila in omnib⁹, ¨perfer iniurias, opus perage Euangelistę, ¨ ministerij tui plenā fidem facito.

6 Nam ego iam ¨libor, & tempus meæ remigrationis instat.

nitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:

17 *Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*

CAP. IIII.

1 *TEstificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduentum ipsius & regnum eius:*

2 *Prædica verbum, insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.*

3 *Erit enim tempus quum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabūt sibi magistros, prurientes auribus:*

4 *Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

5 *Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.*

6 *Ego enim iam delibor, & tēpus resolutionis meæ instat.*

¶ *Et vtilis*, καὶ ὠφέλιμος. Id est, ad hunc vsum comparata. Nec enim Paulus opponit hoc loco Vtile Necessario: sed duo distinctè dicit. Vnum à quo prodita sint hæc scripta, nempe à Spiritu sancto: alterum, in quem vsum sint data.

17 *Homo Dei*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים [*isch haelohim*,] Homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1. Tim. 6.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis declaratio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inuenturos: quos & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Damnemus igitur blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum recōditiorem aliquam doctrinam habuisse quam nō scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: & Verbum scriptum decidendis religionis controuersiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus verò περὶ τοῦ ἀρτίου Matth. 21.16, quem idem ille Compositum duntaxat ¨conuertit, id est, nimirum ad perfectam illam sapientiam audiendam accommodatum, cuius veluti elementá complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. Videtur autem Vetus interpres Latinus legisse ἐξηρτισμένον ab ἐξαρτίζω, quod est *Instruere* & *Apparare*, vt legi-
* tur etiam in Complutensi editione. ἐξαρτίζειν autem pro ἀναπληροῦν & pro συντελεῖν accipitur etiam Act. cap. 21. versu 5.

IN CAPVT IIII.

2 *Intempestiuè*, ἀκαίρως. nempe quod ad carnis prudentiam attinet. Nam alioqui requiritur sanctæ prudentiæ spiritus, captans occasiones ad ędificationem opportunas. Deesse tamen hanc vocem comperimus in vno manuscr. codice, quam nihilominus retinendam arbitror, quum præsertim in Syra quoque interpretatione extet, vbi etiā verbum ἐπίστηθι optimè exprimitur, seruata emphasi. וקום בחפישותא [*vekum bachaphitutha*] & *sta cum diligentia*.

¶ *Exhortare*, παρακάλεσον. Hoc non legit Syrus interpres.

3 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Sibi*. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet scientes ac prudentes sibi accersere suæ perniciei instrumenta.

¶ *Suas illas peculiares cupiditates*, τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας. Claromontanus codex (quod sequutus etiam est & Syrus & Vetus Latinus interpres) habet τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας, *secundum suas cupiditates*. id est, prout hoc vel illud ipsis arriserit. Opponitur enim τὸ ἴδιον, id est, peculiare, ei doctrinæ quæ Catholica est, id est, toti Ecclesiæ communis, quum vt vnus Deus est, ita sit vna fides. Et ἐπιθυμίας vocat id quod cuique suus suadet animus, vt melius declarari non potuerint innumerabiles illæ regulæ quibus contaminatam cernimus Christianismi puritatem, quauis secta quicquid arrisit, regulæ nobis in Dei verbo præscriptæ, adiiciente.

4 *Ad fabulas*, πρὸς μύθους. Id est, falsas ac inutiles doctrinas, quibus fascinatus mundus, veritatis lucem mauult modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 *Perfer iniurias*, κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν non significat affligi duntaxat, sed quasuis iniurias perferre. Vulgata, *Labora*, non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Obdura in afflictionibus*: ambiguè. ¶ *Ministerij tui fidem facito*, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum. Vide Luc. 1.1. Vulgata, *Ministerium tuum imple*. ignorauit enim quid sit πληροφορία. Erasmus, *Ministerium tuum ad plenum probatum reddito*. non ineptè. Neque enim hîc agitur de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 *Libor*, σπένδομαι. Id est, pro libamento offeror. Vulgata,

gata, *Delibor*. Erasmus, *Immolor*. Vide Philipp.2.27. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur. ¶ *Remigrationis*, ἀναλύσεως. Cypr.epist.8, *assumptionis*. Legit enim ἀναλήψεως. Vide Philipp.1,23.

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.	7	Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.	7	*Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui.*
Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.	8	Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus ¨ qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.	8	*In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt aduentum eius.*
Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.	9	Stude venire ad me citó.	9	*Festina ad me venire citó.*
Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην. Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.	10	Nam ¨Demas me dereliquit, ¨amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens ¨in Galatiam, Titus in Dalmatiam.	10	*Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abiit Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*
Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ. ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.	11	‖Lucas mecũ est ¨solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.	11	*Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerium.* Coloss.4.14
Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.	12	Porro Tychicum misi Ephesum.	12	*Tychicum autem misi Ephesum.*
Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρῳάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.	13	¨Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.	13	*Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*
Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.	14	Alexãder faber ærarius ¨multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.	14	*Alexander ærarius multa mala mihi ostẽdit: reddat illi Dominus secundum opera eius.*
Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.	15	Quem & tu caue: vehementer enim restitit sermonibus nostris.	15	*Quem & tu deuita: valde enim restitit verbis nostris.*
Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.	16	In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed ¨omnes me deseruerunt: vtinam ne illis imputetur.	16	*In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.*

8 *Qui expetiuerint*, τοῖς ἀγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respondet verbo Hebræo חשק [*chaschak*,] quod & pro desiderare accipitur, vt 1.Reg.9.19. vel, חפץ [*chaphets*.] Vulgata & Erasmus, *Qui diligunt*. Videtur autem alludere ad locum Es.40.10, & 62,11.

10 *Demas*, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscẽs ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptã fuisse, quũ in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis.
¶ *Amplexus præsens seculum*, ἀγαπήσας τὸν, &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, *Diligens*. ¶ *In Galatiam*, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν ἀνοήτων legit εἰς Γαλλίαν, *In Galliam*: & hanc etiam lectionem reprehendit.

11 *Solus*, μόνος. nempe ex ipsis Pauli comitibus.

13 *Penulam*, φελόνην. In hoc vocabulo scribendo non conuenit librariis. nam in nõnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid sit φελόνη varie tradunt. volunt enim quidam esse non Penulam, sed Scriniolum: quam explicationem sequutus est Syrus interpres. quidam verò volumen. Ego non modò existimo penulam esse, qua iter facientes & pluuiæ tempore vtebantur veteres, sed etiam φελόνην Romanum esse vocabulum, metathesi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης & quidem rectius scribatur: quod tamen vocabulum negat Romanum esse Athenæus lib.3. Quid sit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cõiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2.cap.3. Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μανδύην, (nos vocamus vne mante, ou vn manteau) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βίρρον καλοῦσι, θλίψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης. quam vestis formam his quoque verbis describit auctor dialogi Tacito adscripti de causis corruptæ eloquentiæ. *Quantum humilitatis putamus attulisse eloquentiæ penulas istas, quibus adstricti, & veluti inclusi cum iudicibus fabulamur?* Nam tunc oratores quoque penulati causas agebant. Hoc autem placuit vel ob eam causam obseruare, vt pictorum redarguerem inscitiam, quibus vsitatum est cum laxis vestibus ac plane togatos Apostolos ineptissimè pingere: quos dubium non est vel penulatos potius, vel qui fuit veterum Christianorum habitus, palliatos, aut Iudæorum more lõgioribus sed succinctis vestibus oberrasse.

14 *Multa mala exhibuit*, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Hebr. הראית עמך קשה [*hirith hammecha kaschah*] id est, Ostendisti populo tuo dura, Psal.60.5, pro Fecisti vt videret & experiretur dura. & Ps.4.6, Quis ostẽdet nobis bonum? Non dissimili genere loquendi puto Latinos vti quum dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, *Multa mala mihi ostendit*. Erasmus, *Multis malis me affecit*. Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli (vt & Syrus interpres, & Augustinus aduersus Faustũ lib. 16. cap.22, & De sermone Domini in monte, lib.1.cap. 37) per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio: id verò frustrà nonnullos torsit, vt alibi diximus: quum is de quo hîc agitur manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quanquam imitandum non sit hoc exemplum absque magna consideratione. Spectandum enim est semper quis quid agat.

16 *Omnes*, πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat? Num enim quæso laborantem Paulum deseruisset.

17 Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore leonis.

17 *Dominus autẽ mihi adstitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.*

18 Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

18 Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, seruabítque regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

18 *Liberabit autẽ me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cæleste: cui gloria in secula seculorum. Amen.*

Suprà, 1.16

19 Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & ‖Onesiphori familiam.

19 *Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori domum.*

20 Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

20 Erastus mãsit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.

20 *Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

21 Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

21 *Festina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

22 Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

22 *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.*

23 Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

23 Scripta est Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

23 *Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.*

---

17 *Fieret fides præconij*, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus suprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id est, *præconiũ*, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelij prædicationem. Vulg. *Prædicatio impleretur:* non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Præconium expleretur.* nihilo certè felicius, quod tamen in annotationibus rectius explicat. ¶ *Quod audirent*, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbum, *Et audirent*, sub. illud. quod dicendi genus alibi exposuimus. ¶ *Leonis*, λέοντος. Sic Neronem vocat, formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim vsitata.

18 *Ab omni opere malo*, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id est, purum me conseruabit nequid admittam Apostolo indignũ. ¶ *Regno suo*, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, vt regni sui participem faciat.

20 *Reliqui*, ἀπέλιπον. Nempe in illa tarda nauigatione quum preterueheretur littus Asię, sicuti narratur Act. 27. 7. Quanquam potius coniicio legendum ἐν Μελίτῃ, *in Melita*, quod vocabulum facile fuit in Μιλήτῳ deprauare.

22 *Gratia*, ἡ χάρις. Sic etiam clauditur epistola sequẽs non repetito Christi nomine (vt aliâs consueuit) propter superius membrum. Sed in Claromõtano codice legitur, quod in nullis aliis epistolis legitur, nempe ἔρρωσο ἐν εἰρήνῃ, *Vale in pace.* Solitum autem fuisse Paulum illo modo suas epistolas claudere, ipsemet testatur suprà, 2. Thess. 3. 18.

23 *Qui primus*, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & supposititium esse dubium non est, nisi Episcopum pro Euangelista accipias. Syrus certè interpres legit πληροῦται ἡ πρὸς Τιμόθεον δευτέρα ἡ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, *Finitur epistola ad Timotheum secunda, quæ scripta fuit Roma.*





ΠΑΥ΄ΛΟΥ ΤΟΥ῀ Α΄ΠΟΣΤΟ΄ΛΟΥ Η΄ ΠΡΟ΄Σ ΤΙ΄ΤΟΝ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Titum.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.



1 ΑΥ῀ΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

2 Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπι-

CAP. I.

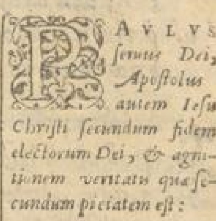


1 AVLVS "seru⁹ Dei, Apostolus autem Iesu Christi "secundum fidem " electorum Dei, & agnitionem "veritatis quæ est secundum pietatem:

2 "Ad spem vitæ æternæ" quam promiserat Deus" ille mentiri nescius, "ante tempora seculorum, patefecit autem temporibus suis:

3 "*Videlicet* sermonem illum

CAP. I.



1 *AVLVS seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ secundum pietatem est:*

2 *In spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis:* Rom.16. 25. ephes.3.9. col s.1.26. 2. tim 1.9. 1.pet.1. 20.

3 *Verbum suum in præ-*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

¶ *Seruus*, δοῦλος. Id est, minister, qua ratione etiã Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43.10. & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Chr[illegible]sto attributa minime debuerit offendi. ¶ *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum consentire qui fuerunt à mundi origine. ¶ *Electorum Dei*, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, eorũ quos Deus elegit, quasi electitios dicas. ¶ *Veritatis*, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, vt Iohan.17.17. Gal.3.1. Coloss.1.5. & alibi sæpe: hic tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatem pertinet. Obseruari autem debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, id est, *agnitionis*. Neque enim cognitione duntaxat, sed etiam agnitione veritatis constat electorũ fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuũ, quòd interdũ τὸ γνῶναι, accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1.Ioh.2.3.& 4.& alibi aliquoties.

2 *Ad spem*, ἐπ' ἐλπίδι. Id est, εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos non possit, quũ nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostol⁹ 1.Cor.13. fore vt prophetia & instructio aboleatur, quũ null⁹ iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, *In spe*. Castellio, *Cum spe*, quod mihi non placet. ¶ *Quam promiserat*, ἣν ἐπηγγείλατο. Id est, quam videlicet veritatem vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis præuisam fidem vel merita faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. ¶ *Ante tempora seculorum*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Erasmus, *Ante tempora æterna*: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2.Tim.1.9. Omnino enim coactũ est *Æterna*, interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quę nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, *A temporibus æternis*, si ita libeat interpretari: sed, *ante tempora æterna*. vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπηγγείλατο ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen.3.15. nedum ad promissionem eandem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora seculorum, idẽ declarat atque Ante omnem seculorum seriem; siue priusquã hic mundus esset vt Iohan. 17.5. id est, ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes.1.4.) id est, eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora seculorum vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Tim.1.9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos. August. de Ciuit. lib.12. cap. 16. αἰώνια vertit *æterna*. * Hieronymus autem in hũc locum vult ęternitatem quandam seculorũ extitisse ante huius mũdi creationẽ, quibus throni, dominationes, cæteræque virtutes Deo seruierint, & absque temporum vicibus substiterint: antequam etiam æternitatem Deus Pater verbum suum promiserit. Sed hæc hausta sunt ex Origenis deliriis.

3 [*Videlicet*] *sermonem illum suum*, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est, promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Lucæ 1. versu 55.

Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro ſponſione. & hac etiam ratione videri poſſit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan.1.1. Quod autem Syrus interpres ita hæc connectit cum verbo ἐφανέρωσεν, vt etiam præponat κηρύγματι, omnino eſt violentum.

Galat.1.1. σεύθλω ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν.		ſsum per prædicationem ‖ quæ concredita eſt mihi ex ordinatione ˙˙ſeruatoris noſtri Dei: Tito germano filio ˙˙ in communi fide.		*dicatione quæ credita eſt mihi ſecũdum præceptum ſaluatoris noſtri Dei: Tito dilecto filio ſecundum communem fidem.*
Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.	4	˙˙Gratia *ſit tibi*, ˙˙ miſericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto ſeruatore noſtro.	4	*Gratia & pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu ſaluatore noſtro.*
Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·	5	Huius rei gratia ˙˙ reliqui te in Creta vt reliqua ˙˙ corrigas, & ˙˙conſtituas oppidatim preſbyteros, ſicut ego tibi ordinaui.	5	*Huius rei gratia reliqui te Cretæ vt ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi:*
2.Tim.3.2. Εἴ τίς ἐστιν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.	6	‖Siquis eſt inculpatus, ˙˙vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non ſint obnoxij crimini luxus, aut ˙˙refractarij.	6	*Siquis ſine crimine eſt, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.*
Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·	7	Oportet enim epiſcopum inculpatum eſſe, tanquam Dei ˙˙diſpenſatorem, ˙˙non ſibi pertinaciter placentem, non iracundum, ˙˙non vinoſum, non percuſſorem, non turpem quæſtum facientem.	7	*Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non vinolentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum:*
Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·	8	Sed hoſpitalem, ˙˙bonorum amantem, ˙˙ temperantem ˙˙iuſtum, pium, continentem:	8	*Sed hoſpitalem, benignum, ſobrium, iuſtum, ſanctum, continentem:*
Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.	9	˙˙Tenacem ˙˙fidelis illius ſermonis ˙˙ qui ad doctrinam facit, vt poſſit & exhortari doctrina ſana, & contradicentes conuincere.	9	*Amplectentem eum qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potens ſit & exhortari in doctrina ſana, & eos qui contradicunt arguere.*

¶ *Seruatoris*, σωτῆρος. Id eſt, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conſeruauit, aut periclitantes liberauit, iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita expoſuit Cicero ipſe lib.4. in Verrem, faſſus ita magnum eſſe hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non poſſit. Vide 1. Timoth.1.1. ¶ *In communi fide*, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id eſt, fidei reſpectu, quę quidẽ & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione ſint fratres, ſicut miniſterij reſpectu ille genuit, hic genitus eſt in fide.

4 *Gratia [ſit tibi,]* χάρις. Cur iſta adiecerim, expoſuimus Rom.1.7. ¶ *Miſericordia*, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.1. Origenes hoc non legit, neque Syrus interpres.

* 5 *Reliqui*, κατέλιπον. Nempe quum ibi ſatis multo tempore hæſiſſet captiuus & minimè tamen otioſus Act.27.7. vel in illa peregrinatione trium menſium in Græcia Act. 20.23. ¶ *Corrigas*, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chryſoſtomo Eraſmus, propter additam præpoſitionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiẽdo Paulo ſucceſſiſſe. ¶ *Conſtituas*, καταστήσῃς. Vide Act. 14.23. ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi ordinaui. Vide etiam 1.Timoth.5.22.

6 *Vnius vxoris vir*, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1.Timoth.3.1. & 5.9. ¶ *Refractarij*, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicuntur equi vel boues qui iugum ſubire nolunt. Vulgata, *Non ſubditi*, non expreſſa vi Græcæ vocis. Eraſmus, *Intractabiles*. Syrus interpres legit præterea ἀπὸ κραιπάλης, *præ crapula*.

7 *Diſpenſatorem Dei*, Θεοῦ οἰκονόμον. Id eſt, quem Dominus donorum ſuorum diſpenſatorem conſtituit. ¶ *Non ſibi pertinaciter placentem*, μὴ αὐθάδη. Vel, non aſperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Pomponij Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ ſeipſo diſpliceant: vt hoc vitium meritò ſit à Græcis αὐθάδεια vocatum, quam meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, vt annotauit doctiſſimus interpres. Ab eo autem vitio alieniſſimos eſſe oportet Chriſti miniſtros, quibus contrà nihil eſſe debet κοινωνικώτερον. Vulgata, *Superbum*, & mox verſ. 10. *Inobedientem*. Eraſmus, *Præfractum*. Gallicè poſſis vocare, *Content de ſa perſonne*. ¶ *Non vinoſum*, μὴ πάροινον. Vulgata, *Vinolentum*. quod meritò mutauit Eraſmus. Vide 1.Timoth.3.3.

8 *Bonorum amantem*, φιλάγαθον. Vulgata, *Benignum*, impropriè. Eraſmus, *Bonarum rerum ſtudioſum*. Ego malo ad perſonas quàm ad res referre. Dixiſſet enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc conſequitur. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. Vel circunſpectum & ſani iudicij, & ſingulare moderationis exemplar. Id enim ſignificari nomine σωφροσύνης ſæpe iam diximus, quamuis interdum minus latè pateat. Vulgata & Eraſmus *Sobrium*, ambiguè, nec ſatis expreſsè hoc in loco. Hieronymus, *Caſtum*, vel *pudicum*: eo nomine etiam Veterem interpretem reprehendens quòd pro *pudico prudentẽ* verterit: nõ rectè profectò, vt rectè annotauit Eraſmus. *Nam* (inquit Eraſmus) *tuendæ virginitatis ſtudio, quicquid poteſt ad ſuas pertrahit copias*. Quaſi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requiſierit Apoſtolus, 1.Timoth.2.15. ¶ *Iuſtum, pium*, δίκαιον, ὅσιον. Iſta non ſunt ſynonyma, ſed illud quidem ad poſteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem ſpectat.

9 *Tenacem*, ἀντεχόμενον. Vulgata, *Amplectentem*, non rectè. ¶ *Fidelis illius ſermonis*, τοῦ πιστοῦ λόγου. Certum ſeu fidum ſermonem vocat ſuo more, cui meritò credi poſſit, ſiue qui nunquam fallat, quamobrem etiam veritatis nomine ſignificatur, Iohan.17.17. & alibi ſæpe. Vetus interpres & Eraſmus articulum omiſerunt, qui tamen ſua emphaſi non caret: & vim habet pronominis demonſtrantis ſæpiſſimè in his libris, reſpondens videlicet Hebræorum literæ ה [*he*] quam notificantem vocant. *

¶ *Qui ad do-*

¶ *Qui ad doctrinam facit*, κατὰ τὴν διδαχὴν: Id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, siue (vt loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. vel, qui sit iis quæ edoctus es consentaneus. Syrus autem interpres perinde hunc locum vertit, acsi scriptum esset, τῆς διδαχῆς τὰ τῆς πίστεως λόγου, *doctrinæ sermonis fidei*. Vulgata & Erasmus, *Qui secundum doctrinam est* admodum obscurè.

Græce		Beza		Vulgata	
Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.	10	Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè qui sunt ex Circuncisione.	10	*Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de Circuncisione sunt.*	
Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.	11	Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.	11	*Quos oportet redargui: qui vniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*	
Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.	12	Dixit quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.	12	*Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.*	
Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι᾽ ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·	13	Testimonium hoc est verum. quam ob causam eos redarguito præcisè, vt sani sint in fide:	13	*Testimonium hoc verum est. quam ob causam increpa illos durè, vt sani sint in fide.*	
Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.	14	Non attendentes Iudaicas fabulas, & mandata hominum auersantium veritatem.	14	*Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate.*	1.Tim 1.4.
Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.	15	Omnia quidem pura puris: pollutis autem & non credentibus nihil est purum, sed polluta est eorum & mens & conscientia.	15	*Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.*	Ro.14.20.
Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.	16	Deum profitentur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reiectanei.	16	*Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, quum sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*	
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.	
Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.	1	At tu loquere quæ decent sanam doctrinam.	1	*Tu autem loquere quæ decent sanam doctrinam.*	
Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς,	2	Vt senes sobrij sint, venerã-	2	*Senes vt sobrij sint, pu-*	

10 *Ex circuncisione*, ἐκ περιτομῆς. Id est, ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam non simpliciter puto Iudæos ab Euangelio prorsus abhorrentes hoc nomine significari, sed eos qui cum Christo Legem coniungebant, quales iam tum fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

11 *Os obturare*, ἐπιστομίζειν. Sic rectè Erasmus, pro quo Vulgata, *redargui*, ἐλέγχεσθαι.

12 *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis, inquit, Cretẽses alloquens Iudæorum placitis addictos. ¶ *Propheta*, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretensium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laërtius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς θεῷ· φασὶ γὰρ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. *Ferunt*, inquit, *Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadam vi res futuras intelligendi præditum fuisse.* Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laërtius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrãdæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act.17.23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati: & Apuleius lib.2. florid. illum cognominat fatidicum. Alioquin etiam communi nomine notum est poëtas dici vates. ¶ *Cretenses*, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iam pridem & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ᾽ ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 *Præcisè*, ἀποτόμως. Id est, expressè ac sine vllis ambagibus. Itaque Vulgata, conuertit, *Durè*. Erasmus, *Seueriter*. Vide Rom.11.22. ¶ *Vt sani sint*, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὲς, id est *sanum*, Græcis dicitur quicquid meritò probandum est, & quale esse debet, id est, integrum & sine vitio.

15 *Pura*, καθαρά. Pura vocat Apostolus quibus vti bona conscientia liceret: puros autem eos quibus notum erat libertatis per Christum partæ beneficium, sublatum videlicet ciborum discrimen legale, quam speciem delegit præ cæteris Apostolus, quòd in eiusmodi rebus externis pietatem collocare magnus & crassus error esset. Puris autem opponit non eos ex Iudæis qui per ignorantiam beneficij Christi, vel infirmitatem, adhuc ista legalia obseruabãt, ac exemplo suo vbique monet vt qui firmi sunt maximã infirmorũ habeant rationẽ: sed opponit hypocritas & malitiosè ac pertinaciter veritati obsistẽtes, quibus ne tantillum quidem cedendum esse, sed fortiter obsistendũ, ex ipso Apostolo didicerat Titus Gal.2.3. ¶ *Et mens & conscientia*, καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ præpositiones suppeditat, συνείδησις verò, id est, conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assumptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tandem erit conclusio τοῦ πρακτικοῦ? Loquitur autem de mente & conscientia, quatenus istos oportuit luce Dei illustrari ad rectè de rebus diuinis iudicandum.

16 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Vide 1.Corinth.9.27. & 2.Tim. 8.3. Videntur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur omnium sanctissimi. ἀπειθεῖς qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere. ἀδόκιμοι qui quum videri vellent tenere iustitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

IN CAPVT II.

2 *Venerandi*, σεμνοί. Alioqui nimirum senectutem ipsam dehonestaturi, nisi & verbis, & ipso habitu grauitatem senilem præ se ferant. Vulgata, hoc non legit. Nam duæ illæ voces quæ leguntur, nempe *pudici*, *prudentes*, vni Græco nomini σώφρονας respondent, altera redundante, vt diximus etiam suprà 1.Tim.3.2.

σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

3 Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

4 Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

5 Σώφρονας, ἁγνὰς, οἰκουροὺς, ἀγαθὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

Ephes.5.22. 1.tim.6.1.

6 Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

7 Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

1.tim.4.12.

8 Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

1.tim.5.14.

9 Δούλους, ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·

Ephes. 6.3. col. 3.22. 1.pet.2.18.

10 Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

11 Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

1.Cor.1.1. col.1.22.

di, ¨temperãtes, sani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem, vt *sint* ¨ habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo addictæ, ¨ honestatis magistræ:

4 ¨ Vt sapere doceant adolescentulas, vt sint maritorum ac liberorum amantes,

5 Temperantes, castæ, ¨domi manentes, ¨ bonæ, ‖ quæ sese subiiciant suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

6 Adolescentulos itidem adhortare vt sint temperantes:

7 Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, ¨grauitatem,

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui *se* ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

9 ‖Seruos *hortare* vt suis dominis sese subiiciant, ¨ in omnibus ¨vt sint *eis* accepti, non responsatores:

10 ¨Nihil interuertentes, sed omnem bonam ¨fidem ostendentes, vt doctrinam Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

11 ‖Illuxit enim gratia illa Dei ¨salutifera ¨ quibusuis hominibus.

dicti, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia.

3 *Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino seruientes, bene docentes:*

4 *Vt prudentiam doceãt adolescentulas, vt viros suos ament, filios suos diligant,*

5 *Prudentes, castas, domus curã habentes, benignas, subditas viris suis, vt nõ blasphemetur verbum Dei.*

6 *Iuuenes similiter hortare vt sobrij sint:*

7 *In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina integritatem,*

8 *Verbum sanum, irreprehensible: vt is qui ex aduerso est vereatur, nihil habens malum dicere de vobis.*

9 *Seruos dominis suis subditos esse, in omnib⁹ placentes, non contradicentes:*

10 *Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: vt doctrinã Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.*

11 *Apparuit enim gratia Dei saluatoris omnibus hominibus.*

¶ *Temperantes*, σώφρονας. Eras. *modesti*, nihilo sanè melius quam Vulg. duabus illis quas dixi vocibus.

3 *Habitu qui sanctimoniam deceat*, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatam Apostoli sententiam. Vulgata, *In habitu qui religionem deceat*. ¶ *Honestatis magistræ*, καλοδιδασκάλους. Vulgata, *Bene docentes*. Erasmus, *Vt honesta doceant*.

4 *Vt sapere doceant*, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulgata, *Vt prudentiam doceant*. Eras. *Quo possint modestas reddere adolescentulas*. Neutrum rectè, vt opinor. Et hîc σωφρονισμὸν videtur latius patere quam superiore & mox sequenti ver. opposita nimirum iuuenili lasciuiæ, & aliis eius ætatis ac sexus vitiis, quibus opponuntur virtutes, quas postea describit.

5 *Domi manentes*, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 2. Tim.5.15. Huc pertinet quod Phidiam narrant Eliensibus Venerem fecisse quæ testitudinem pedibus calcaret. symbolum οἰκουρίας & silẽtij. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Domus curam habentes*, quanuis hoc ex illo consequatur. Erasmus, *Domus custodes*. ¶ *Bonæ*, ἀγαθάς. Vulg. *benignas*, quas videtur morosis opponere. Stephanus noster, minimè vana correctione, mauult coniunctim legi, οἰκουροὺς ἀγαθάς, id est, *bonæ custodes domus*, fidæ videlicet ac diligẽtes matres familiâs. *

7 *Grauitatem*, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. Quod autem in veteribus aliquibus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redundare, & ex margine irrepsisse, quum illic esset annotatum pro ἀδιαφθορίας. Pro quo nonnulli rursus legerunt δι' ἀφθορίας, *per integritatem*. Syrus autem interpres sic totum hunc locum videtur legisse, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σοῦ ἔστω σοι λόγος ὑγιὴς, σεμνὸς, ἀδιάφθορος, *In tua doctrina sermo sit tibi sanus, grauis & incorruptus*. Nam hæc tria retulit ad sermonem.

9 *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, quæ sententia extat Coloss.3.22, nonnulli ad posterius referunt: ego ad prius malo. Sed vtrouis modo hæc distinguas, particulam vniuersalem ita nos oportet circunscribere vt ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à seruis non possint. ¶ *Vt sint [eis] accepti*, εὐαρέστους εἶναι, id est, ita se gerant vt dominis placeant illorum obsequia. Vulgata, *Placentes*. Erasmus, *Illis placeant*, sententia rectè expressa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambrosius legit ἀρίστους, *optimos*, sed corruptè. εὐαρεστὸς autem nonnisi passiuè accipi potest: vnde consequitur à seruis hîc requiri non vt suis dominis in re quauis placere studeant, sed vt ita se gerant, vt in vniuerso ministerio suo grati, sint optimo iure accepti heris suis, inter quæ duo longum & latum est discrimen. *

10 *Nihil interuertentes*, Μὴ νοσφιζομένους. Vulgata, *Non fraudantes*. Erasmus, *Non suffurantes*, Vide act.5.2.

¶ *Fidem*, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem ostendere, significat fideliter & absque vlla fraude res domini sui tractare.

11 *Salutifera*, σωτήριος. Id est, σωτηρίας πρόξενος. Atticè, quam generis enallagen qui non animaduerterunt, malè legerunt σωτῆρος, *seruatoris*. quanuis ita loquatur noster Apostolus infrà, 3.4. ¶ *Quibusuis*, πᾶσι. Vulg. & Erasmus, *omnibus*. Sed hæc particula hoc loco & aliis plerisque non est vniuersalis sed indefinita: qua de re diximus 1. Timoht. 2.1. cuius discriminis ignoratione, Spiritus erroris maximas & periculosissimas disputationes in Ecclesiam inuexit, nostro seculo renouatas. *

12 *Munda-*

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·	12 Erudiens nos vt abnegata impietate & "mundanis cupiditatibus," sapienter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:	12	*Erudiens nos vt abnegantes impietatē & secularia desideria, sobriè & iustè & piè viuamus in hoc seculo;*
Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	13 Expectantes beatam illam spem " & illustrem illum aduētum "gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi,	13	*Expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris nostri Iesu Christi,*
Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.	14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum "peculiarem, studiosum bonorum operum.	14	*Qui dedit semetipsum pro nobis vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.*
Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει. καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.	15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni " imperio. nemo te "despiciat.	15	*Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio, nemo te contemnat.* 1 Cor. 16. 11. 1 Tim. 4. 12.

12 *Mundanis cupiditatibus*, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Id est, Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi rationes referuntur. Et videtur mihi Paulus hoc loco vt Rom. 1. 18. omnia in quibus ab hominibus extra regenerationis gratiam peccatur, ad duo capita reuocare, nēpe ἀσέβειαν in Deum, & ἀδικίαν in proximum. * Videtur autem Apostolus alludere ad baptismi catechumenorum veterē formulam quæ etiam cōfirmatur vocabulo ἐπερωτήματος. 1 Pet. 3, 21. vt ibi plenius exponemus. ¶ *Sapienter*, σωφρόνως. Id est, vt vere ex Dei Spiritu sapientem & prudentem hominem decet. Nam hoc aduerbio, vt arbitror, significatur qualem esse deceat Christianum absolute in sese consideratum, quem deinde oporteat reipsa sic testari vt erga proximum δικαίως, erga * Deū εὐσεβῶς se gerat. Vulg. maluit ad sobrietatem referre.

13 *Et illustrem illum aduentum*, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit conuertere nomē ἐπιφανείας, quod vsurpauit Paulus de industria, vt eius posterioris aduentus iubar illud maxime illustre oculis nostris repræsentaret. Dicuntur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repēte conspecta oculos omnium in se conuertunt, quòd cum splendore quodam emicent. vt explicat etiam Chrysost in 2 Tim. homil. 9. Vetus igitur interpres hoc non expressit quum passim converteret *Aduentum*, id est, παρουσίαν, quem quum aliis aliquot locis sequutus sit Erasmus, mirari posset quispiā cur hoc in loco maluerit interpretari *Illustrationem*, quum præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optime in suis annotationibus exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicam. ¶ *Gloriæ magni illius Dei ac Ser.* &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidem non desunt plurima apertissimáque deitatis Christi testimonia, qui nisi verus esset Deus, certè nobis adorandus non esset. Cur igitur quæcunque se nobis offerunt eiusmodi vt sine manifesta calumnia nō possint aliò torqueri, vtrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus non potius retineamus quàm vel tantillum hæreticis concedamus? Itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quod nobilissimos quosuis locos ad eam rem pertinentes, non modò nobis sciens ac prudēs sinat è manibus elabi, sed etiam totis viribus extorquere conetur. Neq; verò reformido nequis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquā quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure autem an iniuria hoc dicam, iudicent qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me aduersus illius opinionem explicata. Illis verò hæc etiam adiungere licebit. Non adfero eorum interpretum & Græcorum & Latinorum auctoritatem qui summo consensu hunc locum aduersus Arrianos tanquam apertissimum citarunt, (quibus ipse vnicum Ambrosium opponit, cuius tamen commentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse quum alibi conqueratur, hic sanè manifestè ex stilo ipso ita esse factum apparet) sed veritatem ipsam adfero. Primùm, nomen ἐπιφανείας nusquam tribui in Nouo testamento nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionem vt ad vnum idémque subiectum (id est, ad vnum Iesum Christum) referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. *Non hîc*, inquit, *simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate constituti. Tunc apparebit maiestas nostra quum aperietur gloria magni Dei patris & seruatoris nostri Iesu.* Quæso vero, lector attentius mecum hanc rationem expende. Quoniam adiungitur nomen Gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (id est, splendentem illam & coruscam Domini apparitionem) sed φωτισμόν. i. illustrationem? idq; non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habita ratione. qui tum illustrabimur quum gloria illa Dei aperietur: vt quodammodo etiam tum in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tam est cæcus & hebes vt ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquam, non videt ἐπιφανείας significationem ex aliis locis potius petendam? quis ista non intelligit cohærere: & augustam aduētus Dei maiestatem his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφανείας hoc loco conuerterit illustrationem, Apostoli sententia minimè certè expressa. Quod autē ad alterum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico non magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illam loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος & Θεὸς καὶ πατὴρ, communis: quum præsertim (vt ante dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic cōcludo, Christum Iesum hîc aperte magnum Deum dici. qui & beata illa spes nostra metonymice vocatur. Illi igitur, vt vere magno & æterno Deo, ὁμοουσίῳ καὶ συναϊδίῳ, Patri & Spiritui sancto; sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 *Peculiarem*, περιούσιον. Vulgata, *Acceptabilem*, prorsus malè. Hebr. סגלה [*segullah*,] quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιούσιον enim vocāt Græci quod quum supersit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demenso suo suum defraudans genium comparsit miser. Eiusmodi vero facultates maxime omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallice possis vocare *L'espargne*. Hoc autē vocabulum finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον de quo diximus Matth. 6. 11. quod postea vsurpare nō dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nazianzenus.

15 *Imperio*, ἐπιταγῆς. id est, Cum auctoritate summa, tanquam Dei legatus, neque suo sed illius nomine agens omnia. Itaque adiecit. *Nemo te despiciat*: quibus verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officij admoneri. Erasmus, *Cum omni præcipiendi studio*: non expressa Pauli sententia. ¶ *Despiciat*, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hic declarat quàm τὸ καταφρονεῖν: quo modo Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc verbo

duntaxat, ſed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιυβρίζω, περιελαύνω, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν ſignificat circunſpicere, & in aliquo contemplando occupatum eſſe: vt in illo Ariſtophanis verſiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id eſt, *per aërem gradior, & circunſpicio ſolem*, ſiue *in contemplando ſole occupor*. At Hieronymus, hunc eundem Ariſtoph. locum citans, longè aliter explicat nempe *Scando per aërem, & pluris me noui eſſe quàm ſolem*. At iſta certè Hieronymi non ſunt. nam etſi illic pro deſpicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen Deſpicere non aliud declarabit quàm ex ſuperiore loco Aſpicere. quanquam hæc quoque declaratio valde eſt violenta.

Κεφάλαιον γ.

Rom.13.1. 1 Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

2 Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

1 Cor.6.11. 3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους·

4 Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

2.Tim.1.9. 5 Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

6 Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν·

7 Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

8 Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ·

CAP. III.

1 SVggere ¨ ipſis vt ſeſe ſubijciãt principatib⁹ ac poteſtatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum ſint parati:

2 ¨Ne cui maledicant, vt ſint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quoſuis homines.

3 Nam ‖ eramus quondam & nos amentes, ¨ rebelles, errantes, ſeruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odioſi, alij alios odio proſequentes:

4 Sed poſtquam bonitas & erga homines amor apparuit ſeruatoris noſtri Dei,

5 ‖Non ¨ ex operibus iuſtis quæ fecerimus nos, ſed ex ſua miſericordia ſeruauit nos ¨ per lauacrum regenerationis, & renouationis ¨ Spiritus ſancti:

6 Quem effudit ſuper nos copioſè per Ieſum Chriſtum ſeruatorem noſtrum:

7 ¨Vt iuſtificati illius gratia, hæredes efficeremur ſecundum ſpem vitæ æternæ.

8 Certus *eſt* hic ſermo, & hæc volo te ¨ aſſeuerare, vt ¨ qui crediderunt Deo, ¨ curent ¨ bene agendo præire.

CAP. III.

1 *ADmone illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe.*

2 *Neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.*

3 *Eramus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.*

4 *Quum autem benignitas & humanitas apparuit ſaluatoris noſtri Dei,*

5 *Non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus ſancti:*

6 *Quem effudit in nos abunde per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum:*

7 *Vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundũ ſpem vitæ æternæ.*

8 *Fidelis ſermo eſt, & de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præeſſe qui credunt Deo:*

IN CAPVT. III.

* 1 *Ipſis*, αὐτοῖς. Nempe tuis auditoribus.

2 *Ne cui maledicant*. βλασφημεῖν. Vulgata, Blaſphemandi verbo vtitur, quod ad Deum propriè refertur. Mihi verò videtur de ſecundæ tabulæ virtutibus loqui hoc loco: ac etiam alludere ad Pſalm.15. & quaſi eius interpretem agere. Vide Matth.9.3. & 15.19. *

3 *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulg. *increduli*, id eſt ἄπιστοι perperã.

5 *Ex operibus iuſtis*, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbum, *Ex operibus quæ [ſunt] in iuſtitia*, id eſt, iuſtè, ex Hebræorum idiotiſmo, quem ſæpiſſimè iam annotauimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Moſis, id eſt ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copioſè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antitheſis miſericordiæ, niſi omnia opera ſemel excluderentur, vti fatebitur quiſquis non erit nimium contentioſus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnia excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid ſit Seruare, an videlicet hoc nihil aliud ſit quàm Merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nónne apertè verbum Dei detorquet? ¶ *Per lauacrum*, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptiſmi ſacramento (vt alibi ſolet) ſicut expoſuimus Galat.3.27. & Col.2.12. re videlicet cum ſigno coniuncta: aut ſimpliciter de noſtri per Spiritum ſanctum cum Chriſto coniunctione & iſtius effectis loquitur. Nam & Chriſtus ipſe alibi de eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptiſmi tamen peculiariter meminit, ſed Spiritum ſanctum ab ipſius in nobis effectu, aquã vocat, nẽpe Ioh.3.1. ſicut & alibi eundem comparat igni, Matthæi 3.11. ¶ *Spiritus ſancti*, πνεύματος ἁγίου. Id eſt, quã præſtat & efficit vis Spiritus ſancti. Quid ſit autem renaſci & regenerari, alibi dictum eſt.

7 *Vt iuſtificati*, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iuſtificationis nomen largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Chriſto conſequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis ſanctificandis efficaciam, vt ſimus ἄρτιοι, id eſt, perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iuſtificandi verbum Rom.8.30.

8 *Aſſeuerare*, διαβεβαιοῦσθαι. Id eſt, vt rem certiſſimã & de qua minimè ſit ambigendum aſſerere. Eſt enim apud Græcos etiam actiua huius verbi ſignificatio, & ſic etiam eadem conſtructione Cicero de Claris Oratoribus, *Intereſt*, inquit, *videre quemadmodum aduerſarius de quaque re aſſeueret*. * ¶ *Qui crediderunt Deo*, οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. Rectè. Nam ij ſoli quæ verè ſint bona opera norunt, & verè bene agendi facultatem diuinitus ſunt nacti, cæteris & in notitia cæcis & ad bene agendum penitus ineptis. * ¶ *Curent*, φροντίζωσι. Id eſt, ſummo ſtudio enitantur. Nec enim friget vera in Deum & proximum charitas: & magnum ac perdifficile eſt certamen inter Carnem & ſanguinem: teſte ipſo Apoſtolo Rom.7.24. * ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id eſt, ſanctæ & rectæ vitæ antiſtites eſſe, vt apud Quintilianũ Sulpitius iuris, & apud Plinium Plato ſapientiæ antiſtes. Vulg. & Eraſ. *bonis operibus præeſſe*. obſcurè admodũ quanuis προΐστασθαι ſic accipiatur 1. Tim. 3.4. Sed varia eſt huius verbi notatio. Syrus videtur ſic illud accepiſſe vt Latinè dicitur aliquid præſtare qui illud efficit: quod non puto Græcè hoc verbo dici.

Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

9 Hæc illa sunt bona, & hominibus vtilia: stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe: sunt enim inutiles & vanæ.

10 Hæreticum hominem post vnam & alteram commonefactionem reiice:

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi,& peccare, vt qui suopte iudicio sit condemnatus.

12 Quum misero Artemam ad te,aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin:nam illic decreui hyemare.

13 Zenam legisperitum & Apollo studiose deducendum curato,nequid illis desit.

14 Discant autem etiam nostri bene agendo præire ad necessarios vsus, vt non sint fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes.Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis.Amen.

Ad Titum, qui primus Cretẽsium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

9 *Hec sunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæstiones, & genealogias & contentiones, & pugnas legis deuita: sunt enim inutiles & vanæ.* 1.Tim. 1. 7 & 4.4. 2.tim.2.23.

10 *Hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita:*

11 *Sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit, quum sit proprio iudicio condemnatus.*

12 *Quum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolin: ibi enim statui hyemare.*

13 *Zenam legisperitum & Apollo solicite præmitte, vt nihil illis desit.*

14 *Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi.*

15 *Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.*

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

---

9 *Hæc illa sunt bona*, ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Seruanda fuit vis articuli, à Vulgata & Erasmo, neglecta. ¶ *Genealogias*, γενεαλογίας. Vide 1.Timoth.1.4. ¶ *Cohibe*, περιΐστασο. Vulgata, *Deuita*, Erasmus *Omitte*. Vide 2.Timoth.2.16.

10 *Hæreticum*, αἱρετικόν. Vide Act.5.17. ¶ *Et alteram*, καὶ δευτέραν. Hoc neque Claromontanus codex habet, neque commentaria Ambrosio inscripta, quod tamen legit Syrus interpres, & omnino retinendum puto.

¶ *Commonefactionem*, νουθεσίαν De priuata vel in presbyterio facta commonefactione istud accipe, vtpote ad ipsam personam directa. Nam alioqui ex pulpito potius hæreses quam hæretici non semel atque iterum, quoties opus est, refelluntur: Sed & præire oportet redargutionem ex Dei verbo, vt ignorantia mera non peccatre hominem appareat. Et νουθεσίας vox (qua significatur quasi amissæ mentis repositio) declarat quomododo comparatam, & quorsum institutam esse commonefactionem oporteat: ne nobis illud Synesij, nostrã culpa eueniat, νουθετήσεις ἐκεῖ πείσεις, ἐπιτιμήσεις ἠρίθισας: ex quibus etiam verbis apparet Vulgatam non satis proprie νουθεσίαν conuertisse *correptionem*. ¶ *Reiice*, παραιτοῦ. Ergo ex gregis numero ad tempus, idest, donec resipiscat, expulsum, idque ritè, nempe presbyterij legitimo iudicio, vt alibi dictũ est. Non autem dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hîc præscribatur officiũ magistratui. Noluit diuidere Christus hęreditatẽ: nullus sit igitur familiæ herciscundæ iudex. Non condemnauit adulterã: ergo nulla de adulteriis quęstio habeatur. Denique non est ministrorum munus supplicio afficere fures homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed duntaxat non resipiscẽtes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. causam enim suã agunt isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικόν, *pertinacem* conuertit.

11 *Suopte iudicio sit condemnatus*, αὐτοκατάκριτος. Post conuictam nimirum conscientiam in pertinacia perseuerans. Tertullianus de præscrip. interpretatur, *sibi damnatum*.

12 *Hyemare*, παραχειμάσαι. Ergo non tunc primùm in Cretam venit Apostolus, quum captiuus eò appelleret, vt narrat Lucas, Act.25.6. nusquam tamen alibi in illa historia mentionem Cretæ faciens. Nec enim singula commemorauit quæ gessit Paulus, vt ex multis epistolarum ipsius locis apparet. Videtur autem omnino conferendum istud cum aliis non paucis Apostoli gestis in illud trimestre quo Paulus dicitur in Græcia versatus, neque quid ibi non vno proculdubio loco gesserit, commemoratur Act.20.3.

13 *Studiosè deducendum curato* σπουδαίως πρόπεμψον. Id est. discedentem iuua cum magna cura. Vulgata, *solicitè præmitte*, quæ significatio verbi προπέμπειν, non videtur huic loco conuenire.

14 *Etiam nostri*, καὶ οἱ ἡμέτεροι. Id est, nostri etiam ordinis homines, ministerio videlicet fungentes quũ opus erit, adsumptus rerum necessariarum Ecclesiæ causa faciendos, ne sese immunes censento ab eleemosynarum collatione: sed potius cæteris in hac etiam sanctæ vitæ parte exemplo suo præeant. Sic enim hunc locum intelligendum ostendit particula καί: & quod in præcedente versiculo dixit Apostolus de Zena & Apollo non sine viatico dimittendis. neque Paulus à Tito & aliis eius collegis aliud exigit, quam quod ipsum facere pro viribus consueuisse testatur Act.20.34. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Vide suprà, versu 8. ¶ *Fructus expertes*, ἄκαρποι. fructum appellat mercedem eiusmodi in fratres, charitati diuinitus promissam, vt 2.Cor.9.6.

¶ *Qui primus*, πρῶτον. Hoc plane suppositicium, nec Syrus nec Latinus vetus interpres legerunt. Nec enim tunc inuaserat Ecclesiam illa episcopalis gradus tyrannis, nec episcopus angusta significatione, sed Euangelista fuit Titus. ¶ *Ex Nicopoli*, ἀπὸ Νικοπόλεως. Ne hoc quidem verum est. Nec enim dixit Apostolus ἐν ταῦτα παραχειμάσομαι, *hîc hyemabo*, sed ἐκεῖ, *illic*, vt omnino Nicopoli abfuerit quum hanc epistolam scriberet. Paulum autem ibi hyemasse liquet ex huius loci collatione cum Act.20.6. vbi scribitur Philippis nonnisi post Paschæ dies soluisse. Rectè igitur Claromontanus codex non aliud habet quam πρὸς Τίτον ἐπληρώθη, id est, *Finita est epistola ad Titum*.



ΠΑΥ'ΛΟΥ ΤΟΥ' Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Η' ΠΡΟ'Σ ΦΙΛΗ'ΜΟΝΑ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.



1 ΠΑΥ'ΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

2 Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

3 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1 Thess. 1. 2. 2 thes 1. 3. Ephes. 1. 15. Coloss. 1. 4.

4 Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

Eph. 1. 15. Col. 1. 4.

5 Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

6 Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

7 Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

NOVA INTERPR.



1 PAVLVS captiu⁹ Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

2 Et Apphiæ dilectæ & ¨Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est:

3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 ‖ ¨Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:

6 ¨Vt communicatio fidei tuæ ¨efficax fiat, ¨agnitione omnis eius boni quod est in vobis per Christum Iesum.

7 Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, ¨quòd viscera sanctorum ¨refocillata sunt per te, frater.

VETVS.

1 *PAVLVS vinctus Christi Iesu, & Timotheus, frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,*

2 *Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo cōmilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est.*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

4 *Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis,*

5 *Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:*

6 *Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Iesu.*

7 *Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerunt per te, frater,*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *Et Apphiæ*, καὶ Ἀπφίᾳ. Hanc fuisse ipsius Philemonis vxorem, asserit Theodoretus lib. diuinorum decretorum quinto, cap. De matrimonio: quod mihi maximè videtur probabile: vt testatur etiam quod huic epistolę subscribitur in manuscriptis codic. Quorsum enim alioqui de hoc negotio quod vnicam Philemonis familiam attingebat, huic quoque fœminę hæc epistola familiaris mitteretur? ¶ *Archippo*, τῷ Ἀρχίππῳ. Hunc ipsum arbitror esse Colossensium pastorem, ac fortassis Euangelistam, Colossensium 4.17. cui etiam fuerit hæc epistola inscripta, vt Onesimi commendationem apud Philemonem præsentia & auctoritate sua adiuuaret.

4 *Gratias ago* εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 *Vt communicatio*, &c. ὅπως ἡ κοινωνία. Hoc cohæret cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. ¶ *Efficax*, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: & ita quoque vertit Syr⁹ interpres. Vetus tamen interpres legit ἐναργής, *euidens*, & fortasse rectius. ¶ *Agnitione*, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Sensus est, Vt hac ratione omnes agnoscant & experiantur quàm diuites sitis in Christo, nēpe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 *Gaudium*, χάριν. Id est, χαρὰν, quo modo etiam & Syrus & Græci scholiastæ explicant non tantùm hoc in loco, sed etiam 2. Corinth. 1. 15. ¶ *Quòd viscera sanctorum*, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiosè & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. ¶ *Refocillata sunt*, ἀναπέπαυται. Vulgata, *Requieuerunt*. ineptè.

8 *Quod of-*

Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον·	8	Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi ¨quod officij tui est:	8	*Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:*
Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	9	*Tamen* propter charitatem potius¨precor, quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.	9	*Propter charitatē magis obsecro, quum sis talis vt Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi:*
Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·	10	‖Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:	10	*Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo:* Colo. 4.9.
Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.	11	Quondam tibi¨inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.	11	*Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis.*
Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·	12	Quem remisi: tu autem eum, ¨id est viscera mea, excipe.	12	*Quem remisi: tu autem illum, id est mea viscera, suscipe.*
Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·	13	Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelij:	13	*Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis Euangelij:*
Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατ᾽ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατ᾽ ἑκούσιον.	14	Sed absque tua sententia nihil volui facere, ¨ne velut ex necessitate sit ¨beneficium tuum, sed spontaneum.	14	*Sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.*
Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·	15	¨Vtique enim propterea semotus fuit *abs te*, vt eum ¨*à me* perpetuum recipias:	15	*Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes:*
Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ᾽ ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοὶ, πόσῳ δὲ μᾶλλόν σοι καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;	16	Non iam vt seruum, sed ¨amplius quàm seruum, fratrem *videlicet* dilectum, maximè mihi quanto autem magis tibi ¨& in carne & in Domino?	16	*Iam non vt seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*
Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.	17	Itaque ¨si me socium habes, excipe eum ¨tanquam me.	17	*Si ergo habes me sociū, suscipe illum sicut me.*
Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.	18	Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.	18	*Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.*
Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.	19	Ego Paulus scripsi mea manu ¨ego dependam: vt ne dicam tibi quòd teipsum etiam mihi insuper debeas.	19	*Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam: vt non dicam tibi quòd & teipsum mihi debes.*
Ναὶ, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυ-	20	¨Etiam, frater, *hunc* ego fru-	20	*Ita, frater, ego te fruar,*

8 *Quòd officij tui est*, τὸ ἀνῆκον. Id est, τὸ πρέπον siue τὸ καθῆκον. quod te ex officio facere decet. Vulgata, *Quod ad rē pertinet*, absurdè. Syrus interpretatur τὰ δίκαια, *Quæ iusta sunt.*

9 *Precor*, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id est, blandus quidam amor, liberæ auctoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν, id est, *Imperare & Precari.*

11 *Inutili*, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomen Onesimi, quem dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 *Id est viscera mea*, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui, vt disertè vertit Syrus interpres. Videntur enim filij quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים [*rachamim*] vocant) propriè matri conuenit. quod in se transfert Paulus.

14 *Ne velut*, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sponte hanc serui tui operam nobis commodaris. ¶ *Beneficium tuum*, τὸ ἀγαθόν σου. Id est, ἡ εὐεργεσία σου. Hebr. טובך [*tubecha*. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Bonum tuum*.]

15 *Vtique*, τάχα. Sic accipio hanc particulam vt non sit propriè dubitantis, sed affirmationem duntaxat emollientis, quomodo sæpe apud Aristot. τάχα & ἴσως accipiuntur, vt Nimirum & Vtique vsurpatur apud Latinos. Studet igitur Paulus blanda quadam ratione fugam Onesimi non quidem vt rectum aliquid laudare, vel penitus excusare, sed lenire tamen, commemorans diuina prouidentia sic omnia esse gubernata, vt non tam fuisse nunquam rediturus Onesimus videri posset quàm ad tempus secessisse, vt eum iam multis partibus pretiosiorem factum, & perpetuo addictum, Paulus restitueret Philemoni. Notandam enim puto vim præpositionis ἀπὸ in ἀπέχῃς, vt Paulus fugitiuum seruum non commendare sed restituere Domino suo videatur. Sic etiam agit Iosephus cum fratribus suis Gen. 45.5. ¶ *Perpetuum*, αἰώνιον. Hebr. לעול□ [*lecholam*,] & alludit ad ea quæ de perpetuis mancipiis in Lege stabiliuntur, Exod. 21.6. & Deuteron. 18.17.

16 *Amplius quàm seruum*, ὑπὲρ δοῦλον. Vel *suprà quàm seruum*, vt loquitur Cicero in Topicis. id est, conditione & statu potiorem tibique commodiorem quàm seruum: quanto nimirum maius est fratrem habere quàm seruum. Sed & inde sequitur quod de perpetuitate dixerat. Nam manumissione finitur seruitus, cognatio verò sola morte finitur: quod in spirituali presertim fraternitate valet: quū multi sint sanguine quidem fratres. animis verò non item. Vulgata, *Pro seruo*, quasi ὑπὲρ pro ἀντὶ ponatur, nullo modo expressa Apostoli sententia. ¶ *Et in carne*, καὶ ἐν σαρκί. Id est, & quatenus humano more tibi seruus est, dignus quem ames, & multo magis, quoniam tibi nunc frater est in Domino.

17 *Si me habes socium*, εἰ ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Id est, Si mecum habere te putas communia bona, vt inter socios esse solent. ¶ *Tanquam me*, ὡς ἐμέ. Syrus interpres legit ὡς ἐμόν, *vt meum*: idque, vt opinor, rectius.

20 *Etiam, frater, [hunc] ego fructum abs te consequar*, ναὶ ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, *Certè frater, sine vt abs te hoc beneficium*

*impetrem: & scita est Perroti collegæ mei cõiectura, existimantis Paulum hac voce alludere ad ipsum Onesimi nomen. Vide Matth. 15. 27. de particula Ναί, Ac si diceret Paulus, Ita se res habet de tuo Onesimo. Fateor illum non fuisse tibi frugi seruum. sed hoc mihi concede. Vulgata, *Ita, frater, ego te fruar*. Erasmus, *Etiam, frater, ego te fruar*: admodum obscuré. ¶ *Mea viscera*, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est acsi diceret, Refice me & recrea hoc beneficio quo nihil erit mihi iucundius. nisi velimus rursum viscerum appellatione Onesimum ipsum intelligi. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

ρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.		ctum abs te consequar in Domino: refocilla "mea viscera" in Domino.		in Domino: refice viscera mea in Domino.
Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.	21	Scripsi tibi, confisus fore vt ausculres, vt qui norim te etiam amplius quàm dico facturum esse.	21	Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.
Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.	22	Simul autem etiam para mihi hospitium: spero enim me per preces vestras donatum iri vobis.	22	Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.
Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)	23	Salutant te, Epaphras, (meus in captiuitate "propter Christum Iesum socius)	23	Salutant te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,
Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.	24	Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.	24	Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.	25	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit*" cum spiritu vestro. Amen.	25	Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.
Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.		"Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.		

23 *Propter Christum Iesum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi sæpe annotauimus. Vulgata & Erasmus, *In Christo*,

25 *Cum Spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Syrus interpres addit ἀδελφοί μου, *fratres mei*, quod fortassis ab iis expunctum est qui non considerarunt vni Philemoni inscriptam hanc epistolã non esse, quãuis titulus hoc renuntiet.

¶ *Ad Philemonẽ*, πρὸς Φιλήμονα. In vetere manuscripto codice hæc reperimus scripta hoc loco: Παύλου ἀποστόλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπφίαν δεσπότας τοῦ Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἄρχιππον τὸν διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ὀνησίμου οἰκέτου. Id est, *Pauli Apostoli epistola ad Philemonem & Apphiam Onesimi dominos, & Archippum Colossensis Ecclesiæ ministrum, scripta est Roma per Onesimum seruum.*

AD HE-





ΠΑΥ͂ΛΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ Ἡ ΠΡῸΣ ἙΒΡΑΊΟΥΣ ἐπιστολή.

Κεφάλαιον α.



Π ΟΛΥΜΕΡΩ͂Σ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, 1

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD HEbræos.

NOVA INTERPR.

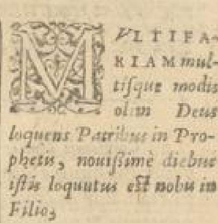
CAP. I.



1 M VLTIS vicib⁹ multísq; modis olim Deus loquutus Patrib⁹ in Prophetis, vltimis diebus hisce loquutus est nobis in Filio,

VETVS.

CAP. I.



1 M VLTIFARIAM multísque modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Epistola Pauli*, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, *ad Hebræos*, Hoc quidem constat, nunquam satis inter omnes conuenisse a quo scripta sit hęc epistola: quãuis Græci certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est, lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas vel * Clemẽs quidam in Græcum sermonem conuerterit. Hæc autem afferri solent ab iis qui Pauli esse negant. Primum quod Paulus nomen suum præscribere epistolis suis omnibus consueuit. Deinde quòd auctor huius epistolæ cap. 2.3. sese auditoribus Apostolorum annumeret. Tertiò affertur argumentum sumptum à nomine διαθήκης, quod Hebræum non est. 9.16. Quartò quod ex appendice 13.23, videatur colligi posse scriptorem huius epistolæ non fuisse captiuum quum illam scriberet. Opponuntur autem his omnibus quæ scribuntur 2. Petri 3.15. quæ certè videntur hanc epistolam velut intento digito monstrare. Ad illa verò obiecta sigillatim sic respondeo Si Pauli non esse existimanda est quoniam Pauli nomẽ non præfert. Ergo, nullius esto, quum nullius nomen præferat. Ego verò contrà ex hoc ipso contenderim Pauli potius esse quàm alterius cuiusquam. Cur enim quispiam alius suum nomen reliquisset? At Paulo iusta causa fuit cur ἀνώνυμον epistolam Hierosolymam mitteret: nõ illa certè, opinor, quod Gentium esset peculiaris Apostolus, vt Petrus circuncisionis: sed quòd summè exosum sciret esse suum nomen Hierosolymitanis, Christiani nominis hostibus, ac proinde illorum rabiem iam grassantem & occasione fortasse captiuitatis ipsius Pauli exacerbatã, vt coniicere licet ex cap. 10.33. & 34. nollet apposito suo nomine aduersus Ecclesiam inflammare. Et hãc etiam causam esse arbitror cur cap. 2.3. quasi sui Apostolatus inuidiã euitãs, sese accenseat eorum auditoribus qui Christum ipsum loquentẽ audierant, ea figura quam Oratores ἀνακοίνωσιν appellant: cuius etiã durioris exemplum habemus 1. Petri 4.3. Quod autẽ attinet ad vocem διαθήκης fuit illa iam pridem Chaldæis & Syris vsitata, testãtibus Hebręis Grãmaticis iam olim in paraphrasi Hierosolymitana antiquissima vsurpatã: Gen. 24.10. Nam apud Danielẽ ipsum plures quoque voces Gręcę sic inflexæ reperiũtur, à Græcis Ionibus musices studiosis proculdubio desumptæ: sicut in his scriptis plurimas voces à Latinis desumptas recensuimus Matt. 5.26. Mac. 14.3. & 2. Timoth. 4.13. & ex Hebræo quoque nomen ἐναντίον Act. 8.32. vt iam tum hæ linguæ permiscebantur. De appendice autem huius epistolæ dicemus suo loco. Certe non pauca sunt in hac epistola quæ alibi apud Paulum totidem pene verbis scribi aliquot locis notauimus. Sed age libera hic sunto hominum iudicia, modo in eo cõsentiamus omnes, verè dictatam hanc epistolam fuisse à Spiritu Sancto, & vt longè pretiosissimum thesaurum in Ecclesia conseruatam, qua certè nulla diuinius & artificiosius ostendit veterum rituum cum spirituali veritate analogiam nec apertius, vel copiosius describit Mediatoris illius nostri officium: tam excellente denique & tam exacta methodo scriptam, vt (nisi fortassis Apollos illam scripsisse existimari possit, cuius & eruditio & eloquentia cum maxima pietate coniuncta tantopere commendantur Act. 8.24. & 28. & qui speciatim Iudæos dicitur coarguisse) vix alius quàm Paulus huius epistolæ scriptor esse potuerit.

¶ *Ad Hebræos*, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac pręsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui antiquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταί, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6.1. ex quo tamen loco satis liquet Palestinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas, neque tamen mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorum nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

IN CAPVT. I.

1 *Multis vicibus multísque modis olim*, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac diuersè. Sensus est, Eundem semper Deum ac sibi costantem fuisse, & eandem semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam voluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo clariorem lucem edentes: nunc verò demum per ipsum Filium nobis omnem veritatem plenissi-

me patefecisse. Æquum esse igitur vt ministri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipsi respexerint) vmbræ solido ipsi corpori cedant. Vulgata & Erasmus, *Multifariam multisque modis.* ¶ *Loquutus*, λαλήσας. Vulgata, *Loquens:* deprauata Apostoli sententia. ¶ *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Id est, διὰ προφητῶν. Sed magna vis est Hebraismi, quo significatur Deum quasi Prophetis ipsis insidentem & animum & linguam eorum afflatu quodam peculiari fuisse moderatum, vt explicatur 2.Pet.1.21. ¶ *Vltimis*, ἐσχάτων. Ergo licet prophetica doctrina sufficeret credentibus ad æternam obtinendam salutem, tamen ad perfectius aliquid expectandum patres remittebat, vt loquitur Petrus, 1.Petr.1.10. Euangelicæ verò prædicationi, cuius minister fuit ipse Filius, nihil prorsus adiiciendum, nec alia reuelatio doctrinæ expectanda, quum hæc sit vltima. Iohan.15.15. ¶ *In Filio*, ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, vnus est Filius. Diximus autem quæ sit vis præpositionis ἐν in hac loquendi formula. Sed illud adiiciendum est, aliter loquutum fuisse Deum in Filio quam in Prophetis. Fuit enim Filius & est vere & ὁμοιπαθῶς siue ἐνσωμάτως Deus: prophetæ verò duntaxat diuino spiritu acti, vt scribitur 1.Pet.1.21.

2 Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.

Coloss.1.15 sap.7.26. 3 Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·

2 Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.

3 ‖ Qui quum sit effulgentia gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextram maiestatis illius in *locis* excelsissimis.

2 *Quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.*

3 *Qui quum sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, portánsq; omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dextram maiestatis in excelsis:*

2 *Constituit*, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis huius epistolæ, Filium demum eum esse Prophetam siue doctorem qui, quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat, re ipsa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autem verbis vsque ad dimidium versiculi tertij, declaratur altera pars generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regē ac Dominum, cuius imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, vt Iohan.5.27. Matth.28.18. Philipp.2.9. ¶ *Hæredem*, κληρονόμον. Id est, possessorem, & ex æquo cōsortem omnium cum Patre, Ioh.16.15. ¶ *Omnium*, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda sunt, & omnia illi subiiciantur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiue nominare. ¶ *Mundum*, τοὺς αἰῶνας. Vulgata & Erasmus, *Secula*, id est, quæcunque vsquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infra, 11.3 vt positum sit עולמים [*holamim*] pro הנבראים והנעשים [*hannibreim vehannahasim.*]

3 *Quum sit effulgentia gloriæ*, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id est, is, in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui. siue is in quo vno splendorem
* suum conspiciendum prębet Pater, qui propterea Coloss. 1.15. dicitur imago Dei inconspicui & 1. Cor.4.4. idque in Euangelio. Nec enim Patrem nisi in Filio possimus verè contemplari, Filio, inquam carne induto, siue per
* quem loquutus est Pater. Nam alioquin licet, vt habet symbolum Nicenum, sit secundum æternam illam generationem, lumen de lumine, & Deus de Deo: tamen vel Patrem vel Filium in diuinitatis abysso penitus contemplari, periculosum iudico: idque non multorum modò philosophorum sed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit:
* quanuis hæreticorum impiorum peruicacia pios patres coegerit variis similitudinibus illud æternæ generationis mysterium vtcunque adumbrare. Proponi verò hoc loco nobis filium Dei, non in sua Deitate coessentiali nudè & per se, siue extra incarnationem, sicut de λόγῳ disserit Iohannes, ex eo puto constare quòd nulla mentione incarnationis facta subiiciat quæ non nisi incarnato conueniunt. & non minus acutè quam rectè Tertullianus aduersus Praxeam istud mysterium his verbis explicat, Vicarium se Patris Christus ostendit, per quem pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in Filio facta & verba Patris administrante. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulacrum: sed in cuius intimo & substantiali splendore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitatem & omnipotentem maiestatem, immensam illam & incomprehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altius quam reuelatum verbum ferat contemplari nolim quidem ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. ¶ *Et character*, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere Figuram non satis expresse conuertit. quamobrem etiam Augustin. addito epitheto, *Expressam figuram* dicere maluit lib. De Incarnat. Verbi, cap.12. Erasmus *Expressam imaginem* interpretatur. Ego Insculptam formam dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, παρὰ τὸ χαράσσειν, vt ab omni adumbrata vel inani imagine distinguat. Eam verò non in Filij diuinitate per se, (vt modò dixi) vt quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à Verbo quod Caro factum est, cogitationem abduco, video quidem tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo conspicuo, viuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, vt ostendat quantum sit inter figuras & rem ipsam discrimen. ¶ *Personæ illius*, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, nequis perinde hæc accipiat acsi ἑαυτοῦ scriptum esset. Vulg. & Erasmus, *Substantiæ illius.* Ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario vsurpari pro eo quòd Latini personam, postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσίᾳ distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus Substantiam interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσίᾳ esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentius dicimus quam naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (vt rectè omnino obseruauit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, vt qui Christum videt, videat & Patrem, Iohann.14.9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos. ¶ *Sustineátque*, φέρων τε. Hebr. מכלכל [*mechalchel*] quod valde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere: nisi magis placeat Agendi & Mouendi voces vt vertit Erasmus, vt φέρειν respondeat Hebræo verbo רכב [*rachab*] quasi ex alto rebus subiectis vim omnem insinuare dicas: vnde illud Virgilij, *Spiritus intus alit totámque infráque supráque Mens agitat molem.* *

Mihi

Mihi verò videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל [el] & שדי [schaddai.] Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, Et facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannē, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potētissimo aliquo principe, cui satis sit os aperuisse, vt hoc vel illud fiat, vt Psal. 33.6. Adiunctum autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epitheto ponitur. Erasmus, *Agatur, moderetúrque*, non expressa sententia, quam tamen in annotationibus satis commodè exposuit. ¶ *Purgatione*, καθαρισμὸν. Nunc tertiam partem vniuersalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternū illum & vnicum esse pontificem. ¶ *Per seipsum*, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex prętātior ac nostri amantior quàm ij qui seipsos non offerunt? quanto præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator? ¶ *Sedit*, ἐκάθισεν. Sedem & thronum gloriæ adeptus est. quod explicatur Philipp. 2,9. Hoc indicat * non modo gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificij odorem: & quanto præstet æternus iste Pōtifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alij, erántque & ipsi mortales, nedum vt à morte nos liberent. ¶ *Ad dextram*, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstantiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Hebr. לימין [limin.] ¶ *In [locis] excelsissimis*, ἐν ὑψηλοῖς. Id est, supra omnes cælos * istos aspectabiles, Ephes.4.10. Est enim ἐν ὑψηλοῖς positum pro *In locis altissimis*, Hebræorū more, quem exposuimus Ephes.1.3, & 20.

Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.	4	Tanto præstantior ∵ factus ∵ Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est ∵ nomen.	4	*Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.*	
Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;	5	∵ Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ ∵ Filius meus es tu, ∵ ego hodie genui te? Ac rursum, ‖ ∵ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?	5	*Cui enim dixit aliquādo Angelorū, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*	Psal.2.7 infra,5.5 2.Sam. 7. 14 1.par. 22. 10
Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6	Rursum autem quum ∵ inducit ∵ primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et ∵ adorent eum ∵ omnes Angeli Dei.	6	*Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ dicit, Et adorēt eum omnes Angeli Dei.*	Psal.97.7

4 *Factus*, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequam ad officij explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad cap. sequentis vers. 10. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet homines qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpr. κρείττονα, *meliorem*, valde absurdè conuertit. ¶ *Nomen*, ὄνομα. Id est, dignitatem ac præstantiam. Vide Philipp.2.9. Sed hìc ad Deitatem vsque ascenditur quæ supra ipsam quoque carnis glorificationem eminet. Nec enim, vt præclare & copiosè in hūc locum scribit Athanas. oratione aduersus Arianos 2, in ista præstantia cōparāntur natura Angelica & natura Verbi, tanquam cognatæ, vt si dicatur, hominem præstantius esse animal quàm brutum: sed vt naturarum ipsarum discrimē & diuersitas monstretur, Deitatis nimirum & rei creatæ quantumuis in suo genere excellentis.

5 *Nam cui*, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstātior? ¶ *Filius meus es tu*, υἱός μου εἶ σύ. Filij Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob.1.6, & principes, vt Psal.82. 6. Israel denique primogenitus dicitur, Iere.31.9. Sed illud εἶ σύ peculiarem quandam Filij rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum impropriè. ¶ *Ego hodie genui te*, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili vlla ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res vllas cōditas, Coloss.1.15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tempore mundo repręsentata, quum æternus ille Filius conspicuus factus est in carne. Nam ista quidē adducuntur ab Apostolo probandæ Christi non Humanitati sed Deitati: sed ita vt spectetur quatenus sese in carne assumpta quasi conspiciendam præbet. quo modo etiā conspecta fuit eius gloria quasi vnigeniti, Ioh.1.14. Potest autem hìc dies accipi vel in genere de tempore vtriusque naturæ in vnam personam coalitionis, vt Luc.1.31, & deinceps: vel ad resurrectionem & ascensionem referri. Nam tum demum sese hic homo verum & æternum Dei Filiū esse re ipsa plenè ostendit, quum antea ipsius Deitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeo vt nostri quidem respectu tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act.13.33, & 17.31, & Rom.1.4. Augustinus diem quendā hodiernū, ęternū & cōtinuum vult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumētum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne cōspicuo facto. ¶ *Ego ero*, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hęc torqueat ad Solomonem, ita vt ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperij perpetuitate. Nam hęc plane in eum competunt qui ita est homo vt verus Deus sit reipsa dèclaratus, Mat.28.18, Luc.1.32 & 33.

6 *Inducit*, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est traiectio particulę πάλιν, rectè quoque à Syro interprete obseruata. Nec enim significatur bis introductus Filius in mundū, sed hac particula Apostolus testimonia cōiunxit: acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. i. Rursus autē, siue, Pręterea autē Dominus nō cōtentus hoc dixisse toties, etiā alibi declarauit Filij sui præstantiā. Vtitur verò hac pręfatione Apostolus vt doceat quod mysteriū explicetur in eo Psalmo vnde hoc testimoniū petit: nēpe mysteriū regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autē ita esse, tota Psalmi series ita indicat, vt nemo, nisi prorsus contētiosus, possit inficiari, hoc veluti diplomate Christum mitti in totius orbis terrarum possessionē. ¶ *Primogenitum*, τὸν πρωτότοκον. Primogenitū rursus intellige nō simpliciter quatenus Deus est ęternus, sed quatenus inter fratres, nō proprie sed per adoptionē genitos, excellit. nō glorificationis in carne gradu, (de hoc enim nunc nō agitur) sed Deitatis ipsius in carne manifestatæ respectu: siue, vt loquūtur in scholis, non illius habitualis gratiæ donorū in carnē ipsam effusorū respectu, qua differt à rebus creatis quantūlibet glorificatis, secundum plus & minus: sed vnionis illius habita ratione qua à cunctis rebus conditis, vt verus Deus patri ὁμοούσιος, discernitur. Alioquin etiā quomodo dici possit primogenitus, solius in sese Deitatis respectu, exposuimus Coloss.1.15. ¶ *Adorent*, προσκυνησάτωσαν. Hìc est vis argumēti: sic enim declaratur ipsius præstātia supra Angelos, atq; adeo Deitas. Quem enim adorent Angeli præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hęredem ac familiæ caput declarat. ¶ *Omnes Angeli Dei*, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Hebr. כל אלהים [chol elohim.] i. Angeli. Sed Elohim vocantur etiā Reges ac Principes. Fateor. sed vicissim Angeli ita vocātur. vtra autem, quæso, expositio vberior est? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלילים [elilim] & אלהים [elohim,] vt crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quę hęc esset laus, idolis anteponi? Certè non memini legere similem

locum, vbi idola mortua compellantur ad Dei viui adorationem. Deinde quod subiicitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terrā, exaltatus es super omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

Psal. 104.5	Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.	7	Et de Angelis quidem dicit, ‖ Qui Angelos suos facit ventos, & ministros suos, ignis flāmam.	7	*Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos suos, spiritus, & ministros suos, flammam ignis.*
Psal 45.7	Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.	8	Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.	8	*Ad Filiū autem, Thronus tuus Deus, in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui.*
	Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.	9	Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra consortes tuos.	9	*Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis.*
Psa 102.26	Καί, Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·	10	Et, ‖ Tu in initio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli:	10	*Et, Tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarū sunt cæli:*
	Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται·	11	Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent.	11	*Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt vestimentum veterascent:*
	Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.	12	Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.	12	*Et velut amictum inuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*
Psal.110.1 1.cor 15.25 infr. 10.13	Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;	13	Ad quem autem Angelorum dixit vnquam, ‖ Sede ad dextrā meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellū pedūtuorū?	13	*Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*

7 *De Angelis*, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל [*el*,] pro על [*hal.*] Vulgata & Erasmus, *Ad Angelos.* ¶ *Angelos*, τοὺς ἀγγέλους. Omnino poscit & Prophetæ in illo Psalmo, & Apostoli in hoc loco scopus, vt πνευμάτων nomine Ventos, & flammarum appellatione Fulgura intelligamus, quibus dicatur Dominus non aliter vti quàm suis illis Angelis, id est, eximiis nuntiis ac ministris: vnde consequatur quod efficere vult Apostolus, nempe Angelos non esse illi Domino ac filio pares, sed eius seruos. πνεύματα igitur & πυρὸς φλὸξ sunt harum duarum enuntiationum subiecta, quibus nomina τῶν ἀγγέλων & τῶν λειτουργῶν attribuuntur, non temere additis articulis à Græco interp. qui in Hebr. non habentur, perspicuitatis causa, id est, vt intelligatur Angelorum & Ministrorum nomen non accipi appellatiuè, sed propriè de iis qui Angeli Dei speciali ratione dicuntur. Nam alioqui adiiciendus fuisset articulus ipsis subiectis, non attributis, ex Græcæ linguæ consuetudine, vt diximus Ioh.1.1. Quòd si cui tamen potius placuerit Spirituum nomine ipsos Angelos intelligere, non conuertemus Nuntios suos: & per alas venti intelligemus Cherub, vt Psal.18.11: & per flammam ignis, Seraph, vt Esa.6.1.

8 *Thronus tuus*, ὁ θρόνος σου. Non conuenit Thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi principi. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere vsquam de vno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exod.4.16, & 7.1, simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate subiicitur, quomodo Solomoni conueniet? ¶ *In seculum seculi*, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Hebr. עולם ועד [*holam vahed*,] [*in*] *seculum & seculum*, id est, perpetuò. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם [*holam*] interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם [*holam*,] sed additur עד [*had*:] quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeo quidem vt sit orationis vniuersalis loco: & ista Solomoni tribui non possint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius velis comprehēdi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonem exceperit iniquissimi filij regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2.Sam.7,14, & 1.Paral.22.10, & cauillatio Iudæorum manifestè apparebit. ¶ *Virga recta*, ῥάβδος εὐθύτητος. id est, administratio regni tui iusta. Qui autem hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (etsi communis hæc est opinio) non facilè concesserim in illo Psalmo contineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret quòd tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (*dices*) hoc peculiare factum ex Dei reuelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimoniū cū filia Pharaonis reprehenditur 1. Reg.11.1 & 2. ac proinde totus ille Psalmus merè allegoricus esse mihi quidem videtur, & Cantici Canticorum epitome.

9 *Et odisti*, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan.1.20. ¶ *Vnxit*, ἔχρισε. Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum caro factum est, effuso in eū Spiritu sine mensura, Iohan.3.34. siquidem omnis in eo Deitas corporaliter sibi domum fixit, Col.2.9. ¶ *Consortes*, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres, de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hęres: nos verò, reges quidē & cohæredes sed adoptione in illo facta. Denique tantū inter illū & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 *Tu in initio*, σὺ κατ' ἀρχάς. Hebr. לפנים [*lephanim*] pro iampridem. Hunc autem Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex ver.14.16 & 13. vt ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suę sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. ¶ *Terram fundasti*, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Erasmus, *Terræ fundamenta iecisti*: nimium diluta interpretatione.

12 *Circunuolues*, ἑλίξεις. Hebr. תחליפם [*tachaliphem*,] id est, mutabis: vt mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Eras. rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exēplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formam ipsam mutationis voluisse exprimere, id nimirum quod ait Esa.34.4, fore vt complicentur cæli tanquā liber aliquis. Cōparantur enim tentorio, quod quoties mutādus est locus, complicatū tollitur.

13 *Sede*, Κάθου. Ita significatur imperij in omnes res creatas attributa homini etiam Christo potestas, nempe quia qui idem homo est, etiam Deus est, patre alioquin gloriā suam alteri non daturo. Neque hæc sessio essentialia naturæ humanæ idiomata tollit, quibus sublatis natura humana nō glorificaretur, sed aboleretur. Deinde & illud obseruandum est, sessionem quidem hanc esse vnius Christi propriam, quatenus eminet supra omnia creata, & caput etiam est Ecclesiæ suæ, sed tamen admitti mēbra pro suo modulo ad huius æternæ gloriæ consortium. Nam & cum Christo regnaturi dicuntur & Angelos iudicaturi, &

Christo

Christo in cælis assessores futuri. ¶ *Posuero*, ἕως. Vide Matth. 22.44. Pertinere autem hunc Psalmum propriè non ad Dauidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solij, quæ ne Angelis quidé tribuitur: deinde quòd idem rex & sacerdos appellatur: postremò quòd æternus sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorsus hoc testimonium postremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi sint illa magnifica regni Christi elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Ecclesia calamitosius. Nec vident miseri se ex iis ipsis hostibus esse qui tandem sint illi pro scabello subiiciendi. Postremò quomodo sit accipiendum illud ἕως ἄν, id est vsquedum, siue donec, quære 1. Cor. cap. 15. versu 25, & deinceps.

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

Κεφάλαιον β.


1 Ιὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραρρυῶμεν.

2 Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,

3 Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

4 Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

5 Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

14 Nónne omnes sunt ministratores spiritus, qui ministerij causa emittuntur propter eos qui hæredes erunt salutis?

CAP. II.

1 PRopterea oportet nos eo magis attendere iis quæ audiuimus, nequando perfluamus.

2 Etenim si per Angelos dictus sermo, fuit firmus, omnísque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem retulit,

3 Quomodo nos effugiemus si tãtam neglexerimus salutem? quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominum, ab iis qui ipsum audierant, fuit nobis confirmata:

4 Testimonium illis præbente Deo & signis & prodigiis, variisque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.

5 Non enim Angelis subiecit mũdum illum futurum, de quo loquimur.

14 *Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*

CAP. II.

1 *PRopterea abundãtius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus.*

2 *Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem,*

3 *Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ quum* Mar. 16.29 *initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est:*

4 *Contestante Deo signis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem.*

5 *Non enim Angelis subiecit orbem terræ futurum, de quo loquimur.*

14 *Nónne*, οὐχί. Eiusmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id est, ministratores vocat quos vulgò solemus officiarios vocare, principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 *Eo magis*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius*. Erasm. *Vehementius*. Cæterùm ista quasi παρέργως interiecta adhortatione, non modò respirare quodammodo finit Hebręos, multitudine oraculorum velut obrutos, sed etiam paulatim ad quædam argumenta sese accingit, quæ sunt veluti assumptiones præcedentium: siquidem ex iis quæ dicturus est comprobabit ea omnia in Christo esse completa quæ de Messiæ futura præstantia disseruerat. Quanuis enim Hebræi isti Christum essent amplexi, tamen quum à suo Mose perægrè discederent, satis ostendebant se nunquam satis seriò de Messiæ præstantia cogitasse. Itaque ipso statim initio cum grauissima futuri iudicij Dei denũtiatione obtestatur vt non noua quædam dicturum, sed ea tantùm cum illis repetentem quæ ipsi iam antea vnà audierant, attentissimis animis auscultent. Ac primò quidé illam pręstantiam applicat muneri prophetico, quatuor primis versiculis, inde vsque ad hæc verba versu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regium munus ascendit, ac tandem eodé versu paucissimis verbis sacerdotij dignitatem declarat.

¶ *Iis quæ audiuimus*, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Hoc quoque planius etiam dicet vers. 3. Erasmus, *Iis quæ dicta sunt nobis*. Nam inter loquutionem & auditionem mutua est relatio.

¶ *Perfluamus*, παραρρυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum sermonem non continet: vt Terentianus ille Parmeno se plenum esse rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere possumus auditis si securè sinamus illa nobis effluere. Vulgata, *Pereffluamus*: fortassis librariorum culpa. Chrysostomus accipit pro diffluamus, siue dilabamur, id est, pereamus instar aquæ dilabentis, vt Psal. 58.8. quomodo etiam vertit Syrus interpres. sed altera interpretatio magis videtur huic loco apposita. quanquam & istam nó reiicio propter particulam ποτέ.

2 *Per Angelos*, δι' ἀγγέλων. Legem intelligit quæ transgressoribus pœnas præscripsit. Datam autem fuisse per ministerium Angelorum Legem, & Mosi in manus traditam dicit disertè Paulus Gal. 3.19. & Stephanus Act. 7.53.

3 *Tantam*, τηλικαύτης. Nimirum non ex Ægypti ergastulo, sed à Satanę peccato & morte æterna liberationem. *

¶ *Ab iis qui audierant*, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est, ab Apostolis. Paulo igitur, inquiet aliquis, ista non conueniunt. Quid si verò non εἰς ἡμᾶς sed εἰς ὑμᾶς. *vobis* legamus? cuiusmodi erratum non semel ex veteribus emendauimus. Sed maneat εἰς ἡμᾶς vt habent omnes Græci codices quos quidem inspexi, vt & Latini *in nos*: potest tamen hoc commodè per ἀνακοίνωσιν exponi: cuius causam exposui suprà mea in huius epistolis inscriptionem annotatione: cuius schematis exempla passim occurrunt vt 1. Cor. 10.8, & 9. vbi primam personam pluralem cum secunda intermiscet Apostolus.

4 *Signis*, σημείοις. Miraculorum verus finis ostenditur. Ea verò Signa dicuntur quòd aliud repræsentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud sint quàm veræ doctrinæ sigilla: Prodigia, quòd nouum & insuetũ aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellentis illius diuinę virtutis extraordinarium specimen edant, vt rectè annotauit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosius tanquam diuersas species distinguere. Sit ergo hoc argumentum præstantiæ Christi crucifixi, quòd è cælo infinita per suorum ministerium egerit. quæ res manifestè declarat, ipsum nõ modò non mortuum, sed etiam in cælis regnare, sicut pręedictum erat: & ita quidem vt non sibi soli, sed nobis regnet. ¶ *Distributionibus*, μερισμοῖς. Vide 1. Cor. 15, 4. *

5 *Non enim*, οὐ γάρ. Rectè addit causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendens. Nam qui hęc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequés argumentum transit. ¶ *Mundum illum futurum*, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eras. *Orbẽ terræ futurum*. obscurè. Mundũ enim futurum, vocat felix illud seculũ quod

futurum prædixerant Prophetæ, priore Christi aduentu inchoatum, cuius complementum futurum adhuc expectamus: cuius pater est Christus, Esa.cap.9.ver.6, caput membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac consortium admittet, sicut explicatur 1.Cor.15.25. Videtur autem alludere ad Psal.102.19, & apertius etiam Esaiæ, cap.65.v.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

---

6 Διεμαρτύρατο δέ που τὶς, λέγων, Τί
Psal.8.5 ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ υἱὸς
ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;
7 Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.
8 1.Cor.15.17 Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

6 Testatus est autem quidam alicubi, dicens ‖ Quid est homo, vt memor sis eius: aut filius hominis, vt eum respicias?
7 Fecisti eũ paulisper inferiorem Angelis: gloria & honore coronasti eum, & cõstituisti eũ super opera manuum tuarum.
8 ‖ Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil õmisit quod nó sit ei subiectum. At nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

6 *Testatus est autem in quodam loco quis, dicens, Quid est homo quòd memor es eius: aut filius hominis, quoniã visitas eum?*
7 *Minuisti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.*
8 *Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei: nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.*

---

* 6 *Testatus est,* διεμαρτύρατο. Est quædam ellipsis in hoc dicendi genere, affirmationis videlicet quæ superiori negationi opponitur & cuius subiicitur probatio, acsi scriptum esset, Non enim Angelis, sed Christo & eius membris sicut testatus est quidam, &c. Syrus autem interpres diuersam scripturam sequutus est, quasi videlicet legerit ὡς διεμαρτύρατο ἡ γραφὴ, λέγουσα, *sicut testatur scriptura, dicens.* ¶ *Quid est homo,* τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id est, quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? Acsi dicat, nihil: & omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem testimonium quomodo applicandum sit, facile fuerit intelligere, si scopum Apostoli cõsideremus. Quę de donis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiam respiciebant, nimirum ad mundi illius futuri ciues cogendos. Itaque nunc in eo versatur vt Christo iam regnanti omnia membra adiungat. Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio, si ad nos aliquid pertinere præstantiam ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, vbi de hominis excellentia disserit Propheta. Hãc verò necesse est vt vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum considerati, vel in tertia aliqua in Christo adepta vel adipiscenda consideremus. De prima illa non videtur agere Propheta, vtpote qua mox homo exciderit: expostulaturo Propheta cum hominibus de tanto amisso bono, potius quàm eius amissi contemplatione in admirationem raperetur. De secunda quæri meritò potest an hîc disseratur. Videtur enim Dauid vniuersaliter proponere homines vt nunc sunt, nempe insignia quædam bonitatis diuinæ specula, quòd res ipsa ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc Apostolus? Respondeo aduersus eum qui de excellentia hominis ita iudicaret, meritò posse ad ipsos etiã philosophos prouocari, qui quàm misera esset hominum conditio perscrutati, naturam in illos quodammodo nouercam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem, sed ita vt ex eiusmodi ipsorum dictis facile appareat in præsentem humanæ gentis conditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà, quid homine miserius in sese, siue animum siue corpus spectes? Præditus quidem est intelligentia, sed quàm obscura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua sunt, id est, in diuinis rebus intelligendis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborum officinam quã circũferimus. Quid verò? in singulis, nó dico imperiis, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconstantia & vanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ita demum, si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. Nam quæ sponte se subiiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannum esse hominem dixeris, quem animantia reliqua metuant, oderint, fugiant. Vbi igitur ista sublimitas, Omnia subiecisti pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiam aliquam cõditionem hominum, nempe eorum qui in Christo sunt & cum Christo tandem in futuro illo regno perficientur, pertinere hanc descriptionem. Itaque non censuerim Apostolum ista soli Christo tribuere, sed etiam simul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorsus sententia qua hæc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem verum est, docere Apostolum, istam descriptionẽ in Christo iam impletam esse, vt in nobis quoque suo tẽpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum seorsim ad Christum applicat demum a v.9, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui excogitasse videar, sed vt symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem. ¶ *Respicias,* ἐπισκέπτῃ. vel, vt Vulgata, *Visitas.* Erasmus, *Inuisis.* Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facile solemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filiũ hominis appellat in genere omnes cælestis illius regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure ciuitatis cælestis donet in Christo.

7 *Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis,* ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ᾽ ἀγγέλους. Hæc prima est futuri mundi ciuiũ dignitas, quod proximè ad Angelos accedunt, tantisper dum capiti suo, quod supra ipsos Angelos est, aggregẽtur. Id autem verum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Neque ex mundi iudicio, sed ex re ipsa æstimatur sanctorum dignitas. qua de re pulchrè commemorantur multa infrà cap. vndecimo, & passim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterum βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט [*mehat*] possumus etiam ad rem ipsam referre, vt significet *Aliquantulum:* quomodo video plerosque in Dauide explicare. nec multum diuersa erit sententia si ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationẽ quæ mox subiicietur: quum ex communi etiam Hebraicæ linguæ * vsu sic vsurpetur vt Leui.25,32. Es.10,25. Et 26,20. Et 29,17. Iere.51,33. Agg 2,17. vt & βραχύ τι, Act.5,34. nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. De verbo ἐλαττοῦν mox dicemus ver.9. אלהים [*elohim*] verò non possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus. quamuis non pauci contendant sic Deum * intelligi, & ad incarnationis Christi mysterium istud referendum esse. ¶ *Gloria,* δόξῃ. Iam sequitur altera dignitas quę illam excipiet, quòd videlicet in summo quodam gradu eminebunt, facti nimirũ ipsius regni Christi cohæredes. quod coronæ appellatione designatur. Loquitur autem Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi iam sint completæ.

8 *Omnia,* πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nã subiicitur, oues & boues, &c. quæ verba videntur illam vniuersitatem definire. Respondeo, enumerari quidem à Dauide has species, sed minimè id tamen vt in illis consistat. Iam enim antè ostendimus non præsentem sed futurum mundum illic describi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in sanctis apparere, in eo quòd velut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. siquidem hoc proprium est sanctorũ, quod rebus creatis pro suo iure vtuntur.

vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua, vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illis in suo capite subiecta sint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque cōuenit infidelibus. Id verò pernego. Nam quicquid isti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque, quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium vsurpant. ¶*At nunc*, νῦν δὲ. Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab obiectionis specie. Est autem oppositio eiusmodi: Mira hîc prædicas de hominibus futuri mundi ciuibus. Atqui nondum hæc cernimus, omnia nimirum illis esse subiecta. Fateor: (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidem est istius regni ἀρχηγὸς, i. *primus ductor*, vt nos ipsius vestigiis ad eius consortium perueniamus. Atenim (dices) ne Christo quidem ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò verò necesse est verum esse fateamur quod ipse pronuntiauit, in cęlum iamiam ascensurus, Datam esse sibi omnem in cælo & in terra potestatē: & quod paulo antè dixit Apostolus, Eum esse constitutum omnium hæredem. Quod igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam sint filio illi hominis subiecti, qui adhuc nobiscum viuens illos solo nutu eiiciebat, quique hodie impetus eorũ pro arbitrio suo frænat: ideo adhuc isti assistant, quòd nondũ in illos plena sua potestate vti velit: idque electorum suorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & in istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, *nondum*. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quem etiam suspirans rerum vniuersitas expectat, Rom.8.10, & deinceps. Deinde obseruemus obiectionem non ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscat) sed aduersus illud extremum, nempe constituisti eum. &c. quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est, ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno speciei vocabulo. veluti quũ dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, *Iesum autem*, sed αὐτὸν δὲ, id est, *sed ipsum*, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed si quis ad hanc rationem alias superiores adiunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (vt spero) nostram expositionem multo minus esse violentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου.	9	Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum, qui ‖ paulisper fuit inferior Angelis factus, propter mortis perpessionem: vt beneficio Dei pro omnibus mortem gustaret.	9	*Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est videmus Iesũ, propter passionē mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.*	Phil.1.8

9 *Sed Iesum illum cernimus*, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam esse à me verborum collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco cōtextu, qui ita sit constituendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. Sed illa collocatio eòdem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante. ¶*Cernimus*, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, vt dixit suprà, ver 4. Hic enim est prodigiorum & donorum Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: vt qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei cōscii: vt is qui dicebat, *Omnia possum in eo qui me confirmat*. Legãtur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem heroas & semideos vocauit, imò etiã vt numina est venerata: & cōperiemus illorum excellentissimos, (nam de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiunxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantum abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto adhuc expectamus.

¶*Qui paulisper fuit inferior Angelis factus*, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id est, qui ad tempus sese exinaniuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, vt paulo pòst explicabit. Cæterùm nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quũ nunc econtrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo, Prophetam diuina prorsus inspiratione vsurpasse verbum חִסַּרְתּ [*hechsir*,] quod significat *Facere*, vt quidpiam inops & egenum videatur, neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorē reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè *imminui*, nisi qui deteriore sit conditione quàm antea. Itaque Propheta de industria verbũ illud vsurpauit, quo æterni Verbi exinanitio (vt loquitur Paulus) non quidem in sese ἁπλῶς, sed formæ serui assumptionis respectu significaretur: vnde tamen futuri mundi excellētia penitus penderet: quod & paulo pòst exponet Apostolus. Itaque aliter vnũ idémque verbum membris, aliter capiti tribuitur: quum tamē res ea sit eadem, nempe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, neque nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed vnus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo dũtaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat. Psal.22.7. Iterum respondeo, Christum hîc nobis neque vt Deum per se, (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per se (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa detrusus) sed vt Deum & hominem coniunctim proponi. quia nimirum in hac etiam ipsa infirmitate vult Apostolus vt Christi præ cæteris Pontificibus præstantiã consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus tũ imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita in sese fuit miser vt tamen esset Deus in natura à qua assumptus est. quod in ipso quoque sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere non auderet, sua ipsius vi mox resurrecturũ. Dicam amplius, etiam quatenus homo in terris fuit, proximum Angelis fuisse, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniunctæ & vnitæ deitatis Verbi præsidio sustineretur: illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum, fateor, sed id tamen non simpliciter, quatenus naturę nostrę particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatē cum eius fructibus per imputationem verè sustinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, vt aliquando simus eiusdem glorię toti etiam participes. ¶*Propter mortis perpessionem*, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. i. vt mori posset. Nam διὰ causam finalem hîc declarat. Alioqui si per ipsam mortē diceretur capite quodammodo diminutus, i. si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Philipp.2.7. dicēdum erat, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. ¶*Vt beneficio*, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit, nostri videlicet respectu, quos sic amauit vt filium suũ pro nobis dederit, Ioh.3.16. Nam in eo versatur vt doceat nos tum in

ipsa Christi morte siue sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantię considerationem ad vsum nostrum accommodare. Eum enim dicit ad nos descendisse vt nos secum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rursus annotandum particulam vniuersalem non complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, *absque Deo*, nempe vt a patiente homine Deum separarent. Et tamen hanc scripturā sequuti sunt Ambros. De fide ad Grat. lib. 2. cap. 4, & Vigilius lib. contra Eutychen 2, *ne*, inquit, *passio fuisse* * *Deitatis putetur*. In Syra verò interpretatione duplex est lectio. Nam in quibusdā codicibus legitur teste Tremellio מתרקו אלהא [*mitrakas elaha*] i. *excepto Deo*, in excusis aliis scribitur בטיבותה [*bethibutha*] id est, *propter beneficentiam eius*, vel *suam*: quam vtranque scripturam malè mihi videtur idem Tremellius contextui inseruisse. ¶ *Mortem gustaret*, γεύσηται θανάτου. Id est, mortem sentiret, metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quē etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, vt qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox euomant, infrà, 6. 4.

---

10 Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι᾽ ὃν τὰ πάντα καὶ δι᾽ οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.

11 Ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι᾽ ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

12 Psal. 22. 23 Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

13 Psal. 18. 3 Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ᾽ αὐτῷ. Esa. 8. 18 Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

10 "Decebat enim" vt ipse propter quem sunt hæc omnia, & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam "adducendo, "principem salutis ipsorum per afflictiones "consecraret.

11 "Nam & qui sanctificat, & qui sanctificantur, "ex vno sunt omnes. quam ob causam "non erubescit eos vocare fratres,

12 Dicens, ‖ "Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

13 Et rursum, ‖ "Ego fretus ero ipso. Et iterum, ‖ "Ecce egō & "pueri quos mihi "dedit Deus.

10 *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum, per passiones cōsummare.*

11 *Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos vocarė,*

12 *Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.*

13 *Et iterum, Ego ero fidens in eum. Et iterū, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*

---

10 *Decebat enim*, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christum vt sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicauit triplici eiusdem officio. Nunc ordine conuerso dicit oportuisse sic Deum esse vt fieret homo: quod rursus applicat prophetiæ, in his, *Multos filios adducendo*: regno verò in his *Principem salutis*: & sacerdotio in his, *Vnde debuit*, &c. ¶ *Vt ipse propter quē*, αὐτῷ δι᾽ ὅν, &c. Repetendum est Θεοῦ à fine superioris versic. Est enim Dei Patris periphrasis ad id de quo agitur accommodata: Christo videlicet, quatenus mediatoris officio fungitur, quasi infrà patrem subsidente. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & quum per eum facta sint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quum hîc tribuatur * ipsi Patri. ¶ *Adducendo*, ἀγαγόντα. id est, ἄγοντα. Videlicet per Christum ipsius futuri mundi principem, in quo Pater omnes elegit vocandos, iustificandos & glorificandos, vt tandem sit in illis omnibus omnia. Vulg. *qui adduxerat*, seruata aoristi significatione. Sed ipsa sententia ostendit significari actum vigentem, non præteritum. ¶ *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. ¶ *Consecraret*, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi verbum, & quod de Pontifice subiicitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quædam sacra fuisse, quibus initiaretur & suo pontificatui consecraretur salutis nostræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit abiectum quippiam, quod de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei cōformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulg. *Consummare*. Erasm. *Perficere*: quod non ita expressum videtur, quanuis ista quoque interpretatio non sit vbique in * hac epistola repudianda, vt perfectio opponatur initiationi, ac multo etiam magis diminutioni.

11 *Nam & qui sanctificat*, ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, *Vt adduceret*: item cum extremo versiculo 9. Qui enim valet consequutio hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus Pater, vt per eum multos filios adduceret in gloriam. Sed quî fieri hoc potest? nempe quia vnius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationē, purificationem, consecrationem denique electorum: vtitúrque præsenti tempore, vt significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari. ¶ *Ex vno*, ἐξ ἑνός. nēpe Deo Patre in Christo, idque naturæ humanæ Christo & electis ipsi adiunctis communis respectu. * Nam in Christo quidem humana illa natura sic est hypostaticè Filio vnita, vt propterea homo ille, quanuis non secundum humanam naturam seorsim, tamen etiam quatenus homo, sit verus ille Dei Patris filius, quum in sese homo ille dici non possit subsistere quin persona diuidatur, & duo filij, vnus videlicet genuinus, alter adoptiuus statuatur. In nobis verò, quum eadem illa humana natura, vnicum per sancti Spiritus virtutem, cum Christo per fidem appreheнso mysticum corpus constituat, sic simus & ipsi in illo Filij eiusdem Patris, quanuis non pari ratione. Est enim ille filius genuinus, nos autē adoptione in ipso filij simus, quod mysterium passim declarat & inculcat Paulus. ¶ *Non erubescit*, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectė. nam quātum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 *Annuntiabo*, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam passionis illius historiam describit. Sic autem propheticum eius munus describitur. Est enim Christus Euangelij non tantùm auctor & materia, sed etiam præco: & vis argumenti in eo sita est, quòd dicitur Dei nomen annuntiare, & quidem vt sanctorum vnus, fratribus suis. quod Filio quidem sed in serui forma conuenit: sicut Samaritanæ illi dixit, Nos adoramus quod scimus, sese inter adoratores numerans: & hymnum cecinit cum discipulis seu fratribus suis.

13 *Ego fretus ero ipso*, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ᾽ αὐτῷ. Significat Hebræis חסה [*chasah*] (quo verbo vtitur Propheta Psal. 18, vnde desumptus est hic locus) *Recipere se in fidem ac præsidium alicuius*: vnde factum vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur *fretum esse*. Q. Cicero De petitione Consulatus, *Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oporteret*. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumentatur Apostolus ad probandam Filij Dei diminutionē, quum minoris sit ad maiorem, & creaturæ ad Creatorem confugere.

¶ *Ecce*

¶ *Ecce ego*,&c. ἰδοὺ ἐγώ,&c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias cap.8,sed omnes ministros adumbrans:vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ.

¶ *Pueri*, τὰ παιδία. Hebr. הילדים [*haieladim*,] id est, τέκνα potius quàm παιδία, & quidem cum ה emphatico, vt si dicas, *Nati illi*. Sic enim significatur filiatio electorum,ex illo videlicet incorruptibili semine, vt scribitur 1.Pet.2.2.

¶ *Dedit*, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6 37, & 10.28. Sed illud maxime videtur obseruandum, nusquam dici datos prophetis discipulos (sic enim Esaias vocat eosdem quos mox postea gnatos appellat Esa.8.17. & 18) sed vni Christo:quum potius à Prophetis dicãtur Deo gigni filij, vt loquitur de Corinthiis Apostolus: & adduci discipuli Domino, ad quem etiam Iohannes suos dimisit. ex quo satis intelligi potest Esaiã eo loco non tam in persona sua quàm Christi loquutus.

Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·	14	Quoniã igitur pueri ¨participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque ¨consimiliter particeps factus est eorundem, ‖ vt per mortem aboleret eum ¨qui mortis imperium habet, hoc est ¨diabolum:	14	*Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum:*	Ose.13.14 1.cor.15.54
Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.	15	Et liberos redderet quotquot metu ¨mortis per omnem vitam obnoxij erant seruituti.	15	*Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitã obnoxij erant seruituti.*	
Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.	16	Non enim vtique ¨ Angelos ¨assumpsit, sed ¨semen Abrahæ assumpsit.	16	*Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.*	
Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.	17	Vnde debuit ¨per omnia fratrib. similis fieri, vt ¨misericors esset & ¨fidelis pontifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.	17	*Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi.*	
Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.	18	Nam ex eo quod perpessus fuit ¨quum tentatus est, ¨potest & iis qui tentantur succurrere.	18	*In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*	

14 *Participes sunt carnis & sanguinis*, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, constant carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulgata, *Communicauerunt carni & sanguini*, obscurè, vel ob eã causam quòd seruauit præteritum tempus. Erasmus, *Commercium habent cum carne & sanguine:* aliquanto etiam obscurius. ¶ *Consimiliter*, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hîc verò contrà, proximam & prorsus respondentem conditionem declarat, imò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe vt lac lacti simile dicitur. Est autem argumẽtum à communi naturæ ordine sumptum, vt homo hominem gignat. vnde consequitur hominem fieri oportuisse Filium illum in quo cæteri fierent filij, sic illi dati vt in ipso pro filiis censeantur. ¶ *Vt per mortem*, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου. Nisi hoc additum esset, videri poterat Apostolus absurdissimè loqui. Num enim Deum oportuit hominem fieri vt Diabolum debellaret? Nam certè potius robore quàm infirmitate videtur opus hîc fuisse. Declarat igitur Apostolus, vt hæc victoria esset quam gloriosissima, maximè fuisse conueniens vt hominis victor Satan per hominem sterneretur, atque adeo per ipsam hominis mortem veluti suis ipsius telis, morte videlicet, conficeretur.

¶ *Qui mortis imperiũ habet*, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamen dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadant inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, id est, hostem suis ipsius armis confectum.

¶ *Diabolum*, τὸν διάβολον. De vno loquitur tanquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Math 25.41.

15 *Mortis*, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum esse. cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 *Angelos*, ἀγγέλους. id est, angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale (id est, Angelicæ vel cælestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed lõgè alio sensu, vt diximus 1. Corint. cap.15.ver.44. ¶ *Assumpsit*, ἐπιλαμβάνεται. Paulò antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc contrà præsenti vtitur pro preterito, quæ permutationes temporum passim apud Hebræos occurrunt. ¶ *Semen Abrahæ*, σπέρματος Ἀβραάμ. id est, veram hominis naturam, & quidem ex Abrahami familia, nequis ex eo colligat seruãdos esse omnes homines, quoniam naturam omnibus hominibus communem assumpsit. itaque hæc naturæ societas ad solam Abrahæ sobolem restringitur. id est, ad electorum cætum qui Ecclesiæ nomine censentur. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Mat. 1.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideoque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatur. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit *Opitulatur*, non modò falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantíne momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopũ Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem comminisceretur?

17 *Per omnia*, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, nõ solùm quod ad naturam sed etiam quod ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. ¶ *Misericors*, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc.19.41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominem fieri vt pontifex etiam esset idoneus.

¶ *Fidelis*, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.

18 *Quum tentatus est*, πειρασθείς. Id est, quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur. i. ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen

fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quod ad intrinsecas tentationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit *Periclitando*, quàm rectè, ipse viderit. Erasmus, *Ex hoc quòd ipsi contigit tentari.* nam coniungit hæc duo ἔπαθεν & πειρασθεὶς, vt participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur, ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθεὶς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. ¶ *Potest*, δύναται. Vide infra, 5.2.

Κεφάλαιον γ.

1 Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

Num. 12. 7. 2 Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

3 Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

4 Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

5 Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

6 Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

CAP. III.

1 VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostrę Christum Iesum:

2 Fidelem ei qui ipsum cōstituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

3 *Tanto* nāque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

4 Omnis enim domus cōstruitur ab aliquo: qui verò condidit hæc omnia, *est* Deus.

5 Et Moses quidem fidus *fuit* in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ post erant dicenda:

6 At Christus vt filius domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si modo fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finē vsque firmam retinuerimus.

CAP. III.

1 *VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Iesum.*

2 *Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius.*

3 *Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam.*

4 *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autē omnia creauit, Deus est.*

5 *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant:*

6 *Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciā & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.*

IN CAPVT III.

1 *Vnde*, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cum regno, (nam & Moses & Iosue sic fuerunt prophetæ vt etiam regia potestate sint functi) aperte iam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissime probauit. ¶ *Apostolum*, ἀπόστολον. id est, legatum & nuntium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur. i. minister circuncisionis, Rom. 15.8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotij respectu cum Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nūc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua auctoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. ¶ *Professionis*, τῆς ὁμολογίας. Id est, eius doctrinę quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 *Ei qui ipsum constituit*, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Sic accipitur verbum עשה [*hasah*] de Mose & Aarone, 1. Sam. 12. 6, pro καθιστάναι. hic autem repeti etiam potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Apostoli & Pontificis. ¶ *Vt & Moses*, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Quî enim sint parisdignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est vterque. Sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus cōseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 [*Tanto*] *nanque ampliore*, πλείονος γὰρ, &c. Erasmus Voculam illam rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, *considerate*: acsi diceret Apostolus, *Meritò magni facitis Mosen:* (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longe etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. ¶ *Quàm domus ipsa*, τοῦ οἴκου. i. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quam est architectatus, tanto Christus prestat Mosi. vt etiā explicat apertè Syrus interpres. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domus a Christo extructæ: nedum vt illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & viui lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, vt 1. Tim. 3. 15, & 2. Tim. 2. 10. & 1. Pet. 2. 5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Vet. interpr. cōuertit *Honorem domus*, id est, qui ex domo redit ad architectum multo amplior quàm ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt dūtaxat architecti organa. acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celui qui l'a faicte*. quæ sententia non malè conuenit, sed Græcis non satis conuenit.

4 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus: nam generalis alioqui sententia accommodāda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino, ex connexione argumenti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & huius assumptionis ac etiam conclusionis * Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesiæ fundamentum vt simul præsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus propria virtute omnia efficiens, sicut egregiè scripsit doctissimus interpr. ac proinde sic construenda est hæc oratio, non vt dicatur Deus omnia hæc condidisse, sed is esse Deus qui hæc omnia, i. totam hāc domum, est architectatus, quanuis illud ex isto cōsequatur. Quod si architectus homo censetur ei domo præstare cuius fuit architectus, quanto magis architectus Deus tota hāc domo & omnibus quantūuis fidelibus eius œconomis excellentior est habendus?

5 *Et Moses*, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hic quoque præfuit Filius vt Dominus, Moses vt minister. Filius ergo id proprium habet quòd solus propriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. Vsus est autē ad tempus Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tantùm vt seruo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. ¶ *Vt famulus*, ὡς θεράπων. Honestius vocabulū est θεράπων quàm δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prōpta quadam volūtate operam suam cuipiā accōmodantibus.

6 *At Christus vt filius domui suæ præest*, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς

ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulgata, *Christus verò tanquam filius in domo sua.* Erasmus, *At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius.* Neuter cognouit discrimen quod obseruandū erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus verò supra domum, vt is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cuius vestigia Castellio sequutus est, sed errore duplicato) prętereà in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd vertit, αὐτοῦ *ipsius*, quum emendati codices legant αὐτοῦ, & quomodocunque legas, commodius sit omnino vt dicatur Filius domui suæ non alienæ præfuisse, etiamsi personam filij vt mediatoris à persona Patris distinguas. ¶ *Cuius domus*, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris ὅς οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, *quæ domus sumus nos*, quod in vno ex vetustis codicibus scriptum inueni, & sequutus est Vetus interpres. ¶ *Si modo fiduciam*, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præstantissimum quo fit vt clamemus Abba Pater: cui subiungitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde vt de re præsenti gloriamur in Domino, vt Rom.5.2. ¶ *Firmam*, βεβαίαν. Sic vbique legimus: quum tamen βεβαίων scribendum fuerit. Neque Syrus istud hic habet, quod fortassis etiam ex vers.14. irrepsit.

	Græce		Beza		Vulgata
7	Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,	7	Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, ‖Hodie si vocem eius audieritis,	7	*Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,*
8	Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·	8	Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tētationis illius in deserto:	8	*Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis in deserto:*
9	Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.	9	Vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.	9	*Vbi tentauerūt me patres vestri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.*
10	Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.	10	Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognouerunt vias meas.	10	*Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognouerūt vias meas.*
11	Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	11	Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.	11	*Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*
12	Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος·	12	Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrûm cor malum non credens, deficiendo à Deo viuo:	12	*Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendo à Domino:*
13	Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ᾽ ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.	13	Sed exhortamini alij alios quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur seductione peccati.	13	*Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur: vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.*
14	Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·	14	Christi enim participes facti sumus, si modò principiū illud quo sustentamur firmum retinuerimus ad finem vsque:	14	*Participes enim Christi, effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus,*

Psal.95.8 infrà,4.7

ps. 95. v 10.

7 *Si audieritis*, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat post Mosen ipsúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 *In exacerbatione*, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Hebr. במריבה [*bimribah.*] i. in *die* contentionis. Nam repetendum est יום [*iom*] ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de illa celebri historia quæ perscripta est Exod.17.7, à qua etiam locus ipse, in quo hæc gesta sunt, dictus est Massa, id est, tentatio, & Meribah, id est, iurgium seu contētio, quòd Israelitæ illic, cum Mose iurgādo, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hęc autem Apostolus? vt pátrum auctoritatem desināt obtendere. Deinde vt, si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quā terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quod postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia: & obseruandum est Apostolum singulari artificio exhortationem istam cócipere in Dauidis ipsius, vel potius Spiritus sancti persona.

9 *Quadraginta annis*, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ, Græci codices & Syrus etiam interpres ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec vlla causalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicē vet. inueni cum Hebraica veritate prorsus consentientem: quomodo etiam legitur in recepta Græci psalterij editione. Deinde idipsum ita repetitur infrà, ver.17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat sententia, vtrouis modo legas.

10 *Errant corde*, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id est, vecordes sunt & insani.

11 *Itaque*, &c. id est, ὥστε. Hebr. אשר [*ascher*,] id est, οἷς, *quibus*, vt etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Erasmus, *Sicut*, non satis rectè. Idem autem declarat *In ira mea*, atque *Iratus ego*. ¶ *Si introibunt*, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar.8.12.

13 *Quoad appellatur dies hodiernus*, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id est, quandiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus aduerbium Hodie non debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus cōpellat, vt rectè scribit doctissimus interpres. Nec enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, qui frustra Deum requirunt, quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem sustinent vt eum quem sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum nō sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. Quis enim nouit quando desiturus sit Dominus nobis loqui?

14 *Principium illud quo sustentamur*, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiduciæ, siue inchoatum in nobis illud quo fulcimur. Opponitur enim principium fini, sed ita vt vtrunque oporteat consentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Corinth.9.4, & 11.17. In quibusdam autem codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id est, *primitias*. Vulgata, *Initium substantiæ eius*. id est, αὐτοῦ ipsius videlicet Christi. quod pronomen in nullo Græco codice reperi. Suspicor autem ex Syro interprete scriptum fuisse non αὐτοῦ, *eius*, sed ταύτης, *huius*. Sic enim hunc locum interpretatur, acsi scripserit Apostolus, à principio ad finem vsque constanter esse illud quo fulcimur retinēdum. id est,

ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς, τὴν ὑπόστασιν ταύτην βεβαίαν κατέχωμεν: Sed fortasse rectius τὴν ἀρχὴν acceperimus pro eo quod primarium est, & à quo nisi cœperis frustra quidpiam aggrediaris, quod est Hebræis ראשית [reschith] Hypostasis autè declarat fulcimentum, id est, vim & vsum illius principij quod Hebræi vocant משען [Mischehan] Syrus autem vertit מן רישיתא [men rischitha] quanuis τῆς ἀρχῆς vocem aliter acceperit & ab ista separarit. Hanc autem sententiã si sequamur ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως declarabit id quod pro fulcro cetera sustinète statuitur, metaphora ab ędificiis sumpta: sicut apud Platonem in epistolis ἀρχὰς βαλέσθαι significat *fundamẽta iacere*: quod hoc loco pulchrè declarat Chrysostomus. Sed quodnam est illud fulcimentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. siue Fides ipsa, vt exponit Chrysostomus. In fide verò dicimur quidem stare, sed vt organo quod ipso Christo nititur. Castellio ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita conuertit, *Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur*, &c. Hoccine verò est fidum contextus interpretem agere.

---

15 Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.

16 Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

17 Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

18 Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

19 Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

Κεφάλαιον δ.

1 Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

2 Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνοις, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

15 ¨*Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex AEgypto per Mosen.

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccauerant, quorum ¨corpora conciderunt in deserto?

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

CAP. IIII.

1 Metuamus igitur nequando derelicta promissione ¨introeundi in requiem eius, ¨videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

2 Etenim ¨nobis euangelizatum est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, ¨vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant.

15 *Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.*

16 *Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.*

17 *Quibus autem infensus est quadraginta annis? nonne illis qui peccauerũt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?*

18 *Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*

19 *Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.*

CAP. IIII.

1 *Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiẽ eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.*

2 *Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex illis quæ audierunt.*

---

15 [*Interim*] *dum dicitur*, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hęc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, *Dum dicitur*. Ego verò addidi aduerbium *Interim*, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro *Inter* accipitur hoc in loco, ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξύ, & similibus. Eras. *In hoc quod dicitur*: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum illud tempus pertinuisse, sed Deum etiamnum hodie nos ad se Prophetarum scriptis propositis inuitare.

17 *Corpora*, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterũt Græci interpretes Hebraicũ vocabulum פגרים id est, *cadauera*, Num. 14. ver. 29, 32 & 33. Syrus *ossa* interpretatur. Græca vox *Membra* siue *Artus* declarat, ex quibus ipsum corpus extructum est.

IN CAPVT IIII.

1 *Introeundi*, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κύριον γενέσθαι Στρατοκλέα πονηρότερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τῶν στρατιωτῶν σωτηρίας.

¶ *Videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus*, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. id est, tardando exclusus. Vide Rom. 3. 23. Respicit autem superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est, *videatur*, vt asperius dictum leniret. Vulgata, *deesse*, quod nemo intelligat.

2 *Nobis euangelizatum est*, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulgata & Erasmus, *Nobis annuntiatum est*. Atqui non de omni nũtiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Sed potius, dices, scribendum fuit Illis vt nobis euangelizatũ fuisse. Nam de illis demum controuersia moueri poterat. Respondeo non comparari duas Euangelizationes, ac multo minus conferri duo Euangelia (quum vnicum sit:) neque duas Euangelij dispensationes secundum plus & minus differentes, qua ratione duo testamenta constituũtur. Nam si ita esset, videretur nostram conditionem Apostolus facere deteriorem, inquiens sic esse nobis vt illis quorum Dauid meminit, euangelizatum: quum nostra tamen conditio multo sit potior, vt scribitur infrà 8. 6. Itaque nihil aliud significatur his verbis quàm idem Euangelium nobis annuntiatum fuisse atque illis olim, vnde sequatur fore vt eandem pœnam subeant, exclusionem videlicet à Dei requie, eiusdem vocis contemptores. Quod ad constructionem autem huius verbi attinet, sic dicuntur passiuè aliqui Euangelizari, sicut actiuè dicuntur Apostoli εὐηγγελίσασθαι πολλὰς κώμας τῶν Σαμαρειτῶν, Actor. 8, 25. quanuis alioqui vsitatius cum tertio casu personæ hoc verbum construatur vt Ro. 1, 15. ¶ *Vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant*, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt haustum (id est, auditum & perceptum)

ptum) nobis prosit, oporteat fide quasi temperari. vt etiã intellexit hunc locum Syrus interpres. Est igitur elegans translatio, qua significatur Hebreis rebellibus causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modo non profuit, sed etiam mortiferæ potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui propinatam non temperarunt fide. quæ requiritur vt hic potus nobis sit salutaris. Vulgata, *Non admistus fidei ex iis quæ audierunt*. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασι positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multo etiam durius conuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, *Cum eorum fide qui audierant*. Erasmus, *Quòd non esset cum fide coniunctus iis qui audierant*: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκερασμένους, assentiẽte Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est, Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed ne hoc quidem mihi placet vel ob eam causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est, *eos qui tantùm audierunt ab iis qui auditu crediderunt*.

Græce		Beza		Vulgata	
Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.	3	"Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: "licet operibus à iactis fundamentis mundi profectis.	3	*Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meã: & quidem operibus ab institutione mundi factis.*	Psal.95.11
Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.	4	Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.	4	*Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.*	Gen 2.2 deut.5.14
Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.	5	Et hic rursum, Si introibunt in requiem meam:	5	*Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meã.*	
Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·	6	"Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius euangelizatum fuit, non introierunt propter contumaciam.	6	*Quoniam ergo superest introire quosdam in illã, & ij quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem:*	
Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.	7	"Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tãto post tempore, (prout dictum est) ‖Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.	7	*Iterum terminat diem quendam, Hodie, in Dauid dicendo post tantum temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.*	Suprà,3.7
Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.	8	"Nam si Iesus eos in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.	8	*Nam si eis Iesus requiẽ præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.*	

3 *Introimus*, εἰσερχόμεθα. Vulgata, *Ingrediemur*, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos iam nunc per fidem ingredi in illam requiem, vt apparet ex versu 10. ¶ *Sicut*, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requiem? Minimè id quidem per se: sed ita est, si omnia connectas tum præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. ¶ *Licet*, καίτοι. Vulgata, *Et quidem*, quam versionem tolerari quidem posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quem ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requie arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quum illic Requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requiem istam infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requiem Dei ingredi: ac fatetur quidem duplicem requiem Dei commemorari in Scripturis, vnam æternam, cuius statim fit mentio post conditum mundum: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorum proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam verã & suam vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumentis: vno, quòd Deus addat aduerbium Hodie, non conuenit rei iampridem præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan iampridem erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliam requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est? nempe quum duæ tantùm commemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio adhortationis causa inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodum Apostolus proponit ver. 4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeam) coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per *quanuis*: vt sit sensus, Quanuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquẽtem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurando. Non argumentatur autẽ Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarum requietum fieri mentionem, vt postea Psalmi contextum ad vtranque accommodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sint in requiem meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem illam & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hic fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, non necesse fuisse hoc exprimi, quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorum, quam vnam in hoc Psalmo Deus commemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

6 *Quia igitur*, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat cõclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus cum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 *Rursum*, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis temporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autẽ possimus interpretari *In Dauide*, id est, *apud Dauidem*, in libro videlicet Dauidis, vel *per Dauidem*, vt Rom. 9, 25.

8 *Nam si Iesus*, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus, vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim nõ videt, sicut terra Chanaã veræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine propona-

pro veri nostri liberatoris typo? Sed fuisse videtur aliquid adiungendum, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? annon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alij multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est: sed quum ij non de quibus conqueritur, sed quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alij neglexerāt, nempe terræ Chanaan possessionem, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.	9	Itaque reliquus est ¨ aliquis sabbatismus populo Dei.	9	*Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.*
Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.	10	¨ Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.	10	*Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.*
Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.	11	¨ Studeamus igitur ingredi in illam requiem, ¨ nequis in idem incidat contumaciç exemplum.	11	*Festinemus ergo ingredi illam requiē: vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*
Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.	12	¨ Viuus enim *est* ¨ sermo Dei & efficax, & penetrātior quouis gladio ¨ ancipiti: ¨ & pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: ¨ & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.	12	*Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagū quoque ac medullarum, & discretor cogitationū, & intentionum cordis:*
Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.	13	Nec est vlla res creata quæ non manifesta sit in conspectu ¨ ipsius: imò omnia *sunt* nuda & ¨ patentia oculis eius ¨ quicum nobis est negotium.	13	*Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.*
Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.	14	¨ Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, ¨ teneamus *hanc* professionem.	14	*Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.*
Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡ-	15	¨ Non enim habemus Pontificem qui non possit ¨ affici	15	*Non enim habemus Pōtificem qui non possit com-*

9 *Aliquis sabbatismus*, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina, nam Psa. 95, requies vocatur מנוחה [*menuchah*,] vbi autem agitur de die septimo dicitur שבת [*schabbath*,] à verbo שבת [*schabath*,] vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 *Nam qui ingressus est*, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quam iā inchoauerunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternā illam suam beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi ad illud beatissimum otium, id est, ad felicitatem illam sempiternam, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 *Studeamus*, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico. ¶ *Nequis*, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3.7. Erasmus, *Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim* [*est*,] ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur, & alludit ad Es. 49.2, & Psa. 45.4 & 6. Cohæret autem causalis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. ¶ *Sermo Dei*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id est, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euāgelio. ¶ *Ancipiti*, δίστομον. Vide Luc. 21.24. ¶ *Ac pertingit*, καὶ διϊκνούμενος. Id est, ad intima vsque animi penetralia descendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæso, penitus viuificet Deo. Animam autem, facultatem in qua resident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat, quod aliquoties in Paulo annotauimus, & statim explicatur. Per compages autem & medullas similiter accipio penitissimas quasque hominis partes. Syrus interpres præterea legit καὶ ὀστέων, & *ossium*. ¶ *Et diiudicat*, καὶ κριτικός. Quidam conuertit *Censorem*, non inepte fortassis, si rem ipsam spectemus.

13 *Ipsius*, αὐτοῦ. Ipsius videlicet Dei, de cuius verbo disserit. Sunt autem hæc aduersus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine vestierimus, putemus à Deo recipi pro fide. ¶ *Patentia*, τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetustiore grammatico, tradit etiam significare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id est, *medium secare, siue per spinam dorsi findere*. quæ significatio mihi visa est conuenientior: vt omnia Domino etiam intima patêre significetur, seruata etiam superiore translatione à gladio sumpta. Vulgata, *Aperta*. Erasmus, *Resupinata*. Græcus scholiastes *quasi excoriata* interpretatur, translatione (inquit) à pedibus sumpta, quibus ex collo suspensis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes sunt violentæ. ¶ *Quicum nobis est negotium*, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis est sermo, vt πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, vt suprà, 1.7. Sed illa explicatio multo est vberior, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, *Ad quem nobis est sermo*. Syrus autem interpres λόγον accipit ἀντὶ τῆς εὐθύνης, vt sit sensus, reddendam esse Deo omnium nostrarum cogitationum, & actorum ac factorum rationem.

14 *Habentes*, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Christi, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam sectionem auspicari. ¶ *Teneamus*, κρατῶμεν. Id est, retineamus, nec sinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7.3.

15 *Non enim*, οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominem Deum, superiore versiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem semper coniunctim. ¶ *Affici sensu*, συμπαθῆσαι. Vulgata, *Compati*. Atqui in Christum nunc gloriosum istæ perpessiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum est, hoc vocabulo summum illum consensum membrorum & capi-

& capitis (id est, Ecclesiæ & Christi) significari, de quo toties Paulus disserit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Christo glorioso disserés Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Gloriosum autem ad dextram Patris Christum sedere credimus: vbi dicitur nostris malis affici, quòd sibi factum ducat quicquid nobis fit iniuriæ: ideo clamans è cælis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari, nec vtile nec tutum existimo.

μένον, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

16 Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

Κεφάλαιον ε.

1 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν·

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

---

sensu infirmitatum nostrarum, sed "tentatũ in omnibus "similiter, absque *tamen* peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt consequamur misericordiã, & gratiam inueniamus" ad opportunum "auxilium.

CAP. V.

1 "NAm omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ apud Deum *agenda sunt*: vt offerat "donaria & victimas pro peccatis.

2 "Qui quantum satis est possit miserari "vicem ignorantium & aberrantium": quòd & ipse "circundatus sit infirmitate:

3 Et "propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

---

pati infirmitatib⁹ nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronumgratiæ, vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

CAP. V.

1 *OMnis nanque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus cõstituitur in iis quæ sunt ad Deum: vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

2 *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate:*

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

¶*Tentatum*, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumpsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnib⁹ denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia, nec vnquam caro illa, i. vitiositas in eo fuerit quæ Spiritui repugnat.

*

¶*Similiter*, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו [*chidmuthenu*] pro ὁμοίως, sicut (vt ante dixit, 2. 14) παραπλησίως, i. *prorsus similiter*. Nam vt plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas eiusdem significationis congerunt, vt hîc in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Vulgata, *Pro similitudine*. Erasm. *Iuxta similitudinem*, quæ interpretatio non modò est ambigua, sed etiam periculosa.

16 *Auxilium*, βοήθειαν. Syrus legit præterea ἐν καιρῷ θλίψεως, *in tempore afflictionis*.

IN CAPVT V.

1 *Nam omnis*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hinc quoque apparet scriptam fuisse hanc epistolam stante adhuc templo & vigente toto Leuitico cultu, quod homines illi ineptissimi non considerant, quos non pudet ad pontificem Romanũ & papisticos sacrificos istud detorquere. Aggreditur autem nunc Apostolus præstantiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus, vt Aaronis sacerdotium isti cedere, tandem aliquando isti intelligerẽt. Itaque γὰρ non tam est causalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alij à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus homo & ipse, sed vnà etiam Dei Filius, ipsa Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors, non obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit, & consecratus sua obedientia omnes seruauit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt successor Aaronis, sed vt alterius sacerdotij Pontifex, nempe secundum ordinem Melchisedec, multo excellentiorem. Hæc sunt inquam collationis capita: sed quia contrario ordine propositioni respondet similitudinis accommodatio, sciendum est versiculo quarto respondere versiculos 5 & 6: versiculo secundo & tertio, versiculos 7 & 8: versiculo demum primo, versiculos 9 & 10. ¶*Donaria*, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium: θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur. Et hinc manifestissimè intelligitur quàm absurdè & ineptè aduersarij nostri ad suum sacerdotiũ probandum isto loco abutantur, quem saltem illi suo Oecumenico scilicet papæ peculiarem seruare ipsos decuit. Quis enim non videat Apostolum non de nouo quopiam sed de illo vetere Aaronico sacerdotio vel Pontificatu potius disserere? Vtitur autem præsenti tempore λαμβανόμενος & καθίσταται, vt in hac tota epistola non tempus quo ipse scribebat, sed ipsam Aaronici sacerdotij institutionem spectans, & quod stante adhuc templo scripta fuerit hæc epistola, sicut Paulus etiam loquitur 1 Cor. 10. 18.

*

2 *Qui quantum satis est miserari possit*, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανὸν, id est, eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad cõmiserationem sit prona, quãta opus est. Quum enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat: quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerso populo preces concipiendas qui arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur? Itaque μετριοπαθεῖν dici non potest quisquis συμπάσχει, sed is demum qui aliorum miseria non leuiter vt par est tangitur, sed pro ipsorum miseriæ magnitudine. Nec enim hîc reprehenditur τὸ πλέον, id est, excessus, in quo rarissimè peccatur, sed τὸ ἔλλειπον, id est, defectus. Rectè igitur & pererudite omnino Syrus interpres paraphrasi vsus hunc locum sic conuertit, *Qui possit deprimere seipsum & compati*, Tremellio interprete. Sed si consideretur Christi in primis, vt vndequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facilè fuerit intelligere. Vulgata, *Qui condolere possit*. Erasmus, *Qui placabilis esse possit*: nimium angustè. Quid si enim eum nemo offenderet? Deinde non tam placandus est ipse, quatenus Mediator, quàm ad placandum Deum constitutus. ¶*Vicem ignorantium & aberrantium*, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebræos שגיונות [*schighionoth*] & שגיאות [*scheghioth*,] id est, *Errores*, de quouis peccati genere dicuntur. ¶*Circundatus sit*, περίκειται. Id est, quòd & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 *Propter hanc*, διὰ ταύτην. Vulg. *Propterea*, διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multo præstat seruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τι-
μὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,
1.Par.23.13 καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.
5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδό-
ξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλή-
Psal.2.7 supra,1.5 σας πρὸς αὐτὸν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ
σήμερον γεγέννηκά σε.
6 Psal.110.4 infra, 7.17 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς
εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.
7 Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐ-
τοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν
δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου,
μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προ-
σενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐ-
λαβείας,

4 Neque sibiipsi quisquam *su-
mit hunc honorem, sed qui vo-
catur à Deo, || sicut & Aaron.
5 Ita & Christus *non ipse sibi
hunc honorem tribuit vt fieret
Pontifex, sed *is qui dixit ei,
|| Filius meus es tu, ego hodie
genui te.
6 Sicut & in alio *psalmo* dicit,
|| Tu *es* Sacerdos in æternū *se-
cundum ordinem Melchisedec.
7 Qui *in diebus carnis *suæ,
deprecationibus & supplicatio-
nibus oblatis cū clamore vali-
do & lacrymis apud eū qui pote
rat ipsū seruare à morte, & *ex-
auditis precib. *liberatus* ex metu,

4 *Nec quisquam sumit si-
bi honorem, sed qui voca-
tur à Deo, tanquam Aa-
ron.*
5 *Sic & Christus non se-
metipsum clarificauit vt
Pontifex fieret, sed qui lo-
quutus est ad eum, Filius
meus es tu, ego hodie ge-
nui te.*
6 *Quemadmodum & in
alio loco dicit, Tu es Sacer
dos in æternum secundum
ordinem Melchisedec.*
7 *Qui in diebus carnis
suæ, preces supplicationés-
que ad eum qui posset illū
saluum facere à morte, cū
clamore valido & lacry-
mis offerens, exauditus est
pro sua reuerentia,*

4 *Sumit*, λαμβάνει. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Christus non esse admittendus vt pontifex, vt qui non esset ex tribu Leui. cui obiectioni respondet Apostolus prolato testimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotij à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Leuitico modis omnibus præstantior.

5 *Non sibi hunc honorem tribuit* οὐκ ἐδόξασεν ἑαυτόν. Sic esse explicandum verbum δοξάζειν, apparet ex præcedente versiculo. Vulgata, *non clarificauit seipsum*, perobscuré.
* ¶ *Is qui dixit ei*, ὁ λαλήσας αὐτῷ. Vel, *qui loquutus est ei*, sub: לאמר [*lemor*,] *dicendo* ellipsi Hebr. familiari, ex præcedente membro supplenda, nempe αὐτὸν ἐδόξασεν. ¶ *Filius meus*, υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera eiusdem versiculi parte fieri Sacerdotij mentionem quum dicit se annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectendum esse illud quod subiicitur, quum ad eandem personam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, vt planè respódeat veritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

6 *Secundum ordinem*, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת [*kedibráth*,] id est, ad instar, siue secundum rationem ac similitudinem, vt explicatur infrà, 7.15. vt etiam explicat Syrus interpres.

7 *In diebus carnis suæ*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulum Carnis, nequis eum existimet nunc carnem nostram exuisse. ¶ *Ipsum seruare*, σώζειν αὐτόν. Id est, eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hîc agi de triplicata illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum: sic aptissimè declarās nostri pōtificis veram ἀσθένειαν in eo affectu qui minimè omnium Deitati conuenit, pauore videlicet ac animi consternatione, quæ nusquam Deo tribui solet, quum alioqui soleant humani alij
* affectus Deo tribui per ἀνθρωποπάθειαν. ¶ *Exauditis precibus* [*liberatus*] *ex metu*, εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Ad verbum, *exauditus ex metu*, quam constructionem emollire sum coactus, ne duo participia sine copula concurrerent. Ostendit enim præpositio ἀπὸ pro ἐκ alterum quod suppleui subaudiri ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe in antecedente comprehenditur consequens, vt alibi passim obseruauimus, ac præsertim Matth.4,8. & 2.Tim. 2,26. Huius autem loci veram ac genuinam explicationem doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde illorum rationes diluam.

Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si *Pro reuerentia*, vt vertere consueuerant, vel *Pro pietate* (quod Erasmus annotauit) interpreteris, non aliud declarabit *Pro* quam *Propter* vel *Secundum*, vel aliquid denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllū exemplū in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hîc enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu vel κατὰ vel etiam ὑπὲρ, vt Philipp.2.13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiā accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infra, 12.28. & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc.2.25, Act.2.5, & 8.2. atque etiam pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fuerit comprobare, vt saltem ex illo Diphili versiculo quem citat Stobæus, Θνητὸς πεφυκὼς, μὴ εὐλαβοῦ τεθνηκέναι. Nūc videamus quæ significatio magis congruat. De Cautione quidem nō est (opinor) cur disceptemus. Sin vero Reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primum omnium quis id non videat nimium duré & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tādem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ? & certè non immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filij reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipsius preces exaudierit. ac ista quidem est hæc sententia, sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπό. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro Metu accipiamus, nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Pericles, inquit Plutarchus πρὸς τὸν λόγον ἦν εὐλαβής, *timidè ad dicendum accedebat*, quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι πεσεῖν, inquit ille apud Sophoclem, *timeo ne cadam*. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæsare, Πομπήϊος ὑπ' εὐλαβείας τινὸς ἢ τύχης ἐγχείρημα μεγάλου τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act.23.10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres, Nazianzenus disertè concione de Filio secunda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse sed ex metu, id est, fuisse confirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè cōmemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc.cap.22.vers.43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hęc est igitur germana huius loci explicatio. cui probandæ istud quoque profuerit

fuerit quòd in Latina versione vetustissima maiusculis literis scripta, Claromontani sæpe à me citati venerandæ planè vetustatis codicis, scribitur, *Et exauditus à metu.* Quid amplius? Syrus interpres apertè sic, Tremellio interprete, vertit, in eo tantùm à Græcis nostris dissidens, quòd distinctione post εἰσακουσθεὶς adscripta, illud ἀπὸ τῆς εὐλαβείας construxit cum verbo ἔμαθεν, sequente versiculo, addita copula καὶ ante ἀφ' ὧν ἔπαθεν, totum inquam hunc locum sic conuertit: *Et exauditus est, & quanuis Filius esset, ex metu & passionibus quas sustinuit, didicit obedientiam*, eodem manente sensu. quam interpretationem minimè quoque improbarim. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen Suo Atqui Vetus etiam interpres conuertit, *Pro reuerentia sua*, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex communi loquendi vsu fere prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiã (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prętermittuntur? vt in hac eadem epistola 2.3, & 4.16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro, annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit? Certè qui hoc negat, Christianus nõ est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi etiam quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur? Mar. 13.32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Potifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo iræ Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadẽ epistola multis locis inculcatur. Sed hîc multa videntur quosdam fefellisse. * Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est, secundum vtranque naturam coniunctim, siue quatenus est & Deus & homo in vna persona, ac etiam quid eidem in abstractis secundum alteram tantùm naturam sit tribuendum. Deinde, quòd non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exerceret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse? Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam cõstantiam in Christo requirere quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀπάθειαν, vel hypocrisin, vel insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam exciterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖσθαι, (quod significat *perplexum & inopem consilij hærere*, Marc. 14,33) sed etiam, *Nunc*, inquit, *anima mea turbata est*: &, *quid dicam? Pater seruato me ex hac hora.* Quid autem illud ter repetitum, *Pater, discedat à me calix iste?* Quid quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Patris iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnãtia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sanè. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte? Hoc verò pernego, quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. *Pater*, inquit, *serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes.* Et tandem, non dicit, *Mi Deus, ne me derelinquas*, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, *Deus, Deus meus cur dereliquisti me?* Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actũ esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc nõ possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ auctor? Absit, sed hîc nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factum æternũ Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi processio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendant. Exẽpli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quidpiã quod moderatè nos afficiat tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad cõmunẽ sensum, hinc verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit non requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere, idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprij muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominem fuisse fateri volumus, non qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremam illam sacrificij functionem ventum est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitij. Quum igitur inquit: *Pater quid dicam?* cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuarent. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum, vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tantum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum non iam in cogitatione & metu impendẽtis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitij expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, *Quid dicam?* inquit, *Libera me ex hac hora*; eodẽ tenore subiicit, *Sed propterea veni in horam hanc.* Qui ter petit, *Pater, transfer à me hunc calicem*: addit, *Fiat quod tu vis.* Qui vociferatur se derelictum, tamen Deum, Deum suum cõpellat. Quorsum autem hæc? quia quo verius ista cognoscimus, eo certiores de salute nostra sum9. Quòd siquis hęc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tã copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultum expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, iudicij Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

8 Καίπερ ὢν υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ᾽ ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·

9 Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·

10 Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

11 Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

12 Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

13 Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης (νήπιος γάρ ἐστι)

14 Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

Κεφάλαιον ϛ.

1 Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,

2 Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

8 Quanuis filius esset, *tamen* ex iis quæ passus est didicit obedientiam:

9 Et consecratus, factus est auctor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factique estis ij quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis iustitiæ: (infans enim est)

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionẽ boni ac mali.

CAP. VI.

1 QVapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: non iacientes rursum fundamentum resipiscentię ab operibus mortuis, & fide in Deum,

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

8 *Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:*

9 *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:*

10 *Appellatus à Deo Pōtifex iuxta ordinem Melchisedec.*

11 *De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.*

12 *Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.*

13 *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ:) paruulus enim est)*

14 *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.*

CAP. VI.

1 *QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,*

2 *Baptismatũ doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.*

8 *Quanuis*, καίπερ. Vulgata, ineptè prorsus, *Et quidem.* quamobrem etiam superiore versiculo εἰσακουσθεὶς coactus est vertere pro εἰσηκούσθη, *exauditus est.* ¶ *Didicit*, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese in assumpta serui forma subiiciens: quanuis alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis.

9 *Consecratus*, τελειωθεὶς. Vulgata, *Consummatus.* Erasmus, *Perfectus redditus.* Vide suprà, 2.10.

10 *Secundum ordinem*, κατὰ τάξιν. Vide suprà, vers. 6.

11 *De quo*, &c. περὶ οὗ, &c. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit cõsideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans. ¶ *Difficilia explicatu*, δυσερμήνευτος. Vulgata, *Ininterpretabilis.* Nam quod in quibusdã codicibus legitur *interpretabilis*, factum est librariorum culpa. ¶ *Segnes*, νωθροί. siue tardi, quod propriè de incessu dici volunt grammatici. Vulgata, *imbecilles.*

* 12 *Quibus lacte sit opus*, χρείαν ἔχοντες γάλακτος. Similis locutio occurrit apud Paulum. 1. Cor. 3. 1, & 2.

13 *Rudis*, ἄπειρος. Vulgata, *Expers.* Sic Horatius *inexpertum armorum* dixit. ¶ *Sermonis iustitiæ*, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelij, vt Rom. 1. 17 & 18.

14 *Adultorum*, τελείων. Vulgata & Erasmus, *Perfectorum.* Vide 1. Corinth. 14. 20. ¶ *Propter habitum*, διὰ τὴν ἕξιν. Vulgata, *Pro consuetudine.* Erasmus, *Propter assuetudinem:* non satis expressè. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum. ¶ *Sensus*, τὰ αἰσθητήρια. Id est, αἰσθήσεις, & quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò *sensoria* conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi. Sic αἰσθήσεως nomen accipitur Philipp. 1. 9, & διανοίας, 1. Ioh. 5. 20.

IN CAPVT VI.

1 *Qui in Christo rudes inchoat sermone*, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. id est, primis Christianismi principiis, quæ cathechismum vocant. Vulg. ad verbum, *Inchoationis Christi sermonem.* ¶ *Perfectionem*, τελειότητα. id est, sermonem iustitiæ conuenientem adultis, & ab elementali distinctum. Nam alioqui ipsi etiam τέλειοι cognoscunt ex parte, 1. Cor. 13, 9. ¶ *Resipiscentiæ ab*, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionem emendationis vitæ: fidei summam de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quę in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat, (id est, quũ ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus cõueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicij. Baptismatum autem meminit plurali numero, non quòd iteratus vnquam sit Baptismus, sed quòd plures catechumeni solerent ad Baptismũ conuenire, cui postea certi sunt attributi dies, nempe Paschæ & Pẽtecostes, qui propterea dies baptismatũ dicti sunt,

ſunt, vt ex veterum plurimorum & Græcorum & Latinorum ſcriptis liquet. Tradebantur ergo iſta catechiſmi initia breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis noſtræ capita, vt ſanè ſunt: ſed accedebat poſtea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidem illa, ſed multis arcanis copioſius explicatis tradebantur. ideóque iſta non ſimpliciter hîc commemorantur, ſed iſtorum principia.

---

3 Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

4 Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

5 Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος·

6 Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.

7 Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

8 Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

9 Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

10 Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

3 Atque id faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.

4 ‖ Impoſſibile eſt enim eos "qui ſemel fuerint illuſtrati, guſtauerintque donum illud cæleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti,

5 "Guſtauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:

6 Si prolabantur, "denuò renouare ad reſipiſcentiam, "vt qui rurſum crucifigant ſibi Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

7 Nam terra quæ imbrem ſæpius in ſe venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

8 At quæ profert ſpinas & tribulos, "reiectanea *eſt*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem.

9 Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilecti, iſtis meliora, & cum ſalute coniuncta, etiamſi ita loquamur.

10 Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, "& laborioſæ charitatis "quam demonſtraſtis erga ipſius nomen: *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis.

3 *Et hoc faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.*

4 *Impoſſibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati, guſtauerunt etiam donum cæleſte, & participes facti ſunt Spiritus ſancti,* Mat.12.45 2. pet.2.20 infrà, 10. 26

5 *Guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutéſque ſeculi venturi:*

6 *Et prolapſi ſunt: rurſus renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigentes ſibimetipſis Filium Dei & oſtentui habentes.*

7 *Terra enim ſæpe venientem ſuper ſe bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*

8 *Proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem.*

9 *Confidimus autem de vobis, dilectiſſimi, meliora & viciniora ſaluti, tametſi ita loquimur.*

10 *Nō enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & dilectionis quam oſtēdiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.*

---

4 *Impoſſibile eſt enim*, ἀδύνατον γάρ. De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate aduerſus primam vel ſecundam tabulam admiſſis. Itaque cauſa non erat cur veteres, Latini præſertim, hanc epiſtolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus oſtendit doctiſſimus interpres. nam quæ adfert Eraſ. planè detorta ſunt. Vide 1. Ioh. 5.16, vbi totum hoc argumentum ſtudui planiſſimè explicare. ¶ *Qui ſemel fuerint illuſtrati*, τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας. Syrus de iis qui ſemel baptiſati fuerint, nempe qui poſt catecheſin Chriſtianiſmum profeſſi fuerint, & baptiſmo allecti Eccleſiæ, non ineptè iſtud dicendi genus interpretatur. Nam ab effectu baptiſmi, adultorum catechumenorum, φωτίζειν pro *baptiſare*, & φώτισμα *baptiſmus*, & baptizādis catechumenis ſtati dies τῶν φώτων, apud Græcos vetuſtiores theologos accipitur. *

5 *Guſtauerint*, γευσαμένους. Vide 1. Timoth. 4.1. Eſt autem in primis notanda emphaſis huius verbi. Nam aliud eſt verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act. 16.14. aliud verò guſtum aliquem habere: quāuis ne hoc quidem niſi ex Spiritus ſancti gratia fieri poſſit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi ſtatim euomant.

6 *Denuo renouare*, πάλιν ἀνακαινίζειν. Vox renouationis ad eum ſtatum refertur in quem quum per originis peccatum inciderimus, inde rurſum per Spiritum ſanctum in Chriſto per fidem apprehenſo in integrum reſtituimur, qui gratia obſignatur Baptiſmi ſacramēto. Particula verò πάλιν, *denuo*, alterum à Chriſto cognito prolapſum reſpicit, quum ab eo defectionem altera in integrum reſtitutio nō poſſit conſequi. Itaque nullus eſt in his pleonaſmus, vt nonnulli putarunt propter repetitas particulas πάλιν & ἀνά. ¶ *Vt qui rurſum crucifigant ſibi*, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. Id eſt, vt qui Chriſtum, quaſi rurſus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque ſuo ipſorum exitio. Alij interpretantur ἑαυτοῖς, *Quantum in ſe eſt*. Huius ſceleris exemplū inſigne fuit Iulianus apoſtata: quem plerique hodie Epicurei ſtrenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth. 1.19. Syrus interpres non habet ἑαυτοῖς. * Et fortaſſe ſic poteſt iſta ſententia explicari, ac ſi declaretur iſtos non poſſe rurſum renouari, quoniam rurſus oporteret Chriſtum crucifigi & illis ludibriis exponi, quod fieri amplius non poteſt, illo ſemel pro mortuis crediturис crucifixo, nec pro apoſtatis rurſum crucifigendo: quam ſententiam ſi amplectamur, vti ſanè probabilis & commoda mihi videtur, tum pro, *vt qui rurſum crucifigant*, ſcribendum erit, *rurſum crucifigendo, & ad ignominiam exponendo*.

8 *Reiectanea*, ἀδόκιμος. Vide 1. Cor. cap. 9. verſu 27. & Tit. 1,8. *

10 *Et laborioſæ charitatis*, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Syrus interpres & Claromontanus codex habent καὶ τῆς ἀγάπης, *& charitatis*, quod ſequutus eſt Vet. interpres Latinus. & fortaſſis τοῦ κόπου fuit gloſſema τοῦ ἔργου. Poteſt autem etiam iſte locus ſic commodè verti, *operis veſtri & laboris, charitatis* [videlicet] *veſtræ quam demonſtraſtis*.
¶ *Quam demonſtraſtis erga ipſius nomen*, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Aliud enim eſt, humana quadam στοργῇ beneſa-

cere cupiam, quàm fratrem in nomine Christi iuuare: quod vnicus Spiritus sanctus dictat, & Christus gratum habet, vt sibiipsi præstitum. Sed & hunc locum aliter distinctum sic possis non incommodè interpretari, *Quam demonstrastis, vt qui in ipsius nomine ministraueritis sanctis, & ministretis.* Nam alibi quoque non semel annotauimus εἰς τὸ ὄνομα positum pro ἐν τῷ ὀνόματι.

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, ἄχρι τέλους·	11	Cupimus autem vt vnusquisque vestrum idem studium ad finem vsque ostendat, ad plenam spei certiorationem:	11	*Cupimus autem vnumquenque vestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem:*
Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.	12	Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac lenitatem obtinent promissam hæreditatem.	12	*Vt non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.*
Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεός, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,	13	Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,	13	*Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,*
Gen.22.17 Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.	14	Dicens, Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicãs multiplicabo te.	14	*Dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*
Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.	15	Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.	15	*Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.*
Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι· καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.	16	Nam homines quidem per eum iurant, qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.	16	*Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:*
Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·	17	Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilij sui, fideiussit iureiurando:	17	*In quo abũdantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum:*
Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·	18	Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri nõ potest vt mentitus sit Deus, validam cõsolationem habeamus *nos* qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:	18	*Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum: fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem:*
Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.	19	Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmã, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.	19	*Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis.*

11 *Ad finem vsque*, ἄχρι τέλους. Sic esse construenda hæc verba, nempe cum verbo ἐνδείκνυσθαι, ostendit ipsa huius loci sententia. quod vt planius appareret, traiectionem quæ est in Græco contextu studui mutare. ¶ *Ad plenam spei certiorationem*, πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος. Id est vt plenissimè in animis vestris spes confirmetur. Est enim charitas sese bonis operibus demonstrans certum electionis ac proinde spei certæ testimonium, Rom.8.14. & 2.Pet.1.10. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciens ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

12 *Obtinent hæreditatem*, κληρονομούντων. Vulgata legit, κληρονομησόντων, *qui hæreditabunt*. Ego de patribus iam in cælum receptis malo interpretari.

14 *Certè*, ἦ μὴν. Hebr. כי [*chi*.] Vulg & Eras. legũt εἰ μὴ, * *Nisi*: vt sit aposiopesis, quum tamen כי אם [*chi im*] non sit in Hebræo contextu. Gen.22,17. ¶ *Benedicens benedicam*, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius suprà à nobis annotati Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

17 *Ex abundanti*, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον atque ἐκ περισσίας. Vulgata, *Abundantius*. Erasmus, *Eximiè*. ¶ *Fideiussit iureiurando*, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius a Græcis absimus: alioqui dicendum erat, *Interuenit per iusiurandum*, pro ἐνεγγύησε, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, *Interposuit se cum iureiurando*. Vulgata & Erasmus, *Interposuit iusiurandum.*

18 *Per duas res*, διὰ δύο πραγμάτων. Nempe promissionẽ * & ei adiunctũ iusiurandum. ¶ *Qui cursum [eò] corripuimus*, οἱ καταφυγόντες. Vulg. *Qui cõfugimus*. Eras. *Qui huc confugimus.* Ego verò puto φεύγειν accipi pro σπουδαίως τρέχειν, vt etiam idem hoc verbum diximus exponendum Iohan. 10.23: & sumptam translationem à gymnicis ludis. quò spectant etiam vocabula κρατῆσαι, καταπετάσματος & πρόδρομος. quam metaphoram fortasse non intelligens potius quàm diuersam scripturam sequutus Syrus interpres, interposuit πρὸς αὐτόν, vt qui interpretetur, *qui confugimus ad eum.*

19 *Et ingredientem*, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo

sumpta

sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchorę præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9.3.7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

20 Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, factus secundum ordinē Melchisedec Pontifex in æternum.

20 *Vbi præcursor pro nobis introyt Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pōtifex factus in æternum.*

Κεφάλαιον ζ.

1 Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων καὶ εὐλογήσας αὐτόν·

2 ᾯ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ· πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·

3 Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος,

CAP. VII.

1 Nam hic Melchisedec rex *erat* Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde regum, & benedixit ei:

2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iustitiæ, deinde verò etiam Rex Salem, quod est rex pacis:

3 Sine patre, sine matre, sine

CAP. VII.

1 *Hic enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei.* Gen.14.18

2 *Cui & decimas omniū diuisit Abraham, primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis:*

3 *Sine patre, sine matre,*

20 *Secundum ordinem*, κατὰ τάξιν. Id est, καθ' ὁμοιότητα, vt ipse Apostolus loquitur infrà 7. 15, & explicat ibidē vers. 3. vt nouerimus non Christum Melchisedeci, sed Melchisedecum Christi fuisse typum, tum in sese, tum in Sacerdotij adipiscendi similitudine, qualis quidem ipse nobis à Mose describitur.

IN CAPVT VII.

1 *Nam hic Melchisedec*, Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus supra, 5.1, tertium supererat, quo ostenditur Christum eo in primis excellere quòd Pontifex simul & Rex sit ęternus. Deinde etiam obiici poterat, Pontificem esse non posse qui ex Leuitico genere nō esset. Nūc igitur de hoc vtroque disserit, explicās quis sit ordo ille Melchisedec, nēpe æternus, & Leuitico eminētior, & cū æterno regno cōiunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demōstrans. Est autē typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiā Christus. Ille rex fuit iustitiæ & pacis vocatus, vere talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciem, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mētio. nam ne hoc quidē ferre potest historiæ cōtextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא [*hotsi.*] quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est, depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ cōtextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hęc allegoria quod ad oblationem attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen impietas illa postea excogitata nunquam in mentem venit. Certè summè sunt præfracti qui ad vnicam illam ac repetitam Christi oblationē stabiliendam idipsum vsurpant quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquā vllo modo iterāda, æterni & viuētis Pōtificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc & illud accedit, quod non iam Melchisedecum, sed panē & vinum volunt Christi figuram esse, quem ipsi rursum patri reipsa offerant: nempe vt iam Melchisedecus nō Christum, sed ipsos sacrificos repræsentet. Quid amplius? Quis illos nō miretur de pane & vino hoc in loco rixari, apud quos tamē summa sit impietas dicere panē & vinū ab ipsis Deo offerri? Obseruandū est autē ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nempe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quantū mysterium adumbrat. Itaque à Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ij qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuisse primū ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationē impiè euertebant Melchisedeciani, qui hunc fuisse Filium ipsum Dei tradebāt, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. Eorum verò portēta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæresewn cōsarcinator Postellus, vnus ex nobili illa Iesuitarum societate, aut cōspiratione potius, quæ à paucis annis ex abyssi puteo erupit. ¶ *Et benedixit*, καὶ εὐλόγησεν. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicendum, à Deo constituti. Num. 6. 26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex versiculo septimo. Adduntur autem ista in Claromontano codice, expuncto propterea nomine Abrahæ in proximè sequente versiculo, καὶ Ἀβραὰμ εὐλογήθη ὑπ' αὐτοῦ, *& Abrahamus fuit benedictus ab eo.* Nam vtrunque participium συναντήσας & εὐλογηθείς est Hebręorum Benoni, sub. verbo ἐστι, pro συνήντησεν & εὐλογήθη. Neque verò hæc adiectio, quanuis nusquam alibi à me reperta, mihi improbatur: quum hanc etiam collationis partem discrtè postea explicet Apostolus.

3 *Sine patre*, ἀπάτωρ. Erasm. *Ignoti patris*, & mox, ἀμήτωρ, *ignotæ matris*, & ἀγενεαλόγητος, *ignoti generis.* non modò non expresso sed etiam deprauato sensu: vt de ambiguitate taceam. Nam etsi non est natus Melchisedec sine patre aut matre & proculdubio etiam est mortuus, tamen quia Dauid loquens de ipsius τάξει minimè illum considerat qualis in sese fuit, sed vt Christi sacerdotis æterni typum, idcirco dicitur ab Apostolo ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit acsi repentè è cælis delapsus esset. & mox eò se recepisset, nulla ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, vt æterni Pōtificis nostri typus esset. sicut scitè admodum hunc locum his verbis expressit Syrus interpres, *Cuius nec pater nec mater scripti sunt in genealogijs.* Itaque si Ignoti patris pro Sine patre, & ἀμήτωρ, *ignotæ matris*, substitueris, vides æternitatis typum tolli. Idem est de aliis sequentibus epithetis iudicium. Ex his autem manifestè primùm colligitur aduersus Nestorianos Christum Deum & hominem vnicam esse personam, sicut vnica persona fuit Melchisedecus ipsius typus: deinde aduersus Samosatenianos & Arianos veram esse Filij Deitatem, secundum quam sit patri ὁμοούσιος, quanuis à patris persona distinctus, vtqui secūdum Deitatem, nec matrem habeat, nec temporis initium aut finem, secundùm Humanitatem verò non ex aliquo patris semine, sed ex Spiritu sancto sit conceptus: & initium quidem vitæ ac finem habuerit, sed in persona tamē æterni Filij ab ipso cōceptionis momēto substiterit. Denique cōtra Stancarianos, rectè colligitur ex hoc typo Sacerdotem ac proinde mediatorē esse secundum vtranque naturā coniunctim,

quamuis in ipsa Sacerdotij functione distinguantur vt naturæ sic etiam earum propriæ actiones, quamuis ἀποτέλεσμα * sit totius personæ: Deitate videlicet τοῦ λόγου agente quæ diuina humanitate, quæ humana sunt in nostra redemptione, vt verè & scitè Leo differit in epistola ad Flauianum. Cæterùm quod ad hoc dicendi genus attinet, extat illius exēplum nō dissimile apud Senecā epist. 109. vbi ait duos esse Romanos Reges, quorū alter patrē non habet, alter matrem. Nam, ait, de Seruij matre dubitatur, Anci pater nullus, Numę nepos dicitur.

μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.		genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.		*sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*
Num. 18. 21 Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.	4	Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖ decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.	4	*Intuemini autē quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*
Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ, τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.	5	Et ij quidem qui sunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundum Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.	5	*Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum Legem, id est, à fratribus suis: quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.*
Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.	6	Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.	6	*Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.*
Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.	7	Porro sine vlla cōtrouersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.	7	*Sine vlla autem contradictione, quod minus est à meliore benedicitur.*
Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.	8	Atque hìc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.	8	*Et hìc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia viuit.*
Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευῒ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.	9	Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.	9	*Et (vt ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.*
Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.	10	Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.	10	*Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.*

* ¶*Dierum*, ἡμερῶν. Hebraicè ימים [*iamim*] pro æui, ac proinde Sacerdotij nec principium nec finem ab aliqua temporali neque temporaria ordinatione habens, vt Aaron, & eius successores. ¶*Assimilatus*, ἀφωμοιωμένος. Sic nimirum à Mose descriptus, acsi neque homo mortalis esset, neque ex mortali matre natus. * quod quum nulli possit competere qui sit tātùm homo ex hominibus (nam alioqui Adamus fuit ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, vtpote non natus, sed factus) idcircò meritò dixit Apostolus illum fuisse peculiariter illi Dei Filio, non autem filiorum Dei figuram indefinitè. Vide suprà, 6.20. ¶*Manet*, μένει. Quia nimirum neque mortuus neque successorē habuisse à Mose dicitur. Christi verò Sacerdotium tale futurum dicitur à Dauide, qualis nobis à Mose describitur Melchisedecus, addito propterea Æterni epitheto.

4 *Spectate verò*, &c. Θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchisedec Abrahamo, quanto præstantior Christus, cuius ipse Melchisedec typus fuit? Duobus autem argumentis hęc præstantia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nempe quia decimas persoluere, idque vt Dei altissimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa sunt symbola eius subiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 *Qui sunt ex filiis Leui*, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Erasmus, *Quòd sunt de numero filiorum Leui*: cuius interpretationis causam non video. Probat autem Apostolus, hāc decimarum oblationem subiectionis signum esse, ab exemplo Leuitarū: qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchisedeco obtulerit. ¶*Egressis ex lumbis*, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id est, progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Is verò*, ὁ δὲ. A comparatis, Leuitæ tantùm à fratribus decimas accipiunt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergo & ipso Leuitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 *Porro*, &c. χωρὶς δὲ, &c. De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur.

8 *Atque hìc quidem*, καὶ ὧδε μὲν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. ¶*Quòd viuat*, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed qualis proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 *In Abraham*, διὰ Ἀβραάμ. Hìc manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom. 4. 11. Est autem tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarū, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isti præstet.

10 *In lumbis patris erat*, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν. Ergo dixerit aliquis, Iuda quoque ac proinde ipse Christus eadē ratione dicetur à Melchisedeco decimatus. Respondeo verum hoc etiam esse de Iuda cæterísque Abrahę filiis, & inde ortis tribubus. Sed Christum ex hoc numero eximi Dauidis verbis, qui illum testatur fuisse non in Abrahami decimari, sed in Melchisedeci decimantis persona repræsentatum, vt æternum sacerdotem, non decimas dantem, sed accipientem.

Græce		Beza		Vulgata
Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;	11	Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid ampliùs erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, nec secundum ordinem Aaronis dici?	11	*Si ergo cōsummatio per Sacerdotium Leuiticum erat (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessariū fuit secundum ordinem Melchisedec alium surgere Sacerdotē, & secundum ordinem Aaron dici?*
Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.	12	Mutato enim hoc Sacerdotio, necessario quoque Legis mutatio fit.	12	*Translato enim Sacerdotio, necesse est vt & Legis translatio fiat.*
Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.	13	Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.	13	*In quo enim hæc dicūtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.*
Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.	14	Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cui tribui nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.	14	*Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses loquutus est.*
Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,	15	*Idque* etiam magis patet *ex eo* quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,	15	*Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinē Melchisedec exurgat alius Sacerdos,*

11 *Porro si consummatio*, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si reddere quenquam perfectum poterat Leuiticum Sacerdotium. Hic vero oportuerat nouæ sectionis initium facere. Nam nunc primùm absolutis omnibus quæ ad explicandam personæ Christi Regis, Prophetæ & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officij ratione differere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat Soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirum vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, differit ab hoc loco vsque ad cap.12. ver.18. De Prophetia tractat à cap.12. vers.18, vsque ad eiusdem capitis vers.25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initium. Inde demum ad particularia præcepta descendit. Dicturus igitur de Sacerdotij Leuitici abrogatione, quærit si perfectum erat Leuiticum Sacerdotium, cur alterum sit inuectum, & quidem diuersum: vt & imperfectum, & non supplendum, sed altero commutandum fuisse fateri cogantur.

¶ *Nec secundum ordinem Aaronis*, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotij ratio.

12 *Mutato enim Sacerdotio*, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulgata & Erasmus, *Translato enim Sacerdotio*. Apparet μετατιθεμένης hoc in loco rectius conuerti *Translato*, * & μετάθεσιν rectius *Mutationem* quàm *Translationem*: sicut etiam suprà 6.17 & 18, ἀμετάθετον dicitur quod nulli mutationi obnoxium est: vt etiam intellexit Syrus interpres voce שוחלפא [*schuchalapha*] quæ mutationem vel etiam abrogationem potius declarat quàm translationem, nisi malimus illum legisse ἀθετουμένης & ἀθέτησις, quod eadem illa voce interpretatur infra, versu 18. Nam si *Translato* vertas, videri possit vnum idémque, nempe Leuiticum sacerdotium mansisse, quanuis à tribu Leui ad tribum Iuda translatum. Sed quum dicitur mutatum Sacerdotium, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατίθεσθαι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Cæterùm duo proposuit Apostolus versu 12. Vnum, Leuiticum sacerdotium fuisse imperfectum, quod probauit alterius sacerdotij introducti adiectione. Nec enim perfecto quicquam fuerat adiiciendum. Alterum, talem hanc fuisse introductionem posterioris sacerdotij, vt non sit prioris illius supplementum, sed illud potius abroget, quoniam non tantùm sit alterum, sed etiam alterius diuersique prorsus ordinis. Quod enim alteri perficiendo adhibetur, sit ei consentaneum oportet. At istud posterius, teste Dauide, est alterius τάξεως, nempe quale nobis à Dauide in Melchisedeci typo spectandum proponitur, quod postea explicatur.

¶ *Legis*, νόμου. Id est τάξεως, siue ordinationis Leuiticæ & Aaronicæ.

13 *Nam is de quo*, ἐφ' ὃν γάρ. Probatio prioris partis ver. 11. nempe Leuitico Sacerdotio, nouum alterum in alia tribu superinductum fuisse sacerdotium. ¶ *Attendit altari*, προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Id est, legalem illum cultum ex Lege administrauit.

14 *Cui tribui*, εἰς ἣν φυλήν. Vel, ad quam tribum. Vulgata, *In qua tribu*. Erasmus, longius à Græcis recedens, *Quod ad hanc tribum pertineat*. Ego puto εἰς respondere literæ ל Hebræorum. ¶ *Loquutus est*, ἐλάλησε. Id est, præscripsit ex Dei mandato. Fuit enim Deus istorum auctor, Moses autem tantùm interpres. Continet autem hic versiculus posterioris partis vers. vndecimi probationem, quòd videlicet nō modò sacerdotium alterum facit priori superinductum, sed etiam quòd posterius sit à priore prorsus diuersum, ita vt ipsum aboleat: ne quis videlicet stare hæc duo sacerdotia simul posse existimaret, vt ij dicebant qui Mosen cum Christo copulabant. Esse igitur istud ab illo prorsus diuersum ex eo probat Apostolus, quòd Dauid in istius sanctione nihil prorsus de iis commemoret quæ Leuitico sacerdotio fuerant mandata: sicut etiam Melchisedecus Christi typus ita describitur sacerdos, vt neque altaris neque victimarum fiat mentio, in quo potius spiritualia, cæteráque omnia proponuntur. Et hinc etiam patet quàm sint contra mentem Apostoli hallucinati, qui panem & vinum Abrahamo & eius copiis suppeditata, transformant in oblationem panis & vini, quam offerre Deo consueuerit, nec tunc saltem Abrahamo occurrens obtulerit. Quòd si Melchisedeci typus huc vsque protrahendus est, dixerim sanè in eo respondere hunc typum veritati, quòd vt Melchisedecus Abrahamo panem & vinum illius corpori refocillando præbuit, ita Christus ad æternam in nobis fouendam vitam, panis & vini sacramentis adhibitis, vero corpore sanguinéque suo nos pascat.

15 [*Idque*] *etiam magis*, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiusdem consequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa nō esset si constitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνοι, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariam efficiunt. ¶ [*Ex eo*] *quòd*, εἰ: Vulg. *Si*: nimium obscurè. Ponitur autē εἰ pro ὅτι, vt apud Æschinē,

ὅτι τιμᾶς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή. vt etiam intellexit Syrus interpres.

¶ *Ad instar*, καθ' ὁμοιότητα. Hìc declarat quid significetur istis formulis κατὰ τάξιν & κατὰ νόμον. *

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.	16	Qui ‥ non ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.	16	*Qui non secundum Legem mandati carnalis factus est, sed secũdum virtutem vitæ insolubilis.*
Psal.110.4 supra,5.6 Μαρτυρεῖ γάρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.	17	Testificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos ‥ in æternum secundum ordinem Melchisedec.	17	*Contestatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secũdum ordinem Melchisedec.*
Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.	18	Nam ‥ mandatum pręcedens abrogatur, ‥ propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem.	18	*Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*
Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.	19	Nihil enim sanctificauit Lex, ‥ sed superintroducta spes melior, per quam appropinquamus Deo.	19	*Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum.*

16 *Non ex Lege cuius mandatum sit carnale*, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia pręcipiat, sicut in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale vocat. quod epitheton libenter seruauimus etiã in Pauli epistolis. At enim dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostendunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum vt æternum esset. Contrà verò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed viua æternitatis imago elucet. Non est ergo simpliciter spectãdus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem vtriusque Sacerdotij naturam Deus esse voluerit.

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Hìc vis est argumenti, vt carnali mandato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnum, לעולם [*lebolam*,] non semper declarare tempus ęternum: alterum, eandem formulã Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, vt omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לעולם [*lebolam*] in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in isto Melchisedeci, prout quidem & ipsius persona & sacerdotium à Mose describitur, quò respexit Dauid, vt suprà fuit explicatum. Nam alioqui dubium non est, Melchisedecum obtulisse Deo sacrificia externa, qualia patriarchæ iam inde ab initio mundi consueuerunt.

18 *Mandatum*, ἐντολῆς. Mandati nomine sacerdotiũ Leuiticum intellige, vt dicemus infrà, versu 18. ¶ *Propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem*, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Nó compellat Apostolus Hebræos professos Christi hostes, vt ex hac tota epistola liquet: sed imperitos adhuc, licet Christum amplexos, erudit, qui ceremonias Legis cum Euangelio, ac proinde carnale Leuiticum sacerdotium cui nondum credebant finem impositum, cũ Spirituali & æterno Christi sacerdotio copulari volebant: quem errorem vt ipsis eximat, docet Christi sacerdotium per Melchisedeci descriptionem à Mose traditam repræsentatum non superuenisse Leuitico, vt eius imperfectionis supplementũ: sed vt id præstaret quod à Leuitico neque fuit præstitum, neque præstari potuit, eíque finẽ imponeret. Quid igitur, inquies? nullàne fuit Leuiticorum rituum virtus, sed prorsus inutiles fuerunt? Inutiles certè prorsus quod ad præstationem beneficiorum quæ figurabant, & quorum præstatio ab vnico venturi Christi sacerdotio pẽdebat. Itaque absque idololatria neque olim veteribus sacramentis potuit, neque nouis quanuis simplicioribus & præstãtioribus nunc potest alia vis vlla tribui, quàm res illas menti nostræ per sensus exteriores ex pacti formula & signorum cum re significata analogia significandi, quarum causa sunt à Deo instituta. quæ res demum vnius Spiritus sancti virtute, ne Angelis quidem nedum rebus inanimatis communicabili, in credentium cordibus obsignantur. Sed hoc tamen inter ista vel præcipuè interest quòd vetera quidem præstationem rerum quas significabant, necdum præstitarum, à sequuturo necdum reipsa extante Christo, suspendebant: noua verò sic res easdem nobis significant, vt simul eas iam pręstitas nobis fide contemplandas proponant. Hoc autem loco vetera partim cum nouis comparantur, eóque respectu imbecilla & infirma, & neminem perfecisse, eo quem modo diximus, sensu, ideóque nouis cedere debere dicuntur: partim in sese & per sese, quatenus nihil aliud sunt quàm signa, & à rebus significatis cogitatione abstrahuntur, considerata, nullius vtilitatis fuisse dicuntur, & neminem sanctificasse, quoniam videlicet non à signis seu veteribus seu nouis, sed ab vnica Spiritus sancti in Christo virtute sanctificatio penitus dependet, vt infrà, 10.4, & sicut ipse Baptismus exterior ab interiore distinguitur Matth. cap.3. vers.11, & 1. Pet. cap.3. v.2. Quòd igitur nonnulli interpretes ad tempus non vigentis, sed abrogati à Christo Leuitici sacerdotij istam infirmitatem & inutilitatem referunt, abhorret ab Apostoli verbis & sententia. & ἐτελείωσεν verti potest vel *perfecit*, si ad τὸ ἀσθενές: vel *sanctificauit*, si ad τὸ ἀνωφελές referatur.

19 *Sed superintroducta spes melior*, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulgata, *Introductio verò melioris spei:* duplici errore. nã particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγὴν, sed εἰσαγωγήν, vt mox etiam declarabimus. Erasmus, *Verùm [erat] introductio ad spem potiorem*, perinde atque si vsus hic fuisse Legis significetur, non vt perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet, qua de re pluribus disseritur Gal.3. 24. Ego verò sum amplexus eorum sententiam qui (vt arbitror) rectius hunc locum exponunt. Primùm enim sententia illa non cohæret cũ iis quæ præcedunt & sequuntur. Adhuc enim in eo versatur auctor hujus epistolæ vt doceat Leuiticum Sacerdotiũ posteriore abrogatum: neque de prioris vsu vel vllum adhuc verbum fecit, vel etiam facturus est ante sequentis capitis versiculũ quintum. Deinde poscit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum ἐτελείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse, non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifeste probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, versu 28, verbum καθίστησι, & infra cap.10. 27, verbum ἀπολείπεται repetendum est, vbi etiam simili prorsus ratione particula δὲ vsurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde est supra domestica inuectum, vt quum dicuntur Athenienses à Demosthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est, frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dial. περὶ τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συμπεφυκότι. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum acroama, vt Ribittus (noster olim in academia Lausannensi collega) obseruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod quũ ita sit, sanè non video quî possit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi, id est, Leuitico sacerdotio tribui. Optimè verò Christi sacerdotio

ſacerdotio conuenit, quod videlicet non ſit tanquam Leuitici illius appendix, ſed ei abolendo ſuperuenerit. Quid ſi verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figuram Melchiſedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco expoſui, nempe ſeries argumēti, & conſtructionis ratio: deinde res ipſa clamat. (ni fallor) Sacerdotium Chriſti cum Leuitico, non autem Melchiſedeci & Legis figuras vel inter ſe vel coniunctim cum Chriſti veritate comparari. Ad hæc accedit quòd ſcriptū non eſt πρὸς ἐλπίδα κρείττω, *ad ſpem meliorem*: ſed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, *Adiunctio ſpei melioris*, nempe ex manifeſto Hebrǽorum idiotiſmo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπίς, id eſt, *ſuperintroducta ſpes melior*, vt ego etiam conuerti, quo planior eſſet oratio. Neque etiam aliter Græcus ſcholiaſtes interpretatur, vt qui manifeſtè hoc referat ad poſterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nō repetat ἐπεισαγωγή, ſed γίνεται: quod planè eſt detortū, quanuis ſic etiā hunc locum conuerterit Syrus interpres. Quod ſi quis roget, cur ſpei nomine ſit vſus Apoſtolus de Chriſti Sacerdotio iam exiſtente diſſerens, reſpondendum eſt id ab ipſo fieri, Pſalmi verba explicante, pro temporis ratione quo eſt à Dauide ſcriptus.

20 Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.

20 Etiam quatenus non abſque iureiurando, *ſuperintroducta eſt*.

20 *Et quantum eſt non ſine iureiurando.*

21 Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

21 Nam illi quidem, citra iuſiurādum Sacerdotes facti ſunt: hic verò, cum iureiurando, per eum qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedec.

21 *Alij quidem ſine iureiurando Sacerdotes facti ſunt: hic autem, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum.* Pſal. 110.4

22 Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

22 Tanto potioris fœderis ſpōſor factus eſt Ieſus.

22 *In tantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.*

23 Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

23 Et illi quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

23 *Et alij quidem, plures facti ſunt ſacerdotes, idcirco quòd morte prohiberētur permanere:*

24 Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

24 At iſte, propterea quòd in ęternum manet, perpetuum habet Sacerdotium.

24 *Hic autem, eo quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium.*

25 Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

25 Vnde & ſeruare perfectè poteſt eos qui per ipſum accedunt ad Deum, ſemper viuens vt interpellet pro eis.

25 *Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ſemetipſum ad Deum, ſemper viuens ad interpellandum pro eis.*

26 Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

26 Talis enim nos decebat Pōtifex, ſanctus, ſine vitio, ſine labe, ſegregatus à peccatoribus, & ſublimior cælis factus:

26 *Talis enim decebat vt nobis eſſet Pontifex, ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & excelſior cælis factus:*

27 Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἐπει-

27 Cui non ſit quotidie neceſſe, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deinde

27 *Qui non habet neceſſitatem quotidie, quemadmodum ſacerdotes prius pro ſuis delictis hoſtias of-* Leui 16.11

20 *Etiam quatenus*, καὶ καθ' ὅσον. Vulgata, *Et quantum eſt*: prorſus abſurdé. Eraſmus, *Atque hoc potiorem*, coactè. Vſus eſt autem etiam ſuprà hoc argumento, ſed aliorſum, nempe vt ex adiecto promiſſioni iureiurādo conſtaret de ipſius præſtatione certiſſimè futura. Hic verò profertur idem argumentum vt & de huius ſacerdotij æternitate, & prioris abrogatione nullo modo ambigatur. Huius autem argumēti vis non in eo ſimpliciter ſita eſt quòd Deus iurarit, (iurauit enim Deus de multis etiam non perpetuis futuris) ſed ita vt ſpectetur tum quid adiecerit iureiurando, tum quid hoc iureiurando confirmare ſtuduerit. Adiecit autem hæc verba, *Et non pœnitebit eum*, quibus ſignificatur eius rei immutabilitas. quò reſpiciens Paulus electionem & dona quibus electos ſuos Dominus ad finē deſtinatum perducit, vocat ἀμεταμέλητα. Rom 10.29. Iurat autem æternitatē huius ſacerdotij diſertis verbis, & quidem non ſecundum illius Leuitici formam, ſed ſecundum Melchiſedeci typum.

21 *Nam illi quidem*, οἱ μὲν γάρ. Legenda eſt omnino particula cauſalis à vetere interprete omiſſa.

22 *Potioris*, κρείττονος. Nempe tum ſi res ipſa ſpectetur. pendebat enim Chriſti venturi promiſſio Abrahamo facta & Ceremoniis Leuitici ſacerdotij (quatenus quidem erant non Legis occidentis, ſed Chriſti exhibendi promiſſionum appendices) ſancita, ab eiuſdem reali exhibitione. quo reſpectu dicuntur vmbræ fuiſſe quorum corpus erat Chriſtus, Coloſſ. 2.17: tum habita patefactionis ratione, quæ multo euidentior fuit per ipſum Chriſtum & eius Apoſtolos mundo explicata. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulgata & Eraſmus, *Teſtamenti*: quod non conuenit huic loco. Neque enim in teſtamentis adhibetur fideiuſſor. Deinde etiamſi adhiberetur, quomodo idem eſſet teſtator & fideiuſſor? Infra verò, vbi ad teſtamenti ſignificationem alluditur, Chriſtus manifeſtè ſuſtinet teſtatoris perſonam. Vide Matth. 26.28.

24 *Perpetuum*, ἀπαράβατον. Id eſt, quòd præterire non poteſt. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere ſolet pro *Tranſgredi*. Perpetuum autem ſacerdotium dicitur ſacerdotis perpetui reſpectu. Nam alioqui ſacerdotium ipſum dici poſſet perpetuum quod ab vno ad alterum ſucceſſiuè tranſiret.

25 *Poteſt*, δύναται. Id eſt, idoneus eſt. Vide ſuprà, cap. 5.2. Poſita autem eſt vis argumenti in εἰς τὸ παντελές. id eſt, *perfectè*, ita videlicet vt nihil ad eam ſalutem poſſit amplius deſiderari. Itaque vbi Legis aliquod ſupplementum? vbi retentio pœnæ poſt remiſſam culpam. Vulg. *In perpetuum*. Eraſmus, *Ad plenum*.

¶ *Vt interpellet*, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν. Non dicit, *Vt offerat*. Nam hoc ſemel fecit, ſed ſupereſt altera ſacerdotij pars, nempe interpellatio, qua partim perenni ſacrificij ſui vigore nobis pacem obtinet, partim nos nonniſi in vno ipſo placemus & exaudimur à patre.

τα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον η.

ΚΕφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

pro peccatis populi. "Hoc.n.fecit " semel quũ semetipsũ obtulit.
28 "Lex enim homines constituit pontifices infirmitate laborantes: at "sermo iurisiurandi "post Legem *concepti*, Filium *constituit* qui in æternũ est "sanctificatus.

CAP. VIII.

1 CÆterùm eorum quæ dicimus "*hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dextram throni maiestatis illius in cælis,
2 "Sanctuarij minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.
3 "Omnis enim Pontifex ad offerenda "dona & victimas constituitur; vnde "necesse fuit húc quoque habere quod offerret.

hoc enim fecit semel, se offerendo.
28 *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurandi qui post Legem est, Filium in æternum perfectum.*

CAP. VIII.

1 *CApitulum autem super ea quæ dicũtur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cælis,*
2 *Sanctorum minister, & Tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*
3 *Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera & hostias constituitur: vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.*

---

27 *Hoc*, τοῦτο. Nempe quod obtulit sacrificium. Neque enim quod additur *Pro peccatis suis*, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbij emphasis. Significat enim quod semel factum est, ita absolutum fuisse vt repetere minime sit necesse, imo verò sit nefas. Neque enim id fieri possit quin quod semel factum est, omni ex parte perfectum fuisse negetur. Est igitur prorsus blasphemum eorum dogma, qui se dicunt quotidie Christum Patri in sacrificium offerre pro viuorum & mortuorũ peccatis.

28 *Lex enim*, ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad ceremonialem legem seu Leuiticum sacerdotium restringitur, quod abrogatum esse docet. Suppeditat interim hęc doctrina firmam sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt vmbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare voluerat, quo iure isti non cessant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificãdi vis penitus detrahitur ipsis Leuiticis ceremoniis etiam tum quum in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt, quæ ne significationis quidem vim habent, quum sint hominum commentum? ¶ *Sermo iurisiurandi*, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. id est, promissio Patris Christo facta cui additum est iusiurandum. ¶ *Post Legem* [*concepti*] τῆς μετὰ νόμον. Vulgata, *Qui post Legem est*: vt videatur legisse ὁ μετὰ νόμον. vt legisse quoque apparet Syrum interpretem, eadem manente sententia. Cæterùm, quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum, vel respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (quanuis tunc conceptum non fuit, sed ab æterno, vt 1. Pet. 1 20, & alibi sæpe explicatur) vel ipsam potius æterni illius iurisiurandi exhibitionem qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, *Ego hodie genui te*. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore pacto æquum est vt prius abrogetur, si modò ista sunt eiusmodi vt simul consistere non possint, cuiusmodi hæc esse antea demonstrauit. Nam alioqui Lex annis post factam Abrahamo promissionem quadringentis lata illam non abrogauit, vt docet Paulus Gal. 3. 17. ¶ *Sanctificatus*, τετελειωμένον. Vel æternus consecratus. Vulgata maluit *perfectum*, vt & alibi, interpretari. Vide supra, 2. 10.

IN CAPVT VIII.

1 [*Hæc*] *summa* [*est*,] κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè rarò adiiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus conuertere vel *caput*, id est, scopum, & præcipuum illud quò omnia referuntur, quò videtur respicere particula ἐπὶ, vel *summam & compendium*: quod mihi aptius visum est. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, *Capitulum super ea quæ dicuntur*, prorsus ineptè.

2 *Sanctuarij*, τῶν ἁγίων. Vulgata & Erasmus, *Sanctorum*, ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quę sequuntur, ac præsertim 9. 11, satis apparet nomine Sanctorum designari cælos: sicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipsum Domini. Cuius sui corporis idcirco dicitur minister, quia Deo & nobis ministrauit illud offerendo. Cur autem dicatur hoc tabernaculũ à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic auctor: sed nunc per partes explicat qua ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nempe sicut figuræ, quum apparet ipsa veritas, nullus iam est vsus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipsa Sacerdotij natura sumpto, vt nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito qui diserte discrimen duarum pactionũ explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotij veteris. Sunt enim ista inter se mutua relatione connexa.

3 *Omnis enim*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine dixi non cælum, sed corpus ipsum declarari. Adfert ergo causam cur oportuerit eum hominem fieri, nempe vt haberet quod offerret. Ita hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. ¶ *Dona*, δῶρα. Vide suprà, 5. 1. ¶ *Necesse fuit*, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui aptè licetur definitio Pontificis à fine sumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τινὰ τὸν scriptum est, sed τοῦτον. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non cõuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus intérpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, *Necesse est vt hic etiam habeat aliquid quod offerat*. Eam verò interpretationem idcirco repudiaui quòd Christi iam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. 28. quanuis eius efficacitatem perennem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hîc agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplendum fuit, vt nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, *necesse esset*, vt sit hæc sententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoque oporteret habere quod offerret, si terrenus esset Pontifex. Atqui nullam habet eiusmodi hostiam. Ergo terrenus nõ est, sed cælestis. Sed dura est hæc ellipsis, & hac ratione non deberet sequi μὲν γὰρ, id est *etenim*, in proximè sequenti versu, sed μὲν οὖν, *igitur*. Esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & vniuersalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiã Christus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita satisfecerit vt & lõgè præstãtiorẽ victimã obtulerit, & perfectiore genere offerẽdi sit semel in æternum defunctus.

4 Nam

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα,

Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισαι Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδού, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

4 "Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset, "manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona,

5 "Vt qui exemplari & vmbræ deseruiant rerum cælestium, sicut diuinitus dictum est Mosi, quum esset absoluturus tabernaculum, ‖ Vide enim, inquit, *vt* facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

6 At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est quo præstantioris est fœderis intercessor, quod "præstantioribus promissis sancitum est.

7 "Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.

8 Nam incusans eos inquit, ‖Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum " pangam cum domo Israël & cum domo Iuda fœdus nouum.

9 Non secundum fœdus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum vt educerem eos ex Ægypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere: & ego despexi eos, dicit Dominus.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Israël post dies illos, dicit Dominus, Indam Leges meas menti eorum & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

4 *Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos, quum essent qui offerrent secundum Legem munera,*

5 *Qui exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium, sicut responsum est Moysi, quum consummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia, facito secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.* Exod. 25. 40. act. 7. 44.

6 *Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris Testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.*

7 *Nam si illud prius culpa vacasset non vtique secundi locus inquireretur.*

8 *Vituperans enim eos dicit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, & consummabo super domum Israël & super domum Iuda Testamentum nouum.* Ier. 31. 31. 32. 33. 34. rom. 11. 27. infr. 10. 16.

9 *Non secundum Testamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehendi manum eorum vt educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in Testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.*

10 *Quia hoc est Testamentum quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus, dando Leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.*

4 *Nam si esset*, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Versiculum secundum diximus duo habere mẽbra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distinximus ex cap. 9. 11. ita videlicet vt illo nomine cęlum significetur (vt infra, 9:24:) isto verò ipsum Christi corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem versiculum, ita ad Sanctuarium, i. ad cęlum, putarim istum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo. Dixi nostrum vnicum Sacerdotem sedere nunc & sacerdotio suo fungi in cælis. Nam si in terra esset, Sacerdos non esset instar aliorum in sua functione permanentium, quoniã videlicet sacerdotium terrestre nõ est tribui Iuda, ex qua Christus est ortus secundum carnẽ, sed tribui Leui attributum. Itaque vel ipsum sacerdotem non esse, vel alios sacerdotio delectos ipsi cedere oporteret. At enim dices, nónne Christus manente Leuitico Sacerdotio versatus est nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor sanè, sed tantisper dum perageret oblationem qua consecratus in cælum introiret, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. ¶ *Manentibus illis sacerdotibus*, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. *Quũ essent.* Nam vel nõ legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eras. *Vbi sunt sacerdotes.* quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis respõdente, nec sententiã Apostoli exprimere. Nam τῶν hoc in loco declarat vigere, & quasi suũ (vt ita dicam) Esse cõseruare.

5 *Vt qui*, Οἵτινες. Occupatio est in his verbis. Quid enim obstabit, dixerit quispiam, quominus Christus sit Pontifex in cælis, tribus autem Leui in terris? Respondet Apostolus viguisse in terris Leuiticum sacerdotium, nõ vt archetypum cęleste, sed vt exẽplar ad archetypi formã Mosi in monte (qui cælorũ typus fuit) demõstratam, tãtisper dũ nimirũ veritas ipsa cælestis terrestres typos abrogaret.

6 *Præstantioribus*, κρείττοσιν. Nẽpe quoniã figurabãt ritus Leuitici quod ipsi non præstabãt, quũ credentium animos ad Christum venturum siue ad nouum fœdus remitterent.

7 *Nam si*, εἰ γάρ. Præparat Hebræorũ animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi ver. 2. Vocat autẽ fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò possit requiri, quod vertit Vulg. *Culpa vacasset*, admodũ impropriè. Nec multo melius videtur Eras. interpretatus, *in quo non posset reprehendi.* Nec enim fœdus ipsum potuit reprehẽdi, cuius autor erat Dominus, sed homines potius eius violatores, vt mox sequitur: cui malo medetur Dominus nouo inito fœdere, quod Paulus vocat Spiritum, propter adiunctam Spiritus sancti efficaciam, oppositũ literæ, id est, mortuo per se & inani scripto.

8 *Pangam*, συντελέσω. Heb. וכרתי [vecharatti] id est, *percutiam.* Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id est, *consummabo*, huc respexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quum solenni pactione sancita sunt. ¶ *Cum domo Israël*, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. תא בית ישראל [eth beth Israel,] id est, *cum domo Israel.* Si ἐπὶ libuerit seruare, conuertemus *Erga domum.* Vocat autẽ domũ, totius regni quasi vnam familiam. Erat verò tũ (vt omnes norũt) in duas factiones scissum Dauidis regnũ, quas significat Propheta noui fœderis interuentu rursus coniunctũ iri. Vulg. *Super domum.* &c.

9 *Et ego despexi eos*, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי בם [veanochi bahalthi bam] id est, quum ego illis essem Dominus. Sequutus est ergo auctor huius epistolæ, Græcorum editionem, multò sanè propius quàm Euangelistæ omnes. Sed in re ipsa nihil est discriminis. Nec enim hîc vertitur cardo controuersiæ. Meminit autem huius expositionis etiam R. Dauid Kimchi, sed eam reprehendens, cui non assentior.

11 Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με, ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

12 Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

13 Ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Κεφάλαιον θ.

Exod.26.1, & 39.1 1 Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

2 Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη· ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥτε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

3 Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ· ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

Num.17.10. 1.Reg.8.9 2 paral.5.10

11 Neque docebũt singuli proximum suũ, & singuli fratrem suum dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscẽt me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eũ vsque qui magnus fuerit inter eos.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipsorum & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac senescit, prope est vt euanescat.

CAP. IX.

1 HAbuit igitur prius *fœdus* etiam constitutos religionis ritus, & sanctuariũ mundanum.

2 Tabernaculum enim constructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* cãdelabrum, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.

3 Post medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant Sancta sanctorum:

4 Aureũ habens thuribulum, & Arcam Fœderis vndiq; circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna, ‖& virga illa Aaron quæ germinauit,‖& Tabulæ illæ Fœderis.

11 Et non docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens, Cognosce Dominum: quoniam omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum.

12 Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.

13 Dicendo autem nouum, veterauit prius: quod autem antiquatur & senescit prope interitum est.

CAP. IX.

1 HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ, & sanctum seculare.

2 Tabernaculum enim factum est, primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta.

3 Post velamentum autẽ secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum:

4 Aureum habens thuribulum & arcam Testamenti circumtectam ex omni par[te] auro, in qua vrna aur[ea] habens manna, & uirga Aarõ quæ fronduerat, & Tabula Testamenti.

12 *Et iniquitatum ipsorum*, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Redundat hoc membrum vt ex Hebræa veritate, & tum Syro tum vetere Latino interprete apparet.

IN CAPVT IX.

1 *Prius [fœdus,]* ἡ πρώτη. Erasmus, *Prius tabernaculum*, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutissimo, cuius verba in Græcis scholiis citantur) irrepsisse Tabernaculi nomen, idque perperam: quum ex argumenti serie, & vltimo superioris capitis versiculo, facilè appareat subaudiendum esse διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνή expũgere, Claramõtani cod. Syri interp. & Latinæ receptæ editionis auctoritatem (aut veritatem potius ipsam) sequuti. ¶ *Etiam*, καὶ. Hæc particula neq. in Syra interpr. legitur, neque in vet. manuscr. cod. Græco: & certè videtur expungenda. nisi non cum ἡ πρώτη sed cum τὰ δικαιώματα construas, vt nos fecimus. vt intelligamus, vetus illud pactum non fuisse merè spirituale, sed præterea totum illum externum cultum, & eius instrumenta corruptibilia habuisse. ¶ *Constitutos religionis ritus* δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda sunt, ex omnium veterũ librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione soleat intelligi, diximus Luc.1.6. Vulg. *Iustificationes culturæ*: quod nemo intelligat. Eras. non minus obscurè, *Iustificationes cultus*. ¶ *Et sanctuarium mundanum*, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש [*mikdasch*,] quod κοσμικόν, id est, mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cælesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de causis non amplector. Primùm, quia nusquam sic vocatur: & certè κοσμικὸν, pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde, sequens particula causalis ostẽdit distribui totum quiddã in suas partes. Postremò, nusquam fit mentio in hac collatione nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: quum tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neq. enim huic nostro scriptori propositũ est integram Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur. Vulg. *Sanctum seculare*.

2 *Tabernaculum enim constructum fuit*, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obseruandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum, sed ad tabernaculum accommodari: quia nimirum noster hic scriptor ea propriè quæ Moses secundũ exemplar ipsi in monte propositum fabricauit, cum rebus ipsis cælestibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ describuntur Exo.26.33, & 36: quũ in templo vnicum tantùm esset, cuius fit etiam apud Euangelistas mentio. Item vnius tantùm mensæ, quum decem in templo essent positæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῆς λυχνίας vnicum duntaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: quum alioqui in templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum est. Neq. enim manna & virga intra Arcã ipsam erant, sed proximè Arcam, ipsique adeò commoda aliqua ratione adiuncta, quum non legatur Dominus iussisse vt in Arca includerentur, sed vt coram se, id est, apud Arcam fœderis, collocarentur, Exo.16.34. Num.17.10, & 1.Reg.8.9. ¶ *Propositi panes*, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. ¶ *Quod sancta vocant*, ἥτις λέγεται ἅγια. Prouocabulum ἥτις ad σκηνὴν pertinet, non autem ad proximè præcedentia: & ἅγια scribendum est numero plurali emphaseως causa, ex Heb. more, non autem ἁγία, vt quidam cod. habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Quæ dicitur Sancta*. *1

3 *Medium*, δεύτερον. Ad verbum *Secundum*. Vertimus autem *medium*, vitandæ ambiguitatis causa. Velum enim secundum nominat Apostolus, non quòd duo fuerint vela, sed quia posterius erat Sancto siue priore Tabernaculo. ¶ *Sãcta sanctorũ*, ἅγια ἁγίων. קודש הקודשים *Kodesch hakkodaschim*,] pro sacrario sacratissimo, vt frustra hîc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen infrà non obseruari hoc discrimen, sed simplici appellatione τῶν ἁγίων i. *Sanctorum*, significari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculum dici, vt ver.11.12.21.24.25.

4 *Thuribulum*, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram

suffitus

suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proximè velum. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitum, si semel duntaxat quotannis fas erat in sancta sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo? Et sane nulla est huius thuribuli apud Mosen mentio, sed ex Iosephi aduersus Appionem lib.2, adiungitur altari suffitus. Itaque suspectus est mihi locus iste, sic tamen explicandus, quum omnes codices Græci & Syrus interpres hanc scripturam probent, vt Pontifex dicatur in Sancta sanctorum ingrediens, proprium habuisse aureum thuribulum, quod in adyto ad hunc vsum peculiarem seruaretur.

Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.	5	‖ Supra hanc autem Cherubim gloriosi obumbrãtes propitiatorium: de quibus non est nunc dicendum singulatim.	5	*Supérque eã erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatoriũ: de quibus non est modò dicendũ per singula:*	Exo. 25.22.
Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·	6	His verò ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tẽpore* ingrediuntur Sacerdotes ritus obeuntes:	6	*His verò ita cõpositis in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consumantes:*	
Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·	7	In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi erratis:	7	*In secundo autem, semel in anno solus Pontifex, nõ sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia.*	
Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν·	8	Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc cõsistẽte.	8	*Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viã, adhuc priore tabernaculo habente statum.*	
Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ᾽ ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,	9	Quod *erat* exemplar pro tẽpore illo præsenti, quo dona sacrificiáque offerũtur, quæ non possunt in cõscientia sanctificare cultorem,	9	*Quæ parabola est temporis instãtis, iuxta quam munera & hostiæ offerũtur, quæ non possunt iuxta consciẽtiam perfectum facere seruientem,*	
Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκός, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα·	10	In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsq; ad tẽpus directionis imposita:	10	*Solummodò in cibis, & in potibus, & variis baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis.*	

5 *Propitiatorium*, τὸ ἱλαστήριον. Hebr. כפורת [*chapporeth.*] Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר [*chaphar,*] a quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 *Pro seipso*, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & solenne sacrificium tum pro sui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, vt scribitur copiose Leuit. 16. Notandum est autem diligenter quod diserte dicitur Pontifex pro seipso orasse. ¶ *Erratis*, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות [*scheghioth,*] quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntarie peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg. & Eras. *Ignorantiis*, obscure, & nimium etiam anguste.

8 *Hoc declarante*, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebãt, habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in sanctum sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur, i. prioris Tabernaculi sacrificiis nondũ patefactũ fuisse cælum, quod per sacrarium illud intimũ representabatur. Nam Sãcta dicit quæ paulo antè Sancta sanctorũ vocarat: quo modo etiã Moses ipse loquitur Leuit. 16.2. & fortasse quanuis scriptũ esset τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων, alterum putarunt descriptores imperiti redundare.

9 *Quod [erat] exemplar*, ἥτις παραβολή. Vulg. *Quæ parabola est:* quod nemo facilè intelligat. Eras. *Quæ erat similitudo*: ne sic quidem satis recte. Nam ἥτις referendum est ad σκηνὴν id est, ad Tabernaculum. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id est, משל [*maschal.*] ¶ *Pro tempore præsenti*, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est, παρόντα, vt mihi quidem videtur Erasmus rectè conuertisse. Præsens verò tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: acsi diceret, Pro eo tempore quo vigebat illud exemplar. Vulgata, *Temporis instantis.* ¶ *Quo*, καθ᾽ ὅν, id est, ἐν ᾧ. In quibusdam tamen exemplaribus & Græcis etiam scholiis legitur καθ᾽ ἥν, ita vt suppleri possit σκηνήν, *Tabernaculum*, vel, παραβολήν, *exemplar*, vt conuertas, *In quo Tabernaculo*, vel *Secundum quod exemplar.* Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, *ad instãs vsque tempus*, quo videlicet futurum erat vt ipsa veritas apparens, tolleret illud exemplar. ¶ *Offeruntur*, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσεφέροντο, *offerebantur*, quomodo etiam Græcus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolum vsurpasse tempus præsens, siue quòd de reipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione: siue, quòd hanc epistolam stãte adhuc templo scriptam appareat, vt annotauimus suprà 5.1. ¶ *Sãctificare*, τελειῶσαι, id est, ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν suprà annotauimus, capite 2.10, de rebus sacris dici: vt planè nihil aliud sit quàm puros, sanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quo minus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idẽ etiam est suo quodam modo perfectus, vt si rem ipsam spectes, τελειοῦν possis meritò interpretari *Perficere*, vel *Perfectum reddere*: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatẽ. Videri enim posset, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem possit, absoluere verò non item: vnde cõsequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse: sicut etiam hodie sophistę tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumẽto quod hîc tractatur, vt pluribus ostendimus suprà 7.18.

10 *Ritibus carnalibus*, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. *Iustitiis carnis*, Eras. *Iustificationibus carnis.* Vterq; nimis obscurè. Castellio conuertit *Institutis humanis*, non modò falsa & inepta sed etiam periculosa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externę videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur Carnis epithetõ sacris scriptorib⁹ peculiare, quod vt intelligatur, sciendum est in primis hîc non agi de hominum traditionibus, sed de ceremoniis à Deo institutis vt rerum spiritualium tesseræ essent ac symbola, quæ generali vocabulo dicta sunt à Latinis theologis Sacramenta. quæ quo respectu carnalia dicantur, id est, in rebus crassis & terrenis posita, quæque animam vsque non pertingant, diximus suprà, capite septimo versu decimo octauo.

* ¶ *Directionis* διορθώσεως. Vulg. *correctionis*: quam vocem, vt duriorem repudiaui, quanuis vtcunque excusari possit. διορθώσεις verò meritò dicuntur quæ rectà ad suum scopum diriguntur, quum illa antea eodem quidem sed sinuoso quodam ambitu tenderet: sicuti diuersa quidē, sed eodem spectāte metaphora dicit Paulus, nos retecta nunc facie in Christo contemplari quod patres in Mose velato intueri non poterant. ¶ *Imposita*, ἐπικείμενα. Rectè. Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit, vt declarat Petrus Act. 15. 10. Sed hîc variat scriptura: legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impositis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices nostri omnes ἐπικείμενα. quod tamen parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti versiculo, vbi δυνάμεναι scriptū est, non δυνάμενα. Itaq; in vno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαιώματα, vt sit constructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere δυνάμενα, vel in isto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,	11	Adueniēs autem Christus Pōtifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum nō manufactum, id est non huius structuræ,	11	*Christus autem assistēs Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius creationis,*
Οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.	12	Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.	12	*Neque per sanguinem, hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta, æterna redemptione inuenta.*
Leuit. 16. 14. num. 19. 4. Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα·	13	‖ Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:	13	*Si enim sanguis hircorū & taurorū, & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis:*

11 *Adueniens autem*, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus structura Tabernaculi, cum breui præparatione: nunc collationem aggreditur Christi cum Leuitico Pontifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illum vnum adumbrarunt) & Sanctuarij .i. posterioris Tabernaculi cum cælo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. ¶ *Per maius*, διὰ τῆς μείζονος .i. Præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, *& perfectius*. Cæterùm quum hic manifestè distinguat Tabernaculum a Sacrario, vt qui dicat Christū per Tabernaculū ingressum esse in Sacrariū: Sacrariū autē manifestè interpretetur cælum, infrà vers. 24, non potest quadrare eorum interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per cælum ingressus esse in cælum. quod & ipsum suprà annotauimus, 8. 2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturam: eadem prorsus ratione qua comparatur etiam velo, infrà, 10. 20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, & ibi in altari holocausti, expiationis sacrificio solenni quotannis peracto die septimi mensis decima, deinceps in Sacrarium vsque vbi erat ipsius maiestatis Dei symbolum, introire: ita Filium illum Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanam naturam nunquam dimittendam ingredi: in qua non vt hospes, sed vt ciuis, nec virtute sola, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, & cælos tandem nobis præiens ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cælum nobis iter fecit, & per illud ipsum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipse sese templum vocat Iohan. 2. 19. & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloss. 2. 9, vt nihil hîc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse quod non considerarunt vnicum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pōtifici, vt qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & a sacrificio in cælū: & victimis quoque, vt mox subiicitur. Neque alteram interpretationem iuuat quod hæc eadem de cælo dicantur infrà, vers. 24. Nam oportuit, vt Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cælestis veritas terrenis exemplaribus per omnia respōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manufactū, nec huius structuræ? Nempe vt opponatur structuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta auro, ære, argento ligno, pellibus, & cæteris id genus, nō fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde (vt suprà dixit, 8. 2, optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus viuum illud Tabernaculū fixit, id est Christi humanitatē condidit, aptauit, sanctificauit, vt nobis esset viuifica. Nam vere quidem humanum corpus assumpsit æternus ille Dei filius, sed vi vnius Spiritus sancti conceptum: & animam quidem veram, sed singulare & excellentissimum vnius Dei opificiū Deus ipse denique a seipso caro factus est. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 *Per sanguinem*, δι' αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem per victimā representatus, qui per Tabernaculum & Pontificem. Peculiariter autem fit sanguinis mentio, qui Deo vni fundebatur: vt eo vesci non liceret, & cuius etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat vsus, vt mox explicatur. ¶ *Hircorum & vitulorum*, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuersario sacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit. 16. copiose explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pōtifex. Vtitúrque plurali numero, quia singulis annis repetebatur. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum eúmque pecuinum sanguinē offerebat: Christus verus & æternus Pōtifex suū sanctissimū & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed verā suo tēpore præstandā sanctificationē duntaxat repræsentabat: Christus verò semel vna oblatione omnes credētes in æternum cōsecrauit. Deinceps autē copiosius omnia per partes explicat. ¶ *Nactus*, εὑράμενος. nobis nimirum. Quînam enim sui ipsius causa redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem iustitiam? Itaque non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. *Inuenta*. Eras. *Reperta*. Neutrum mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria significatione hîc accipi, de qua diximus Rom. 4. 1.

13 *Et cinis iuuencæ*, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram ceremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num. 19. Confer etiā lector, si libuerit, horrendam blasphemiam qua nititur aquæ illius lustralis ceremonia apud illos vsurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecra. Distinct. 3. c. aquā: & manifestè cernes quò euaserit quorundā impudentia. ¶ *Ad carnis*, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς, &c. Symbola (vt antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis esset forinsecus aspersus, purus foris censeretur, & à sacris non arceretur, quāuis intus fortassis purus non esset, & si purus etiā intus erat, hanc certè puritatem non esset ex illo asperso cinere consequutus: quāto magis illius ipsius sanguis qui illo legali & exteriore sacrificio adumbrabatur, mentes eo aspersas sanctificabit? quod si reipsa iam præstita est eius sanguinis aspersio, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ expectationem tantisper sustinebat, dum illa præsens adueniret?

14 Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

14 Quanto magis || sanguis Christi qui ¨ per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, || ¨emundabit conscientiam vestram ¨ à mortuis operibus, || ad seruiendum Deo viuo?

14 *Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis, ad seruiendum Deo viuenti?*

1.Pet.1.14. 1.ioh.1.7. apoc.1.6. Luc.1.75. Luc.5.74.

15 Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.

15 ¨Itaque ob id noui Fœderis mediator est, || vt morte ad redemptionem earum ¨ transgressionum intercedente quæ fuerant sub priore fœdere, ¨qui vocati erant ¨ promissam æternam hæreditatem acciperent.

15 *Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori Testamento, repromissionem accipiant qui vocati sunt æternæ hæreditatis.*

Rom.5.6. 1.pet.3.18.

16 Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.

16 ¨Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

16 *Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.*

Galat.3.15.

17 Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία· ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

17 || Testamentum enim in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet quum viuit testator.

17 *Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet dum viuit qui testatus est.*

18 Ὅθεν οὐδ᾽ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.

18 Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

18 *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.*

---

14 *Per Spiritum æternum*, διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, Deitatis in humanitate assumpta efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecrauit, vt sanguinem istum, quia sanguis erat hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute præditum esse oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vna possit instaurare. Huc respexit Dominus Iohan. 6.63. quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Et Paulus, Act.20.28. quum Deum dicit sibi acquisiisse Ecclesiam sanguine suo. ¶ *Emundabit*, καθαριεῖ. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Emundauit*. Sed vbique Græcè legitur futurum tempus: & quidem rectè. Nam peractum quidem est sacrificium expiationis, sed viget adhuc & vigebit ad vltimum vsque diem eius effectum in credentibus. ¶ *A mortuis operibus*, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quam mortem generant. Sed in primis obseruandum est quid sit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, cap.10. 1.& 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque distinctè considerandæ. Vna qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primum quidem illam vindicauit Christo, collata ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui vsque ad animam penetrare non potuerit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, ne quis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendit Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, vt qui per veteres ritus fuerit efficaciter adumbratus: alioquin nisi ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte disserit proximo capite.

15 *Itaque ob id*, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Sic loquitur Paulus Rom.cap.3. versu 25. Rectè verò colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius vis ad illos vsque pertingeret: vel superest vt illi seruati non fuerint. quam partem posteriorem, vt nimis absurdam, præterit. Hinc consequitur, vnum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam, id est, quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi vmbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, sed præstationem futuræ redemptionis respiciebat, per quam hæreditas æterna obuenit. ¶ *Transgressionum*, παραβάσεων. Metonymia pro transgressoribus ipsis. Nec enim redimuntur peccata, sed peccatores. ¶ *Qui vocati erant*, οἱ κεκλημένοι. Efficaciter videlicet. Nam cæteris inutiliter præbentur signa: non Dei sed indignè accedentis culpa. ¶ *Promissam hæreditatem*, τὴν ἐπαγγελίαν τῆς κληρονομίας. Vulgata, *Promissionem hæreditatis*, obscurissimè, propter Hebraismum: quum promissionis nomine res ipsa promissa, intelligatur.

16 *Nam vbi testamentum est*, ὅπου γὰρ διαθήκη. De hac voce διαθήκη scripsi pluribus Matt.26.28. & an ex illa colligi possit quod diu credidi, hanc videlicet Epistolam non fuisse vernacula lingua Hebræa scriptam, exposui meam sententiam in mea ad huius Epistolæ inscriptionem obseruatione. Quæritur autem quum vox Hebræa Berith non declaret Testamentum sed pactionem viuentium, teste quoque Hieronymo, id est, συνθήκην, & passim in hoc argumento apud Mosen & Prophetas fiat non testamenti sed fœderis mentio, quid hîc sibi velit Apostolus. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim à fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis fœderum speciebus alienum: partim à duplici significatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis respectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hîc contrà, persoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat. Ex his autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id est Deus) mortis pœnam meritò requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id est homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipsa maneret absorptus: ita vt iam ne superesset quidem quîcum Deus pacisceretur. Itaque Filius Dei sese interposuit, qui verus homo factus, pœna in sese recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Christus id de quo pactus est cum hominibus Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem hic nonnisi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum, speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc similitudo. Sed quorsum illa quæsita est? Nempe vt hoc argumentum necteretur, Testamenta nonnisi morte testatoris sanciuntur: testator est Christus. Itaque Christi non hircorum aut vitulorum sanguine sancitum est testamentum. Et ea quidem causa est cur in vetere fœdere omnia purificarentur sanguine, nempe vt significarentur omnia testatoris illius mortem futuram respicere.

Exo 24.8.

19 Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐῤῥάντισε,

19 ||Quum enim Moses omnia mandata secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum aspersit,

19 Lecto enim omni mandato Legis à Moyse vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit,

Exo.24.8.

20 Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

20 ||Dicens, Hic *est* sanguis ille huius fœderis de quo mandatum dedit ad vos Deus.

20 Dicens, Hic sanguis Testamenti, quod mandauit ad vos Deus.

21 Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, τῷ αἵματι ὁμοίως ἐῤῥάντισε.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacræ functionis sanguine similiter aspersit.

21 Etiam Tabernaculum & omnia vasa ministerij, sanguine similiter aspersit.

22 Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις,

22 Et omnia fere secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

22 Et omnia penè in sanguine secundum Legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio.

23 Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

23 Itaque necesse *fuit* exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ipsa verò cælestia potioribus quàm hæ sint victimis.

23 Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia, melioribus hostiis quàm istis.

24 Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

24 Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero *sacrario* respondens: sed in ipsum cælum, vt compareat nunc faciei Dei pro nobis.

24 Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit, exemplaria verorum: sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.

25 Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

25 Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

25 Neque vt sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno:

26 (Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν

26 (Alioquin oportuisset eum

26 (Alioquin oportebat

---

19 *Secundum Legem*, κατὰ νόμον. Id est, sicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης. & significatur Mosen non temere, sed Deo ita iubente Legem totam populo recitasse. Ἐντολὴν enim vocat ipsam *Legem*: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox versu 22. sed κατὰ νόμον, id est, *par ordonnance*. Vulgata, *Omni mandato Legis*, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. ¶ *Aspersit*, ἐῤῥάντισε. Huc respexit Petrus 1. Pet. 1. 2. Quod autem addit de asperso libro, itidémque hyssopo & lana cocco tincta, etsi apud Mosen eo loco non legitur, tamen meritò colligitur. Erat enim proculdubio liber legis altari quod aspersit impositus, & ad aspersionem faciendam sumi aliquid manibus & in sanguinē immergi oportuit. Alibi verò illa ad aspersionis vsum adhibētur, *vt* Leui. 14. aliquoties repetitur.

* 20 *Hic [est] sanguis ille*, τοῦτο τὸ αἷμα. Illyricus ille Sophista infelicis memoriæ, non minus ineptè quam impudenter hanc enuntiationem cum illa Christi Cænam instituentis, Hoc est sanguis meus &c. vt pares comparari voluit, quasi & hîc & illic sanguis re ipsa essentiáque sua præsens, & ille quidem Mosis iste verò Christi manibus comprehensus demonstretur. Nam contra certum est Mosem quidem sanguine victimæ ex pelui desumpto populum aspersisse: ac proinde idēticam esse illā enuntiationem: Christum verò vinum poculo contentum discipulis suis propinasse. Itaque sanguinem apud Mosen quidem fuisse signum sacramentale, in verbis autem Christi fuisse rem signo vini sacramentaliter significatam: ideóque aliud est τὸ τοῦτο, nempe vinum quod poculo continebatur, ideóque poculi nomine significatur, aliud sanguis ille noui testamenti, id est res ipsa illius sacramenti. Rectè igitur hic sum interpretatus, *Hic est sanguis*, in institutione verò cænę, *Hoc est sanguis*.

* ¶ *Mandatum dedit*, ἐνετείλατο. Exod. 24. 8. legitur, כרת [*karat*] pepigit, & in Græcis, διέθετο. Sed additur, *super omnibus his verbis* id est, addita conditione istorum omnium præceptorum. Itaque verbo ἐντείλασθαι comprehenduntur & fœdus & eius conditio.

* ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς, nempe per os Mosis vobis significandum. Hebr. עמכם [*himmechem*] vobiscum, eôdem sensu. Ego constructionem Græcam studui emollire.

23 *Necesse [fuit]* ἀνάγκη. Vulgata, *Necesse [est.]* Ego illud malo. quanuis, vt antea obseruaui, scripta sit hæc epistola adhuc stante templo. * ¶ *Ipsa verò cælestia*, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, Vasa, Victimæ, cæteráque omnia: sed tamen rerum cælestium typi. oportuit igitur typica & eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cælestia omnia, cæleste tabernaculum, cælestis victima, cælestis populus, cælestis doctrina, cælum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem sanctificari vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificauit Christus: deinde & ipsum cælum quodammodo sanctificauit nobis, quum illud sanctus ipse ingrederetur, vt in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum seruiamus. ¶ *Potioribus victimis*, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, quum vna sit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vsurpauit, quòd vna omnium sit instar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 *Non enim*, οὐ γάρ. &c. Aliæ collationes. Pontifex Leuiticus in sacrariū illud ingrediebatur, Dei quidē mandato, sed tamen hominū manu ex terrena materia fabricatū, vt esset alterius excellentioris (nēpe cælestis regiæ) exemplar: Christus verò in cælos ipsos, id est, in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

25 *Neque vt sæpe*, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes. Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationē, Christus semel tantùm sese offerens peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum seculorum.

26 *Alioquin*, ἐπεί. Argumentum non repetendæ

Christi

Christi oblationis. quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, diximus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe iam ipsum mortuum esse a condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio, nouissimis têporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe vis ipsius & ad preterita & ad consequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias sanctificationes adiungunt, quique sæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper somniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blasphema est, sacrilega, & impia. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Vide supra, cap. 7. vers. 27. ¶ *In consummatione seculorum*, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est, diebus nouissimis. Nec enim alia vnquam oblatio expectanda, sed iudicium vnum superest. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat. cap. 4. vers. 4. alibi fines seculorum vocat, 1. Corinth. cap. 10. versu 11. ¶ *Ad peccatum per immolationẽ*, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatũ, totam ipsam veluti speciem ac radicem intelligens, vt exposuimus 6. Rom. 7. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quũ abrogatæ tolluntur. quod huic loco optime conuenit, vt Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti, ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum, eodem sanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iustitiæ. Cæterùm perperam interpungi consueuit hic locus, quasi videlicet quod subiicitur, nempe διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, *per immolationem sui ipsius*, cum verbo πεφανέρωται construatur: quum manifeste cohæreat cum εἰς ἀθέτησιν: idcirco vocum ordinem mutaui in Latina interpretatione, *Patefactus est*, siue *conspicuus factus est*, in carne videlicet vt loquitur Paulus, 1. Tim. 3. 16. & re ipsa, quum antea in legalibus ceremoniis velut vmbra quadam tectus lateret. Syrus interpres hac voce expuncta inseruit προσήνεγκεν ἑαυτόν, *obtulit sese*. *

ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

27 Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

28 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

Κεφάλαιον ι.

1 Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν

sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc ¨ semel ¨in consummatione seculorum, ¨ad peccatum per immolationem suiipsius abolendum patefactus est.

27 Et ¨ sicut illud statutum est hominibus ¨ vt semel moriantur, postea verò iudicium:

28 ‖Ita & Christus semel oblatus vt *in seipso* ¨attolleret multorum peccata, secũdo ¨absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant, ad ¨salutem.

Cap. x.

1 LEx enim vmbram obtinens ¨ futurorum bono-

eum frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummationem seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.

27 *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, iudicium:*

28 *Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhauriendа peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.*

Cap. x.

1 *VMbram enim habens Lex futurorum*

27 *Sicut*, καθ' ὅσον. In vnò codice legimus καθ' ὅ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος sæpe pro postpositiuo articulo ponatur. Alioquin non memini καθ' ὅσον legere in hac significatione. ¶ *Vt semel moriantur*, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alij aliquot bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1. Corinth. 15. 51.

* 28 *Attolleret*, εἰς τὸ ἀνενεγκεῖν. Hebr. לְהַעֲלוֹת [*lehaaloth*.] ad ascendere faciendum. Est enim manifesta & perelegans paranomasia inter προσφέρειν & ἀναφέρειν hoc in loco, & per allusionem ad holocausti ritum dicitur Christus sese obtulisse & peccata sibi imposita in crucis altare sustulisse: sui videlicet oblatione expianda, vt scribit eudem etiam verbo vsus Petrus 1. Pet. 2. 24. qua etiam ratione dicit Paulus Coloss. 2. 14. Christum affixisse cruci chirographum nobis aduersantem: & alibi sæpe vetus noster homo in Christo crucifixus dicitur. Nec alia ratione verbum ἀναφέρειν in hac epistola & 1. Pet. 2. 5. accipitur pro *offerre* quàm allusione ad sacrificandi ritum, quo victima in aram attollebatur. Hinc factum vt Syrus interpres hoc verbũ verterit דְּבַח [*deuach*] quod est τὸ θύειν, id est, *sacrificare*, à consequenti, sed addit ἐν ἑαυτῷ *in sese*: in quo sum illius auctoritatem sequutus, quanuis in nullis Gręcis codicibus inuenerim. Verbum autẽ *Tollere* pro auferre sicut dicitur agnus sustulisse mundi peccata, paronomasiam illam non satis exprimit. Vulgata, *ad exhaurienda*. quoniam videlicet hauriri dicuntur quæ ex imo sursum attolluntur: & verum quidem est plenissimam esse Christi pro nobis satisfactionem, sed huic significationi nullus hic est locus. * ¶ *Multorum*, πολλῶν. Id est, non sua, quæ nulla fuerunt, sed eorum quos ipsi dedit pater seruandos, præterito mundo pro quo etiam non est precatus, Iohan. 17. 9. * ¶ *Absque peccato*, χωρὶς ἁμαρτίας. Id est, non vt sese iterum offerat, nec vlla infirmitate circundatus, sed plenus gloriæ & semel abiecto illo peccatorum nostrorum sibi impositorum onere. Nam alioqui, quod ad ipsum attinet, etiam in ipsa cruce fuit sine peccato, iustissimus moriens pro nobis peccantibus.

¶ *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, vt sit periphrasis credentium, qui soli expectant Christum ad salutem: vel cum verbo Conspicietur, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum expectant. Nam ex impiis alij rident vtrunque aduentum, quibus Christus est pro fabula: alij propriè non dicuntur expectare, qui optarent vt nunquam veniret.

IN CAPVT X.

1 *Lex enim vmbram*, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio, quod peculiariter hîc spectatur, publica & solennis peccatorum Israëlis, non eorum tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat: non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit. 16. 21. Hinc colligit Apostolus constare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quod alioqui pura non possit dici consciẽtia, vt exposuimus supra, 9. 14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentum prohibere, ingruentes autem nullo modo possit impedire. Quid si igitur neutrum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quod vetera illa sacrificia disertè dicũtur populum expiare, Leuit. 16. 30. non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. ¶ *Futurorum bonorum*, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est, æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant,

πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·		rum, non ¨ipsam expressam formam rerum, ¨iis hostiis quas singulis annis easdem continenter offerunt, nunquam potest accedentes ¨sanctificare:		*bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:*
Ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.	2	Alioqui ¨desiissent offerri, propterea quòd sacrificantes, semel purgati, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.	2	*Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent vltra conscientiam peccati cultores semel mundati.*
Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.	3	At in istis ¨*fit* repetita mentio peccatorum quotannis.	3	*Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.*
Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.	4	Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.	4	*Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.*
Psa. 40.7. Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.	5	Quapropter ¨ingrediēs mundum, dicit, ‖Sacrificium ¨& oblationem ¨noluisti, ¨corpus autem adaptasti mihi.	5	*Ideo ingrediens mundum, dicit, hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.*
Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.	6	Holocautomata ¨& hostiam pro peccato non approbasti.	6	*· Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt.*

¶ *Ipsam expressam formam*, αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἴκειν. Cic. pro Cælio, *Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum*. Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philippen. 2.7. & suprà, 1.2. Itaque alij hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficij exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est, in ceremoniis) alij ipsum Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volunt cum vmbris, id est, figuris Legis, conferri: vt εἰκόνος voce res ipsa significetur ad viuum repræsentata in Euangelij verbo, sicut intellexit quoque Syrus interpres, & declarari videtur Coloss. 2.7. quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. * quanuis illam non repudiem, qua comparantur vetera sacramenta cum nostris, vt crassiora cum simplicioribus & significantioribus. Sed quid si passiuè accipiamus εἰκόνα τῶν πραγμάτων pro rebus ipsis per illam ceremonialis legis vmbram & imaginem repræsentatis? Vulgata & Erasmus, *Imaginem*, non satis expressè. ¶ *Iis hostiis*, ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Sic rectius vertit Erasmus quàm Vulgata, *iisdem ipsis hostiis*. Nec enim hostiarum diuersæ species hîc inter se conferuntur: sed colligit Apostolus non potuisse istis hostiis expiari peccata, quæ eædem (specie videlicet, non numero) quotannis mactabantur. ¶ *Sanctificare*, τελειῶσαι. Vel *perfectiores reddere*. Sed illud malo: vt sit sensus, non potuisse Leuitici sacerdotij ritibus sanctificari conscientiam alicuius, vt ingredi possit in cælum. Nec enim ritus externus sanctificare poterat, sed solus venturus Christus per eos significatus. Quòd si *Perficiendi* verbo vtaris, videtur Christus superuenisse non tanquā vnicus auctor & effector sanctificationis, sed tanquam Leuitici sacerdotij supplementum.

2 *Desiissent*, ἂν ἐπαύσαντο. Sic legit Complutensis editio, itidémque Syrus interpres, & Latinus vetus interpres: hoc omnino postulante ipsa huius loci sententia. Siquis tamen malit legere vt in reliquis codicibus legitur, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, vertemus cum Erasmo, *nónne desiissent*, cum interrogationis nota, vt monet Græcus scholiastes: alioquin absurda multa in hunc locum congerens. ¶ *Nullorum*, μηδεμίαν. Vulgata admodum obscurè, *Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum*. Erasmus, nihilo melius, *Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum*.

3 *Repetita mentio*, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de caussis: primùm quia publica erat ea anniuersaria professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est, reum sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat, & ita quidem, vt in oblationem tunc præsentem respiceret illa commemoratio, vnde efficiebatur confessio quòd præteritæ non sufficerent. Nam alioquin nos quoque Christiani peccata quoque præterita coram Deo quotidie commemoramus, sed vnam illam semel factam oblationem respicientes, non quod eam aut offeramus, aut specie vnam, numero multiplicemus. Hæc igitur requiruntur ad consequutionem argumenti, & huc spectat etiam præpositio ἀνά. Nam alioquin potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt *Commemorationem*.

5 *Ingrediens mundum*, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quò disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mundum dicitur Filius Dei quum homo factus est, vt descendisse e cælo, Iohan. 6.42. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recens hominem factum, de suo munere differentem. Erasmus maluit vertere per futurum, *Quum ingressurus esset mundum*, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. ¶ *Et oblationem*, προσφοράν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus supra 5.1. Reliquas ceremonias præterit. Erant enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. ¶ *Noluisti*, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mandatum, itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13. eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quam de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. ¶ *Corpus*, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי [*oznajim charita li*,] aures perforasti mihi, id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ita enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act. 16.14. quum natura omnes cæci simus. Ergo quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani assumptione hoc explicant, nihil est: quanuis verissimum quidem sit, Christum hac ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ita accipienda.

6 *Et hostiam pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebraicè וחטאה [*vachataah*,] id est, & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quã nvocant.

7 Inca-

7 Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου.

7 Tunc dixi, Ecce adſum (" in capite libri ſcriptū eſt de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.

7 *Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri ſcriptum eſt de me) vt faciā, Deus, voluntatem tuam.*

8 Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)

8 Quū ſuperius dixiſſet, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hoſtiā pro peccato noluiſti, neque approbaſti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

8 *Superius dicens, Quia hoſtias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluiſti, nec placita ſunt tibi (quæ ſecundum Legem offeruntur)*

9 Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεὸς, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

9 Tunc " dixit, Ecce adſum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit " prius, vt poſterius ſtatuat.

9 *Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. aufert primum vt ſequens ſtatuat.*

10 Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.

10 Qua voluntate ſanctificati ſumus, " per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *factā*.

10 *In qua voluntate ſanctificati ſumus, per oblationē corporis Ieſu Chriſti ſemel.*

11 Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

11 Omnis igitur Sacerdos " adſtat quotidie, operans, & " eaſdem ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſſint auferre peccata:

11 *Et omnis quidē ſacerdos præſto eſt quotidie, miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias, quæ nunquam poſſunt auferre peccata:*

12 Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·

12 Hic verò vna pro peccatis oblata " in perpetuum victima ‖ " conſedit ad dextram Dei:

12 *Hic autem vnam pro peccatis offerens oſtiam, in ſempiternum ſedet in dextra Dei:* Suprà 1.13.

13 Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

13 De cætero expectans, ‖ donec inimici ipſius pro ſcabello pedum eius ponantur.

13 *De cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedum eius.* Pſal. 110. 2. 1 cor. 15. 25 ſuprà, 1.13

14 Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

14 Vnica enim oblatione conſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur.

14 *Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.*

15 Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,

15 Teſtificatur autem *hoc* nobis & ipſe Spiritus ſanctus. nam poſteaquam prius dixit,

15 *Conteſtatur autem nos & Spiritus ſanctus. poſtquam enim dixit,*

16 Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

16 ‖ Hoc eſt fœdus quod paciſcar cum eis poſt dies illos, " dicit Dominus, Indā leges meas cordibus eorum, & eorū mentibus eas inſcribam:

16 *Hoc autem Teſtamentum quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum ſuperſcribam eas:* Ierem. 31. 33 rom. 11. 27 ſuprà, 8. 8

17 Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

17 Et peccatorum atq; iniquitatum ipſorum " non recordabor amplius.

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*

---

7 *In capite libri*, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגילת ספר [*bimghillath ſepher*,] id eſt, in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent deſcriptam in ſuis ſynagogis. Sed hoc diſcrimen nihil detrahit de ſententia, accepit quidem Græcus interpres מגילה [*meghillah*] in ſignificatione גלגולת [*ghulgholeth*.] eſt enim vtrunque eiuſdem radicis.

9 *Dixit*, εἴρηκεν. Vulg. *Dixi*, εἶπον, niſi librariorum culpa hoc factum eſt. occaſionem autem errori præbuit quod in ipſo Pſalmi contextu legitur τότε εἶπον, *Tum dixi*. Sed hæc verba ſunt Apoſtoli, locum Dauidis ad ſcopum ſuum accommodantis, vt hoc cohæreat cum ſuperioris verſiculi initio. ¶ *Prius*, τὸ πρῶτον. Id eſt ſacrificia: vt poſterius ſtatuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in ſacrificiis illis conſiſtit. Poterat enim obiici Apoſtolo, cur nunc non liceat per ſacrificia repræſentare Chriſti factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 *Per oblationem*, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plериſque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς, quam lectionem ſi libuerit ſequi, repetendum erit ἡγιασμένοι, Qui per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *ſanctificati ſumus*.

11 *Adſtat*, ἕστηκε. Sub. על המזבח [*hal hammizbeach*,] i. ad aram. Heb. autem עמד [*hamad*,] adſtare, accipitur pro λειτουργεῖν, i. pro Ante regem aut quenuis dominum miniſterij cauſa ſtare. quod Latini *Apparere* dicūt. Cur autē abolito iam Leuitico ſacerdotio morte Chriſti, vtatur Apoſtolus tempore præſenti, aliquoties iam antea diximus. ¶ *Eaſdem*, τὰς αὐτάς. Specie videlicet & forma ſacrificij. Nam alioqui numero eædem non erāt quæ aliæ aliis ſuccederent.

12 *In perpetuum*, εἰς τὸ διηνεκές. Hoc nonnulli ad θυσίαν, nonnulli ad ἐκάθισεν referunt. Ego ad illud malo, quòd ſic expreſſe accipiatur mox verſ. 14. ¶ *Conſedit*, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς nunc verò ita eſt Pontifex vt ſimul tanquam rex æternus ſedeat, Philipp. 2. 9.

16 *Dicit Dominus*, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata cauſa tollitur effectus. Nulla ſupereſt peccatorum remiſſio: ergo nec ſacrificiū. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorū remiſſione? Imò verò hinc pēdet omnis noſtra beatitas: ſed quū peracta ſit, ſupereſt nō vt de oblatione faciēda, ſed de ea quæ facta eſt, per fidē amplectēda cogitemus. Itaq; nō temere Apoſtolus hāc Ieremiæ prophetiā repetit, quū diuerſum inde argumentū eliciat. Cæterùm quia hęc eadē verba ſunt apud Prophetā, deceptus eſt Eraſm. qui Prophetæ verba eſſe putauit, quū Apoſtoli ſint potius, vt hoc cohæreat cū μετὰ τὸ προειρηκέναι, & ſit hæc ſentētia, Poſtquā primo loco dixit, *Hoc eſt fœdus*, &c. tum poſtea ſubiicit Dominus, *Indam Leges*, &c. Hoc qui nō perpenderunt, inſeruerunt poſt ἐπιγράψω αὐτούς, *Inſcribam eas*, ὕστερον λέγει, id eſt, *Iterum dicit*. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco inſertum τότε εἴρηκε, *tum dixit*. *

17 *Non recordabor*, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & diſtinctio illa pœnæ & culpæ?

18 Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

18 Porro vbi *est* horum remissio, non *est* amplius ¨ oblatio pro peccato.

18 *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

19 Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,

19 Quum igitur, fratres, habeamus ¨ libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinē Iesu,

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi,*

20 Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

20 Ea via quam dedicauit nobis ¨ recentem ¨ & viuam, per velum, hoc est per carnem suam:

20 *Quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id est carnem suam:*

21 Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·

21 *Quúmque habeamus* Sacerdotem magnū, præfectum domui Dei:

21 *Et Sacerdotem magnū super domum Dei:*

22 Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·

22 Accedamus cum ¨ vero corde, & certa persuasione fidei, ¨ aspersione purgatis cordibus à conscientia mala:

22 *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à consciētia mala:*

23 Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)

23 Et abluto corpore ¨ aqua pura, teneamus cōfessionem spei non vacillantem, (fidelis enim *est* qui promisit)

23 *Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem: (fidelis enim est qui repromisit)*

24 Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·

24 Et obseruemus alij alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

24 *Et consideremus inuicem in prouocationē charitatis & bonorum operum:*

25 Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

25 Non deserentes ¨ aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.

25 *Non deserentes collectionem nostrā, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quāto videritis appropinquantem diem.*

Suprà.6.4

26 Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

26 ‖ Nam si ¨ vltro peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

26 *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:*

---

18 *Oblatio pro peccato*, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit *Pro peccato*. nam superest alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apostolus vt nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, quum nonnisi à iam reconciliatis illæ oblationes per Spiritum sanctum proficisci possint.

19 *Libertatem*, τὴν παῤῥησίαν. Iam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Quum autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo iure potest certa de salute sua in vno Iesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 *Recentem*, πρόσφατον. Annotant Græci Grammatici propriè istud dici de recenter interfecto. quod videtur huic loco non malè conuenire: quòd hæc via sit nobis aperta Christi morte, aut ipse potius Christus moriens sit hæc ipsa via qua in cœlum introducimur. Recentem autem opponit alteri vetustæ & obsoletæ & vmbratili duntaxat, quod ad formam externam attinet in sese consideratam, vel eam cuius vigor nunquam veterascat.

¶ *Et viuam*, καὶ ζῶσαν. Non respondet quidem epitheton metaphoræ, sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis viuificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in Sacrarium ingrediebatur. quæ suprà sunt explicata. Sed noua hîc allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarij arcana, per quod tamen aditus in sacrarium patebat. Sic, inquit, Christi caro diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus. Sed & Velo videntur significari peccata quæ nos à cælo arcebāt, & à Christo fuerunt expiata. quo respectu fuit illud velū Christo mortuo à summo ad imum vsque penitus laceratum.

22 *Vero*, ἀληθινῆς. Id est, minimè subdolo vel fucato, sed quod constanter sit addictum Deo. Hebr. נאמן [*neeman.*] ¶ *Aspersione purgatis cordibus*, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, vt 1. Corinh. 7. 1. Vulgata & Erasmus, *Aspersi corda* vel *cordibus*, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certū est vicissim ex antecedente colligi cōsequens, id est ex aspersione purificationem vt 1. Pet. 1. 2. Vide Matth. 4.8. & 2. Tim. 2. 26. & Hebr. 5. 7.

23 *Aqua pura*, ὕδατι καθαρῷ. Id est, Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationū Legis, comparatur aquæ. Vox autem ὁμολογίας docet baptismum, qui Catechumenis nōnisi Christū aperte profitentibus præbebatur, opponi legalibus purificationibus, & hoc ipsum est quod dicitur ἐπερώτημα 1. Pet. 3. 21.

25 *Aggregationem nostri mutuam*. Addidi Mutuæ epitheton partim propter reciprocum pronomen, partim perspicuitati studens. Nec enim dubium est quin de cœtibus Ecclesiasticis istud intelligatur, quos subterfugiebant nonnulli propter aliorum Iudæorum metum: sicut aliquandiu factitarunt Nicodemus, & Iosephus Arimathæensis, vt infra dicetur apertius vers. 35. & 39. Noluit autem vti voce συναγωγῆς vt Christianorum Ecclesiam à Iudaicis synagogis distingueret, quas isti potius frequentabant, in quos hæc reprehensio dirigitur: & addidit præpositionem ἐπὶ, designans videlicet caput huius aggregati cœtus, nēpe Christū, quē expressè nominat Paulus 2. Thes. 2. 1. quo spectāt etiam Christi verba Ioh. 17. 11.

26 *Vltro*, ἑκουσίως. Hebr. חנם [*chinnam*] quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit nō qui simpliciter scientes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicūt veritati, vti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alij

alij quoarum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים [chataim] vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitant, non autem eos qui quamuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouatianorũ hæresin hic locus. Vide Ioh.5.16, vbi plenissimè agitur de peccato in Spiritum sanctum.

Verse	Greek	Latin	Vulgate	Margin
27	Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.	Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est ¨ aduersarios.	*Terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ cõsumptura est aduersarios.*	
28	Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·	¨ Qui abrogarit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖duorum aut trium testimonio moritur:	*Irritam quis faciens Legem Moysi, sine vlla miseratione, duobus vel tribus testibus moritur:*	Deut.17.2. mat.18.16. ioh.8.17. 1.cor.13.1.
29	Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;	Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus cẽsebitur qui Filium Dei cõculcarit, & sanguinẽ fœderis per quem fuerat sanctificatus profanum duxerit, & ¨Spiritum gratiæ contumelia affecerit?	*Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinem Testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ cõtumeliam fecerit?*	
30	Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.	Nouimus enim eum qui dixit, ‖¨Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, ‖¨ Dominus iudicabit populum suum.	*Scimus enim qui dixit, Mihi vindicta, & retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.*	Deut.32.35. rom.12.19.
31	Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.	Horrendum est incidere in manus Dei viui.	*Horrendum est incidere in manus Dei viuentis.*	
32	Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.	¨ Reuocate verò in memoriã superiores dies, quibus ¨postquã illustrati fuistis, ingẽs certamẽ afflictionum sustinuistis.	*Rememoramini autem pristinos dies in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionũ.*	
33	Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.	Partim quidẽ dũ & cũ probris & cum afflictionibus ¨ in theatrũ estis producti: partim verò dum ¨socij facti estis ¨ eorum qui sic agitantur.	*Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti.*	
34	Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθή-	Nam & ¨ de vinculis meis	*Nam & vinctis com-*	

27 *Aduersarios*, ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hîc detrahit de significatione. Aliud est certè humanitus peccare quam Deo bellum indicere, & quidem pietatis falsæ prætextu, vt plerunque fieri solet. quod fortassis innuitur præpositione ὑπὸ vt annotauimus Coloss.2.14.

28 *Qui abrogarit*, ἀθετήσας. Vel, vt Vulg. *Qui irritam fecerit*. Eras. *Qui aspernatus fuerit*. Syrus interpres, דעבר [*dababar*,] *Qui transgressus fuerit*. Neuter profectò rectè. Nec enim hîc agitur de alicuius mandati transgressione siue peccato aduersus vnum aliquod mandatum admisso, sed de apostasia siue integra defectione à vera religione, qua de re agitur expressè, Deut.17.2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν, Mar.6.26.

29 *Prophanum*, κοινόν. siue pro re communi & vulgari, vt rectè explicat Syrus interpres. Vulgata, *Pollutum* malè. Nec enim pollutum censebatur quicquid communi vsui applicatur. Itaque τὸ κοινὸν ἡγεῖσθαι idem hîc valet atque τὸ μὴ διακρίνειν 1. Cor. 11. 29. vbi de sacramentorum & rerum communium discrimine obseruando agitur. Accipitur tamen τὸ κοινὸν interdum pro *impuro*, vt Mar. 7. 2, & Act.10.14. ¶ *Spiritum gratiæ*, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. i. Spiritum illum Sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autẽ hic locus de quo peccati genere hîc agatur.

30 *Meum est vlcisci*, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. Nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere.

¶ *Dominus iudicabit*, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè puniet & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat.

32 *Reuocate*, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur cõsolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur. ¶ *Postquam illustrati fuistis*, φωτισθέντες, Id est, in cætum Ecclesiæ per baptismum aggregati. Hoc enim in vetere Ecclesia declarabat verbum φωτίζεσθαι in qua dicebãtur φωτισθέντες non simpliciter extraneis prophanis oppositi, sed à catechumenis distincti, quorum facta est mẽtio suprà 6.1. vt appareat hanc epistolã scriptã fuisse cõstitutis iam per Apostolos multis Ecclesiis, non autem ipsis Apostolicæ prædicationis initiis, quamuis stante adhuc templo & Leuitico sacerdotio nondum reipsa sublato: extremis videlicet Neronis temporibus.

33 *In theatrum estis producti*, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθητε, vt loquitur Paulus 1.Corinth.4.9. & quod verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulgata, *Spectaculum facti*. Erasmus, *Spectaculo fuistis omnibus*. Ita accipitur apud Salustium *Ostentui esse*, & apud Tacitum *Ostentui mittere*. ¶ *Socij facti estis*, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id est, Eorum ærumnas vobiscum communes esse duxistis. quod de Philippensibus & Thessalonicensibus præsertim testatur Paulus. ¶ *Eorum qui sic agitantur*, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro *sursum* & *deorsum* verti. Vulgata & Eras. *Ita conuersantium*, nimium obscurè.

34 *De vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epistolam Paulo tribuendam esse, nitũtur argumento admodum infirmo. Sed quod subiicit, omnino respõdet iis quæ scribit Paulus de his ipsis Iudæis, 1. Thess. 2.14. Sed & Syrus interpres aliter legit, nẽpe τοῖς δεσμίοις, *deuinctis*. vt etiam scriptum inuenimus in duobus manuscript. exemplaribus.

σαντε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

35 Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

36 Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

37 Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

Abac.2.4. rom.1.17. galat.3.11.

38 Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

39 Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

Κεφάλαιον ια.

1 Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum "cum gaudio excepistis, vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorem "substantiam" in cælis, & quæ permaneat.

35 "Ne igitur abiicite "liberam illam professionem vestram, quæ magnam habet præmij retributionem.

36 Nam "tolerantia vobis est opus, vt voluntati Dei obsequuti "reportetis promissionem illam.

37 "Adhuc enim pusillum quãtulumcúnque, & qui venturus est, veniet, neque tardabit.

38 ‖ "Iustus autem ex fide viuet: "at *si quis* se subduxerit, "non probat eum animus meus.

39 At nos "non ij sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus "ad animæ salutem.

CAP. XI.

1 EST autem fides, illud quo extant quæ sperantur, & quæ demonstrat" quæ non cernuntur.

passi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam.

35 *Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem.*

36 *Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.*

37 *Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui venturus est veniet, & non tardabit.*

38 *Iustus autem meus ex fide viuet: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.*

39 *Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem.*

CAP. XI.

1 *EST autem fides, sperandarum substantia rerum argumentum non apparentium.*

¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς, Id est, non modò æquis animis, sed etiam lætis, vt infra, Iac.1.2. ¶ *Substantiam*, ὕπαρξιν. Id est, bona ac facultates. Sic vsurpauit hoc vocabulum Quintilianus. Christus thesaurum vocat Matth.19.21. ¶ *In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Matth.5.12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id est *apud vos*, & quasi *intra vos*: quum fide possideamus quod in cælis est. Istud tamen neque in Claromontano codice & aliis duobus, neque in Latina vulgata interpretatione legitur. Sed & in nonnullis codicibus legitur ἑαυτοῖς, id est, *vobisipsis*, vt datiuus communis quem vocant grammatici, quod amplexus est Syrus interpres. in aliis ἑαυτοὺς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, *vt qui sciatis vos habere*: quam posteriorem lectionem sequutus est Vetus Latinus interpres: nec ego improbo. quanuis duorum tantùm codicum auctoritate nitatur.

35 *Ne abiicite*, μὴ ἀποβάλητε. Siue ne iacturam facite, rei videlicet tam pretiosæ. ¶ *Liberam illam professionem*, τὴν παρρησίαν. Vulgata, *confidentiam vestram*. Erasmus, *fiduciam vestram*. Neuter satis expressé. Nec enim hac voce significatur fiducia vel confidentia in animo duntaxat concepta, sed libera & ingenua professione testata, quam superiore versu vocauit ὁμολογίαν ἀκλινῆ, & Syrus optimè vertit *Retectionem facierum*, quòd soleant frontem exponere qui intrepidè & apertè loquuntur. Huic autem opponitur mox vers. 39. ὑποστολὴ, qua significatur subductio, quod faciem contrahant qui metu perculsi sese subducunt.

* 36 *Tolerantia*, ὑπομονῆς. Vide Luc.8.16. ¶ *Vt reportetis* * *promissionem illam*, ἵνα κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Non fuit prætermittẽda vis articuli. Vtitur autem Paulus eadem prorsus metonymia, Galat.3.22.

37 *Adhuc enim pusillum quantulumcúnque*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio est, Paululum admodum temporis adhuc superest, dum veniat, &c. Sic Esa.10.25. מעט מוער [*mehat mizhar*] ponitur, & alibi sæpe.

38 *Iustus autem*, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom.cap.1.17. ¶ *At si [quis] se subduxerit*, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulgata, *Quòd si se subtraxerit*. Erasmus, *Et si se subduxerit*. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt sæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipsam attinet, ita citauit hunc locum Apostolus, vt membrorum collationem, seruata tamen eadem sententia, inuerterit. Deinde vnũ Hebraicum verbum עפלה [*huppelah*] Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, significatione videlicet reciproca Hebrææ coniugationis * Niphal, vel Hithpahel, ea ratione nimirũ quod illud propriè significet sese in arcẽ aliquam quasi tutiorem locum recipere, aut in ea se tueri: quod videtur facere quisquis, deserto Deo, alibi se tutiorem fore existimat. Itaque quod ad sententiã attinet nihil hîc est variatum. ¶ *Non probat eum animus meus*, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו [*lo jaschedah naphscho bo*,] quę verba ita explicarunt vt prius affixũ ad Deum retulerint, posterius verò ad impium: & quia Deum loquẽtem inducunt, tertiã personam in primam mutarint. nisi malimus eos נפשי [*naphschi*] pro נפשו [*naphscho*] legisse, quasi ad verbum cõuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id est, non conueniet animæ meæ cum eo: sicuti solent inuersa phrasi vulgò dicere Hebr. Non est rectum in oculis meis, pro, non est mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in sententia quicquam variat. Nam si anima impij in ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse.

39 *Non ij sumus qui nos subducamus*, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulgata ad verbum, *Non sumus subtractionis*, subaudiendum autem videtur τέκνα, *filij*, vt sit integer Hebraismus: quem sic explicat Erasmus vt ita significetur quispiam qui initio * confidens postea periculo territus pedem referat: vnde tandem defectio sequatur: cui opponitur qui fide stat & pergit intrepidus. ¶ *Ad animæ salutẽ*, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eras. *In acquisitionem animæ*: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

IN CAPVT XI.

1 *Illud quo extant*, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiastem mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, μᾶλλον αὐτὰ καὶ παρεῖναι ὥσπερ τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι γὰρ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῷ νῷ καὶ τοῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, *Deinde, explicat quid sit fides, atque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniam enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt experitia. vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorum substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quòd illa esse credat. Est*

dat. *Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demonstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt.* Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quam insignem hunc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit Substantiæ & Argumenti nomen, siue Conuictionis, quo vtitur August. hunc locum citans, tractatu in Ioh. 95. imò ne Fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quàm rectè, ipse viderit: certè nimium ambiguè. Cæterùm in eo nunc versatur Apostolus, superiorem adhortationem concludens, vt quod ad fœderis, salutis, & fidei obiectum attinet, vnicum Christum semper fuisse doceat Ecclesiæ suæ, id est, credentium seruatorem, iam inde à mundi primordiis, prolatis veterum patrum exemplis, quæ posteros, multo iam potiore conditione potitos, pudeat non imitari. Est igitur, vt ex subiectis exemplis intelligitur, hæc fidei ab effectis præcipuis sumpta descriptio, ad veteres illos accommodata: ac proinde inter ea quæ hic dicuntur ἐλπιζόμενα numeranda sunt plurima quæ patres quidem sperarunt futura, nos autem iam peracta credimus: & inter τὰ μὴ βλεπόμενα non pauca quæ conspecta iam fuerant quum hæc scriberet Apostolus, vt scribitur Iohan. 1. 14. & 1. Iohan. 1. 1. quanquam possunt etiam sic intelligi præterita tempore, quæ non magis quam futura cerni oculis possunt, sed gesta & facta fuisse credimus. Sed tamen semper illorum & fides & spes eadem atque nostra esse comperitur, quanuis obiecta quædam in ipsa temporum diuersa circunstantia varient. Quod enim illi non aliis oculis quam fidei viderunt, vtpote nondum reipsa extans, nos etsi iam exhibitum, tamen oculis nostris non magis a nobis quam ab illis conspectum, eadem fide amplectimur: & earum rerum quæ supersunt, vt & earum quæ iam nobis præstitæ sunt plenum fructum similiter expectamus. Illud etiam denique obseruandum est, in patrum exemplis proponi pro illorum fidei obiecto non tantùm promissionem illam saluificam Cristi venturi: (sine qua fides illa Ecclesiam veram veluti informans existere nequit) sed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promissiones, quas patres illi eadem fide amplexi, illustre nobis huius fidei exemplum, & certum diuinarum promissionum firmitatis testimonium reliquerunt. ¶ *Quæ non cernuntur*, οὐ βλεπομένων. Vulg. *Non apparētium*, μὴ φαινομένων. Ambiguè. *

Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.	2	Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.	2	*In hac enim testimoniū consequuti sunt senes.*	
Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.	3	‖Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.	3	*Fide intelligimus, aptata esse secula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent.*	Gen. 1. 1. Ioh. 1. 10.
Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ· δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.	4	‖Abel per fidem, maioris pretij sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit, quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.	4	*Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quā testimonium consequutus est esse iustus, testimonium perhibēte muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.*	Gen. 4. 4. Matt. 23. 35
Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.	5	‖Per fidem Enoch fuit translatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium, obtinuerat quòd placuisset Deo.	5	*Fide Henoch translatus est, ne videret mortem: & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.*	Gen 5. 24. Ecc. 44. 17. & 49. 16.
Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.	6	Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat: nam qui accedit ad Deum, hūc credere oportet esse *Deum*, & præmia largiri iis qui ipsum requirunt.	6	*Sine fide autem impossibile est placere Deo, credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit.*	

2 *Maiores*, οἱ πρεσβύτεροι. Hæbr. הקדמונים [*hakkadmonim*,] antecessores, id est, veteres illi patres à quibus orti sumus, & quorum auctoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulgata, *Senes*: nimium dilutè. Erasmus, *Seniores*, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 *Mundum* αἰῶνας. Vide suprà, cap. 1. versu 2. Vulgata & Erasmus, *Secula*: ego Seculum dicere maluissem. ¶ *Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta*, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac iam existente materia, sed ex nihilo conditus contra philosophorum omnium axioma, *Ex nihilo nihil.* Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, ne iis quidem qui mundum à Deo conditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est, quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulgata, *Vt ex inuisibilibus fierent visibilia*: perperam, ac falsò etiam, nisi quis illud commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, *Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent*: in eo certè peccans cum Vetere interprete, quod perinde conuertit acsi scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων. quod multum detrahit de sententiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκφαινομένων τὰ βλεπόμενα (.i. κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, *vt fierent rerum inuisibilium specula.* Mihi videtur multo melius conuenire quod sum sequutus, Græcis etiam codicibus consentientibus. Certè valde durum est τὰ βλεπόμενα, interpretari κάτοπτρα. neque de causa finali, sed de materiali agitur, quæ negatur aliqua fuisse. quod quia naturæ prorsus repugnat, meritò vni fidei tribuitur. Itaque εἰς τὸ idem hoc loco declarat atque ὥστε, vt etiam vertit Syrus interpres.

4. *Maioris pretij*, πλείονα. Vulgata, *Plurimā hostiam*. Erasmus, *Vberiorem, hostiam*. Cæterùm mihi videtur Apostolus quum hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat, quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiam oblationibus animum suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarum, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor *gratiorem*, sed *pretiosiorem*. ¶ *Adhuc loquitur*, ἔτι λαλεῖται. * Nempe in scriptura.

5 *Ne videret mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est, ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædam ac repentina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirum erit illa quæ commemoratur 1. Cor. 15. 51. & 1. Thess. 4. 15. aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Iohan. 8. 51.

6 *Esse* [*Deum*,] ὅτι ἐστι. Repeto Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

Credere enim Deum esse Deum, id est, omnipotentem & veracem, est ipsius fidei basis: si modò ad voluntatem ipsius promissionibus testatam, non autem ad vanas imaginationes, hæc eius potestas & immutabilitas referatur. quamobrem etiam dicitur postea credendum etiam esse quòd sit μισθαποδότης. Syrus tamen interpres videri potest vtrunque verbum, nempe ἐστι & γίνεται, ad illud μισθαποδότης retulisse, vt qui hunc locum verterit, *quod sit, & iis qui quærunt se futurus sit remunerator.* ¶ *Præmia largiri*, μισθαποδότης γίνεται. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmium & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom.4.4. & 5. (idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui *præmij largitorem* quàm *remuneratorem* dicere: quanquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. ¶ *Iis qui ipsum requirunt*, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autem in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est, certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo recôciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorum qui quærunt, sed qui iam inuenerunt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quam ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

Gen.6.13. eccles. 44. 17.	Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ· δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.	7	‖Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quā *arcam* condemnauit mundum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.	7	*Fide Noe responso recepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.*
Gen. 12.4.	Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.	8	‖Per fidem vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exiuit, nesciens quò esset venturus.	8	*Fide, qui vocatur Abraham obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.*
	Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.	9	‖Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, commoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.	9	*Fide demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.*
	Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.	10	Expectabat enim ciuitatem illam habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.	10	*Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus.*
Gen.17.19. & 21.5.	Πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.	11	Per fidem ‖ & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter tempus ætatis peperit, quòd fidelem *esse* duxerit eum qui promiserat.	11	*Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in cōceptione seminis accepit, etiā præter tēpus ætatis, quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat.*
	Διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.	12	Quapropter & ex vno, eóque iam emortuo, nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumérabilis quæ est ad oram maris.	12	*Propter quod & ab vno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cæli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.*

*

7 *Diuinitus admonitus*, χρηματισθείς. Vulgata, *responso accepto*. Vide Matth. 2.12. & Luc. 2.26. & Act. 10.12.

8 *Quò esset venturus*, ποῦ ἔρχεται. Vulgata, *Quò iret*. Nam ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 *Commoratus est*, παρῴκησεν. Erasmus, *Commigrauit*, id est, μετῴκησεν. Vide Matt. 2.23.

10 *Ciuitatem illam habentem fundamenta*, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Id est, firmam ac perpetuam. quod de nulla merè humana ciuitate, imò ne de ipsa quidem terra dici potest. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate, certisque fundamentis agi. Deinde comparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque ταῖς σκηναῖς Vetus interpres fortassis non satis expresse *casulas* est interpretatus.

11 *Sara*, Σάῤῥα. Vetus interpres addit *Sterilis*: & in Claromontano codice, & Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, *sterilis quum esset*. Eadem autem fides consimilibus verbis claudatur in Abrahamo Saræ marito Rom. 4.18.19.20.21. ¶ *Ad concipiendum semen*, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, *Ad emittendum*. neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Erasmus, *Ad concipiendum ac retinendum semen*. Vulgata, *In conceptione seminis*. Claromontanus codex post verbum ἔλαβε, addit εἰς τὸ τεκνῶσαι, *ad prolem gignendam*. ¶ *Ac præter tempus ætatis*, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας, Si tollas verbum ἔτεκεν, *peperit*, quod neque Claromontanus codex habet, nec Latina Vetus interpretatio, vertendum est *etiam præter tempus ætatis*. Tempus autem ætatis vocat exactum vitæ spatium, vt senectutem vocat Cicero extremum ætatis tempus. ¶ *Esse duxerit*, ἡγήσατο. Addidi verbum Esse, vt ambiguam verbi Ducere significationem vitarem. Vulgata, *credidit*, rectè explicata sententia. Nam alioqui τὸ ἡγεῖσθαι minus quiddam est quàm πιστεύειν, sed hîc significat *certò credere*, vt rectè explicat Syrus interpres.

12 *Emortuo*, νενεκρωμένου. Erasmus, *Annis effœto*: rectè quidem, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temerè vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom. 4.19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generādum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint

fint Abrahamum vxoris refpectu effœtum dici: quod mihi plane coactum effe videtur, & Apoftoli fententiam eneruare. Malo igitur exiftimare, vi promiffionis apprehenfæ ita fuiffe confirmatam Abrahami fenectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, fed etiam valde fœcundus fuerit. ¶ *Nati, funt [pofteri]* ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipfo inclufum ex Hebræorum idiotifmo, fed obfcuriore. Itaque Erafmus rectè fuppleuit quod deerat. Vide 1. Corinth. 15.29. & Galat.4.24.

Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.	13	"Secundum fidem mortui funt " ifti omnes, "non adepti promiffa, fed eminus ea confpicati "poftquam *ipfis* fuiffent perfuafa, " & *ea* amplexi fuiffent, ac profeffi fe "hofpites & aduenas effe in terra.	13	*Iuxta fidem defuncti funt omnes ifti, non acceptis repromiffionibus, fed à longè eas afpicientes & falutantes, & confitentes quia peregrini & hofpites funt fuper terram.*
Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.	14	Nam qui hæc dicunt, palàm oftendunt fe patriam quærere.	14	*Qui enim hæc dicunt, fignificant fe patriam inquirere.*
Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ᾽ ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·	15	Quòd fi illius memores fuiffent ex qua exierant, "habere poterant tempus ad reuertendum:	15	*Et fi quidem ipfius meminiffent de qua exierunt, habebant vtiquè tempus reuertendi:*
Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.	16	"Atqui meliorem expetunt, hoc eft cæleftem. quapropter "Deum nō pudet eorum, "*id eft* cognominari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.	16	*Nunc autem meliorem appetunt, id eft cæleftem. ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum. parauit enim illis ciuitatem.*
Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,	17	‖Abraham "quum tentaretur, obtulit Ifaac per fidem: vnigenitum, inquam, illum obtulit "is qui promiffiones exceperat,	17	*Fide obtulit Abraham Ifaac quum tentaretur, & vnigenitum offerebat, in quo fufceperant repromiffiones,* Gen.12.16. eccleſ.44.15.

14 *Secundum fidem,* κατὰ πίστιν. Id eft, fide quam viui habuerant, eos ad fepulchrum vfque comitante. ¶ *Ifti omnes,* οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos nominatim commemorauit, quod fides eorum ad extremum perdurarit: fed tamē de Abrahamo, Ifaaco & Iacobo propriè hoc effe intelligendum apparet ex verf.15. & 16. ¶ *Non adepti promiffa,* μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipfam promiffam: idque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promiffum fuit? Si de Chrifto accipias, quem certum eft illos tanquam fcopum fibi propofuiffe, dicendum erit eos non effe Chriftum adeptos, propterea quod videlicet dilatus eft in noftra tempora ipfius aduentus, quanuis ex fidei defcriptione, quæ tradita eft fuprà, verf.1. fuerit illis per fidei afpectum vifibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes fint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipfius aduentum fumus confequuti: vt multis iam locis eft explicatū. Nam limborum, quos vocant, fomnium iis relinquo qui fupra verbum Dei fapere volunt. quod tamen hîc manifeftè refellitur nomine Ciuitatis cæleftis, quo certum eft beatas illas fedes intelligi, quas ex hac vita migrantes patres fint adepti. Poffumus tamen (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaan promiffiones, qua nunquam ipfi potiti funt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cæleftifque hæreditatis, nafciturææ denique ex ipfis Ecclefiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem effe oportuerit, qui de rebus ipfis non dubitarint, quarum tamen promiffa pignora nunquam fint adepti. Quid igitur illis fiet qui, poftquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiferat, imò infinitis partibus plura, Chriftúmque adeo ipfum exhibuit, tamē vel credere recufant, vel in fide non perfeuerant? Vulgata, *Non acceptis repromiffionibus.* Erafmus, *Quum non accepiffent promiffiones.* vterque nimium ambiguè. Nam fi promiffiones non acceperant, dicere poffit aliquis, Quomodo crediderūt? ¶ *Poftquam [ipfis] fuiffent perfuafa,* πεισθέντες. Hoc ambitu verborum fum vfus neceffariò, quanuis hanc vocem in nullis Græcis manufcr. inuenerim, neque in Complutenfi, nec in Vulgata Latina editione, quæ tamen minimè videtur fuperuacanea. Syrus autem interpres, legit καὶ ἡσθέντες, *Et gauifi funt.* ¶ *Et ea amplexi effent,* καὶ ἀσπασάμενοι. Vulg. *Salutantes.* Erafmus, *Salutaffent.* Sed ego amplectendi verbo vti malui, de quo diximus Matth.5.47. Nam hoc vocabulo defignari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mofen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promiffionibus mox adoraffe, & aras etiam fæpe extruxiffe, quibus nimirum fignis viuam fuam fidem mundo etiam funt teftati: & Chriftum, quem eminus fide cernebant venturum, quafi iam præfentem funt complexi. ¶ *Hofpites,* ξένοι. Sic loquitur Dominus ipfe Gen, 15.13: & Ifaacus, Gen.28.4. & Iacobus, Gen.47.9. & Dauid Pfal.39.13. & Iobus multis locis. Imò & ipfi prophani, licet & veræ ipfius immortalitatis & viæ qua vna ad illam peruenitur, ignari. Sic enim Cicero de fenectute. *Ex hac vita ita difcedo tanquam ex hofpitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim diuerforium natura nobis, non habitandi dedit.*

15 *Habere poterant,* εἶχον ἄν. Vel potius lege εἶχον, *habebant,* vt fcribitur in Claromontano codice, ficut & Syrus & Vetus Latinus interpretes legerunt.

16 *Atqui,* νυνὶ δέ. Vel ad verbum, *Nunc autem.* Eft autem *Nunc,* hoc in loco non temporis aduerbium, fed coniunctio συλλογιστική, qua in affumptionibus argumentorum vtimur, refpondens Gallicæ particulæ *Or.* Vtitur autem præfenti tempore, hiftoricorum more. ¶ *Deum non pudet eorum,* οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτούς. Id eft, οὐκ ἀπαξιοῖ, pro ἀξιοῖ, *dignatur,* ficut [Hebrew] Hebręa Non negare accipitur pro Profiteri. Quum enim alioqui cognominibus honeftentur homines, Deus cōtrà fefe mirum in modum fummifit vt feruos fuos honeftaret, cognomentum ab iis fumens, vt qui Deus Abrahami, Ifaaci, & Iacobi cognominari voluerit. Et plurimū hoc facit ad Apoftoli fcopū, quum ita probetur & animorū credentium beata immortalitas, & corporum refurrectio, vt Chriftus ipfe argumētatur Luc.20.38. ¶ *[Id eft] cognominari,* ἐπικαλεῖσθαι. Vulgata, *vocari,* non expreffa Apoftoli fententia, cuius vis pofita eft in propria notatione τῆς ἐπικλήσεως, quæ eft ἐπὶ τῷ προτέρῳ κυρίῳ ὀνόματι προστιθέμενον, vt Latinum quoque vocabulum *cognomenti* declarat.

17 *Quum tentaretur,* πειραζόμενος. Id eft, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quafi fibi incognitum: fed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cùm illi ipfi, tum venturis etiam feculis melius effet perfpecta. Vnigenitus autem dicitur Ifaac, quòd Ifmaël non cenferetur in familia. ¶ *Is qui promiffiones exceperat,* ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amiffo videbatur omnis fpes promiffioni amiffa. Obtulit non is qui ex aliorum fermone, fed qui fuis auribus promittentem Dominum audiffet: obtulit is ipfe ad quem promiffa pertinebant: obtulit qui non modò audierat, fed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo nafcendi promiffionem acceperat. In fpem igitur contra fpem crediditffe oportuit, qui res mutuò fefe collidentes, id eft, vitam eiuf-

dem hominis ac mortem simul conciliari posse non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, *In quo susceperat promissiones*, repugnante Græcorum codicum fide. Videtur autem legisse ἐφ' ᾧ ἀνεδέξατο. & Syrus interpres, ἐν δὲ ἐπαγγελίας ἀνεδέξατο, vt qui verterit, Tremellio interprete, *Quem acceperat per promissionem*.

Gen. 21. 12. rom. 9. 7.	Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	18	‖Ad quem dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:	18	*Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen:*
	Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.	19	¨Ratiocinatus Deum ¨potentia præditum esse etiam excitandi a mortuis: ¨vnde etiam illum, ¨similitudine quadam recepit.	19	*Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eum & in parabolam accepit.*
Gen. 27. 27. & 39.	Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἡσαῦ.	20	Per fidem ‖¨de futuris benedixit Isaac Iacobo & Esauo.	20	*Fide, & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau.*
Gen. 41. 13. Gen. 47. 31.	Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.	21	‖Per fidem Iacob moriens singulis filiis Ioseph benedixit: ‖ ¨& adorauit baculo innixus.	21	*Fide, Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius.*
Gen. 10. 24.	Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.	22	‖Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israël meminit: déque ossibus suis mandauit.	22	*Fide, Ioseph moriens de profectione filiorum Israël memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*

19 *Ratiocinatus*, λογισάμενος. Vulgata, *arbitratus*, οἰόμενος, nimium dilute. quanuis dicat Cicero magnam esse vim verbi arbitror. Intellige igitur ratiocinatum fuisse Abrahamum, id est, subductis rationibus omnibus aduersus ingruentes cogitationes, ex principiis, tum de omnipotentia, tum de immutabilitate promissionis diuinæ quam erat fide amplexus, sic apud se collegisse. ¶ *Potentia præditum esse*, ὅτι δυνατός. Potest simpliciter quoque verbo Posse istud conuerti, sed non ita expressé. ¶ *Vnde*, ὅθεν. Id est, ex qua morte Neque enim idem declarat atque διότι, id est, *quamobrem*, sed refertur ad ἐκ νεκρῶν, *à mortuis*, quod multos interpretes fefellit, ac præsertim Græcos, à quibus sane infeliciter explicatus est hic locus. ¶ *Similitudine quadam*, ἐν παραβολῇ. Id est, quodammodo, siue specie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (eum enim reuera recepit) sed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non sit interfectus: sed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis sit Patri restitutus, videtur ipsius liberatio, quædam resurrectionis species: quo modo etiam dicuntur reuixisse qui ex certissimo aliquo periculo præter omnem spem sunt seruati. Hanc huius loci germanam sententiam doctissimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorsus assentior. Nam quę de ariete & Christi typo commemorari solent in hunc locum, vt vera sint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, *Vnde eum, & in parabolam accepit*. Erasmus, *Vnde illum etiam [resurrectionis] typo reduxit*, id est, (vt inquit in annotationibus) in typo Christi immolandi.

20 *De futuris*, περὶ μελλόντων. Hic verò viuum habemus exemplar illius hypothesis quæ supra est commemorata, versu 1. siquidem Iacob, hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Chananæorum regna quam si pacificus in Ierusalem regnum suum inter duodecim liberos partiretur. Quam autem vera ac solida fuerit hæc hypothesis, vel ex eo apparet quòd tam multis pòst annis, re tota sorti commissa, qua nihil magis fortuitum videtur, exitus testamentum Iacobi confirmauit. Quid enim est verbo Dei certius?

21 *Et adorauit baculo innixus*, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Sic etiam Syrus interpres hunc locum vertit. Quem quo plures exercuit, eo magis studebo perspicue explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, *Et adorauit fastigium virgæ eius*: quasi otiosa sit præpositio ἐπί. quem errorem annotauit quidem Erasmus, sed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus recte emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον significare *Ad summum*, quum potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, *Et adorauit super extremo baculi sui*. Ex hoc errore alij postea promanarunt, primùm quod putarunt Iosephum a Iacobo fuisse adoratum: deinde quòd fastigij nomine existimarunt eminentem Iosephi dignitatem significari. Quem errorem auxit etiam tertius, quod virgam meminerant pro regio sceptro interdum vsurpari, & tale etiam quiddam referatur Esther. 5, 2. In summa igitur, censuerunt his verbis significari, Iosephum vt principem fuisse a Iacob oadoratum. De quo vt nemo iam posset dubitare, ausus etiam est Castellio nuper hunc locum ita interpretari, *Et Iosephi virgæ caput veneratus est*. Atqui primùm omnium, vt demus Iosephum hoc passurum fuisse (qui tamen e contrario commemoratur in proximè sequenti capite, id est, Gen. 48. 12. patrem humi prouolutus adorasse) quorsum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi præpositio ἐπί? Nam quod ad ראש [rosch] attinet, fateor ambiguum nomen esse, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vsus est Græcus interpres. Ergo hæc sententiá consistere non potest. quod multo etiam magis ex Hebręis ipsis intelligitur, quæ sic habent וישתחו על ראש המטה [vaijschtachu hal rosch hammittah,] Id est, *Et adorauit ad caput lecti*. vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hic verò nullá dignitatis Iosephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filij iureiurando, fore vt cum maioribus suis sepeliretur, memor promissionum oculos ad Deum sustulisse, & (vt imbecilli erat corpusculo) gestu ad fulcrum lecti conuersus Deo gratias egisse, istis verbis significetur. At ista, inquies, Græcis non respondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expressisse, vtpote qui מטה [matteh] legerint, non mittah, vti scriptum habemus. Sed, quod ad rem attinet, dico nullum esse in ipsa sententia discrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam sequuti sunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti postulat sententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam subiiciatur vnde aliud elici possit. Deinde pro על [hal] verterunt ἐπί, pro ראש [rosch] τὸ ἄκρον, in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt veteres plerique interpretes Latini, quod ἐπί prætermiserunt. Erasmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit *Ad summum*: & Hieronymus contrà, *Summitatem*: quum ἐπί, nihil aliud hic declaret quàm *Super*: vt sit hic sensus, Iacobum adorasse super extremo baculo, id est, baculo innixum. quod vnus ex veteribus Augustinus vidit: vt si in vernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston*. Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco vsurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitamur, id est, pro scipione, qui vere senibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minus conuenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc diligenter consideranti mihi totam historiam non minus probabile videtur Iacobum tum nondum decubuisse, sed aliquanto pòst: quamobrem etiám repentè ad Iosephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam non esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus communi errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens, (sicut initio huius epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

23 *Apa-*

23 Πίστει, Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως·

23 ‖Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres "à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: "& non timuerunt ‖edictum regis.

23 *Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.* Exod. 2. b. act. 7. 21. Exod. 1. 16.

24 Πίστει, Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ.

24 Per fidem ‖Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

24 *Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis:* Exod. 2. 11.

25 Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·

25 Potius eligens simul malis vexari cum populo Dei, quàm temporariam retinere "peccati fruitionem:

25 *Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem:*

26 Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

26 Maiores arbitratus diuitias "probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmij largitionem.

26 *Maiores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi, aspiciebat enim in remunerationem:*

27 Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis. nam "vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

27 *Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit.*

28 Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.

28 Per fidem ‖peregit pascha & "affusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

28 *Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.* Exo. 12. 22.

29 Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

29 Per fidem ‖ transierunt rubrum mare veluti per siccam *terram:* cuius *maris* factò periculo Ægyptij absorpti sunt.

29 *Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptij deuorati sunt.* Exo. 14. 21.

30 Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

30 Per fidem ‖ mœnia Iericho conciderunt, circundata ad dies septem.

30 *Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.* Iosu. 6. 20.

31 Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

31 Per fidem ‖Rahab "meretrix illa non periit vnà cum iis qui non obedierant, ‖quum "pacificè excepisset hospitio exploratores.

31 *Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.* Iosu. 6. 23. Iosue 2. 1.

32 Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν.

32 Et quid præterea loquor? ‖ deficiet enim me tempus, commemorãtem de ‖Gedeone, ‖de Barac, & ‖Sampsone, ‖& Iephte, ‖ & Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephté, Dauid, Samuel, & Prophetis:* Iudic. 6. 11. Iudic. 4. 6. Iudi. 13. 24. Iudic. 11. 1. & 12. 7. 1. Reg. 1. 18. & 13. 14.

33 Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέ-

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam,

33 *Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt re-*

---

23 *A parentibus suis,* ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Id est, τῶν γονέων. Nam alioqui patrum nomine matres non comprehenduntur. ¶ *Et non timuerunt,* καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur *magnopere,* vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quanuis simpliciter dictum, tamen intelligendum est κατά τι, vt alia multa passim annotauimus, veluti quum dicitur Iohannes venisse nec edens nec bibens. Sed huic versiculo alius iste, in Claromontano, attexitur, πίστει μέγας γενόμενος Μωϋσῆς ἀνεῖλεν τὸν Αἰγύπτιον, κατανοῶν τὴν ταπείνωσιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Id est vt his Græcis opposita est in eodem codice Latina versio. *Fide magnus factus Moses occidit Ægyptium, considerans dolorem,* (malim quidem ego vertere *depreßionem*) *fratrum suorum.* quod etsi mihi suspectum est (quoniam alibi nusquam inueni, & quoniam in proximè sequente versiculo redundaret illud μέγας γενόμενος, pro quo scribenda fuerit potius particula καὶ, quanuis alioqui singularis in hoc etiam facto eluceat Mosis fides) prætermittendum tamen non putaui.

25 *Peccati fruitionem,* ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est, oblectationem qua frui non poterat quin iram Dei in se prouocaret.

26 *Probrum Christi,* τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vulgata, *improperium Christi.* barbaré. Ex his autem verbis apparet Mosen iam tum ōculis fidei fuisse Messiã, vt iam præsentem, intuitum: vt & Abraham dicitur diẽ Domini vidisse.

27 *Vt qui videret,* ὡς ὁρῶν. Vulgata, *Tanquam vidisset.* Erasmus, *Perinde quasi vidisset.* Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς כף אמיתת [*chaph amittath,*] quod vocant Hebræi, de quo diximus 2. Corinth. 2. 17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

28 *Affusionem,* πρόσχυσιν. Nempe ad limen, & postes. Vulgata, *Effusionem,* ἔκχυσιν.

31 *Meretrix illa,* ἡ πόρνη. Hebr. הזונה [*haz zonah,*] etiam ה præposito, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod vnum tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון [*zun*] deriuant, & hospitam interpretantur. id est, quæ in diuersorio soleret hospites excipere. Sed propriam esse significationem illam minimè dubium est. ¶ *Pacificè,* μετ' εἰρήνης. Id est, benignè & beneuolé, ita vt non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit.

τυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα
λεόντων,
34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρὸς, ἔφυγον στό-
ματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ
ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέ-
μῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.
35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς
νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθη-
σαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρω-
σιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.
36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖ-
ραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.
37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειρά-
σθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον,
περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρ-
μασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακου-
χούμενοι.
38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρη-
μίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις
καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.
39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ
τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν.
40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προ-
βλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειω-
θῶσι.

Κεφάλαιον ιβ.

Rom. 6.4. col. 3. 8. eph. 4. 24. 1 petr. 2. 1.

1 Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχον-
τες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύ-
ρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν

assequuti sunt ¨ promissiones,
occluserunt ora leonum,
34 Extinxerunt vim ignis, ef-
fugerunt acies gladij, validi
facti sunt ex imbecillis, effe-
cti sunt robusti in bello, ¨ exer-
citus exterorum ¨ in fugam ver-
terunt.
35 ¨ Mulieres acceperunt ex re-
surrectione mortuos suos: alij
verò ¨ distenti sunt, neglecta li-
beratione, vt potiorem resur-
rectionem nanciscerentur:
36 Alij rursus ludibria & fla-
gella sunt experti, insuper &
vincula & carcerem.
37 Lapidati sunt, dissecti sunt,
¨ tentati sunt, gladio cæsi occu-
buerunt, oberrauerunt ¨ cum o-
uillis & caprinis pellibus, de-
stituti, pressi, malè vexati.
38 Quibus indignus erat mun-
dus, in desertis errantes, &
montibus ac speluncis, & ca-
uernis terræ.
39 Atque omnes hi testimo-
nium adepti per fidem, ¨ non
obtinuerunt promissum illud:
40 Quòd Deus de nobis ¨ me-
lius quiddam prouiderat, ¨ ne
absque nobis consummaren-
tur.

CAP. XII.

1 PRoinde nos quoque, quũ
tanta nos circumstet te-
stium nubes, ¨ abiecto omni
pondere, ¨ & peccato ad nos

*promissiones obturauerunt
ora leonum,*
34 *Extinxerunt impetum
ignis, effugerunt aciem
gladij, conualuerunt de
infirmitate, fortes facti
sunt in bello, castra verte-
runt exterorum.*
35 *Acceperunt mulieres
de resurrectione mortuos
suos: alij autem distenti
sunt, non suscipientes re-
demptionem, vt meliorem
inuenirent resurrectionẽ.*
36 *Alij verò ludibria &
verbera experti, insuper
& vincula & carceres:*
37 *Lapidati sunt, secti
sunt, tentati sunt, in oc-
cisione gladij mortui sunt,
circuierunt in melotis, in
pellibus caprinis, egentes,
angustiati, afflicti,*
38 *Quibus dignus non e-
rat mundus, in solitudini-
bus errantes, in montibus
& speluncis & in cauer-
nis terræ.*
39 *Et hi omnes testimonio
fidei probati, non accepe-
runt repromissionem:*
40 *Deo pro nobis melius
aliquid prouidente, vt
non sine nobis consumma-
rentur.*

CAP. XII.

1 *IDeóque & nos tantam
habentes impositam nu-
bem testium, deponentes
omne pondus & circum-*

33 *Promissiones*, ἐπαγγελιῶν. Nempe sibi peculiariter fa-cta, vt mox declaratur.

34 *Exercitus*, παρεμβολάς. Vel castra. Hec enim est propria huius nominis significatio. Erasmus, *Impressiones*. ¶ *In fugam verterunt*, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulgata, eleganter vertit) *Castra verterunt*. Hoc enim est quod Græci elegantius significant verbo τρέπειν.

35 *Mulieres*, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis, cuius item filium Elisæus matri restituit. adeo quidem vt Syrus interpres perinde hunc locum verterit acsi scriptum esset, ἀπέδωκαν ταῖς γυναιξὶν, *reddiderunt mulieribus*, quæ constructio magis est superioribus consentanea. ¶ *Distenti sunt*, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, *fustibus contusi sunt*. quod sequutus videtur Syrus interpres, nempe vt παρὰ τὸ τύπτειν hoc verbum deducatur: quo supplicij genere Turcæ hodie vtuntur fustis ictibus ventri & plantis pedum impactis. Alij ad verbera referunt: alij de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persequutionem quam Antiochus exercuit.

37 *Tentati sunt*, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus nostris scribitur: nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, vbi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Quorsum enim istud de tentatione, post acerbissimarum pœnarum capitalium commemorationem, quas etiam postea subiicit? Sed & istud non habet Syrus interpres. Quod si quis est coniecturæ locus, legendum putarem ἐπυρώθησαν, *vstulati sunt*. ¶ *Cum ouillis pellibus*, ἐν μηλωταῖς. Vulgata, *In melotis*. nempe quòd non intelligeret quid hoc sibi vellet: quod multis etiam postea imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptista narratur pro veste exuuias cameli gestasse, pellicea zona cinctus. Talem autem fuisse prophetarum oberrantium habitũ apparet ex 2. Reg. 1. 10. & Zac. 13. 4. quò fortasse respexit Christus Mat. 7. 15. ouium vestimenta commemorans, quibus hypocritæ induebantur, veterum prophetarum simplicitatem præ se ferentes.

39 *Non obtinuerunt promissum illud*, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Nempe promissionem illam, in qua cæteræ sunt Etiam & Amen, 2. Corinth. 1. 17. Nam eminus tantùm viderunt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vna consummarentur. Vide suprà, versu 13.

40 *Melius quiddam*, κρεῖττόν τι. Id est, præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis reipsa exhibitus est Christus, & longè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. immò salus quæ illis contigit, ab eo ipso pependit, quod fuit ab exhibito Christo impletum. ¶ *Ne absque nobis consummarentur*, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. quod factum esset si apud Deum suis illis externis oblationibus fuissent reconciliati. Quid ergo? non sunt illi quoque viui per fidem iam tum sanctificati, & post mortem adepti quod speramus? Certè sunt: sed ita tamen vt ab eo quod nostris demum temporibus exhibendũ ac prestandũ erat, salus ipsorum penderet. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Ephes. 1. 10. vt ibi pluribus exposuimus. & Coloss. 1. 16. & 20. De verbo τελειοῦσθαι diximus suprà, 2. 10.

IN CAPVT XII.

1 *Abiecto omni pondere*, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum qua translatione sæpe

etiam

etiam vtitur Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus. quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certa in primis necessitas quædam ciborum & exercitationum, vt inquit Fabius lib. 10 cap. 5. vt firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æque atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Apostolus ὄγκον vocat, ego cum Vetere interprete *Pondus*. Erasmus, *Onus* interpretatur: opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur.. Denique hoc est quod ait Dominus, *Qui volet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* ¶ *Et peccato ad nos circuncingendos procliui*, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet, & quidem addito perelleganti epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æque aptum sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiam membra expedita & in procinctu habere cursorem oportet: quum nos interim, illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulgata, *Et circunstans nos peccatum*, non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Et tenaciter inhærente peccato*: qua significatione nusquam memini legere τὸ περιΐστασθαι. quanuis non desunt qui allusisse putent Apostolum ad locum Ezech. 24.6. vbi comparantur impij ollæ cui rubigo * vel vt alij vertunt spuma sic tenaciter adhæreat, vt defricari facile non possit. Sed hoc certe vix conuenerit similitudini à cursoribus sumptæ. ¶ *Constanter*, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbij esse apparet. itaque sic malui conuertere, vt perspicuitati studerem, quam *Per tolerantiam*, vel *per patientiam*. ¶ *Propositum nobis stadium decurramus*, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum, *Curramus nobis propositum certamen*. Erasmus, *Curramus in proposito nobis certamine*, quasi subaudiatur κατά. quum hic potius ἀγὼν locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadium à Græcis vocatur. Vtitur autem * Paulus eadem similitudine, 1. Corinth. 9.24.

εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·		circuncingēdos procliui, "constanter "propositum nobis stadium decurramus:		*stās nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen.*
Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.	2	"Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui "pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dextram throni Dei consedit.	2	*Aspicientes in auctorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedit.*
Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.	3	Etenim reputate quis ille sit qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animabus "remissi, fatiscatis.	3	*Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionem, vt non fatigemini, animis vestris deficientes.*
Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι.	4	Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum "decertando.	4	*Nondum vsque ad sanguinem restitistis aduersus peccatum repugnantes.*
Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.	5	Et obliti estis "adhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, ‖ Fili mi, ne negligito "castigationem Domini, neque "remissus esto, quum ab eo argueris.	5	*Et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.* Prou. 3. 11.
Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.	6	Quem enim diligit Dominus, castigat: & flagellat quemcunque filium agnoscit.	6	*Quem enim negligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit.*
Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;	7	"Si castigationem sustinetis, Deus "sese vobis exhibet vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?	7	*In disciplina perseuerate: tanquam filiis vobis offert se Deus. quis enim filius quem non corripit pater?*
Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.	8	Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempe supposititij estis non filij.	8	*Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.*

2 *Intuentes*, ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam. Vulgata, *Aspicientes*. Erasmus, *Respicientes*. ¶ *Pro sibi proposito gaudio*, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, Sibi ante oculos propositam gloriam spectans, in quam nos quoque ipsius participes futuros intueri oportet. Loquitur enim de Christo vt crucifixo, ac proinde secundum ipsius carnem distinctè, quò spectant illa ipsius verba, Glorifica me Pater, &c. Iohan. 12.28. Vulgata, videtur legisse ἐπικειμένης αὐτῷ χαρᾶς, nisi à librariis prætermissum est pro repetitum. Alij interpretantur ἀντί, &c. vice propositi sibi gaudij: vt dicatur Christus, quum omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subiisse.

3 *Remissi*, ἐκλυόμενοι. Vulgata, *Deficientes*, sententia quidem expressa, voce verò non ita.

4 *Decertando*, ἀνταγωνιζόμενοι. Id est, in isto aduersus peccatum certamine, vel, vt Vulgata, *repugnantes*.

5 *Adhortationis*, τῆς παρακλήσεως. Vulgata, *Consolationis*, parum apposité. Perstat enim in translatione à cursoribus sumpta, qui spectatorum vocibus & plausu iuuabantur. vnde illud eruditissimi poëtæ, *plausúque volat, fremitúque secundo.* ¶ *Castigationem*, παιδείας. Libenter addidissem paternam. Videtur enim ita significari castigatio qua pater filium erudit, vel præceptor puerum tanquam pater. Vulgata, *disciplinam*, qua voce in Gallico etiam idiomate vtuntur, quòd is sit castigationis finis, vt patiendo discatur rectum. Sed ita non loquuntur Latini, & idem interpres παιδεύει mox vertit, *castigat*. ¶ *Remissus esto*, ἐκλύου. Vulgata, *deficias*. Vide supra, 3.

7 *Si castigationem sustinetis*, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, *In disciplina perseuerate*. Nec enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positum imperandi modo: sed repugnante Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur, quanuis ita hunc locum verterit Syrus etiam interpres. ¶ *Sese vobis exhibet*, ὑμῖν προσφέρεται. *vel sese* * *gerit vobiscum vt cum filiis*. Vulgata, *offert*. Obscurius. Gallicè *Il se porte enuers vous comme enuers ses enfans.*

9 Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

9 Deinde corporum nostrorum patres habuimus castigatores, & *eos* reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur ⁚ patri spirituum, & viuemus?

9 *Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: num multo magis obtemperabimus Patri spirituum, & viuemus.*

10 Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

10 Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

10 *Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos: hic autem ad id quod vtile est, in recipiendo sanctificationem eius.*

11 Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

11 Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudij, sed tristitiæ: at post ea fructum tranquillum iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

11 *Omnis autem disciplina in præsenti quidē videtur non esse gaudij, sed mæroris: postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddit iustitiæ.*

12 Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε·

12 Quapropter ⁚ manus remissas & genua soluta surrigite:

12 *Propter quod remissas manus & soluta genua erigite:*

13 Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον·

13 Et ⁚ rectas orbitas facite pedibus vestris, ⁚ ne quod claudum *est* deflectat à via, sed vt sanetur potius.

13 *Et gressus rectos facite pedibus vestris: vt non claudicans quis erret, magis autem sanetur.*

Rom.12.18.

14 Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον.

14 ‖ Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

14 *Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniam: sine qua nemo videbit Deum:*

15 Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

15 Prospicientes ⁚ nequis deficiat à gratia Dei: nequa ⁚ radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

15 *Contemplantes nequis desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.*

Gen.25.33.

16 Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

16 Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖ Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

16 *Nequis fornicator, aut profanus, vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua.*

Gen.27.38.

17 Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

17 ‖ ⁚ Scitis enim eum etiam postea, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, ⁚ reprobatum fuisse. non enim reperit ⁚ pœnitentiæ locum, quanuis cum lacrymis ⁚ *benedictionem* illam exquisisset.

17 *Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est, non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lacrymis inquisisset eam.*

---

9 *Patri spirituum*, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Omnino videtur poscere antithesis vt animarum non tantùm liberator à peccato, siue spiritualis instaurator, aut etiam cogitationum gubernator, sed Creator Deus dicatur, aduersus dogma de traduce. quò etiam spectant verba Mosis Numer. 16.22. & Dauidis, Psalm. 33.15. & Zachariæ, 12.1.

12 *Manus remissas*, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, quem ἀπάλαμνον vocat Hesiodus. *

13 *Rectas orbitas*, τροχιὰς ὀρθάς. Id est, Rectum cursum tenete, & ita quidem vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alij ingrediantur. Hec enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulgata, *Gressus rectos facite*, Erasmus, *Facite vt recti sint gressus.* ¶ *Ne quod claudum* * [*est*,] *deflectat à via*, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudos videtur appellare non tantùm tardos & in officio faciendo negligentes, sed etiam qui Euangelium quidem erant amplexi, sed nondum penitus perspecto veteris & noui discrimine sic incedebant vt in alteram partem inclinarent. quò spectat locus Pauli Galat. 2.24.

15 *Ne quis deficiat à gratia Dei*, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Nequis desit gratiæ Dei*: rectè, nisi præpositio ἀπὸ, & etiam quę sequuntur, ostenderent ὑστερεῖν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφίστασθαι. ¶ *Radix amara*, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut. 29.18.

17 *Scitis*, ἴστε. Vulgata, *Scitote*, quod rectè emendauit Erasmus. ¶ *Reprobatum fuisse*, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Hebr. נמאס [*nimeas*] id est, repulsam tulisse. Nempe ab Isaaco, à quo ius illud obtinere non potuit. Itaque nullus hîc relinquitur locus disputandi de æterna reprobatione Esaui. quanuis hæc repulsa ab æterno illo Dei aduersus Esauum decreto pendeat. Fuit enim hæc repulsa, præludium abdicationis Esaui extra Iacobi familiam, ac proinde extra salutis fœdus, cuius tessera fuit terra Chanaan.

¶ *Pœnitentiæ*, τῆς μετανοίας. Id est, obtinere non potuit à patre Isaaco, vt eum pœniteret benedictionis quam ab ipso, licet per fraudem, Iacobus obtinuerat. Falluntur enim omnino qui de ipsius Esaui pœnitentia istud accipiunt, quanuis illud quidem certum sit, Esauum culpam suā minimè agnouisse, vt qui capitali odio sit Iacobū propterea persequutus. [*Benedictionem*] *illam exquisisset*, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari ad resipiscendum, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quod absurdum est, falsum etiam conuincitur ex ipsius Esau verbis, testante Mose Esauum cum eiulatu petiisse benedictionem à patre, Gen. 27.34. vt minimè dubium sit veram hanc esse huius loci explicationem.

18 Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ καὶ θυέλλῃ·

18 Non enim accessistis ad contrectabilem ‖montem, & incensum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 *Non enim accessistis ad tractabilem montem & accessibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam:* Exo.19.16.

19 Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

19 Tubæque sonitum & vocem verborum, quam qui audierant,‖deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

19 *Et tubæ sonum, & vocem verborum: quam qui audierant, excusauerunt se ne eis fieret verbum.* Exod. 20. 19.

20 (Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur,‖Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

20 *(Non enim portabant quod dicebatur, Etsi bestia tetigerit montem, lapidabitur.* Exo.19.12.

21 Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

21 Et Moses, adeo terribile erat visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sum ac tremebundus)

21 *Et, ita terribile erat quod videbatur, Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)*

22 Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,

22 *Sed accessistis ad Sion montē, & ciuitatē Dei viuētis, Ierusalem cælestem, & multorū millium Angelorum frequentiam,*

23 Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

23 Conuentum vniuersalem & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem vniuersorum Deum, & spiritus iustorum consummatorum,

23 *Et ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & spiritus iustorum perfectorum,*

24 Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρεῖττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

24 Et ad noui fœderis mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quam loquatur Abel.

24 *Et Testamenti noui mediatorem Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.*

25 Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ᾽ οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι

25 Videte ne recusetis eum qui loquitur. Nam si illi non effugerunt qui recusarunt diuinitus admonentem in terra, multo magis nos qui eum qui de cælis *est* auersaremur.

25 *Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:*

18 *Non enim,* οὐ γὰρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Euangelicæ doctrinæ maiestas supra Legem, ex circunstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, *Si tanta fuit Legis maiestas, quantam esse putatis Euangelij?* Quòd si Euangelium infinitis partibus & omnibus modis excellit, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aspernati quàm qui Legis mandatum aliquod fuerit transgressus? ¶ *Contrectabilem,* ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco vt diximus Galat. 2.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est, *qui manibus palpari possit*, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cælesti ac spirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conuersum erat non satis consideratè mutauit. Qua enim ratione contactus mons diceretur ad quem ne propius quidem accedere citra præsentissimæ mortis periculum licuit?

19 *Ne amplius sibi,* &c. μὴ προστεθῆναι. &c. Sic sæpe inuenias in sacris literis ex Hebræorum more dictum, *Et adiecit loqui*, pro *Præterea etiam dixit*. Ita igitur Israëlitæ quum maiestatem Dei loquentis non amplius possent sustinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, sed vt per Mosen interpretem ageret omnia, vt scribitur Deuteronomij cap.5. versu 25. ad quem locum allusit Apostolus. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Ne eis fieret verbum*, omissa præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè deprauauit quum interpretaretur, *Ne iis adiungeretur oratio*.

20 *Aut iaculo configetur,* ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται. Totum hoc neque in Claromontano codice, nec apud Syrum interpretem, nec in editione vetere Latina, extat.

21 *Et Moses,* &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν, τὸ φανταζόμενον, vtrinque includenda sunt distinctione. quod quia nonnullos fefellit, nomen Mosis statim subieci copulæ, vt nemo iam falli possit. Sed vnde hæc petita sunt? Certè nusquam illa legimus: sicut etiam Iannes & Mambres nusquam apud Mosen leguntur. Neque tamen idcirco repudiatur auctoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Vide 2. Timoth. cap.3. versu 8. ¶ *Visum quod apparebat,* τὸ φανταζόμενον. Id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt.

23 *Conuentum vniuersalem,* πανηγύρει. Vulgata & Erasmus, vt & Syrus interpres, pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideoque hoc nomen cum precedentibus coniunxerunt. Illic enim legitur, *Multorum millium Angelorum frequentiam*: apud Erasmum autem, *Innumerabilium Angelorum cætum*. Sed quum repugnent Græci omnes codices, apparet sic distinguendum esse hunc locum vt nos fecimus. ¶ *Consummatorum,* τετελειωμένων. Vel *perfectorum*. Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc respectu iam consummatos, quanuis adhuc altera sui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. Sed Claromontanus codex habet τεθεμελιωμένων, *fundatorum*, id est, eorum qui iam sunt extra omne vacillationis discrimen, in eam videlicet ciuitatem iam reipsa recepti, quæ verè habet fundamenta, vt supra, cap.11. vers.10.

25 *Videte,* &c. βλέπετε, &c. Nunc regiam Christi præstantiam cum Mosis potestate comparat, qua fungebatur populum gubernans. ¶ *Diuinitus admonentem,* χρηματίζοντα. * Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quam λαλεῖν, quum illud propriè sit eorum demum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur, spiritus diuini * afflatu, vt diximus Matth. 2.12. ¶ *Multo magis* πολλῷ * μᾶλλον. videlicet non effugiemus. Nam alioqui sublata particula negante dicendum fuit πολλῷ ἧττον, *multò minus*, videlicet effugiemus.

Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

Agg.2.7.

Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι᾽ ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

Deut.4.24.

Κεφάλαιον ιγ.

Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

Rom.12.10. 1 pet.4.9. Gen.18.3 &.19.3.

Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

26 Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cælum.

27 Porro illud, Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, vt maneant quæ sunt stabilia.

28 Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum verecundia & reuerentia.

29 Etenim ‖ Deus noster, consumens ignis est.

CAP. XIII.

1 FRaterna charitas maneat. ‖Hospitalitatis ne estote immemores: ‖ per hanc enim quidam inscij exceperunt Angelos hospitio,

2 Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

26 *Cuius vox mouit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens, Adhuc semel, & ego mouebo non solùm terram, sed & cælum.*

27 *Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobilium trãslationẽ, tanquam factorum, vt maneant ea quæ sunt immobilia.*

28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam, per quam seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.*

CAP. XIII.

1 *CHaritas fraternitatis maneat.*

Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.

2 *Mementote vinctorum tanquam simul vincti: & laborantium, tanquam & ipsi in corpore morantes.*

---

26 *Adhuc semel*, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא [*hod achath mehat hi.*] Id est, Adhuc vna vice, quod breui futurum est, ego concutio, &c. Nam post אחת [*achath*] suppleo פעם [*paham,*] & מעט [*mehat*] accipio pro במעט [*bimhat:*] quæ ellipses minimè sunt violentæ aut insitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes prætererunt מעט היא [*mehat hi,*] id est, Quod breui futurum est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum non satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, *Adhuc*, quod indicat instabilem rerum mutandarum conditionem: & ἅπαξ, *semel*, quo firmus quidam status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina expectari significat Paulus Rom. 8. 19. & deinceps. Vide & 2. Pet. 3. 10. & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς, terræ quidem cõmotio, totius orbis homines per Euangelium in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia sequutus, ad scopum suum aptè probè sus & apposite accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit consequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

27 *Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem*, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Galat. 2. 11. & suprà 12. 18) ea quæ sicuti concutienda sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα, id est, *factitia*. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, & c. id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor *translationem*, sed *Amotionem & depositionem*, id est, ἀθέτησιν. quod nomen vsurpatum est suprà, 7. 18. Sed de hac re vide plura 6. 12. Vulgata, *Mobilium translationem, tanquam factorum*: quæ interpretatio multo sanè berior est quàm hæc Erasmi, *Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.*

28 *Quapropter*, Διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones: quarum hæc prima est, epitomen prioris tabulæ officiorum continens, cum proximè præcedentibus cohærens. ¶ *Teneamus*, ἔχωμεν. Vulg. *Habemus*, ἔχομεν. quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quod in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, vt etiam vertit Syrus interpres, longè melius conuenit proximus versiculus si hæc legas hortandi modo. ¶ *Seruiamus*, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, *seruimus*, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matt. 4. 10. quod & Vetus interpres & Erasmus *Seruire* conuertunt, infra, 13. 10. ¶ *Cum verecundia*, μετ᾽ αἰδοῦς. Vulgata, *Cum metu*: impropriè. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Homer. Iliad. α, αἰδεῖσθαι θ᾽ ἱερῆα. ¶ *Et reuerentia*, καὶ εὐλαβείας. Id est, religioso metu. Vide suprà, 5. 7.

IN CAPVT XIII.

1 *Maneat*, μενέτω. Syrus interpres legit præterea ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Rectè autem inchoat a charitate quæ est omnium in proximum officiorum scaturigo.

2 *Inscij exceperunt hospitio Angelos*, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, *Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis*. Neque enim videtur Vetus interpres Græcam phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur *Placuerunt*, ineptius est quam vt refutatione indigeat.

3 *Acsi ipsi corpore [afflicti] essetis*, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis mẽbri collatione simplicissimã hanc esse huius loci explicationem. Sicut enim monuit vt fratrum captiuitate non aliter commoueamur quàm si ipsi cum illis vnà captiui teneremur: ita nunc in genere postulat vt siquis fratrum aliquid mali sustineat, nos proinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Nec enim satis seriò tãgemur aliorum malis, quandiu aliena esse cogitabimus. Itaque ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*, vt Colos. 2. 6. quo modo etiam solet a iurisconsultis accipi corporis nomen, acsi Hebraicè scriptum esset אתם בעצמכם [*attem behatsmechem.* Vulgata, *Tanquam & ipsi in corpore morantes*, id est, vt qui sitis & ipsi iisdẽ calamitatibus obnoxij, quũ eiusdem cõditionis corpus habeatis. quam sententiam Syrus etiam interpr. est amplexus. Erasmus,

mus, *Veluti ipsi quoque versantes in corpore.* Valla subaudiendum putat pronomen ipsorum, vt sit sensus, acsi in corpore afflictorum sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesię corpus refert, vt sit sensus, Quandoquidem estis eiusdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis. Eam verò interpretationem minimè repudio, vtpote quæ vniuersæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sumsequutus, non alio fundamento nititur: sed ita applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationem, & quia nullus est additus articulus.

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.	4	Honorabile *est* inter quosuis coniugium & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.	4	*Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*	
Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ᾽ οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·	5	Sint mores *vestri* alieni ab auaritia: *estote* contenti præsentibus. dixit enim ipse ‖Nequaquam te deseram, neque vnquam te derelinquam:	5	*Sint mores sine auaritia, contenti præsentibus. ipse enim dixit, Non te deseram, neque derelinquam.*	Iosue.1.5.
Ὥστε θαρροῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.	6	Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖Dominus *est* mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.	6	*Ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*	Psal. 118.6.
Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.	7	Memores estote ductorum vestrorum, qui loquuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum.	7	*Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis loquuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuersationis, imitamini fidem.*	
Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.	8	Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.	8	*Iesus Christus heri & hodie ipse & in secula*	
Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.	9	Doctrinis variis & peregrinis ne circunferimini. bonum enim est gratia constabiliri cor, non cibis, vnde nullam perceperunt vtilitatem qui in ipsis incesserunt.	9	*Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci. optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis.*	
Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.	10	Habemus altare, ex quo non habent ius edendi qui tabernaculo deseruiunt.	10	*Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt.*	
Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως,	11	‖Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem,	11	*Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per*	Leuit.4.11. & 6.30. & 16.27.

4 *Honorabile [est] connubium,* τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magis placet subaudire ἔστω *sit*, quasi moneat Apostolus maritos & vxores vt sanctè viuant. Atqui non conueniet sequens membrum nisi δὲ pro γὰρ accipias. Deinde res ipsa ostendit, Apostolum, vt Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto aduersus scortationis ac adulterij turpitudinem remedio: tacitè etiam monentem vt matrimonium maiore religione colant. Notum enim quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum disertè Apostolus coniugium honoratum esse dicat, quid sentiẽdum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter iuris Canonici stercora repositam, quę matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Annon verò hæc illa est doctrina dæmoniorum, de qua Paulus 1. Tim. 4.4? ¶ *Inter quosuis,* ἐν πᾶσι. Id est, inter cuiusuis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus non datum est vt se possint continere, ita commune remedium esse par est. Alij aliter explicant, nempe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magis conueniat, & quocunque se vertant isti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo iure audeant isti plerique de virginitate disserere.

5 *Ipse,* αὐτός. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis non liceat quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 *Homo,* ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis obseruanda est.

7 *Ductorum,* ἡγουμένων. Vel, vt habet Claromontanus codex, προηγουμένων. Vide infrà, 17. Similiter autem Paulus Epaphroditum Philippensibus commendans, generalem exhortationem subiicit Philipp. 2.29.

9 *Ne circunferimini,* μὴ περιφέρεσθε. Vulg. *Nolite abduci,* μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non male conuenit, vt etiam legit Syrus interpres: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Sic autem omnino loquitur Paulus Eph. 4.14. ¶ *Non cibis,* οὐ βρώμασι. Ex vna specie, id est mundorũ & immundorũ ciborũ discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialẽ cultum, exhibitæ gratiæ (id est Spirituali cultui & regenerationi) oppositũ. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριν interpretatus *Gratiarũ actione.* ¶ *Qui in ipsis incesserunt,* &c. οἱ περιπατήσαντες. Versati in cibis dicũtur qui eorũ discrimen superstitiosè retinuerunt.

10 *Altare,* θυσιαστήριον. Altare posuit alibi pro oblationibus, vt quum dicitur ex altari viuere qui altari seruit. Hîc autẽ accipitur pro eo quod altare veteris tabernaculi atq; adeò omnes legales ceremoniæ adumbrarunt, nomine signi attributo rei significatæ, Iudęis nimium ceremoniis legalibus addictis à Christi cõmunione propterea exclusis. Quũ enim spirituales nunc sint Christianorũ oblationes, altare quoque istud spiritualiter accipiendum est, non pro altari aliquo materiato. Est autẽ hęc allegoria instituta ad euertendũ legale ciborum & dierum discrimen: ac multo etiam magis ad euertẽda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebitur, idcirco ademptũ Mosis iugum vt isti multo iniquius aliud nostris ceruicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos propterea nonnulli calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio disseritur, quod funditus euertunt qui Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Corporales tamẽ exercitationes & vera ieiunia quam non damnemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. ¶ *Qui tabernaculo deseruiunt,* οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id est, cuius participes esse non possunt qui Legis ritus obstinatè retinent.

11 *Quorum enim,* &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit

4.11.Item 6.30.Item 16.27.Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra castra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Christus, victima illa vnica expiatrix, extra portam passus est: cuius Christi corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteráſque id genus vmbras sectatur, quæ solis exortu præterierunt.

τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.

12 Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

13 Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.

Mich 2. 10.

14 Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.

15 Δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Osee 14. 3.

16 Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.

17 Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.

18 Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι·

19 Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο

---

horum corpora exuruntur extra castra.

12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est "extra portam.

13 Exeamus "igitur ad eum extra castra probrum eius portantes.

14 ‖ Non enim habemus hìc "stabilem ciuitatẽ, sed futuram illam inquirimus.

15 Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo "sacrificium laudis, ‖ id est fructum labiorum "confitentium nomini eius.

16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis "delectatur Deus.

17 Obedite "ductoribus vestris, & "obsecũdate: vigilãt enim ipsi pro animabus vestris tanquam rationẽ reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis "inutile.

18 Orate pro nobis: "cõfidimus enim nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

19 Amplius autem obsecro vos

Pontificem, horum corpora cremantur extra castra.

12 *Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.*

13 *Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes.*

14 *Non enim habemus hìc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.*

15 *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.*

16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

17 *Obedite præpositis vestris & subiacete eis: ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis.*

18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari.*

19 *Amplius autem depre-*

---

* 12 *Extra portam*, ἔξω τῆς πύλης. Nempe sicut olim extra castra quæ Israëlitis in deserto erant vrbis loco. Sumi autem consueuisse facinorosorum supplicia extra castra liquet ex Leuit.24.12.& Ios.7.24.ac deinceps extra vrbium portas tum ex hoc loco satis apparet, tum ex Stephani historia Act.7.58. nempe quod pro impuris haberentur & quorum vel solo contactu contaminarentur.

13 *Igitur*, τοίνυν. Nusquam alibi memini legere hanc particulam ita positam vt orationem inchoaret.

14 *Stabilem*, μένουσαν. Id est, μόνιμον posito ex Hebræorum more participio pro participali nomine,

15 *Sacrificium laudis*, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis ait relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. ¶ *Confitentium nomini eius*, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen, vt alibi exposuimus. Similis est locus Rom.12.1.& 2.

16 *Delectatur*, εὐαρεστεῖται. Vulgata, *Promeretur*: primùm barbara, deindè etiã falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetẽda cõmemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitãtis agnoscat. Exempli causâ, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐαρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubiũ est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum, quẽ nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantũ abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα id est, *grata*, & *accepta*. Stat enim illud quod scriptũ est supra, 11.6. impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι. (id est placere) Deo. At enim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos quidem fidẽ docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falsa distinguere: sed quum agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnã Christi oblationem fide a nobis apprehẽsam, omnia in solidum vti par est tribuere. Bona enim operà (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

17 *Ductoribus*, τοῖς ἡγουμένοις. Nomen quæsiuit ab omni ambitione prorsus remotum, & tamen auctoritatis maximæ siquis suo munere sanctè fungatur. Sic enim appellat qui alibi episcopi vocãtur, augustiore significatione, a quibus citra Tyrannicum illum gradum Episcopalem ecclesiæ Apostolicæ ignotum, Ecclesia ex verbo Domini gubernabatur. videtur autem ex eo quoque quod Paulus vtitur plurali numero colligi merito posse, nondum illo tempore gradum illum episcopalem fuisse in Ecclesiam inuectum, à quo certè Satan illam suam oligarchiam auspicatus est, quæ in tyrannidem illam Antichristianam euasit, & nunc quoque Ecclesiæ instaurationem impedit. *

¶ *Obsecundate*, ὑπείκετε. Vulgata, *subiacete*, ὑποτάσσεσθε. ¶ *Inutile*, ἀλυσιτελὲς Id est, noxium, figura λειτότητος, quomodo apud Ciceronem quoque vtile, & Inutile in libris de offic. non semel opponuntur. * *

18 *Confidimus enim*, πεποίθαμεν γάρ. Similis extat Pauli gloriatio 2. Corinthiorum cap.1. versu 11. & 12.& Act.cap. 23.versu 1. *

ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,

21 Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

22 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.

23 Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ᾽ οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.

24 Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.

25 Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

26 Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.

vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.

20 Deus verò pacis, qui magnũ illum ouium, per sanguinem, fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,

21 Perficiat vos in omni opere bono, ad prestandam ipsius voluntatẽ, efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo, per Iesum Christum: cui *sit* gloria in secula seculorũ. Amen.

22 Precor autem vos, fratres, sufferte sermonem exhortationis huius: etenim breuibus scripsi vobis.

23 Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius venerit) visam vos.

24 Salutate omnes ductores vestros, & omnes sanctos. Salutãt vos Itali.

25 Gratia *sit* cum omnibus vobis. Amen.

26 Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum.

cor vos hoc facere, quò celerius restituar vobis.

20 *Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorẽ magnum ouium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrũ Iesum Christum,*

21 *Aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

22 *Rogo autem vos, fratres, vt sufferatis verbum solatij: etenim perpaucis scripsi vobis.*

23 *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos.*

24 *Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres.*

25 *Gratia cum omnibus vobis. Amen.*

26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

* 20 *Deus pacis*, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Eadem phrasis certè non alibi in his scriptis quàm in epistolis occurens, extat apud Paulum, Rom.15.33, & 16.20: 2.Cor.13.13: Philip.4.19: 1.Thessal.5.23. ¶ *Per sanguinem*, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostendit quo iure Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act.20.28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Ioh.10.11. Itaque hæc verba non pertinent ad participiũ ἀναγαγὼν, qui reduxit à mortuis. sed ad nomen ποιμένα: quod in Græcis perspicuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

21 *Perficiat vos*, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulgata, *Aptet*. Erasmus, *Absolutos vos reddat*. ¶ *Efficiens in vobis quod acceptum sit*, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis vt & velimus & efficiamus, Philipp.2.13. Erasm. *Efficiens vt quod agitis acceptum sit*, &c. non expressa Apostoli sententia.

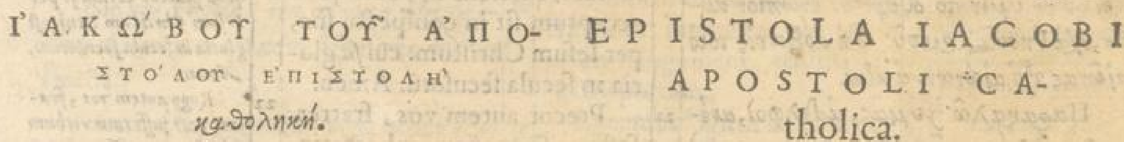
22 *Breuibus*, διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quã videlicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 *Scitote*, γινώσκετε. Quisnam fuerit hic Timotheus, nõ possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum * esse perpetuũ Pauli comitem. Hinc probabiliter videtur colligi hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Roma scriptis, Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen vsquam fit mentio vinculorum ipsius Timothei. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita scripta sunt quasi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic scribebat: siquidem mentio fit ipsius Timothei, mox liberandi, ad huius epistolæ scriptorem aduẽtus. * Postremò quod addit ὄψομαι ὑμᾶς, *Visam vos*, nulla addita exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis: & quæ suprà, 10.34. de captiuitate sua commemorauit, ad aliud tempus esse referenda. Sed paucis ad hæc responderi potest, quod e- * tiam ex nonnullis epistolarum aliarum Pauli demonstratur, non esse ad historicam narrationem Lucæ exigenda quæcunque de se & aliis suis comitibus in ipsius quæ extant literis continentur: minimè id quidem quòd falsum quidquam Lucas scripserit, sed quoniam res ipsa ostendit non fuisse Lucæ propositum integram Pauli actorum vt nec aliorum Apostolorum narrationem scribere.

25 *Gratia*, ἡ χάρις. Videlicet Domini nostri Iesu Christi, quod plerunque exprimi in sanctis istis epistolis, non tamen semper consueuit. ¶ *Vobis*, ὑμῶν. Claromontanus codex addit, τῶν ἁγίων, *sanctis*. *

26 *Ex Italia*, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subiici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua vrbe potius scriptæ sint. Deinde quod adiicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Preterea, *Si venerit*, inquit, *celerius, visam vos*. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, *Si celerius redierit*: aut, *Si celerius eum remiseritis*. Puto igitur hanc subscriptionem non satis considerate adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat. Nam etiam & in Claromontano codice, & in Syra interpretatione non extat.





ἸΑΚΩΒΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολική.

Κεφάλαιον α.

1 ἸΆΚΩΒΟΣ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.

2 Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·

Rom.5.3 3 Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.

4 Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

5 Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

EPISTOLA IACOBI APOSTOLI CAtholica.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus "dispersis, salutem.

2 "Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tẽtationes varias incideritis:

3 *Illud* ||scientes, " explorationem fidei vestræ parere tolerantiam.

4 Cæterùm tolerantia " opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil vobis desit.

5 Quòd si cui vestrum deest "sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus "benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

VETVS.

CAP. I.

1 *IACOBVS Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.*

2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis:*

3 *Scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.*

4 *Patientia autem opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*

5 *Siquis autem vestrum indiget sapientia, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶*Catholica*, καθολική. Id est, vniuersalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarum Petri, & primæ Iohannis, & illius quæ Iudæ inscribitur: quamobrem communi nomine *Catholicæ* dicuntur, vt rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis quarum legitima non esset auctoritas, causam non video cur Pauli epistolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde, nusquam à Græcis ita inscribuntur. Postremò, quum de istius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ auctoritate diu, a Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse. Syrus autem interpres hanc istarum epistolarum inscriptionem habet, Tremellio interprete, *Tres epistolæ trium Apostolorum, ante quorum oculos Dominus noster sese transformauit*, id est, *Iacobi, Petri, & Iohannis.* Alteram enim Petri, nec Iohannis secundam & tertiam, nec Iudæ epistolam Syri habere dicuntur pro Canonicis.

IN CAPVT I.

1 *Dispersis*, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id est, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis. quibus probabile est Iacobum Hierosolymis subsistentem misisse hanc epistolam per eos qui ex omnibus regionibus conuenire ad dies festos in vrbem consueuerãt. Nam additur etiam apud Syrum interpretẽ, ἐν τοῖς ἔθνεσιν, *inter gentes.* Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli, quocunque loco essent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 *Pro summo gau.* &c. πᾶσαν χαρὰν, &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est, tum ab externis tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde obseruandũ est eum non modo æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cuiusdam voluptatis argumentum sic nobis suppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà versu 9, & Rom.5.3, τὸ καυχᾶσθαι, i. *gloriari.*

3 *Explorationem*, τὸ δοκίμιον. i. illud quo exploratur fides vestra, nempe multiplicem illam tentationem. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, versu 12. Distingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à causa: sicut diximus Rom.5.4.

4 *Opus perfectum habeat*, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostri in Christo consummatio. Perfectũ autem vocat quod re ipsa præstetur, & minimè fucatũ, quo sensu [illegible] [*tam*] apud Hebræos, & Integrum aliquid Latinis dicitur, & sic peccatum infrà ver.15. dicitur ἀποτελεσθῆναι, quum re ipsa peragitur. & vers.17. τέλειον δώρημα. & τέλεια ἀγάπη 1.Ioh.4.18. *

5 *Sapientia*, σοφία. Sapientiam vocat doctrinæ illius, cuius mentio facta est, cognitionẽ, nempe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quã afflictionem non modo non docet, sed etiam oppugnat

caro: vt

caro: vt necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autẽ intelligo quam consequatur etiam res ipsa, quum opus fuerit. ¶*Benignè*, ἁπλῶς. Vide 2.Corinth.8.2. Vulg. *Affluenter*, πλουσίως. Eras. *Simpliciter*.

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου·

Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

6 ‖Sed postulet cum fide, nihil disceptans: nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui vẽtis agitatur & iactatur.

7 Non enim existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino:

8 *Vt qui sit* vir animo duplici, & inconstans in omnibus viis suis.

9 Porro frater qui est humilis conditionis, glorietur in sublimitate sua.

10 Contrà, qui diues est, in demissione sui: ‖ quoniam veluti flos herbæ prçteribit.

11 Nam *vt* exortus est sol cum æstu, arefecit herbam, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

12 ‖Beatus *est* vir qui tolerat tẽtationem: quoniam quum probatus fuerit compertus, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis qui diligunt eum.

13 Nemo quum tentatur, dicat à Deo tentor. nam Deus tentari malis non pôtest, nec quenquam tentat.

14 Sed vnusquisque tentatur, dũ à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit peccatũ: peccatũ verò peractum gignit mortem.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

6 *Postulet autem in fide nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento mouetur & circumfertur.* Matt 7.7 mar 11.24 luc 11.9 ioh. 14.13. & 16.23

7 *Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.*

8 *Vir duplex animo incõstans est in omnibus viis suis.*

9 *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:*

10 *Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.* Eccl.14.18 esa 40.6 1.pet.1.24

11 *Exortus est enim sol cũ ardore, & arefecit fœnũ, & flos eius decidit, & decor vultus eius deperijt: ita & diues in itineribus suis marcescet.*

12 *Beatus vir qui suffert tentationem: quoniã quũ probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.* Iob.5.17

13 *Nemo, quum tentatur, dicat quoniã à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autem neminem tentat.*

14 *Vnusquisque verò tentatur, à concupiscẽtia sua abstractus & illectus.*

15 *Deinde concupiscentia quũ conceperit, parit peccatum: peccatum verò quũ consummatum fuerit, generat mortem.*

16 *Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi.*

6 *Nihil disceptans*, μηδὲν διακρινόμενος. i. Ambigens, de Dei potẽtia vel voluntate verbo ipsius testata, vt licet videre in Abrahamo credentium patre, Rom.4.20. Vide etiam Matth.21.

8 [*Vt qui sit*] *vir*, ἀνήρ. Sub. ὤν. quod perspicuitatis caussa expressi. ¶*In omnibus viis suis*, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל רביו, [*bechol derachau*] id est, cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui habet cor & cor, vt loquũtur Hebrei, nempe vel simulatorem, vt qui aliud ore loquatur aliud intus sentiat, vel eum potius, hoc in loco, qui animi incertus modo in hanc, modo in illam partem inclinet: neque dat operam vt in vera religione stabiliatur: cuiusmodi multos fuisse Iudæos sub promulgati Euangelij initia dubium non est: quod nostris etiam temporibus ad Euangelicæ lucis quasi renascentis exortum, nimium multis euenit.

9 *Qui est humilis conditionis*, ὁ ταπεινός. Puta vilis & pauperculus quod ad facultates attinet. Aliud enim est ταπεινὸς quam ταπεινόφρων. Idcirco periphrasin quæsiui, quòd humilium nomine soleãt communi quodam abusu ταπεινόφρονες intelligi. Opponitur autem abiectæ apud homines conditioni sublimitas illa Filiorum Dei, cuius participes sunt omnes credentes.

10 *In demissione sui*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. Id est, sese demisse gerendo. quum soleant diuitias comitari fastus & inferiorum contemptus. Itaque ταπείνωσις hic accipitur pro ταπεινοφροσύνης effectu, quem Vulg. non satis Latinè *Humilitatem* vertit.

11 *Nã* [*vt*] *exortus est sol*, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Vulg. ad verbum, *Exortus est enim sol*, &c. Est autem hoc dicendi genus è medio, significante præterito perfecto summã in peragenda re quapiam celeritatem, vt si Gallicè dicas, *Le soleil n'est pas plustost leué qu'il a fené l'herbe*, &c. Eadem phrasis occurrit infra vers.23. ¶*In viis suis*, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכ י *bechol derachau*] i. ita vt diues est ac iudicio suo beatus, marcescet cũ suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Erasmus suspicatur legendum potius πορίαις, i. (inquit) *In abundantia*. Ego neque vsquam inueni ita scriptum, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicũt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 *Tentationem*, πειρασμόν. Id est, res aduersas quibus exploratur à Domino, vt suprà, versu 2. ¶*Quum probatus compertus fuerit*, δόκιμος γενόμενος. Vulgata, *Quum probatus fuerit*, non expressa Apostoli sententia. Neq; enim coronantur quicũque probationi siue examini subiiciuntur. Vide 1.Cor.11,19.

13 *Malis*, κακῶν. Id est, peccatis, siue prauis motibus.

15 *Peccatum*. ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est, à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem eiusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom. cap.5, & aliis multis locis.

17 Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

17 Omnis donatio bona, & omne perfectum donum est supernè, descendens à Patre luminum, apud quē non inest transmutatio, aut conuersionis obumbratio.

17 *Omne datum optimum, & omne donum perfectū, desursum est, descendens à Patre luminū, apud quem non est transmutatio, nec vicißitudinis obumbratio.*

18 Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

18 *Is* quia voluit, progenuit nos sermone veritatis, vt essemus primitiæ quædam suarum creaturarum.

18 *Voluntariè genuit nos Verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius.*

Prou. 17. 27

19 Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

19 Itaque, fratres mei dilecti, ‖ sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquēdum, tardus ad iram.

19 *Scitis, fratres mei dilectißimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendū, tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.*

20 Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

20 Nam ira viri iustitiam Dei non exequitur.

20 *Ira enim viri iustitiam Dei non operatur.*

21 Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρείαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus & excremento malitiæ, cum lenitate recipite insititium illum sermonem, qui potest seruare animas vestras.

21 *Propter quod abijcientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in mansuetudine suscipite insitū verbū, quod potest saluare animas vestras.*

Matt. 7.21 Rom. 2.13

22 Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.

22 ‖ Reipsa verò præstate sermonem: nec estote auditores solùm falsò ratiocinando fallentes vosmetipsos.

22 *Estote autem factores Verbi, & non auditores tantùm, fallentes vosmetipsos.*

23 Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

23 Nam siquis audit sermonē, & eum non pręstat, is similis est viro consideranti faciem suam natiuam in speculo.

23 *Quia siquis auditor est Verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo.*

24 Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

24 Nam simulatque considerauit seipsum abiit, & statim oblitus est qualis esset.

24 *Considerauit enim se, & abijt, & statim oblitus est qualis fuerit.*

---

17 *Omnis donatio*, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα sic distinguo, vt donationem ab ipso dono. Vulgata, *datum* & *donum* vt synonyma interpretatur. Videtur autem istis adiunctis epithetis Iacobus dona spiritualia, & nobis nonnisi in Christo communicata, ideóque verè bona & perfecta, id est, minime fucata sed firma & solida, iis donis opponere, quæ licet & ipsa sint Dei benignitati accepta ferenda, tamen vmbratilia sunt & euanescunt, sicut etiam à naturalibus mediis causis pendent, ab iis benedictionibus distinguenda, quas Paulus εὐλογίας πνευματικὰς vocat, Eph. 1. 3. Vulg. pro ἀγαθὴ legit ἀρίστη, *optimum*: quam lectionem maxime probarim. ¶ *A Patre luminum*, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & auctor istius lucis siue notitiæ. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro auctore, vt Gen. 4.20, & alibi sæpe. Et sic quoque Plutarchus Romulum vocat Romæ patrē, id est, conditorem. ¶ *Inest*, ἔνι. Id est, ἔνεστι. non pro Licet, sed pro *Est*, vt in illo Aristoph. in Pluto, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι. Nam etiam in vno manuscr. codice legimus ἐστι, vt legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶ *Aut conuersionis obumbratio*, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora, Sol quippe pro varia ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc recedit. Inde variæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei voluntas eadem semper est, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulgata τροπὴν maluit *Vicißitudinem* interpretari, quod non penitus conuenit, si vocem ipsam spectes.

18 *Quia voluit*, βουληθεὶς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est, *gratuitam beneuolentiam*, quæ fons est nostræ salutis. Suppleuimus autem pronomen *Is*, necessariò, quòd etiam expressit Syrus interpres. Sed in vno manuscr. exemplari legimus βουληθεὶς γάρ, *Volens enim*. ¶ *Progenuit*, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, vt Iohann. 1.12 & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom. 10.17. Ideo etiam dicuntur ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, vt 1. Corint. 4.15, & Gal. 4.19, & Philem. 10. ¶ *Primitiæ quædam*, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est, sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 *Itaque*, ὥστε. Vulgata, *Scitis*, Legit enim ἴστε, sed mendosé.

20 *Iustitiam Dei*, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulum iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom. 1.17.

21 *Et excremento*, καὶ περισσείαν. Vulgata, *Et abundantiam*, non expressa Iacobi sententia. Erasmus, *Redundantiam*, ne sic quidem satis rectè. ¶ *Insititium*, ἔμφυτον. Id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet opera, qui plātant & rigant. Similis metaphora occurrit 1. Corinth. 3.16. Lenitatem verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altisque illis spiritibus opponitur, vt Esa. 57.15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apostolus in disputatione proximè sequente.

22 *Reipsa verò præstate sermonem*, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulgata, *Estote autem factores Verbi*. Erasmus, *Sitis autem effectores Sermonis*. Ego studui magis perspicuè loqui. ¶ *Falsò ratiocinando fallentes*, παραλογιζόμενοι. Huius fallaciæ periculosissimæ laqueis sese & alios inuoluunt, tum qui in dogmatibus religionis principia adstruendæ veritatis aliunde quàm ex sacris literis & analogia articulorum fidei petunt, tum qui in argumentando, alij quidem per imperitiam, neque doceri sese sustinentes, alij verò manifesta improbitate, sophisticen exercent. Vide Coloss. 2.4.

23 *Natiuam*, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Id est, qualis est nata, *sa face naturelle*. quod non legit Syrus interpres: mihi verò videtur istud adiectum vt intelligamus sumptam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas, ad quam renascimur: cuius etiam viuam imaginem spectamus in Lege Dei potius depictam quàm descriptam.

24 *Nam simulatque considerauit*, &c. κατενόησε γάρ, &c. Vide suprà vers. 12.

Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

Κεφάλαιον β.

Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

25 At is qui ˙˙ introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & ˙˙ permanserit *in ea*, quia non fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, is *inquam*, beatior erit ˙˙ in opere suo.

26 Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed ˙˙ suum ipsius cor seducens, huius vana est religio.

27 ˙˙ Religio pura & immaculata ˙˙ apud Deum & Patrem, hæc est, inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum, & immaculatum sese seruare à mundo.

CAP. II.

1 FRatres mei, ‖ne ˙˙ cum respectu personarum habete ˙˙ fidem Domini nostri Iesu Christi ˙˙ gloriosi.

2 Nam siquis in cœtum vestrũ ingrediatur, aureum gestãs annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cũ sordida veste:

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hic ˙˙ pulchrè: pauperi vero dicatis, Tu sta illic, aut sede hic subter scabellum meum:

4 ˙˙ Nónne discrimen feceritis apud vos, & facti fueritis iudices ˙˙ peruersè deliberantes?

25 *Qui autem perspexerit in Legem perfectam libertatis, & permanserit in ea, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.*

26 *Siquis autẽ putat se religiosum esse, non refrænãt linguam suam, sed seducẽs cor suum, huius vana est religio.*

27 *Religio munda & immaculata apud Deum & Patrem, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo.*

CAP. II.

1 *FRatres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.* Leuit 19 15 deut 1. 17, & 16. 19 prouerb. 24 23 eccl. 42 a

2 *Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureum annulum habens, in veste candida: introierit autem & pauper in sordido habitu:*

3 *Et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene: pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedũ meorum:*

4 *Nónne iudicatis apud vosmetipsos & facti estis iudices cogitationum iniquarum?*

25 *Introspexerit*, ὁ παρακύψας. Translatio sumpta est ab iis qui non obiter aliquid aspiciunt, sed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnẽ propius cognoscant. Vulg. *Perspexerit*. Eras. *Prospexerit*. Vide Luc. 24. 12. ¶ *Perfectam*, τέλειον. Quid ergo? dupléxne est Dei Lex? Mihi quidem hic videtur Ceremonialis illa Lex, in cuius externa obseruatione hærebant ex primariis plerique, (vt illis passim post prophetas exprobrat Christus,) opponi Legi ἠθικῇ, quæ veram iustitiæ normam ostendat, in quam vtpote perennem & immutabilem, intueri nunc quoque nos oporteat. Additur autem Libertatis nomen nõ dissimili ratione, non videlicet quòd nos liberet Lex à maledictione, sed quoniam nonnisi per filium à seruitute liberatis conuenit, quibus iam non est onus seu iugum impositum Ceremonialis illius Legis, (sicut loquitur Petrus Act. 15. 10) imò quos ne Moralis quidem Lex vt seruos sub metu retinet, sed Spiritus Dei ad voluntariam obedientiam format. ¶ *Permanserit, [in ea]* παραμείνας. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt παραμείνας αὐτῷ, sub. νόμῳ. Sed quid si neque οὗτος, interposita distinctione, neque αὐτῷ, sed οὕτως legamus, nempe, *Permanserit ita?* Nolim tamẽ quicquam ex coniectura mutare, & οὗτος verti, vt per epanalepsin repetitum, quod tamen priore loco deest in vno manuscr. codice. ¶ *In opere suo*, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Christum apprehendit: vnus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno.

26 *Suum ipsius cor seducens*, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac ceterorum vitiorum in loquendo fons est *Seipsum non nosse*. Itaque deceptionem suiipsius vocat sinistrum de se iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eras. *Aberrare sinit cor suum*, non expressa Apostoli sententia.

27 *Religio*, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ vocantur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? ¶ *Apud Deum & Patrem*, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id est, *apud Deum qui Pater noster est*. ¶ *Inuisere*, ἐπισκέπτεσθαι. Id est, curare & pro virili subleuare. Ita enim accipitur verbũ פקד [*pakad*] apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 *Cum respectu personarum*, ἐν προσωποληψίαις. Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus dãnetur, diximus Mar. 12. 14. ¶ *Fidem Domini*, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id est, ne fidẽ, quæ Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia.

¶ *Gloriosi*, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc est additum. Vnde enim iste personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis iudiciis transuersos rapi. Vulg. ad verbum, *Gloriæ*, seruato Hebr. Eras. *Ex opinione*, quod non video quî possit Græcis cõuenire: quamuis δόξαν fatear interdum pro *opinione* poni.

3 *Pulchrè*, καλῶς. Id est, honesto & honorifico loco. Vulg. & Erasmus, *Bene*.

4 *Nónne discrimen*, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς. Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, actiua significatione vt Iudæ vers. 22. quãuis aoristo priori passiuo, quod rarissimũ est: & καὶ cõiunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulgata, *Nónne iudicastis apud vosmetipsos?* multo sanè rectius quàm Erasmus, qui conuertit, *Et non diiudicati estis in vobisipsis*. Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est, *damnari*: vt sit sententia, istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea significatione nunquam

legi, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quod infrà 3. 17, cælestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. ¶ *Peruersè deliberantes*, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætulissent. atqui hoc per se nō videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est, quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius non sit rectus finis. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper (quantumuis pius, doctus) egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) Iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat Iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quē Hebraismum, quanuis ambiguum, Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

---

5 Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

6 Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

7 Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς;

Num. 20. 17, & 21. 22

8 Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφήν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε·

9 Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

10 Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.

11 Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.

12 Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς

---

5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit ¨ pauperes mundi huius ^ *vt fierent* diuites fide, & hęredes regni quod promisit iis qui ipsum diligent?

6 At vos contumelia affecistis pauperem. Nónne diuites ¨ per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

7 Nónne blasphemant præclarum illud nomen ¨ à quo estis cognominati?

8 ‖ Si modo Legem regiā præstatis secundum Scripturā, Diliges proximum tuum vt teipsum, bene facitis:

9 Sin verò personam respicitis, peccatum cōmittitis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.

10 Quisquis enim totam Legem seruauerit, offenderit autem in vno, ¨ omnibus tenetur.

11 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd si non fueris mœchatus, occideris autē, factus es transgressor Legis.

12 Ita loquimini & ita facite, vt

---

5 *Audite fratres mei dilectißimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mundo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligentibus se?*

6 *Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia?*

7 *Nónne ipsi blasphemāt bonum nomen quod inuocatum est super vos?*

8 *Si tamen Legem perficitis regalem secundū Scripturam, Diliges proximū tuum sicut teipsum, bene facitis:*

9 *Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*

10 *Quicunque autem totā Legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus.*

11 *Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit &, Nō occides. Quòd si non mœchaueris, occidas autem, factus es transgressor Legis.*

12 *Sic loquimini, & sic facite*

---

5 *Pauperes mundi huius*, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est, tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur illius iudicij peruersitas. ¶ *Vt [fierent] diuites*, πλουσίους. Sub. להיות [*liheioth.*] id est τοῦ εἶναι, vel τοῦ γενέσθαι. Nec enim eligimur iam sancti & hæredum ius adepti, sed contrà datur ab æterno electis fides & hęreditas, vt aduersus Pelagianos inculcat Augustinus ex Eph. 1. 4. Rectè verò prępofuit di- * lectioni fidem, & fidei electionem. Similem autem ellipsin habes Rom. 8. 29.

6 *Per tyrannidem opprimunt*, καταδυναστεύουσιν. Vide Act. 10. 38. Ostendit autem Apostolus his verbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam despiciant. Sed meminerimus hîc agi de diuitibus huius seculi, non de sanctis: & haberi temporis rationem quo scripta est hæc epistola, quum Iudæi in dispersione, præsertim Christum amplexi, à peruicacibus aliis prophanos magistratus & potentes cæteros irritantibus miris modis vexarentur, vt in Actis Apostolicis scribitur non vno loco.

7 *A quo estis cognominati?* τὸ ἐπικληθὲν ἐφ᾽ ὑμᾶς; Vulg. & Eras. ad verbum, *Quod inuocatum est super vos*. Est autē Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48. 16, & mariti super vxorem, vt Esa. 4. 1.

* 8 *Si modo*, εἰ μέντοι. Vel, vt Vulg. *Si tamen*. Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officij præstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est, sine vllis diuerticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehēdens quos officio tuo iuuare possis. Quî fit ergo vt diuitē ita excipias, pauperem asperneris? Nam hîc certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legem regiam perinde ac viam regiam dici existimat, prouerbiali quadam loquendi formula. Viam autem regiam dicit Moses, Num. 21. 22, דרך המלך [*derech hammelech*,] quam vulgò etiam vocamus *le grand chemin*, quæ obliquis viarum diuerticulis opponitur. Syrus interpres βασιλικὸν accipit pro τοῦ Θεοῦ, id est, *Dei*, qui per antonomasiam *Rex* vocetur, ac proinde à cuius vt αὐτοκράτορος mandatis deflectere nullo modo liceat: cui viæ Dei, id est, cuius Legis obseruationi opponitur προσωποληψία, quasi via non à Deo posita, sed ab hominibus peruersè iudicantibus excogitata. Sed requiro locum in quo Deus sic absolutè, i. sine adiectione Rex appelletur.

10 *Omnibus*, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui vnum caput violauit, atque is qui singula? Minimè verò: sed etiamsi vnum apicem Legis trāsgrediaris, etsi non Totū Legis, tamen Totam Legē * transgressus es, violata videlicet Legislatoris maiestate, quāuis nō pari crimine teneantur omnes qui Legē violāt. Vbi igitur partialis illa iustitia quā stabilire volūt sophistæ? Sed quorsum hæc Iacobus? nempe vt istorū detegat hypocrisin qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legem præstare: vt si iudex ex tribus conuictis adulterij duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρί-
νεσθαι.
Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαν-
τι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρί-
σεως.

Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν
λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύ-
ναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

per legem libertatis iudicādi.

13 Nā dānatio absque misericor
dia *erit* ei qui non præstiterit
misericordiā: & gloriatur mi-
sericordia aduersus dānationē.

14 Quæ vtilitas, fratres mei, si
fidem dicat aliquis habere se,
opera verò non habeat? num
potest fides illa eum seruare?

sicut per legem libertatis
incipientes iudicari.

13 *Iudicium enim sine mi-*
sericordia illi qui non fe-
cerit misericordiam: super-
exaltat autem misericor-
dia iudicium.

14 *Quid proderit, fratres*
mei, si fidem quis dicat se
habere, opera autem non
habeat? nunquid poterit
fides saluare eum?

---

12 *Per Legem libertatis*, διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà, 1.25. Additum autem est hoc epitheton admodum appositè. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Dominus iustitiæ fructus quàm ab iis qui sub Legis peccati tyrannide manserunt: quanuis & isti meritò per Legem cordibus suis inscriptam damnentur, vt dictum est Rom.2.12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicij formula quæ præscripta est Mat.25, & ex eo quod sæpe reperitur, fore vt vnusquisque ex operibus suis iudicetur. minimè id quidem quasi meritis sanctorum quæ nulla sunt apud Deum, salus rependatur, quæ vni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabitur salus, de fide iudicabitur ex ipsius effectis. Itaque hæc causa est cur nunc Iacobus in hanc disputationē ingrediatur, vt veram fidem à falsa distinguat.

13 *Misericordiam*, ἔλεος. Id est, Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum quoque ac seuerum iudicem Deum experietur, vt Matth.25.42, & deinceps. Item 6.15. ¶ *Et gloriatur misericordia aduersus damnationem*, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, vt mise-1 *ricordiam erga proximum hîc quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnētur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quînam id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, vt Mat.5.7, & 25.37. Id autem etiam ostendit ipsa antithesis. Nam si absque misericordia damnabuntur non misericordes, & ex misericordia absoluentur misericordes: hinc consequitur non aduersus ipsum iudicem habituros misericordes de quo glorientur, sed de quo gratias agant, vt Matth.25.37, Rom.4.2: verùm aduersus mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim est damnatio cui insultabunt ij quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom.8.31.33.34, & 1. Cor.15.55. Syrus interpres legit κατακαυχᾶσθε, *Gloriemini*, siue *Extollimini*: quod non video quînam cohæreat nisi addatur particula δὲ, & hoc accipiatur hortandi modo.

14 *Quæ vtilitas*, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgent sophistæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidem vt à nonnullis ob eam causam hæc epistola prorsus repudietur, tanquam sanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illustrare, vt eum neque pro sophistis facere, neque quicquā à sana ac vera gratuitæ iustificationis doctrina alienum cōtinere, liquidò appareat. Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus. Disseruerat aduersus eos qui videri volunt sanctè viuere, quū tamen sint προσωποληπται, & falsam sanctimonię laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes Fidei nomine, ita in ea re acquiescūt acsi propterea essent omnium hominum iustissimi: quum interim tota ipsorum vita sceleribus scateat, nedum vt charitatem exerceant. Hunc, inquam, esse Apostoli scopum ita manifestū est vt ne sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo aduersus istiusmodi homines fuerit disputandum. Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est vt nos doceat fide absque operibus, siue in Christo, gratis iustificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua vel pro gratia substituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis disputare de iustificationis ratione, quum ipsi falsas causas pro vera substituerent. Aduersus istos autem sicut contraria prorsus est controuersia, ita etiam contrario prorsus ordine disputandum fuisse res ipsa ostendit. Nam illi operum iustificationem stabiliebant, isti non operū modò iustificationem sed ipsa etiā opera tollebant. Sicut ergo aduersus illos ita defenditur gratuita iustificatio ex fide vt opera ipsa bona nō tollantur, sed iustificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis nō videt contraria prorsus ratione opera ita stabilienda fuisse, non vt iustificandi vis illis tribueretur, sed vt vera iustificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de causa quæstio est: hic verò de effectis. Illic à causa ad effecta descēditur: hîc ab effectis ascēditur ad causam. Illic quæritur quomodo iustificemur: hîc quomodo iustificati fuisse intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquā iustificationis causa: hîc stabiliuntur tanquā iustificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iustificādos: hîc dicuntur iustificatos consequi. Quorsum enim aduersum istos probares nos nō iustificari operibus, qui opera ne vt testimonia quidē iustitiæ requirebant, nedum vt plus illis quam par esset tribuerēt? Quæ quum ita sese habeant, quis non videt quam miserè hallucinentur sophistæ, quum perinde Iacobum conantur cū Paulo cōciliare acsi vterque de causis iustificationis quæreret? Hinc peruersa illa distinctio operum moralium & cæremonialium: quasi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem August. lib. De spiritu & litera disertè refutauit. Hinc ergo ad aliam distinctionem peruentum est, operum præcedentium fidem & consequentium, quasi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non simpliciter, sed certo duntaxat respectu, quum & ipsa sint (vt aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis. in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falsa sed etiam ridicula explicatio verbi Iustificari, quasi fide iustificari sine operibus, idem declaret atque fide absque operum præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum vitam æternam, ex gratię & liberi arbitrij cōcursu. Neque verò id mirum est accidisse, quum disputationis scopū non tenerent. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipsa non minus infeliciter sunt versati. Ac primùm quidem ipsorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Possunt autem hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid sit Fides hoc in loco, neque quid sit Iustificari, neque etiam quomodo æstimandum sit Operū nomen intelligunt: quia quid illud sit de quo quæritur ignorāt. Fidem igitur vtrobique id est tum apud Paulum tum apud Iacobum, putant eandem designari, nempe qua credimus Deum esse, addo etiam, Christum esse Dei Filium, & vera esse quæ in vtroque fœdere sunt præscripta. Atqui si hoc illud est quod Paulus fidem vocat, quid impedit quominus diabolus possit fidelis dici. Nec enim potest fidelis nomen illi detrahi qui fidem habeat, præsertim quum isti affirment fidem sine charitate esse posse. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamsi omnibus sceleribus sint cooperti? Præterea veram fidem esse Spiritus sancti donum aduentitiū an audebunt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus sancti gratia ipsis etiā diabolis: aut, quum ista falsissima sint ac blasphema, multo aliā esse fidē fateamur, à quo soli filij Dei fideles nominantur (quā suprà 1.6, requiri dixit idem noster Iacobus in iis qui rite precantur, & cui vni Paulus iustificationem ac sanctificationem, vt instrumentali causæ, tribuit) ab ea quæ mox ipsis etiam diabolis cōceditur. Venio ad alterum errorem. Iustificari putant idem declarare atque inhærente qualitate aliqua iustū fieri, ideóque iustificationem volunt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifestis argumentis probauimus nō quæri hoc in loco quomodo iustificemur, (hoc. n. non Iacobus tractat, sed Paulus) sed quis verè se possit iustificatum dicere, isne

qui nudam illam fidem iactat,an verò qui ex operibus fidem ſuam poteſt demonſtrare? Deinde vt de imputata iuſtitia dicamus hoc loco, quis vnquã exiſtimaſſet ita poſſe ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona ſit arbor, ac non potius bonam prius arborem eſſe oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus abſurdum eſt ac ineptum quàm ſi quis cauſam ab effectis gigni exiſtimaret. Supereſt tertius error in operũ vocabulo explicando, qui quidem eſt ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus diſſerit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus,huc etiam ſunt impulſi vt opera per ſe conſiderari exiſtimarent. Atqui ſi ita eſſet,id eſt,ſi fides illa,qua iuſtificamur, poſſet à charite ſeparari, nemo non videt quàm infirmum eſſet argumentum à fide ad charitatem probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem ſumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius paſſim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem eſſe eum qui dicat ſe Deum noſſe nec ſeruat ipſius præcepta, 1.Iohan.2.4. Deinde refutato primo errore,concidat etiam iſte neceſſe eſt. Quòd ſi neque quid ſit in hoc argumento fides,neque quid ſit Iuſtificari, neque quomodo conſiderentur Opera, iſti norunt, quomodo,quæſo,de re tota iudicabunt qui nullam ipſius partem tenent? * Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perſpicuitatis cauſa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur iſti falſa illa fidei ſpecie,id eſt,notitia Dei: hanc illis oportuit oſtendi veram fidem non eſſe, ſed mortuum ſimulacrum. Sed illam tamen Iacobus per conceſſionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Verſu 14, Eſto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud eſt quàm res inutilis? Verſu 15.16, Hoc illuſtrat adhibita comparatione. Siquis famelico dixerit, Satur eſto: nec interim quicquam illi ſuppeditarit, quis veram hanc eſſe liberalitatem dixerit? Verſu 17, Ita ſi Dei notitiam vos habere gloriemini (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vſum accommodetis, non erit hæc fides propriè, ſed fidei ſimulacrum: vt ſi corpus inanime hominem dicas. Verſu 18, Quid ergo? nempe fides ea demum eſt quam ex operibus poſſis oſtendere. Verſ.19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides eſſet, quid impediret diabolũ quominus & ipſe fidelis eſſet? Nam credit diabolus,quod tu fidem vocas: nec tamen cõfidit, ſed contremiſcit. Ergo fides quam iactas, vera fides non eſt,nec qua ſecurè niti poſſis. Verſu 20, Vis autem hoc amplius cognoſcere? Verſu 21, Confer fidem illam quam iactas,cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium eſt quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Iſaacum obtulit? Verſu 22, Itaque non habuit fidem quam opera non conſequerentur: ſed illum verè per fidem iuſtificatum fuiſſe res ipſa oſtendit, quum opus ederet iuſtitiæ. Ex eo igitur quòd factis oſtendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, ſed viuam & ſuis numeris abſolutam fidem ipſius fuiſſe. Verſu 23, Túmque plenè patefactum eſt quàm meritò ſcriptum eſſet de eo quòd Deo credidiſſet, ídque ei imputatum eſſet ad iuſtitiam. Verſu 24, Inde efficitur, verè iuſtificatum eſſe non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, ſed eam quæ ex effectis oſtendi poſſit. Verſu 25, Aliud exemplum quæritis? nam iſtud fortaſſe vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne reipſa oſtendit ſe longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipſis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ ſuæ antepoſuit, ſeruatis & emiſſis Dei ſpeculatoribus.

** Paraphraſtica expoſitio huius loci per verſiculos diſtincta.*

Verſu 26, Concludamus igitur fidem illam veſtram quaſi cadaueris inſtar eſſe: itaque non eſſe quòd vos illius titulo ſuperbiatis, quaſi per eam iuſtificati. Viua enim eſt, non mortua fides illa quæ in iuſtificatorum factis elucet. Hæc eſt, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, ſed ſincera & cum reliquis Prophetarum & Apoſtolorum ſcriptis conſentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filij Dei ſunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iuſtus eſt qui facit iuſtitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoſcimus quòd eum nouimus ſi iuſſa illius obſeruamus. Item, Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem odit, in tenebris eſt vſque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduerſus quam contendit Iacobus, per conceſſionem duntaxat hoc nomine veſtiri, vtpote quę diabolis etiam ſit communis. Item, Iuſtificari hoc in loco non ſignificare iuſtum fieri, ſed iuſtificatum declarari. de qua ſignificatione diximus Rom. 3.4, & 20, & 1.Tim.cap.3.verſu 16. Poſtremò, opera non conſiderari per ſe, ſed cum vera illa fide coniuncta, ex qua, tanquam bonæ arboris boni fructus, exoriuntur. Quamobrem tantum abeſt vt hæc epiſtola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento poſſit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·	15	Quòd ſi frater aut ſoror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:	15	*Si autem frater aut ſoror nudi ſint, & indigeant victu quotidiano:*
Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;	16	Dicat autem eis aliquis veſtrum, Abite cum pace, caleſcite & ſaturamini: non tamen dederitis eis quæ ſunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?	16	*Dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini & ſaturamini: non dederitis autem eis quæ neceſſaria ſunt corpori, quid proderit?*
Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.	17	Ita quoque fides, ſi opera nõ habeat, mortua eſt per ſe.	17	*Sic & fides, ſi non habeat opera, mortua eſt in ſemetipſa.*
Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.	18	⁘Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ⁘oſtende mihi fidem tuam ⁘abſque operibus tuis, & ego oſtẽdam tibi ex operibus meis fidem meam.	18	*Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: oſtende mihi fidem tuã ſine operibus, & ego oſtendam tibi ex operibus fidem meam.*
Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.	19	Tu credis ⁘Deum vnum eſſe: rectè facis: dæmonia etiam *hoc* credunt, & horreſcunt.	19	*Tu credis quoniam vnus eſt Deus: bene facis: & dæmones credunt, & contremiſcunt.*

18 *Quinimo dicet aliquis*, ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id eſt, Imò etiam ſic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod ſequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, *tu fidem habes*, ironicè dictum eſt. neque enim fidei nomen huic notitiæ niſi per conceſſionem tribuitur. Vulgata, *Sed dicet quis.* Eraſmus, *Sed dicet aliquis:* quaſi videlicet quædam ſit obiectio: ſed hoc non poteſt quadrare. ¶ *Oſtende*, δεῖξον. Vides conſiderari opera cum fide coniuncta, non autem ſeorſim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi? ¶ *Abſque*, χωρίς. Recepta & vſitata ſcriptura eſt ἐκ τῶν ἔργων σου, quæ ſententiam gignit admodum frigidã & ieiunam, niſi ἀλλὰ interpretemur pro οὖν, *igitur.* Itaque ſequutus & Syri interpretis & Latinæ Vulgatæ verſionis auctoritatem, & Pariſienſem Colinęi editionem Græcam, pro ἐκ repoſui χωρίς, vt ſit hæc huius loci ſententia, Tu fidem nullis operibus probatam iactas. Ego opera profero. Tu igitur oſtende mihi quibus argumentis probari poſſit illa tua fides operum teſtimonio carens. Nam quod ad me attinet, facilè mihi fuerit fidẽ meam ex operibus meis oſtendere.

19 *Deum vnũ eſſe*, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Si roges quid amplius credat qui verè eſt fidelis, vide Rom.1.17.

20 Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

21 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

22 Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

23 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

24 Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

25 Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

26 Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

Κεφάλαιον γ.

1 ΜΗ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρῖμα ληψόμεθα.

20 Vis verò nosse, homo vane, fidem ¨ *quæ est* absque operibus mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster nónne ex operibus ¨iustificatus est, ‖quum obtulisset Isaac filiũ suum super altare?

22 Vides fidem ¨ administram fuisse operum ipsius, ¨& ex operibus fidem perfectam fuisse?

23 ¨Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiã, & amicus Dei vocatus est.

24 Videtis igitur ex operibus ¨iustificari hominem, & non ¨ex fide tantùm?

25 Similiter autem etiã ‖Rahab ¨illa meretrix annõ ex operibus ¨iustificata est, quum accepisset nũtios illos, & alia via emisisset?

26 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & ¨fides illa *quæ est* absque operibus mortua est.

CAP. III.

1 NE estote ¨multi doctores, fratres mei, scientes fore vt ¨grauius iudicium auferamus.

20 Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

21 Abraham pater noster nónne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Gen.22.10

22 Vides quoniã fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

23 Et suppleta est Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus Dei appellatus est. Gen.15.6 rom 4.3 gal 3.6

24 Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

25 Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia via eijciens? Iosue 2.1

26 Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

CAP. III.

1 NOlite plures magistri fieri, fratres mei, sciẽtes quoniam maius iudicium sumitis.

20 [*Quæ est*] *absque operibus*, χωρὶς ἔργων. Id est, ἡ χωρὶς ἔργων, quam ellipsin plurimis antè locis obseruaui, vt Matt.5.21, Ioh.5.36, 1.Ioh.2.2, & infrà 1.Pet.1.7. Itaque, quod multos fefellit, non cohæret istud cum prædicato νεκρά ἐστι, sed cum subiecto ἡ πίστις. Aliud enim est dicere Fidem, quæ est absque operibus, esse mortuam, quàm, Fidem esse mortuam absque operibus, quasi ab operibus fides vitam seu vigorem sumat: quod non minus ineptum & absurdum est, quàm si dixerimus corpus esse mortuum sine sensu & motu, quasi sensus & motus sint vitæ causa. quum contrà dicẽdum sit corpus, quod est sine vllo sensu vel motu, esse mortuum, quoniam ex necessariis effectis causa intelligitur, & hæc opera sunt fidei viuæ testimonia & effecta, non autem causæ. Nam quum agitur de vera efficiente causa aliud statuendum est: ac proinde tam verè dixeris eodem sensu, Corpus mortuum esse absque anima, quàm, Corpus quod est absque anima, esse mortuum.

21 *Iustificatus est*, ἐδικαιώθη. Id est, compertus est fuisse iustificatus, vt Rom.3.4, & 20, & 1.Tim.3.16, copiosius exposuimus. & Matth.6.45, vbi similis occurrit loquutio. Semper enim tenendus est ille scopus, non hîc quæri de iustificationis causis, sed ex quib⁹ effectis rectè possit colligi. id est, quinam intelligi possint verè fuisse iustificati, non autem qua ratione sint iustificati. Idque ita esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad iustitiã, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Gene.15.6. Quum autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eum ita esse iustificatum? Minimè, quum triginta antè annis esset iustificatus, idque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non iustificabitur vllus viuens: sed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deum, quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus non fuisse iustificationis Abrahami causam, sed testimonium ac declarationem.

22 *Administram fuisse operum ipsius*, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Hebr.11.17. Vulgata, *Cooperabatur operibus illius.* Erasmus, *Adiumento fuerit factis illius*: nimium obscurè. ¶ *Et ex operibus fidem perfectam fuisse*, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant aduersarij. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici? Itaque iustificatio aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, si hoc verum est, quomodo tam multis ante annis pronuntiatus fuerit iustus Abraham non ex mercede, sed ex imputatione? Nempe dicetis, sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit. Si Abraham ex operibus iustificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.2. Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit conscius? 1.Cor.4.4. vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquam inuenias. Quandiu enim vixit Abrahã, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perspecta est ac cognita & quo efficacius vires suas exerit, quæ prius non ita apparebant: vt si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc ex effectis intelligitur quidem & æstimatur, non autem emanat.

23 *Itaque impleta est*, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, vt disertè colligit Paulus Rom.4.10 Quid igitur? an secum dissidet Spiritus sanctus? Absit. imò (vt antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius causis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo hîc dicitur impleta Scriptura quum planè perspectum fuit quàm verè illud fuerat de Abrahamo scriptum.

24 *Iustificari*, ὅτι δικαιοῦται. Id est, iustum esse comprobari. Vide supra, versu 21. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida quam vos iactatis.

25 *Illa meretrix*, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.31. ¶ *Iustificata est*, ἐδικαιώθη Vide suprà, versu 21.

26 *Fides illa*, ἡ πίστις. Vide suprà, versu 20.

IN CAPVT III.

1 *Multi doctores*, πολλοὶ διδάσκαλοι. Adiecta vox πολλοὶ declarat non damnari ordinem erudiendis hominibus quacunque de re bona agatur, diuinitus institutum, quum

paucissimi sint αὐτοδίδακτοι, nec ij semper feliciter docti. Agit ergo de eo morbo qui peruulgatus est in corporis etiam morbis, quo fit vt plures sint etiam medici quàm ægroti. Sic solet quiuis existimare se ad docendum quàm ad discendum aptiorem. Hoc autem præcipuè vitandum est quum de conscientia corã Deo agitur, non modo quod ad doctrinam ipsam, sed vel in primis quum de peculiaribus factis quæritur, in quibus infinitè peccatur, quouis sibi censoris partes arrogante, vt ipse Christus est expertus. Vide Mat.7 & quod mille locis inculcat Apostolus. Vocat igitur magistros censores. Reprehendit enim vitium illud inter homines nimium peruulgatum, quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. ¶ *Grauius iudicium auferamus*, μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores cẽsores iniqui fuerimus, Matt.7.2. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit partim docẽtium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus: partim quòd nemo sit ab hoc vitio prorsus immunis. Vulgata, *Maius iudicium sumitis*. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, *Maius iudicium sumpturi simus*. Vide Matt.23.14. & Ro.2.1, & deinceps.

2 Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Eccl.14.1 19.16. & 25.11

2 In multis enim offendimus cuncti. ‖Siquis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totũ etiam corpus.

2 *In multis enim offendimus omnes. Siquis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.*

3 Ἰδοὺ, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

3 "Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

3 *Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendũ nobis, & omne corpus illorum circunferimus:*

4 Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται·

4 Ecce, naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis "agitentur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunq; "impulsus gubernatoris voluerit:

4 *Et ecce, naues, quũ magnæ sint, & à vẽtis validis minentur, circumferũtur à modico gubernaculo vbi impetus dirigẽtis voluerit.*

5 Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & sese effert magnificè. Ecce, exiguus ignis quantam "materiam incendit!

5 *Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quãtus ignis quàm magnam syluam incendit!*

6 Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

6 Et lingua flamma *est*, & "mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, inflammãs "rotam genituræ nostræ, & "inflammata à gehenna.

6 *Et lingua, ignis est, vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in mẽbris nostris, quæ maculat totũ corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.*

7 Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ·

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

7 *Omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentium, & cæterorum, domantur, & domita sunt à natura humana:*

8 Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακὸν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

8 Linguam autem nullus hominum domare potest: malum *est* quod coercere nõ possis: plena *est* veneno mortifero.

8 *Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena veneno mortifero.*

3 *Ecce*, ἰδού. Vulgata, *Si autem*, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

4 *Aguntur* ἐλαυνόμενα. Vulgata, *minentur*, Gallicé, *soyẽt demenees*, quo vocabulo penitus hac significatione obsoleto, Latinus tamen interpres plurimis etiam veteris testamenti locis est immeritò delectatus, & ex veteribus patribus nonnulli: atque adeo κακοζηλίᾳ quadam nonnulli recentiores. ¶ *Impulsus gubernatoris*. ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Erasmus, *Impetus dirigentis*: quod nõ ita proprium videtur. Neque hic aliud hac voce significatur, quàm studium gubernatoris, huc vel illuc nauẽ siue prout cuperet secundam nactus tempestatem, impellentis, siue fluctibus coacti.

5 *Materiam*, ὕλην. id est, struem lignorum. Vulgata, *syluam*. ineptè: quàuis ex syluis petantur ligna, sed rarum est syluarum incendium. Iacobus autem à rebus quotidianis argumentum mutuatur.

6 *Mundus iniquitatis*, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est, congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Vulgata, *Vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur*, &c. Constat ex hac interpretatione, distinctio huius loci falsa, quum hic interpres non legerit particulam οὕτως: & omnino sic interpungendum hunc locum, *vniuersitas iniquitatis lingua constituitur in membris nostris*, id est, lingua collocata est inter membra nostra, vt omnis iniquitatis quædam vniuersitas. Sed si credimus Syro interpreti, mutilus est hic locus, sic supplendus, καὶ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ὡς ὕλη, *Et mundus iniustus, siue iniustitiæ plenus, sit veluti materia*, quam videlicet velut ignis arreptam inflammat: quod respondet vtrique superioris similitudinis membro. Nolim tamen quicquam immutare contra receptam lectionem & omnium Græcorum codicum fidem, quos quidem inspexerim.

¶ *Rotam genituræ nostræ*, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν. Id est, curriculũ vitæ nascentibus nobis præscriptũ. Sed & γένεσιν interpretari possimus ὕπαρξιν, id est, spatiũ quo existimus siue in hac vita subsistimus. Rotã verò potius quàm curriculum aut circunuolutioné dicere malui, quòd Iacobus sic mihi videatur alludere ad rapiditaté circumactæ rotę, suo motu flammã concipiẽtis. Participium autem ἡμῶν, *nostræ*, cuius prætermissio hũc locum obscurauit, restitui in Græco etiam contextu, partim Græci vnius codicis, partim Syri interpretis, Latinæ denique vulgatæ interpretationis auctoritate fretus. Syrus tamẽ interpres, vsus periphrasi, per γένεσιν intelligit sobolis propagationem in orbem redeuntem, vt qui sic hunc locum verterit, *& inflammat productionem generationum nostrarum, quæ currunt sicut rota.* quam explicationem vt subtiliorem non probo.

¶ *Inflammata*, φλογιζομένη. Syrus interpres hoc accipit pro denuntiatione æterni exitij istos linguæ abusus sequuturi: ac videtur etiam legisse φλογιζομένη *inflammanda*, vt qui hũc locum sic interpretetur *ac ardebit etiam ipsa in igne*. expuncto nomine *Gehennæ*.

9 Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri,& per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

9 *In ipsa benedicimus Deum & Patrem,& in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinem Dei facti sunt.*

10 Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

10 *Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet,fratres mei, hæc ita fieri.*

11 Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

11 Num fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram *aquam*?

11 *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam?*

12 Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

12 Num potest, fratres mei, ficus oleas edere,aut vitis ficus? ita neque salsa dulcem aquam *potest* edere.

12 *Nunquid potest,fratres mei,ficus vuas facere,aut vitis ficus?sic neque salsam dulcem potest facere aquã.*

13 Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

13 Quis sapiens & scientia preditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cũ mãsuetudine sapientiæ.

13 *Quis sapiens & disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mãsuetudine sapientiæ.*

14 Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐρίθειαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

14 Quòd si inuidiam amaram habetis,& irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mendaces estote aduersus veritatem.

14 *Quòd si zelum amarum habetis,& contentiones in cordibus vestris,nolite gloriari & mendaces esse aduersus veritatem.*

15 Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

15 Non est *enim* ista sapientia supernè descẽdens,sed terrena, animalis,dœmoniaca.

15 *Non est enim ista sapientia desursum descendens,sed terrena, animalis,diabolica.*

16 Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

16 Vbi enim inuidia est & rixa ibi tumultuatio & omne opus prauum.

16 *Vbi enim zelus & cõtentio,ibi inconstantia,& omne opus prauum.*

17 Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

17 Quæ autem supernè *est* sapientia,primum quidem pura est, deinde pacifica, moderata, obsequens,plena misericordię & fructuum bonorum, absque disceptatione,sine simulatione.

17 *Quæ autem desursum est sapiẽtia, primum quidem pudica est,deinde pacifica,modesta,suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis,non iudicans, sine simulatione.*

18 Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

18 Fructus autem iustitiæ seritur cum pace iis qui dant operam paci.

18 *Fructus autem iustitiæ in pace seminatur facientibus pacem.*

---

* 9 *Deo & Patri*, τὸν Θεὸν καὶ πατέρα. Vide supra 1.27.

12 *Oleas*, ἐλαίας. Vulgata, *Vuas*, fortassis negligẽter pro *Oliuas*, vel loco de industria deprauato, vt esset ἀντίστροφος similitudo ficus & vitis. ¶ *Neque salsa*, οὐδὲ ἁλυκόν, subaudito ὕδωρ, vt quum Latinè *Calidam* vel *Frigidam* dicimus, vel ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetito, quum mox exprimatur. Huic scripturæ fauet Veteris Latini interpretis auctoritas:& ipsa sententia postulat vt sic legamus. Quod enim in nonnullis codicibus Latinis legitur *Salsam* omnino mẽdose scriptum arbitror. Cur enim repeteretur quod superiore versiculo dixerat? quod tamen factum fuerit, si vt in Gręcis codicibus nunc scribitur, legamus, οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. i. *ita nullus fons salsam & dulcem aquam edere*. Deinde non respondet istud præcedenti duplici similitudini ficus & vitis. Syrus pro ποιῆσαι habet ποιεῖσθαι, & ὕδωρ priore loco collocauit, vt omnino videatur legisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν ὕδωρ ποιεῖσθαι γλυκύ, *ita neque aqua salsa fieri dulcis*. Puto igitur vel initio scriptum fuisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκή, sub πηγὴ ex pręcedente versiculo, *ita neque fons salsus*, γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, *dulcem aquam edere*: vel τοῦ ἁλυκοῦ glossema πηγὴ ἁλυκή, sic in ipsum contextum irrepsisse vt tamẽ manente ἁλυκόν, ex ἡ factum fuerit καί. Nolui tamen in Græcis contra codicum omnium fidem ex sola quantumuis probabili coniectura vel apicem mutare.

13 *Et scientia præditus*, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, *Et disciplinatus*. barbarè. Quidam codices pro τίς σοφὸς legunt εἴ τις σοφός, *si quis sapiens*. ¶ *Cum mansuetudine sapientiæ*, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 *Animalis*, ψυχική. Vide 1.Cor.14.

16 *Inuidia*, ζῆλος. id est, φθόνος. Vulgata, *Zelus*: nimium obscurè. Erasmus, *Aemulatio*, non satis expressè.

¶ *Tumultuatio*, ἀκαταστασία. Id est, ταραχή. Vulgata, *Inconstantia*. non satis apposité.

17 *Moderata*, ἐπιεικής. Vide Philip.4.5. Huic opponitur rigidum quiddam & ἀπαραίτητον, qualis est τῶν ἀκριβοδικαίων, qui morositate sua faciunt vt nemo ex ipsorum sapientia fructum percipiat. ¶ *Obsequens*, εὐπειθής. Hoc ex illo consequitur, & opponitur τῇ αὐθαδείᾳ. Vulgata, barbarè *suadibilem* vertit. ¶ *Misericordiæ & fructuum bonorum*, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiam opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cælesti sapiẽtiæ, quòd qui ea sit imbutus omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè sunt boni fructus.

¶ *Absque disceptatione*, ἀδιάκριτος. Reprehendit πολυπραγμοσύνην, & alias cogitationes quæ animum abducunt velut in auia, quominus simpliciter Dei voluntati, Abrahami exẽplo, promptè & alacriter obsequatur, de qua diximus suprà, 2.4. Alioqui discernendi sunt Spiritus 1.Cor.12.10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Hebr.5.14. Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, *Non iudicans*. In vno codice legimus εὐδιάκριτος, *probè discernens*, vel, *diiudicans*.

18 *Fructus autem iustitiæ*, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo sic accipiendum vt promissionem, qua omnes ad cæleste illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricẽ exhortetur. Illos enim dum pacem colunt, serere sibiipsis fructũ iustitiæ, id est, sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est, felices ac beati) metant, Matt.5.9. Alludit autem ad locum Psal.97.11. vbi Lucis & Lætitiæ nomine idem declaratur atque hoc loco Pacis vocabulo. Sed sationis appellatione declaratur pacis messem non statim emergere, & à Deo expectandam.

Κεφάλαιον δ.

1 Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

2 Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δέ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

3 Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

4 Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

5 Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ, τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

6 Prou.3.34 1.pet.5.6. Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

7 Eph.4.27 Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

8 Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

CAP. IIII.

1 Vnde bella & pugnæ inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quę militant in membris vestris?

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis & ambitis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, propterea quòd non petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis:

4 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse aduersus Deum? Quicúque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

5 An putatis Scripturã inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui sedem posuit in nobis?

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, ‖Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

7 ‖Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.

CAP. IIII.

1 *Vnde bella & lites in vobis? nónne hinc, ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?*

2 *Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & nõ potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quod non postulatis.*

3 *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.*

4 *Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.*

5 *An putatis quia inaniter Scriptura dicat, Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in nobis?*

6 *Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

7 *Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.*

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.*

IN CAPVT IIII.

1 *Pugnæ*, μάχαι. Vulgata, *lites*, nimium angustè. ¶ *Militant*, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mentis, Rom. cap. 7. versu 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè vero pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6.13.

2 *Inuidetis*, φθονεῖτε. Scio in Græcis cod. legi φονεύετε. quod legit Vulgata & sequitur Syrus interpres. Sed assentior Erasmo, vt qui non videam quînam id conueniat, ne siquidem ad solum occidendi desiderium referatur: quia nimium decresceret oratio. Græcus schol. legit φονεῖτε, quod ego existimo deprauatè scriptum fuisse a librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptum est φονεύετε, quod illud non sit vsitatum. ¶ *Et ambitis*, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulgata, *Zelatis*. Erasmus, *Aemulamini*. ¶ *Nec obtinetis*, οὐκ ἔχετε δέ, vel καὶ οὐκ ἔχετε, vt in quinque manuscr. cod. & apud Syrum interpretem & in Latina Vulgata versione legitur. Dicuntur autem non obtinerę, quibus irriti cædunt hi labores malè collocati vt a prauis desideriis orientes: non quòd sic parta malę dilabantur. ¶ *Non petitis*, οὐκ αἰτεῖτε. Num igitur petendus malorum desideriorum vel conatuum successus? Nequaquam certè, vt Plato ipse in Alcibiade posteriore agnoscit. Itaque redarguuntur isti non quòd petunt quæ petenda non sint, vt si fur iubeatur lucrum ex furto à Deo petere, sed quòd tum vi tum fraude se nancisci posse putant huius vitæ commoda, id est, Deo inuito extorquere, quæ sunt à Deo precibus religiosè petenda, & ex eius manu ac benignitate expectanda.

3 *Petitis & non accipitis*, αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε. Iam conuertit orationem ad eos qui nõ ita sunt prophani, sed precibus vtuntur, at non sicut debent affecti, neque id quod oportuerit, gloriam Dei videlicet & charitatem in proximum spectantes. Itaque nonnulli interrogandi notam adscribunt, acsi diceret Apostolus, Obiicietisne vos petere quidem sed tamen non accipere? nempe id fit quia malè petitis.

4 *Adulteri & adulteræ*, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, quod non probo. Adulteros autem Iacobus intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt. Syrus interpres non habet καὶ μοιχαλίδες, *& adulteræ*.

5 *Ad inuidiam fertur*, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: pro quo Vulgata, *concupiscit*. ἐπιθυμεῖ, & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8.21, nempe יצר לב האדם רע [*ietser leb haadã rah*] id est, imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostendat cur inter Deum & mundum (id est, homines non regeneratos) nunquam cõueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quonam eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui sedem posuit in nobis. Sic enim lego non ὑμῖν, *vobis*: nimirum vt minus sit acerba reprehensio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 *Sed maiorem offert gratiam, quia dicit*, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenij conditionem non frustra vocat Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdã boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deũ superbis quidem resistere, modestis autem gratia sua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, *quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam*. Sed omnino addẽda sunt, & in omnibus Gręcis exẽplaribus nostris inueniũtur.

9 Sensu

9 Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

10 Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.

11 Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

12 Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

13 Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

14 Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.

15 Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

16 Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.

17 Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν,

Κεφάλαιον ε.

1 Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

2 Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε·

3 Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας

---

9 "Sensu miseriæ tangimini, & lugete, " & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudiū "in mœrorem.

10 ‖Demittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

11 Ne alij aduersus alios loquimini, fratres. qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est "Legislator qui potest seruare & perdere: ‖ tu quis es qui damnas alium?

13 "Age nunc qui dicitis, Hodie "vel cras "proficiscemur in illam vrbem, & " agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur.

14 Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖Si Dominus voluerit, & viuamus, "faciemus hoc aut illud.

16 " Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra. omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

CAP. V.

1 Age nunc diuites, flete, eiulantes super miseriis vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt "à tineis vorata:

3 Aurum & argētum vestrum ærugine vitiatum est, & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & "exedet carnes vestras "velut

---

9 *Miseri estote, & lugete, & plorate. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.*

10 *Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.* 1.Pet.5.6

11 *Nolite detrahere alterutrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suū, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.*

12 *Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?* Rom.14.4

13 *Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annū, & mercabimur, & lucrū faciemus.*

14 *Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim vita vestra? vapor est enim ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.*

15 *Pro eo vt dicatis, Si Dominus voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc aut illud.* 1. Cor. 4. 19

16 *Nunc autem exultatis in superbiis vestris. omnis exultatio talis, maligna est.*

17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*

CAP. V.

1 *Agite nunc diuites, plorate, vlulantes in miseriis vestris quæ aduenient vobis.*

2 *Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimēta vestra à tineis comesta sunt:*

3 *Aurum & argentum vestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimoniū vobis erit, & mādu-cabit carnes vestras sicut*

---

9 *Sensu miseriæ tangimini*, ταλαιπωρήσατε. Nō aliter quàm periphrasi potui hoc loco verbum istud explicare. Nec enim nos iubet miseros esse Apostolos, sed ἀναλγησίαν primùm reprehendit in aduersis, deinde immoderatam in rebus prosperis exultationem, quòd grauiter in vtranque partem à plerisque peccetur. ¶ *Et flete*, καὶ κλαύσατε. Hoc deest apud Syrum interpretem. ¶ *In mœrorem*, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarāt Greci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

12 *Legislator*, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, *& iudex*, vt etiam legit Syrus & Latinus Vetus interpres.

* 13 *Age*, ἄγε. Vulg. ἰδού. Syrus verò periphrasi vsus hoc loco hanc eandem particulam initio sequentis capitis prę-teriit. Apud idoneos autem & Græcos & Latinos scriptores hæc vocula passim vsurpatur etiam quando plures cōpellantur. ¶ *Vel cras*, ἢ αὔριον. Ita legit & Syrus & Latinus Vetus interpres, idque rectius, quàm si legas καὶ αὔριον, *& cras*. Itaque sic restituimus, consentientibus etiam duobus manuscript. exemplaribus. ¶ *Proficiscemur*, πορευσόμεθα. Hîc quoque Veterem interpretem & vnius vetusti exemplaris fidem sequuti, ista omnia potius indicandi modo quàm hortandi legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla sensus iniuria. ¶ *Agemus*, ποιήσομεν. Sic quoque idem verbum vsurpatur 2.Cor.11.25. Vulgata & Erasmus, *Faciemus*, & Syrus interpres עברינן [*hauadinan*] quod de negotiationis opere accipi potest, Vide Act.18.23. *

15 *Faciemus*, καὶ ποιήσωμεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hîc quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, consentiente vno ex vetustis nostris exemplaribus.

16 *Nunc autem gloriamini*, νῦν δὲ καυχᾶσθε. Sic habent omnes nostri codices. Syrus autem interpres, pro hoc toto, legit καυχῶνται, *gloriantur*.

IN CAPVT V.

2 *A tineis vorata*, σητόβρωτα. Erasmus, *tineis obnoxia*, ineptè. *

3 *Exedet*, φάγεται, pro φαγεῖται. Vulgata, *manducabit*, prorsus inusitatè. ¶ *Velut ignis*, ὡς πῦρ. Hæc in duobus manuscr. codicibus, & editione Complutensi, atque adeo apud Syrum interpretē, connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, *Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies.* Sed Syrus tollit particulam ὡς: quam scripturam germanam esse arbitror. *

ὑμῶν ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοί, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

ignis: thesaurum congessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerũt regiones vestras, per vos interuersa, clamat: & vociferationes eorum qui messuerunt, in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixistis super terrã, & lasciuistis: enutristis corda vestra vt in die epuli.

6 Condemnastis, occidistis iustum: non resistit vobis.

7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 Ne ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condẽnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.

10 Sumite, fratres mei, pro exemplari vexationis ac lenitatis, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos qui *aduersa* tolerant. tolerantiam Iob audistis, & finem Domini vidistis. nam abundat intima misericordia Dominus, & est miserator.

ignis: thesaurizastis in nouissimis diebus.

4 *Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introiuit.*

5 *Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda vestra in die occisionis.*

6 *Addixistis & occidistis iustum: & non restitit vobis.*

7 *Patientes igitur estote, fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.*

8 *Patientes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.*

9 *Nolite ingemiscere, fratres in alterutrum, vt non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam aßistit.*

10 *Exemplum accipite, fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.*

11 *Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finẽ Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.*

---

4 *Per vos interuersa*, ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν. Id est, qua illos priuastis. ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. 19. Vulgata, *Quæ fraudata est à vobis.* Erasmus, *Quæ fraude non reddita est à vobis.* ¶ *In aures Domini Sabaoth introierunt*, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασι. Id est, exauditi sunt a Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות [*tsebaoth*,] id est, exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudęis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent: & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla, tunc etiã plebeiis omnibus nota.

5 *Enutristis corda vestra*, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est, indulsistis vobis. Notatur autem actus non certus quispiam, sed continuus. ¶ *Vt in die epuli*, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח [*zebach*] id est, sacrificij vel cõuiuij, vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, quæ tamen videtur omnino retinẽda, etiamsi (vt plerique Latini codices habent) hæc attexas sequenti versic. vt ita legas, *Vt in die mactationis condemnastis & occidistis iustum*, id est, iustos, haud secus quàm hostias aliquo solenni die mactandas, vestris calumniis oppressos occidistis.

6 *Condemnastis*, κατεδικάσατε. Vulgata in nonnullis codicibus, *Adduxistis*, mendosè: in aliis, *Addixistis*, fortassis respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. Sed quid opus fuit hac metaphora? ¶ *Iustum*, τὸν δίκαιον. Id est, iustos quosuis, sicut Gallicè dicimus, *l'homme de bien*, etiam quum indefinitè loquimur. quanquam fortasse Iacobus ad Christi necem à potentioribus procuratam, & ad festũ Paschæ patratam, allusit.

¶ *Non resistit*, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendum esset אשר [*ascher*] ex Hebræorum idiotismo. sed istud ἀσύνδετον addit pondus sententiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 *Patientes estote*, μακροθυμήσατε. De hoc vocabulo diximus Mat. 18. 26, & alibi non semel: neque nos illud semper similiter vertimus. Interdum enim de ira moderanda siue ad tempus differenda dicitur, quæ maxima Dei laus est, Rom. 9. 22, & Exo. 34. 6. quoties videlicet ira iusta est. Hîc verò & similibus locis τὸ μακροθυμεῖν significat procul iram, qua neque citò neque serius vtẽdum, abigere, & impatientiam penitus domare. ¶ *Matutinam & serotinam*, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש [*ioreh vmalkosch*] ex quibus epithetis prius declarat pluuiã quæ paulo pòst sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora sit ipse seminũ exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 *Ne ingemiscite*, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinã quandam querimoniam, quæ impatientiam declaret, quãuis non prorsus erumpat, quòd illam videlicet expleri aliquid prohibeat.

11 *Qui [aduersa] tolerant*, τοὺς ὑπομένοντας. Vulgata, *Qui sustinuerunt*, τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. ¶ *Finem Domini*, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitum dederit Dominus. ¶ *Vidistis*, εἴδετε. Nempe in ipsius historia, nisi malimus legere οἴδατε, *nostis*. quod etiam vsitatius dicitur. ¶ *Abundat intima misericordia*, πολύσπλαγχνός ἐστιν. Vulgata, *Misericordem* vertit, non satis expressè. Vide Matth. 9. 36, & Luc. 1. 78.

12 *Sit*

Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ᾽ αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσονται αὐτῷ.

Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

Ἀδελφοὶ, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν,

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

12 ‖Ante omnia verò, fratres mei, ne iurate neque per cælū, neque per terram, neque aliud vllū iusiurandū: ¨sit autē vestrū est,est,& non,non: ¨ne in condemnationem incidatis.

13 ¨Æger est animo aliquis inter vos? oret. bono animo est aliquis? psallat.

14 Non valet aliquis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent ¨pro eo, ‖ vngentes eū ¨oleo ¨in nomine Domini.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus: ¨quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

16 Confitemini ¨alij aliis lapsus, ¨& orate alij pro aliis, vt sanemini: multum *enim* valet deprecatio iusti ¨efficax.

17 ‖Elias homo erat ¨iisdē quibus nos affectionibus obnoxius, & ¨precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terrā annos tres & sex menses.

18 Et rursum precatus est, & cęlum dedit pluuiam, & terra produxit fructum suum.

19 Fratres, ‖siquis inter vos aberrarit à veritate, & ¨conuerterit eum quispiam,

20 Sciat eū qui auerterit peccatorē ab errore viæ suæ, seruaturum ¨animā à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

12 Ante omnia autē, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autem sermo vester est, est: non, non: vt non sub iudicio decidatis. Matt 5.34

13 Tristatur aliquis vestrum? oret. Æquo animo? psallat.

14 Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini. Mar.6.13

15 Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuabit eū Dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei.

16 Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, & orate pro inuicē, vt saluemini: multum enim valet deprecatio iusti assidua.

17 Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex. 3. Reg 17. 1. & 18. 45 Luc.4.25

18 Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suū.

19 Fratres mei, siquis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eū. Matt.18.15

20 Scire debet quoniam qui cōuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.

12 *Sit autem vestrum est, est,* ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί. Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alij huc referunt quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi scopo alienū, vt diximus copiosius Matt. 5.37. Pro me facit Basilius Concione in Psal.14, vt numerant Græci: ita scribens, οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. γέγονε τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιπλοκῆς. αὐτὴν καθ᾽ ἑαυτὴν περὶ τὴν ἀλήθειαν παριστᾶν, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. nempe, quia non valde procul abest à peierandi licentia, qui facilè & frequenter iurat, etiam si verum iuret. ¶ *Ne in condemnationem incidatis,* ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit & Syrus & Vetus Latinus interpres, consentiēte vno ex vetustioribus Gręcis manuscr. codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9, dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, *vt ne condemnemini.* vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini Exo.20.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temerè ipsius nomen vsurparit: i. fore vt eum condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν. visum est addendam εἰς prępositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, *ne in simulationem incidatis,* vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallāt quàm qui temerè iurare consueuerunt: sed spectandum tamen quid magis appositè dicatur.

13 *Aeger est animo,* κακοπαθεῖ. Vulgata, *Tristatur,* λυπεῖται. Quid sit autem hoc in loco κακοπαθεῖν apparet ex opposito εὐθυμεῖν, pro quo Latini similiter prorsus dicunt *Bono animo esse,* pro hilari & alacri.

14 *Pro eo,* ἐπ᾽ αὐτόν. Hebr. עליו [*halau,*] pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar.16.18. ¶ *Oleo,* ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis, vt Mar.6 13. Quorsum autem nunc symbolum, si nusquam extat donum? & quòrsum nonnisi moribundis, quod curationis causa adhibebatur? ¶ *In nomine Domini,* ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato nomine Domini.

15 *Quòd si peccata commiserit,* κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Mat 9.6. quamuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohann.9.2. Ideo addita est coniunctio ἐὰν, *si.*

19 *Alij aliis,* ἀλλήλοις. Vulg. *alterutrum,* id est, (si nonnullis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quæ nihil ad eum pertinent. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est cogitatum. ¶ *Et orate,* καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote. ¶ *Efficax,* ἐνεργουμένη. Id est, qua non perfunctoriè sed ardenter oratur. Syrus hoc non legit. Vulg. *assidua,* nescio quam scripturam sequutus.

17 *Iisdem quibus nos affectionibus obnoxius,* ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν. Vide Act.14.15. ¶ *Precibus precatus est,* προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: acsi diceret, *ardentissimè precatus est:* cuiusmodi precationem vocauit ἐνεργουμένην.

19 *Conuerterit,* ἐπιστρέψῃ. Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה [*teschubah,*] id est, *conuersio.*

20 *Animam,* ψυχήν. Vulgata addit αὐτοῦ, *eius,* videlicet qui ab errore in viam reuocatur. Alij legunt αὐτοῦ, *suam,* vt annotat Beda. Sed illud melius conuenit.



ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica prior.

Κεφάλαιον α.



1 ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

2 Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

NOVA INTERPR.

CAP. I.



1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontũ, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

2 Electis ex prænotione Dei Patris ad sanctificationem Spiritus, per obedientiam & aspersionẽ sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

VETVS.

CAP. I.

1 *PETRVS Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ;*

2 *Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Pontum, Galatiam,* Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet. Citatur autem hæc epistola à Tertulliano, Cypriano, Cassiodoro titulo epistolæ Petri ad Ponticos.

2 *Ex prænotione Dei,* κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ. Vel, Ex antegresso decreto seu proposito Dei. Omnia enim ista sunt * synonyma. de quibus vide Act. 2. 28, & Rom. 8. 29. & Petrus diuino artificio nos hîc docet quomodo Trinitatis personæ ad vnum & idem nostræ salutis opus sic concurrant, vt sua cuique peculiaris actio tribuatur. Pater enim nos eligit, id est, saluti in Filio destinat: Spiritus sanctus in cognitionem Filij deductos sanctificat: Filius sibi donatos & sanguine suo aspersos redimit. Illud autem ἐκλεκτοῖς, *electis*, quamuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. ¶ *Ad sanctificationem Spiritus,* ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est, εἰς ἁγιασμόν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur. vt Ephe. 1. 5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidem attinet, non tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundẽt: vt Ephes. 1. 12. Erasmus, *Per sanctificationem Spiritus:* non satis apposité. ¶ *Per obedientiam,* εἰς ὑπακοήν. Id est, δι' ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco vsurpatur אל [*hal*] id est, εἰς. Vulgata & Erasmus, *In obedientiam & aspersionem,* &c. ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio, generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nempe in regenerationem, & peccatorum remissionem. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem autem crucis, vt Rom. 5. 19, & 3. 24, & 25. Ita complexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientẽ summam causam, Dei Patris præscitum. Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipsa eligimur quũ Deus æternum suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiãm, Christi iustitiam, cuius imputatione iusti coronamur. Sãctificationem autem appellat separationem à reliquis hominibus extra Christum perituris. * Neque tamen hic finis est vltimus cui sunt electi destinati, sed quem tãdem subiicit Petrus v. 3, & 4. ¶ *Et aspersionem sanguinis,* καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quę illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis consideranda, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, vtpote vt aspersio: simúlque ad illã sanguinis aspersionem respicit quæ sub Lege vsurpatur, de qua copiosè Hebr. 9. 18, & deinceps. quamobrem etiam sanctificationem Spiritus commemorauit, nõ carnis. Spiritum autem vocat vel Spiritum ipsum Sanctum ipsius * Sanctificationis auctorem: vel animam ipsam qua renouatur hac gratia: corpore suo quoque tempore in corruptione sua patituro.

3 Deus

3 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

4 Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς,

5 Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.

6 Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·

7 Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 Ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·

9 Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

10 Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξη-

3 Benedictus *esto* "Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos "in spem viuā per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

4 *Id est* ad hæreditatem quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, "vobis "in cęlis seruatam,

5 Qui virtutis Dei pręsidio custodimini per fidem, ad salutem paratam patefieri "tempore vltimo.

6 "Qua in re exultatis, paululum nunc ("si opus est) in variis tentationibus tristitia affecti:

7 "Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior "*exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, "comperiatur *vobis esse* laudi & honori & gloriæ, "quum patefiet Iesus Christus.

8 Quem "quum non videritis, diligitis: "in quem, nunc *eum* non cernentes, tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

9 Reportantes "mercedem fidei vestræ, "salutem animarum.

10 De qua salute inquisierunt,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnā regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,*

4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcescibilem, conseruatam in cælis in vobis,*

5 *Qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, paratam, reuelari in tempore nouissimo.*

6 *In quo exultatis modicum nunc, si oportet, contristati in variis tentationibus:*

7 *Vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur, inueniatur in laudem & gloriam & honorem in reuelatione Iesu Christi.*

8 *Quem quum non videritis, diligitis: in quē nunc quoque non videntes, credētes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*

9 *Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum.*

10 *De qua salute exqui-*

---

3 *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor.15.24. ¶*In spem viuam*, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id est, perennem, sicut explicat proximo versiculo. Si spem accipias μετωνυμικῶς pro re sperata, vt Rom.8.24, & alibi sæpe: sin autem pro affectu illo quo promissa sperantur, ζῶσαν dixerit pro ζωῆς, id est, *Spem viuam*, pro *Spe vitæ*: vt Syrus etiā interpres vertit quæ vita sequente versic. explicatur.

4 *Vobis*, εἰς ὑμᾶς. Id est, ὑμῖν. respondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio casui præponitur, vt sępe annotauimus. Vulg. *In vobis*. Eras. *Erga vos*, nimium obscurè. ¶*In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit crassas Iudæorum opiniones de Messia.

5 *Tempore vltimo*, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Heb. עת קץ [*beth kets*,] tempus finis, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat, Rom. cap.8.19. & deinceps.

6 *Qua in re*, ἐν ᾧ. Id est, qua de re, siue quam ob rem. * Est enim Beth Hebræum pro Bahabur: & hoc refertur ad totum superioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius sit generis. possit tamē aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt significetur, fideles in Deo exultare, quātumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòst ver. 8. Syrus autem interpres retulit ad καιρῷ proximè præcedens, ita nimirū vt totum hunc locum sic interpretemur, *tempore vltimo in quo exultetis*, id est, quo tempore demum exultabitis, ab iis miseriis, quibus nunc vestro bono vexamini, semel liberati. ¶*Si opus est*, εἰ δέον ἐστὶ. Id est, tum demum quum opus est. Syrus interpres hoc non legit, quod tamen in Gręcis nostris omnibus legitur, & minimè videtur superuacaneum.

7 *Vt exploratio*, ἵνα τὸ δοκίμιον. Vide Iac.1.3. Syrus interpres, siue de suo, siue quòd hoc quoque Græcè legerit, addit, vt vertit Tremellius, *quæ transeunt super vos vt exploratio*, &c. ¶[*Exploratione*] *auri*, χρυσίου. Vel, quàm auri, scilicet exploratio. Omnino enim subaudiendus est articulus τοῦ, sub δοκιμίου: cuius ellipsis simile prorsus exemplū annotauimus Ioh.5.20. & Matth.5.20, & 1.Ioh.2.2. Poscit enim ratio antitheseωs vt exploratio cum exploratione, id est, afflictiones cum igne: & res ipsæ, id est, fides cum auro inter se comparentur. Alludit autem Petrus omnino ad Iobi 23,10. * ¶*Comperiatur* [*vobis esse*] *laudi*, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον Vulgata, *Inueniatur in laudem*. Erasmus, *Reperiatur in laudem*. Ego nonnihil suppleui, non modò vt obscurū Hebraismum illustrarem, sed etiam vt ostenderem hìc agi de ipsorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum synonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom.2.7. ¶*Quum patefiet*, ἐν ἀποκαλύψει. De secundo Christi aduentu loquitur.

8 *Quum non videritis*, οὐκ εἰδότες. Sic restituo ex manuscr. bonæ fidei codice, adstipulante Vetere Latino interprete. Durum enim omnino fuerit εἰδότες, vt vulgò legitur, pro ἰδόντες accipere. ¶*In quem nunc cernentes*, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες. Sic legitur in Græcis nostris omnibus codicibus, assentiente Latino interprete, nisi quòd legit καὶ ἄρτι, *hunc quoque*. Sed ex Syra interpretatione conijcere licet Gręce fuisse initio sic scriptum, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες ἀγαπᾶτε αὐτὸν, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτόν: id est, *quem non videntes diligitis, & credentes in eum*: & illud ὃν οὐκ ἰδόντες esse illius εἰς ὃν οὐκ ὁρῶντες glossema, propter Hebraicam constructionem verbi ὁρῶντες, quod postea in contextum irrepsit: in quo tamen nihil mutandum censui. Sed Augustinus tractatu in Ioh.86. diuersam prorsus lectionem citat, & simul interpretatur his verbis, *In quo non videntes creditis, & quem quum videritis exultabitis gaudio memorabili, & honorato*, acsi Græcè scribatur, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες πιστεύετε· καὶ ὃν ἰδόντες ἀγαλλιάσεσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ. *

9 *Mercedem*, τὸ τέλος. Hebr. אחרית [*acharith*,] quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces sit operis finis. vt etiam citatur hic locus ab Augustino. tractatu in Ioh. 86. Vulgata & Erasmus, *finem*: quod non videtur satis quadrare verbo κομίζεσθαι. *

¶*Salutem animarum*, σωτηρίαν ψυχῶν. Id est, vestram. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocunque modo interpreteris, subauditur pronomen *vestrarum*, acsi vernaculo nostro sermone dicas, *De vos personnes*, vt 2.Corinth.cap.12.15.

ρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

11 Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

12 Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

13 Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις.

Luc.1.75
15 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

Leu.11.44, 9.2 & 20.7
16 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

17 Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀ-

& quam scrutati sunt Prophetæ, qui de *ventura* in vos gratia prophetarunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiusmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipsis *erat* Spiritus Christi, declararet *euenturas* Christo perpessiones, & gloriam illas consequuturam.

12 Quibus patefactum est, eos non sibi sed nobis ea administrare quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per emissum è cælo Spiritum sanctum, in quæ desiderant Angeli introspicere.

13 Quapropter succincti lumbis mentis vestræ, sobrij, integrè sperate in eam quæ vobis defertur gratiam, in patefactione Iesu Christi.

14 Vt filij obedientes, qui vos non configuretis pristinis quæ in ignorantia vestra *viguerunt* cupiditatibus.

15 ‖Sed sicut is qui vos vocauit sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

16 Propterea quod scriptum est, ‖Sancti estote, nam ego sanctus sum.

17 Et, si patrem cognominatis

fierunt atque scrutati sunt Prophetæ qui de futura in vobis gratia prophetauerunt:

11 *Scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi, prænuntians eas quæ in Christo sunt passiones, & posteriores glorias.*

12 *Quibus reuelatum est quia nō sibiipsis, vobis autem ministrabant ea quæ nunc nuntiata sunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis Spiritu sancto misso de cælo, in quæ desiderant Angeli prospicere.*

13 *Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrij, perfectè sperate in eā quæ offertur vobis gratiā, in reuelatione Iesu Christi.*

14 *Quasi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ vestræ desideriis.*

15 *Sed secundum eum qui vocauit vos sanctum & ipsi in omni conuersatione sancti sitis.*

16 *Quoniam scriptum est, Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum.*

17 *Et si patrem inuocatis*

---

10 *Et [quam] scrutati sunt*, καὶ ἐξηρεύνησαν. Hoc non legit Syrus, & videtur potius inchoasse proximè sequentem versiculum, cuius altera lectio pro ἐρευνῶντες, adscripta fuerit ad album libri, & malè huic loco postea inserta.

11 *Prænuntius*, προμαρτυρόμενον. Participium ex Hebr. idiotismo, pro verbali nomine quod vocant. Vulgata, *Prænuntians*. Erasmus, *Qui priusquam acciderent testabatur*. Sed in eo grauiter peccatum puto ab interpretibus quod hoc participium coniunxerint cum παθήματα, hiante prorsus constructione verbi ἐδήλου & εἰς præpositionis illi subiunctæ: quod incommodum vt in Latino sermone vitarem, necesse fuit verborum collocationem nonnihil immutare. Sed tamen rectius omnino hunc locum Syrus interpres sic legit, Καὶ ἐξηρεύνησαν τίνα καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα. id est, *Et scrutati* * *sunt quod tempus declararet Spiritus Christi qui in ipsis erat, prænuntians [venturas] in Christum perpessiones.* ¶ *Perpessiones*, παθήματα. Vide infrà 2,21. ¶ *Gloriam*, δόξας. Vsus est plurali numero, emphaseως causa, ex Hebræorum more. quod nusquam alibi in his libris inuenio.

12 *Non sibi*, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendum sit diximus Heb.11 13, & 33.39. Cæterum qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas esse putant dissentire, cōferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuersus est, quum librum secundum Didymi de Spiritu sancto interpretaretur.
¶ *Per Spiritum sanctum*, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apostolis tanquam Spiritus sancti primitiis exhibitam die Pentecostes: quam idem noster Petrus explicat Act.2.6, & deinceps. ¶ *Introspicere*, παρακύψαι. Vulgata & Erasmus, *Prospicere*. Vide Iac.1.25. Alludit autem ad propitiatorij, id est, operculi arcæ formam, cui Angeli duo insidebant siue insistebant aduersis faciebus in ipsam arcam intuentes: iam tum indicante figura fore vt in Christo, cuius typus erat arca, omnes sapientię & intelligentiæ insiderent thesauri, per Euangelij prędicationem patefaciendi, auidis ipsis Angelis beatis totum hoc mysterium cognoscere, cuius etiam exhibitionem iam inde ab ipsis Christi nascentis incunabulis Ecclesię enarrarunt.

13 *Succincti*, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, spem nostram in cælis repositam. Eò igitur docet esse nobis per puram & sanctam vitā (quasi iter aliquod) perueniendum. Sumpta est autem translatio ex vetusto more. Quum enim prælōgis vestibus vterentur, non poterant nisi succincti iter facere. Hinc illud Christi dictum, Sint lumbi vestri succincti, Luc.12.35. Sed Petrus metaphoram duplicat, quum lumbos menti tribuit. Iubet igitur, sublatis omnibus impedimentis, præparatos esse animos ad hoc iter ingrediendum. Ideo requirit in primis sobrietatem, ne videlicet vel cibo & potui reliquísve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falsis & vanis opinionibus sint ebrij. Nam in huiusmodi hominibus, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officium facit: nedum animus, Luc.25.34. ¶ *Integre*, τελείως, id est, solidè ac sincerè. Hebr. בתום [*battom.*] Nisi malimus exponere, *Ad finem vsque*. Vulgata & Erasmus, *Perfectè*. Syrus interpres hoc aduerbium coniungit cum νήφοντες, quod mihi minus placet.
¶ *In patefactione*, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim solet secundum aduentum Christi significare, vt suprà, ver. 5 & 7, quo demum exhibebitur nobis gratia quæ nunc nobis offertur. Erasmus, *Dum nobis patefiet Iesus Christus*, ita vt hoc ad Euangelij prædicationem pertineat.

14 *Qui vos non cōfiguretis*, μὴ συσχηματιζόμενοι. Vide Rom. 12.2. * ¶ *In ignorantia vestra*, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorantiam vocat cæcitatem illam Iudæorum, cuius fit mentio Ioh.9.39, & deinceps. Nam extra Christum nihil præter densissimam caliginem.

17 *Si patrem cognominatis*, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. id est, si eius patris filij vultis nuncupari. Vide Iac.2.7. ¶ *Commorationis*, τῆς παροικίας. Vulgata & Erasmus, *Incolatus*. Vide Matth.2.23, & 2.Cor.5.6.

προσωποληπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

Κεφάλαιον β.

ΑΠοθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς.

eum ‖ qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini ¨ commorationis vestræ tempore.

18 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, ¨ fuisse redemptos ex vana illa vestra conuersatione, ¨ à patribus tradita:

19 ‖Sed pretioso sanguine, ¨ vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi:

20 ‖ ¨ Præsciti quidem ¨ ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus ¨ propter vos,

21 Per eum credentes in Deum, qui excitauit eum à mortuis, & gloriã ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

22 Qui *igitur* animas vestras purificastis, auscultando veritati ¨ per Spiritum, ‖ ¨ ad charitatem fraternam ¨ simulationis expertem, ¨ ex puro corde alij alios diligite intensé:

23 Regeniti non ex semine intereunte, sed non intereunte, *id est* per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

24 ‖Nam ¨ omnis caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis, vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis,

CAP. II.

1 P‖Roinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentiis, & omnibus obtrectationibus,

eum qui sine acceptione personarum iudicat secundum vniuscuiusque opus, in timore incolatus vestri tempore conuersamini: Deut.10.7 rom.2.11 gal.2.6

18 *Scientes quòd non corruptibilibus, auro vel argento, redempti estis de vana vestra cõuersatione paternæ traditionis:*

19 *Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:* 1.Cor.6.20.& 7.23 heb.9.14 1 ioh.1.7

20 *Præcogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem nouissimis temporibus propter vos,* apoc.1.5 Rom.16.25 eph.3.9. col.1.26 2.tim.1.19 tit.2.2

21 *Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides vestra & spes esset in Deum.*

22 *Animas vestras castificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde inuicem diligite attentiùs.* Infrà,1.17 rom.12.10 Eph.4.3

23 *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei viuum & permanẽtis in æternum.*

24 *Quia omnis caro vt fœnum, & gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:* Esa.40.6 eccl.14.18 iac.1.10

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. hoc est autem verbum quod euangelizatum est in vos.*

CAP. II.

1 *DEponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & simulationes, & inuidias, & omnes detractiones,* Rom.6.4 eph.4.22 col.3.8 heb.12.1

18 *Fuisse redemptos*, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christum cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur?

¶ *A patribus tradita*, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio, Ezech.cap.20. versu 18, & alibi sæpe.

19 *Vtpote*, ὡς. Vulgata, *Quasi*. Erasmus, *Velut*. Neuter satis expressé. Nec enim ὡς similitudinem, sed veritatem hîc declarat, vt diximus 2.Cor.2.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exodi 12.5.

20 *Præsciti*, προεγνωσμένου. Id est, præordinati: non à verbo Scio, sed à verbo Scisco, sicut plebiscitum dicimus, * & cognouisse dicitur iudex de causa decernens, vt ostendimus Rom.8 29. Itaque falluntur qui præscientiã, quam vocant, à decreto siue proposito Dei æterno separant, imò prædestinationi electorum opponunt, quum præscitos dici velint reprobos, non prædestinatos: itidémque qui hãc suam præscientiam qua fit vt Deo nota sint omnia, volunt causæ rationem habere à decreto seiunctam. Quomodò verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Ephes.1.5. ¶ *Ante iacta*, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. Id est, ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc nõ impedit quominus causarum ordine, remedij ordinatio lapsui, i. morbo, subordinetur, vt exposuimus Ephes.1.5. ¶ *Propter vos*, δι' ὑμᾶς. Vide Hebr.11.40.

22 *Per Spiritum*, διὰ Πνεύματος. Hoc non legit neque Syrus neque Latinus Vetus interpres: quod tamen minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu. Immo etiam Syrus videtur pro διὰ πνεύματος vel legisse vel potius de suo adiecisse πεπληρωμένοις φιλαδελφίας ἀνυποκρίτου. ¶ *Ad charitatem*, εἰς φιλαδελφίαν. Finis notatur sanctificationis animorum nostrorum, nempe vt ad mutuam ac synceram charitatem instruantur. ¶ *Simulationis expertem*, ἀνυπόκριτον. Vulg. *simplici*. Opponitur enim ὑποκρίσει, simulationi. Sed fortassis hoc non legit, & pro ἐκ καθαρᾶς καρδίας verterit, *ex simplici corde*. ¶ *Ex puro corde*, ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Syrus interpr. addit καὶ τελείας, & integro: & pleno adscripto puncto, istud ἀγαπήσατε ἀλλήλους legit vt nouam periodum, *Diligite alter alterum*. Ego potius puto ἀγαπήσατε pendere à participio ἡγνικότες, & argumentũ duci à sanctificationis gratiæ fine. Quamobrem etiam initio versiculi, inserui particulam Igitur, vt hanc periodum à superiore distinguerem. Vtitur enim Petrus, vt erat vehementis feruidíque ingenij, non in his tantùm epistolis, sed etiam in concionibus quæ à Luca in Actis Apostolicis summa vt apparet fide recitantur, longis hyperbatis, & eo dicendi genere quod πλαστικὸν Græci vocant.

24 *Omnis caro*, πᾶσα σὰρξ. Carnis nomen imbecillitatẽ naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est.

2 Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

3 Ps. 34. 9 Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.

4 Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·

5 Rom.12.1 Apoc 1.8 Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

6 Esa.28.16 rom.9.33 Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

7 Psal.118.22 mat.21.42 act.4.11 Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·

2 Vt modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

3 Si quidem gustastis quòd bonus sit Dominus.

4 Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificati, fiatis domus spiritualis, ‖ sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

6 Quapropter etiam continetur in Scriptura, ‖ Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretiosum: in quem qui credit, nequaquam pudefiet.

7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem.*

3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.*

4 *Ad quē accedentes, lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*

5 *Et ipsi, tanquam lapides viui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum.*

6 *Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summū angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

7 *Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali.*

IN CAPVT II.

2 *Vt modò nati infantes*, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. ¶ *Lac illud sermonis sincerum*, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, Panis, Cibus, Aqua, Mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autem ipsum per quod cœpta est regeneratio (nimirum Sermo Dei, siue Verbum Dei annuntiatum) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον. i. *sincerum*, non modò quod Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth. 2, 17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceāt: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, & cum proxime præcedētibus optimè cohærens, quam Syri quoque interpretis auctoritas confirmat. Vulgata, *Rationabile*, pro rationali. Nā quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui, quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quum in veteribus codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minime reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia. Matth. 10. 6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, *Lac non corporis sed animi quod dolum nescit*: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneam, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Corinth. 3. 1, & Eph. 4. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic verò Petrus infantiam priori illi coruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est, veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commendat. ¶ *Adolescatis*, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, *ad salutem*.

3 *Gustastis*, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34. 9. ¶ *Bonus*, χρηστὸς. טוב [*Tob*,] id est, commodus & suauis, vt χρηστὸν βρῶμα, Gallice dixeris, *vne bonne viande*. Seruanda enim est metaphora gustus. Ideo Vulgata vertit, *Dulcis*, γλυκύς, sed nimium angusta significatione.

4 *Qui est viuus lapis*, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis commemorat. Hîc enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa, etiam quatenus signa sunt, per se & à rebus ipsis significatis distincta, consideraris.

5 *Aedificati fiatis domus*, οἰκοδομεῖσθε οἶκος. Sic intelligenda est hæc loquendi formula, quadam appositionis specie, vt rectè exposuit Syrus interpres. Vulgata legit ἐποικοδομεῖσθε, *superædificamini*. ¶ *Sacerdotium sanctum*, ἱεράτευμα ἅγιον. Quæ sint huius sacrificij victimæ plenè declaratur Ro. 12, 1. nempe αἴνεσις καὶ εὐποιΐα atque adeò αὐτοθυσία, id est, laus & beneficentia, & sui ipsius oblatio. Est autem illud non temerè factum, vt Spiritus sanctus nunquam in nouo testamento Sacerdotis vel Sacerdotij nomen ad Euangelij ministros accommodarit. Christus enim factus in æternum Sacerdos secundum ordinem Melchisedec nullos habet huius sacerdotij collegas, neque suis sacerdotiū, sed ministerium reliquit. Cur non id verò? nempe quòd nullū nobis sacrificiū, cuiusmodi illud erat quod à sacerdotibus lege procurabatur, supersit præstandū, nēpe ἱλαστικόν.

6 *Continetur*, περιέχει. Id est, περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, *Scriptura*, sicut legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Syrus autem interpres passiuè vertit, *Dicitur enim in Scriptura*. Aliæ duę expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est, cōtinere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est, Excellere in Scripturis. id est, in hoc Scripturæ testimonio. Ab hoc autem verbo deducitur nomen περιοχῆς, de qua diximus Act. 8. 32. ¶ *In imo angulo*, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, *Summum angularem*. Erasmus, *In summo ponendum angulo*. Vide Eph. 2. 20. Cæterùm ita citat Petrus hunc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד [*musad musad*] id est, θεμέλιον στερεόν. *fundamentum solidum*: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal. 118. 27, quum in Esaia duntaxat legatur פנת יקרת [*pinnath jikrath*] id est, *angulum pretiosum*. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sententię quicquā detrahit. ¶ *Non pudefiet*, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Ro. 10. 11.

7 *Lapis quē reprobauerunt*, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν. Totum hoc membrū deest in Syra interpr. vbi legitur simpliciter, *Immorigeris verò, lapis ad quē impingitur, & petra offēsationis.*

8 Ad

8 Οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

9 Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.

10 Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.

8 *Nempe* iis qui offendunt ad sermoné, ‖immorigeri, ⁿad quod etiam positi fuerunt.

9 ‖Vos autem *estis* genus electum, ⁿregale sacerdotium, gens sancta, populus ⁿquem *sibi Deus* vt proprium vendicat: vt ⁿvirtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.

10 ‖Qui quondam *eratis* ⁿnon populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiam consequuti.

8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & positi sunt.* Esa. 8.14 rom 9.33

9 *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.* Exo. 19.6

10 *Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc autẽ misericordiam consequuti.* Osee 2.23 rom.2.25

---

8 *Ad quod etiam positi fuerunt*, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id est, ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom. 9.17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9.22. Nisi malimus constitutos, id est, ordinatos dicere, vt idem verbum sumus interpretati Iohan. 15.16, Act. 13.47, & aliis locis. Sed à quo tandem positi vel excitati, vel coagmentati seu effecti, vel denique constituti & ordinati sunt? Num à seipsis? Hoc verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom. 9.22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio, Ego, inquit, excitaui te vt ostendam in te potentiam meam, Rom. 9.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, etiam impium ad diem malum, Prouerb. 16.4. Iste (inquit Simeon Luc. 2.34) κεῖται, positus est, ad ruinam & resurrectionem multorum. Cedo verò à quo positus? Ab eo videlicet qui de hac ipsa re loquens Rom. 9.33, Ego pono in Sió inquit, lapidem offendiculi, &c. Non enim melior erit Esaiæ interpres quærẽdus quàm sit Paulus, qui pro eo quod dixerat Esaias, Et erit, scripsit, ἰδοὺ τίθημι, Ecce pono. Quomodo etiam Esaias 49.6, Posui te, inquit, pro luce Gentium, vt iam non possimus dubitare quin verbum τιθέναι, siue electos siue reprobos consideres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Ioh. 15.16, quum dixisset ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, *ego elegi vos*, statim subiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & *posui vos*. Hæc ergo est huius loci sententia, Duo esse Iudæorum genera: (Iudæis enim scribit Petrus) vnum eorũ qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori: alterum eorum qui sunt immorigeri, quibus Christus est offendiculo, prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt constituti. Ergo, dices, crudelis est Deus. Imò infinitè misericors, qui vel vnum seruet. Quis verò illum adstrinxit ad seruandos omnes? Imò iustissimus, qui nullos condemnet nisi in quibus causam ipsam condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti exequutionem, causa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iusto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati sunt huius loci testimonium eludere noua quadam ellipsi, perinde nimirum acsi scriptum esset ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (sic enim vertit Erasmus) *Neque credunt in id ad quod & instituti fuerant*. Atqui non est scriptum ἀπιστοῦντες, sed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, absurda fuerit ista constructio: neque ἐτέθησαν significare potest, Instituti fuerant. Itaque Castellio maluit conuertere, *Ei diffidentes ad quod erant destinati*: quam interpretationem prorsus reiicio. Primùm enim ostendimus, eam causam quæ istos adduxit vt vellẽt hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius esse momenti, quasi videlicet corruitura sit Dei iustitia nisi nostro patrocinio fulciatur: aut quasi nimium durè & impropriè loquutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, sed de iis qui monenti Deo parere pro sua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi subterfugio, gentem Iudæorum in genere dici saluti destinatam. Quis verò non videt Petrum planius ac magis perspicuè fuisse scripturum si quippiam eiusmodi significare voluisset: sicut infrà, 3.1, τῷ λόγῳ expressit? Præterea particula καὶ adiuncta, & quod mox subiicit, Vos autem genus electum, nónne manifestam antithesin ostendit vasorum ad decus & ad dedecus conditorum: sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Et, quid illic fiet vbi nullus locus est istiusmodi ellipsi? veluti 1. Thess. 5.9, vbi in simili prorsus argumento Paulus electos opponens reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ᾽ εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id est, *non condidit nos ad iram, sed ad salutis consequutionem per Dominum nostrum Iesum Christum*. Nam certè si nullos Deus ad iustam iram condidit, frustra hoc dictum erit. Quid verò Iudas versu 4, de his ipsis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelij cursum impediebant? *Subierunt quidam homines*, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, *iam olim ad hanc condemnationem descripti*? &c. Ex quorum testimoniorum comparatione satis puto omnibus liquere quomodo hic locus sit explicãdus, etiamsi nulla alia ratio adferatur. Postremò peto ab iis qui hac ratione putant sese Dei iustitiæ optime patrocinari, vt etiam considerent vter Dei naturæ blasphemiã inurat, isne qui dicit Deum, gloriæ suæ consulentem, ex occulta & inscrutabili, sed iusta tamen, sua voluntate ac proposito, certos homines, quos ipse solus nouit, iustæ cõdemnationi ab æterno destinasse: an verò is qui dicat Deũ omnes quidem ac singulos saluti destinasse, sed incerta & instabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut singulos quidem saluti destinasse, & saluos fieri velle, sed homines sua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non possit, vel consilium postea commutet. Illud primum ego ingenuè affirmo, sine quo nec gratiæ, nec iustificationis, nec cõsolationis nostræ basin stare posse dico: ista verò vt planè impia ac blasphema non possum non repudiare, quæ tamen non video quomodo ex eorum placitis necessariò non consequantur qui singulos volunt saluti esse destinatos. Non ita Christus, qui quum sciret sese certis hominibus ad salutẽ destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt, Iohan. 17.9.

9 *Regale sacerdotium*, βασίλειον ἱεράτευμα. Venusta est inuersio verborum Mosis, Exod. 19.6. Et hoc rursus indicat, promissiones, quanuis indefinitè offerantur quibusuis, ad solos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quo ipsi oblatam gratiam sponte repudiantes, iusto Dei iudicio aditum patefaciunt. ¶ *Quem [sibi Deus] vt proprium vendicat*, εἰς περιποίησιν. Id est, περιποιητός. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποίησις. Nã hoc illud est pro quo Hebræi dicunt סגלה [*Seghala*] Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Ephes. 1.14, & Tit. 2.34. Possis tamen etiam simpliciter interpretari, Ad acquisitionem, videlicet salutis, vt scribit Paulus 1. Thess. 5.9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exo. 19.5. vel potius, Malach. 3.17. vbi Græci interpretes habent εἰς περιποίησιν, vt Ioh. Dusius diligenter obseruauit. Vulgata, *Populus acquisitionis*. Erasmus, *Populus qui in lucrum accessit*. & quidem malè. ¶ *Virtutes*, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio Paulum semel tantùm vti, nempe Philip. 4.8. Petrum autem in hac epistola hoc vno loco, & bis in altera. pro quo vbique Syrus Laudem interpretatur, nomine deducto à שבח [*schabach*] quod est Laudare.

10 *Non populus*, οὐ λαός. Rectè omnino. Scribit enim Petrus tribubus dispersis, quibus propriè applicatur hic Oseæ locus: Gentibus autem nonnisi κατὰ συμβεβηκὸς conueniens, vt citatur idem hic locus à Paulo Rom. cap. 9. versu 25.

Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους
καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκι-
Rom.13.14 gal.5.17 κῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ
τῆς ψυχῆς.
Infrà, 3.16 Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνε-
σιν ἔχοντες καλήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλα-
λοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν κα-
Mat.5.16 λῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι
τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

Rom.13.1 Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ
κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς
ὑπερέχοντι·

Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομέ-
νοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαι-
νον δὲ ἀγαθοποιῶν.

Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ,
ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀ-
φρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν.

Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμ-
μα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθε-
ρίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

Suprà.1.22 rom.12.10 Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα
ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασι-
λέα τιμᾶτε.

Ephes.6.5 col.3.22 Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ
φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀ-
γαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς
σκολιοῖς.

1.Cor.7.10 Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν
Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδί-
κως.

11 Dilecti, precor vt ¨tanquam
aduenę ac peregrini abstineatis
‖à carnis cupiditatibus, ¨quæ
militant aduersus animam.

12 Et ‖conuersationem vestram
habeatis honestam inter Gen-
tes: vt ¨pro eo quod loquuntur
aduersus vos vt maleficos, ‖¨ex
bonis operibus *quæ* spectarint,
glorificent Deum ¨die visita-
tionis.

13 Proinde ‖subiecti estote cui-
uis humanæ ¨ordinationi pro-
pter Dominum: siue ¨regi, vt qui
superemineat:

14 Siue præsidibus, vt qui per
eum mittantur tum ad vltionē
maleficorum, tum ad laudem
rectè agentium.

15 Quoniam ita est voluntas
Dei, vt bene agēdo ¨os obstrua-
tis ¨amentium hominum igno-
rantiæ.

16 Vt liberi, ac non veluti ma-
litiæ ¨velamen habentes liber-
tatem, sed vt serui Dei.

17 Omnes ¨honorate. ‖¨Frater-
nitatem diligite. Deum timete.
Regem honorate.

18 ‖Famuli, subditi estote cum
omni timore dominis, non so-
lùm bonis & æquis, sed etiam
¨prauis.

19 ‖¨Hoc enim cedit gratiæ, si-
quis ¨propter cōscientiam Dei,
suffert molestias iniustè affli-
ctus.

11 *Charissimi, obsecro tā-
quam aduenas & pere-
grinos abstinere vos à car-
nalibus desiderijs quæ mi-
litant aduersus animam.*

12 *Cōuersationem vestram
inter Gentes habentes bo-
nam: vt in eo quòd detre-
ctant de vobis tanquam
de malefactoribus, ex bo-
nis operibus vos conside-
rantes, glorificent Deum
in die visitationis.*

13 *Subiecti igitur estote o-
mni humanæ creaturæ pro
pter Deum: siue regi, quasi
præcellenti:*

14 *Siue ducibus, tanquam
ab eo missis ad vindictam
malefactorum, laudem ve-
rò bonorum.*

15 *Quia sic est voluntas
Dei, vt benefacientes ob-
mutescere faciatis impru-
dentium hominum igno-
rantiam.*

16 *Quasi liberi, & nō quasi
velamen habentes mali-
tiæ, libertatem, sed sicut
serui Dei.*

17 *Omnes honorate. Fra-
ternitatem diligite. Deum
timete. Regem honorifi-
cate.*

18 *Serui, subditi estote in
omni timore dominis, non
tantùm bonis & modestis
sed etiam dyscolis.*

19 *Hæc est enim gratia, si
propter Dei conscientiam
sustinet quis tristitias, pa-
tiens iniustè.*

---

11 *Tanquam aduenæ, ὡς παροίκους*, &c. Alij interpretes & Syrus quoque hoc referunt ad verbum *παρακαλῶ, precor*, quod tamen mihi prorsus videtur cum infinitiuo ἀπέχεσθαι cohærere. ¶ *Quæ militant, αἵτινες στρατεύονται*. Vide Iac.4.1.

12 *Pro eo quòd, ἐν ᾧ*. Vulgata & Erasmus, *In eo quòd*. Ego non dubito quin hoc sit quod ad verbum dicimus, *au lieu que*. vt infrà, vbi eadem sententia repetitur 3,16. Vide Ro. 8,3. * ¶ *Ex bonis operibus quæ spectarint, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες*. Concisum dicendi genus, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *Ex bonis operibus vos considerantes*, vt videatur addidisse ὑμᾶς. Erasmus, *Ex bonis operibus vos æstimantes* ¶ *Die visitationis, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς*. id est, Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vide Luc.19.44. Syrus *probationem* interpretatur, quasi scriptum sit δοκιμασίας.

13 *Ordinationi, κτίσει*, id est, τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis dispositionem, vt rectè exponit Græcus scholiastes. Humanam autem vocat non quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demosthenes etiam ipse testatur) sed quòd hominum sit propria: vt rectè obseruat doctissimus interpres. Vulgata, *Omni humanæ creaturæ*. Erasmus, *Cuiuis humanæ creaturæ*, prorsus absurdè. Syrus, Omnibus hominum filiis interpretatur, subtili quadam argutia. ¶ *Regi, τῷ βασιλεῖ*. Id est, Cæsari, quanuis à Regis appellatione Romani abhorruerint. Itaque ænigmaticè Virgilius de Augusti liberis loquens Ecloga tertia, Reges eos appellauit in illis versiculis, *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Nascantur flores inscripti nomina regum.* sic intelligens illorum nomina inter flores consertos inscripta: sicut Augusto adulans, quem etiam apertè Ecloga prima Deum appellauit, cælum vocat, aut arcum triumphalem ei dicatum, aut locum in quo sedens in theatro aut circo ludos spectaret, vt doctissimi poetæ ænigma παρέργως explicem, licet prophana sacris miscens.

15 *Os obstruatis, φιμοῦν*. Vulgata, *Obmutescere faciatis*. Vide Matth.22.12. ¶ *Amentium, ἀφρόνων*. Siue, *desipientium*. nimis dilutè. Nec enim simplicem ἄγνοιαν sed ἀγνωσίαν arguit Apostolus, id est, cum improbitate vel certè affectata ignoratia coniunctam. *

16 *Velamen, ἐπικάλυμμα*. Alludere mihi videtur Petrus ad veterem illum morem quo pileati incedebant serui recens manumissi. *

17 *Honorate, τιμήσατε*. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet honoris vocabulū, ex Hebræorum idiotismo, vt alibi obseruauimus. ¶ *Fraternitatem, τὴν ἀδελφότητα*. Heb. אחוה [*achauah*,] pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach.11.14: vt accipit etiam Basilius quadam ad Galliæ Episcopos epistola, & Cyprianus omnibus penè epistolis: vt explicat etiam Syrus interpres. Possumus tamen etiam pro animorum fraterna coniunctione accipere.

18 *Prauis, σκολιοῖς*. id est, asperis & sęuis. Nam siquid imperent quod à nobis bona conscientia non possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Pręstat obedire Deo quàm hominibus. Vulgata, *Dyscolis*: sententia quidem vtcunque expressa, sed altero Græco vocabulo.

19 *Hoc enim cedit gratiæ, τοῦτο γὰρ χάρις*. Vulgata & Erasmus, *Hæc enim est gratia*. Mihi videtur & hoc loco & mox versu 20, χάρις pro χαρίεν, Hebræorum more, poni, vt diximus 2. Corinth.3.9, & 7.14. Syrus autem interpres hîc etiam legit παρὰ τῷ Θεῷ, vt in vno quoque Græco manuscript. scribitur: & quidem, opinor, rectè. ¶ *Propter conscientiam Dei, διὰ συνείδησιν Θεοῦ*. id est, quòd ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

20 Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

21 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

22 Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

23 Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

24 Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

25 Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον γ.

1 Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

2 Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

3 Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

20 Quæ enim est gloria si peccãtes & colaphis cæsi, *istud* toleretis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleretis, hoc cedit vobis gratiæ apud Deum.

21 Nam ad hoc etiam vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

22 ‖Qui non peccauit, nec inuentus fuit dolus in ore ipsius.

23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed committebat *causam suam* ei qui iustè iudicat.

24 ‖Qui peccata nostra ipsemet sursum tulit in corpore suo super lignum illud, vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed nunc conuertistis vos ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

CAP. III.

1 Similiter ‖ vxores sese subiiciant suis viris: vt etiam si qui non obediunt sermoni, per vxorum conuersationem absque Sermone lucrifiant,

2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.

3 ‖Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorum, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

20 *Quæ enim est gloria si peccantes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene faciẽtes, patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum.*

21 *In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, vt sequamur vestigia eius.*

22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.* Esa.53.9 1.ioh.3.6

23 *Qui quum malediceretur, non maledicebat: quum pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*

24 *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus: cuius liuore sanati estis.* Esa.53.5 mat.8.17

25 *Eratis enim sicut oues errantes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum vestrarum.*

CAP. III.

1 *Similiter & mulieres subditæ sint viris suis: vt & si qui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant,* Col.3.18 ephes.5.22

2 *Considerantes in timore castam cõuersationem vestram.*

3 *Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumẽti vestimentorũ cultus:* 1. Tim.2.9

---

20 *Colaphis cæsi*, κολαφιζόμενοι. Multi manuscr. codices habent κολαζόμενοι, *puniti*. vt & Syrus interpres. ¶ *Hoc cedit vobis gratiæ apud Deum*, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ. Syrus videtur legisse, τότε πληθυνθήσεται ἔπαινος ὑμῶν παρὰ τῷ Θεῷ, *Tunc multiplicabitur vestra laus apud Deum.*

21 *Passus est*, ἔπαθεν. id est, afflictus: sic enim in his libris accipitur τὸ πάσχειν absolutè, vt apud Hebreos verbũ ענה [*hanah*] vnde עני [*hani*] πάθημα & numero plurali παθήματα suprà 1,11. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Sic legitur in plerisque manuscript. & tum apud Syrum, tum apud Veterem Latinum interpretem, lectione, puto, à nonnullis ideo temerè deprauata, & mox ὑμῖν pro ἡμῖν, quod præcesserit ἐκλήθητε: & mox ἐπακολουθήσητε. Quid enim prohibet ex generali sententia, peculiarem adhortationem elicere? ¶ *Exemplar*, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *vn patron de peincture*, vel, *exemple d'escripture.*

22 *Non peccauit*, ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν. Vide 2. Cor. cap. 11. versu 7.

23 *Committebat* [*causam suam*,] παρεδίδου. Sub. τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. vel ἑαυτόν, *seipsum*. vel, vt Syrus interpres expressum legit, τὴν κρίσιν αὐτοῦ, *iudicium suum*. certè aliquid istorum videtur expunctum. Nam dura est hæc ellipsis. quæ tamen petita videri potest ex idiotismo coniugationis Hebrææ Hithpahel sicut ἐπιστρέφειν sæpissimè in his libris accipitur pro conuertere se.

24 *Ipsemet*, αὐτός. id est, sui ipsius oblatione, vt simul & sacerdos esset & victima. ¶ *Sursum tulit*, ἀνήνεγκεν. nempe in aram crucis sibi imposita sicut holocaustum, ipsius videlicet Christi typus, attollebatur in altare, vt diximus Hebr. 9, 28. Syrus interpres autem hunc locum sic Græcè legit ἐβάστασεν πάσας τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ ἀνήνεγκεν αὐτάς, id est, *baiulauit omnia peccata nostra & sursum tulit ea*, &c. vel sicut Esaias hoc prædicens cap. 53, vsus est duplici verbo נשא [*nasah*] & סבל [*saual*] ita vnicum verbum ἀναφέρειν voluit duplici altero, nempe שרל [*scharal*] & אשיך [*asik*] id est, *ascendere fecit*, interpretari. ¶ *Super lignum illud*, ἐπὶ τὸ ξύλον. id est, crucem illam, vt minime negligendus sit articulus. ¶ *Peccatis mortui*, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id est, ἀποθανόντες. Vide Rom. 6. 2. Ambrosius vertit *Separati*, quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est, seiunctum ac separatum esse. ¶ *Vibicibus*, μώλωπι. Hebr. חבורה [*chabburah*] Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, *eius*, pro quo Erasmus conuertit *Eiusdem*, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom. 16. 27, & Ephes. 3. 21.

25 *Curatorem*, ἐπίσκοπον. Vulgata, *episcopum*, à qua voce alibi non abhorruimus, quam tamen hic non putamus retinendam, quoniam de mediatore expiationis agitur. ¶ *Animarum vestrarum*, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1. 9.

IN CAPVT III.

1 *Absque sermone*, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur vt audientiam præbeant. Syrus interpres legit ἄνευ κόπου, *sine labore*, id est, facilè. quod in nullis codicibus inueni.

3 *In nodis capillorum, & circumposito auro*, ἐμπλοκῆς τριχῶν

καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἐξωθεν. Erasmus, *Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.*

Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.	4	Sed ¨occultus ille cordis homo, ¨*situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, ¨qui est coram Deo pretiosus.	4	*Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in conspectu Dei locuples.*
Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·	5	Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres quę sperabant in Deú, ornabant sese, subiectæ suis viris:	5	*Sic enim aliquando & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ propriis viris:*
Gen. 18.12 Ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα· ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.	6	Sicut ‖Sara obediuit Abrahę, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, ¨& nequaquã vlla terremini cõsternatione.	6	*Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans: cuius estis filiæ, benefacientes, & non pertimentes vllam perturbationem.*
1. Cor. 7.3 Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.	7	‖Viri similiter, ¨vnà versentur vt scientes decet, ¨vasi muliebri ¨vt infirmiori ¨tribuentes honorem, ¨vtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* ¨gratiæ vitę, ¨ne interrumpantur preces vestræ.	7	*Viri similiter, cohabitantes secundum scientiã, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tanquam & cohæredibus gratiæ vitæ, vt nõ impediantur orationes vestræ.*

10 *Occultus ille, &c.* ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτὸν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendum præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. ¶ *[Situs] in incorruptione,* ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὤν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo Incorruptionem vertimus) id est, Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, si verum istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, *Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita vt spiritus sit placidus ac quietus.* ¶ *Qui est corã Deo pretiosus,* ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est, verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, *Quod est coram Deo pretiosum.* acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretij ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

* 6 *Et nequaquam vlla terremini consternatione,* καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Sic vocatur non metus ille optimus pudicitiæ custos, quo vacare nunquam debent mulieres: sed illa demum consternatio animi qua veluti furore perciti homines debacchantur quasi furentes, & sui officij obliti: quales describit Liuius Romanas matronas ad abrogãdam legem Oppiam in publicum contra decorum concurrẽtes. Cæterùm φοβεῖσθαι actiuum semper est, & huiusmodi constructio, vt φοβεῖσθαι φόβον, addit põdus orationi, quomodo etiam Gaudere gaudium dicitur: sed timere timorẽ non vsurpatur à Latinis. Ideo φοβούμεναι passiuo participio, mutata quoque constructione, sum necessariò interpretatus. Quòd autem quidam πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur. Consternationis verò vox à sterno deducta τῇ πτοήσει respondet, quum τὸ πτήσσειν & πτοεῖσθαι à πίπτω oriantur, quod concidere significat, vt consternatis & sui oblitis accidit: sicut accipitur Luc. 21.9 & 24.39. Vulgata, *non pertimẽtes vllam perturbationem.* Erasmus, *non terremini vllo pauore.*

7 *Vnà versentur vt scientes decet,* συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ ellipsis ad sequẽtes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est, contubernij, omnia matrimonij officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, *Secundum scientiã,* neque etiam aduerbio *Scienter.* illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet dũtaxat vt in cõtubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, & quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt circunspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulgata, *Cohabitantes secundum scientiam.* Erasmus, *Cohabitent secundum scientiam.* ¶ *Vasi muliebri,* σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי [*cheli*] latissimè patere, adeo vt de quibusuis dicatur quorum opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est, comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigendam vitam adiuncta. Alludit enim ad locum Mosis Gen. 2.18. vbi dicitur nõ expedire hominem relinqui solum. ¶ *Vt infirmiori,* ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nam quæ nos proximè attingunt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Corinth. 12.23. Itaque si vxorem putamus nostrum vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò non efficiet vt contemnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. ¶ *Tribuentes honorem,* ἀπονέμοντες τιμήν. Id est, honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat Honoris nomen, ex Hebræorum idiotismo, vt sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerẽtiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quum vir sit mulieris caput, & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suum vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honeste tueatur. Quod autem ista Hieronymus ad cõgressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationem hærere existimemus qualem ille eremo assuetus passim inculcauit. ¶ *Vtpote quum vnà etiam, &c.* ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καί, alterum in σύν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus communem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas ferat tanquam vas infirmius, aliud quiddam est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis communicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, *cohæredibus*, eadem manente sententia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. quod sequutus etiam est Syrus interpres. ¶ *Gratiæ vitæ,* χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius bneficij

quo

quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdam legitur χάριτος ζώσης, *viuæ gratiæ:* in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, *multiplicis gratiæ vitæ.* Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, *multiplicis gratiæ & vitæ.* ¶ *Ne interrumpantur,* εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia ac odia debet cōponere. Sunt enim vir & vxor cōiuncti, vt mutuò sese ad hanc vitā sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autem hęc sanctitas potissimum in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Ita hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·	8	Denique omnes *estote* concordes, mutuo molestiarū sensu affecti, fraterna præditi charitate, ad intimam misericordiā proni, comes:	8	*In fine autem omnes vnanimes, compatiētes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles:*	
Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.	9	‖ Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, benedicentes: vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.	9	*Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc vocati estis vt benedictionem hæreditate possideatis.*	Prou. 17.11, & 20.22 mat. 5.39 rom. 12.17 1. thes. 5.15
Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον·	10	‖ Itaque qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, coërceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum:	10	*Qui enim vult vitam diligere, & dies videre bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia eius ne loquantur dolum:*	Psal. 34.13
Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.	11	‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.	11	*Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.*	Esa 1.16
Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.	12	Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.	12	*Quia oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum: vultus autem Domini super facientes mala.*	
Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;	13	Et quis est qui affligat vos si bonitatis æmulatores fueritis?	13	*Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis?*	
Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε·	14	‖ Sed & si *quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm ‖ timore eorum ne timete, neque turbamini:	14	*Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini:*	Mat. 5.10 Esa. 8.12, & 13

8 *Denique,* τὸ δὲ τέλος. Vulgata ad verbum, *In fine autem.* nam librariorum errore plusquàm manifesto factum est, vt in quibusdam codicibus legeretur *In fide:* quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Eras. *In summa,* τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta.

¶ *Mutuo molestiarum sensu affecti,* συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satis commodè explicare. Vulgata, *Compatientes* Erasmus, *Similiter affecti.* ¶ *Ad intimam misericordiam proni,* εὔσπλαγχνοι. Vide Iac. 5.11.

¶ *Comes,* φιλόφρονες. Vulg. *Modesti, Humiles.* neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Erasmus, *Affabiles.*

9 *Benedicentes,* εὐλογοῦντες. Id est, Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus lædimini. Vult enim Pater cælestis vt offensas verè condonemus.

Vos ad hoc vocatos esse, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est huius argumenti ad mitigandam omnem odij acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales, vocatos esse, id est, sponte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? vt inaudita & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus? ita, inquam, ad vlciscendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione verbi קרא [*kara,*] id est, vocauit, & ברכה [*berachah,*] id est, benedictio. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 *Itaque,* γάρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obseruauimus, vt etiam infrà, 4.15. ¶ *Qui vult vitam diligere,* ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים [*mi hechaphets chaijm,*] id est, *Quis cupidus est vitæ?* Deinde sequitur אוהב ימים [*oheb iamim,*] id est, *Quis amicus est dierum?* Itaque participium אוהב [*oheb*] Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: sed eadem manente sententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiuntur. Imò iustus semper habet quantum satis est, si tentationis exitum spectes: & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat. Iacobi 1.2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere. ¶ *Et videre dies bonos,* καὶ ἰδεῖν, &c. Id est, Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contra dies malos vocant Hebræi asperam & calamitosam vitam, Genes. cap. 47. ver. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב [*oheb iamim lireoth tob,*] id est, *amans dies vt videat bonum:* sed hoc quoque nihil immutat in sententia.

12 *Vultus,* πρόσωπον. Hebr. פנים [*panim,*] id est, *facies,* idque plurali tantùm numero. Accipitur autem hic Hebræorum more pro ira.

13 *Et quis,* &c. καὶ τίς, &c. Particula καὶ nihil connectit hoc in loco sed ita vsurpari solet in subiectione. Virgil. —*& quisquam numen Iunonis adoret Prætereà?*

14 *Timore eorum,* τὸν φόβον αὐτῶν. Id est, Ne ipsorum more & exemplo consternemini. De hoc docendi genere diximus suprà, 2.6.

Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας·

Rom.5 6 hebr.9.15

Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

15 Sed Dominum ¨ Deum ¨sanctificate in cordibus vestris. Estote autẽ semper parati ad respondendũ cuilibet petenti ¨rationem eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & timore,

16 Conscientiam bonam habẽtes: vt ¨pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam maleficos, ¨pudefiãt qui incessũnt vestram bonam in Christo conuersationem.

17 Melius enim *est* vt bene agentes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖ Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: vt nos ad Deum adduceret, ¨ mortificatus quidẽ carne, ¨ viuificatus autem Spiritu.

19 ¨ Per quem etiam ¨spiritibus qui *sunt* in carcere ¨ profectus ¨prædicauit,

15 *Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris: parati semper ad satisfactionẽ omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe, cum modestia & timore.*

16 *Conscientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem.*

17 *Melius est enim benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quàm malè facientes:*

18 *Quia & Christus semel pro peccatis mortuus est, iustus pro iniustis: vt nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem Spiritu.*

19 *In quo & iis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicauit,*

---

15 *Deum*, τὸν Θεόν. Syrus interpres & Vetus Latinus legerunt τὸν Χριστὸν, vt & ex nostris manuscr. vnus. ¶ *Sanctificate*, ἁγιάσατε. Id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh. 33.3, Rom.4.20. Sunt autẽ hæc petita ex Esaiæ 8. 12 & 13. ¶ *Rationem spei*, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh.16.8. Eras. *Vt loquamini de spe.*

* 16 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Erasmus, *In eo quòd*. Vide suprà, 2.12. & Rom.8.3. ¶ *Pudefiant*, καταισχυνθῶσιν. * Vel, *vt eos qui vos incessunt pudefiat vestræ bonæ in Christo cõuersationis*, ita vt καταισχυνθῶσιν sit verbum deponens, sicut in hoc Isocratis loco, καταισχυνθέντες δὲ οἱ πλεονεκτοῦντες τὴν ἀρετὴν τὴν ὑμετέραν. Et certè, τὸ ἐπηρεάζειν, de quo diximus abundè Matt.5.44. apud idoneos auctores Græcos non memini legere cum quarto casu constructum, sed vel cum tertio tum rei tum personæ, vel absolute. Malui tamen sequi quod planius est, & minus coactum.

18 *Mortificatus quidem carne*, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id est, quod ad humanitatem quidem attinet, mortuus. Carnis enim appellatione totum hominem, id est, corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, vt Rom.1.3, & 1.Tim.3.16, & infrà, 4.1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè vero, sed dissolutione animæ & corporis, homo desinit esse homo, quanuis vna eius pars viuat, altera verò & motus & sensus sit expers. Ergo (inquies) mortuus Christus desiit esse homo. Respondeo morte quidem verè fuisse dissolutam duarum humanitatis partium compagem, quarum tamen neutra pars quum fuerit à Deitate Verbi dimissa, mansit semper Deus & homo. Vtitur autem passiuo participio θανατωθεὶς, vt & mors violenta fuisse significetur, quanuis antea vsus sit verbo ἀπέθανεν, & dici etiam possit θανατωθεὶς quatenus etiam volens animam suam ad tempus nostri caussa deposuit. ¶ *Viuificatus autem Spiritu*, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id est, per diuinitatem in ipso corporaliter habitantem, vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Ioh. * 10.18. Spiritus autem nomine in Christo significari Verbi incarnati potentiam, quando carni, id est, alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom.1.3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2.Cor.13.4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex Dei potentia, Virtutem Dei appellans quod hic vocat Petrus Spiritum. Sic quoque Lactantius, De vera sapientia, lib.4.cap.8, de vtraque Christi natura disserens, Christum, inquit, bis natum esse testificamur, primùm in Spiritu, deinde in carne. Itaque hunc locum fœdè Castellio corrupit, quum sic eum interpretaretur, *Corpore necatus, animo in vitam reuocatus.* In Latinis quibusdam codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, sed contextu ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 *Per quem etiam*, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice scriptum est τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, *In carcere inclusis.* Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Syrus interpres istud ἐν ᾧ & πορευθεὶς non legit, quæ tamen sunt in Græcis omnibus, & à Græcis Latinisque patribus omnibus summo consensu leguntur. Latinus autem Vetus interpres habet, *In quo & iis qui in carcere [erant] spiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando.* Sic autem Erasmus, *In quo etiam abijt, & spiritibus qui [erant] in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quondam.* Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse satis erit. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Lymbum (quem vocant) constituunt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam inclusos anima Christi peruenerit, vt eos inde erueret, & Christi ad inferos descensum sic explicant, istis manifestis rationibus possunt refelli: quanuis hæc opinio sit vetus, & maximorum virorum auctoritate nitatur. Primùm nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est, diuinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere possis animã Christi quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatum in vitam. Atqui licet nemo aliter vitæ restituatur quàm anima rursus corpori coniuncta, tamen ipsa sese anima suo non magis adiungit rursum corpori, quàm initio ipsa sese vel cõdidit, vel corpori inseruit. Itaque ex resurrectione à seipso facta Christum esse verum Deum demonstratiuè colligit Paulus Rom.1.4. Secundò, tantum abest vt de piorum animabus hoc possit intelligi, vt contrà nõnisi de iis agatur qui immorigeri fuerũt. Tertiò, nõ dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prędicasse, & rursus infrà, 4.6. dicitur Euangelium prędicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique, vt istud non sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, Spiritibus huic prædicationi non obsequutis. Quartò, ostendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, *iis qui [erant] in carcere*, potius quàm *iis qui [sunt] in carcere*: & πορευθεὶς, *profectus*, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui *veniens* interpretatur, & quidem non ineptè, vt suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimoniũ aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam inuenietur: sed contrario, fideles ex hac vita demigrantes,

fide

fide idipsum adeptos quod nos speramus, vt exposuimus Ephes.cap.1.10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione, qui per Spiritus instinctum prædicarint spiritibus in carcere, id est, peccati vinculo constrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationem meritò reiicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur viuis hominibus spirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita est ista synecdoche, præsertim quum de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Personam in vernaculo nostro sermone vocamus, vt infrà ver.10, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat. Tertia explicatio quorundam est fanaticorum qui putant animabus incredulorum, ante Christi aduentum mortuorum, oportuisse prædicari Euangelium, vt & ipsæ, si vellent illud amplecti, saluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, statim à morte consequi iudicium. Deinde quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tempora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulo ante diluuium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed seruatos fuisse illorum spiritus ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita sit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, Spiritus nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eadem efficacia viuificatus. Neque enim aliter vsurpari potest Spiritus nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimium fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso contextu, quum apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ seruatæ. quod tamen generaliter & indefinitè, at non sigillatim siue de singulis accipiendum minimè contenderim. Quartò, ne hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandem verò dicam & ipse quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretum sententiis minimè velim præiudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non inuitus de sententia mea sim decessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum. is autem est, vt fideles ad sanctè & iustè viuendum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8. Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferendæ rationes quibus aduersus omnes calamitates confirmentur, ne studium iustitiæ remittant. Hæc causa est cur à versu 14 vsque ad finem huius capitis hanc partem tractet, & rursus à sequentis capitis v.12, ad quintum vsque caput, quod spero mihi concessuros quicunque seriem orationis propius considerarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumptum est à prouidentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati, vt Dauid testatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidentiam omnibus terriculamētis opponētes, fortiter perseueremus, adeo vt ij ipsi à quibus oppugnamur, suę impietatis non sine rubore cōuincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumptum, qui hac via constituerit suos ad vitam ęternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum. Ostendit enim afflictiones pro iustitia non temere, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ita constituente, & regnum suum moderante nobis euenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. Nam cui facilè persuaseris, Deum illos velle affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirū exemplar in quo consilium Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui iustissimus quum esset, pro nobis eousque afflictus est vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe vt nos per eandem viam ad Deum adducat. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod non speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quoniam vno tantùm verbo nobilissimi huius exempli vsum attigerat, oportuit copiosius explicari quænam sit Ecclesię cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cuius & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expressum potuit inueniri: primùm videlicet antiquissimum, vt & perpetuam hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem iam tum eluxisse nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, sed mors ipsa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduersus impios iudicium, sed quo nullum vnquam magis insigne editum fuerit: non simplex aliqua sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique sit insigne etiamnum nostræ salutis antitypum. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi diuina virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus siue adueniens, ne nunc primùm putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse: adueniens, inquam, non corpore, (quod nōdum assumpserat) sed ea ipsa virtute per quā postea resurrexit, prædicauit spiritibus illis qui nūc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui rectà monenti Noe, & arcam suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ seruatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ipsa contextus declaratione planius etiam intelligetur. ¶ *Per quem*, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum, id est, per quam virtutem, eam ipsam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel mortis ipsius efficaciam possit intelligere: quum nō possit aliter in hoc versiculo explicari Spiritus nomen quàm in superiore. Vulg. & Eras. *In quo*, paulo obscurius, quanuis possit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, i. cuius Spiritus respectu.

¶ *Spiritibus qui [sunt] in carcere*, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participiū propriè temporis est præsentis, quod non animaduersum illos fefellit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς οὖσι, *qui erant*, quasi prædicationis tempore iam essent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit resipiscētiam: sed illud ipsum tempus consideret quo hæc scribebat, sicuti quum infrà dicit Euangelium fuisse prædicatum mortuis, sui videlicet quo hæc scribebat, non autem eius temporis respectu quo illis fuit Euangelium prædicatum. Quum autem hęc scriberet Petrus, illorum incredulorum cadauera quidem iampridem computruerant: spiritus verò in carcere inclusi, vltimam nimirum iudicis sententiam cum fletu & stridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, siue formulam ipsam loquendi, siue singula verba spectes. Ita enim sæpissimè fit vt tum loquendo, tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus, quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita passim apud omnes scriptores exēpla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (si paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodissimè ita potest explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli seruari ad iudicium, 2. Pet. cap. 2.4. & ἐν φυλακῇ, id est, *in carcere*, positus dicitur Satan, Apocal.20.7. Sed & Syrus interpres habet שיול [*scheul*,] quo vocabulo modò sepulchrum in quo certè Spiritus non concluduntur, modò locus ille significatur sedibus beatorum oppositus, vt diximus Luc.16 versu 23, & Act.2.25, quem Petrus hîc φυλακὴν, id est, carcerē, appellat. Spirituum verò nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obseruandū est, Petrū, quum de iis ageret qui iampridem erāt mortui, & necessariò facere carceris mentionem, necessariò quoque nō homines sed Spiritus dixisse, id est, eos quorum Spiritus tum quum ipse hæc scriberet, in carcere erant, & erunt ad extremum

vsque diem, quomodo etiam loquitur Apostolus Hebr. 12.23, de beatis agens. ¶ *Prodiens*, πορευθεὶς. Vel, *veniens*, vt rectè conuertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Erasmus, *Abijt*, multo obscurius. Syrus autem interpres ne hoc quidem legit. & illud constat, apud Hebræos sæpe eiusmodi participia redundare: vt si dicas, Surgens abiit, Respondens dixit, & similia: quanuis non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam seriam & prius meditatam describũt, vt Exo. 2.1. Itaque mihi videtur magnum esse huius participij pondus hoc loco, quod nimirum testetur Christum iam tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernatur. Est autem hæc cõsuetudo Scripturæ, vt, quò melius summa illa Dei prouidentia declaretur, à cælis ipsis dicatur Deus descendere, quod & aliquoties factũ est, Christo visibili aliqua specie apparente, vt ex 18 cap. Genesis manifestè liquet: vbi disertè dicit se descẽdisse is ipse qui יהוה [*iehoua*] proprio videlicet Dei nomine dicitur. Item Exod. 3. vbi is qui in rubo apparet Mosi, (Christus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomẽ sibi vendicat. Quid igitur? Nempe quum de Spiritu, id est, deitate illa Verbi agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1.11, de Spiritu Christi prænuntio loquutus est, hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præsentia, qua Noe & Ecclesiam suam seruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, vt Ierem. 7.24, & Zach. 7.12, scribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec insolenter explicamus *Prodiens*, velut è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo. quod planè coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθὼν *adueniens*, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matth. 4.5, Mar. 8.11, & aliis multis locis: quum præsertim ita prorsus vsurpetur hoc idem participium Luc. 14.10, & 23.33, & Mar. 3.13, & 16. versu 13, vt ויצא, 1. Regum 22.21. ¶ *Prædicauit*, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. Nec enim dubitari potest quin hoc referatur ad ea quæ sequuntur, id est, ad illud tempus quo Spiritus per os Noe, arcam construentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus capite quarto, versu 6.

Gen. 6.14 mat. 24.38 luc. 17.20

20 Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι᾽ ὕδατος.

20 "Olim immorigeris, ‖quum "semel "expectabat Dei lenitas in diebus Noe, quum appararetur arca, in qua "paucæ (id est "octo) animæ seruatæ sunt "in aqua.

20 *Qui increduli fuerãt aliquãdo, quãdo expectabãt Dei patientiam in diebus Noe, "quum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquam.*

21 Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι᾽ ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

21 "Cui rei nunc "correspondens exemplar Baptismi nos quoque seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed "stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum) per resurrectionem Iesu Christi,

21 *Quod & nos nunc similis formæ saluos facit Baptisma (non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum) per resurrectionem Iesu Christi,*

20 *Olim immorigeris*, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli possit quàm adiectiuum à substantiuo, quod vocant, nec vlla prorsus alia ratione explicari possit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ita explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt ποτὲ & νῦν, i. olim & nunc opponantur. Sed non fuit necesse vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι, ex communi vsu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erant, pro Qui sunt: hoc verò per plusquamperfectum, Qui fuerant increduli, id est ἀπιστήσασι. Et Erasmus, *Qui inobedientes fuerant*, pro quo dicendum erat, *Qui inobedientes fuerunt*, seruata propria aoristi significatione. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitũ fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legit ἀπεξεδέχετο sed mẽdosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & vetustis cod. quatuor. ¶ *Expectabat Dei lenitas in diebus Noe, &c.* ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Augustinus epist. 99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionẽ desiderare, quiquum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen conuertere, *Expectabatur Dei lenitas*. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbum est medium, quod tamen nescio quàm verũ sit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei misericordiam, sed de patientia illa disseritur qua Deus vsus fuerat quum c x x annos mundo constituisset ad resipiscendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impij? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tantisper dum præteriret tempus illud c x x annorum constitutum, & arca esset extructa. vt περιφραστικῶς totum hunc locum Syrus interpres rectè sic vertit, Tremel. nostro interprete, *Quum lõganimitas Dei præciperet vt fieret arca, propter expectationem conuersationis eorum.* ex qua tamen versione colligo illũ pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legisse ἀπεξεδέχετο. Vulg. *Quãdo expectabant Dei patientiã.* Quẽ locũ existimo, quũ rectè cõuersus esset à Vet. interp. à sciolis aliquib⁹ deprauatũ, vt illud quoq; quod suprà annotauimus v. 19. Dicitur autẽ Dei patientia, pro Deus patiẽs, ex Hebr. idiotismo. ¶ *Paucæ*, ὀλίγαι. Vulg. *Pauci*, ὀλίγοι, eodẽ sensu. quam lectionẽ inuenimus in duobus vet. libris. ¶ *Octo animæ*, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines. Hebraica synecdoche. ¶ *In aqua*, δι᾽ ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4.11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eras. *Per aquam*. quod planum fuisset si additum esset epitheton, vt si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aqua, declarat emersionem ex morte in nouam vitam.

21 *Cui rei*, ᾧ. Ita restitue ex Complutensi cod. nam mẽdosè in aliis legitur ὅ. quod ad κιβωτὸν etiam fœminei generis referri non potest. ¶ *Correspondens exemplar*, ἀντίτυπον. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impressa quadam forma ἀναλόγως repræsentatur, vt 1. Cor. 10.6, & 11, pro quo solet etiam Apostolus ὑποδείγματος voce vti, vt Heb. 8.5. & 9.23. & παραβολῆς vt Hebr. 9, 9. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipsa, cuius sunt exemplaria, vt Hebr. cap. 9.24, sacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis secundariis eiusdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptismus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Ecclesiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptismus adumbrant Ecclesiæ sanctificationẽ, & emersionem à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: sed liberationis a diluuio præcedens typus, sequentem Baptismi typum ipsi correspondentem adumbrauit. qua ratione etiam potest Baptismus & nubi & traiectioni maris rubri tanquã ἀντίτυπος opponi. ¶ *Stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum*, συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Vulgata, admodum obscurè. *Conscientiæ bonæ interrogatio in Deum.* Erasmus, *Quo fit vt bona cõsciẽtia respõdeat apud Deũ*, quod nõ probo, quia durum est ἐπερωτᾶν vertere Respondendi verbo. Syrus autẽ interpr. περιφραστικῶς hũc locum vertit, *Non corpore abluti à sordibus, sed confitentes Deũ in cõscientia pura*, quasi videlicet

interioris

interioris Baptismi effectus designetur, quo nimirum fiat vt conscientia pacificata clamet Abba pater, Deum ipsum sancta securitate interpellans, vt ἐπερώτημα idem sit atque
* Hebr. שאלה [scheelah] & addatur εἰς Θεόν, quòd sic dicant Hebr. שאל באלהים [schal baelohim] quæ interpretatio valde conuenit. Videtur tamen nunc mihi propius ἐπερωτήματος vocem consideranti, melius Conuenire vt stipulationem interpretemur, & Apostolum dicamus respexisse ad interrogationes catechistarum quibus catechumeni interiorem Baptismum iam tum testificabantur exteriore sanciendum, vt Act. cap. 8. versu 37. quò spectat Apostolicum totum symbolum, & illud ab adultorum Baptismo ad infantium baptismum magno errore, si ipsos infantes spectes, translatum, Credis? credo. Abrenuntias? abrenuntio. vnde illud Tertulliani, quod est veluti commentarij vice in hunc locum in lib. de resur. Carnis, Anima non lauatione sed responsione sancitur.

---

22 Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

Κεφάλαιον δ.

1 Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

2 Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιώσαι χρόνον.

3 Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις.

22 Qui est ¨ad dexteram Dei, ¨profectus in cælum, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

CAP. IIII.

1 Qvum igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, ¨*nempe* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, ¨ quod in carne reliquum est temporis viuat.

3 ‖Sufficit enim nobis præteritum vitæ tempus, quod ¨quæ libent Gentibus patrauerimus quum incessimus in lasciuiis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

22 *Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælum, subiectis sibi Angelis & potestatibus & virtutibus.*

CAP. IIII.

1 *CHristo igitur passo in carne, & vos eadē cogitatione armamini, quia qui passus est, in carne desiit à peccatis.*

2 *Vt iam nō desideriis hominum, sed voluntati Dei quod reliquum est in carne viuat temporis.*

3 *Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatē Gentium consummandam iis qui ambulauerunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, & illicitis idolorum cultibus.* Ephe. 4.23

---

22 *Ad dexteram Dei, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ.* Vide Heb. 1.3. Cæterùm quod addit Vetus Latinus interpres, neque in Syra editione, neque in vllis codicibus Græcis inuenimus, quandoquidem minimè videatur otiosum. Addit autem hæc, *Deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur.* ¶ *Profectus*, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Christi in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus sui virtutem, quæ in illa Ecclesiæ liberatione insignis apparuit: alteri, qua re vera manifestatus est in carne. Dicit autem ad dexteram Dei sedere, subiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, sed bona illa conscientia ipsum inuocemus: deinde vt tantæ istius gloriæ, cuius participes sumus, assidua contemplatione nos consolemur. Ascēdit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dexteram sedet.

IN CAPVT IIII.

1 *Quum igitur Christus*, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationem vt sanctè vitam instituamus, & nostræ sanctificationis fontem aperit, nempe Christi mortē, cuius vi morimur peccato: sicut eiusdem resurrectione in nouam & perēnem vitam resurgimus, vt pluribus exposuimus cap. 6. epist. ad Rom. ab initio capitis vsque ad ver. 12. Aptissimè verò cohærēt ista, quum in Baptismo peculiare quoddam habeamus nostræ tum mortificationis tum viuificationis exemplar, vt illic quoque Paulus luculenter exponit. ¶ [*Nempe*] *quòd*, &c. ὅτι, &c. id est, Eum demum in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus Rom. 6.7) carni ac peccato, mortuum esse, Christi exemplo ac virtute, in quo peccatum amplius non viget. Hæc enim est sanctificationis nostræ definitio, quæ partem illius vtranque complectitur, si sequentem versiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανών, Qui mortuus est, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, Qui passus est in carne, vt nos ad Christum nostrum archetypum reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis esse crucifixus, & caro crucifixa, cum cupiditatibus suis, & mundus nobis crucifixus, ac nos vicissim crucifixi mundo, apud Paulum. Erasmus igitur manifestè deprauauit Petri sententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, *qui patiebatur in carne:* quasi de Christo ipso hæc dicantur: quum ex iis quæ subiiciuntur, satis appareat Christo capiti non conuenire, sed membris in eo sanctificatis. Carnis igitur nomen, vbi de Christo agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carētem, hoc autem posteriore loco, per ἀντανάκλασιν Paulo familiarissimam, qualem illam habemus, id est, vitiosam ac corruptam, declarat: vt passio in carne nihil aliud quàm nostræ vitiositatis abolitionem, sensim perficiēdam declaret. *

2 *Quod reliquum est*, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. id est, quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ superest. Caro igitur tertia etiam significatione hîc accipitur, nempe pro præsentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Galat. 2. 20, Hebr. 5.7.

3 *Quæ libent Gentibus patrauerimus*, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id est, profanè ac libidinosè, Gentium instar, vixerimus. Est enim τὸ θέλημα hoc in loco non quæuis voluntas, sed vitiis addicta, quæ libido vocatur, vnde illud impudicissimæ illius, Si libet, licet. Vsus sum autem periphrasi, perspicuitatis causa. Comparat verò, idque per cōmunicationis tropum, flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est, cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gentes vocat, Psal. 59.7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa. 1.10. In eorum autem quæ sequuntur recensione multum variat Syrus interpres à Græcis omnibus. Habet enim, Tremellio interprete, *in crapula & ebrietate, in fœtore & comessatione, & in cultu dæmoniorum.* Vulgata verò non legit ἐν πότοις, quod fortassis est glossema τοῦ κώμοις.

Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·	4	Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem ⁖ luxus profusionem, ⁖ peregrinari sibi videntur, blasphemantes:	4	*In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:*
Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.	5	Qui redditu ri sunt rationem ei qui paratus est ad iudicãdum viuos & mortuos.	5	*Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.	6	⁖ Nam idcirco mortuis quoque prædicatum fuit Euangelium, ⁖ vt damnarentur quidem secundum homines, *id est*, carne, ⁖ viuerent autem secundum Deum, *id est*, Spiritu.	6	*Propter hoc enim & mortuis euãgelizatum est, vt iudicentur quidem secundum homines in carne, viuant autem secundum Deum spiritu.*

4 *Luxus profusionem*, τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν. Vulgata, *Luxuriæ confusionem*. vnde Syrus *crapulam* nescio qua ratione interpretatur, aut μέθην legit. ¶ *Peregrinari sibi videntur*, ξενίζονται. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Ils se trouuent estranges*. vel, *Ils se trouuent tous nouueaux & comme en vn autre monde*. Vulg. *Peregrinantur*, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Adeóne es ignarus disciplinæ consuetudinísque nostræ vt hæc nescias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere videaris?* Idem Acad. *Nos in nostra vrbe peregrinantes, errantésque, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt*. Sic etiamnum hodie, quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis istis nouũ mundum esse fabricandum? Atqui non oportuit ipsum mundum, sed hominum ingenium mutari: quibus vetus esse debuerat quod nouum est, & è contrario nouum esse quod ipsis est vetus. Erasmus, *Atque absurdum illis videtur*, non satis expressé. Syrus, *Obstupescent*, nempe vt ad rei insuetæ spectaculum.

6 *Nam idcirco*, εἰς τοῦτο γάρ. Dixit fore vt Christus iudicet viuos & mortuos. Hîc verò nemo fuit qui existimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent, sed eos antè mortuos dici, qui quum ante diem Domini sint mortui, postea suscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari quî factum sit vt interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem cõplectitur. Nam certè nõ minus, imò etiam magis absurdum est dicere, Dominum prędicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm est discrimen quòd quũ dicitur Christus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse desierint: quum verò dicimus prędicatum esse mortuis, intelligimus eos qui tum quidem quum illis prędicaretur Euangelium, viui erant, nunc verò quum istud dicitur sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est, mortuorũ hominum spiritibus? si de corporibus, quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen sola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò si dicas, Euangelizatum est, idẽ declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia: primùm valde coacta fuerit interpretatio, deinde semper huc redeundum erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. nẽpe iis qui immorigeri fuerunt. Denique sufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc atexatur superiori dicto, non posse Mortuorum nomen aliter hîc accipi quàm in superiore versiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autem spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nonnulli tamen mortuos interpretantur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. *Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitentiæ spatium, ac proinde prædicatum illis fuisse Euangelium. Sunt enim ista nimium absurda, quanuis nonnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euangelizatum fuisse mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret spiritibus mortuorum prædicatum fuisse Euangelium: sed sui temporis respectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum est Euangelium. acsi diceret non esse nouam hanc doctrinam, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annuntiatam, nec frustra ab illis contemptam. Id autem ita esse, præter iam commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apostoli scopo, tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus, qui suis ludibriis & contumeliis non desinunt sanctos vexare, fore vt reddant rationem iusto iudici, Qui, inquit, iudicaturus est viuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempę vt scirent excipiendum neminem. Sed responderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentum, (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquam excusationem habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est, quod etiam docetur 1. Cor. 10, & integro capite vndecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauisus est. Denique nulla vnquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Euangelium, quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Iudæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur, secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Christi véturi amplexis applicare. Sequentia verò sic explico. ¶ *Vt damnarentur*, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quum de re præterita Petrum disserere modò ostenderimus, & suprà etiam 3.19, simul liquet seruandam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterem interpretem rectè conuertisse *vt iudicentur*, nec Erasmum *vt damnentur*, id est, κρίνωνται, quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annuntiato. Dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari posse putem. Non contentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, voluit quoque ostendere eius Euangelij summam, partim vt vnum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim vt ad institutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temerè quidem nec parum appositè, sed tamen πάρεργως dixit, quum in impiorum mentionem incidisset. Cœperat autẽ de sanctificatione disserere: cuius duas partes esse dixerat, nempe passum esse in carne, seu mori peccato, & voluntati Dei viuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum esse peccato, nõ esse in carne, idem declarant. Dicitur etiam damnatus in carne is in cuius carne damnatum est (id est, abolitum & extinctum) peccatum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom. 8.3. adeo quidẽ vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκί, nõ possint planius explicari quàm ex 1. Cor. 2.5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ad interitum carnis. Idque ita esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & viuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, Secundum homines, declarãs nimirum huius vitij, quod in nobis extinguendum est, fontem ac originem in ipsa hominũ natura hærere, addidit σαρκί per epexegesin, vt alterum altero explicaretur. ¶ *Viuerent autem*, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat

priori

priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: ficut copiosé expoſitum eſt ſexto & ſeptimo capitibus epiſtolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo iſta vbique ſolent connecti. Quemadmodum autem quum dixiſſet κατὰ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam poſt κατὰ Θεὸν, ſecundum Deum, addidit πνεύματι, *Spiritu*: vt viciſſim oſtenderet vnde vis iſta integræ & ſanctæ atque adeo perennis vitæ, quæ in nobis inchoata eſt, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipſa etiam Spiritus diceretur.

	Græce		Beza		Vulgata	
	Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς.	7	Omnium autem finis imminet. Eſtote igitur ſobrij & vigilantes ad orandum.	7	*Omnium autem finis appropinquauit. Eſtote itaque prudentes, & vigilate in orationibus.*	
	Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἡ ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.	8	Ante omnia verò charitatem ⁖alij in alios intenſam habentes: nam ‖charitas ⁖operiet multitudinem peccatorum.	8	*Ante omnia autem mutuam in voſmetipſos charitatẽ continuam habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.*	Prou.10.12
	Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.	9	‖Hoſpitales eſtote alij erga alios, ſine murmurationibus.	9	*Hoſpitales inuicem, ſine murmuratione.*	Rom.12.13 heb 13.2
	Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.	10	Vt ‖quiſque accepit donum, *ita* alius in alium illud ſubminiſtrantes, vt boni diſpenſatores variæ Dei gratiæ.	10	*Vnuſquiſque ſicut accepit gratiam in alterutrũ illam adminiſtrantes, ſicut boni diſpenſatores multiformis gratiæ Dei.*	Rom.12.6 phil.2.14
	Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	11	Siquis ⁖loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: ſiquis miniſtrat, *miniſtret* tanquam ex viribus quas ſuppeditat Deus: vt ⁖in omnibus glorificetur Deus per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.	11	*Siquis loquitur, quaſi ſermones Dei: ſiquis miniſtrat, tanquam ex virtute quam adminiſtrat Deus: vt in omnibus honorificetur Deus per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria & imperium in ſecula ſeculorum. Amen.*	
	Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·	12	Chariſſimi, ⁖ne, tanquam hoſpites, ⁖exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad veſtri experimentum, percellimini, vt ſi peregrinum aliquid vobis accideret:	12	*Chariſſimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit, quaſi noui aliquid vobis contingat:*	
	Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.	13	Imò ⁖in eo quòd conſortes eſtis afflictionum Chriſti, ⁖gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.	13	*Sed cõmunicantes Chriſti paßionibus, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.*	
	Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.	14	‖Si probris afficimini in nomine Chriſti, beati *eſtis*: ⁖quoniam & ille gloriæ, & ille Dei Spiritus ſuper vos requieſcit: ⁖*qui* quod ad illos quidem attinet, blaſphematur, quod ad vos autem, glorificatur.	14	*Si exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis: quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requieſcit.*	Matt. 5.10

9 *Alij in alios*, εἰς ἑαυτούς. Vulgata, *In voſmetipſos*. quæ interpretatio multis impoſuit, qui non conſiderarunt, Apoſtolum non ſingulos ſed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo eſſe coniunctos. Vide Epheſ.4.32. ¶ *Operiet*, καλύψει. apud homines ſcilicet, quoniam charitas omnia tolerat, proximo non detrahit, boni conſulit plurima, ſic tamen vt nec adulando conniueat, nec ſit προσωπολήπτης. At coram Deo vnius ille Chriſti ſanguis noſtra peccata non tantùm operit, ſed etiam penitus delet.

11 *Loquitur*, [*loquatur*] λαλεῖ. Repetendum eſſe idem verbum ad explendam ſententiam diximus Rom.12.7, & alibi non ſemel, quod etiam Syrus interpres expreſſit. ¶ *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Syrus præterea legit ἃ ποιεῖτε, Quæ facitis.

12 *Ne, tanquam hoſpites, percellimini*, μὴ ξενίζεσθε. Id eſt, ne perinde ſitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vulgata, *Nolite peregrinari*. Eraſmus, *Ne miremini*. Vide ſup.4. ¶ *Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad veſtri experimentum*, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulgata, *In feruore qui ad tentationem vobis fit*. Eraſmus, *Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum veſtri fit*. Sententia ipſa per ſe plana eſt. Sed Syrus interpres totum hoc τῇ ὑμῖν πυρώσει non legit: & huius periodi membrum aliter collocat. Cyprianus autem ep.56, totum hunc locum ita citat: *Chariſſimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem veſtram fit: nec excidatis, tanquam nouum vobis contingat*. Itaque poſt γινομένῃ, legit μηδὲ ἐκπίπτετε, vel potius, μηδὲ ἐκπλήττεσθε.

13 *In eo*, καθὸ. Vulg. pro καθὸ κοινωνεῖτε, legit κοινωνοῦντες, *communicantes*, quod ſequutus eſt etiam Syrus. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Cyprianus eodẽ illo loco, addit, *per omnia*, ἐν πᾶσι.

14 *Quoniam & ille gloriæ ille & Dei Spiritus ſuper vos requieſcit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Iſta neceſſe eſt vt de duobus diuerſis ſpiritibus accipiamus, quia in omnibus codic. Græcis duo adſcribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipſum Spiritum ſanctum, qui vnus eſt, ſed (ex Scripturæ more, quem alibi expoſuimus) illius dona, quæ diuerſa ſunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppoſitũ crucis ignominiæ, Petrus ita vocat propter gloriam qua Spiritus ſanctus fideles exornat: ſicut Spiritus intelligẽtiæ, conſilij, fortitudinis, & alij quoque cõmemorantur Eſaiæ 11.2. ad quem locũ videtur Apoſtolus alludere. Spiritum autẽ Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obſignatur quibus cõformes imagini fratris noſtri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc loco nõ conſentiunt. Plerique enim legunt, *Quoniam quod eſt honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui eſt eius Spiritus, ſuper vos requieſcet*. Quæ interpretatio prorſus à Græcis diſſentit. Veteres autem codices emendatiores habent, *Quoniam*

gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit, quasi τὸ τῆς δόξης idem valeat atque ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos. Cyprianus epistola modo citata, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, *Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit*: quasi scriptum sit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. quę scriptura nusquam est à me reperta, quanuis in tribus Græcis repererim, τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, &c. *Quoniam ille gloriæ & potentiæ, & ille Dei spiritus*, &c. Mihi verò in tanta varietate, maximè arriserit Syri interpretis versio, *Quia Spiritus gloriosus Dei, super vos requiescit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. ¶ *[Qui] quod ad illos quidem attinet, blasphematur*, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר [*ascher*,] id est, ὃ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes. cap. 2. 5: expressum etiam à Cypriano eadem illa epistola. Sed neque Syrus neque Vetus Latinus hoc membrum legerunt, quod tamẽ apponitur apud Cyprianum, & in omnibus Græcis nostris legitur, vnico tantùm excepto.

Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος·	15	¨Sed enim nemo vestrũ malo afficiatur vt homicida, aut fur, aut ¨maleficus, aut ¨alienarũ rerum inspector:	15	*Nemo autem vestrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:*
Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ·	16	Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum ¨hac in parte.	16	*Si autẽ vt Christianus, non erubescat, glorificet autem Deum in isto nomine.*
Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;	17	¨Nam tempus *est* ¨vt incipiat iudicium à domo Dei. ¨quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit ¨finis eorum qui non parẽt Dei Euangelio?	17	*Quoniam tempus est vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credũt Dei Euãgelio?*
Prou. 2.31 Καὶ, εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;	18	‖ Et, si ¨iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?	18	*Et, si iustus vix saluatur, impius & peccator vbi parebunt?*
Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.	19	Itaque qui malis afficiuntur voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.	19	*Itaque & ij qui patiũtur secundum voluntatem Dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis.*
Κεφάλαιον ε.		CAP. V.		CAP. V.
Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,	1	P¨Resbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionũ Christi, atque idem gloriæ patefaciendę consors,	1	*Seniores ergo qui in vobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator,*
Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·	2	Pascite Dei gregem ¨qui penes vos est, ¨illius inspectioni vacantes non coactè, sed libenter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo.	2	*Pascite qui in vobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucrigratia, sed voluntariè:*
Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου.	3	¨Neque vt dominantes cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis.	3	*Neque vt dominantes in cleris, sed formæ facti gregis ex animo.*

15 *Sed enim.* Syrus legit μόνον. vel πλὴν, Tantummodo. ¶ *Maleficus*, κακοποιὸς. Sic constanter legitur in Græcis codicibus: quam tamen vocem necesse est de leuioribus iniuriis interpretari, quoniam disiunctiue nõ potest genus cum specie componi: quod non animaduersum occasionem præbuit in Latinis codicibus mutandi *Maleficus* in *Maledicus*. ¶ *Alienarum rerum inspector*, ἀλλοτριοεπίσκοπος. Syrus interpres hoc non legit: neque id sanè magnopere videtur ad ea pertinere quæ pœnis vindicari consueuerint, nisi quòd sæpe in rixas incidant qui curiosè satagunt aliena, vnde postea maiora mala exoriantur. Tale verò hominum genus nullus elegantius descripserit quàm Terentianus ille senex, his verbis, *Tantúmne ab re tua otij tibi, aliena vt cures, eáque nihil quæ ad te attinent?*

16 *Hac in parte*, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *De ce costé*, vel *à cest esgard*. Vide epist. ad Coloss. cap. 2. vers. 16. Vulg. *In isto nomine*, ἐν ὀνόματι τούτῳ. vt in vno manuscript. cod. legitur, quod etiam sequitur Syrus interpres: siue hoc accipias de ipso Christi nomine, in quo gaudere & gloriari iubemur: siue hoc interpreteris, sicut Latinè Nomen pro Causa ponitur, vt *Hoc nomine* idem valeat atque *Ob hoc ipsum.*

17 *Nam tempus est*, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem. 25. 29. ¶ *Vt incipiat*, τοῦ ἄρξασθαι. particulam καὶ in Græcis expunxi tum ex veterum omnium nostrorum codicum Græcorum, tum etiam ex Syri & veteris Latini interpretis auctoritate. ¶ *Quòd si*, εἰ δέ. Sic Christus, Si hæc in viridi, quid fiet arido? ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Id est, exitus.

18 *Iustus*, ὁ δίκαιος. Id est, pius, siue pietati & Iustitię studens, vt apparet ex antithesi.

IN CAPVT V.

1 *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri hoc in loco, eos omnes comprehendens qui funguntur Ecclesiastico munere, ac nominatim eos quibus docẽdi munus incumbit, qui propriè pascere dicuntur: vt ipsi quoque Apostoli hoc nomine comprehendãtur, à pastoribus singularum Eccesiarum nimirum potius κατά τι quàm ἁπλῶς differẽtes, vt apparere potest ex collatione loci Act. 6. 4, & 20. 17 & 28, & 1. Tim. 5. 17.

2 *Qui penes vos est*, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοὶ ἐσμὲν, pro Abs te pẽdemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est cõmissus. Vulgata, ad verbum quidem, sed fideliter conuertit, *Qui in vobis est.* Eras. *Quantum in vobis est*: non modò non expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον. ¶ *Illius inspectioni vacantes*, ἐπισκοποῦντες. Syrus interpres addit רוחנאית [*ruchanaith*] id est πνευματικῶς, spiritualiter. quod puto esse glossema, & in contextum irrepsisse.

3 *Neque vt dominantes cleris*, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet.

* docet. qua de re vide Mat.20.25. Clerum autem sortem & hæreditatem Domini (id est, Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה [nachalah] dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis mēbris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idē nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, quasi qui sacerdotibus Aaronicis & Leuitis successerint. Sed sanè inuehenda non fuit in Ecclesiam ista omnium maxima ἀταξία, quæ discrimen inter pastores & oues tollat: nec temere κλήρων nomen ipse Petrus pro ouium omniū grege vsurpauit, adstipulante quoque Syro interprete, qui κλήρους vertit דמר עיתא [demar litha:] neque Paulus 1. Cor.14, κληρικῶν & λαϊκῶν meminit, sed docentium siue loquentium in Ecclesia & ἰδιωτῶν. Denique vt a non malis initiis distinctiones profectæ sint, tamen quid iam tum moliretur Satan, tempus ipsum ostendit. Cæterùm, si pastoribus non licet regum more gregi dominari, vbi tandem patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè, vt ille ipse totidem verbis testatur, qui se Petri successorem iactitat? qua de re quid senserit Bernardus, licet ex his ipsius ad Eugenium Papam verbis intelligere, * *Esto vt hæc tibi alia quauis ratione vindices, nō Apostolico more. Nec tibi dare Petrus potuit quod non habuit: quod habuit, hoc dedit, solicitudinem super Ecclesias.* (& hic fallitur Bernardus communi errore seductus) *Nunquid dominatum? Audi ipsum. Non dominantes, inquit, cleris. Et ne dictum sola humilitate putes, non veritate, vox Domini est Reges gentium dominantur eis, vos autem non sic. Planum est. Apostolis interdicitur dominatus. I ergo tu, & tibi vsurpare aude, aut Apostolatum, aut Apostolatus dominatum: planè ab vtroque prohiberis. si vtrunque simul habere voles, vtrunque amittes.*

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.	4	Et quū apparuerit ille Pastorū princeps, reportabitis ⁚amarantinam illam glorię coronam.	4	*Et quū apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.*	
Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.	5	Similiter iuniores subiecti estote ⁚senioribus, & omnes vicissim subiicimini. ⁚Modestia estote intus ornati. nam ‖ Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.	5	*Similiter adolescentes subditi estote senioribus, omnes autem inuicem humilitatem insinuate. quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*	Rom.12.18 iac.4 6
Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·	6	‖Demittite vos igitur sub potente manu Dei, vt vos ⁚in tempore attollat:	6	*Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis:*	Iac.4.10
Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.	7	‖ Omni cura vestra in eum coniecta: nam illi cura est de vobis.	7	*Omnem solicitudinē vestrā proiicientes in eū, quoniā ipsi cura est de vobis.*	Psal. 55.23 sap 12.13 matt. 6.25 luc.12.22 Luc.12.31
Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τίνα καταπίῃ.	8	‖ ⁚Sobrij estote, vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tāquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.	8	*Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, circuit, quærens quem deuoret.*	
Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.	9	Cui resistite firmi per fidem, scientes easdem afflictiones, à vestra quę in mundo est ⁚fraternitate ⁚impleri.	9	*Cui resistite fortes in fide: scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri.*	
Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι.	10	Cæterùm Deus omnis gratię *author*, ⁚qui vocauit ⁚ vos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, ⁚paulisper afflictos, ⁚is *inquam* ⁚integros vos reddat, stabiliat, ⁚roboret, fundet.	10	*Deus autem omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternam suam gloriam in Christo Iesu, modicū passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.*	

* 4 *Amarantinam*, τὸν ἀμαράντινον. Ex amaranto videlicet, cuius floris (inquit Plinius) summa natura in nomine est, sic appellato quoniā nō marcescit. Vulg. *immarcessibilem*, ἀμάραντον, sicut etiam legit Syrus interpres. Sed ita scriptum nusquam inueni, & quum receptum sit coronas à materia ex qua componuntur cognominare, vsitatam scripturam magis probo, quum eadem eliciatur sententia ex vtrauis scriptura.

5 *Senioribus*, πρεσβυτέροις. Hîc poscit ratio antithesis vt hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certum sit, iuniores non temerè ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. ¶*Modestia estote intus ornati*, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutensis codex legit ἐγκομπώσασθε eadem sententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatū, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι. quæ significatio pulchrè conuenit iis quæ sequuntur. Vulgata, *Omnes autem inuicem humilitatem insinuate*. Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Erasmus, *Humilitatem animi vobis infixam habete*. Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ significatio translatitia est, neque huic loco conuenit.

6 *In tempore*, ἐν καιρῷ. Vetus interpr. addit Visitationis, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis cod. inueni, sed irrepsisse puto ex cap.2.12.

8 *Sobrij estote*, νήψατε. Syrus habet, interprete Tremellio, *Vigilate & memores estote*, γρηγορήσατε καὶ μνήσθητε.

9 *Fraternitate*, ἀδελφότητι. Id est, fratrum cœtu per orbem terrarum disperso. Vide suprà, 2.17. ¶*Impleri*, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀνταναπληρῶ eodem sensu, Colos.1.24.

10 *Qui vocauit*, ὁ καλέσας. Vide Gal. cap.1. vers.6. ¶*Vos*, ὑμᾶς. Sic vetusti multi codices habent rectius quàm ἡμᾶς, *nos*, vt sequentia demonstrant. * ¶*Paulisper*, ὀλίγον. Vulgata suo more, *Modicum*. Erasmus, *Parum*. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2. Corinth.4.17. ¶*Is [inquam,]* αὐτός. Erasmus, *Idem*, id est, ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorum consuetudine, sed ita vt sit tamen magna eius emphasis hoc in loco.

¶*Integros vos reddat*, καταρτίσαι. Vulgata, *Perficiet*. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. sed omnes nostri codices, tribus tantùm exceptis, scriptum habent καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, sed tertia persona optatiui modi. Erasmus conuertit, *Instauret*: non satis apposité, vt mihi videtur. Vide Matth. cap.21. ver.16. Sed & καταρτίσαι * possimus ad mutuam fidelium inter se coaptationem referre, & interpretari, *coaptet*. ¶*Roboret*, σθενώσαι. Hoc nō legit Vetus interpres, nisi velimus legisse στηρίξει, quod interpretetur Solidabit. atque ita fiet vt sequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

11 Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

12 Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἑστήκατε.

13 Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτή, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

14 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν. Ro.16.16 1. cor. 16. 20 2. cor. 13.12

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

12 Per Syluanū vobis fidum fratrem, ¨ vt existimo, paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

13 Salutat vos ea quæ est ¨ in Babylone ¨ vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

14 ‖Salutate alij alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

11 *Ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.*

12 *Per Syluanum fidelem fratrē vobis (vt arbitror) breuiter scripsi: obsecrans & cōtestans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.*

13 *Salutat vos Ecclesia quæ est in Babylone, coelecta, & Marcus filius meus.*

14 *Salutate inuicem in osculo sancto. Gratia vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.*

12 *Vt existimo*, ὡς λογίζομαι. Verbum λογίζεσθαι grauius quidpiam declarat quam τὸ οἴεσθαι vel etiam ἡγεῖσθαι, vt diximus Rom.3.28. & Heb.11.11. Significat enim aliquid apud se rationibus collectum statuere. Neque id vero etiam ineptè cum præcedente membro de Syluano, sed cum δι' ὀλίγων, coniunxeris, vt intellexit Syrus interpres: in quam sententiam vt inclinem, illud etiam facit, quòd alioqui non ita breuis est hæc epistola vt Petrum oportuerit eius breuitatem excusare. Potius ergo significauerit se existimare breuem illis visum iri hanc epistolam, vt iis solet qui literas ab amicissimis, & quidem de rebus grauissimis scriptas accipiunt.

13 *In Babylone*, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Assyriæ vrbe, in qua tum esset Petrus circuncisionis Apostolus. Cur enim Romæ nomen subticeret? Et quod traditum est de vigintiquinque illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis, Roma scriptis, probabiliter refellitur, partim etiam necessariis argumentis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Act.12.17. etiamsi Romam illum venisse, & ibi pro Christi nomine trucidatum fuisse, non inuitus concedam. ¶ *Vobiscum electa [Ecclesia,]* ἡ συνεκλεκτή. Ecclesiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vsu tritis fieri sæpe solet.



ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ δευτέρα.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica posterior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

1 ΣΥΜΕΩΝ Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Cap. I.

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, iis q. equè preciosam fidē nobiscum sortiti sunt ¨ per iustitiam ¨ Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

Cap. I.

1 *SIMEON Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, iis qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri & saluatoris Iesu Christi:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Simeon*, Συμεών. Complutensis codex & tres alij legunt Σίμων. Vide Act.15.14. ¶ *Per iustitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. ex eo quòd Deus (vt staret promissis) fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hîc ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.25 & 26.
¶ *Dei nostri & seruatoris*, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia vnicus est articulus, vt copiosius diximus Tit.2.13. Itaque continet etiam hic locus manifestum diuinitatis Christi testimonium. Quidam tamen codices, quos Beda sequitur, addunt *Domini nostri Iesu Christi*, quo sensu accipi commodè potest gloria & virtus pro gloriosa virtute Christi, ea figura quæ ἓν διὰ δύο dicitur.

2 Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·
3 Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·
4 Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς·
5 Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,

2 Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei,& Iesu Domini nostri:
3 "Prout "diuina vis ipsius omnia nobis donauit "quæ ad vitam "& pietatem *pertinent,* "per agnitionem illius qui vocauit nos "ad gloriam ac virtutem.
4 "Ex eo quòd maxima illa nobis ac preciosa promissa donauit,vt per hæc efficeremini "diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quę est "in mundo "per cupiditatem.
5 "Ad hoc ipsum verò *vos* omni præterea collato studio, "adiicite "fidei vestræ "virtutem,virtuti verò scientiam,

2 *Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Iesu Domini nostri:*
3 *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute:*
4 *Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit: vt per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.*
5 *Vos autem curam omnē subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam,*

3 *Prout,&c.* ὡς,&c.velut. Vulgata & Erasinus, *Sicut.* ¶*Diuina vis ipsius,* τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur,quem rursus Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. Vulgata, *Omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est:* prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum πάντα, id est omnia, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito. itaque vt hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt;* vt sit hæc sententia, quicquid est in Christi diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci, vt est in Gręcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media significatione hic accipitur, istam interpretationem ferre vllo modo possunt. ¶*Quæ ad vitam,* τὰ πρὸς ζωήν. Id est, quæ ad salutem. Ergo Christus sua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. ¶*Et pietatem,* καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritum suum gratis donatum nos ad veram religionem format. ¶*Per agnitionem illius qui vocauit nos,* διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nēpe vt à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh 17.3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium omnisque nostra salus per partes explicari. Vetus interpres pro Agnitione dixit Cognitionem, non satis expressè, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impij multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcūque gustant: sed soli fideles Deum vt Patrem suum agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos vocantis, nobilissimum sancti Spiritus effectum. Iam verò si hæc in nobis efficit diuina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberum arbitrium? & quo iure ab aliis hūc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo vno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat indignus est qui accipiat? Iac.1. 6,& 17. ¶*Ad gloriam ac virtutem,* διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulgata, *Propria gloria & virtute,* ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicibus iisque dubiæ fidei, à nobis est inuenta: neque mihi sanè probari potest. Nec enim vsquā (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse sua gloria, sed ad suā gloriam, Rom.9.23,& 15,7, 1.Cor.2.7, & 1. Thess.2.12, & alibi sæpe. Nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christū ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam: vel Euangelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom.1.16, & 1.Timoth.1.11. Sed vtraque hæc interpretatio est violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est *virtutis*) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo. cui potius tribuitur δύναμις, id est potentia seu potestas, vel κράτος, id est, *robur*: quanuis idem noster Petrus in superiore epist.2.9, Deo τὰς ἀρετὰς (id est virtutes) tribuerit. Sed nomen ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur ver.5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua sit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, siue (vt conuertit Erasmus) Per gloriā & virtutem: sit autem hæc peruſitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiam, seu sanctimoniam vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ prępositionem pro εἰς vsurpatam. sicut etiam annotauimus Rom.6.4, & ἀρετὴν idem hìc atque ἁγιασμὸν declarare, quo potius vtitur Paulus, vt Rom.6.22, & 1.Thess.4.7, & alibi sæpe. Pulchrè autē ista cum superioribus cohærebunt. Respōdebit enim vitæ, gloria: pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic vitam, hìc verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione necesse sit auspicari. Iam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quanuis nondum apparuerit quod erimus, 1.Ioh.3.2.

4 *Ex eo quòd,* δι' ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que.* Incipit enim Apostolus superiora duo (id est, quę ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: éstque phrasis illa apud Græcos satis vsitata, sicut etiam ἀνθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vsurpant, vt copiosè docet Budæus in Cōmentariis. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberent δι' ὅν, Propter quem. nisi pro δι' οὗ, *per quem,* sub. Christum, accipiamus. vt ista interdum permutari ostendi. Vulgata & Erasmus, *Per quæ,* quod non intelligo. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese expedit. ¶*Diuinæ naturæ,* θείας φύσεως. Naturam nō vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago simus, veluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, vitij odio, & veris virtutibus imbuit. vt etiam accipi fere consueuit naturæ nomen pro naturæ rerū dispositione & efficacitate. Sic Imago illa fuit hominis ante lapsum recta natura: & post lapsū cōtrà, vitiosa omnis illa totius hominis qualitas, quæ Vetus homo dicitur & Caro, cui opponitur quod Spiritus Dei in nobis efficit, ideóq. tū Nouus homo tum Spiritus vocatur. Nā & hoc ipsum postea indicat, quū definit naturæ diuinæ participē fieri, idem esse atq. Mūdi corruptionē effugisse, siue (vt loquitur Paulus) Mortuum esse peccato, nec amplius esse in carne. Itaque non modò impij, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco diuinę essentiæ in nos transfusionem imaginantur: vt impius ille Seruetus præfractè ad mortē vsq. defendit. Sed & diuinæ naturæ appellatione intelligi potest illa beatissima immortalitas, cuius primitias habemus, & quā accuratè describit Paulus. 1.Cor.15, quum Deus erit omnia in suis omnibus. ¶*In mundo,* ἐν κόσμῳ. i. in hominib. nā de iis agitur. ¶*Per cupiditatē,* ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mūdi in visceribus nostris est collocata, adeo vt nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque veneris mundum tecum circunferas, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορᾶν, Eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem. eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφεύγειν vsitatius est quarto casui coniungere.

5 *Ad hoc ipsum verò,* καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est præpositio εἰς, vel κατ', quę tamen ellipsis planè dura est: aut

* potius legendum κατ' αὐτὸ τοῦτο δὲ, nato errore ex compendiosa scriptura κ'. Cæterùm sententia ipsa plana est. Monet enim Petrus ne Dei gratiæ desimus. neq; enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modo tardi & imbecilli, (vt tradunt sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquens) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν: nō quasi de nostro aliquid adferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus, ídque etiam ita vt semper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillum quidem nostræ iustitiæ, sed Christo prorsus innitamur.

¶ *Adiicite*, ἐπιχορηγήσατε. id est, præterea sufficite & suggerite. Vulgata, *Ministrate*. Erasmus, *Subministrate:* nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπί. ¶*Fidei vestræ*, ἐν τῇ πίστει ὑμῶν. ἐν pro ἐπί, vt sit sensus, Adiicite ad fidem vestram: nisi dicere malimus ἐν respondere literæ ל Hebræorum, quæ tertiis casibus præponi consueuit.

¶*Virtutem*, τὴν ἀρετήν. Id est, sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum vtrisque cohæret γνῶσις, id est, voluntatis Dei cognitio. nam in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. Nec enim philosophicas, sed Christianas virtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum, nisi ex inferorum gurgitibus emersit?

Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,	6	Scientiæ verò continentiam, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ pietatem,	6	*In scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem,*
Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.	7	Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso ¨ charitatem.	7	*In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.*
Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.	8	Hæc enim si vobis adsint, & exuberent, non inertes vos nec ¨ infructuosos efficient in Domini nostri Iesu Christi cognitione.	8	*Hæc enim vobis quum adsint, & superet, non vacuos nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Iesu Christi cognitione.*
Ὧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.	9	Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, ¨ nihil procul cernés, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.	9	*Cui enim nō præstò sunt hæc, cæcus est, & manu tentans, obliuionem accipiens purgationis veterū suorum delictorum.*
Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.	10	Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram ¨ firmam efficere. hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.	10	*Quapropter, fratres, magis satagite vt per bona opera certam vestram vocationē & electionem faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.*
Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	11	Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi.	11	*Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & saluatoris Iesu Christi.*
Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.	12	Quapropter ¨ non negligam vos de istis semper commonefacere, quanuis peritos & confirmatos in præsente veritate.	12	*Propter quod incipiam vos semper commonere de his, & quidem scientes & confirmatos vos in præsenti veritate.*
Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·	13	Iustum autem, arbitror, quādiu sum in hoc ¨ tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:	13	*Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione:*

7 *Charitatem*, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Deinde fortassis illo vocabulo significat animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur. is enim verè diligit qui reipsa iuuat quos diligit, Luc. 1. 15 & 16.

8 *Infructuosos*, ἀκάρπους. sic habent nostri omnes Græci codices. Erasmus tamen legit ἀπράκτους, & interpretatur *In irritum laborantes*. Ego potius malim actiuè interpretari, Desides, vel, vt loquitur Augustinus, Inactuosos.

9 *Nihil procul cernens*, μυωπάζων. Non assentior Gellio qui μύωπα lusciosum interpretatur, quum lusciosus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, *Vesperi non vident quos appellant lusciosos*. Sic autem μύωπας definit Aristoteles auctor maximè idoneus μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id est, Budæo interprete) *Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident.* Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cælestia, longius videlicet & extra mundum remota: sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: vt hac in parte planè sit μύωψ. Nam si cerneret, daret sese proculdubio in viam qua in cælum peruenitur. Vulgata, *Et manu tentans*. Erasmus, *Et manu viam tentans*: allata etiam quadam huius translationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Nec enim μύωπες à muribus dicti sunt, vt existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὦπας, quòd perpetuò nictent oculis.

10 *Firmam efficere*, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, vt nunquam possit labascere. Firma est igitur in sese electio, sed in nobis quotidie confirmanda est. Confirmatur autem ex effectis fidei, id est, Spiritus fructibus in nobis. Nam iustus est qui facit iustitiam: & qui iustificatus est, idem vocatus est: quum iustificatio sit per fidem, fides ex auditu. Qui porro vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, i. electio, quotidie magis ac magis confirmetur, quanuis vno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sunt igitur qui hoc loco abutuntur ad euertendam consolationis nostræ basin: & manifesti sycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicurismum patefacere: quum indiuiduo nexu cohæreant, propositum, electio, vocatio, sanctificatio & iustificatio. Itaque mihi sanè non displicet quod Vulg. post verbum σπουδάσατε legit, & in duobus manuscr. cod. Græcis inuenimus, nempe ἵνα διὰ τῶν καλῶν ἔργων ποιεῖσθε, id est, Vt per bona opera efficiatis.

12 *Non negligam*, οὐκ ἀμελήσω. Vulgata, *Incipiam*. prorsus absurdé. Sic autem solet verbum μέλλειν interpretari.

13 *Tabernaculo*, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2. Cor. 5. 1.

16 *Arte*

14 Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

15 Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

16 Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ᾽ ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

17 Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

18 Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

19 Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

20 Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

21 Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ᾽ ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

14 Quum ſciam breui futurum vt deponam tabernaculũ meũ: ‖ ſicut Dominus noſter Ieſus Chriſtus declarauit mihi.

15 Sed & ſtudebo ſubinde vt vos poſſitis poſt exitum meum, horum mentionem facere.

16 ‖ Non enim ¨arte compoſitas fabulas ſequuti, notam vobis fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti potentiam & aduentum: ſed vt qui oculis noſtris aſpeximus illius maieſtatem.

17 ¨Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiuſmodi à magnifica illa gloria, ‖ Hic eſt filius ille meus, dilectus ille, in quo acquieſco.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, ¨quum eſſemus vnà cum eo in monte illo ſancto.

19 Et habemus ¨firmiſſimũ ſermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ ſplendenti in obſcuro loco, vſquedum ¨dies illuceſcat, & ¨lucifer exoriatur in cordibus veſtris.

20 ‖ Si illud primùm noueritis, ¨nullam prophetiam Scripturæ eſſe ¨propriæ explicationis.

21 Non enim libitu hominis allata eſt olim prophetia, ſed ¨acti à Spiritu ſancto loquuti ſunt ſancti ¨Dei homines.

14 *Certus quòd velox eſt depoſitio tabernaculi mei, ſecundum quod & Dominus noſter Ieſus Chriſtus ſignificauit mihi.* Ioh.21.17

15 *Dabo autem operam, & frequenter habere vos poſt obitum meum, vt horum memoriam faciatis.*

16 *Non enim doctas fabulas ſequuti, notã fecimus vobis Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem & præſentiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis.* 2 Cor.1.17 & 2.1.13

17 *Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriã, voce delapſa ad eũ huiuſcemodi à magnifica gloria, Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipſum audite.* Matt. 17.5

18 *Et hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, quum eſſemus cum ipſo in monte ſancto.*

19 *Et habemus firmiorem propheticum ſermonẽ, cui benefacitis attendentes, quaſi lucernæ lucenti in caliginoſo loco, donec dies illuceſcat, & lucifer oriatur in cordibus veſtris.*

20 *Hoc primùm intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.* 2. Tim. 3. 16

21 *Nõ enim voluntate humana allata eſt aliquando prophetia, ſed Spiritu ſancto inſpirati loquuti ſunt ſancti Dei homines.*

---

16 *Arte compoſitas*, σεσοφισμένοις. Id eſt, falſam habentes ſapientiæ & veritatis ſpeciem. Editionis Latinæ codices nonnulli *doctas*, nonnulli *indoctas* habẽt: neutri rectè.

17 *Acceperat enim*, λαβὼν γὰρ, ſub. ἐτύγχανε, Hebr.

18 *Quum eſſemus in mõte*, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini teſtes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus: Iacobus autem pridem eſſet interfectus ab Herode antequam hæc ſcriberentur, Act.12.2, ſupereſt vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epiſtola: in qua certè nihil eſt quod Petri Apoſtolicam maieſtatem non prodat. Imò mihi etiam videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epiſtola facilè dignoſcere, quo videlicet omnia inter ſe connectuntur, vix diſtinctis periodis. quod Græci πλατικὸν vocant.

19 *Firmiſſimum*, βεβαιότερον. Comparatiuus pro ſuperlatiuo, vt diximus Act.25.10. Vulg. & Eraſ. *Firmiorem:* quam etiam interpretationem minime repudio. Sic enim accipi poteſt, vt dicatur Petrus habuiſſe eorum rationẽ ad quos ſcribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Eraſmo magis placet vocem ipſam Patris vocari Propheticum ſermonem: quam explicationem vt coactam prorſus repudio, quum præſertim ex iis quæ ſequuntur apertè refellatur. ¶ *Dies*, ἡμέρα. Id eſt, plenior & apertior cognitio quàm ſub Legis vmbris fuerit. ¶ *Lucifer*, φωσφόρος. Id eſt, clarior illa Euangelij doctrina, ipſo videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte deliteſcerent homines. Vide Ioh.1.8.

20 *Nullam prophetiam Scripturæ*, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, id eſt, Sacris libris comprehenſam, ab aliis pſeudoprophetarum & profanorum vatum ſcriptis diſtinguit: de quibus proximo capite differet. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quàm cum Eraſmo, Propheticam ſcripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, conuertere placuit per negantem vniuerſalem particulam Nulla. qua de re diximus Matth.24.22, Luc.1.37. ¶ *Propriæ explicationis*, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπίλυσις certum eſt deduci ab ἐπιλύειν, quod diſſoluere & explicare ſignificat. Et eſt maximi põderis hoc verbum, quo ſignificatur petendam eſſe à Deo Scripturæ interpretationem, quum ea complectatur quę caro & ſanguis non reuelant. Doctiſſimus interpres, Impulſum ſiue afflatum interpretari mauult, vt ſi ſcriptum ſit ἐπηλύσεως, ſiue ἐπηλυσίας. quæ ſententia mihi quidem vehementer placet: ſed hoc in Græcis codicibus reperi, & illas voces poeticas eſſe conſtat, quanuis huic argumento optimè conueniant. Nam etiam ἐπηλυσίας Heſychius ἐπῳδὴν interpretatur, quaſi de magis agitur. Simpliciſſime verò mihi videtur hic locus ſic explicandus, vt ad propheticam lectionem duo requirat à Iudæis ſuis Petrus. Vnum, vt prophetias cum Euangelio comparẽt, idcirco nimirum traditas, vt adhuc quaſi in ſubluſtri quadam nocte incedentibus facẽ præferrẽt, donec verè luceſceret, quod quidem ſenſim fit in hominũ animis, haud ſecus quàm Lucifer prænuntiat ipſius Lucis ortum: alterum, vt prophetiarum intelligendarũ & ad verum ſcopum referendarum rationem ſciant ab eo ipſo ſpiritu petendã qui Prophetis ipſis illas dictauit. Nec enim propriam interpretationem opponit cõmuni ſiue publicę: ſed aduentitium Spiritus ſancti donum ei ſolertiæ vel illi ingenij vigori qui ſit à natura hominibus quantumuis ingenioſis inſitus. Aperiri enim cor oportet ad intelligendum, & aures dari ad audiẽdum, ne ſit Euangelium vel ludibrio, vel offendiculo.

21 *Acti*, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligendũ eſt, nequis diuini Spiritus rectę compoſitos & verè diuinos afflatus cõparet cum profanorũ vatũ furoribus, qualis apud Virgilium Sibylla, vt paſſim furioſi vates deſcribuntur. Vide Heb.1.7, in verbo φέρειν. Videtur autem hoc vocabulo cõfirmari prioris verſiculi interpretatio de Spiritus ſancti impulſu ſiue afflatu.

Κεφάλαιον β.

1 Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

2 Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

3 Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

Iob.4.18 iud.6 — 4 Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τετηρημένους·

Gen.7.2 — 5 Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

Gen.19.5 — 6 Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόῤῥας τεφρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς·

CAP. II.

1 Fuerunt autem etiam pseudoprophetæ "in populo: vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegãtes, accersentes sibiipsis velox exitium.

2 Et multi sequentur eorum "exitia: per quos via veritatis blasphemabitur.

3 Et per auaritiã fictis sermonibus "vos negotiabuntur, quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam si ‖Deus "Angelis qui peccauerunt non pepercit, sed "in tartarum detrusos, "catenis caliginis tradidit, damnationi seruatos:

5 "Et prisco mundo non pepercit, sed "octauum ‖Noe, iustitiæ præconem seruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas‖subuersione damnauit, fecitque vt essent exemplar impiè victuris:

CAP. II.

1 *Fuerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.*

2 *Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.*

3 *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat, & perditio eorum non dormitat.*

4 *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reseruari:*

5 *Et originali mundo non pepercit, sed octauũ Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens:*

6 *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euersione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi sunt ponens:*

IN CAPVT II.

1 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit stante Israelis republica, & postea regno florente, sub Lege.

2 *Exitia*, ταῖς ἀπωλείαις. Vulgata, *Lasciuias*, ἀσελγείαις: quæ lectio confirmatur Cõplutensis editionis & sex præterea codicum auctoritate, ac mihi quidem satis videtur conuenire sequẽti descriptioni, qua putat scholiastes Græcus notari spurcos illos Nicolaitas. Sed si receptum illud sequamur, Exitiorum nomine intelligentur viæ seu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 *Vos negotiabuntur*, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Id est, tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso verò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquam errauit, hic Spiritus sanctus longa temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 *Angelis*, ἀγγέλων. Hic mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos, in hac speculatione retinuit, quoto mundi die, an ante mundum inferiorem conditum lapsus iste contigerit, quo peccato lapsus sit Satan, quot angelos secum traxerit, & infinita eiusmodi alia, indito etiam ipsi Satanæ Luciferi nomine. quæ fabulæ fecerunt tandem vt nimium multi iam pridem non pluris fecerint quod ex scripturis constat hac de re, quàm quod Homerus de illa sua Ate scribit: ac tãdem etiam cum Sadducæis Spiritus vllos esse seu beatos seu maledictos inficiati sint, vnde præceps ad ἀθεότητα lapsus. At nos sobriè sapere ex Dei verbo discamus, & hoc vno cõtenti simus quod nobis aperuit Spiritus Sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapsus expressam mentionem, Ioh.8.44, Iudæ 6, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibusuis non profanis ingeniis abundè sufficit, oportere necessariò vt quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quum à Deo nihil nisi bonum condi potuerit. ¶*In tartarum detrusos*, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animabus essent destinata. Itaque quod ad vocabulum ipsum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgo tritum vsurpare. quomodo etiam Matthæus & Lucas ᾅδην vocarunt. Sed non est tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ postea theologi cõtẽplantes, quos vocãt, de inferis disseruerunt, à Petro comprobari. E cœlo in infimas istas regiones detrusos esse dæmones, res ipsa ostendit. quum nimium multi iam inde ab Adamo decepto inter nos versentur. Princeps aeris dicitur diabolus Ephes.2.2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri videlicet respectu, mentio fit Eph. 6.12. Sed abyssum illis aliquam esse constitutam quam reformident, liquet ex Luc 8.31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire possimus. ¶ *Catenis caliginis*, σειραῖς ζόφου. Id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem: & translationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, dum ad vltimum supplicium pertrahantur.

5 *Et prisco mundo*, καὶ ἀρχαίου κόσμου. Vulgata, *Et originali mundo*. Ergo mundus ille diluuium præcedens comparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum vniuersitatem condiderit Dominus, sed quoniam hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, vt sequens mundi instauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus cæterisque animantibus subuersis accipias? ¶ *Octauum Noe*, ὄγδοον Νῶε. Erasmus, *Octauum iustitiæ præconem Noe*, ambiguè. Posset enim videri Noe dici octauus præco iustitiæ, quasi inter Adami posteros octauus numeretur, qui tamen est ab eo decimus: quum lõgè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id est, cum aliis septem) sit seruatus. Dicitur autem præco iustitiæ, propterea quòd totos illos annos CXX non desierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret.

8 *Et viden-*

7 Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐρρύσατο.

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

7 *Et iustū Lot oppressum à nefandorum luxuriosa conuersatione eripuit.*

8 (Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)

8 (Iustus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animā iustam iniquis *illorum* factis, ¨& videndo & audiendo ¨ excruciabat)

8 *(Aspectu enim & auditu iustus erat, habitans apud eos de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant)*

9 Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.

9 ¨Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicij ¨ pœnas dantes seruare.

9 *Nouit Dominus pios de tētatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reseruare cruciandos.*

10 Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.

10 Maximè verò eos ¨ qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt, ¨ & dominatum despiciunt, ¨*qui, inquam, vt sunt* audaces ¨ & sibi placentes, non horrent ¨dignitates conuitiis incessere.

10 *Magis autem eos qui post carnem in concupiscentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt, audaces, sibi placentes, sectas non metuunt blasphemantes:*

11 Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ᾽ αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potentia maiores, nō ferant ¨ aduersus eas apud Dominum ¨ maledictionis iudiciū.

11 *Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum sint maiores, non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.*

12 Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται

12 At isti, veluti ¨animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem vt capta intereant, ¨ea vituperantes quæ ignorant, sua ipsorum corruptela interibunt:

12 *Hi verò, velut irrationabilia pecora, naturaliter in captionē & in perniciem, in iis quæ ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt:*

---

8 *Et videndo, & audiendo*, βλέμματι καὶ ἀκοῇ. Id est, Quocunque vel oculos vel aures applicuisset, quicquid cerneret vel audiret, hoc illum miserrimè torquebat. Vulgata, *Aspectu & auditu iustus erat*, quasi post δίκαιος subaudiatur ἦν. Erasmus, *Is enim oculis & auribus iustus*, &c. Hæc enim coniunxerunt cum ὁ δίκαιος, quasi dicatur Lot iustus fuisse & oculis & auribus, id est (vt Erasmus in annotationibus explicat) *oculos & aures habuisse ab omni turpitudine abhorrentes.* Sed vt taceam quòd Vetus interpres constructionem neglexit, nec potuit subaudire ἦν propter articulum adiectum, qui indicat δίκαιος rationem habere subiecti non prædicati: (quos errores Erasmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri posset cur non manuum quoque mentionem fecisset: deinde ipsa constructio hanc interpretationem apertè refellit, ostendítque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ita construi oportere vt feci, à doctissimo interprete admonitus. Omnino enim scribendū fuisset ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, vt spero mihi concessuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis sunt versati. ¶ *Excruciabat*, ἐβασάνιζεν, id est, anxiam ac doloribus confectam vitam trahebat, non minus laborans quàm si equuleo fuisset impositus. quomodo in vernaculo sermone, si velim extremum tædium significare dicam, *Ie suis en vne gehenne.* Vetus interpres mēdosè legit ἐβασάνιζον, excruciabant.

9 *Nouit*, οἶδε. Heb. ידע [*iadah*,] id est, longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis, & puniendis sceleratis. Est autem hæc conclusio inductionis.

¶ *Pœnas dantes*, κολαζομένους. Vulg. *puniendos*, κολασομένους, quòd in nullis codicibus inueni: neque id videtur exemplis antè citatis conuenire, quibus ij proponuntur de quibus adhuc viuentibus pœnas sumpsit Deus, quanuis alias longè asperiores (æternas videlicet) in illos vltimo illo die decernendas præpararit. Sensus est igitur istos à Deo sic puniri, vel huius vitæ priuatione, vel aliis pœnis, vt grauiori etiam iudicio seruentur, iustis contrà in hac etiam vita saluis conseruatis.

10 *Qui carnem sequentes*, τοὺς ὀπίσω σαρκός. Vulgata ad verbum, *Qui post carnem*, id est, præeunte carne: quem Hebraismum alibi exposuimus. ¶ *Et dominatum despiciunt*, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. Id est, eos quorum potestati subiecti sunt aspernantur. Nam κυριότητα vocat senatorum aut aliorum quorumuis magistratuum collegium, vt paulo ante ἀδελφότητα (id est, fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorsus ratione qua dicimus in vernaculo nostro sermone *la seigneurie.* Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocant, vel illud testatur quòd sceleratissimus quisque palàm hodie non erubescit clericalis, quam vocant, tonsuræ priuilegio quorumuis magistratuum imperium aspernari. Quòd siquis reclamet, actum est de Ecclesia scilicet. Et tamen hi omnes à Petri successore pendent. ¶ [*Qui, inquam, vt sunt*] *audaces*, τολμηταί. Necessariò supplendum fuit aliquid propter mutatam constructionem. Vide Ephes. 2.5. ¶ *Et sibi placentes*, αὐθάδεις. Erasmus, *Præfracti.* Vide Tit. 1.7.

¶ *Dignitates*, δόξας. Id est, principes, & quantumuis augusta maiestate præditos. quæ perpetua est pseudoepiscoporū Romanorum historia, ex quo bestiæ prioris imago inuasit eius thronum.

11 *Aduersus eas*, κατ᾽ αὐτῶν. Aduersus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipsi δυναστείας à Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conspectu Domini aduersus Achab, quantumuis impium regem, execratio vlla ab ipsis profertur, 1. Reg. 22.20: sed solus ille spiritus mēdax reperitur qui sese spōte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22.21, quique ipsos etiam seruos Dei calumnietur, Iob. 1.9 & 10. Similis est Prophetarum ratio, qui quū Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamē ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterùm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum acsi diceretur Angelos suos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, *Non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.* Atqui Græcis non respondet ista interpretatio. Nec enim scriptum est καθ᾽ αὑτῶν sed κατ᾽ αὐτῶν, vnico excepto codice, in quo scribitur καθ᾽ ἑαυτῶν. neque παρὰ Κυρίου, sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic conuertit, *Non ferant aduersus sese apud Dominum maledicum iudicium:* id est, mutuò sibi non conuitientur apud Dominum, nec alij de aliis detrahant, sed stationem suam quisque conseruet: quum alij aliis subsint, vt apparet ex Danielis 10.13, & 12.1, & Apocal. 12.7. Sed neutra interpretatio admitti potest, cuius dilucidam * explicationem tradit Iudas vers. 8 & 9.

12 *Animātia rationis expertia*, &c. ἄλογα ζῶα φυσικά, &c. Vulg. *Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem*, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes. Primùm enim

Irrationabilia, barbarum eſt: ζῶα verò non vocant Græci pecora, ſed animantia. Sed tertius error fœdior eſt, nempe quod φυσικὰ coniunxit cum ſequentibus, ideóque γεγεννημένα quaſi redundans expunxit. In eodem hoc errore verſatus eſt etiam Eraſmus, adeo vt putarit participium γεγεννημένα ex albo libri irrepſiſſe in contextum. Nam, inquit, Naturalia ad captionem dixit, quemadmodum dicimus natus ad diſcendum, pro eo quod eſt Natura compoſitus. Atqui præterquam quòd Græci codices ſummo cõſenſu addunt γεγεννημένα, vnde tandem eſſet petitum tam obſcurum támque inuſitatum dicendi genus? Quid igitur? nempe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re iſti brutis animantibus ſint ſimiles, in eo videlicet quòd nec conſilio, nec ratione, nedum Spiritu Dei, ſed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine, de brutis loquens, ſenſualitatem (quam vocant) intelligit. Germanam autem eſſe hanc expoſitionem liquet ex epiſtolæ Iudæ ver. 10, ex quo loco φυσικὰ poſſis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, i. eos qui in iis ſeſe corrũpunt quæ brutorum inſtar naturaliter norunt.

¶ *Facta ad eum finem vt capta intereant*, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν. Id eſt, Idcirco condita vt aliis cedant in prędam à quibus conſumpta pereant. Ita enim iſti ſponte ſeſe in diaboli ac mortis laqueos induunt, vaſa nimirum ad interitum coagmentata, vt dicit Paulus Rom. 9. 22: & pridem ad hoc iudicium deſcripta, Iudæ 4. Vulg. *In captionem & in perniciem*: quod nemo intelligat Eraſ. *Genita in capturã & perniciem*: nihilo melius. ¶ *Ea vituperantes quæ ignorant*, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Hebr. מדברים באשר לא יבינו [*medabberim baaſcher lo jabinu.*] Nam verbum דיבר [*dibber*] cum ב conſtructum, aliquando in malam partem accipitur. Vulg. *In iis quæ ignorant blaſphemantes.* Eraſmus, *In iis quæ non intelligunt maledicentes.* ¶ *Sua ipſorum corruptela interibunt*, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id eſt, eo exitio peribunt quod ipſi ſibi ſuis illis perditis & corruptis moribus accerſunt. Vulg. *In corruptione ſua peribunt.* Eraſ. *In perditione ſua peribunt*: quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuiſſe. non enim animaduerterunt φθορὰν paulo antè accipi pro interitu, ita vt reſpondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione ſimilitudinis: poſteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela, in qua quiſquis ſibi placet, planè omnem vſum rationis ac iudicij amiſit: vt qui ſeſe ſponte ſua in mortem ęternã pręcipitet.

Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφὴν, σπῖλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.	13	⁚Reportaturi mercedem iniuſtitiæ, vt qui pro voluptate ducant ⁚quotidianas delicias, labes ac maculæ, ⁚qui fraudibus ſuis ſe oblectant, vobiſcum epulando.	13	*Percipientes mercedem iniuſtitiæ, voluptatem exiſtimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriãtes vobiſcum.*
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες, κατάρας τέκνα·	14	⁚Oculos habentes plenos ⁚adulterij, & qui à peccando ceſſare neſciãt, ineſcantes animas inſtabiles, cor habentes ad auaritiam exercitatum, ⁚execrãdi homines:	14	*Oculos habentes plenos adulterij & inceſſabilis delicti, pellicientes animas inſtabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*
Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.	15	Qui relicta recta via aberrarunt, ſequuti viam Balaam *filij* Boſor, qui ⁚mercedem iniquitatis amauit.	15	*Derelinquentes rectam viam, errauerunt, ſequuti viam Balaam ex Boſor, qui mercedem iniquitatis amauit.*

13 *Reportaturi*, κομιούμενοι. Vulgata & Eraſmus, *Reportantes.* ¶ *Quotidianas delicias*, τὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulgata, *Diei delicias.* Eraſmus, *Si in diem deliciis fruantur.* Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 29. 36, ליום [*laijom,*] pro καθ' ἡμέραν. ¶ *Qui fraudibus ſuis*, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete, tũ etiam ab Eraſ. vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, *Deliciis affluentes, in conuiuiis ſuis luxuriantes vobiſcum*: acſi ſcribendum ſit, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falſa eſt iſta diſtinctio, neque ἀγάπαις legi poteſt ſequente illo reciproco, quin iſtis impiis vendicetur quod erat totius Eccleſiæ. Neque enim ἀγάπαι iſtorũ hominum erant propriæ, ac proinde αὐτῶν addi non potuit, quum communes eſſent Eccleſiæ totius, quod etiam declarat quod additur συνευωχούμενοι ὑμῖν, quod ſi conſideraſſet Eraſmus, nõ putaſſet hunc locum fuiſſe corruptum ab iis qui ἀπάταις ſcripſerunt, quum contrà ſit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις ſubſtituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud eſt, Luxuriantes vobiſcum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiuſdem luxus ſocij: quod minimè exiſtimandum eſt. Eraſmus verò ſic maluit hunc locum interpretari, *Qui conuiuantes, in erroribus ſuis inſultant vobis.* in qua interpretatione multa cogor deſiderare. nam de iis potius agitur qui per ſummam improbitatem alios illiciãt, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore verſentur. Deinde nemo non videt quàm dura ſit traiectio ſi ὑμῖν cõnectas cum ἐντρυφῶντες: quum præſertim tam propinqua ſit præpoſitio σύν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifeſtè detortam repudio. Quomodo verò ſit explicãdus hic locus, apertè liquet ex epiſtolę Iudæ verſu 12, vbi ita ſcribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. id eſt, *Hi ſunt in veſtris agapis quaſi maculæ, dum vobiſcum epulantur.* Eſt ergo hæc ſententia, iſtos in ſacris Eccleſiæ conuiuiis verſantes, quum hoc pacto videri vellẽt vera eſſe Eccleſiæ membra, nihil aliud eſſe quàm labes ac maculas Eccleſiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiſcum epulantes & ſacro conuiuio adhibitos, ſeſe vobis fallendis ſuauiter oblectare, denique totam Eccleſiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudam. Quòd autem ἀγάπαις nonnulli accipiunt non pro conuiuiis, ſed pro collatis in pauperum ſubſidium donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idem declaret atque Veſtris ſumptibus & eleemoſynis ſua conuiuia agitantes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem eſt iſta conuiuia ſic vocata quòd ex collatis donis inſtruerentur: ſed conuiuia fuiſſe Eccleſiaſtico cœtui communia, ex Act. 5, & 1. Cor. 11, Iuſtino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque ſi ἀγάπαις legamus, de cõuiuiis ipſis præſtat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

14 *Oculos*, ὀφθαλμούς. Rectè. hîc enim apparet potiſſimum libido. *Oculi* (inquit obſcœnus ille) *ſunt in amore duces.* ¶ *Adulterij*, μοιχαλίδος. Eraſmus ad verbum, *Adulteræ*: quod eſt admodum obſcurum. Sciendum eſt igitur ex Hebræorum idiotiſmo, poni epitheton pro ſubſtãtiuo quod vocant: cuius enallages manifeſtum mihi exẽplum videtur extare Dan. 9. 29, vbi ponitur נביא [*nabi*] pro נבואה [*nebah.*] quò etiã fortaſſis pertinet illud Deut. 29. 19. למען ספות הרוה את הצמאה [*lemahan ſephoth haravah eth haſemah.*] id eſt, Vt addat ebriam ſitienti: pro eo quod eſt, Vt addat ebrietatem ſiti. Sic participiis paſſiuis fœmininis vſitatiſſimè vtimur Gallicè, participialium nominũ loco, vt, *la deduicte, l'aide, la veue, la leuee, la remiſe*, & infinita alia. Quidam hoc connectunt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legunt ἀκαταπαύστου, quod Græcis nonnullis placuiſſe apparet ex ſcholiaſte: vt & Caſtellioni, qui hunc locum conuertit his verbis, *Oculos habentes degeneris perpetuique peccati plenos.* Sed præterquã quòd Gręca exemplaria ſummo conſenſu legunt ἀκαταπαύστους, nuſquam inuenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ita conatos fuiſſe hunc locũ expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. ¶ *Execrandi homines*, κατάρας τέκνα. Vulgata ad verbum, *Maledictionis filij.* Eraſmus, *Execrabiles filij.* Vide Eph. 2. 2.

15 *Mercedem iniquitatis*, μισθὸν ἀδικίας. Id eſt, lucrum

ex ſcelere

ex scelere quæsitum. Retinui autem Hebraismum, quia si vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquũ dixeris, quippiam multo minus significaris. quanuis hoc sensu sæpissime sit Hebraismus iste explicandus. *

16 Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

16 Sed redargutionẽ suæ transgressionis habuit: *nam* ‖ subiugis asina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetæ dementiam.

16 *Correctionem verò habuit suæ vesaniæ: subiugale mutum, hominis voce loquens, prohibuit Prophetæ insipientiam.*

Num. 22. 23
Iudæ 11

17 Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

17 ‖Isti sunt ¨fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus ¨ caligo tenebrarum in æternum seruata est.

17 *Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibus exagitatæ, quibus caligo tenebrarum reseruatur.*

Iudæ 12

18 Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

18 Nam ¨prætumidam vanitatẽ loquẽdo, ¨inescant eos per carnis cupiditates ¨lasciuas, qui ¨verè effugerant eos qui in errore versantur:

18 *Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriæ, eos qui paululum effugiũt, qui in errore conuersantur.*

19 Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

19 ‖Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptelæ. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutẽ est addictus.

19 *Libertatem illis promittentes, quum ipsi serui sint corruptionis. à quo enim quis superatus est, huius & seruus est.*

Ioh. 8. 34
rom. 6. 20

20 Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

20 ‖Nam si postquam inquinamenta mundi per agnitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi effugerint, his rursum implicati superentur, facta est vltima eorum conditio deterior priore.

20 *Si enim refugientes coinquinationes mũdi in cognitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.*

Mat. 12. 45
heb. 6. 4

21 Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

21 Satius enim fuisset eis non cognouisse viam iustitiæ, quàm cognita *illa*, ¨regredi à sancto ¨mandato ipsis tradito.

21 *Melius enim erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.*

22 Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, ‖Canis reuersus est ad suum ipsius vomitum, & Sus lota, ad volutabrum cœni.

22 *Contigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: &, Sus lota, in volutabro luti.*

Prou. 26. 11

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1 Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

1 HAsce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, ¨ quibus sinceram mentem vestram per commonefactionẽ excito:

1 *HAnc ecce vobis, charissimi, secundã scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem.*

16 *Subiugis asina*, ὑποζύγιον. Vulgata & Erasmus, *Subiugale*, de quo diximus Matth. 21.5. Est autem exemplũ valde appositum ad id quod antè dixit, quum istiusmodi homines cum bestiis compararet, sicut asina ipsum Bileamũ redarguit. *

17 *Fontes aqua carentes*, πηγαὶ ἄνυδροι. Id est, qui scientiã quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem cõparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquam faciant cælestis alicuius pluuiæ, sed solo vento turgeant. ¶*Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimæ tenebræ: ex Hebræorum idiotismo, vt quum Terram pulueris, Cœnum luti dicunt.

18 *Prætumidam vanitatem* ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà, 3.3, ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάταις ἡμέραις. Vulg. *Superba vanitatis*. Eras. *Vehementer fastuosa vanitatis verba*. Sententia ipsa plana est, istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. ¶*Inescant*, δελεάζουσιν. Id est, quasi pisces hamo captant. Sed aliud est captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquam vel ad tempus tantùm capi. Deinde certi sunt veræ, id est, non simulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. 6.5. * ¶*Lasciuas*, ἐν ἀσελγείαις. vel, libidinosas, vt suprà, 1,14. Sic restituo hunc locum ex Grecis scholiis. Est enim subaudiendus articulus ταῖς, quam ellipsin annotauimus 1. Pet. 1.7, & alibi sæpe. ideóque *Lasciuas* conuerti. Vulg. legit ἀσελγείας, vt qui *Luxuriæ* interpretetur, eadem manẽte sententia: & ita etiam in vno Græco exemplari legitur. ¶*Verè*, ὄντως. i. re ipsa, non autem simulatè, vt illi. Complutensis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legitur ὀλίγως. id est, penè, & propemodum. Vetus quoque interpres legit ὀλίγον, *paululum*. Sed notandum est verè dici effugisse qui sincerè sunt puram vitam professi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tempus euenire potest. Nam electi longius progrediuntur, vt qui non sint πρόσκαιροι: vt interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tẽpus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας, *qui paulatim effugiebant*.

20 *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vide Matthæum cap. 12. versu 45.

21 *Regredi*, ἐπιστρέψαι. Id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀναστρέψαι: vt in vno vetusto codice scriptum inuenimus. Vulg. *Retrorsum conuerti*, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: consentiente vno ex vetustis nostris codicibus. quam scripturam veram esse arbitror, * quia durum est ἐπιστρέψαι, nisi εἰς τὰ ὀπίσω adieceris, accipere pro ἀναστρέψαι. Eras. *Conuerti ab eo præcepto*, &c. ambiguè, & nimium obscurè. ¶*Mandato*, ἐντολῆς. Hebr. מצוה * [*mitsuah.*] Vide infrà, 3,2. Est autem hæc demum vera illa Apostolica παράδοσις, non verbum illud ἄγραφον, quod nonnulli verbo scripto affingunt.

IN CAPVT III.

1 *Hasce iam alteras*, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiam locus, & quod statim subiicitur de Apostolica functione, si coniungantur cum eo quod scriptum est suprà, 1.18, mani-

festè ostendunt hanc epistolam nulli alij quàm Petro esse tribuendam. Alioquin, obsecro, cuius esset spiritus ita impudenter mentiri. Certè impium esse videtur tale quicquã de eo suspicari cuius tam pura támque sancta sit doctrina: & quod allatum ab Hieronymo confirmat Erasm. de styli dissimilitudine, ego nondum potui perspicere. ¶ *Quibus*, ἐν αἷς. Hoc pertinet ad vtramque epistolam: alioqui dicendum fuisset ἐν ᾗ.

Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·	2	Vt memores sitis verborum ¨ quę prædicta sunt à sanctis Prophetis, ¨ & mandati illius nostri qui sumus Apostoli Domini & ¨ Seruatoris:	2	*Vt memores sitis eorum quæ prædixi verborum à sanctis Prophetis, & Apostolorum vestrorũ, præceptorum Domini & Saluatoris:*
1.Tim.4.1 2.tim.3.1 iudæ 18 — Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι·	3	‖Illud primùm scientes, venturos extremis diebus ¨ irrisores, ¨ in suis ipsorum cupiditatibus incedentes:	3	*Hoc primùm scientes, quòd venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscentias ambulantes:*
Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.	4	Et dicentes, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo *die* Patres ¨ obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.	4	*Dicentes, Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ.*
Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.	5	Illud enim ¨ spõte ipsos latet, cęlos iam olim extitisse per Dei sermonem, ¨ & terram ex aqua & in aqua consistentem.	5	*Latet enim eos hoc volentes, quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.*

2 *Quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis*, τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. *Quæ prædixi à sanctis Prophetis*: quã interpretationem nemo non videt meritò esse ab Erasmo reprehensam. ¶ *Et mandati illius nostri qui sumus Apostoli*, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν rursus vocat * doctrinam resipiscentiæ & remissionis peccatorum Apostolis demandatam. Rectè verò Prophetis adiungit Apostolos, vt Paulus Ephes. cap. 2. ver. 20, & vtrisque demũ angularem illum lapidem substernit. Quamobrem valde etiam insignis est hic locus, & artificiosæ illi breuitati Petri cum summa quadam maiestate coniunctæ mirè conueniens. Vulg. *Et Apostolorum vestrorum, præceptorum*. Legit enim ὑμῶν, quod non videtur cum iis quæ sequuntur posse cohærere. quamuis sic legatur in editione Complutensi. Nam quod adfert Græcus scholiastes de præpositione ὑπὸ repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quasi scriptum sit, καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, *& à Domino*, planè est absurdũ. Est autẽ in his verbis traiectio Petro familiaris pro τῆς ἐντολῆς ἡμῶν τῶν ἀποστόλων * τοῦ Κυρίου. ¶ *Seruatoris*, σωτῆρος. Vet cod. addũt ἡμῶν, *nostri*.

3 *Irrisores*, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebręi לצים [*letsim*,] de quibus Dauid Psal. 1, monstra hominum videlicet, qui Dei contemptu & sacrilega audacia volunt ingeniosi apparere. Cæterùm in Vulgata editione legitur, *In deceptione illusores*: cuius rationem nullam inuenio. Nam quod in quibusdam vetustis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mendosè scriptum esse apparet. ¶ *In suis ipsorum*, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Vulgata, *Iuxta proprias*. Proprias autem vocat Petrus, quales quisque habet sibi a natura insitas, aduentitiis Dei donis oppositas. Hoc verò est εἰκονικῶς istos Epicureos depingere: quibus si Mosen, si Prophetas, si Apostolos, si denique Filium ipsum Dei obiicias, solent cum Sardonio nescio quo risu quærere quínam illi fuerint: interim verò vt germanam se prolem Epicuri ostendãt, quicquid illis insana sua libido suggessit, firmum, certum, constans esse volunt: & quum omnes à se doceri posse putẽt, nihil magis timent quàm ne quidquã à quoquam se didicisse videantur. At tu Domine cæli & terræ veni, veni tandem, vt hæc monstra potente illa tua virtute confecta, & tibi & tuis iucundum iudiciorum tuorum spectaculum præbeant.

4 *Obdormierunt*, ἐκοιμήθησαν. Iterũ exprimitur hoc verbo blasphema illorum derisio: acsi dicerent, iampridem oportuisse illos excitatos, quos non tam mortuos quàm in sepulchro quiescere verè dicimus. Idem existimandũ de nomine τῆς κτίσεως, quod illi per ludibrium vsurpabant, alioqui seipsos refutantes, quũ non sit παράδοξον, finiri posse quicquid principium habet: ac proinde istis demonstrandum fuerit, mundi ortum fatentibus, quínam fine aliquo terminari non posset. Certè qui creatum mundum agnoscit, creatorem quoque fateatur oportet, qui quod creauit possit abolere: vt iam non an possit mundus finiri, sed an creator velit illum finiri, quærendum fuerit.

5 *Sponte*, θέλοντας. Id est, quia nescire volunt. Quis enim est ita amens & insanus qui non fateri cogatur, si cõscientiæ suæ iudicium sequi velit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos, qui à sana doctrina deficientes prorsus insaniunt: quorum vtinam non esset hodie tãta præsertim in aulis principum multitudo. ¶ *Et terrã ex aqua*, &c. καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα *consistens*, quod ad solam terram refertur, duo manifestè ostendit quæ plerosque interpretes fefellerunt: nẽpe quod de aqua commemoratur nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda esse cum verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei sermonem iampridem extitisse, nempe ex quo esse cœperũt: terræ verò addatur aliqua descriptio, propter iniectam diluuij mentionem: quod & ipsum diluuium cęlos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquę intelligatur: nempe non illud chaos poeticum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra consistere: quòd ex aquis in vnum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam vultu exornari, quum antea gurgitibus obruta quodãmodo nusquam esset. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur consistere, ad id refero quod scriptum est Psal. 24. 2, Super maria fundauit eam, & super flumina firmauit eam: minimè id quidem quasi (vt nonnulli videntur existimare) subterraneis quibusdam aquis terra fulciatur: (certum enim est Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elementorum grauissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ita digessit aquas vt tamen si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita videatur, partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, verè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος impropriè conuertunt *Per aquam*, quum potius illud sit quod in vernaculo sermone dicimus *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: sicut etiam Noe dicitur seruatus δι' ὕδατος, id est, in aqua, siue per medias aquas, vt exponendum esse diximus prioris epistolæ 3. 20. Ita planus est hic locus, qui non satis à quibusdam expensus, fecit vt nonnullis huius epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulgata, *Quòd cæli erant prius & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo*. Ita enim solet mendosè distingui: quum ita oportuerit interpungere, Cælos fuisse prius. & terram ex aqua & per aquam consistentem, Dei verbo. Erasmus verò & ipse perperam hunc locum in Græco etiam Frobenij exẽplari distinxit, nẽpe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id est, (vt ipse quoque suam interpretationem distinxit) *Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam consistens Dei sermone*. Mendosam autem esse illam interpunctionem quæ tam multos fefellit partim res ipsa clamat, (vt pluribus exposuimus) partim ex vetustis libris deprehendimus, in quibus summo

consensu

consensu ita distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, *Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua consistens, per Dei sermonem.* Itaque (vt nemo deinceps falli posset) τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrunque membrum pertinet, medio loco cõstitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temerè maiorem in Erasmo attẽtionem sæpe requisierim.

---

6 Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.

6 "Quamobrem is qui tum erat "mundus, aqua inundatus periit.

6 *Per quæ ille tunc mundus aqua inũdatus periyt.*

7 Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.

7 Qui verò nunc *sunt* cæli ac terra, "eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.

7 *Cæli autem qui nunc sunt & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diẽ iudicij & perditionis impiorum hominum.*

8 Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.

8 Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.

8 *Vnum verò hoc non lateat vos, charißimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus.* Psal. 90.4

9 Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, (ὥς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.

9 "Non tardat Dominus promissum, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed patiẽs est erga nos, ‖"nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.

9 *Non tardat Dominus promißi, (sicut quidam existimant) sed patienter agit propter vos nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Ezech. 18. 23. & 33. 11. 1. tim. 2. 4

10 Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.

10 ‖ Veniet autem sicut fur in nocte dies ille Domini, quo cæli "cum stridore præteribunt, elementa verò æstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.

10 *Adueniet autem dies Domini vt fur, in quo cæli magno impetu transient, elementa verò calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.* Matth 24 44. 1 thes 5. 2. apoc. 3 3. & 16 15

11 Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,

11 Quum igitur hæc omnia "dissoluenda sint, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus "& pietatis officiis,

11 *Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus,*

12 Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;

12 Expectantes "& properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

12 *Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent?*

---

6 *Quamobrem*, δι' ὧν. Id est, διὸ, vt sensus ipse ostendit, & διὰ pro Propter, cum secundo etiam casu ponitur Nazianz. δι' ἡμῶν τὴν αὐθεντότητα Θεὸς ὑπάρχει, pro δι' ἡμᾶς, vt contrà interdum pro *per* construitur cum quarto casu. vt Ioh. * 6, 57. Hesiod. Ὅν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες ὁμῶς ἄφατοί τε φατοί τε. Sic apud Demosthenem διὰ τοὺς πολλοὺς, pro διὰ τῶν πολλῶν, vt Budæus annotauit. Itaque hæc particula multos interpretes frustra hìc torsit, neque à Vetere interprete & Erasmo rectè est expressa, vt qui conuerterint, *Per quæ*: manifesto certè errore, quum mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua consistere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandante cuius imperio recesserant. ¶ *Mundus* ὁ κόσμος. Id est, aspectabilis iste terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Nec enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipsa quidem terræ substantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id est, rerum vniuersitatem, distinctè nominauit in proximo versiculo.

7 *Eodem sermone*, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorum codicum auctoritate. Multo enim vberior est lectio quàm si legas αὐτοῦ λόγῳ, *eius sermone*. Erasm. *Eiusdem sermone*, τῷ αὐτοῦ λόγῳ. Multis enim locis αὐτῷ cum τῷ αὐτῷ *confundit*.

9 *Non tardat Dominus promissum*, οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας. sub. ἕνεκα. Vulgata, *Dominus promißi*, id est, vt exponit Erasmus, *Dominus qui promisit*, ex Hebræorum idiotismo. Ego illud malo. ¶ *Nolens vllos perire*, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, &c. Hunc etiam locum nonnulli deprauant vt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollant. Spectandum autem est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοὶ, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo post, Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, vt nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio? neque impios dignari responso, sed electos confirmare: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, Patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli miserè falluntur quibus cessare videtur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nam contrà idcirco aduẽtum suum differt vt nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutem aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocanti respondeant: & qui vocandi supersunt, vocentur. id est, tantisper dum electorum numerus expleatur: tantùm abest vt Ecclesiam suam despiciat. Hæc est igitur simplex & cum superioribus consentiens huius loci explicatio, vt disertè etiam liquet ex Mat. 24.31, Mar. 13.27, & apertius ex Apoc. 6.11.

10 *Cum stridore*, ῥοιζηδὸν. Ῥοῖζος impetum veluti sibillantis procellæ declarat: ideo Erasmus conuertit, *In morem procellæ*.

11 *Dissoluẽda sunt*, λυομένων. Id est, λυθησομένων, vt poscit sententia, vt & mox τήκεται pro τακήσεται. ¶ *Et pietatis officiis*, καὶ εὐσεβείαις. Vsurpauit numerum multitudinis ex Hebræorum more, vt pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus constans, quam pro viribus sectari nos oporteat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Et pietatibus*.

12 *Et properantes*, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionẽ cum Vetere interprete, quàm vertere cũ Erasmo, *Accelerantes aduentum*. Vsitatũ est autẽ Græcis in

hoc dicendi genere supplere præpositionem περὶ vel εἰς, vt apud Thucydidem aliquoties inuenitur. In summa postulat à nobis Apostolus patientiam, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes. Vnde mirari subit quod dicit Tertull. in apologetico, cap.38, solitos fuisse videlicet Christianos precari pro mora finis, quum tamen quotidie petamus ipsius regni aduentum.

13 Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν
Esa.65.17 & 66.22 κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶ-
Apoc.21.1 μεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

14 Διό, ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·

Rom.2.4 15 Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·

16 Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφάς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

17 Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοί, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.

18 Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

13 ‖Sed cælos nouos ac terram nouam secundum promissum eius expectamus, "in quibus iustitia inhabitat.

14 Quapropter, dilecti, quũ hæc expectetis, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini "cum pace:

15 ‖"Dominique nostri patientiam, salutem ducite, sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapiẽtia scripsit "vobis:

16 Vt in omnibus fere epistolis, loquens de istis, "in quibus sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

17 Vos igitur, dilecti, *istorum* præscij quum sitis, "cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite "in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & "ad tempus sempiternum. Amen.

13 *Nouos verò cælos & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.*

14 *Propter quod, charissimi, hæc expectantes, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace:*

15 *Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini, sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis:*

16 *Sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædã difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.*

17 *Vos igitur, fratres, præscientes, custodite ne insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.*

18 *Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.*

13 *In quibus*, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quum hic mũdus, instaurationem expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, in quibus habitat iustitia, id est qui iustorum domiciliũ existunt, vt explicat Dauid Psalmo 15. Vel denique supplendum est ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terram nouam expectamus *nos* in quibus habitat iustitia, nimirũ Christi: vt explicat Paulus Phil.3.9.

14 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est, vestro bono, clementem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc coniungere cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 *Dominique nostri*, Καὶ τοῦ Κυρίου, &c. Id est, quòd Dominus tam diu alterum suum aduentum differt, impietatem cęteráque mundi scelera tam patienter tolerans, existimate vestræ salutis, Ecclesiæ videlicet totius paulatim colligendæ causa fieri: vt paulo antè ver.9, dictum fuit.

* ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Nempe Hebræis. Etsi enim Hebræi propriè tunc dicebantur qui in patrio solo degebant, sic distincti à prouincialibus dispersis, quibus hanc etiam epistolam inscriptũ fuisse vt superiorem apparet ex huius capitis initio: tamen meritò Petrus illam Pauli epistolam citat vt iis omnibus scriptam qui ex circuncisione crediderant. Nec sane possum hunc locum aliter accipere. Nam quod alij putant significari doctrinam Pauli ad istos quoque peruenisse, quamuis illas epistolas aliis populis inscripserit, violentum est, & eo refellitur, quòd si ita esset non oportuerit adiicere ὑμῖν *vobis*, & quòd illam quam ipsis scriptam dicit epistolam à cæteris distinguit. Sit igitur Pauli, epistola ad Hebræos inscripta: quum hic non sit mentitus, nec aliam scriptam illis fuisse à Paulo verisimile sit, quæ postea interciderit. Exhortatio autem ista extat Hebr.10, à v.22, ad finem eius capitis, ac deinceps toto 11 & 12 capite.

* 16 *In quibus*, ἐν οἷς. Sic in plerisque codicibus legitur ita vt non tam referatur ad ipsas Pauli epistolas quàm ad id quod dictum fuit de vltimo illo die. Sed hoc omnino coactum videtur, quum plura & obscuriora dicat Petrus de hoc argumento, quam Paulus vllo suarum epistolarum loco, in quibus multo sunt difficiliora quæ proculdubio significauit Apost. Denique in tribus manuscriptis codicib. Rob. Stephani scribitur ἐν αἷς videlicet ἐπιστολαῖς, quod omnino rectum esse puto. Quod autem inde colligunt Sophistæ falsissimè & ineptissimè, non sufficere Sacram scripturam decidendis de religionis capitibus controuersiis, & aliunde petendam eius interpretationem quam ipsi sibi postea, ementito Ecclesiæ, & quidem Catholicæ nomine confingunt: tam absurde ex hoc loco asseritur vt ne refutatione quidem indigeat.

17 *Cauete*, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate, & sinite interim crescere zizania. quis enim es qui iudicas? Non denique dicit, Fide implicita matris nostræ Ecclesiæ contenti estote. hæc inquam non dicit: sed, Quum ista nunc præsciatis, cauete, inquit, ne vos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristorum voces. Nos Apostoli Christi vocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus. id est à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacẽ execremur. sed vicissim, quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cælum claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedo prius arborem, deinde fructus.

18 *In gratia & agnitione*, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterũ ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus sed malitia pueros esse oportet. ¶ *Ad tempus sempiternum*, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quę vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more, vsurpari, sæpissimè est à nobis annotatum.



ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI CAtholica prima.

Κεφάλαιον α.

1  ΗΝ ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

2 (Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

NOVA INTERPR. Cap. I.

1  VOD erat à principio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectauimus, & manus nostræ cõtrectarunt de Sermone illo vitæ:

2 (Nam vita patefacta est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam illam æternam quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

VETVS. Cap. I.

1  VOD *fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de Verbo vitæ:*

2 *(Et vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis)*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶*Prima*, πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetustis codicibus, sed perinde hoc accipiendum est acsi scriptum esset, Iohannis epistola prima, quæ quidem catholica est. Vel mendosa est inscriptio, quum reliquæ duę, etiamsi Iohannis esse concesserimus, tamen Catholicæ non sint, sed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam sit inscripta. Potest tamen ea etiam ratione vtcunque excusari inscriptio, quòd reliquę duæ sint in vnum veluti corpus Catholicis epistolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt seorsim peculiarem haberent inscriptionem.

IN CAPVT I.

1 *Quod erat à principio*, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omnium à Christi personæ descriptione, i. à Christianæ doctrinæ basi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio * epistolæ ad Romanos. Huius igitur primùm omniũ Deitatem æternam proponit. Nam quum dicit, Erat à principio, significat iam id de quo dicturus est extitisse, quũ res creatæ inciperent, vt exposuimus Ioh. 1. 1. Non rectè igi* tur mutato tempore conuertit Vetus interpres, *Quod fuit*. Quod siquis roget cur hic dixerit ἀπ' ἀρχῆς, alibi verò ἐν * ἀρχῇ, respondeo id factum quoniam hic loquitur quidem de Christo vt Deo, non tamen simpliciter, sed vt carne induto: perinde acsi diceret Christũ illum visibilem & palpabilem non tunc cœpisse existere quum videretur & palparetur, sed semper pręterea extitisse, nempe secundum Deitatem: cuius respectu, iam tum erat quum res omnes creatæ principium existentiæ reciperent. Itaque natura duplex sic cõmodius quoque significatur, quàm si dixisset ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ, ὃν ἑωράκαμεν, &c. Rursum autem distinctè cõsiderans in Christo Aliud & Aliud, maluit scribere περὶ λόγου τῆς ζωῆς quàm τὸν λόγον τῆς ζωῆς, ne videlicet sentire videretur idem esse id quod viderat & palpauerat, atque id quod erat à principio, (qua ratione confudisset naturas:) vel Aliũ statuere eũ qui erat in principio, ab eo quem viderat & palpauerat, i. personam separatis naturis diuidere. Mox verò sequẽte vers. apertissimè hypostaticã vnionem declarabit. ¶*Quod audiuimus*, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam ad Humanitatem accedit, vt postea ex duabus non confusis sed coniunctis naturis vnam Christi personã statuat. Verbum autem ἀκούειν non significat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, sed suis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipse meis oculis, contrectaui meis manibus verum Deum, verũ hominem factum: nec ego solus, sed alij præterea qui mecum fuerunt. Quorsum hæc autem Iohannes? nempe iam insurrexerant, & qui naturam diuinam, & qui naturam humanam Christi negarent. Non est igitur quòd miremur hodie existere qui vel hæc ipsa, vel alia eiusmodi errorum portenta audeant reuehere, quum adhuc superstite eo ipso qui præsens omnia spectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod superstitibus oculatis testibus probari poterat, auderent tamen inficiari. ¶ *Quod spectauimus*, ὃ ἐθεασάμεθα. Non est ταυτολογία, sed amplius aliquid significat τὸ θεᾶσθαι, id est, *spectare*, quàm *videre:* acsi diceret, Quod ego his oculis vidi, ídque non semel neque obiter, sed quod ego verè & penitus sum contemplatus: ne præstigias aliquas fuisse existimetis. ¶ *Manus nostræ*, αἱ χεῖρες ἡμῶν. Manifestè designat historiam patefactæ re- * surrectionis Christi perscriptam ab hoc eodem Euangelista. Iohan. 20, 20. & Luc 24. 39.

¶*De sermone illo vitæ*, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id est, ipsum illum sermonem æternum per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita, vt Ioh. 1. 2. vt disertè quoque explicat Syrus interpres.

2 *Nam vita*, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, sicut apud Hebræos ו pro כִּי [*chi*] sæpe vsurpatur. Fuit enim explicandũ

Vitę nomen,& Christi officium.quod facit,quasi ad tacitam obiectionem respondens,quomodo videri æterna illa & inuisibilis vita potuerit.Itaque hunc versiculum includo parenthesi,vt magis perspicua sit oratio.

3 Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 ¨Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id ¨ annuntiamus vobis, ¨vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

3 *Quod vidimus & audiuimus, annūtiamus vobis, vt & vos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum filio eius Iesu Christo.*

4 Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

4 ¨Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

4 *Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.*

Ioh.8.12

5 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

5 ‖¨Hoc est igitur ¨ nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum ¨lucem esse, ¨ nec tenebras in eo esse vllas.

5 *Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus vobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ.*

6 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, ¨nec sincerè agimus.

6 *Si dixerimus quoniā societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus.*

Heb 9.28
1 pet.1.19
apoc.1.5

7 Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας·

7 Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, ¨communionem habemus cum eo mutuam, ‖¨& sanguis Iesu Christi Filij eius purgat nos ab omni peccato.

7 *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad inuicē, & sanguis Iesu Christi Filij eius emundat nos ab omni peccato.*

1.Reg.8.46
1.par.6.36
prou.20.9

8 Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

8 ‖¨Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.

8 *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.*

9 Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

9 ¨Si confiteamur peccata nostra, ¨fidelis est & iustus, ¨vt remittat nobis peccata ¨& purget nos ab omni iniquitate.

9 *Si confiteantur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.*

---

3 *Quod [inquam,] vidimus*, ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum secundum versiculum, quum adhuc sententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin. quam qui non considerant, multum & quidem frustra in istis cōnectendis laborant, vt ex Erasmi annotatiobus facile perspici potest. Syrus autem interpres tacitam epanalepsin vitans, ab his ipsis verbis hanc epistolam inchoauit, מסברינן לכון [*mesabrinan lechun.*] quæ verba aliis vocibus hoc versu exprimit, מודעינן אף לכון [*meuadehinan aph lechun,*] Declaramus etiam vobis. ¶ *Annuntiamus*, ἀπαγγέλλομεν. Nempe vt ab eo missi. Rectè autem dixit Annuntiamus: nam fides est ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. ¶ *Vt & vos*, ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelij, vt omnes vnà coniuncti in Christo per fidem filij Dei simus, Ioh.cap.1.12.

4 *Et hæc*, καὶ ταῦτα. Conclusio prooemij.

5 *Hoc est igitur*, καὶ αὕτη ἐστὶν. Καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus, vt ab effectibus ad causam ascendat.

¶ *Nuntium*, ἡ ἐπαγγελία. Vel, vt Vulg. *Annuntiatio*. Erasmus, *Promissio*: quæ declaratio non conuenit huic loco.

¶ *Lucem*, φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si Lucidum, Purum, Sincerum dixisset. ¶ *Nec tenebras*, καὶ σκοτία, &c. Repetitio Hebraica, de qua diximus Ioh.1.20. Est autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, vt quod affirmauit, contrarij negatione illustret.

6 *Nec sincerè agimus*, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulgata & Erasmus, *Et veritatem non facimus*: seruato Hebraismo. Vide Ioh.3.21.

7 *Communionem habemus*, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulgata, *Societatem habemus ad inuicem*. Erasmus, *Societatem habemus in nos mutuam*. Ego primùm omnium malui κοινωνίας *Communionem* dicere quàm *Societatem*: quòd κοινωνία videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor *Cum illo mutuam*. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cū Deo communionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomē sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hìc autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse, id est, in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus videlicet nobis ipsius radij prælucent in verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. ¶ *Et sanguis*, καὶ τὸ αἷμα. Vidén' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sanguine gratis purgatos etiam sanctificauit.

8 *Si dixerimus*, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam veteranus: neque dicit, Si dixerimus nos non habuisse peccatum, (quod ipsum tamen mox subiiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros si vel tantillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atque adeo supererogatione gloriari? ¶ *Et veritas*, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

9 *Si confiteamur*, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat corā Deo nos miseros peccatores agnoscere, vt Mat.3.6. Nimium enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nituntur suam illam auricularē carnificinam (quam confessionem vocant) stabilire.

¶ *Fidelis*

¶ *Fidelis est & iustus*, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, quum idem sit summè fidelis & iustus, id est, reipsa præstans quod promisit. ¶ *Vt remittat*, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, vt definit Dauid Psal. 32.1 & 2. Vbi igitur merita quæ in Dei conspectum adferamus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi. ¶ *Et purget*, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficiũ Christi, vt qui filij Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philip. 3.9.

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.	10 Si dixerimus nos non peccasse, mendacem facimus eum, & sermo eius non est in nobis.	1 *Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non est in nobis.*
Κεφάλαιον β.	CAP. II.	CAP. II.
Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.	1 Filioli mei, hęc scribo vobis, ne peccetis. Quòd siquis peccarit, aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christũ iustum.	1 *Filioli mei, hæc scribo vobis, vt non peccetis. Sed & siquis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum.*
Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.	2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiã pro totius mundi *peccatis*.	2 *Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantùm, sed etiam pro totius mundi.*
Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.	3 Et per hoc scimus quòd ipsum nouimus, si mãdata ipsius obseruamus.	3 *Et in hoc scimus quoniã cognouimus eum, si mandata eius obseruemus.*

---

10 *Mendacem*, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant: contra verò Dei veritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam fide amplectitur, Ioh. 3.33. ¶ *Et sermo*, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id est, Doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque iis enim qui sani sunt opus est medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Nec enim in labris vult sedere Dei verbum, sed, vt nobis sit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 *Aduocatum*, παράκλητον. Id est, nostro quidem respectu, patronum, vt qui nostram in se causam recipiat: qui & μεσίτης respectu Patris dicitur, tum expiationis meritò, tum quòd personam quodammodo deprecatoris sustineat, quum nonnisi eius nomine Patrem precemur: itidémque Iudex est & Dominus, habita aduersariorum nostrorum ratione, ad Patris dextram considens. éstque totum hoc munus vsque adeo vni Christo proprium, vt absque insigni scelere transferri ad nullum alium siue in cælis siue in terris possit: ne persona quidem ipsa Spiritus sancti excepta, vt qui παράκλητος diuersa prorsus ratione dicatur, quatenus videlicet nos ad veritatis illius cognitionem adductos, eáque refocillatos, solatur, & hos ipsos clamores ad Patrem per Filium deferendos docet. Vide Rom. cap. 8. v. 26. & Gal. cap. 4.6. Angelorum autem apud electos adhuc certantes ministerium neque intercessio est, neque inuocationem ipsorum stabilit: sed est mandatorum Dei, pro piorum conseruatione exequutio. Sanctorum verò vita defunctorum, nec animæ in cælos receptæ, nec corpora in puluere quiescentia inuocari sine impietate possunt, quoniam istud ne Christo quidem, nisi vt homo, sic etiam verus Deus esset, competeret. Mutua denique piorum adhuc certantium in inuocando per vnicum mediatorem Patre, suggestis à Spiritu sancto suspiriis ineffabilibus, consociatio, nullos Christo intercessores subordinat, sed membrorum sub vno capite coniunctionem & sanctam de quorumuis salute sollicitudinem testatur. Hac autem ratione quoque Angelos & beatorum in cælis collectos Spiritus fatemur de laborantium fratrum salute suo nobis incomperto modo esse sollicitos, vt qui conseruationem regni Christi exoptent: propterea tamen illos esse nobis inuocandos nemo satis sanæ mentis collegerit, quum nec quando adsint nobis Angeli nouerimus, nec vllum sit nobis cum ipsis eiusmodi commercium, nec alias ipsi partes apud Deum quàm nouitiorum agant: spiritus autem beatorum absint à turbis quàm longissimè, & neque sint καρδιογνῶσται, neque vllam habeant rerum inferiorum notitiam. Itaque inanissimum est commentum & Angelorum & mortuorum inuocatio, partim ex veteris idololatriæ reliquiis interpolatum, partim ex incredulitate, partim ex varia ταπεινοφροσύνης cuius meminit Apostolus Coloss. cap. 2. vers. 23. paulatim in Ecclesiam inuectum.

2 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Syrus, הויו גיר [*houiugher*] *Ipse enim*, & quidem rectè. Nititur enim hæc παράκλησις vnica sacrificij Christi efficacia, vt prophani sint qui intercessionis partes ab expiatione diuellunt. ¶ *Pro totius mundi [peccatis,]* περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τῶν, vt legas περὶ τῶν, &c. pro ὑπὲρ τῶν, &c. quæ ellipsis etiam extat Iohan. 5.36. Mundi verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum electi intelliguntur: vt nouerimus nusquam esse salutem extra Christum, & sancti illius sacrificij pretiosus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, solos Iudæos videbatur significasse, nisi hoc addidisset. Iudæis enim ipsum peculiariter scribere, quanuis vniuersalis sit hæc doctrina, liquet ex versu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollere, si non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, saltem ex Christi ipsius ore discant quomodo hîc accipiendum sit Mundi nomen. Nec enim quæ sit Patris voluntas, quódve Filij officium melius quàm ex ipsius Filij solenni illa prece intellexerint, qua tanquam æternus Pontifex vsus est quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh. 17.9, & 20.

3 *Quòd ipsum nouimus*, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam sequentibus locis obseruandum est. Nec enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non est, non est vera cognitio, sed mortuum duntaxat illius simulacrum. Deinde non dicit, Per hoc sumus in eo, vel eum agnoscimus, sed Per hoc scimus nos illum agnouisse. Bona igitur opera nos non inserunt Deo, sed insitos & per hoc gratis iustificatos consequuntur.

¶ *Si mandata ipsius*, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc est regula omnium bonorum operum. Quòd si nos ista non seruant, sed vitæ ius in Christo iam adeptos consequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumuis speciosis hominum ἐθελοθρησκείαις? Nempe ad illam Dei vocem omnes isti fumi euanescent, *Quis hæc requisiuit à manibus vestris?*

4 Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν·

5 Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν.

6 Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

7 Ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιάν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά, ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

8 Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

9 Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

4 "Qui dicit, noui eum, & mãdata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

5 Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc "charitas Dei "adimpleta est: per hoc scimus "nos in ipso esse.

6 Qui dicit se in eo " habitare, debet, sicut ille incessit, ita & ipse incedere.

7 Fratres, "non nouum mandatũ scribo vobis, sed mandatum vetus, quod *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hoc mãdatum, sermo ille est quem audiuistis *iam inde* à principio.

8 E contrario mandatum nouum scribo vobis, "quod verum est in ipso, & in vobis: "quia tenebræ "prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

9 "Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

4 *Qui dicit se nosse eum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est.*

5 *Qui autem seruat verbum eius, verè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.*

6 *Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.*

7 *Charissimi, non mandatum nouum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis ab initio. mandatum vetus, est verbũ quod audistis.*

8 *Iterum mandatum nouũ scribo vobis, quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ transierunt, & verum lumen iam lucet.*

9 *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.*

4 *Qui dicit*, ὁ λέγων. Gratuita igitur iustificatio ex vna fide in Christo, non excludit bona opera, vt Sophistæ Euangelicam doctrinam calumniari nõ cessant: sed fontem bonorum operum, id est, veram & efficacem Dei cognitionem aperit. Imò verò ex suis illis speculationibus, quęstionibus, distinctionibus, realitatibus, quidditatibus ostendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. i. charitas qua Deus diligitur. In eo versatur vt doceat quis verè dicatur Deum nosse, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipsius obseruat. Ergo hæc necessariò cohærent, Deum nosse, Deum amare, Dei mãdata seruare: quibus totidem contraria opponuntur. ¶ *Adimpleta est*, τετελείωται. Vulgata & Erasmus, *Perfecta est*. Atqui non quæritur hoc in loco quis perfectè Deum diligat, sed quisnam verè illum diligat. i. quis non verbo tantùm, sed reipsa dici possit illum diligere? is nimirum qui obseruat eius mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præstare, sed mendacio & simulationi, inani denique speciei opponitur: vt hoc planè sit quod dicimus in vulgato sermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum est, Iohannem non scripsisse ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, *hic verè charitatem Dei præstitit*, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *charitas Dei ab isto præstita est*: minimè id quidem quasi stipites simus aut trunci, sed quia Deus is est qui pro gratuita sua beneuolẽtia efficit in nobis vt velimus & possimus. Hoc neglexit Castellio quum hunc locum ita converteret, *Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus est*: in qua interpretatione quàm multa sint manifesta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. ¶ *Nos in ipso esse*, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. Nulla est ταυτολογία, eo tantùm excepto quod familiare est Iohãni (vt suprà admonui 1.5) ex Hebr. consuetudine, quod semel dictum est amplificare ex contrarij collatione: vt si quis superiorẽ versum cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9. 10 & 11. Verùm hæc appendix minimè est otiosa. Assurgit enim vno gradu altius, nempe ad nostram in Christum insitionem.

6 *Habitare*, μένειν. Id est, κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב [*iaschab*,] quomodo etiam Ioh. 6.56, interpretandum est: vt In Christo esse & In Christo habitare, idem declarent. nisi subtilius malimus distinguere, quod alicubi faciendum est. Multi enim specie tenus insiti dicuntur, qui postea resecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan. 15.2, de quibus dixi-

* mus 1. Tim. 4.1. Sunt autem hæc reciproca, Habitare Deũ in nobis, & nos in Deo habitare. quanquam illud est vsitatius.

7 *Non nouum mandatum*, οὐ καινὴν ἐντολήν. Mandati nomine certum est hîc vocari Sermonem ab iis iampridem auditum & receptũ, quibus scribitur hæc epistola, Christianis videlicet minimè tyronibus & nouitiis. Sermonis igitur nomine dubium non est Euangelij sermonem intelligi: qui quum distinctus sit à Lege, meritò quæritur cur ἐντολῆς nomen ipsi tribuatur, quum maximè ab iis peccetur qui Euangelium à Lege non discernunt: sit autem hoc inter hæc duo discrimen, quòd Lex quid sit faciendum, Euangelium quid sit credendum docet. Sciendum est igitur, sic esse hæc duo distincta, vt tamen vnum alteri subseruiat. Nec enim Euangelio Lex aboletur quatenus quod rectum est præcipit, sed duntaxat quatenus mortem omnibus ipsam perfectè non præstantibus minatur. Immo sicut Lex mortis terrore nos monet vt de vita in Euãgelio quęrenda cogitemus: sic Euangelium nobis gratiam quoque regenerationis suppeditat, qua pro fidei & Spiritus modulo incipiamus velle & facere, vt Lex iam sit nobis suauis secundum interiorem hominem magister, sicut copiosè docet Apostolus Rom. 6. 7 & 8 capitibus. Hinc illud toties à Christo iteratum de Deo & proximo diligendo mandatum. Hæc igitur causa est cur ἐντολῆς voce vtatur Iohannes hoc loco & deinceps, quod etiam commodè possimus Doctrinam generali nomine vocare, sicut Hebræis מצוה [*mitsuah*] dicitur quicquid alicui pręcipitur. Cur autem hoc de dilectione Dei & proximi mandatum & vetus & nouum dicatur, Augustinus (meo iudicio) quã breuissimè simul & quàm optimè his verbis ostendit: Vetus, inquit, quia iam audiuistis: nouum, quia tenebræ ad veterem hominem, lux verò ad nouum hominem pertinet, sicut dixit Apostolus Paulus Coloss. 3.8. Exuite vos veterem hominem, &c. & induite nouum: & iterum Eph. 5.6, Fuistis aliquando tenebræ, nunc lux estis in Domino. Sic Act. cap. 26. v. 18, idem Apostolus loquitur, & alibi passim.

8 *Quod verum est*, ὅ ἐστιν ἀληθές. Id est, quod ratum est ac reipsa inuenitur, primùm quidem in illo vt capite videlicet, quòd Spiritũ accepit sine mensura, vt eius plenitudo in vos ipsius membra redundaret. ¶ *Quia*, ὅτι. Αἰτιολογικῶς accipienda est hæc particula. Aperit enim huius renouationis scaturiginem, quia nimirũ iam apparuit illa salutaris omnibus hominibus gratia, Tit. 2.11. Itaque fœdè hunc locum deprauauit Castellio, sic interpretatus, *Videlicet tenebras præterire*, quasi ὅτι accipitur εἰδικῶς, ad ἀληθές ἐστι relatum. ¶ *Prætereunt*, παράγεται. i. παρέρχεται. Sed illud vix apud idoneos Gręcos scriptores inueneris, quod *

tamen mox repetitur, vers. 17. Vulg. *transiuerunt*.

9 *Qui dicit*, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc absoluta præfatione de qua diximus versic. 7, ad secundam Tabulam descendit, id est, ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effectu ad causam argumentatur. Coniuncta enim hæc sunt, Deum nosse, siue in luce esse & habitare, & Fratrem diligere.

10 Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

11 Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

12 Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

13 Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

14 Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

15 Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

16 Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

17 Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυ-

10 Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est:

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris incedit, & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata propter nomen eius.

13 Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum qui à principio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis.

14 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui *est* à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum vicistis.

15 Ne diligite mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 Porrò mundus præterit, &

10 *Qui diligit fratrem suum in lumine manet, & scandalum in eo nõ est.* Infrà, 3. 14.

11 *Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.*

12 *Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.*

13 *Scribo vobis, patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis Malignum.*

14 *Scripsi vobis, infantes, quoniam cognouistis Patrem. Scripsi vobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis Malignum.*

15 *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*

16 *Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mũdo est.*

17 *Et mundus transit, &*

12 *Scribo vobis, filioli,* γέγραφα ὑμῖν, τεκνία. Meritò superiori de charitate tractationi subiicit ipsius basin, nostri nimirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorum nomine, tanquam spiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum classes multitudinem diuidit: quarum singulis tribuit quod illis maximè proprium est ac peculiare. Senibus enim scientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt, inferiori demum ætati hoc quadrat vt eos agnoscant ac reuereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur. Sed has ætates spiritualiter intellige, pro cognitionis Christi mensura, & habita ipsius temporis ratione quo fuerint hi vel illi in Ecclesiam adsciti. Quod igitur inquit γράφω, ad præsentem epistolam est accommodandum, vt apparet ex vers. 26. acsi diceret, Hæc vobis scribo, filioli, quia estis ex eorum numero quos Deus sibi reconciliauit, & sic deinceps in iis quæ sequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior est quàm si τέκνα eos vocasset. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui sunt infra adolescentiam. Sed in eo post alios nonnullos deceptus est Erasmus, quòd inter τεκνία & παιδία non distinxit: quum tamen illud ad totam Ecclesiam, cuius ipse sit veluti communis pater, istud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc distinxit. ¶ *Remissa sunt,* ἀφέωνται. Vulgata & Erasmus, *Remittuntur:* non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Marc. cap. 2. vers. 5. ¶ *Propter nomen eius,* διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, vt Act. 4. 12.

14 *Scripsi vobis, patres,* ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà vers. 21. Cæterùm videri quidem potest superuacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt vt minimè putem redundare. Vna, quòd in omnibus nostris codicibus vetustis inuenitur, etiam apud Augustinum in huius epistolæ expositione, & apud Syrum interpretem: altera, quòd causam non videam cur potius repetenda fuerint illa quæ adolescentibus conueniunt. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutensis editio. Atenim quorsum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio. Sicut Christi beneficium singulis ætatibus applicauit, ita nunc constituit iisdem proprias exhortationes adiicere. Quoniam igitur interiecta fuerat apostrophe ad pueros, id est, adolescentibus inferiores, redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat, aliquid etiam adiiciens quod ad adolescẽtes attinet. Deinde subiicit exhortationem & adolescentibus & adolescentium patribus propriam, à vers. 15. vsque ad initium versiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm infimæ ætati esse accommodatam: quanquis doctrinæ ipsius vsum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò, sed etiam necessarium esse.

15 *Ne diligite,* μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse suum mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. ¶ *Charitas Patris,* ἡ ἀγάπη τοῦ πατρός. Patrem intelligit cælestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, vt in superiore versiculo: & charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus suprà versiculo 5. Qui enim potest Deum diligere qui Dei aduersarium amplectitur?

16 *Fastus vitæ,* ἀλαζονεία τοῦ βίου. Vel vana ostentatio, in qua sibi placent qui huius vitæ commodis abundant. Vide Rom. cap. 1. vers. 30. Cyprian. in libello, de habitu virg. citans hunc locum, omnino videtur pro τοῦ βίου, legisse τοῦ αἰῶνος, vt & mox pro ἐκ τοῦ κόσμου, legisse τοῦ αἰῶνος. Vertit enim, *Et ambitio seculi, quæ non est à patre, sed à concupiscentia seculi,* id est, ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος: quæ scriptura mihi maximè arridet.

μία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

concupiscenttia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.

18 Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

18 Pueruli, vltimum tempus adest: & sicut audiuistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

18 *Filioli, nouissima hora est: & sicut audiuistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt: vnde scimus quia nouissima hora est.*

19 Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

19 E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscũ: sed *egressi sunt ex nobis* vt patefieret non omnes esse ex nobis.

19 *Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: sed vt manifesti sint quoniam non sunt omnes ex nobis.*

20 Καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

20 At vos vnctionem habetis à Sancto illo *profectam*, & nostis omnia.

20 *Sed vos vnctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.*

21 Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι.

21 Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis, sed quia eam nostis, & nullum mendacium esse ex veritate.

21 *Non scripsi vobis quasi ignorãtibus veritatem sed quasi scientibus eam: & quoniam omne mendacium ex veritate non est.*

---

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Cypr. eodem loco, addit, *Quomodo & Deus manet in æternum*, ὥσπερ ὁ Θεὸς μένει εἰς αἰῶνα.

18 *Pueruli*, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtitúrque diminutiuo nomine, (vt antè dixi) non quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandum quod diximus vers. 14. nempe quanuis omnibus omnium ætatum hominibus necessaria sit hæc omnis doctrina, tamen admonitionem istam iis potissimùm conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineant, quum hæc sint eiusmodi reipsa vt ipsa quoque cælorum altitudinem superent: sed quia hæc prima sunt religionis Christianę fundamenta. Qui enim Christi officium intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore, etsi non primitiuæ, tamen præ nobis veteris Ecclesiæ, tam pertinaciter disputatum est de die Paschæ, & quibusdam aliis quæ Christianorum pueros penè vna cum lacte suggere oportuerat. Sed vicissim nunquam satis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia, qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorum impudentiæ, iis in rebus quibus, vel minima ex parte labefactatis, necesse fuisset totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdem illos errores reuocare partim, etiam ista summa vt curiosa & inutilia reiicere? ¶ *Vltimum tempus adest*, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quam bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarem esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis supersit. ¶ *Audiuistis*, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes, sed qui iam Patrem cognouissent, vt dixit suprà vers. 14. & repetet vers. 21. denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicij homines: sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit. ¶ *Antichristum*, ἀντίχριστον. Id est, Christi aduersarium, quod latius patet quàm pseudochristi nomen: quia Christo aduersari potest qui tamen sese pro Christo non venditet, quod non animaduertit Syrus interpres hoc versiculo & infra 4. 3.

19 *Nam si fuissent ex nobis*, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos posse à fide prorsus excidere, siue qui negant electionem esse ἀμετάμελητον? Et hoc quidem membrum totum deest apud Syrum interpretẽ sed contra Græcorum omnium & Latinorum codic. fidem. ¶ *Sed vt patefieret*, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ. Similem ellipsin ante coniunctionem ἵνα iam aliquoties obseruauimus, quam suppleui ex Syro interprete.

20 *At vos*, καὶ ὑμεῖς. Id est, ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduersatiua coniunctione, vt Act. cap. 10. vers. 28. & alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Vnctionem*, χρίσμα. Id est, gratiam Spiritus sancti, translatione sumpta a consuetudine vnctionum quæ in Lege vsurpabantur. quod monere volui, nequis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet. ¶ *A Sancto illo [profectam,]* ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id est, à Christo, qui sanctus peculiariter dicitur, vt Luc. cap. 1. vers. 35. imò verò peculiariter Sanctus sanctorum, id est, Sanctus sanctissimus, Dan. cap. 9. vers. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui potest, qui nos vngat in Filio, & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש [*kadosch:*] vel etiam Spiritui sancto, qui sanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Est enim Dei virtus essentialis, vt qui & ipse sit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater vngit in Filio. ¶ *Nostis omnia*, οἴδατε πάντα. Atqui cognoscimus omnes ex parte, 1. Corinth. cap. 13 vers. 9. Est igitur hyperbole, qua significat Apostolus se nihil afferre quod illi iam antea non intellexerint, quos ipse commonefaciat potius quàm doceat, vt loquitur etiam ipse Dominus Ierem. cap. 31. vers. 34. & mox Iohannes ipse rursus, vers. 27. vel quod etiam simplicius est, omnia intelligit necessaria agnoscendis antichristis, & cauendis illorum insidiis. Syrus interpres legit πάντας, *omnes*, id est, vt interpretatur, לכל אנש [*lechul enasch.*] *quemuis hominem*, quod non malè conuenit, quum hîc de discernendis hypocritis agatur: quod donum eximium est in Ecclesia Dei, nec reticetur ab Apostolo 1. Corinth. cap. 12. vers. 10. Mihi tamen magis placet recepta Græcorum & Latinorum codicum scriptura.

21 *Scripsi*, ἔγραψα. Loquitur de hac ipsa epistola, imò de hoc ipso quod scribit: sed vtitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epistola perlegetur: quem morem etiam Latini seruant, vt si dicas, Has literas ad te dedi, vel, ad te scribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te existimarem mea cohortatione indigere, sed vt meam in te beneuolentiam agnosceres. Sic inquit etiam Iohannes, Non scripsi vobis idcirco quòd veritatem ignoretis sed contrà, ideo scripsi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis distinguere. Sed quorsum hoc? Nempe vt commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipsis conceperat, non modò ad perseuerandum in iis quæ didicerant, sed etiam ad proficiendum, ipsorum animos accendat. Est autem operæpretium considerare etiam atque etiam quousque sese fidelis Apostolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis sese accommodet. Hoc tamen certum est, ad totam Ecclesiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: sed non temerè est quod quasi infimos compellans, hæc omnia commemorat: nempe ne se putent vlla suspicione grauari: deinde vt illos pudeat, ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipsis abundè nota esse oporteat.

Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.	22	Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum illum? hic est antichristus, Qui negat Patrem, & Filium.	22	*Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? Hic est antichristus, qui negat Patrem & Filium.*
Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱὸν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει.	23	Quisquis negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, etiam Patrem habet.	23	*Omnis qui negat Filiũ, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.*
Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.	24	Quod igitur audiuistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audiuistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.	24	*Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat: si in vobis permanserit quod audistis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.*
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.	25	Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.	25	*Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.*
Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.	26	Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.	26	*Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.*
Καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ.	27	Sed vnctio qam vos accepistis ab eo, manet in vobis: nec necesse habetis vt quisquam doceat vos: verùm sicut eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.	27	*Et vos vnctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis: & non necesse habetis vt aliquis doceat vos: sed sicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium: & sicut docuit vos, manete in eo.*
Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.	28	Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.	28	*Et nunc filioli, manete in eo: vt quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in aduentu eius.*

22 *Qui negat esse*, ὁ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ ἔστιν. Id est, qui negat: lo ait Iesum non esse Christum illum. Est enim duplex in Græcis negatio. ¶ *Christum illum*, ὁ Χριστός; Id est, verum illum Messiam. Negat autem Iesum esse Messiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut separat, qui Filij hypostasin non distinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem semel factam non confidit sese à Deo Patre gratis per fidem iustificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 *Quisquis*, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo, & alios etiam fallunt, qui Turcas aliósve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus. ¶ *Nec Patrem*, &c. οὐδὲ τὸν πατέρα, &c. Id est, nec Patrem esse credit, argumento à relatis sumpto. Syrus pro ἔχει legit πιστεύει, credit. ¶ *Qui confitentur*, ὁ ὁμολογῶν. Restitui in Græcis hoc membrum ex quatuor manuscr. codicum, veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate. sic etiam assueto Iohanne istis oppositionibus contrariorum vti quam sæpissimé.

24 *Audiuistis*, ἠκούσατε. Iterum Audiendi verbum conuenit discipulis, sed qui multum iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio, id est, ex quo institui cœpistis in primis Christianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam est traiectio pronominis ὑμεῖς.

25 [*Nempe*] *vita illa æterna*, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Positum est autem antecedens in relatiuo casu, Hebræorum more: de quo alibi diximus.

26 *Hæc scripsi*, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, obseruet quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 *Vnctio*, τὸ χρίσμα. Id est, Spiritus quem à Christo accepistis, quique vos in omnem veritatem induxit. Et notanda est rursus altera eiusdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit. ¶ *Nec necesse habetis*, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ita in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Respondeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, quum omnes ex parte cognoscamus, nedum vt ij, quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquam cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe vt ostenderet sese minime proponere diuersam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus iam antea non audissent modò, sed etiam didicissent. Ita enim fit vt & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. ¶ *Eadem vnctio*, τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculentiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm quum ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & iam antea esse doctos: idque nihilominus ita facit artificiosè, vt simul & doctrinam ipsam vt cælestem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem sine vlla adulationis suspicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. ¶ *Et non mendax*, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiusmodi repetitiones à contrariis sumptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse vnctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψευδὴς ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, vt 2. Corinth. 3. 9. & 7. 14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipsum nomen similiter prorsus vsurpauit in his versiculis, πρὶν Ἄργοσδ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο γνώμεναι εἴ τε ψεῦδος ὑπόσχεσις, εἴ τε καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Et non est mendacium*: quem tamen sequutus est Erasmus. ¶ *Manebitis*, μενεῖτε. Vulgata & Erasmus, *Manete*. vt & Syrus interpres. Sæpe enim apud Hæbræos futura indicatiui pro imperandi modo vsurpantur. Sed mihi quidem hîc videtur omnino seruanda futuri propria significatio, vt sit optimè sperâtis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et vnctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiam vult vt per eandem vnctionem maneant. Erasmus, *In ea scilicet vnctione*.

28 *Nunc igitur, filioli*, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifestè vide-

mus ad vniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt supra, 1.5. Et τεκνίων, id est, filiorum appellatio toti Ecclesiæ communis est, vt supra exposuimus, vers. 12. ¶ *Coram eo*, ἀπ' αὐτοῦ. Id est, מפניו [*mippenau*] à faciebus eius. Sic loquuntur Hebræi apud quos pudefieri non ab aliquo sed ex aliquo dicitur qui pudoris occasionem ex conspectu alicuius arripiat, quem sustinere non possit. Distinguenda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Vetus tamen interpres vt & Syrus, legerunt ὑπ' αὐτοῦ, ab eo, id est, ne nos æternæ infamiæ damnet. Nam quod addidit Erasmus sensum esse posse, *Vt illum non pudeat nostri*, valde est absurdum, nisi potius ipse valde fallor.

---

29 Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

Κεφάλαιον γ.

1 Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.

2 Ἀγαπητοὶ, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμὲν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα. οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.

3 Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.

4 Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.

---

29 Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunque exercet iustitiam, ex ipso natum esse.

CAP. III.

1 Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* vt filij Dei vocemur: propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.

2 Charissimi, nunc filij Dei sumus, sed nondum patefactum est quod erimus: scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei simus: quoniam videbimus eum sicuti est.

3 Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam* purificat se, sicut & ille purus est.

4 Quisquis dat operam peccato etiam Legem transgreditur: nam peccatum est Legis transgressio.

---

29 *Si scitis quoniam iustus est, scitote quoniam & omnis qui facit iustitiam, ex ipso natus est.*

CAP. III.

1 *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.*

2 *Charissimi, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus: scimus quoniam quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.*

3 *Et omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.*

4 *Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit: & peccatum est iniquitas.*

---

29 *Nostis*, γινώσκετε. Vulgata & Erasmus, *Scitote*: quod non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantum igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filiorum indoles siue mores. Ergo quos Deus iustus veluti genuit filio suo insitos, necesse etiam est vt iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAPVT III.

1 *Qualem charitatem*, ποταπὴν ἀγάπην. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatē ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est, non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis est, vt filij Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerādas, vt germanos filios à spuriis distinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiusmodi esse hanc prerogatiuam vt tamen à mundo cognosci non possit. quomodo enim nostram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filij Dei, sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filij Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His verò prepositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. ¶ *Vocemur*, κληθῶμεν. Id est simus, & ita quidem vt tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא [*kara*,] sed & apud Græcos verbum καλεῖσθαι. Homerus Iliad. δ, —καὶ σεῦ ἕνεκα σὴ παράκοιτις κέκλημαι, Vbi Eustathius, diligentissimus interpres, Τὸ κέκλημαι, inquit, οὐ ἐνδοιασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται, ἵνα λέγῃ ὡς οὐ ψευδῶς εἰμὶ σή, ἀλλ' ὑπὸ πάντων, οὕτω καλοῦμαι. Vulgata, *Nominemur & simus*: non ineptè profectò, si sensum spectes. ¶ *Propterea*, διὰ τοῦτο. Anticipatio. Si filij Dei sumus, quî fieri potest vt mundus nos non agnoscat? Quia illum non nouit, vt Iohan. 14.17.

2 *Sed nondum*, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλὰ, vt suprà, 2.20. & 27. Est autem in his verbis altera anticipatio. Imò cur nos persequitur mundus? nondum tempus nostræ beatitatis aduenit. ¶ *Quum [ipse] patefactus fuerit*, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, vt ὅπως ἂν, Act. 3. 20. sicut εἰ sæpe pro ἐπειδὴ, id est, Si pro Quia. Deinde supplendum est relatiuum αὐτὸς, *ipse*, videlicet Christus: vt ex eo apparet quod statim subiicitur, & ex Coloss. 3.3: sicut rectè omnino annotauit doctissimus interpres. Similis atque adeo multo durior est ellipsis Psalm. 87.1. ¶ *Similes*, ὅμοιοι. Similes intellige non pares, vt describitur 1. Corinth. 15.51. & 43. & Philippens. 3.21. Nam inter caput & membra semper erit discrimen: atque vtinam hîc potius studeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur, quam curiose de eo inuestigemus quod omnem captum nostrum, qualis quidem nunc est, exuperat. ¶ *Sicuti est*, καθώς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1. Corinth. 13.12.

3 *Sicut*, καθώς. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ita purus est vt Deus, in cuius conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cum ipso comparentur? Iob. 4.18. Ideo non dicit ἥγνισεν, *purificauit*, sed ἁγνίζει, *purificat*: vt puritatis studium, non autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν significari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnia in omnibus. Neque ex hoc actiuo verbo statuendum est purificationis facultatem aliquatenus saltem esse nobis à natura insitam, quum tota sit à gratia nos à peccati seruitute asserente, & creante in nobis Velle & Facere.

4 *Quisquis dat operam peccato*, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Dare operam peccato & Purificare se, opponuntur. Itaque ποιεῖν ἁμαρτίαν differt hoc loco ab ἁμαρτάνειν simpliciter accepto. sed de eo demum dicitur qui sanctitati nō studet, id est in quo regnat peccatum. idque ita esse non modo liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà cōmemorauit, 1.8. & 2.1. ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominū sunt Pelagiani, Cathari, Cælestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionē illam somniāt à qua absunt ipsi omnium hominū longissimé. Quorsum autem hoc? an vt studium sanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minime profectò, quum perpetuum sanctificationis progressum doceamus

certum

certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tum demum nos in Christo esse colligemus quum non amplius indigebimus illa præcatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustra nobis hanc consolationem proponi? ¶ *Etiam Legem transgreditur*, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Id est, παρανομεῖ, vt vno verbo dicunt Græci, vnde παρανομία quod hic dicitur ἀνομία Vulgata & Erasmus *Et iniquitatem facit*: vtrque nimium obscurè. Definit autem Apostolus peccatum esse ἀνομίαν, id est, Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm sit alienũ à filiis Dei, Pecatores esse, & longè aliud esse peccatum quàm soleat mundus iudicare. ¶ *Nam*, καί. Και pro δέ, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Peccatum est transgressio legis*, ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. Vtrinque appositus articulus declarat veram esse definitionem hanc in qua verè definitum & definitio reciprocantur. Est autem verè pretiosa hæc definitio, constans vno verbo, sed quod habet vim duorum, vtpote quod constet ex particula priuante & vocabulo νόμος. Est namque ἀνομία priuatio legis, id est, conformitatis nostrarum tum animi tum corporis actionum cum lege diuina. *

Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.	5	¨ Et scitis illum patefactum esse ‖vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.	5	*Et scitis quia ille apparuit vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.*	Esa. 53.6 9.11. 1.pet.2. 22. 24.
Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.	6	Quisquis in eo manet, ¨non peccat: quisquis peccat, non vidit eum, neque nouit eum.	6	*Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognouit eum.*	
Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.	7	Filioli, nemo vos seducat: ¨qui exercet iustitiam, iustus est, ¨sicut ille iustus est.	7	*Filioli, nemo vos seducat: qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est.*	
Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ᾽ ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.	8	‖ ¨Qui dat operam peccato, ¨ex diabolo est: quoniam ¨à principio diabolus ¨peccat. Ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.	8	*Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei vt dissoluat opera Diaboli.*	Ioh. 8 44.
Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.	9	Quisquis natus est ex Deo, peccato non dat operam: quoniam ¨ semen ipsius in eo manet: ¨nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.	9	*Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet: & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.*	
Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.	10	Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij diaboli. quisquis non dat operam iustitiæ, non est ex Deo, ¨& qui non diligit fratrem suum.	10	*In hoc manifesti sunt filij Dei & filij Diaboli. omnis qui non facit iustitiam, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.*	
Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ᾽ ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.	11	‖ Quoniam hæc est denuntiatio quam audiuistis ¨ à principio, vt diligamus alij alios.	11	*Quoniam hæc est annuntiatio quam audistis ab initio, vt diligamus alterutrum.*	Ioh.13. 34. & 15.12.
Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.	12	¨Non sicut ‖ Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum. Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris aute m eius iusta.	12	*Non sicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iusta.*	Gen. 4. 8.

5 *Et scitis*, καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo sunt regeniti, siue in quo sunt adoptati.

6 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Conclusio ex contrarij collatione (vti facere solet) amplificata. Quid sit autem hoc loco Non peccare, diximus vers. 4. nempe Purificare se, siue, Peccato repugnando, puritati studere.

7 *Qui exercet*, &c. ὁ ποιῶν &c. Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit Non peccare, nempe Non modò abstinere à peccato, sed etiam Exercere iustitiam, vt Psalm. 34.15. definitur. ¶ *Sicut*, καθώς. Similitudinem rursus & conuenientiam quandam intellige, quæ συμμόρφωσις à Paulo dicitur, non autem paritatem, vt & suprà vers. 2.

* 8 *Qui dat operam peccato*, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide suprà vers. 4. Aperit autem fontem collationum quæ sequuntur, Christi & Diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex quo dissidio oritur mundi odium perpetuum aduersus Dei filios. ¶ *Ex diabolo est*, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστί. Id est, Diabolum refert vt filius patrem, & eius spiritu regitur: non autem quasi ex traduce diaboli gignantur qui ipsius filij dicantur, vt somniarunt Manichæi: aut quòd ipsam animæ essentiam corrumpat, vt pestis illa Germaniæ Flaccius Illyricus superioribus annis docuit. ¶ *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Id est, inde à conditi mundi initio, vt in Adamo declarauit. Vide Ioh. 8.44. ¶ *Peccat*, ἁμαρτάνει. Non dicit *Peccauit*, sed *Peccat*. Nam in eo assiduè perseuerat, sicut & ipsius filij. Huic opponitur qui non modò non peccat, sed etiam venit vt peccata dissolueret.

9 *Semen ipsius*, σπέρμα αὐτοῦ. Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquam ex semine quodam, noui homines efficiamur: id est, corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus coniuncti, vt peccato mortui viuamus Deo. Itaque hîc quoque mirè se ridiculos præbent illi fanatici qui diuinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem Peccare, diximus suprà versu 4. ¶ *Nec potest peccare*, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν. Ergo sanctificatio & iustificatio imputata, necessariò & indiuiduo nexu cohærent, quantacunque interruptio intercedat.

10 *Et qui non diligit*, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque, vt antea in superiore tractatione, quũ ab effectis ad causam argumentaretur, 2.9. à prima Tabula ad secundã descẽdit.

11 *A principio*, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide suprà, 2.7.

12 *Non sicut Cain*, οὐ καθὼς Κάϊν. Ellipticum dicẽdi genus è medio petitum: ac si diceret, Non igitur nos geramus sicuti se gessit Cain erga fratrẽ Abelem. Est autẽ hoc exemplum & antiquissimum & aptissimum, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum sit vtrorumque futurus exitus. Subaudimus autem אשר [ascher,] ex Hebræorum more. *

Sup. 2.9. leuit. 19. 17. — Ioh. 15. 13. ephes. 5. 2. — Luc. 3 11. — Mat. 21. 22. ioh. 5. 7. 16. 23. infrà, 5. 24.

Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

13 Ne miramini, fratres mei, si odit vos mundus.

13 *Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus.*

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

14 Nos scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte.

14 *Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. qui non diligit fratrem, manet in morte.*

Sup. 2.9. leuit. 19. 17. Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

15 ‖Quisquis odit fratrē suum, homicida est, & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

15 *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est: & scimus quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in semetipso manentem.*

Ioh. 15. 13. ephes. 5. 2. Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς τιθέναι.

16 ‖Per hoc nouimus charitatem Dei, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

16 *In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*

Luc. 3 11. Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

17 ‖Qui verò habuerit mundanas facultates, & viderit fratrem suum egētem, & clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

17 *Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum necesse habere, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?*

Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

18 Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate.

18 *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate.*

Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

19 Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, & coram ipso secura reddemus corda nostra.

19 *In hoc cognoscimus quoniam ex veritate sumus, & in conspectu eius suadebimus corda nostra.*

Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

20 Nam si nos condemnet cor nostrum, nempe potentior est Deus corde nostro, & nouit omnia.

20 *Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.*

Ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

21 Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.

21 *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.*

Mat. 21. 22. ioh. 5. 7. 16. 23. infrà, 5. 24. Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

22 ‖Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

22 *Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniam mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo facimus.*

---

14 *Scimus*, οἴδαμεν. Hæc verò consolatio nostra est certissima, cuius præsidio in quibusuis calamitatibus tantùm abest vt despondeamus animum, vt contrà etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos esse miseros: nos verò discamus ex eo ipso nos non modò nō miseros, sed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitosos esse iudicant. Deinde obseruemus, Apostolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, translatos esse ex morte ad vitam, (est enim vita æterna donum Dei per Christum,) sed nos ex eo quòd fratres diligamus, scire nos esse ex morte translatos ad vitam. Prius enim viuere nos oportet quàm vitæ fructus edamus ex quibus demum vita nostra tum à nobis tum ab aliis perspiciatur. Charitas igitur τεκμήριον est vitæ, non causa.

16 *Per hoc nouimus*, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν. Nunc veræ charitatis descriptionem aggreditur ab effectis, id est ex officiis quæ ab ea ducuntur: ac primùm quidem omnium, absolutissimum eius exemplar nobis in Christo proponit, vt in primis statuatur qualiter intus affectos esse nos oporteat: deinde ab animo ad manus descendet. ¶*Charitatem Dei*, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Sic Paulus Rom. 5. 8. & sic habet Complutensis editio. Syrus autem interpres legit multo etiam apertius, τὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἐν ἡμῖν, id est, εἰς ἡμᾶς, *Charitatem eius erga nos*, vt infrà, 4. 9.

17 *Mundanas facultates*, τὸν βίον τοῦ κόσμου. Hebraicè מחית עולם חוה [*michiath holam hazzeh*,] id est, vnde hæc vita sustentatur. Vulgata & Erasmus, *Substantiam mundi*, nimium profectò obscurè. Nos in vernaculo sermone dicimus, *Des biens de ce monde*. ¶*Et clauserit viscera sua coram eo*, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ. Id est, non aperuerit illi veluti suum pectus, nec prompto animo illi succurrerit. Huic formulæ dicendi videtur affinis illa Terentiana, *Nuncubi meam benignitatem sensisti in te claudier?*

18 *Neque lingua [solùm,]* μηδὲ γλώσσῃ. Sub. μόνον, quod nos expressimus. Vide Rom. 2. 28.

19 *Ex veritate*, ἐκ τῆς ἀληθείας. Id est, verè Dei filij. Loquitur autem de signo siue testimonio, non de causa adoptionis nostræ. ¶*Secura reddemus*, πείσομεν. Vulgata, *Suadebimus corda nostra*. Eras. *Suadebimus cordibus nostris*. Neuter intellexit quid sibi velit Apostolus. Nec enim de suasione, sed de persuasione animi loquitur, id est, de πληροφορίᾳ illa quæ facit vt nos filios Dei esse in Christo gratis per fidem apprehenso, certò statuamus: vt πείθειν illud planè sit quod Hebræi declarant verbo הבטיח [*hibtiach*.] Itaque quàm optimè Syrus interpr. πείσομεν vertit מפיסינן [*mephisenan*] *tranquillam reddimus*. Neque verò charitas fidem illam gignit: sed contrà ex fide gignitur, per quā tamen illa magis àc magis confirmatur, propterea quòd ex effectis causam colligimus. Vide 2. Pet. cap. 1. vers. 10. & infrà, c. 4. vers. 17.

20 *Nempe*, ὅτι. Id est, δηλονότι Heb. כי [*chi*] Sic enim explico quod aiunt Græci Grammatici ὅτι esse interdum affirmationis particulam. Vulgata verò hanc particulam non legit, vtqui non soleat ne tum quidem illam prætereire quum manifestè redundat. Syrus vertit בכמא [*Bemah*.] quanto magis, vt omnino videatur legisse, ἔτι etiam maior &c. sicut legendum coniicit Stephanus noster, & per interrogationem expressisse quod indefinitè legitur in Græcis. ¶*Potentior*, μείζων. Μέγαν, (id est, magnum) vocat qui ab Hebr. רב [*rab*] dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala consciētia, multo magis valere ad nos condemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit quàm nos ipsi. *

23 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

23 ‖Hoc est igitur eius mandatum vt, credamus ¨ nomini Filij eius Iesu Christi, & diligamus alij alios, sicut mandauit nobis.

23 *Et hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine Filij eius Iesu Christi: & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.* Ioh. 6. 29. & 17. 3.

24 Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

24 ¨ Nam qui obseruat eius mandata, in eo ¨ habitat, & ipse in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ¨ ex Spiritu quem nobis dedit.

24 *Et qui seruat mandata eius in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.* Ioh 13. 34. & 15. 12.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

1 Dilecti, ne cuiuis ¨ spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundum.

1 *Charissimi, nolite omni spiritui credere sed probate spiritus, si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.*

2 Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

2 Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: ¨ quicunque spiritus profitetur ¨ Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo est.

2 *In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est.*

3 Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

3 At ¨ quicunque spiritus non profitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo non est. sed hic est ille *spiritus* Antichristi, quem audistis venturum fuisse, & *qui* iam nunc in mundo est.

3 *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est antichristus, de quo audiuistis quoniam venit, & nunc iam in mundo est.*

4 Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam potentior est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

4 *Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam maior est qui in vobis est quàm qui in mundo.*

5 Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

5 Ipsi è mundo sunt, ideo ¨ mundana loquuntur, & mundus eos audit.

5 *Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.*

6 Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν· ὁ γινώσκων τὸν Θεόν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν· ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

6 ‖Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus ¨ spiritum veritatis & spiritum erroris.

6 *Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. in hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.* Ioh. 8. 47.

---

23 *Nomini*, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom. 10. 8. & 17.

24 *Nam qui obseruat*, καὶ ὁ τηρῶν. Iterum καὶ pro δὲ, vt apud Hebræos ו pro כִּי [chi.] ¶ *Habitat*, μένει. Vide supra, 2. 6. Syrus legit τηρεῖται, καὶ αὐτὸς μένει, ἐν αὐτῷ, *seruatur, & is manet in ipso.* ¶ *Ex spiritu*, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritum sanctificationis intelligit, id est, quo regenerati viuimus Deo.

IN CAPVT IIII.

1 *Spiritui*, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 *Quicunque profitetur*, &c. ὃ ὁμολογεῖ. &c. De doctrina simpliciter loquitur, non de persona. Nam fieri potest vt quis sincerè doceat qui tamen ipsius doctrinæ non sit particeps cuius est nuntius. Antea igitur docuit quomodo homines probarentur, nunc de doctrina differit: quanuis mox ad charitatem regrediatur, nempe à versu 7. ¶ *Iesum Christum*, Ἰησοῦν Χριστὸν. Ergo Messiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnum, non duplicem. ¶ *In carnem*, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem. hoc enim designat carnis nomen, vt diximus Rom. 1. 3. ¶ *Venisse*, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Castellio interpretatur, *Venisse corporatum*: & quidem malé. Possit enim videri corpus è cælo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

3 *Quicunque non profitetur Iesum Christum in carnē venisse*, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legi in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & apud Syrum interpretem, sic etiam citāte hunc locum Cypriano aduersus Iudæos, lib. 2. cap. 9: & familiaris est hæc formula Iohanni, vt (quod sæpe iam annotauimus) eandem sententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, *Et omnis spiritus qui Iesum soluit, ex Deo non est*, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates lib. Ecclesiasticæ historiæ 12. & à Nestorianis vult sublatam fuisse. Ego tamen alteram antepos uerim. Satis enim intelligitur vnica persona ex eo quod vnum Iesum Christum nominat qui in carnem venerit. August. tractatu 6. vtrunque legit & interpretatur. ¶ *Ille [Spiritus] Antichristi*, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου. videlicet πνεῦμα vt ex præcedente membro repetitum & Spiritui Dei oppositum. Vulg. *Antichristus*, ὁ ἀντίχριστος, repugnante Græcorum codicum fide. Oportet autem tritum in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonem, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2. 3. & deinceps. * ¶ *Quem [spiritum]*, ὃ sub. πνεῦμα. Sunt qui legendum censeant ὅν, quem, nempe Antichristum. Ego causam non video cur receptam lectionem mutemus. *

4 *Potentior*, μείζων. Vulg. & Eras. *Maior*. Vide suprà, 3. 20.

5 *Mundana*, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *E mundo*. Similis est formula Iohan. 3. 31. & 6. 32.

6 *Spiritum veritatis*, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est, veridicos Prophetas: quibus opponuntur spiritus erroris, id est errantes, & alios in errorem abducentes. Et est insignis hic locus, quod præbuit Tertulliano argumentum libri de præscriptionibus, non vt ἄγραφον verbum aliquod, vel personalem successionem, sed vt doctrinam Apostolorum scriptis proditam ostendat esse veræ doctrinæ & Ecclesiæ normam.

7 Ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστί· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

7 Dilecti, diligamus alij alios: nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

7 *Charissimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.*

8 Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: nam "Deus est charitas.

8 *Qui non diligit, non nouit Deum: quoniam Deus charitas est.*

Iohan.3.16. 9 Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

9 ||Per hoc patefacta est charitas Dei "in nos, quòd Filium illum suum vnigenitum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.

9 *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum vnigenitum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.*

10 Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

10 In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

10 *In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.*

11 Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾷν.

11 Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

11 *Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.*

Iohan 1.18. 1.tim.6.16. 12 Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

12 ||Deum nemo spectauit vnquam. si diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius "adimpleta est in nobis.

12 *Deum nemo vidit vnquam. Si diligamus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta est.*

13 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare, & ipsum in nobis, quòd de spiritu suo dedit nobis.

13 *In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.*

14 Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

14 Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mundi.

14 *Et nos vidimus & testificamur quoniam Pater misit Filium saluatorem mundi.*

15 Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

15 Quisquis "professus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

15 *Quisquis confessus fuerit quoniam Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.*

16 Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nos. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

16 *Et nos cognoscimus & credidimus charitati quam habet Deus in nobis. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

17 Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

17 Per hoc "adimpletur charitas nobiscum "vt fiduciam habeamus in die iudicij, "quòd "qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

17 *In hoc perfecta est charitas nobiscum, vt fiduciam habeamus in die iudicij: quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.*

18 Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

18 "Metus non est in charitate: "integra charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

18 *Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem, quoniā timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate.*

---

7 *Deus est charitas*, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quam si Deum diceret summopere atque adeo infinite nos amare, quum Deum dicit ergà nos ipsam charitatem esse, cuius certissimum τεκμήριον profert. Quam miserè verò Scholastica theologia hunc locum torserit qui volet cognoscere, legat lib. Sent. 1. dist. 17. cap. 2. & deinceps. Syrus autem interpres membrum istud, Quia Deus charitas, priore loco collocat.

9 *In nos*, ἐν ἡμῖν. Id est, εἰς ἡμᾶς. Vulgata, *in nobis*, periculosa ambiguitate, in Latino sermone.

12 *Adimpleta est*, τετελειωμένη ἐστίν. Id est, verè ac reipsa comprobata. Vulg. & Erasmus, *Perfecta est*. Vide suprà, 2.5.

15 *Professus fuerit*, ὁμολογήσῃ. Professionem intellige ex vera fide manentem, & quam charitas consequatur, vt omnia cohærant. qua de re multa scribit elegantissimè Augustinus, tractatu in hanc epistolam sexto. Nam alioqui hoc etiam vociferantur diaboli, sed contremiscunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 *Adimpletur*, τετελείωται. Vide suprà vers. 12 ¶ *Vt fiduciā habeamus*, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν. quia videlicet Charitas est Fidei index, non quòd nostræ conscientiæ pax charitate in nobis inchoata, vt pacis causa, nitatur. Vide suprà, 3.19. ¶ *Quod*, ὅτι. Hoc memineris non ad παῤῥησίαν ἔχωμεν, sed ad ἐν τούτῳ referre. vt ita totū hūc versiculum disponas, *Charitas adimpletur in nobis per hoc quòd qualis ille est, tales & nos sumus in hoc mundo, vt fiduciā habeamus in die iudicij*, ¶ *Qualis ille est*, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem rursus non paritatem intellige. Quæ sit autem hæc similitudo exposuit supra, 3.3.

18 *Metus non est*, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternā esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatē animi necessariò consequi charitatē. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom. 8. 31. & deinceps. Doctrina igitur illa sophistarum de dubitatione, Christianismū à fundamentis conuellit. Metum autē malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomē plerunque in laude maxima ponitur, religiosam Dei reuerentiam declarans. Adimpleta verò charitas, & perfectus in charitate quo sensu dicatur quispiam, diximus supra. 2. 15. ¶ *Integra*, τελεία Id est, syncera, opposita simulationi. Vulg. *perfecta*, ambiguè. Vide Iac. 1. 4. *

19 Nos

19 Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτὸν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

20 Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾷν;

21 Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ε.

1 ΠΑς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

2 Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

4 Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

5 Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

6 Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι

19 "Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. qui enim non diligit fratrem suum quē vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 ‖ Et hoc mādatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

CAP. V.

1 QVisquis credit Iesum esse "Christum illum, "ex Deo genitus est: & quisquis diligit eum qui genuit, diligit "etiam eum qui ex eo genitus est.

2 "Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 ‖ Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: & mandata eius "grauia non sunt.

4 Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit "mundum: & hæc est victoria "quæ vicit mundum, *nempe* "fides nostra.

5 Quis est qui ‖ vincit mundum, nisi qui credit Iesum esse Filium Dei?

6 "Hic ille est qui venit " per aquam & sanguinem, *nempe* Ie-

19 *Nos ergo diligimus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.*

20 *Siquis dixerit, Quoniam diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?*

21 *Et hoc mandatū habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.* Ioh. 13.34. & 15.12.

CAP. V.

1 *OMnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.*

2 *In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei, quum Deum diligamus, & mandata eius faciamus.*

3 *Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius custodiamus: & mandata eius grauia non sunt.* Matt.11.13.

4 *Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.*

5 *Quis est qui vincit mūdum, nisi qui credit quoniam Iesus est Filius Dei?* 1.Corin.15. 57.

6 *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Ie-*

19 *Nos diligimus*, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua disseruerat, existimaret a charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Quî enim charitas metū pelleret, nisi esset certum diuinæ erga nos beneuolentiæ testimonium, quum nemo possit Deum diligere nisi quem prior dilexit?

IN CAPVT V.

1 *Christum illum*, ὁ Χριστός. Id est, verum illum Messiā, vt exposuimus suprà, 2.22. ¶ *Ex Deo genitus est*, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus, quia adoptati sumus. Ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nonnulli, fides non est, nisi per catachresin, vt ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò si genitus est ex Deo quisquis credit, quomodo cōciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit ex Deo genitū esse, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiusdem regni cohæredibus. ¶ *Etiam eum qui ex eo genitus est*, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id est, fratres suos quibuscū communem parentem habet. Nam quod singulari numero vsus est, totam fidelium veluti speciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatē singula membra complecti.

2 *Per hoc*, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter aduersus eos qui charitatis obtentu suas hæreses obtrudunt: quum charitas nulla sit vbi sana doctrina non extat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem volunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine disseritur. Nam alioquin effecta cum causis coniuncta esse confitemur.

3 *Hæc est enim*, &c. αὕτη ἐστί. Id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. ¶ *Grauia non sunt*, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per se considerata, nec graui nec leuis dici potest, sed comparatè duntaxat, pro varia eorum conditione quorum respectus habetur. Grauis est igitur eorum respectu qui in carne sunt. Sunt autem in carne omnes homines qui nō sunt renati ex Spiritu: adeo quidem vt eos non modò nihil alleuet sed etiam opprimat Legis pondus, non suo tamen, sed illorum vitio, vt declaratum est copiosè septimo epistolæ ad Romanos capite. E contrario verò leuis est illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei aguntur, qui filij Dei sunt, qui denique peccato mortui sunt, adeo quidem vt nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum vt illis sit grauis & onerosa. Superest tamen (fateor) difficillimum & asperrimum certamen Spiritus cum carne: sed ne hac quidem ratione vllum Legis pondus sentiunt, tum quia Spiritus tandem victor euadit, tum verò quia quicunque credit liberatus est ab illo longè grauissimo Legis pondere, id est, ab eius execratione. Hanc germanam esse huius loci explicationē apparet ex iis quæ præcedunt ac sequuntur. Itaque stupidam esse oportet eorum conscientiam, & valde ineptum iudicium, qui hunc locum citant vt liberum (quod vocāt) arbitrium statuant: vt & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptum sit Rom. 7. 22. & deinceps & Philip. 3. 9. & suprà, 1. 8. denique saltem conscientiam suam diligenter scrutari, nisi iampridem illius sensum amisissent.

4 *Mundum*, τὸν κόσμον. Sunt igitur aduentitiæ vires, nimirum à gratuita adoptione profectæ, quibus Mundus expugnatur, id est, quicquid vel in nobis vel extra nos à Dei Lege nos abducit. ¶ *Quæ vicit*, ἡ νικήσασα. Antea vsus est præsenti tempore, nunc vsurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellum iam esset confectum. ¶ *Fides nostra*, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumētalem causam nominat, id est, viuam Christi apprehensionem. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehendimus, nimirum Iesus Christus, in quo omnia possumus, Philippen. 4. 13. Ideo mox subiicit fidei descriptionem à materiali causa sumptam.

6 *Hic ille est*, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cuius obie-

ctum atque adeo materia esset Christus, meritò ad afferendam Christi dignitatem transit. Eius igitur tres testes laudat omni exceptione maiores: deinde totidem in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo cōsentiant quò ab vno Christo per fidem apprehēso salus sit expectanda. Hæc autē omnia, id est, tres illos testes cælestes, & totidē * testimonia in nobis posita, cōprehendit vers. 6. deinde distinctè de illis agit ver. 7. de istis ver. 8. deinceps verò quod sit istorum pondus declarat. Itaque in verbo Venit, Pater includitur, a quo missus est qui venit: Christus ipse nominatur, itémque Spiritus: ita tres illos testes cælestes habemus. Sed & aqua, & sanguis, & spiritus qui in nobis est, tres alij testes in terra disertè exprimuntur: quæ postea dilucidius explicat. Dicamus igitur primùm de cælestibus tribus testibus. Pater quàm sæpe & quàm apertè & voce & factis Christum Filium suum esse testatus est? & (ne vetera repetamus) nónne id quotidie in Ecclesiæ (i. regni Filij) tam mirifica conseruatione testatur? Christus autem quid aliud ipse clamat & operibus confirmat in Euangelio, & quid aliud in Ecclesia sua patefacit quotidie? At Spiritus sanctus nónne apertè tum antè illius mortem, tum post eiusdem resurrectionē, tum per os Apostolorum, tum per prodigia & signa, Iesum Christum verū esse Messiam testatus est? Quantulū denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus quasi humanam carnem & ipsi assumerent, vt visibili & aspectabili modo testimoniū nobis de Christo perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obscuriora sunt, nec ita facilia vt cognosci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non possit. Veniamus ergo ad ea testimonia quæ nobis sunt magis familiaria, atque adeo intra nos ipsos insculpta, si modò filij Dei sumus. Hæc sunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Postulat autem argumenti series, ipsáque adeo horum testimoniorum descriptio, nēpe quod in terra atque adeo in vnoquoque sanctorū esse dicantur, vt ad hæc capita reuocemus omnia Christi in nobis habitantis effecta: quæ expositio nō minus cohærens quàm plana ac perspicua fuerit. Aquæ igitur appellatione ablutionem a peccati labe intelligo, cuius erant symbola purificationes illæ sub Lege vsurpatæ: & cuius quoque peculiaris nūc est tessera Baptismus, sicut copiosè explicatur capitibus epistolæ ad Romanos sexto & octauo. Sanguinis autem nomine expiationem & persolutionē pro peccatis intelligo, nempe sanguinis Christi aspersionē: cuius etiam visibile symbolùm est aquæ aspersio sacramentalis in baptismo: sicut * & huius peccatorum expiationis & illius sanctificationis tessera etiam est efficacissima Cœna Domini in qua reficimur & augemur in Christo quem in baptismo induimus: vt non immeritò dixerit Augustinus hæc duo sacramenta Ecclesiæ Christianæ ex Christi latere velut effluxisse, quum ex eius perfosso latere prodiret sanguis & aqua. Spiritum denique existimo vocari vim & efficacitatem Spiritus sancti, sese per Fidei fructus, id est, charitatem, in omnibus verè sanctis exerentem, vt suprà. 13. atque etiam dona illa quæ πνεύματος ipsius nomine significantur, & Euangelicæ doctrinæ veritatem obsignabant, vt Act. 19. 3. Galat. 3. 2. & alibi passim. Nec temerè Apostolus primo loco Spiritum collocauit, vt qui sit & aquę & sanguinis illius * participatorum index. ¶ *Per aquam & sanguinem*, δι' ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codicibus additur καὶ πνεύματος, & * Spiritum: quomodo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio, quia suo loco post aquam & sanguinem fit Spiritus mentio.

μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.		sus Christus: non per aquam solùm, sed per aquā & sanguinē: & spiritus is est qui testificatur Spiritum veritatem esse.		*sus Christus: non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est, qui testificatur quoniam Christus est veritas.*
Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατήρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι·	7	"Nam tres sunt qui testificantur "in cælo, Pater, "Sermo, & Spiritus sanctus: "& hi tres vnum sunt.	7	*Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt.*
Ioh. 3. 16. Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.	8	‖Et tres sunt qui testificantur "in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis: "& hi tres in vnum consentiunt.	8	*Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua, & sanguis: & hi tres vnum sunt.*
Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.	9	"Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: "nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.	9	*Si testimoniū hominum accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei quod maius est: quoniam testificatus est de Filio suo.*
Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.	10	"Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in se ipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.	10	*Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui non credit Filio, mendacem facit eū, quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.*

7 *Nam tres sunt*, &c. ὅτι τρεῖς εἰσι, &c. Hic versiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cælo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Syrus nec vetus Latinus inter- * pres, nec Naz. oratione 5. de Theologia, nec Athanasi⁹, nec Didymus, nec Chrysostomus, nec Hilarius, nec Cyrillus, nec Augustin⁹, nec Beda, sed legit Hieronymus, legit Eras. in Britānico codice, & extat in Cōplutensi editione, & in nōnullis Stephani veteribus libris. Non cōuenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britānicus legit sine articulis πατήρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In nostris verò leguntur articuli, & propterea etiā additum erat Sācti epitheton Spiritui, vt ab eo distinguatur cuius fit mētio in sequenti versiculo, quique in terra collocatur. ¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deest in septē vetustis codicibus, sed tamen omninò videtur retinendum, vt tribus in terra testibus ista ex aduerso respondeant. ¶ *Sermo*, ὁ λόγος. Cur filius Dei dicatur λόγος, exposuimus Ioh. 1. 1. Atenim dices: Nemo in sua causa idoneus est testis. Hunc nodum ipse Christus explicat Ioh. 8. 13. & deinceps: qui locus istū mirè illustrat, vt & alij multi apud hunc nostrum Euangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio. ¶ *Et hi tres vnum sunt*, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id est, ita prorsus consentiunt ac si vnus testis essent, vti reuera vnum sunt si οὐσίαν spectes. sed de illa (vt mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Glossa ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Complutensis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, *ad vnum sunt*, id est, in vnum conueniunt, vti legitur in sequenti membro.

8 *In terra*, ἐν τῇ γῇ. Syr⁹ interpr. & plurimi ex vetustioribus tū Græcis tum Latinis istud non habēt: quod tamen in Græcis nostris codicibus & apud veterē Latinū interpretē legitur, & sanè videtur retinendū, nisi proximè antecedens versiculus expungatur. ¶ *Et hi tres in vnū consentiunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Cōplutensis editio hæc nō legit hoc in loco, quæ tamē mihi vidētur prorsus retinenda, vt intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

6 *Si testimoniū* &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentū a comparatis sumptū. Refertur autē hoc ad versiculū septimū. ¶ *Nam hoc est testimoniū*, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ita colligo: nā illud testimoniū quod dixi in cælo perhiberi, a Deo manat, Filium suum ornāte.

10 *Qui credit*, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus

cum

cum septimo, ita iste cũ octauo cohæret. Trium, inquit, illorũ testimonium quod dixi in terra esse, vnũ est testimoniũ quod penes se atque adeo intus habet vnusquisque qui credit: itaq; mutuò inter se cõsentiunt cæli & terræ testes.

11 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.

12 Ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

13 Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

15 Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ᾽ αὐτοῦ.

16 Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.

11 Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.

12 Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.

13 Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.

14 Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.

15 Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.

16 Siquis viderit fratrem suum peccare peccato *quod* nõ *est* ad mortẽ, petet, & dabit ei vitam; peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.

11 *Et hoc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.*

12 *Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.*

13 *Hæc scripsi vobis, vt sciatis quoniam vitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*

14 *Et hæc est fiducia quam habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.* Supr. 3. 22.

15 *Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniam habemus petitiones quas postulauimus ab eo.*

16 *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget quis.*

11 *Est autem hoc, &c.* καὶ αὕτη ἐστὶν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cælo & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto educta, iustificata, & sanctificata, dictat, nempe datam esse nobis vitam æternam à Deo in Filio suo.

13 *In nomen, &c.* εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3.23. ¶ *Et vt credatis,* καὶ ἵνα πιστεύητε. Vulgata, *Qui creditis,* οἱ πιστεύοντες, multo planiore sententia. quod legit etiam Syrus interpres, & extat in vno codice manuscr. Sed iidẽ priore loco non habẽt, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Idem autẽ
* valet, vt credatis, atq. vt credere pergatis, & fide crescatis.

16 *Peccato,* ἁμαρτίαν. Si volent Sophistæ venialia quæ vocant peccata à mortalib. ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxij, quum pro illis preces concipi nolit Apostolus. Id verò quũ nimium sit absurdũ, consequitur eã doctrinã & falsam & ineptã esse, ita quidẽ vt in illorũ scholis docetur. Res igitur ita se habet. Peccata omnia hactenus paria sunt, vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ita esse nõ modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, sed ipsa etiam tum diuinæ naturæ tum peccati consideratio aperte conuincit. Dei infinitam maiestatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandẽ vel minimã in peccatore labeculã feret? Peccata sanè alia aliis sunt grauiora: sed fallitur qui coram Deo vllum esse existimat quod æternæ iræ pondus secũ non trahat. Hoc qui non cogitant, Deum illum verum non cogitant, sed idolum imaginantur quod illos eludit. Hinc fit vt illis persuaderi non possit originalis peccati grauitas, vtpote quam ipsi velint leuicula aquæ aspersione ablui, ex opere operato, quod aiunt. Hinc inuectæ satisfactiones, quasi Deus, puerulorũ instar, pomis ac nucibus placari possit. Hinc videntur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam iam inde à primò conceptu reã æternæ mortis peragũt: & qui pro minimis (vt vocãt) peccatis cõmouẽtur: quũ potius mirari oportuerit tãtam esse Dei bonitatẽ vt vel ob vnum vnius peccatum, totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit. Misericors, est, fateor: (imò ipsa clementia, bonitas, misericordia: alioquin quid nobis fieret?) sed quisquis putat Deum ita esse misericordem vt possit venialiter (vt aiunt) offendi, ita, inquam, esse misericordẽ vt iustitiæ suæ ad vltimum vsque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo. Patet, fateor, nobis ad Dei gratiam aditus siquando peccauimus, sed per Christum. Huius sanguinem & plenam satisfactionem, plenam iustitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui non attulerit, frustra veniam sperarit. Vbi igitur misericordia, dices? Respice te, miser: tum intelliges quomodo summè seuerus & summè misericors sit Deus. Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plena obedientia delectatur, in eo verè diuinam naturam agnoscis, ab omni impuritate summè (sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus, quod gratis vocatus, gratis donatus fide, gratis illa Christi vnigeniti Filij puritate imputata, pro puro: gratis vnica illius oblatione imputata, pro expiato: gratis imputata illius iustitia, pro iusto sis habitus: gratis demum illi insitus: mortificatus quidem peccato, iustitiæ verò sis viuificatus: quòd denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant: in his planè stupidus es si summam, immensam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis. Ergo sic statuamus, omnia per se lethalia esse peccata, adeo quidem vt nonnisi vnius Christi pretiosa oblatione elui possint, elui autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc consequitur, nulla electis mortalia, nulla reprobis venialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quam considerate & circunspecte nobis sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imo verò (si vnum duntaxat excipias) nullum est cui non sint vtrique, quanuis non simili ratione, obnoxij. Ex his igitur non vult iudicium fieri Apostolus, sed monet in genere vt pro quouis fratre solicitè rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio, ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ita lethiferum vt sine vlla veniæ spe mors æterna illud consequatur: illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neque in præsenti neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hic verò non pigebit (quod multis locis feci) doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulo plenius explicare. Augustinus lib. de Trinit. 1. cap. 11. de Spiritus sancti persona istud intelligens, & expendens Christi verba Matth. 12.31. vbi filius hominis cum Spiritu sancto confertur, inde colligit. Christum secundum serui formam esse Spiritu sancto minorem. Sed vtcunque sit, statuendũ est hoc peccatũ dici in Spiritũ sanctum cõmitti propriè ac specialiter, non quatenus est sacræ triadis persona (nec enim maior est Spiritus sancti dignitas quàm vel Patris vel Filij, quũ in his personis nihil impar aut inæquale cõcipi debeat neque etiam

offendi vna Trinitatis persona possit, quin peccati iniuria in vnicam Deitatem ipsam redundet) sed respectu ipsius propriæ in nobis energiæ: quatenus nimirum Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introductis, iter ad Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit. Ideo qui ab eo hactenus illustratus est vt Dei veritatem ignorare ne, si velit quidem, possit, & tamen destinata malitia sciens ac prudens ipsi Deo bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur: pro quo preces concipi non oporteat. Exempli causa: Diabolus, a Dei conditoris virtute (quæ Spiritus sanctus est) hoc adeptus vt insigni quadam intelligendi facultate præditus esset, Iesum nouit verum illum esse Messiam, a quo tandem etiam sit iudicandus. Id enim ipse passim in Euangelio non dicit modò, sed etiam vociferatur: & in iis locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sepe hoc est conquestus: vt passim apud idoneos scriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei seruos, vt testatur Act. cap. 16. vers. 17. & 19. 15: & tamen à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuersum est nonnihil. Nam in iis magna semper est cæcitas; sed ita tamen vt in iis de quibus hic agimus improbitas longissime supra cæcitatem emineat. Exempli causa: sumantur illi ipsi aduersum quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matth. 12. Mar. 3. & Luc. 12. Illi certè Christum norant non modo esse a Deo, vt Iohan. 3. 2. sed etiam quis esset, Iohan. 7. 28: & tamen (quod illis exprobrat Stephanus Act 7 51.) non desinebant scientes ac prudentes, repugnante conscientia, operibus illius diuinis detrahere, insidiari, veritatem obscurare, donec illũ ex proditore mercati, per inuidiam, subornatis testibus, reluctãte ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alios simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio Act. 3. 17. & 1. Timot. 1. 13. Hic igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati veluti faciem spectare, quod tamen rursum per partes explicabimus, vt in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex his igitur quæ posuimus, ista consequuntur. Primùm, in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit vt bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata est Paulo blasphemia, 1. Tim. 1. ver. 13. Deinde, non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum: quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctum vocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum aduersus primam Tabulam, cuiusmodi sunt etiam dubitatio aliqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Christo, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis: adeò vt interdum horrificos fructus edant in ipso tentationis æstu: sicut in Iobo, in Mose, Aarone, in Dauide denique, qui tamen erat secundum cor Domini, vt ex Psalmo 73. & 116. 11. liquidò apparet. Quartò, peccatum hoc vniuersalem esse apostasiam, id est, defectionem à Deo, qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur, cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. Quanuis enim ore Christum se nosse negaret, & quidem cum execratione, addo etiam, quanuis intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ita abiectum cerneret, tamen non consentiebat mentis iudicium cum lingua: sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem: (vt solent vitia sub virtutis specie blandiri) partim verò periculi circũstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei viui, & ita quidem vt (sicuti paulo pòst patefecit) nihil haberet præcepto suo charius: is (inquam) Spiritus in corde manens, non eò ferebatur, sed aut silebat non consultus, vt in rapidissimis affectibus contingit, aut linguam reprehẽdebat: fides illa, pro qua rogarat Dominus vt non deficeret, non erat extincta, sed intus æstuabat. Alioquin sese Petrus adiũxisset Iudæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Ionæ filium: quum econtrario flens sese foras præripuerit, & nulli magis quàm sibi hoc facinus displicuisse, re ipsa sit omnibus modis testatus. Neque vero hæc a me dicuntur vt Petri peccatum eleuem, quod sanè mortem æternam mille modis merebatur: sed vt siqui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autem videtur, vno excepto Spiritus sancti peccato, grauius committi a quoquam posse) animum tamen non abiiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint: si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitentur. Quintò, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Quum enim nunquam remittatur, non possit autem irritum esse Dei consilium, efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis vt nũquam eousque illos deserat vt in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit, (dictum est autem suprà de tribus testibus qubs in sese habent quicunque verè credunt) non est quòd vnquam desperet. Interim verò num hoc prætextu sese ad quiduis audendum accendet? Minime verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationẽ & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet: quod si in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum aduersario fœdus feriet: sed suiipsius ita eum pudebit, vt virtutis illius conscius quam a Domino accepit, eò alacrius in hostem feratur. Sextò, peccatum istud non extare necessariò in omnibus reprobis, quum vel ipsum solum peccatum originis illis meritò condemnandis sufficiat. Omnia enim (vt ante dixi) peccata reprobis lethalia sunt: ipsáque adeò natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios, sicuti e contrariò, in electis omnia, sine vlla prorsus exceptione, per Christi sanguinem suo tempore eluuntur. Vacant enim eo quod vnum est insanabile, vt modò dixi. Septimò, quum vera resipiscentia manet a Dei Spiritu, Spiritum autem Dei in vno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur, nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatum. Nam si resipiscerent, certè veniam consequerentur: quum Deus eum qui seriò resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: sed (vt reliquas rationes præteream) profani sunt qui a Deo petunt vt tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremo, hoc quoque adiicimus, quum id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cauendum atque hominum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus sancti dona quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam reuelatio videtur id patefecisse: sed raro tamen, vt Galat. 5. 12. & 2. Tim. 4. 14: quum ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act. 8, 21. & 22. Nunc verò multò etiam quam antea consideratius est nobis incedendum. Vitia quidem ipsa acerrime damnanda sunt: peccatores verò pro ingenij & ipsa peccatorum circunstantia tractandi. Quo propius videbitur ab extremo periculo quispiam abesse, eo magis solicitè conemur omnibus modis illum in viam reuocare ac presertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortẽ peccare (quod tamen sibi plerunque integrum seruare consueuit) quid nobis faciendum sit apertè docet Apostolus, & significauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehensione, 1. Sam. 16. 1. ¶ *Petet, αἰτήσει*. Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret, Petet a Domino vt illi condonet: qui rogatus dabit illi vitam. Neque enim nisi coacta interpretatione verbũ *δώσει* potest ad alium quàm ad ipsum Deum referri. Deinde notandum est quòd non dixit, Dabit ei veniã, sed Dabit ei vitam. Ita enim intelligimus, quòd peccatũ aliquod non sit mortiferũ, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodũ impropriè loquutus esset Apostolus) sed ex Domini benignitate proficisci, qui dare vitã dicitur quum gratis remittit peccata quę mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donum autem Dei, vita æterna per Christum, Rom. 6. 23. Syrus interpr. & Latinus vetus in multis exemplaribus legerunt, *αἰτήσει, καὶ δοθήσεται αὐτῷ ζωή, petet, & dabitur ei vita*, quod multò planius est.

Mat 12 31. marc. 3. 29.

Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστί· καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	17	‖Omnis iniusticia peccatum est: "sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.	15	*Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum non ad mortem.*

17 *Sed est, καὶ ἔστι. καὶ* pro ἀλλά, vt aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationem superiorem.

18 Νο

18 Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτόν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

19 Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμέν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

20 Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καί ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

21 Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.

18 Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, non peccat: sed qui genitus est ex Deo, conseruat seipsum, & Malus ille non tangit eum.

19 Scimus nos ex Deo esse, & mundũ totũ in illo malo iacere.

20 Sed scimus Filium Dei venisse, & ‖dedisse nobis mentem vt cognoscamus illum qui verax est: & sumus in verace illo, *id est* in Filio eius Iesu Christo, hic est verus ille Deus, & vita illa æterna.

21 Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

18 *Scimus quia omnis qui natus est ex Deo, non peccat: sed generatio Dei cõseruat eum, & Malignus non tangit eum.*

19 *Scimus quoniam ex Deo sumus, & mũdus totus in maligno positus est.*

20 *Et scimus quoniam Filius Dei venit, & dedit nobis sensum vt cognoscamus verũ Deum, & simus in vero Filio eius. Hic est verus Deus, & vita æterna.* Luc.24. 45

21 *Filioli, custodite vos à simulacris. Amen.*

18 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum est. ¶ *Qui genitus est ex Deo*, ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ. Vulgata legit eodem manente sensu, ἡ γέννησις τοῦ Θεοῦ τηρεῖ αὐτόν, *Generatio Dei seruat eum.* ¶ *Conseruat seipsum*, τηρεῖ ἑαυτόν. Id est, cauet sibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν sed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quam apud Gallos *se garder* & *se sauuer*. Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi, qui hunc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus, vt à causa, pendeat. Sed demus scriptũ esse σώζει, (quia sic loquitur Paulus 1. Tim.4 16) dico Seruare seipsum, & purificare seipsum, esse prorsus coniuncta, vt suprà, cap.3.v.3. Purificare autem seipsum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, suprà, 4.19. Iustificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo. Ergo ista purificatio iustificatum sequitur, non autem præcedit iustificandũ: éstque hæc sanctificatio non causa salutis, sed iter quod sequuntur qui iam ex morte translati sunt ad vitam, suprà, 3.14. Agimus tamen, fateor, sed quia filij sumus: agimus, inquam, non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia: sed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum seruiebat, manumissum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit. ¶ *Non tangit*, οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali: intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mortem, Peccatum, Satanam vicit.

19 *Mundum totum in malo iacere*, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Id est, omnes homines in genere, quales sunt in sese, iacere in malo veluti sepultos. Nisi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur penes Malum, id est, in Satanæ potestate positum esse, vti paulo antè τὸν πονηρὸν illũ vocauit, addito articulo.

* 20 *Illum qui verax est*, τὸν ἀληθινόν. Vel, *verum illum*. Nam ἀληθινὸς & veracem interdum, id est, mendacium loquenti & fidem non præstãti, interdum fictitio & cõmẽtitio oppositũ declarat. Vulg. legit, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. i. *verum Deum: & simus in vero filio ipsius Iesu Christo.* quomodo etiam hic locus à Basilio in Eunomium lib.4, & Cyrillo De Trinitate lib.3, citatur. * eo excepto quòd legunt ἐσμὲν sumus. Sed & in quibusdã veteris editionis Latinis codicibus hæc omnia adduntur, *Et induit carnẽ pro nobis, & mortuus est pro nobis, & resurrexit à mortuis & assumpsit nos.* ¶ *Hic*, οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio vt ad Christum hoc referatur. Deinde peculiare vbique est Iohanni per vitam æternam Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum diuinitatis Christi testimoniũ.

21 *Ab idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id est, à simulacris, vt Vetus interpres & Erasmus rectè cõuerterunt, vt ipsis etiam pueris in Græca lingua vel minimum versatis abundè notum est. Non desunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulacra significari putent quæ Pagani suis fictitiis diis statuerunt: quasi verò simulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis sint execranda quòd Dei nomen & sanctorum honorem multo manifestius polluant: quasi denique non & ipsi fictitios suos sanctos habeant. Sed age, quando ipsis semel decretum est reiicere quicquid à nobis dicitur, audiant saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanij illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum scriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc scripta sunt totidem verbis, *Quum venissem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidissémque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicissémque esse Ecclesiam, & intrassem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Ecclesiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem* QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. *nõ enim satis memini cuius imago fuerit. Quũ ergo hoc vidissẽ* IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, *hominis pendere imaginem, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent.* Et paulo pòst addit, *Precor vt iubeas presbyteros eiusdem loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi vela, quæ contra religionem nostram veniunt, non appendi.* Hæc scripsit Epiphanius, ista comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur consuetudo Ecclesiæ. Quo igitur iure hæretici illi appellentur qui cum Iohãne monent cauendũ à simulacris? Syrus pro Idolis substituit Idololatriam, sensu aliquantulum, vt mihi quidem videtur, eneruato. Etsi enim propter Idololatriam prohibetur imaginum vsus in Ecclesia: tamen non temere Dominus non tantùm coli prohibuit, sed etiam fieri, siue in sacris locis haberi vetuit: admonens videlicet non posse idola vbi Deus colitur collocari, quin mox inuadat hominum animos quædam religionis species, vnde mox in apertam idololatriam fit præceps lapsus, quod experientia tristissima comprobauit.





ἸΩΑ'ΝΝΟΥ ΤΟΥ̃ ἈΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛῊ δευτέρα.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI secunda

1 Ὁ ΠΡΕΣΒΥ'ΤΕΡΟΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·

2 Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσαι εἰς τὸν αἰῶνα.

3 Ἔσαι μεθ' ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

4 Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

NOVA INTERPR.

1 PResbyter ¨ electæ dominæ, & liberis eius, ¨ quos ego ¨ verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norunt ¨ veritatem:

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

3 ¨ Sit vobiscum gratia, ¨ misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris, ¨ cum veritate & charitate.

4 Gauisus sum valde quòd inuenerim ex filiis tuis ¨ qui ¨ synceré incedant, sicut mandatum accepimus à Patre.

VETVS.

1 *SEnior electæ dominæ, & natis eius quos ego diligo in veritate, & non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt veritatem:*

2 *Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.*

3 *Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Christo Iesu Filio Patris, in veritate & charitate.*

4 *Gauisus sum valde quoniam inueni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mãdatum accepimus à Patre.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Presbyter*, ὁ πρεσβύτερος. Vulg.& Eras. *Senior.* Ego officij nomen esse putarim. Est enim interdum generalissimũ hoc nomen, vt etiam Episcopi & Diaconi. Cur autem nomen suum non adscripserit, non facilè dixerim: nisi quòd videtur hoc fuisse Iohanni familiare, cuius etiam prima epist. sit ἀνεπίγραφος. Sunt tamen qui putent hoc nomine alium quendam Iohannem significari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiam nonnulli editam Apocalypsin putant: vt narrat Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib.3.cap.39. Ego putarim familiarẽ esse epistolam ab Apostolo ipso Iohanne scriptam. Nam, quod ad doctrinam ipsam attinet, valde pia & sancta est, atque adeo cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanũ Iohannis stylum prorsus refert, quantum quidem possum iudicare. ¶ *Electæ dominæ*, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli Electæ nomen proprium esse volũt: quod non probo. Dicendum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, dominę Electæ. Alij hoc nomine volunt Ecclesiam Christianam in genere significari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicendi genus sit prorsus inusitatum, deinde quòd in extremis duobus versic. disertè pollicetur se ad eam & filios ipsius ventűrum: additque filiorum sororis salutem: quam & ipsam electam vocat. Puto igitur inscriptam esse epist. præstanti alicui fœminæ, quales nonnullę Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & electam quidẽ illam vocari, i. הנבחרה [*hanibcharah*,] eximiã, addita dominæ appellatione, ex Hebr. more: apud quos etiam mulier גבירה [*ghebirah*] præstantis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, vt Gen.16.4.8, & 9. sicut Lucas Theophilũ, & Paulus Festum, κράτιστον, i. potentissimum vel præstantissimum, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidẽ iustum ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptum esset, Eximiæ ac præstanti dignitate Dominæ. At enim cur nomen propriũ non addidit? nempe satis inter se noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem suum exprimendum putauit. ¶ *Quos*, οὕς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita est autẽ ratio sententiæ potius quàm verborum: perinde nimirũ acsi præcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdũ reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreõtem, βρέφος, φέροντα πέζον, vbi tamẽ Henricus Stephanus noster legendũ notat βρέφος φέρεν δὲ πέζον. cui facilè assentior, quòd præcedat μέν. Hebræis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad verba ipsa referre. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. Heb. באמת [*beemeth.*] Vulg.& Eras. ad verbum, *In veritate.* ¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν, i. Christum, vel Euangelium. quæ phrasis sæpe, apud Iohannem præsertim, occurrit. Idem etiam eiusmodi vnius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

3 *Sit vobiscum*, ἔσαι μεθ' ὑμῶν. Vet. interpr. videtur legisse ἔστω quod est cõuenientius, & in salutationibus Pauli reticeri ex cõmuni vsu cõsueuit, vt fortassis in albo libri annotatũ postea in cõtextum irrepserit, & in superiore vers. pro ἔστω scriptũ fuerit ἔσαι. quanuis apud Heb. futurum pro Imperãdi præsenti sæpe vsurpetur, vt ex præceptis Legis apparet. In Gręcis autẽ scholiis pro μεθ' ὑμῶν *vobiscum*, scribitur μεθ' ἡμῶν *nobiscum*, vt sit superioris extremæ sententiæ repetitio: ac si dicas, Erit (inquam) nobiscum gratia, &c. Sed præstat receptam veterem Latinam interpretationẽ retinere, quanuis Græci codices summo consensu legant ἔσαι. *1 ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Vide 1. Tim.1.2. ¶ *Cum veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Id est, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus sæpe ἐπίγνωσιν, i. agnitionem, appellat.

4 *Qui incedant*, περιπατοῦντας, sub. τινάς. ¶ *Syncerè*, ἐν ἀληθείᾳ. Id est, vt veritas præscribit. *

Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινήν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολή, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

Βλέπετε ἑαυτοὺς ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

5 Et nunc rogo te, domina, non vt mandatum nouum "scribens tibi, sed quod habuimus "à principio, ‖ vt diligamus alij alios.

6 Hæc autem est charitas, vt incedamus secundum mandata ipsius. Hoc est mandatum illud sicut audistis "à principio, vt in eo incedatis.

7 "Nam multi impostores ingressi sunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum "venisse in carne. "Hic ille est impostor & Antichristus.

8 "Attendite vos ipsos, ne "perdamus quæ operati sumus, sed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quisquis transgreditur, "nec manet in doctrina Christi, Deũ non habet: "qui manet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

10 Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ‖ ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.

11 Qui enim dicit ei Aue, communicat operibus eius malis.

12 "Quum multa haberem vobis scribenda, nolui per chartã & atramentum: sed spero *me* venturum ad vos, & "præsentem præsentibus loquuturum, vt gaudium nostrum sit completum.

13 Salutant te filij sororis tuæ "electæ. Amen.

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, vt diligamus alterutrum.* Ioh.15.12

6 *Et hæc est charitas, vt ambulemus secundum mãdata eius. Hoc est enim mandatum, vt quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.*

7 *Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum venisse in carnem. hic est seductor & Antichristus.*

8 *Videte vosmetipsos, ne perdatis quæ operati estis, sed vt mercedem plenam accipiatis.*

9 *Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina, Christi hic & Patrem & Filium habet.*

10 *Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis.* Rom.16.17

11 *Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.*

12 *Plura habẽs vobis scribere, nolui per chartam & atramentum: spero enim me futurum ad vos, & os ad os loqui, vt gaudium nostrum plenum sit.*

13 *Salutant te filij sororis tuæ electæ. Amen.*

---

5 *Scribens*, γράφων. Sic lego, consentientibus cum Vet. interpret. codic. vetustis, & Græcis etiam scholiis. Erasmus, *Scribo*, γράφω. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Ioh.2.7 & 8, vbi habetur hæc eadem sententia. Sensus est igitur, eam demum doctrinam quam initio, ab ipsis videlicet Apostolis audierant, veram ac germanam esse, & idcirco ipsis annuntiatam vt ex eius præscripto vitam instituant. Hinc illud Tertulliani, *Quod primum, verum.*

6 *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rursus 1 Ioh.2.24, vbi hęc quoque scripta sunt. Cur autem hæc exscripsisset aliquis alius? nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorsum hoc in tam breui epistolio, vnde nulla amplitudo nominis possit accedere, & vbi nihil est sanè quod pium ac sanctũ
* non sit? Malui verò particulam ἵνα vt in superiore versiculo collocare post ἀπ' ἀρχῆς quàm post ἡ ἐντολή cum vetere interprete: siue per traiectionem, siue quod ita scriptum in Græcis inuenerit, vt & nos in manuscr. nostris. Deinde ex Hebræorum more omissa est particula οὕτως, *ita*, in similitudinis ἀποδόσει.

7 *Nam*, ὅτι. Non est hæc particula αἰτιολογικὴ propriè, sed occurrit tacitæ obiectioni: acsi diceret, Hoc autem nõ temerè à vobis postulo. Nam multi impostores, &c. Vide 1.Ioh.2.22, & 4.3. ¶ *Venisse*, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. est enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος sed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidẽ infinitis locis pro aoristo vsurpatur. Sic in proxima epistola, 3, ἐρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Erasm. *Venturum*, ita videlicet vt ad futurũ iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vsquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id est, cum gloria. ¶ *Hic ille est*, οὗτός ἐστιν. Hebr. זה [zeh,] pro τοιοῦτος. Est autem in mutatione numeri aliqua etiam emphasis: acsi diceret, quicunque hoc non negat, is plane impostor est ac Antichristus. Nec temerè scriptũ est adiunctis articulis ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος, non vt certa quæpiã singularis persona significetur, vt somniarunt nonnulli. (nam si ita esset, iampridem Antichristus interiisset) sed vt hoc impostorum & antichristorum genus à cęteris distinguat.

8 *Attendite*, βλέπετε. Hebraicè, התבוננו [hithbonenu,] pro περιβλέπετε, circunspicite & considerate diligenter. ¶ *Perdamus*, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal.3.4. Quidã codices hæc tria legunt in secunda persona plurali. eadem manente sententia.

9 *Nec manet*, καὶ μὴ μένων. Duo diuersæ constructionis verba coniuncta, Hebræorum more. παραβαίνειν autem notæ est significationis pro Transgredi, id est violare Dei mãdata, quæ dicuntur Viæ Domini. Vulg. vti maluit verbo Recedendi, pro quo vitiose in nonnullis codicibus scribitur, *Præcedit*. & illo sensu veteres Iulianum vocarunt παραβάτην pro ἀποστάτην. ¶ *Qui manet*, ὁ μένων. Explicatio superioris dicti, ex contrarij collatione: quod dicendi genus singulis penè versiculis apud Iohannem recurrit.

12 *Quum multa*, πολλὰ, &c. In vet. nonnullis cod. Latinis hæc præcedunt, *Ecce prædixi vobis, ne in die Domini confundamini*, quæ in nullis Græcis inueni. ¶ *Præsentem præsentibus*, στόμα πρὸς στόμα. Vulgata ad verbum, *Os ad os*. Paulus 1. Cor.13.12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id est, vt Hebræi dicunt, פה אל פה [peh el peh.]

13 *Electæ*, ἐκλεκτῆς. Id est, eximiæ, vt diximus suprà, v.1.



ἸΩΆΝΝΟΥ ΤΟΥ͂ ἈΠΟΣΤΌΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛῊ ΤΡΊΤΗ.



Ὁ ΠΡΕΣΒΎΤΕΡΟΣ Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.

Ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή.

Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.

Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,

Οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI tertia.

NOVA INTERPR.



1 PResbyter Gaio dilecto, quē ego vere diligo.

2 Dilecte, ˙˙ in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

3 Gauisus sum enim valde ˙˙ quū venirent fratres, & testimonio suo commendarent ˙˙ synceritatem tuā, prout tu ˙˙ syncerè ambulas.

4 ˙˙ Maius ˙˙ istis gaudium nō habeo, ˙˙ quum *videlicet* audio filios meos syncere ambulare.

5 Dilecte, ˙˙ fideliter agis quicquid facis erga fratres & ˙˙ erga peregrinos,

6 Qui testimonio suo commēdarunt charitatem tuam in cōspectu Ecclesiæ: quos rectè facies ˙˙ si prosequutus fueris ˙˙ vt Deo dignum est.

VETUS.



1 *SEnior Gaio charissimo, quem ego diligo in veritate.*

2 *Charissime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi & valere, sicut prospere agit anima tua.*

3 *Gauisus sum valde venientibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ, sicut tu in veritate ambulas.*

4 *Maius his non habeo gaudium quàm vt audiā filios meos in veritate ambulare.*

5 *Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*

6 *Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*

ANNOTATIONES, IN QVIBUS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITUR.

2 *In primis,* περὶ πάντων. Ad verbum, *Supra omnia.* Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri versu, ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ πάντων ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est igitur, Opto in primis vt sicut animo rectè habes, ita etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, *De omnibus opto vt prosperè agant & rectè valeant:* omisso pronomine σε, & deprauata Apostoli sentētia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1. Corint. cap.16. vers.2.

3 *Quum venirent,* ἐρχομένων. Id est, ἐλθόντων, vt in superiore epistola, versic.7, ἐρχόμενον pro ἐλθόντα. ¶ *Synceritatem tuam,* σοῦ τῇ ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Veritati tuæ.* Ego malui planius loqui. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum Vitam integram. & (vt inquit ille) sceleris puram: sicut docuimus Iohan.3.21. Neque quisquam est ex Euangelicis scriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hanc traiectionem pronominis sæpe obseruauimus. ¶ *Syncerè,* ἐν ἀληθείᾳ. Vide superiorem epistolam, vers.4.

4 *Maius,* μειζοτέραν. Nouè, pro μείζω. ¶ *Istis,* τούτων. Istis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaseωs causa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, isto. ¶ *Quum* [*videlicet*] *audio,* ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα vsurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, vt annotauimus Iohannis cap. 15. vers. 8 & 13. Similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, capite 16.2 & 32. Vulgata & Erasmus, *Quàm vt.*

5 *Fideliter agis,* πιστὸν ποιεῖς. Id est, Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πιστὸς ποιεῖν significet tutum reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. ¶ *Ergæ peregrinos,* εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commendat vt φιλόξενον; sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, *idque erga peregrinos.* Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 *Si prosequutus fueris,* προπέμψας. Vulg. *Deducens.* Erasmus, *Si deduxeris.* quod mihi non videtur satis expressum.

Commendat

Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio.

¶*Vt Deo dignum est*, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Eras. ad verbum, *Dignè Deo*.

7 Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

8 Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.

9 Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρέφης οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.

10 Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.

11 Ἀγαπητὲ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.

12 Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

13 Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.

14 Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

15 Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

7 Nam pro nomine eius * excesserunt ex Gentibus, nihil accipientes.

8 Nos ergo debemus recipere huiusmodi, * vt administri simus veritati.

9 * Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.

10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriēs in nos: quique etiam his non contentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eiicit.

11 Dilecte, ne imitare quod malum est, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est, * qui autem malè facit, * non vidit Deum.

12 Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verum esse.

13 Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.

14 Spero autem fore vt statim te videam, * & *tunc* * coram loquamur.

15 Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

7 *Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.*

8 *Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, vt cooperatores simus veritatis.*

9 *Scripsissem forsitã Ecclesiæ: sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*

10 *Propter hoc, si venero, commoneã eius opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt, prohibet, & de Ecclesia eiicit.*

11 *Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est: qui malè facit, non vidit Deum.*

12 *Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus, & nosti quoniam testimonium nostrum verum.*

13 *Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi.*

14 *Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.*

15 *Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.*

* 7 *Excesserunt ex Gentibus*, ἐξῆλθον ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Explicat illud Pro Christi nomine, significans istos Euangelij causa vltro solum vertisse, & quidem bonis etiam & facultatibus suis relictis. Nam istud esse per traiectionem exponendum & cum verbo ἐξῆλθον, non autem cum participio λαμβάνοντες construendum, sententia ipsa videtur indicare, (Cur enim discedentibus pro Christi nomine Gentes, id est, prophani, aliquid largirentur?) & præpositio ἀπὸ demonstrat. Dicendum enim omnino fuisset παρὰ τῶν ἐθνῶν, qua de re vide 1. Cor. 11. 23.

8 *Vt administri simus*, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. id est, Vt & ipsi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Vulg. *Scripsissem forsitan*, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice scriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, *scripsi nonnihil Ecclesiæ*.

11 *Qui autem malè facit*, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Iohannem occurrere. ¶*Non vidit*, οὐχ ἑώρακε. Id est, non nouit.

* 14 *Et tunc*, καί. Adieci particulam τότε, quoniam alioqui λαλεῖν potius scribendum fuit quàm λαλήσομεν. ¶*Coram*, στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolę versum decimumtertium.





ΙΟΥΔΑ ΤΟΥ ἈΠΟΣΤΟΛΟΥ ἘΠΙΣΤΟΛΗ καθολική.

EPISTOLA IVDÆ APOSTOLI CAtholica.



ΙΟΥΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν τῷ Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·

Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

Ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

NOVA INTERPR.



1 IVDAS Iesu Christi seruus, frater autẽ Iacobi, vocatis, à Deo Patre sanctificatis, & Iesu Christo seruatis:

2 Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti, quum omne studium adhibeam vt scribam ad vos de communi salute, necesse habui vobis scribere, ad vos hortandos vt decertetis pro fide quæ semel tradita est sanctis.

VETVS.



1 *IVDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, iis qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu conseruatis & vocatis:*

2 *Misericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.*

3 *Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans supercertare semel traditæ sanctis fidei.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Frater autem Iacobi*, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque nõ tantùm viuo illo proditore, vt passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, vt Act. 1.13: vel quia iam inualuerat consuetudo vt sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1. Cor. 15.5) vel vt nomẽ illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam sentẽtiam quam in istam inclino. Sed & illud obseruandum est, quum Iacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præsertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id est, cognatus) Domini dicitur: & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, vt apparet ex celebris illius synodi actione quæ descripta est Act. 13, itémque ex Act. 21. 18, cõtrà quam tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quãuis reliquis hinc & inde peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satis enim cõstat, ea tẽpestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam ciuitatẽ cõuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religiosos homines, Act. 2.5, & 8.27, adeo vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuersum orbem terrarũ dispersos doceret. Nam illis etiã idcirco noster hic Iudas epistolam illam suam inscripsit, idque nullo vsquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciendum fuisse videbatur, si plures tum erant Iacobi quorum insignis esset inter Apostolos auctoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere. ¶ *Vocatis*, κλητοῖς. Neminem velim offendi quòd hanc vocem in Græcis omnibus codicibus postremo huius vers. loco positam, participiis ἡγιασμένοις & τετηρημένοις præposuerim. Præcedit enim causarum ordine Vocatio omnibus Spiritus sancti effectis in nobis, quum Fides sit ex auditu: & ipsa constructio istud poscit, quòd alioqui scribendum fuerit καὶ κλητοῖς, *& vocatis*, vt legitur in Vulg. Latina editione: scriptura, vt suspicor, ab eo deprauata, qui quòd hanc traiectionem ignoraret, hiare alioqui constructionem existimauit. ¶ *A Deo Patre.* ἐν τῷ Θεῷ πατρί. Id est, Per Deum Patrem. Vulg. & Erasmus, *In Deo Patre.* Mihi videtur magis vsitatum esse in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari. ¶ *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Vulgata, *Dilectis.* quæ loquutio mihi videtur inusitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque siue ἡγιασμένοις legas, siue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus scriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. ita ferente vsu literæ ב apud Hebræos, quæ propriè respondet Græcæ præpositioni ἐν. ¶ *Seruatis*, τετηρημένοις. Id est, sepositis æterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi, vt Iohan. 16.6, & 12, & 24. Est autem (fateor) vni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si verba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulgata, *Conseruatis.*

3 *Quum omne studium adhibeam*, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, *Omnem solicitudiem faciens.* barbarè. Erasm. *Tantum*

tum mihi studium fuit: eneruata Apostoli sententia, vt mox dicemus. ¶ *De communi salute*, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id est, de iis quæ ad nostram omnium salutem spectant. Est enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id est, communicatio: veluti si dux aliquis suos milites, commilitones vocet, quę res loquenti solet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id est, *vestra*, addere, (vt legit Vetus interpres) quanuis id quoque in vetustis duobus codicibus inuenerimus: sed mendosè (ni fallor) pro ἡμῶν, *nostra*, vt in aliis itidem vetustis duobus scriptum legimus. ¶ *Necesse habui vobis scribere*, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Erasmus substituit, *Vt non potuerim non scribere vobis*, primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apostoli sententia, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Neque dicit se ad scribendū eò esse adductum quòd sedulò id facere soleat: sed potius, quum alioqui ad salutem illorum frequentibus literis procurandam sit propēsus, sese nunc ipsa necessitate adductum vt ad eos scriberet. quam explicationem quum annotarit Erasmus, miror illum maluisse eam amplecti quæ à Græcis discedit, & multum detrahit de sententiæ pondere. ¶ *Ad vos hortandos*, παρακαλῶν. Vulgata, *Deprecans*. Erasmus, *Obsecrans*. Neuter (vt opinor) satis commodé. ¶ *Vt decertetis pro fide*, ἐπαγωνίζεσθαι τῇ πίστει. Id est ἐναγωνίζεσθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulgata, *Supercertare*, barbaré. Erasmus, *Vt vestris laboribus adiumento sitis fidei*: periphrasi minimé necessaria. Cęterum Fidei appellatione sanam doctrinam ab Apostolis traditam intelligi res ipsa satis ostendit, vt in 1.Tim.4.1, & alibi sæpe: & quum certare iubet Apostolus, minime intelligit vt gladiis & ensibus rem gerant, (neque enim magistratum qui tum impius erat, sed Ecclesiam alloquitur) sed vt sana doctrina & honestæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quā Paulus describit Eph.6.13, hæreticis obsistant. quanuis nisi suam hîc etiam operam ciuilis Christianus magistratus accommodet, minimè officium faciat, vt diximus 1.Tim.2.2. Erasmus in annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acsi diceret Apostolus se scribere vt per fidem semel datam sint sanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorsus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum sit, tamen apparet Apostolum potius hoc in loco declarare qua de re certatim tuenda sanctos laborare oporteat, nempe pro sana doctrina. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Magna est emphasis huius aduerbij, vt alibi sæpe annotauimus. Semel enim traditam esse doctrinam dicit quæ nunquam sit posthac immutanda, & qua semel amissa, non sit quòd aliunde salutem expectent.

Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.	4	Nam subrepserunt quidam homines, "prius iam olim descripti ad hanc damnationem, impij, qui Dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, & "solum illum herum Deum ac Dominum nostrum Iesum Christum "negant.	4	*Subintroierūt enim quidam homines, qui olim præscripti sunt in hoc indicium impij, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum Dominatorem & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.*	
Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.	5	Volo autem vos *istorum* cōmonefacere, vt qui semel hoc sciatis, Dominum, quum populum ex Ægypto liberasset, rursus ‖ eos qui non credebant perdidisse.	5	*Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Ægypti saluās, secundò eos qui non crediderunt, perdidit.*	Num.14.37
Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν	6	‖Et Angelos qui non serua-	6	*Angelos verò qui non*	2.Pet.2.4

4 *Prius iam olim descripti ad hanc damnationem*, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα. Vulgata, *Qui olim præscripti sunt ad hoc indicium*. Erasmus, *Qui prius descripti fuerunt ad hoc indicium*, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè est otiosa. Cæterùm non dubium est quin hoc addiderit Apostolus vt aduersus apostasiæ offendiculum animos sanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerēt nihil hîc temerè, sed æterno ac certo Dei consilio euenire. Nā ex eo cōsequitur istos nunquam fuisse ex sanctorum grege, licet pietatem ad tempus simularint: ac proinde causam non esse cur illorum defectione obstupefierent sancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donasset, & istorum simulatum animum patefecisset. deinde optimum istarum tentationum exitum fore, quum Dei consilio ac sapientia futurum sciāt vt omnia ista Ecclesiæ commodo cedant. Hoc, inquam, est consiliū Spiritus sancti hoc in loco, sicut & alibi sæpe, veluti Exodi 7.3. item 2.Tim.2.19. item 1.Ioh.2.19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præscientiam hoc referant, quasi dicatur Deus hoc futurum cognouisse ab æterno: quod sanè verum est. sed si nuda hæc fuerit præscientia rerum futurarum, quā tandem consolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius considerandum est quomodo loquatur Apostolus, vt illam interpretationem prorsus absurdam esse intelligamus. Qui descriptos esse dicit, num videtur inanem præscientiam statuere? Quorsum verò non tantùm descriptos, sed antè & quidem iam olim descriptos esse narrat? num vt æternam esse præscientiam Dei significet? Atqui nemo de hoc dubitare possit, ne Epicurus quidē. Quorsum igitur? Nēpe vt ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutanda Dei mysteria, nō discipulorum, sed iudicum animum attulerunt. aduersum quos nominatim disserit Apostolus Rom.9.19 & 20. Sed & illud obseruandum est, non dixisse Apostolum, in illo æternorum Dei consiliorum libro descriptam, id est decretam ac sancitam esse illorum cōdemnationem, (quod tamen verum est) sed illos ad hanc damnationem esse descriptos: nempe vt sciamus hoc æternum Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volunt) sed ipsas in primis personas comprehendere. Æternum autem quū dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi sensu præditus dubitauit: sed quod omnes causas ordine antegrediatur. nec tamen istud Deum vlla culpa inuoluit. quū sic æternū suū decretū in iudicandis peccatoribus exequatur, vt damnationis culpa in voluntate sponte peccantiū tota inhæreat, ipse verò iustissimi non minus quàm seuerissimi iudicis munus impleat. ¶ *Solum illum herum Deum ac Dominum*, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Vnicus articulus omnibus epithetis istis communis, omnino ostendit Christum hîc vocari vnicum herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Grecis deesse compererim. Sed intolerabilis est planè hoc etiam loco Erasmus, vt aliis omnibus quibus Christi deitas manifestè asseritur. vt qui hunc locum sic interpretando penitus peruerterit, *Ac Deum qui solus est herus, ac Dominum nostrum Iesum*, &c. perinde acsi scriptū esset καὶ τὸν Κύριον, vt Deus Pater à Domino Iesu distinguatur. Cōplutensis autem codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. id est, *solum illum Deum & herum Dominum nostrum*, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Christo dici. ¶ *Negāt*, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis scriptum est 2.Pet.cap 2, vt tota fere hæc epistola. Neque tamen idonea hæc causa est cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum passim etiam posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbum describant. Proinde nihil prohibet nos arbitrari Iudam, ad eosdem illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima videbantur: quod etiam ipsemet videtur designare infrà versu 17.

ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

Gen.19. 24 7 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 Ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

9 Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 Οὗτοι δὲ, ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

Gen.4.8 11 Οὐαὶ αὐτοῖς· ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ

Num.22. 21 μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ

2.pet.2.15 Num.16.1 τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

runt suam "originem, sed reliquerunt suum domicilium, iudicio magni illius diei vinculis æternis sub caligine reseruasse.

7 ‖Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates "simili modo atque illæ scortatæ, & "carnem alteram sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.

8 Similiter "tamen & isti "sopiti carnem quidem polluũt, "dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis incessunt.

9 At Michael archangelus, quũ aduersus diabolum certans, disceptaret "de corpore Mosis, non ausus est illi impingere notam maledicti, sed dixit, "Increpet te Dominus.

10 At isti, quæcunque non nouerunt, cõuitiis incessunt: quæcunque verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, sciunt, in iis "sese corrumpunt.

11 "Væ ipsis: nam viam ‖ Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖Balaam, effusi sunt, & ‖ contradictione Core perierunt.

seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruauit.

7 *Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.*

8 *Similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem aspernũt, maiestatem autem blasphemant.*

9 *Quum Michael archãgelus cum diabolo disputãs, altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.*

10 *Hi autem, quæcunque quidem ignorant, blasphemant: quæcunque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.*

11 *Væ illis: quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.*

---

6 *Originem*, τὴν ἀρχὴν. Vulgata maluit *principatum* interpretari, sic vocans eam præstantiam & dignitatem in qua fuerunt initio conditi: quæ interpretatio non est repudianda.

7 *Simili modo atque illæ*, τὸν ὅμοιον, &c. Id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia sequutæ. Neque nos offendere debet generis mutatio, vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulgata, barbarè, *Simili modo exfornicatæ*: quanuis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω, non admodum absurdè, ad horrendam illam Sodomitarum scortationem significandam accepisse. ¶ *Carnem alienam sectatæ*, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus Rom.1.26 & 27. Vulgata, *Abeuntes post carnem*: seruato Hebraismo.

8 *Tamen*, μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Erasmus, *Sanè*: non satis apposité. perinde enim est acsi diceret Iudas, istos quos saltem oportuit tot terribilibus Dei iudiciis commoneri, nihilominus vt prorsus altissimo veterno consopitos, in eadem præcipitia ruere. ¶ *Sopiti*, ἐνυπνιαζόμενοι. Id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi omnes sensus haberent penitus sopitos. Hinc ille רוח תרדמה [*ruach tirdemah*] id est, spiritus soporis aut veterni potius, cuius fit mentio Esa.29.10, & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quũ tamen in Græcis nostris omnibus legatur. Erasmus, *Delusos insomniis*, non satis apposite interpretatur. ¶ *Dominatum*, κυριότητα. Maior est istius dicti emphasis quàm si dominos dixisset. Potest enim dominum suum, id est, eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet: at isti ordinem ipsum a Deo constitutum conuitiis incessebant: vt hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici. & cæteræ id genus pestes, impurorum illorum spirituum exemplum sequuti.

9 *De corpore Mosis*, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hausit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit. & quem nonnulli eum esse putant qui à veteribus nonnullis nomine Ἀναλήψεως τοῦ Μωσέως citatur: vel ex traditione, vt illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim.3.8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hic à veritate absonum narretur. Neque enim temere est quod disertè commemoratur Dominus sepeliuisse Mosen: nec voluisse Israelitas intelligere vbinam esset eius sepulchrum. nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) bominanda idola fecimus. Quid mirum est igitur Satanam contrà laborasse vt in apertum proferretur, cui sese Michael archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidem librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origenes lib. περὶ ἀρχῶν 3.cap.2, sub titulo Ascensionis Mosis. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controuersiis, item qui sub traditionũ nomine quæuis errorum portenta volunt in Ecclesiam inuehere: ij magis ineptè (ne dicam impiè) argumentantur quàm vt refutatione indigeant. ¶ *Increpet*, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zach.3.2. sed in visione quadam, in qua non Michael, sed Iehoua ipse ita loquitur. nisi fortè Michael idem ille est qui & Dei Patris imago & ἀπαύγασμα, & à Zacharia Angelus Iehouæ, (qui & ipse Iehoua est) vocatur. Sed apud Zachariam certè non de corpore Mosis, verùm de Iehosua sacerdote agitur. Quòd si in libris (inter quos liquet ex mira scripturæ varietate, non ita religiose habitos eos de quorum auctoritate diu fuit in Ecclesia dubitatum) aliquis coniecturæ locus relictus esset, (absit autẽ à me illa prophana audacia, qui vel mori malim quàm tale quicquam audere) putarem ex diuersitate vocis Iosua Græcæ terminatione exprimendæ aliquem errorem obortum, quem suspicari sit facilius quàm emendare.

10 *Sese corrumpunt*, φθείρονται. Vulgata & Erasmus, *corrumpuntur*, ambiguè, nec expressa Apostoli sententia. Est enim omnino istud accipiendũ forma non merè passiua, sed coniugationis quæ ab Hebræis Hithpahel vocatur, & passiuæ Niphal respondet.

11 *Væ ipsis*, οὐαὶ αὐτοῖς. Id est, maledictio ipsis imminet. Neque enim tã imprecatur, quam prædicit quod illis impendeat.

12 Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

12 Hi sunt in agapis vestris macularum instar, dum vobiscum conuiuantur, absque vllius metu seipsos pascentes, ‖ nubes aqua carentes, ventis circum actæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

12 *Hi sunt in epulis suis maculæ, conuiuantes sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ à ventis circunferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ:* 1. Pet. 2.17

13 Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

13 Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

13 *Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia: quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.*

14 Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνὼχ, λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

14 Prophetauit autem etiam de istis septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis,

14 *Prophetauit autẽ de his septimus ad Adã Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus in sanctis millibus suis,*

15 Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impij.

15 *Facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, de omnibus duris quæ loquuti sunt contra eum peccatores impij.*

16 Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & ‖ quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

16 *Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes: & os eorum loquitur superba, mirãtes personas quæstus causa.* Psal 17 19

17 Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

17 Vos autem, dilecti, memores estote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

17 *Vos autem charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,*

18 Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖ in extremo tempore futuros irrisores qui in impiis suis cupiditatibus incederent.

18 *Qui dicebãt vobis quoniam in nouissimo tempore venient illusores, secũdum desideria sua ambulantes impietatum,* 1. Tim. 4.1 2. tim. 3.1 2. pet. 3.3

19 Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

19 Hi sunt qui seipsos segregãt, animales, Spiritum non habentes.

19 *Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, Spiritum non habentes.*

---

12 *In agapis vestris*, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulgata, *In epulis suis*: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Nec enim agapæ istorum erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Seruauimus autem Græcum nomen, quod Latini etiã Theologi, vt peculiariter fraternis istis Ecclesiarum conuiuiis dicatum, retinuerunt. Erasmus, *Inter charitates vestras.* Vide 2. Pet. 2.13, vbi hunc locum exposuimus. ¶ *Macularum instar*, σπιλάδες. Petrus 2. Pet. 2.15, σπίλους καὶ μώμους vocat, vnde Iudas hæc desumpsit. Itaque sic vertendum hunc locum arbitror. Alioqui σπιλάδας vocant Græci scopulos proximè maris superficiem eminentes, quos Galli *rocs* vocant. Virg. Æneidos primo, Aras appellat, ad quas impingẽtes naues naufragium faciant. ¶ *Absque vllius metu*, ἀφόβως. id est, impudenter, & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato? ¶ *Seipsos pascentes*, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. i. Luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. pro quo dixit Petrus ἐντρυφῶντες. Erasmus, *Suo ductu & arbitrio viuentes.* ¶ *Emarcidæ*, φθινοπωρινά. Id est, qui nullum fructum nisi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi possit vtilitas, sicut mox subiicit. Vulgata ad verbum, *Autumnales.* Sed puto Apostolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum respexisse. φθινοπωρινὰ igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνειν τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil nisi corruptum & marcidum edãt. nisi quis malit Autumnales dici, quòd Autumni tempore arbores fructibus spoliatæ & foliis nudatæ, quasi emortuæ appareant. ¶ *Bis, δίς.* Numerus certus pro incerto, emphaseως causa. nisi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnam in qua natæ sint, alteram in quam sua defectione inciderint. fit enim istiusmodi conditio posterior, priore deterior, & vtrique mortis appellatio passim in Scripturis tribuitur.

13 *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimæ tenebræ, vt diximus 1 Pet. 2.17. Sic apud Æschylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεῶν, συμπτυχὴ παιδὸς, & similia.

14 *Enoch*, Ἐνώχ. Mihi quidem fit verisimile hoc Enochi dictum vel ἄγραφον fuisse, & tamen apud omnes posteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho commemoratum. quem nonnulli satis grandem, atque adeo lineis 4082 scriptum esse volunt. (quod vereor ne sit commẽtitium) Vtcunque sit, vera & perpulchra est sententia: & Enochum inter cæteros illius seculi pietate excelluisse historia Mosis testatur. Multos autem sacros libros intercidisse nemini dubium esse potest qui Vetus testamentũ legerit: quales isti sunt, Liber bellorum Domini, quem citat Moses Num. 21.14. Liber iusti, Ios. 10.13, Liber Natan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Iehu filij Hannani, qui in Paralipomenon libris citantur. Sed hoc quidem certum est, eos qui supersunt libros, & in Canone recitantur, sine controuersia fuisse ab Ecclesia receptos. & quod ad stabiliendam veram religionem attinet, nihil esse cur quicquam amplius desideremus. ¶ *Venit*, ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more. Vide autem in hunc locum quod scripsimus 1. Cor. 16.22.

17 *Ab Apostolis*, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidem consequitur hunc Iudam ex Apostolorum numero non fuisse, sed colligitur serò fuisse scriptam hanc epistolam, plerisque iam mortuis Apostolis, quorum scripta terebantur in Ecclesia quamobrem etiam videmus Petrum in altera epistola meminisse scriptorum Pauli.

19 *Qui seipsos segregant*, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidi-

mus ἑαυτοῖς ex Veteris interpretis & trium vetustorũ codicum fide: quanquam etiam possimus nõ ineptè hoc referre ad alios quos isti à veræ Ecclesiæ cœtu abducãt. Hi sunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, i. qui peculiarem doctrinam docent, & sectas instituunt. ¶ *Animales*, ψυχικοί. Vide 1. Cor. 2. 14. Tertullianus, hac voce abutens, psychicos vocare consueuit, qui repetitas nuptias cum Montano non damnarent.

	Græce		Latine		Vulgata
	Ὑμεῖς δὲ, ἀγαπητοὶ, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,	20	Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vos ipsos, per Spiritum sanctum orantes,	20	*Vos autem, charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissimæ vestræ fidei in Spiritu sancto orantes,*
	Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.	21	Alij alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiã Domini nostri Iesu Christi in vitam ęternam.	21	*Vosipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.*
	Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·	22	Et ¨ alios quidem habito delectu commiseramini:	22	*Et hos quidem arguite iudicatos:*
	Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.	23	Alios verò ¨ terrore seruate, ex flamma rapientes: odio habentes ¨ vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.	23	*Illos verò saluate, de igne rapientes: alijs autem miseremini in timore: odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.*
	Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,	24	Cæterùm ei qui potest ¨ vos seruare à lapsu immunes, & statuere in conspectu ¨ gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:	24	*Ei autẽ qui potẽs est vos conseruare sine peccato, & constituere ante conspectũ gloriæ suæ immaculatos in exultatione,*
	Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	*Id est* soli sapienti Deo ¨ Seruatori nostro, gloria *esto* & magnificentia, robur ¨ & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.	25	*Soli Deo Saluatori nostro per Iesum Christũ Dominũ nostrũ, gloria & magnificẽtia, imperiũ & potestas ante omne seculum, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.*

22 *Alios quidem habito, &c.* οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expositio plana est, & cum Græcis consentiens. Duo enim facit Apostolus fratrum genera qui sanari possint, quorum vnum ab altero discerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & commiseratione: alios, qui iam in ipsa veluti flamma versentur, periculi denuntiatione in viam esse reuocandos. Erasmus maluit interpretari διακρινόμενοι, *dum iudicamini*: quod meritò displicuit doctissimo interpreti. Vulg. *Hos quidem arguite iudicatos*, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους. quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 *Terrore*, ἐν φόβῳ. Id est, absterrentes illos & sancta seueritate reuocantes, vt incestuosum illum Corinthium Paulus, 1. Cor. 5. 5, vbi hic ipse Ecclesiasticæ censuræ finis proponitur. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codic. quos modò commemoraui. ¶ *Vel eam tunicam*, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionũ legalium sumpta, acsi diceret, Volo, quod ad illos sceleratos attinet, vos ab illorum congressu abstinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt, tanquam pollutum execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti *A carnis contactu*. Vulg. prorsus ineptè, *Odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam*. Erasmus nihilo melius, *Odio prosequentes & eam quæ in carne est, maculatam tunicam*.

24 *Vos*, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum auctoritate. Quòd si malimus legere αὐτοὺς, dicemus pro ἑαυτοὺς positum, ita vt eòdem recidat sententia. Nec enim istud videtur satis commodè accipi posse pro *Ipsos*, vel *Eos*, vt conuertit Erasmus. ¶ *Gloriæ suæ*, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id est, suo: vt gloria Dei pro ipso passim vsurpatur, minimè tamen otiosa periphrasi.

25 *Seruatori nostro*, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Iesum Christum Dominum nostrum, vt legit Vetus interpres. ¶ *Et potestas*, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, *Ante omne seculum*, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetustis codicibus Græcis comperimus.

PROLEGOMENA IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

QVIA de huius libri auctoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hãc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumẽta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare vt existimet aliquam esse quidem huius libri auctoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum, tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri nõ meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius lib. 7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respõdeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè appariturum quàm immeritò istud fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunẽsem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentariis illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur hunc librum reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysij verbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium in plerisque

ſcriptis requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quoſdam eruditiſſimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuiſſe inſectatos, quaſi nihil haberet Apoſtolicæ grauitatis, ſed vulgatam tantùm rerum hiſtoriam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in ſententiis eſſe quicquam Apoſtolica grauitate dignum. Ad hoc ita reſpondeo, Quicunque tandem iſti eruditiſſimi viri fuerint, magnam eos reprehenſionem mereri in eo quòd conuitiis auſi ſint eum librum exagitare qui ſanè ſit breuiſſimus, ſi ea demas quę ad verbum ex Prophetis ſunt exſcripta. Longè aliter Baſilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas teſtatur, qui hunc librum non modo (vt Dionyſius Alexandrinus) putarũt à ſancto viro ſcriptum eſſe, ſed apertè etiam Iohanni Apoſtolo vendicarunt: nũquam id certè facturi ſi nulla grauitatis Apoſtolicæ veſtigia in eo animaduertiſſent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an iſtos quorum & ſingularis pietas & ſumma eruditio teſtata eſt plurimis ipſorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta vero ſatis indicant quàm meritò eruditiſſimi appellentur? Negant in hoc ſcriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum deſcripſerit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum hiſtoriam? Id verò quî poteſt in eo verum eſſe qui (ſi admodum paucas exceptias) res præteritas non narret, ſed futuras prænunciet? Iſta igitur non modo vera non ſunt, ſed ne veriſimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, ſolicitè ſuum nomen inculcat, perinde quaſi ſyngrapham ſcriberet, non librum: idque non ſolùm præter morem Apoſtolorum, verùm multo magis præter ſuum morem, qui in Euangelio multo modeſtiora narrans, non exprimit tamen vſquam ſuum vocabulum, ſed notulis indicat, Diſcipulus ille quem diligebat Ieſus. Et Paulus coactus referre de viſionibus ſuis, rem ſub alterius exponit perſona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia deſcribens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc eſt ratio quæ Dionyſium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne ſcriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc eſt infirmum & imbecille! Nõ animaduerterunt qui ſic ſentiunt, aliud eſſe hiſtoriam, aliud prophetiam ſcribere. Nam hiſtoriæ veritas aliunde potius quàm à ſcriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla niſi reuelantis & annuntiantis auctoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis ſcripſerit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarum initiis, ſed etiam in ſingulis penè viſis, nihil æquè ſolicitè adſcribi atque Dei dictantis & Prophetæ ſcribentis nomen. Exemplo ſit vel vnus Ieremias, qui minimum centies vicies nomen ſuum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pſeudoprophetæ ſolebant. Quid veró? apud Danielem à capite ſeptimo annó penè ſingulis verſiculis repetitur אני דניאל [*ani Daniel*,] Ego Daniel? Eſaias autem quoties Eſaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non conſueuit in Euangelio. Fateor: nam hiſtoriã ſcribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis diſcipulis, vt ipſe de ſe multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipſe hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo ſuas viſiones ex profeſſo tractabat: ſed quum ſui muneris præſtantiam aſſerit, quàm altè, quàm magnificè ſeſe Paulum illum eſſe dicit non ab hominibus, neque per homines, ſed à Ieſu Chriſto deſignatum Apoſtolum? Quid? quum ſua illa certamina prædicat, an perſonam alienam aſſumit? Sed aliquid etiam amplius conſideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (niſi me calculus fefellit) quinquies tantùm reperitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1. 9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ ſuſpicionem ſatis ſupérque ſufficit. Item, 22. 2, & 22. 8: quibus locis ſimpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de viſionis fide dubitari non poſſit. Ergo (vt paucis hoc argumentum abſoluam) ratio illa Dioniſij non modò futilis eſt, ſed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena eſt calumniæ: imò verò (quod ingenuè & ſine vlla maleuolentia à me dici Deus teſtis eſt) nimium inconſiderata eſt vox iſta, hunc ſcriptorem perinde ſuum illud Ego Iohannes inculcare acſi ſyngrapham, non librum ſcriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangeliſtæ, ſed Iohannis theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangeliſtæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuiſſe Theologum à veteribus appellatum: quòd de Chriſti diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius ſcripſerit. Alter autem ille Iohannes quem ego ſanè ſuppoſititium eſſe ſuſpicor, non Theologus, (quo cognomento nihil dici poteſt auguſtius) ſed presbyter dicebatur. Venio tandem ad ſtyli diſſimilitudinem, quam Dionyſius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Eccleſiaſt. hiſtoriæ lib. 6. cap. 23. Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epiſtolæ Iohannis catholicæ multa ſint communia, hic liber ne ſyllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Poſtremò, quòd quum ſermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noſter ruſticis barbariſmis & ſolœciſmis vtatur. At ego primùm omnium reſpondeo, iſtam ſtyli diſſimilitudem minimè eſſe admirandam in tam diſſimili argumento. Nam in Euangelij hiſtoria, & in Epiſtolis, quanuis impulſu Spiritus ſancti, tamen ex ſuo ſenſu loquitur: hîc audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem geſtam, partim docet: hîc de rebus futuris agit, & quidem præſcriptis verbis: & miramur eum non iiſdem vti ſententiis? imò quis vnquam hanc legem cuiquam ſcriptori præſcripſit? Quid quòd pleraque ipſis ſuperiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Eſaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd nõ ita culto ſermone vtatur, vt qui à Prophetarum qui Hebraicè ſcripſerunt, ne verbis quidem, nedum charactere, diſcedere voluerit: quo minus ſanè ſuſpicari par eſt quicquam hîc commentitium Eccleſiæ obtrudi. Falſum autem eſſe quod ait ille, hunc librum * ne ſyllabam quidé habere cõmunem cum Iohãnis Euangelio, apparet ſaltè ex collatione cap. 1, 7, cum Ioh. 19, 37. Supereſt vltimũ argumentum, nempe quod videatur hic liber fauere Chiliaſtarum hæreſi: quo nomine nõnulli adducti ſunt vt hoc opus à Cerintho editum ſub Apoſtoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliaſtas nonnullis ex hoc libro teſtimoniis eſſe abuſos, idcirco tamen hæretico tam impuro librum hunc eſſe tribuendum abſit vt concedam, niſi locos illos aliter accipi commodè non poſſe quiſpiam oſtenderit: alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter auté accipiendos eſſe doctiſſimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epiſtolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinaciſſimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipſi potius ſeipſos debuerint accuſare. Deinde, quæſo, quũ alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum eſſe mundi conditorem negarit: Chriſtũ ex Maria ac Ioſepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Chriſtum & Ieſum vt diſtinctas perſonas ſepararit: cur non etiam hæc ſua dogmata huic libro aſpergeret? Atqui tantum abeſt vt hoc faciat, vt econtrario aduerſus illos errores certa ex hoc libro teſtimonia peti poſſint: vt à Cerintho iſta proficiſci non potuiſſe, vel ex vna iſta ratione ſatis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptię & ioci? vbi ſacrificia & dies feſti Hieroſolymis celebrandi? Ergo vanũ ac futile eſt hoc argumentum. Quæ quum ita ſe habeant, quanuis non cenſuerim quidem ego pertinacius de ſcriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apoſtolo potius quàm cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nã præterquam quòd vetuſtiſſimum eſſe conſtat, & ex veteribus doctiſſimi & religioſiſſimi quique, Iohannis Apoſtoli eſſe non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alij tantæ maieſtatis plenæ prophetiæ, támque auguſtum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apoſtolicæ ſit dignitatis nõ vni alicui Eccleſiæ, ſed Aſiaticis Eccleſiis ſcribere: poſtremò, quòd quæ de inſula Patmo commemorat, cum iis prorſus conueniant quę de Iohannis exilio veteres ſummo conſenſu tradunt. Quòd ſi quid aliud liceret ex ſtylo coniicere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipſe Iohannes dictus eſt: adeo non in verbis tantùm, ſed etiam in formulis dicendi pleriſque ſimilis ac penè idem eſt Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipſum autem librum quod attinet, quanuis eum eſſe me agnoſcam cui hæc myſteria valde obſcura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici nomen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm veſtigia, ſed ſententias, ipſáque adeo verba in hoc libro agnoſcam:

quum manifesta & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta sunt, nonnulla manifestè iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidiis, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prędictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his, fateor, maxima est: sed ea minimè noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitiũ est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidẽtiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non cõsideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim temperauit quàm Ecclesię vtile fore prę sciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cũ timore ac religione, quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quę non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur potius quàm (nonnullorũ more) vel derideant, vel fanaticis suis cõmentis polluant.



ἈΠΟΚΆΛΥΨΙΣ ἸΩΆΝΝΟΥ ΤΟΥ θεολόγου.

APOCALYPSIS IOHANNIS Theologi.

Κεφάλαιον α.



ΠΟΚΆΛΥψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ·

NOVA INTERPR.

Cap. I.

1 

POCALYPSIS Iesu Christi, quã dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citò: *is* verò missam per Angelũ suum, seruo suo Iohanni significauit:

VETVS.

Cap. I.

1 

Pocalypsis Iesu Christi, quam dedit illi Deus, palàm facere seruis suis quæ oporteat fieri citò: & significauit mittens per Angelum suum seruo suo Iohanni:

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Apocalypsis*, ἀποκάλυψις. Græcum nomen seruaui tanquam ipsi etiam vulgo magis vsitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quanuis singulari numero ponatur, vniuersalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more. ¶ *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypsin dici, non quasi occultum aliquid fuerit Filio coessentiali, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris non vt alienam, sed vt suam acceptam, Iohanni per Angelorũ ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco insignem ordinem in Prophetiis tradendis obseruatum. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, iique non vt inæquales, sed vt vnus Deus: neque separati, sed vt distincti, & ita quidem vt Filius tanquam mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur: in quo vno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Vsus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cælum recepit, Angelorum ministerio, sicuti & hodie: sed agente ac moderante omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filij virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (vt nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum quæ Spiritus sancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum scriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique est moderatus. ¶ *Seruis suis*, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri diuinitatẽ Filij, qui Dominus sit Ecclesiæ, & Angelis vt ministris vtatur? Nam αὐτοῦ referendum est ad Christum: fuitque hoc explicandum, nequis putaret Patrem Filio vt inferiori hæc tradidisse: quum ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominum est mediator, in quo vno acquiescit Pater. ¶ *Quæ oporteat fieri citò*, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 22, legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, *vt citò patefaceret seruis suis*. Suspicor autem particulam illam ἃ δεῖ γενέσθαι, *quæ oporteat fieri*, ab aliquo expunctam esse, cui nimirum videretur ista citò facienda dici, quæ tam multo pòst tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc responderi potest ex iis quæ scribuntur 2. Pet. 3. 8 & 9. Deinde quum perpetuam venturorum seculorum historiã describat Iohannes, significat nimirum fore vt eorum quæ hìc patefiunt exequutio statim inchoetur, non autem vt vno momento omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Euangelistis est vsitata, tum etiam quum de supremo illo die disserunt, quem tamen adhuc expectamus.

Ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἦν καὶ Ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων ἅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·

Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Ἰδοὺ, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναὶ, ἀμήν.

2 Qui testificatus est sermonẽ Dei, & "testimoniũ Iesu Christi, "& quęcunque vidit.

3 Beatus qui legit, "& *beati* qui audiunt verba prophetię huius, & obseruant ea quę in ea scripta sunt. tẽpus enim propè est.

4 Iohannes septẽ Ecclesiis quę sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖ "à Qui est, & Qui erat, "& Qui venturus est: & à "septem spiritibus qui in cõspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, ‖ "*qui est* fidus ille testis, ‖ primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regũ terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris ‖ per sanguinem suum:

6 "Et *qui* fecit nos ‖ reges & Sacerdotes Deo & Patri suo: ei *sit* gloria & robur in secula seculorum. Amen.

7 ‖ Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum "omnis oculus, "etiam qui eum transfixerunt: & plãgent "coram eo omnes "tribus terræ: "etiam, amen.

2 *Qui testimonium perhibuit verba Dei, & testimoniũ Iesu Christi, quæcunque vidit.*

3 *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.*

4 *Iohannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia vobis & pax ab eo qui est & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus qui in cõspectu throni eius sunt:* Exod 3.14

5 *Et à Iesu Christo qui est testis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo:* Psal. 89.38 Col.1.18 1.cor.15.21 Hebr.9.14 1.pet.1.19 1.ioh.1.9

6 *Et fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.* 1.Pet.2.5

7 *Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. etiam.* Esa.3.14 mat.24.30 iud 14

2 *Testimonium Iesu Christi*, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem seruari. Loquitur enim de Filio: sed, ita vt suo loco diximus, Filius per Angelos testificatur: videt Iohannes quæ demonstrant Angeli, & visa describit. ¶ *Et quæcunque vidit*, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅ τινά ἐστι, καὶ ἅ τινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, *& quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt.* Sed hæc suspicor irrepsisse ex ver. 19.

3 *Et [beati] qui audiunt*, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

4 *A Qui est*, &c. ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, &c. Nequis tamen miretur non respõdere cõstructionem, sciendum est Apostolũ ita voluisse exprimere quod scriptum est Exodi 3.14, vbi loquens Dominus Mosi ipsius nomen percõtati, *Dic*, inquit, *Israelitis* אהיה שלחני אליכם [*ehieh schelachani alechem*,] id est, *Sum, fui, & ero, misit me ad vos.* Tradunt enim doctissimi Hebræorum, ipsique adeo Thalmudistæ, verbum EHEIE tria tempora cõplecti, præsens, præteritum & futurum: eóque perfectam & omnibus numeris absolutam Dei stabilitatem significari. Hoc verò qui tandẽ potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nõdum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Respondeo voluisse Iohannem sacrum illud nomen יהוה [*iehouah*] explicare, cuius etymologia est in illo Exodi loco tradita: quòd si ὢν & ἐρχόμενος vsus esset tanquã participiis, & verbo ἦν tanquam verbo, nomẽ illud certè non expressisset, sed eius notationem duntaxat: nẽpe si dixisset τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὢν ἦν & ἐρχόμενος, nõ vt participia, sed vt propria nomina accipienda sunt: quasi dicas ad verbum, *Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus:* quod vt in Græco sermone intelligeretur, necesse fuit addi articulum præpositiuum, & quidem masculinum, ipsi etiã verbo ἦν, quasi ἦν sit nomen propriũ: ex quo etiã intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὢν & ὁ ἐρχόμενος, nõ tanquã participiis neque tanquã nominibus τεχνικῶς siue materialiter acceptis, sed tanquã propriis nominibus esse adiunctum. Superest adhuc vnus scrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur nõ dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου; Nempe huc quoque respexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה [*iehouah*] semper est vniforme, quanuis subiecta puncta mutentur, quæ nimirum nõ sunt ipsius nominis propria, sed aliunde ascita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quasi & ipse sit proprij nominis pars. Nam si τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixisset, visa essent participia non nomina: quòd si τοῦ ἦν scripsisset, visus esset articulus neutrius generis quasi τὸ ἦν materialiter (quod aiunt) acciperetur. Superest vt ὁ ἦν annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, vt perpetuitas declaretur cum æternitate cõiuncta. id est, quæ principiũ nõ habuerit, & sit aliena ab omni intermissione: sicut diximus Ioh. 1.1. ¶ *Et qui venturus est*, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur nõ potius ὁ ἐσόμενος, sicut ὁ ἦν; Nempe duas ob causas: primùm quia videretur quodammodo nouum aliquod principium essentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique statuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet. Vide infrà, 15.5. ¶ *A septem spiritibus*, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Dei maiestati adiungit suos stipatores, non quasi illos vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Christo conferat: sicut etiam Paulus testes vnà citat Deum, Christũ, & Angelos, 1.Tim.5.21. Nam quod septem hos spiritus nõnulli pro Spiritu sancto acceperunt, cuius septiformis (vt loquuntur) sit gratia, manifestè refelli potest vel ex eo quod scribitur infrà, 5.6. Ac nequis hoc loco offendatur, quasi ad istos spiritus aliquid transferatur quod ad Deitatẽ tantùm pertineat, vel quasi Christus istis spiritibus subiiciatur, considerentur diuina elogia quæ paulo pòst tribuuntur Christo. Vnius enim Dei est, & quidem qui homo sit factus, sanguine suo abluere mundi peccata: neque vsquã Angelis gloria & robur æternum tribuitur, sed hoc ipsum est quod Angeli Deo acclamant. Christus ergo vt Deus hîc describitur, septem autem isti Spiritus vt ministri ante thronum collocantur: ergo etiam coram Christo, vt qui Deo Patri assideat. Denique vt nemo de hoc possit ambigere, iidem isti septem spiritus infrà, 5.6, Agni cornua & oculi (id est ministri) dicuntur.

5 *[Qui est] fidus ille testis*, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὃς ἐστιν, vti apud Hebræos subintelligi solet אשר [*ascher.*] Vide Ephes. cap. 2.5.

6 *Et fecit*, καὶ ἐποίησεν. Iterum subauditur ὃς ex eodem Hebræorum idiotismo.

6 *Omnis oculus*, πᾶς ὀφθαλμός. Id est, Omnes homines, siue omnium oculi eum videbunt. ¶ *Etiam qui eum transfixerunt*, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non est copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines semel dixit?) sed respondet particulæ Hebræorũ גם [*gham*,] acsi vernaculo sermone dicas *mesmemẽt*, vel, *voire mesmes ceux qui l'ont percé* Deinde τὸ ἐκκεντᾶν, respõdet Hebr. verbo דקר [*dakar*,] Zach. 12.10: quod non significat duntaxat

ff. j.

pungere aut compungere, sed perfodere ac transfigere. Vulgata, *Et qui eum pupugerunt.* Erasmus, *Et qui compunxerunt eum.* ¶ *Coram eo,* ἐπ' αὐτόν. Hebr. עליו [*halau,*] vt Psalm. 9. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demum agnoscent quem antè contempserint, & crudelissimè fuerint persequuti. Vulgata & Erasmus, *Super eum.*

¶ *Tribus terræ,* αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. De vniuersa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quòd singulis Gentibus Dominus suam sortem distribuerit. ¶ *Etiam, Amen,* ναί, ἀμήν. Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaseωs causa. Quid si verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expressit, vt tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

Infrà. 21.9 & 13	Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.	8	‖ Ego sum A & Ω, *id est,* principium & finis, dicit Dominus, *id est,* Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, ille *inquam* omnipotens.	8	*Ego sum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, Omnipotens.*
	Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ·	9	Ego Iohannes, *qui* & frater vester *sum,* & socius in afflictione & in regno & in tolerantia Iesu Christi, eram in insula quæ vocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi:	9	*Ego Iohannes, frater vester & particeps in tribulatione & regno & potentia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei & testimonium Iesu:*
	Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,	10	Fui *autem* Spiritu correptus die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,	10	*Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui post me vocem magnam tanquam tubæ,*
	Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. καί, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.	11	Dicētis, Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides scribe in libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.	11	*Dicentis, Quod vides, scribe in libro: & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatiræ, Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiciæ.*
	Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς.	12	Conuerti me igitur vt viderem vocē quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem vidi septem candelabra aurea.	12	*Et conuersus sum vt viderem vocem quæ loquebatur mecum. Et conuersus vidi septem candelabra aurea.*

8 *A & Ω,* A καὶ Ω. Hoc quidem dicendi genus ab ordine alphabetico Græco desumptum Latinè explicari non potest. quid autem significet mirum à quoquam ignorari potuisse, quod ipsemet Iohānes mox explicat Esaiæ vestigia sequutus, 41. 4. & 44. 6, & 48. 2. Quod igitur refert Erasmus, eum qui in re quapiā sit primus, i. præstantissimus, Græco prouerbio dici Alpha, Christo quidē optimè conuenit, vt qui nomē acceperit quod est supra omne nomē: sed quomodo quadrabit alterum? Nam si Alpha dicatur qui cæteris anteit, O mega sanè dicetur qui omnium est postremus: vt illud quidem summæ sit dignitatis, istud verò eius conditionis qua nulla sit inferior. Christus igitur hîc loquitur vt Deus æternus: acsi diceret, Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique, vt omnia intereant, superstes illis omnibus maneam. Denique sicut Alpha sese vocat quòd omnium rerum principio sit antiquior, ita accipiemus O mega pro eo qui sit omni fine posterior, vt verè sua illi cōstet æternitas. ¶ *[Id est] principium & finis,* ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutensis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen sine controuersia infrà, cap. 21. 6, & 22. 13. sed est fortassis illius glossema quod in contextum irrepsit.

10 *Fui [autem] Spiritu correptus,* ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita significat sanctum illum ἐνθουσιασμόν, quo Prophetæ correpti extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem, vt insani illi vates, sed ab ea maiestate ad tempus absorpti quam capere huius corporis angustię nō poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita enim sæpe scribit Ezechiel se translatū fuisse à Domini Spiritu: & sic Paulus 2. Cor. 12, 2. Eadem loquutione vtitur Marcus 1. 23, & 5. 2. sed de impuro Spiritu loquens. Haud dissimili genere dicendi Euripidi dicuntur poetæ, οἱ ἐν μούσαις, vt doctissimus Camerarius in hunc locum obseruauit. ¶ *Die Dominico,* ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circunstantia pertinent etiam ad fidem narrationi faciendam. Itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: vt 1. 1, & 8. 1, & aliis locis. Diem autem Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. 2. vt Act. 20, 7. quo die apparet iam tū solitos fuisse frequentiores cœtus haberi à Christianis, sicut Sabbatho Iudæi in Synagogam conueniebant, vt appareat quartum præceptum de septimo quoque die sanctificando, quod ad Sabbathi quidem diem & ritus legales, fuisse ceremoniale, quod ad cultum autem Dei attinet esse legis moralis immotæ & in hac vita perpetuæ præceptū: & stetisse quidem illum Sabbathi diem à creatione mundi ad Domini resurrectionem, quæ quum sit alterius spiritualis mundi velut altera creatio (vt loquuntur Prophetæ) tunc, Spiritu sancto proculdubio istud Apostolis dictante, pro prioris seculi Sabbatho, siue septimo die, assumptus fuit noui huius mundi primus, in quo non illa corporalis & corruptibilis primo veteris mundi die creata: sed illa cælestis & æterna lux nobis illuxit. Dominicæ igitur diei cœtus (quos etiam Iustinus in Apolog. 2, disertè commemorat) Apostolicæ ac verè diuinæ sunt traditionis, sic tamen vt Iudaica cessatio ab omni opere minimè obseruaretur, quoniam hoc planè fuisset Iudaismum non abolere, sed tantum, quod ad diem attinet, immutare. Est autem hæc postea ab imperatore Constantino primùm introducta, vt ex Eusebio & ipsius legibus in codicem relatis apparet, & paulatim ab aliis imperatoribus arctioribus finibus circumscripta: donec tandem eò deuentum est vt quod boni vsus causa institutum erat, ac meritò retinetur, nempe vt animus à quotidianis laboribus vacuus totū sese audiēdo Dei verbo donet, in merū Iudaismū, aut vanissimā potius ἐθελοθρησκείαν, additis demum aliis innumerabilibus feriis, degenerarit.

11 *Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus,* &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hęc non legit Arethas neque in Complutensi editione extant, neque etiam in alio quodam vetusto codice ex nostris: vt nihil mirum sit à Vetere interprete non fuisse conuersa. Mihi tamen ista repetitio videtur Iohannis stylo conuenire.

12 *Vt viderem vocem,* βλέπειν τὴν φωνήν. Vocem appellat eum quem nondum viderat, sed duntaxat loquentem audierat: acsi diceret, Conuersus sum vt eum viderem cuius vocem audieram. alioqui, dura fuerit enallage τοῦ βλέπειν pro ἀκούειν. *

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

14 Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες, λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκὸν ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.

15 Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρὸς, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

19 Γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἅ εἰσι, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων ὧν εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Κεφάλαιον β.

1 Τῷ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου,

13 Et in medio septem candelabrorum aureorum *quendam* similem ·· Filio hominis, indutum talari *veste*, & pręcinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autē eius similes ·· chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra sua stellas septem: & ex ore eius anceps romphęa acuta prodibat: & facies eius qualis sol in suo vigore lucet.

17 Quum autem vidissem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus, tum imposuit mihi dextram suam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego sum primus & vltimus,

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in secula seculorū. amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quę vidisti, & quę sunt, & quæ posthæc sunt futura.

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in dextra mea, & septem candelabra aurea. Septem illæ stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra illa septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

CAP. II.

1 Angelo Ephesinæ Ecclesię scribe, Hæc dicit qui tenet septē illas stellas in dextra sua, qui ambulat inter septem illa candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem

13 *Et in medio septem candelabrorum similem Filio hominis, vestitum podere, & præcinctum ad mamillas zona aurea.*

14 *Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix: & oculi eius tanquam flamma ignis.*

15 *Et pedes eius similes orichalco, sicut in camino ardenti: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.*

16 *Et habebat in dextera sua stellas septem, & de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat: & facies eius sicut sol lucet in virtute sua.*

17 *Et quum vidissem eum, cecidi ad pedes tanquam mortuus. & posuit dexteram suam super me, dicēs, Noli timere: ego sum primus & nouissimus,*

Esaiæ 41. 4. & 44. 6

18 *Et viuus, & fui mortuus, & ecce sum viuens in secula seculorum. & habeo claues mortis & inferni.*

19 *Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthæc.*

20 *Sacramentum septem stellarum quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septē Ecclesiarum: & candelabra septem, septem sunt Ecclesiæ.*

CAP. II.

1 *Angelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum:*

2 *Scio opera tua, & laborē*

13 *Filio hominis*, υἱῷ ἀνθρώπου. Id est, homini, siue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem alibi exposuimus. Quanuis enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendum esse de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: item ex Dan. 10. 5, vbi simile prorsus visum describitur.

15 *Chalcolibano*, χαλκολιβάνῳ. Vulgata, *Orichalco*. Orichalcum autem vocarunt veteres præstantissimum æris fossilis genus, quod ob præcipuam bonitatem, inquit Plinius, admirationem diu obtinuit: nec reperitur, lōgo iam tempore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatū fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodum imperitè à nonnullis aurichalcum scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidem fulgidum fuisse vel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis scuto: atque adeo speciem quandā fulgentis auri habuisse liquet etiam ex quodam Cic. loco, libro Off. 3. Denique hoc est quod Dan. 10. 6, & Ezech. 1. 7, קלל [*kalal*] dicitur, id est, refulgens, à consequenti tamen, quum propriè politum ac tersum declaret. pro quo Græcus interpres apud Danielē, habet χαλκὸς στίλβων, apud Ezechielem, verò ἐξαστράπτων χαλκός. Sed qua tandem ratione chalcolibanum vocauit? An (vt Arethas existimat) quòd in Libano effoderetur? Ego verò nusquam legi in Libano fuisse ærifodinas, sed potius in montibus qui Palæstinam ab Arabia Petræa dirimunt. Mihi quidem videtur hæc vox ex Hebræo לבן [*laban*] deducta, vt contrà videmus multas voces Latinas Græca terminatione in his libris inflexas, quas passim annotauimus. Nam quod ex Suida refert Erasmus, quoddam fuisse electri genus, & quod commemorat etiam Arethas, significari posse quasi thuris genus quod æris speciem referret, harum rerum peritioribus æstimandum relinquo. Mihi quidem ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum significari: quanuis Græcam vocem integram relinquere maluerim quàm cuiquam præiudicium adferre. *

IN CAPVT II.

1 *Angelo*, τῷ ἀγγέλῳ. Id est, πρεσβυτέρῳ, quem nimirum oportuit inprimis de his rebus admoneri, ac per eum cæteros collegas, totámque adeò Ecclesiam. Sed hinc statui Episcopalis ille gradus postea humanitus in Ecclesiam Dei inuectus. certè nec potest nec debet, imò ne perpetuum quidem istud προεστῶτος munus esse necessariò oportuisse, sicut exorta inde illa Tyrannis oligarchica (cuius apex est Antichristiana bestia) certissima cum totius non Ecclesiæ modò sed etiam orbis pernicie, nunc tandē declarat.

καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

3 Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας.

4 Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

5 Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μὴ ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

6 Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

7 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

8 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν·

9 Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

10 Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν· ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλίψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

11 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν, οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

12 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

13 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας

tuum & tolerantiam tuam, & quòd non possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse,& non sunt,& cōperisti eos *esse* mendaces,

3 Et onere pressus fuisti,& sustines: & propter nomen meum laborasti,& non es defatigatus.

4 Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

5 Memor esto itaque vnde excideris,& resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & moueбо candelabrum tuum à loco suo, nisi resipueris.

6 Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum,quæ & ego odi.

7 Qui habet aurē,audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore illa vitæ quæ est in medio paradisi Dei.

8 Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dixit primus ille & vltimus,qui fuit mortuus,& viuit:

9 Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudęos esse,& nō sunt, sed synagoga Satanæ.

10 Nihil eorum metue quæ passurus es: ecce, futurum est vt coniiciat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem,& dabo tibi coronam vitæ.

11 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, nequaquam lædetur à morte secunda.

12 Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam ancipitem,acutam illam:

13 Noui opera tua,& vbi habitas,*nempe* vbi thronus est Satanæ,& *quòd* teneas nomē meum, neque negasti fidem meam, etiam iis diebus quibus Antipas

& patientiam tuā: & quia non potes sustinere malos, & tentasti eos qui se dicūt Apostolos esse, & nō sunt: & inuenisti eos mendaces.

3 *Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meū, & non defecisti.*

4 *Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuā primam reliquisti.*

5 *Memor isto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: sin autem, venio tibi, & mouebo candelabrum tuū de loco suo nisi pœnitentiam egeris.*

6 *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum: quæ & ego odi.*

7 *Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei.*

8 *Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus, & viuit:*

9 *Scio tribulationem tuā & paupertatem tuam: sed diues es & blasphemaris ab iis qui se dicūt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.*

10 *Nihil eorū timeas quæ passurus es: ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem vt tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronā vitæ.*

11 *Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.*

12 *Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam vtraque parte acutam:*

13 *Scio vbi habitas, vbi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas te-*

2 *Apostolos*, ἀποστόλους. Accipe hoc generaliter vel de iis qui se legitimos esse pastores iactarent quum minimè tamen essent legitimè ad hoc munus vocati, vel de iis qui sese tanquam à Christo ipso missos venditarent, quod ex hoc loco & non paucis epistolarum Pauli locis apertè liquet. Quod si hæc tum fuit Ecclesiæ Christianæ conditio superstitibus adhuc ipsis veris Apostolis, quis miretur nostri temporis successionem Apostolicam iactantes qui ne Christiani quidem sint?

4 *Habeo [aliquid] aduersum te*, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulem. Vide Mar. 6. 19.

7 *Ex arbore*, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tum quòd lignum pro arbore, tum quòd arborē pro fructu arboris dixit. ¶ *Vitæ*, τῆς ζωῆς. i. vitali & viuifica, ex Hebr. idiotismo sæpe iam a nobis annotato. ¶ *In medio paradisi Dei*, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidam ex vet. nostris libr. habent ἐν παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, *in paradiso Dei mei*, vt Vetus interp. Neque est quòd quisquam hac loquutione offendatur, quum post resurrectionem etiam sic loquatur Dominus, tanquam mediator videlicet, Ioh. 20. 17. Lignum autem vitæ vocat diuinam illam vim quæ nos in illa beata & perpetua immortalitate fouebit, vt & paradisum, locum illum beatitati nostræ destinatum: quarū rerum typus fuerat arbor illa vitæ in horto illo amœnissimo plantata, à qua in Adamo, animali vita prædito, excidimus. qua etiam specie anagoges Paulus duos cōstituit Adamos inter se oppositos, 1. Cor. 15.

13 *Opera tua*, τὰ ἔργα σου. Hęc desunt in Vul. quæ tamē extāt in nostris Gręcis cod. omnib. ¶ *Etiā iis diebus quibus Antipas*, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας. Καὶ iterū respondet

particulæ

particulæ גם[gham,]i.etiã. Amplificatur enim Pergamẽsium fides, quòd in ipso persequutionis æstu constantes fuerint. Vet.interpr.omisit relatiuum.quod tamen necessariò fuit exprimendum. Erasm. *Et in diebus meis Antipas*, &c. repugnante omnium emendatorum cod.fide, ipsáque adeo sententia. Mendosum enim est quod excudit Frobenius ἐμαῖς pro ἐν αἷς, quod illic etiam est ad marginem annotatum.

ὁ μάρτυς μου ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαὰμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι.

Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

Μετανόησον· εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου· καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζαβὴλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς· καὶ οὐ μετενόησεν.

Ἰδοὺ, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλίψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ

martyr ille meus fidelis ¨ trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istic qui teneāt doctrinā ‖ Balaam, qui docebat ¨ Balacum obiicere offendiculū coram filiis Israel, vt ederent ex iis quæ simulacris erant immolata, & *vt* scortarentur.

15 Ita habes etiam tu qui teneāt doctrinam Nicolaitarū: ¨ quod odi.

16 Resipisce: sinminus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cū illis romphæa illa oris mei.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Ei qui vicerit tribuā vt edat ¨ ex Manna illo absc ondito: & dabo illi ¨ calculum album, & in calculo nomen nouum scriptum, quod nemo nouit nisi qui accipit.

18 Angelo verò Thyatirēsis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *sunt* similes chalcolibano:

19 Noui opera tua & charitatē, & ¨ subministrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

20 Sed habeo aduersus te pauca: quòd permittis mulierem Iezabel, quæ se dicit prophetissam, docere, & seducere seruos meos, vt scortentur, & edant ex iis quæ simulacris immolantur.

21 Et dedi illi tempus vt resipisceret à scortatione sua: sed non resipuit.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos ¨ qui adulterium committut cum ea, in afflictionem maximam, nisi resipuerint ab operibus suis.

23 Et filios eius ¨ interficiā morte: sciéntq; omnes Ecclesiæ me esse ‖ scrutatorē renum & cordiū:

stis meus fidelis, qui occisus est apud vos, vbi Satanas habitat.

14 *Sed habeo aduersus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinā Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filiis Israel, edere & fornicari.* Num. 24. 14, & 25. 1

15 *Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.*

16 *Similiter pœnitentiam age: si quominus, veniam tibi citò, & pugnabo cum illis in gladio oris mei.*

17 *Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum & in calculo nomē nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.*

18 *Et Angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius similes aurichalco:*

19 *Noui opera tua, & fidem, & charitatē, & ministerium, & patientiam tuam, & opera tua nouissima plura prioribus.*

20 *Sed habeo aduersus te pauca, quia permittis mulierem Iesabel, quæ se dicit prophetin, docere, & seducere seruos meos fornicari & manducare de idolothytis.*

21 *Et dedi illi tempus vt pœnitentiā ageret: & non vult pœnitere à fornicatione sua.*

22 *Ecce mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam ab operibus suis egerint.*

23 *Et filios eius interficiā in morte, & scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes & corda,* 1. Sam 6. 7 psal. 7. 10 ier. 11. 20, & 17. 10

¶*Trucidatus est*, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Erasm. *Qui occisus est.* Atqui redundat prouocabulum ὃς, eo pleonasmo quem exposuimus Rom. 16. 27.

14 *Balacum*, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Complut. editio, & alius vetust cod. & Vet. etiam interpres. Alij codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. *in Balac.* vt conuertit Eras. quod mihi non probatur. Quod autem de idolothytis hîc refertur, ad eam speciem accommodandum est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10. 14.

15 *Quod odi*, ὃ μισῶ. Hi sunt omnino de quibus agunt Petr. & Iudas. Vulg. pro ὃ μισῶ quod odi, legit ὁμοίως, *similiter*, coniunctū cum proximo verbo μετανόησον. *resipisce*, quod non quadrat. Cuius enim similitudinis exemplum hîc proponitur?

17 *Ex manna illo abscondito*, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit ad concionem illam Domini quæ scripta est Ioh. 6. Item ad locum Dauidis Psal. 105. 40. ¶*Calculum album*, ψῆφον λευκήν. Eiusmodi calculum refert Arethas cōsueuisse dari athletis in theatro decertantibus.

19 *Subministrationem*, διακονίαν. Sic vocat officia sanctis præstita, vt Paulus passim vsurpat. Vulg. & Eras. *Ministerium.*

22 *Qui adulterium committunt*, τοὺς μοιχεύοντας. Vsitatum esse Prophetis omnes norunt, adulterij nomine idololatriam significare, in iis qui vero Deo fuerunt quasi coniugij fœdere coniuncti.

23 *Interficiam morte*, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cuius tamen maxima est emphasis, acsi diceret, Internecione delebo.

καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ
ἔργα ὑμῶν.
24 Ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς
ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν δι-
δαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνω-
σαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν·
οὐ βαλῶ ἐφ᾽ ὑμᾶς ἄλλο βάρος.
25 Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ
ἂν ἥξω.
26 Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους
τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ
τῶν ἐθνῶν·
Psal.2.9 27 Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδη-
ρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβε-
ται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός
μου·
28 Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.
29 Ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα
λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν
ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ
ἔχων τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ
τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι
τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.
2 Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ
ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου
τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.
3 Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤ-
κουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν
μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ἐπὶ σὲ ὡς κλέπτης,
καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπὶ σέ.
Infrà.16.15 1.thess.5.2 2.pet.3.10
4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδε-
σιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ
περιπατήσουσι μετ᾽ ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅ-
τι ἄξιοί εἰσιν.

& dabo vnicuique vestrum se-
cundum opera vestra.
24 "Vobis autē dico "& reliquis
Thyatirensibus, quicunque "nō
tenetis doctrinam hanc, "& qui
non approbastis "profunditates
Satanæ, vt aiunt: non imponam
vobis "aliud onus.
25 Tamen id quod habetis, te-
nete quousque veniam.
26 Nam siquis vicerit, & obser-
uauerit ad finem vsque "opera
mea, dabo ei potestatem in Gē-
tes:
27 ‖Et reget eas uirga ferrea: &
tanquam vasa fictilia conteren-
tur, sicut & ego accepi à Patre
meo:
28 Et dabo ei stellam matutinā.
29 Qui habet aurem, audiat quid
Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. III.

1 ANgelo autē Ecclesiæ quæ
est Sardibus scribe, Hæc
dicit qui habet septē illos Spi
ritus Dei, & septem illas stellas:
Noui opera tua, *nempe* quòd di-
caris viuere, sed mortuus sis.
2 Esto vigilans, & confirma
"reliqua moribunda: non enim
inueni opera tua plena coram
Deo.
3 Memento igitur "quæ acce-
peris & audieris: obserua igitur
illa & resipisce. Quòd si non vi-
gilaueris, veniam "aduersum te
‖tanquam fur, neque intelliges
qua hora veniam aduersum te.
4 "Habes *tamen* aliquot capita
etiā Sardib⁹ quæ nō inquinarūt
vestimēta sua, ideóque incedēt
mecū "albati: "digni enim sunt.

& dabo vnicuique vestrū
secundum opera sua.
24 *Vobis autem dico cæteris*
qui Thyatiræ estis, Qui-
cunque non habent do-
ctrinam hanc, qui non co-
gnouerunt altitudines Sa-
tanæ, quemadmodum di-
cunt: non mittam super
vos aliud pondus.
25 *Tamen id quod habetis*
tenete donec veniam.
26 *Et qui vicerit, & qui*
custodierit vsque in finem
opera mea, dabo illi pote-
statem super Gentes:
27 *Et reget eas in virga*
ferrea: tanquam vas figuli
confringentur, sicut & ego
accepi à Patre meo:
28 *Et dabo illi stellam ma-*
tutinam.
29 *Qui habet aurem, au-*
diat quid Spiritus dicat
Ecclesiis.

CAP. III.

1 *ET Angelo Ecclesiæ*
Sardis scribe, Hæc di-
cit qui habet septem Spi-
ritus Dei, & septem stel-
las: Scio opera tua, quia
nomen habes quòd viuas,
& mortuus es.
2 *Esto vigilans, & con-*
firma cætera quæ moritu-
ra erant: non enim inueni
opera tua plena coram
Deo meo.
3 *In mēte ergo habe qua-*
liter acceperis & audieris,
& serua, & pœnitentiam
age. Si ergo non vigilaue-
ris, veniam ad te tanquā
fur, & nescies qua hora
veniam ad te.
4 *Sed habes pauca nomi-*
na in Sardis, qui non in-
quinauerunt vestimenta
sua, & ambulabūt mecum
in albis: quia digni sunt.

24 *Vobis autem*, ὑμῖν δέ. id est, tibi Angele, siue nunc προεστῶτι, & collegarum tuorum cœtui. ¶ *Et reliquis*, καὶ τοῖς λοιποῖς. Id est, reliquo gregi, siue reliquis ex Ecclesia qui in sana doctrina perstitistis. Itaque restituēda est particula καὶ ex Arethæ testimonio. quanuis in Compl. editione & aliis duobus Græcis cod. manuscr. & in Latina vulg. interpretatione sit expuncta. ¶ *Non tenetis*, οὐκ ἔχουσι. Vulgata, *Habent*. Ego verò mutationem personæ Hebræis quidem familiarem, Latinis autem insitatā vitaui. Deinde ἔχειν hoc loco non significat Habere, sed quod acceperis retinere, cui opponitur τὸ κρατεῖν doctrinam ab Apostolis traditā, v. proximè sequ. ¶ *Et qui non approbastis*, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν. Id est, οἱ οὐκ ἐγνώκατε. Γινώσκειν autem hoc loco non opponitur τῷ ἀγνοεῖν, sed idem valet atque rem quampiam agnitam comprobare, sicut dicitur Deus peccatores non nosse. Vulgata, *non cognouerunt*, quæ interpretatio multas in hunc locum absurdas expositiones inuexit. ¶ *Profunditates*, τὰ βάθη. Sic nimirum solebant isti vocare sua portenta, quasi summam ac profundissimam diuinarū abstrusissimarum rerum cognitionem complecteretur: vti hodie faciunt præ cęteris Libertini & Anabaptistæ, Spiritum perpetuo in ore habentes: & Castellio qui nuper scripsit, Pauli epistolas nihil nisi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos non pudebat sua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoscēs quidem illa pro abstrusissima quadam scientia, sed quæ ex imis tenebrarum abyssis hausta esset. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero non ad Satanæ nomen, sed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius sectatores pertineat. ¶ *Aliud onus*, ἄλλο βάρος. id est, aduersum vos nihil grauius denuntiabo contentus videlicet vobis significasse quid in vobis requiram. Vsitatum enim erat Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant, משא [*massa*,] id est, onus, id vocare. quod quum frequenter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetias inuidioso oneris vocabulo appellare vt grauissime expostulat Dominus Ier. 23.33, & deinceps.

24 *Opera mea*, τὰ ἔργα μου. Id est, qui opus sibi demandatum fideliter peregerit. Alloquitur enim pastorum cœtū in προεστῶτος persona, cui victoriam aduersus prophanos quosuis auctoritate & potestate veri illius & vnici Ecclesiæ capitis freto promittit.

IN CAPVT III.

1 *Quòd dicaris viuere*, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. quòd celebreris quidem quasi viuas, quum reuera sis mortuus. Viuere autem dicitur Ecclesia quū bonę arboris instar bonos fructus edit. Vulgata & Eras. *Quia nomen habes quòd viuas.*

2 *Reliqua moribunda*, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Id est, cætera quorum ea est conditio vt iam laborent, mox, nisi cōfirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7. 2. Cōplutensis codex & alij duo scriptum habēt ἃ ἔμελλες ἀποβάλλειν, *Quæ futurum erat amitteres*, nisi te videlicet commonefecissem.

3 *Quæ*, πῶς. i. ποῖα. Terent. Ita est homo, pro talis est. ¶ *Aduersum te*, ἐπὶ σέ. Heb. עליך [*halecha*.] Vulg. *ad te*, πρός σε. *

4 *Habes [tamen] aliquot capita*, ἀλλ᾽ ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit

Sic legit Arethas & Vetus interpres. Consentiunt Complutensis editio & alij codices duo. In aliis deest aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu intertiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu interdum suppletur, vt diximus Matt.9.6, & Iohan.9.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act.1.15, quod tamen ab vsu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas.

¶ *Albati*, ἐν λευκοῖς. Vide Iohan. cap.20.vers.12. Est autem dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substatiua & adiectiua interdum subticent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facile possit ea intelligere.

¶ *Digni enim sunt*, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Dignos, id est, idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut reipsa comprobarunt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignat, nō fructus arborem. Vide Rom. cap.8.vers.18.

5 Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

6 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

7 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ· ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

8 Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

9 Ἰδού, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδού, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξωσι καὶ προσκυνήσωσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε.

10 Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

11 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

12 Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ᾽ αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ, ἣ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

13 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

14 Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque vnquam delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

7 Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, ¨qui habet clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertū, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & obseruasti sermonem meū, neque abnegasti nomen meum.

9 Ecce, ¨præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* eorū qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mentiuntur: ecce, *inquam*, faciam vt ipsi veniant & adorent ante pedes tuos, & sciāt quòd ego dilexi te:

10 Quoniam seruasti ¨sermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te seruabo ex tempore tētationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce, venio citò: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Qui vicerit, faciam vt is sit columna in templo ¨Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomen meum nouum.

13 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit

5 *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis: & non delebo nomen eius de libro vitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.* Infrà, 20.12, & 22.27 phil.4.4

6 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

7 *Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*

8 *Scio opera tua: ecce, dedi coram te ostium apertū, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, & seruasti verbum meum, & non negasti nomen meum.*

9 *Ecce, dabo de synagoga Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos vt veniant & adorent ante pedes tuos: & scient quia ego dilexi te.*

10 *Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.*

11 *Ecce, venio citò: tenē quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

12 *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eum nomē Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cælo à Deo meo, & nomē meum nouum.*

13 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

14 *Et Angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit*

7 *Qui habet clauem Dauidis*, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, Qui habet clauem domus Dauid: vt scriptum est Esa. 22.22. qui locus nō dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid, Ecclesia, cuius omnis potestas est penes vnum Christum regem sempiternum, Luc.1.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

9 *Præbebo*, δίδωμι. Id est, δώσω, vt paulo pòst ποιήσω: quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eum statum conditionem vt hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן [*nathan.*]

10 *Sermonem tolerantiæ meæ*, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id est, quia patientiam illam ac constantiam retinuisti quam a meis requiro, in Euangelij mei professione.

12 *Dei mei*, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 1.7.

Ἀμὴν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἴης ἢ ζεστός.

16 Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου.

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκὰ, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς.

Prou. 3. 12
heb. 12. 5

19 Ἐγὼ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

20 Ἰδοὺ, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον δ.

1 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδοὺ, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὁμοία ὁράσει σμαραγδίνῳ.

Amen, testis ille fidelis & verax, principium opificij Dei:

15 Noui opera tua, *nempe* te neque frigidum esse, neque feruidum: vtinam frigidus esses aut feruidus.

16 Itaque, quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Suadeo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues fias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

19 Ego, quoscunque amo, arguo & castigo. Ferue igitur & resipisce.

20 Ecce, sto ad ostium, & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.

21 Qui vicerit, tribuam ei vt sedeat mecum in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. IIII.

1 POstea vidi, & ecce, ostium *erat* apertum in cælo: & vox prima quam audieram tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri posthac.

2 Statim igitur fui correptus spiritu: & ecce, thronus positus erat in cælo: & *quidam* throno insidebat.

3 Is autem qui sedebat, aspectu similis erat lapidi iaspidi & sardio: & in circuitu throni erat iris aspectu similis smaragdo.

Amē, testis fidelis & verus, qui est principiū creaturæ Dei:

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: vtinam frigidus esses aut calidus.*

16 *Sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:*

17 *Quia dicis, quòd diues sum & locupletatus, & nullius egeo: & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.*

18 *Suadeo tibi emere me aurum ignitum probatum: vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos, vt videas.*

19 *Ego quos amo arguo & castigo. æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 *Ecce, sto ad ostium & pulso: siquis audierit vocē meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.*

21 *Qui vicerit, dabo ei sedere mecū in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum Patre meo in throno eius.*

22 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

CAP. IIII.

1 *POst hæc vidi, & ecce, ostium apertū in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri post hæc.*

2 *Et statim fui in spiritu, & ecce, sedes posita erat in cælo, & supra sedem sedens.*

3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu lapidis iaspidis, & sardinis: & iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ.*

---

14 *Amen*, ὁ Ἀμήν. Hebraismus, quem mox explicat. Nam אמן [*amen*] Hebræis significat Verè, siue veritatem ipsam. ¶ *Principium opificij Dei*, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Id est, à quo principium ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, vt expositum est Iohan. 1. 3. Vide Coloss. 1. 15, & deinceps. vel potius, noui seculi, id est Ecclesiæ caput ac verum & vnicū principium.

* 17 *Diues sum*, ὅτι πλούσιός εἰμι. Vulgata, *quòd diues sum.* Atqui particula ὅτι in hoc dicendi genere περιττεύει.

18 *Exploratum igni*, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulgata, *Aurum ignitum probatum.* Erasmus, *Ignitum ex igni.* Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף [*tsaraph*,] quod significat per ignem explorare. Additum est autem ἐκ πυρὸς ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρὸς, siue ἐν πυρί, vt mirer Erasmū hoc loco hæsitasse. Vide autem quæso, lector, quid infrà obseruaui, 16. 15.

19 *Ferue*, ζήλωσον. Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum esse. Ideo malui *feruendi* voce vti, quam *æmulandi*, cum Vulgata & Erasmo.

21 *In throno meo*, ἐν τῷ θρόνῳ μου. Huc illa Christi verba Ioh. 17, 24. sic tamen vt semper emineat caput Christus.

IN CAPVT IIII.

2 *Fui correptus à spiritu*, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide suprà, cap. 1. versu 10.

3 *Smaragdo*, σμαραγδίνῳ. sub. λίθῳ. Itaque causa non erat cur Erasmus conuerteret, *Aspectu smaragdino.*

4 *Et haben-*

Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

Καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ.

Καὶ τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ᾽ ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ἦν καὶ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἐρχόμενος.

Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ καὶ ἐκτίσθησαν.

Κεφάλαιον ε.

ΚΑΙ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

4 Et in circuitu throni, erant
throni vigintiquatuor: & super
eos thronos vidi vigintiquatuor
Seniores sedentes, amictos ve-
stibus albis: & habentes impo-
sitas capitibus suis coronas au-
reas.
5 Prodibant autem ex illo thro-
no fulgura & tonitrua & voces:
& septem lampades igneæ ar-
dentes ante thronum, quę sunt
septem spiritus Dei.
6 Erat etiam ante thronū ma-
re vitreum simile crystallo: &
inter thronum & quæ thronum
ambiebant, quatuor animalia
plena oculis ante & retro.
7 Animal autem primum erat
simile leoni, & secundum ani-
mal simile vitulo, & tertium a-
nimal habens faciem velut ho-
mo, & quartum animal simile
aquilę volanti.
8 Et quatuor animalia singula
per se habebant alas senas in
circuitu, & intus plena erant o-
culis, die ac nocte sine inter-
missione dicentia, Sanctus, san-
ctus, sanctus Dominus Deus il-
le omnipotens, "Erat, & Est, &
Venturus est.
9 Et quum tribuebant illa ani-
malia gloriā & honorē & gratia-
rum actionem ei qui throno in-
sidebat, illi, *inquam*, viuēti in se-
cula seculorum,
10 Procidebant vigintiquatuor
illi Seniores ante illum insiden-
tem throno, & adorabant illum
viuentem in secula seculorum,
& abiiciebant coronas suas an-
te thronum, dicentes,
11 ¶ Dignus es "Domine qui ac-
cipias gloriam & honorem &
virtutem: quia tu creasti omnia,
& "per voluntatem tuam sunt,
& creata sunt.

CAP. V.

1 DEinde vidi ad dextrā eius
qui insidebat throno, li-
brum "scriptum intus & à ter-
go, obsignatum sigillis septem.

4 Et in circuitu sedis, se-
dilia vigintiquatuor: &
super thronos vigintiqua-
tuor Seniores sedentes,
circumamicti vestimentis
albis, & in capitibus eo-
rum coronæ aureæ.
5 Et de throno procedebāt
fulgura, & voces, & toni-
trua: & septem lampades
ardentes ante thronū, quæ
sunt septem spiritus Dei.
6 Et in conspectu sedis,
tanquam mare vitreum
simile crystallo: & in me-
dio sedis, & in circuitu se-
dis, quatuor animalia ple-
na oculis ante & retro.
7 Et animal primum si-
mile leoni, & secundum
animal simile vitulo, &
tertium animal habens
faciem quasi hominis, &
quartum animal simile a-
quilæ volanti.
8 Et quatuor animalia,
singula eorum habebant
alas senas in circuitu: &
intus plena sunt oculis: &
requiem non habebant
die ac nocte, dicētia, San-
ctus, sanctus, sanctus Do-
minus Deus omnipotens,
Qui erat, & Qui est, &
Qui venturus est.
9 Et quum darent illa a-
nimalia gloriam & hono-
rem & benedictionem se-
denti super thronum, vi-
uenti in secula seculorum,
10 Procidebāt vigintiqua-
tuor seniores ante seden-
tem in throno, & adora-
bant viuentem in secula
seculorum, & mittebant
coronas suas ante thronū,
dicentes,
11 Dignus es Domine Deus Infrà 9. 12
noster accipere gloriam &
honorem & virtutem,
quia tu creasti omnia, &
propter voluntatem tuam
erant, & creata sunt.

CAP. V.

1 ET vidi in dextera se-
dentis supra thronum,
librum scriptum intus &
foris, signatum sigillis se-
ptem.

---

4 *Et habentes*, καὶ ἔχον. Sub. οἳ, vt sit οἳ ἔχον, pro ἔχοντας. Vide suprà, 1.6.

8 *Erat, Est, & Venturus est*, Ὁ ἦν, &c. Vide suprà, 1.4. Vulgata & Erasmus, *Qui erat, Qui est, & Qui venturus est.* quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ὢν, & ἐρχόμενος * poni proprij Dei nominis loco. Nequis illa sumat, vt in vulgari sermone dicitur de quopiam qui fuerit, sit, & venturus sit. Ideo articulum ὁ quo Latini carent, expunxi. Vide suprà 1.4 Est autem insignis etiam hic locus adstruendæ Christi coëssentiali Deitati, quum de eo qui venturus est hic agitur, id est, de Christo ipso.

11 *Domine*, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus aliis codicibus. ¶ *Per voluntatem tuam*, διὰ τὸ θέλημά σου. id est, quia sic tibi visum est, διὰ τοῦ θελήματος. Sic Aristoteles Ethic. ad Nicomach. lib 1. cap. 9. διὰ τύχην εὐδαιμονεῖν *per fortunam* siue *casu felicē esse*. Sic Ariani Filium contendebant non esse ex Patris οὐσίᾳ genitum ab æterno, sed eius voluntate creatum.

IN CAPVT V.

1 *Scriptum intus & à tergo*, γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν. Nempe ex vetere voluminum ratione, quorum altera superficies exterior ferè pura manebat, nisi quum interior, id est, quæ conuoluto volumine non apparet, totum scriptum capere non poterat: vnde illud poetæ longius

poema carpentis, *Scriptus & à tergo necdum furatus Orestes.* Cuiusmodi scripta propterea ὀπισθόγραφα dicebantur. Hoc

auté mysterio quid aliud allegoricè indicetur aliis coniiciédum malo relinquere, quàm temere quicquã diuinare.

---

2 Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν, κηρύσσοντα
φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ
βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;
3 Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ,
οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς,
ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.
4 Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλὰ, ὅτι οὐδεὶς
ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ
βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.
5 Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει
μοι, Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν
ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ,
ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ
σφραγῖδας αὐτοῦ.
6 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου
καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν
πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγ-
μένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ ὀφθαλ-
μοὺς ἑπτὰ, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύ-
ματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.
7 Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς
δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.
8 Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα
ζῶα καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι
ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκα-
στος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμού-
σας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευ-
χαὶ τῶν ἁγίων.
9 Καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες,
Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι
τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ
ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί
σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ
λαοῦ καὶ ἔθνους·
1.Pet.2.9 10 Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βα-
σιλεῖς καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ
τῆς γῆς.
11 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέ-
Dan.7.10 λων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ
τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ
ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων,
καὶ χιλιάδες χιλιάδων·
12 Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ

2 Et vidi Angelum fortem, prę-
dicantem voce magna, Quis est
dignus qui aperiat librum, &
soluat eius sigilla?
3 Nemo autem poterat neque
in cælo, neque in terra, neque
subter terram, aperire librum,
neque eum inspicere.
4 Flebã igitur ego multum quòd
nemo dignus inuentus esset qui
aperiret & legeret librum, nec
qui eum inspiceret.
5 Tum vnus ex Senioribus illis
dicit mihi, Ne fleto: ecce, ⁘vicit
Leo ille ex tribu Iuda, ¶stirps il-
la Dauidis, vt aperiat librum, &
soluat septem eius sigilla.
6 Aspexi igitur, & ecce inter
thronũ & quatuor illa animalia
& inter Seniores illos, Agnus
stans tanquam mactatus, habẽs
cornua septem, & oculos septẽ,
qui sunt septem illi Spiritus Dei
emissi in omnem terram.
7 Is venit & accepit librum ex
dextra illius throno insidentis.
8 Quúmque accepisset librum,
quatuor illa animalia & vigin-
tiquatuor illi Seniores procide-
runt coram Agno, habentes sin-
guli citharas & phialas aureas,
plenas suffituum, quæ sunt ⁘pre-
ces sanctorum.
9 Et cecinerunt canticum ⁘no-
uum, dicentes, Dignus es qui
accipias librum, & aperias eius
sigilla: quoniam mactatus es, &
redemisti nos Deo per sangui-
nem tuum, ex omni tribu, &
lingua, & populo, & natione:
10 ‖Et fecisti ⁘nos Deo nostro re-
ges & sacerdotes: & regnabi-
mus super terram.
11 Tum aspexi, & audiui in cir-
cuitu throni & animalium &
seniorum illorum vocem Ange-
lorum multorum, ‖⁘& erat eo-
rum numerus millies centena
millia, & decies centena millia:
12 ⁘Dicẽtes voce magna, Dignus

2 *Et vidi Angelũ fortem,*
prædicantem voce magna,
Quis est dignus aperire
librum, & soluere signa-
cula eius?
3 *Et nemo poterat neque*
in cælo, neque in terra,
neque subtus terram apo-
rire librum, neque respice-
re illum.
4 *Et ego flebam multum,*
quoniam nemo dignus in-
uentus est aperire librum,
nec videre eum.
5 *Et vnus de senioribus*
dicit mihi, Ne fleueris:
ecce, vicit Leo de tribu Iu-
da, radix Dauid, aperire
librum, & soluere septem
signacula eius.
6 *Et vidi, & ecce in me-*
dio throni & quatuor a-
nimalium, & in medio se-
niorum. Agnũ stantem tã-
quam occisum. habentem
cornua septem & oculos
septem, qui sunt septem
spiritus Dei, missi in om-
nem terram.
7 *Et venit & accepit de*
dextera sedentis in throno
librum.
8 *Et quum aperuisset li-*
brum, quatuor animalia
& vigintiquatuor seniores
ceciderunt coram Agno,
habentes singuli citharas
& phialas aureas, plenas
odoramentorum, quæ sunt
orationes sanctorum.
9 *Et cantabant canticum*
nouum, dicentes, Dignus
es accipere librum, & a-
perire signacula eius: quo-
niã occisus es, & redemi-
sti nos Deo in sanguine tuo,
ex omni tribu, & lingua,
& populo, & natione:
10 *Et fecisti nos Deo nostro*
regnum, & sacerdotes: &
regnabimus super terram:
11 *Et vidi, & audiui vo-*
cem Angelorum multo-
rum in circuitu throni, &
animalium, & seniorum:
& erat numerus eorum
millia millium:
12 *Dicẽtium voce magna,*

---

5 *Vicit,* ἐνίκησεν. Id est, obtinuit. Cic. pro Cluentio, *Vince bonum virum fuisse Oppianicum.* ¶ *Stirps,* ἡ ῥίζα. Hebr. שׁרשׁ [*schoresch,*] pro quo solet Homerus ὄζον, id est, *ramum,* dicere. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Radix:* nimium obscuré.

8 *Preces sanctorum,* αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act. 10. 4, & 31. Vide infrà, 8. 3. Istud quidem liquet ex versu 10, per 24 illos Seniores designari militantis adhuc in terris ecclesiæ, vt loquuntur, cœtus veluti iam in cælis versantes, Philipp. 3. 10, & Eph. cap. 2. versu 6.

9 *Nouum,* καινόν. Heb. חדשׁ [*chadasch,*] id est non vulgare, nec triuiale, sed eximium.

10 *Nos,* ἡμᾶς. in Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτούς, ipsos, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, *regnabimus,* ibidem legitur βασιλεύσουσι, *regnabunt.*

11 *Et erat numerus eorum millies centena millia, & decies cẽtena millia,* καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Cõplutẽsi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Melius enim ista respondent iis quæ scribuntur Dan. 7. 10, vbi hęc eadem descriptio inuenitur. *

12 *Dicentes,* λέγοντες. Vsus loquendi Græcè postulabat vt scriberetur λεγόντων. Sed ex Hebræo idiomate, perinde est ac si Græcè scriptum esset, οἱ (sub. relatiuo,) ἦσαν λέγοντες. id est, *Qui erant dicentes,* pro *Qui dicebant.* *

¶ *Qui*

ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύ-
ναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν
καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν·
13 Καὶ πᾶν κτίσμα ὃ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ,
καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ
ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἅ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐ-
τοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθη-
μένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐ-
λογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά-
τος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν.
καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπε-
σαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κεφάλαιον ϛ.

1 ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν
ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς
ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φω-
νῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.
2 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ
ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ
ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν,
καὶ ἵνα νικήσῃ.
3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφρα-
γῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγον-
τος, Ἔρχου καὶ βλέπε.
4 Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυῤῥός·
καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ᾽ αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ
λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἵνα
ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μά-
χαιρα μεγάλη.
5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖ-
δα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος,
Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵπ-
πος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτῷ,
ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ·
6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσ-
σάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου, δη-
ναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηνα-
ρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδι-
κήσῃς.
7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τε-
τάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου
ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.
8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ
ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ
Θάνατος· καὶ ὁ Ἅδης ἀκολουθεῖ μετ᾽
αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖ-
ναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ
καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν
θηρίων τῆς γῆς.

eſt Agnus ille mactatus ⁺qui ac-
cipiat virtutẽ,& ⁺diuitias, & ſa
pientiã,& fortitudinẽ,& hono-
rẽ, & gloriam, & benedictionẽ:
13 Sed & omnem creaturam
quę in cælo eſt,& quę ſuper ter-
ram & ſub terra in mari,& quæ
in eis ſunt omnia,audiui ⁺dicen-
tia, Seſſori throni & Agno be-
nedictio,& honor, & gloria, &
robur,in ſecula ſeculorum.
14 Quatuor autem animalia illa
dicebant,Amen:& vigintiqua-
tuor illi Seniores prociderunt
in facies ſuas,& adorarunt eum
qui viuit in ſecula ſeculorum.

CAP. VI.

1 POſtea vidi, quum aperuiſ-
ſet Agnus, ⁺primum ex ſi-
gillis, & audiui vnũ ex quatuor
illis animalibus dicens, tanquã
vocem tonitrui,Veni & vide.
2 Aſpexi igitur, & ecce *aderat*
equus albus:& qui inſidebat ei
habebat arcum:& data eſt ei
corona, & prodiit vincens, &
vt vinceret.
3 Quúmque aperuiſſet ſigillum
ſecundum,audiui ſecundum a-
nimal dicens,Veni,& vide.
4 Et prodiit alius equus rufus:
& ei qui inſidebat ſuper eum,
⁺datum eſt vt tollat pacem e
terra, vt alij alios mactent: da-
túſque eſt ei gladius magnus.
5 Et quum aperuiſſet ſigillum
tertium,audiui tertium animal
dicẽs,Veni & vide. Aſpexi igi-
tur, & ecce equus niger *aderat*:
& qui inſidebat ei,habebat ſta-
teram in manu ſua.
6 Et audiui vocem inter illa
quatuor animalia dicentem,
Chœnix tritici denario,& tres
chœnices hordei denario : &
vinum & oleum ne læſeris.
7 Quúmque aperuiſſet ſigillum
quartum, audiui vocem quarti
animalis dicẽtem,Veni & vide.
8 Tum vidi, & ecce *aderat* e-
quus pallidus, & ⁺eius quæ in-
ſidebat ei,nomen erat Mors:&
⁺Infernus ſequebatur eam: da-
táque eſt eis in quadrãtem ter-
ræ poteſtas trucidandi gladio,
& fame,⁺ & morte,& per terre-
ſtres feras.

*Dignus eſt Agnus qui oc-
ciſus eſt, accipere virtutẽ,
& diuinitatẽ, & ſapien-
tiam, & fortitudinem, &
honorem, & gloriam, &
benedictionem:*
13 *Et omnem creaturam
quæ in cælo eſt, & ſuper
terram, & ſub terra, &
quæ ſunt in mari, & quæ
in eo,omnes audiui dicen-
tes, Sedenti in throno, &
Agno,benedictio,& ho-
nor,& gloria & poteſtas
in ſecula ſeculorum.*
14 *Et quatuor animalia
dicebant, Amen. Et vi-
gintiquatuor ſeniores ce-
ciderunt in facies ſuas: &
adorauerunt viuentem in
ſecula ſeculorum.*

CAP. VI.

1 *ET vidi quòd aperuiſſet
Agnus vnum de ſe-
ptem ſigillis,& audiui v-
num de quatuor animali-
bus, dicens,tanquam vo-
cẽ tonitrui,Veni & vide.*
2 *Et vidi, & ecce equus
albus: & qui ſedebat ſu-
per illum,habebat arcum:
& data eſt ei corona, &
exiuit vincẽs vt vinceret.*
3 *Et quum aperuiſſet ſi-
gillum ſecundum, audiui
ſecundum animal dicens,
Veni & vide.*
4 *Et exiuit alius equus
rufus:& qui ſedebat ſuper
illum, datum eſt ei vt ſu-
meret pacem de terra, &
vt inuicem ſe interficiant:
& datus eſt ei gladius
magnus.*
5 *Et quum aperuiſſet ſi-
gillum tertium,audiui ter-
tium animal dicens, Veni
& vide. Et ecce equus
niger,& qui ſedebat ſuper
illum,habebat ſtateram in
manu ſua.*
6 *Et audiui tanquam vo-
cem in medio quatuor ani-
malium dicentem, Bilibris
tritici denario,& tres bi-
libres hordei denario : &
vinũ & oleum ne læſeris.*
7 *Et quum aperuiſſet ſi-
gillũ quartum,audiui vo-
cem quarti animalis di-
centis,Veni & vide.*
8 *Et ecce equus pallidus,
& qui ſedebat ſuper eum,
nomen illi Mors : & In-
fernus ſequebatur eum: &
data eſt illi poteſtas ſuper
quatuor partes terræ, in-
terficere gladio,fame, &
morte,& beſtiis terræ.*

* ¶ *Qui accipiat*, λαβεῖν. Id eſt, cui deferatur laus omnis, tanquam potentiſſimo, ditiſſimo, ſapientiſſimo, &c. ¶ *Diuitias*, πλοῦτον. Vulgata, *diuinitatem*, deprauata proculdubio ſcriptura à quopiam Ariano. Nam conſentiunt in noſtra omnes Græci codices.

* 13 *Dicentia*, λέγοντας. Mutatio generis propter κτίσμα collectiuum nomẽ, quo ſiue per αἰθεροποπαθείαν perſonæ finguntur eſſe res omnes creatæ, ſiue potius, vt alibi κτίσεως nomine, ſic iſto loco per κτίσμα intelligũtur omnes homines, tum ſuperſtites, tum iam olim aut in terris aut in aquis ſepulti: ita vt illud, *Et quæ ſunt in eis omnia*, ſit epitome & epexegeſis pręcedentium. Nam certè ſic diſtinguuntur quæ ſurſum ſunt ac deorſum ab ipſius mũdi partibus.

IN CAPVT VI.

1 *Primum*, μίαν. Id eſt, πρώτην. ex Hebræorum more. Vulgata & Eraſmus, *Vnum*.

4 *Datum eſt*, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotiſmo.

8 *Eius quæ inſidebat*, ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus,

quod iam aliquoties occurrit, prorsus inusitatum est in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τοῦ καθημένῳ, ne hiaret constructio. Quod autem genus masculinum fœmineo expressimus, coacti fecimus, eo quòd Græcis ὁ θάνατος generis est masculini: mors verò fœminei apud Latinos. ¶ *Infernus*, ὁ ᾅδης. Heb. שאול [*schaol*,] id est, sepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare. ¶ *Et morte*, καὶ τῷ θανάτῳ. id est, λοιμῷ, Peste. Hebr. דבר [*deber*.] Sic Gallicè pestem grassantem vocare solemus *mortalité*.

9 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.

10 Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;

11 Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως οὗ πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτείνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.

12 Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα·

13 Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

14 Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἱλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν·

15 Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων·

16 Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου·

Esaiæ 2.19 oseæ 10 a luc.23 30

17 Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δύναται σταθῆναι;

Κεφάλαιον ζ.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

10 Clamabant autem voce magna dicentes, Vsquequo domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac sanguinem nostrum vindicas, *eum reposcendo* ab iis qui habitant in terra?

11 Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquequo compleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

12 Deinde aspexi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est: & sol factus est niger vt saccus cilicinus, & luna tota facta est vt sanguis:

13 Et stellæ cæli ceciderunt in terram, sicut ficus abiicit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et cælum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulæ è suis locis emotæ sunt:

15 Et reges terræ, & proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnésque tum serui tum ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, ‖Cadite super nos, abscódite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

17 Nam veniet dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

CAP. VII.

1 POstea vidi quatuor Angelos insistentes quatuor angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.

9 *Et quum aperuisset sigillum quintum, vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.*

10 *Et clamabant voce magna dicentes, Vsquequo Domine sanctus & verus, non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant in terra?*

11 *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictũ est illis vt requiesceret adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut & illi.*

12 *Et vidi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce, terræmotus magnus factus est, & sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis:*

13 *Et stellæ cæli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos quum à vento magno mouetur.*

14 *Et cælum recessit sicut liber inuolutus: & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt:*

15 *Et reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium:*

16 *Et dicunt montibus & petris, Cadite super nos & abscondite nos à facie sedentis super thronum, & ab ira Agni:*

17 *Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum: & quis poterit stare?*

CAP. VII.

1 *POsthæc vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor vẽtos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.*

9 *Quod tuebantur*, ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent*. Vulgata & Erasmus, *Quod habebant*. Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, *& propter testimonium Agni*.

* 10 *Ab iis qui habitant, &c.* ἀπὸ τῶν κατοικούντων. Reposcere sanguinem pro Cædem alicuius vindicare, vsitatissima est Hæbræis loquutio: hic necessariò supplenda, propter præpositionem ἀπό.

11 *Compleantur etiam conserui*, πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. i. Vsquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, vt habet editio Complutensis.

IN CAPVT VII.

1 *Angulis*, γωνίας. Hebr. פאות [*peoth*,] id est, extrema, quæ plagas & cardines vocamus.

7 *Ex tribu*

2 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

3 Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

4 Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

5 Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γάδ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

6 Ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλεὶμ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

7 Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευΐ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσαχὰρ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

8 Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβʹ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

9 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

10 Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

11 Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι εἱστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

12 Λέγοντες, Ἀμὴν ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

2 Et vidi alium Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui acclamauit voce magna quatuor illis Angelis quibus datum est lædere terram & mare,

3 Dicens, Ne lædite terram, neque mare, neque arbores, quoadusque obsignauerimus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerum obsignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephthali, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: ¨ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata.

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu ¨Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Postea vidi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo possit, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis: stabántque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, ¨Salus à Deo nostro *est*, sedente ¨super thronum, & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium illorum, & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

2 *Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habentem signum Dei viui: & clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,*

3 *Dicens, Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.*

4 *Et audiui numerum signatorum, centum quadragintaquatuor millia signata ex omni tribu filiorum Israel.*

5 *Ex tribu Iuda, duodecim millia signati: ex tribu Ruben, duodecim millia signati: ex tribu Gad, duodecim millia signati:*

6 *Ex tribu Aser, duodecim millia signati: ex tribu Nephthali duodecim millia signati: ex tribu Manasse, duodecim millia signati:*

7 *Ex tribu Simeon, duodecim millia signati: ex tribu Leui, duodecim millia signati: ex tribu Issachar, duodecim millia signati:*

8 *Ex tribu Zabulon, duodecim millia signati, ex tribu Ioseph, duodecim millia signati: ex tribu Beniamin, duodecim millia signati.*

9 *Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, stantes ante thronum, & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.*

10 *Et clamabant voce magna, Dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.*

11 *Et omnes Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: & ceciderunt in conspectu throni in facies suas, & adorauerunt Deum,*

12 *Dicentes, Amen: benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo nostro in secula seculorum. Amen.*

---

7 *Ex tribu Leui*, ἐκ φυλῆς Λευΐ. Omisit Dan, & recenset Leui.

8 *Ioseph*, Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Ioseph.

10 *Salus à Deo nostro* [*est*,] ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoque Vetus interpres & Complutensis editio, consentiente etiam vno ex vet. nostris cod. Addidi autem præpositionem A, ne cui scrupulus obiiciatur quasi salutem Deo precentur, qui econtrario illum vnum agnoscunt salutis quam consequuti sunt, auctorem. Sic autem vsurpatur hoc in loco tertius casus vti apud Hebr. cum ל possessiuo, vt Psal. 3. 6. ליהוה הישועה [*haischuhah laiouah*] Domino ipsa salus, id est, Dominus proprie salutis author: vt vbique מזמור לדוד [*mizmor ledauid*] Psalmus Dauidis, id est, cuius author est Dauid. ¶ *Super thronum*, ἐπὶ τοῦ θρόνου. In plerisque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *super thronum Dei nostri*, mendosè, vt mihi videtur.

13 Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκάς, τίνες εἰσί, καὶ πόθεν ἦλθον;

14 Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

15 Διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

Esa. 49.10 16 Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

17 Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου
Esa. 25.8 infra. 21.4 ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον η.

1 ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

2 Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἳ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

3 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλά, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

13 Tum me "compellauit vnus ex illis Senioribus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & "lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronum Dei. & seruiunt ei "die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, "vmbraculo proteget eos.

16 ||Non esurient amplius, neque sitient amplius, nec in eos incidet sol, neque vllus æstus.

17 Quoniã Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ||& abstersurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VIII.

1 POrro quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, ferme "semihora.

2 Et vidi septem illos Angelos "qui adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram habens "thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret "cum precibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.

13 *Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt?*

14 *Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna: & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.*

15 *Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui sedet in throno, habitabit super illos.*

16 *Non esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus.*

17 *Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos & deducet eos ad vitæ fontes aquarum, & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.*

CAP. VIII.

1 *ET quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, quasi media hora.*

2 *Et vidi septem Angelos stantes in cõspectu Dei: & datæ sunt illis septẽ tubæ.*

3 *Et alius Angelus venit & stetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.*

13 *Compellauit [me,]* ἀπεκρίθη. Sic apud Euangelistas sæpe numero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui sermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulgata & Erasmus, *Et respondit.*

14 *Lauerunt,* ἔπλυναν. Erasmus mendose legit ἐπλάτυναν, *dilatarunt.* Nam sic etiam vt hîc legitur, citatur hic locus à Cypr. aduersus Iudæos lib. 3. c. 16.

15 *Die ac nocte,* ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarum ministeria: alioqui nulla nox est in cęlo.

* ¶ *Vmbraculo proteget eos,* σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. Vulgata, *habitabit super eos.* Meam interpretationem confirmat præpositio ἐπὶ, & versiculus proximè sequens.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Semihora,* ἡμιώριον. Vsus est hac voce Cic. pro Rabibirio Vulgata, *media hora,* barbarè pro dimidia hora.

2 *Qui adstant,* οἳ ἑστήκασι. id est, qui coram eo apparent, vt ministri videlicet. Hæc enim vis est verbi עמד [*hamad.*]

3 *Thuribulum,* λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex v. 5 Alioqui hoc vocabulo non thuribulum, sed thus ipsum declaratur. ¶ *Cum precibus Sanctorum,* ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinam sunt hi sancti? an qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deum extollunt, eo tantùm loco excepto vbi sanguinis sui vindicationem flagitant Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Scilicet magna illi fieret iniuria quam non satis est nonnullis plusquam seruiliter colere, & reginam misericordiæ, dominam Angelorum, refugiũ miserorum, spem, vitam, paradisi portam vocare: nisi etiã flagitent vt matris iure (proh execrandam blasphemiam!) Filio suo imperet. Magna, inquam, illi & omnibus triumphantis Ecclesiæ sanctis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiamnum indigent, qui ipsorum preces Deo offerat. Sed age, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorum ministerium Sanctis in hac vita degentibus esse destinatum Hebr. 2. 14: idque non vt pro diis colantur, sed contra vt pro bona Dei voluntate suo ministerio nos adiuuent, ad Deum contendentes, sicut ex variis Scripturę exemplis licet intelligere. Hæc causa est cur Iohannes hac visione (quæ Leuiticorum Sacerdotum consuetudine adumbratur, vt pleræque etiam aliæ antiquorum Prophetarum) didicerit, Sanctorũ orationes, in hoc mundo videlicet pura illa precum & beneficentiæ sacrificia Deo quotidie offerentium, per Angelorum ministerium Deo offerri. Quod sit autem illud ministerium quis nouit? mediatores quidem non esse ex verbo Dei constat, neque à nobis inuocandos, qua de re vide August. lib. de Trinit. 13. 15. * Qui subtilius hîc volent contemplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cælo fabricent. Quorsum enim aram absque sacrificio? Sed vt ad rem redeam Vetus interpr. similiter conuertit, *Vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum,* &c. quæ interpretatio non modò est ambigua, sed prorsus etiam absurda. Erasmus, *Vt daret de precationibus omnium Sanctorum,* &c. quod mihi magis etiam absurdum videtur, vel ob eã causam quòd in Græcis nullam præpositionem supplere possis quæ isti interpretationi conueniat. Itaque suppleui præpositionem σὺν, cuius ellipsis non modo dura non est, sed etiam elegans. Deinde manifestè videmus Angelum seorsim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non separandum quidem, sed distinguendum est. Quorsum enim nostræ preces, quorsum quicquid à nobis potest proficisci, nisi adsit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? nisi, inquam, prius in Filio per fidem iustificati placeamus? Sed de his non constituimus hoc in loco copiosius disserere.

4 Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

5 Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο βρονταὶ καὶ φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

6 Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

7 Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

8 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

9 Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχὰς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

10 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

11 Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

12 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

13 Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετωμένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

Κεφάλαιον θ.

1 ΚΑΙ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

4 Ascendit autem fumus suffituum, "cum precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud ex igne altaris, abiecitque in terrã: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

6 Et septem Angeli qui habebant septem tubas præparauerunt se vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectáq. sunt in terram: "& tertia pars arborum exusta est, & omne gramen viride exustum.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens proiectus est in mare: factáque est tertia pars maris, sanguis.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauiũ perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo stella magna, ardens velut fax, ceciditque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthiũ: versa est igitur "tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 Et vidi, & audiui "vnum Angelum volantem per medium cęli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 TVm quintus Angelus clãxit, & vidi stellam è cælo cecidisse in terram, & data est ei *angelo* clauis "putei abyssi.

4 *Et ascendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo.*

5 *Et accepit Angelus thuribulum & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus magnus.*

6 *Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se vt tuba canerent.*

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta est grando & ignis, mista in sanguine, & missum est in terrã: & tertia pars terræ cõbusta est & tertia pars arborũ concremata est, omne fœnum viride combustũ est.*

8 *Et secundus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardens missus est in mare: & facta est tertia pars maris, sanguis.*

9 *Et mortua est tertia pars creaturæ eorum quæ habebant animas, in mari, & tertia pars nauium interijt.*

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo stella magna ardens tanquã facula, & cecidit in tertiam partem fluminũ & in fontes aquarum.*

11 *Et nomen stellæ dicitur, absinthium: & facta est tertia pars aquarũ in absinthium: & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.*

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum, ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.*

13 *Et vidi & audiui vocẽ vnius aquilæ volantis per medium cæli, dicentis voce magna, Væ, væ, væ habitantibus in terra de cæteris vocibus tubæ triũ Angelorum qui erant tuba canturi.*

CAP. IX.

1 *ET quintus Angelus tuba cecinit, & vidi stellam de cælo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abyssi.*

---

4 *Cum precibus*, ταῖς προσευχαῖς. Vide suprà vers. 3.

7 *Et tertia pars arborum*, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem sequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id est, & tertia pars terræ exusta est, & tertia pars arborum, &c.

11 *Tertia pars aquarum*, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Erasmus, non legit τῶν ὑδάτων. quod ego addidi ex Arethæ, Complutensis editionis, vnius vetusti codicis, Veteris denique interpretis auctoritate.

13 *Vnum Angelum*, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id est, (vt suppleuit Vetus interpres) *vocem vnius aquilæ*. Complutensis codex hîc quoque cum Aretha consentit.

IN CAPVT IX.

1 *Putei abyssi*, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc. 8. 31, & 2. Pet. 2. 4.

2 Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

3 Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

4 Καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

5 Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

6 Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν.

Suprà, 6.16 Esa 2 19 Oseæ 10.8

7 Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

Sap. 26.6

8 Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν·

Joel. 1 6. & 2, 8.

9 Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

10 Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

11 Καὶ ἔχουσιν ἐφ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδών· καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

12 Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

13 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

14 Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus ex puteo vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpij.

4 Sed ipsis est dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: "sed tantùm homines qui non haberent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis, non vt occidant eos, sed vt crucientur mensibus quinque, *sit*que cruciatus eorum vt cruciatus scorpij quum percusserit hominem.

6 ‖Itaque per eos dies homines quærent mortem, & non inuenient eam: & desiderabūt mori & fugiet mors ab eis.

7 ‖Figuræ verò locustarum similes *erāt* equis paratis ad prælium: *erānt*que impositæ capitibus earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant:

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarum ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

11 Habebāt autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè verò "Apollyon, *id est, perdens*.

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor "cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quattuor illos Angelos vinctos ad magnum illum flumē Euphratem.

2 *Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer de fumo putei.*

3 *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: & data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.*

4 *Et præceptū est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.*

5 *Et datum est illis ne occiderent eos, sed vt cruciarentur mensibus quinque: & cruciatus eorū vt cruciatus scorpij quum percutit hominem.*

6 *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.*

7 *Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium: & super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earū tanquam facies hominum.*

8 *Et habebant capillos sicut capillos mulierum: & dentes earum sicut leonum erant:*

9 *Et habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.*

10 *Et habebant caudas similes scorpionum: & aculei erant in caudis earum: & potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.*

11 *Et habebant super se regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, Latinè habens nomē Exterminans.*

12 *Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ post hæc.*

13 *Et sextus Angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnā ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,*

14 *Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.*

4 *Sed*, εἰ μή. Notandus est vsus harum particularum pro ἀλλά, vt etiam infrà, 21.27, aduersus ineptos quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iustificationi, excerptam Pauli sentētiam ex Galat. 2.16: quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti, sed etiam summè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quasi meras demonstrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum vt ipsum argumentum possint explicare.

11 *Apollyon*, Ἀπολλύων. Vulgata addit, *Latinè habens nomen Exterminans*, quod in nullis Græcis inueni. Est autem substantiuum pro Toar, more Hebræis familiari.

13 *Cornibus*, κεράτων. Rursus alludit ad arā suffitus, collocatam in atrio Sacerdotum e regione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exodi 30.6.

16 *Bis*

Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ᾽ αὐτῶν, ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

Ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλάς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

Κεφάλαιον ι.

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην, καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τὴν γῆν.

Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσάν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταί, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Erátque numerus equestris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itémque vidi equos per visionem, & ipsorum sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

19 Potestas enim eorum in ore eorum est, & in caudis eorum. nam eorum caudæ similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porro reliqui homines qui occisi non sunt his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia & simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, ‖quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

21 Neque resipuerunt ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

Cap. X.

1 Tum vidi alium Angelum robustum descendentem de cælo, amictum nube, supra cuius caput erat iris: facies autẽ eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

3 Clamauítque voce magna, sicut leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

15 Et soluti sunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mensem & annum, vt occiderent tertiam partem hominum.

16 Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.

17 Et ita vidi equos in visione, & qui sedebant super eos, habebant lericas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: & de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur.

18 Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne & de fumo & sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorum.

19 Potestas enim equorum in ore eorũ est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in his nocent.

20 Et cæteri homines qui non sunt occisi in his plagis, neque pœnitẽtiam egerunt de operibus manuum suarum, vt non adorarent dæmonia & simulacra aurea & argẽtea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare: Psal.15.4. & 133.15

21 Et non egerunt pœnitẽtiam ab homicidijs suis, neque à veneficiis suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.

Cap. X.

1 Et vidi alium Angelũ fortem descendentem de cælo, amictum nube, & iris in capite eius: & facies eius erat vt sol, & pedes eius tanquam columnæ ignis.

2 Et habebat in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrũ super mare, sinistrum autem super terram.

3 Et clamauit voce magna, quemadmodum quum leo rugit: & quum clamasset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quũ loquuta fuissent septẽ tonitrua voces suas, ego scripturus eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.

---

16 *Bis millies centena millia*, δύο μυριάδες μυριάδων. Vel si recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulgata & Erasmus, *Vicies millies dena millia*: quo modo nemo neque ex priscis neque ex recentioribus loquitur. Epiphanius κατὰ τῶν ἀλόγων, habet μύριαι μυριάδες, καὶ χίλιαι χιλιάδες. i. *decies mille millia, & millies millia*: & totum hunc locum aliter legit, sententiam, vt opinor, potius respiciens, quàm verba numerans.

19 *Et in caudis eorum*, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν. Hoc in plerisque codicibus deest, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuscum consentiunt Complutensis codex & alij duo ex nostris.

5 Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν,

6 Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

7 Ἀλλ' ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελεσθήσεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

8 Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὕπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

9 Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

10 Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτό, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

11 Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ' ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

2 Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

5 Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, sustulit manum suam ad cælum,

6 Et iurauit per eum qui viuit in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ sunt in eo, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, tempus non fore amplius:

7 Sed in diebus vocis septimi Angeli, quũ futurum est vt clãgat, consummandum esse mysterium Dei, sicut annuntiauit seruis suis prophetis.

8 Et vox quam audieram è cælo, rursum loquuta est mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui est* in manu Angeli stantis super mare & super terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicẽs ei, Da mihi libellũ. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum: & amaritudinem adferet vẽtri tuo, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: eratque in ore meo dulcis tanquam mel: sed quum deuorassem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis & gentibus, & linguis, & regibus multis.

Cap. XI.

1 DAtus est autem mihi calamus similis virgę, adstititque Angelus, dicens, Surge & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium quod extra templum est exclude, & ne metiaris illud: nam datum est Gentibus: & Vrbem sanctam calcabunt mẽsibus quadraginta duobus.

5 *Et Angelus quem vidi stantem super mare & super terram, leuauit manum suam ad cælum,*

6 *Et iurauit per viuẽtem in secula seculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo sunt, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt, quia tempus non erit amplius:*

7 *Sed in diebus vocis septimi Angeli, quum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium Dei, sicut euangelizauit per seruos suos Prophetas.*

8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertum de manu Angeli stantis super mare & super terram.*

9 *Et abij ad Angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel.*

10 *Et accepi librũ de manu Angeli, & deuoraui illũ: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuorassem eum, amaricatus est venter meus.*

11 *Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

Cap. XI.

1 *ET datus est mihi calamus similis virgæ, & dictum est mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo.*

2 *Atrium autem quod est foris templum eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum est Gentibus: & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus.*

IN CAPVT X.

5 *Sustulit manum,* ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat gestus iurãtium, vt etiamnum hodie.

7 *Consummandum esse,* τελεσθήσεται. Complutensis editio habet τελεσθῇ, & plerique Græci codices, καὶ τελεσθῇ, quam scripturam si sequamur, ὅτι repetere oportebit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed Vulgata rectius omnino legit τελεσθήσεται. ¶ *Seruis suis,* &c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, &c. Vulgata, *Per seruos suos:* perinde nimirum acsi caussa instrumentalis significetur. Hoc etiam fit mihi verisimilius quàm quod annotat Erasmus, nempe additam fuisse particulam Per, quum scripsisset Vetus interpres, *Euangelizauit per seruos suos.* Legit enim Complutensis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

8 *Et vox,* &c. καὶ ἡ φωνὴ, &c. Vulgata, *Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi,* Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nusquam inuenio, quanquam quod ad sensum attinet, nihil interest.

9 *Amaritudinem adferet,* πικρανεῖ. Hebr. חמר [*Hemar.*] pro quo Vulgata, *Faciet amaricari,* & in vetere test. non semel *Amaricare.*

11 *Coram populis,* &c. ἐπὶ λαοῖς, &c. Sic vsurpatur præpositio ἐπὶ Matth. 28.14, & 1. Tim. 6.13.

IN CAPVT XI.

1 *Adstititque Angelus, dicens,* καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita restituo hunc locum ex Complutensi editione, quum in reliquis scribatur duntaxat λέγων, *dicens,* quasi calamus ipse hoc sit loquutus. quod mihi nimium videtur absurdum vel per visionem cogitare. Vet interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum est mihi, eadem manente sententia. Sed etiamsi simpliciter ponatur λέγων, respõdebit Hebr. infinito לאמור [*lemor,*] dicẽdo, & ad eũ referetur à quo datus est calamus.

2 *Quod extra templum est,* τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc est vera lectio, quæ extat apud Aretham, & in Complutensi codice. Alludit enim ad atrium illud exterius, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat. ¶ *Exclude,* ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, *Eijce foras.* Atqui intus non e-

non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta ſanctorum ab hoc atrio erant ſeiuncta, ſed tamen totum ipſum ædificium nomine Templi ſignificabatur. Nunc verò quodãmodo foras eiici dicitur, quòd tanquã profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui non conſiderarunt, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, *atrium quod intra templum eſt*: mendosè id quidem. quorſum enim hoc adderetur?

3 Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

3 Sed dabo illam duobus illis teſtibus meis, qui prophetabũt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis.

3 *Et dabo duobus teſtibus meis, & prophetabũt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis.*

4 Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

4 Hi ſunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conſpectu ¨ Dei terræ poſita.

4 *Hi ſunt duæ oliuæ & duo candelabra in conſpectu Domini terræ ſtantes.*

5 Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

5 Quòd ſiquis velit eos iniuria afficere, ignis prodit ex ore ipſorum qui deuoret inimicos eorũ: nã ſiquis velit eos iniuria afficere, ita oportet eum occidi.

5 *Et ſiquis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & ſiquis voluerit eos lædere, ſic oportet eum occidi.*

6 Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

6 Hi habent poteſtatẽ claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem: & percutiendi terram omni plaga quotieſcunque voluerint.

6 *Hi habent poteſtatem claudendi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipſorũ: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem, & percutere terram omni plaga quotieſcunque voluerint.*

7 Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

7 Porro quum finierint ¨ ſuum teſtimonium, beſtia illa aſcendens ex abyſſo, geret aduerſus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

7 *Et quum finierint teſtimonium ſuum, beſtia quæ aſcendit de abyſſo, faciet aduerſus eos bellum, & vincet illos: & occidet eos.*

8 Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus noſter crucifixus eſt.

8 *Et corpora eorum iacebunt in plateis Ciuitatis magnæ, quæ vocatur ſpiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus eſt.*

9 Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorũ per tres dies & dimidium, & cadauera eorum non ſinent poni in monumentis.

9 *Et videbunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium: & corpora eorum nõ ſinent poni in monumentis.*

10 Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & lętabuntur: & munera mittent alij aliis, quoniam hi duo Prophetę cruciarint terræ incolas.

10 *Et inhabitantes terram gaudebunt ſuper illos, & iocundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniã hi duo Prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant ſuper terram.*

11 Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

11 Sed poſt dies tres & dimidiũ, ¨ ſpiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: ſtabúntque *erecti* in pedes ſuos, & timor magnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpectarint.

11 *Et poſt dies tres & dimidium, Spiritus vitæ à Deo intrauit in eos, & ſteterunt ſuper pedes ſuos, & timor magnus cecidit ſuper eos qui viderũt eos.*

12 Καὶ ἤκουσαν φωνὴν μεγάλην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ· καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

12 Deinde ¨ audierunt vocẽ magnam de cælo, dicentem ipſis, Aſcẽdite huc. Aſcenderúntque in cęlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

12 *Et audiuerunt vocem magnam de cælo, dicẽtem eis, Aſcendite huc. Et aſcenderũt in cælum in nube: & viderunt illos inimici eorum.*

13 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

13 Factúſque eſt in illa hora terræmotus magnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa ſunt in terręmotu capita hominũ ſepties mille, & reliqui territi ſunt, & ¨ dederunt gloriam Deo cæli.

13 *Et in illa hora factus eſt terræmotus magnus: & decima pars Ciuitatis cecidit, & occiſa ſunt in terræmotu nomina hominum ſeptem millia, & reliqui in timorem ſunt miſſi, & dederunt gloriã Deo cæli.*

4 *Dei terræ*, τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Vulg. *Domini terræ*, τοῦ Κυρίου τῆς γῆς, vt etiam legitur in editione Complutenſi, quod eſt magis vſitatum.

7 *Suum teſtimonium*, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id eſt, quum legationem ſuam obierint.

11 *Spiritus vitæ*, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים [*ruach chaiim*,] pro anima vitali.

12 *Audierunt*, ἤκουσαν. Nempe duo illi Prophetę.

13 *Dederunt gloriam Deo*, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Ioh. cap. 9. verſ. 24.

14 Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, καὶ ἰδοὺ
ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.
15 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ
ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ,
λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κό-
σμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ
βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
16 Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τεσσάρες πρεσβύτε-
ροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ
τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρό-
σωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,
17 Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ
Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ
Ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύνα-
μίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας·
18 Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ
ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι,
καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου
τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς
φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς
καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς
διαφθείροντας τὴν γῆν.
19 Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης
αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστρα-
παὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς
καὶ χάλαζα μεγάλη.

Κεφάλαιον ιβ.

1 ΚΑΙ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥ-
λιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν
ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐ-
τῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·
2 Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδί-
νουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.
3 Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ,
καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρὸς, ἔχων κε-
φαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ
τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά.
4 Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν
ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν
γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς
γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅ-
ταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.
5 Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα, ὃς μέλλει
ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σι-
δηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς
τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.
6 Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον,
ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας
χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

14 Væ secundum abiit, & ecce
væ tertium veniet citò.
15 Septimus igitur Angelus clã-
xit, & factæ sunt voces magnæ
in cælo, dicentes, * Facta sunt re-
gna mundi, Domini nostri, &
Christi eius, qui regnabit in se-
cula seculorum.
16 Tum vigintiquatuor illi Se-
niores qui in conspectu Dei se-
dent in thronis suis, prociderũt
in facies suas, & adorarũt Deũ,
17 Dicentes, Gratias agimus tibi
Domine Deus omnipotẽs, * Qui
es, & Qui eras, & Qui venturus
es: quòd adeptus sis potentiam
tuam magnam, & regnum inie-
ris:
18 Et iratæ sunt Gentes, & ad-
uenit ira tua, & tẽpus mortuo-
rum, vt iudicentur, & des mer-
cedem seruis tuis Prophetis, &
sanctis, & timentibus nomen
tuum, paruis & magnis: & per-
das eos qui perdunt terram.
19 Tunc apertum est templum
Dei in cælo, & visa est Arca fœ-
deris eius in templo eius: & fa-
cta sunt fulgura & voces: & to-
nitrua, & terræmotus, & gran-
do magna.

CAP. XII.

1 VIsum est autem signũ ma-
gnum in cælo: mulier a-
micta sole, sub cuius pedibus e-
rat luna, & in capite corona stel
larum duodecim.
2 Et prægnans * clamabat par-
turiens, & cruciabatur vt pa-
reret.
3 Et visum est aliud signum in
cælo: nam ecce, *adfuit* draco
magnus rufus, habẽs capita se-
ptem & cornua decem: & in ca-
pitibus suis diademata septem.
4 Cuius cauda trahebat tertiã
partem stellarum cæli, quas ab-
iecit in terram: stetit autem is
draco ante mulierem parituã,
vt quum peperisset, filium eius
deuoraret.
5 Peperit autem filium * mascu-
lum, recturum omnes Gentes
virga ferrea: & raptus est Fi-
lius eius ad Deum & Thronum
eius.
6 Mulier verò fugit in solitu-
dinem, vbi haberet locum para-
tum à Deo: vt illic alerent eam
diebus mille ducẽtis sexaginta.

14 *Væ secundum abijt, & ecce væ tertium veniet citò.*
15 *Et septimus Angelus tuba cecinit: & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Factum est regnũ huius mundi Domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorum.*
16 *Et vigintiquatuor seniores qui in cõspectu Dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt Deum.*
17 *Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotẽs, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quia accepisti virtutem tuam magnam, & regnasti:*
18 *Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua & tempus mortuorum, iudicari, & reddere mercedẽ seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis & magnis: & exterminandi eos qui corruperunt terram.*
19 *Et apertum est templũ Dei in cælo, & visa est Arca testamenti eius in templo eius: & factæ sunt fulgura, & voces, & terræmotus, & grando magna.*

CAP. XII.

1 *ET signum magnũ apparuit in cælo: Mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim:*
2 *Et in vtero habens, clamat parturiens, & cruciatur vt pariat.*
3 *Et visum est aliud signum in cælo, & ecce draco magnus rufus, habens capita septem, & cornua decem: & in capitibus eius diademata septem.*
4 *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cæli, & misit eas in terrã: & draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.*
5 *Et peperit filium masculum, qui recturus erat omnes Gẽtes in virga ferrea: & raptus est filius eius ad Deum, & ad thronum eius.*
6 *Et mulier fugit in solitudinem, vbi habet locum paratum à Deo vt ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.*

---

* 15 *Facta sunt*, ἐγένοντο. Id est, venerunt in Christi potestatem, tyrannidi diaboli & ministrorum ipsius erepta.
* 17 *Qui es*, &c. ὁ ὢν, &c. Vide supra 1.4. & 4.8.

19 *Et tonitrua*, καὶ βρονταί. Hoc non est in Latinis codicibus, & fortassis est glossema illius, καὶ φωναί, *& voces*.

IN CAPVT XII.

2 *Clamabat*, ἔκραζεν. Sic restituo ex Complutensi editione, & vetere Latina.

5 5 *Masculum*, ἄρρενα. pleonasmus Hebræus.

* 8 *Præua-*

7 Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

8 Καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

9 Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

10 Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

11 Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

12 Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

13 Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

14 Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως·

15 Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν· ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ·

16 Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

17 Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικὶ, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

18 Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

7 Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliati sunt cum dracone, & draco pugnauit & Angeli eius:

8 Sed non ˝præualuerunt, ˝neque locus eorũ amplius inuentus est in cælo.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

10 Et audiui vocem magnã dicentem in cælo, Nunc facta est salus, & potentia, & regnũ Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

11 Sed ipsi vicerunt eũ ˝per sanguinẽ Agni, & per sermonẽ testimonij sui: & ˝animæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululum temporis habere.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quę pepererat masculum.

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duę aquilæ magnæ, vt volaret à cõspectu serpentis in desertũ, ˝in locũ suũ, vbi aleretur per tẽpus & tẽpora & dimidiũ temporis.

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret rapi à flumine:

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuítque terra os suum, & absorpsit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex eius semine, obseruantibus mandata Dei, & habentibus testimoniũ IESV Christi.

18 ˝Stetique super arenam maris.

7 *Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cũ dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:*

8 *Et non valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in cælo.*

9 *Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit vniuersum orbẽ: & proiectus est in terram, & Angeli eius cum illo missi sunt.*

10 *Et audiui vocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.*

11 *Et ipsi vicerunt eũ propter sanguinem Agni & propter verbũ testimonij sui, & non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.*

12 *Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram magnã, sciẽs quòd modicum tempus habet.*

13 *Et postquam vidit draco quòd proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ peperit masculum.*

14 *Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, à facie serpentis:*

15 *Et misit serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret trahi à flumine.*

16 *Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.*

17 *Et iratus est draco in mulierem: & abijt facere prælium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, & habent testimonium Iesu Christi.*

18 *Et stetit supra arenam maris.*

---

8 *Præualuerunt*, ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול [*iachol.*] ¶ *Neque locus eorum amplius inuentus est*, οὔτε τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id est, eiecti sunt, ita vt nusquã postea apparuerint in cælo. Sic loquitur Dan. 2.35.

11 *Per sanguinem*, διὰ τὸ αἷμα. Vide supra, 4.11. ¶ *Animæ suæ prodigi fuerunt*, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Erasmus ad verbum. *Et non dilexerunt animam suam.* Est autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quum minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id est, vitam) diligere, qui nihil habet hac vita charius: & econtrario, non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

14 *In locum suum*, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id est, in eum locum qui est ipsi à Domino destinatus, vt Act. 1.25, quanuis in specie prorsus dissimili.

18 *Stetique*, καὶ ἐστάθην. Vulg. *Et stetit*, καὶ ἐστάθη, contra omnium Græcorum codicum fidem.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

3 Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη· καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

4 Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

5 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο.

6 Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεόν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

7 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

8 Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

9 Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

10 Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδέ ἐστιν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

Gen.9.6 mat.26.52

11 Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

12 Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

13 Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

CAP. XIII.

1 TVm vidi bestiã è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & imposita cornibus eius decẽ diademata, & impositũ capitibus eius nomen blasphemiæ.

2 Eratq; hæc bestia quã vidi, similis pardo, & pedes ei⁹ vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis: dedit autem ei draco virtutem suã, & thronũ suũ, & potestatẽ magnã.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius "plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam.

4 Et adorarũt draconẽ qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiã, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cũ ea?

5 Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suũ ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuiciis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

7 Sed & datum est ei bellũ gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguã, & gentẽ.

8 Itaque adorabunt eã omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis in captiuitatem agit, "in captiuitatem abit: ‖ siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hic est tolerantia & fides Sanctorum.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentem cornua duo similia Agni, sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, "adeo vt etiam ignem faciat è cælo descendere in terram in cõspectu hominum.

CAP. XIII.

1 *ET vidi de mari bestiã ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua eius decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ.*

2 *Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis: & dedit illi draco virtutem suam, & potestatem magnam.*

3 *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est: & admirata est vniuersa terra post bestiam.*

4 *Et adorauerunt draconem qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?*

5 *Et datum est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas facere menses quadraginta duos.*

6 *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.*

7 *Et est datum illi bellum facere cum Sãctis, & vincere eos: & data est illi potestas in omnem tribum & populum, & linguam, & gentem.*

8 *Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.*

9 *Siquis habet aurẽ, audiat.*

10 *Qui in captiuitatẽ duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hic est patientia & fides Sanctorum.*

11 *Et vidi aliã bestiã ascẽdentẽ de terra: & habebat cornua duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.*

12 *Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in cõspectu eius, & fecit terram & habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis.*

13 *Et fecit signa magna, vt etiam ignem faceret de cælo descendere in terram in conspectu hominum.*

IN CAPVT XIII.

3 *Plaga lethalis*, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Plaga mortis*, seruato Hebraismo.

10 *In captiuitatem abducit*, αἰχμαλωσίαν συνάγει. Fortassis deest præpositio εἰς nisi malimus captiuitatẽ Hebræorum more pro captiuis ipsis turmatim abductis interpretari, * quod declaratur præpositione συν. Est autem elegans paronomasia inter συνάγειν & ὑπάγειν, quam vtcunque exprimere studui, verbis Agit & Abit.

13 *Adeo vt*, ἵνα. ἵνα pro ὥστε, quod alibi annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris vetustis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ. *& vt ignis descendat.* Ita enim hoc explicandum puto per traiectioné, cuius meminimus Rom.11.31 & alia passim exempla occurrunt, vt 1.Cor. 9.15, & Galat. 2.10.

14 *Reuixit*,

14 Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

15 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τὴν εἰκόνα τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

16 Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν·

17 Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

18 Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς΄.

Κεφάλαιον ιδ.

1 ΚΑΙ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, καὶ μετ᾽ αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

2 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν·

3 Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς·

4 Οὗτοί εἰσιν οἳ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ· οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quę gladio vulnerata fuit, sed ¨ reuixit.

15 Datúmque est ei ¨ vt animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui accipiant characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis:

17 Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hîc sapientia est. Qui intelligentia præditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexaginta sex.

Cap. XIIII.

1 TVnc vidi, & ecce *aderat* Agnus stans super montē Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.

2 Et audiui vocem è cælo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam sonū tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas:

3 ¨ Et qui canebant quasi canticū nouū ante thronū, & ante quatuor illa animalia, & illos Seniores: neque quisquā poterat discere canticū illud nisi illa cētū quadragintaquatuor millia, ij *videlicet* qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno sacræ.

Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

14 *Et seducit habitantes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere in cōspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra vt faciāt imaginem bestiæ quæ habet plagam gladij, & vixit.*

15 *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ, & vt loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.*

Et faciet omnes, pusillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & seruos, habere characterē in dextera manu sua aut in frontibus suis:

16 *Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.*

17 *Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.*

Cap. XIIII.

18 *ET vidi, & ecce Agnus stabat supra mōtem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius & nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.*

1 *Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem aquarum multarū, & tanquā vocem tonitrui magni: & vocem quam audiui sicut citharœdorum citharizantium in citharis suis:*

2 *Et cantabant quasi cāticum nouum ante sedem & ante quatuor animalia & Seniores, & nemo poterat discere canticum nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra:*

3 *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnū quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.*

4 *Et in ore eorum non est inuentum mendacium: sine macula enim sunt ante thronum Dei.*

---

14 *Reuixit*, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per se lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, consequi videtur, illam penes se habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandum.

15 *Vt animaret*, δοῦναι πνεῦμα. Id est, vitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Vt daret spiritum.*

IN CAPVT XIIII.

3 *Et qui canebant*, καὶ ᾄδουσιν. Plena constructio est, καὶ οἱ ᾄδουσιν, vt diximus suprá, *& qui canebant.*

6 Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν·

Psal.145.6 7 Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσ-
Act. 14.15 κυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.

Esa.21.9 8 Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε,
ierem.51.8 infrà, 18.2 λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα ἔθνη.

9 Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴτις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

10 Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

11 Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴτις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

12 Ὧδε ἡ ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

13 Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ᾽ αὐτῶν.

14 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cæli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite glóriam: nam venit hora iudicij eius: & adorate eū ‖ qui fecit cælum & terram & mare " & fontes aquarum.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum " excandescétiæ " scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens vocē magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterē in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, " ex mero, *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hic tolerantia sanctorum est: hic qui obseruant mādata Dei, & fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cælo, dicētem mihi, Scribe, Beati " ab hoc tēpore mortui ij, qui " Domini causa moriuntur. " Etiam, dicit Spiritus: vt requiescant à laboribus suis: " & opera eorum sequuntur eos.

14 Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem

6 *Et vidi alterum Angelum volantem per medium cæli, habentē Euangelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram & super omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum:*

7 *Dicens magna voce, Timete Deū, & date illi honorē, quia venit hora iudicij eius: & adorate eū qui fecit cælum & terram, & mare, & fontes aquarum.*

8 *Et alius Angelus sequutus est, dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.*

9 *Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginē eius, & acceperit characterem in fronte sua, aut in manu sua,*

10 *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.*

11 *Et fumus tormentorum eorum ascendet in secula seculorum: nec habent requiem die ac nocte qui adorauerunt bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.*

12 *Hic patientia sanctorū est, qui custodiunt mandata Dei, & fidem Iesu.*

13 *Et audiui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur amodo. Iam dicit Spiritus, vt requiescant à laboribus suis: opera enim illorū sequuntur illos.*

14 *Et vidi, & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem similē filio*

---

7 *Et fontes aquarum*, καὶ πηγὰς ὑδάτων. In quibusdam Latinis codicibus additur, *Et omnia quæ in eis sunt.*

8 *Excandescentiæ scortationis suæ*, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. Id est, scortationis suæ qua Deus ad iram est inflammatus. Vel vinum iræ scortationis vocat quòd excandescentiam Dei in se prouocent quicunque sese illius scortatione, quasi vino, inebriant.

10 *Ex mero [inquam] infuso in poculum*, &c. τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. *Quod mistum est mero in calice*, &c. quæ interpretatio prorsus eneruat sententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamsi non diluatur aqua aut alio potus genere, sicut rectè obseruauit Erasmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך [*masach*] pro נסך [*nasach*] vsurpatur.

13 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Id est, in posterum. Est autem hæc particula cum μακάριοι necessariò connectenda, quoniam alioqui prioribus seculis mortui in hac sententia non comprehenderentur. Vulgata, *à modo*, barbarè, vt diximus Iohan.2.51. Sed & in nonnullis Latinis codicibus falsa interpunctio huius particulæ inoleuit, quasi videlicet cohæreat cum ναί: quod vt vitarem, putaui collocationem huius particulæ mutandam. Sed quid si legamus ἀπαρτὶ, id est, *perfectè*, quoniam videlicet tūc obtinuerunt diu speratam beatitatem, ita vt hoc referatur ad id quod suprà scriptum est, 6.11.

¶ *Domini causa*, ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה [*baiouah*,] id est, *propter Dominum.* Hoc enim est quod alibi dicitur Propter iustitiam. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Domino*, admodum obscuré. ¶ *Etiam*, ναί. Sic habent constanter omnes Græci codices. Itaque mendosè in Latina editione vetere scribitur *Iam* pro *Etiam.* ¶ *Et opera*, τὰ δὲ ἔργα. Vel, opera enim, vt Vetus interpres conuertit: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur, quod sæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam esse oportet. Nam pro aduersatiua non videtur satis commodè posse explicari. Ἔργα autem, i. *opera*, vocat præmium quod bona ipsa opera consequitur, Hebræorum more, quod est gratuitò promissum & datum, non ex operum dignitate.

υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς
αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ
αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ
ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθη-
μένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπα-
νόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ
θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νε-
φέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν·
καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ
ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς
δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ
θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυ-
ρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔ-
χοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξὺ, λέγων, Πέμ-
ψόν σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξὺ, καὶ τρύγη-
σον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς,
ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον
αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμ-
πελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν
τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πό-
λεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ
ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων
χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε.

Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρα-
νῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους
ἑπτὰ, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας
ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην με-
μιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ
θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ
χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ
ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν
τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ·

Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δού-
λου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου,
λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔρ-
γα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ·
δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βα-
σιλεὺς τῶν ἁγίων.

Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξά-
σῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάν-
τα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν

sedebat *quidam* similis ¨ homi-
ni, habens impositam capiti suo
coronam auream, & in manu
sua falcem acutam.
15 Et alius Angelus prodiit è
templo, clamans voce magna ad
eum qui insidebat nubi, ‖Mitte
falcem tuam, & mete: quia venit
tibi hora vt metas: nam aruit
‖messis terræ.
16 Misit igitur is qui insidebat
nubi falcem suam in terram: &
demessa est terra.
17 Tum alius Angelus prodiit è
templo quod est in cælo, habens
& ipse falcem acutam,
18 Et alius Angelus prodiit ab
altari: habens potestatem in i-
gnem: & clamauit voce magna
ad eum qui habebat falcem a-
cutam, dicens, Mitte falcem
tuam acutam, & vindemia ¨ bo-
tros vineæ terræ: nam maturæ
sunt eius vuæ.
19 Misit igitur Angelus falcem
suam acutam in terram, & vin-
demiauit vineam terræ, & mi-
sit in magnum illum lacum iræ
Dei.
20 Et calcatus est lacus extra ci-
uitatem: exiuitque sanguis è la-
cu vsque ad frænos equorum,
per stadia mille sexcenta.

Cap. XV.

1 Deinde vidi aliud signum
in cælo magnum & admi-
rabile: Angelos illos septem,
habentes plagas septem vlti-
mas, quoniam per illas expleta
est ira Dei.
2 Et vidi tanquam mare vi-
treum mixtum igni: & eos qui
victoriam reportabant ex be-
stia illa & imagine eius & cha-
ractere eius, ex numero nomi-
nis eius, stantes apud mare vi-
treũ, & habentes citharas ¨ Dei:
3 Qui etiam cantabant canti-
cum Mosis ¨ serui Dei, & canti-
cum Agni, dicentes, Magna &
mirabilia sunt opera tua Domi-
ne Deus omnipotens, ‖iustæ &
veræ sunt ¨ viæ tuæ, rex ¨ sancto-
rum.
4 ‖Quis non timebit te Domi-
ne, & glorificabit nomẽ tuum?
Nam solus sanctus es. Nam o-
mnes gentes venient & adora-

hominis, habentem in ca-
pite suo coronam auream,
& in manu sua falcem a-
cutam.
15 *Et alius Angelus exiuit*
de tẽplo, clamans voce ma-
gna ad sedentem super
nubem, Mitte falcem tuã, Ioel.3 13
& mete: quia venit hora
vt metatur, quoniam aruit
messis terræ. Matt.13.39
16 *Et misit qui sedebat su-*
per nubem falcem suam in
terrã: & demessa est terra.
17 *Et alius Angelus exiuit*
de templo quod est in cælo,
habens & ipse falcẽ acu-
tam.
18 *Et alius Angelus exi-*
uit de altari, qui habebat
potestatem supra ignem: &
clamauit voce magna ad
eum qui habebat falcem
acutam, dicẽs, Mitte fal-
cem tuam acutã, & vin-
demia botros vineæ terræ:
quoniam maturæ sunt vuæ
eius.
19 *Et misit Angelus fal-*
cem suam acutam in terrã,
& vindemiauit vineam
terræ, & misit in lacum i-
ræ Dei magnum.
20 *Et calcatus est lacus*
extra ciuitatem, & exiuit
sanguis de lacu vsque ad
frænos equorum, per sta-
dia sexcenta.

Cap. XV.

1 *Et vidi aliud signum*
in cælo magnum &
mirabile: Angelos septem,
habentes plagas septẽ no-
uissimas, quoniam in illis
consummata est ira Dei.
2 *Et vidi tanquam mare*
vitreum mixtum igne: &
eos qui vicerunt bestiam
& imaginem eius, & nu-
merum nominis eius, stã-
tes super mare vitreum,
habentes citharas Dei:
3 *Et cantantes canticum*
Moisi serui Dei, & canti-
cum Agni, dicentes, Ma-
gna & mirabilia sunt o-
pera tua Domine Deus o-
mnipotens: iustæ & veræ Psal.146.6
sunt viæ tuæ, rex seculo-
rum.
4 *Quis non timebit te Do-* Iere.10.7
mine, & magnificabit no-
men tuum? quia solus pius
es: quoniam omnes Gen-
tes venient & adorabun

14 *Homini* υἱῷ ἀνθρώπου. Hunc Hebraismum alibi expo-suimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd vbique in his libris nemo filius hominis nisi vnus Christus dicatur: hîc verò Christum ipsum non significari, sed Angeli speciem ac formam, liquet ex proximo versiculo. Itaque vitanda fuit homonymia.

18 *Botros vineæ terræ,* τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς. Sic legunt Arethas & Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod sequitur.

IN CAPVT XV.

2 *Dei,* τοῦ Θεοῦ. Id est, diuinis canendis laudibus attributas: vel, pulcherrimas epitheto Hebræis familiari.

3 *Serui Dei,* δούλου τοῦ Θεοῦ. Sic vocatur Moses κατ' ἐξοχὴν: sicut describitur Deut. 34.10. ¶*Viæ,* ὁδοί. Id est, gesta tua, ex idiotismo Heb. ¶*Sanctorum,* τῶν ἁγίων. Vulgata, *seculorũ,* τῶν αἰώνων, contra Græcorũ omnium codicum nostrorum fidem. Arethas autem habet τῶν ἐθνῶν, *gentium.*

ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

5 Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

6 Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

7 Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

8 Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν ἄχρι τελεσθῶσι αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην ἑαυτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

3 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

4 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

5 Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐσόμενος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

6 Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

7 Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκρά-

bunt coram te: nam iudicia tua patefacta sunt.

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonij in cælo.

6 Et prodierunt è templo septem illi Angeli, habentes septem plagas, induti lino puro & splendido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septem Angelis phialas aureas, plenas iræ Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum, donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

Cap. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnam e templo, dicentem septem illis Angelis, Ite, effundite septem phialas excandescentiæ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terrã: factúmque est vlcus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, factúmq; est *illud* quasi cruor cadaueris: & quodcũque animal viuebat in mari, mortuum est.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina, & in fontes aquarum: & factę sunt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Qui eris, quòd hæc iudicaris.

6 Quoniam sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderũt, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui alium è sanctuario dicentem, Etiam Domine Deus

in conspectu tuo: quoniam iudicia tua manifesta sunt

5 *Et post hæc vidi, & ecce apertum est templũ tabernaculi testimonij in cælo.*

6 *Et exierunt septem Angeli, habentes septem plagas, de templo, vestiti lino mundo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.*

7 *Et vnũ de quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in secula seculorũ.*

8 *Et impletum est templũ fumo à maiestate Dei: & de virtute eius: & nemo poterat introire in templũ donec consummarentur septem plagæ septem Angelorum.*

Cap. XVI.

1 *ET audiui vocem magnam de templo, dicentem septem Angelis, Ite, & effundite septem phialas iræ Dei in terram.*

2 *Et abijt primus, & effudit phialam suam in terram & factum est vulnus sæuum & pessimum in homines qui habebãt characterem bestiæ: & in eos qui adorauerunt imaginem eius.*

3 *Et secundus Angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui: & omnis anima viuens mortua est in mari.*

4 *Et tertius effudit phialam suam per flumina & super fontes aquarum: & factus est sanguis.*

5 *Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus, quia hæc iudicasti.*

6 *Quia sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere: digni enim sunt.*

7 *Et audiui alterum dicẽtem, Etiam Domine Deus*

IN CAPVT XVI.

3 *Factúmque est*, καὶ ἐγένετο. Id est, versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac saniosum, qualis est in cadaueribus mortuorum. ¶ *Quodcunque animal*, πᾶσα ψυχή. Hebr. כל נפש [*chol nephesch*,] id est, omnis anima, pro omni animante. Qui Hebraismus hoc in loco mihi visus est obscurior.

5 *Et Qui eris*, καὶ Ὁ ἐσόμενος. Legitur vulgò, καὶ ὁ ὅσιος, ostendente articulo, præter omnem loquendi morem, deprauatam esse scripturam. Vulgata vero, siue articulum legit siue non legit, nihilo rectius vertit ὅσιος, *Sanctus*, malè extrita particula καὶ, prorsus necessaria vt δίκαιος & ὅσιος connectantur. Sed quum Iohannes reliquis omnibus locis vbi Iehouæ nomen explicat, sicuti diximus suprà, 1. 4, addere consueuerit tertium, nempe καὶ Ὁ ἐρχόμενος, cur istud hoc loco præteriisset? Itaque ambigere non possum quin germana sit scriptura quam ex vetusto bonæ fidei manuscripto codice restitui, nempe Ὁ ἐσόμενος. Causa verò cur hic non scribatur Ὁ ἐρχόμενος, vt supra quatuor locis, nempe 1.4 & 8. item 4.8: & 11.17, hæc est, quoniam ibi de Christo vt iudice venturo agitur: in hac verò visione proponitur vt iam in tribunali sedens, & decreta iudicia, & ea quidem æterna, exercens.

7 *E sanctuario*, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc non legit vetus interpres Latinus, apud quem nonnulli admodum ridiculè ex *Alterum* fecerunt *Altare*, acsi scriptum esset ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, *audiui altare dicens.*

τωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

8 Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

9 Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

10 Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασσῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

11 Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν. καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

12 Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου.

13 Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

14 Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

15 Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

16 Καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἀρμαγεδδών

17 Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

omnipotens vera *sunt* & iusta iudicia tua.

8 Postea quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatē in has plagas: neque resipuerūt ''vt tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ illius, & factum est regnum eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cæli præ doloribus suis & vlceribus suis, nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & siccata est aqua eius, vt pararetur via regum ab ortu solis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis & ex ore illius bestiæ & ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros spiritus similes ranis *prodeuntes*.

14 Sunt enim spiritus dæmoniorum edentes signa, ''qui*que* abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 ''Ecce venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimēta sua, ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipsius.

16 ''Congregauit igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè ''Armageddon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam ¶ suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, ''Fuit.

omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 *Et quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines & igni.*

9 *Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei habentis potestatem super has plagas: neque egerunt pœnitentiam, vt darent illi gloriam.*

10 *Et quintus Angelus effudit phialam suam super sedem bestiæ: & factū est regnum eius tenebrosum: & commanducauerunt linguas suas præ dolore:*

11 *Et blasphemauerunt Deum cæli præ doloribus & vulneribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.*

12 *Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumē illud magnum Euphratem: & siccauit aquā eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis.*

13 *Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, & de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum ranarum.*

14 *Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa: & procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.*

15 *Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videāt turpitudinem eius.*

Suprà,3.3 matth.24.44 luc.12.39

16 *Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.*

17 *Et septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & exiuit vox magna de templo à throno, dicens, Factum est.*

9 *Vt tribuerent*, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11.13.

14 *Quique abeunt*, ἃ ἐκπορεύονται. Sic legit Arethas, Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ita legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, *Vt procedant*, ἐκπορεύεσθαι.

15 *Ecce venio*, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hîc ingenuè fateor videre me non posse quînam satis cōueniat totus hic versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleant non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil eiusmodi in hoc libro occurrit, nisi addita præfatione. Deinde nusquā adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referenda sunt: nisi in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculum proximum, id est, 16, coniunxeris cum superiore, nempe cum 14, videbis perpetuam esse narrationem, quæ interiectione istius abrumpatur. Absit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum vt in hunc locum irrepserit, coniicere nondum potui. Sed & similem alteram transpositionem obseruauimus infrà, 18.14.

16 *Congregauit*, συνήγαγεν. nempe Deus. ¶ *Armageddon*, Ἀρμαγεδδών. Apud Aretham scribitur Ἑρμαγεδδών. * Dici enim non potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus. Quum autem multi in hac explicanda voce laborarint, mihi videtur omnino ille ipse locus esse cuius mentio fit 2. Paralipom. 35.22, vbi fuit cæsus Iosias. Hebraicè igitur fuerit vox hæc scribenda הר מגדו [*har meghiddo*,] id est, mons Meghiddo, neque huic sententiæ obstat quòd illo loco pro הר [*har*,] scribitur בקעה [*bikhah*] id est, conuallis, siue planities inter montes sita, quum vbi conuallis est, etiam montes esse oporteat. Est autem hic locus non procul à Gaza in ipsis Ægypti claustris, vt apparet ex 1. Reg. cap. 9. versu 15.

17 *Fuit*, γέγονε. Nempe vt in illo Maronis, *Troia fuit*, & in prouerbio, *fuimus Troes*. Subauditur enim Babylonis nomen: & sic malo interpretari quàm cum Vulgata, *Factum est*. Vide infrà, 21.6.

Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

Iere.25.15

Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτήν, θαῦμα μέγα.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræmotus *inquam*, adeo magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon illa magna * venit in memoriã in Dei cõspectum, ‖vt præberet ei poculũ indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.

21 Et grãdo magna, quasi talẽti põdo descẽdit è cęlo ĩ homines: & blasphemarũt Deũ homines ꝓpter plagã grãdinis: quoniã magna fuit eius plaga vehementer.

CAP. XVII.

1 TVm venit vnus ex septẽ Angelis q̃ habebãt septẽ phialas, & loquutus est mecũ, dicens mihi, Heus tu, ostendã tibi damnationem meretricis illius magnæ, sedẽtis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quúmque me per spiritũ in desertũ trãstulisset, vidi mulierẽ insidentem bestię coccinæ, plenæ nominib. blasphemię, habẽti capita septem, & cornua decẽ.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habẽs poculum aureum in manu sua, plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon illa magna, mater illa scortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriã sanguine sanctorum & sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum viderem illam, admiratione magna.

18 *Et facta sunt fulgura & voces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.*

19 *Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gentiũ ceciderunt: & Babylon magna venit in memoriam ante Deum: dare illi calicem vini indignationis iræ eius.*

20 *Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.*

21 *Et grando magna sicut talentum descendit de cælo in homines: & blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.*

CAP. XVII.

1 *ET venit vnus de septẽ Angelis qui habebãt septem phialas, & loquutus est mecum, dicẽs, Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas:*

2 *Cum qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitant terrã de vino prostitutionis eius.*

3 *Et abstulit me in spiritu in desertum: & vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.*

4 *Et mulier erat circũdata purpura & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, & margaritis, habens poculum aureũ in manu sua, plenum abominationum & immunditia fornicationis eius.*

5 *Et in fronte eius nomẽ scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.*

6 *Et vidi mulierem ebriã de sanguine sanctorum, & de sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum vidissem illam, admiratione magna.*

19 *Et dirupta est*, καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי [*vaiehi*] *& facta est*, vt Vet. interpr. & Eras. cõuerterunt ad verbum. Nam היה [*haiah*] verbum solent Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conueniat. ¶*Venit in memoriam*, ἐμνήσθη. passiué. vt Act. 10.31. Vide Act. 10.4. ¶*Indignationis iræ*, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliàs sæpe annotauimus.

20 *Non sunt inuenti*, οὐχ εὑρέθησαν. i. Disparuerunt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם [*veenam*] i. *& non ipsi*, vt Gen. 5.24.

21 *Quasi talenti pondo descendit*, ὡς ταλαντιαία. Vti apud Suidã ταλαντιαῖοι λίθοι vocãtur lapides talẽti põdo: & Nonius ex Sisenna balistas talẽtarias vocat quæ lapides talẽti põdo iacularẽtur. Duplex enim erat talentũ, vnũ numariũ, alterũ põderale, de quo hîc agimus: vtrũque sexaginta minarũ, i. sexcentarũ drachmarũ põdo: vt ostendit harum rerũ (meo quidẽ iudicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquã hoc in loco minimè videntur ista exquisitè expendenda: quum ingens duntaxat & inauditũ grandinis pondus significetur. Sed apud Heb. ככר [*chabed*] interdũ declarat talentum, interdum vero quod in vernaculo sermone dicimus *vne miche de pain*. vt fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

IN CAPVT XVII.

3 *Coccinæ*, κόκκινον. Id est, coccino colore. Nec temere sanè factum est vt hic potissimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam nostrum quoddam epigramma subnectere.

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conspicis, & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Diuite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa in sonti tota cruore madent.
Aut memor istorum quæ celet crimina vestis,
Pro dominis iusto tacta pudore rubet.

7 Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

8 Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι. καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅ,τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστί.

9 Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν.

10 Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

11 Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

12 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

13 Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διαδιδώσουσιν.

14 Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

15 Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

16 Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

17 Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

18 Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιη.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & nō est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabūtur incolæ terræ, (quorum nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, ⁚ & tamen est.

9 Hic est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, ⁚ septē montes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septē sunt: quinque ceciderūt, vnus est, & alius nondū venit: & quū venerit, oportet illum breue tempus manere.

11 Bestia autem quę erat, & non est, is octauus est, & è septem illis est, & in exitium abit.

12 Decem autē cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipient cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: quoniā Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quę vidisti in bestia, hi odio prosequentur meretricē, & desertam reddent illam & nudā, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt exequantur sententiam eius, ⁚ & vt consentiant, dēnique regnum suum bestiæ, donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

Cap. XVIII.

1 ET posthęc vidi Angelū descendentem è cælo, habentem potestatem magnā: adeo vt terra resplenduerit gloria eius.

7 *Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentū mulieris & bestiæ, quæ portat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem.*

8 *Bestia quā vidisti, fuit, & non est: & ascensura est de abysso, & in interitum ibit: & mirabuntur inhabitantes terrā, (quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat & non est.*

9 *Et hic est sensus qui habet sapientiam. Septem capita, septem mōtes sunt super quos mulier sedet.*

10 *Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est, alius nōdum venit: & quum venerit, oportet illū breue tempus manere.*

11 *Et bestia quæ erat & non est, & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.*

12 *Et decē cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipiunt post bestiam.*

13 *Hi vnum consilium habent, & virtutem & potestatem suam bestiæ tradent.*

14 *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum illo sunt, vocati, & electi, & fideles.* Infrà, 9.16 2.tim. 6.15

15 *Et dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & linguæ.*

16 *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.*

17 *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est illi, vt dent regnum suum bestiæ donec consummentur verba Dei.*

18 *Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.*

Cap. XVIII.

1 *ET posthæc vidi alium Angelum descendētem de cælo habentem potestatem magnam, & terra illuminata est à gloria eius.*

8 *Et tamen est*, καίπερ ἐστί. Vetus interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutēsis codex, & alij duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, *& aderit*, siue *ventura est*, vt legit Primasius.

9 *Septem montes*, ἑπτὰ ὄρη. Notū est etiam pueris de qua vrbe scripserit Virgilius, *Septémque vna sibi muro circumdedit arces.* De illa videlicet quæ quum hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

17 *Et vt consentiant*, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην. Hoc deest in codicibus Latinis. Ad verbum, *vt faciant vnam sententiam*, ⁂ id est, vt sint vnius eiusdémque inter se ad illā sententiæ.

Sup. 14.8
esa. 21.9
ierem. 51.8

2 Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

3 Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

4 Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς.

5 Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

6 Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

7 Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμὶ, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

8 Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων αὐτήν.

9 Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς·

10 Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρὰ, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

11 Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι·

12 Γόμον χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ, καὶ σιδήρου, καὶ μαρμάρου,

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & exosæ.

3 Quia ex vino excandescentiæ scortationis eius biberũt omnes gentes, & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

4 Et audiui aliam vocem è cælo dicentem, Exite ex ea popule mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

5 Nam accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cælum, & recordatus est Deus scelerum eius.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, nec sum vidua, nec luctum videbo.

8 Ideo vna die venient eius plagæ, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

9 Tum flebunt eam & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendij eius:

10 Procul stantes propter metum cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida, vna hora venit iudicium tuum.

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:

12 Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritarum, & byssi, & purpuræ, & serici & cocci, & omne lignũ thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

2 *Et exclamauit in fortitudine, dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris odibilis.*

3 *Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.*

4 *Et audiui aliam vocem de cælo dicentem, Exite de illa populus meus, vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.*

5 *Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cælũ, & recordatus est Deus iniquitatum eius.*

6 *Reddite illi sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo quo miscuit, miscete illi duplum.*

7 *Quantum glorificauit se, & in delicijs fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo.*

8 *Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur: quia fortis est Dominus Deus qui iudicabit illam.*

9 *Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in delicijs vixerunt, quum viderint fumum incendij eius:*

10 *Longe stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, væ, Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum.*

11 *Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam quoniam merces eorum nemo emet amplius:*

12 *Merces auri, & argẽti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & æramento, & ferro, & marmore,*

IN CAPVT XVIII.

2 *Vehementer*, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה [*bechozkah*,] vt nos in vernaculo sermone dicimus *de force*. Vulgata, *In fortitudine*. Erasmus nihilo melius, *Per fortitudinem*.

3 *Ex vino*, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà, 14.8. ¶ *Opibus*, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל [*chail*,] apud Hebræos.

5 *Accumulata pertigerunt*, ἠκολούθησαν. Vulgata & Erasmus, *Peruenerunt*: non satis expressè. Vsus enim est verbo ἀκολουθεῖν, quo significatur peccata mutuò sese consequẽtia, & alia nascentia ex aliis, in eum tandem cumulum excreuisse vt ad cælum vsque pertigerint.

7 *In corde suo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Hebr. בלבה [*belibbah*] pro secum, siue apud se. ¶ *Nec sum vidua*, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. id est, populosa sum ac potẽs. Est enim μίμησις Hebræis familiaris, vt diximus suprà, 12.11. ¶ *Nec videbo*, οὐ μὴ ἴδω. id est, sentiam & experiar, vt alibi exposuimus, ex Hebræorum idiotismo.

8 *Vna die*, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. i. breui. & vno eodémque tẽpore.

12 *Thyinum*, θύϊνον. Ita Vulgata editio conuertit lignũ quod ab Hebræis אלמגים [*almughghim*,] 1. Reg. 10. 11: ex

Græca

Græca interpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύϊνα, sed ἀπελέκητα, id est, *Non dolata*, conuertit. Dioscorides thyini ligni meminit lib. primo: sed quid illud sit planè ignoro. Etymon si à Græca lingua sumatur, nempe παρὰ τὸ θύειν, ostendit odoratum fuisse lignum, quod etiam epitheton Virgilius cedro tribuit Æn. 7, *Vrit odoratam nocturna in lumina Cedrum.*

Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.	13	Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticũ, & iuméta, & oues, ¨& equos, & ¨rhedas, & mancipia, & ¨animas hominum.	13	*Et cinamomum, & odoramentorũ, & vnguẽti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorũ, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*
Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσης αὐτά.	14	¨Et fructus desiderati ab anima tua abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.	14	*Et poma desiderij animæ tuæ discesserũt à te, & omnia pinguia & præclara perierũt à te, & amplius illa iam non inuenient.*
Οἱ ἔμποροι τούτων, οἱ πλουτήσαντες ἀπ᾽ αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.	15	¨Harum, *inquam*, rerum mercatores ab ea diuites facti, procul stabunt, propter metum cruciatus eius, flentes ac lugentes:	15	*Mercatores horũ, qui diuites facti sunt ab ea, longè stabunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugentes:*
Καὶ λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.	16	Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis! quinam vna hora vastatæ sunt tantæ diuitiæ?	16	*Et dicentes, Væ, væ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniam vna hora destitutæ sunt tanquam diuitiæ.*
Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν.	17	Sed & omnes gubernatores, & ¨omnis in nauibus versantiũ turba, & nautæ, ¨& quotquot ex mari quæstum faciunt, longè ¨stabunt:	17	*Et omnis gubernator, & omnes qui in lacũ nauigãt & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt:*
Καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;	18	Et clamabunt videntes fumũ incendij eius, & dicent, Quæ similis *erat* vrbi isti magnæ?	18	*Et clamauerũt videntes locum incẽdij eius, dicentes, Quæ similis ciuitati huic magnæ?*
Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαὶ, οὐαὶ, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.	19	Et iniecto capitibus puluere clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua omnes qui habebant naues in mari, diuites facti sunt ex ipsius opulẽtia, vna hora desolata est.	19	*Et miserunt puluerem super capita sua: & clamauerunt flentes, & lugentes, dicẽtes, Væ, væ, ciuitas illa magna in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius. quoniam vna hora desolata est.*
Εὐφραίνου ἐπ᾽ αὐτῇ οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.	20	Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam de illa ¨sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa.	20	*Exulta super eam cælum & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicabit Deus iudicium vestrum de illa.*
Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.	21	Tum sustulit quidam Angelus robustus lapidẽ instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicẽs, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, ¨nec amplius inuenietur.	21	*Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltrà iam non inuenietur.*

13 *Et equos*, καὶ ἵππων. Mutata constructio, vt Gallicè dicimus, *Acheter des cheuaux*: vt apparet ex accusatiuo ψυχὰς qui mox sequitur. ¶ *Rhedas*, ῥεδῶν. Id est, lecticas, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Gallicum vocabulum, quod vsurpatum à Romanis, ad Græcos etiam transiit.

¶ *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Vide secundam Petri 2. cap. 3.

14 *Et fructus*, καὶ ἡ ὀπώρα. Id est, fructus illi suauissimi
* quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hìc fortassis accidit quod suprà, 16. 15, nempe vt trãspositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret iste versiculus proximus, id est, 15. cum superioribus, adeo vt prorsus sit interrupta narratio. Quod si hunc versiculum subieceris versic. 23, tum demum videbis quàm bene omnia cohærebunt: nẽpe hoc modò, *Et fructus desiderati ab anima tua*, &c. *Et amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est*, &c. Mihi tamen maxima fuerit semper
* religio vel apicem in his sacrosanctis libris mutare ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius auctoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 *Harum [inquam,] rerum mercatores*, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.

17 *Omnis in nauibus versantium turba*, πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὅμιλος. Latini codices habent, *omnes qui in lacum nauigant*, quod nusquam est in Græcis codicibus, in quorum tamen vno scribitur, καὶ πᾶς ὁ πλέων ἐπὶ τῶν πλοίων, *Et quisquis nauigat in nauibus.* ¶ *Et quotquot ex mari quæstum faciunt*, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. ¶ *Stabunt*, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 *Sumpsit pœnas, vestræ vltionis causa*, ἔκρινεν τὸ κρῖμα ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, *Indicauit vestrum iudicium*, seruato Hebraismo.

21 *Nec amplius inuenietur*, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. Id est, disparebit. Vide suprà, 12. 8.

22 Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

23 Καὶ φῶς λύχνου μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

24 Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιθ.

1 ΚΑΙ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ λέγοντος, Ἀλληλούϊα· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

2 Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

3 Καὶ δεύτερον εἴρηκαν, Ἀλληλούϊα. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

4 Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμὴν ἀλληλούϊα.

5 Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλούϊα· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

7 Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

8 Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστι τῶν ἁγίων.

22 Et vox citharœdorũ, & musicorũ & tibia ac tuba canẽtium nõ audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunq; artis inuenietur in te amplius:& sonit⁹ molæ nõ audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius:& vox spõsi & spõsę non audietur amplius in te:nam mercatores tui erant proceres terræ, & veneficiis tuis seductæ sunt ¨omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarũ & sanctorum inuentus est, & omniũ qui mactati sunt in terra.

CAP. XIX.

1 POsthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicentis, ¨Halleluia: ¨salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *esto*.

2 Quia vera & iusta *sunt* iudicia eius, & meretricem illam magnam, quæ corrupit terrã scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinem seruorum suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: ¨& fumus eius ascendit in secula seculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores,& quatuor illa animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deum nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam sonitũ turbę multæ, & tanquã sonitum aquarum multarũ, & tanquã sonitum tonitruorum vehementium, dicentium, Halleluia: quoniam ¨regnum iniit Dominus Deus ille noster omnipotens.

7 Gaudeamus,& exultemus,& demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

8 Et datum est ei vt amiciatur bysso pura & splendida: byssus enim ¨iustificationes sunt Sanctorum.

22 *Et vox citharœdorum & musicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius:*

23 *Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius, & vox spõsi & spõsæ nõ audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficijs tuis errauerũt omnes gẽtes.*

24 *Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorũ inuentus est, & omniũ qui interfecti sunt in terra.*

CAP. XIX.

1 *POst hæc audiui quasi vocem turbarũ multarum in cælo dicentium, Alleluia. Laus & gloria & virtus Deo nostro est.*

2 *Quia vera & iusta iudicia sunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terrã in prostitutione sua, & vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius.*

3 *Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascendit in secula seculorum.*

4 *Et ceciderunt Seniores vigintiquatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum sedẽtem super thronum, dicentes, Amen: alleluia.*

5 *Et vox de throno exiuit dicens, Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius, et qui timetis eum pusilli & magni.*

6 *Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum: & sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentiũ, Alleluia: quoniã regnauit Dominus Deus noster omnipotens.*

7 *Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se.*

8 *Et datum est isti vt cooperiat se byssino splendẽti & candido: byssinũ enim, iustificationes sunt sanctorum.*

23 *Omnes gentes*,&c. πάντα τὰ ἔθνη,&c. Vide suprà ver.14.

IN CAPVT XIX.

1 *Halleluia*, ἀλληλούϊα. Id est, Laudate Dominum. Est autem hoc quoque vnum ex illis quæ ab iis qui ex Circuncisione crediderant, ad Græcos manarunt, & a Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla. * Quod autem ex hoc loco & similibus colligitur, Angelos videlicet & sanctorum in cęlis collectorum animas notitiã habere operum Dei in terris, & tum de Ecclesię adhuc pugnãtis victoriis, tum de iudiciis aduersus nominis Dei hostes inter se gratulari, nihil eorum commentum iuuat, qui hinc colligunt sanctos in Trinitate, velut in speculo, quicquid in mundo geritur intueri, ac præsertim hominum, à quibus in terris inuocantur, preces exaudire & negotia apud Deum procurare, quod non magis indiget refutatione quàm ægrotantium deliria. ¶ *Salus*, ἡ σωτηρία. Vide suprà, 7.10. Vulg. *Laus*, ἔπαινος. facili librarius lapsu.

3 *Et fumus eius*,&c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς,&c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo commodius posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, *ex manu eius*.

6 *Regnum iniit*, ἐβασίλευσε. Id est, sese Regem esse reipsa declarauit. Nunc enim videtur quodãmodo latere ipsius potentia. Vulg. *Regnauit*.

8 *Iustificationes*, τὰ δικαιώματα. Id est, bona illa opera quę sunt viuæ illorum fidei τεκμήρια.

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ᾽ αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ᾽ ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν·

15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάσσῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ Κύριος κυρίων.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετωμένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ᾽ αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

9 "Tum dixit mihi,‖Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et procidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum & fratrum tuorum qui habent testimonium Iesu. Deum adora: "testimonium enim Iesu est Spiritus Prophetiæ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *adfuit* equus albus: & qui insidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, "& *qui* iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebátque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 ‖Et amictus erat veste tincta sanguine: vocatúrque nomen eius "Sermo ille Dei.

14 "Exercitus autem qui sunt in cęlo, sequebantur eum equis albis, vestiti bysso alba & pura.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percuteret gẽtes:‖ "ipse enim reget eas virga ferrea: & is est qui calcabit lacum vini excandescentiæ & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptum, "Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Tũc vidi quendam Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per mediũ cæli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regũ, & carnes tribunorum, & carnes potentum, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorum ac magnorũ.

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui insidebat equo, & cum ipsius exercitu.

9 *Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nũptiarũ Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.* Mat 22.2

10 *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim Iesu, est Spiritus prophetiæ.*

11 *Et vidi cælum apertũ, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & in iustitia iudicat & pugnat.*

12 *Oculi autem eius sicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse.*

13 *Et vestitus erat veste aspersa sanguine: & vocatur nomen eius Verbum Dei.* Psal.2.13

14 *Et exercitus qui sunt in cælo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.*

15 *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.* Sup. 17.14 1.Tim. 6.15

16 *Et habet in vestimento & in femore suo scriptũ, Rex regum & Dominus dominantium.*

17 *Et vidi vnum Angelũ stantem in sole, & clamauit voce magna, dicẽs omnibus auibus quæ volabãt per medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei,*

18 *Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortiũ, & carnes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum & seruorum, & pusillorum & magnorum.*

19 *Et vidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prœliũ cum illo qui sedebat in equo, & cum exercitu eius.*

9 *Tum dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Dixit mihi videlicet Angelus ille cuius mentio facta est superiore capite. Redit enim ad narrationem quę intermissa fuerat ab huius cap. initio.

10 *Testimonium Iesu*, τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. Id est quibus mandatum est vt de Iesu testificentur, sicut paulo post explicat. Significat enim se ex eorum numero esse quibus vtatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent, vt diximus supra.1.1. ¶ *Testimonium enim Iesu*, ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino. huc enim tanquam ad vnum eúmque certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ, ex quo efficitur, eum demum esse verum spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendum, qui ad Iesum nos adducit.

11 *Et [qui] iustè iudicat*, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulam אשר [*ascher*,] vt hoc quoque ad nomen vel potius ad nominis explicationem pertineat.

13 *Sermo ille*, ὁ λόγος. Iesus Christus videlicet, filius ille Dei coessentialis, vt eum solus ex omnibus Euãgelistis Iohannes appellauit: vnde etiam colligi non ineptè potest non alium esse huius libri scriptorem.

15 *Ipse enim*, &c. καὶ αὐτὸς, &c. Id est αὐτὸς γάρ. Nam mirè varius est vsus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirum ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו, pro omnibus penè particulis vsurpant: vt & verborum tempora sæpissimè sunt permutata.

20 Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν τῷ θείῳ·

21 Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον κ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

2 Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

3 Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

4 Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ κρίμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

5 Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

6 Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

7 Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

20 Et comprehensa est bestia, & cum ea pseudopropheta ille qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperant characterem bestiæ, & qui adorauerant imaginem eius: & viui coniecti sunt ambo in stagnū ignis ardens sulphure:

21 Et reliqui occisi sunt gladio eius qui insidebat equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

CAP. XX.

1 DEinde vidi Angelum descendentem è cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

2 Qui apprehendit draconem, serpentem, *inquam*, illum antiquū, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum "*ad* annos mille.

3 Coniecítque eum in abyssum, quam occlusit & obsignauit "super eum, vt non seduceret amplius gentes, donec complerētur anni mille: nam postea oportet eum solui *ad* exiguum tempus.

4 Deinde vidi thronos, & sederunt super eos, & iudicium datū est eis: "& animas eorū qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quíque non adorarunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manibus suis: "viuéntque & regnabunt cum Christo mille illis annis.

5 Reliqui verò ex mortuis non reuiuiscēt donec expleti fuerint illi anni mille. Hæc est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint anni mille, soluetur Satanas è carcere suo.

20 *Et apprehēsa est bestia, & cum ea pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerūt imaginem eius: viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure:*

21 *Et cæteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorū.*

CAP. XX.

1 *ET vidi Angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.*

2 *Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas, & ligauit eum per annos mille.*

3 *Et misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat amplius Gentes, donec consummentur mille anni: & post hæc oportet illum solui modico tempore.*

4 *Et vidi sedes, & sederūt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & vixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis.*

5 *Cæteri mortuorum non vixerunt, donec consummentur mille anni. Hæc est resurrectio prima.*

6 *Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secūda mors nō habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum illo mille annis.*

7 *Et quum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo.*

IN CAPVT XX.

2 [*Ad*] *annos mille*, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annnos mille, vt in sequenti versiculo, μικρὸν χρόνον, id est, *exiguo tempore*, ponitur pro Ad exiguū tempus. quę formula loquendi petita est e medio.

3 *Super eum*, ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו [*behado*,] sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*. vt Genes. 7.16.

4 *Et animas*, καὶ τὰς ψυχὰς, &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudicium: quatenus videlicet membra capiti coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressum antecedens, Hebr. more. acsi scriptum esset, Deinde vidi animas eorū qui securi percussi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei, quíque non adorarunt bestiā, neque imaginē eius, nec acceperunt eius characterē in frontibus suis & manibus suis, & vidi sedes quibus insederunt, datúmque est eis iudicium: & viuent ac regnabūt (i. vt viuant & regnent) cū Christo mille annis. Est tamē (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ consuetudine remotissimus: sed in Hebr. scriptis frequentior quàm vt de eo ambigi possit: veluti Prou. 13.13, Num. 24.17, & alibi passim. Nolui tamē quicquā mutare, ne audaculus viderer. ¶ *Viuéntque*, καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc verbū non cū proximo verbo ἔλαβον, *acceperunt*, sed cum ἐκάθισαν, *sederunt*, & ἐδόθη, *datum est*, sicut paulo antè dictum fuit. Deinde obseruandum est etiam positū esse prætertitum pro futuro, ex Prophetarū more: quod ex versiculo sexto liquet.

8 *Angulis*,

8 Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγὼγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

9 Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

10 Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

11 Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ᾽ αὐτοῦ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

12 Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

13 Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

14 Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

15 Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

Κεφάλαιον κα.

1 ΚΑΙ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

2 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

3 Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ᾽ αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ᾽ αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

4 Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ

8 Et exibit vt ſeducat gentes quæ ſunt in quatuor angulis terræ, ‖Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus eſt ſicut arena maris.

9 Aſcenderunt igitur ſuper latitudinem terræ, & circumierūt caſtra ſanctorum, & vrbem dilectā: ſed deſcendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui ſeducebat eos, coniectus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, vbi *erat* & beſtia illa & ille pſeudopropheta, & cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam ei inſidentem, à cuius conſpectu fugit terra & cælum, quorum locus non eſt inuentus.

12 Et vidi mortuos paruos & magnos ſtātes in cōſpectu Dei, & libri aperti ſunt: & alius ‖ liber apertus eſt, qui eſt *liber* vitæ: iudicatique ſunt mortui ex iis quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti ſunt in ſtagnum ignis: quæ eſt mors ſecunda.

15 Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, coniectus eſt in ſtagnum ignis.

CAP. XXI.

1 DEinde vidi cęlum nouum & terram nouam: ‖ primū enim cælum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi ſanctā ciuitatem Hieruſalem nouam, deſcendentem à Deo è cælo, paratam, vt ſponſam ornatam viro ſuo.

3 Et audiui vocem magnam è cælo dicentem, Ecce tabernaculum Dei *eſt* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipſi, populi eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit, Deus ipſorum.

4 ‖Et abſterſurus eſt Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor, neque labor extabit amplius:

8 *Et exibit & ſeducet Gentes quæ ſunt ſuper quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus eſt ſicut arena maris.* Ezec. 39.2

9 *Et aſcenderunt ſuper latitudinē terræ, & circuierunt caſtra ſanctorum & ciuitatem dilectam, & deſcendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.*

10 *Et diabolus qui ſeducebat eos, miſſus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, vbi & beſtia & pſeudopropheta cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.*

11 *Et vidi thronum magnum & candidum, & ſedentem ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra & cælum, & locus non eſt inuentus eis.*

12 *Et vidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu throni, & libri aperti ſunt: & alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ: & iudicati ſunt mortui ex iis quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.* Suprà, 3.5 intrà 21.27 Phil. 4.3

13 *Et dedit mare mortuos qui in eo erant: & Mors & Infernus dederūt mortuos ſuos qui in ipſis erāt: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.*

14 *Et infernus & mors miſſi ſunt in ſtagnū ignis: hæc eſt mors ſecunda.*

15 *Et qui non inuentus eſt in libro vitæ ſcriptus, miſſus eſt in ſtagnum ignis.*

CAP. XXI.

1 *ET vidi cælum nouum & terram nouā: primum enim cælum & prima terra abijt, & mare iam non eſt.* Eſa. 65.17. & 66.22 2. Pet. 3.13

2 *Et ego Iohannes vidi ſanctam ciuitatem Ieruſalem nouam deſcendentem de cælo, à Deo paratam ſicut ſponſam ornatā viro ſuo.*

3 *Et audiui vocem magnā de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cū eis, & ipſi populus eius erunt, & ipſe Deus cum eis erit eorum Deus.*

4 *Et abſterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors vltrà non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit* Supr. 7.17 eſa. 25.8

8 *Angulis*, γωνίαις. i. plagis & cardinibus. Vide ſuprà, 7.1.
9 *Latitudinem terræ*, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Hebr. רוחב הארץ [*rochab haerets*,] acſi diceret, ita vt terræ ſuperficiem quàtacunque eſt compleuerint.
11 *Quorum locus*, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id eſt, ita vt diſparuerint. Vide ſuprà, 12.8.

πρῶτα ἀπῆλθον.

Esa. 43.19 / 2.cor.5.17

5 Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, Ἰδού, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

Suprà, 1.8 / infrà, 22.13

6 Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς, δωρεάν.

7 Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεός, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός.

8 Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐβδελυγμένοις, καὶ φονεῦσι, καὶ πόρνοις, καὶ φαρμακεῦσι, καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

9 Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐλάλησε μετ᾽ ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

10 Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ᾽ ὄρος μέγα καὶ ὑψηλόν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην, τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλήμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

11 Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι.

12 Ἔχουσάν τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν, ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

13 Ἀπ᾽ ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν, πυλῶνες τρεῖς·

14 Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

15 Καὶ ὁ λαλῶν μετ᾽ ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

16 Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

---

quia ¨præcedentia abierunt.

5 Et dixit is qui inſidebat throno, ‖Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba vera ſunt & fidelia.

6 Et dixit mihi, ¨Fuerunt: ‖ego ſum A & Ω, initium & finis. Ego ſitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

7 Victor, poſſidebit omnia: & ero ei Deus, & ipſe erit mihi filius.

8 Timidis autem & incredulis, & ¨execrabilibus, & homicidis, & ſcortatoribus, & veneficis, & idololatris: & omnibus mendacib⁹, ¨portio *aſſignata* eſt in ſtagno ardente igne & ſulphure, quod eſt mors ſecunda.

9 Tum venit ad me vnus ex ſeptem illis Angelis qui habuerant ſeptem illas phialas plenas ſeptem plagis vltimis: & loquutus eſt mecum, dicens, Veni, oſtendã tibi ſpõſam vxorẽ Agni.

10 Et ſuſtulit me per Spiritum in montem magnum & ſublimem, & oſtẽdit mihi ciuitatem illam magnam, ſanctã, *inquam*, illam Hieruſalem, è cælo deſcẽdentem à Deo:

11 Habẽtem gloriam Dei: & cuius lumen *erat* ſimile lapidi pretioſiſſimo, tãquam lapidi iaſpidi inſtar cryſtalli ſplendenti.

12 Habebat præterea murũ magnum & ſublimem, habentem ¨portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inſcripta, quę ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael.

13 Ab Oriente *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Auſtro, portæ tres: ab Occaſu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apoſtolorum Agni.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat ¨calamum aureũ, vt metiretur ciuitatem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipſa verò quadrangularis ſita eſt, cuius longitudo tanta eſt quanta & latitudo. menſúſque eſt ciuitatem illo calamo, ad ſtadiorũ duodecim millia: ſúntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

---

vltrà, quia prima abierũt.

5 *Et dixit qui ſedebat in throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc verba fideliſſima ſunt & vera.*

6 *Et dixit mihi, Factum eſt: ego ſum A & Ω, initiũ & finis. Ego ſitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.*

7 *Qui vicerit, poßidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.*

8 *Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & fornicatoribus, & veneficis, & idolatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in ſtagno ardenti igne & ſulphure, quod eſt mors ſecunda.*

9 *Et venit vnus de ſeptẽ Angelis habentibus phialas plenas ſeptem plagis nouißimis: & loquutus eſt mecum, dicens, Veni, & oſtendam tibi ſponſam vxorem Agni.*

10 *Et ſuſtulit me in ſpiritu in montem magnum & altum: & oſtendit mihi ciuitatem ſanctam Ieruſalem, deſcendentem de cælo à Deo:*

11 *Habentem claritatem Dei: & lumen eius ſimile lapidi pretioſo, tanquam lapidi iaſpidis ſicut cryſtallum.*

12 *Et habebat murum magnum & altum, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inſcripta, quæ ſunt nomina duodecim tribuum filiorum Iſrael.*

13 *Ab Oriente, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: & ab Occaſu, portæ tres.*

14 *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipſis duodecim nomina Apoſtolorum Agni.*

15 *Et qui loquebatur mecum, habebat menſuram arundinem auream, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum.*

16 *Et ciuitas in quadro poſita eſt, & longitudo eius tanta eſt quanta & latitudo. & menſus eſt ciuitatem de arũdine per ſtadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo eius æqualia ſunt.*

IN CAPVT XXI.

4 *Præcedentia*, τὰ πρῶτα. Id eſt, prior illorum miſerabilis & ærumnoſus ſtatus.

6 *Fuerunt*, γέγονε. Videlicet τὰ πρῶτα, quibus iam finis eſt impoſitus. Vulgata, *Factum eſt*. Vide ſuprà 16.17.

8 *Execrabilibus*, ἐβδελυγμένοις. Vide Gal. 2.11. ¶*Portio*, τὸ μέρος. Hebr. חלק [*chelek*,] i. ſors & tanquam hæreditas. Redũdat autem relatiuum αὐτῶν, ex Hebræorũ idiotiſmo.

12 *Portas*, πυλῶνας. Sic vocat non Veſtibula, nec communes θύρας, ſed ampliores: vnde meminit Athenęus libro 5, πυλαθύρου πυλῶνος. Gallicè vocamus *des portaux*.

15 *Calamum aureum*, κάλαμον χρυσοῦν. Arundineam videlicet cannam inauratam, Quidam codices addunt μέτρον, quod etiam legit Vulgata: quod per appoſitionem intelligi poteſt, vel eſt fortaſſis gloſſema pro καλάμου.

17 Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

18 Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἦν ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

19 Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

20 Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔννατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυσος·

21 Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

22 Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον.

23 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτὴν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

24 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

25 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

26 Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

27 Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα, καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

Κεφάλαιον κβ.

1 ΚΑΙ' ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

2 Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

---

17 Et mensus est murum eius, centū quadragintaquatuor cubitorum, mensura hominis, ¨quę est Angeli.

18 Erat autem structura muri eius ex iaspide: ipsa verò ciuitas aurum purum, & similis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata. fundamentum primum *erat* iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimū, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Duodecim autē portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: & ¨forum ciuitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, & Agnus.

23 ‖Neque ciuitas ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrat eam, & lucerna eius est Agnus.

24 ‖Et gentes quæ seruatæ fuerint ambulabūt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

25 ‖Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur:* ¨sed qui scripti sunt in‖libro vitæ Agni.

CAP. XXII.

1 DEinde ostendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

2 ¨In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ ferens fructus duodecim, per menses singulos edēs fructum suum, & folia sua ad sanitatem Gentium.

---

17 *Et mensus est murum eius centum quadragintaquatuor cubitorum, mēsura hominis, quæ est Angeli.*

18 *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: ipsa verò ciuitas aurum mundum, simile vitro mundo.*

19 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum, iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:*

20 *Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.*

21 *Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sunt, per singulas: & singulæ portæ erant ex singulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum tanquam vitrum perlucidum.*

22 *Et templum non vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.*

23 *Et ciuitas non eget sole neque luna, vt luceant in ea: nam charitas Dei illuminabit eam, & lucerna eius est Agnus.* Esaiæ 60. 19

24 *Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam suā & honorem in illam.* Esa. 60. 3

25 *Et portæ eius non claudentur per diem: nox enim non erit illic.* Esa. 60. 11

26 *Et adferent gloriam & honorem Gentium in illā.*

27 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendaciū: nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* Suprà. 1. 5. & 10. 12 phil. 4. 3.

CAP. XXII.

1 *ET ostendit mihi fluuiū aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei & Agni.*

2 *In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignū vitæ, adferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem Gētium.*

---

17 *Quæ est Angeli*, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21 *Forum*, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ, à Latinis forum dicitur, vt apparet infrà, 22. 2. Vulgata & Erasmus, *Platea*, quod vocabulum latius patet.

27 *Sed*, εἰ μή. Id est, ἀλλά. Vide suprà, 6. 4.

IN CAPVT XXII.

2 *In medio [autem] foro*, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide suprà, 21. 21. Deinde lignū pro arbore positū est, Hebræorum more.

3 Καὶ πᾶν κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.

Nec vllum ·· aduersus quenquam anathema ·· erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit, & serui eius seruient ei.

Et omne maledictum non erit amplius: & sedes Dei & Agni in illa erunt & serui eius seruient illi.

4 Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit.*

Et videbunt faciem eius, & nomen eius in frontibus eorum.

Esa 6.19

5 Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

‖ Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum.

Et nox vltrà non erit: & nō egebunt lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in secula seculorum.

6 Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

Tum dixit mihi, Hæc verba fida sunt & vera: & Dominus Deus ·· sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oportet fieri citó.

Et dixit mihi, Hæc verba fidelissima sunt & vera. Et Dominus Deus spirituum Prophetarum misit Angelum suum ostendere seruis suis quæ oportet citò fieri.

7 Ἰδού, ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

Ecce, venio citó. beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

Et ecce, venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri huius.

8 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.

Sup.19 10

Ego verò Iohannes *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audissem & vidissem, ‖ procidi vt adorarē ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:

Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat:

9 Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.

Is verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui obseruant verba libri huius. Deum adora.

Et dixit mihi, Vide ne feceris: cōseruus enim tuus sum & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.

10 Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.

·· Deinde dixit mihi, Ne obsignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

Et dicit mihi, Ne signaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

11 Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.

Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, ·· iustificetur adhuc: & sanctus sanctificetur adhuc.

Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & qui sanctus est, sanctificetur adhuc.

Rom.2.6

12 Καὶ ἰδού, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ᾽ ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.

·· Et ecce, venio citó: & merces mea ·· mecum *est* ‖ vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit.

Ecce venio citò: & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundum opera sua.

Suprà. 1.8, & 21.6 esa. 41.6, & 44.6

13 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

‖ Ego sum Α & Ω, principium & finis, primus & vltimus.

Ego sum Α & Ω, primus & nouissimus, principium & finis.

---

3 *Aduersus quenquam anathema,* κατανάθεμα. Sensus est, Tunc fore Ecclesiam sine ruga & macula, ac nullis sordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidie, exclusis & Satanæ traditis impuris, oporteat. Vulg. *maledictum*, non expressa huius loci sententia. Diximus autem de anathematis voce Rom. 9.3. ¶ *Erit amplius,* ἔσται ἔτι. Ἐν αὐτῇ, In ea, repetendum est ex posteriore membro, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Sanctorum prophetarum,* τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *spirituum Prophetarum,* τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, vt etiam in vno manuscr. codice inuenimus.

10 *Deinde dixit mihi,* καὶ λέγει μοι. Eiusmodi formula non vtuntur Grȩci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio prȩsertim plurima eiusmodi exempla & apud Prophetas, perinde acsi diuersæ essent conciones, quum sæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euāgelistas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille vsus particulæ καὶ, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique, siquis in his rebus mihi iudicij est, persimilis est huius libri & Euangelij Marci character. Marcus autem & ipse dictus est Iohannes, adeo vt nisi me cōsensus doctorum & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

11 *Iustificetur,* δικαιωθήτω. In nonnullis Latinis codic. legitur, Iustitiam faciat, & in Græco vno manuscr. δικαιοσύνην ποιησάτω. Cyprianus autem De bono patientiæ, totum hunc locum sic interpretatus est, *Qui perseuerant nocere, noceant: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat: similiter & qui sanctus est, sanctiora.* *

12 *Et ecce,* καὶ ἰδού. Quum hic vers. vt & proximè sequens non Angelo misso, sed ipsi demum Iesu à quo missus mox dicitur, conueniat: vix ac ne vix quidem dici potest, quînam ista cohæreant. Nec enim nisi admodū violenter existimari possit hic Angelus loqui in mittentis Christi persona, à qua paulo antè sese tam expressè discreuerit, non sustinens adorari. Præterea durissima fuerit ista tam subita personæ mutatio, in re præsertim tanti momenti, quum nihil interiiciatur vnde id possit intelligi. Simillimum autem quiddā occurrit 1. Reg. 21, 21. Denique in vers. 14, pro ἐντολὰς αὐτοῦ, *mādata ipsius*, certè dicendū fuisset *

ἐντολὰς

ἐντολάς μου, mandata mea, quæ difficultas animaduersa præbuit diuersæ scripturæ occasionem, de qua mox dicam. Quid ergo? Dicam quid mihi videatur, ita vt quod sentio relinquam Ecclesiæ atque adeo piis omnibus diiudicandum. Existimo hunc librum, eo negligentius habitum quòd non statim ab omnibus pro Apostolico scripto censeretur, fuisse ab Ariano quopiam deprauatum, qui Christum Deum non esse, nec proinde adorandum, sic confirmare vellet: idque exortis iam Anomæis post ipsius Arij tempora, alioqui hunc locum minimè prætermissuris. Tráspositos igitur fuisse arbitror hos versiculos nempe 12 & 13, quos si ea quæ sequitur serie disponas, non modò cohærebunt omnia, sed etiam duplex veluti sigillum, vnum ipsius Christi, alterum suo nomine perscriptum, Iohannes huic prophetiæ apposuerit. Sic igitur illos legendos opinor,

12 *Beati qui præstant eius mandata, vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.*

13 *Foris autem [erunt] canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat & committit mendacium.*

14 *Ego Iesus misi Angelum meum vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis: stella illa splendida & matutina.*

15 *Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.*

16 *Et ecce, venio citò, & merces mea mecum est, vt reddam vnicuique prout ipsius opus erit.*

17 *Et spiritus & sponsa dicunt, Veni,* &c. Sed de hac cóiectura penes pios & eruditos iudicium esto.

12 *Mecum [est,] μετ' ἐμοῦ.* Id est, *apud me est, & parata.*

Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.	14	Beati qui præstant eius mandata: vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.	14	*Beati qui lauant stolas suas in sanguine Agni: vt sit potestas eorum in ligno vitæ, & per portas intrēt in ciuitatem.*
Ἔξω δὲ οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.	15	Foris autem *erunt* canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.	15	*Foris canes & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis seruientes, & omnis qui amat & facit mendacium.*
Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβὶδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.	16	Ego Iesus misi Angelum meum, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella illa splendida & matutina.	16	*Ego Iesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesiis. Ego sum radix & genus Dauid, stella splendida & matutina.*
Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.	17	Et Spiritus & Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. ‖& qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.	17	*Et Spiritus & Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquā vitæ gratis.* Esa 55 a
Συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·	18	Enimuero vnà testor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius: siquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:	18	*Contestor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius: Siquis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illū plagas scriptas in libro isto:*
Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.	19	Et siquis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex iis quæ scripta sunt in libro isto.	19	*Et siquis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate sancta, & de iis quæ scripta sunt in libro isto.*
Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ· Ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.	20	Dicit qui testatur ista: etiam, venio citó. Amen. Veni igitur Domine Iesu.	20	*Dicit qui testimonium perhibet istorum: etiam venio citó. Amen. Veni Domine Iesu.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	21	Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.	21	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

14 *Eius mandata, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ.* Nempe *βιβλίου, libri*, ex vers. 9. id est, quæ hoc libro sunt mandata. Vulg. *Beati qui lauerunt stolas suas in sanguine Agni, μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου*, cótra omnium Græcorum codicum fidem, & his verbis repetitis ex cap. 7. 14. cui deprauationi occasioné præbuit relatiuum αὐτοῦ, perturbata, vt modò diximus, versuum duodecimi & decimitertij distinctione.

20 *Veni igitur, καὶ ἔρχου.* Καὶ pro οὖν, ex vario vsu particulæ VAV Hebræorū, sæpissimè à me in his libris annotato. *

FINIS.



INDEX POSTERIOR IN ANNOTATIONES IN EPISTOLAS ET APOCALYPSIN.

In hoc Indice vt & in priore, prior numerus paginam, posterior lineam: litteræ verò a, & b priorem aut posteriorem paginæ columnam designant.

A

Arguere

Chri-

D

in casu

F

Glorificare

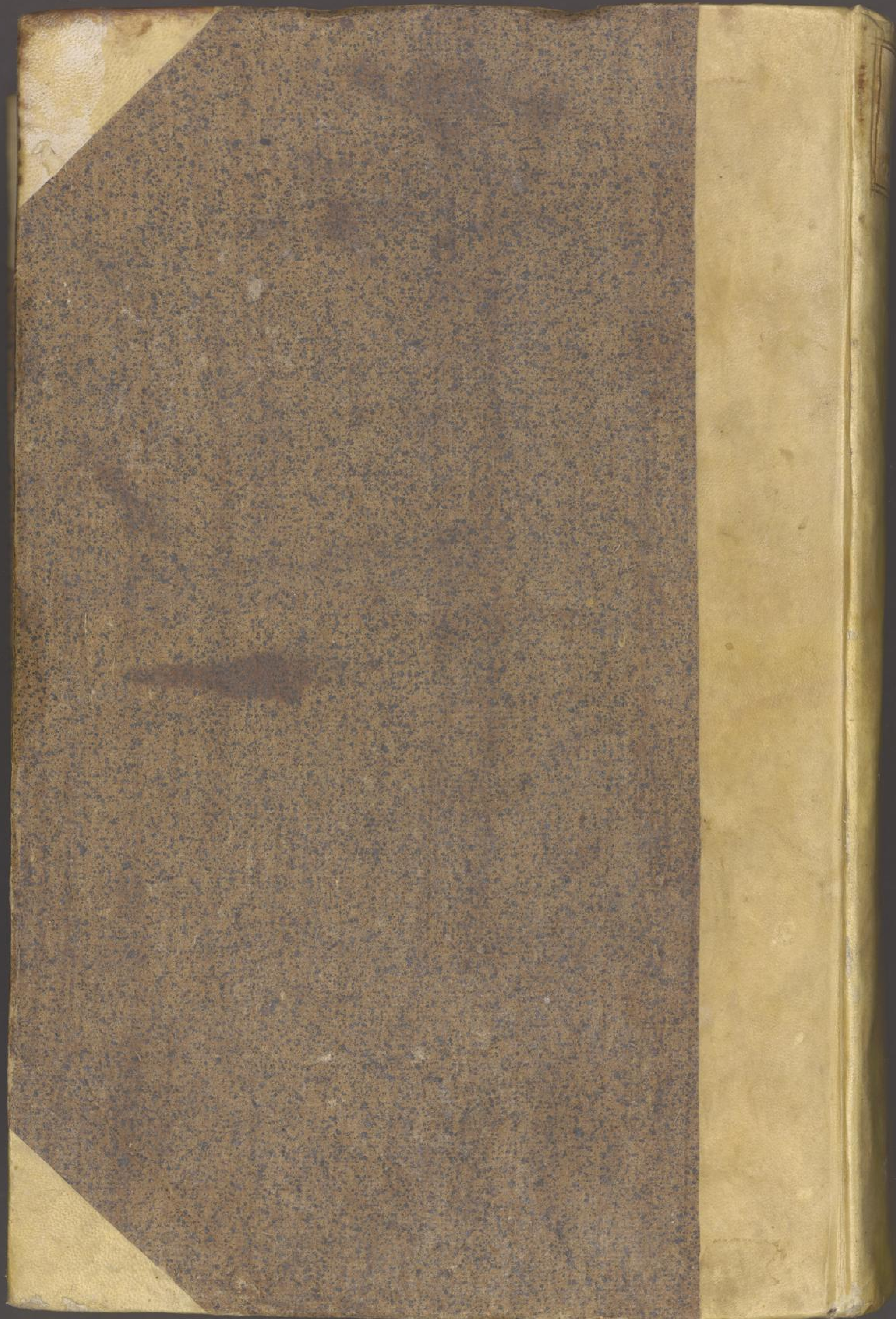
N

Prætorij

Q

R


BIBLIOTHEQUE
DE
MORGES



BEZÆ
TESTAM.
TRILING.

51

